بســـــــــم الله الرحمن الرحيم

Fransa Ricali ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (1918-1923)

Ömer Faruk Altay[*]

Takdim

Elinizdeki eser, Fransız devlet ricali ile Mustafa Kemal temaslarını, Türkiye'deki rejim değişikliğinin belirleyici sebeplerinden birisi addediyor. Okuyucular, sabırlı davrandıkları takdirde, muhtelif türde ve çok sayıda şaşırtıcı verilerle karşılaşacaklardır.

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Kasım 8). Fransa Ricali ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (1918-1923) [Erken Erişim]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

[ÖFA notu: Bu nakıs ve son okuması maalesef yapılamamış eserin erken erişime açılmasını, bazı zarurat vechile münasib gördük. Referanslar ile nadir sayıdaki tahlillerimiz sarahaten ayırt edilebilir vaziyetdeler binaenaleyh bilgi fişlerinden müteşekkil musannef bir dosya mahiyetindeki eserin erbabına takdim edilmesi herhalde faydalı olacakdır zannımız galib geldi, böylece muhtemel kusurları da tesbit ve tashih edilebilecekdir (29 Ekim 2026).]

[*] Türkiye siyasî tarihi (~1906-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldıydı. Halihazırda, (*1*) 1918-1922 Harekat-ı Milliye'nin tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini; (*2*) 1906-1918 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini bilhassa az bilinen cihetlerini tetkik ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

Bazı Şahide İktibaslar

"Mustafa Kemal İngiliz gücüne saygı duyduğu kadar, Fransa'nın devrimci ideallerine de hayrandı."[1]

"Fransızcayı böylesi bir araç olarak kullanması, Mustafa Kemal'in Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin (Troisieme République, 1870-1940) egemen yaklaşım ve tezlerinden etkilenmesine neden olmuştur. Ruhban karşıtlığı (anticléricalisme) temelli, örgütlenmiş dine savaş açan dışlayıcı laikliğin zirve yaptığı, Versailles Sarayı'nın aynalı salonunda Alman Birliği'nin ilânı ve Alsaca-Lorraine'nin kaybedilmesi ile sonuçlanan yenilginin tetiklediği rövanşist milliyetçiliğin alabildiğine yükseldiği, sosyolojiden edebiyat ve sanata ulaşan alanlarda ağırlığını hissettiren yeni pozitivist ruhun toplumu kuşattığı Üçüncü Cumhuriyet, Mustafa Kemal'in de temel yaklaşımlarını şekillendirmiştir."[2]

"Mustafa Kemal [..] kuzenleri olan Fransız radikalleri gibi, cumhuriyet idealine tam bir tapınç hissiyle bağlıydı."[3]

"[..] yeni cumhuriyetler arasında Fransız modelini, üniversellik başta olmak üzere tüm iddialarıyla beraber ve *ideoloji* olarak benimseyen, onun kopyasını inşa etmek isteyen en çarpıcı örnek Türkiye olacaktır."[4]

"Anadolu ihtilâlcileri de Batılı fikirlerini genellikle Fransa'dan almışlardı. Batılı yazarlar arasında da Anadolu ihtilâlini, Fransız ihtilâline ve 1919'un Ankara'sını, 1790'ların Paris'ine benzetenler vardır."[5]

"Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nı takip eden aylarda Mustafa Kemal Paşa ve etrafındaki kadro Cumhuriyet'i ilan ederek çok geçmeden Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'ni (1870-1940) model alan bir rejim tesis etmeyi tercih edecekti."[6]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon: Fransızlar "Kemal'den daha çok Kemalist."[7]

Bosphore gazetesi başmuharriri Michel Paillarés: "Fransız subaylarının pek büyük çoğunluğu savaş sırasında bile İngiltere'yi baş rakip görüyor, Türklerin dostluğunu kazanmak gereğine inanıyorlardı."[8]

Profesör E. J. Browne: "Fransız etkisi yeni Türkiyenin gelişmesinde hem politik, hem edebiyat yönünden, büyük

---

1 Andrew Mango. (2021). *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu* (F. Doruker, çev.) (19. basım) içinde (s. 389). İstanbul: Remzi Kitabevi.

2 Şükrü Hanioğlu. (2023). *Atatürk: Entelektüel Biyografi* içinde (s. 56). İstanbul: Bağlam Yayınları.

3 Alexandre Jevakhoff. (1999). *Kemal Atatürk* (p. 324). Paris; Aktaran: Jean-François Solnon. (2013). *Sarık ve İstanbulin* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 527). İstanbul: Doğan Kitap.

4 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 416.

5 Ömer Kürkçüoğlu. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* içinde (s. 113, dipnot 1). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

6 Remzi Çağatay Çakırlar. (2022). Radikal Faktör: Tek Parti ve Kemalizm'in Oluşum Sürecinde Radikal Parti Etkileşimleri (S. Adak & A. Lamprau, haz.) *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Toplum ve Siyaset* içinde (s. 287). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

7 Tolga Başak. (2018). *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)* içinde (s. 151). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

8 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 47.

bir rol oynamıştır. Türk reformcularına Fransız düşüncesi egemen olmuştur."[9]

Fransız başvekillerden sosyalist Aristide Briand:
"Üstünde yaşadığı medeniyetleri yok etmekten başka hiçbir şey yapmamış bu toplum [Türkler], her türlü yaşam hakkını kaybetmiştir!"[10]

"..ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee, yazdığı kitapta Türk-Yunan savaşını aslında vekâlet yoluyla yürütülmüş bir İngiliz-Fransız savaşı olarak nitelendirecekti. Bir ölçüde doğru bir tanıydı bu."[11]

Tematik Birkaç Not

Fransa, Yunanistan'ı İtilaf Devletleri safında Cihan Harbine dahil edebilmek için Selanik'teki Venizelos paralel hükümetini silahlı kuvvetleriyle bilfiil desteklemiş ve Atina'daki Kral Konstantin merkezî hükümetini darbeyle devirmişti:

> 1916 Ekimi'nde Fransa'nın komutasındaki İtilaf birlikleri Selanik'e girdiğinde Yunanistan henüz tarafsızlığını koruyordu. Ancak itilaf devletlerinin koruması altında Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos kentte geçici bir hükümet kurmuş, Bulgaristan'a ve ittifak devletlerine savaş ilan etmişti. Bundan sonra Yunan askerleri Makedonya cephesinde Bulgarlara ve Almanlara karşı Fransızların komutasında savaşmış ve itilaf devletleri de Osmanlılarla yapılan savaşı ilerletmek için Yunan topraklarını kullanmışlardı. Ama Osmanlı ve Yunan askerleri arasında hiçbir çatışma yaşanmamıştı.[12]

> Yunanistan savaşın başlangıç aşamasında tarafsız kalmış, 1917 yılı Haziran ayında kral aleyhtarı bir ayaklanmanın sonucunda savaşa katılmıştı. Monarşiye karşı gerçekleştirilen bu başarılı saldırının başı Venizelos tarafından çekilirken, arkasında da hem askeri hem de diplomatik açıdan Fransa ve İngiltere bulunuyordu.[13]

Fransa Hariciye Nezâreti (*Quai d'Orsay*); Cihan Harbi hengâmındayken ABD'ye gönderdiği Yahudi heyetiyle Amerikan siyonistlerine Filistin'i vadetmiştir.[14] *Fransa toprak olarak Suriye, Kilikya, Lübnan ve Filistin'in peşindeydi*.[15]

---

9 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 214-215.

10 *DDI* (Diplomatik İtalyan Belgeleri), VII serisi, cilt 4, s. 238; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 45.

11 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

12 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 125.

13 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 27.

14 Jonathan Schneer. (2012). *Balfour Deklarasyonu: Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri* (A. C. Akkoyunlu, çev.) içinde (s. 176). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

15 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 10. Fransız gazeteci ve tarihçi Rene Pinon: "Kilikya sorununda ve Türkiye ile ilişkilerimizde sadece Suriye'nin güvenliği ve Doğu'daki geleceğimiz değil, Kuzey Afrika'nın huzuru, barışın kesin olarak sağlanması, ekonomik kalkınmamız da söz konusudur." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 63, dipnot 58. "Kilikya, Fransa'nın yıllık pamuk ihtiyacını karşılayacak kapasitede verimli topraklara sahipti." (Yavuz, 1994, s. 84). "Mersin-Adana-Hatay (Çukurova) üçgeninde bulunan ve Kilikya olarak da adlandırılan bölgeden başlayarak Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz kıyı şeridi Fransa'nın en çok ilgilendiği bölgeydi. Roma İmparatorluğu'nun en önemli tahıl ambarlarından biri olan bu bölge gerek ekonomik gerekse stratejik konumu itibariyle Fransızlar için *İngilizlerin Mısır'ı* gibiydi." Fatih Selçuk. (2022). *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)* içinde (s. 50). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Zaman Akışı

1914. *1914 yılı başlarında Türk devletinin borcu (belediye borçlanmalarını saymazsak) 160 altın milyon liraya ulaşmıştı. Başlıca, alacaklılar Fransa, İngiltere ve Almanya'ydı. Türkiye borçlarının yüzde 62,9'u Fransa'ya; yüzde 22,3'ü İngiltere'ye; yüzde 13'üyse Almanya'yaydı*.[16]

4 Nisan 1917. *Ruslar tarafından Fransız askerî cihetlere verilen*, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin hal-i hazırına kısa bir nazar" sernameli istihbarat raporunda yazıyor: *16. kolordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa, genç-Türk şefleri arasında en popüleri olup, cesur, kabiliyetli, enerjik ve tamamiyle müstakil görüşlü*dür. *İttihad ve Terakki Cemiyeti esaslarını kabul etmekle beraber, "Komite" teşekkülünü beğenmiyor. Enver Paşanın da en büyük rakibi*dir.[17]

Kasım 1917. Bern'deki Yunan Elçi Apostol Aleksandridis: *Kasım 1917'de Fransa elçisi olarak Bern'e gelen Clemenceau'nun evlilik dışı oğlu M. Dutasta ile yakın dostluk kurmakta gecikmedim. Venizelos'un beni Paris Konferansına çağırışının sebebi de bu oldu. Zira Dutasta Konferans genel sekreterliğine tayin edilmişti. Onun aracılığıyla Venizelos'un Clemenceau'nun evine giderek meseleleri özel şekilde tartışmasını sağlıyorduk. Ya da özel mesajlar fransız başbakanına, benim ve Dutasta'nın aracılığımızla iletiliyordu. Venizelos-Clemenceau görüşmelerinin sık sık ve başbaşa yapıldığı o günlerde, büyük devletler başbakanlarının, hele konferans başkanı Clemenceau'nun randevuları kolay temin edilir şeyler değildi*.[18]

22 Aralık 1917. Albay House, ABD Başkanlık Riyasetine muhtıra teslim etti. İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye ilişkin aslî bir politikası şudur: *Büyük ölçüde küçülmüş olarak, artık, Türkiye, kendi sınırları içinde, haklarında kötü yönetimini uygulayacak yabancı ırklar da bulunmayacağından, kendi öz halkının ihtiyaçları üzerine kuvvetle eğilebilir*.[19]

1918

"Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki yatırımları 750 milyon frank civarındaydı. Fransız Dışişleri Bakanı'nın, Meclis'te, Fransa'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda koruması gereken vazgeçilmez hakları vardır* diye konuşmasının nedenini anlamak zor değildir."[20]

İlginç bir anekdot: Sovyet Hükümeti ve İttihadçı Hükümet arasındaki sulh müzakereleri olumsuz sonuçlanınca, 12 Şubat 1918'de Kafkas Ordusuna ileri harekat emri verilmişti. 1'inci *Kafkas Kolordusu karşısında Ermeni kuvvetleri konuşlanmıştı. "Bu sırada Erzincan'da Ermenilerin 1 piyade alayı, 1 süvari bölüğü, 2 batarya ve Ermeni gönüllüleri bulunmakta, başlarında da Fransız asıllı bir komutan olan Albay Morel görev yapmaktaydı."*[21]

---

[16] A. M. Şamsutdinov. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923* (A. Behramoğlu, çev.) içinde (s. 11). İstanbul: Doğan Kitap.

[17] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 296-297.

[18] Apostol Aleksandridis, *Siyasî Hatıralar* [Yunanca], s. 128-129; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 295-296. "M. Makkas da bana şunları yazıyor: *Politikacılardan yana bize büyük yardımı dokunanlar şunlar oldu: Georges Leygues, Paul Painleve, Paul Deschanel -bu daha çok hatip olarak- Andre Tardieu ve hepsinden çok George Clemenceau. Bizden pek hoşlanmıyan Raymond Poincaré'nin hele Venizelos'a karşı sanki doğuştan antipatisi vardı. İkisi arasında pek çok çatışma oldu. Çoğu zaman Clemenceau'yu da güç idare ediyorduk. Ama Venizelos, acılığı ve peşin hükümleri olmayan Clemenceau'yu kolay idare edebiliyordu*."

[19] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 75.

[20] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 10.

[21] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 169.

24 Temmuz 1918. *L'Eclair* gazetesi, Başvekil Clemenceau'nun beyanatını neşretti: *Fransa ve İngiltere hükümetleri, Ermeni ulusunu, insanlık ve adaletin yüce ilkelerine uygun şekilde geleceklerini Müttefiklerin belirleyeceği uluslar arasında saymaktan bir an geri kalmamışlardır*.[22]

1918 Sonbaharı. İstanbul Darülfünununa *Lenin'in bir portresi asılmıştı*r. Darülfünun emîni, General Franchet d'Esperey'in *ısrarı üzerine bu portreyi indirince öğrenciler protesto gösterileri düzenlediler*. *Öğrenciler, gerici profesörlerin baskılarına rağmen barış için Nobel armağanının Lenin'e verilmesini israrla istiyor*.[23]

5 Ekim 1918. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor. *İtilaf Devletleri Komutanı General Franchet d'Esperey tarafından yapılan açıklamada, mevcut sürecin sonunda İstanbul'un Türklerden alınacağı, Türklerin Anadolu'nun içlerine gönderileceği belirtildi*.[24]

11 Ekim 1918. *Bir İngiliz-Fransız Bankası olan Osmanlı Bankası Türk ekonomisiyle yakından ilgiliydi. Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız sermayeli şirketlerle "hissedar ve kontrolör" olarak ilişki içindeydi ve 1916 yılından itibaren "Groupement des interets français dans l'Empire Ottoman" (Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu) adlı topluluğun kurulması yolunda çalışmalara başlamıştı. 11 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Bankası'nda yapılan toplantıda, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren çeşitli mali ve sanayi kuruluşlarının temsilcileri bu topluluğun kurulması yolunda karar almışlardı. Topluluk mali işler, demiryolları, liman ve fenerler ile sanayi alanlarında faaliyet gösterecekti. Topluluğun amacı, İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki bölgelerde bulunan Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve faaliyetlerinin devamı için bu bölgelere söz konusu şirket temsilcilerinin rahatça gidip gelmelerinin Fransız Hükümeti tarafından sağlanması idi*.[25]

14 Ekim 1918. İTC yönetimi, *İstanbul'da yaşayan Fransız banka yöneticisi M. Marcel Savoie'yi, bölgedeki İtilaf güçlerinin kumandanı General Franchet d'Esperey'le bağlantı kurmak üzere Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya gitmesi için davet ettiler*.[26]

27 Ekim 1918. *27 Ekim 1918'de Clemenceau, General Franchet d'Esperéy'e "Rusya'da Bolşevizmin düşüşünü sağlamak amacıyla ekonomik kuşatma genel planı"nı gönderir. Buna göre, Rusya'nın ekonomik açıdan yaşayabilmesi için gerekli olan Ukrayna, Kafkasya ve Batı Sibirya bölgeleri, Bolşeviklere tamamen kapanacaktır. Buralarda antibolşevik Rus unsurlarının egemenliği sağlanacaktır. Askerî müdahale ve Çarlık generalleri eliyle bu gerçekleştirilecek ve Bolşevizm devrilecektir*.[27]

30 Ekim 1918. Sadrazam Ahmed İzzet (Furgaç) Kabinesi, İngilizlerle ateşkes andlaşması imzaladı.

Sabık İstanbul Şehremini Cerrah Cemil Topuzlu, Cenevre'de bulunduğu sırada, *Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve bir Fransız devlet adamı Cemil'e, Osmanlı Devleti ayrı barış yapma önerisinde bulunursa, ülke bütünlüğünü garanti edip mali yardımda bulunmak üzere uygun koşullarla Osmanlı'yla barış yapmaya hazır olduklarını söylerler. İstanbul'a döndüğünde* [1916?] *bu öneriyi Talat'a söyler,*

[22] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 126.
[23] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 54.
[24] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 83.
[25] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 383, Osmanlı Bankası'ndan Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a Paris, 15 Ekim 1918 tarihli yazı, s. 121-122; Aktaran: Bige Yavuz. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922* içinde (s. 80-81). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
[26] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 181.
[27] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 767.

fakat tepki görür. Ayrı barış istiyor diye mimlenir ve Yakup Cemil olayı ortaya çıkınca Enver ona hasım olur.[28]

Mütareke itibarıyla Fransa'nın umumî manzarasına ilişkin bir mütalaa:

> Yurt içinde, savaş alanı olan yerlerdeki harabeleri kaldırmak, köyleri, şehirleri yeniden inşa etmek gerekiyordu. Fransa'nın savaşta 1,5 milyona yakın genç adam kaybetmesi, yüz yıldır boyutları genişleyen nüfusun azalması ve yaşlanması meselesini daha da ağırlaştırmıştı. 1921'de Fransa'nın nüfusu 39 milyon 200 bin idi ve Fransa'ya Alsace-Lorraine bölgesi katıldığı halde bu nüfus 1911'dekine göre 400 bin daha azdı. Fransızların %54'ü kırsal kesimlerde oturuyordu. Fakat köyden kente göç ve savaşın genç nüfusun kırılmasına yol açması yüzünden toprakta çalışan nüfuz yaşlanıyor, verimsizleşiyordu. Savaştan ayrıca 3 milyona yakın Fransız yaralı ve sakat çıkmıştı. Bu da tarım ve sanayi alanında işgücünün ve verimin çok düşmesine sebep oluyordu. 10 bin fabrika savaştan zarar görmüş, kömür üretimi 41 milyon tondan 1919'da 22 milyon tona inmişti. Fakat, savaşın en çok etkilediği Kuzey bölgelerinde kömür üretimi 18 milyon tondan 2 milyon tona düşmüştü. Çelik üretimi 4,7 milyon tondan 2 milyon tonun altına inmişti.[29]

31 Ekim 1918. Fransa Meclis-i Mebusanı (*Chambre des Députés*) içtima ediyor. *Bir kanun tasarısı* müzakere edilirken *Bahriye Nazırı Georges Leygues söz istedi ve hükümetin kısa bir açıklamasını bildirdi: Önceki gece, Osmanlı delegeleri ile Müttefikler adına İngiliz amirali Calthorpe mütareke imzalamışlar ve Osmanlı Devleti savaştan çekilmiştir*. Bu müjde üzerine milletvekilleri alkışlamaya başlamıştır. Leygues: *Mütarekenin hükümlerini ayrıntılarıyla söylemek şu anda imkânsız: Fakat hükümler Müttefik donanmalarının Karadenize serbest çıkışını, bunun için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının işgalini ve Müttefiklerin bütün savaş tutsaklarının derhal iadesini öngörmektedir*.[30]

1 Kasım 1918. *1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Kumandan Milne, hükûmetine bir telgraf göndererek Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarının iki üç gün içerisinde işgal edilmesini önerdi. Bu öneri İtilâf hükûmetlerine iletildi. Durumdan haberdar edilen Fransız Kumandan d'Esperey de Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını bir alayla işgal etmek istediğini bildirdi. İngiliz birlikleri denizden, Fransız birlikleri karadan olmak üzere aşağı yukarı aynı anda İstanbul'a doğru yola çıktılar. d'Esperey'in İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kumandayı ele geçirme niyetini anlayan Milne, "İtilaf Devletlerinin taleplerini usulüne uydurmak" ve mütarekenin uygulanmasını sağlamak üzere İstanbul'a yüksek rütbeli bir subay atanmasını tavsiye etti*.[31]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı makale neşretti: *Türkiye'yi yüzyıllarca en iyi manevi kolonisi yapan geleneksel politikamızı sürdürmek için artık önümüzde engel kalmadı*.[32]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi, "Türkiye Mütareke İmzaladı" sernamesiyle Pierre Loti'nin mektubunu yayınladı:

> …Türkler hiçbir zaman düşmanımız olmadılar… Onlar bize değil Ruslara savaş açtılar… Türkler zaten bize ne borçlu idiler? Kırım savaşından beri biz onların düşmanları ile el ele yürüdük… Rusya tarafından ezilmemek için, umutsuzca, nefret edilen Almanya'nın kollarına atıldılar. Nefret edilen diyorum, çünkü çok küçük bir azınlık hariç onların Almanya'dan tiksindiğini temin ederim. Şu halde, nasıl olur da, bu kadar çok hafifletici sebepleri bulunan ve bağışlanmasını istemeye hazır oldukları kaçınılmaz bir hata için onlara amansız bir düşmanlık beslenebilir?... Zavallı Osmanlı dostlarım için bütün ümitlerim Barış Konferansı üyelerindedir; her nekadar Türk davasına karşı bir tutum takınmaları için bu üyelerin aldatıldığını biliyorsam da ben yine onlara

[28] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 13.
[29] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 20-21.
[30] *Journal Officiel*, 1 November 1918, p. 2851; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 69.
[31] Abdurrahman Bozkurt, *İtilâf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 3.
[32] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 71; Zeki Sarıhan. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* (Cilt 1) içinde (s. 6). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

bel beğlıyorum; zira, her şeyde olduğu gibi bu konuda da mükemmel hâkimler gibi davranmaktan kaçınamazlar.[33]

2 Kasım 1918. *Fransız Hükümeti'nin yarı resmi organı Le Temps (Tan): Müttefikler, Doğu'yu siyasi bakımdan yeniden kurmalıdır. Bunu, yaparken, Türkiye'deki çıkarlarını unutmamalıdır. Fransa'ya gelince, Yakın Doğu'da büyük bir görev ve değerli hakları bulunduğunu unutamaz*.[34] *Bolşeviklik artık Müttefiklerin ulaşıp söndüremeyeceği tehlike değildi*r.[35]

Şimdi, Türk-Alman ittifakının dört yıldan beri Müttefiklere nelere patladığını hesaplamak lazım: Çanakkale'de batan gemiler, yaralarından veya hastalıktan ölen İngiliz ve Fransız askerleri, uzak seferler için harcanan muazzam paralar (…), Ermeni ve Yunan nüfusunun katliamı: ne felâketler ve suçlar listesi! Sırasıyla şiddeti, ahlâksızlık ve rüşveti ustaca kullanan Alman politikasına çok uygun düşen bu barbar ve kokuşmuş yönetim İstanbul'da olmasaydı savaş kaç yıl kısalabilirdi! Türk-Alman projeleri gerçekleşseydi ne felâketler ortaya çıkacaktı! 23 Kasım 1914'te İstanbul'da ilân edilen "cihat" Fransız Afrikası veya İngiliz Hindistanı müslümanlarınca ciddiye alınsaydı ne yapardık?..

…Osmanlı İmparatorluğuna karşı hellenizmin gerçekleştireceği asırlık istekleri vardır…

Müttefikler Doğuyu siyasî bakımdan yeniden kurmalıdır. Bunu yaparken yalnızca halkların çıkarını, gelecek barışın çıkarıını ve Türkiye'de bizzat kendilerinin sahip oldukları, hatta tanınan meşru çıkarlarını gözönünde tutmalıdırlar. Fransa'ya gelince, o, savaştan önce Osmanlı İmparatorluğunda maddî menfaatlerinin üç milyara yakın hesaplandığını ve medeniyet, politika veya dünya dengesi bakımından Yakın Doğuda büyük bir görevi ve değerli halkları bulunduğunu unutamaz.[36]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını Fransız gazeteci Pertinaks 2 Kasım 1918 günü "Echo de Paris" gazetesinde "Rusya'ya karşı harekât için üsse sahibiz" şeklinde yorumlar.[37]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesinde, *Türkiye ile yapılan ateşkesten herkesin monsenyör Jorge Leygues'in Fransız Meclis'inde 31 Ekim öğleden sonra yaptığı konuşma nedeniyle haberdar olduğu belirtil*iyor. *Aslında ateşkesin imzalanması bir kaç gündür bekleniyordu ancak iş uzman bir ekip tarafından yürütüldüğü için süreç uzamıştı*r. *Romanya'nın ve Güney Rusya'nın kapılarını açan ateşkesin öneminden bahsetmenin yersiz olacağının vurgulandığı haberde, Rusya'nın kurtarılmasının artık kesinleştiği ifade edilmektedir*. *Habere göre, ateşkes Fransız Meclis'inde büyük bir coşku ile karşılanmıştır ancak Almanya'nın izolasyonunun tamamlanmış olmasına rağmen herkes savaşın henüz bitmediğinin farkında*dır.[38]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*[*], Auguste Gauvain imzalı makale neşretti. Gauvain, Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesini yerine milliyet esasına dayalı bir devletin kurulması gerektiğini yazıyor:

Osmanlı İmparatorluğu olan şeyin mukadderatından söz açmak için henüz vakit çok erken. Bu, muğlak, karışık, güçlüklerle dolu bir meseledir. Ancak, şimdiden, aşağıdaki ilkelerden esinlenmekte isabet vardır: Kendilerine has bir tarihi ve şahsiyeti bulunan, keyfîlik ve katliama dayanan uzun bir esaret hayatı yaşamış halklar hürriyetlerine kavuşturulmalı ve kendilerine teşkilâtlanma imkânı verecek dostane bir kontrol altında ayrı ayrı Devletler haline getirilmelidir. İmparatorluğun başka kısımları ise, Müttefiklerden biri veya bir kaçının daha dolaysız kontrolu altına konacaktır. Yalnızca Türkiye denen kısım Sultanın dolaysız idaresinde kalacaktır.

[33] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 71-72.
[34] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 8
[35] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 70.
[36] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 70-71.
[37] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 20.
[38] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 21.
[*] "Fransız Hükümeti'nin resmi yayın organı" Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 117.

> Sultanın hâkimiyeti, yalnızca ismen başka vilâyetlere de genişletilebilir. Gerçekten, asırlık bir tecrübe gösteriyor ki Türk hükümeti temel iyi özelliklerden yoksundur ve deva bulmaz hatalara sahiptir. Türk yönetici sınıfı bozulmuş, âciz, salâhiyetsiz, iki yüzlü ve kan dökücüdür. Türk halkının bazı iyi özellikleri vardır, genellikle cana yakındır. Fakat politik bakımdan ölü, yaratıcılıktan âciz bir kitledir ve yalnızca yıkmak için canlanır. Onun boyunduruğu altına Türk olmayan halklardan bazılarını tekrar koymak cinayettir. Şu veya bu şekil altında Müttefiklerin vesâyeti, eski Osmanlı İmparatorluğunun büyük kısmı üzerinde uzun zaman gereklidir. Fransa'nın vesâyeti, geleneksel lütuflarının kendisine kesin bir nüfuz kazandırdığı ve halklarının kendisi için sağlam bir dostluk duydukları bölgelerde uygulanacaktır.[39]

Paris'de münteşir Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, *tarihçi ve politika yazarı* Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *İstanbul Türklerde kalacak, fakat Avrupa'nın Boğazlar üzerinde denetimi bulunacaktır… Düşmanlarını cezalandırırken insanın kendi kendini cezalandırmaması gerekir. Kör öç alma, politika değildir; zaten büyük Batılı Devletlerin tatmin edecekleri bir kan davası değil, fakat kuracakları huzurlu bir dünya vardır önlerinde. Bu kural Bulgarlarla Türklere uygulanacaktır. Düşmanlarımız arasında ayrım yapmalı ve faydalılarını belirlemeliyiz. Asrımızın iki kötü ve uğursuz unsuru herşeyden önce Prusya ve Macaristan'dır…*[40]

4 Kasım 1918. Fransız Şark Ordusu Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Paris'de, İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mareşal Sir Henry Hughes Wilson'la mülakat etti. Wilson'un günlük kaydı:

> O (d'Esperey) Milne'yi aradan çıkarmak ve doğrudan, Milne'nin komutası altındaki Şişko Wilson'la (Tuğgeneral Sir H. F. M. Wilson) iş görmek istiyor. Böyle bir şeye karşı sonuna kadar mücadele etmekte kararlıyım. Ona, İstanbul'a büyük yığınak yapmaya kararlı olduğumuzu ve İstanbul'u güçlendirmek için Batum'daki birliklerimizi geri çekmeye başladığımızı söyledim. Ona, Sofya demiryolunun yakınında olmak için, Varna'ya ve Köstence'ye yakın olmak için İstanbul'a getirildiğini hatırlattım. Ve ayrıca ona Türkler'i ve Bulgarlar'ı bizim yendiğimizi de hatırlattım.[41]

*Doğu Trakya'ya gelen ilk birlik Fransızlara aittir. Fransız alayı, 4 Kasım 1918'de Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu ve işletmesini ele geçirmişlerdi*r.[42]

6 Kasım 1918. *6 Kasım 1918 tarihinde d'Espérey, İstanbul'a doğru ilerleyen ve Wilson'un kumandasında olması gereken 26. ve 122. Fransız Bölüğü'ne Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını işgal etme emri verdi. Buna göre 26. Bölük Çanakkale'deki tahkimatları, 122. Bölük de Bakırköy, Üsküdar ve Yeşilköy'ü işgal edecekti. Tahkimatların işgalini ilk kez öneren Milne'di. Fakat d'Espérey daha erken davranarak İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanlığı'na aday olduğunu göstermişti. Calthorpe ve Milne, d'Espérey'in İstanbul'u üs haline getirmek istediğini anlamışlardı. Mütarekeyi imzalayan Calthorpe bunun Türklerde İstanbul'un işgal edildiğine dair bir izlenim bırakacağını belirterek mütarekede buna izin veren hiçbir hüküm bulunmadığını savunuyordu. Fransızların İstanbul'a fazla asker göndermeye teşebbüs etmesi de Calthorpe'un tepkisine neden oldu. Calthorpe Fransızları "mütareke ahkamını çarpıtmakla" itham etti*.[43]

7-8 Kasım 1918. *İngilizlerin deniz yolu ile İstanbul'a gelmek için hazırlık yaptıkları sıralarda Selanik'te bulunan Fransız birlikleri karadan Uzunköprü'ye doğru ilerlemişlerdi. 7 Kasım 1918 tarihinde*

---

39 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 70.

40 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 71.

41 C. E. Calwell, *Field Marshal Sir Henry Wilson*, vol. 1, p. 227; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 99.

42 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 318.

43 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 4. "Calthorpe ve Milne gibi düşünmeyen İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'un işgalinin elzem olduğunu vurgulayarak bunun Fransızlarla işbirliği içerisinde yapılmasını emretti."

Uzunköprü'ye gelen bir Fransız mühendisi, demiryolu hattını muayene etmeyi talep etmiş, ertesi gün bir Fransız müfrezesinin ham işgal etmek üzere Uzunköprü'ye geleceğini bildirmişti. Aynı gün Uzunköprü'ye gelen Fransız Miralay Fah, buradan İstanbul'a hareket edeceklerini bildirmiş fakat esas niyetleri hakkında malumat vermemişti.[44]

8 Kasım 1918. Galip Kemalî Söylemezoğlu: *8. 11. 1918 günü öğleden evvel "Aryan" ismindeki bir torpil taharri vapuru İstanbul'a gelip çinili köşk rıhtımına yanaştı. İçinden çıkan dört Fransız zabitinin Beyoğlu'nda sefaretlerine yayan olarak gitmeleri büyük nümayişlere sebep oldu. Zabitler köprüyü geçip de Galata'ya ayak bastıkları sırada tesadüfî olarak oradaydım. Hemen büyük bir kalabalık zabitlerin etrafını aldı, beraberce yüksek kaldırım tarikiyle Beyoğlu'na doğru yürüdüler. Ben tünel ile çıktım ve meydanda bekledim. Sokaklar iğne atılsa yere düşmeyecek derecede halk ile dolmuştu. Fransız zabitlerinin geldiği yıldırım süratiyle yayılmış, halk sokaklara dökülmüştü*.[45]

9 Kasım 1918. *İngiltere ile Fransa arasında varılan uzlaşmaya göre Doğu Trakya Fransız nüfuz alanı kabul edildiğinden 9 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'ye gelen Fransız alayı Uzunköprü-Sirkeci demiryolu idaresine el koydu. Ancak daha sonra bölgeye Yunan askerleri gelince bu hat onlara devredil*ecektir.[46]

10 Kasım 1918. *İngiliz Generallerinden Gory ve Vaugh ile Fransız Generali Brunoust İstanbul'a vardılar. Aynı gün Osmanlı Harbiye Nezâreti 13,500 Alman ve 1,500 civarında Avusturya vatandaşını Nikolaiev ve Trieste'ye göndermeyi teklif ederek İtilâf Devletlerinin taleplerine gerek kalmadan mütarekeyi uygulama niyetinde olduğunu gösterdi*.[47]

> 10 Kasım 1918 tarihinde Fransızlar Uzunköprü Müfreze Komutanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey' den gelecek üç bölük için konaklayacak yer, yetmiş kadar oda ve yiyecek temin etmesini talep ettiler. Konaklama için ücret ödemeyecek olan Fransızlar yiyecekleri satın alacaklardı. Fransızlar Osmanlı topraklarına girerken Osmanlı Hükumeti'ni bilgilendirmeye dahi gerek duymayarak yüksek rütbeli sayılmayacak bir subayı muhatap almışlardı. Yapılan talepleri karşılama yetkisi olmayan Hüseyin Hüsnü Bey durumu derhal merkeze bildirdi. Buna karşılık Sadrazam Ahmet İzzet Paşa işgal için bir sebep olmadığını ifade ettiyse de Fransızların kuvvet kullanmaları halinde karşılık verilmemesini ve protesto ile yetinilmesini emretti. Yine aynı gün Fransız 45. Piyade alayından 100 kişi Uzunköprü'ye geldi. Burada birkaç gün kalan müfreze Hüsnü Bey'in protestosuna aldırmadan demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a hareket etti.[48]

11 Kasım 1918. Müttefikler ile Almanya mütareke imzaladılar.[49]

12 Kasım 1918. Mustafa Kemal'in siyasî refiki sabık Bahriye Nâzırı *Rauf Bey'in, gazetelere, 'sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır,' demesinden 11 gün sonra İstanbul'a bir Fransız tugayı girdi (12 Kasım)*.[50]

13 Kasım 1918. *13 Kasım 1918 tarihinde yerel saat sabah sekizde öncü 4 İngiliz torpidosunun ardından donanma komutanı Calthorpe'un içinde bulunduğu "Superb Dretnotu" ve onları takiben 61 parçadan oluşan büyük bir İtilâf donanması Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerek İstanbul'a demir attı.*

---

44 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 6-7.

45 Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922***,** s. 21; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 217, dipnot 273.

46 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, 1955, c. 1, s. 145; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 712.

47 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 6.

48 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 7.

49 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 22.

50 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 83.

Kabataş, Ortaköy, Beşiktaş, Kadıköy, Haydarpaşa, Fenerbahçe açıkları bir anda düşman gemileri ile dolup taştı. İstanbul'a gelen bu donanmayı İtilâf Devletlerine ait iki uçak havadan destekliyordu. Aynı gün gemi sayısı 73'e ulaşırken birkaç gün içerisinde 167'yi buldu. 13 Kasım 1918 tarihinde karaya 2,616 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan olmak üzere toplam 3,626 asker, General F. M. Wilson'un kumandasında çıkarıldı. Wilson bu birliklerin işgal tasavvuru ile değil askerî harekât için İstanbul'a geldiklerini bildirdiyse de işgal kuvvetleri İstanbul'un faklı noktalarına dağıtıldılar. İngiliz birlikleri Beyoğlu'nu ve Haliç'in kuzeyinden itibaren Karadeniz Boğazı'nın Rumeli tarafını, Fransız birlikleri İstanbul-Çekmece hattı ile bu bölgeden itibaren Marmara Denizi'nin Rumeli tarafını, İtalyan birlikleri ise İstanbul'un Anadolu yakası ile Marmara Adalarını işgal ettiler. İngilizler Harbiye Mektebi'ni, Fransızlar İstanbul' daki Şehremaneti binasını, İtalyanlar ise Nişantaşı'nda Cevdet Paşa Konağı'nı işgal ederek karargah haline getirdiler.[51]

Fransızlar askerle gelip harp ganimeti olan M. Ojier'ye ait üç römorköre zorla Fransız bayrağı çektiler.[52]

> 12 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'den İstanbul'a gelen Fransız müfrezesinden birkaç subay bir gün sonra savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından ganimet olarak ele geçirilmiş olan M. Ojier'e ait üç römorköre zorla Fransız bayrağı çektiler. Osmanlı Hükûmeti ve Genelkurmayı buna tepki gösteremedi. Çünkü bir sonraki gün büyük bir İtilaf donanmasının geleceği haber verilmişti.[53]

14 Kasım 1918. *Suriye ve Ermenistan'da Fransız Yüksek Komiseri olan Georges Picot, 14 kasım 1918'de Paris'e çektiği bir telgrafta, Suriye'de Fransa'nın durumunu kurtarmak için tek çarenin Suriye'ye 20.000 Fransız askerinin gönderilmesi ve memleketin yönetimi sorumluluğunun Fransızlara bırakılmasını İngilizlerden istemektir; yoksa, Suriye'de İngiliz ordusunun bulunması Fransızlara karşı olan elemanlara güç ve yürek aşılayacaktır.*[54]

Ahmed Tevfik (Okday) Kabinesi Hariciye Nezâreti Fransız Fevkalâde Komiserliğine nota verdi. *Evvelki gün bandolu bir Fransız askeri kıtasının büyük gösteriler arasında karaya çıkıp Fransız Elçiliği'ne yürümüş olmasının* mütareke ahkâmına mugayir olduğunu bildiriyor.[55]

Fransız Dışişleri Bakanı'nın onayı ve desteği ile faaliyetlerini sürdürmeye başlayan "Groupement des interets français dans l'Empire Ottoman/Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu"nun *yanı sıra Fransız Bakanlar Kurulu, 14 Kasım 1918 tarihinde yaptığı toplantıda, Türkiye'de faaliyet gösteren Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve bu amaçla Türkiye'ye gerekli elemanların gönderilmesi yolunda karar* aldı.[56]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Barış problemleri yumak gibidir. Gelişigüzel ele alınırlarsa dolaşır kalırlar. Fakat en uygun tarafından tutulursa çözümleri kolaylaşır. En uygun taraf da*

---

[51] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 8.

[52] Hariciye Arşivi, Mütareke Kartonu 1, 12000/91; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 83.

[53] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 8.

[54] Brémond, *Le Hedjaz,* s. 308; Aktaran: Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 113, dipnot 6.

[55] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 84. Haricî bir not: Fransız Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müşaviri, Cilliére'dir: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 783.

[56] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 384, "Defense des interets français en Turquie", s. 36; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 80-81. "Böylece Fransız Hükümeti, mali, idari, hukuki, sınai ve siyasal konularda yeni düzenlemeler yapacak olan Fransız yetkililerinin Türkiye'de çalışmalarına başlamasıyla birlikte Türkiye hakkında düzenli bir şekilde bilgi almaya başlıyordu."

son derece karışıklık merkezleri olan Türkiye, Rusya veya Avusturya-Macaristan'da değil, Prusya'dadır. Savaşı niçin kazanıyoruz? Çünkü Prusya yenidi. Barışı nasıl kazanacağız? Prusya'yı parçalayarak![57]

15 Kasım 1918. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet, *Credit Lyonnaise'in serbestçe kambiyo işlemleri yapmasını önleyen kısıtlamaların kaldırılmasını istedi*.[58]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Dünkü 13 Kasımdan beri Müttefik filoları İstanbul önünde demirlemiş bulunuyor. Bu aynı zamanda büyük bir tarihtir ve 29 Mayıs 1453'e cevap vermekte, Bizans İmparatorluğunun harabeleri üzerinde II. Mehmet'in Avrupa'da kurduğu barbar idaresinin sonunu göstermektedir… Türkler, yalnızca yıkmasını bildikleri Avrupa'yı terkedip kesinlikle Asya'ya geçmelidirler…*[59]

16 Kasım 1918. Fransız İşgal Kuvvetleri, *Sirkeci'de, Üsküdar vapur iskelesinden saray kapısına kadar bütün rıhtımın antrepo ve binalarının iki gün içinde teslimini istedi*.[60] *Aynı gün Fransızlar hastane yapmak üzere Bakırköy'de bulunan belediye dairesinin beş saat, Beyoğlu Belediyesi'ne müracaat ederek yedi sekiz büyük binanın on beş saat içerisinde boşaltılarak kendilerine teslimini istediler. Fransızlar sadece bina istemekle kalmadılar. Beyoğlu Hastanesi'nde bulunan levazımın bir kısmı ile emanet garajında bulunan benzinlere el koydular*.[61]

17 Kasım 1918. *Bakırköy'deki Fransız binbaşı, hastane yapılmak üzere Belediye dairesinin beş saat içinde boşaltılmasını, Beyoğlu'nda ise Fransızlar, Belediye'ye başvurarak, yedi-sekiz büyük bina göstermişler ve bunların on beş saat içinde boşaltılmasını istemişler, ayrıca Beyoğlu Hastanesi'ndeki levazımdan önemli bir bölümüne ve Emanet Garajı'ndaki benzinlere de el koymuşlardı. Bunu Hariciye'ye bildiren Dahiliye'nin yazısı, isteme biçimindeki "dürüşti"ye (kabalığa) dikkati çekiyor ve bu gibi isteklerin küçük memurlara ve hele şiddet göstererek değil, hükümete yöneltilmesi gerektiğinin Müttefik Askeri Komutanlığı'na bildirilmesini istiyordu. İşte bu uygulamalar mütareke dönemi boyunca sürüp gitti*.[62]

17 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nazırı, işgal kuvvetlerinin akdedilmiş mütareke hükümlerine aykırı hareket tarzı ve faaliyetleri karşısında Sadrazam'a müracaat ederek İtilâf askerlerinin İstanbul'da kalıp kalmayacağını sordu. Şehrin askerî işgal altına alınageldiğini anladığından İtilâf General veya herhangi bir subayının taleplerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini de sorgulayan Harbiye Nazırı, İstanbul'a ayrı ayrı ulaşan İngiliz ve Fransız heyetlerinin nakliye vasıtası ve iskân gibi zarif olmayan muhtelif taleplerde bulunduklarını vurgulayarak hükûmet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasını istirham etti.[63]

17 Kasım 1918 tarihinde Fransız Amiral Amet, beraberinde Yunan subayları ve İtalyan temsilcisi bulunduğu halde Pangaltı Rum Kilisesi'ndeki ayine katılmıştı. Bu esnada Amet'in yaptığı konuşma Rumları heyecanlandırırken, Müslüman halkta büyük bir korku ve infiale neden oldu. Konuşması sırasında Amet, "Parthenondan bir zeytin dalı ile anayurttan Türkiye'deki Rumlara selam getirmenin onurunu yaşadıklarını", Yunan Hükûmeti'nin kralı tahttan indirmek gibi yaptığı birçok hatadan sonra Yunan bayrağını İstanbul'a getirmeye muvaffak olduğunu dile getirdikten sonra bu bayrağın barış ve

---

57 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 105.

58 Hariciye Arşivi, Mütareke Kartonu 1, 4t; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 84. Amet'in ismi Jean imiş: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 15.

59 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 73.

60 *Hariciye Arşivi*, Mütareke Kartonu 1, 12103; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 84.

61 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 15-16.

62 Hariciye Arşivi, Mütareke Kartonu 1, 1505; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 84-85.

63 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 11.

refahın simgesi olması gerektiğini vurguladı. Amet sözlerini "biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik" sözleri ile tamamladı.[64]

18 Kasım 1918. *İngiltere'nin Yüksek Komiserlik teşkilatı kurduğunu gören Fransa da İstanbul'a Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak için hazırlıklara başlamıştı. 18 Kasım 1918 tarihinde Amet, İstanbul Fransız Yüksek Komiseri olarak atandığını Sadrazam'a tebliğ etti*.[65]

İlerleyen günlerde *Fransız Yüksek Komiseri; Avusturyalıların hastanesini, hiçbir bahaneye gerek görmeden, tüm mobilya ve teçhizatlarıyla birlikte ele geçirmiş ve tüm personeline ayrılmaları için 24 saat süre vermiştir. Fransızlar, şehre demir attıklarından beri ve "Almanların hiçbir zaman yapmadıkları şekilde" buldukları her şeye el koymaktadırlar. Fransızların İstanbul'un ihtiyaçlarının tedarikini üstlenmelerine karşın, şehirde elektrik, kömür ve su sıkıntısı yaşanmakta; yine Fransızların demiryollarını ele geçirmesi nedeniyle temel ihtiyaç maddeleri bulunamamaktadır. Bununla birlikte İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, Bulgaristan Elçiliği ve Konsolosluğu'nun, tüm personeliyle birlikte başkentten ayrılmasını talep etmiştir. Bulgaristan'la ateşkes daha önceden imzalanmış olduğundan, bu istek İstanbul'da yadırganmıştır. İspanyol diplomat, aynı sabah gazetelerde çıkan ve Bulgaristan'ın Edirne ve tüm Trakya üzerinde hak iddia ettiğini ortaya koyan haberle, bu talebin ilişkili olduğunu düşünmektedir. Elçi, İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında Trakya üzerine gizli bir antlaşma olduğuna; "ihanetinin karşılığı olarak" Bulgaristan'a, Trakya ve Edirne'nin verildiğine inanmaktadır. Bu nedenle İtilaf Devletleri; ilk olarak Osmanlı-Bulgar diplomatik ilişkisinin kesilmesine ihtiyaç duymaktadır*.[66]

19 Kasım 1918. Hariciye Nâzırı Reşid Paşa, Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet'e protesto notası verdi. *Başkentin yer yer işgal edilmesinin aşırı heyecan yarattığı gibi, bırakışmaya da aykırı olduğu* bildiriliyor, *çıkartılan askerin Boğazlar istihkâmlarına ya da Karadeniz limanlarına gönderileceğine olan inanç dile getiriliyor*.[67]

21 Kasım 1918. Hariciye Nâzırı Reşid, Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet'e nota verdi. *Her gün Uzunköprü'den İstanbul'a doğru gönderilmekte olan Fransız birlikleri dolayısıyla, bunların imparatorluk dışına sevk edileceklerinin "şüphesiz" olduğu belirtildikten sonra, bu geçiş sırasında sayılarının, kalacakları yerlerin, yerleştirilmelerini kolaylaştırmak bakımından, önceden bildirilmesi isteniyor*.[68]

Bâb-ı Âlî'nin 17 Kasım tarihli notasına *Türkiye'deki İşgal Kuvvetleri Kumandan Yardımcısı sıfatıyla karşılık veren* Fransız *General Brunoust işgalin mütarekenin 1 . ve 7. maddelerine dayandığını* bildiriyor. *Brunoust'un iddialarının aksine Calthorpe, askerlerin "işgal maksadıyla değil, o günkü şartlarda yapılan bir harekât gereği İstanbul'a çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu" şeklinde bir açıklama yaptı*.[69]

Amiral Amet'in beyanatı *Moniteur Orientale* gazetesinde neşredildi: *Türkiye'ye karşı ananevî dostluk, Fransız siyasetinin bir kaidesini berdevam teşkil ediyor*.[70]

---

64 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 16.

65 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS), 2563/8, lef 20; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 30.

66 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 254.

67 Hariciye Arşivi, Mütareke Kartonu 1, 12091/1 & 12093/1; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 86.

68 Hariciye Arşivi, Mütareke Kartonu 1, 12149/7; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 86-87, dipnot 18.

69 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 12-13.

70 Moniteur Orientale, 21 Novembre 1918; Aktaran: Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 130.

23 Kasım 1918. *Müttefik Doğu Orduları Başkomutanı Fransız General Franchet d'Esperey savaş gemisiyle İstanbul'a* muvasalat etti, Bâb-ı Âlî *tarafından resmi törenle karşılandı*.[71]

25 Kasım 1918. *25 Kasım 1918 tarihinde düzenlenen Muhtelit Mütareke Komisyonu toplantısında Fransız temsilcisi, Osmanlı matbuatının Fransızlara karşı istimal ettiği lisandan Amirali namına şikayette bulunarak bazı yayınların sansüre tabi tutulmasını talep etti. İngiliz temsilcileri de aynı meselenin "İngiliz Amirali'nin nazar-ı dikkatini celbettiğini ve Osmanlı Hükûmeti'nin vazifesine müdahale mahiyetinde olmamakla beraber matbuata bir nevi nezaret etmek üzere İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla bir sansür heyeti teşkil etmeyi düşündüklerini ve yakında bu yolda bir teklif sunacaklarını" açıkladı. Türk temsilciler ise "İstanbul'da dahi izzet-i nefs-i millî ve hukuk-u hâkimiyet-i Osmaniye aleyhinde neşriyatta bulunulmağa cesaret edilmiş iken yalnız Osmanlı matbuatının takibata maruz kalmasının doğru olmadığını" açıklamaya çalıştılar*.[72]

27 Kasım 1918. *İngiliz kumandanlarının da kendisi gibi İstanbul'a hâkim olmak istediklerini anlayan d'Espérey, 27 Kasım 1918 tarihinde İngiliz General Bridges'e müracaat ederek Trakya'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan birliği ile İstanbul'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan taburu sevk etmeyi önerdi. Türkiye'ye gönderilecek asker sayısı ile gidecekleri yerleri belirleme yetkisinin kendisine ait olduğunu ileri süren Milne, bu kararı d'Espérey'in kendi kendine aldığını düşünmüş olacak ki, mütarekenin sadece Çanakkale ve Boğazların işgaline izin verdiğini bildirdi*.[73]

29 Kasım 1918. Raymond Poincaré'nin günlük kaydı: *Pichon'dan ısrarla, barışın bir an önce gerçekleşmesi için, Doğu ve sömürgeler meselelerinde alınmış olan kararları hükumete derhal bildirmesini istedim. Bugüne kadar konuyla hiçbir zaman gereği kadar ilgilenmiyen Clemenceau'nun tesiri altında kalarak, bu işleri çok ihmal etti*.[74]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet'ten beyanat: *Fransa ile Türkiye'yi birbirlerine bağlayan eski dostluk ihlâl edilmeyecektir. Barış yakındır*.[75]

> [..] çok önemli bir olaya değinmek gerekir. O da, d'Esperey'in tutuklanmasını istediği kimselerin bir listesini İzzet Bey'e verdiği sırada, Fransızların Vahdettin'e karşı da gizli bir "barış ve dostluk taarruzuna" geçmiş olmalarıdır. Gerçekten de Louis Feuillé adına bir zat, bu tarihte birden görünerek Lutfi Simavi'ye 29 Kasım 1918 günlü, Bern Elçisi Fuat Selim'den bir tavsiye mektubu getirdi. (Sadrazama hitaben de yazılmış böyle bir mektubu vardı.) Anlaşılan Feuillé, savaştan önce Galatasaray ikinci müdürlüğünde ve birçok "Türk ricali" ile, bu arada Osmanlı elçisiyle ilişki kurmuştu. Savaştan sonra İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği emrine verilmiş. Fuat Selim'e göre, Feuillé, Türkiye'ye "rabt-ı kalp" eylemiş, bağlılığından, memleket için "hakiki ve ciddi" çıkarların kuvvetle beklenebileceği bir kimseydi. İstanbul'a geleli bir buçuk ay olduğu halde saraya gelememesi, "rahatsızlığından" ötürüydü. Feuillé, padişaha eski dahiliye nazırı [Ahmet] Reşit [Rey] Bey'den iki ariza getirmişti. Simavi ile konuşmasında, birkaç kez "Türk muhip ve hayırhahının, son derece ketum ve ibraz-ı hizmete hazır" olduğunu açıklamıştı. Simavi bu Fransız'ın adresini almıştı; ama, Vahdettin'in, Fuat Selim'in umduğu gibi, onu kabul ettiğini gösteren bir bilgimiz yoktur.[76]

---

[71] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 41. "Franchet d'Esperey karşılama törenini yeterince parlak bulmadığı için bir gün sonra İstanbul'u" terk ve 8 Şubat'ta avdet edecektir. Elbette beyaz atla girmiş olmayacak d'Esperey. "Beyaz at" efsanesi bir uydurmadan ibarettir.

[72] BOA, HR.SYS, 2704/4, lef 24-25, "Mütareke Komisyonu Reisi'nin 25 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Raporu"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 462.

[73] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 10.

[74] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 59.

[75] Le Moniteur Oriental, 21 Novembre 1918; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 197.

[76] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 183-184.

4 Aralık 1918. İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, *Kırım'da bulunan Alman askerlerinin tahliye edilmesi*ni denetlemek için Sivastopol Limanına muvasalat etti. *Tahliye edilecek Alman kuvvetleri yerine 500 kadar İngiliz denizcinin bu limana yerleştirilmesi için düzenleme yaptı. Fransız Amiral Amet'ten 500 Fransız denizci talep edildi. Calthorpe ve Milne, Fransızların Kırım'ı işgale karar vermeleri halinde, tüm kuvvetlerin Fransızlardan oluşmasını kabul edebileceklerdi*r.[77]

5 Aralık 1918. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Buna göre, Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet, *Osmanlı Devleti'nin ve işgalci pozisyonundaki İtilâf Devletlerinin güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle İstanbul'da İtilâfçı Pasaport Bürosu kurulmasını önerdi. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bu teklife karşı başlangıçta tepki gösteremedi. İtalyan Yüksek Komiseri Sforza ise uygulamada bazı güçlükler yaşanacağını dile getirse de yapılan teklife karşı çıkmadı. Bu müzakere Amet'in teklifine sıcak bakıldığını göstermişti. Ancak pasaport meselesi çok önemli bir mesele olduğundan İtilâf hükûmetlerden onay alınması gerekiyor*.[78]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, Londra'ya şifreli telgraf keşide eyledi. Fransız Fevkalâde Komiseri Amiral Amet, Webb'i ziyaret etmiş ve hükümetinin tebliğ-i resmîsini takdim etmiştir. Webb, *Fransızların, İngiliz Yüksek Komisyonu ile yakın bir şekilde çalışma ve bağdaşabilme olasılığından endişe ettiklerine dair bir kanıya varmıştı*r.[79]

7 Aralık 1918. Britanya Harbiye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İstanbul'da İtilâfçı Pasaport Bürosu kurulması noktasında Fransız görüşü desteklenmekle birlikte Harbiye Nezâreti, *bu konuda yapılacak tahkikatı yürütecek heyetten gelecek rapor doğrultusunda hareket etme kararı* almıştır.[80]

9 Aralık 1918. Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı muhtırası: *Fransızlara Suriye'yi vadeden "Sykes-Picot Antlaşması'ndan daha zararlı bir şey olamaz"*.[81]

11 Aralık 1918. *Fransız subayları idaresinde "çoğu yerli kaçkın Ermenilerden mürekkep olmak üzere Fransız askerî üniforması" giymiş olan 400 kişilik bir müfreze Dörtyol Kasabasına girdi, evleri bastı, yağma etti*.[82]

13 Aralık 1918. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Londra'ya Hariciye Nezâretine telgraf keşide edildi. Buna göre *Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Fransız Yüksek Komiserliği Osmanlı jandarması üzerinde tahkikat yapmak ve jandarma üzerinde gerekli denetimi kurabilmek amacıyla Foulon'u İstanbul'a davet etmişti. Müttefiklerine ve Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Foulon'un sadece jandarma hakkında tahkikat yapmak üzere İstanbul'a geldiğini bildiren Fransızların asıl amacı jandarma ve polis teşkilatı üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Tevfik Paşa, Fransızlar tarafından yapılan teklifi olumlu karşıladığından Foulon, Osmanlı Jandarması Umumi Müfettişi oldu. Fransızlar bu şekilde jandarma ve polis teşkilatları üzerinde kontrol sağlayarak diğer devlet kurumlarındaki etkilerini arttırmayı tasarlıyorlardı. İngilizlerin de aynı hedeflere sahip olması İstanbul İşgal Yönetimi'nde İngiliz-Fransız rekabetini kaçınılmaz hale getiriyordu. İstanbul'a geldikten çok kısa bir süre sonra Foulon,*

---

77 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 29.

78 FO, 371/4155, 510; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 573.

79 FO, 371/3415, 210533; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 30.

80 FO, 371/3418, 204431; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 573.

81 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 117.

82 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33, Belge 823; Aktaran: Selâhattin Tansel. (1977). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (2. basılış) içinde (c. 1, s. 50). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

müttefiklerinden habersiz bir şekilde Osmanlı Jandarması Umumi Müfettişi unvanını kullanmaya başladı.[83]

17 Aralık 1918. *17 Aralık'ta Yunan ve Polonya birliklerini içine alan, tanklar ve uçaklarla donatılmış 12 bin kişilik Fransız kuvveti Odesa'ya çıkmaya başlar. Kırım, ele geçirilir*.[84]

500 kişilik bir Fransız birliği Mersin'e çıktı ve bu tarihten sonra Adana-Tarsus hattı güneyinde rastlanacak Türk ordusu mensuplarının tutuklanacağı açıklandı.[85]

19 Aralık 1918. Fransız birliği Adana'nın Dörtyol kazasındaki Karakese Köyüne saldırdı, ahali silâhla mukabele etti. Çatışmada, 10 Fransız askerini etkisiz hale getirildi. Fransız birliği köyden ricat etti. *Bu, üzerinde durulması lâzımgelen bir olaydı, çünkü galipleri çılgına döndüren bu olay, "Türk milletinin, saldıran düşmana karşı ilk"* kayıtlara geçen silâhlı mukavemeti idi.[86]

20 Aralık 1918. Britanya Harbiye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. İstanbul'da İtilâfçı Pasaport Bürosu kurulması noktasındaki Fransız önerisine dair *tahkikatı yürüten heyetin hazırladığı raporda İstanbul'a giriş çıkışlar üzerinde yeterli bir kontrol sağlamanın zorluğuna dikkat çekilmiştir*. *Bu nedenle İngiliz Savaş Bakanlığı İtilâfçı bir pasaport kontrolü kurmak yerine sadece İngiliz vatandaşlarının İstanbul'a vizesiz ayak basmasına izin verilmemesini esas alan bir öneri su*nuyor.[87]

ABD'nin Selanik Başkonsolosu Washington'a telgraf gönderdi. Smith Koleji öğretim üyesi Şarkiyatçı Miss Barnette Miller tarafından hazırlanan raporda belirtildiğine göre *Türkler, işgalin mütareke koşullarının belirttiğinden daha kapsamlı olduğunu düşünüyorlar*. *Fransız askerleri çok kötü muamelede bulunmuşlardır*. *Tüm o koşulların beraberinde getirdiği sarhoşluk ile özellikle Selimiye kışlası civarında ve Galata'da Müslüman geleneklerine umumiyetle hakarette bulunmuşlardır*.[88]

21 Aralık 1918. *Fransız ve Ermeni askerleri Adana'ya girdi, işgalle birlikte hakaret ve tutuklamalar başladı*.[89]

İrade-yi Seniye ile Meclis-i Mebusan 4 ay zarfında seçim yapmak kaydıyla feshedildi.

23 Aralık 1918. Adana Valisi Hazım Bey, Dahiliye Nezâretine telgraf gönderdi. Muhtıra, Vahideddin Hân'a arz edildi. Hazım Bey'in belirttiğine göre *Fransızların başta gelen maksatlarından birisi, Kilikya'da bir Ermeni idaresi kurmak*tır.[90] Nitekim Fransız Genel Valisi, resmî mühründe *Ermenistan'da İdare*

---

[83] FO, 371/3420, 205182; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 483. "BOA, DH-ŞFR, No: 97/118, 97/362, 97/363, 97/364, 97/365; Bu vesikalara göre Trabzon'da Jandarma'nın kontrol ve ıslahına Fransız Binbaşı Anşeri, Çanakkale'de Mülazım-ı Evvel Ponsa, Samsun'da Mülazım-ı Evvel Favro, Hüdavendigar alayına Yüzbaşı Cap de Belle, Ankara alayına Yüzbaşı La Frank me'mur edilmişlerdi." Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 35, dipnot 166.

[84] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 768.

[85] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 50.

[86] Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi*, 1962, c. 4, s. 56; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 220.

[87] FO, 371/3418, 210894; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 573.

[88] *NARA*, Selanik'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri'ne gönderilen rapora ek olarak sunulan ve Miss Barnette Miller'in İstanbul'daki genel duruma dair gözlemlerini içeren rapor, 20.12.1918, 867.00/835, s. 2-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)*, 2021, s. 13.

[89] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 50.

[90] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* 1949, s. 188; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 217.

Servisi yazısı bulunuyordu; *Fransızların Suriye'de meydana getirdikleri Legion Ermenien veya Ermenice adı ile Gamavur denilen Ermeni gönüllüleri de Fransızlarla birlikte buralara gelmişlerdi*.[91]

25 Aralık 1918. Albay Brémond, *"Ermenistan baş yöneticisi" unvanıyla Kilikya'ya gönder*ildi.[92]

26 Aralık 1918. *Fransız işgal komutanı Türk irtibat subayını tokatladı, ve aç bıraktı*.[93]

İstanbul ve civarı, bir kaç ay evvelsine kadar can, mal, ırz düşmanı gösterilen müttefik askerleri ve teşkilâtlarıyla dolmuştu. İstanbul'un inzibatı meselesine de bunlar iştirak ediyorlardı. Bilhassa Fransız nefer ve zabitlerinin İslam askerlerine karşı su-i muameleleri çok fena tesir yapıyordu.[94]

27 Aralık 1918. Fransızlar Pozantı'yı işgal etti. *Amanos işçi taburu komutanı yüzbaşı Mustafa Bey* Fransızlar tarafından katledildi. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) *tesislerindeki nöbetçilerin bile silâhları alındı*.[95]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî çizgili *La Derniere Heure* gazetesi "Osmanlı Parlemantosu Feshedildi." nam haber neşretti. İstanbul'da münteşir *Le Monituer Oriental* gazetesinden iktibasla *Enver Paşa'nın atadığı milletvekillerinin Meclis'te çalışmaya devam etmelerinin skandal olduğu yorumuna yer veriliyor ve eski rejimin yok olduğu ileri sürülüyor*.[96]

Fransa'nın aslî, birincil, aciliyetli meselesi Almanya'yı tehlikesiz bir hâle getirmek ve Almanya'yla kalıcı bir sulh andlaşması imzalamaktır. Bu vechile "Yakındoğu" ve "Ortadoğu" mıntıkalarındaki çıkarları ikinci planda kalmaktadır:

> Kıta üzerinde Almanya'nın güçsüzleştirilmesi, Fransa'nın askeri ve ekonomik üstünlüğünün sağlanması için kamuoyundan ve parlamentodan büyük bir talep vardı. Batıdaki bölümü çoğunlukla Fransız toprakları üzerinde cereyan eden savaş inanılmaz bir can ve mal kaybına neden olmuştu. Fransız siyasetini 1870 Fransız-Prusya savaşından beri etkisi altına almış olan rövanş arzusu da bu faktörlere ekleniyordu. Dolayısıyla, 1919 yılında Fransa'nın Almanya'yı zayıflatmak ve kendi geleceğini güven altına almaktan başka bir şey düşünmemesinde şaşılacak bir yan bulunmuyordu.
>
> Sonuç olarak Yakındoğu sorunu Quai d'Orsay'da, İngiliz Dışişleri'nde olduğundan daha az zaman ve enerji gerektiriyordu. Fransa'nın Londra büyükelçisi Paul Cambon, Başkan Clemenceau'nun konuyu sadece "hikâye kitaplarına" yakıştırdığını belirttiği beyanatını hatırlatıyor ve başkanın Yakındoğu'yla ilgilenmediğine inanıyordu. Bu hüküm biraz köşeli gibi görünmesine rağmen, anlaşıldığı kadarıyla Clemenceau, Avrupa'nın istikrarı için Fransa'nın çıkarlarından fedakarlık etme arzusundaydı.
>
> Bunun kanıtı, Clemenceau'nun 1918 yılı Aralık ayında Londra'ya yaptığı ziyareti değerlendiren Lloyd George'un sözlerinde bulunabilir.
>
> > Savaştan sonra Clemenceau Londra'ya geldiğinde kendisiyle birlikte Fransız Konsolosluğu'na kadar gittim. Coşkulu bir kalabalık yol boyunca onu selamlıyordu. Konsolosluğa geldiğimizde bana, Fransa'dan özel olarak ne istediğimi sordu. Hemen, Musul'un Irak'ta bırakılmasını ve Dan'dan Beersheba'ya kadar Filistin'in İngiliz denetiminde olmasını istediğimi belirttim. Söylediklerimi tereddütsüz kabul etti.
>
> Bu anlaşma kâğıt üzerine dökülmediğinden İngilizler'in de benzer ödünler verip vermediği, konuşmayı izleyen aylarda büyük tartışmalara konu oldu. 1920 Haziranı'nda Victor Berard, Fransız Senatosu'nda Clemenceau'yu savunarak, verilen ödünlerin Fransızlar'ın bazı taleplerinin karşısında İngilizler'in işbirliğini sağlamak için

[91] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 217.
[92] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 181.
[93] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 50.
[94] Islahi Yoldaş'tan Mustafa Suphi'ye Kuvâ-yı Milliye hakkında tarihisiz layiha; Aktaran: Banu İşlet & Cemile Moralıoğlu-Kesim, *Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtı*, 2018, s. 163.
[95] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 50.
[96] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 44.

olduğunu dile getirdi. Bu talepler, "plebisit olmaksızın Metz ve Strasburg, Saar havzası, Ren bölgesinin işgali, toplu güvenlik ve nakit avans ödemeksizin kömür alımı"ydı. Bu iddianın doğruluğundan emin olmak o kadar kolay değildir. Daha sonraları Clemenceau da, Musul meselesinin Yakındoğu'daki Fransız çıkarlarının gözetileceği sözü alındıktan sonra gündeme geldiğini ifade etmiştir. Yine de Berard'ın sözleri, barış görüşmelerinin en azından ilk günlerinde Fransız halkının büyük destek verdiğine işaret etmektedir. Clemenceau savaş zamanı itilafının ne pahasına olursa olsun muhafaza edilmesinde kararlıydı. Aynı zamanda, Saar havzasını elde etmeyi ve Renanya'da (Ren Nehri'nin batısında kalan Alman eyaleti -Ç.N.) bir tür kontrol sağlamayı istiyorsa, İngilizler'in isteklerine ılımlı bir yaklaşım göstermenin işe yarayacağının farkındaydı.[97]

Anti-emperyalist olarak tanınan Clemenceau kendi döneminde bir Fransız politikası bulunmadığı gerekçesiyle acımasızca eleştirilmiştir. Gontaut-Biron, Sykes-Picot Anlaşması koşullarının hemen uygulanması için ısrar etmek yerine, Fransa'nın "çıkarlarının bizimkilerden farklı olduğunu bildiğimiz dostlarının iyi niyetine" güvenmekle yetindiği suçlamasını getirmiştir. İngilizler istedikleri şeyler için baskı yaptılar diye suçlanamaz. "İngilizler'in Barış Konferansı'na getirdiği öneriler bizi pek memnun edici nitelikte değildi. Bizim hiçbir şey önermeyişimiz karşısında İngilizler'in görüşünü yansıtıyordu." Frangulis'e göre Fransa'nın Yakındoğu politikasının en belirgin karakteristiği, Lloyd George ve Venizelos'un talepleri karşısında Clemenceau'nun tamamiyle uysal bir tavırda olmasıydı. Clemenceau, Renanya'yla öylesine meşguldu ki, gözü başka bir şey görmüyordu.[98]

29 Aralık 1918. Fransa Hariciye Nâzırı Pichon, Fransa Millî Meclisine beyanat veriyor: *Türkiye yenilmeyi en az Bulgaristan kadar hak etti. Kendisine bahşedilen kaderden [yenilgiden ve yıkıntıdan] kaçması tamamen ona [Türkiye'ye] bağlıydı. Bizim Türklere karşı sadece iyi hislerimiz vardı ve bu iyi hisleri her zaman onlara göstermiştik; fakat köle olarak tuttukları ve bizim geleneksel rolümüzün özgürleştirmek olduğu milletleri korumaktan da vazgeçemeyiz*.[99]

Suriye hakkındaki Fransız istekleri konusunda Parlamentoda çok sert bir çıkış yapıldı. Fransız Dışişleri Bakanı M. Pichon, şöyle diyordu: "Bizim orada (Osmanlı imparatorluğu'nda) karşı çıkılamayacak haklarımız vardır. Tarihe, anlaşmalar ve antlaşmalara dayanan bu haklarımız, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Filistin'i içine almaktadır. Manda sistemi karşısında bile bu isteklerimizden ve haklarımızdan hiç bir zaman vazgeçmedik. Barış Konferansının başından sonuna kadar Fransa'nın tutumu, kendi isteklerinin Manda düzenine uydurulması değil, tam tersine, Manda'nın kendi isteklerine uydurulması yörüngesinde olmuştur. Fransız politikasının Manda sistemine tek uygun katkısı, anayasanın Manda düzenini getiren maddesinden çıkarılması gereken memleketlerin bir listesinin yapılması yolunda olmuştur."[100]

31 Aralık 1918. İspanyol *El Imparcial* ve *El Sol* nam gazeteler naklediyorlar. *Monsenyör Pichon'un, Türkiye'nin durumu ile ilgili bir soruya cevaben, Fransa'nın özellikle Libya, Suriye ve Filistin üzerinde inkâr edilemez bir himaye hakkı olduğunu, kuşkusuz konferansa tam özgürlük tanıdıklarını ancak İngiltere ile imzalanmış olan antlaşmaların kendilerini bağlayacağını ifade ettiği bildirilmiştir. Ayrıca, Monsenyör Briand'ın sınırların belirlenmesi konusunda müttefikler arasında imzalanmış antlaşmaların barış konferansına sunulacağını ve bu antlaşmaların konferansta tartışılacağını belirttiği de haberde aktarılmıştır*.[101]

Aralık 1918-Ocak 1919. İzmir'de, *başlangıçta kavga edenler, özellikle İtalya ve Fransa'ydı. Pasaport kontrolü üzerine olan ilk çatışma, ortak bir uygulamanın getirilmesiyle son buldu. Bir başkası olan kıyı gemi seyir kontrolü üzerine çatışma, İtalya lehine sonuçlandı. Bir başka çatışma daha, eski Avusturya-*

97 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 11-12.
98 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 24, sonnot 17.
99 *Journal Officiel (Chambre des Deputes)*, 30 Decembre 1918, p. 3716; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 82, dipnot 155.
100 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 114.
101 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 66.

Macaristan İmparatorluğu gayrimenkulleri konusunda meydana geldi. Fransa, İtalya'nn olayları her zaman ve sadece kendisine mal etmemesi gerektiğine inanıyordu.[102]

1919

Clemenceau: "Anadolu'yu, İtalyanlar'la aramızda sürekli bir sürtüşme kaynağı haline gelmesindense, bağımsız bir devlet olarak görmeyi tercih ederim."[103]

"Milli Mücadele yıllarında Türk basınında yer bulan dış kaynaklı haberlerin tamamına yakının Fransız basını üzerinden aktarılması dikkate değer bir husustur."[104]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Clemenceau: *Tehlike çok büyük. Bu tehlike, Baltık kıyıları, Polonya ve Macaristan içlerinde yaygınlaşmaktadır. Budapeşte'den olduğu gibi, Viyana'dan da kaygı verici haberler geliyor. Bu haberlerde, Fransa ve İtalya için, küçümseyemeyeceğimiz bir tehdit gizlidir... Bizler, bolşeviklere karşı savaşmak zorundayız. Eğer karar verme yetkisi elimde olsaydı, bu salgının yayılmasını önlemek için bolşevizmin çevresinde engeller kurardım*.[105]

1919 Bidayeti. Paris'de *La Renaissance de l'Orient (Doğunun tekrar canlanışı)* namıyla broşür neşredildi. Paris Aydınlar Ermeni Birliği Başkanı A. Tchobanian'ın Aralık 1918'de tebliğ etmiş olduğu "Doğuda Yunan Latin medeniyetinin öncüsü olarak Ermenistan" nam konferans bildirisinde şu ifadeler yazmaktadır: *Söylevime "Doğuda Yunan-Latin medeniyetinin öncüsü olarak Ermenistan" başlığını koydum (…) Ermeni meselesini her ele alışta, kanıma göre, bu formülü tekrarlamak, bu tezi hatırlatmak kesinlikle gereklidir, çünkü yalnızca bu formül Ermenistan faciasının nedenlerini açıklıyor ve çözümünü gösteriyor. Ermenistan'ın uğradığı zulüm, daha güçlü bir halk tarafından esir edilip ezilen bir halka reva görülen zulüm değildir; bu barbarlık ile en güzel insanlık kültürü arasındaki mücadeleden bir sayfadır; ilk kez Yunanistan'ın dünyaya öğrettiği ve modern devirlerin Yunanistan'ı Fransa'nın savunup yaydığı hür düşünce ile Doğu despotizminin karanlık zihniyeti arasındaki eski mücadeledir; iki âlemin, iki ayrı anlayışın, iki ayrı prensibin mücadelesidir ve yeni biten Büyük Savaş bu mücadelenin çok önemli ve kesin bir safhasıdır. Ermenistan asırlardan beri, gücü ölçüsünde, fakat bütün ruhu ve sarsılmaz iradesiyle işte bu mücadeleyi vermektedir (…)*[106]

Ocak 1919. *Fransızlar mütareke döneminde hatırı sayılır bir istihbarat ağı da kurmuşlardı. Anadolu'da kurulan Fransız istihbaratı "deniz" ve "kara" istihbaratı olarak iki ayrı kısımdan oluşuyordu. Merkezi İstanbul'da bulunan deniz istihbaratının başında Yüzbaşı Henry Rollin bulunuyordu. Rollin'in sorumluluk alanı Rusya'nın Karadeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. Kendisi Ocak 1919'dan 1921 baharına kadar bu görevi sürdürdü. Kara istihbaratı ise Afyon'da Binbaşı Roger Labonne, Bursa'da Binbaşı Brissaud, İzmir'de ise Mösyö Deuran'ın sorumluluğundaydı*.[107]

---

[102] APOEDG, F. 73, 2471 & 2484, İstanbul'daki Sforza'dan İtalya Hariciye Nezâretine, 4 & 6 Aralık 1918; DDI6/1, s. 452, Sforza'dan Sonnino'ya, 11 Ocak 1919; QDO, V. 201, s. 62-63, Fransız Yüksek Komiser'in İzmir'deki siyasî danışmanı Duparc'dan Hariciye Nâzırı Vekili Pichon'a, 15 Ocak 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 109.

[103] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 85-86.

[104] İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, 1981, s. 101; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 18, dipnot 5.

[105] A. M. Şamsutdinov,Türkiye Ulusal Kurtuluş *Savaşı Tarihi*, 1999, s. 31.

[106] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 130-131.

[107] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 69.

Fransız gazetesi Maurice Prax, *Petit Parisien* gazetesindeki 13 Kasım 1938 tarihli ve *Mustafa Kemal bir mankafa sayıldığı günlerde* başlıklı yazısında Mustafa Kemal ile Pera Palace Hotel'de birçok defa görüşmüşlüğünden bahsedecektir:

> Hiç böbürlenmiyorum. Ama bir gazetecinin Kemal Atatürk ile yaptığı ilk mülâkat, şüphesiz ki *Petit Parisien*'de benim imzamla yayınlanmıştır. Gerçekten bu tâ Ocak 1919'daydı. Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk o zaman General Mustafa Kemal idi, açıktaydı.
>
> General, benim gibi Pera Palas'ta kalıyordu; oldukça içine kapalı, oldukça gizli yaşıyordu; birkaç genç subaydan başka kimseyi kabul etmiyordu; bütün zamanını okumaya ve düşünmeye ayırmış görünüyordu...
>
> General Mustafa Kemal'den bir mülâkat istemeyi bana, zeki, alçak gönüllü ve saygılı bir Fransız olan Pera Palas Müdürü yiğit Montagnon öğütledi.
>
> Montagnon bana:
>
> -Sizi temin ederim ki, pek enteresan bir adamdır, dedi.
>
> General beni kibar ve soğuk bir nezaketle kabul etti. O'nun olağanüstü gözleri -çelik gözleri- enerjik ve donuk çehresi beni hemen etkiledi. Bana sert bir açık yüreklilikle ve tamamen askerce şunları söyledi:
>
> -Ben size herkesin söylediğini söylemeyeceğim... Bugün yenilmiş ve yıkılmış olarak, Almanların müttefikleri olmamızdan pişmanlık duyduğumuzu söylemeyeceğim... Ben şunu söyleyeceğim ki, Almanların kollarına düşmüşsek bu, sizin memleketinizin hatasıdır, bir karşı kıskanç, açgözlü, doymak bilmeyen bir politika gütmüş olan Fransa'nın hatasıdır. Bu sözlerim, burada tanıdığımız Alman askerî şeflere karşı pek az saygı duyduğumu söylememe de engel değildir...
>
> General Mustafa Kemal benim önümde uzun uzun, sert bir biçimde şikâyetlerini ve hayal kırıklıklarını sayıp döktü, daha sonraki günlerde kendisini sık sık gördüm... Kimi zamanlar aynı masada birlikte yemek yedik. Montagnon bize kendi usulüyle küçük bir pilâv hazırlardı!...
>
> ...Hâlâ gülerim: General Mustafa Kemal ile mülâkat yaptıktan sonra bu mülâkatı hatırını sayarak bizim Türkiye'deki Yüksek Komiserimize, Amiral Amet'nin halefi olan parlak diplomatımıza bildirdim.
>
> Parlak diplomat bana kahkahayla güldü:
>
> -İlâhi beyciğim, o General Mustafa Kemal ile gevezelik etmek de nereden kafanıza esti! O mankafanın tekidir! Burada onun esamisi okunmaz! dedi.[108]

2 Ocak 1919. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. Toplantı tutanağına göre *işgal altındaki bütün limanlarda Bolşevik istilasına karşı yolcu trafiğini denetlemek amacıyla İtilâf Devletleri mümessillerinden bir heyet kurulmuştu*r.[109]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Bir buçuk milyon kurban…Böyle katliamlar tesadüfen ve tam bir teşkilât olmadan yapılamazdı. Bunları, metot ülkesi Almanya, ilmî, stratejik ve hemen hemen askerî şekilde yönetti. Enver Paşa, Talât, Cemal ve İttihatçı bütün haydutlar cellâttır, fakat mareşal Liman von Sanders, cellâtların şefidir*.[110]

4 Ocak 1919. Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine telgraf keşide eyledi. Fransız Fevkalâde Komiseri Amet, İstanbul'da İtilâfçı Pasaport Bürosu kurulmasını önermişti. Bu hususda, *İngiliz Hükûmeti, müttefiklerinin de kendi vatandaşlarının seyahatlerini düzenlemelerine*

[108] Mauris Prax, "Quand Mustapha Kemal n'était considéré que comme une 'ganache'", *Le Petit Parisien,* 13.11.1938; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 164. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[109] FO, 371/4155, 11449; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 574.

[110] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 132.

*dayalı bir kontrol mekanizması kurmalarını öner*mektedir. *İstanbul'a dönmesine izin verilecek olan Türk vatandaşları da İstanbul'daki İtilâf temsilcilerinden izin aldıktan sonra İstanbul'a girebileceklerdi*r.[111]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Cemiyetin [İttihat ve Terakki'nin] birçok üyesi, yoldaşlarını güçlendirmek ve nihayetinde komiteler örgütlemek için vilayetlere gidiyor*.[112]

Maraş'tan İslâhiyye'ye giden bir Fransız-Ermeni birliği, Cumalı ve Sarılar Türk köylerini yaktı ve sakinlerinden bir kısmını da öldürdü. Feke ilçesine bağlı Yerebakan Köyünden Hasan bir adamın karısını elinden zorla alarak bir Ermeni'ye verdiler. Hasan bu halden dolayı gerekliler katında şikâyette bulundu ise de bir netice alamadı.[113] Müteakib günlerde, Kara Hasan'ın erkek kardeşi de katledildi. Hukukî yollardan hakkını temin edemeyen Kara Hasan, tüm bu vukuatın da etkisiyle silâhlanıp dağa çıktı ve çete teşkil etti. Mevcudu 300'e kadar iblağ eden Kara Hasan çetesi, *Nur dağlarında gizleniyor ve zaman zaman Fransızlara pusu kurarak büyük kayıplar verdiriyordu*.[114]

Mütarekenin ardından çoğunluğu Ermeniler'den oluşan Fransız müfrezesinin Mersin'e çıkışına, Türkler'in tepkisi oldukça seri oldu. Times'ın 4 Ocak tarihli İstanbul sayısında şunlar yazılıydı: "Türkler kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda, niyetlerinin Ermeniler'e bir son darbe vurup, bu talihsiz ırkın ortadan kaldırılmasına yönelik politikalarını sonuca vardırmak olduğunu açıkça ifade etmektedir."[115]

5 Ocak 1919. Lyon'da münteşir taşra gazetesi *Le Progrés* yazıyor: *Yetkili kaynaklarca bildirildiğine göre, Türk ordusu, Kafkasya'da işgal ettiği yerleri boşaltırken, Mütareke hükümlerini hiçe sayarak Ermenilere karşı amansız eziyetlerde bulunmaktadır. Aslında, bazı Türkler, Ermenilere öldürücü darbeyi vurma ve ırklarını yok etmek şeklindeki Türk politikasını taçlandırma niyetlerini açıkça söylemektedirler*.[116]

8 Ocak 1919. Fransız Şark Orduları Başkumandanı Franchet d'Esperey, İstanbul'a muvasalat etti. *Fransız Hükümeti, General d'Esperey'i, sadece İstanbul'u değil başka yerleri de kontrol etmekle görevlendirdi. Müttefik orduları hızla terhis ediliyordu. Fransa Adriyatik'i korumak, Macaristan'da Macarlar'la Sırplar arasında barışı gerçekleştirmek, Macaristan'la Romanya arasındaki ilişkileri yönlendirmek, Bolşevikler'le savaşmak ve Fransa'nın Yakın Doğu'daki haklarına sahip çıkmak zorundaydı. Ve, Franchet d'Esperey bu görevlerin hepsini yerine getirmekle yükümlüydü*. Belirtildiğine göre d'Esperey bu günlerde şunu söylemiştir: *Gayretli olanlar sadece İttihatçılar'dı; gerisi, bir güzel kalaylayabileceğim hadımlar sürüsünden başka bir şey değildi*.[117]

Hariciyeci Albert Defrance, Amiral Amet'in yerine İstanbul Fevkalâde Komiseri tayin edildi. *Amet'in yerini kısa sürede Defrance'ın almasının temel sebebi, İstanbul'da İngilizlerin ön plana çıkmaya başlamasının neden olduğu endişe ve Defrance'ın Osmanlı hükümeti nezdinde daha fazla nüfus sahibi olabileceği düşüncesiydi. İstanbul Yüksek Komiserliği siyasi ve diplomatik meselelerden sorumluydu. Askeri meselelerle ise "Doğudaki Müttefik Orduları" Kumandanı Fransız General Franchet d'Esperey ilgileniyordu*.[118]

---

111 FO, 371/3418, 210894; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 573.

112 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 82, dipnot 156.

113 Ali Saib, s. 24-26; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 219.

114 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 220.

115 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 34.

116 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 81.

117 Paul Azan, *Franchet d'Espérey*, p. 244-245; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 97.

118 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 68-69. Albert Defrance, Meclis-i Âyandan Yusuf Franko Paşayla kayınbiraderdir: Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 130.

9 Ocak 1919. Fransız Albay Brémond, Adana işgal mıntıkasına *Genel Vali* tayin edildi. *Sancak ve ilçelere "Gouverneur" olarak subaylar tayin ettiler ve bu suretle Osmanlı idare şebekesinin üstünde bir Fransız kontrol idaresi" kurdular*.[119]

10 Ocak 1919. Rodos'ta bulunan *Doğu Akdeniz'de İtalyan sevkiyat birliğini yöneten General Elia*, Hariciye Nâzırı Sonnino'ya telgraf gönderdi. *Fransız konsolos yardımcısının Ada'nın Rum ve Türk toplulukları arasında ikili oynayarak İtalya'ya karşı faaliyetlerde bulunduğunu ihbar* ediyor.[120]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bağdat ve Aydın demiryolu İngiliz, Trakya ve Kasaba demiryolu Fransız denetimine geçti*.[121]

12 Ocak 1919. Fransa'nın başşehri Paris'de sulh konferansı küşad ediliyor. *Müttefik Kuvvetler arasında, yenik ülkelere sunulacak belirli talepler konusunda gerçek bir görüş birliği bulunmuyor. Hatta, ulusal delegasyonların içinde bile bir uyumdan söz edilemez. Bu belirsizlik, en çok da Osmanlı İmparatorluğu'nun tanzimi konusunda hüküm sürüyor*.[122]

13 Ocak 1919. *L'Action Française* gazetesi, *hayranlıklarını dile getirdikleri Venizelos'un fotoğraflarını sık sık ana sayfadan yayımlayan Fransız gazeteleri* arasındaki yerini aldı. *Gerek Anadolu ile ilgili çarpıtılmış nüfus istatistikleri gerekse Türklerin gayrimüslimlari katlettiklerine ilişkin iddialara sıklıkla yer veriyor, Türklerin cezalandırılması gerektiğini öne sürüyor*.[123]

14 Ocak 1919. *Trakya'dan İstanbul'a doğru sadece üç büyük İtilâf devletinin birlikleri hareket etmiyordu. 14 Ocak 1919 tarihinde Hadımköy-Kuleli Burgaz arasında kalan demiryolu istasyonlarını işgal eden Yunan askerleri bu hat üzerinde yer alan Uzunköprü, Lüleburgaz, Muratlı, Çorlu, Çatalca, Hadımköy ve civarındaki şehirlere yerleştirildiler*.[124]

---

[119] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 216. Adana'daki Fransız işgal yönetimi bazı mühim vukuata imza atmıştır: "1-Kadroyu dikkate almadan jandarma teşkilâtına subay almış ve hükûmet tarafından tayin olunanları geri çevirebilmiştir. 2-Adana'dan İstanbul'a giden yolcuları, bir yol tezkeresi almağa ve bilet ücretlerini madeni para ile ödemeğe zorlamıştır. 3-Adana mahkemelerince verilen kararları, Beyrut'daki *Temyiz divânı'na* (Yargıtay) göndermiştir. 4-Osmanlı posta pulları üzerindeki yazılar *Kilikya* kelimesi ile sürsaj edilmiştir. 5-Resmî binalara Fransız bayrağı, Rum ve Ermeni kiliselerine de Rum ve Ermeni bayrakları çekilmiştir. 6-İşine gelmiyen Osmanlı kanunlarını uygulamamış; Vali, Mutasarrıf ve Kaymakam'ları, kendi emirlerine uymağa zorlamıştır. 7-Polis ve jandarmanın kıyafetini değiştirmiş; o devirde polislerin kalpaklarında olan ay-yıldız'ı kaldırmış, eğitim ve komuta dilini de Fransızcaya çevirmiştir. 8-Fransız daire âmirlerini, Osmanlı memurlarını görevlerinden uzaklaştırmağa, değiştirmeğe yetkili kılmıştır." Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi*, 1962, c. 1, s. 76; Aktaran: Tansel, 1977, c. 1, s. 216, dipnot 264.

[120] DDI6/1, s. 447, Elia Sonnino'ya Rodos'tan, 10 Ocak 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 106.

[121] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 166, dipnot 40.

[122] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 1.

[123] L'Action Français, 13 Janvier 1919, p. 2; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 84. Külliyattaki birçok kitabda müşahede ettik ki Britanya Başvekili Lloyd George'nin ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos'a hayran oldukları ön plana çıkartılmıştır. Bizce, Venizelos'un mayın tarlasına dehlendiği böylece göz ardı edilmektedir. Akademide onca pozitivist eğitim almalarına rağmen birçok yazar, mahmî devletçiğin başvekilciğini hâmî Düvel-i Muazzama idarecilerine gözbağı ittihaz edebilmişlerdir. Fakat hadisatı öncesiyle sonrasıyla tahlil ettiğimiz vakit görüyoruz ki Yunan dehlenib yalnız bırakılmıştır. Örneğin, 3 Nisan 1920'de Londra'da bulunan Venizelos, Fransız Büyükelçi Paul Cambon'u ziyaret ederek, "Fransa'nın kendilerini İzmir'e çıkarttığı halde şimdi Türklerden yana çıktığından yakın"acak ve "İzmir'e ordu gönderip 1.200.000.000 frank harcadıktan sonra oradan çekilmek bütün siyasetin iflası olur" diyecektir.

[124] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 17.

17 Ocak 1919. *17 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nda* Fransız *Mareşal Foch, antibolşevik bir seferde serbest kalmak için Almanya ile hemen barış imzalanmasını, Polonya'ya bir Amerikan generalinin komutasında büyük bir Amerikan ordusunun gönderilmesini, Almanya'daki Rus esirlerinin Bolşeviklere karşı kullanılmasını ister. Wilson ve Lloyd George, ordu yollamak yerine, başka yollardan Bolşevikliğin devrilmesini önerirler. Lloyd George, askerlerin Bolşeviklere karşı döğüşmiyeceğini, ayaklanacağını ileri sürer*.[125]

19 Ocak 1919. *Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü İskenderun, Belen bölgesi ve Dörtyol'a yakın Özerli köyünde çarpışmalar olmuş ve bu olaylar karşısında Kırıkhan-Kilis bölgesi de dahil olmak üzere Türkler çete savaşına girmişlerdi. Bunun üzerine Başkomutan Allenby, Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırdı ve mülki yönetimi Fransızlara, askeri kontrolü ise İngilizlere bıraktı; merkezi Adana olmak üzere Kuzey Bölgesi Genel Valiliği'ne de Albay Bremond'u atadı (19 Ocak 1919)*.[126]

20 Ocak 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Venizelos'un beyanatını yazıyor: *Büyük Amerika Cumhuriyeti Başkanı, Osmanlı egemenliği sadece "şimdiki İmparatorluğun Türk kısımlarına tanınacaktır" diyor. Bu prensip gereğince Küçük-Asya'nın bir takım önemli bölgelerinin Yunanistan'a katılması gerektiği açık değil mi?*[127]

21 Ocak 1919. *21 Ocak 1919 tarihli Barış Konferansı toplantısında, Lloyd George, Başkan Wilson ve Clemenceau'ya Bolşevizmle savaşmak için kurulması tasarlanan 150 bin kişilik orduya Fransa ve Amerika'nın katkısının ne olacağını sorar. İkisi de hiçbir kuvvet veremiyeceklerini söylerler. Mareşal Foch, Fransızlarla değil, Amerikan, Rus, Polonyalı ve Romanyalı askerlerle Bolşeviklere karşı savaşmayı tasarlamaktadır. İtalya da asker vermeyi reddeder*.[128]

24 Ocak 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin *bir çok üyesi, yoldaşlarını sağlamlaştırmak ve sonunda komiteler örgütlemek için vilayetlere gidiyor*.[129]

Ocak 1919. Fransa, işgal masraflarını Bâb-ı Âlî'den tahsil etti:

> Lahey Antlaşması'na göre işgal orduları, işgalleri süresince yaptıkları masrafları işgal ettikleri devletlerden tahsil edebiliyorlardı. Fransız Hükûmeti, bu antlaşmaya istinaden işgal masrafı olarak Osmanlı Hükûmeti'nden 350,000 lira talep etmeyi kararlaştırdı. Bu amaçla İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet'e talimat gönderildi. Amet ve İtilâf Kuvvetleri Kumandanı Muavini General Brunoust, tarafından yazılan ve dört zabit tarafından iletilen iki mektupta, Osmanlı Bankası'nda bir hesap açılarak İstanbul'da bulunan deniz kuvvetlerinin masrafı için 120,000 ve Fransız İşgal Kuvvetlerinin 1918 Aralık ayı masraflarına karşılık 200,000 lira ödenmesi talep edildi. Kendilerine, buna Meclis-i Vükelâ'nın karar vereceği izah edildi. İlk etapta Hariciye Nazırı Reşid Paşa, istenen meblağın mali sıkışıklık nedeniyle ödenemeyeceğini bildirdi. Ancak Meclis-i Vükelâ, mali vaziyetteki sıkıntıyı arttıracağı açık ise de hükumetin iyi niyetinin bir göstergesi olmak ve ileride İtilâf Devletlerinin desteğini sağlamak beklentisiyle talep edilen meblağın avans olarak ödenmesine karar verdi. Osmanlı Hükûmeti 1919 yılı Ocak ayı içerisinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne 320,000 lira ödeme yaptı. Maliye Nazırı, mezkûr meblağı almaya gelen Fransız memura, "iki hükûmet arasında ekonomik ilişkiler kurulduğundan haberdar olmadığını" ifade ettikten sonra ödeme yapmıştı. Hükûmet, bu ödemeyi iki taraf arasında mali ilişkilerin başlatılması beklentisiyle yapmıştı. Fransızlar yapılan hatayı fark etmiş olacaklar ki; bundan sonra kendilerine doğrudan ödeme yapılmasına dair taleplerde bulunmadılar. Fransızlara yapılan ödeme ekonomik ilişkileri yeniden başlatmak için kafi olmadığından Osmanlı hükûmetleri mali krizi gerekçe göstererek bir daha ödeme yapmadılar. Hatta son Osmanlı Hükûmeti döneminde işgal masrafı kabilinden Fransız Yüksek Komiserliği'ne yapılan ödemenin iadesi için teşebbüslerde bulunuldu. Osmanlı Devleti ile Fransa, mütareke

[125] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 768-769.
[126] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 55.
[127] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 113.
[128] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 769.
[129] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 159.

> ilân edilmiş olmasına rağmen hukuki olarak halen savaş halinde idi. Bu nedenle diplomatik ilişkiler kesilmişti. İtilâf Devletlerinin İstanbul'a büyükelçi ya da diplomat seviyesinde bir temsilci yerine Yüksek Komiser göndermelerinin sebebi de buydu. Osmanlı Maliye Nazırı, maliyenin sıkıntı içinde bulunduğu günlerde ödeme yapmakla birlikte Fransızlara nazik bir üslupla diplomasi dersi vermişti. İşin aslı Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri ile diplomatik ilişkilerin bir an önce başlamasını istiyordu. Bu işlem, diplomatik ilişkilerin asgari seviyede başlaması anlamına geliyordu. Bir diğer cepheden bakacak olursak, Fransızlar haksız işgallerinin masraflarını haksız bir şekilde tahsil ederek işgallerini tescillemişlerdi.[130]

L'Asie Française mecmuası yazıyor: *Batı Anadolu'da oturan Rumların durumu Müttefiklerce özel bir dikkatle incelenmelidir. Savaştan önce veya sonra hiç bir Rum halkı belki onlar kadar acı çekmemiştir. Batı Anadolu Rumları yoğun bir kitle teşkil ettikleri ve bu nedenle Türk despotluğuna karşı büyük bir direniş gösterdikleri için Türklerin baskısına maruz kaldılar*.[131]

Şubat 1919. *Müttefik Şark Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey'in emrine verilen Kaimmakam (Yarbay) Louis Mougin, muhtemelen Şubat 1919'da İstanbul'a geldi*.[132]

> Franchet d'Esperey, Türklere karşı Fransız tavrından daha çok İngiliz tavrını yansıtıyor gibi görünse de, onun itibar yönetimi büyük ölçüde Türklere yönelik şahsî bir nefretten ziyade İngilizlere karşı kendi kumanda mevkiini iddia ve müdafaa etme çabalarını yansıtıyordu. Lakin perde arkasında ve Osmanlı Harbiye Nezâreti'ndeki Fransız İrtibat Subayı Yarbay Louis Mougin'in raporları neticesinde, Fransızların Türk milliyetçilerine askerî ve istihbarat yardımı sağlama çabalarını bilfiil destekledi ve Paris'teki üstlerini, Kemalistlerin Türkiye'deki aşikare müstakbel dalgası olduğu sebebiyle Yunanlıları Güneybatı Anadolu'dan çıkarma çabalarını desteklemeye davet etti. Anadolu'daki istihbarat subayları Türk milliyetçi hareketi hakkında pekâlâ bilgi sahibiydi ve Kemalistlere desteğini garanti etmek için muntazaman ajanlar gönderdi. Ayrıca İstanbul'dan ayrılırken, Trakya'daki Türk milliyetçilerine, Fransa'ya iktisadî imtiyazlar ve harb sonrası bir Fransız mandası vaatleri karşılığında, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı ihtimalinin aleyine Fransız desteğinin garantisini, verdi.[133]

1 Şubat 1919. General Franchet d'Espérey, Selânik'deki İngiliz General Bridges'e ve İstanbul'daki İngiliz General Milne'ye mektub gönderdi. *İstanbul'a girişi sırasında İtilaf Devletlerinin prestiji açısından mümkün olduğu kadar büyük bir karşılama töreni yapılmasını, geçişi sırasında atlı, atsız Fransız asker ve jandarmasının sokaklara dizilerek tören vaziyeti almasını talep etmekte*dir. *Sağlanabilen diğer İtilaf kuvvetlerinin de bu seremonide yer almasını istiyor*. *Plana göre d'Espérey, İtilâf temsilcileri ve beraberlerindeki İtilâf personeli tarafından karşılanacağı rıhtımda "The Bruix" gemisinden inecek, geçit töreninin burada yapılmasının ardından Voivode(Voyvoda) Sokağı ve Pera Caddesi üzerinden Fransız Elçiliği'ne doğru atla yürüyecekti. Buraya ulaşmasından yarım saat sonra bölgedeki Başkonsolosları ve değişik derneklerin temsilcilerini kabul edecektir*.[134]

"Ermenistan baş yöneticisi" Albay Brémond, görev yeri Adana'ya muvasalat etti ve hükümet konağına yerleşti.[135]

---

[130] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 818-819.

[131] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76.

[132] Paul Dumont. (1981). Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922). *IX. Türk Tarih Kongresi* içinde (c. 3, s. 1547). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Louis Mougin, 1873'de Cezayir'de dünyaya gelmiştir. Meslekî kariyerinin tamamında Fransa Ordusunda muvazzaftı. 1899'da Sahra Harekatına katılmıştır. Yerel bağlantı temin etme hususunda mahirdi. 1911 senesi itibarıyla Harbiye Nezâreti uhdesinde; müteakiben Kara Kuvvetleri Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti uhdesinde vazife görmüştür. Kuzey Afrika memleketleri hakkında istihbarat toplama ve tahlil etme sahalarında mütehassıslaşmıştır (Dumont, 1981, s. 1547, dipnot 1).

[133] Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 131.

[134] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 65.

[135] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 181.

Le Petite Gironde gazetesi, "Türkler tarafından katl ve hapsedilen Rumlar" sernameli haber neşretti: *Selânik, 25 Ocak.- İstanul'dan bildirildiğine göre Neologos gazetesi savaş sırasında Türklerin katlettiği Karadeniz Rumlarının sayısını 250 000 ve Rusya'ya sığınmayı başaranların sayısını da yine o kadar hesaplamaktadır. Bugün Rumlara karşı işlenen cinayetler sürüp gidiyor, çünkü koruyucu Müttefiklerin savaş gemileri henüz Karadeniz limanlarına gelmedikleri gibi Mütarekeyi uygulamak için asker de çıkarmamışlardır…*[136]

3 Şubat 1919. Britanya Harbiye Nezâretinden Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderildi. Buna göre *Selanik'te bulunan d'Esperey, İstanbul güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmak üzere, 1 subay ve 79 jandarma göndermiş*tir, *2 subay ve 119 jandarma daha göndermek için hazırlıklar yapıyor*.[137]

4 Şubat 1919. Britanya Başvekili Lloyd George, Paris Sulh Konferansı 10'lar Şûrasına *Yunanistan'ın taleplerini incelemek ve değerlendirmek üzere bir uzmanlar kurulu oluşturulmasını teklif etti*.[138] Clemenceau'nun tavrı enteresandır:

> Clemenceau'nun Onlar Konseyi toplantılarında (ve heyet oturumlarında da) kullandığı teknik, Nicolson'ın tarif ettiği gibi, bu önerinin benimsenmesinden de ortaya çıkar: "Yunan taleplerinin incelenmesi için bir Uzmanlar Heyeti gönderilip gönderilmeyeceği tartışılırken birkaç dakika geride durdum. Lloyd George önerdi, Başkan Wilson öneriyi tekrarladı. Clemenceau birden, *itirazı olanlar? ... Kabul edilmiştir* diyerek kestirip attı. Uzmanlar Komitesi fikrine tamamen karşı olan İtalyanlar'ın ağzı açık kalmıştı." Clemenceau'yu pek sevmeyen Nicolson, onu şöyle betimliyordu: "Tedirgin, şüpheci ve nevrastenik bir goril gibi yarım yarım sırıtan bir adam."[139]

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi yazıyor: *Yunanistan Başbakanının siması Parislilerin tanıdığı bir sima oldu*.[140]

Le Petit Journal, Venizelos'un beyanatını yazıyor: *Bu sabah (3 Şubat 1919) Kuzey Epir, Trakya ve İstanbul'la ilgili Yunan toprak isteklerini anlattım. Yarın da Ege adaları ve Küçük-Asya ile ilgilileri tamamlayacağım… Bütün isteklerimiz Başkan Wilson'un yüce prensibinden ilham almaktadır: "Halklar geleceklerini kendileri belirlemelidirler." Artık ispatlanmış bir gerçektir ki Türkler kendi ırklarından olmayan halkları yönetmekten âcizdirler. Onların katliam ve işkenceleri sürdürmelerine imkân verilmemelidir*.[141]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* Atina muhabiri Anadolu'nun ahvali hakkında yazıyor: *Köylerde hıristiyan halklara karşı katliamlar, işkenceler, her çeşit eziyetler sürüp gitmekte. Büyük şehirlerde bile güvenliğin g'si yok. İstanbul'da dahi cinayetler işleniyor…*[142]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *İngiliz yetkililerin Bağdat demiryollarının haklarını ele geçirdiği ve Türk ve Avrupa demiryollarının Fransızların denetimine alındığı bildirilmiştir*.[143]

İspanyol *El Liberal* ve *El Pais* gazeteleri: *İstanbul'da bulunan Franchet d'Esperey Enver Paşa'nın sarayını işgal etti*.[144]

---

136 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 75.
137 FO, 371/4164, 19185; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 484.
138 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 33.
139 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 45, sonnot 10.
140 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 109.
141 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 114.
142 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76.
143 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 50-51.
144 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 51.

5 Şubat 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütü, Jön Türklerin terhis edilen askerlerin silahlarının alınmadığı ve geniş bir çeteler sisteminin gizlice örgütlenmekte olduğu Küçük Asya'da faaliyetini sürdürüyor*.[145]

Journal des Débats gazetesi yazıyor: *Venizelos dikkatli ve pratik bir adamdır. O hiçbir şekilde emperyalist değildir. O sadece Wilson ilkeleri ışığında Yunan topraklarını talep etmektedir*.[146]

Journal des Débats, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Hemen hemen beş yüzyıl boyunca Güney Avrupa'yı yıkan ve Doğu Akdeniz bölgesindeki bütün medeniyeti çökerten bu uğursuz ırkı* [Türkleri] *Asya'ya sürmelidir*.[147]

Journal des Débats yazıyor: *Toprak meseleleri daha şimdiden Barış Konferansının gündeminde yer almaktadır. Şu halde Maccas'ın kitabı tam zamanına rastlıyor*.[148]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesinin haberine göre *mütarekeden sonra Fransa'ya gelmesine izin verilen ilk Türk, Sabahattin Bey'in kâtibi Satvet Lütfi idi. Lütfi Paris'e gelip,* 4 Şubat 1919'da *İsviçre'ye hareket etmiş. Lütfi'nin elinde Sabahattin Bey'i yurda çağıran, Padişah ve Tevfik Paşa mektupları varmış*.[149] Satvet Lütfi (Tozan), Britanya'nın *Special Operation Executive (Özel Harekât Müdürlüğü)* mensubudur. Kod adı *Traian*dır.[150]

6 Şubat 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. *Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, Samsun'da Fransızların huzursuz olduklarını, mutasarrıfın azlinin iyi etki yaptığını, fakat Samsun dışında Rum ve Ermenilerin boğazlandıklarını öne sü*rüyor. *Aynı toplantıda İttihat ve Terakkililerin Anadolu'yu karıştırmak için Bolşeviklerle temas aradıkları, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki'nin tutuklanması gerektiği üzerinde duru*luyor.[151]

> Orta sınıf bir burjuva devriminin temelleri üzerine kurulan ve liberal demokrasinin bayraktarlığını yapan ülkelerin başında gelen Fransa, Bolşevik hareketin yayılmasını bir tehlike olarak görüyordu. Bu sebeple Fransızlar, Anadolu'da yükselmekte olan hareketin Bolşevik nüfuzuna girmesinden büyük endişe duyuyor ve bu noktada Anadolu'daki Bolşevik faaliyetlerini yakından izliyorlardı.[152]

7 Şubat 1919. İspanyol *El Sol* gazetesinde, *Fransız Temsilciler Meclisi'nde konuşma yapan Millerand'ın Ortadoğu ve Türkiye ile ilgili ifadelerine yer verilmiştir. Buna göre, Fransa, birkaç yüzyıldır adaletin askeri olarak daima Doğu'daydı ve geçmişinden hiçbir şeyi terk etmeyecekt*ir. *Türk delegelerin, barış konferansına müzakereler için yeni bir oturum çağrısında bulunduğunu aktaran Millerand'ın, artık gizli diplomasiden vazgeçilmesi gerektiğini ve yapılacak olan barış müzakerelerinin halka açık olarak yapılması gerektiğini ifade ettiği de haberde aktarılmıştır*. *Ayrıca Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığına zarar vermek istemediğini ve sadece Suriye'de iyi bir yönetim ve tam bir adalet sağlamayı amaçladığını da bildirmiştir*.[153]

---

[145] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 159.
[146] Journal des Debats, 5 Février 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 83-84.
[147] Journal des Débats, 5 Février 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 120.
[148] Journal des Débats, 5 Février 1919, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 115.
[149] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 196, p. 45-46; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 153.
[150] Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, 2018, s. 127-128.
[151] FO, 371/4155, 38735; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 250-251.
[152] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.
[153] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 66-67.

8 Şubat 1919. Fransız General Franchet d'Espérey İstanbul'a muvasalat etti.[154] General Allenby İstanbul'dan mufarakat etti.[155] *Franchet d'Espérey, İstanbul'a geldiği gün Enver Paşa'nın Ortaköy'deki evine yerleşmek istediğini bildirdi. Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan evi tahliye etmek zorunda kaldı. Bir Osmanlı subayının kendisini içten selamlamadığını gerekçe göstererek Harbiye Nazırı'nın istifa etmesini isteyecek kadar ileri giden d'Espérey, Galatasaray Lisesi'nde davet edildiği bir çayda Türk misafirlere hitaben "bize karşı yıllarca savaştınız, savaşın yıllarca uzamasına sebep oldunuz, cezanızı kabul etmek zorundasınız." şeklinde bir konuşma yaptı*.[156]

9 Şubat 1919. *9 Şubat 1919'da, Fransız Hellenizm Hakları Cemiyeti, Akademi üyesi Alfred Croiset'nin başkanlığında, Venizelos ve diğer Yunan diplomatlarının, bir çok Parislinin hazır bulunduğu bir toplantı düzenledi ve Joseph Reinach, burada, hellenizmin hakları konusunda çok alkışlanan bir konferans verdi*.[157] Joseph Reinach: *Bu büyük ve müthiş savaş, Batı medeniyetinin Cermen kültürüne ve Türk barbarlığına karşı savaşı idi. Galipler, Almanları kendi evlerine Türkleri kendi evlerine göndermezler ve zaferin uçup gitmesine seslerini çıkarmazlarsa, savaşın gelecek nesillerin başına da belâ olmasını nasıl önleyebiliriz?.. Doğuda, deyim yerinde ise, Batı, hellenizmdir…*[158]

10 Şubat 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Dün akşam profesörlerden kurulu bir heyet Paris'teki ikametgâhında Başkan Wilson'u ziyaretle kendisine Atina Üniversitesi fahrî hukuk doktoru diplomasını vermiştir*.[159]

11 Şubat 1919. Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), Fransız Fevkalâde Komiserliğine giderek General d'Esperey'in davetine icabet etti. Fakat *8 Şubat'ta İstanbul'a gelen d'Esperey, daha sonra elçilik tercümanını gönderip, Sadrazam'la elçilikte görüşmek istediğini bildirmiş. D'Esperey, sadrazamı ziyaret etmeden, onu böyle çağırması usule aykırı ve haysiyet kırıcı olduğu için Vükela, Tevfik Paşa'nın gitmesini istememiş, fakat o gitmiş*tir. *General, Paşa'dan, İttihat ve Terakkililer hakkında şiddetli icraat istemiş ve bu yapılmazsa Osmanlı Devleti üzerine verilecek yargının ağır olacağını söylemiş*tir. *Aynı sıralarda, d'Esperey, saray damatlarından Fahir Bey adında birine, hükümetin savsaklamalarından yakınarak, bir tabur askerle Yıldız'a gelip istediklerini yaptırabileceklerini, fakat padişahın hatırı için böyle yapmak istemediğini söylemiş bulunuyor*.[160]

Bir başka kaynakta, d'Espérey-Tevfik mülakatına dair birtakım tafsilata daha muttalî oluyoruz:

> Yapılan törenle askerî otoritesini ispatlamaya çalışan d'Espérey birkaç gün içerisinde İstanbul'da siyasi varlığını da hissettirmeye başladı. d'Espérey, Fransız elçiliği tercümanı vasıtasıyla Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Fransız elçiliğinde görüşme dileğini iletti. Franchet d'Espérey'in Sadrazam'ı ziyaret etmeden uluslararası protokol kurallarına ve devlet teamüllerine aykırı bir şekilde yaptığı bu teklif haysiyet kırıcı olduğundan Meclis-i Vükela içerisinde tepkiyle karşılandıysa da Tevfik Paşa 11 Şubat 1919 tarihinde Fransız Elçiliği'ne giderek Franchet d'Espérey ile görüştü. Bu görüşmede Franchet d'Espérey, Tevfik Paşa'dan öncelikle İttihatçılar hakkında gerekli muamelelerin yapılmasını talep etti. Tevfik Paşa'yı teşvik etmek için de bu konuda yapılacak işlemlerin, Osmanlı Devleti hakkında verilecek kararları etkileyeceğini ileri sürerek taleplerinin yerine getirilmemesi halinde İstanbul'u işgal edeceklerine dair tehditler savurdu. Buna karşılık Tevfik Paşa, Ermeni çetelerinin olayların müsebbibi olduğunu anlatmaya çalışarak sevk ve iskân hakkında tahkikat yapmak ve tamamen tarafsız bir yargılama gerçekleştirmek amacıyla İsviçre, İspanya, Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi tarafsız devletlerin atayacakları ikişer yargıçtan oluşacak bir yargıçlar komitesi kurulmasını önerdi. Ancak d'Espérey

[154] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 61.
[155] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 65.
[156] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 67.
[157] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 111.
[158] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 120-121.
[159] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 118.
[160] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 178-179.

Sadrazam'ın bu önerisini ciddiye almadı. Görüşme esnasında resmî protokol kurallarına aykırı bir şekilde d'Espérey, kendisinden yaşça büyük Sadrazam Tevfik Paşa'yı ayakta bekleterek talep ettiği her şeyin sorgulamadan kabul edilmesini son derece kaba bir üslupla dile getirdi.[161]

12 Şubat 1919. *İngiliz Hükûmeti, Defrance'ın Yüksek Komiser olarak atanmasından son derece memnun olmuştur.* Britanya Hariciye Nâzırı Lord Balfour, Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Derby'e *yaptığı açıklamada, Fransızların bu dönemde çok hassas ve alıngan olduklarını bu nedenle atamadan duyulan memnuniyetin dahi Fransız Hükûmeti'ne bildirilmemesini emretti. Bundan sonra Derby, Fransız Hükûmeti'nden yanlış anlaşılmaların önlenmesi için İstanbul'daki yetkilileri bilgilendirmesini isteyecek ve Defrance'ın pozisyonu hakkında bilgi almaya çalışacaktır. Defrance'ın İngiliz yanlısı olduğunu vurgulayan Balfour, Defrance hakkında yapılacak herhangi bir açıklamanın Fransızların ondan soğumasına neden olabileceğini belirtmiştir. Defrance'ın İngiliz subayları ile ilişkileri çok iyi olup, İngiliz ordusundan pek çok subayla arkadaşlığı vardır. Bu nedenle Balfour İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar arasında bir problem yaşanmayacağını sanıyor*.[162]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi "Fransa Yunanseverlerine çağrı" başlıklı haber neşretti. Epir, Trakya ve Küçük-Asya Rumları, Fransız matbuatına müşterek bir mektub göndermişlerdir: *Anavatanlarından ayrı 300 000 Rumun temsilcisi aşağıda imzaları bulunan bizler, hellenizm davasına olan yardımı için Fransız basınına derin şükranlarımızı sunar, kahraman Fransız ulusu için duyduğumuz hayranlığa tercüman olmasını rica eder ve bütün Yunan ırkının anavatanla birleşmesi için Yunansever Fransa halkının Venizelos'a yardım etmesini dileriz*.[163]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* gazetesi, İngiliz *Pall Mall Gazette*de yayınlanmış Ermeni General Torcom makalesini iktibas ediyor. Torcom: *Ermenistan, Müttefiklerin Ermeni Devletini tanımak lütfunda bulunacaklarını umuyor. Ermeni Devleti, Akdeniz kıyısında Antalya'dan İskenderun'a, Karadeniz'de Sinop'tan Batum'a kadar uzanacak ve Bakû'nun Güneyinde olmak üzere Hazar Denizi'nde de bir limanı bulunacaktır. Kilikya'ya gelince, bu bölge Ermenistan'ın hayatî önem taşıyan ayrılmaz bir parçasıdır*.[164]

13 Şubat 1919. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid, General d'Esperey'i ziyaret etti. General, Hariciye Nâzırına, *Türkiye'yi savaşa sokanlara karşı harekete geçmek gerektiğini* söylüyor.[165]

Suriye'ye gönderilmesi tasarlanan tahkikat komisyonu meselesi hakkında *Sir Harold Temperley, Fransızlar'ın "böyle bir soruşturmanın, Suriye'ye yönelik taleplerinin aleyhinde olacağını bildiklerini" belirtir. Gerçekten de, 13 Şubat günü Onlar Konseyi'nde Fransız yanlısı bir konuşma yapan* [Maruni] *Çekri Ganem, o günlerde Suriye kamuoyunun bir soruşturmadan çekindiğine işaret etmiştir*.[166]

[161] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 67-67.
[162] FO, 37113418, 51844; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 31.
[163] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 112.
[164] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 129.
[165] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 179.
[166] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 60, sonnot 11.

Fotoğraf. Maruni Çekri Ganem (*Wikipedia*).

15 Şubat 1919. *Fransa, Suriye konusunda düşündüğü çözüm yolunu İngilizlere bildirdi. Tarihi, kültürel ve ekonomik ilgileri ve yararları bakımından bütün Suriye'yi içine alacak bir Mandaterliği Fransa, kendi üzerin e alıyordu. İngiltere, hem Hüseyin (Hicaz Kralı) ile yapılan yazışmalarda söz verilmiş olan Arap devleti yolunu kapatıcı niteliği ve hem kıyı kesiminin Mandaterliğini sınırlayan bir karşı öneriye yol açması bakım ından bu planı onaylamadı. Bunun yerine, bir ölçüde Fransızlar hesabına daha uygun ikinci bir öneride bulundu, fakat Fransızlar bütün Suriye'ye konacak Manda yönetimi hakkında kendilerinin orijinal önerileri üzerinde direttiler. Böylece, görüşmeler, İngiliz ve Fransız delegasyonlarının ikinci sıradaki üyeleri tarafından yürütülebilmesi olanağını kaybetti. Bu durumda iş bir çıkmaza girdiği için, sorunun delegasyon başkanları tarafından ele alınması gereği duyuldu.*[167]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İzmir muhabiri René Puaux'un yazısını neşretti: *İttihat ve Terakki Partisi Anadolu'da çalışmalarına devamda. Jön Türkler terhis edilen askerlere silâh bırakmışlardı. Gizliden gizliye çete teşkilâtı kuruluyor. Hareketin elebaşıları halka bir çeşit bolşeviklik propagandası yapıp toprakları eline geçirmeye teşvik ediyor. Amaç, hıristiyan toprak sahiplerini temizlemek. Yeni bir katliam da tezgâhta… Makedonya ordusundan alınacak birlikler derhal buraya (İzmir'e) gönderilmelidir. Dakika geçirilmemeli*.[168]

17 Şubat 1919. *M. Villilers adlı bir senatör Fransız senatosunda doğrudan Maliye Bakanı'na* istida (gensoru) verdi. *Fransa'nın Türkiye'deki ekonomik ayrıcalıklarının korunması için ne tür tedbirlerin alındığını* soruyor.[169]

19 Şubat 1919. *Fransız Yüksek Komiseri'nin talebi üzerine Meclis-i Vükelâ, ahalinin elindeki silahların 10 Mart 1919 tarihine kadar toplanarak depolara konulmasını, bu tarihe kadar silahlarını teslim etmeyenlerin tecziyesini ve müracaat halinde depoların İtilâf memurları tarafından teftişini kabul etti*.[170]

Clemenceau, başarısız bir suikasta uğradı:

> İngiltere'nin, Suriye'nin tamamının Fransız birliklerince işgaline izin vermeyi reddettiği 11 Şubat günü, Clemenceau, Milner'ın hazır bulunması şartıyla Faysal'la buluşmayı kabul etti. Milner toplantıyı organize etmeden önce, 19 Şubat günü Clemenceau'ya bir suikast girişimi oldu ve İngiliz-Fransız ilişkilerinin Suriye'yle ilgili olarak mart ayında kötüleşmeye yüz tutmasıyla birlikte Clemenceau gittikçe uzlaşmaz bir tutum benimsemeye başladı. Cambon, örneğin, hiddetle şu yorumu yapıyordu. "[Faysal'ın] Niyeti iyi olsun ya da olmasın, söylediklerine kulak verilmesi gerekiyor." Faysal ve Lawrence, sırasıyla Gout ve Briand'la 24 ve 25 Şubat tarihlerinde iki sonuçsuz toplantı yaptılar.[171]

---

[167] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 134-135.
[168] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76-77.
[169] *Journal Officiel (Sénat)*, 18 Mars 1919, p. 290; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 87, dipnot 173.
[170] BOA, DH.ŞFR, 96/227, Dahiliye Nezâretinden Edirne Vilayetine ve Çatalca Mutasarrıflığına şifreli telgraf, 19 Şubat 1335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 130.
[171] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 59, sonnot 1.

20 Şubat 1919. *Doğu'da Müttefik ordusunda irtibat görevlisi Yarbay Vitelli de DICP'nin askeri birimine İstanbul'dan gönderdiği 20 Şubat tarihli bir bilgilendirme yazısında Fransız "yayılmacılığından" dolayı İngilizlerin kızgınlığından söz etmiştir*.[172]

21 Şubat 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a telgraf gönderdi. Padişah *Vahdettin, Fransız General Franchet d'Esperey'le karşılaşmalarında İttihatçı ve Jön Türk karşıtı olduğunu ortaya koymaktaydı. Vahdettin Franchet d'Esperey'e ilk iş olarak da "dalavereci Enver'in" rütbelerini söktüğünü, Alman yanlılarını ve özellikle de İttihatçı Parti'nin üyelerini hain olarak gördüğünü bildirmekteydi*.[173]

22 Şubat 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *21 Şubatta Gaston Deschamps, "Hellenizm ve adalar" başlıklı ve Venizelos ile Politis'in de hazır bulunduğu bir konferans verdi. Ağzına kadar dolu bir salonda konuşmacı konuyu derinleştirmiş ve Renan'ın "Yunan mucizesi" dediği medeniyetin hayran kalınacak çabasından bahsetmiştir: "Tarihte ikinci bir Yunan mucizesi vardır ve bu mucize… Clemenceau tarafından (bir kitabında) kutlanmıştır… Bu millî hayat mucizesi, beş yüz yıllık korkunç bir felâket süresince anılarına, umutlarına sadık kalmayı başaran bir halkın hâlâ yaşamasıdır."*[174]

23 Şubat 1919. *İtalya'nın İzmir temsilcisi,* Sakallı *Nurettin Paşa'yı ziyaret ederek İzmir'in Yunanlılara verileceğini haber verdi "İtalyan yönetimine taraftar olduğunuzu gösteriniz!..." dedi. Nurettin Paşa "Şimdilik hiç bir devletin denetimine girmeyi düşünmüyoruz" karşılığını verdi.*[175] Monfredi, Fransız-İtalya rekabetini söz arasında zikretmiştir:

> Özellikle İtalyan siyâsî temsilcisi Cavaliero Monfredi'nin verdiği haber çok ilgi çekici idi. Çünkü Monfredi, 23 Şubat 1919'da Nureddin Paşa'ya, Osmanlı topraklarının "Muavenet mıntıkaları namı altında üç" nüfuz bölgesine ayrıldığını, bu bölgelerin İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından kontrol edileceğini, ancak "Edremit'den Antalya'ya kadar olan İtalyan muavenet" bölgesi sahillerinin, Rumlar'ın bulunmasından dolayı, Yunanistan'ın mürâkabasına bırakılması için Yunanlılar'ın teşebbüse geçtiklerini, bu hususun, gerçekleşmesine, İtalyanlar'ın kuvvetlenmesini istemiyen Fransızlar'ın da yardım etmekte olduğunu söylemiş ve Osmanlı Hükûmeti eğer Yunan isteklerini önlemek istiyorsa, o takdirde İtalyan mürâkabasına tarafdar olduğunu bildirmesi gerektiğini ve bunun Müslüman halk bakımından lüzumlu olduğunu ilâve etmişti. Fakat Nureddin Paşa, İtalyanlar'ın bu suretle neler elde etmek istediklerini sezdiği için, temsilciye, Osmanlılar'ın amacı, hâkimiyetlerini muhafaza, istiklâllerini devam ettirmek ve bu sebeple de hiç bir devletin mürâkabası altına girmemektir demişti.[176]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Venizelos'ın siması yalnızca Parislilerce mi tanınıyor? Hayır. O, "hemen hemen kendi ülkesinde olduğu kadar bütün Fransa'da da popüler" bir şahsiyettir*.[177]

Le Petit Parisien, Venizelos'un beyanatını, Venizelos'un büyükçe bir fotoğrafı eşliğinde birinci sayfadan yazıyor:

> Osmanlı egemenliğinin İmparatorluğun sadece Türk kısımlarına tanınacağını" öngören Wilson programının 12. Noktası tam olarak uygulanırsa İstanbul Türk idaresinde kalamaz. Çünkü İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar ve Çamlıca'ya kadar banliyösüyle beraber tüm vilâyette 1.173.670 nüfus vardır ve bunun ancak 449.114'ü

[172] DDI6/2, s. 281; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 106, dipnot 6.
[173] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 23/11, İstanbul 21 Şubat 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 37.
[174] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 111.
[175] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 143.
[176] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 42, Belge 991; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 170-171.
[177] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 109.

> Türktür. Bu nüfus içinde Rumlar 364.450 dir ve Türkler hariç bütün öteki tabiiyetlerdeki nüfusun toplamından fazladır. İstanbul artık Türklerle kalamayacağına göre Yunanlılara verilmelidir… Bununla beraber şehrin özel durumu nedeniyle Yunanistan bir Milletler Cemiyeti korumasına karşı çıkmaz.
>
> İstanbul meselesinden sonra Küçük-Asya meselesine gelince, orada da Mösyö Wilson'un 12. Noktasını uygulamak gerekir; yani Osmanlı egemenliği, Türk unsurunun gerçekten ağır bastığı iç kısımlarda kalmalıdır. Batıda Aydın ve Bursa illeri içinde yoğun bir kitle halinde 1.013.195 Rum oturmaktadır. 15 merkeze dağılmış olan bu Rumların 565 kilisesi ve 91.548 öğrencisi bulunan 652 okulu vardır. İmroz, Bozcaada, Midilli, Rodos, vs. gibi adaların Rum halkını da sayarsak, Batı Anadolu'da hellenizm 1.383.333 kişilik bir güçtür diyebiliriz. Böyle bir gücün lehine Barış Konferansının, adalardan başka Bursa ve Aydın illerinden de bir parça alması adalete uygun düşer…[178]

24 Şubat 1919. Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), kabinesini yeni baştan kurdu.

İzmir'deki Fransız Konsolos Osmin Laporte'den İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliğine mektub: *İzmir'i de içine alan bir Türk Anadolu'su* arzulamaktayım. İzmir Yunan'a verilmemelidir.[179]

24 Şubat 1919 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği, Edirne'ye gidecek Osmanlı tebaasının Fransız pasaportunu istihsale mecbur olduklarını Sirkeci Polis Komiserliği'ne bildirdi.[180]

25 Şubat 1919. Veliahd Abdülmecid'in Fransız muharrir M. Prax'a beyanatı *Petit Parisien* gazetesinde neşredildi:

> Siz yıllardanberi gördüğüm ilk Fransızsınız. Bütün felâketlerimiz küçük rütbeli bir subay olan, Enver'in, Berlin'e gitmek üzere trene bindiği günden başlar. . . Harbi isteyen de bilhassa bu subaydır. İngiltere'nin en kısa bir zamanda saf dışı kalacağını iddia etmişti. . . Onca Fransa'nın da hezimeti muhakkaktı. . . Onun çıldırmış olduğuna inanmıştım. Heyhat! Heyhat ki, kaderimizin mutlak hâkimiydi. . . Kudretim dahilindeki bütün çarelere başvurarak Türkiye'nin bu harbe atılmasına mani olmaya çalıştım, fakat benim ne hükmüm vardı . . . Türk halkının muazzam bir çoğunluğu daima bu harbin aleyhinde olmuştur. Zaferimize de asla inanmamıştır. . . Türkiye Almanya'nın elinde bir oyuncak, bir kurbandı. Ne felâket![181]

General d'Esperey, *tutuklanmasını istediği kimselerden oluşan 36 kişilik bir liste*yi, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Vekili İzzet'e tevdi etti.[182]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Londra'ya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *İngilizlerin Osmanlı polis idaresine hâkim olmak istemesinden Fransızlar nasıl rahatsız oluyorlarsa Fransızların Osmanlı jandarmasının kontrolünü ele geçirmesinden de İngilizler rahatsız oluyorlar*.[183]

26 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Ermeni ve Rum Şubesi memurları Tuğgeneral Wyndham Deedes, Heathcote-Smith, Hole ile ABD'li mümessiller Dr. James L. Barton, Dr. William W. Peet, Mr. Fowle, Harold A.Hatch mülakat ediyorlar. Yakındoğu Yardım Heyeti (Near East Relief Foundation) heyeti reisi Doktor Barton, *Ermeni ve Rumlara İngilizlerin ne zaman yardım edebileceklerini sorduğunda, d'Espérey adında bir Fransız Binbaşı'nın Amerikan heyeti ile birlikte Ermenistan'a Fransız muhafızlar gönderebileceğini söylediğini hatta daha da ileri giderek Fransız üniformalı Ermenilerin heyetle birlikte çalışmayı önerdiğini ifade etti. Buna karşılık İngiliz temsilciler daha sonra cevap verebileceklerini bildirdiler*. *Dr. Peet Adana'da bulunan Dr Kennedy'nin hazırladığı*

---

178 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 114.

179 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 135, dipnot 298.

180 BOA, HR.SYS, 2633/8, lef 2, "Hariciye Nazırı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 13 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 575.

181 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 12.

182 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 179.

183 FO, 371/4164, 25902; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 485.

raporlara dayanarak Fransızların belli bir eğitimden geçmeyen Ermenileri askere aldığını, bu kişilerin edepsizce hareket ederek ve kötü muamelede bulunarak Türkleri kışkırttıklarını beyan etti. Aynı raporlar İstanbul'da bulunan 7 Fransız subayının ve 100 adamının da bu amaçla harekete geçmek üzere olduklarını gösteriyor. Dr. Peet, yapılacak çalışmalarda, aralarında yerli Ermenilerin bulunduğu askerlerin muhafız olarak kabul edilmeyeceğini de açıkladı. İngiliz temsilciler de aynı bilgileri aldıklarından Amerikalıları desteklediklerini beyan ettiler.[184]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Buna göre *Clemenceau'ya yapılan suikast girişimini Yunanlılar ve İstanbul patriği hemen ve aşırı saygı kokan ifadelerle protesto etmişler, bütün kiliselerde "hürriyetin ve hellenizmin kahraman savunucusu"nun tez iyileşmesi için dualar düzenlemişlerdir. Atina katedralindeki duaya Bakanlar kurulu üyeleri, askerî ve sivil otoriteler de katılmıştır*.[185]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Boghos Nubar Paşa ile mülakatını, Boghos Nubar fotoğrafı eşliğinde birinci sayfadan neşretti. Boghos Nubar'ın *mütevazı* istekleri: Kilikya, Ermeni vilayetleri tabir ettiği Vilayat-ı Sitte ve *iki milyon soydaşının yaşadığını söylediği Rusya'nın bir kısmı* dahil Büyük Ermenistan.[186]

27 Şubat 1919. Fransız *Le Petit Marseillais* gazetesi yazıyor. *Barış Konferansı, Şubat'ın ilk günlerinde, Yunanistan'ın hak iddialarını incelemekle görevli bir komisyon kurmuştu. Komisyonun Amerikalı üyesi, görüşmeler sırasında bir gün haykırmıştır: "Batı Anadolu kıyı şehirleri ve yakın çevreleri Rumdur diye, Rum olmayan yerlerin de buralara katılması neden gereksin?" Elini masanın üstüne koymuş, sıra ile tırnaklarını, parmaklarını ve elinin sırtını göstererek: "Tırnaklar, kıyıdaki Rum şehirleridir, parmaklar onları içeriye bağlayan dağlar ve elin sırtı da içerde Osmanlının oturduğu yüksek bölgelerdir; tırnaklar Rum diye parmaklar da Rumdur derseniz, bu elin parmaklarını kesmekten farksızdır: O zaman elin sırtı, yani Anadolu'nun iç kısımları yaşayamaz*.[187]

Le Temps yazıyor. Ermeni Patriği Monsenyör Terziyan: *Barış Konferansının dışında bırakılmak Ermeni ulusu için çok acı bir hayal kırıklığı olmuştur*.[188]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi: Ermeni *delegelerin istedikleri topraklarda Ermeniler maalesef azınlıkta*.[189]

28 Şubat 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *27 Şubat'ta Fransız General Franchet d'Esperey'in emriyle, Ermenilerin ve Suriyelilerin öldürülmesinin sorumlularının belirlenmesine ilişkin İstanbul'daki müttefik savaş mahkemesinde görülen davada, olayın sorumluları arasında Alman General Liman von Sanders'in ismi de geçmiştir*. Fakat *Alman general asla bu olayların sorumlusu olamaz*. *Türk yetkililerin Ermenileri göç ettirdikleri sırada, Sanders Çanakkale'deydi ve buradaki savaşın sona erdiği 1917 yılına kadar da orada kalmıştı. Yani Türklerin Ermenilere karşı önlemler aldıkları dönem boyunca kendisi Çanakkale'deydi. Müdahale etme şansı bulduğu tek olayda da Ermenilerin yararına hareket etmişti. Bu olayların sorumlusu, 1916 Kasım'ında İzmir'deki Ermenileri tehcir ettiren İzmir orduları kumandanıydı*.[190]

Le Temps, "Ermeni İmparatorluğu" sernameli başmakale neşretti:

---

[184] FO, 371/4195, 49195; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 217-218.
[185] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 112-113.
[186] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 129.
[187] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 117-118.
[188] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 126.
[189] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 128.
[190] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 292-293.

> Ermeni ırkı, ıztıraplarının kendisine hak tanıdığı rövanşı nihayet alıyor. İki Ermeni delegesi, Boghos Nubar Paşa ve Mösyö Aharonian büyük devletler konseyi önünde istediklerini açıkladılar. Onların hak iddialarını ayrıcalıklı bir karşılama bekliyordu. Mazlum bir halkın temsilcileri, zaten herkesin sempatisini önceden kazanmıştı.
>
> Ermenilerin istekleri Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon illerini içine alıyor ve sadece Dicle'nin Güneyindeki Kürt bölgeleriyle Ordu-Sivas çizgisinin Batısındaki Türk bölgelerini dışarda bırakıyor. Öte yandan Ermeni delegasyonu Kilikya'yı, yani Akdeniz'e kadar uzanacak ve özellikle Mersin ve İskenderun limanlarını kapsayacak bölgeyi de istiyor. Böylece Ermeni Devleti, Toroslar'dan ve Sivas yaylasından itibaren Küçük-Asya'nın bütün Doğu kısmını işgal etmiş olacak, Karadeniz ve Akdeniz'de kıyısı bulunacak.
>
> Karadeniz konusunda Ermeni delegasyonu Yunan hükümeti ile anlaştığını, Yunanistan'ın Trabzon'u istemeyeceğini söylemektedir. Ancak Fransa'nın tarihî bir yol oynayacağı ve bazı haklar ortaya atacağı Kilikya ve İskenderun'a ilişkin Ermeni iddiaları ise Fransa hükümeti ile anlaşılmadan ileri sürülüyor. Ermenilerin bakış açısından meseleyi ele alalım. 1915 katliamları olmamış ve ölenler sağmış gibi düşünelim. 1913'de Léart'ın yazdığı ve "bu inceleme Ermeniler lehine yazılmıştır" cümlesi ile başlayan broşürdeki Ermeni patriğinin 1912'de hazırlattığı istatistiğe bakalım. Ne görüyoruz?
>
> Erzurum, Tiflis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinde Ermenilerin azınlıkta olduklarını görüyoruz. Sadece Van'da, toplam 350.000 nüfustan 185000'ini teşkil eden Ermeniler zayıf bir çoğunluktadırlar. On il içinde genellikle halkın ortalama %38,9'unu teşkil etmektedirler. Kilikya'da ise Ermeni nüfusu 407.000'dir; oysa sadece Adana ilinin nüfusu 420.000 kadardır. Trabzon iline gelince o zaman (1912'de) onu istemeyi düşünmüyorlardı (…). Bu ilin orta kısımlarında 20.000, Doğu kısımlarında sadece 5.000 Ermeni vardır.
>
> Ermeni nüfusunu, yoğun bir kitele teşkil edeceği küçük bir vatanda mı toplamaya çalışmalı, yoksa, her tarafında azınlıkta kalacağı bir imparatorluk kesip biçerek bu nüfusun dağılışını kesin hale mi sokmalı? Küçük bir vatan ile geniş bir imparatorluk fikri arasında Ermeni delegeleri dün imparatorluktan yana konuştular. Kendi vatandaşlarının çıkarı yönünden başka bir yok seçmek düşünülebilir.[191]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı başmakale neşretti: *Ermeni istekleri olduğu gibi kabul edilemez. Yaşayabilir Devletler kurmalıdır; oysa Ermenilerin her tarafta azınlıkta ve bazı bölgelerde çok zayıf bir azınlıkta kalacakları bir Ermeni Devleti yaşayamaz*.[192]

Şubat 1919. İstanbul'daki Fransız ricali ikiyüzlü hatt-ı harekete takib ediyorlar; Bâb-ı Âlî de İngiliz-Fransız rekabetini terviç etmeye çalışıyor denilebilir:

> General d'Esperey, Calthorpe'a, işgal altında olmayan yerlerde cezalandırma işleminin Türklere bırakılması gerektiği yolunda bir mektup yazdı. Öte yandan, İngilizlerden geri kalmamak için de, [Dahiliye Nâzırı Vekili] İzzet Bey'i çağırıp Türkiye'yi savaşa sokanlara karşı şiddetle harekete geçmek gerektiğini söyledi. İzzet Bey bu bilgiyi "özel olarak" [İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili] Webb'e yetiştirmişti. Şubat sonuna doğru, d'Esperey de tutuklanması gerekenlerin bir listesini İzzet Bey'e verdi.[193]

Şubat-Mart 1919. İstanbul'da *Türk ailelerinin oturdukları evlerin kapısını çalarak "Ayşe, Fatma isteriz" diyen Fransızlar görülmüştü*.[194]

Fransa, Çarlık Rusyası'na verdiği ikrazı Bolşevik Rusya'dan tahsil etmek çabasında. Bu kapsamda Yunan zırhlıları Güney Rusya'daki Odesa liman şehrine Yunanî asakir taşıdılar. Fransız ordusuna iştiraken Bolşeviklere karşı General Nider komutasında harb etti Yunanlar. Venizelos, bu askerî fedakârlık karşılığında İzmir ve Trakya meselesine Fransız desteğini temin etmek arzusundaydı. 30 bin kişilik Müttefik silâhlı kuvvasında takriben 22.000 Yunan, 8.000 Fransız-Rus-Romen-Polonez unsur

[191] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 127-128.
[192] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 128.
[193] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 160.
[194] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 62.

bulunuyordu. Yunan tarihçi Panayotopulos ise bu meseleyi vukuundan yıllar sonra şöyle tahlil edecektir: *Yunanlılar, Doğu Trakya ve Ege'nin Yunanistan'a verileceğine dair aldatmacaya inanarak Ukrayna'da pek çok ölü ve gelişmiş Helen kolonisi bıraktı*.[195]

Yunanistan başvekillerden Gunaris, ihtilâl mahkemesi tarafından yargılanacağı Kasım 1922'de, bu vakaya dikkat çekecek, Bolşevik Rusların Ukrayna Harekatında kendilerine karşı savaştıkları için Yunan'ın aleyhine Türkleri desteklediklerini ifade edecektir.[196]

Müttefik Şark Orduları Başkumandanı Fransız General Franchet d'Esperey, Osmanlı askerini Rusya iç savaşında Bolşeviklere karşı kullanmayı ve bunun karşılığında sulh şartlarının yumuşatılmasını teklif etmiş fakat Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday) kabinesi bu teklifi reddetmiştir:

> Kasım 1918'de Boğazların İngiliz ve Fransız donanmalarına açılması Sovyet Rusya'yı savunması en zayıf yerinden, Karadeniz kıyılarından vurma olanağını veriyordu. İngilizler Kuzey-Doğu Karadeniz'de Kuban bölgesinde Çarlık taraftarı Beyaz Rus ordularının başında bulunan Amiral Kolçak ve General Denikin'e silah, cephane ve para yardımı yapıyor, Fransızlar ise Odesa'ya asker çıkararak Ukrayna "milliyetçi" hükümetini desteklemeye çalışıyorlardı. Ancak her iki devlet de dört buçuk yıllık bir savaştan sonra askerlerini terhis etmek zorunluluğundaydı. Bunun için de Rusya'ya gönderilecek asker aranıyordu. İzmir'e çıkma izninin bedelini önceden ödeme zorunluluğunda bulunan Venizelos, Fransızların emrine birkaç Yunan birliği vermişti, ama bunlar yeterli olmaktan uzaktı. İşte bu dönemde 1919 baharında, Türk askerini Sovyet Rusya'ya karşı kullanma isteğinin ilk girişiminde bulunulur.* Bu girişime ait bilgilerimiz dağınıktır. Odesa'daki Türk konsolosu, herhalde o sıralarda oralarda bulunan, İtilâf ordularının Başkomutanı General Franchet d'Esperey'e, Osmanlı Harbiye Nezaretinin bir telgrafını iletir. telgraf Generalin bir önerisine cevaptır, ve bu cevaptan anladığımıza göre Franchet d'Esperey, Osmanlı Hükümeti'nin Bolşeviklere karşı kullanılması için emrine 3 Türk kolordusu vermesine karşılık barış koşullarının yumuşatılabileceğini yazıyordu. Harbiye Nezareti de cevabında: "Ordunun ve halkın eğilimleri hakkında alınan bilgilere dayanarak hükümet bu isteği reddetmek zorunluluğundadır" diyordu.[197]

1 Mart 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Paris Barış Konferansı sırasında, Ermeni delegeler, Ermenistan'la ilgili olarak iki hususta ısrarcı*dır. *Bu hususlardan ilki, Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye'deki Ermeni vilayetlerini içeren Ermenistan'ın tam bağımsızlığı*dır. *Bu şekilde kurulacak olan yeni devlet, Milletler Cemiyeti ve cemiyet içerisinden dönüşümlü olarak seçilecek büyük bir devletin garantisi altında kalacak*tır. *İkinci husus, Ermenistan'ın her taraftan düşmanlarla kuşatılmış olması ve Batı kültürü ile etkileşim kuramaması durumunda hem güvenliğini hem de ekonomik ve kültürel gelişimini garanti altına alamayacak olması göz önünde bulundurulduğunda, kurulacak olan bu devletin denize çıkış noktasına ihtiyaç duyacak olması*dır.[198]

Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in yazısını neşretti: *Bugün Türkiye'de ancak 1.200.000 Ermeni kalmıştır*.[199]

---

[195] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 124-126.

[196] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 520.

[*] Hangi gazeteye hangi tarihte röportaj verdiği belirtilmemekle birlikte sadrazamlığı sırasında Ahmed İzzet'in gazetelere şu beyanatta bulunduğu yazıyor: "Ordumuzla, Asya'da, Avrupa için gerekli rolü oynayabileceğimize inanıyorum. Rus istilasına karşı bir engel oluşturabilmek için her şeye sahibiz. Yanlarda oluşturabileceğimiz güçlü konumlar, Mezopotamya ve Hindistan'a yönelmiş saldırıları kırabilir." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 33-34.

[197] "Sovyet arşivlerinden. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya.. 80. Bu yazışmanın tarihi verilmemiştir. Şubat ya da Mart 1919 olmalı." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 102.

[198] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 294.

[199] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 133.

5 Mart 1919. Belçika'nın İstanbul Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a telgraf gönderdi. General Franchet d'Esperey, Fener'deki Ekümenik Patrikhaneyi ziyaret etmiştir. Patrik Germanos V'e vekâlet eden *Locum Tenens* (*Patrik Vekili*) Dorotheos Mamelis, d'Esperey'i geleneksel âyinle fakat soğuk istikbal etmiştir. D'Esperey Yunanistan'ın sakıt kralı *Konstantin'in "hainliğine-nankörlüğüne" atıfta bulunarak* şöyle demiştir: "*Kralın davranışı Yunanistan'ın geleceğine perde çekmiştir*".[200]

6 Mart 1919. İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. Buna göre, *İstanbul'da* Rus *göçmenler arasında kurulan ve Almanya'dan dönen Türk öğrencilerin de içerisinde yer aldığı Ginzberg grubunu yakın takibe alan Fransız polisi bu grubu 1919 Şubat ayı içerisinde çökertmeyi başardı. Bolşevik fikirleri yaymaya çalışan bir diğer grup Albay Gniloribov'un liderliğindeki Golden Horn (Haliç) Grubu idi. Bu grup çok etkili olmasa da Türk işçi sınıfını ve Yahudileri kazanmaya çalışıyordu. Ancak İtilâf polisinin ve Yüksek Komiserlerin aldığı tedbirler nedeniyle grubun faaliyetleri çok sınırlı kalmakta*dır.[201]

7 Mart 1919. Paris Sulh Konferansında Dörtler Konseyi gizli içtima ediyor. *7 mart'ta, İngiliz, Fransız, İtalyan ve A.B.D. delegasyon liderleri -Lloyd George, Clemenceau, Orlando ve House-, resmî olmayan bir toplantıda konuyu özel olarak tartışmaya başladılar. Liderlerce, On'lar Kurulu'nun konuyu uzmanlar, danışmanlar ve stenograflar gibi çok geniş kadronun katılacağı bir toplantıda görüşmelerinin sakınca yaratmasından kaygı duyuluyordu. Clemenceau, bütün Suriye ve Kilikya'ya yönelmiş Manda isteklerini anlattı, fakat Lloyd George ve House, Fransızların Kilikya için istedikleri Mandaterliğe karşı çıktılar. Çünkü, bu istek, Ermenistan için düşünülen bölgenin en verimli parçalarını da içine arıyordu. House'un de dediği gibi A.B.D. bu Mandaterliği onaylamak taraflısı idi. Bu yüzden, tartışmalar Suriye üzerine yöneldi. Lloyd George, Clemenceau'yu uyararak "Faysal'la bir anlaşmaya varmadan Suriye'yi işgal etmek isterse, oradan istediklerine olursa olsun, uzun ve kanlı bir savaşa yol açılmış olacaktır" dedi*.[202]

7 Mart 1919'da Clemenceau, Suriye ve Kilikya için Fransız mandası ister. ABD Temsilcisi, Kilikya mandasına, "Kilikya, Ermeni Devleti'nin en zengin parçası, ABD bu mandayı alabilir" gerekçesiyle karşı çıkar. Clemenceau, "Eğer ABD, Ermenistan mandasını alırsa, İskenderun ve onun nehir vâdisi dışında, Kilikya'dan vazgeçeceği" cevabını verir. Hatta Ermenistan üzerinde bir ortak Fransız-Amerikan mandası önerir. Tartışma bu noktada kalır.[203]

8 Mart 1919. *Fransızlarla görüşmeleri yönetmiş olan* [Britanya Koloniler Nâzırı] *Lord Milner, Clemenceau'yu ziyaret ederek kendisine, eğer Cezayir'deki rejim Suriye'ye de uygulanmak istenirse bundan doğacak büyük sakıncalar üzerine onu uyardı. Milner'e göre Fransa, Lübnan ve kıyı bölgeleriyle yetinmeli, bundan memnun olmalıydı. Asıl Suriye'ye gelince, burada "ortalama bir yol tutulmalıdır". Sözgel işi danışmanların Fransızlardan seçilmesi, ödünç paraların Fransa'dan alınması, Demiryolu yapımının Fransızlara verilmesi ve benzeri gibi. Bunlar Faysal tarafından kabul edilebilirdi*.[204]

9 Mart 1919. *Afyon ve Alaşehir'de birer Senegalli bölük (Fransız İzmir-Kasaba demiryolunu beklemek için), başka yerlerde de ufak bazı birlikler, Zonguldak'ta Fransız 125. Taburu* bulunuyor.[205]

---

[200] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 33/18, İstanbul 5 Mart 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 43.

[201] FO, 371/4155, 47772; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 419.

[202] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 135.

[203] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 316.

[204] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 135.

[205] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251, dipnot 118.

9 Mart 1919'da Le Temps'ın eski Atina muhabiri Andreades "Barış Kongresi önünde Yunanistan" başlıklı konferans verdi.[206]

10 Mart 1919. Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa sadaretinde yeni kabine teşekkül etti.

Clemenceau, Britanya Başvekili Lloyd George'la görüşüyor, *Suriye'nin Fransız denetiminde kalması konusunda ısrarlı olduğunu* bildiriyor.[207] Clemenceau, kesin olarak daha azıyla yetinmeyeceğini açıklayarak bölgenin başlıca şehirlerinden -Şam, Humus, Hama ve Halep- geçen demiryolunun kuzey ve güneyinin Fransız denetimine verilmesini istedi. Bu toplantıda bir anlaşmaya varılamadı.[208]

Yarbay Louis Mougin, Müttefik Şark Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey tarafından Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretindeki Fransız irtibat teşkilatının riyasetine tayin etti.[209]

11 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Müttefik fevkalâde komiserlerine muhtıra verdi. Adana'daki kuva-yı işgaliye *içindeki Fransız birliklerinin bir bölümünü Ermeni* lejyonları teşkil ediyor ve bunlar Türklere eziyet ediyorlar. Bu muhtıra akabinde Fransızlar ve İngilizler, *durumu hafifletici bazı tedbirler* alacaklardır.[210]

12 Mart 1919. Britanya Başvekili *Lloyd George, Fransa'nın Suriye'ye yönelik talepleri sürdüğü müddetçe, savaşın kaçınılmaz olduğu açıklamasını* yapıyor. Birkaç gün evvelinde, Britanya Koloniler Nâzırı Lord Milner, Fransa'ya Suriye meselesi hakkında bir plan teklif etmiş fakat kabul görmemişti: *Plana göre, kıyı bölgelerde bir Fransız idari mandası yer alacak, denize uzanan dar bir koridor boyunca da Faysal yönetiminde ve Fransa'nın ekonomik danışmanlığında özerk bir Arap devleti kurulacaktı. Fransa böyle bir öneriyi dikkate bile almadı. Lord Milner'ın gözlemlerine göre, "Fransa, kendi Sykes-Picot Anlaşması'na rağmen, Suriye'nin sahibinin eninde sonunda kendisi olduğuna inanıyor."*[211]

> 12 mart'ta yapılan toplantıda, Lloyd George, Clemenceau'yu, Fransızların kendilerine üzüntü yarattıkları ve böyle devam ederlerse tutumlarının Suriye'ye savaşı getireceği yolunda uyarmada bulundu. Bu buluşmadan sonra Clemenceau, özel olarak [ABD Başkanı Özel Sekreteri Albay] House'u görmeye geldi. House, anılarında, "Clemenceau olayların gidişinden dertli ve sıkıntılı idi. İngilizlerin, Suriye'nin Fransa'ya verilmesi yolundaki sözlerinde durmadıklarından yakındı, sızlandı," diyor. [..] Clemenceau, Sykes-Picot anlaşmasıyle Suriye konusunda verdikleri sözü tutmayan İngilizlere karşı, House'u, kendisine yardıma çağırdı.[212]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi yazıyor. *İstanbul Rum patriğini Paris Barış Konferansında temsil eden Dorothée'ye göre İstanbul, milliyetler prensibi gereğince, "orada oturan 450.000 Ruma verilmelidir. Eğer İstanbul patriği, Atina hükümetinden bağımsız olarak Yunanlıların geleceği ile ilgileniyorsa, nedeni şudur: Yunanistan bir hükümettir, İstanbul patriği ise hellenizmin dinî reisidir. Esasen, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'nın hıristiyan halkları, Türk yönetimi altında iken, millî hislerini İstanbul patrikhanesi sayesinde koruyabilmişlerdir."*[213]

13 Mart 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Konseyi içtima ediyor. Britanya Başvekili Lloyd George: *Niyetim Kıbrıs adasını da aynı şekilde Yunanistan'a vermektir*. Fransa Başvekili Clemenceau:

---

[206] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 111.
[207] Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 47.
[208] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 135-136.
[209] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1549. "Bu vazifeyi 1920 yılı ilkbaharına kadar sürdürdü [..] Arabca konuşub yazabiliyordu. Milliyetçi çevrelerde kendine geniş bir arkadaş çevresi edinebilecektir." İktibasdaki çeviri ve vurgu tarafımıza aiddir.
[210] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 285.
[211] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 48.
[212] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 136.
[213] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 115-116.

Unutmayınız ki, Berlin andlaşmasına göre, bu konuda benden izin almanız gerekmektedir. Lloyd George: *Bu izni bana vereceğinizi ümit ederim.* ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson: *Yunanistan'a bu hediyeyi verebilirseniz, büyük ve değerli bir iş yapmış olacaksınız*.[214]

15 Mart 1919. *15 Mart 1919 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle jandarma idaresi Harbiye Nezâreti'nden alınarak Dâhiliye Nezâreti'ne bağlandı*.[215]

Fransa, Rusya'da, elindeki imkânlarla kıyaslandığında hayli güç bir görev üstlenmişti. Hepsi hepsi, Odesa'da 1.200 ve Kırım'da 400 askeri vardı. 15 Mart 1919'da Fransız Hükümeti, d'Esperey'ye, Batı Rusya'daki Fransız birliklerinin onun komutası altına verildiğini bildirdi. Sivastopol ve Odessa'ya kısa bir yolculuktan sonra, d'Esperey, Rusya'daki görevin başarıyla yerine getirilebilmesi için yarım milyon Fransız askeri ve bir milyar Fransız frangı gerektiğini tesbit etmiş olarak, 24 Mart'ta İstanbul'a geri döndü.[216]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Dün, Sartiaux tarafından "Yunanlı Küçük Asya" sernameli konferans verilmiştir. Hulasa: *… Sartiaux, çok sayıda belgeye dayanan ve kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından alkışlanan… güzel konferansında, üç bin yıldır süregelen bir medeniyetin Yunanistan'a Küçük-Asya'da verdiği özel haklar üzerinde ayrıntılarıyla durdu ve birçok fotoğraflar da gösterdi. Türk hâkimiyetinden beri Anadolu Rumlarının çabalarnı ve (…) modern Yunanistan'ı yaratmalarını anlattı (…) Sartiaux, daha sonra, 1914'te tanık olduğu olayların, Jön Türklerin düzenlediği katliamların, sürgünlerin, yöntemli çapulculukların dokunaklı bir tablosunu çizerek bazı fotoğraflar gösterdi (…) Sartiaux'nun kanısına göre, Fransa'nın çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolu Küçük-Asya Rum halkının otonomiye kavuşup Yunanistan'a katılmasıdır*.[217]

18 Mart 1919. Fransa Maliye Nâzırı, Senatör Mösyö Villilers'in 17 Şubat 1919 tarihli istidasına sathî bir cevab veriyor. *Türkiye'deki Fransız çıkarlarını korumak için gerekli tedbirlerin alındığı*nı belirtiyor.[218]

Figaro gazetesi, Pierre Loti'nin *Türkleri savunan* bir makalesini neşretti.[219]

Pierre Loti, Fransız ajandı. *Fransa'nın doğudaki çıkarlarını korumak amacıyla Pierre Loti ve* Clemenceau Kabinesi (16 Kasım 1917-20 Ocak 1920) Bahriye Nâzırı *Georges Leygues eliyle*, "Comité France-Orient" (Fransa-Şark Cemiyeti) ihdas edilmişti. İstikbaldeki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri, Levant Ordusu Başkumandanı General Henri Gouraud da bu cemiyete mensubdur.[220]

20 Mart 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası, Suriye meselesini müzakere ediyor:

> Fransız Dışişleri Bakanı Pichon, uzun açılış konuşmasında, İngiltere'nin geride kalan aylar içinde yaptığı önerilerin "Fransız nüfuzuna girecek alanlara büyük bir sınırlandırma getirdiği"ni belirtti.
>
> > Bu planları Meclis karşısında savunmanın olanağı bulunmamaktadır. Hükümetin, Musul'un verilmesi konusunda İngiltere'yle bir görüşme yaptığını bilmek bile Bütçe Komisyonu'nda Suriye'ye verilecek yardımın azaltılmasına yönelik bir adım atılmasına yetmiştir. Bu tutum, aslında kamuoyunun tutumunu da yansıtmaktadır. Fransız halkı, savaş sırasında yapılan fedakarlıkların ardından, şu ya da bu şekilde dışarıda

[214] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 74. "Halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkını savunan bir kimsenin ağzında bu *hediye* deyimi, hiç de hoş kaçmıyordu."
[215] BOA, DH.İUM, E50/18; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 541.
[216] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 97-98.
[217] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 112.
[218] *Journal Officiel (Sénat)*, 18 Mars 1919, p. 290; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 87, dipnot 173.
[219] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 176.
[220] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 127, dipnot 269.

tutulmayı kabul edemez. Suriye operasyonu sırasında Fransa çok büyük bir rol oynayamamış bile olsa, bu böyledir.

Pichon, bütün Suriye'nin tek bir birim olarak kabul edilmesini ve bölgede kurulacak Milletler Cemiyeti mandasının sorumluluğunun Fransa'ya bırakılmasını istiyordu.

Lloyd George cevap olarak, İngiltere'nin Suriye'de hiçbir çıkarının bulunmadığını vurguladı; daha ziyade, "Kral Hüseyin'le imzaladığımız bir anlaşma ve Fransa arasında bir sorundu." Milletler Cemiyeti'nin bu anlaşmadan uzak durduğunu pek dikkate almak istemiyordu. Suriye'de savaşmış olan İngiltere, anlaşmanın Araplar'a yüklediği taahhütlerin gerçekleştirilmesi taraftarıydı. Bu yaklaşımdan açıkça rahatsız olan Pichon, Fransızlar'ın Araplar'la hiçbir anlaşması olmadığını söyledi. Fransa ve İngiltere'nin bir Arap devleti ya da Şam, Humus, Hama ve Halep'i içeren bir devletler konfederasyonu oluşturulması konusunda anlaşmaya vardıklarını kabul ediyordu, ama Fransa'nın hiçbir zaman Hüseyin'i ya da ailesini Arap devletinin yöneticileri olarak kabul eden bir taahhütte bulunmadığını belirtiyordu. Fransa'nın arzusu, Suriye kıyısında, belki kendi denetimlerinde kısıtlı bir özerkliğe de sahip olan, ama siyasi ve ekonomik sınırları belli, bir iç eyalet edinmekti. Fransız nüfuzunun dışında kalan diğer Arap bölgeleriyle ilgili değillerdi.

Bu aşamada Başkan Wilson'ın müdahalesi geldi. Wilson, "İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından geliştirilen karşılıklı anlayışa kayıtsız kalmamakla ve Kral Hüseyin'in taahhütlerini bilmek istemekle birlikte... Amerika Birleşik Devletleri'nin bakış açısı... ilgili halklar kendileri istemediği sürece, İngiltere ve Fransa'nın bu halklar üzerindeki taleplerine kayıtsız kalmaktı." Wilson'a gelen bilgilere göre, Arap halkı Şam ve Halep'in Fransızlarca işgal edilmesine karşı çıkıyordu. Bu durum çerçevesinde Wilson, "kamuoyunun görüşünü açıklığa kavuşturmak ve mandanın neyle karşılaşacağını görmek" için Suriye'ye ve belki daha da öteye bir Müttefik heyet gönderilmesini önerdi.

Ne Clemenceau'nun, ne Lloyd George'un, ne de Orlando'nun Barış Konferansı'nın oturduğu temel prensipleri çiğnemeden böyle bir öneriyi reddetmelerine olanak yoktu. Dolayısıyla bir heyet oluşturulmasına karar verildi ve Clemenceau'nun isteği üzerine incelemenin Filistin, Mezopotamya ve Ermenistan'ı da kapsaması hususunda görüş birliğine varıldı. Heyetin görevleriyle ilgili bir taslak hazırlanması işini Wilson üstlendi ve bu taslak da Dörtler Konseyi'nin 25 Mart tarihli oturumunda onaylandı.[221]

-Woodrow Wilson: *Biz önce Milletler Cemiyeti adına devamlı bir karara varsak ve buna dayanarak Suriye bölgesini işgal etmesini, hatta çok dar yetkiler içinde olmak kaydı ile Fransa'ya teklif etsek sonuç ne olurdu?* -General Edmund Allenby: *Bunun sonucu bütün Müslümanların ve özellikle Arapların çok zorlu bir karşı koyması olacaktır*.[222]

Paris görüşmelerine 20 Mart 1919'da Ermeni, Kürt ve Arap istekleri yüzünden ara verilmiştir. Fransa, ekonomik çıkarları nedeniyle Kilikya'nın Ermeniler tarafından Büyük Ermenistan projesine dahil edilmesine karşı çıkmıştır.[223]

Albert Defrance'nin *İstanbul Yüksek Komiseri olarak atanmasının ardından Yüksek Komiserlerin yetki sahalarına ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar ortaya çıkmaya başladı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırmayı düşünen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 20 Mart 1919 tarihinde Paris Büyükelçisi Lord Derby'den, Defrance'ın statüsünün belirlenebilmesi için Paris'te bulunan Balfour'la görüşmesini istedi*.[224]

Le Petit Marseillais gazetesi, *Barış Konferansında hellenizmin hak iddialarını savunduktan sonra Marsilya Belediyesinin konuğu olarak "Yunanistan ve Savaş" konulu bir konferansa başkanlık etmek*

[221] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 48-49.

[222] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 140. 20 Mart celsesine dair anlatımın şümulü: s. 138-141. Tamamen iktibas edilebilir. 19 Ocak 2025 tarihinde kısmen alıntılandı.

[223] Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, 1931, s. 227; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 62, dipnot 56.

[224] FO, 371/3418, 39589; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 31.

üzere Marsilya'ya doğru yola çıkan Venizelos hakkında övgü haber neşretti: *Doğduğu ada olan Girit'i 1897'de Türkiye'nin barbarca zulmünden kurtaran… 1909'da Yunanistan'ı dirilten … 1912'de Epir ve Makedonya'nın kurtarıcısı … Venizelos, yeniden kurulma yolundaki dünyanın ön saftaki beyinlerindendir*.[225]

22 Mart 1919. *Davut Paşa Kışlası'nda ikâmet eden Fransız askerleri sebepsiz yere açtıkları ateş sonucu Filib oğlu Lazari'nin bir beygirini ve Hıristo oğlu Mihal 'in bir öküzünü sebepsiz yere öldürmüşlerdir*.[226]

24 Mart 1919. *Le Petit Marseillais* gazetesi yazıyor: *Venizelos garın salonunda görünür görünmez yüzlerce Yunanlının ortalığı inletici Zito! Sesleriyle ve bu seslere karışan çok kalabalık Marsilyalının "Vive Venizelos!" (Yaşasın Venizelos)larıyla karşılandı. Bu samimî şiddetli sevgi gösterileri yol boyunca ve başkan oteline varınca defalarca tekrarlandı*.[227]

25 Mart 1919. *Bir grup İngiliz ve Fransız uzman, Suriye sorununu görüşmek üzere gayrıresmi olarak biraraya geldiler. "Suriye'ye uluslararası bir heyet gönderilmesinin... ülkeyi karıştıracağı, Konferans'ın bir sonuca ulaşamadığı izlenimi yaratacağı ve çeşitli entrikalara yol açacağı fikri genel anlamda kabul görüyordu." Bütün bunların nedeni olarak, İngiliz ve Fransızlar'ın bir çözüme ulaşamamaları ve özellikle Fransızlar'ın Faysal'la bir anlaşma sağlayamaması gösteriliyordu. Dolayısıyla uzmanların üzerinde durduğu husus, Faysal'ın onaylayacağı bir çözüme ulaşmaktı. Fransız uzmanlar da, böyle bir çözümü kendi hükümetlerine götüreceklerine söz veriyorlardı. Sonuçta ortaya çıkan plana göre; Faysal bütün Suriye'nin lideri olacak, Suriye Ulusal Meclisi kurulacak ve İngiltere'nin Mısır ya da Hindistan'ın yerli devletleri üzerindeki mandasına benzer bir Fransız mandası kabul edilecekti*.[228]

> Fransız ve İngiliz Orta Doğu uzmanları, Suriye sorunu üzerinde ortak bir anlayış yolunu aramak için 25 mart'ta toplandılar. Lawrence, Gertrude Bell İngilizlerin, De Caix, Philippe Millet Fransızların başlıca uzmanları idiler. Türkiye Mandaları hakkındaki araştırma kurulu işi en keskin tartışma konusu idi. İlgili ülkeyi tedirgin etmemek konusunda genel bir anlayış vardı ve Barış Konferansı, her türlü entrika ve gösterilere kapıyı açık bırakan bir yargı ardında olmadığın[ı] göstermişti. Lawrence, Fransızların Faysal ile bir uzlaşma ve anlaşmaya varamamış olmaları karşısında kurulun Suriye'ye gönderilmesi ertelenmelidir, daha iyisi, kurul şimdilik Paris'te kalarak Suriye'ye gitmeden önce kendi aralarında ayrıntıları açıklığa kavuşturacak bir genel anlaşmaya varmalıdır, düşüncesinde olduğunu söyledi.
>
> Çok büyük tartışmalardan sonra, delegelerin hepsi şu noktada birleştiler: Fransa Hükümeti'nin bazı yüksek üyeleri Faysal'la bir yakınlık kurabilirse aşağıdaki temellere dayanan bir anlaşmaya varılabilir. Fransa, Suriye Mandasını alır. Araplar da Şam'da toplanacak bir kongrede kendi prenslerini kendileri seçerler. Bu prensin Faysal olacağına şüphe yoktur. Denetim düzeni İngilizlerin Mısır ve Hindistan'da izledikleri düzenin aynı olur. Lawrence, şu anda ve hatta yakın bir gelecekte Arap Birliği'nin politik bir değer taşımadığına grubu inandırmakta güçlük çekti. Bu düşüncenin gerek Faysal gerek Mekke ile ilgisi yoktu. Arabistan'ın politik örgütlenmesi Sykes-Picot anlaşmasına dayandırılmamalı, bazı şehirlerin kendi bölgelerine göre ayarlanmalıdır. Sözgel işi Şam, yalnız Suriye'nin kuzeydoğusunun değil, fakat Ürdün'ün güneydoğusunun da merkezidir. Bu nokta, ayrı ayrı Manda bölgelerini kararlaştırmada öncü olmalıdır. Fransız grubu bu çözüm yolunu benimsedi. Sonunda, bir anlaşmaya varılacağı inancı içinde toplantı ertelendi.[229]

Fransa matbuatı yazıyor: Marsilya Belediyesi, Venizelos'un *şerefine verdiği akşam yemeğinde, Belediye Reisi ve Vali "Marsilya halkının Venizelos için duyduğu hisleri" dile getirdiler. Belediye Reisi "daha büyük bir Yunanistan şerefine" kadehini kaldırdı. Sonra Vali, Venizelos'un rolünü "Yunanistan'ın hürriyeti ve*

---

[225] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 110.
[226] BOA, DH.EUM.AYŞ, 7/13, 22 Mart 1335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 134, dipnot 443.
[227] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 110.
[228] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 50.
[229] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 144-145.

bağımsızlığı için dövüşen Demosten'in rolüne" benzetti ve sözünü bitirirken, "büyük Yunan vatandaşı Venizelos şerefine, Politis şerefine, ulusların ve halkların eğiticisi eski Yunanistan ve Venizelos'un dehası sayesinde dünyadaki yerini alan bugünkü Yunanistan şerefine Fransa Cumhuriyeti Hükümeti adına" kadehini kaldırdı. Belediye tiyatrosunun büyük salonundaki konferanstan sonra da Venizelos çok samimî alkışlarla karşılanan küçük bir konuşma yaptı. Sevgi gösterileri, Belediye Reisi Eugene Pierre'in, "Marsilyalıları eski Foça'ya ve ölümsüz Yunanistan'a bağlayan bağların yeni bir kanıtı olarak" Venizelos'a "Marsilya vatandaşı" unvanının verilmesi için Belediye Meclisine teklifte bulunacağını açıklamasıyla ayyuka çıktı.[230]

26 Mart 1919. İtalya'nın İstanbul Fevkalade Komiseri Sforza, Hariciye Nazırı Sonnino'ya 26 Mart 1919 tarihinde 772/332 künyeli mahrem telgraf gönderdi. Sforza'nın bildirdiğine göre Fransız General Franchet d'Esperey Sadrazam Damad Ferid'e mektub göndermiş ve *Türklerin Hristiyan halka karşı herhangi bir aşırı davranışına misilleme tehdidinde* bulunmuşdur.[231]

27 Mart 1919. Britanya Başvekili Lloyd George, ABD Başkanı Wilson'a, Suriye'ye tahkikat komisyonu *gönderilmemesi gerektiğini*, *heyetin sadece sorun çıkartmaya yarayacağını ve Araplar'ın yabancılara asla güvenmeyeceğini söylüyor*:

> Wilson'sa, sadece heyet göndermenin bile olumlu bir izlenim yaratacağını ve görev tanımını netleştirerek heyetin işini çabuk ve verimli yapmasının sağlanabileceğini savunuyordu. Clemenceau, işgüzar bir taktikle, heyetin işini bir an önce bitirmesi gerektiği konusunda Wilson'a katılıyor ve sanki Fransızlar'ın heyet gönderilmesi fikrini desteklediği görüntüsü yaratıyordu. Ve elbette hemen, Fransız-Amerikan yakınlaşmasının bu nadir örneğini ganimet sayıp, sorusunu soruyordu: "Haa, bu arada, Ren Nehri'nin sol yakası hakkında ne yapılabilir?"[232]

28 Mart 1919. Katolik *La Croix* gazetesi Serres imzalı makale neşretti: *Aydınlarımızdan şüphesiz pek azı modern İtalya'yı Roma İmparatorluğunun halefi (mirasını devralan takipçisi) görme hayaline kapılır; öyle ise neden bugünkü Yunanlıları eski Hellenlerin mirasçıları kabul ediyor veya eder görünüyorlar? Büyük Yunanistan ve onun endişe verici büyük ideali şu anda bir çok gazete reklâmı ve konferanslarla girişilen gösterilere lâyık olmaktan uzaktır*.[233]

29 Mart 1919. *La Revue Hebdomadaire* gazetesi, *Fransız Akademisi üyelerinden Charles Diehl'in* makalesini neşretti: *Çağdaş hellenizm eski Yunan'ın devamıdır ve kendisine otuz yüzyıllık tarihe dayanan istekler ve bağımsızlık hakkı tanınmalıdır*.[234]

30 Mart 1919. Fransa hükümeti İstanbul'a nihayet fevkalâde komiser tayin etti. *Meslekten diplomat Albert Defrance (1860-1936)* İstanbul'a muvasalat etti ve vazifesine başladı.[235]

Defrance, Harekat-ı Milliyeye gizli destek verecektir:

> Defrance, kayınbiraderi Meclis-i Âyandan Yusuf Franko Paşa'yla olan bağlantılarını kullanarak çok sayıda Osmanlı ricaliyle ve rüesasıyla muntazaman münasebet kurdu ve Osmanlıların Fransız dostluğuna ve muavenetine itimaden makul bir sulhu en iyi bir suretde istihsal edebileceklerine dair mütemadiyen teminat verdi. Aynı zamanda Osmanlı Harbiye Nezâreti ile teşrik-i mesai ederek İstanbul ve havalisindeki Fransız

[230] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 110. Marsilya'da, Foçalı Rum kolonisi mukim idi.
[231] *I Documenti Diplomatici Italiani*, Sesta Series: 1918-1922, Volume III (24 Marzo - 22 Giugno 1919), 2008, p. 40.
[232] Paul, C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 50-51.
[233] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 122.
[234] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 122.
[235] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 30-31; Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 98.

depolarından büyük miktarda harb levazımatının "çalınmasına" ve Anadolu'da teşkil edilen Türk milliyetçi mukavemeti ordusuna gönderilmesine müsaade etti. Haricen, bir mandater idare altında Fransız siyasî ve iktisadî hâkimiyetini kabul etmeleri halinde Türklerin Fransız yardımını daha fazla temin edebileceğine işaret etti. Bu fikir, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in Mayıs 1919'da Defrance'yle yaptığı mülakatda kabul ettiği bir fikirdi.[236]

30-31(?) Mart 1919. *İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan Yüksek Komiserleri, Sultan'dan yüksek rütbeli bir subayını, Türk kuvvetlerinin silâhlarının teslimi ve dağıtılmasını denetlemek üzere Anadolu'ya yollamasını isterler*.[237]

31 Mart 1919. Dahiliye Nezâreti rapor kaleme aldı. *Fransızlar Zonguldak'ı işgal ettikten sonra madenlerden çıkarılan kömürün bir kısmını Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı savaşan İtilaf kuvvetlerine gönderdiler*.[238]

Fransız mandasının dahi konuşulduğu bir ortamda Türk-Fransız dostluğunu teşvik etmek amacıyla İstanbul Darülfünun'u 31 Mart 1919'da Pierre Loti'ye "fahri doktor" unvanı verdi.[239]

Britanya Hükümeti, Harbiye Nezâretine talimatname verdi. Buna göre, *daha önce yapılan kumanda paylaşımı ilkelerine uygun bir şekilde Fransızların Boğazların Avrupa yakasında jandarma konusunda yapacakları uygulamaları kabul edeceğini* bildiriyor.[240]

Mart 1919. Yunan Başkumandan Paraskevopulos, İstanbul Beyoğlu Pera Palas'da Rum Cemaatının davetine iştirak etti. Davetlilerden Fransız Başkumandan Franchet d'Esperey ise Yunanca haykırdı: "Yaşasın Büyük Yunanistan!"[241]

1 Nisan 1919. Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine tezkere gönderdi. Buna göre *Karadeniz ve Anadolu'nun muhtelif istikametlere seyahat etmek isteyen şahısların da seyahat vesikalarını İtilâf temsilcilerine vize ettirmeleri isten*mektedir.[242]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İzmir muhabiri René Puaux'un haberini neşretti: *Türkiye boş yere zulüm yoluna başvurarak Helenizm'in gelişimini ve mutlak başarısını engellemeye çalışmıştır. Helenizm'in artık kendi kendisini gizlemeye ihtiyacı yoktur*.[243] *Türklerde yurtseverlik duygusu köksüz olduğu için artık bu kuvvete dayanılamaz. Oysa, hellenizm, gücünü ispatlamıştır ve büyük bir Yunanistan Güney Avrupa'nın ileri hatlarında Batı medeniyetinin kuvvetli bir bekçisi ve Avrupa barışının kesin bir garantisi olacaktır*.[244]

[236] Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 130.
[237] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 59.
[238] BOA, DH.İUM, E50/21; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 703.
[239] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 262.
[240] FO, 371/4165, 50585; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 541.
[241] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 118.
[242] BOA, HR.SYS, 2633/8, lef 6; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 575.
[243] René Puaux, "La Force de L'Hellénisme", *Le Temps*, 1 Avril 1919, p. 3; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 84.
[244] René Puaux, "La Force de L'Hellénisme", *Le Temps*, 1 Avril 1919, p. 3; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 77.

2 Nisan 1919. *Fransızların Karadeniz filosunda ayaklanmalar olur ve Ukrayna'nın fethine giden Fransız birlikleri 2 Nisan 1919'da geri çekilme emri alır. Fransa, bundan sonra Polonya ve Romanya'ya silâh ve cephane sağlayarak, onlar aracılığıyla Bolşeviklikle mücadeleye yönelecektir*.[245]

5 Nisan 1919. *Dünyaca ünlü "Illustration"* mecmuası, *Türklerin (Türk milislerin?) 28 Şubat 1919 günü Halep'te 50 Ermeni'yi öldürüp 100 Ermeni'yi yaraladıklarını* belirterek *yerde yatan ceset fotoğrafları* neşretti. *Türklerin (Türk milislerin?) Suriye'nin bazı yerlerinde köyleri kuşatarak insanları açlığa terk ettikleri, bunun sonucunda 2.300 kişinin yaşadığı büyük bir köyde nüfusun 700 kişiye düştüğü* ifade edilmektedir.[246]

6 Nisan 1919. ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne'nin *Odessa'dan 6 Nisan 1919'da "Chicago Daily News"a gönderdiği özel haberinde [ancak, bu haber "Chicago Daily News"ta yayımlanmamıştır], Odessa'ya, Fransızların gelişine neden olan Bolşevik yayılmacılığına karşı Fransızların, Bolşevikleri, Rusya'dan silip süpürmek için oluşturulacak gönüllü askeri birliklerin çekirdeğini oluşturduklarını ve Bolşeviklere karşı "Asil Rusların bir araya gelmelerinin beklendiğini" yazıyor. Yine 6 Nisan'da Odessa'da yazılmış bir diğer raporunda; Bolşevikler hariç, şehir halkının panik içinde olduğunu, yüzlerce Rus sivilinin Amerikan Konsolosluğu'nu kuşattıklarını ve Konsolos Jenkins'e, Odessa'dan ayrılmaları için yalvardıklarını belirtiyor ve "… Fransızlara yardım eden ya da Bolşeviklere karşı olan her Rus, Bolşeviklerin eline düşmekten korkuyor ve herkes buradan ayrılmak arzusunda" diyor. L.E. Browne, 6 Nisan tarihli bir diğer haberinde, Fransız garnizonu henüz Odessa'dayken, Sovyet Bolşeviklerinin şehri teslim aldıklarını ve mültecilerin içinde bulunduğu ağır şartları bildiriyor. Haberin devamında ise; "…Amerikan Konsolosu Jenkins de tahliyeye katıldı. Tahliye devam edilmezse yüzlerce Rus muhtemelen ölecek ya da Bolşevik subayların ellerine mahkûm olacak. Jenkins'in yardımı ile Bristol'ün bayrak gemisi Nahma'ya aileler gece demeden gündüz demeden bindirildi… Amerikalılara karşı, bu insanların minnet duyguları var" yorumunu yapıyor*.[247]

9 Nisan 1919. *Manisa'ya 11 Fransız subayı ile Senegal askerleri geldi. 6 subayla 200 Senegalli Alaşehir'e, 5 subayla 200 Senegalli Afyon'a gönderildi. 200 Senegalli ise Bandırma-Manisa hattına paylaştırıldı.*[248]

10 Nisan 1919. *Fransız delegasyonundan Jean Gout 10 Nisan günü Lybyer'e, Lloyd George'un heyet gönderilmesine karşı çıktığını ve manda meselesini Paris'te çözmenin çok daha iyi olacağını, bunun ardından heyetin yerinde inceleme yaparak kurulacak hükümetin biçimine karar verebileceğini söylüyor*.[249]

11 Nisan 1919. *İngilizler ve Fransızlar*, Suriye'ye gönderilmesi tasarlanan *heyete yönelik ortak itirazlarını Wilson'a ilettiler*:

> Heyete verecekleri delegelerin belirlenmesinde ortaya çıkan gecikmeyle ilgili olarak Wilson'ın sorusuna cevaben, Lloyd George ve Clemenceau, makul öneriler üretebilmek için manda altına girecek bölgeler konusunda önce kendi aralarında bir anlaşma sağlanması gerektiğini öne sürüyorlar. Heyetin amacı, Wilson'ın da hemen altını çizdiği gibi, bu değildi. Sadece, kamuoyunun eğilimi yoklanacaktı. Buna rağmen, Fransız ve İngilizler'in görüşmelerin sürmesi yönündeki ortak talebine isteksiz de olsa rıza gösterdi. Lloyd George, Fransız-İngiliz beraberliğini vurgulamak amacıyla, "İngiltere'nin bu meselede [Suriye mandası] hiçbir çıkarı olmadığını ve Faysal'a Fransa'yla İngiltere arasındaki bir uyuşmazlığa bel bağlamamasını söylemek istediğini" dile getiriyor.[250]

---

[245] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 769.
[246] L'Illustration, 5 Avril 1919, p. 15; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 82-83, dipnot 156.
[247] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 63-64.
[248] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 198.
[249] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 59-60, sonnot 6.
[250] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 51.

12 Nisan 1919. Britanya Başvekili *Lloyd George özel sohbetlerinde, daha 12 Nisan'dan itibaren Pichon ile aralarındaki görüşmelerin koptuğunu ve heyetin hemen gönderilmesi hususunda kararlı olduğunu ifade ediyordu*.[251]

Bahriye Nâzırı Ahmed Avni (Lortkipanidze/Şahinbaşoğlu), Polis Müdür-i Umumîsi Halil, Miralay Smith ve Fransız Sefarethanesi Baştercümanı Ledoux; Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali'yi (Gerede) ziyaretle *bir müddet mülakat* ettiler.[252]

İstanbul'daki Robert Kolej müdürü C. F. Gates, Amerikalı Profesör A. Lybyer'e hususî mektub gönderdi. *Açıkladığına göre, Fransız yönetimi, Çukurova'ya Ermeni askerleri getirerek onları orada jandarma ve polis olarak çalıştırmakla Anadolu'nun her yanında kötü bir izlenim yaratıyordu. Gates, yazısını şöyle sürdürüyordu:*

> Bu Ermeni askerlerinin birçoğu öç almak için bu ülkeye geldiklerini içtenlikle kabulleniyorlar. . . Çok korkarım ki, Küçük Asya'da bir Ermeni Krallığı'nın kurulacağının açıklanması, ülkenin her yanında ciddi kargaşalıklar çıkmasına ve kıyımlar yapılmasına bir belirti oluşturacaktır. Türk'lerin yenildiğini ve boyun eğdiğini sanmak bir yanılgıdır, çünkü Türk'ler bunu kabullenmiyor. Görüşümce, Barış Konferansı'nın alabileceği en akıllıca karar, tüm ülkeyi bir yüce devletin yetenekli denetimine yerleştirmek. . . ve koşulların uygun olacağı bir tarihe dek Ermenistan veya ayrı devletler kurulmasını ertelemek kararı olacaktır. . .[253]

13 Nisan 1919. *13 Nisan günü Clemenceau'yla yapılan görüşmede hazır bulunan Faysal'ın danışmanı ve sırdaşı T. E. Lawrence, üzerinde anlaşmaya varılamayan üç ayrı hususta bahsediyor*.[254]

14 Nisan 1919. *Clemenceau, 14 nisanda [ABD Başkanı Özel Kalemi Albay] House'u ziyaret etti ve: "dün ya da önceki gün" Faysal'la yaptığı bir görüşmeyi ona anlattı. Faysal, yanında tercümanlığını yapan Lawrence ile birlikte konuşmaya gelmişti. Fransız liderine göre, kendisi ve Faysal, Manda şartları üzerinde bir anlaşmaya varmışlardı. Fransa, İngilterenin yaptığı gibi Faysal'a bir ödenek verecekti , yalnız ordu Fransız bayrağı taşıyacaktı. Öbür bütün konularda Arap ölçüleri kullanılacaktı. Ödünç almalar Fransızlardan olacağı gibi teknik elemanlar da değiştirilerek yerlerine Fransızlar yerleştirilecekti. Faysal, "Lawrence'le birlikte yaptığı bu teklifi konuştuktan sonra ayrıldı," dedi. House'dan da hem İngiliz politikasının bu örneğinin hem de eğer Amerika Ermenistan Mandasını alacaksa, İskenderun ve nehir vadisi dışarıda kalmak üzere, kendilerinin Kilikya'dan vazgeçebileceklerini Wilson'a söylemesini rica etti*.[255]

15 Nisan 1919. *Cambon Londra'da, Clemenceau'nun Yakındoğu meseleleri üzerindeki yumuşaklığını acımasızca eleştiriyor. 15 Nisan tarihinde oğluna bu konu hakkında bir mektup yazdı: "Bütün bunlar [Fransa ile] Amerika ile İngiltere'nin ittifakını garantilemek adına yapılıyor. Ame Ne Lloyd George, ne de Wilson'ın böyle ittifaklar oluşturmaya hakları var. Aslında verdikleri hiçbir şey." Kendisi farkında olmasa bile, Cambon'un yazdıkları ne kadar da öngörülüydü*.[256]

---

[251] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 54.

[252] Hâdisât, 13 Nisan 1335-1919, Numero 103, *Dahilî Haberler*, s. 1.

[253] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 12.

[254] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 52. "Faysal, Fransızlar'ın Clemenceau'yla yapılan görüşmelerin bir şey ifade ettiğine inanmaları vesilesiyle, Fransızlar'la ilişkisinin şimdilik iyi olduğunu kabul ediyordu. Ama görüşmeler bir şey ifade etmiyordu. *Bu anlaşmayı uygulamak gibi bir niyeti hiçbir zaman olmamıştı...*" (Helmreich, 1996, s. 60, sonnot 7). "25 Mart günü Fransız ve İngiliz uzmanların toplantısına katılmış olan Lawrence, hiç şüphe yok ki, Soruşturma Heyeti'ni engellemek maksadıyla Faysal'ı 13 Nisan'daki bu beyanatı vermeye zorlamıştı. Ne var ki, yazılı bir belge alışverişi olmadığından, Lawrence, en doğrusunu yaparak bir anlaşma sağlanmadığını belirtmiştir." (Helmreich, 1996, s. 60, Sonnot 8).

[255] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 148.

[256] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 97, sonnot 29.

17 Nisan 1919. Britanya Maliye Nezâreti mümessili Armitage Smith, Paris'de Fransa Maliye Nezâretini ziyaret etti. *Fransız Maliye Bakanlığı çevreleri, Türkiye'nin, bilinçli ve kolayca ayrılabilecek bölgelere sahip ulusların bağımsız kılınmaları dışında parçalanmasının, Türkiye'yi de, yatırım yapmış sermayeleri de batıracağını ve Türkiye'de müttefiklerin ortaklaşa bir egemenlik uygulamaları gerektiğini savunuyor*. *İngiltere'nin resmi görüşü de bu yönde*dir.[257]

Clemenceau, Faysal'a mektub gönderdi:

> 25 Mart tarihinde İngiliz ve Fransız uzmanlarca belirlenen plan çerçevesinde Faysal ve Clemenceau'yu buluşturma çabaları, istisnai bir başarıyı da beraberinde getiriyordu. Clemenceau'nun Faysal'la biraraya gelmeye ikna edilmesinin ardından, görüşmeler hızla ilerlemişti. Konuşmaların ayrıntıları çok net olarak bilinmese de, 13 Nisan günü bir anlaşma sağlandığı belliydi. Bunun en önemli kanıtı, Clemenceau'nun dört gün sonra Faysal'a görüşmeleri teyit eden bir taslak mektup göndermesi oldu. Mektupta yazılanlara göre:
>
> Fransa, halkın istekleri ve geleneklerine uygun olarak, özerk yerel cemaatlerce oluşturulan bir federasyon çerçevesinde Suriye'nin bağımsızlık hakkını tanımaktadır.
>
> Fransa, Suriye'nin özgürleşmesi sürecinde maddi ve manevi yardım sağlamaya hazırdır.
>
> Faysal Hazretleri, Fransa'nın Suriye'ye yardım yapmaya hak kazanan tek Güç olduğunu kabul eder.[258]

18 Nisan 1919. *Amerikan delegasyonunun eline, bir Quai d'Orsay yetkilisi tarafından Amerikan Yakındoğu uzmanları karargahında "yanlışlıkla" unutulmuş, "gizli" bir Fransız belgesi geçti. Dökümanda yazılı olanlara bakılırsa, Fransa hiçbir şekilde heyette yer almayacak ve Suriye konusunda bir Fransız-İngiliz anlaşması sağlanırsa İngiltere de muhtemelen bu karşı çıkışa katılacaktı. 18 Nisan günü, Amerikan Komisyonu Murahhas vekilleri, heyet fikrinden tamamen vazgeçilmesi kararı aldı. Olanlara bakılırsa, Fransız-İngiliz işbirliği işe yarayacak gibi görünüyor*.[259]

> De Caix, 18 nisan'da Amerikan uzmanları merkezini ziyaret ederek buraya, Kurul'un ilgilendiği, Suriye'de var olan şartlar ve bu konudaki Fransız politikası hakkında, sözde istemeyerek, "gizli" bir memorandum bıraktı. Memorandumda kısaca şunlar vardı: 1) İngiltere, Fransızların Faysal ile çok çabuk bir anlaşmaya varmasını istemektedir. 2) Amerika'nın Suriye sorununda artık söz sahibi olması, Suriye'de durumu değiştirmiştir. Çok yakında burası bütünüyle İngiliz denetimi altına girecektir. 3) İngilizler, Fransız birliklerinin kendi güçleri yerini almasına izin vermektedirler. 4) Fransa ve İngiltere, Manda'nın Sykes-Picot anlaşmasına göre yürütülmesini kabul etmelidirler; Fransa, yönetimde yardımına gerek göreceğinden İngilizlerle anlaşmalı ve Faysal da bunun üzerine Fransızlarla anlaşmaya zorlanmalıdır.[260]

Lloyd George ilginç bir manevra icra ediyor:

> Lloyd George, 18 nisan'da [ABD Başkanı Özel Kalemi Albay] House ile yemek yedi ve kendisi ile Suriye'yi tartıştı. O hâlâ Fransızlarla Faysal arasındaki ilişki durumundan "rahatsızdı"; "mutlaka çarpışacaklardır," diyordu. Bu sabah Başkan ile de konuşmuştu. Wilson, ona, bu konuyu kendi meslektaşları ile konuşmasını öğütlemişti. **Albay, bu konuyu Fransa ile görüşmek ve Fransa'ya doğru yolu göstermek ister miydi? Kendisine gelince, onun istediği Suriye Mandasını Amerika'nın kendi üzerine alması ve Fransa'ya İstanbul Mandasını vermekti.** Aynı gün daha sonra Wilson'la yeniden konuştu. Başkan, House'a, bu konuşmanın kendisini sıkıntıdan terlettiğini söylemiş. Başvekil, bu sırada Suriye Mandasının Fransızlara verilmesinin uygun olacağı yolunda öğüt aldı. En iyi çözüm yolunun Milletler Cemiyeti'nin Suriye'deki Fransızlar üzerinde bir gözlemci rolü oynaması olacaktır, denildi. Belki de Lloyd George, yalnızca bir tepki yapar mı" diye yoklama yapıyordu, fakat Amerikalılar, onun düşüncesine katıldı.[261]

---

[257] FO, 371/4170, 65132; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 267.
[258] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 52.
[259] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 51.
[260] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 145.
[261] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 149.

19 Nisan 1919. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Franchet d'Esperey, Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali'ye (Gerede) şöyle dedi: *İstanbul, İzmir ve Edirne Türk kalacaktır*.[262]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* Paris muhabirinin haberini neşretti:

> *Daily Mail* gazetesinin iyi haber alan bir kaynaktan öğrendiğine göre Barış Konferansının kararlarının ilânı sırasında Doğu hıristiyanlarının geniş ölçüde katledilmesinden korkulmaktadır. Durum için çok vahim deniyor. Hıristiyanlardan hayatının tehlikede görenler korunmaları için Müttefiklere güveniyorlar.
>
> İç kısımlarda güvenlik ve karışıklık sürüyor. İstanbulda amiral Webb'in bir raporuna göre İzmir'e Türkler ve Yunanlılar birbirlerine girmek üzereler.
>
> Bütün Türk İmparatorluğunda da durum aynı derecede kötü. İstanbul'dan bir kaç kilometre ötede bile eşkıya çeteleri ülkeyi ellerinde tutuyor. Çok korkunç cinayetler işliyorlar; yolcuları soyuyor, kulaklarını kesiyor veya onlara çeşit çeşit Doğuya özgü işkenceler çektiriyorlar.
>
> İç kısımların çoğunda halk henüz Müttefiklerin zaferlerinden habersiz..[263]

20 Nisan 1919. Faysal, Clemenceau'ya mektub gönderdi:

> 20 Nisan tarihli mektubunda çok tarafsız bir tavır sergileyen Faysal, Suriye'nin Fransa'yla dost olduğunu ifade ediyor ve bölgeye bir Müttefik heyeti gönderilmesini ilk öneren kişi olduğu için Clemenceau'ya teşekkür ediyor. (Doğrusunu kendisi bilir, ama Faysal ya diplomatik bir yalan söylüyor ya da kendisine söylenmiş olan bir şeyi tekrarlıyor.) Faysal mektubunu bitirirken, Clemenceau'yla yapılan konuşmalar için, "Bizi ilgilendiren konuları tam olarak kavramaya ihtiyacımız olduğu hususunda beni ikna etmiştir," diyor. Mektupta Clemenceau'nun mektubundaki önerilerden söz açılmadığı gibi, Clemenceau'nun Lloyd George'a, Faysal'ın "tatmin olduğu" yolunda verdiği garantinin de bir teminatı bulunmuyor. Sonradan öğrenildiğine göre Faysal, yukarıdaki, nispeten ılımlı mektubu göndermeden önce bir mektup daha yazmış ve Suriye'nin istekleriyle Fransa'ya vermeyi düşündüğü ödünleri kaleme almıştı. Fransızlar tarafından apar topar reddedilmişti bu mektup.[264]
>
> Clemenceau, Arap liderleriyle, Fransa görüşmelerinin arasına Lawrence'in girmesinden yakınırken Faysal, görüşmeleri bu sefer de De Caix ile sürdürdü. Suriye üzerine yapılacak Arap ve Fransız anlaşmalarının temellerinin resmi mektuplarla açıklanması yolunda anlaşmaya varıldı.
>
> Faysal, içtenlikle, Suriyeli'lerin Fransa'dan ne istediklerini bildiren karşılığını verdi. Bu, De Caix tarafından hatta Clemenceau'ya bile gösterilmeden geri çevrildi. 20 nisan'da Faysal tarafından başka bir mektup gönderildi. Biraz örtülü ve resmi lisanla yazılmış olan bu mektupta, kısa bir süre sonra Doğu'ya döneceğinden, görüşmeleri sürdürmek için Suriye'ye birisinin gönderilmesini istedi. Bu da, yazışmalara aykırı olduğu nedeniyle Clemenceau tarafından reddedildi. Faysal, kısa bir süre için Suriye'ye hareket etti. "Anlaşma" bütünüyle yıkılışa kadar yok durumuna düştü.[265]

21 Nisan 1919. *İtalyan hükûmetinin fransız basını üzerindeki etkisine öfkelenen Clemenceau, Yüksek Konseyde bu acıklı duruma ilişme fırsatını kaçırmıyordu. 21 nisan 1919 günü, İtalya konusunda fikir aykırılığına düşen üçlerin tartışmasını görüyoruz: "Başkan Wilson: -Eğer italyanlar görüşlerini yarın açığa vuracaklarsa, ilk yumruğu onların vurmasını beklemiyeceğim... M. Clemanceau: -Yarın bizim*

[262] Gotthard Jaeschke. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (Cilt 1) içinde (s. 26). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[263] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 75-76. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[264] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 52.

[265] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 149.

gazetelerimizde makaleler okuyacaksınız, ama bunların fransız umumî efkârının sözcüsü olmadığını size temin edebilirim".[266]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Yunan dinî çevreleri ona* [ABD Başkanı Wilson'a]*, "Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi ve gerçek sahiplerine verilmesi" için başvurdular*.[267]

22 Nisan 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Konseyi içtima ediyor. Faysal'a göndermiş olduğu 17 Nisan tarihli *mektubun bir nüshasını Lloyd George'a veren Clemenceau, Faysal'dan "tatminkârdır" cevabının geldiğini de bildirdi*.[268]

Clemenceau ayrıca, Faysal'la sağlanan bir anlaşma haberinin Birleşik Devletler'i heyete gerek kalmadığına ikna edeceğini de umuyordu. 22 Nisan günü Dörtler Konseyi'ne anlaşmanın sağlandığını duyurur duyurmaz, heyetin akıbetiyle ilgili tahkikata başlamıştı. İngiltere'nin heyete karşı kendi yanında yer alacağı konusunda içi rahat olan Clemenceau, Wilson yerine bizzat Lloyd George'un sakin bir ifadeyle heyetin hemen işe başlaması gerektiğini söylemesi üzerine, ağzı açık kalmıştı.[269]

23 Nisan 1919. Sadrazam Damad Ferid'in 23 Nisan'da Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi'nde) talebelere irad etdiği nutkundan: *Bu irfan müessesesi size yüksek ve uygar Fransız fikirlerini telkin etmek gibi bir hizmet ifa eylemiştir... Şimdiki öğretmenler vatanınıza bir sevgi duygusu aşılamakla beraber, Fransızları sevmeyi de öğretecektir*.[270]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Suriye'ye gönderilmesi planlanan *heyetteki İngiliz temsilcilerin Sir Henry McMahon ve Komutan David Hogarth olacağını yazdı. Daha birkaç gün öncesine kadar Suriye soruşturma heyeti fikrinden vazgeçmeye hazır bulunan Amerikalılar'sa, haberi memnuniyetle karşılayarak, davaya yeniden dört elle sarıldılar*.[271]

25 Nisan 1919. *İngilizler'in Suriye konusunda Fransa'yla sürtüşmeme kararlılığı 25 Nisan tarihinde daha da netleşti. Wilson, İngiltere ve Fransa'nın Suriye mandası üzerine görüşmeler yaparak, Milletler Cemiyeti'nin sorumluluğu olan bir konuyu kendi aralarında halletmeye kalkmalarından şikâyetçi oldu. Bunun üzerine Lloyd George şöyle cevap verdi: "Fransa'nın dostluğu bizim için on Suriye'ye bedeldir." "İngiltere ... " diye devam ediyordu Lloyd George, "Suriye'de kesinlikle bir manda kabul etmeyecektir." Bu kez Wilson zor durumda kalmıştı. Çünkü bölgede bir Amerikan mandasının akla en son gelen çözüm olmasını istiyordu. O halde tek seçenek Fransız mandası olacaktı. Böyle bir sonuçtan kaçınmaya çalışan Wilson, Arap devletlerinin tamamı için tek manda önererek bir tartışma çıkarmaya yöneldiyse de, Lloyd George soğukkanlı bir ifadeyle Araplar'ın hiçbir zaman birleşemediklerini vurguladı ve konuyu değiştirdi*.[272]

---

[266] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 178.

[267] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 140.

[268] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 52. "Faysal ve Clemenceau arasında resmi bir anlaşmaya varılamamış olduğu açıktı. O halde Clemenceau neye dayanarak bir anlaşmadan bahsediyordu? Bunun cevabı, şifahi bir anlaşmaya gerçekten de varılmış olmasıydı." (Helmreich, 1996, s. 53). "Clemenceau soruşturma heyetine karşı İngilizler'in desteğini sağlamak çabasıyla, hiç de istemediği halde, Faysal'la görüşmeler yapmaya razı olmuş ve birtakım şifahi anlaşmalara varmayı başarmıştı." (Helmreich, 1996, s. 56).

[269] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 54. "Çünkü daha bir buçuk hafta önce, heyet gönderilmemesi için Wilson'ı ikna etmeye çalışan kişi Lloyd George'dan başkası değildi. Aslında İngiliz politikasında değişen bir şey yoktu. İngilizler'in Soruşturma Heyeti'ne karşı gibi görünmelerinin nedeni, Fransızlar'dan bir yerine iki ödün koparmaktı." (Helmreich, 1996, s. 57).

[270] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 29.

[271] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 54.

[272] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 51.

28 Nisan 1919. Adana'daki Fransız işgal idaresi bir beyanname neşretti:

> "Herkes 24 saat içinde silâhlarını hükûmete teslim edecektir". Bu süre sonunda araştırma yapılacak; emre uymamış olanlar idam olunacaktır; diyorlardı. Bu emir o kadar sıkı bir suret[t]e uygulanmıştı ki, "Bütün Adana ve çevresinin hatta eski eserlerden, sayılan eski" silâhları bile toplanmıştı. Bir an geldi ki şehrin Türkler[l]e meskûn olan kısımlarına, ızdırabın sessizliği çöktü. General Gouraud Adana'ya geldiği vakit müslüman mahallelerindeki bu hazin sessizliği sezmiş ve "Burada kimse oturmuyor mu?" Diye sormak lüzumunu bile duymuştu. Verilen cevap ise gerçeklere hiç uygun değildi. Çünkü kendisine "Bu semtlerde Türkler otururlar, nisbeten vahşî oldukları için böyle yapıyorlar" denmişti. Ancak Gouraud, lise'ye gittiği vakit gerçeği anlamıştı; çünkü orada da kendisini kimse karşılamamıştı.[274]

Fotoğraf. *Müttefik Orduları Genel Karargâhı, bürolar, İstanbul, 30 Mayıs 1919*.[273]

30 Nisan 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Küçük-Asya'da Rum unsurunun ticarette ve ziraatteki üstünlüğü, bu konuda yazı yazan herkes için beylik bir gerçektir. Özellikle, "Küçük-Asya'nın Tarihî Coğrafyası" adlı eserin meşhur yazarı Sir William Ramsey şunları yazıyor: Gelecek Küçük-Asya Rumlarının elindedir. Bu gerçeği tanımayan ve kuracağı binanın temelini ona dayandırmayan bir kişi ve politika başarıya ulaşamaz*.[275]

Nisan-Mayıs 1919. *Fransa'nın yine çok ciddî tanınan ünlü Le Temps gazetesinin yazı işleri müdürü René Peaux, Yunan işgalini hazırlamak üzere, İzmir'den gazetesine Ege'de Bolşevik yağmacılığının başladığını bildirir: "İttihat ve Terakki Örgütü, Anadolu'da çalışmakta devam ediyor... Büyük gizlilikle geniş bir çete sistemi yayılmaktadır. Kışkırtıcılar, halk kitlelerini arazi işgaline teşvik ederek, onlara bir cins Bolşeviklik telkin etmektedirler. Gerçekte amaç, hıristiyan halkın mülklerini yok etmektir"*.[276]

2 Mayıs 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin *İngiliz basınından aktardığına göre Rumlara karşı oldum olası kıskançlık besleyen Türkler, Dünya Savaşı sırasında 300 binden fazla Rum'u katletmişlerdi*.[277]

5 Mayıs 1919. Eskişehir'den İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye rapor: *Her yerde silâh var, ayaklanma beklenmelidir*.[278]

4 Mayıs 1919. *Lyon Républician* gazetesi, Londra mahreçli bir haber neşretti: *Samsun'da oturan Amasya Arşevekinin raporundan bir kısım, Küçük-Asya'nın bu bölgesinde anarşinin hüküm sürdüğünü gösteriyor. Başıbozuk Türk çeteleri katliam ve yağmaya girişiyorlar. Kendilerinin ve sürülen Rum kadın ve çocuklarının canlarını korumak için birkaç Rum çetesi kuruldu. Mart ayı içinde on altı köy Türk çetelerinin saldırısına uğradı. Köyün birinde 140 kadın ve çocuk öldürüldü, bazı uzuvları kesildi. Bir diğerinde 39 erkek ve 8 kadın öldürüldü. Hayvan hırsızlığı ve ferdî saldırılar ise sayılamıyor…*[279]

6 Mayıs 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi: *Fransızlar, Müttefik Devletler arasında sadece kendilerinin Müslümanlar'ın çıkarlarını*

[273] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 5.
[274] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 221.
[275] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 118-119.
[276] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 655.
[277] Le Temps, 2 Mai 1919, p. 2; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 84.
[278] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 29.
[279] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76.

savunmakta ısrar ettikleri izlenimini yaratmak için can atıyorlar ve İstanbul'un Türkler'in elinde kalması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmaması uğruna çaba harcıyorlar.[280]

Britanya Başvekili Lloyd George, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson ve Fransa Başvekili Clemanceau *Yunan kuvvetlerinin Türk topraklarına çıkarılabileceği kararını* aldılar.[281]

> Yunanlılar'ın istekleri karşısında tarafsız kalmak için en büyük çabayı Fransa gösteriyordu. Fransızlar'ın hedefleri hiçbir şekilde Yunan talepleriyle çatışma içinde değildi. üstelik, İzmir'de kendisinin de gözü olan Fransa, İtalya'nın talebine karşı bir denge oluşmasından hoşnut sayılabilirdi. Bütün derdi Almanya karşısındaki isteklerinin gerçekleşmesi olan Fransa, doğrudan çıkarı olmayan bir konuda taraf olmayı gereksiz bulmuştu. Hatta böyle bir konuda taraf olması, kendi kıtasal hedefleri hususunda desteklerine çok gereksinim duyduğu Britanya ya da Birleşik Devletler'i karşısına almasına bile yol açabilirdi.[282]

7 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Üçler Şûrası saat 12:00 itibarıyla içtima ediyor. Fransa Başvekili Clemenceau'dan Venizelos'a: *Katliamı ve bir İtalyan çıkarmasını önlemek üzere, yunan birliklerinin İzmir'i işgal etmesini düşünüyoruz*…[283]

8 Mayıs 1919. *Fransa'nın Londra büyükelçisi Paul Cambon 8 Mayıs günü Curzon'a, Faysal-Clemenceau görüşmelerinin "fazlasıyla tatminkâr" geçtiğini ve Faysal'ın Fransız askerlerini karşılamaya hazır olduğunu söylediğinde, Curzon kendisini nazikçe reddetmiş ve belgeleri incelemesini tavsiye etmişti.*[284]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Rapora göre İstanbul'da bulunan Askeri Yüksek Mahkeme Giresun kaymakamlığına acil kodlu şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta bölgedeki Ermenilere karşı faaliyetlerden ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rumların göç ettirilmesinden sorumlu tutulan Feridinoğlu Osman Ağa'nın ve o dönemde Giresun Belediye Başkanı olan Sarı Mahmud Zade Hasan Efendi'nin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Raporda Osman Ağa'nın bu şifreyi önceden haber aldığı ve o gün Osman Ağa'nın belediyeye gelmediği ve akşamleyin silahlı adamlarının koruduğu Keşap'a gittiği yazılmaktadır. Onu tutuklamaya gelen jandarmalar belediyede onu bulamayınca elleri boş geri dönmüşlerdir. Hasan Efendi ise tutuklanmasına rağmen hasta olduğu bahanesiyle hemen serbest bırakılmıştır. Benzer şekilde Askeri Yüksek Mahkeme tarafından İstanbul'a çağrılan Trabzon Jandarma Komutanı Kazım Bey ve Ordu Belediye Başkanı Yusuf Efendi bulundukları yeri terk ederek 200 silahlı adamın hazır beklediği Keşap'a, Osman Ağa'nın yanına gitmişlerdir. Collaro'ya göre Keşap'ın dağlık bir kesimine konuşlanmış olan bu kişilerden korkan o bölgenin Rum halkı oradan kaçarak Giresun'a sığınmışlardır. Osman Ağa etrafa haber salmış ve "*isterlerse gelip tutuklasınlar. Bir gece gelip Giresun'u kana boğarım*" tehdidinde bulunmuştur. Collaro'ya göre bu durum karşısında yöneticiler hiçbir önlem almamaktadır. Collaro raporunda Hükümetin "Hürriyetçi" olmasına rağmen "İttihatçı" tanınan kaymakam, jandarma komutanı, polis müdürü gibi memurların hala daha aktif görev yapmalarını anlayamadığını ifade etmektedir.[285]

12 Mayıs 1919. *Yüksek Konsey'in 12 Mayıs 1919, saat 11:00'daki toplantısında, ki İtalyanlar konferansa geri dönmüşlerdi, İtalyanlara İzmir konusu aktarılmıştır. Yüksek Konsey Yunanlılara, katliamları önlemeleri için asker çıkarmalarını teklif etmişti. Bu toplantıda Lloyd George, müttefiklere haber*

---

[280] FO 406/41, 6 Mayıs 1919, s. 13, Calthrope'tan Curzon'a; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 101.

[281] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 29.

[282] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 29.

[283] P. Mantoux, *Dörtler Konseyi görüşmeleri* [Fransızca], c. 1, s. 510; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 288, dipnot 1.

[284] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 52-53.

[285] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/4; Aktaran: Aydın Özgören. (2021). Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 339.

vermeden Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası olmak üzere İtalyan çıkarmalarının yapıldığını belirttiğinde Clemenceau, Antalya'ya da çıkarma yapıldığını hatırlatmıştır.[286]

Sulh Konferansı sırasında Fransız Başvekil Clemanceau'dan İtalyan Başvekil Vittorio Emanuele Orlando'ya: *Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmaları için bizden müsaade istediler, biz de buna razı olduk. Ortada İzmir'le ilgili bir bölünme yoktur; fakat biz yakın zamanlarda eşine bir hayli raslanan insan kırımından Yunanlıların ırkdaşlarını koruyabilmelerini istiyorduk*. İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Wilson, bu beyanı tashih etti: *asıl telkin Yunanlılardan gelmiş değildi; Yunan kıtalarının karaya çıkmalarını Yüksek Şûra insan kırımını önlemek için telkin etti*. İtalyan Hariciye Nâzırı Sidney Sonnino ile istişare eden Başvekil Orlando, öğleden sonra, *Büyük Devletlere ait kıtaların İzmir'in akıbetine ait nihaî karara kadar kıyıda tutulmaları* şartıyla konseye muvafakatini bildirdi. Şart, İngiliz-Fransız-İtalyan işgal kuvvetlerinin birbirine muvazenesiz oranı sebebiyle reddedildi. Yine de *bir İtalyan müfrezesinin katılmasında* uzlaşıldı.[287] Üçler Konseyi, İzmir'e asker ihracının sulh mukavelenamesindeki İzmir maddesini ihlâl etmediği hususunda İtalyan Başvekil Orlando'ya teminat verdi.[288]

> [Yunan] Elçi Sakellaropulos "Batı'nın Gölgesi" adlı eserinde aynı konuyu analiz ederken, Clemenceau'nun İtalyanları İzmir'de tercih etmediği için Yunanistan'ın İzmire gönderilmesini kabul ettiğini yazmıştır. Yüksek Konsey'de Clemenceau'nun "üçüncü bir çözüm yoktu" dediğini, ancak her fırsatta Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığının geçici bir karakter taşıdığını vurguladığını, bunun bir an önce bitmesini istediğini belirtmiştir.[289]

14 Mayıs 1919. ABD, Fransa ve İngiltere'den müteşekkil "Üçler Konseyi" Fransa'nın Paris şehrinde içtima etti. İngiliz Başvekil Lloyd George, Yunan-Arnavut Komisyonunun "İzmir ve arka bölgesini" Yunanistan'a veren 30 Mart tarihli mütalaasına muvafakat etmekle birlikte Türklerin bu emrivaki karşısında *çok vahşice* davranabileceğini binaenaleyh İzmir ve havalisinde ihdas edilecek müstakbel Yunan idaresinin Türkleri yönetemeyebileceğini şerh düştü. Fevkalade ilginçtir ABD Başkanı Woodrow Wilson, Lloyd George'den daha şedid surette tavır sergilemek suretiyle ağırlığını koydu ve Yunan'ın İzmir'e ihracı takarrür ettirildi. Fransa'ya Ermenistan ve Anadolu'da kurdurulacak Türk devletinin mandası vaad edildi:

> 12 Mayıs'da "Üç Büyükler" (İzmir'e) karaya asker çıkarmanın barış sözleşmesindeki İzmir'e ait nihaî hükümleri aslâ ihlâl etmediği hususunda [İtalya Başvekili] Orlando'ya teminatta bulunmuştu. Fakat daha ertesi gün Wilson: "İzmir'le civarının; Yunan-Arnavut Komisyonu raporunda teklif edildiği gibi, Yunanistan'ın mutlak hâkimiyeti altında birleştirilmesi, ayrıca Mösyö Venizelos'un istediği toprakların da Yunanistan mandasına terkedilmesi. . . dağların batı sathı maili dahil olduğu halde. . . bütün bu havalinin Yunan mandasına bırakılması" fikrinde olduğunu söyledi. Lloyd George yalnız Müslüman halkın çok vahşice davranmasından korktuğunu ve Yunanlıların bu halkı idare edebileceğinden şüphe ettiğini beyan etti. "Üçler" 14 Mayıs'ta Lloyd George'un sakıncalarına rağmen İzmir ve Ayvalık limanlarının ve haritada kırmızı çizgi ile işaret edildiği veçhile hâkim Rum unsurunu ihtiva eden yerlerin. . . Yunanistan'ın mutlak hâkimiyeti altında tutulmasına karar verdi.[290]

---

[286] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 147.

[287] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 73. ABD'li gazeteci Ray Stannard Baker, "bütün bu işlerin Konferans'ın en kepazece entrikası olduğunu söyleyerek: *Çok kirli bir iş, fakat İtalyan plânı buna sebep oldu* demektedir." Gotthard Jaeschke: "Acaba doğru mu? İzmir'e bir İtalyan çıkarmasının tasarlanıp tasarlanmadığı Foreign Office'in dosyalarından anlaşılamıyor; acaba Roma'da henüz neşredilmemiş olan dosyalar günün birinde bu noktayı aydınlatacak mıdır?"

[288] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82.

[289] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 148.

[290] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82. "*Paris*: Üçlerin kararı: İstanbul, Trakya ve Boğazlar Türk hakimiyetinden alınacak. İzmir ile Ayvalık ve havalisi Yunan hakimiyetine verilecek. Üç manda teklifi: 1) Yunanistan'a İzmir'in hinterlandı, 2) İtalya'ya Güneye uzanan mıntaka, 3) Fransa'ya Ermenistan'dan başka Anadolu'nun bakiyesi verilecek." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 32.

15 Mayıs 1919. *Kaklamanos işgalden bir gün önce, İngiltere'deki bütün önemli yunan dostlarına mektuplar göndererek, onları büyük hadiseden haberdar etmişti. Ve haberi Zaharof'a da vermeyi unutmamıştı. Silâh kralı teşekkür etti, ama bu arada durumdan haberdar olduğunu belirtmekten de geri durmadı. İşte Zaharof'un ingilizce kaleme aldığı mektup: "Carlton oteli, Pall Mall, Londra, 15 mayıs 1919. Azizim Kaklamanos, verdiğiniz güzel haberler için çok teşekkürler ederim. Bu haberlerin, acizane gayretlerimin eseri olduğunu sanıyorum. Nitekim ben de Clemenceau ile Lloyd George'a telgraflar çekerek, kalpten teşekkürlerimi bildirdim... Basil Zaharof".*[291]

Bu mektup ilk defa bugün bize, İzmir'in işgalini dostları Clemenceau ile Lloyd George'dan Zaharof'un istediğinin ve elde ettiğinin belgesini veriyor.[*] Bu konuda yayınlanmamış bir şahitliği de, yunan gazetecisi Konstantin Atanatos'tan ben dinledim. M. Atanatos bana "1939 ilkbaharında, yunanlı armatör Kalimanopulos'un Cairo City vapuruyla Pire'den Marsilya'ya gidiyordum, diye anlattı. Yol boyunca gemi süvarisi M. Hanos misafirlerini kendi masasında ağırlıyordu. Eski dışişleri bakanı M. Politis de, eşiyle birlikte oradaydı. Yemek sırasında Politis'ten dinlediğime göre: 1919 mayısının ilk haftasında Paris'teki Mercedes otelinde bir öğle sonuydu; Venizelos hafif bir rahatsızlık yüzünden yatağında ve Politis de her zaman olduğu gibi başucundaydı. Otelin santralı bizzat Venizelos'un arandığını haber verdi. Başbakan kendi adına telefona cevap vermesini Politis'ten istedi. Telefondaki Zaharof'tu. Politis'e şöyle demişti : "Venizelos'a, İzmir'i işgal etmek üzere gemilerini ve birliklerini hazırlanmasını söyleyiniz. Yüksek Kurulun bu konuda karar almasını sağlamış bulunuyorum. Kurul kararını size resmen yarın bildirecek [7 Mayıs 1919, öğle üzeri]. Zaman kaybetmeden hazırlanmanız için ben size önceden haber veriyorum". Gerçekten de ertesi gün Yüksek Kurul kararını Venizelos'a resmen bildirdi. Zaharof'un telefonundan hemen sonra, birliklerini hazırlaması için, Selânik'te bulunan yunan kuvvetleri kumandanı general Paraskevopulos'a şifreli bir telgraf çekilmişti.[**] Nitekim hazırlıklar sür'atle tamamlandı".

Nihayet, İzmir'in işgalinde Zaharof'un oynadığı role dair diğer bir şahit de, 1961'de hatıralarını yayınlayan Teodor Petrakopulos oldu. Hatırlanacağı üzere Petrakopulos 1919 ilkbaharında yunan delegasyonuyla birlikte Mercedes otelinde kalıyordu. Şöyle anlatıyor: "Bir öğle sonu Zaharof Mercedes oteline geldi. Pek heyecanlıydı. Derhal görüşmek istediği Venizelos'a, gözlerinden yaşlar akarak, İzmir'in Yunanistan'a bırakılacağı haberini verdi. Venizelos onu kolları arasına alıp yanaklarından öperken, Zaharof da şunları anlatıyordu:

"Bugün öğle yemeğinde Clemenceau bendeydi. Bütün taleplerimizi desteklemesini, zira bunların haklı talepler olduğunu belirterek, tekrar rica ettim, o da bana vaadetti. Ayrılırken, yazıhanemin kapısında durdurdum ve elini tutarak, İzmir'in Yunanistan'a verilmesini yalvararak rica ettim. Clemenceau vatanseverliğimi tebrik için elimi sıktı ve isteğimin gerçekleşebileceğinden emin olabileceğimi söyledi. Bu sözleri işitince bayılmış ve bir koltuğa yığılmışım. Ben kendime gelinceye kadar yanımda bekleyen Clemenceau gözlerimi açınca bana, İzmir'in Yunanistan'a verileceğini bir kere daha söyledi".[292]

---

[291] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 290.

[*] "Yanlış anlaşılmasın: İzmir'in işgalinde tek sebep Zaharofun yaptığı baskı olmuştur demek istemiyorum. Meselâ başkan Wilson karara, sanaviciyi hoşnut etmek için katılmamıştır. Ama bu şahsî baskının önemini küçümsemek de aynı şekilde hatâ olur. Zaharof ve yunanlılar, yunan çıkarlarıyla birlikte İngiliz çıkarlarını da savunduklarına göre, sanayicinin ricasını en güç kabul etmniş olan Clemenceau'dur diye düşünülebilir. Ama bence Zaharof olmasaydı, Clemenceau işgal kararına kolay kolay katılmazdı. Zaten yüksek kuruldaki görüşmelerde yunanlılan ve işgali en az tutanın Clemenceau olduğu bilinmektedir." (Kitsikis, 1964, s. 291-292, dipnot 1).

[**] "A. F. Frangulis (*La Grece* isimli kitabı, cilt II, s. 62-63) Venizelos'un 6 mayıs 1919'da, yani kararın kendisine resmen bildirilmesinden bir gün önce, İzmir'in işgaline dair Yüksek Kurulun karar aldığını öğrenmiş bulunduğunu ispat eden, İstanbul ve Atina'ya çekilmiş iki telgrafı açıklıyor. Zaharof o gün, yemekten hemen sonra, saat 13 ile 14 arasında telefon etmiş olmalıdır. Zira karar Yüksek kurulca saat 11 ile 12 arasında alınmıştır ve Konferans genel kurulunun saat 15'te başlayan, Venizelos ile Politis'in de katıldıkları toplanbsında, Sir Henry Wilson'un hatıralarında belirttiği gibi, Lloyd George tarafından yunan başbakanına bildirilmiştir." (Kitsikis, 1964, s. 291-292, dipnot 2).

[292] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 290-291.

Yunan gazeteci Hristo Kesari, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a mektub gönderdi:

> Paris, 15 mayıs 1919. Sayın büyükelçi ve aziz dost, tekrar görüşemeden gitmiş olmanızdan pek üzgünüm... İzmir'e birliklerin gönderildiğini elbette Morning Post'tan öğrenmediniz. Ben size işin içyüzüne dair, anahatlarını gazetede bulacağınız bazı bilgiler vereyim... Alınmasında Wilson'un büyük rolü bulunan karar başbakanımıza bildirildi... Üçlerin bu kararını öğrenen Orlando prensip olarak karşı durmadı, ama askıda kalmış ve acele diğer bazı işlerin daha önce ele alınmasının iyi olacağını öne sürdü. Bunun üzerine üçler kararın uygulanmasını bir kaç gün geri bırakmanın daha uygun olacağını düşündüler. **Ama İzmir konusunda, yerinde bir tutumla çok hassas olan başbakanımız, Pazar sabahı acele olarak Clemenceau'yu gördü, onunla uzun uzun tartıştı ve akşam yemeğini de Lloyd George'la yedi.** Bu görüşmelerin sonucu, pazartesi sabahı Üçler'in Venizelos'a "to go on with the execution of their decision" (kararlarını uygulamaya gitmesini) bildirmeleri oldu. Dün akşam rastladığım ana kadar, dostumuz Emmanuel bir şey bilmiyordu; muzip bir sevinçle ona olanı anlattım. Yıldırımla vurulmuşa döndü, önce bana inanmak istemedi, ama tafsilatıyla anlatınca, acı gerçeği kabul etmek zorunda kaldı ve Wilson'a ateş püskürdü: -Anlıyorsunuz ya! Rumların azınlıkta olduğu İzmir'i size veriyor da, italyanların çoğunlukta olduğu Fiume'yi bize vermiyor... Öfkeli ve benzi kül gibi olmuş durumda, yanımdan ayrıldı...
>
> Başbakanımız için sevinçten uçuyor demek bile az. Öyle ki kendine hâkim olamıyor. Sevinçten taşkın bir hâlde, Selânik'teki mücadele arkadaşlarından ve Mercédes otelinin kulisindeki otuzlardan biri olan Spiromilyo'yla kucaklaşıyordu. Bana "Birkaç dakikalık bir görüşme sonunda, kenarına kadar geldiğimiz uçuruma düşmekten kurtulduk ve şimdi büyük bir devlet olduk" dedi. -Bunu size borçluyuz sayın başbakan, dedim; Bu gerçekleşen Perikles'in hayalidir, Elen birliğidir. -"Evet, evet ama milletim olmasaydı ben ne yapabilirdim. Bu eşsiz, mükemmel bir millete mensubuz. Yeter ki politikacılarımız ona lâyık olabilsinler.." Bugün ziyaretine gelenler başbakanın sevinçten uçtuğunu unutamıyacaklardır. Sizin de orada çok sevindiğinizden şüphem yok... Hristo Kesari.[293]

L'Ouest-Eclair gazetesi, "Bavyera'daki ve İsviçre'deki mülteci Jön Türkler, Şark'ı 'Bolşevikleştirmek' için çalışıyorlar." sernameli yazı neşretti:

> Bir ajans, son günlerde Enver Paşa ile birlikte Jön Türk Partisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arkasındaki itici güç olan eski Sadrazam Talat Paşa'nın İstanbul'da tutuklandığını duyurdu. Bu haber doğrulanmadı. Kesinlikle yalan olmalı. Nitekim Cenevre'den Paris'teki Ermeni bilgi bürosuna, Talat Paşa'nın İstanbul'daki İttihatçı yoldaşlarıyla birlikte Münih'te olduğu yönünde haberler ulaştı: Azmi, Bedri, Cemal, Dr. Nazım ve yaklaşık elli diğer İttihatçı lider. Bolşevizmi tüm İslam ülkelerinde, özellikle de Türkiye'de yaymak için Alman Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlar. Amaçları açık: Bolşevizm adı altında her yerde huzursuzluk çıkarmak, mümkünse iktidarı yeniden ele geçirmek ve Türkiye'deki Hristiyanları öldürmek. Talat ve arkadaşları, Türk vilayetlerinde hâlâ ikamet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı kişilerle birlikte, "çeteler" ve firar eden Türk askerleriyle birlikte büyük ve iyi silahlanmış çeteler kuruyor ve Ermenileri ve Rumları öldürüyorlar. Ancak izlerini örtmek için onlara Sovyet diyorlar.
>
> Geçenlerde Almanlar ve Türkler, Türkiye ve İtilaf ülkelerindeki Bolşevik hareketini örgütlemek için Basel'de bir araya geldiler. Talat, iki yıl önce Almanlar ve Lenin'in Bolşevik temsilcileri arasında imzalanan barış antlaşması sırasında Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle Bolşevizm meselesini incelemiş ve bundan büyük fayda sağlayabileceğini hissetmişti.
>
> Talat'ın ayrıca Yahudi Bolşevikleri de vardı.
>
> Bern'deki Türk Büyükelçiliği, Türk-Alman Bolşevik propagandasının merkezi ve buluşma yeri haline geldi; Bern, Münih ve Berlin arasında sürekli bir Türk gidiş geliş yaşanıyor. Son zamanlarda Kemal Paşa, Bern'e talimat iletmek için geldi.

[293] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 289-290. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

> Gördüğümüz gibi, İttihatçı Türkler hareketsiz kalmıyor; aksine, her yerde huzursuzluk çıkarmak için sessizce büyük bir faaliyet yürütüyorlar. Onlara göre parçalanmayı önlemenin tek yolu bu. İki İtalyan ve Japon olayından duydukları sevinci gizlemiyorlar.
>
> İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm üyelerinin tutuklanmasını İstanbul Sultanı'ndan talep etse iyi olur. Doğu Avrupa'nın kaderini belirlemeliyiz. Orada sükûnetin hüküm sürmesini istiyorsak, enerjik bir şekilde hareket etmeliyiz. Jön Türklerin "liberalizmi" sadece bir aldatmaca. Coşkulu milliyetçiler olarak Jön Türkler, Avrupa Savaşı'nın patlak vermesinde belirsiz ve belki de hayati bir sorumluluk payı taşıyorlar. 1 Ağustos 1914'ten, Saraybosna faciasından üç ay önce, gazeteleri savaşı ilan ediyor ve savaşın çok hem de çok yakın olduğunu öngörüyorlardı. Onlar ise, ordularına General Liman von Sanders'ı, filolarına ise Amiral Souchon'u atayarak buna hazırlanıyorlardı. Çatışma patlak verdiğinde, Türkiye, nezaket kurallarına uygun olarak, hemen Almanya'nın yanında yer alamazdı. Bakan Cavit Bey'in yıl içinde Paris'te imzaladığı sekiz yüz milyonluk kredinin büyük bir kısmını yeni almıştı; diğer kısmını da kısa süre içinde almayı umuyordu. Fransa'ya karşı dostluk gösterileri çok yeniydi; ihanet apaçık ve alaycı olurdu. Bir fırsat beklemek gerekiyordu. Goeben ve Breslau bunu sağladı. Fransa o gün bunu açıkça gördü. Artık çok geç idi.
>
> *Dikkatli konsoloslar*.[294]

16 Mayıs 1919. *Paris'in önde gelen gazetelerinden "L'Écho de Paris"*, *İzmir'in işgalini* birkaç cümleyle haber veriyor: *Artık İzmir'de Hilal yok. Yunanlılar, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar var*.[295]

Vahideddin Hân; Bahriye Nâzırı Ahmed Avni'yi (Lortkipanidze/Şahinbaş), Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Cevad'ı (Çobanlı) ve 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'i (Atatürk) *mahfel-i hümâyunda huzûru şâhâneye kabul* buyurdu.[296] Mustafa Kemal, Bandırma Vapuru'yla Samsun'a doğru yola çıkmazdan evvel Halife-Hünkâr Vahideddin'in huzurunda sağ elini Kur'ân-ı Kerîm Mushafı üzerine basmak suretiyle sadakat yemini etti.[297] Devletin hâkim unsurları tarafından Mustafa Kemal'e verilen carî vazifeler (*i*) milletin ve hılâfet-saltanat makamlarının haklarını müdafaa etmek, (*ii*) memleketteki asayişsizliği (eşkıyalığı ve çeteciliği) mümkün mertebe bitirerek İtilâf Devletleri'nin işgal bahanesini ortadan kaldırmak; (*iii*) Ermenistan'ın Doğu Anadolu'dan toprak almasını engellemek, (*iv*) Karadeniz'de bir Pontus-Rum Cumhuriyeti kurulmasına mani olmak, (*v*) İngiltere-İtalya rekabetinin bir tezahürü olarak İzmir'e çıkartılan Yunan'ı izale etmek ve (*vi*) bu süreçte İttihadçıları tasfiye etmek idi.[298]

---

[294] L'Ouest-Eclair, 15 Mai 1919, *Les Jeunes-Turcs, réfugiés en Bavière et en Suisse, travaillent à "bolcheviser" l'Orient*, p. 2.

[295] L'Écho de Paris, 16 Mai 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 87.

[296] Memleket, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 97, *İstanbul Havâdisi: Saray-ı Hümâyun*, s. 2, sütun 1; Vakit, 17 Mayıs 1335-1919, Numero 558, *Dâhilî Şu'ûn: Selâmlık*, s. 2, sütun 4.

[297] "Hey'et-i vükelâca tanzim olunup irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhîye iktirân eden 21 maddelik tâlimat-ı mahsûsada musarrah salâhiyet-i vâsia mucibince Anadolu vilâyât-ı şâhâneleri bi'l-umum memûrîn-i mülkiye ve askeriyesi üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişat ve tahkikatı rızây-i âlî-i cenâb-ı hilâfetpenâhî dâire-i necât-ı bâhiresinde medâr-ı fahr ve mübahât-ı memlûkânem olan sadakat-ı kâmile ile bezl-i makderet eyleyeceğime vallahi billâhi." Sadeleştirilmiş hâli: "Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktirân eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilâyetlerindeki bütün mülkî ve askerî memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağının ve padişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billâhi." Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 135-136. Fakat "Mustafa Kemal için, verdiği sözler, daima amaca ulaşmak için kullanılan ve pek az yerine getirilen araçlar olmuştu." H. C. Armstrong. (1996). *Bozkurt* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 94). İstanbul: Arba Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[298] "Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderen Damat Ferid Paşa hükûmeti idi, kuvvet veren de Sultan Mehmed Vahideddin hazretleri idi. Verilen vazife zahiren ordu müfettişi, hakikatte ordu haricinde bir ihtiyat kuvveti hazırlaması idi. Babıali kendisine geniş bir selahiyet vermişti, Padişah dahi eline ayrıca bir hatt-ı hümayun ita eylemişti. (..) Padişah bir hatt-ı humayun, Babıali dahi vasi selahiyet vermemiş olsa idi, Mirliva

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde Padişah Vahideddin'in şu elyazması mühürlü sandık içinde saklanmaktadır: *Artık sorumluluğu Mustafa Kemâl Paşa'ya vermek zamanı geldi*.[299]

Vahideddin Hân'ın Mustafa Kemal'e yüz yüze surette söylediği son sözler şu minvaldedir:

> Her şeyden evvel en büyük emelim, İttihat ve Terakki mensuplarıyla Teşkilât-ı Mahsusa'cıları şahsıma karşı kalplerinde taşımış oldukları husumetten sizin haberdar olmanız ve ona göre hareket eylemenizdir. Vilâyet-i Şarkiye'nin temiz ve Saltanat-ı Seniyyemize sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden bu komitecilerin en seri bir şekilde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmenizi sizden istemekteyiz. Hafazanallah bu tahrikât ve bu teşevvüş fazla devam ederse Düvel-i İtilâfiyenin bundan bilistifade henüz işgal görmemiş bu mıntıkaya da asker sevk etmeleri vâki olabilir. O zaman memalik-i mahrusamızın en kudretli bir mıntıkası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada tesis etmek istedikleri Ermeni ve Kürd devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum. Gerekli her türlü masrafın işarınız ve tensibinizle verilmesi hususunda Sadrazam Paşa'ya derhal irade edeceğim.[300] Paşa, bütün ümitlerimiz sizde kaldı. Hepimizi siz kurtaracaksınız![301]

Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal'e nakit verdiği sabittir fakat miktarı konusunda rivayetler muhteliftir.[302]

Padişah, Mustafa Kemal'e bir *ferman* veya bir *hatt-ı hümâyun* irade etti:

Mustafa Kemal Paşa, ilk adımlarında Anadolu'da ne yapabilirdi? Peşine kaç kişi takabilirdi?" Mevlanzade Rıfat. (2017). *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* (K. Kahraman, haz.) içinde (s. 253-254). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

[299] Padişah'ın yaverlerinden "Amiral Fahri ENGİN'in saray anıları da dikkate şayandır. Çünkü başka kitaplarda bulamayacağınız olay ve anıları kapsamaktadır.
Bunun gibi daha gün ışığına çıkmamış pek çok anı ve hatta tarihsel belge vardır. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde çalışan ve mütareke yıllarındaki Yıldız Sarayı arşivini derleyen Karacı Emekli bir Albay bana şunları söylemiştir: *Belgeler arasında Vahdettin'in kendi el yazısıyla artık sorumluluğu Mustafa Kemâl Paşa'ya vermek zamanı geldi diye yazdığını gördüm. Bu belge dairede mühürlü bir sandık içindedir* demiştir. Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir de gazeteci Abdi İPEKÇİ ile yaptığı konuşmada böyle bir sandıktan söz etmiştir…
Bu gizlilikler ömrünü ihtilâller içinde geçiren milletlerde çok olur. Çünkü bütün ihtilâlleri kişiler arasındaki çıkar kapma mücadeleleri izler. O kadar ki sonunda ihtilal yapanlar bile çıkar elde edemez. Milletler için gerçek tehlike budur." Müt. (E) Tüma. Afif Büyüktuğrul. (2004). *Müt. (E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı* içinde (s. 32). Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Amirliği.

[300] Mustafa Kemal ise Sultan Vahideddin'e şu minvalde teminat vermiştir: "Zatı Şahaneleri müsterih ve mutmain bulunsunlar ki bu havalide kurulması muhtemel bir Ermenistan ve Kürdistan'ın teşekkülüne sebep ve bahane addedilecek en büyük bir hususa meydan vermeyeceğim. Bunu size arzı bir vazife bilirim." Hüsamettin Ertürk. (2011). *İki Devrin Perde Arkası* (S. N. Tansu, haz.) içinde (s. 367-368). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

[301] Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 262.

[302] Sultan Vahideddin saraylısı Rumeysa Aredba'ya şöyle demiştir: "Devletimi kurtarabilecek tek adam Mustafa Kemal'di. Vazifelendirdim, cebine de nakit koydum ki müşkül duruma düşmesin, iyi de nasihat ettim. Ama ah vefasız bizi sırtımızdan vurdu ah. Ama millet huzura kavuştu inşallah, fakat hanedan perişan oldu." Edadil Açba. (2012). (Haz.). *Sultan Vahideddin'in Son Günleri* içinde (s. 83-84). İstanbul: Timaş Yayınları. Şerif Paşa'nın belirttiğine göre Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'e "kendi cebinden 30 bin lira" vermiştir: Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 81. Bir İngiliz mahrem muhtırasına göre Mustafa Kemal'i "1919 yılının Mayıs ayında, bilhassa Yunanların Pontus cumhuriyeti özlemlerini boşa çıkarmak maksadıyla Anadolu'ya gönderen" Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'e 40.000 Türk altın lirası vermiş idi. BNA, FO, 371/6465/E.1473, İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığından Londra'daki Harbiye Nezâretine 29 Ocak 1921 tarihli mahrem muhtıra; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 97. Mustafa Kemal Kafkas Cephesi'nde 2'nci Ordu Kumandan vekili iken O'nun şifre zabitliğini yapan Ekrem Cemilpaşa'ya göre "Mustafa Kemal Sultan Vahidettin'i kafese koymuş askeri müfettişlik namıyla bir vazife koparmış, yetmiş bin altın lira dercep etmiş ve gizlice Erzurum'a varmış" idi: Ekrem Cemil Paşa. (1992). *Muhtasar Hayatım: Kemalizme Karşı Kürt Aydın Hareketinden Bir Yaprak* içinde (s. 36). Ankara: Beybun Yayınları.

> Yâverân-ı şehriyârânemden Erkân-ı Harbiyye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya
>
> Harb-i Umumî'nin müttefîkîn hesabına ziyâı üzerine tahassul eden vaziyet-i siyasiyye ecdâd-ı i'zâmım mülkünü ve makam-ı hilâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sâhaya sürüklediğinden, hükümet-i seniyyemin kararı veçhile tayin olunduğunuz mıntıkada âsâyişi te'min ve marzî-i şâhâneme mugayir ahvâlin hudusunu men' ile cümleten deff-i sâile bezl-i cehd-i gayret ederek milletimin masuniyetini te'yid ve mülkümün eyâdî-i mütearrızîynden tahlîsi içün yekvücud olarak hareket edilmesini, selâm-ı şâhânemle asker ve memûrîn ve ahalîye tebliğini irade ettim. 14 Mayıs 335. Mehmed Vahideddin.[303]

Hükûmet, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesince yayınladığı resmî tebliğde *hukûk-ı millet ve devletin muhâfazası içün uhdesine terettüb eden vazîfeyi ifâya teşebbüs etmiş olduğunu ve muhâfaza-ı vekar ve sekînet edilmesi lüzûmunun lisân-ı münâsible ahâliye tavsiyesi zımnında Dâhiliye Nezâreti Celîlesi tarafından vilâyât-ı Osmâniyeye tebligât-ı lâzıme ifâ kılındığını* bildirdi. Resmî tebliğin hemen yanında "Şark Kıtaatı Müfettişliği"ne Mustafa Kemal Paşa'nın tayin edildiği ve *birkaç güne kadar (Erzurum)a azimet edeceği* duyuruldu.[304]

> Mustafa Kemal Paşa, Sultan tarafından Anadolu ordularının başkomutanı atandı (..)[305]
>
> M. Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderen hükümette şeyhülislâm sıfatıyle vazifeli bulunan Mustafa Sabri Efendi de O'nun para, ferman, geniş imtiyaz ve selâhiyetler verilerek gönderildiğini, eline verilen bu fermanın Mondros Mütarekesi muvacehesinde gayet gizli tutulduğunu sarahaten teyid eylemektedir.[306]

Sabık Sadrazam ve Sandalyesiz nâzır Ahmed İzzet (Furgaç):

> Sultan Vahideddin de izlenen yaltakçılık ve miskinlik siyasetinin iflâs ettiğini anlayınca belli etmeden Anadolu'da bir direnme vücuda getirmek ve değişik cemiyetleri kendi yararına olarak birleştirmeyi düşünmüş,

---

[303] Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 379, sonnot 102. Nitekim Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa, Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa, Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid Bey ve Mevlanzade Rıfat, "selâm-ı şâhâne"nin yazılı olduğu özel bir belgenin verildiği hususunda ittifak etmektedirler. "4 Mayıs 1919 Pazar günü öğleden evvel Yıldız Sarayı'nda Padişahın huzuruna kabul edilen Sadrazam Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu kumandanlığına tayini iradesini aldığı gibi, kendisine verilecek fevkalâde vazife ve salâhiyete ait *Ferman-ı hümâyûn* da Paşa'nın tasvibine iktiran etmişti." Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 260-261. "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesini sağlayan Vahdettin'miş. Padişah, Mustafa Kemal'e para vermiş. Keza hükümet bütçesinden de ona birkaç bin lira vermişler ki buna ait belgenin fotokopisini Paris'te Republik Enchance gazetesi yayınladı. Padişah ve Ferit, Mustafa Kemal'i çağırmışlar ve söylemişler. Kendisini memur edip, eline de bir ferman vermişler. O günün Devlet büyüklerinden bu görevin Mustafa Kemal'e verilmesine karşı çıkanlar olmuş." Rıza Nur. (1994). *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü* (Y. Toker, haz.) içinde (s. 36). İstanbul: Toker Yayınları. Toker Yayınları Rıza Nur'un hatıratını fevkalâde sansürlemiş hatta orijinal metne fevkalâde müdahale etmiştir. "Osmanlı bürokratik geleneğine göre de Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir Hatt-ı Hümayun alması gerekmektedir." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 100.

[304] Zaman, 16 Mayıs 1919, Numero 368, s. 1, sütun 2-3. Örneğin bir Kemalist tarih yazıcısı şu cümleleri kurmak mecburiyetinde kalmış görünüyor: "(..) hükümet bu sırada, ülkenin birçok yerlerine savaşta pişmiş, ulusçu ve kişilik sahibi birçok komutanlar atamaktaydı. Nitekim, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Kurtuluş Savaşı'nın birçok büyük komutanları Damat Ferit zamanında Anadolu'daki birliklerin başına atanmışlardı. (..) İtalyanlar Antalya'ya çıktıktan (..) 20 gün sonra Mustafa Kemal'i Samsun'a gönderecek olan, daha önce de İstiklal Harbi'nin müstakbel kahramanlarını bir bir Anadolu'ya ya da Harbiye Nezareti'ne Genelkurmay'a yerleştirmiş olan Saray (..)" Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 260-261. "(..) hükümetteki sandalyesiz nazırların genellikle ulusçuluğa açık kimseler oluşları da yine ulusal direnişe elverişli bir ortam yaratmaktan geri kalmıyordu." (Akşin, 2004, c. 1, s. 392).

[305] Rafael de Nogales. (2008). *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* (V. İlmen, çev.) içinde (s. 286). İstanbul: Yaba Yayınları.

[306] Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Mevkuf-ul Akli ve İlmi vel Âlim min Rabbilâlemiyn ve İbadihil Mürseliyn*, 1950, c. 1, s. 469; Aktaran: Kadir Mısıroğlu. (1992). *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler* (9. basım) içinde (s. 54). İstanbul: Sebil Yayınevi.

hatta daha önce Rauf Bey'i bu maksadla kendisine çekmek için epeyce çalışmıştı. Fakat bu kişilik sahibi, inatçı ve ağırbaşlı vatanperver kendiliğinden Anadolu'da savaşa koşmuş olduğu halde Padişah'ın vaad ve ısrarına boyun eğmeyince Padişah fahrî yaverini hatırladı. İşte bu suretledir ki, başka başka görüş açısı izleyen hükümdarla sadrazamı bu kişiyi Anadolu'ya gönderme amacında birleştiler.

...Mustafa Kemal Paşa istediği kadar padişahın özel memuru olarak bu işe başlamış olduğunu inkâra savaşsın. Benim bu hususta kanaatim sağlamdır. Çünki kendisine verilen yetki şimdiye kadar hiçbir faniye nasib olmamış genişlikteydi. Kendisi teftiş dairesindeki askeri kıt'alardan başka, komşu kolordulara ve bütün Anadolu vilâyetlerine emri geçerli olacak, memurları istediği gibi görevinden alacak ve tayin edecektir.

Benim bildiğim Babıâli bu gibi işlerde, özellikle askerlerin yöneticileri hükmü altına alması meselesinde çok kıskançtır. Hele gurur ve kıskançlığı delilik derecesinde olan Ferid Paşa'nın sadaret makamında olmayan yetkileri başkasına bahşetmek istemesi doğal olmayan bir durumdur. Bu tarihlerde padişahın eski politikasının ilkelerini değiştirerek gûya halka hoş görünmek ve güven vermek için Tevfik Paşa'yla benim kabinelerimizden seçtiği ve tayin ettirdiği on iki nezaretsiz bakanın katılmasıyla oluşturulan kabinenin içinde ben de vardım.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik tayinini içine alan ve yetkilerini belirleyen belge görüşülüp tasdik olunmak üzere Vükelâ Meclisi'ne verildiği tarihten bir hafta-on gün önce Paşa fermanını, yetki mektubunu taşıyarak hareket etmiş bulunuyordu. Bu haller açıkça gösterir ki memuriyet resmî hükümetin değil padişahın düşüncesinin ürünü ve tedbirinin eseridir. Babıâli ve Harbiye Nezareti saraydan aldıkları işaretle bunu uygulamaya koymuşlardır. Fakat bu gerçeğin gizlenmesi Mustafa Kemal Paşa'ca uygun olduğu kadar sinsi padişahca da gerekliydi. Paşa büründüğü esrarlı kisveye gelecek için beslediği emeller ve hayallere uymaması yönünden saraya bağlılığını gizlemek, memur ve mensubu olduğu hükümdara karşı işlediği iğfal, sözünden caymak, küfrân-ı nimet gibi basitlikleri halkın gözünden saklamak, hiç olmazsa hafifletmek istiyor; padişah da ne şekilde olursa olsun bir kimse tarafından aldatılmış olmayı kibrine yediremiyor, bir yandan da yabancılara el altından oyun yapmak istediğinin anlaşılmasından korkuyordu.[307]

Vahideddin Hân, 1925 tarihli beyannâmesinde diyecektir ki: *Filhakika bir taraftan mıntıka-i mühlikede kalan makarr-ı hilâfetde düvel-i itilâfiyye ve galibenin muhasebe ve muvacehesi ve diğer taraftan müstevli Yunanlılar'a mukabele için vesait-i mümkine ve mahremane ile Anadolu'ya memur eylediğimiz yaverânımızdan Mustafa Kemal'in ….([1]) karşısında kalmıştım.*[308]

Eski başbakanlardan Suad Hayri Ürgüplü'nün naklettiğine göre Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Hanım şunları ifade etmiştir:

Babamın padişah olmadan evvel ve veliahd iken en çok tanıdığı ve takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa idi. Yaveri idi ve onunla Almanya seyahatini de yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa da ona çok bağlı ve hürmetkârdı. Memleketin en feci durumunda başa geçen babam mücadelenin ancak Anadolu'da devam edebileceğine inanmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı -bu işi tek başarabilecek insan saydığından- Anadolu'ya kaçmaya teşvik etmiştir. Bunu bize söylediği gibi, bu kararlaşınca yanından çıkıp yaverler odasına giren başyaver Naci Paşa, -Naci Eldeniz olacak-, diğer yaverlere bunu gizlice tebşîr etmiş (müjdelemiş) ve "Hele şükür, efendimiz Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye ikna etmişler!" demiştir. Rahmetli Yümni Paşa da bunu gayet iyi bilirdi.

Aralarında konuşup mutabık kaldıkları hususlar vardı:

Evvelâ birbirlerini tanımıyor, mutabık kalmamışlar, ayrı ayrı iş göreceklermiş gibi hareket edilecek; iş hangi yönden selâmete götürülürse sonra birleşecekler. Yegâne gaye vatanın selâmeti, kurtulması ve istiklâli olacaktı.

---

307 *Feryadım*, II/213; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 142-143.

308 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 416. Bardakçı'nın sansürlediği [(1)] numaralı kısımda "ihaneti ve aldığı vaziyet-i şekâvet ve bâğîyesi" yazdığı belirtilmektedir: Derin Tarih Dergisi, Şubat 2014, Sayı 23, *Vahdettin İftiralara Cevap Veriyor*, s. 12.

> Babam sonradan Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü tutmadığından, kendisini ve imparatorluğu hain insanlar gibi göstermesinden çok ama çok müteessir olmuş ve bunu asla hazmedememiştir.[309]

İzmir'deki İngiliz mümessil James Morgan, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor gönderdi:

> İzmir 15 Mayıs günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgal son derece disiplinsiz bir şekilde gerçekleştirildi. Birçok yerlerde çatışmalar meydana geldi. Hıristiyanlar tarafından yapılan kışkırtmalar neticesinde birçok Türk gereksiz yere tutuklandı… Evlerin ve işyerlerinin yağması devam etmektedir. Rum ayaktakımı etraftaki köylere saldırmaktadır. Türkleri yağma ve avlama eylemleri devam etmekte. 300 Türk, 100 Hıristiyan kayıp var.[310]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Webb, *memleketin her tarafından hadsiz hesapsız protesto telgrafları aldığını, umumî efkârın her tarafta galeyana gelmiş göründüğünü* İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.[311]

Damad Ferid Paşa, Sadrazamlıktan istifa etti.[312]

***

İstidrat: Mustafa Kemal, 15 Ekim 1927 tarihli CHP kongresinde *Nutuk*unu mebuslara okumaya başlayacak ve *Râkip olacağım vapurun tâkip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsukan işitmiş,* [Rauf Bey] *onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmağı müreccah gördüm*. diyecektir. Mustafa Kemal, kendinden menkul bu hikâyeyi şahsî kültünü takdis etmek için istimal edecektir.[313]

***

17 Mayıs 1919. Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Yunan'ın İzmir'e çıkartılması hadisesini mütalaa ediyor: *Hasta adamın can çekişmesi, Halifeliğin geleceği gibi büyük bir problem ortaya çıkarmasa ve Doğu'da Fransız nüfuzunun sonu geldiğini bildirmese bizi pek ilgilendirmez*.[314]

L'Action Française gazetesi, Jacrues Bainville'nin yazısını neşretti: *Yüz defa söyledik; Türk imparatorluğunun yok olması, Levant ülkelerindeki emsalsiz ayrıcalıkların da sonu anlamına gelir*.[315]

La Journal gazetesi, Saint-Brice'nin makalesini yayınladı: *Küçük Asya'da, İstanbul'dan ve Avrupa'dan çıkarılmış küçük bir Türkiye'yi tasavvur edebiliriz. Ama bir Osmanlı Devleti İzmir'siz yaşayabilir mi? […] Biz burada sadece kaybetmiyoruz, ayrıca bizim topyekûn tasfiye edileceğimizi de kabul etmiş oluyoruz. İngiltere ve ABD'nin harika mandaları yanında Fransa'nın payı ne olacak? Biz sadece Suriye, Kilikya'nın bir kısmı ve Filistin'i alacağız*.[316]

İspanyol *La Epoca* gazetesi "Türkiye'nin Geleceği" nam haber neşretti: *İzmir limanına bir Fransız kruvazörü ile birkaç Amerikan savaş gemisi giriş yaptı. Bu durumun Türkiye'ye koşulan barış şartlarının*

---

309 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 144.
310 Eyüp Şahin, *Hasan Tahsin Gerçeği*, 2019, s. 299.
311 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 81.
312 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1993, c. 1, s. 246.
313 "Güya bir İngiliz torpidobotu vasıtasiyle (Bandırma) vapurunun batırılacağına dair dikkati çeken hikâye de bu zamana düşmektedir. Rauf Bey limana giderken şunu söylemiş olduğunu: *Canım, tevkif etmek istiyorlarsa, dışarı çıkmanızı neden beklesinler, burada tevkif etmelerine ne mani var?* anlatmıştır." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 117.
314 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 78; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 36.
315 Jacques Bainville, "La France et La Liquidation de La Turquie", *L'Action Française*, 17 Mai 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 89.
316 Saint-Brice, "Des Troupes Alliées Débarquent A Smyrne", *Le Journal*, 17 Mai 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 89.

*yürütülmesi için bir önlem olduğunun belirtil*iyor. *8 gün önce İtalyanlar Antalya'ya Fransızlar da Kilikya'ya asker çıkardı*lar. *Türkiye'nin Kütahya ve Konya arasındaki ovalar ile Bursa'dan Karadeniz'e kadarki bölgeye döneceği vurgulanı*yor. *Bunların yanı sıra gazeteler İzmir'in müttefik kuvvetlerce işgal edileceğine dair uzun yorumlar yayınladı*lar, *bu hareket Türk imparatorluğunun sonunun ve Osmanlıların Avrupa topraklarından kovulmasının başlangıcı olarak görül*mektedir. *Bazı gazeteler ise Türkiye'nin Fransa, İngiltere, İtalya ve Yunanistan arasında bölüşüleceğini ve İstanbul'un ise uluslararası bir rejimle yönetileceğini ve Kuzey Amerika'nın mandası altında olacağını ifade etmekte*dir.[317]

18 Mayıs 1919. *Lyon Rébublicain* gazetesi yazıyor. *Osmanlı İmparatorluğunun korunması Fransız çıkarlarına daha uygun düşer, zira, Almanya'nın sahneden çekilmesiyle Fransa Doğuda daha da güç kazanan bir yere sahiptir… Fakat, herşeye rağmen İmparatorluk parçalanırsa Fransa'nın bütün Suriye'yi alması uygun olur*.[318]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Müttefikler İzmir'de" nam haber neşretti. *Müttefik ordularının İzmir'e asker çıkardığı ve Fransızların şehrin müstahkemlerini işgal ettiği belirtil*iyor. *Yunan kuvvetlerinin şehrin önemli semtlerine yerleştikleri ve İngiliz ve İtalyan birliklerinin de belirlenen noktaları işgal ettiğinin bildirildiği haberde, limanın demir atma yerinde birçok müttefik savaş gemisi olduğu da ifade edil*iyor. *Ateşkesin müttefik kuvvetlerin güvenlik endişesi duydukları yerleri işgal etmelerine olanak sağlayan 7. maddesi gereğince gerçekleştirilen operasyonla ilgili olarak Osmanlı Hükümetinin müttefik donanma yetkilileri tarafından bilgilendirildiği de aktarıl*ıyor.[319]

Fransız sosyalist *La Populaire* gazetesi yazıyor: *İzmir'in işgali, Müttefiklerin sözleri ile hareketlerinin çeliştiğini bir daha gösteriyor. Türkiye, hatta Asya Türkiyesi bile barışın imzası ile ömrünü doldurmuş olacak. Türkler artık kendi geleceklerini bizzat kendileri belirleme hakkından yoksun kalacaklar. Onların geleceğini Yunanlılar, İngilizler, Ameirkalılar, ve Fransızlar belirleyecek. "Milletlerin Hakları" için girişilen Dünya Savaşı işte böyle cinaî bir düzen getirmektedir*.[320]

19 Mayıs 1919. *19 Mayıs 1919 Pazartesi. İzmir işgali, İstanbul askeri makamlarını da korkutmuş ve düşünmeye sevk etmişti. Harbiye Nezaretinin Fransızlar tarafından kuşatılması, ani bir baskın ve tecavüze uğrama ihtimallerini hatırlatıyordu*.[321]

19 Mayıs'da İstanbul Fatih'de İttihadçılarca tertiplenmiş mitingde İttihadçı Halide Edip (Adıvar) *çok şiddetli bir konuşma yapmış* akabinde Fransız birkaç işgal subayı da *teşvik edici sözlerde bulunmuşlardı*r.[322] Halbuki Fransa, Yunan'ı İzmir'e çıkartan (15 Mayıs 1919) Üçler Konseyi üyesiydi. Diğer bir deyişle, Anadolu'da millî bir devlet kurulması için iki milletin cephaneliklerindeki fitiller ateşlenmişlerdi.

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e telgraf gönderdi: *Daily Telegraph'ın Paris muhabiri de, fransızların tartışma konusu yaptığı ingiliz resmî görüşünü, yani Türkiye'nin parçalanmasının islâm dünyasında ciddi bir akis uyandırmıyacağı tezini savunuyor*...[323]

---

317 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 251.

318 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 78. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

319 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 251-252.

320 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 78-79.

321 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 425.

322 Harold Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu*, 2011, s. 55. Albay Foulon, mezkûr Fransız subaylardan birisi idi: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 316.

323 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 214-215.

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Rapora göre işgal haberi bölgedeki eski İttihatçıları harekete geçirmiştir. Müslüman halkı uyanık tutmak, bölgedeki temsilcilere ve azınlıklara gözdağı vermek amacıyla İttihatçıların* tertibi *ile bazı gösteriler organize edilmeye başlanmıştır. Bunun en iyi örneği Giresun'da görülmektedir. İzmir'den gelen işgal haberi üzerine, 17 Mayıs 1919'da Giresun'da bir miting düzenlenmiştir. Tellal, mitingin şehrin meydanında yapılacağı haberini vermesiyle herkes dükkânını kapatarak toplanılacak alana hareket etmişti. Önde gelen İttihatçılardan Eşref Bey mitinge gelen Müslümanlara ateşli bir konuşma yapmıştı. Orada bulunanlar ölmeye hazır olduklarını ve vatanın bir parçasını dahi Yunanlılara vermeyeceklerini ifade ediyorlardı. Milliyetçi duygular kabardıkça, söylemler ve sloganlar daha da sertleşmişti. Topluluk bir ara İzmir'de dalgalanan mavi Yunan bayrağının Türk kanlarıyla kırmızıya boyanacağını haykırmaya başlamıştı. Miting sonrası Sultan'a, Veziriazama ve diğer cemiyetlere ve aynı zamanda Wilson'a (le dispenseur de la justice…/adaleti tevzi eden Mr. Wilson Hazretleri'ne) birer telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Collaro'ya göre miting, Hristiyanların hiçbir tepki göstermemesi üzerine sakin geçmiştir. Raporlara göre o günlerde Giresun'da milis kuvvetlerin teşkil edilmesiyle meşgul olan Osman Ağa kalabalık bir grupla dağlara çekilmişti. Geceleri gelip Eşref Bey'le görüşmekteydi. Collaro'ya göre jandarma komutanı ve tüm memurlar bu fanatik grubun üyelerindendi. Collaro bu durumun Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Trabzon Temsilcisi'ne ve Yunan Hükümeti'ne bildirilmesi gerektiğini, aksi takdirde bölgede yaşayan Rumların ve Ermenilerin burayı terk edeceklerini belirtmektedir.*[324]

İstanbul'daki *Fransız Yüksek Komiserliği, Almanlara ait olduğu gerekçesiyle 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Kadıköy Su Şirketi'ne el konulduğunu bildirdi. Bunun üzerine şirketin bir Osmanlı şirketi olduğu, hisse sahipleri arasında İngiliz, Fransız, Osmanlı, Belçika vesair devlet tebaasının bulunmasından dolayı Almanların da bulunmasının gayet doğal olduğu, müsaderenin mütareke ve Lahey mukavelenamesine muvafık olmadığı, şahsi hukukun nazar-ı itibara alınmamasından dolayı itirazlara neden olacağı bildirilmişse de Fransızlar, şirketin ismen Osmanlı olmakla beraber Alman parasıyla vücut bulan bir Alman kuruluşu olduğunu iddia etmeye devam ettiler. Hükûmet, Alman sermayesiyle kurulmakla beraber şirket hisselerinin Osmanlı ve İtilâf vatandaşlarına intikal ettiğini izah ettiyse de yine bir netice alınamadı*.[325]

Le Petit Marseillais gazetesi yazıyor: *Mademki Türkiye paylaşılıyor, ziyafete geç kalanlardan olmayalım… Yunanistan, İngiltere ve İtalya'nın payları bizi kıskandırmaz. Aksine, dostları sevindirmek hoşumuza gider. Biz yalnızca onlardan daha kötü bir davranış karşısında kalmak istemeyiz*.[326]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Osmanlı'nın gelişmesini engelleyen Osmanlı'nın celladı olarak faaliyet gösteren devletlerin o günlerde babacan bir şekilde kendi bölümlerinin başında bekledikleri vurgulanmakta*dır. *Amerikalılar İstanbul ve Ermenistan'ı alıyorlar. Bu durum Avrupa'da olduğu gibi Monroe'nun kriterlerine zıttır. Aslında Anglo-Fransız emperyalizminin karşısına Amerika'nın gelmesi oldukça elverişli*dir. *En ilgi çekici şey ise Fransa'nın Türkiye'nin bağımsızlığının bekçisi olarak görevlendirilmesi*dir. *Bu, diplomasinin yarattığı bir ironi*dir. *Fransa, 1839 yılından beri Türkiye'nin imhası için uğraşıyor ve bu nedenle de Mısır'da Mehmet Ali Paşa'yı desteklemişti. Ardından Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki mutsuz milletleri kışkırtmak için elinden geleni yapmıştır. Bağımsızlık*

[324] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/5; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 339.

[325] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 1 /53, lef 18, "Fransız Yüksek Komiserliği'nin 3 Temmuz 1919 Tarihli Notası", "Fransız Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 18 Teşrîn-i Sânî 1335 (1919) ve 1 Kanûn-ı Sânî 1336 (Ocak 1920) Tarihli Müzekkereler"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 860.

[326] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 78.

ajanları Fas, Madagaskar, Kamboçya, Siyam, Armam ve Tonkin'de Fransa'nın bu politikasını izlemişti. Kim bir sürüyü kurda veya bir kümesi şahinlere teslim eder? İngiltere'nin Hindistan Bakanı, İslam dünyasında muhtemel tepkileri nedeniyle, Türkiye'nin bölüşülmesine karşı çıkmıştır. Mısır, Hindistan ve Afganistan'da gösterilen tepkiler Londra'da duyulmuştur ve birkaç milyon Müslüman tebaası olan İngiliz Hükümeti, onları kızdırmak istemiyor. Artık İngilizler, savaş öncesinde yıkılması konusunda Rusya ile anlaşmış oldukları bitik imparatorluğun devam ettirilmesinden yana olur. Montagu, Türkiye'nin bölüşülmesi konusunun İngiliz dış politikasına vereceği zararlardan endişe ediyor. Türkiye'nin bölüşülmesinin gerçekten çok fazla orijinal karakteristiği bulunuyor.[327]

20 Mayıs 1919. Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Fransız Fevkalâde Komiserliğini ziyaret etti. Dahiliye Ali Kemal, Fevkalâde Komiser Defrance'ye *Fransız himayesi önerildiği takdirde Osmanlı hükümetinin bunu kabule hazır olduğunu bildirdi*.[328] Bâb-ı Âlî Hariciyesi, Fransa'ya Fransızcı, İngiltere'ye İngilizci görünmektedir. Diplomatik maksad, Müttefikleri rekabete düçar ederek Müttefik bloğunu zedelemekti.

Entente gazetesi başmuharriri Thomas, Sadrazam Damad Ferid Paşa nezdine gelerek mülakat gerçekleştiriyor. Sadrazam Paşa, Ali Kemal'in sabahki teşebbüsünden bahsetmedi. Bu teşebbüse dair suali cevabsız bıraktı.[329]

Faysal, Britanya'nın Kahire'deki Arab Bürosu yöneticilerinden *General Gilbert Clayton'a, "Lawrence'ın tavsiyesi üzerine Clemenceau'ya, eğer Fransa, Suriye'nin bağımsızlığını tanırsa Suriye'de bir Fransız mandası sağlamak için çaba göstereceğini ifade ettiğini" söylemiştir*.[330]

20-21 Mayıs 1919. *Faysal, 20 ve 21 mayıs tarihlerinde, Suriye'de Britanya baş temsilcisi General Clayton ile tartışmalarda bulundu. General'e, Lawrence'in öğütlemesi üzerine, Clemenceau ile Suriye hakkında bir Fransız Mandasını desteklemek yolunda anlaştığı zaman, "kesin olarak bunu uygulamak niyetinde değildim," dedi. Faysal, bir ortak Amerikan, İngiliz ve Fransız Mandasını kabul edebilirdi, fakat tek başına bir Fransız Mandasını asla*...[331]

21 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası içtima ediyor. Britanya Başvekili *Lloyd George özel olarak fransız "Temps" gazetesi hakkında şunları söylüyor: "M. Clemenceau, Fransa'nın ekonomik bakımdan Anadolu'da önde gelen devlet olduğunu söyledi... Ben, fransız umumî efkârının Anadolu'yu istediğine veya Anadolu Fransa'nın kontrolü altına konulmazsa, bunu yadırgıyacağına inanmıyorum. Bu konuda okuduğum tek yazı Temps gazetesinde çıktı; bu da, sonunda İtalya'ya haklar tanınmasını savunduğuna göre, anlaşılan italyan propagandasının bir gösterisinden ibaretti." Diğer bir fransız gazetesi "Matin" konusunda da ingiliz başbakanı 6 mayıs günü "İtalyanların neler istediğini öğrenmek için okuduğum Matin gazetesi..." diyordu*.[332]

Müttefikler, çıkar çatışması yaşıyor:

> [..] toplantıda Lloyd George, Anadoluya dair tasarısını Clemenceau ile Wilson'a bildirmiş ve yazılı olarak da vermişti. Bunda, (Ermenistan, İzmir bölgesi ve kurulacak İstanbul devleti dışında kalan) bütün Anadolunun ve türk milletinin, amerikan mandası altına konulması teklif ediliyordu. Clemenceau, Lloyd George'a cevap vermek üzere söz aldı:
>
> "Size Musul'u bırakırken, demiryolu geçirmeniz için Suriye'den bir kısım toprak almanıza ve Klikya'nın (Adana ve Mersin bölgesi) Ermenistana bağlanmasına razı olurken, bunlara karşılık bizim de bir mükâfata layık

[327] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 110.
[328] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 376.
[329] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 376-377.
[330] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 53.
[331] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 154.
[332] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 178.

görüleceğimizi sanmıştım. Kuzey Anadoluda bir fransız mandası kurulması fikri size, bu sırada geldi. Daha sonra bize, bütün Anadolu teklif edildi... Bugün ise Fransa'nın bir kenara itilmek istendiğini görüyorum.

Bütün bunların, Lord Curzon'la yaptığınız görüşmelerin mahsulü olduğunu sanırım. Lord Curzon... Fransa'ya düşmandır... Birara bütününü teklif ettikten sonra şimdi siz, demirydu geçirmek bahanesiyle Musul'u, Klikya'yı ve Suriye'nin bir kısmını elinden alarak, Fransa'yı Anadoludan hemen de kovuyorsunuz. Bu bana biraz fazla geliyor... Kaldı ki Fransa, bütün Avrupa'da, Türkiye ile iktisadî ve malî bağları en fazla olan memlekettir... Niyetim, italyanlarla size karşı birleşmek değil; ama milletimin düşüncelerini, İtalyan halkının duygularıyla birleşerek size karşı çıkmaktan alıkoymak da elimden gelmiyebilir…"

Lloyd George cevap veriyor: "M. Clemenceau Fransa'nın iktisadî bakımdan Türkiye'ye en bağlı memleket olduğunu söylemiş bulunuyor. Dış ticaret ilişkileri bakımından başta gelen İngiltere'dir; harpten önce Almanya ikinci, Fransa üçüncü durumdaydı ve ilk ikisiyle bu bakımdan arasındaki mesafe büyüktü. Lövan ve Bağdat demiryollarında fransız parası bulunduğu doğrudur; ama bu hatlar bundan böyle, çeşitli milletlerin idaresi altındaki topraklardan geçmek zorundadır...

Anadoluda bir amerikan mandası kurulması düşüncesine ben, müşterek menfaatlerimiz bakımından varmış bulunuyorum. M. Clemenceau ise bu teklifin, sırf Fransayı Anadoludan uzaklaştırmak için yapıldığını sanmaktadır…"

Wilson söze karışıyor: "…Amerika'nın sözünü ettiğiniz görevi kolay kolay kabul edemiyeceğini, gecikmeden belirtmeliyim. Amerika'nın Anadoluyla doğrudan doğruya bir ilgisi, bu bölgede bir çıkarı yoktur; buraya herhangi bir sermaye de yatırmamıştır. Bize yüklemek istediğiniz görevi, amerikan halkının şiddetle muhalefetine rağmen kabul etmemiz bahis konusu ve mümkün olamaz. Biz Anadoluda hiçbir şey istemiyor, hiçbir emel beslemiyoruz... Amerika, Ermenistan üzerinde bir mandayı da sırf insanî düşüncelerle kabul etmektedir... Amerikan umumî efkârı Ermenistan'la ilgilidir... Dün, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti mandasına alınmasının da karşısında bulunduğumu söylemiştim; ama bu, yanıbaşında bulunacak bir büyük devletin Türkiye'ye malî konularda fikir vermesine, iktisadî tavsiyelerde bulunmasına ve polis kuvvetlerini teşkilde yardımcı olmasına engel değildir. Borçlar bakımından Fransa zaten bu rolü oynamaktadır; bence aynı rol ona, diğer sahalarda da verilerek bu mesele hâlledilmelidir."[333]

ABD, Britanya ve Fransa iştirakiyle Suriye'ye gönderilmesi tasarlanan tahkikat heyeti, mutabakata varılamadığı için gönderilemiyor:

Artık beklemekten sıkılan Başkan Wilson'ın kendi temsilcilerinin 26 Mayıs tarihinde yola çıkacağını söylemesi ve Lloyd George'un İngiliz temsilcilerinin de aynı şeyi yapacağını eklemesi üzerine, 21 Mayıs günü bu münakaşa iyice açığa çıktı. Clemenceau, öncelikle farklı yaklaşımların uzlaştırılması üzerinde durulacağına dair kendisine verilen sözün tutulmadığı gerekçesiyle, delegelerini gönderemeyeceğini ifade etti. Fransız temsilcilerin gitmesine ancak Suriye'deki İngiliz işgal kuvvetlerinin yerini Fransız birlikleri aldığı zaman izin vereceğini belirtiyordu. Başka bir deyişle Clemenceau, Suriye'deki tek işgal kuvveti İngiltere olduğu sürece kamuoyunun gerçek eğilimini gösterebileceğine inanmıyordu. Clemenceau'nun tutumundan çıkan sonuca göre İngilizler çekilmeyeceklerdi, çünkü çekilirlerse halkı yıldırarak sağladıkları etki fırsatını yitireceklerdi. Bu mantıktan hareketle Clemenceau, İngilizler'i 1916 yılında verdikleri toprak vaatlerini yerine getirmemekle itham etti.

Lloyd George buna cevap olarak, Fransızlar'ın Sykes-Picot Anlaşması'nı işlerine geldiği zaman gündeme getirdiklerini belirterek, aynı anlaşmada yer alan ve içerilerde yerel hükümetin isteği oranında Fransız nüfuzu barındıran bağımsız bir Arap bölgesini şart koşan maddelerin görmezden gelindiğini söyledi. Güney sınırı sorununa gelince, tek amacı İngiliz nüfuzundaki bölgeleri Akdeniz'e bağlamak olan bir demiryolunun Fransız denetiminde bulunmasının olanaksız olduğunu belirtiyordu Lloyd George. Ya Fransa, İngilizler'in haritasını kabullenecek ya da soruşturma heyetinin raporu hazırlanana kadar statüko muhafaza edilecekti. İngiltere, Amerikalılar yalnız gitse bile raporu kabul etmeye hazırdı; çünkü Fransızlar delege göndermezse Lloyd George da gönderemezdi.

[333] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 54-56.

> Açıktır ki Lloyd George burada geçici işgal bölgelerinin belirlenmesine çalışmıyordu. Üzerinde durduğu husus, İngiltere'nin askerlerini Suriye'den çekmesine karşılık Fransa'nın yeni Suriye sınırını kabul etmesiydi. Bu sınırlara göre, sözü geçen demiryolu hattı İngiliz denetiminde kalmış olacaktı. Clemenceau bunu kabul etmedi ve İngiliz askerlerinin yerini Fransızlar'ın alması konusunda hiçbir anlaşma sağlanamadığını ifade ederek, adamlarını Yakındoğu'ya göndermeyeceğini söyledi. Yine de, işgalin şimdiki durumunun muhafaza edilmesini kabul eder bir hali vardı. Hatta, ciddi bir sürtüşme yaratacağı düşünülüyorsa, Suriye'ye Fransız askerlerini göndermeyeceğine dair söz verdi. Ama şunu da ekledi: "Açık söylüyorum; karşılıklı anlaşmalar gözetilmeyecekse burada kimseyle işbirliği yapmak gibi bir niyetim yok." Clemenceau'nun bu konuda ne kadar kararlı olduğu, birkaç gün sonra Cambon'a eğer bu talebine Fransız meclisinden destek gelmezse istifa edeceğini söylemiş olmasından da anlaşılıyordu. Charles Crane ve Henry King başkanlığındaki Amerikan delegasyonu Yakındogu'ya yalnız hareket etti.[334]

İspanya matbuatında neşredilen *21 Mayıs 1919 tarihli ve "Türkiye Artık Yok Olmayacak" başlıklı haberde, Dörtler Konseyi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili görüşmeleri yorumlandığında, henüz hiçbir kesin karar alınmamasına rağmen, Türkiye'nin siyasi olarak bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüreceğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Haberin devamında, barış müzakereleri için yola çıkan Türk heyetinin 15 gün içerisinde Fransa'ya varacakları ve Fontainebleau'da ikamet edecekleri bildirilmiştir. Aynı haber "El Sol" gazetesinde de yayınlanmış ancak bu bilgilere ek olarak, Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarını koruyacağı ve müzakerelerin kısa süre içerisinde bitmesinin beklendiği de ifade edilmiştir*.[335]

22 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansına iştirak etmek için Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Clemenceau'ya müracaat etti.[336]

Bandırma'daki 17'nci Kolordu Karargâhı Yüzbaşısı İttihadçı Selâhaddin'den (Yurtoğlu) İstanbul'daki Harbiye Nezâretine muhtıra: [..] *İzmir'deki Yunanlılara sırasıyla Fransız, İngiliz ve Amerikalıların yardım ettikleri ve bir haftadır sürekli olarak İzmir'e asker çıkardıkları*. [..][337]

23 Mayıs 1919. Sadrazam Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine müracaat ederek *Almanya ile Avusturya, Paris'e murahhas heyet gönderdiklerine göre, Osmanlılara da aynı hakkın tanınması* gerektiğini ifade etti. Sadrazam, *Konferans'ta Türkiye'nin manda altına gireceği kararlaştırılacak olursa, Fransızların "soysuzluğu" ve ABD'nin hükümet etmekteki deneyimsizliği dolayısıyla, Padişah'tan en son köylüye değin bütün Türkiye'nin bu mandanın İngiltere'ye verilmesini istediğini söyleyeceğini açıkladı*. Calthorpe, Bâb-ı Âlî'nin Paris'e murahhas göndermesine müsbet fakat Britanya Hariciye Nezâreti menfî.[338]

*Quai d'Orsay*a gizli muhtıra sunuldu. Bu muhtırada:

> barış konferansının Osmanlı sorununun çözümünde iki türlü politikayla karşı karşıya kaldığı belirtilir. Birincisi "parçalama politikası", ikincisi ise "Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne saygı politikasıdır. "Parçalama politikası" (politique de morcellement), Osmanlı'nın Asya'daki topraklarını birbirinden bağımsız bölgelere ayırarak, bu bölgelerin Milletler Cemiyeti'nin denetiminde bazı büyük Avrupalı devletlerin mandası altında yönetilmesini amaçlamaktadır. Bu bölgeler halkın çoğunluğunu temsil eden ırklara tahsis edilecek, İstanbul Amerikan mandası ile yönetilece ve padişah artık burada oturamayacaktır. İkinci politika ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne saygı gösteren bir çözüme yöneliktir. Padişah İstanbul'da kalacak ve Türkiye değişik coğrafi alanlardan sorumlu olacak olan İtilaf Devletleri'nin mandası altında yönetilecektir.

[334] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 54-55.
[335] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 85.
[336] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 378.
[337] İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2006, c. 2, s. 52.
[338] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 379.

[..] 23 Mayıs tarihli memorandumda gerek parçalama politikasının gerekse bütünlüğe saygı politikasının ayrı ayrı değerlendirmesi yapılmış ve Doğu'daki Fransız çıkarlarının önemine değinilerek Fransa'nın Osmanlı topraklarında hem maddi hem de manevi bir mirasa sahip olduğu belirtilmiştir. Hayır kurumları, eğitim kurumları ve Fransız dilinin yaygınlığı gibi nedenler Fransa'nın manevi konumunu güçlendirirken, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren Fransız şirketleri ve sermayesinin ise imparatorluğun ekonomik ve mali hayatında Fransız etkinliğinin kanutu olduğu, Osmanlı Bankası, Düyûn-u Umumiyye İdaresi, demiryolu ve madencilik şirketleri gibi kuruluşların Fransız üstünlüğünün birer göstergesi oldukları vurgulanmıştır.

[..] Memorandumda, "parçalama politikası"nın Fransa'nın Doğu'daki üstünlüğünün devamı açısından birtakım olumsuz sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir. Fransa'nın ekonomik çıkarlarının yanı sıra manevi çıkarları da ancak imparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla korunacaktır. Bu toprakların bağımsız bölgelere bölünmesi halinde bu bölgelerdeki karları ön plana çıkacaktır. Özellikle Fransız şirketlerinin çıkarları açısından incelendiğinde, böyle bir bölünme, ilk başta demiryolu şirketlerine zarar verecek ve aralarında kopukluğa neden olacaktır; bunun yanı sıra diğer mandater ülkelerin demiryolu şirketleri ile amansız bir rekabete girişecek olmaları da kaçınılmaz olacaktır. Buna ilaveten bu parçalanma Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'ni de olumsuz yönde etkileyerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak bölgelerde borç ödeme garantisinin kalkması, yeni vergi dairelerinin kurulması veya Düyûn-ı Umumiyye hizmetinin paylaştırılması gibi tehlikeler baş gösterecektir.

[..] Fransız Dışişleri Bakanlığı'na önerilen ve daha sonra Türkiye'den sorumlu çeşitli Fransız yetkililer tarafından da desteklenen çözüm ise şöyleydi: Halihazırda Türk olan toprakların en büyük kısmında hakimiyetini sürdüren Osmanlı hükümranlığı, bir Fransızın başkanlığını yapacağı müttefiklerarası bir kuruluş tarafından kontrol edilecek ve bu kuruluş, padişahın itibari otoritesi altındaki bölgelerde Düyûn-u Umumiyye, mali sistem, gümrük rejimi, demiyolları gibi konularda ilgili kararlarda icra hükmü verme yetkisine sahip olacaktı. Merkezi otorite üzerinde kurulacak olan bu müttefiklerarası denetimden ötürü padişahın İstanbul'da kalmasında bir sakınca görülmediği gibi, padişahın İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla birlikte Fas'tan Hindistan'a tüm İslam dünyasını ayaklandırabilecek huzursuzlukların da önüne geçilmiş olacaktı.[339]

Buradaki "bütün bir Osmanlı Devleti" ibaresiyle; Arap topraklarından tamamen ayrılmış, Türklerin çoğunlukta olduğu bir Anadolu devletinin kastedildiği unutulmamalıdır.[340]

Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, 23 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderdiği mektupta, Fransız yazarı Pierre Loti'nin barış konferansını şöyle uyarmış olduğunu bildirmişti: "İslamın halifesine karşı girişilecek herhangi bir hareket, Afrika'dan Hindistan'a kadar, Bağlaşıklar'ın savı için savaşmış olan binlerce Müslüman arasında tepkilere yol açacak; Fransa'nın çıkarlarını geniş ölçüde etkileyecektir... Fransa'nın saygınlığı ve çıkarları Türk İmparatorluğu'na çözülmez bağlarla bağlıdır."[341]

Himmetzade Hüsnü: *23 Mayıs 335 (919) İzmir'in işgalini, orada işlenen cinayet ve faciayı protesto etmek üzere bu gün Sultanahmet meydanında bir miting tertip edilmişti. Sultanehmet meydanı, mahşerden bir numune denilecek kadar dolmuştu. Cuma namazı bir cemaati kübra ile eda edilmişti. Polis müdürü yanında bir Fransız polisi ve birde Fransız mülazimisânisi olduğu halde oradaydı*.[342]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, İtalya ile İngiltere, Fransa ve ABD arasında soruna neden oldu. İtalyaların İzmir ve Batı Anadolu'ya sahip olma hedefleri çıkar çatışmalarını derinleştirdi. İtalyan Hükümeti'ne konu ile ilgili bir nota gönderildi. Ancak nota İtalyan Hükümeti'nin tepkisine yol açtı*.[343]

---

339 *Ministere de Affaires Etrangeres* (MAE), Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 66-67, 70-71; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 29-33. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

340 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 88.

341 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 49.

342 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 426-427.

343 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 117.

24 Mayıs 1919. *24.5.1919 tarihinde çekilen başka bir gizli telgrafta* Türkiye'nin himaye edilmesi teklifinin sadece Fransızlara değil *İngiliz ve İtalyanlara da yapıldığının sanıldığı, hükümetin himaye isteme konusunda kararlı olduğu, ancak İngiltere ve Fransa arasında tereddüt ettiği, Damat Ferit'in ise İtalya üzerinde durduğu, ayrıca İngiltere'nin Türk basınında lehine kampanya başlattığı ve İngiliz himayesi yanlısı bir İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurulacağı bildiriliyor*.[344]

Orta Fransa'nın Gannat bucağında münteşir *haftalık küçük gazete L'Echo de la Sioule* yazıyor: *Balkanlar var oldukça savaş da olacak, bu bir matematik kuralıdır*.[345] *Türkiye, Fransa için sempati duyan nadir Balkan ülkelerinden biridir. Türkiye'de bulunan bütün Fransızlar, özellikle bahriyeliler tereddütsüz size böyle söyleyeceklerdir. Pierre Loti bir çok defa halkı buna inandırmaya çalıştı ise de maalesef muvaffak olamadı*.[346]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e rapor gönderdi:

> Elçi Servert, 24 Mayıs tarihli raporunda, son zamanlarda, bazıları Türk yetkililer tarafından gönderilmiş olan ve İzmir'in işgalini protesto eden Türkçe çekilmiş birçok telgraf aldığını aktarmaktadır. Protesto telgrafları, işgalin Wilson Prensipleri'ne, hukuka, adalete ve kalıcı bir barış isteğine aykırı olduğunu savunmaktadır. Telgrafların hemen hepsi; bu işgalin istenmeyen olaylar ve galeyana sebep olabileceğini belirtmekte; Türklerin, bu topraklardaki haklarından feragat etmeyecekleri konusundaki kararlılıklarını ifade etmektedir. İspanyol elçi, bazı kişilerin bu telgrafların hükümetin işi olduğunu söylemesine rağmen, yine de dikkate değer olduklarını düşünmektedir. Söylentilere göre, Yunan kuvvetleri, şehrin işgali biter bitmez vahşete başladıklarını ve kurşuna dizmeden önce Türklere "yaşasın Venizelos yaşasın Yunanistan" diye bağırtmıştır. Fakat elçi, "bu tür söylentilerin şüphesiz abartıya meyilli" olduğuna inanmaktadır. Öte yandan İstanbul'daki Rumlar, Ermeni ölümlerini durmadan istismar etmektedirler. Elçi, Türklerin Yunanlılara, Rumların da Türklere karşı bu suçlamalarının; -doğru olmadıkları varsayıldığında bile- halkın nabzının kanıtları olduğu görüşündedir. İstanbul'da, sayıları az olmakla birlikte, halen İtilaf Devletleri orduları bulundurulmaktadır. Bir Fransız subayının İspanyol diplomata itiraf ettiğine göre; Fransız askerleri, üstlerine selam vermemekle övünmekte ve komutanlar askerlerine emir verirken nezaketle yaklaşmak zorunda hissetmektedirler. Elçi, Türklerin Fransa'dan gelen askerlerin isyankâr olduklarını bildiklerini ve belki de bu nedenle savaşın hala bitmediği yönünde gizli bir umut beslediklerini düşünmektedir. Bununla birlikte İstanbul'daki İngiliz askerleri, bu tür disiplinsiz davranışlarda bulunmamaktadırlar. Türkler bu nedenle İngilizlere büyük bir düşmanlık beslememekte; fakat yine aynı nedenle, kalabalık bir başkaldırı durumunda İngilizlerin nasıl bir yol izleyecekleri karanlıkta kalmaktadır.[347]

25 Mayıs 1919. Veliahd Abdülmecid; İngiliz Kralı Beşinci George'ye, Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'ye, ABD Başkanı Woodrow Wilson'a ve İtalyan Kral Üçüncü Vittore Emanuele'ye mektub gönderdi. Fransız Hariciye Nâzırı Pichon, Veliahd'a cevabî mektub gönderdi: *Cumhurbaşkanının teşekkürlerini ve Fransa'nın, geleneklerine uygun olarak, Türkiye'nin hayati çıkarlarını etkileyen hiçbir şeyi ihmal etmeyeceği teminatını iletiyordu*.[348]

Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Hazine-yi Hassa Umum Müdürü Refik'i nezdine davet ederek *ona Paris'ten gelen bir telgraf gösterdi ve durumun pek de kötü olmadığını, henüz Türkiye için bir karara varılmamış olduğunu söyleyip durumu Padişah'a bildirmesini rica etti*.[349]

---

[344] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 86; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 34, dipnot 43.

[345] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 25.

[346] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 51.

[347] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 277.

[348] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 381.

[349] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 378. Fransız tarafının bu teşebbüsü İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin memnuniyetsizliğini mucib olmuştur.

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal, Havza'ya muvasalat etti. Mustafa Kemal'in 12 Haziran'a kadar karargâhını kuracağı Havza kasabası, Fransız işgali altında.[350]

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorp'un, 25 Mayıs'ta Lord Curzon'a gizlice bildirdiğine göre, Damat Ferid, Türk savını İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un dikkatine sunmak amacıyla en erken vakitte Paris'e gitmek için izin dilemişti. Calthorpe, gizli telgrafında şunları eklemişti: "Ferid'e göre, Türkiye güdüm altına alınacaksa, Fransa'nın çürümüş olması ve ABD'nin uyrukları yönetmede deneysiz olması nedeniyle, padişahtan en son köylüye kadar herkesin içten dileği, bu güdümün İngiltere'ye verilmesidir."[351]

26 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı *Dörtler Konseyinin, Orlando ile italyan delegelerinin bulunmadığı bir toplantısında Clemenceau şöyle diyor: "M. Orlando'ya, gazetelerimizi satın aldınız, dedim. Gerçeği kabul etmedi. Belge ister misiniz, diye sordum. Bence bütün bunları gün ışığına çıkarmak zorundayız... (Bu, İtalya'nın aşırı isteklerinin tartışıldığı toplantıda, İtalya'nın oynadığı oyunun ve haksız isteklerinin umumî efkâra açıklanması anlamında söylenmiş bir sözdür.) İtalyan propagandasının ingiliz basını üzerindeki etkisi konusunda Lloyd George endişesizdir. Bu konuda İngiliz umumî efkârı üzerindeki yankıları bakımından benim şüphem yok" diyor. Doğu'daki çıkarları bakımından her ikisi de İngiltere'nin karşısında bulunduğu için, gerçekte de italyan propagandası fransız umumî efkârını, İngilterere'yi olduğundan çok daha kolay etkiliyebilmiştir. Yunanlılar konusunda da italyan propagandası, bu memleketin Doğu'da ingiliz emellerine âlet olduğunu söylemek suretiyle Fransa'da sesini duyurmak şansına sahipti*.[352]

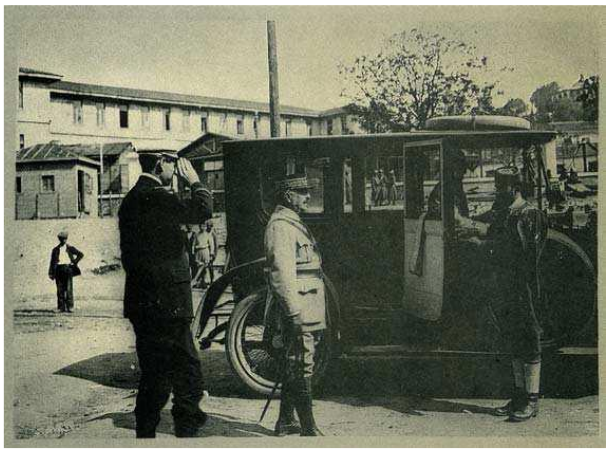
Şûra-yı Saltanat içtima etti. Şûranın akabinde *Fransız Yüksek Komiserliği Damat Ferit'e mandanın ne olduğunu, uzun vadede ilhak anlamına gelmediğini, Sultan-Halife'nin egemenliğine dokunmayacağını, İstanbul ve Osmanlı Devleti üzerinde bir Fransız mandasının bu devletin çıkarlarına uygun olduğunu, çünkü Fransızların İslama saygılı olduklarını, Mısır ve Hindistan'daki ayaklanmaların Cezayir ve Tunus'ta olmamasının bunu gösterdiğini anlatmaya çabaladı. Ayrıca, dünya haritası üzerinde, bütün İslam âleminin İngiliz egemenliğine girmesindeki tehlike açıklandı. Sadrazam, ve o günden sonra Fransız sever olduğunu söyleyen Ali Kemal, bu açıklamalardan etkilenmişler*.[353]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon, Clemenceau-Faysal mektuplarını okumuş vaziyettedir. Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a *Fransa'nın bu konudaki ilk resmi beyanatını vererek gerçekten de hiçbir anlaşmaya varılmamış olduğunu ifade* ediyor:

> Anlaşıldığı kadarıyla Clemenceau'yla Faysal arasında bir mektup alışverişi yapılması kararına varılmıştır. Ama Clemenceau'nun, Faysal'ın cevabının tatminkâr olacağına kanaat getirdiği takdirde yazmaya istekli olduğu anlaşılmaktadır. 17 Nisan tarihinde Clemenceau'dan Faysal'a bir taslak mektup iletilerek cevap istenmiştir. Faysal'ın taslak mektubu alındığındaysa cevabın tatminkâr olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla, Clemenceau'nun mektubu kendisine asla gönderilmemiştir.[354]

[350] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, tarihsiz, s. 83, 87; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 70.
[351] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 50.
[352] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 177-178.
[353] Pech, s. 62-63; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 379.
[354] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 53.

28 Mayıs 1919. Osmanlı vatandaşı Fransız Reji Genel Müdürü Weil[355], Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'den izin aldıktan sonra, İstanbul'da polisten saklanmakta olan İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid'i ziyaret etti.[356]

Fotoğraf. *General Franchet d'Esperey limanda teftiş gezisinde, İstanbul, 29 Mayıs 1919*.[357]

29 Mayıs 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine tezkere gönderdi. Buna göre *Edirne üzerinden İstanbul ve sair mahallere gidecek olan yolcuların da vesika ve pasaportlarını Fransız kontrol memurluğuna vize ettirmeleri gerekiyor*.[358]

Venizelos, Clemenceau'ya mektub gönderdi:

> Beride Politis de, Venizelos'un İzmir hâdiseleri konusunda konferans başkanına yazdığı mektubun bir kopyasını Kaklamanos'a göndermişti. Bunu başlıca gazetelere göndermesini ve geniş ölçüde yayınlatmasını istemişti. Venizelos'un mektubu Clemenceau'ya hâdiseler hakkındaki ilk ve eksik bilgiyi tekrarlıyor, daha sonra Mazarakis'in ortaya koyduğu gerçeklerden söz etmiyordu: "Yunan birliklerinin İzmir'e çıkışına rastlayan hadiselere dair yalan yanlış ve kasıtlı haberler yayıldığına göre, işgal kuvvetleri kumandanından ve İzmir'deki yunan yüksek komiserinden aldığım resmî raporların bir özetini size sunmam gerektiğini düşündüm" diye başladığı mektubunda Venizelos, rumların ve yunan askerlerinin sorumluluğu konusunda sadece "bazı talan hareketleri"nden söz ediyor ve bunların suçlularının da yunanlılar tarafından örnek olacak şekilde (iki rum idama mahkum ve cezalar 20 mayıs'ta infaz edilmiştir) cezalandırıldığını bildiriyordu. Ama, diyordu; "Karışıklık ve hırsızlık suçluları konusundaki soruşturma devam etmektedir".[359]

30 Mayıs 1919. *Türklere, Alman ve Avusturyalılara yapılanın tersine, kendi sorunlarını konferans önüne getirmeye izin verilmişti. Türkler, Sadrazam'ın, Türkiye'deki durum ve Türkiye'nin Avrupa devletleri yanında savaşa katılması konusunda "konferansı aydınlatmak" için yaptığı baş vurma üzerine kendilerini dinlemek için çağırılmışlardı. Clemenceau, konuyu, 30 mayıs'ta Konsey'e anlattı. Lloyd George da Türklere Almanlara davranıldığı gibi davranmaya bir gerek olmadığını söyleyerek Clemenceau'yu destekledi. Wilson, yapılacak ilk işin, Yunanlıların İzmir'e yaptıkları çıkarmanın yeniden*

---

[355] Weil, Yahudiydi: Mehmet Mert Çam, *İttihat ve Terakki Düşerken,* 2017, s. 57, dipnot 43.

[356] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 378. "… buradaki prestijlerini büsbütün kaybetmek üzere olduklarını anlayabilmişler. Öteye beriye başvurmaya başlamışlar."

[357] Toplumsal Tarih, 2011, Sayı 206, s. 3.

[358] BOA, HR.SYS, 2633/8, lef 17; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 575.

[359] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 216.

protesto edilmesi gerektiğini ileri sürdü, fakat, Clemenceau ile Lloyd George işgalin sürmesinde bir sakınca görmediler ve Türkler tarafından gösterilecek tepkiyi beklemeyi kararlaştırdılar. İstanbul'daki Yüksek Komiserler'e, Konferans kararlarının Türk Hükümetine tebliğ talimatı verildi. Bu işlerde Fransızların, kendileriyle ilgili konuları ele alışı, İngilizleri son derece kızdırdı.[360]

Türkiye'deki Fransız Kuvvetleri Başkomutanı General Franchet d'Esperey, 30 Mayıs 1919 tarihinde Fransız Harp Bakanı'na gönderdiği yazıda, İngilizlerin, 28 Mayıs'ta, hiçbir İtilaf Devleti temsilcisine haber vermeden 60 kadar İttihatçıyı kaçırdıklarını bildiriyordu. Franchet d'Esperey'e göre bu hareket İngilizlerin Tükriye üzerinde himaye kurma arzularıyla bağdaşmaktadır.[361]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu'nun Bakanlar Kurulu tavsiyesiyle atanan başkanı M. Boissiere, 30 Mayıs 1919'da Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği yazıda, Türkiye'deki Fransız, İngiliz ve Alman sermayelerinin dökümünü yaparak savaştan önce 3.285.273.377 franklik bir payla birinci sırada yer alan Fransız sermayesinin savaştan sonra da yerini koruduğunu ve hatta payının arttığını, Fransızların gerek Düyûn-u Umumiyye'de gerekse bu kuruluşta etkin rol oynayan Osmanlı Bankası yönetiminde üstün durumda olduklarını, bütün bunların Fransa'nın Türkiye'deki üstünlüğünün bir göstergesi olduğunu bildiriyor:

> Savaş'tan önce Fransız sermayesi %59,28 oranında bir payla birinci sırada yer alırken, Alman sermaye yatırımları %26,04, İngiliz sermaye yatırımları ise %14,68 oranında bir payla onu takip ediyorlardı. Sektörler itibariyle sermaye yatırımlarında ise Fransız özel şirketleri %50,58 oranında bir payla yine önde giderken Alman şirketleri %35,06, İngiliz şirketleri ise %14,36 oranında bir paya sahip bulunuyorlardı. Fransız şirketlerinin sektörler itibariyle sermaye yatırımları incelenecek olursa en fazla sermaye yatırımının demiryollarına yapıldığı, bunu bankacılık, liman ve rıhtımlar, madencilik gibi alanlardaki yatırımların izlediği, özellikle madencilik sektöründe egemen oldukları gözlenmektedir.[362]

31 Mayıs 1919. Fransız Hariciye Nâzırı Pichon, Londra'ya telgraf gönderdi. Bildirildiğine göre Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyi, Bâb-ı Âlî murahhas heyetini konferansa davet etmektedir.[363] *Pech'e göre Fransa'nın ısrarıyla Konferans, Osmanlı murahhaslarını dinlemeyi kabul etmişti ve şimdi amaç, gidecek murahhasların uygun kişiler olmasına dikkat ederek, bunların bütün Türkiye için Fransız mandasını istemelerini sağlamaktı*.[364]

L'Homme Libre gazetesi: *Türk basınındaki yorumlardan sonra, Türkler hâlâ dost ve koruyucu İngiltere ve Fransa 'ya karşı Almanya ile yapmış olduğu [düşmanca] ittifakın sonuçlarının farkında değiller. Korkutucu olan şu ki Türklerin çoğunluğu İmparatorluğun mutlak kaderi hakkında hâlâ hayal görmektedir*.[365]

1 Haziran 1919. *Fransız Haber Alma Örgütü*nün "Türkiye Haberleri" nam raporundan: *Türkiye içindeki komplo veya yukarıda bahsedilen İttihat ve Terakki'nin gruplaşması ise, siyasi inanca bağlı değildir. Mustafa Kemal ve onun çevresindekilerinin kendilerinin rolü oynamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Onlar İttihat ve Terakki'de sanki parazit olmuş gibi Anadolu'daki milliyetçiliğinde*

---

360 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 189-190.

361 *Service Historique de l'Armee de Terre* (Chateau de Vincennes), 7 N 3210, D. 1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 24, dipnot 8.

362 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 91-94; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 81-82.

363 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 380.

364 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 381. "Tevfik Paşa, Simavi'ye, nasıl yapılan ısrarlar sonucunda gitmek zorunda kaldığını, murahhas heyetin ilk düşünüldüğü biçimde kesinleşmesine rağmen, görülen tepki üzerine yeni bir heyetin kurulduğunu anlatmıştır."

365 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 83.

parazit olmak istemektedirler. Onlar daha önce Talat'a kendi fikirlerini zorla kabul ettirdiği gibi Mustafa Kemal'e de zorla kabul ettirmek için çaba göstermektedirler.[366]

İstanbul'daki İttihadçı Miralay Mustafa İsmet (İnönü), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı İttihadçı Mirliva Kâzım Karabekir'e hususî mektub gönderdi: *İstanbul'da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye faalâne cereyanlar var. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İngiliz Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti, imza toplayorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Halbuki Fransızlar, İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. ... Hükûmet de İngilizi Fransızı müştereken istiyormuş. Ekseriyet diye ifade olunabilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerikan mandasını, parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar. ...*[367]

İtalya Genelkurmay Başkanı Yardımcısı General Pietro Badoglio, Abano'dan Barış Konferansındaki İtalyan heyetine 1 Haziran 1919 günü gönderdiği telgrafta Ayvalık'a çıkartma yapan Yunan birliklerine halkın da yardım ettiği, jandarmanın taarruz ettiği ve Fransızların Osmanlı sadrazamı ve dahiliye nazırının Fransız dostu bir dernek kurmalarına yardımcı oldukları gibi çeşitli bilgiler verilmiştir. Söz konusu telgrafın başında Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen bilgi şöyledir: "İstanbul'dan, aralarında şimdi kendisi İzmir vilayetinde bulunan Kemal Paşa'nın da olduğu sekseni kurmay, yaklaşık 300 subayın çeteye katıldığı haberi geliyor."[368]

2 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansına iştirak edecek Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin teşkili siyasî mücadeleye sahne oluyor: *2 Haziran günü Paris'e gidecek olan heyet belli olmuştu. Murahhas olarak Damat Ferit ile Tevfik Paşa ve yanlarında nazırlardan Ali Kemal, Rıza Tevfik ve Maliye Nazırı Tevfik beyler gideceklerdi.* Veliahd Abdülmecid ve Harekat-ı Milliyeciler *bu adlara ve özellikle Rıza Tevfik, Ali Kemal ile Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşa'ya karşı büyük tepki* gösterdiler. *Devlet'in alın yazısını belirleyecek olan Konferans'a, daha yeterli diye bilinen kimselerin gitmesi*ni istiyorlardı. *Abdülmecit bu üç kişinin gitmemesi için Padişah'a ricade bulundu.* Ahmed Tevfik (Okday) da *aynı kişilere itirazla, onlar giderlerse, kendisinin gitmeyeceğini söyleyince* Damad Ferid Paşa Ali Kemal'den ve İzzet Fuad'dan *vazgeçmek zorunda kaldı*.[369]

*2 Haziran 1919 tarihinde "Karadeniz" gazetesinde Collaro hakkında bir yazı çıkmıştır. Gazetede Collaro'nun Rum asıllı olduğu, Türkler aleyhinde çalıştığı ve bundan dolayı bölgedeki Müslüman halkın kendisini Türk düşmanı olarak tanıdığı yazılmaktaydı. Yazıda, Collaro'nun o tarihten sonra Giresun'da bulunmasından dolayı halkın endişe duyduğu belirtilmekte*dir. *Gazetede ayrıca Fransız medeniyetine ve devletine saygı duyulduğu ve Türk düşmanı olan Collaro'nun yerine başka birinin görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmekte*dir.[370]

3 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansına izam edilecek heyetin kimlerden müteşekkil olacağı meselesi siyasî mücadeleye sahne olmaya devam ediyor. İttihadçı Harekat-ı Milliyeciler baskı yapıyorlar:

> Trabzon Cemiyeti adına "Hüseyin,", Milli Kongre, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar Fırkaları ve Matbuat Cemiyeti adına "Talha" imzalı telgrafta, milli iradenin göz önünde tutulmayıp adı duyulan kimselerin gönderilmesinde

[366] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 69, sonnot 15.
[367] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 101. Fransız askerî istihbaratçı Miralay Louis Mougin, "henüz İstanbul'da, Osmanlı Harbiye Nezareti'nde görevli bulunurken tanıştığı İsmet İnönü'ye, özellikle yakındı." Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 7.
[368] Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 16.
[369] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.
[370] Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343.

ısrar edilmesi halinde ülke için ağır sonuçlar doğuracağı bildiriliyordu. Bu tehdit havalı başvuru, Vahdettin'i çok kızdırdıysa da, Damat Ferit, Padişah'ı teskin yollu, "Limanda, yetmiş tane ecnebi gemisi varken kıyam vukuundan da endişe etmemeli!" dedi. (Birkaç gün sonra Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Paşa ile *Tevhid-i Efkâr*'ın sorumlu müdürü Talha Bey tutuklandılar ve Sinop'a sürülmeleri kararlaştırıldı. Talha Bey'in Vahdettin'e başvurusu üzerine, o bundan kurtuldu.) Daha önce gördüğümüz üzere, Mustafa Kemal'in girişimi üzerine Konferans'la ilgili olarak ulusal kuruluşlar tarafından Babıâli ve Saray'a telgraflar çekildi. Bu sırada Fransızcı diye bilinen Ali Kemal'e İngilizler de itiraz ettiler.[371]

4 Haziran 1919. Fransa'nın Trabzon Konsolosu Lepissier, Fransa Hariciye Nezaretine rapor gönderdi: *İttihat ve Terakki mensuplarının dörtte biri Azerbaycan'a kaçmış olmasına rağmen, Anadolu'nun doğu bölgelerinde yoğun etkileri olmaktadır*.[372]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî'nin Paris Sulh Konferansına davet edilmesi olayında Fransızların müstakil tavrından şikâyetçi:

İngiliz Yüksek Komiseri, kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 4 haziran tarihli telgrafında, Fransız Yüksek Komiseri'nin söz konusu talimatı 1 haziran'da aldığını ve derhal Sadrazam'ı özel olarak ziyaretle ona, Konferans'ın Türkleri dinlemek istemesinin Fransız baskısı sonucu olduğu kanısını vermeye çalıştığını söylüyor. Oysaki, bu talimat kendisine ancak haziran'da gelmiştir. Bu amaçla bir yayım kampanyası da başlatılarak bütün ajanlar harekete geçirilmiş ve öyle bir propagandaya girişilmiştir ki, bunu uzun zaman etkisiz bırakmak zor olacaktır. Amerikan Yüksek Komiseri bu olayları Paris'e aktardı ve Fransızlarla İngilizlerin, Konferans'a gönderilecek delegelerin seçimi için korkunç çabalar sarfettiklerini ve Fransızların, bu çağırının yalnızca Fransızların Türkiye'ye karşı olan iyi niyetlerinin sonucu olduğunu göstermeye çalıştıklarını yazdı. İngilizler, Fransız Yüksek Komiseri, sonunda Amerikan Yüksek Komiseri'ne baş vurarak kendilerinin yaptığı bir şey olmadığını, bu nedenle, İngilizlerle aralarındaki bu kırgınlık duygularını hafifletmeye yardımını istemiştir. Delegeler seçilince, Amerikan Yüksek Komiseri, İngiliz ve Fransız çıkarlarının aynı derecede korunduğunu, delegelerin hükümet içinde fiilen İngiliz ve Fransız taraflıları arasından seçilmiş bulunduklarını söylemiştir.[373]

5 Haziran 1919. *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 5 Haziran 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, Damat Ferit'in "diğer memleketlerdeki Müslümanları yönetme kabiliyetine sahip ülke" olması sıfatıyla İngiliz himayesini istediğini, bu gerçekleşmediği takdirde Amerikan güdümünü kabul edeceğini, Fransız mandasını ise kesinlikle reddettiğini yazıyor*.[374]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. İstanbul Sultanahmed'de miting tertiplenmiştir. *Mitinge on binlerce kişi katıldı. Türkçe ve Fransızca cümleler yazılı pankartlar dikkati çekti: "İzmir Türk kalacaktır", "Hakkımızı istiyoruz", "İki milyon Türk iki yüz bin Ruma kurban edilemez", "Türk esir olmadı ve asla olmaz!"*[375]

6 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa başmurahhas, Maliye Nâzırı Tevfik (Biren) müşavir ve Şûrâ-yı Devlet reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve beraberlerindeki heyet, Paris Sulh Konferansına iştirak etmek üzere *Demokrasi* isimli Fransız zırhlısına binerek İstanbul'dan Toulon'a doğru yola çıktı.[376]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Fransız basınının son günlerde Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda acayip bir dil kullandığı belirtilmiştir. Clemenceau, tehlikeli bir şekilde, Damat Ferit Paşa'dan sadece Fransa'nın ajanı olmamasını aynı zamanda da Fransa'nın müttefiklerinin baskısı altında*

[371] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 383.
[372] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 58, sonnot 52.
[373] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 190.
[374] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 34, dipnot 43.
[375] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 81.
[376] İkdam, 7 Haziran 1335-1919, Numero 8020, *Murahhaslarımız Dün Tulona gitdiler*, s. 1; Alemdar, 7 Haziran 1335-1919, Aded 1475-165, *Hey'et-i Murahhasanın Azimeti*, s. 2; Hâdisât, 7 Haziran 1335-1919, Numero 158, *"Demokrasi" Dün Akşam Murahhaslarımızı Hâmilen Hareket Etdi,* s. 1.

*faaliyetlerini sürdürmesini istemiştir. Bu nedenle, tartışmasız bir şekilde, Fransa'nın Türkiye'deki çıkarları, ... (sansüre uğramış boşluk) dışında, tamamen kurban edilmemiştir. Fransa'nın Suriye'deki askerleri, Fransız askerlerinin Beyrut'a çıkışı sırasında çıkan karışıklıklar nedeniyle, İngiliz sefer kumandanının talep ettiği gibi yer değiştirmemiştir. Şam'da hüküm süren Emir Faysal ... (sansür uygulanmış, ancak kendisi İngilizlerin hizmetindeydi ve Fransa'ya karşı faaliyet gösterdiği aşikârdı. Bu nedenle uygulanan sansürün de bununla ilgili olduğu açıktır.) asker toplamıştır. İngiltere'nin takındığı tavra karşın, hukuksal olarak Suriye, Fransız nüfuz alanına girmişti ve işgalinin masraflarını da Fransa ödemişti. Ancak İngiliz ajanları tarafından desteklenen Faysal, hâkimiyeti ele geçirmek için Fransa'ya karşı faaliyet göstermeye başlamıştır. Fransız basınının, ajanların farklı bahanelerle Fransızlardan faaliyetlerini denetleme ve sürdürme taleplerine her halükarda karşı oldukları belirtil*mektedir.[377]

8 Haziran 1919. Yunan Dışişleri Bakanı Politis, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a telgraf gönderdi: *İstanbul'dan gelen bir teli, kaynağı açıklamadan ingiliz gazetelerinde yayınlatmanız ricasıyla, size gönderiyorum: birkaç günden beri, Fransa'nın türklere doğru dümen kırdığı farkediliyor. Konferansa türk delegelerinin gönderilişini yorumlayan ve fransız yüksek komiseriyle yakın ilgisi herkesçe bilinen* [Mehmed Said Mollanın] *İstanbul gazetesi, büyük devletlerin bu kararını övüyor... Gazete, Türk Milleti tarihinin talihsiz bir anında ve çok güç şartlar altında bulunduğu şu sırada kendisine uzanan kurtarıcı elin, asil duyguları bilinen Fransa'ya ait bulunduğunu görmekten aynca gurur duymaktadır, diye ilâve ediyor*...[378]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, Akademi üyesi milletvekili sabık nazır Denys Cochin'in İstanbul'a ilişkin nüfus istatistiklerini neşretti. Buna göre Rum nüfus 370.000, Ermeni nüfus 125.000, Türk nüfus 450.000'dir.[379]

10 Haziran 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Rus devrim hükümeti, savaş öncesi gizli anlaşmaları yayınlamaya devam ediyor. En son Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin Rusya-Fransa, Fransa-İngiltere ve İngiltere-Rusya arasında olmak üzere yapılan üç temel anlaşmayı yayınlamışlardır*.[380]

El Dia gazetesi yazıyor: *Fransa politikasında yaşanan dikkat çekici bir gelişme Türkiye'nin lehine gelişmeler yaşanabileceğini göstermekte*dir. *Fransa'da Doğu sorununu ele alan komite yaptığı toplantılar sonucunda, Fransız hükümetinin Toroslardan öteye Türk devletlerinin bağımsızlığı ve bütünlüğüne önem vermesi nedeniyle, Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğünün korunmasına ve sadece korumanın mümkün olmaması durumunda, Fransız politikasının Anadolu'nun bölüşülmesi sisteminin bir parçası olmasına oybirliği ile karar vermiştir*.[381]

King-Crane Komisyonu Yafa'ya muvasalat etti:

> KİNG-CRANE Komisyonu ve resmî adı söylenmek gerekirse Türkiye Mandaları üzerine araştırma yapmakla görevlendirilen İtilâf Devletleri arası kurulun Amerikan dalı 10 haziran'da Yafa'ya geldi. Bundan sonraki birçok haftalar boyunca Suriye, Filistin ve Lübnan'ı baştanbaşa dolaştı, delegeleri dinledi, dilekçeleri aldı ve Arap önderleriyle görüştü. 10 temmuz'da Kurul, ilk raporu Başkan'a ve aynı gün benzeri bir raporu Paris'teki Amerikan barış delegelerine gönderdi. Bu iki mesajın özü şu idi: Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye halkı, hepsi birlikte Fransa'ya karşıdırlar. Maruni'ler ve Latin grubu dışında kalan bütün ulus bir Fransız denetimini kesin olarak istememektedirler. Rapor, Mandaterlik Fransa'ya verilirse savaşın çıkabileceği yolunda uyarmalarda da bulunuyordu. Siyonistlere karşı tutumlarında da birleşmişlerdi. Suriye'yi birleştirme ve bağımsızlık amacında çok güçlü bir duygu ve akım vardı. Faysal bu işi götürecek ve tamamlayacak adamdı. Halk, Wilson'a ve

[377] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 113-114.
[378] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 59, dipnot 1.
[379] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 116, 130.
[380] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112.
[381] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 84-85.

konuşmalarına güveniyor, A.B.D.'nin Mandayı kendi üzerine alması için çok güçlü bir eğilim ve davranış içinde bulunuyordu. Kurul'un öğütü, A.B.D.'nin sorunu, İngiliz ve Fransızların Yakın Doğu'daki toprak kavgalarından ayırarak, asıl kendisinin taşıdığı değerle dikkate alması yolundadır. Bununla birlikte, bu uyarmalar, Başkan'a pek az yardımcı olabilecekti, çünkü durum, çok çabuk davranmayı gerektiriyordu. Artık geç kalınmıştı.[382]

12 Haziran 1919. Veliahd Abdülmecid, Padişah'a, Sadrazam Damad Ferid Paşa aleyhinde mektub gönderdi. Sulh konferansına Ahmed Tevfik'in (Okday) vazifelendirilmesini taleb ediyor.[383] Veliahd, *devletin bunalımlı bir zamanında izlenmekte olan yanlış siyaseti eleştirip düzeltilmesini istirham* ediyor. *Önce, basın ve kişi özgürlüğünü çiğneyen baskılara son verilmesi* lazımdır, *basın halkın sesi*dir. *Ayrıca, tecrübesiz bir sadrazamın hem zayıf, hem fırka tutkuları içinde, hem de ulusun desteğinden yoksun bir kabineyle hükümet etmesi* itirazı mucibdir. *Son olarak, Devlet, Konferans'ta çok bilgili ve görgülü bir insan tarafından temsil edilmeli*dir; *bu da ancak Tevfik Paşa'nın başmurahhas olması, yanında da devlet adamları ve ulemadan oluşan aynı nitelikte bir heyet bulunmasıyla sağlanabilir*. *Bazı çevrelerde, Paris'e, halkı temsil edecek bağımsız bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu yolda gereken tedbirler alınmıştı*r.[384]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin kaderinin üzerindeki belirsizlik bulutları dağılmadı. İtilaf Devletleri delegasyonun henüz net bir planı yoktur ve Türkiye'nin bir bütün olarak kabul edilmesi imkânsızdı*r. *Türk heyet mutlak yetki sahibi değildi*r. *Türkiye, Fransa ve İngiltere'ye sempati duyanlar olarak ikiye bölünmüştü*r. *Anadolu'da Yunan, İtalyan ve İngiliz kuvvetleri hâkimdi*r. *İstanbul ise Fransa ve İngiltere tarafından kontrol altında tutuluyor*.[385]

13 Haziran 1919. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın beyanatını neşrediyor: Paris Sulh Konferansına katılan *heyetin büyük üyeleri Türkiye'nin büyüklüğünden (şanından) sorumlu ve Fransa'nın dostu olan partiye bağlı*dır.[386]

İngiliz liberal "The Manchester Guardian" gazetesi, Paris muhabirine beyanatta bulunan Sadrazam ve Başmurahhas Damad Ferid'in görüşlerini neşretti. *"Türk Delegeleri" başlığı ile Savaş Basın Derneği'nin özel haber yaptığı röportajda Damad Ferid, Türk Delegasyonunun en iyi niyetlerle ve müttefikleri Türkiye'nin durumu ile ilgili aydınlatmak için geldiklerini söylemişti. Delege üyelerinin Türkiye'nin azametinden sorumlu ve Fransa ile dost olan partiye ait olduklarını belirtmişti. Damad Ferid, İttihat ve Terakki'nin yaptığı işkenceye başını kaybetmemek için sessiz kaldığından bahsetmiş ve partisinin güç*

[382] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 152-153.

[383] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 14-15. "Hak ve hakikat merkezi olan büyük hükümdarımın gittiği yoldan kemali hürmet ve itaatle yürümeyi ancak hulûs ve sadakat icabı sayarım. Osmanlı İmparatorluğu teşekkülü tarihinden beri hiç uğramadığı büyük bir buhran ve felâket ânında bulunmaktadır. . . . Kanaatim şudur ki, İmparatorluk Hükümeti'nin geleceğe ait mukadderatını umumun güvenine mazhar olmayan tecrübesi kıt kişilerin şahsî idarelerine teslim etmekten daha tehlikeli bir şey olamaz . . . Halkın sesi olan matbuatı olağanüstü sıkı tahditlere tâbi tutan bir iç idareye hükümetlerin idare şekillerinin en tehlikelisi nazariyle bakarım . . . Osmanlı halkı bu ölüm kalım ânında tirtir titreşirken. . . tecrübesiz bir başvekil [Sadrazam] bu halkı ümitsizliğin son noktasına ulaştırmaktadır, İmparatorluğun ve Osmanlı Saltanatının selâmet ve emniyeti konferansın çok geniş bilgi, ihata ve tecrübe sahibi bir devlet adamı tarafından temsil edilmesini gerektirmektedir. Tevfik Paşa. . . ve onunla birlikte meslekten yetişme ehliyetli dört devlet adamı ile rehberlik vasfını taşıyan ulema . . . hilâfet ve saltanatın haklarını savunacak ehliyete sahiptirler. . . (aksi halde) İmparatorluk ve millet ve onlardan da fazla bilhassa hanedanı saltanat, Allah esirgesin, en vahim akibetlere maruz kalacaktır. Bütün bu ve diğer hususlarda lûtuf ve atıfeti şahanelerinin inayet buyurulması büyük hükümdarımız efendimize ait bulunmaktadır."

[384] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.

[385] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 118.

[386] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386, dipnot 186.

elde edince kendisine İtilaf Devletleri ile anlaşmaları başlatmak için Selanik'e gitmesi emri verildiğinde, gidişine engel olmak isteyen Genç Türkler'den kılık değiştirerek kaçtığını söylemişti.[387]

14 Haziran 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Karadeniz* gazetesinin 2 Haziran 1919 tarihli yazısında Collaro'nun Rum asıllı bir Türk düşmanı olduğu yazıyordu. *Collaro, bu haber üzerine Lepissier'e gönderdiği 14 Haziran tarihli raporunda bu konuda hiçbir değerlendirme yapmak istemediğini, lakin otuz yıl boyunca kaldığı Giresun'da şehirdeki bütün gruplarla, özellikle Müslümanlarla iyi geçindiğini, Osmanlı hükümetinin bu yüzden kendisini bu konuda tebrik etmesinin bunun en güzel kanıtı olduğunu yazmaktadır*.[388]

15 Haziran 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Gizli andlaşmaları ifşacı *Rus Hükümeti'nden yapılan açıklamalardan sonra bir Fransız filosu, Türkiye ile yapılan ateşkese riayet edilmesini sağlamak amacıyla Rus karasularına gönderilmiştir*.[389]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi: *Heyet başkanı Ferit Paşa, "Petit Journal" gazetesine bir demeç vererek, müttefiklerden Türkiye'ye adil bir barış sunmalarını istemeye geldiklerini söylediği ifade edilmiştir. Heyet başkanı, verdiği demeçte, Türkiye'nin Fransa'ya karşı dostane duygularını da aktarmıştır*.[390]

16 Haziran 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor:

> Türk heyetinin Paris'e ulaşması ile ilgili 16 Haziran tarihli ve "Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Delegeleri ile Acımasızca Alay Ettiler" başlıklı haberde, savaşın sona ermesi ve tehlikenin ortadan kalkmasının ardından Fransız basınının gerçek duygularını saldırganca ortaya koyduğu ifade edilmiştir. *Journal des Debats* gazetesinde yer alan bir makalede, Türk delegelerin Paris'e gelişlerinde karşılanmamalarının Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarsızlığını ortaya koyduğu belirtilmiştir. Haber şu şekildedir: *"Bir Türk heyeti hâlihazırda Vaucresson'a geldi. Sadece gayrı resmi kimseler tarafından karşılandılar. Bu delegeler, uzman olarak davet edilmediler, sadece tanık olacaklar. Yetkileri çok kısıtlı olmalı. Biz böylesi düzinelerce 'siyasi eşkıya'yı Malta'ya göndermeliyiz."* Haberde, Paris basınının bu şekilde konuşmaya cesaret ettiği, ancak Osmanlı bakan ve temsilcilerinin tek suçlarının müttefikler tarafından vahşice ortadan kaldırılan anavatanlarını sevmek olduğu ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, müttefiklerin yalan beyanları sayesinde, İstanbul'da Pan-Türkist bir hareketin başladığı, Cenevre'de de aynı fikirdeki bir Osmanlı grubunun Osmanlıların haklarını savunmak için mücadele ettikleri belirtilmiştir. Haberde, Fransız basınında Türk heyetinin kabul etmesi gereken ilk şartın, Türkiye'nin Avrupa'yı boşaltmaları ve Asya'ya taşınmaları olduğunun, ardından da Türk İmparatorluğu'nun bir devlet değil başarılı fetihler birleşimi olduğunu kabul etmeleri gerektiğinin, artık Osmanlılığın ortadan kalktığının ve Osmanlıların artık müttefiklerin şiddetli kontrolü altına girdiğinin altının çizildiği ifade edilmiştir. Bu noktada haberde şu yorum yapılmaktadır: *"Türkiye İmparatorluğu artık 'doyumsuzların' yeni kolonisi olmuştu."* İspanyol basını, hem Fransız basınında yer alan acımasız ifadeleri hem de müttefiklerin politikalarını bu haber içerisinde eleştirmektedir. <u>Müttefiklerin faaliyetleri sonucunda Türkiye'de milliyetçi hareketin başladığı da bu haberde aktarılmaktadır</u>.[391]

17 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, 10'lar Konseyi'ne mülahazalarını ve şartlarını serd etti: (i) Osmanlı milleti harb suçlusu değildir. (ii) İttihadçılar, Hükümdara bile haber vermeden memleketi

---

[387] The Guardian, 13 June 1919, *The Turkish Delegates*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 38.

[388] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/10; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343.

[389] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112.

[390] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 87.

[391] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 87. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

harbe sokmuşlardır. (iii) *Askerî zaruretler sonucu sırf bir müdafaa tedbiri olarak yapılmış olan Ermeni tehcîrinin mes'uliyyeti* İttihadçılara münhasırdır.

a) Savaştan önceki Osmanlı toprak statüsünün muhafazası

b) Ege adalarının Yunanistan ve Onikiada'nın İtalya tarafından Osmanlı Devletine bırakılması.

c) Balkan Harbleri neticesinde Bulgar ve Yunanlılara geçmiş olan Batı Trakya'nın Osmanlı Devletine geri verilmesi.

d) Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulması müzakerelerine başlanabileceği.

e) Osmanlılara bağlı kalmak şartı ile Arablara muhtariyyet verilebileceği.[392]

Laurence Evans:

> Türk delegasyonu, tam vaktinde Paris'e geldi ve onları dinlemek için 17 haziran'da toplanması kararlaştırılan On'lar Konseyi önüne çıktı. Türkiye adına [De]legasyon Başkanı Damat Ferit Paşa konuştu. Türkiye'nin savaştan dolayı bir sorumluluğu olduğunu reddederek, bütün sorumluluğu Almanlara, özellikle Göben ve Breslav zırhlıları amiralinin kendi kendine Odesa'yı bombardıman etmiş olmasına, İttihat ve Terakki Fırkası liderlerine yükledi. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu parçalanmamalı, fakat, Wilson ilkelerine uygun olarak varlığını korumalıydı.
>
> Bu görüş, Konsey üyeleri üzerinde etki yapmadı. Türklerin sorumluluğunu bu kadar açık bir biçimde üstlerinden atmak istemeleriyle alay ediyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma önerilerini büyük bir küstahlık sayıyorlardı. Konsey, birkaç gün sonra resmî cevabını gönderdi. Türklerin sorumluluğu üzerlerine almama tezini reddediyor ve bir ulusun, kendi hükümetinin davranışlarından doğan sorumlulukları yüklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[393]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Veliahd Abdülmecid'in Padişah'a arz ettiği 12 Haziran tarihli layihasının tam metni, muhtıranın zeylinde yer alıyor. İttihad ve Terakki kalıntıları dahil Milliyetçiler, Veliahdı *kandırıp kendilerine baş temsilci yapmışlardı*r. 12 Haziran tarihli layiha, *ultimatom* niteliğindedir[394]:

> Türkiye'de durum gittikçe daha karmaşık ve ciddi oluyordu. Yıldız'daki yangından sinirleri bozulan Padişah, tahtını ve hayatını tehdit etmekte olan Ulusçu Parti'nin entrikalarından çok ürküyordu. Bütün İttihat ve Terakki kalıntılarını içeren ve Fransızların yakından ilgilendikleri bu parti, başına Abdülmecit'i geçirmiş, o da Damat Ferit'in yerinden alınması için Saray'a neredeyse ültimatom niteliğinde bir yazı göndermişti. Ulusçu Parti, Harbiye ve büyük ölçüde Hariciye Nezareti'ni ele geçirmişti. İzmir işgali, partinin gücünü ölçüsüz oranda artırmıştı, ve hükümet düşecek olursa, İzmir işi için öç alma isteği hayli körüklenmiş olacaktı. Calthorpe, çare olarak Veliaht'ın derhal ve ciddi olarak tehdit edilmesini, hükümetin iktidarda kalıp bir patlamayı geciktirebilmesi için birçok tutuklamalara girişmesini öneriyordu. Zaten polis bombalı bir entrikayı kovuşturmaktaydı ve Trakya'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasında olayların patlak vermesi beklenebilirdi.[395]

18 Haziran 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Belirttiğine göre *pek yakın bir zamana dek* Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı *Ali Kemal'in Fransız adamı sayılabileceğini, fakat tutumunu değiştirdiğini, siyasal ve kişisel güvenliğini sağlamak istediğini ve yüksek komiserlikle işbirliği yapmaya "tamamen hazır" olduğunu ve memleketin*

[392] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 260.
[393] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 190-191.
[394] FO, 371/4227, 90164, 90724; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.
[395] FO, 371/4218, 87758; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 339.

kurtuluşunun, hangi türden olursa olsun, İngiliz himayesinde bulunduğu görüşünü kabul ettiğini bildiriyor.[396]

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos'un Paris'de bulunan Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e gönderdiği tarihi belirtilmemiş telgrafında, İstanbul matbuatının İngiliz-Fransız tarafeynine ayrıldığı bildiriliyor:

> ...Türk halkında ve basınında, biri İngiltere'den, diğeri Fransa'dan yana olmak üzere iki eğilim hissediliyor. İngiliz himayesi adına kuvvetli bir propaganda yapılmaktadır. Bu fikri savunan Alemdar gazetesi, 24 saatte 40.000 imza topladığından söz ediyor. Öte yandan, Türk hükûmetinin sözcüsü ve Antant taraftarı olan gazeteler açıkça Fransa'dan yana görünüyorlar. Bugün, Osmanlı imzası altında yayınlanan bir makalede, türklerin trajik durumu anlatıldıktan sonra, pişmanlık duyguları ve sızlanmalarla oyalanmanın gecikmekten başka bir işe yaramıyacağı, şimdi türklere düşenin gerçekleri olduğu gibi kabul etmekten ibaret bulunduğu ve memleketi bu çıkmazdan kurtarmak için yapılacak tek şeyin, Türkiye ile sıkı işbirliği yapmayı kabul edecek bir devlet aramak olduğu belirtiliyor. Makale, türkler Anadolu'nun bütünlüğünü ancak, büyüklerden birinin yardımını sağlayarak koruyabilirler, diye devam ediyor: Amerika çok uzaktadır ve Türkiyenin meseleleri karşısında daima bir seyirci gibi davranmaktadır. İngiltere, Asya ve Afrikadaki imparatorluk topraklarını idare işinin altından güç kalkmaktadır. Zaten Türkiye ile İngiltere arasında sıkı bir dayanışma geleneği de yoktur. (Buna karşılık...), yüz yıllık menfaat ve münasebetler Türkiye'yi Fransa'ya bağlamaktadır. Gazete böylece Fransa'yı tutuyor, fransızların yüksek medeniyetini, hürriyet sevgisini, tokgözlülüğünü ve türk dostluğunu övüyor.[397]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, Denys Cochin'e cevaben, Pierre Loti'nin Fransız mahreçli İstanbul istatistiklerini neşretti. Buna göre Türk nüfus 700.000, Rum nüfus 180.000'dir.[398]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor:

> 18 Haziran 1919 tarihli diğer bir haberde, Türk delegasyonunun Fransa'ya gelişinin ardından, Türkiye'nin geleceği ile ilgili uzun bir değerlendirme yapılmıştır. Habere göre, Versailes ve Saint Germain'den sonra bir konferansın da Vaucresson'da Türkiye'nin geleceğini tayin etmek üzere toplanacaktı. Türk delegelerinin konferansa davet edilmeleri, mantıksal olarak, büyük devletlerin veya bu devletlerden bazılarının Türkiye ismini taşıyan bağımsız bir devletin korunmasını düşündükleri anlamına geliyordu. Eğer öyle değilse, Sadrazam ve Osmanlı liberal partisinin başkanı olan Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Türk delegasyonunun Fransa'da bulunması anlamsızdı. Türkiye, Enver Bey'in Ekim 1914'te Almanya'nın yanında savaşa girmesinin ardından sayısız iniş çıkışlar yaşamıştı. Aynı yılın Kasım ayında, Guildhall'da İngiliz başbakanının ilan edildiği geleneksel toplantıda Bay Asquith, dış politika ile ilgili olarak, artık Türk İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ve belki de Asya'daki varlığına son verme zamanı geldiğini ifade etmişti. Bu açıklamayla ilişkili olarak 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli antlaşmalar imzalamışlardı. Aynı yıl imzalanan Londra Antlaşması'nda Antalya dâhil olmak üzere neredeyse bütün Güney Küçük Asya sahil şeridinde İtalya'nın hakları tanınmıştı. Bolşevik devrimiyle büyük müttefik Rusya savaştan çekilmiş ve Türkiye'nin paylaşılması ve İstanbul'un durumu yeniden belirlenmiştir. Aynı yılın Ocak ayında Lloyd George, Türk ırkının yaşadığı topraklarda, başkentinin İstanbul olacağı bir Türk imparatorluğunun varlığına kimsenin karşı çıkmayacağını deklare etmişti. Ermenistan, Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin konusunda ise bu bölgelerin Türkiye'den ayrılması gerektiğini belirten Lloyd George, yeni Türk devletinin sınırlarını Anadolu'yla sınırlandırmıştı.
>
> Aynı zamanda, Lloyd George, son olarak, Akdeniz'den Karadeniz'e geçişin uluslararasılaştırılması zorunluluğunun İstanbul'un Türkiye'ye verilmesiyle değerini kaybettiğini açıklamıştı. Daha sonraları, İstanbul'un Milletler Cemiyeti'nin denetiminde ve Amerika'nın himayesine verilmesi görüşü ilk kez gündeme

[396] FO, 371/4227, 96973; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 383, dipnot 180.
[397] Londradaki Yunan Büyükelçiliği arşivi; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 58-59, dipnot 1.
[398] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 116.

gelmişti. Ancak İngilizler, konferansta Hint delegasyonunun *"Türkler İstanbul'dan kovulursa bütün İslam dünyasında büyük tepki doğar"* açıklamalarının ardından, Kuzey Amerikalıların İstanbul'daki varlıklarını istemeyecekti. Boğazların uluslararasılaştırılması konusunda herkes hemfikirdi ve bu durum Avrupa'da bir Türk imparatorluğunun korunması ihtiyacıyla da uyumluydu. Bu nedenle, Avrupa ve Anadolu'da kalacak olan bütün Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin denetiminde Sultan'ın yönetimine bırakılması düşünüldü. Ancak bu sonu belirsiz çözümü destekleyenler günden güne azalmıştı. *The Times* gazetesi, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının, dünya barışı için oldukça önemli noktalar olduğunu ve Milletler Cemiyeti dışında bir güç tarafından yönetilmemesi gerektiğini ifade ediyordu. Kuzey Amerikalı büyük gazeteci Bay Simonds, İstanbul'un Milletler Cemiyeti'nin konferanslarını gerçekleştireceği ve kuvvetlerinin genel üssü olarak kullanacağı başkenti olmayacak olmasının kendisine ıstırap verdiğini dile getiriyordu. Bu fikir, her halükarda, antlaşmanın Cemiyetin sadece manevi bir güç olacağı, topraklarının olmayacağı ve daima bir manda temsilcisi aracılığıyla faaliyet göstereceği ön maddeleriyle çelişkiliydi.

Avrupa Türkiye'si sorunu, neticede Cemiyetin hangi üyesini mandacı olarak görevlendireceğine kadar indirgendi. Tarihsel bağlar açısından bu görevi üstlenmesi gereken Yunanistan'dı, ancak gerek zayıflığı ve gerekse Bulgaristan'la olan düşmanlığı nedeniyle Yunanistan görevlendirilemezdi. Üç muzaffer Avrupa gücü olan İngiltere, Fransa ve İtalya'dan herhangi biri, diğer ikisinin ve zaman içerisinde de Rusya'nın düşmanlığını kazanacaktı. Geriye sadece Birleşik Devletler kalıyordu ve Kuzey Amerikalılar, muhtemelen Avrupa'dan şüphe ettiklerinden dolayı bu çözüme hevesli görünmüyorlardı. Birleşik Devletler, Paris Konferansı kararlarına göre yeni bağımsız Ermenistan'ın kısa süreli hamiliği konusunda da cevap verecekti. Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'da yeni bir Arap imparatorluğu kurulacak ve İngiltere'nin yüksek himayesi altında Hicaz Emiri tarafından yönetilecekti. İzmir ve çevresi Yunanistan'a, Antalya Körfezi'ndeki topraklar da İtalya'ya ve İskenderun Körfezi Fransa'ya bırakılacaktı.

Yeni Türkiye'nin kurulması için bir tek Anadolu kalıyordu. Bu çok azdı ancak Damat Ferit Paşa, *Le Petit Parisien* gazetesine verdiği bir demeçte, mağlup biri olarak konuşmuş ve kendilerine bırakılanı kabul edeceğini belirtmişti. Türk heyetinin başkanı, deklarasyonlarında, yeni Türkiye için Fransız himayesini talep etmişti. Fransa'nın böyle bir pazarlık yapması pek muhtemel değildi. Hepsinden öte, Anadolu'nun Fransız etki alanı olması daha doğruydu. Eski Türkiye'de uygulanan Alman nüfuz politikası göz önüne alındığında, Fransa'nın Avrupa ekonomisindeki çıkarlarının %90'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndaydı. Bu imparatorluğun paylaşılmasında, Fransa, tazminat olarak daha fazla hak sahibiydi.[399]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi muhabiri Londra'ya bildiriyor: (i) *İzmir'in işgalinden beri*dir *İttihat ve Terakki* Cemiyeti *yeniden canlandı*; (ii) *Hindistan, Mısır ve Afganistan'daki olaylar İslâmcılığı güçlendirdi*; (iii) *İttihat ve Terakki'nin denizden ya da Odesa'dan, mültecilerle gelen Bolşevik ajanlarıyla temasta olduğu muhakkak*tır.[400]

Hüseyin Rauf (Orbay) ve Ali Fuad (Cebesoy) *Sungurlu-Çorum-Merzifon* tarikiyle Havza'nın *birkaç kilometre cenubundaki değirmenlere muvasalat* ettiler. *Havza kasabası Fransızların işgalinde bulunduğu cihetle kasabaya girmeyerek Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla irtibat tesisi ve mülâkat mahallini tesbit etmek üzere* Ali Fuad'ın yaveri İdris Çora, Havza'ya gönderildi. İdris Çora, Havza'daki telgraf müdürünün yardımıyla Mustafa Kemal'in Amasya'daki karargâhıyla irtibat kurdu ve Mustafa Kemal'in ikiliyi orada beklediği bildirildi. Hüseyin Rauf ve Ali Fuad, değirmen mevkiinde konakladılar.[401]

19 Haziran 1919. Başmurahhas Sadrazam Damad Ferid Paşa, Fransız Başvekil Clemanceau'ya tevdi edilmesi üzere Paris Sulh Konferansı Katib-i Umumisi Dudasta'ya nota verdi: *….kabulü zarurî tek hal çaresi; hiç şüphe yok ki, İzmir'in işgali meselesinde Yunanlılar tarafından işgal edilen toprakların kâmilen*

[399] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 89-91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[400] The Times, 1 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 374.
[401] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıralarım*, 1953, s. 70.

ve nihâî olarak sür'atle boşaltılmasına intizâren Yunanistan'ı, Paris Konferansının işaret ettiği hudutlar içine geri çevirmektir.[402]

> [..] Fransız albay'ı Mougin, Dörtler konferansında Türkiye'nin bir kaç bölgeye bölündüğünü ve her bölgenin bir yabancı devlete bırakıldığını açıklamış ve eğer bu hal istenmiyorsa o takdirde bir "Fransız mandasının taleb edilmesinin" lâzım geldiğini söylemişti.[403]

22 Haziran 1919. 3'üncü Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, müstafî Bahriye Miralayı Hüseyin Rauf (Orbay), 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) Amasya'daki gizli içtimaları neticesinde "Amasya Mukarreratı"nı tanzim ettiler. Kararlar, cunta mensublarına mahsusen "tamim" edildi.[404]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Venizelos Fransız Akademisine yabancı üye seçil*miş ve *"Hellenizmden başka hiç bir ulus Fransa'ya daha fazla borçlu değildir, hellenizm ezilmekte iken kurtulmak için en iyi desteği Fransa'dan buldu" vs. şeklinde bir konuşma yapmıştır*.[405]

23 Haziran 1919. İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi, Sadrazam Paşa'nın beyanatını neşretti: *Ben ve bütün heyet-i murahhasa Fransız muhibbidir*. *Benim vazifem, burada bulunuşum Düvel-i Mütelife ve bilhassa aramızda unutulmaz, ebedi hatıralar bulunan Fransa ile münasebatımızı teshil edecektir…*[406]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e rapor gönderdi. *Osmanlı Hükümeti; İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine gönderdiği bir notada; Yunan kuvvetlerinin işgal ettiği yerlerde gerçekleştirdikleri zulme dikkat çektimektedir. Benzer iddialar, Hükümet'in İspanya İstanbul Temsilciliği'ne yönlendirdiği protesto telgraflarında da yer almaktadır. Elçi, farklı yerin işgalini aktaran farklı kaynakların da birebir aynı versiyonu yansıtmasını oldukça önemli bulmaktadır. Buna göre işgal kuvvetlerine eşlik eden Rumlar tarafından, "tıpkı önceden ayarlanmış bir işaret gibi", ateş açılmakta, bunu öldürme, zulüm ve yağmalar takip etmektedir. Elçi Servert, Selanik Birliği'ne bağlı Fransız subaylarının hiçbirinin, çocukluklarında antik Helen tarihi çalışmalarıyla Yunanistan hakkında edindikleri olumlu düşünceyi artık korumadıklarını belirtmektedir. Tam tersine hepsi, Fransa'da Yunanlılara karşı hatalı bir şekilde yerleşmiş olan sempatiyi yıkmak ve bu noktayı açıklığa kavuşturmak istemektedirler. İspanyol elçi, Fransız ordusundaki bu yaklaşımın şaşırtıcı olmadığını, zira Yunan komutan ve subayların, birliklerin gerçekleştirdiği yağma ve ihlallerine göz yumduklarını belirtmektedir. Yunan kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerdeki yerleşik Rumlar, çok daha fazla hareket özgürlüğü ve bölgeyi tanıma avantajıyla, bu tür hakaret ve suçlara katılmaktadırlar. Bu nedenle Türklerin protestolarında yansıttıkları yıkım, Yunan kuvvetlerinin, gerçekte olduğundan daha iyi savaştıkları gibi bir izlenim vermektedir*.[407]

24 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. ABD ile Fransa delegasyonu arasında sert rüzgârlar esiyor:

> 24 haziran'da toplanıldığı zaman, Henry White, Konse'ye, Başkan'ın bir telgrafını veriyor. Bunda, Amerika'nın bir Manda kabul edip etmeyeceğinin kararlaştırılabilmesi için daha çok zamana gerek duyulduğu yazılıyor ve "bu arada devletlerin Türkiye için tutumlarının ne olacağı" soruluyordu. Clemenceau, "benim bildiğim kadarıyle davletlerin tutumu beklemekten ibaret olacaktır," dedi. Kendisi, Anadolu hakkında bazı nedenlerle

[402] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 261.
[403] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 100.
[404] Kemalist tarih yazıcıları, "tamim" ifadesini yanlış anlayarak mahrem cunta kararlarının dünyaya ilân edildiğini belirtmek talihsizliğini maalesef irtikab edegelmektelerdir. Kaldı ki kamuoyuna duyurulmuş olsaydı, "Amasya Mukarreratı"nın birer suretini dönemin matbuatında çarşaf çarşaf görmemiz lazım gelirdi.
[405] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 113.
[406] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386.
[407] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 287.

görüşmek istemezken Başkan'ın düzenin korunmasını istediği ve bunu amaçladığı karşılığını verdi. Clemenceau'nun buna cevabı, Konseyin gereken tedbirleri alacağı, fakat, Yunanlılar, İtalyanlar ve Türkler savaşa tutuşurlarsa bunların savunmasını yüklenemeyeceği, çünkü sorumluluk ve hatanın kendisinde olmayacağı şeklindeydi. White, A.B.D.'nin Mandayı kabul edip etmediği hakkında bir karar vermesine kadar beklemek niyetinde olup olmadığını Clemenceau'ya sorduğunda o, sonsuz bir bekleyişe razı olmamakla birlikte şu anda kesin bir karar da veremeyeceğini bildirdi ve ekledi: "Konferansın öteki işleri izin verir vermez Türkiye anlaşması ele alınmalıdır ve şimdi söyleyebileceği şey, Konsey'in, Başkan'ın mesajını not etmesidir," dedi ve yine ekledi: "Başkan zorlukları bütünüyle ve çok iyi biliyor." Balfour, bu densizliği hemen yumuşatmaya çalıştı. Başkan'ın, kendi meclislerince, Türkiye üzerinde şimdilik bir sorumluluk yüklenmemesi için uyarılmış olması üzüntü konusudur. Bununla birlikte Konsey, düzeni korumaya çalışacaktır. Clemenceau'nun bu ve bundan önce konuşmalarının tonu oldukça sakat, olağan dışıdır. Çünkü kendisi, Amerika'dan istediğini Versay ve garanti antlaşmalarıyle elde etmiş olarak, Konferans'ı zorlayabileceği yolunda, kendi yeteneğine artan bir güven duygusu içindedir. Clemenceau görünüşe göre, Wilson ayrılınca, konseydeki meslektaşlarının kolaylıkla yola getirileceğini düşünmüş olsa gerektir. Fakat, genellikle, temmuz, Barış Konferansı'nda, ağır karışıklıklar ve sorunlar içinde geçmiştir.[408]

25 Haziran 1919. Fransız Başvekil Georges Clamenceau, İngiliz Hariciye Nâzırı Arthur Balfour tarafından kaleme alınmış olan muhtırayı Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya teslim etti[409]:

[..] Türk nereye galip sıfatiyle girmişse orayı ancak harabîye götürmüş, Türk harp esnasında kazandığını sulh zamanında feyizlendirmek kabiliyetini aslâ ve kıt'a gösterememiştir.[410] [..] Türk ırkına mensup insanlar arasında (iktisadî ve dimağî) inkılâp ve tekâmüle öncü olursanız her türlü muaveneti elde edeceksiniz.[411] Bizler, siz Türklerin yoğunlukla yaşadıkları memleketlerde medeni kanunlar dairesinde hükûmet ettiklerini görecek olursak, memnuniyetle yardım elimizi uzatacağımıza emin olabilirsiniz.[412]

İspanyol *El Dia* gazetesi: Paris Sulh Konferansı Dörtler Şurasına *Osmanlı heyeti tarafından teslim edilen notada, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması talebinin iletildiği ancak belgede Türkiye'nin fırsatını bulduğu anda İngiltere ile Mısır ve Kıbrıs Adası'nın geleceğini müzakere etmeye hazır olduğunu belirtmesinin ise bu taleple açıkça uyuşmadığı ifade edilmiştir*.[413]

26 Haziran 1919. İspanyol matbuatı: *Osmanlı heyeti, Türkiye'nin kabul edebileceği azami koşulları içeren bir nota vermiştir*.[414]

Jandarma Genel Kumandanı Miralay Ali Kemal (Sırrı), Fransız Umumi Müfettişi Miralay Foulon'a 1/24516 numaralı Fransızca mektub gönderdi:

Ateşkes imzalandığından beri, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde işlenen suçların yanı sıra oralarda meydana gelen olaylar da jandarma birimleri tarafından generale günlük verilen raporlar ile size düzenli olarak iletiliyor.

Sizin de kesinlikle fark etmiş olacağınız gibi, bu olaylarda en çok zarar görenler Türklerdir. Jandarmaların yeniden yapılanmasına ilişkin yabancı yetkililerden bizzat aldığınız raporlar, sadece adı geçen birimlerin komutanlığı tarafından bana bildirilen ve size de orijinali sunulan raporlar, olayları doğrulamaktadır.

---

[408] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 194-195. "Başkan Wilson'un White'a çektiği 25 temmuz tarihli telgraf: *İtalyanlara karşı Adriyatik ve Anadolu konusundaki tutumunuzu son derece takdir ettim*."

[409] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 261-262.

[410] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 80. Harbiye Nâzırı Ali Ferid, Fransız Başvekil Clemanceau tarafından Sadrazam Ferid Paşa'ya teslim edilmiş muhtıranın tam metnini 20 Temmuz 1919 tarihli gayet mahrem telgrafla Kâzım Karabekir'e iletmiştir. Fakat burada biz, muhtıranın özünü mündemiç cümleyi iktibasla iktifa ettik.

[411] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 46.

[412] Osman Öndeş. (2012). *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor* içinde (s. 297). İstanbul: Timaş Yayınları.

[413] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 92.

[414] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 92.

Her yerde peydahlanan Yunan çeteleri sürekli olarak Türklerin canına, malına ve gururuna zarar vermektedir. Sizin de hararetle birlikte çalışmış olduğunuz, sayı ve kalitesini bildiğiniz, yeniden yapılanan jandarma, bu özellikleri ile çatışmaların üstesinden gelmektedir. Görevini büyük bir gayret içerisinde yerine getirmektedir ve bize ulaşan son raporlardan da anlaşıldığı gibi, faaliyetlerini belli bir ölçüde elde ettikleri başarı ile de taçlandırmışlardır.

Ancak, olaylar; boyutu kontrol etmenin de ötesine ulaşarak jandarmayı bunalttığından, kaçınılmaz olarak, suç teşkil eden eylemler önlenemez bir hal almıştır.

Bu sebeple örneğin, İzmir'in işgali sırasında ve işgali takip eden günlerde, orada yaşayan Yunanlıların önceden kendiliklerine katıldığı Helen (Yunan) askerleri halka karşı ağır suçlar işlemişlerdi. Yetkililer ve Osmanlı jandarması hazırlıksızdı. Şu anda İzmir'de ve civarında bulunan bizim yetkililerimiz ve jandarmamız, hala kötü muameleye maruz kalmakta ve bunun sonucunda da görevlerini yerine getirmeleri engellenmektedir.

Size iletmekten onur duyduğum bu rapordan da anlaşılacağı gibi, işgalden dolayı, İzmir'dekinden sonra, düzenli Helen birliklerinin yerli Yunanlılarla birlikte Menemen ve Bergama kazalarında hüküm süren zalim şartlarda icra ettikleri toplu katliamlar öyle kanlı idi ki, 20. yüzyıl tarihine kara bir leke olarak geçti. Bu raporlara göre, yerli Yunanlılarca ve (düzenli) Helenlerce Menemen'de katledilen kurban sayısı, kadınlar ve çocuklar, hasta ve sakat yaşlılar dahil, bin (1000) kadar Müslüman olarak tahmin ediliyor. Kaza'nın başkan yardımcısı ve bölge yetkililerinin pek çoğu, hiçbir neden göstermeksizin, tiksindirici bir şekilde katledildiler.

Her bölgeden aldığım raporlara göre, Kaza'da bu sorunu yaşayan ve nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan yaklaşık seksen bin (80.000) Türk, canı ve şerefini kurtarabilmek ve dindaşları ile aynı akıbeti paylaşmamak için, köylerini, evlerini, tarlalarını, mallarını ve hatta çok küçük yaştaki çocuklarını dahi terk ederek, başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Hoşgörüsü ve insani konulardaki hassasiyeti oldukça iyi bilinen Avrupalı ve Amerikan uluslarının; insan ırkının bir parçasını oluşturan bu bedbaht ve masum insanların bu şekilde, sürekli olarak, vahşice muamele görmelerine, mülkiyetlerinin yağmalanmasına ve şereflerinin lekelenmesine izin vermeyeceklerine kesinlikle kaniyim.

İtilaf güçlerinin kararı ile İzmir'i işgal şerefine nail olan Helenler tarafından işlenen, gün be gün daha da artacağına hiç şüphe olmayan cinayetler, Avrupa ve Amerikan uluslarının hükümetlerinin dikkatine tüm detayları ile sunulabilseydi, büyük bir ölçüde bastırılabilir ve yetkilileri de cezalandırılabilirdi. Aslında, bu cinayetleri engellemek için tüm kurnazlıkların onların dikkatine sunulduğu konusunda eminim. Sizin her gün kendini yeniden gösteren alicenaplığınıza başvuruyorum ve mutsuz halkımı bu katlanılmaz faciadan kurtarmak üzere, gark oldukları cinayetlere dünyanın kaderini elinde tutan etkili şahsiyetlerin dikkatini çekmenizi ve uygar dünyayı; Türklerin ve Müslümanların bir koyun gibi katledilerek, varlıklarının, mülkiyetlerinin ve şereflerinin yok edildiği konusunda bilgilendirmenizi diliyorum.

Sizin merhametli müdahaleniz; her ulus gibi varlığını sürdürme hakkına sahip olan bu insanları mutsuz eden bu haksızlığa bir son verir. Ben, her ne kadar, halkın canını, malını ve şerefini korumakla görevli bir organizasyonun başında bulunuyor olsam da, bu görevi maalesef tam anlamıyla yerine getiremiyorum. Bu yüzden, halkımın her gün dökülen masum kanını görmekten duyduğum derin üzüntüyü yüce insani hassasiyetinizle derinden paylaşacağınıza ve ricamı dikkate alacağınıza eminim.

Kanayan kalbinde size derin bir umut besleyen, kendisini korumak ve savunmak adına atmaktan şüphe duymayacağınız adımların sonucunu büyük bir sabırla bekleyen Türk halkı, şanlı tarihine adınızı altın harflerle yazmaya hazırdır.

Minnettarlığımın kabulünü saygılarımla rica ederim.

Jandarma Genel Kumandanı Albay Ali Kemal[415]

[415] Mina Alacalı & Kemal Sağlam. (2013, Mayıs 16). Halk ve jandarma kötü muameleye uğruyor!. *Yeni Asır* yeniasir.com.tr adresinden 19 Şubat 2025 tarihinde temin edilmiştir.

27 Haziran 1919. Hürriyet ve İtilaf Fırkası reislerinden Miralay Sadık (ki İngiliz ajanıdır) beyanname neşretti. *Son günlerde bazı mütalaalar ve özellikle "kabine reisinin ifadat-ı vakıası" üzerine, hükümetin fırka ile hiçbir ilişkisi kalmadığını duyuru*yor. Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesi ile *fırkanın "akaid ve esasatı idariyesi" bağdaşmıyor*.[416]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Collaro, 27 Haziran tarihli raporunda dağlara çekilmiş olan Osman Ağa'yı dağdan indirmek için yapılan ikna çalışmalarından bahsetmektedir. Raporun başında Collaro, dağlarda kendisine yer tutmuş olan Osman Ağa'nın buradan inmesi için yapılan girişimlerin işe yaramadığını yazmaktadır. Collaro, Osman Ağa'nın şehirde bulunan İngiliz Müfettiş Hatchison'a mevcut Türk yöneticilerine güvenmediğini ve eğer kendisi üzerine gelirlerse çetesiyle birlikte kanlı olaylara imza atacağı tehdidinde bulunduğunu kaydetmektedir. Collaro, Osman Ağa'nın ikna edilmesi için birkaç yöntemden bahsetmektedir. Bunlardan biri Hatchison'un tercümanını, Osman Ağa'nın kardeşi ve birkaç gençle birlikte Giresun kazasına yakın dağların eteklerinde bulunan bir evde oturan Osman Ağa'ya gönderme düşüncesidir. Bahsedilen kişiler Osman Ağa'nın yanına gitmişlerse de Osman Ağa yapılan telkinlere kulak asmamıştır. Osman Ağa, yanına gelenlere Hatchison'a daha önce gönderdiği mektupta söyleyeceklerini söylediğini ifade ederek olayların seyrinin nasıl olacağını takip edeceğini bildirmiştir. Collaro, Osman Ağa'nın bu ret cevabında Metropolit Lavrantios'un etkisinin olduğunu yazmaktadır. Nitekim Lavrantios kazadaki düşmanlarına karşı tek dayanağı olan Osman Ağa'yı kaybetmek istemiyordu. Collaro'ya göre Osman Ağa durumundan hiç memnun değildi. Ancak kişisel düşmanlarından korktuğu için dağlarda kendisini daha güvende hissediyordu. Collaro, Osman Ağa'nın teslim alınması ile ilgili ikinci planın devreye sokulması için valiye yapmacıktan bir genel af çıkarmasını ve böylece Osman Ağa'nın Rum köylerini koruması ve düzeni sağlaması koşuluyla serbest bırakılmasını önermiştir.[417]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi yazıyor. Fransız *Journal des Debats gazetesinde "Türk Meselesi" başlığıyla yayınlanan baş makalede, Amerika'nın Türkiye'de manda tesisini mutasavver olmadığını çünkü bu hal bir Avrupa politikası takibi demek olacağını, halbuki Amerika efkâr-ı umumiyesinin buna karşı olduğunu beyan eylemekte, daha sonra sözü İngiliz mandası meselesine getirerek Londra'daki rical-i siyasiyenin böyle bir vazife deruhte etmeyi istemediğini, Fransa ve İtalya'nın da doğuracağı uluslararası anlaşmazlıklar sebebiyle Türkiye'de manda vazifesine karşı olduğunu söylemekteydi. Makalede bu kadar mühim bir vazifenin küçük hükümetlere verilemeyeceğine de dikkat çekiliyor*.[418]

28 Haziran 1919. Mütarekeden (11 Kasım 1918) yaklaşık 7 ay sonra, İtilâf Devletleri ile Almanya *Versailles Andlaşması*nı imzaladı. Buna göre Almanya, (i) Asya'daki, Afrika'daki ve Okyanusya'daki sömürgelerini kaybetti; (ii) 75.000 km^2 araziyi İtilâf Devletlerine terk etti; (iii) nehirlerinin beynelmilel hâle getirilmesini kabul etti; (iv) ordu mevcudunun 100.000 neferle sınırlandırılmasını kabul etti; (v) harb tazminatını ödeyinceye değin Ren mıntıkasını rehin bıraktı; (vi) Cemiyet-i Akvam'ın tasdiki olmaksızın Avusturya ile birleşmeyeceğini taahhüt etti.[419]

Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekil Clemenceau, Yüksek Konsey namına, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya cevabî muhtıra tevdi etti. Muhtırada, *Osmanlı muhtıralarının Türkiye dışında bazı çıkarları ve hemen çözümü imkânsız olan uluslararası sorunları ortaya çıkardığı, bundan ötürü bir gecikme*

---

[416] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386-387. Miralay Sadık, "harbiye nazırı olmak istemiş, Damat Ferit bunu kabul etmeyince, âyanlığa göz dikmiş. Mustafa Sabri sadrazam kaymakamı olarak Padişah'a bunu telkin etmek istemiş, fakat o yanaşmayınca, Meclis-i Vükela'ya memurluğu için irade çıkartmış. Bu sefer Sadık Bey, âyan olamadığı için bu atamaya itirazla 'kabaca' istifa etmiş."

[417] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343.

[418] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 92.

[419] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 1, s. 350.

olacağından, Türk hükümetinin dileği üzerine gönderilen Türk heyetinin Paris'te daha uzun kalmasından "hiçbir yarar" elde edilemeyeceği bununla birlikte *yeni fikir alışverişinin yararlı olacağı zamanda, Konsey üyesi devletlerin bunun en uygun nasıl yapılacağını kararlaştırmak için Türk hükümetiyle temas edecekleri* bildiriliyor.[420]

> **28 haziranda, artık Versay Antlaşması imzalanarak Konferans'ın büyük işi tamamlanmış olduğundan Türk delegasyonuna, soğuk (birkaç kelime ile) Paris'te bekleyerek boşuna zaman kaybettikleri, Konferans'ın bir süre daha Türkiye ile anlaşma konusunu ele alamayacağı ve konseyin uğraşacağı Türkiye'den başka konuların da bulunduğunu söylemiş, delegasyonun ülkesine dönmesi öğütlenmiştir.** Türkiye ile savaş durumunun sürdürülmesi de doğru ve mantıkî değildir. Başkan da Amerika'ya dönme hazırlığındadır. Bu bakımdan, Konsey, anlaşmanın alacağı son biçimi, Amerika'nın nerede Mandaterlik kabul edeceğini bildireceği zamana bırakılmak üzere, Türkiye'ye verilecek sınırlar konusunu da kapsayacak biçimde barış şartları belirtilsin, dedi. Wilson bu öneriyi kabul etti ve şunu ileri sürdü: Türkiye, kaybettiği topraklardan Barış Antlaşması'yle çıkarılmış İtilâf Devletleri'nce Barış Antlaşması'nda belirtilecek şartları önceden kabul etmiş olsun. Wilson, o andaki görüşüyle, "bir Manda kabul etmek uygun değildir, hatalıdır; fakat devletlerdem birinin orada *sağlam bir eli* bulunması doğrudur," diyordu. İstanbul ve Boğazlar tarafsız bir yönetime bırakılmalıydı; şimdi bunlar İtilâf Devletleri'nin işgalindeydi ve Sultan, İstanbul'dan çıkarılacaktı.[421]

İspanyol *El Dia* gazetesi: Bâb-ı Âlî Murahhas Heyetinin *sunduğu notaya karşılık Dörtler Konseyi, kendilerine Clemenceau imzalı bir cevap göndermiştir*. *Cevapta Türk heyetinin taleplerinin reddedildiği belirtilmiştir. Türkiye'nin kendisine bağlı olan ülkeler üzerindeki tarihsel ve dini yönetim haklarının tamamının aşağılayıcı bir şekilde reddedildiğinin ifade edildiği haberde, Clemenceau'nun şu sözlerine yer verilmiştir: "Sultan, ülkesinin heyetine heyete, kendilerini ülkesinin yoğun ekonomik ve entelektüel kültürün gelişimine adamalarını ifade etmiştir. Hiçbir değişiklik daha basit ve sansasyonel olamaz. Eğer Damat Ferit Paşa, Türkler arasındaki bu önemli devrim girişimini üstlenirse kendisine yapabileceğimiz tüm yardımı yapmaya hazırız."*[422]

29 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor:

> [..] yeniden tartışmalar oldu. Bu tartışmaların başında İtalyanların Anadolu'da giriştikleri hareketin etkileri olmak üzere İtilâf Devletleri'nin karşılaştıkları zorluklar, Türklerin İstanbul'dan da yoksun bırakılmalarına Konferans'ın karar vermesinin gerekip gerekmediğiydi. Bir sonuca varılamadı. Wilson, Amerika'ya geri dönmemeye karar verdi. Senatoya, İtalya elini kolunu bağlamazsa kendilerine barışın yeniden kurulduğunu müjdeleyen anlaşma olacağını bildirecekti. Konsey'de tartışmalar sürdü, fakat İstanbul sorunuyle Anadolu'daki Yunan ve İtalyan eylemlerine, Amerika'nın Türkiye'de Ermenistan ya da İstanbul için bir Mandaterlik kabul etmedikçe çözüm yolu bulunamayacağı kanısına varıldı. Her şeyden önce, şehrin statüsü, kuşkusuz onu denetleyecek devlete bağlı olacaktı. Bunun anlamı, Orta Doğu'da devletler arasındaki bütün dengenin altüst olacağıydı. Bu denetimi Amerika kendi üzerine alırsa ya da düşündüğü gibi, Avrupalılar arası politikaya yönelinirse, şehir, tarafsızlaştırılacak, bir sorun da kalmayacaktır. Fakat, bu denetim, devletlerden birine verilecekse o zaman denetimin yetki ve sınırları çok büyük bir dikkatle yeniden çizilmesi, aynı zamanda Orta Doğu'nun öteki denetim alanlarında da yeniden bir dağıtıma gidilmesi gerekecektir. İkincisi, Manda sorunu çözülünceye kadar Anadolu'daki işgal kuwetleri, olduğu gibi kalmalı, anlaşma imza edilince de bu birlikler çekilmelidir. Bu nedenle Amerika'nın bir Mandaterlik kabul edip etmeyeceğini bildirmesine kadar Türkiye antlaşmasının geciktirilmesi resmen onaylandı.[423]

---

[420] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 645-647; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 415-416. "Meşhur *Yunan Çocuğu* şiirinin ilk mısraları [Nereden Türkler geçmişsa orada harabiyet ve yas vardır], Clémenceau'nun Damad Ferid'e gönderdiği ve Le Temps Gazetesinin 28 Haziran 1919 tarihli nüshasında çıkan mektubunda bulunmaktadır." Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 44, dipnot 25.

[421] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 191-192.

[422] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 92.

[423] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 192.

30 Haziran 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

Collaro raporunda İzmir'in işgali sonrası Osman Ağa'nın tutumundan şöyle bahsetmektedir:

> "Yunan bayrağı çekilmiş Dafne vapuru terhis edilmiş askerleri Giresun'a getirmek için limana demirlemişti. Osman Ağa geminin kaptanını gemiden aldırtıp yanına getirtmiştir. İzmir'in işgal edilmesinden ve Yunanların orada Müslümanlara yaptıkları zulümlerden dolayı kaptana ağır hakaretler etmiş ve ona tekme atarak yanından kovmuştur. Osman Ağa kayıkçılara emrederek onu gemiye götürmesini ve bu hizmet karşılığı ondan 20 lira almasını emretmiştir."

Collaro, söz konusu raporda Osman Ağa'nın faaliyetlerini anlatmaya devam etmiştir. Buna göre 23 Haziran'da İtalyan kruvazörü *Etara* Giresun limanına yanaşmıştır. Osman Ağa geminin İngilizlere ait olduğunu düşünerek onları karaya asker çıkarmaması için 200 kişilik çetesine tam tekmil sahilde mevzilenme emrini vermiştir. Osman Ağa gelen geminin İtalyan gemisi olduğunu fark edince askerlerin karaya çıkmasına ve şehri gezmesine izin vermiştir. Aynı raporda İzmir'in işgalinden sonra Osman Ağa'nın Giresun'daki Rumları pasif hale getirmek için birtakım girişimlerde bulunduğunu anlamaktayız. Buna göre 25 Haziran'da Osman Ağa Rum tüccarların depolarında ve mağazalarında bulunan şarap ve ispirtolu içkilerin tamamına el koymuştur. 28 Haziran'da Giresun Belediyesi ana caddeleri genişletmek bahanesiyle dükkânları yıkmaya başlamıştı. Bu nedenle Rumlara ait yirmiye yakın dükkân yıkılmıştır. O günlerde İstanbul'dan Batum'a gitmekte olan Yunan *Filiya* motorlusu su ve yakıt ihtiyacını karşılamak için Giresun'a uğradığında Osman Ağa'nın adamları tarafından motorluya el konulmuştur. Osman Ağa Yunanistan ile savaş halinde olduklarını bu yüzden motorluya el koyma hakları olduğunu söylemiştir. Telgraf irtibatı kesik olduğundan kaptan durumu İstanbul'da Yüksek Komiserliğe bildirememiştir. Collaro raporunda İstanbul ile telgraf bağlantısının kesik olduğunu Fransızca ve Türkçe postaların sansürlendiğini, Ermenice ve Yunanca postalara ise el konulduğunu belirtmektedir.[424]

Collaro, 30 Haziran tarihli başka bir *raporunda Osman Ağa'nın Karahisar'da yaptığı faaliyetlerinden bahsetmektedir. Collaro raporunda Karahisar'dan gelen yolculardan aldığı haberlere göre Osman Ağa Karahisar'da bulunan Hristiyan köylere girip burada çete faaliyetleri yapmaktadır. Raporda Osman Ağa'nın Karahisar'ın merkezine girip orada bulunan Hristiyan halkın meydana toplanması için çağrı yapmıştır. Osman Ağa toplanan yaklaşık 60 kişiye ülke savunması için en az 300 Türk lirası vergi ödemek zorunda olduklarını söylemiştir. Hristiyanlar bunun üzerine hoşnutsuzluklarını dile getirmeye çalışmaları üzerine Osman Ağa hepsini hapse atmıştır. Bunun üzerine Gümüşhane Metropoliti Gervasios, Osman Ağa'yı bulup olaya müdahale etmek istedi ise de bu sefer Osman Ağa metropoliti 500 altın lira ödemek zorunda bırakmıştır. Collaro'ya göre Osman Ağa iki gün boyunca Karahisar'da Hristiyanlardan 16 bin altın lira toplanmıştır. Metropolit altın lirası olmadığı için 2 bin kâğıt para vermiştir. Parasını tamamlamayan kişiler ise çek vermek zorunda kalmışlardı.*[425]

Haziran 1919. *İstanbul'daki Fransız erkânı Haziran 1919'dan itibaren Anadolu'daki direniş teşkilatları ile yer yer temas kurmuş ve desteklerini sözlü olarak ifade etmişlerdi*.[426]

2 Temmuz 1919. Fransız Başvekil Clemenceau, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya zata mahsus mahrem mektub gönderdi. Clemenceau, *müttefiklerin kendi aralarındaki ihtilâflardan şikâyet* ediyor.[427] Diğer

---

[424] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/5; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 339-340.

[425] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/48; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343-344.

[426] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 98.

[427] Sadrazam Paşa, Clemenceau'dan evvel itimad kesbetmeyen güya Türk dostu Pierre Loti'den de bir mektub almıştı fakat onu "Şair ruhu çocuk gibidir. Kaş yapayım derken göz çıkarır. Onları siyasete karıştırmağa gelmez." diyerek cevabsız bırakmıştı. Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal'in iktidara gelmesiyle yurtdışına

bir deyişle, Clemenceau, 28 Haziran'da Sadrazam Paşa'ya tevdi edilen Yüksek Konsey muhtırasının esasen ihtilaflı olduğunu mahremane bildiriyor. Mezkûr muhtıra, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour tarafından kaleme alınmıştı.[428]

Fransa Millî Meclisinde bir milletvekili: *Asya Türkiye'sinde muzaffer ülkemizin nüfuzu aydan aya azalıyor*.[429]

Suriye Genel Kongresi içtima ediyor:

> [Faysal] Şam'a gelir gelmez ileri gelenleri şehir alanında toplantıya çağırdı. Onlara, Paris'te olan bitenler hakkında umut verici bilgiler verdikten sonra büyük devletlerle yapılan görüşmelerde kendi payını anlattı. Faysal, kendi politikasının iki ilkeye dayandığını söylüyordu: Arap ülkeleri Avrupa devletleri tarafından paylaşılmamalıdır. Her ne kadar, Arap ulusu, tek bir varlık ise de zaman, bütün Arabistan için tek bir Arap devleti kurmaya elverişli değildir. Hicaz, Mezopotamya ve Suriye, benzeri, fakat ayrı bünyelere sahip olarak, ayrı ayrı devletler olmalıdır. Avrupa uluslarının Arap isteklerinin kabulünü benimsediklerini bildirerek bu toplantınında kendi politikası[nın] onaylamasını istedi. Bu istek, açıkça kabul edildi. Arap ulusal duyguları böylece güvene kavuşturulduktan sonra Faysal, derhal Barış Konferansında ve özellikle Amerikalılar üzerinde etkili olacak biçimde Arap kamuoyunu hazırlamaya, örgütlemeye koyuldu. Bir ulusal kamutay toplanması eğilim ve davranışlarını kamçıladı. Bu davranışlar, gizli Arap örgütü El Fetih'in, artık daha fazla gizli kalamayacak olan programınıı açıklamak için kurmuş olduğu Arap Bağımsızlık Partisi'nin gözetim ve yönetiminde, kamuoyundan büyük bir destek kazandı. Seçimler, derhal yapıldı* ve Kamutay, Suriye Genel Kongresi adıyla toplandı. Kongreye yalnız Arapların yönetiminde olan yerlerden değil, İngiliz ve Fransız bölgelerinden gelen delegeler de katıldı. Oturum 2 temmuz'da açıldı. Kongreye Fransız bölgesinden katılacak delegelere güçlükler çıkarılmışsa da bu zorluklar, Kongre'de beklenenlerin hepsine uygulanamadı ve Kongre'nin bütün Suriye adına söz söyleme hakkını, bütün Suriye halkını temsil ettiği tezini desteklemeye yetecek kadarı, Şam'a gelebildi.[430]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir:

> Temmuz/2 de bir Fransız miralayı Erivandan geldi. Despiyer ismindeki bu zat ziyaretime geldi. Nazik ve zeki. İtalyanların 3/Temmuzda Batuma çıkacaklarını söyledi. Gûya İngilizler çekileceğinden Kafkasyayı İtalyanlar işgal edecekmiş. Kendisi yarın Trabzon tarikile Fransaya gidiyor. Millî kararımızı ve pek kuvvetli olduğumuzu lâzımı gibi bu zata da anlattım. Dedim: "Adalet, adalet ise Türkiye yaşayacaktır. Adalet kuvvet ise yine Türkiye yaşayacaktır.". Lehimize Parista bizzat çalışacağını vaadetti.[431]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi birinci sayfasından. *Venizelos, Versailles antlaşmasının imza töreninden dönerken, 1870'lerde Prusya'ya karşı mücadeleleriyle ün salan Fransız Devlet adamı Gambetta'nın mezarını ziyaretle, "bir gün mutlaka gerçekleşen adaletin saati nihayet geldi" ibaresini taşıyan bir*

çıkacaktır ve bu iki mektubu "kendini müdafaa maksadıyla dahi olsa son nefesine kadar ifşa" etmeyecektir. "Bu her iki mektup Damat Ferid'in Cenubî Fransa'nın Manton şehrinde vefatı esnasında muhafazasını o zaman henüz hayatta bulunan Vahîddin'e vasiyet ettiği birçok vesikaları ve siyasî evrakı arasındadır. Damat Ferid, bu evrak ile birlikte Vahîddin'e bastırılması ricasıyla kendi tarafından yazılmış *Türk Tarihi* isimli dört ciltlik eserinin müsveddelerini de emanet etmişti. Halen bütün bu vesikalar Damat'ın üvey oğlu ve Mediha Sultan'ın mahdumu Prens Sami Bey'de mahfuz bulunmaktadır." Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 285.

428 FO, 371/4215, 107041; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418.

429 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 3 Juliet 1919, p. 3168; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 104.

* "Dar anlamıyla bu doğrudur. Fakat gerçekte genel seçim yapılmamıştır. Kongre üyeleri, savaştan evvel, anayasaya göre, Türk parlamentosunun son dönem seçiminde atanmış olan seçmenler tarafından seçilmişlerdi. (İkinci müntehipler tarafından demek istiyor.)" (Evans, 1972, s. 151, dipnot 1).

430 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 151.

431 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 56). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

çelenk bırakmıştır. Joseph Reinach, "bu kadar asîl, bu kadar nazik bir davranışı okuyucularımıza duyurmaktan memnunuz… Yunanistan için de yakında adaletin saati gelecektir" diye yazmıştır.[432]

3 Temmuz 1919. *Lansing, Amerikan delegelerinin başına geçtikten kısa bir süre sonra, Clemenceau'yu kızdırdı. 3 temmuz'da, İtalyan delegesi Titoni, İtalyan birlikleri tarafından işgal altında tutulan bölgelerde kömür konusunu dile getirdi.* ***İtalya'nın, Anadolu'nun kendi işgal bölgelerinde egemenlik istemediğini, fakat Ereğli'de bazı kömür madenlerinde ve Van petrol kuyularında imtiyaz isteklerini ortaya attı.*** *Lansing, kömür madenleri konusunda İtalyan arzularına yakınlık duymakla birlikte, "Ermeniler fakir olduklarından petrol kaynaklarından yoksun bırakılmamalı ve bu kaynaklar İtalyanlar tarafından alınmamalıdır," dedi.* ***Clemenceau, Fransızların Ereğli'de imtiyazları bulunduğunu, İtalyanların, kendi alanlarına el atmak istediğini söyledi.*** *Lansing, İtalya'nın herhangi bir kömür madenine sahip olup olmadığını sordu; "hayır" karşılığını aldı. Lansing; daha sonra Clemenceau'ya aynı soruyu yöneltti. Clemenceau, "Fransa'nın hangi madene sahip olduğunu şüphesiz Lansing de bilir" cevabını verdi. Lansing, "bu şartlar altında İtalya da kömür madenleri imtiyazına sahip olmalıdır," dedi. Bunun üzerine toplantı kritik noktasına ulaşmıştı. Clemenceau, bir çeşit sinirlilik, kızgınlık ve ağır bir sertlik içinde, kendi ulusunun haklarını pazarlık konusu yapamayacağını söyledi*.[433]

4 Temmuz 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris'den mufarakat etti.[434] Fransa, Sadrazam Paşa'ya geliş yolunda gösterdiği ihtimamı avdet tarikinde göstermiyor.[435]

İstanbul'daki İTC gizli vekil örgütü Karakol Cemiyeti idarecisi İttihadçı Kara Vasıf, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi. *İstanbul'daki Fransız temsilcilerin yaklaşık bir aydır Türklere karşı olumlu bir tutum geliştirmeye başladıklarını ifade ediyor. Karakol Cemiyeti'nin elde ettiği gizli bilgilere göre İstanbul'daki Fransız yetkililer, Paris'e gönderdikleri raporlarda "Anadolu harekâtı millidir ve bunun başına enerjik [. . .] Mustafa Kemal geçmiştir" diyorlar*.[436]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Mustafa Kemal'in "isyanını" ve Ali Kemal'in ona karşı alınacak tedbirler konusunda anlaşmaya varılamadığı için istifa ettiğini bildiren küçük bir haber* neşretti.[437]

5 Temmuz 1919. İspanyol matbuatı yazıyor. *Ermeni Patriği Zaven imzalı ve Paris'teki Ermeni heyetine gönderilen yazışmaya göre, "eski Bahriye Nazırı Rauf Beyle birlikte Anadolu'nun hâlihazırdaki sahibi eski Doğu Orduları Müfettişi Mustafa Kemal, kuvvetlerini Erzurum'da toplamış ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne saldırmaya hazırlanıyor. Geniş askeri kaynakları olan bu asker ve milisler, Kafkasya'dan Ermenileri atmayı ve böylece Ermenistan devleti oluşturulmasını imkânsız hale getirmeyi amaçlıyor. Tehdit çok ciddi ve müdahale bekleniyor."*[438]

7 Temmuz 1919. *Clemenceau şöyle diyor: "İtalyan basını Fransa ve İngiltere'ye saldırmakta devam ediyordu... Fransız elçisi M. Nitti'ye giderek, durumu protesto etti. M. Nitti cevabında basına söz geçiremiyeceğini bildirdi. Yabancı memleketler basınına bu derece hükmeden M. Nitti'nin kendi basınına söz geçiremeyişi aklın alacağı iş değildi."*[439]

---

[432] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 113.
[433] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 193-194.
[434] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 362.
[435] *Documents on British Foreign Policy,* c. IV, p. 698-703; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418.
[436] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 132-133. "Kara Vasıf'ın bu türde bir diyalog halinde bulunduğu Fransız yetkilinin Guvabet adlı bir deniz subayı olması ihtimal dahilindedir, Kara Vasıf ile yaptığı görüşmede *Bu ulusal harekette Bolşevizm, İslamizm var mı?* diye sormuştu." (Selçuk, 2022, s. 133, dipnot 292).
[437] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 82.
[438] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 294.
[439] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 178-179.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Aydın ilinde ortaya çıkan olaylar [Türklerin Aydın'ı o sırada Yunanlılardan geri almaları vs.] ne kadar üzücü olursa olsun, Fransa hiçbir şekilde ve hiçbir zaman bunlara bulaşmamalıdır. Barış konferansının sert bir bastırmaya girişip kararlarını uygulatacağı iddia ediliyor... Fakat biz şu kanıdayız ki görüş farkı olmaksızın Fransızların muazzam çoğunluğu, Fransa'nın çıkarlarının doğrudan söz konusu olmadığı bir teşebbüste en küçük bir millî kuvvetin veya zenginliğin çarçur edilmesini kabul etmemeye kesin olarak kararlıdır*.[440]

8 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. *Clemenceau, Yunan ordusu aleyhindeki suçlamaları incelemek için bir Araştırma Komisyonu kurulmasını önerdi*. Kabul edildi.[441]

10 Temmuz 1919. Yunan Başvekil Venizelos, Paris Sulh Konferansı Reisi Fransa Başvekili Clemenceau'ya mektub gönderdi. Venizelos'un belirttiğine göre *Türkiye'deki askerî hazırlıklar, harbin bütün Doğu'da yeniden alevlenmesi tehlikesini yaratarak, doğu meselesini çözülmez duruma sokacak şekilde geliş*mektedir. İlaveten, *türklerin silâh altına aldığı asker sayısı çoktan 300.000'i bulmuştu*r. Bu vekayi, Venizelos nazarında *italyan-türk gizli anlaşması karşısında bulunulduğu*nu göstermektedir.[442]

Fransız matbuatını takib eden Mustafa Kemal, okuduğu haberler vechile, Fransa'nın Anadolu'da yeni ve maliyetli bir savaş başlatamayacağına kani olmuş gibi görünmektedir. Temel strateji ise, Düvel-i Muazzama safında yer alan küçük devlet Yunanistan'ı yalnız bırakmaktır. Örneğin, Erzurum Kongresi delegesi Cevad (Dursunoğlu), 10 Mayıs 1963 tarihli konferans bildirisi metninde şunları derc edecektir:

> Paşa o gün (10 Temmuz 1919) saat on altıda bu heyeti, kalmakta olduğu evin büyükçe bir odasında genişçe bir masanın etrafında topladı (Bu toplantıya Kâzım Karabekir Paşa da katılmıştı). Masanın üzerinde bir Avrupa haritası ile birlikte her âzaya birer tane verilmek üzere Paşa'nın askerlikten istifası hakkındaki imzalı genelgeden birkaç nüsha vardı. Hepimiz bu yazıyı birer defa daha okuduk ve yerlerimizi aldık. Paşa masanın üstündeki haritanın başında bize dünyanın o günkü askerî ve siyasî durumunu en ince noktalarına kadar anlattı. Açıklamalarını bitirdikten sonra da Türkiye'nin o günkü durumuna geçerek Anadolu'da bir millî mukavemetin çok geçmeden başarıya erişeceği düşüncesi üzerinde ısrarla durdu. Paşa bu beyanında iki noktaya dayanıyordu:
>
> Birincisi Türk ulusunun bağımsız yaşamak hususundaki azmi; ikincisi de büyük bir savaştan henüz çıkmış olan o zamanki galip devletlerin ikinci bir dünya savaşına giremiyecekleri düşüncesi idi. Bu düşüncesini de iki önemli noktaya dayandırıyordu: Birincisi bu milletlerin savaştan yorgun düştükleri ve bu milletlerin başlarındaki hükümetlerin de "Millî irade" dışında hareket edemiyecekleri idi. Bu duruma örnek olarak da bir ay kadar önce Vrangel ve Denikin ordularına yardım etmek üzere Kırım'a çıkarılmış olan büyükçe bir Fransız askerî birliğinin bir tek kurşun bile atmadan gemilerine dönmüş olduklarını ve Meric'in batısında Bulgar millî kuvvetlerinin Yunan birliklerini çekilmeğe mecbur bırakmaları karşısında müttefiklerin bir yardımda bulunamamalarını bir delil olarak söyledi.
>
> İkinci nokta da galip devletlerin "ganimet paylaşmasında" anlaşmazlığa düşmüş olmaları idi. Paşa dört saat kadar süren bu oturumda sorulan çeşitli suallere inandırıcı cevaplar verdi ve oturumu şöyle iki cümle ile kapadı:
>
> "Görüyorsunuz ki, bu şartlar altında karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda tensik edebilirsek çok sürmeden Yunan ordusunu denize döker, memleketi istilâdan kurtarır, tam bağımsızlığına kavuştururuz."[443]

---

[440] Le Temps, 7 Juillet 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 82. Mükerreren: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 94.

[441] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 179.

[442] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 212.

[443] Cevat Dursunoğlu. (Ekim 1963). Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri. *Belleten*, 27(108), s. 636. Kongre sonrası gerçekleşen hususî içtimaın varsa zabıtnamesi veyahut diğer katılımcıların hatıratları kontrol edilmelidir. Zira Erzurum Kongresinin esas endişesi, Ermenistan millî devletinin Vilayat-ı Sitteyi ilhak etmesine

11 Temmuz 1919. Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) vasıtasıyla İstanbul'daki Kara Vasıf'a (Karakol) cevabî şifreli telgraf gönderdi. *Fransızların İstanbul'da değişen tutumlarının dikkat çekici olduğunu ve bunun değerlendirilmesi gerektiğini dile getir*iyor. *Verdiği talimatta, Fransızlar ile temasın sürdürülerek onlara Anadolu hareketinin ne denli geniş olduğunun hissettirilmesi ve üst perdeden konuşarak onların Anadolu hareketine müracaat etmeye sevk edilmesi gerektiğini söyle*mektedir. *Eğer Fransızlar görüşmek istiyorlarsa da ağustos ayı ortalarında birkaç Fransız temsilcinin Samsun veya Trabzon'a gelerek kendileri ile görüşebileceklerini de ekle*mektedir.[444]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Türkiye'deki Ermeni patriği ile piskoposları taraflarınca kaleme alınmış bir telgrafnameyi neşretti: *Elde ettiğimiz kesin bilgilere göre, Doğu Ordusunun eski genel müfettişi, hâlen ayaklanmış bulunan ve Doğu Anadolu'da duruma hâkim olan Mustafa Kemal ile yine ayaklananlardan sabık Bahriye Nazırı Rauf'un teşkil ettikleri alaylarla milis kuvvetleri Ermeni Cumhuriyetine saldırmak için Erzurum'da toplanıyorlar. Silâhları tamamen alınmayan Türk ordusunun elinde her türlü imkân var. Ermeni Devletinin kurulmasını engellemek için Kafkas Ermenilerini katletmeyi tasarlıyorlar. Tehlike ciddîdir. Müdahale ediniz*.[445]

13 Temmuz 1919. *La Figaro* gazetesi, Türkiye'deki Ermeni patriği ile piskoposları taraflarınca kaleme alınmış bir telgrafnameyi neşretti: *Hıristiyanlar yeni bir katliam karşısındadır. Urmiye kadın ve çocuklarından sağ kalanlar tehlikededir. Nesturî ve Ermeni halkları derhal yardım istiyorlar. Gecikme kötü olacak*.[446]

16 Temmuz 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye Müttefik Mahkemesine Karşı: İstanbul'da Barış ve Anadolu'da Savaş" başlıklı haber neşretti. *30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkes gereğince Osmanlı ordularının hemen ve tamamen terhis edilmesi gerektiği ancak Osmanlı ordularının henüz terhis edilmediği* belirtiliyor. *Habere göre, "Le Matin" gazetesinin muhabirlerinden biri, 30 Haziran'da Bergama ve Ayvalık'a gitmek istemiş ancak Yusuf İzzet Paşa kumandasındaki 14. ve 17. orduların birliklerinin Ayvalık önlerindeki savaşta çatışmaya girdiklerini görünce bu seyahati iptal etmiştir. Haberin devamında, Yunanlıların Anadolu'ya asker gönderdikleri, büyük çatışmalar sonucunda Aydın'ı ele geçirdikleri ancak bu sıralarda büyük Türk generallerinin Anadolu'nun iç bölgelerinde, Çanakkale'de zafer kazanmış ve Erzurum'da direnmiş eski ordularını yeniden kurdukları bildirilmiştir. Türk hayranı Pierre Loti'nin daha sonradan Paris'teki Osmanlı heyeti tarafından da kullanılacak olan Türkiye'nin yöneticileri tarafından yapılanların sorumlusu olmadığı tezinin gerçeği yansıtmadığı Selanik'te yaşanan olayların ardından ortaya çıkmıştır. Jöntürkler de Eski Türkler de yoktur. Her biri diğeri kadar suçlu*dur. *Abdülhamid'in yönetiminde de onu devirenlerinkinde de korkunç Ermeni, Yunan ve Suriyeli kıyımı yapılmıştı*r. *Osmanlı heyetinden iki kişi İttihat Terakki Cemiyeti'ndendir ve Alman hayranı*dır. *Bir atasözü der ki "Bükemediğin eli öpeceksin". İstanbul'da Osmanlı nazırları müttefiklerin elini öpüyorlar. Anadolu'da daha saf Türkler, Hıristiyan ülkelerini çatala geçirecekler*.[447]

---

mani olmak idi. Binaenaleyh Yunan'ı denize dökmekle kurtuluşun temin edilebileceği mülahazası, Temmuz-Ağustos 1919 şeraitine pek uygun değildir. Daha ziyade Dursunoğlu'nun anaktronik bir anlatımıyla karşı karşıya gibiyiz.

444 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 133.

445 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 82. Bir başka çeviri: "Doğu ordusu eski Umumî Müfettişi, halen âsi durumunda olup Anadolu'da vaziyete hâkim bulunan Mustafa Kemal ve yine bir âsi olan Donanma eski Nazırı Rauf'un yönettikleri birliklerle çeteciler Ermeni Cumhuriyeti'ne hücum etmek için Erzurum'da toplanmaktadır. Tamamen terhis edilmiş Türk ordusu, bütün kaynaklardan yararlanarak, Müslüman halkın desteğiyle, bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını imkânsız hale getirmek için Kafkasya'daki Ermenilerin kökünü kazımayı tasarlamaktadır…" Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 35.

446 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 82.

447 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 253.

18 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. *Yunanlılar'ın İzmir'e çıkarma yapmalarından doğan karışık ve belirsiz durumu düzeltmek için bütün İtilâf Devletleri birliklerinin tek bir komuta altında toplanması tartışılırken 18 temmuz'da Clemenceau'nun Allenby'ye yaptığı çok sert çıkış yüzünden verilen kısa ara dışında, King-Grane Komisyonu, Dört'ler ve onun yerine geçen delegasyon başkanlarından kurulu On'lar Komisyonu'nda Suriye görüşmelerini bitirmişlerdi. Clemenceau, General Allenby'nin ya da emrindekilerin Suriye'de Fransa'ya karşı kasıtlı bir kampanya yürüttüklerini ileriye sürüyordu; bu Balfour tarafından, sert bir biçimde reddedildi*.[448]

Venizelos, sadece İtalyanlarla çekişme halinde değildi. Yunan işgalinin akıllıca bir iş olup olmadığı konusundaki Fransız kuşkularının ilk belirtileri de ortaya çıkmıştı. 15 Mayıs kıyımı konusunda Yüksek Konsey'in sorumluluğunu kabul ederek İzmir'e Müttefiklerarası bir Soruşturma Kurulu'nun gönderilmesini öneren Clemenceau'ydu.[449]

Fransız raporu: *Söke bölgesinde İtalyan yetkililer yasadışı Türk çetelerine silah veriyor ya da bırakıyor*.[450]

20 Temmuz 1919. *Damat Ferit'in kabinedeki rakibi* [Ahmet] *Reşit* [Rey] *Bey, Fransız güdümünden yanaydı. Fransız sempatizanlarının koruyucusu rolünü oynayan Osmanlı Savunma Bakanlığındaki Fransız irtibat subayı Albay Mougin de, kendi hükümetine, Türk toprak bütünlüğünü bir Fransız güdümü altında korumayı öneriyordu*.[451]

Mougin'in 20 Temmuz 1919 tarihli raporu uzuncadır. Harekat-ı Milliye hakkında şunları derc etmiştir:

> Türk kitleleri hareketleniyor. Her yerde mitingler düzenleniyor, insanlar teşkilatlanıyor, silahlanıyor. Yunan işgaline karşı mukavemete kararlılar. (…). Bu sırada isyan neredeyse Anadolu'nun tamamına yayılmıştı. 3'üncü Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa, hükümete alenen isyan ediyordu; o zamana kadar dağınık halde bulunan Harekat-ı Milliyenin tüm hücrelerini askerî ve siyasî otoritesi altında birleştirmeye muvaffak oldu. 300 bin kişilik bir ordunun teşekkülü için mesaiye başlandı. Mütarekeden sonra terhis olan tüm eski askerler onun [Mustafa Kemal'in] saflarına katılmak için koşuştu. Mezkûr idareciler nizamî ordunun erkânıdır. Yardımlar gönüllü ve mecburî katkılarla temin edilmektedir. Malzemeler resmî veya gizli depolardan geliyor. Zaten hareket uzun zamandan beridir devam ediyordu, ama İzmir ve Menemen vakaları kitleleri öfke ve ümidsizliğe sevketmeseydi, umumî bir yorgunluk içinde akamete uğrayacaktı.
>
> …Türkiye'de herkes Wilson'u ve onun 14 maddesine itibar ediyor. Mösyö Wilson, hukukun sulhdan daha kıymetli bir şey olduğunu söyledi. (…). Türk'ün millet olarak mevcudiyetini tanımayabilir miyiz? Mazisi, hikâyesi yok mu? Avrupa Türkiyesi'nde olduğu gibi Anadolu'da da sayıca en fazla olan unsur değil mi? Buna en aykırı istatistikler bile, onun toplam nüfusun takriben %80'ini temsil ettiğini kabulde birleşmiyorlar. Fatih, asırlardır ortadan kaybolmuşken ve Türk sadece istiklaliyetini muhafaza etmenin peşindeyken, bu azim imparatorluğun var olma hakkını inkâr edebilir miyiz?
>
> (…) Nüfusunun %83'ü açıkça Türk olan İzmir'i neden Yunanlara işgal izni vererek yok saymak istediler. Yunanların hak ettikleri üzere denize dökülmelerini engellemenin hiçbir yolu olmadığı aşikardır. Harb sahalarında karşılaşmadıkları bir millete, elleri ve ayakları bağlı bir şekilde teslim edilmeyi kabul etmeyecek izzet-i nefse ve cesarete malik bir halkın kitlesel ayaklanmasına şahid oluyoruz. [..]
>
> Beynelmilel siyasetin şartları o kadar da değişmedi ki artık Şark'da desteğe malik olmak hususuna alakadar değiliz. (…) Şark, Asya'ya açılan kapı, Hindistan ve Okyanusya'ya giden yol, dinlerin merkezidir. Müslümanları

[448] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 213.
[449] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 163.
[450] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260, dipnot 38.
[451] Fransız Belgeleri, A. F/12/9035; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100. Miralay Mougin, daha sonra Ankara'ya askerî mümessil olarak gönderilecek, örneğin, planlanmasına katkı sağladığı Kontrollü Büyük Taarruzun aynı zamanda bir Fransız zaferi olmasına mesai sarf edecektir.

yönlendiren ipler oradan çekilir; şimdi, Fransa'nın ne kadar Müslüman bir güç olduğunu unutmamalıyız, Müttefikler arasında Müslüman ruhunu en net şekilde anlayan, en müsamahakâr olduğunu gösteren güç (…).

Ayrıca Fransa'nın Türkiye'de çok büyük menfaatı var, bunu ihmal etmemeliyiz. Herkes biliyor ki, Avrupa Türkiyesi'ndeki bütün şirketler, Anadolu'daki tüm büyük şirketler, İstanbul'daki bütün işletmeler sadece Fransız sermayesiyle faaliyet gösteriyorlar (…).

Türk olmak, Fransız olmaktır.

Güçlü bir Türkiye, mümkün mertebe tamamiyetini haiz bir Türkiye istemek (…), Fransa'ya, onun nüfuzuna, menfaatına hizmet etmek, asırlardır devamedegelen uzun tarihimizin, geleneklerimizin, şanlı mazimizin bize kazandırdığı bütün hakları muhafaza etmek demektir.

Müfrit bir Yunanperverlik siyaseti bizi Şark'da sadece ve sadece itibarsızlaştırabilir (…), İzmir ve Menemen katliamlarının faillerine destek olamayız, bizi tanıyan ve beş asırdır müttefikimiz olan bir halkın köleleştirilmesine, aşağılanmasına, parçalanmasına el veremeyiz.[452]

22 Temmuz 1919. Denizli'deki 11'inci Fırka Ahz-ı Asker Reisi Miralay Tevfik Bey, Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek muntazam ordunun dağıldığını, eşkıya ve firarîlerden müteşekkil Kuvâ-yı Milliye'nin Demirci Mehmed Efe liderliğinde bölgeye nüfuz ettiğini, İngiliz ve Fransız binbaşıların Kuvâ-yı Milliye'yi desteklediklerini bildirdi. Fransız Binbaşı Roger Labonne, Fransız Askerî İstihbarat Teşkilatı Bursa şubesi şefidir*:

C. 19 Temmuz 35 ve 123 şifre (Aydın elyevm Yunanlıların elindedir. Kuvay-ı Milliye Umurlu'da bulunuyor. Çine cihetindeki köprüde İtalyanlar vardır. Elliyedinci Fırka Çine'dedir. Umurlu'da Elliyedinci Topçu Alayı Kumandanı Hakkı Beyin emrinde bir müfreze mevcut ise de kuvveti hiç mesabesindedir. Ve vaziyet üzerinde tesiri yoktur. Kuvay-ı ile muahharen onlara iltihak eden eşkiya rüesasından Demirci Mehmed'in nüfuz ve tesiri altındadır. Elliyedinci Fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Fırkanın boşluğunu imlâ için derdest ve sevkedilen binlerce firariler ile gönüllülerin bir kısmı da Kuvay-ı Milliyeye iltihak ediyor. Ve bunları toplayıp tanzim edecek ümera ve zâbitan askeri Çine'de bulunması kıtaatın yeniden teşkiline imkân bırakmıyor. Dün Fırka Kumandanlığı ile birinci defa olarak irtibatın tesisi üzerine telgrafa bu tarafa geçerek nevakısın ikmâli ve kıtaatının tanzimi teklif edilmiştir. Aydın'da bulunan kuvvet dört top ve mitralyöz ile onbeş otomatik top bin kadar efrattan mürekkeptir. Civardaki kuvvetlerin miktarı malûm değilse de Kuvay-ı Milliye önünde ilerleyemediklerine nazaran cüziyeti anlaşılıyor. Tayyarelerle keşif yapılıyor. 18 Temmuz 35'de Nazilli ve Köşk e endaht ve makinelitüfek ateşi icra etmiştir. Nazilli'de bombadan bir kadın ve iki erkek şehit olmuştur.

Denizli'ye gelip avdet eden İngiliz Binbaşının ismi Havlenson'dur. İzmir'deki İngiliz Amiralinin maiyetinde olduğunu söyledi. Kendisi ihtiyat binbaşısı olup Rumeli'de çok bulunduğu anlaşılıyor. Güzel Türkçe biliyor. Yunanlıların buralara büyük kuvvet getiremiyeceğini ve Kuvay-ı Milliyenin seri ve muntazam bir hareketi kendilerini Aydın'dan atmaya kâfi olduğu gibi İzmir'de dahi barınamayacaklarını zaten İzmir pekziyade karışık müsteidi iştial bir vaziyette olduğundan yakında orada da Yunanlılara karşı bir hareket vuku bulacağı ve Aydın civarındaki Kuvay-ı Milliye ileri hareket edebilirse Yunanlıların İzmir'i terke mecbur olacaklarını ve Düveli Mütelifenin bunlara yardım etmeyeceğini söylüyor. Ve 17 Mayıs 35 tarihinde Aydın fecayiini berayı tahkik buraya gelip ertesi günü Nazilli'ye oradan da Çine'ye hareket eden ve Aydın tarikiyle İzmir'e gideceğini söyleyen Karahisar Kuvay-ı Mütelife Kumandanı ve Ceneral Frans de Spiye de Mümessili Fransız Bahriye Binbaşısı Müsyü Labon dahi Yunanlıların harekâtını bütün mevcudiyetiyle takbih ve şayet İzmir fecayiinin yüzde birinin vaki olacağını Fransa bilseydi Yunan işgaline katiyen razı olamazdı sözleriyle hissiyatını izhardan sonra Kuvay-ı Milliyenin harekâtını tamamen tasvip ve bukadar rezaleti irtikâp edenlerin başı köpek başı gibi ezilir ve tâbiriyle kanaati vicdaniyesini izhar eylemiş ve bu mülâkatımı mübin mufassal bir rapor İkinci Ordu

[452] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1550-1552. Dumont kısmen iktibas etmiştir. Tercüme ve vurgular tarafımıza aiddir.

* Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 132.

Müfettişliğine yazılmıştır. Aynı veçhile gerek İngiliz gerek Fransız binbaşılariyle vuku bulan mülâkat raporları Denizli Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine mufassalan yazılmıştır.[453]

Fransız Albayı Craneourt: *Türk gerillarının silahları, hançerlerden ve Avrupa yapısı tüfeklerden oluşmaktadır*.[454]

25 Temmuz 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

Raporda Hristiyanların ekonomik olarak köşeye sıkıştırılması için yapılan faaliyetlerden bahsedilmek-tedir. Giresun'da Ağustos ayının başlarında fındık toplama sezonu başlayacaktı. Fındık bahçelerinin çoğu Rumlara aitti. Türkler buralarda genellikle yarıcı olarak çalışmaktaydı. Collaro'ya göre 1915 yılına kadar Rumlara yarıcı olarak çalışan Türkler arasında ürünü paylaşma nokta-sında bir sorun yaşanmamıştı. Ancak 1915 sonrasında yarıcıların topladıkları ürünleri Rum arazi sahiplerine vermemeye başladıkları görülmüştür. Rumlar, Mondros Ateşkes Anlaşmasın-dan sonra ürün paylaşım işinin eskiden olduğu gibi bir düzene kavuşacağını umuyorlardı. Büyük toprak sahibi Rumların fındıklarını toplayan köylerdeki Müslümanlar topladıkları ürününün toprak sahibine düşen kısmını o yıl vermeme kararı almışlardı. Collaro'ya göre bölgedeki İttihatçıların kışkırtması sonucu bu karar alınmıştı. Bölgede yaşanan güvenlik zafiyetinden dolayı toprak sahipleri arazilerine gidip bu soruna el koyamamaktaydılar. Bu durum İngiliz ve Fransız sermayesinin de bulunduğu Osmanlı Bankasına borcu olan zengin Rumların borçlarını ödeyemeyecekleri anlamına geliyordu. Collaro bu durum için acilen tedbir alınması gerektiğinden bahisle aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

"1. Pertev Efendinin görevden alınıp Gümrük Müdürü Sıddık Bey (Hürriyet ve İtilaf taraftarı) gibi iyi niyetli ve İttihatçı olmayan birinin göreve getirilmesi,

2. Bölgedeki jandarma birliklerinin güçlendirilmesi,

3. Giresun'a vali ile İngiliz, Fransız ve Amerikalı temsilcilerin gelip bölgedeki köylerde muhtar, imam ve köy ihtiyar meclisi üyeleriyle görüşüp onlara sert tedbirler alınması noktasında telkinlerde bulunması."

Collaro'ya göre bu saydıkları Giresun'da Rum azınlığın haklarının korunması için gerekli şeylerdi.

Yabancı temsilcilerin hedefinde olan Pertev Efendi, 19 Temmuz 1919'da *Energhia* vapuruyla Giresun'a gelen Rum göçmenlerin şehre girmelerine izin vermemişti. Tirebolu, Espiye ve Bulancak'daki eski yerlerine gitmek isteyen göçmenler Ordu'ya gitmek zorunda kalmıştı.[455]

26 Temmuz 1919. Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi *Küçük Haberler* başlığı altında yazıyor: *Küçük-Asya'nın geleceğini belirlemek için Ankara'da millî bir kongre toplandı. Sadrazam bu hareketi protesto ediyor*.[456]

29 Temmuz 1919. Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi, *İstanbul'daki bir Fransız kaynaktan aldığı haberleri* okuyucularına yazıyor*: Türkiye'de yayılan karışıklıkların sebebi Anadolu'da tamamen Türk olan toprakların Yunanlılarca işgalidir. Türk hükümeti olaylara hâkim değil. İngilizlerin elinde bulunan Sultan kurtuluşu onlar tarafında görüyor. Başında 3. Ordu genel müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu hareket Yunanlıları İzmir'den çıkarma, yani denize dökme tehlikesi gösteriyor. Konferansın*

[453] Harb Tarihi Vesikalar Dergisi, Aralık 1961, Sayı 38, Vesika No. 918.

[454] K. Grancourt, *Yakın Doğu'da Taktik* [Rusça], s. 29, 30; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 129.

[455] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/15; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 342.

[456] Le Journal, 26 Juillet 1919, p. 3; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 86. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Erzurum yerine Ankara şehrinin sehven yazılmış olması, ilginç bir hatadır.

Yunanlılara tedbirsizce verdiği görev ve İtalyan işgalleri, Almansever Türk unsurlarına, Müttefiklerle çarpışmak ve daha sonra Türkiye'yi Almanya'nın kucağına atmak için zararlı bir güç sağlıyor.[457]

Paris'de münteşir Katolik *La Croix* gazetesi, Harb-i Umumî'deki Yunanistan'ı şöyle tavsif ediyor: *Son dakika yardımcıları*.[458]

Paris Sulh Konferansının *büyük işi olan Versay Antlaşmasından sonraki ay oldukça durgun ve sessiz geçti. Fakat bu durgunluk ağustos başlarında dağılıverdi. 29 temmuz'da White, Dışişlerine bir telgraf çekerek Clemenceau'nun kendisine, Yunanlılar ile İtalyanların Batı Anadolu'yu işgal konusunda anlaştıklarından şüphelendiğini söylediğini bildirdi. White, bu anlaşma hakkında Titoni'den bilgi istedi. Titoni, böyle bir anlaşma olmadığını, ancak Venizelos ile görüştüklerini ve bir anlaşmaya varmayı umduklarını söyledi. Clemenceau da White'a, Türk antlaşmasının, Amerika Mandası sorununun karara bağlanmasına kadar geciktirilmiş olmasından memnun olduğunu bildirdi. Kendisi, "İngilizlerin Suriye üzerinde güttükleri amaç üstünde büyük ölçüde şüpheciydi," diyor White. Ona göre, Lloyd George, birçok defa Suriye hakkında sözünden caymıştı ve kendisiyle Balfour, Türkiye antlaşması yapılmazdan önce, bu sorunun bütününü bir karara bağlamak istemektedirler. White, bu konuşmayla ilgili olarak Washington'a gönderdiği raporda ayrıca, Balfour'un kendisine, Suriye'nin Fransa'ya verilmesinden korktuğunu fakat, var olan şartlar altında başka bir çözüm yolu da bulunmadığını söylediğini, bildirdi. "Bliss ve ben, Anadolu sorunlarına son biçimi vermenin geciktirilmesinin, Asya durumunda büyük sakıncalara yol açacağı düşüncesindeyiz.." diyen White, Polk'un da aynı teşhisi koyduğunu ekliyordu*.[459]

1 Ağustos 1919. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı ABD Başmurahhası Frank Polk, Washington'a telgraf gönderdi. Müttefikler Trakya ve Anadolu mıntıkalarında toprak takası yapmaktalar. Britanya, İtalya-Yunanistan gizli anlaşmasında hakemlik yapmıştır. Müttefikler, ABD'nin sulh konferansından çekilmesini memnuniyetle karşılayacak kıvamdadır. ABD Başkanı Wilson bu takas-taksim-mutabakat muamelatını reddediyor. Wilson, Yunan'ı İzmir'e çıkartmak hususundaki izin verişinden pişmanlık duyar bir vaziyette:

> Polk şunları söylüyor: "Doğu Trakya hakkındaki Yunan isteklerinin doğurduğu uyuşmazlık üzerinde İngiliz hakemleri, İtalyanlar ile Yunanlılar arasında bir anlaşma sağlamışlardır. Titoni bunu, Yunanlılar tarafından kendi yararlarına Anadoluda kabul edilen ayrıcalık karşılığında kabul etmiş ve Yunanlıların Doğu Trakya üzerindeki isteklerinde kendilerini desteklemeyi uygun bulmuştur. Barış Konferansı'nın bütün üyeleri, Bulgar anlaşmasında adalet yerine getirilmezse Barış Konferansı'ndan çekilme gibi önemli bir durumun ortaya çıkabileceğini kabul ediyorlar. Hatta ben bile, A.B.D.'nin Türk ve Bulgar anlaşmasından çekilebileceğini devletlere bildirmek yerinde olacaktır, diye düşünmeye başladım... Pazarlık konuşmaları bir "takas kafası"nı ortaya çıkarmış ve sonunda "bir toprak kapma planı içinde bitmiştir". Böyle bir antlaşmanın Amerikan milletine onaylatılması çok güç olacaktır. Clemenceau ve Balfour ile görüşülerek kendilerine, tutulan yoldan duyulan kaygıyı anlatmak ve ilerideki pazarlık görüşmelerinde de aynı yol izlendiğinde Amerika'nın bütün görüşmelerden çekileceğini söylemek konusunda Dışişlerinin düşüncesini sormuştur. Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar böyle bir tutumu sevinçle karşılayacaklardır. Çünkü, istediklerinin hepsi, hem de savaşsız elde edilmiş bulunuyor. Belki İngilizler Amerikan katkısını isteyebilirler. Fakat böyle bir korkunun varlığı kabul edildiğine ve yapılacak anlaşmalar Milletler Cemiyeti'nce garanti edileceğine göre, bakanlık, Amerikan delegasyonunun görüşmelere katılmaya devam etmesini isteyebilir."
>
> Bu telgraf alınır alınmaz Wilson, [ABD Dışişleri Bakanı] Lansing'e şöyle yazıyor: "Bu gelişmeden üzgünüm. Ne yazık ki Titoni ve Venizelos, önceden verilmiş bir kararla Anadolu üzerinde özel bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Düşüncem açıkça şudur: Bulgar Trakya'sı Yunanistan'a verilmemelidir. Amerikan delegasyonu, bu noktada kesin bir tutum takınmalıdır. Öte yandan, burasını Bulgarlara geri verdirmek ağır bir durum yaratabilecektir."

Açıklamalı [ÖA1]: İki sayfalık uzunca bir alıntı. Sonra tamamen iktibas et.

[457] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 83.
[458] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 39.
[459] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 195.

diyor ve tarafsız bir kurul, bu konuda karar verinceye kadar Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde geçici bir uyuşma öğütlüyor. A. B. D. kendi ilkeleri dışında böyle toprak üzerinde takas gibi anlaşmaları onaylayamayacağını açıklamak zorundadır. Amerika, İtalyanlara ve Yunanlılara, sorunları onların istedikleri şartlara göre sonuca bağlamaya izin verirse kendi ilkelerini kendisi çiğnemiş olacaktır. **Venizelos'un, İzmir'i almasına izin vermiş olmamızdan dolayı, bizi kendilerinden soğutmakta ve yaptığımızdan pişman etmekte bir çıkarı olamayacağını bilecek bir kafaya sahip olduğu inancındayım**." Bu mektubun özü, aynı gün Polk'a tellendi.[460]

Ağustos 1919 bidayeti. *Ağustos başlarında Yunanistan'ın askeri gücü hakkında Venizelos'u sorguya çeken ve Yunanlıların Anadolu'da kendi hesaplarına bulunduklarını sert bir şekilde açıklayan yine Clemenceau'ydu. Fransa'nın, yeni bir Balkan seferine girişmeye niyeti yoktu*.[461]

Fransız Yüksek Komiserliği'nde siyasi işlere bakan Albert Fouques-Duparc, *Ağustos 1919'da kaleme aldığı bir raporunda* şunu yazdı: *"Türkiye'nin bölünmesine taraf olmadığımız takdirde mevcut konumumuz mükemmeldir."*[462]

5 Ağustos 1919. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Amiral Calthorpe, *5 Ağustos tarihli gizli raporunda, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bir ordu kurmakla meşgul olduğuna dair İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Sir George Milne'den ve başka kaynaklardan bilgi sağladığını; General Milne'nin, Trabzon limanının Müttefiklerce işgal edilmesini önerdiğini; ama İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Alfred Defrance'in buna karşı çıktığını bildirmiştir*.[463]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabirinin mektubunu neşretti: *Bölücü kongre topladıklarından Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanıp İstanbul'a gönderilmeleri için Dahiliye Nazırının idarî makamlara sıkı emirler verdiği* bildiriliyor.[464]

6(?) Ağustos 1919. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı Başmurahhası Frank Polk, Washington'a telgraf gönderdi. Polk, Tittoni-Venizelos gizli mukavelesi hakkında malumat toplamıştır:

Titoni, Yunanlıların Menderes nehrinde durmayı kabul ettiklerini, İtalyanların da bu nehirden Antalya'ya kadar olan bölgeyi işgal edeceklerini söyledi. Yine Titoni'ye göre, Fransızlar, bu anlaşmayı olumlu karşılıyorlardı fakat, Suriye'de Fransız ve İtalyan sınırları konusunda açık bir tutum takınmıyorlardı. Polk, bu bilgileri kendisine söylediği zaman Balfour şaşırmıştı. Kendisinin İtalyanlara Anadolu'da herhangi bir toprak verilmesine taraftar olmadığı, fakat Batı Trakya'nın Yunanlılara verilmesini istediğini söyledi. Polk bu arada, Bulgaristan'daki durum hakkında bilgileri olan İngiliz askeri önderleriyle General Foch'a göre, bölgede askerî yönden kudretli tek ülke Bulgaristan'dı. Yunanistan bütünüyle Anadolu'ya bağlanmıştı. İtilâf Devletleri'nin ise oradaki birlikleri yok denecek kadar azdı. Polk, Trakya sorununun, Türkiye antlaşmasının yapılmasına ve Amerika'nın, İstanbul Mandasını kabul edip etmeyeceği anlaşılıncaya kadar geri bırakılmasını konferansta önerdi; o zaman, Batı Trakya sorunu çözülürdü.[465]

7 Ağustos 1919. Erzurum Kongresi tamamlandı.

Erzurum Kongresinden (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sonra, Fransız Havas ajansı muhabiri Anadolu hareketi konusunda Damat Ferit'e fikrini sorunca, sadrazam demiştir ki: "Yalnızca burada değil, Fransa, İngiltere ve öteki ülkelerde de abartılmış haberler yayılıyor. Amaç kamuoyunu Türkiye aleyhine etkilemektir. Gerçek durum şudur: Halinden memnun olmayan ve ihtiraslı bazı kişiler, ellerinde bol para bulunduğu ve eski rejimi

[460] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 196-197.
[461] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 163.
[462] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 155.
[463] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 79.
[464] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 86.
[465] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 197-198.

aradıkları için, içinde bulunduğumuz şartlardan yararlanıo Küçük-Asya'da karışıklık çıkarmaya uğraşıyorlar. Çok iyimser görünmek istemiyorsam da, başaramayacaklarını umuyorum…[466]

ABD'de münteşir *Chicago Daily News* gazetesi, John F. Bass imzalı makale neşretti: *Fransa'nın kolonileri var, fakat oralara gönderecek insan gücü yok, çünkü nüfusu sadece anayurduna yetiyor*.[467]

9 Ağustos 1919. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Müttefikîn Asakiri Kumandanı Ceneral Franşe Desperenin birkaç gün içün dün İstanbuldan mufarakat etdiği makam-ı aidinden bildirilmişdir*.[468]

10 Ağustos 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: Paris *Barış Konferansı, işgal sırasında yaşanan olayları soruşturmak üzere İzmir'e bir heyet gönderecekti*r. *Bir diğer heyet de işgalin sınırlarını tespit etmekle görevlendirilecekti*r.[469]

11 Ağustos 1919. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in makalesini neşretti: *Konferansın yavaşlığı Asya'da bir felaketle sonuçlanacak. Kasım ayından beri Türkiye'ye hükümet yok. Mevcut sultan bir öncekinden daha enerjik olsa da etkisiz. Ne maddi ne de manevi bir güce sahip değil. [. . .] Türkiye'yi savaşa sokan ve en başından beri Almanya tarafından desteklenen... İttihat ve Terakki grubunun partizanları Küçük Asya'da yeniden palazlanıyorlar. [. . .] Şu anda, Doğu Ordusu genel müfettişi Mustafa Kemal tam bir bağımsızlık taslıyor. İstanbul hükümetinin vatanı Müttefiklere sattığını söyleyerek halkı kendisine katılmaya çağırıyor. Başka yardımcı subaylar da buldu. Bunlar, on binlerce adamdan kurulu bir güce sahip ve Türk tarzında, yani Hristiyanları katlederek "manevi birlik" sağlamaya hazırlanıyorlar. En çok tehdit altında bulunanlar Ermenilerdir. Müttefik kuvvetleri Ege Denizi çevresine yerleştiler ve hızlıca [yardıma] koşabilirler. Fakat Ermeni vilayetlerinde yaşayan nüfus tamamen yalnız bırakılmışlardır*.[470]

12 Ağustos 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da cumhuriyet ilân edecektir.[471]

13 Ağustos 1919. *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Türk orduları, Konferansla alay edercesine, sessizce yeniden teşkilâtlanıyor. Ordudan ayrılan subaylar tekrar görev peşinde. Tutuklular kaçıyorlar: Enver Paşa'nın amcası general Halil Paşa'nın gardiyanı ile kaçması gibi. İşte operet! Fakat şu da dram*: *Şimdiden Türkler başkaldırıyor ve Küçük-Asya'da bir parmak toprak vermeyeceklerini yüksek sesle söylüyorlar. Trabzon ve Erzurum'a kuvvet yığıyorlar. Müttefikler hâlâ aralarında konuşadursun, yeni bir Ermeni katliamı hazırlanıyor.. Mütarekeden beri sekiz ay geçtiği halde Türkler henüz silâhsızlandırılmadı.*.[472]

14 Ağustos 1919. Fransız sosyalist *Le Populaire* gazetesinda Phedon imzalı makale neşredildi:

Birkaç günden beri, başıbozuklar ve Kürt çapulcularından kurulu düzenli Osmanlı ordularının Ermenistan sınıırında yığınak yaptıkları bildiriliyor. Bu ordulara kumanda eden Mustafa Kemal ve o yörede dolaşan Enver

[466] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 85.
[467] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 168.
[468] Alemdar, 9 Ağustos 1335-1919, Numero 137-1537, *Dahilî Haberler: Ceneral Franşe Despere*, s. 2.
[469] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.
[470] Auguste Gauvain, "L'Anarchie Ottomane", *Journal des Débats*, 11 Août 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 96, dipnot 196.
[471] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 88, dipnot 96.
[472] Le Figaro, 13 Août 1919, p. 1; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 83-84. Bir başka kaynak, haberin İttihadçılıkla alakalı kısmını makaslayarak Akyüz'den iktibas etmiştir: "Şimdiden Türkler başkaldırıyor ve Küçük-Asya'da bir parmak [karış] toprak vermeyeceklerini yüksek sesle söylüyorlar. Trabzon ve Erzurum'a kuvvet yığıyorlar. Müttefikler hâlâ aralarında konuşadursun, yeni bir Ermeni katliamı hazırlanıyor. Mütarekeden beri sekiz ay geçtiği halde Türkler henüz silahsızlandırılmadı." Le Figaro, 13 Août 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 95.

> Paşa yeni Ermeni katliamına girişeceklermiş ve Kafkasya'dan, Ağrı Dağından İskenderun körfezine kadar uzanan bölgede kurulmak istenen Ermeni Cumhuriyetini daha yumurtada iken boğmayı tasarlıyorlarmış. Aynı zamanda, İzmir'e çıkan Yunanlılara karşı da genel bir Türk saldırısı başlayacakmış… Şimdiden, öldürülen Yunanlıların sayısı artıyormuş.
>
> Bu çeşit haberler yar resmî ajanslar tarafından verilince ciddî şüphelerle karşılanmalıdır. Çünkü, -büyük veya küçük- Müttefik devletlerin emperyalizmi, girişimlerini haklı çıkarmak için durmadan yeni deliller peşindedir. Şimdi pekâlâ mümkündür ki, kamuoyunu geniş çapta işgallere hazırlamak için bazı yöresel olayları şişirmeye çalışmak denensin. Ordularının İzmir'e çıkmasından önce Atina hükümeti, bu şekilde, bölgede Müslümanların giriştiği zulümlerden dem vuruyordu…
>
> Fakat, Mustafa kemal'in emrindeki milliyetçilerin ve Kürtlerin yeni Ermeni katliamları tasarlayabileceklerini kabul ediyorum. Suç kimde? Kuşkusuz bize çok sempatik olan Ermeniler, geçmişte, her zaman büyük devletler tarafından feda edilmişlerdir…[473]

15 Ağustos 1919. Britanya, Ekim ayında tamamlanması üzere Kafkasyadaki askerî kuvvetlerini tahliye etmeye başladı.[474]

İngiliz irtibat Subayı Yüzbaşı E. C. Hole, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine 5032/87 künyeli muhtıra gönderdi: *Ulusal Akımın başlangıcından beri, Fransızların, Türk Ulusçuları'yla bir anlaşmaya varmayı diledikleri gözden kaçmıyor. Rakipleri olan İngiliz'lere karşı tek dayanak olarak Türk Ulusal Akımı'nı görüyor; bu Akım'ın önderleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışıyorlar*.[475]

16 Ağustos 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'daki yetkililere, İzmir'de gerçekleşen olayları araştıran Müttefik Komisyonu başkanı General Milne'nin talimatlarını yerine getirmeleri emredilmiştir*. *Emirnamede ayrıca, Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgenin dışında faaliyet gösteren silahlı gruplar ve gerillaların hemen çözülmesi ve bu isyankârların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri de yer almakta*dır. *Emirname, Türkiye'nin bir geleceğinin var olması için bu silahlı grupların ortadan kaldırılmasının gerekliliğinin vurgulanması ile sona ermekte*dir.[476]

17 Ağustos 1919. Paris'de münteşir *Le Petit Parisian* gazetesi, *başmakalesinde Mustafa Kemal'in 200.000 kişiye yakın bir kuvveti bulunduğunu, hareketin gizli liderinin ise Enver Paşa olduğunu ileri sürüldüğünü yazıyor*.[477]

18 Ağustos 1919. *Yanlarında Cizvit papazları olduğu halde bazı Fransız subayları Sivas'a geldi.*[478] *Cizvit papazlarının kafilede bulunması, buradaki Fransız nüfuzu üzerine de eğildiklerinin bir işareti*dir.[479]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Fransa'ya kalsaydı, d'Esperey Eylül 1918 sonunda İstanbul'u işgal edece*kti, *fakat henüz bilinmeyen nedenlerle bunu yapmadı ve bırakışma Fransa'ya danışılmadan İngiltere ile akdedildi. Osmanlı heyeti Fransa sayesinde* Paris Sulh Konferansına katılabildi *fakat*

---

[473] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 84.
[474] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 100.
[475] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 195.
[476] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254.
[477] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 83. Bir başka ikincil kaynaktan: "Mustafa Kemal'in idaresi altında, Anadolu'da oldukça ciddî bir millî hareket patlamıştır… Maksat, İyonya takım adalarından Ararat dağlarına, uzanan bir Türk Devleti kurmak ve Müttefiklerin Ermenistan'ı kurtarmak için yapacağı her teşebbüse kuvvetle karşı koymakmış…. Mustafa Kemal'in 200.000 askeri varmış." Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 36. 200 bin sayısı mübalağalıdır.
[478] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 53.
[479] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 97.

"asgariyi elde etmek için azamiyi istediği için" geri gönderildi. Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin iade edilen *Fransızca mektubu ise besbelli "yalnızca bir çeviri"* idi.[480]

Le Figaro gazetesi, *Osmanlı topraklarında yaşayan bir Fransız*ın mektubunu neşretti. Osmanlı tebaası Fransız, Fransa *kamuoyunu "uyanmaya" ve "gerçekleri görmeye" davet ederek şöyle diyor: "Halkımızın zafer gününü beklediği bir savaşın ardından imzalanan mütarekeden beri geçen on aylık süre zarfında, 1. François'dan bu yana diplomasimizin sabırla hazırladığı ve yüz yıllarca süren çalışmaların meyvelerini kaybetmiş bulunuyoruz*.[481]

19 Ağustos 1919. *Fransız ajanlarının ideolojik konumu açıkça Yunan karşıt*ıdır. *Dolayısıyla, milliyetçi hareket vatansever ve amacı "gâvurun yaptığı kötülüklerin intikamını almak, Türklerin öldürüldüğü gibi öldürmek, Türklerin malının yağmalandığı gibi yağmalamak" olan müdafî bir hareket olarak tanımlanıyor. Raportör milliyetçi hareketin "Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya çıkmasına ve gerek düzenli Yunan ordusu, gerekse yerli Rum halk tarafından sergilenen vahşete tepki olarak" geliştiğini de ekliyor*.[482]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro'nun raporlarında Ağustos ayına gelindiğinde Giresun'da politik bir değişimin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Nitekim o günlerde İttihatçı bir grubun önce Giresun'a sonra Vona'ya (Perşembe) geldiği ve burada bulunanlara Hristiyanlara karşı boykot çağrısı yaparak ticarethanelerinin ellerinden alınması için propaganda yapıldığı iddia edilmektedir*.[483]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberi: *Osmanlı İmparatorluğu ne şekilde paylaşılırsa paylaşılsın, hiçbir paylaşma Fransızlara, bu devletin muhafazasının sağlayacağı avantajlara eşit avantajlar sağlamayacaktır*.[484]

Le Temps gazetesi "Doğu Fırtınası" başlıklı makale yayınladı: *Türkler liderlere, silâhlara, dağlara ve savaş halinde yaşama gelenek ve alışkanlığına sahiptirler. Eğer ırkları parçalanmak ve Türklerden bir kısmının hıristiyan azınlıklar tarafından yönetimi istenirse çarpışacaklardır; bunun ilk kurbanları da korumak niyetinde bulunulan hıristiyanlar olacaktır. Olayların bu şekilde karşımıza çıkmasına çok üzülüyoruz. Yalnızca, bunda Fransa'nın hiç bir sorumluluğu bulunmadığını düşünmekle teselli buluyoruz*[*] *(…) 30 Ekimde, İngiliz amirali Calthorpe, Lemnos adasında Türkiye'nin üç temsilcisi ile bir mütareke imzaladı; muhtevası önceden Müttefikler arasında kararlaştırılmış görünmüyor… Bütün Küçük-Asya başka bir İngiliz subayının emrine tâbi: general Milne. Fransa'nın yetkisi bulunmadığı için sorumluluğu da yok…*[485]

19 Ağustos gecesi, saat 21.30 civarında [Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı] *Ali Fuat Paşa ile görüşmek üzere, büyük bir gizlilik içinde, şehrin birkaç mil dışındaki Paşa'nın karargâhına götürüldüklerini belirten* [ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar] *Browne, Ali Fuat Paşa'nın ve*

---

480 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418.

481 Le Figaro, 18 Août 1919, p. 2; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 104.

482 Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.

483 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 76; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 344.

484 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 78; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 36.

[*] Hatırlanacak olursa, Yunan'ı İzmir'e çıkartan Paris Sulh Konferansı Üçler Konseyinde Fransa Başvekili George Clemenceau yer almıştı. Fransa Hükümetinin yarı resmî sözcüsü, Fransa'yı adeta temize çıkarmaya çalışmaktadır.

485 Le Temps, 19 Août 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 88.

yanındakilerin, Cengiz [Kara Vasıf] *ve kendisini "oldukça samimi" karşıladıklarını ve "çok özel bir şekilde ağırladıklarını" kaydetmektedir.* Browne: *General Ali Fuat yaklaşık 38 yaşlarında genç birisi. Kendisi şimdiye kadar gördüğüm hoş bir Türk*[*]*. Kahverengi saçlı, çok güzel yapılı ve Fransızcayı çok mükemmel konuşuyor. Personelin çoğu da Fransızca konuşuyor*. Ali Fuat ise yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında, Browne'yi ve ziyaretini sıradan hatta önemsiz bir vaka göstermeye çalışacaktır. Bu tavır, şaşırtıcı değildir. *L.E. Browne'a göre, Ali Fuat Paşa, Milli Hareket'in istekleri ile ilgili olarak şunları söylemiştir*:

> Sultanımız ile bir anlaşmazlığımız yok. Mümkün olur ise, Saltanat kalmalı ve biz ona karşı en az güvensizliği duymak istiyoruz, fakat Anadolu içlerindeki askerlerin hemen hemen hepsi Milli Hareket'i destekliyor. Bu hareket Yunanlıların İzmir'den çıkarılması amacını güdüyor. İstanbul Hükümeti hiçbir şekilde Türk Milleti'ni temsil edemez. O süt ve su kabinesi (sulanmış bir kabine) macundan daha yumuşak ve Müttefik isteklerine göre, değişik kalıplara giriyor. Biz Türkler buna tahammül edemeyiz. Bir ay içerisinde kabinenin çökeceğine inanıyoruz, fakat çökmez ise de sonuçlardan biz sorumlu olamayız. Biz Türkler, milletini yüksek ücret verene satan üyelerin bulunduğu bir hükümetin varlığına izin vermeyeceğiz. Devrim gerekebilir. Anadolu'daki birlikler bizi izleyecekler ve İstanbul'daki birliklerin de bize katılacaklarına inanıyoruz. Aksi takdirde iç savaş durumu ile yüz yüze geliriz. Sultanımızı korumayı arzu ediyoruz, fakat memleketinin sesini dinlemesini de bütün arzumuzla diliyoruz.[486]

L.E. Browne'a göre, Ali Fuat Paşa, İngilizlere ilişkin şunları söylemiştir:

> İngilizler, Türkiye'yi sağıyor. Bizim parçalanmamızı ve birbirimize düşmemizi istiyorlar. Böylece, kendimizi tüketeceğiz ve sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun kemiklerini çok daha kolay toplayacaklar… kontrol subayı olarak, İzmir'i bizden koparmak isteyenlerden iki kişi Ankara'da. Bunlar masum İngiliz değiller, Lavantenler. Bir taraftan, bize karşı hakaret edici davranışta bulunurken, diğer taraftan ticaretle uğraşıyorlar. Propaganda amacıyla Türk-İngiliz Birliği kurmuşlar, fakat bu boş bir iştir. Ayrıca, Ankara yünü almak için ticari bir şirket kurmuşlar ve sermayesi 200 000 Türk Lirası, şimdi bu yünü ihraç etmek ve sahillerden malzeme ithal etmek amacıyla demiryollarındaki İngiliz kontrolünü kullanıyorlar. Bunlar Türklere karşılar ve İzmir'deki yerli Rumlarla evlilikler yapmışlar. Burada maddi durumu iyi olmayan bir Fransız subayı var. Hiç parası yok ve İstanbul'daki bürosu da hiç para göndermiyor. Yirmici Bölük [*Kolordu (ÖFA notu)*] Karargâhı ona bir araç ve şehirde bir bina tahsis etti. Türklerin hassasiyet gösterdiği konular ile ilgili bilgileri topluyor ve dosyalıyor. Bu iki İngiliz kontrol subayının skandal dolu ilişkilerini de ayrıntıları ile biliyor, ancak bu Fransıza da güvenmemiz mümkün değil, çünkü Fransızların da en az İngilizler kadar, Türkiye'nin parçalanmasını arzu ettiklerinin farkındayız.[487]

20 Ağustos 1919. Britanya Harbiye Nezâreti, General Milne'ye talimatname gönderdi. *İstanbul'un yüksek kumandasının vaki olduğu üzere Wilson'da kalmasını, Wilson'un güvenlik, kanun ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaya devam etmesini ve sadece Trakya'da yapılacak operasyonlarda d'Espérey'e bağlı hareket etmesini bildirdi. Talimatta Milne'e, İstanbul' da bağımsız hareket etmesi gerektiği de iletilmiştir*.[488]

Selânik'deki İngiliz General Bridges, Britanya Harbiye Nezâretine rapor keşide eyledi. Buna göre *d'Espérey büyük ortak İngiltere'nin niyetini anladığından İstanbul'la ilgili iddiasından vazgeçmeye başladı. İtalyan yetkililerle görüşen d'Espérey, İngilizlerle kumanda konusunda bir kavga*

---

[*] İttihadçı Ali Fuat, ırken gayr-ı Türk idi. Esbak Meclis-i Mebusan Berat mebusu, Arnavudluk'un Viyana sefiri, Avlonyalı Mustafapaşazade Süreyya'nın belirttiğine göre; (Ali Fuat'ın dedesi) Müşir Mehmet Ali Paşa (Karl Detroit), "Berlinli bir Yahudi dönmesi" idi: Abdülhamit Kırmızı, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, 2009, s. 100. Hristodulu'nun belirttiğine göre Ali Fuat'ın pederi İsmail Fazıl Paşa, "dönme" idi: Hristos K. Hristodulu, *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, 2008, s. 123.

[486] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 132-134. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[487] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 134-135. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[488] *War Office* (WO), 33/1000, 5103; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 70.

yaşamadıklarını ifade ederek bu mesele hakkında düzenleme yapma görevini Yüksek Komiserlere bıraktığını belirtmiştir. *d'Espérey kendisinin Bulgaristan ile antlaşma imzalanır imzalanmaz emlakini ziyaret amacıyla Fransa'ya gideceğini de sözlerine ekle*miştir.[489]

Sivas Valisi Reşid, Erzurum'daki Mustafa Kemal'i öğle vakti telgraf makinesi başına davet etti:

Erzurumda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Evvelâ tasdiimden dolayı affıâlilerini rica ve afiyeti devletlerini istifsar ederim, maksadı tasdiimi arz ve izah ediyorum: Zahiren Fransızlara ait müessesati tesellüm etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere Cizvit papazlarile beraber İstanbuldan evvelki gün Sivasa gelerek makamı vilâyeti ziyaret eden Fransız zabitlerine iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülakatımın hitamında orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından jandarma müfettişi Müsyü (Brüno)* biraz hususi görüşmek arzusunu izhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum: "Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sivasa gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbuldan gelen Fransız zabitleri söylediler. Sizinle bu kadar samimî görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum" dedi.

Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da son söz olarak "eğer Mustafa Kemal Paşa Sivasa gelir ve burada kongre akdine teşebbüs olunursa beş on gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer olduğuna sureti kat'iyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hissi hürmet icabı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız emri vâki halini aldığında kanaat edersiniz. O vakit vatanınızın baisi felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz" sözlerini sarf etti. Dahiliye Nezaretinden evvelce aldığım şifreli telgraf ta başka şekilde yazılmakla beraber ayni kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zabitlerinden biri de dün kolordu kumandanile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında kumandan beyefendinin fikrini anlamıya çalıştığı gibi bu sabah ta Müsyü Brüno bendenize gelerek saat alafranga üçte diğer Fransız zabitlerile beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibarile şunu söyledi: "Ben dündenberi bu mesele üzerine pek çok imali fikir ettim. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas kongresinde itilâf devletleri aleyhine tahrikatta bulunmazlar ve onlar hakkında mütecavizâne lisan kullanmazlarsa kongrenin inikadında hiçbir mahzur yoktur. Ben General (Franşe Despere) ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin inikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu ketmetmiyeceksiniz ve samimî dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kulanacağız. Yalnız kongrenin tarihi inikadını öğrenmek lâzımdır" dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta kat'î bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şey ketmeylemiyeceğimi söyledim.

Binbaşının işgal meselesinde dünkü katiyet ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazarı âlii dakika danilerine arzetmeği vecibeden ve bu bapta tafsilâtı zevaitten addederim. Aynen anlaşılıyor ki, bunların fikri kongreyi Sivasta toplatmıya muvafık görünerek kongre heyeti kiramile sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikattâ bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve ayni zamanda işgal mese[le]lerini de emri vâki haline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre telgraf ta başka şekilde olmakla beraber ayni zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati -mektum tutulmak istirhamile- efendimize arzediyorum. Bundan sonra hattı hareketin tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar mütekarrip ve âdetâ el ile tutulacak derecede mer'î olduğunu bilip dururken keyfiyetten zatı âlilerini haberdar etmemeği ve binaenaleyh Sivasta kongre akdinden sarfı nazar edilmesini arzeylememeği vicdanıma sığdıramadım.

İşte bunun için zatı devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvanı kiramdan pek ziyade rica ederim ki ikinci bir kongrenin behemehal akdine lüzumu kat'î yoksa vaz geçilsin. Varsa, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivasın merkezi içtima olmasından sarfı nazarla işgal ihtimali pek bait olan Erzurumda veyahut tensip buyurulursa

[489] FO, 371/4235, 124561; WO, 33/1000, 5109; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 70.

* "..Fransız jandarma müfettişi Yüzbaşı Brunot Defadre.." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 97.

Erzincanda inikadı esbabına tevessül buyurulmasını selâmeti memleket namına istirham ederim. Kolordu kumandanı Salâhattin Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan Sivas mebusu sabıkı Rasim Bey de Erzurum mebusu sabıkı Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu baptaki malumat ve mütalâasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Mütalâa buyurduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretlerine lûtfen yollarsınız. İşte efendim, vaziyet bu merkezdedir. Hamiyeti müsellemenize karşı fazla tasdiden hazer eder ve emrü cevabınıza intizar eylerim efendim. İşte Resim Beyin telgrafı.

Reşit[490]

Mustafa Kemal, makine başında Sivas Valisi Reşid'e saat 13.00 zarfında cevab veriyor. İstanbul'daki Fransız mümessiller, Harekat-ı Milliyenin ve Sivas Kongresinin haklı ve meşru olduklarını bildirmişlerdir. Kendisi ne Fransa'nın ne de başka ecnebî devletlerin dostluğuna güya tenezzül etmez imiş:

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

İta buyurduğunuz malûmata ve mütalâatı samilerine hassaten arzı teşekkür ederim. Mösyö (Bruneau) ve rüfekasının makamı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim, Sivas kongresinin inikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbulda bulunan salâhiyettar Fransız ricali siyasiyesinin de âcizlerine gönderdikleri haberler Anadoluda, millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatın pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin metalibatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsnü kabul ve tatbikini deruhte edeceklerine dair şimdiden tahriri teminat vermiye hazır oldukları merkezindedir. Mösyö (Braneau) nun ikinci mülâkatta tebdili lisan ve kesbi mülâyemet eylemesi, âcizlerini kazanmak cihetine matuf olmak müsteb'ad değildir. Bununla beraber Fransızlar tarafından -binbaşı Bruneau'nun dediği gibi- beş on günde Sivasın işgali o kadar kolay bir şey olamaz. Hatırı devletinizde olsa gerektir ki İngilizler bu hususiaki tehditlerinde daha ileri giderek Batumdaki askerlerinin Samsuna ihracına karar verdiler ve hattâ mahza bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar, fakat bu teşebbüse karşı milletin kavi bir azim ve iman ve ateş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra hem kararlarından sarfı nazar etmiye ve hem de Samsuna çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmiye mecbur olmuşlardır. Sivas kongresinde mevzuubahsolacak hususat Erzurum kongresi beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikatta bulunmak gibi maksatlar katiyen mevcut değildir, burada şunu da arzedeyim ki bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai siyanet ve membaı şefaat milletimin sinesidir. Kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli inikadı hakkında müessir olmak bendenizin şahsi hükmümün pek ziyade fevkinde haizi tesir olan millet kararına taallûk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların, kongre heyetinin Sivasta toplanmasına mürevviç görünerek ve sonra heyeti ele geçirmiye imkân bulması âcizlerince pek bait tevehhümattandır. Bütün bu maruzatımı aynen Mösyö Bruneau'ya söylemenizde de hiçbir mahzur görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö Bruneau ve rüfekasına milletimizin muhafazaı hukuk beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbuldaki mümessili siyasilerine de iblâğ eylemiş olduğu mukarreratı esasiyeyi tatbikte hiçbir suret ve sebeple düçarı tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Bruneau bilmelidir ki Fransızların Sivası işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakkıftır. Böyle bir kararın jandarma binbaşısı Mösyö Bruneau ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile Fransız milletince muta' olabileceğine ihtimal verilemez.*

[490] Cevat R. Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, 1939, s. 82-85. Yularkıran'da tarih yoktur. *Nutuk*taki suretten tarihin 20 Ağustos 1919 olduğu görüldü: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 55-57.

* "Fransızların kongreyi ve mahiyetini merak ettikleri bir gerçektir. Yüzbaşı Brunot ve onun dışında şehre gelen bazı subaylar da Türk yetkililere bu yönde sorular sormuştur. Fakat Brunot'un kongreyi dağıtma tehdidi, ancak şahsi bir ihtiras yahut Fransız teşkilatları arasındaki uyum sorununun kaynaklanıyor olabilir. Bu noktada Fransa'nın Yakın Doğu'daki teşkilatlanmasının biri İstanbul'da, diğeri Lübnan'da bulunan iki yüksek komiserlik şeklinde ayrıldığını ve ileride de görüleceği üzere her iki yüksek komiserliğin birbirlerinden tamamen zıt adımlar atabildiklerini de unutmamak gerekir." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 99.

Mebus Rasim Beyin Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini okudum. Korkmıya mahal olmadığının kendilerine lûtfen iblâğını rica ederim. Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütaleatı ve gerek Rasim Beyin telgrafnaemsini heyeti temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sivas kongresi hakkındakİ kararı kat'i ancak heyeti temsiliyenin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek sureti zatı samilerine arzolunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, Brunonun tehditlerinin halka işaasile kuvvei maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramatı mahsusamın kabulünü ve Salâhattin [Köseoğlu] ve Refet [Bele] Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal[491]

Reşid, cevabî telgraf yazdı: *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Bendeniz anlıyabildiğim kadarını efendimize arzetmekle vazifei vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbuldaki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve zatı devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayanı itimat olduğunu kestirmemekte mazurum. Hamiyyeti müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuubahis olduğuna göre iyice düşünerek lâzım gelen hattı hareketin tayini, efendimizle, kongre heyeti kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramatı mahsusamı takdim ederim efendim*.[492]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım Karabekir'e telgraf keşide eyledi:

20/8/1335

15'inci Kolordu Kumandanlığına

Fransız müessesatının küşadı vazife-i zahiresi ve hakikatte harekât-ı milliyenin mahiyeti ve kuva-yı askeriyenin vaz ve kuvveti hakkında bir tetkik-i siyasiye memur olan bir Fransız zabiti ahiren Samsun'dan buraya gelmiştir. Dün arzusuna mebni suret-i mahremânede görüştüm.

Mumaileyh memlekette siyasî çeteler bulunduğunu ve bunların Mustafa Kemal Paşa ile münasebette olduğunu ve geçenlerde Samsun ihracında her taraftan müsellâh ahali hareket ettiğini, Amasya'da zihinlerde teşevvüş gördüğünü ve Sivas'ta da kongre toplanacağını bu teşkilâtın İngilizlere karşı mı, müellifine karşı mı olduğunu (ve her halde er geç müsellâh bir müdahale muntazır olup mütareke bidayetinde yapılamaması kuvvetsizlikten münbais olduğunu, bitaraf ve muhtelit bir jandarma tesis olunmadan memlekette adil bir idare vücutlanamayacağını ve kendi de bu fikirde olduğunu) bu cereyanların mucip olacağı tehlike ile böyle bir işgalin katileştireceğini ve Erzurum Kongresi beyannamesinde memleketten bir karırş terk edilmeyeceğine dair ifadatın da bunu müeyyet olduğunu ve halbuki Trakya dâhilinde Bitlis vilâyetiyle kısmen Van'dan ibaret bir Ermenistan teşkili hemen mutekarrir olduğunu söyledi. Kendisine istihbaratının gayrı sahih olduğunu, milletin 10 aylık alâm-ı mütarekeden ve İzmir, Antalya hadisatı ve Samsun ihracı gibi hususattan akıbeti hakkında düşünmeye muztar kaldığını, asayiş meselesi basit ve mevcut ve bundan ihtiraza sebep mefkut olduğunu ve kongre hükümete seda-yı milletin ismai ricasında bulunmakta olup sırf dâhilî ve milli bir arzudan ibaret olduğunu, her milletin ve Fransızların bunu pek güzel anlayacaklarını ve Trakya'dan kaçan ve orada yer bulamayan Ermenilere yaşayabilecek bir yerin itası zarurî olup bunları oradaki İslâmlarla mübadele ve muayyen mıntıkada cem kabul olduğunu ve hükûmetçe de Paris Konferansı'na bildirildiğini ve kongredeki zevat ile temas edilirse bu gibi mesailin suret-i muvafikada hallolunabileceği ümidinde olduğumu, ecnebi işgali ve muhtelit jandarma gerçi Avrupa'ca muhik bir suret görünse bile memleketin vaziyeti bunu mütehammil olmayıp bir ikinci Makedonya vücutlanacağını ve arzu olunan ıslahatın tedricî mahiyette olması elzem olup aksi halde asker sevk olunursa tekmil ehl-i vatanın ayaklanmasına ve lüzumsuz kana sebebiyet vereceğini ve

[491] Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, 1939, s. 85-87. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir. Yularkıran tarih ve saat belirtmiyor. *Nutuk*daki suretten mezkûr bilgileri öğrendik: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 57-58.

[492] Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, 1939, s. 85-87. Ayrıca: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 58.

her halde teraziye kuvvet atmaya lüzum olmayıp görüşmek ve uyuşmak nef-i beşer için hayırlı olduğunu söyledim.

Paşa ile mutavassit bir mahalde görüşmek arzusunu izhar etti. Müspet ve menfi cevap veremedim. Arzu buyurulursa işarı.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[493]

Salahaddin (Köseoğlu) İkinci Cihan Harbinin bitiminden sonra kaleme alacağı hatıratında, "Bruno meselesi" başlığı altında şöyle yazacaktır:

Fransız müessesatının küşad-ı vazife-i zahiresi ve hakikatte hareket-i milliyenin mahiyeti ve vüsati *[genişliği]* ve kuva-yı askeriyenin vaz ve kuvveti hakkında tetkikata memur iki Fransız zabiti 18 Ağustos'ta Sivas'a gelmiş bulunuyordu.

Sivas'ta jandarma müfettişi unvanıyla binbaşı rütbesinde Fransız Mösyö Bruno Sivas'ta kongre akdi hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsatından bihaber kalmıştı. Heyetin vürudu ile böyle bir meselenin vücudu çıkınca gafletinden mahcup ve müteessir olarak valiye müracaat etmiş ve kendisinin haberdar edilmediğinden bir hayli serzenişte bulunmuş ve eğer Sivas'ta böyle bir kongre olursa buraların işgal altına alınması muhakkak olduğunu güya istidlalatına ibtina ettirerek *[muhakemesine dayandırarak]* ilave etmiştir. Fransız heyet-i askeriyesinden benimle görüşmek üzere gelen zatla 19 Ağustos'ta kolorduda görüştüm. Mumaileyh memlekette siyasi çeteler bulunduğunu, bunların Mustafa Kemal Paşa ile münasebette olduğunu, Samsun ihracında her taraftan müsellah ahali hareket ettiğini, Amasya'da zihinlerde tesevvüş *[karışıklık]* gördüğünü ve Sivas'ta da kongre toplanacağını, bu teşkilatın İngilizlere karşı mı, mütelifine karşı mı olduğunu, Erzurum Kongresi beyannamesinde memleketten bir karış yer terk edilmeyeceğine dair ifadatın bunu müeyyed olduğunu *[doğruladığını]*, bu cereyanların mucip olduğu tehlike ile böyle bir işgalin katileştirileceğini ve halbuki Türkiye dahilinde Bitlis vilayetiyle kısmen Van'dan ibaret bir Ermenistan teşkili hemen mukarrer olduğunu, herhalde er geç müsellah bir müdahale muntazır olup mütareke bidayetinde yapılamamasının kuvvetsizlikten münbais olduğunu *[kaynaklandığını]*, bitaraf ve muhtelit bir jandarma tesis olunmadan memlekette adil bir idare vücut bulamayacağını ve kendisinin de bu fikirde olduğunu söyledi. Kendisine istihbaratının gayr-i sahih olduğunu, milletin on aylık alam-i mütarekeden *[mütarekenin elemlerinden]* ve İzmir, Antalya hadisatı, Samsun ihracı gibi hususattan akıbeti hakkında düşünmeye muztar kaldığını *[zorlandığını]*, asayiş meselesi basit ve mevcut ve bundan ihtiraza sebep mefkud olduğunu *[sakınmaya sebep olmadığını]* ve kongre hükümete seda-yı milletin istimal *[dinlenmesi]* ricasında bulunmakta olup sırf dahili ve milli bir arzudan ibaret olduğunu, her milletin ve Fransızların bunu pek güzel anlayacaklarını, Türkiye'den kaçan ve orada yer bulamayan Ermenilere yaşayabilecek bir yerin itası zaruri olup bunları oradaki İslâmlarla mübadele ve muayyen mıntıkada cemi kabil olduğunu ve hükümetçe de Paris Konferansı'na bildirildiğini ve kongredeki zevat ile temas edilirse bu gibi mesailin suret-i muvafıkada *[uygun biçimde]* hallolabileceği ümidinde olduğumu, ecnebi işgali ve muhtelit jandarma gerçi Avrupa'ca muhik *[haklı]* bir suret-i tavsiye görünse bile memleketin vaziyeti buna mütehammil olmayıp bir ikinci Makedonya vücutlanacağını ve arzu olunan islahatın tedrici mahiyette olması lazım gelip aksi halde asker sevk olunursa tekmil ehl-i vatanın ayaklanmasına ve lüzumsuz kana sebebiyet verileceğini ve herhalde teraziye kuvvet atmaya lüzum ol mayıp görüşmek ve uyuşmanın hayırlı olduğunu söyledim.

Tutulan yolun musîb *[isabetli]* olduğuna kanaat getirdi ve halkın teessürüne hak verdi. Teşkilat hakkındaki sualine tekmil milletin müttehit olduğu bildirildi. Ayrıldı. Ertesi gün Bruno, Vali Bey'i görerek tahvil-i lisan ile *[dil değiştirerek]* eğer kongrede İtilaf Devletleri aleyhine söz söylenmezse inikatta mahzur olmayacağını ve kendisinin bu bapta Franchet d'Espèrey vasıtasıyla Dâhiliye'den emir dahi getirteceğini, yalnız inikat tarihinin kendisinden ketm olunmamasını *[gizlenmemesini]* rica etmiştir.

Vali Paşa iki gün içerisinde bu derece büyük tahavvül-ü lisandan *[dil değiştirmeden]* Sivas Kongresi aleyhine ecnebilerin bir suikast yapacaklarını tevehhüm *[evhamına kapılarak]* ve tahmin ederek ve bendenize de bildirmeyerek Mustafa Kemal Paşa'ya mümkünse kongrenin tebdil-i mahalini rica etmiştir. Devletler arasında

[493] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 325-326.

Anadolu'nun taksimi hakkındaki müzakerat ve merbutatına *[eklerine]* göre Sivas vilayeti Fransız mıntıka-ı nüfuzuna verilmiş ve binaenaleyh ileride Haçin'den Aziziye tarikiyle bir hareket onlarca mutasavver ve hatta heyetin Kayseri tarikiyle Haçin'e gitmek arzuları da bizce şüpheli görülmek ile beraber Fransızların, İngilizlerin hükûmet-i Osmaniye'yi imha yolundaki siyasetine taraftar olmadıkları da mahsus bulunmakta idi. Vakay-i Atiye ve bilhassa Kilikya'nın tahliyesi gibi teşebbüsler ile bu siyaset zahir olmuştur.

Vali Bey'in Sivas aleyhine bir hareket hakkındaki şüphe ve hissi kablelvuku filhakika biraz sonra meydana çıkmış ve fakat ecnebiler tarafından değil, Dahiliye ve Harbiye Nazırları'nca kongre akdine mahalli amirler tarafından mümanaat edilmeyeceği anlaşıldıktan sonra Sivas'a müştereken bir baskın tertibini tasavvur ve icrasını Elaziz valisine tevdi eyledikleri tahakkuk etmiştir.

Fransız zabitleri Ulukışla yolu ile Adana'ya gittikleri gibi Binbaşı Bruno da mıntıkası dâhilinde bulunan Elaziz vilayetinde bir seyahat icrasına çıkarak kongrenin Sivas'ta bulunduğu müddetçe Osmanlı zabiti sıfatıyla Sivas'ta bulunmaktan tevakki eyledi *[çekindi]*.

Dahiliye vekâleti Sivas Kongresi'nin inikadına meydan verilmemesi hakkında vilayeti sıkıştırdı. Vali Reşit Paşa merhumun 23/8/1335 tarihli Dahiliye'ye cevabı gayet kanaatbahs *[inandırıcı]* delilleri havidir.

Bununla beraber bu cevaplar merkezi tatmin etmiyor. Erzurum Kongresi'nin olup bitmesi ve Sivas'ta yeni bir kongrenin toplanması İstanbul'u sinirlendiriyor. Vali Reşit Paşa'nın azli tasavvur olunuyor. Fakat bu tebeddüle de oradaki heyet-i askeriye oldukça kongreye yeni bir valinin mani olamayacağı düşünülerek nihayet kumandanın ve valinin tebdilini ve bir baskın tertibi ile bu işin ani halline gidilmeye çalışılıyor.[494]

21 Ağustos 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Toplantı tutanağına göre *18 Ağustos 1919 tarihinde bir bildiri yayınlayan Osmanlı Hükûmeti, o tarihte uygulanan özel tarifelerde yapılan önemli bir artışı Yüksek Komiserlerin kabul etmesini iste*mişti. *Defrance, 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilâf Devletlerinin hiçbir zaman kabul etmediği özel vergileri Osmanlı Hükûmeti zorla tahsil ettiği halde İtilâf Devletleri ticareti açısından bir ölçü belirlediğinden bu vergilere izin verildiğini ifade etti. Eski "ad valorem" sistemine dönmek isteyenin de yine Osmanlı Hükûmeti olduğunu ileri süren Defrance bir yandan istihlak resimleri devam ederken diğer yandan Osmanlı Hükûmeti'nin özel vergileri arttırmak istediğini, bunu kabul etmelerinin mümkün olmadığını vurguladı. Sadrazamla görüşmesinde de bu fikirlerini dile getiren Defrance, Osmanlı Hükûmeti'nin ayakta kalabilmesi için kaynaklara sahip olmasını istediklerini fakat son talepleri aşırı bulduklarını iletti. Sadrazam da, taleplerine karşılık verilinceye kadar İtilaf temsilcilerinin notasına herhangi bir cevap verilmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler meseleyi Mali İnceleme Komisyonu'na havale ettiler*.[495]

Heyet-i Temsiliye, Sivas Valisi Mustafa Reşid'e şifreli telgraf gönderdi:

Sivas Valisi Mustafa Reşit Paşa Hazretlerine

Sivas Kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile vaki olan muhaberatı devletleri tamamen millî bir mesele olmak haysiyetiyle Heyeti Temsiliyemizce de münakaşa edildi. Bu kongrenin Şarkî ve Garbî Anadolu vilâyetleri tarafından akdi mukarrer olmasına ve murahhasların kısmı âzami Sıvasa muvasalat etmek üzere bulunmasına nazaran bu bapta söz söylemeği salâhiyetimiz haricinde addeyleriz. Yalnız düşüncelerimizin hâmiyet ve muhabbeti vataniye ile maruf zatı devletlerine arzını bir vecibei milliye addeyledik. Şarkî vilâyetlerimizin kongre akdi teşebbüsatının daha ilk adımda İtilâf Devletlerinin mucibi endişesi olduğu, bu vilâyetlerin eczayı vatandan ayrılarak istiklâl daiyesinde bulunduğuna varıncaya kadar eracif neşri ile akamete mahkûmiyetine çalışıldığı, maalesef hükümetimizin de ecnebi âleti olmaktan hayâ eylemediği malûmu devletleridir. Fakat milletin azmü iradesi bilûtfihi tealâ Kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannemenin neşri üzerine Düveli İtilâfiye, milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak meşru emeliyle toplandığını, hiçbir

[494] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 149-151.

[495] FO, 371/4156, 124445, "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 822. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

fikri tecavüz beslemediğini görerek İngilizler bile izharı memnuniyet eylediler. Hattâ bu bapta tafsilât ve malûmat vermek üzere Erzurum Mümessili Kaymakam Rawlinson Londraya hareket eyledi ve yazdığı mektubunda aynen şu suretle ıdarei kelâm eylemektedir. "Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür. Bu halde daha mes'ut şerait tahtında görüşmek mahzuziyetine nail olacağım." Dersaadetten aldığımız malûmatta da umum Düveli İtilâfiyenin meşru ve makul olan bu cereyanı milliyi pek tabii telâkki eyledikleri, bilhassa Amerikalıların milletin efkârı umumiyesini anlamağa son derece ehemmiyet verdikleri, umumî şekilde in'ikat edecek olan Sivas Kongresi mukarreratına intizar olunduğu hattâ milletle doğrudan doğruya temas için Sıvasa İstanbuldaki heyetlerinden iki Amerikalı memuru siyasî göndermeğe karar verdikleri bildirilmektedir. Binaenaleyh Sıvastaki bir Fransız binbaşısının beyanatını biz indî bir mütalaa addetmekte mazuruz. Çünkü hürriyet ve istiklâl uğrunda mücahede eden milletlerin pişüvası olan Fransa efkârı umumiyesinin cereyanı milliye düşman olacağını hatıra getirmek mümkün değildir. Maahaza milletimiz istiklâl ve mevcudiyetini her ne pahaya otururs otursun kurtarmağa azmeylemiştir. Bu cereyana tâbi olmıyanlar mahkûmu zeval, yıkmak istiyenler maruzu mukavemet olacaklardır Paşa Hazretleri.

Heyeti Temsiliye

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım Karabekir'e telgraf keşide eyledi:

21/8/1335

Erzurum'da 15'inci Kolordu Kumandanlığına

Dün Binbaşı Bruno'nun müracaatını Vali Bey'in izam ve suitefsir ile telâşını nabemevsim gördüm. Fransız zabitlerinin ihtisası iyidir. Zevat-ı münasibe ile bugün görüştürülüyor. Cumartesi Kayseri yoluyla Haçin'e gitmek istiyorlarsa da refakatlerindeki zabit Ulukışla'yı tercih ettirmeye çalışacaktır. Sivas'taki mebusan-ı mevcude içtimai rica ediyorlar. Gerçi Dersaadet'ten geleceklere dair haber alınamamış ve evvelki bildirilenlere ilâveten Çorum'dan iki kişi gelmiştir. Refet Beyle Sami Beyin de tesri-i hareketlerini kendilerinin ve Dersaadet'te yola çıkacakların yola çıkıp çıkmadığına ve diğerlerinin teşrifine dair malûmat itasını Fuat Paşa'dan rica ettim. Biran evvel bu tarafa hareketleri münasip olacağı itikadındayım. Şifreli muhaberatın takayyüden tervicine dair Harbiye Nezaretinin tamimli telgrafnâmesini şayan-ı dikkat buldum. Ve tavzihini rica ettim. Burada şimdiki halde telgraf başmüdürünün vazifesi başına avdeti ve hilaf-ı meşrutiyet harekâta emirler veren müdür-ü umumisinin azil ve tecziyesi hakkının müteaddit imzalı bir müracaat-ı telgrafiyeyi kâfi ve muvafık görüyor ve telgrafhanemizin işgali gibi hususa mahal ve fayda olmadığını ve bu cihetlerin kongrenin inikadı zamanlarında yapılabileceğini zannediyorum. Heyetin cevabını badezzevâl bildireceğim. Paşanın zaman-ı hareketlerinin emr ü işarını rica ederim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[496]

Salahaddin, Karabekir'e bir telgraf daha keşide eyledi:

21/8/1335

15'inci Kolordu Kumandanlığına

1. Vali Paşa'nın tevehhümden ibaret hareketi hakkındaki fikr-i acizlerini evvelce arz etmiştim. Müşarünileyh Dâhiliyenin işaratına kat'i bir cevap vermiş ve içtimaı mende yolsuzluk ve imkânsızlık olduğunu ve kendisine itimat olunduğu halde ahvâli hüsn-i idare edeceğini ve aksi halde daha muktedir bir vali izamını rica etmiştir. Mazur görülmesini rica ederim.

2. Fransızlar yarın Adana'ya hareket ediyorlar. Kongrenin inikadında bulunmak üzere oradan İstanbul'a malûmat vereceklerdir ve bir hafta kadar bekleyeceklerdir. Validen bu zamanın kendilerine işarını rica etmişler ve kongre hakkında pek ziyade hüsnüniyet göstermişlerdir. Bruno da resmen bir Osmanlı zabıta memuru halinde bulunmuş olmamak için Aziziye üzerinden Harput'a bir aylık seyahate çıkmıştır.

[496] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 326.

3. Refet bey 6 gün evvel Amasya'dan Osmancık cihetine geçmiş ve son telgraf kendisine verilememiştir. Fuat Paşa'dan sordum ve bir an evvel avdetlerini rica ettim.

4. Bir an evvel teşrifleri müteammennâdır. Zaman-ı hareketinizin işarını rica ederim.

Üçücü Ordu Kumandanı Salâhattin[497]

22 Ağustos 1919. Karesi ve Saruhan ve civarı Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti ve Alaşehir Kongresi reisi İttihadçı Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey'in günlük kaydı: *Bugün Afyonkarahisarında oturan Fransız kumandanı Meur Labonne ile görüştüm. Hasta olduğu bahanesi ile bizi yatak elbisesile kabul etti, vakaada hasta idi. Ceneral Milne'nin tebliğini garip buluyor ve Türklerin müdafaasını haklı görüyor*.[498]

Alaşehir Kongresinin altıncı günü. Kongre reisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), *genel kurula bir teklifte bulunmuş ve şöyle demişti*:

Biz Mütârekede imzaladığımız ve kabul ettiğimiz siyasî durum gereğince İtilaf Devletlerinin askerî zorunlukla işgal etmek istedikleri bölgeleri kendilerine teslim ve işgallerine karşı susmak zorunda kaldık. Fakat işin içine Yunanlılık girince buna umumî vicdan susmadı. Millî coşkunluk başgösterdi. Eğer bu işgal bir askerî lüzuma dayansa idi veya öyle anlaşılsa idi ve bu işgal İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı kimse ses çıkarmayacaktı. Ve şimdi mademki işgalin sınırlandırılması ve kötülüklerin incelenip soruşturulması Barış Konferansı'nda karara bağlanmıştır, kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa, Yunanlılar çekilsinler, kendileri bir askerî kurul göndersinler.[499]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Kararların tebliğinin ardından İzmir'de yaşanan olayları araştırmak üzere görevlendirilen müttefik askeri komisyonu, ilerleme prosedürleriyle ilişkili programı düzenlemek amacıyla toplantılar yapmaya başlamıştır. İzmir'de komisyon karşıtı pek çok kişi görevlerinden azledilmiş ve komisyon işlerini tamamlamasının ardından İzmir'e hareket edecektir*.[500]

24 Ağustos 1919. Yarbay Louis Mougin raporu: "*Vazifemiz tarassut etmektir çünkü İngilizler Mısır'dan Kafkasya ve Hindistan'a kadar fasılasızca uzanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirerek tamamlamak istedikleri bir Müslüman İmparatorluğu kurma vetiresindeler. Lloyd George 21 Ağustos'ta Avam Kamarasında Büyük Britanya'nın istikbalinin Türk meselesinin halline bağlı olduğunu söylememiş miydi?"*[501]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabirinin mektubunu neşretti:

Selânik'te doğan Mustafa Kemal, Talât ve Enver'in en eski arkadaşlarındandır ve politika arkadaşları ön plana geçerken kendisi şimdiye kadar sivrilememiş, ihtiras sahibi biridir… Enver'in hasmı olduğu söyleniyorsa da İttihatçıdır ve onun ismi altında İttihat ve Terakki Partisi ülkenin idaresini ele geçirmeye çalışmaktadır.

Geçen cuna günü İstanbul'a telgraf çekerek, İstanbul hükümeti milliyetçi çetelere karşı kuvvet gönderirse Anadolu'da bağımsız Cumhuriyet ilân edeceğini bildirmiştir…

---

497 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 326-327.

498 Şerafettin Turan. (1967). (Haz.). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)* içinde (s. 42). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. General Milne'nin ilgili muhtırasında, işgali sınırlandırılmış Yunan kıtaatına Osmanlı muntazam birlikleri veya çeteler tarafından gerçekleştirilen taarruzlar devam ederse, o hâlde Yunan kıtaatının ilerleme taleplerini reddedemeyeceğini Dahiliye Nezâretine 21 Ağustos'ta bildirmişti (İnan, 1967, s. 41-42).

499 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, 1969, s. 49. Hacim Muhiddin, TBMM Hükümetinin Bursa Valisi olacaktır.

500 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

501 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1553.

> …Doğu ve Batı Anadolu'daki iki Türk hareketi, eylemde ilişki halindelerse de, ayrı amaçlar güdüyorlar. Birincisi, Türk vilâyetlerinde herhangi bir Ermeni Devletinin kurulmasını engellemek, ikincisi Küçük-Asya'da Yunan işgalinin genişlemesini durdurmak, mümkünse Yunanlıları İzmir'den kovmak istiyor…[502]

İspanyol *El Dia* gazetesi Müttefik çıkar çatışması hakkında mütalaasını yazıyor:

> Konuyla ilgili 24 Ağustos tarihli haberde, Asya'nın paylaşılması konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki siyasi ve diplomatik savaşla ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre, müttefikler Türkiye ve Almanya'nın mirasından farklı bölgeler için mücadele ediyorlardı. Fransız basını, İngiltere'ye amansızca saldırıyordu. İngiliz-İran antlaşmasından sonra o günlerde de Suriye anlaşmazlığı ortaya çıkmıştı. Anglosakson emperyalizmini kınamak için pek çok neden sayılabilirdi. Ancak Londra'nın hükümet gazetelerinin de Fransız emperyalizmini kınamak için yeterince nedeni vardı. Galyalı kapitalistlerin emperyalizmi Doğu Akdeniz ticaretinin önemli bir parçası olmak ve Suriye Müslümanlarını Fransız egemenliğine almak istiyordu. Bu sıralarda sayısız İngiliz temsilci Lübnan'ın sahil ve iç bölgelerinde çalışmalarını sürdürüyordu.
>
> Emir Faysal ve bedevileri, bu bölgede sadece Büyük Britanya'nın bir vassalı olacak olan bir Arap krallığının kurulması konusunda propaganda yapmaktaydı. Ancak Fransız misyonerler ve tüccar, sahil bölgesine yerleşmişlerdi ve Fransızların paralı bir propagandacı bulutu tam tersi bir amaçla hareket etmekteydi. İngilizler ve Fransızlar karşılıklı olarak hainlikle suçlanıyorlardı. İki ülkenin gazeteleri, bir diğerinin ülkesinin hükümetini aşağılıyor ve suçluyordu. Bu gerilim nereye varacaktı? Kimse tek öncelik verilmesi gereken Suriye halkının arzularıyla ilgilenmiyordu. Bu Suriye örneği, Küçük Asya'nın ve hatta Orta Asya'nın her yerinde tekrarlanmaktaydı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, İtalyanların Konya'ya yerleşmesi, İngilizlerin İran'da egemenlik ilanı, Fransız Katolik misyonerlerin Mısır'dan İskenderun'a kadarki bölgeyi çalkalaması İslam'ı kızdırmak için eşit ölçüde katkıda bulunuyordu. Eğer bir gün Türk milliyetçiliği ve Arap fanatizmi şiddetli bir şekilde ayağa kalkarsa suç kimin olacaktı? Asya'nın paylaşılması konusunda gerçek bir savaş mevcuttu. Daha kötü sonuçlar doğurabilecek diplomatik ve siyasi bir savaş. Eğer Ermeniler yeni bir katliam yaşarlarsa, bunun tek sorumlusu büyük güçler olacaktı. Kapitalistlerin sağlıksız hırsları, katillerin kollarını silahlandıracaktı.[503]

25 Ağustos 1919. Osmanlı hükûmetini Ermenilere karşı tecavüzkâr hareket ettiği takdirde Wilson Prensiblerinin 12'nci maddesini feshetmekle tehdit etmiş bulunan ABD, Fransız Başvekil Clemenceau tarafından Paris Sulh Konferansında protesto edildi. Tek bir hükûmetin Osmanlı Devletine tazyikatta bulunamayacağı kararlaştırıldı.[504]

Clemenceau: *Ermeniler'i kurtarmak hususunda ne yapılabileceğini bilmiyor. Amerikan birlikleri ortada yok. İngiliz askerleri başka yerlerde görevlendiriliyor. Fransızlar'ın Küçük Asya'da herhangi bir rol oynamasına İngilizler izin vermiyor. İtalyanlar, İngilizler'e rağmen Küçük Asya'ya gitmiş ama Kafkaslar'da İngilizler'in yerini alma önerisini geri çevirmiştir. Türkler'e gelince, onlar zaten kendi askerini kontrol edemeyecek kadar zayıf düşmüş durumda. Ermeniler'in nereden yardım bekleyeceği belli değil*.[505]

> Burada bir açık yakalayan Balfour, Clemenceau'nun, Fransızlar'ın "Küçük Asya'da herhangi bir rol oynamasına" İngilizler'in izin vermeyeceği yolundaki ifadesinin üzerine atladı ve Fransızlar'ın Ermenistan'a asker

[502] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 86-87. "Mustafa Kemal, Hükümet Anadolu'ya asker sevkederse cumhuriyet ilan edeceği tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine hükümet asker göndermekten vazgeçmiş"tir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 68. "*Le Temps*'ın İstanbul muhabirine göre bu gelişmeler [Erzurum Kongresi ve Kuvâ-yı Milliye teşekkülleri] ışığında Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyet dahi ilan edilebilirdi." Le Temps, 24 Août 1919, p. 2; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 95-96. Köşeli parantez "[]" içindeki ifadeler tarafımıza aiddir.

[503] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[504] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 68.

[505] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 100.

göndermesine ingilizler'in hiçbir itirazı olmayacağını duyurdu. Clemenceau konuyu kurmaylarıyla görüşeceğini söyledikten dört gün sonra, bölgeye on ila on iki bin asker göndermeyi teklif etti.

Gerek İngilizler, gerekse Amerikalılar bu teklifi büyük bir şüpheyle karşıladılar. Çünkü bunun, Fransızlar'a göre, Küçük Asya'nın, kendilerine Sykes-Picot Anlaşması'nda önerilen bölümüne ayak basma planından başka bir şey olmadığına inanıyorlardı. Kimsenin bu hareketin Ermeniler'e yardım aşkından kaynaklandığına inandığı yoktu. Ama planla uzlaşmaktan başka yapacak pek bir şey de yoktu. Hiçbir ulus angaryayla uğraşmak istemiyor, öte yandan İngilizler'in açısından, Ermeniler'i terk etmiş olmanın kabahatini üstlerinden kaldırdığı için, her çözüm damak tatlarına uymasa da işe yarıyordu.

İngiliz ve Amerikalılar'ın şüpheci davranmakta haksız olmadıkları, Clemenceau'nun birliklerini Karadeniz'den Batum'a ve oradan demiryoluyla Erivan'a göndermek gibi akla en yakın güzergâhı reddetmesiyle ortaya çıktı. Fransız lider bunun yerine, İskenderun ve Mersin üzerinden Akdeniz yolunu kullanmakta ısrar ediyordu. Bu, atların ve levazım malzemelerinin uzun ve dolambaçlı bir yoldan geçmeleri anlamına geliyordu. Yolun bir kısmı demiryoluyla aşılacak; geri kalanı da, İngiliz ve Amerikalılar'ın geçilemez, Fransızlar'ınsa geçilir dedikleri karayolu üzerinden katedilecekti. Sorunlu noktalara süratle ve kolaylıkla ulaşılması bakımından bu rota pek kullanışlı değildi. Tek avantajı, Fransa'ya Kilikya ve güney Ermenistan'da bir ön işgal zorunluluğu getirmesiydi. Clemenceau'yu bütün ilgilendiren buydu. Bir ay sonra, genel bir Suriye anlaşmasının bir parçası olarak Fransa bu toprakları işgal hakkını elde eder etmez, Clemenceau Ermenistan'ın geri kalan bölümüne asker göndermekten vazgeçti.

Son durumda, Fransa sadece (karışıklık olasılığının hiçbir zaman büyük olmadığı) güney bölgeleri işgal etmişti. İngiltere'yse dört yandan gelen protestolar ve Ermenistan başbakanının yalvar yakar olmasına rağmen, eylül ayının sonuna kadar Batum'daki tek garnizon hariç birliklerinin hepsini Kafkaslar'dan çekmişti. Ermenistan, savaşın bitiminden bu yana en karanlık dönemine giriyordu.[506]

26 Ağustos 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi "Neden Suriye Fransa'dan Tiksiniyor?" sernameli makale neşretti. *Suriye'de İngilizlerin anti-Fransız ve Fransızların da anti-İngiliz propagandalarının iki ülke basınında da düşmanlıkla işlendiği belirtilmektedir. Habere göre, Suriye halkı bu iki devlete karşı düşmanlık beslemeye başlamıştır*.[507]

27 Ağustos 1919. Paris Sulh Konferansı *konsey tartışmalarında Clemenceau, Fransa'nın Ermenistan'a, on bin asker göndermeye hazır olduğunu söyledi. Polk,* ***"bu Ermenistan'a yardım hikâyesi, bir çeşit Anadoluya ayak atmadır"*** *diye düşünüyordu. Fransızların "elle tutulur biçimde" Kafkasya'nın denetimini elde etmek girişimine niçin razı olduğunu sordu. Balfour'un karşılığı: "İngiltere çekilecektir; Amerika da ordu göndermediğine göre karşı çıkmasının bir dayanağı yoktur," oldu*.[508]

28 Ağustos 1919. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Belirtildiğine göre Trabzon'daki *Fransız gümrükçüleri bir takada 1.200.000 fişek ve 100.000 el bombası ele geçir*mişlerdir.[509]

Milletvekili Mösyö Coruet, Fransa Millî Meclisine beyanatta bulunuyor: *Doğuda, özellikle de Türkiye'de yüzlerce yıllık çıkarlarımız vardır. Bugün bu çıkarlarımızın akıbeti nedir? [. . .] Fransız mandasını alacak mıyız, almayacak mıyız? Çok uzun zamandır Fransız diplomasisine bel bağlamış olan Osmanlı Devleti*

[506] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 100-101. "Clemenceau Lloyd George'a bir mesajında imalı olarak, ama net bir biçimde, Kafkaslar için Fransız birlikleri önerisiyle Suriye konusunda bir anlaşmaya varılması için duyulan isteği birbirille bağladı. Lloyd George Belgeleri, F51/1/37, Kerr'den Lloyd George'a (Clemenceau'dan mesaj), 9/11/19." (Helmreich, 1996, s. 113, sonnot 15).

[507] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 115.

[508] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 182-183.

[509] FO, 371/4156, 130696; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 467.

devam mı edecek, yoksa yok mu olacak? [. . .] Küçük Asya'da ve tüm Türkiye'de yüzlerce yıllık çıkarların korunması noktasında Fransa'nın alacağı pozisyon ne olacak?[510]

29 Ağustos 1919. İstanbul'daki Fevkalâde Komiser M. Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgrafname gönderdi. *Amerikan Senatosu'nda Türkiye mandasının kabul edilmemesi durumunda, ilerde kurulması düşünülen Ermenistan ile Arap memleketleri dışında çoğunluğu Türklerden veya Arap olmayan Müslümanlardan oluşan, Yunanlılardan ve İtalyanlardan arındırılmış bir Türkiye'de uygulanacak olan "müttefiklerarası bir kontrol sistemi"nin vatansever Türkler tarafından da kabul edilebileceğini* yazıyor. *Defrance, söz gelimi İngilizlerin Türkiye'de İngiliz mandasının benimsenmesi yolunda başlattıkları kampanyaya, İtalyanların ise Antalya yöresindeki faaliyetlerine rağmen bu tür bir organizasyona karşı çıkmayacaklarını tahmin ettiğini bildiriyor. Zira İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a vekâlet eden Amiral Webb, yaptıkları görüşmede, "Fransız-İngiliz işbirliğinin en iyi çözüm yolu olacağını" bildirmiş, İtalyan Yüksek Komiseri M. Maissa ise, bizzat kendisine Türkiye'nin parçalanmasının Avrupa'da yeni çekişmelere yok açabileceğini, şahsen İtalya'nın Anadolu çıkartmasını onaylamadığını ve İtalyanlarla Yunanlıların çekilmesi gerektiğini, dolayısıyla Türkiye'nin parçalanmadan İngiliz, Fransız, İtalyan kontrol sistemi altında yönetilebileceğini söylemiştir. Defrance, bu tür bir uygulamanın başarıya ulaşabilmesi için büyük devletlerin toprak iddialarından vazgeçmeleri gerektiğini, ancak bu şekilde diğer barış koşullarıyla birlikte Türk Hükümeti'ne empoze edilebileceğini açıkça söylüyor. Buna paralel olarak bazı önemli İtalyan şahsiyetlerin "Yunanlılar İzmir'i terkettikleri anda İtalya'nın da askerlerini çekeceğini" kendisine bildirdiklerini belirtiyor ve telgrafın sonunda Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarını gözönüne alarak şunları öneriyor*:

- Fransız mandası haricinde Türkiye'nin tek bir manda ile yönetilmesi söz konusu olamaz.

- Türkiye çeşitli mandaterliklere bölünmemelidir.

- Türkiye'nin bütünlüğü mümkün olan en geniş ölçüler içinde korunmalı ve Türk Devleti Fransa ile İngiltere'nin çok ciddi denetimi altına sokulmalıdır. Ancak bu denetime gerekli görüldüğü takdirde İtalya, eğer çok kaçınılmaz olursa Amerika da dahil edilecektir.[511]

Defrance, *müttefiklerarası bir kontrol sisteminin kurulması için Türkiye'nin bütünlüğünün korunması gerektiği, bunun için de İzmir ve Antalya bölgelerinin boşaltılmasının şart olduğu tezini savun*uyor.[512]

31 Ağustos 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Bölgedeki hareketlilik ve işgale karşı yapılan hazırlıklar İtilaf devletleri temsilcilerini endişeye sevk etmekteydi. Belgelerden bu tür faaliyetlerin yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. 24 Ağustos 1919'da "Gülnihal" vapurunda polis arama yapmış ve 100 kasa cephane bulmuştur. Collaro'ya göre bu cephaneler Rize taraflarına götürülüyordu. Ona göre Rize Erzurum'a yakın ve denetimden uzak bir yerdi ve buradaki Lazlar silah kaçakçılığı yapıyordu*.[513]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Enver Paşa Anadolu hareketinin ruhudur*.[514]

---

[510] *Journal Officiel (Chambre de Députes)*, 29 Août 1919, p. 4057; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 104.

[511] *Ministeres des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 122-126; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 33-34.

[512] *Ministeres des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 120-126; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 62, dipnot 53.

[513] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/21; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*, 2021, s. 345.

[514] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.

Ağustos 1919 nihayeti. İstanbul'da gizlenen İttihadçı Maliye eski nâzırı Sabataycı Mehmed Cavid, İsviçre'ye ulaştırılmak üzere Fransızlar tarafından kaçırıldı.[515]

1919 yazı. *Fransa, daha 1919 yılında Türkiye'nin dostu pozuna girer. Ankara'da sonraları çok entrikalar çevirecek olan Fransız Albayı Maugin, 1919 yazında Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin dörde bölünmesinin kararlaştırıldığını, parçalanmaktan kurtulmak için Fransız mandasının istenmesini Vahdettin'in Başyâveri Naci Eldeniz Paşa'dan ister: "Eğer memleketin parçalanmasını istemiyorsanız, Fransız mandasının istenilmesini Zât-ı Şâhâne'ye öğütleyiniz. Bu takdirde Dörtler Konferansı'nın kararını uygulamaya gerek kalmaz"*.[516]

Ağustos-Eylül 1919. Fransız istihbaratı Mustafa Kemal'in İttihad-ı İslâmcı hareketlerini not etmektedir:

> İtilaf Devletleri'nin bu hassasiyetini bilen Mustafa Kemal Paşa, gerek içeride halkı mücadeleye teşvik etmek gerekse dışarıda İtilaf Devletleri'ni zor durumda bırakmak adına İslami söylemlerde bulunmayı hiç ihmal etmedi. Ağustos 1919'da halifenin kutsallığına duyduğu saygıyı ve yapılan mücadelenin Osmanlı tarihinde eşi görülmemiş düzeydeki önemini vurguladığı konuşması, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin raporlarına dikkat çekici bir gelişme olarak yansıdı. Aynı tarihlerde Fransız belgelerine, Mustafa Kemal Paşa'nın ellerinde hatırı sayılır bir askeri kuvvet barındıran bazı Arap aşiretlerini cihata davet ettiğine yönelik bilgiler yansıyordu. Sivas Kongresi'ne altı Suriyeli'nin katılmış olduğuna ve burada bir Müslüman Konfederasyonu kurulacağına dair bilgilerin istihbarat raporlarında yer bulması da Fransızların meseleye olan ilgisini gösteriyordu. Devam eden süreç içerisinde Fransız istihbaratı, Mustafa Kemal Paşa'nın irtibat halinde olduğu din adamlarını dahi izleyecektir.[517]

Eylül 1919. Fransız istihbarat yüzbaşısı Leksa ve tercümanı Maurice, İkinci Balıkesir Kongresi'ne iştirak etmiş ve teşekkür mahiyetli konuşmasında ise *milli hareketi takdir ettiğini belirt*miştir.[518] Nitekim bir *Fransız istihbaratına göre Balıkesir başta olmak üzere Kuzey-Batı Anadolu'daki direniş teşkilatları Fransa'ya yakın kimseler tarafından kurulmuştu ve bölgede Fransa'ya sempati besleyen valiler vardır*.[519]

Fransız istihbarat belgesinde *Kuvva-yı Milliye "jandarma da dahil tüm orduyu beraberinde sürükleyen subayların neredeyse tamamından" oluşuyormuş gibi tanıtılıyor*.[520]

Köprülülü Kâzım Özalp'ın Eylül 1919 devresine ilişkin bazı ifadatına göre Müttefik matbuatı milliyetçileri/Kemalistleri olduğundan daha güçlü gösteriyordu. Kemalistler, Fransız subaylarca destekleniyordu. Mustafa Kemal cuntası mensubu Balıkesir'deki 61'nci Fırka Kumandanı Miralay Köprülülü Kâzım, Müttefik mümessilleriyle İstanbul Hükümetine karşı işbirliği yapıyordu:

> Kuvvetlerimiz bilhassa düşman nazarında fazla tahmin olunuyordu. Hatta yabancı basın bile harb haberlerinin tesirinde kalarak millî kuvvetlerin miktarını fazla gösteriyorlardı. Tabiî olarak, lehimize olan bu beyanat ve yazıları tekzip etmemek işimize geliyordu.
>
> Fransız subaylarından M. Deuran ve İtalyan tabasından Mr. Parciel, o sırada millî kuvvetlerin faaliyetleriyle çok alâkadar oldular ve bizlere yakınlık göstererek yardım ettiler. Bundan başka bazı ecnebi subaylar ve memurlar kuvayı milliyenin kuruluş şekli, mevcudu ve faaliyeti hakkında bilgiler almak üzere Balıkesir'e geldiler. Bunlardan bazılarını cephenin belirli noktalarına göndermekte ve millî kuvvetlerimizin harekâtını göstermekte bir zarar görmüyordum. Aksine fayda temin ediyordum. Vahdettin ve Damat Ferit'in taraftarlarından olan bazı propagandacılar "Yunanlılara karşı cephe tesis edenler millî kahramanlardır. Bunlar

[515] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 479, dipnot 90.
[516] Mazhar Müfit Kansu, *Atatürk'le Beraber*, s. 185; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 779-780.
[517] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 108.
[518] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 135-136.
[519] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 261.
[520] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.

omuzlarına çok büyük bir fedakârlık yükü almışlardır. Hamiyetli olan her Türk onlara yardım etmeye ve o vatanperverler arasında yer alarak çalışmaya amadedir. Ancak, İstanbul hükümetinin daha kolaylıkla yardım edebilmesini mümkün kılmak ve millî teşkilâtı geliştirmek, mazbut bir hale getirmek için yapılan fedakârlıklardan çabuk neticeler alınabilmesi yolunda, millî kuvvetleri jandarmaya çevirmek faydalı olacaktır. Kuvayı milliye bütün teşkilât ve tertibatiyle jandarma unvanını almalıdır. Bundan sonra millî kuvvetlere para, silâh, cephane ve diğer malzeme, her şey serbestçe gönderilecektir. Maksat Yunanlılara karşı vatanı müdafaa etmek ve bu müdafaayı da şuurlu bir şekle koymaktır. Fakat Sıvas'ta kongre toplayanların maksatları başkadır. Bunların büyük bir kısmı menfaatlerini düşünen İttihatçılardır. Yunanlılara karşı tesirli hiç bir teşebbüsleri yoktur. Buna göre İzmir etrafında Yunanlılarla mücadele edenlerin arzuları ne kadar meşru ve fedakârane ise, diğerlerininki o derece gayrimeşru ve menfaate dayanmaktadır. Eğer İzmir etrafında harbedenler Sıvas'ta toplananlarla münasebet ve irtibatta bulunurlarsa cephe kuvvetlerinin düşmanları günden güne artacak, malzeme ve harb vasıtaları da o nispette eksilecektir." şeklinde beyanatta bulunuyorlardı. Bu teklif ve propagandacıların bu sözlerinin altında gizlenen hileleri açıkça anlıyorduk. Bizi basit, çocukça bir devlet sistemiyle kendilerine bağlamak istiyorlardı. Millî kuvvetleri dağıtmayı hedef tutan bu faaliyetin derhal önüne geçtik. Bütün milletin birleşmiş bir kütle halinde mücadelesine mani olmak istiyenlere, lâzım gelen cevabı fiilen verdik.[521]

1 Eylül 1919. Selânik'deki İngiliz General Bridges, Britanya Harbiye Nezâretine rapor keşide eyledi. Buna göre *d'Espérey, Milne'nin Türk ordusunda yapmak istediği değişikliklerden ve İtilaf kuvvetlerinin hareketleri hakkında kendisine bilgi verilmemesinden rahatsız olmaktaydı. İngiliz Umumî Karargâhı'na sürekli mektup yazarak şikâyette bulunan d'Espérey'in yazdığı mektupların çoğuna İngilizler cevap dahi vermiyorlar*.[522]

4 Eylül 1919. Sivas Kongresi içtima edildi. Bu babda Sivas Kongresi ile Suriye Genel Kongresi arasında dikkat çekici bir benzerlik bulunmaktadır:

Mustafa Kemal, ileride, Second Continental Congress'in [Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı müteakiben 1775'de Philadelphia'da ilk içtima eden İkinci Kıta Kongresi'nin] 1776 toplantısı ve bağımsızlık ilânına atıflarda bulunacaktır. Ancak, kapsayıcı, temsil iddiasına sahip, ülkenin geleceğini şekillendirmeyi hedefleyen bir 'kongre'nin ilham kaynağının, bu tarihî örnekten ziyade, Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşan girişimler olması mümkündür. Meselâ, hazırlıklarına mayıs ayında başlanılarak temmuz başında toplanan, katılımcıların Osmanlı mevzuatına göre seçildiği, Osmanlı meclisindeki meb'usların da katıldığı, Suriye Genel Kongresi ile Sivas Kongresi arasında çarpıcı benzerlikler vardır. On maddelik bir beyannâme yayımlayarak Suriye'nin bağımsızlığını, bu olmazsa, Amerikan 'mandat idaresi'ni talep ederek, ülkenin bölünmesi ve Siyonist taleplere karşı çıkılacağını ilân eden Suriye'deki yapılanma Fransız müdahalesi nedeniyle amacına ulaşamayacaktır. Buna karşılık, kongreler, yeni Türkiye'nin oluşum sürecini başlatacaktır.[523]

5 Eylül 1919. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı Başmurahhası Frank Polk, ABD Başkanı Özel Kalemi Albay House'ye telgraf gönderdi. *Fransızların hâlâ "A" Sınıfı Mandanın tanımlanmasına karşı çıkmakta olduklarını* bildiriyor.[524]

7 Eylül 1919. İngiliz Yüzbaşı Edward Noel'in günlük kaydına göre, Fransız Jandarma Müfettişi Yüzbaşı Brunot Defadre'yle Malatya'da görüşen Sivas Valisi (30 Ağustos'ta tayin edilmişti) Feyzioğlu Ali Galib, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine 7 Eylül'de rapor göndermiş ve *Fransızların Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni gizlice desteklemekte olduklarını* bildirmiştir. Zira Ali Galib, Mustafa Kemal'in Sivas Vilâyeti hududuna girdiği vakit tevfik edileceğini söyleyince Brunot, *Mustafa Kemal'in teşebbüsat-ı*

[521] Kâzım Özalp. (1988). *Millî Mücadele 1919-1922* (3. baskı) içinde (c. 1, s. 68-69). Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[522] *War Office*, 33/1000, 5181 & 5182; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 70-71.
[523] Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 289-290.
[524] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 212.

vatanperveranede bulunduğunu cevab vermiştir.[525] Aynı gün, Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu karargâhından Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanına şifreli telgraf göndererek Feyzioğlu Ali Galib'in, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas Şubesi Reisi Halid'in, İngiliz Yüzbaşı Edward Noel ve arkadaşlarının, şayet 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet muvafakat etmese dahi, *behemehal* tutuklanmalarını emretti. *İlginçtir ki, Mustafa Kemal Noel'i tutuklama buyruğuna dahil ederken, Kongre, oybirliğiyle aldığı kararda onu dikkatle hariçte* tutacaktır.[526]

Kemalist fanatik tarih yazıcıları, ekseriyetle, Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi Bâb-ı Âlîsi'nin İngilizci olduğunu iddia ederler. Fakat mezkur fanatikler, nedense mukayeseli tetkikattan kaçınırlar, örneğin Fransız ve İtalyan dışişleri arşivini hariç tutarlar çünkü iddialarını kolayca çürütecek sayısız verilere ulaşılacaktır. Görülecektir ki Bâb-ı Âlî, İngilize İngilizci, Fransıza Fransızcı, İtalyana İtalyancı tavır sergilemekteydi. Diğer taraftan, somut tarihî verilere göre, Şarkî Anadolu'da para-militer cunta lideri olduğu halde Mustafa Kemal'in 1919 yazında ve güzünde, Müttefiklerle siyasî gizli münasebetler kurduğunu ve onlar tarafından desteklendiği anlaşılıyor. Başka bir deyişle, vatan hainliği isnad edilen Bâb-ı Âlî'den pek de farkı bulunmuyor (Mustafa Kemal'in diktatör olduktan sonra ülkeyi radikal suretlerde Batıcılaştırdığı nazar-ı dikkate alınırsa, söz konusu Müffetik desteğinin boyutu derinlik kazanmaktadır). Ayrıca, Kemalist fanatik tarih yazıcıları, nedense, Fransız desteğini problem addetmiyorlar. Kemalist cumhuriyet Fransız cumhuriyetinin *meşru çocuğu* olduğu için herhalde.[527] Gayr-ı resmî suretteki fakat belirleyici İngiliz desteğine ise ikrah ediyorlar ve resmen reddediyorlar. Vakıayı gayr-ı meşru bir cumhuriyet pozisyonuna düşürecek korkusuna müsteniden olsa gerek.

Sivas Kongresi reisi Mustafa Kemal, Anadolu'daki Rum ve Ermeni işgaline ilaveten Müttefiklerin işgaline karşı da mukavemet edilmesini sarahaten ilân edilmesine sıcak bakmadı, Mondros Mütarekenamesinin 7'nci maddesini ihlâl edici kararlardan ve hareketlerden uzak durulmasını belirtti:

> Bendeniz Mazhar Bey'in mütâlaasında bir mahzûr görüyorum; esâsen bu mâddede Encümen'in nokta-ı nazarı umûmîdir. Herhangi bir müdâhale ve işgâlin Ermenilik ve Rûmluk teşkîli gâyesine ma'tûf addolunacağından bahsediliyor; hâlbuki eğer Mazhar Bey'in söyledikleri vech-ile olursa mütâreke-nâmenin hakk-ı işgâl fıkrasına karşı muhâlif bir vaz'iyet almış oluruz ki, bu da bizim için tehlikedir. Memleketi müşkil bir vaz'iyete sokmuş oluruz.[528]

8 Eylül 1919. Yarbay Louis Mougin rapor kaleme aldı. *Fransa'nın, Padişahın nâzırlarıyla değil; milliyetçi hareketin liderleriyle müzakere etmesi lazım geldiğini* bildiriyor:

---

[525] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 298.

[526] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 299.

[527] Fransız Fransız Radikal Fırka lideri ve Başvekil Edouard Herriot'a göre "Fransız Cumhuriyeti bu şarklı demokrasiyi kendi meşru çocuğu olarak bağrına basmalıydı." Sevgi Adak & Alexandros Lamprau, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, 2022, s. 299.

[528] Recep Toparlı, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2015, s. 100. İttihadçı Mazhar Müfit (Kansu), mezkûr 2'nci madde hakkında şu beyanda bulunmuştu: "İkinci mâddenin başında da *Her türlü işgâl ve müdâhaleyi Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyesine ma'tûf olarak telakkî edeceğimizden…* deniliyor. Hâlbuki bugün meselâ Antalya ve Konya İtalyan işgâli altında bulunduğundan Rûmluk ve Ermenilik teşkîliyle alâka-dâr olamaz; olsa olsa İtalyanlık teşkîli demek olur! Binâen-aleyh acabâ biz yalnız Rûmlara ve Ermenilere karşı mı vatanımızı müdâfaa edeceğiz? Her hâlde bu mâddeyi de umûmî bir şekle sokmak lâzım gelir i'tikâdındayım." Mazhar Müfit'in bu beyanı üzerine Mustafa Kemal dikkat çekici bir illiyet kurmuştur: "Müsâade buyrulursa ba'zı îzâhât vereyim. Erzurum Kongresi'nde bu mâdde yazılırken aynı nokta-i nazar mevcûd idi fakat eğer o zamân Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla da mücâdele edeceğiz deseydik milletin tevahhuş etmesi muhtemeldi! Bu noktayı nazar-ı i'tibâra alarak Düvel-i İ'tilâfiyyeden bahsetmemiştik: Yalnız onların müdâhalâtını da bi'n-netîce Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyelerine ma'tûf addetmiştik. Fakat şimdi artık dediğiniz gibi yazabiliriz. Her hâlde unutulmamalı ki, eğer Antalya bugün işgâl altındaysa bunun sebebi münhasıran Yunanlıların İzmir'i işgâl etmiş olmalarıdır! Binâen-aleyh Antalya işgâli de Rûmluk gâyesiyle alâka-dâr demektir. Milletimiz Ermeni ve Rûm'a karşı mukâvemeti zarûrî görür." (Toparlı, 2015, s. 98).

> Hiç şüphe yok ki, istisnasız bütün Türkler, Mustafa Kemal'in hareketinin muvaffakiyetini kalben arzulamaktadır. Yalnız sadaret "yürümüyor", isyancıların izinden gidemediğini, İtilaf Devletleri'yle arasını bozmak istemediğini iddia ediyor. Hepsi hikâye. Onun bu hatt-ı hareketinde, yeni Arap İmparatorluğunun önünde küçük ve parçalanmış bir Türkiye bulundurmak isteyen İngilizlerin elini görelim (...).
>
> Hareketin liderleri konuşmak istiyorlar, bize onlarla nasıl konuşacağımızı bildirin, biz bundan sadece kazanç elde edeceğiz, onlar el uzatmamızı bekliyorlar. Onlar yarının efendileri olacaklar, çünkü haklı bir davayı müdafaa ediyorlar.
>
> (…). Bize verilen rolü oynayalım, henüz mevzilenilmedi; ama kaybedecek vakit yoktur, acele etmeliyiz zira Amerikalılar [General Harbord ve maiyeti] zaten oradalar [Sivas'dalar], bugün iktisaden başlayan ve yarın yoğun bir şekilde siyasî hale gelebilecek mühim bir faaliyet gösteriyorlar.[529]

Malatya'da bulunan Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'den Dahiliye Nezâretine *gayet mahrem* ve zata mahsus telgraf:

> Vilâyet Jandarma Müfettişi Mösyö Todiruti ve İngiliz Binbaşısı Mister Noel Malatya'dadır. Her ikisiyle de samîmi temâsdayım. Fransız, Mustafa Kemal'in tesebbüsât-ı vatan-perverânede bulunuyor [olmasını] tahsîn ediyor. İngiliz ise bilakis ihânet sayarak takbîh eyliyor. Her ikisi de sâbit fikir ile bu bahse ehemmiyet veriyorlar. Mes'elenin mâhiyet-i hakîkiyesi hakkındaki îzâhâtımız te'sîr-i nâfi' icrâsından hâlî kalmamışdır. Bugün Fransız, dört gün sonra da İngiliz Elaziz'e gidecekdir. Malatya'da olduğu gibi Elaziz'de de ayrı ayrı iki konak ihzâr edildi. Türk [ihtiramkâr]lığı da memnûniyeti mûcib olmakda bulunduğu ma'rûzdur.[530]

Fransız tüccarların Türk tüccarlardan 54 milyon Frank alacakları var. Türkiye'nin borçlu olduğu ülkeler arasında %60'la Fransa başta geliyor. Borcun %26'sı Almanya'ya, %14'ü ise İngiltere'ye. Fransız Le Temps gazetesi bugünkü sayısında şöyle diyor: Bu paraların kaybolmasına razı olabilir miyiz? Asla![531]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Kilikya'nın "gerçek sahiplerine" yani Fransızlara hâlâ devredilmemiş olmasının kamuoyu vicdanında kabul görmediğini belirtiyor*.[532]

10 Eylül 1919. *Le Temps* gazetesinde neşredilen başmakalede Türkiye'de yeni bir durum husule geldiği, kalıcı sulh için milliyetçi teşkilatın hesaba katılması gerektiği yazıyor. Sivas Kongresinin ve Mustafa Kemal grubunun Müttefikperver niteliği, Fransa Hükümeti yarı resmî sözcüsünde karşılık bulmuştur denilebilir:

> Güvenilir görünen bilgilere göre, Küçük-Asya'da teşkilâtlanmakta olan Türk kuvvetleri ne adi yağmacı çeteler haline düşmüşler ne de ilkel sürüler haline dönüşmüşlerdir. Yetenekli şeflerin yönetiminde siyasî ve millî bir program gereğince kurulmuşlardır.
>
> Mütarekeden hemen sonra Türklerin maneviyatı o kadar düşüktü ki, Müttefiklerin bütün şartlarını kabul edeceklerdi. Fakat, Yüksek Konsey'in görüşmeleri uzadıkça ve Müttefiklerin aralarındaki birlik Doğuda gevşer göründükçe Türkler tabiatiyle ümitlendiler… Yüksek Konsey Türkleri (Damat Ferit'i) İstanbul'a yüz geri etti, İzmir'e Yunan çıkarmasına izin verdi, Türkiye'yi bölgeler halinde paylaşmayı düşündü. Özetle, sanki Türklere, birlik duygusu ve onu savunma arzusu verecek hiçbir manevî güç yokmuş gibi davrandı.
>
> Oysa bu güç meydana çıktı ve durumdaki yenilik işte burada. Enver'in şahsî hasmı ve şimdiki Sultanın iş arkadaşı olan general Mustafa Kemal, Samsun'a Üçüncü Ordu müfettişi gönderilmişti. Eski Sofya ateşemiliterliği yapan Mustafa Kemal, Çanakkale savaşında bir kolordu, sonra Filistin'de de bir ordu yönetmiştir. Şu halde, şef olabilmek için gerekli bilgilere ve şefliğin gerektirdiği karaktere sahiptir.

[529] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1554. Köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.
[530] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),* 2003, s. 96.
[531] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 92.
[532] Le Temps, 8 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 116.

> Müttefiklerin politikası ona vatandaşlarının dinî ve vatanperverlik hislerini tahrik için delil vermiş ve böylece Sivas ve Erzurum bölgesinde sağlam bir askerî teşkilât kurmayı başarmıştır…
>
> …Doğu meselesini çıkmaz ayın son çarşambasına atmayalım; bilakis yeni olayların gerektirdiği yeni bir zihniyetle ele alalım…[533]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir: *Fransız memurini siyasiyesinden biri bugün görüşmek üzere Sivasa geliyor. Bu gece Kayseridedir. Vazifei mahsusa ile Konya'ya hareket etmiş olan Refet beyle bu gece Kayseri'de görüşmüşler. Şimdi bildiriyor. Mülâkat neticesi pek ziyade lehimizdedir*.[534]

11 Eylül 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *"Le Matin" gazetesinde yer alan haberde, bölgede Fransa'ya karşı yoğun bir propaganda hareketi olduğu ve bu hareketin Crane ve Amerikan araştırma komisyonunu etkilediği belirtilmiştir. Haberde, Fransa hükümetinin İngiliz yetkililerinden bu ülkede Fransa'nın gerçekleştirdikleri eylemlere zarar veren faaliyetlerden kaçınmasını talep etme hakkına sahip olduğu bildirilmiştir*.[535]

13 Eylül 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi "Suriye Sorunu Fransa ve İngiltere'yi Ayırdı" başlıklı yazı neşretti: *Suriye'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Mareşal Allenby'nin bir deklarasyon yayınladığı ancak Suriye'de İngilizlerin son zorbalıkları için samimi bir özür bekleyen Fransız diplomatik çevrelerinde bu deklarasyonun iyi bir etki bırakmadığı bildirilmiştir. Allenby, Suriye'deki ilk İngiliz-Fransız olaylarına sebep olan Emir Said'in İngilizlerin düzenlemelerini tanımaya yanaşmadığı, bu düzenlemeler nedeniyle, Fransız Yüksek Komiseri M. Picot'un yokluğunda kendisinin Emir Said'i tutukladığını belirtmiştir. Bunun üzerine Fransız Yüksek Komiserliği'nden M. De Leforcade'in kendisine bir protesto gönderdiğini ve De Leforcade'ye verdiği cevapta, Fransız hükümetinin kendisinin Suriye'de faaliyet göstermesini engellemesi durumunda Emir Said'i serbest bırakabileceğini ifade etmiştir. Bu açıklamanın üzerine Fransız Hükümeti'nin resmi yayın organı "Journal des Debats"ta deklarasyon değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede, Allenby'nin sözlerinin kendilerini memnun etmediği, İngiliz ve Fransızlar arasında yaşanan olayları çözümlemek için Suriye'ye geldiğini söyleyen bu kişiliğin söylediği sözlerin hayal kırıklığı yarattığı ifade edilmiştir. Teorik olarak, İngilizler, Suriye'de Fransızların çıkarlarıyla rekabet etmiyor görünüyor ancak diğer taraftan bu ülkede Fransızların prestijini yavaş yavaş yok ediyor. Eğer İngiliz general bu sorunu düzenlemeye geldiyse sadece Suriye'deki İngiliz askerlerinin yerine Fransız askerlerini geçirerek bunu gerçekleştirebilir. Bunun dışında bu konuda mutlu bir çözüm görülmemekte*dir.[536]

14(?) Eylül 1919. Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Ahmed Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) tarihsiz bir telgraf gönderdi:

---

[533] Le Temps, 10 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 88-89. İki kaynak, mezkûr başmakaleyi kısaltarak mevzubahis etmişlerdir: "Fransız Le Temps'ın başyazısı: Anadolu'da teşkilatlanmakta olan Türk kuvvetleri, yetenekli önderlerin idaresi altında siyasi ve milli bir programa uygun olarak kurulmuştur." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 96-97. "Kongrenin aldığı kararları takiben *Le Temps*, *Artık Türkiye'de yeni bir durum ortaya çıktı* diyordu. Gazeteye göre bu yeni durum göz önüne alınarak Türklerle olan barışın ivedilikle nihayete erdirilmesi Fransa için iyi olurdu. Ayrıca Mustafa Kemal öyle iddia edildiği gibi Enver Paşa tarafından idare edilmiyordu; bilakis onun hasmıydı. Pek çok cephede ün yapmış olan bu general, önderlik kabiliyetleriyle güçlü bir teşkilat kurmuştu. Doğuda ortaya çıkan bu güç Fransa'yı yeni maceraların içine çekebilirdi. Bu ihtimalden çekinen *Le Temps*, *İster beğenin ister beğenmeyin, bir Türk gücü yaşıyor* diyordu." Le Temps, 10 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 101.

[534] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 265.

[535] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 116.

[536] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 117.

İstihbarat

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. 13/9/1335'de bir Amerika generali maiyetinde bir heyetle Mardin'e muvasalat etmiştir. Bu gün Diyarbakır'a geleceklerdir. Bu heyet Vilâyat-i Şarkiye'de tetkikata memurdur. Bu generale İngilizlerin tahrikât-ı siyasiyesinden şikâyeti havi bir protesto verdim.

2. Ergani bakır madenini tetkik etmek üzere bir Fransız topçu yüzbaşı ile mülazımı Diyarbakır'a gelmiş ve Maden'e hareket etmiştir. Kendilerine teshilat gösterilmiştir. Bunlara hareketlerini tehir etmek üzere Halep'teki Beşinci İngiliz Süvari Fırkasından tebligat vaki olmuş ise de dinlemeyerek yollarına devam etmişlerdir. Bunlara Halep'te hayli müşkilat gösterilmiş ve Halep'te bir Fransız irtibat zabitinden başka hiçbir Fransız olmadığı anlaşılmıştır. Fransız-İngiliz rekabetinin yalnız Suriye'ye münhasır olmayıp tekmil Asya'ya ait olduğu - bunlarla muhavere de halledilmiş ve Arap meşayihinin Fransa'ya gitmesi, İngilizlerle akdedilen muahedenin ağırlığını şikâyet maksadıyla söylemiştir.

3. Iraklı zabitandan Nusaybin'e gelen iki zabitin verdiği malûmata göre Musul'da bulunan Müslim bir Hintli nefer İtilaf Devletleri tarafından gelen bir emir mucibince İngilizlerin bir buçuk aya kadar Musul vilâyetini tahliye edeceklerini söylemiştir.

4. İstihbarata göre İngilizler Cubur aşiret reisi Manlat Paşa ile Ukidane aşiret reisini fidye-i necat mukabilinde tahliye etmişlerse de Bekaza ve Delim aşâiri bırakmamışlardır.

3'üncü ve 15'inci Kolordulara yazılmıştır.

13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet[537]

14/15 Eylül 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmud (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) zata mahsus telgraf keşide eyledi:

14-15/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Asayişe müteallik zata mahsustur.

1. Bugün Ankara valisiyle saatlerce görüşüldü. Mumaileyh halen kongrenin meşruiyetine kani değil. Safsatalara kalkıştı. Cevap verildi. Müheyya-ı hareket olduğunu vechen anlaşacağını söyledi. Maksadımız bizim için gayr-i müsait olan Çorum'dan kendisini çıkarmaktır. Yol için her hazırlık yapılmıştır. Mumaileyh için Ankara'da valilik ihtimali kalmamıştır.

2. Bura halkının Zat-ı Şahaneye çekecekleri arizayı Fransız mümessili vasıtasıyla ve Frans Descire [*Franchet d'Esperey? (ÖFA notu)*] yediyle göndermek üzere Fransızca tercüme ve generale de Fransız vatanperverliğinin tesir-i âleme şümulü hasebiyle kendilerinin bu istirhamı is'af buyuracaklarından bahis bir ariza yazılmıştı. Maatteessüf yarın tren hareket etmeyeceğini haber verdiler. İstanbul'la irtibatı kesmeyi hükümet de istiyor. Bir de Eskişehir'de oturan ve kendisine uygun zabitan ve maiyeti olan Hamdi Paşa'nın İngilizlere istinaden bir şey hazırladıklarını zannediyorum. Fuat Paşa'nın pek mübalağalı akseden harekâtı, Ankara'daki İngiliz mümessilinin aldığı talimat üzerine mütelaşi bulunuşu buna delâlet ediyor.

3. Eskişehir artık telgraflarımızı almamaya başladı. Hamdi Paşa'nın telgrafhaneye nöbetçi koyduğunu telgrafçı haber verdi. Bu tesir ile Afyonkarahisar ile de telgraf irtibatı kesiliyor. Sivrihisar-Karahisar arasında atlı posta yapılmasını emrettim.

4. Konya muhaberesinin kat'ını 23'üncü fırkaya yazmıştık. Alıp almadığını bilmiyorum. Bugün telgraf başında söylerken, Eskişehir muhabereyi kesti. İhtiyaten yarın yazıyorum.

[537] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 365.

5. Kastamonu Valisinin hareket ve azli ve Jandarma kumandanlığının tebdili o kadar hazırlanmış olan vilâyet merkezini susturmuştur. Miralay Osman Bey dün hareket etti. Girmekte müşkilât ve mukavemete uğramazsa muvaffakiyeti şüphesizdir.

6. Çorum Mutasarrıfına kongrece bir şey yazılsa iyi olacaktır. Kezalik Vali Reşit Paşa hazretlerinin Vali Muhittin Paşa üzerinde tesiri olduğunu söylediler.

7. Kaymakam Emrullah Bey'in hastalanan Kayseri Mutasarrıfına vekâlet etmesine muvafakat ettim. Mumaileyh vaziyet-i umumiyeden haberdar edilirse ve okşanırsa çok iş göreceğini ümit ediyorlar.

8. Mösyö Braun'un *[Louis Edgar Browne? (ÖFA notu)]* son iki mektubunu Nusret Efendi ile Kemal Bey'e gönderdik. Kongre beyannamesini mümessiller vasıtasıyla taksim edebildi mi? Sinop'taki telsiz telgraftan istifade mümkün değil mi?

9. Bugünkü gazetelerde on sekizde Ahmet Bey'in İsviçre'ye gideceği yazılmıştır.

10. Kongrenin Zat-ı Şahaneye, mümessillere olan tebligatı, Harput Valisinin teşebbüsat-ı elimanesi gazetelerle neşredilmiştir. Suretinin 15'inci Kolorduya verilmesi mercudur.

20'inci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut

Bir sureti şifre edilerek Erzurum'da 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa hazretlerine keşide ettirilmiştir. Yalnız bir sureti de Mustafa Kemal Paşa hazretlerine takdim edilmek üzere çıkartılacaktır.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin

Sureti Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine takdim edilmiştir. 17/6/1335[538]

15 Eylül 1919. *Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkında İngiliz-Fransız mukavelesi* imzalandı. Bu mukaveleye göre *Maraş, Antep ve Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunacakt*ır.[539] Buna karşılık İngilizlere ise Irak ve Musul vilâyetleri bırakılacaktır.[540] *Bu değişikliğin Barış Konferansı'nın ilgili bölgeler hakkındaki nihai kararını etkilemeyeceği tasrih edildi*.[541]

Fransa böylelikle batı Suriye ve Kilikya üzerinde arzu ettiği işgal hakkını, İngilizler'in dört ay öncesine kadar inatla direttiği hiçbir koşulu yerine getirmeden kazanmış oluyordu. du. İngilizler mayıs ayında, söz konusu Musul-Akdeniz demiryolunun İngiliz Filistin mandası sınırları içinde kalmasını Fransa kabul etmedikçe, Suriye'nin hiçbir noktasından çekilmeyeceklerini söylüyorlardı. Şimdiyse sadece Fransa tartışmalı bölgeyi işgal etme hakkını elde etmekle kalmamış, İngiltere de güney sınırın sadece askeri amaçlar için geçici olarak işgal altında tutulduğunu resmen kabul etmişti. üstelik, İngilizler'in bölgeyi boşaltması, Fransızlar'la Araplar arasında resmi bir anlaşmaya varılmasından sonra değil önce gerçekleşecekti. Bu da yine, İngilizler'in başlarda Suriye'den çekilmelerine karşılık talep ettikleri şeye ters düşüyordu. İngiliz askerinin Arap dünyasından çekilmesi belki hakiki anlamda bağımsız bir Arap devletinin yolunu açacaktı, ama bu aynı zamanda Fransızlar'a da bölgede etkilerini artırma fırsatını verecekti.

Birliklerinin tartışmalı güney sınırında yerlerini korumasını sağlayan ve Fransızlar'ı Sykes-Picot hattının doğusundaki Arap topraklarına asker göndermemeye ikna eden İngiltere, itibarını biraz da olsa kurtarabilmişti. Ama sonuç, Fransa için tam anlamıyla bir diplomatik zaferdi. Hem de hiç tesadüfen

[538] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 372-373. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[539] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 208. "Faysal bu durumu protesto ediyor ve Araplara söz verilmiş olan bir Arap konfederasyonu üzerinde ısrar ediyordu." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 40.

[540] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 113, dipnot 3.

[541] *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 384-385; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 281.

> kazanılmamış bir zafer. Küçük küçük ödünlerle, Suriye ve Kilikya'daki tüm askeri ve siyasi hakimiyetin İngilizler'in elinden kendilerine geçmesini sağlamışlardı. Ermeni ve King-Crane Heyeti sorunlarının ustaca kullanılması, Fransız basınının artan huzursuzluğu yansıtmasıyla birleşince, İngiltere kamuoyu önünde Fransa'yla dostluğunu kanıtlamak zorunda kalmıştı. Hem de hiçbir sınırlayıcı koşul getiremeden.[542]

Fransız Yüksek Komiseri M. de France'la Fransız Kuvvetleri Başkomutanı Franchet d'Esperey, bir çok kez İngiliz aleyhtarı olmakla ve Türklere ellerinden geldiğince her bakımdan yardım etmekle suçlandırılıyorlardı. Esasen Franchet d'Esperey, 15 Eylülde Fransız Savunma Bakanlığına gönderdiği kapalı telyazısında, Fransa'nın Türk ulusal akımına yol gösterici etmekle Fransız çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edebilebileceğini bildiriyor; M. de France da böyle bir siyasa uygulanmasını destekliyordu. Fransız hükûmeti, Anadolu'nun bölünmesinin Fransız çıkarlarına aykırı olduğuna inanıyor, Anadolu'da Türk egemenliğinin sürmesi için çalışıyordu. Bu sıralarda Fransızların Orta Doğu siyasası, Kahire'deki İngiliz temsilcisi albay Meinertzhagen tarafından şöyle tanımlanıyordu: Araplarla Türklerin dostluğunu kazanarak onları İngiliz nüfuz ve çıkarlarına karşı kullanmak.[543]

Karesi Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye ve Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) günlük kaydı:

> 15.9.35 Pazartesi: Bugün gaybubetimden beri hâdis olan pek garip vukuatı işitmekle müteessir oldum.
>
> Merkez Heyeti, tavrı serkeşî alarak para vermemeye başlamış ve Heyeti Merkeziyenin kazalardan para getirmesi iddiasını ileri sürmüş! Bizim Keçeci Hafiz efendi, Merkezi Heyet maliyesi namına Heyeti Merkeziyeye bir pusula yazarak, Heyeti Merkez inzibat kadrosunun lağvi icab eyleyeceğini ve yalnız dört süvarı istihdamı ile bunlara da 20 şer liradan fazla maaş verilmemesini emir ve iblağ buyurmuş. Zihi hayret!!
>
> Bugün öğleden evvel ve sonra Fransız yüzbaşısı ve tercümanları Müsyö Moris ve Câmi [Baykurt] ve İsmail Subhi [Soysallıoğlu] beylerle görüştüm. Fransız yüzbaşısı pek ziyade Türk muhibbi görünüyor ve dün Dersaadetten avdet eden istihbarat kalemi müdürü binbaşı Müsyö Rolanın, Kuvayı Milliyeyi görmeden avdete mevburiyetinden müteessir olduğunu söylüyor. Öğleden sonra merkezdeki süvarı kıtalarının bir fotoğrafisini çıkardılar. Câmi ve İsmail Subhi beylerin ne için geldikleri ve ne maksatla dolaştıkları anlaşılamıyor? Ben evvelce meb'us olmak isteyeceklerini zan etmiştim. Fakat Balıkesirde öğrendiğime nazaran bunların Amerika mandası lehinde propaganda yapmak istedikleri anlaşılıyor. Fakat bilmem ki bunun için bir para aldılar mı? Biz, bilhassa Câmi beyi gayet namuskâr tanırız!
>
> Somalı Hacı Hafız efendi vasıtasiyle eniştemden bir mektup aldım. Bunda Beyruttan Muhiddin Gandur beyin bir mektubu melfuf idi. Benim İstanbuldan yazdığım mektuba cevap veriyorlar. Abdülhamid Avrupada bulunduğu için kendisi ile muhabere ettiklerinden dolayı geç cevap verdiklerini, İskenderiye Osmanlı Bankası vasıtasıyle 200 Mısır lirası gönderdiklerini bildiriyorlar. Öyle parasız kalmıştım ki! Bilhassa Dersaadetteki âilemi çok düşünüyorum. Bunu bir imdadı ilâhi olarak telâkki edeceğim. Benim için değil, fakat hiç olmazsa ailemin sekiz on aylık ihtiyacını def edecek!.[544]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Lloyd George ve Clemenceau bir araya gelerek bir röportaj vermişler ve İngiltere'nin Suriye'nin mandasını istemediğini ve artık bu ülkede Fransız çıkarlarına aykırı hareket edilmeyeceğini ifade etmişlerdir*.[545]

17 Eylül 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Padişah'a ulaştırılması üzere mektub kaleme almıştı. 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Çerkes Mahmud Nedim (Hendek), bu mektubun Padişah'a *Fransızlar eliyle* takdimini teklif etmiştir. Heyet-i Temsiliye askerî cuntası, ecnebiler eliyle izamının *caiz olmadığı*nı

[542] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 107.
[543] FO/4185/157668; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 195-196.
[544] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 57-58.
[545] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 117.

binaenaleyh Meclis-i Âyandan Müşir Fuad yediyle Padişah'a teslimini kararlaştırdı.[546] Fakat, Müşir Fuad'a ilgili mektubu teslim eden şahıs, ABD'li emekli subay Louis Edgar Browne olacaktır.

Fransız Bahriye İstihbaratı raporuna göre *Sivas Kongresi'ne altı Suriyeli katılmış ve yabancı işgaline karşı başkaldırma kararı alın*mıştır.[547]

Karesi Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye ve Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı), dün küşad edilen İkinci Balıkesir Kongresi hakkındaki günlük kaydı:

> 17.9.35: Bu sabah yine kongre içtima ederek teşkilât ve cebheler muamelâtını tensik ve tevhid ve tesbit için encümen mukarreratını tetkike başladı. Benim ümidim, kongrelerin en büyük faidelerinden birisi de bu olacak.
>
> Öğleden sonra üç buçukta kongreyi görmek üzere Fransız yüzbaşısı Leksa ile tercümanı Mösyö Maurice ve Bandırmada mukim Fransız Mösyö Richard ve Câmi ve İsmail Subhi beyler geldiler ve ben kendilerini beklediğim için kongreye reis vekili ve Burhaniye murahhası Hoca Mehmed bey riyaset ediliyordu. Biz kongreye dahil olduğumuz zaman Soma murahhası Mehmed Tevfik bey General Milne'nin hükümete verdiği notadan bahisle Kuvayı Milliyenin dağılması icab edip etmeyeceğine dair istizahda bulunuyordu. Onu müteakip Baki bey, Hafız Hüseyin efendilerle Vâsıf bey beyanı mütelaa ettiler ve Vâsıfın beyanat ve nutku hakikaten beliğ idi. En nihayet Alaşehir Kongresine riyaset etmek itibariyle bu bâbta izahat vermekliğim teklif edildi. Ben de Alaşehir kongresinin bu bâbtaki mukarreratından ve sulh konferansının neticei mukarreratına intizaren ve Düveli Mutelifeyi tazimen ve muvakkaten tatili taarruz esasının kabul edildiğini, yoksa terki silâhın mevzuu bahis bile olamayacağını söyledim. Ve Ceneral Milne'nin notasiyle Alaşehir kongresinden kendisine ve İzmir'deki Tahkiki Fecayi ve Tahdidi Hududu İşgal Komisyonu azalarına yazdığımız muhtıraları okudum. Ve hastahanelerin tezyidi ve levazımı şitaiyenin ihzarı mesâili mevzuu bahis olduktan sonra kongre teneffüse karar verdi ve Mösyö Leksa ile rüfekasına riyaset odasında birer çay ikram ettim. O da bizim usulu müzakeremizi pek medeni bulduklarını söylüyorlardı ve beyanı memnuniyet ediyorlardı. Yarım saat sonra kongre celseye başladığı zaman yüzbaşı Mösyö Leksa kongreye alenen beyanı teşekkür etti ve hatta Harekâtı Milliyeyi pek ziyade takdir ettiğini söyledi. Ben de kendisine münasip bir cevap verdikten sonra gayemiz hakkında âlemi medeniyet huzurunda ve bilhassa Fransa hükümeti namına kendilerini işhad ettiğimi söyledim. Bu son cevabımı arkadaşların hepsi de çok beğendiler. Ve yine Nezaretten gelen bir telgrafnamede kıtaatı askeriye ve Kuvayı Milliye rüesasıyla temas etmek üzere Alaşehire İngiliz binbaşısı Nabb?, Akhisara yüzbaşı Jhonson ve Balıkesire de yüzbaşı Turniya'nın memur edildiği bildiriliyordu. Ben bunu biraz istiğrab ettim. Hükümet veya İngilizler, kuvvetleriyle dağıtamadıkları Kuvayı Milliyeyi İngiliz liralarıyla ve aramıza nifak koymak suretiyle dağıtmaya teşebbüs edecekler zannında bulunuyorum. Bakalım nasıl olur?
>
> Bu akşamki yoklamada karargâhta bizim efraddan yalnız Mustafa Ef. ile Mehmed Ef, Sabri ve İbrahim ile Şerif vardı, Neşet arkamızdan geldi. Bu akşam Rifatın evinde iken Fehmi benim bulunmadığım zaman Kâzım beyle beraber rakı içip ve hatta ut çaldırdıklarından bahs ediyordu. Zannederimki bunlar hemşehrilik kuvvetiyle her ihtimale karşı bizim kuvvetleri de avuçları içine almak istiyorlar. Kâzım gayet namuskâr bir şahsiyet, farz edelim ki benim kuvvetlerim de onun elinde bulunsun...[548]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Sadrazam Damad Ferid mülakatını neşretti. İstanbul hususî muhabiri François Psalty'nin *Mustafa Kemal Bey'in hareketinin mahiyeti nedir?* sualine Sadrazam şu cevabı vermiştir: *Hareketin askerî hiçbir bünyesi yoktur ve millete dayanmamaktadır. Bunlar savaşta rütbe almış ve herhangi bir iş peşinde Anadolu'ya sığınmış subaylardır ve bir hareket yaratabilmek için çaba göstermektedirler. Hareket bir saman ateşidir, alevleri şimdiden sönmüştür… Bu hareket için*

[546] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 606, dipnot 397.

[547] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 176; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 337.

[548] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 58-59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Anadolu'da çok para harcanıyor; savaşta büyük servetler toplayan İttihat ve Terakki'nin parmağı vardır… Hareket tamamen ittihatçıdır…[549]

19 Eylül 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan bir Fransız radyo servisine beyanat: *Anadolu Bolşeviklerden etkilenen grupların eline düşmekte*dir.[550]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sadrazam'ın 19 Eylül tarihli telgrafına ilişkin birtakım kolordulara, muhtelif heyet-i merkeziyelere ve Sivas'daki Fransız Jandarma Yüzbaşı Brunot Defadre'ye elyazma fakat tarihsiz bir muhtıra keşide eyleyecektir. Mustafa Kemal, merkezî hükümeti hainane davranmakla suçlayacaktır:

> 1- 19 Eylül târihiyle Dâmâd Ferîd Paşa tarafından Trabzon Vâlîsi Galib Bey'e keşîde olunan bir telgraf-nâmede takım takım Bolşeviklerin sevâhil-i Osmâniyye'ye geçerek Samsun, Trabzon tarîkiyle Anadolu'ya dâhil oldukları ve binâen aleyh; dâhil-i memleketde Bolşevizm usûlünün intişâr ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedâbîr ittihâz edilmiş olduğu istîzâh edilmekdedir. Bu iş'ârın da kizb-i muhakkak olduğunu milletimize isbât için hiçbir söze hâcet olmadığı kanâatindeyiz. Yalnız âmâl-i milleti başka bir sûretde göstermek için Ferîd Paşa'nın irtikâb-ı cinâyâtda ne derece ileri gitdiğine nazar-ı dikkat-i umûmiyyeyi celb ile iktifâ' ederiz. Hükûmet-i Merkeziyyenin pek hâin-âne olan tezvîrâtı ile milleti Avrupa'ya karşı ithâma kalkdığı kemâl-i hayret ve teessüfle görülüyor. Kalb ve vicdânını menâfi'-i ecnebiyyeye satan birtakım kesânın aslı ve fi'li milletimizce mechûl bir nâm ve bahâne tasnî' ederek mefkûre-i istiklâl-i milleti boğmağa ve milletin lehü'l-hamd kendi kuvvetiyle şimdiye kadar hâsıl etdiği te'sîrât-ı haseneyi ihlâle çalışdığı ayânen anlaşılıyor.
>
> Devletimizin menâfi'-i esâsiyye ve hayâtiyyesini, düşmanların nef'ine şimdiye kadar müteaddid def'alar ihmâl ve ihlâl ve dâhil-i memleketde şûriş ve teferruka ihdâsına bi'z-zât nâzırlarıyla ve düşman ordusuyla ibtidâr eden bir hey'et-i hükûmete tekmîl millet alenen adem-i i'timâd izhâr eylemiş iken hâlen muhâfaza-i makam hırsı ve menâfi'-i ecnebiyyeyi müdâfaa hevesi ile milleti hakk kelâmından mahrûm ve Pâd-şâh-ı muhteremine arz-ı tazallümden memnû' bırakılıyor. Dâhil-i memleketde âsâyiş ve inzibât lehü'l-hamd yolunda ve herkes iş ve gücünde iken gûyâ âsâyişsizliğin bahâne edilerek millet arasında nifâk ve (mukatele) ihdâsına çalışılıyor ve her tarafdan vâki' olan istirhâmât ve mürâcaata rağmen hâlâ Zât-ı Şevket-Simât-ı Hazret-i Pâd-şâhî milletin âmâl ve metâlibinden mechûliyyet içinde bırakılıyor. Bu derece hâin-âne makaside âlet olan ve gayr-i meşrû' sûretde millete cebr ve tahakküm gösteren hey'etin hiçbir mevki'-i meşrûiyyeti olmadığını ve milletin kendilerini hiçbir sûretde tanımadığını ve umûm efrâd-ı milletin hukuk-ı âliye-i hilâfet ve saltanatı ve istiklâl-i millet ile hukuk-ı mukaddese-i meşrûtiyyeti müdâfaaya âmâde ve şâyân-ı emn ve i'timâd recülden mürekkeb bir hey'et-i hükûmet mutâlebesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Temsîliyyesi bu vesîle ile bir kere daha beyân eyler ve bütün bu ma'rûzât-ı muhikkaya rağmen Hükûmet-i Merkeziyyenin ecnebî kuvvetiyle memleketde nifâk ve mukatele ihzârına fi'len tevessülü görüldüğü hâlde tevellüd edecek avâkıb-ı vahîme ve netâyic-i fecîanın tekmîl mes'ûliyyeti böyle bir mukateleyi ihzâr eden gayri meşrû' hükûmet erkânına âid kalacağını ve milletin kendi âmâl ve kanâat-i sâdıkasına bütün kuvvetiyle musirr ve merbût kalacağını tekmîl âlem-i medeniyyete i'lân eyler.
>
> 2- Bu beyân-nâmenin en küçük makamâta, nevâhî ve kurâya kadar teblîği ve sûret-i teblîğ netâyicinin iş'ârı Hey'et-i Temsîliyye karârıyla arz olunur. (İ'tilâf mümessillerine yazılmayacakdır.)
>
> Hey'et-i Temsîliyye nâmına
> Mustafâ Kemâl
>
> 1- 15. Kolordu Kumandanlığına
> 2- 13. Kolordu Kumandanlığına
> 3- 20. Kolordu Kumandanlığına
> 4- 3. Kolordu Kumandanlığına
> 5- Niğde'de 11. Fırka Kumandanlığına
>
> 1- Erzurum Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine

[549] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 85.
[550] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84, dipnot 27.

2- Trabzon Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
3- Sivas Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
4- Diyarbekir Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
5- Elaziz Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
6- Bitlis Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
7- Van Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
8- Kastamonu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
9- Ankara Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
10- Bolu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
11- Samsun Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
12- Konya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
13- Kayseri Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
14- Erzincan Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
15- Bursa Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
16- Edirne Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
17- Niğde Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
18- Antalya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
19- Adana Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
20- Karesi Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
21- Dersaadet Şehr-emânetine

İ'tilâf Mümessillerine

1- Samsun'da Mutasarrıf Hamîd Bey vâsıtasıyla Mösyö Solter'e
2- Fransız Bruno Defadre (Sivas'da)
3- Amerika Cenerali Harbord'a [(15. K.) vâsıtasıyla]
4- Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığı vâsıtasıyla Amerika Mîr-alâyı Mister Jakson'a[551]

21 Eylül 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle mülakat ediyor. *Eskişehir, ya da Afyon'a, Konya'ya kalabalık bir heyetle gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini* beyan ediyor.[552]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye'nin Zor Finansal Durumu" başlıklı röportaj neşretti. *Maliye Nazırı Tevfik* [Biren] *Bey Türkiye'nin cari açığının 30 milyon Lira olduğunu ve bunun mali yılın ikinci yarısında büyük bir endişe yarattığını, bu nedenle de çabuk bir barış ve yabancı yardımlara güvenildiğini belirtti*.[553]

Fransız istihbaratçı-gazeteci Bayan Berthe Georges-Gaulis, *Rege Carol* vapuruyla İstanbul'a muvasalat etti.[554]

[551] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Temmuz 2019, Yıl 68, Sayı 145, s. 227-228, Belge No. 60-2, 60-3.
[552] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.
[553] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.
[554] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 123. "Madam Gaulis'in Fas'taki Fransız sömürge valisi mareşal Lyautey ile de çok sıkı ilişkileri vardı." Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 57. "Her ne kadar gazeteci kimliği ile Anadolu'da bulunsa da Gaulis'in yayımlanan özel mektupları onun bir istihbarat elemanı hüviyeti olabileceğini de akla getirmektedir. Fas'ta bulunan Fransız General Hubert Lyautey ve eşi Bayan Lyautey ile olan mektuplaşmalarında Gaulis; İstanbul, Ankara ve Suriye'deki gelişmeler hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 247, dipnot 646.

Sivas'taki Heyet-i Temsiliye reislerinden Mustafa Kemal, Mamuretülaziz Valisi Haydar'a (Vaner) telgraf gönderdi: *İstanbul'dan Fransız Binbaşı Labot geldi. Paris Harput üzerinden hareket ediyor. Fransızlar lehimizedir*.[555]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakalesinden:

> Sultan'ın hâkimiyeti hâlâ İstanbul'da ise de ordusu başka yerde, Türk milliyetçilerinin gittikçe güçlendikleri Anadolu'dadır. Sivas'tan Kongreleri, Sultan'a telgrafla bir kararlar listesi bildirdi: Birinci karar şimdiki hükümete itimadı reddediyor; ikincisi ise hiçbir Türk toprağının elden çıkarılmamasını istiyor…
>
> İster beğenin ister beğenmeyin bir Türk gücü yaşıyor. İster beğenin ister beğenmeyin bu güç kendi şuuruna vardı. Hasta adamın gürbüz, hatta rahat durmaz çocukları var ve onun mirasını, hiç değilse, bu mirastan hakları bulunan parçayı istiyorlar. Müttefikler ne düşünür acaba?[556]

22 Eylül 1919. Sivas'daki cunta lideri Mustafa Kemal ile Kastamonu'daki Mevki Kumandanı Miralay Osman ve Vali Vekili Ferid makine başında muhabere ediyorlar. Mustafa Kemal'in telgrafı:

> [..] Dün İstanbuldan Fransa sefaretinden Lelong* isminde bir Fransız bizimle görüşmek üzere memuren buraya vâsıl olmuştur. Elinde harekâtı milliyemize tamamen taraftar olduklarına ve hükûmetin mahkûmu sükut bulunduğuna ve her türlü arzularımızın Fransızlarca maalmemnuniye tatbikına amade olduklarına ve talimat itasına intizar eylediklerine dair Franchet d'Esperey'nin yaverinden bir de mektubu hâmildir. İki gün evvel maiyetinde iki General ve on beş kadar zabitten mürekkep bir heyet bulunan Amerika Tahkik Heyeti Reisi General Har[b]ord dahi Sivasa gelerek harekâtı milliyenin meşruiyetini ve lüzumunu ve hükûmeti merkeziyenin zâif ve gayrimeşruiyetini beyan ve bütün maksatlarımızı ve kuvvetli olduğumuzu ve haklı olan mutalebatımızın kabulünden başka çare olmadığını derhal İstanbula bildirmiş. Gerek Amerikalılarla gerek [F]ransızlarla olan işbu münasebatın gayet mahrem tutulmasını selâmeti harekâtımız namına rica ederim. Hükûmeti merkeziye hakkında İstanbuldaki İtilâf Devletlerinin Avrupaya verdikleri gizli bir ajansta Ferit Paşa Kabinesinin kariben sukut edeceği bildirilmiştir. [..][557]

L'Eclair gazetesi, Michel Paillares'in mektubunu "İstanbul mektuplarından" başlığıyla neşretti: *İnsan durumu ne kadar derinden incelerse, Türklerin artık Avrupa ile dolaysız ilişkide bulunmaması gerektiğine o kadar çok inanıyor: Tğürkler bir adalet ve ilerleme yönetemi kurmaktan âcizdir. Barış için sürekli bir tehlike olduklarından başka, boyundurukları altında yaşayan hıristiyanlara aşırı eziyet edip göz yaşı döktürmektedirler. Beş yüzyıldan beri, sarık ve fes giymiş Türk barbarlığı gâvurların başını kesmeyi kendine oyun biliyor…*[558]

---

[555] *ATASE Arşivi*, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2; Aktaran: Mustafa Sarı. (2004). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 195). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.

[556] Le Temps, 21 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 89. "Bu haber bir yandan Mustafa Kemal gücünün varlığını açık açık ortaya koyarken diğer yandan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının *hiçbir Türk toprağını elden çıkarmama* konusundaki kararlılığını göstermektedir ki bu da Fransa'nın uygulamak istediği resmi politikayla yakından bağdaşmaktadır." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 36.

* Başka bir kaynakta *Fulon* olarak zikredilmektedir. Bu şahıs, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliğinde muvazzaf Jandarma Müfettişi General Foulon olabilir: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 136-137, dipnot 304.

[557] Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1015-1016, Vesika no: 106.

[558] L'Eclair, 22 Septembre 1919, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 120.

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Londra'da Türkiye'nin müttefik devletlerin tebaasının zararlarını tazmin edebilmek için milli hazinelerini satışa çıkaracağına ve bu hazineler arasında ünlü tavus kuşu tahtının bazı çevrelerce altı milyon Sterlin değerinde olduğuna dair söylentiler dolaştığı bildirilmiştir*.[559]

23 Eylül 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Collaro'nun Giresun'da iyi bir istihbarat ağı kurduğu raporlarda verdiği ayrıntılı bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim o dönemde Collaro Sivas'ta toplanan Kongre'nin Giresun'daki yansımasının ne olduğuna ve Anadolu'daki bu yeni oluşumun Giresun'da kimlerle iletişimde olduğu bilgisine vakıftır. Collaro raporunda 21 Eylül 1919 tarihinde Giresun kaymakam vekili Pertev Efendi'nin Sivas'tan Mustafa Kemal imzalı bir telgraf aldığını, Pertev Efendi'nin Kazanın askeri ve sivil erkânını kaymakamlığa çağırarak olağanüstü bir toplantı düzenlediğini belirtmektedir. Collaro muhtemelen kendi adamı veya adamları vasıtasıyla bu toplantının ayrıntılarına ulaşmış ve bunu Trabzon'daki konsolosluğa rapor etmiştir. Collaro raporunda bu toplantıya Kazadan tanınmış Hürriyet ve İtilaf taraftarı olan Gümrük Müdürü Sıddık Bey'in katılmadığını, diğerlerinin ise bu toplantıya iştirak ettiğini yazmaktadır. Toplantıya resmi görevi olmamasına rağmen [İttihadçı] Eşref Bey de katılmıştır. Giresun Liman Kaptanı Hilmi Bey toplantıda söz alarak Sivas Kongresi'nde neler yaşandığını ve kabineye karşı alınan kararları anlatmış ve orada bulunanları bu konudaki fikirlerinin ne olduğu hakkında konuşmaya davet etmiştir. Ancak birçok kişi bunun üzerine çekip gitmiştir. Geride kalanlar Sivas'takilerin kendilerinden parlamentoda olduğu gibi bir güvenoyu oylaması yapmalarını istediğini belirtmelerine rağmen herkes kendi rengini belli etmekten çekinmiştir. Collaro'nun raporundan burada hazır bulunan sadece dört kişinin Sivas'daki oluşum lehine güvenoyu kullandıklarını, bunların da Belediye Başkanı Osman Ağa, Liman Kaptanı Hilmi Bey, Giresun Posta ve Telgraf Müdürü Zühdü Bey, Giresun İdadi Eski Müdürü Abdullah Hasib Efendi olduğunu kaydetmektedir. Oylamadan sonra herkes dağılmıştır.
>
> Aynı raporda 21 Eylül'ü 22 Eylül'e bağlayan gece Trabzon'dan padişahın halka hitaben fermanını içeren bir telgraf alındığı bildirilmektedir. 22 Eylül sabahı tellalların her yerde öğleden sonra saat 4'te Hükümet Konağı önünde bu fermanın okunacağını ve herkesin oraya gelmesi gerektiğini bildiren mesajı duyurduğu bildirilmektedir. İlan edilen saatte halk Hükümet Konağı'nın önünde toplanmış; Pertev Efendi, Osman Ağa, sivil ve askeri erkân ve kalabalığın huzurunda Liman Kaptanı Hilmi Bey fermanı yüksek sesle okumuştur. Collaro raporunda daha bir gün önce Osmanlı Hükümeti aleyhine oy kullanan Hilmi Bey'in fermanı okumaya başlamadan önce fermanı öpüp başına koymasını yeterince komik bulduğunu yazmaktadır. Mesajda Avrupalı başlıca devletlerin Türkiye lehine düşüncelere sahip olduğunu, bazı yerlerde birkaç kendini bilmezin yaptığı kışkırtmaların vatana büyük zararlar vereceğini ve bu kışkırtıcı organizasyonların Paris Konferansı'na çağrılmayı bekleyen Osmanlı delegasyonunu zor duruma sokacağından bahsedilmiştir. Kalabalık Padişah fermanını büyük bir dikkatle dinlemiş ve Sultanı alkışlayarak dağılmıştır. Collaro raporunda bu seremoniye katılan [İttihadçı] Eşref Bey'in kalabalığa hiçbir konuşma yapmadığını ve sessizce beklediğini belirterek "*eğer orada bir konuşma yapsaydı halk Eşref Bey'i orada parçalardı*" ifadesini kullanmaktadır. Collaro bu olayla ilgili "*Giresun padişaha bağlılığını göstermiştir*" demektedir. Ama "*Merkezi Hükümet acaba İtilaf devletlerine aynı sadakati göstermekte midir?*" diye sormaktadır. Nitekim Merkezi Hükümetin atadığı Pertev Efendi daha dün gece Osman Ağa'nın ve diğer kişilerin olduğu toplantıda Sivas Hükümeti lehine oy kullandığını ve buna Pertev Efendi'nin ses çıkarmadığını ve hala daha o makamda oturduğundan bahisle bunu anlamlandıramadığını itiraf etmektedir.[560]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Sivil ve asker Türk vatanperverleri, iktidarsızlıkla suçladıkları hükümetlerine karşı ve Türkiye'yi paylaşmak istemelerinden kuşkulandıkları bazı Müttefiklere karşı tam bir ayaklanma halindedirler*.[561]

---

[559] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

[560] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/24; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 346. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[561] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.

24 Eylül 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakale neşretti. Suriye mandasının emniyetini temin etmek için milliyetçi askerî yönetimle uzlaşılması lazım geldiği belirtiliyor. *Anadolu'da demiryolu ve telgraf ulaşımının kesildiğini, millî hareketin Aydın'dan Trabzon'a kadar yayıldığı* bildirildikten *sonra, "müdahale etme veya etmeme politikasından hangisini izleyelim?* sualini sorulmuş ve son tahlilde şu mütalaada bulunulmuştur: *Fransız halkı, Küçük-Asya'nın içine ve özellikle Doğu Anadolu'ya Fransız askerleri gönderilmesini kesinlikle kabul etmez derken istisnasız herkesin düşüncesini dile getirdiğimizi sanıyoruz. Fransız kuvvetlerinin şimdiden Kilikya'da sükûneti sağlama görevi var ve bölgedeki müslüman ve hıristiyan halk için, genellikle Doğu barışı için çok faydalı bir görev… Suriye'deki sorumluluklarımızın da yakında ekleneceği bu önemli ve nazik görevi yerine getirelim, yeter. Daha Kuzeyde, Fransa'nın silâhlı müdahaleye ne hakkı ne de imkânları var*. Gazete; *İngiltere, Amerika, ve İtalya'nın da müdahale edecek durumda bulunmadıklarını belirttikten sonra, İstanbul hükümeti ve millî hareketin liderleri ile "konuşmak" ve onlara "vatanınız yaşayacak" demek gerekir diyor*.[562]

26 Eylül 1919. Paris'de bulunan Albay House'den ABD Dışişleri Bakanı Lansing'e telgraf: *Fransızlar ülkelere uygulanacak çeşitli Manda biçimi olduğu görüşünde direniyor*.[563]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bir grup İngiliz finansörle 8 Milyon Türk Lirası tutarında bir borç için görüşmeler yaptığı ve borca güvence olarak değerli bazı mücevherleri gösterdiği bildirilmiştir*.[564]

27 Eylül 1919. Fransız General Franchet d'Esperey rapor kaleme aldı. Buna göre *İtalya'nın bütün amacı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını kendi tarafına çekmektir. Arnavutların Batı Anadolu'daki milliyetçi teşkilatlarda önemli görevler almaları Arnavutların hamisi rolündeki İtalyanların bu arzusunu kanıtlamaktadır*.[565]

İstanbul Hahambaşısı Haim Naum, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki eski büyükelçisi siyonist Yahudi Henry Morgenthau'nun *çağrısı üzerine* Fransa'ya doğru yola çıktı. Bu seyahat kapsamında *Fransa ile Türkiye'nin çıkarlarının uzlaştığı, Mustafa Kemal'den korkulmaması yolunda demeçler* verecektir.[566]

28 Eylül 1919. Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> Sivas, 28/9/1335
>
> Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> Konya Valisi Cemal Bey'in ef'al ve harekât-ı ihanetkârânesi tahakkuk eyledikten sonra hempalarıyla birlikte firar ettiği ve içtima eden halkın ittifak-ı ârâsıyla ulema-ı kiramdan Vehbi Efendi hazretlerini vali vekâletine tayin eyledikleri tamimen tebliğ edilmişti. Heyet-i Temsiliyemiz azasından sabık Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi otomobil ile Ereğli'ye ve oradan tren-i mahsusla Konya'ya dün gece vasıl olmuştur. Müşarünileyhin verdiği malûmatta Konya ahali-i muhteremesinin büyük bayram suretinde tezahürat-ı milliyede bulunarak hıyaneti tahakkuk eden Ferit Paşa kabinesinin bir an evvel terk-i mevki eylemelerini talep eyledikleri ve asayişin fevkalâde mükemmel olduğu ve orada bulunan İngiliz ve Fransız mümessillerinin Refet

[562] Le Temps, 24 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.
[563] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 212.
[564] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.
[565] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.
[566] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 271.

> Beyefendiyi ziyaretle harekât-ı milliyeye karşı tamamen bitaraf kalacaklarını bir daha teyit eyledikleri bildirilmiştir.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[567]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin *İstanbul muhabiri, İstanbul hükümetinin el altından millî harekete yardım ettiğini, gerektiğinde politik isteklerini kabul ettirebilmek için hareketin askerî gücüne dayanacağını düşünerek sevindiğini yazıyor*.[568]

Paris matbuatından *Le Matin*** gazetesi "Türkiye'ye barışı götürmekte gecikmiyelim" başlıklı makale neşretti:

> Türkiye toprakları sayısız ve çoğu işlenmemiş zenginliklere sahiptir... Bu, toprak üstü ve toprak altı servet, Osmanlı borçlarının alacaklısı olanlar için tek garantidir ve yalnız Fransa'nın alacağı iki buçuk milyara yükselmektedir... İngiliz emperyalizmi Doğu'da bize daima haksızlık etmekte ve zarar vermektedir. Bölgedeki itibarımızı azaltmak için elinden geleni ardına komamış ve propagandasıyla da bize büyük kötülük etmiştir... Bu şartlar altında Türkiye'yi İngiliz mandasına vermek Anadolu'dan kendi kendimizi kovmak, Doğu'daki nüfuzumuzdan vaz geçmek, İngiliz yayılma siyasetinin zaferini sağlamak anlamına gelecek, yakın veya uzak bir gelecekte Doğu'nun başkaldırmasına yol açacaktır.[569]

29 Eylül 1919. Konya'da bulunan Sivas Heyet-i Temsiliyesi âzâsı ve Aydın Cephesi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri George Picot ile mülakat ediyor. Refet'e göre *Fransa'nın önünde iki seçenek vardır*. *İngilizlerle rekabet halinde bulunan Fransa ya Türkiye'deki "ayrıcalıklı durumunu" muhafaza edecek, ya da (Kilikya'yı kastederek) "birkaç kilometrelik bir alanı" işgal etmek pahasına İslam dünyasındaki konumunu kaybedecektir*. *Anadolu hareketi Arap topraklarını istemiyor; fakat Kilikya ve diğer güney illeri için mücadele edecektir*. *Devletin yabancı bir ülkenin mandasına verilmesi ise kesinlikle kabul edilmeyecektir*.[570]

> 29 Eylül'de François Georges-Picot, Konya'da yeni Kemalist mümessil Refet (Bele) Bey ile görüşür. Picot, şehrin yeni efendileri veyahud onların askerleri tarafından "katliam" edilme korkusunun, en azından şimdilik, Hristiyanların ya da ecnebîlerin sadece hayal gücüne dayandığı neticesine varır ve Refet Bey'in ikazını nakleder: Fransa, bir anlaşma durumunda Türkiye'de "imtiyazlı bir vaziyet" elde etmek ile "birkaç kilometrekare" (Mersin, Adana, vb.) işgal etmeye devam ettiği takdirde İslâm âlemindeki mevkiini alelumum zayıflatmak arasında bir tercihde bulunmalıdır. Nihayeten Georges-Picot, "Anadolu'nun efendisi milliyetçi fırka rüesasının" neler düşündüğünü bilmekde "büyük bir menfaat" görür velakin Sivas'a gitmesi lâzımdır.[571]

Aynı tarihlerde Fransız gazeteci Georges Berthe-Gaulis de İstanbul ve Eskişehir üzerinden Konya'ya gelerek Refet Bey ile görüştü. Dışarıdan bakında Fransız bir gazetecinin bir Türk kumandanı ile

---

[567] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 385. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[568] Le Temps, 28 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.

[**] Paris matbuatından "Le Matin" gazetesi, Mihalakopulos'un Venizelos'e 16 Haziran 1918'de bildirdiğine göre "yunan düşmanı ve bir fransız-türk yakınlaşması taraftarı"ydı: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 105.

[569] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 56, dipnot 1.

[570] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 134. Mülakattan kısmen bahseden kaynaklar nedense Picot'u konuşturmuyorlar.

[571] *Archives Ministere des Affaires Etrangeres* (AMAE*)*, P 1573, Télégramme de François Georges-Picot au ministère des Affaires étrangères, 3 Octobre 1919; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 168. "Fransa Hariciye Nezâreti bunda [milliyetçi rüesayla görüşmekde] bir sorun görmüyor, ancak bilinmeyen bir sebebe binaen, Georges-Picot'un Kayseri'de gerçekleştireceği mülakat Kasım ayının sonuna kadar vuku bulmuyor, ardından 5-7 Aralık tarihleri arasında bizzat Kemal ile görüşüyor."

gerçekleştirdiği bir görüşme gibi gözükse de görüşmede "D" adlı bir Fransız subayının bulunması bu görüşmenin Fransız istihbaratının Anadolu hareketi ile temasa geçme girişimleri çerçevesinde gerçekleşmiş olabileceğini akla getirmektedir. Gaulis'in anlatımından anlaşıldığı kadarıyla yüzbaşı rütbesindeki bu subay Afyon'da bulunan Fransız kumandanlığından doğrudan talimat alıyordu:

> Gaulis'in anlatımına göre Konya'da yapılan görüşmede Refet Bey, direnişte kararlı olduklarını dile getirdi ve hatta Gaulis'i telefonla Mustafa Kemal Paşa ile görüştürebileceğini de söyledi. Gaulis'in anlatımında bu görüşmeye dair ayrıntıları bulamıyoruz, fakat bir Fransız yüzbaşısının yanlarında bulunmaları önem arz ediyor. Zaten Gaulis'in 1921'de, yani savaşın sürdüğü bir dönemde görüşmenin her ayrıntısını dile getirmesinin de beklenemeyeceği kanaatindeyiz. Gaulis'in anlatımına göre kendisi Konya'da Türklere Fransa'nın bu harekete olan ilgisini, merakını ve şaşkınlığını aktarmıştı. Konya'da görüştüğü siviller de Gaulis'ten Paris'e dönünce Türklerin haklılığını dile getirmesini istemişlerdi.[572]

Eskişehir'de münteşir *İtidal* gazetesi, Kuva-yı Milliyeyi Hareket Ordusuna benzetiyor: *Millet bir kere 31 Mart hadisesinde aldandı, sonunda gördü ki zulümler, itisaflarla cennetmekân Abdülhamid idaresine bin kere razı oldu. Onun içindir ki yine aynı ellerle başımıza bin türlü felaketler hazırlayan böyle ikinci bir Hareket Ordusu bu millet arasında doğamaz, tutunacak hiç bir yer bulamaz*.[573]

30 Eylül 1919. Sabık 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Beykoz. Güneş. Tan [Le Temps] gazetesi "Vatan-ı Osmani baki kalacak. Onu ihya için uyuşalım" diyor*.[574]

Ekim 1919. Fransız istihbarat müdürü Deuran, kardeşini "sûret-i mahsûsa" ile Balıkesir'e gönderdi ve Yunan'ın Nazilli, Akhisar ve Soma işgâl planları hakkında 14'üncü Kolordu Kumandanı Vekili Köprülülü Kâzım'a (Özalp) "ayrıntılı" bilgi verildi.[575]

1 Ekim 1919. Damad Ferid, sadrazamlıktan istifa etti.

> Eylül başlarından itibaren [Fransız] basında, Mustafa Kemal'in sadrazamın istifasını istediğine dair yazılar çıkıyor, Damat Ferit Paşa'nın düşmesi (1 Ekim 1919) ve yerine Ali Rıza Paşa'nın geçmesi (2 Ekim 1919) üzerine de Mustafa Kemal hareketi üzerine genelde olumlu yorumlar yapılıyordu.[576]

Niğde'deki 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> 1/10/1335
>
> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> 1. Adana Jandarma Mektebi muallimlerinden olup Kilikya haricine ihraç olunup Niğde'ye muvasalat eden Jandarma mülazımı Yaşar Efendi'nin düşman hakkındaki malûmatı ber vech-i-zir arz olunur:
>
> 2. İngilizlerin efradının mevcudu 8.000 raddesinde. Bunlar İskoçya, İngiliz, Hintli efrattan mürekkeptir ki mezkûr efradın ikamet mahalleri Adana Ziraat Mektebi civarında açık ordugâhta bulunmakta ve bu efrat İskoç ve İngilizlerden mürekkeptir. Bunların yanında 1.000 mevcutlu Hint süvari alayı vardır. İki batarya seri ateşli yedi onda bir sahra ve bir bölüm mitralyöz vardır. Yalnız Hintli Müslüman Pozantı civarındadır.
>
> 3. Fransız efradının mevcudu 2.000 raddesinde ise de ayrıca Ceyhan kazası civarında Kurt Kulağı nam mahalde iki tabur piyade efradı var ise de mevcutlarından malumatım yoktur. Bu 2.000 raddesinde bulunan efrat ise Lejyon Ermeni askerinden ibarettir.

---

572 Berthe Georges-Gaulis, *Le Nationalisme Turc*, 1921, s. 71-80; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 134-135, dipnot 297.
573 Peyam, 5 Teşrinievvel 1919, s. 2.
574 Nilüfet Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 669.
575 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 135-136.
576 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 37.

4. Yolda şimendiferlerle vürudumda bazı tanıdığım dostlarımdan almış olduğum malûmata nazaran Pozantı civarında İngiliz Hint askerinin bazı muhtelif mahallerinde siper kazmakta olduklarını malûmat vermişlerdir.

5. Pozantı'ya vürudumuzda Pozantı istasyonunda bazı Ermeni komite efradının istasyonda dolaşmakta olduklarını bizzat gördüm.

6. Adana'da bu son 25 gün zarfında Ermeniler bir teşkilât-ı milliye yapmakta ve bu teşkilâta efrat yazmaktadır. Bu teşkilatı idare eden bizzat Jandarma Müfettişi Mösyö Luppet'dir. Aynı zamanda da Ermeni komitesi azası tarafından idare olunduğu gibi teşkilâtın hitamiyla beraber şimdiden ayrıca muhtelif mahaller için teşkilâta efrat yazılarak gönderilecektir ki bundan takriben bir mah mukaddem, Haçin taraflarından teslih olunan 27 kişilik Ermeni çetesi bu havalidedir. Kayd-ı ihtiyatla davranılması lazımdır.

Niğder 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz.[577]

Fransız istihbarat raporunda Harekât-ı Milliye, *iyi örgütlenmiş ve güçlü olarak tanımlanmıştır*: *"İyi silahlanmış, yeterli komutaya ve disipline sahip, güçlü vatanseverlik duygularıyla hareket eden Millî Müdafaa Ordusu [Kuvva-yı Milliye], Türkiye'nin kaderini tayin etme saati kesin olarak geldiğinde enerjiyle müdahale edecek bir güçtür."*[578]

Örneğin hâlâ İsviçre'de yaşayan Türk aydınlarına, özellikle de Prens Sabahaddin'e ümit bağlanıyordu. 1 Ekim'de De Martino şöyle yazıyordu: "Türkiye'deki etkili parti başkanları üzerinde ağırlığı olan Prens Sabahaddin'den yararlanarak Mustafa Kemal nezdindeki Fransız-İngiliz girişimini hâlâ dengeleyebiliriz. Bu konuda Maissa'yı dinleyiniz."[579]

Journal des Débats gazetesi "Türkiye Meselesi" başlıklı uzunca bir makale neşretti: *Bütün Türk kesimlerinden mürekkep Türkiye'nin yaşaması Fransa'nın menfaatinedir. İzmir'in Yunan işgali iflâsa giden bir maceradır. Sulh konferansı uykudan uyanmalıdır*.[580] Gazete, Mustafa Kemal'in *Doğu Anadolu'da kurduğu hareketin ülke genelinde hâkim duruma gelmeye başladığını ve uzun vadede tehlikeli bir hale gelebileceğini belirterek Barış Konferansı'ndaki liderleri bu sorunu çözmek için akıllıca adımlar atmaya davet ediyor*.[581]

İstiklâl gazetesi, Padişah'ın bir Fransız gazetesine beyanatını iktibas ediyor: *İzmir kelimesi en uzak vilayetlerimizde dalgalanıyor. Bu isim ne benim ne de miletimin kabul edemeyeceği bir tahkir ve tehdit şeklinde kalbimizin en derin yerinde mahkûktur. Yunanlıların İzmir'e yerleşmesi ve bunu müteakip imparatorluğun aksam-ı garbiyesinde tamamıyla terk olan arazi ve biladın elimizden alınacağı haberi tebaamız arasında şedid bir tesir tevlit etti. Fakat fitne çıkarmak isteyenlerin takip ettikleri vesait ile davamızın kutsiyetini ihlal etmemeleri lazımdır*.[582]

2 Ekim 1919. Ali Rıza Paşa Kabinesi kuruldu.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, *Quai d'Orsay*a gönderdiği telgrafta, Ali Rıza Kabinesinde *nazırlardan beşinin ve bu arada Sadrazam'ın da general oluşuna, Cemal* [Mersinli]

[577] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 180. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[578] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.
[579] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 77.
[580] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 67.
[581] Journal des Débats, 1 Octobre 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 101.
[582] İstiklâl, 1 Teşrin-i evvel 1919, *Zat-ı Şahanenin Fikirleri ve Ümitleri*, s. 2; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 243, dipnot 392.

Paşa'nın ulusçuluğuna dikkati çekiyor. *Padişah ulusçularla anlaşmak niyetinde, fakat ulusçuluğu savunmuş olan belli başlı kişilerden hiçbirisine görev verilmemiştir*.[583]

4 Ekim 1919. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine *çok mahrem* rapor gönderdi. *İngilizlerden hayli şikâyet* ediyor. *22 Temmuz'da, İngiliz Yüksek Komiseri'yle bazı şartlarla Türk iç siyasetinde yan tutmamaya karar vermelerine ve meslektaşının bu kararı birçok kez doğrulamış olmasına rağmen, İngiliz eyleminin bu ilkelere uygunluğu konusunda şüpheli olduğunu bildiriyor. Yanılmaz bir kaynaktan, "İngiliz siyasetinin sadık ve maddi menfaat güden hizmetkârı" Dahiliye Nazırı Adil Bey'in yalnız İngiliz propagandası yapmak için değil, fakat ulusçu hareketi başarısızlığa uğratmak için "çok önemli" miktarda paralar aldığını öğrenmiş bulunuyor. İngiliz desteği yalnız mali değil*. Defrance, Yüzbaşı Noel ile Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib münasebetini mevzubahis ediyor.[584]

5 Ekim 1919. Rodos'daki İtalyan General Elia'dan İtalya Hariciye Nezâretine rapor: *Fransa'nın milli direniş güçlerine* [Kuvâ-yı Milliye'ye] *gizlice para ve silah temin ettiğine dair söylenti dolaşıyor*.[585]

İngiliz istihbarat raporlarına bakılırsa, Fransız subaylar İstanbul'dan Anadolu'ya gizlice silah ve insan kaçıran oluşumlara da göz yumuyordu.[586]

6 Ekim 1919. İtalyan mümessil Dallolio, İtalya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Milliyetçi Türk yöneticileriyle ilişki kurmak ve bazı somut siyasi sonuçlar elde etmek için*, *Fransızlar ve İngilizler uğraş içindedir*.[587]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Raporlarda* [İttihadçı] *Eşref Bey'in Sivas'tan aldığı şifreyle geçici hükümetin Giresun temsilcisi olarak seçildiği ifade edilmektedir. Collaro haberleşme için Eşref Bey'e şifre anahtarları gönderildiği ve bu tarihten itibaren onun Sivas ile doğrudan görüşme imkânı bulduğunu belirtmektedir. Bu günlerde Eşref Bey Sivas'tan gelen haberleri etrafına duyurmaya ve yeni kurulan bu organizasyon için bölgede zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Eşref Bey halka Amerika'nın ve İtalya'nın bu yeni harekete sempati gösterdiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın ültimatomu sonrasında İngilizlerin Samsun'dan çekildiğini söylemiştir*. *Collaro İngilizlerin Samsun'dan çekilmesi üzerine birçok Rum'un bölgeyi terk ettiğini yazmaktadır*.[588]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor. *Damat Ferit'in bir kaç aydır prestijinden çok kaybetmesini, Anadolu'da, merkezî yönetimin etkisini duyuramamasını onun düşüşüne neden gösteriyor, Mustafa Kemal'in, "biraz abartmalı olsa da 300 bin kadar asker topladığının sanıldığını" yazıyor*.[589]

---

583 *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 90, p. 220-221; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

584 *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 187, p. 150-152; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 46. Fransız Hariciye evrakı arasında, "13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'in Halep'teki İngiliz Komutanı'na Noel'i şikâyet eden mektubu" arşivlenmiş bulunuyor.

585 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260, dipnot 38

586 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 262-263.

587 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 76.

588 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/25; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 347.

589 Le Petit Parisien, 6 Octobre 1919, p. 3; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 91. "300.000" sayısının Harekat-ı Milliyeciler tarafından blöf kabilinden sızdırılmış sansasyonel bir sayı olduğu kanaatindeyiz. Venizelos, 10 Temmuz 1919'da Clemenceau'ya mektub göndermiş ve "Türklerin

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Kriz ve Anadolu'da Ayaklanmalar" başlıklı rapor gönderdi. Sivas Kongre Heyetinin İspanya Elçiliğine ulaştırılan 11 maddelik mukarrerat sureti oldukça ilginç. Heyet-i Temsiliye Padişah'ı cumhuriyet idaresi kurmakla tehdit ediyor:

Elçi Servert 6 Ekim 1919 tarihli raporunda, Sivas Kongresi'nden gönderilip, İstanbul Temsilciliği'ne birkaç gün önce ulaşan, Türkçe yazılmış bir bildiriyi değerlendirmektedir. Bildiri; istifa eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı "ulusal birliği bozmak amacıyla Anayasa'nın emrettiği seçimlerin yapılmasını engellemek; Padişah ve halk arasındaki bağı koparmakla" suçlamaktadır. Bildiri ayrıca; "Anadolu ve Rumeli Delegeleri Genel Kongresi'nin", halkın huzurunu bozacak herhangi bir olaya sebebiyet vermeyeceğini garanti etmektedir. Kongre; barışçıl bir yol izlemek amacında olduğunu; 'tüm dünyaya adalet sözü veren' Büyük Devletler'in, bu hususta kendilerine vereceği destekten emin olduğunu açıklamaktadır. Elçi Servert, bildiriyle ilgili olarak; "mevcut koşulların, Türk kamuoyunu, Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik planları hakkında uyandırdığı" yorumunda bulunmaktadır. Çekingenliklerinden sıyrılan Türkler; artık İmparatorluğun bütünlüğünden ve İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesinden daha azıyla memnun olmayacaktır. Bugün Türkler, nazırların kısa vadeli politikalarının, durumda hiçbir değişiklik yaratmadığını görerek, taleplerini kendileri ifade etmektedirler. İspanyol elçi raporunun devamında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne ulaşan bilgilere göre, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları aktarmaktadır.

1- İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ("Ermenistan' ya da onu oluşturan herhangi bir devlete veyahut İtilaf Devletleri'ne bir parselini dahi teslim etmemek"),

2-İtilaflarca işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak,

3-İstanbul(Damat Ferit Paşa) Hükümeti'ni tanımamak ve hükümetin düşmesini sağlamak

4-İstanbul Hükümeti'ne vergi ödemeyi reddetmek,

5-Her yerde Türk bankaları kurulmasını sağlamak ve halkı, yabancı bankalardaki hesapları çekmeye zorlamak, Erzurum'da Türk lirası modelinde para basmak,

6-25 yaşına kadar olan Türk erkekleri askere çağırarak düzenli orduyu etkin kılmak,

7-Kürk birlikler kurmak üzere Adcayi (?) Paşa'nın ve Kürt aşiretlerinin silahlanmasını sağlamak,

8-Hükümeti tanımadıklarını göstermek amacıyla İstanbul'la tüm telgraf iletişimini kesmek

9- Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu hükümetin, halkın ve Müslümanların hükümeti olduğunu duyurmak,

10- Azerbaycan Hükümeti'yle Kafkasya'daki hareketleri koordine etmek,

11- Ülkenin gerçek vaziyetini açıklayarak Padişah'a en samimi bağlılıklarını sunmak ve İstanbul Hükümetini değiştirmesi için yalvarmak."

Raporda, Sivas Kongresi'nin, aldığı kararları Padişah'a gönderdiği belirtilmektedir. Buna göre Heyet-i Temsiliye; Padişah'ı, Halife olarak tanımaktadır. Heyet, Padişah'tan bir an önce Meclis-i Mebusan'ı toplamasını; vatanperver kişilerden oluşan bir kabine kurmasını istemektedir. Bu kararları imzalayanlar, vatanın bölünmesine yönelik her girişime karşı hayatları pahasına savaşmaya yemin ettiklerini; İtilaf Devletleri'nce işgal edilen toprakların yeniden kazanılması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını

silâh altına aldığı asker sayısı çoktan 300.000'i bulmuştu" demişti. "300.000" sayısını İtalyan matbuatında da görüyoruz. *La Tribuna* gazetesi, 7 Ekim 1919 tarihli nüshasında, "milliyetçi birliklerin sayısının 200 veya 300 bin olduğunu yazmıştır." La Tribuna, 7 Ottobre 1919; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 20. Bir başka kaynak, mezkûr gazete haberine atıf yaparak şöyle yazmıştır: "Erzurum Kongresi günlerinde bazı Fransız gazeteleri Mustafa Kemal'in on binlerce askeri komuta ettiğini, hatta bu gücün 300 bin kişiye kadar çıktığını iddia ediyorlardı." Le Petit Parisien, 6 Octobre 1919, p. 3; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 95. Halbuki, değil Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), hatta Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) üzerinden neredeyse bir ay geçmiştir. Ayrıca, tek bir gazeteye yapılan atıf, "bazı Fransız gazeteleri" çoğul ifadesi için yetersizdir.

belirtmektedirler. Elçi ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin, bu kararları kabul etmemesi halinde Padişah'tan ayrılacaklarını ve bağımsız bir devlet kuracağını belirttiğini yazmaktadır. Elçi, şimdiden bir cumhuriyetten bahsedilmesinin dikkat çekici olduğu görüşündedir. [..] Elçi Servert raporunun devamında Sivas Kongresi'yle yaşanan bu gelişmelerin, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, seçimleri başlatacağını bildirmesine sebep olduğunu yazmaktadır. Daha önceki hükümette olup, yeni kabinede de yer alan nazırların birçoğu, bugün, Damat Ferit Paşa'yı diktatör olarak adlandırmakta; Paşa'nın birçok işi kendi çıkarına yaptığını söylemektedirler. Öte yandan Ali Rıza Paşa Hükümeti de, "şüphesiz" Anadolu'daki ayaklanmaların bitmesini, en azından tehdit boyutuna ulaşmamasını istemektedir. İtilaf Devletleri ise; ulusal hareketin, tümüyle milli emeller değil, fakat kişisel çıkarlarla oluştuğunu ve ileride bu kişiler arasında ayrılık oluşabileceğini düşünmektedir. Elçi böyle bir durumda ülkenin bölüştürülmesini kolaylaştıracağından, İtilaf Devletleri yetkililerinin bu ayaklanmalara tümden karşı olmadıkları görüşündedir.[590]

7 Ekim 1919. Paris'deki İtalyan murahhas Scialoja, İtalyan Başvekil Nitti'ye mektub gönderdi: *Fransa Amerikalılara direnmiyor, aksine dayanıyor*.[591]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor*: Türk milliyetperverlerinin zaferi... Ciddi olarak zamanı geldi. Doğu'da gereğinden fazla kan aktı. İzmir'den Van'a, Mersin'den Erzurum'a kadar Türk milliyetperverlerine karşı Avrupa'nın Haçlı Seferi yapması söz konusu olamaz. Barış, Edirne'den Toros Dağları'na ve İran'a kadar Türkiye'yi muhafaza etmelidir*.[592]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor. *Milliyetçilik İstanbul'da da canlanmaya başlamıştır ve yeni hükümet Anadolu hareketine ve İngiliz nüfuzuna dayanarak isteklerini barış Konferansına kabul ettirmeye çalışacaktır*.[593]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesinde *"Türkiye Müttefikler İçin Yeniden Büyük Sorun Oluyor" başlığıyla verilen habere göre Damat Ferit Paşa'nın istifasının ardından Ekim ayı başında Ali Rıza Paşa yeni hükümeti kurmuştur*. *Bu durum söz konusu haberde "Jöntürk Partisi'nin yeniden kabineye dönüşü" olarak nitelenmiştir*. *"L'Intransigeant" gazetesine dayandırılan bilgiye göre Damat Ferit Hükümeti'nin düşmesinde M. Kemal'in etkisine dikkat çekiliyordu. Buna göre Erzurum'da yeni bir yönetim kuran M. Kemal'in işgalci kuvvetlerden uzak bir meclisin toplanması yönünde seçim çağrısı yaptığı ve İstanbul Hükümeti'ni istifaya davet ettiği belirtilmiştir*.[594]

7/8 Ekim 1919. Ahmed İzzet (Furgaç), Harbiye Nezâreti kanalıyla, Sivas'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Aralarındaki dostluk ve askeri kardeşlikten dem vurduktan sonra, kabinedeki eski ve samimi dostlarıyla görüştüğünü anlatıyor. Milli harekâtın yararlı etkilerinin devamı, "hâkimane ve kanuni bir idarenin" kurulmasına bağlıydı. Fakat güvenilir birisi, Kütahya ve Bilecik cihetlerinde uygunsuz bazı halleri haber vermiştir*. *Ayrıca, Kastamonu*

---

590 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 298-300. "[..]" ibaresini ikame etmek suretiyle iktibasdan çıkardığımız Türkkan-Tunalı mütalaası şudur: "Raporda verilen kongre kararları ve bildiri içeriklerinin, gerçeği yansıtmadıkları görülmektedir. Öncelikle raporda yer alan kararlar, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar değildir. İkinci olarak, gerçekte Sivas Kongresi Umum Heyeti'nin, Padişah'a gönderdiği bildirinin Saray'a ulaşması, Hükümet tarafından engellenmiştir. Dahası, genel olarak Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamalar içerdiği bilinmekte birlikte, bu bildirinin metni yayınlanmamıştır. Sivas Kongresi'nin beyannamesinde, saltanat ve halifeliğe bağlılığın ifade edildiği göz önüne alındığında, Umum Heyeti'nin kongre kararlarının tanınmaması durumda, yeni bir devlet kurmakla tehdidinin pek olası olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri yetkililerinin İspanya Temsilciliği ile paylaştığı bu bilgilerin, daha çok Heyet-i Temsiliye'nin muhtemel eylem planlarıyla ilgili kendilerine gelen istihbaratlar olduğu düşünülebilir."

591 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 130, dipnot 45.

592 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 155.

593 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 91.

594 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 98.

vali vekili, bazı memurların atanması ve cezalandırılmasını "adeta" emrediyor. Bu gibi davranışlar "idarei sakimeyi" (yani İttihat ve Terakki idaresini) aynen taklit anlamına gelir.[595]

8 Ekim 1919. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Sivas'tan alınan telin ne yazık ki eski İttihatçı havasında olduğunu, büyük tehlikenin İttihat ve Terakkililerin adım adım ulusçuluk bayrağı altında iktidara gelmeleri olduğunu bildiriyor*.[596]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, "Türk milliyetçilerinin zaferi" sernameli makale neşretti:

> İstanbul'da ortaya çıkan krizi tanımlamak için bir kaç kelime yeter: Önemsiz bir hükümetin yerini bir geçiş hükümeti aldı.
>
> Giden sadrazam… bir hayal ve bir çelişme kurbanı oldu. Hayal… Müttefiklerin bir yıldan önce Türkiye'nin geleceğini âdilâne belirlemek için anlaşacaklarını sanmaktı. Çelişme ise Türkiye'yi yalnızca diplomatik yollarla kurtarmak isteyen bir politika izlemekti… Sadrazam bütün galip devletlerin çıkarları arasında teraziyi eşit tutmalı idi… Fransa katiyen ayrıcalıklı tarafta bulunmadı. Damat Ferit hükümeti zamanında, Fransa'nın dostu olduklarını söyleyen Türk memurlar parlak bir meslek hayatı görmediler.
>
> Sadrazamın şerefli bir barış pazarlığı yapamaması yüzünden Türk topraklarının bağımsızlık ve bütünlüğünü korumak için Küçük-Asya'da milliyetçi bir hareket kuruldu. Kısaca, milliyetçiler, hükümetlerinin diplomasi kanalıyla elde edemediğini kuvvet yoluyla almaya çalışıyorlardı. Erzurum'da topladıkları kongreden ordularının 25 Eylülde Konya'ya girmesine kadarki devrede kaydettikleri süratli gelişmeler hatırlardadır… Milliyetçilerin enerjik şefi Mustafa Kemal artık Damat Ferit hükümetini tanımıyordu. Milliyetçi ordunun gölgesinde bütün Küçük-Asya'nın iç kısımlarında milliyetçi bir yönetim çalışmakta idi.
>
> … Ali Rıza hükümetinde en dikkat çeken Harbiye Nazırı Cemal idi. Cemal'in tayini, milliyetçilerin şefi Mustafa Kemal tarafından kabul edildi sanılıyor. Böylece, Sultan ve millî ayaklanma arasında bir anlaşma başlangıcı veya anlaşmanın devamı var sanılıyor (…)
>
> Türkiye'nin zaman zaman girişken, becerikli ve bağımsızlığını korumaya kararlı adamlar tarafından yönetilmesi yeni bir olay değildir. Yeni olan şey -Fransız olmayan- bir kaç diplomatın tecrübesizliği veya bir kaç yorumcunun körlüğüdür (…)
>
> Doğuda da kan çok aktı. İzmir'ten Van'a, Mersin'den Erzurum'a kadar <u>Türk milliyetçilerine karşı bir Avrupa Haçlı seferi söz konusu olamaz</u>, değil mi? Türklerin de, yabancı müdahalesinin nedenlerini önceden ortadan kaldırmak için Ermenileri ve Rumları kovmaması veya katletmemesi gerekir… Dünya barışı, hıristiyan halkların selâmeti, Müttefiklerin dayanışması, her şey Türklerle doğru ve akıllıca bir barışın çabucak yapılmasını gerektiriyor.
>
> <u>Bu barış Türkiye'yi Edirne'den Toros'a ve İran sınırına kadar olduğu gibi korumalıdır</u>. Boğazları, Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir komisyona bırakıp geçiş serbestisi sağlanmalıdır… Sultana bağımsız hükümdar sıfatını bırakmalıdır ki bu, onun manevî otoritesini tanımak isteyecek müslümanların Halifesi kalmasına imkân verecektir. Bu barış, İstanbul'a Türk başkenti rolü bırakmalıdır, zira İstanbul'suz Türkiye yabancı korumasına muhtaç veya parçalanmaya aday başsız bir bedenden farksızdır.
>
> İşte bir çözüm taslağı. Henüz çok yetersizse de… şimdilik böyle bir barışın Fransa'nın çıkarlarına ve isteklerine uygun göründüğünü belirtelim.[597]

[595] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 35.

[596] *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 90, p. 242-243; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

[597] Le Temps, 8 Octobre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 91-92.

Sabık Maliye Nazırı İttihadçı Karakaşî Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *Bugün de (Temps) de nasyonalistlerin galebesi hakkında pek iyi yazılmış bir makale vardı. Ferid Paşa taraftarları ne diyecekler acaba?*[598]

Mustafa Kemal'in temsilcisi Refet'le (Bele) Konya'da görüşen sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri George Picot[599], kaleme aldığı muhtırada, *Kemalistlerin "Arap dilinin konuşulduğu topraklarla ilgilenmediklerini" açıklamaktadır*.[600]

9 Ekim 1919. Mustafa Kemal'in beyannamesi, Haleb'de neşrediliyor. Mustafa Kemal, siyasal İslâmcı söylemlerle ajitasyon yapmaktadır:

> Düşmanların şeytanca niyetlerinin ve despotizmin eline düşen bu üzgün milletin sesini dinleyin. Bir dindaşınız olarak bizi ayıranları, aramızda çatışma çıkaranları dinlememeniz için dua ediyorum. Aramızdaki tüm yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmalıyız. Ülkemizi bölmek isteyen hain gruplara karşı amacımız silahlanmaktır. Eğer dinlemezseniz pişman olacaksınız. Güvenilmez düşmanlarının sözlerine güvenmeyin... Onlar kendi aralarında anlaşmışlardı. Anlamanız için Gladstone'un idaresi yeterlidir... (Dünyadan) Habersiz olmayın. Bizim ülkemizi hazmedecekleri bir lokma olarak düşünen düşmanlarımızın ellerinden İslam'ı ve ülkeyi kurtarmayı düşünüyoruz. Vefakâr dindaşlarınız düşmanlara karşı savaşmaya karar verdiler... Konya ve Bursa'yı temizledik. Konya'yı ele geçirerek düşmanlarımızın iletişim hatlarını kestik. Hakkına inanan mücahitler bir an önce Arap kardeşlerini ziyaret edecekler ve düşmanlarını dağıtacaklardır. Birer din kardeşi olarak yaşayalım ve düşmanlarımızı yok edelim.[601]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir muhtıra kaleme aldı. *Ankara'daki İngiliz kontrol subayının bildirdiğine göre, son günlerde, oradaki bir Fransız istihbarat subayı geniş ölçüde eylemlerde bulunuyor; 29 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, Fransa'nın Türk Ulusal Akımı'nın amaçlarının gerçekleşmesi yolunda bu akıma yardımda bulunacağını söylediği bildiriliyor*.[602]

Fransız Gazeteci Madam Gaulis, Eskişehir'in bir köyünde Ali Fuat Paşa'yı ziyaret etti. Karakaşî Sabataycı *Dr. Tevfik Rüştü* [Aras] *Bey de Gaulis'le birlikte bulunuyor.*[603]

> Eskişehir'de Belediye Başkanı ve Vali ile samimi bir şekilde görüşen Gaulis, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın kendisi ile görüşmek üzere Eskişehir'e geldiğini öğrendi ve ikili burada bir görüşme gerçekleştirdiler. Ali Fuat Paşa ayağının tozuyla, Paris'te nelerin konuşulduğunu ve Türkiye'yi nelerin beklediğini sordu. Akabinde, Türkiye'de İngiliz-Fransız hâkimiyetini kabul edemeyeceklerini dile getirdi; Fransız hâkimiyetine ise *belki* dedi. Ali Fuat Paşa'ya verdiği cevaplardan hiç bahsetmeyen Gaulis, yemekli ve kahveli bir şekilde süren görüşmeden dostane bir şekilde ayrıldı.[604]

Balıkesir'deki 14'üncü Kolordu Kumandan Vekili, Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu Miralay Köprülülü Kâzım (Özalp), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine [Harekat-ı Milliyeci Ferik Cevad'a (Çobanlı)]

---

598 Cavid Bey. (2015). *Meşrutiyet Ruznâmesi* (H. Babacan & S. Avşar, haz.) içinde (c. 4, s. 29). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

599 "Picot, sömürgeci bir Fransız aileden geliyordu. Babası Fransız Afrikası Komitesi'nin kurucusu, kardeşi ise Fransız Asyası Komitesi'nin saymanıydı. Fransa başbakanlığındaki sömürgecilik yanlısı tarafın başarılı bir savunucusuydu ve Fransız Suriyesi fikrinin sadık yandaşıydı." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 155

600 Hasan Yıldız. (1990). *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan* içinde (s. 163). İsveç, Stockholm: Hêvîya Gel Yayınları.

601 FO, 371/4233, 156717, "Mustafa Kemal Paşa Tarafından Suriye Halkına Hitaben Kaleme Alınan 9 Ekim 1919 Tarihli Bildiri"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 277-278.

602 FO 371/4160/150644, No: 38; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 40.

603 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 159.

604 Berthe Georges-Gaulis, *Le Nationalisme Turc*, 1921, s. 71-79; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 134, dipnot 296.

şifreli telgraf gönderdi. Fransız İstihbarat Teşkilatı İzmir şubesi, Yunan cephesinden Heyet-i Temsiliyeye mütemadiyen bilgi sızdırıyor:

Karahisar'dan Harbiye Nezâretine Mevrûd Şifrenin Hallidir

[Kendisiyle daima temasda bulunduğumuz İzmir Fransız İstihbârât Müdiri Mösyö Duran* bu gün görüşmek üzere suret-i mahsusada biraderini Balıkesir'e göndermiştir. Mümâileyhden alınan ma'lûmata göre Yunanlıların Nazilli'yi işgal etmek maksadında bulundukları bunun için Nazilli'ye kuvvet sevk etmekde bulundukları anlaşılmış ve ba'zı esbâb-ı askeriye ve mülâhazât-ı sıhhiye serdiyle askerlerinin emniyet ve sıhhatlerini te'min için Akhisar ve Soma civarındaki hâkim nikât-ı sevk-ül-ceyşiyeyi işgâl etmek üzere ilerlemek istediklerini ve bunun için İzmir'deki İngiliz zabitan ve ümerası nezdinde propaganda yapmakta olduklarını ve birçok hasta askerlerinin hastalık dolayısıyla İzmir'den vapurlarla Pire'ye nakl edilmekte olduklarını] ifade eylediği ma'ruzdur.

9 Teşrin-i evvel 1335

K. 14 Kumandan Vekili
Kâzım

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyyeye/ 10 minh[605]

İngiliz liberal gazete *The Manchester Guardian* "Türkiye'de Ulusçu Tehlike" başlıklı makale neşretti. *Temps Gazetesi, yeni kabinenin şu anda isyan halinde olan Mustafa Kemal'in Ulusçuları ya da Genç Türklerin iktidara dönüşünü sağlayacak olan bir geçiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın samimi bir arkadaşı olmasından başka bir şeyi ifade etmediği, Damad Ferid Kabinesi'nin Barış Konferansı'nı ertelemesinden ötürü düştüğü ve Temps Gazetesi'nin bu yeni gelişmeyi kabul etmeye gönüllü olduğuna dair haberinden bahsedilmiştir. Avrupa'nın Türk Ulusçulara karşı mücadele edeceğine şüphe olmadığı ancak Rumların ve Ermenilerin Mustafa Kemal Paşa tarafından katliama maruz kalacağı şeklindeki kışkırtmaya gerek olmadığı belirtilmiştir. Barışın bir an önce yapılması ve bunun Fransız bakış açısına göre olması gerektiği, İstanbul'un Türk olarak kalması, Boğazların serbestliğini Milletler Cemiyeti'nin belirlemesi, Halife'nin Sultan olarak kalması gerektiğinin altı çizilmiştir. Son bölümde bu fikirlere yönelik eleştirilere yer verilmiş ve Fransız Basınının Ulusçuların lehinde olduğu dile getirilmiştir*.[606]

10 Ekim 1919. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu* namına Baron de Neuflize Charles Laurent, Fransa Başvekili ve Paris Sulh Konferansı Reisi Clemenceau'ya muhtıra gönderdi. *Türkiye'nin kesin politik statüsünü kazanamamış olmasından duydukları rahatsızlığı dile getiren* muhtırada:

Türkiye'deki anormal ve geçici rejimin uzamasından en çok Fransız çıkarlarının zarar göreceği, Türk dış borçlarının %60'ını temsil eden Düyûn-ı Umumiyye'deki 2,5 milyar frank tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği ve barış antlaşması imzalanmadığı takdirde bu olumsuz durumun devam edeceği konusunda hükümet uyarılıyor. Bunun yanı sıra savaşın aynı şekilde Fransız şirketlerini de etkilediği, hammadde stoklarının tükendiği, Osmanlı Hükümeti'nin Fransız şirketlerine tanıdığı birtakım imtiyazları ihlal ederek aynı imtiyazları Avusturya-Alman ortaklığı şirketlere de tanıdığı, bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Bankası, Credit Lyonnais ve demiryolu şirketlerinin İtilaf ordularına, özellikle Suriye ve Kilikya'daki Fransız kuvvetlerine maddi ve manevi her türlü yardımı yaptıkları belirtiliyor. Fransız şirketleri, imtiyaz

* "Deuran ismi belgede, okunduğu şekliyle *Duran* olarak yazılmıştır. Bu kişi Kazım Özalp'ın da anılarında *Refet Bey'in yakın dostu* olarak zikrettiği ve Kasım 1919'da Fransız bir generali Refet Bey ile görüştürecek olan Deuran'dır." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 136, dipnot 301. Refet Bele, yıllar sonra: "Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?" Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, 2014, s. 13.

605 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Haziran 2002, Sayı 114, Belge No. 4218.

606 The Guardian, 9 October 1919, *Nationalist Danger in Turkey*, p. 6; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 56-57.

sözleşmelerinin uzatılıp revize edilmesini, ihtiyaçları olan Fransız personelin Türkiye'ye gelebilmesi için gerekli barış ortamının sağlanmasını, İngilizlerin işlerine karışmamalarını, paranın değer kaybının önlenmesini Fransız Hükümeti'nden talep ediyorlar. Muhtıranın sonunda ise şöyle deniliyor: "… Fransız çıkarlarının devamı için bir an önce bu bozuk düzene son verilmeli, en kısa sürede Türkiye ile barış antlaşması imzalanmalı ve bu antlaşmaya Fransız şirketlerinin uğradıkları zararların tazmin edilmesi ve geleceklerinin garanti altına alınması ile ilgili maddeler konulmalıdır."[607]

*1919'un Ekim ayında İstanbul'a gönderilen eski bakanlardan tanınmış politikacı Cruppi*nin raporlarında, *Fransız çıkarları bakımından Mustafa Kemal'in Anadolu'da kurduğu hükümetle bir an evvel bir anlaşmaya varılması tavsiye ediliyordu.*[608]

Trabzon Mevki Kumandanı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Temsiliyesine şifreli telgraf gönderdi:

10/Teşrinievvelde Fransız mümessili daireye geldi. Trabzon'daki Fransız mekteplerinin açılacağını ve bazı mektep eşyası hakkında malûmat sorduktan sonra size arzı hürmetle ne zaman Trabzona geleceğinizi sordu ve birkaç gün evvel haberdar edilmesini söyledi. Harekâtı milliyenin bir ecnebi hükümetine istinad edip etmediğini sordu. En büyük müessirin İzmir işgali olduğunu ve millet kendi kuvvetine istinaden yaptığını söyleyince Kâzım Karabekir'le Mustafa Kemâl Paşaların öne düşerek harekâtı milliyeyi ihdas eylediklerini söyledi. Harekâtın millî olduğunu izah ettim. Amerikalıların Ermenistan mandasını aldıkları gibi Türkiye mandasını da istediklerini, halbuki bu iki millet hasım olduğundan gayrı mümkün olduğunu, Ermenistan arazisinin taşlık ve gayrı münbit olduğunu söyledi ve Ermenistan hakkında bizim ne düşündüğümüzü, Enver Paşanın ordudaki nüfuzunu, Enver ve Nuri Paşaların nerelerde bulunduklarını sordu ve Enver'in baba, amca ve biraderlerini paşa yaptığını söyledi. Nuri Paşanın iktidar ve yaşını sordu. Cevaben Ermenistan tevessü etse de idareden âcizdir. Ermeniler ziraatten ziyade ticaret ve sanayi ile uğraşırlar, Enver'in bugün nüfuzu yoktur diye cevap verdim.[609]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: Levant Ordusu Başkumandanı ve Beyrut Fevkalade Komiseri tayin edilen General Gouraud, *hükümetin Doğu Akdeniz'de Fransa'ya düşen görevleri azimle yerine getirmek iradesi taşı*maktadır.[610]

11 Ekim 1919. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'la Sivas'ın anlaştıklarını* bildiriyor, *böylece hükümetin Kuva-yı Milliye'nin sorumluluğunu yüklendiğini, oysa Kuva-yı Milliye'nin varlığının mütarekeye aykırı olduğunu yazıyor. Üstelik İngilizler, ellerindeki 100 bin Türk esirini iadeye başlıyorlar*.[611]

11 Ekim 1919 tarihli bir Fransız dışişleri vesikası oldukça dikkat çekici planı yazmaktadır: (1) *Ulusçu hareket* ile Cihan Harbinden *sorumlu olmayan İttihat ve Terakkililer tek bir program üzerine anlaşabilece*klerdir. (2) Türkiye bağımsız olacak, herkesi duygudaşlığına sahip ve Doğu'da hatırı sayılır özel menfaatları olan Fransa'ya dayanacak (Çeşitli mandalar, ya da bir kısım komisyon kabul edilmiyor). (3) Söz konusu bağımsız Türkiye, *Arap ülkelerinden ve Kafkas ötesinde kurulacak bir Ermenistan'a verilecek Erzurum, Van ve Bitlis'in bazı sancaklarından feragat edecektir*. (4) İstanbul, "az çok" bütünüyle Trakya, Kilikya, Antalya, İzmir Türkiye'nin olacak, donanma ve ordudan vazgeçecek. (5) *İstenildiği denli geniş yetkileri olacak bir Fransız mali denetimine Türkiye hazır, fakat geçmişte*

[607] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 386, s. 67-75; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 85-86.

[608] Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 72). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[609] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 374. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Karabekir, Sivas'da bulunmaktadır; Heyet-i Temsiliye cuntasının mahrem toplantılarına katılmaktadır.

[610] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.

[611] *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 90, p. 249-250; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

yararsızlığı sabit olmuş olan çeşitli uyruklarla uzmanlar istenmiyor. (6) *Bu yeni örgütlenme ve programın başı D.* [Djavid, İttihadçı sabık Maliye Nâzırı Sabataycı Mehmed Cavid] *olması gerekir*. (7) *Fransa'ya dost olduğu bilinen Türklere vize verilmesi* lazımdır.[612]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Fransa'da *tahıl üretimi 1919'da, 1914'e göre %40 azalmış, örneğin, buğday üretimi 7,6 milyon tondan 4,8 milyona tona düşmüştür*. *Bu nedenle Fransa'nın dışarıdan en az 3,5 milyon ton buğday satın alması gerekli olmuştur*.[613]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Hükümet ve Milliyetçilik" başlıklı rapor gönderdi. *İstanbul basını; "Anadolu ve Rumeli Umumi Dernekleri" adına Mustafa Kemal Paşa, kabinenin kuruluşunun ardından Sadrazam Ali Rıza Paşa'dan bazı taleplerde bulunduğunu yazmıştır. Buna göre Mustafa Kemal Paşa; "Hükümet'in; Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına saygı duymasını, Meclis-i Mebusan toplanmadan önce ülkenin geleceğini etkileyecek kararlar almamasını ve barış konferansına gönderilecek delegelerin, ulusun kaderinin teslim edilebileceği vatanperver kişilerden seçilmesini" istemiştir. Ali Rıza Paşa'nın bu talepleri kabul ederek, Meclis-i Mebusan seçimleri yapacağını, böylelikle Hükümet'in barış konferansında halkın isteklerini ve ulusal çıkarları tam olarak temsil edeceğini duyurması, "milliyetçiler" arasında ümit doğurmuştur. Öte yandan Fransa Hükümeti; yeni Sadrazam ve Hariciye Nazırı'nı iyi karşılamış, fakat Mustafa Kemal Paşa ile ilişkili olduğu söylenen Cemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne, gelmesi memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa Padişah'a bağlılığını ifade etmiş, Padişah da bunu bir telgrafla kabul etmiştir. Bu nedenle Elçi Servert, Cemal Paşa ya da Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa için bir sorun teşkil etmeyeceğini düşünmektedir*.[614]

12 Ekim 1919. *Barış Konferansı adına Clemenceau, Venizelos'a bir mektup yazarak İzmir işgalinde meydana gelen olaylardan Yunanlıların sorumlu olduğunu, işgal izninin ilhak anlamında olmadığını bildirdi.*[615]

Fransız hariciye vesikasında belirtildiğine göre, sabık İttihat ve Terakki dikta yönetimi Beyrut Valisi Bekir Sami (Kunduh) ile esbak Beyrut Başkonsolosu (1913-1914) Suriye-Ermenistan Fevkalâde Komiseri (1917-9 Ekim 1919) Fransız François Georges Picot arasında Cihan Harbi evvelinde mukarenet husule gelmişti. Bu yakınlığa müsteniden Bekir Sami, Picot'u Sivas'a davet etmiştir. Fevkalâde komiserlik vazifesini 9 Ekim'de gıyaben General Gouraud'a devretmiş *Picot, ulusçu partinin ne düşündüğünü anlamak için Sivas'a gitmekte fayda görüyor*.[616]

Defrance, Paris'e mahrem rapor gönderdi. *Fransız basınından "Türk ülkeleri Türklere" ilkesine doğru gidildiği izleminini edindiğini ve bunu kendisinin de tasvip ettiğini*, *Çukurova'nın tartışmasız Türk olduğunu, bu vilayeti Türkiye'den ayırma*nın *Türklere çok dokun*acağını binaenaleyh *İzmir ile Antalya'da*

[612] *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 90, p. 253-258; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 46.

[613] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 21.

[614] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 300.

[615] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 165.

[616] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 90, p. 234-236; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 288. Bekir Sami Kunduh'un evrak-ı metrukesi varsa kesinlikle tahkikli surette neşredilmeli. Çok mühim bir kişilik. Yüzlerce üst düzey siyasî, askerî eşhas isbat-ı vücud ettiği bir dönemden günümüze intikal eden şahsî evrak sayısı cüz'î miktardadır denilebilir. Elbette CHP Tek-Parti Kemalist rejim terörü, hürriyeti ve neşriyatı fevkalâde kısıtlamıştır. "Araştırmamız sırasında araştırılan kaynak eserlerde ve belgelerde Bekir Sami Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nda hangi faaliyetlerde bulunduğu hakkında çok fazla bir bilgi sağlanamamıştır." Feryat Güldal, *Türk Siyasi Hayatında Bekir Sami Kunduh, (1865-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 20.

*söz konusu ilkenin uygulanmasını istemeye imkân bırak*mayacağını, *fakat Çukurova'da önemli bir Ermeni azınlığı bulunduğu*nu *ve Toroslar Suriye'yi koruyacak eşsiz bir sınır olduğu için burada özel bir yönetim*in diğer bir deyişle *Padişahın egemenliği altında Fransız idaresi* gerektiğini *böylece Çukurova Ermenilere ya da Suriye'ye ait olmayınca, Türkleri bu çözüme ısırdırma*nın *nispeten kolaylaşmış* olacağını bildiriyor.[617]

> Defrance, bu telgrafında, "Türkiye Türklerindir" prensibinden hareket ederek Kilikya'yı Türklerden ayırmanın bu prensibe aykırı olacağını, zira Kilikya'nın Suriye'ye ve Araplara değil Türkiye'ye ait olduğunu iddia eder. Defrance'ın Kilikya'nın Türkiye'ye bırakılmasını istemesinin bir başka nedeni ise, aksi takdirde Fransa'nın Türkiye'nin bütünlüğünmün sağlanması için diğer müttefiklerinden İzmir ve Antalya'nın boşaltılmasını talep edemeyeceğidir. Defrance, Kilikya'nın "himayeye muhtaç" Ermani azınlıktan ötürü özel bir rejime tabi tutulması gerektiği görüşündedir ve Mougin'e paralel olarak bu bölgenin Osmanlı padişahının hükümranlığı altında ileride belirlenecek koşullarla Fransa tarafından yönetilmesini önerir. Defrance'a göre böyle bir rejim, Fransa'ya Kilikya'nın Suriye'ye dahil edilmesiyle elde edeceği avantajlara eşit avantajlar sağlayacaktır.[618]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'da başlayan* milliyetçi *hareketin nedeni Sadrazam'ın onurlu bir barış görüşmelerine başlamaması olduğu belirtilmekte*dir. *İsyancı birlikler, Konya, Adapazarı ve Bilecik'in önemli bölgelerini ele geçirmelerine rağmen İngilizler sadece Eskişehir'e kadar Anadolu demiryolunu kontrollerinde tutabiliyorlar*. *Sultan ile isyancılar arasında bir çeşit sözleşme olduğu i*ddia ediliyor, *Edirne'den Toroslara ve İran sınırına kadar bir Türkiye'nin devamının Boğazların güvenliğini sağlayabileceği belirtil*iyor *ve İstanbul'un Türk başkenti olarak korunması ve Sultan'ın hükümranlık ve Müslümanların halifeliği haklarını muhafaza etmesinin gerekliliği vurgulan*ıyor.[619]

El Dia yazıyor: *Asya ve Avrupa Türkiye'sinde yaşanan olaylar, müttefik devletler diplomasisinde huzursuzluğa neden olmuştur ve müttefik temsilcileri bir kez daha beceriksizliklerinin cezasını çekiyorlar*. *Artık Anadolu'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde müthiş bir milliyetçi hareket zincirlerinden kurtulduğu görül*üyor. *Babıali'nin büyük bir birliğe kumanda eden Mustafa Kemal'e karşı gönderdiği birlikleri mağlup* olmaya *devam* ediyor. *Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas'ta iki kongre toplayarak, Sultan'la ilişkilerini koparmış ve imparatorluğun tamamının bütünlüğünün savunulacağını ilan etmiştir*. *Tehditleri, hem Ermenistan'a hem de İtilaf devletlerine yöneliktir*. *Müttefiklerin büyük hataları sonucunda, başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Enver Paşa gücünü topladı ve Batılı büyük güçlere karşı saldırıya geçti. Türklerin, Ermenilerin ve Suriyelilerin haklarını gözetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen müttefikler, Türk milliyetçiliğini ortaya çıkardı. Açıkça Arap emellerine hizmet etmek için bir rüyadan öteye geçemeyecek bir işe girişildi. Müttefik devletlerin liderleri bütün muhtemel hataları yapt*ılar.[620]

El Dia yazıyor: *Bir müddet önce bütün büyük güçler, Türkiye'nin tamamen parçalanmasını savunuyorlardı. Ancak artık Fransız resmi politikası, İngiltere'ninkinin aksine değişerek Türk İmparatorluğu'nun devamını savunuyor ve Fransız hükümetinin resmi yayın organları da bu politikada hemfikirlerdi*r. "*Le Temps"* gazetesinde *Türkiye'nin geleceğiyle ilgili bir yıldır büyük güçlerin çözüm*

---

[617] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 141-142; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 292. Akşin, mezkûr gizli görüşmeyi Picot'un şahsî inisiyatifiymiş gibi takdim ediyor fakat biliyoruz ki Picot, *Quai d'Orsay*ın tasdiki ve talimatı mucibince Sivas'a gidecektir: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 137

[618] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 62.

[619] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 259. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[620] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 263-264.

aradıkları ancak henüz bir sonuca ulaşamadıkları vurgulandıktan sonra, İngiliz ve Amerikalılar tarafından Fransa'nın çıkarlarına artık önem verilmediği ifade edilmiştir.[621]

13 Ekim 1919. Sivas Heyet-i Temsiliye askerî cuntasının *aldığı bir karara göre*, *Irak'da "kıdemli" bir aşiret reisi* olan *Acemi Sadun Paşa'ya, Fransız Binbaşı Labon'la yaptığı görüşmedeki "hamiyetkârane" tutumundan ötürü teşekkür edilecektir*.[622]

> [..] Mustafa Kemal, Ekim 1919'da Halep ve Şam'da Türk ulusal hareketini tanıtıcı genelgeler dağıttırarak propaganda faaliyetlerini başlatmıştı.[623]

ABD'de münteşir *Chicago Daily News* gazetesi, Louis Edgar Browne'nin yazısını neşretti. Browne; *Anadolu'nun, İstanbul ile ilişkilerini kesmesinden sonra "Sultan'ın on gün boyunca suikast korkusuyla yaşadıktan sonra kabineyi (Damat Ferit Kabinesini) lağvetmeye" onu Fransızların ikna ettiğini belirtiyor ve "İngilizlerin Yakındoğu'daki hırçın politikasına karşı, daha serinkanlı bir politika sergileyen Fransızlar, sonunda rakiplerine (Müttefiklerden söz ediyor) karşı, müthiş bir silah keşfettiler… Milliyetçileri tanıyıp, Sultan'a da gerçeği söylediler. Sultan'ı, İngiliz danışmanlarını terk etmeye ve kabineyi de görevden almaya Fransızların ikna ettiği düşünülüyor. Bu şekilde Fransızlar, Mustafa Kemal üzerinde etkili olabileceklerini ve sonunda, İngilizlerin yerini alarak, Türk Sultan'ı ve Kabine üzerinde egemen olacaklarını umuyorlar" diyor*.[624]

14 Ekim 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, kolordulara 14 Ekim'de telgraf göndererek *dış siyaset, iç yönetim ve ordunun geleceği konularında mütalaa* istiyor. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Vekili Kaimmakam Çerkes Mahmud Nedim (Hendek), Fransızperver mütalaa gönderiyor:

> 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey (Ankara), diğerlerinin anmadığı kapitülasyonların kaldırılması esası ile başladıktan sonra, istila hırsı izlemeyen bir devletin iktisadi ve fenni muzaheretini sağlamak istiyordu, başka ülkelerden de uzmanlar getirtmek yanlısıydı. Daha sonra "cihana karşı büyük müdafaacı kazanmak" için Fransa ile dost olunması, kurmay öğrencilerinin bu ülkeye gönderilmesi, oradan öğretmen çağrılması, demiryollarının Fransız şirketlerine verilmesi öneriliyordu. Fransa'nın iktisadi çıkarlar karşısında Adana'yı boşaltması sayesinde Yunanistan'ın Aydın, İtalya'nın Antalya, İngiltere'nin Halep ve Musul kentlerine yerleşme tasavvurlarının önüne geçilecekti. Mahmut Bey'in kafasında "istila hırsı" takip etmeyen devlet olarak somut bir devletin düşünülüp düşünülmediği ve bunun Fransa olup olmadığı pek anlaşılmıyor. Yine ilginç bir fikir, patriklerin Padişah'ı tören günlerinde ziyaret etmemekle bağları kopmuş oldukları, bu yüzden de eski ayrıcalıklarını ileri süremeyecekleriydi. Bu yüzden de zaten azınlıkların birçoğunun sınır dışında kalmış olmalarından ötürü, patrikhaneler İstanbul'dan kaldırılmalıydı.[625]

15 Ekim 1919. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Temsiliyesi cuntası lideri *Mustafa Kemal, Fransız yarı resmi Le Temps Gazetesi'ne verdiği demeçte,* [Teşkilat-ı Milliyenin] *Millî Teşkilat'ın* [siyasî] *bir parti olmadığını, Meclis güven içinde çalışmaya başlayıncaya kadar görevine devam edeceğini, Hükümet'in idarî işlerine karışmadıklarını, Ermeni ülkesini Osmanlı sınırları dışında görmek istediklerini söyledi. "Yabancı yardımı olmaksızın yaşayabilecek misiniz?" sorusuna, Kongre kararının 7. maddesini okuyarak karşılık verdi (İstila amacı taşımayan, milletin haklarına saygılı bir devletin yardımlarının kabul edileceği)*.[626]

---

621 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 279-280.

622 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 348, dipnot 40.

623 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 91.

624 *Chicago Daily News*, 13 October 1919; Aktaran: Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 225-226. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

625 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 48-50. Sabık 20'nci Kolordu Kumandanı, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) ise üstü kapalı surette Amerikancı mütalaa gönderecektir.

626 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 172.

Adana'da Fransız ordusuna merbut Ermeni Lejyonu'nun *sebep olduğu asayişsizlik İngiliz komutası altındaki Hint askerleri tarafından önlendi*. Öyle ki Sivas'da münteşir *İrade-yi Milliye* gazetesinin 19 Ekim tarihli nüshasına inikas edeceği vechile *İngilizlerle Fransızlar arasında "bazı" müsademeler çıkmış*tır.[627]

Şam'daki İngiliz Siyasî Subay Binbaşı Clayton, Kahire'deki Siyasî Mümessile telgraf gönderdi. Buna göre *Suriye'de Fransızlara karşı olan Arapların Mustafa Kemal'e yaklaşmaları, Şam Müslümanlarının bir kısmının Türk ulusal hareketini örnek almaları, Suriye Arap ordusu komutanlarının Türk ordusunda hizmet etmiş kişiler arasından seçilmesi, Mustafa Kemal'in Halep'te "Türk milletinin yaşamak için haklarını savunacağı" yolunda bir bildiriyi dağıttırması Fransızları oldukça tedirgin etmiştir*.[628]

Yenigün'de Yunus Nadi, Temps Gazetesi'nin yazdıkları üzerine yorum yapıyor: Milli Teşkilat'ın anlam ve mahiyetini en evvel Fransa anlayış ile kabul etmiştir. Tereddüde yer yok. Bizim için, aziz olduğu kadar önemli olan Fransız dostluğu eski saflığı ile tecelliye başlamış bulunuyor.[629]

Vakit gazetesi, Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin "Türk Milliyetperverlerin Zaferi" sernameli haberini iktibas ediyor: *...altı Nâzırını yeni kabineye terk ederek çekilen Sadrazam hayalata ve tenakuza kurban olmuştur. Tamamen mazur görülebilen bu hayalat, İtilaf Devletlerinin Türkiye'nin âtisini muvafık bir surette halletmek için bir seneden az bir zaman zarfında herhalde anlaşacaklarını zannetmekten ibaretti. Halbuki iş böyle olmadı. Sulh taleb etmek üzere Paris'e gelen Osmanlı heyetinin Meclis-i Âlî tarafından nasıl İstanbul'a gönderildiği hatırlardadır. Bu hususta kabahatli olan yalnız İtilaf Devletleri değildir. Damat Ferid Paşa da bizzat mütenakız bir siyaset takib etmekle hata işlemiştir. Ferid Paşa madem ki İtilaf Devletlerinin herhangi birine temayül göstermeyerek umumunun menafiine müracaat etmek suretiyle ve münhasıran siyasi vesait ile Türkiye'yi kurtarmak istiyordu, ilk mesaisi galib devletlerin kaffesine karşı mütevazi bir siyaset takib etmek olmalı idi. Halbuki Ferid Paşa bunun aksini yaptı...Sadrazam şerefli bir sulh müzakeresine girişemeyince, Türk memleketlerinin tamamiyet ve istiklâlini müdafaa için Anadolu'da bir millî hareket baş gösterdi ve nihayet Damat Ferid Paşa istifa etmek zorunda kaldı*.[630]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Erzurum ve Sivas kongrelerinin ardından İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesi ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması Fransa'da huzursuzluğa yol açmıştır. Fransız basını, kabinede bulunan Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Filistin Cephesini savunan kişi olduğunu vurguluyor. "Le Journal" gazetesi yazarı M. Saint-Brice ise Cemal Paşa'nın Filistin'e değil Irak'a asker yollayan kişi olduğunu iddia ediyor. Bununla birlikte bütün Fransız basını Cemal Paşa'nın milliyetçi hareketin lideri olan Mustafa Kemal ile yakın arkadaş olduğu konusunda birleşmiştir. Bu nedenle de yeni Harbiye Nazırı'nın Türkiye'nin bağımsızlığını korumaya çalışan milliyetçi harekete faydalı olacağından korkuluyor. Önemli sayıda Fransız devlet adamı ve yazarlar, halen Türkiye'de veya en azından Anadolu'da Fransız mandası oluşturma fikrinden vazgeçmemişlerdir ve bu hükümet değişikliği planlarına uygun değildir. İngiliz hayranı Saint-Brice'a göre milliyetçi hareket, İngilizlerin sempatisini ve korumasını sağlayarak Paris Konferansı'nı lehlerine çevirmeye çalışıyor. Bu durum, İngilizlerin bölgede Fransızların önüne geçmek için yeni bir manevrası olarak yorumlanmakta*dır.[631]

---

627 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 281-282, dipnot 645.
628 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 52.
629 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 173.
630 Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 155.
631 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 280. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

16 Ekim 1919. Fransız *Deniz Kuvvetleri'nin istihbarat servisi* rapor kaleme aldı. *Balıkesir'deki ve daha genel olarak Kuzey Batı Anadolu'daki Türk milliyetçi hareketinin "epey Fransız hayranı" adamlar tarafından yönetildiğini* bildiriyor.[632]

İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi, Vahideddin Hân'ın İtalyan *Coriere Della Serra* gazetesine vermiş olduğu beyanatı iktibas etti. Padişah, *mütareke yapıldığı sırada çok ümitsiz olduğunu belirttikten sonra* demiştir ki: *Halbuki hal ve vaziyet, şimdi Türkiye'nin pek lehine döndü. Zira müttefikler, hakikati anladılar. Avrupa'nın menfaati, Türkiye'nin adem-i intilalini icabettirir*.[633]

İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, General Milne'ye aid, Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birliklerinin yerleştirilmesi tasarısına karşı çıktı. D'Esperey'e göre *İngilizler Anadolu'da komutanlığı elde ettikten ve burada tehlikeli bir durumun ortaya çıkmasına meydan verdikten sonra (arada buradkai Fransız nüfuzunu da yok ederek) şimdi düzeni korumak için yardım istiyorlar. Oyna onlar Romanya, Macaristan, Bulgaristan'da Fransızlara yardımcı olmayı reddetmişlerdi. Zaten Suriye ve Çukurova'ye gönderilecek kuvvetlerden sonra elinde asker kalmayacaktır. Büyük Menderes Ovası'na kuvvet gönderilecekse, İngilizlerin Bulgar Trakyası'nda yaptıkları gibi 40 kişilik bir müfreze yollanmalıdır*.[634]

İspanyol *El Dia* gazetesi, Fransız Hükümeti resmî yayın organı *Le Journal des Debats* gazetesinden iktibas ediyor: *Gelişen olayların ve görülen zorlukların suçlusu aynı müttefiklerdir. Sorumluluğun büyük çoğunluğu Fransa'nın ortalarda gözükmediği sıralarda ülkenin her yerinde bulunan İngiliz sivil ve askeri ajanlarınındır. Uluslararası bir denetim sağlamak yerine imtiyazlı durumunu korumak ve müttefiklerinin gelecekteki faaliyetlerini engellemek için pozisyonlarını zorlamışlardır. Türklerin kafalarını kaldırabilmeleri için gerekli olan tek şey düşmanlarının bölünmesiydi. Müttefikler tarafından düzenlenen 1919 prensipleri artık uygulanamaz hale geldi. Şimdi daha az tatmin edici bir sonuç alabilmek için on katı daha büyük bir kuvvete ihtiyaç duyulacak*.[635]

ABD'de münteşir *Chicago Daily News* gazetesi, Louis Edgar Browne'nin Mustafa Kemal mülakatını "Birleşik Devletler İsteniyor, Başka Birisi Değil" başlığıyla neşretti:

> Farzedin ki, Birleşik Devletler yardımı kabul etmedi- Ne olacak? diye sordum. Cevaben şöyle dedi: -Türkiye, bütün mandalara karşıdır. Eğer, İngiltere Türk mandasını alırsa bayrağını dikecek ve asla indirmeyecek. Türkiye köle bir memleket olacak. Fransa'ya da güvenmiyoruz; o da materyalist ve oldukça bencil, İtalya kapasitesiz. Bahsettiğim bu üç millet Türkiye'nin iyi olmasını arzu etmez. Bunlar, Osmanlı imparatorluğunu kolonileştirerek savaş borçlarını çıkaracakları bereketli ve sömürülecek topraklar olarak görüyorlar, oysa her Türk, Birleşik Devletler ve Küba'dan haberdardır. Biz Filipinler 'deki davranışlarınızı ve oradaki Müslümanlar için neler yaptığınızı biliyoruz. Ümidimiz odur ki, oralardaki çabalarınız uzun yıllar devam eder. Şimdilerde Türkiye'de köylerde dahi tekrarlanan bir hikâye var: Savaşın başlarında Türk Hükümeti, Birleşik Devletlerden bir nota aldı. Bu notada Müslümanların ruhanî yaşamlarını yönlendirmek için, Sultan tarafından Filipinler'e, İslâm alimleri gönderilmesi isteniyordu, işte bu İslâm alimleri, Filipinler'den Amerikan yönetimini öven mektuplar gönderdiler. Birçok İrlandalı, birçok Kübalı var, fakat İngiltere tarihinde bana bir Küba gösterebilir misiniz, oysa birçok İrlanda var, diye Kemal Paşa devam etti.

---

[632] *S.R. Marine*, Turquie, n° 1192, 16 octobre 1919, SHD, 1 BB7 234; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 169.

[633] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 312.

[634] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 90; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

[635] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 121-122.

-Sivas Kongresi, kayıtsız şartsız bir yardım isteyen kararı geçirecek mi? diye sordum. Kemal şöyle cevapladı: -Teklif edildiğinde, Birleşik Devletlerin yardımı kabul edeceğine dair bize güvence verebilirsen, Evet. Crane Komisyonu'na yardım istediğimizi söyledik, sana söylüyoruz ve Genaral Harbord'a aynı şeyi söyleyeceğim.

Birleşik Devletlerin belki de bir yardımı kabul etmeyeceğini söylediğimde, Kemal Paşa; Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı olduğunun resmen itiraf edilmesi ile İngiltere'nin ve Fransa'nın kucağına düşme riskini, Kongre'nin göze alamayacağını belirtti.[636]

17 Ekim 1919. Havas Ajansı, İttihadçıların Şehzade Mehmed Selim'i tahta çıkarma planına ilişkin *olup bitenlerden haberdar çevrelerin, başından beri "Jön Türklere" düşman olan Vahdettin ile onun yerine Mehmet Selim'i getirmek isteyen "Jön Türkler" arasında şiddetli bir kavga öngördüklerini bildiriyor*.[637]

Önceki günlerde, Yunanistan Hariciye Nazırı Politis'in bir yazısı *L'Eclair* gazetesinde neşredilmişti. Aynı gazete, bugün de, Pierre Loti'nin Politis'e cevabını yayınladı: *Sahi mi? Müttefikler Yunanistan'a kendi çıkarları için Türkleri Asya'ya süreceklerine gerçekten söz mü verdiler? Böyle bir vaadin izlerini gösterin bana! Ama Türkiye'ye verilmiş resmî bir söz var: Wilson'un 12. Noktası.*[638] *İzmir ve Aydın'daki Yunan ordusunun görevi öldürmek, katletmek, yakmak, ırza geçmek ve işkence yapmaktır!*[639]

18 Ekim 1919. Fransız Başvekil Clemenceau, Yunan Başvekil Venizelos'un 15 Ekim tarihli mektubuna *cevap vererek, İzmir'deki Yunan işgalinin geçici olduğunu hatırlattı*.[640]

Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere, Paris'e telgraf gönderdi. Ahmed Rıza'nın *Roma'da olduğunu, İtalyanların çok yakınlık gösterdiklerini, fakat onun ağırdan aldığını, kendisini ziyarete geldiğini, İstanbul'da Fransa'ya gitmek için kendisine izin verilmemesine gücendiğini, fakat Fransa'ya karşı sempatisinin devam ettiğini, Pichon ve Clemenceau ile görüşmesinin iyi olacağını bildiriyor*.[641]

20-22 Ekim 1919. Bâb-ı Âlî Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih (Omurtak), Bahriye Yüzbaşısı Sami ile Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), Kara Vasıf (Karakol), Bekir Sami (Kunduh) mülakat ettiler. Mülakat sırasında Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan Anadolu'da içtima etmeli talebini kabul ettirebilmek için 1870-1871'de Fransızların millî meclislerini Prusya kuşatması altındaki Paris'den Bordeaux'a taşımış olmaklıklarını misal göstermiştir.[642]

[..] Fransız İhtilâli'ni yirminci asır başında Anadolu'da hayata geçirmek isteyen Mustafa Kemal önerinin fikir babasıdır. [..]

Amasya'da merkezî hükûmeti temsil eden Bahriye Nâzırı ve Âyân âzâsı Salih Hulûsi Paşa ile Hey'et-i Temsiliye arasında varılan ve Amasya Protokolleri olarak adlandırılan anlaşma metinlerinde, "İstanbul'un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması nedeniyle mebusanın" yasama görevini hakkıyla yerine getirmesinin mümkün olamayacağı, o nedenle, 1870-1871 Prusya-Fransa harbinde "Fransızların Lyon'da ve ahîren Almanların Weimar'da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclisi Millînin Anadolu-yı şahanede hükûmet-i seniyyenin tensib edeceği emin bir mahalde ictimaı[nın] muvafık görüldü"ğü dile getirilmiştir.[643]

---

[636] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 68-69. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[637] *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 91, p. 5; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112, dipnot 219.

[638] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 116.

[639] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 79.

[640] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 179.

[641] *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 142, p. 199; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.

[642] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 51-53, 59.

[643] M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 309.

Mete Tunçay: *Fransız Ulusal Meclisi'nin, birinci belgede Bordeaux, ikincisinde Lyon diye geçen, 1870-71'deki olağanüstü toplantı yerinin doğrusu, elbette Versailles'dır*.[644]

21 Ekim 1919. Paris Sulh Konferansı Amerikan delegasyonu üyesi Yüzbaşı William Yale, rapor kaleme aldı: *Araplar bu anlaşmayı* [Suriye ve Kilikya hakkındaki 15 Eylül 1919 tarihli Fransa-Britanya andlaşmasını] *kabul etmeyecektir. Fransızlar'la, Suriye'nin sahil kesimiyle iç ve denize yakın bölgeler arasındaki sınırları muğlak bölgede sürtüşmeler olacaktır. Şam, Humus, Hama ve Halep'te yaşayan Katolikler için ciddi bir katliam tehlikesi vardır. Uzman gözlemciler bu sürtüşmenin Mezopotamya'ya kadar yayılacağını düşünmektedir. Yaygın kapıya göre, Araplar bu kez Türk isyancılarla kader birliği etmek yoluna gidecek ve kısa süre içinde tüm Yakındoğu dünyası Müttefikler'le bir çatışmanın içine girecektir*.[645]

22 Ekim 1919. Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere, Paris'e rapor gönderdi. Harekat-ı Milliye taraftarı Ahmed Rıza ile görüşmesine dair tafsilat veriyor. *Ahmet Rıza ABD'nin Türk mandasını almayacağını, İngiltere'yi uygun görmediğini, Fransa'nın ise İngiltere'yi kıskandırmamak için mandater olmayacağını, bu durumda Fransız kültürüne sahip başka bir ülkenin, Belçika'nın mandayı üstlenmesinin uygun olduğunu söylemiş*tir. Barrere: *Belçika çözümü "boş bir hayaldir"*. *Ahmed Rıza'nın çizdiği sınırlar da* şöyledir: *İtalyanlar, Yunanlılar* Anadolu'dan *çekilecek*ler; *Çukurova, Edirne, İstanbul* Türkiye'ye iade edilecek; *Van, Erzurum, Muş, Bitlis havalisi Erivan Ermeni Cumhuriyeti'ne verilecekti*r.[646]

L'Eclair gazetesi, Yunanistan Hariciye Nazırı Politis'in Pierre Loti'ye cevabını neşretti: *Pierre Loti, Yunan ordusunu delil göstermeden suçluyor; oysa Müttefiklerin yaptırdığı anket bu tür iddiaların yanlışlığını ortaya koymaktadır*.[647]

23 Ekim 1919. Fransız Başvekil Clemenceau'nun mümessili Weil ile İttihadçı Cavid Bey Monteaux'da görüştü: *İstanbul'da Halide Hanım'la kemâl-i i'timâd ile açıkça görüşebileceğini ve Yunus Nadi'ye de Fransa'ya müteallik bir şeyi yazdırabileceğini söyledim. Sivas'a kadar gitmiş olan Madam Gaulis'e sulhün tacilinden ve Nasyonalistlere nakden muâvenet lüzûmundan bahsetmiş olduğunu söyledi*.[648]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. Kaymakam *Pertev Bey'in hareketlerinin bu kadar yakından takip edilmesi ve faaliyetlerinin İtilaf devletleri temsilcilerinin gözünden kaçmaması sonucu Pertev Bey'in yerine Giresun'da Ekim ayının ortasında 28-30 yaşlarında genç bir kaymakam olan Badi Bey göreve başlamıştır. Collaro bu yeni kaymakamın Kazada düzeni sağlamak istediği gibi, diğer unsurlarla iş birliği yapıp ortak yaşamın zeminini güçlendirmeye çalıştığını kaydetmektedir. Kaymakam Hristiyan azınlıklarla bu iletişimi kurmak için aracı olarak Rum Cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'u seçmiştir. Bu genç kaymakam ilk olarak geceleri tabanca ve tüfekle atış yapılmasını yasaklamış ve Kazada sayıca çoğalmaya başlayan Lazları kendi memleketlerine yollamıştır*.[649]

---

644 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 29, dipnot 19.

645 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 108.

646 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 204-206; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 293, dipnot 669.

647 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 79.

648 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 43.

649 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/26; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 347.

24 Ekim 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Tuğamiral Bristol riyasetli İzmir Tahkikat Komisyonunun *İzmir'i Yunanlıların boşaltması gerektiğine karar verdiğini genel bir yorumunda yazdı*.[650]

Fransız Fevkalade Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Sabık Sadrazam Damad Ferid, *Toronto yoluyla Cote d'Azur'e gideceğini bildirmekte*dir.[651]

Defrance, Paris'e bir başka fakat mahrem telgraf gönderdi. *İzmir'de bir kısım Yunan subayı özel bir birlik kurarak ve halkı silahlandırarak, bir tahliye kararı verildiği takdirde, Fiume'de yapıldığı üzere, buna meydan okumak için tedbirler alıyormuş. Bu bilgi ciddi kaynaklardan* temin edilmiştir.[652] Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birlikler, *Yunanlıların İzmir'den çekilmelelerine yol açacak ve bu hedef duyurulacak olursa* bu tasarıya *taraftar olduğunu bildiriyor*. *Aksi takdirde, bütün sıkıntılarını çektikten sonra şimdi meyvelerini toplamaya başladıkları çekimser tavrı sürdürmek yararlı olur* diye yazıyor.[653]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi, "Asla Ölmeyen Bir Millet" sernameli haber yayınladı: *Dünya'nın her yerinden Müslümanların dini hislerinin yardım ettiği Türk milliyetçiliği yeniden yükselişe geçti ve özellikle Asya ve Afrika Müslümanları üzerinde ruhani nüfuzundan ötürü "Ölü Adam" imparatorluğunu (asla benzemediği halde) parçalamanın çok da kolay bir iş olmadığı* anlaşılıyor. *Her seferinde güce saygı duyulduğu daha açık bir şekilde göz önüne serildi. Eğer Türk ordusu siyasetçilerine uyum sağlasaydı, Türkiye şu anda parçalanmış ve paylaşılmış ve İstanbul kaybedilmiş olacaktı*. *Ancak onlar, beceriksiz siyasetçilerine rağmen Yunan işgalini reddetmiş ve bir ordu teşkil ederek işgale yeltenecekleri yok edeceklerini ilan etmişlerdi*r. *Bu ordu, halkın düşüncelerine tercüman olarak, hain hükümetlerinin karşısında yer almıştı*r. Milliyetçi *hareketin uygunluğu savunulmaksızın, Panislamizm ruhu ve dini duyguların dirilişi, İspanya'da da tam olarak ihtiyaç duyulan şey*dir.[654]

25 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesinde *Türkiye'nin mali durumuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin yıllık giderleri toplamı 72 Milyon Türk Lirası*dır *ve bunun üçte ikisi sivil ve askeri unsurların maaşlarına, hükümetin bütçesine, emeklilerle işsiz sınıftan dul ve yetimlerin aylıkları ve şehit ve gazilere yapılan yardımlara gidiyor. Devletin gelirlerinin toplamı 42 milyon lira ve cari açık 30 milyon lira*dır. *Haberde, bu cari açığa, yönetim giderleri, öngörülemeyen giderler, misyonlar, komisyonlar yeniden inşa, yurtdışı öğrenci destekleri gibi giderler de eklendiğinde Türkiye'nin iflasın eşiğinde olduğu belirtil*iyor.[655]

26 Ekim 1919. Sivas Heyet-i Temsiliye cuntasının mahrem kararları:

> Urfa, Ayıntap, Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile barındırmamak için icap eden her türlü tedâbîre hemen tevessül edilmesi ve hükümeti müşkül vaziyete sokmamak için maksada tevcih edilecek kuvvetlerin vaz'ul-ceyşî tebeddülâtını emr-i vâki' olarak yapmak muvafık olduğu ve yağmagerliklere ve anâsır-ı gayr-ı müslimeye tecavüze meydan verilmemesi ve sâir tedâbîr-i lâzime hakkında iktiza eden ta'limât [Diyarbakır'daki] Onüçüncü Kolordu kumandanı Cevdet Bey'e yazıldı.

[650] Le Temps, 24 Octobre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 80.
[651] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 24, p. 187; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 118, dipnot 229.
[652] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 103; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 306.
[653] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 105; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.
[654] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254-255.
[655] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120-121.

Birinci süvari Alayı ile derhal Urfa'nın işgali ve Urfa mutasarrıfı hakkında müdebbirâne hareket edecek bir zatın Urfa'ya i'zâmı münasip olduğu ecnebi kuvvetlerini yeniden Urfa'yı işgaline müsaade etmemek esasât-ı kat'iyyemiz icabâtından bulunduğu icabında böyle bir tecâvüzü millî bir şekilde fi'len reddedebilmek için oraca teşkilât-ı milliyenin taazzuv ettirilmesi icap edeceği ve mevzu-ı bahs mesele hakkında da Harbiye Nezaretine malûmat verilmemişse emr-i vâki' olarak malûmât verilmesi muvafık olacağı hükûmet-i merkeziye eser-i zaaf gösterecek olursa kat'iyyen ehemmiyet verilmeyerek maddî siyasetimizin tatbikinde hayır olduğu hakikati hükümete anlatmak üzere iş'âr-ı keyfiyet buyurulması K. 13 kumandanı Cevdet Bey'e yazıldı.

Ayıntap, Urfa ve Maraş'ın mütareke ahkâmına münâfî olarak bu defa Fransızlar tarafından işgali haberi ve bu işgal etrafında deveran eden birtakım şâyiât dolayısiyle bu mevâki' ve civar vilâyât ahalisinin fevkalâde duçar-ı heyecan oldukları ve bu heyecanın bütün Anadolu'ya sirayet etmek üzere bulunduğu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bu gibi işgallere karşı müttehiden müdafaa ve mukavemet esasını kabul eylemiş olmasına nazaran bu meselede bitaraf kalamayacağı ve mevâkı'-i mezkûre ahalisinin evvelâ kemâl-i ciddiyetle bunu protesto edeceği ve protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde milletin bütün vesâite mürâcaat ederek bütün mevcudiyetiyle Fransız işgal kuvvetlerine karşı fi'len müdafaaya kendini salâhiyetdâr addedeceği ve hükûmet-i merkeziyenin husulü melhûz vekayii bast ve beyân ile azimkâr bir lisânla bunları anlatarak binnetice milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak için icap eden tedâbîr-i siyasiyeye tevessül eylemesi Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazıldı. Ve keyfiyet havâli-i mezkûre hey'ât-ı merkeziyelerine bildirildi.

İstanbul'dan para ve ta'limât ile Adapazarı havalisine gelen çeteci Bekir'in ittihaz olunan tedâbîr neticesinde firar eylediği ve İstanbul'a avdet etmesi muhtemel bulunan merkum hakkında ta'kibât-ı mahsûsada bulunulması Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazıldı.

Dört imza[656]

27 Ekim 1919. Fransız *Kara Kuvvetleri İstihbarat Teşkilatı'nın "çok güvenilir bir ajanı", "milliyetçileri destekleyelim" diye yazıyor ve "Adana meselesi olmasaydı, Fransa'nın Türkiye'deki itibarı bambaşka olurdu" neticesine varıyor. Raporun bir sureti, Harbiye Nezareti tarafından Fransa Hariciye Nezaretine gönderiliyor*.[657]

"Çok güvenilir" bir Fransız ajanının raporunda hiç ayrıntıya girmeden, Padişah'la Veliaht'ın barıştıkları bildiriliyor.[658]

Umum Jandarma Kumandanlığından Dahiliye Nezâretine tezkere gönderildi. Buna göre *Foulon'un yaptığı düzenlemelerin ardından Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı jandarmasının İtilâfçı bir komisyon tarafından kontrol ve ıslah edileceği bildirerek müttefiklerinden bu komisyona birer temsilci atamalarını talep etti. İlk etapta İtalyanlar bu komisyona temsilci atadıkları halde İngilizler atamadılar*.[659]

Yunan Başvekil Venizelos, Britanya Başvekili Lloyd George'ye mahrem muhtıra gönderdi. Fransız malî çevrelerinin İttihadçıları desteklediklerini bildiriyor, şikâyet ediyor:

Fransa'da bazı malî guruplar tarafından, tarihten alınan dersleri tamamen unutturmak ve Türkiye'yi -Daha doğrusu, teşkilâtları sayesinde Türkiyedeki tek gerçek kuvveti teşkil etmekte olan jöntürkleri- hristiyan halkı yoketme konusunda tamamen serbest bırakmak için sarfedilen gayretleri görmek, son derece üzücü olmaktadır. Fransız hükûmetinin başında M. Clemenceau'nun bulunuşu, bu gurupların baskısına karşı pek kıymetli bir engel teşkil etmektedir. Fakat M. Clemenceau, seçimlerden sonra çekileceğini şimdiden açıklamış

[656] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 34-35.

[657] *AMAE*, P 1574, Note de renseignements d'un agent très sûr provenant de Constantinople, 27 Octobre 1919; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 170. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[658] *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 91, p. 45; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 110.

[659] BOA, DH.KMS. 61-2/49; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 483.

bulunuyor; eğer Türk meselesinin çözümü, bu istifadan sonraya kalırsa, bu konunun hukuk esaslarına bağlanmasında Paris'in karşımıza çıkaracağı güçlükleri bugünden tahmin etmek mümkün değildir.[660]

Mustafa Kemal'in Sivas'da münteşir *İrade-yi Milliye* gazetesi yazıyor. Fransız *Journal des Debats* gazetesinin belirttiğine göre *Amerikan mandasının Türkiye'de gerçekleşmesi olanaksız*dır.[661]

28 Ekim 1919. Adana'daki Fransız sıkıyönetim valisi Albay Brémond*, Sivas Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi.[662] Mektub, Kilikya hakkında imiş.[663] Fakat maalesef mevcud Türkce kitabiyat tafsilat vermiyor.

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına (Mustafa Kemal'e) zata mahsus telgraf gönderdi. İttihadçı Karakol Cemiyeti mensubu, Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Galatalı Şevket'in Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) gönderdiği zata mahsus telgrafa göre; Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Karakol Cemiyeti, İstanbul'daki Fransız ve Amerikan sefarethanelerine Çerkes Hikmet vakasına ilişkin rapor vermiştir.[664]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye'nin Amasya mülakatını yorumluyor: *Sultan'ın iktidarı yalnızca bir gölgedir, milliyetçilerin doğan güneşi ile görüşen bir gölge*.[665] *Milliyetçi hareket iki büyük avantajdan yararlanıyor: Bir yandan, iklimi çok sert, ulaşım imkânları kıt olan dağlık bölgenin doğal durumu; öte yandan, millî topraklarını savundukları bilinci taşıyan ve Müttefiklerin çelişen çıkarlarına karşı tek vücut halinde birleşen şeflerin su götürmez vatanperverliği. Bütün "güçlükler"ine rağmen, Türkiye'nin bağımsızlığı politikası izlenmesi* lazımdır.[666]

29 Ekim 1919. Britanya, işgal mıntıkası Kilis'i Fransa'ya devretti.[667]

Fransız Hariciye Nâzırı Pichon, Washington'daki Fransız Büyükelçiye telgraf gönderdi: *Türkiye hakkında bize ulaşan veriler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçaladıkları takdirde devletlerin maruz kalacakları türlü tehlikelere işaret eder mahiyettedir. Özellikle Fransa, hayati çıkarlarını feda etmeden böyle bir şeye girişemez.*[668]

Fransızlar, Aydın'ın Büyük Menderes Ovası mıntıkasına fıkdan (azlık) sebebiyle tek bir Fransız askeri dahi gönderemeyeceğini İngilizlere bildirdiler. Sör Eyre Crowe, Fransız reddiyesini General Milne'nin Anadolu kumandanlığını *tanımamak yolunda bir manevra* telakki ediyor *ve fırsattan yararlanarak ikinci bir İngiliz taburunun gönderilmesini, ya da Yunan askerinin artırılmasını* öneriyor.[669]

---

[660] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 60-61.

[661] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 267.

* Askerî Vali Albay Brémond'un resmî unvanı şuydu: *Administrateur en Chef en Armenié* [Ermenistan Valisi] idi: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 128.

[662] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 288, dipnot 660.

[663] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 128.

[664] Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1125-1127, Vesika no. 174.

[665] Lyon Républicain, 28 Octobre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 37.

[666] Lyon Républicain, 28 Octobre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90-91.

[667] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57.

[668] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 211; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 313, dipnot 717.

[669] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

Fransız Hariciye Nezâretinden Roma'daki Büyükelçisi Barrere'ye talimat verildi. Ahmed Rıza, Fransa'ya gelebilir.[670]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesinin "İzmir'in Tahliyesi Hakkında" başlıklı haberi: *Sâhib-i imtiyazımızdan mevrud telgrafnâme: Montrö 24 Teşrîn-i evvel – Tan gazetesi İzmirin Yunanlılar tarafından tahliyesinden bahis ile İ'tilâf Devletlerini Şarkta şimdiye kadar ta'kîb eyledikleri siyâseti yakından tedkîk ve vaz'ıyet-i asliyeyi iâde etmeğe da'vet etmekdedir*.[671]

İttihadçı Yunus Nadi'nin İstanbul matbuatından *Yeni Gün* gazetesi: *Anadolu'dan bir seyahatten dönen Madam Golis ne yazıyor?*[672]

29-30 Ekim 1919. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *29 ve 30 Teşrinievvel'de iki kademe ile İslâhiye'den hareket eden dört bin Ermeni, bin Fransız, beş yüz Cezayirli efrattan ibaret bu müfreze Maraş'a girdi. Rast geldikleri Türklerin tahkir edilip dövüldüğü, Fransız zabitleriyle mahalli hükümetin seyirci kaldığı anlaşıldı*.[673]

30 Ekim 1919. Britanya, işgal menatıkı Urfa'yı ve Maraş'ı Fransa'ya devretti.[674]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz mahreçli bir istihbarata göre Harekat-ı Milliyeciler İkinci Abdülhamid Hân'ın oğlu Şehzade Mehmed Selim'le anlaşmışlar ve Vahideddin Hân ıskat ederek yerine Mehmed Selim'i tahta iclas etmek istemektelerdir.[675] Defrance, *düştüğünden beri İstanbul'dan ayrılmaya hevesli görünen Damat Ferit'in gidişini günbegün ertelediğini, haklı gibi görünen bir söylentiye göre, İngiliz desteğiyle yeniden iktidara gelmeyi umduğunu bildiriyor*.[676]

Sivas Heyet-i Temsiliyesinin 30 Teşrin-i evvel 1335 tarihli kararlarından: *Aziziye ve Everek'in işgali haberinin esassız bulunduğu hakkındaki iş'ârın pek çok mucib-i memnuniyet olduğu ve Urfa, Ayıntap, Maraş'ın işgal olunacağı hakkındaki şâyıâtın dahi tekzibinin ve Kilikya'daki işgalin muvakkat olduğunun i'lânının Fransız milletine karşı minelkadîm perverde eylediğimiz muhabbetin tecdidi pek münasip olacağının Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından Adana administratörü Kolonel Bermon'a* [Brémond'a] *cevâben hususî bir surette iş'ârı takarrür eyledi*.[677]

30 Ekim 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye toplanarak Binbaşı Kemal (Kozanoğlu Doğan Bey) Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na, Yüzbaşı Salim Bey (Yörük Salim Bey) ve Üsteğmen Asaf Bey (Kılıç Ali Bey) Maraş bölgesi Kuva-yı Milliye Teşkilatı'na, Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan Bey) ise Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı.[678]

---

[670] *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 142, p. 199; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.
[671] İkdam, 29 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 8159, s. 1.
[672] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 200.
[673] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 181-182.
[674] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57.
[675] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 53-55; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112.
[676] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 53-55; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 118, dipnot 229.
[677] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 37. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Zata mahsus mektubun sureti bulunub tetkik edilmelidir.
[678] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57.

31 Ekim 1919. Afyonkarahisar'daki Fransız irtibat subayı Binbaşı Labonne, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliğine rapor gönderdi. *Avrupa'yı ve kendilerini ülkelerinin tamamen uygar olduğuna inandırmak için Türk ulusunun önderlerince alınan göz boyama tedbirlerinin başında seçimlerin geldiğine işaret olunuyor*.[679]

Maraş'da, İmam isimli bir sütçü, Müslüman kadınlara el uzatan Fransız-Ermen Lejyonuna mensub askerleri vurdu.[680]

Yeni Gün gazetesi: *Anadolu Hakkında Madam Golisle Mülâkât*.[681]

Fotoğraf n. *Madam Jorj Golis* (Yeni Gün, 31 Teşrîn-i evvel 1335-1919).

Açıklamalı [ÖA2]: Künye, dipnota yazılmamış, unutulmuş. İtmam et.

Ekim 1919. Beyazorduya Müttefiklerin verdiği destek hakkında: *Bir İngiliz resmî yayını, mütarekeden Ekim 1919'a kadar bu işler için 94 milyon İngiliz lirası harcandığını belirtmektedir. Üç yılda Japonya da 70-80 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya'yı antibolşevik savaşlara sürüklemek için bir servet yitirmiştir. Amerikan Hazinesi, Beyaz generallere 100 lokomotif sağlamıştır*.[682]

1 Kasım 1919. İngiliz işgal kuvvetleri, Suriye Mukavelenamesi mucibince Çukurova'yı ve Suriye'yi tahliye etmeye başladı.[683] *İngiliz'lerce boşaltılan Kilikya (Çukurova)'nın bu kez Fransız'larca işgaline Ulusçular epeyi içerle*yecekler, *Kemalis'ler, bu konuda öylesine gürültü çıkara*caklardır ki *Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri François Geoges Picot, Mustafa Kemal'le resmi olmayan görüşmeler yapmak amacıyla, 1919 yılı Aralık ayında Sivas'a* muvasalat edecektir.[684]

> Her ne kadar Suriye konusunda İngilizlerle anlaşmaya varmış olsalar da Fransızlar sonu gelmez bir bataklığa saplandıklarının ve bunun bizzat müttefikleri İngiltere eliyle yapıldığının henüz farkında değillerdi. Fransız Mareşal Ferdinand Foch bölgenin işgali için 32 piyade taburu, 20 süvari taburu ve 14 batarya (topçu birliği) gerektiğini hesaplamıştı [*Takriben 60 ilâ 70.000 kişilik bir ordu demektir (Ö.F.A. notu).*]. Fakat Fransızların ellerinde o tarihte bu kadar birlik yoktu. Bu sebeple Fransızlar, 1915'te sevk ve iskâna tabi tutularak Suriye'ye gönderilen Ermenileri eğiterek Fransız ordusuna dahil etmiş ve işgal edeceği yerlere bu birliklerle girmeye karar vermişlerdi.[685]

Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi'nde yer alan 1 Kasım 1919 tarihli resmi raporda, [..] *Mustafa Kemal organizasyonunun Arap memleketleri, Kilikya ve Kürdistan dışında bütün Osmanlı İmparatorluğu'na hakim olduğu; fakat Mustafa Kemal'in istekleri karşısında Ali Rıza Paşa'nın çekilerek yerini İzzet Paşa'ya bırakabileceği, ancak İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal'e "iktidara geldiği takdirde Heyet-i Temsiliye diktatoryasını kabul etmeyeceğini" söylediği belirtilmektedir. Mustafa Kemal'in ulusal hareket politikası ise şöyle yorumlanmaktadır*:

> Mustafa Kemal'in gücü (yıldırma ve moral gücü), gerçekte Osmanlı Hükümeti'nin ve İngiliz yönetiminin zayıflığından kaynaklanmaktadır… Mustafa Kemal'in arkasında askerler ve ordu bulunmakla birlikte, ayrıca,

[679] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 124-127; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 108.
[680] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 295.
[681] Yeni Gün, 31 Teşrîn-i evvel 1335-1919.
[682] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770-771.
[683] Rehşan Ünlü. (2019). *Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 69). Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kilis.
[684] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 57.
[685] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 124.

> mesuliyet almaktan korkmayan tek parti olan İttihat ve Terakki Partisi de O'nu desteklemektedir. Her ne kadar sırtını eski İttihatçılara dayasa bile Mustafa Kemal İttihatçı değildir. O, samimi bir vatansevere benzemektedir… Mustafa Kemal Arap Yarımadası'nın güneyine, İran'ın doğusuna ve Rusya'nın güneyine el koyarak kolayca Osmanlı İmparatorluğu politikasını kontrol edebilecek olan İngiltere'nin Türkiye'nin en büyük düşmanı olduğunu anlamıştır.
>
> [..] Mustafa Kemal, daha uzun müddet Kilikya konusundaki tehditlerini uygulama alanına koyacak durumda değildir. Ulusal teşkilat fazla önemli olmayan sayıda askere sahiptir. İzmir'deki çeteler düzensiz birliklerle birlikte en fazla 20.000 kişidir. Şu bir gerçek li ordu istediği an hizmetindedir, ancak 15. ve 13. Kolorduların dışındakiler halihazırda savaşacak durumda değildir.
>
> Mustafa Kemal'e bağlı düzensiz birliklerin büyük kısmı halen İzmir'in doğusunda Yunan birlikleriyle çarpışmakta… Aydın, Tire ve Ödemiş cephelerinde ise 4.000 ila 5.000 kişi bulunmakta… Sonuç olarak Mustafa Kemal'in emrindeki düzensiz birlikler İzmir yöresindeki Yunanlılara karşı kullanılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Paris Konferansı kararlarını kabul etmediği takdirde, düşmanla ancak Anadolu'da emrinde bulunan 16 tümenle mücadele edebilecektir. Bunlardan ancak 6 tümen savaşacak kadar yeterli asker ve malzemeye sahiptir.[686]

Fransız Harp Bakanlığı'na 1 Kasım 1919 tarihinde verilen raporda Fransızlar, İngilizlerin Anadolu'da izlemiş oldukları politikanın bir değerlendirmesini yapmışlardır. Fransızlara göre İngilizlerin Mustafa Kemal ve Sivas Kongresi üyelerini Kürtler tarafından ortadan kaldırtmak amacıyla yaptıkları çalışmalar, Mustafa Kemal ile olan ilişkilerini daha da kötüye götürmüştür. [..] *Fransız raporunda, ayrıca, İngiliz ajanlarının Kürtlerle çevirdikleri entrikalarla General Şerif Paşa'yı İngiliz himayesinde bağımsızlığını ilan etmeye zorladıklarından söz edilmektedir*. *Fransızlara göre İngilizler, Anadolu'ya karşı izleyecekleri politikada yönlerini şaşırmış görünmektedirler. İngilizler, padişah ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dışında pek sevilmediklerinin farkındadırlar. Bu arada padişaha ulusal hareketi bastıracağına dair söz veren İngiltere, elindeki yetersiz askeri güç nedeniyle Boğazlara doğru çekilmek zorundadır. Bunu yaparken de "iç politikaya müdahale etmemesi gerektiği" bahanesini ileri sürecektir. İşte bu yüzden, yani prestijini kurtarmak için İngiltere, Mustafa Kemal ile anlaşma yolları aramakta ve İngiliz memurlar belli başlı Türk kuruluşların başına geçirildikleri takdirde, barış konferansında İtalyanlardan ve Yunanlılardan arındırılmış bağımsız bir Türkiye fikrini destekleyeceğini bildirmektedir.* [..] *raporun "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Etkinliği" başlıklı bölümünde, Türkiye'deki İngiliz etkinliğinin yerini Fransız etkinliğinin aldığı, İngiltere'ye karşı uyanan nefretin ve güçlü bir devlet yardımının kaçınılmaz olması nedeniyle Anadolu hareketi liderlerinin Fransa'ya yaklaştıkları, ancak Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesinin bu yakınlaşmaya gölge düşürebileceği sözleri yer almaktadır*. *Bu raporda Mustafa Kemal'in Kilikya konusunda blöf yaptığı, zira Anadolu köylüsünün Kilikya'nın geri alınması için tekrar silaha sarılmaya niyetli olmadığı* belirtiliyor.[687]

Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi (Chateau de Vincennes)'nde yer alan 1 Kasım 1919 tarihli Trükiye ile ilgili raporda, Ermenilerin Kilikya'da Fransızların himayesinde huzur içinde yaşadıkları, fakat burada kurulacak bağımsız bir Ermenistan'ın uzun ömürlü olmayacağı, zira Ermenilerin de Türkler gibi içgüdüleriyle hareket ettikleri, dolayısıyla Türklerle Ermeniler arasında uzlaşmanın sağlanması gerektiği, bu görevi de en iyi Fransa'nın yapabileceği belirtilmektedir.[688]

---

[686] *Cheteau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1, s. 1-2, 5-6; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 37-38.

[687] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1, *La politique anglaise dans l'Empire Ottoman*, s. 3-4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 42, 45, dipnot 81.

[688] *Cheteau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1, s. 5; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 37-38. Tematik anlatımdan ziyadesiyle çile çektiğimi ifade etmek isterim.

Fransız istihbarat raporunda belirtildiğine göre *İzmir'in tahliyesi emrolunursa, adı "…pulos" diye biten bir albay hareketinin başına geçip Yunan ordusuna, atalarının mirası olan İyonya'yı terk etmeyeceklerini bildirecek*tir. *Bunlar Venizelosçular*dır *ve İzmir'den çekilmenin Venizelos'un ve yandaşlarının sonu olacağından çekiniyorlar*.[689]

3 Kasım 1919. ABD'nin İstanbul Elçiliği görevlisi Stanav, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

3 Kasım 1919, İstanbul

On beş Kasım'da Suriye'den gelerek, İngilizleri takviye için, İstanbul bölgesinde toplanmış bulunan Fransız birliklerinin ayrılması eğilimi, başkentte Fransız prestijini artıracaktır. Çünkü onları buradaki varlığı pek hoş karşılanmıyor. Milliyetçi çevreler bu davranışın Fransızlar açısından akıllıca olduğunu belirtiyorlar.

Gene de Türkiye'nin geleceği konusunda bir İngiliz-Fransız-İtalyan anlaşması mevcut değil. Sanıyorum buradaki İngilizler, merkezi Kafkaslarda olan *Enver Paşa* tarafından yönetilen, ayrıca Mısır ve Hindistan'da İngilizleri rahatsız etmeyi amaçlayan *Turancı* görüşün gücünü anlamıyorlar sanıyorum. Bu akım dini olmaktan çok ırkçıdır. Mısır'da yeni patlamalar olacağı haberini güvenilir kaynaklardan aldım. Turancılığa karşı en iyi çare Rusların Kafkasya'yı işgalidir ve bunda İngilizlerin Gönüllü Orduyu son zamanlarda desteklemeleri hesaba katılabilir.

Stanav
Amerikan Elçiliği[690]

Paris'de münteşir üçüncü en büyük gazete *Le Journal* yazıyor: *Zaferi berbat etme tehlikesi gösteren bir şey var: Yaşama güçlüğü. Zaferler başımızdan taşıyor, fakat sebzeler ateş pahası, el yakıyor. Avusturya alçaltıldı, ama tereyağı fiyatları aldı gidiyor. Türklere şartlarımızı zorla kabul ettiriyoruz, ama köşedeki bakkal hepimizi kendi şartlarına boyun eğdiriyor. Alman imparatoru ezildi, fakat biz de vergilerin altında ezildik… Sevinmek için çok sebep de var, ama halkın hoşnutsuzluğu büyük!*[691]

5 Kasım 1919. Britanya, işgal mıntıkası Anteb'i Fransa'ya devretti.[692]

Paris'de bulunan Venizelos, *kabine arkadaşı Andrea Mihalakopulos*a telgraf gönderdi:

Pek aziz meslekdaşım. Londra'ya Turkiye ile barış konusundaki gecikme sebebiyle üzgün gitmiştim. İzmir hadiselerine dair soruşturma yapan komisyonun sistemli olarak namussuzluk edişinden ise endişeliydim. Korkum türk dostu davranışların gittikçe artması ve Paris'teki önemli bazı çevrelerin de komisyona baskı yapmıya başlaması sonunda, İzmir'deki durumumuza zarar verecek bir tertiple karşı karşıya bırakılmamız ihtimalinden geliyordu. Londra'dan içim rahat etmiş olarak dönüyorum. Lloyd George, komisyonun tutumunu bir skandal saydığını belirtti ve gösterdiğim sabra hayran olduğunu da ilave ederek beni tebrik etti.

Anadoluda yerleşmemizle ilgili her konuda, İngiltere'ye güvenebilir ve dayanabiliriz.[693]

6 Kasım 1919. *Mustafa Kemal, 6 Kasım 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, Antep, Urfa, Maraş halkının işgalleri protesto amacıyla mitingler düzenlemeye başladığını,*

[689] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 212, p. 50-51; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 306-307.
[690] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 43-44. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[691] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 21.
[692] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57.
[693] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 61.

Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin ve belediye başkanlarının bu durumu telgraflarla İtilaf Devletleri temsilciliklerine, Avrupa ve Amerika kamuoyuna duyurmaları gerektiğini bildiriyor.[694]

7 Kasım 1919. Afyonkarahisar'daki Fransız Tabur Kumandanı Binbaşı Labonne, İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhına rapor gönderdi. *Fransız işgalinin Türkler tarafından iyi karşılanmadığını ve Seyhan kıyılarında "biraz fazla" Ermeni yanlısı bir politika izlediklerini* bildiriyor. *Labonne Mustafa Kemal'in kendilerinden uzaklaştığının farkındadır ve bu durumu şu sözlerle analiz eder*:

> … İstanbul'daki davranışlarımız, Osmanlı çevrelerine lehimizde yapılan propaganda, bazı Fransızlar tarafından seçkin Müslüman çevrelere gösterilen sempati milliyetçi Türkiye'yi tarafımızda destek aramaya yöneltmişti… Sivas yöneticileri İngilizlerin Kürdistan konusundaki istekleri karşısında bizden medet ummuşlardı, ancak Kilikya'daki bazı toplulukların ayrılıkçı eğilimlerini destekleyerek ve bir Jön-Kürt Komitesi kurarak Adana'da İngiliz metodlarına benzer yöntemlere başvurduğumuzu öğrendiklerinde büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır.[695]
>
> Türklere Kilikya'daki amacımızın tamamen ekonomik nitelikte olduğunu kabul ettirmek gittikçe güçleşiyor.[696]
>
> Binbaşı Labonne, İngilizlerle yapılan devir-teslim işleminin akabinde 7 Kasım 1919 tarihinde Fransız Harp Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporda, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kilikya konusunda kendilerine kızgın olduklarını, zira belli şehir ve bölgelere Müslüman halka eziyet edebilecek sivil ve askeri yöneticiler atadıklarını, ayrıca Antep, Urfa ve Maraş'taki İngiliz birliklerinin yerini Fransızların almasının da Türklerin pek hoşuna gitmediğini yazar. Labonne bu raporda "Seyhan kıyılarında belki biraz fazla Ermeni yanlısı bir politika izliyoruz ve Müslüman halk gerek sivil gerek asker Ermenilerin kötü hareketlerini şikayet etmekte tamamen haksız değil…" derken Fransız basınının da yerdiği bir noktayı (bölgedeki Fransız yetkililerinin tam anlamıyla Fransız resmi politikasını uygulamamış olduklarını) dile getirir. Labonne aynı raporda "…Antep'e şehri işgal etmesi için bir Ermeni lejyonu göndermekle hata ettik." Derken de bir nevi günah çıkartır.[697]

Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin (Altay): *7 Kasım 1919 da İzmir deki Fransız Başkonsolosu M. Laport ile Yüzbaşı Moichon ve istihbarat memuru Duran Konya ya gelerek benimle Milli Hareket ten konuştular. Bu harekâtı Avrupalıların yapmak istedikleri GADDARLIĞIN doğurmuş olduğunu kendilerine söyledim ve görüşmeyi bir şifre ile Mustafa Kemal e bildirdim*.[698]

Bursa'daki Sivas Heyet-i Temsiliyesi cuntası mensubu 56. Tümen Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami'nin (Günsav) Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafa göre; Fransız Şark Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperèy, *Sizinleyiz* mesajını ulaştırmış hatta şöyle telkin etmiştir: *Yunanlıları denize dökmelisiniz*.[699]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Suriye ve Filistin'in gelecekteki yönetimine ilişkin İngiltere Avam Kamarası'nda sorulan bir soru üzerine, Bonar Law, bu bölgelerin geleceğinin Amerika'nın bölgede*

---

[694] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 39.

[695] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 44-45.

[696] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 51.

[697] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 60.

[698] Fahrettin Altay. (1970). *10 Yıl Savaş ve Sonrası* içinde (s. 202-203). İstanbul: İnsel Yayınevi. "..Fransa'nın İzmir Konsolosu Osmin Laporte ile Moichon adlı bir Fransız (istihbarat?) Yüzbaşı.." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 135.

[699] Muhittin Ünal. (1994). (Haz.). *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 213). İstanbul: Cem Yayınları. Bekir Sami, "Tavşana kaç, tazıya tut" manevrası telakki ediyor. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "İngilizler [..] Franchet d'Esperey'den hoşlanmadıklarını saklamıyor; Arnavutluk'tan İstanbul'a uzanan bir alanda Fransız ve Türk yanlısı ama Yunan karşıtı faaliyetlerden, kendisini sorumlu tuttuklarını açıkça belirtiyorlardı." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 128.

üstleneceği sorumluluklara karar verememesi nedeniyle henüz bu konuda çalışma yapamayan barış konferansında müzakere edileceğini, Türkiye ile barışın gecikmesinin sonucu olarak İngiltere'nin Suriye'deki askerlerini geri çekmek için Fransa ve Emir Faysal'la anlaşmak durumunda kaldığını ifade etmiştir. *Law ayrıca, barış konferansının Türk imparatorluğunun herhangi bir bölgesinde kendisine manda vermesi durumunda, İngiliz Hükümetinin yerel yönetimler oluşturmak için yönetimi şekillendirmek niyetinde olduğunu da vurgulamıştır*.[700]

8 Kasım 1919. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *8 Teşrinisani'de Adana'da bulunan fırka kumandanı Kaymakam Brémond Maraş'a bir tabur Tunus sipahileriyle gelmiş, Ermeni gönüllülerini değiştirmesi beklenirken yalnız çarşı ve pazarlara inmelerini men etmiştir*.[701]

Paris'de münteşir *L'lnformation* gazetesi*: Barış Konferansı, Türklerin kendi geleceklerinin kendilerince tayin edilmesi, Türkiye' de millî ve bağımsız bir Türk devleti kurulması hakkını inkâr edemez. Fakat, insanlığın ortak malı olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Milletler Cemiyeti'nin meşru denetimine terk edilmelidir.*[702]

İspanyol *La Lectura Dominical* gazetesi yazıyor: *Fransa'da Doğu Sorununa bakış açısında ve çözüm noktasında değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Sorunun çözümü için iki yol bulunmakta*dır. *Türkiye ya bölünecek veya ülkenin bütünlüğü korunacak*tır. *Fransızlara göre paylaşma yeni bir savaşa neden olacak*tır *ve bu nedenle de Türkiye'nin bütünlüğünü ilan etmek ve durumun normalleşmesine kadar uluslararası bir denetim oluşturulması konusunda İstanbul hükümetiyle görüşmek gerekiyor*.[703]

9 Kasım 1919. Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Hahambaşı Haim Naum mülakatını "Osmanlı milliyetçi hareketi Müttefik Devletlerine karşı yönelmiş değildir" sernamesiyle neşretti:

> Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi hareketi bir gerçektir. Anadolu'nun bütün halkı onunla beraberdir; denildiğinden daha zayıf bir orduya sahiptir; bu ordu eski düzenli ordunun kalıntılarından kurulmuş, gönüllülerle genişletilmiştir; donanım açısından çok zayıftır ve bulma imkânı da yoktur.
>
> Bu hareket Müttefikler için ve özellikle, Suriye, Kilikya ve birkaç Türk vilâyetinin büyük kısmında görevi bulunan Fransa için tehlikeli midir diye soruyorsunuz. Doğruyu söylemek gerekirse, sanmıyorum. İşte delillerim:
>
> Millî hareket, hemen hemen resmî bir karakter kazanarak uslandı. Damat Ferit hükümeti sırasında Mustafa Kemal isyancı idi. Bugün ise mareşal Rıza Paşa'nın başında bulunduğu hükümetin nerede ise yardımcısıdır. Mustafa Kemal ne macera peşinde koşan biridir ne de fanatiktir. Türkiye'nin iç durumunun nezâketini bilmektedir ve bu durumu kötüleştirmek için hiç bir şey yapmayacaktır.
>
> Sultanına sadıktır ve asla emirlerinden çıkmaz. Onun programı -ki bütün Türkiye'nin programıdır- basit bir formülden ibarettir: Mösyö Wilson'un prensiplerinin eksiksiz uygulaması, yani Osmanlı bölgelerinin Osmanlı kalmaları. Daha ileri gitmiyor.
>
> Eğer bazı hoşnut olmayan Araplar, Fransa ve İngiltere'ye karşı mücadele için Mustafa Kemal'den destek göreceklerini söylerlerse inanmayın…[704]

[700] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 122.
[701] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 182.
[702] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 219.
[703] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 122-123.
[704] Le Matin, 9 Novembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 92-93. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Başka bir kaynak ise mezkûr mühim röportajı dört satırla şöylece mevzubahis ediverip geçmiştir: "Osmanlı Devleti'ndeki son hahambaşı olan Haim Nahum Bey, o günlerde *Le Matin*'a verdiği demeçte Fransız halkına şöyle sesleniyordu: *Mustafa Kemal'in hareketi bir*

Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami (Günsav), Sivas'daki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. Bursa Valisi Ebubekir Hazım (Tepeyran) *Fransız sempatizanı*dır, Kuvvacıdır:

> Fransız Despere'nin mümessilinin Paris'e gittiğini daha önce bildimiştim. İstanbul'dan ayrılınca gemisi ile Mudanya'ya gidiyor ve oradan da Fransız sempatizanı Vali Hazım Bey'i ziyaret ediyor. Kendi kişisel düşüncesiyle ziyarete geldiğini ifade etmişse de ihtimal vermiyorum. Ortada bilinmeyen bir talimat olmalıdır. Fransız subaya atfen verilen malumat şöyledir:
>
> 1 - Bursa'da gayri müslimlere karşı asayişsizlik doğarsa İngilizler Bursa'yı işgal edecektir.
>
> 2- İngilizler mevcut kabineyi düşürmek için çok sık çalışıyorlar. Ayrıca, Fransızlar aleyhine propaganda ve neşriyat yapıp duvarlara beyannameler yapıştırılıyor.
>
> 3- Karadeniz'e önemli miktarda silah ve cephane sevk edildi. Amaç Kuvayı Milliye'yi tamamen devre dışı bırakmakmış.
>
> Vali Hazım Bey daha önce aldığı izin nedeniyle 3 gün için İstanbul'a gitti. Kuvayı Milliyenin ülkeyi kurtaracağına inanıyor. Güvenilirdir, dönünce ayrıca bilgi sunarım.[705]

10 Kasım 1919. *Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, yanında Dışişleri Bakanı Stephen Pichon olduğu halde, 10 Kasım 1919 tarihinde İngiltere'ye dört günlük bir ziyarette bulundu. Curzon'un ifadesine göre, "Başbakanlık heyeti Londra'ya varır varmaz, Pichon Dışişleri Bakanlığı'nda benimle kararlaştırmış olduğu randevuya geldi." Pichon'un önerisi, Türkiye'yle ilgili çözüme yönelik özel Fransız-İngiliz görüşmelerinin bir an önce başlatılmasıydı*:

> Amerika, Doğu sorununun çözümü konusunda sahneden çekildiğine ve Türk İmparatorluğu'nun herhangi bir bölümü için bir Amerikan mandası olasılığı, kendisine kalırsa, ortadan kalktığına göre; geriye, çıkarları hususunda görüşüp uzlaşması gereken iki taraf kalmıştı. Yani, İngiltere ve Fransa... Görüşmeler başlamalı ve Barış Konferansı Türk sorununa yönelmeden önce karşılıklı bir anlaşmaya ulaşılmalıydı.

Curzon bütün bunları "memnuniyetle" kabul etti ve görüşmelerin aralık ayı boyunca Londra'da yapılmasına karar verildi. Gerek Fransızlar, gerekse İngilizler, Türkiye'yle ilgili meseleleri artan bir endişeyle izliyorlardı. Curzon, durumun aciliyetini Pichon'a şu sözlerle ifade etti:

> Önümüzdeki ilkbahara kadar... muhtemelen karşımıza alabileceğimiz bir Türk Hükümeti de kalmayacaktır. Müttefikler'in empoze etmek isteyeceği türden bir antlaşmayı kabul edecek kimsenin kalmaması daha da büyük bir olasılıktır. Hatta, o zamana kadar elinde ciddi anlamda kuvvet bulunduran birkaç taraftan biri haline gelecek olan mağlup Türkler'in, Müttefikler'e savaş ilan ederek kendi koşullarını dayatmaları bile beklenebilir. Eğer durum böyle olursa, Küçük Asya'yı nasıl fethedeceğimizi ya da bunu kimin yapacağını bilemiyorum. Velhasıl, düşmanlarımız arasında en zayıf ve perişan durumda olanın zaferi kazanması gibi bir kepazelikle karşılaşabiliriz.[706]

Avrupa Sularındaki Amerikan Deniz Kuvvetleri Kumandanlığından Washington'daki Hariciye Nezâretine: *Milliyetçi çevrelere göre, Fransızlar Mustafa Kemal'in partisini kazanmak için uğraşmaktadır*.[707]

Heyet-i Temsiliye ile irtibatlı Ahmed Rızâ'nın Fransız *Le Maten* gazetesine beyanatı neşredildi: *Milletin ekseriyeti ile hükûmetin Mustafa Kemal Paşanın tarz-ı hareketini tasvib etdiğini söylemek zâitdir.*

---

gerçektir ve Anadolu'nun tamamı onunla beraberdir." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 102. 1) Osmanlı Devletinin son hahambaşısı Becerano'dur. 2) Hahambaşılara "bey" değil "efendi" hitab ediliyordu.

[705] Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1994, s. 213-214.

[706] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 136.

[707] Orhan Duru. (2011). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (6. baskı) içinde (s. 49). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[Mustafa Kemal Paşa] hâricî nokta-i nazardan ekseriyeti teşkil etdiğimiz havâlide Türk hâkimiyeti. Dâhilî nokta-i nazardan da hissiyât-ı milliyeye mutâbık bir hükûmet. Buna elyevm mâlikdir.[708]

Mustafa Kemal, Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) cevabî telgraf gönderdi. Fransızlara da güvenilmemeliymiş. Teşkilat-ı Milliyenin milletten ve kendisinden başka dostu yokmuş:

> Bu sıralarda Vaz'iyet-i siyasiyye o kadar mütehavvil ve mütebeddildir ki uzun zaman için kat'i bir esas arzetmek mümkün değildir. Bizim gördüğümüze göre bu gün İngilizler teşkilât-ı milliyeden, vahdetimizden son derece korkmaktadırlar. Çünkü müstakil bir Türkiye İngilizlerin işine gelmez. Fransızlar memleketimizden azamî istifade etmek istiyorlar. Bidayette Yunanlıları bu maksatla başımıza musallat ettiler. Fakat İngilizlerin hakimiyeti karşısında bunun kafi olmadığını görerek Adana havalisine yerleştiler. Şimdi de bilitilâf Urfa, Maraş, Ayıntab'ı işgal ediyorlar. Binaenaleyh bir Fransızlarla İngilizleri beraber ad ve kabule mecburuz. İtalyanlar kendi zaaflarını bildikleri için memleketimizin kuvvetlenmesini istemezler. Fakat kuvvetli bir devletin himayesine, müzaheretine girdiğini de arzu eylemezler. Bu sebeble istiklâlimiz taraftarıdırlar. Yunanlıların, Fransızların işgallerine karşı da onlar da Antalya havalisini elden çıkarmamağa gayret etmektedirler. Amerikalılar memleketimizi gezdiler, gördüler. Herhalde lehizimde rapor verdiklerine şüphe yoktur. Yalnız bu maddî, menfaatperest hükümetten büyük bir şey beklemek doğru değildir. Binaenaleyh netice olarak şunu arz edeyim ki hiçbir tarafı iltizam etmemeliyiz. Hepsine maksadımızı yani vatanımızı parçalanmağa razı olmayacağımızı, devletimizin istiklâlini temin etmek gayemiz olduğunu açıkça söylemeliyiz. Zati-Âlinize Yunanlılar İzmir'den tard edin diyen Fransız, bunun evvelâ siyaseten, sonra bizim için şimdilik maddeten mümkün olmadığını bildiği cihetle hûlus çakarak, teveccüh kazanmak için söylemiştir. Haksız yere Adana'da oturan, Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Ayıntab, Maraş'ı işgal eden bir devlet hiçbir vakit dostumuz değildir. Bugün dostumuz yoktur. Ancak dostumuz vahdet-i milliyemiz, teşkilâtımızdır efendim.
>
> Heyet-i Temsiliye namına
> Mustafa Kemal[709]

Hahambaşı Haim Naum, *Le Matin* gazetesine beyanat verdi: *Pek yüksek bir zekâsı olan Padişah'ın hüküm ve nüfuzu altında Türkiye, yeniden refahını kazanarak doğuda bir düzen etmeni olabilir. Anadolu ve Türk halkı, Mustafa Kemal'le beraberdir. Mustafa Kemal'den korkmaya gerek yoktur. Türklerin Fransız yardımına ve tavsiyelerine ihtiyacı var...*[710]

ABD gazetesi *New York Times*, sabık Hahambaşı Haim Naum'un Fransız gazetesi *Le Matin*e beyanatını iktibas etti. Haim Naum, *Milliyetçi Hareket'in Müttefikleri hedef almadığını ve Mustafa Kemal'in ne bir maceracı, ne de bir bağnaz olduğunu söylüyor*. Mustafa Kemal *Padişah'a sadıktır ve amacı Wilson İlkeleri'nin uygulanması, yani Türk yörelerin Türk kalması*dır.[711]

11 Kasım 1919. Sivas'da Heyet-i Temsiliye mahrem içtima ediyor. Şu karara varıyor. İttihadçı lider sabık Sadrazam Mehmed Talat'ın *Almanya'da Kuva-yı Milliye'ye silah yolladığı hakkindaki* Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi *neşriyatının İstanbul basınınca "tezyifkârane" bir surette yalanlanması* için Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı İttihadçı Galatalı Şevket'e talimat verilmesi.[712]

Sivas Heyet-i Temsiliye âzâsı mütekaid Miralay İttihadçı Kara Vasıf ve Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay İttihadçı Galatalı Şevket; *İtalya'da bulunan* Ahmed Rıza'ya, *Fransız harp gemisi*

---

[708] İkdam, 10 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 8171, *Ahmed Rızâ Beğ*, s. 2. "Ahmed Rıza Bey, özellikle, işgal kuvvetleri komutanı Fransız General Franchet d'Esperay ile ilişki kurmuştur." Tarık Zafer Tunaya. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi* (2. baskı) içinde (c. 2, s. 441). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

[709] T.C. Kültür Bakanlığı. (1993). *Atatürk'ün Millî Dış Politikası: Milli Mücadele Döneminde Ait 100 Belge (1919-1923)* içinde (c. 1, s. 109-110, Belge 8). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

[710] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 235.

[711] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 77.

[712] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 211.

vasıtasıyla, Heyet-i Temsiliyenin maksadı hakkında talimatname göndermişlerdir. Heyet-i Temsiliye, merkeze bildirilmeksizin böyle bir tasarrufta bulunulmasını muaheze ediyor.[713]

Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Mustafa Kemal'le mülakat eden Berthe Georges-Gaulis'in yazısını neşretti. *Gaulis, "elde şemsiye, herhangi bir korkunun gölgesiyle karşılaşmadan milliyetçi hareketin göbeğinde rahatça dolaşılabilir" diyerek, Anadolu'yu bir sükûnet vahası gibi gösteriyor*.[714] Gaulis: *Türkler vatanlarını düşman istilasından kurtarmaktan başka hiç bir şey isteme*mekte.[715]

Hahambaşı Haim Naum'un *Le Matin* röportajı ABD matbuatı tarafından iktibas edildi.[716]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Gürcistan Hükümeti Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı "kinci vahşi" politikasını devam ettiriyor. Gürcistan, savaş malzemelerinin ithalatının yasaklanmasının memnuniyetsizliğiyle, Ermeni temsilcilerin Paris'ten aldıkları ilaçlara ve kıyafetlere el koyuyor ve Türk milliyetçileri ile iletişim içerisinde Ermenistan'a karşı uyguladığı blokeyi daha da genişletiyor*.[717]

12 Kasım 1919. Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Aydın'ın Büyük Menderes Ovası mıntıkasında Müttefik silâhlı birliklerinin gönderilmesi meselesini müzakere ediyor. Fransızların kat'î surette redderiyor. Sör Eyre Crowe de Britanya Harbiye Nezâretinin mütalaasına muvafakaten İngiliz birliklerinin bölgeye gönderilmeyeceğini ifade etti ve böylece tasarı rafa kaldırıldı. *Bunun üzerine Yüksek Kurul Aydın bölgesinde mevcut Yunan işgalinin devamına oybirliğiyle karar* verdi.[718]

14 Kasım 1919. Fransız Konsolos Max Choublier, Fransız Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Belirttiğine göre İngilizler Fransa'yı tuzağa düşürmüştür. Hem Fransa'yı Suriye ve Kilikya mıntıkalarına celbetmiş hem buralardaki Arab ve Türk unsuru direnişe teşvik etmiştir. İngiltere, Türkiye'yi İttihad-ı İslâmcılıktan tecrit etmeyi amaçlamaktadır:

> Rapor, Türkiye'de bir Fransız Muhipleri Cemiyeti kurmayı tasarlayacak derecede Fransa lehinde bir hava doğmuşken Kilikya'nın Ermeni Lejyonu tarafından işgaliyle bozulduğunu, ilk defa Mustafa Kemal'in protestolarına muhatap olduklarını belirtiyordu. Bunun da sebebi, şüphesiz, Fransız siyasetinin İngiltere'den esinlenmiş olmasıydı. İngilizler bir yandan Fransızları Suriye ve Kilikya'yı işgale teşvik ediyor, öte yandan Araplarla Türkleri direnmeye sevk ediyorlardı. Yunanlı, Türk ve İtalyanlarla araları bozulsun diye kendilerine Menderes Ovası'nı işgal ettirmeye çalışmışlardı. Van-Sivas-Adana üçgenini onlara işgal ettirip, Fransa'nın ar[k]asından Mısır'la Hindistan rahatça birleştirilecekti. İngilizler bir yandan Denikin'e yaptıkları yardımlarla övünürlerken, öte yandan Kafkas cumhuriyetlerini destekliyor ve Batum'u elde tutuyorlardı. Bunun da amacı, Rusya ve Hindistan arasında tampon devletler oluşturmaktı. İngilizler Hindistan-Mısır hattını böyle tamponlarla koruyup pekiştirdikten sonra, tamponları da kaldırabileceklerdi. İngilizler Türkiye'yi ortadan kaldırmak istiyorlardı, zira onun bir gün Müslüman âlemini ayağa kaldırabileceğinden çekiniyorlardı.[719]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, huzura kabul edilen Hamdi Paşa'nın Vahideddin Hân'a söylediklerini istihbar etti ve İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi. Hamdi Paşa, Fransızların Türkiye siyasetine nüfuz etmek için Anadolu'daki milliyetçileri desteklediğini belirtmiştir:

---

[713] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 52.

[714] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 93. Heyet-i Temsiliye paralel hükümeti, Gaulis'e steril bir güzergâh ve ikametgâh temin etmiştir yoksa Anadolu pek de emniyetli bir yarımada değildir.

[715] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 109.

[716] Edwin L. James, "Nationalist Move In Turkey Is Not Against Entente". *The Gazette*, 11 November 1919, p. 13.

[717] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 299.

[718] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

[719] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 197-205; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 321, dipnot 731.

> Fransa ve İtalya'daki durum oldukça kötüdür. Bu iki devlet, yabancı ülkelerle ilgilenecek kadar güce sahip değildir. İngiltere'deki hükümet güçlüdür. Bundan yararlanmalı; İngiliz'lerle kendi çıkarlarımızı incelemeli ve siyasetimizi ona göre çizmeliyiz. Büyük Britanya, hiçbir devlete, Haydar Paşa-Bağdat hattının iki yanında üslenmesi için izin vermeyecektir. Bu yüzden, Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürmesinde direnecektir. Dolayısıyla, İngiliz yandaşı güçlü bir Kabine kurarak İngiliz siyasasını güçle desteklememiz kesinlikle gerekmektedir. Dünyada tek bağlaşığımız olması gereken devletin İngiltere olduğunu anlamalıyız. Ötedeki Avrupa devletlerinin desteğine dayanmak büyük ve tehlikeli bir yanılgı olacaktır. Fransız'lar, bu ülkede Alman siyaseti izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşip Türk'leri kendi etkileri altına almayı diledikleri için, buradaki Fransız yetkililer, sözde Ulusal Akım komedimizi ayrım yapmadan destekliyorlar. . . Fransız etkisini edebiyen ortadan kaldıracağını iyi anlıyor; bu yüzden Anadolu Ulusal Güçleri'ni destekliyorlar.[720]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından:

> [..] Kilikya'da İngilizleri Fransızlara tercihin yanlış olduğunun, işgal mıntakasındaki teşkilâtın taazzuv ve teşmiline delâletlerine Silifke'ye iltica eden Adana eşrâfına cevâben tebliği Onikinci Kolordu kumandanı Fahreddin [Altay] Bey'e yazıldı.
>
> [..] İngiliz ve Fransızların Suriye i'tilâfnamesinin vatan ve milletimizi alâkadar eden mevâddına ve milletimizin bu gibi câniyâne mukarrerâta asla boyun eğmeyeceğinin i'lân ve ta'mimine karar verildi.
>
> Beş imza.[721]

Fransız mecmua *Ephémérides Coloniales et Orientales* yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Sivas'dan Lenin'e Sovyet Cumhuriyeti ile Türk milliyetçileri ittifakını öneren bir telgraf gönderdi. Balıkesir'deki* [Anzavuroğlu] *Ahmet Bey, İzmir-Bandırma hattındaki Mustafa Kemal'in birliklerine saldırmak için 3.000 adam topladı*.[722]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı ve Siyasi Durum" başlıklı rapor gönderdi. *11 Kasım 1335 tarih ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal" imzasıyla İspanya İstanbul Temsilciliği'ne gönderilen protesto telgrafının kopyasını ek olarak sunmaktadır. Fransızca olarak kaleme alınan telgrafta, özetle, İngiliz kuvvetlerinin boşalttıkları bölgeleri Fransız kuvvetlerine teslimi protesto edilmektedir*.[723]

15 Kasım 1919. Sadrazam Ali Rıza, Paris Sulh Konferansı Reisi ve Fransız Başvekil Clemenceau'ya telgraf gönderdi. *Bir an önce barışın yapılması*nı taleb ediyor.[724]

Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhı, *Türkiye: Milliyetçi Hareket* nam rapor kaleme aldı: *Bugün Mustafa Kemal'in milliyetçi örgütünün, Arap ülkeleri, Kilikya ve Kürdistan dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına hâkim olduğunu kabul edebiliriz*.[725]

---

[720] FO 371/4161/159449, No: 2010/108 T; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 55. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi âmirlerinden W. S. Edmonds'un 9 Aralık tarihli derkenarı: "General Hamdi Paşa. . . *İngiliz Muhipler Cemiyeti*nin başlıca üyelerinden biridir; ama annesi bir Fransız ajanıdır." N. D. Peterson'un 10 Aralık tarihli derkenarı: "İlginç; ama Generalin etkili olup olmadığı belirsizdir."

[721] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 56. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ibareler tarafımıza aiddir.

[722] *Revue des Questions Coloniales et Maritimes*, No. 381, 44 Annés, p. 182.

[723] Yasemin Türkkan-Tunalı, İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye [Doktora Tezi], 2016, s. 307, dipnot 676.

[724] İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlerin 27 Kasım tarihli toplantı tutanağı, FO, 371/4156, 165711; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 316.

[725] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.

Bir ajan, "hemen hemen tüm subayların ve onlarla birlikte ordunun ve tek örgütlü ve faal parti olan İttihad ve Terakki'nin Mustafa Kemal'in emrinde" olduğunu belirtiyor.[726]

Edgar Pech'in 15 Kasım 1919 tarihli günlük kaydına göre *Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesini protesto etmek amacıyla Kemalistler tarafından Fransız Yüksek Komiserliği'ne telgraflar çekildiğinden söz eder. Ayrıca, Mustafa Kemal'in 14 Kasım 1919 tarihli "Türk Dünyası"nda Türk milletine hitaben yayınlanan genelgesinde, Fransa'nın hedef alındığını ve Müslüman ülkelerin Fransa'ya karşı kışkırtıldığını söyler*.[727]

La Revue Hebdomadaire gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in iki yüz bin yeniçerisinin yarın bir milyona çıkmasını istiyor musunuz? Avrupa'ya yerleşen Türkün şimdi Avrupa'dan çekip gitmesi gerektiği bahanesiyle Anadolu'ya bir ordu göndermeye razı mısınız? Değilseniz İstanbul'u Osmanlıya bırakınız*.[728]

La Presse de Paris gazetesi yazıyor: *İstanbul, 14 Kasım – Mustafa Kemal Sivas'tan Lenin'e bir telgraf göndererek Sovyetler Cumhuriyeti ile Türk milliyetçileri arasında bir ittifak teklif etti. Mustafa Kemal böylece kötüye giden durumunu güçlendirmek istiyor. (Nitekim) üç bin kişilik bir kuvvet toplayan Ahmet Bey, İzmir-Bandırma hattı arasında bulunan Mustafa Kemal'in birliklerine saldırmak üzeredir*.[729]

16 Kasım 1919. Fransa Meclis-i Mebusanı (*Chambre des Députés*) genel seçimi sonuçlandı. Sağ ve merkez partilerin *Millî Kitle (Bloc National)* koalisyonu muzaffer oldu. *Buna göre Millî Kitle 437, sol partiler 180 milletvekiline sahip olmuşlardır*.[730]

Afyonkarahisar'da Tabur Komutanı olarak görev yapan Labonne, 16 Kasım 1919'da Fransız Harp Bakanlığı'na verdiği raporda milliyetçilerin etki alanlarını Kafkasya, Azerbaycan ve Suriye'ye kaydırdıklarından söz ederek Fransa'nın rahatsızlığını dile getiriyor. Ulusal hareketin 1908 hareketini taklit ettiğini ve panislamist bir görünüm kazandığını vurgulayarak Mougin'in görüşlerini paylaşıyor. Anadolu hareketinin gittikçe güçlenerek İslam dünyasını harekete geçirmesi tehlikesi karşısında başta İngiltere olmak üzere diğer müttefikleri ile işbirliği yapması gerektiğine inanıyor. Zira Müslümanların ayaklanması Fransa'yı olduğu kadar İngiltere'yi de rahatsız edecek. Her ne kadar İngilizler, daha önce Suriye'de Şerif Hüseyin yanlılarını Fransa'ya karşı silahlandırmış olsalar bile, yine de halihazırda Suriye'de bulunan Fransızlara yardımcı olmalı.[731] Binbaşı Labonne: *İngilizlerle aramızdaki tartışma ve çatışmalar, Türk ve Arap ulusal hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Güvensizlik dönemi uzadığı sürece de bunları başkaları takip edecektir*.[732]

> Labonne, 16 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği raporda ise Ermenilerin Kilikya'da işi zorlaştırdıklarından ve Fransız hakimiyeti istediklerinden bahseder; ayrıca cezalandırılmayacaklarından emin olan Ermenilerin, Fransız işgal ordusunun kanatları altında Türklerden intikam almaya çalıştıklarından söz eder ve Kilikya'daki Türk ve Ermeni istekleri karşısında Fransızların bu soruna el atmalarının doğru olup olmadığı sorusunu sorar. Labonne'a göre Fransız Hükümeti, Amerikan Senatosu'nun kararını örnek alarak Türkiye'deki Gayri Müslimlere karşı tavır almak durumundadır.[733]

[726] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.
[727] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 39.
[728] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 144. 200 bin sayısı mübalağadır.
[729] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 163.
[730] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 19.
[731] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 41.
[732] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 51.
[733] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 60.

Sivas'da Heyet-i Temsiliye gizli içtima ediyor. Fransa Başvekili olması muhtemel Aristide Briand ile siyasî mahrem temas kurulması kararlaştırılıyor:

(İzmir Telgraf Başmüdürü Ethem Bey'den Mösyö Taluyi (?) namındaki Fransız banka memurunun Amerikan mandaterliği aleyhinde ve Mösyö Briand'ın efkârı hakkındaki telgrafı okundu.)

Reis [Mustafa Kemal] Paşa - Buna ne yapalım efendim?

[Ali] Fuat [Cebesoy] Paşa - Şimdi bu şekil bizim vaziyet-i hazıramıza muvafıktır. Ancak gayet gizli ve gayet mutemet vasıtalarla görüşülmesi muvafıktır.

Bekir Sami [Kunduh] Bey - Bu Mösyö Briand'ın Clemenceau'yu istihlâf etmesi ağleb-i ihtimaldir.

[Hüseyin] Rauf [Orbay] Bey - Bu zat, yani Ethem Bey bize birçok mahrem şeyler haber verdi. Hepsinin cevaplarını açık olarak "Ethem Bey'e" dedik, gönderdik, ve gitti. Şimdi de öyle yaparız. Yalnız kendisine, falan tarihli telgrafınızın cevabıdır, deriz. O zatla görüşün, müspet bir netice almaya çalışın ve bize bildirin.

Reis Paşa - Mecliste bir gruptan bahsediliyor. Taahhüt etmek için evvelâ İstanbu'da emniyet-i kâmilenin vücudu lâzım gelir.

Rauf Bey - İtimat edilen bir iki zatı Mösyö Briand'la görüştürebileceğini söylüyor.

Reis Paşa - Şimdi; o halde Mösyö Briand'la temas mucib-i menfaat oluyor. Şayan-ı emniyet zevat bu teması muhafaza etsin. Ancak, bizim noktai nazarlarımızı daha açık anlatabilmek için tabiî biz nokta-i nazarımızı şifresiz veremeyiz. Bizim nokta-i nazarlarımıza göre görüşmek üzere oraca intihap edilecek bir zatın Eskişehir'e kadar gelmesini yazalım.

Fuat Paşa - Hayır, bendeniz diyorum ki, doğrudan doğruya o banka direktörü, banka müdüriyle görüşülsün, sonra şekil halledilsin.

Reis Paşa - Biz Mösyö Briand ile ne hallederiz? Onların bize teklifi, Kilikya'yı bize terkedin, dediler. Ne yapacağız?

Fuat Paşa - Clemenceau'dan evvel başvekil o idi. Harbe muarızdı. Mösyö Briand tamamiyle harbe aleyhtar olmakla az çok Caillaux ile hemfikir olan bir adam idi. Dostluk taraftarı idi. Şimdi mevki-i iktidarda değildir. Belki başka bir politika yapacaktır. Binaenaleyh, biz zaten külfetli bir şey teklif etmiyoruz. Mademki İzmir'e gelmiş, Eskişehir'e de gelir, Afyon Karahisarı'na da.

Reis Paşa - O halde oradan şifre ile de görüşebiliriz.

Rauf Bey - Fransa'ya gidecek, gelecek.

Bekir Sami Bey - İstanbul'da kendisiyle hemfikir kimse yok mu efendim? Bunların İstanbul'da bir adamları varsa, oradan görüşülür. Şevket Bey'i bu hususta görüşmeye memur ederiz.

Reis Paşa - O halde söylenecek budur. Bu adam hakikaten bir iş yapmak istiyorsa, Eskişehir veyahut Karahisar'a gelir, orada teati-i efkâr ederiz.

Fuat Paşa - Lütfi Bey'i de vasıta yaparız.

Bekir Sami Bey - Tabiî faydalıdır. Her halde efendim. Mösyö Briand'la bizim bir zemin-i itilâf bulmaklığımız çok muvafık olur efendim.

Rüstem Bey - Tabiî efendim. Hiç bir mahzur yoktur. Yalnız müspet bir neticeye de vasıl olacağını ümit edemiyorum.

Bekir Sami Bey - Clemenceau çekilirse bu adam gelecektir.

Rüstem Bey - Hepsi menfaattir.

Fuat Paşa - Belki bu adam mevki-i iktidara gelir.

> Rüstem Bey - İngilizlerle aleyhimize anlaştılar, ittifak ettiler. Mamafih, temas iyi olabilir.[734]

Mustafa Kemal, Kilikya'nın, Urfa'nın, Anteb'in, Maraş'ın işgali hakkında İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliğine protestoname gönderdi. *İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bakılırsa Mustafa Kemal'in bu protestosu Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiserliği'nde büyük bir telaşa neden oldu*.[735]

17 Kasım 1919. *İzmir hadiseleri soruşturma kurulundaki fransız temsilcisi general Bunoust, Paris'e dönüşünde, 17 kasım 1919 günü yunan işleriyle ilgili komisyon önünde şunları söylüyordu*:

> İşgalin başında yuunanlıların hareket bölgesi olarak Aydın demiryolunun birkaç kilometre güneyinden geçen bir çizgi kabul edilmişti. Maksat, italyan kuvvetleriyle çatışma ihtimalini önlemekti. Türk çeteleri bu tarafsız bölgeyi, yunan kesimine indirecekleri darbeler için bir hareket üssü durumuna soktular. Yunanlılar, türk çetecilerini kovalamak için kararlaştırılmış olan sınırı geçtiler; Menderes'i aşıp, italyan kesimine girmelerinin sebebi budur; askeri bakımdan kendilerine hak vermek gerekir.[736]

18 Kasım 1919. *Vakit* gazetesinin haberi: *Bir Fransız muhabirinin tanıklığı: Anadolu'da tam sükun vardır. Avrupa Türkiye'de milliyetperverlere yardım etmelidir.*[737]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Daha önceki günlerde yabancı gemilere yapıldığı gibi 12 Kasım 1919 tarihinde Trabzon'dan gelen Yunan gemisi Repulis'in ne yolcularının ne de ticari mallarının indirilmesine izin verilmiştir. Collaro'ya göre bu İzmir'in işgali üzerine Sivas'ta Muhafaza-i Milliye organizasyonu tarafından bölgeye telkin edilmişti. Collaro mektubunda özellikle Eşref Bey'in Kazaya gelmesiyle birlikte gece ve gündüzleri silahlı adamlar sokaklarda devriye atmaya başladıklarını ve bundan Hristiyan halkın çok tedirgin olduğunu kaydetmektedir. Collaro bu hareketliliği şehre dışardan gelen dedikoduların da tetiklediğinden bahsetmektedir. O günlerde Fransız birliklerinin Kilis'ten hareket ederek Sivas'a doğru yürüdükleri haberi Kazada heyecan yaratmıştı*.[738]

Diyarbakır'daki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) cevabî telgraf keşide etti: *Maraş'ta 94 mavzer (küçük) ve 695 sandık cephanesi; 784 martin; 261 Alman tüfeği ve 2 sandık cephanesi; 162 mavzer, 2.508 muhtelif kasatura. Elbistan'da 533 küçük mavzer ve 20 sandık cephanesi, 5.700 muhtelif kasatura, 1.018 martin, 1.095 muhtelif kasatura*.[739]

19 Kasım 1919. Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhı *Türkiye: Milliyetçi Hareket* nam rapor kaleme aldı: *İngiltere'den nefret eden ve Türkiye'nin belini doğrultabilmesi için büyük bir gücün yardımına ihtiyaç duyacağına inanan ulusal hareketin liderleri Fransa'ya yöneleceklerdir […] Fransa, ikiyüzlülüğe başvurmadan bağımsız bir Türkiye'nin kurulmasını isteyebilir ve üzerinde eskiden sahip olduğu etkiyi devam ettirebilir*.[740]

---

[734] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 107-108. Köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.
[735] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 128.
[736] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 72.
[737] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 236.
[738] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/29; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 347.
[739] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 183.
[740] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.

General Gouraud, Beyrut'a muvasalat ve *Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiserliği* vazifesini deruhte etti.[741] *Suriye ve Ermenistan* ibaresinin *Suriye ve Kilikya*ya taklib edilmesi önemli hususdur. Örneğin Fransız yazar Du Véou'ya göre, *böylelikle Ermenistan ve Kürdistan'dan vazgeçilmiş*tir. *Gouraud aynı zamanda Levant (Batı Asya'nın Akdeniz kıyıları) Ordusu Başkomutanı sıfatını taşıyor*. [742]

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Ferik Cevad (Çobanlı) *Ermenilerin Adana'da Kara Yusuf çetesine karşı savaşmak için silahlandıklarını* Fransızlara bildiriyor. *Dediklerine göre, bu çetenin amacı saldırı değil, savunma*dır *ve Ermenilerin "vahşetinden" zarar gören kişilerden oluşuyor. Ermeniler tarafından Kara Yusuf çetesinden oldukları gerekçesiyle ihbar edilenlerin hepsi ölüme mahkum edilecek.* Fransa'nın *tehlike altındaki Müslüman halkı korumaları* matlubdur.[743]

> Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız irtibat sorumlusu olan Yarbay Mougin'e bir mektup yazmış, İzmir ve Ayvalık işgalleri sırasında Yunan ordusu tarafından kaçırılan ve akıbetleri belli olmayan kişilerin listesini göndermişti. Cemal Paşa, Mougin'den bu kişilerin serbest kalmasını sağlamak ve Yunanlıların "yeni mezalimine" engel olmak üzere duruma Türkler lehine müdahale etmesini istiyordu. Bu iki örnekte de, resmî görevliler tarafından sağlanan bilgiler Mustafa Kemal'in ilerleyişine değinmiyor, gayri Müslim azınlıklar tarafından Türk halkına yapılan kötülükleri ihbar ediyordu. Amaçlanan, birinci örnekte Ermenilere, ikinci örnekte de Yunanlılara karşı, Fransızların Müslüman halklar lehine duruma müdahale etmeleriydi.[744]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Lozan'daki Türk heyeti, İtilâf heyetlerine, İzmir'i işgal eden Yunanlıların şehirden 200.000 Türk'ü sürdüğünü, Yunan askerlerinin bu şehirde tarihinin en nefret dolu tiranlığını kurduklarını ve şehirde yaşayan İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikalı vatandaşların bu Helen işgaline karşı olduklarını bildirmiştir*.[745]

20 Kasım 1919. *Havas Ajansı'nın İstanbul muhabiri Mothu'nun 20 Kasım günlü özel mektubu, Mustafa Kemal'in daveti üzerine, Hicaz Kralı'nın gönderdiği bir heyetle bir Afgan heyetinin Sivas'a gelmekte olduğunu, bir Azerbaycan heyetinin de Sivas'ta bulunduğunu bildiriyordu. Burada bir kongre toplanıp kararlar* [Paris Sulh?] *Konferans'a bildirilecekmiş*.[746]

21 Kasım 1919. Faysal, *21 Kasım'da, Paris'teki İngiliz Elçisi Derby'e Lloyd George'a gönderilmek üzere verdiği mektupta, Fransızların bağımsız Arap devletlerine ait olması gereken toprakları işgal etmeyi arzı ettiklerini yazıyor ve İngilizlerden yardım istiyor. Ancak İngilizlerden cevap alamayan Faysal, Fransızların Suriye içerisine doğru ilerleme tehdidi karşısında Fransızlarla manda konusunda görüşmelere başlıyor*.[747]

21 Kasım 1919'da Beyrut'a gelen Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud da Mustafa Kemel ile bir anlaşma yapmanın Şam'daki bağımsızlık hareketlerine karşı da yararlı olacağı görüşündedir.[748]

---

[741] Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiserliğinin ve Levant Ordusu Kumandanlığının mesuliyet mesahası "Lübnan, Suriye ve Kilikya çevresiydi. Bir başka deyişle Mersin, Adana, Urfa, Maraş, Antep, Diyarbakır ve Sivas'a kadar uzanan Fransız nüfuz alanı"ydı: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 68.

[742] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 288, dipnot 661.

[743] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 4.

[744] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 4.

[745] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

[746] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 161-164; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 337.

[747] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 40.

[748] Meliha Özpekcan. (1993). *Türk-Fransız İlişkileri (1525-1921)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 168). İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Bahriye Nâzırı Ahmed Avni Paşa, fevkalâde komiser tayin edilen Henri Gouraud'un Beyrut'a giderken İstanbul'a uğradığını ve Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktığını belirtmiştir. Buna göre Fransızlar, Saray ve Bâb-ı Âlî ile Ankara'daki askerî teşkilat arasında komplo kurmaktaydı:

> Suriye Olağanüstü Komiseri Fransız Generali Henri Joseph Eugéne Gouraud İstanbul'dan geçerken Padişah efendimizi ziyareti arzu etmiş ve bir iki hafta evvel de kabülünü temin eylemişti. İtilaf Devletleri Fransa Olağanüstü Komiseri General Pellé ile yevm-i muayyende Saray'a geldiler ve huzura kabul olundular.
>
> Padişah hazretlerinin huzurunda İslâmiyetin azgın düşmanlarından biri olan General Gouraud, Mustafa Kemal Paşa'yı 'Asi general' diye ifade etmiş olduğunu, huzurdan çıktığı ve bizlerle kahve içtiği zaman tekrar etti. Halbuki daha o vakit bile, İtalyanlardan sonra Fransızların dahi Mustafa Kemal ile teması ve anlaşmaları var idi.
>
> Bununla birlikte; Suriye'yi dahi ele geçirmekle İslamiyetle olan ilişkileri artan Fransızlar hilafet makamı aleyhine bölge halkını kışkırtıyorlardı.
>
> Özellikle halife ve hilafet hakkındaki siyasetleri; lâkaidâne ve Cumhuriyet'i daha müsait görme emarelerini hâiz idi. Bunlara rağmen General Gouraud Suriye'ye geçerken Padişah efendimize saygısını ifade etmek hususunda manevi bir lüzum ve yarar görmüştür.
>
> Suriye ve Lübnan'da Osmanlı ordularına karşı savaşmakla kalmadı, Maraş'a ve Mersin'e kadar Fransız mandası kurulması için mücadele etti. 20 Ocak – 10 Şubat 1920 tarihlerinde Maraş'ta büyük bozguna uğrayarak Suriye'ye çekildi.
>
> 23 Temmuz'da Damascus'u [Şam'ı] işgal etmiş ve burada Fransız manda idaresini kurdu. Damascus'ta Selahaddin Eyyubi'nin mezarına tekme atmış ve, "Haçlı seferleri artık zaferle sona erdi. Selahaddin Eyyubi ayağa kalk. Haçlılar biz geri geldik! Ben Haçın Hilâli üzerindeki zaferini kutlamak üzere buradayım." diye haykırmıştır.
>
> Öylesine azgın bir Müslümanlık düşmanıydı. Temmuz 1919'daki Clemenceau ve Lloyd George arasındaki Antlaşması'ndan sonra, 1 Eylül 1920'den başlayarak Suriye ve Kilikya Olağanüstü Kimserliği ve Doğu Orduları Başkumandanlığı'na tayin edildi.[749]

Gizli maddeleri bulunan 20 Ekim 1921 Fransız-Türk İtilafnamesiyle Fransa, Mustafa Kemal grubuna, güney cephesindeki tüm askerî malzemelerini hibe edecektir. ~~Meşrutiyet (Hilâfet-Saltanat ve Bâb-ı Âlî) rejiminin ortadan kaldırılması hususunda da mutabakata varılmış olmalı.~~

22 Kasım 1919. İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi: Ahmed Rıza, *pozitivistler toplantısı için Paris'e gelmiş bulunuyor*.[750]

Türk yönetimini Suriye'de yerleştirmek isteyen Yasin el-Haşimî, *Türklerle ilişkilerinden dolayı 22 Kasım 1919'da tutuklanmıştır*.[751]

23 Kasım 1919. *Sivas Kongresi döneminde Fransızların Kongreyi basma ve Sivas'ı işgal etme düşüncesi bölgede hemen yankı bulmuştur.* Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro'nun *Trabzon'da İngiliz Kontrol subayı Crawford'a yazdığı 23 Kasım tarihli mektup bunu bize kanıtlamaktadır. Collaro mektubunda*:

> "İsteğiniz üzerine durumla ilgili size bilgi veriyorum. Birkaç günden beri şehirde alarm zilleri çal-maya başladı. Osman Ağa'nın çetesindeki adamların sayısını arttırdığını ve Türklere cephane ve silah dağıttığını öğrendim. Dün önceden korumamız altında olan kadınlardan biri bana gelip Sivas'ın Fransız birlikleri tarafından işgali

[749] Osman Öndeş. (2012). (Haz.). *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Milli Mücadele ve Sürgün Yılları* içinde (s. 274). İstanbul: Timaş Yayınları.
[750] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.
[751] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 91.

> burada heyecan yarattığını ve onların bölgeyi tüm işgallere karşı korumak için Hristiyanları iç bölgelere göç ettirmeyi düşündüklerini söylemiştir. Akşama doğru bir Türk bizimle irtibata geçip Mustafa Kemal Paşa'nın Osman Ağa ile irtibata geçtiğini ve ona Fransız birliklerinin Sivas'a doğru yürüdüğü, cephane ve silah yüklü bir Yunan gemisinin bölgedeki Rumlara bu silahları göndermek amacıyla Romanya'ya doğru hareket ettiği, bundan amacın bölgede Bağımsız bir Pontus-Ermeni devletinin ilan etmek olduğu bilgisini verdiğini söylemiştir. Ayrıca söz konusu kişi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafta Rumların iç bölgelere sevk edilmesine karar vermek için Trabzon'da bulunan Eşref Bey'in dönüşünü beklemeleri gerektiğini de ifade etmiştir."

Collaro mektubunun sonunda İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği'nin uyarılmasını ve hızlı bir şekilde gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.[752]

24 Kasım 1919. Yunus Nadi *Fransız seçimleri üzerinde durarak dün olduğu gibi yarın da Fransa'nın Türk dostu olacağını yazıyor.*[753]

> Seçimler sonucunda sağ görüşün ağırlıkta olduğu bir görünüm arz eden Fransa Meclisi, kamuoyunun bir yansıması olarak aktif, atılgan ve yayılmacı dış politika söylemi geliştiriyordu. Onlara göre en ücra köşelerde, hatta "Kürdistan'da dahi" Fransız bayrağı dalgalanmalıydı.[754]

25 Kasım 1919. Aydın Cephesi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), Balıkesir'e muvasalat etti. Refet'in Fransız istihbaratı İzmir şubesiyle ve Fransız işgal kuvvetleriyle temaslarına dair, 14'üncü Kolordu Kumandan Vekili Miralay Kâzım (Özalp), yıllar sonra ancak şu kadarını yazacaktır: *25.11.1919 da Miralay Refet Bey (General Refet Bele) Balıkesir'e gelerek, Heyeti Temsiliye'nin, İzmir etrafındaki millî cephelerin idareleri hakkında bazı düşünceleri olduğunu beyan etti. Ben de bu konudaki görüşlerimi kendisine anlattım. Zaten bir karar verilmesi gerekmiyordu. Refet Bey, iki gün Balıkesir'de kaldıktan sonra Bandırma'ya gitti. Orada Fransız hükümetinin büyük memurlarından bir zatla görüşme yapacaktı. Bu görüşmenin yapılabilmesi imkânını Refet Bey'in Fransız dostlarından M. Deuran temin etmişti. Refet Bey'in görüştüğü kimse bir general idi. Bu görüşmelerden sonra Refet Bey Balıkesir'e uğramadan Bursa yolu ile dönerek, İzmir güney cephesinde Demirci Efe'nin yanına gitti. Ancak Fransız generali ile yapılan görüşmelerde önemli bir fayda temin edilemedi*.[755] Mülakatta neler konuşuldu meçhul. Özalp'a göre "önemli" telakki edilmeyen "fayda" veya "faydalar" nelerdi?

26 Kasım 1919. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *26 Teşrinisani'da Osmaniye Fransız mutasarrıfı, Maraş Fransız mutasarrıfı sıfatıyla gelmiş; hükûmette bir oda ihzarını emir etmiş; maiyetini hükûmetle belediyeye yerleştirmiş ve eşrafı Kadir Paşa konağına çağırmışsa da kimse gitmemiştir. Bilahare müzevirlerin telkinatıyla hükûmet ve kaledeki Osmanlı bayrağının indirilmesini emir etmiştir*.[756]

La Presse de Paris gazetesi yazıyor. Atina mahreçli bir haber, *Anadolu'nun tam bir "anarşi" içinde bulunduğunu, silâhlı direnmelerle karşılaştığı için milliyetçi hareketin zayıflamaya yüz tuttuğunu belirtiyor: "Balıkesir civarında çok kalabalık olan Çerkezler arasında Mustafa Kemal'e karşı bir hareket başladı. Hareketin başı bütün bu bölgelerde büyük nüfuza sahip Ahmet Beydir*.[757]

27 Kasım 1919. Mustafa Kemal'in Erkân-ı Harb (Kurmay) Binbaşısı Hüsrev'in (Gerede) günlük notu: *Jandarma Dairesi, Komutan Kemal Paşa'nın beceriksizliği yüzünden Fransız Fulon'un denetimi altına*

---

[752] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 348.

[753] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 247.

[754] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 54.

[755] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, 1988, c. 1, s. 75.

[756] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 182.

[757] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 163.

girmiş. Müdürler, başkanlar tümüyle değiştirilmişler. Her jandarma alayına bir Fransız subayı göndereceklermiş.[758]

Yine Binbaşı Hüsrev'in günlük notunda belirtildiğine göre Sivas Heyet-i Temsiliyesi İstanbul mümessili İttihadçı Kara Vasıf (Karakol), Fransız Fevkalâde Komiserliği Bahriye Subayı *Guvabet* ile temastadır. *Guvabet*, Kara Vasıf'a sormuş: *Bu ulusal harekette Bolşevizm, İslâmizm var mı?* Ve sonra telkin etmiş: *İslâmcılık akımı gelecekte Cezayir'i bile etkileyebilir. Türkçülüğün İslâmcılık olmadığına insanları inandırınız*. Hüsrev: *General Franchet D'Ésperey, Kürdistan'da, Süleymaniye'de bağımsızlık istendiğini söylemiş. Kara Vasıf karşılık olarak bu hareketin İngilizlere karşı yapıldığını, Türklerle Kürtlerin birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olduklarını belirtmiş. General Desperey "Devir çıkar devridir. Sermayenin yüzde yetmişi Fransa'nındır. İngilizlerin çıkarları varsa da daha geridir. Başka kavimlerin girmesine aldanmayınız." demiş*.[759]

27 Kasım 1919 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na verilmiş olan bir raporda, Fransızların Mustafa Kemal'in askeri gücünü biraz daha önemsemeye başlamış olduklarını görmekteyiz. Bu raporda Mustafa Kemal'in askeri gücü şöyle değerlendirilmişti:

Anadolu'daki düzenli ordu	40.000 kişi (min.)
Anadolu'daki jandarma teşkilatı	20.000 kişi (min.)
İzmir cephesindeki ulusal güçler	50.000 kişi (min.)
Ermeni cephesindeki ulusal güçler	60.000 kişi (min.)
Kürt cephesindeki ulusal güçler	30.000 kişi (min.)

> …Mustafa Kemal'e yakın çevreler, Mustafa Kemal istediği takdirde bu sayının 300.000'e çıkabileceğini belirtmektedirler. Bu iddiada hiçbir abartma yoktur.
>
> Düzenli ordu ve jandarma, İngilizlerin bıraktığı silah, cephane, malzeme, ağır sahra topçusu bakımından çok iyi teçhizatlandırılmıştır. Buna ayrıca Ruslar tarafından teslim edilen malzemeyi de ilave etmek gerekir.
>
> Türkiye'nin paylaşılmasının kesinleşmesi durumunda, onlara kendileriyle ilgileneceğimizi göstermekte acele etmediğimiz takdirde, Mustafa Kemal'e bağlı ulusal güçler bize karşı gerilla savaşı başlatabilir ve bizi uzun maceralara sürükleyebilirler.[760]

Sivas'da, Mustafa Kemal riyasetinde Heyet-i Temsiliye içtima ediyor. İkinci celse. Kara Vasıf, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'yle mülakatı hakkında çarpıcı hususları raporluyor:

> Görüştüklerim sefarete ve karargâha mensup Fransızlarla... Sefarete mensup olanlar, dedi ki, siz ne istiyorsanız neşrettiririm. Yalnız memleketimin menfaatine mani olmasın. [Defrance] Asil bir hanedana mensup imiş. Kendisi asker. Açıkça fikrini sordum. Dedi ki, bugün iki cereyan var: Biri Bolşevizm, diğeri İslamizmdir. İkisi de en ziyade İngilizlere müteveccihtir, bize değil. İleride bize de. Bolşevizmi bırakabiliriz. Fakat İslâmizmi bırakamayız. Cezayir, Tunus, ileride oraya da sirayet edebilir. Bizi maddî olarak temin ediniz ki, Pan İslamizmı, Pan Turanizmi gütmüyorsunuz....
>
> Dedim ki, biz sizin gördükleriniz gibi iki şey görebiliyoruz. Bunlardan birisi İslâmlıktır, diğeri asrîleşmek, Kendi kendimizi idare edecek bir halde yaşamak. Bunu da Avrupa'dan alacağız. İslâm cereyanları bize iyi değildir. Medenî değildir. Aynı zamanda istilâ altındadır. Serbest değildirler, dedim.... Buna inanmadı. Aynı zamanda inanmış göründü. O aynı zamanda Kürt meselesini intihabata karışmayan Hürriyet ve İtilâfı ve Süleymaniyeyi

[758] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 124.

[759] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 126-127. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in hilafeti niçin ilga ettiğini tenvir eden mühim ifadelerdir.

[760] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 231; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 38-39. 300.000 sayısı mübalağadır. Fransız istihbaratına bilgi sızdıran kaynaklar, ağlebî ihtimal Harekat-ı Milliyecidir ve blöf kabilinden kasten abartılı efrad mevcudu bildirmişlerdir.

söyledi. Ben de, o İngilizlere karşı Şeyh Mahmud'un hareketidir, dedim.... Bu grup halinde bir kabile. Biz istiklâl istiyoruz diyen yoktur... Sizde de Sosyalistler böyle istiyor denirse, milletin hepsi tabiî böyle değildir, dedim.

Depre [Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey?] ile de görüştüm. Bu çok ince. Salih Paşa'nın niçin Sivas'a kadar gelmediğini, benim memleketim hakkında birtakım havaî sözlerden sonra dedi ki, "zamanımız menfaat asrıdır; para nerede ise dostluk oradadır. Memleketinizde sermayenin yüzde yetmişi bizimdir. Mütekabilen menfaat var. İngilizlerin de menfaati varsa da geridir. Başka akvam yeniden sokulmak istiyorlar. Bunlara aldanmayınız" dedi. "Fakat siz geçinmenin yolunu düşünüyor musunuz? Ordu ve birçok memurin açığa çıkacak; bir tedbir aramalı" dedi. Almanya gibi küçük bir ordu biz kabul ederiz. Gönüllü ordu adimü-l imkândır. Çünkü fakir bir kavimiz. Bunun için beher nefere yirmi-yirmi beş lira verebilir miyiz? "Bulgarlar da böyle söylüyor" dedi. "Bulgarlar da akıllıdır" dedim. "Almanlara benzemez. Siz bile memleketimizde jandarma bulamadığınız için askerden jandarma aldınız" dedim. "Bizim prensiplerimiz vahdeti ve muayyen hududu, istiklâl ve inkişafıımzı temin etmektir" dedim. Hudut için sordu. "Mütareke zamanındaki hududu esas ittihaz ediyoruz ve bunun için kendi ırkımızdan olan yerlerden birçok fedakârlıklar yapıyoruz" dedim. "Evet" dedi. "Adalar denizinden İran'a kadar Suriye'nin de bazı akşamı dahil olmak üzere bir devlet ve hudut düşünüyoruz" dedi.

Bunu Cevat Paşa'ya söylediğim zaman inanmadı, güldü. Buna biri 90.000 asker 50.000 jandarma demiş. Diğeri hepsi 90 bin demiş. 50 bin jandarma, 30 bin asker; kolcu falan beraber demiş. Böyle tasavvur ediyorlarmış.

Sonra dedi ki: "Biz sizin umur-ı dâhiliyenize karışmıyoruz. Siz de bizim menfaatlerimize karışmayınız. Balıkesirde bulundurduğumuz asker tahribat yapılmaması içindir... Arkadaşlarınız da bu fikrimi bilsinler. Kendilerine yaz. Âkılâne hareket edilmeli. İngilizlerle müttefikiz, müttehidiz. Aramızda ihtilâf yoktur. Bu husus size fayda vermez." Jeneral Mougins de dedi ki: "Sakın İttihatçı olmayınız, bu sizin için çok fenadır. Çünkü Avrupa İttihatçılardan şeytan gibi çok korkar." Ve taklidini yaptı. "İngilizler büyük bir Arap imparatorluğu, biz ise büyük bir Türk hükümeti istiyoruz.[761]

Mustafa Kemal ve Kemalist kliğin İttihad-ı İslâmcılığın yegâne müessesesi hılâfeti kaldırmaları, aynı zamanda Fransız talebine de muvafakat etmekteydi.

28 Kasım 1919. Maraş Kalesindeki Fransız bayrağı gönderden indirildi, Türk bayrağı talik edildi.[762]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *1919 Teşrinisani'nin 28'inci Cuma günü cuma namazına toplanan halk, kaleden* [Türk] *bayrağın indirilmiş olmasının teessürü ile "hâkimiyet emin olmadıkça cuma namazının kılınmasının sahih olamayacağını" söyleyerek ve hep beraber hareket ederek kaleye çıkmışlar, Fransız jandarmaları kovmuşlar, Türk bayrağını çekmişler, birkaç el silah atmışlar ve cuma namazını kalede açıkta kılmışlardır*.[763]

29 Kasım 1919. *Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Albay Meinertzhagen, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta Picot'nun Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Anadolu'ya gideceğini, Fransızların İngiliz çıkarları aleyhine Arapları ve Türkleri kazanma politikası güttüklerini bildirmiştir*.[764]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi: *Fransız askerleri Maraş, Antep ve Urfa'ya girdi ve köylülerle çatışmalar yaşandı*.[765]

30 Kasım 1919. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): [Maraş'da] *30 Teşrinisani'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şu suretle teşekkül etmiştir:*

[761] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 132-133.
[762] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 295.
[763] Ahmet Demirel, *Salahaddin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 182.
[764] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 51. "Fransızlar Picot'u Mustafa Kemal'e gönderirken müttefikleri İngilizlere haber vermemişlerdi. Fakat İngiliz istihbaratı Picot'un iki subayla birlikte Sivas'a gideceğini yaklaşık bir hafta öncesinde öğrenmişti." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 146.
[765] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 131.

Reis: Arslan Bey,

Kâtip: Faik Bey,

Veznedar: Hacı Nuri Bey,

Azalar: Refet, Hafız Ali, Şehit Evliya, Katmalıoğlu Derviş, Belediye Reisi Hoca Sıtkı, Kısakürek Mümtaz, Mühendis Abdüllâtif.

Şehrin otuz altı mahallesi sekiz mıntıkaya ayrılmış, mıntıkaların kimin kumandasında olacağı, küçük zabit ve efradı tespit edilmiş, şehrin etrafındaki köylere teşkilat yapmağa memur çıkarılmıştır.[766]

Kasım 1919. Üç aylık oryantalist *L'Asie Française* mecmuası 176 numaralı sayısında Yunan mahreçli birtakım haberleri yazıyor. *Bunlar millî hareketin önderleri arasında bölünmeler başladığını, Anadolu'nun "tarifi imkânsız bir anarşiye gömüldüğünü", Balıkesir civarında milliyetçilere karşı silâhlı direnmelerin olduğunu bildiriyorlar*.[767]

Kilikya'daki İngiliz kuvvetleri 1919 Kasımının ilk yarısı içinde yerlerini tamamen Fransızlara bıraktılar. Mareşal Foch, Fransız işgali için 32 tabur, 20 süvari taburu ve 14 batarya (topçu birliği) gerekir demişti. Oysa Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Hamelin bu iş için, Adana'dan Urfa'ya kadar sadece 6 tabur kullanmıştı. Bunu gören İngiliz subayları, "fakat bir felâkete gidiyorsunuz! Bir avuç adamla devralıyorsunuz!" diyorlardı.[768]

Kasım-Aralık(?) 1919. Bir Fransız Dışişleri belgelesine göre Konya Mevlevihanesi Postnişini *Çelebi Abdülhalim Efendi'yi bir Fransız görevlisi de ziyaret etmiştir. Bazısı birkaç bin hektarlık 21 çiftliğin maliki olan Çelebi, kişisel güvenliği konusunda huzursuzmuş ve çok sevdiği Fransa'nın himayesi karşısında Emir Faysal - Mustafa Kemal arasındaki ittifak gibi -birçoklarına sunduğu gibi- istihbaratı sunmaya hazırmış. Konyak yudumlarken, Fransız'a ülkesinin nasıl paylaşılabileceğini anlatıyormuş*.[769]

1 Aralık 1919. Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. *Öncelikle, Fransız ajanları İstanbul Hükümeti'ne karşı milliyetçilerden yana tavır alıyorlar. Raporları Türk dostu ve Mustafa Kemal yanlısı ifadeler taşıyor: "Kabul etmek gerekir ki, İttihad ve Terakki Partisi genel olarak Türkiye'nin en faal, en etkin, en akıllı adamlarını bir araya getiriyor ki, bunlar en ahlaksız olanları da değiller. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en düzenli parti ve Kemal'in esas gücünü oluşturuyor."* [..] *İstanbul Hükümeti harekete* [Harekat-ı Milliyeye] *gerçekten direndiğini iddia etse de, artık çok geç kalınmış ve bu hareket korkulacak olanaklara sahipmiş gibi görünüyor. Çok sayıda komutanları var: General rütbesindeki subaylar dört bir yandan gelerek Mustafa Kemal'in ordusunda görev alıyor*.[770]

İçişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa bugün gönderdiği bir yazıya göre, Fas ve Cezayir Müslümanları, Fransız Hükümeti'ne bir muhtıra vererek, İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesini istediler. Aksi halde hiç bir Müslüman askerinin Fransız Hükümeti'nin silahı altında bulundurulamayacağını, bu amaçla Fas ve Cezayir'de gösteriler yapıldığını bildirdiler.[771]

---

[766] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 182-183.

[767] L'Asie Française, Août-Novembre 1919, No. 176, p. 281; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 163-164.

[768] L'Asie Française, Janvier 1921, No. 188, p. 9; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.

[769] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 116-118; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 119-120, dipnot 232.

[770] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 6.

[771] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 258.

Enver Paşa, Berlin'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Polis eski Müdürü Azmi'nin Konya'ya gidip Refet Bey ve Mustafa Kemal'le ilişki kurduğunu, yurttan gelen haberlerin iyi olduğunu, İtalyanların Talat Paşa'yı Roma'ya çağırdığını, onun yerine kendisinin (Cemal Paşa'nın) gitmesinin iyi olacağını bildirdi. Mektupta ileri sürüldüğüne göre İtalyanlar, Jön Türklerle birlikte çalışmaya istekli olduklarını bildirdiler.[772]

"Hey'et-i Temsiliye Namına Mustafa Kemâl"den 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya telgraf:

> Paris Sulh Konferansına gitmek üzere Suriye'den hareket eden ve âmâl ve metalibi milliyemiz hakkında yakından malûmat hasıl etmek ve Hey'eti Temsiliye ile müdavelei efkâr eylemek üzere Sivas'a uğrayan Suriye ve Ermenistan Fransız Fevkalâde Komiseri Fransuva Jur Piko ile vaki olan mülâkatı hususiyede milletin âmal ve metalibi kat'iyesini Sivas Kongresi beyannamesinde münderic olduğu izah edilerek Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayintab'ın mütarekename hilâfına işgal ve buralarda Ermeniler tarafından ika edilmekte olan mezalim Fransızların Hükûmeti Osmaniye memurlarına reva gördükleri muhakkirane tarzı muamele şedit protesto olunmuş ve bu haksız işgallerin bertaraf edilmesini milletin kat'iyen taleb eylediği ve bu maksad uğruda bütün kuvayı madiye ve maneviyesini sarfetmeye azmeylemiş olduğu bildirilmiştir. Mumaileyh cevaben: Daha hareketinden evvel Ermeni kıtaatının yeni işgal olunan mahallerden çekilmesini eylediğini Fransızların Devleti Aliyenin istiklâlini tanıdıklarını ve bunun teminini arzu eylediklerini Adana'da menafii iktisadiye teminine mukabil Maraş, Ayintab, Urfa havalisi ile beraber Kilikya'nın da Fransızlar tarafından tahliye edilmesinin ve bu babda Sulh Konferansında diğer devletler işgallerinin ref'ine çalışmalarının muhtemel bulunduğu, sırf mütalâatı şahsiyesi olmak ve bir kaydı mahremane tahtında bulunmak şartile dermeyan eyledi. Ve bizden Adana'da ve Urfa, Maraş, Antep'te teşkilâtı milliyemize kemâken devam etmekle beraber Fransızlar aleyhine müsalâhan bir isyan, bir kiyam çıkarılmamasını rica etti. Biz de buna mukabil kendileri ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe ahalii islâmiyenin müsellâhan tecavüzatta bulunmamaları esbabına tevessül eyleyeceğimizi ve fakat sebebiyet verdikleri halde mes'uliyetin kendilerine raci olacağını söyledik. Tafsilâtı maruzanın son derece mahrem tutulması pek mühimdir. Mülâkatı mezkûreden hasıl eylediğimiz kanaate nazaran Fransızlar şarkta Türkiye lehinde harekette kendilerini menfaatkâr görmektedirlar. Jur Piko'nun teması da sırf nıkatı nazarı millî hakkında kat'î malûmat ile Paris'e gitmek maksadına matuftur. Binaenaleyh menatıkı meşgulede eskisinden daha germi ile teşkilâtı milliyemizin taazzuv ve teşmiline gayret edilmek ve fakat iş'arı ahire kadar müsellâhan hiçbir tecavüze meydan verilmemek lâzımdır. Umuru dahiliyemize jandarma ve polisle müdahale gibi mütareke ahkâmına mugayir harekâtlarının hem hükümet hem de ahali tarafından usulü dairesinde şediden protesto edilmek suretile bir intizar ve hazırlık vaziyetinde bulunmak maksadı siyasiyemize bugün için en muvafık düşecektir.[773]

2 Aralık 1919. Heyet-i Temsiliye kararlarından: *Teşkilât-ı milliyeye mensup olanların ve bilhassa Heyet-i Temsiliye azasından olmak haysiyetiyle kendilerinin hiçbir suretle İngilizlerle temasını arzu etmediğimizi Balıkesir'de bulunan Miralay Refet Bey'e cevâben bildirildi*.[774]

Mustafa Kemal, 1926'da İttihadçıları tasfiye ettikten sonra, siyasî hesablaşmayı tarih sahasına taşıyarak 15-20 Ekim 1927 tarihli *Nutuk*unda maziyi şöyle anakronik yazacaktır:

> Asıl garabet, bundan sora görüldü. Bir müddet sora, Refet Paşa, Nazilliden gaybubet etti. Birkaç gün sora Balıkesirde olduğunu, birtakım ecnebi zabitlerle münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesile anladık.

[772] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 259. Azmi, İtalyanların himayesindeydi.
[773] Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 399-400). İstanbul: Türkiye Yayınları.
[774] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 68.

> 22 Kânunuevvel 1919* tarihinde verdiğimiz cevapta: "Teşkilâtı milliyeye mensup olanların, bilhassa Heyeti Temsiliyeye dahil aza tanınmış olmak haysiyetile kendisinin, hiçbir suretle temasını arzu etmediğimizi bildirdik." Refet Paşa, tekrar gaybubet etti. Nihayet bir gün, Bursadan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursaya geldim".
>
> Bu telgrafın bir türlü manasını anlamıyordum. Refet Paşanın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de "Nazilli-Balıkesir-Bursa" yolu İstanbuldan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.
>
> Refet Paşa, Nazilliyi terkettikten ve Balıkesirde Kâzım Paşaya uğradıktan sora, Bandırmaya inmiş, oradan da bir Fransız torpitosile İstanbula gitmiş. orada bazı rüfekasile görüşmüş, badehu Bursaya avdet eylemiş....
>
> Efendiler; bu muammayı hâlâ, halledemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.
>
> Refet Beyin, bir İngiliz gemisile Samsuna gelen Salâhattin Bey tarafından tebdil edildiği ve ayni gemi ile Refet Beyin İstanbula avdeti talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükûmetinin benim ile beraber kendisinin derdestile İstanbula izamımıza tamimen emir verdiği malûmunuzdur. Bu kadar çok malûmatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek te mazur görülmezse de, benim, bu noktada izharı aczeylediğimi itiraf ederim. Vakıa, Ferit Paşa Kabinesi yerine, Ali Rıza Paşa Kabinesi kaim olmuştu. Fakat, yeni kabinenin vesaiti istihbariye ve icraiyesinin evelkinin ayni olduğu malûmumuzdur.
>
> Efendiler, Refet Paşanın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde, muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevku idare tesis edilememesine bais oldu.[775]

Yarı resmî *Le Temps* yazıyor: *Türkiye'de seçim kampanyası bütün hızı ile sürüyor; fakat seçmenlerin pek ilgi duyduğu yok… Yeni Parlâmento nerede toplanacak? Meclisin Anadolu'da, Bursa hatta Sivas'ta toplanması için Mustafa Kemal'in ısrarına rağmen merkezî hükümetin İstanbul'da toplama fikri galip geldi…*[776]

3 Aralık 1919. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın devlet başkanı Venizelos, Roma'da gazetecilere verdiği demeçte, Yunan ordularının İzmir'i işgalinin kaçınılmaz son olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Türkiye sorununda, Amerika'nın manda yönetimi taleplerini reddetmesinin karanlık bir nokta olduğunu vurgulayan Venizelos, bundan sonra müttefiklerin Türkiye sorununu çözme konusunda yalnız kaldıklarını, eğer Türkiye ayakta kalırsa barış konferansının başarısız olacağını ve Balkanların bir yangın yeri olmaya devam edeceğini ifade etmiştir. Venizelos, İstanbul'da Türklerin azınlıkta olduğu hatırlandığında Türk sorununun çözümünün kolaylaşacağını ve konferansın sonucunu beklediklerini belirtmiştir*.[777]

4 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in muhtırası: *Ben tamamen tarafsızım, fakat Fransızlar Kemalistlere karşı hayırhahtırlar.*[778]

---

* *Nutuk*un 1927 (ilk) baskısını kontrol ettik ve 1934 (ikinci) baskısındaki hatanın mebdeini görmüş olduk. Heyet-i Temsiliyenin Refet'e gönderdiği mezkûr talimatnamenin tarihi, 2 Kânûn-ı evvel 1335'dir (2 Aralık 1919): Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 68.

[775] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 203-204. Mustafa Kemal, 1927'de âdetâ kelimelerle doğrayacağı sabık refiki Refet'i, 1920'de Dahiliye Vekili; 1921'de Müdafaa-yı Milliye Vekili seçtirecektir. Mesela, 13 Haziran 1921'de İnebolu'da, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz General Charles Harington'un mümessili Douglas Henry ile mahremane görüştürecek, 7880 artım sahra obüs cephanesi teslim aldıracak ve fevkalâde hususları müzakere ettirecektir.

[776] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.

[777] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252-253.

[778] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 79.

Defrance, Paris'e rapor gönderdi. *Padişah'ın üç ay önceki siyasetine dönmeye hazır olduğunu, birçok defa Damat Ferit'i huzuruna çağırdığını, ona her zamanki gibi güvendiğini, iktidara gelmesinin mümkün olduğunu bildiriyor*.[779]

Defrance, Paris'e rapor gönderdi. *Picot rütbesinde bir görevlinin Sivas'a gitmesini, ulusçularla resmi ilişki kurmak diye yorumlanacağı için sakıncalı bul*uyor. *Nitekim, hükümetin bundan hoşlanmadığını ve yabancıları da şaşırttığını belirtiyor*.[780]

Sivas'a gitmekte olan Fransa'nın sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri François Georges-Picot, Kayseri'ye uğrayarak Sivas Heyet-i Temsiliyesi cuntası mensubu 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad'la (Cebesoy) mülakat etti. Ali Fuad'ın kısa aktarımına göre Picot'yla mülakat şöyle cereyan etmiştir:

> Sıvastan Ankaraya gelirken Kayseriye de uğramıştım. Burada Heyeti Temsiliyeden bir telgraf almıştım. Bunda hulasaten şöyle denilmekte idi: Bekir Sami Bey Beyrut Valisi iken orada konsolos olarak bulunan bugünkü Suriye Fransız mümessili Mösyö Picot, aralarındaki eski dostluğa güvenerek Bekir Sami Beye bir telgraf çekmiş ve Heyeti Temsiliye ile temasa gelip gelemiyeceğini sormuş, Sıvasta memnuniyetle kabul edileceği bildirilince otomobil ıle Sıvasa doğru hareket etmiş. Kendisine teshilat gösterilmesi ve mümkün ise seyahat sebebinin öğrenilerek muvasalatından evvel Heyeti Temsiliyeye bildirilmesi rica olunuyordu. Mösyö Picot, 6 aralıkta* Kayseriye geldi. Kendisini derhal kabul ettim. Konuşmalar çok samimi olmuştu. Picot, Fransada yakın zamanda bir kabine tebeddülü olacağını ve Bavekalet makamına Briand'ın geleceğini söyledikten sonra her şeyin değişeceğini ifade etti. Buna inanmamızı istedi:
>
> - Fransız milletinin siyaseti Mösyö Briand'ın siyaseti gibi Orta Şarkta Türk ekseriyetinin bulunduğu bir kıtada kuvvetli ve müstakil bir Türkiye devletinin teessüs edebilmesidir.
>
> Dedi. Bunun için ne mümkün ise yapılacağını ilave ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi:
>
> - Yalnız Kilikya'da başlamış olan kanlı müsademelerin önüne geçilmesi her iki tarafın menfaati iktızasındandır. Müstakil bir Türkiye ile Fransanın müstakbel siyasetleri ve menfaatleri bu gibi hareketlerle haleldar edilmemelidir.
>
> Mösyö Picot ile yaptığımız mülakatın hulasasını şifre ile Heyeti Temsiliyeye bildirdim.[781]

Erkân-ı Harb Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) 4 Aralık 1919 tarihli günlük kaydı: *Fransa'nın Suriye Fevkalade Komiseri Mösyö Picaut yanında Yüzbaşı Dame ve Üsteğmen Fleuri ile Sivas'a geldi. Gece Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Ahmet Rüstem beylerle kısa bir görüşme yaptılar. Mösyö Picaut buradan Paris Barış Konferansı'na gidiyormuş. Konuşması sırasında "Eğer sizinle anlaşabilirsek, Türkiye'nin alınyazısı üzerinde etkili olur" demiş. Yarın yeniden konuşacaklar. Durum pek önemli. Bu heyetin ta Suriye'den Sivas'a kadar gelmesi Kuvayı Milliye'nin dışarıdaki etki gücü için en canlı bir örnek olsa gerek. İngilizlerin Suriye'de Fransızlara karşı ektikleri tohum, Urfa, Ayıntap ve Maraş yörelerinde Heyet-i Temsiliye'nin*

---

[779] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 156-160; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 261, dipnot 591.

[780] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 237-238; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 291, dipnot 666.

* Ali Fuad, Picot'un Kayseri'ye geliş tarihini 6 Aralık 1919 olarak yanlış hatırlamıştır. Mülakat 4 Aralık'ta vuku bulmuştur: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 138.

[781] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 268-269. Maalesef hâlâ Ali Fuad'ın tarafgir ve nakıs aktarımına mecburuz. Fransız devlet arşivindeki Picot muhtırası ve varsa Picot'un hatıratı tetkik ve mukayese edilmelidir.

oluşturduğu ulusal birlik, Fransızlara Yakındoğu'da İngiltere ile baş başa kalmak tehlikesini bağışlamış olacak. Bunlar Türkiye ile anlaşmayı çıkarına ve gerekli görüyorlar.[782]

Fransız istihbarat raporunda belirtildiğine göre Hürriyet ve İtilaf Fırkalı Miralay Sadık, Meclis-i Âyandan Konyalı Zeynelabidin Efendi ve Damad Ferid Paşa'nın *yeni İngilizci bir hükümet kurulması için Padişah nezdinde enerjik girişimlerde bulunduklarını, fakat* Sadrazam *Ali Rıza kendiliğinden istifa etmeyeceği için İttihatçı usulünde bir hükümet darbesi beklenebileceğini, bunun Anadolu'da genel isyan gibi ciddi karışıklıklar doğurabileceğini bildiriyor*.[783]

5 Aralık 1919. François Georges Picot maiyetindeki iki subayla beraber Sivas'a muvasalat etti. Mustafa Kemal'le mahrem mülakat ediyor. Mülakatta Bekir Sami (Kunduh), Hüseyin Rauf (Orbay) ve Alfred Bilinski (Ahmed Rüstem) de hazır bulunuyorlar*. Kemalist kaynaklar zülfü yâre dokunan hususları zikretmemekte; Fransız kaynakları çarpıcı nitelikli hususları mevzubahis etmektelerdir. Sivas Heyet-i Temsiliyesi askerî cunta lideri Mustafa Kemal, Fransız mandası teklif ediyor:

Kemalist kaynağa göre *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin görüşleri kendisine anlatıldı.* Picot, *hareketinden önce Ermeni kıtalarının yeni işgal olunan yerlerden çekilmesini emrettiğini, Fransa'nın Türk bağımsızlığını, Adana'da iktisadi çıkarların sağlanmasına karşılık, Çukurova, Maraş, Ayıntap, Urfa'dan çekilmelerinin, diğer İtilaf Devletleri'nin de aynı biçimde çekilmeleri için çalışmalarının muhtemel olduğunu, "sırf mütalaatı şahsiyesi" olarak ve "kaydı mahremane" ile açıkladı. İsteği, ulusal örgütlenme çalışmaları yapılmakla birlikte kendilerine karşı silahlı bir isyan çıkartılmamasıydı. Bunun üzerine Picot'ya Fransızlardan ve Ermenilerden bir saldırı gelmedikçe kendilerine ilişilmeyeceği güvencesi verildi.*

Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri François Georges-Picot'un Kurmay Başkanı, tarihçi Roger de Gontaut-Biron'un belirttiğine göre *Picot, Çukurova'dan çekilmek için yerel yönetim üzerinde gözetim hakkı, azınlık hakları, Fransız subaylarının denetiminde jandarmanın yeniden örgütlenmesi, iktisadi işbirliği ve bayındırlık işlerinin Fransız uzmanlara havalesi, Osmanlı egemenliğine biçimsel olarak saygı gösterilmesi esaslarını* ifade etmiştir. *Mustafa Kemal jandarma ile ilgili hükmü kabul etmiş, bunun dışında genişletilmiş yetkileri bulunacak olan konsoloslara razı olmuş ve Fransa'nın, müttefikler nezdinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü güvence altına alması şartını* beyan etmiştir. *Mustafa Kemal ABD yardımına açık olduklarını, fakat onların ilgilenmediklerini, İngiliz yardımını istemediklerini, dolayısıyla bir tek Fransa ile anlaşmak istediklerini söylemiş*. *Erzurum Kongresi kararlarınca öngörülmüş olan iktisadi yardımı, yönetim ve siyasette tam serbestlik ve bağımsızlık olmak üzere, kabule hazır*

[782] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 135. "Rauf Orbay'dan dinlediğime göre, George Picaut'nun bıraktığı kartta *Suriye ve Ermenistan Komiseri* yazılı imiş. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul ettiği zaman elinde bu kartı tutuyormuş. Picaut'ya *Burası neresidir?* diye sormuş. Zeki Fransız da *Kafkasya'daki Ermenistan* demiş. Sonra görüşmeye başlamışlar." (Önal, 2019, s. 135, dipnot *). Soyadı kanununa daha takriben 15 sene daha varken 4 Aralık 1919 tarihli günlük kaydına Rauf'un soyadını yazmak kabil değildir. Ya Hüsrev 1934'den sonra günlüklerine ilaveler yapmıştır ya da Sami Önal editör olarak metne müdahale etmiştir.

[783] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 261, dipnot 591.

* Heyet-i Temsiliye cuntasının sivil mensubu Mazhar Müfid (Kansu), Picot heyeti ile Mustafa Kemal heyeti mülakatında bulunduğunu iddia ediyor. Fakat onun anlatımı bizce şüpheli. Mazhar'ın mülakatta hazır olduğunu Mazhar'dan başkası rivayet etmiyor. Mazhar, Picot'u "Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserinin Temsilcisi" tavsif ediyor. Evet, Picot, sabık "Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri"ydi fakat Sivas'da bulunurken *Quai d'Orsay* gayr-ı resmî mümessili sıfatını haizdir artık. Mazhar, 2 gün sürecek mülakatı, 1 gün sürmüş gibi yazıyor. Alelacele Tokat'tan Sivas'a getirilen Bekir Sami'yi toplantıya katılanlar arasında zikretmiyor. Bekir Sami'yi Sivas'da bir gün tutub, yarın Tokat'a avdet ettiriyor. 2 gün süren görüşmeleri 5 cümleyle özetleyib geçiyor: Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1986, c. 2, s. 459-461.

*olduklarını söylemiş. Picot, buna karşılık, müdahale değil, işbirliğine taraftar olduklarını, Dahiliye, Maliye, Adliye nezaretlerine Fransız danışmanlar verileceğini, icabında bunların Osmanlı memurları olabileceklerini söylemiş. Mustafa Kemal de, devletler arasındaki rekabete engel olmak için Picot'un öngördüğü şartlarla bütün Türkiye üzerinde bir Fransız mandası önermiş*tir.[784]

> [..] müttefikler Avrupa kentlerinde sadece İstanbul'un değil, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcilerini de kabul etmeye karar vermişlerdir. Bu kararı bildirmek için "milliyetçilerin başkenti Sivas"a, Suriye'deki Fransız yetkili Picot gönderilmiştir.[785]

> İstanbul'da uzun yıllar bulunmuş olan E. Pech ise anılarında, Picot'nun Mustafa Kemal ile ön anlaşma yapmak için Fransız Hükümeti tarafından görevlendirilip görevlendirilmediği sorusunu sormakta, şayet böyle bir şey söz konusu ise bunun Mustafa Kemal'in prestijini artırmaktan ve Türk direnişini cesaretlendirmekten başka bir işe yaramayacağını, ayrıca İtilaf Devletleri kanadından bir ülkenin Mustafa Kemal ile görüşme yapmasının Türklerde İtilaf Devletleri'nin kendilerini yenemediği inancını doğuracağını yazmaktadır. İstanbul'da Fransızca yayın yapan bir gazetenin müdürü olan M. Paillares de kitabında aynı soruyu sorar: Picot'nun Sivas ziyaretinde acaba Quai d'Orsay (Fransız Dışişleri Bakanlığı) izin vermiş midir? Paillares'e göre İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance bu ziyareti "padişahın gözünde Fransa'yı lekeleyeceği" gerekçesiyle uygun görmemiştir. Bu olay ayrıca, İstanbul Hükümeti'nden başka hiçbir gücü tanımayan İngilizlerin de hoşuna gitmemiştir.[786]

Mustafa Kemal Sivas'ta M. George Picot ile görüşmüş ve aktarıldığına göre, ona Fransa'nın Kilikya'yı geri vermesi durumunda, Türkiye üzerinde iktisadi bir Fransız "mandası" önermiştir.[787]

Erkân-ı Harb Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) 5 Aralık 1919 tarihli günlük kaydı:

> Ahmet Rüstem Bey'in çevirmenlik yaptığı toplantıda Picaut Heyeti'yle görüşüldü. Picaut, Fransız hükümetinin onayıyla geldiğini, çok açık konuşacağını, İtilaf Devletleri'nin her birinin Türkiye'yi parçalamak üzere fırsat beklediğini, bu nedenle bunlardan biri ile anlaşarak durumu düzeltmek gerektiğini söylemiş. Kendisi Sulh Konferansı'na giderek nüfuzunu Türkiye'den yana kullanacağını söylemiş. Bizim ne istediğimizi sormuş. Buna cevap olarak Erzurum ve Sivas Kongreleri bildirgelerinin maddeleri okunmuş. Mevcut işgallerin tanınmadığı, Adana işgalinin yasadışı ve haksız olduğu söylenmiş. Kendisi, antlaşmada bu koşul vardı demiş.
>
> Rauf Bey, İngiliz amirali Galdrob [Calthorpe] ile İtilaf Devletleri adına yapılan ateşkese Fransız amirali Amete'in [Amet] karıştırılmadığını, Kilikya hakkındaki boşaltma kararına uymadığımız için İngilizlerin bir an önce Boğazlara el koymak istediklerini, bu yüzden de Fransızlara oyun oynanmış olduğunu söylemiş. Sözün kısası ateşkes sınırları içerisinde ülke bütünlüğümüz ve ulusal bağımsızlığımız konusunda kesin kararlı olduğumuz anlaşılmış.
>
> Picaut, Fransızların Adana'da yalnız ekonomik çıkarlarının bulunduğunu, güvenlik hizmetleri için Fransız memurlarını görevlendirmek koşuluyla Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul edeceklerini ve Fransa'nın bu bölgeyi boşaltabileceğini bildirmiş. Arabistan hakkında Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bir şey demediğini, bu

---

[784] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 290-291. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Kemalist fanatik tarih yazıcılarından Sina Akşin, Roger de Gontaut-Biron'un François Georges-Picot'un kurmay başkanı olduğunu nedense belirtmemiş. Mühim bir ihmaldir. *Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri* François Georges-Picot'un erkân-ı harb reisi, tarihçi Roger de Gontaut-Biron'un kaleme aldığı *Comment la France s'est installée en Syrie (1918-1919)* [*Fransa Suriye'ye Nasıl Yerleşti (1918-1919)*] nam kitab (ki *1922 senesinde Fransa Dahiliye Nezâretine tevdi edilmiştir*); Fransız ricali ile Mustafa Kemal temaslarının Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna etkisi meselesinde mühim bir kaynaktır. Türkce kitabiyata kazandırılmış değildir hâlâ.

[785] Nilüfer Erdem. (2010). *Yunan Tarihçiliği Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)* içinde (s. 214). İstanbul: Derlem Yayınları.

[786] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 49.

[787] Comte Roger de Gontaut-Biron & L. Le Reverend, *D'Angora d Lausanne*, 1924, p. 12, 204; Aktaran: Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923: Batı Etkisi*, 2016, s. 297-298. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

konuda ne düşünüldüğünü sormuş. Halife ve İslâmiyet yüzünden Araplarla bağların süreceği, fakat kendi kaderlerini belirleme konusunda Arap ulusunun serbest bırakıldığı cevabı verilmiş.*

Picaut, Adana hakkındaki itirazlarımıza karşı eski hükümetin işgali protesto etmemiş olduğunu, hatta Kuvayı Milliye'nin anlaştığı şimdiki Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bile protesto etmediğini söylemiş. Buna karşılık hükümetlerin bugün öneminin olmadığı, ulusların esas olduğu, işgali Türk ulusunun protesto ettiği ve edeceği bildirilmiş.[788]

6 Aralık 1919. Sivas'da vuku bulan Picot-Mustafa Kemal mülakatının ikinci ve son günü**:

Görüşmeler sırasında Mustafa Kemal, bütün Anadolu'da ekonomik çerçevede bir Fransız mandasını kabullenmeye istekli olduğunu belirtti. Bunun yanı sıra, eğer mümkünse Amerikan yardımını kabul etmeye hazır bulunduğu yolunda Harbord Komisyonu'na daha önce ilettiği mesajları tekrarladı.

Mustafa Kemal İngiltere'nin yardımını kati surette reddettiklerinin ve istediklerinin tek bir gücün, tercihan Fransa'nın nezareti olduğunun altını çizdi. Picot büyük bir memnuniyetle Fransız danışmanların İçişleri, Maliye ve Adalet bakanlıklarında görev alacaklarını, hatta bunların Fransızlar tarafından seçilecek Türkler olabileceğini ve "denetlemek değil, işbirliği yapmak için" orada bulunacaklarını ifade etti.

Mamafih, Picot, Kilikya konusunu açtığında konuşmanın dostane havası kayboldu. Kilikya için "bedenimizin bir parçası" diyen Mustafa Kemal, bölgeye yönelik talebinden vazgeçmediğini belirtti. Picot bunun üzerine, üç koşulun sağlanması kaydıyla Fransa'nın birliklerini çekmek eğiliminde olduğunu belirtmek yoluna gitti.

Koşullar sırasıyla şöyleydi: Azınlıkların korunmasına ve yerel yönetimlere nezaret hakkı, polis örgütünün Fransız gözetimi altında yeniden düzenlenmesi ve Fransa tekelindeki tüm ekonomik ayrıcalıklarda Fransızlar'la Türkler'in bir ekonomik işbirliğine gitmesi. Mustafa Kemal bunlardan sadece polis örgütüyle ilgili olanı benimsedi. İdari gözetim hususunu ancak Fransız temsilcinin bölgede özel bir çıkarı ya da etkisi varsa kabul edebilecekti. Ekonomik ayrıcalıklara karşılıksa Fransa'dan, İngiliz ve İtalyanlar'ın tahribatına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü tek yanlı olarak garanti altına almasını istiyordu.

Fransızlar'ın böyle bir şeyi kabul etmesi şüphesiz mümkün değildi ve görüşmeler sona erdi. [..][789]

Erkân-ı Harb Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) 6 Aralık 1919 tarihli günlük kaydı:

Picaut Heyeti ile bugün öğleden önce bir görüşme daha yapıldı. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Ahmet Rüstem Bey bulundular. Fransızlar Adana'da bir Ermenistan kuramıyacakları kanısına varmışlar. Bu nedenle orada ekonomik çıkarlar elde etmek koşuluyla Adana'yı bize bırakmaya razı oluyorlar. Yalnız, Osmanlı yönetimine de azınlıklar hukukunu denetlemek üzere bakanlılara birer Fransız danışman yerleştirilmesini önermişler. "Ermeni sorununu radikal, köklü, esaslı önlemlerle çözmezseniz bağımsızlığınız her zaman tehlikede kalır." demişler. Amerika ve İngiltere'nin de Ermenistan için uğraştıklarını belirterek, bizim dikkatimizi çekmeyi unutmamışlar.

---

* Vurgu tarafımıza aiddir. 3 Mart 1924'de hilafetin ilga edileceği nazar-ı dikkate alınırsa, Müttefiklerin Arabca konuşulan mıntıkalardaki menfaati tatmin edilecektir.

788 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 135-136.

** "Cebesoy Picot'un 6 Aralık'ta Kayseri'de, 8 Aralık'ta Sivas'ta bulunduğunu yazıyor. Gontaut-Biron, Mustafa Kemal'in Picot'yu 5 Aralık'ta kabul ettiğini, görüşmelerin iki gün sürdüğünü söylüyor. Cemal [Mersinli] Paşa'ya Picot heyetiyle yapılan temasta *sü-i tefehhümlerin izâle* edildiğinin bildirilmesi için 7 Aralık'ta karar alındığına göre, Gontaut-Biron'un verdiği tarih doğru gibi görünüyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 290, dipnot 663.

789 Paul C. Helmreich. (1996). *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi* (Ş. Erol, çev.) içinde (s. 139). İstanbul: Sabah Kitapları. "Picot, Mustafa Kemal'le görüşmelerini tamamlamış ve Anadolu'da ekonomik çerçevede bir Fransız mandası vaadi almıştı." (Helmreich, 1996, s. 142). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Rauf Bey Doğu Anadolu'dan toprak terkinin asla söz konusu olamıyacağını, aslında Ermenistan bağımsızlığının Kafkasya'da aranması gerektiğini belirterek, Kafkas ülkelerinin kendi aralarında ve Türkiye ile olan ilişkilerini anlatmış.

Rauf Bey'in anlattıklarından şu bilgileri çıkarmak mümkün:

Ermeniler, Azeri ve Gürcülerle savaş durumundadırlar. Biz Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra, Trabzon'da Kafkas Cumhuriyeti hükümet temsilcileri ile bir takım görüşmeler yaptık. Bu görüşmelerde ülkemizi Rauf Bey başkanlığında hukukçu Nusret Bey, Dr. Tevfik Sağlam ve Hüsrev Gerede'den oluşan bir heyet temsil etti. Görüşmelerde Kars, Ardahan ve Oltu'nun bizde kalması benimsendi. Fakat Almanların işe karışması, Talât Paşa Hükümeti'nin yersiz yayılma politikası, bu arada Bakü'yü elde etme harekâtı, Gümrü-Culfa demiryolunu işgal planı ortalığı karıştırdı. Almanlar Gürcüleri koruyarak, Kafkas Cumhuriyeti'ni bozup bugünkü acıklı tablonun ortaya çıkmasına neden oldular. Bu durumun yaratılmasında bizim Padişahımızın da rolü olmuştur.

Fransız heyeti, Rauf Bey'in verdiği bilgi ve yaptığı açıklamaları çok önemseyerek bu konuda belgeler olmadığı için bazı notlar istedi.

Öğleden sonra yeniden toplanıldı. Picaut, yardım konusundaki düşüncelerimizi sormuş. Bildirgedeki madde anlatılmış. İngiltere'nin bize yardım etme sözü vermesi durumunda nasıl davranacağımız sorulmuş. Tarihten bu yana emperyalist olan bu devletin yardım önerisinin benimsenemeyeceği bildirilmiş. Amerikalıların yapacakları yardım önerisinin ise kabul edilebileceği söylenmiş. Azınlıklar hukuku konusunda bizimkiler de sınırlarımız dışında kalmış olan kendi azınlıklarımızla ilgili görüşler öne sürmüşler. Bugün birçok ülkede, özellikle Yunanistan ile Bulgaristan'da kalmış olan Türklerin hakları dile getirilmiş. Picaut, konferansta bunu bir sorun olarak gündeme koyduracağı sözünü vermiş.

Adana'nın boşaltılmasına karşılık, Fransız konsoloslarına fazla yetki verilmesi ile kendi hükümetimize başvuracak yurttaşlarımızın başvurularını Paris üzerinden, Fransız Hükümeti aracılığıyla yapmalarını kabul etmişiz. Bizim askeri birliklerimizle sivil yönetimimiz Adana'da bulunacak, yalnız jandarmamız bizim üniformamızı giymek koşuluyla Fransız subaylarının emrinde olacak. Bu öneriyi de Picaut yapmış.

Sınırla ilgili olarak bizim heyet, İskenderun'u içine alan ve Antakya'dan başlayan bir sınır önerisinde bulunmuş. Picaut, İskenderun'un sayılı bir liman olduğunu, bu nedenle sınırın Payas'tan başlaması gerektiğini söylemiş. Urfa, Ayıntap ve Maraş'ta ulusal örgütlenmemizi yapabileceğimizi, ancak silahlı bir saldırı olmamasını belirtmiş. Sonra da bizim yararımıza yürürlüğe koyacağı uygulamaları sıralamış: Ermeni askerleri çekilecek.

Adana Valisinin dönmesi için İstanbul'da girişimde bulunulacak. Türk memurlar küçümsenip aşağılanmayacak. Fransız askerlerinin bölgedeki sayısı artırılmayacak. Verdiği bu sözlerden sonra Picaut, Fransa seçimlerinde Clèmenceau'nun iktidardan düşeceğini, seçimleri kendi yandaşı olduğu partinin kazanacağını, bu nedenle barış yapılırken isteklerini benimsetmede etkili olabileceğini eklemiş. Adana'nın işgal edilmesi olayını, ateşkes koşullarına uygun görüyormuş. Hükümetlerimizin, hatta nazenin Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bile bu işgali protesto etmemiş olması, bönlük ve aptallığın belgelenmesi sayılır.

Picaut, işgallerin geçici olduğuna dair verilmiş sözlerin, resmi ağızlardan çıkmış siyasal içerikli sözler olduğunu söylüyor. Geçici sözcüğü ile de Paris Barış Konferansı'nın kesin kararlarının yayımlanacağı ana kadar geçecek süre vurgulanmak isteniyor. Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayıntap'ta, genellikle Suriye'de örgütlenmeyi sürdürebileceğimizi, ancak silahlı bir ayaklanma ve saldırı yapılmamasını rica ediyorlar. Biz de karşılık olarak, Ermenilerin kendileri neden olurlarsa sorumluluğun kendilerine ait olacağı, tersi durumda silahlı bir hareket yaptırmamaya çalışacağımıza söz vermişiz.

Rauf Bey, George Picaut'nun, Bekir Sami Bey'in valiliği sırasında Beyrut'ta Fransız Konsolosu olduğunu, dostluklarının o yıllarda başladığını söyledi. Picaut, eski dostu Bekir Sami Bey'e tel çekerek bizimle görüşmek istediğini bildirmiş, Bekir Sami Bey'in çağrısı üzerine de Sivas'a gelmiş. Picaut ile kurulan ilişki ve yapılan görüşmeler Adana anlaşmasıyla sonuçlanan görüşmelerin başlamasına neden olmuştur. Bu konu o günlerde yayımlanan Fransız gazetelerinde de yer almıştır.[790]

[790] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 136-139.

20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad'ın (Cebesoy) Bekir Sami'den (Kunduh), Hüseyin Rauf'dan (Orbay) ve Alfred Bilinski'den dinlediklerine göre, Picot-Mustafa Kemal mülakatı şöyle cereyan etmiştir:

> Sıvasta Mustafa Kemal Paşa ile Mösyö Picot arasındaki konuşmalarda tercümanlığı bizzat rahmetli Bekir Sami Bey yapmış, Hüseyin Rauf ve Ahmet Rüstem Beyler de orada hazır bulunmuşlardı. Bu mühim ve meraklı mülâkatın hikâyesini bu üç zattan dinlemiştim. Hâdiseyi bana şöyle anlatmışlardı: Mösyö Picot Sıvasa akşam üzeri gelmiş ve Temsil Heyetine bir kartvizit bırakmıştı. Kartvizit üzerindeki "Fransa hükûmetinin Suriye ve Ermenistan mümessili" ibaresini gören Mustafa Kemal Paşa, Mösyö Picot'ya haber göndererek Fransanın Ermenistan mümessili sıfatıyle gelmiş olan bir zatı kabul edemiyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Fransız diplomatı bizzat Heyeti Temsiliyenin ikamet ettiği Sultanî binasına gelmiş ve Erivandaki Ermenistan hükûmeti nezdinde mümessil bulunduğunu, yoksa bu hükûmetin hudutları haricinde kurulması tasavvur edilen bir hükûmet ile hiçbir alaka ve münasebeti olmadığını izah eyledikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından kabul olunmuştu.
>
> Mösyö Picot sözlerine şöyle başlamıştı:
>
> - Fransa hükûmeti pek yakın bir zamanda değişecektir. Mösyö Briand Başvekalete gelecektir. Yeni Fransız hükûmetinin siyaseti Türk millî siyasetine tamamiyle taraftar olacaktır.
>
> Bu kat'i teminattan sonra uzun münakaşalar cereyan etmiş, Türk, Arap ve Ermeni meseleleri hakkında Paşa ile Picot arasında tam bir mutabakat hâsıl olmuştu.
>
> Mösyö Picot, müstakbel Kilikya kurtuluş hareketimiz hakkında o kadar mübalağalı şayialara inanmıştı ki, Mustafa Kemal Paşaya:
>
> - Türk-Fransız müstakbel dostluğu ve müşterek menfaati elinizdedir. Kilikya'ya doğru yürümekte olan millî ordularınızın bulundukları yerlerde kalmaları için derhal emir verirseniz her şey esasından halledilmiş olacaktır.
>
> Fransız diplomatı bu talebi birkaç defa tekrarlamıştı. Mustafa Kemal Paşa bütün zekâ ve kabiliyetini toplayarak Picot'nun hayalinde çok büyütmüş ve ehemmiyet vermiş olduğu millî ordular "Les armeées nationales" ımızın yaptığı tesirden istifadeler temin edebilmek için mülâkatta hazır bulunan Hüseyin Rauf, Ahmet Rüstem ve Bekir Sami Beyleri de inandıracak gibi biraz düşünceye daldıktan sonra, Picot'ya dönmüş:
>
> - Fakat benden mümkün olamıyacak bir şey istiyorsunuz!
>
> Demişti. Bu cevap karşısında Picot şaşırmıştı. Mustafa Kemal Paşanın arkadaşları da, mademki bu kadar büyük millî ordularımız varmış da neden şimdiye kadar kendilerinden saklanmış olduğunu anlıyamamış gibi bir vaziyet almışlardı[791]

Picot, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) şunu söylemiştir: *Müttefiklerin tekmil Anadolu'yu işgal etmemeleri elde kâfi kuvvet bulunmamasındandır*.[792]

Heyet-i Temsiliye içtima ediyor. Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'e (Mersinli) *Picot heyetiyle yapılan temasta "su-i tefehhümlerin izâle" edildiğinin bildirilmesi* kararlaştırıldı.[793]

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye namına" Mustafa Kemal, "Urfa Müftüsü Faziletlû Hüsnü Efendi Hazretleri"ne muhtıra gönderdi:

---

[791] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 269-270. Bekir Sami ve Alfred Bilinski'nin (Ahmed Rüstem) çok kıymetli evrak-ı metrukeleri var mı, meçhul. Varsa neşr ve tetkik edilmeleri lazım geliyor. Piyasadaki Hüseyin Rauf Orbay hatıralarında ise Picot-Mustafa Kemal mülakatının esamisi dahi okunmamaktadır. Harekat-ı Milliye cenahındaki ketumiyet fevkalâde düşündürücüdür.

[792] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 130.

[793] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 290, dipnot 663.

> Urfalıların salâbeti diniyeleri, makamı akdesi hilâfete lâyezal merbutiyeleri ve vatanı mübarek uğrunda her fedakârlığı göze alacak hamiyetkârlıkları tarihen müsellemdir. Mutasarrıflığa da vaki olan tebligatımız veçhile vatanımızı bigayrihak işgal eylemiş olan Fransızların vaziyetleri muvakkat olup davamızın hak olması cihetle cenabı hafızı hakikinin inayeti rabbanisile oralarının tamamen tahliye olunacağına itimadı kavimiz vardır. Bu babda teşebbüsatı müossirei siyasiyede bulunulmuştur. Binaenaleyh Ermeniler veya Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe tarafınızdan müsellâh tecavüzatta bulunulmamasını tavsiye eder ve fakat mukadderatı vatanın mabehilistinadı olan vahdeti milliyeyi tarsin ve teşkilâtı milliyenizi tevsi ve takviye etmeye son derece ikdam olunmasını selâmeti din ve namus namına talep eyleriz. İcab ederse zamanında icap edenlere talimatı mahsusa verilecektir.[794]

Erkân-ı Harb Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) 7 Aralık 1919 tarihli günlük kaydı:

> Picaut Heyeti gitti. Sabahleyin Bekir Sami Bey Adana seçimleriyle ilgili olarak kendilerini gördü. İşgal altında olan yerlerde seçim yaptırmamak konferans kararı imiş. Bu konunun ancak Paris'te çözümlenebileceğini söylemiş.
>
> Hükümet işgal bölgelerine vali ataması yapmadan önce İngiliz Generali Allenby'nin onayını almak zorundaydı. Celâl Bey'in valiliğe atanması için İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın engel çıkarmaması gerekiyordu. Mösyö Picaut, bu konuda da yardımcı olacağını, engellemeyi önceleyeceğini bildirmiş. Bu görüşmelerin ana çizgileri Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da bildirildi. Dahiliye Nazırı da validen sormuş. Kelle kulaktan ibaret Reşit Paşa, herhalde aynı anlamda bir cevap verecek.
>
> Bizim Heyet-i Temsiliye'nin önde gelen üyelerinden Albay Refet, Aydın Cephesini dolaşırken İstanbul'a kadar sıçramış. Galatalı Şevket, Albay Refet'in İstanbul gezisini Kara Vasıf'a duyurup, bir iki gün içinde de Aydın Cephesine döneceğini bildiriyor. Şaşırıp kaldık. Heyet-i Temsiliye'ye İstanbul gezisi konusunda bilgi vermemişti. Cepheye ne zaman döneceğini de Galatalı Şevket aracılığıyla kendisinden sordurduk. Anlaşılan İstanbul'da Deli Hamid'le buluşmuşlar.[795]

Picot-Mustafa Kemal görüşmesinin detaylarının Fransız kamuoyundan da gizlendiği anlaşılıyor.[796]

---

[794] Atatürk Dil Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* içinde (s. 143-144). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[795] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 139. Mezkûr "Deli Hamid", sabık Canik Mutasarrıfı İttihadçı Kapancızâde Hamid'dir. Kapancızade Hamid, 29 Kasım'da Samsun'dan mufakat, 31 Kasım'da İstanbul'a muvasalat etmiştir. 27 Aralık'da da Trabzon'a valilik vazifesini deruhte etmek üzere İstanbul'dan mufarakat etmiştir. Kapancızâde Hamid, 29 Kasım-13 Aralık tarihleri arasında Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'yla ve İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî Müşaviri Andrew Ryan'la mülakat etmiştir. Dahiliye Nâzırı Şerif, Hamid'e Trabzon Valiliğini teklif edince Hamid vazifedarlığa yanaşmayıb, Fransaperver Arnavud Haydar'ı (Vaner) tavsiye etmiştir. Dahiliye Nâzırı, Haydar'ın kara listede yer aldığını belirtmiştir. Hamid, Haydar'ın niçin kara listede yer aldığını öğrenebilmek saikiyla İngiliz Fevkalâde Komiserliğindeki ahbabı Malî Müşavir Robert Windham Graves'e müracaatla, Andrew Ryan'ı ziyaret etmiştir. Andrew Ryan, evvelâ Harekat-ı Milliye'nin İngiliz aleyhtarlığını amaçladığını ikaz edince, Hamid "hareketin her şeyden önce savunma gayesi içinde olduğunu hiçbir devlete karşı düşmanlık beslemediğini, aksine mevcut düşmanlıkları gidermeyi amaçkadığını söyleyerek Ryan'ı iknaya çalış"mıştır. Birçok husus çerçevesinde cereyan eden münakaşa en nihayet Haydar'ın niçin kara listeye alındığı mevzuuna intikal etmiştir. "Ryan, dolabından çıkardığı hayli kabarık bir dosyada yer alan suçlamaları iddialarına dayanak yapmak üzere, Haydar Bey'in Maraş'ta bir Ermeni'yi döverek öldürdüğünü, Urfa'da ve Musul'da tehcir işlerine karıştığını, Van'da Kürtlerle birlikte İngilizler aleyhinde teşkilât yaptığını ve bütün bu suçlarından dolayı kendisine karşı tavır almış bulunduklarını söyledi. Hamit Bey ise, Haydar Bey'in Maraş, Urfa ve Musul'da yaptığı iddia edilen fiillerin asla doğru olmadığında ısrar ederek kendisinin Van'da görmüş olduğu vatan hizmetinin de kesinlikle bu memlekette valilik yapmasına engel teşkil etmemesi gerektiğini söyledi." Fakat Ryan'ı ikna edememiştir: Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey,* 2008, s. 87-91. Haydar Vaner'in Heyet-i Temsiliye cuntasının sivil mensubîninden olduğunu hatırlayalım.

[796] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 143, dipnot 318.

Mustafa Kemal'in vazifelendirdiği Kılıç Ali, 7 Aralık 1919'da Maraş'ta bulunuyor.[797] Maraş Kuvâ-yı Milliye kumandanlarından Arslan (Oğuzata), 1948 senesinde bir gazeteye mülakatında, mühim bilgiler beyan edecektir:

> 25 yıldır Maraş'a gelmeyen Kılıç Ali, son milletvekili seçimi sırasında Maraş'tan milletvekili seçilmek üzere buraya gelişi hususuna temas edecek değilim. Gazetede gördüğünüz gibi Maraş müdâfii olarak gösterilmeğe çalışılan Kılınç Ali'nin o buhranlı ve çetin harp yılında Maraş'taki hatıratından kısaca bahsedeceğim.
>
> Kılınç Ali, arkadaşları Yürük Selim, Tufan ve Doğan beylerle birlikte Cenup cephesi harekatını takip etmek üzere Sivas'tan gönderildi. Kılınç Ali ve arkadaşları bir makinalı tüfenk ve birkaç nefer ile Pazarcığa gelmişti. Bunlarla temas etmem için Sivas'tan aldığım emir üzerine Pazarcığa giderek Kılınç Ali Beyle görüştüm. Vaziyet hakkında kendisine bazı mâlûmât vererek silaha ihtiyacımız olduğunu söyledim. İşğal altında bulunan yerlerin teşkîlat ve teslihi imkanı mevcut olmadığını Maraştaki kuvvetlere de silah verilemiyeceğini çünkü günün birinde düşmanın bu silahları almak ihtimalleri olduğunu söyledi.
>
> Kendisine şu cevabı verdim: Elimizde 2000 kadar silah vardır. Bu silahlar düşman topluluklarına karşı siperlere yerleşmeğe hazır Maraş kahramanlarının elindedir. Başlamak üzere olan harp eğer patlarsa Maraş'taki Fransızların imhâ edileceğini elimizdeki silahı verecek yerde düşmanın silahını alacağımızı ve Maraşlıların kuvvey-i ma'neviyelerinin çok yüksek olduğunu söyledim. Ve ilaveten Maraş'taki telgrafhaneye Fransızlar sansör koymuşlardı. Muhabereyi aksatmamak için Maksutlu köyüne kurduğumuz makine ile muhabere edebileceğimizi ve etrafınıza toplanacak kuvvetlerin iâşe masraflarını ve verilecek maaş ücretlerinin de Maraş Müdafa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ödeneceğini kendisine söyleyerek Maraş'a döndük.
>
> Harbin 5 inci günü Kılınç Ali şehrin şark cepesindeki yarım saat mesafede Arapkirli çiftliğine gelerek orada bir beyanname neşretmek suretile halkı teşvik etmeğe başladı. Etrafına toplanan çetelerle bir müddet çalıştıktan sonra çetelerin hüsnü idâre edilemediği yüzünden olacak çarşıda han, bedesten ve mağazalar yağma edilmeğe başlanması üzerine çetelerin idâresinin önüne geçilemediği için Kılınç Ali cepesi bozulmuştu.[798]

8 Aralık 1919. *Osmanlı Hükümeti nezdinde Fransız İrtibat Şefi Yarbay Mougin, 8 Aralık 1919 tarihinde Türkiye'de ulusal hareketin gelişmesi ile ilgili olarak Fransız Harp Bakanlığı'na verdiği memorandumda, "acele etmediğimiz ve dikkatli olmadığımız takdirde Doğu'da durum çok kritik bir hale gelebilir" diyerek ilgililerin dikkatini çekmeye çalışıyor. Mougin, Osmanlı Hükümeti'nin Fransa'nın İzmir sorunundaki tarafsızlığının farkında olduğunu, Harbiye Nazırı Cemal* [Mersinli] *Paşa'nın Türkiye'deki Fransız Kuvvetleri Başkomutanı Franchet d'Esperey'e gönderdiği mektuota Türk memur ve jandarmalarını İzmir'de Yunan vahşetinden koruduklarını için Fransızlara teşekkür ettiğini bildiriyor. Yarbay Mougin, Mustafa Kemal hareketinin gittikçe önem kazandığını vurgulayarak Türkiye'de kalan Fransız askerlerinin geri çekilmemesini ve sayılarının da azaltılmamasını öneriyor. Mougin, ayrıca, Türkiye'deki milliyetçi hareketin panislamist ve yabancı düşmanı (xenophobe) bir harekete dönüşmesinden endişelendiklerini bildiriyor. Mougin'e göre barışın bir an önce imzalanması şarttı, zira Osmanlı Hükümeti'nin mali sıkıntıları vardı. Buna ilaveten ittihatçılık, panislamizm ve yabancı düşmanlığının canlanması tehlikesi de barışın öne alınmasını gerektiren nedenlerdendi.*[799]

> Türk-Fransız ilişkilerinde son derece önemli bir şahsiyet olan Yarbay Mougin ise 8 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği memorandumda aynı sorunlara değinerek şöyle demektedir: "…Antep, Urfa ve Maraş'ın işgali milliyetçi çevrelerde büyük heyecan yaratmıştır. Bütün hareketlerimiz, özellikle Ermeni yardımcılarımızın ilerleme sırasında yapabilecekleri kötü ve yanlış hareketler hakkında şimdiden çeşitli fikirler öne sürülüyor…" Güney bölgesinde İngiliz birliklerinin yerini Fransız birliklerinin almasıyla başlayan hoşnutsuzluğun farkında olan Mougin, memorandumunda bu soruna şöyle bir çözüm getirmektedir: "…ideal çözüm, Türk olan bütün

[797] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 265.

[798] Maraş Postası, 1 Mart 1948; Aktaran: Serdar Yakar. (2014). *Maraş Milli Mücadelesinde Arslan Bey* içinde (s. 37-38). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi.

[799] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 1, s. 1, 4-5; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 39-40. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

topraklarda olduğu gibi Kilikya'da da padişahın hükümranlığını tanımak ve bu bölgede bize tam bir ekonomik etkinlik ve gerçek bir kontrol sağlayabilecek yolların bulunmasıdır."

Mougin raporundan: *Sivas veya Erzurum'da bir kongre toplanacak, buna Kafkasya'da bulunan Enver Paşa'nın temsilcileriyle Azerbaycan, Arap, Kırım temsilcileri ve Afganistan'dan Ubeydullah Memalik Han ile Habid (Abit?) Han, İran'dan Küçük Han katılacak*tır.[800]

İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi: Ahmed Rıza, *Clemenceau ile henüz görüşemedi*.[801]

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi kararları:

Pico heyetiyle vâki' olan temasta sû-i tefehhümler izâle edildi [..] Fransızlar tarafından taht-ı işgâle alınan Adana, Urfa, Ayıntap, Maraş ve havalisinin tamamen tahliye olunacağına i'timad-ı kavî hadıl olduğundan Ermeni ve Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe taraflarından müsellâh tecavüzâtda bulunulmaması Urfa müftüsü vasıtası ile eşrâf ve mu'teberâna cevâben yazıldı. [..] George Picot ile vâki' olan hususî mülâkatta vaziyet inkişaf eyledi [..] Mösyö George Picot'nın te'minatı dolayısiyle müsellâh bir tecavüzün yapılmasına imkân olmadığından te'hiri ve fırsattan bil-istifade teşkilâtın tarsînî lüzûmu Kilikya kumandanı Binbaşı Kemal Bey'e yazıldı. [802]

9 Aralık 1919. Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'in (Mersinli), Sivas'daki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Belirttiğine göre İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, *Heyet-i Temsiliye adına yabancı temsilcilere teller çekilmesinin, yurtta iki hükûmet bulunduğunu gösterdiğini açıkça* söylemiştir.[803]

Savaş Bakanı Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e gene bazı öğütlerde bulundu: Yabancı devletlerin temsilcileri Hıristiyanlara kötü davrandığınızdan yakınıyorlar. İllerde bazı görevlilerin değiştirilmesi yabancıları da kaygılandırıyor. Bu devletlere gözdağı vermek sakıncalıdır. Fransız temsilcisi yurtta iki hükümet bulunduğunu söylüyor. Aşırı isteklerde bulunmamalı.[804]

10 Aralık 1919. Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Paris'deki Yunan Büyükelçi Romanos'a telgraf gönderdi: *Atina'da çıkan Ekonomogolos gazetesinin yayın müdürü Elyanos bugünlerde Londra'dadır. Humanité*[*] *gazetesinde Purnaras adlı bir yunanlının, Yunanistan'da işçilerin dayanılmaz ölçüde ezildiklerini öne süren bir makalesinin yayınlandığını görmüş ve gerçek durumu anlatan bir mektup göndermiş. Ama Humanité'nin bu mektubu yayınlamıyacağını düşünerek, Temps gazetesine vermeniz için, size bir suretini gönderiyorum*.[805]

11 Aralık 1919. Fransız Başvekil Clemenceau, *hem İtalyanların ve hem de Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmalarını* istiyor.[806]

Londra'da Britanya Başvekili Lloyd George, Fransa Başvekili Clemenceau hususî görüşüyorlar. Lord Curzon da hazır bulunuyor. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması, Boğazların beynelmüttefikîn bir idareye devredilmesi, Padişah ve hükümetinin Anadolu'ya tehciri konularında mutabakata varıldı. Lloyd

---

[800] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 181-201; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 340, dipnot 25. Görülüyor ki Bige Yavuz da Sina Akşin de tematik anlatımı tercih etmek nokta-yı nazarından vesikadan kısmî iktibaslar yapmışlardır. Vesikanın bir suretine sahip değilsek, tematik anlatım vasıtasıyla ve yönlendirmesiyle vesikanın sadece bazı cihetlerine ilişkin kanaat sahibi olabiliriz.

[801] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.

[802] Bekir Sıtkı Baykal. (1974). *Heyet-i Temsiliye Kararları* içinde (s. 71-73). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[803] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 156.

[804] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 270.

[*] "Fransız komünist partisinin yayın organıdır."

[805] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 175.

[806] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176.

George, Padişah'ın Müttefikleri birbirine düşürecek entrikalar çevireceğinden endişe ediyor. Curzon, Padişah ile Harekât-ı Milliyenin güç birliği yapmasını büyük bir tehlike addediyor. Hılâfetin Vatikanlaştırılması İngiliz tarafınca teklif ediliyor, Fransız tarafı kabul etmiyor:

> CLEMENCEAU: İlk olarak... kendi görüşüne göre Boğazlar'ın Müttefikler'in elinde kalması ve Türkler'den tamamiyle alınması gerektiğini ifade etti. Peki, Boğazlar istanbul'u da içermeli miydi?... Kendisine sorulacak olursa, Türkler'in İstanbul'dan çıkarılması hata olacaktı. İstanbul'u Boğazlar'dan ayrı olarak düşünüyordu... Eğer Küçük Asya'nın parçalanması düşüncesi terk edildiyse, Küçük Asya Devleti'nin liderine bir miktar prestij sağlamak hepimizin çıkarına olacaktır... Şayet Padişah'ın idaresi bizim çıkarlarımız doğrultusunda olacaksa, kendisine ne kadar sorumluluk verilirse o kadar iyidir. Padişah aracılığıyla idare çok daha kolay olacağından, kendisinin İstanbul' da bırakılmasında yarar vardır...
>
> LLOYD GEORGE: ...İngiliz Hükümeti'nin düşüncesine göre, İstanbul da uluslararası bir gücün elinde olmadıkça, Boğazlar'da tam anlamıyla bir denetim sağlanamayacaktır... Boğazlar kendine yeter bir hale getirilmelidir ve İstanbul olmadan bunu sağlamak mümkün değildir. Şehirdeki birliklere kaynak yaratmak için vergiler ve aidatlar getirilebilir... Boğazlar'da asker tutmak için bütçesine büyük miktarda ek masraf çıkarmak istemiyordu. Padişah İstanbul'da kalırsa, bakanları ve hükümeti de orada olacak ve sürekli entrika içinde olunacaktı. Güçleri bölmeye ve birbirine düşürmeye teşebbüs edecekti... İlk olarak Venizelos'un akıl edip önerdiği bir alternatif de, Padişah için İstanbul'da bir tür Vatikan modeli yaratılmasıydı...
>
> LORD CURZON: ...Akılda tutulması gereken bir başka husus da, müstakbel Türk politikasının milliyetçi bir politika olacağıdır... Eğer İstanbul'daki Padişah, geçmişin anıları ve prestijiyle yaşayan milliyetçi bir grubun denetiminde olacaksa, herkesi yeni sorunlar beklemektedir. O zaman ne Tunus, Tripoli ve Cezayir'deki Fransızlar rahat edebilir; ne de Mısır ve Hindistan'daki İngilizler. Müslümanlar Türkler'in hiçbir zaman yenilmediğini ileri sürerek, bunun kanıtı olarak İstanbul ve Edirne'yi hala ellerinde tuttuklarını ve Halife'nin de bütün iktidarıyla orada oturduğunu söyleyeceklerdir...
>
> CLEMENCEAU: ...Şahsen, yeni bir Papa yaratılması fikrine karşıdır. Batı'da bir Papa'nın bulunması yeterince kötüdür. İstanbul'da kutsal toprak yaratılması hususuna gelince, Müslümanlar'ın bir Mekkesi olduğu unutulmamalıdır... Padişah İstanbul'da bırakılırsa, Müslümanlar'ın Türkler'in hiç yenilmediğini ve dolayısıyla Müttefikler'in onu yerinden oynatmaya cüret edemediklerini söyleyeceklerini kabul ediyordu... Türkler'in kendilerini idare edemediği görüldüğüne göre, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri örgütlenmelerinin üzerinde bir denetim kurulmalı ve bu, gerideki bir toprak şeridiyle desteklenmelidir. Bu noktada kendi önermiş olduğu sistemi tercih etmesine rağmen itirazların da farkındaydı. Ne var ki, öngördüğü kimi sakıncaları giderilecek olursa, İngilizler'in planına destek verebilecekti. Bir İngiliz-Fransız sürtüşmesinden uzak durmak büyük zorunluluktu... En mantıklı çözüm, İstanbul'u Müttefiklerarası bir Avrupa idaresi altında Çanakkale ve İstanbul boğazlarına bağlamak olacaktı.[807]

Clemenceau'dan Lloyd George'a: *...Ermeniler birarada bulunmak için tehlikeli insanlardı*r. *Çok masraflı olmalarına rağmen tatminkâr değillerdi*r. *Cumhuriyet ya da istedikleri her neyse müsaade edilmesinden yanay*ım. *Fransa, Ermenistan'a para harcamak istemiyor*.[808]

11 Aralık 1919'da, Britanya Başvekili Lloyd George, Fransa Başvekili Clemenceau'yu, *"İstanbul'da bırakılacak padişahın ilerde Almanya ve Rusya ile anlaşabileceği, dolayısıyla Boğazların elden çıkabileceği" konusunda ikna etmiştir*.[809]

---

[807] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 146-147. "Fransızlar'ın Picot'yu Mustafa Kemal'le görüşmeye göndermiş olmaları bile, İstanbul rejimine güvenlerini yitirdiklerinin işaretiydi. Mustafa Kemal'in Anadolu'da Fransa'nın danışmanlığını ve ekonomik yardımını tercih edeceklerini belirtmesi, Quai d'Orsay'da gerekli etkiyi yapmıştı. İngiltere nasıl Yunanistan'da tutunabileceği yeni bir kuvvet arayıp bulmuşsa, Fransızlar da Mustafa Kemal'i önemsemeye başlıyor ve birlikte çalışılabileceklerini düşünüyorlardı." (Helmreich, 1996, s. 149).

[808] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 154.

[809] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 35.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin başmakalesinden:

> … Avrupa yıkılmış halde. Verimli toprakları değerlendirme, yeni pazarlar açma ihtiyacında. Türkiye, dünyanın en zengin toprakları arasında yer alan bölgelere sahip ve bütün Müttefik milletler için ihracatın gelişmesinin ölüm kalım meselesi olduğu şu anda gittikçe genişleyen pazarlar sağlayabilir…
>
> Mütarekeyi izleyen bir kaç ay içinde Türkiye uyuşuktu, kendisiyle konuşulmaya tenezzül buyurulsaydı bütün şartları kabule hazırdı. Sonra, Yunanlıların İzmir'e çıkışını takiben milliyetçi hareket gelişip yavaş yavaş bütün Küçük-Asya'ya yayıldı… Şimdi Müttefikler Türk problemine ilişkin hiç bir çözüm ortaya koymazlarsa kuşkusuz yeni bir kriz çıkacaktır. Milliyetçi hareket silâh elde ebediyen bekleyemez; Türkiye'nin iç ve dış durumunu düzeltemezse, ya kendini feshedecek, ya da şekil değiştirecektir. Birinci halde tam bir kargaşaya gidilecektir, çünkü Türkiye'de hükümeti destekleyebilecek başka hiç bir kuvvet yoktur. Çok daha akla yakın ikinci halde ise Türk milliyetçilerinin Rus bolşevikleri ile işbirliği görülecektir. Çarlarınki gibi bolşeviklerin politikası da Asya'da çalışıyor: Hedefi de Hindistan ve Mısır'dır… Bilindiği gibi Hint müslümanları Türkiye'ye barış sağlamayan Müttefiklerden şikâyet için gösterilerini artırıyorlar…[810]

Paris'de münteşir *L'Intransigeant* gazetesi yazıyor: *Kilikya'yı Fransa'da kim bilir? Oysa bir şimdiye kadar gelecek için böylesine ümit verici zengin bir koloni kazanmamıştık*.[811]

12 Aralık 1919. Fransız Hariciye Nâzırı Müsteşarı Berthelot, muhtıra kaleme aldı. *Suriye'nin savunmasında Torosların önem*i *vurgu*luyor, *Türk kültürünün Çukurova'da egemen olduğ*unu, *buna saygılı olacak bir çözümün bulunması gerektiğ*i*n bunun için Adana vilayetinde manevi türden itibari bir Türk egemenliğinin kabul edileceğ*ini belirtiyor.[812]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in muhtırası: *Yüksek komiserliklerinden başlamak üzere birçok Fransız'ın Mustafa Kemal'e sempatisi var.*[813]

Kilikya İşgal Kuvvetleri Kumandanı tayin edilen General Dufieux, görev yeri Mersin ve Adana'ya muvasalat etti.[814]

> [..] Fransızlar, Kilikya'yı (Çukurova) İngilizlerden devralmış, ama Türk halkı arasında hiç de sevilmemişlerdi. Ulusalcılar, Adana ve çevresinin Fransa tarafından devralınmasından hiç de memnun olmamışlardı, çünkü Fransızlar, halkı, binalarına Fransız bayrakları çekmeye zorlamışlardı. Bizzat Mustafa Kemal, bu denli bir harekete karşı protestoda bulunmuştu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, bu gelişmeleri 12 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yansıtınca, bakanlık yetkililerinden A. Scott şu yorumu yapmıştı: "Ulusalcıların Fransızlarla birleşmelerinden korkacak bir şeyimiz yoktur." George Kidston adlı yetkili de şunu eklemişti: "Savaş Bakanlığımızın doğruladığı gibi, M. Picot'un Sivas'ta Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş olduğu şimdi teyit edilmiştir. Ancak bu ziyaret görünüşte pek başarılı olmamıştır."[815]

13 Aralık 1919. Paris'deki İngiliz Büyükelçi Graham, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 1194 numaralı telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre Fransız yarı resmî *"Le Temps" gazetesi, İslâm sorunu konusunda İngiltere'ye dostça bir ders vermek zamanının geldiğini ileri sürüyor; Türkiye'ye karşı sert bir siyasa uygulanırsa, bunun Fransız Müslüman uyrukları üzerinde tepki yaratması olasılığından korkuyor. Sonra, Bolşevizmin Türkiye'ye, oradan da İran, Hindistan ve Mısır'a kadar yayılması olanağı vard*ır.[816]

15 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre; *Padişah, sadece kendi durumunu ve görüşlerini ifade etmek için*

---

[810] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 94.
[811] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 175.
[812] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 292.
[813] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 274.
[814] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.
[815] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 125.
[816] FO/3756/162466; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 188.

*gayri resmi bir toplantı yapmak istediğini ilet*miştir. *Robeck'in daveti kabul etmesi halinde diğer Yüksek Komiserlerin de aynı şekilde davet edileceği bildirilmiştir. İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri böyle bir toplantının yararlı bir amaca hizmet etmeyeceği fakat bir zararının da olmayacağı kanaatinde varırken, Fransız Yüksek Komiseri görüşmenin hiçbir neticeye ulaşmasa da Türklerin her türlü yorumuna neden olacağını, bunun da zararlı olacağını ileri sürerek görüşmeye karşı çık*maktadır. *Fransız görüşü ağır bastığından İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri de fikirlerini değiştirerek Padişah'la toplu ya da ayrı görüşme yapılmamasına karar verdiler*.[817]

General Sarrail'in *Revue de Paris* gazetesinde makalesi neşredildi. *İngiltere siyasetinin bir aleti* nitelenen Yunanistan tenkid ediliyor.[818]

Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti kuruldu. *Ahmet Vefik (müdür), Süleyman Nazif (kâtib-i umumi), Reşat Fuat, Celalettin Arif beyler* müessisan kadroda yer alıyor. Cemiyet uzun soluklu olamayacaktır. Dikkat çekici husus, mezkûr cemiyetin tesis edilmesi için Fransızların Celaleddin Arif'e *bir cemiyet kurması için ricada bulunmuş* olmalarıdır.[819]

17 Aralık 1919. Mustafa Kemal, Nazilli'de bulunan Miralay Refet'e (Bele) telgraf keşide eyledi. *İstanbul'dan verilen bilgilere göre, Kütahya'da Kuvayı Milliye başkanları sıfatıyla çalışan iki kişinin halktan zorla para aldığını bildirdi ve bu durumun önlenmesini* istiyor.[820]

Yunus Nadi *Yeni Gün* gazetesinde başyazı neşretti: *Türklerin aziz dostu Piyer Loti, her zaman her yerde bizi düşünüyor*.[821]

18 Aralık 1919. Adana *Dörtyol'un Özerli köyüne girmek isteyen Fransız taburu ateşle püskürtül*dü.[822]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *İngiliz ajanları Türkiye'de Fransız karşıtı propaganda yapmaya devam ediyorlar*.[823]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi lideri Mustafa Kemal, Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'e (Altay), mektub gönderdi:

> 12. ci Kolordu K. Fahrettin beyefendiye
>
> Muhterem Kardeşim,
>
> Şemsettin Bey den sonra Hüseyin Beyin de Sivas a gönderilmesi sureti ile teyidi revabıt ve uhuvette izhar buyrulan asarı samimiyeye teşekkür ederim. Şemsettin Bey son günlerin istilzam ettiği müzakerat ve mukarrerat hakkında zatı biraderlerine arzı malumat eylemiştir. Hüseyin Bey de Suriye ve Ermenistan Fevkalade Komiseri iken İstanbul Tariki ile Paris Sulh Konferansına giden Fransuva Jorpiko nun Heyeti Temsiliye ye mülaki olmak üzere Sivas a gelmesindeki sebebi izah edecektir. Bu mülakata ait bir hülasa şifre ile takdim edildiği gibi, bir suret te Hüseyin Beye takdim edilmiştir. İtalya nın Fevkalade Komiseri Mösyö Malis akdemce bazı mütaalatını mektupla bildirdiği gibi, bu defa da Sivas a bir memuru mahsus göndererek,

[817] FO, 371/4161, 163881; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 436-437.
[818] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 482, dipnot 29.
[819] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 332, dipnot 5. Daha ilginci, Meclis-i Mebusan Reisi, TBMM Reis-i Sanisi, TBMM Hükümeti Adliye Vekili Celaleddin Arif'in sicil dosyası, Türkiye Cumhuriyeti resmî dairelerinin hiçbirisinde bulunmuyor: Haluk Selvi, *Büyük Millet Meclisi'nde Celâleddin Arif Bey (1875-1930)* [Yüksek Lisans Tezi], 1994, s. IV.
[820] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 12, Vesika no. 293; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 281.
[821] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 282.
[822] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 295.
[823] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 123.

tarefeyn için bir zemini itilaf araştırmayı tevessül etmiştir. İngilizlerin Erzurum ve Kars havalisinde mümessili iken tanıştığımız ve ahiren Harbiye Nazırlarının daveti üzerine Londra ya giden Kaymakam Ravlinson bu defa İstanbul a avdet etmiş ve görüşmek üzere Sivas a gelmek istediğini Trabzon daki mümessilleri vasıtası ile bildirmiştir. Mümaileyh Ravlinson Londra ya hareket edeceği sırada Erzurum da veda etmek üzere görüşmüş ve "Avdetimde daha musait şeriat [*şerait*] dahilinde görüşebileceğimizi ümid ederim" demişti. İstanbul da alelumum Şarkta ki İngiliz Memurini Siyasiyesinin Türkleri tanımakta ve Türkiye hakkında takib ettikleri siyasette yanlış yolda gittiklerini ve bunda İstanbul muhiti ile Osmanlı Hükümeti Merkeziyelerinin muzir saik teşkil eylediklerini ilave etmiş idi.

Amerika Heyeti Tahkikiye Reisi General Harbord Sivas ta uzunu zadıya vuku bulmuş olan mülakatımızda müşarünüleyhin ve Şark ta bulunan bütün Amerikalıların lehimizde olduğu anlaşılmış ve ahiren alınan mevsuk malumat Harbord raporunun lehimizde yazıldığına ait bulunmuştur. Yalnız Amerika ahalisinin senelerdenberi aleyhimizde işittikleri propagandanın tesirinden suhuletle kurtarılamıyacakları itiraf olunmuştur. Avrupalıların Türkiye hakkındaki tashihleri memleketimiz üzerinde ve azami derecede ve daimi ve emin bir surette menfaatlerinin temini merkezindedir. Menfaatlerine muvafık zemin ihzar ve temini için istinat etmek istedikleri sebeb ve bahaneler Hükümeti Osmaninin aczi ve ekalliyetlerin siyaseti için teminat ve içtima edecek olan Meclisi Mebusan, millete istinaden vakur, bir vazı azimkar alırsa, millet de vekillerine cidden mesnet olabilecek tam bir vahdet gösterirse düştüğümüz girvei izmihlalden kurtulabileceğimize emniyetim vardır. Milletimizi mevcut makus ve muzır cereyanlar arasında selabetli bir kitle halinde tutabilmek herşeyden evvel zatıbiraderileri gibi kıymetli, hamiyetli kumandan arkadaşlarımızın himmet ve fedakarlıklarına muallaktır.

Rüesayı Memurini Mülkiye nin ekseriya mütelevvin olduklarını tecrübe göstermiştir. İçlerinden en hamiyetli olanlar bile daima askeri kumandanlara imtisalden başka birşey yapmamıştır. Şayanı şükür ve mahmettir ki bugün bilaistisna tekmil kolordu kumandanları arkadaşlarımız büyük bir hüsniniyetle tabiisi vatan noktasında içtihatlarını tevhid etmiş ve milleti müşekkel bir hale ifrağ için alicenabâne ve azimkârâne bir surette çalışmaktadırlar. Benim ve elyevm beraber bulunan Rauf Bey, Bekir Sami Bey gibi arkadaşlarımızın pek dikkatli olarak çalıştığımız esaslı nokta, bütün mesaimizin arkadaşlarımızın noktai nazarlarına mutabık ve efkarı umumiyei milliyemiz muhassalasına muvafık olmasıdır. Buna rağmen Hüseyin Beyin esnayı rahde bazı kimselerden bizim hiçbir vakit hatır ve hayalimizden geçmemiş ve geçmiyecek olan muzir fikirler propaganda edildiğini söylemesi cidden teessürümüzü mucib oldu.

Meselâ Diktatörlük gibi... Bu fikrin nekadar bimana olduğu erbabı izanca suhuletle takdir olunur. Bir de bu hususta zerre kadar şüphe ve tereddüde düşmüş erbabı namus ve hamiyet için Heyeti Temsiliye ye fiilen dahil olarak teşriki mesai etmek ve tavır ve kontrol etmek daima mümkündür. İstanbul da bulunan zevatı aliyenin serbest olanlarını, Ahmet İzzet Paşa vesaireyi davet ettim. Fakat bu gibiler hayatını tehlikeye koymak istemez, huzur ve refahını feda etmez ise ne yapılır? Memleket ve milletin içinde bulunduğu elim şerait ayakıbımız düşünülecek olursa vahdeti milliyeyi, ahengi mesaimizi haleldar edecek kıylükale sebebiyet verenler hakkında ne hüküm verilmek lazım geleceği kendi kendine taayyün eder.

Heyeti Temsiliye, kariben Kayseri, Kırşehir üzerinden Ankara ya oradan da Eskişehir kurbunda (Seyitgazi ye) gidecektir. Bu intikali henüz mahrem tutmaktayız. Maksat Eskişehir de temin olunacak içtimai mebusana temas edebilmektir.

M. Kemal[824]

19 Aralık 1919. İngiliz istihbarat raporuna göre Ahmed Rıza, *16 Kasım günlü, Paris İtalyan elçiliği vasıtasıyla gönderdiği mektupta, ayrıcalıklar karşısında Fransız desteği elde etmeye çalıştığını bildiriyor.*

[824] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 197-200. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanlığı ile Sivas Heyet-i Temsiliyesi arasında kuryelik yapan Kolordu Başhekimi Doktor Hüseyin kim? Evrak-ı metrukesi var mı? Doktor Hüseyin anlaşılan mutemet ve mahrem birisiydi. Mesela, Mustafa Kemal, George Picot'yla yaptığı gizli görüşmeye dair hazırlanan "bir hülasa şifre"yi Hüseyin'e emanet ettiğini yazmıştır.

*Bu amaçla Mandel ve Cassagnac'la görüşmeler yapmış, ikincisiyle yaptığı görüşmede İtalyan müsteşarı da hazır bulunmuş*dur.[825]

20 Aralık 1919. Defrance, Paris'e rapor gönderdi: Meclis-i Mebusan seçimleri *ulusçuların ve İttihat ve Terakkililerin zaferiyle sonuçlandı, bu koşullarda Padişah ve hükümetinin Meclis'i dağıtıp dağıtmayacağı, dağıttığı takdirde Meclis'in kendiliğinden bir Anadolu kentinde toplanıp toplanmayacağı sorusu söz konusu olaca*ktır.[826]

Defrance'den Paris'e telgraf. *Picot'un Sivas'tan "Her ne kadar küçümsenmemesi gerekli bir güç olsa da milliyetçilerin gücü konusunda abartılı bir görüşle döndüğünü" dile getirmekte*dir.[827]

> Picot, Sivas'tan ayrılışından birkaç gün sonra İstanbul'dan gönderdiği bir mektupta şunları yazmaktaydı: "Ateşli bir vatanperverlikle, milliyetçi liderler tam bir Türkiye istemektedirler, ama bunu kendi imkânları ile gerçekleştirememektedirler. Ne kadar yabancı düşmanı olursa olsunlar, bu halde yabancı işbirliğini kabule hazırdırlar... Öyleyse, ülkelerini budamaya başlamamak kaydıyla, sadece Fransa, onlara faydalı bir biçimde yardıma muktedir görünmektedir... Maalesef burada, bu ülke ile bağı olmayan dünyadan ayrı İstanbul'da, fildişinden bir kulede yaşanmaktadır.[828]

USS Chattanooga Amirallik Gemisindeki Kuvvet Komutanı'ndan ABD *Dışişleri Bakanlığı'na* muhtıra:

> İngiliz görevliler, yine de, İngiliz-Fransız anlaşmazlığının bütünüyle gerçek dışı olduğunu, iki ülkenin Türkiye'deki amaç ve çalışmalarında mutlak bir uyum içinde olduklarını sert bir şekilde belirtiyorlardı: (metinde böyle). "Bu gibi hikâyeler Türkler'in yalancılığının ve entrikacılığının ürünüdür. Asla hatırdan çıkarılmasın ki, bir ilke olarak Türkler'in amacı, önce size yaranıp, sonra sizi atlatarak Müttefikler arasında mesele çıkarmaktır. Böylece onlar geçmişte hakettikleri cezadan kurtulma yolundalar ve benzeri usullerle, Avrupalılar arasındaki çekişmelerden yararlanarak, onlarla yapılan Barış Antlaşması'nın hükümlerini yumuşatmayı umuyorlar." Fransız Elçiliği'ndeki bir görevli, bu satırların yazarı için istihbarat ajanı olarak çalışan bir Türk'e, "Türkiye'de İngilizler ile Fransızlar arasında her şeyin iyi gitmediğini, Suriye dışında da böyle olduğunu" itiraf etmiş... Anadolu içlerindeki hemen her İngiliz denetleme ve istihbarat görevlisi size gizlice aynı masalı anlatır: Türkiye'nin her tarafında Fransızlar onların aleyhinde çalışıyorlardır. Genel bir İngiliz karşıtı propaganda var. Fransızlar, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini korumayı amaçlayan Milliyetçi harekete açıkça kur yapıyorlar ve biz buna sessizce direniyoruz. Onlar politikalarını açıkladılar, biz ise bunu yapmadık.[829]

21 Aralık 1919. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *Çukuroba mahalle haricine Ermenilerin bomba koyduğu, müezzin minarede iken kurşun atıldığı gibi tahrikât üzerine kırk imzalı bir protesto evkaf memuru Şehit Evliya eli ile mutasarrıfa verilmiş ve 21 Kânunuevvel'de generale* [Querette'ye] *gönderilmiştir. Protesto verilmesinden sonra yerli Ermenilerin teslih olunduğu [silahlandırıldığı], askerî elbise giydirildiği alenen görülüyordu. Maraş askerlik şubesi ve jandarma nezdinde saklı esliha da bilmukabele halka el altından dağıtıldı. Maraş cephaneliğinde bulunan yetmiş mavzerle küllî cephane ve bombaların Ermeni efrat tarafından sirkati [çalınması] ve Ermenilere tevzii [dağıtılması] mahalli jandarma yüzbaşılığının işarına atfen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden kolorduya bildirilmişti. Mevcut eslihanın şimdiden eşraf-ı mahalliyeye ve icap edenlere*

---

[825] FO, 371/4161, 170756; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.

[826] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 208; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 263, dipnot 597.

[827] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 144-145.

[828] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 99-100.

[829] *U. S. Records*, 867.00/1073; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 103.

mazbata ile verilmesi ve sirkat hakkında tahkikat icrası cevaben bildirildi. Elde bulunan ihtiyat zabitleri muhtelif mıntıkalara taksim edildi.[830]

22 Aralık 1919. Berlin'de bulunan Talat, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevàd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamıyacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadîleri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiyye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevadı haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesîr olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olamıyacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmıyacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddi ve manevi surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umûmîyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısiyle o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûrîdir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu vechile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilatı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda bulunuyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacaklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilatı Efganistan vasıtasiyle Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamiyle inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916) tarihinde akt edilen mukavelename [Sykes-Picot] Arabistan'ı tamamiyle parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulunduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile

[830] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 183.

birleşmek arzusunu izhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelife ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekl-i mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafik olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de harici bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas dairesinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir firka vücuda getirmesi zarurîdir.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âlî teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamiyle ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyle münasebette bulunulabilir. Mamafih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafik gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ- Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen - Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen - Arapların bugünkü me'yusiyyetinden istifade ederek ilerde bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Harici teşkilatın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsat ve teşkilât;

1 - Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bîtaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 - Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayiinin müsebbip ve me'sûl-i hakikîlerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 - Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir bir mevkie sokmamak şartiyle bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'lî bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasiyle İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısiyle İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasiyle Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamiyle dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz.... Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz.... Arzu ettikleri takdirde tamamiyle aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebileri ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülahazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lumdur. Ermeni vekayii ile de alakâsı yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet [*Bele (ÖFA notu)*] Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun [*Selanik Yahudisi Emmanuel Carasso'nun (ÖFA notu)*] Nesim Mazlıyah üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

-

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir köşede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

-

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde firka-i saireden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memlekete fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

> Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakıyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.[831]

22/23 Aralık 1919. Londra'da İngiliz ve Fransız hariciye ricali içtima ediyorlar. Berthelot'un 12 Aralık tarihli muhtırası müzakere ediliyor. *İngilizler manevi egemenlik esası kabul edilirse, Türklerin 1912 Osmanlı-İtalyan antlaşmasında olduğu gibi kadı ve naip atamak iddiasını ileri sürebilecekleri itirazında bulununca, Berthelot manevi sözcüğünü kaldırmayı kabul etti. Çukurova için öngördükleri çözümün ayrıntılarını sonra sunacakla*rını*, fakat Kilikya'da yerleşmek isteyen Ermenilere bir yuva ve himaye sağlamak niyetinde olduklarını* ifade etti.[832]

22 Aralık tarihli Curzon-Berthelot hususî içtimaının ilk celsesinde Ayasofya Camiinin müzeleştirilmesi üzere mutabakata varıldı: *"Eğer tefrik edici bir muamele gerekliyse... bütün mezhep ve itikatların eşit çıkarlara sahip bulunduğu tarihi bir anıt olarak muamele edilebilir ama hiçbir inanç tarafından ibadet amacıyla kullanılamaz." Bütün diğer camiler, Müslümanlar'ın ibadethaneleri olarak kalmaya devam edecektir*.[833]

> [..] İngiliz-Fransız görüşmelerinin başladığı günlerde, Mustafa Kemal'in ya da Milliyetçi hareketin adını bilen yok gibiydi. Mustafa Kemal'le ilgili tek gönderme, Curzon'un şu küçük demecinde yer alıyordu: "Müttefikler'in, uygulamak için askeri güçlerinin olmadığı bir barış anlaşmasını dayatmaları felaketle sonuçlanır." Berthelot'nun buna cevabı şöyle oldu: "Milliyetçi hareketin bir blöf olduğunu düşünüyorum. Müttefik birliklerinin bulunduğu noktalardan başlatılacak bir güç gösterisi, bunu göstermeye yetecektir." Curzon o kadar iyimser olmadığını belirtmekle birlikte, eğer Müttefikler uyum içinde hareketederse, barış anlaşmasını uygulamak için mutlaka bir yol bulunabileceğini kabul ediyordu.[834]

23 Aralık 1919. *Fransa ile yapılan görüşmeler sırasında, 23 Aralık 1919'da Fransız Delegasyonu Başkanı Berthelot, Güney Kürdistan'ın Irak üzerindeki İngiliz mandası çerçevesinde bırakılması, geri kalan kısmın bir çeşit aşiretler fedarasyonu biçiminde Türk egemenliğinde tutulması görüşünü ileri sürmüştür. Ne var ki, Lord Curzon, Kürdistan bölünmesini ve Kürdistan üzerinde bir Türk egemenliğini -tamamen biçimsel bile olsa- kabul etmeye yanaşmamıştır*.[835]

Echo de Paris, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin *demecine cevap veriyor: Boğazlar üzerinde Osmanlı egemenliğine son vermek, İtilaf Devletleri'nin güvencesi açısından bir şey getirmez. İstanbul'dan uzaklaştırılmış bir Türkiye yaşayamaz.*[836]

25 Aralık 1919. Harekat-ı Milliye taraftarı Ahmed Rıza, Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George'nin 8 Kasım tarihli konuşmasına cevabî muhtıra kaleme aldı, Fransız Hariciye Nezareti Müsteşarı Berthelot'a gönderdi.[837]

---

[831] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 315-321. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[832] *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 961-962; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 292-293.

[833] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 152, sonnot 22.

[834] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 180.

[835] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 140.

[836] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 291.

[837] *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 142, p. 221; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 313, dipnot 718. Lloyd George, Londra Belediye Reisi Lord Mayor'un Guildhall'daki davetinde "Rumların, Arapların ve Ermenilerin yaşadığı topraklarda Türklerin kötü hükümetini sonra erdirmek ve Karadeniz kapılarının bütün ülkelere açık olması gerektiği, bu emanete ihanet edip Prusya asker gücünün isteği üzerine bunları müttefiklerin suratına kapatan devlete artık verilemeyeceği hususlarında müttefiklerin aynı düşüncede olduklarını söyledi" idi.

26 Aralık 1919. Paris'deki İngiliz diplomat Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a 1239 numaralı telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *"Gaulois" gazetesinin 26 Aralık 1919 günkü sayısında siyasî muhabir René d'Aral, Türklere kötü davranılmasının Avrupa için iki tehlike yaratacağını ileri sürüyor. Bu tehlikeler şunlardır: 1. İslâm Dünyası, Hıristiyanlara karşı baş kaldırmaya kışkırtılacak; 2. Bunun sonucu olarak Cezayir, Fas, Mısır ve Hindistan'da oldukça ciddî durumlar yaratılacaktır*.[838]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Erzurum'dan mebus seçildi*.[839]

Le Temps, Venizelos'un bir İtalyan gazetesine beyanatını yazıyor: *Artık Avrupa'da bir Türk İmparatorluğu yaşamamalıdır*.[840]

27 Aralık 1919. *Fransızların Rollin ve Goybet imzasıyla 27 Aralık'ta "kayd-i ihtiyatla" bildirdiklerine göre, İslamcılığı canlandırmak için Muvahhidin Cemiyeti kurulmuştu. Amaç bütün Müslüman ülkeleri saltanat ve hilafete bağlamak, aynı zamanda her birinin bağımsızlığını korumaktı. İlk toplantı Zara'da (Sivas) yapılmış. Suriye, Azerbaycan, Kafkasya, Kürdistan, Mısır'dan murahhaslar varmış. "Erzurum Komutanı" Bekir Sami açılış söylevini vermiş*.[841]

Bununla birlikte Harekat-ı Milliyenin Kemalist hücresi, bazı hususiyetleriyle dikkat çekiyordu:

> Fransız istihbaratından Henry Rollin, Anadolu'da yayılan hareketin Bolşevik, aşırı dinci veya gayrimüslim karşıtı bir hareket olmadığını üstlerine bildiriyor; Yüksek Komiseri Defrance tarafından Temmuz 1919'da Anadolu'ya gönderilen Teğmen Lemaigre-Dubreuil de Kemalist hareketin Yunan ve Ermeni milliyetçiliğine karşı bir tepkiden başka bir şey olmadığını raporunda dile getiriyordu. Osmanlı Jandarmasında müfettiş olarak görev yapmaya başlayan Fransız General Foulon da hazırladığı raporunda, Konya'daki halkın şehir henüz işgal edilmemiş olmasına rağmen Kemalist hareketi desteklediğini ve neredeyse tüm subay ve yetkililerin bu harekete yardımcı olduğunu belirtiyordu.[842]

Fransız mecmua *Ephémérides Coloniales et Orientales* yazıyor: *Mustafa Kemal, karargâhını Eskişehir civarındaki Gaziler Köyü'nde kurar. Sulh Konferansına Türk murahhasların tayin edilmesini tanımayacağını zira böyle bir tayini yalnızca Meclis'in yapabileceğini Sadrazama bildiren bir telgraf çeker*.[843]

28 Aralık 1919. *Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Oliver Wardrop, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 28 Aralık'ta gönderdiği telgrafta, Erivan'da bulunan Ingiliz subaylarından Yüzbaşı Gracey'in 22 Aralık'ta kendisine göndermiş olduğu mektuba dayanarak, Mustafa Kemal'le Bolşevikler arasında bir tür anlaşma imzalanmış olduğunu bildirmiştir. Bu rapora göre, Berlin'deki Fransız temsilcisi 14 Kasım'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Türk ulusalcılarla Bolşevikler arasında bir anlaşma olduğunu; bu anlaşmaya göre Bolşeviklerin, Almanya'daki silahların Karadeniz yoluyla Anadolu'ya taşınmasına izin vermek sözünü vermiş olduklarını; ancak bu rapordan pek bir şey çıkmadığını; esasen gerçek durumu yansıtmadığını ve çok geçmeden tüm "hikâyenin" unutulmuş olduğunu kaydetmiştir*.[844]

29 Aralık 1919. Bâb-ı Âlî Harbiye Nazırı Mersinli Cemal, 5353 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi:

---

838 FO/4156/166336; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, s. 188.
839 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.
840 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 120.
841 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 561, p. 115; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 340, dipnot 25.
842 Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, From 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 152-153; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 129.
843 *Revue des Questions Coloniales et Maritimes*, No. 381, 44 Annés, p. 186.
844 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 126.

İstanbul'da 25. Kolordu; Edirne'de 1. Kolordu; Sivasda 3. Kolordu; Konya'da 12. Kolordu; Diyarbakır'da 13. Kolordu; Bandırma'da 14. Kolordu; Erzurum'da 15. Kolordu; Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlıklarına,

İsviçre'de Tunus, Cezayir, Mısır, Fas ve Hind aydınlarının katılacağı büyük bir kongre toplantıya çağrılmıştır. Seyit Ali Bey bu kongrenin başkanlığına seçilmiştir. Başkan, yaptığı konuşmada: *Fransızlar, Kuzey Afrika'da sadece müslüman haklarının gasıbı değil, fakat yerli halk üzerinde zulün uygulayan bir diktatördür* demiştir.

Bu beyanat çok sayıda belge ile doğrulanmıştır. Seyid Ali, savaş sırasında Fransızların Arap kabile reislerini, Halifenin ve kutsal yerlerin Alman tehdidi altında olduğunu söyleyerek kandırdığını ve hilâfet merkezinin işgal altında olduğunu söylediğini belirtmiştir. *Dininize karşı böyle ilgisiz ve bigane mi kalacaksınız?* diye sormuştur. *Fransızlar işte bu aldatmaca ile Arapları silah altına almış ve onları Almanlar'a karşı savaştırmıştır. General Gouraud bugün Arap birliklerini Suriye'ye sevkediyor. Fakat onlara kutsal yerleri dürzülerin saldırılarından korumak için gittikleri yalanını söylüyor. Bu general korkunç bir müslüman düşmanıdır. Tıpkı Peygamber'in mezarını Louvre müzesine taşımak isteyen Hanotaux gibi. General Gouraud müslümanları bir ülkeden başka bir ülkeye kardeşlerine karşı sürüklemektedir*. Bu konuşmadan sonra gizli bir oturum yapıldı ve Fas, Tunus ve Cezayir'in Türklerin yardımıyla Fransız zulmünden kurtarulması kararlaştırıldı. Alman subayları adına konuşan Binbaşı Richter, Kuzey Afrika'da Türk ve Alman menfaatlerinin müşterek olduğunu söyleyerek yardımda bulunacaklarını belirtti. Ayrıca Almanya'nın müslümanları ilgilendiren hiçbir konuda geride durmıyacağını ve Türkiye'nin O'nun dostluğuna inanması gerektiğini ilave etti. Bir yardım listesi imzaya açıldı ve bir saat içinde kongrenin belirttiği gayenin tahakkuku için 40 bin frank toplandı.[845]

30 Aralık 1919. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal genel karargâhını Eskişehir yakınlarındaki Gaziler köyüne kurdu. İstanbul'a giden mebusları uğurlarken, ilk çağrısında kendisine koşup gelmeleri için hazır durmalarını söyledi*.[846]

Le Temps yazıyor. *İstanbul Patrikhanesi Lorraine'de (Kuzey Doğu Fransa) savaştan zarar gören bir köyün yeniden imarı için bağışta bulundu ve köyün bağlı olduğu Metz belediyesi Patrikhaneye teşekkür etti*.[847]

31 Aralık 1919. Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli), ARMHC Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Fransızlar, Celâleddin Arif'e Fransız Muhibler Cemiyeti kurulmasını teklif etmişler fakat Adana'nın iadesi şartını öğrenince teşebbüsden içtinab etmişlerdir:

Harbiye Nezareti
Nezaret Şubesi
Kalemi Mahsus
Arzı mahsustur.

Fevzi ve Nurettin Paşalar hakkında diğer arîza ile vaki olan izahatıma ilâveten vaziyeti umumiyei hariciye ve dahiliye hakkında berveçhiati arzı malûmata lüzum gördüm:

1 - Düveli Mütelife hakkımızda henüz kat'î bir karar vermediler. Fakat en çok korkulan cihet memleketimizi mıntakai nüfuzlara taksim eylemeleri hususudur. İngilizler açıktan açığa. bize muarız vaziyettedirler. Fransızlar zâhirî bir yaltaklık gösteriyorlarsa da Adana meselesi ortaya sürülünce derhal tebdili tavrediyorlar. Hatta bir Fransız muhipler cemiyeti teşkili için Celâlettin Arif Beye müracaat ettiler. Adananın tahliyesi şartile böyle bir teşebbüse muvafakat olunacağı cevabını aldılar. Ve bu mesele bu suretle muallâkta kaldı. Amerikalılar da bizim kendi memleketimiz için ne gibi metalibimiz olduğunu soruyorlar. Elhasıl Düveli Mütelifeden herbiri bizim ortaya atılmamızı bekliyor. Herhangi birisine göstereceğimiz bir temayüle karşı diğeri bütün kuvvetile vaz'ı muhalefet almıya müheyya bir haldedir.

[845] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 26-27.
[846] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.
[847] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 113.

İstihzaratı Sulhiye Komisyonu vesaika müsteniden birçok istihzarat yapıyor. Bizim her şubei idariye için arzu ettiğimiz ve kabul edebileceğimiz ıslahatı tespit ediyorlar. Vahdeti Osmaniye ve Wilson prensipleri esası dahilinde kabul edebileceğimiz ıslahatı müş'ir karîben bir beyanname neşredeceğiz,

2 - Vaziyeti dahiliyeye gelince kabinede Dahiliye Nazırı bir iki defa istifaya teşebbüs etti. Fakat Meclisi Millî açılıncaya kadar bir buhrana sebebiyet vermemek için bütün küvetin sarfile önüne geçildi. Bu heyeti hükümetin Meclisi Meb'usan açılınca tasfiye olunacağı kanaati kabine heyetince tamamen malûm bir keyfiyettir. Hele Dahiliye ve Hariciye Nazırlarının değişeceği muhakkaktır. Fakat Hürriyet ve İtilâf Partisi ve İngilizler Meclisi Meb'usanı açtırmamak için bütün kuvetlerile çalışıyorlar. Hatta İngiliz Muhipler Cemiyetinin zatı şahaneye müracaatle bu meclisin meşru olmadığını beyan ve feshini istirham eyliyecekleri haber alındı. Hükümetin bütün mesaisi kânunusaninin onuna doğru açılacak olan Meclisi Meb'usan toplanıncaya kadar bu gibi tesirata mukavemet ve meclisin küşadını temin etmektir. Binaenaleyh bu on gün için hükümetin en kuvvetli bir şekilde mevcudiyeti elzemdir.

3 - Meb'usanın intihabında hiçbir suretle müdahale vaki olmadığı kanaati maaşşükran heryerde hâsıl olmuştur. Ancak taşra meb'uslarınm lstanbula gelmezden evvel Ankarada hususî bir içtima aktedecekleri haberi intihabatın her türlü müdahaleden azade kaldığı hakkındaki hüsnü kanaati tamamen zirü zeber edecek bir şekildedir. Her taraftan bu keyfiyet ileri sürülmekte ve tezvirat için alet ittihaz edilmektedir. Meb'usların böyle toplu bir manzara göstermemelerinin teminini ve kendilerine vaki olacak izahatın nazarı dikkati celbetmiyecek surette temini itasını hassaten rica eylerim.

Zatı devletlerine ve rüfekayı muhteremeye ayrı ayrı, ihdayi selâm ve takdimi ihtiram eylerim Efendim.

31 Kânunuevvel 1919

Harbiye Nazırı Cemal[848]

Aralık 1919 Nihayeti. *Matin* gazetesi, *başkentin Bursa veya Konya'ya taşınacağını bildirmiştir*.[849]

Aralık 1919 sonunda Fransız istihbaratı tarafından kaleme alınan bir rapora göre, Harbiye Nezareti ile Anadolu hareketinin liderleri arasında işbirliğini sağlayan askeri heyetler bulunmaktadır. Aynı raporda, Anadolu'daki müdafaa güçlerine İstanbul'dan asker ve malzeme sevkiyatının nasıl yapılacağı konusunda bu iki merkezin yakın zamanda anlaşmaya vardıkları da belirtilir. Bu stratejik işbirliğinin hayata geçirilmesinde Karakol Cemiyeti büyük rol oynamıştır.[850]

Aralık 1919(?). Fransız Başvekil Clemenceau'dan Mustafa Kemal'le irtibatlı Jön Türk Ahmed Rıza'ya: *Türkiye'de yönetimi ellerinde bulunduranlar, Türkiye'yi savaşa sürükliyenleri cezalandırmanın ve modern ihtiyaçlara uygun bir yönetim kurmanın lüzumunu takdir edemedi*ler.[851]

1920

"[İstanbul'un] Eski Şehir ve batı banliyöleri Fransız bölgesindeydi. 1920'den itibaren, Fransızlar Türk direniş hareketinden yana bir tutum almaya başladılar. Ayrıca Fransızlar Türklerle ilişki kurabilme avantajına sahiptiler; çünkü eğitim görmüş birçok Türk yabancı dil olarak Fransızca biliyordu."[852]

"Genelkurmay bağlantı subayı DENT, 1920'de İstanbul
Fransız işgal kuvvetleri kumandanı General Charpy'ye

[848] Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1176-1178, Vesika no: 219.
[849] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 270.
[850] Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 22.
[851] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 52-53.
[852] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 95.

yazar. Bilgiyi veren *İst.'a kısa süre önce gelmiş olan Kemal'in adamlarından*dır."[853]

> "Gerçekten de harp yılları boyunca Fransayla İngiltere askeri zafere ulaşmak için venizeloscu Yunanistan'a elbirliğiyle kur yapmışlar, ama harp bitince Fransa Venizelos'un kesin olarak İngiltere'yi seçtiğini anlamış ve 1919 dan itibaren, tıpkı İtalyan'ların yaptığı gibi türklere hatta kemalistlere sokularak, Anadolu'daki çıkarlarını elinden geldiği kadar savunmuştur."[854]

1 Ocak 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Sultan ve Türk hükümeti İstanbul'dan kovulursa bütün müslümanlar çok üzüleceklerdir. Oysa, Fransa büyük bir müslüman Devletidir. Öte yandan Fransa Suriye'de, Kilikya'da bir faaliyete girişmiştir, ve bu faaliyet, Fransızlar İslâmla arasındaki geleneksel dostluğu unutulursa çok güçleşecektir*.[855] *Bir kez İstanbul meselesinde karara varılınca, sonuçları Akdeniz, Karadeniz, Edirne, Konya'ya, her yöne yayılacak, bu taş suya atıldığı andan itibaren alan ve zaman içindeki dalgalanmalar artık durdurulamayacaktı*r.[856]

*Maraş topyekûn mücadeleye hazırlan*ıyor. *Şehir barikatlarla kapatıldı, siperler kazıldı. Maraş kuryesini getirmekte olan Fransız süvarileri öldürüldü. Maraş civarında çarpışmalar oldu*.[857]

Britanya Hariciye Nezareti ümerası ilginç derkenarlar kaydettiler:

> Picot'un Sivas'ta Mustafa Kemal'e yaptığı ziyaret pek verimli geçmiş görünmemektedir.
>
> Sanırım Fransa'nın Küçük Asya'ya nüfuzunu teşvik edebiliriz. Büyük bir olasılıkla ellerini sıkı tutacak ve onları, davranışlarını denetim altında tutmaya zorlayacaklardır.
>
> G. Kidston, Aralık 31/19
> J.A.C. Tilley, 31/19
>
> Kendilerini neyin beklediğinin farkında değiller.
>
> C[urzon] 1/1[/20][858]

Fransız mecmua *Ephémérides Coloniales et Orientales* yazıyor: *Kuva-yı Milliye, Mustafa Kemal'in kararlaştıracağı umumî taarruza hazırlık olarak Aydın'daki Yunan Cephesi'nde yoğunlaşmaktadır*.[859]

2 Ocak 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi iki dereceli genel seçim sonucunu okuyucularına duyuruyor. Georges Clemenceau rakiblerine galebe çalmıştır.[860]

---

[853] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 16.
[854] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 57.
[855] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146. "Padişahın ve hükümetin İstanbul'dan uzaklaştırılması bütün İslam dünyasını ayaklandıracaktır. Fransa'nın büyük bir İslam gücü olduğu unutulmamalıdır…" Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 35, dipnot 47.
[856] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 139.
[857] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 295.
[858] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 140. Bir başka kaynağa nazaran, *Sevr Entrikaları* çevirisinin berbat olduğu kanaatine vardık: "Doğu Masası Şefi George Kidston ise şu yorumda bulunuyordu: *Fransızları Anadolu'ya girmeye kışkırtmalıyız. Orada belki çok uğraşacak ve öteki bölgelerde itirazlara yol açan davranışlarını gevşeteceklerdir.* Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Fransızların Mustafa Kemal ile anlaşamamış olmaları konusunda şu notu ekliyordu: *[Fransızlar] Başlarına neler geleceğini anlamıyorlar.*" Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 146-147.
[859] *Revue des Questions Coloniales et Maritimes*, No. 382, 45 Annés, p. 24.
[860] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 145.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine rapor gönderdi: *Heyet-i Temsiliye Ankara'da "az heyecanla" karşılandı*.[861]

Fransız zabitleri "Düme" ile "Toma", 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'i (Altay) ziyaret edip beraberce Konya Valisi Haydar'ın (Vaner) evine "hususi surette" misafir olmuşlardır. Zabitler Harekat-ı Milliyeyi takdir etmişler fakat bu cereyanın Müttefikleri gücendirmemesi gerektiğini bildirmişlerdir. Fakat Fahreddin de, mahremane teması üstü kapalı geçiyor: *Fransız zabitlerinden Düme ile Toma yanıma geldiler birlikte Haydar Beyin (Vaner) evine gittik; biraz da hususi surette görüşmüşlerdi. Onlar da Türk Milletinin istiklalini kurtarmak gayretlerini takdir ettiklerini fakat sulhu kurtarabilmenin ancak büyük devletlerin elinde olduğunu ve bunları gücendirmenin doğru olmayacağını söylüyorlardı*.[862]

4 Ocak 1920. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'un muhtırası: *Fransa Doğu İslâm dünyasına (Irak, Arabistan, İran, Afganistan, Hindistan) karşı, Suriye'den Fas'a kadar uzanan bir Batı İslâm dünyası kurmak niyetinde*dir.[863]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Wilson prensipleri diğer halklara olduğu gibi Türklere de uygulanmalıdır; kendi geleceklerini kendilerinin belirleme hakkını onlara tanımamak haksızlıktır. Türklere insanca muamele edelim, onları kendimize dost yapmaya çalışalım*.

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Fransız gazeteleri İstanbul'un bize bırakılması için yayın yapıyor*.[864]

5 Ocak 1920. Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi *milliyetler prensibi* hakkında yazıyor: *Osmanlılar bahis konusudur diye, tapılan bir şey yakılacak mı? Sofya'da, Berlin'de dokunulmaz olan bu prensibin İstanbul'da değer taşımadığı mı ilân edilecek? Veya, İstanbul'da nüfusun çoğunluğunun Türk olmadığı mı ispata kalkılacak? Bu biraz gülünç olur herhalde*.[865]

Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *İstanbul hükümeti Batı ile eskiden beri ilişkileri nedeniyle Avrupalılaşmıştı. İstanbul'da bulunuşu, bu hükümet üzerinde ve genel olarak müslümanlar üzerinde ılımlı bir etki yapıyordu. Biz Fransızlar ve İngilizler, yüzyıllarca süren diplomasinin bize alıştırdığı sultanlar ve onların vezirleri yerine millî ve dinî ihtirasların ayaklandırdığı ve tekrar barbarlığa düşen, anarşiye gömülen kabilelerle karşı karşıya kalmaktan ne kazanacağız*?[866]

Paris Sulh Konferansı tarafından mahrem tutulan Bristol Tahkik Heyeti raporu basına sızdırılmış durumda. Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi raporun sonuçlarını neşretti:

> 21 Temmuz'da kurulan ve Hare, Bunoust, Dall'Olio'dan oluşan komisyona Bristol'ün başkan olması, bu zatın Türklere az çok dost olmasından ötürü olumlu bir gelişmeydi. Hayli ayrıntılı bir çalışmadan sonra 14 Ekim'de Bristol raporu Konferans'a sunuldu, 8, 10, 12 Kasım toplantılarında görüşüldü. Bunda zulüm olayları saptanıyor ve Türk tarafında bazı kusurlu davranışlar görülmekle birlikte, asıl sorumlunun Yunanlılar olduğu belirtiliyordu. Onlar Yüksek Kurul'un işgal sınırlarına uymamışlar, ordu birliklerinin yanına silahlı siviller katmışlar, zulüm ve katliamı önlemek için tedbir almamışlardı, güya asayişi korumak için yapılan bir işgal,

[861] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 1; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 232, dipnot 522. Mustafa Kemal ahali tarafından pek tanınmıyordu. 26-27(?) Aralık 1919'da Haymana kaymakamı Cemal'den (Bardakçı) Ankara Valisi Yahya Galib'e (Kargı) telgraf: "Mustafa Kemal Paşa'yı kimse tanımıyor buralarda, ara sıra ufak çeteler de baş gösteriyor, sakın bir münasebetsizlik olmasın. Müsaade buyrun.." Hıfzı Topuz, *Bana Atatürk'ü Anlattılar*, 2010, s. 90. Hatta tam tersine, İttihadçılık hareketi telakki edildiği için ahalinin Mustafa Kemal heyetine en azından mesafeli olduğu söylenebilir.

[862] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 206-207.

[863] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 112.

[864] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 306.

[865] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 144-145.

[866] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146.

ilhak harekâtına dönüşmüştü. Yunan kuvvetleri çekilmeli, yerine -gerekirse izzeti nefislerini korumak üzere- Yunanlıların da katılabileceği bir müttefik kuvveti konmalı, Yunan kuvveti ile Kuva-yı Milliye'nin temasa geçmesi önlenmeliydi. Bundan sonra Türkiye, müttefik subayların gözetiminde jandarmasına çekidüzen vermeli ve sıkıyönetim yerine sivil yönetime geçilmeliydi. Ayrıca, rapor, İzmir ve Ayvalık kentleri dışında Türk nüfusunun bölgedeki çoğunluğu kesin olduğuna göre buraların Yunanistan'a bağlanmasının milliyet ilkesine aykırı olacağını, esasen bunu Türklerin kabul etmeyeceklerini, Yunanlıların bu işi tek başlarına zorla kabul ettirmeleri ihtimalinin de zayıf olduğunu belirtmekteydi.

Rapor işgal öncesinde Vali İzzet Bey'in tam tarafsız bir vali olduğunu, asayişin yerinde olduğunu, Yunanlıların işgalden önce ele geçirdikleri, Rumların katledilmelerini isteyen beyannamelerin güya bunları yazıp imzalamış olan Osmanlı jandarma subaylarınca yazılmamış (yani sahte) olduklarını, İzmir'in işgali için dayanak olarak Mütareke'nin 7. maddesinin gösterildiğini, oysa bu maddeye göre işgalin haksız olduğunu belirtiyordu. Bristol raporu Konferans tarafından yayımlanmadı ama basına sızdı. Örneğin 5/1/1920 günlü Fransız *L'Eclair* gazetesi raporun sonuçlarını bildiriyordu.[867]

Mustafa Kemal, Eskişehir Mutasarrıfı Fatin'e şifreli gayet müstacel telgraf gönderdi:

~~Berveçhiati Maraş Mutasarrıfı Cemil~~ Dersaadet'ten bugün hareketle Eskişehir'den geçecek olan Maraş Mutasarrıfı Cemil Beyefendiye berveçhiati şifrenin mahrem ve zâte mahsus olarak iblâğına delâletleri ve mîrimumaileyhe kendilerinde yoksa beyanname ve nizamname ile lâhikasından mikdar-ı kafisinin i'tası müsterhamdır.

1 — Urfa, Maraş, Anteb işgal-i ahirinin mahiyet-i muvakkatesi Fransız hukûmetince resmen beyan edilmiştir. Fransız recül-ü siyasileriyle vaki temas~~lar~~ını ve bilhassa Suriye ve Ermenistan ~~Baş~~ Komiseri Jorj Piko ile icra edilen mulakat~~ları~~mızla Ermeni askerlerinin bu mıntakadan geri alınacağı, Hükûmet-i Osmaniye memurîninin salâhiyet-i kanuniyelerine aslaa tecavüz olunmıyacağı, ahalii Müslimeye hiçbir suretle i'tisafatta bulunulmıyacağı, kavanin-i Osmaniyenin hâkim ve mer'i bulunacağı Müdafaai Hukuk Cemiyyeti teşkilâtının serbestçe taazzuv ve teşmiline devamımıza karşı Fransızlarca mümanaat ~~edilmiyeceği~~ gösterilmeyeceği, ~~Ermeniler ve Fransız~~ va'dolunmuş ve buna mukabil müsellehan tecavüzatta bulunulmaması Heyet-i Temsiliyeden rica edilmişti. Heyetimiz de kendileri ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe hiçbir tarafta müsellehan taarruz vaki olmamasına çalışılacağı söylenmiş ve mahalli Müdafaai Hukuk Hey'et-i Merkeziyelerine tamimen tebligatta bulunmuştu.

Dersaadet'ten aldığımız malûmatta Fransızların zaman kazanmak politikasını takip eyledikleri~~ne iş'aratta anlaşılmadığına vaki olduğuna nazaran taahhütdat-ı vakıanın derecei samimiyetine itimat edilmemek lâzımgelmektedir~~ **anlaşılmıştır**. ~~Sulh konferansında~~

2 — Mudafaai Hukuk Cemiyeti Nizamnamesine tevfikan Teşkilât-ı Millîinin teşrii taazzuv ve teşmili ve bu nizamname lâhikasına gore de müsellah millî müfrezeler ihzarı hususunda âzami gayretin sarfı ve ahalinin her vasıtaya müracaatla mütemadiyen irşad ve tenviri, ~~hükûmet ve jandarmanın hukuk ….~~, hamiyyet-i müsellemei vataniyyelerinden muntazırdır.

Elbistan'da kuvvetli bir heyet-i merkeziye ve teşkilât-ı müselleha vardır. Burası ile gayet sıkı ve emin bir irtibat tesisi son derece mühimdir. Maraş, Sıvas'daki Üçüncü Kolordu-yu Hümayun mıntakasına ait bulunduğudan şifreli muhaberatla mezkûr kolordu kumandanlığiyle de temas edilmesi Ankara'daki Heyet-i Temsiliyemizle mahrem muhaberatın mezkur kolordu vasıtasiyle icrası ~~muvafık olur~~ lâzımdır. Cenabıhakkın hidemat-ı milliye ve vataniyenizde muininiz olmasını tazarru' eder temennii muvaffakıyat eyleriz Efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına *Mustafa Kemal*[868]

6 Ocak 1920. *Journal des Debats, İstanbul'un Türklere bırakılmasını istiyor.*[869]

[867] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 296-297, dipnot 677.
[868] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1956, Sayı 16, Vesika No. 409. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.
[869] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 311.

7 Ocak 1920. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Fransızlara göre, Türkleri İstanbul'dan çıkarmak Osmanlı İmparatorluğunda çok ciddi bir milliyetçi ve bir ölçüde de dinî hareket ortaya çıkaracak ve bu hareket bütün Müslüman ülkelerine yayılacaktır. Bu olasılık Fransa'da İslam toplulukları üzerindeki nüfuzunu kaybetme korkusu ve huzursuzluğu yaratıyor*.[870]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu):

> 1920 senesi Ocak ayının ilk günlerinde (7 Ocak) İslâhiye'den Maraş'a gelmekte olan Fransız kıtaatı Ceçeli önünde millî müfrezelerin taarruzuna uğradı. Düşman toplu kuvvetle Ceçeli köyüne hücum ederek köyü yaktı. 6 kişiyi öldürdü. Eşya ve hayvanatı yağma etti. Düşmana Bababurnu'nu geçirtmemek üzere bir kısım çeteler şimanden Eloğlu *[bugünkü Türkoğlu]* köyünün arkasından, Dehliz köyü üzerinden gelen Pazarcık kuvvetleri arkadan hâl-i harekette olan top ve ağır makineli tüfekle mücehhez bir tabura hücum ettiler. Halbuki düşman Eloğlu köyüne girip yerleşmiş ve yemek pişirmekle meşgul bulunuyordu. Her taraftan kuşatılan düşman mukavemet ediyordu. Ovadaki müsademe ve silah seslerini Maraş'tan işiten Fransız generali hükûmete müracaatla çetelere mahalli eşrafından bir heyetan-ı nasiha gönderilmesini istedi. Bu heyetanın arkasından da bir Fransız kıtası gönderdi. Heyetan-ı nasihanın işaretiyle çeteler çekildi. Düşman Eloğlu'ndaki mahsur kuvvetini alıp Maraş'a getirdi.
>
> Keyfiyet çetelerin ağırına gittiğinden bunların hatırlarını almak üzere gizlice eşraftan bir heyet gittiler, hediye götürdüler, Fransızların mezalimini fotoğraflarla tespit ettiler.
>
> Ceçeli'nin evleri kâmilen yakılmış idi. Otuz beş ev, yirmi üç insan şehit, dört yüz koyun telef, 2.500 hayvan, eşya ve zahirenin ziya olduğu *[mahvolduğu]* anlaşıldı (13 Ocak).[871]

8 Ocak 1920. Zonguldak, Sivas, Erzurum ve Trabzon güzargâhında mıntıkaları teftiş edip İstanbul'a avdet etmiş bulunan Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *Şûrâ-yı Askeri'de bulundum. Mütekaitlerin alınmamasına ekseriyetle karar verildi. Ben, Zeki ve Abuk Paşalar alınması taraftarı idik. Cemal, Cevat, Abdullah, Şevki, Şevket Turgut Paşalar alınmaması taraftarı idiler. Ben bir senelik memurum. Hurşit Paşa yoktu, Kâzım Paşa muamelat müdürüdür. Fransızlar Ayasofya'yı işgal etmek istediler. Saray'a, cephaneye de vaz'-ı yed, vaz geçtiler. Dahiliye Nazırı'nı bulamadım*.[872]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Cenevre mahreçli istihbarata göre *seçimler İttihatçılar için başarı oldu*.[873]

Katolik *La Croix* gazetesi yazıyor: *Türkleri İstanbul'da çıkarmadan Boğazlardan serbest geçiş hakkını sağlamak pekâlâ mümkündür. Bu çözümün, İstanbul'u "fiilen" İngilizlere bırakmamak gibi bir avantajı vardır*.[874]

9 Ocak 1920. Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Bekir Sami (Kunduh) ve Hüseyin Rauf (Orbay) İstanbul'a gelmiş bulunuyorlar ve Bekir Sami *Padişah tarafından kabul edilmiştir*.[875]

Defrance, Paris'e gizli telgraf gönderdi. *Kafkasya, Türkistan, Afganistan, İran, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mısır'da etkin bir şekilde Bolşevik propagandasının yapıldığını, propaganda faaliyetlerinin ise büyük bir olasılıkla Almanlar tarafından yönetildiğini yazmaktadır. Defrance'a göre göre Bolşeviklerin*

[870] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 142-143.
[871] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 184.
[872] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 681-682.
[873] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.
[874] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 147.
[875] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 10; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 267-268.

bu hareketi tamamen İtilaf Devletleri'ne, özellikle İngiltere ve Fransa'ya karşı düzenlenmiş bir harekettir.[876]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Bolşevizm'in Karadeniz'e, Anadolu'ya ve diğer Asya Müslümanlarına doğru yayıldığı riskine dikkat çekiyor*.[877]

10 Ocak 1920. Pierre Loti Cemiyeti ihdas edildi. *Müteşebbis heyet Abdülhak Hamit (reis), Ahmet İhsan, Hamdullah Suphi, Ebüzziyazade Velit, Kâzım Şinasi, Süleyman Nazif, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Arif Bey, Bedri Naim, Mösyö Kiçner'den* müteşekkil. *Veliaht Abdülmecit fahri reistir*. Veliahd himayesi altına aldığı bu müesseseye 100 lira da nakdî bağış yapmıştır.[878]

> O dönemde Fransız yanlısı bir propagandanın başlatıldığını belirtelim. Fransız kültürünü tanıtmak amacıyla çeşitli olanaklar seferber edilmişti. Örneğin, 1920'de Sultanahmet Camii yakınlarında, Fransız edebiyatı etrafında sohbetlerin düzenlendiği, filmlerin gösterildiği bir salon açılmıştı. Aynı yıl, Türkler tarafından amacı Türk dostu Pierre Loti'nin eserlerini tanıtmak olan Pierre Loti Vakfı kurulmuştu. Daha sonra Loti'ye onursal İstanbulluluk unvanı da verilecekti.[879]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Türk meselesi önce bir gözlem sonra da bir tercihten ibarettir. Bir Türk milleti vardır: Gözlem budur. Onu Batıya mı çekeceğiz, yoksa Doğuya doğru mu iteceğiz? İşte bu noktada tercih yapmamız gerekir. Türkleri, beşikleri olan Asya'ya kovmak yerine bizim Avrupa medeniyetimize doğru çekmeyi mi tercih ediyoruz? O halde İstanbul'u onlara bırakmalıyız*.[880]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor:

> Eğer Osmanlılar, Sultan ve hükümeti İstanbul'dan kovularak Doğuya atılırsa, Anadolu içlerinde sıkışıp kalacak gelecekteki küçük Türk Devleti, önüne yükselen bir duvarın aksi yönünde gelişen bir ağaç gibi, faaliyetini ancak Asya'ya doğru geliştirebilecektir. O zaman, şimdiden çiçeklendiğini gördüğümüz gibi, bir Türk-Tatar politikası, bir Türk-Arap politikası, hatta bir Türk-Bolşevik politikası meyve vermeye başlayacaktır. Alman bahçıvanları da bu politikaların gelişmesine büyük bir sevgiyle özen göstereceklerdir (…) Bununla beraber, 1918 Ekiminde Müttefikler Türkleri Asya'ya sürebilirler ve 1920'de karşılaşılan tehlikelerden hiç birine maruz kalmazlardı. Ama, general Franchet d'Esperey'i hemen İstanbul üzerine yürümekte serbest bırakmak gerekirdi. Mütarekeyi kaleme almak ve Türkiye'yi silâhsızlandırmak görevi ona verilmeliydi. Oysa, yapılması gerekenin tamamen aksi yol tutuldu (…). Şimdi başka bir yol var: Türkleri Batıya dönük vaziyette tutmak. Bunun için de Sultanı ve hükümetini İstanbul'da bırakmak gerekir.[881]

11 Ocak 1920. Fransa Meclis-i Âyânı (*Senat*) seçimi sonuçlandı. *Toplam 312 üyesinden üçte ikisi yenilen*di *ve Fransa'nın geri aldığı Alsace-Lorraine bölgesi için 14 temsilci belirlen*di. Merkez ve sağ siyasî dünya görüşleri, Senato'ya hakimdir.[882]

Fransız Hükûmeti İstanbul ve Boğazlar Devleti projesini reddetti.[883]

Fransız Hariciye Nezâreti Siyasî ve Ticarî İşler Başkâtibi Philippe Berthelot, *İstanbul başkent olmayacaksa* Konya, Bursa veya Ankara'dan birisini hükümet merkezi için öneriyor.[884] Berthelot, sulh

---

[876] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 73.
[877] Le Temps, 9 Janvier 1919 & 15 Janvier 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.
[878] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 333, dipnot 7.
[879] Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 25.
[880] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 145. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[881] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 145.
[882] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 19.
[883] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 62.
[884] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 331, dipnot 4.

şartı olarak Ayasofya'nın müze haline konulmasını teklif etti.[885] *Ayasofya tarihi bir eser olarak saklanacak, burada hiçbir dinî törene izin verilmiyecektir*.[886]

Gotthard Jaeschke; Paris Sulh Konferansında Fransız Hariciye Nezâreti Müsteşarı Berthelot'un Ayasofya Camii'ni müzeye dönüştürücü teklifi/projesi ile Mustafa Kemal yönetiminin 24 Kasım 1934'te Ayasofya'yı müzeleştirmesi arasında anlamlı bir ilişki kuruyor.[887] Fransızların Mustafa Kemal'i bedavaya desteklemediği anlaşılıyor.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Yirmi kadar* ABD'li *piskopos Müttefik Devletler Başkanlarına telgraf çektiler: "Avrupa'nın neresinden olursa olsun Türklerin kovulması ve yönetimlerinin ortadan kaldırılması kanımızca, genel olarak dünya hıristiyan medeniyetinin, özellikle de Yunanistan'ın çıkarları için gereklidir*.[888]

12 Ocak 1920. Lyon'da münteşir *Le Progrés* gazetesi yazıyor: Lloyd George *Fransız hükümetinin itirazlarına mı yoksa İtalyan hükümetinin karşı olmasına mı boyun eğdi? Veya, sadece müslüman Hindistan'ın, Sultanın elinden başkentinin alınmasını kötü bir gözle göreceği yolunda Kalküta'dan gelen uyarmalara mı dayanamadı*?[889]

13 Ocak 1920. Müdafaa-yı Hukukçular İstanbul Sultanahmed Meydanında miting tertipliyorlar. Takriben 10-20 bin civarında katılım gerçekleşmiş. Konuşmacılar Rıza Nur, Nakiye (Elgün) ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) idi ve *Türkiye için Fransız desteğinden söz* etmişlerdir. Bir Fransız Binbaşı aşırı-Türkçü Çerkes Hamdullah Suphi'yi nutkundan ötürü tebrik etmiştir.[890] Zira *Hamdullah Suphi Fransız medeniyetinin muhteşemliğinden bahsederek Türklerin kendilerini desteklemeye başlayan Fransız Hükûmeti'ne ve basınına sonsuza dek minnettar kalacaklarını dile getirdi*ydi.[891]

Sultanahmed Mitingi'nde *Posta Telgraf Genel Müdürü Yusuf Razi Bey'in Fransız asıllı eşi de Fransızca bir konuşma yaparak Fransızların Türkiye'yi anladığını ve Türklere yardım etmeyi bir görev bildiklerini söyledi*.[892]

14 Ocak 1920. Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Eğer İngiliz hükümeti fikrini altıncı kez değiştirmezse Türk hükümeti İstanbul'da kalıyor… Bu sonucun Paris basını sayesinde kazanıldığını söyleyebiliriz*.[893]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Anadolu harekâtı, zamanında ezilmedi. Şimdi ise gelişip güçlendi. Fransa'nın çıkarları için bu hareketle ilişki kurulmalıdır. İslamiyet Bolşevizm'e karşı müttefikimiz olabilir*.[894]

---

885 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 84.
886 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 58.
887 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 55. "Dinî bakımdan tüm camiler masun kalacak; sadece Ayasofya Eski Zaman sanat anıtı olarak bunun dışında tutulup orada muhtelif dinî ibadetler müstesna Müslüman ibadetine izin verilmiyecektir."
888 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 140.
889 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 142.
890 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 329-330, dipnot 1. "Hamdullah Suphi, Ustruma Nehri'ne kadar Trakya'nın "yekpare bir Türk memleketi," efelerin koruduğu İzmir ve bölgesinin, Çukurova'nın Türk olduğunu, Bizans'ın bin yılda İstanbul'da yaptıklarının 10 katının 500 yıl içinde Türkler tarafından yapıldığını anlattı."
891 FO, 371/5162, E 259, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden İngiliz Hariciye Nezâretine telgraf, 2 Şubat 1920; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 322.
892 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 324.
893 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 142.
894 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 327.

> … Türk ordusunu teslime zorlamak için herşey tamken onun silâh ve donanımıyla sıvışmasına imkân verildi. Gemisinin üzerinden, mütarekeyi imzalayan amiral… Asir, Yemen, Batım, İskenderun ve Barbari Tripoli'sini düşünmüştü, fakat zırhlı gemilerin toplarının erişemediği Küçük-Asya içinde ortaya çıkabilecek durum aklının ucundan geçmemişti.
>
> … Küçük-Asya'da milliyetçi bir hareket doğdu ve gelişti, yeni bir Türk ordusu canlandırdı. Konuşmaktan çok iş gören şefleri İstanbul'un civar semtlerinden Toros'lara kadar kendilerini saydırabilen tek güç…
>
> Bir Doğu imparatorluğunu kesinlikle yıkabilecek tek yol olan askerî çöküntüden Türkiye uzak tutuldu… Türk ordusu şimdi küçümsenemez. Türk milliyetçiliği tekrar siyasî bir güç haline geldi. İstanbul dünya müslümanlarını harekete getiren bir isim şimdi. Bu tehlikelere karşı bazı avantajlar elde etmeyi düşünmemeli mi? Türk milliyetçiliği, ordusu ile, alacaklısı bulunduğumuz Türkiye'de normal hayatın kurulmasına yarayamaz mı? Geleneklere bağlı müslümanlık hissi, gelenek ve vatanların düşmanı bolşevizme karşı bizim yanımızda olamaz mı?...[895]
>
> İşte müttefiklerin yaptığı şey, ya da müttefikler adına yapılan şey. Uzun zamandır İstanbul onların kararlarına değil, hasımlıklarına sahne oldu. [Bu süre zarfında] Küçük Asya'da milliyetçi bir hareket peyda oldu. Bu hareket Türk ordusunu diriltti. Konuşmaktan ziyade eyleme geçen önderleri, İstanbul'un kenar mahallelerinden Tarsus'a kadar her yeri kendilerine bağlamış durumdalar. Üstelik Bolşevikler, müttefikleri daha da endişelendirecek bir şekilde Karadeniz'e kadar geldiler. [. . .] Türk ordusu artık önemsenmeyecek bir ölçüde değildir. Türk milliyetçiliği siyasi bir güç haline gelmiştir. İstanbul Müslümanlar ve dünyanın geri kalanı için [bir araya gelinen] bir toplanma haykırışıdır. Buna mu kabil bizler şimdi bunun avantajlarından faydalanmamalı mıyız? Ordusu ile birlikte Türk milliyetçiliği, bizim alacaklı bir konumda bulunduğumuz Türkiye'de normal bir hayatın tesisine hizmet edemez mi? Geleneksel Müslüman hissiyatı vatanların ve geleneklerin düşmanı olan Bolşevizm'e karşı bizim müttefikimiz olamaz mı?[896]

15 Ocak 1920. *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Neden Hindistan'daki İngiliz otoriteleri İstanbul'un Türklere bırakılması gerektiği görüşünü savunuyorlar? Çünkü onlar Bolşevizm'in Orta Asya'ya kadar yayıldığı bir zamanda Müslümanların duygularını incitmenin ne denli can sıkıcı olabileceğini anladılar. Onların politikası, Bolşevizm'in Doğu'da yayılan büyük bir güç olduğunun farkına varmak suretiyle gerçeklere usulca alışmaktır*.[897]

Le Temps yazıyor: *Hafif bir rahatsızlık nedeniyle Sultan bizzat Meclisi açamadı. Dahiliye Nazırı onun nutkunu okudu. Toplantıda yalnızca altmış beş mebus vardı. Müttefiklerden hiç bir diplomat hazır bulunmadı. Sultanın nutku, Dünya Savaşına katılmanın bütün sorumluluğunu ve savaş sırasındaki kötülükleri ittihatçı hükümetin şeflerine yüklüyor; Mütarekeden beri girişilen toplu sürgünler ve katliamlardan söz etmiyor…*[898]

16 Ocak 1920. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Fransa Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. İstanbul Sultanahmed Meydanı *mitingdeki Fransız taraftarı düşünce ve duyguları (özellikle Türklerin İstanbul'da kalmasını isteyen Fransız basını dolayısıyla), PTT Nazırı Yusuf Razi'nin Fransız asıllı karısının konuşmasını tasvipkâr bir eda ile anlattıktan sonra, Şark karakterinin oynaklığı dolayısıyla bu Fransız yanlılığına fazla da önem verilemeyeceğini, zira bazı konuşmacıların İzmir'in işgaliyle birlikte Adana'dakini de kınadıklarını yazıyor*.[899] *Bazı Türkler Paris*

---

[895] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 94. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[896] Le Temps, 14 Janvier 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 153. Tekrar pahasına, Akyüz'de göremediğimiz bazı detaylar yer aldığı için Selçuk'u iktibas ettik.

[897] Le Temps, 15 Janvier 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.

[898] Le Temps, 15 Janvier 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[899] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 25-27; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 332-333, dipnot 6.

çevrelerinde ve basınında Ahmet Rıza'ya gösterilen yakınlığın onun gazetelere dağıttığı paraların sonucu olduğunu ileri sürüyorlar.[900]

17 Ocak 1920. Fransa Cumhurbaşkanlığı seçiminde Paul Deschanel kazandı, Clemenceau kaybetti.[901]

18 Ocak 1920. *Fransa Başbakanı Clemenceau istifa etti. Clemenceau dün yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Pol de Şanel'e kaptırmıştı. Clemenceau aynı zamanda Paris Barış Konferansı'na başkanlık da yapıyordu. Yeni Fransız kabinesini Millerand kuracak.*[902]

> Yunanistan'da birara yaygın hâle gelen, Fransa'nın Yunanistan'ın Anadoludaki istekleri ile ilgili politikasını, 1920'de Venizelos düştükten sonra veya Clemenceau iktidarını kaybedince değiştirdiği iddiası da yanlıştır. Gerçekte Clemenceau'nun düşüşü Fransa'nın, Asya'daki İngiliz-Yunan politikasına karşı türklerle yakınlaşma eğilimini arttırmıştır.[903]

İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey'den Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf: (i) *Osmanlı askerinin Topkapı Sarayı ve Ayasofya çevresinden çekilmesi* lazımdır. (ii) *Padişah'ı İttihatçı bir darbeden korumak* lazımdır. (iii) Padişah'ın *Anadolu'ya kaçması ihtimalini önlemek üzere gözaltında bulundurulması* lazımdır.[904]

18 Ocak 1920 tarihinde Milne'e bir mektup gönderen d'Espérey antlaşma şartlarının İstanbul'da karışıklığa neden olabileceğini, bu nedenle askerlerin azaltılmaması gerektiğini vurguladıktan sonra birliklerin yetersiz olduğunun düşünülmesi halinde emrindeki birliklerden destek sağlayabileceğini ifade etti. Buna karşın d'Espérey, Fransız birliklerine Sirkeci ve Gülhane'deki üslerinden başka yöne gitmeme talimatı verdiğini de bildirmekten geri *kalmadı*.[905]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin *İstanbul muhabiri Mebuslar Meclisi için yapılan seçimleri* şöyle mütalaa ediyor*: İttihat ve Terakki hâlâ yaşıyor.*[906]

19 Ocak 1920. *Le Temps* gazetesi, *Bolşevizm'in Avrupa'ya yayılması riski karşısında da Polonya ve Romanya'nın tampon olarak kullanılmasını öner*mektedir.[907]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *19 Ocak'ta Maraş'tan Pazarcık istikametine* [Fransızlarca (ÖFA notu)] *bir kuvvet çıkarıldı. Öndeki süvari karakola doğru ilerlerken Pazarcıklıların mukabelesiyle bir hayli ölü ve yaralı vererek Maraş'a kaçtı. Arkasından çıkan bin kişilik piyade kuvveti de Maraş altında birkaç kısma ayrılarak şehrin kendilerince ehemmiyetli tutunma noktalarına (Alman Çiftliği gibi) ve çarşı dâhilinde bazı büyük hanlara yerleşti*.[908]

---

[900] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 25-27; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.
[901] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 331; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.
[902] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 332.
[903] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 56.
[904] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 268; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 355, dipnot 56.
[905] *War Office*, 33/974, From General Milne to War Office, January 20, 1920; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 71.
[906] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 333.
[907] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106, dipnot 229.
[908] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 184.

20 Ocak 1920. Fransız radikal Alexandre Millerand, Fransa Başvekili oldu.[909] Millerand, belirtildiğine göre, Clemenceau'ya nazaran Türklere karşı daha ılımlı bir tavırdadır.[910]

> Clemenceau Hükümeti devrildikten sonra yerine gelen hükümetin (Millerand Hükümeti) ana amacı, Türkiye'deki mali çıkarlarının korunmasının yanı sıra Suriye'deki geleneksel Fransız politikasını yeniden canlandırmaktı.[911]

İtalya Fransa ile, İngiltere'ye karşı kendine bir Müttefik bulmuştu, ancak Fransa aynı zamanda Türklerin dostluğunu elde etme konusunda kendisine rakipti. İtalyan Gizli İstihbarat Örgütü gitgide fazlalaşan bir panikle Fransız rekabetinin arttığını belirtiyordu, bu kez ne yazık ki haklıydılar. 20 Ocak tarihinde, Bern'deki İtalyan temsilci Orsini Baroni, İsviçre'deki Türk çevrelerinin, İstanbul'un Türkiye'nin başkenti olarak kalmasının İtalya değil, Fransa sayesinde olduğunu düşündüklerini rapor etmek zorunda kaldı. Böylesi bir riske, 11 Ocak tarihli La Tribuna'da Giancarlo Sarti tarafından da değinilmişti.[912]

Fransız kumandan *Maraş hükûmet binâsının işgal edileceğini Mutasarrıfa* bildirdi.[913] Maraş'da, *Hafız Veliyüddin ve Mustafa efendiler Fransızlarca öldürül*dü.[914] *Kuva-i Milliye grupları ile Fransızlar arasındaki ilk ciddi muharebe 20 Ocak 1920 günü Maraş'ta başlayarak kısa sürede çevre illere yayıldı*.[915]

İspanyol *Vida Maritima* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bu malî şartlar altında müttefiklerle mücadele etme gücü yoktur*. *Bununla birlikte, yaşanan bazı gelişmeler, Türkiye'nin ateşten bir gömlek giymesinin de önüne geçiyor. Nitekim müttefiklerin Türkiye ile barış imzalayabilmesi, hem Hint milliyetçilerinin sorunlarını, hem de Müslüman düşüncesini uyandırmak isteyen maksimalist işçiler (Bolşevikler) meselesini etkileyecektir ve bu nedenle de bu konunun çok ciddi bir şekilde ele alınması gerekiyor*.[916]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *Ayın yirmisinde General Querette mutasarrıf vekiline bir memur göndererek hükûmeti işgale emir aldığını şifahen bildirmiş, halk da Şehit Evliya kumandasında hükûmet meydanı civarında siperler kazmaya başlamıştı. Aynı gün ayrı ayrı tezkerelerle başlıca memurlarla bazı eşrafı 21 Ocak sabahı erkenden Amerikan Koleji'nde bulunan karargâha istemiştir*.[917]

21 Ocak 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli) ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Ferik Cevad (Çobanlı), ki ikisi de Harekat-ı Milliyeci aktörlerdir, İstanbul'dan Anadolu'ya gizlice esliha, mühimmat, askerî levazımat, erkân-ı harb ve zabit gönderdikleri vechile Müttefiklerin baskısıyla istifa ettirildiler.

Fransız kumandan karargâhına davet ettiği Maraş âmirleriyle ve eşrafıyla görüştü. *Fransız kuvvetlerine karşı yapılan tecâvüzlerden Maraşlıların sorumlu bulunduğunu ve yapılan saldırıların Fransız hükûmetine karşı girişilmiş düşmanca bir hareket olduğunu* söyledi. Mülakat ettiği âmir ve eşrafın bir kısmını tutukladı ve Maraş hükümet konağının işgalini askerlerine emretti. İşgal esnasında Maraş Kuvâ-yı Milliye birlikleri ateş açtı, müsademe vuku buldu.[918]

---

[909] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.
[910] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 185.
[911] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 91.
[912] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 92.
[913] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 194.
[914] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 295.
[915] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 147.
[916] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 121.
[917] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 185.
[918] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 194.

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro'nun raporuna göre Osman Ağa 15 Ocak 1920'de Şam vapuru ile Trabzon'dan Giresun'a gelmiştir. 19 Ocak'ta İttihat ve Terakki kulübünde Müftü, Eşref Bey ve diğer ileri gelenlerin de hazır olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu toplantıda Rumların Trabzon vilayetinde kuracakları Pontus devleti için Batum'da bir ordu kurduklarını, Trabzon, Giresun ve kıyı bölgelerini işgal edecekleri bilgisini vermek için Trabzon'a çağrıldığından bahsetmiştir. Osman Ağa Trabzon'daki Türklerin kanlarının son damlasına kadar vatanı savunmak için hazır olduklarını, aynı şekilde Giresun'da da kendilerinin hazır olması gerektiğini söylemiştir. Toplantıda milis kuvvetlerin bir araya getirilmesi ve Giresun Rum halkının yakından takip edilmesi kararı alınmıştır*.[919]

Maraş'da, Fransız işgal birlikleri ile Kuva-yı Milliye arasında çatışma çıktı.[920]

22 Ocak 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre *Bolşevizm'in Türkiye'ye ve İran'a inmesi riski, müttefikleri Kafkaslarda bir set oluşturabilecek bir askeri kuvvet göndermeyi dahi düşünmeye sevk ediyor*.[921]

23 Ocak 1920. Fransız birlikleri Maraş'ı top atışına tuttu.[922]

24 Ocak 1920. *Kuvâ-yı Milliye murahhasları Sivas mebusu Rauf, Kara Vasıf beğler ile Amasya mebusu Bekir Sami Beğ Sadrazam* [Ali Rıza] *Paşayı ziyaretle uzun müddet müzakeratda bulunmuşlardır.*[923]

Mustafa Kemal'in tamimi: *Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak istemiyen ve kuruluş hâlinde bulunan Arab Millî teşkilâtı ile bağlantı kuruldu*.[924]

Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad'a (Cebesoy) telgraf keşide eyledi. Bu telgrafın tamim edilmesini rica ediyor:

Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı: 68

Tamim

1- Son alınan malûmata nazaran düşmanın Adanada (1170), Toprakkale-Islahiye şimendifer hattı üzerinde (200), Katma'da (2300), Kilis'te (600), Antepte (1200), Maraşta (1200) kadar Fransız müstemleke ve Ermeni askeri olmak üzere işgal kuvvetleri bulunduğu anlaşılmıştır. Buna mukabil Arap hükûmetinin bir fırkası olup bu fırka kısmı küllisi ile Halep ve Müslimiyede ve ileri kıtaatiyle Halep-iskenderun arasındadır. Halep vilâyetinin hükûmeti Arabiyeyi teşkil eden kısmında bir teşkilâtı milliye vücuda getirilmiş ve bu teşkilâtı milliye her ne suretle olursa olsun camiai Osmaniyeden ayrılmamağa azmetmiştir. Bunların bizimle hareket edecekleri zannolunarak kendilerine bir talimat gönderilmiştir. Fırka kumandanları Kaymakam Emin Bey namında bir zat olup Halep Polis müdürü Ekânıharp Kaymakamı Şakir Nimet Beyle beraber Halep teşkilâtına merbutturlar. Kendilerde seri bir irtibat tesis edebilmek için bir şifre gönderilmiş ve raporlarını bu şifre ile şifre kabul eden en yakın Türlr telgraf merkezine göndermeleri büdirilmiştir. Ona göre icap edenlere tebligatta bulunulması.

2- Fransızların gayri kabili tahammül tecavüzlerine Maraş ve Pazarcık ahalisinin mukavemet etmesi üzerine 21 Kânunusani 1336 da şiddetli bir müsademe başlamış ve el'an devam etmekte bulunmuştur. Bu

[919] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/35, 21 Janvier 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 349-350. "Toplantının içeriği kadar Collaro'nun toplantılarda konuşulan tüm detayları öğrenebilmesi de çok ilgi çekicidir."

[920] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.

[921] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.

[922] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 194.

[923] Alemdar, 25 Kânûn-ı sânî 1335-1919, Aded 404-2704, *Dahilî Haberler*, s. 2.

[924] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 195.

müsademede fevkalâde fedakârlık ibraz eden vatandaşlarımız pek çok muvaffakiyetler kazanmışlardır. Fransız işgal mıntakasının sair mahallerinde vatandaşlarımızın pek çok tecavüze uğradıkları anlaşılmaktadır.

a) Gerek vaziyeti umumiyei hariciye ve gerekse Adana ve bunun şarkındaki işgal mıntıkası ahval ve vaziyeti pek yakın bir zamanda meşru olan hukukumuzun istirdadı maksadiyle bir hareketi milliye icap ettireceği tahmin olunmaktadır. Böyle bir vaziyette berveçhiâtı hareket olunacaktır.

b) Halep milli kuvvetleri İskenderun, Lâzkiye, Dörtyol ve Humus istikametlerini temin ettikten sonra üç kuvvetli müfreze teşkil ederek birincisi Ceyhan, ikincisi islahiye, üçüncüsü Antep istikametinde hareket edecektir.

3- Her iki tarafın müfrezeleri hareket mıntakalarına girer girmez iki kuvvet arasında ve muvasalasından mahrum kalacak olan Fransız kuvvetlerinin mukavemet edemiyecekleri tahmin olunduğundan müsademeden evvel milli kumandanların en yakın Fransız kumandanlarına âtideki mealde bir nota vermeleri münasip olur.

"Ekseriyeti Türklerle meskûn mukaddes vatanımızı birer bahane ile parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk milletini esir etmekte el'an azmetmiş bulunduğunuzu görmekteyiz. Artık bu hale tahammülümüz kalmamıştır. Akaidi diniye ve âmali milliyemize merbut olan bizler mahiyeti meçhul olmayan her nevi tecavüzlerinize nihayet vermek için bütün mevcudumuzla azmettik. Kuvvetlerimiz tahmininizden pek fazladır. Beyhude yere sefki demadan sarfınazar ederek milletlerinizin vuku bulacak haklı ithamatından kurtulmak için kırk sekiz saate kadar süâh ve cephanelerinizi badetteslim memleketinize avdet ettiğiniz takdirde hakkınızda hürmette kusur edilmiyeceği ve aksi takdirde hakkı meşruumuzun istihsali maksadiyle hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğimizi tebliğ ve cevabınıza intizar ederiz".

4— Kolorduların işbu talimata ve evvelce verilen plâna nazaran milli kuvvetleri hemen teşkil ve harekete hazır bulundurmaları lâzımdır. Bununla beraber Maraşta başlamış olan müsademenin tamamiyle lehimize neticelenmesi fevkalâde mühim olduğundan şimdilik üçüncü kolordunun Maraşa her hususta muavenet etmesini rica ve sair kolorduların da evvelce tahsis kılınan mıntıkalarında seri ve müsellâh bir teşkilât vücuda getirilmesi için şimdiden oralardaki teşkilâtın himayesi maksadiyle işgal mıntıkasına milli müfrezeler izam etmelerini ve bu hususta son derece himmet buryurulması bilhassa rica olunur.[925]

Sivas'taki Üçüncü Kolordu'ya da Maraşlıların yardımına koşması emredildi.[926]

Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, Fransız *Le Temps* gazetesinden iktibas etti: *Türkler, Bolşevikliğe karşı bizim müttefikimiz olabilir*.[927]

27 Ocak 1920. Yarbay Louis Mougin, General Franchet d'Esperey'e rapor gönderdi. Mustafa Kemal'in *halihazırı mükemmelen anlayan ve önyargılı fikirleri olmayan faal bir adam* olduğunu bildiriyor: *Türkiye onun liderliğinde ilerleyecek*.[928]

Fransız deniz istihbaratının merkeze bildirdiğine göre, Barış Konferansı olumsuz olursa Acemi Sadun Paşa Maraş, Antep, Urfa yöresinde Fransızlara karşı harekâta girişecektir.[929]

[925] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 289; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 181-183.

[926] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 341.

[927] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 343.

[928] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1554. "Türk milliyetçi hareketin, Fransızların çoğunun gözünde henüz basit bir anarşi patlaması olarak göründüğü bir dönemde, Mustafa Kemal'i bu kadar olumlu bir şekilde sunmak büyük bir cesaret gerektiriyordu."

[929] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 48; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 348.

28 Ocak 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Fransa Hariciye Nezâretine mektub gönderdi. *Paris'te Osmanlı temsilcisi Nabi Bey*[930]*, bir gün önce kendisine Gouraud ile bir bırakışma görüşmek üzere Mustafa Kemal'in yolladığı Albay Hayri adında bir temsilcinin Paris'e geldiğini bildirmiş. Nitekim 27 Ocak'ta Jean Herbette Gouraud'ya telefonla Kemalist bir temsilci tarafından ziyaret edildiğini ve 28 Ocak sabahı kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiş. Pellé'ye göre Konferans'ı beklemeden muhasematın son bulması için Kemalistlerle anlaşmak gerekiyor*.[931]

Trabzon'daki Fransız Konsolosu Paul Lepissier[932] İstanbul'daki Fevkalâde Komiserliğe telgraf gönderdi: *Barış koşulları tebliğ edilmeden önce askeri tedbirler alınmalı ya da en azından ciddi ve kesin bir ihtarla isim belirtilerek mülki, askeri makamlar ve parti önderlerinin sorumlulukları bildirilmeli*dir.[933]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıraya nazaran *Fransız istihbaratı, Mustafa Kemal'in temsilcisi sandıkları Esat* [Işık] *Paşa'ya başvurarak, Anadolu'daki Milliyetçiler'in hangi şartlarda Bolşevikler'e karşı savaşacaklarını sordu. Esat Paşa, Milliyetçiler'in tasarladıkları düzende, İstanbul'un Türk kalması, Aydın, İzmir ve Çukurova'yla birlikte güneydoğu vilayetlerinin Türkler'e geri verilmesi şartlarının bulunduğunu söyledi*.[934]

6 gün sonra Harbiye Nâzırı tayin edilecek olan Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Akbaş cephaneliğinden bir çok esliha çalındı. Fransız nöbetçiler esir*.[935]

İstitrad: Akbaş Cephaneliği baskını meselesinde enteresan bir hesab vardır. Sovyet Rusya'yı tatmin etme gayreti söz konusudur. Mustafa Kemal, Nisan 1922'de, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov'a şunları ifade edecektir:

> Gelibolu'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşından kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri koruyordu. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangel'e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara [*Sovyet Rusya Hükümetinin, Kızıl Rusların siyasî rakibi Beyaz Ruslar, Çar taraftarları (ÖFA notu)*] ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, İtilaf Devletlerinin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülülü Hamdi Bey bu silahları ele geçirme işini düzenledi. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26/27 Şubat gecesi, sallarla yavaşça Boğaz'ı geçerek Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülülü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8000 Rus tüfeği ve 40 Rus makineli tüfeği almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediyeydi. Böylece, siz bize, biz de size yardım etmiş olduk.[936]

---

[930] "[Mart 1922'de] İstanbul Hükûmetinin Paris mümessili Nabi Beyi İzzet Paşa yanında Londra'ya getirmişti. Nabi benim eski ittihatçı arkadaşımdı. Bizim oturduğumuz otele gelir konuşurduk." Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 253.

[931] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 250; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 412, dipnot 148. Miralay Hayri, Aralık 1921 tarihinde Adana ve Havalisi Kumandanı Mirliva Muhiddin Paşa maiyetinde *Tahdîd-i Hudut Komisyonu Reisi* olarak yer alacaktır: Vakit, 16 Aralık 1921, s. 1; Aktaran: Ebru Güher. (2019). Adana'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşunun Türk Basınına Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(35), s. 454, dipnot 1.

[932] Lepissier'in ismi Paul imiş: Aydın Özgören. (2021). Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 334.

[933] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 468, dipnot 9.

[934] *U. S. Records*, 867.00/1099; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 34.

[935] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.

[936] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, 2010, s. 123-124. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Toynbee ise Fransızlara şüpheyle yaklaşmakdadır: "Asya sahilinden gelen silahlı bir grup, Fransız muhafızları etkisiz hale getiriyor (acaba hangi metodlarla?), büyük miktarda malzemeyi

İspanyol El Siglo Futuro gazetesi yazıyor: *Fransız Hükümeti de Müslümanları yatıştırmak ve onları Bolşevik etkisinden kurtarmak amacıyla İstanbul'un Türkiye Sultan'ının mülkü olarak kalmasına izin verecektir*.[937]

29 Ocak 1920. İtalya Hariciye Nâzırı Scialoja Londra ve Paris büyükelçiliklerine telgraf gönderdi. *Osmanlı Meclisi'nin eski başkanı Ahmed Rıza, Fransa ve Büyük Britanya'nın Yunanlıları İzmir'den göndermeyi ve bunları büyük ölçüde Trakya'da telafi etmeyi tasarladıklarını Scialoja'ya söylemiştir*.[938]

Bâb-ı Âlî Sivas Valisi, Dahiliye Nâzırına telgraf gönderdi:

> Maraş ve çevresinde Fransızlara karşı halkın ayaklanması hakkında açıklama yaparken Ermenilerin katledilmesine dair iddialara da cevap verdi. Bu telgrafta 24 Ocak 1920 tarihinde Fransız üniforması giyen yaklaşık 150 muhafızın koruması altında İslahiye'den Eloğlu aracılığıyla sevk edilen 12 at arabası yüklü cephanenin ahali tarafından ele geçirildiği ve akabinde silahlarıyla geri dönen muhafızların ahaliye ateş açtıkları ve bazılarını öldürdükleri bildiriliyordu. Bu süreçte Maraş'ta bulunan Fransız askerler ve onlarla birlikte hareket eden Ermenilerin, kötü muameleleri Müslüman ahaliyi galeyana getirmişti. 800 Ermeni'nin Zeytun'da Müslüman idarecileri etkisiz hale getirerek ahaliyi bölgeden sürmeye yönelik tutumu durumu daha da fenalaştırmıştı. Tansiyonun yükseldiği Maraş'ı kuşatan Kuva-yı Milliye, daha fazla kan dökülmemesi için Fransız kumandandan şehrin tahliyesini istemiş ancak bu isteği geri çevrilmişti. Bununla eş zamanlı olarak Suriye ve çevresinde gerçekleşen ayaklanmalar Fransızları daha da zor durumda bırakmış ve yaşanan çatışmalar tek taraflı olarak Ermenilerin katli ön plana çıkarılarak kamuoyuna yansıtılmıştı.[939]

29-30 Ocak 1920. General Milne, Harbiye Nezâretine iki telgraf keşide eyledi. d'Espérey meselesinin bir an evvel çözüme kavuşturulması lazım geldiğini bildiriyor:

> Bir yandan İstanbul'a takviye kuvvet gönderebileceğini bildiren d'Espérey, diğer yandan İstanbul'da bulunan Fransız birliklerinin Wilson'un kumandasından ayrılmasını istedi. Bunu "küçük düşürücü bir tutum" olarak gören Milne, misilleme olarak Trakya'da bulunan dört İngiliz taburuna kendisinden talimat almadıkça hareket etmemelerini bildirdi. Ayrıca Milne, İstanbul'un iaşesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolu'nu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırmayı düşündü. Fakat bunun daha tehlikeli olacağını anladığından Wilson'a, d'Espérey'in talimatlarına itaat etmesini bildirdi. Bunun da çözüm olmadığını bilen Milne en sonunda Savaş Bakanlığı'na sorunları aşabilmek için üç seçenek sundu. İlk seçenek d'Esperey'in merkeze çağrılması için ısrar etmekti. İkinci seçenek bütün İngiliz askerlerini d'Espérey'in emrinden çekmek ve nihayet üçüncü seçenek İngilizlerin kontrol etmesi gereken İstanbul dışındaki Avrupa Türkiyesi'nin topraklarının kumandasını ona bırakmaktı. Bunlar yapılamadığı takdirde son seçenek kendisininve Wilson'un görevden alınmasıyla kumandanın d'Espérey'e bırakılması idi.[940]

30 Ocak 1920. İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin "Türkler Şaşırdı" başlıklı haberine göre *Kilikya'daki Fransız Birliklerinin Toros Dağının yanındaki Ulukışla istasyonunda Kilikya'daki Türklere gönderilen cephane ve tüfek dolu 72 vagona el koyduğundan bahsedilmiş, İstanbul'da bazı Türk Bölgelerinde direnç ihtimaline yönelik şüpheli hareketlerin görüldüğü, birçok tarihi eserin zarar gördüğü de belirtilmiştir*.[941]

---

mavnalara yüklüyor, bu mavnaları Çanakkale boğazı boyunca götürüyor, muhtevasını sahile boşaltıyor ve büyük bir rahatlık içinde iç kesimlere naklediyordu!" Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 274, dipnot 17.

937 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 145.

938 *Archivio Nitti* (AN), 149/2-164; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 148, dipnot 7.

939 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 67-68.

940 FO, 371/4232, 154495, WO, 33/974; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 71-72.

941 The Daily Express, 30 January 1920, *Turks Surprised*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.

Ocak 1920. Anadolu'daki Harekat-ı Milliyecilerle teşrik-i mesai eden Suriye'deki Arab milliyetçiler, *İskenderun-Halep demiryolu*nu *Fransız birliklerinin ve savaş malzemesinin Kilikya'ya gönderilmesini engellemek amacıyla tahrip* etmişlerdir.[942]

Toynbee: *Fransa, Türk milli kuvvetlerinin Ocak 1920'de buradaki zayıf Fransız garnizonuna saldırdığı andan itibaren kendisini zor bir ülkede masraflı bir savaş kampanyasının içinde bulmuştur*.[943]

1 Şubat 1920. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud'a telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal ve Ulusçular çetelerin kurulmasına meydan verseler de, İstanbul ve Türkiye'nin kaderi belirlenmedikçe doğrudan düşmanca bir tavır almayacaklarını bildiriyor*. *Onların siyaseti, Fransa ve İngiltere'yi sindirmek Türk ülkesinin bütünlüğünü koruyacak çözümler elde etmekti*r. *Fransa'ya dayanmak isteyen Ulusçular, onları açık seçik biçimde rahatsız etmemek durumunda*lardır.[944]

Millerand, Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a telgraf gönderdi. *1918'de Fransa, savaşın getirdiği olumsuz etkiye rağmen, Osmanlı topraklarında en güçlü nüfuza sahip ülke olma sıfatını muhafaza ediyor*.[945]

Defrance, Paris'e muhtıra gönderdi. Bildirdiğine göre *Prens Sabahattin, Rauf Bey'in kurulacak bir kabinede Hariciye Nezareti'ni önerdiğini söylemiş. O da ulusçu bir hükümette yer almayı kesinlikle reddetmiş imiş. Prens, İttihat ve Terakkililerin ulusçu kisvesi altında işleri ellerine almalarına esef ediyor ve güçlerinin görünüşte olduğunu, Türk ülkesinin bütünlüğüne saygı gösterildiği takdirde yıkılacaklarını, ılımlı kişilerin o zaman müttefik desteğiyle hükümet kurabileceklerini söylüyormuş*.[946]

> Prens Sabahattin, Rauf Bey ile konuştuktan sonra Defrance'a yaptığı değerlendirmede "milliyetçi görünümü altında İttihatçıların tekrar işbaşına dönme hazırlığında bulunduklarını, milliyetçilerin gücünün ise gerçek ve aşikâr olduğunu, şayet İtilaf Devletleri Türk topraklarının bütünlüğüne saygılı olduklarını ifade ederlerse Mustafa Kemal'in gücünün eriyeceğini tahmin ettiğini" söylemiştir. Bunun sonucunda ise İtilaf Devletleri'nin desteği ile ılımlılardan kurulacak bir hükümet, hem Türkiye'nin Doğu'da bir denge unsuru olmasını sağlayacak hem de Bolşevik yayılmasına karşı engel teşkil edecektir.[947]

2 Şubat 1920. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix rapor kaleme aldı: *Eğer Türklerle ivedilikle anlaşmak istiyorsak, öyle görünüyor ki milliyetçiler üzerinde artık tasarruf sahibi olamayan İstanbul hükümeti ile müzakere etmekle kalmamalı, milliyetçi hareketin liderleri ile de doğrudan ve resmi bir şekilde görüşmeliyiz*.[948]

3 Şubat 1920. Britanya Harbiye Nezâreti General Milne'ye talimatname gönderdi. *İngiliz Savaş Bakanlığı'nın d'Espérey karşısında Milne'nin konumunu güçlendirmek amacıyla hazırladığı plân kabine tarafından kabul edil*miştir. *Buna göre Batum'daki İngiliz Garnizonu hızla çekilerek İstanbul'a gelecek ve Wilson'un kumandasına girecek, Fransız birliklerine duyulan ihtiyaç azalacakt*ır. *Bundan sonra Milne*

---

942 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 91-92.
943 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 98.
944 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 469.
945 *Documents Diplomatiques Français (1920)*, Tome I, 1997, s. 108; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 52.
946 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 49; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 432, dipnot 194.
947 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 92, s. 49; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 65. Yine, iki tematik anlatım ve her birinin resmî vesikadan kısmî iktibaslar yapmış olmaklıkları görülüyor.
948 *Documents Diplomatiques Français (1920)*, Tome 1, p. 155; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 155.

İstanbul'da en yetkili kumandan olduğunu ilan edecek, d'Espérey'in Fransız birliklerini Milne'nin kumandasından almak istemesi halinde izin verilecektir. Karar gerekli görülmesi halinde Fransız Hükûmeti'ne de bildirilecektir.[949]

La Haye'deki Charles Benoist, Paris'e mahrem rapor gönderdi. *Sovyet Hükümeti'nin faaliyetlerini daha da artırarak Suriye ve Anadolu'ya gönderdiği ajanlarla bu ülkelerdeki Fransız garnizonlarına karşı ayaklanma başlatmayı tasarla*maktadır. *Ayrıca Sovyet Dışişleri Komiserliği tarafından İngiltere, Fransa, İtalya ve Hollanda'daki komünist partilerine "ülkelerinin savaş malzemesi durumu, makine, malzeme ihracatı ile ilgili olarak aylık raporlar göndermeleri" yolunda talimat verilmiş*tir.[950]

4 Şubat 1920. Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye gittim. Meclis-i Vükelâ'de beyanname münakaşa edildi. Huzura çıktım. Zat-ı Şahane, nezaket kabulümün büyük fedakarlık olduğunu söyledi. Fransız İrtibat Zabiti Mujen [Mougin], Fransız Erkân-ı Harbiyesi'nin tayinimden memnun olduklarını söyledi. Vaziyet cidden vahimdir. Yine İstanbul'un ahzı ve Anadolu'nun taksimi mevzuu bahistir. Fransızlar Suriye şimalinde ve Maraş'ta müsademattadırlar*.[951]

Miralay Mougin, istihbarat raporu kaleme aldı. Britanya Başvekili *Lloyd George'un söylevi büyük heyecan yaratmış ve hükümet istifa etmiş*dir. *Yerine Salih Paşa, İzzet Paşa veya Tevfik Paşa gelebilir. İzzet Paşa istemiyor ve Tevfik Paşa da yaşlı olduğu için Salih Paşa'nın hükümeti kuracağı tahmin ediliyor*.[952] *Babıâli ile İzzet ve Nabi beyler Maraş ikmal kolunun sonra orada kalacak bir Fransız müfrezesiyle gidebilmesi için aşiretler nezdinde girişimde bulunuyorlar*.[953]

5 Şubat 1920. Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. General d'Espérey'in başkumandanlığı elde etme faaliyetlerinin izalesi mucibince şu tedbiri rica ediyor: *Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaklardır. Ardından Milne, d'Espérey'e istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabileceğini bildirecektir*.[954]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, Sadrazam Ali Rıza'yı Amiral John de Robeck namına ziyaret etti. Ryan, *Robeck'in, Maraş'la ilgili olarak Fransızların yaptığı girişimleri desteklediğini, Fransızlara yapılan saldırıların Mustafa Kemal'in yayımladığı saldırgan bir "manifesto"nun uygulaması olduğu, işe ordu birliklerinin de karıştığı yolundaki görüşlerini bildirdi. Esasen hükümet iktidara geçtiği sırada, Kuva-yı Milliye'nin hükümet kuvvetlerinin bir parçası sayılacağı bildirilmişti. Asabı çok bozuk görünen Ali Rıza Fransızlara saldırıldığını* kabul etmekte beraber *ordu birliklerinin işe karıştıklarını inkâr etmiş* fakat *Fransızları Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkmasına sebep olmakla suçlamış*dır.[955]

Paris'deki *İtalyan Büyükelçisi Kont Bonin Fransız Dışişleri'ne gelerek Ahmet Rıza'nın bir anlaşmaya vardığı yolunda söylentiler yaydığını, buna göre İzmir için Yunanlıların katılacağı uluslararası bir*

[949] FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 74-75.
[950] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 73.
[951] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 684.
[952] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 52-53; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 388, dipnot 112.
[953] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 52-54; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 469.
[954] FO, 371/4232, 154495; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72.
[955] 17 Şubat 1920 tarihli rapor, *Documents on British Foreign Policy*, c. XIII, p. 2-3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 390, dipnot 117.

*yönetim karşılığında Yunanlıların Trakya'da tavizler elde edeceğini Laroche'a bildirmiş*dir. *Bonin bunun doğru olup olmadığını* soruşturuyor.[956]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye geldim. Şurâ-yı Askeri'de Şevket Turgut Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ni teklif ettim, ekseriyet buldu. Dairede gece kaldım. Fransız Mujen [Mougin] Fransızların,* [istiklali]*yetimizi mıuhafaza edeceklerini söylüyor*.[957]

İngilizler, Bristol Tahkik Heyeti raporunu kamuoyuna duyuran Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesinin bu tavrını protesto etti.[958]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi: *Müttefiklerin Moskova'ya bir Polonya Ordusu göndermesini isteyen Mareşal Foch'un savunduğu teoriden Fransa vazgeçmemektedir. Polonya ve Romanya birlikleriyle, Polonya'yı korumak için değil de, Sovyetleri ezmek için bir savaş düzenlemek istemektedir*.[959]

6 Şubat 1920. *Hükûmetinden talimat alan d'Espérey 1920 Şubatının ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitti*.[960]

7 Şubat 1920. Yarbay Louis Mougin, General d'Esperey'e telgraf gönderdi. *Milliyetçi hareket ile Fransa arasındaki mutabakatı hazırlamak için derhal gayr-ı resmî bir mümessil atanması gerekiyor ve bu vazifeyi doğrudan veya dolaylı vasıtalarla deruhte etmekten imtina etmem*.[961]

Urfa'daki Halifeye merbut Kürdler, şehrin 24 saat içerisinde tahliye edilmesi hakkında Fransızlara nota verdi.[962] Cevabî notada Fransız kumandan şu cümleleri kaydetti:

> Urfa civârında bulunan bütün aşîretlere
>
> Yazınızı aldım. Sizlerle harb hâlinde değiliz. Arâzinizin boşaltılması General Gouraud'nun emrine bağlıdır. Bu generale istediğinizi bildiririm. Aramızda mevcut olan samimî bağları bozacak hallerin kaldırılması için gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın kesinlikle ve çabuk geleceğinden eminim.[963]

Sovyet Rusya *5. Ordu Askerî-Devrim Konseyi Başkanı İ. N. Smirnov tarafından verilen emir doğrultusunda Kolçak hem de Pepelyayev kurşuna dizildiler*.[964]

> Ekim'de Kızıl Ordu Urallar'ı aşar, Kolçak'ın başkenti Omsk'u ele geçirir, 100 bin tutsak alınır. Kolçak, Sibirya'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı Fransız Generali Janin'e sığınır. Durumunu nâzik gören General Janin, Amiral Kolçak'ı Bolşeviklere teslim eder. Kolçak, 7 Şubat 1920'de yargılanır ve idam edilir.[965]

---

[956] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 212, p. 170; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 335, dipnot 10.

[957] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 684. "[istiklali]" ifadesi tarafımıza aiddir. Günlük transkript metinde "---" ifadesi yer almaktadır ve fakat sibak ve siyak açısından "---" yerine *istiklali* kelimesi muvafakat ediyor.

[958] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 297, dipnot 678.

[959] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 771.

[960] "Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi"r: WO, 33/1000, 5757, *General Bridges'ten 8 Mart 1920 Tarihli Rapor*; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72.

[961] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1556.

[962] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 203.

[963] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 204, dipnot 36.

[964] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 154.

[965] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Londra muhabirinin İngiltere Savaş Bakanlığından aldığı bir haberi telefonla ilettiğini yazıyor: "28 Ocak akşamı, Gelibolu yarımadasında Türklerin teslim ettiği savaş malzemesi depolarına karşı, milliyetçi Türklerce düzenlendiği sanılan bir baskın yapıldı. Bu malzemeyi Fransız askerleri koruyorlardı; fakat bu askerler üstün kuvvetler karşısında varlık gösteremedi ve saldırganlar 8500 tüfek, 3 000 makinalı tüfek, 1 500 000 fişek ele geçirdiler. Bu malzemeyi Asya kıyısına taşıyıp taşıyamadıkları bilinmiyor*."[966]

8 Şubat 1920. *Fransız ikmal kollarının Maraş'a ulaşamaması ve yollarda yok edilmesi nedeniyle 8 Şubat 1920'de Islahiye'den Albay Normand komutasında büyük bir takviye kuvveti Maraş'a gönderilmiştir*[967].

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu):

> 8 Şubat'ta İslâhiye'den hareket eden Kaymakam Norman kumandasında iki süvari bölüğü, iki tabur piyade, dört batarya, dört yüz araba, sekiz yüz deve kolundan ibaret bir müfreze Sarılar yoluyla Aksu köprüsüne gelmişti. Eloğlu ve civarında bu kuvvete Binbaşı Salim Bey maiyetinde Göksunlular saldırmışlarsa da düşmanı durduramadılar. Nihayet düşman Mercimektepe'ye bir tabur yerleştirdi ve şehir iki taraftan müthiş topçu ateşine alındı. Her taraf yanıyor ve çocuk çocuk ıstırap çekiyor, sebat ve metanet gösterilmekle beraber bir taraftan da bizzarure tahliye olunuyor, halk münferiden civar köylere iltica ediyordu. Bu boşalan mahalleri Ermeniler ateşe veriyordu. Vaziyet maneviyat itibariyle oldukça sarsılmış bulunuyordu. Bu arada bir grup, heyet-i merkeziyenin sebat ve ısrar hakkındaki arzusu hilafına Doktor Mustafa'yı düşman generali ile görüşmeğe gönderdi.
>
> Querette ilk evvel Türklerin ateş kesmesi, ileri gelenlerinden iki yüz Türk'ün tayin edilecek mıntıkaya gelmesi, silahların kâffesinin *[hepsinin]* teslimi şartıyla müzakereye girmeyi istiyordu.
>
> Doktor, avdetinde Ermenilerin ihanetine uğrayarak şehit edildi.
>
> Düşman iki taraftan bir hayli top ateşi yaptıktan sonra 11 Şubat gecesi Mercimektepe'de bütün kuvvetlerini birleştirerek nısf-ül leylden *[gece yarısından]* sonra şehri tahliye etmiş ve İslâhiye'ye doğru geri gitmişlerdir.[968]

8/9 Şubat 1920. 560 mevcudlu Fransız birliği ve Ermeni müfrezesi Gurebâ Hastahanesinde kuşatıldı. Taraflar evvela müsademeye girişmedi. Fakat bir jandarmanın ateş etmesi sebebiyle müsademe edildi.

Maraşta devam eden sürekli çarpışmalar, şehrin tamamen yakılıp yıkılması ve özellikle yiyecek sıkıntısı halkın savunma gücünü azaltmıştı. Bu nedenlerden ötürü Doktor Mustafa, General Querette ile 11 Şubat 1920'de barış görüşmeleri bile yapmıştı. Ancak General Querette ile görüşme olanağı bulamayan Albay Normand, Fransız birliklerinin Maraş'ı boşaltarak Islahiye'ye doğru çekilmelerine karar vermiş ve 11-12 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'tan çekilmişlerdir. Her ne kadar Albay Normand'ın aldığı talimat üzerine Maraş'ı terkettiği söyleniyor ise de, Bremond, güç hava koşulları nedeniyle Adana'dan talimat alma olanağının ortadan kalktığını, şayet bu engel olmasaydı Maraş'ta kalma emri verileceğini ve Maraş'ın kaybının Fransa'nın prestijine büyük bir darbe indirdiğini iddia etmektedir. Albay Normand'a göre ise Urfa'da bir ayaklanmanın hazırlanmış olması ve bunun patlak vereceği bir sırada Maraş'ta kalmasının doğru olmayacağı, bunun yanı sıra iklimsel koşulların güçlüğü, iaşe temininde çekilen sıkıntılar ve General Querette'in idarede gösterdiği Ermeni yanlısı tutum Maraş'ın boşaltılmasını zorunlu kılan faktörlerdi.[969]

9 Şubat 1920. *Urfa Kuva-yı Milliye tarafından işgal edildi ve böylece çarpışmalar başlamış oldu*.[970]

---

966 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 164.
967 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57.
968 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 186-187.
969 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 57-58.
970 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 59.

Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. *Gerek Kilikya'da gerekse bu bölgenin batısında giderek önem kazanan ve vahimleşen durum karşısında şu gözlem ve önerilerde bulunmaktadır*:

> 1) Anadolu'nun Yunanlılar, İtalyanlar ve Fransızlar tarafından paylaşımı, aşırı ve ılımlı milliyetçileri, hatta Afrika ve Asya'nın Müslüman halklarını Fransa ve İngiltere'ye karşı birlik haline getirebilir.
>
> 2) Daha akılcı ve çıkarlarımıza uygun politika, Türkiye'yi Türklere bırakan ancak tüm ekonomik avantajları garanti altına alacak bir kontrol sistemini yönetimde etkin kılmaktır.
>
> a) Milliyetçilerin ılımlı kanadını ihtilalci davranışlarından uzaklaştırmaya çalışmak, böylece İstanbul Hükümeti'ne kaybetmiş olduğu itibarını iade ederek onu desteklemek.
>
> b) İstanbul'da Anadolu'daki milliyetçilerle başa çıkabilecek yeni bir hükümetin kurulabilmesi için padişahı desteklemek. Bunun için yapılacak ilk iş, önde gelen İttihatçı ve milliyetçileri tutuklamak, büyük bir olasılıkla da parlamentoyu feshetmektir. İtilaf Devletleri, İstanbul'da hükümeti ve padişahın güvenliğini sağlayacak, Anadolu'da ise Mustafa Kemal'i yıpratmak için çeşitli vilayetlerde karşı gruplar oluşturacaktır. Böyle bir politika sonunda Türkiye ile ileride yapılacak bir anlaşmada özellikle Türk devletini askeri açıdan sıkıntıya düşürecek koşullar ileri sürülebilecektir. Aksi takdirde Türkler, üstün yetenekleri sayesinde diğer Müslüman halkları ve ülkeleri uzun süre yönlendirebilirler.[971]

Ilımlı bir Türkiye'nin hem bölgede istikrarı sağlayacağı hem de Bolşeviklerin yayılması karşısında "tampon" vazifesi göreceği fikrinde olan İstanbul Yüksek Komiseri Defrance, *9 Şubat 1920 tarihli raporunda şu ifadeleri kullanıyor*: *"Anadolu'nun paylaşılması Müslüman dünyasını İngiltere ve Fransa'ya karşı tahrik edebilir; Fransa'nın ekonomik imtiyazlarının sürdürüldüğü yekpare bir Türkiye Fransız çıkarları için daha akılcıdır."*[972]

10 Şubat 1920. Britanya Hariciye Nezâreti, *Quai d'Orsay*a teslim edilmek üzere Paris Büyükelçisi Lord Derby'e mektub keşide eyledi. *İngiliz Hükûmeti ilk olarak d'Espérey'in hareketlerin gelecekte yapılacak çalışmalara zarar vereceği konusunda Fransızları uyar*maktadır.[973]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud'a telgraf gönderdi. *Emir Faysal'la anlaşmak istediklerini, fakat onun tam bir işbirliği yapması ve Araplara dediğini yaptırabilecek yetkiye sahip olduğunu göstermesi gerektiğini; yoksa düzeni sağlamak için "onsuz olmaz" tedbirleri alacaklarını* yazıyor. *Türklerle ilgili sorun daha nazik*dir. *Fakat Mustafa Kemal'in elinde fazla askeri yoktur ve halkın savaş yorgunluğundan dolayı doğrudan düşmanca bir tavır alacak durumda değil*dir. *Bunu yaparsa daha sert barış şartlarının uygulanması söz konusu olacak*tır. *Onun taktiği, düşman konumuna gelmeden bir tehdit oluşturmak ki, Fransız ordularının terhisi gitgide bunun ciddiyetini artırıyor. Fakat ulusçu çetelerin faaliyetini hoş görüyor veya önleyemiyor. Fransız hükümetinin gönderebileceği sınırlı sayıda asker dışında tehlikeyi azaltacak siyasal tedbirler de öngörmek gerekiyor. Bu cümleden olmak üzere, Mustafa Kemal'e Fransız hükümetinin Türklerin İstanbul'da kalması, ve Türklerin esasen gözden çıkardıkları Arap ülkeleriyle Rus Ermenistanı ve Van Gölü kıyılarından oluşan tam bağımsız bir Ermenistan dışında, Osmanlı bütünlüğünü savunma kararında olduğu bildirilecekti*r. *Kilikya ve Diyarbakır'a kadarki bölgede ise azınlıklar için çok kesin güvencelerle pekiştirilmiş bir Fransız denetimi altında itibari bir Türk egemenliği kabul edilecekti*r. Millerand, *irtibat subayları vasıtasıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurarak veye ilişkileri düzenli hale*

---

971 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 65.

972 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 155-156.

973 FO, 371/4232, 154495; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72.

sokarak, Fransa'nın fiili durumunu tanımanın yararlarının, saldırgan bir siyasetin zararlarının hissettirilmesi gerektiğini Gouraud'a yazıyor.[974]

> Millerand'ın Mustafa Kemal ve Osmanlı milliyetçilerine iletilmesini istediği noktalar şunlardır: "…Fransız Hükümeti, Türklerin İstanbul'da bırakılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması (Türklerin daha önce elden çıkardıkları Arap toprakları, Van kıyıları ve Rus Ermenistanı'nı kapsayan tamamen bağımsız bir Ermenistan'ın dışında) konusunda kararlıdır. Fransız Hükümeti, ayrıca Kilikya ve Diyarbakır'a kadar olan sınır şehirlerinde Fransız kontrolü altında Türk hakimiyetinin yerleştirilmesi için gerekli çözümün aranmasına çalışacaktır."[975]

Akşin'de ve Yavuz'da göremediğimiz bazı mühim detayları Selçuk'da görüyoruz:

> Her ne kadar müttefiklerine hitaben yaptığı açıklamada Fransa'nın dış politikasında bir değişme olmayacağını söylese de Millerand ile birlikte Fransa'nın Doğu politikası değişeceğe benziyordu. Ona göre Fransa'nın bölgedeki politikası Fransa'nın ekonomik çıkarlarını korumak ve Suriye'deki konumunu güçlendirmekten ibaret olmalıydı. Bu sebeple Mustafa Kemal' in "*Fransa'nın Araplardan ve Ermenilerden ayrılmış yekpare bir Türkiye'nin bütünlüğünü desteklemek noktasında kararlı olduğuna*" inandırılması gerekiyordu. Millerand bunu Mustafa Kemal'e hayran olduğu için söylemiyordu; Fransa'nın içerisinde bulunduğu durum, yeni bir savaşa girmeye elvermiyordu. Millerand'a göre savaş yorgunu olan Türk halkını direnişe teşvik etmeye çalışan Mustafa Kemal'in elinde de yeterli sayıda asker yoktu. Fakat o, Fransız ordularının terhis edildiği bir dönemde Fransa'ya karşı dolaylı bir tehdit oluşturma taktiği güdüyordu. Bir başka deyişle Mustafa Kemal Paşa, Kilikya'daki silahlı grupların faaliyetlerini bilerek önlemiyor ve böylelikle Fransa'yı ciddi tedbirler almak zorunda bırakıyordu. Bu sebeple, bölgeye sınırlı sayıda asker gönderebilecek olan Fransız hükümeti bu gerçekle yüzleşmeli ve Mustafa Kemal'in tehdidini azaltacak siyasi tedbirlere başvurmalıydı.
>
> Millerand'a göre Mustafa Kemal Fransa'nın değişen politikasından haberdar olmalıydı. Buna göre Fransa, İstanbul'un Türklerde kalması gerektiğini düşünüyor ve Türklerin "halihazırda vazgeçmiş bulundukları" Arap toprakları ve Rus Ermenistan'ı ile Van Gölü kıyılarını kapsayan tam bağımsız bir Ermenistan'ın dışında kalan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kabul ediyordu. Kilikya'da ise Diyarbakır'a kadar uzanan bir bölgede azınlıkların tüm haklarını garanti altına alan bir Fransız denetimi altında manevi bir Türk hâkimiyetini kabul etmeye hazırdı. Bu doğrultuda Millerand, Lübnan Yüksek Komiseri General Gouraud'ya gönderdiği 10 Şubat 1920 tarihli telgrafta Fransız hükümetinin bu kararlarını Mustafa Kemal'e "tıpkı daha önce Picot'un yaptığı şekliyle" iletmesini istedi ve Gouraud'yu onunla görüşmek için yetkili kıldı.[976]

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Kavaklı Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak) Harbiye Nâzırı tayin edilmeden evvel General Franchet *d'Esperey'in onayı alınmış*tır.[977]

İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a gönderdiği 10 Şubat 1920 tarihli raporda şöyle yazar: *"31 Ocakta Adana'daki Ermeniler, Fransızların işleri yönetiş biçiminden çok hoşnutsuzdular. Kitle gösterileri yaptılar ve Ermeni liderleri, İdarî Şef'e şu istekleri bildirdiler: 1- Tamamen Ermenilerden bir Meclis kurulmalı, 2- Jandarmadaki sakıncalı bütün müslümanlar temizlenmeli, hıristiyan çoğunluğu sağlanmalı, 3- Hıristiyanlara korunmak için silâh dağıtılmalı, 4- <u>Türk yanlısı politika izlemekle suçlanan Maraş Vâlisi</u>*

[974] *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 169, p. 261-264; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 469.

[975] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8, Millerand'dan Gouraud'a telgraf, 10 Şubat 1920; Sina Akşin, *Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-20)*, 1986, s. 14; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 66.

[976] *Documents Diplomatiques Français (1920)*, Tome 1, p. 154-155, Millerand'dan General Gouraud'a 10 Şubat 1920 tarihli telgraf; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 157-158.

[977] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 59; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 390, dipnot 115.

Andrea görevinden alınmalı. Bu istekler, telgrafla General Gouraud'ya iletilmiştir. General'in Ermenilere cevabının olumlu olduğuna inanılmaktadır."[978]

Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami (Günsav): *10 Şubat 1920 günü Franse Despere'nin Bursa'daki istihbarat uzmanı "Birisso"* [Brissaud] *ziyaretime geldi. Avrupa'dan döndüğünü belirttikten sonra, "Fransızları yanınıza çekip Avrupa'da daha da güçlenmeyi neden düşünmüyorsunuz? Bu konuda şeflerinizle görüşmenizde yarar görüyorum" dedi. Bu sözüne karşılık ben de: "Urfa, Maraş, Antep'deki katliamlardan vazgeçip geri çekilin. Ben de üstlerimle irtibat sağlayayım" cevabını verdim. Cevabımı aldıktan sonra bu doğrultuda çalışacağına söz vererek, yanımdan ayrıldı. Keyfiyeti Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdim*.[979]

10 Şubatta Maraş Belediye Başkanı Dr. Mustafa, Amerikalı Dr. Wilson aracılığıyla Fransız komutanına kentin teslimi üzerinde görüşmek istediğini bildirir.[980]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *İstanbul'u Türklerde bırakmazsak Türkler Doğu'ya doğru genişler, Tatarlar, Araplar ve Bolşeviklerle birleşebilirler*.[981]

Le Temps yazıyor. *Paris Üniversitesinde profesör Charles Brun, Ermenistan lehinde Fransız Komitesi üyelerinden yazar ve milletvekili Gaston Deschamps'ın başkanlığında yapılan ve Boghos Nubar Paşanın da hazır bulunduğu konferansta* Fransız-Ermeni *akrabalığa değinir: "Ermenistan yüzyıllar boyunca medeniyetin nöbetçisi olmuş ve yönünü her zaman Fransa'ya doğru çevirmiştir. Son Ermeni kralları Fransız hanedanı Lusignan'lara mensuptu. Ermeniler uzak, ıztırap çeken fakat saadık kardeşlerimizdir ve bu halk, istilâcıya karşı zayıf ve silâhsızdır."*[982]

11 Şubat 1920. Fransız işgal kuvvetleri Maraş'tan geri çekildi.[983] Islahiye'de mevzileniyor.[984] *Maraş'ta Fransızların insan kaybı 1200, Ermenilerin ise 7000 idi*.[985]

> Dr. Mustafa, 11 Şubatta Fransız komutanı ile görüşür, direnişin tükendiğini, kentin teslim olacağını, kendisini de teslim alabileceklerini bildirir. Fransız Komutanı General Querette, teslim almayı 12 Şubatta yapacağını ve koşullarını bildireceğini söyler. Dr. Mustafa, geri dönerken Ermeniler tarafından öldürülür. Ne var ki, Fransız kaynaklarına göre, Suriye'deki üst komutandan Albay Normand'ın getirdiği buyruk yanlış yorumlandığından Fransızlar, Ermeni sivil ve askerleriyle karmakarışık çekilirler. Maraş, böylece kurtulmuş olur. Sıfıraltı 20 derecede çekilirken, millî müfrezelerin saldırılarıyla, Fransız çekilmesi hezimete dönüşür. General Celâl Erikan'a göre, Fransızlar çekilişte 2 bin ölü verirler. 3 bin Ermeni asker ve sivil karlar altında kalır. Türklerden 200 şehit ve 500 yaralı vardır. Maraş'taki bir Amerikalı doktor, olayları şöyle değerlendirir:
>
> "Maraş'ın büyük bir kısmı yanmıştır. Altı kilise, sekiz câmi ve bunlar arasında hemen bütün Ermeni evleri harap olmuştur... Âsayiş sağlanmaya başlamıştır. Mutasarrıf İrfan Bey ve arkadaşları pek iyi hareket ediyorlar. Bu savaş ve yitiklerden dolayı, Fransızlar sorumlu tutulmalıdır. Ermenilerin de bu konuda kabahatları vardır. İki milleti, biribirine düşürerek aradaki düşmanlıktan faydalanmaya kalkışmak, iyi bir politika değildir. Fransızlar, burada hıristiyanları korumak için bulunduklarını iddia ediyorlardı. Onlar gittikten sonra daha kötü olması gerekirdi. Oysa onların yoklukları, Ermeniler için, varlıklarından daha iyi oldu".
>
> Fransız birliklerinde savaşan Ermeni genci Leon da, Maraş'ta başlarına gelenleri yorumlar:

---

978 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 370; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1271, dipnot *. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
979 Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1994, s. 275.
980 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1276.
981 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 369.
982 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 131.
983 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 88.
984 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.
985 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 202, dipnot 27.

> "Maraş'a gelişimizin üçüncü günü çarpışma başladı. 22 gün sürdü. Bu süre içinde haşlanmış buğday, kedi eti yedik. Çarpışmalarda ben yaralandım, arkadaşlarım öldüler. Çekilirken yolda karlar üzerinde birçok insan soğuktan dondu. Paramı yitirdim, buna yanmıyorum. Yalnız üç yildan beri hizmet gören 3 bin Ermeni askerimizi yitirdik, buna ağlıyorum. Son günlerde Ermenistan kurulacaktı. Bu olmadı ve bizim başımıza patladı".[986]

Fransız gazete *Eclair*, 12 Eylül 1919 tanzim tarihli İngiliz-Sadrazam Damad Ferid düzmece andlaşmasının metnini neşretti: *İstanbul'da bulunan Amerikan ve Fransız yüksek askeri yetkililer Aralık 1919 tarihinde, bahsi geçen anlaşmanın özetini ele geçirdiler. Belge, Fransız gazetesi "Eclair"in 11 Şubat 1920 tarihli sayısında yayınlandı. Anlaşmayla ilgili haberler Dışişleri Bakanlığı'nı karıştırınca, ocak ayının son günleri derinlemesine soruşturmalarla geçildi. Soruşturmaların sonucunda, anlaşmada bu İngilizler'in kim olduklarına dair tek satır bile yer almadığının yanı sıra, böyle bir anlaşma için kimse tarafından hiçbir şekilde yetki verilmemiş olduğu da ortaya çıktı. Dışişleri Bakanlığı, belgenin İngiltere ve Fransa'nın arasını açmak amacıyla yaratılmış bir sahtekârlık ürününden başka bir şey olmadığını belirtti*.[987]

> Yusuf Hikmet Bayur, Fransız Parlamentosu Dışişleri Encümeni Başkanı Franklin Bouillon'un bu antlaşma metnine ulaştığını ancak bir Amerikan gazetesinin yayınlamasının daha etkili olacağını düşündüğünden metni The New York Herald Tribune gazetesine verdiğini, bu gazetenin de 22 Ocak 1920 tarihinde antlaşma metnini yayınladığını ileri sürmektedir. Metnin akıbeti hakkında da değerlendirme yapan Bayur, bu belgeyi Vahdettin'in İstanbul'dan giderken yanına almış ya da imha etmiş olabileceğini, İngilizlerin ise İtilaf Devletleri ile aralarında sorun yaratacak böyle bir belgeyi yayınlamayacaklarını iddia etmektedir. İstanbul'da İngiliz-Fransız rekabetinin doruğa ulaştığı sıralarda Bouillon'un antlaşma metnini açıklama fırsatını daha etkili olacağı düşüncesiyle bir Amerikan gazetesine vermiş olması akıllarda, Fransız gizli servislerinin de bu işte parmağının olduğuna dair soru işaretleri bırakmaktadır.[988]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Millerand'ın Fransa Dışişleri Komisyonu'ndaki konuşmasında, Fransa'nın Suriye'de fetihçi bir yaklaşımı olmadığını, Suriye'deki halkların Fransa'ya seküler haklarını koruması için başvurduklarını ve 12 Şubat'ta Türkiye sorununun Londra'da ele alınacağını ifade ettiği bildirilmiştir. Haberde, Millerand'ın Türkiye sorununda iki çözüm gördüğü, bunlardan ilkinin İstanbul'un Türklere bırakılması, diğerinin ise uluslararası garanti altına alınması olduğu da belirtilmiştir*.[989]

12 Şubat 1920. Kuvâ-yı Milliye, Maraş'a girdi.[990] Meclis-i Mebusan, Misak-ı Millî kararlarını neşretti.

> Ankara'nın İstanbul'daki siyasi temsilcisi Hamit Bey (Hasancan, 1870-1940) General Charpy'den, Fransız Savaş Bakanı'na yazdığı bir mektubun yerine iletilmesini istedi. Bu mektupta Hamit Bey, son Osmanlı Parlamentosu tarafından kısa bir süre önce onaylanmış olan Misak-ı Milli'nin, Türkiye'nin sınırlarını çizdiğini belirtmekteydi. Buna uygun olarak, Milliyetçiler, Misak-ı Milli temeli üzerinde, Fransız-Türk antlaşmasını görüşmek için Paris'e bir heyet gönderiyorlardı.[991]

Londra'da Müttefikler konferansı içtima etmeye başladı. *İngiltere'yi Başbakan Lloyd George, Fransa'yı Başbakan Millerand, İtalya'yı Başbakan Nitti temsil ediyor, dışişleri bakanları da kendilerine eşlik ediyor. ABD Başkanı Wilson Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerine katılmayacağını beyan etmiş ve temsilci dahi göndermemişti*.[992]

---

[986] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1276-1277.
[987] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 138.
[988] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 429.
[989] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129.
[990] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 88.
[991] *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1112 C/42 Dos5; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36. Bu muhtıranın tarihi?
[992] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 161. Woodrow Wilson'un 25 Eylül 1919'dan beridir felçli olduğunu unutmamak lazımdır.

12/13 Şubat 1920. Ankara'daki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal, Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami'ye (Günsav), cevabî şifreli telgraf gönderdi: *Binbaşı Brisso'ya verilen cevap pek muvafıktır. Teşekkür ederiz. Evvelce temas edilen, Fransızlara Adana'da Madafaai Hukuk Teşkilatı olduğu bildirildiğinden, bundan sonra olabilecek bu tür görüşmelerde mahallinde teşkilat yapıldığı söylenmelidir. Arzı hürmet eyleriz*.[993]

14 Şubat 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. Millerand: *Türkleri başkentlerinden atmak ortaya çok büyük bir sorun çıkaracak ve Fransa'nın, Türkiye'nin kendi içinde ya da Fransız Müslüman topraklarında ne gibi sonuçları olabileceğini hesaplayamadığı için, girişmekten çekineceği gerçek bir serüvene dönüşecektir. [. . .] Bunu yine özellikle belirterek söylemek ister[im] ki devletlerin Türkiye'nin yazgısı konusunda aynı hareket özgürlüğü kalmamıştır. Fransız hükümeti, çok inandırıcı nedenlere dayanarak, Türklerin İstanbul'da bırakılması gerektiğini sanmaktadır. Boğazlar üzerinde uluslararası bir denetim kurulmasının bir zorunluk olduğu görüşündedir"*.[994]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Londra Konferansındaki konuşmasında dikkat çekici bir cümle sarfetti: *Anadolu'da Sultan Millî Fırkanın Reisi olursa kargaşalık çıkar*.[995]

> Acil gündem maddesi, Kilikya ve çevresinde olan gelişmeler ve Türklere dikte ettirilecek barış öncesinde yapılması gerekenlerdi. Konferansın 14 Şubat 1920 tarihli oturumunda İstanbul'un durumu ele alındı ve İstanbul'un Türklerde kalmasına, fakat bunun Ermenilere yönelik katliamların ve müttefiklere karşı yapılan saldırıların sona ermesi şartına bağlanmasına karar verildi. Alınan karar 16 Şubat 1920 günü İngiliz Yüksek Komiser Robeck'e bildirildi.[996]

W. Nesbitt Chambers'in 10 Şubat 1920 tarihli raporu ve Doktor Crathern'in 20 Ocak-14 Şubat zarfında tutmuş olduğu günlük notlarına nazaran, Maraş-Kilikya vukuatına ilişkin ABD mümessilleri zaviyelerinden şu tafsilatlar yazılmıştır:

> Türk yetkililer Fransızlarla birlikte Maraş'a gelen Ermenilerin eylemlerinin çatışmalara ve kayıplara yol açtığını, Avrupalı ajanlar ise Ermenilerin taammüden katledildiklerini ileri sürüyorlardı. Bu sıralarda Maraş'ta bulunan Amerikan Genç Hristiyan Erkekler Cemiyeti'nden Dr. Crathern tarafından yazılan günlük ve Amerika Yakın Doğu Yardım Örgütü'nden Dr. Nesbitt Chambers'in hazırladığı raporlar yanlı da olsa durum hakkında bilgi vermekteydi. Crathern, öncelikle 29 Kasım 1919 tarihinde İngilizler işgal sahasını Fransızlara devrettiğinde Fransız ordusundaki Ermenilerin çevreye ateş açmaları dışında Maraş'ta durumun sakin olduğunun altını çiziyordu. İngiliz işgal döneminde, sürgünden dönen Ermenilere -İngilizlerin gözetiminde- evlerinin iade edildiğini ve Türklerin canı sıkıldığı halde herhangi bir mesele çıkmadığını da Crathern sözlerine eklemekteydi. Bu nedenle İngilizler Maraş'tan ayrıldıklarında Türkler sevinseler de Fransızlar idareyi devraldıklarında durumun daha da fenalaşacağı kısa süre içerisinde anlaşılmıştı. Crathern, Maraş Müdafaa Hareketi üyelerinden Eczacı Lütfi Bey'in Maraş'ın ikinci İzmir olacağını söylediğini ve gelişmelerin onu haklı çıkardığını da ifade ediyordu. Şöyle ki, ilk dönemlerde Maraş'ı işgal eden Fransız kuvvetleri, Fransız subayların emri altında yaklaşık 300 Ermeni, 30 Cezayirli süvari, 80 Fransız kökenli askerden oluşuyordu. İlerleyen süreçte Ermenilerin sayısı 700'e genel mevcut ise 3.000'e ulaştı. Bu bilgileri nakleden Crathern, 1919 yılı Aralık ayı ortasında Osmaniye Governörü M. Andree'nin yanında Türk, Kürt, Çerkez ve bir düzine Ermeni jandarmayla Maraş'a ulaşmasıyla tablonun değiştiğini teyit etmekteydi. Crathern, Maraş kalesinden Türk bayrağının indirilmesinin halkı galeyana getirdiğini ve düzeni sağlamak amacıyla şehre gönderilen Cezayirli süvarilerin de durumu kontrol altına alamadıklarını da özellikle belirtiyordu. Bununla birlikte -sonradan serbest bırakılsalar da- Maraş ileri gelenlerinin Fransızlar tarafından gözaltına alındığı, 1920 yılı Ocak ayı boyunca çevrede birkaç cinayet işlendiği, Fransız askerlerine ateş açan Türk köylüleri cezalandırmak üzere aşırı şiddete başvurulduğu ve Türklere ait evlerin tahrip edildiği de Crathern tarafından vurgulanmaktaydı. Bu süreçte kontrolden çıkan

[993] Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1994, s. 275.
[994] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 165.
[995] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 88.
[996] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 162.

Fransızlar, sivil idareye ciddi şekilde müdahalede bulunmaya başlamışlardı. 18 Ocak 1920 tarihinde Türkler, Fransızların sivil idareye müdahalede bulunmamalarını, kalede dalgalanan Türk bayrağına dokunmamalarını ve Fransız ordusunda görevli Ermenilerin şehirden uzaklaştırmalarını istemişlerdi. Bunu müteakiben 500'e yakın Ermeni bölgeden uzaklaştırılsa da 200-300 Ermeni Maraş'ta Fransızların emri altında kalmıştı. Türklerin uyarılarından sonra Maraş'ta Müslümanlara ait işyerleri boykota başlamış ve şehrin etrafındaki Türklerin sayısı artmıştı. Olayların iyice kontrolden çıktığını gören Fransızlar 21 Ocak 1920 sabahı Maraş'ta aralarında polis amiri, jandarma kumandanı ve mutasarrıfın da bulunduğu Türk yetkilileri ve ileri gelenleri karargaha davet etmişlerdi. Asayişi ve düzeni sağlamak üzere polis amiri ve jandarma kumandanının görevlerine dönmelerine izin verilirken diğerleri Fransız karargahında tutulmuştu. Bunun üzerine kalede toplanan Türkler kısa bir süre içerisinde şehrin çeşitli semtlerine dağılmışlardı. Kaleden açılan kısa süreli bir ateşle birlikte çeşitli yerlerden ateş sesleri gelmeye başlamış ve ilk olarak Amerikan hastanesi önündeki bir Fransız muhafız öldürülmüştü. Yaşanan çatışmalar esnasında Ermeni mültecilerin yerleştirildiği birçok binaya ateş açıldığı ve bunların önemli bir bölümünün (yaklaşık 800'ünün) yandığı bildirilmekteydi. 21 Ocak-10 Şubat 1 920 tarihleri arasında yaşanan çatışmalar neticesinde 3.500-4.000'e yakın Ermeni'nin katledildiğini ileri süren Crathern, Türklerin kayıpları hakkında malumata sahip değildi!.. 23 Ocak'ta liderleri ile görüşerek çatışmaları durdurması amacıyla mutasarrıfı serbest bırakan Fransızların bundan sonraki söylem ve eylemleriyle olayların iyice kontrolden çıkmasına yol açtıklarını Crathern'in raporu kanıtlamaktaydı. Buna göre Mutasarrıfı serbest bıraktıkları gün Fransız General, bir ültimatom yayınlayarak isyancıların 24 saat içerisinde teslim olmamaları halinde şehri bombardımana tabi tutacaklarını bildirmiş, 24 Ocak'ta verilen süre dolar dolmaz Fransızlar şehri bombalamaya başlamışlardı. Ayrıca Fransızlar Ermenilerle birlikte keskin nişancıların ateş açtıkları mahalleri yakma kararı almışlardı. Buna Millî Kuvvetler, Fransızların teslim olmalarına dair bir ültimatomla karşılık vermişlerdi. 28 Ocak sabahı Yüzbaşı Fontaine komutasında Maraş'a yardıma gelen 700 kişilik Fransız kuvvetinden ise sadece birinin kaçmayı başardığı haber alınmıştı. Nihayetinde 10 Şubat 1920 akşamı Fransızlar şehri tahliye karan almışlardı. Maraş'tan çekilme kararını ancak son aşamada Ermenilere ve Amerikalılara bildiren Fransızlar olayların daha da büyümesine yol açmışlardı. Bu safhada yaklaşık 2.000 Ermeni durumu fark ederek Fransızlarla birlikte çekilirken, 1.860 Ermeni de Islahiye istaşyonuna ulaşmıştı. Onları takiben ayrılmaya çalışan 2.000 kişiden ise ancak 200'ü şehirden çıkabilmişti. Crathern'in raporuna göre Maraş'a takviye için gelen Fransız kolunun mevcudu yaklaşık 4.000 kişiden oluşuyordu. Ayrıca çatışmalar sırasında 3.000 civarında Fransız askeri şehir içerisindeydi ve tahminen bunların yaklaşık 800'ü kayıptı. Bununla birlikte olaylar başladığında Maraş'ta 22.000 Ermeni vardı ve Crathern, bunların yaklaşık 3-4.000'ini Fransızların şehri tahliyesi esnasında hayatını kaybettiğini; 2.000'e yakınının Fransızların çekilmesinden sonra şehirden ayrılmak isterken öldürüldüğünü, yaklaşık 1.000'inin Fransız kuvvetleri ile birlikte Islahiye-Maraş arasında telef olduğunu ve 13 Şubat 1920 tarihi itibariyle Ermeni kayıpların toplamda 6-7 bini bulduğunu tahmin etmekteydi. Bu olaylardan sonra Maraş'ta 15-16.000 civarında Ermeni kaldığı ve Amerikalılardan alınan telgraflardan hareketle bunların 10.000 kadarının yardıma muhtaç olduğu düşünülüyordu.[997]

İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* gazeteleri yazıyorlar. *Londra Konferansı toplandığı sırada, İngiltere'nin Türkiye ile gizli bir antlaşma imzaladığına ilişkin bir söylenti ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi, bir gazetede yayımlanan ve İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan antlaşma olarak lanse edilen metnin apokrif (sahte) bir belge olduğunu deklare etmiştir.*[998]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi "Londra Konferansı" hakkında yazıyor: *Konferansta yapılan görüşmelerde, bazı sorunlar üzerinde anlaşmalar sağlandığı belirtilmiştir. Türkiye konusunda üzerinde uzlaşılan ilk madde, toprakları bir çeşit İngiliz ve Fransız hamiliği altında bulunan ve yerli halklarının haklarının korunduğu Suriye, Mezopotamya ve Filistin'deki Osmanlı egemenliğine son*

[997] 21 Ocak-10 Şubat 1920 Maraş karışıklıkları hakkında W. Nesbitt Chambers tarafından hazırlanan muhtıra ve Dr. Crathem'in 20 Ocak-14 Şubat 1920 tarihli günlük notları, FO, 406/43, No. 129, Ek 2; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 69-72.

[998] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129.

*verilmesi*dir. *Kabul edilen ikinci madde ise Türkiye'den alınacak bazı toprak parçalarını da içerecek olan bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması*dır.[999]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Ermenistan Parlamentosunun başkanı ve Barış Konferansı'ndaki Ermeni delegelerin lideri Aharonian, yaptığı deklarasyonda, Türkiye'deki altı Ermeni bölgesinde nüfuslarının çoğunlukta olduğu yerleri, Karadeniz'e çıkış kapısı (tercihen Trabzon ancak Rize veya Artvin'i de kabul edebiliriz) ve eğer Karadeniz'e çıkış verilmezse Erzurum-Kars hattını talep etmiştir. Kilikya Ermenilerinin ise Türkiye'nin nüfuzu altına girmeden Fransa'nın koruması altında kalmasını istediklerini vurgulayan Aharonian, Ermenilerin 40.000 askerle Mustafa Kemal'e karşı müttefiklere askeri yardıma hazır olduğunu ancak buna karşılık Akdeniz'e çıkış kapısı verilmesini isteyeceklerini ve son olarak da hiçbir milletin Ermenilerin yaşadıkları acıyı yaşamamaları arzusuyla Türkiye'nin yok olmasını istemediklerini ifade etmiştir*.[1000]

15 Şubat 1920. Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Kavaklı Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Meclis-i Vükelâ'da 15. K[af] Ravlinson'un Bolşeviklere mukavemet için müracaatı hakkındaki telgraf kıraat ve Hariciye Nezareti'nce İngiliz mümessilinin istihracı karargîr oldu. Londra müzakerat cereyan ediyor. Fransızlar İstanbul'un sıkı kontrol ile elimizde kalmasına taraftardır*.[1001]

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Bekir Sami'nin* [Kunduh] *Fransa Yüksek Komiserliği tercümanı Ledoulx ile yaptığı görüşmeyi bildiriyor. Görüşmeyi Bekir Sami istemiş*dir. *Ledoulx Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin doğurabileceği pek ağır sonuçlara dikkatini çekmiş ve derhal her türlü silahlı eylemin durdurulmasını tavsiye etmiş*dir. *Bekir Sami şunları söylemiş*dir: *1) Suriye'de rastlanılan zorlukların Ulusçulardan kaynaklandığı iddiası var, oysa hiçbir yerde müdahaleleri söz konusu değil*dir. *Bu zorlukların tohumlarını Fransa'nın müttefikleri ekmiş bulunuyor. 2) Maraş ve Urfa'daki olaylar Fransız makamlarının Ermeni yanlısı siyaseti ve Fransız askeri olan Ermenilerden kaynaklanıyor. Halkın elindeki silahları çekilmeden önce İngilizler dağıtmışlardı*r.* *Sivas'ta Picot, Brémond'un başlattığı Ermeni yandaşlığına son vereceklerini vaat etmişti, ama bu vaat yerine getirilmemiştir. 3) Mebus oldukları için Rauf Bey, Kara Vasıf ve kendisi "Kuva-yı Milliye Komitesi"ne* [Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine] *artık mensup değillerdi*r. *Ama söylenenlerin önemi dolayısıyla Mustafa Kemal'e sözü edilen tavsiyeleri içeren bir haber gönderilecekti*r. Defrance *İngilizlerle ilgili söylediklerinin doğru olabileceğini; ama genelde, alınan bilgilerin Bekir Sami'nin sözlerinin içten olmadığını gösterdiğini* şerh düşüyor.[1002]

15 Şubat 1920'de Ermeni ve Süryanilerden oluşan 1200 kişi bölgede Urfa'da *başlayan çarpışmalara Fransızlar tarafında katıldılar*.[1003]

Le Temps gazetesi, *Kilikya'da Türk bayrağının dalgalanmaya devam etmesi ve Fransa'nın burada hiçbir hükümranlık hakkı talep etmemesi gerektiğini* yazıyor.[1004]

---

999 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130.

1000 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 299.

1001 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

* İngilizler, daha sonra, "Fransızlar'ı bölgeden asker almakla eleştir"eceklerdir. "Bölgedeki Fransız işgal kuvvetlerinin yaklaşık üçte biri o bölgede yaşayan Ermeniler'den oluşuyordu. Zaten nefret ettikleri Ermeniler'i işgalci üniforması içinde görmenin Türkler'i rahatsız ettiğini anlamak zor değildi. Dolayısıyla, ayaklanmalar başlar başlamaz, ilk olarak Ermeniler'e yönelmişlerdi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 209.

1002 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 92, p. 72-75; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 470-471. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1003 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 58.

1004 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 62, dipnot 54.

İstanbul'daki *Bosphore* gazetesi mesul müdürü Fransız Michel Paillares, 1922'de neşredeceği kitabında şöyle yazacaktır: *Mustafa Kemal Anadolu'da kafa keserken bizim Paris ve İstanbul'daki adamlarımız da O'nun lehine çalışıyorlar, hatta Le Temps gazetesi bile onlara yardım ediyor*.[1005]

İstanbul matbuatından *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi: *513 Fransız mebusu, İstanbul'un Türklerde kalmasına taraftar*.[1006]

16 Şubat 1920. Fransız Hariciye Nezâreti Müsteşarı Berthelot: [..] *Fransız Hükümetinin Kilikya'yı sürekli olarak işgal niyeti yoktur; Fransızlar, Türkiye'ye uygulanmasını önerdikleri mali kontrola benzer bir tüm denetim bırakarak, sırası gelince çekilmek niyetindedirler*.[1007] *Pontos Devleti yalnız %5 Rumdan ibaret olduğu için gülünçtür*.[1008] Berthelot, altı vilayeti katmak suretiyle Büyük Ermenistan'ın tesis edilemeyeceğini de dile getirdi.[1009]

Şubat ortalarında [İtalya Hariciye Nâzırı] *Scialoja, olası bir Fransız, Belçika veya İsviçre mandası için öneriye Ahmed Rıza'nın, Osmanlı hükümeti adına olumlu yanıt vereceğini gizlice dile getirdiğini büyük bir düş kırıklığı ile öğrenir*.[1010]

Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami (Günsav), Mustafa Kemal'e cevabî şifreli telgraf gönderdi: [..] *Vilson Prensiplerinden başka esasata müstenit hiçbir sulhün Türk milliyetperveranı tarafından kabul edilmiyecek ve müsellah bir kıyamla Rus Bolşevikleriyle tevhid-i mesai edecekleri ve Düvel-i Mu'telife şimdiye kadar lüzumu derecesinde (a o l c miştir.) ve hattâ Fransız Cenup Filosu Kumandanı Amiral Düpon'un Bursa'da hafî surette Fırka Karargâhında iken söylenilen Türkler ile meskûn aksam-ı vatanı kurtarabilmek icin teşebbüs edilecek en hafif hareketin evvela Rus Bolşevikleriyle tevhid-i mesaiden ibaret olacaktır, sözö Amirali dehşetle yerinden sıçratmıştı*. [..][1011]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, realiteye muvafakaten Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğini yazıyor: *Türkiye, eski İttihat ve Terakki Partisinin mirasçıları olan "milliyetçiler"in elinde. Bundan yakınma ya da sevinç duyulabilir, bunun nedenleri kabul ya da reddedilebilir. Önemli değil. Gerçek ortadadır ve gerçekleri gözlemekle işe başlamalıdır (…) Müttefiklerin önünde iki yol var: Türk milliyetçiliğini zayıflatmaya çalışabilirler, ya da her millî duygunun hakkı olduğu gelişmeye barışçı biçimde ulaşması için ona yardım edebilirler. Türk milliyetçiliğini zayıflatmak, yeni bir politika başlatmak olamaz (…) Farzedelim ki Anadolu'da iç savaş çıktı ve milliyetçi subaylar aç askerlerine söz geçiremez oldular. Doğuya barış getirme işi bundan ne yarar sağlar ve ne kadar ileri gider? "Parçala ve hükmet" politikası asla tavsiye edilecek bir yöntem değildir. "Parçala ve kimse hükmetmesin" politikası ise, tek mevcut dayanakları söküp dağıtmak ve bunu herşeyin tam bir kargaşa (kaos) içine gömülmesi için yapmak ise, yöntem değil, çılgınlıktır (…) Türkiye'de olumlu (positif) bir iş yapmak söz konusudur ve bunu başarmanın tek yolu vardır: Samimî olarak milliyetçi rejimi denemek…*[1012]

İlginçtir, *Le Temps* gazetesinin 16 Şubat 1920 tarihli nüshasını mevzubahis eden bir başka kaynak, Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğini mütalaasına yer vermemiştir:

1005 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 62, dipnot 54. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1006 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 377.

1007 Osman Olcay. (1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru* içinde (s. 137). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

1008 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 89.

1009 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 199, dipnot 515.

1010 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 92.

1011 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika No: 396.

1012 Le Temps, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 164-165. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Le Temps, İttihat ve Terakki'nin Türkiye'nin kaderine hükmetmeye devam ettiği gerçeği ile yüzleşilmesi gerektiğini belirtiyor ve şu dikkat çekici ifadeleri kullanıyor: "Türk bayrağının dalgalanmaya devam etmesi gereken Kilikya'da Fransa'nın hiçbir egemenlik yahut işgal hakkı iddia etmemesini umuyoruz."[1013]

İstanbul'un Türklerde kalacak olması Fransız basınında memnuniyetle karşılandı. 16 Şubat 1920 tarihli nüshasında *Le Temps*, yakın zaman önce Başbakan Clemenceau'nun İstanbul'un Türklerden alınması şeklindeki fikrinden cayıldığını görmenin memnuniyet verici olduğunu dile getirdi ve Fransız kamuoyunun adil bir çözümden yana olduğunu vurguladı. [..] İstanbul başkent olarak Türklere bırakılmalıydı ve Boğazların güvenliği de ilgili ülkelerin gözetiminde olmalıydı. İngiltere'de de aklı başında kimseler bu fikri savunuyorlardı. Türkiye ile ilgili diğer sorunlar çözülememiş olsa da İstanbul'un kimde olacağı meselesinin çözüme kavuşturulması memnuniyet vericiydi. Bu meseleye değinmişken Anadolu'daki direnişe de temas eden *Le Temps* şu ifadeleri kullanıyordu: "*Türkiye eski İttihat ve Terakki'nin mirasçıları olan milliyetçilerin ellerindedir. İster bu fikre katılınsın ister şikayet edilsin [. . .] bu bir gerçekliktir ve gerçeği görmek gerekir. Türkiye'de onlar dışında hükmedebilecek herhangi bir başka oluşum yoktur.*"[1014]

İspanyol matbuatı "Londra Konferansı" hakkında yazıyor. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Millerand şunları beyan etmiştir: *Türkiye ile barışın genel ilkeleri konusunda ve Sultan'ın İstanbul'da egemenliğini sürdürmesi hakkında bir karara vardık. Ayrıca özellikle Boğaziçi ve Çanakkale boğazlarının serbestliği ile ilgili müttefiklerin sağlayacağı garantiler konusunda da uzlaştık. Sultan'ın ordusu olmayacak. Yüksek Konsey, şimdilik Londra'da kalmaya ve benim yokluğumda da faaliyet göstermeye devam edecek. Yüksek Konsey, bekleyen meseleleri bir an önce çözüme kavuşturacak. Mareşal Foch, Londra'da birkaç gün daha kalarak, Türkiye ile ilgili alınacak askeri kararların bir parçası olacak*.[1015]

17 Şubat 1920. Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Paris'e muhtıra gönderdi. *Ulusçu hareketin "doğrulanmış ve büyüyen" tehdidinden söz ediyor, Amerikalıların iki yurttaşlarının öldürülmesi olayından Babıâli'yi sorumlu tuttuklarını bildiriyor, ve mütarekenin bozulmaması için İtilaf'ın ortak bir girişimi şimdiden tasarlaması gerektiğini* yazıyor. *Mütarekenin bozulması, diğer sakıncaları yanında, sahip olduğu zayıf imkânlar dolayısıyla kendi komutanlığı için vahim askeri bir soruna yol açar*.[1016]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin haberine göre *Le Temps* gazetesi, *Türkiye'yi bolşevizme karşı muhtemel bir kale olarak göster*miş; Teâli-yi İslâm Cemiyeti, bu habere atfen *bolşevikliğin İslamlığa aykırı olduğ*unu açıklamıştır.[1017]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransa, Sultan'ın Anadolu'ya gönderilmesini onaylamıyor*. *Türk Sultanının çevresinde Konya, Bursa ve Ankara gibi illerde kendisine bağlı halkın bulunması çok daha tehlikeli bir durum oluşturacaktı*r. *Fransa'nın bu konudaki fikri Hindistan Müslümanlarını temsilen Lord Muntagu tarafından desteklenerek zafer kazandı. Sultan İstanbul'da kalacak ancak ordusu olmayacaktı*r. *Çatalca'ya kadar Trakya'nın küçük bir bölümünde Türkiye'ye nominal bir hükümranlık bırakılacaktı*r. *Boğazlar uluslararasılaştırılacaktı*r. *Osmanlı İmparatorluğu, sadece müttefiklerin kendilerine Küçük Asya'da bırakacakları topraklar içerisinde bağımsız bir hayat süreceklerdi*r.[1018]

1013 Le Temps, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.

1014 Le Temps, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 162-163.

1015 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Hatırlanacak olursa Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Padişah Vahideddin'in Anadolu'ya geçmesi halinde Harekat-ı Milliyenin büyük bir belaya dönüşebileceğini 14 Şubat'ta ifade etmişti. İşte, Millerand'ın mezkûr beyanatı, Padişah'ı İstanbul'da zelilane tutmak maksadını mündemiçtir.

1016 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 473.

1017 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 105.

1018 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 131.

18 Şubat 1920. Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Paris'e muhtıra gönderdi. İngilizlerin Kilikya, Urfa, Anteb, Maraş mıntıkalarından çekilirken Kuva-yı Milliyeyi silahlandırmış olduğunu söyleyen Bekir Sami'yi (Kunduh) teyid ediyor.[1019]

> Olabilecekleri öngören İngiltere, Fransa'yı zor durumda bırakmak amacıyla, Kilikya ve çevresinden ayrılmadan önce olası bir direnişi destekleyici bir tutum takınmıştı.[1020]

Suriye'nin Faysal liderliğindeki Arab milliyetçileri, Elcezire Kuva-yı Milliyesine Fransızlar aleyhine stratejik yardım etmiştir:

> Fransızlar ve onlardan daha çok İngilizler Şam deklarasyonları karşısında şaşırıp kalmışlardı. Bunların uygulanmaya kalkışılması durumunda ciddi sonuçlar çıkacağı konusunda Faysal'ı uyardılar. Ancak Faysal denetleyemediği Kongre'nin etkisinde kalarak, taraftarlarının kıyıdaki Fransızlar ve Hıristiyanlara gerilla saldırılarında bulunmalarına izin vermekle kalmayıp, sınırın öte yanında Kilikya'da Fransızları yenilgiye uğratan Türkiye için de destek sağladı. Faysal ile partizanları, Fransızların Halep demiryolunu kullanmalarını engelleyerek karadan destek almalarını önlediler ve kuşatma altındaki garnizonlarına sadece deniz yolunu açık bıraktılar.[1021]

19 Şubat 1920. *L'Oeuvre* gazetesinde Pierre Loti'nin yazısı: *Türkiye Türklerindir.*[1022]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Atina muhabirinin mektubunu neşretti:

> Geçen Kasım başında, Müttefik donanması arasında Yunan savaş gemiri Averof da Boğaz'da görününce, yoğun bir heyecan bütün hellenizmi sarstı… Eski kehânetler gerçekleşiyordu; beş asır sonra, Yunanlıların "Şehri" tekrar alacakları gün nihayet gelmişti.
>
> İstanbul çıkar sağlayan veya etnik bir hak iddiası olmaktan çok bir iman meselesidir. "Şehrin" geri alınması 1453'den beri, hellenizmin bütün enerjileri ve bütün idealinin etrafında birleştikleri bir âmentüdür (….). Hiç bir Yunanlı yoktur ki, Türklerin Bizans'ı aldıkları gün Ayasofya'da yarım kalan âyin efsanesini bilmesin. En basit Yunanlı bile, âyin sırasında elinde kutsal şarap kâsesi ile papazın bir duvarın içinde nasıl kaybolduğunu ve Türklerin duvarı delmek için nasıl boşuna uğraştıklarını, müslümanların camiye çevirdikleri kilisede ortodoks âyinleri tekrar yapılmaya başlanınca duvarın kendiliğinden açılacağını size anlatabilir.
>
> Bir anne çocuğunu beşikte sallarken, büyüyünce Ayasofya'da âyine katılacağı ninnisini söyler. Düğünlerde doğacak çocuğun "Şehri" alacak ve Türkleri "Kızıl Elma ağacı"na kadar kovacak Yunanlı olması için dileklerde bulunurlur. Ancak, Barış Konferansı "Kızıl Elma ağacı"na göre Osmanlı İmparatorluğunun yeni sınırını çizemeyecektir, çünkü bu yer açıkça belli değildir![1023]

20 Şubat 1920. *Le Temps* yazıyor: *Bugün Türkiye'de gerek orduda, gerek yönetim işlerinde Kuvayı Milliye'nin yerini alacak bir kuvvet yoktur.*[1024] *Eğer Ekim 1918 mütarekesi Türk ordusunu silâhsızlandırsaydı, eğer bizden önce Kilikya'yı işgal eden İngiliz kuvvetleri arkalarında silâh bırakmasalardı, eğer Fransa'nın menfaat gözetmeyen politikası Türk milliyetçilerine açıklansaydı ve bu politika yabancı ajanlar tarafından durmadan çarpıtılarak gösterilmeseydi işler bu kerteye gelir miydi*?[1025] *Gazeteye göre Fransa'nın çıkarları Türkiye'nin belirli ölçülerde yaşamasından ibaretti ve İstanbul olmadan bu mümkün olmazdı.*[1026]

1019 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 471, dipnot 13.
1020 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 125-126.
1021 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 363.
1022 Yeni Gün, 1 Mart 1336; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 90.
1023 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 139-140.
1024 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 386.
1025 Le Temps, 20 Février 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183.
1026 Le Temps, 20 Février 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 162.

Ankara'daki ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal, Berlin'deki Talat'a tafsilatlı bir cevabî mektub gönderdi. Müttefiklerin müsbet karşıladıkları Teşkilât-ı Milliye ile anlaşmaya çalıştıklarını bildirdi. İttihadçılar tarafından alınacak her siyasî kararın en nihayet kendi tasdikinden geçmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca, İslâm Konferedasyonu kurmak siyasî hedefinin Mustafa Kemal tarafından belirtilmiş olması, dikkat çekicidir. Bolşeviklerle ortak düşman muvacehesinde işbirliğine gidilmiştir:

Vaziyetin kısa muhâkemesi:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklalini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zımmen müdafaayı esas ittihaz etti. Teşkilât-ı milliyye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyat-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevlid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilat-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.

Medenî ve zahirî ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntehap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransızları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahallî teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.

Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

Daha ciddî esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyettar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasî formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra, (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnuniyye kabul edilmiştir.

(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır.

Azerbaycan, Şimâlî Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arîz ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa Şimâlî Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürûd eden ma'lûmattan henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitânın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrerat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak. Ve âtiyen istiklâllerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecellî eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olunduğuna göre İtilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederen Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliyye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedakârlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord) bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzami tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakıyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakıyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve îtilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairasinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfi ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasiyle grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittila hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhıştır. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah

Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtiyle belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyle Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliyye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi iğfal ederek Kuvayı Milliyye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükûmet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkki edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecbiriyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartiyle bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmiyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbesti-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiyye karşısında mesai-î âtîyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükûmetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesai edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsatının akîm bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimeden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârızım. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâîi hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesaîyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhtan sonraki mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumi'ye duhulün zaruri olduğunu ve

harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü aramak mantıksız olduğunu alel'ıtlak Kanun-u Esâsî ahkâmina mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azîm tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasîliğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâîsini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafi tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında bulundukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyle kaim mühim vezayıf üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehil buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatteessüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaidde bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'i ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey vasıtasıyle olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsatımızı zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığımı bilmesi münasip olur.[1027]

ABD'li mümessil Engert, rapor kaleme aldı:

Rapor

Dışişleri Bakanı
Washington

20 Şubat 1920, Beyrut

Perry ve *Johnson*'un katli olayını incelemek için Halep'e gitmek üzere Yüksek Komiserin emriyle dün Beyrut'a geldim. Adana'da demiryolunu Türkler tarafından kesilmiş buldum. *Maraş*'taki olayların ayrıntılarını Fransız memurlardan, Amerikalılardan ve Ermenilerden öğrendim. Olayın aşağıdaki özetinin doğru olduğunu sanıyorum:

20 Ocak'ta Fransız ve Türk kuvvetleri arasında, Maraş yakınlarında ciddi bir çatışma başladı. O sırada Amerikan bayrağı taşıyan ve *Ayntab*'a (Gaziantep) gitmekte olan bir Amerikan arabasına Türkler tarafından kasıtlı olarak ateş açıldı. Arabada beş Amerikalının yanında bir de Fransız subayı vardı ama bu subay refakatçi değil yolcu idi. Kimse yaralanmadı. Yalnız iki Amerikalının yüzü çizildi. Hepsi Maraş'a geri döndüler.

[1027] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 322-329.

Maraş'ta düzenli savaş 21 Ocak'ta başladı ve aralıksız, Fransızların kenti boşalttıkları 10 Şubat tarihine kadar sürdü. Fransızların en azından iki bin askeri ve bir topu vardı. Ancak Türkler sayıca onlardan üstündü. Makineli tüfekleri dışında atış güçleri zayıftı. Fransız general bana kayıplarının toplam 800 olduğunu bildirdi. Fransızlar önceleri uzlaşma yolunu seçip tahribat yapmaktan kaçındılar ama minarelerden ve evlerden Türk nişancılarının atışları, Türk mahallesini bombardıman etmek gereğini doğurdu. Bu da yangınlar çıkmasına yol açtı. Daha düzenli savaş başlamadan önce, Türkler Maraş'ta ve yakınlarındaki Ermenileri katletmeye ve tedhiş eylemlerini Amerikalıların gözleri önünde gerçekleştirmeye başlamışlardı. Amerikalılar en az 5 bin kişinin öldürüldüğünü tahmin ediyorlar. Bazı yaralıların kaçtığı Amerikan Hastanesinde, kadın ve çocuklarda işkence belirtileri görüldü. Ermeni mahallesi ve kiliseleri Türkler tarafından yakıldı ve ölüler kireç kuyularına atıldı. Amerikalılar tarafından yönetilen *Ermeni Kızları* Bakımevi, 7 Şubat'ta basıldı ve 85 kız öldürüldü. *Yakındoğu Kurtarma Örgütü*ne bağlı çiftlik binası ve misyonerlerin oturduğu yer aynı gün yakıldı. Kolejde Amerikan bayrağını çeken Amerikalılara ateş açıldı. Türkler ile Fransızlar arasında arabuluculuk yapmak istediler, Türkler "*Bu bir yerel sorun değildir. Milli bir sorundur, milli ordunun başkomutanı Fransızların teslim olmalarını istemiştir*" diye yanıtlayarak reddettiler. Fransız takviye kuvvetleri 9 Şubat'ta geldiler, aynı anda geri çekilme emrini getirdiler. Fransızlar geri çekileceklerini açıklamadıkları halde, 3000 kadar Ermeni yaya olarak onlarla birlikte çekildiler. Bunlardan özellikle kadınlar ve çocuklar İslahiye'ye üç günlük yürüyüş sırasında kar fırtınasında yok oldular. Onlarla birlikte giden Amerikalılar şunlardır: Bayan *Eliot Powers*, *Shultz* ve *Douggherty* ve Bay *Crathem*. *Eliot*, 16 Şubatta bu göçmenlerle birlikte *İslahiye*'de bulunuyor. 15 Şubat'ta, öteki adı geçenler sağ salim *Adana*'ya geldiler.

Bu durumda, Maraş'ta güvencesiz 12 Amerikalı kalmış bulunuyor. Türklerin özel olarak Amerikan aleyhtarı duygular beslediklerine inanmıyorum, ancak onların durumlarını tehlikeye düşüren koşullar şunlardır:

Bir: Fransız karargâhı Amerikan örgütlerinin bulunduğu binaya komşudur.

İki: Fransızlar atlarını ve katırlarını Amerikan binasında bulundurmaktadır.

Üç: Amerikan Yetimhanesinde Fransız askerleri de yatmaktadır ve burası sık sık Türklerin saldırısına uğramıştır.

Dört: Fransız generali, Amerikan kolejinden ateş açılmaması için kesin emir vermişse de, bunun tamamen önlenmesi mümkün değildir.

Beş: Kolejde binden fazla Ermeni sığıntı olarak bulunmakta ve Türk nişancıları bunlara ateş açmaktadır.

Altı: Askeri hareket sırasında, ister istemez, Fransız subaylarıyla ilişki kurulmuştur.

Yedi: Amerikan hastanesinde, kendi hayatının tehlikede olduğunu sanan bir Ermeni, beyaz bayrak taşımakta olan, ileri gelen bir Türk ile oğlunu 10 Şubat'ta öldürmüştür.

Bu bilgileri Amiral Bristol'a da telgrafla bildirdim ve beni Maraş'a gitmek için yetkili kılmasını istedim.

Halep'e gitmek üzere yola çıkıyorum.

Engert[1028]

21 Şubat 1920. *Fransız birlikleri 21 Şubat 1920 günü Maraş'tan püskürtüldü*.[1029]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İngilizlerden şikâyetlerini sıralıyor. İstanbul'un Türklere bırakılacağı kararını İngilizlerin tek başlarına tebliğ etmeleri birincisi. Sonra Harbiye Nezareti'nin önemli bir müştemilatını* [daire-yi itfaiyeyi] *sanki Nezaret'e kumanda etmek niyetindeymişler gibi boşalttırıp işgal etmişlerdi*r. *Üçüncüsü, en modern gemilerden oluşan bir filo İstanbul'a getirilip gemilerin özellikleri basına duyurulmuştu*r. *Batum'daki taburlarını İstanbul'a getirmişlerdi*r. *Son olarak kumanda sorunu vardı*r. *Londra'dan yeni dönmüş olan General Bridges, bu konuda asla gerilemeyeceklerini, oysa Franchet d'Esperey'in, istedikleri olmadıkça*

1028 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 61-63.
1029 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 161.

*İstanbul'a dönemeyeceğini söylemiş bulunduğunu Defrance'a anlatmış*dır. *Bridges, İstanbul'daki İngiliz askerinin sayıca Fransızlarınkinden az olduğunun farkında olduğunu, fakat kumandayı yürütebilmek için bir tümen, gerekirse daha fazla asker getireceklerini söylemiş*dir.[1030]

Fransız Başvekil Millerand, Defrance'ye "Türkiye ile yapılacak olan barış"* serlevhalı telgraf gönderdi. *Ulusçu hareketin önderlerinden söz ederken, bunların Türk çıkarlarının hepsinden çok Fransız çıkarlarıyla uyuştuğunu ve Konferans'taki Fransız tutumunun Türk ülkelerinde, İstanbul başkent olmak üzere Osmanlı egemenliğini desteklemek yönünde olduğunu bilmiyor olamayacaklarını, ama artık rahat durmaları gerektiğini belirtiyor*.[1031]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Washington'a mahrem telgraf gönderdi. *Kilikya bölgesindeki olayları yakından gören Amerikalı misyonerler*den temin ettiği bilgilere nazaran *Kilikya'daki Ermeni halkının Fransızlar tarafından silâhlandırılması ya da Fransız ordusuna alınması sonucunda meydana gelen olaylar yüzünden, Kemalistler işe karışmak zorunda kalmışlard*ır. *Fransızlar Türk köylerini yaktı, Türk halkına kötü davrandı; Türk milliyetçileri, sivil Ermeni halkına değil, Fransız askerlerine saldırdı*.[1032] Bristol, bugün bir başka telgraf daha keşide ederek, *ABD Dışişleri Bakanlığının Fransız Hükümeti'nden Ermeni askerleri kullanmaktan vazgeçmesini ve mevcutların Fransız askerleriyle değiştirilmesini istemesini öneri*yor.[1033]

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

21 Şubat 1920, İstanbul

Suriye ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali nedeniyle Türkiye'de yeni koşullar ortaya çıkmıştır. Bu koşullar İzmir'in Yunanlılarca işgalinden doğan duruma benzemektedir. Fransızların Ermeni askerlerini kullanması ve Ermenileri silahlandırması oralardaki ahaliyi ayaklandırmış, Milliyetçi Türk kuvvetlerinden buralara yardım gönderilmiştir. Suriye limanlarında sevilen Fransızlar, ülkeyi fatihlermiş gibi işgal etmek, bayrakları indirip Fransız bayrakları asmak, bütün hükümet görevlerini üzerlerine almak gibi ters yöntemleriyle kendilerine karşı duygular yaratmışlardır. Buna benzer biçimde, Türkler, Kürtler ve Araplar tarafından Hıristiyanlara karşı gösterilen düşmanca muhalefet, Fransız kuvvetlerine de gösterilmiştir. Fransızların köyleri tahrip ettiği, kadınlara tecavüz ettiği, yerlileri öldürdüğü bildirilmiştir. Sonuç olarak Kilikya'da bugün bir savaş durumu ortaya çıkmıştır. Fransızlar *Urfa* ve *Maraş*'tan çekilmek zorunda kalmışlardır. Türklerin de misilleme yaparak köyleri yıktığı, Ermenileri öldürdüğü bildirilmiştir, bununla beraber Fransızlanın Maraş'ta geride bıraktığı Ermenilerin hapsedildikleri, kendilerine başkaca dokunulmadığı belirtilmiştir. *Ayntap*, *Urfa* ve *Maraş*'taki Amerikan vatandaşlarının güvenlik altında oldukları, kendilerine dokunulmadığı, Amerikan taşınmaz mallarına saygı gösterildiği bilinmektedir. Gene de bu durumun, özellikle Fransızların burayı yeniden işgale kalkmaları halinde devam edemeyeceği anlaşılmaktadır. Vatandaşlarımızın bu bölgelerden getirilmesi ciddiyetle düşünülmekte, ancak bu aylardaki ulaşım güçlüğü göz önüne alınmaktadır. Türk hükümetine ve buradaki Fransız yüksek komiserine gerekli ve uygun girişimlerde bulunulmuştur. İngiliz yüksek yetkilileriyle yaptığımız görüşmeler, İngilizlerin Türkiye'deki duruma anlayışla baktıklarını ortaya çıkarmıştır. Fransız işgal bölgesinde İngiliz vatandaşları bulunmaktadır ve vatandaşlarımızı çıkarmak için İngilizlerle işbirliği yapıyorum.

1030 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 291-293; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 468-469.

* Akşin'de yer almayan telgrafın serlevha bilgisini şu kaynaktan öğrendik: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 170, dipnot 418.

1031 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 473.

1032 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201.

1033 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, s. 259; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 7, dipnot *.

> Kilikya'yı yeniden işgal etmeleri konusuyla ilgili olarak Fransızlara yaklaşılması ve yeniden işgal edeceklerse Fransız kuvvetlerini mi, yoksa Sömürge ya da Ermeni askerlerini mi kullanacaklarının sorulmasını önemle öneriyorum. Bu, vatandaşlarımızın güvenliği ve bütün Türkiye'nin durumuyla ilgili önemli bir karar olacaktır. Dolayısıyla, Fransızların girişecekleri harekât konusunda kısa sürede bilgi rica ediyorum. Buradaki Fransızlar geçmişteki ve gelecekteki davranışları konusunda anlaşılmaz biçimde sessiz kalıyorlar. Ama bu tipiktir.
>
> *Bristol*[1034]

22 Şubat 1920. ABD matbuatından *The Los Angeles Times* ve *Evening Star* gazetelerinin belirttiklerine göre *Londra'daki Ermeni delegasyonu başkanı Avetis Aharonyan yaptığı bir açıklamada Kilikya'nın Türklerden alınarak Fransız manda idaresine verilmesi çağrısında bulunmuştu*r. *Aharonyan, bu sayede Büyük Ermenistan sınırlarının genişleyeceğini öne sürmekte*dir.[1035]

23 Şubat 1920. Başvekil Millerand, konferansa iştirak etmek saikiyle Londra'ya muvasalat etti.[1036]

Millerand, Müttefik Askerî Komite Başkanı Mareşal Foch'a muhtıra gönderdi. *Osmanlı hükümetinin Ulusçu isyana etkili bir destek sağlamaya son vermesi için alınacak tedbirleri hükümetlere önerme işinden söz ettikten sonra, Osmanlı hükümetini yatıştıracak bilgiler vermek üzere Gouraud ve Defrance'a yazıldığını bildiriyor. Babıâli'ye ve Ulusçu önderlere, Fransa'ya düşmanlığın büyük ölçüde bu ülkenin sağladığı Türkiye lehindeki Konferans kararlarına ters düşeceğini Defrance anlatmaya çalışacaktı*r.[1037]

İspanyol La Correspondencia de España gazetesi "Londra Konferansı" hakkında yazıyor. Gazetede *Fransa Başbakanı Alexandre Millerand'ın Dışişleri Komisyonunda Londra ziyaretiyle ilgili açıklamaları aktarılmıştır. Millerand, bu açıklamalarında, Suriye konusuna da değinmiş ve Fransa'nın bölgedeki olaylara silahlı müdahalede bulunmadan önce bütün arabuluculuk araçlarını kullanacağını ifade etmiştir. 3 Şubat'ta Maraş'ta milliyetçi ve düzenli Türk birliklerinin Fransızlara saldırısı sırasında 1500 Hıristiyan'ın öldürüldüğünü aktaran Millerand, bir Fransız bölüğünün Maraş'a giderek, organize Türk birlikleriyle şiddetli bir çatışma sonrasında garnizondaki blokeyi kaldırdığını belirtmiştir. Millerand'ın açıklamalarının ardından M. Briand, İstanbul'un Türklerin elinde kalmasına destek vermelerine rağmen, Türklerin Fransız bölgesine saldırdıklarını bildirmiş ve Türklerin bu faaliyetlere devam etmeleri durumunda onları desteklemekten vazgeçeceklerini vurgulamıştır*.[1038]

24 Şubat 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. *Venizelos ve Lloyd George İzmir bölgesinde itibari de olsa, Türk egemenliğinin olmamasını savunuyorlar.* İtalya Başvekili Francesco Nitti, *bunun tehlikeli bir çözüm olacağını, oysa itibari egemenliğe Türklerin razı olacağını söyledi.* Fransa Başvekili Millerand, *daha önce azınlıklara güvence tanınmak şartıyla İzmir'in Türklere verilmesinden yana olduğunu, Yunan hükümetine İtilaf'ın* [Cihan Harbine dahil olması karşılığında] *yaptığı vaatleri öğrendikten sonra, bundan vazgeçtiğini, fakat İzmir tümüyle Yunan egemenliğine sokulursa derhal savaş çıkmasının muhakkak göründüğünü söyledi. Tartışmaların sonunda Curzon bir teklif yaptı: 1. Türk egemenliğinin tek belirtisi olarak Türk bayrağı. 2. Yunan yönetimi. 3. Yunan garnizonu. 4. Yerel meclis (Rumlar ve Türkler). 5. İki yıl sonunda meclis Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Yunanistan ile birleşmeyi isteyebilecek, Milletler Cemiyeti de halkoylaması istemek hakkını haiz olacaktı*r. *Millerand derhal halkoylamasına gidilmesinin neden düşünülmediğini sordu. Lloyd George ise bunu Milletler Cemiyeti'ne*

1034 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 63-64.

1035 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 131.

1036 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 609.

1037 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 77-78, 90-91; vol. 142, p. 294; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 473.

1038 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 134.

bırakma eğiliminde olduğunu söyledi. Millerand, *İzmir bölgesinde İtilaf'ın kumandası altında Türk jandarma ve polisi kurulacağını söyledi, Lloyd George'nin itirazına uğradı*.[1039]

Defrance, Millerand'a telgraf gönderdi. *Gouraud'nun, Maraş olayları nedeniyle, Mustafa Kemal ile yapılacak görüşmenin İstanbul kanalıyla gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağını kendisine bildirdiğini* yazıyor. *Defrance, Mustafa Kemal ile herhangi bir ilişkiye girmenin O'na yarı resmi bir hüviyet kazandırabileceği gibi padişah ve İstanbul Hükümeti üzerinde de ters etki yapacağı, ayrıca Mustafa Kemal ile mücadeleye kararlı İngiltere'yi de rahatsız edeceği ve bu nedenler İngilizlerle birlik olmanın gerekli olduğu görüşündedir*.[1040]

Başvekil Millerand, Londra'daki Fransız Büyükelçisi Cambon'a telgraf gönderdi. *Gouraud ve Defrance'ın Mustafa Kemal ile görüşmeler yapmalarının artık imkânsız hale geldiğini bildiriyor*.[1041]

Millerand, Londra matbuatına beyanat verdi: *Türkleri İstanbul'dan kovmak için askerî bir sefer gerekli olsa, Devletlerimizin Meclisleri ne der acaba? İnsan ne istediğini bilmeli. Gidip Türkiye'de savaşır mısınız*?[1042]

Meclis-i Mebusan Reis-i Sanisi Hüseyin Kâzım (Kadri) imzasını taşıyan ve Misâk-ı Millî mukarreratını içeren mektub, Fransız Fevkalâde Komiserliğine tebliğ edildi.[1043]

Lausanne Türk Yurdu namına Harun Aliça ve Pertev Amir imzalarını havi bir mektub, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand'a gönderildi. *Türk ve Fransız çıkarlarının "tamamen uyuştuğu" belirtiliyor ve çok eski Türk-Fransız dostluğuna gölge düşmeyeceği umudu dile getiriliyor*.[1044]

Paris'de münteşir *L'Intransigeant* gazetesi Claude Farrere'nin* yazısını neşretti: *Ancak 300.000 Ruma karşılık 1.300.000 Türkün oturduğu İzmir vilâyetinin Türkiye'nin Alsace-Lorraine'i halie gelmemesini istiyorum… Ha İzmir Yunanistan'a verilmiş, ha Marsilya*.[1045]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *İngiliz işgali haksız yere bir yıl uzadı ve yer yer Fransa'ya düşmanlık propagandası yaptığı gibi Araplara silâh dağıttı, Türkleri silâhsızlandırmayı da beceremedi. İşte şimdi sonuçlarını çekiyoruz*.[1046]

1039 *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 229-233; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 609, dipnot 212.

1040 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 92, p. 92-93; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 66.

1041 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 473.

1042 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 143.

1043 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 111-112; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 386, p. 107. "Fakat Fransız Meclisi'ne gelişi geciktiği ve İstanbul'un işgali sıralarına rastladığı için, Fransız Dışişleri Bakanlığı Misak'ın üyelere resmen tebliğ edilmemesini tavsiye etti."

1044 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 272; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 482.

* Fransa'nın Türkiye'deki menfaatini gözeten Claude Farrere, bir zamanlar Pierre Loti komutasında bir bahriye subayı idi: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 52. Şimdilerde ise Fas'daki Fransız Sömürge Valisi Mareşal Lyautey'in adamıydı: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156, dipnot 368.

1045 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 116. "Claude Farrere'in bir Fransız gazetesindeki yazısı: Ha İzmir Yunanistan'a verilmiş, ha Marsilya. İzmir'de 300.000 Rum'a karşılık, 1.300.000 Türk oturuyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 393.

1046 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Türklerin İstanbul'da kalmaları kararının desteklenmesi amacıyla birkaç İngiliz, Fransız ve İtalyan gemisi Boğaziçi'ne gitmek üzere Malta'dan ayrılmıştır. Haliç'te bu amaçla gelen başka savaş gemileri de bulunuyor*.[1047]

25 Şubat 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Millerand'ın arkasında, bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye isteyen Fransız kamuoyu var. Bu programda hiç bir art niyeti gizli değil. Bu sadece, yaşamaya hakkı olan bir milletin varlığına saygı göstermekten ibarettir. Yarınki Türkiye, nüfusunun çoğunluğunun Türklerden oluştuğu, ya da, inançları ve hayatî ihtiyaçlarının Türklerle beraber yaşamalarını gerektirdiği insanların oturduğu bütün toprakları kapsamalıdır. Böyle bir devletin başkenti İstanbul olmalıdır. Yoksa bu devlet ne yaşayabilir, ne de düşünülebilir. Bu projeler, Boğazlarda milletlerarası bir denetimle asla bağdaşmaz değildir*.[1048]

Yunan Başvekil Venizelos, Başvekil Millerand'la mülakat ediyor. Millerand: *Türklerin kabul edebileceği barış şartları hazırlanmalı zira Fransa yeniden savaşa tutuşmak niyetinde değildir*. Venizelos: *Anadolu'daki ordusu sayesinde Yunanistan Türklere yalnızca kendi şartlarını kabul ettirmekle kalmayıp, barış şartlarının bütününü de onlara kabul ettirebilecek en önemli etken*dir.[1049]

Londra Konferansı içtima ediyor. *Venizelos kabul edildi ve Curzon'un önerdiği esaslar hakkında düşüncesini açıkladı. Türklerin neden iki yıl İzmir'de itibari egemenliğe sahip olacaklarını anlamadığını söyledi. İstanbul'un Türklerde bırakılması Müslüman âleminin tepkisini çekmemek için kararlaştırılmıştı. Oysa İzmir'de verilen taviz yalnızca Türklerin izzet-i nefsini gözetmek ve kuvvete başvurmak durumunda kalmamak içindi. Oysa Doğululara ve özellikle Türklerle ilişkilerde en önemli şey güçlü olmaktı. Fakat Şûra bu çözümde ısrar edecekse, tatsız olaylara yol açmamak için Türk bayrağının kent dışındaki tabyalardan birine çekilmesini rica etti. Şûra bunu kabul etti. Millerand Venizelos'un toplantıya katılmasından ötürü sevincini dile getirip ortak gayeleri için Venizelos'un ülkesinin yapmış olduğu fedakârlıkları tamamıyla takdir ettiğini söyledi, bayrak konusundaki düşünceye de katıldı*.[1050]

Londra Konferansı içtima ediyor. Yüksek Şûra'nın mutabakata vardığı sulh şartlarının gizli tutulması kararlaştırıldı.[1051]

Defrance, General Gouraud'a telgraf gönderdi. *En azından Foch'tan gelecek tedbir önerileri müttefikler tarafından kesinleştirilinceye değin Mustafa Kemal'le görüşülemeyeceğini* yazıyor. *Sadrazam, Defrance'ın telkini ile her yere sormuş ve asayişin yolunda olduğu haberleri alıyor. Maraş'ta 8 bin kadar Ermeni kalmış*dır. *Hükümet, açlığı önlemek üzere buraya yiyecek gönderecek, fakat bunun Kilikya'dan geçirilmesini istiyor. Sadrazam emirlerini tekrarlamak ve durumu açıklamak, heyecanı yatıştırmak üzere bölgeye yüksek bir memur göndermeyi vaat etmiş*dir. *Defrance da ona, Fransızların istedikleri takdirde ve zamanda boşaltılan bölgeleri hükümet ve halkın oluru ile yeniden işgal edebilmesini*

1047 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 134.

1048 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 152-153. Akyüz'e birçok defa atıf yapan bir kaynak, *Le Temps* nüshasını referans göstermiş olsa da, adeta Akyüz çevirisini tadil etmiş fakat "Bu projeler, Boğazlarda milletlerarası bir denetimle asla bağdaşmaz değildir" cümlesini makaslamış gibidir: "M. Millerand'ın arkasında, bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye isteyen Fransız kamuoyu var. Bunda herhangi bir gizli art niyet söz konusu değildir. Burada yalnızca yaşamak zorunda olan bir milletin mevcudiyetine saygı vardır. Yarının Türkiye'si, çoğunluğu Türklerden ve inançları, ihtiyaçları ve yaşayışları Türklerle birlikte yaşamaya müsait olan insanlardan oluşan tüm toprakları içine alan bir ülke olmalıdır. Böyle bir ülkenin başkenti İstanbul olmalıdır, aksi takdirde bu ülke ne yaşayabilir ne de tasavvur edilebilir." Le Temps, 25 Février 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 170.

1049 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 481, dipnot 27.

1050 *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 238-239; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 609-610.

1051 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 611.

*sağlayabilmek üzere hükümetin her türlü tedbiri bir an önce alması gerektiğini söylemiş*dir. *Sadrazam böyle bir harekâtı yapmanın en azından belirli bir süre geçmeden, çok nazik bir iş olduğunu ama bu yönde elinden geleni yapacağını söylemiş*dir. *Sonra da Ulusçu önderlerin söz dinlemeyen deliler olduklarını, hükümete güvenoyunun sırf Ulusçulara karşı bir mücadele kabinesinin kurulmasını önlemek için durum gereği verildiğini, gösterilen çabalara ve verilen tavizlere rağmen onlarla hiçbir anlaşma yapılamadığını belirtmiş*dir.[1052]

26 Şubat 1920. Millerand, Londra'dan Paris'e hareket etti.[1053]

27 Şubat 1920. İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Le Temps* gazetesi, *Türk milliyetperverleriyle işbirliğini tavsiye ediyor*.[1054]

28 Şubat 1920. *İstanbul'daki* ABD *Yüksek Komiserliğ*i*ne bağlı resmi nitelikte biri C. Van H. Engert, Kilikya ve Suriye'deki durumu dolaşıp görmek, doğrudan doğruya raporunu vermek üzere oralara gönderildi. Kilikya'nın Fransız işgal bölgesinde ve Suriye'nin kuzeyinde iki hafta geçirdikten sonra 28 şubat'ta Dışişlerine gönderdiği raporda Engert, Fransızlar ve İtalyanlar Orta Doğu'ya büyük güçler göndermezlerse, buralardan kovulmaktansa kendilerinin çekilmesi daha iyi olur demekte ve şöyle devam etmektedir: "Türkler ve Araplar Fransa'ya karşı ortak davranış halindedirler ve Arap ordusunda eski Türk subayları vardır. Fransız ordusu bütün bu işlerden bıkmış, huzursuzdur ve Fransız subaylarının çoğu Suriye'den ayrılmaya hazır durumdadır. Çünkü Cezayirli ve Senegallilerden kurulu birliklerine güvenmemektedirler. Faysal ile ve öteki Arap liderleriyle görüşmelerindeki izlenimi hakkında, bunların kendilerini çocukça aldattıklarını ve hala Amerika'nın onları kurtarmaya geleceğine inandıklarını gördüm."*[1055]

28 Şubat 1920 tarihinde Amerikalı Diplomat Cornelius Van Hemert Engert'ten gelen telgrafa da yansımıştı. Telgrafta, Mustafa Kemal liderliğindeki Küçük Asya'da Türklerin, iyi subaylar emrinde olduğu belirtilen Müslümanları da silahlandırarak, bir gerilla savaşına geniş çapta hazırlık yaptıkları ve Yunanlıları İzmir'den, Fransızları da Kilikya'dan atmaya kararlı oldukları bildirilmişti.[1056]

*28 Şubat 1920'de Faysal tarafından Şam'da yapılan bir toplantoıda Türk-Arap işbirliğine dayanan "Mezopotamya Planı" tartışılmıştı. Bu plana göre Mezopotamya'da mart ortasından itibaren İngilizlere karşı Suriyelilerin ve Kürtlerin de katılacağı bir saldırı başlatılacak, Türkler ise Kilikya'daki Fransız birliklerine karşı saldırıya geçeceklerdi*r. *Ancak Fransa ile Ankara Hükümeti arasında* 23 Mayıs'da imzalanacak *mütareke Mezopotamya Planı'nın sonu* olacaktır.[1057] Diğer bir deyişle Mustafa Kemal, Suriye'deki Arab milliyetçilerinden önce istifade edecek sonra sırt çevirecektir.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Kafkasya'dan gelen haberlere bakılırsa, Türk halkının faal unsurlarının* [Harekat-ı Milliyecilerin] *bolşeviklikten yana çıktıklarından şüphe olmadığını* bildiriyor.[1058]

1052 *Ministere des Affaires Etrangere*, vol. 92, p. 23-25, 92; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 474.

1053 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 610.

1054 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 397.

1055 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 252-253.

1056 *NARA*, Amerikalı Diplomat Engert tarafından Beyrut'tan ABD Dışişleri'ne çekilen acil telgraf, 03.03.1920, 867.00/1127, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 55.

1057 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, s. 247; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 92.

1058 *Ministere de Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 104; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 105.

Londra Konferansı'nda Lloyd George Ermenilere engel olmayıp Türk direnişinin yaratılmasına sebep olduğu gerekçesiyle Fransa'yı eleştirdi.[1059] *Sonuç olarak İstanbul'daki yüksek komiserlere ortak bir tel çekilmesi kararlaştırıldı. Bu telde Kilikya'daki Ermeni kırımından söz edildikten sonra, Fransa'nın bölgede asayişi sağlamak hususunda tam sorumluluk üstlenmiş olduğu bildiriliyor. Fakat Babıâli durumdan sorumlu*dur *ve ona İtilaf'ın yetkesinin alay konusu olamayacağı gösterilmeli*dir.[1060]

Le Temps gazetesi yazıyor. Lloyd George *İstanbul'un Tüklerde kalmasına 1918'deki demeciyle neden karşı çıkmadığını* şöyle izah etmiştir: *O sırada Hindistan'ın müslüman halkı telâşa kapılmıştı ve yatıştırılmaya ihtiyacı vardı. Biz Hindistan'da özel bir çaba gösteriyorduk, işte bu andan (demecin ilânından) itibaren askere yazılan Hintliler çoğaldı*.[1061]

Meclis-i Mebusan Reisi Reşad Hikmet, kanser sebebiyle vefat etti.[1062]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), *Echo de l'Islam* (İslâm'ın Yankısı) gazetesini bu ay itibarıyla Paris'te neşretmeye başladı.[1063]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in Akbaş Cephaneliği baskını meselesini mevzu makalesini neşretti: *Mustafa Kemal'in bir Türk gazetesinde, "cephanenin Bolşeviklere karşı çarpışan Denikin kuvvetlerine yollanacağını öğrenince bu malzemeyi bir kaçırdık" şeklinde bir açıklaması çıktı. "İşte görün, bizzat Milliyetçilerin şefi, Bolşeviklere yardım elini uzatıyor, aralarında nasıl samimî yakınlık var"*.[1064]

İspanyol matbuatı, Londra Konferansının İstanbul ve Padişah hakkındaki kararlarını mütalaa ediyor: *Sultan "Toros dağlarının tepesindeki herhangi bir mülteci" gibi müttefik gemileri arasında İstanbul'da kalaca*k.[1065]

29 Şubat 1920. Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Paris'e gönderdiği mektubunda; Mustafa Kemal'i *Erzurum Valisi* olarak vasıflandırdı.[1066]

Başvekil Millerand, Cambon'a *çok acil ve çok gizli* telgraf gönderdi. *Sözü edilen "vahim" ortak telin kendisine danışmadan çekilmesini kabul ettiği için teessüf etti. Türklerin İstanbul'da kalmaları kararı kendisinin resmi tasvibi olmadan tartışma konusu olamaz. Gouraud'dan durum hakkında acil bilgi istemiştir. O sırada İstanbul'da bulunan Fransız kuvvetlerinden hiçbir birlik ayrılamaz. Deniz kuvvetlerinden bir filonun gönderilmesini istemiştir. "Herhalde," diyor Millerand, "bazı tavırlara esin kaynağı olan art niyetli düşünceleri muhakkak fark etmişsinizdir." Millerand, İngilizlerin sorunu bu şekilde Konferans önüne getirmelerini, anlaşılan Fransızlara İstanbul'dan Kilikya'ya asker göndertip bu*

1059 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 397.
1060 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 475.
1061 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 108.
1062 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 387, dipnot 108.
1063 Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 365; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 91. İlginç bir dipnot: "Bu gazetenin nüshalarına arşivde ulaşamadık." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 201, dipnot 522.
1064 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 165.
1065 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 136.
1066 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 181, dipnot 456. Bir gün önce, 28 Şubat 1920 tarihli Londra Konferansında Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Mustafa Kemal'in İstanbul Hükûmeti'yle gizli ve sıkı irtibatına dikkat çekerek O'nu "Erzurum Valisi" olarak tavsif etmişti. Nitekim Curzon'a göre o devrede Erzurum'u da ilhâk eden bir Ermeni devletinin kurulması gündemdeydi: Osman Olcay. (1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru* içinde (s. 144). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

sayede İstanbul'a egemen olmak için bir manevra olarak değerlendiriyor. *Bu yoruma göre herhalde İngiliz basınındaki Maraş katliamı kampanyası da bu manevranın bir parçasıydı*.[1067]

Paul Cambon, oğlu Jules'e mektub gönderdi. Buna göre Mondros Mütarekesi'nin *üzerinden bir yıl geçmesine rağmen Türkiye ile barışın nihayete erdirilememiş olması Fransız kamuoyunu hatırı sayılır bir şekilde huzursuz ediyor*.[1068]

Şubat 1920. Defrance, Paris'e gönderdiği bir telgrafında, Meclis-i Mebusan'da *iki ulusçu grup, blok, ya da parti* bulunduğunu bildirmiştir: *Biri Felah-ı Vatan, diğer Ahd-ı Milli ya da Ulusal Parti. Birincisi sürekli bir grup*dur *ve daha çok iç sorunlarla ilgili*dir. *İkincisi dış siyasetle ilgili konuları ele almak için kurulmuş geçici bir grup*dur.[1069]

Quai d'Orsay'da Türkiye siyasetine ilişkin muhtıra kaleme alındı. *Burada, savaşın sonundan beri Fransız siyasetinin üç hedef güttüğü belirtiliyor: Türkiye'nin parçalanmasını asgariye indirmek, Fransa'nın Türkiye'deki hatırı sayılır iktisadi çıkarlarını korumak, Türk yönetimindeki Hıristiyanlara bütün gerekli güvenceleri sağlamak. Muhtıra, Türkiye'nin parçalanmamasının Fransa'nın iktisadi menfaatleri için gerekli olduğunu açıkça ifade ediyor*. [..] *Fransa üç şeye karşı çıkıyor: 1) Nüfuz bölgeleri sisteminin aşırı derecede gelişmesi; 2) büyük bir Ermenistan'ın kurulması; 3) Bağdat demiryolunun parçalara bölünmesi ve Fransız çıkarları korunmadan Düyun-u Umumiye'nin Maliye Komisyonu ile birleşmesi.*[1070]

Şubat-Mart 1920. Cihan Harbi'nde esir düşmüş ve fakat esaretten kurtularak Anteb'e avdet etmiş bulunan Üsteğmen Said Bey, "Şahin" mahlasıyla Anteb Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanı tayin edildi. Şahin Bey, karargâhını Ulumeşe mıntıkasına kurdu ve Anteb-Kilis yolu üzerinde *üç savunma hattı meydana getirdi*. Böylece Anteb'deki Fransız birliklerinin ikmal yolu tehdit altına alınmıştır.[1071]

Mart 1920. *Askeri malzeme yardımı almak üzere iki Suriyeli milliyetçi Mardin'e gitmişlerdi*r. *Yapılan plana göre Türklere yardım etmek amacıyla Suriye topraklarındaki Fransız birliklerine karşı konulacak, ayrıca Suriye ile Türkiye arasındaki köprüler ve iletişim tahrip edilecekti*.[1072]

1067 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 305; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 476.

1068 *Documents Diplomatiques Français (1920)*, Tome I, s. 267; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 103.

1069 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 84; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 387, dipnot 108.

1070 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 471.

1071 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 209, dipnot 58.

1072 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 92.

Fransa Mebusan Meclisi (Chambre des Députés) *Dakar milletvekili siyahî Blaise Diagne (1872-1934), Türkiye'nin güneyine Senegalli askerlerin gönderilmesinden şikâyet eder. Genelkurmay ona, Cezayirli askerlerin burada zaten çok fazla bulunduğunu, çünkü onların Kemalistlerin İttihad-ı İslâmcı propagandasının hedefi olduklarını söyler*.[1073]

Fotoğraf. Blaise Diagne (*Wikipedia*).

Fransa Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Barış Konferansının çalıştığı 1919 yılında Fransız basını üzerine birçok devletten altın yağdı*…[1074]

1 Mart 1920. Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon, Başvekil Millerand'a cevabî telgraf gönderdi. Cambon, 29 Şubat tarihli telgrafa nazaran *başbakanına hak vermekle birlikte, durumun sıkışık olduğunu, İngilizlerin Fransızları Kilikya'da asayişi korumaktan aciz görür havada olduklarını, yardıma gelmeye hatta yerlerini almaya hazır göründüklerini* yazıyor. *Paris'e danışmak için ne denli kısa olursa olsun bir mühlet istenseydi, Lloyd George kırımdan kendilerini sorumlu tutacaktı. Fakat üzülecek bir durum yoktur*, *çekilen* telgraf, *bir tanışma telinden ibaretti*.[1075]

İzmir'deki Fransız Konsolos Laporte, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi: Yunan *Başkomutan Paraskevopulos'un gelişi ve Yunanlıların gittikçe artan çalımı Yunanlıların Kuva-yı Milliye'ye karşı askeri bir harekât hazırlamakta olduklarını doğruluyor. Konferans'tan işgali genişletmek için bir yetki almaları ihtimali bir yana konursa, bu hazırlıklar İtilaf'ı bir oldubitti ile karşılaştırmak niyetini gösterir. Venizelos ile Kral Konstantin taraftarları arasındaki tahterevalli oyunundan yararlanarak Anadolu'daki oldubittiyi muhafaza etmeyi umuyorlar. Türkler bu hazırlıklardan huzursuz, zira İngilizlerin Çerkesleri harekete geçirmeyi başarmalarından ötürü iki ateş arasında kalacaklarından korkmakta*lar.[1076]

Yarı resmî *Le Temps* yazıyor: Kilikya'da *olup bitenleri en iyi Fransız hükümeti öğrenebilir, oysa hükümet bu heyecan verici haberleri doğrulayıcı hiçbir bilgi almış değil*.[1077]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Bu uydurma veya abartılmış haberler kampanyası, açıkça, Türkiye'nin geleceğinin belirlendiği şu sıralarda İngiliz kamuoyuna baskı amacını taşımakta*dır.[1078]

1073 Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 192-193. Hilafeti kurtarmak gayesiyle Cezayir Müslümanlarından maddî destek alan Mustafa Kemal, 3 Mart 1924'de Hilafeti kaldırarak Cezayir Müslümanlarına ihanet mi etmiştir? 14 Mart 1924'de *L'Echo d'Alger* gazetesi yazarı Kaid-Hammoud şunları yazacaktır: "Her ne olursa olsun, bu hareket affedilemezdir ve Müslümanlar, İslam'ın bu büyük gücüne zarar verdiği ve müminlerin geleneksel bağlarını kopardığı için Mustafa Kemal'i affetmeyeceklerdir. [..] Türkiye, halife sayesinde tüm ümmetin sempatisini ve cömert yardımlarını kazanmıştı. Mustafa Kemal tüm bunları kırdı ve kırılmasına da müsaade etti." Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 154-155.

1074 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 19.

1075 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 476.

1076 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 489-490, dipnot 38.

1077 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96.

1078 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96.

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Londra muhabirinin yazısını neşretti: *Gerçek şu ki, İngiltere'nin onda dokuzu İstanbul meselesini bir his ve vicdan meselesi yapmaktadır. İşte işin ciddî yönü burasıdır, çünkü menfaatlere ilişkin her zaman pazarlık mümkündür, ama hisler üzerinde pazarlığa girişilemez. İngilizlerin düşüncesine göre -ki bu Amerikalıların da düşüncesidir- yeni veya eski Türk idaresi bir kan dökme ve ahlâksızlık idaresidir ve merkezi İstanbul'dur. Öyleyse bu idare artık İstanbul'da aynı kötülüklerine devam etmemelidir. Asya temizlenmese de, bari Avrupa temizlenmelidir*.[1079]

ABD'li *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türkler ve Fransızlar arasındaki çatışmalar Maraş'ta devam ederken, bölgedeki Ermeniler herkesin gözü önünde Türkler tarafından vahşice katledildi. Bu bağlamda 5000'den fazla insanın hayatını trajik bir şekilde kaybetti. Amerikan Koleji yetkilileri, çatışmaları durdurmak için arabuluculuk teklif etti ancak Milliyetçiler, Mustafa Kemal Paşa'nın emri gereği Fransızlar teslim olana dek durmayacaklarını açıkladı*.[1080]

ABD'li *New York Tribune* gazetesinde *"Ermenistan'daki Amerikalılara Türklerce Ateş Açıldı" başlığıyla verilen bir haberde ise Ermenistan diye bahsedilen yer aslında Maraş bölgesi*dir. *Buna göre Maraş'taki Ermeni ve Fransızlara Türkler tarafından saldırılar düzenleniyor ve özellikle Ermeniler toplu katliama maruz kalıyor*.[1081]

ABD'li *Buffalo Courier* gazetesinin haberine göre *Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan da bir açıklama yapılmış Kilikya bölgesindeki güvenilir kaynaklardan edinildiği söylenen bilgiler basına yansımıştır*. *Buna göre 20 Ocak'ta Fransız birlikleri ve Türkler arasında çatışmaların başladığı gün Antep'e doğru giden içinde beş Amerikalı ve bir Fransız yetkilinin bulunduğu araca Türkler tarafından ateş açılmış ancak ciddi bir yaralanma durumu olmamıştır*. *Gelişen olaylarla birlikte Türkler Ermenileri katletmeye başlamış ve 5.000 civarında Ermeni feci şekilde öldürülmüştür*. *Bölgedeki Amerikan yardım ve misyonerlik binalarının da zarar gördüğü bildirilen haberde Amerikan hükümetinin yapacağı tek şeyin Osmanlı Hükümeti'ne iletmesi için Amiral Bristol'e bir protesto mesajı göndermek olduğu söylenmekte*dir.[1082]

ABD'li *The Washington Herald* gazetesi: *Türkler 5.000 Mülteciyi Boğazladı*.[1083]

ABD'li *The Buffalo Times* gazetesi: *Raporlara Göre Kilikya'da 16.000 Kişi Katledildi*.[1084]

2 Mart 1920. İstanbul Fevkalade Komiseri Defrance, Hariciye Nazırı Millerand'a, saat 02:45'de 364-363 numaralı mahrem telgraf keşide eyledi (Vürud tarihi ve saati: 3 Mart, 08.05.):

> İngiliz mevkidaşımın Londra'ya göndermiş olduğu telgrafı size aynen iletmek istedim. Kendisine aynı cihetde telgraf çekeceğime söz verdimdi. Lakin yine de ona iki mülahazada bulundum.
>
> 1° İlk faraziyeye dair, vatandaşlarımızın ve Hıristiyanların emniyetini ne tür bir beyanatın teminat altına alabileceğini anlayamadığımı ve bana göre mümkün tek şeyin, dahilî mıntıkalardaki vatandaşlarımızı zamanında geri çağırmak ve ardından İstanbul'da, Hıristiyanların hayatlarına mütekabil rehineler ele geçirmek olduğunu belirtdim.
>
> 2° İkinci faraziyeye dair, milliyetçi fırkanın tamamıyla aşikar bir harbe girmenin pek akıllıca görünmeyeceğini belirtdim. Düşüncemi şu şekilde netleştirdim: İki kamp mevcud; milliyetçilerin kampı ve muhaliflerinin kampı. Her iki kampta da müfridler ve mutediller var. Bana öyle geliyor ki, her iki grubun da mutedillerinden müteşekkil bir blok kurmaya çalışmalı ve müfridlerin desteğini haricde bırakmalıyız. Memleketdeki bölünmeyi daha da derinleştirmek yerine, Müttefiklerin sulh şeraitini kabul etmeye arzulu ve bunları bağnazlar

[1079] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 141.
[1080] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 135.
[1081] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 132.
[1082] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 133.
[1083] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 132.
[1084] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 132.

haricindeki herkese kabul ettirebilecek keyfiyetde, nispeten akl-ı selim bir grup insanı padişahın etrafında toplamak için en iyi şansın burada olduğuna inanıyorum. Bu mülahazalar, tıpkı İngiliz Fevkalade Komiser'in mülakatımızdan sonra Londra'ya çekdiği telgrafda ifade ettiği bazı fikirler gibi, benim 222 ila 227 sayılı telgraflarımda ve 238 sayılı telgrafımda belirtdiklerimle büyük ölçüde örtüşmekdedir. Üstelik İngilizlerin, tüm milliyetçileri –hem mutedilleri hem de müfridleri– çileden çıkaracak şekilde, müfridlerle, yani Damad Ferid'le tam bir teşrik-i mesai içinde hareket etmek istedikleri zehabına kapılıyorum. Ber vech-i bâlâ belirtilenler mahrem kalmak kaydıyla, İngiliz mevkidaşımla aynı fikirdeyim.[1085]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi *önemli olan, halkı en geniş şekilde aydınlatmaktır* dedikten sonra *Londra görüşmelerinin Türkiye'yi parçalamaya yöneldiğini, İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verileceğini, Musul petrollerine ve Ergani madenlerine göz diken İngiltere'nin bu amaçla bir Kürdistan Devleti kurulması için çalıştığını* yazıyor.[1086]

Le Temps yazıyor: *Londra görüşmeleri Türkiye'yi parçalamaya yöneldi, İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verileceği, Musul petrollerine ve Ergani madenlerine göz diken İngilizler'in bu amaçla bir Kürdistan devleti kurulması için çalıştığı* bildiriliyor.[1087]

Le Temps gazetesinin başmakalesinden: *Türkiye'ye ilişkin bir yeniden düzenleme programının gerçekleşebilmesi için İstanbul merkezî hükümetinin bütün Türkiye'de kendine itaatı sağlayabilmesi gerekir. Avrupa devletlerinin bazan İstanbul'da çok sert girişimler yapması haklı görülebilir. Örneğin, bir katliamı önlemek, bir silahlı çatışmayı durdurmak gibi. Fakat bu durumda da, önümüzde emir verebilecek ve onları uygulatabilecek bir hükümet bulunması için bu hükümeti bitip tükenmez müdahaleler veya gürültülü alçaltmalarla gözden düşürmekten kaçınmak gerekir. İşte Londra'da anlaşılmamış görünen şey bu (…) Sultanın hükümeti, bir İngiliz filosunun mevcudiyetinden ve bu filonun çıkardığı deniz askerlerinin geçit törenlerinden çok etkilenmiş durumda. Bu gösterilere bahane olarak ileri sürülen Kilikya haberleri, şu anda masaya yumruk vurmayı haklı göstermiyor. Zaten, Kilikya'da tehlike şiddetlense, İstanbul'a vurarak durum düzelmez. Sultanın merkezî hükümetinin otoritesi bütün Asya Türkiyesi'nde sağlanmadıkça, Boğaziçi'nde yapılacak gösteriler, Anadolu'da daha çok, bir ayaklanma ve şiddet ruhu geliştirecektir. Tepkilerin nerede patlama tehlikesi vardır? Kilikya'yı elde tutan Fransız birlikleri üzerinde*.[1088]

Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill: *Suriye'nin işgalinden rahatsız olmuş Araplar vardır ve bunlar ilk defa Türk milliyetçileriyle kadar birliği yaparak iki gücü birleştirmişlerdi*r.[1089]

1085 *Documents Diplomatiques Français*, 1920, Tome I (10 Janvier – 18 Mai), p. 280-281.

1086 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 153.

1087 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 610. "Bu yüzden Millerand Meclis'te *Fransız hükümeti yaşayabilir bir Türkiye teşkilinin zaruri olduğu kanısındadır* biçiminde bir konuşma yapma ihtiyacı duyacaktı." (Akşin, 2004, c. 2, s. 610, dipnot 214).

1088 Le Temps, 2 Mars 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 98-99. Bir başka ikincil kaynaktan: "*Le Temps*, İngilizlerin Kilikya'daki olayları bahane ederek İstanbul'un baskı ve işgal altına alınması şeklindeki görüşlerine katılmamış ve bu durumun Anadolu'daki hareketi daha da güçlendireceği konusunda uyarılarda bulunmuştu. Gazeteye göre İstanbul'a değil, Anadolu'ya bakılmalıydı. Çünkü asıl mesele orada idi: *Kilikya haberleri, şu anda masaya yumruk vurmayı haklı göstermiyor. Zaten, Kilikya'da tehlike şiddetlense, İstanbul'a vurarak durum düzelmez. Sultan'ın merkezi hükümetinin otoritesi bütün Asya Türkiye'sinde sağlanmadıkça, Boğaziçi'nde yapılacak gösteriler, Anadolu'da daha çok, bir ayaklanma ve şiddet ruhu geliştirecektir. Tepkilerin nerede patlama tehlikesi vardır? Kilikya'yı elde tutan Fransız birlikleri üzerinde*." Le Temps, 2 Mars 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 178-179.

1089 Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 1960, s. 148; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 91.

Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Türk hükümetinin merkezi Avrupa'da kalmalıdır; çünkü Avrupa'da iken şikâyete sebep olursa onunla konuşup baskıda bulunmak mümkündür. Bursa, Sivas veya Maraş'a giderse hemen asker lâzımdır (…). Kilikya olayları bize Avrupalı bir Türkiye gereğini göstermektedir, aksini değil.*[1090]

3 Mart 1920. Ali Rıza Paşa sadaretten istifa etti.

Londra Konferansı içtima ediyor. Fransa Cumhuriyetinin Londra Büyükelçisi Paul Cambon, 16 Mart günü icra edilecek işgal ve tevkifat kapsamında, *Harbiye Nezâreti'nin işgalinin ve milliyetçilerin tutuklanmasının yeterli olacağını ve bunun bizzat padişah üzerinden, sanki o emir vermiş gibi yapılmasının daha iyi olacağını ifade etti*.[1091]

*3 Mart 1920'de Londra gözden geçirilmiş olan "Projet d'Accord Tripartite" başlığı altında toplanan "Üçlü Sözleşme"*ye göre *"…Fransız, İngiliz ve İtalyan hükümetleri, geçmişte ülkeler arasındaki rekabetten sakınarak, Türkiye'ye yardım ve kaynaklarını geliştirmek amacıyla dostluk duygularını canlandırmayı amaçlamaktadır… Türk Hükümeti ile adaletin, maliyenin, jandarma ve polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi, azınlıkların din, ırk ve dil haklarının korunması ile ülkenin ekonomik düzeninin kurulması konuları bir çözüme ulaşmış ve anlaşma sağlanmıştır…" dendikten sonra şu noktalar vurgulanmıştır: "…ilgili devletler tarafından Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınması… İtalya'nın Güney Anadolu'daki, Fransa'nın Kilikya ve Kürdistan'ın Suriye ile sınırlı batı kesimindeki, İngiltere'nin Dicle'nin doğusunda yer alan Kürdistan topraklarındaki özel haklarının tanınması…[1092]*

İngiliz tutanağına göre, Fransızlar bütün Ereğli kömür madenlerini ele geçirmek istiyorlar ve bu konuda Ahmed Rıza *ile Paris'te bazı ön görüşmeler yapılmış*dır.[1093]

Berthe Georges-Gaulis, Fas Rabat'daki Sömürge Valisi General Lyautey'e mektub gönderdi. Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri, Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, *Gaulis'i Adana ve Konya üzerinden Ankara'ya göndermek* istiyor.[1094]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü La Libre Belgique gazetesinde H. Habert imzalı makale neşredildi. Habert, *İstanbul'un Türkler'de kalmasının Yunanistan'da çok kötü bir etki yaptığını belirtmekte ve "Nea Hellas" gazetesinin şu görüşlerine yer vermekte*dir: *Sultanın İstanbul'da kalması bir utançtır, Avrupa eski Kayzer'in hükmünü istiyor. Halifenin, liderin İstanbul'da kalması Mekke'de piskoposluk kurulmasına veya Kudüs'ten Yahudilerin atılmasına eşdeğer. Bizi derinden üzdü diyor ve şu sonuca varıyor: Çıkarları için kötü davranan özellikle Fransız mali çevrelerinin görüş açısı kazandı. Türkiye'nin Avrupa'da kalması halinde, Avrupa diplomasisinin kulağı kirişte olacak…Nöbetçi "Kim o?" vaziyetinde kalacak*.[1095]

4 Mart 1920. ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, *Fransızların Maraş üzerine yürümeleri ve bozguna uğramalarıyle ilgili olarak Kilikya olayları hakkında* Washington'a telgraf gönderdi: *Birçok Ermeni'nin her zaman öldürüldüğü, Fransız ve Ermeni birlikleri tarafından Türk köylerinin nasıl yakıldığı, halkın ne*

1090 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1091 Birinci Londra Konferansı Tutanakları, 3 Mart 1920, Belge No: 141; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 419; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 165-166.

1092 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 202, s. 132-135; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 67.

1093 FO, 371/5166, E 1782/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 335, dipnot 10.

1094 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 186.

1095 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 132.

şekilde kıyıma uğratıldığı anlatılıyor. Bütün sorunlar Fransızların davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır; Fransızlar bunun sorumluluğunu yüklenmelidir.[1096]

Celaleddin Arif, Meclis-i Mebusan reisi seçildi.[1097]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *New-York piskoposu, yüz kadar meslektaşı adına Canterbury başpiskoposuna gönderdiği telgrafta, ona "Türklerin İstanbul'da kalmalarına karşı girişilen Haçlı Seferinin yönetimi ele aldığı için" teşekkürlerini sunuyor*.[1098]

5 Mart 1920. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'dan Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a nota: ….. *Fransız Hükûmetinin müttefiklerden ayrı hareket etmeğe çalışıp Türk menfaatlerine yakın hareket ettiğini, ayrıca Filistin'de Siyonist politikaya karşı çıkıp Suriye'nin birleşmesi lehinde olduğunu görüyoruz. Müşterek menfaatlerimizi düşünelim*.[1099]

> 5 Mart tarihinde Curzon, Fransız Büyükelçisi Cambon'a, Fransa'nın müttefiklerinden ayrı ve Türkiye'ye özel bir yakınlığı olan bir siyaset güttüğü izlenimi verecek bir biçimde davrandığını içeren bir raporunu sundu. Raporda sıralanan örnekler şunlardı: 1) Barış Konferansı'na bir Osmanlı heyetinin katılabileceği yolundaki karar Konferans'ın olduğu halde, buna Fransızlar sahip çıkmaya kalkışmışlardı (Haziran 1919). 2) Osmanlı Veliahtı'nın Fransız Cumhurbaşkanı'na çektiği tele, Dışişleri Bakanı Pichon imzasıyla çekilen ve İstanbul basınında çıkan (4 Haziran 1919) cevapta, Fransa'nın, geleneklerine sadık olarak Türkiye'nin hayati çıkarlarını ilgilendiren hiçbir şeyi savsaklamayacağı temin ediliyordu. 3) İtilaf'ın 3 Aralık 1918 kararına göre Rumeli'de komutanlık Frenchet d'Esperey'e verilecek, Milne komutasındaki ordu da Kafkasya veya başka bir yere intikal ettirilecekti. Karargâhı İstanbul'a 8 Şubat 1919'da taşıyan d'Esperey, Ağustos 1919 ortasında, hesapça onun izniyle Edirne'den çekilen İtalyan kuvvetlerinin yerine Milne'in emrindeki askerlerden yollamaya kalkışarak, İstanbul'daki İngiliz mevcudunu azaltmaya çalışmıştı. Ayrıca Tuğgeneral Sir H. Wilson komutasında bulunan İstanbul Müttefik Kıtası'nın emrindeki Fransız askerinin miktarını azaltarak ve bir bunalımda ancak kendi emriyle harekete geçebileceklerini bildirerek, böyle bir durumda girişimi kendi eline almayı tasarlamıştı. İngiliz komutanlarını küçük düşürmek, müşkül durumda bırakmak için sürekli olarak elinden geleni yapmıştı. 4) 18 Şubat 1920'de *Peyam-ı Sabah*'ta çıkan ve d'Esperey'den geldiği söylenen bir tel, Konferans'ın İstanbul'u Türklere bırakma kararını almakta Fransız görüşünü benimsemiş olduğunu ileri sürüyordu. Bu konuda d'Esperey'den bir yalanlama olmamıştı.[1100]

Millerand, Defrance'ye telgraf gönderdi: *… bu koşullarda Mustafa Kemal'e bir subay göndermenin yersiz olduğu konusunda sizinle hemfikirim…*[1101]

Atina'daki Fransız mümessil Billy, Paris'e telgraf gönderdi. *Yunanlıların genişleme niyeti olduğunu yalan*lıyor.[1102]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Millerand Türkiye ile ilgili sorular karşısında herhangi bir yorum yapamayacağını ve Yüksek Konsey'in diğer üyeleri gibi kendisinin de sessiz kalmaya söz verdiğini söylemiştir*.[1103]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız basını, müttefiklerin Türkiye'yi paylaşmadıklarını, sadece açıkça Türk olmayan farklı unsurların yaşadıkları bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacağını,*

1096 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 261.
1097 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 387, dipnot 108.
1098 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 140-141.
1099 Erol Ulubelen. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* içinde (s. 259). İstanbul: Ayraç Kitabevi.
1100 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 41-44; *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 18-24; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 594-595.
1101 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 66.
1102 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, s. 490, dipnot 38.
1103 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 137.

*basit bir örnek olarak bunlardan birinin bağımsızlığını isteyen Araplar olduğunu yazmışlardır. İzmir şehrinin Yunanistan'ın doğrudan kontrolü altında kalacağı ve İmparatorluğun kalanının Sultan'ın egemenliğinde olacağı ifade edilmekte*dir. *Bununla birlikte, bazı bölgelerde Türklere yönetim konusunda Avrupalı güçler (Antalya'da İtalyanlar, Kilikya'da Fransızlar) yardımcı olacaklardır. Kürdistan konusunda henüz bir karara varılamamıştı. Fransızlara göre, Türkiye ile barış antlaşması Londra'da değil sadece Paris'te imzalanabilir*.[1104]

6 Mart 1920. Amiral Bristol, Washington'a muhtıra gönderdi. Ona göre *İtilâf Devletleri'nin Türkiye politikasının sonuçları, uzun süredir tahmin ettiği gibi olmuştur. O, şu noktayı açıkça, "bütün gücüyle" belirtmek istiyor ki Türkiye'de durum, son derece ağırdır ve bunun nedeni, barışın uzatılması, Yunanlıların vahşetle yürüttükleri İzmir işgali ve Fransızların Kilikya'daki yüz kızartıcı davranışları*dır. *Avrupa devletleri, Orta Doğu'yla ilgili planlarını açıklarlarsa, sonuç felâket olacak ve Türkiye sorununun çözümünü imkânsız kılacaktır. O, A.B.D.'nin kendi politikasını önce açıklaması hususunda direniyor, politikanın, Türkiye'nin İtilâf Devletleri arasında bölüşülmesine karşı çıkılması esasına dayanmasını öğütlüyordu. Tü*[r]*kiye yönetimine dokunulmamalı ve Türkiye'nin bütünü bir tek Manda altına alınmalıdır; Avrupa Devletleri'nin Orta Doğu için derhal Amerika'nın yardımını istemesi çok iyi olurdu ve böyle bir duruma karşı, Amerika da kendi politikasını açıklayacak durumda olmalıdır, diyordu*.[1105]

7 Mart 1920. İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine?) telgraf gönderdi: *Kilikya'da Ermeni kırımı olmadı. Mersin açıklarında donanmanın gövde gösterisi yapması gereksizdir. İstanbul'da alınması düşünülen tedbirler "etkisiz ve tehlikeli"*dir. *Ulusçular bunu, barış koşulları çok ağır olduğu takdirde uygulamak için öngörüp hazırladıkları Anadolu'da hükümet örgütleme işine derhal başlamak için bahane yapacaklar. Barış şartlarının ağır olması hali ise bu bölgelerde Fransız menfaatlerine en büyük zararlara yol açar*.[1106]

Fotoğraf. *Koramiral Ferdinand de Bon, 1917* (Wikipedia).

İzmir'deki Fransız Konsolos Laporte, İstanbul'daki Fevkalâde Komiserliğe bildiriyor: *Yunanlılar durmadan takviye* alıyorlar.[1107]

L'Echo de Paris gazetesi, Washington muhabirinin yazısını neşretti: *Bir süre önce Amerikan basını Türk liderleriyle yapılan bir mülâkat yayınladı: Liderler, Türkiye ortadan kaldırılırsa Müttefiklerle savaşacakları ve genel bir hıristiyan katliamına girişecekleri tehdidini savuruyorlar. Bu, Amerikalıların, Türkiye'ye karşı en şiddetli tedbirlere başvurulması yolundaki düşüncelerini daha da kuvvetlendirdi*.[1108]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Türkiye'den gönderdikleri maksatlı haberlerden çok üzülen İngiliz ve İtalyan emperyalistleri Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak istemektedirler*.[1109]

1104 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 137.
1105 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 267. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1106 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 26-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 479.
1107 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, s. 490, dipnot 38.
1108 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 140.
1109 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96.

8 Mart 1920. Salih Hulûsi (Kezrak) Paşa kabinesi kuruldu.[1110]

Faysal, Suriye'nin müstakil devlet ve kendisinin de bu devletin Kralı olduğunu ilân etti.[1111]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı makale neşretti. Yazar, *İstanbul'un aslında İngiliz kuvvetlerinin ağır bastığı Müttefik işgali altında bulunduğunu hatırlattıktan sonra, "Boğaziçinde ve sahilde bir kaç yerde yapılacak güç gösterisinin anlaşmazlığı daha da kızıştırmaktan başka bir sonuç vereceği ileri sürülmesin, diyor: Olaylar bize, Türkler Asya'ya atılınca ortaya çıkacak şeylerin öncü tadını veriyor. Gerçek Osmanlı hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. Onbeş milyon Türkü ortadan kaldırmak için gerekli çabayı göstermeye razı olanlar bu hükümeti gidip orada arasınlar. Fransa ise, onlarla anlaşmaya çalışmanın daha uygun olacağını düşünmeye devam ediyor*.[1112] Bir başka kaynakta makalenin tam metnini okuyabiliyoruz. *La Journal*, İngilizlerin Mustafa Kemal'i kurnaz bir şekilde silahlandırmış olduğunu yazıyor:

> İstanbul'un İngiliz askerleriyle işgali lüzumunden bahseden İngiliz gazeteleri halkın saflığını kötüye kullanıyorlar. Osmanlı hükümet merkezinin aylardan beri askeri işgal altında bulunduğu Londra'da bilinmiyor mu? Fransa'nın İstanbul'da bir tumen ile bir tugaydan oluşan bir kuvveti vardır. Bu kıtanın kumandanı ise pek tabii olarak General Franchet d'Esperey'dir. İstanbul'da asayiş mükemmel biçimde temin edildiğine göre bu işgal için başka sebepler aramak gerekir.
>
> Versailles, ya da Sen Germen antlaşmaları tarzında bir antlaşma Türklere verildiği gün, çıkacak olan zorluklar böyle mi bir yana itilmek isteniyor? Doğu'nun durumuna uygun bir antlaşma yapılması daha doğru olmaz mı? Mesele pek basittir. 1918 bozgununda Türk meselesini Müttefikler istedikleri gibi hal edebilirlerdi. Harbin tek sorumlusu olan İttihat ve Terakki çetesini fırtına ortadan kaldırmıştı. Bu fırsattan istifade edilemediği gibi Mütarekeyi yalnızca yapan İngilizler Türklerin silahlarını kasden bıraktılar. Diğer yandan, Müttefikler Mütareke şartlarını iki kez bozdular. Mütarekeye birinci darbe İtalyanları Antalya'ya, İkincisi Yunanlıları İzmir'e göndermekle oldu. Bunun sonucu olarak harekete gelen Türk millî hissi, Mustafa Kemal başta olmak üzere İngilizler tarafından bırakılan silahlarla bir ordu vücuda getirdi. Trakya'nın, Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, kısacası topraklarının dörtte üçü alınacağı söylendiği bir sırada Türklerin de böyle hareket etmesi çok olağandır.
>
> Maraş meselesi etrafında da çok gürültü yapılıyor. Halbuki bu mesele pek basittir. Adana'yı ve civarını askerlerimiz bu yılın başlarında işgal ettiler. Adana'nın işgali, Sultan'ın, (Vahdettin) İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen Lloyd George'un Osmanlı çevrelerinde uyandırdığı galeyan sıralarına rasladı. Tedbirsizliğimize ek olarak bu kente Ermenilerden oluşan kıtalar gönderilerek önceden tahmini pek kolay olan olayların çıkmasına sebebiyet verildi. Sekiz gün bombardımandan sonra Maraş'tan geri çekilmek gerekti.
>
> Ermeniler, askerlerimizle beraber gayet kötü koşullar içinde Maraş'tan çekildiler. Kar ve soğuktan birçokları öldüler. Şimdi Maraş'ta tam bir sessizlik vardır. Türk Hükümeti Maraş'ın askerimiz tarafından işgalini ve oraya

[1110] "4 Mart'ı 5 Mart'a bağlayan gece, tıpkı Sivas Kongresi günlerinde olduğu gibi, İstanbul yoğun bir telgraf yağmuruna maruz bırakıldı. Anadolu'dan gelen bu baskı neticesinde padişah, 6 Mart günü Salih Paşa'yı sadrazamlığa getirdi ve 8 Mart günü yeni hükümet kuruldu. Salih Paşa Fransızların diğer adaylara tercih edeceği, görece *zararsız* bir isimdi." Haricen, "Fransız istihbaratı Damat Ferit'in sadrazamlığa getirilmesinin Anadolu'yu karıştırabileceğini düşünüyordu." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 164, dipnot 400.

[1111] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 253.

[1112] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97. "Le Journal İstanbul'un işgaline karşı çıkıyor: İstanbul aylardır işgal altında değil mi? Gerçek Osmanlı Hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. 15 milyon Türk'ü ortadan kaldırmak isteyenler, bu hükümeti gidip orada arasınlar. Fransa, Türklerle anlaşmanın daha uygun olduğunu düşünüyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 418. Bir başka kaynakta farklı lafızlar bulunuyor: "*Le Journal*'dan Saint-Brice de İngilizlerin halkın saflığı ile alay etmemeleri gerektiğini belirterek şöyle diyordu: *Şu an gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil Sivas'tadır. 15 milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya gücü yetenlerin gerçek Türk hükümetini bulmak için oraya [Sivas'a] gitmeleri gerekir. Fransa ise onlarla anlaşmayı yeğlemekte ısrar etmektedir.*" Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 179.

> uluslararası bir tahkik heyeti gönderilmesini istiyorlar. Oysa bu meselede bu kadar yaygara koparmaya gerek yoktu. Türkiye gerçekten paylaşılmaya başlandığı zaman bu feryat daha da yükselecek ve olaylar çıkacaktır. Boğaziçinde, ya da sahillerin bazı noktalarında yapılacak gösterilerin olayları hızlandırmasından başka bir işe yarayacaklarına bizi inandıramazlar. Türkler Asya'ya sürüldükleri gün ne olacağını olaylar bize şimdiden hissettiriyor. Gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. On beş milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya yeterli bir kuvveti hazırlayabilecek olanlar, asıl hükümeti bulmak için Sivas'a gitmelidirler. Fransa, Sivas'takilerle anlaşmayı tercih etmektedir…[1113]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor. *Türk hükümetinin gözden düşürmek için daha fazla ne yapılabilir? Eğer Büyük Britanya, Osmanlı milliyetçiliğine isabet ettirmek niyetinde ise Küçük-Asya'da darbesini vurması gerekir; fakat o zaman gerçek bir sefere girişmek söz konusudur ve seferden önce de herhalde tekrar tekrar düşünülecektir*.[1114]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, Raymond Recouly imzalı makale neşretti. Yazar, *Fransız komuoyu ve hükümetinin, İstanbul'un Türklere bırakılmasını istemesi ve bunu "sağlaması" üzerine İngiltere'de Lloyd George'a karşı şiddetli bir kamuoyu oluştuğunu, Lloyd George'un da bu hareket karşısında İstanbul'da bir güç gösterisi yaparak durumunu sağlamlaştırmak istediğini belirtiyor ve diyor ki:*

> Şurada burada yapılacak tek tük girişimlerle Osmanlı meselesinin tatminkâr biçimde çözüleceği umulamaz. Buna inanmak için iki saniye düşünmek yeter. Katliamlar örneğini alın:
>
> Boğaziçinde İngiliz askerlerinin varlığı, Kilikya'daki durumu azıcık olsun iyileştirdi mi? Aksine, Türk milliyetçiliğinin bundan daha da şiddetli bunalacağından korkulmamalı mı? İstanbul hükümetinin Anadolu memurları ve generalleri üzerinde otoritesi bulunmadığından yakınılıyor. Müttefiklerin, bu hükümetin başkentine el koyması onun itibarını yükseltmez. İstanbul'un işgalinden kolay ne var! Gerektiğinde zırhlı gemiler yeter. Fakat bu işgal Küçük-Asya'daki meselelerin çözümünü bir adım ileri götürmez.
>
> Türkleri Boğazlardan uzaklaştırdıkça, Anadolu'nun içlerinde onlar üzerindeki etkimiz o kadar az olur. Küçük-Asya'yı keyfî olarak nüfuz bölgelerine bölüp Türklerden kesin olarak koparmaya kalkışılınca, Anadolu içlerine gerçek ordular göndermek gerekir. Böyle orduları ise Fransa kuramaz. Fransa, ordularına başka yerlerde çok ihtiyaç duymaktadır. Şu halde bir macera politikasına atılmadan bunun yakın ve uzak sonuçları düşünülüp görülsün. Fransa bunu istemekte haklıdır.[1115]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Kürd Şerif Paşa'nın beyanatını neşretti:

> Osmanlı mütarekesinden sonra, kâh Ermeni kuruluşlarının kâh bazı Müttefiklerin Kürt ülkelerini gözlerine kestirdiklerini ve paylaşmak istediklerini gördüm(…)
>
> İşte o zaman, Ermeniler gibi bağımsızlık hakkını ilânla ırkımın meşrû çıkarlarını savunmayı üzerime almam gerektiğini düşündüm.
>
> Avrupa'da bir çoklarının Kürt ülkelerine ilişkin bilgisizliği yüzünden, geleneksel örgütleriyle Ermeni propagandası Kürdistan'ın uydurma bir coğrafya terimi olduğu izlenimini yayıyordu.
>
> Bizim teşkilâtsızlığımız beni bizzat rakiplerimize bir Kürdistan'ın varlığını kabul ettirme düşüncesine itti ve Barış Konferansındaki Ermeni temsilcilerine bu yolda bir belge imzalattım. Buna karşılık ven de Ermenilerin tartışılmaz bağımsızlık hakkını tanıdım (…)[1116]

[1113] Ebubekir Hazım Tepeyran. (1982). *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 20-21). İstanbul: Çağdaş Yayınları. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1114] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97.

[1115] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97-98.

[1116] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 137.

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi "İngilizler İstanbul'da" nam haber neşretti. *İngilizler'in 25.000 askerle İstanbul'u işgal edeceklerini ve bu askerlerden 13.000'inin Hintli askerlerden oluştuğunu bildiri*yor.[1117]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, *"Türkiye'ye Karşı İtilaf Hareketi", "Bir Ultimatom Gönderildi", "Başkenti İşgal Planları" şeklinde büyük puntolarla atılan bu başlıkların devamında İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgale karar verdikleri ve İstanbul'a ultimatom gönderildiği bilgisi paylaşılırken, her şeyin Türk Hükümeti'nin vereceği cevaba bağlı olduğu, ayrıca Fransa'nın Kilikya'da 600 kaybı olduğu, Maraş'ın tekrardan işgal edildiği belirtilmiştir. "Yeni Türk Kabinesi" başlıklı bölümde ise Salih Paşa Kabinesi'nden ve tarafsız olacağından bahsedilmiş, ayrıca İstanbul'u işgal etmek için yakın doğuda etkili birlikler olması ve beklenmedik bir olay olmaması gerektiği belirtilirken Türk Hükümetinin Maraş'ın yeniden işgali konusunda Fransız yetkililer ile aynı fikirde olduğu ifade edilmiştir. Le Matin gazetesinin, İstanbul'un işgali için Fransa'nın Trakya'da bulunan birliklerini İstanbul'a gönderebileceğini ve İtalyanların da dahil olabileceğini bildirdiği, öte yandan Maraş katliamları ile ilgili Fransa'nın Mustafa Kemal ve takipçilerinin gözünü korkutmak için Sudan birliklerini gönderme hesabı yaptığı belirtilmiştir. "Türk Meclisi Amerika'ya Başvuruyor." başlıklı bölümde Associated Press haber ajansının önceki gün İstanbul'dan bir mesaj aldığı, meclisin oy birliği ile Birleşik Devletler'den Kilikya'daki Maraş Katliamları ve Anadolu'daki genel durum ile ilgili araştırma yapmak üzere bir komisyon göndermesini istediği dile getirilirken, İtilaf Devletleri'nin Türk gazeteleri üzerindeki sansürünün protesto edildiği bilgisi yer almaktadır. Mesaj ayrıca Salih Paşa'nın ulusalcıların seçtiği ve İtilaf Devletleri için önemli bir kişilik olmayan İzzet Paşa yerine Sadrazam olarak geçtiği bilgisini içermektedir*.[1118]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi *Türk Hükümeti, İstanbul'un Fransız yetkililer tarafından işgal edilmesini kabul edecektir ve Paris'ten General Franchet d'Esperey'in gelişini bekliyorlar*.[1119]

9 Mart 1920. Gaulis, Fas'taki Fransız Sömürge Valisi Lyautey'e mektub gönderdi. Buna göre Beyrut'ta bulunan Fransız Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Gaulis'in Mustafa Kemal'le temas kurmasını ve gizli görüşmelere tavassut etmesini istedi.[1120]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesinde *Pertinax, Lloyd George'un, ülkesinde kendisine karşı olanları susturmak için, yani iç politik gerekçelerle İstanbul bir gösteri yapmak istediğine dikkati çekiyor ve bundan yarar değil zarar doğacağını ifade ediyor*: *Türk meselesine böyle gürültülü bir müdahale bize direten güçlükleri çözmez, aksine, Türk milliyetçiliği ve kamuoyunu kaynaştırır ve Asya (Anadolu)'da bize karşı faaliyet gösteren güçlerin etkinliğini on misli artıtır. Durumun böyle ciddileşmesi muhtemelen yeni katliamlara yol açar ve çeşitli devletlerin kendi işgal bölgelerindeki işi daha pahalıya oturur.*[1121]

1117 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 147.

1118 The Guardian, 8 March 1920, *Allied Action Against Turkey*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 67-68.

1119 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 147. Bu yanıltıcı haber Fransız mahreçli olmalı. 3 Mart 1920 günü, Fransa Cumhuriyetinin Londra Büyükelçisi Paul Cambon, 16 Mart günü icra edilecek işgal ve tevkifat kapsamında, "Harbiye Nezâreti'nin işgalinin ve milliyetçilerin tutuklanmasının yeterli olacağını ve bunun bizzat padişah üzerinden, sanki o emir vermiş gibi yapılmasının daha iyi olacağını ifade et"mişti.

1120 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 638.

1121 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi yazıyor: *Ermenilerin katledildiği haberi doğru değildir; fakat bu söylentiler uydurulmuş veya uydurma derecesinde şişirilmiş ise yarın belki de böyle olmaz, çünkü İngiltere Türk milliyetçiliğini şiddetle kışkırtmak için elinden geleni geri koymuyor*.[1122]

L'Action Française gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti. Yazar, *İngiltere'nin İstanbul'daki askerî müdahalesinde "Fransız kanını, prestijini ve çıkarlarını berbat etmemek için tetik duralım; Fransa, çok kötü sonuçlar verecek tedbirsizlikleri önlemek ve bizi Doğudan silip atmak isteyenlere yerimizi kaptırmamak için hazır bulunmalı" diyor. Basındaki yorumlarda, milliyetçilerin Anadolu'daki hıristiyanlara karşı misilleme yapabileceği, Kilikya'da taarruzlarını şiddetlendirebileceği, Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiler kurmaya mecbur kalabilecekleri gibi tehlikeler de ileri sürülüyor*.[1123]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi: *Ermeniler'i korumak için General Normand ve Brémond'un emirleriyle Fransız askerlerinin Maraş'taki baskın girişimi büyük bir felaketle sonuçlandı*.[1124]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Türkiye ile ilgili ciddi bir kriz ortaya çıktı. Bir Paris raporuna göre 50.000 kişilik Fransız-İngiliz kuvveti Antlaşma taleplerini zorla kabul ettirmek için İstanbul'u işgal etmek üzere yola çıktı. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın bakış açısını değiştirdikleri ve anlaşma maddeleri üzerindeki bir revizyona hazır oldukları söylendi*.[1125]

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Rapor
Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği
Amerikan Büyükelçiliği
İstanbul

Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

Geliş tarihi 9 Mart 1920

Efendim:

Maraş'ta Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin işlediği iddia edilen vahşet ve zulüm hareketleri nedeniyle Küçük Asya'nın birçok kasabasının Müdafaa-i Hukuk derneklerinden gelen protesto telgraflarının çevirilerini saygı ile sunuyorum.

Birleşik Devletler Yüksek Komiseri
Tuğamiral Bristol

Telgraflar

Tortum'dan (30 Ocak 1920)

Fransız ve Ermeni askerleri Maraş'da görülmemiş vahşet ve zulüm yapıyorlar. Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürüyorlar. Erkekleri bir araya koyup yakıyorlar, kadın ve çocukların kollarını ve bacaklarını teker teker kesip yarı ölü durumda bırakıyorlar. Bu korkunç hareketlere bir son verilmesi gerekir.

(İmza: Müdafaa-i Hukuk Derneği Başkanı)

Narman'dan (29 Ocak 1920)

1122 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96.
1123 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 99.
1124 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 324, dipnot 1627.
1125 The Daily Mirror, 9 March 1920, *50.000 Franco-British for Constantinople*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 68.

Fransız giysisi altında Ermeniler, Maraş ve çevresinde Müslümanları yok etmeye girişmişlerdir. Müslümanların evlerini ateşe ver- mişlerdir. Bu durumda, biz de Erivan'daki Ermenileri yok etmeye karar verdik.

(İmza: Müdafaa-i Hukuk Derneği Başkanı)

Aynı yoldaki telgraflar ayrıca 28, 29 ve 30 Ocak tarihlerinde aşağıdaki yerlerden alınmıştır:

Elaziz	Ayntab	Aziziye
Cidde	Bafra	(Okunamadı)
Çankırı	Sungurlu	Tosya
Bozkır	Bayburt	Çerkes
Reşadiye	Darende	Safranbolu
Narman	Boğazlıyan	Suşehri
Arapgir	Ankara	Dersim
Mucur	Kangal	Amasya
Erbaa	Yenihan	Diyarbakır
Harput	Sivas	Viranşehir
Bursa	Sinop	Koçhisar
Eğin	Akdağ	Malatya
Yozgat	Kastamonu	Mardin
Kulu	Konya	(Okunamadı)
		Çarşamba[1126]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, Türklerle yapılacak olan antlaşmada İstanbul'un durumunun karmaşık olduğunu, çok fazla şey konuşulup, çok az çözüm açıklandığını düşünüyorlar. Fransız yetkililer, İngilizlerin, İstanbul'a olan müdahalesinin de kendilerini kaygılandırdığını, düzenlenen antlaşma metninin, sorunları çözmek için ümit taşımadığını dile getirdiler. İtilaf Devletleri, Milliyetçiler'in tutumlarını protesto etmek için Türkiye'ye sert bir nota gönderdi ancak bu Milliyetçiler üzerinde sadece bir "sivrisinek ısırığı" kadar etkili oldu. Çukurova'da Ermenileri katledenlere, Fransız birlikleri müdahale etti. Onlara göre Milliyetçiler'i yola getirmenin tek çaresi, karşı bir ya da daha fazla taarruz düzenlenmesi*dir. *Bu da yeni ve çok yüksek maliyetli bir savaş anlamına geliyor. Fransa ve İtalya ise İngiliz dostlarına rağmen Türklerle yeni bir savaşa girmeyecektir*.[1127]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Kilikya'daki Fransız birlikleri ile milliyetçiler arasında patlak vermiştir*. *Maraş bölgesine Ocak sonu ile Şubat ortası arasında düzenlenen operasyonlar sırasında, Kilikya'daki Fransız askerlerinin kayıpları 158 ölü, 279 yaralı ve 181 kayıp olmuştur*.[1128]

İspanya matbuatı yazıyor: *Son raporlara göre Kilikya'da 15.000 Ermeni'nin öldürüldü*.[1129]

İspanyol matbuatı: *Bir Ermeni piskopos tarafından Monsenyör Denis Cochin'e gönderilen ve Ermenilerin yaşadıklarını anlatan rapora yer verilmiştir: "15 Katolik piskopostan 10'u öldü, beşi tehcirin ardından sefalet ve yorgunluktan öldü, diğerleri ise vahşice öldürüldü. Savaşın başlamasının ardından Maraş'taki piskopos ortadan kayboldu, Diyarbakır piskoposu canlı canlı gömüldü, Malatya piskoposu canlı canlı yakıldı, Mardin piskoposu kurşuna dizildi, 140 papaz da aynı kaderi paylaştı. 150.000 inanandan yaklaşık olarak 50.000'den fazlasının yaşadığı düşünülmüyor." Denis Cochin, Fransız bayrağının aşağılandığını ve hamiliğinin kanlı bir şekilde ihlal edildiğini düşünüyor ve Fransa'nın bu konuda şikâyet hakkına sahip olduğunu belirtiyor. Mustafa Kemal'in tutumuna ilişkin de Türkiye ile uzlaşıcı ve sabırlı bir şekilde konuşmak üzere kendisinin seçilmiş olduğunu vurguluyor*.[1130]

1126 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 59-60.
1127 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 159.
1128 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 280.
1129 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 300.
1130 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 300.

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Adana'dan 29 Şubat'ta gelen bir rapora göre, Maraş şehrinde yaşayan halkın büyük kısmının öldürüldüğü ve ölü sayısının 18.000'i geçtiği, birkaç bin kişinin kaçarak Adana'ya gelmeyi başardıkları, yolda 1300 kadın ve çocuğun bir kar fırtınası nedeniyle öldükleri ve Maraş'ta kalan 8000 Ermeni'nin büyük çoğunluğunun yaralı oldukları ifade edil*iyor. *Mardin ve Zeytun şehirlerinin izole edildikleri ve bütün ülkede alarm durumunun hâkim olduğu belirtil*iyor. *Resmi çevrelerde Türkiye'de yaşanan son olaylar nedeniyle müttefik devletlerin daha katı ve öngörülü metotlar uygulamaya karar verdikleri konuşul*uyor.[1131]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Yunanistan'ın müttefiklere, Mustafa Paşa'nın Anadolu'daki devrimine son vermek için 100.000 kişilik donanımlı bir ordu teklif ettiği ve buna karşılık olarak herhangi bir toprak talebinin bulunmadığı belirtilmiştir*. *Konuyla ilgili herhangi bir karar verilmedi. Yunan ordusunun, İstanbul'da ve Kilikya'da düzeni sağlamakla görevlendirilecek olan Trakya'daki Fransız ordusunun yerine konulabileceği tahmin edil*mektedir.[1132]

9(?) Mart 1920. *XX. Kolordu Komutanı Cebesoy, 11. Tümen'e ve Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Kemal Doğan'a özetle şu buyruğu yollar: "Harekâta her yandan 10 Martta başlanmalıdır. Amaç, Sis (Kozan) ve Haçin'de Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan Türkleri kurtarmak ve Pozantı-İslâhiye demiryolu Kuzeyindeki bölgede halkı saldırıdan korumaktır. Siyasal durum nedeniyle, bize saldırmayan düşman kuvvetlerine asla saldırmamayı, harekâtın millî kuvvetlerle yapıldığını ve özellikle Ermenilerin halka zulüm yaptığını dışarıya karşı göstermeyi gerektirmektedir."*[1133]

10 Mart 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. *Fransız General Franchet d'Esperey genel komutayı almak için İstanbul'a gelmek üzere*dir *ve İngilizler bu haberi gazetelerden duymuşlardır. Lloyd George, 10 Mart'taki oturumda, d'Esperey İstanbul'a General Milne'in başında bulunduğu yüksek komutanlığı almak için gidiyorsa bunun kabul edilemeyeceğini vurgulamış ve d'Esperey'in İngilizlerce pek sevilmediğinin de altını çizmiştir*. *Fransız Büyükelçi Cambon, Lord Curzon ile yaptıkları görüşmede Anadolu yakasmm komutanlığmı Milne'ye, Avrupa yakasmm komutanlığını da d'Esperey'e verme kararını aldıklarmı ifade etse de Curzon, bu konuda nihai bir anlaşmaya varılmadığmı belirtmiştir*.[1134]

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserler, müşterek bir muhtıra kaleme alarak Londra Konferansı Yüksek Şûrasına cevaben gönderdiler. İstanbul işgal edilirse hükümet merkezi Anadolu'ya intikal eder, şartları ağır bir sulh teklif edilirse Türkler Bolşeviklerle ve Arablarla ittifak eder:

> İtalyan, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, Londra'da 6 Mart 1920 tarihli bir telgrafla Yüce Kurulun İstanbul'un işgaline ilişkin yönergeleri ile gelecekteki Türk Barış Andlaşmasının hükümlerini aldıkları gibi, Erzurum'un Ermenistan'a, İzmir'in ve bütün Trakya'nın da, Marmara Denizi Kıyıları ile Edirne'yi de kapsayacak biçimde, Yunanistan'a verileceğini de öğrenmişlerdir. Doğaldır ki Yüksek Komiserler alacakları tüm yönergeleri yerine getirmek ve Yüce Kurulun vereceği karaları uygulamak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır, ama bununla birlikte, tasarlanan andlaşma kadar sert bir andlaşmayı sunmanın sonuçları hakkında oybirliği ile vardıkları görüşlerini bir kez daha dile getirmeyi de ödevleri saymaktadırlar. Kanılarınca bu sonuçlar şunlar olabilir: Bir, Türkiye'nin andlaşmayı imzalamayı, ya da imzalanmışsa onaylamayı, onaylamışsa da uygulamayı reddetmesi. İki, Padişahın erkten el çekmesi (abdication) ya da düşürülmesi (hal edilmesi, deposition), yeni bir Padişahın tahta çıkması ve Asya'da yeni bir Hükümet kurulması, Parlamentonun Anadolu'ya kaçması, tüm Türk öğelerin ayaklanması ve Küçük Asya ve Trakya'da geniş çapta toplu öldürmeler ve Hrıstiyan kırımı. Andlaşma koşulları öğrenilir öğrenilmez bu sonuçların ve özellikle kırımların, derhal başlaması tehlikesi vardır. Üç, Avrupa'da başlayacak ve süresiz olarak sürdürülecek, Bulgarlarla Türkler arasında Yunanlılara karşı her

[1131] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 300.
[1132] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.
[1133] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1281-1282.
[1134] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 171.

türlü eylemi sağlama girişimleri. Dört, ilerde, Asya'da, Bolşevikler, Araplar ve Türklerin ortak bir eyleme geçmeleri olasılığı.[1135]

Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, 10 Mart 1920 tarihinde Londra'dan Quai d'Orsay'e çektiği mahrem *telgrafta, Lloyd George'un Türkiye'deki komiserlerin İstanbul'un resmen işgaliyle ilgili görüşleri hakkında bilgi vermek üzere Yüksek Konsey'i toplantıya çağırdığını bildiriyordu. Yüksek komiserler, işgalin yanı sıra sivil yönetime de el konulmasını, milliyetçi şeflerin tutuklanmasını, parlamentonun dağıtılmasını ve İtilaf Devletleri'nin görüşlerini içeren bir genelge yayınlanmasını öneriyorlardı. Bu isteklere ilaveten Venizelos polisin, Lord Curzon ise Mustafa Kemal ile haberleşmeyi önlemek amacıyla Posta ve Telgraf İdaresi'nin denetim altına alınmasını talep ediyorlardı. Ancak, aynı telgrafta şöyle bir bilgiye daha rastlanmaktadır: "…Amiral de Robeck'e aşağıdaki bilgileri içeren telgraf gönderilecektir… Yüksek Konsey şimdilik İstanbul'un sivil yönetimine el konulmasına, Meclis'in feshine ve genelgenin yayınlanmasına karşıdır… Şimdilik sadece Posta ve Telgraf İdaresi ile Harbiye Nezareti'ne el koymanız yeterlidir… Tehlikeli milliyetçi şeflerin tutuklanması ise şimdiye kadar izlenen politika doğrultusunda yerine getirilmelidir."*[1136]

Defrance, Millerand'a saat 09:00'da telgraf gönderdi. *Yüksek Komiserlerin o sabah toplandıklarını, İtalyan Yüksek Komiseri'nin talimat almadığını, fakat buna rağmen de Robeck ve kendisinin almış oldukları talimatı kabul ettiğini söylediğini bildir*iyor. *Müttefiklerin İstanbul'u işgal edeceklerini bildiren bir Amerikan telsiz haberi dolayısıyla Milne, mümkün olduğu denli erken, yani cuma veya cumartesi (12 veya 13 Mart) harekete geçilmesini uygun görüyor*. Defrance ise *cuma veya pazartesiye (15 Mart) kalmasını istemiş*dir.[1137]

Millerand, İstanbul'daki Defrance'ye ve Londra'daki Cambon'a öğleden sonra telgraf gönderdi. İstanbul'a yönelik tedbirler alınması önemli meselesinde *iyice düşünüp taşınmadan karar verilmemeli, özellikle hükümetler yerel vaziyeti bilecek durumda olanların önerilerini incelemeden uygulamaya geçmemeliydi*.[1138]

Yarı resmî *Le Temps* yazıyor: *Kalküta'da toplanan "Halife Konferansı", Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları amacıyla İngiltere'de girişilen propaganda sona ermezse Hint müslümanlarının greve gideceklerini, İngiliz mallarını boykot edeceklerini açıklamıştır*.[1139]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransız Hükümeti, Kilikya'da Ermenilere karşı yeni bir saldırıyı engellemek amacıyla bölgeye General Gouraud kumandasında yeni birlikler göndermek üzere gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Ayrıca bölgeye bir Fransız filosu da gönderilmiştir*.[1140]

Fransız komünist *L'Humanite* gazetesi, "yeni Doğu savaşı" başlıklı Paul Louis imzalı makale neşretti: *Müttefiklerin ve ortaklarının Türkiye'ye karşı eylemi nasıl düşündüklerini bilmek için muhtemelen bir kaç gün daha beklemek lâzım (…) Paris'te, Londra'da, Roma'da, her şey, kamuoyunun tepkilerine bağlı. Şimdiye kadar İngiliz veya Fransız proletaryasının açılan yeni dönemin ciddiyetini tam olarak kavradığı görülmüyor. Gerçekte, Lloyd George ve Millerand, Türkiye ile barış yapar gibi görünüp savaşa tekrar girişmek istiyorlar. Lloyd George, İstanbul'u Türklere bırakma niyetini yüksek sesle ilân ettikten sonra bu başkent ele geçirme hazırlıkları yapıyor. Millerand'a gelince, o da Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüşmeler yaptıktan sonra, Kilikya'yı ele geçirmek için ona karşı kuvvetler gönderiyor (…) Ermenileri*

1135 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 267.
1136 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 68.
1137 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 483.
1138 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 482-483.
1139 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146-147.
1140 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 280-281.

kurtarmak değil, bizim dinî-kapitalist emperyalizmimize geleceğe ait bir garanti sağlamak söz konusu.[1141]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İstanbul'u işgal etmek üzere tertip edilen ordu, 60-70 bin kişiden oluşacak ve kumandanlığını da Yarbay Milner yürütecektir*.[1142]

10(?) Mart 1920. Londra Konferansı devresinde Fransız Başvekil Alexandre Millerand'dan Paris'deki Yunan Büyükelçi Romanos'a: *Fransa, Yunan dostluğu hesabına* Türkler üzerindeki *öz menfaatlerini feda edemeyece*ktir.[1143]

Yunan tarihçi Hronopulos: Paris, *Yunanistan'a karşı duyulan tepkinin merkezidir*.[1144]

10/11 Mart 1920. Fransız İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratı, Mustafa Kemal'e istihbarat desteği veriyor: *10/11 Mart akşamı Ankara'daki Fransız Mümessili Yüzbaşı Boisseaux'un tercümanı, oradaki İngiliz Mümessili Whittall'un kenti terk etme emrini almış olduğunu, o ayrıldıktan sonra demiryolunun kesileceğini haber vermişti. Nitekim Whittall 11 Mart günü hareket etmişti*.[1145]

11 Mart 1920. General d'Espérey, İstanbul'a muvasalat etti. *İstanbul'un resmen işgali ile ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çalıştı. Oysa İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve İtilâf Devletleri Orduları İngiliz Başkumandanı Milne'in kumandayı ona kaptırmaya değil onu operasyona bulaştırmaya dahi niyetleri yoktur. Çaresiz bir şekilde Franchet d'Espérey, işgal sonrasında ilk olarak el konulacak Osmanlı Harbiye, Bahriye ve Posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayı atanarak denetlenmesini önerdi. İngiliz yetkililer ise bunun zaman kaybına ve yeterli sonucun alınamamasına neden olacağı görüşündeydiler. Onlar mütarekenin askerî şartlarını denetlemekle Fransızların değil İngilizlerin yetkili olduklarını ileri sürüyorlar. Bu nedenle İngilizler işgal için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istememekte, operasyonu tamamen İngiliz kuvvetleri ile yapmayı düşünmekteler*.[1146]

Millerand, Müttefik fevkalâde komiserlerinin 10 Mart tarihli müşterek notasını Fransız Bakanlar Kurulu gündemine getirdi. Akabinde Cambon'a telgraf gönderdi: *Bu denli vahim bir ortamda Yüksek Şûra bütün sorumlulukları üstlenerek, genel bir görüş oluşturmakla yetinmemeli, Yüksek Komiserlerin öngördüğü sonuçları bir bir ele alarak barış antlaşması şartlarıyla karşılaştırmalı ve durumun tam bilincinde olarak şartlar hakkında kesin karara varılmal*ıdır. *Yüksek Şûra'ya bunu resmen önermeli ve görüşmenin derhal olması için ısrar etmeli*siniz.[1147]

Millerand, Cambon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'da tek bir komutanlık olması ve bu komutanın Fransız olması konusunda ısrar edilmesini istiyor; İngilizlerin istemediği d'Esperey yerine onlarla daha iyi geçinen General Guillaumat'ı öneriyor*.[1148]

İngiliz istihbarat raporu: *Fransa Yüksek Komiserliği Tercümanı Ledoulx Türkiye'yi savunma karşılığında Fransa'ya verilebilecek imtiyazlar konusunda temasta*dır. *Ledoulx eski Beyoğlu Kaymakamı İhsan*

1141 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 99.
1142 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150. İşgale, Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson kumanda edecektir.
1143 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.
1144 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 234.
1145 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 499, dipnot 51.
1146 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72-73.
1147 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 485.
1148 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 172.

Bey'den muzır İttihatçıların listesini kendi listeleriyle karşılaştırmak için istemiş, *fesat İttihatçıları tutuklamak hususunda İngilizlerle anlaştıklarını söylemiş*dir.[1149]

Fransız İşgal Kuvvetleri, İstanbul'un işgal edileceği bilgisini Kemalistlere bildirdi. 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Çerkes Yusuf İzzet'e (Met) "Hey'et-i Temsiliye namına Mustafa Kemal" imzalı telgraf:

> Dersaadetten alınan şifre sureti âtide arzolunur.
>
> Suret:
>
> Fransız menbaından alınan malûmata nazaran:
>
> 1 – İngilizlerin birkaç güne kadar Harbiye Nezareti binasını işgal edecekleri.
>
> 2 – Umum zâbitanı sivil gezmeğe mecbur edecekleri.
>
> 3 – Dersaadet ve nüfuzları olan mevaki'de de şiddetli davranacakları ve hattâ memleket menfaatine çalışanları birer bahane ile hapsetmek üzere liste hazırlamakta oldukları haber alınmıştır Efendim.
>
> 11/3/36
> 20 nci Kor. K. V.
> Mahmut[1150]

Ankara'daki Mustafa Kemal; İstanbul'daki Hüseyin Rauf'a (Orbay), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e ve Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin'e (Köseoğlu), telgraf gönderdi:

> Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920 Ankarada Fransız Mümessili Yüzbaşı *Buvazo* nun tercümanı olup bize ötedenberi ihbaratı mahremanede bulunan bir zat Ankarada İngiliz Mümessili *Vitel*in aldığı bir telgrafname üzerine bütün ahmal ve eskali ve ma- iyetile birlikte bugün Ankarayı terkederek İstanbula hareket eyliyeceğini ve bu trenden sora şimendifer münakalâtının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti. Mumaileyh *Vitel*, filhakika bugün ihbara mutabık olarak hareket etti. Binaenaleyh, tren münakalâtının da münkati olması kaviyyen memuldür. Keyfiyetin, İtilâf Devletlerince İstanbulda alınan tedabir ile alâkadar bulunduğunda şüphe yoktur.
>
> Mustafa Kemal[1151]

Chicago Tribune gazetesi yazıyor: *Amerikan misyonerlerinin verdikleri raporlar*a göre, *Çukurova Bölgesi'nde, Türkler, Fransız Garnizonlarını bombardımana tuttu, hangi milletten olduğunun herhangi bir önemi olmadan çok sayıda Hristiyan katledildi. Maraş, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve diğer bölge şehirlerinde, Hristiyanların çok büyük tehdit ve tehlike altında*dır. *Türk ve Fransız çatışmalarında 10.000'den fazla Ermeni öldürüldü ve Maraş'ta Ermeni katliamı sistemli bir şekilde devam etmekte*dir.[1152]

1149 FO, 371/5166, E 2610/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 499, dipnot 51.

1150 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1957, Sayı 22, Vesika No. 553.

1151 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 292-293. "Maxime Gaunin ise *Nutuk*'taki aynı yeri kaynak göstererek bu kişinin istihbarat yüzbaşısı olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın bilgi aldığı kişinin doğrudan bu isim [Fransız istihbarat yüzbaşısı Boiseaux] olduğunu belirtiyor." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 174, dipnot 435. Mezkûr ajanın Fransız âmirlerine göndermiş olduğu mahrem raporları okumak lazım. Acaba Fransa hesabına ne tür casusluk faaliyeti icra etmiştir? Yüzbaşı Boiseaux ve tercümanının izi sürülmelidir.

1152 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 146-147.

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *10 Mart'ta İstanbul sokaklarında, İngiliz ve Fransız askeri geçidi yapılmıştır. Fransız asker ve tanklarının yaptıkları manevralar, Sultan Ahmed meydanında heybetli bir görüntü ortaya çıkarmış ve Türk politika çevrelerindeki ve halk üzerindeki baskıyı arttırmıştır*. *Bu geçit müttefiklerin Türkiye ile ilgili planlarını hayata geçirmeye muktedir olduklarını kanıtlamakta*dır. *Türkiye ile barış konusunda müttefiklerin uygulayacakları şartlardan birinin İstanbul'un işgali olduğu, bu çerçevede belirli önemli noktaların ele geçirileceği ve telgraf iletişiminin denetleneceği bildirilmiştir*. *Osmanlı ordusunun şimdiki komutanı olan Mustafa Kemal ve milliyetçilerle ilişkilerini kesmeleri durumunda yeni kurulan hükümete karşı doğrudan bir eylemde bulunulmayacağı da ifade edilmiştir*. [1153]

İspanyol *El Imperial* gazetesi yazıyor. *General Normand ve Albay Bremond'un kumandasındaki Fransız askerleri önceki ay Anadolu içlerine doğru ilerledikleri ve uzun bir bombardımanın ardından Maraş'ı aldıkları belirtilmiştir. Ancak ardından Mustafa Kemal, karşı saldırıyla şehri geri almış, Fransızlar şehri 8 gün boyunca bombardımana tutmuş ve şehrin her yerinde yangınlar yükselmişti. Haber şöyle devam etmektedir*:

> Mustafa Kemal ve zalimlerinin yeni bir atağı şehrin yeniden Türklerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu başarı, Mustafa Kemal'in popülerliğini arttırmıştır. Müttefikler, hükümetten bu asinin cezalandırılmasını istemiştir. Hükümet de bunu başaramayınca istifa etmek zorunda kalmıştır. Kabineye hükmeden milliyetçiler, Alman hayranı ve Abdülhamid'in emrinde Ermenilere zulmeden İzzet Paşa'nın [*Müşir Ahmed İzzet Furgaç Mart 1920'de nazır değildi (ÖFA notu)*] Bakanlığı ile bir başarı daha kazanmışlardır. İngiltere bu olaylar karşısında daha fazla beklemek istememiştir. İngiliz donanması, İstanbul'a müdahalede bulunmak üzere Boğaza gelmiştir. Bu kriz nedeniyle İzzet Paşa da istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümeti kurma görevi Salih Paşa'ya verilmiştir.[1154]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *İlk başta Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerinin Maraş'ta 1000 kişiyi öldürdükleri, ardından bu sayı yavaş yavaş yükseltilerek aslında 14.000 kişinin öldürülmüş olduğu söylendi. Bunun nedeni yüksek istatistikler gösterilerek Türklere karşı korkuyu teşvik etmek*tir. *Verilen istatistiki ölüm bilgileri toplandığında ülkenin nüfusunu aştığı* görülüyor. Şayet doğru olsaydı, *Türklerden korunması gereken Hıristiyan da kalmamış olması gerek*irdi.[1155]

12 Mart 1920. Defrance Paris'e telgraf gönderdi. *Babıâli'nin acele bir mektupla, İstanbul Rum ve Ermenilerinin suikastlar ve kanlı kavgalar düzenleyerek sorumluluğu Türk hükümetine ve halkına atmak ve böylece Konferans'ı etkileyerek Türklerin başkentten çıkarılmalarını sağlamak istediklerini bildirdiğini haber veriyor*. *Defrance Rum Patrikhanesi ve Rum örgütlerinin kendisine yaptıkları başvuruların da bu amaca yönelik olduğunu yazıyor*.[1156]

Britanya Hariciye Nezâreti, Londra Konferansı Yüksek Konsey kararlarına ilişkin muhtırayı Washington'a *güvenilir bir Amerikan Kaynağı* vasıtasıyla teslim etti. Muhtırada şu dikkat çekici cümleler yer alıyor: *İstanbul hakkındaki karar "Hint Ofisi'nin Bir Zaferi" idi. Fransa, Kilikya'yı, elde tutulması zor olduğu için Türklere bırakmıştır; fakat oralarda ekonomik çıkarlarını korumak istemektedir. İtalya da aynı nedenle ve şartlarla Antalya'yı bırakacaktır*.[1157]

1153 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150-151. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1154 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 281.

1155 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 300.

1156 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 490, dipnot 38.

1157 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 276.

Milliyetçi fraksiyona mensup 27 dernek 12 Mart 1920 tarihli bir dilekçeyle Cumhurbaşkanı Daschanel'e başvurarak, Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarının diğer tüm devletlerden daha fazla olduğunu fakat buna rağmen İngilizlerin hemen her yere "çöktüğünü" belirterek tepkilerini dile getirdiler.[1158]

Yarı resmî *Le Temps* yazıyor. *11 Mart 1920'de Tunus şehrinde Fransız resmî dairelerinin önünde Türkiye'yi desteklemek için yerli halk tarafından bir miting yapılmıştır. Mitingten önce büyük caminin duvarlarına pankartlar yapıştırılmıştır: "Tanrıya her zaman hamdolsun! Ey müslümanlar! Halifeliğin merkezi İstanbul'un işgal edileceği konusunda bugün gazetelerde bir haber çıkmıştır: Bütün İslâmlık için pek kötü sonuçlar doğuracak bu girişimi protesto amacıyla bugünkü mitinge katılmak her müslümanın borcudur." Mitingten sonra bir müslüman talebe grubu Fransız makamlarınca kabul edilmiş ve talebeler, İstanbul'un Türklere bırakılmasını istediklerini söylemişlerdir*.[1159]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Maraş'ta Fransızların işgalinin korkunç sonuçlarıyla ilgili Paris gazetelerinde yayınlanan bir rapora göre, General Normand tarafından gönderilen metropolitenler* [Fransa'nın Kıt'a Avrupasındaki topraklarında yaşayan Fransa tebaası (ÖFA notu).], *Senegalliler, Cezayirliler ve Faslılardan oluşan bir Fransız tümeni ile bu tümene refakat eden gönüllü bir Ermeni lejyonu, Albay Bremond'un emriyle Maraş'a varmış, sekiz günlük bir bombardıman sonucunda şehri almıştı. Daha sonra Türkler karşı atağa geçerek Fransızları püskürtmüş ve 700 Fransız askeri ölmüş, yaralanmış veya kaybolmuştur. Fransız basınında, aslında kaybın çok daha büyük olduğu vurgulanmakta*dır. *İşgalin amacı Ermeni katliamlarına bir son vermekti. Ancak bu amaca varmaktan çok uzak kalmış ve sadece Türkleri daha da kızdırmıştı*r.[1160]

13 Mart 1920. *13 Mart 1920 tarihli bir dilekçeyle Comité Dupleix, Action Française ve daha 27 dernek (adlarından, birçoğunun ulusçu veya emperyalist kuruluşlar olduğu anlaşılıyor) Fransız Cumhurbaşkanı Deschanel'e başvurdular. Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın başka bütün devletlerden daha çok menfaatleri bulunduğu halde, İngilizlerin bu ülkenin 2/3'si olan Yemen, Hicaz, El Hasa, Babilonya, Kuzey Makedonya, Filistin'e (1.100.000 km^2) el koymak üzere oldukları, oysa Fransa'nın Suriye-Kilikya (100.000 km^2) ile yetinmek zorunda bırakıldığı belirtiliyor. Bu durum gerçekleştiği takdirde doğacak üzüntü çok değerli ve gerekli olan Fransız-İngiliz dostluğunu tehlikeye sokardı. Halbuki 1916 Londra anlaşmaları Fransa'ya birçok başka yerlerde de hak tanıdığı gibi, Rusya'nın artık istemediği payın tümü de İngiltere'ye kalmamalı*dır. *Osmanlı Devleti'nin kalanındaki tarihsel hak ve çıkarlar saklı kalmak üzere, Fransa'ya şu ülkeler verilmeli*dir: *Kilikya, Suriye, Filistin, Musul dahil (Van Gölü güneyi ve Urmiye Gölü'ne kadar) Kuzey Mezopotamya*.[1161]

Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Robeck'e saat 19:00'da telgraf gönderdi. *Yüksek Şûra'nın 10 Mart günü oybirliğiyle kabul ettiği telin Yüksek Komiserlere eyleme geçmek için tam yetki verdiğini, gecikmeyi anlamadıklarını, barış koşullarının Yüksek Şûra'da daha sonra görüşüleceğini, fakat bunun işgali geciktirmemesi gereken çok farklı bir sorun olduğunu bildiriyor ve şayet meslektaşlarıyla anlaşamıyorsa Milne'e kendi başına harekete geçmesi için talimat vermesi gerektiğini yazıyor*. *Curzon,* Londra'daki Fransız Büyükelçi Paul Cambon'a da bir mektub teslim ederek *10 Mart günü Yüksek Şûra'da alınan karar gereğince Yüksek Komiserlere harekete geçmeleri için talimat verildiği*ni hatırlatıyor.[1162]

1158 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 170.

1159 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146.

1160 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 281-282.

1161 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 170, p. 30-33; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 482.

1162 *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 25-26; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 486.

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Tunus'taki yerli öğrenciler bir Fransız temsilcisinin otelinin önünde İstanbul'un İngilizler tarafından işgali kararını protesto etmişlerdi*r. *Temsilci, kendilerine Fransa'nın işgale katılması durumunda Müslüman dinine saygı gösterileceğini söylemiştir*.[1163]

İspanyol *El Sol* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar. *Müttefik diplomatlarının yaptıkları ve sadece Türkiye sorununu konu alan toplantıda, İngiliz Savaş Bakanı Churchill, Küçük Asya'da büyük bir askeri işgal projesi sunmuştur. İtalyan delegeler, müttefiklere ne kazandıracağının belli olmadığı böyle büyük bir işe pazarlık bile yapmaksızın girilmesine karşı çıkmışlardır. Fransızlar ise bu projeye sıcak bakmışlardır. Ardından Venizelos, Anadolu'daki durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve Mustafa Kemal'in ordusuna katılabilecek olan düzensiz birliklerin önemini ortaya koymuştur. Venizelos, bu birlikleri ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapacaklarını ve herhangi bir şart olmaksızın 100.000 kişilik bir orduyu İzmir ve çevresine yerleştirebileceğini ifade etmiştir*.[1164]

İspanyol *La Correspondencia España* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Mustafa Kemal'in ve ordusunun daha fazla ertelenmeden yok edilmesi gerektiğini düşünüyorlar ve bu konudaki çalışmalar neticesinde, Jöntürklere ve milliyetçilere karşı enerjik önlemler alınmasına karar verilmiştir*. *Alınması öngörülen tedbirler kaçınılmazdır ve Türk devriminin şımartılması ve uzatılması halinde, Avrupa barışı için ölümcül bir ateş yanabilir*.[1165]

14 Mart 1920. Millerand, Londra Konferansı Yüksek Şûrası kararı gereği İstanbul'daki bazı hükümet dairelerinin işgali için Defrance'ye derhal tenfiz talimatı gönderdi.[1166]

Defrance Paris'e telgraf gönderdi. Fransız Bahriye İstihbaratının temin ettiği bilgilere göre *Yunan işgal bölgesinde Rum sivillerden 1915-20 kurası askere çağrılmış, 5. Bursa Tümeni 7 bin askerle Türk cephesine takviye olacak gelmiş*dir.[1167]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Kilikya muhabirinin haberini neşretti. 11 Şubat'da Maraş'dan Islahiye'ye *-15 derece soğukta ve kar fırtınaları içinde* ricat etmek zorunda kalan Fransız işgal kuvvetlerine mensub bir askeriyle mülakat etmiştir. Asker: *Bu Napoléon'un Rusya'dan çekilişinin bir safhası oldu*.[1168]

15 Mart 1920. Millerand, Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a saat 10:30'da telgraf gönderdi. *İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin Türkiye'nin barış antlaşmasını kabul etmesi önünde en büyük engel olduğu görüşünde birlik olduklarını, ve işte bunun için sorunun yeniden incelenmesini gerekli gördüğünü, şimdiki çözümün Türkiye ile vuruşmaları yeniden başlatacaksa böyle bir ihtimalin kabul edilemeyeceğini* yazıyor. *Her zaman, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin buranın yazgısını belirleyici olmadığı söylenmiştir*. *Yunanlıların manevi ve iktisadi menfaatlerini, ulusal Osmanlı duyarlığını incitmeden koruyacak çözümler bulunabilir*.[1169]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri, Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Fransa Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. İlave fırka taleb ediyor: *Arap sorununun çözümü için kuzeydeki zorlukların*

1163 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150. Fransa Cumhuriyetinin ikiyüzlülüğünü görmekteyiz. Tunus Müslümanları İstanbul'un işgalini sadece İngilizin icra ettiğini zannediyorlar. Halbuki Fransa da işgale bilfiil katılacaktır.

1164 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.

1165 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.

1166 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 488.

1167 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 490, dipnot 38.

1168 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 182.

1169 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 212, p. 320; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 488-489, dipnot 37.

giderilmesi ve 15 taburun Suriye'ye toplanması gerekiyor. *İki sorun aynı zamanda çözülecekse iş "çok farklı" olacaktır*.[1170]

Ankara'dan 15 Mart sabahı ayrılan, istihbarat başkanı Yüzbaşı Boiseaux'ya göre o güne dek hiçbir gayrimüslim askere alınmadığı gibi, kimse ne tehdit edilmiş ne katliama uğramış. Sonraları yapılan tek şey, Kilikya'ya giderler diye Ermeni ve İzmir'e giderler diye Rum erkeklerinin oradan ayrılmalarına engel olunmasıymış.[1171]

> Bu arada, 1920'nin ilk ayları zarfında, Ankara'ya gönderilmiş istihbarat subayı Yüzbaşı Boiseaux, mezkûr şehre henüz taşınmış Türk millîci hareketine veri sağlar. Bu çalışmada kullanılan vesaikte, Boiseaux faaliyetinin Millerand kabinesi tayininden mi yoksa Franchet d'Espèrey emsali generallerin 1919'dan berigelen fiiliyatının devamlılığından mı kaynaklandığı aşikâr değildir.[1172]

Yunan Başvekil Venizelos, Paris'teki Yunan murahhas heyeti askerî müşaviri Miralay Raktivan'a mektub gönderdi. Fransızlar, Mustafa Kemal cuntasını olduğundan daha güçlü gösteriyor:

> Fransız Hükümetinin, Türkiye'ye empoze edilecek barış şartlarının mümkün olduğu kadar yumuşak olmasını sağlama gayretiyle, Türkiye'deki direniş tehlikesini abarttığına bilhassa dikkat edin. Fransız Hükümetinin bu tutumu, İstanbul'daki etrafın etkisi altında bulunan İtilaf Yüksek Komiserleri tarafından da desteklenmekte, Türk tehlikesi olduğundan büyük gösterilmeye çalışılmaktadır. Konseydeki Fransız askeri temsilcisinin, hükümetinin siyasi görüşlerinin tesiri altında kalmasından korkuyorum.[1173]

İstanbul Bostancı'da ikamet eden, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti Talim Dairesi Şefi, Felâh Grubu mensubu Erkân-ı Harb Binbaşısı Ekrem (Baydar): *15 Mart 1920 günü Hamit* [Hasancan] *Bey, Harbiye Nezareti'nde telefonla beni bularak Hilal-i Ahmer Merkezi'ne gelmemi rica etti. Gittim. Durum kötüydi. Acıydı! İtilaf Devletleri yarın İstanbul'u işgal edeceklerdi. Hamit Bey yüreği butkularak "Güvenilir Fransız dostlarımdan öğrendim." dedi. Büyük Postane'nin altında Hacı Çavuş'un kurduğu gizli telgraf merkezine giderek, geceleyin durumu Mustafa Kemal Paşa'ya arzettim*.[1174]

16 Mart 1920. Fransız Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Ledoulx, Yıldız Sarayı'na saat 09:30'da muvasalat etti fakat Mabeyn Başkâtibini makamında bulamadı. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi), Nişantaşı'ndaki evinden davet edildi. 10:15'de mülakat ettiler ve Lodoulx, nota tevdi etti. Yarım saat sonra Padişah tarafından Fransız mümessilliğine cevabî nota verildi: *1) Zat-ı Şahane'nin müttefik devletlerle en iyi ilişkileri sürdürmek istemiş olduğu açıktır*. *2) İşin bu kerteye gelmiş olmasına teessüf etmekle birlikte, Zat-ı Şahane söz konusu iletiyi aldığını bildiriyor. Padişah, Ledoulx'un muhtırasında bulunmayan bir şey eklemiştir*: *Kişisel güvenliği hususunda verilen teminata teşekkür ediyor*.[1175]

Başvekil Millerand, Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a telgraf gönderdi. Londra Konferansı içtimalarındaki *Venizelos'un "beklenmeyen huzurunun" barış koşullarının esastan görüşülmesine engel*

1170 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 76-80; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 488, dipnot 36.

1171 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 26-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 420. Yüzbaşı Boiseaux'un Heyet-i Temsiliye askerî cuntasıyla temasları ve istihbarat raporları özellikle tetkik edilmelidir.

1172 Maxime Gaunin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Thesis], 2020, p. 188.

1173 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 73.

1174 Sami Karaören. (2010). (Haz.). *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı: Ekrem Baydar'ın Hatıraları "Atatürk'ün İstihbaratçısıydım"* (O. Erinç, ed.) içinde (s. 19, 28-29). İstanbul: Destek Yayınları. 1970-1971 zarfında neşredilen Ekrem Baydar'ın otosansürlü hatıratı şahsî yüceltmelerle malûldür. Fevkalâde ihtiyatlı okunması lâzım gelmektedir.

1175 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 131; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 495.

olmasına "çok teessüf" ettiğini yazıyor. *Cambon'dan, ancak müttefik temsilcilerinin hazır bulunacağı özel bir oturumun en kısa zamanda toplanarak konuya ciddiyetle ve serbestçe eğilmesi için* Britanya Başvekili *Lloyd George nezdinde girişimde bulunmasını* istiyor.[1176]

Ankara'dan İstanbul'un işgali [16 Mart 1920] *dolayısıyla geri çağrılan Fransız istihbarat subayının* [Yüzbaşı Boisseaux'un?] *bildirdiğine göre, dönüşünden birkaç gün önce Ankara'ya eski Bulgar Bakanı Tonçef gelip, Mustafa Kemal ile birkaç görüşme yapmış. Ona Bulgar yardımı ve İslamcılar ve Bolşeviklerle ortak bir eylem önermiş*dir.[1177]

Britanya bayraktarlığındaki Müttefiklerin 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı, Meclis'in Anadolu'ya intikalini ve Mustafa Kemal riyasetinde toplanmasını hediye etmiştir:

> Bu Fransızların yabancı olduğu bir manzara değildi; zira Fransızlar da 1871'de Almanların Paris'i işgali karşısında meclislerini Bordeaux'ya taşımışlar ve mücadelelerine orada devam etmişlerdi. Neden olduğu sonuç itibariyle İstanbul'un işgali, Anadolu hareketini yıpratmak bir yana ona daha kuvvetli bir meşruiyet sağlamış bulunuyor. [..] Fransız basınına göre Sultan Vahdettin son Bizans İmparatoru'na benziyordu; zira elinde yalnızca başkenti, yani İstanbul kalmıştı. Anadolu'nun geri kalanında Mustafa Kemal hâkimdi.[1178]

Haydar (Vaner), 16 Mart 1920 İstanbul'un işgalini müteakiben "yakın arkadaşı" olan Osmanlı Bankası eski müdürü Mösyö Marcel Savoy'a ve İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General d'Esperey'in erkân-ı harbisi Miralay "Kapek"e müracaat etmiş, Beyrut'a kaçış sağlanmıştır. Haydar (Vaner), Mazhar Müfit (Kansu), Doktor Suat (Soyer), Bekir Sami oğlu Şevket (Kunduh), Binbaşı Reşid; Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiseri General Gouraud tarafından himaye edileceklerdir:

> İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul işgal edilir edilmez, tutuklanacakların listesini hazırlamışlardı. İlk başta 157 kişi olan bu liste daha sonra 174'e çıkarılmıştı. Bu listedeki ateşkesi çiğnemek ve Hıristiyanlara zorbalık yapmakla suçlananlar arasında Haydar Bey de vardı. Haydar Bey durumun nazikliğini daha önceden fark ettiği için işgalden bir hafta önce İstanbul'dan kaçış planını hazırlamıştı. Hakkari Mebusu Mazhar Bey, Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ve Bekir Sami Bey'in oğlu Şevket Bey ile birlikte kaçacaklardı. Osmanlı Bankası eski müdürlerinden ve Haydar Bey'in yakın arkadaşı olan Mösyö Marcel kaçış için onlara Fransız bir vapur ayarlayacaktı. Haydar Bey işgalle birlikte hemen Salacak'a gitmiş ve orada Arnavut bir bakkalın üstündeki odada saklanmıştı.
>
> Mösyö Marcel Fransız bir gemi ayarlamış, daha sonra Mazhar Bey ve diğerlerini bulmuş ve Haydar Bey'in bulunduğu bakkala gitmelerini söylemişti. Mazhar Bey ve diğerleri bakkala gelerek Haydar Bey'le birleşmişti. Haydar Bey ve maiyetindekileri Kumandan Kapek (Mareşal d'Esperey'nin erkân-ı harbiyesine mensub bir miralay) vapura sokacaktı. Mösyö Marcel, feslerini çıkarttırmış ve yerine kasketleri başlarına geçirmişlerdi. Böylece tanınmayacaklardı. Beş on dakika sonra, kumandan Kapek gelmiş ve onun vasıtasıyla vapura binmişlerdi. Vapur Fransız memur ve subayları ile doluydu. Mösyö Kapek, sefaretten sahte pasaportları da getirip Haydar Bey'e ve diğerlerine vermişti.

1176 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 489.

1177 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 521, dipnot 79.

1178 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 175-176. Selçuk'a (2022) göre İngilizler, mezkûr işgal ve tevkifatın Meclis'i Anadolu'ya taşınmasına sebebiyet vereceğini "öngörememişlerdi" (s. 175). Halbuki, kendisinin de mevzubahis ettiği üzere, Londra Konferansında sarahaten konuşulmuştur ki İstanbul'daki tedabirin artırılması ve dahi Meclis-i Mebusan'a müdahale, Meclis'in Anadolu'ya nakline ve Mustafa Kemal'in daha da güçlenmesine yol açacaktı. Zaten maksad da buydu. 26 Şubat 1920 tarihli Avam Kamarası içtimaında mebus Yarbay Guinness: "Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın ve onları Anadolu'ya göndermenin neredeyse kat'î etkisi, Türk Hükûmetini tamamen Ulusalcı Fırka iktidarına bırakmak olacaktır. Mustafa Kemal diktatör olacak.." demişti: *UK Parliament: House of Commons*, 26 February 1920, "Turks And Constantinople", Volume 125, Column 1993, Retrieved from: hansard.parliament.uk

Vapurda Haydar Bey, Mazhar Bey, Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey, bir de Bekir Sami Bey'in oğlu Şevket Bey vardı. Kapek vapur yetkililerine Haydar Bey ve maiyetindekilerin Beyrut'ta bulunan General Gouraud'un misafiri olduğunu söyleyerek, yollarda hiçbir sıkıntı çektirilmeden sağ ve salim General Gouraud'ya teslim edilmelerini belirten emirler vermişti. Vapur hareket ederek, Çanakkale'den geçmişler ve İzmir'e gelmişlerdi. Rıhtıma yanaştıklarında manzaraya şaşırmışlardı. Yunanlıların milli günleri olduğundan, rıhtım baştan başa Yunan bayraklarıyla süslenmişti. Haydar Bey iyi Rumca bildiğinden Mösyö Marcel ile karaya çıkmıştı. Haydar Bey ve Mösyö Marcel gemiye geri gelmişler ve gemi hareket ederek Rodos'a gelmişti. Fakat, burada bir Fransızlarla bir sorun çıkmış, Haydar Bey iyi Fransızcasıyla bu sorunu halletmişti.[1179]

17 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İtilâf menfaatleri adına uyumlu çalışması gerekirken bunu imkânsız hale getiren Franchet d'Espérey'in görevden alınması için gerekenlerin yapılmasını bir kez daha talep et*mektedir.[1180]

Dün Müttefiklerce tutuklanan Padişah'ın yeğeni Şehzade İbrahim Tevfik ve zevcesi serbest bırakıldılar. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *17 Mart'a değin bir İngiliz savaş gemisinde alıkonulmaları* vechile *müttefiklerin saygılı olduklarını belirttikleri Padişah'ın egemenlik haklarına ağır bir tecavüzün söz konusu olduğunu* bildiren notayı Müttefik fevkalâde komiserliklerine teslim etti.[1181]

Cambon, Millerand'a cevabî telgrafında, *Venizelos'un önünde başka türlü olamayacağı, fakat İzmir sorununun görüşülmesinin "kesinlikle mahfuz" tutulduğunu bildiriyor*. *Lloyd George barış şartlarını değiştirebilmek için işi Versailles'a havale etmiştir*. *Zira oradan büyük kuvvetler gerektiği bildirilecektir*, *oysa İtilaf bu kuvvetleri sağlayacak durumda değildir*. *Yunanlıların 80 bin askeri, gerilla savaşı başlatmış olan ayaklanmış bir ülkeye karşı çaresiz kalacaktır*. *Olayların zoruyla antlaşma hükümetlerinin ciddi olarak incelenmesi gündeme gelecektir*. *Şimdilik, Vesailles Kurulu'nun çalışmalarını hızlandırmakta yarar vardır*.[1182] Diğer bir deyişle, Londra Konferansında İngiliz-Fransız hariciyeleri Yunan Başvekil Venizelos'a karşı riyakâr davranmışlardır.

General Franchet d'Esperey'in raporu: *Trakya'da yeterince silah, cephane ve subay bulunduğundan, Cafer Tayyar 3 tümen seferber edebilir. Bu kuvvetle baş edebilmek için tam mevcutlu 2 tümen gerekir. Silah ve cephanenin varlığı İngilizlerin hatası ve Fransız askerinin İngiliz hatalarını tamir etmek için kullanılması, böylece de onları İstanbul'da tek işgalci olarak bırakmak söz konusu olamaz*.[1183]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a 365/M.2418/2 künyeli muhtıra gönderdi: *Kilikya'daki Ermenilerin Fransızlar tarafından askere alınmalarını ya da askerî amaçlar için çalıştırılmaları oradaki durumun gerginliğini arttırmasında etken oldu*.[1184]

18 Mart 1920. Britanya Hariciye Nezâreti, Fransa'nın Londra Büyükelçisine nota verdi. *İngiliz Hükûmeti, Bulgaristan'la yapılan antlaşmadan sonra Franchet d'Espérey'in başında bulunduğu İtilâf ordusunun*

1179 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1968, c. 2, s. 558-565; Aktaran: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi], 2004, s. 204-205. "..bir Fransız banka müdürü olan M. Savoy, Van Valisi Haydar Bey'i Kemalistlerle uzlaşma isteğinde bulunan Gouraud ile görüşme yapmak üzere Beyrut'a gitmeye ikna etmiş ve Haydar Bey, Binbaşı Reşit, Şevket Bey, Mazhar Müfit Bey ile M. Savoy'dan oluşan heyet İstanbul'dan hareket ederek mart ayının ikinci yarısında Beyrut'a varmıştı." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 88.

1180 FO, 371/5218, E 1729; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 73.

1181 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 498, dipnot 50.

1182 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 213, p. 3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 489.

1183 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 96-99; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 528, dipnot 89.

1184 FO/5044/E 2310; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201.

varlık nedeninin ortadan kalktığını ve bu ordunun dağıtıldığını İstanbul'da İtilâf politikalarının ve askerî tedbirlerin uygulanmasından sadece Milne'in sorumlu olduğunu bildiriyor, *Franchet d'Esperey'in derhal görevden alınmasını* istiyor.[1185]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İşgal sırasında müttefik kuvvetler, İstanbul'un stratejik noktalarıyla Harbiye ve Bahriye nezaretlerini ve telgraf merkezini işgal etmişlerdi*r. *Harbiye Nezareti'nin işgalinde direnişle karşılaşılmış ve 7'si Türk olmak üzere 10 kişi ölmüş veya yaralanmıştı*r. İstanbul'un işgaliyle, Anadolu'daki milliyetçilere levazımat gönderilmesinin önüne geçilmesi bekleniyor. *Eğer bu sonuca ulaşılamazsa İngiltere, Türkiye'de sükûneti kesin olarak sağlamak amacıyla tam bir işgale hazırdı*r. *İstanbul'daki üç müttefik yüksek komiseri, Sadrazam'ı uygulanacak tedbirlerle ilgili bilgilendirmiş ve aralarında Cevad Paşa ile eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın da bulunduğu Jöntürklerin bazı üyeleri tutuklanmıştı*r.[1186]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, Gabriel Honataux'un makalesini neşretti: *Hâlâ iyi Türk efsanesini yaymaya ve devam ettirmeye çalışan romantik ruhlu kimseler var*.[1187]

19 Mart 1920. Urfa eşrafından Hacı Esad, Hacı Yusuf, Şeyh Müslim, Şakir Karaköprü'den Mustafa Kemal'e şikâyet telgrafı gönderdiler. Belirtildiğine göre Mustafa Kemal, 13'üncü Kolordu'nun yardımını vad etmişti fakat söz konusu yardım gerçekleşmemiştir.[1188] *Ordu'dan yardım gelmezse mücadeleden vazgeçileceği bildirilir*.[1189]

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine) telgraf gönderdi: *Fransa Türkiye'de en çok çıkarları olan ülkeyken ve Türkler hâlâ en büyük dostluğu kendilerine gösterdikleri halde, Fransız askerinin hemen hemen tek başına Yüksek Şûra'nın özellikle diğer müttefiklerin yararına olan kararların uygulayıcısı olması ve en büyük fedakârlıkları yapmak durumunda bırakılması saçmalıktı*r. Fransa; *Kilikya, Trakya ve Suriye'de müşkül durumda*dır. Suriye'deki müşkilat *İngiliz entrikalarından kaynaklan*maktadır.[1190]

> Akdeniz'de bulunan Fransız Filosu Kumandanı Ferdinand J. De Bon ve istihbarat subayı Lt. H. Rollin'in Anadolu'yu dolaşarak, Mim Mim, Felah ve diğer millî örgütlere İngiliz-Yunan hareketi hakkında bilgi verdiklerine dair ciddi iddialar ortaya atıldığı halde bunlar hala çürütülebilmiş değildir.[1191]

Fransız Hariciye Nezâreti Siyasî ve Ticarî Müsteşarı Berthelot, Paris'e telgraf gönderdi. Fransa, desteklediği Yunan'ı meşrutiyetten cumhuriyete geçmesini telkin ediyor. Berthelot, *Venizelos'un kendisini ziyareti sırasında yapılan görüşmeyi bildi*riyor:

> Yunan Başbakanı'na göre Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın yüksek bir görevlisi, İngiliz ve Yunan başbakanları arasında samimi ilişkiden ve Venizelos'un Yunan tahtına bir İngiliz prensini getirmek için temaslarda bulunmasından ötürü ülkesinin Yunanistan hakkında eskisi kadar iyi düşünmediğini söylemiş. Venizelos bu haberden ötürü kaygılandığını, Berthelot da böyle bir şey olmadığını, Yunanistan'a Fransız desteğinin eskisi

---

1185 FO, 371/5218, E 1901; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 75.

1186 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 152-153. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1187 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 123.

1188 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 207, dipnot 49.

1189 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1278.

1190 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 144, p. 55-64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

1191 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 76. Britanya'dan dayak yemiş olan Fransa, askerî istihbaratı aracılığıyla Mustafa Kemal'le çıkar ilişkisi kurmuş bununla birlikte Mustafa Kemal'i İngiliz aleyhtarı yapabilmek için birtakım çarpıtmalar aşılamıştır, kanaatindeyiz. İngiliz-Yunan işbirliği abartısının kökenlerinde, Fransız mesaisini görüyoruz.

gibi devam ettiğini söylemiş. Venizelos Kral Aleksandr'ın "namevcut" olduğunu, Konstantin'in diğer oğullarının ise tamamen Alman etkisi altında bulunduklarını, onun için bir İngiliz prensini tahta geçirme konusunu Diomede (Diomidis) vasıtasıyla Briand'a açtığını, onun bir itirazda bulunmadığını anlatmış. Ama artık durum değişmiş. Yunan kamuoyu henüz bunu kabule hazır olmasa da gitgide cumhuriyet fikrine yaklaşmaktaymış. Bu durumda aklına bir Belçika hanedanı geliyormuş ve ısrarla Berthelot'nun görüşlerini öğrenmek istemiş. Berthelot sırf kişisel görüşü olarak, Aleksandr'ı tahtta tutmak imkânsız olduğuna göre, her iki çözümün yanlış olduğunu, tek mantık ve cesur çarenin cumhuriyete gitmek olduğunu söylemiş. Cevap olarak Venizelos ikna olduğunu söylemiş. Tek korkusu ordudanmış. Savaştan yararlanarak ordu biraz ayrıcalıklı, üstün ve yarı özerk bir kast halinde gelmiş. Kendisi yaşadıkça ona söz geçirebilirmiş, fakat öldükten sonra, "büyük bir devlet haline gelecek olan" Yunanistan'da ordunun darbeler yapacağınından ve devletin Güney Amerika cumhuriyetlerinin âdetlerini benimseyeceğinden korkuyormuş. Sonra, Venizelos sözü antlaşmaya getirmiş. İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi önlenmek isteniyormuş gibi geliyormuş ona. Bu yönde Fransızlar bir girişimde bulunurlarsa Yunanistan'da bu ülkeye karşı olağanüstü bir kin doğarmış. Yunanistan bu noktaya kadar bu denli desteklendikten sonra, onu ortada bırakmak mümkün değilmiş. Trakya konusunda kamuoyunda kesin bir şey söylememiş, ama İzmir bakımından "geri dönmenin imkânsız" olduğu bir durum varmış. Hükümeti ve nüfuzu böyle bir hayal kırıklığına dayanamazmış. Berthelot, buna karşılık, Türkiye'de durumun Fransız kamuoyunu çok düşündürdüğünü, Türkiye ile savaş ihtimalinin çok kötü görüldüğünü anlatmış. Ayrıca küçük bir ülkenin bir günde bütün emellerini gerçekleştirip Akdeniz'in büyük bir devlet olması "inanılmayacak derecede" nadir bir şeymiş. İngiltere ve ABD idealist ülkeler arasındaymışlar, fakat çıkarını düşünmeden fikirler ve bütün özgürlükler uğruna durmadan mücadele etmiş tek ülke Fransa'ymış ve bunu en az unutacak durumda olan ülke Yunanistan'mış. Venizelos Fransa'nın Trakya ve İzmir'i Yunanistan'a vermekten vazgeçmeyeceğini hararetle diledikten sonra, gelecekte Doğu'da ve özellikle Türkiye'de Yunanistan'ın Fransa'ya desteğinin sağlanmış olacağını belirtmiş. Bu sayede Fransa'nın örgütleyip eğittiği 100 bin kişiden fazla bir kuvvet, iyi örgütlenmemiş ve kendilerinden korkulmaması gereken Türk ulusçularına karşı Fransa'nın emrinde olacakmış.[1192]

Cezayir'de Fransızların neşrettiği *La Dépêche Algérienne* gazetesi yazıyor. *Afrika müslümanlarının Türkleri savunmakta bir çıkarları bulunma*maktadır.[1193]

20 Mart 1920. Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İstanbul'daki askerî *kumanda sorununun mümkün olduğunca erken çözülmesi* lazımdır.[1194]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

Daha önce İzmir'in işgal haberinin bölgede yarattığı travma İstanbul'un işgal edilmesiyle daha da artmıştır. İstanbul'un işgal haberinin bölgeye ulaşması üzerine 17 Mart 1920'de Giresun'da yaşanan olayları yine Collaro'nun raporlarından okuyabilmekteyiz. Rapora göre, Giresun'a olayı haber veren iki telgraf gelmişti. Bunlardan biri Trabzon valisinden Giresun kaymakamına gönderilen ve bölgede soğukkanlı olunmasını tavsiye eden telgraftı. İkinci telgraf Ankara'dan Osman Ağa'ya gönderilmişti. Telgrafta sert bir mücadelen sonra İstanbul'un işgal edildiği, bölgede yeni bir baskına karşı hazırlıklara başlanması ve İstanbul'dan gelen yalan haberlere şüpheyle yaklaşılması gerektiği belirtiliyordu. Bu telgraflardan sonra kaymakam gerekli tüm tedbirleri almıştı. Osman Ağa ise Giresun'un önde gelenleri ve tüccarlarını belediyede toplayarak kendisine gelen telgrafı okumuştu. Osman Ağa savuma güçleri oluşturmak için 50 bin liraya ihtiyaç olduğunu bunun için herkesin taşın altına elini koymasını istemişti. Osman Ağa bir de gönüllülerin askere alınmasını ve bir an önce talimlere başlanılması emrini vermiştir. Collaro yazdığı raporda, bu gönüllülerin hiç şüphesiz Osman Ağa'nın adamlardan oluşacağı belirtiliyordu. O günlerde atmosferin çok gergin olduğunu belgelerden takip edebiliyoruz. Collaro, Hristiyanların yansıra Türklerin de bu gergin ortamdan rahatsız olduğunu belirtmektedir. Nitekim Türkler arasından bazılarının kendisinin yanına geldiğini (Collaro bunların Hürriyet ve

1192 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 25-30; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 601-602.

1193 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 146.

1194 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

İtilaf Fırkası taraftarı olduklarını duyduğunu yazmaktadır) ve İngiliz veya Fransız savaş gemilerinin Giresun'a gelip demirlemesini rica ettiklerini kaydetmektedir. Yabancı bir savaş gemisinin burada olmasının asıl maksadı Osman Ağa'yı yapacaklarından alıkoyacağı düşüncesidir. Yoksa durum kötüye gitmektedir. Aynı kişiler Giresun Rum Cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'a müracaat ederek o günlerde burada bulunan İngiliz subay Perring ile irtibat kurmasını istemiştir. 17 Mart'ta Osman Ağa, teşkilât temsilcileriyle durum tespiti yapmak ve alınacak önlemleri kararlaştırmak amacıyla Trabzon'a gitmişti. 18 Mart'ta bir İngiliz torpidosu ile Vali Hamit Bey durumu yerinde görmek ve tansiyonu düşürmek için alınacak tedbirlerle ilgili Giresun'a gelmişti. Bu kısa süre zarfında Giresun Rum Metropoliti İstanbul'da olduğundan Rum cemaatinden birini dinlemişti. Söz konusu şahıs Rumların herhangi bir endişe duymadıklarından ve düzenin tam olduğundan bahsetmiştir.[1195]

21 Mart 1920. General Franchet d'Esperey, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin *denetim kurullarının müttefikler arası olmasını kabul ettiğini, fakat başkanlığın İngilizlerde olmasını istediğini bildiriyor*. D'Esperey'e göre *bu kabul edilemez*.[1196]

Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliği Paris'e telgraf gönderdi. Telgrafta belirtiğine nazaran Türk milliyetçilerinden bir delegasyon nisan sonlarında Beyrut'a gelmiş ve De Caix ile gizli görüşmelerde bulunmuştur. Bunların otel masrafları Fransızlar tarafından ödenmiş, bir Fransız gemisiyle dönmüşlerdir.[1197]

22 Mart 1920. General d'Esperey *Türk ordusu hakkında Mareşal Foch'a* telgraf gönderdi. *Türkler, seferberlik ilan ettikleri takdirde iskelet durumunda bulunan 18 tümenlerini harekete geçirebilirler. Zira silahsızlandırma başarılamamıştır, ülkenin her yerinde bol miktarda silah ve cephane vardır*. *Yeterince subay da mevcuttur*. *Rum ve Ermeni düşmanlığı, ilhak edilecek yerlerde çetelerin kurulmasını sağlayacaktır*. *Buna karşılık ulaşım zorlukları ve ordunun manevra kabiliyetinin az oluşu yüzünden Türk ordusunun yığınak yapması zordur*, *daha çok yerel harekâtlara elverişli*dir.[1198]

23 Mart 1920. Paris'de bulunan Yunan Başvekil Venizelos Atina Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Fransız Hükümeti'nin Yunanistan'a karşı tavrının kaygı verici olduğunu, Türklere barış şartlarını uygulatma konusunun büyük bir dirençle karşılanacağını, Millerand'ın Yüksek Konsey'in barış şartları ile ilgili aldığı kararların yeniden gözden geçirilmesini önerdiğini ve bu teklifin İngilizler tarafından reddedildiğini nakletmiştir. Fransa'nın yeni başbakanının bir takım ekonomik çevrelerin etkisi altında olduğuna ve Türklerle yapılacak görüşmeler esnasında Fransa'nın Yunanistan'ın çıkarlarına ters davranma tehlikesinin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Hronopulos'a göre Venizelos'un Fransa'daki siyaset değişiminden söz ettiği dönemde, İtalyan direnişinden söz etmeye bile gerek yoktur. Bu sebepledir ki Venizelos bundan sonra çabalarını, Yunan askerine ilerleme izni verilmesine yoğunlaştırmıştır*.[1199]

24 Mart 1920. Fransız Başvekil Millerand, *Paris'teki Yunan Ortaelçisi Romanos'a, İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin ittifakla almış olduğu bir kararı bildirdi. Bu karara göre yeni bir savaşa girmeden, Anadolu'ya yeni İtilaf kuvvetleri göndermeden barış şartlarının uygulanmasına olanak görülemediğinden bahisle, Yüksek Konsey'in kararlarını yeniden gözden geçirmesi isteniyor. Poincaré de, "Revue des Deux Mondes" adlı dergisinde yayımladığı makalesinde bu görüşü destekliyor, İtilaf Devletleri'nin, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline izin vermekle büyük bir hata işlediğini açık açık*

1195 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/40, 20 Mars 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 350-351.

1196 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

1197 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 248, dipnot 1.

1198 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 28, p. 36-37; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 600.

1199 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 234.

söylüyor.[1200] Romanos, cevaben, *adeta tehdit eder yollu, Yunan isteklerine bu şekilde karşı koymakta direnecek olurlarsa, bunun Venizelos rejiminin düşmesine yol açacağını bunun da Yunanistan'daki Fransız çıkarlarının sonu demek olacağını ihtar etmişti*.[1201]

*Albay Rondenay'ın bildirdiğine göre, Cafer Tayyar, İngiliz askerinin İstanbul'u işgal edip hükümeti ele aldığını, Meclis'in görevine son verdiğini, onun için Mustafa Kemal'in Anadolu'da yaptığı gibi, kendisinin de Rumeli'de kumandayı ele aldığını 16 Mart'ta İngiliz heyetine bildirmiş*ti. Fakat daha sonra *Cafer Tayyar'ın kurmay başkanı, d'Esperey'e, yanlış bilgiye göre davrandıklarını itiraf* etmiştir.[1202]

D'Esperey, Defrance'den teslim aldığı talimat mucibince, Bâb-ı Âlî *Harbiye ve PTT kurullarına geçici oldukları kaydıyla üye ver*miş olduğunu Harbiye Nezâretine bildirdi.[1203]

Fransız Haberalma Örgütü, "Bolşevizm" başlıklı rapor kaleme aldı. *Moskova'da bulunmuş ve Kolçak ordularının iaşesini temin etmiş Kazan'lı bir tüccarın Ankara'da yaptığı ilginç açıklamalara dayanmaktadır. Bu kişi, Sovyet Rusya'da yaşayan Müslümanların Sovyet Hükümeti'nin desteğinde sekiz kuruluş halinde örgütlendiklerini, bu kuruluşların merkezinin Moskova'da bulunduğunu, her kuruluşun kendisine bir etki alanı seçmiş olduğunu söylemektedir. Bu sekiz kuruluş Bolşevikler tarafından yönetilmektedir. Merkezdeki üç yöneticiden birisi de Aralof'tur. Orta Asya komitesinin etki alanı içinde İran, Kafkasya, Anadolu, Türkistan, Afganistan ve Hindistan yer almaktadır. Orta Avrupa Müslümanları komitesinin bağlantı yeri ise Berlin'dir. Görüldüğü üzere Troçki ve Lenin Asya Müslümanları arasındaki propagandalarını sürdürmektedirler. Bolşeviklerin gerçekteki amacı etki alanlarını genişleterek Kore'yi Azerbaycan'a bağlamaktır. Lenin'in bütün ideali İstanbul'u ve gelecekteki Transkafkasya demiryolunun son durağı olacak olan İskenderun'u içine alan geniş bir Rusya yaratmaktır*.[1204]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi Pierre Loti'nin mektubunu neşretti: *Romantikler, veya daha doğru bir deyimle romaneskler, daha ziyade, günümüzün küçücük Yunanlılarını Antikite kahramanlarının torunları görmekte direnen aydınlar değil midir?*[1205]

25 Mart 1920. Sabık İngiltere Başvekili Asquith'in Avam Kamarası içtimaındaki beyanatı:

> Avrupa'nın herhangi bir yerinde Osmanlı Hükümeti artık varlığını sürdürmemeli. Boğazların kontrolü bundan sonra Osmanlı Hükümetinde olmamalı. Türkleri İstanbul'dan sürmek Majestelerinin hükümetinin "açık sırrı" idi. Hindistan'daki hareketler ve açıklamalardan dolayı vazgeçmek zorunda kalındı. Hindistan'dan gelen temsilcilerle yaptığım görüşmelerden ve dağıttıkları muhtıradan edindiğim izlenim şöyle: Hint Müslümanlarının kaygılarında İstanbul'un geleceği ikincil önemde. Onlar için en önemli konu Müslümanların kutsal mekânlarının da içinde bulunduğu Osmanlı topraklarında Hıristiyan otoritesi ve hükümranlığının bulunmamasıdır. Bu istekler tabii ki dayanaksız. Kutsal yerlerin tekrar Osmanlı'ya verilmeyeceğini biliyorum ve bundan dolayı çok memnunum. Diğer taraftan İstanbul'da Osmanlı Sultanına aynı haklarını geri vermek de kabul edilebilir bir durum değil. Yoksa Osmanlı'nın o eski entrikası olan Hıristiyanları birbirine kırdırma –ki

[1200] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 41. "Ne var ki, aksi bir durumun Yunanistan'da önemli iç olaylara yol açacağını bilen Venizelos, her ne pahasına olursa İzmir'i almaya kararlıydı ve bu türlü itirazları önlerneyi başardı. Clemenceau ve Briand'ın, Millerand'a şiddetle baskı yapmasını sağlamıştı. İzmir Yunanistan'a verilemeyecek olursa Venizelos'çu rejimin çökeceğine dair çıkan kampanya ve uzun tartışmalar Fransızlar'ın resmi muhalefetini kırmış ama gayriresmi muhalefet devam ediyordu."

[1201] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 50-51.

[1202] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 109, 185; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 528, dipnot 89.

[1203] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

[1204] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.6, No: 530, s. 1-2; Ünsal Yavuz, *Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre T.B.M.M.'nin Açılışının Dış Etkileri,* 1988, s. 202; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 74.

[1205] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 123.

> bundan Abdülhamit çok ekmek yedi- politikasına fırsat verilmiş olur ki bu da kabul edilebilir bir çözüm değil. İtiraf etmeliyim ki benim tercihim Sultan'ın Vatikanlaştırılması'dır. Bu deyimin mucidi M. Clemenceau'dur. Vatikanlaştırılmış, nötrleştirilmiş Sultan, Avrupai Türkiye'ye veya tüm Avrupa'nın yönetimine neden ciddi bir tehdit olacakmış anlamıyorum. Ermenistan sınırları batıya ve kuzeye doğru genişlemelidir. Mustafa Kemal ve güçlerinin büyüklüğünden dolayı, acilen Ermenileri eğitecek askerler gönderilmeli.[1206]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a 406/M/2418/2 künyeli muhtıra gönderdi. *Bâbıâli, Kilikya olaylarını incelemek amacıyla karma bir komisyon kurulmasını önermiş*tir. Fransızların aleyhlerinde neticelenecek bir tahkik encümenine onay vermeyeceği düşüncesiyle Britanya Hariciye Nezâreti bu talebi kabul etmiyor. Bununla birlikte Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, *Fransızlar tarafından bazı Türk köylerine gönderilen Ermeni "intikam ekipleri" hakkında daha fazla bilgi toplamak istiyor*.[1207]

İspanyol matbuatı yazıyor: *24 Mart'ta İstanbul valisi Ali Said Paşa'nın da tutuklanmasına ilişkin emir verilmiştir*.[1208]

26 Mart 1920. Şahin Bey kuvvetleri; *üç piyade alayı, 200 süvari, bir batarya top, dört tank, bir çok ağır ve hafif makineli tüfeklerle* mücehhez Fransız birlikleriyle Anteb'de müsademeye tutuştu. Şahin Bey 29 Mart'ta şehid düştü, kuvvetleri dağıldı.[1209]

Yarbay Andrea komutasındaki Fransız takviye kuvvetleri Kilis'ten Antep'e doğru hareket ederek (26 Mart 1920), 28 Mart'ta Antep'e girdiler.[1210]

Atina'daki Fransız mümessil Billy, Paris'e telgraf gönderdi. *Yunanistan'ın asker çıkarmak hususunda zorlandığını* bildiriyor. Şöyle ki *Venizelos Bakanlar Kurulu'nun 1921 kurasının silah altına alınması yolundaki görüşünü kabul etmemiş*dir. *D'Esperey'in sözü edilen asker talebi dolayısıyla Gramat bir tasarı hazırlamış*dır. *Buna göre Trakya'ya 3 tümen (25 bin asker) gönderilebilirmiş. Billy, bu durumda bütün imkânların sonuna dek kullanılmış olacağını belirtiyor*.[1211]

Fransa Millî Meclisinde milletvekili Marcel Cachin söz alıyor: *Orada karşımızda ne var? Önemli bir Türk ordu birliği var. Genel karargâhları Sivas'tadır. Onların on binlerce silahlı birliği yok mu? 200.000 askerleri yok mu?*[1212] *"Bir Türkiye'nin bölünmesine kesinlikle karşıyız. Aynı zamanda biz, Sultan'ın İstanbul'da kalması gerektiğine de inanıyoruz." İngiltere'nin "çöktüğü" İstanbul'un ve Boğazların geleceğinin ne olacağı belirsizdir*. *Görünen tehlike şu: "Buralar İngilizlerin eline geçecektir, yani aslanın ağzına"*.[1213]

Daha sonra Başvekil Millerand söz alıyor:

> Öncelikle, yaşayabilir bir Türkiye yaratmak elzemdir ve bu sebeple saltanatın İstanbul'da kalması gerekmektedir. [. . .] Aynı zamanda, oluşturulacak olan Türkiye ile birlikte, kazanılan zafer ile prestijini yükseltmiş olan Fransa, ona Türkiye'de hatırı sayılır bir ekonomik ve manevi çıkar sağlayan etkisini sürdürebilecektir. Beyler, bu görüş, -savaşın da gayet iyi bir şekilde kanıtladığı gibi- uluslararası bir

---

1206 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 54.
1207 FO/5045/E 2809; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 202.
1208 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 154.
1209 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 209-210.
1210 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 58-59.
1211 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 52; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 601, dipnot 204.
1212 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 27 Mars 1920, p. 739; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 211.
1213 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 27 Mars 1920, p. 739; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 177.

> organizasyon tarafından da korunması gereken Boğazlardan geçiş serbestisi şartı ile de gayet bağdaşmaktadır. [. . .] Bizim Türkiye'deki ekonomik ve finansal çıkarlarımız ilk sırada gelmektedir. Yatırımlarımızın tüm garantilerinin sürdürülmesini ve gelecekte tam bir güvenlik içinde gelişmelerini amaçlıyoruz. Savaşın sonucu olarak Türkiye'ye yöneltilen tüm yükümlülüklerin, Fransız alacaklılarının önceki haklarını ihlal etmemesine özellikle dikkat edeceğiz. Fransa'nın özel çıkarlarının olduğu yerlerdeki çıkarlar garanti altına alınmalı ve tanınmalıdır. [. . .] Diğer yandan, Fransa'nın yüzlerce yıllık ayrıcalıkları da sürdürülmelidir. Ancak doğuda sürdürmek zorunda olduğu ve sürdürmek istediği bu eylemde, imkânlarını asla göz ardı etmemeye ve eğer orada hakları ve görevleri varsa, bunları da asla unutmamaya niyetlidir.[1214]

Yunan Başvekil Venizelos, Britanya Başvekili Lloyd George'ye telgraf gönderdi. *Clemenceau'dan sonraki Fransa başbakanı Millerand için şunu söylüyor: "Türkiye ile görüşmelerimiz devam ettiği sırada, Fransayı menfaatlerimize karşı çıkmış görmek tehlikesine uğrayabiliriz; zira Fransa'nın yeni başbakanı memleketindeki mali grupların baskısı altındadır"*.[1215]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesi İstanbul muhabirinin haberini iktibas ediyor: *Şimdiye kadar milliyetçilerin zulmü altında bulunan Anadolu köylüleri ve şehirlileri direnmeye başlıyorlar. Biga, Bursa, Bandırma, Balıkesir halkı zalimlere karşı ayaklandılar. Ahmet Anzavur kumandasındaki başıbozuk kuvvetler milliyetçilere bir çok kez kayıp verdirdiler. Mustafa Kemal Paşa milliyetçilere 800 kişilik yardım kuvveti gönderdi*.[1216]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar:

> 25 Mart'ta bazı milliyetçi mebusların müttefik polisleri tarafından tutuklanmasının ardından Osmanlı Mebusan Meclisi, tutuklamaların protesto edilmesine ilişkin bir önergeyi oynamış, parlamenter dokunulmazlığın ihlal edilmesi karşısında Meclis'in bir daha toplanmamasına ve Fransa, İngiltere ve Amerika'ya parlamenterlerin tutuklanmasına karşı bir protesto gönderilmesine karar vermiştir. Konuyla ilgili haberde, bu protestoya imza atan mebusların çoğunun Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal'e katılmalarının beklendiği, Mustafa Kemal'in bir duyuru yayınlayarak halkı sükûnete ve aklıselime davet ederek gayrimüslimlere karşı herhangi bir düşmanca harekete girişmemelerini tavsiye ettiği bildirilmiştir. Haberde ayrıca, milliyetçilerin aldıkları haraçlar nedeniyle Bursa'da ve Batı Anadolu'da anti-milliyetçi hareketin yayıldığı, milliyetçilere karşı halkın silahlanarak bir kısım milliyetçi kuvvetleri yok ettikleri, İstanbul Hükümetinin halen görevine devam ettiği ancak Sultan'ın defalarca Sadrazamı çağırmasının bir hükümet değişikliğinin yaklaştığı şeklinde yorumlandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, barış antlaşmasını mevcut hükümetin imzalamasına kesin gözüyle bakıldığı yorumu da yapılmıştır.[1217]

27 Mart 1920. Müttefik Garb Orduları Başkumandanı Fransız Mareşal Foch, Yunan'ın Anadolu seferi hakkında mütalaasını Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına serdetti:

> İtilaf Askeri Konseyi'nin 27 Mart 1920 tarihli toplantısında, Mareşal Foch'un başkanlığında, Yunanlılar'ın Anadolu'daki ilerleyişleri uzun boylu müzakere edilmiş ve bu ilerlemenin fevkalade tehlikeli olabileceği kararına varılmıştı. Konsey, Kemalistlerin savaş alanında yenilmesinin yeterli olmayacağına, böyle bir zafer kazanılsa bile bütün Anadolu'ya yayılacak bir çete savaşıyla başa çıkmak gerekeceğine dikkati çekmişti. Bursa'yı merkez yaparak böyle yeni bir harekat başlatırken, irtibat yollarının güvenliği bakımından bütün Batı Anadolu kesiminin işgal altında bulundurulması gerekeceğine de değinmişti. Yunanlılar'ın Anadolu'ya çıkardıkları sekiz tümen kuvvetten üç veya dördünün İzmir'in savunmasında, ikisinin irtibat yollarının güvenliğinde kullanılması gerektiğine göre, Kemalistlere karşı iki veya üç tümenlik bir kuvvet kalıyordu.

1214 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 27 Mars 1920, p. 743-744; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 203.

1215 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 61.

1216 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 165.

1217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 154. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Konsey, Yunanlılar'ın askeri güç ve kaynaklarının böyle bir kampanyayı başarıya ulaştırmaya yetmeyeceğine inanıyordu.
>
> [..] Foch'un tahminlerine göre bütün Anadolu'nun zararsız hale getirilebilmesi için en azından 27 Tümen gerekliydi. Yunanlılar'ın Anadolu'ya çıkardıkları asker sayısı 130.000 kişi civarındaydı. Bu ordu mevcudunu 200.000'e çıkarsalar bile -aslında bu bile mümkün değildi ya- İstanbul, İzmit Yarımadası, Çanakkale ve Batum'da bulunan 31.000 kişilik İngiliz ve Hintli askerlerin mevcuduyla birlikte Foch'un öngördüğü rakama ulaşmak imkânı yoktu. Kuzey Afrika'daki Müslüman milletlerin zararsız hale getirilmesinde az çok tecrübesi olan Fransızlar 50.000 kişilik bir kuvvetle Kilikya'yı, Adana ve havalisini kontrol altında tutuyor, durumu Yunan Genelkurmayından ve Yunan Başbakanından çok daha iyi görüyordu.[1218]

Millerand, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. *İstanbul'da İtilaf adına alınan tedbirlere katılmak gerektiğini, yoksa İngilizlerin kendilerine ayrıcalıklı bir durum yaratmak hususundaki "gizli arzularını" desteklemiş olacaklarını* yazıyor. Millerand, şu cümlenin altını çiziyor: *Böyle bir durumun sakıncaları, katılmamak suretiyle Türkler nezdinde sağlanacak yararlardan "çok daha" fazla*dır.[1219]

Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Milletvekili Charles Maurice Bellet[*], beyanatta bulundu:

> Ben kapitülasyonların geçerli olduğu bir ülkede [Osmanlı Devleti'nde] yirmi iki yıl yaşadım. Burada bana tanınan ayrıcalıklardan faydalandım. Kapitülasyonlar, o ülkenin hakim ulusu karşısında bizlere haklar verirdi ve kapitülasyonların olduğu bir rejimde yaşadığımız için bizler, yalnızca kendi konsolosluk mahkemelerimiz önünde yargılanabilirdik. Yargıda ve vergilenmelerde [...] ayrıcalıklara sahiptik. Orada şu gerçeği gördüm: Çünkü Fransa güçlü bir milletti, çünkü evrensel olarak saygı duyulması gereken bir bayrağı vardı, çünkü savaş gemileri, topları ve tüfekleri vardı. Yalnızca kuvvet karşısında diz çöken Türkler, Fransa karşısında teslim olmuştu. Böylelikle biz, gücümüz sayesinde bu ayrıcalıklara kavuştuk... Yunanlılar artık Türklerin altında yaşamak istemedikleri ve nüfusları 300.000'e düştüğü için isyan ettikleri zaman onların imdadına kim koştu? Navarin'de Fransa ve İngiltere Yunanistan'daki Türk hâkimiyetine son verdi. Girit'te isyan çıktığı zaman da yardıma koşan ülke Fransa'ydı. Ayrıca Fransa, Türk hâkimiyetinde yaşayan diğer ulusların özgürleşmesi ne de yardım etti.[1220]

Fotoğraf. Charles Maurice Bellet (*Wikipedia*).

Mösyö Bellet, Harekat-ı Milliyenin Berlin-Moskova-Ankara hattına dikkat çekiyor. Tek kusuru, Mustafa Kemal'i *Almanya'nın adamı* telakki etmesidir:

> İstanbul'daki hükümet ister liberal, ister Jön Türk, ister milliyetçi, ne olursa olsun; savaştaki yenilgisine rağmen bugün Almanya'nın İstanbul'daki etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Eğer arzu ederseniz sizi hemen ikna edebilecek birkaç örnek verebilirim. Talat Paşa birkaç zamandır Berlin'de değil mi? Enver Bey emirlerini Berlin'den aldıktan sonra Bolşevikler ve Türkiye ile sıkı bir müttefiklik tesis etmek ve hasımlarımızın oyunları doğrultusunda Azerbaycan'da bir cumhuriyet kurmayı denemek amacıyla Kafkaslarda değil mi? Son olarak,

---

1218 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 72, 74. Aynı Mareşal Foch, Suriye mandasının selameti için Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişini destekleyecektir (28 Temmuz 1920).

1219 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 217; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 597.

* Charles Maurice Bellet (1880-1964). Selçuk, Bellet'in sadece soyadını zikrediyor. Bellet'in ismini Maxime Gauin'den öğrendik. Charles Bellet, *Demokratik Cumhuriyetçi İttifak* (*l'Entente républicaine démocratique*) mensubu, Toulouse Haute-Garonne mebusu imiş.

1220 *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 757; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 53-54.

> birkaç ay önce, en üst düzey yetkililerimizden birinin [Picot'un] görüşmek için ziyaret ettiği Mustafa Kemal Paşa da Almanya'nın adamı değil mi? [. . .] Jön Türk partisinin [İttihat ve Terakki'nin] basit bir halefi olan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'deki Alman siyasetinin yardımcısı, müttefiki ve destekleyicisidir.[1221]

Kaynakta sarahaten belirtilmiyor fakat muhtemelen yine Bellet, *Alman Genelkurmay Başkanı Lundendorff'un "Türkiye'nin savaşa girmiş olması Almanya'nın savaşı iki yıl daha sürdürmesini sağladı" dediğine dikkat çekerek* Türkiye'ye merhamet edilmemesi gerektiğini söylüyor:

> İşte hasımlarımızın genelkurmay başkanının sözleri… İki yıl daha! Düşünün beyler; ülkemizdeki ölümleri, üzüntüleri, yıkımları, yasları bir düşünün. Demek iki yıl daha; bizim ve hatta en iyimserlerin bile onca yıkıntının ve onca yasın arasından ulaştığımız zaferden şüphe ettikleri 1918'n o hüzünlü baharı… Eğer Türkiye savaşa girmeseydi bunu önleyebilirdik. Dahası, eğer Türkiye tarafsız kalmış olsaydı, dünya çapında ölümleri engelleyebilecektir… İşte Türkiye'nin eseri, işte Türkiye'nin yaptığı ve neden olduğu şey budur. Ben Fransız Meclisi'nin önünde konuşurken bunların unutulmasını istemiyorum. Ve şimdi, beyler, sizler de açık bir şekilde hissediyorsunuz ki ben Türklere karşı yumuşak davranılması hususundaki öneriyi desteklemek niyetinde değilim. Bence oynadılar ve kaybettiler, bedelini ödemeliler.[1222]

Aristide Briand söz alıyor: *Kilikya, pamuk demektir İhtiyacımız olan pamuk ve daha başka zenginlikler demektir!*[1223]

Celaleddin Arif, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul haricinde içtima etmesi meselesi hakkında Mustafa Kemal'e cevabî mektub gönderdi: *Bir meclis-i fevkalâdenin içtimai ne kadar musip ise de, böyle bir meclisin elden gel- diği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır. Vakia, bizim Kanun-u Esasîmizde böyle fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de, kavanin-i sairede mevcut desatirden istifade olunabilir. Meselâ, Fransız Kanun-u Esasîsine gö- re, Meclis, gayrikanunî bir surette fesholunur veya bir taarruza duçar olursa duçar-i taarruz olan meclis âzâlarından kurtulabilenler, vilâyat ve elviye meclis-i idaresin- den intihap olunan ikişer âzâ ile birlikte bir mahall-i münasipte içtima ederler ve meclisin yeniden küşadı veya taarruzun ref'i için ittihazı mukarrerat ederler. Bu mec- lisin mukarrerati mûtadır. Ve bu meclisin mukarreratini isga etmeyenler hiyanet-i va- taniye ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim*.[1224]

28 Mart 1920. İzmir'deki Fransız Konsolos Laporte, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliğine telgraf gönderdi. *Yunan ordusunun beklenen taarruzu Venizelos'un bir emriyle durdurulmuş*dur. *Bununla birlikte geniş bir harekât için hazırlıklar devam ediyor. Ege Rumları askere alınmazken 20-30 yaşlarında olanlar askere alınmaya başlanmış*dır. *Kırda taşıma araçlar ve yük hayvanları istimvalleri yaygın bir biçimde uygulanıyor. General Paraskevopulos Konferans'ın vereceği Kuva-yı Milliye'yi yenme görevini güvenle bekliyor. Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades (Steryadis) o denli güvenli değil. İzmir bölgesini yönetecek memur bulmakta zorluk çekiyor. Dağılan Türk polis ve jandarması yerine Rumları*

1221 *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 757-758; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 94-95. Bellet'in beyanatı, Mustafa Kemal'in niçin İTC'li olmadığını bas bas bağırdığına ve dahi Anadolu'daki İTC merkez komitesi vekil örgütlerini ve mensublarını tasfiye ettiğine bir izah getirebilir.

1222 *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 758; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 83.

1223 *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 767; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 221.

1224 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 30, dipnot 19. "Aslında, eski Fransız Anayasa metinlerinde böyle bir hüküm bulunmamaktadır. Kas- tedilen, herhalde şu *ex post facto* Anayasal Kanundur: *Loi du 15 Février 1872, relative au rôle éventuel des Conseils généraux dans les circonstances exceptionelles*, Bak. L. Duguit, H. Monnier, R. Bonnard, *Les Constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789* (Paris, 1952), s. 288." (Tunçay, 1999, s. 30, dipnot 19).

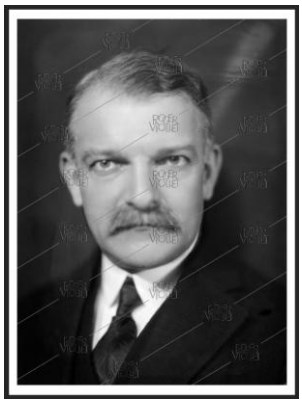
*yetiştirmek için bir jandarma okulu kurmuş*dur*, subay ve komiserler Yunanistan'dan geliyor. Öte yandan drahmi düşüyor ve Yunanlılar drahminin zorunlu tedavülünü getirmeyi tasarlıyor*.[1225]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: Fransız Başvekil Millerand *İstanbul'un bize bırakılmasını, Boğazların serbestisini, Fransa'nın Anadolu'da özel çıkarlar elde etmesi gerektiğini söylüyor. Konferans barışımızı tamamlamaya çalışıyor*.[1226]

Faysal, Woodrow Wilson'a mektub gönderdi. Cevabsız kalacak:

> Faysal 28 mart'ta Wilson'a telgraf çekerek kendisine bağımsızlık ilanı nedenlerini bildirmiş ve Wilson'dan destek istemiştir. Faysal bu telgrafında; özet olarak şunları söylüyordu: "Yıllarca süren Türk yönetiminden sonra, Arapların kendilerini dış yardımdan yoksun bırakan devletler arasındaki rekabet yüzünden özgürlüklerini kazanma yeteneğini gösteremediklerini ve şimdi savaşın yarattığı fırsattan yararlanmak istemektedirler. **Savaş sırasında İtilâf Devletleri'nin yanında, Halife'nin "Cihad ilanına" sırt çevirerek ve bu Cihad çağrısını İslâm âleminde etkisiz bırakarak buna hak kazanmışlardır. Araplar Orta Avrupa Devletlerinin yenilmesi için soylu yardımlarda bulunmuşlardır.** Kendilerinin bu fedakârlıkları İtilâf Devletleri'nin bağımsızlığımız hakkındaki açık vaatleri ne ve siz Sayın Başkan'ın ilkelerine tam bir güven duygumuza dayanmaktadır. Fakat savaştan sonra İngiliz ve Fransızlar ülkemizi bölmeye başlamışlardır. Bu durumda Araplar için bağımsızlığın ilanı tek çözüm yoluydu. Arapların istediği yalnız kendi haklarına sahip olmaktır ve onlar kendilerine düşen bütün görevleri tam olarak yerine getirmeye kararlıdır. Faysal sonuç olarak Wilson'dan Suriye bağımsızlığının İtilâf Devletleri'nce kabulünü sağlamak yolunda etkisini kullanmasını istiyerek," mektubunu bitirmektedir. Şam'dan gelen bütün bu yazılar ve başvurmalar A.B.D.'ce karşılıksız bırakıldı.[1227]

İspanyol *El Sol* gazetesi, Fransa Temsilciler Meclisi (La Chambre des Députés) Başkanı Raoul Adolphe Péret'in beyanatını neşretti. Fransa Meclis-i Mebusan Reisi, hilafet-saltanat rejimi ortadan kaldırılmalıdır diyor: *Türkiye ile ilgili politikamız gerçekçi olmalı. Türkler savaş sırasında bize karşı da savaştılar ve kaybettiler. Hıristiyanlar daha fazla Sultan'ın egemenliğinde bırakılamaz. Sultan'ı Ermenistan'a götürmek lazım. İzmir Yunanlıdır ve Yunanistan'da kalmalıdır. Diğer taraftan bayrağımız, dikildiği her yerde kalmalıdır. Kilikya'da kalmalı, bu ülkenin zenginliklerini keşfetmeli ve yüzyıllardır devam eden barbar rejimini ortadan kaldırmalıyız*.[1228]

Fotoğraf. *Raoul Adolphe Péret* (d.1870-ö.1942).

29 Mart 1920. Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydından: *29 Mart 336 Pazartesi: Fransızlar Bakırköy Barut fabrikasını işgale başlamışlardır*.[1229]

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Fransız Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngilizlerin tutukladıkları çoğu kimselerin açıkça Fransız sever kişiler olmaları dikkati çek*iyor.[1230]

1225 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 59-61; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümütleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 603, dipnot 206.

1226 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 456-457.

1227 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 255.

1228 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282.

1229 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 6.

1230 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 70-76; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596, dipnot 196.

Trabzon'daki Fransız Konsolos Lepissier, *yeni seçimlere gidilmekte olduğunu* İstanbul'daki Fevkalâde Komiserliğe bildiriyor.[1231]

Roma'daki Fransız Elçi Barrere, Paris'e telgraf gönderdi. *Sforza ile İngilizlere karşı durmak gerektiği hususunda hemfikir olduklarını bildiriyor, yoksa işin Mısır'dakine benzeyeceğini belirtiyor*.[1232]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabirinin telgrafını neşretti: *Yeniden seçilen yüz kadar mebus, İstanbul'dan kaçabilenlerle birleşerek çalışmalarını Ankara'da sürdürmeye hazırdır*.[1233]

30 Mart 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Salih Hulûsi'nin (Kezrak) sadaretten *çekildiğini ve Damad Ferit sadaretinin beklendiğini bildiriyor*. *Damat Ferit'in sadareti ulusçu hareketten tam kopma ve Mustafa Kemal'e savaş ilanı* demektir.[1234]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Müttefik delegeler, İstanbul'da işgal öncesi yaşanan olayların müsebbibi olarak gördükleri kişileri tutuklamaya devam ediyorlar*. *Bu çerçevede, 29 Mart'ta karışıklık çıkarmakla suçlanan 13 kişiyi daha tutuklamışlardır*. *Müttefiklerin emriyle, yabancı düşmanı yazar Süleyman Nazif Bey, "Tasfir-i Efkâr" gazetesinin başyazarı Velid Ebuzziya ve İstanbul meydan kumandanı Said Paşa da tutuklanmışlardır*.[1235]

31 Mart 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Amerika'nın Paris büyükelçisi Wallace, Millerand'a bir nota vererek, Amerikan Hükümetinin Türklerin İstanbul'dan atılmasını, Ermenistan'a bağımsızlık verilmesini ve İzmir'in geleceğiyle ilgili bazı tedbirler alınmasının faydalı görüldüğünü bildirmiştir*.[1236]

L'Echo de Paris gazetesi yazıyor. *Washington muhabirinin verdiği bilgiye göre Wilson'un Türkleri İstanbul'dan çıkarmak için büyük şevk duymasının nedeni, İstanbul Robert Kolejinin koruyucu şahsiyetleriyle çok sıkı dost olmasıdır ve bu şahsiyetler Türklerin Avrupa'dan çıkarılması için girişilen hareketin başında*lar.[1237]

Mart 1920. *Poincaré, 1920'nin Mart ayında Paris'te, Venizelos'a Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkarmasının büyük bir hata olduğunu; tarihi ve etnolojik açıdan Yunanlılar'ın İzmir üzerindeki haklarını kabul etmekle beraber, genel prensipler bakımından kendisinin İzmir'in Türkler'de kalmasına taraftar olduğunu; barışı sağlamak için hazırlanan şartların Türkler tarafından da kabul edilebilir şekilde olması gerektiğini söylemişti*.[1238]

Mart 1920 nihayeti. Faysal, ABD'nin Şam'da bulunan mümessili Engert'le gizli mülakat ediyor. İngilizleri ve Fransızları şikâyet ediyor:

> Faysal, özel görevini [Kilikya ve Suriye mıntıkalarındaki çatışmaların müşahedesi vazifesini] yerine getirmek üzere Şam'da bulunan Engert ile görüşerek ona, mart'ın sonunda Başkan'a [Woodrow Wilson'a] çektiği telgraf konusunda geniş bilgi verdi. Başkan'a Suriye'nin bağımsızlığını ilan nedenleri hakkında bilgi vermek amacıyle telgraf çekmişti. Fakat geniş ayrıntılar ve görüşleri tam olarak bildirememiş bulunmaktan üzüntülüydü.

1231 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 198; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 536, dipnot 99.

1232 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 218; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 597, dipnot 198.

1233 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101.

1234 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 175; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 577, dipnot 168.

1235 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

1236 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 126.

1237 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 141.

1238 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 72.

Yazdıklarının bir yanlış anlamaya uğramadan Başkan'a aktarılmış olduğunu umuyordu. Babasının İtilâf Devletleri'yle işbirliği yapma ve Türklere karşı ayaklanma nedenlerini yeniden ele aldı. Türklerin yönetim biçimleri ve İtilâf Devletleri'nin Arap bağımsızlığı hakıkındaki vaatleri kendilerini bu yola götürmüştü. Araplar İtilâf Devletleri'ne büyük askerî yardımlarda bulunmuşlardı ve en tehlikeli bir dönemde müslüman dünyasını hareketsiz tutabilmişlerdi. İtilâf Devletleri'nin savaşta yenilgileri halinde büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaklardı. Paris'teki ilk görüşmelerinde, Barış Konferansı'nın Arap davasını benimseme biçiminden cesaret almıştı. Fakat o zamandan beri durum temelinden değişmişti. Bu, belki de A.B.D.'nin dünya işlerine karışma isteksizliğinin sonucuydu. Çünkü, kendisinin Avrupa'ya ikinci gidişinde İngiliz ve Fransızları bütünüyle sömürgeci planların bencil tutumu içinde bulmuş ve davasını güçlükle dinletebilmişti. Özellikle İngilizlerin tutumundan üzülmüştü. Oysa Suriye'nin birliği konusunda onlara güvenmekteydi. İngilizler kendisini Fransızlara baş vurmaya gönd eriyorlardı. Fransızlar da Suriye'nin Fransız Mandası istediği gürültüleri arasında hileli ve aldatıcı çatışmalar içindeydiler. Kendisiyle gizli bir anlaşmaya girişmek bile istemişlerdi. Fakat şartları kabul edilebilir gibi değildi. Bu durumda kendisi, yardımcıları içindeki aşırı radikal elemanların görüşüne uymak gereğini duymuştu. Bunları durdurmak gittikçe daha zor olmaktaydı . Bu nedenle ve kendi ulusunun yerinde isteklerinin dünyaca destekleneceği umuduyla bir oldubittiye getirecek bağımsızlık ilan edilmişti. Suriye bir büyük devletin yardımına gerek duymaktadır, danışman ve yardım kabulüne de hazırdır. Fakat ülkesinin bölünmesini kabul edemez. Çünkü böyle bir bölünme, sonunda ülkenin zararına Avrupa devletleri arasında bir üstünlük kavgasına yol açar. Amerika bu ödevi üzerine almak istemezse, Arapların kabul edebileceği tek devlet İngiltere'dir. İngiltere Filistin'i alarak, Suriye'nin geri kalan bölümünü Fransızlara nasıl bırakabiliyor? Bunu kendisi bir türlü anlayamamaktadır. Faysal, sözü, "ülkesinin bölünmesine boyun eğmektense Araplar savaşacaklardır," diye bitirmiştir.

Engert, Dışişlerine gönderdiği raporda ulusal uyanıklık hakkında -ki bunlar aslında sayısı pek az olan yetişmiş Araplardır- biraz aşırı konuşmuş olsa bile "Emir büyük bir olgunluk ve şüphesiz içtenlikle konuştu," diyor. Yetişmiş Hıristiyanlar bir Arap Krallığı'nı istememekte, Yahudiler ise buna karşı bütünüyle düşmanca bir tutumdaydılar. Bir yıl önce büyük cahil topluluk, etkili ve tarafsız bir Hükümet kurularak Barış Konferansı'nın herhangi bir kararı onaylanabilirdi ve Bedeviler de işe bu ölçüde karışmamış olurlardı. Fakat bunlar zekice yürütülen Türk propagandasiyle ayaklandırıldıktan ve Türklerin elde ettikleri başarıları da gördükten sonra, İtilâf Devletleri'ne karşı kafa tutabilecekleri inancına vardılar. **Şimdi de Suriye Hıristiyanlarının ülkeyi Fransızlara satmak üzere olduklarına, İngilizlerin de Filistin'i Yahudilere vererek kendilerini arkadan vurduklarına inanıyorlardı**. Bu durumda, kendi bağnaz önderlerinin silahlı bir karşı koymada onlara öncülük etmesi olağandır. General Allenby ve Kurmay Başkanı tarafından Engert'e gizili olarak verilen bilgilere göre, İngilizler tehlikeyi anlıyarak Suriye bağımsızlığı üzerinde bir uyuşmayı çabuklaştırmak istiyorlar. Ancak Fransızlar yanlış bir tutum içindeydiler ve yalnız o da belki İstanbul'u kendilerine bırakmak suretiyle çekilmeye yanaşmazlarsa Suriye sorunu kan dökülmeden çözümlenmeyecektir. **İngiltere Sykes-Picot anlaşmasını hükümden düşürmek istemiştir.** Fakat buna karşı Fransızlar, sürekli olarak onları entrika çevirmekle suçlamışlardır. Engert'in öğütü şu olmuştur: **Fransa Suriye'den çekilirse (Fransız ordusu bunu istemekteydi, diyor)** A.B.D. Suriye'yi geçici olarak tanıyabilir. Bununla birlikte Mezopotamya her halde tanınmayacaktır.[1239]

Mart-Nisan 1920. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiserliği'nin *tarihsiz (Mart veya Nisan 1920) bir notunda Sevr Antlaşması taslağı eleştirilmiş ve Kemalist hareket de dahil olmak üzere Türklerle uzlaşma savunulmuştur*.[1240]

1 Nisan 1920. Anteb'de Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile Fransız-Ermeni birlikleri arasında şedid bir müsademe başladı. Anteb Kuvâ-yı Milliyesi, Anadolu ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyesi Heyet-i Temsiliyesi tarafından vazifelendirilmiş fakat Anteb dışına konuşlanmış Kılıç Ali'den herhangi bir yardım görmemiştir.[1241]

1239 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 255-256. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

1240 *CADN*, 1SL/1V/138; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923*, 2020, p. 193.

1241 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 210.

Miralay Mougin rapor kaleme aldı. *16 Mart tutuklamalarında kendilerine danışılmadığını* bildiriyor. İngilizler, Fransız aleyhtarı eşhası tutuklamamışlardır: Konya mebusu Zeynelabidin Hoca, Bahriye Erkânı Harbiye Reisi Miralay Enver Bey, *Hariciyeci İhsan Bey,* Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, *Nurettin, Ali Kemal, Mehmet Ali* [Gerede], *Kiraz Hamdi, Vasfi Efendi, Adil Bey, Refi Cevat, Sait Molla, Pehlivan Kadri, Sadık Bey, Refik Halit, Mevlanzade Rifat, Hafız İsmail*.[1242] Harbiye Nâzırı Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) *bir an olsun kendinin ya da hükümetinin istifasının düşünülmediğini, durumları ne denli zor olursa olsun kalıp Türkiye'yi İngiltere'nin tamamen ele geçirmesini önlemek gerektiğini, Damat Ferit hükümeti gelirse bunun olacağını söylediğini bildiriyor.* Hariciye Nâzırı *Sefa da 16 Mart'tan beri ancak görünüşte hükümet olduklarını, fakat hükümette kalmalarının görev olduğunu, zira Damat Ferit hükümeti kurarsa Türkiye'nin sonu olacağını, onun İngilizlerle uzlaşmanın adamı olduğunu söylemiş*dir.[1243]

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Edirne'deki hareket sönmemiş, fakat sakinleşmiş*dir. *Cafer Tayyar, tetikte*dir. *Sekiz sınıf terhis edilmiş, fakat dört sınıf silah altında*dır.[1244]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Milliyetçi çoğunluğun mebuslarının İstanbul'dan kaçıp Ankara'da toplanmakta oldukları söyleniyor: Ankara'dan Müttefiklere meydan okuyacaklar… İstanbul'daki polis tedbirinin Osmanlı milliyetçiliğini körükleyeceği belli idi*.[1245]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: "İngiltere ile Türkiye Arasında Gizli Bir Antlaşma mı Var?" *Habere göre, "New York American" Gazetesinin Berlin'deki muhabiri, İngiltere ile Türkiye arasında 1919 Nisan'ında imzalandığını belirttiği ve İngiltere'nin Türklerin Avrupa'daki varlığının devamını garanti ettiğini ileri sürdüğü sözde bir gizli antlaşmanın metnini yayınlamıştır. Gazete, antlaşmanın ne Fransa ne de Amerika tarafından bilinmediğini ve sunduğu şartlara göre İstanbul'un, Sultan'ın başkenti olmaya devam etmek üzere Türklerin elinde kalacağını belirtiyordu. Buna karşılık İngiltere boğazlara müdahale edebilecek ve Suriye ile Mezopotamya'da önemli imtiyazlara sahip olacaktı. Muhabir, antlaşmayı imzalayanların isimlerini de aktarmış ve metnin kendisine Talat'ın sadrazamlığı sırasında Maarif Nazırı olan Nazet*[*] *Bey tarafından gönderildiğini iddia etmiştir. Adı geçen sözde antlaşma, İngiliz kapitalist ruhunun Amerikan demokrasi ruhunun tam tersi olduğunun vurgulanması amacıyla, "New York American" gazetesinde sansasyonel başlıklarla sunulmuştu*.[1246]

2 Nisan 1920. İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *İşgal sırasında, İngilizlerin her olayı kendi ticari çıkarları doğrultusunda değerlendirmesi nedeniyle, İstanbul'da Fransız yanlısı bir ortam oluşmuştur*.[1247]

1242 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 2, 8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

1243 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 9; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 565, dipnot 146.

1244 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 83; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574, dipnot 162.

1245 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101.

[*] Sadrazam Talat'ın Maarif Nazıları sırasıyla Ali Münif, Doktor Nazım ve Said idi: Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, 1999, s. 1, 6.

1246 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129-130.

1247 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

3 Nisan 1920. Millerand, Londra'daki Büyükelçi Paul Cambon'a telgraf gönderdi: *Hemen hemen bütün Türkiye'yi işgal eden İngiliz generalinin* [General Milne'nin] *İstanbul'da da* Müttefiklere *komuta etmesi kabul edilemez*.[1248]

Paul Cambon, Başvekil Millerand'a telgraf gönderdi: *Paris'e hareket etmeden önce Venizelos*, Fransız Büyükelçiliğini *ziyaretle*, *Fransa'nın kendilerini İzmir'e çıkarttığı halde şimdi Türklerden yana çıktığından yakınmış*tır. Venizelos'a cevaben *Fransa'nın Yunanistan'a karşı tutumu hususunda teminat* verildikten *sonra, sorunun, İzmir'i Yunanistan'a verdirmek için ne Fransa'nın, ne İngiltere'nin askeri bir kuvvet ortaya koyacak durumda olmamalarından kaynaklandığı* bildirilmiştir. Venizelos ise, *İtilaf'tan herhangi bir yardım istemediğini, Türklerle baş edebilecek durumda olduklarını, üstelik kurmakta olduğu yeni tümenlerle İtilaf'a "başka noktalarda" yardım hazır olduğunu söylemiş*dir. *Her halükârda devletlerin isteği üzerine İzmir'e ordu gönderip 1.200.000.000 frank harcadıktan sonra oradan çekilmek "bütün siyasetin" iflası olur* demişdir. Venizelos'un *tek istediği şey, İzmir'de kalıp Türkiye ile ayrı bir barış yapma imkânının tanınması*dır. Cambon cevaben, *İngilizlerin Yunanlılara karşı olan duygudaşlığını abarttığını, "Yunanlıları İzmir'e gönderme hususunda başlıca sorumlu olan Bay Lloyd George dışında, burada bu girişim hakkında ciddi endişeler taşımayan kimseye rastlamadığını" söylemiş* ve *Paris'te, hiçbir askeri yardım istemediğini ve meseleyi kendi kendine çözecek durumda olduğunu belirtmesini tavsiye etmiş*dir.[1249]

> ***Şerh***: Yunan'ı İzmir'e çıkartan Paris Sulh Konferansı Üçler Şûrası üyesi Fransa, bu işgal ameliyesi için Yunanistan'ın 1 milyar 200 milyon frank harcamasına sebebiyet vermiştir. Dahası, Fransızlar ikiyüzlü politikalarını tevil etmek için Britanya Başvekilini günah keçisi yapmaktaydılar. Halbuki ABD, Britanya ve Fransa müştereken işgalden mesul idi. 1919-1922 devresinde cuntacı Mustafa Kemal'e de gizli ve alenî destek veren Fransa, benzer ikiyüzlü dış politikasını icra edecek, Lozan müzakerelerinde Müttefik safında karar kılacak ve Kemalist askerî cuntayla anlaşmak suretiyle Türkleri örneğin hılafetinden ve İslâm hukukundan tard edeceklerdir. Türkler, kaybettikleri maddî kuvvetlerini telafi edebilirlerdi fakat Türk'ü Türk yapan kuvva-yı maneviyesi elinden alındığı için maddiyatı telafi kudreti temelinden zayıflatılmıştır.

İzmir'deki Fransız İstihbarat Servisi subayı "Anadolu'daki askerî operasyonlar: Güney cephesi" nam rapor kaleme aldı: *Kraliçenin taburundan Binbaşı Nigham, -(İstanbul Karargâhı Genelkurmayı, Intelligence Service) Şam'a gitmek üzere 27'sini 28'ine bağlayan gece atlarıyla Uşak'a geçti*.[1250]

4 Nisan 1920. *Denikin'in etkisiz hale gelmesinden sonra karşı-devrimci Güney Rusya ordusunun başına 4 Nisan 1920'den itibaren Baron Vrangel geçti*. Vrangel, *İngilizlerin aksine ağırlıklı olarak Fransızların desteğini arkasına* almakta.[1251]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Başkan Wilson'un, İtilaf Devletlerince, Türklerin mutlaka Avrupa'dan çıkarılmaları gerektiğini söylemesi Türkler üzerinde şok etkisi yaptı. Başkan, Yunanlıların İzmir bölgesinde geniş bir alana sahip olmasına istemiyor*. *Edirne'nin ise Bulgaristan'a verilmesinde oldukça ısrac*ıdır. *İtalya ve Fransa, Türklerin İstanbul'da kalmasını savunmalarından dolayı yerel basında sempati kazandı. İstanbul, Atlantik Okyanusu ayırmışçasına, Asya Kıtası'ndan tamamen izole edildi. Boğaziçi ile iç kesimlerin irtibatı İngiliz Müfrezeleri tarafından kesildi, Bilecik'in güneyindeki köprü yakıldı. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da her bir vilayetten beş temsilcinin katılımı ile gerçekleşecek bir kongre çağrısı yaptı. Genel seferberlik emri vererek tüm askeri mühimmatın,*

1248 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 19-23; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 598.

1249 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 611.

1250 Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 13.

1251 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326-327.

Anadolu'ya gönderilmesini istedi. Kesin ifadelerle Sultan'ın otoritesini tanımadığı dile getirdi ve verdiği emirle Sivas, Tokat, Samsun ve birçok şehirde savunma hazırlıklarının hızla devam etmesini sağladı.[1252]

5 Nisan 1920. Millerand ile Venizelos Paris'de mülakat ediyor. Millerand, Venizelos'a, *İzmir'den "kovalanacaklarından" korkmamaları gerektiğini, kimsenin orada kalacaklarından şüphe etmediğini, tek sorunun münasip bir şekil bulmak olduğunu söylemiş*dir. *Zira İngiltere de Fransa da derhal İzmir'i Yunan egemenliği altına sokmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni boydan boya yangın yerine döndürebilecek ve 2-3 milyon askerin gönderilmesini gerektirecek bir durumu göze alamazlar*. *Venizelos bu sözlerden memnun görünmüş*dür.[1253]

General Franchet d'Esperey'in yerine General Nayral de Bourgon (1862-1949), Müttefik Trakya Orduları Başkumandanı tayin edildi.[1254]

Fransız Başvekil Millerand Paris'teki İngiliz Büyükelçi *Sir George Grahame'a: "Franchet d'Esperey'nin - bir daha* İstanbul'a *dönmemek üzere- izin aldığını" söyle*di.[1255]

Marsilya'da münteşir *Le Petit Provençal* gazetesi, İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesini iktibas ediyor: *…Müttefiklerin politikası tam bir başarı ile gelişiyor… Bizzat Türkler, Mustafa Kemal'in askerî despotluğuna karşı bütün sınıfların tek vücut halinde duydukları kızgınlığın farkına şimdi varıyorlar. Fakat Mustafa Kemal'e karşı eksik olan hareket imkânlarıdır ve Anzavur Ahmet gibi, milliyetçilerle çarpışan adamlar henüz Müttefiklerden nasıl bir yardıma bel bağlayabileceklerini bilmiyorlar (…) Mustafa Kemal'in kurduğu isyan binası çatırdıyor ve şimdi gerekli tek şey, Müttefiklerin güçlü ve tez bir müdahalesidir…*[1256]

6 Nisan 1920. Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı François d'Esperey, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile temas kurdu. *Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali kararlaşmıştır. Siz bu işgale mukavemet edemezsiniz. Çünkü yeter asker ve silâhınız yoktur. Bu işgalin durdurulmasının çaresi vardır. Eğer bana Fransız mandasını istediğinize dâir imzalı bir belge verirseniz, Fransa, konferans'da sizi savunabilir ve Yunan işgalini önleyebilir* dedi. *Fakat hey'et, "Memleketi başkasına verme vekâlet ve yetkisine sahip olmadığını ve böyle bir muhtıranın verilemiyeceğini" general'e bildirdi.*[1257]

7 Nisan 1920. *İzmir'e Doğru* gazetesinin iktibas ettiğine göre Fransız gazetesi *Le Temps*; *Trakya, İzmir, İstanbul ve Kürdistan'ın Türkiye'ye bırakılmasını isteyen* bir yazı neşretti.[1258]

Fransızlar da sıkıntıdadır. İkmal yollarına millî kuvvetlerin devamlı saldırılarıyla yiyeceksiz duruma düşmüşlerdir. Tuzsuz ekmek ve katır eti yemektedirler. 7 Nisan 1920'de Ermeni topluluğundan bir kurul, Millî Kuvvetler Komutanına gelerek yiyeceklerinin bittiğini ve yiyecek verilmesini ister. Türklerin de

---

1252 The New York Times, 4 April 1920, *Turks Are Shocked By Wilson's Note*, p. 14; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 151. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1253 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 81; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 612.

1254 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 101.

1255 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 227.

1256 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 165. Bilakis, bilhassa İngiliz, Damad Ferid ve Anzavuroğlu'nun işlerine çomak sokmuş; Mustafa Kemal'i el altından desteklemiştir. Nitekim Damad Ferid, 17 Nisan'da, Seryaver Ahmed Avni'ya bu hususda serzenişte bulunacaktır.

1257 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücâdele*, c. 1, s. 223-230; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 80.

1258 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 472.

yiyecekleri kıttır. Ermenilere bir miktar yiyecek verilir ve Fransızlar çekilmedikçe herkesin yiyeceksiz kalacağı anlatılır.[1259]

8 Nisan 1920. Fransızlar, Urfa Kuvâ-yı Milliyesi'yle müzakereye başladı.[1260]

9 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> 29 Mart'ta Giresun Belediyesi'nde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının amacı Rumlarla Türkler arasındaki yükselen tansiyonu düşürmek ve iyi ilişkileri arttırmaktı. Bu toplantı sonrasında 8'i Türk, 8'i Rum olmak üzere 16 üyeli bir komisyon kurulmuştur. Collaro'ya göre Türk üyelerin tamamı İttihatçı idi. Rum üyelerden 4'ü Lavrantios taraftarı, diğer 4 kişisi ise Lavrantios'a muhalefet eden kişilerdi. Komisyon başkanlığına Osman Ağa seçilmiştir. Toplantıdan bir gün sonra komisyon Trabzon valisine, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, Trabzon ve Samsun İngiliz delegelerine Giresun'da durumun normal olduğunu ve her zaman da böyle olacağını anlatan bir telgraf göndermiştir. Collaro'ya göre telgrafa imza atan Rumlar bunu kendi istekleriyle yapmamış, bunu Osman Ağa'dan korktukları için yapmışlardır. Böylece Türklerin şehirde durumun normal olduğuna dair elinde kullanabilecekleri kesin bir belge mevcut oluyordu. Rum Cemaati Başkanı Neofitos bu komisyona muhalefet etmiştir. Fakat Rum cemaati içerisinde Neofitos'a karşı muhalefet iyice artmış ve Neofitos'un hareket alanı kısıtlanmıştır. Bu durumdan yararlanan Osman Ağa onun İngilizlerin adamı olduğu yönünde propaganda yapmaya başlamıştır.[1261]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Milliyetçilerin baskısı altındaki Adana vilayetinde bulunan Fransız askeri kuvvetine yeni birlikler katılıyor*. *Türkler, yoğun bir bombardımanın ardından Harran'ı almışlardı*r.[1262]

10 Nisan 1920. Yaklaşık 500 mevcudlu Fransızlar, 250 ölü ve 163 yaralı vererek *silâh ve cephâneleri ile birlikte Urfa'yı terk*etti.[1263]

> Fransızların Maraş'taki yenilgisini Urfa'da bir yenilgi ve bir trajedi takip eder. Bu şehrin Müslüman nüfusunun Şubat 1920'de isyanı, topçusu olmayan işgal güçlerini yener ve Fransız esirlerin çoğu Kürtler tarafından pusuda öldürülür. Ancak Ermeni tarafı tarafsız kalır ve sonuç olarak rahatsız edilmez.[1264]

Defrance Konya bölgesinde çıkan Bozkır ayaklanmalarını hatırlattıktan sonra Damat Ferit'in bunları yeniden canlandırmaya çalışacağını bildiriyor. Bunun Çukurova bölgesindeki savaşım dolayısıyla Fransa'ya yararlı olacağını düşündüğü için Damat Ferit'in bu işi bir an önce gerçekleştirmesini istiyor.[1265]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi haberine göre *26 Ocak günlü mektubunda Ahmet Rıza, Deschanel'in cumhurbaşkanlığını kutlamak için onu ziyarete gittiğini, Dışişleri'nden Petit vasıtasıyla Sadrazam'ın 22 Ocak talimatını aldığını, Dışişleri'ne Millerand'ı görmek için gittiğini, Petit ile görüştüğünü, ondan İstanbul Yüksek Komiserliği'nden alınan tel üzerine Millerand'ın Adana'nın Türkiye'ye iadesini mümkün gördüğünü öğrendiğini bildirmiş. Bununla birlikte Fransa'ya verilecek ayrıcalıklar üzerinde görüşmek gerekiyormuş ve 19 Şubat sıralarında, Londra görüşmelerinin seyrine göre konuyu müzakere etmek için* Millerand Ahmed Rıza'yı *arayacakmış.* Ahmed Rıza, *Diyarbakır-Kayseri-Birecik demiryollarını ve ilgili ayrıcalıkları kararlaştırmak üzere İtalyan müsteşarıyla görüşmüş.*

1259 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1279.

1260 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 208.

1261 *CADN*, LCFT, 71/42; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 351. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1262 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282.

1263 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 208.

1264 Maxime Gauin*, The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923*, 2020, p. 192.

1265 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 44, s. 166-7; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 387, sonnot 176.

Müsteşar, İzmir konusunda Türkleri *desteklediklerini, buna karşılık Adalarda ve Konya'da ayrıcalıklar beklediklerini söylemiş*.[1266]

11 Nisan 1920. *Ermenilerin de baskısıyla Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Urfa'yı boşaltırlar. XIII. Kolordu Komutanının raporuna göre, Urfa'ya gelen bir Amerikan Kızılhaç Kuruluna Ermeniler, güvenlik altında yaşadıklarına dair bir tutanak düzenleyerek verirler. Ermeniler, Fransızlar yeniden gelirlerse, Türklerle birlikte Urfa'yı savunacaklarını bildirirler*.[1267]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor*: Antep yakınlarında ise Fransızlar, Türkler ve Kürtleri ciddi bir yenilgiye uğratmışlardır*.[1268]

12 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Mayıs ayına gelindiğinde Ankara Hükümeti'nin bölgede kendini kabul ettirmesi ve Osman Ağa'nın faaliyetlerini arttırması sonucunda burada bulunan yabancı temsilciler iyice tedirgin olmaya başlamıştır. Bu dönemde Collaro Osman Ağa'nın yakın takibindeydi. Collaro bu tarihlerde kendisinin ve ailesinin tehlikede olduğunu düşünüp şehri terk etmek istemiştir. Collaro Schefild gemisiyle İstanbul'a gitmek istemiş bunun için sahile inip yolcuları gemiye götüren kayıklara binmek istemiştir. Fakat kayıkçılar Collaro'yu gemiye götürmek istememişlerdir. Bunun üzerine Collaro Osman Ağa'ya gidip kayıkçılara kendisini gemiye götürmeleri için emir vermesini istemiştir. Fakat Osman Ağa kendisinin kaçmaya çalıştığını bildiğini, bu zamana kadar Türklerin aleyhine birçok şey rapor ettiğini ve artık şehirden çıkmasına izin vermeyeceğini söylemiştir. Osman Ağa bundan sonra Müslümanların başlarına ne gelecekse Collaro'nun da başına o geleceğini söyleyerek Collaro'nun şehirden ayrılmasını engellemiştir. Göz hapsine maruz kalan Collaro durumu kaymakama söylemiş, kaymakam da Osman Ağa'ya karşı bir şey yapamadığından durumu vilayete bildireceği sözünü vermekle yetinmiştir. Collaro, Lepissier'den Giresun'a bir savaş gemisi gönderilmesini ve kendinin ve ailesinin kurtarılmasını istemiştir*.[1269]

13 Nisan 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla mülakat etmiştir. Sadrazam, 12 Eylül 1919 tarihli düzmece andlaşma hakkında kelâm etmiştir. Değil imzalamak *böyle bir antlaşma düşünülmemişti bile.* Sadrazamın *siyaseti İngiltere ve Fransa'ya eşit muamele olacaktır*. *Antlaşmanın varlığının Fransız basınında da yalanlanması uygun olacaktır*. *Defrance da aynı kanıda*dır.[1270]

14 Nisan 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. *Yunan yetkililerin, Milliyetçilere askeri mühimmat sağladığı ve Mustafa Kemal'i ziyaret ettikleri konusunda Fransızları suçladıkları rapor edilmiştir*.[1271]

1266 FO, 371/5216, E 1437/1437/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334-335, dipnot 10.

1267 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1279.

1268 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282.

1269 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 352.

1270 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 215; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

1271 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne çekilen telgraf, 14.04.1920, 867.00/1213, s. 1; Aktaran: Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 64.

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinden iktibas ediyor: *Mustafa Kemal, Ankara'da toplamayı düşündüğü bir Kurucu Meclis için yeni seçimler yaptırıyor*.[1272]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İstanbul'un işgalini protestolarının sonucu olarak Sultan Mehmed Vahdeddin, yaşadığı müttefik baskısı sonucunda meclisi feshetmek zorunda kalmıştır. Önceki gün ilan edilen bir irade ile Mebusan Meclisi'nin feshedildiği ve mebusların olay çıkarmadan iradeye riayet ettikleri bildirilmiştir*.[1273]

15 Nisan 1920. *Fransız kıtaların Kuva-yı Milliye tarafından çevrilmesi üzerine Albay Normand ve Albay Debieuvre komutasındaki takviye birlikleri Cerablus ve Kilis'ten Antep'e geldiler (15-17 Nisan 1920). Böylece şehir Fransızlar tarafından sarılmış oldu*.[1274]

15 Nisan 1920 tarihli Temps gazetesinde yayınlanan bir makalede, 16 Mart tarihli *işgali gerçekleştiren İngiliz kumandanlarının tesis ettiği ve tamamen İngilizlerden oluşan üç kontrol komisyonunun kısa süre sonra İtilâfçı yapıya kavuşturulduğu ancak her birinin başında bir İngiliz'in bulunduğu iddia edildi. Bu makaleden rahatsız olan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby, Temps'i Frankfurt ve diğer Alman şehirlerinin Fransızlar tarafından işgal edildiğini bilmezden gelmekle suçladı*.[1275]

16 Nisan 1920. Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü, Paris Komitesi'ne telgrafında belirttiğine göre muhtemel bir Yunan ilerleyişi millîcileri teşvik edecektir:

> "Bugünkü durumdan askeri bir eylemle çıkılması... bu eylem Avrupa'dan gönderilecek kuvvetli bir İtilaf devletleri ordusu tarafından gerçekleştirilmezse, güç görünüyor. Gerçi Yunanistan'ın İzmir'den harekete geçip, Mustafa Kemal'in teslim olmasını sağlayacak kadar içerilere ilerlemeye hazır olduğu anlaşılıyor. Ama böyle bir girişim Anadolu'nun en zengin bölgelerinin yıkıma uğramasına yol açacak, iç kesimlerdeki Hıristiyan nüfusun can ve mal güvenliğini büyük bir tehlikeye atacak ve ulusal kuvvetlerin moralini yükseltecektir.[1276]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. Mustafa Kemal'e bağlı İttihadçı Topal Osman, Padişah ve Bâb-ı Âlî aleyhtarlığını Giresun'da pervasızca izhar ediyor hatta ahaliyi kışkırtmaya çalışıyor:

> Osman Ağa ile Kaymakam Galib Bey arasında sürtüşmeler 11 Nisan 1920'de padişahın doğum gününü kutlama merasimi dolayısıyla daha da alevlenmiştir. Osman Ağa bu merasimin düzenlenmesine karşı çıksa da merasim ona rağmen gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu merasime adamları da dahil katılmamıştır. Bu tarihten itibaren bu ikili arasında soğuk rüzgarlar esmeye devam etmiştir. Giresun kaymakamı Galib Bey Giresun'da güvenliği temin etmek amacıyla şehirde Türklerden ve Rumlardan oluşan gece bekçisi, köylerde ise aynı şekilde köy korucu sistemini uygulamak istiyordu. Osman Ağa bu işe el atıp kendi adamlarını bu sisteme dahil etmek istemiştir. Kaymakam bu girişimi net bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa kaymakama çok ağır hakaretler etmiştir. Kaymakam bu durumu valiye şikâyet ederek Osman Ağa'nın belediyede olduğu sürece kendisinin kaymakamlığa devam edemeyeceğini bu yüzden kendisinin istifasını kabul etmesini validen istemiştir. Vali, kaymakamın istifasını reddederek ondan bir süreliğine daha sabretmesini istemiştir. Collaro 16 Nisan 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Ankara'dan aldığı emirle üç sınıf asker toplamak için köylere adam gönderdiğini fakat hiç kimsenin bu isteğe riayet etmediğinden bahsetmektedir. Bu tarihlerde Osman Ağa bölgedeki Müslümanları İstanbul Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için telgraf bülteni çıkarmaya başlamıştır.

1272 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101.

1273 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

1274 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 59.

1275 FO, 371/5218, E 3452; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 351.

1276 André Autheman. (2002). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 252-253). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

> Collaro bu bültenleri toplayıp Trabzon'a raporluyordu. Collaro bu dönemde Türklerden fırsatını bulanın İstanbul'a kaçtığını yazmaktadır.[1277]

Fransızların Antep'te mahsur kaldığının bildirilmesi üzerine iki bin mevcutlu Kolonel Norman kumandasında bir imdat kuvveti 16 Nisan'da milli uvvetleri sürerek, kuvvetlerle irtibatı tesis ve muhasarayı ref eyledi. Şehri insafsızca bombardıman etmeye devam etti. Halkı bombardımandan vikaye edecek [koruyacak] mahfuz [saklı] mahaller bulunmadığından hariç köylerle alakası olanlarla, servet sahiplerinin ailelerini dışarı çıkarmaları emir ve tebliğ olundu. Dükkânlar kapandı, ticaret durdu. Harbin nihayetine kadar herkes halil [dost] kaldı.[1278]

Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *Fransa'da muhtemel bir İngiliz gövde gösterisine önceden cephe aldığı için 16 Martta İstanbul'un işgali haberi genellikle çok can sıkıcı bir olay şeklinde karşılandı. Kamuoyu işgali sanki Fransa'ya karşı girişilmiş gibi görüyordu. Gazeteler, Fransa'nın Türkiye'deki prestijinin gölgelendiğini, İstanbul'daki Fransız kurum ve yerlerinin de İngilizler tarafından işgal edildiğini, Fransız dostu Türk aydınlarının tutuklandığını, İstanbul'da bir "İngiliz kontrolü" kurulup Fransa'nın ikinci plana itildiğini yazıyorlardı. Bu arada, Osmanlı Meclisi'nin üyelerinin "parlâmenter demokrasinin kurucuları" tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülmeleri de dikkati çekmişti*.[1279]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesinde *"Ermeniler, Milliyetçi Ordu ile Çarpışıyor" başlığıyla verilen bir haberde Adana'da kuşatılan Ermenilerin hayatta kalma mücadelesi verdiği belirtilirken, Washington'daki Amerikan Ulusal Ermeni Cemiyeti'nden edinilen bilgiler aktarılıyordu. Buna göre, Anadolu'dan iletilen haberlerde Hasanbeyli ve Ekbez'deki Ermeni kuvvetlerinin milliyetçi Türk ordusuna karşı güçlü bir "direniş" gösterdiği aktarılırken Fransız yetkililerin büyük bir panik eşliğinde topluca geri çekildiği bildirilmekte*dir.[1280]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesinde *Kayian Tohayan adındaki bir Ermeni'nin Fransız ordu yetkililerine gönderdiği yardım mesajı paylaşılıyor. Tohayan'ın Ermenilerin işgal sürecinde Fransızlarla olan dayanışmasını da gösteren mesajı ise şöyle*dir:

> Kemal'in komutası altındaki Türk kuvvetleri bizi her yandan kuşatmış durumda. Onlar civardaki tüm Türk köylerine silahlar dağıttılar. Durum kritik vaziyettedir. Eğer bize destek ve mühimmat yollamazsanız, şerefli bir şekilde sonuna kadar direndikten sonra öleceğiz. Biz Fransız bayrağı yere düşmesin diye çarpışıyoruz ve şayet imdadımıza yetişirseniz bu bayrak bizi kurtaracaktır yoksa Adana'daki 6.000 Ermeni'nin kanlar içinde yok olan ıstıraplı çığlığını duyacaksınız.[1281]

17 Nisan 1920. Anteb'i muhasara eden Fransız birlikleri, 800 kişilik bir takviye aldı.[1282] *Kolonel Norman'a yardım olmak üzere Debieuvre kumandasında sekiz yüz kişilik bir kuvvet 17 Nisan'da gelerek Antep'in her tarafla muvasalası kat ve muhasarası ikmal olundu*.[1283]

Yolda tesadüf eden Sadrazam Damad Ferid, Seryaver Ahmed Avni'ye şikâyette bulundu:

> Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmit'e giden vapurlarımızı dahi

[1277] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/43, 16 Avril 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 351-352. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1278] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.

[1279] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 99.

[1280] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 135.

[1281] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 135-136.

[1282] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.

[1283] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.

> yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüsünü yapmak için emir vermişler. Hülasa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!
>
> Ben bugün General Charles Townshend ile görüşeceğim. İngiliz sefirini göreceğim, akşam geç vakit Padişah hazretlerinin huzurunda yüz süreceğim. Neticesini arz edeceğim.[1284]

18 Nisan 1920. Fransız kumandan, Anteb Kuvâ-yı Milliyesine nota vererek *vuruşmaktan vaz geçilmesini, Fransız idaresine tâbi' olunmasını* istedi. *Aksi takdirde şehrin daha şiddetle bombalanacağını* bildirdi.[1285]

İstanbul'daki Robert Kolej müdürü Dr. Gates, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine mektub verdi. Belirttiğine göre *Ermenilerin bölgedeki hareketleri o kadar aşırıya kaçmıştı ki, bir müddet sonra Fransızlar dahi Ermeni birliklerinden bazılarını silahsızlandırmak zorunda kalmışlardı*r.[1286]

19 Nisan 1920. Anteb Kuva-yı Milliyesi muhasarada gedik açarak şehre 200 kişilik İslâm kuvvetini idhal etmeyi başardı.[1287] *19 Nisan'da Birecik-Halfeti'den yüz yirmi, Besni'den yetmiş kişilik Kuva-yı Milliye şehre aralıklardan girdi*.[1288]

20 Nisan 1920. Fransız Mareşal Foch'un San Remo Konferansı'na askerî raporunu sundu: *Mustafa Kemal'i yenmek için 27 tümen lazımdır. Bizim politikamız faidesizdir*.[1289]

> Fransa'daki muhalefet [İngiltere'dekinden] daha kuvvetliydi. Nüfuzlu siyasi, askeri ve mali çevreler Türkiye ile uzlaşmayı destekliyordu. Anadolu'nun bölünmesine karşı çıkan şiddetli bir basın kampanyası başlatmışlardı. Clemenceau hükümetinin düşüşü ve yerine Millerand'ın gelişiyle birlikte Fransız politikası tamamen değişmiş, Türkiye'nin parçalanmasına yönelik her türlü Yunan ve diğer İtilaf planlarına karşı bir tutuma girilmişti. 1919'un Aralık ayında Fransız hükümeti Suriye'deki Yüksek Komiseri Picot vasıtasıyla Mustafa Kemal ile temasa geçmiş ve 1919'un Eylül ayında İngilizler'den devraldıkları Kilikya kesiminin Türkler'e iadesini kabul etmişti.[1290]

Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez), Fransızların müzaheretinde İstanbul'a avdet etti:

> [..] Hükûmet, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırdı. Gerçi Ca'fer Tayyar Bey, İstanbul'a gitmek için pek hevesli görünmiyordu. Fakat işe Fransızların da karışması onu, kararından ayırmıştı. Çünkü Fransızların Doğu Orduları Komutanı General de Bourgogne, Karaağaç'daki Fransız komutanına gönderdiği bir mektupta, "Osmanlı Hükûmeti, görüşmek üzere, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırtmaktadır. Ca'fer Tayyar Bey'in bu seyyahati İt'tilâf Devletlerinin te'mînâtı altında yapılacaktır. Ca'fer Tayyar Bey'e bu seyyahatında bir Fransız subayı eşlik edecektir" diyordu. İşte, Fransa hükûmeti adına verilen garantiye güvenen Ca'fer Tayyar Bey, Trakya hakkında görüşmelerde bulunmak üzere, 20 nisan 1920 de İstanbul'a gitti, fakat bir daha görevine dönemedi. Çünkü onun yerine, 21 nisan 1920 tarihli İrâde-i Seniyye ile, 60. Tümen Komutanı Muhiddin Bey tayin edil[ecektir].[1291]

1284 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1285 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.

1286 IOR/L/PS/11/152&P 2525, 1919, Letter of Dr Gates; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 246, dipnot 878.

1287 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.

1288 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.

1289 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 99.

1290 Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 41). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

1291 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 81-82. Cafer Tayyar, Heyet-i Temsiliye'ye şu telgrafı göndermiştir: "Trakya hakkında müdâvele-i efkâr etmek üzere Dersaâdet'e azîmetim, Dersaâdet Fransız Kumandanı tarafından iltimas ve da'vetim Fransa Hükûmeti nâmına teahhüd ve tekeffül edilmesine binâen bu gece Dersaâdet'e hareket edeceğim. Berâ-yi ma'lûmat ma'ruzdur." (Tansel, 1978, c. 3, s. 82,

Cafer Tayyar, bu hadiseden sonra Kuvâ-yı Milliye kumandanı sıfatıyla Edirne ve havalisine avdet edecektir.[1292] Yunan kumandan Mazarakis Enian ise Cafer Tayyar'ın Bâb-ı Âlî tarafından el altından desteklendiği kanaatindedir.[1293]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Osmanlı İmparatorluğunun belli başlı alacaklıları Fransızlardır. Altı yıla yakın zamandır borçlularından metelik alamadılar. Yabancı ülkelerdeki her alacağın Fransa için özellikle değer taşıdığı bir zamanda bu durum sürüp gidemez. Türkiye'ye, ciddî askerî çaba gerektirecek veya yalnızca, şimdiki karışıklıkları sürdürme tehlikesi taşıyacak şartlar kabul ettirilmek istenirse ödemeler ve alışveriş gecikmiş olur; bu da Türkiye'de yatırım yapan bütün Fransızlara zarar verir. Bundan kaçınmalıdır…*[1294]

Adana'da intişar eden *Ferda* gazetesi: *Yalnız Fransızlar Türklerin dostudur*.[1295]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington, 1940'da neşredeceği hatıratında şunları itiraf edecektir: *Onca yıldan sonra hem Fransızların hem de İtalyanların bütünüyle Türklerin yanında olduğunu söylemekten zarar çıkmaz. Ve 1918 Ateşkesinden sonra Müttefiklerin emanetine bırakılan zulalar ve silahların Fransız ve İtalyanlar tarafından Türklere verildiğini ve bu silahların Mustafa Kemal'in teşkil ettiği ordunun çekirdeğini oluşturduğunu söylemekten de...*[1296]

21 Nisan 1920. İtalya'da San Remo Konferansı içtima ediyor. Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, *Fransa'nın Kürdistan'ın kurulmasını ancak "Üçlü Antlaşma"da belirtilen ekonomik nüfuz alanının korunması şartıyla kabul edebileceğini söyledi ve konferans bu yönde karar aldı*.[1297]

İspanya'nın Adana Konsolosu, İspanya'nın İstanbul Fevkalade Elçiliğine rapor gönderdi. *"Ermenilere karşı galeyanın artarak devam ettiği ve artık tüm Hristiyanlara karşı bir nefret haline dönüştüğünü" yazmaktadır.* [..] *İspanya İstanbul Temsilcisi Servert telgrafla ilgili olarak, başka kıyımların olduğu yönünde İstanbul'da söylentilerin dolandığını yazmaktadır. Fakat bu kıyımların Ermeniler tarafından mı yapıldıkları, yoksa Ermenilere yönelik mi olduğu anlaşılmamaktadır. Elçi Servert'e göre, bu tür "aşırılıklarda" suçun bir kısmı, Fransız kuvvetlerine aittir, zira -kendisine ulaşan söylentilere göre- Fransız kuvvetleri geri çekilirken, Ermenilere silah doğrultarak kendileriyle birlikte çekilmelerini engellemişlerdir. Hatta "bu söylentiler doğru olsun ya da olmasın", işgal güçleri, "tedbirsizlik ve*

dipnot 278). Muhiddin de Cafer Tayyar'ın zihniyetinde idi: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 259-260.

1292 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 82, dipnot 279.

1293 "Bu arada İstanbul'un işgalini takiben Damat Ferit Paşa yeni bir hükümet kurmuş ve ayaklanmış olanlara karşı bir padişah fermanı yayınlanmıştır. Ancak hiç beklenmedik bir şekilde Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'a gidişi, Türklerin maneviyatını zedelemiştir. Bir süre sonra Cafer Tayyar Bey Edirne'ye geri dönmüştür. Mazarakis Enian bunu, *Anlaşıldığı kadarıyla resmi hükümetin gizli desteğini sağlamıştır. O andan itibaren, Trakyanın otonomisi ve Doğu ile Batı Trakya'nın birleşmesi konusundaki görüş öne çıkmaya başlamıştır* şeklinde yorumlamıştır. Yine Mazarakis Enian'a göre, daha *Cafer Tayyar'ın ihtilal hareketi* ortaya çıkmadan Trakyada bir takım oluşumlar için harekete geçilmiştir. Cafer Tayyar Bey'in Edirne'ye dönmesi, bu tip çabaları hızlandırmıştır. Diğer taraftan Cafer Tayyar Bey, Bulgarlarla da yakın ilişki geliştirmeye çalışmış ve bu amaçla Trakya'daki Bulgar komitası ile uzlaştığı gibi, resmi olarak ateşkes koşullarını yerine getiren, ancak söz konusu olabilecek bir Yunan başarısızlığından yararlanmak isteyen Bulgar Hükümeti ile de görüşmüştür. Bir takım çekincelerden sonra, Doğu Trakyada silahlı bir direniş gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve seferberlik ilan edilmiştir." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 258.

1294 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 156.

1295 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 99.

1296 Charles Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor* (T. Akyüz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 230). İstanbul: Kronik.

1297 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 200, dipnot 517.

egoistlikleri" nedeniyle yine hatalıdır. İtilaf Devletleri, gönüllü olarak ya da çatışmalar nedeniyle yurtlarını terk eden Ermenilere yeterli koruma sağlamamış; bunun sonuçlarına ise yine Ermeniler katlanmak zorunda kalmışlardır.[1298]

22 Nisan 1920. San Remo Konferansı içtima ediyor. *Berthelot, Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabileceğini söyledi*.[1299]

Defrance Damat Ferit'in 22 Nisan'da Mahmut Muhtar'a Lozan'daki oteline çekilen ve ilk vapurla gelmesini rica eden bir telini bildiriyor. Neden çağırıldığı daha önce bildirilmiş olmalı ki çağırma nedeni açıklanmıyor.[1300]

23 Nisan 1920 Cuma. TBMM, Ankara'da İttihad ve Terakki kulübü binasında küşad edildi. Resmî merasim fevkalâde İslâmî suretle gerçekleştirildi. Cum'a namazından sonra İslâm sancaklarıyla Kur'ân ve Buharî kıraatlarıyla Meclis binasına kafileler halinde gelindi, kurbanlar kesildi, hatim ve kurtuluş duaları edildi.

> Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve gerçek anlamda devrimci bir hükümet doğdu. Bu iki yeni oluşum, Türk halkı adına yönetim hakkını üzerine alarak Padişah-Halife ile İstanbul hükümetinin alacağı tüm kararları önceden geçersiz ilan etti. Açılış konuşması sırasında, Mustafa Kemal "genellikle İtalyanların nazik bir tutum sergiler göründüklerini" kabul etti ve alaycılıktan pek de uzak olmayan bir tavırla, İtalyan ve Fransızların kendine doğru yöneldiklerini anımsattı.[1301]

İspanyol matbuatı yazıyor: *San Remo'da toplanan müttefik konferansı sırasında Mareşal Foch, Mareşal Wilson ve İtalya Genel Kurmay Başkanı Badoglio, Türkiye'de milliyetçi hareketin bastırılması için gerekli orduya ilişkin açıklamalar yapmışlardı*r. *Buna göre, Türkiye'de 24 müttefik askeri bölüğüne ihtiyaç duyulacaktır ve Venizelos'un Türkiye'ye 100.000 asker gönderme teklifi göz önüne alındığında, Konya, Bursa ve Erzurum'un işgali için az miktarda birlik gönderilmesi yeterli olacaktı*r.[1302]

24 Nisan 1920. San Remo Konferansı içtima ediyor. Başvekil Millerand, *Fransa'nın Ermenistan'a maddi ya da askeri yardımda bulunacak durumda olmadığını dile getiri*yor.[1303]

ABD Senatosu, *Versay Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti anlaşmasını kesin olarak reddettiği* vechile *İngilizler ve Fransızlar San Remo Konferansı'nda Türkiye'yi paylaşmaya koyuldular*dı. *Bu durum Paris anlaşmasında Türklere sunulacak şartların belirtilmesine de yardım ediyordu. Suriye Mandası 24 nisan'da Fransa'ya verildi. Bu arada Clemenceau Hükümeti devrildi ve yerine eski hükümetin Orta Doğu politikasına karşı olan bir grup geldi. Bu grubun kolladığı ana amaç, Türkiye'de malî çıkarlarını korumak, -ki bunlara Türkiye'deki yönetim son vermişti- kesin ve doğrudan doğruya bir denetleme temeli*[ne] *dayanan Suriye'deki geleneksel Fransız politikasını yeniden canlandırmaktı*.[1304]

1298 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 195-196.

1299 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

1300 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 25, s. 44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 3.

1301 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 108.

1302 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 310. Bu haber fevkalade hatalıdır. Müttefik askerî komisyon, Anadolu'nun tam kontrol altına alınabilmesi için asgarî 27 tümen asker lazım geldiğini, Yunan'ın 13 tümenlik silahlı kuvvetlerinin böylesi azim işin üstesinden gelemeyeceğini belirtmişti.

1303 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 199, dipnot 515.

1304 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 248.

Fransa ile Britanya arasında San Remo Petrol Andlaşması imzalandı. Buna göre *İngiltere, Fransa'ya 1918 Kasım'ından beri istediği Almanlara ait %25 hisseyi devrederek Fransa'nın Turkish Petroleum Company'daki Alman petrol işletme imtiyazlarına sahip olmasını sağlıyor*.[1305]

Fransız Parlamentosu'nun sol kanat milletvekillerinden Cachin, Fransa halkının büyük çoğunluğunun izlenmekte olan Türkiye siyasetine karşı olduğunu açıklıyor.[1306]

Gannat bucağında münteşir haftalık taşra gazetesi *L'Echo de la Sioule*, Kilikya ve havalisinde muvazzaf askerlerinin ailelerini müsterih kılmak saikiyle yazıyor: *Haber alamamanın sebebi çoğu kez ulaşım güçlükleridir; bu nedenler, haber alınamayınca endişeye yer yoktur. Başlarına istenmedik bir şey gelen askerlerin ailelerine Harbiye Nezareti hemen durumu bildirmektedir*.[1307]

Güç bela toplanabilen TBMM Ankara'da ilk içtimaını inikad ediyor. Wilson Prensiblerine ve *Garb Mefkûresi*ne bağlı TBMM mebuslarına göre, *İtilâf devletleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı ne kadar haksızca davranırlarsa davransınlar, Birleşik Amerika ve gerekirse Fransa, İtalya ve İngiltere'den çok yardım görecek olan Türkiye, Batı yanlısı olmalı*.[1308]

Meclis Hükümeti sistemi, *1789 Devrimi'nden sonra kurulan Fransız Ulusal Konseyi'nden olduğu gibi Rusça "ispolkom" kısaltmasıyla bilinen Bolşevik icra Komitesi'nden de esinlenilmişti*.[1309]

TBMM gizli celse inikad ediyor. Ankara mebusu Mustafa Kemal *ahvali dahiliye hakkında* söz alıyor (saat 16:05). Mondros Mütarekenamesinden bugüne değinki hadisatı kendi zaviyesinde hulasa ediyor. Mustafa Kemal'in Fransa'yla kurduğu münasebetin Mustafa Kemal telakkiyatındaki dış politik yerini tayin etmek noktasında beyanatını tamamen iktibas ediyoruz. Birkaç hususa şimdi dikkat çekecek olursak Mustafa Kemal, temasta olduğu Suriye Kralı Faysal'ın Fransız himayesinde olduğunu iddia ediyor. Bu doğru değildir. Şam'da 8 Mart 1920'de kendisini Suriye Kralı ilân eden Faysal Fransa'yla çatışmalıydı. Faysal yıllardır İngiliz himayesindeydi fakat 1919 yazı itibarıyla Suriye şartları, İngilizleri Fransa-Faysal çatışmasında evvela arabuluculuğa sonra Fransa'nın yanına sevk etmiştir. Mustafa Kemal, İngiliz işbirlikçisi Faysal'la teşrik-i mesai ettiğini TBMM'de söyleyemezdi herhalde. Sonra, Mustafa Kemal Picot ile 5-6 Aralık 1919 tarihli mahrem mülakatını *hatırında kaldığına göre* mevzubahis ediyor. Fransa'nın iktisadî menfaatine binaen bağımsız bir Osmanlı Devletine taraftar olduğunu belirtiyor:

> MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim mufassal maruzatım meyanında mesaimize saha olan mıntakanın hududunu işaret etmiştim. O hudut hududu millimizdir. Bidayetten şimdiye kadar harice ve dahile karşı gösterdiğimiz cephe de yalnız bu hudut dahilinde çalışmak olduğumuzu ifade etmiş idim. Hakikatta bütün gayemiz bu hududu millî dahilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hududu millî ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masun bulundurmaktan ibarettir. Turanizim politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. Çünkü maddî manevî bütün kuvvet ve kudretimizi muayyen olan vatanımız dahilinde tecelli ettirmek arzu ettik. Hududun haricinde dağınık bir surette zâfa duçar etmekten içtinap ettik. Ecnebililerin en çok korktukları fevkalâde mutevahhiş oldukları islâmiyet siyasetinin dahi alenen ifadesinden mümkün olduğu kadar mücanebete kendimizi mecbur gördük. Fakat kuvayi maddiye ve maneviye karşısında bütün cihan ve hıristiyan siyasetinin en şedit (hırslarla) (1) ehlisalip muharebesi yapmasına karşı hudut haricinde bize zahir olacak bir noktai istinat teşkil edecek kuvvetleri düşünmek mecburiyeti de pek tabiî idi.

1305 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie Relations Commerciales 1919-1940, B. 48, Vol. 49, Fransa Hariciye Nezâreti Genel Sekreteri Berthelot ile İngiliz Hükümeti Petrol Departmanı Müdürü John Cadman arasında imzalanan 24 Nisan 1920 tarihli San Remo Petrol Anlaşması, s. 8-11; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 83.

1306 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 98.

1307 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 186.

1308 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 4.

1309 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 225.

İşte haricen ifade etmemekle beraber hakikatta bu noktai istinadı aramaktan geri durmadık. Bittabi selâmet ve necat için yegâne (müracaat ettiğimiz memba) (2) kuvayi âlemi islâmiyet olmuştu. Âlemi islâmiyet bir çok noktai nazarlardan milletimizle, devletimizin istiklâlile yakından ve fevkalâde bir surette alâka ve merbutiyeti diniyesi olmakla ve bu veçhile bütün âlemi islâmın manen bize muavin ve müzahir olduğunu zaten kabul ediyoruz. Düşmanların maddî kuvvetleri karşısında bir de bu manevî kuvvetlerin maddî tecelliyatına gelmek zaruretinde idik; Binaenaleyh evvelâ hududumuzla temasta bulunan mıntakadaki dindaşlarımızla temasa gelmek lâzım geldi. Ondan sonra şarkta Kafkasya mileli islâmiyesi ve garpte Garbî Trakya; bunların hepsile muhtelif surette münasebata girişmiş bulunuyoruz. Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan, 1914 tarihinden evvel ayni hudut dahilinde bulunduğumuz zamanlarda cümlemizce malûmdur, Devleti Osmaniyenin bir uzvu, bir rüknü olmaktan fevkalâde müşteki ve müstakil olmak gayesini takip ediyorlardı. Buna karşı çalıştılar, fakat neticeyi istihsal edebilmek için kendi kuvvetlerine (istinadın) (3) gayri kâfi olduğunu gördüler ve maatteessüf hepimizi birden imhaya tevessül eden düşmanlarla teşriki mesai ettiler. İngilizler, Fransızlar kendilerinin hayali olan gayelerini mevkii fiile çıkaracak diye onların eteklerine sarıldılar. Lâkin harbi umuminin neticesini gördükten sonra Suriyede İngilizler, Fransızların tarzı idaresine, muhakkirane olan idaresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki ehli islâm pek büyük bir hataya duçar olduklarını takdir ettiler ve onu müteakip bir kısmı kendi dahillerinde müstakil olmak fakat yine bir suretle bir şekilde Camiai Osmaniye dahilinde bulunmak cihetini düşündüler. Bittabi makamı muallâyi hilâfete karşı olan merbutiyetleri cümlemiz gibi bütün ehli iman için (bir vazifei mukaddese idi.) (4) Diğer bir kısmı daha ileriye gittiler. Bize hiç bir şekil ve surette istiklâlin lüzumu yoktur, biz halifemiz ve padişahımıza merbut olarak Camiai Osmaniye dahilinde bulunacağız, dediler. Suriyede böyle muhtelif cereyanlar mevcut idi. Biz bittabi bir salâhiyeti resmiye ve ilmiyeye malik bulunmadığımız için, efradı milletten bir heyeti milliye olduğumuz için bu cereyanın müvellidi hakikisi olan yine milletler vasıtasile temas etmiş oluruz. Fakat bizim Suriyede gayei islâmiye ile revabıt ve münasebatımız taazzuv etmeğe başladıkça orada bir saltanat tesisile iştigal eden Emir Faysalın ve Emir Faysalı himaye eden Fransızların nazarı dikkatini celbetti ve binnetice Emir Faysal dahi hususî murahhaslarını bizimle temasa getirdi. Resmî temasla bu müracaatın bizce telâkki edilen nikati izah etmek isterim. Her halde Suriyeliler her hangi bir devleti ecnebiye ile münasebetinin kendileri için binnetice esaret olacağına kani oldular. Bundan (dolayı bize teveccüh ettiler.) (1) Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. Dedik ki, artık hududu millimiz dahilinde bulunan menabii insaniyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün âlemi islâmın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dahilinde ve hâkimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları fevkinde (lehlerine telakki etmiş olacaklar iki) (2) Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkilâp etti. Suriye dahilinde bazı ef'al ve harekât bittabi mesmuunuz olmuştur. İşte bu filiyat başladıktan sonra ... Emir Faysal suhuletle tesisi hâkimiyet edemiyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil (devlet) (3) halinde orasını kolaylıkla kullanamıyacaklarını zannettiler ki ağlebi ihtimal müştereken ahaliye demek istedilerki biz de sizin fikrinizdeyiz. Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse biz Fransızları memleketlerimizden koğabiliriz. Bunu biz samimî telâkki etmedik. Onun için vuku bulan siyasî müracaatta biz de siyasî cevap vermiş bulunduk. Ancak hakikî irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye Milleti ile Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki (bu hareket) (4) hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddî kuvvet zammetmiştir. Hududu millimizin cenup cephesindeki harekâtı nazarı dikkatten geçirecek olursak bu filiyatın semeratı maddiyesini görebiliriz.

Iraka gelince; Irakta İngilizlerin muamelâtı ahalii islâmiyeyi fevkalâde dilgir etmiş oldu. Biz kendilerine temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı ve alelitlâk eskisi gibi bir Osmanlı memleketinin cüz'ü olmağı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı Suriyelilere söylediğimiz noktai nazarı söylemekten başka bir şey yapmadık. Ettiğimiz kendi dahilinizde kendi kuvanızla kendi mevcudiyetinizle (müstakil bir Devlet olunuz. Biz, her) (5) şeyden evvel istiklâlimizin teminine çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiç bir mani kalmaz ve Musul havalisinde Bağdatta ve sair bir çok yerlerde .... vak'a olarak bir çok hadisat zuhur edecekti ve bu gün dahi, eşkâli zahiriyesi ne olursa olsun, bizim imhamıza çalışan düşmanlar, Suriye ve Iraktaki (vakayi muvacehesinde (6) milli faaliyetlerle bize tevcih ettikleri kuvvetleri tenkise mecbur olmuşlardı ve bu gün dahi eşkâli zahiriyesi

ne olursa olsun gerek Iraklıların ve gerek Suriyelilerin bu iki mıntakadaki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse bunlardan azamî istifade etmek mümkündür.

Kafkasyaya gelince; malûmunuz Kafkasya, Şimalî Kafkasya, Çerkezistan, Gürcistan ve Ermenistan parçalarından mürekkeptir. Çerkezler bidayetten beri fevkalâde hassas bulundular, her halde minelkadim kendi vatanları olan Şimalî Kafkasyada müstakil yaşamak arzusunu, zevkini duymuşlar ve bunun için çalışmakta bulunmuşlardır. Rusya ahvali malûmesi Şimalî Kafkasyadaki bu amalin bir an evvel mevkii tecelliye geçmesi için Çerkezleri teşvik etmişlerdir. O civarda icrayı harekât eden Denikin kuvvetlerinin âdeta bütün Şimalî Kafkasya ve Dağıstanı filen işgal etmesi ve bir çok tazyikat yapması ve mıntakada milliyetperverane çalışan heyetleri dağıtması ve bir çok tecavüzleri karşısında, bütün bunlara rağmen, yine Çerkezler maksatlarına çalışmışlardır. Ve bizimle dahi samimî münasebatta bulunmuşlardır. O derecede ki kendi hayatlarını, kendi mevcudiyetlerini Türkiyenin halâsı, mevcudiyet ve istiklâlile yakından alâkadar görmüşler ve buraya raptı kalp etmişlerdir. Oradaki dindaşlarımıza tavsiyemiz dahi yine kendi dahillerinde kendi kuvvetlerile mevcudiyetlerini izhar ve ispat etmek ve badehu manatıkı islâmiye yapabilecekleri surette birleşmek noktası olmuştur. Ve diyebiliriz ki Kafkasya faaliyet ve amali milliyenin tecellisi ve memleket ve milletimizin istiklâli halâsı noktai nazarından memleketimizden uzak değil, tamamen aksamı asliyei (vataniyemizin) (1) bir parçası gibi telâkki olunabilir. Bütün bu mıntakadaki cereyandan resen malûmattar bulunuyoruz.

Azerbaycan cümlenizce malûm olduğu gibi istiklâliyetini tasdik ettirmiş bir vaziyettedir. Onların dahi bize karşı samimiyetleri vardır. Fakat kendisi zaten istihsali istiklâliyet etmiş bulunduğu için bizimle olan münasebatı bittabi resmî bir şekilde değildir. Fakat bizim maksadımız için bütün manasile çalışabilecek anasır ile malidir.

Ermenilere gelince, Ermeniler bütün dünyanın fevkalâde mazharı sahabeti olmuş bir vaziyette bulunuyorlar. Amali siyasiyelerinin tecellisi için nasıl çalıştıkları malûmdur. Fakat bu günkü vaziyetler bizimle temaslarına dair arzedebileceğim noktalar şunlardır: Ermeniler Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde ahalii islâmiyeyi imha etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmemek ve her nasılsa harbi umumide yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiç bir zan ve şüphe vermemek için bu mıntakai malûme dahilinde bulunan ahalii islâmiyenin hududumuzu geçmek suretile alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik. Fakat oradaki ahalii islâmiye her taraftan hamisiz kalınca bittabi kendi hayat ve namuslarını yine kendiliklerinden muhafaza ve müdafaada tereddüt etmediler. Bu cihetle bidayetten bu güne kadar Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde muharebe ve müsademe devam edegelmektedir ve bütün müsademat neticesinde de bittabi dindaşlarımız fevkalâde mutazarrır olmakla beraber namus ve haysiyetlerini de muhafaza etmekten geri durmıyorlar.

Gürcistan Hükümeti bize karşı samimî bir vaziyet göstermiştir. Bilhassa Azerbaycanlılar hayırlı mesailde ittifak etmiştir. Bittabi ermeniler bu ittifaktan hariç... Azerbaycanlılarla ermeniler arasında müsademat olduğu vakit gürciler azerbaycan tarafını iltizam etmiştir ve bugün dahi ayni vaziyette bulunmaktadır. Bizim eski hududumuzla Gürcistanın alâkası malûm olduğu üzere elviyeiselâsedir; Batum, Kars, Ardahan. Biz burasını eczayı memalikimizden addediyoruz ve oradaki ahalii islâmiye dahi bu telâkkide bulunmaktadırlar. Fakat resmen bunu şimdiye kadar ifade etmiş değiliz. Ahali tamamen ayni fikre iştirak ettiği için (bizimle daimi irtibat halindedir) (2) Hatta bu mecliste bulunmak üzere dahi mebuslarım yola çıkarmışlardır.

Kafkasya üzerinde bulunduğumuz için Kafkasyadan, Rusyadan bahsedebiliriz. Malûmu Aliniz bolşeviklerin kendilerine mahsus bir takım esasları, noktai nazarları vardır. Ben şahsan bütün vuzuhile ve teferruatile bunlara vakıf değilim ve yakın zamanlara kadar bolşevikler nereye temas ederse, nereye gelirse daima kendi noktai nazarlarını kabul ettirmek azminde idiler. Her ne olursa olsun bu noktai nazarlar, bizim milletimizin de kendine mahsus bir takım noktai nazarları vardır. Bu noktai nazarların siyasî esasatı ihtimalki maruzatımda zikrettiğim ve cümlemizce malûm olan noktaları göstermedim. Milletimizin âdâtı, muktaziyatı diniyesi ve memleketimizin icabatı vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi adetimizi, muktaziyatı diniyemizi nazarı dikkatte tutmak, ona göre kendimize mahsus esaslar vazetmek mecburiyetindeyiz. İşte bu itibarla alelıtlak bizimle bolşeviklik arasındaki münasebat şayanı tetkik ve teemmül olur. Bir zamanlar oldu ki, bolşevikler noktai nazarlarını daha umumileştirdiler. Hiç bir kimsenin hiç bir milletin âdat ve ahlakı hususiyelerine ve milliyet esaslarına muarız değiliz. Yalnız istibdada karşı, emperyalistlere karşı düşmanız. Biz Avrupalıların bolşevizmden korktuklarını ve bizim bolşeviklerle tevhidi efkâr ve harekât edeceğimizden daima

kuşkulanmakta olduklarını nazarı dikkate alıyor ve daima düşünüyorduk ki, böyle bir şeye mecbur olmaksızın amali milliyemiz dahilinde muayyen bir hududta bizim şeraiti hayatiyemiz, şeraiti istiklâlimiz temin olunursa .... Böyle azim bir maksat için, böyle uzak bir daiye için her hangi bir devleti ecnebiye ile münasebatı ihtilâfata anide girmek belki bizi nedamete mecbur edebilir ve zaten hepimizde de, kendimizde de böyle bir salâhiyet mevcut değil. Filhakika bu hududu millimiz dahilinde arzettiğim şeraitle muhafazai mevcudiyet edebildiğimiz takdirde başka bir şey istemek bendenizce doğru değildir. Yalnız her ihtimale karşı muhafazai hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbaı kuvvet aramak lâzım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız baki kalmak şartile her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta dâima Bolşeviklerin ahvalini harekâtını ve kendilerinden icabında ne dereceye kadar muavenet görebileceğimizi anlamağa teşebbüs ettim. Bu teşebbüsat neticesinde şüphe yok bazı temaslar hasıl olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar yani Bolşevikler bizimle demin izah ettiğim ... manen ve maddeten beraber olan Dağıstana kadar temas ettiği halde hiç bir kat'î mevat üzerine müstenit bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak ikmânı mevcuttur. Eğer lüzum ve ihtiyacı mübrem görülürse Heyeti Âliyeniz Meclisi Âliniz bu hususta daha esaslı tedabire tevessül eder. Alemi hiristiyaniyetin mevcudiyetimize (hâteme çekmek istediklerini) (1) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vaziyet almak istemedim. Belki azami derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine alıştık ve bu itibarla Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğunu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngilizlere karşı aleyhtar değildi. Bilâkis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en âdil, en medenî, en insanî bir milleti telâkki eder ve ona hürmet ederdi.

Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. Yakından milletimizle temas ettikten sonra gösterdikleri tavru hareket ve bilhassa Aydın vilâyetimizin İngilizlerin nezaretile, himayesi tahtında Yunanlılara işgal ettirdiğini milletimiz anladıktan sonra İngilizler hakkındaki noktai nazarını tebdil etti. Dedik ki; milletimizin, filhakika bu gün milletimizin bu zan ve telakkisinin (Yanlış olduğu kanaatinde iseniz, bu) (2) en son kabul ettiği mahiyetiniz değilse bunu tashih etmek için bir hareket gösteriniz. Yine millet size müteveccih olur. O zaman denildi ki size mevcudiyet verebiliriz. Yalnız İstanbulun vaziyeti çok tuhaf tesadüf etmiştir. Boğazlardan sarfınazar edemez misiniz, Adalar denizi sahilinde Yunanlılara bazı imtiyazat ve Fransızlara bâzı imtiyazat vermek sizi sarsmaz zannederiz ve diğer taraflarda bazı kontrollar yapılırsa bundan size bir zarar gelir mi? Efendiler; bu sözleri bana sarfeden Erzurumda ve bütün Kafkasyada mümessil olan ve Londrada hâizi salâhiyet olan Revlenson namında bir kaymakamdır ve kendisile münasebatımız teakup etmiştir. Hem dost olmak istiyor; hem de bu dostluktan istihsâli (menafii yolunu takipten geri kalmak istemiyorlardı.) (3) Bittabi biz kendisine bu tasavvuratın gayri kabili icra, milletimizce gayri kabili kabul olduğunu söyledik. Revlensona Payitahtımızda bulunan İngilizlerin memleketimizi ve milletimizi eyi tanımış olduklarından dolayı Ferit Paşa Hükûmetinin kendilerini yanlış tanıtmak suretile iğfal suretile yanlış raporlar yazıldığını ve yanlış raporlara müsteniden yanlış kararlar verildiğini ve bütün bunları tashih edeceği emniyesile (kendisiyle teması kabul ettiğimizi ifade ettim. Revlenson) (4) Londraya gittikten sonra bunları değiştireceğiz diye söyledi ve filhakika o tarihte (İstanbul'da bulunan) (5) memurini siyasiye, İngiliz memurini ve sairesi yerlerine başkaları gelmiştir ve onu müteakip İstanbula avdet eder etmez bizimle temas istedi. Pek mevsuk malûmata istinaden arzederim ki İstanbula gelir, gelmez (hainler tarafından ihata) (6) edildi. Bizimle temas arzusu bu suretle duçar akamet oldu. Ve bir müddet sonra tekrar Trabzona, Erzuruma geldi. Bu temasta bizim noktai nazarımızı, malûm olan esasatın dahilindeki (noktai nazarımızı tekrar ettik.) (7) Bizim dermeyan ettiğimiz noktai nazar malûm olan yani devletin istiklâli ve vatanımızın muayyen olan hudut dahilinde temini tamamiyeti idi. Revlenson bunun kat'î olduğunu anladıktan sonra iki mükâleme ile geçirdi. Yani görülüyor, ki İngilizler bize karşı dostluk temini talep ettikleri zaman bu dostluğu yalnız kendi menfaatleri ve ihtiraslarını temin için (talep etmektedirler. (8) Yoksa bizim menfaatimize ait hiç bir teşebbüsleri olmamıştır.

Diğer taraftan Fransızlarla da münasebat olmuştur. Bilhassa Suriyede fevkalâde mümessil bulunan Picot namında bir zat Sıvasa kadar geldi ve kendisinin Pariste sulh koriferansile temas etmek üzere hareket ettiği bir sıralarda idi ki bu zatla görüştüğümüz esas noktalar, hatırımda kaldığına göre, şunlar idi: Bir defa kendisi Fransa Hükûmetinin bize karşı yapmakta olduğu muamelâtı doğru bulmuyordu, Fransa menafi-i hakikiyesine mugayir buluyordu. Açık söylediği şey Suriyeyi müstemleke yapmak istiyorlardı ve fakat Kilikya da dahil olmak üzere ... ve bizim mevcudiyetimiz umumi olan mevcudiyetimizin tahlisi için Kilikya meselesi için anlaşmaktan... Bu imkân derecesini de şu tarzda tesbit etti. En nihayet Kilikyayı tahliye edeceğiz, yalnız orada bize iktisadî

(menafi temin ve bunun temadisini) (9) emniyet bahşolacak bir vaziyet kabul ediniz. Biz kendisile görüştüğümüz zaman bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Binaenaleyh bizim halline çalıştığımız mesele budur. Bütün vatanımızın tamamiyeti ve bu vatanda yaşıyan milletimizin istiklâlidir. Bu noktai nazardan anlaşmak lâzım gelir. Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır. Bunun halli esnasında sizin için birinci olan meselede bazı hususatı görüşebiliriz ve binnetice Kilikya dahi arzettiğim şekilde kalmış ve heyeti umumiye de her suretle bize muavenet vadetmiş idi. Yalnız bütün bu mevaidini tatbik ettirebilmek için ancak Parise muvasalâtında çalışmağa mecbur olduğunu ve sulh aktedinceye kadar Kilikya dahilinde hiç bir hareket olmamasını rica etti. Biz de netice itibarile dedik ki, şimdi Fransız tahtı işgalinde bulunan menatıka bizim tarafımızdan kuvvet sevkile hiç bir harekette bulunmıyacağız. Ancak sizin tahtı işgalinizde bulunan ve asayişinden, emniyetinden sizin mes'ul olduğunuz manatık vardır ki Kilikya, Maraş, Urfa hepsi dahil ve Fransızlar tarafından teslih edilen Ermenilerin ahalii islâmiyeye tecavüz etmesi, onları katletmesi neticesi olarak vuku bulacak mukabelelerden, mukavemetlerden de hiç bir mes'uliyet kabul etmeyiz. Ve bu gibi vakayiin önüne geçebilmek için siz derhal (tedabiri lâzimeye tevessül ediniz.) (1) O zaman malûmu âliniz valimizi kovmuşlardı. Siz valimizi iade edeceksiniz, sair Devleti Osmaniye memurini yerinde ipka ve ahalii islâmiyeye tasallut eden Ermenileri oradan uzaklaştıracak ve bilhassa bundan sonra teşvik ve teslih etmiyeceksiniz. Bunlara kat'î olarak söz verdi ve hatta Sıvasta icap edenlere tebligatta bulundu. Filhakika valimiz oraya gitti. Vaziyet hüsnü hale girer gibi oldu. (Pico) diplomat bir Fransız diplomatı oraya gitti, bunu bizimle görüştü. Fakat buradaki kuvvetlere (kumanda) (2) eden Fransızlar da başka adamlardır. Bunlar bilhassa Kilikya dahilinde bir miralay vardı ki Odeyremon. Bu İslâm düşmanı ve Ermeni hamisi bir adamdır. Tazyikten bir an bile tevekki etmedi, ve bunun neticesi olarak Maraşta ahalii islâmiyeye tecavüzatta (bulundular ve bir çok memurini) (3) tevkif ettiler. Ahalii islâmiye kendilerini muhafaza etti. Neticesi itibarile vak'a büyüdü. Müsademe oldu ve oradan Fransızlar çekildi. Bittabi bu müsademe esnasında Fransız kisvesi altında ahalii islâmiyeye tecavüz eden (bir kısım yabancı anasır) (4) kendi nefsi hayatını muhafaza eden ahalii islâmiye ile ateş esnasında öldüler.

Bütün Avrupada ve bütün Amerikadada fevkalâde dalgalandırdılar. Halbuki milletimiz tarafından tecavüz vaki olmuş değildir. Vukubulan tecavüze mukabele edilmiştir. Hatta Fransızlar çekildikten sonra daha ileriye gidilmekten sarfınazar edilerek o kadarla iktifa edildi. Urfada ayni vaziyet olmuştur. Yine Fransızlar tarafından daha doğrusu Fransızların teşvik ve himayesile ermenilerin, ahalii islâmiyeye tecavüz eden ermenilerin sebebiyet vermesi yüzünden yine muharebe ve müsademe olmuş, binnetice Fransızlar orasını da terketmiye mecbur olmuşlardır. Yalnız sureti umumiyede bir şey vardır ki Fransızlar Maraştan çıktıktan sonra tekrar Maraşa geldiler, tekrar Urfaya geldiler. Gerek Maraş ve gerek Urfada bittabi ihrazı muvaffakiyet edilmiştir. Bunu izzeti nefis meselesi yaparak daha büyük harekâta geçmek istemediler.

Diğer taraftan asıl Kilikya cihetlerinde (ahalii islâmiye) (5) yine bu tecavüzatı mütemadiye karşısında mukabelelere kalkıştı. Bütün bu mukabeleler Fransızların çekilmesi ile nihayet buldu ve son zamanlarda denilebilir ki Adanada, Tarsusta, Mersinde yalnız buralarda Fransız kuvveti bulunuyor. Diğer cihetlerde ahalii islâmiye bir dereceye kadar (hâkimiyeti tesis ettiler.) (6)

İtalyanlar sureti umumiyede mülayim bir vazı almışlardır. Kendilerile hiç bir vak'a hadis olmadı ve bu noktai nazarlarında da (sabit kaldılar) (7) ve bütün onların talep ettikleri şey menafii iktisadiye teminidir.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami iktisadi menfaatlerini temin etmek için devletimizin müstakil kalmasını, diğer bir ecnebî devletin taht-ı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatlerine en uygunu olarak görmekte ve her ikisi de bunu bize birçok münasebetlerle söylediler ve hâlâ da söylemektedirler.

Yunanlılar doğrudan doğruya İngilizler tarafından himaye edilmek suretile muhafazai mevki ediyorlar ve çıkmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyor. [..][1310]

Açıklamalı [ÖA3]: Dış polikadan iç politikaya intikal. Devamını da iktibas et.

[1310] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920), c. 1, s. 2-6.

Saat 17:50'de, Ankara mebusu Mustafa Kemal, 110 reyle TBMM Reis-i evveli intihab edildi.[1311]

Fotoğraf. TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 24.

25 Nisan 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, TBMM Edirne mebusu Miralay Arnavud Cafer Tayyar'ın (Eğilmez) 1'inci Kolordu Kumandanlığından *ayrılmasını istiyor ve onun için İstanbul'a çağırıyor, fakat reddediliyordu*. Sadrazam bu meselenin halli için Defrance'ye müracaat etmiştir. Defrance, *Karaağaç'taki Fransız subayları aracılığı ile bunu sağlamış, ama gerek hükümet, gerek İngilizlerden Tayyar'a dokunulmayacağı güvencesini almıştır. Ferit ve bazı nazırlar Tayyar'ı kendi saflarına çekmeyi ya da hiç değilse Mustafa Kemal'e direnişin beyhudeliğini anlatmasını sağlamaya çalışıyorlar. Defrance, onların hayal gördüklerini, Tayyar'ın Anadolu'ya giderse orada kalacağını düşünüyor. Zaten Tayyar, "Trakya için her çözümü kabul ederim, fakat Yunan işgaline karşı ölünceye dek savaşırız," demiş*tir. Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey), *Tayyar'ın Anadolu'ya gönderilmesi işini kabineyle konuşmuştu*.[1312]

Fransız Komutanlığı'nın Paris'e bildirdiğine göre, İngilizler, müttefiklerine sormadan, bilgi de sunmadan Osmanlı hükümeti aracılığıyla Anzavur'a 200 nizamiye askeri, 4 top, 30 makineli tüfek, 4 bin tüfek, 4 bin sandık cephane göndermişti. Bu konuda Fransızların tutumu biraz çelişikti. Fransız Yüksek Komiseri Defrance 25 Nisan tarihli telinde bunun Müttefikler'e bir hizmet olduğunu söylüyor ve onaylıyor, fakat özellikle barış koşullarının belli olmasıyla padişahçılara verilen bu silahların ulusçuların eline geçeceği korkusunu dile getiriyordu. D'Esperey de bu kanıdaymış.[1313]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *İstanbul'un işgalinden sonra tekrar sadarete gelen Damat Ferit, durum icabı Paşa yapılan Anzavur adında birinin çetelerinin kendisine sağlayacağı askerî desteğe güvenmekteydi. Böylece, Türk antlaşması problemi çok basitleşiyordu: Antlaşmayı imzalamak için bir hükümet vardı, ve bu hükümetin de hâkimiyetini sürdürmek için bir kuvveti vardı. Fakat hayaller çabuk suya düştü. Damat Ferit vatandaşları arasında umduğu desteği bulamadı (…). 19 Nisanda Anzavur Paşa milliyetçilere yenildi ve Bandırma limanı … bu sonuncuların eline geçti. Anzavur'un mücadeleden vazgeçmeyeceği belirtiliyor. Fakat yeni bir olay da şudur: Bandırma önlerinde demirleyen, Fransız bayrağı çekmekle beraber, adamları arasında Fransız bulunmayan küçük bir gemi milliyetçilerin yaylım ateşi karşısında kaçmak zorunda kaldı*.[1314]

26 Nisan 1920. San Remo Konferansı Yüksek Şûrası, ABD Dışişleri Bakanlığına muhtıra gönderdi. Muhtıradaki calib-i dikkat iki cümle: *Öncelik bölgeleriyle ilgili üçlü anlaşma gerçekte, Türklerin bir devleti öteki devletle karşı karşıya getirmek suretiyle oynamaya alıştıkları oyunu bozmak için birlikte düşünülmüş bir tedbirdir*. [..] *tarih boyunca Türk Devleti'nin bolünmez bir parçası durumunda olan İzmir'in Türkiye'den koparılması ulusal duyguları ayağa kaldırır* [..][1315]

1311 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336 (1920), c. 1, s. 37-38.

1312 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 221-223; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 398, sonnot 275.

1313 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 144, s. 90-93, 96; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 22.

1314 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 166.

1315 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 281-282.

Fransa'nın Trabzon Başkonsolosu Lepissier, Defrance'ye rapor gönderdi. *TBMM'yi açış söylevinin İngiltere'ye savaş ilanı niteliğinde olduğunu, daha önce de var olan Fransa'ya yakınlık akımının güçlendiğini bildiriyor*.[1316]

Mağarabaşı mevkiinde Anteb Kuva-yı Milliyesi ile Fransız-Ermeni birlikleri arasında şiddetli müsademe başladı. Kuşatmada gedik açıldı ve dışarıyla irtibat tesis edildi. Akabinde Fransızların elinde bulunan Kurbanbaba stratejik tepesine saldırıldı ve istirdad edildi. Tehlikeli vaziyete düçar olan Fransızlar *Türk millî kuvvetleri ateş etmedikçe kendilerinin ateş etmiyeceklerini* bildirmek suretiyle mütareke teklif ettiler.[1317]

> 26 Nisan'da Norman ve *Debieuvre* kıtaları topçuları her iki cepheden ateş açarak hakiki hücum cephesini setrederken, iki tank himayesinde dört yüz kişilik bir kuvvet Antep'in şarkından, Nizip Caddesi cephesinden şehrin ilk Mağarabaşı semtine hücum ettiler. Müdafinin sebatından bir netice alamayarak geriye döndüler.[1318]

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi Cenevre Şubesi rapor kaleme aldı: *Son iki haftada Fransa hükümerinin Basle'da satmakta olduğu ABD malı üniforma, muşamba, hastane gereçleri vb. ulusçular tarafından satın alınmakta*dır. *Parası Zürih'teki Leu Bankası'nda Talat'ın arkadaşı Necmettin Molla'nın kayınbiraderi Kemal Bey'in hesabından çekilen bir milyon İsviçre frangıydı. Alıcı, Zürih'teki Rıza ve Sami Bey Şirketi adına Levy idi. Mallar Avusturya'dan Adriyatik'e, oradan Karadeniz'e, görünüşte Bulgaristan ve Romanya'ya gönderiliyor. Silah ve cephane de aynı yoldan, ayrıca İtalya ve İspanya'dan geliyor. İspanya'dan bu ticareti bir Almanla evli olan Kürt Ragıp Bey yürütüyor. İsviçre'de bu işle ilgili İzmirli ithalatçı Reşat Bey de var. Lozan'daki İtalyan Konsolosluğu'nda çalışan Guist, yardımcı oluyor*.[1319]

27 Nisan 1920. *Urfa'da mahsur kalan Fransızların kurtarılması hakkında emir alan Norman, 27 Nisan'da Debieuvre kıtaatının şiddetli topçu ateşi himayesinde şehri terk ile Nizip istikametinde hareket etti. Maraş'tan tahrik olunan Üçüncü Kolordu'ya mensup 9'uncu Nizamiye Alayı'nın birinci taburu dört yüz efrat, üç topla o gün Antep'e yetişerek Norman'ın tahliye ettiği sırtları işgal etti ve Cunut cihetlerinden ilk defa olarak Kolej, Kurbanbaba, Mardin Tepe'deki düşman mevzilerini ateşe tuttu*.[1320]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi yazıyor. Nisan 1920 başlarında Urfa'da cereyan eden ayaklanma sırasında *"Ermenilerin ihaneti" yüzünden Fransız garnizonu (askerleri) şehri terkederken pusuya düştü*.[1321]

Amerikan *Standard Oil Company of New Jersey* şirketi *yönetim kurulu başkanı A.C, Bedford da konuyla* [Irak'daki petrol kaynakları ve imtiyazatı mesailiyle] *özel olarak ilgilenmek için Paris'e geldi. İngiltere ile Fransa arasında, savaş sonrasında Ortadoğu'nun petrol servetini paylaşmak için savaşta yapılmış olan anlaşmalar gizliydi ve Bedford Paris'te bu konuları inceledi. 27 Nisan 1920 San Remo Konferansında İngiltere ile Fransa gizli bir petrol anlaşması yaparak Ortadoğu petrolünün gelecekteki tüm üretimini aralarında tekelleştirmeye karar verdiler. Bedford, Fransız heyetindeki birinden anlaşmanın bir kopyasını alıp Amerikan büyükelçiliğine teslim etti*.[1322]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *3000 kişilik Fransız yardım birliğinin, yorucu bir yolculuk ve birkaç çatışmanın ardından 18 Nisan'da Antep'e ulaştı. Şehrin Türkler ve Kürtler tarafından kuşatma altında*

1316 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 99.
1317 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.
1318 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.
1319 FO 371/5262, E 6549/6549/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 407, sonnot 373.
1320 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.
1321 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 185.
1322 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 456.

*olduğu, Ermenilerin şehri savunmaya devam ettikleri ve bütün yabancı vatandaşların sağlıklı ve hayatta oldukları bildiril*iyor.[1323]

28 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir*.[1324]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud'un (Soydan) 15 Mart 1933 tarihinde yazacağı tefrikasından: *Maatteessüf küçük bir isyan hareketini karşılayacak kadar Ankara'da kuvvet yok. Ankara üzerine yapılacak bir baskın hareketi, Meclis'teki hararet söndürebilir, maneviyatı sarsabilir*.[1325]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Harbiye Nezaretine gelen resmî bilgilere göre, asilerle yapılan anlaşma sonunda, şehirdeki Ermeni halkı yiyecek ihtiyacını artık sağlamadığı ve su boruları kesildiği için Fransız garnizonu şehri terketmek zorunda bırakıldı. Bu amaçla garnizon, mevkilerimizden birine serbestçe çekilebileceğini ön gören bir anlaşma yaptı. Hatta Türkler garnizona bir konvoy ve koruyucular bile sağlamışlardı. Fakat bu herhalde tam bir tuzaktı; çünkü yolda, anlaşmaya rağmen, adamlarımız Türklerin ve Kürtlerin hainceı saldırısına uğradı ve önemli kayıplar verdi*.[1326]

Le Temps yazıyor: Damad Ferid Kabinesi, *"Kemalistlere karşı çeşitli bölgelerde çarpışacak ve birkaç gruptan oluşacak bir gönüllüler ordusu" kurmayı kararlaştırdı*.[1327]

Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı ve "Urfa'da ne arıyorduk?" başlıklı makale neşretti: *Urfa, İngiltere'nin kendi nüfuz bölgesine ayırdığı Mezopotamya'nın güvenliğini koruyucu bir yerdedir… Fransa başkası hesabına jandarma rolü oynamamalı. Mustafa Kemal'in ordusuyla kapışmak için ileri hatlarda bizim askerlerimizin bulunmasına hiç sebep yok. Maraş'takilerden sonra şimdi de Urfa olayları Fransa'da çok gözleri açacaktır. Kamuoyunun daha fazla üzülmesini beklemeyelim. Bizim olmayan bir politika için verecek bir tek adamımız yoktur: Çünkü Fransa'nın çıkarı ve gelenekleri Türk halkıyla devamlı savaşı değil barışı gerektirir*.[1328]

28-29 Nisan 1920. *28-29 Nisan 1920'de Antep'in doğu ve batısındaki Fransızlara 9. Kafkas Alayı, Bertiz ve Pazarcık kuvvetleri ile baskın yapıldı ve şehrin Fransızlar tarafından çevrilmesi kaldırılmış oldu. Ancak Fransızların Antep'te kuşatılmış olan kıtalarını kurtarmak amacıyla Kilis'ten takviye kuvvetleri göndermeleri üzerine çarpışmalar yeniden başla*yacaktır.[1329]

1323 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282.

1324 *CADN*, LCFT, 71/45; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 352.

1325 Mahmut Soydan. (2007). *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri* (N. Bilgi, haz.) içinde (s. 7). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1326 Le Temps, 28 Avril 1920, p. 1, vs.; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 185.

1327 Le Temps, 28 Avril 1920, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 167.

1328 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 186.

1329 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 59.

29 Nisan 1920. Lyon'da münteşir *Le Progrés* ve *Grand Echo du Nord* nam taşra gazeteleri, İngiliz *Daily Express* gazetesini iktibas ediyorlar. Buna göre Fransız işgal kuvvetlerinin Urfa'daki kaybı 300 kişidir.[1330]

Paris'de münteşir komünist *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti. *Urfa olaylarını "ne bir adam ne de bir kuruş!" sözüyle* tenkid ediyor.[1331]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde P imzalı "Mezopotamya Urfası'nda Pusu" nam makale neşredildi: *Mustafa Kemal'in Türk çeteleri tarafından 300 Fransız askeri öldürüldü. Antep güvenlik kurulunda bulunan bazı Amerikalılar Türklere karşı on sekiz gün savaştıktan sonra Fransızların da yardımıyla Halep'e kaçtıklar*.[1332]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Urfa'da şehrin boşaltılması sırasında Fransızlar, az bir kayıp vermişlerdir*. *Buna karşılık Türklerin ölü ve yaralı 500 kaybı bulunuyor*.[1333]

30 Nisan 1920. Mustafa Kemal, *diğer devletlerin dışişleri bakanlarına* 30 Nisan'da *gönderdiği notayla İstanbul'da bulunan padişahın İtilaf Devletleri'nin elinde "tutsak" olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nin, 23 Nisan 1920 tarihli açılış oturumunda aldığı kararla, vatanın, hilafet ve saltanatın kaderini elinde tuttuğunu ilan etmiştir. Fas, Tunus, Cezayir, Suriye gibi ülkelerdeki Müslüman gücü kaybetmekten korkan Fransa, Mustafa Kemal'in Müslümanların halifesi konumundaki padişaha bağlılığını açıkca ilan etmesi karşısında iyice endişeleniyor. Zira sömürgelerindeki Müslümanlar, Fransa'nın da dahil olduğu İtilaf Devletleri tarafından tutsak edilmiş olan halifelerini kurtarmak amacıyla harekete geçebilirler*.[1334]

> Büyük Millet Meclisi açıldıktan kısa bir süre sonra İngiliz istihbaratının Fransız Yüksek Komiserliği'nden gizlice elde ettiği bir belgeye göre Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1920'de Fransa Dışişleri Bakanı'na "*Sayın Bakan*" hitabıyla başlayan ve hürmetkâr bir dille kaleme alınmış bir mektup gönderdi. Mektupta İstanbul hükümetinin ve halifenin İstanbul'da esir bir durumda bulunmalarından dolayı Ankara'da milli bir meclisin toplandığını ve bu meclisin ülkenin yönetimini ele aldığını belirtti. Son olarak, Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 günü aldığı kararları sıraladı. Buna göre İstanbul esir bir durumda bulunduğu için İstanbul hükümetinin aldığı kararlar ve verdiği taahhütler geçersizdi. Osmanlı milleti, ılımlılığını ve soğukkanlılığını korumakla birlikte, özgür ve bağımsız bir devlet olarak tüm haklarının tanındığı hakkaniyetli bir barış arzusu gütmekteydi. Gayrimüslim unsurlar Osmanlı milletinin koruması altındaydı; fakat anavatanın güvenliğine karşı herhangi bir eyleme girişmeleri kabul edilmeyecekti. Mustafa Kemal Paşa, mektubunu "Osmanlı milletinin haklı taleplerinin olumlu karşılanacağı ümidiyle" şeklinde bitiriyordu.[1335]

Van Valisi Haydar [Vaner] *Bey ile Hakkari Mebusu Mazhar Müfit* [Kansu] *Bey, Silifke'den Ankara'ya geldiler. Son Mebuslar Meclisi'nin bu iki üyesi, İstanbul'un işgali üzerine Beyrut'a kaçmışlar, Ankara ile anlaşmak isteyen Fransızlar Haydar Bey'i aracı yaparak bu iki mebusu Silifke'ye çıkarmışlardı*.[1336]

30 Nisan'da Debieuvre kuvvetleri [Anteb'den] *çekildi. Fransızlar yeniden milli kuvvetlerin muhasarası altında kaldı*.[1337]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *1918'de silahsızlandırılamayan Türkiye'nin 1920'de nasıl parçalanacağını soruyor*: *Bu şartlar altında müttefikler aldıkları kararları nasıl uygulamayı düşünüyorlar? Daha yakın*

1330 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 185-186.
1331 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 186.
1332 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 324, dipnot 1628.
1333 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282.
1334 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 77.
1335 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 176-177.
1336 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 17.
1337 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.

zamanda İngiliz kuvvetlerinin İzmit yakınlarında milliyetçi gruplarca mağlup edildiklerini unutmamak gerekir. Onları silahsızlandırmak için Ankara'ya veya Sivas'a kim gidecek?[1338]

Fransız katoliklerin yayın organı *La Croix* gazetesi yazıyor: *Ermeni propagandasına göre Ermenistan "Doğunun küçük Fransasıdır."*[1339]

Nisan 1920. ABD'de münteşir *Current History* mecmuasında, *yaşanan gelişmeler için "Maraş'ta Katliamlar" başlığıyla geniş bir yazı kaleme alınmıştır. Buna göre Fransız ordusundaki Senegal askerlerinin Kilikya bölgesinde işgal alanını genişletmesi üzerine Türklerin kızgınlığının arttığı ve 21 Ocak itibari ile öldürülen Ermenilerin sayısının 5.000 ila 18.000 arasında bir sayıya ulaştığı öne sürülmüştür. Suriye'deki Fransız General Gouraud'un ise "Türk fanatizminin kurbanlarını" savunmak üzere Maraş'a bir keşif birliği gönderdiği bilgisi verilirken, sayısı az olan Fransızların Maraş'tan geri çekilmek zorunda kaldığı belirtiliyor*.[1340]

1 Mayıs 1920. Anteb'deki *Dokuzuncu Alay'ın birinci taburu 1 Mayıs'ta Karataş tepelerini süngü hücumu ile Fransızlara birçok telefat verdirerek zapt ettiği gibi Çınarlı Cami civarında bir taş bina lağımla yıkıldı*.[1341]

1 Mayıs'ta Ankara'ya Albert Sarraut geldi. Bazı öneriler getirdi.[1342] *Fransızların teklifleri, zabıtlara kaydedilmediği için bilgi sahibi olamıyoruz. Daha sonraki günlerde neler görüşüldüğü konusunda da bir bilgi yoktur*.[1343]

Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde okutturacağı *Nutuk*da şunları yazacaktır: *Efendiler*, [..] *Fransızlar, Mayıs 1920 iptidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar. Evvelâ; Ankaraya İstanbuldan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbuldan evvelâ Beruta gitmişler; Sabık Van Meb'usu Haydar* [Vaner] *Bey bunlara delâlet ediyordu. Bu mülâkat ve mükâlematımızdan esaslı bir netice çıkmadı*.[1344]

Trabzon'daki Fransa Konsolosu Lepissier, İstanbul'daki Fransa Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi. 12 Eylül 1919 tarihli Damad Ferid-İngiliz düzmece andlaşması hakkında mühim bir mülahaza bildiriyor. *Ulusçu çevrelerde anlaşmanın varlığına ve İstanbul'un işgali, Damat Ferit'in iktidarı, Eskişehir, Bogos Nubar-Şerif anlaşması, Faysal gibi olayların o anlaşmanın gereği olduğuna inanıldığını ileri sürüyor. Bu açıdan bakınca Ankara-İstanbul savaşımı da İngiliz-Türk savaşımı niteliğine bürünüyor*.[1345]

1338 Le Temps, 30 Avril 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 207.

1339 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 131.

1340 *Current History*, April 1920, Vol. XII, p. 108-109; Aktaran: Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 135.

1341 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 190.

1342 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 99.

1343 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 105. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Sivas Kongresi Encümenine oyçokluğuyla kabul edilib gönderilmiş mandaterlik talebi muhtırası, ABD Senatosunun mandaterliği kabul etmeyeceği anlaşılınca istirdad edilmiş, keenlemyekun telakki edilerek zabıtlardan silinmişti, zira lekedar bir vaka idi. Sarrault'la müzakere de herhalde lekedar vecihleri mündemiçti. Tutanakları ya yok edildi ya da bir yerlerde hâlâ gizli.

1344 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 16. Mustafa Kemal, "esaslı bir netice çıkmadı" dediğine göre demek ki Mayıs 1920'nin başlangıcında Fransız İşgal Kuvvetleri ile Mustafa Kemal arasında esaslı bir neticeye varılmaya başlanmış. Mustafa Kemal binbaşının ve maiyetindeki sivilin esamisini de, bizce izi sürülmesin için, zikretmiyor.

1345 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 1-3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

2 Mayıs 1920. Anteb Kuva-yı Milliyesi, Fransız kumandana cevabî mektub göndererek, mütarekeye varılması için *3 mayıs günü saat on ikiden önce şehri terketmeleri* şartı öne sürüldü.[1346]

Adana'nın Apkerian okulu önünde bir miting yapan Ermeniler, Fransa'nın Türk muhasarası altındaki Haçin Ermenilerini kurtarmasını, bir hava köprüsü kurarak uçakla cephane yardımı yapmasını istediler. Olaylar bu biçimde uzayıp giderse Haçin'deki 8.000 Ermeni'nin imha edilme tehlikesi altında olduğunu açıkladılar. Kilikya'daki Fransız 1'inci Fırka Kumandanı General Dufieux, Adanalı Ermenilere 5 Mayıs'da cevab verecek: *Daha fazla yardım mümkün değil!*[1347]

3 Mayıs 1920. *Pozantı üzerinde uçan Fransız uçakları, Türk çemberi içindeki Menil kuvvetlerine, 10 veya 11 Mayıs'ta takviye kolunun geleceğini haber verdiler, erzakın idareli kullanılmasını istediler. Menil de, yakında piyade cephanelerinin tükeneceğini haber verdi*.[1348]

20 Nisan'da Damat Ferit Hükümeti'nin çağrısına uyarak İstanbul'a giden, ertesi gün Kolordu Komutanlığı'ndan alınan ve 30 Nisan'da Edirne'ye dönmüş olan Cafer Tayyar Bey, İstanbul izlenimlerini Mustafa Kemal'e bildirdi: Ferit Paşa Kuvayı Milliye'yi dağıtmak istiyor. İçişleri Bakanı [Ahmet] *Reşit* [Rey][*] *Bey yurtseverdir. Hükümet'in nüfuzu Yedikule-Çamlıca arasına sıkışmıştır. Trakya'nın özel durumu, İstanbul Hükümeti'yle anlaşmayı gerektiriyor. İngilizlerin bir kısmı ile Fransılar uzlaşma eğiliminde. Yeni Kolordu Komutanı Albay Muhittin* [Kurtiş] *Bey'le anlaşıyoruz*...[1349]

3/4 Mayıs 1920. Anteb Kuva-yı Milliyesi, Fransızlara hücum etti. Taraflar ciddi miktarda zayiat verdi.[1350] *3-4 Mayıs gecesi Kolej'de Fransız mevzilerine bir baskın yapılmaya teşebbüs edildi ise de neticesiz kaldı. Düşman mazgallardan başını dışarı çıkarmıyordu*.[1351]

4 Mayıs 1920. Trabzon'daki Fransız Konsolos *Lepissier'nin bildirdiğine göre 1 Mayıs günü "aşağı tabakadan" 3-4 yüz kişi Trabzon'da yürüyüş yaparak dükkânların kapanmasını istemişler, Lenin ve Enver'den yana, İngiliz ve Yunanlılara karşı gösteri yapmışlar*dır. *Başka kıyı kentlerinde de yapılan bu gösteriler "üstten" düzenlenmiş*tir. *Vali, Fransa aleyhine bir şey söylenmediğine dikkat çekmiş*tir.[1352]

Fransız istihbarat raporunda *halen mücadeleye girişmiş değerli bir milliyetçi subay olarak, İzzet Paşa'nın eski kurmay başkanı İsmet Bey'den söz ediliyor*.[1353]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor. Anzavuroğlu Ahmed ezildiği vechile *İngiliz politikası kesin bir yenilgiye uğradı*.[1354]

1346 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.

1347 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 21.

1348 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 23.

* Harekat-ı Milliye taraftarı Dahiliye Nâzırlarından Ahmet Reşit Rey, önce Fransa sonra Britanya hesabına çalışmış bir ajandır: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2, 76. Ahmet Reşit, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretindeki Fransız İrtibat Subayı Yarbay Louis Mougin'e Fransız mandası talebinde bulunmuştur: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100. Bank-ı Osmanî İstatistik Dairesi şeflerinden Fransız Edgar Pech'in 27 Mart 1920 tarihli günlük kaydına göre Ahmed Reşid Rey, Fransızların *adam*ıydı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175.

1349 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 23.

1350 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211.

1351 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 191.

1352 *Ministere des Affaires Etrangeres* (AMAE), vol. 93, p. 8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 388, sonnot 184.

1353 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 8.

1354 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 166.

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye ve Müttefikler" başlıklı haber neşretti. *Habere göre, barış konferansının açılış töreninde Türkiye'yi iki heyet temsil edecektir. Bunlardan ilki Türk Hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve bu heyet özel bir trenle Fransa'ya doğru yola çıkmıştır. Heyet, 5 kişi ve beraberindekilerden oluşmaktadır. İkinci heyet ise Anadolu'nun sahibi olan "Milliyetçi Parti" tarafından görevlendirilmiştir. Heyet, İstanbul'a ulaşmış ve Paris'e doğru yola çıkmıştır. İkinci heyet, Türk halkının büyük çoğunluğunu temsil etmektedir. San Remo'da benimsenen antlaşma, Londra'da üzerinde uzlaşılandan farklıdır. Daha diplomatik bir dille ve Türkiye lehine düzenlemelerle yeniden yazılmış gibi görünüyor. Yine de milliyetçilerin eski metne karşı çıktıkları gibi bu yeni metne de karşı çıkmalarına kesin gözüyle bakılıyor*.[1355]

4-5(?) Mayıs 1920. *Ankara'da görevliyken 16 Mart gecesi öbür Fransız askerleriyle tutuklanıp 1 Mayıs'ta Ankara'ya gelen bir Fransız'ın* [Albert Sarraut mu, meçhul binbaşı mı? (Ö.F.A. notu)] *yaptığı temaslar sonucu serbest bırakılan Jandarma Yüzbaşı Laffranque'ın raporuna göre Abdülhalim ve oğlu 24 Nisan'da özel trenle Ankara'ya gelmişler. 4 Mayıs'ta Laffranque Ankara'dan ayrılırken artık özel treni olmayan Abdülhalim'le konuşmuş. Çelebi, "Padişahla görüşmek gerekirdi. Bu amaçla İstanbul'a gitmek istedim. Mustafa Kemal İngilizlerin amacıma ulaşmama engel olacaklarını söyledi. Konya'ya dönüyorum," demiş. Yalnızca dostları uğurlamış, ama Konya'da tantanayla karşılanmış*.[1356]

> Fransız Jandarma Yüzbaşı Laffranque'ın yazanağında askerin durumu üzerine çarpıcı bilgiler veriliyor. 1920'de Ankara'dan bindiği trende bir vagon asker varmış. Askerler istasyonlarda inemiyorlarmış ve vagonun kapıları subay gözetimi altında silahlı nöbetçiler tarafından tutuluyormuş. İlk istasyonda askerlerden biri Mustafa Kemal'in ailesine ağır bir küfür etmiş. İstasyonu dolduran işsiz güçsüzlerden hiçbir tepki gelmemiş. İstasyon görevlilerinden biri, on gün kadar önce askere alınmış birçok gencin trenin yokuşta yavaşlamasından yararlanarak toplu olarak kaçtıklarını, onun için önlem alındığını açıklamış. Yüzbaşı da Ankara'dan ayrılmasından birkaç gün önce, jandarma tarafından oraya getirilmekte olan askere alınmış 200 gençten 70'inin kaçtığını, getirilenlerden üçünün de kaçarken vurulduğu için yaralı olduklarını anlatıyor.[1357]

5 Mayıs 1920. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı *General Gouraud Fransa Hariciye Nezâretine, Kemalist liderlerle görüşmekten başka bir çözüm olmadığını* yazıyor.[1358]

Fransız Yakın Doğu Ordusu 1. Tümen Komutanı Dufieux, Kilikya İdarî Kontrol Komutanı'nın dünkü yazısına verdiği cevapta, Ermeniler için Fransa'nın elinden geleni yaptığını, Kilikya'daki bütün Ermenilerin can ve mallarını garanti etmek gibi bir yükümlülük altına girmediklerini, Haçin'e bir hava köprüsü kurmanın mümkün olmadığını, gene de Haçin Ermenileri için elden gelenin yapılacağını bildirdi. Dufieux, Ermenilerin Çukurova'da genel yas ilan etmelerinin Ermeni davasına hizmet etmeyeceğini de ekledi. Adana Ermenileri, 2 Mayıs'ta bir miting yaparak Fransa'yı Türk çemberi içinde bulunan Haçin Ermenilerine yardıma çağırmışlardı.[1359]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro Mayıs ayı içerisinde hastalanır ve bir süre Lepisiser'e mektup gönderemez. Yavaş yavaş ümitsizliğe düşmektedir. Collaro Lepissier'e gönderdiği mektubunda "bizim cesur kaymakamımız Galib Bey İstanbul'a gitmiş ve artık en iyi Türk memurlar Osman Ağa'ya tabi*

1355 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 168-169.

1356 *AMAE*, c. 93, s. 45-51; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 381-382, sonnot 107.

1357 *AMAE*, c. 93, s. 50; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 67.

1358 *AMAE*, P 17784, Télégramme du général Gouraud du ministre des Affaires étrangères, 5 Mai 1920; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 193.

1359 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 26.

olmuştur" diye yazmaktadır. Osman Ağa bu aylarda Ankara Hükümeti'ne para göndermek için bölge halkından vergi toplamaya başlamıştır.[1360]

6 Mayıs 1920. *Güney'de Fransızlarla boğuşma devam ediyor: Urfa yenilgisinin öcünü almak için Fransızların takviyeli Narman kolu Suruç yönüne saldırdı. Milli kuvvetler çekildiler. Türkler Suruç'u boşalttı*.[1361]

Pozantı'da Fransızlara karşı yapılan saldırıdan bir sonuç alınamadı. Milis kuvvetleri tamamen dağıldı. Fransızlar da 11 ölü, 30 yaralı verdiler. Pozantı, 26 Mayıs'ta kurtarılacaktır.[1362]

10-11 Nisan'da Urfa'yı terkeden, yolda birçoğu öldürülen, kalanları da aşiretler tarafından yolda çırılçıplak soyulan, bir köyde karınları doyurulduktan sonra Suruç'a teslim edilen, oradan da Urfa'ya getirilen Fransız askerleri Diyarbakır'a sevkedildi.[1363]

İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı rapor kaleme aldı. Buna göre *Fransızlar, Kemalistlere başvurarak onlarla ilişki kurmak üzere Paris'ten gelen Kardinal Dubois'le görüşmek üzere Karadeniz limanlarından birine bir temsilci göndermelerini* istemiş, *ama bu istekleri yerine getiril*memiştir.[1364]

Londra'da kurulan bir İslam cemiyeti adına özel görevle Türkiye'ye gönderilen Tevfik Abud, Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, Türkiye'nin bir müttefik devlete dayanması gerektiğini, bunun Fransa olacağını ileri sürdü. Tevfik Abud, mektubunda, Fransa'ya düşmanlık gösterirse ülkenin tehlikeye düşeceğini ve Mustafa Kemal'in bundan sorumlu tutulacağını yazdı.[1365]

Fransa hesabına casusluk yapan Lübnanlı Hristiyan Arab Tevfik Abud, ve Hint Hilâfet Komitesi âzâsı sıfatıyla Mustafa Kemal'e mektub gönderdi.[1366] Tevfik Abud'un refîki, Adana'da mukim ve Adana Valiliği Baştercümanı olan Selânikli Ata Derviş; Fransız İstihbarat Şefi Guys'un *en önemli adamlarından biri*dir.[1367] Dahası, Seyhan (Adana) Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanı Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan), Tevfik Abud'un Mustafa Kemal'e rüşvet verdiğini ima edecektir: *[B]u Tevfik Abut Ankara'ya müracaat etmiş, Antalya yoliyle Ankara'ya gelmiş para ve saatleri getirmiştir. Bu paradan da haber yoktur. Bu saatler ne oldu bilmiyorum Bulun da bana verin*.[1368] Tevfik Abud, mektubunda şunları yazıyor:

> [..] Fransa ile anlaşmak en iyi yoldu. Cevabınızı dört beş gün Mersin'de bekleyeceğim.

1360 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71, 5 Mai 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 353.

1361 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 28.

1362 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 28.

1363 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 28.

1364 FO/5052/E 7721; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 69-70. "Tam adı Louis-Ernest Dubois'dır. Bir din adamı olan Dubois, Türkiye'nin 3 Mart 1924'te çıkardığı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimi laikleştirdiği ve Fransız okullarını zor durumda bıraktığı bir dönemde La Croix gazetesinin ana sayfasından Türkiye'yi eleştiren uzun bir yazı yayımlayacaktır." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 186, dipnot 470.

1365 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 29.

1366 Kemal Çelik. (2008). Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge. *Akademik Bakış*, 2(3), s. 110.

1367 Kemal Çelik, *Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge*, 2008, s. 112. Ata Derviş, 1936 senesinde "Atatürk: çocukluğu, gençliği, hayatı" nam biyografik eser neşretmiştir.

1368 T. B. M. M. Tutanak Dergisi, 15 Aralık 1950, Cilt 3, s. 244.

Bir veya birkaç delege gönderirseniz birlikte Beyrut'a gider veya Genral Gouraud'yu gördükten sonra Paris'e gideriz. Anlaşma yaptıktan sonra bana hak vereceksiniz. Herşeyden önce İzmir'i ve İstanbul'u kurtarmaya çalışalım. Yoksa her şey kaybedilir.

Yazıya dökülemeyen şeyler vardır. Sizinle veya delegenizle bir görüşme yapmam gerek.

Saygılarımla…. (İmza)
Tevfik[1369]

Açıklamalı [ÖA4]: Tamamını iktibas et.

7 Mayıs 1920. San Remo Konferansı kararları tam metin suretinde Washington'a keşide edildi. *Standard Oil of New Jersey'den A. C. Bedford, San Remo'daki Fransız delegasyonunun bir üyesinden gizlice elde ettiği bu anlaşma metnini* Paris'deki ABD Büyükelçisine *vermişti. Dışişleri, Elçiye hemen karşılık verdi. Bunda petrol anlaşması konusunda İngiltere ve Fransa ile tartışmaya girişilmesi yasaklandı. Çünkü A. B. D., bu anlaşmadan resmî olarak bilgi sahibi değildi ve Amerika'nın durumu, Manda düzeninin genel ilkelerinin temeli içinde açıkça belirtilmiş bulunmaktadır*.[1370]

8 Mayıs 1920. *Mustafa Kemal, yaygınlaşan iç isyanlar karşısında Ankara'nın tehlikede olduğunu Ali Fuat Paşa ve Konya Ereğlisi'ndeki 11. Tümen'e bildirdi, onları ve Antep'te Kuvayı Milliye Komutanı Kılıç Ali'yi Ankara'ya çağırdı. Ali Fuat Paşa'ya şunları bildirdi: Bugün Ankara, yani bütün millî varlık tehlike altında sayılması gerekir. Safranbolu, Çerkeş, Kızılcahamam, Beypazarı, Mudurnu, Geyve hattında savunma durumunu korumak gerekir*.[1371]

Urfa'yı yeniden ele geçirmek için saldırıya geçen Fransız kuvvetleri, Suruç yöresinde bozguna uğratıldılar. Pozantı'daki Fransızlar kuşatıldı.[1372]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin paylaşılması ile Fransa'nın Doğudaki varlığı azalmaktadır*.[1373] *Anadolu'nun Sultana Müttefiklerin esiri gözüyle baktığını, onun kararlarını tanımayı reddettiğini, zaten İstanbul Hükümetinin hiç bir gücü bulunmadığını, bu nedenle, antlaşmayı imzalamak için yetkili sayılamayacağını* vurguluyor.[1374] Ayrıca, gazeteye göre *Fransız kamuoyu, bölünmüş ve ağır antlaşma şartları altında ezilmiş bir Türkiye'nin Fransa'nın nüfuzunu ve çıkarlarını bölmek anlamına geldiği konusunda hemfikirdi ve "yaşayabilir bir Türkiye ile uzlaşmaya ve çıkarlarımızı muhafaza etmeye bakalım" görüşünde birleşmişti*r.[1375]

Le Temps gazetesi, *İngiltere'nin Anzavur'a dört bin tüfek, otuz mitralyöz, çok sayıda cephane ve dört top gönderdiğini fakat Fransa ve İtalya'nın rızasını almadığını* yazıyor.[1376]

Bir Lyon gazetesi, "Türklere insanca muamele edelim, onları kendimize dost yapalım. [. . .] Bir Türk milleti vardır. Onu Batı'ya mı çekeceğiz, yoksa Doğu'ya mı iteceğiz? İşte bu noktada tercih yapmamız gerekir" diyordu. Le Temps ise Türkleri Batı'ya dönük vaziyette tutmak gerektiğinden söz ediyor, bunun için de padişahı İstanbul'da bırakmak gerektiğine işaret ediyordu. Le Temps'ın uzun süredir tasavvur ettiği Türkiye barışı aşağı yukarı şu şekildeydi:

1369 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1921)*, 1981, s. 51-53.
1370 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 297.
1371 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 31.
1372 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 31.
1373 Le Temps, 8 Mai 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.
1374 Le Temps, 8 Mai 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.
1375 Le Temps, 8 Mai 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 202.
1376 Le Temps, 8 Mai 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 166.

> "Bu barış Türkiye'yi Edirne'den Toros'a ve İran sınırına kadar olduğu gibi korumalıdır. Sultan'a bağımsız hükümdar sıfatını bırakmalıdır ki bu, onun manevi otoritesini tanımak isteyecek Müslümanların Halifesi olarak kalmasına imkân verecektir. Bu barış, İstanbul'a Türk başkenti rolü bırakmalıdır; zira İstanbul'suz Türkiye yabancı korumasına muhtaç ve parçalanmaya aday başsız bir bedenden farksızdır. [. . .] Şimdilik böyle bir barışın Fransa'nın çıkarlarına ve isteklerine uygun göründüğünü belirtelim."[1377]

L'Intransigeant gazetesi yazıyor: *Mareşal Foch, Mustafa Kemal'i yenmek için 300.000 adam lâzım demişti*.[1378]

La Revue Hebdomadaire gazetesi yazıyor: *İnsan Doğuya adım atınca yönünü şaşırır*.[1379]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Kilikya'daki durum Fransızlar açısından iyiye gidiyor*. *Milliyetçiler kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır*. *Milliyetçilerle savaşmak üzere önemli miktarda asker bölgeye sevk edilmiştir ve daha fazlasının sevki beklenmekte*dir. *Fransız kuvvetleri, Suriye'deki başlıca şehirlerde de düzeni sağlamaya başlamışlardır*.[1380]

9 Mayıs 1920. *Fransızlar, Adana hükümet konağındaki evrak ve kasayı İstasyon yakınındaki Rolland ordugâhına taşıdılar. Herhangi bir tehlike anında diğer dairelerin de buraya taşınması planlanmış bulunuyor*.[1381]

9 Mayıs'ta Kilis'ten bir tabur piyade (bin mevcut) iki yüz süvari, iki tank, dört cebel topundan ve bin araba, üç bin mekkâre [yük hayvanı] hareketi istihbar olundu. Şehirde Yıldırım Taburu ile sekiz yüz mücahit alıkonarak mürettep nizamiye taburu ile 1.500'e varan piyade ve süvari 9-10 Mayıs'ta Antep'ten hareket etti. Düşman evvela Kilis milis müfrezesiyle çarpışarak bunları atmış ve ilerlemiş ise de Görgün müsademesinde Türk müdafaa hattını yaramayacağına kanaatle geri çekilmiş ve mücahitlerimiz tarafından takip edilmiştir.[1382]

10 Mayıs 1920. *10 Mayıs'ta içeriği kamuoyuna açıklanan* Sevr projesi *şartları, Fransız kamuoyunda büyük bir etki uyandırdı. Antlaşma şartlarına göre Arap coğrafyasından ayrılmış, doğusunda Ermenistan'a, batısında da Yunanistan'a verilen topraklarla birlikte hemen her anlamda kısıtlanmış bir Türkiye ortaya çıkmıştır*. *Fransız kamuyouna göre Millerand'ın her fırsatta yaşayabilir dediği Türkiye'nin bu antlaşma şartlarıyla yaşaması imkânsızdır*.[1383] Örneğin *L'Ouest-Éclair* gazetesinin yorumu: *Türkler için çok sert olan antlaşma Fransa'nın çıkarlarını da pek dikkate almıyor*.[1384]

Antep'e gelmekte olan Fransız birliği, Binbaşı Hamdi Bey kuvvetlerinin saldırısı sonucu Kilis'e döndü. Millî Kuvvetler Kumandanı Kılıç Ali Bey'e, Yozgat ayaklanmasını bastırması emri verildi. Kılıç Ali bu görevi yerine getirmeye çalışacak, ancak başaramayacaktır. 39 gündür Antep savunmasında görev almış olan Kılıç Ali, yarından sonra kentten ayrılıyor.[1385]

Ankara Hükümeti dışsatımı serbest bıraktı.[1386]

1377 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 202.
1378 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.
1379 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 25. "Bu söz, *Orient* (Doğu) ve *se désorienter* (yönünü şaşırmak) kelimeleri arasındaki yakınlık üzerine kurulmuştu."
1380 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 282-283.
1381 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 34.
1382 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 191.
1383 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 204-205.
1384 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 205.
1385 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 35.
1386 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 35.

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor: *Ermenistan'a verilmesi düşünülen bölgeler Türk milliyetçilerin "genel karargâhı" değil mi*?[1387]

11 Mayıs 1920. *Avrupa emperyalizmi karşısında bunalan ve iç isyanlarla başa çıkmakta güçlük çeken Türkiye'nin yeni hükümeti, Doğu'ya* daha doğru bir deyişle hilafet-saltanat düşmanı Sovyet Rusya'ya *yaklaşıyor: Sovyetlerin millî kurtuluş savaşlarına olumlu tutumunu anlatan, Karabekir'in telsizle zaptedip genelge haline getirdiği, Meclis Başkanlığı'na da gönderdiği bildiri, Meclis'te okundu, Bolşevizm lehine konuşmalara yol açtı. Bolşevik ordularıyla birleşilmesi teklifi yapıldı. Bolşeviklere bir teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırıldı*.[1388]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Henri Gouraud, Fransa Başvekili Millerand'a rapor gönderdi. *Elde bulunan ve gelmesi beklenen askeri güçlerle hem Suriye, hem Kilikya'yı tutmanın olanaksız olduğunu, ikisinden birinin yeğlenmesi gerektiğini bildiriyor*.[1389]

Trabzon'daki Fransız Konsolos Lepissier, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiser Defrance'ye telgraf gönderdi. *Müttefiklerine karşı tavır takınan İngiltere'nin Kemalistlerle dialog kurmayı denediğ*ini *ve bu konuda Erzurum'da tutuklu bulunan Rawlinson'dan yararlanmayı düşündüğü*nü bildiriyor.[1390]

Şehri Kuvayı Milliye'nin baskısından kurtarmak isteyen Dufieux, Adana şehrinin ileri gelenlerini toplayarak her ne pahasına olursa olsun nizam ve asayişin sağlanacağını ihtar etti. Valinin sert sözleri üzerine, Fransızlara ihbarlar yapılmaya başlandı. Daire başkanlarının toplantısında da şehir kapılarının giriş ve çıkışa kapatılması, herhangi bir karışıklık çıkar çıkmaz şehrin tahribine ilişkin kararın yürürlüğe konulması emredildi.[1391]

Suruç yakınlarındaki Fransız kuvvetlerine gelen bir emirde, Türklerin Antep'te bir saldırı yaparak 2 subay ve 45 eri öldürdüğü bildirildi, derhal Antep yönüne hareket edilmesi istendi. İki yerli, Türklerin Fransızlara saldırmaya hazır olduğunu haber veriyor.[1392]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Hazırlanan Türk Antlaşması'ndan Fransa hoşnut olmadı ve yeniden düzenlenmesi gerektiği fikrini dile getirdi, Fransa'nın faydasına olacak maddeler, İngiliz çıkarları doğrultusunda değiştirildi, bu durum Fransız basınında tepki ile karşılandı. Öte yandan Fransa Başbakanı Alexandre Millerand'ın, Almanya sorununda taraf değiştirerek Fransa'yı desteklemesi karşılığında, Türk Antlaşması'nda, İngiltere lehine taviz verdiği basında yer aldı. Türk Antlaşması'nda, Ermenistan, Çukurova, Suriye, Kürdistan ve Arabistan'ın durumu da net olarak belirlenmedi*.[1393]

12 Mayıs 1920. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi "Türk Antlaşması'nın Verilmesi" nam haber neşretti. Fransa Başvekili Millerand reiyasetindeki Müttefik Devletler heyeti, *Quai d'Orsay* binasındaki *l'Horloge Salonu*nda saat 16:00'da Kırımlı Ahmed Tevfik'e (Okday) Sevr Muahedenamesinin bir suretini vermiştir. Gazete, *Tevfik Paşa'nın belli belirsiz bir şeyler mırıldanıp elleri titreyerek antlaşmayı aldığını ve zamanında cevap vereceklerini söylediğini, Millerand'ın Türklerin savaşın uzamasına neden olduklarını ve Müttefiklerin bu tür tehlikelere bir daha meydan vermemek için her türlü tedbiri alacaklarını bildirdiğini yazıyor ve Millerand'ın şu*

1387 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 170.
1388 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 36.
1389 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 331.
1390 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 188, s. 61; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 68, dipnot 75.
1391 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 37.
1392 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 37.
1393 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 161.

açıklamalarına yer veriyor: *"Boğazların serbestisini sağlayan Müttefik Güçler, Sultan'ın İstanbul'da egemenliğinin devam etmesini kararlaştırdılar. Bu karar Osmanlı İmparatorluğu'yla, Türkiye'nin meşru istek, çıkar ve haklarını hesaba katan dengeli bir antlaşmayı ve Müttefiklerin kazandığı zafer için adalet, özgürlük ve hukuk prensiplerine dayalı bir barışı Türkiye'de gerçekleştirme isteğini ifade ediyor."*[1394]

TBMM Hükümeti mümessilleriyle *görüşmeler yapmak üzere Binbaşı Labonne Bursa'ya geldi. Yeni yönergeler almak üzere İstanbul'a geri döndü ve sonra tekrar yola çıkıp, Antalya üzerinden gelen* [Robert] *de Caix ve Sava* [Savoy] *ile buluşarak (Beyrut'tan hareketle) 20 Mayıs'ta Ankara'ya ulaş*acak.[1395]

Fransızların dün aldıklan olağanüstü tedbirlerden sonra Adana'da eczacı Basri (Arsoy), Kemal (Kusun), İl Çevirmeni Cemal ve Tapu Müdürü Fahri Beyler tutuklandılar. Bunlar Arvat adasına sürülüyorlar. 30 Nisan'da da demiryoluna bomba koydukları gerekçesiyle 4 Türk idama mahkum edilmişler, bunlardan biri kaçmış, 3'ü kurşuna dizilmişti.[1396]

Fransız uçakları Pozantı'da Türk çemberi içinde bulunan kuvvetlere sigara ve gazete attılar. Komutan Menil, Sinan Paşa imzasıyla gönderilen teslim ol çağrısını, Pozantı'yı savunma emri aldığını bildirerek reddediyor.[1397]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi: *Türkiye ile yapılacak barış antlaşması dün Türklere verildi: Türkler için çok sert olan bu antlaşma Fransa'nın çıkarlarını da pek dikkate almıyor*.[1398]

13 Mayıs 1920. *Pozantı'daki kuvvetlerine yardım götürmek isteyen Fransız kuvvetleri, bir aydan beri ikinci defa bozguna uğratıldılar. Suruç, Fransızlardan kurtarıldı*.[1399]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Dün, Tevfik Paşaya verilen antlaşma projesi "bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye" ilkesine uygun değil. Bunu imzalayacak Osmanlı Hükümetinin de fiilî bir otoritesi yok. Şimdilik, gerçeklerin dışında tartışıldığı izlenimi var*.[1400]

14 Mayıs 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Collaro 14 Mayıs 1920 tarihli raporunda bölgesinin tamamen Kemalistlerin eline geçtiğinden bahsetmektedir. Collaro İstanbul Hükümeti'nin bölgedeki son kalıntısının eski Kaymakam Galib Bey olduğunu yazmaktadır. Collaro'ya göre yeni Kaymakam Hüsnü Bey Giresun'da sadece bir figüran olarak bulunmakta, bütün güç Osman Ağa'nın ellerinde toplanmaktaydı. Collaro raporunda Ankara'dan periyodik olarak talimatlar geldiğinden bahsetmektedir. Ankara'dan gelen talimatlarda bölgede güvenliğin sağlanması, Hristiyanları tedirgin edecek şeylerden kaçınılması ve yabancılarla ilişkileri bozacak faaliyetlere girişilmemesi emrediliyordu. Collaro verilen bu talimatlar sayesinde Kazada güvenliğin normale döndüğünden ancak ticaretin felç olmasına rağmen vergilerin iki-üç katına çıkmasından dolayı halkın vergiler karşısında ezildiğinden bahsetmektedir.
>
> Mayıs ayında İstanbul ve Avrupa ile telgrafla haberleşmenin yapıldığı merkez Ankara Hükümeti'nin eline geçmişti. Telgrafhaneye yerleştirilen bir subay gelen giden bütün posta ve telg-rafları kontrol altına almıştı.

1394 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 142.

1395 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 99. Köşeli parantezler "[]" içindeki ifadeler tarafımıza aiddir.

1396 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38.

1397 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38.

1398 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154. "Anlaşma çok sert, Fransa'nın çıkarlarını da pek dikkate almıyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 39.

1399 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 40.

1400 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 153.

> Fransızca ve Türkçe postalar sansürlendikten sonra dağıtılma-sına izin verilmesine rağmen Yunanca ve Ermenice postalara el konulmaktaydı. Ticari yazışmalar Ermenice ve Yunanca yapıldığından dolayı ticaret yapılamaz duruma gelmişti. İstanbul'dan gelen tüm gazetelere el konuluyordu. Vapurdan inen yolcular detaylı bir şekilde aranıyor ve üzerlerindeki en ufak kâğıt parçaları bile toplanıyordu. Collaro Giresun'da Fransız askeri postanesinin açıldığını fakat İstanbul'dan kendisine gönderilecek postaların savaş ge-misiyle gönderilmesini istediğini yazmaktadır. Collaro gelen askeri posta çuvallarını da ancak bu yolla gönderebileceğini, diğer yandan gelen giden postaları ya gemiyle ya da bahriyeli askerlerle gönderebileceğini yazmaktadır. Collaro, Lepissier'e yazdığı mektubunda kendisinin bir şekilde sansürden kurtulup ticaret gemisiyle raporlarını yollayacağını ve Trabzon'dan gönderilen evrakların da ele geçirilmeden kendisine ulaşacağını umduğunu yazmaktadır.[1401]

Trabzon'daki Fransız Konsolos Lepissier rapor kaleme aldı. *Mustafa Kemal bütün Anadolu'ya hakim* olmuş hatta *gücü ulusal sınırları aşarak uluslararası bir boyut kazan*mış, *buna karşı padişahın prestiji giderek azal*mış durumdadır. Mustafa Kemal'in gücü *göz ardı edilmeme*lidir. *İngilizlerin yanlış politikası sonucu, İstanbul ile Anadolu arasındaki çatışma Damat Ferit'i sevenler ve sevmeyenler arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştür. İngilizler, padişahı Damat Ferit'i sadrazamlığa atamaya mecbur etmekle böyle bir sonuca neden olmuşlardır*.[1402]

Pierre Loti, *Paris'te Ahmet Rıza şerefine yapılan merasimde Türkiye lehinde* konuşma gerçekleştirdi.[1403]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesini iktibas ediyor: *Anadolu haberleri ve milliyetçilerin gazeteleri ile beyannameleri gelmeye başladı. Bunlardan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'in Millî Meclisi her sancak için beş temsilci olmak üzere, kısmen seçilmiş mebuslardan ve ayrıca dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın bir kısım üyelerinden kurulmuştur. Meclis'in yasama ve yürütme yetkisi vardır ve başkanı Mustafa Kemal'dir*.[1404]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Londra muhabirinin telefonla bildirdiklerini yazıyor: *İstanbul'dan Reuter ajansına bildirildiğine göre Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir hükümet kurmuş ve Barış Konferansına bir nota göndererek Türk heyeti, Barış Antlaşması şartlarını onaylarsa, bu kabulün geçersiz olacağını bildirmiştir. Milliyetçi hareket esasen Sultana karşı asla bir ayaklanma özelliği taşımıyor. Hareket, İngiliz müdahalesi nedeniyle İstanbul hükümetinin her türlü bağımsızlıktan ve takdir serbestisinden mahrum kaldığı fikrindedir ve kendini millî emellerin hür organı göstermektedir*.[1405]

15 Mayıs 1920. TBMM reisi *Mustafa Kemal,* Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım *Karabekir'e yazdığı acele telgrafta, Mudurnu ve Yenihan isyanlarını anlatarak kolordunun gericiliği imha edecek biçimde Batı'ya doğru hareket ve tertibini düşünmek zorunda olduklarını, Erzurum halkının da her yana mektuplar yazarak halkı aydınlatabileceğini belirtti. Karabekir yarınki cevabında, kolordudan asker göndermeyi reddedecektir*.[1406]

Kuvayı Milliye, Antep-Arappınar'da müstahkem Fransız ordugahına karşı saldırıya geçti. Türk topları, iki Fransız topunu tahrip etti.[1407]

1401 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/46; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 353.

1402 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 92, s. 229; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 78.

1403 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 103.

1404 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101.

1405 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101-102.

1406 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 42.

1407 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 42.

Fransızlar, "Sırf Papa Benoit XV'in Kilikya'daki evlatları hakkında duyduğu endişeyi hafifletmek maksadı" ile 4. Tümen'i İstanbul'dan İskenderun'a getirdiler.[1408]

Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti: *Türk milliyetçiliği, Batılı Devlet adamlarının toprak kazanma aç gözlülüğünde gösterdikleri aşırılık nedeniyle işledikleri bütün hatalardan birer silâh gibi yararlanıyor. Mustafa Kemal, sadece, mevcudu çok farklı tahmin edilen bir ordunun generali değildir; seçilmiş mebusları ve bakanlarıyla beraber bir de hükümet kurmuştur ve iktidarını Bâb-ı Âlî iktidarının karşısına dikmektedir; Mustafa Kemal bunu, İngiltere Sultanı vesayet altına koyduğu, ve bizzat kendisi gerçek Türk geleneğini savunduğunu ileri sürdüğü için Osmanlıların gözünde daha büyük prestijle başarmaktadır*.[1409]

16 Mayıs 1920. Defrance, Paris'e *acil ve gizli* telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, *İstanbul'da çıkan Fransızca "Bosfor" gazetesinin yönetmeni, Grekofil ve Türkofob -Türk düşmanı- Fransız uyruğu Michel Paillares'i yanına çağırmış, ona Venizelos'a gitmesini ve Yunanistan'la birçok konu üzerinde anlaşmanın yararlı olacağını, hatta belki Bulgaristan ve İtalya'ya karşı askeri bir antlaşma yapılabileceğini bildirmesini önermiş*tir. *Antlaşmayı imzalamak için Paris'e gittiğinde onunla* [Venizelos'la] *görüşmek istiyormuş. Bu işe çok şaşan Paillares, yine de öneriyi kabul etmiş. Defrance'a göre sadrazamın "pratik" (gerçekçi) olmayan aklı, Osmanlı'nın ne denli güçsüz hale getirileceğini hesaplamadan gelecek tasarıları kurmakta*dır.[1410]

Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Fransa Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. General Gouraud'un Ankara'ya murahhas heyeti gönderilerek Mustafa Kemal'le anlaşılması gerektiğine ilişkin muhtırasını terviç ediyor ve *Gouraud'nun siyasi danışmanı Robert de Caix'nin Antalya yoluyla Ankara'ya gideceğini haber* veriyor. *Franchet d'Esperey*, *ayrıca, Gouraud'nun Binbaşı Labonne'un da Robert de Caix ile birlikte görüşmelere katılmak üzere Ankara'ya gönderilmesini istediğini ve sonuçta Labonne'un 17 Mayıs'ta Bursa üzerinden Ankara'ya gitmesine karar verildiğini bildir*iyor.[1411]

Karabekir, Mustafa Kemal'in 15. Kolordu'dan Batı'ya asker gönderilmesi önerisini kabul etmedi. Kolordu'nun Batı'ya gönderilmesi halinde Doğu halkının "Bizi Ermenilere mi çiğneteceksiniz" diye askerin boynuna sarılacağını, ya da göç edeceğini, Kürtlerin ve isyana elverişli olanların ayaklanacağını ileri sürdü. İsyanlar karşısında alınabilecek tedbirleri sıraladı. Bunlardan biri de yanık destanlar yayımlamak…[1412]

Kuvayı Milliye teşkilatı, Bakanlar Kurulu'nun 7 sayılı kararnamesi ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı, giderlerinin genel bütçeden sağlanarak halktan para ve mal toplanmasına son verilmesi kararlaştırıldı. Başını gönüllerin çektiği bir gerçek olmakla birlikte şimdiye kadar Kuvayı Milliye birlikleri ordu tarafından geniş ölçüde desteklenmiş ancak bu durum dışarıya ve çoğu zaman da İstanbul hükümetlerine karşı gizli tutulmuştu.[1413]

Bahçe çevresinde Kuvayı Milliye ile Fransızlar arasında 2 gündür devam eden çarpışmalarda Fransızlar ağır kayıplar vererek çekildiler. Millî kuvvetler, demiryolu köprüsünün vidalarını gevşetip Fransız zırhlı

1408 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 42.
1409 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 102.
1410 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 108.
1411 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 88-89.
1412 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 44.
1413 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 43.

trenini devirmişler ve 150 erden ancak 8'i kurtulabilmişti. Bunun üzerine Fransızlar 300 kişilik bir kuvvet getirdilerse de ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar.[1414]

Fransız uçakları, Pozantı üzerinde uçarak, burada çevrili bulunan kuvvetlerine sabretmelerini öğütlediler, 25 Mayıs'ta takviye kuvvetlerinin geleceğini bildirdiler.[1415]

17 Mayıs 1920. *Fransızlarla İkinci Kavaklıhan Savaşı. Tarsus-Pozantı yolunda, Pozantı'daki kuvvetlerine yardım için bir süvari alayı, bir piyade taburundan meydana gelen tank ve uçakla takviyeli Fransız kuvvetleri saldırıya geçti. 4 gün sürecek çarpışmalar sonunda Fransızlar bir hayli silah bırakarak Adana'ya çekilecektir*.[1416]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Trabzon mahreçli istihbaratı yazıyor: *Türk milliyetçilerinin toplanmasını istedikleri Millet Meclisi 23 Nisanda Ankara'da açıldı. Meclis, İstanbul'dan yakasını kurtarabilen mebuslarla muhtelif illerde ikinci derece seçmenlerin tayin ettiği mebuslardan meydana gelmiştir… Ankara Millet Meclisi bir Kurucu Meclis niteliği taşıyacak ve Sultanın siyasî yetkilerini kısarak Türkiye'nin idarî ve malî bünyesini değiştirmeye çalışacaktır*.[1417]

18 Mayıs 1920. *18 Mayıs'ta Curzon, Suriye'ye yardım bahanelerinin tümünden vazgeçer gibi göründü. Gerçi Türk milliyetçilerinin eline düşmesinden çekinerek Faysal'a ılımlı davranmaları için Fransızlara rica ediyorlardı ama yöredeki durum için alınacak "askeri önlemlere" en iyi kararı verecek olanların Fransızlar olduğu ve bu önlemleri almaya hakları bulunduğu düşünülüyordu*.[1418]

Fransız esirleri Urfa'dan Diyarbakır'a getirildi. Jandarmaların elbiselerini aldığı Fransızlar, şehirde gezdirildi ve halk tarafından yuhalandı. Fransızlar 10/11 Nisan'da Urfa'dan ayrılınca yolda millî kuvvetlerin ve aşiretlerin baskınına uğramışlar, bir kısmı ölmüş, kalanlar önce Suruç'a, oradan Urfa'ya götürülmüşlerdi. Fransız esirler 31 Mayıs'ta yeniden Urfa'ya sevkedileceklerdir. (Véou: 266 "tamamen çıplak ve işkenceler altında sevkedildiler").[1419]

19 Mayıs 1920. *Fransız hükümeti Faysal ve Suriyeli milliyetçileri güç kullanarak çökertmeye karar verdi*.[1420]

13 Mayıs'da TBMM Riyasetine verilmiş 2 takrir müzakere edildi ve reye verildiler. Sadrazam Damad Ferid Paşa Adliye Encümeninin müsbet mütalaasına binaen vatan haini kabul edildi ve vatandaşlıktan da "müttefikan" ihrac edildi.[1421]

1414 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 44.

1415 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 44.

1416 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 45.

1417 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 102. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1418 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 217.

1419 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 46.

1420 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 217.

1421 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1336, Cild 1, s. 343. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine: İslâmları yekdiğeri aleyhine tahrik ve teşvik ile beynelislâm irakai deme sebebiyet veren ve şu suretle hıyaneti vataniyeleri sabit olan Ferid Paşa Kabinesiyle kendilerine suveri muhtelife ile muavenet ve müzaheret eden eşhasın tahrikatı vakıaları (Hiyaneti Vataniye) Kanununun birinci ve ikinci maddeleri ahkâmına temas etmekte bulunmuş olduğundan hukuku umumiyenin tahriki ile gıyaben icrayi muhakemeleri için bir karar ittihazı lüzumunun Encümeni Adliyeye havalesini müstaceliyet kararı ile teklif ederiz. 13 Mayıs 1336 [İmzalar:] İzmit Hamdi, Kastamonu Murad, Lâzistan Ziya Hurşid, Bursa Emin, Kayseri Âtıf, Karesi Basri, Eskişehir Eyüp Sabri, Yozgad Feyyaz Âli, Saruhan Reşid, Eskişehir Hüsrev Sami". "Büyük Millet Meclisi Riyasetine: Damad Ferid Paşanın Sulh Konferansında Toros'un cenubundaki dört milyona yakın Türkü haymenişin ve yabancı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve son günlerde milletimizin mukavemet ve

İttihadçı sabık Maliye Nâzırı *Cavit Bey'in not defterinden: Şerif Paşa'dan mektup aldım. Bütün azmiyle memleket için çalışacak, icabında yeniden faaliyet sahasına girecekmiş. Gece Profesör Rossier ile görüştük. Muahedeyi paçavra gibi telakki eden son makalesinin iyi yazılmış olduğunu söyledim*.[1422]

Taşra gazetesi *Le Petit Marseillais* yazıyor: Kuva-yı İnzibatiyenin *birinci alayı silâhlarıyla beraber milliyetçiler safına geçmiştir*.[1423]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi: *Barış antlaşması* [Sevr] *koşullarının yayınlanması, Mustafa Kemal'in emrinde görev yapan askeri birliklerin motivasyonunu arttırdı*. *İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın neye mal olursa olsun barışın sağlanacağını deklare etti. Kilikya, Mezopotamya ve Suriye'de huzursuzlukların baş gösterdi. Yüksek Konsey'in Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bu zorlukların üstesinden gelmesi için Yunanistan'a yardım etmesi gerekip gerekmediğine karar vereceği ve Türkiye ile antlaşmanın yürürlüğe konulabilmesi için iki yıl gerektiğine inanıldığı* bildiriliyor.[1424]

20 Mayıs 1920. *20 Mayıs 1920'de İstanbul'dan Paris'teki Harp Bakanlığı'na çekilen telgrafta, Ankara ile İstanbul hükümetlerinin karşılaştırması yapılarak Damat Ferit Hükümeti'nin yalnız İstanbul ve İzmit'te etkin olduğu, Anadolu ve Doğu Trakya'nın ise milliyetçilerin kontrolünde olduğu vurgulanmıştır. Rapora göre 16 Mart'ta İstanbul'un işgali milliyetçi hareketi bastıracağına daha da güçlendirmiştir. Milliyetçi hareketin yaygınlaşmasının nedenleri ise şöyle açıklanmıştır*:

a – Başkentin resmen işgali Anadolu ve Trakya'da vatanseverlik duygularının alevlenmesine yol açmıştır.

müdafaasını yıkmak için Anadolu'nun muhtelif mahallerinde şûriş ve fesat ikama kalkışması en büyük bir hıyanet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesini Heyeti Muhteremeye teklif eylerim. 13 Mayıs 1336 [İmza:] Mersin Mebusu İsmail Safa". (1) Körpaşazade İbrahim Hulusi Efendi oğlu İzmit mebusu Hamdi Namık Gör, 1881 Debre-i Bâlâ/Manastır doğumlu, Arnavudca ve Bulgarca biliyor, mülkiyeli, nahiye ve tahrirat müdürlüğü ve mutasarrıflık yapmıştır. (2) Yüzbaşızade Mehmet Nuri Efendi oğlu Kastamonu mebusu Mehmet Murat Pala, 1881 Taşköprü doğumlu, dava vekili/avukat. (3) Erzurum Kadı ve Vali Vekili Hurşit Efendi oğlu Lâzistan mebusu Ziya Hurşit, 1890 Rize-Hemşin doğumlu, mühendis. (4) Yahya Efendi oğlu Bursa mebusu Emin Erkul, 1881 Yanya/Serçife doğumlu, askerî tıbbiyeli, Rumca Fransızca İngilizce Almanca biliyor, Hilâl-i Ahmer reislerinden. (5) Lâzistan mebusu İbrahim Şevki Bey oğlu Kayseri mebusu Mehmet Atıf Tüzün, 1885 Arhavi doğumlu, mülkiyeli, Mekteb-i Sultani müdürlerinden. (6) Karesi mebusu Hasan Basri Çantay, Arapca Farsca Fransızca biliyor, İttihad ve Terakki Cemiyeti Balıkesir şubesi resmî gazetesi *Yıldırım*'ın mesul müdürü, Dârü'l-Hılâfe Medresesi Türkce muallimi, yapan mesul müdürü olduğu ve Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesi aleyhine yoğun neşriyat yaptığı *Ses* gazetesi kapatılınca tutuklanacağını anlayıp kurtulmak için Ankara'ya iltihak etmiştir. (7) Hacı Sadık Efendi oğlu Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Akgöl, 1876 Manastır-Ohri doğumlu, Harbiyeli, Fransızca biliyor, İttihad ve Terakki Cemiyeti müessislerinden, Abdülhamid-i Sânî idaresine isyan ederek dağa çıktı, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu, Yeşil Ordu Cemiyeti müessislerinden, Bolşevik. (8) Ali Kethüdazade Lütfullah Bey oğlu Yozgad mebusu Mehmet Feyya Âli Üst, 1879 Yozgad doğumlu, idadîli, Yozgad Bidayet Mahkemesi âzâlarından, Yozgad Evkaf Memuru, Ermeni tehciri kapsamında tutuklandı fakat kefaletle tahliye oldu, Yozgad avdetle Ankara'ya iltihak etti. (9) Çerkes Adigegil Ali Bey oğlu Saruhan mebusu Reşid, 1877 Balıkesir-Bandırma doğumlu, harbiyeli, İttihad ve Terakki Cemiyetinin tetikçilerinden, Teşkilât-ı Mahsus mensubu, kardeşi Çerkes Edhem'in Kuvâ-yı Seyyaresinde süvari subayı, 1921'de Yunan'a sığındı, 150'likler kapsamında vatandaşlıktan çıkartıldı. (10) Mal Müdürü Hüseyin Ali oğlu Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Kızıldoğan, 1884 Gümülcine doğumlu, Mühendishane-yi Berri-yi Hümayunlu (topçu-harbiyesi), İttihad ve Terakki Cemiyeti tetikçilerinden, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu, Yeşil Ordu Cemiyeti müessislerinden. (11) Çiftçi Ali Ağa oğlu Mersin mebusu İsmail Safa, 1885 Adana doğumlu, mülkiyeli, mekteb müdürü: *TBMM Albümü*, 2010, c. 1, s. 18, 29, 30, 37, 40, 41, 47, 52, 55, 62, 636; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem*, 1994, c. 3, s. 223, 411-412, 414-415, 537, 593, 624, 636, 721, 782, 845-846, 971.

1422 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 47.

1423 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 167.

1424 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

b – Anzavur birliklerinin başarısızlığı ve İstanbul Hükümeti'ne bağlı çetelerin Adapazarı ve Bolu'da hiçbir ilerleme kaydetmemiş olmaları,

c – Barış koşullarının ağırlığı,

d – Kafkasya'daki Sovyet ilerleyişi Ankara ile Sovyet hükümetleri arasındaki iletişimi kolaylaştırarak milliyetçileri İtilaf Devletleri'ne güçle karşı koyma yolunda cesaretlendirmiştir.

e – Milliyetçilerde Fransızların, İtalyanların ve hatta belki de İngilizlerin Yunanlılar için hiçbir fedakârlık yapmayacakları kanısı uyanmıştır.

Raporda, ayrıca, milliyetçi hareketin İtilaf Devletleri'nin elinde tutsak kabul edilen padişaha karşı bir ayaklanma olmadığı, milliyetçilerin 16 Mart işgalinin sorumlusu emperyalist İngiltere'ye karşı kin duydukları, Anadolu'yu ziyaret eden Fransız görevlilerin ise milliyetçi liderler tarafından iyi niyetle karşılandıkları belirtilmiştir.[1425]

Fransızlar, Suriye'deki Arab milliyetçileri ile Anadolu'daki Osmanlı-İslâm milliyetçileri arasındaki tesanüdü ortadan kaldırmaya çalışıyor:

Fransa'nın başlıca kaygısı Suriyelileri milliyetçi Türk güçleriyle olan tehlikeli ittifaktan uzaklaştırmaktı. *Comite de l'Asie Francaise* adlı sömürgeci cemiyetin propagandacısı ve Fransa'nın Suriye'deki baş politik temsilcisi Robert de Caix başkanlığında bir heyet Mustafa Kemal'le görüşmek üzere 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitti. De Caix geçici bir ateşkes sağlayabildi. Bunu elde edip İngilizlerle de anlaşan Fransa, artık askeri eyleme gecmeye hazırdı.[1426]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Orduları Başkumandanı General Gouraud'un tensibiyle Siyasî Başmüşaviri Robert de Caix, Savoy, Binbaşı Labonne, Haydar (Vaner) ve Mazhar Müfit (Kansu) Ankara'ya muvasalat ettiler. Fransız heyeti Mustafa Kemal'le müzakereye yarın başlayacak.[1427] *Robert de Caix'in Türkiye'ye ziyaretinin esası, Mart ayında aralarında Mazhar Müfit'in (Kansu) de bulunduğu Türk milliyetçisi milletvekillerinin Beyrut'a yaptığı ziyaretin ardından Fransız Yüksek Komiserliği yetkililerivle bir araya gelmesiyle kararlaştırıldı* idi.[1428]

TBMM Kozan mebusu Mustafa Fevzi (Çakmak), gizli celsede söz aldı: [..] *deniz aşırı esliha ve cephane kaçakçılığına da teşebbüs ettik.* [..][1429]

Fransızların Antep'teki kuvvetlerini takviye etmek için hazırladıkları bir müfreze himayesindeki erzak kolu, Kilis'ten hareket etti. Yanndan sonra, Akbaba sırtlarında Kuvayı Milliye'nin direnişi sonuçsuz kalacak. Fransızlar, Türk çemberini yararak şehre ulaşmayı başaracaklardır.[1430]

Echo de l'Islam mecmuası, *L'Ouevre*den iktibas ediyor: *Bu antlaşma, "yenilmiş olmakla beraber büyük bir geçmişe sahip bir milletin en son elinde kalan vatanperverliğe meydan okuma değil mi"*?[1431]

21 Mayıs 1920. Atina'daki Fransız diplomat Billy, Paris'e telgraf gönderdi. Yunan Başvekil Venizelos, *20 Mayıs 1920 günü Atina'da Paillares'i kabul etmiş*, *Damat Ferit'le Paris'te görüşmeyi kabul ettiğini*

1425 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 78-79.

1426 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 363.

1427 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 70; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 99.

1428 Vahé Tachjian. (2004). *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)* (p. 134-135). France, Paris: Karthala.

1429 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 44.

1430 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 48.

1431 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.

*söylemiş*tir. *Antlaşmanın ülke (toprak) ile ilgili hükümlerini Türkiye içtenlikle kabul ederse bir Yunan-Türk anlaşmasına hiçbir engel olamazmış. Kalan Osmanlı topraklarında 1,5 milyon Rum ve Yunanistan'da ise bir o kadar Müslüman olacakmış. İki devletin insanları hoşnut kılmak konusunda benzer bir çıkarları varmış. Venizelos Makedonya'da Müslümanları kazanmaya çalışıyor, Osmanlı'dan gelecek topraklarda da Müslümanlara liberal bir statü kazandırmayı üstleniyormuş. Hatta Osmanlı'ya kalacak ülkeye bir garantiyi içeren bir anlaşma yapmayı da kabul edebilirmiş*.[1432]

Robert de Caix, Marcel Savoy ve Binbaşı Labonne'den müteşekkil Fransız heyet ile Mustafa Kemal heyeti, TBMM binasında müzakereye başladılar. *Robert de Caix, yalnızca Fransa'nın zor durumda olduğu Maraş ve Antep ile ilgili görüşme yetkisine sahip olduğunu söyledi. Mustafa Kemal Paşa ise Kilikya'nın tamamı üzerine görüşmek istiyordu. Bu anlaşmazlık neticesinde görüşme yaklaşık yarım saat içerisinde kesildi*.[1433]

Berthe Georges-Gaulis, Fas Rabat'daki Sömürge Valisi General Lyautey'e mektub gönderdi: *Robert de Caix, Ankara'da Mustafa Kemal'in ayaklarının dibinde, taburlarımızı katletmeyi durdurması ve Faysal'a Suriye'de bizi yok etmemesi emrini vermesi için yalvarıyor*.[1434]

22 Mayıs 1920. Fransa Hükümeti, Faysal'ın ve Suriye'deki Arab milliyetçilerinin tedibi için General Gouraud'a talimat verdi.[1435]

Ankara'da bulunan Robert de Caix başkanlığındaki Fransız heyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarını izliyor.[1436]

> 22 Mayıs sabahı Fransız heyeti Türk heyeti ile yeniden masaya oturdu. Fransız heyetinin başında bulunan Robert de Caix, dünkü ifadeleriyle çelişkili bir şekilde, Kilikya'nın tamamı için görüşebileceğini söyledi ve General Gouraud'nun kendisine vermiş olduğu, fakat o ana kadar Türk heyetinden gizli tuttuğu izin belgesini gösterdi. Uzun süren görüşmelerde Fransızlar, Kilikya'nın tamamında ateşkes yapılmasını kabul ederken, Antep'i ve çevresini ateşkes içerisine almamak için büyük gayret sarf ettiler. Türkiye için bir Kilikya meselesinin değil, bütün bir güney sınırı meselesi olduğunu dile getiren Mustafa Kemal Paşa'nın itirazları üzerine Fransız heyeti Antep'i boşaltmayı da kabul etti. Devamında Mustafa Kemal Paşa, artık yalnızca Kilikya'da değil, ulusal sınırlar* içerisinde bulunan tüm Fransız birliklerinin de çekilmesini istedi ve asıl barışın ancak bu şekilde yapılabileceğini dile getirdi. Buna karar vermeye yetkili olmadığını dile getiren Fransız heyeti, hükümetlerine danışmak üzere Paris'e dönmek istedi.[1437]

1432 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 108.

1433 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 189. Mahrem mülakat maalesef sadece TBMM gizli celse zabıtnamesine ve Sonyel'in *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* kitabına istinaden yazılmıştır. Binaenaleyh tarafgirdir. Kat'î olarak Robert de Caix heyetinin Paris'e gönderdiği resmî raporlar tetkik ve mukayese edilmelidir.

1434 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 191-192.

1435 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 217.

1436 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 388, sonnot 186.

* "Ulusal sınırlar" ifadesi, günümüz Türkiyesi siyasî sınırlarını nazar-ı dikkate aldığı vechile anakroniktir, fevkalâde mahzurludur. Kaldı ki Misâk-ı Millî'nin kesinkes tayin edilmiş siyasî hududu yoktur, muğlaktır. Fakat aşikâr olan şudur ki Mustafa Kemal, iki vilayeti gözden çıkarmaktadır: Haleb (Urfa, Anteb, Maraş sancakları müstesna) ve Suriye (tamamen).

1437 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 190. Mahrem mülakat maalesef sadece TBMM gizli celse zabıtnamesine ve Sonyel'in *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* kitabına istinaden yazılmıştır. Binaenaleyh tarafgirdir. Kat'î olarak Robert de Caix heyetinin Paris'e gönderdiği resmî raporlar tetkik ve mukayese edilmelidir.

23 Mayıs 1920. *Fransızlarla Ankara'da yapılan görüşmeler sonuçlandı. Ateşkes şartları üzerinde anlaşmaya varıldı.*[1438] *Fakat bırakışmada bazı önemli siyasi maddeler bulunduğundan, Fransız Kurulu Başkanı Robert de Caix, bırakışma yürürlüğe girmeden önce Paris'e bildirilerek izin alınması gerektiğini öne sürüyor; önerisi kabullenen Fransız kurulu, 23 Mayıs'ta İstanbul'a hareket ediyor ve bırakışma koşulları hakkında Paris'e bilgi telliyor*.[1439] *Mütareke 29 Mayıs gecesinden itibaren yirmi gün için geçerli olacak, bu sürenin ilk on günü zarfında Antep, Sis ve Pozantı boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak, savaş esirleri ve diğer tutuklular takas edilecek, bölgede Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık tanınacak, buna karşılık olarak Fransızlar Türk ulusal hareketini destekleyeceklerdi*r.[1440]

> Robert de Caix, Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'nden bir büyük devletin Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye ile ilk diplomatik belgeyi imzalamış olmasından gurur duyması gerektiğini, Kemalistlerle Fransa arasında daha genel ve kapsamlı bir uzlaşma yapılmasının mümkün olabileceğini, ayrıca sınır konusunda başka bir anlaşma yapılmasının da söz konusu olabileceğini bildiriyor.[1441]

İtalya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Kont Carlo Sforza'nın gayretiyle görevlendirilen İtalyan hususî gayr-ı resmî mümessil Vinzenzo Fago, Sforza'ya mektub gönderdi: *Kilikya, Anadolu'nun yeni hükümetinin (tamamıyla şahsi dostlarım: Bekir Sami* [Kunduh]*, Celaleddin Arif, Adnan* [Adıvar]*, Cami* [Baykurt] *v.b. tarafından oluşturulmuş) yönetimi altında tamamıyla yeniden Türklere ait olacaktır. […]. Bu arada Fransızlar Antalya yoluyla Mustafa Kemal'e parlamenterler göndermişlerdir, fakat ben onlardan önce oraya ulaşmayı ümit ediyorum*.[1442]

24 Mayıs 1920. Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Fransız diplomatlarnın Almanya'nın silâhsızlandırılması ve tazminatnı ödemesini her ileri sürüşlerinde, Lloyd George buna razı olmak için Türkiye'de İngiltere için çıkarlar istiyor*.[1443]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabirinin makalesini neşretti: *Damat Ferit kararlılıkla işe koyuldu. O, üssü İzmit olan ve millî kuvvetleri yenmeye çalışan askerî hareketi teşkilâtlandırıyor. Bununla beraber, Damat Ferit'in bütün tedbirlerine ve onun Müttefiklerden bulabileceği moral, hatta maddî desteğe rağmen, karşı-milliyetçi hareketin askerî alanda ciddî sonuçlar verebileceği şüpheli. Çünkü, ülkeleri çok ağır bir antlaşmayı kabul ettirmek amacıyla bir kısım Türklerden gidip Anadolu'daki kardeşleriyle savaşmalarını istemek oldukça tehlikeli…*[1444]

25 Mayıs 1920. Fransa Başvekili Millerand: *Mustafa Kemal'in Faysal'la ve Bolşeviklerle ittifakı beklenebilir*.[1445]

1438 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 53.

1439 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 71.

1440 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 89. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 29 Mayıs 1920 tarihli TBMM gizli celsesinde bir mebus, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Vekili Miralay İsmet'e (İnönü), *Fransızların tahliyesine mukabil ne gibi fedakârlık yapılıyor?* sualini tevcih edecek fakat Miralay İsmet verilen tavizi beyan etmeyip meseleyi geçiştirecektir: "Arzettiklerimden başka bir şey yoktur, vaziyeti askeriyemizin kuvveti ile onları böyle bir talebe mecbur ettik. [..]" T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 43-44.

1441 Edgar Pech, *Les Allies et la Turquie*, 1923, s. 138; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 93.

1442 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 218. İktibasdaki "[Kunduh]", "[Adıvar]" ve "[Baykurt]" ilaveleri tarafımıza aiddir.

1443 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 157.

1444 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 167.

1445 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 56.

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a telgraf gönderdi: *Müttefikler "Yüksek Komiserlerin direktiflerine ve arzularına tamamen uyan Damat Ferid Paşa Kabinesi'nden" Sevr'in önünde engel gördükleri Mustafa Kemal liderliğindeki Türk milliyetçilerini bertaraf etmek için önlemler almaya davet etti ve bunun için de Ahmet Anzavur'u Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine saldırttı. Durum çok karmaşık. Kemalistler kaçınılmaz olarak barış şartlarının kabulü noktasında Paris'teki Türk delegelerinden ve İstanbul'daki resmi hükümetten daha önemli bir rol oynuyorlar. Fransız Yüksek Komiseri Baron de Vaux'nun bana dediği gibi, "başaramayacaklar, ancak bize birçok kötülüğe neden olabilirler."*[1446] Müttefikler İstanbul'daki hükümeti itibardan düşürüyor, iç savaşı el altından körüklüyor, Mustafa Kemal'i de al altından destekliyor.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor:

> Yarın, Türk antlaşması projesinin Damat Ferit Hükûmeti temsilcilerine verilmesinin üzerinden iki hafta geçmiş olacak … 16 Marttan beri, İstanbul bir İngiliz subayının komutası altında: General Milne (…) O, hemen her istediğini yapıyor. Anlaşıldığına göre izlediği politika şu: Milliyetçileri ezecek kadar güçlü, fakat Londra ve San-Remo'da hazırlanan antlaşmayı imzalayacak kadar uysal bir Türk hükûmeti kurmak. Sadrazamın geçmişi onun uysallığını garantiliyor. Onun eksiği sadece gücü idi ve bu da sağlanmaya çalışılıyor (…) Eğer İstanbul Türk hükümetinin gücü veya isteği olmazsa, Trakya'da ve Küçük-Asya'da antlaşmayı uygulatmak görevi sadece Yunan ordusuna düşecek. Türk milliyetçilerinden yana olduğu düşünülemiyecek İngiliz gazetesi "Times" bir takım kuşkuları dile getirmeye başlıyor ve şunları yazıyor: "Yunanistan, süresiz biçimde, çok büyük bir orduyu savaş halinde tutmayı göze alamaz, bu ülkenin en iyi dostları, geleceği bir çok endişe ile görme eğiliminde. Yunanistan, büyük, belki de aşırı sorumluluklar üstlenmiş durumda."
>
> Şu halde, İzmir'teki İngiliz-Türk ordusu ne âlemde, ona bakmak önem taşıyor. Bu ordu, Damat Ferit'e, antlaşmayı kendi imkânları ile uygulatma imkânı verecek diye düşünüldü. Daha pek yeni, Sadrazam, kuvvetlerini denetlemek için İzmit'e gitti. Fakat, bu ziyaretin ona çok tedbirli fikirler ilham ettiği sanılıyor. Söylendiğine göre, o, birlikleri pek az kalabalık bulmuş…
>
> Şimdiki durum böyle. Yanılmadan tekrarlayalım: Doğuda politika değiştirmek gerekir (…) Müttefikler arası dayanışma dışında, General Milne'nin siyasî tecrübeleri ve Damat Ferit'in askerî deneyimleri birbirine eklenince hiç de iyi bir sonuca varılamaz.[1447]

26 Mayıs 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'i ziyaret etti. Sadrazam, ulusalcıları tasfiye etmek için *şahsen bir hareket teşkilâtlandırmak* istediğini, ancak, Fransa'nın ve İtalya'nın güçlük çıkardıklarını belirtti.[1448]

Komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Türkiye için çok ağır olan antlaşma Fransa'ya da pahalıya oturdu ve onu alçalttı. Ne var ki, galip Fransa da antlaşmayı imzalayacaktır. Çünkü, Fransa'da kapitalizmin amansız savunucusu Fransız hükümeti, dışarda, "emperyalizm" olan diğer adıyla dünya üzerine çöreklenen meşhur İngiliz kapitalizmine yenilmektedir*.[1449]

L'Intransigeant gazetesi yazıyor: *Elde artık "bir Türk antlaşması var, ama Türkler de var*.[1450]

27 Mayıs 1920. *Paris, 27 Mayıs 1920'de Beyrut'taki komutanı General Gouraud'ya Faysal'a karşı harekete geçmeye hazır olması emrini verdi. General Gouraud, 1920'nin Bastille Günü, Paris'in de*

1446 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 2ii/8i, İstanbul 25 Mayıs 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 143-144.

1447 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 168.

1448 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLVI.

1449 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.

1450 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.

zorlamasıyla, Faysal'a bir ültimatom gönderip, Arap ordusunun dağıtılmasını da kapsayan Arap liderinin kolaylıkla kabul edemeyeceği koşullarını bildirdi. Ancak, korktuğu anlaşılan Faysal, Fransız koşullarını kabul etti. Bunun üzerine Şam halkı kendisine karşı ayaklandı. Paris'ten emir almış olan General Gouraud, Faysal'ın verdiği yanıtın tatmin edici olmadığını ileri sürdü. Faysal koşulsuz teslim içeren bir yanıt daha gönderdi. Ancak, de Caix'nin zorlamasıyla Gouraud çok geç olduğunu bildirerek askerlerine Şam'a yürümelerini emretti.[1451]

Anteb Heyet-i Merkeziyesi, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Telgrafta, *dört aydır uğraş hâlinde bulunan Anteb'in, 100 bin altına varan gelirinin harcandığı, Anteb'e yardım için gönderilmiş olan 9. Kafkas Alayı'nın, Antepliler tarafından tepeden tırnağa kadar donatılmış olmasına rağmen, her hangi bir yardımda bulunmadığı, hatta Antep Yıldırım Taburunu, ateş hattında yalnız bırakarak düşmandan dört saat uzağa çekilip istirâhata geçtiği, onun çekilmesi sebebiyle Antep'teki milislerin, morallerinin sarsılarak, dağıldığı bildirildi*. Yanı sıra *şehir Fransız toplariyle yıkılmıştır ve bütün gelir kaynakları kurumuştur. Acele yardım edilmez, asker ve komutan gö[n]derilmez ve her türlü felâket karşısında hâlâ hareketsiz kalmakta olan 9. Kafkas Alayı'nın başındakiler sorumsuz kabul edilirse, Antepliler her şeyi göze alacaklardır*.[1452]

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Paillares dönüşünde Defrance'a Venizelos ile görüşmesini anlatmış*tır. Yunanistan Başvekili, *Osmanlı ile dostça ilişkiler arzusunu belirttikten sonra sınırın Çatalca'ya dayanmasının Osmanlı'ya karşı değil, Bulgaristan'a karşı stratejik bir gereklilik olduğunu söylemiş*tir. *Önerilse bile, İstanbul'u istemezmiş*. *Bir gün bu gerçekleşecek olsa bile mutlaka Rusya'nın açık onayı ile olmalı*dır. *İzmir'e gelince, onu işgal etmeyi istememişti. İtalyanlar almasın diye Büyük Devletler onları oraya göndermişler*. *Kısa bir süre sonra çekilebilirlermiş ama şimdi işgal pek çok özverilerine mal olmuştu*r. *Poincare ve Briand da kalmalarını istiyorlarmış*. *Belki Türklerin izzet-i nefislerini idare edecek bir formül bulunabilir*. *Öbür konularda uzlaşma olması kolay ve arzu edilebilir*. *Defrance'a göre Paillares akıllı ve becerikli*dir. *Aracılık rolünde çıkarı da var*dır, *çünkü Türkiye'nin sanayi işlerinde yatırımları* bulunuyor.[1453]

ABD'de münteşir *The New York Times* yazıyor: *Maraş'ta 10.000 ile 12.000 Ermeni'nin katledilmesi, Türklerin kana susamış vahşiler gibi davrandığının kanıt*ıdır. *Fransızların Maraş'ta, Türk bayrağı yerine kendi bayraklarını çektikleri andan itibaren Türkler, öfke ile Fransız bayrağını yırttı ve çatışmalar başladı. Çatışmalar sırasında Fransızlar siyahi askerleri ile beraber çekilmeye zorlanırken, Ermeniler kesilerek öldürüldü. Türkler, kadın ve çocukların katledilmesine seyirci kaldı. Yeni Ermenistan Devleti'nin etrafı düşmanlarla sarılıdı*dır. *Kuzeyde Trabzon'a kadar uzanan dar alanda Ermenilerden nefret eden Lazistan halkı, güneyde Gürcistan ve Ermenilerin acısı karşısında tek bir gözyaşı dökmeyen Azeri köylüleri ile geri kalan tüm sınır boyunca da Türkler var*dır. *Tüm bunlara rağmen Ermeniler bağımsızlıkları için savaşmaya hazır bir kahraman*dır. *Ermeniler ellerine düşen hiçbir Türk'e merhamet etmeyecekler*dir.[1454]

28 Mayıs 1920. Bursa'daki Amiral de Bon, Ankara'ya telgraf keşide eyledi. Fransa Hükümetinin *ivedilikle karşılık vererek bırakışma koşullarını onayladığını* bildiriyor.[1455]

1451 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 363-364.

1452 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 211-212.

1453 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 154-155; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 390-391, sonnot 206.

1454 The New York Times, 27 May 1920, *Armenians' Deadly Peril*, p. 17; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 147.

1455 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 71; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 191.

Binbaşı Menil komutasındaki Fransız birliği Kilikya'dan Mersin'e doğru ricat ederken Sünedir Boğazında pusuya düşürüldü ve esir alındı.

> Binbaşı Menil'i, Karabomba Müfrezesi teslim almıştı. Bu müfrezenin başında Karaisalı jandarma komutanı üsteğmen Kara Âfet vardı. Kara Âfet'in gerçek adı Hasan'dır. Daha sonra albaylığa kadar yükselen ve Akıncı soy adını alan Hasan Akıncı'ya, o gün teslim olan Fransızlar, 650 er ile 23 subaydan ibaretti. Çarpışmalarda 200'den fazla Fransız olmüştü. Bu savaşta, "İki top, sekiz makinelitüfek, kırk otomatik tüfek, bin kadar çeşitli silâh, onüç katana, doksan katır ele geçirilmişti".[1456]

Fransa Cumhuriyeti Suriye Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix, *Ankara Millî Hükûmeti Yüce Millet Meclisi Başkanı Ekselâns Mustafa Kemal Paşa'ya* mektub gönderdi:

> Ekselâns,
>
> 23 Mayıs günü Ankara'da birlikte kararlaştırdığımız gibi, General Gouraud'ya aşağıdaki telgrafı gönderdi:
>
> "Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerimin sonucu olarak ve Türk kuvvetleriyle sürekli br modus vivendi'ye varılmasına zaman kazandırmak için, 30 Mayıstan başlayacak yirmi günlük bir ateşkes yapılmasını teklif ederim.
>
> Bu süre içinde, sizinle temasa geçecek Türk askeri yetkilileriyle aranıda belirlenecek usule göre, savaş tutsaklarıyla siyasî tutuklular değiş-tokuş edilecektir. Değiş-tokuş ilk on günde başlamış olacaktır.
>
> Bu konudaki niyetlerinizi bildiğimdan Pozantı ve Sis noktalarının boşaltılmasını ve bu garnizonların Mersin-Adana demiryoluna çekilmesini kabul ettim. Antep kenti de boşaltılacak ve orada bulunan karakollarımız Fransız karargâhına çekilecektir. Bu boşaltmalar onuncu günde yapılacaktır. Ermeni mahallesine yeni bir saldırıda bulunulmayacaktır.
>
> Adana valisi ile Türk makamları arasında serbestçe yıldırım telgraf haberleşmesi yapılacaktır.
>
> Bu anlaşmayı gerçekleştirmek üzere görevlendireceğiniz Fransız subaylarıyla temasa geçmeleri için ileri karakollardaki subaylara Türk makamlarınca emir verilecektir.
>
> Mustafa Kemal'e bildirmek üzere cevabınızı bekliyorum ve kendisiyle yapacağım kesin anlaşmanın haberini size hemen telleyeceğim. Robert de Caix"
>
> General Gouraud bu telgrafı kabul etmiş olduğundan ve siz de anlaşmamızın hükümlerini değiştirmediğinizi bana tellediğinize göre bu anlaşma otuz mayısta yürürlüğe girmektedir.
>
> Derin saygılarımın kabulünü dilerim Ekselâns.
>
> (İmza) Robert de Caix
> Fransa Cumhuriyeti Suriye Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri[1457]

Le Journal, Le Petit Journal, Le Matin gibi Fransa'nın en çok okunan gazetelerinde çıkan Beyrut kkaynaklı (28 Mayıs tarihli) bir telgrafta Debieuvre kuvvetlerinin Kilis-Antep arasında "düşmana 1200 ölü verdirdiği ve Anteb'i işgal ettiği" belirtiliyor.[1458]

29 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Vekili Miralay İsmet (İnönü), 23 Mayıs'da akdedilmiş mütarekenameyi kısmen izah ediyor:

> Yirmi gün müddetle tatili muhasamat edilecek. Bu müddetin ilk on günü zarfında Antep şehriyle Sis ve Pozantı mevkileri tahliye olunacak. Antep şehri civarındaki Fransız kuvvetleri Fransız ordugâhına gidecek. Fransız üserasını iade edeceğiz. Buna mukabil gerek asker olarak ellerinde esir bulunan ve gerek sair suretlerle

[1456] Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi: Güney Cephesi*, c. 4, s. 146; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 213, dipnot 74.

[1457] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 55-56.

[1458] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 187.

götürülenleri iade edeceklerdir. Biz de Fransız kuvvetlerini Adana ve Tarsusa salimen göndereceğiz. îstanbulun işgal olunduğu günkü vaziyetten bu günkü vaziyetimiz daha muvaffakiyetli ve daha kuvvetlidir. İşgal günü düşmanlarımız hiç bir mevcudiyeti olmayan ve bütün merkezi faaliyeti ellerine geçirerek perakende ve düşük bir halde bulunan bir millet karşısında idiler. Dahilî harekât için uzun müddetten beri ihzar ettikleri gerek Anzavur ve gerek Düzce harekâtı ve saire için kuvvetli ümitleri vardı. Eskişehirde idiler ve Konyaya kadar elleri vardı. Bu gün harekâtı dahiliye ile bizi yere vurmak için besledikleri ümitler bertaraf edilmiştir. Harekâtı askeriyei hariciye noktai nazarından onların bekledikleri inhilâl şöyle dursun, bilakis bizimle vuruşan düşmanlar bizim şeraitimizi kabul edecek bir

TBMM Reisi Mustafa Kemal, gizli celsede İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Fevzi'den (Çakmak) sonra söz alıyor ve Fransa'yla akdedilmiş mütareke hakkında mebuslara izahatta bulunuyor. Tavizleri zikretmiyor. Mütarekename, askerî zaman kazanılması, siyasî muhatab alınmak, "daha esaslı bir itilâf yapmak için murahhasların salâhiyet almak üzere Parise gidip gelmesine yardım edecek bir zaman gibi telâkki" nokta-yı nazarlarından TBMM Hükümeti lehineymiş. Sözünün sonunda, taviz verilen hususun Suriye vilayeti olduğunu belirtiyor:

[Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Vekili Miralay] İsmet Beyefendinin vermiş olduğu izahat meyanında Fransızlarla yapılan bir mütarekeden bahsolunmuştur. Bazı fikirlerde bu yapılan mütarekename hakkında tereddüt hâsıl olduğunu hissettiğim için yalnız bu noktayı izah etmek isterim.

Biz mütarekede bilmukabele ne fedakârlık yaptık sualini şu tarza kalbetmek istiyorum. Yapmış olduğumuz bu itilâfı muvakkat ile biz ne kazandık? Askerî, siyasî kazandıklarımızı arzedeceğim: Fransız cephesinden gelen mebus arkadaşlarımız bilirler ki orada bulunan kuvvetlerimizi bu günkü zihniyetimize göre takviye, teşkil, tensik etmek için az çok zamana ihtiyacımız vardır. Şimdi izahat veren Fevzi Paşa Hazretlerinin de bahsettiği ve daima mebus arkadaşlarımızın da bir çok defalar bahseylediği bir şey var, o da kuvayi milliyenin tensikı ve hüsnü halli meselesidir.

Takdir buyrulur ki hali harekette, hali muharebede bulunan kuvvetlerin böyle nazarî şekillerde tatbikına imkân yoktur. Arzu edilen bir şekilde tatbik edebilmek için az çok zamana ihtiyaç vardır. Bu zamanı kazanmak için bu fırsattan istifade etmek istiyoruz. Mütareke için emir verdik, yirmi gün bir zaman kazandık. Derhal noksanlarını, teşkilât ve hazırlıklarını ikmal etmelerini ve bu zamanda hiç bir taraftan taarruz olunmayacağını kendilerine yazdık. İşte askerlik noktai nazarından kazandığımız budur. Mamafih varidi hatır olan bir mahzur var ki, bu daima varittir ve bütün müzakeratımızda daima bu noktayı esas olarak tutmuşuzdur, o da yirmi günlük bir fasılai muhasamatta orada bulunan kuvvetlerimiz milis ve halk kuvveti olduğu için bir defa bunlar dağılırsa, kendi kendilerine giderse tekrar bunları toplamak ve bu gün mevcut olan ciddiyet ve salâbeti askeriyeyi iade etmek müşküldür. Bu cidden arzettiğim gibi varidi hatırdır. Fakat biz terki muhasamat tebliğini açık olarak yaptığımız gibi şifre olarak ikinci şıkta arzettiğim gibi tebliğ ve lâzım gelen tedabiri ittihaz ettik, işte askerlik noktai nazarından temin ettiğimiz fevait budur.

Şimdi siyasî noktai nazardan temin ettiğimiz fevaidi de arzedeyim: Şüphe yok ki gerek Heyeti Celileleri ve Heyeti Celilelerinin tevkil ettiği ve bilfiil Türkiyenin mukadderatını idare eden heyeti icraiyemiz itilâf devletlerince henüz tanınmamıştır. Memleketimiz ve milletimizin mukadderatını hal ve fasletmek için düşmanlarımız Ferit Paşaya müracaat ederek onunla hal ve faslı davaya çalışıyorlar. Binaenaleyh Avrupalıları bu çürük ve gayri meşru müracaatgâhtan sarfı nazar edip doğrudan doğruya milletimize ve milletimizin mümessillerine müracaat ettirmek, istihsal edilecek muvaffakiyatın en parlağıdır. İşte bu siyasî faideyi temin edebilmek için imzaları tahtında bir müzakerei siyasiyeye girişmeyi faideli addetmek lâzımdır. Vakıa buraya gelmiş olan heyet bütün Avrupaya ilân edilmiş bir heyet değildir. Fakat kendilerini gönderenler tarafından tamamen salâhiyet sahibi olarak gelmişlerdir. Bu heyet şifahî beyanatında ve gerek tahriren keşide etmiş oldukları telgraflarda daima Türkiye Büyük Millet Meclisi ibaresini yazmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitap etmiştir ve bu kâğıda da o suretle vazı imza etmişlerdir. Bu umumî faideden başka maddî olarak siyasî fevait de vardır. Malûmu âliniz sulh şeraiti meyanında Kilikyaya taallûk eden noktalar tetkik edilirse görülür ki Kilikyayı Suriyeden ve Suriyeyi Kilikyadan ayıran bir hudut vardır ve bu hudut Ceyhandan geçer, Kilis, Antep, Urfa ve Mardini ihtiva eder. Bu isimlerini saydığımız mevakı Suriyeden addedildiği halde

aktedilen mütarekenamede böyle bir ifade yoktur. Nitekim Kilikya tahliye olunacaktır diyerek tarafımızdan resmen ifade olunmuştur.

Binaenaleyh biz şimdi böyle bir müsalâhanameyi [*Sevr'i kastediyor (Ö.F.A. notu)*] tanımıyoruz ve tanımayacağız. Fakat bizim tanımamamız kâfi değildir. Avrupalılara da, müsalâhayı yapanlara da tanıtmamak lâzımdır. İşte Fransızlarla giriştiğimiz münasebatta bu noktayı da temin etmiş bulunuyoruz. Efendiler, bizimle karşı karşıya gelen Fransızlar arzettiğim hududun garbından, Kilikyaya ait bazı aksamdan, Sisin tahliyesinden ve en nihayet bütün Kilikyanın tahliyesinden bahsetmişlerdir. Fakat Antebin ve o civardaki arazinin tahliyesinden bahsetmemişlerdir ve daima ondan kaçmışlardır, işte biz onlara böyle bir hududun olmadığını ve bizim için yalnız bir Kilikya meselesi değil bir cenup hududu olduğunu ve bu hududu millinin şimalinde kalan bir zerrei türabı bile düşmanların elinde bırakmayacağımızı isbat için Antep şehrinin de tahliyesini şartı esasî olarak serdettik ve efendiler bunu temin ettik.

Binaenaleyh Fransız murahhasları aldıkları salâhiyeti de belki tecavüz ederek bizimle yapmış oldukları itilâfta yalnız Kilikya değil, alelıtlak Fransızlarla hali temasta ve hali muhasamatta bulunduğumuz yerlerden bizim talep ettiğimiz noktaları tahliyeye muvafakat etmişlerdir. Maksat yalnız Sisin, Pozantının ve Antebin tahliyesi değildir, kendileriyle vuku bulan müzakerelerimizde bunu gayet vazıh olarak söyledik, ki bizim bir teklifimiz vardır o da toprağımızı kamilen tahliye etmenizdir. Bu maksadı aslinin husulünü teklif eyledik. Bunu böyle kabul etmişlerdir ve bizimle anlaşmak yolunun ancak bu noktadan geçtiğine kani olmuş ve iman getirmişlerdir. Binaenaleyh bu yirmi gün, daha esaslı bir itilâf yapmak için murahhasların salâhiyet almak üzere Parise gidip gelmesine yardım edecek bir zaman gibi telâkki ediliyor. Efendiler, bizim hesabımız şudur ki Fransızlar cidden itilâf etmek istiyorlar. Çünkü maddeten bizimle uğraşmak menfaatlerine mugayirdir ve belki buna mukabil Suriyedeki menfaatlerini azamî derecede temin etmek isterler. İşte onları bizimle itilâfa yanaştıran sebep budur. Suriyedeki menfaatlerinin ihlâl edilmesine belki biz de maddeten muhalefet etmekten sarfı nazar edeceğiz. Fakat böyle bir fedakârlık ancak menafiimizin temin edileceği kanaati hâsıl olduktan sonra olabilecektir. Binaenaleyh Kilikya ve cenup havalisinden gelmiş olan arkadaşlarımız müsterih olmalıdırlar ki bu yapılan itilâfı muvakkatte de maddeten askerlik noktai nazarından pek çok şeyler kazandık, zarar etmiş değiliz. İnşallah kariben neticeyi göreceğiz.[1459]

Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, 23 Mayıs 1920'de Caix riyasetindeki Fransız heyetiyle imzaladıkları 20 günlük mütarekenamenin Fransa'ya taviz maddelerini TBMM'den gizlemişlerdir: (i) Suriye vilâyetinin Fransa'ya terki; (ii) Fransız idaresine ve işadamlarına Kilikya'da imtiyaz. Daha da ilginci, Bolşeviklikten endişeli düşman Fransa, nasıl tatmin edildiyse, Mustafa Kemal'i bundan böyle zımnen destekleyeceğini vadetmiştir.

Bırakışmanın başlıca koşulları şunlardı: İki yan arasındaki düşmanca davranışlar, 29 Mayıs'ta, gece yarısı, 20 gün süre ile sona erecek; bu süre içinde Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak; savaş tutsakları ve diğer tutuklular karşılıklı olarak mübadele edilecek; Kilikya'da Fransız yönetimi ve iş adamlarına ayrıcalık hakları verilecek; buna karşılık, Fransızlar, Türk millî cereyanına karşı hiçbir davranışta bulunmayacak; bu akımın siyasî amaçlarını gayri resmî olarak destekleyecekler.[1460]

1459 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 46-47. İzmit mebusu Sırrı'nın (Bellioğlu) İcra Vekilleri Heyeti ile Bolşevik Rusya ilişkilerindeki muğlaklığı mevzu edince, Mustafa Kemal söz almış ve beyanatının bir kısmında şunları ifade etmiştir: "[..] iki ciheti bir birinden tefrik etmek lâzımdır. Biri bolşevik olmak, diğeri bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. [..]" (TBMMGCZ, c. 1, s. 48).

1460 Le Temps, 23 Haziran 1920; FO/5169/7373, 9 Haziran 1920 tarihli 72 numaralı İngiliz gizli istihbarat raporu; FO/5051/E 7293, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby'den Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 24 Haziran 1920 tarihli 1998 numaralı muhtıra; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 71-72. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal, Osmanlı Devletinin Suriye vilâyetini Fransa'ya terk etmekte olduğunu Osmanlı tebaası TBMM mebuslarına söylemekten imtina ediyor. İdam edilmekten korktuğu için herhalde.[1461]

> 29-30 Mayıs 1920'de Kilikya'da Fransızlarla 20 günlük "tatil-i muhasemat" (ateşkes) ilan edilmesi Bolşevikleri çok rahatsız etmiştir. Tam Anadolu'ya silah ve teçhizat gönderecekken Fransızlarla yapılan silah bırakışması, Bolşevikleri büyük tereddütte bırakmıştır: Fransızlarla anlaşan bir Türkiye, kendi silahları ile Bolşevikleri vurur mu? Bu ateşkes aslında Fransızların, Ankara Hükümeti'ni, kuruluşundan bir ay sonra İngilizlere rağmen fiilen tanımasıdır.[1462]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> 24 Mart'ta *Jules Michelet* kruvazörü Giresun'da demirlemişti. Osman Ağa kruvazörün geldiğini duyduktan sonra adamları ile daha güvenli bir yerde saklanmıştır. Osman Ağa daha sonra kruvazörle gelen Amiral ile görüşmek istemiş ve Osmanlı Bankası'nın bürosunda Amiral ile görüşmüştür. Amiral Osman Ağa ile görüşmesinde ona çok sert davranmıştır. Amiral, Osman Ağa'ya Giresun'da Hristiyanların başına eğer bir şey gelirse kendisinin sorumlu olacağını söyleyerek onu tehdit etmiştir. Buna karşılık Osman Ağa eğer Rumlar herhangi bir harekette bulunmaz ve dışardan herhangi bir çıkarma olmazsa şehirde sükûnetin bozulmayacağını söylemiştir. Amiral böyle bir şey olmayacağını söyleyerek sadece İstanbul Hükümeti'nin sükûneti ve barışı telkin eden emirlerine uyulması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Yine 28 Mart'ta Amerikan hücum torpidosu Giresun'u ziyaret etmiştir. Komutan ve birkaç subay gemiden inmiş ve daha sonra Osmanlı Bankası'nda Osman Ağa ile Giresun'daki Rum cemaati hakkında bir görüşme yapmıştır.[1463]

30 Mayıs 1920. BMM Hükûmeti ile Fransa arasındaki ateşkes andlaşması 20 gün müddetle yürürlüğe girdi. *Ateşkes anlaşması hükümlerine göre Fransızlar Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa'yı boşaltacaklar, esirler değiş tokuş edilecek, Kilikya'da Fransız yönetimine ve işadamlarına ayrıcalık verilecek, buna karşılık Fransızlar, Türk millî akımının siyasî amaçlarını resmî olmayan biçimde destekleyecekler*.[1464] Önemli bir mülahaza farkı bulunuyor. Fransızlara göre geçici/muvakkat mütareke, *sadece Güney cephesini kapsayan ve iki tarafın bölge komutanlarınca imzalanmış bir anlaşma*dır.[1465]

> Suriye-Türk görüşmelerine engel olmak için Fransız hükûmeti Kemalistlere bir ateşkes antlaşması önerisinde bulunmakta gecikmedi. Mayıs sonunda Ankara'ya gelen bir Fransız heyetiyle, Kilikya'da yirmi gün için savaşın kesilmesi konusunda bir ateşkes antlaşması yapıldı. Böylece Kilikya'da Türk yurtseverlerinin savaşını aradan çıkaran Fransız emperyalistleri Suriye'ye saldırdılar ve 4 haziran 1920'de Suriye'nin önemli stratejik savaş merkezi olan Halep'i daha sonra Dımaşk'ı (Şam) ele geçirdiler ve 1920 martında Suriye Genel Kongresi'nce kurulan Kral Faysal Hükûmeti'ni dağıttılar.
>
> Kilikya'da Fransızlada yapılan ateşkes antlaşması TBMM'de tartışmalara yol açtı. Mustafa Kemal, bunu "Fransız heyetiyle yaptığım ateşkese Büyük Millet Meclisi'nde bazı üyeler karşı çıktı" diye ifade edecektir.[1466]

1461 21/22 Aralık 1937'de Türkiye Cumhuriyeti Reisicumhuru sıfatıla Kemal Atatürk, Ankara'da misafir ettiği Suriye Cumhuriyeti Başvekili Cemil Mardam'a Karpiç Lokantansındaki yemekli toplantıda şunları ifade edecektir: "Bütün kabahat Osmanlı İmparatorluğu'ndadır. Balkan Harbi sonunda Gelibolu'da idim. Ben Talat Paşa'ya teklif ettim. Suriye'ye, Irak'a bağımsızlık veriniz dedim. Talat Paşa *Bunu başkasına söyleme, seni asarlar* dedi." *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2011, c. 30, s. 121.

1462 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 156.

1463 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/41, 29 Mai 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 351. "Bu raporlardan İtilaf devletleri temsilcilerinin Giresun'da Osman Ağa'yı muhatap aldıkları ve oradaki tek gücün Osman Ağa olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır."

1464 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 62.

1465 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 94.

1466 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 143-144.

Anteb'de Fransız İşgal Kuvvetleri ile Kuvâ-yı Milliye arasında geçici ateşkes yapıldı.[1467]

Fransız askerî istihbaratçı Rollin rapor kaleme aldı. Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi önderliğinde *Mutedil Milliyetperver Fırkası* kurulacağına ilişkin deveran eden haberleri merkeze bildiriyor. Rollin, *milliyetperver* ismine şaşkınlığını ifade ediyor.[1468]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 20 Mart 1933'de neşredeceği tefrikasında her nasılsa okuyabilib kendi defterine kopyaladığı fakat nedense ismini sarahaten belirtmediği *İstanbul'u işgal eden müttefikler ordusunun bir zabiti*nin -ki Fransızdır- 30 Mayıs 1920 tarihli günlük kaydını "aynen" tercüme edecektir:

> İstanbul, 30 Mayıs 1920.
>
> Mustafa Kemal ile Suriye Fevkalade Murahhası arasında yapılan mütareke İtilafnamesi, artık meçhul değildir. İstanbul'da, müttefikler muhitinde bunun için pek çok tafsilat ve dedikodular var... Bilhassa Türk muhitinde bundan dolayı derin bir memnuniyet izhar ediliyor. Bu netice, Mustafa Kemal'in nüfuzunun çok arttığını gösteriyor, Fransa gibi büyük bir devletin nasyonalist Türkiye'yi tanıması mühim bir hadisedir. Büyük Britanya ve İtalya murahhaslarıyla beraber Fransız Fevkalade Murahhası da Babıali'ye müracaat ederek Anadolu Hükümeti'nin resmen tanınmaması ve itibardan düşürülmesi için teşebbüslerde bulunmuşlardı. "Nihayet galipler, mağlupların önünde eğilmeye mi mecbur oluyorlar" diye endişe başladı. Fransa böyle hareket ederse, kendisinden daha zayıf olan diğer müttefikleri nasıl dayanacaklar?
>
> Ermeni mahafilinin endişesi daha büyüktür. Onların da düşündüğü şudur: Eğer Türkler'le Fransızlar uyuşmaya muvaffak olurlarsa oradaki Ermenilerin hali ne olur?
>
> Rum mahafili ise şöyle diyor: Eğer Fransızlar askeri bir tazyike maruz kalıyorlarsa, Yunan ordusu onlara yardım edebilir! Halbuki Fransa ile itilaf olursa, Türkler Adana cephesinde serbest kalacak kıtaatı mutlaka Yunan ordusuna karşı sevk edeceklerdir.
>
> M. M., Türk davası lehinde bazı gazetelerde neşriyat yaptırmak için Maliye Vekili Reşat ve Sadrazam Ferit Paşalarla müzakere ediyormuş... M. M. tirajları yüksek birkaç gazetenin Türk lehinde neşriyat yapmaları mukabilinde Türk hükümetinden yüz otuz bin lira istiyormuş. Müdafaa tezi şu olacak:
>
> "Türk menafii, Fransız menafii ile beraberdir. Onun için Türkler'e lüzumundan fazla haksızlık yapılmamalıdır." Hükümet bu parayı çok görmüş. Bunun üzerine yalnız bir gazete için Mösyö M. 30 bin lira istemiş bunu da verememişler... Eski sefir Nabi Bey, Mösyö M.'ye temin etmiş ki, nasyonalistler bir ay sonra iktidar mevkiine geçecekler, Ferit Paşa Hükümeti'nin şimdi reddettiği bu teklifleri onlar kabul edecekler...
>
> "Dün Ankara'da Mustafa Kemal ile müzakere eden M. Robert de Caix sabık Sefir Nabi Bey'e dedi ki:
>
> -Türk Nasyonalistlerin reisi, Fransa gibi bir devletle yaptığı ilk siyasi mukaveleyi çantasına koymakla büyük bir muvaffakiyet kazandığını bilmeli ve ondan memnun olmalıdır. Ben, Nasyonalist Türkiye ile Fransa arasında daha geniş ve tam bir itilaf imkanını görüyorum!"[1469]

Mim Kemal Öke: *Suriye'deki Fransız'lar, general Gouraud'un idaresinde M. Kemâl ile bir mütâreke yapıp Anadolu cephesini emniyete alarak, birliklerini Suriye'ye sevketmişlerdir*.[1470]

31 Mayıs 1920. *Ordu'da Fransa için çalışan Mirzan, Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler nedeniyle İstanbul ile haberleşemiyordu. Samsun'daki Fransız Konsolosluğu ile irtibata geçip Fransız torpidosu*

1467 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 59.

1468 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 126; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 80.

1469 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 15-16.

1470 Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 1990, s. 418. "Faysal daha sonra yaptığı bir açıklamada, Fransızlar'ın M. Kemâl ile yaptıkları mütâreke haberini, halkı üzerinde bir *yıldırım çarpmış* etkisi yaptığını ve *prestijini ziyadesiyle sarstığını* belirtmiştir." (Öke, 1990, s. 419).

vasıtasıyla İstanbul ile haberleşmenin sağlanmasını talep etmiştir. Mirzan yakın takipten ve gelişmeler karşısında endişeye kapılarak ailesi ve çocuğunu İstanbul'a götürmek için o da savaş gemisi gönderilmesi talebinde bulunmuştur.[1471]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Adapazarı ve Düzce dolaylarında "iç savaş çok şiddetle"* sürüyor.[1472]

Mayıs 1920 nihayeti. Sevr projesi *koşulları 1920 Mayısında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor; Fransızların Ren bölgesindeki zorluklarından yararlanarak Boğazları ele geçirmeye ve tüm Orta Doğuda kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyor*.[1473] Halbuki Sevr şartları Fransız ricaliyle birlikte hazırlanmıştı. Fransız matbuatı, kendi mesuliyetlerini İngilizlere hamletmeye çalışıyor gibidir.

Pozantı'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı Binbaşı Mesnil'in günlüğüne göre *üç yüzden fazla mevcutlu tabur, komutanları binbaşı Mesnil ve karısı ile beraber kırk kadar Türk askeri tarafından esir alındı*.[1474]

Haziran 1920. *L'Asie Française* nam mecmua, Sevr'in şartları hakkında yazıyor: *Bunlar gerçekten apaçık sırıtan yutturmacalardır. Türklerse böyle basit göz boyamalara kendilerini kaptırmayacak kadar ince zekâlıdır*.[1475] Aynı nüshada, Tuğamiral Bristol'un İzmir Tahkik Heyeti Raporu da yer almaktadır.

> [B]enimsedikleri ideoloji ne olursa olsun Paris ve taşra gazeteleri kampanyaya giriştiler. Bir çok cemiyet, dernek ve kuruluşlar bildiriler yayınladı, Devlet adamlarına ve milletvekillerine dilekçeler gönderdi. İki milyona yakın üyesi bulunan Patria, Action sociale de la Femme gibi kadın dernekleri milletvekillerine gönderdikleri mektupta, "bir buçuk milyon çocuğumuz, galip Fransa, İngiltere tarafından küçültülsün diye ölmedi; İngiltere hatırlamalıdır ki çocuklarımız vatanlatını olduğu kadar kendisini de savundu" diyorlardı. Başkanı Gabriel Bonvalot'un teşebbüsüyle Dupleix Komitesi de bütün ülkede konferanslar tertipleyerek antlaşmanın değiştirilmesi lehindeki kamuoyu hareketini güçlendirmeye çalıştı. Ayrıca, *Fransa Doğudan Atılacak mı?* başlıklı bir propaganda broşürü de yayınlandı. Lenail ve başka bazı milletvekilleri de Pârlamento'da aynı yolda çaba gösterdiler.[1476]

1 Haziran 1920. Fransa ile Mustafa Kemal askerî cuntası arasında imzalanan ateşkes yürürlüğe girdi. Bu vechile *Kilikia'daki Fransız haklarını güven altında tutmak için Türklere karşı bulundurduğu birlikleri geri çekmesi Gouraud'ya bildirildi. Haziranın sonunda Fransızlar, Şam'ı vurmak için Doğu Akdeniz'de yeterli güç toplamıştı*.[1477]

Diğer taraftan, teşrik-i mesai ettikleri Harekat-ı Milliyecilerin Fransızlarla ateşkes ettiklerinden habersiz zavallı Suriye'deki Arab milliyetçiler, *1920 Haziran'ında Homs* [Humus] *ve Baalbek'deki yerel otoriteler* eliyle *Türklerle savaşan Fransız birliklerine silah gönderilmesine engel olmuşlar*dı. *Ancak General Gouraud'nun etkisiyle Suriye Hükümeti sonradan sevkiyata izin vermişti*.[1478]

1471 *CADN*, LCFT, 75/22, 31 Mai 1920; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 352-353.

1472 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 167.

1473 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.

1474 Taha Toros, "Mesnil'in Türkiye Anıları", *Milliyet*, 5-23 Ocak 1972; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 187.

1475 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 152.

1476 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 157-158.

1477 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 217-218.

1478 Elie Kedourie, *England and the Middle East*, 1956, s. 170-171; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 92.

TBMM'de bazı mebuslar, Mustafa Kemal'i böylesi bir ateşkesi imzaladığı için tenkid ediyor: *Fransız kuvvetlerine niçin vakit kazandırıyorsunuz?*[1479]

20 Günlük Mütareke Zarfında Yaşananlar

Fransızlar Suriye'ye birlik kaydırıyorlar. Zira *henüz tüm Suriye'yi işgalleri altına alamamışlardı. Şam'da Faysal'ın idaresinde bağımsız bir Suriye Krallığı bulunuyordu ve Şam, Hama, Humus gibi şehirler henüz bu hükümetin yönetimi altındaydı. Mütarekenin imzası ile Antep'teki Fransız birlikleri eski sayısına indirilerek bazı birlikler geriye alınmış, Urfa'nın düşmesi ile birlikte buradaki birlikler de Katma'da toplanmışlardı. Fransızlar, bu birlikler ve Beyrut'taki Fransız tümeni ile birlikte harekete geçerek 20 Temmuz 1920'de Halep ve Şam'ı, daha sonra diğer Suriye şehirlerini işgal edecekler, Faysal ise çözümü kaçmakta bulacaktır*.[1480]

> San Remo'nun ardından Millerand, Suriye üzerine bir saldırı hazırlığına girişti. General Gouraud'a ülkede yerel özerkliğin gelişmeşinin cesaretlendirmesi için talimat verildi. Zaten kendisi böyle bir stratejiyi daha önce önermişti. Gouraud, ayrıca Robert de Caix'yi Mustafa Kemal ile görüşmeye yolladı. Mayıs ayının sonunda ateşkes sağlanınca Gouraud askerlerini Faysal ve Suriye üzerinde yoğunlaştırma fırsatını yakaladı. Fransızların planı çok yalındı. Faysal'a, Arap gruplarınca Fransızlara yapılan tüm saldırıları durdurması için bir ültimatom verilecekti. Eğer bu emir derhal yerine getirilmezse, Fransız birlikleri Şam ile Halep'i işgal edecek, Suriye ordusunu silahsızlandıracak ve Faysal'ı tahtından indirecekti. Millerand Faysal sorununu sonsuza dek halletme fırsatının keyfini çıkarıyordu. Askeri bir çözüme ulaşmak için Lübnan'a büyük miktarda yedek kuvvet gönderildi. Gouraud, bu "sahte savaşı" sonlandırmak konusunda aynı derecede hevesliydi. Fransız ajanlar Suriyeliler arasında müttefikler arıyorlardı. Suriye'de Faysal yönetiminin sona ermesini isteyen çok sayıda grup vardı ve Fransızların en önde gelen işbirlikçileri arasında Dürzi ve Hıristiyan toplumları bulunuyordu.[1481]

Fransızlar mütareke hamlesiyle şu hayatî neticeyi temin etmiştir: Fransızlar Kemalistlerle ateşkes ederek birliklerini Lübnan'a ve Şam'a kaydırdı, Faysal riyasetindeki Arab millî tehdidini tedib etti. Fransızlar Mustafa Kemal'le 20 günlük mütareke imzalayarak Türklerin Suriye'deki potansiyel müttefiklerini ortadan kaldırmış; diğer taraftan da Yunan işgâlinin genişlemesine onay verecek ve Karadeniz Ereğlisi ile Zonguldak'ı işgal ederek Türklerin etki alanını daraltacaktır.

> 28 Şubat 1920'de Faysal tarafından Şam'da yapılan bir toplantıda Türk-Arap birliğine dayanan "Mezopotamya Planı" tartışılmıştı. Bu plana göre Mezopotamya'da mart ortasından itibaren İngilizlere karşı Suriyelilerin ve Kürtlerin de katılacağı bir saldırı başlatılacak Türkler ise Kilikya'daki Fransız birliklerine karşı saldırıya geçeceklerdi. Ancak Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan mütareke Mezopotamya Planı'nın sonu oldu. [..] Böylece Fransızlar Faysal'a karşı tam bir üstünlüğe kavuşmuş oluyorlardı.[1482]

Fransız askeriyesi, Mustafa Kemal'le resmen diplomatik ilişki kurdu fakat ateşkes zarfında İslâmlar müsademede zayıf bırakılmıştır:

> Mustafa Kemal Paşa Fransızlarla yapılmış olan mütâreke hükümlerini gerekenlere bildirirken, bu hükümlere ciddiyet ve dürüstlükle uyulmasını özellikle belirtmiş bulunuyordu. Çünkü, Fransızlarla yapılmış olan bu mütârekenin, Ankara'da kurulmakta bulunan Türk hükûmetinin siyâsî tarihinde derin bir anlamı, politik ve hukukî bakımdan da büyük değeri vardı. Bu hükûmet, şimdiye kadar İ'tilâf Devletleri tarafından hukukî bir kuruluş olarak kabul edilmediği için, Türk milletine ve Türk vatanına âit bütün işler, İstanbul hükûmeti ile konuşulmuştu. Bu def'a ise İstanbul Hükûmeti bir tarafa itilerek Türkiye'ye ait bir meselenin halli için Ankara'ya baş vuruluyor ve bu suretle de İ'tilâf Devletlerinden birisi tarafından Ankara, meşru, bir kuruluş

1479 Mahmut Soydan. (2007). *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri* (N. Bilgi, haz.) içinde (s. 14). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1480 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 93-94.

1481 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 216-217. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1482 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 89.

olarak tanınmış oluyordu. Bundan başka bu mütâreke Güney Cephesinde bulunan ve "Kısmen askerlerle de takviye etmek" imkânını yaratmıştı. Ancak Fransızlar'ın mütâreke hükümlerine ne derece bağlı kalacakları belli değildi. Çünkü onların şimdiye kadar olan davranışlarında Ankara'ya karşı dâima bir samimiyyetsizlik hâkim olmuştu. Nitekim bu defa da onlar aynı tutum içinde olduklarını gösterdiler. Çünkü Adana'daki Fransız işgal komutanı, mütâreke'nin imzalanmasından bir gün sonra yani 31 Mayıs 1920'de bir beyannâme yayımlayarak, Adana'da Türk çetelerinin gizlenmiş olduğunu, bunların teslim edilmesini, aksi takdirde gizlenmiş oldukları yerlerin topa tutulacağını açıkladı. Yine bu mütârekenin imzalanmasından sonradır ki, Ermenilerin taşkınlıkları ve azgınlıkları büsbütün artmış, hatta Mustafa Kemal Paşa, olaylardan bazılarını, 13 Haziran 1920'de General Gouraud'ya duyurmak lüzumunu duymuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazısına göre, 1 – 2 haziran'da Ermeniler Adana'da "Hacıbayram kapısındaki islâm mahallelerine" saldırarak, Türkleri zorla evlerinden dışarı atmış, eşyalarını yağmalamıştı. 2 – Neye uğradıklarını bilmiyen ve "Kâyhaoğlu Çiftliği ve Dikili Yolu ile" göçmeye mecbur olan bu insanlar, Kâhyaoğlu çiftliğine geldikleri vakit orada 30 silâhlı Ermeniden kurulu bir çetenin saldırısına uğramış, neticede 43 erkek, 21 kadın ve sayısı belli olmayan çocuk, Ermeni kamaları altında can vermiş 4 erkek ve 18 kadın da yaralanmış, bu arada kadınların kolları ve kulakları kesilmek suretiyle bilezik ve küpeleri alınmıştı. 3 – 9 haziran'da Ermeniler, Adana yakınlarındaki İncirlik köyü halkının bütününü, öldürmüşlerdi. 4 – 8/9 haziran'da da Ermeniler, Karaoğlan köyünde dört Türk'ü öldürmüşlerdi. 5 – Adana çevresindeki köylerin ve çiftliklerin bütün hayvanları zorla alınmıştı. Köylülerden öldürülenler olduğu gibi 1500 koyunu birden elinden alınan da vardı. 6 – Bazı köyler topa tutulmuş ve yakılmıştı. İşte 13 haziran 1920 tarihinde General Gouraud'ya çekilmek üzere, Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e "Makine başında yazdırılan bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki hususları belirtiyor ve Kilikyalı müslümanların çok heyecanlanmasına sebep olan bu olayların, "Esirlerin teslimi için" yapılmakta olan hazırlıkların uygulanmasını engellediğini, bu hallere hemen son verilmediği takdirde, Kilikya'da çıkacak olaylardan sorumluluk kabul etmeyeceğini bildiriyordu. Bundan üç gün sonra idi ki yani 16 haziran'da Mustafa Kemal Paşa, 12. ve 13. Kolordulara ve bazı kişilere gönderdiği bir şifrede Fransızlar'ın mütârekeden sonra da bir çok Türk'ü tutuklamak, müslüman halkı Ermenilere öldürtmek, Fransız esirleri sayısı kadar Türk tutuklusunu bırakmamak suretiyle mütâreke hükümlerine saygı göstermediklerini bildirmiş, onların bu mütârekeyi imzalamaktaki maksatlarının, sadece esirlerini kurtarmak ve ondan sonra yapacakları tearruzun, hazırlıklarını tamamlamak olduğu şeklinde yorumlamıştı; Ereğli'ye asker çıkarmalarını da, bu mütârekeden faydalanma hâli olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten itibaren hiç bir Fransız esirinin bırakılmamasını ve 18/19 gece yarısında, bütün Fransız cephesinde, düşmanlığın yeniden başlayacağını ilgililere bildirmişti, 17 haziran'da da, mütârekenin Fransızlar tarafından ne suretle bozulduğunu anlatan Fransızca bir metni, Kumandan Brissot aracılığı ile, General Gouraud'ya bildirmek üzere, 56. Tümen Komutanına gönderdi. Buna rağmen Fransızlar, 18 haziran'da Zonguldak'ı işgal ettiler ve bunu, mütâreke hükümlerine aykırı saymadılar. Çünkü onlara göre mütâreke, yalnız Güney cephesi ile ilgili idi.[1483]

Toynbee, Mart 1922'de şu iki cümleyi yazacakdır: *Suriye'deki Fransız mandası haddizatında askeri operasyonlar neticesinde tesis olunmuştur. Türklerin çekilmesinden sonra Şam'da kurulan Milli Arap Hükümeti 1920 Temmuzunda kuvvet kullanılarak devrilmiş ve savaş zarar tazminatı ihdas edilmiştir*.[1484]

2 Haziran 1920. Sadrazam Damad Ferid Kabinesi, *Paris Konferansı Başkanı Millerand'a müracaat ederek Yunanlıların Doğu Trakya'da ilerlemelerinin önlenmesini rica etti*.[1485]

3 Haziran 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Osman Ağa'nın Karahisar'a geldiği, mutasarrıf, kadı ve*

[1483] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 217-222.

[1484] Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 64.

[1485] FO, 371/5251 , E 6703, "Osmanlı Hükûmeti'nden Paris Konferansı Başkanı Millerand'a 2 Haziran 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 399.

memurları Mustafa Kemal Paşa taraftarı olmadığı için hapse attırdığı; *Rum Metropoliti ve ileri gelen dört* ya da *10 Rumu hapse attırdığı ve onlara işkence ettikten sonra öldürttüğü* belirtiliyor.[1486]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Sadrazam Ferid Paşa, kendilerine teslim edilen barış antlaşması teklifi üzerine, milliyetçi hareketle mücadele etmekten vazgeçmiştir. Kendisi, antlaşmanın Türkiye için çok elverişsiz olduğunu ve iç savaşla kaybedilecek bir şey olmadığını deklare etmekte*dir. *Bu kararın ardından, milliyetçi kuvvetler, hükümet güçleri karşısında ilerlemeye başlamışlar ve Adapazarı'nı ele geçirerek İzmit'e yaklaşmışlardı*r. *Milliyetçiler, artık İzmit Körfezi'nin ve Marmara Denizi'nin güneyinin sahibi*dir.[1487]

4 Haziran 1920. Britanya'nın Paris Büyükelçisi Sör G. Graham, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Fransa Başvekili Millerand, Graham'la mülakatında, *gizli kalması şartıyla, Kilikya'da çok zor duruma düştüklerini itiraf* etmiştir.[1488]

İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *Osmanlı Hükümeti, ek süre talebini yaptıktan sonra Fransa ile bir yakınlaşma sağlamaya ve onların yardımıyla antlaşmayı yumuşatmaya çalışmıştır. Bu konudaki ilk girişim, Paris'te barış antlaşmasını teslim alan Türk delegelerin, Paris'te Fransız Hükümeti'ne kendilerine karşı hoş ve nazik tavrından ötürü memnuniyetlerini dile getirmeleri ve kendilerinden barış antlaşmasının özellikle Trakya ve İzmir'le ilgili bölümleri konusunda düzeltme sunmalarını beklediklerini ifade etmeleridir. Türk delegeler, Paris'ten ayrıldıktan sonra 2 Haziran'da İstanbul'a varmışlardı*r.[1489]

5 Haziran 1920. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Briand söz alıyor: *İskenderun körfezi, Akdeniz'de şahane bir yerdir; ona saip olmak Fransa'nın geleceği için şarttır. Bizim büyük hatamız, canımızı yaktığı zaman ayağımızdaki diken dolayısıyla telaşlanmamızdır. (…) Birkaç yıl sonra, halklar güvenliğe kavuşunca -çünkü asayiş mutlaka sağlanacaktır- başkalarının Mezopotamya'yı, Filistin'i, Kilikya'yı ne hale getireceklerini göreceksiniz! O zaman belki, şimdi içinde bulunduğumuz şartların itmesiyle alelacele bırakacağımız topraklara iç geçirerek dönüp bakacaksınız!*[1490]

Halep'te yayımlanan "Ar-Rayah" adlı bağımsız Arap gazetesi, 5 Haziran 1920 günkü sayısında şu yorumda bulunuyor: "Avrupa, bize cesaret verici, tatlı sözler söyleyip vaadlerde bulunabilir, ama, gereksindiğimiz yardımı ancak bizim gibi aynı durumda bulunan Türklerden alabiliriz". Gazete, Türklerle Fransızlar arasındaki anlaşmanın bozulması için her türlü çaba harcanmasını öneriyor.[1491]

A.H.206 kod adlı Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) Paris'de neşrettiği *Echo de l'Islam* mecmuası aktarıyor. Georges Scelle'ye göre Sevr, *çatışma tohumları* taşımaktadır. *Bu yüzden "Doğu meselesi"ni kesinlikle çözemeyece*ktir.[1492]

1486 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 355.

1487 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 311.

1488 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 183, dipnot 460.

1489 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 177.

1490 *Journal Officiel (Chambre des Députés)*, 6 Juin 1920, p. 2435; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 220.

1491 FO/5188/E 8459, Arap basın özetleri haftalık raporu No. 43, 15 Haziran-5 Temmuz 1920; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1988, c. 2, s. 72-73.

1492 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.

6 Haziran 1920. Fransız Harbiye Nezareti, *Kilikya'da 80.000 Fransız askeri üslendirmenin hem hatalı hem masraflı olduğuna; bu askerlerin başka kesimlerde, örneğin Ren ırmağı boyunca daha etkin biçimde görevlendirilebileceklerine inanıyor*.[1493]

İspanya'nın Mersin Muavin Konsolosluğu, İspanya'nın İstanbul Fevkalade Elçiliğine "Adana vilayetinin bazı şehirlerindeki durumu anlatan" bir rapor gönderdi. *Rapor; Mersin, Tarsus ve Adana şehirlerinin "Kemalist güçler" tarafından çevrelenmesi ve mahsulün kaldırılamamasından dolayı yiyecek sıkıntısı yaşandığını aktarmaktadır. İmkânı olan halk memleketlerini terk etmiş; Ermeni Komitesi'nin Ermeni halkın dışarıya göçünü engellemeye çalışmasına rağmen Mersin'den (hem Ermeni hem de Müslüman-Türk) göç edenlerin sayısı, şimdiden 18.000'i aşmıştır. Öte yandan Adana'daki durum daha güç haldedir; Sis (Kozan) ve Saimbeyli (Haçın)'dan gelen ve sayıları 15.000'i bulan Ermeniler, zorla Müslümanların evlerine yerleşmişlerdir. Silahlı olan bu Ermeniler; kendilerine kıyasla silahsız olan Türklere karşı her türlü istismarda bulunmuşlardır. "Bölgedeki genel görüş; Fransız Askeri Yetkilileri Kemalistlerle anlaşmak zorunda kalsa bile, Adana'ya yığılan ve sayısı 30.000'e yaklaşan Ermeni'yi, ellerindeki silahları teslime ikna etmenin zor olacağı şeklindedir." Konsolos son olarak, Fransız askerlerinin bölgede yaşanan kötülükleri durdurma ya da düzeni sağlamak için gerekli güce sahip olmadığını, bu nedenle durumun ileride nasıl şekil alacağının kestirilemediğini yazmaktadır*.[1494]

Komünist *L'Humanité* gazetesi, Dürrizade fetvasını eleştiren yazı neşretti: *Milliyetçilerin Halifeye karşı isyan ettikleri iddiası yanlış ve haksızdır, onların hepsi sadık müslümanlardır*.[1495]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere Başbakanı Lloyd George'un aksine, 1920 Ocak'ında Fransa Başbakanı olan Alexandra Millerand, Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmekte ısrarcı*dır. *İngiltere'nin yeni bir savaş için çaba harcayamayacağı, Fransa'nın da Çukurova ve Suriye'de 80.000 askerin kalmasının sürekliliğini sağlayamayacağı için Türk milliyetçileri ile antlaşma yapmayı istediği söyledi. Fransa, Mustafa Kemal Paşa ile anlaştığı takdirde Anadolu'daki askerlerinin yarısından fazlasını geri çekecekti*r. *Bu da İngiltere için çok büyük bir darbe olacaktı*r. *San Remo'da hazırlanan antlaşma taslağının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmeyeceğini öngören Fransa, yeni bir antlaşma metni hazırlanmasını istediğini tekrarladı. Millerand, Türklerin, İzmir ve Trakya'yı kaybetmeyi kabul etmeyeceğini, Fransa eski Başbakanı Clemencau'nun, Çukurova'ya asker gönderilmesinde çok büyük rolü olduğunu ve bunun da sadece İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiğini, Türklerle diğer müttefiklerin'den ayrı bir barış antlaşması yapmanın, Fransa'nın faydasına olacağını söyledi*.[1496]

7 Haziran 1920. Robert de Caix, *Kemalistlerle müzakereler konusunda* hükümetine raporunu sundu. Buna göre *müzakereler sırasında Mustafa Kemal, bilhassa Kilikya ve Şark Toprakları'nın tahliyesine ilişkin Türk talebleri konusunda, konuşmayı sık sık siyasî sahaya taşımaya çalıştı. Robert de Caix'in notları, Türk milliyetçi liderin bu konudaki ilginç ifadelerini ortaya koyuyor. Fransız müzakereci*, *Suriye ve Türkiye'nin Suriye toprakları üzerindeki iddiaları konusunda Kemal'in çok muğlak tutumlara sahib olduğunu kaydetti.* Robert de Caix: "[Mustafa Kemal] Suriye ile alakadar olmadığını bana sürekli ima ediyor ve bu memleketin [Suriye'nin] sadece kuzeyinden, Ayıntab'dan, Urfa'dan ve biraz da Kilis'den bahsediyordu ve Ankara'da bana yardım eden Kumandan [Binbaşı] Labonne'ye İskenderun'u taleb

[1493] FO/5049/E 6021, Lord Derby'den Lord Curzon'a yazı, No. 1752, Paris, 6.6.1920; *Chicago Tribune* gazetesinin Paris sayısı, 6.6.1920; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1988, c. 2, s. 73.

[1494] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 196-197.

[1495] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 104.

[1496] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 162.

etmediğini açıkça söylüyordu (...)". *Ancak, başka bir vesileyle Türk milliyetçisi lider, Robert de Caix'i şaşırtarak, "Türkiye Deyr-i Zor'u ele geçirebilir ve yine de Suriye'nin geleceğiyle ilgilenebilir (...)" dedi*.[1497]

Şam'daki Emir Faysal, Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri General Allenby'e gönderdiği telgrafta *M. Kemal ile anlaşma yapan ve Suriye'ye kuvvet biriktirmeğe başlayan General Gouraud'nun iyi niyetinden şüphe etmekte haklı olduğu*nu belirtti.[1498]

8 Haziran 1920. 8 Haziran 1920. Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Konya'daki Müdafaa-i Milliye Vekili Mustafa Fevzi'ye (Çakmak) şifreli telgraf: [..] *2. Fransızlar bugün Karadeniz Ereğlisi'ne ikiyüz asker çıkardılar.* [..][1499]

Karadeniz Ereğlisi'ne İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetlerine bağlı birlikler çıkartma yaptılar.[1500]

9 Haziran 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal ile General Gouraud 30 Mayıs 1920 tarihinde bir ateşkes imzalamışlardır*. *Ateşkesin ardından Fransız kuvvetlerinin Kilikya'yı tamamen boşaltmaları gerekiyor. Bu ateşkesi, savaşı sona erdirecek bir antlaşmanın takip etmesi bekleniyor*.[1501]

10 Haziran 1920. Şam'daki Emir Faysal, Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine mektub göndererek *Fransızlarla M. Kemal'in yaptıkları ateşkes anlaşmasının Araplar için bir yıldırım darbesi olduğunu, kendi (Faysal'ın) itibarını zayıflattığını, zira Türklere taraftarlık güden birçok kişiyi sürmek, birçok mahalli gazeteyi de kapatmak durumunda kaldığını* bildirdi.[1502]

İstanbul'dan Fransa Harbiye Nezâretine gizli telgraf gönderildi: *… Ulusal güçler mart ayından beri büyük değişikliklere uğramış, düzenli ordular tarafından desteklenen düzensiz çetelerin yerini şimdi silah ve cephaneyle takviye edilmiş düzenli birlikler almaya başlamıştır… Özet olarak Türklerin itiraz edilmez şefi Mustafa Kemal, etkinliğini gerçek anlamda askeri güçlere dayandırarak yavaş yavaş tüm Osmanlıları kendi davasına inandıracaktır…*[1503] Ayrıca, gizli telgrafta, *Fransız donanmasının ve İstanbul'un kömür ihtiyacının temin edildiği Zonguldak'ın korunması amacıyla bölgeye asker çıkarılabileceği bildiriliyor*.[1504] *"…Zonguldak'taki maden kömürü havzasının korunması, Çanakkale Boğazı'ndan geçiş güvenliğinin sağlanması, Trakya'da bulunan Cafer Tayyar'a* [Eğilmez] *takviye güçlerinin gönderilmesinin engellenmesi, İstanbul'da düzenin korunması ve Yunanlıların Doğu Trakya'ya girmesiyle birlikte Cafer Tayyar kuvvetlerinin İstanbul'a doğru ilerlemesi durumunda Çatalca cephesini kontrol altına almak amacıyla Fransa'nın etkin müdahalesinin söz konusu olabileceği…" bildiriliyor*.[1505]

1497 *CADN*, m. S.-L, 1er v., Cil-Ad, n° 224, "Noie de Robert de Caix au gouvernement concernant les négociations avec les kémalistes", 7 Juin 1920, p. 6-7; Aktaran: Vahé Tachjian, *La France en Cilicie en et en Haute-Mésopotamie*, 2004, p. 134-135. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1498 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLVII.

1499 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1965, Sayı 51, Vesika No: 1175.

1500 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 94.

1501 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 283.

1502 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LV.

1503 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 79.

1504 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 94.

1505 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 97. Tematik anlatım mucibince parça parça ve kısmen yapılmış alıntıları bir araya getirmek, sanıyoruz ki dev boy bir yap-bozun (*puzzle*) bazı parçalarını birleştirmeye çalışmak gibidir. Vesikanın aslını görsek, eksik aksamın boyutunu anlayabileceğiz.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Çok şükür, Fransa Türklerle bir mütareke imzaladı; Fransa onların bir karış toprağına göz dikmiyor ve bu savaşa askerlerinin ve parasının karıştırılmamasını isteme hakkına sahiptir*.[1506]

Le Petit Marseillais gazetesi yazıyor: *İstanbul'un Tükler tarafından tekrar kuşatılmasını ve alınmasını görecek miyiz?*[1507]

11 Haziran 1920. İspanyol matbuatı, *Millerand'ın Fransız Dış İlişkiler Komisyonu'nda Türkiye ile barışın ana hatlarıyla ilgili açıklamas*ını yazıyor. *Türkiye, Doğu ve Batı Trakya'yı Yunanistan'a bırakılacak, Sultan İstanbul'da kalmaya devam edecek ve Boğazların serbestliği ve kıyıların askersizleştirilmesi için müttefikler arası bir komisyon kurulacakt*ır. *Asya'da Türkler, büyük güçlerin himayesinde oluşturulacak olan bağımsız devletlerle kuşatılacak ve Fransa, Suriye üzerinde, İngiltere, Mezopotamya ve Filistin üzerinde himaye hakkı elde edecekt*ir. *Hiçbir devlet, Ermenistan'ın himayesini üstlenmemiştir*. *Kilikya, Türkiye'ye bağlı olmaya devam edecekt*ir *ancak Fransız ekonomik bölgesi olacakt*ır. *Fransızlar ekonomik olarak ülkeyi yönetecek tek güç olacakt*ır. *Yunanlıların İzmir'deki işgali daimi olmayacak ve beş yıl sonra halk oylaması yapılacakt*ır.[1508]

12 Haziran 1920. Zürih'teki Fransız Konsolosu, Fransa Başvekiline rapor gönderdi. Buna göre *Zürih'te 9-11 Haziran 1920 tarihleri arasında toplanan "Uluslararası Pamuk Kongresi"nde Amerika'daki üretim düşüşünden dolayı tekstil endüstrisinin hammadde sorunuyla karşı karşıya kaldığı, bu nedenle bir an önce sömürgelerde pamuk tarımının özendirilmesi gerektiği vurgulan*mıştır.[1509]

Lyon'da münteşir *Le Progrés* gazetesi yazıyor. *Milliyetçiler Anzavur'un silâhlarını ele geçirdi. "Kabak Kilikya'daki Fransız askerlerin başında patlayacak"*.[1510] *Mütareke ile Fransa, "âsi Anadolu hükümetini tanımış oldu"*.[1511]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Siyasi çevrelerde, Türkiye ile imzalanacak olan barış antlaşmasında, Türk milletinin lehine bir revizyonun gerekli olduğu, bu düzenlemenin yakın zamanda yapılmasının beklendiği ve bu konunun önemli konuşmalarda da dile getirildiği ifade edilmekte*dir.[1512]

12/13 Haziran 1920. Amiral de Bon'un Gustave ve Helsan nam mümessilerden teşkil ettiği heyeti, Ankara'ya müteveccihen Kaymakam Şerif refakatiyle Bursa'dan yola çıktı.[1513]

13 Haziran 1920. *Defrance'ın bildirdiğine göre General Milne Fransız komutanlarla yaptığı toplantıda Anadolu'da silahların alınmadığını, cephanelerin tahrip edilmediğini, altı haftadır endişe içinde olduğunu, durumun ciddi olduğunu itiraf etmiş*tir.[1514]

1506 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 188.
1507 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 225.
1508 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 176.
1509 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie Relations Commarciales 1919-1940, B. 46, Vol. 1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 85.
1510 Le Progrés, 12 Juin 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 166.
1511 Le Progrés, 12 Juin 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 188.
1512 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 191.
1513 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 195, dipnot 507.
1514 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 144, s. 148; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 386, sonnot 150.

Suriye ve Kilikya yüksek komiseri General Gouraud 13 Haziran'daki teliyle Müttefikler'in antlaşmayı [Sevr'i] *uygulatmaya niyet ve güçleri olmadığına göre, antlaşmanın gözden geçirilmesini ve ulusçularla anlaşma yoluna gidilmesini öneriyor*.[1515]

General Gouraud, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Geçici mütarekenin uzatılmasını teklif ediyor:

> Mütareke münakaşatımn yalnız Şemseddin ve İrfan Beylerle yapılması için evamir-i lâzıme verdim. Diğer cihetten Ceneral Düfyö'nun beyannamesi muhteviyatından bizzat ben de olduğumdan Ceneral Düfyö hakikati yarın neşredeceği diğer bir beyanname ile tevzih eyleyecektir. Ceneral Düfyö te'kiden vakayiin hakiki olarak herkese ilânını ve Beyrut'da memleketlerinin âtisiyle alâkadar olan birkaç milliyetperver ile görüştüğünü ve bu zevatın aramızda su-i tefehhümâtı izale ve bir itilâf akdi etmeden tavassut ettiklerini ve bunun üzerine Mösyö Derke'yi Ankara'ya göndermeğe muvafakat eylediği ve bunun neticesinde bir itilâf-ı âtî'nin mukaddimesi olmak üzere tarafeyn arasında bir mutareke akd edildiğini tasrih etmesini tebliğ ettim.
>
> 2. Esbab-ı muhtelifeden dolayı tatil-i muhasematın ilk on günü zarfında üserâ mubadelesi başlayamamış ve bu hususda yalnız Kilis'de İrfan Bey ile Ceneral Döleman arasında saha-i fiile çıkmış olup Adana'da henüz başlamış olduğuna ve müddet-i tatil bunu temine kifayet edemeyeceği görülmekde olduğundan mütarekenin 10 Temmuz'a kadar temdidini teklif ederim ve hüsn-i niyeti sizce de bilindiğine şüphe etmediğim Fransız Hükûmeti'nin bu hususu tasvib edeceğine şüphe etmiyorum.[1516]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor. *"Büyük bir müslüman Devleti" olan Fransa'nın, Halifenin ülkesini parçalayan bir antlaşmayı hazırlayanlar arasında bulunması tedbirli bir politika değil. Fransa'nın müslüman sömürgelerindeki prestiji şimdiden azalmaya yüz tuttu*.[1517]

14 Haziran 1920. *Fransa'nın Doğu Akdeniz Filosu Komutanı Amiral De Bon 14 Haziran günlü değerlendirmesinde tek sözcükle tüm ülkenin, padişah dahil, artık ulusçu olduğunu, Damat Ferit'in bu duygunun dışında sayılabileceğini ama onun bile Kemal'e yönelmek girişiminde bulunur gibi olduğunu bildiriyor. Amiral'e göre barış koşullarının yayımlanması savaş durumunu geri getirmiştir*.[1518]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Harbiye Nâzırı Winston Churchill'e telgraf gönderdi. *İtalya ve Fransa tarafından yapılan propaganda çalışmalarının* Harekat-ı Milliyenin *gelişmesine katkı sağladığını* bildiriyor.[1519]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor. *Fransız askerleri, Adana'yı boşaltmışlardır ve çok yakında İzmir'den de çekileceklerdir*. *Fransız yetkililerle Mustafa Kemal arasında imzalanan ateşkesin İskenderun hattına kadar Anadolu'nun boşaltılmasını içerdiği, Antep'te Fransızların kontrolünün devam edeceği ve Mustafa Kemal'in yeni birlikler oluşturarak 100 bin kişilik* [mübalağa (ÖFA notu)] *bir orduya sahip olduğu* bildiriliyor.[1520]

15 Haziran 1920. Paris'deki İngiliz Büyükelçi R. Grahame, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Berthelot, Fransız parlamentosunun, bu antlaşmayı* [Sevr'i] *aynen onaylamasının şüphesi olduğunu* resmen bildirmiştir.[1521] Berthelot, *Osmanlı hükümetinin antlaşmayı imzalayacağı konusunda çok kuşkulu*dur.[1522]

1515 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 389, sonnot 192.
1516 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Haziran 1997, Sayı 104, Vesika no: 2903.
1517 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 156-157.
1518 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 116.
1519 FO, 371/5049, E 6536; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 388.
1520 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 283.
1521 FO/5049/E 6527; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.
1522 *British Documents on Foreign Policy*, vol. XIII, p. 86; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 408, sonnot 5.

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Az kuvvetlerle hem Suriye'yi, hem Güneydoğu Anadolu'yu denetim altında tutmanın zorluğ*unu dile getiriyor. *Çok sert bir barışı mütarekeden 18 ay sonra kabul ettirmek Fransız askeri gücünün azalması, İngilizlerin Türkleri doğru dürüst silahsızlandırmamaları ve ulusçuların örgütlenmek için vakit bulabilmeleri dolayısıyla çok zordu*r. *Değil antlaşmayı uygulamak, İstanbul'u zar zor savunmak ve yerel olarak ateşkes görüşmek durumunda kalıyor*uz.[1523]

Revur des Deux Mondes mecmuası, Raymond Poincaré'nin makalesini neşretti: *Türk antlaşması ile "Fransa Müttefiklerine çok ağır fedakârlıklar yapmaktadır*.[1524]

Yunan Başvekil Venizelos, Yunan Hariciye Nazırı Politis'e gizli mektub gönderdi: *Millerand (Yunanistan lehindeki tutumunda) samimidir, ancak Fransız kamuoyu barış şartlarını kabul ettirmek için Türkiye'ye yeni bir ordu gönderilmesini kolay kolay kabul etmez*.[1525]

16 Haziran 1920. Paris'deki İngiliz Büyükelçi R. Grahame, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Paris matbuatından *"Rapel" ve "Gaulois" nam gazeteler, antlaşmada* [Sevr'de] *değişiklik yapılmasını öneriyorlar*.[1526]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor: Sevr muahedesinin *tatbiki imkânsızdır.*[1527]

*Ayasofya Camii yakınında, konferansların, tartışmaların, münazaraların ve Fransız edebiyatından okumaların yapıldığı bir Fransız kültür salonu açılmıştır. Giriş serbestti*r.[1528]

17 Haziran 1920. Londra Büyükelçisi Cambon, Başvekil Millerand'a gizli mektub gönderdi. *Türklerle yapılacak anlaşmanın gözden geçirilmesinde ve Anadolu'yu şerefli bir şekilde boşaltmak konusunda tereddüt edilmemesini, bunu yapmak için henüz zaman olduğunu, tereddüt edildiği takdirde ise beş veya altı ay içinde zorla çekilmek zorunda kalacaklarını yazıyor*.[1529]

Paris, General Gouraud'a cevabî telgraf gönderdi. Sevr Andlaşmasının *ancak Müttefikler'in anlaşmalarıyla değiştirilebileceği belirtiliyor. Fakat örneğin Türkler için en ağır hüküm olan İzmir düzenlemesinden nasıl vazgeçilebilir? Yunan askerinin oradan çekilmesi ancak askeri zorlamayla sağlanabilir, oysa bu, düşünülemez bile*.[1530]

Fransa Mebusan Meclisi Raportörü, milletvekili Maurice Bokanoski: *Tüm bunlardan daha önemli bir mesele daha vardır. İslam dünyasını tanıyanlar bu söylediklerimi anlayacaklardır. Panislamist bir tehlike mevcuttur. Bu tehlike şu anda Küçük-Asya boyunca palazlanmaktadır. Belki de bu, ne yazık ki bazı müttefiklerimiz [İngiltere?] tarafından bize karşı peydahlandı. Bu tehlike, korkutucu bir şekilde İran'da, Kilikya'da, Suriye'de, Hicaz'da ve Filistin'de mevcuttur*.[1531]

1523 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 389, sonnot 192.

1524 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.

1525 Le Matin, 1er Decembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 158.

1526 FO/5181/E 6848; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.

1527 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 108.

1528 Alemdar, 17 Haziran 1920, *Fransız İstihbarat Salonu*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 119.

1529 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 97.

1530 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 144, s. 160; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 389, sonnot 192.

1531 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 18 Juin 1920, p. 2216; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 108, 250-251.

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Çukurova'da, bir Fransız taburu, Türkler tarafından esir alındı. Mustafa Kemal, esirlerin serbest bırakılması için yeterli otoriteye sahipti ve arabuluculuk etmesi umuluyor*. *Maraş'ta ikamet eden Amerikan vatandaşları güvende ve herhangi bir yardıma ihtiyaçları yoktu*r.[1532]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ateşkesin imzalanmasının hemen ardından, Kilikya'da Pozantı'da bir Fransız taburu, kıyıya doğru ilerleyen Türkler tarafından Adana'ya 20 kilometre civarında bir mesafede ele geçirilmiş ve bu taburun cephanesi bitince Türklere teslim olmuştur*.[1533] Diğer bir deyişle mütarekeyi ihlal eden taraf, Kuva-yı Milliye olmuştur. Bu hadiseye nazaran Adana Kuva-yı Milliyesinin ya mütarekeden haberi yoktu ya da yardım etme konusunda ihmalkâr davranan TBMM Hükümetinin kararını tanımadı.

18 Haziran 1920. Zonguldak'a Fransız işgal birlikleri çıkartma yaptılar.[1534]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 19 Ağustos 1920 tarihli mahrem raporunda belirtildiğine göre Amiral de Bon'un*, Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet'i, bırakışmanın süresini uzatmak gereğine inandırmaya çalışmasına karşın, İsmet Bey, Fransız amiralinin, bu konuyu görüşmek yetkisi olmadığı gibi, Fransızların Adana bölgesini boşaltmak konusunu da görüşmeyi kabullenmedikleri özürüyle buna yanaşmıyordu.* Amiral de Bon*, Zonguldak Ereğlisi'nin, General Gouraud'un harekat kesimi içine girmediğini ve söz konusu çıkartmanın tehlike içinde bulunan iki Fransızı korumak amacıyla yapıldığını öne sürüyor, ama bu çabalarında da başansızlığa uğruyordu. Albay İsmet'in daha sonra açıkladığına göre, Türklerle Fransızlar arasındaki düşmanlığın uzamasına en çok İngilizlere yaltaklanan bazı Fransız yetkilileri ve kendi çıkarlarını gözeten ordu kontraktörleri (müteahhitleri) neden teşkil etmişti.*[1535]

Mustafa Kemal, bırakışmanın süresi sona ermeden iki gün önce General Gouraud'ya gönderdiği bildirgede, Fransızları, bırakışma koşullarını yerine getirmemekle suçluyor ve 18 Haziran'da, gece yarısı, tüm Türk-Fransız savaş kesimlerinde savaş durumunun tekrar başlayacağını bildiriyor.[1536]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Türkiye ile yapılacak olan barış antlaşması şartlarında bir revizyon yapılıp yapılmayacağı sorgulanmış, İngiltere'nin Küçük Asya'daki politikalarının sonuçları, milliyetçi Türklerin direnişi ve entrikaları ile Bolşeviklerin entrikalarının bu revizyonu zorunlu hale getirdiği belirtiliyor. Londra'daki iyi bilgilendirilen çevrelerde, Sadrazam'ın Paris'e varışının ardından şiddetli protestolarını duyan Müttefik Yüksek Konseyi'nin Türkiye ile barış antlaşmasının metnini revize etmeye karar verdiği de haberde aktarılmakta*dır.[1537]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Adana'da *teslim olan Fransız taburuyla ilgili ayrıntıla*r kısmen ulaşılmıştır. *Buna göre, bu tabur, bir kumandan, 9 rütbeli ve yaklaşık 550 askerden oluşuyor*. *Birliklerin akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi alınamamıştı*r.[1538]

İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Roseck* [Robeck (ÖFA notu)], *iki İngiliz gemisinin demir atmış olduğu İzmit'e doğru yola çıkmıştır. Bu sırada yaklaşık 7000 milliyetçi İngiliz hatlarına saldırmış ve bu saldırı nedeniyle de İstanbul'daki bir İskoç birliği İzmit'e*

1532 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 157.

1533 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 283.

1534 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 94.

1535 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 74. Sonyel, Amiral de Bon ile Binbaşı Labonne'yi birbirine karıştırmıştır. "Amiral Lebon" ifadesini "Amiral de Bon" olarak tashih ettik.

1536 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 74. Müellifin kendisine notu: Sonyel'in bu ifadelerinin senedinde *Nutuk*, Mazhar Müfit Kansu'nun hatıratı ve Yusuf Hikmet Bayur bulunuyor. Cerhe layık.

1537 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 191-192.

1538 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 283.

gönderilmiştir. *Türk milli kuvvetleri, Marmara Denizi ve Karadeniz boyunca ilerlemeye devam ediyorlar. Marmara adaları, Kemal Paşa'nın taraftarları tarafından ele geçirilmiştir ve pek çok kıyı bölgesinde müttefiklerden yardım talep ediliyor*. *Zonguldak milliyetçilerin eline geçmiştir*. *Burada yaşayanların yardım talepleri üzerine bir Fransız birliği bölgeye gönderilmişti*. *Ancak bu birlik şehre girememiş ve bu nedenle de destek kuvvetler gönderilmiştir*. *Ayrıca, İzmit'teki müttefik kuvvetleri de Gebze'de büyük kuvvetleri bulunan milliyetçilerin saldırılarını püskürtme konusunda zor anlar yaşıyorlar*. *Karadeniz'deki bir İngiliz gemisi, kıyı boyunca yoğun top atışı yapıyor ve Türkler de gemiye ateş açıyorlar*.[1539]

Giornale d'Italia gazetesi, Domenico Russo imzalı "Fransız Hükümeti Türk Antlaşmasının Gözden Geçirilmesini İstedi" başlıklı makalesini neşretti: *Tüm aydın halk tabakası, parasız pulsuz askeri görevliler ve işlerini kaybeden memurlar onlardan [Kemalistlerden] yana; bu kişiler vatan için olduğu kadar ekmek için de savaşıyorlar*.[1540]

19 Haziran 1920. Britanya'nın Kahire Fevkalâde Komiseri Mareşal Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 599 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Zeylde, Faysal'ın Curzon'a hitaben kaleme aldığı 5 Haziran tarihli mektubu yer alıyor. Faysal, (i) *Fransızlarla M. Kemal arasında yapılan ve Kuzey Suriye'nin büyük bir kısmı ile Kilikya'yı Türklere bırakan ateşkes anlaşmasını hayretle karşılandığı*nı; (ii) *bu anlaşmanın bir seri yenilginin başlangıcı olacağı*nı ve *İtilaf devletlerinin gerilemeleri sonucu Türklerin güneye doğru genişleme arzularının güç kazanacağı*nı; (iii) *Kilikya ve (Kuzey) Suriye'den çekilen Fransız kuvvetlerinin Şam üzerine harekâta geçmelerinden kaygu duyulduğunu*, *Fransız kumandanının bu tedbirlerinin müşterek düşmanın (Türklerin) işine yarayacağı*nı *ve M. Kemal'in ihtirasını arttıracağı*nı; (iv) *durumun ciddiyeti üzerine İngiltere Hükümetinin dikkatinin çekildiği*ni; (v) *yaklaşan tehlikeye karşı ülkesini korumak ümidiyle Fransa ve İngiltere'ye dostluk elini uzattığı*nı *ve cevap beklediği*ni yazıyor.[1541]

Marsilya'da münteşir *Le Petit Provençal* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in üç uçağı İzmit'i bombalıyor ve İngiliz genel karargâhını yıkmaya çalışıyormuş*.[1542]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. Müttefiklerin Sevr'de Türkiye lehine tadilat yapacakları matbuata yansımıştır. Bu bağlamda, *Venizelos bir bildiri yayınlamıştır. Yunanistan'ın Türklerin barış antlaşması şartlarını uygulamaya koymasına yetecek güce sahip olduğunu söylemiştir*.[1543]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: Adana'daki *olay ateşkesin imzalanmasının ertesi günü (1 Haziran 1920) meydana gelmişti. Ancak iletişim yetersizliği nedeniyle düzensiz Türk birlikleri, düşmanlıkların sona erdiğinden habersizdi ve Fransız birliğini kuşatmıştı. Fransız birliğinin kumandanı ateşkesten haberdardı ve daha sonra yanlışlıkla tutsak edilen askerlerinin özgür bırakılmasını talep etmişti*.[1544]

20 Haziran 1920. *Adana'da Apkerian okulunun avlusunda Ermenilerin yaptığı bir toplantıda Fransa kınandı. 2.000 kadar Ermeninin katıldığı toplantıda, Ermenilere hürriyet ve bağımsızlık vadettiği halde sözünde durmadığı ve Ermenileri düşmanlarıyla başbaşa bıraktığı için Fransız Hükümeti suçlandı. Konuşmacılar, üstün oldukları şu sıralarda Türkleri imha edebileceklerini ve Avrupa'yı Ermeni haklarını tanımaya zorlayabileceklerini ileri sürdüler. Yarından sonra Adana'da 12 öldürme olayı kaydedilecek ve Fransızlar suçlu gördükleri 2 Ermeni'yi 8 ve 9 Temmuz'da hükümet konağı önünde asacaklardır*.[1545]

1539 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 311-312.
1540 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 132.
1541 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LI-LII.
1542 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 225.
1543 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 192.
1544 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 283-284.
1545 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 91.

Fransız Deniz Kuvvetleri Haberalma Örgütü mensubu Üsteğmen de Vaisseau Rollin, rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya'nın *28 Mayıs'ta Ankara Hükümeti'ne söz verdiği Alman yapısı 20 Biplan'ı 17 Temmuz'da Erzurum'da teslim edeceği* istihbar edilmiştir.[1546]

Amiral de Bon'un Gustave ve Helsan nam mümessilerden teşkil ettiği ve Kaymakam Şerif refakatindeki heyet, Ankara'ya muvasalat etti.[1547]

Geçici mütarekenin netayicine dair bir mülahaza:

> [..] Fransızlar bir yandan Güney cephesinden çektikleri birlikler vasıtasıyla Faysal sorununu kesinkes çözümlerken diğer yandan Suriye'de ellerinde kalan kuvvetleri Adana ve Antep'e göndererek Türklerle önemli çarpışmalara girişebileceklerdi. Bu da doğal olarak beraberinde Türk sorununun çözümlenmesini getirecek ve bütün güçlerini Adana, Antep cephelerine yoğunlaştırarak karşılarında direnen son engeli de böylece ortadan kaldıracaklardı. Olaya Mustafa Kemal açısından bakıldığı zaman ise daha değişik bir tablo ortaya çıkmaktadır: Askeri açıdan, Mustafa Kemal, başlangıçta da belirttiği gibi bölgedeki kuvvetlerini takviye ederek ve yeniden düzenleyerek amacına ulaşacak [*Fransızların elde ettiklerine nazaran oldukça mütevazı bir amaç (Ö.F.A. notu)*], ayrıca Fransızların Suriye'ye kuvvet göndermeleri üzerine 11. Tümen Adana cephesinden alınarak Batı cephesine kaydırılmaya başlanacaktı *[birkaç gün sonra başlayacak Yunan ilerlerleyişi karşısında Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi çökecektir (Ö.F.A. notu)*]. Siyasal açıdan ise, Fransızların Ankara Hükümeti ile geçici dahi olsa bir mütareke imzalamaları, onların Ankara Hükümeti'ni "de facto" (fiili) tanıdıklarını gösteriyordu. [..][1548]

21 Haziran 1920. Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Ankara'da bir gün misafir kalıp İstanbul'a avdet eden Binbaşı Labonne, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Mustafa İsmet (İnönü) ile mülakat yapmıştır. *Ateşkesin uzatılması reddedilmiştir. Nedenleri, Mersin'de bazı kişilerin tutuklanması, özellikle Ereğli'ye çıkarma yapılması ve oradaki vuruşmalardı. Labonne'a göre, Ereğli işi olmasaydı ateşkes 10 Temmuz'a değin belki uzatılabilirdi. Ulusçular Ereğli yöresini kömür gereksinimi dolayısıyla elde tutmak ve asıl Türkiye sorununun tümünü görüşmek istiyorlardı. Yüzbaşı, Ereğli ve Zonguldak'a yönelik dört-beş bin kişilik bir yığınak görmüş. Ereğli'de maden sahibi olan Heslouin'in önerileri geri çevrilmiş. Ankara'da ona bir İtalyan temsilcisinin San Remo'dan Ankara'ya gelip üç gün kaldığını, yakında başka bir İtalyan temsilcisinin geleceğini, Bolşeviklerden 30 bin tüfek, cephane, 77'lik 4 batarya ve 4 tank alındığını, Azerbaycan'daki Bolşeviklerden yardım almak konusunda tereddüt edildiğini, Faysal'la ilişkilerin eskisi denli yakın olmadığını, Mısır' dan son bir ayda Mudanya üzerinden 1 0 bin Osmanlı tutsağının geldiğini anlatmışlar*.[1549]

Yüzbaşı Labonne Çerkes Ethem kuvvetlerinin Çerkeslerden ve hapishane kaçkınlarından oluştuğunu, sıkı bir disiplin olduğunu, her komutanın belli sayıda adamını asmaya yetkili olduğunu, bindirilmiş piyade kuvveti niteliği taşıdığını, 1.300 at ve 2.700 adamdan oluştuğunu, her yerde, bu arada Ereğli'de bunların görevlendirildiğini bildiriyor.[1550]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, "1918'de silâhsızlandırılması başarılamayan Türkiye'nin 1920'de parçalanmaya çalışılmasının çelişmeli olduğu" kanısında*dır.[1551]

1546 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.6, s. 3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 74.

1547 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 195, dipnot 507.

1548 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 94-95.

1549 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 45, s. 52; c. 93, s. 147; Aktaran: : Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 101-102.

1550 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 143, s. 15; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 387, sonnot 170. Akşin, Binbaşı Labonne'nin rütbesini yanlışlıkla "yüzbaşı" yazmıştır.

1551 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.

22 Haziran 1920. İzmir'deki Yunan işgal kuvvetleri, altı tümenine emir vererek ileri harekata başladı.[1552] Yunan mevcudu 3.443 subay ve 98.182 erden müteşekkildir. *Üç tümen ile, iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen ile Salihli yönünden; bir tümen ile de Aydın Cephesi'nden saldır*ıyorlar.[1553] Diğer taraftan *bu tarihte Anadolu'daki Türk kuvvetleri çok zayıftı*. Ankara çevresinde iç savaş sürmekteydi. *Salihli doğrultusunda harekete geçen Yunan birlikleri Akhisar'ı* kolayca işgal etti.[1554]

Müttefikler doğrudan Yunan harekâtına katılmasalar da Mareşal Foch'un irtibat subayı, General Paraskevoloulos ile harekât planı üzerinde görüş alışverişinde bulundu ve Fransız subaylar Yunan kuvvetlerine rehberlik yaptılar.[1555]

Binbaşı Labonne, rapor kaleme aldı:

> 1) Trenlerin yakıtı: Bilecik'te 200, Afyon'da 700 ton kömür, Eskişehir'de 2 bin ton mazot vardı ve bu, Eylül başına değin trenleri işletmeye yeterdi. Mazot depoları havadan bombalanabilirdi (Mustafa Kemal'in evi ve TBMM gibi).
>
> 2) Türkler bir Yunan taarruzunun korkusu içindeydiler. Seyyar güçleri 10 bini aşmıyordu. En can alıcı noktalara Çerkes Ethem gönderiliyordu. Tabii genel bir seferberliğe de başvurulabilirdi.
>
> 3) Ulusçuları çökertebilmek için Kilikya'da taarruz, Antalya'ya güçlü bir İtalyan çıkartması, Kocaeli Yarımadası'nda İngiliz kuvvetlerinin takviyesi ve Ankara'ya yönelik bir tehdit oluşturulması, Yunanlılara harekat serbestisi gibi önlemler düşünülebilirdi.
>
> 4) İktisadi abluka etkili olurdu, çünkü daha şimdiden ürünler trensizlikten istasyonlarda yığılıp duruyordu. Ulusçular ticaretten önemli bir gelir elde ediyorlardı. Yalnızca Mudanya limanı günde 4.000 lira gelir sağlıyordu.
>
> 5) Silah kaçakçılığını önlemek için Karadeniz kıyılarında sıkı bir denetim gerekliydi.
>
> 6) Kendileriyle doğrudan temasa geçilerek, kimi Kuva-yı Milliye reisleri başkaldırmaya özendirilebilirdi.
>
> 7) Zorlayıcı önlemler yanında silahlı savaşıma son verilmesi konusunda bir ültimatom yayınlanabilir, buna uyulursa barış antlaşmasının kimi hükümlerinin yumuşatılacağı, uyulmazsa İstanbul'un yitirileceği belirtilebilirdi. Fransızların bunca "yaklaşma" girişimlerine karşın, ulusçuların kibirleri ve savaşım kararlılığı karşısında buna uygun bir tutum almakta tereddüt edilmemeliydi. O günkü durum barış sürecinin uzamasından kaynaklanıyordu. Türkler, bütün Müslümanlar gibi oldu-bitti karşısında boyun eğerlerdi. Raporu okuyan General d'Esperey, bunu tümüyle onayladığını, ancak ciddi bazı askeri başarısızlıklara uğratıldıktan sonra Mustafa Kemal'le alışverişe girilebileceğini bildirdi.[1556]

Toynbee: *Millici birlikler İzmit'te konuşlanmış olan İngiliz taburunun bir kanadı yakınlarında faaliyet göstermeye başlamışlardı bile. 15 Haziran'da da saldırıya geçtiler ve bu haber Londra'ya ulaştığında böyle bir beklenti içinde Londra'ya gelmiş olan Venizelos, kestaneleri ateşten almaya gönüllü olduğunu bildiriyordu. Boulogne'da bir konferans toplandı ve Millicilerin potansiyel gücünü doğru olarak hesaplayan Fransız askeri uzmanları bu teklifin kabul edilmesine karşı ikazlarını beyan ettiler. Ama İngiliz hükümeti İzmit'te, Kut-ül-Amare'yi bile gölgede bırakacak kertede bir rezillik yaşanması riskini göze alamazdı. Türkiye mağlup edilmiş bir düşmandı ve bu görüntünün sürdürülmesi gerekmekteydi. Fransız hükümetinin de siyasi emelleri yok değildi. Bir Yunan saldırısı, Fransızları, Kilikya'daki hiç de popüler olmayan savaştan kurtarabilir ve Doğu Suriye'yi Emir Faysal'ın elinden alma imkanını sağlayabilirdi. Devlet adamları, teklif sahibi meslektaşlarının ve uzman danışmanlarının argümanları*

[1552] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.
[1553] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 242.
[1554] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.
[1555] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 102.
[1556] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 102-103.

arasında gidip geldiler. Sonunda, coğrafi sınırları önceden çizilmiş de olsa, bir Yunan saldırısı için izin çıktı. Yunan birlikleri, Milliciler ile Boğazlar arasına yerleşecek ve ödül olarak da -Sèvres antlaşması beklentisi içinde- Doğu Trakya'yı ve bu antlaşma ile dahi kendilerine verilmesi öngörülmemiş olan İzmir'in doğusundaki ilâve bir toprak parçasını işgal edecekler ama ne Afyonkarahisar'a ne de Eskişehir'e dek ilerlemeyeceklerdi.[1557]

Komünist *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti: *Şimdiki Sultan son Bizans İmparatoruna benziyor: Elinde yalnızca başkenti kaldı*.[1558]

The New York Times gazetesi yazıyor: *Fransa, Türk barış antlaşmasının Milliyetçiler'le, İtilaf Devletleri arasındaki sorunu çözmeyeceği, Yunanistan'ın çok tehlikeli bir politika izlediği ve barış antlaşması imzalanınca yeni bir savaşın başlayacağını ısrarla vurguladı. Fransız basınında, Yunan Ordusu'nun, Mustafa Kemal'in birlikleri ile mücadele edip edemeyeceğinin belli olmadığı, muhtemel savaşın maliyetinin ne olacağı ve İslam'ın laik koruyucusu olarak Fransa'nın, İstanbul'u ele geçirmek isteyenlere ve Müslümanların en kararlı düşmanlarına, destek olmak adına, İslam dünyasındaki avantajını, prestijini ve siyasi geleneğini kaybedip kaybetmeyeceği sorusu üzerinde duruldu. Fransız gazeteleri, Türkiye ile ilgili olası iki tutumdan söz etmekte*dir. *Bunlardan ilki Milliyetçiler'le görüşülerek antlaşma şartlarının iyileştirilmesi, diğeri ise amansız bir savaştı*r. *Bu da ne yazık ki, Venizelos'un politikası*dır. *Yunanlıların planı işe yararsa, savaş kısa, tarihi etkisi ise çok uzun zaman olacaktır*. *Yunanlılar zor durumda kalırsa, Fransız ve İngiliz birliklerinin kendilerine yardım edeceğini hesaba katmamalı*dır. *Başarılı olurlarsa, İzmit'te İngilizler lehine baskı oluşturabilirler. Doğu'da İngiltere'nin itibarını korumasına yardımcı olurlar ise İngiltere'nin, Venizelos ile ilgili politikası ne olacak? İstanbul'da hak sahibi olabilecekler mi? Bu soruların cevaplarını bilmek için çok şey verirdik ifadeleri Fransız basınında yer almıştı*r.[1559]

23 Haziran 1920. Yunan birlikleri Kırkağaç'ı, Soma'yı ve Salihli'yi işgal ettiler.[1560]

Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Londra Büyükelçisi Cambon'a cevabî telgraf gönderdi. *Ortadoğu'daki Fransız politikasını şöyle özetliyor: "… Suriye'de Fransız mandasının uygulanması, Kilikya'da Türklerle uzlaşma politikası, Faysal ve Hıristiyanlarla karşılıklı anlayış ve güven politikası, İstanbul'da mevcut siyasi ve askeri durumun korunması…"*[1561]

İstanbul'daki Fransız Fevkalade Komiseri Defrance, saat 14:00'da, Hariciye Nazırı Millerand'a 1008-1018 numaralı mahrem telgraf keşide eyledi (Vürud tarihi ve saati 23 Haziran, 13:00):

> Mütarekenin imzalanmasından itibaren, Sulh Konferansı nezdinde kendilerini müdafaa etmek için Türklerin müttehiden hareket etmeleri kendi menfaatlerine olurdu. Fırkalar arasındaki bölünmeler, şahsî entrikalar ve milliyetçi hareket buna mani oldu.
>
> Hem hükümet tarafdarlarınca hem de milliyetçilerce kabul edilemez bulunan sulh şeraitinin, taraflar arasında bir ittihad sağlamaya meyletdirmesi gerekirdi.
>
> Bunlar [sulh şeraiti] öğrenilir öğrenilmez, nitekim İstanbul ile Ankara arasında mukarenet teşebbüsatı gerçekleşdi. Bunları 898 sayılı telgrafımla bildirmişdim.

1557 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 275-276. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1558 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 103.

1559 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 162-163.

1560 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

1561 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 97-98.

Damad Ferid'in kendisi de bu mukarenetden taraf olduğunu beyan etmişti. Lakin halk nezdindeki itibarsızlığı ve uzlaşmaz tavrı bu teşebbüsatın muvaffakiyetsiz olmasına yol açdı. Hükümet fırkası içindeki "hürriyetçi/liberal" kanatda bölünmeye sebeb olan şey de buydu.

Reşid [*Rey*] Bey ve Cemil [*Topuzlu*] Paşa'nın İstanbul'a avdetlerinden evvel Damad Ferid'in Paris'e hareket etmesi, bu iki ismi, tüm Türk murahhas heyetinin ve hükümet tarafdaranının birçoğunu son derece memnuniyetsiz etdi. Bu yüzden Reşid Bey buraya varır varmaz, Meclis-i Vükela'ya tasdik etdirib Padişaha da bir irade çıkartdırdı; bu iradeye göre, hükümetle mutabık kalmak ve Padişah'ın emirlerini almak üzere İstanbul'a gelen murahhaslar Fransa'ya geri dönmeden önce, Paris'de bulunan heyet-i murahhasa mensublarından hiçbirinin herhangi bir karar veya tanzimat yapamayacağı emrediliyordu.

Bu vaziyet, Damad Ferid için bir muvaffakiyetsizlik demekdi.

Avdetinden beri kendisiyle yakın temas halinde olduğum Reşid Bey şu hususları nazar-ı dikkate almakdadır:

1° Milliyetçilerle evvela bir anlaşmaya varılmaksızın muahedenamenin imzalanması, haricî mesaile/müşkilata hiçbir çözüm getirmeyeceği gibi Türkiye'nin dahilî mesailini/müşkilatını daha da artıracaktır;

2° Bugün bile hükümet tarafdarları ile milliyetçiler, kabul edilebilir şerait vechile andlaşmanın imzalanabilmesi için elde edilmesi lazım gelen tadilatı hemen hemen aynı şekilde değerlendirmekdelerdir;

3° Damad Ferid'in şahsiyeti, Ankara hükümetiyle yapılabilecek her türlü itilafın önünde kat'î bir engel teşkil etmekdedir.

Netice olarak Reşid Bey, bu sabah tamamen mahrem kalması kaydıyla ve bilhassa İngilizlere karşı sır tutmamı isteyerek bana şunları aktardı:

1° Muahedenin imzalanmasını mümkün gördüğü şeraiti milliyetçilere bildirmek ve Türk heyet-i murahhasasının belirtilen doğrultuda üstleneceği taahhüdlere uymaları hususunda onlardan yazılı bir taahhüd almak üzere kendileriyle müzakereler yürütdüğünü;

2° Umud etdiği gibi böyle bir uzlaşmaya varılması halinde, Padişah'a, Damad Ferid'in yerine milliyetçiler tarafından da evvelce kabul gören Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak tayin etmesini öneceğini;

3° Bu formül için Tevfik Paşa'nın rızasını halihazırda aldığını ve Damad'ı istifaya zorlamak, Padişah'ın da mensubları zaten belirlenmiş yeni bir kabine kurmasını sağlamak maksadıyla kendisiyle beraber istifa edecek başlıca meslekdaşlarının tasdikini aldığını belirtdi.

Reşid Bey, milliyetçilerle bir itilafa varmanın şartı olarak, düşmanlıkların derhal durdurulmasını şart koşduğuna dair bana kat'î teminat verdi; bu durdurma evleviyetle Kilikya'da vesair mıntıkalarda bize karşı, ardından da umumî olarak Müttefiklere karşı olacakdı.

Ber vech-i âtî esbaba binaen, bu planların vifaka kavuşmasında menafiimiz olduğunu düşünüyorum:

1° Şayet muahedename imzalanacaksa, bunun tüm memleket namına yapılması birinci derecede ehemmiyeti haizdir; aksi takdirde milliyetçiler bunu asla tanımayacak ve andlaşmayı onlara zorla kabul etdirmek gerekecekdir;

2° Bugün, aralarında bazı berrî ve bahrî kumandanlarımızın da bulunduğu pek çok kişi, İstanbul hükümeti yerine milliyetçilerle anlaşmayı tercih etmekdedir. Lakin Müttefikler için, hukukî hükümeti ve bilhassa hâlâ en yüksek otorite ile halife mevkiini muhafaza eden Padişah'ı hesaba katmaksızın Ankara'yla sulh müzakeresi yürütmek gayet zordur. Binaenaleyh en iyisi, hükümet-i hukukiye ve Padişah ile, milliyetçilerce önceden kabul edilmiş şartlar üzerinden görüşebilmek olacakdır;

3° Şayet muahedenamede tadilat yapılmayacak binaenaleyh imzalanmayacaksa, Müttefikler bunun neticesinin Türkiye'yle harb etmek olacağını göz ardı etmemelidir; bu vaziyetde imzalamayı reddeden ve bunun mesuliyetini üstlenenin sadece İstanbul hükümeti mi yoksa milliyetçilerle mutabakat içindeki hükümet mi olduğu bizim için pek fark etmez;

> 4° Belki bu sayede, dolaylı olarak, en azından sulh ya da harb karar verilecek güne kadar Kilikya'daki milliyetçi saldırıların durmasını sağlayabiliriz.
>
> Lakin sözlerimi bitirirken şunu da belirtmeliyim ki; Mustafa Kemal'in [*1-20 Haziran 1920 tarihleri kapsamındaki (ÖFA notu)*] mütarekenin tatbikatında, İzmit kıyısındaki faaliyetlerinde ve Komutan Labonne'u karşılama biçiminde gösterdiği uzlaşmazlık, kötü niyet ve kibir, yine de Reşid Bey'in bu teşebbüsünün muvaffakiyeti hakkında bazı şüpheler uyandıracak keyfiyetdedir.[1562]

Faysal Bağdat'a saldırıya geçmek ve Mustafa Kemal'in temsilcileriyle görüşmek üzere 23 Haziran'da Halep'e gitmiş, fakat Mustafa Kemal ile *Fransızlar arasındaki anlaşmayı bozma girişimleri sonuçsuz kalınca Şam'a dönmeye karar vermiştir*. *Bundan sonra Faysal'ın gücü gittikçe azalmış ve Kilikya'dan çekilen Fransız birlikleri Lübnan'a gönderilmiştir*. *Böylece Fransızlar Faysal'a karşı tam bir üstünlüğe kavuşmuş oluyorlar*.[1563] Başka bir deyişle Fransızlar, Mustafa Kemal'le geçici mütareke manevrasıyla Faysal'ı tedib etmiş, Harekat-ı Milliye karşısında arkasını sağlama almıştır. Mustafa Kemal ise, 15-20 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde okutturacağı *Nutuk*unda 20 günlük mütarekenin esas gayesini şu muğlak cümleyle geçiştirecektir: *Bu muvakkat tatili muhasamat ile, biz, Adana mıntakasının tahliyesine bir mukaddeme ihzarını istihdaf ediyorduk*.[1564]

*Fransız makamları da genellikle Yunan zaferinin sürmeyeceğini düşünüyorlar. Selanik Konsolosu Graillet, Fransız subayların "oybirliği halinde" Yunanistan'ın tek başına Türklere karşı savaş yürütecek durumda olmadığını söylediklerini bildiriyor. Paraskevopulos da İzmir'e gitmeden önce malzeme sıkıntısı içinde olduklarını ona itiraf etmiş*tir.[1565]

Harekat-ı Milliyeci *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *23 Haziran 336 Çarşamba: Kuvayı Milliyenin Fransızlarla bir anlaşma yaptığı ve aralarında 12 maddelik bir mukavele yaptığı, İngilizlerin de Kuvayı Milliye nezdinde bir murahhas gönderdiği hakkında şayıalar vardır*.[1566]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Londra'ya telgraf gönderdi: *İtalyan subaylariyle diğer bazılarının Nasyonalist liderleri sık sık ziyaretleri. . . o kadar açıktan açığa Müttefiklerin müşterek menfaatlerine aykırı idare edilmektedir ki . . . İzmit sahasındaki İtalyan kıtalarının. . . "şimdi Nasyonalistlerle apaçık düşmanlık halinde bulunduğumuzdan dolayı". . . ağır bir tehlike teşkil etmesi mümkündür. Fransız ve İtalyan hükümetlerinin Nasyonalistlerin kontrolleri altında bulunan sahalardaki subay ve ajanlarını çekmeleri için katî emir vermeleri lâzımdır*.[1567]

Paris'den İstanbul'a muvasalat etmiş bulunan Bâb-ı Âlî murahhas heyetinden Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) ile Nafia Nâzırı Cemil (Topuzlu), Amiral John de Robeck'i ziyaret ettiler. Ahmed Reşid, yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında, bu görüşmeyi *nedense hiç* anmayacaktır:

> 23 Haziran sabahı Reşit ve Cemil De Robeck'i ziyarete gittiler. Mühletin uzatılacağını ve antlaşmaya itirazlarının olumlu karşılanacağını umuyorlarmış. Yüksek komiser, Kuva-yı Milliye'nin durup dururken İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine yaptığı saldırının bunu güçleştireceğini, onların Paris'te Müttefikler'i Osmanlı hükümetinin ulusçularla ilişkileri olmadığı konusunda tatmin etmeleri gerektiğini söylemiş. Murahhaslar ulusçuları son derecede hararetle ("*utmost fervour*") kınamışlar, ayrıca İngiltere'nin koruması altında adil bir barış olması gerektiğini savunmuşlar. Ancak İngiltere bu rehberlik işlerini yapabilirmiş. Murahhaslar 26 Haziran'da gideceklermiş, fakat Venedik vapurunun hareketi 28'ine kalmış. Bunun üzerine De Robeck 26'sında

---

1562 *Documents Diplomatiques Français*, 1920, Tome I (19 Mai – 23 Septembre), p. 170-172.
1563 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, s. 249; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 92.
1564 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 16.
1565 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 406, sonnot 361.
1566 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 9.
1567 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 215.

denize açılacak olan İngiliz savaş gemisi *Caradoc*'la gitmelerini önermiş. Komiser telinin gizli bölümünde, Reşit'in antlaşma konusunda ulusçularla işbirliği eğiliminde bulunduğunu, Ferit'i barış görüşmelerinde bir yana itmek ve belki istifa ettirmek için entrika çevirdiğini, İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edebilecek tek güç olduğu görüşünde belki içten, fakat beri yandan Ferit'i sevmeyen Fransızlarla içli dışlı olduğunu bildiriyordu. Gittikçe olası göründüğü üzere, Fransa'da ulusçularla uzlaşmak isteyenler egemen olurlarsa Reşit onların adamı olabilirdi.[1568]

Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) ve Cemil (Topuzlu), *son derecede bir şevk ve gayretle milliyetseverleri ihbar etmekle beraber, Türkiye'yi, idare ve himaye vazifesini ifa edebilecek tek hükümet olan İngiltere'nin idaresine vermek suretiyle bu memleketi âdil bir barış ve sükûna kavuşturmak isteğinde ısrar ettiler; böylece yeniden hayat bulan bir Türkiye umumiyetle Doğu'da kendileri yararına sükûn ve asayiş unsuru olacaktı*.[1569]

Robeck, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre Dahiliye Nâzırı ve Murahhas Ahmed Reşid (Rey), Kemalistlerle gizli işbirliği yapmakta; Sadrazam Damad Ferid'in kuyusunu kazmaktadır.[1570]

Mustafa Kemal'in göndermiş olduğu zata mahsus mektub Hariciye Nâzırı Curzon'a arz edildi. Mektubda, Mustafa Kemal'in 30 Nisan 1920 tarihli beyannamesinin Fransızca daktilo edilmiş kopyası yer alıyor. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, Mustafa Kemal'in mezkûr beyannamesine not düştü: *Bu, az çok padişaha karşı bir isyan (ihtilal) bildirisidir*.[1571] Curzon, Hardinge'nin mütalaasını tasdik ediyor.

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Yunan'a askerî harekat izni verilişi hakkında yazıyor: *Bu, tam bir Yunan başarısı. Mösyö Venizelos, istediği şeyi istediği şekilde elde etti. Yıldızı Doğunun gökyüzünde şiddetle parlıyor. Dileyelim ki, hiç bir bulut onu kapatmasın!*[1572]

24 Haziran 1920. *Fransız Parlamentosu'nda Ernest Lafont 24 Haziran günü ülkesinin* Kilikya'dan *çekilmesini isteyince hayret sesleri yükseldi ve Briand bunun birçok masumu Türklerin kılıçlarına terk etmek anlamına geleceği yolunda bir yanıt verdi*.[1573] Lafont, Fransa Meclis-i Mebusanı ikinci celsesinde söz alıyor. 1916 gizli andlaşmalar zımnında şunları söylüyor: *Kürdistan kelimesini gazetelerde görünce, benim gibi basit zekâlıların yeni bilgiler için atlas karıştırdıklarını itiraf ederim. Biz başka bir Kürdistan söz konusudur sandık. Çünkü, bize okulda öğretilen Kürdistan karaların ve dağların ortasında o kadar kaybolmuştu ki, Fransa'ya bu ülkeyi işgal yetkisinin verilmesinin iyi bir hediye olacağını bir an düşünemiyorduk. Araştırdık, gördük: Bir tek Kürdistan vardı, ulaşılmaz Kürdistan*.[1574]

1568 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 133.

1569 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10-11.

1570 "Robeck, Reşit Paşa'nın [*Bey yerine Paşa yanlış yazılmıştır (Ö.F.A. notu)*] antlaşma için Millî Hareketle işbirliği yaptığına ve Ferid Paşa'ya karşı entrikalar çevirdiğine dair duyumlar almıştı. Millî Hareket taraftarlarının entrikalarıyla Osmanlı heyetini elde ettiklerini ve Paris'te Ferid Paşa'yı etkisiz bırakarak istifasını sağlamak istediklerini düşünen Robeck, Fransızların da bu oyunun içinde olduğunu tahmin ediyor." FO, 371/5051, E 7156; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 404. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1571 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 73-74.

1572 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 229.

1573 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 103.

1574 *Journal Officiel*, 25 Juin 1920, p. 2404; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 136.

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi: *Türkiye herhangi bir Afrika kolonisinden daha fazla Fransız kolonisidir. Çünkü Fas, Tunus ve Senegal'den önce Türkiye'de Fransızca konuşuluyordu*.[1575]

Mustafa Kemal'in Ankara'da neşrettirdiği *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Emperyalist Fransa, arada sırada bizi aldatmak için yüzümüze gülüyor. Bunun anlamını pekala biliyoruz. İsterse Fransa, dünyanın nereye doğru gittiğini anlamamakta ısrar etsin*.[1576]

> *Hâkimiyet-i Milliye*'de 24 Haziran'da çıkan "Emperyalist Fransa" başyazısı Fransa'nın çelişkilerini ele alıyordu. Bu gazete genellikle ülke dışında İngiliz emperyalizmini eleştiri ve saldırı hedefi almaya özen gösterdiği halde, bu yazıya gereksinim duyulmuştu. Savaş sırasında, özellikle Fransa ve İngiltere, ulusların hak ve özgürlükleri için savaştıklarını söylerken, savaş bittiğinde uğradıkları zararları yenilenlerden fazlasıyla çıkarmak merakına düşmüşlerdi. Fransa da Suriye ve Çukurova'nın zenginliklerine göz dikmiş bulunuyordu. Bu yüzden bir yandan Türkiye'yi mahvederek İngiltere'nin eline düşüren antlaşmayı kabul ettiklerine pişman bir halde, antlaşmaya ve İngilizlere karşı yürüttüğümüz savaşımın başarıya ulaşmasını diliyorlardı, öte yandan Türkiye'ye karşı kanlı bir savaş yürütüyorlardı. Emperyalizm hırsı yüzünden bu gülünçlüğü ve çelişkiyi, Çukurova'da uğradıkları kanlı yenilgileri ve bütün dünyanın emperyalist Avrupa'ya karşı ayaklandığını görmüyorlardı. Fransa istediğini yapabilirdi, fakat biz nereden gelirse gelsin, ulusal varlığımıza karşı suikastlara bütün gücümüzle karşı koyacaktık. Yazı çok sertti, fakat yine de Fransa'yı bir miktar "idare" ediyordu. Örneğin, antlaşmanın İngilizlerin işi olduğunu, Fransızların bunu "kabul" ettiklerini söylüyor, antlaşmanın yapılmasında Fransa'nın etkin payını görmezden geliyordu.[1577]

24-25 Haziran 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Kuva-yı Milliye saldırılarına nazaran Boğazlar mıntıkasının güvenliğini sağlamak noktasında *Lloyd George'nin teklifini Venizelos sevinçle karşıladı. Ancak Fransa ve İtalya'nın da rızası şarttı. Millerand Yunan müdahalesini onayladı, ancak Kont Sforza çekimser kaldı. Yunan saldırısının planı Mareşal Foch ve Mareşal Wilson tarafından Paris'te Boulogne'da hazırlandı*.[1578]

25 Haziran 1920. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. *Dadalier, yurtlarını savunan Türkleri isyancı diye kurşuna dizdiklerini söyledi. Başkaları, Türkleri Ermeni katili diye niteledi*.[1579] *Fransız eski Başbakanı Briand şöyle konuştu: "Türkiye'yi ortadan kaldırmak Müttefiklerin savaş hedeflerinden biri idi. Türklere kâh "yaşayacaksın", kâh "yaşamayacaksın" dersek bu onlarda yurtseverlik duygusu uyandırır, çetecilik yaparlar. Mustafa Kemal ve çetelerinin bizim ülkemizdeki benzerlerine yurtsever denir."*[1580] Briand, *Fransa'nın Ermenilerin hatırı için sınırlarını Mersin ve İskenderun Körfezi'nin ötesine götürdüğünü söyledi*.[1581] Briand:

> Alınması gereken bölgelere bakıldığında Fransız askerlerinin sayısı azdır ve bu bölgelerin kaderinin ne olacağını bilmediğimiz için verilen emirler de doğal olarak belirsizdir. [Karşımızdaki] Silahlı gruplar avantajlı durumdalar ve bir grup asker topluyorlar. Küçük gibi görünen bu başarısızlıklar, gözlem gücü ihmal edilemeyecek kadar kuvvetli olan nüfuslar üzerindeki yankıları nedeniyle Fransa'nın manevi prestiji açısından korkunçtur.[1582]
>
> Türkiye gibi bir ülkeye çok uzun bir savaşın ardından bir yıldan fazla bir süre sırtımızı döndüğümüzde [. . .] bu insanlarda kendini göstermeye başlayan vatansever bir heyecana, vatansaver bir öfkeye neden olduk. Onlar

[1575] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 62; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 98.
[1576] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 98.
[1577] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 104.
[1578] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.
[1579] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 104.
[1580] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 100.
[1581] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 104.
[1582] *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 26 Juin 1920, p. 2434; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 211.

> bizim için haydut çeteleridir; fakat aynı zamanda bizim ülkemizde vatansever çeteler olarak adlandırılırlar. Biz, bu grupların dayandıkları koşulları dikkate almadık.[1583]

Briand: *Katledilmemiş Ermenilerden arta kalanları oraya getirdikten sonra çekip gitmek, Suriyelilerin başına geleni ve Türklerin zihninde biriken misilleme denemelerini gördükten sonra çekip gitmek ne demektir bilir misiniz? Bu, Fransız bayrağını göremedikleri için yüz binlerce erkeğin, kadının, çocuğun öldürülmesi demektir*.[1584]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi yazıyor: *Ermeniler, ellerine verilen iktidarın şuuruna varınca, eskiden Türklerin başlattığı kışkırtma, katliam ve şiddete bu defa kendileri giriştiler. Bu halen sürüp giden sivil savaşın başlangıcı oldu ve sonuçlarını biz çekiyoruz*.[1585]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in milliyetçilerinin beklenen zaferi nedeniyle antlaşmanın yeniden düzenlenmesi, Avrupa'nın prestijinden verilecek bir taviz olacaktı. Boulogne konferansında Yunanistan'ın tekliflerinin kabul edilmesinin nedeni de bu devletlerin prestij kaybına uğramak istememeleri*dir.[1586]

26 Haziran 1920. Paul Cambon mektub kaleme aldı: *Lloyd George her şeye Venizelos'un gözlükleriyle bakıyor ve biz de kendisinin bütün kaprislerine rıza gösteriyoruz*.[1587]

Fransa Mebusan Meclisinde milletvekili Gailhard-Bancel söz alıyor:

> Türkiye ile imzalanacak olan antlaşma meselesi üzerine adım adım konuşacak ve tartışacağız. Belki de mecliste antlaşmanın Fransa için birdenbire yarattığı üzücü ve tehlikeli durumu onaylamayı reddedecek bir çoğunluğa ulaşacağız. Bu arada, şayet bu antlaşma farklı olsaydı, sonuçları da çok farklı olurdu. Bizimle haksız yere savaşmış olan Türkiye'ye elbette sert davranmalıydı, fakat [bu davranış] hem sert hem de adaletli olmalıydı. O zaman Suriye'deki sefer gücümüzü şu anda öngöremeyeceğimiz bir süre boyunca orada tutmak zorunda kalmazdık. İşte o zaman Türkiye, barış konferansında ayrıca ilan edilen fakat ne yazık ki pek uygulanmayan adalet ilkelerini kendi lehine savunduğumuz için bize minnettarlığını ifade ederdi; tüm halklar [onların da] haklarını korumak için göstereceğimiz çabayı fark ederdi ve onlarla I. François dönemine kadar uzanan ve yüzyıllar boyunca devam eden iyi ilişkilerimiz çok çabuk yenilenmiş, içtenlikle ve tamamen yeniden tesis edilmiş olacaktı. Çileleri esas olarak Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği güne dayanan Türk milliyetçileri daha sakin olacak ve tüm doğuda gelişen ve büyüyen coşku hızla yok olacaktı. Böylelikle Türkiye'de çok uzun zamandır sahip olduğumuz ve hâlâ da varlığını sadık bir şekilde sürdüren olumlu intibaya yeniden sahip olabilecektik.[1588]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Mustafa Kemal'in mütarekeyi bozulmuş olarak yorumlamasını mantıkî buluyor, Fransız hükümetini hem Türklerle anlaşmak hem de Yunan saldırısına izin veren İngiliz hükümetinin kararına katılmak gibi "başarısızlığa mahkûm iki politikayı" aynı anda yürütmekle suçluyor*.[1589]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Kilikya meselesine ilişkin İstanbul matbuatından "Erivan" nam Ermeni gazetesinin makalesini

---

1583 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 26 Juin 1920, p. 2434; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 220-221.

1584 *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 26 Juin 1920, p. 2436; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 221.

1585 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183.

1586 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 193-194.

1587 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 251, sonnot 7.

1588 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 27 Juin 1920, p. 2465; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 207-208.

1589 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 188.

keşide ediyor. Bilhassa Kilikya'daki Ermeni Kuvâ-yı Milliyesi teşkilâtı, Müttefiklerin Ermenileri kandırıp yüzüstü bıraktıkları kanaatindedir:

> Kilikya'da Ermenilerin Bağımsızlıklarını İlânı ve Ermeni Güçleri Kumandanı Tarafından Milliyetçilere Verilen Ültimatom; "Barış umudu taşıyan fakat dostları tarafından terk edilen Ermeniler, dostlarının bu davranışları yüzünden vaatlerle kandırılmışlardı. Şu an Fransızlar, bayraklarını indirerek Ermenileri terk ediyorlar. Yaşanan olaylar bütün dünya tarafından görülüyor. Hiçbir şey yapmadan beklemek mümkün mü? Hayır. Böyle bir durumda Ermeniler kendi ölüm fermanlarını imzalamış olurlar. Biz, anavatanımız Kilikya'da bağımsızlığımızı deklere ettik. Ermenilerin durumu çok kritiktir. Hepiniz aynı güneşin altında yaşıyorsunuz ve maddî manevî olarak bizleri desteklemelisiniz. Fransız-Türk Anlaşması sonucu Fransızlar, birliklerini Mersin-Adana hattına toplayarak Kilikya'dan güçlerini çektiler. Türkler karşısında bırakılan Ermeniler de Ermenistan'a bağlanacak bu bölgede bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ermeni Milli Güçleri Komutanı Serop Roupignan, birliklerini 48 saat içerisinde Kilikya'dan çekmesi üzere Mustafa Kemal'e bir ültimatom göndermiştir…[1590]

Paris'de münteşir *Cause Commune* mecmuası, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'in TBMM Reisi Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu 3 Haziran 1920 tarihli mektubu neşretti.[1591]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *İngiltere Savaş Materyali mi satıyor? Ankara'dan gelen bilgiye göre Mustafa Kemal Fransa ile Kilikya'da ateşkesin sonuçlandığını ilan etti. Roma'daki Messagero'nun muhabiri İngiltere'nin büyük miktarda savaş malzemesi sattığını telgrafla bildiriyor*.[1592]

27 Haziran 1920. Fransız Donanma Kumandanlığı İstihbarat Dairesi haftalık rapor kaleme aldı. Bir Fransız ajanı bildiriyor: *Ermeniler Fransızları Kilikya'ya girmeye zorlamak için rahatsızlık çıkarmaya çalışıyorlar ve İstanbul'da Fransız karşıtı kampanya yürütüyorlar*.[1593]

La France Militaire gazetesi, General Malleterre'nin yazısını neşretti: *Güya macera olduğu ileri sürülen Yunan seferi pekâlâ başarıya ulaşacak*.[1594]

28 Haziran 1920. *Roma'daki Fransız elçisi de Yunanistan'ın Osmanlı'ya savaş ilan etmeden savaşa girdiğini, Büyük Devletler'in Yunanlıların "kesinlikle" kazanamayacakları bir savaşta onlara destek olmak durumunda kalacaklarını bildiriyor*.[1595]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Fransız savaş gemileri Mersin civarındaki Türk Milliyetçileri üzerine bomba yağdırdı*.[1596]

Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgrafname gönderdi. Bristol, *İstanbul Hükümeti'yle Mustafa Kemal yönetimindeki Milliyetçiler'in Antlaşmaya karşı birleştiklerini ve ulusun bütünüyle Milliyetçiler'in arkasında olduğunu yazıyor. Kabine, pek azı dışında Milliyetçiler'den yana olup Sultan'ın bunların üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Fransızlar ve İtalyanlar bu antlaşmaya karşıdırlar. Britanya da bu antlaşmaya pek hevesli değildir, ya[l]nız Yunanlılar "coşkun bir sevinç" içinde antlaşmayı benimsiyorlar. Bunun Anadolu içerilerine doğru yürüme fırsat ve olanağı yaratmış olmasından memnundurlar. Bristol'un kanısına göre Türkler savaştan yıpranmış olarak çıktıklarından kavgaya çok hevesli değilseler*

1590 PRO, FO 608/278/4840, No: 939; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 345-346, dipnot 877.

1591 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 249-250.

1592 The Daily Mirror, 26 June 1920, *Greeks Trap Turk Army Corps: 8000 Prisoners*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 94.

1593 Toplumsal Tarih, 2011, Sayı 206, s. 5.

1594 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 228.

1595 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 406, sonnot 361.

1596 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 359.

Yunanlıların ilerlemesi Türkleri tekrar kamçılayacak bir baskı niteliği taşıyabilir. Kendisi yeniden bütün Yakın Doğu sorunlarından uzak kalınmasını, Yunan ve Ermeni propagandasına da kapılmamaya dikkat edilmesini öğütlemektedir.[1597]

Fransız matbuatı, Venizelos'un bir ABD'li gazeteye vermiş olduğu beyanatı iktibas ediyor: *Gerekirse ordumuzun mevcudunu 500.000 kişiye çıkarmaya hazırız, ama buna lüzum kalacağını sanmam*.[1598]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İstanbul'daki "Daily Express" muhabirine göre, Anadolu milliyetçileri Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla müttefiklerle barış antlaşması imzalamaya hazırdır*.[1599]

29 Haziran 1920. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Kilikya'dan alınan ancak henüz onaylatılamayan haberlere göre, Fransızlar bölgeye 3000 asker göndermiştir ve bu askerler, Türk milliyetçilerine karşı savaşmak üzere 15000 kişilik bir Ermeni ordusunu eğitiyor. Kemal Paşa'nın harekât merkezi olan Eskişehir'e üç koldan saldırılması durumunda milliyetçi askerler birbirinden ayrılabilir ve direniş imkansız hale gelebilir*.[1600]

30 Haziran 1920. Yunan birlikleri Karesi'yi (Balıkesir'i) işgal ettiler.[1601]

Paris'deki Venizelos, Atina'ya 1314 numaralı telgraf gönderdi. Boğazlar bîtaraf mıntıkalarını Kuvâ-yı Milliyeden temizlemek görevinde *Yunan ordusunun kullanılması fikrinin General Henri Wilson ve Mareşal Foch tarafından verildiğini bildiriyor*.[1602]

Fransa Mebusan Meclisinde bir sada yükseliyor:

> Suriye'deyiz. İstanbul'dayız. Küçük Asya'daki Yunanlıların arkasındayız. Her şeye rağmen Fransa'nın uzun yıllardır süre gelen eylemlerinin bir sonucu olarak ayakta kalabilen Türkiye'nin arkasında belki Asya İslamı'nın çekinceleri olabilir. Osmanlı Devleti'ne karşı beklentili bir tutum takınıyoruz ama bu tavrı uzun süre koruyabileceğimizden emin miyiz? Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesinde işbirliği yapmak, bu korkutucu bölünmeye iştirak etmek ve Türkiye ile Hilafet'in yıkıntılarından istifade etmek için orada bulunmasından dolayı Asya ve Afrika'daki Müslümanların kaygılanma hakları olduğu zaman acaba ne olacak? Konuyu dağıtmamaya çalışıyorum beyler, sadece tehlikeye işaret ediyor ve geçiyorum.[1603]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi, İzmir muhabirinin yazısını neşretti: *Ah! biliyordum zaten… Mustafa Kemal, müslümanların meşhur "cihad"ı, İslâm'ın isyanı, bütün bunlar blöftü… Ünlü Mustafa Kemal'in bir yılda kurduğu bina on günde tamamen yıkıldı!*[1604]

L'Ouest-Eclair gazetesi yazıyor: *General Gouraud, Türklere düşman değil hasım muamelesi yapın diyor; bu güzel sözü unutacak mıyız? Türkiye'ye Almanya'dan daha sert davranmak ağır bir hata değil midir? Trakya ve İzmir Türklerin yurdudur, bu su götürmez*.[1605]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Yunan Başvekil Venizelos'la mülakatını neşretti:

1597 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 284.
1598 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 227-228.
1599 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 179.
1600 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 284.
1601 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 159.
1602 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 285, dipnot 3.
1603 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 1 Juillet 1920, p. 2577; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 201-202, dipnot 523.
1604 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.
1605 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.

> Fransız kamuoyunun, bizi harekete zorlayan kaçınılmaz sebepleri iyice anlaması gerekir. Eğer anlarsa, çekimserlik ve tereddüt göstermeden tamamen bizim yanımızda olmaması imkânsızdır.
>
> Hataları yüzünden iki veya üç yıl daha fazla uzayan bir savaştan yeni çıkan dünkü düşmanlarımız Türkler, Müttefiklerin kendilerine zorla kabul ettirmeye hakkı ve görevi olduğu âdil barışa karşı çıkıyorlar. Bu direnişe göz yumabilir miyiz? Almanların yapmasını uygun görmediğimizi Türklerin yapmasını uygun neden görelim?
>
> Müttefiklerin gevşekliği sayesinde Mustafa Kemal Küçük-Asya'da bazı kuvvetler topladı, ama önemini abartmamalı; bu kuvvetler toplanır toplanmaz İngilizlere, Fransızlara cephe aldı. Oysa onlar Müttefiklere saldırırken az ötede İzmir'de güçlü bir Yunan ordusu hareketsiz, âdeta kollarını kavuşturmuş bekletiliyordu. Sağduyu sonunda üstün çıktı. Yunan ordusuna Türk çetelerini püskürtme izni verildi. Bu ordu eskiden beri başka ne istiyordu ki? İlk haberlere bakılırsa görevini pek de fan yapmıyor. İngilizler, Fransızlar, biz ve herkes Yunan ordusunun bu ilerlemesinden kazançlı çıkacağız (…)
>
> Şu iyi bilinsin ki, bu görev hiç de imkânlarımızın üstünde değil. Hasmımızın gücü hakkında doğru bilgi sahibiyiz ve onu dize getireceğimizden eminiz (…) Size yalnızca şunu söyleyeceğim: nereye gittiğimizi biliyoruz ve hiç bir şey bizi durduramaz.
>
> Şimdiki seferi sürdürürken hiç bir art düşüncemiz yok. Ücret istemiyoruz (…) bütün Avrupa'nın yararlanacağı gayreti gösterirken Fransa'nın tam bir sempatisine, manevî desteğine güveniyoruz…[1606]

Bir çok diplomatik yazışma ve notaların incelenmesinden anlaşıldığına göre Bulgaristan şu veya bu yolla Anadolu'daki Kemalistlere silâh temin etmekteydi. Bunlardan sadece bir kaç tanesinin üzerinde duracağız. 30.6.1920 de Bulgaristandaki müttefik ordularının [Fransız] *Genel Kumandanı, Dışişleri Bakanlığına verdiği notada şunları belirtiyordu: "Türk bandralı üç geminin Burgaz limanına kömür almak üzere geldiklerini öğrenmiş bulunmaktayım. 16.6.1920 de gelmiş olan bu gemilere 19.6.1920 gecesi askerlerin refakatinde bulunan dört arabanın kışla ile gemiler arasında üç sefer yaptığı bildirilmektedir. Bu arabalarda bulunanlar, gemilere boşaltıldıktan sonra bunlar kömür yüklemeden hareket etmişlerdir. Gemilerin Burgaz'da bulunduğu sırada bunlardan birinin kumandanı bir Bulgar askeri tarafından, Bulgar kumandanlığına ziyarete davet edilmiştir. Bu faktörleri göz önünde tutarak Türk milliyetçileri ile yapılan silâh ticareti konusunda Bulgar hükümetinin sorumluluğuna dikkatinizi çekmekten şeref duymaktayım."*[1607]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Correspondencia Militar* nam gazeteler yazıyorlar. Sevr Projesine ilişkin Müttefiklere *Damad Ferid Paşa tarafından verilen cevapta, İskenderun'un Suriye'ye katılması protesto edilmekte*dir. *Türkiye'nin güney sınırlarının yeniden düzenlenmesi ve Halep ve Musul'un kuzey hattından geçmesi isteniyor*. *Cevapta ayrıca, Ermenistan'ın eski Türk-Rus sınırı boyunca genişletilmesinin hiçbir gerekçesi olmadığı belirtiliyor*.[1608]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Türkler, Adana, Tarsus ve Mersin'de genel bir saldırı başlatmıştır*. *Bu saldırı, limandaki Fransız kruvazörlerinin yakın mesafedeki hatlara ve Türk köylerine bombardımanı sonrasında geri püskürtülmüştür*. *Sürekli tek tük ataklar nedeniyle, Adana ve Tarsus'un etrafı çitle çevrilmiştir*. *Milliyetçilerin Mersin yakınlarındaki hendekleri, savaş gemilerinin menzilinde*dir *ve etkili bir şekilde bombardıman ediliyor*. *Güçlü bir İngiliz filosu da Mudanya'da demir atmış ve önemli sayıda denizciden oluşan bir birlik karaya çıkmıştır*. *Bu birlik sayısız Türk milliyetçi lideri tutuklamıştır*.[1609]

1606 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 227.

1607 *BİA*, F. 3, Arşiv Ed. 2763; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 118.

1608 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 179. Mustafa Kemal, Türk ekseriyetli İskenderun'u 20 Ekim 1921'de Fransa'ya verecek. Fransa'nın niçin Damad Ferid'i hükümetten düşürmeye çalıştığı bir nebze anlaşılıyor.

1609 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 284.

Haziran 1920. *L'Asie Française* mecmuası yazıyor: *Ermeniler, Erivan'dakinden ayrı, Fransız himayesinde "Amanus Ermeni Cumhuriyeti" ilân etmişlerdir*.[1610]

Haziran-Temmuz 1920. *Ermenilerin Müslümanlara karşı öldürme, soygun, ırza geçme gibi zulümleri Fransız koruması altında devam etmekteydi. Haziran'ın ilk yarısında Ermeni çetecileri Adana ile Ceyhan arasındaki en az altı köyü basarak insanlarını yok ettiler. 25 Haziran günü Misis'teki (Yakapınar) Müslüman mahallesine saldırıp 20 insanımızı öldürdüler. 2 Temmuz'da Mihmandar köyü basılarak 99 Müslüman öldürüldü. Adana Müftü Vekili Hüsnü Efendi (Eren) valiliğe verdiği şikayetnamede, "İncirlik acı vak'ası, Kahyaoğlu büyük cinayeti, Denizkuyusu yağmacılığı, ... Camili vahşetinden" söz ediyordu. Sonunda, 10 Temmuz günü Adana'da Ermeniler Müslümanlara karşı genel bir saldırı başlattılar.* [..] *Dört gün boyunca Adana'nın Müslüman halkı kentten kaçmak zorunda kaldı: "Kaçkaç Olayı." Bir hafta sonra yine kimi Ermeniler boş mahalleleri ateşe verip yağmaladılar. Kaçan Müslümanlar köylere, dağlara sığındılar. Dikkat edilirse burada "Müslümanlar" diyorum. Çünkü Fransızların bütün çabasına karşın böl-yönet taktiği yürümedi, Müslümanlar bölünmediler*.[1611]

1 Temmuz 1920. Millerand, *İstanbul'da Labonne'a 1 Temmuz'da çektiği gizli telde, Anadolu'da görevli "agent" bulundurmama durumunun kendilerini orada özel görevli "émissaire" bulundurmaktan "hiçbir biçimde" yasaklamadığını, çünkü her an bilgi edinmek ve ona göre davranmak durumunda olduklarını söylüyordu. Ayrıca İstanbul'da ulusçularla yapacağı ihtiyatlı, "discret" temaslarda, ateşkesi uzatmamalarının Yunan "müdahalesi" (22 Haziran taarruzu) konusundaki Fransız tutumunda payı olduğunu ve olmamasına olanak bulunmadığını bildirmesini istiyor*.[1612]

Dini çevrelerin sözcüsü "La Croix"da René Johannet, "Türk Antlaşmasını Gözden Geçirmek Gerekiyor" başlıklı uzun yazısında antlaşmanın oldukça adaletsiz olduğunu dile getiriyor. Aynı zamanda Ortodoks Yunanlıların İzmir'i almalarını Katolik kurumların nüfuzu için tehlikeli buluyor ve Fransa'nın her anlamda İngiltere tarafından oyuna getirildiğini söylüyor.[1613]

> Ayasofya'nın bile artık ortodoks değil katolik kilisesi olmasını isteyen *La Croix* şöyle yazıyordu: "Biz, antlaşmanın her sayfasında İngiltere tarafından oyuna getirildiğimizi görmekle hayrete düşüyoruz. Katoliklik, Osmanlı egemenliği ile, ortodoksların sinsi baskısı ve protestanlığın göz boyayıp yayılma politikasından daha iyi anlaşır…[1614] Eğer kamuoyunun şimdiye kadar kuvvetle belirdiği olmuşsa Türk antlaşması için olmuştur. Bütün Fransa antlaşmaya karşıdır. Ne Meclis, ne basın, ne idarî makamlar, ne sol partiler, ne muhafazakârlar bu antlaşma ile bize yapılmak istenen hakarete kolay kolay tahammül etmeyecekler. Böyle bir görüş birliğine tanık olmak için hemen hemen Alsace-Lorraine'i ve vaktiyle ona kavuşmak arzumuzu göz önüne getirmelidir…[1615]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Alaşehir'deki çatışmanın ardından Venizelos "Figaro" gazetesine yaptığı açıklama*da*, Türklerin müttefikler tarafından hazırlanan barışı kabul etmeyi reddettiklerini, Türk askerleri İngiliz ve Fransız birliklerine saldırırken İzmir'de büyük bir Yunan ordusunun hareketsiz bir şekilde beklediğini ve Yunanistan'ın herhangi bir talep olmaksızın kuvvetleriyle Türkleri püskürtebileceğini belirt*miştir.[1616]

1610 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 181.

1611 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 330.

1612 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 103.

1613 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 205. İngilizlerin resmî mezhebinin Anglikanlık olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

1614 La Croix, 1er Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 155. "[..] Fransa, bundan böyle ancak kendisine tanınan nüfuz bölgesine kapanıp kalacaktı."

1615 La Croix, 1er Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 158.

1616 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.

2 Temmuz 1920. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan işgallerinin başlaması, İstanbul Hükümeti'ni de rahatsız etmiştir*. *Paris'te bulunan Sadrazam Damat Ferid Paşa, müttefiklerden, Anadolu'da harekât yapan Yunanlıların durdurulmasını talep etmiştir*.[1617]

3 Temmuz 1920. *Kilis ve çevresi Kuvayı Milliye ile Suriye Arap Hükümeti arasında Kilis'in Kefergani köyünde gizli bir anlaşma imzalandı. Buna göre Ankara'ya Irak, Suriye ve Türkiye arasında 9 kişilik devamlı olağanüstü bir meclis kurulması teklif edilecek, iki taraf birbirine yardım edecek ve Fransız harekâtına engel olunacak*.[1618]

5 Temmuz 1920. Fransızlar, Antep-Birecik'i boşalttı.[1619]

Belçika matbuatından sosyalist siyasî görüşlü *Le Peuple* gazetesi: *Mustafa Kemal karargâhını Ankara'dan Sivas'a taşıyacak*.[1620]

5 Temmuz tarihli "Türk Milliyetçi Hareketinin Tunus'taki Etkileri" başlıklı istihbarat raporu Fransa'nın bu [hilafetin cihad ilanı] *endişesini doğruluyor. Rapora göre, Tunus'ta basılan "Al Camia" gazetesi, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki nefreti alevlendirmek ve bağımsızlığını talep eden yerli halkı kışkırtmak amacıyla yayın yapıyordu. Bu gazetede Mustafa Kemal ulusal kahraman olarak tanıtılıyor, kalben ve ruhen halifeye bğalı 300 milyon Müslümanın kısa bir süre sonra İngiltere'ye karşı ayaklanacağı ve böylece Mustafa Kemal'in "muzaffer" olarak İstanbul'a gireceği bildiriliyordu. Gazetede ayrıca, Tunusluların da Hıristiyan bağnazlığına karşı savaşmaya hazır oldukları yazılıyordu. Ancak, Tunus'ta yayınlanan "Al Camia" gazetesinin kapatılması Fransa'nın panislamizm korkusuna son vermeye yetmeyecekti*.[1621]

"Yunan ordusunun Kemalist birliklere karşı harekete geçmesinin İsviçre'deki Müslüman çevrelerde bıraktığı izlenim" nam rapor kaleme alındı. Buna göre *İsviçre'deki Harun Aliçe etrafında toplanmış milliyetçi grubun çalışmaları ve düşünceleri hakkında sürekli rapor alan Fransa'ya "Yunanlılar karşısında zayıf kaldığı takdirde Mustafa Kemal'e Kafkasya'dan Türkistan'a gerek askeri gerekse mali açıdan yardım yapılacağı"* istihbar edilmiştir.[1622]

6 Temmuz 1920. *Atina'da Billy, Venizelos'un neden böyle bir harekâta giriştiğini anlamanın olanaksız olduğunu, bu hizmete karşılık Yunanistan'a toprak ya da kredi sözü mü verildiğinin bilinmediğini bildiriyor. İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri Steryadis maceraya ve Paraskevopulos'un çok cüretli tasarılarına karşıymış*.[1623]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları Batı cephesinde ilerlemeye devam ediyor. Mustafa Kemal'in askerleri, İzmir'de birleşen iki yönde Yunan ordusu ile karşılaşmış ve tamamen yok olmuşlardır*. *Yunan askerleri, Balıkesir'in güneyinde Türkleri mağlup ettikten sonra Bandırma ve Edremit'i ele geçirmişlerdir*.[1624]

1617 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315. Hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi 28 Haziran 1920 tarihli nüshasında kara propaganda icra etmişti: "Artık tereddütsüz söyleyebiliriz ki, millet katili İstanbul Hükümeti, Yunanistan'ın müttefikidir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 3, s. 103.

1618 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 109.

1619 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 112.

1620 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 175.

1621 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 77.

1622 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 93, s. 171-172; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 77.

1623 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 406, sonnot 361.

1624 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.

7 Temmuz 1920. *Balıkesir'in İvrindi ve Balya ilçeleri, Yunan Ege Tümeni'nin eline geçti. Yunanlıların şehre yaklaşması üzerine Mustafa Kemal, Albay Bekir Sami Bey'e Bursa'nın boşaltılmasını emretti. Bakanlar Kumlu'nun bu konudaki kararını aktaran Mustafa Kemal, Yunan işgaline karşı İngilizlerden ve Fransızlardan yardım istemenin "ihanet-i harbiye"ye göre cezalandırılacağını, şehirde geçici bir yönetim kurulması gerektiğini hatırlattı. Vali Hacim Muhittin Bey adına Saruhan Mebusu Celal Bey (Bayar), geçici bir idare için seçilen kurulun şehre İngiliz askeri çağırmasını, böylece Yunan işgalini önlemeyi düşündüğünü Ankara'ya bugün bildirmişti*.[1625]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Müttefik devletlerin temsilcilerinin Spa Konferansı'nın o günkü oturumunda Türk heyetin barış antlaşması maddelerine ilişkin sunduğu taleplerini müzakere ettiği ifade edilmiştir*.[1626]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Bursa'da sahilin farklı noktalarına asker çıkarmışlar ve Kemal Paşa'nın askerleri, bu şehri de boşaltmaya ve şehrin güneyindeki Uludağ'a doğru çekilmeye başlamışlardır*.[1627]

8 Temmuz 1920. İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, 26 Haziran'da Damad Ferid Paşa tarafından kendilerine sunulan Türk heyetin cevabını inceledikten sonra 7 Temmuz'da toplanmıştı. Konsey, antlaşmanın başlıca maddelerinin Osmanlı Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda revize edilemeyeceğini gördükten sonra, politikacılardan oluşan ve askeri uzmanlarla işbirliği içerisinde cevabı yazacak bir komisyon görevlendirmeye karar verdi. Komisyon, Türk heyetin taleplerinin nasıl gerçekleştirilebileceğini dikkate almayacak ve on gün içerisinde kesin bir karara varacaktır. Türk tarafına antlaşmanın kabulü veya reddi için 10 gün süre tanınacaktır. Konseyin toplantısına Venizelos da katılmıştır. Resmi açıklamadan, Türkiye ile barış antlaşmasının temel maddelerinde bir değişiklik olmayacağının ve mümkün olabilecek düzenlemelerin sadece aksesuar maddelerle ilgili olacağı* anlaşılmıştır.[1628]

10 Temmuz 1920. Giresun'da Topal Osman'la mülakat eden İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring rapor kaleme aldı: Topal Osman, *Britanya Hükümeti'nin Türklere ve milliyetçilere karşı olduğunu, bunun kanıtı olarak Fransa ve İtalyan gemilerinin ona silah ve mühimmat sağladığını söyledi ancak bana detay vermeyi reddetti. Muhtemelen bunu engelleme ihtimalimiz olacağı için daha fazla detay vermek istemedi.*[1629]

Fransızlar, Cerablus'u boşalttılar.[1630]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Kuzey ordularına direnen Türk birliklerinin sayısının yaklaşık 20.000 kişiydi. Bunlardan 5-10 bini Bursa'ya doğru kaçmıştır. Kaçanların bütün savaş malzemeleri ve erzakı Yunan ordusuna kalmıştır. Öncü kuvvetleri şehre 10 kilometre mesafedeki Ulubat Gölü'ne varmış olan Yunan ordusunun Bursa'ya girmesi kaçınılmazdır*.[1631]

A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Dr. Nihat Reşat (Belger), *Echo de l'Islam* gazetesinde başmakale neşretti: *Millî hayatları ancak geçen yüzyılda başlayan modern Yunanlılar, asla eski Yunanlıların mirasçıları*

1625 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 114.
1626 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.
1627 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
1628 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.
1629 *British National Archive*, Foreign Office, 371/5054, 130-131; Aktaran: Merve Doğan-Kader. (2021). İngiliz Belgelerinde Topal Osman Ağa ve Giresun (1919-1923). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(254), s. 23. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1630 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 119.
1631 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

değildirler. *Hiç bir tarihçi Yunanlılar Küçük-Asya kökenlidir diyemez. Venedik ve Cenevizliler nasıl Kırım ve Karadeniz kıyılarına gelip yerleşmişlerse Yunanlılar da Küçük-Asya'ya dışardan gelmişlerdir*.[1632]

12 Temmuz 1920. *Fransız Deniz Kuvvetleri'nin Türkiye'deki İstihbarat Şefi Üsteğmen Rollin, "Les repercussions de l'avance grecque en Asie mineure" başlıklı* rapor kaleme aldı. *22 Haziran 1920'de Paraskevopulos komutanlığında Salihli, Alaşehir yönündeki Yunan ilerlemesi*ni, *"İngiltere'nin Türkiye'nin hamisi olma yolundaki şansını artırıcı bir etken" olarak yorumluyor*. Rollin'e göre *Yunan ordusunun desteği olmadan bu üstünlüğü kesinlikle elde edemezdi. Zira, askeri gücü Anadolu milliyetçileri ile silahlı bir mücadeleye girmek için yeterli değil. Ayrıca, İngiliz kamuoyu İngiliz ordusunun Anadolu'da askeri harekâta girmesine karşı çıkıyor*.[1633]

13 Temmuz 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Spa Konferansı'nda Venizelos'un da yer aldığı Müttefik Yüksek Konseyi'nin 12 Temmuz tarihli toplantısında, müttefik heyet başkanları, Türkiye'nin son notasına verilmesi gereken cevaba ilişkin fikir alışverişinde bulunmuşlardı*r. *Haberde, herhangi bir resmi açıklama olmamasına rağmen, Türkiye ile barış antlaşmasında herhangi bir düzenleme yapılmasının beklenmediği ifade edilmiştir*.[1634]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Alaşehir yakınlarında, Yunan uçakları, Milliyetçiler'e karşı hava saldırısı düzenledi ancak İtalya, Yunanistan'ın kendi bölgesine girmesine izin vermedi aynı zamanda Fransızlar da İtalyanlarla aynı tavırda*dır. *Bu durum da Türk Ordusu'nu, Yunan Ordusu'na karşı daha etkili kılmıştı*r. *Yunanlıların ne İtalyan ne de Fransız hattını geçememesi Milliyetçiler'i güçlendirdi ve Müslümanların, Yunanlılara olan tepkisini artırdı*.[1635]

14 Temmuz 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki ileri harekâtı, haziran ayının sonlarından itibaren Kilikya'da daha şiddetli baskılara maruz kalan Fransızlar için bir rahatlama sağlamış, bir başka ifadeyle Yunan ordusu Fransızların da imdadına yetişmiştir*.[1636]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor. *Müttefikler, 13 Temmuz'daki toplantılarında, Türk heyetine barış antlaşmasını kabul edip etmediklerini bildirmeleri için 6 günlük bir süre verilmesine karar vermişlerdi*r. *Bu durum İstanbul'da kötü bir etki yaratmış, delegeler arasında fikir ayrılıkları başlamış ve halkın geneli antlaşmanın kabul edilmemesinden yana tavır almıştı*r. *Delegelerin işi artık daha zordu*r.[1637]

La Accion yazıyor: *Yunan ordusu, kanlı bir savaşın ardından, Bursa'nın güneyini ele geçirmiştir. Geriye sadece Kuzey kıyıları kalmıştı*r *ve Marmara Denizi civarı ve boğazların tamamı müttefiklerin eline geçmiştir*.[1638]

15 Temmuz 1920. Katolik *La Croix* gazetesi yazıyor: *Yunan işgali "baskıcı, zorba"*dır. *"İşte sürdürülmek istenen rejim budur!*[1639] *"Katoliklikten nefret eden ortodoks rejimler" İzmir'deki katolik kolejlerini yavaş yavaş ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapacaklar: "Üsküp ve Selânik örnekleri" katolikleri ürkütüyor*.[1640] *Anadolu'nun en büyük ticaret limanı İzmir'i Yunanistan'a vermek "Fransa'yı soymak"*

1632 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 123.

1633 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3211, D.2, s. 1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 71.

1634 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

1635 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199.

1636 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 368.

1637 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

1638 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

1639 La Croix, 25 Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 152.

1640 La Croix, 25 Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 156.

demektir, çünkü ticaret imkânları cılızlaşan Türkiye Fransa'ya borçlarını artık kolay kolay ödeyemeyecektir.[1641]

16 Temmuz 1920. Spa Konferansı Yüksek Şûrası, ültimatom vererek, Sevr'in *hemen* kabul edilmesini Bâb-ı Âlî Hükümetinden istiyor.[1642]

16 Temmuz 1920 tarihinde M. Millerand, Damat Ferid Paşa tarafından verilen notalara karşılık İtilâf Devletlerinin cevabını sundu. Bu cevapta İtilâf Devletlerinin dostluğuna "ihanet" eden, hiçbir sebep yokken savaşa giren, savaşın uzamasına, İtilâf Devletlerinin can ve mal kaybına neden olan Osmanlı Devleti'nin sunulan barış şartlarını kabul etmek zorunda olduğu vurgulanıyor. Millerand, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu "800,000 Ermeni'nin katledilmesine, 200,000 Ermeni ve 200,000 Rum'un yurtlarından sürülmesine sebep olan Türklerin kendilerine bağlı milletleri yönetme konusundaki başarısızlıklarını gösterdiklerini" dolayısıyla Türklerin çoğunlukta olmadığı yerlerin Türklerden alınacağının da altını çiziyor. Aynı sebeplerle sınırları Amerika tarafından belirlenecek bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrinden de vazgeçilmeyeceği beyan ediliyor. Osmanlı Devleti'ne, millî bir devlet ve çok verimli toprakların bırakıldığı, bu şartların kabul edilmemesi halinde Türklerin Avrupa'dan çıkarılacakları bildirildi. Son olarak Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalaması için 27 Temmuz 1920 günü saat 12.00'a kadar süre verildi.[1643] Müttefikler, Sevr projesiyle, Osmanlı Devletini *millî bir devlet* haline getiriyor. Başka bir deyişle, *millî bir devlet*in teessüsü noktasında Lozan, Sevr'in tadil edilmiş şekli olacaktır.

Dikkat edilirse Fransa, bir taraftan Bâb-ı Âlî'ye Sevr'in imzalanmasını resmen dikte ederken; diğer taraftan da Mustafa Kemal'e kaçak yollardan silah-mühimmat tedarik ediyor. Edouard Herriot ise, 14 Mart 1924'de, gayr-ı meşru çocuğun meşru çocuk ilan edilmesi lazım geldiğini ifade edecektir.

17 Temmuz 1920. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, Suriye'ye asker çıkarmaya devam ediyorlar. Sadece Temmuz ayının ikinci haftasında birkaç Senegalli birlik Suriye'ye varmıştır ve Fransızların Şam'a doğru bir harekâta başlaması bekleniyor*.[1644]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Bursa'nın ele geçirilmesi sırasında savaş yapmamışlardı*r. *Mudanya'daki İngiliz filosu, ateş edildiğini düşündüğü tren istasyonunu bombalayarak yıkmıştır. Bir vekil, Ankara'daki Milli Meclis'te Yunanlıların başarılarından endişesini dile getirerek, Mustafa Kemal'e askeri durumu sormuştur. Mustafa Kemal, verdiği cevapta Yunanlıların başarılarından haberdar olduğunu ve milliyetçi kuvvetlerin artık Yunanistan ile Bulgaristan arasında zapt edilemez bir hatta konuşlandığını ifade etmiştir*.[1645]

18 Temmuz 1920. *Le Petit Journal* gazetesi, muharriri Paul Labbé'nin "Fransız Nüfuzu İstanbul'da Tehdit Altında" serlevhalı makalesini neşretti. Yazar, *Fransa'nın Türkiye'de büyük bir nüfuzu olduğuna ve mütarekeden beri bunu kaybettiğine dikkat çekiyor*. Ona göre, *Fransa Avrupa'da mağlup olduğu*

1641 La Croix, 25 Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 156.

1642 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

1643 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 393-394. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1644 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 284.

1645 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu işgallerin ardından Batı cephesinde Balıkesir, Manisa, Bursa ve İzmit, Yunan işgali altına girmiş oluyor." (Tüylü-Turan, 2019, s. 316). Mustafa Kemal, eski başşehir Bursa'yı Yunan'a savaşmaksızın terk etmiştir.

1870'lerden itibaren Türkiye'deki nüfuzunu hemen her alanda artırmıştı; fakat şimdi galip olmasına rağmen bu nüfuzun zarar görmesini kamuoyu anlayamaz ve razı olamaz.[1646]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Spa Konferansı'nın sona ermesinin ardından, Konferans Başkanı Millerand, 17 Temmuz'da Türk heyeti başkanına, antlaşmanın kabulü için verilen sürenin uzatılması konusundaki taleplerinin reddedildiğini bildirmiştir*.[1647]

19 Temmuz 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Buna göre:

> Osmanlı delegelerinin değişiklik isteklerini, Müttefiklerin sözcüsü Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Millerand bir yıl önce Clemenceau'nun mektubuna benzer şekilde cevapladı (16 Temmuz 1920):
>
> "… Türkiye, hiç sebepsiz Müttefiklere büyük bir deniz yolunu kapadığı ve Rusya, Romanya ile onların Batılı Müttefikleri arasındaki bağlantıları kestiği için Savaşı en az iki sene daha uzattı ve Müttefiklere milyonlarca kurban verdirdiği gibi milyarlara ulaşan zararlara sebep oldu. Türkiye'nin muazzam zararları göze alarak dünya barışını tekrar kuranlara borçlu olduğu tazminat, kendisinin asla ödeyemeyeceği miktarlara ulaşır!" Millerand, Ermeni ve Rumlar "duyulmamış bir barbarlık içinde katledildi" dedikten sonra devam eder: "Müttefikler, Türk ırkından olmayan çoğunluklarca oturulan bütün bölgeleri Türk boyunduruğundan kurtarmaya kararlıdırlar… Trakya ve İzmir'i Türk hâkimiyetinden ayıran antlaşma şartlarında hiçbir değişiklik yapamazlar, çünkü buralarda Türkler azınlıktadır. Aynı düşünce Suriye-Türkiye sınırına da uygulanmaktadır. Yine böylece, Müttefikler, A.B.D. Başkanının doğru ve âdilâne çizeceği sınırlar içinde hür Ermenistan kurulmasını amaçlayan maddelerde de hiç bir değişiklik yapamazlar."
>
> Millerand, İstanbul'un Türklerde bırakılması kararına da değinir: "Bu, Müttefiklerin Türkiye'nin haklarını, menfaatlerini ve meşru isteklerini göz önünde bulundurarak âdil bir barış yapmak arzularını iyice göstermektedir (…) Osmanlı hükümeti antlaşmayı imzalmayı reddederse veya üstelik Anadolu'da sözünü geçiremez ve antlaşmanın uygulanmasını sağlayamazsa, Müttefikler, antlaşma hükümleri gereğince bu maddeyi değiştirebilecekler ve bu defa Türkleri ebediyen Avrupa'dan atacaklardır."[1648]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Fransız hükümeti Emir Faysal'a bir ültimatom gönderdi ve 24 saat içerisinde Fransa'nın Suriye'deki himayesini tanımasını talep etti. Verilen sürenin sona ermesinin ardından Fransız askerlerinin düşmanca faaliyete başlayarak Halep ve Şam'a ilerledikleri ve Arap halkların o güne kadar herhangi bir direniş göstermediği belirtil*iyor. *Ayrıca, Fransız hükümeti, bir Fransız şirket tarafından inşa edilen Suriye'deki demiryollarının artık Fransızların denetiminde olduğunu yetkililere bildirdi*.[1649]

20 Temmuz 1920. *Fransızlar Halep ve Şam'ı işgal* etmeye başladılar.[1650]

Başvekil ve Hariciye Nazırı Millerand, Fransa Meclis-i Mebusanına beyanatta bulunuyor: *Antlaşma değiştirilmedi. Zaten bu, Türkiye'yi geniş ve verimli bir toprağa sahip millî bir devlet olarak bırakıyor*.[1651]

Defrance 20 Temmuz telinde İngilizlerin göz yummasıyla Yunan birliklerinin Gölcük, Çanakkale ve Beykoz'da bulunduklarını bildiriyor. Rivayete göre 6 ay önce İngilizlerle Yunanlılar gizli bir anlaşma yapmışlar, buna göre Doğu'da her türlü harekat için Yunanlılar koştuıacak, buna karşılık antlaşmanın

---

1646 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 206-207. "*Le Petit Journal*'e göre, Fransa, 1870-1914 yılları arasında Türkiye'de kültürel etkisini artırmaya çalışırken Avrupa'da mağlûptu; buna rağmen başarıya ulaşmıştı. Oysa şimdi galipti ve Türkiye'deki mevkiine zarar gelmesine nasıl rıza gösterirdi? *Kamuoyu bu durumu asla kabıl edemezdi*." Le Petit Journal, 18 Juillet 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 156.

1647 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

1648 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 148-149.

1649 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 284.

1650 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 104.

1651 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 153.

ötesinde çıkarlar sağlanacakmış Yunanistan'a. Defrance böyle bir anlaşma olup olmadığını bilmediğini, fakat sanki varmış gibi davranıldığını, sorumluluklarını Yunanlılara yıkarak, boş kalan askerlerini İstanbul'a yığarak Fransa'ya karşı üstünlük elde etmek istediklerini, oysa kendilerinin Çatalca ve Gelibolu'yu beklemekte kusur etmediklerini söylüyor.[1652]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Pierre Bernus imzalı makale neşretti: *Türkiye'nin şikâyete hakkı yoktur. Türkiye daralmış sınırları içinde yaşayabilir ve yaşamalıdır. Kadere karşı çıkmak, alın yazısını daha da ağırlaştırmaktan başka bir sonuç vermez*.[1653]

Taşra gazetesi *Le Petit Bastiais* yazıyor: *Bir kaç yıl öncesine kadar dutluklar ve ipekböcekçiliği Korsika'nın Fransa'ya iki milyon Frank değerinden fazla koza ihracına imkan veriyordu. Japonya'nın, Çin'in ve Küçük-Asya'nın rekabeti Korsika'da, hatta Ardeche, Gard ve Vaucluse illerindeki üreticilere büyük darbe vurdu. Küçük-Asya'da, Türklerin, boşalttıkları bölgelerdeki dutlukları bile, arkalarında yalnızca harabeler bırakan Alman sürüleri gibi tahrip ettikleri söyleniyor. Fransa'ya bir süre ipek, ipekböceği tohumu ve koza ithalinin yasaklanması Güney illerimizdeki üretimin gelişmesi sonucunu doğuracaktır*.[1654]

21 Temmuz 1920. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Millerand, konferansın sona ermesinin ardından yaptığı açıklamada, Türkiye ile barış antlaşmasında, Suriye'deki Fransız himayesine ilişkin bazı hafif düzenlemeler yapıldığını ve İngiltere'nin Suriye'deki Fransız müdahalelerine karışmayacağını söylemiştir*.[1655]

22 Temmuz 1920. Binbaşı Labonne, rapor kaleme aldı. *Mayıs ayı içinde 30.00 tüfek, 77'lik 4 batarya ve 4 tanktan meydana gelen Bolşevik yardımının Karadeniz limanlarına ulaştığı bildirilmektedir*.[1656]

22 Temmuz tarihli Ingiliz Gizli istihbarat Raporu, "iyi bilgi alan bir Türk kaynağına" dayanarak, Paris'te iken, Damat Ferid'le Reşit Bey arasındaki görüş ayrılıkları meydana çıktığını; Ferid'in akli yorgunluktan mustarip olduğunu; (Regie de Tabaco) tütün kurumuna mensup M. Weyl'in ve kötü ad yapmış olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti önderlerinin etkisi altında olduğunu bildirmiş; Reşit Bey'in, kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmediği ve ulusalcıların karşıt tutumundan ötürü eleştirilince şunları söylediği iddiasında bulunmuştu: "Kendimi kurtarmak zorundayım. Fransızlar, bana, bir gün Fransız Suriye'sinde Müslüman Genel Valisi olmak ümidini verdiler. Devletin genel yıkımını göz önünde tutarak, kendi kişisel çıkarlarımı korumamam için bir neden yoktur. Kimse için, emeklilik maaşıyla geçinmeye çalışan bir emekli olmayacağım."[1657]

23 Temmuz 1920. *Fakat, 23 temmuz'da Saltanat Meclisi Milliyetçiler taraflısı kabineyi atlatarak, Barış Konferansı'na gönderilmek üzere üç delege atadı ve kendilerine antlaşmayı imzalamaları talimatını verdi. İstanbul'un bildirdiğine göre bu karar daha büyük ve felaketli şartlara yol açmamak üzere, antlaşmanın imzasını öğütleyen Paris Elçisi Raşit'in baskısıyle alınmıştır*.[1658]

Fransız gizli istihbarat raporu kaleme alındı. *"Mustafa Kemal'in gittikçe panislamist bir politika izlediği, amacının yabancı egemenliğine karşı Müslümanları ayaklandırmak olduğu, bu nedenle Müslüman*

1652 *Ministeres Affaires Etrangeres*, vol. 214, p. 70; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 400, sonnot 291.

1653 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 150.

1654 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 61.

1655 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

1656 *Ministeres Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 145, s. 202; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 74-75.

1657 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 155-156.

1658 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 285-286. "Raşit", Mustafa Reşid Paşa olsa gerektir.

sömürgeleri bulunan Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı cephe alacağı, Mustafa Kemal'in Fransızlara karşı Emir Faysal'dan, İngilizlere karşı ise Hintlilerden destek aldığı" bildiriliyor.[1659]

TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Arap casusu Tevfik Abud ve Hindli Azimettin Mirza geldiler*.[1660]

24 Temmuz 1920. *Temmuz 1920'de bir askerî ittifak yapma umuduyla Moskova'ya gelen* TBMM *Delegasyonu, güvensizlikle karşılaşır. İttifak öneri*si *reddedildiği gibi, Fransızlarla mütareke yapan Ankara'nın bir "Doğu Polonyası" olması kuşkusu belirtilir.* Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin, 24 Temmuz günü* TBMM *delegasyonu*yla *daha ilk konuşmasında, Fransızlarla mütareke* yapılmasından *kuşkuya düştüklerini söyler*.[1661]

Paris'te bulunan Osmanlı Hükümeti nezdinde İrtibat Şefi Albay Mougin, Fransız dostu iki Türk ileri geleni aracılığıyla Mustafa Kemal ile görüşme sağlanabileceğini bildiriyor.[1662]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, TBMM Reisi Mustafa Kemal'in şu beyanatını neşretti: *Müslüman kardeşlerim, komünist arkadaşlar! Korkunç bir haksızlık işlenmektedir. Büyük Devletler, yeni bir müslüman kurbanı boğazlıyorlar, onu yok etmek azmindedirler. Fakat biz elde silâhımız anavatan topraklarını savunarak ve haklarımızı haykırarak ölmesini bilenlerdeniz. Köylülerimiz topraklarını, yurtlarını ve köylerini istilâcıya karşı savunurken, şehit düşerken güvenebilirler ki, yakın bir zamanda bütün İslâmiyet, komünizm ile birlik olarak onlardan intikamını alacaktır*.[1663]

26 Temmuz 1920. Fransız Levant İşgal Kuvvetleri Suriye'deki Arab Kuva-yı Milliyesini ezdi ve Şam'ı işgal etti.[1664] Böylece Faysal kraliyetinde filizlenen Suriye Krallığı, kökünden sökülmüş oldu.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *İşittiği bir söylentiye göre Büyük Millet Meclisi, antlaşma imzalanırsa padişahın halifeliğine son verip, bunu Hicaz Kralı Hüseyin'e önerecekmiş. Hatta Irak, Suriye, Mısır, Afganistan'a heyetler gönderilmiş durumu bildirmek için. Defrance söylentinin inandırıcı olmadığını düşünüyor*.[1665]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Fransa Sömürgeler Nezâretine rapor gönderdi. Gouraud, *Suriye ve Kilikya'da pamuk tarımının geliştirilmesi amacıyla sübvansiyon isteğinde bulunuyor. Gouraud, Suriye ve Kilikya'da pamuk üretimi yapmak için yeterince işgücü bulunduğundan ve bu bölgede Fransız dokuma endüstrisinin ihtiyacını karşılayacak miktarda pamuk üretmenin mümkün olacağından söz ediyor*.[1666]

1659 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.3; Aktaran: Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 78.

1660 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 716.

1661 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 788.

1662 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 98. Mezkûr iki "Türk"ün kimler olduğu nedense sarahaten yazılmamış.

1663 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 446.

1664 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 364.

1665 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 571, p. 2; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 409, sonnot 16. İlginçtir, Mustafa Kemal Filistin Cephesinde Hüseyin'in oğlu Faysal'la gizli görüşmeler yapmıştı. İçeriği hâlâ meçhul. Daha da mühimi, Mustafa Kemal 3 Mart 1924'de Hılâfeti ilga ettikten iki gün sonra Hicaz Kralı Hüseyin, halifeliğini ilân edecektir.

1666 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie Relations Commarciales 1919-1940, B. 46, Vol. 1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 85. "1919 yılında başlayan savaş bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemişti. 1919 yılında 50.000 ton tahıl ihraç edilirken 1920 yılında çatışmalar nedeniyle yeterince ürün elde edilememiş, yine 1919 yılında 5.000-6.000 balya pamuk Fransa'ya ihraç edilirken 1920 yılında hiç ürün alınamamıştı."

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Amiral Robeck, Lord Curzon'a mahrem ve gayet müstacel telgraf keşide eyledi: *Kürtlerin önerileri daha keskin bir biçim alırsa, bu konudaki görüşlerinizi bildirmenizi dilerim. Sadrazam şimdi özerkliği destekleyen muhafazakâr Kürtlerle temas halindedir. Bu gibi Kürtler, Bolşevizmin ve Mustafa Kemal'in arkasında eski Kürt sisteminin hayaletinin parçalanmakta olduğunu görüyorlar. Sadrazamın amacı şudur: "Kürdistan, antlaşma gereğince özerk bir devlet olacaktır. Kürt önderleri Mustafa Kemal'den nefret eder, çünkü Kemal, Bolşevizmi kendisine yardımcı olmak için ülkeye getirmeyi istiyor. Ben Kemal'den nefret ederim, çünkü ülkeyi yıkmak istiyor. Siz de Kemal'den nefret edersiniz, çünkü antlaşmanızı istemiyor. Bundan dolayı birlikte Kürtleri ona karşı kullanalım. Bu proje uygulanamaz değildir; ancak kimi güçlükler ortaya çıkacaktır... Kürdistan'ın büyük bir kısmı Fransız etkisi altında olduğu için, Fransızların da işbirliği olmadan kolayca uygulanamaz."*[1667]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Fransız General Gouraud'un Şam'ı işgal etmek üzere olduğu ve Şam yerel yönetiminin Fransız karargâhına temsilci göndererek direnmeyeceklerini bildirdikleri ifade edil*iyor.[1668]

27 Temmuz 1920. Senatör Bombard, Fransa Senatosunda söz alıyor. Uzunca bir beyanatta bulunuyor. *Suriye'deki mandanın yerleşebilmesi için Türkiye ile işbirliğinin şart olduğunu dile getiriyor*.[1669]

Yunan işgal kuvvetleri Trakya'yı tamamen işgal etmiş bulunuyor.[1670] Daha da mühimi, Yunan Kralı Aleksandr, orduyla birlikte Edirne'de.[1671] Fransa, Yunan'ın Trakya'yı işgaline muhaliftir:

> Osmanlı barışı hakkında müttefikler, 1920 yılının Nisan ayı sonlarında San Remo'da bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Bu bir senelik gecikmenin Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki milli mücadele lehine son derece kıymetli bir zaman kazandırdığı söylenebilir. "Trakya Mücadelesi" isimli eserin yazarı Georgancis bu süreci ele almış ve Trakya konusundaki düzenlemelerle San Remo Konferansı'nın sona erdiğine değinmesinin akabinde, "Bu şekilde Yunanistan'ın Trakya ile ilgili diplomatik mücadelesi sona erdi. Artık bundan böyle San Remo'da karar verilmiş olanların hayat bulması için sadece tarihin belirlenmesi gerekiyordu. Buna rağmen yine de, Yunan Ordusu'nun Trakya'ya girmesine İtalya olduğu kadar Fransa da tepkiliydi ve çeşitli yollarla Anadolu'daki Mustafa Kemal'e ve Trakya'daki Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'e yardım ediyorlardı" demiştir.[1672]

Fransızlar, Faysal'ı Şam'dan sürgün etme kararı aldı.[1673]

Fransa'nın Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Paris'e telgraf gönderdi. Buna göre *1920 yılının yaz aylarında Antalya yolutla milliyetçilere ilaç ve her çeşit işlenmiş ürün gönderilmesi İtalyanların Ankara Hükümeti'ne yaklaşma çabalarının başka bir işaretidir*.[1674]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Kemalist blöf sabun köpüğü gibi parçalandı*.[1675]

1667 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 177.
1668 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 284-285.
1669 *Journal Officiel (Sénat)*, 28 Juillet 1920, p. 1529; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 196, dipnot 510.
1670 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163.
1671 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 114.
1672 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 251-252.
1673 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 364.
1674 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 145, s. 25; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.
1675 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.

28 Temmuz 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği telgrafta, (i) *Edirne'deki Türk kuvvetlerinin 26 Temmuzda teslim olduklarını ve Yunan Başkumandanının şimdi M. Kemal'in üzerine yürüyüp Eskişehir ve Ankara'ya kadar ilerlemek niyetinde olduğu*nu; (ii) *Fransızların da bu ilerlemeye taraftar olduklarını* bildirdi.[1676]

Robeck'in Curzon'a raporundan: *Kilikya'da güç durumda olan Fransızlar, Yunan ilerlemesini istiyorlar. İngiltere Hükümeti, yeni Yunan ilerlemesine razı olmamalıdır. Bu ilerleme Türk millî hareketini yeniden alevlendirebilir. Yunanlılar, İngiltere'den yardım isterler, İngilizler de bu işe sürüklenirler*.[1677]

> 27 Temmuz 1920 tarihinde Yunan Kralı yanında bakanları olduğu halde törenle Edirne'ye giriş yaptı. Yunan Başkumandanı Paraskevoloulos, TBMM'ne karşı Anadolu'da yeni bir hareket yapmayı planlıyordu. Paraskevoloulos, Trakya'dan Anadolu'ya yeni birlikler sevk edebilmek için İngilizlerden izin istedi. Fakat Milne ve Robeck böyle bir hareketin Millî Mücadele'ye taraftar kazandıracağını tahmin ediyorlardı. Yunanistan'ın Türklere savaş açmasına izin vermesi halinde İngiltere'nin, Müslüman dünyasındaki itibarı sarsılabilirdi. İtalyan Hükûmeti menfaatlerinden dolayı Yunanistan'ın Anadolu'ya gelmesinden zaten rahatsızdı. İngiliz Hükumeti, Yunan operasyonu konusunda isteksiz ve çekimser kalırken Fransız Hükûmeti Yunanistan'ın yapacağı operasyona yeşil ışık yakıyordu. Fransızlar menfaatlerinin bulunduğu Anadolu Demiryolu'nu TBMM'nin kontrol etmesini istemediklerinden Yunan Başkumandanı'nı destekliyorlardı. Mareşal Foch'un irtibat subayı, General Paraskevopoulos ile görüşerek, Yunanlıları desteklediklerini bildirdi. İşin aslı bu gelişmelerden Milne rahatsız olmuştu. Yunan ilerleyişi Anadolu'da isyanlara ve karışıklıklara yol açabilirdi. Bu durumda Türkiye'deki İtilâf menfaatleri tehlikeye girecekti. Bu nedenle Robeck, Yunan ilerleyişinin durdurulması için hükumetinden teşebbüslerde bulunmasını talep etti.[1678]

Faysal, Şam'dan ayrıldı. Fransa Başvekili Millerand, Suriye'nin *bütünüyle ve sonsuza kadar* Fransa'ya aid olduğunu beyan ediyor.[1679]

30 Temmuz 1920. Müttefik fevkalâde komiserler Robeck, Defrance (Fransa) ve Maissa (İtalya) içtima ediyorlar. *Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşmada öngörülen komisyonların bir an önce kurulması için gerekli hazırlıkları yapmayı kararlaştırdılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra durum netleşinceye kadar Anadolu'daki Yunan ilerleyişi durdurulacak ve Yunan birlikleri önce İzmir'e, daha sonra Trakya'ya çekilecektir*. *Hükûmete durumu kontrol altına alması için kısa bir süre verilecek, hükûmet bunu başaramadığı takdirde Yunan ordusu yeniden harekete geçirilecektir*.[1680]

> İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunanlıları Anadolu'nun içerlerine sürmekle Ankara Hükümeti'nin yok edilemeyeceğini belirtirler ve en iyi çare olarak Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi ve bu yolla "ılımlı" milliyetçileri kendilerine çekmeyi önerirler.[1681]

Atina'daki Fransız Konsolos Billy'nin Paris'e bildirdiğine göre, *bütün Yunan gazeteleri İtalya ile uyuşmazlık sayesinde Yunanistan'ın Anadolu'da yeni topraklar elde edebileceğini umuyorlar*.[1682]

1676 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXIX-LXX.

1677 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 146.

1678 FO, 371/5053. E 9072, "Robeck'den Curzon'a 28 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 400. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Fransa'nın da kadim dostu veya düşmanı yoktur. Fransa hem Yunan'a hem Kemalistlere silah-mühimmat satıyor para kazanıyor; hem Kilikya-Suriye-Elcezire menatıkındaki baskıyı azaltmak için Yunan ilerleyişini uygun görüyor. Lineer/doğrusal, tutarlı bir politika aranmamalıdır.

1679 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 364.

1680 FO, 371/5054, E 10006; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 409.

1681 J. de Robeck'ten Lord Curzon'a. 30 Temmuz 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 167.

1682 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 214, p. 168; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 423, sonnot 207.

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor: *Türkiye ile antlaşma Sevres müzesinde imzalanacak deniyor… Bu, insanoğlunun eserlerinin dayanıksızlığı konusunda derin derin düşünmek için uygun bir yer*.[1683]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçiliğinin korkuluğu şimdilik bertaraf edildi*.[1684]

İspanya'nın İstanbul Fevkalade Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırı Marki Lema'ya rapor gönderdi. *Elçi, Mersin Muavin Konsolosu'nun 21 Temmuz tarihli raporunu ek olarak vermenin yanı sıra, raporda yer alan bilgileri de yorumlamaktadır. Konsolos, Adana Vilayeti'nde Ermenilerin Türk kuvvetleri karşısında başarı kazandığı ve 'Kemalist güçlerinin' Adana yakınlarındaki pozisyonlara çekildiği gibi gelişmeleri aktarmaktadır. Elçi, Mersin Konsolosu'nun verdiği bilgiler doğrultusunda, "kurban ve cellat rollerinin, savaşın iniş-çıkışlarına göre Ermeniler ve Türkler arasında el değiştirdiği" yorumunda bulunmaktadır. Hatta "Ermenilerin gerçekleştirdikleri vahşetin kınanması gerektiğini, fakat Ermenilerin Avrupa'da, Türklerin gaddarlığının masum kurbanı oldukları ve Türklere karşı savunulma ve desteklenmeleri gerektiği yönünde taraflı kampanya yürüttüklerini" yazmaktadır. Ona göre Ermenilerin yürüttüğü "taraflı kampanyanın -siyasetin güdüleriyle- el altından canlılık kazanmaması halinde" suç ve suçlu belirlenemeyecek; ceza da verilemeyecektir*.[1685]

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulunun (KEYK) Ankara'daki Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, *KEYK* Doğu Şubesine uzun bir rapor gönderdi:

> Son aylarda, ordu ve köylüler arasında artan memnuniyetsizlik karşısında, hükûmet Bolşevik ruhu uyandıracağından korkarak, malî ve idarî reformlar yapma düşüncesinden vazgeçmiştir. **Şimdi İtilaf devletleri hükümetleriyle savaşa son verilmesi, borç alınması ve dış ekonomik destek sağlanması görüşmelerini yürütüyor**. Bu arada, bazı köylü aydınlarla küçük ve orta burjuva çevrelerinde, Yakın Doğudaki ulusal hareketin açıkça desteklenmesi ve böylece İngiltere ile Fransa'nın taviz vermeye zorlanması, bütün güçleri ülkenin içte yeniden yapılanması üstünde toplamak için, geçici toprak tavizleriyle de olsa barış imzalanması eğilimleri artmaktadır.
>
> Yeni oluşmaya başlayan yerli burjuvazinin henüz kapitalist tröstlerin yörüngesine çekilmemiş kesimleri, son zamanlarda Fransız işletmelerine sermaye yatırarak finans çevreleriyle ilişki kurma çabasına girdiler. Nisan ayında, ortak bir Fransız-Anadolu Bankası kurma anlaşması yapmak için görüşmeler yürüttüler. Bu projeyi, Mayıs'taki Ekonomik Komisyon Bülteni'yle size ve Dışişleri Halk Komiserliğine göndermiştik. Haziran'da bu bankanın Adana ve Mersin'de şubeleri açıldı. Üretim fazlası ihracata egemen olan tüccar ve tefeci burjuvazi, İtilaf ülkelerinin Anadolu'yu sömürmesinden elde edeceği kazançları kendisiyle paylaşacağını umduğu için, hükûmetten belli bir takım taleplerde bulunuyor. Bu hedefini kısmen başardı, ama üç yıllık savaş yorgunu köylüler her an egemen sınıfın düşmanı haline gelebilir. Şu anda herhangi bir askerî çatışma anlamsız olacağı gibi, savaşın devam etmesi ticaret burjuvazisini sıkıntıya sokuyor. Geçenlerde çıkarılan ek ticaret vergisi yasası protesto edildi. Böyle önlemler üretici güçleri zayıflatıyor ve tedavülün seyrini bozuyor. **Yalnız savaş silâh ve gereçleri ticaretinden büyük kârlar sağlayanlar, bunun dışındadır**. İç düzensizlik, malî bunalım ve köylülerin haklı isteklerinin yerine getirilmesine askerî bürokrasinin karşı koyması, çıkış yolunun içte değil, dışta aranması zonucunu veriyor. **Bu durumda, Meclisteki (Refet Paşa gibi) Batı yanlısı aristokratik gruplar, hükûmeti İstanbul'la ve İtilaf devletleriyle uzlaşmaya itiyor**. Bu çevreler, hükûmeti zayıflatmak için her türden iç muhalefeti ustalıkla kullanıyor.
>
> **Fransız askerî temsilcisi Mougin'in Ankara'ya gelişinden sonra, büyük miktarda Fransız silâhı ve nakliye aracı Mersin'e yığıldı. O sıralarda Kemalist hükümet, Ali Fuat Paşa olayını abarttı ve Enver Paşa konusunda hazırladığı bildiriyi erteledi. Adana ve Mersin'deki Rus Ekonomik Komisyonu takibe alındı. Mersin'de bir konsolosluk açılması için verilen nota yedi hafta cevapsız bırakıldı. Bazı komünistler ve bu arada *Yeni Hayat* başyazarı tutuklandı. Türkiye'nin Suriye'deki ekonomi komisyonunun başında bulunan Rus-yanlısı Zekâi**

[1683] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.

[1684] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.

[1685] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 198.

Bey görevden alındı ve yerine Fransız-yanlısı Muhiddin Paşa getirildi. Yeni kabine seçiminde, Batı yanlısı grup sol muhalefeti de peşinden sürükledi. Ünlü Batıcı Roma büyükelçisi Celâlettin Arif kabineye girdi; az kalsın Refet Paşa da bakan seçilecekti. Bu dönemde Rus elçiliği ile hükûmet arasındaki ilişki soğudu ve gerginleşti. Ancak dış görünüşte bir samimiyet var. Kemal, Aralov'a ordunun moralini yükseltmek için cepheye gideceğini açıkladı; aslında görüşmeler yapmak için İzmit'e gitti. Yardım için artık bize başvurmuyorlar. Bu sırada beklenmedik bir şey oldu: Dışişleri Bakanı [Yusuf Kemal Tengirşenk] aniden Rus-severden Rus-karşıtına dönüştü. İngiltere, Enver Paşa aracılığıyla "dostumuz" Afganistan üzerinden, Rusya'yı doğuda zayıflatmak için dikkatimizi sözüm-ona Orta Asya olaylarına kilitlerken, Fransa'nın çıkarları da müttefikinin çıkarlarıyla uyumlu hale gelmektedir. Oysa, Doğu ulusal hareketi bakımından devrimci bir Türkiye Hindistan'a oranla daha önemli bir anahtardır.

Tan [Le Temps] gazetesinin Haziran sayılarından birinde yazıldığı gibi, Türkler Fransızların vaadlerine karşılık "Sırtlarını Bolşeviklere dayamalıydı" – çünkü Fransa ayaklanma ateşiyle kavrulan Suriye yakınlarında, Anadolu'da iç gelişmelere olanak veremezdi. Rusların doğu Akdeniz kıyılarına göz koymasına da izin veremezdi. Bu nedenlerle, **Fransa ajanları bizim gibi hareket etmiyorlar. Gerici Batı taraftarı toplumsal gruplarla ve onların başını çeken RSFSC'nin azılı düşmanı, İstanbul hükûmeti yanlısı, Refet Paşa'yla bağlantı kuruyorlar**.

O sıralarda, 20-30 kişilik ufak bir Halkçı grubu, hükûmeti Meclis'te iç reformları gerçekleştirmesi ve Yakın Doğu siyasetini etkinleştirmesi için ürkekçe uyardı. Bu grup, Türk komünistleri aracılığıyla, çekine çekine talimat almak için bize başvurdu. Biz, Aralov yoldaşın uyarısıyla, Ali Fuat Paşa olayına benzer durumlar yaratılmaması için onları doğrudan doğruya yönetmek istemedik. Fakat çizgilerini belirlemeleri için, bizim önerimizle, TKP MK bu grup üyelerinden Salih'e [Yeşiloğlu] Meclis'te tutumlarını netleştirerek bir Köylüler Partisi kurulması için köprü olmak üzere, günlük *Şarkın Sesi* gazetesi çıkarmaları için malî yardımda bulundu. Fakat devrimci lâkırdılar arkasına gizlenen sağ güçlerin etkili baskısı, Halkçı politikacıları da sarstı ve kararsızlıkları gazetelerine de yansıdı. Sağcılar kabine seçimlerinde Salih'in oylarından da yararlandılar.

Önceleri, hükûmetin, büyükelçiyle görüşmelerinde Rusya'dan destek ve yardım istemediği hafta olmuyordu. Oysa, iki aydır bunlardan söz bile edilmiyor. Çalışmalarının başında, yerli tüccarlarla geniş bağlar kuran, ama daha sonra vaadlerini tutamayan Dış Ticaret [Vneştorg] yetkililerimizin parasızlıktan anlaşmaları kısmak zorunda kalmasını da bunlara eklemek gerekir. Ankara ticaret çevrelerinin Rusya'yla ilişkilerinin soğuması, hükûmetin politikasını da etkiledi. Dış politikadaki dönüşümün anlamı, Türkiye'nin Yakın Doğu ulusal hareketinin çıkarları için kullanılmasına ve Rusya'nın Müslüman dünyasındaki otoritesinin artmasına meydan vermemektir.

Hükûmetin resmî sözcüsü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, yelsiz-yelkensiz sosyalist Tevfik Rüştü, eski dost Fransa ve yeni dost Rusya konusunda bir yazı yayımladı. Yaptığı karşılaştırmalardan, eski dost yeni dosttan iyidir anlamı çıkıyor. **Hükûmet *Şarkın Sesi* dahil bütün gazeteleri, Fransa'ya karşı bir şey yazmamaları için uyardı. Basın-Yayın *Şarkın Sesi*'ne ayrıca Doğuculuk yapmaması ve köylüler için reformlar isteyerek yığınlara Bolşevizm bulaştırmaması için ihtarda bulundu**.

Fransız Ekonomi Komisyonu'nun Anadolu'yla ilgili raporunun bir örneğini size gönderiyoruz. İngiltere konusunda elimizde herhangi bir belge yok.

Ahmet Agayev, Tevfik Rüştü, Sırrı Bey gibi Türkler, Mayıs ayına kadar, bütün Doğu hükûmetleriyle ekonomik anlaşmalar yapmak ve Doğu Halkları Kongresi toplamak girişiminin ilk önce Rusya'dan gelmesi gerektiğini söylüyorlardı. O zaman biz Moskova'yla ile çok canlı yazışmalarda bulunduk, izinler istedik ve aldık. Fakat bu sorunu güncel görmeyen ve bizlerle, "Çoruh sorunu ve Kafkasya sınırlarının dokunulmazlığı Rusya için, Türkiye'nin iç reformlarından ve Yakın Doğu sorunundan daha önemlidir" diye konuşan Aralov'la tartışarak bir ay kaybettik. Temmuzun sonuna doğru bu konuda inisyatif Türklerin eline geçince, *Yeni Gün* başyazarı ve TBMM'nde Dışişleri Komisyonu [Hariciye Encümeni] Başkanı Yunus Nadi, Yakın Doğu Konferansı hazırlık komitesini Türkiye toplumsal çevrelerinin üstlendiğini, bu toplantıda Türkiye'nin iki, diğerlerinin ise birer yeri olacağını açıkladı. Ama Türkiye komünistlerinden söz bile edilmiyordu. Yunus Nadi, Abilov'la yaptığı konuşmaya gönderme yapıyordu. Teşkilât hazırlıklarında Abilov tamamıyla dışta kaldığı, Aralov da yavaş davrandığı ve tehlikeleri abartarak amaçla çelişen ödünlerde bulunduğu için, böyle bir kongre bizim açımızdan büsbütün istenilmez bir nitelik alabilir. Bu bir hanlar ve paşalar kongresi olabilir. Türkiye'nin girişimiyle toplanacak böylesi bir kongreyi, Fransa ve İngiltere'nin kendi amaçları için kullanmak istedikleri apaçık. Türk aydın çevrelerinden çok sert eleştiriler görüyoruz. Mizah gazetesi *Peyam-i Sabah*'ın başyazarı [*Sabataycı*] Aka Gündüz, Meclis adına verilen bir şölende, büyük elçilerin ve başkanlık divanı üyelerinin geleneksel

konuşmalarından sonra, hiç kimseden izin almadan, milletvekilleri çoğunluğunun alkışları arasında acı ve haklı eleştiriler yaptı. Doğu'nun birliğinden yalnız diplomatik ziyafetlerde söz edildiğini belirtti. Emperyalist Avrupa'ya karşı Doğunun gerçek temsilcilerinin kongresinin toplanması için Meclis'in de, Rusya, Afganistan ve İran büyükelçilerinin de hiçbir şey yapmadıklarını söyledi. Bu arada Batı'nın uyumadığını, önce Hindistan'ı, sonra Mısır'ı ve diğerlerini nasıl tekerteker vurduğunu anlattı. "Tehlikeye girmek istemiyorsanız, hemen harekete geçmeniz gerekiyor" dedi. Şölenden sonra onunla konuştuk. Sert bir dille, biz Rusların zamanı boşuna harcadığımızı ve kongreden korktuğumuzu söyledi. Ona göre, kongre toplama inisiyatifi hükûmetlerden bağımsız olarak, Rus ve Türk siyasal örgütlerinden gelmeli ve kongreye katılacak delegeleri onlar belirlemelidir. Bizim onunla görüşme yapma önerimiz, bu sorun Abilov'un görevi olduğu gerekçesiyle Aralov tarafından kabul edilmedi. Kongrenin kaderi iki nedenle askıda: bir kere, Mersin'de kongre yapılmadı; ikincisi, biz Türkiye toplumsal çevrelerinin hazır olmasını bekliyorduk - aslında onlar hazırdı ve biz çok değerli bir zaman kaybediyoruz. Aralov yoldaşın görüşlerine muhalifiz. KEYK'nun somut ve kesin talimatlarına ve durumun şeffaf olmasına karşın, Aralov yoldaş Dışişleri Halk Komiserliğinden kesin bir direktif almadığını söylüyor. Bakanlıkta herhangi bir savsaklama mı var, başka bir neden mi, anlayabilmemiz zor. Bakanlığın onayıyla bize ve Aralov yoldaşa geniş inisyatif olanakları tanınmıştı. Bu konu o kadar olgunlaştı ki, daha fazla kurcalamak kongrenin toplanmasında Komintern'in yönetici rolünü bozabilir. Onun için bize işe girişmek için izin verin. Aralov ve Abilov yoldaşlar hem bir perspektiften yoksunlar, hem de yavaş hareket ediyorlar. Biz kongre delegasyonlarının belirlenmesinde etkili olamazsak, toplantının bileşimi ve rolü değişebilir. Abilov'un yavaşlığı, örgütlenmenin daha başında ters sonuçlar verebilir. KEYK'nun somut direktifleriyle kongre maddî bakımdan desteklenmeli için, Ankara'yla görüşmelerde yetkili yoldaşlar görevlendirilmelidir. Yoksa, konu elimizden kaçacak ve anti-Sovyetik unsurların arkasında duran İtilaf devletlerinin eline geçecektir. **Onlar Türkiye'yi Sovyet Rusya ile emperyalizmin Mısır, Suriye ve Mezopotamya'daki serveti arasında bir tampon ülke olarak kullanmak istiyorlar**. Başlangıç olarak, bizi (Mısır hariç) bütün Yakın Doğu üstünde Komintern'in bir gözetim noktası olan Mersin'den attılar. Bu nedenle, öngörülen kongreye katılım bizim istediğimiz gibi olmayacaktır. Burada bizim büyükelçiliğimizin görevi, böyle dönüşümleri engellemekti. Bu da ancak ekonomik etkiyle mümkündür. Kaynaklarımızın feci durumda olmasına rağmen, zamanında yapılacak ekonomik destek, sonucu bizim lehimize belirleyebilirdi. Böyle bir hareket, altı ay önce Türk hükûmeti ile elçiliğimizin arasındaki ilişkiler daha iyiyken yapılsaydı, Türkiye ve bütün Yakın Doğu'daki devrimci hareket, şimdi bize başarılar sağlayabilirdi. Fakat bu sonuçlar karşısında, yanlışlarımızı itiraf etmek gerekir. Hatalarımız şuradadır: Bir yıl önce, Türkiye'deki etkimizin zirvesindeyken, elçiliğimiz toplumsal çevrelerle sıkı ilişkiler kurulması ve onların aracılığıyla iç reformların gerçekleştirilmesi için hiçbir şey yapmamıştır. Tam tersi oldu. Anadolu'da çalışan KEYK görevlileri, bir yıl önce, nedenleri bilinmeyen yetersizliklerden ötürü temel sorunlar konusunda sizi bilgilendirmemiştir. O zaman kongrenin yapılması, (Türkiye'nin katılımıyla da olsa) Yakın Doğu hareketini bizim yönlendirmemizi olanaklı kılacaktı. İran ve Afganistan'a yapılan ekonomik yardımlar, içteki reformları olduğu gibi Doğu ulusal kurtuluş hareketini de fazla etkilemiyordu. Çünkü o ülkelerde çöken feodalizmin yerini alacak kapitalist ticaret burjuvazisi, bu konumu üstlenmeye hazır değildi. Fakat Dış Ticaret Teşkilatımız ve Anadolu'daki temsilcileri, Türkiye ulusal hareketinin siyasal önemini iyi değerlendirebilselerdi, Türkiye'ye Alman sermayesiyle birlikte yardıma gelselerdi, şimdi bütün Yakın Doğu hareketi üstünde etkili olabilirdik. Türkiye üzerinden Yakın Doğu'ya bir pencere değil, kapı açılmış olurdu. Şimdiyse, geçmişteki durgunluğumuz nedeniyle, Yakın Doğu'yu bir çatlak aralığında seyretmek zorundayız; oralardaki devrimci dalga, bu aralıktan uçup gidebilir de.

Şu anda Türkiye'yle aramızda bir ekonomi ve ticaret antlaşması yok. Bu durum, hükûmete istediği gibi davranma olanağı veriyor. **Aralov yoldaşın "Dış Ticaret Örgütü [Vneştorg] Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi kurutuyor" saptaması doğrudur**. Fakat büyük bir ekonomik yardımın olmaması durumunda da, geçen Nisan ve Mayıs aylarındaki politik etkimizin hızını kullanarak belirli toplumsal ilişkiler kurmuş olsaydık, programımız konusunda hükûmet bilgilendirilseydi, şimdiki kritik duruma düşülmezdi. Şimdi ne yapmalı? Yakın ödevler. Türkiye Rusya'yla ilişkilerini resmen kesemez, çünkü bir hükûmet kararıyla köylülüğün RSFSC'ne karşı sevgisini boğmak olanaksızdır. Bu durumda, Yakın Doğu politikası, özellikle de kongre konusunda geri adım atılmamalıdır. Mersin sorunu da, (Suriye sömürge ordularından kaçmaya çalışan vatandaşlarımız bahane edilerek) kesin bir şekilde ortaya konulmalı. Merkezde köylülerin çıkarları için ulusal devrimci unsurları kesintisiz desteklemek, iç reformların gerçekleştirilmesi için, onların iradesi dışında da olsa hükûmete baskı yapmalarını sağlamak gerekiyor. Daha sonra, (Yoffe'nin Çin'e gönderildiği gibi) elçilik kadrolarını büyük Rus siyaset adamlarıyla güçlendirmeli ve KEYK görevlilerinin yapısı değiştirilmeli.

Biz, içteki grupların desteklenmesinin, yığınların örgütlenmesinin ve kamuoyu üstündeki etkimizin nelere yol açabileceğini Şumyatski'nin Mersin raporuna dayanarak kanıtlamak isteyen Aralov yoldaşın görüşlerini paylaşmıyoruz. Ona göre, savaş döneminde, belki yarın gecikmiş olacak iç reformların yapılmasına karşı olan hükûmet partisi Müdafaa-i Hukuk Grubunu harekete geçirmek mümkün değildir. O gündelik ayrıntılar üstünde çalışma yanlısı. Aralov'a bakılırsa, büyük ilke sorunlarının açıkça ortaya konulması, Türk resmî çevrelerini ürkütmektedir. (Oysa, bizim İran'da toplumsal grupları etkilememiz sonucu hükûmetlerin değişmesinin, Doğu ulusal hareketi üstünde hiçbir etkisi olmadığını görmek gerekiyor.) Bu nedenle, iç reformların yapılması için toplumsal gruplar üstünde yaratacağımız etki, hükûmet çevreleriyle resmî ilişkilerin korunmasından çok daha önemlidir. İran'da şaha ve aristokrasiye karşı Türkiye'deki gibi bir devrim olsaydı, oradaki görevlerimiz de buradakiler gibi olurdu. Aramızdan kimin haklı olduğunu söylemek zor. Aralov yoldaşın politikasını desteklediğini bildiren Dışişleri Halk Komiserliği, sizin verdiğiniz bilgiye göre, kendi politikası için, Komintern'in onayını almış. Dışişleri Halk Komiserliği ise bu konuda susuyor. Sizin bize verdiğiniz görevleri her gün Aralov'la birlikte ele alıyoruz. Yalnız onunla bizim aramızda değil, onunla sizin aranızda da görüş farkları olduğu ortaya çıkıyor.
Bugünlerde, her ikisi de Mersin üzerinden, Mougin Paris'e, Gorni de Moskova'ya gidiyorlar. Her ikisi de kendi örgütlerine, biri Türkiye ulusal devriminin Sovyet Rusya'yla, ötekiyse Batıyla henüz zafere ulaşmamış kavgasının ayrıntılarını bildirecekler. Paris'in Moskova'ya ve Moskova'nın Paris'e karşı nasıl kararlar alacağı oralarda belli olacak.

İç politika: Aslında, tam da iç değil. İç politika, Meclisin tam üç yıldır projeler etrafında sayıklamasından ibaret. İki hafta sonra, size Meclisin çıkardığı yasaları içeren bir katalog göndereceğim. Bu, gerçekten bir sınıfsal sınırlılık ve siyasal beyin yetersizliği kanıtı. Himayeci gümrük yasası dışında, tam bir çorba. İçinde, düğünler [Men'-i Israfat], dinî bayramlar, çöp ve benzeri günlük ayrıntılarla ilgili yasalar var. Tarım sorunundan hiç söz edilmiyor, özellikle ağır vergiler, malî bunalım gibi ekonomik konular hiç yer almıyor. Ama geçenlerde bir jandarma okulları yasası çıktı. Âşâr iltizamı kaldırılmamış, tek gelir vergisi yasası kabul edilmemiş, projeleri hazırlanan kooperatif, çiftçi ve ulusal merkez bankaları kurulmamıştır. Eski Ziraat ve (İngiliz-Fransız sermayeli) Osmanlı Bankaları devam ediyor. Ziraat Bankası için komünistler köylülerin sırtından ağaları zenginleştiren banka diyorlar. Özyönetim yetkisi yok, yerel şûrâlar yasası durgun, idarî reformlar yapılmamış. Bütün eğitim yıkımda; liberal Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Beyin yerine, dinî bağnazlardan gerici Vehbi Bey [Mehmet Vehbi Bulak] geçti.
Köylülerin durumu kötü. Eşkiyalığın ardı arkası kesilmiyor, vergi ödeyemiyorlar. Sonuçta askerî kıyımlar artıyor, ordunun morali çöküyor ve cephelerde istenmeyen gruplaşmalar oluyor. Bu durumda, bazı ordu subayları demokratik tepkiler gösteriyor. Geçenlerde, komutası altındaki subayların TBMM'ne verdikleri dilekçeyi kendisi de imzaladığı için ordu komutanı Ali İhsan Paşa, M. Kemal Paşa'nın emriyle mahkemeye verildi. Bu dilekçede, cephe gerisindeki vurguna, Meclis üyelerinin tahsisatlarına, kendilerinin beş aydır maaş alamadıklarına, ailelerinin açlık çektiğine, hükûmetin köylülüğe ilişkin umursamazlığına değiniliyormuş. Mahkeme kararını henüz bilmiyoruz. Tarımda bu yıl çekilen kısmî kuraklığa rağmen vergilerin düşürülmemesi, köylülerin hükûmete karşı öfkesini arttırıyor. Köylülerin üstünde, hazineyi elinde tutan Sultanla birleşilirse para sıkıntısının kalmayacağını anlatan hocalar etkili oluyor. Haydutlar bile ne için savaştıklarını bilmiyorlar. Sultan yanlısı değiller, vergilere karşılar, Hıristiyanlara karşılar, ama Sovyet Rusya'ya karşı değiller. Bütün bunlar hükûmeti korkutuyor. Bazı Halkçıların komünistlerle yakınlaşması, hükûmeti özellikle ürkütüyor. **Vaktiyle köylü dalgalanmaları o kadar büyüktü ki, Kemal Paşa Şubat ayında "memleketin efendisi köylüdür" demişti**. **Ama söz ile gerçek arasındaki uzaklık çok büyük.** *Şarkın Sesi* ve *Yeni Hayat* gazetelerinde, köylülerin ağır durumunu anlatan yazılar çıkınca, yazarların biri Bolşeviklikle suçlandı, diğeri hapse atıldı. Türk komünistlerinin dediğine göre, Konya ve Sivas illerinde köylerde ancak silâh zoruyla vergi toplanabiliyormuş. Mültezim ve tahsildarlar hükûmet tarafından teşvik ediliyor.
Tarımın bu yılki durumu geçen yıldan daha kötü. Trabzon, Kars ve Harput'ta kuraklık nedeniyle köylüler vergi ödemekten muaf tutulmadı. Büyükbaş hayvanlarını sattılar. Çiftçi sayısı azaldı, kalanların ağalara bağımlılıkları arttı. İşsizlik oranı % 45'e vardı. Köylülerin ağalara ve tüccarlara borçları o kadar çoğaldı ki, bunları ödeyebilmek için ağaların kölesi olmak zorunda kalıyorlar. Aksi takdirde ya hapise ya da zorunlu çalışmaya gönderiliyorlar. Bu talihsiz insanları silâhlı bekçilerin gözetiminde yol ve köprü onarımlarında kendim gördüm. Gündelikleri, bir ekmek parası karşılığı olan 15 kuruş. Buna rağmen, köylülükte herhangi belirgin bir siyasal tepki yok. Burada, Meclis'teki gericilerin ağlarına aptalca düşen korkak muhalefetten söz etmiyorum. Onların

da bir tür planı olmalı. Salih [Yeşiloğlu] köylüleri örgütlemek için mi, Halkçı grup oluşturmak için mi bilmem, bugünlerde Erzurum'a gidiyor. Bu konuda programları olan Müdafaa-i Hukuk komitesi bile lâf kalabalığından başka bir şey yapmıyor.

Orta ticaret burjuvazisi: İç ve dış ticarette büyük değişiklikler görülmüyor. Yalnız geniş bir tüketim malları hareketi var. Ekmek fiyatları, son iki ayda 3 kuruş arttı. Mersin'den gelen haberlere göre, Fransız ve Türk tüccarları arasındaki ilişkilerde bazı kıpırdanmalar varmış. Bunu aslında, Türk fesleriyle Ankara'ya gelen Fransız tüccarlarından da anlamak mümkün. Sanayi vekâleti, büyük merkezlerdeki şehir hizmetlerinin örgütlenmesi konularında Fransız firmalarıyla görüşmeler yapıyor. Fakat herhangi bir somut planları yok.

Bütçe: Henüz bütün olarak hazır değil; açığı üçte bir. Subay, öğretmen ve memur maaşları, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında ödenmemiş. Hatta bir taşra kaymakamı, Erzurum'a uğrayan, Ekonomik Komisyon üyesi Arno'ya yakınarak, görevinde suç işlemekten kendisini zor tuttuğunu, yoksulluk çektiğini, bunun Ankara'ya bildirilmesini istemiş. Devlet borçları için para yok. **Rüşvet ve hazineden yolsuzluk suçları olağanüstü arttı**. Bu ağır malî durum, hükûmeti köylüler üstünde baskı yapmak ve dış borç aramak durumunda bırakıyor.

Sanayi ve İşçiler: Zonguldak kömür ocaklarında ve Konya'nın pamuk üretiminde verimliliğin düşmesi, Adana'da fabrikaların kapanmasına ve grevlerle sonuçlanan ücret azaltmalarına yol açıyor. Kayseri halı üretimi ayakta duruyor gibi; ama işçi aylıkları, asgari geçim sınırının çok altında, 75 yerine 25-40 lira. Zonguldak'ta ise 15-20 lira.

İdari Yapı: Sık sık valiler ve diğer yöneticiler değiştiriliyor. Taşrada idare merkezîleştirilmiş değil. Maaşlar ödenmediği için bazan memurlar atandıkları yerden kaçıyor. İdarî suçlar hem köylüleri, hem de şehirlileri çok rahatsız ediyor.

Kısacası, ülkenin iç durumu -eksik de olsa- işte böyle. Egemen tabakaların dış politikadaki eğilimlerinin kökleri, ağır iç siyaset durumuna, ekonominin ve ordunun feci koşullarına, köylülerin giderek artan hoşnutsuzluğuna dayanıyor. **İktidarın mebuslarından biri, Salih'e Türklerin Kerenski gibi davranıp Bolşevizme yol açmamaları gerektiğini söylemiş. Anlaşılan, hükûmet iç reformlardan vazgeçip dış yardımlar elde ederek iç siyasal duruma istikrar sağlamak istiyor**. Gerçi, bu durumda egemen tabaka kendi çıkarlarından ödün vermek niyetinde değil. Hükûmet bir barış imzalayarak köylülerin durumunu iyileştirme vaadlerinde bulunuyor. Bunların olumlu bir sonuç vereceğine inanmak zor. Nedensiz ve sonuçsuz hiçbir şey yoktur. **Hükûmet ödünler karşılığında dış borçlar alarak ve Doğu ulusal hareketini kurban ederek kendi yaşamını pahalıya satın alacaktır**. Bu durumda, bizim Türkiye'ye ekonomik yardımla destek olmaya daha çok önem vermemiz gerekiyor. Bu aşamada Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini ayırt etmek ve çıkmazdan sizin gösterdiğiniz yöntemlerle kurtulmak lâzımdır: İç reformların gerçekleştirilmesi, Yakın Doğu politikasının etkinleştirilmesi ve köylülerin umutlarının yerine getirilmesi için konuya olumlu bakan toplumsal çevrelerin güçlendirilmesi. Bunlar, KEYK'in olduğu kadar diplomatların da görevi. Çıkış yolunu hükûmet bulduktan sonra, yığınlar da bulabilir. Fakat o zaman bizim işimiz on kat zorlaşacak. Salih'in hayal ettiği üçüncü devrim elbette olmayacaktır. Bazı köylü ayaklanmaları çıkabilir, fakat onlar da Türkiye ulusal hareketinin temel sorununu çözemeyecektir.

Komünist selâmlarla, Golman

PS/Karahan Yoldaşın Mersin konusundaki -çoktandır böylesi gereken- Sovyet gururuyla mükemmel hazırlanmış notası, bizim son iki buçuk aydır süregelen yumuşak yüzlü ve duygusal davranışlarımızdan farklı olarak, Türk hükûmetini çok etkiledi. Türkler özür dilediler. Gorni yoldaşa güya yanlışlıkla, Mersin için vize vereceklerine Moskova'ya vize vermişler.

Şüphesiz, Gorni yoldaş kalacak. Onun gerçekten gitmesine ne kadar zaman kaldığı bilinmiyor. Notaya muhtemelen ikircimli bir yanıt hazırlayacaklar. Ama Fransa için yaşamsal önem taşıyan bu sorunun çözümünü, bizim tahammülümüzle oynayarak erteleyecekler. Kararlı bir dayatma, Türkiye'deki "herşey değişir, herşey olur" politikasından daha büyük etki gösteriyor. **Dün Maliye Bakanı Büyükelçimizden para istemiş. Üç aylık sessizlikten sonra, bu ne? Bir manevra mı? Yoksa zorunlu bir gereksinim mi? Bu, ya Fransa'nın büyük "ihtiyaçları"na dayanıyor ya da Türkler bizim karşımızda olanaksızlıklarını gösterip yardım diliyorlar. Çünkü Fransa'nın bir dizi koşullarını kabul etmek zorunda kalmışlar. Fakat ne olursa olsun, para yardımı yaparken, Türklerin vaadlerine inanmamak gerekiyor. Çünkü bizim yardımımızı çok çabuk unutuyor ve onu bir korku belirtisi olarak görüyorlar. Karahan yoldaş Türklere geçen yardımın miktarını boşuna hatırlatmıyor.** Bizim elçiliğimize de, bugüne kadar kullanılmayan bir sertlikle dayatma gerektiğini anımsatıyor. Çünkü öteki tutum,

çalışmaları aksatıyor ve KEYK ile Büyükelçilik arasında görüş farklılıkları yaratıyor (Gorni, Raevski ve ben). 30/VII
Komünist selâmlar M.Golman[1686]

1 Ağustos 1920. *Fransız otoriteleri Suriye'yi birimlere ayırarak parçalama yoluna* gidiyorlar. *Bunlardan Büyük Lübnan bugünkü Lübnan'ın öncüsüdür. General Gouraud tarafından 1 Ağustos 1920'de ilan edilen Büyük Lübnan, Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya tanınan bölgeyi kapsamakta*.[1687]

Faysal'ın *Gouraud ve Fransızlar için artık işi bitmişti ve ülkeden ayrılması söylendi. 1 Ağustos'ta maiyetiyle birlikte Hayfa yoluyla Avrupa'ya gitmek üzere yola çıktı. Suriye artık tümüyle Fransızların elindeydi. Gouraud, Fransız yönetimine geçişi kolaylaştırmak için Suriye içinde kabilesel, dinsel ve etnik farklılıkları ortaya çıkaran özerk bölgeler oluşturup, böl ve yönet stratejisini uygulamaya başladı. Suriye'de bir Arap krallığı düşü sonsuza kadar bitmişti. Şimdi Faysal, Batılı Güçlerin artık varlığına gerek duymadığı herhangi bir milliyetçiden başka biri değildi - unutulmaya mahkûmdu*.[1688]

Selânik'deki Fransız Konsolos Graillet, Paris'e telgraf gönderdi. Cafer Tayyar (Eğilmez), tıpkı 1812'de Britanya destekli Rusların Napolyon'a karşı ricat-yıprat usûlüyle savaştığı gibi Mustafa Kemal'in de Yunan'a karşı ricat-yıprat savaşı verdiğini anlatmıştır:

> Tayyar, tutsak düştükten sonra Atina yakınında enterne edileceği Kifisiya'ya götürülürken, Selanik'te bir çeşit basın toplantısı yapmış. Dediğine göre, Kemal hareketi çok ulusçu imiş ve Anadolu halkı onu sadakatle izliyormuş. Trakya'da da öyleymiş, fakat kıyılardan başlayan Yunan propagandası Doğu Trakya halkının maneviyatını bozmuş. Ayrıca Tekirdağ çıkarmasını hiç beklemiyormuş ve bu, hareket alanlarını çok kısıtlamış. Kemal için öyle değilmiş. Geniş bir ülkeye ve yoğun, sadık bir nüfusa malikmiş, onun için Rusların yaptığı gibi geri çekilerek, karşı saldırı için fırsat kollamak olanağına sahipmiş. Tayyar, son olarak, iki ülke arasında bir anlaşmadan, savaşı yeğlememekten yana olduğunu söylemiş. Anlaşma olanaksız değilmiş.[1689]

3 Ağustos 1920. İstanbul'daki Fransız Filo Komutanı Amiral de Bon, Fransa Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal'in Fransızlarla görüşmek istediğini haber aldığını, buna cevap olarak hükümetinin izni olmadan kendisinin birşey yapamayacağını, ancak görüşmek istediği konuları belirtmesi gerektiğini söylediğini yazıyor*.[1690]

Defrance, Paris'e *çok gizli* telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal ile görüşmelerin başlatılmasının* şimdisi *için sakıncalı olduğunu bildiriyor*.[1691]

Taşra gazetesi *Le Petit Marseillais*, Mermeix imzalı makale neşretti: *Antlaşma Türkiye'ye İstanbul'u bırakmakla beraber onu Avrupalı Devlet düzeyinden asya prensliğine indirmektedir. Bu düşüş, ne kadar haklı olursa olsun, bizde biraz melankoli (hüzün) doğuruyor; çünkü Türkiye, eski Türkiye, Fransa'nın manevî imparatorluğunun parçasıydı. Bizim Doğuda bir karış toprağımız yoktu, ama orada yüz binlerce kişiyi idare ediyorduk. Misyoner okulları asırlardan beri dilimizi Fransa'nın Doğu vilâyeti anlamına gelen yaşlı Anadolu'nun içine kadar yaymışlardı (…). Barbarca gurura sahip, çok safdil zavallı yaşlı Büyük Türk! "Fransa eyaleti kralı" (I. François) bizim çıkarımız için seninle Tilki ile Karga masalını ne güzel oynamıştı!*

1686 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 242-248. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

1687 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 364.

1688 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 219-220.

1689 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 201-202; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 171.

1690 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 145, s. 34; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 98.

1691 *Ministeres Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 145, s. 33; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 98.

Zavallı yaşlı dost, sen şimdi toprağında bir harabe meydana getirmektesin; tekrar edelim, bu harabeler arasında bizim eski Fransa evimizden bazı parçalar görmesek bile melankoli (hüzün) duyarız![1692]

Yoldaş Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e ve Mustafa Kemal'e telgraf keşide eylemiştir. Halil, Mustafa Kemal ve rüfekasının ne olursa olsun Sovyet Rusya'ya ihanet etmeyeceklerine ilişkin Çiçerin'e teminat vermiştir. İnkılab mecnunu Halil, ulema sınıfına düşmanca bir fikriyattadır:

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine (Bir sureti M. Kemâl Paşa Hazretlerine)

Moskovadan hareketimden evvel telsizle varid olan bir haberde Türkiyenin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak İngiltereyi tek bırakmak için lehimize bir hâdise olduğunu söyledim. İngiltere bize müsait şeraitle anlaşmak arzusunu gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararla mukabele edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltereden beklemek nabemahal olduğunu, İngilterenin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farzı muhal olarak İngilterenin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesayı inkilâbımız olan M. Kemâl Paşanın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesayı inkilâbın tebdili meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nihayet iş başından çekilmek suretile Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti tarafımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmezse Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak ye'se düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ika edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdiranını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankaraya kadar seyahatimin müfid olabileceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibile iki müslüman Kızılordu erkânıharp zabiti ve Ankaradan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabili nakil olmak üzere beş yüz kilo sikletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskovada güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkasta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı nevmid etmek suretile irticaî teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkasa avdetin tesrii bu gibi şayiatı tekzib için de lâzım idi. Ben Moskovada iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer hey'etleri geldiler. Gürcülerle yapılan müsalâhada Batumdan İngilizleri tardetmek şartile Batumun Gürcistana aidiyeti ve Gürcistanın mevcudiyeti tanınacaktır. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesayı âm ile Osmanlılara meyil ve rabıtasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayrı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikleri İngilizler aleyhine sevk için bir tedbiri siyasi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistanı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistanla olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretile İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Rusya Türkiye Ermenistan için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bâhistir ki binnetice bu da Sovyetistlerin Ermenistan üzerine denilen yerlerde Sovyet teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordunun Azerbaycana geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'i hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevke mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde mânasız islâm tarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdidi hayatı bais esbabı teşkil etti. Azerbaycanda vaziyet tabiî bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükümeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistanın islâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri

[1692] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 151. Halife-Padişah Kanunî Süleyman'ın Fransa Kralına "Fransa vilayeti kralı" hitabı, Fransız muhayyilesinde müthiş bir kine sebebiyet vermiş gibi görünüyor.

ümid olunur ki itilâfa en az müsait Taşnak hükümeti aleyhine Sovyet Rusyasınca kariben şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisinin Ermenistanda Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenilerin bize gelecek mühimmat için şömendöfer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şömendöfer yolile her türlü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mıntakalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusyanın bizlere yardımı yarım milyon müslüman halkına vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı eslem tarik olduğunu şömendöfer yolu açılıncaya kadar Yavlah-Şuşa-Keros-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zaruri olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklifi vakide hata edildiğini, bunu tashihe çalışacağını ve sevkiyata Nahcivan yolile mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifile biraz münasebettar düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiyeye geçmek israrına mukabil bir liva ile Nahcivana vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksadı istila ve tarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede îzab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivana geldikten sonra Keros garbinde bu yol muvasalasını temine memur suvari livasına Ceneral Drunun taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu bence Kızılorduyu hasmane harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzuruma kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakû'ya gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on bin mevcut tahmin ediyordum. Son kanatim iş görecek beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakû'da teslih ve techiz edilmekte ve yolların küşadile ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslâhaden ilk kafilenin 20 Temmuzda Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Levis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakû'ya vasıl olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunları harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiyeye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkûk idi. Kerosa çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Keros'ta takviye olunarak tekrur ileri hareketleri memuldür. Moskovadaki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiyenin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede mesela çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde antantanın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslid edişi vesaireden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpcuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkile ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükümetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükümetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz Hükûmetine istizah için Moskovanın vesaiti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist tarzına dökülüşü sosyalist Rusyanın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor. En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusyada aksi inkilâpcıların tahrib ettikleri şömendöfer malzemei müteharrikesinin yerine tazesi konulamaması yüzünden Rusyadaki nakliyat suubetidir. Moskovadan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on kuruş ise, Moskovada yüz, yüz elli kuruşadır. Ahali hatta amele de dahil olarak pek şad değildir. Londradaki Bolşevik nümayendesi Karasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusyanın tanınması, ablokanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevaddı esasiye meyanında Türkiyeye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl alelıtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süfera, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupaya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkilâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336

Yoldaş Halil[1693]

4 Ağustos 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Nisan 1933'de yayınlayacağı bir tefrikasında, bir Fransız zabitinin 4 Ağustos 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 4 Ağustos 1920.
>
> Damat Ferit Paşa, Kabine'sini tamir ve ıslah etti. Türk Sadrazamı, vakıa kabinesinin derisini değiştirdi, fakat hükümet ve idare tarzı aynıdır. O, kimsenin okumayacağını kendisinin de bildiği bir beyanname neşretmekle, sanki mühim bir iş gördüğünü sanıyor. Damat Ferit Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hala İstanbul'da, alttan alta çalıştığını millete haber veriyor. Bundan başka Anadolu'daki milli harekatın İstanbul'u ve milli varlığı tehlikeye düşürdüğünü ilan ediyor. Bu sözlerin, Anadolu'daki halk üzerinde ne tesiri olur?
>
> İstanbul'un Türklerin elinde kalması, Anadolu'da asayişin, nizamın teminine bağlıdır!.. Müttefiklerin bir düzüye kendisine söyledikleri budur. Onun için Kemalist hareketi bir an evvel söndürmeye her şeyden ziyade ehemmiyet veriyor. Fakat Kemalistlere hangi kuvvet ve vasıta ile galebe çalacak? İlk teşebbüslerinin hiç bir netice vermemesi, ilerideki hareket ve teşebbüslerinin muvaffakiyeti hakkında da herkesi şüpheye düşürüyor.[1694]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Emir Faysal, Şam'ı boşaltıp Kahire'ye gitmeden önce Hayfa'da* [Yafa'da (ÖFA notu)] *Lord Allenby ve Fransız General Gouraud ile bir görüşme gerçekleştirmiştir*.[1695]

5 Ağustos 1920. Fransa Hariciye Nezâreti, Robert de Caix'e telgraf gönderdi. Mustafa Kemal'le müzakere başlatmak noktasında şimdiki koşulların münasib olmadığını bilakis menfî *durumlar yaratacağı endişesini taşıdıkları*nı*, ancak belki Binbaşı Labonne'un Mustafa Kemal ile ilişki kurmak üzere görevlendirilmesinin yerinde olacağı*nı, *böylece bazı bilgiler elde edebileceği*ni bildiriliyor.[1696]

> Fransız belgelerine göre Temmuz sonunda Mustafa Kemal Amiral de Bon'a haber göndererek kendileriyle görüşmek istediğini bildirmiş. De Bon 2 Ağustos'ta Bahriye'ye, 19 Temmuz mektubuyla böyle bir görüşmenin kim tarafından ve hangi koşullarda yürütülürse yararlı olacağını bildirmiş olduğunu yazıyor. Defrance bu konuda 3 Ağustos'ta merkeze koşulların ne olduğunu bilmediğini, ama sözü edilen kişinin Bahriye İstihbarat Başkanı Teğmen Rollin olduğunu bildiğini bildiriyor. Defrance'a göre Mustafa Kemal'le o sırada görüşmek çok sakıncalı olurdu. Ayrıca Rollin'in böyle bir görüşme yürütmekle görevlendirilemeyeceğini belirtiyor. Merkezden gelen 5 Ağustos teli Defrance'ın görüşlerinin her iki bakımdan onaylandığını, görüşme olacaksa görüşmecinin Süvari Labonne olması gerektiğini bildirdi. Bakan kendi istediği gibi adı geçenin Mustafa Kemal'in niyetleri ve Ankara'nın son gelişmeler hakkındaki tepkileri konusunda bilgi edinip edinmediğini de soruyordu.[1697]

L'Eclair gazetesi yazıyor: *Nihayet antlaşma Türkiye için manen küçültücü olduğundan âdil görünmüyor. Trakya'da Yunan sınırı İstanbul'a o kadar yakın ki Sultanın başkenti Yunan toplarının tehdidi altında. Öte yandan Türkiye Avrupa devletlerinin denetimi altına giriyor. Eskiden parlak devirler yaşamış Türk halkı, Asya'ya sürülmekten daha ağır, daha alçaltıcı bu şartları kabul edebilir mi*?[1698]

1693 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 836-839.

1694 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 64-65.

1695 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

1696 *Ministeres Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 145, s. 38; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 98.

1697 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 145, p. 33-34, 38; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 408-409, sonnot 15.

1698 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 154.

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de başmakale neşredildi: *Türk dostu Pierre Loti*.[1699]

6 Ağustos 1920. İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa, İzmir'e bir heyet göndererek ateşkes talep etmiştir*. *Enver Paşa'nın 500 bin kişilik bir kuvvet teklifini reddeden Ankara Meclisi'nin düşmanlıkların uzatılmasına karşı olduğu* bildiriliyor. *Meclis Türkiye'ye yüklenen barış şartlarının çok sert olması konusunda Kemal'i suçladı*. [1700]

8 Ağustos 1920. İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa'nın askerleri, Mersin-Adana arasında gerçekleştirdikleri önemli bir harekât sonucunda, Fransız birliklerini güneye doğru çekilmek zorunda bırakmışlardır*.[1701]

İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar İstanbul'u işgal etmek için müttefiklerden izin istemiştir*.[1702]

9 Ağustos 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Polis birkaç gün önce Hürriyet ve İtilaf parti merkezini basıp 2. başkan* Gümülcineli İsmail'i *tutuklamış*tır. *Böylece Damat Ferit ülkedeki tek dayanağını yitirmiş*tir.[1703]

10 Ağustos 1920. Sevr Barış Antlaşması imzalandı:

> Yalnız Amerika Birleşik Devletleri çekimser kalmıştı. Yunanistan İzmir ve Trakya'yı alıyor, bağımsız bir Ermenistan ve otonom bir Kürt Devleti kuruluyor, İstanbul ve Boğazlar askerden arınıyor, bütün Türkiye İtilaf Devletleri arasında ekonomik nüfuz bölgelerine ayrılıyordu. Bütün bunlar kâğıt üzerindeydi, tabii.
>
> Poincaré, *Revue des Deux Mondes* adındaki dergisinde bu antlaşmanın meşhur Sevr fabrikalarında yapılan porselen vazolar kadar narin ve kolay kırılabilir olduğunu ispatlamakta gecikmeyeceğini yazıyordu.
>
> Başta askeri çevreler olmak üzere İngiltere ve Fransa'daki genel görüş, Yunanistan'ın taş bir duvara dayandığı, isterse kafasını bu duvara vurmakta serbest olduğu noktasındaydı.[1704]
>
> [..] Clemenceau ve Briand hariç olmak üzere Fransız Hükümeti ve devlet adamlarının çoğu; 18 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşmasına kadar olan müddet zarfında, Yunanistan'a karşı sempati göstermemişler ve Barış Konferansı'nda Venizelos, isteklerini kabul ettirebilmek için Fransızlar'ın muhalefetiyle mücadele zorunda kalmıştı.
>
> Yakındoğu'daki Fransız temsilcileri, Batı Trakya Askeri Valisi General Charpy ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Mösyö Defrance hareketleri ve sözleriyle Yunanlılar'a karşı bir tutum içinde olmuşlardı. Yunan askeri ve sivil makamları, Türkler'e açıkça sempati gösteren Yunanlılar'ın yapmak istediği hemen her şeye karşı çıkan Fransız ajanlarının engellemelerinden devamlı olarak şikâyet etmişti. Batı Trakya'dan İstanbul'a kadar olan demiryolu hattının idaresine memur edilen Fransız Albayı Delannay, Yunan Ordu Komutanlığı'nın her girişimine taş koyup, 1920'nin Mayıs ayında Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından işgaline izin verildikten sonra, asker ve malzeme naklinde olmadık zorluklar çıkarmada son derece faal olmuştur.[1705]

Sevr Antlaşması her şeyden önce Fransız malî çevrelerinde büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Fransız diplomatlarının Sevr'de verdikleri ödünler, Türkiye'deki Fransız kapitalinin malî ve ekonomik gücünü hemen hemen tümüyle yok edecek ölçüde önemliydi. Osmanlı Bankası, demiryolları, tütün tekeli,

---

1699 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 115.

1700 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. Söz konusu ağır şartlı barış andlaşması, Sevr Projesidir.

1701 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

1702 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

1703 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 208; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 82.

1704 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

1705 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 69.

Düyunu Umumiye, yani Fransa'ya büyük gelirler sağlayan ne varsa, Fransız kapitalinin etkisi alanından çıkıyordu.[1706]

11 Ağustos 1920. Anteb havalisindeki Fransız kuvvetini 7 piyade taburu ve 2 süvari bölüğü teşkil etmektedir.[1707]

Fransa, 11 Ağustos'ta Wrangel'i Güney Rusya Hükümeti'nin başı olarak tanır.[1708]

Komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Hele şükür, tamam! Türk antlaşması artık imzalanmış bulunuyor. Evet, evet, bu haber ne kadar tuhaf görünürse görünsün, Türkiye ile antlaşma imzalandı!*.[1709]

12 Ağustos 1920. Fransız Donanma Kuvvetleri İstihbarat Teşkilatından Üsteğmen Rollin rapor kaleme aldı. *İtalyanların Mustafa Kemal'le uzlaşma girişimleri 15 Haziran 1920'de İtalyan* Hariciye Nâzırı *Kont Sforza'nın yakın arkadaşı Kont Fago ile Mustafa Kemal arasında gizli ve geçici bir protokolün yapılması ile sonuçlanmıştır. Bu protokole göre İtalya, Ankara Hükümeti'ne 4.000.000 Türk lirası borç vermeyi ve Yunanlıların Anadolu'da yayılmasını engellemeyi taahhüt etmiştir. İtalya, ayrıca Ankara Hükümeti'nin dışarıdan satın alacağı silah ve cephanenin Antalya'ya boşaltılmasına engel olmayacağına dair söz vermiştir. Bunların karşılığında ise Ankara Hükümeti, İtalya'ya Anadolu madenleri imtiyazını vermeyi ve Anadolu'daki tahıl fazlasını İtalya'ya ihraç etmeyi taahhüt etmiştir*.[1710]

15 Ağustos 1920. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a telgraf gönderdi: *Hata büyük, Pierre Loti gibi ünlüler ve son olarak da Kont Sforza gibi devlet adamları La Tribune İtalienne önünde Türkiye'nin savunucusu oldular; biri duygusal bir mistisizmi-gizemi-, diğeri de ona en ufak bir eleştiriye karşı çıkmayı ve gerçekle yargıya varan ahlaki prensipleri ileri sürüyor. Aslına gelince değişmez yanılgı, onu yaşatan çıkarlara göre sadece görüntüyü değiştiriyor*.[1711]

Fransız Donanma Kuvvetleri İstihbarat Teşkilatından Üsteğmen Rollin rapor kaleme aldı. *İtalyanların, 7 Ağustos 1920'de Kemalistlere söz verdikleri büyük miktarda silah ve cephaneyi Antalya'ya getirdikleri, ayrıca Zonguldak, Ereğli ve Bartın'a da "Rossi" şirketi gemileriyle yine silah ve cephane göndermelerinin söz konusu olduğunu söz konusu istihbarat raporlarıyla* bildiriyor.[1712]

Paris'de münteşir *Revue des Deux Mondes* nam mecmua, Raymond Poincaré'nin makalesini neşretti: *Kilikya'da esir aldığımız Kemalci askerler arasında Alman subaylarına rastlıyoruz… Kısaca eski düşmanlarımız Vesailles antlaşmasını parçalama sevdalarını sistemli şekilde sürdürüyorlar*.[1713]

A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) Paris'de yayınladığı *Echo de l'Islam* mecmuası, Paris'i müşahede eden İngiliz muharrir Leland Buxton'un makalesini iktibas etti: *Geçenlerde Fransa'yı ziyaretimde, Venizelos'u sevindirmek için Türkiye'yi yok etmek isteyen İngiliz siyasetinin*

1706 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 244.
1707 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 226.
1708 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.
1709 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 149.
1710 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3211, D.2; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.
1711 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 324/125, İstanbul 15 Ağustos 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 342.
1712 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3211, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.
1713 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 190.

Fransızlar arasında uyandırdığı genel öfke konusunda bir fikir edindim. Fransızlar, Türk antlaşmasının Lloyd George 'un antlaşması olduğunu biliyorlar.[1714]

17 Ağustos 1920. *Paris* adlı Fransız gazetesi: *Mustafa Kemal'in 200.000 kişilik ordusu var. Hareketin lideri Enver Paşa'dır*.[1715]

18 Ağustos 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Nisan 1933'de yayınlayacağı bir tefrikasında, bir Fransız zabitinin 18 Ağustos 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> 18 Ağustos 1920.
>
> Sevr muahedesine rağmen İtalya, Türkiye'yi büyük devletlerin sırasında saymaktadır. İtalya, Londra ve Paris'e sormadan, Türkiye'de, resmi bir sefaret kurdu. Padişah'a ve Sadrazam'a bunu haber verdiği zaman onlar da muvafakatierini bildirmekte hiç gecikmediler.
>
> İtalya, Foreign Office ile Quai d'Orsay'i emrivaki karşısında bulundurmak suretiyle Türkiye'ye hoş görünmek istiyor. İtalya, müteffikleri haricinde dostluklar arıyor. İtalya tarafından, Türkiye'ye karşı, bu ıstıraplı zamanında gösterilen tatlı muamele İstanbul mahafilinin üzerinde çok iyi tesir bırakıyor. Harpten evvel de Türkiye'ye karşı çok derin sempatisi olduğu söylenen Marquis Garroni, hem Sultan'ın idaresinde olan eski Türkiye ile, hem de Mustafa Kemal'in diktatörlüğü altında bulunan yeni Türkiye ile aynı zamanda dostluk münasebatınım takviyeye çalışıyor.[1716]

19 Ağustos 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Ankara'daki İngiliz ajanı, TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet'le (İnönü) görüşmüş ve Fransız-TBMM Hükümeti ateşkesine dair bazı mühim bilgiler elde etmiştir:

> Ajan, Ulusçu Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey'le görüştü. İsmet Bey, Fransız'larla imzalanmış olan bırakışmanın sonra erdirildiğini ve durumun telyazısıyla General Gouraud'ya duyurulduğunu söyledi. Fransız'ların bırakışma koşullarına uymamaları, neden olarak gösterildi. İsmet Bey, ayrıca, bırakışmayı imzalamadaki gerçek nedenin, "Fransız yetkilisi M. de Caix'e, Fransa ile bizim aramızda siyasi görüşmeler başlatabilmesi amacıyle Paris'e gidip dönmesi için gerekli olan ve dilediği on günlük süreyi sağlamak olduğunu" da açıkladı. Fransız'larla yapılacak görüşmeler hakkında bilgi sağlanamadığı gibi, Fransız'ların sık sık bırakışma koşullarını bozmaları da protesto edildi…
>
> Sonuçta, Fransız'lar, Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkararak orada yeni bir savaş kesimi kurdular. . . Fransız basını, M. Lebon'un Ankara'da İsmet Bey'le görüştüğünü, ama Ulusçu Genel Kurmay Başkanı'nın bırakışmayı yenilemeye karşı çıktığını bildirdi. Bu görüşmeye değinen İsmet Bey, M. Lebon'un herhangi bir güvenlik belgesi olmadığı gibi, Fransız'ların Adana bölgesini boşaltmalarını görüşmeye de karşı çıktığını; Zonguldak Ereğlisi'nin, General Gourad'un harekât kesimi içine girmediğini ve söz konusu çıkartmanın, tehlike içinde bulunan iki Fransız'ı korumak amacıyla yapıldığını öne sürdüğünü kaydetti; Fransız'larla Türk'ler arasında anlaşmazlık olmadığını ve aralarındaki düşmanlığın uzamasına, en çok, İngiliz'lere yaltaklanan kimi Fransız yetkilileri ve kendi çıkarlarını gözeten ordu kontraktörleri (müteahhitleri)'nin neden olduğunu vurguladı.[1717]

1714 *Echo de l'Islam*, 15 Août 1920, No. 12, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 157. Akyüz'den aktaran bir kaynak, *Echo de l'Islam* detayını atlamıştır: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 206.

1715 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 179.

1716 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 65.

1717 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinden İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 80-81. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bir süreden beri, Ulusçularla anlaşmayı dilediklerini belirleyen Fransız'lar; General Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, İstanbul'daki ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir kurulu, Van valisi Haydar Bey ve Mazhar Müfit'in eşliğinde 20 Mayıs'ta Ankara'ya gönderiyor; Ulusçularla yapılan görüşmeler sonunda, 23 Mayıs'ta bir bırakışma koşulları üzerinde anlaşmaya

19(?) Ağustos 1920. Fransız-Ermeni kuvvetlerin kuşatması altındaki Anteb Kuvâ-yı Milliyesi, *Mustafa Kemal Paşa'dan ve Antep mebuslarından, acele asker gönderilmesi*ni istedi *fakat bunun mümkün olamıyacağı ve mahallî kuvvetlerle düşmana karşı durulması gerekeceği cevabı*nı aldı. Bu *umut kırıcı bir haber* idi.[1718]

21 Ağustos 1920. Mustafa Kemal'e gizlice silah ve cephane sevkiyatı yapan işgalci devletlerin *yüksek komiserleri, Padişah Vahdettin'i ayrı ayrı ziyaret ederek millî hareketin bastırılmasını istediler*.[1719]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Nisan 1933'de yayınlayacağı bir tefrikasında, bir Fransız zabitinin 21 Ağustos 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 21 Ağustos 1920.
>
> Sulh muahedesinin imzası münasebetiyle müttefik devletlerin fevkalade murahhasları Padişah'a mutat ziyaretlerini yapmak istediler. Teşrifat işlerinde hakim olan Hariciye Nazırı bu ziyaretlere muhteşem istikbal alaylarıyla başka bir şekil ve mana vermek istedi. Maiyet-i seniye piyadesi, resmi elbiseleriyle, kırmızı ceket ve beyaz astragan kalpaklarıyla, Fransa Fevkalade komiseri Mösyö de France'i hepsinden evvel selamladı. Saray mızıkası, Marseillaise'i çaldı. Mösyö de France, Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından huzura götürüldü. Mülakat bittikten sonra önde Sadrazam olduğu halde Mösyö de France çıktı. Başka bir salona girdiler. Burada Mösyö de France'a ananevi Türk kahvesi ikram edildi. Mösyö de France, fincanı ağzına götürdüğü sıradaydı ki İtalyan marşı çalınmaya başlamıştı. İtalya mümessili, ondan sonra da İngiltere mümessili, aynı merasimle kabul edildiler. İstanbul'da, parlak güneşli bir günde, Jön Türkler'in tahttan indirdikleri Kızıl Sultan ruhunun elan dolaştığı Yıldız Köşkü'nde Sevr muahedesinin imzası, işte böyle teyid edilmişti![1720]

22 Ağustos 1920. Müttefik fevkalâde komiserleri toplantı yapıyor. Defrance, Ankara'ya gönderilmesi planlanan Nasihat Heyetinin TBMM Hükümetiyle resmî görüşme şeklinde vuku bulmasının ilginç bir biçimde aleyhindedir:

> 19 Eylül'de hükümetten aşağıda anlatılacak istifalar sırasında Damat Ferit yüksek komiserlere uzun bir nota verdi. 21'inde notayı görüşmek üzere toplanan komiserler Anadolu'ya "yatıştırma" (*pacification*) kurulu gönderme işini yeniden ele aldılar. İşin nasıl olacağı pek belli olmadığı için Fransız yüksek komiseri konuyu Paşa'ya açmış. Damat Ferit salt Türklerden oluşan ve güçle desteklenmeyen bir kurulun yararsız olacağını, fakat kurulla birlikte İtilaf temsilcileri olursa belki sonuç alınabileceğini söylemiş. Komiserlerin 22'sindeki toplantısında De Robeck sadrazamın bu düşüncesini desteklemiş, Fransız meslektaşı ulusçularla resmi görüşme havası verecek bu düşünceye itiraz etmiş. İtalyan komiseri ise kurulun İtilaf temsilcilerinden oluşmasını ya da en azından birlikte bulunmalarının yararlı olacağı görüşünü savunmuş.[1721]

Taşra gazetesi *Journal du Département de l'Indre* yazıyor: *Antlaşma Fransa'ya iki bölge ayırmıştı*r: *İktisadî nitelikteki birinci bölge, Mersin, Kayseri, Sivas ve Muş ile sınırlanıyordu. İtalya'ya da Antalya'dan Balıkesir'e kadar bir nüfuz bölgesi veriliyor. İngiltere ise Anadolu'da nüfuz bölgesi istememiştir*. *Çünkü İngiltere, Doğunun anahtarı İstanbul'u ele geçirmeyi kendisi için yeterli buluyor*.[1722]

24 Ağustos 1920. Fransız İstihbaratı "Türkiye'de Bolşevik Propagandası" başlıklı rapor kaleme aldı. *Yardımlarla birlikte Bolşevik propagandasının Anadolu'da gittikçe etkinleştiği ve Bolşevik heyetlerinin sık sık Türkiye'ye geldikleri gözlenmektedir. İstanbul'da bir Bolşevik Komitesi'nin kurulduğu, üç Rus yöneticisinin dışında on beş kişiden oluşan bu komitenin üyelerinin hepsinin Türk olduğu, Anadolu'da*

varıyorlardı." Rapordaki Amiral Lebon ifadesi zühul olmalı. Zira Robert de Caix heyetinde bulunan kişi Binbaşı Labonne idi.

1718 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 229.

1719 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 183.

1720 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 66.

1721 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 215.

1722 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 155.

da şubelerinin bulunduğu ve son derece faal oldukları bildirilmektedir. Ayrıca, İstanbul'daki merkez komitesinin Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan'daki komitelerle ilişki halinde olduğu belirtilmektedir.[1723]

24(?) Ağustos 1920. Yarbay Louis Mougin'in *Fransa'ya döndükten sonra yazdığı en calib-i dikkat metinlerden biri, imzalanmasından birkaç hafta sonra hazırlanan Sevr Muahedenamesine dair uzunca muhtıradır. "Türkiye tatmin edilmelidir," diye başlar, "bunu yapmak mecburiyetindeyiz ve fakat bu bedelle ve Asya'ya teveccühle Türkiye'ye sulh iade edilebilir." Anadolu mutalebatının mufassal bir izahatı şöyledir: 1) Tabiî hududu dahilinde müstakil ve mütehakkim bir Türkiye'nin ihdası; 2) İzmir'in ve Meriç hudud olmak üzere Edirne dahil Trakya'nın, Türkiye'nin tam ve mutlak hakimiyeti altında tutulması; 3) Komşu devletlerle yapılan andlaşmalar ve teknik-iktisadî lüzumlar vechile cenub ve şark hududunun tayini; 4) Kapitülasyonların ilgası; 5) Hudud emniyetinin temini için mecburî hizmet esasına nazaran kâfî mikdarda silâhlı kuvvetler bulundurma imkânı; 6) Boğazların emniyetine dair müessir teminat; 7) Sevr Muahedenamesinin tüm mevaddının hür ve müstakil bir devletin hukukuna muvafık bir anlayışla gözden geçirilmesi. Mougin, tabiî olarak, Fransa'nın menfaatı vechile bu talepleri müsbet telakki etmesi lazım geldiğini söyledi. "Türk nazariyesini müdafaa etmeliyiz" dedi, "zira bu, bize tüm Müslümanların itibarını temin edecektir."*[1724]

25 Ağustos 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Bartın'a gelen iki Rusun iki Türk subayın eşliğinde kaymakam tarafından otomobille derhal Ankara'ya gönderildiklerini* bildiriyor.[1725]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Paris, Roma ve Tokyo büyükelçiliklerine talimatname gönderdi. Sevr'in Bâb-ı Âlî murahhas heyetince imzalanmasının ardından Sadrazam Damad Ferid, Müttefik başşehirlerine maslahatgüzar tayin etmek istemiş, bu talebe İtalya ve Fransa olumlu cevab vermişlerdi. Bu meyanda, *İngiltere de Osmanlı temsilcisinin gayrı resmî olarak maslahatgüzar seviyesinde kabul edebileceğini bildir*iyor.[1726] Curzon, Sevr'in tasdikinden evvel *İtilâf Devletlerinin gayri resmî temsilci kabul edilebileceklerini ancak büyükelçi tayin etmelerinin yanlış olacağını açıkla*maktadır.[1727]

27 Ağustos 1920. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Mösyö de Fleuriau'ya telgraf keşide eyledi. Buna göre Mösyö Millerand, Kemalistleri bastırmak üzere *Osmanlı Hükûmeti'nin talep ettiği ve Sevr Antlaşması'nda bahsedilen 15,000 kişilik kuvvete İtilâf kumandanlarının izni ve denetimi altında müsaade edilebileceğini açıkladı. Fransızlar da bu kuvvetlerin Kuvâ-yı Milliye'ye katılmalarından endişe ediyorlar*.[1728]

Britanya'nın Paris Maslahatgüzarı Henderson'dan Curzon'a telgraf gönderildi. Sadrazam Damad Ferid, Sevr'in murahhas heyetince imzalanmasının ardından Müttefiklere müracaatla, Müttefik başşehirlerine maslahatgüzar tayin etmek istemiş ve bu hususda İtalya, Nureddin Ferruh'u Roma

---

1723 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 93, s. 225; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 75.

1724 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1557.

1725 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 93, s. 226; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 75.

1726 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 903. "Ferid Paşa Hükûmeti'nin tüm çabalarına rağmen İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilemedi. Sadece Paris, Londra ve Roma'ya gayri resmî sıfatla temsilciler gönderilebildi."

1727 FO, 371/5055, E 10230; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904.

1728 FO, 371/5055, E 10185; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 413.

maslahatgüzarı olarak 21 Ağustos'da kabul etmişti. Fransa da *maslahatgüzar seviyesinde Osmanlı temsilcisi kabul edeceklerini açık*lamıştır.[1729] Fakat bir müddet sonra bu kararını askıya alacaktır.

Henderson, Curzon'a bir başka telgraf keşide eyledi. Buna göre Fransa ikna olmuş ve Bâb-ı Âlî'nin maslahatgüzarını kabul edib İstanbul'a büyükelçi tayin eden İtalya'ya Britanya'yla beraber baskı yapmak kararı almıştır.[1730]

Taşra gazetesi *Le Petit Marseillais* yazıyor: *Urfa'da Bolşevik askerleri görüldü*.[1731]

28 Ağustos 1920. *28 Ağustos 1920 tarihinde Robeck'i bir kez daha ziyaret eden Ferid Paşa, Fransızların Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te kalan Reşat Halis Bey'i Osmanlı temsilcisi olarak kabul ettiklerini ima ederek Londra'ya temsilci gönderme isteğinden bahsetse de Robeck'den olumlu bir karşılık görmedi. Bu kez sözü kurmak istediği 15,000 kişilik kuvvete getiren Ferid Paşa, bu konuda da somut bir cevap alamadı. Bundan sonra sinirlenen Ferid Paşa, son günlerde Yüksek Komiserler tarafından yapılan tutuklamalardan bahsederek kendisinin bile tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını iddia etti. Ferid Paşa'nın bu şikâyetlerinden rahatsız olan Robeck, Yüksek Komiserlerin eleştirilmesinin ayn bir vaka olduğunu ve buna izin vermeyeceğini vurguladı. Bunun üzerine Ferid Paşa, antlaşmayı onaylamaya hazır olduğunu ve bunun Padişah'ın dini yetkisi ile gerçekleşeceğini dile getirdiyse de Robeck, Ferid Paşa'dan uzaklaşmaya başladı. Anadolu'ya heyet gönderilmesinden vazgeçilmesi ve Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere yaptığı tekliflerin geri çevrilmesi Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserlerin arasını açmıştı*.[1732]

Yaklaşık 1 yıldır Avrupa'da olan Ahmet Rıza Bey, Paris'ten Cavit Bey'e yazdığı mektupta, Anadolu'nun dışardan yardım alarak 2 yıl döğüşebilecek güçte ise barış anlaşmasını imzalamaması gerektiğini, İslam dünyasından yardım ummadığını, şimdilik bazı şartlarda uzlaşma sağlamak gerektiğini bildirdi. Onun yazdığına göre, Fransızlar Ahmet Rıza Bey'den, onun veya İzzet Paşa'nın Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal'le Fransa arasında bir uzlaşma sağlamasını istemişler. Fransızlar, Anadolu'nun Bolşevik olacağından korkuyorlarmış. Şimdi ise Kuvayı Milliye'nin Fransızların gözünde bir önemi kalmamış.[1733]

31 Ağustos 1920. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, Müttefikler bilhassa Britanya tarafından şu veya bu şekilde fakat nihaî olarak *torpillenmiştir*:

> Yüksek Konsey'in ve Yunanlıların isteklerinin ilk bölümü yerine gelmişti, fakat Yunan harekâtının bu başarısı gelecekteki felâketinin tohumlarını da içinde taşıyordu. Er ya da geç, Türklerin antlaşmayı imza edecekleri belliydi. Yunan askerî eylemi İtilâf Devletleri'nce durdurulmuş, fakat bu da Yunanlıları tehlikeli bir duruma sokmuştu. Bunun üzerine Yunanlılar, Konsey'in tutumuna aldırmadan, savaş cephelerini düzeltmek için sınırlı askerî eylemlerini sürdürdüler. Bu, Milliyetçiler'e son darbeyi vurmak üzere harekete geçmek için izin istedikleri zamana kadar böyle gitti. Bu izin verilmemişti. Konsey'de, Yunan genişlemesine karşı çıkanların başında Fransızlar ve İtalyanlar geliyordu. Onlar, Anadolu'nun Yunan egemenliğine geçmesini iyi bir gözle göremezlerdi. Onların gözünde Yunanlılar, İngilizlerin kuklası olmaktan da öteye [geçmeyen?] bir şeydiler. Bunun sonucu olarak Yunan manaviyatı sarsıldı ve Yunan ordusu kendi durumunu korumakta zorluğa uğradı. Bu, biraz moral düşüklüğünden olmakla birlikte daha çok Konsey'in, kendileri için çok tehlikeli olabilecek tutumundan ileri geliyordu. Komiser [Amiral Bristol], 31 ağustos tarihli telgrafında; Yunan maneviyatı,

[1729] FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 902.
[1730] FO, 371/5278, E 11114; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904.
[1731] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 190.
[1732] FO, 371/5O55, E 11336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 914. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Ayrıca, "The Nationalist Movement" ifadesini "Milli Mücadele Hareketi" şeklinde çevirmek doğru değildir.
[1733] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 190.

> Milliyetçiler'e karşı saldırıya geçmek konusundaki kararsızlık ve Yunanlılar ile İngiliz Yüksek Komutanı arasındaki Yunan "Yetersizliği" konusunda çıkan "anlaşmazlık"tan fena şekilde torpillenmiştir. Şimdi, ilk başarı coşkunluğu geçmiş ve Yunanlılar, kendilerinin İngilizler yararına savaştıklarını görüp anlamışa benzemektedirler. İngilizler de açıkça durumu böyle kabul ediyorlar ve "Yunanlılara, işgal ettikleri toprakların hiç birinin kendilerinde kalmayacağını" söylüyorlardı.[1734]

Henderson, Curzon'a telgraf keşide eyledi. Fransa Hükümeti, Paris'te bulunan Türk temsilcilerinin Fransız Dışişleri Bakanlığı ile sadece gayrı resmî ve dolaylı yollardan temas kurmalarına müsaade etmiştir.[1735]

1 Eylül 1920. Raymond Poincaré, *La Revue des Deux Mondes* mecmuasında makale neşretti: *Sevr andlaşması Fransa'nın Doğudaki varlığını korkunç şekilde azaltmıştır... Fransa'nın Anadolu'daki tesir ve mevcudiyeti ise sıfıra indirilmiştir*...[1736] *Bu kırılabilir eşyadır, belki de kırılmış bir vazodur; sakın dokunmayınız!*[1737]

3 Eylül 1920. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Uşak'ı savunan dört piyade ve topçu alayını, geri çekildikleri sırada mağlup etmiştir. Savaşın ardından 13 top, 90 at, 4 lokomotif ve yüz kadar vagon Yunanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Uşak'tan yola çıkan cephane yüklü bir tren de Yunan topçuları tarafından imha edilmiştir. Uşak havaalanında düşerek yanmakta olan bir uçak bulunuyordu ve havacılıkla ilgili pek çok malzeme de Yunanlıların eline geçmiştir*.[1738]

4 Eylül 1920. Fransa Hariciye Nezâreti İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'a telgraf gönderdi. *Anadolu ile antlaşmanın uygulanmasını sağlamak için uzlaşma işinin Kemalistlere biraz daha güven verecek Damat Ferit dışındaki bir hükümetle kolaylaşıp kolaylaşmayacağı soruldu. Kolaylaşacaksa bu yönde bir müdahalenin İngiliz yüksek komiserince İngiltere aleyhinde yorumlanıp yorumlanmayacağı da soruldu. Birinci sorunun yanıtı, İngilizler Damat Ferit'i ne denli desteklerse desteklesinler, olumlu olduğu için, Defrance onun çekilmesi için İngiliz meslektaşlarına ısrar etmeye başladı*.[1739]

Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki Britanya Fevkalâde Komiserliğine telgraf keşide eyledi. Buna göre Bâb-ı Âlî maslahatgüzarları zımnında *Fransa Reşad Halis Bey'i, İngiltere de Ali Kemal Bey'i gayrı resmî temsilci olarak kabul* etmişlerdir.[1740]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı tarafından Adana Askerî Valiliğinden azledilen Albay Bremond, Adana'dan mufarakat etti.[1741]

1734 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 286-287. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1735 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 902-903. "Ferid Paşa Hükûmeti'nin tüm çabalarına rağmen İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilemedi. Sadece Paris, Londra ve Roma'ya gayri resmî sıfatla temsilciler gönderilebildi."

1736 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 61-62.

1737 Revue des Deux Mondes, 1er Septembre 1920, p. 213; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 159.

1738 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1739 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 145, p. 49 & vol. 93, p. 238. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 258.

1740 FO, 371/5278, E 10771; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 903.

1741 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 331, 429, sonnot 284.

7 Eylül 1920. Trabzon Konsolosu Lepissier, Defrance'ye telgraf gönderdi. *Vali tarafından şehri terketmesinin emredildiğini ve Novorossiskli bir Bolşevik heyetin şehirde Fransızca ve Rusça bildiriler dağıttığını* bildiriyor.[1742]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi: *Fransız ve İtalyanların Anadolu'da Yunanlıların kesin askerî eylemlere girişmesine etkili bir biçimde karşı çıkmaları her gün daha açık olarak görülüyordu. Gerçek şu ki; ne Fransa, ne de İtalya politik ve ekonomik nedenlerle Kemalist hareketinin bütünüyle yok edilmesi taraflısıydılar*. Bristol'un işittiğine göre *Ankara'yı arkadan vurmak üzere Yunan kuvvetlerinin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına çıkarılması için düşünülen ikinci bir plana Fransızlar ve İtalyanlar karşı çıkmışlar, İngilizler de bunu onaylamışlardır. İngilizler sonuç alacak herhangi bir eylemin yapılamaması ve Yunan hatları arasındaki bağın uzaması karşısında onları destekleme konusunda günden güne daha isteksiz ve soğuk davranıyorlardı ve güvenleri hızla kaybolmaktaydı. Onlar, geleneksel bekleme oyununu yeniden oynuyorlar ve Yunanlılar Anadolu'da kendi durumlarını korumakta başarısız kalırlarsa, onları kusurlu bulmuş görülmekten, suçlamaktan çekiniyorlardı*.[1743]

7 Eylül 1920'de ABD matbuatında *Fransızların Antep şehrini ele geçirdiği haberi duyurulurken geçmişte yaşandığı iddia edilen Ermeni katliamına vurgu yapılarak Antep için birkaç ay önce "Türkler tarafından bir Ermeni katliamına sahne olan şehir" tabiri kullanılmıştı*r.[1744]

8 Eylül 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Kilikya'da barış için ya askeri zafer ya da Anadolu sorununun çözülmesi gerektiğini, Üçlü Anlaşma'nın gereği olan Kilikya'daki iktisadi ayrıcalıklarının Osmanlı hükümetine kabul ettirilmesinin zor olmayacağını düşünüyor*.[1745]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un muhtırası:

> Yunan kuvvetlerinin, Anadolu Türk Milliyetçilerine karşı sonuç alıcı eyleme girişmesine, Fransız ve İtalyanlar etkin biçimde karşı çıkıyorlar. Öyle görülüyor ki Fransız ve İtalyanlar siyasal ve ekonomik nedenlerle Kemal akımının tümden ortadan kalkmasını istemiyorlar, ayrıca bu akıma Rus Bolşevik yardımı tehlikesi de uzak bir olasılık haline gelmiştir. Karadeniz kıyılarına asker çıkarıp Ankara'ya geriden yaklaşmak konusundaki planın ikinci defa bir yana bırakıldığı haber alınmıştır. Yunan hatlarını içeriye doğru genişletmek için kararlı davranışların bulunmayışı, İngilizlerin kendi siyasal amaçları için destekledikleri Yunanlılar konusunda ağırdan aldıkları ve güvenlerini yitirdiklerini göstermektedir. İngilizler, sonradan, Yunanlıların başını belaya soktukları suçlaması olmasın diye, her zamanki bekleme oyununa girişmişlerdir. Böylece Sevres Anlaşmasının uygulanması gecikmiştir. Ayrıca Türkiye'de Müttefiklerin birbirlerine kıskançlık duymaları tehlikesi belirmiştir. Onların ortak görüşüne göre, durumu ancak Kemal'in kuvvetlerinin çökmesi kurtarabilir. Bu da olabilir ama, hemen olması kolay değildir. Anadolu'da önemi olmayan bireysel gerilla savaşı sürüp gitmektedir, ancak sonuç tüfeklerden çok politikayla alınacaktır. Basın haberleri tarafların propagandasıyla doludur.
>
> Bu arada Yunanlılar, Milliyetçilerin boşalttığı Eskişehir ve Afyonkarahisar'a doğru yorgun argın ilerlemektedir. Milliyetçiler ayrıca İzmit bölgesinden çekilmiş ve bildirildiğine göre Bilecik çevresinde Bursa cephesinde yığınak yapmışlardır.[1746]

10 Eylül 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Jules Defrance (d.1860-ö.1936), Paris'e Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Veliahd Abdülmecid *motor isteyince İngiliz istihbaratı yanlış bir değerlendirmeyle Anadolu'ya kaçacağını İngiliz askeri makamlarına bildirmiş*tir. *Onlar da*

1742 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 75.
1743 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 287.
1744 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 136.
1745 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 239; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 409, sonnot 15.
1746 Orhan Duru, *ABD Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 95-96.

sarayı kuşatmışlar. *Ertesi günü İngilizler çekilmiş, yerlerine Osmanlı polis ve askeri gelmiş*tir. Fevkalâde Komiser Amiral John de Robeck *kendisine danışmadan böyle davranılmasından ötürü* Britanya Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı Vekili Korgeneral Henry Fuller Maitland *Wilson'u eleştiriyor*.[1747]

Defrance, *Quai d'Orsay*a bir başka telgraf gönderdi. *General Gouraud'dan en kısa zamanda Kilikya'yı boşaltmak istediğine dair bir telgraf aldığından ve yerine bir vali atanmasını istediğinden bahsediyor, bu nedenle Damat Ferit Hükümeti'nin değişmesinde yarar gördüğünü yazıyor*.[1748]

Fransız Hükümeti'nin yan resmi organı Le Temps: İster beğenin ister beğenmeyin. Bir Türk gücü yaşıyor. Bu güç kendi bilincine vardı. Hasta Adam'ın gürbüz, rahat durmaz çocuklan var. Onun mirasını istiyorlar.[1749]

> Fransızlar'ın Küçük Asya'da eskiye dayanan ticari ve mali çıkarları, güçlü bir Türk devletinin varlığını gerektiriyordu. 1920 yılının yaz mevsimine gelindiğinde, siyasi bir ikilemle karşı karşıyaydı Fransa. Anadolu'daki durum uzlaşma ve Milliyetçi rejime destek verilmesini gerektirirken, böyle bir tutum Yunanlılar'ın İzmir'e yönelik taleplerine karşı çıkılması sonucunu getirecekti. Üstüne üstlük, bu Fransa'nın o güne kadar süregelen politikasının terk edilmesi anlamına gelecekti. Fransa, başlarda İzmir'in işgal edilmesini onaylamış ve Küçük Asya'daki sorunların hepsi olmasa da pek çoğu bu olaydan kaynaklanmıştı.
>
> Fransa, eski siyasi kararları ve İngiltere'nin dostluğunun mutlaka korunması zorunluluğu arasında sıkışıp kalmıştı. Dolayısıyla, Yunanistan'ın 1920 Haziranı'nda Anadolu'da askeri harekat yapmasını desteklemekten başka çıkar yolları bulunmuyordu. Bu arada, bir taraftan da Mustafa Kemal'e, Fransa'nın kendisinin gerçekten dostu olarak kalmak istediği yolunda teminatlar vermeye çalışıyorlardı. Bu çelişkili politikalar, 1922 yılında Milliyetçiler'in Yunanlılar karşısında kazandığı zaferle çözümlendi.[1750]

12 Eylül 1920. İspanyol *La Libertad* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefik polisi, İstanbul'da büyük bir tahkikat gerçekleştirmiş ve bazı önemli kişileri tutuklamıştır. Habere göre, şafak vaktinde Türkiye'nin veliaht şehzadesi, otomobil ve kamyonlarla taşınan pek çok taraftarı ile birlikte Anadolu'ya kaçmaya çalışırken tutuklanmıştı*r. *Veliaht şehzade, Sevr'de imzalanan antlaşmaya karşı çıkarak, Anadolu'da Türk milliyetçileri ile birleşmek ve müttefiklere karşı savaşı üstlenmek niyetindeydi. Müttefik işgal yetkililerinin karşısına çıkarılan veliaht şehzade, bir daha İstanbul'dan veya saraydan çıkmaya çalışmayacağına dair şerefi üzerine yemin etmiştir*.[1751]

12-13 Eylül 1920. *La France Militaire* gazetesi yazıyor. Beyrut Fevkalade Komiserliği Genel Sekrereri Robert de Caix ile TBMM Reisi Mustafa Kemal arasında imzalanan 20 günlük geçici ateşkes, *bir çok Fransız gazetesine göre "Fransa'nın Antep galibiyeti", La France Militaire gazetesinde yazan General Malleterre'e göre ise "Pozantı yenilgisi"nin sonucu idi*.[1752]

13 Eylül 1920. *Fransa'nın isteğiyle 1921 baharında Romanya, Polonya ile ittifak yapar. Böylece Fransa-Küçük Antant-Polonya antibolşevik üçgeni tamamlanır. 13 Eylül 1921'de Sovyet Dışişleri Bakanlığı, bu üçgenin Rusya'ya karşı birlikte savaş ilânına hazırlandığını bir bildiriyle açıklar. Savaş ilânı gerçekleşmese de, Polonya ve Romanya, Makhno, Petliyura, Savinkov gibi antibolşevik kuvvetlerin*

1747 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 188, p. 91-92; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 422, sonnot 201.

1748 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 101.

1749 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 208.

1750 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 245.

1751 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 187-188.

1752 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 188.

arazilerinde üslenmesine ve Rusya'da baskınlar ve ayaklanmalar düzenlemesine izin verirler. Finlandiya topraklarında da, Fin subaylarının yönetimindeki çeteler, Rusya'ya saldırılar düzenlerler.[1753]

İspanyol *La Accion* gazetesi: *Tutuklanan şehzadenin gözetim altında tutulduğu bildiril*iyor.[1754]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Veliaht prens tarafından ayarlanan komplonun ortaya çıkarılması üzerine, milliyetçilerin etkisinde olan pek çok kişinin tutuklandığı ve tutuklananlar arasında komploya dâhil olan pek çok devlet görevlisinin de olduğu ifade edilmiştir. Uluslararası polisin yaptığı aramalarda, Anadolu'ya gönderilmek istenen pek çok önemli belge, silah ve cephanenin ele geçirildiği bildirilmiştir*.[1755]

14 Eylül 1920. *14 Eylül'de Ali Kemal'in "memuriyet-i mahsusa" ile İngiltere'ye gönderileceği, padişahın (ve İngilizlerin) olurunun alındığı haberi çıktı. Defrance'a göre bu akıllı, faal, fakat ahlaki olmayan kişi daha sonra elçiliğe dönüşebilecek bu görevlendirmeden hoşnut değildi, çünkü Damat Ferit tarafından gönderilmiş olacağı için, bir hükümet değişikliği olduğunda görevine son verilirdi. Onun için sadrazam ile arasına mesafe koymaya çalışıyor, ulusçulara yanaşmaya çalışıyormuş. Hatta ataması Takvim-i Vekayi'de çıkmış olmasına karşın Londra'ya gitmeyi reddediyormuş.* [..] *Defrance,* [..] *Mustafa Sabri hareketinin Ankara'yla uzlaşmak için yapıldığını söylüyor*.[1756]

Britanya'nın Roma Büyükelçisi Kennard, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin İtalya'ya baskı yapmayı planladıkları sıralarda İtalya tavrını değiştirdi. İtalyan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması onaylanıncaya kadar Roma'daki Türk maslahatgüzarının resmen tanınmayacağını, İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı ilân edilen M. Garroni'nin de antlaşmanın onaylanmasından sonra bu unvanı kullanacağını açıkladı*.[1757]

16 Eylül 1920. *17 Ocak'ta seçilmiş olan Fransız Cumhurbaşkanı Dö Şanel, sağlığının bozukluğunu ileri sürerek istifa etti*.[1758]

18 Eylül 1920. *Defrance'ın 18 Eylül teli çok gizli ve çok güvenilir bir kaynağa dayanarak, Damat Ferit hükümeti yerine ulusçularla bir yaklaşma sağlayacak yeni bir hükümetin hazırlanmakta olduğunu bildiriyor. Ali Kemal de bu hükümete girecekmiş ve onun Londra'ya gitmeye yanaşmaması bu nedenleymiş*.[1759]

20 Eylül 1920. İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa işe birleşmek için Ankara'ya kaçmaya çalışırken tutuklanan veliaht şehzade, Sultan'ın sarayının yakınlarındaki bir sarayda tutsak edilmiştir*. *Şehzadenin bahçede dolaşmaya çıkabiliyordu ancak polis tarafından sıkı gözetim altında tutuluyor*.[1760]

22 Eylül 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Buna göre Damad Ferid'in Mustafa Kemal üzerine silâhlı kuvvet göndermesine Defrance engel oluyor:

> Damat Ferit, İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine gönderdiği uzun mektupta, Osmanlı Hükümeti'nin antlaşmayı uygulamaya hazır olduğunu bildiriyordu. Ancak bu uygulamayı gerçekleştirebilmek için hareket serbestisinin şart olduğunu belirtiyor ve bunun için bazı koşulların yerine getirilmesini talep

[1753] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773.
[1754] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.
[1755] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.
[1756] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 259.
[1757] FO, 371/5278, E 11407; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904-905.
[1758] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 214.
[1759] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 259.
[1760] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

ediyordu. Damat Ferit'in istekleri şunlardı: 1- 15.000 kişilik asker ve 1.000 kişilik jandarma kuvvetinin kurulması, 2.İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'nde el koydukları top, mitralyöz, silah ve bütün savaş malzemesinin geri verilmesi, 3- Taşımalara yardımcı olacak bir gemi tahsis edilmesi, 4- Jandarma ve diğer teşkilatlar için yabancı subayların görevlendirilmesi, 5- 20 milyon liralık borç verilmesi (Üç aylık harcama tutarı 15,5 milyon lira olarak hesaplanıyordu.).

Yüksek komiserler bu istekleri hükümetlerine ileteceklerini bildiriyorlar, ancak bu isteklerin tam olarak yerine getirilemeyeceğini Defrance aracılığıyla sadrazama iletiyorlardı. Yine Defrance, yüksek komiserlerin Anadol ile ilişkilerin kuvvetle değil, uzlaşmayla düzeltilmesinden yana olduklarını, bunun için de Mustafa Kemal ile görüşmek üzere bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesini istediklerini sadrazama bildiriyordu. Sadrazam ise Anadolu'ya gidecek heyette yüksek komiserlerin veya İtilaf Devletleri temsilcilerinin yer almasını istiyor, ayrıca 15.000 kişilik bir ordunun kaçınılmaz olduğu konusunda ısrar ediyordu.[1761]

23 Eylül 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercüman ve siyasî memuru Andrew Ryan:

Fransızlar: İki kampa ayrılmış görünmekteler. Bir kısmı sınırları daraltılmış, fakat yeniden düzenlenmiş yeni bir Türkiye yaratmak taraftarıyken diğer bir kısım ise Suriye ve Adana bölgesinde Türklerin cezalandırılabilmeleri için kuvvet kaybına uğratılmasını istemektedir.[1762] Fransa Yüksek Komiseri milliyetçilerle anlaşmak için Ferit Paşayı düşürmek istiyor.[1763]

Dö Şanel'in 16'da sağlık nedeniyle istifası üzerine, Fransız Cumhurbaşkanlığı'na Millerand seçildi.[1764]

25 Eylül 1920. *Yüksek Komiserlik siyasi temsilcileri Damat Ferid Paşa'yı ziyaret ederek*, Kemalist *hareketi bastırmak üzere kurulan iki bölüğün harekete geçirilmesine izin vermeyeceklerini bildirdiler*. *Bunun üzerine Damat Ferid Paşa "beklenmedik saldırgan bir tutum" sergiledi. Ferid Paşa Anadolu'daki hareketi bastırmak üzere bir örgüt kurulmadıkça, "ılımlı Millî Hareket taraftarlarıyla" uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekte*dir.[1765]

Müttefik fevkalâde komiserleri Sevr'i tasdik için Bâb-ı Âlî'nin Kemalist cuntayla görüşmesini istemiş fakat Sadrazam Ferid Paşa bu projeye muvafakat etmemiş; bunun üzerine Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Ferid Paşa'nın *vazifesinden uzaklaştırılmasını elzem addet*miştir.[1766]

İtilaf Devletleri'nin, Sevr Anlaşması'nı imzaya ikna etmek üzere Ankara'ya bir İstanbul hükümet kurulu gönderilmesi önerisine Başbakan Damat Ferit Paşa karşı çıktı. "Kurul, Kemalist hareketin cani müsebbipleriyle ilişki kurmasın" dedi. Fransız Yüksek Komiseri, diğer komiserlere onun görevden uzaklaştırılması gerektiğini söyledi. (Diğer yüksek komiserler de düşünüyorlar).[1767]

Fransız Yüksek Komiseri'nin teklifi doğrultusunda Anadolu'ya gönderilecek Osmanlı heyetinin, Padişah adına gönderilmesine karar verilmiştir.[1768] Fransa Cumhuriyeti, Ankara'yı Padişah'a karşı iyice bilemeye çalışıyor.

TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü), TBMM'ye beyanatta bulunuyor: *(…) Ayintap civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. (Lânet olsun sadaları). Bu Amerikan kolejleri,*

1761 Chateau de Vincennes, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 100. "Şimşir'in eserinde yer alan, İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral de Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği 23.9.1920 tarihli telgrafta, istenilen jandarma kuvveti 25.000 kişi, borç tutarı ise 25 milyon lira olarak belirtilmiştir."

1762 Taner Baytok. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a* içinde (s. 138). İstanbul: Doğan Kitap.

1763 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XCI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1764 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 221.

1765 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 413.

1766 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 402.

1767 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 224.

1768 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 911.

Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, anbar olarak kutlanırlar. Hâsılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zan olunur. Bu üssülharekeye istinat ederek, Fransız kuvvetteri, Nizip'e kadar huruç yapmışlardır ve etrafında bulunan köylere daima sarkıntılık etmektedirler. (…)[1769]

26 Eylül 1920. Fransız Haberalma Örgütü'nden Üsteğmen Rollin, rapor kaleme aldı. *Bolşeviklerin faaliyetlerine devam ettiklerini ve "Nasıl Bolşevik Oldum" başlıklı üç dilde yayınlanmış bildirilerin halka dağıtıldığını* yazıyor.[1770]

29 Eylül 1920. *Defrance 29 Eylül günü çektiği acil bir telle, Anadolu'yu hizaya getirmek için silahlı güçler yerine bir uzlaşma kurulu gönderilecekse, bunu yapan hükümetin mutlaka Damat Ferit dışında bir hükümet olması gerektiğine İngiliz ve İtalyan meslektaşlarını ikna ettiğini muzaffer bir biçimde duyurdu. Bunu, "birçok çabalar ve tartışmalardan" sonra sağlayabilmişti*.[1771]

Eylül(?) 1920. *İstanbul'dan Fransız Savaş Bakanlığı'na gönderilen Türk kaynaklı bir istihbarata göre, B/G (herhalde kod adı olacak) Karabekir'le Mustafa Kemal'e direnmesi için görüşüyormuş*.[1772]

Toynbee: *1920 sonbaharında Güney Rusya'daki son 'Beyaz' hareketin çöküşüyle bu sebepler daha bir güç kazanmışlardı, zira iç savaş sonucu yok edilemeyen Bolşevikleri komşu ülkelerin hasmane tavırlarıyla uzakta tutmak mümkündü. Fransız kamuoyunu oluşturanlar Türkiye'yi bir tür Doğu Polonya olarak düşünmeye başlamışlardı. Halihazırda Lloyd George'un Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı kullanmakta olduğu gibi, Rusya'ya karşı Türkiye'yi kullanmayı öngören bir Fransız politikası da şekillenmekteydi*.[1773]

1 Ekim 1920. Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Derby, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Fransız Hükûmeti*, Kemalistleri bastırmak üzere Bâb-ı Âlî namına *toplanması hedeflenen 15,000 kişilik kuvvetin husumeti daha da arttırtacağını ve hükûmete bağlı "ılımlı Millî Hareket taraftarlarını" dahi düşman hale getireceğini gerekçe göstererek istenen yetkinin verilmesine itiraz ediyor*.[1774]

2 Ekim 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), Fransız zabitin günlük kaydını tercüme iktibas ediyor. Sevr, Fransa'nın Türkiye üzerindeki iktisadî ve malî menfaatlerini daraltmaktadır:

> İstanbul, 2 Teşrinievvel [Ekim] 1920.
>
> Sevr muahedesinin Sultan tarafından tasdikini beklemeden Fransız, İngiliz ve İtalyan murahhasları harekete geçtiler. Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün varidat ve masarifatının Düyun-ı Umumiye idare meclisi tarafından (muvakkaten!) murakabe edilmesine karar verdiler, diğer taraftan İstanbul'daki ve vilayetlerdeki umum hazine muamelatının "Bank-ı Osmani-i Şahane" tarafından ifasının teminini düşündüler. Bu karar, "maliye komisyon-ı âlisi"nin zeminini hazırlamak maksadıyla alınmıştır. "Maliye komisyon-ı âlisi", kendisini ihdas eden Sevr muahedesinin mer'iyete girdiği tarihten itibaren toplanacaktır. Bank-ı Osmani-i Şahane bu komisyonda bir murahhas tarafından temsil edilecektir.

1769 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 25 Eylül 1920, c. 4, s. 338; Aktaran: Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 140-141, dipnot 688.

1770 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 75.

1771 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 259.

1772 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 215, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 259.

1773 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 103.

1774 FO, 371/5056, E 12088; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 413.

Bilhassa Fransız sermayeli bir müessese olan “Bank-ı Osmani-i Şahane" 1863 tarihinde teessüs etmiştir. Harb-i Umumi'ye kadar Türkiye'nin büyük sarrafı olmuştur. Bank-ı Osmani, ibrazında tediyeli hamile ve madeni karşılığının üç mislini geçmeyecek kıymette banknot ihracı inhisarına maliktir. Her hangi bir kredi müessesesine nazaran hakk-ı rüçhanı vardır. Onun için bütün Türk hükümetlerine daima büyük ikrazatı o yapmıştır. Bank-ı Osmani-i Şahane'nin uzun zaman kurduğu hülya, mali faikıyetle saf Türkiye'ye hakim olmaktır.

Abdülhamit zamanında memurlar Banka'nın ikramiyelerine dayanamıyorlar, mukavemet edemiyorlardı. Bu sayede Banka, rüyasını tahakkuk ettiriyordu. Fakat Jön Türkler iktidar mevkiine geçince vaziyet değişti. Osmanlı Bankası, Türk maliyesinde yapılacak ıslahattan istifade edeceğini umuyordu. Kendisini himaye eden Fransız mali müşaviri Mösyö Loran'ın projesi, Banka'nın işine geliyordu. Fakat şimdiye kadar görmeye alışmadığı mukavemeti Jön Türkler'de gördü. Jön Türkler, Banka'nın mali idareye müdahelesini devletin istiklaline tecavüz addediyorlardı.

Jön Türk hükümetinin Paris'te akdetmek istediği bir istikraz akim kalmıştı. Fakat aynı istikraz, Alman bankalarının tavassutu ile yapıldı. Hatta bu istikrazın bir kısım eshamını, yine Osmanlı Bankası satın almaya mecbur oldu. 1914 tarihinde yeni müzakerat cereyan etti. Bu defa şartlarını hafifleten Osmanlı Bankası bir milyar Frank'a baliğ olan bir istikraz mukavelesini imzaladı. Hatırlardadır ki, Büyük Harb'in arifesinde bu paranın yarısına yakın bir miktarı, Almanya'nın Fransa'ya ve müttefiklerine karşı açacağı harbe hazırlanmak üzere Türk hükümeti tarafından Krup fabrikalarına verilmişti.

Harp ilan edilmiş, Türkiye de merkezi Avrupa devletleriyle birlikte harbe girmişti. Mondros mütarekesinin akdinden sonra Osmanlı Bankası tekrar sahneye çıktı. Banka, Türkiye'nin münhasıran Fransız mandası altına girmesinden istifade edeceği cihetle bunu temenni etmiştir. Fakat İtilafçı devletlerin iştirak ettiği “Manda yarışı” ümit edilen neticeyi vermedi. Bu yarış, üç taraflı Sevr muahedesine, Trakya ile İzmir'in Türkiye'den ayrılmasına müncer oldu. Bu suretle Banka'nın iş dairesi eksiliyordu. Eğer Sevr muahedesiyle Türkiye'ye bırakılanlar, elinden alınanların evsafına malik olsa idi, Banka, bir dereceye kadar memnun olabilirdi. Ya nüfuz mıntıkaları?.. İtalya ve Yunanistan'a geçen yerler, Türk idaresinde olduğu gibi kendisiyle uyuşacaklar mı? Bunu ümit etmiyor. Onun için şimdilik İtilaf Devletleri'nin kendisine "muvakkat" kaydıyla verdikleri vazifenin kati ve daimi olmasına çalışmak kararını vermiştir. İtilaf Devletleri, Sevr muahedesinin kendi parlamentoları tarafından tasdikini beklemeden tek bir maddesinin tatbikine geçmiş oluyorlar.[1775]

4 Ekim 1920. Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Leygues, Beyrut’taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud’a telgraf gönderdi. *Kilikya’yı boşaltmanın yersiz olacağını, zira Fransızlar Kilikya’yı boşalttıkları takdirde Kemalist çetelerin Suriye sınırına doğru ilerleyeceklerini, bundan da Faysal ve Bedevilerin cesaret alarak Suriye’de saldırıya geçeceklerini, ayrıca boşaltma hareketinin gerek Doğu’da gerekse müttefikleri ve düşmanları tarafından Fransızların zayıflığı ve güçsüzlüğü şeklinde değerlendirileceğini bildiriyor*.[1776]

7 Ekim 1920. *7 Ekim 1920 tarihinde toplanan Yüksek Komiserler, Anadolu'ya heyet gönderilmesi konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne sadece tavsiyede bulunmaya karar verdiler. Bu sıralarda Padişah, Yüksek Komiserlerle görüşme dileğini iletti. Fransız Yüksek Komiseri'nin önerisi ile resmî görüşme yerine özel bir görüşme yapılmasına karar verildi. Ancak bu görüşmelere Damat Ferid Paşa katılmayacaktı*.[1777]

8 Ekim 1920. *Binbaşı Labonne'un İstanbul'dan bildirdiğine göre, Yunan ilerlemesi Avrupa ile pazarlık amacıyla durdurulmuş bulunuyor. Yunanlılar taarruza devam etmek için İstanbul'u ya da başka bir karşılık istiyorlar. İngilizler Venizelos'u devam etmeleri için kandırmaya çalışıyorlar ama*

[1775] Mahmut Soydan, *Ankaralı’nın Defteri*, 2007, s. 34-36. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1776] *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 101.

[1777] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 911.

başaramıyorlar. Hindistan'da hoşnutsuzluk uyandırmamak için Yunanistan'a daha fazla ödün verilemiyor.[1778]

9 Ekim 1920. *Ayın 9 unda, Paris'teki Taşnak temsilcisi Aharonian; Trabzon'a Müttefiklerin bir çıkartma yapmasını talep etmiş, Fransızlar buna, yer ve zamanlama bakımından böyle bir harekâtın imkânsız olduğu cevabını vermişlerdir*.[1779]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Türkiye'de müttefik denetimi başlamıştır. Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilciler, Duyun-ı Umumiye'nin kurulmasından Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadarki süreçte Türk hazinesini incelemeye başlamışlardır*.[1780]

11 Ekim 1920. Fransa Hariciye Nezâreti Müsteşarı Philip Berthelot, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye akşamleyin telgraf gönderdi. *Öbür yüksek komiserlerle anlaşıp* Sadrazam Damad Ferid'in *istifa etmeden önce Sevr'in onaylanması için girişimde bulunmasını* istiyor.[1781]

Yüksek Komiserler, Padişah'la 11 Ekim 1920 tarihinde ayrı ayrı görüşmeler yaptılar. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Padişah'la 1 saat 15'er dakika, İngiliz Yüksek Komiseri ise 2 saat 15 dakika görüşmüş lerdir. *Padişah'la görüşmesinde Fransız Yüksek Komiseri, hükûmetin değişmesi gerektiğini savundu. İngiliz Yüksek Komiseri de bazı çevrelerde Ferid Paşa'nın Anadolu'ya gönderilecek heyetin başarısının önünde bir engel olarak görüldüğünü ve hükûmetin değişmesine Padişah'ın tek başına karar vereceğini ifade ettikten sonra ileride Millî Hareket taraftarlarının koşul olarak Ferid Paşa'nın çekilmesini talep edebileceklerini vurguladı. Gönderilecek heyet Millî Hareket taraftarlarının taleplerini değil, Padişah'a bağlılıklarını bildirmelerini isteyecekti. Bu görüşmeden sonra Yüksek Komiserler, Padişah'ın Ferid Paşa'yı değiştirmeye sıcak bakmadığı ve kendisini tamamen ona "adadığı" şeklinde bir değerlendirme yaptılar. Antlaşmanın onaylanması halinde Millî Hareket liderlerinin hükûmeti suçlayacaklarını ve Anadolu'nun tamamen tutuşacağını ileri süren Padişah, İtilâf meclislerinin çoğu tarafından kabul edilmeden önce antlaşmanın hemen Osmanlı Hükûmeti tarafından onaylanmasına karşı olduğunu açıkladı. Padişah, Anadolu'ya gönderilecek heyete tam destek verebileceğini ifade ettikten sonra bu desteğin maddi değil manevi destek olacağını sözlerine ekledi. Padişah'ın vereceği manevi destek, heyete nasihatte bulunmaktı. Kendi ülkesinde yalnız olduğunu ve kimseyi tanımadığını vurgulayan Padişah, heyete atanacak üyeler hakkında Yüksek Komiserlerden isim tavsiye etmelerini talep etti. Daha önce hazırlık yapmadıklarından Padişah'ın bu teklifi karşısında herhangi bir tavsiyede bulunmayan Yüksek Komiserler, gönderilecek heyete sivil ya da askeri bir temsilci atamayı da yeniden düşünmeye başladılar*.[1782]

Müttefik fevkalâde komiserler, Padişah'a müşterek nota verdiler. Sevr'in tasdikini istiyorlar:

> Yapacakları görüşmeden sonra Padişah'a bir nota vermeyi kararlaştıran Yüksek Komiserler hazırladıkları notada, Anadolu'ya heyet gönderilmeden önce antlaşmanın onaylanmasını arzuladıklarını, bunun tek yolunun antlaşmanın Padişah tarafından onaylanması olduğunu ifade ettiler. Yüksek Komiserler, İtilâf Devletleri meclisleri oturumlara başlamadığından, antlaşmayı onaylamadıklarını, Türkiye'nin ise böyle bir mazerete sahip olmadığını ileri sürüyorlardı. Oysa antlaşmayı onaylaması gereken Meclis-i Mebusan'dan eser kalmamıştı. Türkiye'nin kurtuluşu için başka yol olmadığını ileri süren Yüksek Komiserler seçilmiş nazırların

[1778] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 170, p. 114; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 423, sonnot 209.

[1779] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 70. İngiliz ise 3 Ekim'de reddetmişti.

[1780] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

[1781] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 32; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 410, sonnot 2.

[1782] FO, 371/5056, E 12658 & E 13038, Robeck'den Curzon'a 13 Ekim & 14 Ekim 1920 tarihli telgraflar; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 912.

görevden alınması için üst üste notalar veren kendileri değilmiş gibi, iktidar ve nazırların değişiminde ve seçiminde etkide bulunmaktan her zaman kaçındıklarını iddia ederek zor bir dönemden geçen Türkiye için rehberlik yapacak uygun adamlar bulunmasını tavsiye ettiler. Mevcut Sadrazam ve hükûmetin, Padişah'ın emriyle İtilâf Devletlerine bağlı olarak çalıştığını da ileri süren Yüksek Komiserler, ülkenin kaderini garanti altına alma ve halkının refahını sağlama vazifesinin Padişah'a ait olduğunu hatırlattılar.[1783]

12 Ekim 1920. Fransa Cumhuriyeti, Paris'deki Britanya ve İtalya büyükelçilerine nota verdi. Sevr'in *onaylatılmasının "daha pratik" olacağı kabul ediliyor*. *Onaylama işi için Meclis'e gerek yoktu*r, *İtalya'da olduğu gibi padişah ve hükümetin onaylaması yeterlid*ir. *Fakat onaydan sonra Ferit hükümeti çekilmeli ve yeni hükümet Anadolu'ya bir uzlaşma kurulu göndermeli*dir. *Birçok kaynaklardan gelen bilgiler, Anadolu halkının, Mustafa Kemal'in çevresindeki bir avuç aşırı dışında, ulusçulara karşı bıkkınlık, yorgunluk duyduğunu gösteriyor. Bunlar, Büyük Devletler'in Türkiye'nin geleceği ve kalkınması konusundaki iyi niyetlerini ve barışa direnmenin boşluğunu kurulla temas ettikçe anlayacak ve İstanbul hükümetine yönelecektir*. *Kurul yüksek komiserlerin "seçtiği" ve sadakat konusunda tam güvenilecek şahsiyetlerden oluşacak; başarısızlık olasılığı dolayısıyla yabancılar yer almayacaktı*r.[1784] Padişah'ın Sevr'i tasdik etmesi demek, TBMM Hükümeti tarafından "hâin" ilân edilmesi demektir. Fransa Cumhuriyetinin 1919 yazından beridir istihbaratını elde ettiği Anadolu'da millî bir cumhuriyet rejiminin kurulmakta oluşuna katkı sağlaması şaşırtıcı değildir.

13 Ekim 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği 1100 numaralı telgrafa göre İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserleri Padişah Vahideddin'i makamında ziyaret etmişler; Sadrazam Ferid Paşa'nın bulunmadığı bu görüşmede, Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Ferid Paşa'nın *değiştirilmesi gerektiğini* belirtmiştir.[1785]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'den (Hasancan), TBMM Sıhhiye Vekili Adnan'a (Adıvar): [..] *İngiltere'den ümid-i necât beklemek abesdir. Meğer ki Kuvâ-yı Milliye tarafından Yunan savleti kırılır o vakit ortada olan mes'eleyi tesviye için İngiltere çârnâçâr bir tarîk-i hale yatar. Bunu bilen Fransa ve İtalya Kuvâ-yı Milliye'nin en mühim duʿâcıları idiler. Fakat İzmir cebhesinde hiçbir muvaffakiyet elde edilemeyince İtalya Kuvâ-yı Milliye'nin ehemmiyetli bir kemiyet olmadığına kâniʿ oldu ve Fransa daha bundan mâʿada bir de Adana hâdisesinden muğber oldu*.[1786]

14 Ekim 1920. Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *Fransız Hükûmeti, İtilaf Devletlerinin ortak hareketi sonucunda Padişah'ın antlaşmayı onaylanmasım, antlaşmanın onaylanmasının ardından mevcut hükûmetin istifasını, Yüksek Komiserlerin belirleyeceği ve Millî Hareketle uyuşacak nazırların yer alacağı yeni bir hükûmet tarafından Anadolu'ya gönderilecek heyetin Yüksek Komiserler tarafından seçilmesini ve hükûmet mallarının satışından elde edilecek gelirin teminat alınmasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne borç verilmesini önerdi. Bunlar yapıldığı takdirde hem İtilâf Devletleri hem de Türkiye lehine komisyonlar kurulacak ve 15,000 kişilik kuvvetin oluşturulmasına izin verilecekti. İngiliz Hükûmeti mali yardım dışındaki Fransız programını genel olarak kabul etti* (23 Ekim). *Bu programın uygulanabilmesi için Osmanlı Devleti'nde Anayasal değişiklik yapılması gerekiyor. Çünkü Kanun-ı Esasi'ye göre antlaşmaları onaylama yetkisi Meclis-i Mebusan'a, nazırları seçme yetkisi de Sadrazamla birlikte Padişah'a ait*.[1787]

1783 FO, 371/5056, E 13038; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 913.

1784 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 216-217.

1785 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XCVII.

1786 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 479.

1787 FO, 371/5056, E 12741; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 914.

16 Ekim 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, dördüncü döneminde istifa ettirildi.

> Siyasi açıdan İngilizlerin adamı olarak gördükleri Paşa'ya hiçbir zaman gerçek anlamda itibar etmeyen Fransız Yüksek Komiserliği, onu Türkiye'nin bütünlüğünün önündeki tek engel olarak gösteren bir kampanya başlattı. Paşa, artık bir tek Padişah'ın desteğine sahipti.[1788]

İzmir'deki Fransız Konsolos Laporte, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi. Meğer Yunan karargâhındaki Fransız askerî heyeti İngilize nazaran daha bariz şekilde Yunan'a yardım etmektedir. Öyle ki İngiliz General bu hadise karşısında Yunan karargâhını terketmiştir: *İzmir'deki Yunan karargâhında İngiliz irtibat subayı olan General Tom Bridges, 15 Ekim günü heyetinin çoğunu alarak ve yerine Binbaşı Johnson ve diğer iki subayı bırakarak oradan ayrıldı. Laporte'un bildirdiğine göre Yunan taarruzu sırasında Bridges İngilizleri yararlandıracak hareketleri telkin ederken, karargahta Fransa'yı temsil eden Albay Georges, Yunanlıları yararlandıracak hareketler tavsiye ediyormuş. Onun içinmiş, Paraskevopulos'un geçende İzmir'e muzaffer dönüşünde düzenlenen törende Bridges'in hazır bulunmaması*.[1789]

17 Ekim 1920. *Atina'dan d'Ormesson'un merkeze 17 Ekim'de bildirdiğine göre Yunan hükümeti seçimlerde oy alabilmek için geniş çapta bir terhis yapmaya hazırlanıyor. Böylece 230 bin kişilik ordu 90 bine inecek. Sıkı bir Venizelosçu olan General Paraskevopulos da seçimlerde ordunun Venizelos'a oy vermesi için karargâhının bir bölümüyle bir aylığına İzmir'e gitmiş. (İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri Steryadis ile geçinemediği için general bir ay önce merkeze çağrılmıştı.)*[1790]

19 Ekim 1920. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi: *Padişah, Tevfik Paşa'yı davet ederek kendisinden yeni bir hükümet kurmasını istiyor*.[1791]

Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi, "Ermeni-Türk Çatışmaları ve Milletler Cemiyeti" nam makale neşretti: *Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin temsilcisi olan Balfour, sorunun güçlüğünü ve karmaşıklığını belirterek yan çizdi. Oysa tüm karmaşıklık, İngiliz emperyalistlerinin şimdi Kemalistlerle flört etmesi ve Ermenilere aldırış etmemelerindedir*.[1792]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik yüksek komiserleri, 18 Ekim'de resmi olarak Sultan'ı ziyaret ederek, Anadolu'daki durumun yarattığı kötü etkiyi belirtmişler ve Türkiye'de olduğu gibi Anadolu'da da Sevr Antlaşması'nın bütüncül olarak uygulanması gerektiğini bildirmişlerdir. Ziyaretin ardından hükümet hemen bir araya gelmiş ve uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir*.[1793]

20 Ekim 1920. Atina'daki Fransız Konsolons d'Ormesson, Paris'e telgraf gönderdi. *Politis'le görüşmüş. O da askeri harekât konusunda Müttefikler'in kararının beklendiğini, kararın bir hafta içinde verilmesi gerektiğini, yoksa mevsimin geniş çapta bir harekât için fazla ilerlemiş olacağını söylemiş. Eğer harekat olmayacaksa asker derhal terhis edilecekmiş*.[1794]

1788 Ali Satan. (2010). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)* (B. Özsöz & S. Demirci, çev.) (2. baskı) içinde (s. 53-54). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

1789 *Ministere des Affaires Etrangeres* (AMAE), vol. 215, p. 225; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 291.

1790 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 291.

1791 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 102.

1792 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 197.

1793 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

1794 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 291.

İstanbul'da neşredilen Fransız *Journal d'Orient* gazetesindeki başmakale: *Damat Ferit'in biricik hatası, İttihatçılarla Kemalistleri birbirine karıştırmasıdır. Tevfik Paşa, Kemalistlerin aşırı hareketlerine ortak olmaktan kaçınmalı, onların hareketlerini yönlendirmelidir*.[1795]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: İstanbul'da *hükümetin istifa etme gerekçesinin, müttefiklerin milliyetçilerle anlaşılmasını talep eden notası olduğu ve yeni hükümetin programının, siyasi tavizler temeli üzerinde Sevr Antlaşması'nı Türk milliyetçilerine kabul ettirmek olduğu ifade edilmiştir*.[1796]

21 Ekim 1920. Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) kabinesi kuruldu.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye göre Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) sadaretindeki *yeni hükümetin ideolojisi ulusçu değilse bile en azından İttihatçı*dır. *Genellikle Tevfik Hükümeti'nin geçici olduğu, yerine İzzet'in sadrazam ve Nabi Bey'in Hariciye Nazırı olacağı bir hükümetin geleceği söyleniyor*.[1797]

23 Ekim 1920. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Batı Anadolu'dan Yunan kılıçları altında kovulan ve diğer vilâyetlerin halkları tarafından reddedilen Kemalistler, Kafkaslar ötesindeki Bolşeviklerle birleşmek için Ermenistan'a çullanmışlardır*.[1798]

25 Ekim 1920. Yunanistan Kralı Aleksandr öldü.

> Venizelos, Konstantin'in üçüncü oğlu Paul'u tahta geçirmek istedi. Paul, çekilmiş olan babasıyle birlikte yaşıyordu. Venizelos'un isteğine verdiği cevapta, krallığı ancak, bir plebisit yapılır ve Yunan ulusuna babası, büyük kardeşi ve kendisi arasında bir seçme fırsatı verilirse kabul edebileceğini bildirdi. Venizelos, kendi büyük ününe tam bir güven içinde (Konstantin'in tahttan indirilmesinde ve savaş boyunca İtilâf Devletleri taraflısı bir politika güdülmesinde sorumlu kendisiydi) bu şartları kabul etti ve yine seçimin (bu seçimin anayasaya göre kralın ölümünden sonra yapılması gerekirdi) yapılmasını kabul etti ve ikinci bir darbe yedi. Seçimi kendi partisi kaybetti ve Konstantin taraflısı Kralcı Parti iktidara geldi. Daha sonra yapılan plebisit seçim sonuçlarını tuttu ve Konstantin kesin şekilde Kral seçildi. Bu sonuç, İtilâf Devletleri'yle Anadolu'da bulunması İtilâf Devletleri hesabına Türklere baskı yapmaktan başka anlam olmayan Yunan ordusu ilişkilerini (ve tabii Türkler'le İtilâf Devletleri arasındaki ilişkileri de) bütünüyle değiştirdi.[1799]

26 Ekim 1920. Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Teşrinievvel 336 (920) Salı: Yunan kralının ölümü münasebetiyle Rumlar her tarafta Yunan bayraklarını yarım çekmişlerdir. Anadolu gazeteleri, Fransızların durmadan Ayintap üzerine hücum ettiklerini, Ayıntaplıların da büyük fedakârlıklarla savunma yaptıklarını yazıyor. Gene aynı gazeteler İzmir cephesinde ufak tefek çatışmalar olduğunu, Ermenilerin, islâmların bulundukları bölgelere saldırdıklarını, karşı koyup misilleme yapmak üzere Ermenistan'a hücum edildiğini ve Anadolunun artık Bolşeviklerle tamamen anlaşıp Ankara'ya bir de Bolşevik Konsolosluğunun yerleşmiş olduğunu yazıyorlar*.[1800]

1795 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 251.
1796 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.
1797 *AMAE*, vol. 94, p. 42-47; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 5, 409, sonnot 10.
1798 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 171.
1799 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 289.
1800 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 44.

27 Ekim 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi General Gouraud'un bir mülahazasını neşretti. Gouraud'a göre, *Kilikya'da Fransız egemenliğini sağlama almak (generalin sözleriyle "Fransa'nın şerefini kurtarmak")* için *buraya en az 100 000 kişilik bir ordu göndermek gerekiyor*.[1801]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Jean Pierrefeu imzalı makale neşretti: *Kral, köpek ve dişi maymun. Ne feci bir masal! Adamın adı Alexandre* [Makedonyalı İskender'e atıf var (ÖFA notu)] *ve kendisi Yunanistan kralı olursa, bu şekilde ölmek ne acıdır (…) Onun aslan veya ayı avında can vermesi daha iyi idi. Çünkü bu, bir kaatilin hançeri işe karışmadığı takdirde, hükümdarlara lâyık asil bir ölüm olurdu*.[1802]

28 Ekim 1920. Jules Laroche, "Miralay Brémond'la Mülakat" nam rapor kaleme aldı: *Miralay Brémond'un Ermeni taraftarı siyasetiyle alakalı hiçbir beyanatı ikna edici görünmüyor. Aslında Ermenileri kayırmamızla […] bidayette Kemalist olmayan birkaç Türk'ü rahatsız ettiğimiz anlaşılıyor; onlar Sovyetlerin kollarına itildiler ve böylece içinden çıkılması çok müşkil olan şu anki vaziyet meydana getirildi*.[1803]

29 Ekim 1920. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız General Gouraud, Ekim ayı sonlarında Tarsus bölgesinde Türk milliyetçilerine karşı yeni bir saldırı başlatmış ve şehrin yakınlarındaki Seyhan Nehri'nin büyük kıvrımını milliyetçilerden temizlemiştir. Fransız kuvvetleri, mülteci milliyetçilere saldırmış, milliyetçiler belirli şartlar altında teslim olmayı teklif etmiş ancak General Gouraud'un bu teklifi kabul etmemiştir*.[1804]

1 Kasım 1920. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: Anadolu'yu iktisadî nüfuz mıntıkalarına taksim eden Üçlü Andlaşma (Accord Tripartite) *ile Türkiye'nin kaynaklarıyla ilgili geçmişte yaşanan uluslararası rekabetin ortadan kaldırılmasına ve azınlık ırklarının, dinlerinin ve dillerinin korunmasına çalışıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, imzacı devletler, Türkiye'de kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi için kurulacak olan bütün komisyonlarda eşit olarak görev alacaklar ve imzacı devletlerin vatandaşları, ticaret ve denizcilik alanında her konuda eşit imtiyazlara sahip olacaktır. Anadolu, Mersin-Adana ve Bağdat (Türkiye'deki bölümü) demiryolları, İngiliz, Fransız ve İtalyan finans gruplarından oluşacak bir şirket tarafından işletilecektir*.[1805]

2 Kasım 1920. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. *"Milliyetçilerin yatıştırılması konusuna pek az yer verildi," diyor. İtilâf Devletleri'ne gelince, Fransa, Milliyetçiler'in İzmir, Trakya ve Doğu illerinin Türkiye'ye geri verilmesi üzerine kurulmuş olan programlarını eleştirdikleri zaman -ki bu program Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini gerektiriyordu. Milliyetçiler'e karşı olan politikalarında çözümü güç iki yanlı bir durum karşısında kalıyorlardı. Çünkü Sevr'de yapılabilecek değişiklikler Versay Antlaşması'nda da değişiklik yapılması konusunda bir örnek olabilirdi. İngilizler, bu sırada tutumlarını değiştirmiyorlardı. İtalyanlar, İtilâf Devletleri'ne bakıyorlar,*

1801 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 246. "Fakat Fransız halkından yeni ve büyük kurbanlar istemek anlamına gelen böylesine bir serüven, halkın hoşnutsuzluğunu uyandırmaktan başka bir işe yaramazdı. Daha o sırada Fransa'nın askerî harcamaları, 800 milyon franka, yani tüm giderlerin yüzde 80'ine ulaşmıştı. Bu bakımdan Fransız hükûmeti, Suriye ve Kuzey Afrika'da *otorite*sini düşürmemek için askerî birliklerini Kilikya'dan çekmeyi biçimsel olarak reddetmekle birlikte, Kemalistlerle kabul edilebilir bir antlaşma imzalayabilrnek yolunda etkin çaba göstermekteydi."

1802 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 239.

1803 *AMAE*, P 17784, Jules Laroche, Conversation avec le colonel Brémond, 28 Octobre 1920; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 210.

1804 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

1805 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189-190.

kendileri ayrı bir tutum almıyorlardı, fakat Milliyetçiler ve Sultan'ın Hükümeti en yumuşak davranan, en az kusurlu bir görünüşte olmaları nedeniyle İtalyanlara karşı yakınlık göstermekteydiler.[1806]

Lord Curzon, Tiflis'deki Albay Stokes'e telgraf keşide eyledi. *Fransızların Gürcistan'a 10.000 tüfek ve 8 milyon fişek taşıdıklarını haber veri*yor.[1807]

TBMM Hükümetine *Sovyet Rusya'dan gönderilmekte olan ikinci parti silah yardımı Rostov'dan yüklendi. Bugün yüklenenler: 32 vagon silah ve cephane, 7,5'luk İngiliz sahra topu. Yardım getiren ilk motor 23 Eylül'de Trabzon'a gelmişti*.[1808]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi: Gümrü Harekâtı derhal tatbik edilmelidir. *Bu harekâtla Brest-Litovsk anlaşması sınırları da aşılmakta, Türk ordusu Kafkas demiryolunu kesecek duruma gelmektedir*.[1809]

4 Kasım 1920. Mısır'daki Fransız Konsolos Henri Gaillard, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Leygues'e telgraf gönderdi. Buna göre *Mustafa Kemal'in yakın adamı olduğu anlaşılan Mısır ordusunda görevli Yarbay Hayri, aynı tarihlerde Paris'e giderek Fransızlarla anlaşma ortamı arıyordu. Kasım başında Mısır'da Fransa'nın diplomatik temsilcisi Henri Gaillard'la görüşen Yarbay Hayri Kemalistlerin Fransa'ya düşman olmaları için hiçbir neden bulunmadığını ve kolayca anlaşma ortamının sağlanabileceğini bildiriyordu. Yarbay Hayri'nin bu mesajını General Gouraud'ya ileten Gaillard, onun 2 Kasım'da Kahire'den Paris'e hareket ettiğini ve gitmeden önce kendisine uzlaşma konusunda Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda da görüşmeler yapacağını söylediğini Başbakan Leygues'e haber veriyor*.[1810]

ABD matbuatından *The Los Angeles Times* gazetesi *Ermeni Lejyonu'ndan bahsedilen bir haberde ise aynı zamanda Amerikan vatandaşı olan John Shishmanian adındaki Ermeni komutanın birliğinin Fransızlar tarafından dağıtılmasına karar verildiği aktarılmakt*adır.[1811]

5 Kasım 1920. İspanyol *La Correspondencia Militar* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefikler, Türk Hükümetine bir nota göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Versay Antlaşması'nın onayını daha fazla geciktiremeyeceğini ve eğer Hükümet tarafından onaylanmazsa, Sultan'ın fermanıyla bir an önce onaylanması gerektiğini bildirmişlerdi*r.[1812]

6 Kasım 1920. ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere, İtalya ve Fransa üçlü bir antlaşma imzalayarak, Türkiye'deki nüfuz alanlarının devamı konusunda birbirlerini destekleme kararı aldı. Fransa ve İtalya'nın menfaatlerinin göz önüne alınarak, etki alanlarının sınırları belirlendi. Antlaşmanın gizlilik şartı olduğu için taraflarca kabul edilmese de imzalanmasının üzerinden neredeyse 3 ay geçmiş olmasına rağmen henüz kamuoyuna açıklanmadı. Antlaşmada, İngiltere'nin nüfuz alanı ile ilgili bir tanımlama yapılmadı. Bu da İngiltere'nin, Türk toprakları üzerindeki menfaatlerini istediği gibi şekillendirmesi için önemli bir avantajdır. Ancak mevcut belirsizlik de antlaşmayı şüpheli hale getiriyor*.[1813]

1806 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 288-289.
1807 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 186.
1808 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 268.
1809 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.
1810 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 170, s. 151; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 103.
1811 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 136-137.
1812 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 190.
1813 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 164.

7 Kasım 1920. Lyon'da münteşir *Le Progrés* gazetesi yazıyor: *Suriye ve Kilikya, bir düşmanın elimizden almaya çalıştığı iki Fransız bölgesi midir?.. Dünya Savaşında bir buçuk milyon adam kaybettikten sonra fazladan hâlâ yüz bin adamımız mı var?.. Kilikya'da, Suriye'de veya başka yerde bizi tüketen bir fetih savaşı için ne bir adam ne bir kuruş!*[1814]

8 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *Yüksek Komiserlerle yaptığı görüşmelerde heyetin öncelikli amacının Millî Hareketi yatıştırmak olduğunu açıkla* dıktan sonra, *heyete temsilci atamaktan vazgeçen Yüksek Komiserlerden üç talepte bulunmuştu*r. *İlk talep* Sevr'in *iyi bir yorumunun yapılması*, *ikinci talep Yunanlıların antlaşma ile kendilerine verilmeyen topraklardan çekilmesi ve nihayet üçüncü talep Ermeni sınırının Türkiye aleyhine belirlenmemesi*dir.[1815]

9 Kasım 1920. *Vaktiyle gazetecilik yapmış, 1917'de Propaganda Bakanı olmuş,* şimdi ise *Parlâmento dışişleri komisyonu başkanlığında bulunan*[1816] Franklin-Bouillon, İstanbul'a muvasalat etti.[1817]

10 Kasım 1920. Kızılordu, Wrangel komutasındaki Beyazorduyu Kırım'da mağlub etti. Sovnarkom, Wrangel'i ezebilmek için Polonya'yla tavizkâr bir mütareke imzalamıştı:

> Bolşevikleri, Polonya'ya aşırı ödün vermeye iten nedenlerden biri, Polonya saldırısıyla birlikte Güney'den harekete geçen Wrangel'e karşı serbest kalmaktır. Wrangel, Denikin'in mirasçısı olmuştur. İngilizler, Denikin ordusundan artakalan asker ve subayları, İngiliz gemileriyle Kırım'daki Wrangel'e taşımışlardır. General Percy askerî misyonu, Wrangel'e yardımcılık yapmaktadır. Fransa, Wrangel'e çok daha büyük bir destek getirmiştir. Onu, Güney Rusya Kömür ve Demir Devleti'nin başı olarak benimsemiş ve ordusunu donatmıştır. Zırhlı trenlere, uçaklara, büyük bir donanmaya ve iyi yetişmiş suvariye sâhip bulunan Wrangel, 1920 baharında şişe biçimindeki Kırım yarımadasının dar boğazından çıkarak, Ukrayna'ya doğru 75 bin kişilik ordusuyla harekete geçer. Ağustos ve Eylül'de Wrangel saldırıdadır. Fakat Polonya ile savaşı bitiren Kızıl Ordu, bütün gücüyle Wrangel'e doğru döner, 10 Kasım 1920'de Wrangel, Kırım'dan atılır. Wrangel Ordusu'nun kalıntıları Istanbul'a gelir ve 100 gemilik donanması Fransa'nın yolunu tutar.[1818]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Batum civarındaki gemilerden başka Müttefiklerin bölgede kuvveti bulunmadığını, oysa, artık devir, "Nuh'un Ağrı Dağına yanaştığı devir olmadığı için" bu kuvvetlerden yararlanılamayacağını, tüm Doğu Anadolu'nun Müttefiklerin etki alanı dışında kaldığını işaretle, Türk milliyetçileriyle Bolşeviklerin elele vermek üzere bulunduklarını, oysa, Müttefiklerin Doğu politikasının eskiden beri bu garip yakınlaşmayı önleme amacına yönelmesi gerektiğini* yazıyor.[1819]

13 Kasım 1920. Fransız istihbarat raporuna göre *emniyette siyasi şube müdürü Fahri istifa etmek durumunda kalmış*tır. *Yerine Fransızsever Fahrettin atanacak*. *Müdür yardımcısı Kenan da istifa edecek*tir. *İstifa edenler Arnavutluk'a gidecekler. Anlaşılan İngilizlerin adamları yerine ulusçular geliyor*.[1820]

13-19 Kasım 1920. Fransa Cumhuriyeti, Kızıl Ordu karşısında mağlub olan General Vrangel ordusunu Kırım'dan tahliye İstanbul'a naklediyor:

1814 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192.

1815 FO, 371/5O57, E 13897; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 918.

1816 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 209.

1817 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 128.

1818 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772-773.

1819 Le Temps, 10 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 170.

1820 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 42-47; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 409, sonnot 13. Demek ki Fahri ve Kenan, Arnavud idiler.

İkinci göç vakası, ekseriyette 1920 yılının kasım ayında gerçekleşti. Vrangel'in yenilgisinin yakın olduğu günlerde telaş içindeki toprak ağaları, aristokrasi mensupları, Beyaz Ordu asker aileleri ve Bolşevik karşıtı diğer kesimler ülke dışına kaçmayı plânlıyorlardı. Hâlihazırda Vrangel de Kızıl Ordu'ya karşı mücadele etme şevkini kaybetmişti: *11 Kasım'da Barboviç'in süvari birliğinin Kızıllar tarafından püskürtülmesinden sonra Vrangel, karşılık vermenin yararsız ve umut vaat etmediğini anlamıştı. General Vrangel, kendi anılarında Kırım'dan İstanbul'a acil bir tahliyenin yapılması için 12 Kasım 1920'de emir vermek zorunda kaldığını yazmaktadır.*

Nitekim 13 Kasım 1920'de Kırım'daki Sivastopol, Yevpatorya, Kerç, Feodosiya ve Yalta limanlarından İstanbul'a çok sayıda mülteci akını başladı. Bu göç dalgasında ise daha çok Fransa'nın bir nüfuzu söz konusuydu. Yaklaşık 10 gün süren aralıksız tahliyeyi 100 gemi yerine getirmişti. 24 Kasım 1920'ye gelindiğinde toplam 150 bin kişinin İstanbul'a göç ettiği bildirildi. Bunların yaklaşık 110 bini Vrangel ordusuna mensup askerlerden ve geri kalanı sivillerden oluşmaktaydı. Vrangel ise 19 Kasım'da *General Kornilov* adlı savaş gemisiyle İstanbul'a gelmişti. Gemi öncelikle Dolmabahçe önünde bir süre bekleme yapmış ve sonra Moda açıklarına doğru hareket ederek oraya demirlemişti. Bu esnada Fransız Waldeck-Rousseau gemisinde bir gizli toplantının yapıldığı, söz konusu toplantıya Fransızların yanı sıra Rusya'dan General Vrangel ve General Şatilov'un da katıldığı bilinmektedir: *Bu toplantı neticesinde Fransa, Kırım'dan gelen Rus ordusunu ve mültecilerini himayesi altına alırken karşılığında Rus filosunu rehin alıyor ve Rus ordusuna ait 69.075.888 frank paraya el koyuyordu*.[1821]

14 Kasım 1920. Yunan Başvekil Venizelos genel seçimlerde *ağır bir başarısızlığa uğradı*.[1822] Müttefiklerin Yunan iç savaşında Venizelist Selânik Hükümetini bilfiil desteklemiş olmaları ve Atina'da çatışmaları, Yunan halkına menfî tesir etmiştir. Bu vakıa, seçimlere inikas etmiştir.

[..] Clemenceau bile 1 aralık 1916'da Atina'da [Venizelist Hükümet safında Kraliyet Hükümetine karşı savaşırken] can veren fransız denizcilerinin ölümünden, yunan milletini sorumlu tuttuğunu, büyük Giritliye [Venizelos'a] hatırlatmaktan geri durmamıştı. Demek ki, her şeyden önce kralının alman taraftarı politikasından yunan milletinin sorumlu olmadığını ispat etmek gerekiyordu.[1823]

Raymond Poincaré: *Yunanistanın iç içlerine karışmanın, bir takım hassas diplomatlarca, affedilmez bir hatâ sayıldığını çok iyi biliyorum. M. Jonnart Müttefiklerin temsilcisi olarak Yunanistana gidip, hain kralı ustaca devirdiği sırada, bu endişeler bizi asla tedirgin veya rahatsız etmedi*.[1824]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance ile Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) mülakat ediyorlar:

14 Kasım 1920'de Defrance'ın İzzet'le ilginç bir görüşmesi oldu. İzzet, Ermenistan Zaferi'nden sonra bir de Vrangel'in kesin yenilgisi Kemalistleri daha uzlaşmaz kılacak, uzlaşma heyetinin işini büsbütün zorlaştıracak diye tasalanıyormuş. Üstelik o tarihte yapılan Yunanistan seçimlerinde Venizelosçuların yenildikleri daha belli olmamıştı. Çünkü bu da Ankara'yı daha da uzlaşmaz kılacak bir gelişme olacaktı. Defrance bu yüzden İzzet'in hevesinin kaçmış gibi olması karşısında, onu gayrete getirmek için coşarak telinde aynen yer alan bir hitapta bulunmuş. Kemalistlerle görüştüğünde onlara şöyle demesi gerekiyormuş: Bolşeviklerle az çok anlaşmış gibisiniz ve Vrangel'in yenilgisi sayesinde para, silah ve asker olarak esaslı bir yardım geleceğini umuyorsunuz. İşiniz bitince teşekkür edip onları yollayabileceğinizi sanıyorsunuz. Oysa onlar gelince, sizi komünist yapıp İslamiyet'i yıkmak isteyeceklerdir. Yapılacak tek şey Sevr'i kabul edip padişah ve hükümetiyle birleşmek ve Bolşevikliğe direnmek için başta Fransa, İtilaf'ın yardımını istemektir. Böylece ortak bir dava uğrunda yenen devletlerle müttefik olunacaktır.

Defrance'ın yazdığına göre İzzet bu konuşmadan çok etkilendiğini, bundan yararlanacağını söylemiş. Ama, diyor Defrance, seçimin sonucu belli olunca yalnız Kemalistler değil, bütün Türkler Yunan halkının İzmir ve

1821 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 329.
1822 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 37.
1823 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 77.
1824 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 37-38.

> Doğu Trakya'da yayılma siyasetinden yana olmadığını, böylece Sevr'in geçersiz olduğunu düşüneceklerdir. Dolayısıyla Anadolu'ya gidecek heyetin başarılı olması olasılığı daha da azalacaktır.[1825]

Toynbee: *General Wrangel'in ordusunun Kırım'dan İstanbul'a kaçışından kısa bir süre sonra gerçekleşen halk oylaması neticesinde Kral Konstantin'in Yunanistan'a davet edilmesiyse, Fransız politikasındaki büyük değişikliğin sebeplerinden birini değil olsa olsa bahanesini oluşturmuştur. Zaten Fransa, Kral Konstantin ve bütün destekçileri ülkeden çıkartılsa ve Venizelos yeniden iktidara gelse dahi zamanında Clemenceau'nun üstlenmiş olduğu -Franklin-Bouillon'un anlaşma müzakerelerine başlamadan önceki- "Lloyd George Siyaseti"ne dönüş yapmayacaktı. Yunanistan'daki hükümet değişikliği Fransız politikasının angaje olduğu bir tür adaba aykırı metamorfoz için bir memnuniyet perdesi niteliği taşımaktaydı. Bu perde tümüyle şeffaf değildi. Fransız kamuoyu sabık Kayzer'in kayınbiraderinin yeniden bir Avrupa tahtına çıktığını görmekten ciddi bir rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca Fransızlar, 1 Aralık 1916'da Kralcı Yunan birlikleri tarafından katledilen Fransız denizcilerinin ölümlerini de önemsemekteydiler*.[1826]

15 Kasım 1920. Fransa Hariciye Nezâreti, Britanya'nın Paris Büyükelçiliğine nota verdi. *Sevres'in onaylanmasından önce Anadolu'ya bir Osmanlı heyetinin gidebileceğini* bildiriyor, onay veriyor.[1827]

Franklin-Bouillon İstanbul'da:

> [..] Fransa, eski Osmanlı topraklarındaki önemli ekonomik çıkarlarını kurtarmanın peşindedir. Ve aynı zamanda Rusya'daki çıkarlarını da yitirmesini bir türlü hazmedemediği için Türkiye aracılığıyla yeni bir Kafkas seddi meydana getirmek istemektedir. Böylece kasım ayının başında, daha sonra yapılacak olan tüm Türk-Fransız görüşmelerine katılacak olan, Franklin Bouillon, Paris Hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilir. Ayın 15'inde oradaki Fransız kuvvetleri kumandanı Nayral de Bourgon'la görüşen Franklin Bouillon, görüşlerini şöyle açıklar: "Mustafa Kemal, yalnız Bolşeviklerden yardım gördüğü için onların etkisi altında kalmaktadır, öte yandan İtilâf'ın Yunanistan'ı kullanma politikası ergeç iflas etmeye mahkûmdur. Aksine Ankara Hükümeti tanınırsa ve yardım edilirse İtilâfın çıkarlarına çok daha uygun sonuçlara varılabilir.[1828]

Fransız matbuatı, Venizelos'un mağlubiyetiyle neticelenen Yunan seçimini, *Sevr Antlaşmasını parçalayarak, Yunan yanlısı siyasetten Türk yanlısı siyasete yönelmek yolunda Bağlaşıklar için bir fırsat olarak görüyor*.[1829]

Tahta kimin çıkacağı gibi karmaşık sorunlar, Yunan seçimleriyle aynı zamana denk geldi. Sonuçlar şaşırtıcıydı. Sözde popüler olan Venizelos bütün beklentileri boşa çıkararak yenilmişti. Yerine, Venizelos'la Fransızların savaşta indirip sürgüne gönderdikleri Alman yanlısı ve İtilaf Devletleri aleyhtarı liderler gelmişti.[1830]

16 Kasım 1920. *16 Kasım'da 45 Fransız ve Rus gemisi yaklaşık 70.000 Rusyalı asker ve sivili İstanbul'a getirdi. Bir diğer 40.000 kişi nakledilmek üzere Kırım'da bekliyordu. İngilizler ve İtalyanlar tarafsızlıklarını ilân ettiler ve boşaltmaya katılmadılar. "Bizim Hükümet" diye yazıyordu General Harington, "sorumluluğun tümüyle Fransızlar'ın olduğunu ve bizim yardım etmeyeceğimizi söylemişti; fakat o manzaraya şahit olup da yardım etmeyi reddeden kim olursa olsun karşı çıkardım." Normal olarak 2.500 kişi alan gemilere 8 ila 10 bin kişi doluşmuştu. Savaş gemileri, torpil gemileri, denizaltılar, yelkenliler, ticaret ve yük gemileri, 24 Kasım 1920'ye kadar İstanbul'a 148.678 Beyaz Rus getirdiler.*

1825 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 59.
1826 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 103-104.
1827 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 104.
1828 P. E. Mayral de Bourgon, *Dix ans de souvenirs 1914-1924*, 1933, p. 148-149; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 187. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1829 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.
1830 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 359.

Fransızlar sığınmayı kısa sürede örgütlemek zorundaydılar. 27 Kasım'a gelindiğinde 62.000 Rus askeri sığınmacı Çatalca (Don Kazakları), Gelibolu (düzenli ordu askerleri) ve Mondros'daki (Kuban Kazakları) kamplara gönderilmişlerdi. Başka yerlere göç edecek sığınmacılara yardım amacıyla bir Göç Konseyi kuruldu; gelgelelim, Balkan ülkeleri ve Tunus tarafından sadece 35.000 kişi kabul edildi. Bu durumda Fransızlar'ın bakımı altında daha 100.000 kişi kalıyordu. Ve bu ağır yük Fransızlar'a pahalıya mâloluyordu.[1831]

Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Venizelos'un yenilgisi karşısında Yunan ordusunun Sevr'in sınırları içine çekilmesi, boşaltılan bölgelere Kemalcilerin yerleşmesi, bu durumda yeterli kuvvetleri olmayan Fransa ve İngiltere*nin *buna karşı koyamaması olasılığından söz ediyor*.[1832]

17 Kasım 1920. Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesinde Roland Mares imzalı "Sayın Venizelos ve Yunan Hanedanı" nam makale neşredildi. Roland Mares, Yunanistan genel *seçim sonuçlarını ele alıyor, "ülkesinin topraklarını üçe katlayan, küçük ülkesini büyük güçler arasına yükselten" Venizelos'a halkının nankörlük ettiğini, Venizeloscuların bozgunun Yunanistan için bir krizin başlangıcı olduğunu, ancak 2-3 Aralık 1916'da Atina sokaklarında Fransız askerlerinin öldürülmesine neden olan Almansever Konstantin'in Atina'ya dönüşünü Yunanistan'ın geleneksel himayecisi Fransa ve İngiltere'nin engelleyebileceğini öne sürüyor*.[1833] "*Yunanistan en kötü iç ve dış karışıklıklara doğru yürüyor; şunu da düşünebiliriz ki, Sayın Venizelos'u kurban eden Helen halkı 1/2 Aralık 1916 tarihlerinde Atina sokaklarında Fransız denizci ve askerlerinin katli anındaki şüphe ve güvensizlik atmosferinin aynısını tekrar yarattı*."[1834]

18 Kasım 1920. Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliği Sekreteri Robert de Caix'in *bildirdiğine göre Anadolu Ajansı bültenleri açıkça Bolşevik eğilimler gösteriyor*.[1835]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Ermenilerin ve Wrangel'in yenilmesi, Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ile Doğuda yeni bir durum ortaya çıktığını, ve Fransa'nın, Türkiye'deki sorumluluklarını tekrar gözden geçirmesi gerektiğini belir*tikten sonra şöyle yazıyor: *Aylar var ki, İtalya, Küçük-Asya'da bulunan bir kaç küçük birliğini geri çekti ve yanılmıyorsak milliyetçi Ankara hükümeti ile yarı resmî bir anlaşma yaparak çıkarlarını da korudu. İstanbul'da hüküm süren İngiltere ise Asya Türkiyesi'nde kendisine bölge ayırmadı. Şu halde, Yunanistan'la beraber yalnızca Fransa bu ülkenin önemli kısımlarını askerî işgal altında tutuyor. Özellikle Yunan seçimlerinin sonuçları ve daha sonra beklenebilecek etkileri gözönüne alınırsa bu durum sakıncasız değildir (…) Kilikya işgalinin gerektirdiği fedakârlıklara ve savaşın tehlikelerine Fransa'nın sürekli şekilde katlanması için yeter sebep yok*.[1836]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Bolşevik ordularının başarılı ilerleyişleri, Mustafa Kemal'in birliklerinin hareket alanı olan Küçük Asya ve Transkafkasya'yı da oldukça etkiliyor*. Müttefikler, *Doğu'daki yetkilerine saygı duy*mak, *Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini koru*mak *ve Türkiye ile*

1831 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 126.

1832 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 23-24; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 6.

1833 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 185. "Devam eden günlerde Ch. Destrée ve Fox seçim sonuçlarını değerlendirirken Venizelos'un eserini tamamlamak için tam bir diktatörlük uyguladığına dikkat çekiyorlardı."

1834 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 187.

1835 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 143; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 6.

1836 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 193-194.

imzalanan barış antlaşmasının uygulanabilmesi için öncelikle "basit polislik" görevini yerine getirerek, *Bolşeviklerin Anadolu'daki isyancılarla kuvvetlerini birleştirmesini engellemek zorunda*dır.[1837]

20 Kasım 1920. *Yunan Dışişleri Bakanı* The Times gazetesine *siyasetlerinin sürekliliğini vurgulamak için Anadolu Ordusu'nun taarruza geçme buyruğunu vereceğini söylemiş*tir.[1838]

20 Kasım 1920 tarihli La Nation Belge'in haberine göre Fransa Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olan Georges Leygues'in 19 Kasım'da Lord Derby'ye Fransa'nın kesinlikle Konstantin'e karşı olduğunu söylediği belirtiliyordu.[1839]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Louis Tauby imzalı makale neşretti: *Yunanlılardan hediye verirlerken korkmalı… hediye kabul ederlerken ise daha çok çekinmeli. Onlara her şeyi veren Venizelos bunun acı deneyimini yaptı. Mükâfatı: Yenilmesi, aptalca yenilmesi. Yunanlılar, büyük devlet adamına çok kaba davrandı. Venizelos, Nice'e geliyor; orada güneş ve bir zafer karşılayışının sıcağını bulacak. Fransızların hiç değilse bir iyi yanları var: Kendi büyük adamlarına karşı çoğu kez haksızlık yaparlarsa da, aynı haksızlık yabancı meşhurlara yapıldı mı dayanamazlar ve tepki gösterirler! Hakbilirlik en iyi ihraç mallarımızdan biri kalmakta devam ediyor. O halde gelin, ciğerlerimizin olanca gücüyle bağıralım: Yaşasın Venizelos!*[1840]

21 Kasım 1920. General Goubeau komutasındaki Fransız birlikleri, Adana-Tarsus-Mersin demiryolunu kontrol altına alarak Anteb'i kuşatma altında tutan Fransız birliklerine katıldı. Böylece Fransız kuvveti *13 piyade taburu, 4 sahra bataryası, 5 dağ bataryası, 15,5 luk batarya, 10,5 luk bir batarya ile 1 uçak ve bir kısım süvari*ye iblağ etti.[1841]

21 Kasım 1920 tarihli La Derniere Heure'deki "Fransa Konstantin'e Karşı " başlıklı haberinde Paul Camben'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notasına yer veriliyor, bu notada Paul Camben'in "Kral Konstantin'in dönüşüne tolerans gösterilemez, bu bir eli kulağında olan tehlikedir. Müttefiklerin Yunanistan'la dostane ilişkilerini sürdüremeyeceği konusunda Yunanistan uyarılmalı." ifadelerini kullandığı belirtiliyordu.[1842]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Hain bir milletin çıkarına Fransız kanı akmamalıdır*.[1843]

Nancy'de münteşir katolik *La Croix de l'Est* gazetesi yazıyor: *Vatanını hain bir kraldan, Alman nüfuzundan kurtaran, şahane fetihler ve sağlam dostluklarla zenginleştiren Venizelos'un, bu büyük vatanperverin başarısını umuyorduk. Ama, sonuç, Yunan tarihini bilenleri şaşırtacak cinsten değil: Yunanlılar dürüst adamlardan tez bıkarlar: Alcibiade ile Aristide isimleri bunun herzaman canlı sembolleridir*.[1844]

Roma'daki Ahmed Rüstem (Alfred Bilinski), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Paşa Hazretleri

[1837] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.
[1838] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 61; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 6.
[1839] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 188-189.
[1840] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 235.
[1841] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 229.
[1842] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 189.
[1843] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192-193.
[1844] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 232.

Ziyâ Bey ile bendenize gönderdiğiniz selâmdan dolayı çok teşekkür ederim. Pek çok isterdim. Berlin'e kadar gelip zât-ı âlîniz ve Talat Paşa ile görüşeyim. Fakat bu mâddeten mümkün değildir. Çünkü zügürtlük müsâ'ade etmiyor, cebimi. 10-15 güne kadar Roma'dan infikák edip Anadolu'ya avdet edeceğim. 4-5 makâle yazdım, buraya geleli- den beri (mecmû'alar için). Fakat neşretmede müşkilât çekiyorum. Ma'mâfîh muvaffak olacağım ümîdindeyim.

Sevt Mu'âhedenâmesi yerine akdi lâzım gelen mu'âhede hakkında bir proje vardır. Mezkûr makâlelerin biri bu meseleye da'irdir. İşte bu ve vatana âid diğer meseleler hakkında görüşmek isterdim, aynı zamânda.

Anadolu vaz'iyetini izâh edebilirsem, çok fâ'ideli olur. Bunun mektûbla pek imkânı yoktur. Ma'mâfih Câmi' Bey Berlin'e gideceğinden o cihetten müsterihim. Hulâseten söyleyeyim ki, oradaki işlerimiz büyük salâh buldu. Sebât etmek şartıyla da'vâmızı tamâmiyle kazanabiliriz. Ankara Hümûmeti vaz'iyete hâkimdir. Çünkü şimdiye kadar İngiltere ve Fransa'nın elinde bulunan yegâne silâhı, ya'ni Yunanistan artık bize karşı birşey yapamaz. Diğer cihetten Türkiye ile sulh akdedilmezse, Bolşevizm Anadolu tarîkiyle Cenûbi Avrupa'ya sirâyet edecek diye İtilâf devletleri çok korkuyorlar.

İşte bu sebeblerden hattâ İngiltere Ankara Hükümetinin şerâ'itini kabûle mecbûrdur. İtalya lehimizde çalışıyor. Fakat vaz'iyeti hâlâ iyi olmamıştır. Ankara Hûkûmetinin Erzurum ve Sivas Kongrelerinin va'z ettiği esâslardan bir kıl kalınlığında inhirâf etmeyeceğini lâyıkı vechile takdir etmiyor. Sevr Mu'âhedesi ahkâmının ta'dîlinden bahsediyor. Halbuki Ankara Hükümeti yeni bir ahdini taleb ediyor.

Ziyâ Bey bir hukûk-i İslâm Cem'iyetinden bahsetti. Bendeniz zât-ı âlînizin riyâseti tahtında bulunan bu Cem'iyete şimdiden dâhil oluyorum. İsmimin kaydını ricâ ediyorum. Elhâsıl 3 senedenberi olduğu gibi şimdi dahi 60 yaşına girdiğim hâlde Türkiye ve İslâmiyet için her sûrette çalışmak istiyorum. Asıl görebileceğim iş, mecmû'a ve gazetelere yazıp propaganda yapmaktadır. Fakat ne çare ki Anadolu'ya avdet etmeye mecbûrum.

İşbu mektûbumu bitirmeden evvel, hattâ mevki'-i iktidârdan çekildikten sonra memlekete ettiğiniz hizmetlerden dolayı bendeniz dahi efrâd-ı millettten biri olmak üzere zât-ı âlinize teşekkürâtımı takdim ediyorum.

Allâh size kuvvet versin. Yaşasın Türkiye

21 Teşrîn-i sânî 334 [*Buradaki târih 336/1920 olmalıydı (Yamauchi notu)*]
Ahmed Rüstem

Not: Bu mektubun yazısını ma'ruz görünüz. Çok acale yazılmıştır.
Hotel İtake
ViaQuatrofondane
Roma[1845]

22 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *İtalya'dan sonra Fransa da* milliyetçi hareketin *kuvvet kullanılarak bastırılması politikasının uygulanamayacağı* görüşündedir. *Fransa Hükûmeti, kullanılacak kuvvetin ve yapılacak baskının, antlaşmanın onaylanmasını sağlayamayacağını ve bu baskının mevcut hükûmetin düşmesine neden olacağını düşündüğünden Anadolu'ya heyet gönderilmesini tercih etmekte*dir. *Fransa, gönderilecek heyete İtilâf temsilcilerinin katılmasına da karşı çıkıyor. Bu düşüncelerini gündeme getirdikten sonra bir teklifte bulunan Fransız Hükûmeti, sonuç ne olursa olsun Tevfik Paşa Hükûmeti'ne antlaşmayı onaylaması için bir ay daha süre verilmesini öner*miştir. *İtalyan Yüksek Komiseri İstanbul'da olmadığından bu süre Osmanlı Hükûmeti'ne daha sonra bildirilecektir*.[1846]

23 Kasım 1920. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Başvekil Leygues söz alıyor: *Yunanlıların sabık Kral Konstantin'i çağırma niyeti yeni bir durum yaratmıştır ve Fransa hükümeti, açıkça, hareket*

[1845] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 121-122.
[1846] FO, 371/5058, E 14655; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

*serbestisine sahiptir. Sevres antlaşması henüz taraflardan hiç birince onaylanmadı. Yunanistan istenmeyen Kralı tahta çıkarması halinde Müttefiklerden aynı yardım ve duyguları bulamayaca*ktır.[1847]

Türk ve Taşnak heyetleri, 23 Kasım 1920'de Gümrü şehrinde bir araya geldiler. A. İ. Hatisyan (Hatisov) başkanlığındaki Taşnak heyetini, Kâzım Karabekir başkanlığındaki Türk heyeti704 kabul etti. Ermeni heyetinde yer alan eski Kars Valisi S. A. Korganov söz konusu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "Bir saat sonra Kars'ın hamisinin yanına geldik. Zeki ve kararlı gözleriyle 45 yaşındaki Kâzım Karabekir, Napolyon'u anımsatan bir üniforma giymişti. Heyet başkanımız bizi generale tanıttı ve hükümet adına Gümrü Antlaşması'nın bölgedeki tüm tarihsel aksiliklerin sonu olacağına inandığını ifade etti. Kâzım Karabekir Paşa Almanya'da eğitim almış. Akıcı bir Fransızca konuşmaktadır. Onun zeki ve metodik düşünme yeteneğine sahip bir kişi olduğunu epeydir biliyordum. Görüşme esnasında, kendini bilen ve tutarlı biri olduğu izlenimini bırakmıştı."[1848]

Paris'de münteşir *Le Gaulois* gazetesi, Kardinal Gasparri'nin makalesini neşretti. Buna göre *her Devlet gibi Fransa da Devletler hukuku gereğince bir yabancı ülkedeki tebaasını koruyabilir. Fakat, Kapitülasyonlar Fransa'ya, tabiiyetine bakmaksızın "lâtin ibadet usulü"ne mensup tüm Doğu Katoliklerini Osmanlı hükümeti nezdinde koruma hakkını tanıyor. Aynı konuda bir papalık kanunu da vardı*r.[1849]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Cenevre'de Milletler Cemiyeti içtima etmiştir. İngiliz başmurahhas Lord Balfour: *Fransızlar Mustafa Kemal ile müzarekeye mi girişelim diyorlar? Müzakereye girişirsek ona ne vereceğiz? Kemal bir eşkıya şefidir, oysa müzakere ve antlaşma ancak medenî insanlar arasında olur.* Fransız başmurahhas Viviani: *Eğer aracılığımız bertaraf edilirse, bu Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı demektir. Canına kastedilen bir halk için hiç bir şey yapılamadı denecektir. Kemal'in bizi dinlemeyeceği söyleniyor. Deneyelim bakalım. Bu vahşi, kendisi ile kurbanı arasına bütün dünyanın girdiğini anlayınca ürkmeyecek deniyor…* Balfour: *Şu anda Ermenistan'da cereyan eden olaylar üzerinde kamuoyunun en küçük bir etkisi olamaz. Kamuoyu Türklerin umurunda mı? Onlar Milletler Cemiyeti'ni ve onun görüşlerini önemsiyorlar mı sanıyorsunuz?*[1850]

24 Kasım 1920. *İtalyan Yüksek Komiseri'nin İstanbul'a* 22 Kasım'da *gelmesinden sonra Yüksek Komiserler daha önce kararlaştırıldığı üzere*, bugün, *Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın bir ay içerisinde onaylamasını talep ettiler*.[1851]

Fransız Genelkurmayına gelen 24/11 haberine göre Vrangel ordusundan 70.000 asker İzmit cephesine gidecekmiş. Bir müfreze Tuzla'ya gelmiş bile. Osmanlı çevreleri haberden çok etkilenmişler.[1852]

Fransız askeri istihbaratının 24/11 yazanağına göre daha önceki kabine toplantısında İnebolu'daki temsilciden gelen kötümser haberler üzerine Sevr'i onaylamaktan başka bir yol olmadığına karar verilip bu yönde Padişaha bir mazbata hazırlanmış. O ise Kanun-u Esasi'ye göre bu yetkinin Mebusan'da olduğunu, kendisinin sorumsuz olduğunu belirterek, ancak hükümet bütün sorumluluğu üstlenirse onaylayacağını söylemiş. Bir gün önceki Vükela Meclisi'nde Padişahın yanıtı fırtınalı bir tartışmaya yol

---

1847 *Journal Officiel (Chambre des Députés)*, 24 Novembre 1920, p. 3309; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 238-239.

1848 *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 53; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 311, dipnot 705.

1849 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 64.

1850 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 172.

1851 FO, 371/5058, E 15417, "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 24 Kasım 1920 Tarihli Müşterek Nota"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

1852 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 46, p. 257; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 418, sonnot 8.

açmış. Bir tek Sadrazam ve Hariciye Nazırı imzalamaktan yana olmuşlar. Hükümet bunalımı bekleniyormuş ve Padişahın yaveri Avni Paşa'nın sadareti bekleniyormuş. Avni daha önce D. Ferit hükümetinde Bahriye Nezaretini reddetmiş, hiçbir partiye bağlı değilmiş.[1853]

Bordeaux'de münteşir şehrin *büyük gazetesi La Petite Gironde* yazıyor: *Fransa'nın Yunansever politikası yüzünden bugün ayağımızda kocaman bir diken var*.[1854] *Eğer Türkler yaralarının battığı tarafa yönelselerdi, İzmir'e doğru atılırlardı. O yöne gitmediler, çünkü 100.000 Yunanlıyı karşılarında bulacaklardı. Uçsuz bucaksız Kilikya'da zaman zaman orada burada ayaklanmalara girişmeyi yeğ gördüler*…[1855]

Albay E. Brémond, Mart 1921'de neşredeceği kitabında şunları ifade edecektir:

> Mustafa Kemal'in Yunanlıları ve İngilizleri bırakıp neden yalnızca Fransızlarla çarpıştığı sık sık merak konusu olmuştur. Sebepleri henüz net olarak bilinmiyorsa da, şimdiden iki neden ileri sürülebilir: 1. Türk subaylarının çoğunun öğrenimlerini Almanya'da yapmaları ve I. Dünya Savaşında Almanların yanında çarpışmaları onlara Fransızlara karşı özel bir kin aşılamıştır. Fransız-Türk yakınlığı da tartışılmaz, ama yine kesindir ki, otuz yıldan beri Almanya Türkiye'yi Cermenleştirmiştir… 2. Kilikya'daki Fransız işgal ordusunun herşeyden yoksun oluşu ve kendi haline terkedilmişliği, onu, kalabalık ve savaş araç gereçlerine bol bol sahip İzmir Yunan ordusundan daha çekici bir hedef yapıyordu.[1856]

Toulouse'de münteşir *Le Dépêche* gazetesi, Balfour'un Milletler Cemiyeti içtimaında Mustafa Kemal'i *eşkıya şefi* tanımlayıb onunla müzakere edilmemesi mütalaasını tenkid ediyor: *Aynı itiraz Lloyd George'un Moskova hükümeti ile ilişkileri konusunda yapılalı çok mu oldu? O zaman Lloyd George Komünler Meclisinde herkesi güldüren bir cevap vererek, "biz yamyamlarla bile ticaret yapıyoruz; bu demek değildir ki onların âdetlerine hayranız veya bu âdetleri uygun buluyoruz" demiştir. Müzakerecileri Kemal ile konuşmaya sevkeden sebep, kauçuk veya fildişine ihtiyacı olan büyük İngiliz tüccarlarını yamyamlarla temasa geçiren sebepten çok daha yücedir. Sayın Balfour'un bunu düşünmemesi gerçekten gariptir (…) Kemal'in kişiliğinin bir önemi yok. Mösyö Balfour'un dediği gibi bir vahşi midir? Daha ziyade, ara sıra her ülkede ortaya çıkan ve başarı kazanarak yürüdükçe kendilerine taçlar örülen bunalmış milliyetçilerden biri değil midir? Bütün bunların önemi bugün azdır. Yol kesen haydutlar rehine alınca, istedikleri paranın miktarını pazarlık için onlarla temasa geçmekte tereddüt edilmez; onların terbiyeli, nazik, yumuşak bir kelime ile konuşulabilir adamlar olduğu araştırılmaz; yalnızca, kurbanlarını kurtarmak düşünülür. Biz de sadece Ermenileri kurtarmayı düşünelim*…[1857]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Jean de Pierrefeu imzalı makale neşretti: *İşte bir yanda Venizelos, halksız büyük bir devlet adamı; öte yanda, Fransa, büyük bir ülke ve ne kadar kahraman ve cesur ama çok devlet adamına sahip değil. Bu ikisini evlendirmeye çalışmanın yerinde bir şey olacağına inanmıyor musunuz? Son seçimlerin kendisini vatandaşlarından ebediyen tiksindirdiği Venizelos neden Fransız vatandaşlığına geçmesin? Bahis tutarım ki, dört yıl sonra Parlâmentoya girer ve altı yıl sonra da eşsiz bir Dışişleri Bakanına sahip oluruz!*[1858]

1853 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 163; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 418, sonnot 10.

1854 La Petite Gironde, 24 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192.

1855 La Petite Gironde, 24 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 191.

1856 E. Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, 1921, p. 38; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 191.

1857 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173.

1858 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 235.

25 Kasım 1920. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı *General Harington 22 ve 24 Kasım 1921 tarihlerinde Yüksek Komiserlere mektuplar göndererek Bâb-ı Âlî ricalinin askerî alt komisyonların faaliyete geçmesi konusunda güçlükler çıkardıklarını bildir*miştir. *Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota göndererek bu engellemelerin kaldırılmasını istediler*.[1859]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levanten Ordusu Başkumandanı General Gouraud, muhtıra kaleme aldı: *Ermeniler, Türklere karşı öldürme, yağma ve yangın dahil, bir öç mücadelesi açarak, Kilikya'da bir Ermeni Cumhuriyeti ilân etmeye kalkışmışlardı*. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi R. McDonell, Gouraud muhtırasına derkenar kaydetti: *Ne yazık ki bu açıklama daha önce yapılmadı*. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi D. G. Osborne: *Evet, Ermeni sempatizanlarının taşrada yaymış oldukları diğer hikâyeleri düzeltmek için vakit çok geç*.[1860]

Marsilya'da münteşir *Le Petit Marseillais* gazetesi, Atina'dan ayrılmadan evvel Atina muhabiriyle mülakat eden Venizelos'un beyanatını neşretti: *Halk beni istemiyor; ben görevimi yaptım, şimdi çekiliyorum. Tam bir samimiyetle, Yunanistan'ın benimle olduğunu sanıyordum. Kendisine ihanet eden Konstantin ile, aşkla yararı için çalışan benim aramda Yunanistan tercihini yaptı. Ben de gidiyorum. Sürgünden korkmuyorum. Bazı bakanlar, çeşitli grupların şefleri, garnizon subayları gece yarısı gelip beni buldular, sıkı yönetim ilân etmemi istediler ve lehimde hükümet darbesi yapmayı teklif ettiler. "Olmaz" dedim, çünkü ben dürüst, demokrat, sözünün eri bir adamım… Dahası var: Benim yanımda yer almak isteyen Küçük-Asya ordusuna, telgrafla, yerinden kımıldamamasını ve düşmana karşı durmasını söyledim… Eserim yok olacak: ne yapalım, bunu isteyen halkı bağışlıyorum!*[1861]

Le Petit Marseillais yazıyor: *Şunu kabule mecburuz ki, Pierre Loti Yunanistan'la ilgili yanılmalarımızı, sevildiğimiz ve sayıldığımız Türkiye'ye karşı yaptığımız haksızlığı önceden bildiren bir peygamber oldu. Gerçek nerede? Gerçek, şimdilik Sevres antlaşmasının değiştirilmesinde görünüyor*.[1862]

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesi aktarıyor. *Fransız basınına göre Yunanlılara Türkiye üzerinden verilen haklar eleştirilirken, İngiltere'nin Yunanistan'ı bölgede uydu bir devlet olarak kullandığı yorumu yapılıyor. Bunun yanında Türk milliyetçilerinin esasında kötü insanlar olmadıkları ise şu sözlerle dile getirilmiştir: "Bölgede esir düşen askerlerimize Türklerin insanca yaklaşımı General Gouraud tarafından ifade ediliyor. Halâ savaşmakta olduğumuz Türkler bizim düşmanımız değil. Ayrıca Yunan Kralı Konstantin de bizim dostumuz değil. Bizim halâ bu iki taraf arasında seçme hakkımız var."*[1863]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Barış antlaşmasının gözden geçirilerek düzenlenmesi amacıyla Fransa, İtalya ve İngiltere temsilcileri, 25 Kasım'da Londra'da bir araya gelmişlerdi*r. *Yapılan toplantının gündemi, Kral Konstantin'in Yunanistan tahtına geri dönüşü, Rusya ile ticari ilişkilerin yeniden başlatılması, Türkiye ile barışın muhtemel revizyonu ile Küçük Asya'da ve Kafkasya'daki durumu*dur.[1864]

26 Kasım 1920. Fransız Başvekil Leygues, *sulhun tadilini tavsiye etti*.[1865]

1859 FO, 371/6496, E 13332; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 905.

1860 FO/5211/E 15253; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201-202, dipnot 143.

1861 Le Petit Marseillais, 25 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 229.

1862 Le Petit Marseillais, 25 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 241.

1863 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 146.

1864 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 196-197.

1865 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 130.

26 Kasım 1920 tarihli Fransa Hariciye Nezâreti vesikasına göre Bâb-ı Âlî malî buhran içindedir: *İstanbul'daki Osmanlı Bankası ve Credit Lyonnais (Kredi Liyone) müdürleri Steeg ve Bellet 24/11'de 18.000 görevli, emekli, kadro dışı 18.000 subayın durumunu Fransız Yüksek Komiserliği'ne bildirerek güvenliğin tehlikeye girmemesi için hükümete mali yardımda bulunulması gerektiğini söylemişler*dir.[1866]

> Fransız siyasetinin önemli bir dönüm noktası İstanbul'da temaslardan dönen Franklin Bouillon'un önce cumhurbaşkanına, sonra da Mebuslar Meclisi Dışişleri Komisyonu'na 26 Kasım'da yaptığı açıklamaydı denebilir:
>
> 1. Sevr'i yürütmek mutlak anlamda olanaksızdı.
>
> 2. Bütün Türkiye'yi arkasına almış olan Kemalistlerle "dakika yitirmeden" görüşmelere girişilmeliydi.
>
> 3. İngiltere'ye karşı nefret yaygın olduğu için, görüşmelere başlama ve sürdürme girişiminin Fransa'dan gelmesi gerekliydi.
>
> Görüşmelerin esası şu olabilirdi:
>
> 1. Ermeni halka güvenceler verilmesi koşuluyla Kilikya'dan derhal çekilmek.
>
> 2. En azından Trakya ve İzmir bölgelerinin uluslararasılaştırılması.
>
> 3. Batum üzerinde Türk iddialarından vazgeçilmeli ve Türkiye Kafkas Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını tanımalıydı.
>
> 4. Bolşeviklerle her tür ittifakın reddedilmesi.
>
> 5. Azınlıkların ve asayişin korunması için savaş öncesindeki uluslararası denetim altındaki jandarma örgütünün genişletilmesi.
>
> 6. Fransız-Türk ittifakı tasarısı.
>
> İstanbul Hükümeti Ankara ile bu görüşmelere girişmek niyetindeydi, fakat heyette hiç değilse resmi olmayan bir Fransız yetkili istiyordu. Fakat bir aydır Rusya'dan gelen altınlar ve subaylar, Müslümanların Bolşevikliğe olan doğal tepkilerini zaman içinde köreltecek ve onların etkilerini çoğaltacaktı.
>
> Yüksek Komiser Defrance, Bouillon'un keskin düşüncelerini gerekirse kamuoyuna açıklamak niyetini hiç beğenmediğini gizli bir telle merkeze bildirdi. Bunun ne o sıra yürütülmekte olan çalışmaları, ne de Bouillon'un tasarladığı görüşmeleri kolaylaştıracağına inanıyordu.[1867]

26 Kasım 1920 tarihli Fransa Hariciye Nezâreti vesikasına göre:

> Bolşevik etkisinin ne denli güçlü olduğunun göstergesi başta *Gaulois* gazetesi olmak üzere birkaç gazeteyi temsil eden, İstanbul'da Ulusçulardan tavsiye mektupları almış olan gazeteci Labourel'in başına gelenlerdi. Ankara'ya haber de verilmişti. İnebolu'ya geldiği halde, bir yetkili Ankara'ya gitmesini yasakladı. Nedeni *Gaulois*'da yazdığı Bolşevik karşıtı yazılarmış. Oysa Ankara'nın dış dünyada tanınmaya şiddetle gereksinimi vardı. Yetkili, Sovyetler'in silah, cephane, altın, belki asker sağlayacaklarını ve üç ay sonra Kemalistlerle Bolşeviklerin İstanbul'da olacaklarını söylemiş. Labourel Anadolu'da yoğun Fransa karşıtı bir propaganda yapıldığını iddia etmiş. İngiltere'nin adı bile geçmiyormuş. Haberler: Ankara'dan Yozgat'a Avusturyalı mühendisler demiryolu yapıyorlarmış, çeteler orduya kanlıyorlarmış, birkaç haftadır örgütlenmede büyük ilerlemeler oluyormuş ve Sevr'in artık yok olduğu genel kanıymış.[1868]

1866 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 59.

1867 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 75-76.

1868 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 179-180; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 422-423, sonnot 56.

Türkiye'de incelemelerde bulunduktan sonra ülkesine dönen Franklin Bouillon, 26 Kasım 1920 tarihinde Fransız Cumhurbaşkanı ve Parlamento Dışişleri Komisyonu huzurunda Sevr Antlaşması'nın tatbikatının imkânsız olduğuna dair açıklamalar yaptı. Bouillon'a göre İngilizlere karşı "nefret yaygın olduğundan" bütün Türkiye'nin desteğine sahip Milliyetçilerle Fransızların inisiyatif kullanarak görüşmeleri başlatmaları ve sürdürmeleri daha münasipti. Ermenilere güvence sağlanması koşuluyla Kilikya'nın tahliyesi, Doğu Trakya ve İzmir'de uluslararası bir statü kurulması, azınlıkların korunabilmesi ve asayişin sağlanabilmesi amacıyla Türkiye'de uluslararası denetim altındaki jandarma örgütünün genişletilmesine dair temel esaslar çerçevesinde Fransız Hükûmeti'nin Milliyetçilerle masaya oturması Bouillon'un önerileri arasındaydı. Onu bu noktaya getiren ise Güney Kafkasya'da etkisi artan Bolşeviklerle Türkiye'de konumuı:ıu güçlendiren Milliyetçiler arasında ittifak ihtimaliydi. Nitekim Bouillon'un barış esasları arasında Milliyetçilerin, Batum üzerindeki taleplerinden vazgeçerek Güney Kafkasya' da üç cumhuriyeti tanımaları ve Bolşeviklerle ittifak yapmamaları da vardı.[1869]

İspanyol *La Accion* ve *La Epoca* yazıyor. *Fransız Meclis Başkanı toplantıya katılmak üzere 25 Kasım'da Londra'ya ulaşmıştır ve muhtemelen ayın 27'sinde Lloyd George ile görüşeceklerdir*. *Fransa ile İtalya'nın Türkiye ile imzalanan ve henüz onaylanmamış olan barış antlaşmasının revize edilmesi sorununu müzakere edeceklerinin düşünüldüğü aktarılıyor*.[1870]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi yazıyor. Nice şehrine iskan eden Venizelos: *Yalvarırım Yunan halkı için kötü düşünmeyin*.[1871]

L'Eclair gazetesi, Claude Farrere'nin "1 Aralık tarihini hatırlayalım!" başlıklı makalesini neşretti. Yazar, *Fransızların Konstantin'den nefret etmelerinin nedenlerinden biri olan ve az ilerde değineceğimiz kanlı olaylara atıf yaptıktan sonra, "Yunanistan küçük kalmayı arzuluyor; oysa Venizelos onu büyütmek istiyordu; burada bir imkânsızlık var ve boşuna uğraşmayalım" diyor*.[1872]

27 Kasım 1920. *Fransa'nın Atina Elçisi, Yunan Hükümeti'ne, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Meclis'teki bir konuşmasını iletti. Konuşmada, Müttefiklere düşmanca davranan bir kralı başa geçirirlerse Fransa'nın Yunanistan'a eskisi gibi dostça davranmayacağı belirtiliyor*.[1873]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *22 Kasımda Milletler Cemiyeti Meclisi aldığı aşağıdaki kararı üyelerine ve A.B.D.'ne bildirmiştir: "Korkunç Ermeni trajedisine en kısa zamanda son vermek için Konsey ile işbirliği yapmayı arzulayan Meclis, Ermenistan ile Kemalistler arasındaki savaşa son vermek amacıyla bir Devletin gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmesi konusunda Konseyi hükümetlerle anlaşmaya davet eder."*[1874]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesi: *Sayın Franklin-Bouillon, Türkiye'yi Bolşeviklerin kollarına atmamak amacıyla, Sevr Anlaşması'nın gözden geçirilmesi temelinde, Türkiye'yle acil olarak bir uzlaşmaya varılması gerekliliğini belirtti*.[1875]

1869 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 206-207.
1870 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197.
1871 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 229.
1872 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 232-233.
1873 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 301.
1874 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173.
1875 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 326, dipnot 1639.

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Fransa ve Türkiye" başlıklı haber neşretti. *M. Franklin Boillon'un Türkiye'nin Bolşevizme kaymaması için Sevr Anlaşması'nda değişiklik bağlamında hızlı bir anlaşma yapılmasına* taraftar olduğu belirtiliyor.[1876]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İstanbul'dan dönen Franklin Bouillon 26 Kasım'da Fransa Temsilciler Meclisi karşısında bilgilendirme yapmış, Doğu'daki mevcut durumu açıklamış ve Türkiye'yi Bolşevizm'in kollarına atmamak için bir an önce Sevr Antlaşması'nda bir revizyon yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır*.[1877]

28 Kasım 1920. *Ana akım günlük gazete "Le Matin" için yazdığı iki köşe yazısında, Paris banliyösünün eski (1910-1919) ve gelecekteki (1924-1936) milletvekili Henry Franklin-Bouillon, Sevr Andlaşmasının "derhal" gözden geçirilmesini, "Türkiye'deki çıkarlarımızı savunmak" ve eğer hâlâ mümkünse Ankara ile bir ittifakla Gürcistan'ı kurtarmak ve Kafkasya'nın geri kalanını istirdad etmek istiyor*.[1878]

İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Sforza, Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesine beyanat verdi: *Türkiye'ye daha dengeli ve daha yumuşak bir barış sunmak gerekir*.[1879]

Fransız *Le Journal* gazetesinin haberi: *İtalyan Hükûmeti sulhun tadilini istiyor.*[1880]

Roland de Marès da 28 Kasım 1920 tarihli Le Matin'deki "Londra Görüşmeleri" isimli makalesinde bu konuya dikkat çekiyor, Konstantin'in dönme ihtimaline karşı Dışişleri Bakanı Georges Leygues'in Fransa'nın Yunanistan karşısında radikal bir politika değişikliğine gideceğini Meclis'de dile getirdiğini belirtiyordu.[1881]

Kuzey Fransa'nın büyük gazetelerinden Grand Echo du Nord, *Doğu ordusunun eski muhariplerinden Louis Burnod*un makalesini neşretti:

> Basit düşünen bazıları, Kuzeyin çalışkan halkını kendi âcil problem ve dertleriyle uğraşırken Yunanistan işleriyle de ilgilendiğini ve Doğu meselesinin yeni gelişmelerini büyük bir dikkatle izlediğini görmekle şaşırabilirler (…)
>
> Doğu meselesi, esrarlı ve geleneksel çekiciliğini bizim harabelerimize kadar duyuruyor (…) Bunun nedenleri arasında insanlığı menşe yerine dönmeye zorlayan bir sebebin etkisi ile, Fransa'nın Flandres bölgesinin Haçlı Seferlerine yaptığı büyük katkı gösterilebilir.
>
> Bölgemizde, Çanakkale'de veya Sarrail'in ordusunda çarpışan binlerce eski muharip var. En küçük köyümüz bile, İstanbul'a kahramanca yürüyüşü bitirip dönen Manastır kahramanlarından birinin gelişini kutlamıştır. Kahve ve meyhanelerde, o ülkeler hakkında konuşan öyle babayiğitler vardır ki bazı diplomatlara ders verebilirler. Makedonya'nın yolları ve Küçük-Asya'nın kıyıları bizim Kuzeyin kulübelerinin mütevazi masalarında Dışişleri Bakanlığımızın yeşil masasında olduğundan daha iyi gözler önüne serilir ve bu masalarda, usta ellerle, Konstantincilerin zihniyeti ile Türklerin ruhu kesilip biçilir.

1876 The Guardian, 27 November 1920, *France and Turkey*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 109.

1877 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197.

1878 Henry Franklin-Bouillon, "L'intérêt commun des alliés exige une politique nouvelle en Orient", *Le Matin*, 28 Novembre 1920, p. 1; Henry Franklin-Bouillon, "Le Caucase, clef de voûte de l'Orient", *Le Matin*, 18 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 241.

1879 La Nation Belge, 29 Kasım 1920, s.3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 342.

1880 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 130.

1881 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 189.

> Öte yandan, Gouraud'un yanında bir çok subay ve "mavi bereli"lerimizin bulunması, sayısız ailenin hasretlerini Suriye ve Filistin'e çevirmektedir.
>
> Bu uzak ülkelerde haftalarca zorunlu bekleyiş sırasında ben bizzat ilginç gözlemlerde bulundum; aslında bu gözlemler bana özgü değildir. Örneğin, Fransız askeri ile Yunan askeri arasında mizaç ve zevk bağdaşmazlığı bulunduğunu söylersem arkadaşlarımdan hiçbiri aksini savunmayacaktır (…)
>
> Buna karşılık, Türkü Fransıza, minareler ülkesinde hâlâ denildiği gibi Frenke yaklaştıran, belirsiz ve analizi güç olsa da gerçek yakınlıkları Büyük Savaş sırasında yeteri kadar görmedik mi?[1882]

29 Kasım 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. İngiltere ve Fransa, Türkiye'de *modern bir siyasi rejim kurulması*na çalışıyorlar:

> Yunanistan'da gerçekleşen siyasi olaylar, Türkiye sorununu yeniden gündeme taşıdı. Venizelos'un politikasına karşı çıkan ve eski Kral Konstantin'i yeniden tahta çıkarmaya karar veren Yunan döneklikleri, verilen sözlerin bozulmasına sebep oldu. Türkiye'de temel olarak Yunanistan'a güvenen misyon, müttefikler tarafından kendilerine verilen yüksek mevkii terk eden İzmir'deki Yunan askerlerinin moralinin bozulması ve kampları terk etmeleriyle iptal oldu. Bu durumdan, İngiltere ve Fransa'da her daim Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini savunanlar faydalandı. Aslında, Türkiye, savaştan sonra varlığını korumayı başarmıştı. İngiltere ve Fransa, büyük miktarda Ermeni'nin katledilmesi gibi eski alçaklıkları görmezden gelerek, her zaman onu Rusya'nın hırslarına karşı korumuş ve modern bir siyasi rejim kurulması için yardım etmeye çalışmışlardı. İki ülke de, ihtiyatlı bir şekilde İstanbul Hükümeti'ne yakın hareket etmeye çalışmışlar ve bir taraftan Hıristiyanların çıkarlarını garanti altına almak ve diğer taraftan da Müslüman dünyasında herhangi bir sıkıntı yaşamamak istemişlerdi. İngiltere gibi Fransa da Müslümanların ikamet ettiği büyük sömürge topraklarına sahipti.
>
> Ancak Almanların İstanbul'daki entrikaları, Türkiye'deki egemenliği ele geçirmeye çalıştı. Hatırlanacağı üzere, Kayser, Kudüs'e ve sonra da diğer bazı Türk şehirlerini ziyaret etmişti. Savaş başladığında, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, müttefikler için büyük bir sürpriz oldu. Çanakkale bölgesi, müttefiklerin faaliyetlerine gebe kaldı. Gelibolu'da çok sayıda kahraman İngiliz asker ve denizcisi öldü. Müttefikler galip geldiklerinde, Türkiye'nin nankörlüğünü ve vefasızlığına birkaç ceza vermesi mantıklıydı. Sevr Antlaşması, mağlup Osmanlı İmparatorluğu'na çok ağır şartlar koşuyordu. Bu antlaşmaya karşı, heyecanlı vatanseverliklerini fark etmenin zorunlu olduğu Türk milliyetçileri, silahlı mücadeleye başladı. Belki de Antant, Doğu'da durağan bir barış oluşturulması için Sevr Antlaşması'nı revize edilmesi konusunda anlaşmalıydı. Yunan firarının oluşturduğu konjonktürden faydalanılarak bu revizyon yapılmalıydı.[1883]

İsviçre'nin Lozan şehrinde münteşir *Gazette de Lausanne* gazetesi, başyazarı Maurice Muret'in başmakalesini neşretti:

> Monarşi ile yönetilen İngiltere ve İtalya, Kral Konstantin'i az çok benimseyip koruma eğiliminde. Cumhuriyetçi Fransa'nın ise hiç böyle bir düşüncesi yok. Fransa, Konstantinci Yunanistan'dan fena davranışlar da bekliyor. Onun çıkarı Kral Konstantin'i kesinlikle tahtından uzakta tutmak. İngiltere'nin ise Doğuda sadık bir uşağa ihtiyacı var. Konstantin de, Venizelos kadar sadık uşak olacağını bar bar bağırıyor. Bu teminat İngiltere'yi düşündürüyor. İngiltere, ayrıca, kaçınılmaz bir endişe ile, Fransa'da Türksever duyguların canlanışına tanık oluyor. Fransızlar, Yunanlılara uzattıkları ve onların reddettiği ellerini Türklere uzatmaktalar. Türkler ve Bulgarlar, Paris'te Yunanlıların kaybettiğini kazanıyorlar. Fransız kamuoyu, İzmir'de Yunan kargaşasından yararlanıp oraya Osmanlı bayrağını dikecek bir Türk baskınını alkışlar (…) İngiltere ise, İzmir'in İtalyan veya Türklerin eline geçmesinden hoşlanmaz. Yakın geçmişte, Avrupa diplomasisinin bir ilkesi vardı: "Türklerden alınan ve hıristiyanların bulunduğu bir toprak tekrar Türklere geri verilmez." Lloyd George, Sevres Antlaşmasının dokunulmadan kalması için kuşkusuz bu ilkeyi ileri sürmüştür. Bu ilkenin şüphesiz ki bir değeri var. Belirtmeye değer ki, yüce duygulu Venizelos, Fransa toprağına ayak basar basmaz, Fransızların kızgınlığına

[1882] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 230-231.
[1883] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197-198.

> karşı vatanının davasını savundu. Venizelos çok yüksek karakterli. Aristide gibi, "Dürüst" unvanına lâyık. Aristide gibi o da ülkesinden sürüldü (…)[1884]

30 Kasım 1920. *New York Tribune* gazetesi Henry Franklin Bouillion'un Fransız Dış İlişkiler Komisyonundaki beyanatını iktibas ediyor: *Biz Türkleri desteklemeliyiz sadece resmiyetteki İstanbul Hükümeti'ni değil, gerçek Türkiye'yi temsilen Ankara'yı, Kemal Paşa'nın Türkiye'sini de desteklemeliyiz. İngiltere Yakın Doğu'da vahim bir politika izliyor. Biz onları takip etmeyelim. Bunun yerine açık bir şekilde inisiyatif alarak kendi yeni politikamızı oluşturalım*.[1885]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Londra'da Fransız Meclis Başkanı Leygues, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza arasında yapılan toplantıda, Yunanistan'daki yönetim sorunu ile ilgili uzlaşılmıştır. Varılan antlaşmaya göre, Yunanistan, rızası sorulmaksızın ve müttefiklerin müdahalesine gerek olmaksızın, müttefiklerin uygun gördüğü ve imzaladıkları antlaşmaları, Türkiye ile bile olsa, imzalayacaktır*.[1886]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Toplantıda, büyükelçiler konferansının, Türkiye'nin silahsızlandırılması ve yeni Osmanlı ordusunun düzenlenmesi konularına karışmaması konusunda da anlaşılmıştır*.[1887]

Paris'de münteşir *"Beş Büyükler"den Le Journal* gazetesi karikatür neşretti. Karikatür, *Konstantin'e delicesine abayı yakmış bu Yunanlı genç kızı kendi kendine konuşurken gösterir: "-Bu bana bazı topraklara malolacak, ama ben Konstantimini gekliyorum ve ona kavuşabilmek için küçücük olmaya razıyım."*[1888]

Woodrow Wilson, Milletler Cemiyeti Meclisinin 22 Kasım tarihli mesajına cevab veriyor: *Ermeni halkına karşı girişilen savaşa son vermek ve taraflar arasında barışı sağlamak için teşebbüse geçmeye ve belirleyeceğim temsilciler kanalıyla kişisel aracılıkta bulunmaya hazırım…*[1889]

Aralık 1920. Fas Müslümanlarından Georges Berthe-Gaulis'e: *İstanbul'la birlikte, halifelik ve sultanlık İstanbul'da kalmak üzere, tam bir Türkiye isteriz. Yoksa, devamlı bir barış sağlanamaz ve barut tütmekte devam eder. Eğer Türkiye'ye fena muameleye devam edilecek olursa, burada, kimse bunu hoş karşılamayacaktır*.[1890]

> Fas'lılar saltanat ve hilâfetin olduğu gibi muhafazasını istediklerini, Ankara'da bir cumhuriyet kurulmasını geleneklerine karşı bir saygısızlık telâkki edeceklerini ve iyi karşılamayacaklarını belirtiyorlardı.[1891]

Fransız casus Georges Berthe-Gaulis'in Anadolu'daki ahvale dair mülahazaları şu minvalde hulasa edilebilir:

> Şimdilik Türk milliyetçiliğinin tuttuğu yol meşrudur. Bu hareket belirli sınırları geçmemeli, ne Voltaire'ce olmalı, ne de Turancılık peşinde koşmalıdır. Fetvalardan yüz çevirmemelidir. Yoksa başına felaket gelebilir.
>
> Anadolu'daki şefler bu tehdidi anlamışlardı. Ve eski kafalı din adamları ile olan kavgalarını, din meselelerindeki tereddütlerini gizlemek için bin bir sıkıntıya katlanıyorlardı.[1892]

1884 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 234.
1885 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 147.
1886 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.
1887 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.
1888 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 240-241.
1889 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173.
1890 Fuat Pekin. (1956). Atatürk ve Lyautey. *Belleten,* 20(80), s. 636.
1891 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 636.
1892 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 637.

Azıcık resmî ve fakat gayr-ı calib-i dikkat bir şekilde, Aralık 1920'de Osmanlı payitahtındaki işgalci Fransız askeriyesi Kemalistlere mühimmat tedarik etmeye başlar.[1893]

1 Aralık 1920. Anteb'i kuşatan Fransız kumandan General Goubeau, Anteb Kuvâ-yı Milliyesine nota verdi. *Sévres antlaşmasının Antep şehri ile ilgili hükmünü yerine getirmeye me'mur olduğunu söyledikten sonra Antep dışındaki Türk kuvvetlerinin Fırat'ın doğusuna atıldığını, Maraş'tan gönderilmiş olan imdad kuvvetlerinin de dağıtıldığını bildiriyor ve eğer yeniden huzur ve rahat içinde yaşamak istiyorsanız, savaş tazmînatı ödememek suretiyle, aşağıdaki şartları kabul etmelisiniz diyordu: 1 – Fransa mandasının kabulü, 2 – Savaşa katılmış olan askerlerle Jandarmaların savaş esiri kabul edileceği. 3 – Bütün silâhların ve savaş gereçlerinin teslimi. 4 – İstihkâmların 24 saat içinde yıkılması. 5 – Adları verilecek olan kışkırtıcıların teslimi. 6 – Aralık ayının ikinci günü öğle vaktine kadar bunlara cevap verilmesi*.[1894]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransa, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyor. İngiltere de antlaşmanın ihlal edilmesi durumunda herhangi bir revizyon yapılamayacağı fikrinde*dir. *Bu sırada, mevcut koşullardan faydalanan Türkiye, kendi taleplerini sunma fırsatı bulmuştu ve müttefik devletlere bu talepleri iletmişti*r.[1895]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Roma'da siyasi çevrelerde, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine ilişkin talepler konuşuluyor*. *Buna göre, İstanbul'daki Sultan'ın hâkimiyetinden endişe edilmesi nedeniyle, Türk Hükümetine tam bağımsızlık garantisi verilmesi, Türkiye'nin Avrupa sınırının Midye hattında başlaması, Trakya'ya Türk yüksek egemenliği altında muhtariyet verilmesi, İzmir'deki yasal durumun, şehirde Türk egemenliğinin kurulması için resmi garantiler verilerek yeniden düzenlenmesi talep ediliyor*. *Buna karşılık, Türkiye*nin *Ermenistan bağımsızlığını tanıyacağı ifade ediyor*.[1896]

İsviçre'nin Lozan şehrinde münteşir *Gazette de Lausanne* gazetesi yazıyor: *Kasımda yapılan Yunan seçimleri Fransa'da kabul altındaki Türkseverliği canlandırdı. 20 Kasımda General Gouraud -ki bir taraftan Suriye'de Türklerle savaşıyor- onların "şövalyece zihniyetleri" ve "insanlıkları"na başdöndürücü övgüler yağdırdı: Sanki Pierre Loti'nin bir makalesini okuduğunuzu sanırsınız. Psikologlar, insanların birini bir başkasına karşı sevdiklerini gözlemişlerdir. Fransızların Türkseverliği buna örnektir (…)*[1897]

2 Aralık 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Ermenilere ilgi duyan tüm medenî dünyanın ortak çabası işte Wilson'un ancak bir temsilcisini harekete geçirebiliyor. Niçin şaşmalı? Milletler Cemiyeti'ni veya A.B.D.'nin sabık başkanını eleştirmek mümkün mü? Sevres antlaşması başka yerlerde olduğu gibi Ermenistan'da da ancak aldatıcı bir barış getirdi*.[1898]

3 Aralık 1920. Londra'da konferans içtima ediliyor. Fransız Başvekil Georges Leygues, Kemalistlerin Bolşevik güdümüne girmemesi gerektiğine dikkat çekti: *Mukaddes olmayan Kemalist-Bolşevik ittifakını (unholy alliance) Müttefikler insaflı bir sulh ile önlemelidirler.*[1899] Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un 22 Kasım'dan beridir savunduğu gibi, Fransız Başvekil

1893 Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 222.
1894 Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 1952, s. 205; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 229-230.
1895 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
1896 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
1897 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 234.
1898 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173-174.
1899 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 131.

Leygues de Sevr'in tadil edilmesini istiyor.[1900] Fransa Hariciye Nezâreti Kâtib-i Umumîsi Berthelot da beyanat verdi. Leygues gibi Sevr'in tadilini öneriyor. İzmir Türklere iade edilirse, *Mustafa Kemal'in bir uzlaşmaya yanaşması* kuvvetle muhtemeldir diyorlar.[1901]

3 Aralık 1920'de Lloyd George ile Fransa Başbakanı Leygues arasında ilginç bir görüşme geçer. Fransa Başbakanı, Kemalist-Bolşevik yakınlaşmasından duyduğu büyük kuşkuyu belirtip, Ankara Hükümeti ile derhal onurlu bir barış yapılmasını isteyince, Lloyd George özetle şu ilginç karşılığı verir:

> - İngiliz haber kaynaklarından elde edilen bilgiler, Fransız Başbakanı'nın söylediklerini doğrulamıyor. İngiliz ajanları, son günlerde Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kendilerine karşı kışkırtıldığına Bolşeviklerin inandıklarını bildiriyorlar. Bolşevikler, Mustafa Kemal'in Gürcistan, Azerbeycan ve Batum'u zaptetmek niyetinde olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle Azerbeycan'a asker göndermişlerdir. Milliyetçiler ile Bolşevikler arasında bir savaşın başlaması çok yakındır.
>
> Türklerin amacı, eski Panturanizm politikasını izlemek, yâni eski anavatanları Türkistan'a doğru Doğu'ya yayılmaktır. İzmir ve Trakya'yı düşünmemektedirler.
>
> Türkler, Doğu'daki ülküleriyle aralarında bir engel teşkil eden Bolşevikleri en büyük düşman görüyorlar. Herşey Mustafa Kemal'in ereğinin Doğu'da olduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal, Ermenistan'ı almıştır, şimdi İzmir'den çok Batum'u almayı düşünmektedir. İzmir ve Trakya verilirse, elbette Mustafa Kemal bunu hoşnutlukla kabul edecektir. Ama gerçekte aklı Doğu'dadır. Tam o Doğu'da uğraşırken, dikkatini tekrar Batı'ya çekmek yersizdir.
>
> Türkler, savaşta Boğazlar'ı kapatarak Rusya ve Romanya'nın yıkılışına yol açmışlardı. Üstelik Gelibolu'da binlerce Fransızı öldürmüşlerdi. Şimdi onlara, bütün bunlara rağmen, siz çok iyi insanlarsınız, bizim dostlarımızsınız, Yunanlılardan daha iyisiniz mi diyeceğiz? Bu, Türklerin yüzünü tekrar Batı'ya çevirmekten başka ne işe yarar?
>
> Mustafa Kemal'in gözü Doğu'dadır ve düşmanı Rusya'dır. Tarihte Türkler, Ruslarla mücadeleye giriştiklerinde daima Batılıların yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal de bir Doğuludur ve ona göre işlem görmelidir. Doğululara uğraşmanın ana koşulu, ilk öneriyi onlara yaptırmaktır. Şimdi Müttefikler, barış koşullarını değiştirmeye kalkarlarsa, bu, Mustafa Kemal'in değerini artıracak ve karşılanması olanaksız koşullar ileri sürmesine yol açacaktır.[1902]

Fransa Maliye Nezâreti, Petrol Genel Komiserliğine muhtıra gönderdi. Buna göre *petrol politikalarını değerlendirirken yeni petrol alanları kazanılmasının kaçınılmaz olduğunu, petrol şirketlerinin ise büyütülerek üretimlerinin bir kısmının Fransa'ya kanalize edilmesi gerektiğini önemle vurguluyor. Petrol artık politik gücün bir göstergesi haline gelmiş ve Fransa kendi topraklarında olduğu kadar sömürgelerinde de petrol üretmek durumunda*dır.[1903]

Dahiliye Nâzırı Ahmet İzzet (Furgaç), sabık Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Ziraat ve Ticaret Nâzırı Hüseyin Kâzım (Kadri), Fatin Efendi, sabık Stockholm Büyükelçisi Cevat ve Bâb-ı Âlî Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) heyeti, İstanbul'dan Bilecik'e doğru hareket ettiler.[1904]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Antlaşmaların Yeniden Düzenlenmesiyle İlgili Olarak" başlığıyla makale neşretti:

1900 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 205.

1901 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 842-852; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107, dipnot 156.

1902 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 781-782.

1903 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie Relations Commerciales 1919-1940, B. 48, Vol. 121, s. 5-6; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 83.

1904 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 104.

> İtalya ve Fransa'nın isteği üzerine Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenleneceği haberine inanmak istemiyoruz. Çünkü İngiltere'nin buna karşı olduğunu biliyoruz. İngiltere Yunanistan'dan bazı güvenceler almak istemekle birlikte, antlaşmaların olduğu gibi kalmasından yanadır. Ancak İtalya ve Fransa buna katılmamakta ve eski emperyalist siyasetlerini devam ettirmek istemektedirler. Fransa'daki Hıristiyanlar ve İtalya'daki papalar, Asya'daki ovaları sonsuza dek kullanmayı ve güya Anadolu halkını medenileştirmeyi amaçlamaktadırlar. Fransız ve İtalyan emperyalistlerin bu yöndeki arzuları, onları Yunan gerçekleri ve hakları ile mücadele etmeye ve Mustafa Kemal'i açık veya gizli bir şekilde desteklemeye yöneltmektedir. Ancak Yunan halkı, mücadele verdiği antlaşmaların yeniden düzenlenmesini kabul etmek zorunda değildir. Müttefikler Yunanistan'a, boyunduruk altındaki kardeşlerini kurtarma fikrini aşılamışlardır. Yunan halkı sadece kendinin addettiği toprakları kurtarmak için mücadele etmiş değildir. Bundan da öte Rus steplerinde, aynı para sahibi Fransızlar tarafından ve onların milyonları için savaşmak zorunda bırakılmıştır. Yunanistan'ın kanı ile satın aldığı ve büyük bir halkın (Türklerin) düşmanlığını kazandığı bir durumda, bugün aynı Fransız para sahipleri nasıl gelip de, imzaların geçersiz kılınmasını isteyebilmişlerdir? Ancak Yunanistan, İngilizlerin de desteği ile diğer müttefiklerin politikasına ters olarak hareket edecek, işgal ettiği yerlerde kalacak ve hiç kimse onu oradan çıkaramayacaktır. Anadolu ve Ortadoğu'daki çıkarların İngiliz ve Yunan halklarını birleştirdiğinden hareketle, İngiltere'nin Yunanistan'ı destekleyeceğine duyulan inanç, İtalyan ve Fransız emperyalistlerin de bu kör siyasetleri sebebiyle diplomatik bir yenilgi alacakları[nın teminatıdır.][1905]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Yunanistan'a finansal yardımlarını durduracaktır. Bitik Yunan hazinesine aktaracakları birkaç milyonu durdurmuşlardır ve Yunanistan ekonomisi harabeye dönecektir. Sevr Antlaşması'nda bir revizyon çalışmasının başlayacağı, eğer revizyon yapılırsa, Doğu'da barışın sağlanması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların çıkarlarının korunması için istihbaratın Türkiye aracılığıyla yapılacağı* bildiriliyor.[1906]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransız sömürgeciliğinin ilk fedakârlığı, Ankara'daki Osmanlı milliyetçileri ile müzakereler yapılarak Kilikya bölgesinin boşaltılması ve buranın işgalinden vazgeçilmesi olmuştur. Fransızlar, zorunlu kalmadan önce böyle bir önlem alınmasını gerekli görmüşlerdir. Artık Türk milliyetçileri ile İngilizler uğraşmak zorunda kalacak ve Mezopotamya'yı onlardan temizlemeye çalışacaktır. Bu sıralarda önemli bir gelişme de Türkiye'nin, Avrupa ve Filistin'de toprak kaybettiği süreçte, Kafkasya ve İran'da zaferler elde etmesi ve topraklarını geri almasıdır. Rus Bolşeviklerle birleşen Türk milliyetçileri, öncelikle İngiltere ardından da Fransa için büyük bir tehdittir. Nitekim Türkiye'deki durum, Müslüman dünyada da genel bir ayaklanmaya yol açabilir*.[1907]

4 Aralık 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Şefi, İngiliz Hariciye Nezaretine mektub gönderdi. *Fransız Generali Gouraud'un 25 Kasım'da yazmış olduğu "Ermenistan'da Fransız politikası" başlıklı raporunun bir sureti* ekte bulunuyor. *Gouraud bu raporda şunları açıklamıştır*: *"Ermenilere, kendi köylerini korumaları ve Kilikya'daki Fransız askerleriyle işbirliği yapmaları için silahlar verilmişti; ancak onlar, her durumda bu silahlardan yararlanarak Türk sakinlerden öç almaya; onları kırıma tabi tutmaya, yağmalar yaparak yangınlar çıkarmaya başlamışlardı. Sonuçta, Ermenileri silahtan arındırmak gereği ortaya çıkmıştı. Anadolu'daki Ermeniler Kilikya'da bir Ermeni cumhuriyeti kurmak girişiminde bulunmuşlardır. Bu cumhuriyette Türklerin yeri olmayacaktır."*[1908]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Müttefikler Yunanistan'a müşterek nota vermişlerdir. *Müttefikler Yunanistan'ın içişlerine karışma niyetinde olmadıklarını, ancak Konstantin'in tahta çıkışının*

1905 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 325-326.
1906 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
1907 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.
1908 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 185.

"Yunanistan ve kendileri arasında olumsuz bir yeni durum yaratacağını" ve "hareket serbestisine sahip olduklarını" söylüyorlar.[1909]

Fransa'nın Atina'daki maslahatgüzarı Billy, Paris'e telgraf gönderdi. İngilizlerin Kıbrıs meselesindeki tavrı, Venizeloscuları müşkil vaziyete düçar ediyor: *Yunan Dışişleri'nden Politis rahatsızlığını anlatmış*tır. *Yakın zamanda Tevfik Hükümeti'nin çekilip Genç Türkler'den oluşan bir İzzet Hükümeti'nin kurulacağını, Sevr'i imzalamış olsalar da uygulanmasının kuşkulu olduğunu söylemiş; İtalyanların onları bu yönde kışkırttıklarından kaygılıymış. İngilizler de Kıbrıs konusundaki açıklamalarıyla Venizelosçuları zor durumda bırakıyorlarmış. Oysa Kıbrıslılar Yunanistan'la birleşmeyi istiyorlar ve sonunda bunun gerçekleşeceğini söylüyorlar*.[1910]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi: *Fransa Yunanistan ile Türkiye arasındaki toprak meselelerini, özellikle İzmir ve Trakya konusunda, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararına bağlanmasını istiyor ve hatta Fransa'ya göre Yunanistan'ın Sevr Antlaşması ile elde ettiği avantajlar iptal edilmeli*dir.[1911]

5 Aralık 1920. Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet (Furgaç) heyeti Bilecik'e muvasalat etti.[1912]

Anteb Kuva-yı Milliyesi 1 Aralık tarihli notayı reddetti. General Goubeau'nun emriyle şehir topa tutulmaya başlandı.[1913]

Sakıt Kral Konstantin'in tahta yeniden oturması için Yunanistan'da plebisit yapılıyor. Venizeloscular seçimi boykot ediyorlar. Konstantin neredeyse ittifak-ı ârâ ile plebisitten galib çıkacak. Fransa, çalkantılı Yunanistan'a borç vermiş durumda:

> Yunan Hükümeti'ne 3 Aralık günü İtilaf bir nota vererek Konstantin'in yeniden tahta oturmasının onun savaş sırasındaki "sadakatsiz" hareketlerini onaylamak anlamına geleceğini, bu durumda İtilaf'ın hareketlerinde kendini serbest sayacağı uyarısı yapıldı. 5 Aralık'ta halk oylaması yapıldı. Sonuç belli olduktan sonra sunulan ikinci bir notayla Konstantin'in krallığı halinde iktisadi yardımın kesileceği bildirildi. Yunanistan ABD kredilerinin tümünü kullanmış; 10 milyon sterlinlik İngiliz kredisinin 3,5 milyonunu, 10 milyon sterlinlik Fransız kredisini henüz kullanmamış durumdaydı.[1914]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Müttefikler arasında sadece Fransa'nın Türklere karşı çarpışılan bir cephe bulundurması aklın alacağı şey mi?.. Fransa, Kilikya'da barışı ve Suriye sınırında sükûneti sağlamak için milliyetçi Türklerle anlaşmalıdır. Bu anlaşma tamamen meşrudur ve gizli yapılması için de hiç sebep yoktur. Biz Ankara'da en kısa zamanda açıkça ve resmen temsil edilmeliyiz*.[1915]

ABD matbuatından *The Boston Globe* gazetesi röportaj neşretti. *Çatışmaların ardından Adana'dan ayrılıp ülkesine dönen Amerikalı Irene Eldred ise bölgede yaşananlardan Fransızları sorumlu tutmuştu*r. *Buna göre, Fransızlar bölgede Türklerle diplomasiden uzak bir ilişki kurmuş, her girdikleri kasabada Türk bayrağını indirip yerine kendi bayraklarını çekmiş ve dolayısıyla Türkleri çok kızdırmışlardı*. *Bunun yanında bölgedeki Ermenileri ordularına katılmaya "zorlamışlar" ve onları koruyamayarak Türklerin gazabını Ermeniler ve diğer Hristiyanlar üzerine yönlendirmişlerdi*. *Eldred açıklamasında, bölgedeki Amerikalılara Türkler tarafından daima güven duyulduğunu söylese de çatışmaların katliam olduğunu*

1909 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 239.
1910 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 6-8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433-434, sonnot 15.
1911 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.
1912 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 104-105.
1913 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 230.
1914 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 19.
1915 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 194.

yineliyor ve Adana için haber başlığında da yer alan "günlük katliamların yaşandığı şehir" ifadesini kullanıyor.[1916]

6 Aralık 1920. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Müttefik Devletler Yüce Konseyi Londra'dan Milletler Cemiyeti'ndeki Müttefik temsilcilerine* telgraf göndermiştir. *Bu telgrafta Müttefik hükümetler, Ermenistan'ın çeşitli nedenlerle Cemiyeti kabulüne imkân olmadığını söylüyorlar. Nedenlerden biri şu*dur: *"Wilson'un… birkaç gün önce (22 Kasımda) çizdiği Ermenistan sınırları, öylesine geniş tutulmuştur ki, bugünkü şartlar altında Milletler Cemiyeti üyeleri bu sınırları koruyup kabul ettirme sorumluluğunu kolayca yüklenemezler*."[1917]

7 Aralık 1920. Fransa Hariciye Nezâreti Müsteşarı Philip Berthelot, Paris'e telgraf keşide eyledi. Britanya Başvekili Lloyd George'u *Sevr'i gözden geçime konusunda ikna ettiklerini müjdeliyor*. *Gerekçe Ankara'nın Sovyet kucağına düşmesini önlemek*tir. *M. Kemal de İttihatçılar, Bolşevikler, Saraycılardan çekindiği için uzlaşmaya yatkın*dır.[1918]

> [..] Berthelot, 7 Aralık 1920 tarihli telgrafın, İngiliz Hükümeti'nin Sevres Antlaşması'nın revize edilmesine karşı çıktığını, ancak kendisinin Kemalistlerin geleceklerini Bolşeviklere bağlamalarına engel olmak ve davalarında haklı oldukları noktaları göz ardı etmemek için bu antlaşmayı değiştirmenin gerekli olduğunu göstermeye çalıştığını ve bu delillerin Lloyd George'un uzlaşmaz tutumunu yumuşatmasına neden olduğunu yazıyordu. Aynı telgrafta Berthelot, İtilaf kanadının bundan sonra izleyeceği politkayı saptaması, ayrıca Yunanlıların ve Mustafa Kemal'in takınacakları tavrın öğrenilmesi amacıyla bir süre daha beklemenin yararlı olacağına karar verildiğini, Mustafa Kemal'in ise İttihatçılardan ve İstanbul Hükümeti ile birleşmeye yatkın ılımlılardan rahatsız olduğunu, ayrıca Bolşevik emellerinden de endişe duyduğunu bildiriyordu.[1919]

Başvekil Leygues, Fransa Mebusan Meclisinde konuşma gerçekleştiriyor: *Fransa Yunanistan'ın iç meselelerine karışmak niyetinde değildir. Fakat medeniyeti tehlikeye atan bir savaşın ardından, eğer bir güç, müttefiklere sürekli düşmanlık gösteren ve düşmanlarımıza yardakçılık yapan bir hükümdarı Yunanistan'ın başına getirirse, bu güç müttefiklerden eski yardım ve dayanışmayı göremeyeceğini bilmelidir*.[1920]

Fransa Mebusan Meclisinde bir milletvekili söz alıyor: *Şu an Fransız kamuoyunda ülkemizin Türkiye ile, fakat resmi hükümet olan İstanbul ile değil, Ankara'da bulunan gerçek Türkiye ile yakınlaşmasını talep eden ortak bir görüş vardır*.[1921]

Paris'de münteşir komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *Le Temps, birbiri ardınca gelen başyazılarıyla, Marcel Cachin'in dediği gibi, Eylül 1920'den beri Başbakanlıkta bulunan Georges Leygues'i "sıkıştırmakta"*dır.[1922]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Louis Tauby imzalı makale neşretti: *Ben George Leygues ve Lloyd George'un yerinde olsam küçük çılgın Yunanlıya şunları söylerdim: "-Sen Tino'nu istiyorsun; al kızım al, ama sevdalınla uçurumdan tepetaklak aşağı gitmektesin! Aspasie de âşıktı, fakat Perikles'e…*

1916 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 144.

1917 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 174.

1918 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 239-240; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 412, sonnot 9. "Saraycı" ifadesi Akşin'in kendi tasarrufu. Bige Yavuz nakli, vesikadaki ifadelere daha muvafıktır.

1919 *Chateau de Vincennes* (CV), 7 N 3210, D.7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 105. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1920 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 8 Decembre 1920, p. 3495; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 221-222.

1921 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 8 Decembre 1920, p. 3495; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 202, dipnot 524.

1922 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 194.

Sen ise çapkın moruk Konstantin'in peşindesin. Güzelliğe tapar geçinen bir kız için senin zevklerin çok tuhaf doğrusu: Dostunun yüz hatlarının Yunanlı ile alâkası yok![1923]

8 Aralık 1920. İttihadçı *Küçük Talat* [Muşkara]*, İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiserliğine 8 Aralık 1920'de bir mektup göndermiştir. Mektupta şundan söz edilmektedir; "Biz kesinlikle Bolşevizm'in Anadolu'ya sıçramasını istemiyoruz. Bolşeviklerin isyan tesiri ile Doğu'da ihtilallerin çıkmasını istemiyoruz. Bu yüzden gereken tedbirleri almak zorundayız."*[1924]

9 Aralık 1920. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Londra'da yapılan toplantıdan sonra, General Gouraud ile Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Leygues, Temsilciler Meclisi'nin Hazine ve Dış İlişkiler Komisyonlarına İzmir ve Kilikya'daki durumla ilgili bilgi vermiş*lerdir. *General Gouraud, 1918'den o güne bölgedeki durumu açıkladıktan sonra Türkiye ile bir sözleşme yapılarak ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini ve bunun Fransa'nın bölgede bulunan asker sayısında büyük bir düşüş sağlayacağını söylemiştir. Gouraud, Türkiye ile bir uzlaşma sağlanmasını çok mümkün görüyor. Gouraud'un bilgilendirmesinin ardından, Leygues, Suriye ve Kilikya ile ilgili bilgi vermiş ve kendi adına, Türkiye ile bir sözleşmenin mümkün olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Leygues, Londra'da Lloyd George ve Sforza ile yapmış oldukları konferansın oldukça memnun edici olduğunu ve İngiltere'nin yakın zamanda Türkiye ile ilgili kararını vereceğini de sözlerine eklemiştir*.[1925]

10 Aralık 1920. Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. *Irak Arap Hükümeti Başkanı Essaid Mohammed Bedreddin'in bağımsız ve özgür Müslüman halkı himayesi altına alma amacı güden İngiltere'ye karşı Osmanlı milletinin savunmasını yapan Mustafa Kemal ile bir anlaşma yapmayı istediği öğreni*lmiştir.[1926]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *İngiltere'ye saldırıyor; bu ülkenin siyasetinin, Yunanlıları Türklere, İstanbul yönetimini Ankara'ya karşı kullanmak ve Müslüman Asya Kıtasını Bolşeviklerle bölüşmek amacını güttüğünü öne sürüyor. İngilizlerin Antlaşmayı değiştirmeye yanaşmamaları, Fransızların canını çok sıkıyordu, çünkü Suriye ve Kilikya'da karşılaştıkları ağır baskıdan, ancak Antlaşma değiştirilirse kurtulabileceklerine inanıyorlar*.[1927]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Leygues'in Fransa Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasının ardından, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi olasılığı ile ilgili Londra siyasi çevrelerinde, olumlu bir hava esmeye başlamıştır. Londra'da İngiltere'nin büyük ihtimalle antlaşmanın revizyonuna onay vereceği ve İzmir'in bazı garantilerle birlikte Türkiye'ye iadesi bekleniyor*.[1928]

12 Aralık 1920. Fransız Başvekil Georges Leygues: *Birbirini takiben 20 Fransız Hükümeti gelip geçebilir; ama bu hükümetlerden hiçbirine parlamento, muahedenin* [Sevr'in] *tasdiki müsaadesini vermeyecektir… İzmir'in Türk hâkimiyetine geri dönmesi esası üzerinden M. Kemal ile süratle anlaşmak âmir bir hüküm olmuştur*.[1929]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a rapor gönderdi. Buna göre *1920 yılı sonlarında mali vaziyet de kötüye gidiyordu. Personel maaşlarını ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Hükûmeti yeni kaynak bulma umudunu tamamen kaybetmişti. Osmanlı*

1923 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 240.
1924 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 58, sonnot 45.
1925 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
1926 *CV*, 7 N 3211, D.4, Irak Arap Hükümeti Başkanı'ndan Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafa ilişkin 10 Aralık 1920 tarihli istihbarat raporu; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 122.
1927 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 106-107.
1928 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.
1929 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 205.

bütçesinin ne halde olduğunu en az hükûmet kadar Yüksek Komiserler de biliyorlar. Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya yeni bir teklifte bulunarak antlaşmanın onaylanması halinde Osmanlı Bankası'nın, hükûmete 250,000 lira borç vereceğini bildirdiler.[1930]

Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Leygues, *Bolşevik tehdidine ve Rusların Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varmaları olasılığına* değinmiştir. *Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in, Bağlaşıklara karşı Bolşeviklerle birleşmeyi istemediğini; Bolşevizmin Kafkasya ve Anadolu'ya yayılmasını önlemek amacıyla, Bağlaşıkların Mustafa Kemal'le ivedilikle bir anlaşmaya varmaları gerektiğini; Fransız resmî çevrelerinin, Sevr Antlaşmasının olduğu gibi onaylanmasına karşı çıktığını; Fransızlara, Suriye ve Kilikya'da üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmede yardımcı olmak üzere, İzmir'in gene Türk egemenliğinde bırakılması esasıyla, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini* beyan etmiştir.[1931] Hardinge: *Fransız hükûmeti sulhun tasdiki aleyhinde ve Mustafa Kemal ile anlaşma lehindedir.*[1932] *Fransız Parlamentosu, Sevr'i olduğu gibi onaylamak istemiyor. Bolşevik tehlikesine karşı hükümet Mustafa Kemal'le İzmir konusunda anlaşmaya varmak istiyor. İzmir'i Türklere bırakmak istiyor*.[1933]

Fransa'nın Lille şehrinde münteşir *Le Grand Écho du Nord* gazetesi, Louis Burnod'un makalesini neşretti. Muharrir, *"Dokuma sanayimizin geleceği doğudadır"* yazmak suretiyle *Kuzey Fransalı iş çevrelerinin taleplerini dile getiriyor*.[1934]

> Dokuma sanayimizin geleceği Doğudadır. Kuzey bölgelerimizin baş sanayii için dış pazarlar sorununu yeni baştan ele almalıyız. Yurt dışında da büyük işlere girişelim. Yakın bir zamanda Bâb-ı Âlî, dost Sırbistan ve pişman Bulgaristan ile beraber tekrar bize başvuracak; hazır olalım; çünkü artık yüz bin palto değil, milyonlarca takım elbise ısmarlayacaklar. Keten ve pamuklu maddelerin satışı da önemli ölçüde artacak. Doğuda işgübü bol, koyun sürüleri çok; orada, A.B.D.'nde gelişenler gibi Flamand merkezleri kurmalıyız.[1935]

Nancy'de münteşir katolik *La Croix de l'Est* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Konstantin'i tahta çağırıyorlar. Hiç bir zaman bu kadar Yunanlı olmadılar. Venizelos sayesinde Balkanlar'ın en büyük krallığı haline gelmeyi başarmışlardı. Konstantin sayesinde de Almanya'nın dostluğunu koruyacaklar. Mükemmel! İki elleriyle de almak istiyorlar*.[1936]

13 Aralık 1920. *Fransızlar da Konstantin'in dönüşünü zorla engelleyecek durumda olmadıklarını görüyorlar. Leygues, 13 Aralık'ta Atina'ya çektiği gizli bir telde bunu itiraf ediyor ve Kralın davranışlarına göre siyasalarını ayarlayacaklarını bildiriyor*.[1937]

L'Intransigeant gazetesi yazıyor: *Atina'da Konstantin'in beyaz atı hazırlanıyor*.[1938]

1930 FO, 371/5O55, E 15872, "Rumbold'dan Curzon'a 12 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 922.

1931 FO/5181/E 14567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107.

1932 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 132.

1933 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 324.

1934 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 104-105.

1935 Grand Echo du Nord, 12 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 60.

1936 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 232.

1937 *Ministere des Affaires Etrangeres* (AMAE), vol. 216, p. 133-134; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2021, c. 4, s. 412, sonnot 8.

1938 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 240.

L'Eclair gazetesi yazıyor: *Konstantin için hazırlanıyor / Derisi ışıldar beyaz bir at; / Mesele değildir ona binmek, / Hüner, eyerde durmaktır rahat!*[1939]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi "Doğu Barışı Ne Zaman?" serlevhalı başmakale neşretti. *İngiltere İstanbul ve Kıbrıs'ı, İtalya Rodos'u elde tutarak Yunanistan olaylarını sakince izlemektedirler. Oysa Türklere karşı yalnız başına giriştiği, milyonlarını harcadığı, askerlerini kaybettiği bir savaş nedeniyle Fransa "bakalım ne olacak" gibi bir tutum izleme şansından yoksundur. Kilikya'da, Kasım sonlarında çarpışmalar kızışmış, hiç umulmadık bir yerde, İskenderun-Halep arasında Türkler saldırıya geçmişler, Fransızlara çok kayıp verdirmişlerdir. Kuşkusuz "ciddî bir ihtar" karşısında bulunulmaktadır* mütalaasından sonra:

> Tüm Asya problemlerinin birbirine bağlılığını görmemek için kör olmalı. Bolşevikler Türk milliyetçilerine yardım ediyor, Hindistan'da propaganda yapıyor, Çinlilerle konuşuyorlar. Türk milliyetçileri Araplarla işbirliği halinde. Eğer Fransız hükümeti gözünü dört açmazsa askerleri Kilikya'da hatta Suriye'de yalnızca yer yer saldırılara uğramakla kalmaz, fakat büyük bir Asya fırtınasının etkileri oradan oraya Kuzey Afrika'yı da sarabilir. Fransa'nın önünde Rhin'in [*Ren Nehrinin (ÖFA notu)*] sol kıyısını işgal ve yıkılan bölgelere yardım gibi ağır görevler dururken, sözünü ettiğimiz masraf ve tehlikeleri göze almaya hakkımız var mı?
>
> Kuşkusuz, Fransa hükümeti, General Pellé'yi İstanbul'a temsilci sıfatı ile göndermekle izleyeceği politikayı gösterdi. Türkiye'ye bu düzeyde ve şöhrette bir adam gönderilmesi, herhalde Türklerle barış yapmak ve böylece Fransa'nın itibarını, haklarını ve çıkarlarını eski haline getirmek içindir. Ancak, Türklerle barış yapmak için Sevres antlaşmasını değiştirmeye kararlı olmak gerekir. Veya hiç değilse Fransa'nın antlaşmayı değiştirmeye kararlı olduğu ve çaba göstereceği söylenmeli. Böyle bir dil kullanmak Fransa için tükürdüğünü yalamak değil, bir kurtuluştur. Çünkü herkes biliyor ki Sevres antlaşması Fransa'nın isteğine uygun değildir. Böyle konuşmaya hazır mıyız? Hazırsak, doğuda ölülerimizin listesinin uzamasını daha ne kadar bekleyeceğiz. Hazır değilsek, General Pellé'nin Türklere söyleyeceği ne olabilir?
>
> Bir kez daha durumu özetleyelim. Üç soru ve cevap yeter.
>
> I: Doğuda neden adam kaybediyoruz?
>
> Her şeyden önce, askerî işgalimiz Arap ülkelerinden öteye, Türklerin yurduna kadar uzandığı için... Türkleri komşu edinecek, Arapları korumamız altına alacak yerde hem onları hem berikileri kendimize düşman yaptık.
>
> II: Türklerin oturduğu Kilikya'yı neden işgal ediyoruz?
>
> Elimizde tutmak için değil; bilakis Sevres antlaşmasının da bizi zorladığı gibi, Türklere geri vermek için. Şüphesiz bu antlaşmanın şartlarını ağırlaştırmayı düşünüyor değiliz. Demek ki Kilikya'da kendilerini ölüme atan Fransız subay ve askerleri, Fransa'nın Türklerle barış halinde olur olmaz terk edeceği bir toprağı savunmak için ölüyorlar.
>
> III: Fransa Türklerle neden hâlâ barış halinde değil?
>
> Çünkü, Türklerle gerçek bir barış yapmak için Yunanlıları İzmir bölgesinde ve Doğu Trakya'da tutmaktan vazgeçmek gerekir. Fransa, Yunan iddialarını destekledikçe doğuda savaşmaya mecburdur. Öte yandan, savaştan bitip tükenen Türk milliyetçileri de gittikçe Rus Bolşeviklerinin etkisi altına düşmektedir. Onlarla ise hiç anlaşamayız.
>
> Sonuç:
>
> Eğer adamlarımızı ve paramızı doğuda çarçur ediyorsak bu:
>
> İzmir ve denizden 100 kilometre kadar içerideki bölgeler,
>
> Edirne ve 60 kilometreden fazla Karadeniz kıyısı,

[1939] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 240.

Gelibolu ve İstanbul'a 30 kilometre kalıncaya kadar Marmara'nın bütün Avrupa kıyısı

II. Guillaume'un eniştesinin malı olmaması içindir.

Gerçek budur.

Fransa'nın kanı ve parası daha ne kadar zaman "Tino" (Konstantin) için akacaktır?

Doğu barışı ne zaman?[1940]

Fransız Hükümeti'nin "yarı resmi organı durumunda" olan Le Temps gazetesi de, 13 Aralık'da Türklerle barış yapabilmenin yolunun Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesiyle mümkün olabileceğine dikkat çekip İzmir'in, Trakya'nın ve Karadeniz kıyılarının Konstantin'e verilmesi için mi Fransa milyonlarını harcıyor ve askerlerini öldürtüyor sorusunu soruyor, Kilikya'da başarılı mücadeleler verdiği halde Fransa'nın zarara uğradığını belirtiyor ve "Buna karşılık Fransa'nın güvenle sığınabileceği bir yer yoktur. O, Türklere karşı yalnız başına savaşa terk edilmiştir. Bu suretle milyonlar harcamakta ve askerlerini öldürtmektedir" değerlendirmesini yapıyor.[1941]

14 Aralık 1920. Marsilya'da münteşir *Le Petit Provençal* gazetesi yazıyor: *Guillaume'un eniştesinin çıkarları için çocuklarımızın kanını feda eden cinaî ve aptalca politikadan usandık!*[1942]

Rennes'de münteşir *L'Ouest-Eclair* gazetesi yazıyor: *"Doğuda artık Fransız kanı akmaması için" Türklerle barış* yapılmalıdır.[1943]

15 Aralık 1920. Raymond Poincaré, *La Revue des Deux Mondes* mecmuasında makale neşretti: *Venizelos'un vatanı adına beslediği büyük ihtiras ve emeller, Büyük Britanya'nın geniş Doğu programını gerçekleştirmesine yaradı. Venizelos İzmir'e çıkmayı ve türk milliyetçiliğinden kurtulmaları konusunda İngiltereye yardımcı olmayı teklif etti... Ne var ki, türk milletini bazı aklıevvellerle bir tutmak hatâydı. Nitekim bu yüzden Almanya ile bir olarak karşımıza çıkmak durumunda kaldı*...[1944]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Fransız Başbakanı, Türkiye barışının değiştirilmesi gereğini söylüyor*.[1945]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Büyük Britanya'nın nüfuzunun sürekli artmasına karşılık, Fransa'nın etkisini korumak için İstanbul'a Yüksek Komiser olarak General Pelle'yi atadığını belirtiyor*.[1946]

16 Aralık 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın Sevr Antlaşması ile Türkiye'de elde ettiği toprakları geri vermesi durumunda, Yunan halkının acı gerçeğin farkına varacağı ve yapmış oldukları büyük hatayı fark edecekleri ifade edilmekte*dir.[1947]

1940 Le Temps, 13 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 194-196. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bir başka kaynağın da Akyüz'den alıntıladığını gördük: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 223-224.

1941 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 328.

1942 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 193.

1943 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 193.

1944 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 62.

1945 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 329.

1946 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Palais de Belgique No 640/240, İstanbul 21 Aralık 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 328.

1947 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

17 Aralık 1920. Fransız gazete *Gaulois* muhabiri Labourel, İstanbul'dan mufarakat etmeden evvel Vahideddin Hân'ın huzuruna kabul edildi. Padişah, Labourel'e, *Sevr'i onaylayamayacağını söylemiş*tir.[1948]

Güney Batının büyük gazetesi La Dépêche'de çıkan bir karikatürde Yunanistan'a dönmek için İtalya'da gemiye eşyalarını yükleten Konstantin ve iki hammal görülüyor; hammallar ağır bir sandık taşımaktadır. Konstantin onlara seslenir: "-Yavaş! bu benim tahtım!..." Hammalların cevabı anlamlıdır: "-Kırılır eşya etiketi yapıştırmalıydınız!"[1949]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti'nden antlaşmanın revizyonu konusunda beklenen açıklamalar 16 Aralık'ta gelmeye başlamıştır. Lloyd George, bu tarihte İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Çanakkale Boğazı'nın İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetimi altında uluslararasılaştırıldığını, Türkiye'nin İstanbul'u elinde tutacağını ve gelecek ilkbaharda, İngiliz ordularının Mezopotamya'yı boşaltacağını ilan etmiştir*.[1950]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, konuşmasında, İngiltere'nin diğer devletler gibi, Türkiye'nin haklarını desteklemeye ve onları korumaya hazırlanmak zorunda olduğunu ve eğer bu yapılmazsa, görüldüğü gibi, oldukça tehlikeli durumlarla karşılaşılabileceğini söylemiştir*.[1951]

18 Aralık 1920. General Goubeau komutasındaki Fransız birlikleri Anteb havalisinden Suriye'nin kuzeyine doğru hareket etti. Mustafa Kemal tarafından yalnız bırakılan Anteb Kuvâ-yı Milliyesi, Suriye'deki Arab Millî Teşkilâtı'yla temas kurmuştu. Mezkûr Arab liderler ise Suriye şimalinde cephe açarak Anteb'i muhasara etmekte olan Fransız birliklerinin mühim bir kısmını üzerine çekti.[1952]

Henry Franklin-Bouillon'un makalesi, *Le Matin* gazetesinde "Kafkaslar, Şark'ın Kilit Taşı" serlevhasıyla neşredildi. Franklin-Bouillon, *Fransa'nın çıkarlarını korumak adına Türkiye'nin değerli bir müttefik olabileceği, bunun için de Sevr'i Türkiye lehine olacak şekilde değiştirmek ve Mustafa Kemal ile anlaşmak gerektiği üzerinde duruyor*.[1953]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İtalya, Fransa ve İngiltere temsilcileri, Konstantin'le görüşmek üzere Atina'ya gitmişler ve krala Sevr Antlaşması'nda Yunanistan'ın ele geçirdiği toprakları Türkiye'ye iade etmesini içeren bir revizyon yapılmasının gerekliliğini anlatmışlardı*r.[1954]

19 Aralık 1920. Yunan Kralı Aleksandr'ın maymun ısırığından zehirlenerek ölmesinin ve 14 Kasım tarihli genel seçimde Venizelos'un kaybedip Yunanistan'ı terk etmesinin ardından, *resmen tahtından feragat etmemiş* olan sabık Kral Konstantin, Atina'ya avdet etti ve kraliyet tahtına tekrar oturdu.[1955]

1948 *AMAE*, vol. 95, p. 9; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 56.

1949 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 240.

1950 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

1951 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200-201.

1952 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 230.

1953 Henry Franklin-Bouillon, "Le Caucase Clef de Voûte de l'Orient", *Le Matin*, 18 Decembre 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 257, dipnot 674.

1954 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

1955 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 21. Yunanistan'daki hükümet değişikliği mühim kırılmalardan birisidir. Bu babda ilginç bir veriyi terviç ediyoruz: 19 Şubat 1927'de İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Orsini Baroni, Başvekil ve Hariciye Nazırı Benito Mussolini'ye telefonla bildiriyor. Mahut yakın çevresiyle sohbetlerinde Müttefik koalisyonunu yenmiş olmakla övünen Mustafa Kemal, ABD Fevkalade Komiseri Tuğamiral Bristol'un akşam yemeğindeyken geç bir saatte alkolün de etkisiyle demiştir ki: "Talih,

> Yunanistan'da Müttefikler tarafından hiç beklenmeyen rejim değişikliği, Doğu sorunu konusunda Fransa'yla İngiltere arasında ciddi görüş farkları olduğunu ilk kez meydana çıkardı.
>
> Fransa, güçlü ve kararlı bir yol tutmuştu. Fransızlarla İngilizlerin Yunan Hükümeti'ne en ağır baskıyı yaptıkları sıralar Fransız denizcilerinin Kral yanlısı askerler tarafından Atina'da öldürüldükleri 1916 yılından beri, Fransızlar için Alman imparatoru neyse Konstantin de oydu, yani bir umacı. Venizelos'un yenilgiye uğradığı haberi yayılır yayılmaz, Fransız basını Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için bir kampanya açtı. Birkaç gün sonra, Fransız Hükümeti, İngilizlerle görüşme yapılmasını ve eski Kralın hiçbir zaman geri dönmeyeceği konusunda iki hükümetin ortak bir bildiri yayınlamasını önerdi.[1956]

Cihan Harbinde tarafsızlık yanlısı olan Yunan Kral Konstantin'in Aralık 1920'de tahta tekrar cülus etmesinden itibaren Yunanistan, Anadolu'da tabir-i caizse yedi düvele karşı harb etmek zorunda kalacaktır.[1957]

> Kasım içinde ilk çöküntü başladı. 1-14 Kasım 1920 Genel Seçimlerinde Venizelos'çu Parti tam bir yenilgiye uğramıştı. Aralık'ta yapılan bir plebisitten sonra Kral Konstantinos yeniden tahta geçirildi. 1915'te İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeyi kesinlikle reddeden Kralın geri gelişi, İngiltere ve Fransa'daki halkoyunu fena halde etkilemiş, Yunanlılar'a karşı bir tavır takınmaya yolaçmıştı. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Yunanlılar'la olan huzur bozucu ilİşkilerini kesmek, sorumluluktan kurtulmak için bu olaya dört elle sarılmıştı.[1958]
>
> [..] İtilaf Devletleri Türkler'e karşı birleşmiş bir cephede hareket edecekleri yerde, her biri kendi çıkarını düşünerek ayrı bir politika takip etmiş, bu da, en zayıf müttefikleri olan Yunanistan'ın aleyhine olmuştur.
>
> Fransızlar, Aralık 1919'da Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri George Picot kanalıyla Türkler'le müzakereye başlamışlardı bile. Bir kısım ekonomik imtiyazlar karşılığı Adana ve havalisini terkehneyi teklif ediyorlardı.
>
> Fransız Hükümetinin mazereti, Fransız halkoyunun harpten son derece bıktığı ve Doğu'da yeni düşmanlıklar kazandıracak, yeni mali külfetler ortaya çıkaracak bir yeni harekâta razı olmadığı noktasında toplanıyordu.
>
> Bu görüş, Venizelos'un düşüşünden evvel de Fransa'da mevcuttu ve Lloyd George, Mustafa Kemal'e karşı yeni bir askeri harekata girişmek gerekirse, bu konuda Fransızlar'a güvenilmeyeceğini Venizelos'a söylemiştir [19 Mart 1920]. Venizelos'un düşüşünden ve 1920'nin Aralık ayında Konstantinos'un tahta çıkışından sonra Fransızlar'ın bu hissiyatı yüz misli artmış bulunuyordu.[1959]

Yunan tarihçi Harlambos İ. Psomiadis: *Konstantin'in dönüşüne özellikle Fransızlar çok sert bir tepki vermişler ve bunu prestijlerini lekeleyen bir unsur olarak değerlendirmişlerdir*.[1960]

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) 11261 numaralı cevabî uzunca bir muhtıra gönderdi. Ermenistan ve Gürcistan mesailinde TBMM Hükümetinin taviz vermesi gerektiğini lisan-ı münasib ifade ediyor. Çiçerin, Britanya'yla siyasî müzakereyi reddettiklerini yalan söylüyor. Müttefiklerin TBMM Hükümetini kendi safına çekerek Sovyet Rusya'ya karşı kullanmaya çalıştığını ikaz ediyor fakat onlarla müzakere

---

talih!!" *I Documenti Diplomatici Italiani*, Settima Serie 1922-1935, Volume V (7 Febbraio-31 Dicembre 1927), 1967, p. 25.

1956 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 235.

1957 Her Yunanlı'yı İtilaf taraftarı veya Alman taraftarı diye ikiye ayıran Venizelos'çu ve İtilaf Devletleri yanlısı propaganda, kanımca büyük bir taktik hata idi. Bunun mahvedici sonuçları ancak 1920'nin Aralık ayında Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkmasıyla ortaya çıktı, *zira Türklerle imzalanan barıştan sonra çıkarları Yunan istan 'ınkilere karşı olan Müttefik ülke hükümetleri ve basını, eski müttefiklerine karşı vecibelerini yerine getirmemek için makul bir mazeret ele geçirmiş oluyorlardı*." Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 13). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

1958 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

1959 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 75.

1960 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 325.

etmesine izin de veriyor: [..] *Fransa'ya gelince, bu ülke hâlâ düşmanlığını sürdürüyor: Fransa ile ne herhangi bir görüşmemiz, ne de bu yakınlarda herhangi bir temasın yenileneceğini ummamız için herhangi bir belirti vardır*. [..][1961]

Nancy'de münteşir katolik *La Croix de l'Est* gazetesi yazıyor: *Yunanlılardan her zaman korkmalı, hatta ve özellikle… sırtlarına bindirmek için eğildikleri zaman!*[1962]

20 Aralık 1920. *Batı Fransa'nın büyük bölge gazetesi "L'Ouest-Eclair"*, *S. Lep* imzalı makale neşretti: *Sanata, edebiyata ve Yunan düşüncesine tutkun olan Fransızlar bugünkü Yunanlıları Aristide, Sofokles, Phidias, Eflâtun, Praxitele ve Aristo kanalıyla görüyorlar. Oysa, nasıl ki aydınlar milletin bütünü değildir, modern Yunanlılar da asla Antikite Yunanlılarından inmemektedirler. Eski Yunanlı, nüfus azalması sonucu kayboldu (…) Antik çağlarda Hellen ırklı Yunanlı, Asya ülkelerinden köleler getirmişti. Daha sonra, doğumların azalması yüzünden Yunanlının soyu kesildi. Kimler mi kaldı? Kölelerin çocukları; işte bunlar çoğaldı. Kölelik ise -asıl suçu budur- insanda korku, alçaklık, hainlik ve iki yüzlülükten yapılmış bir zihniyet yaratır; istisnalar hariç bu, modern Yunanlının zihniyetidir*.[1963]

Paris'de münteşir *Le Gaulos* gazetesi, İstanbul muhabiri Georges Labourel'in mektubunu neşretti. *Ona göre Türk milliyetçileri, Ermenilerin "kışkırtmaları", "müslüman köylerini ateşlemeleri ve katliamlara girişmeleri" nedeniyle savaşa girmişlerdir. Savaş üç hafta sürmüş, Ermeniler Fransa'nın gönderdiği caphaneleri ve Amerika'nın gönderdiği un stoklarını bile kurtaramadan çekilerek yenilmişlerdir*.[1964] *Türkler Ermenileri katletmişse, Ermeniler de Türkleri aynı ölçüler içinde öldürmüşlerdir. Aradaki tek fark, Ermeninin kanu akınca âlemi ah vahlarıyla doldurması, oysa Türklerin öç almayı susarak beklemeleridir*.[1965]

Paris'de münteşir komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Kilikya için ne bir adam ne bir kuruş! Suriye için ne bir adam ne bir kuruş!*[1966]

21 Aralık 1920. Fas'taki Fransız Sömürge Valisi Lyautey, Fransız Başvekile gönderdiği mektubunda Mustafa Kemal "İstanbul Sultanının vekili" tavsif etti ve onunla anlaşılması gerektiğini bildirdi. Dahası, Fas uleması, Mustafa Kemal'in Padişah'ı yerinden edip cumhuriyet şekl-i idaresi kurarak devlet reisi olmasını istememektedir:

> Son günlerde, resmî sıfatı olmıyan en iyi istihbarat ajanlarımdan bir Fransız, Doğu'da ve Türkiye'de bir hayli kaldıktan sonra buraya gelmişti. Fas şehrinde, aralarında uzun yıllar Mekke'de, Şam'da hattâ İstanbul'da hocalık etmiş olan Adliye Nazırı Bouchaib Doukkali'nin yer aldığı, şöhretli ulemadan meydana gelmiş bir mecliste bulunuyordu. [..]
>
> Bu adamlar [Fas uleması] tam olarak Türk milliyetçiliğinin teşkilâtını, Kemal'in, Bolşevikliğe yönelmiş müfritlerle arasının iyi olmadığını biliyor, ve Sovyetlerin Doğu'ya mahsus formülleriyle samimî olmaktan ziyade "opportuniste" olduklarını açıkça belirtiyor, ama, Türklerin her taraftan hücuma uğrarlarsa, nihayet, ister istemez nerede bir istinat noktası bulurlarsa oraya yönelmek zorunda kalacaklarını söylüyorlar. Bu insanların gözünde Ruslar güvenilecek bir millet değildir. Bununla beraber Bakû kongresinin kendilerince bilinmiyen bir tarafı yoktur. Lenine, Trotsky ve Tchitcherine'den vukufla bahsediyorlar.

1961 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 263-267.
1962 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 232. Truva atından kinaye.
1963 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 123-124.
1964 Le Gaulois, 20 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 171.
1965 Le Gaulois, 20 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 135.
1966 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192.

> [Fas uleması] Nizam ve itidal partisinin şefi olduğu için hep Kemal'den yanadırlar. Ama şu kesin şartla. "Sultana daha iyi muamele etmelidir. Ona hakikî iktidarı vermeli, ne onu uzaklaştırmayı, ne onun yerine geçmeyi düşünmelidir. Ankara'da Kemal'in şef olacağı bir cumhuriyet kurulmamalıdır. Bunu İslâm dünyası kabul etmeyecektir." Ölçüyü aşmamak şartiyle Türk milliyetçilik hareketine sempati gösteriyorlar. "Sultana saygı gösterilmelidir, yoksa Müslümanlar onlardan yüz çevirecektir." diyorlardı.[1967]

İslam dünyası Ankara'da, başkanı Kemal olacak bir Cumhuriyeti kabul edemez.[1968]

Britanyalı Yahudi siyonist Chaim Weizmann'ın arşivinde mahfuz 21 Aralık 1920 tarihli vesikaya göre *siyonist önder Nahum Sokolow Fransa Savaş Bakanı ile görüşmekte ve zamanında Türklerin elinden Şam'ı almış olan Fransa'nın Lübnan Yüksek Komiseri Gourand ile de lobi yapmaktadır. Sokolow, İngiltere ile Fransa arasında başta Suriye ve aşağı sahaya yönelik ihtilafın bir an önce sona ermesinin önemine işaret eder. Bu ihtilaf sürdükçe Siyonist davanın zarar gördüğünü belirtir. Weizmann'a geçtiği raporundan anlaşıldığına göre Sokolow, bütçe görüşmeleri sırasında mali komisyonda Gourand'ın Türk ordusu hakkında parlak sıfatlar kullanmasından ve pek yakında Mustafa Kemal ile barış masasına oturmaya niyetli olduğunu göstermesinden ziyadesiyle memnundur*.[1969]

Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, "Gürcistan'ın geleceği ne olacak?" sualine cevab verdi: *Bunu Muhammed'in Allah'ı bile bilemez fakat eğer ölçülü davranırsak, herhangi bir riske girmeden kazanabileceğimiz çok şeyler var*. Ermenistan meselesine ilişkin şunu söyledi: *Türk saldırısı bize karşı planlanmıştı. İtilafçılar bize tuzak hazırlıyorlardı, fakat ona düşen kendileri oldu; çünkü biz Sovyet Ermenistanı'na ulaştık*.[1970]

> "...Türk saldırısı bize karşı hesaplanmıştı. İtilâf bize bir kuyu kazmıştı, ancak kendi kazdığı kuyuya kendisi düştü, çünkü biz bir Sovyet Ermenistan'ı kazandık. Türkiye'de yönetim bizi İtilâf'a satmaya hazır; Kadetlerin, Oktobristlerin, milliyetçilerin elinde.[1971] Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilâf'ın yaptığı zulme karşı ayaklanmıştır ve biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan Müslüman köylülerin haklı kurtarılışını gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya'ya karşı yakınlığı artmaktadır..."[1972]

İspanyol *La Accion* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Fransız Hükümeti, Kemal Paşa ile birlikte, Ermenilerin öldürülmesinin önüne geçilmesi garantisiyle, Kilikya'yı boşaltma yollarını çalışıyor. Kilikya'nın boşaltılması, Fransa'nın Suriye'deki işgalini daha kolay ve masrafsız hale getirecektir ve Hazine Komisyonu da bu kararı onaylamıştır*.[1973]

22 Aralık 1920. Roma'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

> Ziyâ Bey oğlumuzdan haber-i âfiyetinizi alarak memnûn ve mesrûr oldum. Cenâb-ı Hak umûr-ı hayrîyemizde muvaffak buyursun. Vaz'iyet-i siyâsiye lehü'l-hamd ümîd ve tahmînimizi vechile artık müteselsilen lehimize inkişâf etmeğe başladı. Tabî'î iş bitmiş değildir. Daha çekilecek pek çok mezâhim ve iktihâm edilecek bir çok müşkilât vardır. Hatta zavallı memleketimiz hudûd-i tabî'îyesini istihsâl edince, vaz'iyet biraz hâl-i tabî'îye rücû'

1967 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 652-653. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

1968 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. LI-LII.

1969 *Weizmann Archives*, Z4-16055, 21.11.1920; Aktaran: Erhan Yarar, *Tarihsel Dönüşüm*, 2006, s. 99-100.

1970 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 110-111, dipnot 154.

1971 "Burada Lenin, Çarlık Rusya'sının sağ partilerinin adlarını sayrak bir benzetme yapıyor." (Yerasimos, 2000, s. 196, dipnot 369).

1972 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 194-195. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Vurguladığımız Lenin'e aid fevkalâde cümleyi Bülent Gökay'ın iktibas etmemiş olması çok acaibdir.

1973 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

eyleyince dahi envâ'-i mevânì" karşısında bulunacağız. Sarılacak bir çok yaralar, dermân aranılacak nice dertler bol bol zuhûr edecek.

Her hâlde ipin ucu evvel ve âhir İngiltere'nin elindedir. İngiltere Devlet-i Âlîye-i Osmâniyenin muzmahil olması Türk milletinin mahvedilmesi kendi menâfi'-i hakîkîyesine muhâlif olacağını anladığı dakîkada sulh ve sükûnet-i âlemin cidden te'essüs eyleyeceğine inanmak mümkün olur. Bu def'a İstanbul'a gittiğimde İngiliz ve Fransız sefâretlerine uğramamış idim.

Fakat muvâsalatımın ikinci günü Hâricîyeden çıkarken, Baştercüman Riyan'a rastgeldim. Daha doğrusu otomobilden bendenizi görüp atladı. Aman görüşelim dedi. Nihâyet iki gün sonra Sefârete gelebileceğimi söyledim ve gittim.

İkibuçuk sâ'at görüştük. Âdâb-ı münâzara dâ'iresinde kendisine pek acı sözler söyledim. Ma'lûm-ı âlîniz koca İngiltere'nin Şark siyâsetini Dersa'âdet'te tedvîr eden ve buna bir şekîl ve mecrâ veren bu adamdır.

Ber-mut'tâd yüksek perdeden bizi tahtiyeye kalkıştı. Hattâ Divân-ı Harb Dâ'iresi Re'îs-i sâbıkı Kürd Mustafa Paşa'yı son derece müdâfa'aya kıyâm etti. Yavaş yavaş kendisini tarîk-i i'tidâl ve İ'tirâfa icrâ' ettim ve dedim ki, ba'de'l-inkılâb sizinle anlaşmak için bir çok mürâca'ât ve himmetler sarfedildi. Tevâlî eden bir hayli vekâyi-i fecîa esnâsında bizi aslâ müdâfa'a etmediniz. Balkan Harbinde verdiğiniz sözü tutmadınız. İngiliz siyasetini bizde temsil eden Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretinde Edirne mes'elesi mevzû-i bahs iken, bu bâbda İngiltere'den hiç bir mu'âvenet görülmediğini ve statükonun muhâfaza edileceği hakkında va'adin infâz kılınmadığını tîzkârdan sonra Avrupa'da bir harb-i umûmî çıkacağı ma'lûm idi. Böyle bir herc ü merc-i umûmî sırasında Devlet-i Aliyenin dahi bir rol oynayacağını kestirmek müşkül değildi. İngiltere ne için bu ihtimâle karşı Devlet-i Osmânîyenin dostluğunu kazanmağa çalışmadı veyâ istemedi? O hâlde Almanlar ile ne için ittifâk ettik. Ezelî düşmanımız olan Rusya'ya karşı harb açtık diye bizi neden ithâm ediyorsunuz? dedim.

Tabî'î cevab veremedi. Herhâlde ba'del-mütâreke tuttuğunuz yolun ma'kûl ve musîb olmadığı bi'l-fi'il sâbit oldu. Eğer şerâ'it-i ma'lûmeyi Anadolu'ya kabûl ettirmek için Ferid Paşa'yı hükûmetten iskat ettirdiniz ise beyhûdedir. Zîrâ memleketimizde nâmusu hâmiyet ve sadâkati ile ma'rûf ricâl-i hâzıra Hükûmetin böyle bir siyâsete âlet olmaya- cakları bedîhîdir.

Sevr Ahidnâmesinde ta'dilât-i esâsîye icrâ' edilmezse, İstanbul ile Anadolu'nun i'tilâf etmesi binâ'en-aleyh Şarkta ve bütün âlemde sulh ve sükûnetin te'essüs eylemesi müsteb'addır sözlerini ilâve ettim. Riyan uzun süren müdâfa'ât beyânâtımdan âdetâ müte'essir oldu ve sözlerimi reddetmedi.

Buradan vapurla Dersa'âdet'e giderken, iki mühim Fransız ile yolda İstanbul'a kadar arkadaşlık ettim. Batum'a gidiyorlardı. Orada mâden ve ticâretleri varmış. Birisi Mösyö Foret, diğeri Robin'dir. Her ikisi de gâyet zengin adamlardır. İstanbul'da 24 sâ'at kaldılar. Bu fırsattan bi'l-istifâde Fransa'nın Karadeniz Komiseri olup bir kaç ay evvel Trabzon'dan me'mûrîn-i Osmâniye tarafından ihrâc kılınmış olan Mösyö Lepissier ile bendenizi görüştürdüler. Bu adam hayli zamândan beri Trabzon'da imiş. Rivâyete nazaran millîcilere pek ziyâde mu'âvenet de etmiş ve ne için Trabzon'dan tardedildiği esbâbını bilmeyip pek ziyâde müte'essir gözüküyordu. Onunla da geldiğinin ferdâsı akşamı görüşmüş idik ki, Riyan'dan evvel bununla da üç sâ'at konuştuk. Maksâdını tamâmen anladım.

Türkiye'ye Bolşevizm girerek oradan Avrupa'ya sirâyet edecek diye Fransa'nın fevkal-âde telâşı olduğu tezâhür etti. Hattâ fikrimce Bolşevizm İstanbul'daki Fransız efrâdı arasında mevcûddur bile, öyle tahmîn ediyorum. İngiliz ve Fransızlar İstanbul'da çarpışacaklar ve donanmaları inşallâh birbirlerini batıracak. Bu Lepissier ile bi'l-âhare talebi üzerine bir daha görüştük. Kendisine ne gibi şerâ'it dâhilinde sulh edebileceğimizi ber-tafsîl anlatmışım. Eğer bu sözlerimi lâzım gelen makâmâta ismâ' ile kabûl edildiği te'mîn edilirse, evvelâ Dersa'âdet ba'dehû Ankara Hükûmetleri ile temâsa girerek, bir şekil verebileceğimi söyleseydim, ikinci mülâkâtta bi-eyyi-hâlin Bolşevizme mâni' olmaklığımızı ve Ermenistan ile yapılacak musâlaha-i tâmmede mutlâka Fransa'nın kasdiyle ve tertîbiyle yapılması lâzım geleceğini herhâlde harpten evvelki hudûttan fazla bir şey ümîd etmememizi te'yîd etti.

Cevâben: Türk- Ermeni i'tilâfi hâsıl olmuştur. Bundan memnûn olmalısınız. Hazır bu sûretle bir gâye bertaraf olmuş bulunuyor. Silâhların toplanması bahsine gelince, bu sizin bize karşı gösterdiğiniz sû-i misâlin netîce-i

> tabîʿîyesidir. Mademki her mağlub olanın silâhı alınmak usûl vaz'edildi. Nasyonalistler de buna teba'iyet ettiler dedim.
>
> Hulâsa İstanbulʿda bulunduğum 15 gün zarfında İngiliz ve Fransızlarla vaki'-i temâsımdan bi'l-istifâde kendilerine elden ve dilden geldiği kadar telkînâtta bulundum. Hükûmet yine bidâyeten sulhunun tastîkini iltizâm ediyor idi. Ahvâlin bu sûretle inkişaf karşısında Anadolu'nun ifratkârâne metâlibinden ferâgat eylemesini teklîfe karâr verdim ve İzzet Paşa bu sûretle gitti idi. [....][1974]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi, "Seni kim kral yaptı?" sernameli başmakale neşretti: *Sabah akşam gazeteler bize Yunanistan'da doldurulacak tahtla ilgili haber üstüne haber veriyorlar: Konstantin, veliaht, Venizelos, Lloyd George, Olga, Sophie, Mösyö Leygues hakkında hiç bir şeyi kaçırmamızı istemiyorlar; ama, Kayzer'in enistesini tahtın basamaklarına kadar getiren maymunun adını anan yok! Maymun daha şimdiden nankörlüğün, hatta daha derin olan unutulmanın çukuruna gömülmesinden üzüldü*.[1975]

23 Aralık 1920. Fransa Mebusan Meclisinde, bir milletvekilinin kürsüye geliyor, Briand Hükümetini tenkid ediyor: *1918'deki zaferimizden sonra Doğudaki durumumuz, 1870 yenilgilerimizin olduğu dönemden daha kötü. Eğer bir ülke Türkiye'de kıyaslanamaz bir konuma sahipse, bu ülke bizdik. Fakat siz Sevr Antlaşması ile bunu baltaladınız*.[1976]

Bağımsız Cumhuriyetçi milletvekili Chappedelaine, Türkiye'deki Fransız Mekteblerinin işlevini sitayişle dile getiriyor: *Seleflerimiz, bugün demir ve barut ile hâkimiyet altına almaya başladığınız bu ülkeyi yüzyıllarca barışçıl bir şekilde fethettiler. Her yıl 120.000 erkek ve kız bu okullardan mezun oluyor, dilimizi konuşuyor, Fransız kültürüne alışıyor ve doğudaki dostluklarımızı genişletiyorlar. Türkiye'de bizim dilimiz konuşulurdu, öyle ki savaştan önce Almanlar oraya Fransızca bilen mühendislerini gönderirdi. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de bize duyulan sempatiyi kavrayabilmek için, Türklerin Fransız okullarından mezun olan çocuklarına olan güvenlerini bir an bile kaybetmediklerini hatırlamak gerekir... Gerçek şu ki biz orada ayrıcalıklı, birincil bir konuma sahibiz*.[1977] Sonra, Sevr'in hazırlanmasına mesai sarf eden Briand Hükümetini tenkid ediyor:

> "[Fransa'nın büyük bir nüfuza sahip olduğu] bu imparatorluğa karşı kışkırtıldınız, onu parçaladınız. Milletlerin, dillerin ve dinlerin mozaiği olan Türkiye'yi bölerek şiddetli acılara sebep olmaktan başka bir şey yapmadınız. [. . .] Trakya'da 200 bin Rum'un yanında oradaki nüfusun %84'üne tekabül eden 360 bin Türk'ün yaşadığını unutup da orayı nasıl Yunanlılara verebildiniz? Kâğıt üzerinde de İstanbul'u Türklere verdiniz, fakat onların bu başkente sahip olabilecekleri ne kadar gerçekçidir? [. . .] Siz Venizelosçu Yunanistan'ı da ödüllendirmek için İzmir ve çevresini ona verdiniz. Hiçbir yara bu denli acı verici olamazdı. Çünkü Türkiye'yi Türklerin çoğunlukta olduğu zengin bir bölgeden mahrum ettiniz. Aynı zamanda Yunan işgali pekçok iğrenç katliama sebep oldu.[1978]
>
> Beyler, Türk milliyetçileri bugün Suriye'yi, Mezopotamya'yı Hicaz'ı terke hazırdır. Kafkas Devletlerinin bağımsızlığını tanıyorlar. Ama, Anadolu yaylalarında, Menderes ve Kilikya vadilerinde de onların peşine düşerseniz, esaret boyunduruğunu hiç takmamış on milyonluk gururlu bir halkın ya hürriyet ya ölüm düşüncesine sarılmasına şaşar mısınız? Bunun için kim onları ayıplayabilir?[1979]

1974 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 124-126.

1975 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 239.

1976 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3934; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 208.

1977 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3934; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 53.

1978 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3934-3395; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 208-209.

1979 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 24 Décembre 1920, p. 3935; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 178.

> 1918 sonlarındayız; Türkiye ile mütareke imzalanmıştır. Fransızların gelip Kilikya'yı işgal edecekleri öğreniliyor. Her şeye rağmen, hıristiyan halk gibi, müslüman halk da, safça bir merakla sahile, Mersin iskelesine yığılıyor. Kilikya halkı Fransa'nın büyük askerlerini, Doğuda yenilmez sanılan Alman İmparatorluğunu yere seren Mern ve Verdun galiplerini görmek istiyor. Halk kitle halinde Mersin sahiline birikiyor. İşte uzaktan duman tüten gemiler gödündü: Yaklaşıyorlar; sandallar denize indiriliyor. Halk karaya çıkan Verdun galiplerini görecek. Hayret! Askerlerimizin şanlı üniformaları altında ne görseler beğenirsiniz? Ezelî düşman Ermenilerin tüysüz yüzünü![1980]

> Kimi milletvekilleri Suriye halkının Fransa'yı kendilerinin çağırdığını ve Fransa'nı bu "görevi" yerine getirdiğini dile getiriyordu: *Neden mi Suriye'deyiz, çünkü Suriyeliler bize kollarını açtı. Bu bir efsane değil. Hristiyanlar ve hatta Müslümanlar uzun zamandır Fransızları çağırıyorlardı. Peki neden bizi çağırıyorlardı? İlhak etmemiz veya himaye altına almamız için mi? Hayır. Türklerin boyunduruğunu kaldırmamız için çağırıyorlar. İşte hakikat budur*.[1981]

Fransa Mebusan Meclisinde *bir milletvekili*: *Ereğli'de şu anda ne olup bittiğine değinmeme gerek var mı? Gayet iyi biliyorsunuz ki 2.500 Fransız askeri Ereğli kömür işletmelerini tutuyor ve İstanbul'un soğuktan ölmeyeceği kadar bir miktarda kömür çıkarılmasına izin veriyorlar. Orada Mustafa Kemal'in bir temsilcisi var. Her akşam ona her ton kömür için iki Türk lirası verilmektedir ve o her akşam bu parayı hükümetine vermek için Ankara'nın yolunu tutar. [Kısacası] Bu hükümeti [Ankara'yı] gizlice de olsa tanıyorsunuz*.[1982]

Fransa Mebusan Meclisinde *bir milletvekili*, 5-6 Aralık 1919 tarihli Picot-Mustafa Kemal mahrem mülakatına dair hükümetten izahat istiyor: *Aralık 1919'da Sayın Georges Picot'un General Gouraud'un izniyle Kemalistler ile irtibat kurduğu ve Mustafa Kemal ile görüşmek için Ankara'ya [Sivas'a] gittiği doğru mu? Yaptığı müzakerelerden ülkemiz için avantajlı esaslar elde edebildi mi? O esasları buraya getirebildi mi? Sayın Başbakan, lütfen bize söyleyiniz, bu müzakerelerin esasları nedir ve hükümet neden bu esasları göz önünde bulundurmamaktadır? Bu görüşmeden sonra bir ay geçti, hiçbir şeyin değişmediğini gören Mustafa Kemal bize karşı yeni bir taarruz başlattı*...[1983]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Sevres antlaşması ne kadar çabuk değiştirilirse, Kilikya'da çarpışan Fransız askerlerinin kanı o kadar çok korunmuş olacaktır*.[1984]

24 Aralık 1920. Fransa Meclis-i Mebusanı içtima ediyor. Söz alan Paul Laffront, *Fransa'nın Türkiye ile savaşıyor oluşunun İslam dünyasındaki prestijini baltaladığına dikkat çek*ti. Marcel Harbert: *Suriye'de Türkler yok, Sayın Paul Laffront, Suriye'de sadece Araplar var*. Laffront: *Söyler misiniz, Suriye'deki Arapların dini nedir?*[1985]

1980 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 24 Décembre 1920, p. 3936; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255.

1981 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3936; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 55, dipnot 100.

1982 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3936-3937; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1983 *Journal Officiel* (*Chambre des Députes*), 24 Decembre 1920, p. 3937; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 143, dipnot 318.

1984 Le Figaro, 23 Décembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192.

1985 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 25 Decembre 1920, p. 3991-3992; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 107.

Bellet, Kilikya hakkında söz alıyor. Belirttiğine göre *hükümetin Ermeni alayı kurmaktan amacı, Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamaktı*.[1986]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesi, Fransa Millî Meclisi'nin dünkü oturumunda *Bağımsız Cumhuriyetçi* Chapedelaine'nin verdiği beyanatı duyuruyor: *Doğu'da kurbanlarını azaltan bir politika kabul etmek uygun olur. Türkler bizim dostlarımız, Hıristiyanlar bizim müşterilerimiz*.[1987]

25 Aralık 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 3 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 25 Aralık 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> 25 Kanunuevvel [Aralık] 1920.
>
> Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara'da İzzet [Furgaç] Paşa'ya bir telgraf çekti. Emin olsun diye bu telgrafname, Fransa Fevkalade Komiseri kanalıyla çekildi. Tevfik Paşa bu telgrafnamesinde, İzzet [Furgaç] Paşa'nın bir an evvel bütün Heyeti ile İstanbul'a avdet etmesini rica ediyor...
>
> Gerçi müttefiklerin karargahı, Ankara'da neler yapıldığını bilmiyor. Babıali bile nasyonalistlerin merkezinde olup biten şeylerden haberleri olmadığını iddia ediyor. Sadrazam'ın, İzzet [Furgaç] Paşa'yı İstanbul'a davetinden, Ankara müzakeratının hem müsbet, hem de menfi netice verdiği çıkabilir. Diğer taraftan İzzet [Furgaç] Paşa'nın çabucak İstanbul'a çağırılması, Sevr muahedesinin bir an evvel Padişah tarafından tasdik edilmesi içindir. Babıali, bunu da ima ediyor. Çünkü bu muahede bir defa tasdik edildi mi, onun tabii neticesi olarak, Beynelmilel Âlî Maliye Komisyonu faaliyete geçecek, haiz olduğu salahiyeti kullanacak, Türkiye'nin muhtaç olduğu istikrazı temin etmek mümkün olacak... İstanbul, mali müşkülat içinde bunalmış![1988]

26 Aralık 1920. Lyon'da münteşir taşra gazetesi *Le Progrés* yazıyor: *Fransız Parlâmentosu ve özellikle Mavi Ufuk Meclisi, enerjik, atılgan, yayılmacı bir dış politika izlenmesinden yana*dır. *Almanya, Polonya, Kırım, Suriye, Kilikya, hatta "Kürdistan'ın ücra köşelerinde bile" Fransız bayrağının dalgalanmasını istiyor*.[1989]

27 Aralık 1920. Evvelce mevzubahis edildiği üzere *Henry Franklin-Bouillon, Sevr Andlaşmasının "derhal" gözden geçirilmesini, "Türkiye'deki çıkarlarımızı savunmak" ve eğer hâlâ mümkünse Ankara ile bir ittifakla Gürcistan'ı kurtarmak ve Kafkasya'nın geri kalanını istirdad etmek istiyor*du. Mezkûr fikirlerini, *Reisicumhur Alexandre Millerand'a, Fransız Mebusan Meclisi Hariciye Encümenine ve Fransız Meclis-i Âyan (Senato) Hariciye Encümenine arz ve müdafaa ediyor: Andlaşmanın gözden geçirilmesini müzakere için Mustafa Kemal'le ve [Ahmet] İzzet [Furgaç] Paşa'nın İstanbul Hükümetiyle aynı anda görüşmek gerekiyor; Türk-Bolşevik ittifakı İngiltere'nin ve Fransa'nın yaptığı hataların neticesidir; Fransa onun (Franklin-Bouillon) önerdiği gibi davranırsa İngiliz kabinesi buna katılmayabilir, ancak er ya da geç Londra tadilatı kabul edecektir; İtalyan siyaseti takib edilecek bir örnektir. Franklin-Bouillon'un mülahazaları büyük ölçüde Âyan (Senatör) Victor Bérard, Maurice Bompard (İstanbul'daki*

1986 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 25 Décembre 1920, p. 3994; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 180-181.

1987 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 326, dipnot 1639.

1988 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 350-351.

1989 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 19-20.

eski büyükelçi; Sevr'i "yapılması gerekenin tam tersi" olarak niteliyor), Paul d'Estournelles de Constant ve Lazare Weiler tarafından destekleniyor.[1990]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. *Padişahın yaveri Avni Paşa'nın* Damad Ferid *için kulis yaptığı söyleniyor*.[1991]

27 Aralık 1920 tarihli Fransız raporuna göre faaliyetine hız veren Damad Ferid, *6 Kasım'da İngiliz Elçiliği'ne gitmiş, 1,5 saat kalmış*; sonra *saat 13'te Damat Ferit eski Şeyhülislam Mustafa Sabri ve iki İngiliz generalini Balta Limanı'ndaki köşkünde kabul etmiş*tir.[1992] Fakat Akşin, nedense temasların içeriklerine dair tafsilat vermiyor.

Fransa *Genel Kurmay Başkanlığı 9. Dairesi'nin* 27 Aralık 1920 tarihli mahrem telgrafında belirtildiğine nazaran *bir Fransız gözlemcisi, "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Talat Paşa'nın özel kalemi Savet Bey'in insiyatifleri sayesinde Kemalistlere yaklaşmak istiyor. Yalnız Enver Paşa, Mustafa Kemal tarafından kişisel düşman olarak nitelendirilmektedir" diye rapor etmiştir*.[1993]

Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi yazıyor: *Kilikya savaşı Fransızların ayakkabısı içinde "büyücek bir çakıl taşı"* gibidir.[1994]

28 Aralık 1920. Fransız askerî istihbaratı rapor kaleme aldı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Antalya şubesi sabık umumî kâtibi Moralızade Halit, Rodos'ta görüştüğü Fransız ajanına, Hılâfetin Vatikanlaştırılması gerektiğini söylemiştir. TBMM Hükümeti İttihadçı değildir, demiştir. Halit'e göre Türkiye'de cumhuriyet idaresi kurulmaktadır:

> Fransız askeri istihbaratına yansımış olan bir durum değerlendirmesi var. İstihbaratın "çok nitelikli" diye tanıttığı bir ajan, Rodos'tan geçerken orada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Antalya şubesinin eski genel sekreteri Halit Moralı ile bir görüşme yapmış. Hemen belirtmek gerek, rapor 28 Aralık 1920 günlüdür. Yani Çerkes Ethem sorununun henüz çözülmediği, dolayısıyla "önderlik boşluğunun" geçerli olduğu bir sırada gönderilrniştir.
>
> Moralı'nın ilk düşüncesi şu: Şimdiye değin birçok bakımlardan gücümüz blöftü. Yani Ankara'da gerçek bir güç yoktu, "kurusıkı" atış yapılıyordu. Şimdi ise işler toparlanıyor, gerçek bir güç oluşturuluyordu (Nitekim bu gücün blöf ya da kurusıkı olmadığı 1921'de kazanılacak üç zaferle kanıtlanacaktı).
>
> İç siyasette M. Kemal'e karşı savaşımlar verilmişti. Artık, bugün bir diktatöre gerek kalmamıştı. Meclisin çoğunluğu onun kahramanlık ve meydan okuma siyasetini onaylamamıştı. Savaşımda yenilgiye uğramıştı ve şimdi siyaseti Meclis yürütüyordu. M. Kemal yalnızca imza atıp kararları uyguluyordu. Böylece Meclis onu İtilaf'ın bütün devletlerini karşısına aldığı için eleştirerek, rolünü ordu komutanlığına indirmişti. Bolşeviklik maskeden ibaretti (TBMM'nin maskesi herhalde?) Enver, Talat, İT'nin Turancılık'a karşı olan ulusçu akım üzerinde hiçbir etkisi yoktu.
>
> O sıralar Türklerden daha az yobaz hiçbir halk yoktu. Ulusçular dinle siyaseti tümüyle ayırmak istiyorlardı. "Hocaların" etkisi kalmamıştı. Konya İsyanı'nı İngilizler tarafından kışkırtılan Rifat Bey (Zeynelabidin'in kardeşi) çıkarmıştı. İsyancılar ancak 24 saat egemen olabilmişler. Konya Valisi Haydar (Halit'in arkadaşıymış)

1990 *Archives du Sénat*, 69 S 268, "Commission des Affaires étrangères, séance du lundi", 27 Décembre 1920; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 241-242.

1991 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 29; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 424, sonnot 1.

1992 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95. p. 27-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 78.

1993 A.M.A.E.F. Dos. 162/fo 27; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 68, sonnot 3.

1994 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 192.

> kuşatılmıştı. M. Kemal 5000 asker göndermiş, 3000 kişi asılmıştı (sayı abartılmış sanırım). Artık hocaların hiçbir ağırlığı yoktu.
>
> Ulusçular Halife deyince kızıyorlarmış. Dinle siyaseti zirvede olduğu gibi tabanda da ayırmak istiyorlarmış. Şeyhülislamlık padişahlıktan ayrı olmalıymış ve her hükümette değişmemeliymiş. Bir çeşit papaya dönüştürmek istiyorlarmış.
>
> Bir de Vahdettin'in kişiliği varmış. Onlara göre Abdülhamid'in öğrencisi ve İngilizlere satılmış Damat Ferit yalnızca onun uşağıymış. Eski düzenin yozluğunu düşündükçe suratları kızarıyormuş. Bu padişahın tahtta kalmasını asla kabul etmezlermiş. Fakat cumhuriyet olacak kadar olgunlaştıklarını düşünmüyorlarmış. İstanbul ile anlaşma olursa ne padişahın tahtta kalmasını, ne de İstanbul Hükümeti'nin yönetmesini kabul ederlermiş.[1995]

Marsilya'da münteşir *La Petit Provençal* gazetesi yazıyor: *Kemal'le faydalı şekilde konuşmak için ne bekliyoruz? Fransız orduları Kilikya'da, Suriye'de anavatanımızın toprağının dolaysız savunması için bulunmuyorlar (…) Düzenli şekilde oralardan kuvvetlerimizi çekmeliyiz. Belki, Yunanistan'ın Konstantin'i ve uluslararası kumarhanelerin "Konstantinci"leri, onun saygıdeğer (ah! ne kadar!) meslektaşları, bizim Türklerle gerçek bir barış yaptığımızı görünce biraz keyiflerinden olacaklar. Naapalım yani? Türk, Konstantin'in yakasına yapışma görevini alabilecek tek jandarmadır. Hem de ne jandarma!*[1996]

29 Aralık 1920. Fransa Millî Meclisinde bir milletvekili: *Biz başat bir Müslüman gücüz. Müminlerin başı [Türkiye] ile hala bir anlaşmazlık içindeyken Müslüman meselesini çözmenin mümkün olduğuna inanıyor musunuz?*[1997]

30 Aralık 1920. *Echo de Paris* gazetesi röportaj neşretti. *Lloyd George ile Fransız Başbakanı'nın Türkiye konusunda aynı görüşte oldukları, ancak Lloyd George'un Sevres'şn revizyonu sorununun açıkça tartışılmasından yana olmadığı ve Mustafa Kemal ile anlaşma yapmayı kabul etmiş görünmenin (özellikle İzzet Paşa heyetinin Ankara'da bulunduğu bir sırada) acemilik olacağı belirtiliyor*.[1998]

31 Aralık 1920. Fas Rabat'daki Fransız Sömürge Valisi Mareşal Lyautey, Başvekil Leygues'e mektub gönderdi. *Bütün dikkatlerini İslam dünyasının halifesi olan Osmanlı padişahı üzerinde toplayan Faslo Müslümanların Fransa'nın Türkiye ile bir an önce barış yapılmasını arzu ettiklerini, aksi halde huzursuz olacaklarını, buna karşı Sevres'in yeni baştan ele alınarak Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmasının ve padişahın vekili konumundaki Mustafa Kemal ile anlaşmaya varılmasının sevinçle karşılanacağını bildiriyor*. *Lyautey, Fransa'nın Türkiye ile anlaşmakla büyük fayda sağlayacağını ve Fas'ta "Fransa'nın Müslümanların koruyuculuğu görevini üstlendiği, Türkleri Yunanlılardan kurtardığı, ayrıca Mısır, Hicaz olayları ve Filistin'de Yahudi devletinin kurulması nedeniyle itibarını kaybetmiş olan İngiltere'ye kafa tuttuğu" yolunda haberlerin yayılmasıyla birlikte Fransa'nın askeri açıdan rahatlayacağını belirtiyor*.[1999]

Aralık 1920 nihayeti. Sabık Dersim mebusu Lütfi Fikri, Padişah'a ariza vermiştir:

> Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde Lütfi Fikri'nin Vahdettin'e çok daha uygun bir IV. Meşrutiyet önerisi ile karşılaştım. Fransızca bir çeşit yazanaktı. Tarihi yoktu. Aralık 1920 sonuna doğru Fransız arşivine girmişti. Yazanağa göre İstanbul'un Ankara ile bir uzlaşmaya varması beklenemezdi, çünkü Ankara Bolşeviklere çok

---

1995 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 198; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 77-78.

1996 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 193. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1997 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 30 Decembre 1 920, p. 4410; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 107.

1998 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 105-106.

1999 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 145, s. 226-231; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 123.

bağlıydı. Uzlaşma, Bolşeviklere ihanet olurdu. Bu koşullarda Sevr Antlaşması'nı değiştirme konusunun Anadolu ile uzlaşmaya bağlanmaması gerekirdi. Değişiklik doğrudan, yasal hükümet olan padişah ve hükümetine bahşedilmeliydi. Anadolu hareketi Sevr'in sertliğinden güç aldığına göre, Antlaşma Türkiye'nin çoğunluğunu oluşturan ılımlıların kabul edebileceği bir biçime girince Anadolu hareketi de kendiliğinden zayıflardı.

O zaman iyi bir hükümet (partiler üstü, görüşleri açık, adil, devrim çağını, ulusçu terörü sona erdirmek isteyen) kurulur ve derhal merkezi hükümete bağlı bölgelerde Mebusan seçimleri yapılırdı (IV. Meşrutiyet). Bunun için Müttefikler'in Türkleri korumak, Yakındoğu 'da onları düzen etkeni ve özellikle Bolşevik istilasına karşı sağlam bir set haline getirmek istemeleri gerekirdi.[2000]

1920 nihayeti. Fransız Dışişleri belgesinde *Rüstem Bey, ya da diğer adıyla Alfred Bilinski, "kokuşmuş, maddi çıkarlarına düşkün" ve "Fransa'nın çıkları için yararlı bir biçimde kullanılabilecek" bir kişi olarak tanıtılıyor*.[2001]

1920. Jacques Bainville, *Sulhun Siyasî Netayici* nam kitab neşretti. Sevr hakkında şu mütalaada bulundu:

Avrupa devletlerinin eskiden mutlak bir diplomatik ilkesi vardı: Osmanlı Devletinin bütünlüğünü korumak. Bu imparatorluk ne kadar köhneleşse de, iki nedenle, dönüp dolaşıp ona en az ilişmenin gereğine inanılırdı: Önce, mirasını bölüşmenin, başka deyişle pay koparma yarışının patırtılarına girmekten kaçınılırdı. Sonra, eski Türkiye'nin İslâmın en ılımlı ve en Avrupalılaşmış şekli olduğu inancı vardı. Yaşlı Türk diplomatları ve ihtiyatlı, diplomasinin inceliklerini bilen vezirlerle konuşup tartışmaya alışıldığından, onların yerine bağnazların (fanatiklerin) geçmesinde kimsenin bir kazancı olamazdı. Genç Türk ihtilali (1908) hürriyet verme (liberalizm) kanalıyla milliyetçiliğin uyanışının Doğuda neler yapabileceğinin ön tadını verdi (…) Türk İmparatorluğu, özellikle, Avrupa'nın ondan vazgeçmekte ve yerini doldurmakta duyduğu güçlük nedeniyle yaşayıp gidiyordu. Bu eski diplomasi mekanizmaları bilinir olmanın rahatlığını veriyor, üstelik, ırkların ve dinlerin çatışmalarını da etkisiz (nötralize) hale getiriyordu. Bunların geçmişte sağladığı yararlar aranacaktır.[2002]

Aralık 1920-Ocak 1921. *Eski muhariplerden Léon Rouillon*, "Pour la Turquie, Documents" nam kitab neşretti:

Atina olayları bize müdahale için mükemmel bir fırsat veriyor; fırsatı kaçırmayalım; sonra belki iş işten geçer!

Sevres antlaşmasını tümden değiştirmek gereklidir. Fransa bu değiştirmeyi istemeli ve Türkiye'nin dostu, koruyucusu olmalıdır. Fransa Konstantin'in Yunanistanı'na karşı açıkça Türkiye'yi tutmalıdır.

Venizelos'un Yunanistanı Venizelos'la beraber yıkılıverdi. Bizim kurduğumuz bu büyük Yunanistan'ın bize minnettar kalmak şöyle dursun aleyhimize döneceği her şeyden anlaşılıyordu. Çünkü Venizelos gider gitmez, Rhallys'in hükümetine rağmen, Yunanistan'ın artık bize saygı duymadığı seziliyor. Atina'dan gelen son telgraflara göre, Konstantin'in resmini selâmlamadıkları için şehrin sokaklarında bazı Fransızlar hırpalanmış!

Bu apaçık ir işaret! 1916 Aralık ayındaki Zappeion olaylarını hatırlayalım.

Konstantin'in Yunanistanı arkasında II. Guillaume'un Almanyası var.

Türkiye'nin zararına Yunanistan'ı büyültmek, onun Doğudaki hâkimiyetine göz yummak, Almanya'yı büyültmek, bizim zararımıza onun Doğudaki nüfuzuna göz yummaktır.

İngiltere'nin bizi uyutmasına razı olmayalım; o yalnızca kendi çıkarını düşünüyor (…)

2000 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 145, p. 103-105; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 141.

2001 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 8.

2002 J. Bainville, *Les Conséquences politiques de la Paix*, 1920, p. 218, 222; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 158-159.

Türkiye yaşamalı, Türkiye refaha kavuşmalı, açılıp gelişmeli. Fransa'nın bu dört asırlık dostu sayesinde bizim nüfuzumuz yaşayacak, gelişecek…[2003]

1921

"Kumköy'de Yunan denetiminde bulunan mühimmat deposundan Yunanlıların malzeme kaçırdıklarını Fransızlar saptayınca mühimmatın Fransız denetimindeki Yeşilköy deposuna aktarılması kararlaştırıldı."[2004]

Anlaşıldığına göre Zaharof Fransa'da, Clemenceau'nun yeni çıkardığı "Echo national" gazetesine gerekli fonları sağlamıştı. 1921'de yayınlanmaya başlanan gazetenin politika sekreteri de Andre Tardieux idi. ***Zaten Clemenceau ailesi iş hayatında Zaharof'la ve fransız silâh sanayii ile ortaklık kurmuş durumdaydı****. Başbakanın kardeşi Paul Clemenceau Fransa'daki patlayıcı maddeler alanında en önemli şirket olan "Merkez dinamit ortaklığı"nın müdürü ve "Mühimmat imalâtı şirketi"nin de yöneticisiydi. Oğlu Michel Clemenceau, Zaharof'un kontrolündeki fransız Vickers'inin müdürlerinden biri olmuştu. Bütün bunları belirttikten sonra Noel-Baker şu sonuca varıyor: "Bu hâdiseler, Versailles andlaşmasının hazırlandığı sırada, silâh fabrikaları kralının fransız politika hayatı üzerindeki geniş tesirini göstermektedir."*[2005]

1921 Bidayeti. *Kilikya'yı çok iyi bilen Pierre Redan adındaki Fransız yazar, 1921 başlarında Paris'te yayınladığı "Kilikye ve Osmanlı Problemi" başlıklı kitabında Kilikya'nın tabiî kaynaklarını, zenginliklerini dile getiriyor, Fransa'nın bunlara ihtiyacı olduğunu ve onlardan vazgeçemeyeceğini ileri sürüyor*.[2006]

L'Asie Française mecmuası yazıyor: *General Gouraud'nun Aralık 1920'de açıkladığına göre, Fransa 1919'da Kilikya'da "Ermeni politikası" izlemişti*.[2007]

1 Ocak 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi, Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesini iktibas ediyor: *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, Sevr Antlaşması'nın tasdik edilmesi için Osmanlı Hükümetine baskı yapmaktadır. Osmanlı Hükümeti, Ankara'da başlatılan müzakerelerin sonucunu bekleme gereğini ve antlaşma metnindeki bazı önemli değişiklik ve düzeltmelerin olduğunu mazeret göstererek, antlaşmayı onaylamamak için diretmektedir. Bundan başka, Türk yetkilerin içinde bulunduğu ciddi güçlüğe ve hazinedeki kaynak yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Sadrazam, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadi durum karşısında istifasını sunmak zorunda olacağını söylemektedir*.[2008]

2003 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 232-233.

2004 FO 371/6495, E 7075/51/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 453, sonnot 2.

2005 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 295. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. Yunan'ın İzmir'e çıkartılması meselesinde faillerden birisi de hatırlanacağı üzere Fransa Başvekili Clemenceau idi.

2006 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 176.

2007 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 180.

2008 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 201-202. *Ömer Faruk Altay derkenarı*: Müttefikler tarafından gizlice desteklenen işbirlikçi Mustafa Kemal hükümeti ise Müttefiklerin ordu göndermeyeceğini çok iyi bildiği Anadolu çöllerinden ve dağlarından pala sallıyor, İstanbul'u da ihanetle suçluyordu. Canik Mutasarrıfı, Trabzon ve Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, "üç yüz kilometre dahile çekilip düşman donanmasına pala sallayanları"n ihanet ithamlarını reddediyordu (Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 556-557). TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Albay İsmet, 29 Mayıs 1920'de TBMM gizli celsesinde, Müttefiklerin Anadoluya büyük ordular göndermeyeceklerini belli ettiklerini; farzımuhal dönderseler bile bozkır ve dağlık Anadolunun milyonluk ordularla bile tam istila edilemeyecek stratejik derinliği haiz olduğunu ifade etmişti (TBMMGCZ, c. 1, s. 40).

2 Ocak 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi: *Fransa basını, İtalyanlar tarafından silahlandırılan Türklere karşı Adana'da savaş*tıklarını, *güneyde İngiliz botlarının güvenli bir şekilde devriye gezdiğini; artık yeterince uzayan bu sürecin devam etmesi halinde bölgede akacak Fransız kanı ve harcanacak paradan Fransız hükümet*inin *sorumlu tutulaca*ğını, *dolayısıyla Türk milliyetçilerle doğrudan diplomatik temasın kurulması gerek*tiğini yazıyor.[2009]

3-4 Ocak 1921. Fransız yetkililer, İtalya'nın TBMM Hükümetine el altından silah, mühimmat, askerî malzeme tedarik ettiğini bildiriyorlar:

> Ocak 1921, önemli bir aydır, çünkü bu ayda Birinci İnönü Savaşı ile "düzenli" Yunan-Türk Savaşı başlamıştır. Cephe, İtalyan bölgesine çok yakındır, bundan dolayı İtalya tarafından yapılan tedariklerin Kemalist savunma başarılarına doğrudan ve anında katkı sağladının ileri sürülmesinde haklılık payı vardır. Ancak, genelde olduğu gibi burada da kanıtlar eksiktir. Yıl, Lloyd Triestino'nun "Karlsbad" gemisinin oldukça şüpheli yükleri konusunda bir Fransız ihbarı ile başlamıştır. Yorum ise şudur:
>
> > "Küçük Asya'daki İtalyan silah kaçakçıları birçok kez uyarıldı, bunların Mustafa Kemal'i güçlendirmek yoluyla müttefikler için yarattığı tehlike, sonuçta İtalya'nın kendisine büyük zarar verecektir."
>
> "Corniola" ile yolculuk yapmış olan bir yüksek Fransız görevlisi, gemide 295 Türk askerinin varlığını tespit ettiğini, bunların Kemalistlerin kontrolündeki Antalya'da indiklerini, İtalyan yetkililere aktardığı bu gözlemlerine ise onlardan kaçamak cevaplar aldığını 3 Ocak'ta bildirmiştir. Elçi Buchanan, Fransızların aktardıkları bilgileri yeniden dikkate alarak "Italo-Turkish authorities"in [İtalyan-Türk otoriteler] (bu söylem o zamanın gerçek göstergesidir!) "Karslabd"a binmiş olan bazı Fransız görevlilerin Antalya'da inmelerini engelleddiklerini ve bu Fransız görevlilere göre gemiden büyük silah ve mühimmat kasalarının indirildiğini 4 Ocak'ta Roma'dan daha ayrıntılı bir şekilde bildirmiştir. Şimdi o da şunları eklemek durumunda kalmıştır:
>
> > … "Karlsbad"ın silah sevk ettiğine dair rapor o kadar üstü kapalıdır ki, bu konuyu İtalyan hükümetiyle görüşmeğe değmeyecektir. İtalyanların Mustafa Kemal'e yardım ettiğine dair alınan raporlar genellikle o kadar müphemdir ki, buradaki Dışişleri Bakanlığı'nın bunları yalanlaması her zaman mümkündür.
>
> Büyük bir olasılıkla Fransız görevlilerine yapılan hakaretten dolayı kızmış olan Fransız mevkidaşı Roux'a göre İtalyan hükümetini sıkıştırmak için yeterince sebebi vardı, fakat Buchanan bundan kuşku duyuyordu. Daha sonraki ihbarlardan sonra, Sforza tarafından olağan yalanlamalar gelmiştir.[2010]

3-5(?) Ocak 1921. Veliahd Abdülmecid, Paris'de münteşir *La Gaulois* gazetesinin İstanbul muhabiriyle mülakat gerçekleştirdi:

> [Veliahd] Müttefikler'in Türkiye'ye var olma fırsatı tanımaları gerektiğini belirttikten sonra İzmir'de Yunanlılar yerine Müttefikler'in beş yıl işgal etmesi diye bir çözüm önermiş. İşgal sırasında kenti denetim altındaki Türk yöneticileri yönetecekti. Trakya'ya gelince, buraya örneğin 25 yıl Müttefikler'in yönetiminde özerklik tanınmalıydı. Bu süre içinde birçok uzlaşmazlık çözülür ve burası halkoylaması sonucu "doğal olarak" Türkiye'ye dönerdi. Boğazlar'da ise Müttefikler'in isteyeceği herhangi bir güvenceye razı olacağını söylemişti. Ermenistan sınırları henüz belirlenmediği için bu sorun daha "kolaymış".
>
> Onun üzerine muhabir "Ya M. Kemal bu koşulları reddederse, hatta daha fazlasını isterse?" diye sormuş. Veliahtın yanıtı: "Daha fazlasını istemez. İsterse kişisel olarak Ankara'da müdahale ederim. Dostlarıma işaret etmem yeter ve peşinden Mustafa Kemal iktidardan düşecektir." Sonrası: "Arkadaşlarınız size boyun eğecekler midir?" "Eğeceklerdir."[2011]

2009 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 147.

2010 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 267-268.

2011 Paris Büyükelçiliği Evrakı, Karton 364/3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 88.

5 Ocak 1921. Fransa Başvekili Leygues, Roma'daki Fransa Büyükelçisine telgraf gönderdi. *Ankara ile ilişkileri olan Türk devlet adamlarının toplantısına katılmak üzere Paris'ten Roma'ya gitmekte olan eski Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza'yı karşılamasını ve onunla temasta kalmasını rica* ediyor.[2012]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. *İsviçre kaynaklı bir habere göre oradaki Türkler İngilizlerle görüşmek ve anlaşmak yanlısı*dır. Lozan'daki Türk Yurdu reisi İttihadçı Harun Aliçe *Fransa'yı tutuyor*. *İsviçre'deki ulusçuların tümü geçende M. Kemal'e bir mektup yazarak İtilaf'la görüşmek için koşulların uygun göründüğünü bildirmişler*dir.[2013]

6 Ocak 1921. Fransız Askerî İstihbaratı "Anadolu'da Komünizm ve Sosyalizm" nam uzunca bir mahrem rapor kaleme aldı: *İttihad ve Terakki'nin Constantinople merkezinin üyeleri Mustafa Kemal aleyhinde her türlü olumsuz görüşü yaymaktaydılar*[2014]:

> [..] Gerçekte, Ankara basını halk tarafından az okunmakta. Millî Meclis'e gelince, {bu Meclis dışı} görüntülere rağmen varlığını Anadolu'da gerçek iktidarı elinde tutan askeri teşkilâta borçlu olduğunu çok iyi bilmekte. Böylece, askerlerin desteğini koruduğu müddetçe Mustafa Kemal Millî Meclis'te istediği çoğunluğa sahib olabilecek. Siyasi her türlü kuvvet Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Bey, Karabekir Kazım Paşa ve Refet Bey'in elinde toplanmış bulunmakta. Bu askeri şahıslar Türk ordusunun gözünde Türkiye'de en iyi olan şeyi temsil etmekte ve en az şu anda tartışmasız bir moral prestije sahib bulunmaktadırlar. Bu nedenle, askeri şefler bunlara kapılmadıkları müddetçe ne Bolşevik propagandası ne de bu entrikalar Ankara hükümetinin tavrını değiştiremez. [..][2015]

Talat Paşa, Avrupa'da yaşayan ünlü Türk siyasetçilerinin yapacağı bir toplantıda hazır bulunmak üzere Almanya'dan Roma'ya geldi. Gece, Talat Paşa, Cavit Bey ve Cami Bey uzun bir görüşme yaptılar. Anadolu'da böyle giderse durumun bir fiyasko ile biteceği, bir başa şiddetle ihtiyaç olduğu, bunun için kamuoyunun hazırlanması gerektiği konularında görüş birliğine vardılar.[2016]

> İsviçre'den gönderilmiş olan Fransız istihbarat yazanağına göre, Roma Toplantısı İT'lilerle Kemalci delegelerin bir buluşması olacak ve Türkiye'nin ne yapması gerektiği kararlaştırılacaktı. Yazanağa göre kilit ad Ahmet Rüstem'di. Toplantı ve yakınlaşma Talat'ın yazmanı [Reşid] Saffet? (Savet) [Atabinen] tarafından ayarlanmış. Enver "her zaman" olduğu gibi M. Kemal'in "kişisel hasmı" imiş. Toplantıya katılanların İtalyan şahsiyetleriyle temaslarda bulunmaları bekleniyormuş.[2017]

7 Ocak 1921. Fransız Harbiye Nezâretine gizli istihbarat raporu gönderildi. Buna göre *Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi Cami* [Baykurt] *Bey ile Paris temsilcisi* [Ahmed] *Rüstem* [nam-ı diğer Alfred Bilinski] *Bey, Mustafa Kemal'den "İtalyan ve Fransız hükümetlerine Ankara Hükümeti'nin Sevres Antlaşması'nı onaylamayı kabul etmediğini, ancak İtilaf Devletleri veya İtalya ve Fransa ile ayrı ayrı*

2012 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 27-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 79.

2013 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 424, sonnot 2.

2014 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 202.

2015 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 203-204.

2016 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 354. "Ahmet Rıza Roma'ya gelince, aralarına soğukluk girmiş olan Talat'la barıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 79. "İsviçre'den Roma'ya gelen ve burada *Palas* adlı bir otelde kalan Cavit Bey'in dışında Salih Münir, Mahmut Muhtar ve Vehip [Kaçı] Paşa gibi isimler de Roma'da bulunuyorlardı. Gelişmeleri takip eden Cavit Bey, Avrupa'daki eski İttihatçıları Roma'da toplamak ve İtilaf Devletleri ile temaslar kurmak için Ahmet Rıza, Talat ve Hüseyin Hilmi Beylere mektup yazmıştı. Bu teklif üzerine, uzun süredir Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey başta olmak üzere bazı kimseler (Washington eski büyükelçisi Rüstem Bey, eski mebuslardan Sudi ve Ziya Beyler, Ahmet Ihsan Bey, Reşit Saffet ve Harun Aliçe Bey) Roma'ya gelmişlerdi." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 225, dipnot 596.

2017 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 79.

olarak Türkiye'nin ekonomik ve politik bağımsızlığını tanıyan ve Wilson'un 14 prensibine dayanan bir antlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirmeleri" yolunda bir talimat almışlardır. *Raporda ayrıca Ankara Hükümeti'nin Suriye'de Fransızlara zorluk çıkarmak gibi bir niyetinin olmadığı, üstelik Türkiye'de Hıristiyan kiliseleri kurmayı tasarladığı ve Mustafa Kemal'in temsilcilerinin Sevres'in revizyonu konusunda İngiltere'yi ikna etmek için İtalya'dan çok Fransa'ya güvendikleri bildiriliyor*.[2018]

İtalyan ajan *Guisi'nin* Dışişleri Bakanı *Sforza'ya sunduğu raporlar,* 16 Ocak'da Roma'da içtima edecek *kongrenin gidişatına ilişkin "canlı" bir tanıklık niteliğindedir. Bize göre bu raporlar güvenilir kaynaktır, çünkü Guisi, Sforza'nın beklentilerinin aksine, birçok açıdan olumsuz şeyler bildirmektedir. 7 Ocak tarihli İsviçre'den bir Fransız raporu da bize göre güvenilirdir. Bu raporda, Kemalist hükümetin temsilcileri olan* [sabık Maliye Nâzırı] *Cavit ve* [Ahmed] *Rüstem* [nam-ı diğer Alfred Bilinski] *Beylerin Türkiye'nin tek yasal temsilcileri olarak akredite edilmek amacıyla Roma'ya geldiklerini, Vatikan'ın Yunan Patrikhanesi'ne olan düşmanlığına güvendiklerini ve hiç de Türkiye'nin Bolşevikleşmesi yanlısı olmadıklarını paylaştıklarını okuyoruz. Rapor, Kemalistlerin İtalya'dan çok Fransa'ya güvendiklerini belirtirken daha az nesneldir; gerçekte Fransızlar da Kemalistlerin (doğru olarak) herkesin hatalarından ve zaaflarından "yararlandıkları", fakat kendilerinden başka hiç kimseye "güvenmedikleri" sonucuna varmış olmalılar*.[2019]

8 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *Osmanlı Bankası tarafından el konulan altınların teminat alınmasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne avans verilmesini kabul eden Fransa bir süre sonra bu kararından vazgeçti*.[2020]

10 Ocak 1921. *Fransa elçisi Barrere, Roma'da gerçekleştirilen toplantıya daha az ilgili değildi, fakat kendisi bu toplantıyı sonuna kadar Ahmet Rıza'nın görüş açısıyla görmek istedi. Barrere, 10 Ocak'ta Ahmet Rıza ve Reşit* [sefirlerden Mustafa Reşid Paşa?] *ile görüştü ve Ahmet Rıza'nın* [sabık Maliye Nâzırı] *Cavid ve Cami* [Baykurt] *ile bir tür üçlü yönetim oluşturduğunu bildirdi. Fransa'nın Roma elçisi, kongrenin ana ilkelerinin iki Türk hükümeti arasında anlaşma ve Kilikya için Fransa-Türkiye anlaşması yapılması olduğu izlenimiyle toplantıdan ayrıldı. Barrere, Ahmet Rıza'nın kendisine söylediklerine dayanarak Talat'ın Roma'ya geldiğini, ancak yönetici gruba kabul edilmediği için hemen geri döndüğünü ayın 13'ünde yazmış, İngiliz hükümetinin Ankara hükümetiyle ilişkilerini Ahmet Rıza aracılığıyla sağlamlaştırmak niyetinde olduğunu eklemiştir. Eğer yazdıkları doğruysa bu, İngilizlerin de ünlü ancak yanlış atlara oynayarak karanlık işler çevirdiği anlama gelir. Ertesi gün elçi, İtalyan hükümetinin Roma komitesi ve Ankara hükümeti arasında şifreli telgrafların gönderilmesini kabul ettiğini ve böylece iyi niyetini gösterdiğini bildirmiş, ancak Ahmet Rıza ve Sforza arasında nasıl bir alışverişin olduğunu kendisinin hâlâ bilmediğini belirtmiş ve nihayet bu konuyu ayın 19'unda bildirebilmiştir. Sforza, Edirne ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi, ayrıca "İmparatorluğun mali işlerinin yönetimine Osmanlı Parlamentosu'nun bazı müdahaleleri" yönünde söz vermiştir. 22'sinde Barrere, Ahmet Rıza'dan son kararların özetini elde etmiş, bunları çok aşırı bulmuş ve belki de kendisinin de*

2018 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 106-107.

2019 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 237. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir. Grassi'nin rapora öznel bulup son cümlede kendince bir yargıya varması, doğrusu, pek de isabetli ve nesnel değil kanaatindeyiz.

2020 FO, 371/6540, E 398, "Rumbold'dan Curzon'a 8 Ocak 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 766.

yanlış ata oynamış olabileceğinden kuşkulanmaya başlamıştır. Sonrasında Ahmet Rıza ile gerçekleştirdiği bir görüşmeye ilişkin değerlendirmesi, şüphecilikle doludur.[2021]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 3 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 10 Ocak 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 10 Kanunusani [Ocak] 1921 .
>
> - Heyet avdet ediyor mu, etmiyor mu? Ankara'dan ne haber?..
>
> - Fevkalade Komiser cenaplarını temin edebilirsiniz ki, İzzet [Furgaç] Paşa Heyeti mutlaka avdet edecek. Hariciye Nazırı ile Babıali ve karargahları arasında mekik dokuyan fevkalade komiserlerin tercümanları arasında, nefis sigara ve kahveler içilirken, Tanrı'nın her gününde geçen mükaleme işte budur. Babıali Hariciye Nazırı'nın bu cevabı o kadar tekrarlandı ki, müttefikler karargahından bir diplomat, günün birinde baklayı ağzından çıkardı:
>
> - Babıali komedi oynuyor: Bir taraftan İzzet [Furgaç] Paşa'ya, avdet etmesi için açık bir telgraf çekmiş... Diğer taraftan hususi ve gizli olarak orada kalmasını yazmış... Bir oyun karşısındayız![2022]

11 Ocak 1921. *Fransız Cumhurbaşkanı M. Millerand, Paris'ten geçmekte olan İngiliz Savaş Bakanı Winston Churchill'e Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini bildirdi*.[2023]

12 Ocak 1921. Başvekil Leygues, Beyrut'daki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud'a telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin elindeki Fransız *esirler için Zonguldak üzerinden Ankara'ya giden bir Fransız görevli İnebolu'da durdurulmuştu*r. *Böylelikle bu girişim başarısızlıkla sonuçlan*mıştır.[2024]

14 Ocak 1921. *Ahmet Rıza'nın Aristide Briand'a 14 Ocak 1921'de yazdığı kişisel bir mektup, Roma konferansının Briand'ın selefi Georges Leygues'in onayıyla düzenlendiğini ve Ahmed Rıza'nın Briand'ın iktidara dönmesiyle ahvalin Türkler için daha da iyi olacağını düşündüğünü gösteriyor*.[2025]

Fransa Hariciye Nezâreti Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca; Londra, İstanbul ve Beyrut büyükelçiliklerine telgraf keşide eyledi. Buna göre *Ocak ayının başlarında, Ahmet Rıza ve Cavid Bey'in önderlik ettiği eski İttihat ve Terakki liderlerinden müteşekkil bir grup, Mustafa Kemal'in mümessili Cami [Baykurt] Bey (daha sonra Londra Konferansı heyetinin bir parçası olacaktır) ile birlikte Roma'da, Mart ayındaki Fransız-Türk anlaşmasının taslağı olarak adlandırılabilecek şeyi hazırlıyor: Anteb de dahil olmak üzere Çukurova (Kilikya) mıntıkasının tahliyesi; "Fransız subaylarla" "karma" (Müslümanlar ve Hıristiyanlar) bir jandarma; bilhassa Mersin'de Fransız şirketleri için sözleşmeler*.[2026]

> Cami Bey, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Ahmet Rıza ve Cavit Beyler ile birlikte Fransa'nın Roma Büyükelçisi M. Barrere ile temas kurdu. Onunla gerçekleştirdikleri görüşmede, Kilikya'daki kuvvetlerin tahliye edilmesi hususunda Mustafa Kemal ile uzlaşmalarına aracılık edebileceklerini söylediler. Buna göre silahlı gruplar Kilikya'dan çekilecek, Fransız subayların emrindeki "Hristiyan-Müslüman karması" jandarmalar bölgede düzeni koruyacak, Fransız şirketlere Mersin ve çevresinde birtakım ayrıcalıklar tanınacak ve Wilson

---

2021 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 239-240. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.

2022 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 351-352. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2023 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 361.

2024 *Documents Diplomatiques Français (1920)*, Tome III, Imprimerie Nationale, Paris, 2002, s. 592, Belge No: 417; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 295, dipnot 769.

2025 *Ministere des Affaire Etrangeres* (AMAE), P 1441; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 267.

2026 *AMAE*, P 1441, Télégramme d'Emmanuel de Peretti de La Rocca aux ambassadeurs français à Londres, Constantinople et Beyrouth, 14 Janvier 1921; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 266-267. "*Quai d'Orsay*, büyük ölçüde bu metinden ilham aldığını gizlemiyor."

> ilkelerine bağlı bağımsız bir Türkiye olacaktı. Bu teklifi kendi çıkarları için olumlu karşılayan Fransız yönetimi, Roma'daki Büyükelçisi Barrere'e Mustafa Kemal bu yönde bir adım atacak olursa cevap verme yetkisi verdi.[2027]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 3 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 14 Ocak 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 14 Kânunusani [Ocak] 1921.
>
> Yunan Ordusu tarafından yapılan keşif taarruzunun muvaffak olması, Babıali'deki bazı unsurların keyfini kaçırdı. Birkaç gün evvel, büyük memurlardan birine rastlamıştım. Bana demişti ki:
>
> "Hiç şüphe etmeyiniz, Mustafa Kemal, Yunan Ordusu'ndaki, Yunan memleketindeki karışıklıktan istifade edecek. Yunan Ordusu'nu denize dökecek... İstanbul'u ve Boğazlar'ı örten himaye perdesini kaldıracak... Sonra da kuvvetleri, ona karşı gelemeyecek kadar zayıf olan müttefikleri kendisiyle müzakereye, uyuşmaya mecbur edecek..."
>
> Şüphe yok ki, bu memur, tahminlerinde yanılmış olduğunu bugün anlamış bulunuyor. Mustafa Kemal Paşa, Yunan intihabatının neticesi anlaşılır anlaşılmaz, müttefiklerle müzakereye girişmeli idi. Şimdi kıymetli vakitler kaybetmiş oldu. Bununla beraber buradaki nasyonalistler, "nihai zafer"in Mustafa Kemal'de kalacağına emindirler. Onlara ümit veren bir şey daha var ki, o da Paris'in doğrudan doğruya Ankara ile müzakere halinde bulunmasıdır. Bazı Fransızlara göre: "Türkleri silahla değil, diplomasi vasıtalarıyla mağlup etmek daha kolaydır!"
>
> Şu da var ki, Paris, Ankara ile müzakerede yalnız değildir. Roma da aynı şeyi yapıyor. Cavit Bey'in eski kalem-i mahsus müdürü Reşit Saffet [Atabinen] Bey, eski Atina sefiri Galip Kemali [Söylemezoğlu] Bey, Roma'da İstanbul Türkiyesi'nin mümessili Osman Nizamî Paşa ile Ankara arasında temas ve irtibat tesis etmişlerdir.[2028]

15 Ocak 1921. *Özellikle, dönemin en ünlü muhabirlerinden biri olan Maurice Prax (1881-1962), Kasım 1918'de Mustafa Kemal ile yapılan bir mülakatı yayınlar (şimdiye kadar saklamıştır) ve metni son iki yıldaki İtilaf Devletleri'nin "hatalarına" yönelik menfî yorumlarla ve Kemal hakkındaki Bolşeviklik iddialarını çürütmekle günceller. Şimdi, "Türkler olmadan hiçbir şey yapılamaz" neticesine varır*.[2029]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi Yunan mahreçli haber neşretti: Yunanistan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, *büyük başarıyla ilerleyişine devam etti*.[2030]

16 Ocak 1921. *Fransa'da, başbakanlığı kısa süren M. Leygues'ten sonra Aristidi Briand başbakan oldu. Briand 20 Ocak'ta parlamentoya Hükümet programını sunacak, İngiliz siyasetinin takipçisi Clemenceau'dan farklı olarak dış politikaya yeni bir yön verecektir*.[2031]

Roma'da, İttihadçı birtakım önemli simaların da yer aldığı bir toplantı gerçekleştiriliyor. *Katılanlar Hüseyin Hilmi, Mahmut Muhtar, Çürüksulu Mahmut, Vehip paşalar, Cavit, Ahmet Rıza, Ahmet Rüstem, Sudi, Ziya, Ahmet İhsan, Galip Kemali beylerdir*. *Zaman zaman Talat da katılmıştır*.[2032] *Mustafa Kemal*

2027 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 225-226.

2028 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 352.

2029 Maurice Prax, "Mustapha Kémal, la Turquie et nous", *La Revue hebdomadaire*, 15 Janvier 1921, pp. 262-269; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 262.

2030 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

2031 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 368. "Eylül 1920'de Cumhurbaşkanı seçilen Millerand, Ocak 1921'de Briand'ı Başbakanlığa getirdi." Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 198.

2032 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 79-80.

Paşa tarafından BMM'nin Roma temsilcisi olarak atanmış olan (Eylül 1920) Cami Bey bu toplantılara fiilen katılmamış, "müşahit" sıfatıyla bulunmuştur.[2033]

> Türklerden hesap sorma anını beklerken Sforza, etkin ajan Guisi aracılığıyla, gizli bir toplantı düzenlenmesine izin verdi ve gelişmeleri izledi. Toplantı, Roma'da 1921 yılının Ocak ayında yapıldı; Kemalist hükümetin bazı temsilcilerinin yanı sıra, yurtdışında yaşayan tüm önemli Türkler bir araya geldi. Talat Paşa bile neredeyse toplantıya katılıyordu.
>
> Bu toplantıda, gerçek İttihat ve Terakkiciler ile, genel bir milliyetçilik anlayışı altında, İstanbul ile Ankara arasında kararsız kalanların tümü geçici bir anlaşmaya vardı. Tümünün tek ortak hedefi, Kemal'i kendi denetimleri altında tutmaktı. Kemal'in tek isteği ise, hepsinin etrafından yok olmasıydı.
>
> Bu tatsız gerçeklerin farkına varan Guisi, Sforza'ya her şeyi tümüyle anlatmaktan çekindi. Görüştüğü Türkler sürekli olarak reddetse de, eninde sonunda milliyetçilerin de Anadolu'daki Yunanların egemenliğinin son bulması konusunda yapılan yardıma karşılık, "zorunlu" ekonomik ödünlere razı olmayı kabul edeceklerini belirtti.[2034]

Fabio L. Grassi: *Büyük bir olasılıkla o yıllarda yurtdışında gerçekleştirilmiş olan en önemli Türk siyasi toplantısının (öyle önemli ki, gerçek bir kurultaydan bahsedilebilir) Ocak 1921'de Roma'da yapılmış olması olgusu, Türk politikacılar için İtalya'nın ne kadar ehemmiyetli ve rahat bir yer olduğunun iyi bir göstergesidir. İngiliz belgelerine göre Nisan 1920'den itibaren ulusalcı Türklerin Roma'da yapacağı bir toplantının hazırlıkları yapılmıştır, fakat Ocak 1921 toplantısından mı, yoksa daha önce yapılmış ve daha az önemli olan bir toplantıdan mı söz edildiği anlaşılmamaktadır. 7 Eylül 1920'de Curzon, Müttefiklerin yapmakta olduğu işlerle ilgili görevlendirmelerin geri alınması ve piyasada çok fazla gayri resmi Türk ajanına sağladığı himayenin geri çekilmesi için İtalya'yı uyarması konusunda Buchanan'a yazmıştır, ancak bu uyarı hiç bir şekilde dikkate alınmamıştır. Toplantı sürerken Mahmut Muhtar, bu toplantının gizli kalmasını ve sonuç çağrılarının müttefik güçlere yapılmamasını kabul ettirmiştir. Sforza bunu kabul etmiş ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın resmi olarak hiçbir bilgiye sahip olmadığını bildirmek istemiştir (sağlanan himaye için daha sonra bizzat Ahmet Rıza'nın teşekkürlerini kabul etmiştir). Toplantının büyük organizatörü ve gözlemcisi Guisi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra, Şubat-Mart aylarında yapılacak olan Londra Konferansı yolculuğunda Kemalist heyete eşlik edecektir*.[2035]

L'Eclair gazetesi Yunan mahreçli haber neşretti: Yunanistan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, *muhtemel bir geri çekilmenin halkta doğuracağı acıları önlemek için Eskişehir'in işgalinden kaçındı… Taarruzî gözlem bitince yunan ordusu hareket yerine döndü*.[2036]

18 Ocak 1921. İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Reuter Ajansı'na göre, Paris'te müttefikler arası bir konferans toplanması bekleniyor. Büyük ihtimalle, bu konferansta, Türkiye ile barış antlaşmasının revizyonu meselesi ele alınacaktır. Fransa, bu meselenin gündeme sokulmasını talep etmiştir. Muhtemelen, Avusturya'nın çöküşünün başka devletler için sebep olabileceği tehdit de konferansta ele alınacaktır. İngiliz Hükümeti, Türkiye ile barış antlaşmasıyla ilgili olarak, bu ülkedeki durumun belirsizliğinin unutulmaması gerektiğini düşünüyor. İngilizler, Anadolu'daki askerî durumun iyi olduğu görüşünde*ler. *Yunanlılar, mevzilerini muhafaza etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, bu mevzileri farklı noktalarda genişletiyorlar. İngiliz Hükümeti, antlaşmanın revize edilmesi konusunu müzakere etmeye hazırdır. Ancak müzakerenin başarılı sonuçlanması için durumun, şu andakinden daha net olması gerekiyor. Kral Konstantin'in, üzerine düşeni yapıp yapmadığını görmek lazımdı. İngilizlere göre, Yunanistan, İzmir'i tahliyeye mecbur edilmeyecektir. Yine de, Yunanistan'ın,*

[2033] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 225, dipnot 596.
[2034] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 138.
[2035] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 237.
[2036] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

müttefiklerin yardımı olmaksızın, mevzilerini muhafaza etmek için gerekli mali kaynaklarının yetip yetmeyeceği de görüşülecektir. *Türkiye'deki durum o sıralarda sakindi. İngiltere, Türk meselesinin halledilmesi konusunda izlediği politikada bir değişiklik yapmadan önce, olayların gidişatını izlemek istiyor*.[2037]

19 Ocak 1921. *Le Temps* gazetesi Yunan mahreçli haber neşretti: *Yunan ordusu "taarruzî bir gözlemde" bulundu*.[2038]

20 Ocak 1921. Başvekil Aristide Briand, Fransa Mebusan Meclisine beyanat veriyor: *Doğudaki vaziyet tüm yönleriyle bizim dikkatimizi celbetmektedir. Doğudaki meseleyi çözmek için Türkiye ile yapılacak olan barışın aciliyeti ve yeni durumları da göz önünde bulundurarak müttefiklerimizle olan dostça ilişkilerimizi sürdürmenin önemi ortadadır*.[2039]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi İstanbul mahreçli haber neşretti: *Ankara'dan ve başka kaynaklardan gelen haberlere göre, amacı Eskişehir'i almak olan Yunan kuvvetleri İnönü mevkiine kadar ilerlediler; orada, komutan İsmet Bey yönetiminde bekleyen milliyetçilerin bir ordusu saldırarak Yunanlıları yendi. Yunan ordusu, Bursa civarındaki eski mevkilerine çekildi, oralarda çarpışmalar milliyetçilerin lehine gelişiyor. Yunanlıların adam ve teçhizat bakımından kayıpları ağırmış*.[2040]

21 Ocak 1921. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İstanbul'a atanan Fransız Kumandan General Charpy'nin kendi başına buyruk hareket etmesinden sürekli şikâyet etmekte*dir.[2041]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Fransa Başbakanı Aristide Briand, Türkiye ile şartları yeniden belirlenmiş bir antlaşma yapılması gerektiği demecini verdi*.[2042]

22 Ocak 1921. Roma'daki İttihadçılar ve Kemalistler içtiması sonlandırıldı. *Türkiye ile İtilaf arasında aracılık* yapmak kararı alındı. *Toplantı sonunda alınan ortak karar 22 Ocak tarihiyle Fransa Başbakanı'na bildiril*di.[2043]

> Kurultay, eski "Terakki" yanlısı liderlerin üstünlüğünün şekil olarak tanınmasını (fakat Kemalist delegelerin açıkça tahammülsüzlüğü ile) ve ılımlı kanadın ve aşırı gevezelikle suçlanan Ahmet Rıza'nın yenilgisini kaydetti. Kurultay, Ankara hükümeti ile dayanışma içerisinde olunduğunu bildirerek kapandı (Guisi'ye göre, İstanbul elçisi Osman Nizamî'nin bile katıldığı bir dayanışmaydı bu). Sonuç olarak ulusalcı hareketin gerçek *liderlik* düğümü çözülmedi, fakat yasal hükümetin (İstanbul) devrim hükümetine (Ankara) bağlı olması kabul edildi. Bu bağlı olma durumu, Şubat-Mart 1921'de Londra Konferansı'nda büyük yankılar uyandıracak şekilde ortaya çıkacaktı. Kurultay'da ayrıca Bolşeviklerle işbirliğinin meşruluğu kabul edildi ve aynı zamanda bu işbirliğinin şekilleri belirlendi. Bu da, Kemalistlerin başarısıydı.[2044]

Fanatik Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin:

2037 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 202.

2038 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

2039 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 21 Janvier 1921, p. 52-53; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228, dipnot 607. Briand, başvekilliğinden önce Kilikya ve Ermeni mesailinde hassasiyetlerini dile getirmişti. Fakat zamanla bunları terk ettiği ve TBMM Hükümetiyle uzlaşmak nokta-yı nazarına geldiği görülüyor (Selçuk, 2022, s. 228-229, dipnot 609).

2040 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

2041 FO, 371/6482, E 1193; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 77.

2042 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 204.

2043 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 80.

2044 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 238.

> Roma Toplantısı, İstanbul'un acıklı durumunu saptayan bir andaç hazırladı ve bunu Ahmet Rıza eliyle İtalyan, İngiliz ve Fransız başbakanlarına sundu. Belge alçakgönüllü bir başlık taşıyordu: "Roma'da Toplanmış Kimi Yurtsever Osmanlıların Sunduğu Andaç." Amaç dünyada en çok sıkıntı çekmiş bir halk olan İstanbul halkının hayatını kurtarmaktı. Birinci derecede gereksinim maddelerinin pahalılığı inanılmaz bir dereceye ulaşmıştı. Ölümlerin çokluğu ürkütücüydü. Bırakışma ve Mart 1920 işgalinin getirdiği kısıtlamalar İstanbul'u imparatorluğun kalan yerlerinden adeta koparmıştı. Rum ve Levanten vurguncular serbestçe hain dolaplarını çeviriyorlardı. Yunan işgali de Müttefikler'in de saptamış oldukları bir zulüm ve yıldırı ile yapıldığı için binlerce bahtsız çoğu kadın, yaşlı ve çocuk, İstanbul'a sığınmış ve kışı cami avlularında geçirmek zorunda kalmışlardı.
>
> Anlaşılmaz bir sıklıkla ve özellikle Türk mahallelerinin dörtte birinde çıkan yangınlar 150.000 kişiyi evsiz barksız bırakmıştı. Yurda dönmüş bulunan 25.000 savaş tutsağı ulusalcılara katılmasınlar diye İstanbul'da alıkonmuşlardı. Öte yandan yapılacak bir halk oylamasında Rumların ağır basması için Güney Rusya'dan binlerce Rum İstanbul'a getirilmişti. Denikin ve Vrangel'in yenilgisi üzerine 100.000 Beyaz Rus İstanbul'a sığınmıştı. Son olarak Müttefikler'in birçok kamu binasına ve özel mülklere el koyarak barındırdığı 40.000 askeri vardı.
>
> İstanbul çevresinden, Karadeniz'den beslenemediği gibi, Yunanlılar işgal ettikleri yerlerden gereksinim maddelerinin gönderilmesini yasaklamış bulunuyorlardı.
>
> Bütün bu sıkıntıların yanında mali kısıtlamalar yüzünden, hükümet üç aydır memur ve askerlerin, dul ve yetimlerin aylıklarını ödeyemiyordu, ki bunlar Müslüman halkın hemen hemen yarısını oluşturuyordu. Olan bitenler devlet yetkesini azaltıyor, asayiş bakımından tehlikeler gösteriyordu. Tarih insanları umutsuzluğa iterek hiçbir şeyin kazanılamayacağını gösteriyordu. Masum insanlar aç kalarak ölüme mahkum edilmiş bulunuyorlardı.[2045]

Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere ile Ahmed Rıza ilişkisi: *Ocak 1921'de Roma'da yapılan Türk milliyetçilerinin gizli toplantısı* [..] *İtalyan diplomasisi tarafından organize edilmiştir. İngilizler neredeyse hiç haberdar olmamıştı, Fransız Büyükelçi Barrere ise eski Jön Türklerin en prestijlilerinden biri olan Ahmet Rıza tarafından, her zaman doğru düzgün olmasa da, devamlı bilgilendiriliyordu*.[2046]

Bu toplantı hakkında yeteri kadar vesikaya hâlâ sahib değiliz: *Roma Toplantısı hakkında, gizli tutulduğu için, yeterli bilgiye sahip değiliz (ve yeni belgeler ortaya çıkana kadar öyle kalacak), bununla beraber yakın Türk tarihinde önemli bir sayfa olduğu ileri sürülebilir, çünkü bu toplantıda Türk milliyetçilerin diasporasının dayanıksızlığı ve bölünmesi, Mustafa Kemal'in liderliğini kabul edenlerin sürgündeki eski Jön Türk liderlerin himayesine boyun eğmeyeceği sonucu ortaya çıkmıştır. (Türk Kurtuluş Savaşı, Jön Türk Hareketi'nin içinde dev bir hesaplaşmaya da yol açmıştır.)*[2047]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Yeni Fransız Kabinesi'nin programında, "Türkiye ile barışa acele lüzum vardır" deniyor.*[2048]

23 Ocak 1921. Paris'de münteşir komünist *L'Humanité* gazetesi, *Pozantı savaşına katılan bir Fransız askeri*nin *anne ve babasına gönderdiği* mektubu neşretti:

> Size daha önceden bildirdiğim gibi Türklerin genel bir saldırı tehdidi altındaydık. Bu saldırı 25 Martta başladı…
>
> Mevkilerimiz sağlamdı, ancak ordumuzun büyük kısmı ile ulaşımımız kötüydü. Geçit vermez bir bölgede, her türlü yardımdan 120 kilometre uzaktaydık. 1 Nisanda, bizden on defa üstün ve iyi silâhlanmış düşman tarafından çevrildik. Garnizonumuzda 900 adam vardı, fakat teçhizatı (silahları vs.) kötüydü.

2045 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 80.

2046 *Archives du Ministere des Affaires Entrangeres*, serie E-Levant 1918-1929, Sous-serie Turquie, 162; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 308.

2047 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 308.

2048 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 378.

1 Nisandan 5 Mayısa kadar Türklerin saldırıları sürekli fakat sonuç vermeden sürdü. En şiddetlisine 7 Mayısta maruz kaldık.

Bölgede bir süre sakin günler geçirdik. Ordu ile ilişkimizi bir uçak sağlıyordu. 15 Mayısta uçak haber getirdi: "Bir yardım kuvveti yolda".

Maalesef altı bin kişilik bu kuvvet fazla ilerleyemedi ve ağır kayıplar verdikten sonra yüz geri gitti.

25 Mayısta uçak tekrar geldi, bu kez haber kötüydü: "Yardım gelecek diye beklemeyin. Sizi kurtarmak imkânsız; elinizden gelenin en iyisini yapın."

Komutanımız çekilme kararı aldı. 26 Mayıs akşamı mevkimizi boşalttık. Gece gündüz yürüyor, henüz karlı dağlar aşıyoruz; 28 Mayıs sabahı yeniden kuşatıldık. Savaşa giriştik. Makinalı tüfek üç yüz arkadaşımızı biçti. Durumumuz sağlam değil. Teslim olmamız gerekiyor: Aynı 28 Mayıs sabahı saat 10'da beyaz bayrak çekiyoruz (…)[2049]

24 Ocak 1921. Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrâsı içtima ediyor. Briand söz alıyor. *Fransız kamuoyunun Kral Konstantin'e karşı olduğunu ve Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi hususunda fikir birliği içerisinde olduğunu* söylüyor.[2050]

Defrance, *Quai d'Orsay*a mahrem telgraf gönderdi. Buna göre, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Maliye Müşaviri Sör Adam Block'un *Anadolu'daki durum hakkında çeşitli ciddi kaynaklardan alınan bilgiler ışığında* hazırlamış olduğu malî raporun bir özetini, meslekdaşı Defrance'ye takdim etmiştir. Rapor özetinde *Müslümanların Mustafa Kemal'den yana oldukları, Kemalist yönetimin İstanbul yönetiminden daha iyi olduğu, mali durumunun düzeldiği ve ekonomisinde gelişme olduğu belirtiliyor*. *Ancak İngilizleri endişelendiren en önemli konu Ankara Hükümeti'nin Sovyetler'le olan ilişkileri*dir. *Sovyetler'den aldıkları 2 milyon lira tutarındaki para yardımının yanı sıra Ermeni ve Rus sınırından, ayrıca İstanbul ve Antalya'dan yapılan silah, cephane ve savaş malzemesi yardımı İngilizler tarafından biliniyor. Her ne kadar Mustafa Kemal "Bolşevizme karşıyım" diyorsa da İngilizler buna inanmıyorlar, tam tersine Bekir Sami'nin "Kemalistlerle İtilaf Devletleri arasında bir antlaşma imzalanmadığı takdirde Bolşevikler milliyetçilerin efendisi olacaklar" yolundaki sözlerine büyük önem veriyorlar*. *Defrance, telgrafın sonunda, bu memorandumu Ankara Hükümeti'nin idari, mali ve askeri alanlardaki ilerlemelerini göstermesi bakımından ve bu konularda şimdiye kadar kendisine verilen bilgileri doğrulaması açısından ilginç bulduğunu* yazıyor.[2051]

Le Temps gazetesi: *Sevr Anlaşması değiştirilmelidir. İtilaf Devletleri, Anadolu'nun isteklerini İstanbul Hükümeti aracılığı ile öğrenebilirler. Uygulanabilir bir program üzerinde anlaşmaya vanlmalıdır*.[2052]

Le Matin gazetesi, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza'nın Paris Sulh Konferansındaki beyanatını neşretti: *Bolşeviklerle yakınlaşmalarına engel olmak için Kemalistlerle hemen görüşmeye başlamalıyız*.[2053]

25 Ocak 1921. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı ve Paris Sulh Konferansı Reisi Aristide Briand, Paris'den İstanbul'daki ve Atina'daki mümessilliklerine telgraf gönderdi. *İngiliz ve İtalyan meslektaşları ile Türk ve Yunan hükümetlerine*, *Sevres'i görüşme üzere Londra'da toplanma kararının iletilmesini istiyor*. *Briand, konferansın Sevres Antlaşması'nı görüşmek üzere toplanacağını, Türk Hükümeti'nin ise Mustafa Kemal veya Ankara Hükümeti temsilcilerinin Osmanlı delegasyonunda yer alması koşuluyla*

2049 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 187.
2050 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228, dipnot 607.
2051 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 107, dipnot 43.
2052 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 380.
2053 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.

davet edildiğini, ayrıca Yunan Hükümeti'nin de bu konferansa davetli olduğunu bildiriyor. *Bunlara ilaveten Briand, İtilaf Devletleri'nin bu kararını İstanbul Hükümeti'nin Ankara'ya bildirmesi gerektiği ve en kosa zamanda cevap verilmesi konusunda Fransız Yüksek Komiseri'ni uyarıyor*.[2054]

Curzon'un talimatıyla Paris'deki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Londra'daki Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı W. Tyrell'e telgraf gönderdi. Buna göre *25 Ocak 1921 tarihinde Müttefikler arasında düzenlenen konferansta, Türk ve Yunan sorunu ele alındı. İtalyan temsilci destek vermeksizin Roma'da bulunan Türk temsilcisinin, Sevr Antlaşması'nda tamamıyla değişikliğe yol açabilecek taleplerini gündeme getirdi. İngiliz Başbakanı ve Curzon bu taleplere karşı çıkarken; Fransız temsilci de Sevr'de köklü değişikliklere sıcak bakmıyordu. Neticede meselenin Türkiye ve Yunanistan'ın temsil edileceği bir Müttefik konferansında görüşülmesi kararlaştırıldı*.[2055]

26 Ocak 1921. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa, Paris'deki Büyükelçi Nabi'ye telgraf gönderdi. Veliahd Abdülmecid'in *La Gaulois* gazetesine vermiş olduğu beyanatın tekzib edilmesini istiyor: *Babıali veliahtın demeci karşısında dehşet içinde kalmıştı. Sefa'nın Paris temsilcisi Nabi'ye gönderdiği mahrem mektup önce demece dikkatini çektiği için ona teşekkür ediyordu. Veliahtın sözlerinin maksatlı olarak ya da, yanlışlıkla çarpıtıldığı kesin gibi görünüyordu. Sefa, Nabi'den Paris'in büyük gazetelerinden birinde muhabirin kuşkusuz Abdülmecit'in sözlerini yanlış anladığı yönünde bir yalanlama yayımlatmasını rica etti*.[2056]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 4 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 26 Ocak 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 26 Kanunusani [Ocak] 1921.
>
> Fransa, Büyük Britanya, İtalya murahhasları, Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettiler. Hükümetleri namına, Paris Konferansı'nın kararlarını, Osmanlı murahhasları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın da Londra Konferansı'na iştirakini, Konferans'ta kendisinin dinleneceğini bildirdiler. Tevfik Paşa, bunu kabul ve derhal Ankara ile temas ve muhabere edeceğini söyledi.[2057]

İspanyol matbuatı, Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Briand'ın Paris'deki Fransa-Britanya ekabirleri içtimaı hakkındaki beyanatını neşrediyor:

> Alınan sonuçtan memnunum. Şimdi, Sevr Antlaşması'nın esaslarını müzakere etmek amacıyla, Londra'ya İstanbul ve Ankara hükümetlerinin ve aynı zamanda Yunan Hükümetinin temsilcilerini davet edeceğiz. Görüldüğü üzere, Türk temsilcilerinin ve Yunan tarafının da katılacağı konferansın ilanı, müttefik hükümetlerin temsilcilerinin, henüz tasdik edilmemiş olan antlaşmanın dışındaki yollarla da Doğu'da barışın sağlanması gerektiğinde hemfikir olduklarına işaret etmektedir. Bu karar, Sevr Antlaşması'nın müzakere edilemediğini söyleyen İngiliz Hükümetinin çok kısa bir süre önce ifade etmiş olduğu görüşle karşılaştırıldığında, izlenen yolun ne olduğu açıkça görülecektir. Anadolu'nun Kemalist idarenin altında durumunun iyileşmesinin ve Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nın kendilerine verdiği ağır görevi Anadolu'da yerine getirmelerini engelleyen kötü durumunun, Lloyd George'a (yani onun politikalarına) nüfuz edip edemeyeceğini bilmek istiyoruz.

Haberde, Fransız Hükümeti'nin, Yunan tarafında yaşanan son gelişmelerden dolayı, Türkiye ile barış antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini talep ettiği, Ankara Hükümetinin temsilcilerinin Londra'daki bu Konferansa çağrılmasının ise İzzet Paşa ile kurulacak temasla ve İstanbul Hükümeti'nin

---

2054 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 108.

2055 Curzon'dan Kral ve Hükumete iletilmek üzere Hardinge'den W. Tyrell'e 25 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 25; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 215.

2056 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 88.

2057 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 353.

aracılığıyla olacağı ifade edilmiştir. Briand, Londra'daki konferansın izleyeceği yolu da şu şekilde aktarmıştır:

> Paris Konferansı, Şark meselenin çözümlenmesi amacıyla Yunan ve Türk delegelerinin de davet edileceği, Şubat'ın ikinci on beş günlük diliminde ve muhtemelen 21'inde, Londra'da müttefik delegelerin de olacağı bir konferansın toplanması kararı aldı. Bu kararın, Yunan ve İstanbul Hükümetlerine bildirilmesi için yarın onlara bir telgraf göndereceğim. İstanbul Hükümetinin, Londra'ya sadece İstanbul'dan bir heyet gönderilmesine dair, Ankara'daki Kemalist Hükümetle temas geçme inisiyatifi olacaktır. Konferans, bu kararı almadan önce, Yunan meselesini ele almıştır. Delegeler, Londra'da Aralık'ta toplanmış olan son Konferansta alınan karara uygun olarak, "statüko"nun devam etmesinde hemfikirdir. Sonuç olarak, Atina'daki müttefik büyükelçileri, Kral Konstantin ile görüşmelerini Yunan Hükümeti aracılığıyla sürdürmemeye devam edecekler. Ancak müttefiklerin mali yardımları askıda kalacaktır. Yunanistan ve Türkiye'nin davet edileceği bir konferansın toplanması teklifi Lord Curzon'dan geldi. Bunu hemen biz de kabul ettik.[2058]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Avrupalı Devletler ve Amerika arasındaki uluslararası ilişkilerin görüşülmesi için toplanacak olan konferansta, Sevr Antlaşması'nın da revize edilebileceği*; *Konferansa, Türk ve Yunan temsilcilerinin de Doğu Sorunu'nu görüşmek üzere çağrılacağı, Mustafa Kemal Paşa'nın temsil edileceği bir konferansta ise Sevr Antlaşması'nın tekrar yazılacağını söylemenin, abartı olmadığı* bildiriliyor. *Türk milliyetçilerinin temsil edilmesi ile ilgili karar Fransa'nın başarısı*dır. *Fransızlar tarafından İstanbul'un tekrar Türklerin kontrolüne verilmesi istendi. Ayrıca İtalyanlar da Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi taraftarı*dır.[2059]

27 Ocak 1921. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), Müttefiklerin Londra Konferansına Bâb-ı Âlî murahhas heyetine dahil olmak kaydıyla TBMM Hükümeti murahhaslarını davet ettiğini TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgrafla bildirdi. *Mustafa Kemal ise Tevfik Paşa'ya gönderdiği cevaplarda Türkiye ile ilgili bütün sorunları çözecek tek yerin TBMM'nin Bakanlar Kurulu olduğunu ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'dan gidecek heyette Ankara Hükümeti temsilcilerinin de bulunmasını şart koşmalarının bu devletlerin TBMM Hükümeti'ni tanımış olduklarını gösterdiğini hatırlatıyor, ayrıca yabancılara TBMM Hükümeti ilkelerinin kabul ettirilmesi amacıyla Tevfik Paşa'yı kendileriyle birleşmeye davet ediyor*. *Bunun yanı sıra Mustafa Kemal, padişahtan da Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümetini tanıdığını resmen ilan etmesini istiyor*.[2060]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 4 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 27 Ocak 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 27 Kânunusani [Ocak] 1921.
>
> Şark meselesini müzakere için, Kânunusani [Ocak]'nin yirmi beşinde Paris'te toplanan Konferans'ın Londra'da yeni bir Konferans'a karar verdiğini, bu Konferans'a müttefik devletlerin murahhaslarından başka Yunan ve Türk murahhaslarının da davet edileceğini bütün şehir öğrenmiştir. Gazetelerde tafsilatlı telgraflar var. Beyoğlu ve Galata, derin bir ıstırap ve keder içindedir.
>
> Dün akşamdan beri, Babıali, Paris'teki mümessili Nabi Bey'in verdiği haberleri biliyor. Bu haberlere göre Nabi Bey, bazı Fransız dostları ile olan muarefesi sayesinde, Sevr muahedesinin tekrar gözden geçirilmesi vaadini almış!.. Nabi Bey ve Fransız dostları çok iyi hareket etmişler. Müttefikler, Sevr muahedesine müthiş bir darbe vuruyorlar. Para ile tutulan bazı gazetelerin neşriyatına dayanarak Kemalistler her şeyi isteyebilirler: İki kat

---

2058 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 203-204. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2059 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 204-205.

2060 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 108.

daha gururlanabilirler, kapitülasyonların kaldırılmasını isteyebilirler, Türkiye'nin Umumi Harp'ten evvelki hudutlarına avdetini özleyebilirler...

Babıali'de, memnuniyetinden herkes ellerini ovalıyor, M. Briand'ın, Türklere çok taraftarlık ettiğini birbirlerinin kulağına fısıldıyorlar. Bu yüksek memurlar kendi kendilerini daha ziyade tatmin için telgrafnamelerin bazı fıkralarını okuyorlar: "Londra Konferansı'nın mevzuu, daha evvel müttefik devleterle Türkiye tarafından imza edilmiş olan Sevr muahedesidir. O muahede ki, yeni hadise ve şartların tesiri altında tadil edilmek icap eder!"

Acaba muahedenin el sürülemez olduğunu, Babıali'deki her şeyi şüpheli nazarla gören meslekdaşlarına daha dün aynen söyleyen müttefik diplomatlar bu hususta ne düşünürler? İstanbul mahafilinde, Babıali ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Heyet-i Murahhasası" azasının intihabında ve Londra Konferansı'nda iltizam edilecek programda mutabık kalacakları zannediliyor. Ankara'da bulunması bir "Lûtf-ı İlâhi" sayılan Müşir İzzet [Furgaç] Paşa'ya, bu hususta zuhur edecek müşkülleri izale için çok güveniliyor.

Yunan mahafili, harikulade canlandırıcısından mahrum kalmış bulunan Yunan diplomasisinin, kendine düşen ağır vazifeyi başaracak kabiliyeti gösteremeyeceğinden endişelidir. Bununla beraber Türkler, talep ve iddialarını eksiltmeyecekleri için müttefikleri halim ve mülâyemetlerine pişman edeceklerini ümit ediyorlar.

Bir Venizelist bana dedi ki: "Anadolu'ya sükunet getirmek için müttefiklerin Türkler'e bahşetmeye hazırlandıkları tavizât, Sevr muahedesinin bize verdiği bir o kadar müttefikin kaybolmasıdır. Vaziyeti hala tek bir adam kurtarabilirdi. O da Venizelos'tur. Fakat heyhat!.. Felaketimiz olarak bize yegane kalan ancak Konstantin'dir."[2061]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* yazıyor: *Konstantin'in dönüşü Yunanlıların vatanperverliğini alevlendirdi*.[2062]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müttefik devletlerin Türkiye'nin taksimini içeren Sevr Antlaşması'nı gözden geçirdikleri belirtilmiştir. Osmanlı Meclisi tarafından antlaşma tasdik edilmemiştir ve Türk halkı da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yabancı müdahalesine karşı silahlı direnişe devam ediyor. Uzun zamandır süren ve giderek ciddileşen Türk-Yunan savaşı, müttefikleri de etkilemiş ve Türk direnişçileriyle uzlaşmanın gerekliliği anlaşılmıştır. Kral Konstantin, İngiltere ve Fransa'nın itirazına rağmen, yeniden Yunanistan tahtına çıktığından beri, Doğu'da mutlak bir sükûnetin olabilmesi için Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi düşünülmekte*dir. *Yunan ordusunun Anadolu'da yaşadığı son mağlubiyetler, müttefikleri Türk meselesine yeni bir çözüm getirilmesi konusunda harekete geçirmiştir. İngilizler, Kuzey Irak'ta savaşmaktan artık yorulmuşlardır. Fransa, Suriye sınırında Türk direnişçilerle yaşadığı ciddi çatışmalardan mustariptir. İtalya, zaten Anadolu'dan çekilmiştir. Yunan tarafı ise düşmanla karşı karşıya gelemiyordu ve İzmir'de bile güç bela durabileceklerdir. Buna karşılık, Kemalist birlikler Anadolu'nun mutlak hâkimi oluyorlar. Osmanlı hazinesinin en büyük gelir kaynağı, direnişçilerin hâkim olduğu zengin topraklardan toplanan vergilerdir. Bu vergiler toplanamadığı için de hazinenin durumu oldukça cidd*idir. *Borçların faizleri bile ödenememekte*dir. *Fransız ve İngiliz alacaklılar, son aylarda yaklaşık yüz milyon Frank parayı toplamaktan vaz geçmişlerdir. Hatta kısmen yabancı mülkiyetinde olan ve kısmen de borçlara teminat olarak gösterilen demiryolları bile çalışmamakta*dır. *Ayrıca, Kemalist direnişçilerin Bolşeviklerle işbirliği yapacaklarına dair endişe de vardır. Bu durum, İran, Hindistan ve Mısır'da meydana gelebilecek karışıklıklardan dolayı, özellikle de İngiltere için açık bir tehlike ve tehdit oluşturmakta*dır. *Batı Avrupa, Doğu'da ne pahasına olursa olsun, sükûnet istemeye başlamışlardır. Türkiye'deki durum, umutsuz olmasa da oldukça cidd*idir. *Bu nedenle, Türkler için ağır şartlar içeren Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi ve bütün sorunlara çözüm getirecek yeni bir anlaşma yapılmasına ihtiyaç vardır. Görünen köy kılavuz istemez ve bu durum yeni bir yol haritasının kaçınılmaz olduğunu müttefiklere göstermekte*dir. *Farklı ırk ve dinlerin olduğu*

[2061] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 353-355.
[2062] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

*Osmanlı topraklarında manevi bir birliğin muhafaza edilmesi gerçekten güçtür. Bu farklıları kabullenerek ve milletlerin önceliğini teminat altına alınarak, Türkiye'deki maddi birliği bir şekilde korumak gerekiyor. Ancak müttefiklerin sadece kendileri için değil aynı zamanda Ermeniler gibi küçük milletler ve Batı medeniyetin manevi menfaatleri için de yeni teminatlar aramaları gerekecektir. Yeni konferansta Sevr Antlaşması'ndakinden daha büyük bir başarı elde edilmesi umulmakta*dır.[2063]

28 Ocak 1921. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Paris'e rapor gönderdi. Buna nazaran *Gouraud ile ateşkes görüşmeleri yapmak üzere Paris'e giden* Yarbay *Hayri Bey, orada ilk önce Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, Jean Herbette ile görüşüyor, Herbette ise konu hakkında görüşmek üzere Gouraud'dan randevu alıyordu. Görüşmelerden haberdar olan ve Defrance'tan sonra Türkiye'ye Yüksek Komiser olarak tayin edilen Pellé, savaşın bitmesi için Kemalistlerle konferansın toplanması beklenmeden anlaşma yapılmasının şart olduğunu, uzlaşma yolunda ilk girişimin Mustafa Kemal tarafından yapılmış olmasının ise oldukça ilginç olduğunu ve Gouraud'ya Hayri Bey'e vereceği cevap konusunda talimat verilmesi gerektiğini bildiriyor*.[2064]

28 *Ocak 1921'de bir Fransız diplomat tarafından kaleme alınan ayrıntılı bir raporda, İTC İstanbul teşkilatının liderleri Ankara'da faaliyet yürüten bir sosyalist propaganda odağı olarak nitelendirilir*.[2065]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri kurmay başkanı Albay Pallis *Atina'daki Fransız meslektaşlarına acıklı bir manzara çiziyor. Mühimmat hariç, her şey eksiktir. 15.000 at gerekiyor. Parça ve usta eksikliğinden hafif kamyonların birçoğu hizmet dışı*dır. *Ordunun 15 günlük unu vardır, para yoktur. 20.000 kaçak var*dır.[2066]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk Hükümeti, İstanbul'daki İngiliz temsilcisine, Doğu Sorununu ele almak için Şubat ayında Londra'da toplanacak olan konferansa delege göndermeye hazır olduğunu bildirmişti. Haberde, Yunanistan Hükümeti'nin de konferansa temsilci göndereceği belirtilmiştir*.[2067]

29 Ocak 1921. Fas Rabat'taki Sömürge Valisi Mareşal Lyautey, Başvekil Briand'a mektub gönderdi. *Fas'ta Fransızlara karşı direnen grupların faaliyetleri üzerine* dikkat çekiyor. *Bu örgütlerin Almanya tarafından yönlendirildiklerini ve Avrupa hegemonyasına karşı direnen panislamist bir görünüm kazandıklarını işaret ediyor, ayrıca Fransa'nın İslam ülkelerinin ve özellikle Türkiye'nin dostu olduğunu göstermesinin Fas'taki çıkarlarının korunması açısından faydalı olacağına inandığını belirtiyor*.[2068]

Garb Cephesi Kumandanı Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'ye (Çakmak) şifreli telgraf gönderdi. *İstanbul'dan Antalya'ya gelen hava Yüzbaşı M.Ali Efendi aracılığıyla her biri ikişer bin Lira'ya teslim edilmek üzere Fransız Spat sisteminde ve bir kişilik iki makinalı tüfek ve 200 Km. süratli savaş uçaklarından iki tane satın almak mümkün olmuştur. Alınan malzemenin parasının Antalya'daki İtalyan bankasına yatırıldığı ve uçaklar gelmediği takdirde bankanın parayı iade edeceği, alınan uçakların Fransızların geliştirilmiş savaşı uçaklarından*

2063 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 205-206.
2064 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 170, s. 249-250; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 103.
2065 Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 49.
2066 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 237-238; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 443, sonnot 1.
2067 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.
2068 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 145, s. 254-257; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 123.

olduğu gibi fiyat itibarıyla 2 bin Lira daha ucun olduğu, uçaklarla birlikte ikişer adet iniş takımı ve pervane alınmasının yararı olacağı maruzdur.[2069]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Kemal Paşa eğer yapabilirse İstanbul'a gidebilir. Tıpkı bütün cesur Türkler gibi bu cesur Türk de müttefiklerle görüşmek amacıyla, gurur verici zaferlerinin de desteğiyle, Sevr Antlaşması'nın feshedilmesini talep edebilir. Bu müttefikler açısından istenmeyen bir durumdur. Nitekim Yunanistan'ın zayıflığı, Osmanlı Devleti'nin dirayetli olduğu anlamına gelmiyor. Güneydoğu Avrupa'nın muhafazası "Hasta Adam"a emanet edilemez. Venizelos'un sürülmesi ve Kemal Paşa'nın başarıları üzerine yapılabilecek en doğru şey barış antlaşmasının revize edilmesi*dir.[2070]

30 Ocak 1921. Mustafa Fevzi (Çakmak), Sadrazam Ahmed Tevfik'e telgraf gönderdi. *Türkiye'yi Londra'da temsil edecek heyetin sadece TBMM tarafından seçilecek delegelerden oluşması gerektiğine, ancak uzman danışmanların İstanbul tarafından seçilebileceğine, Sevres Antlaşması'nı imza eden bir hükümetin artık hiçbir etkinliğinin kalmadığını işaret ediyor ve Ankara'nın göndereceği heyetin bütün Türkiye'yi temsil edeceğinin İtilaf Devletleri'ne bildirilmesini istiyor*.[2071]

TBMM zihniyetindeki Fransız etkisine mühim bir örnek vakidir. Örneğin kadın muharibelerin şöyle tesmiye edildiği kaydedilmiştir: "Türk jandarkı".[2072]

31 Ocak 1921. *Fransız Yüksek Komiseri Jules Defrance General Charpy'ye yazdığı gizli bir notta, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın, Roma'da bulunan Ahmet Rıza Bey (1859-1930, Osmanlı Millet Meclisi ve Senatosu eski Başkanı) tarafından Mustafa Kemal'e yazılmış bir mektubu kendisine gönderdiğini ve bu mektubun gizlice Mustafa Kemal'e iletilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Defrance Charpy'den, bu mektubu özel bir kurye ile göndermesini istemişti*.[2073]

Defrance'nin 31 Ocak 1921 tarihli ve Fransız Kara Kuvvetleri Arşivinde mahfuz telgrafına göre, Mustafa Kemal'in Londra Konferansına ne suretle katılmaya karar verdiği derhal öğrenilmiş durumda.[2074] Başka bir deyişle, Sadrazam Tevfik ile Mustafa Kemal telgraflaşmasında belki de üçüncü bir taraf var ki Fransızlara bilgi sızdırmaktadır.

Defrance, Paris'e bir başka telgraf daha gönderdi. *Ankara'nın yalnız kendi heyeti katıldığı takdirde konferansa katılabileceği yolundaki kararından Yunan çevrelerinin de haberdar olduğunu ve Kemalistlerin ileri sürdükleri koşulları Yunanlıların İtilaf Devletleri'ni ikna etmek için koz olarak kullanacaklarını yazıyor*.[2075]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 4 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 31 Ocak 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 31 Kânunusani [Ocak] 1921.

2069 *ATASE Arşivi*, Kl.576, D.(37)-76-A, Fh.47; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Belge no: 1241; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 317-318.

2070 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.

2071 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 108.

2072 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 440; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 25, dipnot 79.

2073 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 31 Ocak 1921; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 35.

2074 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109, dipnot 51.

2075 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109, dipnot 51.

> Londra Konferansı hakkında, iki Hükümet arasında, nokta-i nazar teatisini kolaylaştırmak için Ankara ve İstanbul doğru hatla bağlanmıştır. Telgraflar açık gönderilmektedir. İngiliz zabitleri bu telgrafların verilip alınışına nezaret etmektedirler. Mustafa Kemal Paşa, Konferans'a iştirak için, telgraflarına nazaran, muhtelif şartlar koşmaktadır. Bu şartlardan başlıcası şudur: Türkiye'yi temsil hakkını yalnız Ankara Büyük Millet Meclisi haiz olduğu için, Londra'da yalnız bu Meclis temsil edilecektir."[2076]

Ocak 1921. *L'Asie Française* mecmuası, General Gouraud'un mülahazasını neşretti: *Hiç şüphe yok ki, bu Ermeni taburlarının varlığı 21 Ocakta Maraş'ta patlayan ayaklanmanın nedenidir; çünkü bu taburlar Türklerle Ermenileri ayıran derin kin nedeniyle, kaçınılmaz bir öç duygusuyla geliyorlardı*.[2077]

1 Şubat 1921. Sadrazam Ahmed Tevfik, Mustafa Fevzi'ye (Çakmak) cevabî telgraf gönderdi. *Konferansa birlikte gidilmesinin yararlarına değiniyor*.[2078]

Paris'deki Bâb-ı Âlî Büyükelçisi Nabi, İstanbul'a Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Nabi'nin bildirdiğine göre Britanya Başvekili Lloyd George'nin Sevr Andlaşmasını tadil etme niyeti yoktu fakat Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Fransa Millî Meclisinin Sevr'i bu haliyle *onaylamamaya kararlı olduğunu söyleyerek onu Londra Konferansı'na razı etmiş* imiş.[2079]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 4 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 1 Şubat 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 1 Şubat 1921.
>
> Resmi muhitlerde tezahür eden ilk günlerin nikbinliği yerine, derin bir fütur kaim oluyor. Ankara'nın fasılasız yenilenen iddiaları, bu fütura hak veriyor. Babıali de: "Meselenin düğüm noktası, İstanbul'da değil, Ankara'dadır. Eğer Ankara uzlaşmamakta ısrar ederse, kurtulmamız için bize bahşedilmiş olan yegane fırsatı ebediyyen kaybetmiş olacağız. Konferans'ın Londra'ya daveti çok manidardır. Bu, İngiltere'nin, Türk meselesinin halliyle daha doğrudan doğruya alakadar olduğunu ispat eder. Biz, birkaç zamandan beri, İngiltere'nin hakkımızda pek çok sempati beslemediğini fazlasıyla biliyoruz. Nihayet mahirane siyasetine inanmakta müsaraat göstermiş bulunduğumuz Venizelos yine sahnede... Dün Sevr'de olduğu gibi, bugün Paris'te, yarın Londra'da görünüyor" diyorlar.
>
> ***
>
> Babıali ve müttefikler karargahı, Ankara'nın tasavvurlarına, politikasına dair türlü türlü şekiller verirlerken, Mustafa Kemal Paşa, Londra'da, Türkiye'yi Ankara'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hiçbir heyetin temsil edemeyeceğini, hiçbir sulh muahedesinin Ankara'ya rağmen, bu memlekette tatbik edilemeyeceğini, sulh ve harp meselelerinde son sözün Ankara'nın olduğunu anlatmaya, göstermeye çalışıyor!..[2080]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Küçük-Asya'daki Yunan saldırısı başarısıyla, Paris konferansını etkileyecek diye düşünülüyordu; evet, etkiledi ama başarısızlığıyla*.[2081]

Le Gaulois gazetesi yazıyor: *Daha üzerinden ancak bir ay geçen Yunanistan olaylarını unutan Venizelos ve Konstantin taraftarları "millî bir alan olan Yunan menfaatleri konusunda elele vermişlerdir."*[2082]

2076 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 355.

2077 L'Asie Française, Janvier 1921, No. 188, p. 9; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. Hatırlatmakta fayda görüyoruz. Erivan merkezli Ermenistan Cumhuriyeti, bolşevikleşmiş durumdadır.

2078 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 108.

2079 Paris Büyükelçiliği Evrakı, Karton 3674/3, no. 289; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 430, Bölüm X, sonnot 5.

2080 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 355-356.

2081 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 242.

2082 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 243.

TBMM Hükümeti Paris Mümessilliği yetkilisi A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Doktor Nihat Reşat (Belger), *Echo de l'Islam* mecmuasında makale neşretti. *Ocak ayı içinde, Paris'te bulunan Lloyd George* Venizelos'u *dinlenmekte olduğu Nice'den çağırmış ve Doğu meselesi konusunda kendisinden bilgi almıştır.* Bu hadiseyi vurgulayan Nihat Reşat, *Türklerin konferansa güvenle bakamayacaklarını yazmakta, "bunda da haklı değil miyiz?" diye sormaktadır*.[2083]

2 Şubat 1921. Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Londra Konferansına *Muhtar* [Mollaoğlu] *yerine Bekir Sami'nin* [Kunduh] *gelişine seviniyor. Birincisinin "extremiste exalte" (coşkun aşırı), ikincisinin görece ılımlı olduğunu ve Moskova'da Sovyetler'le bir ittifakın büyük tehlikesini gördüğünü bildiriyor*.[2084]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Kemalist Hükümet bazı ekonomik ve mali sıkıntılar yaşamakta dır ve bu nedenle de bir an önce anlaşmaya varmak isteyeceklerdi*r. *Türkiye Hariciye Vekili de kısa süre önce mecliste yaptığı konuşmada, Ankara'nın Türkiye'de barışın yeniden tesisini istediğini ve müttefiklerle müzakerelere girişmeye hazır olduğunu söylemiştir*. *Kısa süre içerisinde bir anlaşmaya varılması bekle*niyor.[2085]

3 Şubat 1921. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Yunanistan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanlığı tebliğ-i resmîsini aktarıyor: *Etem Bey, Kemalist hareketin başından beri Kemal'in başta gelen çalışma arkadaşlarındandır. Geçenlerde mücadeleye devamın uygun olup olmayacağı konusunda Kemal'le arası açılmış ve iki bin kişi ile dört toptan ibaret kuvvetlerini Gördes civarında toplamıştı (…) Etem Bey ile aramızda yapılan bir antlaşmadan sonra, askerlerinin bundan böyle barışçı vatandaşlar gibi davranmaları şartıyla, bölgemize girmelerine izin verdik. 21 Aralıktan itibaren Etem Bey'in askerleri bölgemize girmeye başladılar (…); bu askerler beraberlerinde dört yüz at getirdiler. Silâhlarını bırakan askerleri evlerine gönderdik. Etem Bey'in geri kalan kuvvetleri de bölgemize girmeye devam ediyorlar*.[2086]

4 Şubat 1921. Albay Rougier'den General Charpy'e askerî istihbarat raporu:

> Türk subaylarının Anadolu'ya hareketi, Mustafa Kemal'in adamlarından oluşan 8 üyeli bir komisyon tarafından düzenleniyor; hareket için gerekli bütün işlemleri bu komisyon yerine getiriyor. Komisyon, Hükümet'le ve Şirket ile uyuşma içinde. Seyr-i Sefain parasız geçiş sağlıyor. Yolculuk bedelleri ilgililere komisyon tarafından ödeniyor. Ancak, Seyr-i Sefain'le yapılan yolculukların Müttefiklerarası kontrol altına alınması üzerine şu son günlerde ortaya çıkan zorluklar yüzünden, yolculuk artık Lloyd Triestino'nun gemileriyle yapılıyor Komisyon ile İtalyan Şirketi arasında bir anlaşma yapıldı ve İtalyanlar her on günde bir Karadeniz limanlarına kalkacak bir gemi tahsis etmeyi kabul ettiler. Başkalarının Anadolu'ya geçmekte bir çıkan olmadığı için yolculann çoğunluğunu subaylar oluşturacak. 3 Ocak Pazartesi günü Lloyd Triestino'nun *Praga* gemisi Karadeniz'e doğru İstanbul'dan ayrıldı. Kıyı komutanı, İtalyan Yüksek Komiserinden, çok sayıda Türk subayının gemiye bindirilmesi yolunda bir emir aldı. Komutan subayları 13 no'lu kamaraya yerleştirdi ve kamaranın kapısına "Kaptan için rezerve edilmiştir" yazılı bir ibare kondu. Sözkonusu subaylar, Erkân-ı Harbiye'den bir general ve iki albay, iki piyade ve iki de topçu albayıydılar. Yanlarında iki bavul dolusu cephane vardı.[2087]

2083 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 243.
2084 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 430, Bölüm XI, sonnot 3.
2085 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.
2086 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 168-169.
2087 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1110 C/42 Dos5; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 182-183.

Bir İngiliz dışişleri belgesinde kaydediliyor *ki General Charpy'nin 4 Şubat günlü mektubuna göre 100 Türk subayı Anadolu'ya gitmiştir*. *Hatta Merkez Komutanı Albay Esat ve kimi subaylar uğurlamışlardı*. *Müttefikler*arası Komisyon bunu saptamış*tır*.[2088]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler: Padişah Hükümeti, Sevr Andlaşmasıyla *Yunanistan'a İzmir konusunda verilen bütün hakların iptalini, milletler ilkesi çerçevesinde Trakya'nın özerkliğinin sağlanmasını, antlaşma ile Ermenistan'a verilen topraklarda Türk hâkimiyetinin sağlanmasını, antlaşmanın Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına zarar veren ekonomik maddelerinin değiştirilmesini ve Türkiye'ye, savunması için yeterli miktarda askerî güç bırakan askerî hükümlerin değişmesini* müstakbel Londra Konferansı Yüksek Şûrâsından *isteyecektir*.[2089]

5 Şubat 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Sosyalist liderlerden Marcel Cachin söz alıyor: *Gazetelerimiz Rusya'da olup bitenler konusunda pek az bilgi veriyorlar. Şimdiki Doğu olayları konusunda ise daha az yazıyorlar. Oysa, kanımca olaylar çok ciddîdir. Biz orada daha başlangıcında bulunan bir sefere giriştik. Sosyalistler, hükümetin gelip burada açık ve ayrıntılı bilgi vermesini şiddetle arzuluyorlar. Fransa Yakın Doğuda olup bitenlerden habersizdir (…). Ara sıra İngiliz gazeteleri, Fransız kanının bol bol aktığı çarpışmaları anlatıyor. Girişilen bir sefer mi var? Bu sefer, Fransa'dan saklanıyor. Oraya kaç Fransız askeri gönderildi? Bu askerlerden birçoğunun öldürüldüğü savaşlar şimdiye kadar nelerdir? (…) Biz Suriye ve Kilikya'da bulunuyoruz. General Gouraud'nun orada belirli bir görevi var; mahiyeti ne?* Cachin'in suali, hükümet kanadınca cevabsız bırakılıyor.[2090]

Londra Konferansına katılmak üzere murahhas heyeti teşkil edildi. Murahhaslar: TBMM Hariciye Vekili Amasya mebusu Bekir Sami [Kunduh] (başmurahhas), Aydın mebusu ve Roma mümessili Câmi (Baykurt)[*], Aydın mebusu Yunus Nadi, Trabzon mebusu sabık Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev (Gerede), Adana mebusu Zekai (Apaydın). Murahhas heyetinin mütehassıs kadrosu: İzmir mebusu Mahmud Esad (Bozkurt), Karesi mebusu Mehmed Vehbi (Bolak), İzmit mebusu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu). Murahhas heyetinin müşavir kadrosu: sabık Meclis-i Mebusan Saruhan mebusu Ahmed Muvaffak (Menemencioğlu), sabık Adana Sultanisi Müdürü Mehmed Niyazi (Ramazanoğlu), Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih (Bozok?).[2091]

6 Şubat 1921. *Le Petit Parisien* gazetesi, Venizelos'un beyanatını neşretti. Venizelos, *Batı Anadolu'da Türklere taviz verilirse "Boğazların kapancağını ve Türkiye'de tekrar Alman nüfuzunun hüküm süreceğini"* belirtmiştir.[2092]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 7 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 6 Şubat 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

İstanbul, 6 Şubat 1921.

2088 FO 371/6495 E 2990/51/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 453, sonnot 3. "Sultanın Emniyet Genel Müdürü olarak tayin ettiği Miralay Esad Bey de sultana ihanet etmiş, Kemalistlerin İstanbul'u [Kasım 1922'de] ele geçirmeleri üzerine, himmetlerinden dolayı buraya vali tayin edilmiştir." Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 130.

2089 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206-207.

2090 *Journal Officiel (Chambre des Députés)*, 6 Février 1920, p. 128; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 184.

* "Belki de Sforza'yı hoşnut etmek için, İtalya'nın eski işbirlikçisi Cami [Baykut] Bey de heyette yer almaktaydı." Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 139.

2091 Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1337-1921, Numero 101, *Sulh Murahhaslarımız İntihab Edildi*, s. 1. Mezkûr binbaşı şayet Selânikli Salih Bozok ise, o, Mustafa Kemal'in akrabası, sırdaşı ve yaveridir.

2092 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 243.

> Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Türkiye'yi temsil hakkını yegane haiz olan Ankara Büyük Millet Meclisi tarafından tayin edilmiş bir Heyet-i Murahhasa'nın Londra'ya gideceğine karar verdiğini, İtalya, Fransa ve İngiltere'deki meslekdaşlarına bildirmiştir.
>
> İstanbul Heyeti'ne iltihak etmeyerek, kendi başına gitmeye kalkan Ankara Heyet-i Murahhasası, Konferans'a davet edilecek mi? Müttefiklerin siyasi mahafilinde bu sual merak ile soruluyor.
>
> Londra Konferansı: Bir taraftan İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin gönderdiği iki Türk Heyet-i Murahhasası'nı, diğer taraftan Atina Konstantin Hükümeti'nin ve kurtulmamış Rumlar namına hareket eden İstanbul Venizelist Rum Patrikliği'nin gönderdiği iki Yunan Heyet-i Murahhasası'nı dinlemek vaziyetinde kalacaktır. Türkleri olduğu gibi Yunanlıları da aralarında ikiye ayıran rekabet ne olursa olsun, bu Yunan ve Türk Heyet-i Murahhasaları'nın gayreti, taban tabana zıt iki gayenin tahakkukuna, Müttefikler'in imzalamış oldukları ve bununla beraber bozmaya hazırlanmakta bulundukları Sevr muahedesinin idamesine veya tadiline matuf olacaktır.[2093]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal, Fransız Hükümeti'ne gönderdiği notta kendisinin Türk Hükümeti'nin tek Başkan'ı olduğunu ve İstanbul Hükümeti'nin Türk görüşünü temsil etmediğini ifade etti. Londra Konferansı'na resmi olarak davet edilmesi ve temsilci göndermesi durumunda Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi konusunda İstanbul Hükümeti'nden daha etkili olacağını düşünüyor*.[2094]

7 Şubat 1921. *L'Eclair* gazetesi, Venizelos'un beyanatını neşretti: *Artık ne Başbakanım, ne de Parlâmento üyesiyim. Fakat Yunanlıyım ve Yunanistan için elimden geleni yapmak amacıyla buraya geldim. Yunanlılar hakkında çok sert hüküm verildi. Yunanistan'a yardımdan vazgeçmek Müttefikler için çılgınlık olur, zira Yunan halkı gerçekten bütün kalbiyle onların yanındadır. En iyisi Konstantin yokmuş gibi düşünmek ve Yunan halkına güvenmektir. Fransızlar Suriye'de güvenlik istiyorlar. Onlarla tamamen aynı görüşteyim, ancak bu güvenliğe Küçük-Asya'daki Yunan kuvvetlerini ortadan kaldırarak varmak istemelerini aklım almıyor, çünkü bu kuvvetler güvenliği sağlanmasında onlarla ister istemez işbirliği yapacaklar. Konstantin'in dönüşü Türkiye konusundaki Müttefiklerin politikasını etkilememeli. Sevres antlaşmasının değiştirilmesi büyük bir politik gaf olur*.[2095]

8 Şubat 1921. Kuşatma altındaki Anteb Kuvâ-yı Milliyesi, Fransız İşgal Kuvvetlerine şiddetli açlık sebebiyle teslim oldu.[2096]

> Antep eşrafı yeterli yardım yapmıyor diye II. Kolordu Komutanı Selahattin Âdil'i kınar. Antep, 8 Şubat 1921'de teslim olur. Doktor Macit Bey'in imzaladığı teslim protokolüne göre, "Türk olsun, Ermeni olsun bütün halka eşit muamele yapılma koşuluyla" Antep, Fransız mandası olmayı kabul eder. 2 Şubatta Antep'e "Gâzi" sanı verilmiştir. [20 Ekim 1921'de] Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalanınca, Ermeniler de çekip gitmek zorunda kalırlar.[2097]

Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

Ankarada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

> Fransız efkârı umumiyesini rencide etmemek için Kilikyada taarruzdan tevakki edilmesi, hayırhahlığında şüphe olmıyan bazı Fransız ricalinin tavsiyesi üzerine Paris murahhasımızdan kemali ehemmiyetle bildirilmiştir.
>
> Sadrazam

2093 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 366.
2094 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 207. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2095 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 243-244.
2096 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 59.
2097 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1281.

Tevfik[2098]

Sadrazam Tevfik, Mustafa Kemal'e bir başka telgraf daha keşide eyledi. *Yunanlıların konferansı etkilemek amacıyla Karahisar-Eskişehir yönünde 70-80.000 kişilik bir orduyla saldırıya geçeceklerinin ve Ankara heyetinin yalnız olarak konferansa kabul edilmeyeceğinin öğrenildiğini yazıyor*.[2099]

Mustafa Kemal, Sadrazam Tevfik'e cevabî telgraf gönderdi. *Ankara tarafından seçilecek delegelerin İstanbul'a giderek Osmanlı heyetine katılmalarının söz konusu olmayacağı, aslında Ankara heyetinin tek başına Londra'ya gönderilmesi yolunda karar alınmış olduğu belirtiliyor*.[2100]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar. *Ankara Hükümeti Türkiye adına konuşabilecek yetkiye sahip tek merciinin kendisi olduğunu beyan ederek, Londra Konferansı'nda Türkiye'nin taleplerini sunacak bir Temsil Heyeti tayin etmeye karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında da uzlaşmaya varılmaya çalışılıyor. Kemal Paşa'nın İstanbul'la uzlaşabilmek için tek talebi, Ankara Hükümeti'nin, Osmanlı Sultanı tarafından tek Türk Hükümeti olarak tanınmasıdır. Sultan, İstanbul'da kalmaya devam edecektir ve hükümetin merkezi geçici olarak Ankara'da kalacaktır. İstanbul'daki hükümetin faaliyetlerini durdurması gerekiyor*. Onun yerine, *Ankara Hükümeti'nin tasvip edeceği bir Meclis olacaktır. Bu meclis, Sultana, hanedana ve çalışanlarına aylıklarının ödenmesini de taahhüt edecektir*.[2101]

El Imparcial ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar. *Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Sorununda önemli bir rol oynaması ve konferansın kabul alacağı kararların Türkiye'deki bütün çevrelere ulaşması istendiği için bütün siyasî çevreler kendisinin konferansa katılması yönünde görüş bildirmekte*dir. *Bu nedenle, Kemal Paşa'nın konferansa kendi Temsil Heyetini göndermeye karar vermesi, siyasî çevrelerde büyük bir memnuniyet yaratmıştır*.[2102]

9 Şubat 1921. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 7 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 9 Şubat 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

İstanbul, 9 Şubat 1921.

2098 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 101. Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927'de Halk Fırkası Kongresinde okuttuğu *Nutuk*un bu bahsinde mezkûr telgrafı aktardıktan sonra Ahmed Tevfik'e ağır ifadeler kullanacaktır: "Efendiler, bu gibi tavsiyeleri, İstanbul hükfımetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan tevakki etmemizi tavsiye eden hayırhahın muhatabı, işittiğini bir gramofon gibi bize isal ederken, hayırhaha, bize de taarruzdan tevakki edilmesini icap edenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mu acaba? Aldığı cevap, menfi idise, onun hayırhahlığına nereden hükmetmiş idi? Vatanımızı işgal edenlerin, efkârı umumiyesini rencide etmemeği tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti, niçin rencide ettiklerini ve etmekle devam eylediklerini sormamak, neden, bu Osmanlı ricalinin havassı mümtazesi olmuştu?" (s. 102). Fakat ne kadar hayret vericidir ki Mustafa Kemal, Ahmed Tevfik Okday'e fevkalâde iltifat edilyordu. Ahmet Şefik Okday: "Cumhuriyet kurulduğunda, büyükbabama iki yıla yakın bir zamandan beri alamamış olduğu sadrazamlık aylıklarının derhal ve defaten ödenmesi, kendisine emekli maaşı bağlanması ve birçok eski devlet adamı hakkında kovuşturma yapılırken büyükbabamın Ayazpaşa'daki konağında bir T.C. vatandaşı rahatlığı ile oturabilmiş olması ve de vefatında bir müfreze T.C. askerinin cenazesine tören kıtası olarak gönderilmesi, Atatürk'ün kendisine karşı olan gerçek hissiyatını yeterince anlatır." *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, 2020, s. 834.

2099 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 108-109.

2100 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109.

2101 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.

2102 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 208.

> İstanbul Rum Patrikliği tarafından takdim edilen, Türkiye'nin kurtulmamış Rumları Heyet-i Murahhasası'nın Konferans'a "resmen" kabulü talebine, Mösyö Briand ve Lloyd George, ancak "teşekkül etmiş devletlerin Heyet-i Murahhasaları kabul edilebileceği" cevabını vermişlerdir.
>
> Fakat hususi Heyet-i Murahhasaların duhul hakları olmasa bile, bunların teşekkül etmiş devletler Heyet-i Murahhasalarına iltihakları men edilmemiştir. Binaenaleyh her ihtimale göre, "tazyik görmüşlerin sesini Konferans'ın duvarları haricinden bile işittirmeyi" pek isteyen Patrikhane Heyet- i Murahhasası, Atina Heyet-i Murahhasası ile birleşecektir.
>
> Türkiye'nin kurtulmamış Rumlarının akıllı müşaviri olan Yunanistan Âlî Komiseri M. Kannelopulo, kat'iyetle İstanbul'dan ayrılmıştır. Meslekten çekiliyor. Yunan diplomatı, siyasi rüçhanlarının mütemayil bulunmadığı fiilî bir vaziyet karşısında fakat ancak vatanperverane hislerine inkiyat ederek büyük Yunanistan'ın vahim surette tehlikeye düşmüş menafiine hizmete devamı kabul etmişti. Âli Komiserlik'teki mevcudiyeti ve faaliyetinde sebatı ile, müşterek gayenin tahakkuku noktasından bir teşrik-i mesainin lüzumunu Türkiye'nin Venizelistlerine kabul ettirmeye muvaffak olmuştu. Yaşının en müsait ve iktidarının mükemmel bulunduğu bir zamanda, kendi kendini atalete mahkum ediyor. Vatanı için hayırlı bir devre intizaren Yunanlılığa yaptığı hizmetlerden dolayı milletin minnettarlığını M. Venizelos ve Hükümet namına kendisine ifade eden M. Politis'in mektuplarını tekrar okuyarak teselli bulacaktır.
>
> Âlî Komiserliğin başında kendisini, Kral Konstantin'in sadıklarından biri olan Kılkış kumandanı Votsis istihlaf etmektedir.[2103]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi: *Kemal Paşa, Müttefik Yüksek Konseyi'ne bir nota göndermiştir*. *Notada, kayıtsız şartsız Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi talep ediliyor*. *Konsey, içerik olarak notayı makul olarak değerlendirmiştir*. *Kont Sforza ve Briand, bazı noktalarda Türk tezine destek veriyor*lar.[2104]

10 Şubat 1921. General Pellé, Albert Defrance'nin yerine İstanbul Fevkalâde Komiseri tayin edildi.[2105]

> Defrance'nin halefi General Pellé, bu [Defrance'nin Harekat-ı Milliye taraftarı] siyaseti sürdürmekle yetinmedi, haricen İstanbul'daki Türk milliyetçi mümessillerle yakın münasebetler tesis ederek onlara Müttefiklerin diplomatik ve askerî manevraları hususlarında tavsiyelerde bulundu. Fransız karacı ve denizci subayları da, bilhassa Doğu Akdeniz'deki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand J. de Bon ve istihbarat subayı Teğmen H. Rollin, Türk milliyetçileriyle yakın bir şekilde işbirliği yaptılar. Fransız subaylar, bahusus istihbarat subayları, Anadolu'nun her yerini dolaşarak Mim Mim, Felah ve sair milliyetçi istihbarat örgütlerine Batı Anadolu'daki İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin faaliyetleri hakkında istihbarat sağladı.[2106]

11 Şubat 1921. *Fransız Hükümeti tarafından Mustafa Kemal'le görüşmeler yapmak üzere görevlendirilen Fransız Genelkurmayı yakınlarından gazeteci Bayan Berthe Georges-Gaulis İstanbul'a geldi*.[2107] Berthe, resmiyette *beş Fransız gazetesi adına* muvazzaftır.[2108]

TBMM murahhas heyeti, Antalya'ya muvasalat ettiler. İtalyan torpidosuna binmek suretiyle İtalya'ya doğru yola çıktılar.[2109]

12 Şubat 1921. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud (Soydan), 7 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitinin 12 Şubat 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

2103 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 366-367.
2104 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 208.
2105 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 69.
2106 Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 130.
2107 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 405.
2108 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 110.
2109 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 256.

12 Şubat 1921.

İstanbul Hükümeti Heyet-i Murahhasası bu akşam Orient Ekspres'le hareket etmiştir. Doğrudan doğruya Londra'ya gidiyor. Heyet'in ikinci murahhası, Roma siyasi mümessili bulunan ve Ankara Millicileri tarafından "hüsnütelâkkî" edilen Osman Nizamî Paşa, İstanbul Heyet-i Murahhasası'na iltihaka ikna için İtalya'dan geçerken Kemalist Heyet-i Murahhasa'ya mülâki olacaktır.

Tren harekete hazırlanırken Tevfik Paşa, "bir otomobil arızası yüzünden gara muvasalatı geciken" katibinin, seyahat esnasında Mösyö de France'a okumayı tasarladığı mühim vesaiki muhtevi bir çantayı kendisine tevdi edebilmesini teminen, hareketin birkaç dakika tehiri arzusunu izhar etti. Fakat Sadrazam'ın arzusu yerine getirilemedi. Demek ki ehemmiyeti Quai d'Orsay'in merakını tahrik edecek olan bu vesaiki Fransa Diplomatı öğrenemeyecektir.[2110]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar. *Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Ankara Hükümetinin öne sürdüğü taleplerin abartılı bulunduğunu, bu taleplerin Saltanat ve Hilafet haklarıyla ve anayasanın ilkeleriyle bağdaşmadığını ve bu nedenlerden ötürü, Babıali tarafından kabul edilemeyeceğini dile getiren bir telgraf çekmiştir. Telgraf şöyle devam etmekte*dir: *"Londra Konferansı'yla ilgili olarak, Ankara Hükümeti, bu konferansa, Osmanlı padişahının tavassutuyla davet edilmiştir ve sadece tek bir Temsil Heyeti, konferansa katılabilir (yani iki hükümetin temsil heyetleri değil). Ankara Hükümeti, İstanbul'un talimatlarına uymayı reddedecek olursa, Babıali tek başına hareket etmek zorunda kalacak ve milli tarih ve şuurun geleceğine dair mesuliyet Ankara Hükümeti'nin idarecileri üzerine kalacaktır". Kemal Paşa, bu telgrafa olumsuz bir cevap vermiştir. Yine de Londra Konferansı'nın, Türkiye'nin haklarını ortaklaşa savunmaları ve Yunan tarafının iddialarına cevap verebilmeleri açısında*n *iki Türk Temsil Heyetini birleştireceği düşünülmekte*dir.[2111]

El Siglo Futuro ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar. *Ankara'dan gelen habere göre, Mustafa Kemal Paşa'nın, Londra Konferansı boyunca bütün cephelerdeki askerî harekâtların durdurulmasını emret*miştir.[2112]

13 Şubat 1921. ABD Ordusunun Fransa'daki Askerî İstihbarat Teşkilâtı eski mensubu, *Philedelphia Public Ledger* muhabiri Clarence Kirshman Streit, Ankara'ya muvasalat etti. Ankara'da sadece Bolşevik Moskova'nın ve Menşevik Gürcistan'ın sefarethaneleri bulunuyor: *Ancak şehirdeki tek Batılı değildim çünkü eskiden İtalyan Dışişleri Bakanlığında çalışan Dr. Vincenzo Fago ve İtalyan Koloni Servisi'nden Signor Luigi Epifani ticari bir görev için benimle aynı gün gelmişti. Daha sonra şehirdeki Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin müdürünün İtalyan ve müfettişlerinden ikisinin Fransız birinin İngiliz olduğunu öğrendiğimde çok şaşırdım. Ayrıca Maliye Komiserliğindeki bir Türk yetkilinin eşi olan Alman kadınla da tanıştım. Türk giysisini benimsememişti ve onu gördüğüm altı hafta içerisinde sadece Avrupa model şapkalar giydi. İstanbul'daki çok sayıda Türk'ün de Fransız eşleri olduğunu ve en azından birinin bir Amerikalı ile evli olduğunu belirtmeliyim. Bu hanım, Bolşevik Elçiliğindeki muhasebe memuru hariç, Türkiye'de rastladığım tek Alman'dı.*[2113]

L'Eclair gazetesi, Yunan Başvekil Kalogeropulos'un beyanatını neşretti: *Yunanistan'ın Küçük-Asya'da yerine getirmeye mecbur olduğu bir medeniyet görevi vardır, bunu yerine getirecektir*.[2114]

14 Şubat 1921. *Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville, 14 Şubat'ta Lord Curzon'a şu ilginç yazıyı göndermişti: "... Buradaki elçiliğimizin Askeri Ataşesi, Atina'daki Fransız askeri misyonunun ve Fransız irtibat subayının Küçük Asya'da yapmış oldukları teftişten sonra hazırlamış oldukları raporun bir suretini*

[2110] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 368.
[2111] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.
[2112] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.
[2113] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 58.
[2114] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 245.

ele geçirerek bana göndermiştir. Bu rapora göre, Küçük Asya'daki Yunan ordusu değerinin yarısını yitirmiştir. Askerler arasında moral epey azalmıştır. Subaylar kendi aralarında çekişiyor, erler ise Anadolu'da neden hâlâ silah altında tutulduklarını anlamıyor; yemeklerinden ve barındırılma usullerinden sızlanıyorlar, çünkü kış olduğu için epey eziyet çekiyorlar. Birçok asker ordudan kaçarak çeteler kuruyor; Bandırma ve Mudanya arasındaki yollarda haydutluk yapıyorlar. Son operasyonlar sırasında, ulaşım hatlarının Türkler tarafından kesilmesi olasılığından kaygılanan subayların gece yarısı geri çekilme emri vermeleri üzerine Yunan askerleri panik içinde geri çekilmeye başlamış; askerler, bir süre önce Kemalistlerden ele geçirmiş oldukları malzemeleri ve birçokları da kendi dağarcıklarını geride bırakmışlardı." Ancak İngiliz Yarbayı Nairne'le Lord Granville, bu Fransız kaynaklı habere inanmamışlardı.[2115]

Fransız *Le Figaro* gazetesinin haberi: *Büyük bir hata yaptık*.[2116]

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "Londra Konferansı Hakkında" başlıklı haber neşretti: *Fransız basını, Fransız çıkarlarını Türkiye'nin İzmir, Gelibolu ve Edirne'ye sahip olmasında* görüyor.[2117]

Le Petit Parisien gazetesi Venizelos mülakatını neşretti:

> Bütün gücümle, Sevres antlaşmasının, hiç değilse Yunanistan'la ilgili kısımlarının değiştirilmemesi için mücadele ediyorum. Mücadelemi resmen ve açıkça yapamam, fakat hiç değilse özel görüşmelerle vatandaşlarımın davasını savunuyorum. Adalet lehinde ateşli bir kulis faaliyeti yapıyorum (…)
>
> Biz, tarihen ve ırken üç bin yıldır Küçük-Asya'dayız… Siz ve biz, asırlardır birbirimize sempati ve yakınlık duyduk, güzel ve büyük bir silâh arkadaşlığı yaptık. Küçük bir halk olarak kaldığımız sürece siz bize yardım ettiniz, bizi korudunuz. Çocukluktan çıktığımız ve genç bir ulus olmaya başladığımız şu anda sevginizi reddedip yardımınızı esirgeyecek misiniz? Sadece Kral Konstantin iktidarı benden aldı diye mi? Fakat, Konstantin fani, Yunanistan ise ebedîdir…
>
> Bize yardım edin! Bunu yapmalısınız, çünkü sizin yanınızda biz görevimizi yaptık. Bize yardım edin, çünkü bu hem sizin hem bizim çıkarımızadır. Karşılıklı yardımlaşalım…[2118]

15 Şubat 1921. *Suriye Fransız Bankası, Mersin'de Deutsche Orient Bank binasında bir şube açtı*.[2119]

16 Şubat 1921. Londra Büyükelçisi Charles de Saint-Aulaire (d.1866-ö.1954), Paris'e telgraf gönderdi. Curzon'la mülakatını haber veriyor. Saint-Aulaire, *Malta'da tutuklu bulunan Türklerin serbest bırakılmasını istediğinde, Lord Curzon "zulüm" nedeniyle tutuklandıklarını* söylemiştir. Bununla birlikte Curzon Malta mevkûfları *arasında "siyasî" tutuklu olup olmadıklarını kontrol edeceğine söz* vermiştir. *Ancak mevkûflar için bile, Türkler "konferansta makul davranırlarsa" onları serbest bırakmayı tercih* ettiği kaydını koymuştur Curzon.[2120]

Le Petit Parisien gazetesi, Yunan Başvekil Kalogeropulos'un beyanatını neşretti: *Sevres antlaşması, asırlardan beri esir binlerce kişiye hürriyetlerini geri veriyor. Halkların hürriyeti için dövüşen Müttefiklerin, bu kurtuluş antlaşmasını uygulamaktan vazgeçmeleri mümkün değildir*.[2121]

2115 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 220-221.
2116 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 140.
2117 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 327.
2118 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 244.
2119 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 409.
2120 *Ministere des Affaires Etrangeres* (AMAE), P 1441, Télégramme de Charles de Saint-Aulaire au ministère des Affaires étrangères, 16 Février 1921; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 267.
2121 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 244-245.

17 Şubat 1921. TBMM murahhas heyeti Roma'ya muvasalat etti. TBMM Hariciye Vekili Amasya mebusu başmurahhas Bekir Sami (Kunduh), İtalya Hariciye Nâzırı Carlos Sforza'yla hususî mülakat ediyor. *Sforza, görüşmede, Bekir Sâmi Bey'e, "Müttefiklerin İzmir ve Trakya meseleleri hakkında bir soruşturma komisyonu önereceklerini" söylemiş ve bunu kabul etmelerini salık vermiştir*.[2122]

> Roma'da Fransa Büyükelçisi [Barreré], İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın aracılığıyla Bekir Sami Bey ile kısa bir görüşme yaptı ve ona ivedilikle Londra'ya gitmesini önerdi. Büyükelçi, Bekir Sami ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Fransa ile uzlaşmaya hazır olduğu izlenimini aldı ve bu izlenimini aynı gün Paris'e iletti.[2123]

Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Londra Konferansına katılan TBMM murahhas heyeti reisi *Bekir Sami'nin (Kunduh) "Beyrut'ta iyi tanındığını, orada mühim bir vali olarak hatıralarını bıraktığını ve […] valiliği sırasında Fransa'ya sempati duyduğundan şüphelenildiğini" yazıyor*.[2124]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 17 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitin 17 Şubat 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> Mösyö de France'ın halefi General Pelle bilhassa Türk mahafilinde en müsait intibalar husule getiriyor. Daha geldiği gün Türk matbuatı bu "mümtaz asker"i selamlarken, Fas Müslümanları'na olduğu kadar Türkiye Müslümanları'na karşı da hayırhahane olacağı ümidini ifade ediyordu.
>
> Ermeni ve Rum mahafilinde, İstanbul'a muvasalatı henüz yeni olan Fransa'nın yeni mümessili hakkında beyan-ı fikir etmeyi doğru bulmamakla beraber, Âlî Komiserliğin, General'in tesiri altında, bazı Fransız mahafilinde hüküm süren koyu Türk taraftarlığı cereyanına sürüklenmeye daha az mütemayil olmasını ve Paris Hükümeti'nin, Hristiyanlığın acınacak vaziyeti hakkında istikbalde daha iyi tenvir edilmiş olarak, Şark-ı Karib'de Fransa'nın büyüklüğünü meydana getirmiş olan güzel ananelerine avdet etmesini temenniden geri kalmıyorlar.[2125]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İstanbul Hükümetinin temsilcileri 17 Şubat'ta Paris'e ulaşmışlardı*r. *Ankara Hükümetinin temsilcileri ise önceki gün Brindisi'ye ulaşmışlardı r ve ayın 19'unda Paris'e geleceklerdi*r. *Ankara Hükümetinin temsil heyeti Bekir Bey'in başkanlığında ve Cemil Bey, Sezai, Vehbi ve Sırrı Beyler ile teknik danışmanlardan oluşmaktad*ır. *Türkler, etnik ve dinî azınlıkların mutlak serbestliğine saygı göstermeyi taahhüt edeceklerdi*r. *Temsil Heyeti, Sevr Antlaşmasındaki mali, bahrî ve askeri meselelerle ilgili olarak aşırılığın azaltılmasını ve Türkiye'nin yeniden dirilmesi için müttefiklerin mali yardımını talep edecektir*.[2126]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Londra'ya hareket eden Türk temsil heyeti, Kıbrıs ve Mısır gibi abartılı taleplerden vazgeçmesine rağmen, barış antlaşmasında Türkiye'nin iç idaresini ilgilendiren maddelerin değişmesini de konferanstan isteyecektir*. *Heyet, Türkiye'nin hükümranlık hakları ile malî ve ekonomik bağımsızlığını savunacaktır*.[2127]

2122 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 256. "Bekir Sâmi Bey İtalya'da kaldığı sürede, gazetelere verdiği demeçle, Türk dâvâsını anlatmaya çalışmıştır. Il Secolo gazetesine bir demeç vermiştir. Yöneltilen, *Türkiye'nin programının ne olduğu* ve *Ankara-Moskova ilişkilerinin nasıl olduğuna* ilişkin sorulara Bekir Sâmi Bey, *Türkiye'nin programının Mîsak-ı Millî ve Sovyet Rusya ile aramızda iyi ilişkiler olduğu* cevabını vermiştir."

2123 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 227-228.

2124 *AMAE*, P 1441, Télégramme de Robert de Caix au ministère des Affaires étrangères, 17 Février 1921; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 267.

2125 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 403-404.

2126 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

2127 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

18 Şubat 1921. *Fransa Başbakanı Briand da 18 Şubat 1921'de Meclis'de yaptığı konuşmada "Kilikya'daki askeri ve mali yüklerimizi olabildiğince çabuk ve anormal derecede hafifletmek gerektiğini ve Antep zaferinin Fransa'nın prestijine zarar vermeden burayı tahliye etmemizi mümkün kıldığını umduğunu" söylüyor*.[2128]

Fransız Başbakanı Briand 18 Şubat 1921'de Dışişleri Komisyonu'nda yaptığı konuşmada Konstantin tahtta kaldığı sürece Sevr Antlaşması'nın Fransız Parlamentosundan geçmeyeceğini belirtmesine rağmen, İngilizlerin kendinde bu antlaşmayı gözden geçirmeye dahi razı olmadıkları izlenimi verdiğini ve onlara nasıl Türkiye'de yasal hükümet İstanbul'ken gerçek hükümetin Ankara'da olduğu, Konstantin'in durumunun da farklı olmadığı cevabını verdiklerini belirtiyordu.[2129]

Pravda gazetesi, *Fransız sömürge çevrelerinin yayın organı Victoire gazetesinde*n iktibas ediyor. Buna göre, *Yakındoğu sorunu aralık 1920'de Fransa ve İngiltere parlamentolarında ocak 1921'de de İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri bakanları arasında düzenlenen Paris Konferansı'nda görüşme konusu oldu. "Kemalistleri Sovyet Rusya'yla yakın ilişkilerden ayrılmaya zorlamak" amacıyla Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için Londra'da özel bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Fransız sömürge çevrelerinin yayın organı "Victoire" gazetesinde bu karar yorumlanarak şöyle denilmekteydi: "Rus bolşevizmine karşı Asya'da en iyi kale Türk milliyetçileriyle uzlaşmadır. Türk ordusu ilk elde Bakü'nün petrol bölgelerini kurtaracaktır.*"[2130]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *17 Şubat gecesi, konferansa katılacak Türk ve Yunan heyetleri, Londra'daki Victoria istasyonuna ulaşmışlardı*r.[2131]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere, eğer Yunanistan İtilaf Devletleri'ne bağlı kalmaya devam ederse desteğinin süreceğini açıkladı. Ancak söz konusu destek, İngiliz askerlerinin Yunanlılarla birlikte savaşması anlamına gelmiyor*. *Yunanistan kendi ordusu ile savaşmaya devam ettiği müddetçe finansal desteği sürecekti*r. *Fransa ve İtalya'nın ise ne asker ne de finansal olarak herhangi bir destek vermeyecekleri biliniyor*.[2132]

19 Şubat 1921. Fransa Harbiye Nezâreti, Başvekil Briand'a "Londra Konferansının Mali Koşulları" başlıklı muhtıra gönderdi. *Raporda, Ocak 1920'den itibaren Kemalistlerin Fransızları Ceyhan'ın batısındaki Kilikya kesiminde ve Sevres Antlaşması ile Suriye'ye dahil edilen Kuzey Suriye bölgesinde zorladıkları ve bu zorlamanın sonunda Fransa'nın askeri aktivitesini artırmak zorunda kaldığı, dolayısıyla harcamalarının da artmış olduğu bildiriliyor. Fransa, Kilikya'da, Sevres'e göre Suriye'ye bırakılmış topraklarda (Antep, Urfa, Mardin bölgesi) ve Suriye'de (düzenin korunması ve Faysal'a karşı harekâtın sürdürülmesi için) 1919 yılında (1 Nisan'dan itibaren 102.874.000 FF* [Fransız frangı]*, 1920 yılında 686725.000 FF, 1921 yılında ise (sadece 15 Şubat'a kadar) 91.576.000 FF harcamıştı. Yine aynı bölgelerde 1919 yılında (1 Nisan'dan itibaren) 29.700, 1920 yılında (1 Eylül'e kadar) 62.000, 1 Eylül 1920 ile 15 Şubat 1921 arasında ise 65.000 Fransız askeri bulunuyordu. Sadece 1 Eylül 1920-15 Şubat 1921 tarihleri arasında Sevres'e göre Suriye'ye dahil edilmiş olan Antep, Urfa, Mardin bölgesinde 34.000 Fransız askeri görev yapmıştı*r.[2133]

2128 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 329-330.

2129 La Nation Belge, 19 Şubat 1921, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 203-204.

2130 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.

2131 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

2132 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.

2133 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 118.

TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Londra Konferansında başmurahhas olara bulunan Bekir Sami'nin (Kunduh) yerine Hariciye Vekilliğine Ankara'da vekâlet eden Ahmet Muhtar (Mollaoğlu)*, Hariciye Vekaleti bütçesi dolayısıyla yapılan görüşmede, ilk olarak Londra Konferansı'na katılmanın şark siyasetinin terki anlamına gelmediğini, "zerre kadar" değişiklik olmadığını, Sovyetler'e durumun anlatıldığını, onların da anlayış gösterdiğini açıklamıştır*.[2134]

TBMM murahhas heyeti, Londra'ya müteveccihen Roma'dan trenle ayrıldı.[2135]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *1920 yılında Foulon'un ölümünün ardından* Bâb-ı Âlî *Dahiliye Nazırı tarafından yapılan açıklamayla, Sevr Antlaşması'nda öngörülen organizasyon komisyonları kurulana kadar İtalyan Albay Caprini'nin Jandarma Müfettişi olarak atandığını bildir*miştir.[2136]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Tevfik Paşa, İstanbul Hükümeti'nin, Bekir Sami Bey ise Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak konferansa katıl*acaklardır *ancak Bekir Sami Bey, "Türkiye'yi biz temsil ediyoruz" diye demeç ver*miştir. *Aralarında büyük sorunlar olan bundan dolayı da uzlaşmaları mümkün olmayan iki Türk Hükümeti karşısında, İtilaf Devletleri'nin nasıl bir tutum alacağı önemli*dir. *Hangi taraf muhatap alınırsa alınsın, her şekilde diğer taraf sorun olmaya devam edecektir*. *Ankara Hükümeti delegelerinin orada bulunmasının sorumlusu Fransa*'dır.[2137]

20 Şubat 1921. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Paris'e telgraf gönderdi. Pellé nazarında *Vahdettin'in tahttan indirilmesi hesaba katılması gereken bir olasılık olarak görünüyor*. *Ankara onu Sevr'den sorumlu tutuyor*. *Ayrıca müstebittir*. *Roma'da görüştüğü Ahmet Rıza'ya göre oradaki Osmanlı devlet adamları toplantısı tahttan indirmeyi kaçınılmaz olarak değerlendirmiş*tir. *İstanbul'da da son günlerde akıl almaz söylentiler dolaşıyor*. *Ankara'daki Meclisin bir bildirgeyle Abdülhamit'in büyük oğlu Mehmet Selim'i tahta geçireceği söyleniyor*. *Bu, sıradaki Veliaht Abdülmecit'i atlamak anlamına gelir ve o bakımdan zayıf bir olasılık*tır. *Bir de Fransız istihbaratının fotoğrafını çektiği bir belge var*dır. *Bu, 8 Şubat günü M. Kemal'in Abdülmecit'e padişahlık öneren bir mektubu*dur. *İstihbaratın edindiği bilgiye göre, Abdülmecit olumsuz yanıt vermiş*tir.[2138]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa, Paris'deki Büyükelçi Nabi'ye telgraf gönderdi. *İzmit'te Yunanlılar zorla Müslümanlara Yunan yönetiminden hoşnut olduklarını belirten, ulusçuları aslında kendi yaptıkları zulümlerle suçlayan belgeler imzalatıyorlar*mış. *Fransız hükümet yetkilisine bu davranışın önlenmesi için girişimde bulunulması* mercudur.[2139]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Ankara hükümeti Londra konferansına doğrudan doğruya değil, İstanbul hükümeti ile beraber katılmak üzere ve bu hükümet kanalı ile çağrılmıştır*. *Bunun üzerine Mustafa Kemal, Sadrazam Tevfik Paşa'ya T.B.M.M.'nin yeni kabul ettiği Anayasayı göndererek Türkiye'yi temsile ancak Ankara'nın yetkisi bulunduğunu bildirdi ve doğrudan bir çağrı almadan Ankara*

2134 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 229.

2135 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228.

2136 FO, 371/6482, E 2328; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 541-542.

2137 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208-209.

2138 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 27, p. 62-63; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 211. Aralık 1920'de Bilecik'e gönderilen Ahmed İzzet (Furgaç) Heyeti murahhası Fatin (Gökmen), İngiliz istihbarat raporuna göre, şunları ifade etmiştir: "Ankara'daki aşırılar M. Kemal'in kendisini naip ilan etmesini istiyorlar, fakat o, Veliaht'ın padişah olmasını istiyor." (Akşin, 2021, c. 4, s. 213).

2139 *Paris Büyükelçiliği Evrakı*, Karton 304/3, no. 48; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 274.

*hükümetinin konferansa katılmayacağını açıkladı. Mustafa Kemal'in bu tutumu "gereksiz ve saçma bir katılık"*tır. *"Eğer Kemalistler vaktinde Londra'ya gelmez ve İstanbul heyeti ile birleşmezlerse büyük bir ihtimalle dinlenilmeyecekler"*.[2140] *Konferansın bir takım "hayallerle uğraşacağı, oysa kesin sonucun gerçeklere bağlı olduğu" tabiiî*dir.[2141]

21 Şubat 1921. Londra Konferansı kapsamında İngiliz Başvekil Lloyd George ve Fransız Başvekil Briand hususî görüştüler. Fransız Başvekil, *Fransa'nın Kilikya'da 60.000 kişilik bir Türk ordusuyla savaştığını, Mustafa Kemal kuvvetlerinin çok iyi olduğunu, Fransızların bin ölü*[*] *verdiğini söyledi. Yunanlıların savaşı sürdürmeleri halinde bunun sonunun gelmeyeceğini ekledi. Yunan Başbakanı ile görüşme yapılmasına karar verildi*.[2142]

Londra Konferansı küşad edildi. İlk içtimada Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri içtimada yer almıyorlar. *Konferansa başkanlık eden Lloyd George, açılış konuşmasında şöyle dedi: "Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı Mustafa Kemal komutasında hatırı sayılır bir askerî güç savaşmaktadır. Bu nedenle, o bölgede sağlam bir barış kurmak için bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur."*[2143] Sonra, ilk söz Yunan Başvekil Kalogeropulas'a veriliyor. Kalogeropulos, *Doğuda arzulanan barışın, Türkiye'ye ödün vermekle sağlanamayacağını; Mustafa Kemal'in davranışları için Türkiye'nin ödemelerde bulunmasında konferansın direnmesini; Türkiye baş eğmezse, ondan daha fazla savaş tazminatı isteneceğinin bildirilmesini istiyor; Sevr Antlaşmasına, Yunanistan'ın "hukukî ve millî haklarını saptayan tarihî bir gerçek" olarak değiniyor; Küçük Asya'daki Yunan ordusunun*, *Kemalist gücünü dağıtmak, Bağlaşıkların Sevr'de yansıtılan isteklerini zorla kabul ettirmek ve üç ay içinde düzeni tümüyle geri getirmek yeteneğine sahip olduğunu* ifade ediyor. *Bu sırada söze karışan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların, Anadolu'da nereye dek ilerleyebileceklerini soruyor; buna karşılık veren Yunan Genel Kurmay Başkan yardımcısı Albay Sarıyannis, birinci dönemde Ankara'ya kadar gidilebileceğini söylüyor; bu ilerleme sonunda Mustafa Kemal'in başlıca gücünün tümüyle dağıtılacağını; Yunan hükümetinin herhangi bir anda bu harekâta başlamaya hazır olduğunu ekliyor. Söze karışan Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Kemalistlerin "doğru dürüst asker olmadıklarını; pek az veya hiç önem verilmemeleri gereken ayak takımı" olduklarını öne sürüyor. Ona karşılık veren Fransız Başbakanı Aristide Briand, Türk ordusunun "değersizliği" konusunda Kalogeropulos'un görüşlerine katılamayacağını; Kilikya'da kaydedilen olaylar sonunda, bu "sözde ayak takımına" saygı göstermeye başladığını; Türk ordusunun, konferansın inandırıldığı gibi kolayca dağıtılamayacağını; Türk erlerinin, her karış toprak için mertçe döğüştüklerine Fransızların bizzat tanık olduklarını belirtiyor. Konferanstaki Fransız kurulunda danışman olarak görevlendirilen General Gouraud da, A. Briand'ın görüşlerine katılıyor; bir savunma savaşında Türklerin oldukça tehlikeli düşmanlar olacaklarını ve hiçbir gücün onları Orta Anadolu yaylasından söküp atamayacağını ekliyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ise, Yunanlılar, Mustafa Kemal'in başlıca gücüyle karşılaşmadan Ankara'ya varırlarsa, bunun doğuracağı tehlikelere değiniyor*.[2144]

> Yunanistan temsilcilerinin bu övüngen bildirimleri, konferansta ateşli tartışmalara yol açtı. Fakat İtilaf'ın askerî uzmanları, Türk birliklerinin Yunan birliklerinden daha güçlü olduğunu ve Yunan ordusunun Türk ordusu üzerinde zaferinin hemen hemen olanaksızlığını belirtmektelerdi. General Gourand şöyle diyordu: "A*ntep'i*

2140 Le Temps, 20 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 243.

2141 Le Temps, 20 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 256.

[*] Londra Konferansı zabıtnamesinde 2.000 yazmaktadır: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 229.

2142 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 415-416.

2143 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 248.

2144 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 132-156; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 126-127.

düşürmek için Fransız ordusunun hemen hemen on ay yitirmesi gerekti. Tüm Anadolu ise, yüzlerce değil, binlerce Antep demektir. Türk ordusunu Anadolu'da bozguna uğratıp yok etmek için tüm ülkeyi işgal etmek gerekir ki, bunu da milyonluk bir ordu başarabilir ancak. Tüm bunlar, Yunan ordusunun, oldukça güç, hatta yerine getiremeyeceği bir görevle karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir."[2145]

Yunan Başvekil Kalogeropulos riyasetindeki murahhas heyeti*, Yunan ordusunun *Mustafa Kemal kuvvetlerini yok edebileceğini ve üç ay içinde de bütün ülkeyi temizleyeceklerini ileri sürdüğü* vakit Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Anadolu cenubundaki Fransız-Türk müsademelerine nazaran bunun mümkün olmadığını söylemişti. Buna muvafakaten Britanya Başvekili liberal Lloyd George'nin tavrı fevkalâde ilginçtir. O, *İzmir konusunda yüzeysel bir uzlaşma benimsemeleri için Yunanlıları kışkırtmakla birlikte, Türk Milliyetçilerine karşı bir saldırıda bulunmalarını önlemeye kalkıyordu. Ölçülü ve becerikli bir yönetici olduğu için de, kişisel olarak Yunanlıların saldırıya geçmelerinin sorumluluğunu hiç bir zaman üzerine almamıştı* almıyordu.[2146]

Yunan murahhas heyetindeki askerî müşavirler Elcezire Cephesindeki Fransız-Türk mütarekesinin Garbî Anadolu'daki Türk cephesini güçlendireceğini binaenaleyh bu gerçekleşmeden evvel demiryolu hatlarını deruhte etmek üzere taarruz edilmesi gerektiğini söylüyorlar. Britanya Koalisyon Kabinesi Sekreteri Sör Maurice Hankey şu diplomatik cevabı veriyor: *Bugünkü koşullarda İngiltere bir saldırıda bulunulmasını öğütleyemez. Ama düşman bir yerde toplanmaya başladı mı bu topluluğun dağıtılması gerektiğini bütün askerler bilirler*.[2147]

Öğleden sonraki oturumda (s. 158-172) L. George'un sorularını yanıtlayan Kalogeropulos'a göre, Türk ordusunun Doğu'da 4-5.000, Çukurova'da 10.000 (artı 5-7.000 milis), Batı'da milisler dahil, 35.000 askeri vardı. Anadolu'daki Yunan güçlerinin sayısı ise 121.000 idi. Görev verildiği takdirde Yunan ordusu düzeni sağlayacak, yani ülkeden Türkleri tertemiz edecek, süpürecek durumdaydı. George ülkenin hangi bölümü diye sorunca, Kalogeropulos Kemalistlerin işgal ettiği bütün ülke diye yanıtladı. Harekât sonucunda M. Kemal'in kuvvetleri o denli dağıtılmış olacaktı ki, gelecekte direnecek gücü olmayacaktı.

George'un Yunan ordusunun hangi noktaya değin ilerleyeceği sorusuna Albay Sariyannis yanıt verdi. İlk aşamada Ankara'ya değin ilerleneceğini ve o zaman M. Kemal'in ana güçlerinin tümüyle dağılmış olacağını anlattı. Ordu her an bu harekâta girişmeye hazırdı. Curzon, Harington'un buyruğu altındaki Manisa Tümeni'nin de harekâta katılıp katılmayacağını sordu. Sariyannis bu tümenin de katılacağını belirtti.

Ardından George Yunan ordusunun maneviyatını sordu. Kalogeropulos bunun her bakımdan mükemmel olduğunu, savaşmaya azimli olduğunu ileri sürdü. Yakın zamandaki bir çatışmada 2.000 tutsak alınmıştı. Bunların 1.100'ü tam bir yoksulluk içindeydi; paçavralar içinde, aç, acınacak durumdaydılar. Bunlar normal asker bile sayılmazlardı. Değeri olmayan bir güruhtu. Yunanistan'da cereyan eden siyasal gelişmeler orduyu etkilememişti. Ordu bütün ulusun ordusu olduğunun bilincindeydi. Subaylarda da kayda değer bir değişiklik olmamıştı. Yalnız 20-30 kadarı İstanbul'a gitmişti.

Müttefikler bundan sonra Türklerce yürütülecek çete savaşlarına dikkat çektiler. Kalogeropulos bu olasılığı da küçümsedi. Bir olasılığa göre Kemal'in askerleri büyük ölçüde tutsak alınır, çete savaşı yürütecek kimse kalmazdı. Ya da Kemal'in askerleri geri çekilirdi, fakat Yunan ordusu onları ulaşım olanaklarından o denli yoksun bir noktaya getirmiş olurdu ki, toparlanmaları olanaksız olurdu. Sforza bunun üzerine Napolyon istilası karşısında Rusların yürüttüğü stratejiyi anımsattı. Kalogeropulos Ankara'nın ötesinde 96 kilometrelik (60 mil) dekovil hattı dışında demiryolu bulunmadığını işaret etti. Ayrıca Türkler Yunanlıların elinde bulunan demiryollarına hiç saldırı düzenlememişlerdi. Osmanlı uyrukluğundaki Rumlar gönüllü olmak istemişler, fakat

---

2145 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 249.

* Askerî mümessiller: Albay Egzadaktilos, Albay Sariyanis ve Albay Lakon. David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 144.

2146 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 275-278. Salâhi Ramazan Sonyel, Lloyd George'nin mezkûr tavrından nedense bahsetmemiştir.

2147 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 279.

hukuka aykırı olmasın diye, Yunan makamları buna özendirmemişlerdi. Yunanistan, 120.000 mevcuda Yunan uyrukluğundakilerden 200.000 asker daha ekleyebilecek durumdaydı. Gerekirse, Ankara'nın ötesine de gidebilirdi. O günkü Türk askeri geçmişteki "fanatical" (bağnaz) Osmanlı askeriyle karşılaştırılamazdı. Bugünkü askerler zorla savaştırılıyordu (s. 163). Başbakan Yunanistan'ın bu harekâtı yürütecek mali gücü de bulunduğunu öne sürüyordu.

Yunanlıların Türk askerini bu denli küçümsemesi Çukurova'da kök sökmekte olan Fransızların gücüne gitti. Briand Fransa'nın orada 60.000 birinci sınıf askeri (Fransızların sayısı 15.000, kalanı Senegalli, Cezayirli) bulunduğu halde (Gouraud'ya göre bu sayı 50.000 idi) Türklerin çok iyi savaştıklarını vurguladı. Gouraud, karşılarındaki Türk askerinin Çanakkale'de gördükleri geleneksel Osmanlı askeri düzeyinde olmamakla birlikte, küçümsenecek bir düzeyde de olmadığını belirtti. Ona göre o sıradaki Türk ordusu üç kesimden oluşuyordu: 15-20.000 kadar nizami asker, Kuva-yı Milliye askeri, çeteler. Yunan askeri Anadolu'da ilerledikçe ikmal hatları uzayacak, askerin bir bölümünü bunları savunmaya ayıracakn. Mareşal Foch'a göre Anadolu'ya egemen olmak için 27 tümen gerekirdi. Albay Georges'un öğrendiğine göre, M. Kemal kamplarda 40.000 asker eğitmekteydi. İstanbul'dan Anadolu'ya sürekli subay gitmekteydi. Ayrıca Rus subayları orduya kanlıyordu. Yunan ordusunun mevcudu büyük bir taarruza elverişli değildi.

Fransızların bu iddialarına karşılık L. George Yunanlıların 22 Haziran 1920'deki taarruzunu anımsattı. İzmir bölgesinden başlayan taarruz bir ay içinde Balıkesir, Bandırma, Bursa'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştı. O zaman da Yunan ordusunun önündeki zorlukları vurgulayanlar olmuştu. Bu görüşme sırasında L. George can alıcı bir soru sordu. Çukurova'da o denli kahramanca savaşan Türkler nasıl oluyordu da Batı Cephesi'nde o denli başarılı olamıyorlardı. Sariyannis bunun yanıtını bilmediğini, belki Doğu'daki Türklerin daha kabadayı, daha vahşi olduğunu, belki de aralarında bir miktar da Arap olduğunu söyledi.

Sariyannis'in tasarlanan taarruzla ilgili verdiği başka bilgiler de vardı. Türklerin savaş gücünü gösteren bir olay, Eskişehir yönünde yapılan bir keşif taarruzunda (1. İnönü Savaşı) ilk hamlede Türkler berkitilmiş mevzilerini terk etmişlerdi. Ama siyasal bir kararla çekilme buyruğu verildiği için bu birlikler zaferlerinin meyvelerini toplayamamışlardı. (Yani, Yunanlılar çekilme kararı vermeselerdi, 1. İnönü bir Yunan zaferi olacaktı.) İkinci olarak Yunan ordusunun ikmal üssü İzmir değil, Ankara'dan yalnızca 300 kilometre uzaktaki Bursa olacaktı. Demiryolu kullanılmaz duruma getirilirse, hatlar onarılırken kamyonlardan yararlanılabilir ve gereksinimler çevreden el koyma yoluyla elde edilebilirdi. Üçüncü olarak, deneyimler göstermişti ki ikmal yollarını korumak için üç alay yeterli olacaktı. Son olarak, Yunan ordusu Sivas'a değin gitmek zorunda kalırsa Türk ordusu da savaş gücünü tümüyle yitirmiş olacaktı. Bu olasılıkta (Sivas'a değin ilerlemek) Karadeniz kıyısında yapılacak bir çıkarma sayesinde kuracakları bir üs ikmal hatlarını çok kısaltırdı (s. 170-171).[2148]

Londra Konferansında Fransız General Gouraud, *Türk askerininin değerinin küçümsenemeyeceğini, Antep'teki deneylerine dayanarak, ayrıntılarıyla anlatır. Mustafa Kemal ordusunun Ankara'ya, Sivas'a çekilmesi halinde yunan ordusunun ikmal üssünden 600-900 kilometre uzaklaşarak çok nazik bir durumda kalacağını söyler. Doğal bir kale gibi olan Orta Anadolu yaylasından Türk'ü söküp atabilecek hiçbir kuvvet bulunmadığı yolundaki Türk görüşünün doğru olduğunu belirtir. Türklerin silâh ve cephane sıkıntısı çekmediklerini de ekler*. Kendisine yöneltilen suale cevaben Fransız Albay George konuşur: *Ankara'ya doğru ilerledikçe Yunan ordusunun daha çetin bir direnişle karşılaşacağını, Mustafa Kemal'in talimgâhlarda 40.000 askeri bulunduğunu, birçok Türk subayının durmadan Mustafa Kemal'e katıldığını anlatır. Bursa'nın üs olarak kullanılabileceğini kuşkuyla karşılar, yetersiz kuvvetlerle Mustafa Kemal'in üzerine doğru yürümenin çok riskli bir baht işi olduğunu, Müttefik Komutanlığının da bu görüşte olduğunu söyler.*[2149] Hatırlanacak olursa, 23 Mayıs 1920 tarihli Robert de Caix-Mustafa Kemal mutabakatında, Fransa'nın Mustafa Kemal yönetimine gizli destek vereceği taahhüd edilmişti. Bu taahhüd, görüldüğü üzere, General Gouraud tarafından Londra Konferansında bizzat icra ediliyor.

Aristide Briand'ın maiyetinde Yarbay Louis Mougin de bulunuyor:

[2148] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 177-179.
[2149] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LII-LIII.

> Briand, Mougin'i iyi tanıyordu ve onunla samimi bir dostluk kurmak istiyordu. Bu sebeble, riyasetinde Türklerle müzakelerde bulunmak üzere İngiliz başşehrine giden heyete onu da dahil etmeyi ihmal etmedi.
>
> Ayrıca, Fransız heyetinde, Suriye Cumhuriyeti Yüksek Komiseri General Gouraud'nun da aralarında bulunduğu çok sayıda üst düzey askerî erkân da yer aldı. Mougin ise orada sadece bir müşavir olarak bulunuyordu. Lakin konferansın perde arkasında nisbeten mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor. Türkiye mesailine çok hâkim olan bu zat, TBMM heyeti ile Fransız murahhaslar arasında köprü vazifesi görebilecek bir mevkideydi. Bir müşkillik ortaya çıktığında, şayet onun hakkında tuttuğu şahsî notlara inanacak olursak, taraflar işleri yoluna koymak için birbirlerine itimad ederlerdi. Arabuluculuk vazifesini büyük bir şevkle icra etti ve Paris ile Ankara arasında müzakereler sırasında geliştirilen çok sayıda taslak tanziminde fiilen yer aldı.[2150]

Bekir Sami (Kunduh), *Paris'ten Londra Konferansına giderken, Paris'in Kuzey Garı tren istasyonunda Le Temps'a demeç vermiştir*: *"Moskova'dan geliyorum ve Bolşevizm hakkında şunları söyleyebilirim: Türkiye asla Bolşevist olmadı ve olmaz. Komşularımızın iç işleriyle ilgilenmememiz gerektiği kanısındayız ve bu nedenle rejim farkı halen, Ruslarla iyi ilişkiler kurmamızı engellemiyor. Tüm Batı dünyası bize karşı idi; bütün Doğu komşularımızı kışkırtmaya kalkmadığımıza şükredilsin: Sovyetlerle ortak hareketimiz buraya kadardır*."[2151]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Londra Konferansına katılacak olan Temsil Heyetleri şöyle aktarılmaktadır:* Fransa namına *Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Briand, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, Fransa'nın Londra'daki elçisi St. Aulaire Kontu ve Cammener*. İngiltere namına *Meclis Başkanı Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Sir Crowe*. İtalya namına *Dışişleri Bakanı Kont Sforza, İtalya'nın Londra elçisi De Martino ve Maliye Bakanı Meda.* Türkiye namına *resmî hükümet adına, Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Türkiye'nin Roma'daki temsilcisi Osman Niyazi* [Nizamî] *Paşa ve Türkiye'nin Londra'daki temsilcisi Reşid Paşa; Ankara Hükümeti adına, Bekir Sami Bey ve Cemil* [Câmi] *Bey*.[2152]

TBMM murahhas heyeti, Londra'ya muvasalat etti.[2153]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar, Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını istemiyor, kendilerine yeterli mali destek sağlandığı takdirde üstlerine düşen görevi, yerine getirebileceklerini söylüyorlar. Aynı zamanda Mustafa Kemal ve Ordusu hakkında kara propaganda yürütüyorlar. Fransız heyetin, alınacak kararlar üzerindeki etkisi önemli dir ancak İngiliz ve Fransız Hükümetleri ortak bir karara varamadı. İngiltere, Fransa'nın aksine Sevr Antlaşması'nın maddelerinde herhangi bir değişiklik fikrine uzak duruyor. Fransa'nın şu anda Türk topraklarında 80.000 askeri bulunuyor. Mevcut durum devam ettiği takdirde 60.000 asker takviyesi daha gerekecektir ancak, Fransız Hükümeti, daha fazla hayat ve para harcamak yerine Mustafa Kemal ile anlaşmayı tercih edecektir*.[2154]

22 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Müttefik mümessilleri *kendi aralarında yaptıkları oturumda konferansın kapsamının ne olacağı üzerinde durdular ve Lloyd George'un önerisi üzerine yalnızca Türk-Yunan Savaşı değil, diğer tüm meselelerin görüşülmesine karar verdiler. Son olarak,*

2150 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1558.

2151 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.

2152 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 210. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

2153 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228.

2154 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 210.

Ankara'nın elinde bulunan İngiliz ve Fransız esirlerin (Berthelot'a göre Fransız esir sayısı 600'dü) durumunun da görüşülmesine karar verildi.[2155]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Bekir Sami (Kunduh) mülakatını neşretti. *Le Matin* muhabiri: *Ankara hükümetine yardım etmek sizin kuvvetle etkisinde kaldığınızı söyledikleri Bolşevizmin zaferini sağlamak değil midir?* Bekir Sami: *Bu büyük bir hatadır. Evet, bizim Sovyet hükümetiyle çok samimî ilişkilerimiz var, fakat hepsi bu kadar. Türkiye Bolşevizmi istemiyor ve Ankara'da kurulan bir Komünist partisi üç hafta yaşadıktan sonra dağılmaya mecbur kaldı. Hiç bir yabancı Ankara'da hâkim değildir; bu konuda art düşünce ile yayılan bütün söylentiler yalandır*.[2156]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, konferans için Londra'ya doğru yola çıkmadan evvel Bekir Sami'yle gerçekleştirdiği röportajı neşretti. Muhabir, *Londra'da Türkiye için isteyeceği sınırlar hakkında sorular* tevcih etmiş fakat Bekir Sami, *bu konuda çok ketum kalmaya mecbur olduğu* şeklinde cevab vermişti.[2157]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi, Pertinax imzalı "oda içinde ordu idaresi" sernameli makale neşretti:

Fotoğraf. Londra Konferansı TBMM murahhas heyeti.[2158]

> Doğu meselesi ile ilgili bu ilk toplantıda (21 Şubat 1921) öyle sanıyorduk ki Müttefikler Atina'nın adamlarına barışa kararlı olduklarını gösterecekler ve onlara genel sükûnet için yapabilecekleri tavizleri soracaklar. Ne gezer!
>
> Tartışılan mesele yalnızca şu oldu: Yunan ordusu, Mustafa Kemal ve dostlarının silâhlı direnişini, yalnızca kendi imkânlarıyla kırabilir mi? Esas olarak politikacılarca girişilen bu tartışma (askerler masanın yan taraflarına oturmuşlardı), genellikle mahalle kahvesinde yapılan uzun, anlamsız strateji tartışmalarına inanılmayacak kadar benziyordu. Mösyö Lloyd George önce Mösyö Kalogeropulos'tan bazı noktaları açıklamasını istedi: Yunan ordusunun kaynakları, hareket imkânları ve planları nelerdir?
>
> Yanında İzmir ordusunun genelkurmay başkanı albay Feriannis [*Sariyannis (Akyüz notu)*] olduğu halde Kral Konstantin'in Bakanı, yutkunmadan ve tam bir kesinlikle şunu iddia etti: Haziran 1920'de Müttefiklerin Anadolu'ya sükûnu getirmekle görevlendirdikleri İzmir bölgesini işgal eden Yunan kuvvetleri her zaman kendilerinden bekleneni başaracak haldedir. Bu kuvvetler şimdilik sekiz fırkaya ayrılmış 110-115 bin adamdan ibarettir. Fakat kısa bir süre sonra 200.000 kişiyi bulacaktır. Bu ordunun hiç bir şeyi eksik değildir. Büyük Yunanistan idealine candan bağlı Yunan halkı bütün fedakârlıklara hazırdır: Vergi ödeme (şimdilik çok ağır değil) ve çok sayıda askere yazılma gibi.
>
> Üç ay içinde Yunan ordusu Ankara'yı ele geçirebilir. Eğer şehrin alınması ile düşman yok olmazsa Yunan ordusu Sivas'a yürür; bu da bekleneni vermezse, Trabzon'a kadar ilerler.

2155 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 229.

2156 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.

2157 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255.

2158 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 128-129. Bize göre öndeki beşli (soldan sağa): Hüseyin Sırrı Bellioğlu, ?, Bekir Sami Kunduh, ?, Hüsrev Gerede. Öndeki beşlinin arkasındaki üçlü (soldan sağa): Ruşen Eşref Ünaydın, ?, Münir Ertegün. En arkadaki üçlüyü tanımıyoruz.

Bu sözler üzerine, Mösyö Lloyd George gülümsemekten kendini alamadı.

Mustafa Kemal'in kuvvetleri nedir? (Yine Kalogeropulos'un iddiasına göre) kötü donatılmış, kötü beslenen 45-50 bin adam. Eskişehir'e yaptığı son "stratejik gözlem" sırasında yunan ordusu bunlardan acınacak bir haldeki 2 bin kadarını beraberinde getirdi.

Bu sırada, oldukça komik bir olay tartışmanın havasını açıkça gösterdi: Kont Sforza, "ne kadar zayıf olursa olsun Türk ordusu Napoléon karşısındaki Rus taktiğine başvurabilir, bıraktığı yerleri çöle çevirerek ülkenin yüksek kısmına çekilebilir, fetihlerinin sonuna gelen Yunanlılar ne yaparlar?" diye sordu.

O zaman Mösyö Lloyd George söze karıştı: "Napoléon'un mahvına sebep, dedi, Moskova'nın kar tarlalarıdır, oysa Anadolu'da kar yoktur!"

"-Sivas'ın 800, Ankara'nın 1500 metre yükseklikte olduğunu unutuyorsunuz." [*Sivas 1275, Ankara 851 rakımlıdır (Akyüz notu)*]

"-Ne önemi var, harekât uygun mevsimde yapılacak."

(Briand'ın söz vermesi üzerine) general Gouraud ve albay George -bu sonuncu, mareşal Foch'un genelkurmayındandır ve Temmuzdan Eylüle kadar Yunan ordusunun harekâtını izlemiştir- Mösyö Kalogeropulos'un biraz çocukça iddialarını çürüttüler. Yunan albayının açıkça kendisine saygı gösterdiği general Gouraud, Çanakkale'deki Türk ordusunun savaşçı değerini hatırlattı. Halen Kilikya'da sürüp giden savaşın çetinliğini gözler önüne serdi: Türkler bazan günde 2 bin top mermisi atıyor, boğucu gazlar kullanıyorlarmış.

(Gouraud'un açıklamasına göre) "Fransız ordusu orada Kürtlerle kapışmış bulunuyor; bunlar değişik dağlık bölge askerleridir ve son yıllarda İstanbul'un giriştiği asker toplama kampanyasının pek etkilemediği yerlerden gelmektedir. Oysa Yunan ordusu daha gevşek, ve uzun askerî çabalar yüzünden bitkin düşen bir halka karşı çarpışıyor. Fakat, Yunan ordusu Anadolu içlerine girdikçe daha dirençli güçlerle karşılaşacaktır. Mustafa Kemal'in ancak 45.000 askeri var dendi; ama öte yandan 50.000 adamın yetiştirilmekte olduğunu biliyoruz."

Albay George ise daha açık konuştu (Kalogeropulos'a hitaben): "Sekiz fırkanız var, dördünü İzmir civarında tutmanız gerek; demek ki, en yakın üssünüz Bursa'dan 350 km. uzaktaki Ankara üzerine yürüyecek dört fırka kalıyor. İki fırka da ulaşım hatları boyunca kullanılacak. Şu halde, son partiyi oynamak için elinizde iki fırka kalıyor ki, kendinizi maceraya atıyorsunuz demektir."

Bir kez daha hatırlatallım ki bütün İngiliz subayları da general Gouraud ve albay George'la aynı fikirdedir.

Mösyö Lloyd George bu meseleyi çabuk bitirmek istiyor, zira başka işleri var. Bir yıl önce, 29 Mart tarihli raporunda, mareşal Foch'un, Yunan ordusunun antlaşmayı uygulamaya gücü olmadığını söylediğini hatırlatmakla cevap veriyor; oysa, Foch'un tahminlerine rağmen, Yunanlılar, Haziran ayında Bandırma harekâtını başarmışlardı.

İngiltere Başbakanı bütün düşüncesini açıklamıyorsa da, "dün yanılan bugün ve yarın da yanılabilir" demek istiyor.

Lloyd George'a cevap vermek kolaydır: 29 Martta, bütün Müttefik kuvvetleri için başarılmaz denen şey, amacı Anadolu yaylasını ve Ermenistan'ı fetih olan bir harekâttı. Bandırma, Ege denizine 75 kilometre mesafede, görüldüğü gibi kolay erişilen bir hedef! Mareşal Foch "bu küçük ilerleme asla Müttefik ve Yunan kuvvetlerinin gücü üstünde" demedi. Bandırma'ya değil, "Ankara'ya ve daha öteye gitmek için 27 fırka gerekir" dedi. Ama Mösyö Lloyd George kararını vermişti: Kâğıtlarını topladı, herkes dağıldı.

> Bu akşam öğrendiğime göre, Mösyö Kalogeropulos, kralından Yunanistan'ın haklarından hiç fedakârlık yapılmaması yolunda talimat almış. Yukarda anlattıklarım hakkında denebilecek şey, bunların Türkleri hiç de barış görüşmelerine teşvik edecek nitelikte şeyler olmadığıdır.[2159]

Le Petit Parisien ve *Le Matin* nam gazeteler yazıyorlar. Buna göre Bekir Sami *millî emeller*den bahsetmiştir, Misak-ı Millîyi zikretmemiştir.[2160]

23 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetleri heyetleri, ayrı ayrı, Londra Konferansı içtimaına katıldılar.[2161] Evvela Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) muhtırasını Yüksek Şûrâya arz ediyor. Muhtıra şöyle hulasa edilebilir: Kalıcı sulhün teessüsü için hudud-ı millî dahilinde Türkiye'nin mevcudiyetini, tamamiyetini, hâkimiyetini ve istiklâliyetini teminat altına alacak mahal teşkil edilmeli; ekalliyetlerin hakları muhafaza edilmeli ve Boğazlar meselesine ilişkin beynelmilel bir muahede imzalanmalıdır. Kelam, Sadrazamdan sonra TBMM Hariciye Vekiline intikal etmiştir. Yalnız, Sadrazam Tevfik'in *Türkiye'nin tek ve gerçek temsilcisi Ankara delegeleri*dir gibi fevkalâde nitelikli bir ifade Londra Konferansı zabıtlarında bulunmuyor.[2162] Örneğin Bekir Sami'den (Kunduh) sonra Bâb-ı Âlî murahhası Osman Nizamî Paşa söz almış ve ayrı ayrı tevcih edilen muhtıraların umumî umdeleri esas alınarak Sevr projesindeki bazı maddelerin yeniden müzakere edilebileceğini belirtmiştir. Böylesi müzakere açıldığı vakit de Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhaslarının evvela kendi aralarında mutabakata varmaları gerektiği sonra da müşterek bir muhtıra hazırlayarak tavsiye ve taleblerin bildirilebileceğini ifade etmiştir. Bekir Sami, Osman Nizamî'ye itiraz etmemiş; Sevr'le Türkiye'ye dayatılmış fakat müzakere edilebilecek maddeler cümlesinden Trakya'nın ve İzmir'in istikbalini, Boğazlar mıntıkasına ilişkin rejimi ve iktisadî-malî tahdidatı mevzu bahis etmiştir.[2163] 1921 senesi İngiliz yıllık gizli raporunda da böyle bir hadise zikredilmiyor. Yetki devri mevzubahis değildir. Örneğin her iki heyet de Şarkî Trakya'da ve İzmir'de nüfus ekseriyetini Türklerin teşkil ettiğine dair istatistikî sunumlar icra etmişlerdir. Hatta Sadrazam Tevfik'e göre TBMM murahhas heyeti Bâb-ı Âlî murahhas heyetine danışmıştır: *Londra Konferansı'ndaki genel izlenim, iki delegasyondan Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Delegasyonu'nun daha baskın bir role sahip olduğu yolundaydı. Gerçi Sadrazam bunu reddetmiş, tam tersine, Bekir Sami Bey'in her aşamada kendisine danıştığını ifade etmişti. Bu durum, hiç şüphesiz, Ankara'dan gelen delegasyonun kendilerini gölgede bıraktığı savını reddeden İstanbul Delegasyonu için bir "gurur meselesi" olmuştu*.[2164] Bu vechile Sadrazam Tevfik'in salâhiyeti bütünüyle TBMM heyetine devrettiği rivayeti, uydurma görünüyor. Söz alan TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), *ilk olarak, BMM'nin Doğuda sürekli ve âdil bir barışın tekrar kurulmasının sağlanmasını içten dilediğini bildiriyor; Türkiye'nin ayrı ve bağımsız bir ulus olarak, ulusal ve ekonomik hayatını geliştirmeyi sürdürebilmesi için gerekli araçların konferansça sağlanmasını istiyor; Türkler en azdan kabullenebilecekleri sınırların "Misak-ı Millî"ce saptandığını, yani Kilikya, İzmir ve 1913 sınırına kadar Trakya'nın geri verilmesinin istendiğini; İstanbul'un güvenliği ve Türkiye'nin egemenliği tehlikeye düşmeyecek biçimde, Boğazlardan serbestçe geçiş konusunda, öteki devletlerle bir anlaşma imzalanması gereğini öne sürüyor. Bu sırada söze karışan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Sevr*

2159 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 245-247. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2160 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255.

2161 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109. Antalya'dan yola çıkıp Roma'ya muvasalat eden TBMM murahhas heyeti, İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza aracılığıyla müstakil davetiye almıştı.

2162 Rohan Butler, J. P. T. Bury & M. E. Lambert. (1967). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939: International Conferences and Conversations 1921* (First Series, Volume XV) (p. 168-169). England, London: Her Majesty's Stationery Office.

2163 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939: International Conferences and Conversations 1921* (First Series, Volume XV), 1967, p. 171.

2164 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 37-38, 42.

Antlaşmasının hangi noktalarda Türk isteklerini karşılamadığını soruyor; ona karşılık veren Bekir Sami, Türk ulusunun ekonomik ve siyasi hayatını sona erdirecek olan Sevr Antlaşması yürürlükte kaldıkça, Türklerin ayrı bir ulus olarak varlıklarını sürdürmelerinin imkânsız olduğunu öne sürüyor. Sözlerine devam eden Bekir Sami, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin Bağlaşıklarca saptanan nüfus istatistiklerinin doğru olmadığına işaretle konferansı, sorunu etnogratik açıdan incelemeye inandırıyor.[2165]

> Bazı çekinceleri olmakla birlikte, İtilafçıların Sevr Antlaşması'nda önerdikleri değişikliklerin bir kısmını dikkate almaya yatkın görünen Bekir Sami, siyasi bir çözüm için gerekli asgari koşulları içeren bir deklarasyon sundu. Deklarasyon temelde Misak-ı Milli'nin bir tekrarıydı; Osmanlı İmparatorluğu'nun, Arap olmayan unsurlarının yerleşik olduğu toprakları üzerinde tam bir egemenlik hakkı iddia ediyor.[2166]

24 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Yunan Başvekil Kalogeropulos Yunan tezini *bölgelerin etnografyasına* istinaden savundu. İtalya Hariciye Nâzırı Carlo Sforza, *fırsattan istifade* mezkûr mıntıkalara tahkikat komisyonu gönderilmesini teklif etti. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Sforza'ya iştirak etti. Britanya Başvekili Lloyd George, şu şartlarla teklifi kabul edeceğini belirtti: TBMM murahhas heyeti, *yalnız soruşturma yapılmasını değil, soruşturmanın sonucu ve askıdaki öteki sorunlarda, Sevr Antlaşmasıyle ilgili başka istek ve hak iddiasında bulunmayarak, Büyük Devletlerin kararlarını, ne olursa olsun, kabulleneceği yolunda güvence vermeli*. Ayrıca, Müttefik rical, şu şeraitin de yerine getirilmesini müştereken taleb ediyorlar: *Düşmanca davranışlara son verilmeli; savaş tutsakları değiş tokuşu (mübadelesi) yapılmalı ve barış imzalanıncaya kadar azınlıkların hakları güvence altına alınmalı*. Bekir Sami, tahkikat komisyonunun vereceği karar *ne olursa olsun* TBMM Hükümeti kabule hazırdır diyor. Lloyd George, *Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin Türklerce kabul edilip edilmediğini* soruyor. Bekir Sami, *Türkiye'ye, bağımsız bir devlet olarak yaşaması, malî ve iktisadî bakımdan gelişmesi için gerekli araçlar sağlanırsa, Türk hükümetinin Büyük Devletlerce saptanacak koşulları kabule hazır olacağını; ama Türk kurulunun, Türkiye'yi, varlığı için çok önemli olan haklarından yoksun bırakacak koşulları kabul edemeyeceğini; dolayısıyla, Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin kabul edilip edilmemesi konusunda, Türk kurulunun, BMM'ye danışacağını bildiriyor*.[2167]

Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri hususî toplantı yaptıktan sonra Londra Konferansına müşterek bir nota takdim ettiler. Bâb-ı Âlî Londra Büyükelçisi *Mustafa Reşit Paşa iki heyetin görüş birliği içinde olduklarını, fakat görüşmelerde söz hakkını saklı tuttuğunu belirtti.* TBMM Hariciye Vekili *Bekir Sami ortak metni okudu*:

1. Doğu Trakya'nın iadesi.

2. Güney sınırı, çoğunluğun Arap olduğu yerler olacaktı. Yani Kilikya ve sınırın içinde kalan yerler boşaltılmalıydı.

3. Doğu sınırı eski Türkiye-İran sınırı ve Türkiye ile Ermenistan arasında "milliyetler prensibine" uygun olarak yapılmış antlaşmadaki sınır olmalıydı.

4. İzmir ve Anadolu'da Yunan işgali altında bulunan yerlerin boşaltılması ve mutlak Türk egemenliğine verilmesi.

2165 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 172-275; *Lloyd George's Files*, 13/3/7; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 127-128.

2166 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 158. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2167 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 281; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 128.

5. İstanbul'un güvenliğine zarar vermemek ve Türkiye'nin tam egemenlik haklarına uymak koşuluyla Boğazlar'da eşit olarak seyrüsefer serbestisi. Boğazlar'ın askersizleştirilmesi ve Türkiye'nin oy sahibi olduğu uluslararası bir komisyonun kurulmasına razı olunacaktı.

6. Azınlıklar konusunda St. Germain, Neuilly ve Trianon antlaşmalarındaki hükümler "aynen" uygulanacaktı.

7. Adliyede Osmanlı egemenliği kabul edilmek koşuluyla "yeni esaslara" göre adli ıslahat tasarısı yapmak üzere Türk ve yabancı hukukçulardan oluşan bir komisyon kurulmalıydı.

8. Kara ve deniz kuvvetlerinin asayişi ve sınır ve kıyıların güvenliğini sağlayabilecek bir miktarda tayini.

9. Bütün Türkiye'de merkezi olarak yönetilecek jandarmanın yabancı subayların katılmasıyla düzenlenmesi.

10. Antlaşmanın onaylanması ile beraber başkent dahil, mütarekeden sonra işgal edilen arazinin boşaltılması.

Mali maddeler:

1. İktisadi ve mali bağımsızlık.

2. Mali konularda yabancı uyrukların yerlilerle bir tutulması.

Uluslararası hukuka aykırı eylemler sonucunda Müttefik uyruklara bir zarar verilmişse, bu zararların Osmanlı'dan ayrılmış ülkelerde Devlet ve Hassa Hazinesi'ne (padişahın malvarlıkları) ait mallar ve İtilaf'ın el koyduğu askeri malzeme bedelleriyle karşılanması. Zararların yansız bir başkan ve bir Türk ile Müttefik üyelerden oluşan karma komisyonlarca belirlenmesi.

Buna karşılık Müttefik devletler askeri kuvvetleri ve uyrukluları ve özellikle Yunanlılarca zarara uğratılan Türklere tazminat.

Genel Savaş, Balkan Savaşı ve diğer harpler sonucunda Türkiye'den ayrılan topraklara ait Düyun-ı Umumiye hisselerinin 1913 yılında Paris'te toplanan Maliye Konferansı'nda söz konusu edilen karma usullere göre belirlenmesi ve Türkiye'nin o borçlardan "derhal" ibrası.

Mali ve iktisadi bağımsızlığın kabulü halinde, Türkiye iktisadi gelişmesi için Müttefik devletlerin sermaye ve uzmanlarının yardımını "memnuniyetle" kabul edecekti.[2168]

TBMM Hükümeti murahhas heyetinin hukuk müşaviri İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger); Trakya'nın ve İzmir'in Türk ekseriyete sahip nüfusu hakkında Londra Konferansında istatistikî sunum gerçekleştirdi.[2169] Paris'deki *Türk İstihbarat Bürosu Müdürlüğü*, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın *alâka ve idaresile tesis edilmiş* idi.[2170]

[Hüsrev Gerede:] Paris'te heyetimize danışma olarak Doktor Nihat Reşat Bey katıldı. Doktor Nihat Reşat, Prens Sabahattin yandaşlarından, Avrupa'ya kaçmış, Paris'te ikinci kez Tıbbiye'yi bitirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız hastanelerinde çalıştırılmış iyi bir hekim, ateşli bir politikacı olup, ateşkes dönemlerinde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği gibi çok güzel İngilizcesi de var. Pek sempatik ve kibar olan bu kişiyle iyi arkadaşlık ettik.[2171]

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, yıllar sonra bizzat Nihad Reşad'dan (Belger) işiddiğini şöyle nakletmektedir:

Londra sulh konferansının toplanmasından bir kaç gün evvel Tevfik Paşa, mürahhas olarak yatakda istirahate mecbur olmuşdı. Konferansın ilk celsesi açıldığı gün henüz nekahet devresine giren paşayı, ictima' salonuna

[2168] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 186-187.
[2169] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 420.
[2170] Münir Hayri Egeli. (1954). *Atatürk'ün Bilinmeyen Hâtıraları* içinde (s. 5). İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık.
[2171] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 215.

kollarından tutarak yardımlarla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçukdu. Gösterilen yere oturdukdan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

Seksen yaşına gelmiş olan bu zat, teheyyüc ve teessür içinde frenk mürahhas hey'etlerinin karşısında ahzi mevki' edince bu manzara, orada toplanan bütün hey'etler üzerinde derin bir te'sir icra etdi. O yaşda ve henüz yatakda istirahate muhtac bir vaziyetde mensub olduğu milletin hak ve şerefini müdafeaten konferansda isbatı vücud ederek vatanı namına adalet talebinde bulunmağa teşebbüs etmesi, huzarı tehyic etdi.

Derin bir sükûn içinde konferansın reisi Loid Corc, paşaya konferans hey'eti namına sıhhat ve afiyet temennisinde bulundukdan sonra gayet ihtiram kârane bir lisanla hitab ederek kendine söz verdiğini söyledi.

Her kesin nazarı paşaya teveccüh edüb vaz' ve tavrına ve söyleyeceği sözlere son derece dikkat ediyorlardı. Paşa, teessürden titrek, gayet zaif bir sesle "söz, asıl millet vekillerine aiddir. Binaen aleyh Anadolu hey'etine söz verilmesini teklif ve reca ederim" dedi ve susdu.

Mürahhas hey'eti namına doktor Nihad Reşad Bey, iradı kelâme başladı. Celsenin hitamında Fransa hey'eti reisi Aristidi Biriyan Nihad Beye yaklaşarak beşuş bir çehre ile "sizi tebrik ederim. Bu gün memleketinize tarihî bir hidmet etdiniz. Sizi dinlerken hey'etinizin, memleketimizden bir mütehassıs Fransız aldığını zan etmişdim. Verdiğiniz malûmata teşekkür ederiz" dedi.

Loid Corc da "Türk dâvası hakkında verdiğiniz bu mühim malûmatdan sonra tenevvür etdim. Noktai nazarınızı tamamile anladım. Teşekkür ederim" dedi.

O gün hey'eti çaya dâvet etdiler. Aradaki brudet zail oldu."[2172]

TBMM Hükümeti Londra Konferansı heyet-i murahhasasından Yunus Nadi, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) performansı hakkında şu mütalaasını kendi gazetesinde neşredecektir:

"…Doktor Reşad Nihad Bey, çok fasih bir Fransızca ile çok iyi söyliyor, mes'eleyi hakikaten şaşılacak bir vuzuh ve kat'ıyyet ile anlatıyordu. Malûmat ve izahatı belki yarım saatten fazla sürdü. Hitabesi konferans üzerinde mühim bir te'sir yapdı. Elindeki vesaik Türkce olduğu halde onları zemin ve zemane müvafık bir şeklü kıbalde Fransızca olarak ifade ediyor ve sözlerinin umumi hey'etine bir dâvanın isbatına müvekkel bir ifade hitabe mahiyyetini vermiş bulunuyordu. Konferans huzurunda her hangi bir dâvayı bu kadar mükemmel olarak müdafaa etmek her hangi bir Fransızın da kâri olmasa gerekdir. Bu, âdeta konferans içinde mükemmel ve müveffak bir konferans idi. Demek ki beynelmilel bir konferansda sihri beyan dahi müvaffakiyyet esbabındandır. Her kesin kendisine in'itaf eden dikkati, heyret derecesine kadar yükselmiş idi. Fransızca bilmediği halde Loid Corc bile doktora gözlerini açarak bakıyor idi. Fransız hey'eti mürahhasasından Kolonel Mujen, otelimize gelerek müdafaamızın pek iyi yapılmış olduğunu beyan ile Türk hey'eti mürahhasasını tebrik ediyordu."[2173]

Londra Konferansının 24 Şubat 1921 tarihli içtimaında *Fransız Başbakanı Briand'ın girişimleriyle Osmanlı ve Yunan delegasyonlarına İzmir ve Doğu Trakya'daki halkın nüfusunu yeniden araştıracak uluslararası bir komisyonun kurulması, Türkiye ile Yunanistan'ın bu araştırmanın sonuçlarını ve Sevres'in diğer maddelerinin olduğu gibi bırakılmasını baştan kabul etmeleri konusunun önerilmesi kararlaştırıl*mıştır.[2174]

Paris'de münteşir *La Matin* gazetesi, özel muhabiri Jules Sauerwein'in "Asırlık Doğu meselesi. Türklerin programı birkaç kelimeden ibarettir: Yenilgileri zafere çevirmek" sernameli makalesini neşretti:

2172 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1735-1736.

2173 Yunus Nadi, "Konferans İçinde Konferans", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925; Aktaran: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1735-1736, dipnot 1.

2174 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.1, Londra'daki Berthelot'tan *Quai d'Orsay*a 24 Şubat 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109.

> Aşırı saygılı ve titreyerek konferans salonuna girip Mösyö Lloyd George'un karşısına oturan ve romatizmalı organları üzerine bir yün örten Tevfik Paşa diplomasi edebiyatında Türkiye'yi temsil eden İstanbul'un "Hasta Adam"ının gerçek sembolü idi. Mösyö Lloyd George'un acıyarak onun sağlığını sorduğunu görmek hüzün vericiydi. Sadrazam, böylesine yüksek bir meclise kabul edildiğinden memnunluk duyduğunu belirterek teşekkür etti ve Roma'daki elçisi Osman Nizami Paşa'ya söz verdi; o da bir kaç cümleden sonra "Türk Millet Meclisi"nin temsilcileri olarak tanıttığı Ankara'nın adamlarına sözü bırakmayı uygun gördü.
>
> Herkül'e benzeyen Bekir Sami Bey'in başkanlığında, İstanbul delegelerinin yanında yer alan beş Kemalist ise hasta görünmüyorlar. Anadolu'nu bu güçlü ırkı, yöneticilerinin Avrupa ile temas yüzünden gevşedikleri İstanbul'dan ayrılalı beri canlanmışa benziyor. Bekir Sami Bey açık ve yüksek sesle konuşuyor, çünkü, gelmeden önce gazetelerde hükümetinin yenilmez olduğunu okudu ve Londra'da da ordusunun ne kadar kuvvetli olduğunu öğrendi: Ankara'da iken, ordusunu böylesine kuvvetli sanmıyordu. Kendisine saygı gösterileri ve sayısız anketçi gazetecinin ziyaretiyle başı döndüğünden Türklerin bugünkü menfaatlerini değil, insanlığın ve adaletin çıkarlarını açıklamayı uygun buldu. Büyük bir ciddiyetle milliyetler prensibi ve halkların şerefinden söz etti. Müttefiklerin ilân ettikleri prensiplerin Sevres antlaşmasında hiçe sayıldığını görmekten yakındı.
>
> Mösyö Lloyd George, Mösyö Briand ve Kont Sforza ile bir ara konuştuktan sonra, Sevres antlaşmasında Müttefiklerin Ankara Türklerinin ağızlarından düşürmedikleri insanlık prensiplerini çiğnediklerini sanmadıklarını, her hâlükârda, Osmanlı hak iddialarının teker teker ve açıklıkla belirtilmesi, bunu da yarınki toplantıda yapmaları gerektiğini söyledi.[2175]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi özel muhabiri bildiriyor. *İstanbul heyetinin sözü Ankara heyetine bıraktığını kaydederek bunun Bâb-ı Âlî'nin teslim bayrağını çekmesi demek olduğunu belirtiyor: "Şu kısa açıklamayı da yapalım: Daha bir kaç gün öncesine kadar Mösyö Lloyd George İstanbul'da Osmanlı iktidarının yetkili sözcülerini görmek istemekte diretiyordu. Ankara'da ise, yalnızca bir takım "haydutlar" veya dünden beri ağızlarda dolaşan bir kelimeyi kullanırsak… bir takım "kediler" görüyordu. İşte şimdi bu yaratıklarla karşı karşıya ve onların tırnaklarını daha iyi tanıyabiliecek durumda…"*[2176]

Paris'de münteşir *L'Intransigeant* gazetesi, Claude Farrere'nin yazısını neşretti: *Halklarının isteği ile Suriye'ye çağrılan Fransa, Adana vilâyeti halkı tarafından da çağrıldığını sanmasın. Kilikya ırken ve kalben Türktür ve Türk kalmak isteğindedir; ben de istiyorum ki, biz Fransızlar 1871'in Prusyalılarını taklit etmeyelim*.[2177]

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi hususî muhabiri Marcel Ray bildiriyor: *İki şef arasında, en yaşlı ve en genç Türkiye arasında ne tezat! 83 yılın ağırlığı altında iki büklüm Tevfik Paşa, yorgunluk ve hastalıktan yanakları oyulmuş, asabî bir titreme ile vücudu sallanıyor, bastonuna dayanmış, küçük adımlarla konferans sarayının koridorunda ilerliyor… Öte yandan dev gibi, geniş omuzlu, yüzü renkli, sesi gür, bir köylü kadar sağlıklı ve kendinden emin, güçlü bir adam görünümü veren Bekir Sami…*.[2178]

Paris'de münteşir Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti. *Yazar, İngiltere'nin bir yandan, başında Emir Faysal'ın bulunduğu ve kendine bağımlı bir Arap sultanlığına, bir yandan da Yunanistan'a dayanarak Osmanlı İmparatorluğundan artakalan bölgelerde hüküm sürme fikrinden vazgeçmediğini belirttikten sonra, İngiltere'nin Paris ve özellikle Roma'nın (Kont Sforza'nın) baskısı sonucu Kemalistlerin sesini susturmak fikrinden dönüş yaptığını ekl*iyor *ve iki ayrı Türk heyeti hakkında* şunları derc ediyor:

2175 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 248.
2176 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 249.
2177 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 185.
2178 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 249.

> Sultanı müslümanların başı kabul eden ve onda en yüce manevî güç gören Türklerin tarihte bölündükleri pek nadirdir. Galiba artık onlarda da dinî duygular zayıflıyor. Çünkü tam bir siyasî bölünme içindeler. İngiltere, Ankara'nın temsilcisi Bekir'i dinlemeyi reddederken kendi geleneği ile tutarlı idi; fakat gerçeğe karşı duruyordu; oysa bu gerçek önünde her zaman eğilmek gereklidir. Tevfik, Vatikan'da Papa gibi dar bir çerçeveye sıkışmış Sultan'ın adına konuştu. Bekir ise, Papanın karşısında olan Kemal adına konuştu. Kemal, Osmanlı İmparatorluğunun gerçek hâkimidir; çünkü İstanbul'da bile bir çok gizli ilişkileri var…
>
> Tevfik ve Bekir aynı şeyleri söylemediler. Sevres belgesini suçlarken olsun, isteklerini belirten açıklamasında olsun, Bekir ötekinden çok daha kesin ve açık konuştu. Nedeni belli: İstanbul, İngiliz deniz filosunun ateş tehdidi altında; oysa Ankara etki dışında kalıyor.
>
> Esas olarak Tevfik, Sevres antlaşmasının oldukça ciddî değişiklikleriyle yetinecek; Bekir ise Sevres'in tümden ortadan kaldırılmasını istiyor…[2179]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Henri Gregorie imzalı "Şark Meselesi Londra Konferansında Ortaya Kondu" nam makale neşredildi: *Faysal'dan nefret eden ve Suriye için panarapdan* [Arab birliğinden] *kaygılanan Fransa, Kemal'le anlaşmak istiyor*.[2180]

İspanyol matbuatı yazıyor:

> Konferansın ilk genel oturumu 23 Şubat'ta gerçekleştirilmiştir. Bu oturum öncesinde, İstanbul ve Ankara heyetleri bir araya gelerek, Müttefik Yüksek Konseyi'nin karşısında Türkiye'yi temsil edecek tek bir Temsil Heyeti oluşturmaya karar vermişlerdi. Sultan'ın temsil heyeti, sekreteri vasıtasıyla, kendilerinin Ankara'nın politikasını takip edeceğini ve Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini talep edeceğini beyan etmiştir. Tevfik Paşa, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki ihtilafların iç meselelerle ilgili olduğunu açıklayacaktı. Konferansın o günkü oturumu yaklaşık bir saat sürmüştür. Oturuma başkanlık eden Lloyd George, sözü, İstanbul heyeti başkanı Tevfik Paşa'ya vermiştir. Tevfik Paşa da Türkiye adına kısa bir konuşma yapmıştır. Onun ardından General Osman Paşa, Tevfik Paşa'nın konuşmasını belge ve bilgilerle destekleyen bir konuşma yapmıştır. Ardından, İstanbul heyeti, sözü Ankara heyetine bırakmıştır. Ankara heyeti başkanı Bekir Sami Bey, Türk millî tezini savunan uzun konuşmasında, kendi heyetinin, Türk milletini temsil eden tek ve gerçek merci olduğunu söylemiş olsa da konferansın, İstanbul heyetinin açıklamalarını[n] dinlenmesine itiraz etmemiştir. Bekir Sami Bey, Doğu barışının, eşitlik ilkesine dayalı olmadığı takdirde mümkün olamayacağını belirtmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesini, bölünmez bütünlüğünün onaylanmasını ve bu bütünlüğün dışında sayılabilecek Arapların yaşadığı toprakların sınırlarının ise milletlerin kendi geleceklerini tayin etme ilkesine göre çizilmesini talep etmiştir. Ayrıca boğazların özgürlüğüne kavuşmasını da istemiştir. Bekir Sami Bey'in konuşması, sorunları genel bir bakış açısıyla değerlendirmekle birlikte, çok ılımlı bir şekilde ve düzgün ifadelerle yapılmıştı. Kendisi şunun üzerinde de durmuştu: *"Ankara Hükümeti Temsil Heyeti, Müttefik devletlere barış şartları sunmayacak, ancak Konferansın sağduyu ve ihtiyatına mutlak itimat edecektir".* Bu beyanname, Bekir Sami Bey'in yaptığı konuşma gibi olumlu bir izlenim oluşturmuştur.[2181]

İspanyol *La Accion* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: *Türk heyetlerinin konferansta yaptığı beyanlar, Fransız ve İtalyan basınında olumlu bir hava oluşturmuştur. İngiliz basınında ise Bekir Sami Bey'in konuşması, Doğu Sorununun çözüme kavuşturulması için bir teşebbüs olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte, Türk temsilcileri, ilk oturumda elle tutulur teklifler sunmamışlardır. Kont Sforza, oturumun ardından, Bekir Sami Bey ile uzun bir toplantı yapmıştır. Türk temsilcileri, 24 Şubat'taki*

2179 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 250-251.

2180 Henri Gregoire, "Les Problemes Orientaux Poses devant la Conférences de Londres", *La Nation Belge*, 24 Şubat 1921, s. 1-2; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 330. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2181 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 210-211. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

*oturumda, müttefiklere taleplerini sunacaklardı ve sonraki oturumlarda da müttefiklerin tezi ele alınacaktı*r.[2182]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *23 Şubat tarihli oturumun ardından, basın mensupları her iki Türk heyetine sorular yöneltmişlerdi*r. *Türk heyetleri, konferansın kendilerini karşılaşmasından duydukları memnuniyeti bildirmişlerdi*r. *İstanbul Temsil Heyeti Başkanı Tevfik Paşa, hemen konakladığı otele dönmüştü*r. *Her iki heyet de konferansta konuşmalarını yapmıştı*r. *Ancak Lloyd George'un Sevr Antlaşması'na dair fikirlerini belirtmeleri istendiğinde, Tevfik Paşa ve Bekir Sami Bey, ayrı ayrı yaptıkları konuşmalarda kırk sekiz saatten önce düşüncelerini belirtmelerinin mümkün olmadığı cevabını vermişlerdi*r. *Lloyd George'un ısrarı karşısında 24 Şubat'ta konferansa dönmeye karar vermişlerdi*r. *23 Şubat'ta öğlen yemeğinden hemen sonra, iki Türk Temsil Heyeti, konferansa beyan edilecek Türk tekliflerini değerlendirmek üzere Bekir Sami Bey'in odasında bir araya gelmişlerdi*r. *Görüşmeler oldukça gizli yapılmış ve bütün öğleden sonra ve muhtemelen gece boyunca sürmüştü*r. *Bekir Sami Bey, görüşmelerin sonucuna dair sorulan soru üzerine, üstesinden gelinemez sıkıntılar olmadığını ve Türkiye'nin egemen güç olarak haritadan silinmemesi halinde her teklifi reddetmeyecekleri cevabını vermiştir*. *Türk tarafının taleplerinin başta Sevr Antlaşması'nın Trakya, İzmir, Boğazlardaki tarafsız bölge ile askerî, ekonomik ve malî konulardaki maddelerine yönelik olması bekleniyor*. *İzmir limanının Türkiye'ye iade edilmesi konusunda da ısrarcı olunacaktı*r.[2183]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türk temsilcileri Sevr Antlaşması'nın revize edilmesinde ısrarcı*dır, *sadece İzmir ve Trakya ile ilgili maddelerin değil tüm antlaşmanın tekrar düzenlenmesini istiyorlar*. *İtilaf Devletleri, Türklerin Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerden tamamen çekilmesi, Türkiye'deki azınlık haklarının düzenlenmesi, Türklerin de azınlıkta olduğu yerlerde aynı haklara sahip olması ve Boğazlar'ın Türklere bırakılmaması konularında aynı fikirde*ler. *Mustafa Kemal Paşa, finansal kaynak sağlamak için Amerika'daki bankalarla temas kurmayı amaçlıyor*.[2184]

25 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Bekir Sami (Kunduh), *İzmir ve Doğu Trakya'da nüfus anketi yapacak komisyonun vereceği kararı şimdiden kabul etmeye hazır olduklarını, fakat Trakya'nın varlığı için gerekli temel hakları konusunda ise Ankara'dan onay almaları gerektiğini bildiriyor*.[2185]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi Londra Konferansı hakkında yazıyor: *Türkler çok iyi bir izlenim bıraktılar, mahirane bir tarzda ılımlı tekliflerde bulundular*.[2186]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien*, Londra muhabirinin haberini neşretti: *Türkler bize sürpriz yaptılar, ılımlı tutum ve görüşleri ile Mösyö Lloyd George dahil herkesi şaşırttılar; Lloyd George bu akşam bunu itiraf etti (…) bazılarının "Ankara haydutları" adını verdiği adamların hiç beklenmeye akıllılığını not edelim*.[2187]

2182 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 211.

2183 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 211-212.

2184 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2185 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109-110.

2186 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.

2187 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi yazıyor. *Türk heyetinden Dr. Nihat Reşat ustaca deliller ve istatistiklerle Lloyd George'u bile etkiledi. "Türkler Doğu çıkmazına kısmen açıklık kazandırdılar ve çözüm yolu açtılar"*.[2188]

ABD'de münteşir *The American Jewish World* gazetesi: *Bugün duyuruyor ki "Daily Mail", Anadolu'nun dahiline kendisini hâkim kılan Mustafa Kemal'in bir Türk değil de Selânikli bir Sefarad Yahudisi olduğunu anlamakta ve O'nun Türkiye namına söz sahibi olduğunu iddia etmektedir*.[2189]

26 Şubat 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakale neşretti. *Bekir Sami Bey'in "akıllıca ve basiretli şekilde" isteklerde bulunduğunu kaydederek*: *"İtalyan kamuoyu gibi Fransız kamuoyu da aşağı yukarı ittifak halinde, istedikleri toprakların Türklere verilmesi görüşündedir. Bazan bizde çatlak bir sesin yükseldiği oluyorsa da, ateşliliği ile bu ses yalnız kaldığını daha iyi gösteriyor. Fransız halkı hiç bir zaman bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye istemekten geri durmadı"*.[2190]

L'Illustration mecmuası yazıyor:

> Mustafa Kemal, orta halli, bir Türk ailesinin çocuğu olarak Selanik'te doğmuştur. Şahsiyetinin ilgi çekiciliği ve gücü yüzünden anlaşılmaktadır. Keskin hatlı, nerdeyse sert çehresi enerjisini ortaya koymaktadır. Zekâ fışkıran alnı, hafif çıkık burnu şehvetli görünüşüne ihanet etmektedir. İri gözlerinde, Cezayir menekşesi mavisi arasından fışkıran keskin bir bakış vardır. Fakat hepsinden ziyâde, derin acı çekmiş hatları, insana olağanüstü çalkantılı ruh halini yansıtmaktadır. Bazıları Jaguar ifadesi diyor buna. Belki. Fakat bazı anlar, şaşırtıcı bir yumuşaklıkta çocuk gülüşünün aydınlattığı ve her halûkârda, ifadeleri, hareketi ve değişikliği sebebiyle mutlaka dikkati çeken bir yüz…[2191]
>
> İki yıl önce sadece bir işsizdi. Şimdi Türkiye'nin başkanıdır. İki yıl içinde alınan mesafe Mustafa Kemal için gurur vericidir. Bugün bütün Türkiye, onun dayanılmaz iradesine tabidir. Mustafa Kemal, artık ihmal edilemeyecek adamdır. Bu genç Paşa, artık tarihe geçmiştir.[2192]

Sovyet Rusya'da münteşir *İzvestiya* gazetesi, İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinden iktibas ediyor: *Franklin Bouillon'un Ankara'da Yusuf Kemal Bey'le antlaşma yaptığı şu günlerde aralarında Bekir Sami Bey'in de bulunduğu ileri gelen başka Kemalistler, Polanya temsilcileriyle görüştüler. Bu görüşmenin amacı, Fransa, Türkiye ve Polanya arasında gelecekteki gerçek bir antlaşmayı hazırlayacak olan bir Polanya-Türk ön antlaşmasının hazırlanmasıydı. Konuşmalarda her şeyden önce Ankara ve Varşova'nın Moskova'ya karşı korunması yöntemleri üzerinde duruldu*.[2193]

İspanyol matbuatı Londra Konferansı içtiması hakkında yazıyor: *Öğleden sonra saat beşteki oturumda, Türk heyetiyle müttefikler arasında ekonomik konularla ilgili müzakereler yapılmıştır. Müzakereler sırasında, İstanbul heyeti delegeleri, Ankara Hükümeti ile istişare yapmadan, Sevr Antlaşmasının hükümlerinden herhangi birini kabul etmek konusunda yetkilerinin olduğunu beyan etmişlerdir. Lloyd George, Türk heyetine, konferansın, Yunanistan ile Türkiye arasında bekleyen meseleleri adil bir şekilde çözüme kavuşturmak istediğine dair güvenceler vermiştir. Konferansın 26 Şubat tarihli oturumunda, Ermenistan ile Kürdistan'a dair sorunların görüşülmesine karar verilmiştir*.[2194]

2188 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

2189 The American Jewish World, 25 February 1921, *News About Jews Everywhere*, p. 3. Ayrıca: The Detroit Jewish Chronicle, 4 March 1921, *Noozettes from Everywhere*, p. 10. *Jewish Correspondence Bureau*ya (Yahudî Muhaberat Dairesi'ne) isnad edilerek de haberleştirilmiştir: The Sentinel, 4 March 1921, p. 2.

2190 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

2191 Illustration, 26 Şubat 1921, "Mustafa Kemal Paşa", s. 196; Aktaran: Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 27.

2192 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 424.

2193 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 251.

2194 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 216.

Orta Fransa'nın küçük il gazetesi Journal du Département de l'Indre yazıyor. Londra Konferansında, Sevr Andlaşması kapsamında Yunanistan'a bırakılan mıntıkaların nüfus istatistikleri gündeme getirildi. Yunan heyeti, Yunan kaynaklarına müstenid istatistikleri terviç ederken; Türk heyetleri Fransız kaynaklarına müstenid istatistikleri terviç etmişlerdir. Bu hadise *çok ilginç* nitelendiriliyor.[2195]

27 Şubat 1921. Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami, Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. Mahrem telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edildi. *Bekir Sami, Fransızlarla yapılan gizli görüşmelerin kesin bir kıvama geldiğini ve bazı çıkarlar sağlanacağını, Fransızlara karşı düşmanca davranışlardan kaçınılması gereğini* bildiriyor.[2196]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Konferans Yüksek Şurası, Yunan ve Türk taraflarının nüfus istatistiklerini *kontrol için bir anket komisyonu kurulmasını önerdi. Türkler teklifi kabul, Yunanlılar reddettiler. "Madem istatistikler getirerek tartışıyor, bu, Yunanistan'ın anketi ve hakem kararını kabul etmesini gerektirmez mi?"*[2197] *Müttefikler konseyi önünde zavallı ülkelerini savunan bu dürüst ve vatanperver adamları görünce bir çok İngilizin Türklere karşı beslediği sosyal ve politik önyargılar kayboldu*.[2198]

Karikatür. Le Matin, 27 Février 1921, p. 1; Akt., Akyüz, 2023, s. 422.

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi karikatür neşretti: *Hanımcığım, canım, Ankara kedisi gibi Ankara Türkleri varmış!*[2199]

Katolik *La Croix de l'Est* nam taşra gazetesi yazıyor. *Fransa, sürekli, Küçük-Asya'da polislik yapamaz: Ateşten kestaneleri hep o çekecek, hep İngilizler mi yiyecek? Artık bu durum sona ermeli*.[2200]

Le Petit Journal gazetesi, Londra muhabirinin haberini neşretti: *Doğu Konferansı bize yalnızca Kilikya'da barışı sağlasa bile diplomasimiz için çok büyük başarı olacak*.[2201]

L'Echo de Paris ve *L'Eclair* nam gazeteler yazıyorlar. Londra Konferansında *tartışmaların gidişinden canı sıkılan Kalogeropulos, Anadolu'daki Yunan askerlerinin "bir zafer saldırısının durdurulmasından ıztırap duyduklarını" söyledi ve Yunanistan'ın İzmir'deki haklarının otuz asır öncesine kadar ispatlanabileceğini ileri sürdü. Bunun üzerine Kont Sforza, "susun! yoksa az sonra Sicilya ve Marsilya'ya da sahip çıkacaksınız!" diye bağırmaktan kendini alamadı*.[2202]

28 Şubat 1921. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. *Türklerin konferans üzerine en iyi izlenimi yarattıklarına ve İngiliz kamuoyunun Türklerden yana dönmeye başladığı*nı belirtiyor. *Briand ile Sforza'nın,*

2195 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.
2196 FO/6466/E 2919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137.
2197 Le Temps, 27 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.
2198 Le Temps, 27 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.
2199 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 254, 422, Belge 14.
2200 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 200.
2201 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 253.
2202 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.

konferansta durumun Türklerden yana olduğunu kendisine söylediklerini; bu arada, İzmir ve Trakya'daki durumu soruşturacak, uluslararası bir komisyon kurulmasını kabullendiğini bildiriyor; Winston Churchill ve Lord Derby gibi İngiliz devlet adamlarının, Palmerston'un Türkiye'ye karşı uyguladığı dostluk siyasetine doğru yöneldiklerini; Sevr Antlaşmasının ancak adını sürdürmek, ama içeriğini Türk emellerine göre değiştirmek konusunda İngiltere'nin rızasını sağlamaya çalışmakla, bu ülkeyle sağlam ve sürekli bir anlaşmaya varılabileceğini, dolayısıyla Türkiye'ye mutluluk ve ilerleme getirecek bir barış evresinin sağlanmış olacağını bildiriyor.[2203]

> Ankara ile Londra arasında yapılan telyazışmalarının konuları İngiliz istihbaratınca aynen öğreniliyor, günü gününe İngiliz devlet adamlarına bildiriliyor.[2204]

İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) *Le Temps* gazetesine beyanatını iktibas ediyor:

> Ankara Heyeti Paris'e gitmek üzere Lyon'da tren beklerken başkan Bekir Sami'nin *Temps* gazetesi muhabirine verdiği demeç var. İstanbul Heyeti de aynı "hissiyat-ı vatanperverane" ile dolu olacaktı. Düvel-i muazzamadan "hayat hakkı" istemek için gidiyorlardı. Milletimiz "şiddetle" barışseverdi. Ama ilkeleri uğruna savaşmaya hazırdılar. "Henüz ölmedik" ve bunu son Yunan taarruzunda göstermiştik. Varlığımıza saygı gösterilirse Düvel-i muzzamanın siyasetine uyum göstermeye "şiddetle mütemayildiler". Hiçbir zaman Bolşevik olmamışlar ve olmayacaklardı. Bütün Batı aleyhimizdeyken Doğu komşularımızı aleyhimize çevirmemenin çaresini aramışlardı.[2205]

29 Şubat 1921. Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. *Barış ilkeleri, Türklerin ulusal emellerini saptayarak kesin güvence altına alırsa, antlaşmanın adının pek önemli olmayacağını; ancak söz konusu bölgeler önceden Yunanlılarca boşaltılırlarsa, uluslararası soruşturma komisyonunun kabul edileceğini* bildiriyor.[2206] Bir başka kaynakda, mezkûr telgrafın 28 Şubat'da keşide edildiği yazıyor ve Sonyel'e nazaran daha ziyade tafsilat veriliyor:

> 1- İktisadi ve mali meselelerdeki prensiplerin kısmen değiştirilmesi dahi kabul edilemez.
>
> 2- Kürdistan diye bir mesele mevzu bahis edilemez.
>
> 3- Ermenistan ve Gürcistan sınırları zaten tanımlanmış olduğundan o konuları Londra Konferansı'nda görüşmeye gerek yoktur.
>
> 4- Esir değişimi konusu ancak Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yapılacak barıştan sonra ele alınabilir.
>
> 5- Sevr Antlaşması'nı kabul etme teklifi incelenmeksizin reddedilmelidir.
>
> 6- Trakya ve İzmir'de nüfus çoğunluğunun kimde olduğu meselesinin incelenmesi prensipte tasvip edilemez. Şayet böyle bir inceleme yapılacaksa, bu ancak Yunan ordusu bahsi geçen bölgelerden tamamen çekildikten sonra yapılabilir.
>
> 7- Yunanlıların İzmir ve Trakya üzerinde hiçbir hakları bulunmadığı ve Yunan ordusunun er ya da geç oralardan sökülüp atılacağı dile getirilmelidir.
>
> 8- Güney sınırları belirlenen ilkeler çerçevesinde çizilmelidir. Kilikya'da ya da diğer yerlerde tek bir Fransız jandarması dahi kabul edilemez. Fransızların bu tür tekliflerle kapıyı kapatmaları durumunda Kilikya' da kendilerine karşı bir Türk askeri zaferi kaçınılmazdır.

2203 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 128-129.

2204 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129, dipnot 227. Şifreli muhaberatın deşifre edilişinde ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad Belger mesaisinden şüpheleniyoruz.

2205 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 167.

2206 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129.

9- Kamu borçları kabul edilebilir; fakat bu borçlarla ilgili olarak yabancı kuruluşlar ve bu kuruluşlara ayrıcalık tanınması kabul edilemez.

10- Nüfus tespiti konusunda, araştırma sonuçlanana kadar İzmir ve Trakya'da geçici bir uluslararası yönetim kurulması konusu kabul edilemez. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış imzalanmadan bu tür bir konu gündeme gelemez.

11- Antlaşmadaki mali ve iktisadi şartlar sınır meselelerinden daha önemlidir. Konferans'ta sunulan her fırsat değerlendirilmelidir. Fakat bununla birlikte İngilizlerin sempatisini kazanmak uğruna birtakım ayrıcalıklar ve tavizler verilmemesi konusunda dikkat edilmelidir. Bu tür imtiyazlar bağımsızlığımıza zarar verebilir. Türk heyetinin yetkileri ancak Misak-ı Milli ilkeleri ile sınırlıdır.[2207]

Şubat 1921. Pierre Redan, *Kilikya ve Osmanlı Problemi* nam kitab neşretti:

Türk zihniyeti, Fransa'da çoğunluğun düşünebileceğinden oldukça farklıdır. Pierre Loti'mizin nefis şekilde yazılmış eserleri, kendisinen herşey beklenebilen ideal bir Türkiye tanıtıyor. Oysa bu görüş hiç doğru değildir.

Loti'nin bize misafirperver, lütûfkar, Fransızsever olarak gösterdiği Türk hâlâ mevcuttur, ama artık tek değildir. Geçmiş sebepleri ne olursa olsun Türkiye'de, Dünya Savaşının öncesinden beri bir süredir iki çeşit Türk vardır: Loti'nin bahsettiği yaşlı Türk her zaman aynıdır; fakat yönetici sınıfın temsilcisi, Alman ve Bolşevik okullarında yetişen genç Türk ise artık Fransızsever değil Cermenseverdir. Kuvvetin, kendi çıkarlarına karşı bile herzaman harekete geçirdiği bu koyun halkı Berlin ve Moskova'nın dürtmesiyle ayaklandıran işte bu genç Türktür…

Askerî bakımdan Kilikya Suriye'nin korunması için gereklidir. Pozantı boğazındaki tek geçidi ile Toros zinciri gerekli doğal bir engeldir. İktisadî yönden Kilikya Fransa'ya pamuk ve tahıl ihtiyacını sağlar. Irk bakımından Kilikya'da hepsi azınlıkta fakat birleşince Turanlılara karşı çoğunluk teşkil eden etnik gruplar vardır. Nihayet, dökülen kan nedeniyle Kilikya'da Fransız şerefi söz konusudur. Kilikya'nın boşaltılması önceden kestirilemiyecek ölçüde önemli sonuçlar ve yan etkiler doğurabileceği için de düşünülemez…[2208]

1 Mart 1921. Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. *Enver Paşa'nın Moskova'nın mali desteğiyle Fransız ve İngilizlere karşı Berlin'de panislamist bir propaganda merkezi kurmak yolundaki faaliyetleri*ne dikkat çekilmekte, *propaganda faaliyetinde savaş sırasında Almanya'ya kaçmış Türk ve Araplardan faydalandığı belirtilmektedir*.[2209]

Taşra gazetesi *Le Petit Marseillais* yazıyor: *Yunanistan, Trakya'da anketi reddediyor; bu, Doğuda savaşın devamı demektir*.[2210]

2 Mart 1921. Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a rapor gönderdi: *İtalyan gemilerde Kemalist birliklerin taşınmasına* devam ediliyor.[2211]

The Washington Post gazetesinin haberine göre Londra Konferansında *kalıcı bir çözüme ulaşılamayacağını da gören Türk heyeti Fransa ile birlikte bir takım müzakerelere başlamıştır*. *Bu doğrultuda Mart başında Fransa ve Türkiye'nin Londra'da anlaşmaya çok yakın olduğu ve bu kapsamda Fransız birliklerinin Kilikya bölgesini boşaltacağı duyurulmuştur*.[2212]

2207 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 230-232.

2208 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 199. "Redan, Mustafa Kemal ile değil Sultanla anlaşarak Kilikya'nın boşaltılabileceğini, fakat Fransız kontrolünün sürmesi gerektiğini söylemektedir."

2209 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 123, dipnot 9.

2210 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 257.

2211 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 268, dipnot 50.

2212 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 147.

Milliyetçiler ve Fransa arasında birkaç gün içinde barış imzalanacaktı, antlaşma Paris'te yapılacak, mevcut düşmanlık sona erecekti. Fransa Çukurova'dan çekilecekti ancak Çukurova'da ki Fransız askerlerinin durumu henüz netlik kazanmamıştı.[2213]

4 Mart 1921. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 17 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitin 4 Mart 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

İstanbul, 4 Mart 1921.

Dün, Galatasaray Lisesinde, Genç Türkler hakkında verilen bir konferans esnasında, Fransa Âli Komiserliği Heyet-i fenniyesine merbut Kaymakam Sarrault, "Fransa dostu" bir Türk Generali'nin, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın methini yapmıştır.

Fransa'ya muhabbetini muhafaza ettiği için büyük Emir Abdülkadir'in torunu Emir Ömer'i harp esnasında astıran, orada Fransa lehine komplo yapıldığı için Emir Abdülkadir'in mezarına hürmetsizlik eden ve kemiklerini rüzgâra savuran, Suriye'de Fransa'yı seven herkesi korkunç ve kanlı kinle kovalayan Cemal Paşa "Fransa'nın dostu!" Cemal Paşa Fransa'yı seviyordu ha! İnsan rüya gördüğünü sanıyor.

Eğer konferansçı, harpten evvelki hatıralarına bağlanacağına vesaike istinat etmek, aynı General'in himayesinde 1916'da İstanbul'da neşredilen "Suriye meselesinin hakikati" isimli resmi broşürü okumak zahmetine katlansaydı, müdafaa ettiği dava menfaatine olarak, samilerine Cemal Paşa'dan bahsetmekten ictinap eylerdi.

Bu broşür, diğer şeyler arasında, -mahrem dosyaları son Konsolos tarafından unutulmuş bulunan- Fransız Konsolosluğu'nda Cemal Paşa'nın emriyle yapılan bir araştırmanın, resmi Fransız evrakının ve Fransa'ya merbutiyetleri meydana çıkmış Müslüman ve Hristiyan bir çok ve en muteber Suriyeliler'in muhaberatının bulunmasını intaç ettiğini öğretiyor. Bütün bu Suriyeliler Cemal Paşa'nın emriyle asılmaya mahkum edilmişler ve Şam ve Beyrut meydanlarında asılmışlardır.

Cemal Paşa'nın vatandaşları isterlerse, Fransa menafiine hizmet ederken belki tebaası bulundukları Osmanlı İmparatorluğu'nun menafii aleyhine hareket eden bu Suriyeli muteberan hakkında Paşa'nın bu kadar şiddetle davranmış olmasını methetsinler, buna müsaade vardır. Ve bundan dolayı onları takbih edemeyiz, fakat bizden birisinin Cemal Paşa'yı "Fransa'nın bir dostu" telakki etmesi...[2214]

5 Mart 1921. Frédéric Albert Kammerer, Yarbay Louis Mougin ve Philip Berthelot'dan müteşekkil Fransız heyeti ile Bekir Sami (Kunduh), Cami (Baykurt), Cavid ve Doktor Nihad Reşad'dan (Belger) müteşekkil TBMM heyeti, Londra'da gizli müzakerelere başladılar. Fransız tarafın TBMM murahhaslarına sunduğu taslak metinde hulasa şunlar yazıyor:

1- Çatışmaya son verilerek her iki taraf da işgal ettiği yerlerden çekilecek.

2- Esir değiş tokuşu yapilacak.

3- Türk komutasındaki mevcut jandarma teşkilatının yanında Fransız subayların da bulunacağı bir polis teşkilatı oluşturulacak.

4- Fransızların Kilikya'da boşalttığı yerler dışında, Lamas Çayı'ndan (Mersin'den) Sivas'a, oradan da Dicle Nehri'nin Suriye sınırına tekabül eden noktasına (Cizre'ye) uzanan bir alanda ekonomik işbirliği yapılacak (ki bu "Accord Tripartite"deki, yani "Üçlü Antlaşma"daki Fransız nüfuz bölgesine tekabül etmektedir).

5- Mersin Limanı'nda Fransa'ya imtiyaz verilecek ve Fransız ve Osmanlı sermayelerinin ortaklığı sağlanacak.

[2213] The Washington Post, 3 March 1921, *France Will Sign Pact With Kemal*, p. 2; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212.

[2214] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 404-405.

6- Türkiye'deki Fransız okulları ve kurumları muhafaza edilecek ve azınlıkların hakları garanti altına alınacak.

7- (Boşaltılan yerlerde) Karma bir jandarma ve belediye idaresi ile Türkiye-Suriye sınırında uygun bir gümrük rejimi kurulacak.

8- İskenderun (Hatay) Suriye'de kalacak, ancak özel bir rejim tarafından idare olunacak.

9- Bağdat Demiryolu'nun Kilikya girişi (Kilikya kapıları) ile Suriye sınırı arasındaki kısmı bir Fransız grubuna devredilecek.

10- Sevr Antlaşması'nda belirlenen Türkiye-Suriye sınırı yeniden düzenlenecek.

TBMM *heyeti bahsi geçen antlaşma taslağında iki konuya itiraz etti. Birincisi, müttefikler arasında imzalanan ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen "Üçlü Antlaşma" (Accord Tripartite) konu edilmemeli*dir. *İkincisi, demiryolu ile ilgili kısımd*ır. TBMM *heyeti, yapımı 1918'de tamamlanmış olan (Halep'e uzanan) kısmı hariç olmak üzere, Bağdat Demiryolu'nun diğer kısımlarının (Çobanbey-Nusaybin hattının) mutlak surette Türkiye tarafında kalmasını istiyor*.[2215]

Toul kasabasında münteşir *L'Echo Toulois* gazetesi yazıyor:

İngiltere'nin, emperyalist tasavvurlarının Venizelos üzerine kurduktan sonra şimdi Konstantin'ci bir Yunanistan'la anlaşmasına şaşmıyoruz.

Ama bir soru işareti var: Yunanistan becerebilecek mi? *Le Temps*'ın muhabirine göre, Londra'daki askerî temsilcisi aşırı bir güvenle bunu iddia etmiş ve İngiliz askerî çevrelerini olumsuz şekilde etkilemiş. Küçük-Asya, Yunanistan için büyücek bir lokmadır ve üç ay içinde bu lokmayı yutmayı iddia etmek, güçlüğü lafla çözmektir.

Fransa'ya gelince, o, Suriye üzerinde asırlık haklarından ötede hiç bir şey istememekte ve Kilikya seferinin sonunu sabırsızlıkla beklemektedir. Mösyö Jacques Bainville'in *L'Action Française*'de söylediğine göre bu sefer bize günde iki milyona patlıyor ve yılda yeni 3.000 adam gerektiriyor.

Suriye çöllerini fetih yerine, Rhin boyunda yapacak daha yararlı işimiz var.

Tezimiz, Yunanistan'a pek sempati duymayan İtalya'nın tezine çok yakın.

İki Lâtin kardeşin Sevres antlaşmasının değiştirilmesini Büyük Britanya'ya zorla kabul ettirmeyi başarmalarını dileyelim.

Yunanistan'ın canı sıkılacakmış! Ama, her şeyden önce, ona, hakkı olduğundan daha çok ihsanlarda bulunulmadı mı?

Öte yandan, Yunanistan, zorlayıcı tedbirlere girişmeye, Türk milliyetçiliğinin kaynaştığı Anadolu bölgelerinden daha uygun değil mi?[2216]

L'Echo de Paris gazetesi, Londra muhabiri Pertinax'ın haberini neşretti. Muhabir, *konferansın son günlerine doğru, Fransız, İngiliz ve İtalyan diplomatlarının Türklerle ayrı ayrı anlaşmaya gitme yolundaki çabalarının İzmir ve Trakya konusundan daha önemli olduğunu ya*zıyor.[2217]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, Briand ve Kont Sforza, Türk ve Yunan heyetlerinin talep ve düşüncelerini dinledikten sonra, Trakya ve İzmir'de yapılan anketlerin Yunanistan'ın aleyhine sonuçlar içermesi ve Ankara Hükümeti'nin Sevr Antlaşmasının ekonomik hükümlerine yeşil ışık yakması nedeniyle fikirlerini değiştirmeye başlamışlardı*r. *Türk heyetinin ılımlı tutumunu devam ettirmesi olumlu bir izlenim bırakmıştı*r. *Yunan heyeti ise Doğu barışının, kendi çıkarlarına hizmet etmeden yeniden tesisini sağlayacak bir uzlaşmayı kabul etmesi beklenmemekte*dir.

[2215] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 232-233.
[2216] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 249-250.
[2217] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 253.

*Büyük ihtimalle müttefikler, Yunan heyetinin olmadığı oturumlarda İzmir ve Trakya meselelerini görüşmek için yeniden bir araya geleceklerdi*r. *Yüksek Konsey, muhtemelen cevabını vermeden önce Türk ve Yunan heyetlerini yeniden dinleyecektir*. *Anlaşıldığına göre, taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamazsa, konferans, Yunanistan'ı Türkiye karşısında terk edebilirdi*r. *Ayrıca müttefikler, Yunanistan'a mali yardımı kesecekler ve Türkiye ile olan düşmanlıklarını sonlandıracaklardı*r. Yüksek *Konsey toplantısının ardından müttefikler, 4 Mart'ta Türk ve Yunan temsil heyetlerini davet etmişlerdi. Bu heyetlerin masanın ucunda herhangi bir söz söylemedikleri gözlemlenmekte*dir.[2218]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı'nın, 4 Mart tarihli oturumu, Türk ve Yunan temsil heyetlerinin 24 Şubat tarihli müttefik teklifine* [İzmir ve Trakya'daki durumu incelemek üzere bir komisyon kurulması teklifine] *cevaplarının dinlenmesi için toplanmıştır. Kalogeropoulos, Yunanistan Millet Meclisi'nin müttefiklerin teklifini geri çevirdiğini söylemiştir. Yunan Hükümeti, sözü edilen teklifin kabul edilecek olmasının, Yunan tarafının uğruna çok fazla fedakârlık yaptığı ve müttefiklerin Sevr Antlaşmasıyla bahşetmiş olduğu kazanımların terk edilmesi anlamına geleceğini düşünmekte*dir. *Yunan temsilci, Yunanistan'ın barış istediğini ve kendisinin Konferansın Doğu'daki sükûneti sağlayacak herhangi bir teklifi, hükümetine iletmeye hazır olduğunu söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Sonrasında, Türk heyeti, Ankara Hükümetinin Londra Konferansı'nın kararını kabul ettiğini ancak incelemenin müttefiklerin gözetimi altında yapılmasını istediğini bildirmiştir. Nitekim Yunan tarafı, Müslümanları Yunanistan lehine beyanatta bulunmaları için zorlayabilir. Türk heyeti, Ankara Hükümetinin, Sevr Antlaşmasının hükümlerini de bu antlaşma ile Türkiye'nin hür ve bağımsız bir devlet olması sağlandığı takdirde kabul edeceğini söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Türk tarafı, Ermenistan ve Türkistan arasındaki ihtilafların çözümü konusunda, Yüksek Konsey'in adil tavrına güvenmekteydi. Konferans, Türk ve müttefik esirlerinin mübadelesi sorununu bir sonraki oturumda ele almaya karar vermiştir*.[2219]

6 Mart 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Londra Konferansı Yunan Murahhas Heyeti Reisi Başvekil Kalogeropulos: *Yunanistan, istatistiklerin kontrolünü kabul edemez, çünkü, bu, onun Sevres antlaşmasıyla kazandığı haklarını kaybetmesi anlamına gelir*.[2220]

7 Mart 1921. Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında arabuluculuk yapıyor. Moskova Büyükelçiliği memurlarından Binbaşı Saffet (Arıkan), Sovyet Rusya yardımlarının yetersiz olduğunu bu vechile İngilizlerle ve Fransızlerle uzlaşılması lazım geldiğini Enver'e belirtmiştir:

> İttihatçıların ön planda rol oynadıkları Anadolu millî hareketi içinde Enver'in büyük ağırlık taşıdığına inanılmaktadır. Hatta 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Batum bölgesinde sınırın çizilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden çıkmaza girdiğinde, Çiçerin, Enver Paşa'nın arabuluculuğunu isteyecektir. Enver bu görevi seve seve yapacak, Ruslarla anlaşma yolunda yardımcı olmaya çalışacak ve 7 Mart 1921'de karısına yazdığı bir mektupta, Bolşeviklerle anlaşmaktan ümitsizliğe düşen ve hatta Bolşeviklere karşı Fransız ve İngilizlerle anlaşma eğilimi gösteren Türk temsilcilerini, bu eğilimi "şimdilik tehlikeli" bularak uyardığını belirtecektir:
>
> "Afganistan Elçiliği'ne gittim. Cemal Paşa'ya Moskova ve Anadolu durumları hakkında bir telgraf çektim. Sonra Türk Elçiliği'ne gittim. Öte beri konuştuk. Eve döndüm. Binbaşı Saffet [Arıkan] Bey geldi. Rusların işi uzattıklarını ileri sürdü. Çiçerin'in bu akşam da Batum'dan serbest transite karşılık, bizim de Anadolu'da, örneğin İzmir'den böyle bir transite izin verilmesini istemiş. Dört saat konuşulmuş. Bununla birlikte herhalde Ruslarla birşey yapmak gerektiğini, Anadolu'nun yalnız kendi kaynaklarıyla daha bir yıl devam ederse de sonra işin söneceğini ve bu nedenle, Ruslarla olmazsa, o zaman belki İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak, hatta gerekirse

[2218] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2219] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217-218.
[2220] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.

> Ruslara karşı yürümenin daha iyi olacağını söylüyordu. Fakat Ruslardan son derece ümitsiz olmazsak, bu yola başvurmak şimdilik tehlikelidir".[2221]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransa ve Milliyetçiler arasındaki görüşmeler sonucunda Paris'te bir antlaşma imzalanacağı, Fransa'nın Çukurova'dan çekilmesi karşılığında, Türklerin Londra Konferansı'nda azınlıkların korunması ile ilgili yapılan teklifi kabul etti*.[2222]

8 Mart 1921. Fransa Başvekil Yardımcısı Bonnevay, Briand'a gizli telgraf gönderdi. Briand'ın talimatı vechile Bonnevay, TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Bekir Sami'yle (Kunduh) gizli akdedilecek mukavelename taslağı hakkında mütalaalarını almak üzere, *Meclis ve Senato'nun Maliye ve Dışişleri komisyon başkanlarını toplantıya çağır*mıştır. *Bu toplantıda Bonnevay, Türk-Fransız anlaşmasının imzalanmasına engel olan zorluklardan* bahisle *Türk heyetinin itiraz ettiği maddeleri gündeme getir*miştir. TBMM *heyeti*, *Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'de saptanan ekonomik nüfuz bölgelerinin bu anlaşmada kesin bir şekilde belirtilmesine ve Bağdat demiryolu ile ilgili maddeye itiraz* etmiştir. TBMM *heyeti*, *Bağdat demiryolunun yapımı yeni tamamlanmış olan kısmının mülkiyeti, işletmesi, taşıma ticareti ve güvenliğinin Fransa'ya ait olmasını kabul etmekle birlikte demiryolunun Türk topraklarında kalmasında ısrar* etmektedir. *Komisyon başkanları,* TBMM heyetinin *"Üçlü Sözleşme" kelimesini telaffuz etmekten ve ekonomik nüfuz bölgesinin sınırlarını ayrıntılı olarak göstermekten kaçındığını ve Fransızlara geniş bir alanda imtiyaz vermeye hazır olduğunu belirtiyorlar. Komisyon başkanları bu gerçeği göz önünde bulundurarak yeni bir şekil bulunmasını tavsiye ediyorlar, demiryolları konusunda ise son derece ısrarlı bir şekilde "Fransız Hükümeti'nin demiryolunun garantisi sayılan şehirleri Türkiye'ye iade etmekle Türklere karşı olan güvenini gösterdiği, ancak demiryolu Suriye topraklarında kalmadıkça burada Fransız mandasının kurulamayacağı, bu konuda taviz vermektense anlaşma yapmamanın daha uygun olacağı" görüşünü savunuyorlar. Bu toplantıdan sonra Cumhurbaşkanı Millerand'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, komisyon başkanları ile aynı fikir olduğunu ve* TBMM *heyetinin itiraz ettiği iki konuda herhangi bir taviz verilmesinin söz konusu olmadığını* belirtmiştir.[2223] Bonnavay: TBMM murahhas heyeti, *geniş bir alanda imtiyaz vermeye hazır*dır.[2224]

İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. *Ahısha, Ahılkelek ve Batum'un işgal edilmesine karar ver*di. *Fevzi Paşa bu kararı Karabekir'e yazarken, gerekçe olarak Misak-ı Millî'yi ve iki kasabanın eskiden (1829'dan önce) Kars vilayetine bağlı olmalarını gösterir*. *Ahmet Muhtar Bey de, Karabekir'e kurulacak olan Kafkas Federasyonunu müjdeler*.[2225]

Sovyet Rusya'nın müstakbel Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov:

> Gürcü lideri Noy Jordan, 1920 yılı sonlarında, Batum bölgesini 15-20 yıl süreyle Ingilizlere kiraya vermeyi önerdi. Bununla bağlı olarak da, Menşevik Gegeçkori'yi bu sorunu görüşmek üzere Londra'ya gönderdi. Yukarıda söz konusu edildiği üzere, Gürcistan Menşevikleri, Batum'la bitişik bölgelerin Türkiye'ye verilmesi için gizli bir antlaşma imzalamışlardı. Bunu yapmaktan maksat, Kızıl Ordu'nun Kemalist Türkiye ile çatışmasını

2221 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 505-506. İktibasdaki vurgular ve "[Arıkan]" ifadesi tarafımıza aiddir.

2222 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212.

2223 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 170, s. 236-238; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 112.

2224 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 170, s. 237; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 117.

2225 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

sağlamaktı. Bu işte, Kemalist Türkiye ile Gürcü Menşevikler arasında bir blok meydana getirmeye çalışan Fransa, kışkırtıcı bir rol oynamakta idi.[2226]

9 Mart 1921. Sabahleyin içtima eden Londra Konferansında Fransız Başvekil Briand, *Müttefiklerin, Türklerle Yunanlılar arasında arabuluculuk yapmalarını, ancak bu girişim başarısız kalırsa "ne haliniz varsa görün" demelerini* önerdi.[2227]

10 Mart 1921. Yunan Kral Konstantin'in *Genel Yaveri Dusmanis, Kral'a verdiği muhtırada, Anadolu'da Yunan ordusunun ileri harekâta geçmesine karşı çıktı, bu hareketin, Yunanlıların yenilgisini isteyen Fransızlarla İtalyanların işine yarayacağını ileri sürdü*.[2228]

Saat 12:00'de Londra Konferansı ikinci celsesi içtima ediyor fakat Bâb-ı Âlî, TBMM ve Yunanistan murahhas heyetleri hazır bulunmuyorlar. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, *değiştirilmiş biçimiyle Sevr Antlaşmasına Türklerin karşı çıkmadıklarına; Türkiye'nin yenibaştan onarılarak normal bir yaşantı sürmesine yardımcı olacak değişiklikler ve Türklere verilecek ödünler Ankara'da öğrenilirse, "aşırı öğelerin" güçsüz kalacaklarına ve Bağlaşıkların onları etkisiz bırakabileceklerine inandığını; Bekir Sami, Bağlaşıkların önerileri konusunda Türk kamusuna bilgi verirse, "yeni bir ihtilâl olacağı" görüşünü öne sürüyor;* İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza *tarafından destekleniyor*.[2229] Bir başka kaynakta Sonyel'in sükût geçtiği bazı ayrıntılara tevafuk ediyoruz. Briand, Yunanistan ile TBMM Hükümetinin savaştırılıp yorulmalarına taraftardır:

> 10 Mart günü saat 12:00'da Türkler ve Yunanlılar olmadan Müttefikler toplandılar. Briand, Sforza ile birlikte Osmanlı temsilcileriyle görüşüp bir gün önceki önerileri anlattıklarını bildirmişler. Bekir Sami ve İstanbul temsilcileri Mustafa Reşit Paşa bunların dikkate değer olduğunu, fakat merkeze danışmaları gerektiğini, ama o gün saat 16'da bir yanıt verebileceklerini söylemişler. Bu oturumda yeni, ikinci öneri tartışıldı. Öneriyi uzmanlar hazırlamışlardı. Önce Yunanlılara, onlar olumlu karşılarsa Türklere gösterilecekti. Briand olacakları ilginç biçimde kestirmeye çalışıyordu. Sevr aynen uygulanırsa, Osmanlı Devleti'nin "tamamen yıkılması" anlamına gelecekti. Demek ki o da Sevr'i "idam fermanı" olarak değerlendiriyordu. Onun için Türklerin Antlaşmaya direnmesi "doğaldı." Fakat bütün Türkler aynı kanıda değillerdi. Londra'ya gelen heyette bile bu görülebiliyordu. Ankara'da Türkiye'nin yeniden yapılanmasını sağlayacak ödünler duyulunca Aşırılar Partisi'nden bir şey kalmayacaktı, onun da icabına Müttefikler kolayca bakabilirlerdi (nasıl olacaksa). Müttefikler'in önerileri duyulunca barışa dayanılmaz bir hücum olacaktı. Yalnız Bekir Sami'nin insanlara önerilerini anlatabilmesi için zamana gereksinim vardı. Bu arada Yunanlılar savaş istiyorlardı. Onları bu "yüce tatminden" yoksun bırakmamalıydı. Savaş halinde iki olasılık vardı. Ya Yunanlılar Türkleri yok ederdi. Böylece sorunu çözmüş olurlardı. Ya da bir noktada Yunan ilerlemesi durdurulur, hiçbir stratejik sonuç çıkmazdı. O zaman Yunanistan'da duygularda değişiklik ve barış isteği olurdu. O sırada bile Yunanistan'da böyleleri vardı. O zaman Müttefikler iki halkı barıştırabilirlerdi. O gün için belirli bir sonucu zorlamak biraz zamansızdı.
>
> Sforza, Briand'a katıldığını, Ankara Heyeti'nde Bekir Sami'nin Gunaris'ten bile daha az güvendiği biri olduğunu söyledi. Heyette Bekir Sami dışında Cami, Yunus Nadi, mebus Hüsrev ve Zekai beyler vardı. Demek sözü edilen bunlardan biriydi. Briand'a göre Bekir Sami Türkiye'nin makul (ılımlı ?) çevrelerini temsil ediyordu. Bu çevreler Tevfik Paşa ile birleşseler hatırı sayılır bir ağırlık oluştururlardı. L. George ve Briand yeni önerinin Yunanlılarca görülüp kabul edilmeden Türklere gösterilmemesi gerektiğinde birleşiyorlardı. Anlaşılan önerinin Yunanlılarca reddedilip Türklerce kabul edilmesinin biçimsiz bir olasılık olacağı düşünülüyordu. [..]
>
> Briand'a göre Türkler pazarlığı sevdikleri için kimi ödünler peşin açıklanmamalı, pazarlığın seyrine göre ortaya çıkarılmalıydı. Bunlardan biri, İtilaf'ın ve Yunanistan'ın masraflarını Türklere yüklemekten vazgeçmekti. Bir

---

2226 Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s. 29; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 832, dipnot *.

2227 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXI.

2228 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 439.

2229 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 377-378; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 131-132.

diğeri Türk ordusunun gönüllü olması şartından vazgeçmekti. Yani Türkiye'de zorunlu askerliğe razı olmak...[2230]

Briand-Bekir Sami arasında gizli imzalanacak mukavelenamenin taslak çalışmaları *bazı değişiklikler ve ilaveler* yapılmak suretiyle nihayete erdi.[2231] *Buna göre özetle;*

1- İlk olarak Türk birliklerinin geri çekilmesi ve Fransız birliklerinin işgal ettiği yerlere ancak birlikler çekildikten 8 gün sonra Türk birliklerinin girmesi maddesi eklendi.

2- Genel bir siyasi af çıkarılması ve Kilikya'da görev yapan idari personelin konumlarını muhafaza etmeleri maddesi eklendi.

3- Ekonomik nüfuz bölgesi ile ilgili madde basitleştirilerek "Üçlü Antlaşma" havası vermeyecek şekilde değiştirildi. Buna göre "ekonomik işbirliği" Kilikya dışında Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'da, Osmanlı hükümeti veya Osmanlı vatandaşları tarafından milli sermaye yardımıyla gerçekleştirilmediği takdirde ve verilecek imtiyazlara öncelik hakkı tanınarak yapılacaktı.

4- Ergani'deki bakır madenlerinde bir Fransız grubuna imtiyaz verilmesi ve bunun yanında tekel veya ayrıcalık niteliğindeki imtiyazların Osmanlı yasalarına göre kurulacak şirketler tarafından kullanılmasına, Osmanlı ve Fransız sermayelerinin mümkün olan en büyük ölçüde (Fransız sermayesinin Osmanlı sermayesinin en fazla 350'sine kadar çıkabilmesi koşuluyla) birleşmeleri maddesi eklendi.

5- Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun Körfezi'nde Payas'ın kuzeyinde bir noktadan hareket ederek hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e ulaşacak (köy ve istasyon Suriye'de kalacak), buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonundan Bağdat Demiryolu'na kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu takip edecek, ancak demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacaktır. Daha sonra Azek'in (Gercüş civarı) kuzeyinde Dicle'nin dirseğine ulaşacak olan sınır çizgisi, Dicle'yi takip edecek ve Ceziret-i İbn-i Omar'a varacak şekilde tespit edildi.

6- Türkiye sınırlarında kalacak olan Bağdat Demiryolu hattının mülkiyeti ve işletmesinin Fransa'da olması ve taşıma ve güvenlik sorumluluğunun da Fransa'ya bırakılması; Fransızlara, demiryolu Türk topraklarında bulunsa bile sanki Fransız toprağında bulunuyormuşçasına (sivil veya askeri fark etmeksizin) kullanma hakkı maddesi eklendi.

7- Türk gümrüğü demiryolu hattının kuzeyinde bulunurken, Fransız gümrüğünün ise demiryolu hattının güneyinde bulunması maddesi eklendi.

Bige Yavuz tarafından yayımlanan bu iki taslak teklif kıyaslandığında, Türk heyetinin itirazlarının iki noktada karşılanmaya çalışıldığı anlaşılıyor. İlk olarak, Türk-Fransız ekonomik işbirliği adı altında belirtilen ve Mersin-Sivas-Cizre üçgeninde kalan alanı kapsayan Fransız nüfuz bölgesi, kısmi bir değişiklik yapılarak "Üçlü Antlaşma" havasından uzaklaştırılmış ve kapsadığı sınırlar daha yüzeysel bir şekilde belirtilmiştir. Bir başka deyişle, Fransızların "Üçlü Antlaşma" ile elde ettikleri ekonomik nüfuz alanı farklı bir isim altında devam etmiştir. İkinci olarak da Bağdat Demiryolu'nun Çobanbey-Nusaybin arasında kalan kısmı, komisyon toplantısında alınan kararın tam tersine, Türkiye tarafında bırakılmıştır. Fakat demiryolunu kullanma yetkisi de Fransızlarda kalmıştır. Fransızlar "Türkler lehine" yaptıkları bu değişikliklere karşılık Ergani madenlerinde birtakım imtiyaz maddeleri eklemişlerdir.[2232]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Konferansın 9 Mart tarihli oturumunda, Doğu Sorunu değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili haberde, müttefiklerin kısa süre içerisinde İstanbul'u Türklerin hâkimiyetine bırakan bir çözümü düşündükleri, boğazların kontrolünün de yeniden Türkiye'ye ait*

[2230] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 200-203. İktibasdan çıkarılıp "[..]" işaretleriyle gösterilen kısımda, Akşin, kendince 15 maddede tasniflediği Sevr tadilatı önerisini zikrediyor.

[2231] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, D. 170, s. 241-242; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 113.

[2232] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 234-236.

olmasının sağlanacağı, İzmir'de özerk bir yönetim kurulabileceği ifade edilmiştir. Londra Konferansı, Türk ve Yunan heyetlerini son kez dinledikten sonra, 10 Mart'ta nihai kararını verecektir.[2233]

11 Mart 1921. *Londra'da imzalanan Aristide Briand-Bekir Sami Bey Anlaşması. Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmayan anlaşma yine de birkaç ay sonra Henry Franklin-Bouillon'la başlatılan müzakerelere temel teşkil etmiştir*.[2234]

Mukavelenameye göre:

a - Fransızlarla yapılmakta olan savaş durdurulacak,

b - Onların saflarında çarpışan çetelerin silâhları onlar tarafından, Türk Mücâhitleri'nin silahları da Ankara Hükûmeti tarafından toplanacak,

c - İki taraf arasında esirler değiştirilecek,

d - Savaş bölgesindeki Türk zabıta kuvvetlerine Fransız subayları katılacak,

e - Daha önce Fransızlarca teşkil olunan zâbıta muhafaza ed[il]ecek,

f - Fransızlarca kullanılmış olan me'murlar makamlarında kalacak,

g - Fransızların boşaltacakları yerlerle Kilikya, Adana, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik gelişmesi için gerekli teşebbüslerde, o iş yerli sermaye veya hükûmetçe yapılmadığı takdirde, "Fransızlara rüchan hakkı" tanınacak ve Ergani ma'den imtiyazı da onlara bırakılacaktı.

Yine bu mukaveleye göre Payas'ın hemen güneyinden başlayan Türkiye - Suriye sınırı, Meydanıekbez Suriye'de kalmak suretiyle, Çobanbey istasyonuna varıyor oradan itibaren Nusaybin'e kadar demiryolu Türkiyede kalmak üzere doğuda Fırat'a varıyordu. İskenderun bölgesinde Fransızlar husûsî bir idare (Un régime administratif spécial) ile buradaki Türklerin kültürlerinin gelişmesi hususunda her türlü kolaylığı göstermeyi kabul ediyorlardı.[2235]

Bige Yavuz:

Bekir Sami Bey'in Fransız Başbakanı ile 11 Mart'ta imzaladığı anlaşma ise birkaç taslak hazırlandıktan sonra sonra şeklini buluyordu. 5 Mart 1921'de hazırlanan ilk taslağa göre, bir ay içinde her iki taraf işgal ettikleri yerlerden çekilecek (yerli halk ve çeteler silahtan arındırıldıktan sonra), çatışmalara son verilerek esir değiş tokuşu yapılacak, Türk kumandanı altında mevcut jandarma teşkilatına ilaveten Fransız subayların da katılacağı karma bir polis teşkilatı kurulacak, Kilikya'da Fransız birlikleri tarafından boşaltılan bölgelerde ve Lamas çayı, Toroslar, Aladağ, Sivas, Harput, Murat Irmağı ve Dicle'nin Suriye sınırı ile birleştiği dirseği arasında kalan alanda ekonomik işbirliği yapılacak, Mersin Limanı imtiyazı verilecek, mümkün olan en büyük ölçüde Osmanlı ve Fransız sermayelerinin ortaklığı sağlanacak, hakları garanti altına alınacak, bu bölgelerde karma jandarma ve belediye idaresi ve Türkiye ile Suriye arasında uygun bir gümrük rejimi kurulacak, İskenderun Suriye'de kalacak ancak özel bir rejimle yönetilecek, Sevres Antlaşması ile Suriye'ye verilen ancak bu anlaşmayla Türklere iade edilen bölgelerin boşaltılması ile Suriye'ye verilen ancak bu anlaşmayla Türklere iade edilen bölgelerin boşaltılması ortak Türk ve Fransız komisyonları tarafından sağlanacak, Bağdat demiryolunun Kilikya girişi (Kilikya Kapıları) ile Suriye sınırı arasındaki kısmı bir Fransız grubuna devredilecek, Sevres Antlaşması ile saptanan Türkiye-Suriye sınırı yeniden düzenlenecektir.

2233 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218.

2234 Engin Yürür. (2022). (Ed.). *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Anlaşması* (s. 7). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı & Ministere de L'Europe et des Affaires Etrangeres Direction des Archives Diplomatiques.

2235 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 50.

Misak-ı Millîye aykırı addedilerek reddedilecek olan 11 Mart 1921 Briand-Bekir Sami gizli andlaşmasındaki Türkiye-Suriye sınırı, 6 ay sonra 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesinde kabul edilecektir. Sina Akşin:

> Buna göre savaş sona erdirilecek, tutsaklar değiş tokuş edilecek, ahali ve çeteciler silahsızlandırılacaktı (md. A, B). Jandarma ve polisin oluşturulmasına Fransa'nın Türk hükümetinin buyruğuna vereceği Fransız subaylar da katılacaklardı (md. C). Etnik azınlıkların korunması ve "mutlak" eşitliğini sağlamak üzere jandarma ve belediye yönetimlerinde azınlık nüfus oranları dikkate alınacak, genel af ilan edilecek, var olan yönetsel personel yerlerinde kalacaktı (md. E, F). Fransa'nın boşaltacağı bölgeler ve Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Sivas'ta Türk-Fransız iktisadi kuruluşlarına öncelik tanınacak, Ergani bakır madeni ve Pozantı-Nusaybin arasında Bağdat demiryolu işletmesi Fransızlara verilecekti (md. G, K). Sevr'e göre Türkiye'nin önemli toprak kazancı oluyor ve Ankara İtilafnamesi ile Lozan'da benimsenen sınır ortaya çıkıyordu. Yani, Osmaniye, Bahçe, Antep, Birecik, Urfa, Mardin ve Bağdat demiryolu kazanılıyor, Hatay'ın özel durumu kabul ediliyordu.
>
> Daha sonra (1933-1936) Ankara'da elçilik yapacak olan A. Kammerer'in 11 Mart günlü bir mektubu, anlaşmanın nasıl bağıtlandığını anlatmaktadır. İki gün önce Türkler ansızın demiryolunu da istemişlerdi. Fransızlar çok direndikten sonra bunu kabul etmişler, fakat yine de "gerçekten önemli" olan çıkarlarını korumuşlardı. Bu kabulde dört etkenin payı olmuştu: 1) Briand'ın anlaşma hevesi, özellikle Fransızlar anlaşma olmadan bile çekilmeye zorlayacak büyük bütçe kısıntıları yüzündendi. Briand bunu Türklere sezdirmiş, onlar da bundan yararlanmışlardı. 2) Loucheur (Heyetteki temsilcilerden biri) görüşmelere karışmış ve pek çok sözler vermişti. 3) Albay Mougin (Türkiye uzmanı) önce Türkleri yumuşatarak önemli bir hizmet gördükten sonra "hastalıklı bir Türksever" olarak Briand'a ve kendilerine sürekli ödünler vermeleri için ısrar etmiş, bir yandan da Türkleri istemde bulunmaya özendirmişti. 4) Türk Heyeti'nin üyeleri sürekli istemlerini artırıp Bekir Sami ile tartışmışlardı. Bekir Sami, Heyette her birinin aynı yetkilerle donanmış olduklarını, aralarında oybirliğini sağlamanın şart olduğunu söylemişti. Özellikle Adana Mebusu Zekai (Apaydın) ("korkunç küçük bir gazeteci"), sürekli oyun bozanlık yapmıştı. Son ana değin çok uzun ve hararetli pazarlıklar olmuştu.
>
> Nüfuz bölgeleri işi on gün boyunca tartışılmıştı. Türkler bunun sözünü bile duymak istemiyorlardı. Ne var ki, anlaşmanın G maddesi Fransızlara Ergani madenini verdiği gibi, boşaltacakları yerler, Kilikya, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Sivas'ta Fransız sermayesinin önceliği olacaktı ki, Sevr'in bir parçası olan Üçlü Anlaşma'daki alandan daha genişti. Demiryoluyla Sevr sınırı arasındaki toprakların pek değeri olmadığı gibi, Arap olduğu denli Türk-Kürt topraklarıydı. Görülüyor ki Kammerer, her şeye karşın, anlaşmayı olumlu buluyordu.[2236]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan): *Hatırlamadığım bir sebeple bu hususi anlaşmalara dair defterimde tafsilat yok…*[2237]

Fransız tarihçi Driault: *Ekonomik işbirliği, imtiyazlarda -özellikle Maden ve Ergani madenlerinde- Fransızlara öncelik tanıma hakkı, Fransız sermayesinin yüzde 50 oranında katılması, uygun bir gümrük rejimi, demiryollarının yönetimine Fransızların katılması: Tek kelimeyle, bir dostluk ve ticaret anlaşması. Bağdat Demiryolunun zengin arazilerinin işletilmesinde Almanya'nın mirasına Fransa'nın konması: Ustaca bir darbe*.[2238]

İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Atina'dan gelen bir telgrafta, Anadolu'daki Yunan birlikleri komutanı Papoulas, Londra'ya hareketi öncesinde Yunan Savaş Bakanı'na, müttefiklere Trakya ve İzmir'in tahliye edilmesi teklifinin geri çevrildiğini ve Kemalistler takviye almadan, Yunan ordularının saldırıya geçmesine karar verildiğini bildirmesini istemiştir. Alınan bu haber üzerine 11 Mart sabahı, müttefikler, Türk ve Yunan taraflarını uzlaştırmak için birçok toplantı yapmışlardır. Lloyd George, Yunan delegeleri ile görüşürken, Briand ve Kont Sforza ise Türk tarafıyla bir araya gelmişlerdir. Görünüşe göre, amaç, şu temellerde bir anlaşmaya varılmasına yöneliktir*: "*İstanbul'un tahliyesi, Boğazların*

[2236] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 227-228. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2237] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 389.
[2238] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 384-385.

*denetiminin milletlerarası hale getirilmesi, Gelibolu'nun Yunan denetiminde kalması; İzmir'in hâkimiyetinin belirli ölçüde Yunanistan'da olması ve karşılığında Türklerin şehrin limanına serbestçe girebilmesi". Habere göre, İzmir, her yönden güçlüklere neden olmaya devam etmekteydi. Türkiye, İzmir'e ilk oturumlarda öne sürülen inceleme komisyonunun gönderilmesini istiyordu. Kilikya bölgesiyle ilgili Fransız-Türk müzakereleri de olumlu gitmekte*dir.[2239]

12 Mart 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Müttefik mümessiller, TBMM *heyetine Sevr konusunda verilebilecek tavizleri içeren bir taslak sundular. Askeri, mali, iktisadi vb. konularda Sevr'in yumuşatılmış hali olan bu taslağı değerlendirmeleri için* TBMM *heyetine 24 gün süre tanındı*.[2240]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM Hariciye Vekili ve Londra Konferansı Başmurahhası Bekir Sami'nin (Kunduh) Fransız matbuatına beyanatı mucibince TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisine protestoname verdi. Fransa, Sovyet Rusya'nın en azılı düşmanıdır ikazında bulunuyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası
12 Mart 1921
No. 11/360

Sayın Elçi,

Information Presse Française'ın 12.3, 12.30 tarih ve 195 sayılı radyo telgrafından şunları öğrenmiş bulunuyorum:

"Bekir Sami, Londra'da 'Petit Journal' gazetesi ile yaptığı görüşme sırasında, Fransız-Türk Anlaşmasının imzalanmasından dolayı büyük memnunluk duyduğunu belirtirken, Türklerin bütün elde etmiş olduklarını Fransa'ya ve özellikle Briand'ın alicenaplığına borçlu olup, bu iyiliği hiçbir zaman unutmayacaklarını ve savaş sırasında Fransa'ya saldırmakla hata yapmış olan Türklerin artık adaletin ve uygarlığın savunucusunun kim olduğunu iyice seçebileceklerini açıklamıştır. Bekir Sami, bu anlaşmanın, Fransa'yı Müslüman devletlerden en uygar ve en şanslı olarak gören Müslüman dünyasını derinden derine etkileyeceğini de söylemiştir. Sözlerini bitirirken, Fransa'nın Doğu Avrupa'daki nüfuzunu kat kat artıracak olan Türkiye-Polanya-Romanya ittifakının da kurulduğunu görmekten mutlu olacağını ifade etti."

İzninizle size şunu hatırlatmak isterim ki, Polonya ile Romanya bir iki gün önce Rusya'ya karşı bir anlaşma imzalamıştır ve Kont Sapega, her iki devletin Rusya ile pek yakınlarda savaşa girişme olasılığını göze almak zorunda olduklarını da açıklamıştır. Fransız-Polonya-Romanya kombinasyonu antibolşevik bir alettir. Fransız Hükümeti bizim, en kararlı, gerilemek bilmeyen, en amansız ve en yolundan şaşmayan düşmanımızdır. Briand şimdiki [*Paris'te bulunan Beyaz Rusların yöneticilerinden biri*] Maklakov'a Kronştad'ta ayaklananlara her türlü yardımda bulunacağını bildirmiştir. Bu nedenle size sormak isterim. Acaba Bekir Sami kimi temsil ediyor? Ankara'yı mı, İstanbul'u mu? Ankara'yı temsil ediyorsa, arada bir rota değişikliği mi olmuş ve olmuşsa, geçen yıl aramızda alınan kararlara göre bununla ilgili anlaşma imza edilmiş veya edilmemiş olsun Türkiye'nin bizi haberdar etmesi gerekmez miydi?

Sizlerle imzalamak istediğimiz anlaşmanın olağanüstü önemini göz önünde bulundurarak ve Kafkasya'daki askerî durum karşısında, bu sorun bizim için her şeyden önce çözümlenecek en acele ve güncel sorunlardan biri sayılıyor.

Derin saygılarımla. Georgi Çiçerin[2241]

Nancy'de münteşir *L'Est Républicain* nam taşra gazetesi yazıyor: *Fransız kamuoyu, Kilikya meselesinin çözümünden çok memnun kalacaktır. Bizim orada, general Dufieux'nün komutasında bir tümenimiz var*

[2239] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218-219.
[2240] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 241.
[2241] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 299-300. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

(…) Kilikya seferi çok şiddetli ve kayıplarımız nisbeten ağır oldu. Şimdi, Türklere karşı daha yumuşak bir politika izleneceğini ümit edebiliriz (…) Sonra, milyonlarca müslümanın saygı duyduğu Halife, hatırlatalım ki, İstanbul'da oturuyor. Fransa'da birçok yazar, düşünür ve sanatkâr Türk davasını desteklediler. En başta, onlar hakkında çok güzel sayfalar yazan Pierre Loti gelir (…) Claude Farrere de büyük cesaretle çalıştı. Sonunda güçlü bir kamuoyu akımı meydana geldi. Aslında Fransa'nın Türkiye'de yüzyıllardır eski dostlukları var. Kuşkusuz Büyük Savaş bu sevgiye gölge düşürmüştü; ama o sağlam temellere dayanıyordu.[2242]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı, müzakerelerini 11 Mart 1921'de sonlandırmıştır. Son oturumda, ertesi gün sabah on birde, iki ülkenin temsil heyetlerine, Lloyd George'un Türk-Yunan anlaşmazlığına dair tasarısı resmî olarak iletilecektir. 12 Mart'taki oturumun ardından, temsil heyetlerinin biri Atina'ya, diğeri İstanbul'a ve öteki Ankara'ya hareket edecekler ve hükümetlerinin cevabını müttefiklere bir ay veya altı hafta içerisinde ileteceklerdir. İngiltere'deki diplomatik çevreler, teklif edilen tasarının her iki tarafça kabul edileceği beklentisi içerisinde*dir. *Yunan tarafı, menfaatlerini savunan tek müttefik devlet olan İngiltere'nin taleplerini kabul etmemesi durumunda, Türk-Yunan sorununu çözme sorumluluğu Yunanlılara kalacak*tır. *Türkler açısından ise kendilerine tanınan imtiyazların cömertçe olduğu düşünülmekte*dir *ve bu imtiyazlara Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ikna olması beklenmekte*dir. *Bu sırada, M. Briand ve Türk heyeti, Kilikya'nın süratle tahliyesi, esirlerin kurtarılması ve düşmanlıkların derhal durdurulmasına ilişkin bir anlaşma üzerinde uzlaşmışlardır. Türkiye, bu kazanıma karşılık olarak topraklarında yaşayanların ve onların mallarının güvenliğini sağlamayı ve azınlıkları korumayı taahhüt edecektir*.[2243]

13 Mart 1921. TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e cevabî nota keşide eyledi. Fransız matbuatının neşrettiği Bekir Sami beyanatının, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasındaki münasebet-i dostaneyi baltalamak maksatlı kara bir propaganda olabileceğine dikkat çekiyor:

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

13 Mart 1921

Sayın Komiser,

12 Mart tarih ve 11/360 sayılı mektubunuzu aldım ve Bekir Sami'nin 'Petit Parisien'e yapmış olduğu kapitalist ülkeler içinde anti-bolşevik hareketinin en inanmış ve en azılı taraftarı olan Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerle ilgili açıklaması hakkında bilgi edinmiş oldum.

Sayın Komiserin dikkatlerini, bizim Moskova'da bir konferansta bulunmak üzere toplandığımıza ve ortak düşmanlarımız olan Batılı kapitalistlerin her fırsattan yararlanarak, konferansın çalışmalarına engel olmak veya konferansı baltalamak için yoğun faaliyetler geliştirdiklerine çekmek isterim. Daha 8 Mart (1921) tarihinde sayın Komiser bizzat, İngiliz basınında yoğunlaşan birtakım yalan sansasyonel haberlerden söz ederek, Rusya'da olup bitenler hakkında Britanya Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan resmi ve gene hiçbir aslı astarı olmayan bildirilere işaret etmiş, bana, ortak çıkarlarımızın gereği olarak Londra'ya, Bekir Sami'ye bunların yalanlanmasının gönderilmesini önermişti. Bu nedenle, sözde Bekir Sami tarafından, sizce Bolşevik Rusya'nın en azılı düşmanı olan ülkede yapılan açıklamalar, Moskova Konferansını baltalamak için tezgâhlanan bir yalan olmasın?

Hükümetlerimizin anlaştıkları gibi, durumda her değişiklik veya İtilaf devletleri ile yeni görüşmelerin her başlanmasında birbirine bilgi vermek konusuna gelince, Hükümetim, bu taahhüdünü hiçbir zaman ihlâl etmiş değildir; en son olarak Hükümetim, 7 Mart tarihli notası ile sayın Dışişleri Komiserine, Londra konferansı sırasında İtilâf devletlerince bize yapılan önerileri bildirmişti.

[2242] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 200-201.
[2243] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219.

> Sayın Komiser, herhalde Moskova Konferansının oynayabileceği rolün önemini takdir ederler ve bunun için fikrimce, biz, Moskova'ya gelenlere tam anlamı ile güvenenler ve hepimiz için çok üzücü olabilecek bütün bu yayınlara kesinlikle son vermek için en iyi çare, bizleri Batı kapitalizmine ve emperyalizme karşı savaşta pekiştirecek anlaşmanın en kısa bir zamanda imzalanması olacaktır.[2244]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Müttefikler konferansın son oturumunda (12 Mart 1921) bazı teklifleri içine alan bir proje hazırlayıp taraflara verdiler. Bu belge Sevres antlaşmasının hemen hemen yeni baskısı idi: İzmir vilâyeti Türklere geri verilecek, ancak şehirde Yunan kuvvetleri bulunacak, vilâyet sınırları içinde de güvenlik Müttefik subayları komutasında nüfus oranına göre çeşitli unsurlardan kurulan bir jandarma kuvvetince sağlanacak; yine, İzmir vilâyeti Milletler Cemiyeti'nce atanan bir hıristiyan vali tarafından idare edilecek vs. Türkiye askerî gücünü 75.000 askere çıkarabilecek… Türkiye Milletler Cemiyetine alınabilecek, Doğu Anadolu'da sınırda bir "Ermeni Yurdu" kurulacak, "Kürdistan'a otonomi verilecek" vs. Trakya'nın statüsünde ise değişiklik yapılmıyor![2245]*

Nancy'de münteşir *L'Est Républicain* nam taşra gazetesi, gazetenin mesul müdürü René Mercier imzalı başmakale neşretti: *Türk ve Yunanlıdan hangisi en ilginç ve sempatiktir? Kâh beriki kâh diğeri. Venizelos zamanında en ilginç ve sempatik olan Yunanlı idi. Şimdi Yunanlı beş para etmez (…) Edebiyatın bizi ne derece etkilediğini görmek çok ilginç. Yunanistan'ın Akdeniz medeniyetinin beşiği olduğunu hatırlarız; taşlı yarımada (Yunanistan) uğrunda duygulanmak için Zeus ve Perikles'i, Termofil'leri, Akropol'ü, Sokrat'ı, Xénophon'u, hatta Aspasie'yi bile ileri süreriz. Soarte'ı (?) hatırlar ve kendimize filan yerin Atinalıları denmesine bayılırız. Bu kitabî anı kırıntılarına* [Victor Hugo'nun "L'Enfant" şiirindeki Türklere karşı] *barut ve kurşun isteyen çocuk imajını da katınca, işte o zaman şerefli Yunanistan'ı tekrar keşfettiğimizi düşünürüz. Ama, yetişkin Yunanlılar da barut ve kurşun istediler: Bu kez askerlerimize sıkmak için! Türklere gelince, Almanlarla işbirliği ve İttihatçıların Fransa'ya karşı politikaları onları Fransızların kalbinde sempatik kılacak şeyler değildi. Evet ama, Loti vardı! O kadar güzel, o kadar asîl, o kadar tatlı Türkiye'ye tapan Loti vardı! Haliç'in ışıklı akşamlarını ve hayatlarından bezecek Türk kızlarının ilk bunalımlarını hayran kalınır şekilde anlatan Loti. İşte, Yunanlılara gittiği gibi, divane hayalgücümüz şimdi de Türklere kayıverdi. Büyük Savaş unutuldu, artık her tarafta Türke olan aşkımızı uyandırmak için hayret edilir sesler yükseliyordu. Edebiyat, bir kez daha bize gerçek hayatı unutturdu! Bir âşıklar halkı olduğumuza inanıyor insan, zira, Yunanlıları sevdiğimiz aşkla şimdi de Türkleri sevmeye koyunduk*.[2246]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mezopotamya'daki petrol yatakları konusunda İngiltere ile sorun yaşayan Fransa, Türk milliyetçileri ile barış antlaşması imzaladı. Antep ve Urfa'yı da kapsayan Çukurova'dan çekileceğini taahhüt etti. Bu sayede de Mustafa Kemal Paşa, bölgede görevlendirdiği askerlerini Yunanlılarla savaşmak için İzmir'e aktaracak*tır.[2247]

14 Mart 1921. Moskova'daki Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ankara'ya telgraf keşide eyledi: *Londra Konferansı dolayısiyle, Avrupa'da yapılan türlü yayınlar, hatta Bekir Sami Bey'in ağzından Küçük Antant'a katılacağımız gibi şiddetli propagandalar, Ruslara pek kötü etki yapıyor. Hakkımızda kuşkulara düşüyorlar. Bu da güçlüklere yol açıyor. 7 Mart tarihli telgrafınızdan anlaşıldığı üzere, İngilizler bize, örneğin Doğu sınırlarımızda Ruslar kadar çıkar sağlamıyor. Onun için buradaki konferansın kesin sonucu alınmadan İtilâf Devletleri ile kesin bir uyuşmanın yapılmamasının uygun olacağı kanısındayız. Güvenilir istihbaratımıza göre, Rus Hükümeti, bizim Fransızlarla uyuşacağımız ve bunun kendilerine karşı bir fikir hareketi doğuracağı düşüncesindedir. Bu yüzden gizli ya da açık bir belge ile bize belli miktarda para,*

2244 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 301.
2245 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 252.
2246 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 231-232.
2247 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 213.

silâh verme yükümlülüğünden kaçınmakta olduklarını anlıyoruz. Tarafınızdan bu kuşkular giderilirse, daha çok çıkar sağlayacağımızı sanmaktayız.[2248]

Osmaniye Yarbaşı Mıntıkası Fransız Kıtaatı Kumandanı Miralay *Nebbolyo*, sabahleyin Osmaniye Mıntıka Kumandanlığına telgrafname keşide eyledi. Fransa Hükümeti, ateşkes halini Levant Ordusuna emretmiştir:

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâsetine

Bugün ale-s-sabah Yarbaşı'ndaki Fransız Kıtaâtı Kumandanı Osmaniye Mıntıka Kumandanlığına âtîdeki tahrirâtı göndermiştir.

Sûret

Umum Şark Fransız Orduları Kumandanı Ceneral Cenapları Dördüncü Fırka Kumandanlığına âtîdeki telgrafnâmeyi keşide etmiştir.

Lâ-akall iki gün zarfında muhâsamâtın derhal ve kat'iyyen ta'tili Fransa Hükümeti tarafından 12 Mart 1337 tarihinde bildirilmektedir. Muhâsamâtın bir an evvel ta'tili için gerek Fransız gerek Türk kuvveti kumandanları bâlâdaki evamiri yek diğerine tebliğe mecburdur. Fransız Kıtaâtı Kumandanı bâlâdaki tebliğnâmeyi Haruniye Mıntıkası Türk Nizamiye Kıtaâtı Kumandanlığına tebliğ eder. Meşkûr tebliğnâmenin vusûlünün iş'arı veyahud tahkik ve mufassal ma'lûmât istihsali için lüzum görüldüğü takdirde Yarbaşı'nda bulunan Fransız Kıtaâtı Kumandanlığına mürâcaatı rica olunur. Fransız kıtaâtı el-yevm işgâl ettikleri hattın şimâlini tecavüz etmeyecektir. Türk Nizamiye Kıtaâtı tarafından bir muhâsamât vuk'u bulmayınca tarafımızdan hiçbir muhâsamât vuku' bulmayacaktır. Bir muhâsamât zuhûru tebeyyün ettiği takdirde kendilerine derhal o sûretle cevap verilecektir. Hudûdumuz dahilinde eşkıya çeteleri tarafından bir muhâsamât vuku' bulduğu takdirde şediden tenkil edilecektir. Haruniye Mıntıkası Türk Kıtaâtı Kumandanlığına Umum Şark Fransız Orduları Kumandanlığı General Cenaplarının Dördüncü Fırka Kumandanlığına keşide eyleyeceği bâlâdaki telgrafnâme aynen tebliğ olmuştur.

14 Mart 1921

Yarbaşı Fransız Kıtaâtı Kumandanı
Miralay Nebbolyo

Mıntıka Kumandanlığına âtîdeki cevap verilmiştir.
1. Tebliğnâme Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyeye arz edilmiştir.[2249]

15 Mart 1921. TBMM Hükümeti, 11 Mart tarihli Briand-Bekir Sami gizli mukavelesine muttalî oldu.[2250]

L'Echo de Paris gazetesi, Londra muhabiri Pertinax'ın Londra Konferansı hakkındaki yazısını neşretti. *Fransa konferansta istediğini elde etti, çünkü Kilikya'da barış sağlandı*.[2251]

16 Mart 1921. Bekir Sami (Kunduh), Müttefiklerin 12 Mart tarihli sulh taslağını Ankara'ya keşide eyledi. Maiyetiyle beraber Londra'dan mufarakat etti.[2252]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Eğer Küçük-Asya'da savaş tekrar başlarsa Fransa'da buna samimiyetle teessüf edilecektir. Fakat Doğuda barışın temini yalnızca Fransa ile İtalya'nın elinde değildir. Belki de İngiltere bile kral Konstantin'in prestiji için gerekli bir askerî harekatı önleyemez. Ne olursa olsun, biz Mösyö Briand'ın Ankara Türk delegeleri ile anlaşmaya vardığını düşünmekle memnunuz*.[2253]

2248 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 807.
2249 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, Sayı 105, s. 2, Belge No: 2936.
2250 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 229.
2251 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 253.
2252 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 241.
2253 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 258.

ABD'de münteşir *The Roberts Herald* gazetesinde *"Napolyon'un Avusturya Fethinden Sonraki En Büyük Anlaşma" alt başlığıyla verilen bir haberde Fransız diplomatların bu yöndeki demecine yer veriliyor. Buna göre Fransa Bağdat demiryolu hattının kontrolünü alarak adeta Yakın Doğu'nun anahtarını ele geçirmiştir. İngiltere'nin ise Sevr Anlaşması'nı yok sayan bu hareketten rahatsız olacağı söyleniyor*.[2254]

The New York Times gazetesi yazıyor: *Fransa, Yunanistan'ın Anadolu'da taarruz hazırlığı içinde olduğunu, yeni bir savaş başlarsa çok üzücü olacağını, Yunanlıların başarılı olup Anadolu'ya yerleşmeleri halinde yepyeni ve büyük sorunların çıkacağını açıkladı. Ayrıca Fransa, Türklerle antlaşma yaparak Çukurova'yı tahliye ettiği ve eğer tekrar kan dökülecekse hiçbir Fransız askerinin bu savaşın içinde yer almayacağını vurguladı*.[2255]

17 Mart 1921. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan tarafının mütalaasına göre Briand-Bekir Sami gizli mukavelesiyle *Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi, Kemalistlere, Doğudaki ordularını Batı savaş kesimine taşıyarak Yunan ordusunun karşısına dikmek fırsatını verecek. Yunanlılar, Fransızların Kemalistlere silâh ve savaş gereci sağlayacaklarına da inanıyorlar*.[2256]

Anlaşmalara epeyi içerleyen Yunanlılar, İtalyanlardan çok Fransızlara kızıyorlardı. Yunan tarihçilerinden Zavitzianos, "Fransızların indirdiği darbe, Yunan halkını çok incitti", der.[2257]

Atina'daki İngiliz elçi Granville'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Yunanistan'ın düşmanı Mustafa Kemal'e yanaşmağa çalışan Fransa, Yunan basınında sert bir dille yerildi.*[2258]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor:

> Ahmet Muhtar gelen teli okudu. Mebusların basından da Londra Anlaşmalarının niteliğini kavradıkları anlaşılıyor. (Rasih Efendi [Antalya] Konya *Öğüt* gazetesinin 15 Mart günlü sayısında çıkmış olan bir telden söz ediyordu). Osman Bey (Lazistan) hemen "Bunları çağırmak daha hayırlıdır" diyor ve "Sevr muahedesindeki kararları dinlesek olmaz mı? " diye alay ediyordu. Müfit Efendi (Kırşehir) heyetin antlaşmayı imzaya yetkisi olmadığını ileri sürüyordu. Neşet Bey (Çankırı) "Müzakereye değeri yoktur, reddedelim. Nesini müzakere edelim efendim" diye kestirip atıyordu. Rasih Efendi, İstanbul Heyeti'yle temas sonucu TBMM Heyeti'nin etkilendiği, gidişlerinde "iman ve azimlerinin" sarsılmış bulunduğu, ya da gittikten sonra sarsıldığı olasılıkları üzerinde duruyor ve ekliyordu: "Yazdıkları telgraflar, gerekse Adana hakkında aktettikleri muahede memleketin siyasi ve iktisadi ve askeri istiklalini tamamıyla ihlal edecek bir şekildedir".
>
> Yahya Galip Bey (Kırşehir): " ... hürmeti biraz ziyade gösterdiler. Murahhaslarımız da kendilerini şaşırdı". Hatta Hariciye Vekili'nin açıklamasına göre, bunların gitmezden evvel, İtalya'da "efkârları" sarsılmaya başlamıştı. İsmail Safa Bey (Mersin) ise Türkiye'nin durumunu çözümlüyordu. Osmanlı Devleti'yle yenilen "bizden daha kuvvetli" dört ulus "en sefil bir hayat kaygısı için" İtilaf'ın "en sefil arzularına" baş eğmişlerdi. Oysa en zayıf sanılan ulusumuz, hiçbirisinin cesaret edemediği bir kahramanlığı göstermişti. Üstelik bütün her şey İstanbul'da, orası da istila altındaydı. Ayrıca "asırlık zihniyetiyle" İstanbul, Anadolu aleyhine çalışmıştı. Bunlara karşın Anadolu'da kudretli bir devlet oluşmuştu. Ne var ki, Avrupa ile karşı karşıya gelmek zamanı gelmemişti. Yunan ordusu henüz Uşak ve Bursa'dayken, zafer "kemale" gelmeden, Avrupa ile konuşmakta acele edilmişti. Ayrıca arkadaşlarını seçerken isabet etmemişlerdi. "Bu davanın kahramanları, müdafileri imanlı olmalı idi".

2254 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 147.
2255 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 165.
2256 FO/6468/E 3741; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2257 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.
2258 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXX.

> Heyet geri çağrılmalıydı. İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) arkadaşlarının Londra'nın "azim ve cesim" binalarına, ziyafetlerine kapıldıklarını öne sürüyordu.[2259]

Bağımsız sağcı gazete *L'Intransigeant* muharririne göre Briand-Bekir Sami mukavelesi, *Levant'da Fransız çıkarlarını koruyan müşterekli-seküler (multi-secular) bir geleneğin yeni adımıdır*.[2260]

18 Mart 1921. Londra Konferansındaki Yunan Başvekil Yardımcısı Dimitrios Gunaris: *Türkiye ile Fransa arasında ateşkes anlaşması yapılmış olması Yunan ordusunun zararına*dır.[2261]

Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Moskova dostluk ve yardımlaşma andlaşması imzalandı. Fakat vesikaya 16 Mart 1921 tarihi paraf edildi.

Fransa'nın Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiseri Gouraud, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasında Alman parmağı olduğuna inanıyor.[2262]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesinde *Fransız kamuoyunun bölgede artık daha fazla askeri macera aranmamasını istediği belirtiliyor. Ayrıca Fransız ekonomisinin M. Kemal'e karşı yapılacak bir savaş masrafını kaldıramayacağı aktarılırken, Ankara'ya gönderilen Fransız diplomat Bouillon'un askeri operasyonlara son vermek için milliyetçilerle görüştüğüne dikkat çekilmekte*dir.[2263]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Türkiye, müttefiklerin teklif ettiği çözüm önerilerini kabul etmiştir*.[2264]

19 Mart 1921. ABD'de münteşir *Evening Star* gazetesi muhabiri, Briand-Bekir Sami mukavelesi hakkında şu mütalaada bulunuyor: *(…) Fransız diplomasisi Kırım savaşı günlerinde olduğu gibi bir kez daha Türkiye'yi kurtardı. Bu başarı hiçbir şekilde yapay değil bilakis onur vericidir. Son üç ayda gerçekleşen hadiseler Fransız öngörülerinin doğruluğunu, yani Yunanlıların Türklerin üstesinden gelemeyeceğini göstermiştir. Türkiye aslında hayati öneme sahip bir ülkedir. Dolayısıyla yakın doğuda Türklerin olmadığı yeni bir düzen inşa etmek imkânsızdır*.[2265]

20 Mart 1921. Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yazıyor:

> "Doğuda, kuvvetli bir Türkiye gereklidir. Biz Türk'lerle anlaşacağız!... Ankara milliyetçileri kendi haklarını alacaklardır."
>
> İşte Fransız basınının 15 aydan beri tekrar ettiği şey!. Arap dindaşlarımıza ızdırap çektirdiğini bir kenara bırakalım. Fakat beraberinde götürdükleri vahşi madagaskarların kavrulmuş, yüzlerini bile kızartan Fransız ordularının gaddarlıkları, mütarekeden sonra İstanbul ve Kilikya'da yapılan hakaretler, aynı basın o zaman bize tükürmüştü, Türkler Fransa'ya doğuda yüksek bir durum kazandırmışlardı. Şimdi ise Yunan gazetelerinin yazamadığı hakaretler. Zira bunlar Sultan Süleyman'ın eskiden koruduğu insanlardır. Bunlar kendilerine kalplerini açan Türkiye'ye geldiler. Oysa asırlar boyunca ortaçağ köleleri gibi yaşamışlardı.
>
> Sekiz ay önce Le Temps aniden dil değiştirdi. Biz şaşırmaya başladık. Balkan savaşları boyunca söylenen dostane sözler aniden yön değiştirdi ve Türk düşmanlığı aşılamaya başladı.

2259 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 229-230.

2260 Jean de Bonnefon, "Aprés l'accord franco-turc – Les privileges de France", *L'Intransigeant*, 17 Mart 1921, p. 1; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 271.

2261 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXI.

2262 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 40; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 122, dipnot 1.

2263 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148.

2264 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219-220.

2265 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148.

> Fakat bizim şaşkınlığımız geçmeden Le Temps yeniden değişti. Artık Almanya'ya karşı İngiliz yardımı teminedildi. Türkiye'nin bölüşülmesi için tekrar harekete geçildi. Bundan sonra zaman zaman bazı güzel sözler duyduğumuz da oldu. Fakat bu iki yüzlü millet (Fransız halkı) bir taraftan bizi yönetmeyi arzu eder gözükürken diğer taraftan da Kilikya'da Türk katliâmına devam ediyor. Biz onu bu Latin ikiyüzlülüğünden dolayı kınamakta haklıyız.[2266]
>
> Türklerle sağlam bir andlaşmanın gerekliliği ve onların yaşama haklarının kabulü, öylesine ısrarla belirtildi ki, aramızdan bazıları bu sözlerin samimiyetine inanmaya başladı. Fakat şimdi, Mösyö Briand'ın Londra'da bizim delegelere, Kilikya üzerine söylediği sözleri duyunca Fransa'nın bizi aldattığını bir kere daha görmüş olduk.
>
> Önce Fransa bizden ateş-kes talep etti. Niçin barış değil? Sonra, demiryolu hattını kontrol etmek istedi. Niçin Kilikya'nın bütün zenginliklerini ele geçirmek istedi. niçin. İşte iki aydan beri Fransız politikacıları tarafından terennüm edilen Türk-Fransız andlaşması.
>
> Hani bazı pazarlarda kaçak simsarlar bulunur aldatmalarından korkulur. Peşinizi bırakmazlar, binlerce güzel sözler söyleyip dalkavukluk ederler, mallarına bir göz atmanızı isterler, ve siz de tesadüfen onlara kendinizi bir kaptırırsanız artık kurtulamazsınız. Sizi kendilerine acındırırlar, size zararına mal satmayı teklif ederler v.s. Hepsi aldatmacadır. Hepsi yalandır. Altında mutlaka başka şeyler vardır. İşte Fransızlar bu simsarlara benzerler. Üç aydan beri basın ve politikacıları bunlara övgüler düzüyorlar. Gouraud, Leygues, Briand… Güya hepsi Türklerle anlaşmayı istiyorlar. Fakat biz bütün bu lafların aslına bakalım: Kilikya'da zulûm ve gaddarlıklar. Ermenilerin silahlandırılması ve kışkırtılması devam ediyor. Emperyalizm açıkca gelişiyor. Fransızlardaki Alman korkusuna Türk korkusunu da ilave etmek lazım.[2267]

21 Mart 1921. *L'Eclair* gazetesi, TBMM Hükümeti Londra Konferansı Delegasyonundan Doktor Nihat Reşat (Belger) ile gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti. Buna göre A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Nihat Reşat, *"Türkiye'nin Trakya'dan asla vazgeçmeyeceğini" söylemiş, fakat Misak-ı Millî'den bahsetmemiştir*.[2268]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi, *Atina'da "yaşasın savaş!" çığlıkları ile gösteriler yapıldığını ve kralın halka aşağıdaki gibi seslendiğini yazıyor*:

> Uluslararası geçerliliğe sahip bir antlaşmanın sınırları içinde Doğuya barışı getirmek için girişilen çabalar, devamlı şekilde, Anadolu kuruluşlarının boyun eğmezliği ile karşılaşıyor. Bu kuruluşlar, bulanık bir durumu sürdürerek, yerinde bir hak ve medeniyet anlayışının ve hellenizmin ardı arkası kesilmeyen fedakârlıkları ve zamanın geçmesi ile ortadan kalkmayan millî haklarının kesin biçimde kabul ettirdiği kararları sarsmaya çalışıyorlar.
>
> Barışın tekrar kan dökülmeden sağlanacağı umulurken, Sevres antlaşması ile kurulan düzeni bozmak için yeni bir teşebbüse geçildi. Bu teşebbüs askerî hareketler ve cephemize karşı asker yığılması şeklinde gözlendi.
>
> Bu kıpırdanışlar, vahşi çetelerin şiddet hareketlerine maruz kalan halklarımızı korumak ve Yunanistan'ın, büyük Müttefikleriyle beraber amaç bildiği Doğunun kesinlikle barışa kavuşturulmasını sağlamak için ordularımızın güçlendirilmesini gerektiriyor.
>
> Hellenlerin vatanperverliğine ve kahramanlığına güvenerek, barışı kabul ettirmekle görevli kuvvetlerimizi güçlendirmek için onların bu duygularına sesleniyorum![2269]

22 Mart 1921. Şubat nihayetinde İzmir'den Haleb'e doğru tertiblenmiş bir seyahat kapsamında elde edilen bilgiler, Britanya'nın Haleb Konsolosu James Morgan tarafından Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 7 numaralı muhtırayla bildirildi: *Gündüz sakin görünen Mersin'de güneş batar batmaz Fransız*

2266 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 49-50.
2267 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 55, dipnot 52.
2268 L'Eclair, 21 Mars 1921, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255.
2269 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 257.

*askerlerine ateş edilmeğe başlandı. İskenderun limanı canlı*dır. *Halep'teki Fransız komutanı General de Lamothe'un kanısınca Mustafa Kemal bu yıl çok daha güçlüdür, Yunanlıları kolayca yenebilecektir. Her ne pahasına olursa olsun Kemalistlerle barış yapmak gerekmektedir*.[2270]

Fransız Komünist Partisi yayın organ *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Kemal'in, özellikle Sovyetlerle yaptığı antlaşmadan sonra, sanıldığından daha kuvvetli olduğu anlaşılınca ona ciddî tavizler yapıldı. Adalet gibi diplomasinin de, zavallılara veya güçlülere hitap etmesine göre iki yüzü vardır*.[2271]

Yunan *Politeia* gazetesi yazıyor: *Kemalist siperlerde bir Fransız subayının cesedi bulundu. Yunan Ordusu'nun eline geçen esirler arasında çok sayıda yabancı subay var*.[2272]

24 Mart 1921. *Matin* gazetesi: *Franklin-Bouillon Türkiye ile bir ittifak muahedesi istiyor*.[2273]

Franklin-Bouillon: *İtilaf Devletleri Türkiye'yi paylaşmakla onları Bolşeviklere doğru itmişlerdir. Sevr geçersiz kalmıştır, yeni ödünler verilerek Türkler Bolşeviklerle anlaşmaktan alıkonulmalıdır*.[2274]

25 Mart 1921. A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı kemalist Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) Paris'de neşrettiği *Echo de l'Islam* mecmuası Çerkes Edhem hakkında yazıyor:

> Yunan propagandasının tebliğleri, Etem adında birinin idaresinde bazı Türklerin Yunan ordusuyla birleştirklerinden ve Anadolu'nun koruyucularına saldırmak istediklerinden bahsediyor. Bu konuda, Türkiye'nin millî ordusuna ilişkin bazı bilgiler vermeyi yararlı görüyoruz:
>
> Milliyetçi hareket, istilâcının zulümlerine karşı bir halk ayaklanışı ve esir edilmek istenen yüksek ruhlu bir halkın içgüdüsel isyanıdır. Böyle bir hareketin, başlangıçta, daha normal bir durumla bağdaşamayacak bazı olaylara sebep olması olağandır.
>
> Tabiatıyla Anadolu da bu genel ilkeye istisna teşkil edemezdi. Ülkenin ordusu geniş ölçüde başıbozuk askerler ve gönüllülerden meydana gelmiştir: Bu kuvvetler, kendi vatanperverlikleri ile ve yurtlarını ele geçiren düşmanı kovmak için tam bir azimle çarpışıyorlardı. Bu adamlar Türk ırkının asırlık kahramanlığına yaraşır savaşçı bir gayretle dövüştüler. Fakat, öte yandan, silâhlı geniş kitlelerin iyi yönetimi için çok gerekli askerî disipline başıbozuk kuvvetlerin pek uymadıkları da bir gerçektir.
>
> Bu nedenle Millet Meclisi Hükümeti "milli kuvvetler" (kuva-yı milliye) denen başıbozuk kuvvetleri ortadan kaldırıp yavaş yavaş düzenli ordular içine sokmayı kararlaştırdı. Bu işlem bugün (Mart 1921) tamamen sona ermiş bulunuyor (…).
>
> Şu var ki, bu çetelerin birinin başında bulunan Çerkez Etem, Millet Meclisi'nin kararına uygmak istemedi ve yaklaşık iki bin kişilik çetesinden üç yüz adamı kandırarak Yunan tarafına geçmeyi başardı. Bu üç yüz adamın yarısından fazlası ise şimdiden kaçıp düzenli Türk ordusuna katıldılar bile.
>
> Bütün milletlerin tarihinde birçok benzerleri bulunan bu olay, Yunan tebliğlerinin ona vermek istedikleri önemi asla taşımıyor.[2275]

L'Echo de l'Islam mecmuası, Bekir Sami (Kunduh) ile Pierre Loti arasındaki mektublaşmayı neşretti. Bekir Sami'den Loti'ye: *Âlicenap Fransa'nın toprağına ayak basarken Ankara Türk heyeti, tarihinin en acılı bir anında Türk davasını cesaret ve asaletle savunduğu için Türkiye'nin eşsiz ve büyük dostuna içten gelen saygılarını ve minnet dolu hayranlık duygularını sunmakla kutsal bir görevi yerine getirdiğine*

2270 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXI-LXXII.
2271 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 252-253.
2272 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 474, 870, sonnot 863.
2273 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 146.
2274 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 464.
2275 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 169.

inanmaktadır. Loti'nin Bekir Sami'ye cevabı: *Son derece duygulandım; yürekten teşekkürlerimi ve Ankara'nın kahramanlarına ateşli sempatilerimi sunarım*.[2276]

27 Mart 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Sosyalist liderlerden Marcel Cachin söz alıyor:

> … Parlâmentodan açıkça izin almadan, hükümet tam bir askerî sefere girişti. Bizim orada şimdiden 40.000 adamımız var, belki daha fazla. Öte yandan General Gouraud, gerçekleştirmekle yükümlü bulunduğu planı uygulamaya bu kuvvetin asla yetmeyeceğini söylüyor.
>
> 40.000 adam, söylemeye gerek yok, her gün para harcıyor, devamlı saldırılarda canlarını tehlikeye koyuyorlar. En azından tedbirsizce girişilen ve çok adam kaybettiğimiz birkaç saldırıyı biliyoruz. Prestijimizi de yitirdik. Özellikle Maraş olayları…
>
> Hükümet halka açık seçil bilgiler vermeyi kabul etmeli (…)
>
> Önce Kilikya'dan söz açacağım: karşımızda ne görüyoruz? Önemli bir Türk ordusu.
>
> Bu ordunun genelkarargâhı Sivas'tadır, ve on binlerce iyi silâhlanmış adama sahip değil midir? Hatta 200.000 kişi değil midir? [*Cachin, 1919 sonbaharına aid eskimiş doğru ve yanlış haberleri hâlâ geçerli sanıyor herhalde (ÖFA notu).*]
>
> Bu ayrıntıların anlatılmasını istiyorum, çünkü eğer Doğuda yeni bir savaşa girişiliyorsa millete söylensin (Aşırı solda ve çeşitli sıralarda alkışlar).
>
> Fransa'ya sormalıdır: Bugün ağır borçlar altında bulunurken (…), malî durumunun fecî olduğu (…) bir zamanda ve savaşta insanca çok büyük kayıplar verdiği halde (…), acaba Doğuda hâlâ yüz milyonlar ve binlerce Fransız gencinin hayatını çarçur etme imkânına sahip midir? İşte mesele bu!
>
> Bugün durum endişe vericidir. Aranızdan, oradaki askerlerden kendilerine mektup gelenler benim gibi, şikâyetlerin çok ve ciddî olduğunu söyleyeceklerdir… Sonra, eminim ki halkın ezici çoğunluğu bu maceraya karşıdır.[2277]

28 Mart 1921. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Telgrafta bildirildiğine göre *Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'e yönelik faaliyetlerini arttırması üzerine Harington bu bölgeye İngiliz birlikleri ile birlikte bazı Fransız birliklerini de sevk etmek isteyince Charpy, Anadolu'ya asker göndermemesi doğrultusunda talimat aldığını belirterek buna izin vermedi*.[2278]

Bir gün evvel İstanbul'a muvasalat eden General Gouraud, *İstanbul basınına Türk-Fransız dostluğunu* övdü.[2279]

İnönü Muharebesi sırasında *Fransız şirketi 28 Mart gece yarısından itibaren asker, ya da savaş malzemesi taşıyan hiçbir vagonun hareket ettirilmemesini emretmiştir. Gonatas Yunanlıların Fransız şirketinin bu ihanet içeren tutumu karşısında şaşırdıklarını, "Şirket savaş içinde bizi demiryolunu kullanmaktan yoksun bırakıyordu" sözleriyle anlatmaktadır*.[2280]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Eğer general Papoulas galip gelirse Yunanlılar için parti kazanılmış olacak, İngilizler içinse, en karışık problem Yunan zaferinden sonra ortaya çıkacak. Böyle bir zaferin Hindistan müslümanları üzerindeki etkileri ne olur?... 1920'de Türk milliyetçilerine anlaşmaya*

2276 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 256.

2277 *Journal Officiel (Chambre des Députés)*, 27 Mars 1920, p. 739; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 184-185.

2278 FO, 371/6482, E 3705; Aktaran: Abdurrrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 77.

2279 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 146.

2280 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 348.

yanaşmadıkları için kabahat bulunuyor ve silâhın barışı kabul ettirmek için tek yol olduğu söyleniyordu. 1921'de bizzat Müttefikler Sevres antlaşmasının değiştirilmesi gerektiği görüşünü benimseyerek bir anket önerdiler: Türk milliyetçileri kabul etti. Şu halde bu kez, silâh, anlaşmayı önleme aracı olarak görülüyor![2281]

29 Mart 1921. *L'Eclair* gazetesi yazıyor: *Türk direnişi Mustafa Kemal'in yönetiminde teşkilâtlanıyor.* Yunanlılar 100.000, Türkler 60.000 müsellah kişiden müteşekkildir.[2282]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Afyon'u ele geçirdi. Yunan ordusu Anadolu'nun ortasında, hatta Ankara'ya kadar güçlükle karşılaşmadan ilerlese bile, ne kadar önemli olursa olsun bu başarının milliyetçi Türk hükümetini aman dilemeye, yani İzmir'in Yunanistan tarafından işgalini kabule zorlayacağı şüphelidir. Boyun eğmek yerine Türklerin içeriye çekilmesi ve Yunanlılara karşı Rusların Napoléon'a uyguladıklarına benzer bir taktiğe başvurması mümkündür*.[2283]

Mart 1921. *Türkler'e empoze edilmeye çalışılan barış şartları aleyhine bir kampanya başlatan Poincaré, başkalarının çok sert ifade ettiği görüşleri çok daha planlı bir şekilde şöyle söylüyor*:

> Kral Konstantinos'a karşı ne küskünlüğümüz olursa olsun, Yunanistan'ın bir uzlaşma için çok büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda kalmayacağını ve ortak zaferden mümkün olduğu kadar çok yararlanmasını arzu ederiz. Bununla beraber, Fransa'nın çıkarlarını da hesaba katmak gerekir. Hem mali, hem askeri bakımdan Doğu'da bizim için büyük bir yük olan bu işi daha fazla desteklemek imkânı kalmamıştır.[2284]

Sabık "Ermenistan baş yöneticisi" (25 Aralık 1918-4 Eylül 1920) Albay E. Brémond, *Paris'te Ermenilerin propaganda dergisi olan "Revue des Etudes Arméniennes"de Kilikya hakkında* neşretmiş olduğu *uzun yazıyı*, "1919 ve 1920'de Kilikya" namıyla kitab formatında bastırdı.[2285] Brémond: *"Fransa'nın onda biri kadar alan kaplayan Kilikya, Nil deltası gibi zengindir ve ancak 400 000 nüfusa sahiptir…" Türklerin "azınlıkta" olduğu böyle bir ülke, "ayaklanan subaylar şefi"nden başka bir şey olmayan, bu nedenle, verdiği sözlerin ne kadar geçerli kalacağı belirsiz olan Mustafa Kemal'e bırakılamaz. Fransa önce Sultanın otoritesini güçlendirmeye çalışmalı, sonra da Kilikya işini çözmelidir…*[2286]

1 Nisan 1921. Raymond Poincaré makale kaleme aldı. Poincaré nazarında *Çukurova'nın (Kilikya'nın) boşaltılması, mıntıkanın Türk "egemenliğine" iadesi ve Ankara'yla iktisadî anlaşmalar yapılması Fransa millî menfaati* icablarındandır. *Yunanistan hiçbir desteği hak* etmemektedir.[2287]

2 Nisan 1921. Türkiye Ardiye Şirketi ve Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü yazıyor: *2. Nisan 337 (921) Cumartesi: Gazeteler hep birden Yunan hezimetini yazıyorlar. Yunan Başkumandanlığı bozulmuş çekilen düşman kuvvetlerini, evvelki müdafaa hatları olan Bursa civarında Aksu'da toplamağa çalışıyormuş. Afyonkarahisarda da düşmanın çekilmeye başladığı haber alınmış düşman zayiatının 20 bin olduğu söyleniyor. Fransızlar, Yunanlılar iyi bir dayak yedi, Fakat Fransızlar değil, İngilizler yedi diyorlar. 29 tarihli Tan gazetesi, Yunanlıları harbe teşvik eden ve harbi idame edenin İngilizler olduğunu yazmış*.[2288]

2281 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 258.
2282 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 258.
2283 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 258.
2284 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 75.
2285 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 181.
2286 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 199-200.
2287 Raymond Poincaré, "Chronique de la quinzaine", *Revue des deux mondes*, 1er Avril 1921, p. 696; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 270-271.
2288 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 190.

TBMM Hariciye Vekili Londra Konferansı Başmurahhası Bekir Sami'nin (Kunduh) Aristide Briand'la akdetmiş olduğu andlaşmanın bir suretini hamilen Yüzbaşı Yümnü ve refiki Mülazım İsmail Hakkı, *Duperre isimli bir Fransız gambotu* vasıtasıyla İnebolu'ya bugün muvasalat etdiler.[2289]

4 Nisan 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4. Nisan. 337 (921) Pazartesi: Fransız Telsizi Zonguldak'tan Fransızça şu mealde bir telgraf almış ve hususi olarak bize verdiler. (Ciddi taarruzlarımız karşısında bir düşman kuvveti Hamidiye istikameti umumiyesince ricat ediyor. Kendilerini yakından takip ediyoruz. Bozöyük alevler içindedir. Düşman zayiatı külliyetlidir) Akşam gazeteleri bunu aynen teyit ettiler*.[2290]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor:

> 29 Martta İstanbul'daki Yunan deniz makamları Eskişehir'in işgalini bildirdiler. Ama acele etmişlerdi: Eskişehir önünde kral Konstantin'in askerleri Türklerle karşılaştı ve ciddî kayıplar verdiler. Hatta Türk genelkurmayının bir tebliğine göre Mustafa Kemal'in askerleri bir hafta boyunca bütün Yunan saldırılarını püskürttükten sonra 31 Martta karşı saldırıya kalkarak şimdiden çok miktarda malzeme ele geçirmişlerdir (…) Eskişehir'e varılsa bile Ankara'ya ulaşmak için demiryolu ile daha 263 km. kalır. Ankara'ya doğru 23 Martta yürüyüşe geçen Yunanlılar demek ki yolun yarısına varmadan şiddetli bir çarpışma ile durdurulmuş oluyor.
>
> Bu can sıkıcı kilometre hesabına aklımıza gelen bir iki renkli şey katalım. Sanıldığına göre şimdiki savaş iki kesin sonuçlu mücadele görmüş bir bölgede yapılıyor. Dorylée denen Eskişehir'in Kuzey Batısındaki bu yerde Yoksul Gauthier'nin hezimetinden sonra, Godefroy de Bouillon, Haçlılarına bir yol açmayı başarmıştı. İkinci Haçlı seferinde ise aynı savaş meydanı hıristiyanlara daha az şanslı geldi: 1147'de Türkler tarafından tam bir yenilgiye uğratıldılar. Ancak, bu kez, Konstantin değil Konrad adındaki bir Alman kralının yönetiminde idiler…
>
> Eğer Yunanlılar Eskişehir önünde yenilmişlerse buna şaşmamalı… Yunanlıların bugün karşılaştıkları güçlüklere şaşmak yerine, Papoulas'ın ordusu Doğuya doğru tekrar yürüyüşe geçerse güçlüklerin iki, üç, belki on misli artacağını tereddütsüz hesaplayabiliriz; tabiatıyle bu ordunun uzun süre manevî ve maddî ilerleme gücünü koruyacağı farzedilirse! (…) Güçlükler o kadar ciddî ki, Konstantin'in şimdiden tehlikeye düşen seferi büyük ihtimalle Konrad'ınki gibi sonuçlanacak.[2291]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Yunan emperyalizmi Konstantincilerde, Venizelosçulardaki kadar kuvvetli, oysa Mustafa Kemal'in Türkleri hürriyetlerini korumak için savaşıyor. Eğer bu savaşın kurbanları bütün savaştakiler gibi, militarizmin ev barklarından koparak yalnızca gizli iştah ve ihtirasların tatmini için bitmez tükenmez ıztıraplara ve ölüme attığı zavallı işçiler olmasa, böyle bir hezimet kayıtsız şartsız temenni edilirdi. Şu halde, bugünkü dersin Yunan halkına doğru yolu göstermesini ve başındaki efendilerinin savaşçı çılgınlığını yatıştırmak için gerekli enerjiyi vermesini dileyelim![2292]*

5 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan Fevkalâde Komiseri Votsis; Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane satarak ordu kurmasına yardım ettiklerini hatta subay bile gönderdiklerini bildirmiştir.[2293]

2289 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 255.
2290 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 191.
2291 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 259.
2292 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 259.
2293 "Yunanların bir iddiası da Milliyetçilerin Fransızlardan, bilhassa İtalyanlardan silah ve cephane satın alarak ordularını güçlendirmeleriydi. Votsis, son zamanlarda Toronto'dan üç geminin askeri malzemeyle birlikte Antalya'ya gittiğini ve ayrıca iki Fransız ile üç İtalyan subayının Eskişehir'de Milliyetçilere hizmet ettiğini ve Türklerin cesetleri arasında üniformalı bir Fransız subayının bulunduğunu da ileri sürdü." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 229.

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor. *Yunanistan prenslerinden André'nin Bursa yakınlarındaki bir çatışmada öldüğünü bildiriyor.* Gazete, *ölen meşhurlar için yapıldığı gibi, prensin resmini yayınlayarak kimliği hakkında bilgi verdi*.[2294]

6 Nisan 1921. Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesinde Innominato imzalı "İnsanlar ve İngiltere'nin Kaynakları" nam makale neşredildi. Raymond Puancaré, Fransa Senatosunda şunları söylemiştir: *Türkiye ile aramızda karar verilen silah bırakışmasından sonra bir aylık sürede Kılikya'yı boşaltmak zorundayız, Yunanistan kralını desteklemek için orada kalmayacağız*.[2295]

Fransız matbuatı yazıyor. Paris'deki Yunan elçiliği, Prens André'nin Bursa'da öldürülmüş olduğuna ilişkin haberi, tekzib etti.[2296]

7 Nisan 1921. Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Atina matbuatı, Mustafa Kemal'in ordusunda muvazzaf bir Fransız subayın öldürülmüş olduğunu duyurmuştur. Fransız Sefarethanesi, askerî yardım hususunda tekzib yayınlamıştır.[2297]

L'Intransigeant gazetesi, "Konstantin barıştır!" sernameli makale neşretti. Gazete, *Londra'da Fransız diplomatlarının Yunanlılara karşı yumuşaklık, "her zaman Fransa'nın dostu olan" Türkiye'ye karşı da düşmanlık politikasından vazgeçtiklerini yazarak, "şu halde Yunan yenilgisi bizim yenilgimiz değildir ve Türk zaferi bizi bir dostun başarısı gibi sevindirmektedir" diyor*.[2298]

Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi yazıyor: *Ders ağır oldu, ama Yunanlılar hak etti*.[2299]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi, V. Merio imzalı ve "Türkler latife yapıyor" sernameli sarkastik makale neşretti:

> Türkler şakacı ve eğlendirici insanlar çünkü hoş bir latife buldular.
>
> Bütün basında çıkan tebliğle kralın kardeşi prens André'nin askerlerin başında öldürüldüğünü duyurdular. Oysa şimdi bildirildiğine göre Prens André'nin sağlık durumu mükemmelmiş, *çünkü Atina'dan hiç ayrılmamış*.
>
> Bu okkalı şakanın tüm tadını alıyor musunuz? Her zaman aynı insanların kendilerini ölüme attığı, savaştan kazanç sağlayan belli başlı kişilerin katliamlardan uzak durmaya her zaman özen gösterdikleri daha iyi anlatılamaz.[2300]

Ali Fuad Cebesoy'un anılarında yazdığına göre, Sovyet Rusya'nın 7 Nisan 1921'de Wrangel Ordusu'nun askerlerini affetmesi ve Fransa'nın yardımı kesmesi üzerine, Türkiye'deki bu askerler, Bolşeviklerin tarafına geçmiştir.[2301]

9 Nisan 1921. Yunan Fevkalâde Komiseri Votsis, Rumbold'a şikâyetçi. Yavuz (Goeben) zırhlısına *Fransızlar tarafından 1.500 ton kömür* yüklenmiş ve *bir Fransız bölüğünün gözetiminde Zonguldak'tan Milliyetçilere iletilmek üzere askerî malzemeler* nakledilmiştir.[2302]

2294 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 262.

2295 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302-330.

2296 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 263.

2297 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230.

2298 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 260.

2299 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 260.

2300 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 263.

2301 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773, dipnot *.

2302 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230. "Rumbold ise gözetimleri altındaki Goben'in elektrik aksamı için kömür yüklendiğini ve diğer iddiaların da gerçeği yansıtmadığını biliyordu."

Bir İtilaf Donanması telsizinden Londra'daki Ermeni Bürosuna telgraf:

> Londra'daki Ermeni Bürosu, İtilaf güçlerinden birinin donanma telsizi vasıtasıyla 9 Nisan tarihli olmak kaydıyla Kilikya'dan aşağıdaki telgrafı aldı:
>
> Haçin kuşatması devam ediyor. Fransız askerî yetkilileri bölgenin savunmasını üstlenemeyeceklerini bildirdiler. Ermeniler, Fransızlar tarafından silahlandırılan mobilize güçlere sahip olmalarına rağmen, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle pek fazla ilerleme kaydedemediler. Kilikya ovasının güvenliğini sağlamak açısından dağlık bölgeleri kontrol altına almanın önemini müsanip çevrelerde dile getirmek zorunludur.
>
> Genel durum giderek kritikleşiyor. Mustafa Kemal Paşa'nın düzensiz birlikleri, yerel Müslüman çetelerin de işbirliğiyle Kilikya'nın dört bir tarafını tehdit ediyorlar. Yerel kaynaklar/kuvvetler genel bir Türk ayaklanmasını kontrol etme noktasında yetersiz durumda. (Reuter)[2303]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *9 Nisan 337 (921) Cumartesi: Londra'da vefat eden Patrik vekilinin naşını İstanbul'a getirmişler. Yunan ve İngiliz gemileri bayraklarını yarıya indirmişler, Fransızlar ve İtalyanlar ise bu mateme iştirak etmemişlerdi*. [2304]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, "Eskişehir dersi" sernameli makale neşretti:

> … Muhtelif milliyetten yabancılar harekâtı Yunanlılar yanında izledi. Onlar arasında bir miktar İngiliz subayı bulunduğunu sanıyoruz: Yanılmıyorsak, her Yunan tümeninde bir tane ve general Papoulas'ın genelkurmayında üç-dört tane vardı.
>
> Ekleyelim ki (…) Türkler stratejide de, taktikte de üstün göründüler. Çünkü Yunan yenilgisi, Hellen ordusunun sol kanadını çeviren Türklerin bir manevrası ile sağlandı (…)
>
> Londra konferansında, Mösyö Briand, Sevres antlaşmasının değiştirilmesini kabul etmesini Mösyö Kalogeropulos'a salık verirken Yunan Başbakanı, "Fransa artık dostumuz değil mi?" diyordu ve Ankara delegasyonunun durduğu yeri parmağı ile işaretle: "Bu adamları süpürecek güçte değil miyiz sanıyorsunuz?" diye soruyordu. Mösyö Briand, Fransa'nın antlaşmanın dostça değiştirilmesini tavsiye ederken hellenizme yardım ettiğini, onu savaşa itmekten daha iyi şekilde dostluğunu ispatladığını açıklıyordu. Mösyö Kalogeropulos'a o da Bekir Sami'yi ve Ankara'nın diğer delegelerini göstererek boşuna çene yoruyordu: "Bu adamlar bana çok sağlıklı görünüyorlar, kendilerini süpürtmezler". Tüm uyarmalar boşuna idi (…)
>
> Bütün milletler gibi yaşama ve istiklâl hakkı olan bir Türk milleti vardır… Bu milletin bir alanı ve bir başşehri vardır. Asya'da İzmir bu alanın başlıca penceresidir. Avrupa'da da Edirne, başşehrin gerekli kale duvarıdır (…)
>
> Tek bir çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek…[2305]

Tek bir çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak. Onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek.[2306]

10 Nisan 1921. Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Oyun kaybedildi, Venizelos'un dehasının güçlükle kurduğu büyük Yunanistan fiilen öldü*.[2307]

11 Nisan 1921. Yunan Kral Konstantin İzmir'de. İoannis Metaksas'ın günlük kaydı: *Kral'ı felakete sürüklüyorlar*. O günlerde, Atina'daki Fransız bir yetkili de, Çanakaris'in aktardığına göre şöyle diyordu: *Kalabalıkları eğlendirmek üzere panayır panayır dolaştırılan bir ayıymışçasına Konstantin'i kullanıyorlar*.[2308]

2303 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 292.
2304 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 191.
2305 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 262.
2306 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 488.
2307 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 260.
2308 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 379.

Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, tarihçi ve politika yazarı Jacques Bainville'nin makalesini neşretti:

> Yunanistan, umulması gerektiği gibi, açgözlü programını gerçekleştirmekten âciz kaldı. Konstantin felâketi çabuklaştırdı; Venizelos'un tasladığı büyüklük de zaten bir gün bu sonuca götürecekti (…).
>
> İhtilâl ile Rusya, Avrupa'dan ve "hıristiyan topluluğu"ndan ayrıldı…. Kelimenin eski anlamı ile bu barbar Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğunu tekrar Avrupa topluluğuna almak gerekir. Bu İmparatorlukla barışmanın, ona yaşama imkânını geri vermekten, diğer bir yönden eşyanın tabiatına aykırı olan Moskova ile dostluk bahanesinin Türk milliyetçiliğinin elinden almaktan başka yolu yoktur. Bu ihtiyatlı ve akılcı politikaya engel nedir? Yunanistan. Ama Konstantinci Yunanistan'a hiç bir şey borçlu değiliz. Feleğin çarkının Venizelos'u geri getirmesini beklemeyelim: O, geçen seneki gibi sadakat bahşişi isteyecek, her şeye yeniden ve daha kötü şartlarla başlamak gerekecek. Küçük-Asya'da Yunan bozgununu izleyecek karşılığı önlemek için Müttefiklerin en kısa zamanda müdahalesi gereklidir. Tevfik'e [Okday] Sevres antlaşması kabul ettirildi, karşımıza Mustafa Kemal çıktı. Antlaşma hemen Mustafa Kemal'i kuvvetlendirecek şekilde değiştirilmezse tekrar Enver'le karşılaşılacaktır. Türklere haklı sınırlar içinde bir Türkiye vermek yerine onların İzmir'e girmesini, İstanbul'un güven vermeyen kalabalığında karışıklıklar çıkmasını mı beklemek iyidir? İngiltere'nin Yunanistan'ı tatmin etmesinin nedeni anlaşılıyor. Napoléon, "Mısır'a sahip olan Yunanistan'a, hiç değilse Peloponez'e sahip olmalıdır" diyordu. Ama, İngiltere hâlâ Mısır'a sahip mi?[2309]

13 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. İstanbul matbuatını kontrol eden Müttefik Sansür heyetindeki Fransızların Kemalist siyasî propagandaya müsaade ettiğini bildiriyor.[2310]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakale neşretti: *Küçük-Asya'daki Yunan ordusunun Mudanya kanalıyla yardım ve malzeme aldığı bildirildi. Oysa bu liman Marmara denizindedir, yani Sevres antlaşmasına göre, ancak, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın "birlikte askerî amaçla kullanabilecekleri" bir bölgededir. Nasıl oluyor da kral Konstantin'in hükümeti Türklerle savaşmak için Sevres antlaşmasını ileri sürüyor, fakat öte yandan kral Konstantin'in genelkurmayı, ordusunun sol kanadını rahatça desteklemek ve Ankara'ya yürüyüşü çabuklaştırmak amacıyla Sevres antlaşmasını çiğneyebiliyor? Ya Yunanistan bu antlaşmanın kendine haklar tanıdığını düşünüyordur, öyle ise Boğazlar bölgesini askerî amaçlarla kullanmama görevini de antlaşma ona yüklemektedir. Ya da Yunanistan Sevres antlaşmasını geçersiz görüyor, bu takdirde bizzat kendisi, hiçbir temele dayanmadığından, Küçük-Asya seferinin başkasının malını ele geçirmek için silâhlı bir tecavüzden başka bir şey olmadığını kabul ediyor demektir*.[2311]

14 Nisan 1921. *İstanbul'da 15 Mart'a kadar kalan Berthe Gaulis, vapurla, 20 Mart'ta Antalya'ya gelmiş, buradan kendi ifadesiyle bin kilometrelik bir yolculuktan sonra Burdur'a gitmiştir. Gaulis, Burdur'dan 14 Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı göndermiştir: "Sizi bir kez daha Türkiye'nin kurtarıcısı yapan büyük askeri başarı için en hararetli tebriklerimi sunmama izin veriniz Paşam. Ankara'ya gitmek üzere 6 Şubatta Paris'ten yola çıktım. Şartlar elvermedi, ivedi kişisel işlerim beni Paris'e dönmeye zorluyor. Sizinle görüşmek ve konuşmak şerefine kavuşmamamın derin üzüntüsüyle geri döneceğim. Çok canım sıkıldı. Ama şimdiki olayların mutlu biçimde sonuçlanmasından sonra sizi yakında Avrupa'da*

2309 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 261-262. İktibasdaki "[Okday]" ifadesi tarafımıza aiddir.

2310 Abdurahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230. Örneğin, 13 Kasım 1921'de, İstanbul'dan Ankara'ya silâh, mühimmat, teçhizat, insan kaynağı sevkiyatı için tavsiye haber, Müttefik sansürünün müsaadesiyle, neşredilecektir: "İstanbuldan Ankaraya (İzmit) tarikiyle karadan gitmek (İnebolu) tarikiyle denizden gitmekden daha seri' daha rahatdır."

2311 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 260-261.

görmek zevkine kavuşacağımı umuyorum. Size hayranlık ve sempati duygularımı iletmeden Anadolu'dan ayrılmak istemiyorum Paşam."[2312]

15 Nisan 1921. TBMM Hükümeti gayr-ı resmî Paris mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Başvekil Aristide Briand'ın huzuruna kabul edildi.[2313]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Samsun'a muvasalat etti.[2314]

Taşra gazetesi *Le Petit Marseillais* yazıyor: *Ordusunu bizzat Konstantin'in yöneteceği bildir*iliyor. *Yirmi yıl kadar önce veliaht iken Trakya'dan şiddetle kovaulan II. Guillaume'un eniştesi savaş ilminde elle tutulur ilerleme kaydetmedi ise, ordusunun başına geçmesi cılız bir garantidir*.[2315]

17 Nisan 1921. Başvekil Briand'ın beyanatı: *Bütün Fransız esirleri salıverilecek*.[2316]

Mustafa Kemal, Berthe Georges-Gaulis'e cevabî telgraf keşide eyledi: *Nazik telgrafınız ve ordularımızın kazandığı son zafer dolayısıyla bana gönderdiğiniz tebrikleriniz için hararetle teşekkür ederim. Ülkemizde kalışınızı biraz daha uzatacağınızı ve Ahmet Muhtar Bey'in de rica ettiği gibi Ankara'ya kadar geleceğinizi umarım. Derin saygılarımı kabul buyurunuz Madam*.[2317]

18 Nisan 1921. Gaulis, M. Kemal'e Eskişehir'den telgraf keşide eyledi: *Paşam, sözleriniz beni pek duygulandırdı. İsmet Paşa'nın lütfen izin verdiği cepheye gezimden dönünce, Paris'e çağırılmama rağmen, Ankara'ya gitmekten geri kalmayacağım. İsteğiniz üzerine Anadolu'da kalışımı uzatacağım. Uzun zamandır sizinle ve sizin davanız üzerine konuşmak arzusundayım. Pek içten sempatime ve en iyi duygularıma inanmanızı dilerim Paşam*.[2318]

20 Nisan 1921. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Haziran 1933'de neşredeceği bir tefrikasında, 20 Nisan 1921 tarihi itibarıyla vuku bulmuş hadisattan bahsederken, Fransız *L'Illustration* mecmuasının Mustafa Kemal propagandası yaptığını yazacaktır:

> İşte birkaç gün evvel, elime geçen Fransızca Illustration gazetesinin "Mustafa Kemal" başlıklı bir makalesinin tercümesini, buraya geçiriyorum:
>
> "Müttefik nazırlar ve sefirler Londra'da toplanıp 1453'ten beri halledilemeyen Şark meselesiyle bir kere daha meşgul olurlarken Türkiye'nin talihi hakkında felsefe yapacak birisi varsa o da şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'dır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın felsefe yapmaya vakti yoktur. Başkaları lafla vakit geçirirken o hareket ediyor. İki sene evelisi mağlup ve yıkılmış memlekette âsi sayılan Mustafa Kemal, bugün, Türkiye'nın şanlı Reisi bulunuyor. Şüphesiz İstanbul'un Reisi değil. Esasen orada memleketsiz idare-i Hükümet eden, tebaasız hüküm süren, vekaletsiz müzakerata giren o Hükümet heyulâsının ne ehemmiyeti var? Hakiki Türkiye artık Boğaziçi'nde bulunmuyor. Ankara'ya iltica etti. Milli Meclis, emreden baş, idare eden eller hep orada, Mustafa Kemal Paşa da orada, o yalnız müttefiklere değil, talihe isyan etti. Memleketi başkalarının hatalarına ebediyyen kurban giderken ve talihe boyun eğmişken o etrafına son mukavemet kuvvetini topladı. Hiddetli, cesur, azimkar imanından mâda hiçbir kuvveti olmadan dünyaya karşı çıktı.
>
> Nüfuzuna girenler, yavaş yavaş çoğaldı. Evvela parmakla gösterilen münferit kimseler, sonra bir fırka haline girdiler. Türkiye Umumi Harp'te mağlup olmakla beraber, İzmir'i, Edirne'yi, Trakya'yı kaybetmeyecektir. Mustafa Kemal'in Türkleri, Sevr muahedesini yırtmak zahmetini ihtiyar etmediler. Çünkü ellerine alıp

[2312] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 110.
[2313] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.
[2314] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230.
[2315] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 265.
[2316] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.
[2317] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 110.
[2318] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 110-111.

okumadılar bile... Haklarını almak için bir Ordu yaptılar. Şimdi harbediyorlar. Onlara karşı İngiltere Irak'ta, Fransa Kilikya ve Suriye'de birer ordu tutmaya mecbur oluyorlar. Bir çok yerde muzaffer oldular. Bizi Maraş'tan, Urfa'dan kovdular. Son davet üzerine Ankara Hükümeti murahhaslarını Londra'ya gönderdi. İki seneden beri ne terakki!.. Mustafa Kemal Paşa için de ne büyüklük, ne sevinç!

Bu istiklal kahramanı henüz kırk yaşındadır. Yenişehirli hakiki bir Türk ailesindendir. Uzun boylu, oldukça geniş omuzlu, küçük elli, küçük ayaklı ve gayet çeviktir. Çok iyi meç kullanır. Şahsiyetinin kuvveti ve ehemmiyeti yüzünde okunur. Alnı zeka ile parlar. Gözleri, maviliklerinden beklenmeyecek keskin bir şule ile bakar. Fakat herşeyden ziyade, yüzünün geniş hatları, ruhunun, büyük mücadelelerini söylüyor. Bazıları kaplan yüzlü de dediler. Belki... Fakat ekseriya, umulmaz derecede tatlı bir çocuk tebessümünün aydınlattığı bir çehre. Her halde manasının tenevvü ve taharrükü ile nazar-ı dikkati celbeden bir sima...

Mustafa Kemal Paşa, hakiki bir askerdir. Harb-i Umumi esnasında bilhassa Çanakkale'de müstesna bir kabiliyet gösterdi. İngilizler'i yenen Anafartalar Kahramanı odur. Mustafa Kemal Paşa kabiliyetli bir Kumandan olduğu kadar, kelimenin bütün yüksek manası ile de hakiki bir amirdir. Sanki, insanları idare etmek için doğmuştur. Bazı insanları diğerlerinin başına geçiren ve herkes tarafından muta' eden isimsiz kuvvet, hiç şüphesiz, onda bol bol var![2319]

21 Nisan 1921. Yunanistan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'yle görüşüyor. *Fransa ve İtalya'nın Milliyetçilere* [Mustafa Kemal'e] *silah satarken İngiliz Hükûmeti'nin kendilerine* [Yunanistan'a] *askerî malzemelerin satışını yasaklayan kararını eleştirdi*.[2320]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. İtalyanlar ve Fransızlar Mustafa Kemal'i el altından desteklemektelerdir:

Amiral Bristol, 21 nisan tarihli telgrafında, [Yunanistan-TBMM Hükümeti arasındaki] savaşın yeniden başlamasının, tarafsızların haklarıyle Yunanlıların, savaşan taraf olarak sahip olduğu haklar bakımından karışık bir durum yarattığını bildiriyor. Yunanlılar, Türk kıyılarını abluka altına alarak ve Milliyetçiler'in elinde bulunan kıyılara gitmekte olan gemileri durduruyorlar. Oysa, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Denetim Kurulu'nun ve Boğazlar Bölgesi'nin koruyucu kanatları altında getirdikleri yardım araçlarını, İngilizlerin göz yummasıyle, denizden Bursa'ya taşımışlaırdır. Bristol, Yunanlıların İzmir limanında yaptıkları gibi, açık denizlerde Amerikan gemileriyle çatışmaya kalkışmaları ihtimalinden de söz etmektedir. Yunan bölgesel resmî görevlileri bu tutumlarını, ilan edilmemiş olmakla beraber, Türklerle Yunanlılar arasında savaş halinin varlığına dayayarak haklı göstermek istemektedirler diyen Amiral, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'deki eylemlerini dolayısyle ortaya koyan bazı davranışlarından da söz etmektedir. Türkler, hâlâ, teknik yönden İtilâf De[vl]etleri'yle savaş halindedirler, fakat, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşta, resmen, tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu arada, İtalyanlar ve daha az ölçüde olmak üzere Fransızlar, Türk Milliyetçileri'ne gizlice destek olurlarken İngilizler de Yunanlıları desteklemektedirler. Yunanlılar ise, Anadolu'daki tutumlarını İtilâf Devletleri'nin Mandateri sıfatıyle yürütmektedirler. İtalyanlar, Bekir Sami Bey'i, Türkiye'nin güneyinden alarak (oraya Fransızlarla pazarlık görüşmelerine gitmişti) İstanbul yoluyle Samsun'a götürmek ve Yunanlıların eline geçmeden Ankara'ya ulaştırmakla Milliyetçiler de yarattıkları minnet duygularından çok zevk alıyorlar." Durum hem trajik, hem de gülünç ve Yakın Doğu'da barış yakın görünmüyor," diyor Bristol.[2321]

L'Oeuvre gazetesi Pierre Loti'nin (d.1850-ö.1923) yazısını neşretti: *Eğer hâlâ eski gücüm ve canlılığım olsa, İslâmın savunucuları arasında ölmek için ne büyük bir şevkle koşardım! Fakat, artık eski gücüm yoksa da, hiç değilse zekâmın son ışıklarını gerçeği savunmaya adadığım için gurur duyuyorum*.[2322]

2319 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 383-385.

2320 Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 22 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 33C; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.

2321 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 350-351. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Laurence Evans da klasik yanlışı tekrar etmekten kurtulamamış, İngilizlerin Yunan'ı desteklediğini iddia etmiştir.

2322 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 49.

23 Nisan 1921. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, G.G. imzalı ve İstanbul mahreçli mektub neşretti: *Milliyetçiler Anadolu'da kayıtsız ve pasif halk içinde faal bir azınlık teşkil ediyor; vatan kavramından yoksun olan Türk köylüsüne bu duyguyu Yunan saldırısı aşılamıştır; İngiliz politikasına karşı koyduğu için kârlı bir yatırım sayılan Türk milliyetçiliğine Bolşeviklerden altın akmaktadır; Kilikya'da savaş devam ediyor, Mustafa Kemal'in imzalamadığı 11 Mart Londra anlaşmasını yeni ve başarılı bir Yunan saldırısı karşısında imzalarsa şaşmamalıdır…*[2323]

25 Nisan 1921. Bekir Sami (Kunduh), Ankara'ya muvasalat etti, merasimle istikbal edildi.[2324]

27 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem surette yıllık rapor arz etti. Fransız askeriyesinin Kemalistlerle temaslarına, ticarî imtiyaz temin etme girişimlerine dikkat çekilmiştir:

> Suriye'deki konumlarını kaybetmemekte kararlı gözüken Fransızlar, Ateşkes sınırları dahilinde kalan diğer topraklarla ilgili tüm meselelerde Türkler lehine çalışmalar içerisindedir. Bölgedeki Türk varlığını ve gelecekteki Türk hükümetini sıkı bir denetim altına almak yerine bölgeyi Fransız ticaret alanı haline getirmek niyetinde oldukları anlaşılmaktadır. Fransızlar, Ankara Hükümeti'nin sözde iddialarını tanıma konusunda İngilizlerden çok daha istekli tavırlar sergilemektedir. Kilikya'daki bölgesel ateşkesi görüşmek üzere, General Gouraud'ın siyasi baş danışmanının Mayıs 1920 de Ankara'ya yaptığı şahsi ziyaret de bunun açık bir göstergesidir. Fransız hükümetinin sorumlu olmadığının ifade edilmesi, Fransız subayların Kemalistlere duydukları hayranlığı açıkça dile getirmeleri, M. Picot'un Ankara'yı izinsiz ziyareti, Pierre Loti'nin açıktan ve yüksek tondan seslendirdikleri ve "Temps" gibi bazı Fransız yayın kuruluşlarının Türklerin davasına verdikleri destek, Milli Mücadele çevrelerinde Fransızların amansız düşman İngiltere'ye karşı potansiyel bir dost olduğu izleniminin güçlenmesine sebep olmuştur.
>
> [..]
>
> 1920 Mart'ında barış antlaşmasına karşı gizli, silahlı direniş hazırlığını önleyebilmek amacıyla İngiliz yetkililer Osmanlı Harbiye Nezareti'nin işgal edilerek kontrol altına alınmasına karar verdiler. Zira Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa eldeki tüm savaş malzemesini Ankara ve Edirne'ye nakletmekte ve bu konuda Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan üstü kapalı bir destek görmekteydi. Fransızlar gönülsüz de olsa Harbiye Nezareti'nin işgaline onay vermişler, fakat İtalyanlar ile ağız birliği etmişçesine bu uygulamanın sadece İngiliz önerisi olduğu yolundaki propagandalarını Türkler arasında yaymak suretiyle söz konusu uygulamayı başarısızlığa uğratmaya çalışmışlardır.[2325]

2'nci Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin Âdil, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine cevabî şifreli telgraf keşide eyledi. Hulasaten şu mülahazalarını bildirmektedir:

> Fransızlarla bir anlaşma imkânına karşı teklif olunan sınır hakkındaki düşüncelerim aşağıdadır:
>
> Adı geçen sınır, Hassa ilçesiyle Kürt dağı ve Kilis ilçesini ikiye bölüyorsa, kısmen tren hattında bulunan bölgenin nazarî bir sınır ile ayrılması, idarî yönden birçok sakıncalar ve güçlükler doğurur. Eski idarî bölüm sınırının büyük bir değişiklikle korunması uygundur.
>
> Çobanbeyli'den itibaren demiryolunun sınır olması ise, tabiata pek aykırıdır. Hat civarında oturan Türkmen aşiretlerinin tümü Türk'türler. Bunlar, kısmen Türk ve kısmen Suriye idaresinde kaldıkları takdirde, harpten önce öldüğü gibi, yine civar havaliye saldırganlık edecekler ve bu durum gelecekte bir dert olacaktır. Bu hale engel olamayan bu aşiretler, sürekli olarak baş derdi ve asayişsizlikler çıkartacak ve İran sınırında öteden beri olagelen bu gibi anlaşmazlıklar, iki taraf (Türkler ile Fransızlar) için, siyasî, askerî birçok sorunlar yaratmakla sükûneti bozacak ve güvensizliklere sebep olacaktır. Bunun için, gerek milliyet ve gerekse anlaşmadan sonra

[2323] Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), 2023, s. 260.
[2324] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230.
[2325] Ali Satan. (2010). (Haz.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920* (B. Özsöz ve S. Demirci, çev.) içinde (s. 75, 87). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

bir kötü sanı doğmasından sakınmak bakımından, Türkmen ve İlbeyli köyleri idaremize alınmak üzere, sınırın yaklaşık olarak Sacur suyu (Sacîr suyu) ağzında Fırat'a varması gerekir.

Fırat doğuşundaki kısım hakkında 24 nisan 1921 tarih ve 579 No. ile takdim edilen 5 nci Tümen Komutanlığının düşüncesi dikkate alınmalıdır.

Genel iç ve dış siyasî durumumuz tamamıyle bilinmemekle ve görevimle doğrudan doğruya ilgili bulunmamakla beraber, Fransızlarla anlaşmazlığımıza devamımızın, İngiliz çıkarlarına pek uygun olduğuna ve bunun sürdürülmesiyle İngilizler hesabına da çalışmış olduğumuza şüphe yoktur.

Fransızlar, bizim için büyük bir başarı teşkil ettiğine şüphe olmayan son tekliflerinde, Misak-ı Millî'mize uymayacak birtakım iddialar ileri sürüyorlarsa da; idarî ve ekonomik çeşitli sebeplerle Suriye ile doğrudan doğruya bağlantısı olan İskenderun ve Antakya kıyıları üzerindeki tesir yerlerini bütünüyle kabul etmemelerini de doğal görmek gerektir. Aksi hal, Fransızların Suriye'de kalmalarını kuşkusuz pek yakın zamanda tehlikeye sokacaktır. Göz önünde tutulmalıdır ki, bu halde Suriye İngiliz nüfuz ve etkisine geçecek; bu durum ise, gelecekte Türk Hükümeti için daha zararlı olacaktır. Adı geçen iki livanın (sancak, mutasarrıflık) Türk olduğunu tasdik ettirmek ve mahallî bir Türk idaresi kurdurmak ve Halep'e uyruk olmaksızın bu bölgede Fransız nüfuzunu kabul etmekle, hem Misak-ı Millî'miz bozulmamış ve hem de gelecek için önemli bir adım atılmış olur.

Fransızların boşaltacakları bölgede siyasî nüfuzları kaldırıldıktan sonra, jandarmanın düzenlenmesinde kullanılmak ve ayrıcalıklarda öncelik gibi bazı özel müsaadeleri, siyasî hukukumuza ve içişlerimize karışmak niteliğini taşımamak şartıyle, bir şekle bağlamak mümkün olabilir. Az çok bir fedakârlık ile Misak-ı Millî'mizin tamamıyle gerçekleşmesini yakın bir gelecekte temin edeceğinden şüphe olmayan bir fırsatı kaçırmamak suretiyle Fransızlarla çabuk anlaşmak sayesinde. Güney Cephemizde düzenin geri gelmesiyle Anadolu'nun maddî ve manevî kuvveti bir kat daha yükselecek ve yeni bir enerji ile Yunan kuvvetlerine karşı atılabilecek ve İngilizlerin çeşitli cephelerde bizi yıprattırmasından kurtulunmuş olacaktır.

Fransızlarla anlaşma sayesinde, Avrupa'da ve kamuoyuna karşı kendimize aynı ölçüde bir destek sağlanması da mümkün olacaktır.

Misak-ı Millî'ye taassupla bağlanma sonunda yıpranmamn, belki zararlar doğuracağını hatırlamak gerekeceği kanısındayım".[2326]

30 Nisan 1921. *Tanınmış Fransız gazeteci ve yazarlarından Bayan Berthe Georges Gaulis Ankara'ya geldi. Bir süredir cephelerde incelemeler yapmakta oları ve Ankara'da 15 gün kalacak olan Gaulis, Yunan zulümlerini dünyaya ilan edeceğini söyleyerek "Mutlaka muzaffer olacaksınız, çünkü hak sizinledir" dedi. Gaulis, Mustafa Kemal'le de el altından görüşmeler yapacaktır*.[2327]

Ne kadar ilginçtir ki *Madame Gaulis bu kitabında Ankara ya gelişini ve orada görüştüklerinden edindiği intibaları belirtmekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile mülakatını anlatmamaktadır*. Berthe'nin sükût ettiği bu hususta, ihtiyatla yaklaşılması gereken Naşit Hakkı Uluğ, şunları yazmıştır:

[..] Başka bir sefer, Çankaya'da, 1200 metre yükseklikteki yeni ikametgâhının dinlendirici serinliğinde, Mustafa Kemal, Fransa ile arasındaki durumu açıkladı: Nüfuz bölgesi ve Kilikya meselesi.

"Bir saatten fazla tartışmıştık. O, her sözünü ölçerek ve tam bir kesinlikle söylüyordu. Onu dinlerken anlaşmazlığın genişliğini sezmek kolay oluyordu. Bu anlaşmazlık, tarifi zor bir hissi meseleye dayandığı için daha da ciddileşiyordu:

"- Fransa, beni her zaman aldattı. Bekir Sami'nin bana getirdiği bu anlaşma tuzak oldu, dedi.

[2326] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1974, cilt 2, kısım 4, s. 16-17.
[2327] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 515. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

"Kendi kendimize de yaptığımız bu suçlamaları, Türk Millî Hareketi'nin şefinden de duyduktan sonra bu anlaşmazlığa bir çare bulunamayacağını ve her şeyin durumu daha da vahimleştireceğini içimden söylüyordum.

"Türk Millî Hareketi'ne karşı olan İngiliz çabasının önemini görmüştüm. İngiliz subaylarının destekledikleri Yunan tecavüzünün neticesini de yakından görmüştüm. Bütün bunlara bizim kayıtsızca davrandığımızı da biliyordum. Mustafa Kemal:

"- Birbirimizi, hakikatlerden ziyade, kelimeler ve şekiller üzerinde kırıyoruz. Bunlar, sizin için teferruat, fakat bizler için ise, bu teferruat, esası ifade ediyor, diyordu.

Ayrılacağım sırada: "- Niye gidiyorsunuz? diye tekrar söze başladı. Bugün aramızda yegâne bağı siz teşkil ediyorsunuz ve bu bağın ne kadar faydalı olduğunu siz de görüyorsunuz. Yakında döneceksiniz ve diğer vatandaşlarınız gibi siz de artık bizi anlamayacaksınız."

Mme. Gaulis, bu birinci Ankara ziyaretinde on gün kalmış ve 10 Mayıs 1921'de Fransa'ya dönmüştü. Avrupa'ya "Türk Barışı"nın ancak "Millî Misak"ın kabulü ile yapılabileceği kanaatiyle dönüyordu.[2328]

Nisan sonu Mayıs başı 1921. Zeytinburnu silâh deposu soygunu, *M.M. liderlerinden Binbaşı Kemal'in (General Koçer) de teyit ettiği gibi, baskın, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin bilgisi dahilinde yapılmıştı.*[2329]

Mayıs 1921. *Larousse Mensuel Illustré* mecmuası yazıyor: *Yunanistan konferanstan "yeni bir savaşçı şevkle çıkıyor*.[2330]

2 Mayıs 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Fransa, Türkiye'deki kültürel nüfuzunu, geniş ölçüde, eskiden beri gönderdiği uzmanlar, öğretmenler, rahip ve rahibeler kanalıyla kazanmıştı. Türkler Fransa'nın bu kültürel-dinî etkisine iyi kabul gösteriyorlardı. Öyle ki, 1919'da Trabzon valisi, bir kısım Fransız misyonerlerinin okul açmasına izin veriyor, hatta çocuklarını oraya gönderiyordu. Oysa, aynı günlerde Midilli'deki* [katolik] *Fransız rahibeleri* [ortodoks] *Yunan makamlarının baskılarından Anadolu'ya kaçmışlardı.*[2331]

4 Mayıs 1921. Osmanlı Bankası istatistik dairesi müdürlerinden Fransız "şarkiyatçı" Edgar Pech'in notu: *Türkiye Cumhuriyet olacaktır.*[2332]

7 Mayıs 1921. Fransa Hükümeti, Britanya Hükümetine 26 Nisan 1921 tarihli teklife cevaben nota gönderdi. *Mütareke gereği Yunanların İstanbul limanını kullanmaktan mahrum bırakılamayacaklarını ancak İstanbul ve Boğazlardaki operasyonlarının bazı sınırlandırmalara tabi tutulabileceğini düşünüyor*:

Bu bağlamda Fransız Hükümeti tarafsızlık önerisine sıcak bakarken Boğazlar bölgesindeki Yunan savaş gemilerinin Müttefik işgali altındaki bölgelerden yalnızca iaşe ve kömür gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini esas alan ve askeri faaliyetlerini sınırlandıran destekleyici bir öneri sundu. Tarafsızlık ilkesi doğrultusunda Yunan ordu ve donanmasının Boğazlar bölgesini üs olarak kullanmasına izin verilmemesi planlanıyordu. Ama bunun nasıl yapılacağı belirsizdi. Üstelik Müttefik ordu ve donanması arasında yer alan Yunan kuvvetlerine yönelik bu kararın pratiğe uygulanması durumu daha da karışık bir hale getirebilirdi. Bu nedenle İstanbul'daki Müttefik temsilcileri, Yunan savaş gemilerinin Boğazlarda belirlenecek tarafsız bölgeden çıkarılmasını ve

[2328] Naşit Hakkı Uluğ, "Millî Mücadele'de Türk-Fransız münasebetleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Ekim 1974; Aktaran: Berthe Georges-Gaulis. (1999). *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* (C. Yazansoy, çev; N. Uğurlu, ed.) içinde (s. 12). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

[2329] Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 187.

[2330] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 257.

[2331] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 62.

[2332] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148; Matthew James Frank. (2017). *Making Minorities History* (p. 88). USA, New York: Oxford University Press.

İstanbul'daki Yunan donanma üssünün kapatılmasını en uygun çözüm yolu olarak görüyorlardı. Fakat bu öneri Müttefik Hükumetler tarafından onaylanmadı.[2333]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Beyrut'a telgraf gönderdi. Bekir Sami (Kunduh), *Fransız heyetiyle Türk önerilerini görüşmek üzere Albay Selahattin Bey başkanlığında bir komisyonun seçildiğini bildiriyor. Pellé ise karşılıklı pazarlığı önlemek amacıyla Kemalistlerle yüzyüze görüşmemenin daha iyi olacağı* itikadındaır[2334]:

7 Mayıs'ta İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Bekir Sami'nin General Gouraud'ya gönderdiği bir teli merkeze bildiriyordu. Bekir Sami, Gouraud'nun 25 Nisan yazısına teşekkür ettikten sonra, yakında hükümetinin karşı-önerilerini sunacağını, bu arada belirlenmiş olan Fransız komisyonuyla görüşmelere girişmek üzere Miralay Selahattin Bey başkanlığında bir komisyonun görevlendirildiğini haber veriyordu. Kabul edilen ilke kararına uygun olarak, Kilikya ve diğer bölgelerin derhal boşaltılması çok iyi bir etki yapacaktı. Cevap alınır alınmaz Selahattin'e temas kurması için gereken yönergeler verilecekti. Bekir Sami'nin bu telgrafı, TBMM Hükümeti'nin antlaşmayı reddetmek, yerine yeni görüşmelere başlamak istediğini gösteriyordu. Bir bakıma bu da red demekti, ama belki olumlu bir red sayılabilirdi. Fakat söz konusu bölgelerin "derhal" boşaltılmasını istemek, Fransızlarca pek kabul edilebilecek bir koşul olmadığına göre, belki antlaşmanın reddi sorumluluğunu biraz da Fransa'yla paylaşmak için bir taktik olarak değerlendirilebilir. [..]

Pellé, karşı öneriler gelmeden ne görüşmeden ne de bölgenin boşaltılmasından yanaydı. 3 Mayıs'ta Çukurova bölgesinde Fransızlarla bir vuruşmayı haber veren savaş bildirisini anlaşmanın onaylanmadığının işareti gibi kabul ediyordu. 4 Mayıs'ta Tevfik Paşa antlaşmanın kabulünden emin olduğunu söylemişti. Fakat 6 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Sefa Bey antlaşma kabul edilmemiş gibi konuşarak, Çukurova'da jandarmada Fransız subayların bulundurulmasına ve üç vilayette Fransa'nın iktisadi önceliğine itiraz edilmekte olduğunu belirtmişti. Sefa'ya göre, zaten Fransız sermayesi Türkiye'de egemen olduğuna göre, serbestlik ilkesi Fransa'nın çıkarlarına aykırı olmayacaktı. 7 Mayıs'ta Hazine-i Hassa Nazırı, Vahdettin'in red yüzünden ne denli üzüldüğünü Pellé'ye söylemiş.[2335]

8 Mayıs 1921. Bekir Sami (Kunduh), Hariciye Vekilliğinden istifa etti. Hariciye Vekilliğine, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Fevzi (Çakmak) vekâlet edecektir.[2336]

İnebolu'daki irtibat zabiti, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine şifreli telgraf gönderdi:

Fransız binbaşılarından (Yezsipanas*) isminde birisi İstanbul'a gelerek Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya mürâcaatla Ceneral Guro tarafından gönderildiğini ve arzularının Anadolu'ya isâline tavassut etmesini rica etmiştir. Fransız binbaşının beyanatı ber-vech-i âtîdir:

Ceneral Guro Londra'da Fransa ile Türkiye arasında yapılan i'tilafnâmenin Adana havâlisinde muhtelit jandarma teşkili maddesinden dolayı Ankara Hukûmeti'nce tervîc edilmekde olduğunu işitti. Ceneral Guro mezkûr i'tilâfnâmenin hükmen sâkıt olmaması için şekl-i âtîyi teklîf ve taahhüt etmektedir. Binbaşı (Lespinos)nın maiyetinde (2:4) tensîk zâbitânı i'zâm edilerek bunlar zahiren bir teşkilât yapacak ve iki ay sonra tekmîl bu tensîk zâbitleri memleketlerine avdet edeceklerdir. Ceneral Guro bu gibi mesâilin müşkülâtını vakti zamanında ref' için doğrudan doğruya Ankara ile temas arzusunu izhâr ve rica etmiştir.

Guro bu babdaki emr-i sâmî-i cevablarına sür'at-i iş'arını arz ve istirhâm eder.

2 Mayıs 37 tarih ve 230 numrolu şifre telsiz ve telli ile yazılmıştır.

2333 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 240-241.

2334 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 54; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 126.

2335 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 171, p. 206-208; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230-231.

2336 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337 (1921), c. 2, s. 73.

* "Yezsipanas" ifadesinin saçma sapan bir 1998 model transkripsiyon ürünü olduğunu anlıyoruz.

8/5.37'de Muharib'den gelen şifre aynen ma'rûzdur.[2337]

Lespinas (Lespinasse) adında bir Fransız binbaşısı, İstanbul'a gelip Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya müracaatla, kendisinin Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Guro (Gouraud) tarafından gönderildiğini bildirmiş ve isteklerinin Anadolu'ya iletilmesine aracılık etmesini rica etmişti. Sonuçta, Binbaşı Lespinas'ın verdiği mesaj, Millî Hükümetin İstanbul'da "Muharip Grubu" adiyle çalışan gizli teşkilâtı kanalıyle 8 mayıs 1921 günü Genelkurmay Başkanlığına ulaştırılmıştı. Mesaj şöyle idi:

"General Guro, Londra'da Fransa ile Türkiye arasında yapılan anlaşmanın, (Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşma) Adana dolaylarında karma jandarma teşkili maddesinden dolayı Ankara Hükümetince kabul edilmemekte olduğunu işitti. General Guro, bu anlaşmanın geçerlikten düşmemesi için, aşağıdaki şekli önermekte ve üstenmektedir:

Binbaşı Lespinas'ın yanında 2-4 tensik (düzenleme) subayı bırakılarak, bunlar, görünüşte bir teşkilât yapacak ve iki ay sonra tüm bu tensik subayları yurtlarına döneceklerdir.

General Guro, bu gibi sorunların güçlüklerini vakit ve zamanında gidermek için, doğrudan doğruya Ankara ile temas isteğini belirtmiştir. Guro, bu yoldaki yüksek emirlerinizin süratle bildirilmesini arz ve istirham eder".[2338]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Maurice Pernot'un *Ankara üzerindeki "Bolşevik baskısı"* hakkındaki mektubunu neşretti: [Anadolu'da] *Tarafların karşılıklı olarak bozdukları demiryollarının, dinamitledikleri bu köprü ve sanat eserlerinin büyük kısmının kendi malımız, geri kalan kısmının ise Türklerin bizden aldıkları borca karşılık olduğunu ve savaşın uzun süre için üretimini yok ettiği bu geniş tarım alanlarının vatandaşlarımızın katıldığı istikrazların (borçlanmaların) garantisini teşkil ettiğini düşünmemek elden gelmiyor. Sonucu ne olursa olsun, Anadolu savaşı sürüp gittikçe yalnızca Türkleri mahvetmekle kalmayacak, burada uzun zaman ve güçbelâ sürdürülen Fransız çabalarının ürünlerini de sıfıra indirecek*.[2339]

9 Mayıs 1921. Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) cevabî telgraf gönderdi. *Kendilerinin Albay Pettelat başkanlığında bir komisyon görevlendirmelerine karşılık, Miralay Selahattin komisyonunun oluşturulması dolayısıyla sevincini anlattıktan sonra, antlaşmanın onaylandığı bildirilir bildirilmez komisyonlarının yola çıkarılacağını söylüyor. Karşı öneriler için muhatap ancak Paris'teki hükümet olabilir. Boşaltmaya gelince, onu da antlaşma hükümlerine uygun olarak yerine getirmeye "her zaman" hazır olduğunu belirtiyor*.[2340]

10 Mayıs 1921. Pellé, Paris'e telgraf gönderdi. *İstanbul'daki TBMM temsilcisinin (Hamit Bey) antlaşmanın reddedildiğine dair kesin bir haber almadığını bildiriyor. Hatta günün gazetelerinde antlaşmanın onaylandığına dair haberler var. Hamit Bey şartlı bir kabul olabileceğini söylüyor*.[2341]

11 Mayıs 1921. Ankara'da Mustafa Kemal'le temaslar gerçekleştiren ve *memleketine dönmekte olan Fransız Gazeteci Madam Gaulis, Kastamonu'ya geldi. Gençler Kulübü'nde sorulara verdiği cevapta, Türkiye'nin savaşı kazanacağından emin olduğunu, Fransız kamuoyunun da Türkleri anladığını, Fransa'da kamuoyunu aydınlatmak için çalışacağını söyledi*.[2342]

2337 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, Sayı 105, s. 46, Belge No: 2948.

2338 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1974, cilt 2, kısım 4, s. 17-18. "Lespinasse" ve "Muharip Grubu" detaylarını 1998 neşr tarihli Askerî Tarih Belgeleri Dergisinde göremiyoruz.

2339 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 264.

2340 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 171, p. 209, 215; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231.

2341 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231.

2342 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 527.

12 Mayıs 1921. TBMM gizli celsesi inikad ediyor. Mustafa Kemal, söz aldı. Sovyet Rusya ile *ittifakname yaptık* diyor. Fakat bu, doğru değildir. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti, 18 Mart 1921'de Moskova Dostluk ve Yardımlaşma Andlaşması imzalamışlardır fakat, teknik tabirle bir *ittifakname* değildir. Mustafa Kemal'in Şark'a *mütemayil* fakat Garb'a da açık kapı siyaseti tatbik eden pragmatist beyanatına nazaran, TBMM'de "Şark"cıların "Garb"cılara nazaran ekseriyet teşkil ettiği söylenebilir. Şarkcı mebuslar 11 Mart 1921 tarihli Briand-Bekir Sami mukavelenamesini şiddetle reddetmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal, Bekir Sami'yi yine Avrupa'ya suret-i mahsusada mümessil olarak gönderilmesini temin etmiştir:

> MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Muhterem efendiler; Meclisinizin millete karşı ifasını, icrasını taahhüd ettiği ahkâm ötedenberi ilân ettiğimiz, cümlemizce malum bir esasta mündemiçtir. O esası bir daha tekrar etmek isterim. Hududu millîmiz dahilinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâli tammını temin etmek. Bizim millete karşı deruhde ettiğimiz vazife bunu temin edecektir. Binaenaleyh Meclisin ve Hükümetin takip ettiği siyaset bu maksadı istihsale matuftur. Heyetimiz hedefe yürürken daima memleketin milietin kuvvetine istinaden yürümüştür. Binaenaleyh denilebilir ki bizim takip ettiğimiz siyaset, haddizatinde, müstakil bir siyasettir. Yalnız kendi maksadımızı istihsale matuf ve kendi kuvvetimize istinad etmiş bulunan bir siyasettir. Fakat bidayeti mücahedatımızdan bugüne kadar bu siyasiyatımıza mütemayil ve muarız bir takım manzaralar karşısında kaldık.
>
> Cümlenizce malumdur ki, Şark âlemi bizim bu siyasetimize mütemayil ve bunun bir neticesi olmak üzere de Ruslarla da bir takım ahidnameler yaptık. En son zamanda ve cümlenizce malum olduğu gibi bir de ittifakname yaptık. Binaenaleyh denilebilir ki siyasetimiz müstakil olmakla beraber, Şark siyasetine mütemayil bir siyasettir. Fakat buna mukabil Garbe karşı itilâf kapılarını seddetmiş değiliz. Esasatımızı temin etmek şartiyle Garbin göstereceği temayülâtı samimeye kemali ciddiyet ve kemali samimiyetle hazır ve amade bulunuyoruz. Bu noktai nazarımızı bir çok vesilelerle bütün dünyaya ilân etmiş bulunuyoruz. Fakat Şarka Garbe karşı ve bütün dünyaya karşı mevcudiyetimizi istihsal ettikten sonra, sureti umumiyede Şarka ve Garbe mütemayil bir siyaset takip edildiğine dair zannediyorum ki şimdiden katî bir söz söylemek ne mümkün ve ne de caizdir. Efendiler, bu son günlere kadar Garbin bizim hakkımızdaki imha siyasetinden Sevr muahedesini ilân etmiş olduğa idam kararnamesi hükmünü icradan sarfınazar etmiş olacağına delâlet edecek bizce katî bir emare mevcud değildir. Garbin bize samimî bir nazarla baktığına henüz inanamamaktayız. Binaenaleyh Garble ciddî bir surette itilâf etmek gününün geldiğine kani değilim ve buna nazaran bugüne kadar takip ettiğimiz siyasette, devam etmeye bunu tebdil edebilecek esbabın (zuhuna kadar bu karar dairesinde hareket etmeye) (1) yeniden karar vermiş bulunuyoruz. Bununla beraber Garbe karşı anların temayülâtını tezyid edecek teşebbüsattan da geri durmamak lüzumuna kani bulunuyoruz. Bu maruzatımla Meclisinizin kanaat ve siyaseti bu yolda olduğuna inanarak, itimad ederek ayni siyaseti takip etmekte olan (Hükümetimizin noktai nazarını) (2) ve kendi noktai-nazarımı, Meclis Riyasetinde bulunmak itibariyle, arzet-mek (lüzumunu hissetmiş bulunuyorum.) (3)
>
> Şimdi Londra'ya gitmiş olan heyeti murahhasamızın Londra'daki konferans neticesinden aldıkları mana ve Fransızlarla İtalyanlarla yapmış oldukları itilâfnameler nazarı dikkate alınırsa bu itilâfnameleri yapan rüfekamızla Heyeti Vekile arasında ihtilâfı içtihad tebarüz ediyor. Filhakika Fransızlarla yapılmış olan itilâfname muhteviyatı daha yapıldığı zaman telgrafla şifre ile bildirilmiş idi. Heyeti Âliyeniz reddetti ve Hükümet de bunun üzerine reddolunduğunu heyeti murahhasaya bildirmişti. Heyeti murahhasamızın buraya muvasalatından sonra şifahî bazı izahat ve malumat verdiler. Buna rağmen yine Heyeti Aliyenizin reddetmekteki esbabı kuvvetten düşürecek başka bir sebep görülmedi ve reddetmekte Heyeti Vekile de, Meclis de müttefik kaldı ve demin arzettiğim nıkattan dolayı Umuru Hariciye Vekili Beyefendi ile Heyeti Vekile arasında ihtilâfı içtihad görüldü ve kendileri bu sebepten dolayı Umuru Hariciye Vekâletinden istifa buyurdular. Mamafih, kendilerinden yine vasi istifadeler temin edeceğinizden istifanamesini Makamı Riyasete takdim ediyorum. Şimdi okunacak. Netice olarak vukubulan teklifatı yine o zaman bütün takaza ediyor. Birer suretleri aldı. Bu suretle bittabi mütalâa buyurulmuştur. Bu teklifin bir nebzesi dahi Sevr muahedesini esas olarak bize kabul ettirmeye matuftur. Heyeti umumiyesiyle şayanı nazar dahi görülmekte. Heyeti Aliyenizin vereceği karar tabiî kararı katî olur. Fransızlarla yapılmış olan itilâfnameye yeniden bir mukabil teklif hazırlandı. Anı [Fevzi] Paşa Hazretleri şimdi Heyeti Âliyenize arzedecektir. İtalyanlarla yapılmış olan itilâfname

metni dahi Fransızlar ile (yapılmak istenen itilafnamedeki ahkâmı aynen) (1) ihtiva etmektedir. Bu cihet Heyeti Vekilece tasvip edilmiştir. Yalnız onun icrası badessulh olacağı için İtalyanlara hemen cevap vermeye lüzum görülmemiştir. Fakat Fransızlara hemen verilmek lâzım gelmiştif. Mahaza doğrudan doğruya bendenize ve gerekse Heyeti İcraiye Riyasetine ve Hariciye Vekâle tine müracaatları vardır. Onlar yapılmış olan itilâfnamelerin gayri kabili olduğunu, olacağını anlamışlar, anlar dahi bunların tebdilini kabul ettiklerini bize bildilmektedirler. Ümid ederim ki Heyeti Vekilenin yeni hazırladığı proje ile ... Efendim Hariciye Vekilimizin bu suretle istifa etmesi üzerine yeni Vekil intihabını rica edeceğim. Mesaili fevkalâdenin ehemmiyetine binaen doğrudan doğruya Heyeti Vekile Reisi [Fevzi] Paşa Hazretleri tekâlif vesaireyi doğrudan doğruya kendi imzaları ile yapmaktadır. Yeni Vekilin intihabını rica edeceğim.

Bir şey daha rica edeceğim, Bekir Sami Beyefendiden Avrupa'da mühim istifadeler temin edileceğinden ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretleri ile de görüştük. Binaenaleyh kendilerine bir vazifei vataniye tevdi etmek mutasavverdir. Tasvip buyurulursa mezun addedilmesini arzedeceğim. Çok faideli hizmetler ifa edeceğini ümit ediyorum. Malumu âlileri kendileri Londra'da, Paris'te, İtalya'da pek mühim işlere mazhar olmuşlardır. Binaenaleyh Avrupalılar itilâf devletleri bize temayül göstermektedirler. O temayüllerini tezyid etmek için Avrupaya gidecektir. (Hariciye Vekili Beyin istifanamesi okundu)

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine Muhterem Reis Paşa Hazretleri,

Gerek aktetmiş olduğum itilâfnameler ve gerek siyaseti hariciyemizde Heyeti Vekile ile bendeleri arasında bariz bir surette ihtilâfı içtihad hâsıl olmuştur. Şu şerait dahilinde bendelerinin Hariciye Vekâleti gibi siyaseti umumiyenin nâzımı olması icabeden bir makamda kalması calibi mahazir olduğundan Vekâleti Hariciyeden istifamın kabul buyurulmasını talep ve rica eylerim efendim. 8 Mayıs 1337

Hariciye Vekili
Bekir Sami

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine takdim.

Heyeti Vekile Reisi
Fevzi

(Kabul, kabul sesleri) […][2343]

13 Mayıs 1921. *Müttefik Hükumetlerin onayı doğrultusunda* İstanbul'daki *Yüksek Komiserler tarafsızlık kararını ilan ettiler*:

Bu karar kapsamında Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız kalacaklardı. Ayrıca İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının hinterlandı tarafsız bölge olarak belirlenecekti. Bu karar doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya işgali altındaki tarafsız bölge şu şekilde belirlendi;

a. İstanbul yarımadasında batı sınırı; Sinekli-Büyükçekrnece hattı,

b. İzmit yarımadasında doğu sınırı; Ağva-Yarımca hattı,

c. Gelibolu Yarımadası'nın tamamı ve Bakla Bumu hattının kuzeyinde Bolayır-Gocuk Burnu hattı,

d. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Karabiga, Biga, Bayramiç, Ezine.

Avrupa yakasında Bolayır-Büyük Çekmece; Asya yakasında ise Karabiga-Gebze arasındaki bölge başka bir deyişle Marmara Denizi'nin kuzey ve güney kıyıları da Tarafsız bölgeye dahildi. İtilaf Devletleri sadece tarafsız hâle getirilen bölgede değil genel olarak işgalleri altındaki topraklarda da tarafsızlık ilkelerine uygun hareket edeceklerdi. Buna göre Müttefiklerin işgali altındaki bölgelerde savaşan tarafların, asker toplamalanma ve ordu teşkil etmelerine izin verilmeyecekti. 19 Mayıs 1921 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri bu kararı da

[2343] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337(1920), c. 2, s. 72.

ilân ettiler. Genel olarak İstanbul ve Marmara bölgesinde idari birimlerde yaşayan işgal kuvvetleri ve ahalinin tarafsızlık ilkelerine uymaları bekleniyordu.[2344]

15 Mayıs 1921. TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), Pellé'ye telgraf gönderdi. *Antlaşmanın, özellikle Kilikya sorununa ilişkin düzenlemeler dolayısıyla kabul edilmediğini açıkladıktan sonra, Hariciye Hukuk Müşaviri Münir* [Ertegün] *Bey'in karşı öneriler ve bir mektupla 14 Mayıs'ta Adana'ya gönderildiğini bildiriyor*.[2345]

16 Mayıs 1921. Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. *Ankara'daki Meclis'in Suriye gibi Müslüman ülkelere gönderilmek üzere "tüm dünya Müslümanlarını birliğe davet eden" Arapça yazılmış bir beyannameyi onaylamış olduğu yolunda haberler* istihbar edilmiştir.[2346]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Moskova'da bulunan Menteşe mebusu Sabataycı Tevfik Rüştü'ye (Aras) talimatname keşide eyledi. Enternasyonal olsun millî olsun, tüm komünist teşkilatlar ezilmiştir. Sovyet Rusya ile münasebat, TBMM Hükümeti iç işlerine karışılmaması merkezinde devam ettirilmelidir:

> Komünizm akımının ülkemizdeki gördüğü ilgi hakkında Rus çevreleriyle yaptığınız temaslardan ve bu esas içinde hazırladığınız rapordan sözeden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bu günkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerinizi uygun görmeyecek bir durumdadır. Ülkemiz bu günkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası bugün tam olarak dağılmış ve ülkede Komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmî, özel hiç bir örgüt kalmamıştır.
>
> Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin ruhunu oluşturacaktır.
>
> Sovyet Rusya, davamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükûmet olduktan başka genellikle Rusları Doğu Dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve millî ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde Ruslarla, kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.
>
> Ruslarla gelecekteki ilişkilerimizde, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerine bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim.[2347]

17 Mayıs 1921. General Gouraud, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Fevzi'ye (Çakmak) telgraf gönderdi. *Antlaşmanın imzasından beri cephede sürmüş olan fiili bırakışmanın Halep'e bağlı Münbiç'in beş tabur ve altı toptan oluşan bir birlik tarafından ele geçirilmesiyle (14 Mayıs) sona erdiğini bildiriyor*.[2348]

> 17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Bekir Sami Avrupa'dan Ankara'ya döndükten sonra, ilk kez, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Nisan günkü oturumunda konuşmaya çalışmıştı. Kendi yokluğunda, BMM'de "radikal eğilimlilerin" ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anlamıştı. Kendisi ılımlılardan yana olduğunu iddia etmişti. Bekir Sami Londra'da iken Fransa ve İtalya temsilcileriyle imzalamış olduğu gizli anlaşmaların, BMM'nin onayına sunulmasını diliyordu, ama Mustafa Kemal, bunların, incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonlarına sunulmalarını önermiş ve bu önerisi kabul edilmişti. Bu

2344 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 241-242.
2345 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231.
2346 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 9; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 123-124.
2347 *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III-110. a, D. 4-41, F. 3-5. "Dili sadeleştirilmiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2348 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231-232.

komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasi ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürmüştü. Onun görüşünce, Fransızlarla İtalyanların talepleri, İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı idi ve bu iki ulusun, İngiltere'nin radikal politikasını desteklemeyeceklerini ve yasal dileklerini sağlamada Türkiye'ye yardımcı olacaklarını söylemişti. Bekir Sami imzalamış olduğu antlaşmaları BMM yönetimine kabullendirmek için çok uğraşmış; ama başarılı olamamış ve epey eleştirilmişti. Onun görüşlerini pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal ise, Fransa ile imzalanmış olan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek, bunun onaylanmasının önerilemeyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitirilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürmüştü. Sonuçta, BMM de, anlaşmaların onaylanmasına karşı oy vermiş; İzmir'le Trakya büsbütün boşaltılmadan Müttefiklerle herhangi bir görüşmeye girişilmesine izin vermeye karşı çıkmıştı. Tüm politikasının reddedileceğini sezmiş olan Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını almıştı. İngiliz istihbaratına göre, onun görevden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde Mustafa Kemal yaklaşık olarak 140 milletvekilince desteklenmişti. İngilizlerin iddiasına göre, bu görüşmelere "ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılmış ama katılanlar da saldırı ve hakarete uğramışlardı."[2349]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekaletine telgraf keşide eyledi: *Alemdar vapuru için General Pelle ile görüştüm. Üç güne kadar cevap verecektir. Fransız itilafnamesi için izahat talep ediyor. Lütfen bendenize bu bapta malûmat veriniz. İcabı hale göre idarei lisan olunur. Ferman. 13 Mayıs 337*.[2350]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakale neşretti: *Türkleri Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiye iten Yunan saldırısının başlamasıdır; Bolşevikler Türkiye'nin Fransa ile anlaşmasını önlemek için Ankara'da bütün güçlerini kullanıyorlar. Öte yandan, bazı Türk milliyetçilerini Fransa'ya karşı isteklerini abartmaya sevkeden de Yunan saldırısının çöküşüdür, ama Fransa, milliyetçilerin bu yeni tutumunu kabul edemez*.[2351]

Le Temps, Atina muhabirinin haberini neşretti: *Yunanlılar, Yunan milletinin kendilerine muhtaç olduğu bu günde Müttefikler'in onu terk ederek Sevr'i yırtmalarından ve tarafsızlıklarını ilan etmelerinden dolayı serzenişte bulunuyorlar. Bu durumun Yunanistan'ı, silahlarından tecrit edilmiş ve felçli bir durumda bıraktığı farkolunuyordu*.[2352]

18 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekaletine telgraf keşide eyledi: *Münür Beyin hareketine dair 14 Mayıs 337 tarihli telgrafnameyi bu gün aldım ve tebliğ ettim. Londra itilafnamesine teklif edilecek tadilat hakkında telgrafla izahat verildiği halde Paris'i ihzar etmek noktai nazarından pek müfit olacağını zan ederim. Ferman. 18 Mayıs 337.*[2353]

TBMM Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün)[2354], Adana Yenice Garında, İcra Vekilleri Heyetinin 11 Mart 1921 Briand-Bekir Sami mukavelesini esas alarak tanzim ettiği yeni mukavele teklifini, Fransız Şark (Levant) Ordusu 1'inci Fırka Kumandanı General Dufieux'e takdim etti. *Bu görüşmede General Dufieux, Bekir Sami Bey'in Albay Selahattin Bey aracılığıyla Türk önerilerini ileteceğine dair 11 Mayıs 1921'de Beyrut'tan haber aldığını, ancak Münir Bey'le görüşeceğini*

[2349] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 252-253. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2350] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 312.
[2351] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.
[2352] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 534.
[2353] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 314.
[2354] Mustafa Kemal, 12 Mayıs 1921 tarihli TBMM gizli celsesinde, Münir'i, "şayanı itimad bir memur" tavsif etmişti: "Bendeniz bu meselede Heyeti Vekile ile beraber müzakerede bulundum. Şayanı itimad bir memuru mahsusla buradan doğrudan doğruya Adana'ya gönderilmiştir. Siz de memurunuzu gönderiniz. Fransızlar bunu aynen kabul ettikleri takdirde tasdik için bir memur taleb edecekler. Şayed bunun üzerine tadilat yapmak lâzım gelirse aynen bildirecektir. Aynı bir heyeti murahhasa veya bir murahhas tarzında gitmeyecektir." T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337(1921), c. 2, s. 76.

*bilmediğini ve anlaşma maddelerini tartışma yetkisine sahip olmadığı için bu önerileri sadece hükümetine iletebileceğini Münir Bey'e bildir*di. *Münir Bey ise, Ankara Hükümeti tarafından "Türk önerilerini iletmek, gerekli bilgileri vermek, tartışmak ve hükümetine Fransız Hükümeti'nin cevaplarını iletmek" konusunda kendisine tam yetki verildiğini bildirerek General Dufieux'ye Türk önerilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'nın Briand'a yazmış olduğu bir mektubu, ayrıca Fransız Hükümeti Türk önerilerini kabul ettiği takdirde imzalanması gereken ve Fransızlara verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazları kapsayan bir başka mektubu veriyor*.[2355]

TBMM Hükümetinin Misak-ı Millî'ye göre tadil ettiği 11 Mart 1921 tarihli mukavelenin Fransız Dışişleri Arşivindeki nüshası şöyledir:

1 – Savaş durumu bu anlaşmanın imzalanmasından 8 gün sonra sona erecektir.

2 – Çatışmaların sona ermesinden sonraki hafta Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır. Bu arada Türk birlikleri eski durumlarını muhafaza edecekler ve Fransızlarca boşaltılan yerleri 48 saat sonra teslim alacaklardır.

3 – Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde olacaktır:

Sınır, İskenderun Körfezi'nde Sarıseki'den başlayacak ve Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbrahim (Ahterin'in doğusunda) ve Taşhöyük'tan (Elbeyli nahiyesinde) geçerek Deliçay'ı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktır; bu noktadan itibaren Fırat'a kadar Sacir vadisini, daha sonra Caber Kalesi (Türk Mezarı) ve Rakka'dan geçerek Fırat vadisini takip edecek ve Fırat'ın güneye doğru eğim gösterdiği Şanuka'dan hareket ederek düz bir çizgi halinde Giran'a varacak, buradan da Sincar dağlarını takip edecektir. Sınırın geçtiği ve bu maddede adı geçen bütün yerler Türkiye'ye bırakılacaktır.

4 – Bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki ay zarfında, 3. Maddede öngörülen sınırların belirlenmesine ilişkin işlemlerin tamamlanması amacıyla karma bir komisyon oluşturulacaktır.

5 – 3. maddede belirtilen sınırın kuzeyinde bulunan ve yukarıdaki maddelerde daha kısa bir boşaltma süresi belirtilmemiş olan topraklar, savaş durumunun sona ermesinden sonraki 15 gün zarfında Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır.

6 – Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden hafta Zonguldak'taki Fransız müfrezesi geri çekilecektir.

7 – Bu anlaşmaya göre Fransız birlikleri tarafından boşaltılacak olan toprakların Türk birlikleri tarafından teslim alındığı gün Türk Hükümeti siyasi af ilan edecektir.

8 – Bu anlaşmadaki 2. ve 5. maddelerin uygulanmasından hemen sonra gerek Türk gerekse Fransız tutuklu ve esirler serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile saptanacak en yakın şehire götürülecektir.

Tutuklu veya esir bulundukları bölge neresi olursa olsun bu maddeden bütün tutuklu ve esirler faydalanacaklardır.

9 – Mersin-Tarsus-Yenice demiryolu hattı ile Bağdat demiryolunun Yenice ile Nusaybin arasında kalan kısmı, imtiyaza ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte (özellikle demiryolu işletmesi ve taşıma ticaretine ilişkin) Fransız Hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna devredilecektir.

Yukarıda adı geçen devir-teslim işlemi için, bu imtiyazlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili şahısların zararlarını karşılayacak bir fiyat saptanacaktır. Türk Hükümeti veya Osmanlı ilgililerin bu şirketlerdeki bütün hakları devam edecektir. Bu grup, Katma ve Çobanbey arasındaki bağlantı hattının yapımını 2 yıl içinde tamamlayacaktır.

[2355] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 71-72; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 125.

10 – Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 2 ay zarfında, yukarıdaki maddenin uygulanmasına ilişkin ayrıntıların saptanması amacıyla her iki taraftan eşit sayıda üyenin katılacağı bir komisyon kurulacaktır.

11 – Türkiye-Suriye sınırının güneyinde yer alan ve gerek Türk gerekse karma (Türk ve Arap) bir nüfusa sahip bölgelerde özel bir idare rejim kurulacaktır.

Bu bölgelerdeki Türk halkının milli kültürü geliştirilecek ve Türkçe dilinin resmi bir niteliği olacaktır.

12 – Fransız Hükümeti, müttefikleri nezdinde, barış antlaşmasına ilişkin bütün taleplerinde, özellikle İzmir ve Trakya'nın geri verilmesi ile bütün alanlarda mutlak egemenliğinin tanınmasında Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.[2356]

TBMM Hükümeti tarafından *Fransız sermayedarlarına verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazlar şöyle*dir:

1 – Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazı 99 yıl süre ile bir Fransız grubuna verilecektir. Fransız grubun, bu imtiyazı 99 yıl süre ile bir Fransız grubuna verilecektir. Fransız grubun, bu imtiyazı Türk yasalarına uygun bir şekilde ve %50 si Türk sermayesi ile kurulmuş bir ortaklık çerçevesinde, bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 5 yıl içinde kullanması gerekmektedir.

2 – Ulukışla-Kayseri-Sivas demiryolu imtiyazında Fransız sermayedarlar, bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki 5 sene zarfında eşit şartlarda öncelik haklarından yararlanacaklardır.

3 – Ankara-Sivas demiryolu imtiyazı yukarıdaki maddede belirtilen koşularla bir Fransız grubuna verilecektir.

Bunun dışında yine aynı metinde üzerinde durulan en önemli noktalardan birisi de Fransız şirketlerinin maden, demiryolu, liman işletmeciliği ve nehir taşımacılığına ilişkin imtiyaz isteklerine karşı Ankara Hükümeti'nin anlayış göstereceğidir. Ayrıca Türk Hükümeti sivil ve askeri (jandarma) okullarda Fransız öğretmenlerden faydalanmayı istemekte ve bu anlaşma imzalandıktan sonra Fransız sermayedarların kendisiyle ilişki kurmalarını arzuladığını belirtmektedir.[2357]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Müdafaa-yı Milliye Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak), Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a hitaben yazdığı mektubda; (i) *Londra'da çizilen sınırın Misak-ı Milli metnine aykırı olması nedeniyle yeni sınırın coğrafi, tarihi (Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan mezarı) ve etnik yapının yanı sıra karşılıklı çıkarlar gözönüne alınarak yeniden çizildiği,* (ii) *Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın B,C,D maddelerine yeni çatışmalara neden olmaması gerekçesiyle karşı çıkan Ankara Hükümeti'nin bölgenin Fransızlar tarafından boşaltılmasını ve Türklere teslimini yeni bir statüye bağladığı*, (iii) *İnsan haklarına saygılı bir uygulamanın hiç bir fark gözetmeksizin tüm tutuklulara uygulanması gerektiği*, (iv) *Türk subayların komutasında ve Fransız subayların yardımcılığında kurulması öngörülen jandarma güçlerinin hükümranlık haklarına karşı olması nedeniyle kabul edilemezliği*, (v) *Londra'da yapılan anlaşmanın Türk-Fransız ekonomik işbirliğine ilişkin maddesinin Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'nin tekrarından başka bir şey olmaması nedeniyle kabul edilemezliği*, (vi) *Ekonomik konularda, Misak-ı Milli'de öngörüldüğü gibi ekonomik bağımsızlığa ters düşen hükümlerin reddi*, (vii) *Fransız sermayesinden en iyi biçimde faydalanmak isteyen Ankara Hükümeti'nin Fransız şirketlerinin imtiyaz isteklerini incelemeye hazır olduğu belirtiliyor. Ayrıca, Türk*

[2356] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 69-70, Münir Bey tarafından General Dufieux'ye verilen 18 Mayıs 1921 tarihli Türk karşı önerileri; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 126-128.

[2357] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 66-67, Türk önerilerine ilave olarak imtiyazlar içeren mektup; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 128-129. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi'nin (Çakmak) 12 Mayıs 1921 tarihli TBMM gizli celsesinde belirttiği üzere, "mukavelede böyle bir menafiin temin edilmesi istiklâle mugayir" olacağı vechile imtiyazat, mukavelenamede değil de haricî bir metin suretinde derc edilmiştir (TBMMGCZ, c. 2, s. 74).

önerilerinin Fransız Hükümeti tarafından kabul edilmesi durumunda anlaşmanın en kısa zamanda Adana'da imzalanarak yürürlüğe girevileceği de ilave ediliyor.[2358]

İstanbul'daki Fevkalâde Komiser General Pellé, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletine Fevzi'nin (Çakmak) muvakkaten nezaret etmesini *ılımlı olması nedeniyle iyi karşıla*dığını bildiriyor.[2359]

L'Eclair gazetesi makale neşretti. *Önceleri Ankara lehinde yazılar yazan İsmail adında bir Türk,* Briand-Bekir Sami mukavelenamesi *reddedilince üslup değiştir*di: *"Heyhat, 1914 maceraperestleri tekrar zavallı ülkemizi ellerine geçirdiler… kan içiciler işbaşında"*.[2360]

19 Mayıs 1921. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Briand, Beyrut ve İstanbul fevkalâde komiserleri ile Londra ve Roma büyükelçiliklerine 11 Mart 1921 tarihli Briand-Bekir Sami gizli mukavelenamesinin TBMM tarafından tasdik edilmemiş olmaklığı hakkında telgraf gönderdi. *Bu olayın kesinlikle "Türk-Fransız uzlaşma politikasının başarısızlığı" şeklinde algılanmaması gerektiğini ve Fransız polikasında hiçbir değişiklik olmayacağını, Türk yöneticilerin eninde sonunda kendileriyle uzlaşacaklarını* yazıyor.[2361]

*19 Mayıs 1921'de Ankara'dan İstanbul'a dönen gazeteci Mme Gaulis, Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye Ankara Hükümeti'nin düşünceleri hakkında bilgi veriyor. Şöyle ki, Ankara Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmayı reddetmesinin esas nedeni, anlaşmada nüfuz bölgelerine ilişkin bir maddenin yer almasıydı; zira Ankara Hükümeti baştan beri Türkiye'nin nüfuz bölgelerine bölünmesine tamamen karşı*dır. *Kilikya'daki Fransız işgalinin devam etmesi ise Fransa'nın daha önce vermiş olduğu söze uymadığı şeklinde yorumlanıyor. Fakat herşeye rağmen akıllı bir insan olan Mustafa Kemal, Fransa ile uzlaşması gerektiğinin farkında*dır.[2362]

Bölge gazetelerinden Le Petit Gironde "fal" sütununda Türkiye'nin Yunanistan'ı yeneceği kehânetinde bulundu.[2363]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi yazıyor: *Fransa ile barış andlaşması yapmak isteyen Türkler düşünmeliydi ki, kendi varlıkları için yürüttükleri mücadelede, Fransa ile güney sınırları hakkında bir andlaşma imzalamak suretiyle, İzmir, Trakya ve Suriye sınırındaki bu andlaşmaya karşı çıkmayarak kabul etseydi, genel barış konusunda diğer sorunlar çözümsüz kalırdı. Bir kere güney sınırımızda sağlanan barış İzmir, Trakya ve İstanbul meselesini çözmezdi. Bu şu demektir: Kilikya'daki çözüm genel meselelerimizde herhangi bir iyileştirme meydana getirmeyecektir. Bu her yönüyle tam bir barış olmıyacaktır. Tam bir barış olması için İtilaf Devletleriyle İzmir, Trakya ve Boğazlar konusunda da bir andlaşmanın olması lazımdır*.[2364]

2358 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 65; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 129-130.

2359 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 6; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 129, dipnot 24.

2360 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 202.

2361 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 15-16; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 125.

2362 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'den *Quai d'Orsay*a çok gizli telgraf, 19 Mayıs 1921, s. 13-14; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 125.

2363 Le Petite Gironde, 19 Mai 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 265.

2364 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 57, dipnot 53.

20 Mayıs 1921. General Gouraud'nun Siyasî Başmüşaviri Robert de Caix, *Quai d'Orsay'e Münir Bey'in misyonu hakkında bilgi veriyor ve Türk önerilerini özet halinde bildiriyor*.[2365]

23 Mayıs 1921. ABD matbuatından *The Los Angeles Times* gazetesi: *Bouillon'un İstanbul üzerindeki Yunan tehlikesine dikkat çekerek M. Kemal'i Fransız yardımından mahrum bırakmakla tehdit edeceği aktarılıyor*. *Zira Türk-Fransız ateşkesiyle güneyden batıya sevk edilen Türk kuvvetlerinin Yunan ordusuna karşı kazanılan başarılarda etkisi olduğu söyleniyor*.[2366]

24 Mayıs 1921. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington'un karargâhı, Fransız karargâhına nota vererek *belirli bir miktar cephanenin* Zeytinburnu silâh deposundan *Nisan'ın sonunda veya Mayıs'ın başında Milliyetçiler'e doğru yola çıktığı*nı bildirdi. Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı silâh sevkiyatına göz yumuyor.[2367]

General Gouraud, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf gönderdi. *Ankara'nın bu önerilerle Fransa'yı müttefiklerine karşı tavır almaya zorladığını, bu tarz önerilerde bulunmasında Bekir Sami-Briand Anlaşması'ndan sonra Moskova Antlaşması'nı imzaladığı Bolşeviklerin etkisi olduğunu ve Ankara'nın öngördüğü koşullarda bir anlaşma imzaladıkları takdirde henüz Yunanlılara karşı kazandığı zaferin sarhoşluğundan kurtulamamış olan Ankara'nın Rusların ve Almanların da kışkırtmasıyla iyice aşka gelerek Suriye'de yeni karışıklıklara yol açabileceğini bildiriyor. Gouraud'ya göre Fransa'nın Kilikya ve Antep gibi güçlü olduğu yörelerden çekilmesi oldukça riskli*dir; *zira çekildikleri bölgelerde sonradan meydana gelebilecek herhangi bir çatışma Fransa'yı güç durumda bırakacak ve dolayısıyla bölgeye yeniden asker göndermek zorunda kalacaklardır*. *İşte bu durum Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın amaçlarına tamamen ters düşüyor. Çünkü Fransız parlamentosu bölgedeki asker sayısının çokluğundan ve harcamalardan şikâyetçi*dir. *Fransa gerek askeri gerekse mali yükünü hafifletmek amacıyla Londra'da Türklerle masa başına oturmuştu. Gouraud, telgrafının sonunda, Başbakan Briand'a "Londra'da Türkiye'ye yeterince taviz verildiğini ve Fransa'dan daha fazla birşey beklenmemesi gerektiğini" Ankara'ya bildirmesini öneriyor, bunun yanı sıra Ankara Hükümeti'nin yaptığı önerilerin tartışma aşamasında bile olsa kabul edilmemesi gerektiğini, aksi takdirde bu durumun Fransız çıkarlarına ve Almanya'ya karşı kendilerini destekleyen İngiltere ile olan ilişkilerine zarar vereceğini belirtiyor*.[2368]

Briand'ın teşvik ve desteği doğrultusunda Fransız Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon (resmi bir sıfat taşımaksızın) Ankara ile görüşmek üzere 24 Mayıs 1921'de Paris'ten yola çıktı.[2369]

2365 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 17-22; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 126.

2366 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148. Franklin-Bouillon'un diplomasi tarzı hakkında Doktor Rıza Nur'un mütalaası: "[..] Bouillon: *-İmzalamam!* deyip gitti. Sonra yoldan çevirip dediğini kabul ettiler. *Ankara İtilâfnâmesi* adıyla yâd edilen İtilâfnâmenin müzakeresine devam ettiler. Bu esnada ben Sinop'ta idim." Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 2025, c. 2, s. 771.

2367 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 186-187.

2368 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 39-43; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 130-131.

2369 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 256.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, General Pellé'ye ve General Gouraud'a telgraf gönderdi. *Türk önerilerinin kabul edilecek gibi olmadığını bildiriyor*, bununla birlikte, *Münir Bey'e Türk isteklerinin Paris'te incelenmekte olduğunun bildirilmesini istiyor*.[2370]

Gouraud, Berthelot cevabî telgraf gönderdi. *General Dufieux'ye Münir Bey'le ilgili talimatı ilettiğini yazıyor*.[2371]

Gouraud, Fransa Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Ankara Hükümeti'nin Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda yapmayı arzuladığı değişiklikleri Fransız çıkarları açısından değerlendiriyor ve bu taslak kabul edildiği takdirde ortaya çıkabilecek olan sorunlara değiniyor. Gouraud'nun değerlendirmeleri şu noktalarda toplanıyor*:

- Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda, işgal edilen yerlerin savaş durumunun sona ermesini takibeden ay zarfında boşaltılması kabul edilmişken Ankara Hükümeti bu süreyi azaltmıştır. Bu durumda Fransa, savaş malzemesinin 4/5 ini boşalttığı yerlerde bırakmak zorunda kalacaktır.

- Ankara Hükümeti tarafından halkın ve çetelerin silahtan arındırılmasının ve jandarma teşkilatında Fransızların yer almasının kabul edilmemesi, genel siyasi affın ise boşaltılan yerleri Türkerin teslim aldıkları gün yani boşaltmadan 48 saat sonra uygulayacak olması Türklerin bu yörelerdeki Fransız yanlısı Hıristiyan ve Müslüman halktan intikam almalarını beraberinde getirecektir.

- Ankara'nın hazırladığı yeni öneri paketinde, takas edilecek esir ve tutuklulara ilişkin maddede yer alan "her çeşit tutuklu" ibaresi ile Fransız askeri mahkemelerinin adi suçluları mahkûm etmekle adil davranmadığı kastedilmektedir. Ayrıca takas işleminin boşaltmadan sonra gerçekleşecek olması Fransa'nın aleyhinedir. Zira boşaltmadan sonra ortaya çıkabilecek ve böylece Ankara elinde kalan savaş esirlerini Fransa'ya karşı baskı aracı olarak kullanabilecektir.

- Türkler tarafından önerilen yeni sınır ise onların İskenderun Körfezi'nde egemen olmasını beraberinde getirecek ve son derece stratejik bir konuma sahip Katma bölgesi (Afrin'in kuzeydoğusu) Türkiye'ye bırakılmış olacaktır. Ayrıca Katma'dan itibaren Türk topraklarına dahil edilen yerlerde Arap nüfusun çoğunlukta olması sınır çiziminde etnik yapının göz önüne alınmadığını göstermektedir.

- Fransa, Ankara tarafından çizilen yeni sınıra yakın olması nedeniyle İskenderun ve Halep bölgesinde asker bulundurma ve Suriye'de çıkabilecek çatışmalara karşı tedbirli olma durumunda kalacaktır.

Gouraud, Türk önerilerinin kabulü halinde bu sefer Suriye'deki askeri harcamalarının fazlalaşacağından ve dolayısıyla Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın amacına ters düşeceğinden endişe ediyor ve Türk önerilerinin tartışma konusu bile yapılmasını kabul etmiyor.[2372]

İtalya'ya muvasalat etmek üzere Rodos'da *Hotel Bellavista*da konaklayan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif, Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi:

Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Efendim,

Bugün Rodos'a muvasalat edebildim. Rodos'tan İtalya'ya gidecek vapurun ancak bir hafta veya on gün sonra gelebileceği söylenmekte olduğundan bittabi o vakte kadar burada kalmak mecburiyeti vardır. Antalya'dan bendenizi Rodos'a getiren vapurda Karayanidis namında talebelerimden biri bulunuyordu. Bu adam Fransız istihbarat memurlarından bulunduğundan Mersin'den geldiğini söylüyordu. Kendisiyle vukua gelen

[2370] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 53; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 131.

[2371] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 81; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 131, dipnot 27.

[2372] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 172, s. 83-85; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 131-132.

mülâkatımdan istihsal eylediğim malûmata göre Adana'daki Fransız Cenerali Duffieux Adana'ya terkmemek için daimî surette bir takım esassız şayıat uydurduğunu, meselâ geçenlerde Fırat vadilerine inen aşayiri bizim Irak'a doğru asker gönderdiğimiz tarzında Fransa'ya bildirmiş olduğunu söyledi. Keza Adana'ya müzâkerat için giden Münir [*Ertegün*] Beyin yanında bir Rus Bolşevik memuru bulunduğunu ve Münir Bey bu Rus Bolşeviğinin konrtolü dairesinde id[*a*]rei kelâm edebildiğini Ceneral Gourot'ya [*Gouraud'ya*] yazmış. Münir Bey'in nezdindeki zatın kâtibi olduğunu söylediğim zaman herif şaşaladı. Mösyö Briand'dan Ceneral Gourot'ya gelen bir telgrafta ne yapıp yapıp behem[*eh*]al esirlerini kurtarmaları emrolunuyormuş. Ceneral Gourot ise Fransa her halde Türklerle anlaşmalıdır fikrinde imiş. Bir zaman Ankara'ya gelen kumandan Lavon [*Binbaşı Labonne?*] son seyahatinde kabul olunmayışından muğber olarak İstanbul'da istihbarat şubesinde Türklere karşı silâh istimal olunmalı fikrini tamim etmekte imiş. Hatta bu tarzda Débats gazetesi İ. N. İmzası altında bir makale yazmış imiş. Keza Trabzon'da konsolos iken oradan çıkarılan Lepitier'ye [*Lepissier*] bu muameleden muğber olarak istihbarat şubesinde Lavon ile birlikte ayni fikri tamime çalışıyormuş. Yalnız ötedenberi Türk Muhibbi olarak gerek Hami[*d Hasancan?*] Bey'in gerek Kara Vasıf Bey'in bildiği Mösyö Rulen eski fikrinde ısrar ediyor. Ve Gourot tarafından General Duffieux'nun ahvalini tetkik zımmında Adana'ya gönderilmiş imiş. Bir de bu zat [*Karayanidis?*] Ceneral Gourot'un bir mektubunu hâmilen Ankara'ya gidip Zatı Devletleriyle görüşecekmiş. İşte edinebildiğim malumatı berveçhi bâlâ arzediyorum. İleride işiteceğim ve göreceğim şeyleri ayrıca bildiririm. Bâki ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim efendim.

Erzurum Mebusu
(İmza) Celâlettin Arif[2373]

Mısır'dan Beyrut'a avdet eden General Gouraud, *Münir Bey'in General Dufieux'ye vermiş olduğu tüm mektupları* Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdi.[2374]

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Karabekir'i Enver Paşa konusunda uyardılar: Doğu'da Enver Paşa'ya ve Bolşevik teşebbüslerine karşı sert tedbirler alın. Orduda Enver'e bağlı unsurları saf dışı edin. Türkiye'ye girerlerse Enver Paşa ve adamlarını tutuklayarak Ankara'ya gönderin... Karabekir'in 26 Mayıs'ta cevabı: "Muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum".[2375]

24 Mayıs 1921'de Atatürk'ün direktifiyle, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü, Karabekir Paşa'ya sert uyarılar gönderirler. Fevzi Paşa şöyle der:

"Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum".

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), daha da ileri giderek, komünistlik yararına girişimlerde bulunan Enver Paşa'nın tutuklanmasını ister:

"Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı giRişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi..."

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise, eski arkadaşı Karabekir Paşa'ya "Aman Enver'in oyununa gelme" biçiminde daha açık bir telgraf çeker:

2373 *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi* (TCDBA), Türkiye-Fransa (Suriye), 1/C. 2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 116-117. İktibas metnindeki vurgu ve köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

2374 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 126.

2375 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 543.

> "Enver, daha önce Almanlara dayandığı gibi, Rus kuvvetleriyle de zorla memlekete girmeye uzun süre çalışmış, başarılı olamamıştır. İslâm İhtilâli Cemiyeti adıyla bir örgütü genişleterek, Orduya el atmak fikrini izlediği anlaşılıyor. Bunlar, doğal olarak Doğu Ordumuzdan başlarlar. Bizim Batı Cephesi'ndeki harekâtımız çok uzun süreceğinden, Doğu'da uzun süre serbest kalırlar. Kısaca, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un bilinen fesatçıları ile, herbiri başka amaç için, Doğu Ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların topuna engel olacak yalnız sensin. Açık tedbir ve hücumdan çekinmeyiniz. Kendine çok sağlam bir çevre sağlamalı ve son derece kuşkulu olmasın. Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Enver Paşa ailesinin iradesine inanılmaz ölçüde tutsak olduğu için, sana vefalı olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak kesinlikle gereklidir. Bana gönderebilirsin".[2376]

İstanbul'daki *Belçika Orta Elçisi De Welle raporunda, rivayete göre Ankara'da Mustafa Kemal'i devirip yerine Enver paşa'yı geçirmek isteyen bir komplonun açığa çıkarıldığını, bu yüzden kabinede bazı değişiklikler yapıldığını yazdı*.[2377]

25 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekaletine telgraf keşide eyledi:

> Dün akşam İstanbul'a gelen (Franklen Buyon) bu sabah bana geldi. Binbaşı Saro ile Ankara'ya müstacelen gelmek istiyor. Mübahasayı müfassalân yazmak kabil değildir. Kendisi (Biriyyan)ın en eski dostudur. Ankara'da kendisiyle müzakere arzumuz dairesinde Kilikya meselesini hemen halledeceği şüphesiz olduğu gibi belki diğer devletlerle olan sulhumuzu da temin edecektir. Bu zatın iknai pek kolaydır. Ufak bir müzakere ile mesele hal edilebilecektir. Yalnız Münir Bey o vakte kadar bir kayıt altına girmesinler ve zaten (Briyan) bu zat Ankara ile görüşmeden Kilikya meselesini bitirmeyeceğini kendisine söylemiştir.
>
> İnebolu tarikiyle gelmek istiyor. Hemen müstacel telgrafla hareketi için bendenize bildiriniz ve İnebolu'ya da malûmat veriniz. 25 Mayıs 337[2378]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. Fransızlar Mustafa Kemal'le anlaşmaya çalışıyor:

> Fransa da Ankara'yla gizli olarak görüşüp konuşma halindeydi. 1920 ortalarından beri Milliyetçiler'le Kilikya'da bir anlaşmaya varmak peşindeydiler ve Ankara üzerindeki etkilerini artırmak için önlerine çıkan fırsatları boşlamıyorlardı. Bristol 'un 25 mayıs 1921 tarihli telgrafına göre, o sırada Yakın Doğu'nun en anlamlı olayının, geçen mart'ta yapılan Londra önerilerinin Ankara'ca onayını sağlamak için, Doğu'daki Fransız birliklerinin komutanı General Gouraud ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmelerdir, deniyor. Fransızlar, çarpışmaları durdurmak için büyük çabalar harcıyorlardı. Batı'daki Fransız-İngiliz düşmanlığı, kendilerinin Doğu'daki ilişkilerini etkiliyordu; İngilizler açısından, bu "küçük savaş"ın sürmesi, kendilerinin yararındaydı. "Bununla birlikte", diyor, Bristol, "bir Yunan zaferi, Yunanlıların aşırı isteklerini haklı çıkaracağı için İngilizleri zorluklara sokacaktır. Buna karşılık, bir Türk zaferi, kendi ordularının ya İstanbul'u boşaltmasına ya da Bolşeviklerin etkisiyle Doğu'daki İngiliz baskısının gevşemesine yol açacaktır.[2379]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Maurice Pernot'un mektubunu neşretti: *Bir kaç ay önce, Ankara hükümeti temsilcilerine güvenip onlarla dürüstçe anlaşarak bu menfaatlerin hepsini değilse de arta kalanlarını korumayı başardığımız için sevinmiştik. Eğer Mustafa Kemal ve Bekir Sami, Anadolu Meclisi'nin hâkim ve sürekli eğilimlerini gerçekten temsil etselerdi güvenimiz belki boşuna sayılmazdı. Fakat şimdi, yeteri kadar hesaba katmadığımız başka unsurlar ortaya çıkıyor ve önem kazanıyor. Ankara hükümeti Fransız okullarını kapatmadı, misyonerlere müsamaha gösterdi, hatta Yunan zulmünden kaçan Fransız rahibeler Ankara'nın idaresine sığındı ve çok iyi muamele gördü, yine bu hükümet Borçlar İdaresi, İnhisarlar, Bankalar… gibi Fransa'nın ilgili*

[2376] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 535.
[2377] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 544.
[2378] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 315.
[2379] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 353.

olduğu kurumlara karşı dürüst davrandı. Bekir Sami'nin istifası ile Ankara'da "ılımlılar" güçlerinden kaybetti. Yarınki hükümet aynı ölçüde özen gösterecek, akıllı davranacak mı merak ediliyor.[2380]

26 Mayıs 1921. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa, TBMM Riyasetine, millî emellere uygun ve devletin istiklâli dairesinde Franklin-Bouillion ile müzakere edilmesini tavsiye eden bir şifreli telgraf gönderdi:

> Fransa nüzzâr-ı sabıkasından "Franklen Buyon" bazı müzâkerâtda bulunmak üzere Ankara'ya azîmet arzusundadır. Memleketimizde büyük bir nüfûz-ı siyâsiye mâlik olan mûmâ-ileyhin kabulü ile zavâhir ve teferruʿâtdan, Fransa'nın izzet-i nefsi[ni] muhil olacak mütâlaʿâtdan [sakınılmasını] ve âmâl-i milliyeye muvâfık ve istiklâl-i devlet-i müʿebbed şerâ'it-i esâsiye istihsâliyle iktifâ olunarak şimdilik hiç olmazsa bir devlet ile te'sîsi muvâlât olunması esbâbının istikmâlini istıtlâʿât (kodlama) nazaran vâcib add ederek selâmet-i vatan nâmına bilhâssa rica ederim.[2381]

TBMM İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekaletine telgraf keşide eyledi:

> Bu sabah General Pelle ile görüştüm. Bir yandan aldığı bir telgrafnamenin baş tarafını tamamen ve mabadını bazı cümleleri tefrik etmek suretiyle okudu. Okuduğu kısmı yazdırarak aldım. Tercümesini berveçhi ati naklediyorum.
>
> (Ankara Hükümeti tarafından gönderilen mukabil teklifler gayri kabili kabûldür. Münür Beye bu mukabil tekliflerin Paris'te tetkik edilebileceğini söyleyiniz. Zira bu mukabil teklifler esası üzerine orada müzakerat mümkün değildir.) Bu kısım aynendir.Bendenize verilen kâğıtta diğer kısım için şöyle yazılıdır:
>
> (Telgrafnamenin mabadi Londra'da Fransız murahhaslarının Ankara Murahhasına temin ettikleri dosthane ve vasi muavenetten sonra imza edilen itilafnamenin kabul edilmemesi Paris'te müellim bir tesir hasıl etmiştir.)
>
> Bu telgrafnameden ve mahsusatından anlaşılıyordu ki Paris'te tekrar müzakereye âmadedirler.
>
> (Franklen Buyyon) hakkında Eriyan'dan gelen diğer bir telgrafnameyi, General bendenize okudu. Hülasası: (Franklen Buyyon efkârı anlamak üzere İstanbul'a ve Ankara'ya gidiyor. Bu bapta benim için de malûmat cem ederek fikrini beyan etmesini kendisine rica ettim. Mumaileyh ne resmî ve ne de nîm resmî bir sıfatı hâiz olmamak üzere müdavelei efkâr edecektir.)
>
> Anlaşılıyor ki bu adamın memuriyeti mühimdir. Bendenize bu adamın bir an evvel Ankara'ya vusulü ve orada serîan müzâkerâtta bulunduktan sonra derakap bizim murahhaslarımızla Paris'e avdeti icap ediyor.
>
> Gayet hususî olarak arz ederim ki hissiyatım kendisinden mâdasının mühim surette bu işe hükümeti tarafından ithali Generali her ne kadar his ettirmemek istiyorsa da müteessir ediyor. Gizli olarak bendehaneye gelecek bir murahhasla bu işin konuşulabileceğini söyledi. Fikrimce Generali kırmamalıyız. İşi iki başlı tutmamalıyız. Diğer taraftan pek kolay serfürû eden Franklen Buyyon ile Ankara'da görüşerek hemen kendisini ve murahhasımızı Paris'e göndermeliyiz. 26 Mayıs 337 tarih ve 347 numaralıdır.[2382]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, ABD Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *Amerikalılar da Türkiye ile Fransa arasındaki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Amerikalı yetkililer Suriye'den gelen son raporlar nedeniyle Fransızların Batı'da Yunanlıları desteklemesiyle Milliyetçi-Fransız ilişkilerinin bozulacağını ve Suriye'de savaşın tekrar başlayacağını öngörmektedir. General Gouraud ise Türklerin önerilerini sunmak üzere Bekir Sami'nin değil de Münir*

[2380] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 264-265.
[2381] Engin Yürür, *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Anlaşması*, 2022, s. 28.
[2382] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 317-318.

Bey'in gönderilmesine kızmıştır. Amiral Mark Bristol'a Münir Bey'in önceden Babıali'de müşavir olduğu ve aşırı uç görüşte bir kişi olmadığı da rapor edilmiştir.[2383]

TBMM Hükümetinin Paris'deki gayr-ı resmî mümessili Doktor Nihad Reşad (Belger)[*], Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Briand'a nota takdim etti. *Ankara Hükümeti, Münir Bey aracılığıyla Fransa'ya ilettiği önerilerin Fransız Hükümeti tarafından kabul edilip edilmediğini merakla bekliyor* olduğunu, *Fransa'nın cevabını beklediğini* hatırlatıyor.[2384]

Franklin-Bouillon, İstanbul'a muvasalat etti.[2385] *Ankara Hükümeti, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski bakan Franklin Bouillon'un görüşmelerde bulunmak üzere Binbaşı Sarrou ile birlikte İnebolu üzerinden Ankara'ya gelmesine izin veriyor*.[2386]

Erkânı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti Celilesine,

Fransız eski nazırlarından ve meclisi mebusan azasından Mösyö Franklin Bouillon'un Binbaşı Mösyö Sarrou ile Ankara'ya gelecekleri grup vesatatı ile Hamit Beyefendiden alınan telgrafnamede bildirilmesi üzerine heyeti vekilece müttefikan mûmâ-ileyhin gelmelerine karar verilmiş olduğundan keyfiyetin olvechile müsâratan Hamit Beyefendiye grup vesatatı ile ser'an bildirilmesi lüzumu maruzdur.

Hariciye Vekâleti Vekili Fevzi (Çakmak)

İstanbul'da M[illî].G[rup].
Hamit Beye tebliğ olunacaktır.

Mösyö Franklin Bouillon ve Binbaşı Sarrou'nun müzakerede bulunmak üzere İnebolu tariki ile Ankara'ya azimetlerine Heyeti Vekilece karar verilmiş olmakla kendilerine tebliğ buyurulması mercudur.

Heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Fevzi (Çakmak)
26 Mayıs 1337[2387]

27 Mayıs 1921. Berthe Georges-Gaulis, Fas Rabat'daki Sömürge Valisi Hubert Lyautey'in karısına mektub gönderdi: *Sevgili dostum. Dün Ankara'dan direkt hatla döndüm. Çok [önemli haberler] getirdim, bir saat bile beklememeleri gerekli ve hâlâ Ph. B.'den [Philippe Berthelot] de Konsey B.'den [Konsey Başkanı] de davet yok; halbuki söyleyeceklerimin ne kadar acil olduğunu biliyorlar. Bilge Pellé [haberlerden dolayı] alt üst oldu. Birlikte Gouraud'ya [konunun] özüne dair bir telgraf çektik. Söyleyeceklerim sekiz gün içinde dikkate alınmazsa, Suriye, Kilikya ve Kuzey Afrika'da çok ciddi olaylar bekleyebiliriz*.[2388]

28 Mayıs 1921. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Gouraud, Sovyet Rusya'nın faaliyetlerini incelemek üzere *eski bir istihbaratçı olan Rollin'i* görevlendirdiğini bildiriyor.[2389]

2383 *The Papers of Mark Bristol*, Box 68, May 1921 File, Memorandum for Admiral, 26 Mayıs 1921; Aktaran: Fatma Öztürk, *Mehmet Münir Ertegün'ün Hayatı ve Türk Yakınçağı'ndaki Yeri* [Doktora Tezi], 2016, s. 59-60.

* Nihad Reşad, *A.H.206* kod adlı İngiliz ajanıydı: Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 365.

2384 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 87; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 133.

2385 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 256.

2386 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 133.

2387 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, 1994, c. 1, s. 337, Belge: 53.

2388 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 247, dipnot 646.

2389 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 188-189; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 162.

29 Mayıs 1921. *Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu, kabul ettiği bir önergede, Fransa'nın artık hiç bir özürle Yunan yönetimine mali ya da askeri bir yardımda bulunmayacağını belirtti*.[2390]

Bir Fransız gemisiyle İstanbul'dan ayrılan Bouillon, ilk olarak yardımcısı Yarbay Sarrou ve irtibat subayı Yarbay Mougin ile birlikte 29 Mayıs günü Gelibolu'da, Çanakkale Muharebeleri'nde hayatlarını kaybeden Fransız askerlerini anma merasimine katıldı.[2391]

30 Mayıs 1921. General Gouraud, Briand'a telgraf gönderdi. Buna göre, *Gouraud tarafından Münir Bey'le görüşme üzere Kilikya'ya gönderilen eski istihbarat şefi, yeni "Le Temps" gazetesi muhabiri Rollin'e göre Ankara'nın önerileri Türklerde "Fransızların her koşulda Türklerle barış yapmaya hazır oldukları" fikrinin doğmasından kaynaklanıyor*. *Rollin, Ankara'nın Bolşeviklerin etkisi altında kalarak şantaj politikası uyguladığı ve Türklerle barış görüşmeleri yapma zamanının çoktan geçtiği görüşünde*dir.[2392]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Henri Gregoire imzalı "Ankara Meclisi ve Fransız-Türk Anlaşması. Türkiye için sonuçları büyük bir hata" nam yazı neşredildi: *Ruslar, Türkiye'nin de Bolşevikleşmesi ve komünistleşmesi için çaba sarf* etmektedir.[2393]

> Bekir Sami Bey'in Fransa'yla imzaladığı sözleşmenin Misâk-ı Milli prensiplerine aykırı düştüğüne inanılarak TBMM tarafından reddedilmesi üzerine, Henri Gregoire 30 Mayıs 1921 tarihli La Nation Belge'deki makalesinde Ankara Milliyetçi Meclisi'nin Fransa'nın geleneksel Türk dostu politikasına dönüş olan anlaşmayı Fransa'nın güçsüzlüğünün ve zayıflığının işareti sanarak onaylamayı reddettiklerini, Kilikya'da şartsız tahliye istemenin Fransız prestijine zarar vereceğini, Ankara'nın buradaki Ermenileri göz ardı etmek istediğini ancak bunu Fransa'nın kabul etmesinin mümkün olmadığını, Alman ve Bolşevik etkisinin çok fazla olduğunu, Fransa'nın uzatılmış elini geri ittiğini öne sürüyor.[2394]

31 Mayıs 1921. *Ankara'dan gelen ve Kemalist hükümetin önemli bir adamı olan bir kişi, Ankara insanlarının düşüncesi istikametinde, bu konuda İstanbul'da münteşir "Journal d'Oriente"de yayınlanan beyannamelerde* demiştir ki:

> İnanılır ki (Ankara'da) Kilikya sorunu, hemen çözülebilir, yeter ki, milli menfaatlerin gerektirdiği iyileştirmeler kabul edilsin.
>
> Büyük Millet Meclisi, Türklerle meskun bölgelerin hiçbir şart ve sınırlama olmaksızın hükümete bırakılmasını arzu eder. Öte yandan Hükümet, her ekonomik hizmette sınırsız tanınmayı arzu etmektedir. Sonuç olarak, ekonomik yardım isteği veya onun kabulü mümkün değildir.[2395]

1921 ortası. *Fransız kamuoyu Misak-ı Milli'yi doğru olarak ancak 1921 ortalarında öğrenebilecektir*.[2396]

1 Haziran 1921. İstanbul'daki Fevkalâde Komiser General Pellé, Briand'a telgraf gönderdi. *Türk önerilerinin kabul edilecek gibi olmadığını bildiriyor*.[2397]

2390 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 549.

2391 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 258, dipnot 679. Yarbay "Auguste Sarrou önceden Osmanlı ordusu bünyesinde görev yapan bir jandarma müfettişiydi. Anadolu'yu iyi tanıyordu. Bouillon, *altı yıl at sırtında bölgeyi dolaştı* dediği Sarrou'nun yanında bulunuyor olmasına çok önem veriyordu."

2392 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 90-92; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 133.

2393 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

2394 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 331.

2395 Journal d'Orient, 31 Mai 1921; Aktaran: Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 54.

2396 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 424, dipnot 172.

2397 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 94; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 133.

Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Lord Curzon, Londra'daki sabık Yunan Konsolosu Stavridi'yle olan mülakatından haber veriyor. Sürgün başvekil Venizelos, *karamsar*dır zira *Fransa ile İtalya, malî çıkarları yüzünden gizli kapaklı* surette Mustafa Kemal'in *yanında yer almışlar* böylece Mustafa Kemal'i *artık müthiş bir tehlike haline* getirmişlerdir.[2398]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, "Türk ve Onun Arkadaşı" sernameli makale neşretti. *Türklerin uzun yıllardır uyguladığı dış politika değerlendirildi. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Mustafa Kemal'e karşı anlamsız ve gereksiz bir güven duygusu içinde olduklarını nihayet anladı. Milliyetçiler'in kontrolündeki bölgelerde tutuklu olan İngiliz esirlere kötü davranılıyordu. Anadolu Limanları'na İngiliz ticaret gemilerinin girişlerine izin verilmezken, Bolşevik gemileri herhangi bir sorun ile karşılaşmıyordu. İngiliz vatandaşı bir Hintli ise casusluk suçlamasıyla Ankara'da idam edildi. Şubat ayında, Ankara Hükümeti'nin Fransa ile yapılan antlaşmayı onaylamaması, Fransa'da şok etkisi yarattı ve onaylamadıkları bu antlaşma sayesinde Türkler, Çukurova'daki askerlerini Batıya kaydırabildi. Ancak istediğini elde eden Türklerin, ileride Fransa'nın lehine olabilecek antlaşmayı onaylamak istememeleri şaşırtıcı olmayacaktı. Fazla iyimserlik gösteren Batılı devlet adamlarının, Türklere güvenilmeyeceğini anlamak için son yüz ya da bin yıllık tarihe bakmaları yeterliydi. Türkler de İngilizler, İtalyanlar, Yunanlılar ve Fransızlar gibi kendi menfaatleri için savaşıyordu. Sevr Antlaşması'nda yapılması öngörülen herhangi bir değişikliğin desteklenmesinin nedenin, İtilaf Devletleri'nin kendilerine olan sevgisinden ileri gelmediği biliyorlardı. Türkler, eskiden beri dış ilişkilerde dolambaçlı yolları kullandı ya da kullanmak zorunda kaldı. Bağımsızlıklarını da ancak bu sayede koruyabildiler. Londra Konferansı'nda da İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak gene amaçlarına ulaşmayı başardılar. Öfkelenen Batılı Devlet adamları, zorlayıcı tedbirlerden söz etmekte geç kaldı, en doğru zaman, iki ay önce Yunan Ordusu'nun, Türklere karşı saldırıya geçtiği dönemdi. Zorlayıcı tedbirlerin en gerekli olduğu anlarda, <u>İtilaf Devletleri sadece Türklerin işini kolaylaştıran bir tarafsızlık perdesinin arkasına gizlendi bundan dolayı da Yunanistan yenildi</u>, Ermenistan ortadan kaldırıldı ve Ankara Hükümeti en başından beri dostu olan Sovyet Rusya ile baş başa kaldı.*[2399]

2 Haziran 1921. *Fransız Başbakan Briand tarafından Ankara'ya gönderilen ancak hiçbir resmi sıfatı bulunmayan Franklin Bouillon,* Briand'a telgraf keşide eyledi. Gün içinde *İnebolu üzerinden Ankara'ya hareket edeceğini, 9 Haziran'da ise Ankara'da olacağını ve ziyaretinden Türklerin çok etkilendiklerini yazıyor*. *Türkiye'deki durumu şöyle özetliyor: "… İstanbul Hükümeti tamamen etkisiz ve güçsüz bir durumda… Mustafa Kemal Fransa ile barış yapmak arzusunda. Parlamento ise idare edilecek gibi değil… Dışişleri Bakanı* [Ahmet Muhtar Mollaoğlu*] *yanlış bir şekilde Bolşevik yanlısı olarak tanıtılıyor; fakat Rusya Türkiye'ye sadece para ve cephane yardımı yapıyor… İngilizlere karşı kin son haddinde. Buna karşı sizin politikanız Fransa'yı birinci plana çıkarıyor…"*[2400]

2398 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 169-170.

2399 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 219-220. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

* "*Gerçekten*, diyordu Hariciye Vekaleti vekili Muhtar Bey, tam bir Türk dostu olan basın müşaviri Alaaddin Haydar'a, *Fransızlar buraya ne zaman geldiler ve ne aramaya geldiler? Aylardan beri tamamen Türk olan toprakları almak için kanlarını döküyorlar. Bu topraklar onlara Versailles antlaşmasıyla da verilmiş değildir. Bunu Suriye'de yaptıkları için diyorum. Fakat burası Kilikya, burası bizim evimiz. Kilikyada da başka yerde olduğu gibi son sözümüz şudur: Sınırların tespiti bir etnik meseledir ve ayrıca denize çıkma meselesidir. Bu hiçbir zaman Batı'nın kapitalist hırsıyla düzenlenemez. Bu şekilde savunduğumuz ve savunacağımız haklarımız, Trakya, İzmir ve Adana üzerinde adaletin tecellisine kadar devam edecektir*." Alaaddin Haydar, *Chez Mustafa Kemal, A Angora*; Aktaran: Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 54.

2400 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 99-102; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134.

Sabık Sovyet Rusya Büyükelçisi Budu Mdivani, memleketine avdet etmek üzere Ankara'dan mufarakat etti.[2401]

Taşra gazetesi *L'Intransigeant* gazetesi yazıyor. *Türkler, "size daha iyi bir isim bulamıyoruz" diyerek* Berthe Georges-Gaulis'e *"dördüncü kuvvetin, yani Fransız kamuoyunun elçisi" adını vermişlerdir*.[2402]

3 Haziran 1921. Franklin-Bouillon heyeti İnebolu'ya muvasalat etti.[2403]

Robert de Caix, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. *Gouraud'nun artan Bolşevik entrikalarına karşı Fransız etkinliğini hissettirmek amacıyla Ankara'ya gönderdiği eski istihbarat şefi, yeni "Le Temps" muhabiri Rollin, Türkiye ile barış yapabilmek için çok "kararlı" bir politika izlenmesinden yana*dır.[2404]

General Gouraud, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. *Daha önce yapmış olduğu önerileri tekrar ederek Briand'ın "Fransa'nın kararlılığını ve Londra'da Türkiye'ye yeterinde taviz verildiğini" Ankara'ya bildirmesini istiyor. Gouraud'ya göre Ankara ile anlaşmak mümkündür; ancak Ankara'daki yetkililerin "Fransa'nın ancak Londra'da yapılan anlaşma çerçevesinde Türkiye'ye karşı iyi niyet beslediğini" bilmeleri gerekmektedir*.[2405]

Châteauroux vilayetinde münteşir mütevazı *Journal du Département de l'Indre* gazetesi yazıyor: *"Konstantin'in savaşı" başlamadan Müttefik hükümetler Paris'te toplanmayı kararlaştırdılar. "İşte tekrar ezelî ve ebedî Doğu meselesi karşısındayız"*.[2406]

4 Haziran 1921. Franklin-Bouillon heyeti İnebolu'dan *Kastamonu'ya hareket ederek 4 Haziran günü burada Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey tarafından karşılandı. Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Ankara'ya kadar onlara eşlik edecekt*ir. *Yola çıkmadan önce Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya telgraf çekerek Hariciye Vekilliği'ne yeni getirildiği için görüşmelerin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söyledi ve kendisine Münir Bey'in yakın zaman önce Adana'da Fransızlara verdiği karşı teklif taslağı iletildi*.[2407]

> Moskova'dan dönmekte olan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransa'nın görüşmeler yapmak üzere Türkiye'ye gönderdiği Franklin Bouillon, Ankara yönünde İnebolu'dan yola çıktılar. Bouillon'un yolda gördükleri üzerine sözleri: "Bu savaşta kesinlikle başarılı olacaksınız. Her ne zaman bir millet, böyle genci ihtiyarı, çoluğu çocuğu ile bir işe sarılsa onu kesinlikle başarır. Geçtiğim yerlerde gördüklerim bunu anlatıyor."[2408]

5 Haziran 1921. Kahire'deki Mareşal Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'a gayet mahrem telgraf gönderdi: 1) *Kahire'deki Fransızlar tanınmış bir Kemalist Mısırlı* aramaktalar. *Bunu, Fransızlarla Kemalistler arasında arabuluculuk yapmak üzere Mustafa Kemal'e göndermeyi düşün*üyorlar. 2) *Fransızların amacı, Mustafa Kemal'in dikkatini Kilikya'dan Mezopotamya'ya çevirmek*tir.[2409]

2401 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 342.

2402 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 57. Türklerden kasıt, Kemalistlerdir.

2403 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 258.

2404 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s 116; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134.

2405 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 108; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134.

2406 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267.

2407 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 258.

2408 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 556.

2409 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCIX-C.

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiserliği tarafından Ankara'ya büyükelçi tayin edilen Sergey Petroviç Natsarenus, Trabzon'a muvasalat etti, *törenle karşılandı*. Yarın Trabzon'dan mufarakat edecek.[2410]

6 Haziran 1921. TBMM İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi:

> (…… İngiliz dostlarımızla aramızda pek yakınlarda oldukça güç bir meselenin, şark siyaseti ile Sevr muahedesi meselesinin müzakeresi mevzuubahis oldu. Fransız Erkân-ı Harbiyesi ve Parlamento İngiliz'lerin nokta-i nazarlarına muhalif bir siyasete mütemayil bulunuyorlardı. Biz bu siyaseti şiddetle müdafaa ettik, bu siyaset bazı netayice müncer oldu. Fakat bu netayiç halihazırda bazı müşkülata maruz kaldıysa da bunları kabili izale görüyorum. Yakında izale edilebileceklerini ümit ediyorum. Lâkin işte bu mesele de iki nokta-i nazar yekdiğerinden cüzi farkla olmakla beraber yekdiğeriyle çarpışmadılar. Fransız ve İngiltere her biri nokta-i nazarlarını muhafaza ettiler ve iki dost gibi ayrıldılar……)
>
> Fransa mebusanında Briyan'ın irat ettiği nutuktan bize ait kısmını balaya derç ediyorum. Hazıranın on beşinde tekrar ictima edileceğinden o vakitten evvel Franklen Buyyon tarafından müzakerat hakkında ümitli bir telgraf Paris'e giderse çok hüsn-ü tesir eder zannındayım.[2411]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Türkler, kendilerine inanan Fransızların yanıldıklarını yine kendileri gösterdiler*.[2412]

7 Haziran 1921. *Quai d'Orsay* Genel Sekreteri Berthelot'a muhtıra gönderildi. *Ticaret Ataşesi olarak görev yapan Grandguillot'ya göre Doğu'da barışın imzalanması şarttır ve Fransa Suriye'de kalmayı başarırsa bütün Doğu (Levant)'ya egemen olacaktır. Zira İngiltere'nin Suriye ve Mısır'da etkinliği gittikçe azalmaktadır*.[2413]

Franklen Buyyon ve beraberindeki Yarbay Saro, dinlenmek için 7 haziran sabahına kadar Kastamonu'da kalmışlardır. Bu arada, Kastamonu Havalisi Komutanı Muhittin (Akyüz) Paşa, çok eskiden beri ve pek iyi tanıdığı Yarbay Saro ile özel bir görüşme yapmış ve Yarbay Saro'nun Türk-Fransız siyasî ilişkilerine dair söylediklerini 7 haziran 1921'de yazdığı bir raporla Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir. Buna göre Yarbay Saro, "kendilerinin resmî olmayarak geldiklerini ve fakat Franklen'in, Briyan'ın dostu ve Fransa'nın en sözü dinlenen devlet adamlarından olması dolayısıyle, Fransa için elbette çalışacaklarını; ancak, Klemanso'ya ve siyasetine tamamen karşın olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle olan anlaşma ve ondan sonra sürekli ve samimî bir bağlaşma yapılmasımn esaslarını hazırlamak için çaba harcayacaklarını; Franklen'in geri döndüğü zaman Fransa'da pek ziyade önemle dinleneceğini; Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmaya karşı ortaya sürülen karşı tekliflerin tarz, şekil ve sertliğinin Fransa'ca da hükümet çevrelerinde pek acı bir etki yarattığını ve bu etkinin âdeta anlaşmayı tehlikeye sokacak bir şekil aldığını; İngilizlerle Yunanlıların bundan yararlanarak Fransa üzerinde bir etki yapmaya çalıştıklarını ve bu hali görünce Franklen'in Ankara'ya kadar giderek durumu açıklamaya lüzum gördüğünü" anlatmış ve "Türkiye-Fransa anlaşması ve bağlaşması gibi fevkalâde önemli ve hayatî bir sorunda ileri sürülen tekliflerin tarz ve şeklinde duyguları incitecek bir şey bulunmamasının istendiğini ve bunun anlaşmayı kolaylaştıracağını" tekrarlamıştır.[2414]

[2410] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 289.
[2411] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 319.
[2412] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 202.
[2413] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134-135.
[2414] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1974, cilt 2, kısım 4, s. 20-21.

8 Haziran 1921. İngiliz dışişleri belgesinde belirtildiğine göre; İngiliz Parlamentosunda *Fransa ve İtalya Yunanistan'a mühimmat satarken İngiltere'nin geri durmasına itiraz ediliyor*.[2416]

Fotoğraf. Muhiddin Akyüz.[2415]

Bekir Sami (Kunduh), Rodos'a muvasalat etti. İstikameti önce Roma, sonra Paris.[2417]

TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı mason Doktor Tevfik Rüştü'nün (Aras), *KEYK* yayın organı *Moscou*da "Anadolu'nun Emperyalist Batı'ya Cevabı" nam makalesi neşredildi. Yahudi Dönmesi Tevfik Rüştü mühim hususlar zikrediyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu, Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin İTC'liler tarafından adem-i merkeziyetçe kurulduklarını, Mütareke İstanbulu'nda Mustafa Kemal'in halkçı liberal Ali Fethi'yi (Okyar) parlamento dışından desteklediğini yazıyor. Tevfik Rüştü, İngilizler ile Padişah'ın ortaklaştıklarını ve İTC'yi ortadan kaldırmaya çalıştıklarını iddia ediyor, Abdülhamid'i "Kızıl Sultan" tavsif ediyor. Başka bir deyişle, Padişah Vahideddin'in ve Sadrazam Damad Ferid'in İngiliz işbirlikçileri, uşakları olduklarına ilişkin komünist yaveleri tekrarlanıb duruyor. İtalya'nın Britanya'ya ve Fransa'ya nazaran daha mülayemetle hareket ettiğini belirten Tevfik Rüştü, İTC'nin Ermenileri katliam ettiğini kabul ediyor fakat mesuliyeti Taşnaksutyun'a hamlediyor. İzmir'e Yunan'ın çıkartılmasını "devrim" için hüdaverdi bir gerekli kötülük telakki ediyor. İzmir'in işgali ve dahi Yunan mezalimi, Celâl (Bayar), Rauf (Orbay) gibi İttihadçıların Garbî Anadolu'da gerilla faaliyeti yürütmeleri için uygun ortam sağlamıştır. Tevfik Rüştü, yardım dilendiği Moskova'da tekellüfe girerek Kuvâ-yı Milliyeyi partizan gerillalar şeklinde takdim ediyor. Haziran 1919'da Amasya'da askerî cunta kurulduğunu zımnen belirtiyor. Vukuatı tamamen çarpıtan Tevfik Rüştü'ye kalırsa Meclis-i Mebusan ve TBMM, kitlelerin engin katılımlarıyla gerçekleştirilmiş hür ve sahih seçimler muvacehesinde küşad edilmişlerdir:

> Bulgar işçiler ve köylüler kanlarını emperyalist çıkarlar için akıtmaya devam etmeyi kesin olarak reddettikleri zaman, monarşiyi, düşmanlıkları bırakmaya bu tarzda zorlayarak, Dünya Savaşı'na öldürücü bir darbe indirdiler. Bulgaristan'ın bu saftan ayrılışı yüzünden umudunu yitiren Türkiye kendisini İtilâf devletleriyle görüşme zorunluluğu karşısında buldu. 30 Ekim 1918 mütarekesi bu görüşmelerin sonucu oldu. İstanbul'un İtilâf yanlısı Türk basını hemen zorlu bir polemiğe girişti ve savaşın sorumlularına saldırmak bahanesiyle millete İngiltere'ye köle olmayı ya da bütün bağımsızlık fikirlerini terk etmeyi teklif etmekten utanç duymuyor.
>
> Bütün Türkiye halkı sözle anlatılamaz bir kaygı içinde olayların gelişimini bekliyordu. İşgal orduları birbiri ardınca geliyorlardı.
>
> Bütün öç-alıcılar Türk halkına karşı zincirlerinden boşanmışlardı. Bunlar, Türkiye'ye sözde Avrupa medeniyetini getiren bütün renklerden oluşan birliklerdi. Durum nazikti ve kriz çok büyüktü. Halkın bu durumdan en fazla sıkıntı çeken bölümü çalışan ve fakir sınıflardı, oysa savaş zenginleri işin içinden sıyrılmayı çok iyi biliyorlardı ve bu durumdan keyiflerine geldiğince yararlanmaya devam ediyorlardı. Kabineler birbiri ardınca düşüyorlardı. Fransız Senegallilerinin karanlık yüzleri ve İngiliz yamyamları direnmesiz teslim olan başkentin sokaklarına korku salıyorlardı; taşra da Avrupalı emperyalizmin bu lütfundan payını alıyordu. Siyasi partiler, ya da daha doğrusu ülkede hiçbir kökü olmayan parti merkez komiteleri Fransız İhtilâli'nden ödünç alınan adlar altında, çoğalıyordu. Bu partilerin içinde, bilinen bir geçmişe sahip olan ve avazı çıktığı kadar İngiliz

[2415] Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1921, *Adana ve Havalisi Fevkalâde Kumandanı Muhiddin Paşa*, s. 1.
[2416] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449, sonnot 6.
[2417] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 137, dipnot 48.

mandasının iyiliklerinin şarkısını söylerek ve azgın bir anti-Bolşevik ve anti-komünist propaganda yürüterek İtilâfçı kabinelerin korunmasına lâyık olan Hürriyet ve İtilâf fark ediliyordu.

Ülkede oldukça yaygın kuvvetli bir örgütle bir on kadar yıldır varolan İttihat ve Terakki Partisi'ne gelince, onun durumu değişmişti ve eski şeflerin yerlerini parti içindeki hasımlarına devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu, programına ve organizasyonuna sosyalist-liberal eğilimin bazı düzeltmelerini katarak "Teceddüt" (yenileştirme) adını almıştı. Böylece, ulusçu basın içinde, Amerikan mandasına yakınlık duyan, Wilson ilkelerine bağlı bir dernek oluştu.

Bununla birlikte, büyük kitlelerin gözünde, bu partilerin istisnasız tümü ciddi bir güven vermiyordu: İttihat ve Terakki savaşın mukadder sonuçlarından sonra varlık nedenini yitirmişti; öbürleri rastlantılar sonucu erken doğmuş kuruluşlardı. Bu sırada, İtilâf devletlerinin subayları ülkeyi silâhsızlandırmak ve bu şekilde köleliği ve sömürüyü sağlamlaştırmak için hiç zaman yitirmeksizin Anadolu'yu baştan başa dolaşıyorlardı.

Teceddüt'e üye olan ya da olmayan önemli sayıda İttihatçı militan ile önemli bir bölümü daha sonra ulusal liberal partiyi (Millî Ahrar) kuran bağımsız ulusçular, kısaca ülkenin bağımsızlığını isteyen devrimci aydınlar İtilâf'ın Türkiye'ye hazırlamakta olduğu geleceği görmüşler ve bölgesel savunma komiteleri kurmaya girişmişlerdi. Rumeli, Doğu illeri, Anadolu, Aydın ili (İzmir), Kilikya, vb. komiteleri. Bütün bunlar mütarekeyi izleyen aylarda oluyordu ve biz hareketin bütününü örgütlemekten hâlâ uzaktık. Henüz feshedilmemiş olan Meclis şu üç gruptan oluşuyordu: Teceddüt, halkçı liberaller (önderleri Fethi Bey'di) ve Bağımsızlar. Bu üç grubun üyeleri özellikle Fethi Bey'in başlattığı, ama kürsüye kadar gelmeyen bazı iç çatışmalar dışında, savaş boyunca hükümeti destekliediler. Bu çatışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile dostları (bu satırların yazarı onlardan birisiydi) çok sayıda subayla birlikte Meclis dışındaki muhalefet içinde yer aldılar.

Galiplerin giderek daha saldırgan ve onur kırıcı davranışları ulusal bağımsızlık yanlılarının tepkisini artırmaktan başka işe yaramıyordu ve yukarıda anılan komitelerde ve halk arasında devrimci ve kavgacı eğilimleri doğuruyordu.

Kısa bir süre sonra Meclis feshedildi ve tutuklamalar başladı. Tutuklamalar daha çok, savaştan zenginleşmek için yararlanmayan siyasal militanlara yönelikti. Ama, savaş yolsuzluklarının hesabını soran halkın gözünü boyamak için savaşın sorumlularından birkaçı tutuklananlara katıldı. Bu, kimseyi yanıltmadı; tersine kurbanlara karşı halkın sevgisini artırdı.

İtilâf'ın emperyalist istekleri doğrultusundaki bu keyfi eylemlere, Avam Kamarası'nda Suriye galibi Mareşal Allenby'yi Haçlıların son kahramanı olarak resmen selâmlayan İngilizlerin kör taassubu ekleniyordu.

İngiltere ile Sultan, geçmişte ya da şimdi İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkisi olan herkese açıkça acımasız bir savaş açmışlardı. Böylece devrimci öğeler yok edilmek isteniyordu. Savaş ve katliamların sorumluluklarının araştırılması yalnızca bahaneydi; gerçekte bu araştırma tümüyle bırakılmıştı. Bu, istilâcıların uşaklarının ellerinde, Anayasa yanlılarını ve Kızıl Sultanı (Abdülhamit) tahttan indirenleri bile kovuşturmanın bahanesiydi.

Başkentin Rumlarının -bunlar savaş sırasında hiç tehdit altında değillerdi ve Ermeniler ile Türkler gibi acı çekmemişlerdi- kini Avrupalılarca öylesine beslenmiş ve kışkırtılmıştı ki, başkentin Müslüman halkı her an Rum patrikliğinin kışkırtmasıyla katledilmekten korkuyordu. Tüm özgürlükler yok edilmiştir. Lloyd George'un uşağı Ferit paşa, Meşrutiyetçi (anayasal) Türkiye'yi ve onunla birlikte her devrimci düşünceyi boğmanın yollarını araştırıyordu. Avrupa emperyalizmi, usulüne uygun bir antlaşmaya gereksinme duymaksızın Türkiye'yi parçalıyordu. Fransa, Adana ile çevresini işgal ediyordu; sonra Suriye pençesine düşüyordu. Kendi kendimizi inandırmak istediğimiz, güzel devrimci Fransa artık yalnızca bir masaldı. İtalya çok daha az sert tavırlarıyla, hatta daha beceriklilikle ve daha esnekçe diyeceğim, Anadolu'nun güney sahilini ve bu sahilin iç bölgesini sömürgeleştirmek istiyordu.

Türkler arasında kin duyulmayan tek Avrupa hükümeti de zaten İtalyan hükümetiydi.

Ermeniler, böylesi bir oburluğun öldürücü bir hazımsızlıkla sonuçlanabileceğini düşünmeksizin, ayakta kalan Türkiye'nin yarıdan fazlasını istiyorlardı. Özünde öbürlerinden daha az kötü olan, ama politikacılarınca kafalarına sokulan gerçekleştirilmez bir ideoloji ile cesaretlenen, emperyalist deliliğe tutulmuş bu halka sempati duyuyorum ve acıyorum. Bu durum, bu halkın sırayla tüm komşularınca katledilmesi kötü

talihsizliğine uğramasına ve aynı acımasızlıkla komşularının üzerine atılmasına mâl oldu. Katliam yapanların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, sorumluluğun kaynağını burjuva Avrupa'da ve dünya emperyalizminin hizmetinde hiçbir macera karşısında gerilemeyen Daşnak yöneticilerde buluyorum.

Venizelos'un doymaz iştihasıyla yönlendirilen, emperyalist burjuvazinin Ortadoğu'daki desteği Yunanlılar, can çekişen Türkiye'nin mirasından en güzel parçalanı ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Bu gözü doymazlık karşısında, tüm ülkede ve her yerde düzenlenen gizli toplantılardaki ruh hali devrimci coşkunluğa yaklaşıyordu. Saldırganlara karşı ölünceye kadar direnmeye and içiliyordu. Birçok kişi mütarekeyi kabul etmiş olmaktan dolayı pişmandı. Dört savaş yılından sonra tükenmiş olan bu Türkiye, yok olma pahasına, kendisini yeniden olanaksızı yapmaya yetenekli duyuyordu. Burjuva ve iki yüzlü Avrupa'nın, Balkan Savaşı anılarından çok iyi bilinen iğrenç yüzü bir kez daha görülüyordu. İstanbul hükûmeti son savunma araçlarını İtilâf devletlerine teslim etmeye uğraşırken, ülkenin iç bölümlerinde terhis edilen askerler silâhlarını halka dağıtıyorlardı ve cephanelerini gizliyorlardı. Silâhları büyük bir bölümüne şimdiden galiplerce el konulmuştu.

Mütarekeden sonra Türkiye'de siyasal durum ve ruh hali böyleydi. Ulusun derinliklerinde kaçınılmaz bir devrim hazırlanıyordu. Ancak, bütün bu hareketi kapsayacak örgütlenme eksikti. İzmir'in işgali dönüm noktası oldu. Devrim çanı, öz düşmanlarının ellerince çalınmıştı. O dönemde, kamu güvenliğine tecavüzden ötürü aldığım dört aylık hapis cezası tamamlandığı halde hâlâ hapisteydim. İzmir'in işgalinin meyvelerini vereceğini düşünüyordum ve işgali Tanrı'nın yardımıyla gelen bir mutsuzluk olarak değerlendiriyordum.

Ulusal hareketin ikinci aşamasına geçmeden önce devrimci Rusya'nın oynadığı rolü belirtmem gerekir. Daha Brest-Litovsk düellosunda Rusya, Türkiye'de savaşçıların dikkatini çekmişti. Bu devrimci komşuluk etkisiz kalamazdı. Bunun örneği, savaş sırasında, Rus sularına gönderilen bir torpido mürettebatının halkı coşturan yüksek ideale kendisini kaptırdığında ve bu olaydan etkilenen Bâb-ı âli'de bulunan emperyalist yöneticiler gerekli koruyucu önlemleri almak zorunda kaldıklarını sandıkları zaman görüldü. Ancak, mütarekeden sonra bu etki daha artmıştı. Moral sıkıntısı içindeki halk kızıl bayrakların zaferini bekliyordu. İstanbul'da, İngilizlerin Bolşeviklere karşı yürüttükleri amansız takip, müttefiklerin ve uşaklarının utanç verici yalanlarına, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yalan propagandasına karşın, dikkatleri Bolşeviklerden yana çekmekten başka işe yaramıyordu.

Rus devriminde, ezilen bir halk için özellikle çekici olan, üstün olmayan ırklar kuramının geçersiz kılınması ve iktidarın köylüler dahil halk tarafından ele geçirilmesiydi.

Kızıl Ordu karşısında Avrupa burjuvazisinin ardarda gelen başarısızlıkları bizi Avrupa hükümetlerinin gerçek durumu konusunda aydınlatıyordu. Balkan ve Dünya savaşları ile gözümüzde karışmış olan Avrupa ile Avrupa'nın varlığını işte o zaman ayırabildik.

İzmir'in işgalinden sonra koşullar devrimcileri hızlı ve açık kararlar almaya zorluyordu. İzmir katliamları bu tepkileri doğurmuştu. Şimdi Ankara'da Tarım ve Endüstri [İktisat!] Bakanı olan partili arkadaşlarımdan birisi o sırada İzmir dolaylarında bir köye sığınmış bulunuyordu. [Celâl Bayar] Galip Hoca adı altında birkaç devrimci yardımcıyla birlikte silâhlı direnişi örgütlemeye başladı; militanlar bu çağrıya katılmakta yarıştılar. Öte yandan, Rauf Bey ve arkadaşları, halkı ayaklandırmak için Batı Anadolu'yu dolaşıyorlardı. Aydın'da Yunan ordusuna ilk saldıran Yörük Ali Efe gibi yurtseverler, köylerden koşup geliyorlardı. Demirci Efe vb. gibi çete reisleri bile duyarsız kalmıyorlardı ve ulusal harekete katılmaya geliyorlardı. Salihli dolayında, daha sonra [resmî] Komünist Partiye giren Ethem ve Edip gibi halkçı devrimciler Yunanlı istilâcılara karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Devrimci örgütler eşyanın doğası gereği hemen oluşmuşlardı ve Yunan işgal bölgesinin çevresinde üç noktada yoğunlaşmıştı: Uşak, Nazilli ve Balıkesir. Bu, bölgesel kongrelerin ertesinde gerçekleşmişti.

Çevredeki resmî ordu parçaları harekete ilk anından beri yürekten katılıyorlardı. İstanbul'un kesin emirlerine ve sayısız teknik zorluklara karşın, halk bölgesel kongrelerin kararlarına uygun olarak savaşa hazırlanıyordu. Her yanda, subaylar, özellikle küçük rütbeliler ülkenin savunmasında yerlerini almak için koşuyorlardı. Trakya komitesi ordunun yardımıyla bir direniş gücü örgütlemişti; aynı şey daha elverişli koşullarda Doğu Anadolu'da hazırlandı.

1919 Ağustosu'nda, Erzurum'da büyük bir etki doğuran ve bu nedenle ünlü olan bir kongre toplandı. Kongre tüm Doğu illeri temsilcilerinden oluşmuştu. O dönemde Anadolu askerî güçlerinin şefi olan Kemal Paşa ile Erzurum Ordu komutanı olan Kâzım Karabekir Paşa bu kongreye katıldılar. Herkes çağrıya uyuyordu; halk ne pahasına olursa olsun, kendisini savunmaya kararlıydı ve kongrenin çalışmasını tüm kalbiyle kolaylaştırıyordu.

Gelişmeler, eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak üzere bütün bu örgütlerin üzerinde yer alacak bir yürütme kuruluna sahip olan bir devrimci örgütün kuruluşunu bekliyordu. Bu tarihsel onur 4 Eylül 1919'da toplanan büyük Sivas Kongresi'nin oldu. Sivas Kongresi'ne Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nin kuruluşunu ve tüm siyasal partilerin kaldırılmasıyla tüm Anadolu, Mezopotamya ve Rumeli hareketlerinin yönetiminin birleştirilmesini borçluyuz. Bu büyük kongre, Türkiye'nin istisnasız bütün illerinde yapılan seçimler sonucunda gönderilen delegelerden oluşmuştu. Nazilli, Uşak, Balıkesir ve Rumeli merkez komiteleri de delegelerini göndererek, ancak özgün örgütlerini koruyarak, Sivas Kongresi'ne katıldılar.

Bu sırada, İstanbul'da, sultan ve bakanları tüm bu militanları kınıyorlardı ve hareketi boğmak için en alçak araçları arıyorlardı. Bu kongre haberiyle deliye dönen İtilâf hükûmetleri çok ciddi önlemler almışlardı. Bir İngiliz birliği Ouli Tichku'ya [?] gitmeliydi. Bu kongrenin toplanmasını engellemek için Fransız güçleri Adana'dan Sivas'a ilerlemeli ve Samsun'a çıkarma yapılmalıydı. Sözde uygarlıkçı ve özgürlükçü Avrupa gerçekte Ortadoğu'nun her kurtuluşçu ve devrimci hareketini boğazlama görevini yerine getiriyordu.

Ancak kongre öylesine iyi hazırlanmış, çalışma öylesine iyi gizlenmişti ve özellikle halkın isteği öylesine sarsılmazdı ki, hareketin düşmanları kongre haberini çok geç aldılar. Sayısız güçlüklere karşın seçilen üyeler Sivas'a varmışlardı. Kongre toplanmakla kalmadı. İtilâfın ve İstanbul hükûmetinin kararlarına karşın koruyucu önlemler de aldı. Mustafa Kemal Paşa görevini ve resmî ünvanını feda ederek, halka hizmet etmeyi yeğledi. Rauf Bey de aynı şekilde davrandı ve kongreye katıldılar. Birisi başkan, öbürü başkan yardımcısı seçildiler. Ulusun bağrından çıkmış olan kongrenin kararı ve çağrısı üzerine, komutanlar Ali Fuat Paşa (şu anda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi), Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ile birlikte Anadolu'da bulunan kolordular halkın hizmetine girdiler. Burada bir noktayı açıklamalıyım. Bu kongreden hemen önce, yukarıda anılan önderler arasında Amasya'da, bu durum karşısında alınacak tavır ve üstlerine düşen görev konusunda gizli bir toplantı yapıldı.

Sonuçta, Sivas kongresi bir yürütme kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçti ve hareketin amaçlarıyla ilgili açık kararlar aldı. Aynı zamanda sultandan halk egemenliğinin yeniden kurulmasını, seçimlerin yapılmasını ve hemen ardından Meclis'in toplantıya çağırılmasını açık olarak istedi. Ayrıca, halkın kendi kaderinin tek sahibi olduğunu, Meclis'in incelemesinden ve onayından geçmeyen hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini ve ulusu Sultanın da, hükûmetin de temsil etmediğini açıkladı.

Alınan önlemler sayesinde, İstanbul hükûmetince Harput valiliğine atanmış olan Galip Bey'in alçak manevraları tam olarak başarısızlığa uğradı ve İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Adana komitesinin yönetimindeki Pozantı ve çevresinin devrimci köylüleri Fransız güçleri karşısında bir cephe oluşturdu; Fransızlar etkisiz kaldılar ve hatta gerilemek zorunda bırakıldılar. Kongrece Batı Anadolu ulusal direniş güçleri komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin tasarısını gerçekleştirmelerini önlemek için Eskişehir'e doğru hızlı bir baskın düzenledi. Ben, hareket içinde eylemci olarak, ancak İstanbul hükümetine kesin ve öldürücü darbeyi vuran Eskişehir harekâtına katıldığında yer alabildim. Bu sıradadır ki, Sultan hükûmeti değiştirmek ve iktidarı kongrecilerle anlaşabilecek birisine vermek zorunda olduğunu gördü. Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve hemen seçimlerin yapılmasını emretti. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşındı ve Ankara Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar Anadolu, Rumeli ve Mezopotamya hareketlerini yönetmeyi sürdürdü: Ali Rıza Paşa hükûmeti sırasında da yönetimdeki kaçınılmaz ikilik sürdü. Bu konuda, Avrupa burjuvazisinin tuhaf psikolojisini yansıtan bir anımı anlatmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Bu sırada, bir Fransız gazeteci [*George Berthe-Gaulis (ÖFA notu)*], Eskişehir yakınlarında bir köye, Ali Fuat Paşa'yı görmeye gelmişti. Bir rastlantı sonucu ben de oradaydım. Dostlarımdan birisinden bana bir mektup getiren bu hanımla tanıştık. Bize ne sorduğunu biliyor musunuz? Bolşevik misiniz? Ben "hayır" diye yanıtladım. Tam olarak rahatlamış değildi, ama yine de memnundu, bize devrimci Rusya konusunda bin türlü yalan söyledi ve kendisinin ihtiyar dönek Clémenceau ile iyi ilişkiler içinde olduğunu açıkladı. Peki bayan, bu fırsatı sizi daha bilgili kılmak için değerlendiriyorum ve diyorum ki o zaman Bolşevik değildim -gördüğünüz gibi gizlemek isteyen insanlardan değiliz-, ama bugün tüm insanlığın esenliği için, çalışan ve ezilen sınıfların kurtuluşu için, insanın insan

tarafından sömürülmesine son vermek için ve sömürgeciliğin esaretine son vermek için bu davanın haklılığına ve gerekliliğine inanıyorum. Bundan çok gurur duyuyorum. Kapitalizmin ve emperyalizmin, başka bir deyişle, yalancı olduğu kadar gaddar olan bu burjuvazinin mutlak iflâsı devrimci dünyanın bu atılımı karşısında kaçınılmazdır.

İngilizler bu demokratik egemenliğe ve Türkiye halkının egemenliğine uzun süre tahammül edemediler. Haince tasarılarının yok oluşunu cezalandırıyorlardı. 16 Mart 1919'da [*1920 (ÖFA notu)*] sabah erken başkentin belli başlı bütün kurumlarını işgal ettiler, Meclislere saldırdılar ve çok sayıda milletvekilini, senatörü ve başkalarını tutukladılar. Bunların tün suçu İngiliz esaretine karşı çıkmalarıydı. Bu harekât, İngilizlerce her zaman olduğu en alçak ve kıyıcı biçimde gerçekleştirildi. Masum askerler uykularında kurşunlanarak ve süngülenerek öldürüldüler; tutuklananlar yatak odalarında eşlerinin ve çocuklarının yanlarından götürüldüler. Tüm savaş gemileri toplarını bu büyük güç gösterisini horgörü ve soğukkanlılıkla seyreden Türk halkına çevirmişlerdi. Hâkim noktalara makineli tüfekler yerleştirilmişti ve süngü takmış birlikler işgal edilmiş başkentin sokaklarını arşınlıyorlardı. Bütün bunlar ters etki etmekten ve emperyalist Avrupa'ya ve en başta da İngiltere'ye karşı tepkiyi ve bitmez tükenmez kini artırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu haber gelince, Ankara'nın emri üzerine Anadolu İstanbul'la tüm ilişkilerini kesti. Ardından, yürütme organı bir bildiriyle yeni durumu ulusa açıkladı; Büyük Millet Meclisi'nin oluşması için her ilden 5 milletvekili seçmek üzere seçimlerin yapılmasını emretti ve aynı zamanda İstanbul Meclisi milletvekillerini Büyük Millet Meclisi'ne katılmaya çağırdı. Yeni seçimler nisbeten daha geniş bir temelde yapıldı. Kitleler seçimde etkin rol aldılar. Son seçimlerden sonra BMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açıldı ve yasama ve yürütme iktidarlarını, yani Türkiye'nin kaderini eline aldı. BMM'nin yasama ve yürütme iktidarlarına birlikte sahip olması, Türkiye'nin siyasal yaşamında elbette büyük bir yenilik oluşturur. Ancak, bu yenilgi hâlâ başka yeniliklerin izlemediğini ve toplumsal köpekbalığının daha önce ne idiyse öyle, yani burjuva-ulusçu ve bürokratik olarak kaldığını, oysa son yılların tüm mücadelelerinde devletin ve devrimin tüm yükünü omuzlarında taşıyanın Türkiye'nin çalışan halkı olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir makalede TBMM'nin bileşimi ve çalışmaları ile Türkiye'de bir komünist parti kurulması konularında bilgi vereceğim.

Dr. Tevfik Rüştü[2418]

9 Haziran 1921. Fransız diplomat Franklin-Bouillon, gayr-ı resmî sıfatla Ankara'ya muvasalat etti.[2419] *Neşeli, tombul, Fransız köktenciliğinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Franklin-Bouillon, yeni Başkan Briand tarafından, Mustafa Kemal'le gayri resmi müzakerelerde bulunmak üzere, beraberinde bir kasa konyak ile 1921 Temmuz* [Haziran] *ayının başlarında Ankara'ya gelmişti. Konyak, bu iki adam arasında çok samimî ilişkiler kurarak hârikalar yaratmakta gecikmedi*.[2420] Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): *9 Haziran 1921 de Ankara'ya geldik. Fransız hey'eti istasyondaki Büyük Millet Meclisi Reisi'ne mahsus binada misafir edildiler*.[2421]

İngiltere'nin en yakın müttefiki olan Fransa, ittifakı en son terk eden devlet oldu. Sykes-Picot Anlaşması'na uyulup uyulmayacağı hakkındaki uzun tartışma ve İngiltere'nin Haşimi ailesinin politik isteklerinin himayesini üstlenmesi, en sonunda etkilerini gösterdi. Clemenceau'nun emekli olması üzerine birkaç kere Başbakan olan solcu politikacılardan Aristide Briand, İngiltere ittifakına sadık olanların lideri kabul edilmekteydi; ancak Briand'ın 1921 Ocak ayında yeniden Başbakanlığa gelmesinden sonra iki ülke arasındaki kopma, sonunda gerçekleşti.

Bunun nedeni Briand'ın ülkesinin, Türkiye'nin işgal altında tuttuğu güney bölgesi olan Kilikya'daki durumunu devam ettirmenin yolunu bulamamasıydı. Fransa'nın 80.000 kişilik işgal ordusu ülke kaynaklarını tüketmekteydi; Fransız parlamentosu bu masrafı daha fazla üstlenmek istemiyordu. Milliyetçi Türklerle, karışık durumdaki Suriye arasında kalan bölge, işgal edilmeyecek kadar yönetilmesi güç bir yerdi. Başbakan Briand, 1921 baharında Türk yanlısı Senatör Henri Franklin-Bouillon'u bir çıkış yolu bulması için Ankara'ya

[2418] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2419] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 50.

[2420] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 84.

[2421] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 235.

gönderdi. Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu'nun eski başkanlarından Franklin-Bouillon, sömürgeci grubun da liderlerindendi ve Müslüman bir müttefik olarak Türkiye'nin önemine inanıyordu.[2422]

TBMM Hariciye Vekaleti Vekili Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), TBMM İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid'e (Hasancan) 108 numaralı zata mahsus şifreli telgraf keşide eyledi:

C: Mösyö Franklen Buyyon bu gün Ankara'ya muvasalet etmiştir.

Bir hafta sonra Paris'e gideceği iş'ar buyrulan Mösyö İsteke söylenecek şey varsa müfassalan tarafı alinize bildirilir. Klikya hakkındaki işaretiniz nazarı dikkate alınmaktadır. İstiklâl ve hakimiyetimizin tasdiki esas olarak Fransızlar ile son derece hüsnü niyetle müzakereye amadeyiz ve efkârı muslihane ile müteassıs olarak mösyö Franklen ile görüşeceğiz. Şimdiden Mösyö İsteke bu hususta teminat verebilir misiniz. Mösyö İsteke, Bankı Osmani Müdürü Umumisi ve Mösyö Franklen Buyyon partisine mensuptur. Yani reisi vekili «Mösyö Briyan taraftarıdır. Paris'de anunla görüşmesi memul olduğuna binaen yazıyorum. Efendim. 9 Haziran 337[2423]

10 Haziran 1921. *Fransız istihbarat raporuna göre, büyük bir İtalyan firmasının müdürü, Milliyetçi bir ajanın, 100.000 adet Lebel, Mauser ve Mannlicher tüfeği ve fişeklerini satın almak için kendisiyle temas kurduğunu Fransızlar'a haber vermişti: "Ankara Hükümeti, Banco di Roma'nın İstanbul şubesine avans olarak 180.000 Türk Lirası yatırdı. Mustafa Kemal, silahların teslimi için Fransız Hükümeti ile ilişki kurmayı becerebilecek tek kişi olduğuna inandığı bu tüccara başvurmuş."*[2424]

11 Haziran 1921. *Petit Parisien* mecmuası: *Anadolu Bolşevizm'i kabul etmedi*.[2425]

Sosyalist *Le Populaire* gazetesi "Konstantin'in yeni Haçlı seferi" başlıklı yazı neşretti: *İngiltere'nin başçavuşu olan Yunanistan İngiliz emperyalizminin Boğazlara kesinlikle yerleşmesinde yardımcıdır… Fakat Anadolu'da başlayan savaş Londra ve Atina'da düşünüldüğünden muhtemelen daha sert olacak ve Konstantin tahtını yitirecek*.[2426]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: *Bekir Sami Bey'le imzalanan sözleşmenin TBMM tarafından onaylanmaması Fransızların tepkisine ve hayal kırıklığına neden olsa da, Fransa ekonomik çıkarları için Türkiye'yle anlaşmak gerektiğine inanıyor. Çünkü "Kilikya ve Suriye'de hüküm süren karışık durum onu yaklaşık 80.000 kişilik bir işgal ordusunu bu civarda tutmaya zorluyordu. Bu birliklerin masrafı bu manda ülkesi için idareye yıllık bir milyar iki yüz bin Frank yük getiriyor."*[2427]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Türk-Bolşevik iletişiminin kesilmesi ve Kemalistlerin silah, cephane ve gıda maddeleri elde etmelerini engellemek amacıyla İstanbul'da demirli Yunan gemileri, Karadeniz'e ve Anadolu sahillerine doğru yelken açmışlardır. Ankara Harbiye Vekili, askerlerini korumak amacıyla Karadeniz sahillerinin güçlendirilmesini emretmiştir. Yunanlılara ait bir torpido gemisinin Ereğli'yi bombardıman etmesi üzerine, Babıâli, Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota göndererek, müttefiklerin ilan ettikleri tarafsızlığın açık olarak ihlal edildiğini belirtmiş ve bu durumu protesto etmiştir*.[2428]

2422 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 458.
2423 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 322.
2424 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 34-35.
2425 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 565.
2426 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.
2427 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 762/269, İstanbul 11 Haziran 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 331.
2428 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325-326.

12 Haziran 1921. *Petit Parisian* mecmuası: *Yusuf Kemal Fransız kültürünü fevkalade bildiğinden büyük devletlerle uzlaşmanın kıymetini daha ziyade takdir edecektir*.[2429]

13 Haziran 1921. Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'le müzakerelere başladı. Mustafa Kemal *Türkler için nokta-i hareketin Mîsak-ı Millî muhteviyatı olduğunu* belirtirken Franklin-Bouillon ise *Bekir Sami Bey ile yapılan anlaşmanın esas olarak ele alınmasını, bu arada Mîsak-ı Millî'ye aykırı düşen noktalar üzerinde tartışma yapılmasını* ifade etti. Misâk-ı Millî hakkında Fransız diplomata izahat yapıldı, müzakerelerin bu celsesi tamama erdi.[2430]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): *13 Haziranda resmen ilk müzakereye başladık. Franklin Bouyon evvelce benden Rusya ile akdetmiş olduğumuz muahedenin (Gizli değilse) diyerek bir suretini istemişti. "Muahede alenîdir. Gizli bir ciheti yoktur" cevabıyla muahedenin suretini vermiştim. Ecnebilerin bizi aldatmak için zaman zaman müracaat ettikleri gururumuzu okşamak kabilinden midir yoksa ciddî midir bilemiyorum her halde takdirkâr bir vaziyette Türk-Sovyet dostluk muahedesinin tarafların şark milletlerinin hürriyet ve istiklâl olan haklarını ve arzu ettikleri şekli hükûme ile idare olunmak salahiyetlerini resmen tasdik ve teyit etttiklerine dair olan 4. maddesini göstererek "Ruslara bu maddeyi kabul ettiren adama hürmetimi sunarım" "je m'incline devant" diye bana iltifat savurdu*.[2431]

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis Vekili Fevzi (Çakmak), 2'nci Kolodu Kumandanlığına zata mahsus şifreli cevabî telgraf keşide eyledi:

> C. 12.6.37 tarihli şifre
>
> 1. Mukâbil teklîfâtımız Fransızlar tarafından kabul edilmemiş olmakla beraber müzâkerâta sûret-i gayr-i resmiyede Ankara'da devam edilmektedir. Binaen-aleyh bu müzâkerâtın alacağı neticeye intizâren iş'ar-ı âhire kadar Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe müzâkerât üzerinde su-i tesîr icra edebilecek olan müsâdemâta mahal verilmemesi ve bu sükûnet devresinden bil istifade kıtaâtın ta'lim ve terbiyesinin ve bilhassa kabiliyet-i taarruziyyesinin tezyidini rica ederim. Maa-mâ-fîh fırsat düşdükçe şimâlî Suriye isyanının her vechile takviyesine sarf-ı himmet olunmalıdır.
>
> 2. Cevaben İkinci Kolordu ve beray-ı ma'lûmât Elcezire Cephesi ve Adana Mıntıkası Kumandanlıklarına yazılmıştır.[2432]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, Yunan Kral Konstantin'in cepheye hareket etmeden evvel halkına tamim ettiği beyannamesini aktarıyor: *Ordumun başına geçmek için yola çıkıyorum… Yüce Tanrı'nın yardımı ile zafer, ırkımızın savaşlarını taçlandıracaktır… Irkımızın geçmişi silâhlarımıza yol gösteriyor ve bu hayran kalınacak medeniyet geçmişi, bize, hepimizin içten bilincine sahip olduğumuz görevler yüklüyor (…) İlâhi yardıma, kahraman ordumun şevk ve atılganlığına, hellen ideolojisinin zaptedilmez moral gücüne güvenerek, bu millî yüce emellerin gerçekleşmesinin beni çağırdığı yere gidiyorum*.[2433]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bir deklarasyon yayınlayarak, Milliyetçi hükümetin barışa ve faydalı ve makul müdahalelere karşı olmadığını ve düşmanlıkları bir gün bile uzatmak istemediğini açıkla*mıştır. *Diğer taraftan Fevzi Paşa Kemalistlerin zaferinin, taleplerini de*

[2429] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 567.

[2430] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 51. "Bekir Sami Bey'e gelince, o ve Ankara heyeti Londra'da diplomatlar ve gazeteciler üzerinde çok iyi izlenim bıraktılar. Ancak, Bekir Sami Bey'in Konferansta yaptığı konuşmalarda (basına yansıdığı kadar) Misak-ı Millî terimine rastlamadık. Öyle sanıyoruz ki, Ankara'nın bu ilkelerini dikte ettirmek istediği havasını vermemek için adını kullanmaktan kaçınarak belgenin ruhuna uygun açıklamalar yapmayı daha uygun gördü." Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2431] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 235-236.

[2432] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, Sayı 105, s. 52, Belge No: 2950.

[2433] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.

arttıracağını ve Kemalistlerin zafer kazanmaları durumunda Türkiye'nin yaşam ve bağımsızlık hakkından başka bir şey istemeyeceklerini bildirdi.[2434]

14 Haziran 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. *Muhalif bir milletvekili doğudaki gelişmelerin gidişatını öğrenmek üzere bir önerge verdi; fakat bu önerge "Başbakan müsait olmadığı için" görüşülemedi*.[2435]

General Gouraud, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf gönderdi. *Ankara'nın Sovyet Hükümeti'nden borç almak istediğini, şayet Ankara ile Rusya arasında bir mali sözleşme yapılırsa Türklerin Kafkasya'daki Müslümanları ayaklandırarak bağımsızlıklarını kazandırmaya çalışacaklarını yazıyor ve İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Safa Bey'in Ankara ile yapılacak anlaşma konusunda bazı önerilerde bulunarak açıklayıcı nitelikte bilgiler verdiğinden söz ediyor. Safa Bey, Fransa'nın Londra'da yapılan anlaşma çerçevesinde kararlı bir politika izlemesini önererek, sınır konusunun pazarlık edilebileceğini, Fransızların jandarma teşkilatında yer almaları konusunun Osmanlı jandarmasında çalışmış subayların fikirleri alınarak çözümlenebileceğini, Türkiye'nin nüfuz bölgelerine bölünmesine ise Ankara'nın asla razı olmayacağını bildirmiştir*.[2436]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Konstantin'in yanında Paul, André ve Nikola adındaki prensler, yeni Başbakan Gounaris ve Harbiye Nazırı ile beraber 12 Haziran (1921) günü İzmir'e vardığı ve Haçlı seferleri sırasında Aslan Yürekli Richard'ın karaya ıktığı yerde karargâhını kurduğu* bildirildi. *Konstantin Haçlı krallarından sonra Anadolu'ya ayak basan ilk hıristiyan kraldır*.[2437]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Cihat ilânı ile zavallı köylüleri fanatikleştirmeye çalışan bu dinsiz imansız kişiler* [Kemalistler], *yığınları harekete geçirmek için Halifenin mutlak bağımsızlığını ileri sürüyorlar. Gerçekte ise kendileri Sultana kukla muamelesi yapıyorlar*.[2438]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Almanya'da karşılıklar almak istediğimizde "emperyalist" sayılıyoruz. Ama Venizelos'la veya Konstantin'le, saçma ihtiraslar uğruna Küçük-Asya ateşe ve kana bulanınca "emperyalist" olunmuyor!*[2439]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *İzinli Fransız bahriyeliler geri çağrıldı. Bu askerler Doğuda İngiliz emperyalizminin hizmetine mi gönderilecek?*[2440]

15 Haziran 1921. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis Vekili Ferik Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı Mirliva İsmet'e (İnönü), zata mahsus şifreli telgraf gönderdi:

> Mösyö Franklin Ankara'ya gayr-ı resmî olarak gelmiştir. Maa-mâ-fîh kendisinin Birya'nın [Briand'ın] pek samîmî dostu olduğu ve muzakerâtın resmî bir şekle kalbi pek mümkün olduğu gerek İstanbul'dan icra edilen tahkîkâttan ve gerekse burdaki dosyalardan anlaşılmaktadır.

2434 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220.

2435 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 267.

2436 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 144-146; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 135.

2437 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267.

2438 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 104. "Fransız Journal des Depats gazetesinin yayınında, Gauvaine imzasıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları suçlandı: *Cihat ilanı ile zavallı köylüleri fanatikleştirmeye çalışan bu dinsiz imansız kişiler, yığınları harekete geçirmek için Halife'nin mutlak bağımsızlığını ileri sürüyorlar. Gerçekte ise kendileri Sultan'a kukla muamelesi yapıyorlar*." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 569.

2439 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267.

2440 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.

> Yapılan ilk mülâkatta Misâk-ı Milli mevzû-ı bahs olmuş ve Franklin adem-i ma'lûmât beyan ederek bunu Fransız efkâr-ı umûmiyyesine kabul ettirmenin müşekkel ve uzun zamana mutevakkıf olduğunu ve fakat gayr-ı mümkün olmadığını söylemiştir. Kilikya hakkında esaslı müzâkerâta 16.6.37 Pencşenbe günü devam olunacakdır. Neticesini ayrıca arz ederim efendim.[2441]

Fevzi, İsmet'e bir başka telgraf daha keşide eyledi: *1- Franklin Bouillon ile yapılan son müzakerede misak-ı millî dairesinde hukukumuzu müttefikleri nezdinde dahi muhafaza etmek taahhüdüyle ve evvelce yaptığımız mukabil telkinât vechle bir itilâf zemini bulmuştur. Ancak Fırat nehrini takiben Raka'dan Sincar'a doğru teklif ettiğimiz hududu kabul etmeyerek Çobanbeyli'den itibaren şimendiferin 20 kilometre cenubundan hatta muvazi bir hududa muvâfakat etmiştir. Yarın kendi kati mütalaasını bildirerek husule gelecek şekli Paris'e yazacak ona göre müzâkerât bir şekl-i resmiyyet alacaktır*...[2442]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerini teftiş eden İngiliz Miralay Nairne muhtıra kaleme aldı. Muhtıradaki bilgilere nazaran; Fransa, Yunanistan'a tayyareler satmıştır. Yunan pek randıman alamasa da Fransız menşeli tayyareler Anadolu semalarında TBMM Hükümeti aleyhine istihbarat toplamaktadır. Fransa, Yunanistan'a 5.000.000 mermi satmıştır; sevkiyatı yapılmaktadır.[2443] Diğer bir deyişle Fransa, hem Yunan Hükümetine hem TBMM Hükümetine silâh, mühimmat, askerî levazımat satmaktaydı.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yazıyor: *Temiz Sulh: Fransızlar Batı'nın en centilmen milletidir. Bize elini uzatıyor ve bizimle dost olmak istiyor. İki centilmen milletin silahı temiz ve asil bir sulh olmak gerekir. Fransa Misak-ı Milli'yi kabul edip Kilikya'dan vazgeçerse bütün Türkiye'nin dostluğunu kazanır*.[2444]

16 Haziran 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. *Doğudaki gelişmelerin gidişatını öğrenmek üzere* 14 Haziran'da verilmiş önerge tekrar gündeme getirildi. *Hükümetin hangi tarih için uygun olacağı sorusu Meclis Başkanı tarafından bu sefer "Başbakan'a sorulması gerektiği, fakat kendisi bugün uygun olmayacaksa konunun yarın görüşülebileceği" şeklinde yanıtlandı*.[2445]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Fransa Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin-Bouillon'a *hiçbir resmî görevi olmadan Ankara'ya gitmekte olan özel bir kişi* muamelesi yapılmasını bendenizden taleb eylemişdir. Halbuki Franklin-Bouillon, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand'ın *gayrı resmî temsilcisi olarak, işçi sorunlarına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gitmekte olduğu izlenimini* vermeye çalışıyor.[2446]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi yazıyor: "*İzmir, 14 Haziran. – Kilikya'dan alınan haberlere göre, Fransız askerleriyle Kemalistler arasında savaş yeniden patlamıştır (…) Halep'te ve İstanbul'da Toulon'dan kalkan bir kaç Fransız zırhlı savaş gemisinin yakında gelmesi beklenmektedir*." *Bu telgrafı büyük bir ihtiyatla karşılamalıdır. Haber, İzmir'in Yunan çevrelerinden geliyor. Atina'daki Yunan çevreleri gibi İzmir'dekiler de bu tür haberlerle Fransız kamuoyunda Kemalistlere karşı bir akım yaratmak istiyor ve bundan yararlanmayı hesaplıyorlar*.[2447]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Bekir Sami Bey'in istifasından ve Kemalistlerin Moskova temsilcisi Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasından hemen sonra*

2441 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, Sayı 105, s. 55, Belge no: 2951.
2442 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 125.
2443 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 117.
2444 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 571.
2445 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 267.
2446 FO/6471/E 6973; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 199.
2447 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 204.

varılan görüş -ki bütün haberler bu görüşü doğrular nitelikteydi- Ankara hükümetinin tamamen, Bolşevik değilse bile Bolşevik eğilimli kimselerin eline geçtiği şeklinde idi.[2448]

Paris matbuatından *Le Journal* ve *L'Eclair* nam gazeteler yazıyorlar. *150.000 kişilik bir Rus ordusunun Kemalistlere yardım için Anadolu'ya girdiğini bildiriyorlar*.[2449]

17 Haziran 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. *Doğudaki gelişmelerin gidişatını öğrenmek üzere* dün terviç edilmiş önerge mucibince Başvekilin izahat vereceği tarihin belirlenmesi taleb ediliyor. *Söz alan Başbakan Briand, bu tür bir önergenin görüşülmesinin "sakıncalı" olacağını, fakat bunun hükümetin açıklama yapmaktan kaçındığı anlamına gelmemesi gerektiğini belirterek" ülkenin çıkarları gereği şimdilik açıklama yapmayacağını" söyledi*.[2450]

Le Petit Parisien gazetesi, TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami'nin (Kunduh) Paris'e geleceğiyle alakalı, "Ankara konuşmaya geliyor" sernameli yazı neşretti. *Batının "maddeten değilse bile manen desteklediği" Yunan saldırısına karşı Kemalistlerin yardım aramak için Moskova ile anlaştıklarını söylüyor*, *"denize düşen yılana sarılır" şeklindeki Türk atasözünü hatırlatıyor*.[2451]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor: *Ülkemizin orta seviyesindeki diyebileceğimiz kamuoyu şimdi neyi arzuluyor? Önce, mümkün olan en az masraf ve en az tehlikeyi. Sonra, Yunan-Türk meselesinin sona erdirilmesini istiyor, çünkü her zaman yangının genişletilmesinden korkulur. Bunun için de Türklere bazı tavizler yapılmasına hazırdır*…[2452]

Katolik-monarşist L'Action Française gazetesi, tarihçi ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı makale neşretti. Bainville, Fransa'nın, emperyalist Konstantin ile milliyetçi Mustafa Kemal mücadelesinde M. Kemal'le andlaşması gerektiğini savunuyor: …*Fransa'nın İngiliz vesayetinden kurtulması, kontrol ve idare altında bir devletinkinden başka bir rol oynaması için tam fırsat*.[2453]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor. *Türk-Yunan barışının sağlanmasına yönelik girişimlerin başladığı sırada önemli bir gelişme yaşanmış ve İtalya Hükümeti, İtalya ile Türkiye arasındaki mevcut sorunları dostane bir şekilde çözmek için Bay Trozzi'yi konsolos seviyesinde ve bir heyetle birlikte Ankara'ya göndereceğini açıklamıştır*.[2454]

18 Haziran 1921. Fransa Başvekili Briand, Fransa Mebusan Meclisindeki konuşmasında, *Fransa'nın hiçbir durumda Doğu'da herhangi bir maceraya girişilmesine izin vermek istemediğini açıkça dile getiriyor*.[2455]

18 Haziran'da Fransızlar Karadeniz'de Zonguldak bölgesini, yerli maden yatakları ile ilgili çıkarlarını korumak için işgal ederler. Kimlere karşı korumak için? Türk direnişine karşı, fakat belki aynı derecede de İtalyan taleplerine karşı… Ankara hükümetinin protestoları karşısında Fransız yetkililer ateşkesin sadece Kilikya ile ilgili olduğunu söylerler.[2456]

2448 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.
2449 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267. Haber, asılsızdır.
2450 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 267.
2451 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 264.
2452 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267.
2453 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267. Bainville'nin Fransa'yı Britanya vesayetinde bir memleket telakki etmesi, fevkalade calib-i dikkat bir mütalaadır.
2454 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220. İktibasdaki "Trozzi" ifadesinin doğru yazılışı, "Tuozzi" şeklindedir.
2455 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 332-333.
2456 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 306.

Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 18 Haziran'da Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermiştir:

> "Yunanistan Dışişleri Bakanı dün akşam İzmir'e hareket etmiştir... Gazetelerin açıkladığına göre, Savaş Bakanı İzmir'den İstanbul'a gitmiştir. Anlaşılan, ona General Papulas eşlik ediyor. Bunun başlıca nedeni, herhalde Venizeloscu subayları görevlerine dönmeye inandırmaktır. Yunan saldırısı birkaç gün ertelenmiştir. Yunan Savaş Bakanlığı'nda bir subay, bir ay kadar hazırlık yapmaları gerektiğini söylemiştir. Fransız generali Gramet'e göre, Yunan saldırısı başlamadan önce kral cepheyi teftiş edecektir. Esasen Yunan yönetimi, savaşa başlamadan önce İngiltere ile Fransa'nın da yardımcı olup olmayacaklarını öğrenmek isteyecektir. Sırbistan elçisine göre, savaş başlamadan önce Yunanlılar buna Müttefiklerin müdahalede bulunmaları olasılığından epey kaygılanıyorlar. İtalyan elçisi ise, Yunanlıların, Müttefiklerin müdahalesi için dua ettiklerine inanıyor, ancak onların başarılı olmasını ümit ediyor, ama bunu pek beklemiyor. Onun kaygısı, Yunanlılar yenilgiye uğratılırsa Mustafa Kemal'le bir uzlaşmaya varmak olanaksız olacaktı. Fransız Generali Gramet ise, Yunan askerlerinin yıprandırılarak sonuçta ciddi bir yenilgiye uğratılacaklarına inanıyordu."[2457]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "İtilaf Devletleri ve Yakın Doğu." başlıklı haber neşretti: *M. Briand (Fransız Başkanı) Fransa'yı hiçbir savaş macerasına dâhil etmeyeceğini, Türklere karşı savaşta hiçbir zaman ilk imzayı atan başkan olmayacağını açıkladı. Ayrıca Fransız Devleti'nin tamamen tarafsız olması gerektiğini, Türkiye'nin lehine olmaksızın Yakın Doğuda barışın yeniden inşasını, bu ülkenin bağımsızlığına kavuşması için İtilaf Devletleri'nin çalışması gerektiğini söyledi*.[2458]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk-Yunan savaşını engellemek mümkündür. Fransız halkı, İngiltere'yi, Yunanları savaşmaları konusunda desteklediği için protesto etti. İtalyanlar da Anadolu'da yeni bir savaş istemediğini açıkça belirtti. İngiliz Hükümeti, barış için fedakârlık yapabilecekmiş ve Anadolu'da tek başına hareket etmek yerine anlaşmayı tercih ediyormuş gibi görünüyor. Anadolu'daki savaşı, Kral Konstantin'den başka isteyen yoktur. Mustafa Kemal Paşa ise, savaşı çözüm olarak görmüyor bu nedenle antlaşma sağlanabilmesi için Bekir Sami Bey'i İtilaf Devletleri'nin başkentlerine diyalog kurulabilmesi için gönderdi. İngiltere aslında sadece İstanbul ve Mezopotamya ile ilgileniyor. Lord Curzon ve Mösyö Briand, Milliyetçiler'in kabul edebileceği aynı zamanda da İtilaf Devletleri'nin itibarını ve onurunu sarsmayacak bir antlaşmanın yollarını arıyor. En hassas konu İzmir, şehrin İtilaf Devletleri'nin kontrolü ve garantörlüğünde Türk ve Yunan eşit temsili ile yönetilebileceği yönünde umutları vardır. Fransa, Milliyetçiler'le Bolşeviklerin işbirliği ve Suriye'deki çıkarları, İngiltere ise İran ve Afganistan'daki menfaatleri nedeni ile Milliyetçiler'le mümkün olan en kısa sürede yapılacak bir antlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'nin bu savaşta yanlış ata oynadığı yönündeki itiraflar ve söylentiler de yayılmaya başlamıştır*.[2459]

19 Haziran 1921. Müttefik hariciye nâzırlarının Paris'de iki gün süren içtimaatında tam mutabakata varılamadı. Curzon tasarısına göre *Çatalca'ya kadar Doğu Trakya Yunanistan'a verilecekti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmemişlerdir. İngiltere, başka çıkarlar karşılığında* Türkiye'yi iktisadî nüfuz menatıkına taksim edici *Üçlü Anlaşmadan vazgeçilmesini istiyordu. Bunu Fransa kabul etmiş, ama İtalya kabul etmemiştir. İngiltere, barış teklifleriyle birlikte Türkiye'nin tehdit edilmesinde ısrar ediyordu. Fransa ve İtalya bunu da kabul etmemişlerdir. Üç devletin üzerinde anlaştıkları en önemli sorun, İzmir'dir. İngiltere İzmir bölgesine özerklik verilmesini istemişti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmişlerdir*.[2460] Bu babda, Paris'deki ABD Büyükelçisinin Washington'a muhtırası: *Bütün fedakârlıklar Yunanistan'a yüklenmekte olduğundan önerileri Yunanistan'ın kabul edeceği zannolunamaz, fakat*

[2457] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 274-275.

[2458] The Daily Mirror, *Allies and Near East*, 18 Haziran 1921, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 155.

[2459] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223-224.

[2460] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 33.

Paris'teki kanı odur ki askerî durum, Kral Konstantin'i, işi ele almaya zorlamaktadır. Fransa, açıkça Türk yanlısıdır ve bunlara göre Ankara da bu teklifleri kabul etmeyecektir.[2461]

> 19 Haziran 1921 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Fransa ve İngiltere Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı konusunda anlaşmaya vardı. Harington'un, Askerî Komisyon Başkanı olması karşılığında Kontrol Alt Komisyonu (Silahsızlandırma Alt Komisyonu) Başkanı İtalyan, Jandarma Alt Komisyonu Başkanı Fransız ve Özel Birlikler Alt Komisyonu Başkanı İngiliz olacaktı. Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreteri Fransız, Gümrük Daimi Umûmi Müfettişi İngiliz olacak, eşit dağılım esasları doğrultusunda bu görevlere eş üçüncü bir görev bir İtalyan subayına verilecekti. Bu esasları birkaç gün içerisinde İtalya da kabul ettiğini açıkladı. Ancak İtalyan Hükûmeti, Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreterliği'nin bir İtalyan subayına verilmesini ve imtiyaz sözleşmelerinin tamamı üzerinde kontrol yetkisine sahip bir memur atamayı talep etti. Müttefikleri, böyle geniş yetkilere sahip memuriyetleri İtalya'ya vermeye razı olmadıklarından Osmanlı Hükûmeti ile Maliye Komisyonu arasında irtibat görevinin bir İtalyan memuruna vermeyi uygun gördüler. İtalyan ve Fransızların talepleri neticesinde varılan anlaşmaya göre bir tepki oluşmaması için Harington'un başkumandanlığı Türk ve dünya kamuoyuna ilân edilmeyecekti. Müttefiklerinin İngiltere'nin saygınlığının artmasını önlemek amacıyla böyle bir tutum sergilediklerini düşünseler de İngilizler bu isteği kabul ettiler.
>
> Başkumandanlığı tanındıktan sonra Harington, İstanbul'da Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon başlattı. Bu operasyonda tutuklanan 59 kişinin 29'una sürgün cezası verilirken gerisi serbest bırakıldı. Operasyon hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütüldüğünden Harington, Yüksek Komiserlere önceden bilgi vermemişti. Öyle ki; İngiliz Yüksek Komiseri dahi gelişmelerden haberdar edilmemişti. Harington'un bu tutumuna tepki gösteren İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, onun Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olduğunu belirterek bu tür vakaların tekrarlanması halinde başkumandanlığını tanımayacaklarını açıkladılar.[2462]

Fransız Başvekil Aristide Briand: *İstanbul'da bir İzzet Kabinesi, Mustafa Kemal dahil olmak üzere Ankara'da mutedil milliyetçiler ile birleşebilir*.[2463]

Müttefik hariciye nâzırlarının *Paris toplantısında Harington'un İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı*.[2464] *Sevr Antlaşması'nda öngörülen kurulacak komisyonların eşitlik ilkesi doğrultusunda kurulması karşılığında, Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı İtilaf Devletleri tarafından kabul edildi*.[2465] Salâhiyeti artırılan Harington, İstanbul'da birçok Bolşeviği tutuklatacaktır.[2466]

İstanbul'da münteşir *Le Bosphore* gazetesi, TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Kozan mebusu Mustafa Fevzi'nin (Çakmak), meclis konuşmasını iktibas ediyor: *Misak-ı Milli uluslararası bir antlaşmaya bağlanıncaya kadar devam edeceğiz. Düşmanlarımızın bir kısmı ülkemize karşı aktif düşmanlıktan vazgeçmiş olmasına rağmen, diğer bir kısmı hâlâ silahlarını bırakmadılar. İtalya ve Fransa ile tekrar dostane ilişkilerin kurulması ancak "Milli sınırlarımız" çizgisinde kabul edilebilir*.[2467]

2461 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 354.
2462 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 878-878.
2463 *Documents on British Foreign Policy*, Volume XV, p. 595; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 154.
2464 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 575.
2465 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 79.
2466 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 64.
2467 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 52-53.

20 Haziran 1921. Fransız İstihbarat Teşkilatı İsviçre şubesi rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya, *İngiliz ve Fransız hegemonyasına karşı "kendi desteğiyle" geniş bir Türk imparatorluğu kurmak sevdasında*dır. *Bunu gerçekleştirmek için de "Müslüman fanatizmi ve milliyetçilerden" faydalanmayı düşünüyor*.[2468]

TBMM İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), *Ankara'daki Hariciye Komiseri Yusuf Kemal Beyefendiye* 449/129 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi: *Fransız şifresiyle olan iki telgrafnameyi bu gün aldım ve bu gün saat beş buçukta Fransız fevkalade komiserine teslim ettim. Franklen Buyyon'un refikasına sıhhatinin işarına dair bir telgrafname çektiğim gibi Fransızca aldığım telgrafnamenin mealini dahi lieclittebliğ Fransız fevkalade komiserine bildirmiştim*.[2469]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngiliz ve Fransızlar, şu sırada Ankara'ya resmî olmayan kurullar gönderdikleri gibi İtalyanlar da Antalya yoluyla Milliyetçilerle sıkı ilişkilerini sürdürmektedirler. Amerika, Anadolu işlerinden kendini uzaklaştırılmış görmek istemiyorsa, derhal harekete geçmelidir*.[2470]

Yunanistan Başvekili Gunaris, İzmir'den Londra'ya Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a nota gönderdi. Notada şu fevkalâde husus dikkati çekiyor: TBMM Hükümeti ordusu, *Müttefik silah depolarından elde edilen çok sayıda ve büyük çaplı toplarla* Yunan Seferî Kuvvetlerine karşı savaşmıştı.[2471]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Doğu'da barışın gerçekleşmesi için Yunanistan işgal ettiği topraklardan çekilmelidir. Yunanistan, soruna Fransa ve İtalya'dan çok değişik bakıyor*.[2472]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Yunanistan'a Ultimatom, Briand-Curzon'un Savaşı Durdurma Planı" başlıklı haber neşretti: *3 Devlet Yunan Hükümetine dahil olmak yerine arabuluculuğun önerildiği bir telgraf gönderme kararı aldı. Eğer Yunanlar kabul ederse aynı fikri Türklere de uygulayacağız ve iki taraf da anlaşırsa ateşkes derhal imzalanacak. Sonra bir konferans düzenlenecek. Eğer Türkler ya da Yunanlar reddederse İtilaf Devletleri onları kendi haline bırakacak. Hiçbir durumda Fransa'nın askeri harekete sürüklenmesine izin verilmeyecek*.[2473]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesi: *Bouillon'un Ankara'ya ulaştığı ve daha önce temsilcilerinin yaptığı anlaşmayı reddeden Mustafa Kemal Paşa yönetimiyle tekrardan Fransa hükümeti adına bir barış yapmaya çalıştığı bildiriliyor*.[2474]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İtalyan, Fransız ve İngiliz Hükümetleri, Yunanistan'a nota göndererek Milliyetçiler'le aralarında barış görüşmesi düzenlenmesini kabul etmelerini önerdi. İki ülkeye de Londra Konferansı'nda teklif edilen şartların sunulacağı ihtimal dahilinde*dir. *Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine değiştirilebilecek madde, İzmir ile ilgili*dir *ancak Yunanlılar, İzmir'den çıkmaya yanaşmayacaklardı*r. *Kral Konstantin için bu durum yutması zor, acı bir ilaç gibi*dir *ama tersi bir durumda da Mustafa Kemal, kendisine çok daha acı bir ilacı içirebilir*. *Mustafa Kemal ile barış görüşmeleri yapılmasını Fransızlar son bir yıldır dile getiriyor*. *Ancak bu sefer teklif, İngiltere Başbakanı Lord Curzon'dan geldi. İtilaf Devletleri'nin, Türklerle barış görüşmelerinin başlaması için Yunanistan'a verdikleri nota, Kral Konstantin'in koltuğunu kaybetmesi ve yerine Venizelos'un*

2468 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D. 7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 122, dipnot 1.

2469 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 326.

2470 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 330.

2471 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 313-314.

2472 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 578.

2473 The Daily Express, 20 June 1921, *Ultimatum To Greeks*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 155.

2474 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148.

gelmesi ihtimaline neden olabilir. *Kral Konstantin, Türklere karşı taarruz düzenlemekte ısrarcı olursa da İtilaf Devletleri tarafsız kalacak ve ekonomik ambargoya devam edeceklerdi*r.[2475]

21 Haziran 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *21 Haziran 337 (921) Salı: Fransızların öteye beriye nöbetçi koydukları işlerimizi tavik ve tehir ettikleri, İngilizler gibi harekete başladıkları görüldü.*[2476]

Fransız kuvvetleri 18 Haziran 1920'de işgal ettikleri Zonguldak'tan ayrıldılar.[2477]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Doğu'da dökülecek kanı kalmamış olan Fransa, Ankara'ya yaklaşmalı ve Türklerin meşru haklarını kabul etmelidir*.[2478]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Kuşkusuz Konstantin kendiliğinden tekrar savaşa başlamak gibi bir teşebbüse girişemezdi. Uşağı olduğu emperyalist İngiltere ona cüret veriyor. İşte böylece, savaştan bıkan ulusların ufkunda yeni bir Doğu savaşı beliriyor. Şu var ki, Yunansever olan İngiliz kapitalizminin aksine, önceden Kemalistlerle çarpışan Fransız ve İtalyan kapitalizmleri Türkleri tutuyor: Menfaat gözetmeyen ve ideal bir takım düşüncelerle değil, fakat yalnız ve yalnızca, Britanya'nın yayılıp genişlemesi onları ürkütüyor da ondan…*[2479]

22 Haziran 1921. *Le Temps* gazetesi, *Yunan notasını ele alıyor: Üç büyük devletin çok gerekli olduğuna inandıklan özverinin önemlisi Anadolu'nun bütünüyle boşaltılmasıdır*.[2480]

23 Haziran 1921. Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Britanya, General Harington-Mustafa Kemal mülakatı meselesinden Fransa'yı haberdar etmişti. Fransa, olumlu bakıyor hatta Fransız bir mümessil bile tayin edebileceğini bildiriyor.[2481]

L'Intransigeant gazetesi dörtlük neşretti: *Başını sallayarak / Angora kestiriyor / Dalar gibi yaparak / Pençe hazır duruyor*.[2482]

Le Petit Journal gazetesi, *Kemalist hareketin kaynağı üzerine*, M. Pierre de La Maziere imzalı makale neşretti: *Mustafa Kemal resmi İstanbul hükümetine karçı açıkca başkaldırıya geçtiği zaman savaşlarda çok ıztırap çeken ve şiddetle barışı arzu eden Asya Türkleri o'na açıkca düşman idiler*.[2483]

25 Haziran 1921. *Franklin Bouillon beraberinde Binbaşı Sarrou ile 25 Haziran 1921 Cumartesi günü akşamı saat dokuz buçukta Ankara'dan hareket* etti.[2484]

26 Haziran 1921. Fransa Mebusan Meclisinde söz alan *bir Fransız milletvekili, Anadolu'yu sık sık ziyaret eden bir kurmay subayın kendisine "Türk subayların Fransızlara yakınlık beslediğini"* söyledi.[2485]

2475 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 224.
2476 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 195.
2477 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 578.
2478 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 580.
2479 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267-268. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2480 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 581.
2481 FO, 371/6471, E 7199; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928.
2482 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.
2483 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 27.
2484 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 126.
2485 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 27 Juin 1920, p. 2465; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 261.

Fransız Komunist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti: *Konstantin önceki yenilgilerinden akıllanmadı ve bu kez onarılmaz bir felâkete doğru yürüyor; dileyelim ki bu felâket Yunan halkını uyuşukluğundan kurtarsın. Kemal'in gafil avlanmayacağı açıktır…*[2486]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Paris'e geleceği belirtilen Bekir Sami (Kunduh) hakkında yazıyor: *Onun yapacağı açıklamaları bekleyelim; belki bizim kadar barış isteyen bu adamlara cephe almak iyi bir politika olmaz*.[2487]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Yunan yetkililer, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşın sona ermesi için arabuluculuk teklifini reddetti*.[2488]

27 Haziran 1921. TBMM'de içtima. Trabzon mebusu Ali Şükrü, İcra Vekilleri Heyeti ile Fransız Franklin-Bouillon arasında gerçekleştirilen gizli görüşmelerin itilafname şekline dönüşmekte olduğuna atfen Mustafa Kemal'i tenkid ediyor:

> Efendim heyeti murahhasamız bir itilâfnameden bahsediyor ve bu itilâfnamede görüyoruz ki Paşa Hazretleri ile Franklen Buyyon arasında cereyan eden müzakerât Misakı Millî dahilinde olmayan bir itilâfname aktedilmiştir. Yalnız orta yerde bir nokta var ki, M. Franklen Buyyonun söylediği veçhile, Misakı Millîden heyeti murahhasamız bahsetmemiş değil, bahsetmiştir. Yalnız binnetice Misakı Millî haricinde itilâfname aktedilmiştir. Şimdi malûmu âliniz bu tarzda müzakerâtın itilâfnameyi tabiî Reis imza eder. Bundaki şeref - veya leke varsa - o da tabiî reise aittir.[2489]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Hayır! Müttefiklerden hiçbiri şu anda saldırıya geçmek için kral Konstantin'e izin vermiyor! Yunan genelkurmayı saldırıdan vazgeçmiyor çünkü ilk anda başarı kazanacağı inancındadır. Bu nedenle savaşı hemen durduracak bir aracılığa yanaşmıyor. Ancak Yunan ordusunun Türkleri kesinlikle sindiremeyeceğini ve aldığı toprakları kaybetme tehlikesiyle karşılacağını tecrübeyle bildiği için aracılığın yarın kabul edilebileceğini ima ediyor. Yunanlıların ilk başarılarından sonra savaş durdurularak Türklerin karşı saldırısı önlenecek ve ifademiz bağışlansın, oyunda kazandıktan sonra kral Konstantin'e masadan kalkıp gitme imkânı verilecek*.[2490]

> Hamit Bey'in Ankara'da Genelkurmaya göndermiş olduğu bir telgraf Fransızlar'la Milliyetçiler arasındaki işbirliğine işaret ediyor. General Pellé 27 Haziran 1921 günü Hamit Bey'e bir muhrip tahsis etmişti ve Hamit Bey, Yunanlılar'ın yapmış oldukları bir toplu katliâmı incelemek üzere, bu muhriple gizlice İzmit'e gitmişti. Ayrıca, Fransız-Türk antlaşması sürecinde, Fransız Hükümeti'nin delegesi Franklin-Bouillon (1870-1939) ile Ankara'nın Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk, 1878-1968) arasındaki haberleşme Hamit Bey ve General Pellé aracılığıyla yapılmıştı.[2491]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor. Sforza, Şark Meselesi ve Tuozzi misyoluyla alakalı beyanat vermiştir: *Tek isteğimiz Türkiye ile bereketli bir ekonomik işbirliği yapmak*.[2492]

2486 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 269.
2487 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211.
2488 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225.
2489 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 93.
2490 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 268. "Le Temps: İtilaf Devletlerin'den hiç birisi Konstantin'e saldırıda bulunması için olur vermemişlerdir. Savaşın sona ermesini istemiş olmaları da onların Yunanistan'a her zamankinden daha az müttefik bulunduklarını gösteriyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 588.
2491 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.
2492 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

28 Haziran 1921. *Ankara'daki görüşmelerini tamamlamış olan Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon,* Batı Cephesi *Türk hatlarını terkederken Kelebek İstasyonu'ndan Mustafa Kemal'e çektiği telde, dostluk duygularını belirtti, gösterilen kabulden ötürü teşekkür etti*.[2493]

> Hatlarınızı terkederken Ankara'da bana gösterilen kabulden dolayı minnettarlık duygularımı son bir kez daha Ekselânslarına sunarım. Bana gösterilen samimiyeti unutmayacağım. Bu kabulde ülkelerimizi geçmişte olduğu gibi gelecekte de birleştirmesi gereken bir anlayışın kesin bir güvencesini görmekteyim.
>
> Derin saygı ve hararetli sempati duygularıma inanmalarını Ekselânslarından rica ederim.
>
> (İmza) Franklin-Bouillon[2494]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 20 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitin 28 Haziran 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 28 Haziran 1921.
>
> Japon Âli Komiseri Baron Ouchida'nın Türkiye'nin umumi vaziyeti hakkında dün, bir Türk gazetesine verdiği beyanat, bir diplomattan nazikâne bir müphemiyette sözler bekleyen İstanbul'un siyasi mahafilini nahoş bir şekilde şaşırttı.
>
> Bu beyanat dürüstlüğüyle, düşüncelerini yaldızlı formüller altında gizlemeye alışmış olan müttefiklerin siyasi mahafilini hayrete düşürdü.
>
> Bana bir diplomat -ki bu diplomat Yunanlı değildi- "Müttefiklerin yendiği Türkler'e bu kadar açıkça enerjik bir lisan asla kullanılmamıştı. Babıali altüst oldu. Eğer müttefik diplomatlar, mütarekenin akdinden beri, müştereken böyle bir lisan kullanmış olsalardı, Türkler azamete yaklaşan ve ancak galiplere yakışan bu vaziyeti almak cesaretini bulamazlardı. Müttefikler, aralarındaki anlaşamamazlık ve zayıflıkları yüzünden Ankara'yı meydana getirdiler. Müttefikler ancak, elele ve açıkça yürümek kararında iseler Ankara'nın hakkından gelebilirler" dedi.
>
> Baron Ouchida'nın beyanatı şudur:
>
> "Ankara'nın milli hareketi hakkında fikrimi soruyorsunuz. Bütün Türk milleti Harb'e iştirake taraftar mı idi değil miydi bilmiyorum, fakat muhakkak olan bir şey varsa o da Türkiye'nin mağlup olduğu ve memleketin vakayı o zamanın idarecilerine yükletmek suretiyle, terettüp eden mesuliyetten sıyrılamayacağıdır. Mağlup Türkiye, mukadderatının tespiti hakkını galiplere vermiştir."[2495]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *28 Haziran 337 (921) Çarşamba: Fransızlar Davutpaşadaki mühimmatı alıp Rami'ye götürdüler. Ellerinde bütün mühimmat ve Levazımı Harbiyeyi imha edeceklerini hükümete bildirdiler.*[2496]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunanistan, kendine karşı yerine getirmeye mecbur olduğu bir görevle ve Türklerin boyun eğmemekte direndikleri Müttefiklerin ortak kararlarını kabul ettirmek için Küçük-Asya'da bulunuyor… Hellenizmin bir kaç asırlık, geleneksel emellerini ve Büyük Savaş sırasında yaptığı fedakârlıklara karşılık Sevres antlaşması ile kendisine tanınan hakları savunmakla Yunanistan, aynı zamanda, Doğu Akdeniz ve Boğazlarda medenî dünyanın haklarını da savunup koruduğu inancındadır*.[2497]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Tacını millî çıkar için feda etmesini bilmeyen Konstantin, Yunanistan'ı şahsî ihtirasına kurban*

[2493] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 588.
[2494] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 118.
[2495] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 415-416.
[2496] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 195.
[2497] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 268.

ediyor… Eğer Yunan halkı bir felâketten kurtulmak istiyorsa kendi çıkarlarının idaresini bizzat eline almasından başka yol yoktur.[2498]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Türk-Yunan sorunu hakkında* notalar göndermişlerdir. *Fransa'ya göre, müttefikler, Yunanistan'ı aracılık teklifine karşı aldıkları kararın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakmalı veya Doğu'da barışı sağlamak için tedbirler almalı*dır. *Yunanlılar İzmir'deyken Ankara hükümeti ile daha ihtiyatlı bir şekilde müzakereler yapılmalı*dır. *Yunanlılar ilan ettikleri saldırıyı gerçekleştirirse ve başarılı olurlarsa, sorun daha kolay çözülmeyecekti*r. *Fransa ve İtalya, tam bir uyum içerisinde hareket etmeli ve Yunanistan'ın tavrının sonuçlarına dikkat etmeli*dir. *İngilizlere göre, Yunanistan'la Türkiye arasında yeni savaşlar olacaktır ve bu savaşların sonuçlarına göre müttefikler yeniden aracılık teklif edecektir. İngilizlerin izlenimine göre, yorgunluk ve tükenmişlik Yunanlıları Küçük Asya'yı terk etmek zorunda bırakacaktı*r. *Yunanlılar halen muzafferken, durumunu korumalı*dır. *Genel izlenim, müttefiklerin yeniden harekete geçmeden önce yeni bir olay gerçekleşmesini bekleyecekleri yönünde*dir.[2499]

29 Haziran 1921. Franklin-Bouillon, Adana'ya muvasalat etti.[2500]

Yusuf Kemal (Tengirşenk): *Müzakerelerde çok defa Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa da bulunuyorlardı. Esaslar hakkında konuştuk. Fakat bu gelişte muahedeyi yapamadık. Franklen Bouyon (Bouillon) bir şey imza etmeden konuştuğumuz şeyleri hükûmetine bildirmek için haziran sonuna doğru Pozantı ve Kelebek yoluyla Adana'ya gitti. Bu arada Yunan taarruzu oldu. Afyon Karahisarı, Kütahya'yı, Eskişehir'i düşman işgal etti. Ordu Sakarya gerisine çekildi* [24 Temmuz 1921].[2501]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami (Kunduh) ile röportajını neşretti. Bekir Sami, *"Misak-ı Millî'nin belli başlı noktaları şunlardır" diyerek onun altı maddesini açıkl*amıştır.[2502]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, TBMM Hükümetinin gayr-ı resmî mümessili sabık Hariciye Vekili Bekir Sami'yle gerçekleştirdiği mülakatı neşretti. Bekir Sami, *Le Figaro muhabirine, Ankara hükümetine "aşırılık" ve "Bolşeviklik" isnadının "çok yanlış" olduğunu söyleyerek, Yusuf Kemal Bey'in, kendi yerini almasının nedenini açıkladı: "Müttefiklerle imzaladığım anlaşmalar esasda kabul edilmekle beraber, Misak-ı Millî'ye aykırı görüldü ve hükümetimiz karşı tekliflerde bulunmayı kararlaştırdı. Tabiî, artık ben işe karışamazdım; yerime Yusuf Kemal Bey seçildi. Fakat o, 'aşırı' görüşlere değil bilakis, derin bir anlaşma ruhuna sahiptir; Fransa ve İngiltere ile anlaşmayı arzulamaktadır."*[2503]

30 Haziran 1921. ABD matbuatından *The New York Times* gazetesinde Fransız-Türk Mukavelenamesinin *13 maddesinin de yer aldığı bir yazıda sürecin siyasi önemine dikkat çekiliyor, Fransa'nın artık sadece M. Kemal ile iyi ilişkiler kurmadığı ayrıca artık Yunanlılara savaşta yardım etmeyeceği yorumu yapılıyor. Buna göre Fransa, İngiltere tarafından desteklenen "meşru" İstanbul Hükümeti'ne karşı Türkiye'yi yönetecek güç olarak Ankara Hükümeti'ni tanımıştır*. *Ayrıca Fransızlar, Kilikya bölgesinden vazgeçerek Suriye üzerinden Bağdat demiryolunu kontrol etme hakkını kazanmış ve*

2498 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 268-269.

2499 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2500 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 137.

2501 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 236.

2502 Le Temps, 29 Juin 1921, p. 4; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 256.

2503 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 206-207. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Müttefiklerden ayrı bir diplomatik yol izlemiştir. *Söz konusu haberde Fransa'nın Ankara Anlaşması için bir Müttefik onayına gerek olmadığını da açıkça ifade ettiği aktarılıyor*.[2504]

1 Temmuz 1921. *İstanbul'da münteşir "Le Bosphore" isimli Fransız gazetesinde M. De La Jongulire bir dizi ciddi makalesinde, konu hakkında tam bir vukufla, Kemalistlerin davalarından bahsederken, bu Pantürk noktaya dikkat çeker ve bunun "Barış Kongresinde Resmi Türk Delegasyonu temsilcilerince desteklendiğini belirtir. 1 Temmuz 1921'de "Bosphore" şöyle yazar*:

> Türkler, şayet başarılı olmuş olsalardı ok geniş bir şekilde nimetlerinden faydalanacakları bu politikanın imkanlarını reddederek, kendilerini kurban olarak gösterirler miydi? Bu sadece toprak haklarını savundukları İzmir ve Edirne üzerinde değil, savaştan önce Osmanlı imparatorluğunun yanında olan bütün toprakları kapsamaktadır. Milliyetçilik prensipleri adı altında, Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyeti, sadece Trakya, Anadolu ve Küçük Asya üzerinde değil, fakat Torosların ötesindeki bütün topraklarla, bütün Arap ülkeleri üzerinde de kurulmak istenmektedir."
>
> M. De La Jonquiere devam eder: "Milliyetçiile bu sınırı da aşarlar: Fransız hükümetine götürdükleri, Kilikya konusundaki karşı teklifler açık bir uyarıdır. Sadece Londra Andlaşmasını değil, Sevres'in de gözden geçirilmesini istemekle dikkatleri üzerlerine çekmiyorlar mı? İsteklerine bakılırsa bu 1914 öncesi Türkiye değil, Balkan Savaşı öncesi Türkiye! Biraz daha olsa, Kanuni'nin imparatorluğunu yeniden kurmak isteyeceklerdi. İşte bunların *Milli Sınırlar*dan anladıkları."[2505]

2 Temmuz 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Batı cephesinde Türklerin Sapanca'ya doğru ilerledikleri ve Yunanlıların kayıplar vererek geri çekildikleri bildirilmiştir*. *Türklerin bütün kaynaklarını zorladıkları ve İstanbul'daki bakanlar kurulunun son yaşanan olayların yarattığı yeni durumu değerlendirdikleri ifade edi*liyor. *Atina gazeteleri İzmit'in boşaltılmasının güç karşısında olmadığını, Kemalistlerin Boğaz'a ilerlemesinin engellenmesi için saldırı yapmak amacıyla daha önceden karar verilerek yapıldığını aktar*maktalar. *İzmit'in Türkler tarafından ele geçirilmesi üzerine müttefiklerin bir açıklama yaparak İstanbul'un etrafındaki tarafsız bölgenin işgalinin savaş sebebi sayılacağı uyarısını yaptıkları ve Kemalistlerin de adı geçen bölgeye saygı duymaya söz verdikleri ifade edilmiştir*.[2506]

3 Temmuz 1921. *Resmi olmayan görüşmeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiş olan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, Paris'ten Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda, Fransız Hükümet yetkilileri ile yaptığı görüşmeyi anlattı. Fransızların Misak-ı Milli çerçevesi içinde Türklerle anlaşmaya istekli olduklarını, Türkiye'yi tutanların sosyalistler, katolikler ve muhafazakârlar olduğunu, Yunanlıların mevkiinin hergün biraz daha düşerken İtalya ve Fransa'da Türklüğün büyük bir şeref kazandığına belirtti*.[2507] *Hôtel Continental*de konaklayan Celâleddin Arif'in epey uzunca mektubunu tamamen iktibas etmek gerekirse:

> Elmaruzdur
>
> Roma'da Kont Sforza ve diğer ricali siyasiye ile vukubulan mülâkatımı müşir arîzamı takdim eyledikten sonra Roma'ya muvasalatımı haber alan Fransa Gazeteleri Paris'e de gideceğimi yazdıklarından ve bunun da bir davet olduğunu anladığımdan Bekir Sami [Kunduh] Beyefendiyle badelmüşavere Paris'e geldim. Bekir Sami Beyefendi de bendenizden bir gün sonra muvasalat eyledi. Müşarüleyh Reisi Hükûmet Mösyö Briand ile mülâkat eyledi, Mösyö Briand bendenizle de görüşmek arzusu izhar eylemiş ve Cuma günü kablezzeval saat

[2504] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 149.

[2505] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 48, dipnot 44. Lozan arefesinde hilafetin vatikanlaştırılıb saltanatın ilga edilmesi ve Lozan'ı müteakiben hilafetin de ortadan kaldırılması, hiç şüphesiz Avrupalıları tatmin etme maksadını güdüyordu. Sevr'in yumuşatılmış hali Lozan da, Sevr'in esası olan Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesini amir idi. Reddimiras, Kemalist yönetimin Avrupalılarca resmen tanınmaklığı için kaçınılmaz şart idi denilebilir.

[2506] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327.

[2507] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 592-593.

on buçukta kabul edeceğini bildirmiş idi. Tayin edilen zamanda Hariciye Nezaretine gittim ve müşarileyh tarafından gayet mültefitane bir surette kabul edildim. Briand ile mülâkattan evvel Hariciye Nezaretinin doğrudan doğruya vasıtai mükâlemesi (porte parole) olan Temps gazetesi başmuharriri Mösyö Harbert iki gün evvel ikamet eylediği otele gelmiş ve efkârımı anlamaya çalışmış idi. Mumaileyhe hakikati olduğu gibi bütün çıplaklığıyla anlatmıştım. Yani fikrimiz memleketimizde hiçbir kayd ve şarta tabi olmaksızın hâkimi mutlak olmak istediğimizi ve mıntakai nüfuz ve saireden müctenib bulunduğumuzu ve hâkimiyetimize ufacık bir gölge ârız olmasını istemediğimizi bildirdim. Yalnız harp etmek için silâh sarılmadığımızı ve harbin sulha vasıl olmak için bir vasıta olduğunu ve arzumuz dairesinde bir sulh yapıldığı anda şarkta en büyük âmili sulh ve salâh olacağımızı söyledim. Cevaben Fransa da bu hususta bizimle [..]

Açıklamalı [ÖA5]: İktibası tamamla.

[..] Burada bir sabah otele Davidof namında bir Bulgar geldi. Kendisinin İngiltere'de gayet mühim dostları bulunduğuna ve Talât Paşa merhumla bizim husus hakkında çok görüştüklerinden ve Talât Paşa'dan bir vesika aldığından bahseyledi ve mezkûr vesikayı gösterdiği gibi Doktor Nazım Bey'in ve başkasının mektubunu gösterdi. Talât Paşa merhum bu adam vasıtasıyla İngilizlerle konuşmuş, yani bu adam Londra'ya gidip gelerek her iki tarafın sözlerini birbirine isal eylemiş. Neticede İngilizlerin Türklere itimad eylemediklerini fakat itimad hasıl olduğu dakikada Yunanlıları İzmir ve Trakya'dan çıkaracaklarını, Musul ve havalisini bize terk edeceklerini, iktisadî ve malî kontrolü lâğvedeceklerini ve bizlere her sene yüz milyon frank vermek üzere bir milyar altın frank ikraz eyleyeceklerini ve yalnız bu paranın memleketin imarına sarfedilmesini temin edecek bir komisyon teşkil edeceklerini filân söylemişler. Herifin sözleri bir dereceye kadar kanaat bahş olmakta ise de işin ciddî bir teklif olup olmadığını anlayabilmek için bu gibi tekâlifte bulunan adamı Londra'dan getirip benimle görüştüreceğini söyledi. Herkesle görüşebileceğimi makamı cevapta söyledim. Londra'ya yazacağını bildirdi. Malûmu Samileri olduğu veçhile bu gibi hususatta daima gayri mes'ul bulunan zevat bir mükâleme kapısı açar. Hükümeti merkeziye ister kabul eder veya istemez, bu sözler ve mükâlemeler işe gelmediği takdirde mesele kapatılıyor. Şayet Londra'dan gelecek olan adamla görüşecek olur isem bittabi İngilizlerin bizden ne istediklerini soracağım ve Zatı Devletlerine arzı malûmat edeceğim. Bu hususat hakkında emri devletleri olacak olur ise bizim Erzurumlu Nafiz Bey vasıtasıyla ve İstanbul'a biraderi bendenize gönderilecek mektup daha kısa bir tarik ile gelir bendenizi bulur. Bugünlerde başlayan taarruzun bir an evvel hüsnü suretle neticepezîr olması için gece gündüz dua eylemekteyim, Cenabı Hak silâhlarımıza muvaffakiyet temin eylesin. İzmit'in işgalinden dolayı da ayrı arzı tebrikat eylerim. Gerek burada gerek İtalya'da Türklük büyük bir şeref kazanmıştır, göksüm fahr ile kabarmaktadır hâzâ emni fazl Rabbi. Fransa'daki mevkii devletleri gayet yüksektir, Ayân ve Mebusan Hariciye Encümenlerinin bu hususdaki efkârına muttali oldum. Âlemi islâmdaki mevkii samilerinin hiç bir veçhile tezelzüle uğramamasını ve bunun islâmlar için gayet parlak bir netice vereceğini söylüyorlar. Hacı Âkif Paşa hafidi İsmail namında Harbi Umumide ve şimdi de Yunanlılara casusluk eden bir alçak iki gün evvel Eclair gazetesinde yazmış olduğu bir makalede Anadolu'nun Hilâfet aleyhinde bulunduğunu gören gayet mühim bir zat bendenizden malumat istedi. Bütün kuvvetimle red eylediğim gibi o edepsiz çapkının mahiyetini bildirdim ve o zat da mezkûr encümenleri tatmin eyledi. Bu ay nihayetine doğru Marinbaad'a gideceğim. Baki muvaffakiyatı devletlerine duâhân olduğumu arz ile hatmi küftâr eylerim Efendim.[2508]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 20 Haziran 1933'de neşredeceği tefrikasında, bir Fransız zabitin 3 Temmuz 1921 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

İstanbul, 3 Temmuz 1921.

Hariciye Vekili, 27 Haziran'da Ankara Büyük Millet Meclisi'nin büyük bir ekseriyetle tasvip ettiği beyanatta bulunmuştur.

Londra İtilafı meselesine avdet eden Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey, Fransa'nın sulh yapmaya karar verdiğine kani olduğunu beyan etmektedir. Hükümet Fransa'ya Misâk-ı Milli'ye uygun olarak yeni tekliflerde bulunmuştur ve cevabını beklemektedir.

[2508] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 119-125. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey son zamanda Mösyö Franklin-Boillion ile olan mükâlemesinin, bu cevabın anlaşmaya matuf ve açılmış müzakeratın hüsn-i suretle neticelenmesine müsait olacağı ümidini verdiğini ilave etmektedir.
>
> Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey, diğer taraftan, Hükümet'in vaadettiği toprakların yakında tahliyesini İtalya'dan beklediğini beyan etmekte ve sözlerine nihayet verirken, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Türkiye'nin her türlü ecnebi müdahaleden azâde tamami-i istiklalinin tanınması ve serbestçe inkişafı noktalarını azimle takip edeceğini söylemektedir."[2509]

Taşra gazetesi *Le Petit Gironde* yazıyor: *Konstantin'in ateşli nutuklarına rağmen Yunan askerinin morali hissedilir bir yükselme göstermemiştir. Yunan askeri, vatanın büyüklüğünden ziyade tahtı sallanan bir kralın soy menfaatleri için dövüştüğünü anlıyor (…) Güçlü, cesur ve son derece disiplinli Türk askerleri ise vatan toprağının bütünlüğü ve Osmanlı hâkimiyetinin devamı için çarpıştıklarını bilmektedirler… Türk ordusu gittikçe güçleniyor… toplam 20-22 tümende 180.000 adamdan meydana gelmiştir ve Yunan orduları için korkunç bir hasımdır*.[2510]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakalesinden: *İzmit'te müslüman mahallesinin yağması 24'ten 27 Hazirana kadar sürdü. Yağma yalnızca Yunanlıların silâhlandırdığı Çerkezler ve diğer yardım kuvvetlerince değil, fakat assubaylarının idaresinde silâhlı Yunan bahriyelilerince de yapıldı. Güvenilir şahitler yüz kadar evin yakıldığını görmüş ve altmıştan fazla ölü saymışlar: Çoğunun kolları arkadan bağlıymış ve işkence izleri taşıyormuş (…) Yüzbaşı Delor adındaki bir Fransız subayı cesaretle müslüman halkı kurtarmaya çalıştı (…) Fransız Bambara gemisinin bahriyelileri de ateşi söndürmeye çalıştılar; Yunan askerleri silâhla engel olmak istedilerse de bizimkilerin kararlı tutumu saldırganları dağıtmaya yetti (…) Buna benzer olaylar denizden uzakta, Küçük-Asya'daki sınır boyunda ortaya çıkarsa katliamları önlemek için oradalarda Fransız bahriyelileri yok*.[2511]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İzmit dolaylarından karaya çıkan Amerikan deniz piyadelerinin, bölgedeki Amerikan görevlileri ve vatandaşlarını koruma amacı ile gönderildiği açıklandı. Aynı yerde olan Fransız deniz piyadeleri de Fransız okul binasına sığınan Türkleri, Yunanlıların saldırısından korumak için Yunanlılara karşı silah kullandı. Bu olayın ardından da Türkler, İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'ye teşekkür mesajı iletti*.[2512]

4 Temmuz 1921. General Gouraus, Franklin-Bouillon'un muhtırasını Fransa Dışişleri Bakanlığına telledi. *Franklin-Bouillon, Rodos ve Roma üzerinden Paris'e giden Bekir Sami Bey'in Fransa'da sorumsuzca verdiği demeçlerin başlamış olan barış görüşmelerine zarar vereceğinden endişelenmekte*dir.[2513]

> Londra'dan döndükten sonra, Bekir Sami Bey ikinci defa olarak Avrupa'ya gitmişti. Resmi bir sıfatı olmamakla beraber, siyasi temaslarına devam ediyordu. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa, Fransa'nın murahhası Franklin-Boillion ile müzakerede iken, Bekir Sami Bey de Paris'te hususi teşebbüslerinde devam ediyordu. Bu hareket, bazı siyasi ihtilatlara yol açabilirdi. Onun için kendisinin resmi bir vazife ile muvazzaf olmadığı ajansla ilan edildi.

2509 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 416.

2510 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267.

2511 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 269.

2512 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2513 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 173; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138. "1921 Temmuz'unda Bekir Sami Bey'in resmi bir görevinin olmadığının ajanslar aracılığıyla bütün dünyaya duyurulması, Ankara Hükümeti'nin başlamış olan barış görüşmelerini sonuçlandırmaktaki kararlılığını gösteriyordu."

Sabık Hariciye Vekili'mize göre: "Henüz fırsat elde iken akilane bir siyaset takibi, memleketi felaket girdabından kurtarabilir. Aksi halde tarih ve millet nazarında mesuliyetten kurtulamayız!" Bununla demek istiyor ki, herçibadâbat, sulh yapmalıyız.[2514]

5 Temmuz 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *…Eğer kral Konstantin galip gelecek güçte ise Küçük-Asya'daki Türk ordusunu ezerek bunu ispatlasın, İzmit körfezindeki birçok köyleri bombalayarak değil!*[2515]

Le Figaro gazetesi, İzmit katliamı hakkında yazıyor: *Alman genelkurmayınca Fransa'da uygulanan yöntemlere benzeyen bu barbarca hareketi haklı gösterecek bir mazeret aramak boşunadır*.[2516]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Yunanlıların büyüklük hastası kralı yenilgiyi hazmedemiyorlar. Kemalist kuvvetler İzmit'teki Yunan ordusunu kovdu. Kemalist kuvvetler bu başarılarını değerlendiremedi, çünkü Müttefikler onlara, "daha ileri geçmeyin" dedi; Ankara'nın Türkleri de ılımlı olduklarını ispatlamak için hiç bir fırsatı kaçırmak istemiyorlar*.[2517]

7 Temmuz 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi: *General Pelle'ye İngiliz'lerin sureti müracaat ve rucuu hakkında münasip malumat vererek Ankara'dan aldıkları cevapla Haziran'ın* [Temmuz'un? (ÖFA notu)] *Onbeşinde in'ikat edecek Başvekiller meclisinde yazılı Anadolu'nun sulha (hakim) hakkı olduğunu iddia edebileceklerini söyliyerek Paris'in nazarı dikkatini celp etmesini beyan etmesi Esas hakkında haberi olduğunu ve fakat teferruatı bilmediğinin ve bendenize varit olan fikrin husulü ihtimaline karşı Paris'i ikaz eyliyeceğini vaadetti. Ferman 7 Temmuz 337*.[2518]

8 Temmuz 1921. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* yazıyor: *Yunanlılar özellikle İzmit'te bazı barbarlıklar yaptılar*.[2519]

9 Temmuz 1921. İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *General Harrington, bir Karadeniz limanında Mustafa Kemal'le görüşmek ve onun tekliflerini alarak Londra'ya iletmekle görevlendirilmiştir*. *Mustafa Kemal'in tekliflerinin İngiliz delegeler tarafından kabul edilebileceği ve Kemalistlerin müttefiklerle müzakereler yapmaya hazır oldukları ancak İzmir ve Trakya konularında taviz vermeyecekleri aktarılıyor*.[2520]

Paris'de münteşir mühim mecmua *Le Revue Hebdomadaire*, Henri Massis imzalı makale neşretti: *Parti farkı olmaksızın Fransız kamuoyu Sevres antlaşmasının geçersizliğini kabul etmekte birleşiyor ve onun düzeltilmesini istiyor. Kamuoyunun böylesine birlik gösterdiği başka bir mesele hemen hemen yoktur. Fakat bu birlik, kamuoyunun bu düzeltmeyi elde etmedeki aczini daha iyi belirtmekten, ve başka meselelerde olduğu gibi burada da İngiltere'nin dümen suyunda gittiğimizi açıkça göstermekten başka bir şeye yaramıyor (…) Bolşeviklerin dostu Türkiye ile anlaşma mümkün mü? Mustafa Kemal'in arkasında bize "Sovyetlerle Ankara arasında ilişkiler ajanı" şeklinde Enver Paşa ve bir Afgan ordusunun başında Hindistan'ı istilâ ve ayaklandırmayı uman Cemal'i gösteriyorlar. Böyle bir anlaşmanın tehlikesi büyükse de, her şey bizi, bu tehlikeden kaçmanın yine de tek yolunun gecikmeden Mustafa Kemal'le anlaşmaya gitmek olduğunu düşünmeye yöneltiyor. Yarın, belki, etrafı siperlerle çevrilmiş büyük bir karargâhtan farkı kalmayan Anadolu'da hüküm süren kuşatılma psikozuna kapılarak, Yunanlıların yıkıcı*

[2514] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 400-401.
[2515] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 269.
[2516] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270.
[2517] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270.
[2518] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 340.
[2519] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 269.
[2520] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223-224.

saldırıları ve katliamları yüzünden bitkin hale düşerek, bizim oyalama politikamızdan ağzı yanarak -ki onun aşırı adamları bu politikayı iki yüzlülük ve köyü niyetlilikle suçluyorlar- bu samimî vatanperver, Jön Türk, veya Bolşevik kışkırtıcılara söz anlatamaz hale gelecek ve kendisi de hainlikle suçlanmamak için onlara taviz verecek. Zira Ankara'da bir çeşit tedhiş hüküm sürüyor, ihtilâl mahkemesi sürekli şekilde çalışıyor ve Kemalist Meclis bizim Konvansiyon'umuzu hatırlatıyor…[2521]

10 Temmuz 1921. Katolik taşra gazetesi *La Croix de l'Est* yazıyor: *Yunanlılar feci vahşet eylemlerine girişerek İzmit'ten çekildiler, Konstantin her zaman sabık Kayzer'in eniştesi değil mi?*[2522]

Journal des Debats gazetesi, M. Pierre Barnus'un makalesini neşretti: *Kemalistlerle barış yapmanın tek çaresi, onlara aşırı alçakgönüllülük göstermemektir. Zira, Türkiye'ye karşı bu affedici politika, uygulanarak, Almanya'nın müttefiki olmasına sebep olunmuştur. Daha sonra ise Bolşeviklerin yakını ve şimdi de, İtilaf Devletlerine karşı zafer kazanmış gibi şartlarını dikte ettirmesine gelinmiştir*.[2523]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesinde *Milliyetçi hareketi destekleyerek Suriye sınırlarında Türklerle çatışmaktan imtina eden Fransızların, esasında İstanbul ve Yakın Doğu'ya hükmeder konumda olan İngiltere'nin bölgedeki emellerini engelleme amacında olduğu belirtilmiştir. Bu denklemde Türklerin kazanmasından yana politika yürüten Fransa'nın karşısında ise Yunanlıları destekleyen İngilizler bulunmakta*dır.[2524]

11 Temmuz 1921. Başvekil Aristide Briand, Fransa Âyan Meclisine beyanat veriyor: *"İşte Fransa'nın Suriye'deki rolü. Burada Fransa, komşusu olacak olan Türkiye ile yakın ve içten bir işbirliği içerisine girmek istemektedir. Fransa, kalamayacağını anladığı Kilikya'dan kısa süre içerisinde çekilmeyi arzulamaktadır. Beyler, ben, Fransa'da kalmayacak olan bir toprak parçasında savaşan, kan döken ve heder olan askerlerimizin ülkemiz için acı verici olduğuna kaniyim."* Sonra Briand, *Sevr Antlaşması hükümlerine göre Kilikya'nın Fransa'da kalmayacağına da dikkat çekerek, geri çekilmeyi meşrulaştırmaya çalışıyor*. Zira *Fransa; Mersin, Adana ve çevresini ilhak etmiyor, yalnızca ekonomik imtiyazlarla yetiniyordu. Bunu ikinci Londra Konferansı'nda (Şubat 1921'de) kendisi talep etmişti*. Briand, *Fransa'nın doğuda Türkiye ile işbirliği yapmadan başarılı olamayacağına dikkat çekmeyi* sürdürecektir.[2525]

Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Briand, muhalefetin suallerini cevablamaya çalışıyor. *Savaş karşıtı olduğunu açıkça dile getiren Briand, Antep ve Kilis'i Suriye'nin doğal bir uzantısı gören ve buraların Türklere bırakılmaması gerektiğini dile getiren milletvekillerine "Bu doğru. Fakat sorun şurada ki; Türklerle savaşacak mıyız? Zaten bugüne kadar bunu yapıyorduk" diyor ve şu manidar açıklamayı yapıyor*:

> Orada 2.000 asker kaybettik, bir 2.000 asker daha kurban etmeye hazır mısınız? Gerekirse evet; ama gerekmiyorsa hayır. Memnuniyetle belirtiyorum ki Londra'daki antlaşma [TBMM tarafından] onaylanmamış olsa bile, Kilikya'da düşmanlık kalmadı, artık kan dökülmüyor. Sizin tarafınızdan zayıflıkla suçlanma riskine rağmen, bunun Fransızların hayatlarını kurtarmak anlamına geldiğini düşünüyorum. Bu politikayı uygulayacağım. Kamuoyunu rahatsız etmek, galeyana getirmek, Fransa'yı ülkenin arzularına ve hükümetin

[2521] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211-212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2522] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270.
[2523] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 67.
[2524] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148-149.
[2525] *Journal Officiel (Sénat)*, 12 Juillet 1921, p. 1765; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 280, dipnot 735.

> yapmak istediklerine aykırı bir politikaya yönlendirmek için ortaya atılan asılsız bilgilere karşı koymakta da tereddüt göstermeyeceğim.[2526]

Briand, *gelecekte, Fransa'nın Türkiye ile "dostça bir barış içinde olması" amacıyla Ankara'ya bazı tavizler yapılabileceğini söyleyerek, "bizim hiç bir art düşüncemiz yok. Eğer Türk milleti yaşayacaksa, tam bağımsızlığı içinde yaşamalıdır (alkışlar) (…)*[2527]

Briand, *Mecliste, söyleyeceklerinin "bütün ülke için uyarma niteliği taşıdığını" belirtmiş, "Fransız kamuoyunu Türklere karşı tahrik ve Fransa'nın olmayan bir menfaat için askerî müdahalelere yol açmak niyetiyle basında çıkan veya yakında çıkması beklenen haberler var" demiştir. Le Temps'da böyle bir haberi tekzip ettiğini de açıklayan Briand "Fransız kamuoyunun bu tür oyunlara kurban gitmesine göz yummayacağını" ekler: "… Kamuoyunu bulandırmak, heyecanlandırmak ve ülkenin arzuladığı ve Fransız hükümetinin de izlemek istediğinin zıddı bir politikaya yöneltmek için düzülen maksatlı ve çıkar gözeten haberlere (çok iyi! çok iyi! sesleri) ne zaman rastlarsam karşı durmaktan çekinmeyeceğim (alkışlar)." Briand, "maksatlı haberleri uyduranlar kimdir?" şeklindeki bir soruyu cevaplandırır: "Maksatlı haberleri uydurmanın çok eçşitli yolları var. İstanbul'dan bir telgraf gönderiliyor, sonra bir tane de Atina'dan, bir diğer de Beyrut'tan… Kamuoyu böyle aldatılıyor işte. Buna izin vermeyeceğim (yeniden alkışlar)*.[2528]

Briand'ın belirttiğine göre, Fransa Suriye mandasını alacaktır fakat Fransa'ya pahalıya patlayan Kilikya ve çevresi Suriye mandasının emniyetini taahhüd altına almak şartıyla TBMM Hükümetine terk edilecektir. Kilikya'yı Türkiye'ye devreden maddeyi mündemiç Sevr, Fransa millî menfaatlerinin aleyhinde bir projedir. Hem Fransa hem TBMM Hükümeti karşılıklı tavizler vererek kalıcı sulh yapmalıdır. Fakat TBMM Hükümeti, İttihad ve Terakki zihniyetli olmamalı; İttihadçılığın İslâmcı ve Turancı davalarını gütmemelidir. Sevr'in tahrik ettiği Türkiye milliyetçileri millî mutalebatı kapsamında haklı bir harekettir:

> M. Soulier, ondan sonra M. Marcel Habert ve Berthon, bana ısrarla, hükümetin niyetinin ne olduğunu, Fransa'nın Suriye üzerindeki görevini nasıl yorumladığını, amaçlarına ulaşmak için ne yapılacağını ve askeri işgalin ne zamana kadar finansal yük gerektireceğini sordular. Açıklıyorum. Beyler, Fransa Suriye üzerinde manda sorumluluğunu nasıl üstlendi? Bay Berthon'a cevaben hemencecik söyleyebilirim. Fransa, bu bölgelerdeki geçmişi nedeniyle oraya normal, mantıklı bir şekilde çağrıldı. Oraya, gelenekleri nedeniyle, bu geleneklerin doğurduğu ve geliştirdiği tüm çıkarları nedeniyle çağrıldı. Bu milletlerin gözünde başlatıcısı olduğu medeniyet nedeniyle ve Türkiye'nin yok olmakta olduğu ve müttefiklerin nüfuz bölgelerinin görüşüldüğü kritik dönemde Suriye'nin çığlığı kendiliğinden Fransa'ya doğru yükseldi. Yani biz müttefiklerin uğruna savaştığı ilkelere uygun olarak oradayız. [. . .] Tüm koşullar, şayet burada bir ülkeye bir manda verilmesi gerekiyorsa, onu almaya yetkili olan ülkenin Fransa olduğunu gösteriyor.
>
> Şu an bu kürsüde bulunan kişi 1916'da daha geniş görüşlere sahipti. Fransa'nın hakları ve gelenekleri gereğince, çıkarlarının anlaşmalarla yüceltilmesi için çabaladı. [. . .] Sevr Antlaşması'nı müteakip, Fransa'nın Kilikya'da kalıcı olmayacağını, orayı boşaltmak zorunda kalacağını; ancak azınlıkların ve mallarının korunması sağlanıncaya kadar askerleriyle beraber orada kalacağını taahhüt etti. İşte beyler, bize tahsis edilmemiş ve boşaltmamız gereken bir bölgede [Kilikya'da] Büyük Savaş'ın acılarını sürdüren bir düşmanlık halindeyiz ve kamuoyunun Fransa'nın bütçesine ağır gelen bu denli bir yükümlülüğe öyle ya da böyle direndiğini çok iyi anlıyorum. Dahası, kanlı çatışmalara ve oldukça acımasız kayıplara neden olan bu düşmanlıkların Fransa'da vereceği duygulardan bahsetmiyorum bile.

2526 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3386, 3388; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken,* 2022, s. 272-273.

2527 *Journal Officiel* (Chambre des Députés), 12 Juillet 1921, p. 3395; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 212.

2528 *Journal Officiel* (Chambre des Députés), 12 Juillet 1921, p. 3388; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 204.

Meclis düşüncesini netleştirdi. İlk andan itibaren, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına karşı olduğunu gösterdi. Sevr Antlaşması'nı olduğu gibi onaylamak hususunda Fransız Meclisi'ne güvenmememiz gerektiğini, bu antlaşmanın Fransa'nın geleneksel çıkarlarıyla çok şiddetli bir şekilde çatıştığını ve Fransa'nın geleneklerine neredeyse tamamen aykırı olduğunu; dahası o anki ve gelecekteki çıkarlarımız ile de çeliştiğini ve bu sebeple [antlaşmanın] gözden geçirilip değiştirilmesinin gerekliliğini müttefiklerimize yüksek bir sesle ifade ettim. Katıldığım ilk konferansta, yani Paris [Barış] Konferansı'nda müttefiklerimizin, barışı tesis etmek için Yunanlılar ile Türkler arasında arabuluculuk yapmayı denemenin gerekli olduğunu anlamalarını sağlamaya çalıştım. Türkler derken, tabii olarak sadece [İstanbul'daki] resmi çevreleri değil, aynı zamanda askeri açıdan durumun anahtarını eline alan ve bizi Kilikya'da bir savaş durumunda tutan Türk milliyetçilerini de kastediyordum.

Savaşan tarafların müttefiklerin arabuluculuğunu kabul etmeleri mümkün olmadığından, Paris'te ve Londra'da[ki] [görüşmelerde] neler olduğunu sizler de biliyorsunuz. Ankaralılar ve İstanbullular, yani Türkler, müttefiklerin arabuluculuğunu ve İzmir ile Trakya'nın Türk mü yoksa Yunan mı olduğu konusunda inceleme komisyonu tarafından yapılacak olan incelemeyi kabul etmeye hazır olduklarını gösterdiler. Silah kullanmaksızın çözümün imkânsız olduğunu düşünen Yunan hükümeti bu noktada kendi rolünü oynamak istedi ve [İkinci Londra Konferansı'ndan sonra] sizin de bildiğiniz [yeni] saldırıyı gerçekleştirdi. [Ancak] Başarılı olamadı. Yeni bir saldırı başlatıldığı haberinden önce, Paris'te Lord Curzon ve İtalya Büyükelçisi ile gerçekleştirmekten onur duyduğum konferansta [. . .] arabuluculuk yapmayı reddeden iki milletten [Yunanlılar ve Türklerden] birine aynı yönde yeni bir teklifte bulunduk. Fakat kabul edilmedi. [. . .] Fransızlar açısından bu sorunun spesifik olduğu konusunda da müttefiklerimizi Londra'da uyarmıştım. Açıklayayım. İngiliz müttefiklerimizle birlikte bütün imkânlarımızı kullanarak kapsamlı bir barışa ulaşmak için çaba gösterecektik; en önemli nokta açıkçası bu idi. Ama çabamız maalesef başarılı olamadı ve biz Fransızlar, kalıcı olamayacağımız ve terk etmeye hazır olduğumuz bir yerde [*Kilikya'da ve havalisinde (ÖFA notu)*] 100.000'e yakın asker bulundurma durumunu sürdürmeye devam edemezdik. [. . .] Bu kadar çok fedakârlığın ve paranın tüketilmesini kabul edemedik. Bu nedenle, Türk milliyetçilerinin temsilcilerinin Londra'da [İkinci Londra Konferansı'nda] olmalarından yararlanarak ilişkilerimizi onlarla çözmeye kararlıydım. Nasıl mı? Öncelikle, esir askerlerimizin derhal serbest bırakılması konusu geliyordu. Bu gerçekten iç acıtan bir meseledir. Orada, aileleri ile zar zor iletişim kurabilen ve savaşın bitişinden beri artık son verilmesi gereken bir vaziyet içerisinde bulunan Fransız askerleri var.

[. . .] Sınırlarımızın değiştirilmesi bağlamında herkesi tatmin etmeyen bir antlaşma [Bekir Sami-Briand Antlaşması] imzalandı. Bu antlaşma ne Türkleri ne de Fransızları tatmin etmiyordu. Beyler, dikkatinizi bu noktaya çekmeme izin verin. İki şeyden biri olacak: ya gelecekte Türkiye ile dostça barış içinde olacağız -ki bu benim arzumdur- ve onunla, bazı talihsiz, yanlış yola sapmış, aldatılmış fanatik insanların [İttihatçılar kastediliyor] felakete sürüklediği [büyük] savaşın öncesindeki ilişkilerimize devam edebileceğiz; yoksa, eğer isterseniz, kalıcı veya gizli de diyebilirsiniz, bir düşmanlık durumunda kalacağız. O halde Fransa'nın Suriye ve Kilikya sınırlarında sürekli asker bulundurması ve sürekli savaşması, dolayısıyla bütçemizde büyük açıklar oluşması gibi bir zaruriyet ortaya çıkacaktır. Onlarla aramızda böyle bir barış anlayışı hâkim olsaydı, aradaki farkı hemen ve her ne pahasına olursa olsun silahla halletmek daha iyi olurdu. Benim açımdan, Suriye'de olduğumuz için üzülüyorum çünkü bu bize korkunç bedeller ödetebilir. Ama bu yalnız benim hissiyatım değildir. [Umarım] Türk halkıyla yaşadığımız anlaşmazlığımız gerçek bir barışa dönüşecektir. İki ulus aralarındaki ilişkileri yeniden kurduğunda, uzun bir dostluk geçmişinin, ortak geleneklerin bir sonucu olarak, ellerini yeniden bir araya getirdiklerinde, bu, gelecek için dostane bir işbirliği ruhu içinde olmalıdır. Bu koşullar altında sınırlar, nehirler, dağlar, demiryolu hatları sorunları ikincil hale geliyor. Artık bir ülkenin refah unsurlarına el koyarak diğerinin toprağına yerleşmek söz konusu değil, hayır! Tekrar ediyorum, samimi bir işbirliği arzusu gerekiyor. Eminim ki Ankara Türkiye'si az önce de söylediğim gibi görüşlerini yöneltecek bilgeliğe sahipse, Fransa ve Türkiye için bu doğrultuda alınacak çok güzel sonuçlar vardır. Fransız hükümetinin amacı budur.

[Ankara ile aramızda] yenilenen görüşmeler var. İlk noktada, esirleri derhal değiş tokuş etmeye, düşmanlıkların sona erdiğini ilan etmeye -onaylanmamış olsa bile Londra'daki antlaşmadan bu yana düşmanlıkların devam etmediğini söylemeliyim- ve sınırlar sorununu çözecek karma bir komisyon kurmak için temsilci göndermeye şu an hazırız. Fransa, milliyetler ilkesini baltalayacak hiçbir şeyi istememektedir. Mevcut vaziyetimizi güvence altına almak için; Halep'te olduğu gibi su noktaları sorununu çözmek, Hatay [*İskenderun*

Sancağı (ÖFA notu)] için hudut bölgesini tespit etmek, her şeyi tamamen makul ve ekonomik nitelikte sağlamak bu komisyonun görevi olacaktır. Bunu müttefiklerimizle tam bir mutabakat içinde ve Türklerin meşru kaygısı olan Türkiye'nin ulusal egemenliğine zarar vermeyecek şekilde yapmalıyız. Bizde gizli saklı yoktur. Eğer Türk milleti yaşayacaksa, tam bir milli bağımsızlık içerisinde yaşaması gerekir.

[. . .] Biz minnet talebinde değiliz. İnsanlardan vaziyet üzerine düşünmelerini ve gördüklerine ve bildiklerine göre karar vermelerini istiyoruz. Bununla birlikte, tüm medeni milletler tarafından talep edilebilecek bazı güvenceleri de almak niyetindeyiz. Günümüzde artık milletler arasında su geçirmez bölmeler yok. Bu artık mümkün değil. [. . .] İşte Fransız hükümetinin yönelimi bu ve gösterdiği çabalar bunlardır. Türk milliyetçileri, tüm milliyetçiler gibi kuruntuludur. Bunlar, Sevr Antlaşması'nın bazı bölümlerinin aşırılığı nedeniyle, bir tür patlamayla milliyetçiliğe atılan adamlardır. Benzer bir durum Fransa'da olsa, buna vatanseverlik denirdi. Fakat başka ülkelerde olduğunda, kaynağı aynı olsa bile, genellikle fanatizm olarak adlandırılıyor. [. . .] Fakat gerçekte, vatansever olduklarını iddia eden bu Türk fanatiklerinin aşırı fakat çoğu makul ve saygı duyulması gereken endişeleri var. Çünkü onlar, haklı bir şekilde, sadece anavatanlarının ulusal egemenliği duygusuyla hareket ediyorlar. Kilikya meselesi, İtalyan veya İngiliz müttefiklerimizi herhangi bir şekilde rahatsız etmeksizin kendi aramızda çözülmelidir. Derhal çözülürse, Suriye sorunu neredeyse tamamen ortadan kalkacaktır. [. . .] Orada çok sayıda askerimiz olmasaydı, Suriye'deki varlığımız aşırı derecede tehlikede olurdu. Eğer Türk milliyetçileri ile aramızda antlaşmalar yapılır ve taahhütler verilirse; bu bölgelerde hüküm sürecek olan şey barıştır".[2529]

Fransa Mebusan Meclisi içtimaının ikinci celsesinde hükümet bütçesini müzakere ediliyor. *Gündemde Suriye ve Kilikya'daki birliklere ek bütçe tahsis edilmesi vardı*r. *Düşünülen miktar 280 milyon frankt*ır. *Her ne kadar savaş karşıtı olsa da Briand hükümeti, Kilikya'daki birliklerin ödeneklerini artırarak "savaşa devam etmeye kararlıyız" mesajını vermek ve Ankara'daki masada elini güçlendirmek istiyor. Bu sebeple Başbakan Briand, prensipte savaşa karşı olmasına rağmen bu ödeneğin geçmesini istiyor. Yoğun geçen görüşmeler sırasında Savaş Bakanlığı bünyesinde koloni çalışanları ve yabancıların yurda dönüşleri için 11 milyon 450 bin frank, askerlik vazifelerini yerine getirenlere veya terhis edilenlere destek için 6 milyon 621 bin frank, vefat eden askerlerin ailelerineyapılacak yardımlar için de 60 bin frank tahsis edilmiş ve bu ödenekler kolaylıkla kabul edilmişti*r. *Konu Türkiye ve Suriye'de bulunan Fransız askerlerine ayırılacak bütçeye gelince, Briand'ın alışık olduğu muhalefet bir kere daha kazan kaldırmış, itirazlarda bulunmuştu. Fransa'nın doğu siyasetini en başından beri eleştiren ve Kilikya' dan derhal çekinilmesini isteyen (çoğunluğu sol görüşlü) 57 milletvekili[2530] ortak bir itirazda bulunarak 280 milyon olarak ön görülen ödeneğin 350'yi aşan bir orada düşürülmesi ve rakamın 100 milyon franga indirilmesi yönünde bir teklif vermişlerdi*r.[2531]

Yahudi sosyalist lider Léon Blum, ikinci celsede söz alıyor. Başvekil Briand'ın savaş ve barış diplomasisini tenkid ediyor. Kilikya'nın tahliye edilmesinin TBMM Hükümetiyle andlaşmak için iyi niyet göstergesi olacağını savunuyor. Levant Ordusu ihtiyaçları için hükümetin taleb ettiği ilave tahsisatın kısılmasını istiyor:

2529 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3394-3395; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken,* 2022, s. 268-271.

2530 Mezkûr mebuslar: "Leon Blum, Vincet Auriol, Lebas, Varenne, Albert Thomas, Aubry, Charles Baron, Edouard Barthe, Basly, Bernard (pas-de-Calais), Bctoulle, Bouisson, Baracke, Buisset, Cadot, Canavelli, Chauly, Chaussy, Claussat, Compere-Morel, Couteaux, Deguise, Delory, Leon Escoffier (Nord), Evrard, Felix, Ferrand, Georges-Barthelemy, Richard Georges, Goniaux, Goude, Arthur Groussier, Jules Guesde, Inghels, Laudier, François Lefebvre (Nord), Lobet, Locquin, Maes, Masson, Mistral, Ferdinand Morin, Jean Mouret, Moutet, Jules Nadi, Parvy, Paul Boncour, Piton, Plet. Pressemane, Ringuier, Rognon, Saint-Venant, Sembat, Uhry, Valierc" (Selçuk, 2022, s. 273, dipnot 728).

2531 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3410; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 273.

Beyler, bahsi geçen "Levant Ordusunun Muhafazası" kısmında hükümet, 1921 yılı genel bütçesi kapsamında hali hazırda tahsis edilmiş olan 456 milyonluk ödeneğe ek olarak, 326 milyonluk bir ödenek talep etmişti. Bu noktada hükümetin desteğini alan finans komisyonu bu ödeneği 280 milyona düşürmeyi teklif etti. Dostlarım ve ben, bu ödeneği 100 milyona düşürmeyi teklif ediyoruz. [. . .] Hem bu mecliste hem de bu meclis dışında herkesin hemfikir olduğu iki nokta olduğuna inanıyorum. Bir yandan, Kilikya seferinin kesin bir yerleşme niteliği taşımadığı ve taşımayacağı, tam tersine bu seferin eninde sonunda biteceği ve hatta en kısa sürede bitmesi gerektiği hususunda herkes hemfikirdir. Diğer yandan, herkesin, Türk hükümeti ile yapılması arzulanan barışın -Türk hükümeti derken bugün hiç kimsenin eskisi gibi, yani fanatikleşmiş milliyetçi ve isyancı olarak görmediği, hatta bugün herkesin Türkiye'nin tek ve gerçek hükümeti olarak gördüğü Ankara hükümetini kastediyorum- mümkün olan en kısa sürede sonuçlandırılmasını istediğine kaniyim.

İşte herkesin mutabık olduğu iki önemli olgu şunlardır: Hükümete, finans komisyonuna ve bence Meclis'in çoğunluğuna göre Kilikya'nın boşaltılması, [yalnızca] Ankara hükümeti ile barış yapılmasına bağlıdır. Aslında bize göre Ankara ile barış yapılması Kilikya'nın tahliye edilmesine bağlıdır. Şimdi şu soruyu hepimiz için mümkün olan en açık şekilde sormak istiyorum. Beyler, hükümetin bu konu hakkında yalnız komisyonun önünde değil, aynı zamanda Meclis'in önünde de kullandığı dilin özü nedir? Sayın Başbakan bu sabah sizlere şunları demişti: "Barış istiyor musunuz? Ben de istiyorum. Bunu en az sizin kadar istiyorum, hatta Kilikya'yı tamamen tahliye edebilmeyi isterdim; zira Kemal ile barışı ancak bu şekilde sonuçlandırabileceğim. Kemal ile barışı sonuçlandıramadığım sürece, girişilecek olan tüm eylemler ulusal çıkarımız için tehlike yaratacak ve zarar verecektir. Bu bir tedbirsizlik ve tehlike oluşturacaktır: Beyler, eğer ortada bir tedbirsizlik, tehlike veya hata varsa, bunları yapalı yeterince uzun zaman oldu ve yalnızca bizim tarafımızdan yapılmadı. Fransa'nın gücünü abartıyor muyum bilmiyorum. [. . .] Ankaralı Türklerin veya Paris'te Ankara hükümetini temsil eden kişilerin, Fransa'nın gücünü Küçük Asya'da oldukça zayıf bir varlık gösteren birkaç askeri birliğe göre yargılamadığına derinden inanıyorum. Fransa gerçek gücünü gösterdiği takdirde Kilikya'da kalabileceğini onlar da çok iyi biliyorlar. Yürütülen müzakerelerde denge sağlayan unsur Fransa'nın gücüdür. [. . .] Arkadaşlarıma ve bana göre, bu nedenle Kilikya'nın boşaltılmasının [Ankara ile olan] barış görüşmelerini tehlikeli bir şekilde etkileyeceğini düşünmüyoruz. Hatta tam tersini [Kilikya'nın boşaltılmasının barış görüşmelerini iyi etkileyeceğini] bile düşünüyoruz, ki bu benim en başından beri ifade ettiğim husustur.

Biz Kilikya'daki işgalimizin sürdürülmesinin bırakın kesin barışa katkı sağlamayı, ona zarar vermekten başka bir işe yaramayacağını düşünüyoruz ve eğer Ankara ile ivedi bir barış istiyorsanız, beklemek değil, tam tersine yola koyulmanız gerekmektedir. Bu yarı-tedbir, erteleme veya kısıtlama halinin getirdiği asıl tehlike, hatta en büyük tehlike [. . .] Türklerde kaçınılmaz bir güvensizlik hissi uyandırmasıdır. Bu güvensizlik, Sayın Briand'ın da bu sabah bizlere bahsettiği gibi; mağlup olmuş, yaralanmış ve hâlâ kan kaybeden bir halkın ruh halini yansıtmaktadır. Doğru, ancak bu güvensizliğin daha kesin ve daha açık nedenleri vardır. İki yıldır doğuda uyguladığımız politikamız bir süreklilik, tutarlılık ve mantık çerçevesinde değildi! Bu kadar çok dalgalanma ve dönüşüm geçirdikten sonra bu politikanın nihai şeklini alıp almadığının merak edilmesi oldukça doğaldır. Bir şeylerin beklentisi içerisine girmişsiniz ve orada geçici olarak kalmak istiyorsunuz. Ama Türkler sizin ve oradaki ordunuzun tam olarak neyi beklediğinden emin olabilirler mi? [. . .] Kemal'in iktidarıyla barış istiyorsunuz, bunu bu sabah bize samimi ve dürüst bir şekilde söylediniz. İyi niyetle ve tüm samimiyetinizle barış istediğiniz kesin. Barış istiyorsunuz. Ama bu barış ne zaman sonuçlanacak? Sonuçlanması ne kadar yakın? Ve sonuçlandırılabileceğinden o kadar emin misiniz? Eğer olası bir erteleme veya bir anlaşmazlık olursa ne yapacaksınız? Orada kalmaya devam mı edeceksiniz? [Araya giren Başbakan Briand: "Evet"]. İşte bize göre en büyük tehlike budur. Sizin Meclis'in onayına sunduğunuz politika, mevcut işgalin koşullu bir şekilde sürdürülmesidir. Sonuç olarak, kendinizi gerekli koşullar sağlanana kadar orada kalmaya mahkûm ediyorsunuz. [Araya giren Başbakan Briand: "Biz askerlerimizi katled il meye mahkum edemeyiz"].[2532]

Briand söz alıyor: *Türk milliyetçileri, bütün milliyetçiler gibi, kuşkuludur. Bunlar muhtemelen, Sevres antlaşmasının bazı aşırılıkları nedeniyle, birden bomba gibi kendilerini milliyetçiliğe atan adamlardır. Fransa'da buna, Fransız işlerinde olursa, vatanperverlik denir. Başka yerde ise, kaynağı aynı olsa da, çoğunlukla fanatizm (kör inatçılık) denir (gülüşmeler). Gerçekte ise, vatanperver olduklarını savunan bu*

[2532] *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3410-3412; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 274-275.

*fanatik Türklerin bir kısmı*nın *aşırı, fakat diğerleri*nin *saygıdeğer istekleri vardır ve bu sonuncular, vatanlarının millî bağımsızlığı gibi çok doğru bir histen doğduğu için, gerçekten, saygı ile karşılanmalıdır*.[2533]

Briand, Blum'un tenkidlerini kabul etmiyor. Franklin-Bouillon mümessilliğinde TBMM Hükümetiyle sulh müzakerelerinin yapıldığını haber veriyor. Briand-Bekir Sami mukavelenamesinin Fransa cihetindeki müsbet tezahürü, müsademenin kesilmesidir. TBMM Hükümetinin Suriye üzerinde hak iddia etmemesi esasında millî bir hudud çizilebilir. Kalıcı sulha varılmak noktasında iyimserliğini dile getiriyor. Fakat, kalıcı ve tatminkâr sulh için Levant Ordusunun güçlü mevkii korunmalıdır:

> Doğudaki barış ile neticelenmemesinden dolayı sitem edilemeyecek tek bir kişi varsa şayet, o kişi benim. Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi yönünde büyük bir çaba sarf ettim ve bu çabanın farkında olmayan tek bir Türk bile olmadığına eminim. Bu nedenle Sayın Blum söylediklerinde haklı değildir. Ben sonuç almaya çalıştım. Londra'da Ankara hükümeti temsilcileri ile Fransız hükümeti arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma, daha önce Meclis'e de açıkladığım üzere, aralarında dikkate değer sebepler bulunması dolayısıyla Ankara Meclisi tarafından onaylanmamıştı. Bunu yeni müzakereler izledi. Bu müzakereler devam ediyor ve sonuca ulaştırmak için her şeyi yapıyoruz. Beyler, Sayın Blum'un önerisi nedir? Sayın Blum'un hoşuna gitse de gitmese de Kilikya'da hemen önünde Türk askerleri bulunan Fransız birlikleri var. Birkaç ay boyunca ne yazık ki kanlı çatışmalara girdiler ve Londra Anlaşması'nın faydalarından biri de çatışmaları durdurmaktı. Sayın Blum için bu önemsiz görünüyorsa, bunu kendimi tebrik edebileceğim bir sonuç olarak görme hakkım var; zira o antlaşmadan beri Kemalist birlikler ve bizimkiler artık birbirlerine saldırmıyorlar. [. . .] İşte Sayın Blum, işte söz etmeye değer bir sonuç. Şimdi kendi konumumuzun güvence altına alınması için müzakere ediyoruz. [. . .] Türkler bize "Gidin!" diyorlar. Bu gayet doğal. Biz de onlara şöyle cevap veriyoruz: "İşlerimizi halletmeden önce gidemeyiz. Orada durumları içimizi acıtan ve bize teslim edilmesi gereken esirlerimiz var. Kilikya'daki insanların ve malların güvenliğini sağlamak için oradaki milletlere bir taahhütte bulunduk. Uygulanabilir ortak bir yapıyı tesis etmekle yükümlüyüz. Bunlar olmadan gidemeyiz.
>
> Suriye'deki mevcut varlığımızı sürdürmek istiyoruz. Tüm bunlar çözülene kadar hiçbir şey yapılmayacaktır. [. . .] Alınması gereken bir dizi garanti var ve bunlar olmadan sağlam bir barış mümkün olamaz. Ancak biz Türk halkıyla tam bir dayanışma ve dostluk koşulları içerisinde bir barış istiyoruz. Bu sonuca ulaşmak için aramızda daha fazla yanlış anlaşılma olmamalıdır. Birkaç tane anlaşmazlık oldu; bunların başında sınır meselesi geliyor. Türk milliyetçileri, Fransızların milletlerin [bağımsızlık] ilkesine tecavüz etme arzusu taşımadığını ve [. . .] Türk otoritesini talep eden toprakları almayacağımız bir sınır şeklini kabul edeceğimizi bilmelidir. Ayrıca Türkler Halep gibi şehirlerin su temin etme hakkına sahip olduğunu kabul etmek zorundadırlar. İskenderun [Hatay] çevresinde [. . .] iki halk [Araplar ve Türkler] için karşılıklı olarak tam güvenlik sağlayan askerden arındırılmış bir bölgenin olmasını kabul etmeliler. İşte tüm bunlar çözülmesi gereken meselelerdir. Önümüzdeki iki hafta içerisinde veya belki de daha öncesinde çözüme ulaştırılmaları muhtemeldir. Bu meclis çatısı altında Sevr Antlaşması'na taraftar olmayan, Türkiye'ye sempati besleyen ve oraya gitmeyi bizzat kendisi isteyen iyi bir Fransız, Sayın Franklin Bouillon Ankara'da! O da sizin gibi bazı şeyleri önceden görmüştü. Hızlı bir şekilde hareket etti, olanakları hissetti ve şunu söylemem gerekir ki Ankara'nın Paris'teki temsilcileri de yetkin durumdadır. [. . .] Bu kişilerle ortak bir sonuca ulaşmak için iyi niyetle ve dostça görüşmeler yapacağımız konusunda sizi temin ederim.
>
> "[Suriye'deki birliklerimiz için] ayrılacak olan bütçe teklifini geri çekmeye yönelik bu önergenizin sebep olduğu sonucu biliyor musunuz? Geçtiğimiz gün [Beyrut Yüksek Komiseri] General Gouraud tarafından bize iletilen telgrafında Franklin Bouillon şu hususlara dikkat çekiyor: "Kilikya ve Suriye'ye ayırılan ödeneğin reddedildiğine dair bir haberi duyuran bir telgrafın burada çok kötü bir etki bıraktığı hususunda sizi uyarmak zorundayım: [. . .] Bu şartlar altında mevcut tutumunuzda ısrar edecek misiniz? Finans Komisyonu vaziyeti gayet iyi idrak etti. [Komisyon] ülkemizin, işgal etme niyeti gütmediğimiz bir ülkede artık bu denli ağır askeri yükümlülüklere katlanmak zorunda kalmayacağı noktaya ulaşması için mümkün olan en kısa sürede barışa ulaşılmasını istiyordu. Finans komisyonu, ödenekleri azaltarak bu niyetin gösterilmesi konusunda hükümetle mükemmel

[2533] *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3411-3412; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 212.

bir uyum içindeydi; ancak aynı şekilde hükümetin Fransızların oradaki hak iddialarını ve Fransız bayrağının varlığını savunmasına da müsaade etti. [. . .] [Şimdi siz] ödenekleri 100 milyona indirmeyi öneriyorsunuz. Keyfi olarak bu rakamın yeterli olacağını düşündünüz. Önerdiğiniz değişiklik kabul edilirse, henüz hiçbir şeyin çözüme kavuşturulmadığı Suriye'de mevcut koşulların en tehlikeli olduğu bir zamanda, oradaki birliklerimize geri dönme emri vermemiz gerekecek. Hatta ben bir Ankara Türk'ü olsaydım, böyle bir çözüme benim dahi pişman olacağımı söylemeliyim. Her iki taraftan da istenmesi gereken; karşılıklı durumlarımızı düzenleyen, kalıcı bir barış sağlayan ve ne siyasi ne de ekonomik herhangi bir gizli kapaklı baskı uygulamadığımız bu ülkede karşılıklı işbirliği olanakları sağlayan güzel ve iyi bir anlaşmadır. Bizim hissiyatımız budur. Eğer meclis [Ankara'daki] müzakerecilerimize güç vermek istiyorsa, bahsi geçen ödeneği geçirmesini istirham ediyorum. Bu sabah meclise, Suriye'deki politikamız üzerinde ne kadar mutabık olduğumuzu ve bu ülkeyi sorunsuz idare etmek istediğimizi göstermek için, bu yıl 130 milyon frank olan bütçeyi 1922 için 20 milyona çekmeyi, yani 100 milyonluk bir azalmaya gitmeyi önerdiğimizi söyledim. Bu, bizim meseleyi barışçıl yollarla çözme isteğimizi göstermektedir. Unutmayın ki aldığımız ödeneğin, çok muhtemel, hatta kesin suretle kullanılmayacağını düşünüyorum. Ama meclisin bu ödeneği geçirerek bize vereceği şey aslında müzakere gücüdür. Aynı zamanda bu, karşılıklı çıkarlarda bir anlaşmazlık olmaması koşuluyla, meclisimizin Ankara Türkleriyle barış istediğini bizzat kendisinin teyit etmesi anlamına da gelecektir.[2534]

Fransız Meclisi'nde raportör Maurice Bokanoski, Suriye-Kilikya bölgesindeki birliklere tahsis edilmesi istenen ek ödenek üzerine yapılan görüşmede şu rakamları veriyor: "Levant'ta bulunan 78.000 askerimizin her biri günlük ortalama 12 franklık bir maliyet oluşturuyor, ayrıca atların bakımı da aşağı yukarı benzer oranda bir maliyet çıkarıyor. Levanı ordumuz aylık en az 45 ila 47 milyon frank arasında bir harcama gerektiriyor."[2535]

Fransa'nın en iyi hatibi olarak gösterilen Briand'ın kürsüden yaptığı bu konuşma milletvekilleri üzerinde oldukça etkili oldu. Kilikya'daki birlikler için tahsis edilmesi düşünülen ek ödeneğin düşürülmesine yönelik önergeyi veren 57 milletvekilinden bazıları (muhalefetin sözcülüğünü yapan Leon Blum da dahil olmak üzere) önergedeki imzalarını geri çektiklerini söylemek zorunda kaldılar. Daha sonra oylamaya geçildi. Önergenin geçmesi için 277 oy gerekiyordu. 552 milletvekilinin katıldığı oylamada 114 "evet", 438 "hayır" oyu çıktı ve ek ödeneğin düşürülmesini isteyen önerge reddedildi. Böylelikle Ankara ile süren müzakerelerde pürüz istemeyen ve barış konusunda kararlı bir duruş sergileyen Briand'ın dediği oldu.[2536]

Fransız Başvekil Briand'ın "Ankara'ya bazı tavizler verilebilir. Türk milleti yaşayacaksa tam bağımsızlığı içinde yaşamalıdır." beyanı meclis tarafından alkışlandı. Belçika'nın İstanbul'daki Ortaelçisi De Welle'nin muhtırasına göre *önce Yunanlıları destekleyen Fransızlar, Yunanlıların İngilizlere kayması üzerine, Orta Doğu'da sarsılan nüfuz çıkarları uğruna bağımsız Türkiye'nin kurulmasına taraftar*dır.[2537]

12 Temmuz 1921. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser General Pellé'ye telgraf gönderdi. *Gouraud, hükümet ve parlamentonun istediği şekilde bir barışın Ankara Hükümeti ile yapılarak tarihsel Türk-Fransız dostluğunun gerçekleştirilmesinden yanadır. Ancak gerek kazandığı askeri başarılarla gerekse elde ettiği Bolşevik desteği ve İslam dünyasındaki etkinliğiyle gücünün doruğunda olan Ankara'yı barışa zorlamak güç olacaktır. Dolayısıyla yeni önerilerle Ankara Hükümeti'ne gitmek yerinde olacaktır. Böylesine bir durumda Doğu Ordusu (L'Armee du Levant) için istenilen kredinin 46 milyon franklık bir bölümünün*

2534 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3412-3413; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 276-279. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2535 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3413; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 244, dipnot 639.

2536 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 12 Juillet 1921, p. 3413; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 279.

2537 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 603.

kısılmasıyla ve asker mevcudunun azaltılmasıyla Mustafa Kemal'i barışa ikna etmek oldukça güç olacaktır.[2538]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi: *Mesmuatı mevsukama nazaran Fransızlar'la olan itilafın imzası gayri dostane telakki edileceği İngiliz'ler tarafından Briyan'a ima edilmesinden dolayı bir kaç yevm telaş ve tereddüt geçirilmiş ise de Mebusan Maliye Encümenince Klikya bütçesinin Hükümetin dahi kabul eylediği Türkiye ile ananevi dostluğa muvafık ve seri bir sulh akdi kaydiyle geçirebilmek bu tereddütleri izal eylemiş ve akdi sulh pek ziyade tekarrüp eylemiştir. Ferman 12 Temmuz 337*[2539]

Yusuf Kemal, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanının Hükümet-i Osmaniye cephanesini tezyif ve imha emrini (21 Haziran), Hamid'e gönderdiği şifreli telgrafta şöyle tefsir etmiştir: *Hükûmet-i Osmaniyeyi imhâ siyâsetinden elân ferâgat edilmediğine.. bir delil*:

Hamid Beyefendi'ye

Dersaâdet Fransız Kuvâ-yı Askeriyesi Kumandanı tarafından 21 Haziran sene (13)37 tarihiyle Harbiye Nezâretine yazılan bir tezkerede Hükûmet-i Osmaniye cebhâne mevcûdunun bir milyona tenzîline, buna nazaran Osmanlı kıtaʿâtının taht-ı muhâfazasındaki esliha-i hafîfe ve sakîle ile cebhânenin 21 Haziran sene (13)37'den itibaren imhâsına başlanılmak üzere Fransız kıtaʿâtının taht-ı muhâfazasında peyderpey nakledilmeye başlanılacağına Dersaâdet Mümessil-i Askerîliğince karâr verildiği bildirilmişdir. Bu bâbda tahkîkât icrâsıyla mes'ele hakkında tafsîlât iʿtâsı ve Ceneral Pelle ile görüşülüb kendisine ber-vech-i âtî beyânâtda bulunulması ehemmiyetle mercûdur efendim.

Türk Hükûmet-i meşrûʿası Anadolu'dadır. Sulh-ı katʿînin takarrur etmediği ve Fransa ile başlanılmış olan teşebbüsât ve müzâkerât-ı i'tilâfcûyânede Fransa'nın kuvvetli bir Türkiye'nin vücûdunu menâfiʿinden add eylediğini söylediği ve şu sırada teklîfât-ı mezkûrenin Hükûmet-i Osmaniyeyi imhâ siyâsetinden elân ferâgat edilmediğine tarafımızdan bir delil add olunacağı tabiʿîdir. Bu teşebbüsde Fransa ile olan harekât-ı i'tilâfcûyânemize ve vazʿiyet-i mâliyemize darbe indirmek için diğer İ'tilâf Devletleri tarafından Fransa'nın ileri sürüldüğünü bize gösteriyor.[2540]

Mustafa Kemal, Pierre Loti'ye mektub gönderdi:

Aziz Mösyö Pier Loti,

Şimdi aldığım 18 Mayıs 1921 günlü nâzik mektubunuza* pek duygulanmış olarak sonsuz teşekkür eder ve bütün yurttaşlarım gibi kişiliğinize karşı beslediğim saygı, sevgi ve hayranlık duygularımın içtenliğine ve derinliğine inanmanızı rica ederim.

Rahatsızlığınızı öğrenince pek üzüldüm ve tam iyileşmeniz haberini sabırsızlıkla bekliyorum.

Bu fırsattan yararlanarak, tarihimizin en karanlık günlerinde, yenilgi ve iftiranın bizi ebediyyen yokedecek gibi göründüğü bir zamanda bize güvenini bir an yitirmemiş ve herkese karşı tek başına bizi savunmaktan çekinmemiş olan dosta beslediğimiz ebedî minnettarlığın teminatını, talihin Türk milletine yeniden gülümsemeye başladığı şu sırada yenilemekten pek mutluluk duymaktayım.

Size âcil şifalar dileyerek derin bağlılığıma inanmanızı rica ederim.[2541]

2538 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 137.

2539 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 343.

2540 Engin Yürür, *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Anlaşması*, 2022, s. 28.

* Bilâl N. Şimşir, Loti'nin M. Kemal'e göndermiş olduğu mektubun Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunamadığını yazıyor.

2541 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 127.

14 Temmuz 1921. Fransa Başvekili Aristide Briand, Britanya'nın Paris Sefarethanesi yetkilisi Milne Cheetham'a muhtıra tevdi etti. *Doğu'da barış yapılabilmesi için hiçbir fırsatı kaçırmamak ve böyle bir fırsatı ihmal etmenin de siyasi bir hata olacağı düşüncesiyle, Mustafa Kemal-Harington görüşmesi fikrine katılmış olduğunu belirt*iyor:

> Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü ön koşullar, Boğazların serbestisi, mali taahhütlere saygı, idari ve mali alanlarda yeniden teşkilatlanma vs. konularında Müttefiklerin meşru kaygılarıyla bağdaşacak bağımsız bir Türkiye kurulması için Müttefiklerin Londra ve Paris'te öngörmüş ve Türk delegeleriyle tartışmış oldukları esaslardan genel çizgileriyle pek farklı görünmektedir.
>
> Tasarlanan görüşmelerin yapılması halinde bunların Mustafa Kemal'e hatırlatılmasının uygun olacağını düşünmekteyim.[2542]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan'dan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Askerî makamlarımız, Fransız genel karargâhının Yunan saldırısının gizli planlarını Ankara'ya ilettiğini gösterecek kesin kanıtlara sahip bulunuyor. Fransızlarla İtalyanlar, Kemalistlere silah, mühimmat ve savaş gereci sağlanmasında araç oluyorlar*.[2543]

15 Temmuz 1921. Britanya'nın Paris Maslahatgüzarı Cheetham, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'ın cevabî notasını Lord Curzon'a keşide eyledi. Briand'ın bildirdiğine göre, *1921 yılı ortalarında İngiltere ve Fransa antlaşma yapabilmek uğruna hiçbir fırsatın kaçırılmaması konusunda hemfikir olduklarından ortak hareket ediyorlar. Fransız Hükûmeti, taleplerinin Londra ve Paris'te tasarlananlardan farklı olduğunun hatırlatılması için de olsa Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılması gerektiği kanaatinde*dir.[2544]

*General Pellé 15 Temmuz 1921'de İkdam gazetesine açıklamalarda bulunmuştu*r. *Bu açıklamalarında General Pellé mali yardıma ihtiyacı olan Türkiye için yabancı kontrollerin garanti oluşturduğunu, Fransa'nın yeniden canlanışını görmek istediği Türkiye'nin Doğu Avrupa'da bir denge ve ilerleme unsuru olarak devam etmesi gerektiğini belirtiyor ve Türkiye'nin yapması gerekenleri şöyle sıralıyordu: "1) Türkler sultanlarının ve halifenin etrafında birleşmeli ve bir araya gelmeli; 2) Türkler, yabancı güçlerin güvenini kazanması için idarenin her dalında, özellikle de adli alanda köklü reformlar gerçekleştirmeli; 3) Türkler, gelecekte varlıklarını garanti altına alan temel etken olan ekonomik durumlarını katı temellere oturtmalı."*[2545]

15-16 Temmuz 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Paris'te Briand Bekir Sami Bey'le görüşüyor.* Mülakatı *Fransız Parlâmentosu iyi karşıladı. Kamuoyu da tek vücut halinde onların bir an önce başarıya ulaşmasını iste*mektedir.[2546]

16 Temmuz 1921. *L'Eclair* gazetesi, Yunan Başvekil Gunaris'in Millî Meclis'deki beyanatını yazıyor: *Yunanistan, Yakın Doğuda sükûneti Türk olmayan halkların katliamı ile sağlamaya çalışma şeklinde bir program izleyenleri Sevres antlaşmasına saygıya zorlama görevi aldı. Bu savaş, yüce amaçları Avusturya-Macaristan imparatorluğunu çökerten Büyük Savaşın devamından başka bir şey değildir (…)*

2542 FO, 371/6472/E. 8162; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 107.
2543 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 607.
2544 FO, 371/6472, E 8155; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 933.
2545 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 334.
2546 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211.

Ankara'nın adamları ancak kaba kuvvete karşı duyarlıdır… Ankara ile görüşerek barışı sağlamak imkânsızdır.[2547]

L'Eclair gazetesi, "Z" imzalı bir albayın makalesini neşretti: *Mustafa Kemal barış istese bile yapamazdı, çünkü onun varoluş nedeni savaştır; o savaş hayatını sürdürmek isteyen bir subaydır*.[2548]

17 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Bildirdiğine göre *Fransız Yüksek Komiseri Pelle, İkdam gazetesine bir demeç vererek* [..] *öncelikle Türklerin Padişah etrafında kenetlenmesini, ardından Türkiye'de idari, mali, adli ve diğer gerekli konularda reformlar yapılmasını, son olarak mali konularda yabancılarla işbirliğine gidilmesini şart koştu. Türkiye'nin bağımsızlığı fikrinin, asırlar önceki Fransız bağımsızlık devrimi ile ortaya çıkan fikir olduğunu vurgulayan Pelle, gelişme unsurlarından mahrum Türkiye'nin buna layık olmadığını ima ediyordu. Pelle; "Fransa geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye'nin maddi, manevi ve bilimsel olarak ilerlemesi için hiçbir masraftan kaçınmayacaktır. Türk gençliği Fransız okullarında Fransız dili, kültürü ve medeniyetini özümseyecektir." Sözleri ile Türkiye politikalarının gelecekte de değişmeyeceğini gösterdi. Rattigan bu sözlerin, Fransızların Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmaya isteksiz olmadığını gösterdiğini belirterek Fransız görüşü açısından dahi Pelle'nin teknik bir hata yaptığını düşünüyor*.[2549]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Mustafa Kemal'in gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*nin 15 Haziran tarihli başmakalesini iktibas ediyor:

> Şarkta hâlâ Yunan zulüm ve tecavüzü ile uğraşırken karşımıza yeni bir Fransa'nın çıktığını görüyoruz.
>
> Bu yeni Fransa bize karşı evvelkisi gibi hadid (öfkeli) ve muhasım değil, güler yüzlü ve hayırhah (iyilik isteyen) duruyor. Bu Fransa bize silâh çevirmiyor, elini uzatıyor ve geçmişin hatalarını unutarak iki tarafın da kadîm (eski) Türk-Fransız dostluğuna dönmesini istiyor.
>
> Acaba ciddî ve samimî bir vaziyet karşısında mıyız?
>
> Fransız matbuatının dört aydır Türkiye'ye tahsis ettiği neşriyatını gözden geçirenler, Şarktaki Fransız memurlarının, Fransız askerlerinin muamelelerini değiştirdiğine dikkat edenler, Paris'ten Yunanistan aleyhine her gün biraz daha yükselen aleyhtarlığı görenler… için Fransa'nın bu defa bizimle ciddî ve samimî bir sulh arzusunda bulunduğunu zannetmek icap eder.
>
> Bu sulh olabilecek mi?
>
> Eğer Fransa, Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türk tamamiyet-i mülkiyesini mutlak şekilde kabul eder ve binnetice Kilikya üstündeki hukuk-u milliyemizi âdilâne tasdik ederse bu kıymetli sulhun teessüsünü mani sebepler ortadan kalkmış (…) olur.
>
> Uzun asırlar içinde Şarkın Fransa'ya hazırladığı muhabbet ve dostluk hislerini geçen savaşlar belki biraz sindirmiştir; fakat silmemiştir, hâlâ yaşıyorlar. Fransa Türkleri belki iyi tanımaz; fakat Türkler Fransa'yı çok iyi bilirler; Fransa'ya ilmiyle, irfanıyle ve lisanıyle âşinadırlar. Türk mütefekkirlerinin mühim bir zümresi ilmini ya Fransa'da almış veya Fransız kitaplarından toplamıştır (…).
>
> … Sultan Süleyman ile François arasında kurulan muhadeneti (dostluğu) bizden ziyade Fransa unutmuştur…

[2547] L'Eclair, 16 Juillet 1921, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270.

[2548] L'Eclair, 16 Juillet 1921, p. 3; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 202.

[2549] FO, 371/6473, E 8496; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 935.

> Fransa bugün, lüzumuna kanaat etmiş göründüğü "sağlan Türkiye"ye taalluk eden (ilişkin istiklâl ve Misak-ı Millî hukukunu kabul ve tasdik ederse, sadece hakkı olmayan bir "mıntıka-i nüfuz"dan vazgeçmiş olur. Fakat buna mukabil o mıntıkanın halkı da dahil olmak üzere bütün bir Türkiye'nin dostluğunu kazanır (…)
>
> Paris ricali emin olmalıdırlar ki menâfi-i iktisadiyenin (iktisadî çıkarların) yegâne çare-i temini "menâtık-ı nüfuz" değildir. Sultan Süleyman'dan Sultan Hamid'e kadar geçen geniş zaman içinde Şarkın Fransa'ya verdiği azim servet ve menafii Fransa "mıntıka-i nüfuz" ile değil dostluğu sayesinde kazanmış idi…
>
> Geçen gün bir Paris gazetesi Türkleri "Şarkın en centilmen milleti" diye tavsif ediyordu. Şüphe yok ki Fransızlar da Garbın en centilmen milletidirler. Bu vasıfta iki milletin sulhu herhalde küçük ihtiraslardan âzâde, temiz ve asil bir sulh olmak lâzım gelir.[2550]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabiri Jean Norill'in yazısını neşretti: *Türkiye'nin belli başlı alacaklıları arasında çok önde geliyoruz. Hasımlarca bozulan her demiryolu, yakılan her köy, yok edilen her ürün Türkiye'nin alacaklıları için uçup giden bir karşılık veya Borçlar İdaresinin kaybolan bir geliridir… Şu gerçek ki, bir süredir dolaşan söylentilere göre, Yeni Türkiye'nin bazı aşırı çevreleri, Osmanlı İmparatorluğundaki yabancı menfaatlerini koruyan prensiplerde köklü değişiklikler yapılmasını salık veriyorlarmış… Türkiye'ye güvenen Türkiye'deki Fransızlar ve Fransa'dakiler Türk milliyetçiliğinin âmentüsü Misak-ı Millî'deki, "millî" ve "tam bağımsızlık ve hareket serbestisi" isteği ile ilgili kısımlara Ankara'nın verdiği anlam konusunda açıklamalar yapılmasını isterler. Bunları çok elastikî görünen ifadelerdir ve buradaki vatandaşlarımızdan birçoğu Kilikya'da elimizde tuttuğumuz rehinleri bırakmadani gelecekte Türkiye'deki çıkarlarımızın ve alacaklarımızın statüsü hususunda bazı açıklamalar yapılsa, garantiler alsaydık iyi olurdu demektedirler*.[2551]

18 Temmuz 1921. *Le Temps* gazetesi yazıyor: *1921'de Yunanlılar Türklere karşı savaşa girişirken Milletler Cemiyeti meseleyle uğraşmaktan özenle kaçınıyor…*[2552]

19 Temmuz 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1506/247 numaralı telgraf keşide eyledi: *Cephaneleri imha kararını öğrenir öğrenmez General Pelle'ye müracaat etmiştim. Müşarünileyh bu işin fevkalade komiserlikler meclisinin verdiği bir karara mübteni olmasına mebni Harbiyeye tebliğ olunduğunu ve fakat bura Hükümetinin bir protestosundan istifade ederek imhanın icrası hakkındaki kararın muallakiyette kalmasına muvaffak olduğunu beyan etmişti. Şimdi atidevletlerin işarından bahs ettiğim de aynı cevabını tekrar etti. Ferman*.[2553]

Hamid, tarihsiz 1514/251 numaralı telgrafında bildiriyor: *Mösyö Franklen Buyyon'a Mösyö Briyan tarafından Ankara'ya giderek müzakere için talimat verildiğini haber aldım. İtilafı tam halinde vazi imza için Mösyö Franklen Buyyon'a mezuniyet verilmesi Bekir Sami Beyefendi vasıtasiyle Mösyö Briyan'dan rica etmek pek münasip olacağına eminim. Ferman*.[2554]

20 Temmuz 1921. *Le Petit Journal* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar, "biz artık Küçük-Asya'da tek askerî gücüz ve kardeşlerimizi kurtarmak, çok eziyete uğrayan halklara medeniyetin yararlarını, medenî ve hıristiyan her yönetimden ayrılmayan barışı ve adaleti sağlamak için orada kalmaya hakkımız var." diyorlar*.[2555]

2550 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 207-208.
2551 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 265.
2552 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 269.
2553 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 344-345.
2554 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 345.
2555 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270-271.

21 Temmuz 1921. Kütahya-Eskişehir Bozgunu. Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetlerinin başarılı taarruzu karşısında Mirliva İsmet (İnönü) komutasındaki Batı Cephesi ordusunun *gücü hemen hemen yarıya düşmüştü*r: 1.643 şehit, 4.981 yaralı, 374 esir, 30.122'si müsellah olmak üzere 30.809 firarî.[2556]

23 Temmuz 1921. *Fransız kamuoyu, Türklerin hesaplı bir geri çekilme içinde olduğuna ve yenilmeyeceğine inanıyor. Fransız gazeteleri bu yolda yayınlanna devam ediyorlar*.[2557]

Le Figaro gazetesi, *Akademi üyelerinden Denys Cochin* imzalı makale neşretti: *Hiçbir düşünce beni, Yunanlıların Kütahya'daki güzel zaferini kutlamaktan alıkoyamaz: 30.000 Türk esiri ve 60 top! Atina'da ve bütün krallıkta çanlar çalıyor. Konstantin galip; neyi savunmaya gitti? Venizelos tarafından Yunanistan lehine imzalanan antlaşmayı. Şu halde zafer ikisinin. Bu antlaşmayı, Konstantin Müttefiklerden elde edemezdi. Konstantin'in hataları ve bizim ekseriya haklı kinlerimiz hatırlanacaktır (…) Kütahya'da Waterloo'sunu kazanan Konstantin Türkleri Asya'da ve Avrupa'da da yenecek: II. Mehmet'e karşı rövanş ve Yunanlıların Bizans'a girmesi daha fazla bir boş rüya olarak kalamaz. Ama hangi şartla? Venizelosçu ve Konstantinci bütün Hellenlerin birlikte çarpışması ve bu muzaffer dönüş için bir tek ruh haline gelmeleri şartıyla. Yüz yıl önce babalarının hürriyet için yaptıkları gibi. 1912'deki Türklere karşı Balkanların verimli işbirliği de başlayıverse! (…) Bu kadar mükemmel sonuçlara götürecek Venizelos ve Konstantin yandaşlarının barışması keşke, böyle bir rol oynamaya lâyık olan Fransa'nın koruyuculuğunda gerçekleşse! Fransa, Hellas ile İslâm arasında tereddüt edecek mi? Doğu hıristiyanlarının koruyucusu Fransa, Haçlıları, Navarin'i, Kızıl Sultanın suçlarını ve Türkün Tötonla sadıkane suç ortaklığı yaptığı Dünya Savaşını, şimdi devamlı bir düşman olarak Türkle karşı karşıya bulunduğu Kilikya'yı, Suriye'yi unutacak mı? Hayır, hayır, Fransa, Atina'da Kütahya zaferi için çalınan çanların seslerine kulak verecek ve galip hıristiyanları alkışlayacak!*[2558]

24 Temmuz 1921. Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* gazetesi, başmakale neşretti: *Yunanlılar zafer haberleri veriyor. Kuşkusuz epey ilerlediler, Kütahya ve Eskişehir'e girdiler. Nasıl? Onlar, "şiddetli çarpışmalardan sonra", hasımları ise, "ciddî bir direnme ile karşılaşmadan" diyorlar. Türklerin morali mi bozuk? Aksine, geri çekilmeleri bir manevra mı? Olaylar bizi aydınlatacak. Bir yenilgiden sonra bile çekilen ordu mutlaka savaş dışı kalmış değildir. 1914 Ağustosunun sonlarında Fransızlar, Charleroi yenilgisinden sonra az çok düzenli biçimde çekildiler; on beş gün sonra düzenlenip güçlendirilen ordular Marn savaşını kazandılar ve Fransa kurtuldu. Savaşta şanssızlık da vardır, zafer de. Yalnız sonuç önemlidir. Türkler o kadar cesaret ve dayanıklılık örnekleri verdiler ki tam ve kesin bir yenilgiye uğradıklarına inanılmaz; kanımız şu ki, Atina'nın kâhinleri "kazandık" diye bağırırken arzularını gerçek sanıyorlar. Oysa savaş yeni yeni başlıyor*.[2559]

25 Temmuz 1921. Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetlerinin taarruzu karşısında Mirliva İsmet (İnönü) komutasındaki Batı Cephesi ordusunun yarısı firarî duruma geçmişti. Eskişehir, Afyon ve Kütahya düştü. Tam bir bozgun yaşanmaması için ordu bakiyesi Mustafa Kemal'in talimatıyla Sakarya Nehrinin doğusuna muntazam ricat etmiş durumda.[2560]

İstanbul'daki Maurice Pernot, Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débat*sa mektub gönderdi: *Kütahya savaşı, ağır top ve teçhizat yönünden Türk ordusunun zayıflığını gösterdi.*

2556 Özlem Çankaya, *Milli Mücadele Döneminde Asker Firarileri* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 65. "Hele muharebenin başlamasıyla birlikte, bu olaylar daha da artarak ordunun muharebe gücüne etki yapacak dereceye yükselmiştir. Bu erlerin çoğu müsellahan gitmekte ve memleketlerine varıncaya kadar uğradıkları köylerde, soygunculuk yapmaktaydılar." (Çankaya, 2018, s. 95).

2557 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 622.

2558 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 271.

2559 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 272.

2560 TBMM Hükümetini müşkil vaziyete sokarak daha menfaatkar bir muahede imzalamak için, Fransa, acaba Yunan ilerleyişini teşvik etmiş midir?

Çarpışma pek sert oldu ve taraflara çok kayıp verdirdi. Türkler yenilerek düzeli şekilde geri çekildiler; Eskişehir, Yunan ordusunun gelişinden yarım gün önce boşaltıldı (…) 21 Temmuzda Türklerin bir karşı saldırısı püskürtüldü. Yenilen fakat hiç de savaş dışı bırakılamayan milliyetçi ordunun Sakarya'ya doğru düzenli şekilde çekildiği sanılıyor.[2561]

26 Temmuz 1921. Katolik *La Croix* gazetesi, "Yunan-Türk savaşında gerçek durum nedir?" suali hakkında yazıyor: *Yunanlıların Anadolu içlerine bu kadar (Ankara'ya kadar) ilerlemesi çok güç görünüyor. Türkler isteyerek çekiliyorlar ve ikinci hatta teması koruyorlar: Burada, daha önce olduğu gibi hasımlarını yenecekleri ümidindeler*…[2562]

27 Temmuz 1921. Franklin-Bouillon, Fransa Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi. Adana'da TBMM Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir'e (Ertegün) mülakî olmuştur. Münir, Franklin-Bouillon'u Ankara'ya davet etmiştir. Franklin-Bouillon *Ankara'dan ayrılmadan önce M. Kemal'in kendisine önerdiği yeni anlaşma taslağına karşı Paris'in hazırlamış olduğu karşı önerileri Ankara'ya iletmek üzere Adana'da Münir Bey'e verdiğini yazıyor*.[2563]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1520 numaralı telgraf keşide eyledi: *Cephane ve esliha için Fransız'larla hususi görüştüm. Esirlerin iadesi ve sulhun iade olunduğunun Büyük Millet Meclisinde Beyanı bu meseleyi müzakereye müsait olabileceğini sureti hususiyede söylediler. Ferman 27 Temmuz 337*.[2564]

Komünist Enternasyonal Yürütmek Kurulu Sekreteri, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisine göndereceği Temmuz 1922 tarihli mektubunda konuyla ilgili şu cümleleri yazacaktır: [1921 yazında] *Asker kaçakçılığı, (kızgın ve acımasız) eşkıyalık, Yunan tarafına geçme olayları, Anadolu ulusal efsanesinin en çetin anıydı: Yunan Ankara'ya doğru ilerliyordu, Meclisin dörtte üçü hükûmete muhalifti, Mustafa Kemal her şeyi kabul ederek ve en çok gerçek bir devrimin (ister köylü devrimi, ister ulusal devrim olsun) patlak vermesinden korktuğu için, İtilaf devletleriyle gizlice barış hazırlığı yapıyordu*.[2565]

ABD matbuatından *The Washington Herald* ve *Chicago Daily Tribune* nam gazeteler: *Görüşmelerin ardından Haziran sonunda Bouillon Paris'e M. Kemal'in teklifleriyle dönmüştü*r.[2566]

28 Temmuz 1921. General Gouraud, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. Franklin-Bouillon'un *Paris'te kesin anlaşma metnini hazırladıktan sonra Ankara'ya dönmeyi planlıyor* olduğunu bildiriyor.[2567]

29 Temmuz 1921. *L'Ouest-Eclair* gazetesi "durum" sütununda yazıyor:

> Eskişehir zaferinin gerçek önemini bilmek çok güç, ancak Yunan gevezeliği tarafından şişirilmiş görünüyor. Eğer, Türklerin geride yeniden toparlanmalarını ve karşı saldırıya geçmelerini önleyecek sonuçları olursa büyük bir zafer sayılır. Fakat, artık Kemalist ordunun önemsiz bir güç kaldığını ileri sürmek lafla kendini avutmaktır. Arkasında alan, önünde zaman bulunan ve kışkırtılabilir halklara sahip bir ordu, üslerinden uzaklaşan ve kaynakları tükenmez olmayan bir düşmanı tepeleyebilir.

2561 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 273.
2562 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 272.
2563 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 112; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138, dipnot 51.
2564 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 345.
2565 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 1_6, Belge: 36-44 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 221.
2566 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148.
2567 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 112; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138.

> İngiltere hükümeti olan bitene göz yumuyor. Sabık Kayzer'in eniştesi Konstantin'in emperyalizmini teşvik çok büyük bir hatadır. Artık kolonisi bulunmayan Almanya Güney-Doğu Avrupa'da genişlemeye çalışacak. İşte İngiliz politikası bunu kolaylaştırır. İngiltere'nin olaylara sesini çıkarmadığı gerçek, ama Türklere şans bir gülsün bakın nasıl apar topar aracılığını ileri sürecektir![2568]

31 Temmuz 1921. Franklin-Bouillon, İstanbul'a muvasalat etti.[2569] Franklin-Bouillon, *Paris'e gitmeden önce Briand'a gönderdiği bir telgrafında, "[Türklerin] Yunanlılara karşı kazanacakları yeni zaferler ve İngilizlerin yeni önerileri durumumuzu zayıflatır"* yazıyor.[2570]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1436/271 numaralı telgraf keşide eyledi:

> Franklen Buyyon hemen hareket edeceğine dair dün İzmit'ten telgraf vermiş. Halbuki İstanbul'a vasıl olunca 4 Ağustos'taki konferans içtimanda hakkımızda değilse de aleyhimizde gayet mühim kararlar ittihaz olunabileceğini haber aldığından hemen bu akşam pasaportsuz Paris'e hareketle hükümetini ikaza ve bizi müdafaaaya mecburiyet görmüş gidiyor ve on iki gün sonra İstanbul'a gelecek Ankara'ya hareket edecek ve oradan da Binbaşı Saro vasıtasiyle bizi ceryani halden haberdar edecek, hatt-ı harbizimde metin olmamızı ve zamanın lehimize bir amil olacağını dahi ilâve etti. Fazla olarak kat edeceği 6 bin km.nin tarafeyin menfaatine pek muvafık neticeler veremiyeceğine kani olduğunu beyan ve Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar hazaratiyle zât-ı samilerine teyidi muhabbet eylediğini arz etmemi tenbih etti. Paris'de iken kendisine bir şey işarı icap ederse bendenize emredeceksiniz. Ferman 31 Temmuz 337[2571]

İtalya'nın yeni Dışişleri Bakanı Machese della Toretta, Senato'da yaptığı ilk konuşmada, İtalya'nın Yakın Doğu ile ilgili ılımlı ve dürüst emellerinin Kemalistlerce yanlış anlaşıldığını ileri sürdü. Akdeniz Bölgesi'ndeki dengenin İtalya aleyhine daha fazla sarsılmaması için müttefikleriyle işbirliğini bağlılıkla sürdürmeleri gerektiğini, Türklerle yalnız ekonomik işbirliği yapmak istediklerini söyledi.[2572]

1 Ağustos 1921. Franklin-Bouillon, Paris'e muvasalat etti.[2573] Franklin-Bouillon'a *göre güçlü bir disiplinin hüküm sürdüğü Ankara, Türkiye'nin en elit seçkinlerini bünyesinde barındırıyor. Bu kişiler sanıldığı gibi Alman etkisi altında değildir*.[2574]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, General de Lacroix'in makalesini neşretti: *Gerçekte, Türkler, Yunanlıların teklif ettiği savaşı kabul etmediler. Başlangıçta, ordularının geri saflarından bazı kuvvetleri… onlara karşı sürdüler: Amaç, hasımlarının ilerleyişini geciktirmekti (…) Bugünkü şartlar altında ve kendini ele vermeyen bir düşman karşısında Yunanlılar ilkbahardaki gibi bir duruma düşebilirler. Mesele, onların şimdiden Türk ordularını savaş dışı bırakıp bırakamadıklarıdır. Türkleri savaş dışı bıraktıkları sanılmıyor. O halde, Yunanlıların, çok küçük kuvvetlerle bile adım başında durdurabileceği bir bölgede ilerlemeleri güçtür*.[2575]

Taşra gazetesi *L'Impartial de l'Est* yazıyor: *Yeni fedakârlıklarından dolayı Yunanistan Sevres'in hellenizm lehinde daha da kârlı şekilde değiltirilmesini istemekte. "İştah yedikçe gelir." Fransız atasözü*.[2576]

2568 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 272-273.
2569 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138.
2570 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 280.
2571 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 349.
2572 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 633.
2573 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138..
2574 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 280.
2575 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 273.
2576 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 271.

2 Ağustos 1921. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, mevcut silahlı mücadelenin çözümlenmesi için aracılık taleplerini Türkiye ve Yunanistan'a sunmuştur*.[2577]

3 Ağustos 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi: *Mösyö Franklen Buyyon ile temasta bulunan murarhasınızın avdet edip etmediğinin ve avdet ettiği takdirde takdim etmiş olacağı metni kabul edip etmediğinin ve şayet müşarünileyhe bir şey söylenecekse anın telgrafla işarını Binbaşı Saro rica ediyor. Ferman 3 Ağustos 337*.[2578]

Kuzey Fransa'nın *bölge gazetelerinden "Grand Echo" da, savaşı Türk ve Yunanlı iki boksör arasındaki bir maçla canlandırır. Boksörler, "dövüşe devamımızı engelleyecek bir hakem yok mu?" derler*.[2579]

4 Ağustos 1921. Hamid (Hasancan), Yusuf Kemal'e telgraf keşide eyledi: *Reji Müdürü Umumîsi Mösyö Veyl pazar günü geldi. Haftaya kadar gene Paris'e dönüyor, kendisine icap edenlere icap eden şeyleri söylettirebiliriz. Mumaileyh gayet nüfuz sahibidir. Zevatı resmiye sözüne itimat ederler. Bazı mevad talep ettirmekte mümkün olur fikrindeyim. Bu hususta seri talimata muntazırım*.[2580]

Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder.[2581] Yusuf Kemal, Kütahya-Eskişehir Bozgunu mucibince Sovyet Rusya'dan maddî yardım seferberliği rica ediyor. Yusuf Kemal bile Britanya'nın hilafeti Türk hanedanı sultasından almaya çalıştığını zımnen ifade ediyor. Sovyet Rusya'nın yeni şeraitli işbirliği teklifi karşısında hangi imtiyazları TBMM Hükümetinden istediğini öğrenmek istiyor fakat para ve silah yardımının pazarlık meselesi yapılmamasını istirham ediyor. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklememesini rica ediyor:

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Ağustos 1921

> Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yöneliminin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.
>
> Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) [*Atlamalar Rusça metindedir. (Yerasimos notu)*]
>
> Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstediğimiz şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kanıya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

2577 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224.
2578 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 351.
2579 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 273-274.
2580 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 352.
2581 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmiş olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkir olurum. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble [7.500.000 lira (ÖFA notu)] tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrollerinin işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanılması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanılması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilafet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor. Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurulması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington [*silahsızlanma (Yerasimos notu)*] konferansına bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şandung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmarnız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulanmadığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi

arifesinde, Rus-Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum:

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönrnek isteyen bazı devrik kariyeristlere [*Burada sözü geçen Enver Paşa'dır. (Yerasimos notu)*], anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi.

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

Üçüncüsü, beklenen Rus-Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan, Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Komiser, en derin saygılarımı sunarım.[2582]

5 Ağustos 1921. TBMM, Mustafa Kemal'e üç ay müddetle "Başkumandan" yetkisi verdi. Böylece, kanun hükmünde kararname çıkartabilmek salahiyetine sahip oldu.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Londra'ya muhtıra gönderdi: Ankara'daki TBMM *20 Temmuz 1921'den başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyordu. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransız'lara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur*.[2583]

Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu Başkomutanı General Harington'un, 5 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği şu gizli telgraf oldukça ilginçtir: "BMM'nin 19 Temmuz günkü gizli oturumunda, Ankara'yı boşaltmak için ivedi hazırlıklar yapılması kararı alınmıştır. Yönetimin bir kısmı, Maliye, Posta, Telgraf ve Gümrük Bakanlıkları, 20 Temmuz'da başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyor. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransızlara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur. 21 Temmuz'da, Eskişehir'in doğusunda, Mustafa Kemal'in dileklerine karşıt olarak yapılmış olan mukabil Türk saldırısı, yönetimin Ankara'dan çekilişini örtbas etmek ve halkın moralini yükseltmek amacını güdüyordu."[2584]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar ilerledikçe iki taraftan birinin yorularak pes demesi için şanslar da çoğalıyor. Çünkü ya Türklerin etkili şekilde savunmak için ellerinde yeteri kadar toprak kalmayacak, ya da Yunanlılar ellerinde çok geniş bir alan tuttuklarından ulaşım yollarını korumak için cepheyi zayıflatmaya mecbur kalacaklar*.[2585]

7 Ağustos 1921. Mustafa Kemal, Berthe Georges-Gaulis'e mektub yazdı: *Fransa'ya daha dönmeden hakikat lehinde giriştiğiniz cesur kampanya için çok teşekkür ederim. Burada hepimiz şu kanaatdeyiz ki, halkımızın kahramanca savunmakta olduğu Doğu'da adalet ve hak davası, onu hırsla yıkmaya çalışan*

[2582] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 377-380. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2583] FO 371/6525/E 8990; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 198.
[2584] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 282. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2585] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 273.

korkunç çıkar ortaklığına galebe çalacaktır. Bu davanın Batı'da sizin gibi dostlar bulmuş olması da zaferin en sağlam güvencelerinden biridir... Düşmanı yok etmek, harekât üssünden pek uzaklaşmış bulunan Yunan ordusunun pervasız girişimini cezalandırmak ve nihayet Türk milletine, millî sınırlar içinde tam bağımsızlığını yitirmeksizin hiç bir milletin vazgeçemeyeceği, asgarî şartları sağlayacak bir barış elde etmek uğrundaki yüce çabamız için bugün bütün gücümüzü, bütün irademizi ve bütün enerjimizi seferber etmiş bulunuyoruz...[2586]

7-8 Ağustos 1921. Başkumandan Mustafa Kemal'in tensibiyle *Tekâlif-i Milliye* nam on emir yayınlandı.

8 Ağustos 1921. Müttefikî *Yüksek Konsey, Yukarı Silezya'da genel seçimi tartışmak için Paris'te toplandı. Toplantı sırasında Yunan ve Türk savaşı sorunu da söz konusu edildi.* [ABD] *Elçi*[si] *Harvey de, gözlemci olarak bulunuyordu.* [Britanya Başvekili] *Lloyd George, Türkiye konusuna dokunarak, Yunanlıların, kendi ülkelerinden özel olarak silah satın almalarına izin vermelerini istedi. Türkler Bolşeviklerden silah alabiliyorlarken Yunanlılara, savaşta tarafsız oldukları nedeniyle, birçok ülkeden, silah satın almaları yasaklanmıştı. Yunanlılara karşı iyi davranılmalıdır ve İtilâf Devletleri Hükümetleri'nin tarafsız kalmaları gerekmektedir, ancak özel kurumlara, Yunanlılara silah satma izni verilmelidir. Bu öneriyi Fransa, italya ve Japonya, ilke olarak onayladılar. Toplantıdan sonra Lloyd George, Harvey'i, özel bir görüşme için bir kenara çekti. Kendisinin yaptığı öneriye karşı A. B. D.'nin tutumunun ne olacağını sordu. Harvey, bunun pratik olmaktan çok akademik bir soru olduğunu söyledi, fakat, kendi bildiği kadarıyle, "Başkan Harding, geleneksel Amerikan politikasından ayrılmayacaktır," dedi.*[2587]

Resmi olmayan bir görevle Avrupa'ya gönderilmiş olan Celalettin Arif Bey, Paris'ten Mustafa Kemal'e gönderdiği ikinci raporunda, İngilizlerin, Fransızların ve Hint temsilcilerinin görüşlerini aktardı. Fransızların Amerika'ya dayandıklarını, milliyet ilkesi üzerinde sınır çizerek Türkiye ile anlaşmaya hazır ve Almanya ile Sovyetler'i bir çember içine alma niyetinde olduklarını belirtti.[2588]

Paris'deki *Hôtel Continental*de konaklayan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif'in Mustafa Kemal'e gönderdiği zata mahsus mektubun tam metni şudur:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Paşam Efendim, [2589]

Açıklamalı [ÖA6]: Ahiren tamamen iktibas et.

10 Ağustos 1921. Paris'de içtima eden Müttefikler Yüksek Sulh Konseyi, *hususî şirketler harb halinde bulunan memleketlerle silâh ticareti yapabilirler* kararına vardı.

> Silâh ticaretinin serbest bırakıldığı 10 Ağustos 1921 tarihinden sonra ise İtalya'dan daha kolay şekilde silâh, cephane hatta uçak sağlanmıştı. Fransa'dan ise bin tane hafif makineli tüfek ile 100 kamyon ve bir kaç uçak satın alınmıştı. Bundan başka Fransızların, silah ve cephaneleri Anadolu'ya nakletmekteki yardımları da büyük olmuştu. Gerçekten, Fransız bayrağı çekmiş olan gemiler, Karadeniz kıyılarındaki Türk limanlarına bir kaç defa, Mersin limanına da bir defa silah getirmişlerdi. İşin en ilginç yanı, Fransız gemilerindeki silahları korumaya

---

2586 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 114.

2587 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 356. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2588 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 644-645.

2589 *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi* (TCDBA), Türkiye-Fransa (Suriye), 1/C-2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 134-137. Celaleddin Arif: "... Buraya avdet eden Franklin Bouillon Ankara ile anlaşmak mümkün olmadığını, Ankara'nın kendisini fevkalade kuvvetli zanneylediğinden gayet yüksekten attığını söyleyip durmaktadır. Korkuyorum ki bize karşı siyasetini bir dereceye kadar İngilizlere takrip eyleyen İtalya'ya Franklin Bouillon'un sözleri üzerine Fransa da iltihak eylesin..." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 127.

> memur edilmiş olanların Ermeni olmaları idi. Büyük taarruzdan biraz önce Fransızlar, altı tane de lokomotif vermişlerdi.[2590]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1589 numaralı telgraf keşide eyledi: *İtalyanların İngilizlere iltihakının ve yukarı Silezya meselesinin Fransızları konferansta müşkül mevkie vaz ettiği mahsustur. Fransızları fikirlerinde sebat ettirebilmek ve şayet dönerlerse kabahatin bize atfına mahal vermemek için nukati taliyede israr etmemiz ve mürevvici itilaf olduğumuzu orada mecliste ve buradan çekilecek telgrafla serian Fransızlara bildirmemiz menfii milliyemiz icabatındandır. Ferman 10 Ağustos 337*.[2591]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor. *Yukarı Silezya sorununu görüşmek amacıyla Paris'te yapılan Müttefikler toplantısı*nda *Doğu meselesi de konuşulmuş mareşal Foch'dan askerî harekâta ilişkin bilgi alınmıştır. Foch, Yunanlıların, özellikle iklim şartları sayesinde ilginç taktik başarılar kazandığını, fakat kesin stratejik hiç bir sonuca ulaşamadıklarını, mevsim geçince durumun tümden değişebileceğini söylemiştir*.[2592]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi yazıyor. *Yeni tefrikamız: Ankarada On Gün.*

> Maruf Fransız muharriresi Madam (Bert-Jorj-Golis), Ankarada geçirdiği on güne aid intibaatını bir Fransızca risalede uzun uzadıya nakletmişdir. Türk muhibbi olan bu ecnebî kadının Ankara ahvali ve Kuvâ-yı Milliye erkânı hakkında yazdıkları merakla ve seve seve okunacak mahiyetde olduğu cihetle yarından itibaren bunu tercüme ve tefrikaya başlayacağız.[2593]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Atina'da Bakanlar Kurulu'nda cepheden yeni dönen Gounaris'in izlenimlerine yer verilmiştir. Gounaris, Kemalist ordu tamamen imha edilene kadar düşmanlıkların sona ermeyeceğini ve bu nedenle Yunan ordusunun Ankara'ya ilerlemesi kararını onayladığını belirtmiştir. Yunan ordusunun disiplini ve vatansever coşkusunun büyük övgüler hak ettiğini ifade eden Gounaris, Eskişehir'deki savaşta ganimet olarak çok miktarda top, mitralyöz ve diğer savaş gereçleri ile büyük miktarda buğday ele geçirildiğini ve Türklerin kaybının <u>çoğu Alman olan</u> 60 rütbeli ve 1200 asker olduğunu aktarmıştır*.[2594]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) beyanatta bulunmuştur: *Hâlihazırda silahlı müdahale uygunsuz olaca*ktır. *Anadolu'da Bolşevik güçlerin nüfuzundan kaçınılması beklen*mektedir. *<u>Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a ilerlemek üzere Çatalca'da yoğunlaşması konusunda müttefiklerin her saldırıya karşı şehri koruyacaklarını deklare etmeleri Türkiye'de memnuniyetle karşılandı</u>*.[2595]

Britanya Başvekili *Lloyd George'un önerisiyle Yüksek Konsey Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve <u>Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı</u>*.[2596]

11 Ağustos 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1597 numaralı telgraf keşide eyledi: *Franklen Buyyon'a*

2590 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 147, dipnot 120.
2591 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 355.
2592 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 274.
2593 Tevhîd-i Efkâr, 10 Ağustos 1337-1921, s. 1.
2594 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.
2595 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'e kaçak silah-mühimmat tedarik eden Müttefikler, İstanbul'u da Yunan'dan alenen koruyorlar. Hayret edilir vakıa.
2596 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 265.

bildirilmek üzere Binbaşı Saroya verilecek malûmatı bu gün aldım ve Cumartesine kadar tebliğini tevkif ettim. Zira esaslarda müttehit isek de teferruata bazı nokatın tarafeynin menafiine muvafik surette tavzihi ve itilafa bir an evvel sah çekilmesi için Mösyö Franklen Buyyon'a mezuniyet itasını rica ederiz. Yolunda bir cevap vermek komisyonun bizim işle meşgul olduğu şu esnada muvafik olacaktır. Cumartesi sabahına kadar bu yolda hareketim muafik olacağına dair tarafı alilerinden cevap alamadığım surette herci badabat bu gün elimde bulunan cevabı vereceğim. Ferman. 11 Ağustos 337.[2597]

Hamid, Yusuf Kemal'e bir başka telgraf daha keşide eyledi: *Susuzluktan dolayı Yunan ordusunun Eskişehir'e doğru çekilmek mecburiyetinde olduğuna dair Fransız istihbaratında bir malumat mevcut olduğu maruzdur*.[2598]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti:

> Müttefik denen hükümetler dün, Yunan-Türk savaşında tarafsız kalacaklarını açıkladılar. Mösyö Lloyd George'un Konstantin'e bol bol para ve silâh verdiği ve onun zaferi için her şeyi yaptığı bilinince, tarafsızlık acı bir şaka demektir. Öte yandan, İtalya ile Kemal arasında yapılan ve açıklanan anlaşmayı da unuttuk mu? Diplomatlar kimle alay ediyor?
>
> Müttefik denen aynı hükümetlerin muhasımların top, top mermisi, elbise satma ve borç para verme hakkını yurttaşlarına tanıdığı da bir gerçek. Bu madde, birincinin iki yüzlülüğünü çok iyi gösteriyor. 1918 Mütarekesinin işlerini bozduğu Fransa, İngiliz ve İtalyan milyonerleri faaliyetlerini sürdürüp halkların kanından zenginleşebilecekler. İşte bunun için Mösyö Briand, Lloyd George, Bonard, vs. şimdilik Yunanlılar ve Türklere mütareke teklifini gereksiz görüyorlar.
>
> Yüce Konsey Doğu savaşını uzatıyor; bu savaş, Batı tarafından beslenmese çabucak sona erebilir.[2599]

13 Ağustos 1921. Hamid, Yusuf Kemal'e 1601 numaralı telgraf keşide eyledi: *Konferansta Mareşal Foş Yunan'lılar bu son harpte sevkulceyş bir muvaffakiyeti elde etmişlerse bu muvaffakiyetin kıymet derecesi tesiri hakkında şüpheli bulunduğunu söylemiştir. Ferman 13 Ağustos 337*.[2600]

Hamid, Yusuf Kemal'e bir telgraf daha gönderdi: *Konferansta şark meselesi hakkında verilen kararın metni ajanslar tarafından verilmiş olacağına nazaran tekrarından sarfınazar ediyorum. Yalnız bu gün General Pelle'den Boğazlarla İstanbul'un bitarafılığından maksat ve buralarda Yunan berri ve Bahri kuvvetleri bulunmayacağı manasına olup olmadığını ve Fransa da eşhası hususiyeden mübayaa edebileceğiniz mühimmat ve eslihanın Fransız bandıralı vapurla nakledip edemiyeceğimizi sordum. Cevaben, elan mukarrerati resmen telakki edemediğinden dolayı cevap veremiyeceğini ve fakat resmen malumat alır almaz hemen bendenize malumat vereceğini söyledi. Ferman. 13 Ağustos 337*[2601]

14 Ağustos 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu son zamanlarda toparlanarak hem Trakya'da hem de Anadolu'daki etkisini artırmıştır*. *Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da İstanbul'daki Merkezi Hükümet'e, telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğu ile Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığa müdahale edilmesini istedi. Yunanistan'ın, Anadolu kıyılarındaki üstünlüğü açıkça görülüyor. İngiltere'nin, Yunanistan'a desteği devam ediyor. Ancak Fransa ve İtalya, İngiltere ve Yunanistan'a karşı mesafeli*dir.[2602]

2597 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 357.
2598 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 358.
2599 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 274-275.
2600 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 358.
2601 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 358.
2602 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

15 Ağustos 1921. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington*, Zeytinburnu silah deposuna Kemalistler'in yeni bir baskın planladıkları hakkında güvenilir istihbarata sahip olduğu konusunda, Bakırköy'deki Fransız kuvvetleri komutanı General Prioux'yu uyar*dı.[2603]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1620 numaralı telgraf keşide eyledi: *Anadolu cephanesinden avdet edip konferansta ilk söz söyleyen İngiliz miralayı Yunan ordusu muvaffakiyetle taarruza devam edebilecekse de Yunan Erkânıharbiyesinin Eskişehir'de bir üssü harekat ve iaşe tesisi için bir çok haftalara muhtaç olduğunu söylemiş ve badehu Mareşal Foş dün yazdığı fikri beyan ile yaz mevsiminin hitamında Yunan ordusunun dehşetli cilvelere maruz kalabileceği ilâve eylemesi konferans üzerine ziyade tesir ederek malûm olan metni kabul ettirmiştir. Mareşalın bu ifadesini Franklen Buyyon'un ihzar eylemiş olmasından şüphem yoktur. Ferman 15 Ağustos 337*.[2604]

17 Ağustos 1921. Hamid, Yusuf Kemal'e 1626 numaralı telgraf keşide eyledi: *Fransız üserasının İngiliz üserasının sonraya bıkarılırsa Fransızlar üzerinde pek elim tesirat bırakacağını General Pelle söyledi. Ferman. 17 Ağustos 337*.[2605]

Hamid, Yusuf Kemal'e 1628 numaralı bir başka telgraf daha gönderdi:

> Bu gün mahrem surette görüştüğüm General Pelle İngilizlerin boğazlarla İstanbul'a vaziyet etmeğe çalıştıklarını ve hatta İstanbul'daki memurlarının bile bu işle fevkalade uğraştıklarını ve Fransa'nın buna katiyen muhalif olduğu şüphesiz olup bu gün bile kendisinin Kırım'da ölen Fransızların mezarında irat ettiği nutukta Fransa'nın Kırım muharebesinde mahza Türkiye'nin istiklâli ve bu devletin boğazlara hakim olabilmesi ihtimalinin ref'i için harp ettğini ve elan bu fikrinde musır bulunduğunu söylediğini ve Türk'lerin bu hususta Fransız'lara zahir olmasını beyan etti. Cevabımda hali hazırda Türklerinde bu bapta maatteessüf bir şey yapacak iktidarda bulunmadıklarını ve fakat İngiltere'nin Fransa'nın bu azmini bilmesi lâzım olup onun için de şu son itilafın vukuunu gayet şaşaalı surette Fransız gazeteleriyle ilâniyle beraber Türkiye'ye Fransızların begayet dost olduğunu ve onların hukukunu her halde muhafaza edeceğini velhasıl itilafta olmayan şeylerin mevcudiyeti şüphesini verecek yolda idarei hüküm eylemeleri lâzım olduğunu söyledim. Münasip bularak telgrafla bildirdi. Ferman 17 Ağustos 337[2606]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi, İsmail nam yazarın makalesini neşretti: [Başkomutanlığı ve tam yetkiyi deruhte eden] *Mustafa Kemal, Yunan başarılarının Ankara'da yarattığı panikten yararlanarak maskeyi attı, kendini diktatör ilân etti.*[2607]

Paris'deki *Hôtel Continental*de konaklayan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif, TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi:

> Muhterem Paşam Efendim, [2608]

Açıklamalı [ÖA7]: Ahiren tamamen iktibas et.

18 Ağustos 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1635 numaralı telgraf keşide eyledi: *İngiliz'ler İstanbul'un işgali askeri tahtında bulunmasından dolayı kuvvetin kuvve-i işgaliye başkumandanının yerinde olduğu ve fevkalâde komiserlerin idareye değil münasebet-i siyasiyeye memur bulunduklarını bahane ile İstanbul ve Boğazlar idaresini yed-i inhisara almak teşebbüsat-ı emareleri göstermeleri Fransız ve*

2603 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 187.
2604 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 359.
2605 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 360.
2606 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 360-361.
2607 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 274.
2608 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi (TCDBA), Türkiye-Fransa (Suriye), 1/C-2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 137-139.

İtalyan'ların fevkalâde telaşa düşürmüştür. Fransızlar azim ile mukavemet edecekler gibi gösteriyorlar. Ferman. 18 Ağustos 337.[2609]

20 Ağustos 1921. Fransız Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Meclis'in Lausanne'daki daimi temsilcisi Harun* [Aliçe?] *Bey'le ilişki kurarak Ankara Hükümeti'nin ihtiyacı olan silah ve cephanenin sağlanabilmesi için Fransız finans çevrelerinde araştırma yapmasını istedi*ği belirtiliyor.[2610]

İstanbul'daki Bulgar elçilik temsilciliği tarafından 20.8.1921 tarihinde Bulgar Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda şu ilgi çekici olaylar bildiriliyor: "Buradaki İngiliz kumandanlığı bir zamanlar Gümülcünede kumandan olan emekli Türk subayı Tahir Efendi'den -ki şimdi o İngilizler hesabına çalışmaktadır- şu ihbarı almıştır: Bu ayın 11 inde sahil köyü olan Badome Midye'[d]en üç saat Güneyde Türk topraklarına Fransız Bayrağı altında seyreden bir Rus motoru Bulgaristandan Salim Ağa, (Bulgar Meclisinde Milletvekili) Bulgar Subayı Todorow, Yüzbaşı Fehmi Bey, Kuşçu başı namı ile anılan Çerkez Eşref Bey'i getirmiştir. Bu şahıslar burada Emekli Albay Muğlalı Mustafa Bey, Mehmet Nazmi Bey, Sinekli istasyonu demiryolu komiseri, Yüzbaşı Tahsin Bey, emekli subay Hilmi ve Çatalcadaki Fransız ordularından bir Fransız Yüzbaşısı tarafından karşılanıp görüşmüşlerdir. Bu görüşme 2 saat 20 dakika yani öğleden sonra 16'dan 18.20 ye kadar sürmüştür. Bundan sonra gelenler ayni yoldan geri dönmüşlerdir."[2611]

23 Ağustos 1921. Sakarya Muharebesi başladı.

Hamid, Yusuf Kemal'e telgraf keşide eyledi: *Malul üseranın iadesi hakkındaki cevaba intizar olunduğunun zâtialilerine arzı için Binbaşı Saro bendenize müracaat eyledi. Ferman 23 Ağustos 1337*.[2612]

26 Ağustos 1921. Fransa ile TBMM Hükümeti arasında akdedilecek andlaşma taslak haline Paris'de getirildi.[2613]

Fransız askerî istihbarat raporu: *İstanbul'da kısa bir süre önce, savaş sırasında İttihatçılar'ın gözdelerinden olan emekli Albay Kemal Ragıp Bey tarafından Bolşevik ilkelere karşı İslâmcı bir komite kuruldu. Kemal Ragıp Bey İttihatçılar katındaki bu konumu sayesinde, Levazım Komisyonu Başkanı ünlü Topal İsmail Paşa'nın himayesinde, yaptıklarının namuslu olup olmadıklarına aldırmaksızın kendini ticarete vermiş ve dolgun bir servet yapmıştı. Kemal Ragıp, Ankara'ya gönderilen özel görevliler aracılığıyla Ankara Hükümeti ile haberleşme imkânı bularak, Mustafa Kemal'in olumlu davranışından bir hayli yararlanıp işi bitirdi ve iki ay kadar önce, Milliyetçiler'in devlet hâzinesinden 72.000 TL'yi zimmetine geçirmekle suçlanan Albay Kara Mustafa Bey'in yerine, Kemalist Hükümet'in temsilcisi olarak İstanbul'a kendisinin atanmasını sağladı... Elde edilen bilgilere göre, Kemal Ragıp şimdilik*

2609 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 361-362.

2610 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 147, Bern'deki Fransız Büyükelçiliğinden Briand'a 23 Ağustos 1921 tarihli telgraf; *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D. 7, 20 Ağustos 1921 tarihli gizli istihbarat raporu; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 140.

2611 *STDİA*, f. 176, Op. 4, Arşiv Ed. 2122, s. 3-9; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 155-156.

2612 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 364.

2613 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 158-160; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138.

Bolşevikler'in hesabına çalışıyor. Onun amacı ise, Türkiye'deki ve başka İslâm ülkelerindeki belirli etkinliğe sahip Müslümanları biraraya toplamak ve birleştirmektir.[2614]

27 Ağustos 1921. Fransız Harbiye Nezâretine gizli istihbaratı raporu takdim edildi. *İsviçre'de bulunan Harun* [Aliçe?] *Bey'in "Ankara Hükümeti'nin silah ve cephane alımıyla görevli olarak Avrupa'ya gönderdiği Türk heyetinin Türkiye'ye her çeşit savaş malzemesi sağlayabilecek Fransız şirketleriyle yapılacak sözleşmelerde imza yetkisinin bulunduğunu, bu heyetin önemli miktarlarda savaş malzemesi ve cephane satın almak üzere daha önce Almanya ve Avusturya'ya gittiğini, birkaç gün önce de Roma'ya geldiğini" bildirdiği öğreni*lmiştir.[2615]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1686/93 numaralı telgraf keşide eyledi: *Binbaşı Saro'ya 26 Ağustos tarihiyile varit olan telgrafnamenin sureti mütercimesi berveçhiati maruzdur. (Bu hafta kararı kati ittihaz olunacaktır. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'da mı yoksa Kayseri'de mi bulunduğunu bana telgrafla bildiriniz ve hürmetlerimi müşarüni ileyhe telgrafiyen takdim ediniz. Hükûmet merkezinin nerede bulunduğunu bilmediğim için doğrudan doğruya kendilerine tel çekmekten içtinap ettiğimi Hamit Beye söyleyiniz. 27 Ağustos 337*.[2616]

Hamid, Yusuf Kemal'e 1680/98 numaralı telgraf keşide eyledi: *Mösyö Franklen Buyyon Şeh Sunusi Hazretlerinin nerede olduğunu bilmek arzusundadır. Zan edersem kendisine gönderilecek bir emanet vardır. Ferman 27 Ağustos 337*.[2617]

Toul kasabası gazetesi *L'Echo Toulois*, mektub neşretti. Mektub, bir çiftçi ailesinin Kilikya'da esir düşmüş oğluna aiddir. Gazete, mektubu hulasaten mevzubahis ettikten sonra şu mütalaada bulunuyor: *Dünya savaşının başından beri yedi yıl geçmesine rağmen hâlâ Türk zindanlarında inleyen, aç susuz, ıztırap ve ümitsizlik için kıvranan yüzlerce Fransız askeri bulunduğunu, Fransa hükümetinin bu zavallıları cellâtlarının elinden kurtarmak için belki yapması gerekeni yapmadığını düşünmek can sıkıcı değil mi*?[2618]

28 Ağustos 1921. ABD basını, Mustafa Kemal'in *Associated Press* muhabirine beyanatını neşretti: *Mezopotamya ve Suriye'yi İngiliz ve Fransızlara bıraktık*.[2619]

29 Ağustos 1921. Hamid, Yusuf Kemal'e 1691/102 numaralı telgraf keşide eyledi: *Bu gün Binbaşı Saro nezdime gelerek Mösyö Franklen Buyyon'dan aldığı elindeki telgrafnameyi irae eyledi. (Metni katiyi hamil ve selahiyeti haiz olarak Eylül evailinde buradan hareket edeceğimi Ankara'ya telgrafla bildiriniz. Son çektiğim telgrafların cevaplarını yakında alacağımı ümit ediyorum) Malül üseraya ait telgrafnamenizi bu esnada Saro'ya verdim. Ferman 29 Ağustos 337*.[2620]

Eylül 1921 Bidayeti. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): *Eylül ayı içide bir ara İstanbul'daki mümessilimiz Hamit* [Hasancan] *Bey'den cephe yoluyle gelmiş, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar tarafından muvafık görülmüş bir telgraf aldım. Bu telgrafta mademki prensiplerde (sur les principes) müttefikiz M. Franklin Bouillon tekrar gelse de işi bitirsek mealinde kendi vasıtasıyla ve İstanbul'daki*

2614 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 26 Ağustos 1921, *Comité Islamique Anti-Bolcheviste*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 131.

2615 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 140.

2616 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 364.

2617 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 364.

2618 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 207.

2619 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 189.

2620 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 365.

Fransız Komiserliği yoluyla bir telgraf çekersek pek iyi bir tesir yapacağını bildiriyordu. İcra Vekilleri Hey'eti Reisliğinden geçmiş olan bu formülde, icra vekilleri arkadaşlarımın da tasvibi ile (sur les principes) yerine (en principe) tabirini koyarak Hamit Bey'e cevap verdim. Bunun üzerine Franklin Bouillon tekrar Ankara'ya geldi. Bu arada Fethi Bey Malta'dan kurtulup Ankara'ya gelmişti. Onun da murahhas olarak benimle beraber müzakerelerde bulunmasını paşa ile kararlaştırdık.[2621]

1 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *1 Eylül 337 (921) Perşembe: Dün Tophaneden bin adet taslak tüfek namlusu ve bir miktar değişilmiş martin çıkarıldı. Hadımköyden gelen Agâh Bey, Fransızların bir kısım mühimmatımızı imha edeceklerini söylemişti. Boğazdan kaçırılacak eşya hakkında da gelen iki laz'a icap eden talimat verildi.*[2622]

La Revue Universelle nam mecmua, Saint-Brice imzalı makale neşretti: *… Şu anda kollarımızı kavuşturup beklersek, Kilikya'da bir kez daha İngiliz-Yunan tertibinin zararını çekeceğiz. Mademki Sevres antlaşması paramparça olmuştur, şu halde işimizi Türklerle çözümlemek ve bir taraftan Yunanlılar, diğer taraftan Emir Faysal arasında ezilmemek için bütün tedbirleri almakta hürüz. Bunu başaracak enerjiyi iki şartla bulabiliriz: İngiliz politikası arkasından gitmekten kurtulur ve bir Fransız politikası izlersek*.[2623]

4 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Eylül 337 (921) Pazar: İstanbul Harbiye Nazırının Bursa'da bulunan bir Fransız zabitinden aldığı mektupta hulasatan şöyle denildiği (Yunan efradı askeriyesinin maneviyatının bozulduğu, papazların cepheye sevk edilmekte olduğu ve zayiatlarının miktarı ile orduda hastalık olduğu ve susuzluktan müşteki bulundukları) öğrenilmiştir.*[2624]

5 Eylül 1921. Mustafa Kemal yönetimi *anlaşmanın imzalanmasını takiben ihtiyacı olan cephanenin Fransa tarafından karşılanması yolundaki bu kez 5 Eylül 1921 tarihinde bizzat İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé aracılığıyla Paris'te bulunan Franklin Bouillon'a duyur*du.[2625]

5 Eylül 1921'de İstanbul'dan Hamid Bey'in Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e gönderdiği telgrafta, General Pelle'ye şimdi gelen bir telgrafnameden, Franklin Bouillon'un Perşembe günü Paris'ten hareket ederek İstanbul'da hiç kalmadan Anadolu'ya gideceği ve bu seyahatin son derece mahrem tutulması lazım geldiğini bildirerek Pazartesinden itibaren İnebolu'ya bir torpido veya sair bir gemiyle vusulü muhtemel olduğundan bunun için tedbir alınmasını istemiş ve Bouillon'u İstanbul'da göreceği için, ona bir şey söylemek icab ederse hemen bildirilmesini, istemiştir.[2626]

Mustafa Kemal, Berthe Georges-Gaulis'e mektup gönderdi: *Madam (Golis) Sakarya zaferi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşanın 5 Eylül tarihinde kendisine yazdığı bir mektubdan bahsederken diyor ki: "Mustafa Kemal Paşa, askerî bir adem-i muvaffakiyetin ne olduğunu bilmez."*[2627]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* yazıyor:

2621 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 236.
2622 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 203.
2623 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211.
2624 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 204.
2625 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 181, Pellé'den Bouillon'a 5 Ekim 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138.
2626 *ATASE*, (İSH), Kutu No: 1110, Gömlek No: 57, Belge No:57-1 (05/09/ 1337); Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 128, dipnot 487. Mezkur vesikanın bir sureti, 1975 senesinde Hüsnü Himmetoğlu tarafından neşredilmişdir: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 367.
2627 Vakit, 8 Eylül 1337-1921, Numero 1375, *Başkumandanımız Kat'î Suretde Emin*, s. 1.

Çelişkili haberlere rağmen askerî durum aydınlığa kavuşuyor: Sangarios boyundaki savaş bir buçuk hafta sürdü ve Yunanlıların zaferi ile sona erdi. Yunanlılar Ankara'yı ele geçirmek üzere.

İnanılır görgü tanıkları savaşı, düzenli, teşkilâtlı, Avrupa orduları gibi silâhlanmış orduların, sayıca az, kötü silâhlanmış ve iyi teçhiz edilmemiş ordularla çarpışması şeklinde anlatıyorlar. Bir kaç aydan beri İngiliz endüstrisine önemli siparişler veren Yunanlılar Creusot fabrikalarından 75'lik toplarının mermilerini sağladılar. Top bakımından ezici üstünlüğe sahipler. Uçakları, düşmanın harekâtını zamanında öğrenmelerini mümkün kılıyor. İyi donatılmış kamyonları asker ve yiyecek taşıyor.

Türkler, umutsuz bir cesaretle dövüştüler. Mustafa Kemal, askerlerine şu emri verdi: "Savunduğunuz hat Türk İmparatorluğunu temsil ediyor. Bu hattı kaybederseniz her şey bitecek. Onu ölünceye kadar savunun!"[2628]

6 Eylül 1921. *Başkumandanın yetkileri ile ilgili tartışmalar sürerken Askerî Organizasyon ve Kontrol Komisyonu Umûmi İdari Komitesi'ne İngiliz Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan General E. Mombelli ve Fransız Tümgeneral C. Charpy atandı. Umûmi İdari Komite ilk toplantısını 6 Eylül 1921 tarihinde yaparak çalışmalarına başladı. İtilâf Generalleri, alt komisyonların çalışma yöntemleri üzerinde tamamen anlaşmaya vardılar. Bir iki hafta içerisinde askerî komisyona bağlı alt komisyonlar kuruldu. Bu komisyonların hangi alanlarda çalışacakları tespit edildi. Buna göre* Fransa'ya tevdi edilen *İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Osmanlı savaş malzemelerinin tasarrufu ve kontrolü hakkındaki sorunlarla ilgilenecektir*. Yine Fransa'ya tevdi edilen *İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu, Özel Birlikler Alt Komisyonu; üç büyük İtilâf Devleti üyelerinden oluşacak, bir İngiliz subayının başkanlığında olacak, Osmanlı Harbiye Nezâreti'nin yeniden organizasyonunu sağlayacak ve Harbiye Nezâreti tarafından verilen talimatları denetleyecektir. Merkezi hükûmetin emri altında istihdam edilecek yeni birlikleri de bu komisyon denetleyecekti. Harbiye Nezâreti diğer komisyonlarla İtilâfçı irtibat bölümü aracılığıyla temas kurabilecektir. Ayrıca irtibat personeli, İdari Umûmi Komite veya herhangi bir alt komisyon tarafından verilen emir ve talimatların Harbiye Nezareti içerisinde uygulanışını denetleyecektir*.

Askerî Komisyon ve Alt Komisyonları şu şekilde kurulmuştu;

Nişantaşı İtilâf İşgal Orduları Umûmi Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan Umûmi İdari Komite; Başkanı İngiliz üye Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan üye General E. Mombelli, Fransız üye Tümgeneral C. Charpy, Sekreter Yarbay T.G.G. Heywood*.

Osmanlı Harbiye Nezâreti'ndc faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Başkanı İtalyan üye Tümgeneral Bassingnano, Fransız üye Yarbay Chatel, İngiliz üye Yarbay W.C.E. Twidake, Sekreter Teğmen Martinengo.

Osmanlı Jandarma Genel Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu; Başkanı Fransız üye tümgeneral Fillonneau, İtalyan üye Albay Caprini, İngiliz üye Yarbay J.A.W. Spencer, Sekreter Teğmen Wurtz.

Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Özel Unsurlar Alt Komisyonu; Başkanı İngiliz üye Tümgeneral G. McK. Franks, İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Genin.

Osmanlı Harbiye Nezirâti'nde faaliyette bulunacak olan irtibat bölümü; Başkanı İngiliz üye Albay A.T. Beckwith; İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Layer, Sekreter G;E. Wheeler.[2629]

[2628] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 275-276.

* Hatırlanacak olursa, 14 Kasım 1918'de Pera Palace Hotel'de Mustafa Kemal'in temas kurduğu ve valilik taleb ettiği yarbay, T.G.G. Heywood idi.

[2629] WO, 32/5774; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 879-880, dipnot 3218.

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar yenilirse Kemalistler iktidarda kalacak; Kemalistler yenilirse Enver Paşa ile beraber İttihatçılar iktidarı ele geçirecek ve Kemalistler çok fazla Russever olacaklar*.[2630]

7 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *7 Eylül 337 (921) Çarşamba: Fransızlar Anadolu hesabına çalışan kamyonlardan birini çevirmişler, müşkilatla bıraktırılmıştır*.[2631]

8 Eylül 1921. General Pellé, Başvekil ve Hariciye Vekili Briand'a telgraf gönderdi. Franklin-Bouillon'un TBMM Hükümeti nezdine gidecek olmaklığından *müttefiklerini haberdar edip etmemesi konusunda talimat bekliyor*.[2632]

Fransız matbuatı, Yunan mahreçli haber neşretti: *Ankara ele geçirildi*.[2633]

La Gaulois gazetesi, özel muhabiri Georges Labourel'in makalesini neşretti:

> 15 Ağustos sabahı Yunan ordusu saldırıya geçince, bu ordunun komutanlığı Kemalist orduların Ankara'nın otuz kilometre kadar Batısında toplandığını, Sangarios hattını ise küçük bir gözlemci engelinin koruduğunu biliyordu. Başlangıçtaki saldırı planı da üç yönde ilerleme şeklinde oldu: Kuzey-Doğu, Doğu ve Güney-Doğudan. İlk iki yönden ilerleyen ordular cepheden saldıracaktı. Prens André'nin idaresindeki sonuncu hareketin görevi, Kemal'i tam direnme sırasında kıstırmak için oldukça geniş bir çevirme yapmak, ve onun bütün kuvvetleriyle bir meydan savaşını kabule zorlamaktı.
>
> … Sangarios'un geçilmesi nispeten kolay oldu sanılıyor. Ancak 18 Ağustos sabahı, bu işi başaran iki tümen, önceden tahmin edildiğinden çok güçlü olduğunu gösteren askerlerin direnişiyle karşılaştı ve bir süre durakladı, destek kuvvetlerini bekledi. Kuzeyden ilerleyen ordu da, teması kaybetmemek için ilerleyişini yavaşlattı. Prens André ise, Kuzeye doğru ustaca çevirme hareketini sürdürürken ve Kemalistlerin arkasına geçtiğini sandığı bir sırada yaygın bir ateşle karşılaştı.[2634]

9 Eylül 1921. Fransız matbuatı yazıyor. Ankara'nın Yunan tarafından ele geçirildiğine ilişkin Yunan mahreçli haber asılsızdır. Fakat *şehrin istasyonunu bir Yunan uçağı bombala*mıştır.[2635]

10 Eylül 1921. Fransa Hariciye Nezâreti Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, General Pellé'ye talimatname gönderdi. *İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinin Bouillon'un ziyareti ile ilgili soru sormaları durumunda Ankara ile yapılacak anlaşmanın amacı hakkında çok sınırlı cevap verilmesi* tavsiye ediliyor.[2636]

12 Eylül 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1768 numaralı *gayet mahrem ve müstacel* telgraf keşide eyledi:

> Dün gece Harbiye Nazırına verilen ve bu gün gazetelerde intişar eden General Haringtон'un bir beyannamesinin hülasası berveçhiatidir.
>
> İstanbul'da ihtilâl çıkarmak, kuvvei itilafiyenin mühim zabitlerini öldürmek, cephane depolarını zaptetmek, İngiliz merkezi hindiyesini işgal etmek üzere bir komplo tertip edildiğine dair kuvayi itilafiyeyi işgaliyece kanaat hasıl olduğundan bu işde zimethal olan eşhası teslim için Hükûmeti Osmaniyeye 7 gün müsaade verilmiştir.

2630 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 275.
2631 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 204.
2632 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 188; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142.
2633 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 276.
2634 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 276.
2635 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 276.
2636 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 191; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142.

> Bu müddetin hitamında eşhası mezkûre teslim edilmediği takdirde kuvayi işgaliye kumandanlığı şiddetli bir idare-i örfiye tatbik edecek ve diğer lâzım gelen tedabire müracaat eyleyecektir.
>
> Zimethaller listesinde 24 isim bulunduğu fakat bunlar meyanında tanınmış kimseler bulunmadığı istihbar edilmiştir. Listeyi elde ettiğimizde isimleri tamamen bildiririm. Mahafil-i ecnebiye ile hemen temasa geldim. General Harington ile İngiliz fevkalade komiserinin bu işte samimi olduklarını yani bu ihtilale kani bulunduklarını ve işin İngiliz gayri mesul kuvvetleriyle buradaki muhalifler tarafından ihdas kılındığını zan ediyor ve üç komiserin rızası hilafında ve Fransa ve İtalya Generallerinin malumatı olmaksızın bu beyannamenin neşredildiğini beyan ediyorlar.
>
> Muhaliflerin bundan maksadı İngilizlere bir 16 Mart daha yapturıp İngiltere'yi burada bir derece daha hakim kılmak ve badehu Padişaha müracaatla kendilerinden bir kabine yaptırmak olduğunu ilave eyliyorlar. Mesele bir iki güne kadar tezahur edecektir. Bendeniz temasımı sıkı surette muhafaza ediyorum. Ecnebi mahafili tavsiyesi evvela kabinenin zinhar istifa etmemesi, saniyen listede isimleri muharreze zevatın bizzat hükümete müracaatla tahkikat için emre amade olduklarını beyan etmişlerdir.Hakikatın meydana çıkmasına General Pelle şiddetle çalışıyor ve meseleyi mudrik bir şekle ifrağ etmek istiyor. Ferman 12 Eylül 337.[2637]

Hamid, Yusuf Kemal'e 1769/130 numaralı telgraf keşide eyledi: *Mösyö Franklen Buyyon İnebolu'ya ancak Çarşamba sabahı vasıl olacağı maruzdur. Ferman. 12 Eylül 337*.[2638]

13 Eylül 1921. Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri, Ankara'yı ele geçiremedi; Sakarya Nehrinin batısına ricat ediyor.

Çok pahalıya mal olan Sakarya Zaferi, ülke ekonomisini yıkıma uğratmıştı. Zaten çok kıt maddî kaynaklar erimişti. Türk hükûmetinin elinde, yalınayak ve çıplak orduyu donatacak ne para, ne gerekli silah ve taşınım araçları vardı.[2639]

Ankara Hükümeti'yle Fransa arasında bir anlaşma yapmak amacıyla gönderilen Franklin Bouillon, Paris'ten İstanbul'a geldi. Yarından sonra Ankara'ya hareket edecek olan Bouillon, sözkonusu anlaşmayı 20 Ekim'de imzalayacaktır.[2640]

Hamid, Yusuf Kemal'e 1763/141 numaralı telgraf keşide eyledi: *Franklen Buyyon bu gün saat 4 de geldi. Bir nihayet iki gün burada bizim işlerle uğraşacak, binaenaleyh yarın veyahut Perşembe günü buradan hareket edecektir. Beraberce otomobil götürmek niyetinde olduğundan pek çabuk Ankara'ya vasıl olur. Pek iyi havadisle geldiğini söyledi. Arzı ihtiram eder. Ferman 13 Eylül 337*.[2641]

14 Eylül 1921. Fransız matbuatı, *savaşta Yunanlıların 18.000, Türklerin 12.000 adam kaybettiği*ni yazıyor.[2642]

L'Ouest-Eclair gazetesi, "durum" hakkında yazıyor: *Burada, daha önce, Yunan emperyalizmi hakkında ne düşünmek gerektiğini ve kral Konstantin'in yüksekten atmasına rağmen başarı şansının zayıf olduğunu söylemiştik. Dünyaya gürültülü şekilde duyurulan hiç bir Yunan başarısı bizi etkilemedi ve şu anda, bir aylık savaşı taçlandırdığı söylenen Sakarya veya Sangarios zaferine inanmıyoruz. Yunan şişirmeciliğini ve onların dev savaşları konusunda ne düşüneceğimizi biliriz. Her halükârda, Konstantin'in ordularının artık düşmanlarını küçümsemediğini görmekteyiz: Yunan gazeteleri Türklerin direnme gücünden bahsediyor; İngiltere'nin aracılığını sunacağını ve bu kez kabul edileceğini sezmek*

2637 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 364.
2638 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 371-372.
2639 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.
2640 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 49.
2641 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 374.
2642 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 276-277.

için büyük bir psikolog olmaya gerek yok (…) Barışın çıkarı için, belki de Türk enerjisinin canlanarak Yunanlıları ihtiyata ve kurum satmaya bırakmaya yöneltmesi temenni edilir.[2643]

Eylül 1921 ortası. *Eylül 1921 ortalarında* [TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmerci] *Hamid* [Hasancan] *Bey ile* [İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri] *General Maurice Pellé arasında ayrı bir anlaşma daha yürürlüğe girer: Mustafa Kemal'in Fransa'daki mümessilleri, hususî şirketlerden Fransız, İngiliz ve Alman silah ve mühimmatını (100.000 tüfek, 1.300.000 milyon fişek, bir ağır top ve 194.000 top mermisi vb.) satın alabilecek ve bunları Antalya ve Mersin üzerinden Orta Anadolu'ya gönderebileceklerdir*.[2644]

15 Eylül 1921. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid'in (Tek), TBMM Hariciye Vekâletine rapor gönderdi. Bu rapor, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Ferid, raporda, Poincaré'nin vekili Laroche ile mülakat ettiğini yazıyor. *Fransızlar Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesi esas olmak üzere İstanbul ve Boğazlar meselelerin Türk taleplerine uygun bir şekilde çözülmesinden yana*dır. *İki tarafın mümkün mertebe olası bir çatışmadan kaçınacakları da yapılan özel görüşmelerde sık sık tekrarlan*mıştır. *Ayrıca Fransızlar, Türklerle yapılacak bir konferansta tarafsızlıklarını korumaya çalışacaklarını, Türkiye'nin de içerisinde yer alacağı uluslararası bir garnizon tarafından muhafaza edilmesi koşuluyla Boğazların ve Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iadesine sıcak baktıklarını da beyan* etmişlerdir.[2645]

İstanbul'dan yola çıkan Franklin-Bouillon heyeti, bir Fransız destroyeriyle İnebolu'ya muvasalat etti.[2646]

16 Eylül 1921. *İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri toplu taşıma araçlarından ücretsiz istifade edebilmenin yollarını aradılar. Fransız Askerî Heyeti Kumandanlığı, neferlerinin Boğaziçi'nde Seyr-ü Sefain vapurları, Tramvay ve Tren gibi toplu taşıma araçlarından ücretsiz yararlanması için Osmanlı Hükumeti'ne bir mektup gönderdi. Hususi şirketlere ait olduğundan Osmanlı askerleri dahi bu vasıtalardan ücretsiz yararlanamamaktaydı. Bu hususun altını çizen Osmanlı Hükûmeti, Fransızların talebini geri çevirdi*.[2647]

17 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Eylül 337 (921) Cumartesi: Bu güne kadar İngilizlerin tevkif ettiği ve ettirdiği kimseler arasında gizli teşkilatımıza bağlı arkadaşlardan kimse yoktu Anadolu'nun 16 tarihli tebliğinde, takibatın devam ettiği bildirilmişti. Harington, Harbiye Nazırı Paşayı çağırmış, nazır gitmiş, kıtayı muntazıra ile selamlaşmışlar. Hükümetin verilen listedeki kişileri takip ve yakalanması hususunda büyük bir alaka ile çalıştığını gördüklerinden memnun olduğunu ve verilen 7 günlük mühletin kaldırılmış olduğunu söylemiş. Fransızlar, Zeytinburnu cephaneliklerinin anahtarlarını istemekte ısrar ediyorlar*.[2648]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar vaat ettiklerini yapamadılar. Ankara'yı alamadılar. Kuvayı Milliye ise karşı saldırıya geçti. Mustafa Kemal, İzmir ve Trakya'nın iadesini temin için sulha yanaşmayacaktır*.[2649]

2643 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 277.

2644 Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 289.

2645 Ferid Bey'den (Paris) Ankara Hükûmeti Hariciye Vekâleti'ne 15 Eylül 1922, HW, 12/38, No. 11209; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 278-279.

2646 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 128.

2647 BOA, MV, 213/19, 6 Eylül 1337 (1921); Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 855.

2648 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2649 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 57.

19 Eylül 1921. General Pellé, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. Buna göre *İtalyan Yüksek Komiseri hükümetinden Ankara'ya acele bir temsilci göndermesini istem*iştir.[2650]

20 Eylül 1921. *20 Eylül'de, Gabriel de Lesta adında bir Fransızla Anadolu'ya 30.000 tüfek satması yolunda bir kontrat imzalanmış, yine bir başka Fransız 35.000 İngiliz tüfeği satmayı teklif etmiş*tir.[2651] Bir başka kaynakta, Gabriel de Lesta aracılığıyla TBMM Hükümetine 30.000 tüfek satan Fransız şirketinin ve İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin iltisakı bulunuyor.[2652]

İleri tarihli bir Fransız istihbarat raporunda, *Deniz Binbaşısı Gelis, İngilizlerin F. Bouillon'un 20 Eylül'de "Hova" gemisi ile İnebolu'ya geldiğini ve burada kaymakam tarafından karşılandığını öğrendiklerini bildirmektedir*.[2653]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 288 numaralı telgraf gönderdi. Buna göre *İngiliz istihbaratı, İstanbul'daki Fransız istihbaratından bir subayın dikkatsizliği sayesinde Fransa'nın Kilikya'yı boşaltmak üzere Ankara ile müzakere halinde olduğunu öğrenmiş ve Ankara'daki görüşmeleri de gizlice takip etmiştir*.[2654]

Franklin-Bouillon, Ankara'ya muvasalat etti.[2655] *Beraberinde son anlaşma taslağı ve resmi yetki belgesi* bulunuyor.[2656]

> Senato üyesi Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'nu görevlendirdiler. 13 Eylül 1921'de İstanbul'a geldi ve ertesi günü bir muhriple İnebolu'ya hareket etti (20'sinde Ankara'daydı). 23'ünde, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra görüşmeler başladı. M. Kemal de görüşmelere katılıyordu. Arkadaşlık da yapılıyordu ve hatta yeme içmeler dışında briç de oynanıyordu.[2657]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra göndererek (i) *Franklin-Bouillon'un Paris'ten İstanbul'a geldiği ve İnebolu'ye gittiğ*ini; (ii) *Fransızlarla Kemalistler arasında yapılacak anlaşmada gizli bir askeri madde bulunduğunun haber alındığ*ını ve (iii) *Herhalde Franklin-Bouillon'un yürüttüğü görüşmelerin yalnız tutsak değiştokuşu ile ilgili olmadığ*ını bildirdi.[2658] *Fransızların, Üçlü Antlaşma'daki nüfuz bölgelerini içeren imtiyazlar karşılığında Anadolu'yu tahliye ederek iki bölüğe yetecek cephane, ekipman ve askerî malzemeyi Milliyetçilere bırakacaklarına dair istihbarat* alınmıştır.[2659]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *Yunan yenilgisi İngiltere'nin yenilgisidir. Kemalistlerin zaferi de "Bolşevik başarısı"dır*.[2660]

2650 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 193; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142.

2651 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

2652 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 314.

2653 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 174, s. 29; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142, dipnot 68.

2654 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 3, s. 657-658; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengler Değişirken*, 2022, s. 307.

2655 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52.

2656 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142.

2657 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 18.

2658 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXIII.

2659 Rumbold'dan Curzon'a 20 Eylül 1921, FO, 406/47, No. 46; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 279.

2660 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 279.

21 Eylül 1921. Yunan *Politeia* gazetesi yazıyor: *Fransızlar ve İtalyanlar gizliden gizliye Kemalistlere savaş malzemesi sat*maktalar.[2661]

23 Eylül 1921. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer: *Mustafa Kemal'e yağ çekmek ve zaferinin yankılarını büyütmek Fransa'nın ne kadar işine geliyor bilmiyorum. Eğer bizim de Türklerin lüftu için tekelcilik yarışına girmemiz gerekirse, her şekilde kolaylıkla Fransızlara üstün gelebiliriz, hem de İslam'ın olası ayaklanmasından kaynaklanabilecek tehlikelerin daha az olmasını sağlayacak şekilde*.[2662]

L'Eclair gazetesi yazıyor: *18 Eylül tarihli resmî Yunan tebliği şöyledir: "Yunan ordusu Mihalıççık'ı ve Sivrihisar'ın Doğusundaki tepeleri ele geçirdi. Düşman, ordumuzun hareketini takip etmedi." Bu tebliği kim okur da başarılı harekâtın söz konusu olduğunu sanmaz? Yunanlılar bazı yerler işgal etmiş! Türkler çatışmadan kaçınmış! Oysa, gerçekte, işgal edilen mevkiler tesadüfen geride bulunuyor ve acele çekilmelerinde Yunanlılar nefes nefese oraya varıp duraklıyorlar. Türkler bu "hareketleri" takip etmedilerse Yunanlılar tabanları fazla yağladılar da ondan! Özetle, Yunanlılar lehindeki bu tebliğ, daha az avantajlı şu şekilde yazılabilir: "Ordu, geri çekilmesini şimdilik Mihalıççık'ta ve Sivrihisar'ın Doğusundaki tepelerde durdurdu. Takip eden düşman ordumuza yetişemed." Aynı olaylar anlatıldığı halde bu kez tebliğin etkisi kuşkusuz aynı değildir…*[2663]

24 Eylül 1921. *Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal arasında görüşmeler yeniden başladı*.[2664] Fransız heyetinde Albay Louis Mougin ve Binbaşı Auguste Sarrou yer almaktadır.[2665] TBMM Hükümeti heyeti ise Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Ali Fethi'den (Okyar) müteşekkildir.[2666] Müzakerede Franklin-Bouillon'un *Paris'te Briand'la hazırlamış olduğu 26 Ağustos 1921 tarihli anlaşma taslağı temel alınıyor*.[2667]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): *Eylülün yirmi döndünde beraber müzakerelere tekrar başladık. Franklin Bouillon'un bu defa salahiyetnamesi vardı. Çok uğraştık. Epeyce çetin ve haşin safhalar geçirdik. Mesela biz akalliyetlerin hukuku meselesinde biz Misakı Millîdeki formülümüzden ayrılmıyorduk, ayrılamazdık*.[2668]

Fransız matbuatı, Yunan resmî tebliğini neşretti: *Sakarya savaşından sonra Yunan komutanlığı daha ileri gitmeyi gereksiz görerek önceden düşünülen plana göre eski mevkilerine dönmeyi kararlaştırdı*.[2669]

27 Eylül 1921. ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin belirttiğine göre *Yunan bozgunu Yakın Doğu sorununu tekrar gündeme getirmiş, İstanbul'u işgal eden Müttefikler Yunan zaferiyle uygulamaya konacak Sevr Anlaşması yerine şimdi savaşan taraflar konusunda ne yapacağını düşünüyor. İngiltere ve Fransa ise üst düzey Yunan komutanlarına kızgındır, zira onlar Fransız yetkililer bu konuda kendilerini uyarmış olmasına rağmen Yunan ordusunun gücünü gözlerine gereğinden fazla büyütmüştür*.[2670]

2661 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 539.
2662 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 247.
2663 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 277.
2664 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 72.
2665 Mehmed Arif, *Anadolu İnkılâbı,* 1341(1924), s. 87; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52, dipnot 81.
2666 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 282.
2667 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 158-160; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 142. Bu taslak ile 20 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillon Muahedenamesi arasında "pek büyük farklılıklar" bulunmayacaktır (Yavuz, 1994, s. 142, dipnot 69).
2668 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 236.
2669 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 277.
2670 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 194.

30 Eylül 1921. Franklin-Bouillon, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf keşide eyledi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) ve *Malta'dan yeni dönen Ali Fethi* (Okyar) *Bey'den oluşan bir komisyonun parlamento ve hükümet tarafından görüşmeler için atandığını, Mustafa Kemal'in dışarıda kalarak hakem rolü oynadığını, beş gündür süren görüşmelerde tahmin ettikleri güçlüklerle karşılaştığını ve zorlukların Kilikya'da karma jandarma gücünün kurulması, nüfuz bölgeleri, Türkiye-Suriye sınırı ve kaynağı Türkiye'de olan Kuveik suyunun (bu su Halep'ten geçmektedir) bölüştürülmesi konularından kaynaklandığını, sınır konusunda ise Mustafa Kemal'in Payas'tan başlayacak olan sınırın Çobanbey-Nusaybin arasında 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasında ısrar ettiğini bildiriyor*.[2671]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk):

Resim. *Mösyö Fıranklin Buyon ve Fethi Beğ Ankarada* (Vakit, 24 Teşrîn-i sânî 1921, Numero 1421, *Kilikyanın Ahvâli*, s. 1).

> Bir gün Franklin Bouillon çok kızdı. Bana: "Siz kapitülasyonları kaldıracağınızı mı aklınızdan geçiriyorsunuz" dedi. Ben de: "Millî mücadele arazi için yapılmıyor, Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralardaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak istiklâl için mücadele ediyoruz. Zaman zaman sert meclis dediğiniz Büyük Millet Meclisi kapitülasyonların kalktığının devletlerce kabulünü görmedikçe kılıcını kınına koymaz" cevabını verdim. Bunun üzerine müzakereyi kestik. Ben gittim, üç gün hastayım diye evden çıkmadım. Üçüncü gün İcra Vekilleri Heyeti toplandı. "Paşa seni istiyor" diye haber geldi, gittim. O zamanki meclis binasının riyaset odasında arkadaşlar toplanmışlardı. Mustafa Kemal Paşa reislik makamında idi. Müzakereyi açtı. "Fethi Bey bir formül kabul ettirmiş. Okusun da dinleyin." dedi. Fethi Bey formülü okudu. Akalliyetlere her hususta ekseriyetin hukukuna müsavi hukuk temin ediliyordu.
>
> Fethi Bey: "Herkes kanun nazarında müsavi ve aynı hukuku haiz değil mi? diye izahlar yaptı. Akabinde reis paşa formülü reye koydu. Arkadaşların hepsi kabul ettiler. En sonra "Sen ne diyorsun? Hariciye Vekili" diye benim reyimi sordular. Ben: "Arkadaşlar müttefikan formülü kabul ettiler. Bu kararı icra ve tatbik edecek bir başka Hariciye Vekili bulunmasını rica ediyorum" dedim.
>
> Reis paşa: (Neden siz bu formülü beğenmiyorsunuz?)
>
> Ben – Evet paşam beğenmiyorum.
>
> Reis paşa – Neden?
>
> Ben – Çünkü paşa hazretleri Fethi Bey'in bahis buyurdukları hukuk müsavatı medenî hukuktadır. Bu cihette söyledikleri tamamen doğrudur. Fakat meşgul olduğumuz fertlerin hukuku değil cemaatin hukukudur. Yani siyasî hukuktur. Meselâ ekseriyete mensup fertlerle akalliyete mensup fertlerin karışık oturdukları yerlerde akalliyetin yani azlık cemaatin bir nisbet dahilinde olsun polis ve jandarması şehir, kasaba, köy idarelerinde kendini temsil ettirmek hakkı olacak mıdır?
>
> Reis paşa – Hayır… Bu bahis mevzuu değildir.
>
> Ben – İşte bu sebepten arkadaşlarımdan ayrılıyor, formülü kabul edemiyorum.

[2671] *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 211; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 143.

> Reis paşa – Öyle ise Hariciye Vekili ile arkadaşları arasında bir meselede ihtilâf var. Bunun halli şimdiki kanunumuza göre meclise aittir. Müzakere hitam bulmuştur.
>
> Hepimiz ayağa kalktık. Odadan çıkıp meclise gidiyorduk. Mustafa Kemal Paşa beni yanına çağırdı. Yavaşçacık: "Fethi Bey'i murahhaslıktan çekin. Bundan sonra siz yalnız konuşursunuz." Dedi.[2672]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye acele telgraf göndererek, (i) *Franklin-Bouillon'un ne amaçla Ankara'ya gittiğinin Fransa Dışişleri Bakanından sorulması*; (ii) *İngiltere ile uyuşmaya varmaksızın Fransa'nın Kemalistlerle anlaşma yapmayacağı yolunda daha önce İngiltere'ye söz verilmiş olduğu*nu bildirdi.[2673]

> Fransız Hükümeti'nin General Pellé aracılığıyla Türkiye'ye silah satacağı ve Franklin Bouillon'un siyasi ve ekonomik nitelikte bir anlaşma yapmak üzere Ankara'ya gittiği yolundaki söylentiler İngiliz Hükümeti'ni rahatsız etmiş ve bu rahatsızlığını dile getirmek için Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'i Fransız Başbakan Briand'la görüşmek üzere görevlendirmişti. Briand, Lord Hardinge'e Bouillon'un Ankara'ya giderken hiçbir resmi sıfatı olmadığını ve Yüksek Konsey'in 10 Ağustos 1921'de Paris'te aldığı karar uyarınca "hükümetlere satış yapmamak" koşuluyla Fransız şirketlerinin silah ticareti yapmalarını serbest bıraktıklarını söylemiş, ayrıca Türklerin Fransız Hükümeti'nin sağlayacağı bu silahları kendilerine karşı kullanabileceklerinin bilinci içinde olduklarını, dolayısıyla bu tür söylentilere inanılmaması gerektiğini belirtmişti.[2674]

Türkiye ile Fransa arasında esirlerinin salıverilmesi hakkında anlaşma imzalandı. Anlaşma 9 Ekim'de yürürlüğe girecek.[2675]

Eylü 1921 Nihayeti. Fransız matbuatı yazıyor: *Ankara Meclisi Mustafa Kemal'e "Gazi" unvanını verdi*.[2676]

Ekim 1921 Bidayeti. *E. Altiar adında bir kadın yazar, "Kilikya Problemi ve Fransa'nın Doğuda Geleceği* nam kitab neşretti. *Altiar, Ekim ayı başında hâlâ Fransa'nın önünde iki yol bulunduğunu söylemektedir: 1. Kemalistlerle, bitmez tükenmez ve boş görüşmelerle çözüm aramaya çalışmak 2. Ya da onları gerçekte olduğu gibi, yani Müttefiklerin düşmanı ve Sevres Antlaşmasını imzalayan Sultanın Hükümetine baş kaldıranlar olarak görüp ona göre davranmak. Fransa birinci yolu izlerse herşeyi kaybeder. Fransız ordusu, Türklerin kısmî bir yenilgisinden sonra bile Kilikya'dan çekilse, bu bütün Doğuda müslümanlara karşı Fransa'nın şimdiye dek gösterdiği zayıflığını pekiştirmekten başka bir işe yaramaz. Fransa'nın prestiji bundan öldürücü bir yara alır. Türk ordusunun Kilikya'ya dönüşü hıristiyanların katliamına yol açar. Bunun korkusu içinde, hıristiyanlar, daha önceden yollara dökülüp aç susuz ölmeyi tercihe mecbur kalacaklardır. Katliamlar kaçınılmazdır, çünkü Türkler ve hıristiyanlar arasında yaşanan korkunç şiddet olayları ve hıristiyanların bu savaşta Müttefiklere ve özellikle Fransızlara açıkça yardımcı olmaları Türkler ve hıristiyanlar arasında çok derin bir uçurum açtı. Antlaşma ile kurulacak ve Fransa'nın da katılacağı bir jandarma gücü, zihinleri yatıştırmayı ve korkunç geçmişi unutturmayı başaramaz. Fransa Kilikya'dan çekilince, Doğuda kendisine düşen mevkii korumak için yeniden savaşmak, daha büyük fedakârlıklara girişmek zorunda kalcak. Aksi takdirde, Suriye'yi de gözden çıkaracak çünkü Kilikya ve Toroslar'a dayanılmadan Suriye savunulamaz. Bunu Napoléon vb. düşündü… Fransızlar yeterli güvenceler almadan, Kilikya'da kendi bayrakları altına sığınmayı bizzat hükümetlerinin teşvik ettiği, katliamlardan kurtulmuş göçmenleri ve yetimleri cellatlara teslim edemez! Fransa orada kanını döktü! Şu halde, kala kala ikinci yol kalıyor: Kilikya'yı işgale devam ve Kilikya ile*

2672 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 236-238.

2673 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXVI.

2674 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 222, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'nin Briand'ı ziyaretine ilişkin 30 Eylül 1921 tarihli muhtıra; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

2675 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 82.

2676 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 278.

Suriye'nin sürekli güvenliği ve ekonomik gelişmesini sağlamak için gerekeni yapmak. Yazara göre, ideal çözüm yolu, Kilikya'yı Osmanlı Devletinden ayırmaktır. Kemalistlerin ezilmesi ile bu kolayca gerçekleşir. Fakat daha ılımlı çözümlerle de yetinilebilir: Kilikya'nın tümü ya da önemli bölgelerinde, Sultanın yönetiminde ve Fransa'nın gerçek ve etkin koruyuculuğunda özel bir idarî otonomi kurmak… "Fransa'nın koruması altındaki ve aralarında, ekonomik, kültürel bağlar bulunan otonom Kilikya ve Suriye, kolayca Doğunun en gelişmiş ülkeleri olacaklar, Fransa'nın bütün fedakârlıklarını bol bol karşılayacak ve Doğuda Fransa'nın etkisinin devamı ve genişletilmesinde en iyi dayanak noktaları olacaklardır.[2677]

2 Ekim 1921. Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi, Dantoine imzalı "Yunan Zaferi" başlıklı hiciv karikatürü neşretti. Fesli bir Türk askeri, Ankara kalesi önüne kadar gelmiş Kral Konstantin'in kafasına ahşab balyozla vurmuştur. Tino: *Görevim bitti, Türkün tam olarak bulunduğu yeri keşfetmek istiyordum*.[2678]

4 Ekim 1921. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Briand, Franklin-Bouillon'a cevabî telgraf gönderdi. *Türklerin güçlük çıkardığı konuları incelediğini, ancak sınır konusunda hiçbir taviz vermeyeceğini belirtiyor ve mali açıdan sıkıntıda olmaları nedeniyle Türklerin sonunda Fransa'ya ihtiyaç duyacaklarını hatırlatıyor*.[2679]

Karikatür. *La Dépêche*, 2 Octobre 1921, p. 1; Akt., Akyüz, 2023, s. 423, Belge 15.

İngiliz istihbaratının fevkalâde mahrem muhtırasında İstanbul'daki Fransız Genel Karargâhının Kemalistlere istihbarat desteği verdiği belirtiliyor: *Kuvay-ı Milliyeci İstihbarat'ın karargâhı, Ankara'da* [..] *İstanbul'daki Fransız Genel Karargâhı'nın 2'nci Bürosu ile yakın ilişki içindedir ve Yunan birliklerinin durumlarına ve konumlarına ilişkin askeri bilgilerin elde edilmesinde Fransızlar'dan, önceleri muazzam yardım gördüler. Fransızlar, İngiliz karargâhından elde ettikleri bütün verileri doğrudan* [..] *aktarıyorlar*...[2680]

Yusuf Kemal [Tengirşenk]*, TBMM'nin gizli oturumunda Fransa ile yapılacak tutsak değişimi konusunda açıklamalar yaptı. 4 Ekim akşamında Yusuf Kemal, Fethi, Mahir, Sarrou, Franklin birlikte yemek yediler ve sonra da briç oynadılar*.[2681]

Le Matin gazetesi yazıyor. Buna göre TBMM Hükümeti, *Fransız tarafına bir jest yaparak, elindeki yaklaşık 800 Fransız esirin bir kısmını iyi niyet göstergesi olarak serbest bıraktı*.[2682]

Le Journal gazetesi, Saint-Brice'nin makalesini neşretti. *Saint-Brice'e göre Fransa'nın Kilikya'da yaşadığı şanssızlıklar bu askerlerin esir düşmelerine neden olmuştu. Fransızlar Kilikya'ya girdikleri zaman güçlü bir Türk direnişi ile karşılaşmışlardı. İngilizlerden buraları teslim alan Fransız birliklerinin zayıf olmaları bir yana, aynı zamanda Türkler de bu bölgeye fazlasıyla önem veriyorlardı. Neticede, Fransızların bölgeye gelmeleriyle Türklerin Yunanlıların İzmir'e çıkmalarından sonra alevlenen milliyetçiliğiyle bir*

2677 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 202-203.
2678 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 279, 423, Belge 15.
2679 *Ministre des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 174, s. 11-15; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 143.
2680 Bilge Criss. (1994). *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)* içinde (s. 203-204). İstanbul: İletişim Yayınları.
2681 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 27.
2682 Le Matin, 4 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 284.

anda karşı karşıya gelinmiş ve çok sayıda esir verilmişti. Neticede, gelinen noktada Türklerin yaptığı bu jest, yani esirlerin bir kısmının serbest bırakılması memnuniyetle karşılanmalıydı.[2683]

Le Matin ve *Le Journal* gazeteleri esirlerin serbest bırakılmasını sağlayan Franklin-Bouillon'u tebrik ediyorlar.[2684]

5 Ekim 1921. ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi:

> 1. Bildiğim kadarıyla bir zamanlar Fransız Meclisinin Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı ve Fransız politikasının aktif siması olan Franklin Bouillon, bu yakınlarda Ankara'ya gitmiş ve Fransızlarla Kemalistler arasında bir anlaşma taslağını da beraberinde götürmüştür. Bu anlaşma konusunda hiçbir ayrıntı açıklanmamış olmakla beraber, Bouillon'un Kilikya'da Fransız kuvvetlerine ait büyük mühimmat parçaları Kemalist yetkililere devrederek, karşılığında Anadolu'da Fransa'ya ticari imtiyazlar alma konusunu görüştüğü söylenmektedir. Ayrıca söylenenlere bakılırsa anlaşmanın amacı Fransızlarla Kemalistlerin Kilikya ve Suriye'deki ilişkilerini barışçı bir zemine oturtmaktır. Bouillon'la yapılan görüşmeler son derece gizli tutulmaktadır.
>
> Bakanlık ayrıca hatırlayacaktır ki, Bouillon beş ay kadar önce de Ankara'ya gelmiş, o zaman yaptığı görüşmeler bir sonuç vermemişti. Anlaşılan Milliyetçi yetkililer, Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi önemli demiryolu merkezlerinin Yunanlılarca işgal edildiği zamana göre, bugünkü başarılarından sonra, aşırı olmayan görüşleri mantık içinde dinleyebilecek duruma gelmişlerdir. Anadolu'daki Fransız ve İngiliz esirlerini serbest bırakmaları bu durumun bir kanıtıdır. [..][2685]

Dahası, Kontrollü Büyük Taarruz planları da Fransız kurmaylarla birlikte hazırlanmaya başlanıyor:

> Albay Mougin'in yazdığı bir rapordan anlaşıldığına göre, Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal arasında yer alan zirve görüşmelerine İsmet Paşa da etkin bir biçimde katılmış ve bu görüşmeler sırasında, birkaç ay sonra Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek büyük taarruzun senaryosu ayrıntılarına kadar belirlendiği gibi, Türk sorununun toptan çözümünün temelleri de atılmıştır. Görünüşe göre, günün en önemli sorunları kapitülasyonlar, Trakya'da Türk-Yunan sınır, İzmir'in ve İstanbul'un boşaltılması, savaş tazminatı, vs- gözden geçirilmiş ve bu vesileyle, Franklin-Bouillon ile yardımcıları, gelecekteki barış görüşmelerinde, Fransa'nın Türk tezlerini mutlak surette destekleyeceğini vadetmiştir.[2686]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Cheetham'a mahrem muhtıra tevdi etti. Briand, *"zaferin etkisiyle kendilerinden geçerek" daha başka zaferler kazanacaklarına emin olan Kemalistlerin, bu ruh durumu içinde isteklerini arttırmaları olasılığına karşın, Kilikya'daki 80.000 erlik ordusunu geri çekmek isteyen Fransa, onlarla bir anlaşmaya varmak zorunda*dır. *Esasen 18 Ekim'de oturum yapacak olan Fransız Parlamentosu, bu ordunun masraflarını karşılamaya karşı çıkacağına inanılıyor. Bu yüzden Franklin-Bouillon'a, Kilikya'nın Fransız ordusunca boşaltılması konusunda Kemalistlerle yeniden görüşmelerde bulunmak yetkisi vermiştir*.[2687] *Briand, İngiltere'nin şikâyetine neden olan F. Bouillon'un, Matin gazetesi ile bağlantıları olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini kabul etse de ona Ankara Hükûmeti ile esir değişimi konusunda müzakerede bulunmak için yetki verdiğini açıkladı. Ancak çelişkili bir ifadeyle Briand, Bouillon'un anlaşmaya yönelik geniş çaplı müzakerelerde bulunmayacağını ileri sürdü*.[2688]

2683 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 284-285, dipnot 752.

2684 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 296.

2685 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 123-124. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2686 Paul Dumont. (1991). *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü* içinde (s. 12-13). Ankara: İnönü Vakfı.

2687 FO/6475/E 11053; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 200.

2688 FO, 371/6475, E 11053, "M. Cheetham'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ekim 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

Yunan General Metaksas, Yunan Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı telgrafı ele geçirdi. Metaksas, *Sakarya Savaşı'ndan önce Milliyetçilerin Roma'daki temsilcisi Câmi* [Baykurt] *Bey aracılığıyla İtalyanlardan aralarında uçak ve denizaltı dahi bulunan askerî malzeme satın aldıklarını, bunları Boğazlar aracılığıyla Karadeniz limanlarına naklederek Anadolu'ya ulaştırdıklarını* bildiriyor.[2689]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri, Londra'ya telgraf keşide eyledi: *Güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre Babıâli, önde gelen Fransız devlet yetkilileri ve politikacılarıyla temaslarda bulunan temsilcisi Nabi Bey vasıtasıyla, Yunanlıların yakın bir gelecekte teklif etmeyi düşündükleri müttefik arabuluculuğu fikrine Fransız siyasi çevrelerinin pek de sıcak bakmadığı bilgisini almıştır. Mevcut durum muvacehesinde Milliciler, Avrupa müdahalesini talep veya kabul etmelerinin yanlış bir adım olacağını ve Yunan ordusundaki bezginliğin nihayette Yunanistan'ı, Türkler için şu ankinden çok daha uygun şartlar altında, Avrupa arabuluculuğunu kabul etmeye zorlayacağını düşünmektedirler*.[2690]

Le Figaro gazetesi, Mustafa Kemal'in orduya hitabını neşretti: *21 gün 21 gece, yağma ve istilâya susamış bir halkın saldırısına karşı eşsiz bir azimle bağımsızlığımızı ve şerefimizi korudunuz. Sarsılmaz azminiz önünde düşman çekilip kanlı faaliyetlerinin feci şekilde kızıla boyadığı bir ufka doğru kaçmaya mecbur kaldı. Dünya savaş tarihinin en büyük zaferlerinden birini kazandığınız şu anda sizin komutanınız olmaktan hayatımın en yüksek mutluluk ve gururunu duyuyorum. Sizin gibi şeflere, subaylara ve askerlere sahip bir millet asla esaret altına düşmez*.[2691]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümetinin Doğu sorununun çözümü konusunda harcadığı yoğun çaba ve barışın tesisi için Türklerle ayrı antlaşmalar imzalanmasını düşünmeleri, Türk basınında takdirle karşılanmıştır*.[2692]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain*, Madelon imzalı Yunan'a hakaretamiz yazı neşretti: *Konstantin'in bir hain olduğunu, bahriyelilerimizi alçakça öldürttüğünü biliyorduk. Ahmağın teki olduğunu da biliyordu… Krallara doğruyu söylemek gerekir. Ama söyleyin, henüz veliaht iken Türklere karşı bir savaşta aynı Konstantin düşmana arkasına* [arkasını?] *çevirmedi mi? Şu halde yanılmadan diyebiliriz ki bu adam bozuntusu aynı zamanda ahmak, hain ve ödlektir*. *Bir Yunan kralı için olsa bile bütün bunlar yetmiyormuş gibi unvanlarına şimdi de "yalancı"yı ekliyor. Ordusu adamakıllı daya yiyor da o, gülünçlük ve utanmazlığın birbiriyle yarıştığı hitabında zaferle taçlandığını söylüyor (…) 3. sınıf kumarhane Yunanlısı ile melezleşmiş bu barbar Alman tahtta kaldıkça onun halkının elini sıkamayız: Bu adamın elinde pek çok Fransız kanı var (…) Söz düşmüşken değinelim: Bir zafer tebliği dolayısıyla ona Tartaren diyenler oldu. Taraskon'un meşhur çocuğunun ruhu adına bütün gücümle protesto ediyorum! Tartaren yalancı, palavracı, büyüklük hastası... idi; buna benzer daha neler söylenebilir, ama hain ve alçak değildi!*[2693]

Times'ın İstanbul muhabiri 5 Ekim 1921'de, Quai d'Orsay'deki bazı çevrelerin Ankara'daki Milli Türk Hükümetine, Yunanistan kendini daha büyük güçlükler içinde buluncaya dek, gelecek bütün müzakere tekliflerine karşı temkinli olması tavsiyesinde bulundukları şayiasını bildirirken bir başka fikre sahip bulunmaktaydı. Çektiği telgrafta "mevcut doğu savaşındaki oyuncuları (!) tıpkı birer yarış atıymışçasına destekleme politikası müttefik devletlerden her birinin sırasıyla suçlu tutulması gereken bir politika

---

2689 Metaksas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1921, HW, 12/27, No. 8222; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

2690 The Times, 10 October 1921; Aktaran: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 118.

2691 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 278.

2692 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224-225.

2693 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 279-280.

olup, eğer günün birinde Levant'ta barışın tesis edilmesi düşünülüyorsa bu politikanın terk edilmesi icap etmektedir" diyordu.[2694]

7 Ekim 1921. *7 Ekim 1921'de İstanbul'daki liman denetim yetkilileri, Fransız bandıralı "Adana" gemisine silah ve cephane yükleyen bir mavnayı yakalamışlardır*. *İstihbarat raporlarına yansıyan* Fransa'dan TBMM Hükümetine *bu gizli silah desteği 1922 yılı boyunca da devam etti*.[2695]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İzzet Paşa'nın açıklamalarından sonra İstanbul hükümetinin görevlendirdiği bir heyet, Kemalistlerle Yunanistan'la yapılacak barışın şartlarını görüşmek amacıyla Ankara'ya doğru yola çıkmıştır*.[2696]

8 Ekim 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *8 Teşrinievvel 337 (921) Cumartesi: Yapacağım ilk büyük kaçakçılık için* [İngiliz Bahriye İstihbaratında şube müdürü] *Pandikyan'dan sonra Lafranzes vapur şirketi Müdürü Mösyö Kalçi ile görüştüm. Şartlarda şifahen mutabık kaldık. Muvafakatini aldım. Bana 1000 tonluk Ararat vapurunu verecek, vapur haliçe girmeden evvel de ben 500 lira kaparo vereceğim*.[2697]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Babıâli, Türk-Yunan çatışmasını çözüme kavuşturmak için aracılık teklifi konusuna müdahale etmeme kararı almıştır ve Kemalistler ise Yunanlılar Küçük Asya'yı terk etmedikleri sürece hiçbir aracılık teklifini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir*.[2698]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *"Tevhid-i Efkâr" adlı Türk gazetesinde, esirlerin takası ve serbest bırakılmasına ilişkin Türk-Fransız Antlaşması hakkındaki değerlendirmeye yer verilmiştir. Buna göre, bu antlaşma, Fransa ile Türkiye arasındaki bütün sorunları ortadan kaldırıyor*. *Bu antlaşmanın Fransa ile mutlak dostluğun temellerini oluşturması bekleniyor*. *Bağımsızlığını korumak için mücadele eden Türkiye, bu belalı günlerde Fransızların bu tavrını her zaman memnuniyetle anacakt*ır. *Ayrıca diğer müttefik devletlerinin de Fransız örneğini takip ederek Doğu'da barışın tesisini sağlamaları beklenmekte*dir.[2699]

9 Ekim 1921. *Journal des Debats* gazetesi, A. Gauvin imzalı makale neşretti: *Kemalistler Kilikya sınırı üzerinde sakin görünüyorlar. Fakat saldırıya bu köşeden başlamak istedikleri kesindir. Biz ilk iş olarak onlarla uzlaşmazsak Antep ilk kurtardıkları yer olacaktır*.[2700]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesinde, *Bouillon'un Ankara'da yaptığı son görüşmeler sayesinde Türklerin elindeki 810 Fransız askerinin serbest bırakıldığı duyurulmuştur*. *Sona yaklaşılan barış sürecinde Ankara'da iyi karşılanan Bouillon'un Kemalistlerle yürüttüğü ön müzakerelerin memnun edici olduğu aktarılıyor. Bunun yanında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bir an önce eskisi gibi devam etmesini arzulayan Fransa'nın, bu anlaşma sayesinde Suriye'deki muhalif Müslümanları da yanına çekmeyi umduğu belirtiliyor*.[2701]

10 Ekim 1921. *Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin Türkiye'nin 4 Ağustos ve 17 Eylül notalarını yanıtladı (10/10): "Size danışmadan Yunanistan'la görüşmeyi bile reddettik. Sürdürdüğümüz savaş, bütün ezilen halkların da savaşıdır. Rusya'da Türkiye aleyhinde çalışan kimseye (Enver?) yardım etmedik ve*

[2694] Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 46.
[2695] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 314.
[2696] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[2697] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 268.
[2698] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[2699] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 287.
[2700] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 53, dipnot 49.
[2701] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 149.

etmeyeceğiz. İçişlerinize karışmayız ve buna kalkışan temsilcilerimizi cezalandırırız. Fransa ile yaptığınız gizli görüşmeler hakkında bilgilendirilmek istiyoruz."[2702]

11 Ekim 1921. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müslüman Türkiye, henüz bölgede hâkim güç olmaktan vazgeçmemiştir*. *Milliyetçiler isyan ederek, yabancı işgaline karşı (Mezopotamya'da İngilizlerle, Suriye'de Fransızlarla ve Küçük Asya'da Yunanlılarla) kutsal savaşa (cihat) başlamışlardı*r.[2703]

13 Ekim 1921. Yunan eski başvekil Venizelos, Paris'teki Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe *ile görüşüp* Kemalistleri destekleyen *Fransız politikasını protesto* etti.[2704]

Le Matin gazetesinin haberine göre *hükümetin meclisten Suriye ve Kilikya bölgeleri için ek bütçe talep ettiği günlerde Başbakan Briand ve ekibi Meclis Maliye Komisyonu'nca dinleniyordu. Burada yaptığı konuşmada Ankara ile yapılan görüşmelerin olumlu geçtiğini belirten Briand, yakında sonuca ulaşmayı umduklarını söylemiş ve "Doğuda uygulanacak diğer politikalar hata olur, bu politika iyi sonuçlar verecektir" demişti. Fransa, doğuda temeli oldukça geriye uzanan bir prestije ve koruması gereken çıkarlara sahipti. Ayrıca Fransa, kayda değer büyüklükte bir "Müslüman ülkesiydi" ve bu hususta oynaması gereken rol belliydi*.[2705]

14 Ekim 1921. *Bir Fransız şirketiyle* TBMM Hükümetine *100.000 Alman Mauser tüfeği satması için bir anlaşma yapılmıştı*r. *Takibeden aylarda ise bu silahların teslim edildiği sanılmaktadır*.[2706]

Ekim 1921'de ise Fransızlar hesabına çalışan bir casus Eyüpsultan'da bir "Müslüman-Bolşevik komite"yi deşifre etmiştir.[2707]

15 Ekim 1921. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk): Misak-ı Millî'den arazice taviz verdik.[2708]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Fransa, Yüksek Komiseri vasıtasıyla müttefiklerine TBMM ile Kilikya hakkında anlaşmaya çalıştıklarını bildir*miştir.[2709]

16 Ekim 1921. Bazı mebuslar: Suriye, Antakya ve İskenderun Fransa'ya bırakılmamalıdır! Mustafa Kemal: Andlaşma Misak-ı Millîye aykırı değildir.[2710]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk):

> Meclise gittik. Reis paşa meseleyi arz etti. Fırtına koptu. Meclis Misakı Millîden asla ayrılmamayı, hükûmete hariciye'ye ve dolayısıyle Franklin Bouillon ile konuşan murahhasımıza kat'i olarak emretti ve nihayet akalliyetler meselesi hakkında münakaşamız itilâfnamenin altıncı maddesinde yazılı olduğu veçhile yani Misakı Millînin maddesini burada aynen tekrar etmek suretiyle nihayete erdirildi.

2702 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 29. "Fransa ile yaptığınız gizli görüşmeler hakkında bilgi vermenizi bekliyoruz." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 97.

2703 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 290.

2704 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.

2705 Le Matin, 13 Octobre 1921, p. 2; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 292-293.

2706 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

2707 SHAT, 20 N 1106, Kutu 38/4, Dosya 874, Belge no. 3376, 14 Ekim 1921; Aktaran: Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 58.

2708 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 105.

2709 FO, 371/6475, E 11378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

2710 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 106. Esas kaynak: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 360.

> Hudut meselesinde çok uğraştık. Demiryolu plâtformunun hudut olamayacağını Fransız murahhasa söyledik. Verdiği cevap: "Bu hududu sizin verdiğiniz tam selahiyetle hareket eden Hariciye Vekiliniz Bekir Sami Bey bizim hükûmetimizle Londra'da imza etmiş olduğu mukavele ile kabul etmiştir. Değiştirmeyiz." diyor, tadile yanaşmıyordu. Ben: Türk murahhasının selahiyetinin buralara kadar çıkamayacağını, zaten Bekir Sami Bey'in sulh hey'eti murahhası sıfatıyla Londra'da devletlerle akdeylemiş olduğu mukavelelerin hepsini meclisin kabul etmemiş, reddetmiş olduğunu ileri sürüyordum. Fakat sözlerimizi Franklin Bouillon'a kabul ettirmeye muvaffak olamadık. Bir de Sovyetlerle muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için zaruri kabule mecbur olduk. Fevzi Paşa cenupta Türkiye'nin tabiî hududunun Âsi nehrinin dirseğinden Fırat'ın dirseğine çekilecek bir müstakim hattı ve oradan Fırat'ı takip ederek aşağıda Musul vilâyetini bizde bırakarak İran hududuna ulaşan hudut olduğunu söylerdi. Tabiî ben de bu fikirde idim. İtilafname ile çizilen hududun Türkiye için zorla kabul edilmiş olduğunu o hududun cenubunda kalan Türk toprakları ve halkı bizim için asla unutulmayacak, bir gün Türkiye'ye geri gelecek aziz memleketler olduğunu, bunu Türk çocuklarının mukaddes bir vazife bileceklerini defaatle Franklin Bouillon'a söylemekten geri kalmadım.[2711]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Natsarenus'la mülakatına dair TBMM gizli celsesine beyanat veriyor:

> Geçenlerde, üç beş gün evvel (Rus Sefiri) benden bir görüşme talep etti. O gelmek istedi, ben gittim. Kendisi bana açık ve kati olarak dedi ki, Fransızlar iki önşart ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri Türkiye ile Rusya ittifakının bozulmasına dair; ikincisi, Kafkasya'da eski emperyalist hükümetlerin iadesine dairdir. Ben, dedim, böyle bir şey olmamıştır ve o adam [Franklin-Bouillon] da böyle bir şey söylememiştir. Bu teminata kanaat getirdi. Bu kanaati elde ettikten sonra kendisinin kanaatini hem artırmak ve hem görüşünü anlamak için biraz daha fazla izahat verdim. Neticede dedim ki, buna bizim delege heyetimiz, Heyeti Vekile'miz, genel kurulumuz razı değildir. Pek kıskanç bir halde bulunuyoruz. İkimiz şahsen görüşelim, iki arkadaş gibi. Senin dahi şahsen ve hükümetin namına görüşünü ve değerlendirmeni almak istiyorum. Dedi ki, beni gayet müşkül bir mevkide biraktın, dolayısıyla ben söylemek mecburiyetindeydim. Efendim, belki iki üç saat devam eden bir diskur yaptı. Beyanatının silsilesi şudur: Böyle bir anlaşmaya karşı ne yapmak lazımdır? Şu sorulara cevap vermek lazımdır. İstanbul'un vaziyeti nedir? Bunu bildiği gibi izah etti. Memlekette dahili vaziyetiniz nedir? Bunu güzel ve mantıki surette dahili vaziyetiniz budur, dedi. Sonra mali ve iktisadi ve askeri vaziyetiniz nedir? Bunların bazılarını bilirim, bazılarını bilmem. Ve genel olarak manevi vaziyetiniz nedir? dedi. İşte bunların hepsine vereceğiniz cevaplar bu anlaşma karşısında alacağınız tavrı tayin eder dedi. Özet ve netice olarak ben diyebilirim ki, böyle bir anlaşma üzerinde bir anlaşmadan ibarettir. Bu bizim yaptığımız şeyler prensiptir dedi. Ondan sonra tasavvur olunan sakıncaların hiçbirisi dedi. Kendisi Rusya aleyhinde olmamak şartıyla bizim bu şekilde daha kuvvetli olacağımıza kanidir. Bu hususta görüşünü söyledi. Bu meseleyi halletmek için hatırıma gelen şey şudur: Pek haklı olarak incelemeler yapmışlardır. Delege heyeti bu incelemeleri özetler, bundan sonraki müzakereler üzerine tekrar çalışır, muvaffak olursa olur. Ondan sonra burada beraberce değerlendiririz ve bu iş burada biter.[2712]

Mustafa Kemal, 20 Ekim 1921'de imzalanacak Franklin-Bouillon Muahedenamesinin tasdiki için Meclis'e beyanat verirken, 16 Ekim tarihli TBMM gizli celsesinde şu ibareyi istimal etmiştir: *müttefikimiz Ruslar da işbu itilâfnameyi tasvipkâr*.[2713] TBMM'de Şarkcılar, Garbcılara nazaran ekseriyeti teşkil ediyor. Ve Garbcı Mustafa Kemal, tekniken müttefik olunmadığı halde Sovyet Rusya'dan *müttefikimiz* diye bahsediyor. Pragmatist Mustafa Kemal, yine nabza göre şerbet veriyor kanaatindeyiz. Zira 2 sene zarfında Şarkcıları tasfiye edecektir.

Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Cebesoy, yılllar sonra şunları yazacaktır:

> Ankara itilâfnamesinin imzası, önce de işaret ettiğim gibi Rusya ve İngiltere'de fena karşılanmış ve aleyhimize tepkiler yaratmıştı. Sovyet hükümetinin lüzumundan fazla telâşa düşmesi İngilizlere yeni bir cemilekârlık

[2711] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1981, s. 238-239. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2712] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 108-109. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2713] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 361.

göstermesiyle izah olunabilirdi. Hakikat de bundan başka bir şey olamazdı. Çünkü Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Türk Fransız müzakereleri başladığı günden itibaren yapılan işlerden Ankara'daki Rus Büyükelçisini günü gününe haberdar etmekle kalmamış, bütün proces verballerin [zabıtnamelerin] birer suretini kendisine göndermiş ve itilâfnameye ait olup da neşredilmemiş olan mektupların asılları Rus Büyükelçisine okutturulmuştu.

Bunların hiçbirinde Sovyetlerin aleyhinde bir şey bulunmamasına rağmen, Fransa'nın peykleriyle garp hudutlarında ihtilâf halinde olmaları yüzünden Türkiye'ye lüzumsuz yere itimatsızlık göstermişlerdi. Sovyetlerin bu durumunu aradaki dostlukla kabili telif görmemiştik.

Rusların Ankara itilâfnamesinden memnun olmaları lâzımdı. İtilâfname Fransızları Yakınşark siyasetinde İngilizlerden ayırmıştı. Bu ayrılış müşterek dâvamız bakımından bize iyi bir yardımcı olacaktı. Fakat bu hakikatleri Sovyetler bir türlü görmek istememişlerdi.

Sovyetler, İngilizlerle, bir ticaret anlaşması yaparak ve yaptıktan sonra da siyasî münasebetlere girişerek müşterek dâvamızı zayıflatacak teşebbüslere girdikleri halde, dahilî, iktisadî vaziyetlerinin sıkışık olduğunu takdir ederek teminatlarını kabul ıstırarında kalmıştık.

İngilizlere gelince, onlar da telâşa düşmüşlerdi. Paris'teki İngiliz sefareti bir tebliğ neşrederek İngilizlerin itirazlarını umumî eflcâra bildirmişti. Matbuatta da geniş akislere sebep olmuştu. İngilizler, telâşlarında belki de haklı olabilirlerdi. Çünkü Fransa, bu itilâfname ile İngilizlerin Türkiye hakkındaki meş'um siyasetlerinden ayrılmıştı. Diğer taraftan cenup hudutlanmız haricinde kalan Bağdat şimendifer hattı kısmından şark vilâyetlerimize askerî nakliyat yapmağa mezun oluşumuzdan dolayı Musul için endişe edebilirlerdi.

Ruslar, Fransızlarla aleyhlerine müteveccih bir hareketimizin mevcut olmadığını zamanla anlamışlar, lüzumsuz olarak gösterdikleri telâşların faydasızlığına da kanaat getirmişlerdi.[2714]

18 Ekim 1921. Franklin-Bouillon, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'a taahhüd etmiştir: *"… Bildiğiniz gibi Kurtuluş Savaşı'nın başından beri Fransa ile hep anlaşmak istedim… Ben başta bulunduğum müddetçe Türkiye Fransa'nın yanında olacaktır. Biliyorsunuz parlamentoda sınır konusu için mücadele verdim ve Fransa bu sınırın önemli olduğunu söylediği için bu konunun üstünde daha fazla durmayacağım ve parlamentoyu sizin istediğiniz sınıra ikna edeceğim." Bouillon, aynı telgrafta sınır konusunun yanı sıra Kuveik suyu sorununun da Fransızların istediği şekilde çözümleneceğini (Fransızlar, Kuveik suyunun iki ülke tarafından adil bir şekilde bölüşülmesini ve Fırat nehrinden faydalanma hakkı istiyorlardı.), Türkiye'deki Fransız okul ve kurumlarına ilişkin maddenin ise Amerika'nın aynı türde istek yapmaması için anlaşmaya eklenecek özel bir mektupta yer alacağını bildiriyor*.[2715]

TBMM gizli celse inikad ediyor. Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon ile yapılan müzakerat ve "bir çok mahzur"u haiz itilafnamedeki tadilat hakkında Meclis'e izahat veriyor: [..] *hudut hakkında esaslı ve mühim bir tadil yaptımamadiik. Yapılanlar ufak şeylerdir* (s. 364). [..][2716]

Açıklamalı [ÖA8]: Belki tamamen iktibas etmeli.

Mustafa Kemal: [..] *Efendim, silah meselesi hakkında Fevzi Paşa görüştü.* [Franklin-Bouillon dedi ki] *Bu* [itilafname] *imza olunup mevkii meriyete konulduktan sonra biz size silah ve melbusat vereceğiz ve her şey vereceğiz*. *Bunun için derhal memurlarınızı tayin ediniz. Ne kadar silah ve ne cins istiyorsunuz? Fakat bedava vermiyecektir. Bunun için suhuletle bir tarz bulunabileceğini de söylüyor. Şimdi biz peşin para vererek alıyoruz. Avansla alıyoruz. Buna da bazı şeyler söyledi. Bana da bilmünasebe böyle söyledi:*

2714 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 273-274.

2715 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 174, s. 39 vd.; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 143-144. "Gerçekten de Ankara Hükümeti ile Bouillon arasındaki ihtilaf konuları Bouillon'un yukarıda belirttiği şekilde çözümlenecekti."

2716 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 362-366.

Şimdi siz veremezsiniz. Bir sene sonra iki sene sonra verirsiniz. Ancak bunu hükümet namına yapmaya, tüccarları tavsit ederiz, diyor. O vasıta ile yapacaklardır. [..][2717]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Fransız *Enformasyon* gazetesinden haber iktibas etti: *Barış görüşmeleri yalnız Ankara ile mümkündür*. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi, Fransız gazeteci Gaulis'in beyanatını neşretti: *Türk milleti, fedakârlığı sayesinde kurtulacak*.[2718] Gaulis: *Türk zaferi biraz da Fransanın zaferidir*.[2719]

19 Ekim 1921. *Mustafa Kemal, Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, 19 Ekim 1921'de, Franklin Bouillon'a silah, cephane gibi savaş malzemesi sipariş* etmiştir.[2720]

Paul Dumont: *Filvaki Fraklin Bouillon Anadolu'dan dolu bir sipariş listesiyle ayrılacaktır: Otomatik tüfekler, cephane, makineli tüfekler, uçaklar, telsiz cihazları, el bombalan, kamyon, kamyonet, araba lastikleri, üniforma ve azık torbaları... İyi savaşmak için gerekli ne varsa. Türkiye ödeyecek midir? Briand'ın elçisi, Kilikya gümrüklerinin gelirine ve Rus altınlarına güvenmektedir. Bu arada Kemalistler bağış olarak 10.000 üniforma, cephanesiyle beraber 10.000 mavzer, 2000 at, 10 Breguet uçağı ve Adana telgraf istasyonunu alırlar. Güzel bir örnek*.[2721]

20 Ekim 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. *Sosyalist André Berthon, Ankara'ya giden Bouillon hakkında meclise bilgi verilmediğini belirtiyor ve "Onu Ankara'ya ne ile gönderdiniz? Meseleler nelerdir? Onun vazifesi nedir? Bazı Fransız esirleri kurtarmak için mi oraya gitmiştir?" şeklindeki soruyu Başbakan Briand'a yöneltiyor. Ankara'dan gelen haberlerin ayrıntılarını vekillerden gizleyen Briand ise "Tüm esirleri kurtarmak için" şeklinde genel bir cevap vermiştir. Bunun üzerine sözlerine devam eden Berthon şu ifadeleri kullanmıştır*:

> Öncelikle, Türk sorununun nasıl hâlâ çözülmediğini hayretle merak ediyoruz. [. . .] 10 Ağustos 1920'de, eğer onaylanmak üzere meclise sunulmuş olsaydı protesto edeceğimiz ve "şiddet antlaşması" olarak nitelendireceğimiz Sevr Antlaşması imzalandı. Şu anda bu antlaşma [. . .] Osmanlı makamları tarafından da henüz onaylanmamıştır. [. . .] Ne olursa olsun, Kasım 1918'deki mütarekeden beri Fransız hükümetinin ne yönünü ne de niyetini tayin edememiş olması kabul edilemez; aynı şekilde bir yığın Fransa dostu çevreleri barındıran Türkiye ile barış yapamamış olması da kabul edilemez. Savaşın bir neticesi olarak içerisinde bulunulan durum, yalnızca Türkler için değil, bizim için de oldukça ciddi sıkıntılara sebebiyet vermektedir. [. . .] Fransa orada ne istiyor? Orada ne yapıyor? Sayın Başbakan, ne yapmak istediğiniz veya Ankara hükümeti ile imzalamayı planladığınız barış hakkında bize bazı ayrıntılar vermeniz çok önemli olacaktır. Bu, Senato kürsüsünde ve hatta burada birçok kez söz verdiğiniz ve bizim için sadece bir yük olan Kilikya'yı ne zaman

[2717] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 366. Ne kadar ilginçtir ki, 1931'de ise Reisicumhur Mustafa Kemal ve vakanüvisleri; parayı, silahı-mühimmatı, teçhizatı, levazımatı kısacası "her şeyi" nereden bulduklarını gizleyeceklerdir: "[..] *Mustafa Kemal*, parasız pulsuz, tek başına, yalnız kendisinin dehasına, irade ve kudretine ve Umumî Harpteki zaferlerile Türk Milleti içinde kazandığı muhabbet, hürmet ve nüfuza güvenerek *yeni bir devlet kurmaya*, bir yeni ordu teşkil etmiye kalkıştı. Türk Milletini bu maksat etrafında topladı; para buldu; asker buldu; teçhizat buldu; levazım buldu; *her şey buldu…* ve Mustafa Kemalin *1919 senesi ilkbaharında* Samsunda başladığı bu, muvaffakiyetli imkânsız gibi görünen teşebbüs, *1922 senesi sonbaharında,* tam bir muvaffakiyetle *tahakkuk etti. Türk Mucizesi* işte budur." Maarif Vekâleti. (1931). *Tarih IV: Türkiye Cümhuriyeti* içinde (s. 132). İstanbul: Devlet Matbaası.

[2718] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 108.

[2719] Tevhîd-i Efkâr, 18 Teşrîn-i evvel 1921, *Türk Milleti Fedakârlığı Sayesinde Kurtulacak*, s. 1.

[2720] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 52, Franklin-Bouillon'dan Briand'a 19 Ekim 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

[2721] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 132, dipnot 514.

tahliye edeceğiniz meselesini bilmek ile ilgilidir. [. . .] Bana öyle geliyor ki bu sorudan kaçamazsınız. Türk meselesi ciddi manada önemli bir meseledir. İstanbul meselesi de aynı şekilde önemlidir.[2722]

Başvekil Briand söz alıyor:

Çok iyi biliyorsunuz ki Ankara hükümeti ile başlayan görüşmeler, özel haklarımızı göz önünde bulunduracak şekilde Kilikya sınırındaki durumun çözüme kavuşturulmasını amaçlamaktadır. Azınlıkların korunması için tüm garantiler alındıktan sonra burayı boşaltabileceğiz. O zaman Suriye'ye istediği yönetimi verebileceğiz. Üstelik çok geçmeden doğu politikamızın, daha önce meclisimize defalarca açıklama fırsatı bulduğum koşullar altında şekilleneceğini umuyorum. Dokuz aydır başbakanlık görevimi ifa etmekteyim. Bu süre zarfında dış politikamızı düzeltmeye çalıştım. O zamanki durum göz önüne alındığında, bir anlaşma olasılığını görebilmemiz o kadar kolay değildi. Umarım çok kısa bir süre içinde, belki yarın, belki de takip eden günlerde, girişimlerimizin başarılı olduğunu, Kilikya sınırının özgürleşeceğini ve askeri yükümüzü azaltmak için olabildiğince çok askerimizi tahliye etmemizin mümkün olacağını meclisimize duyurabilmeyi umuyorum. Bu müzakereler kolay olmadı. [. . .] Yine de başardık ve umarım Fransa yakın bir zaman sonra Kilikya sınırlarında 90.000 kişilik bir ordu bulundurmak zorunda kalmayacak. Her halükarda söylüyorum ve bunu siz de göreceksiniz, bu görüşmelere başladığımızdan beri oradaki özel durumumuz, yani silahlı mücadele sona erdi. [. . .] Görüşmelerin başladığı günden itibaren düşmanlıkların sona erdiğini ve artık kan dökülmediğini söylemek benim açımdan bir sadakat görevidir. [. . .] Umarım yarın eksiksiz bir sonuca ulaşılır. Böylelikle Kilikya'da [*Suriye'de?*] bizler mandayı en uygun şekilde, yani tam da öngörülen koşullar altında yerine getirmeye devam edeceğiz. Burada [basit anlamıyla] bir manda, bir hamilik sağlama niyetinde değiliz.[2723]

Fransız-Türk Mukavelenamesi (*Accord Franco-Turc*) imza edildi.[2724] *11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında olduğu gibi kabul edilmiştir*.[2725] *Anlaşmanın Fransız mimarı Franklin Bouillon'a göre, Sevres'in getirdiği sonuçları ortadan kaldıran Ankara Anlaşması ile Fransa bölgedeki eski konumuna tekrar sahip oluyordu; şöyle ki Fransa, Sevres Antlaşması'yla birlikte uygulamaya konulan Üçlü Sözleşme'yle bölgede tek başına elde ettiği çıkarları müttefikleriyle paylaşmak durumunda kalmıştı*.[2726]

Mougin, bu mukavelenamenin imzalanmasını büyük bir memnuniyetle karşıladı. İki senedir uğruna mücadele ettiği şey nihayet gerçek oluyordu. Fransa aklın yolunu seçmişti. Ermenileri ve Rumları terk etmiş, Hıristiyan ekalliyetin "hamisi" olma gibi hatalı bir misyondan vazgeçmiş, menfaatının gerektirdiği gibi Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle dostluk siyasetini benimsemişti.[2727]

2722 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 21 Octobre 1921, p. 3607-3608; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 293-294.

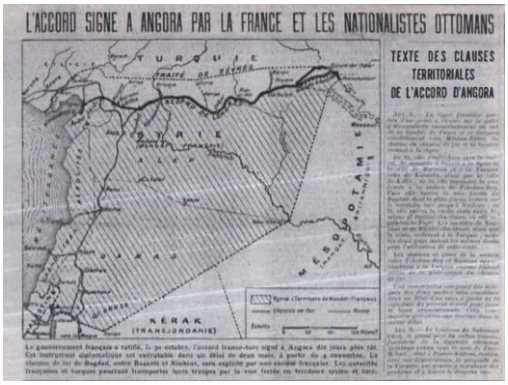
2723 *Journal Officiel (Chambre des Députes)*, 21 Octobre 1921, p. 3609; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 294.

2724 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.

2725 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 130.

2726 E. Nicol, *Angora et la France*, 1922, s. 3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 150.

2727 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1558.

Fotoğraf. Fransız-Türk Mukavelenamesi Mucibince Türkiye-Suriye Fransası Siyasî Hududu.[2728]

Mevaddı şunlardır:

1 – Her iki taraf bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumunun sona ereceğini bildirirler. Durum ordulara, sivil makamlara ve halka derhal bildirilecektir.

2 – Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Türk ve Fransız bütün tutuklu ve savaş tutsakları serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile gösterilecek en yakın kente götürüleceklerdir. Bu madde hükmü tutuklama, hapis veya esaretin tarihi ve yeri ne olursa olsun tüm tutuklu ve tutsaklar için geçerli olacaktır.

3 – Bu maddenin imzalanmasından sonra en çok iki ay içinde, Fransız kuvvetleri 8. maddede belirtilen hattın güneyine, Türk kuvvetleri ise aynı hattın kuzeyine çekileceklerdir.

4 – 3. maddede yazılı süre içinde uygulanacak boşaltma ve teslim alma, her iki tarafın komutanlarınca atanan bir karma komisyonun kararına göre saptanacak düzenlemelerle yapılacaktır.

5 – Her iki taraf, boşaltılacak topraklarda, bu toprakları teslim alır almaz bir genel af ilan edeceklerdir.

6 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de açıkça tanınan azınlık haklarının, bu konuda Müttefik Devletler ile onların hasımları ve kimi müttefikleri arasında yapılmış sözleşmelerdeki ilkelere dayanarak kendi tarafından doğrulanacağını bildirir.

7 – İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktır. Bu bölgenin Türk ırkından olan* halkı, kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.

8 – Üçüncü maddede adı geçen hat aşağıdaki şekilde saptanmış ve belirlenmiştir:

[2728] Excelcior, 28 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 392.

* Bige Yavuz'un atıf yaptığı İsmail Soysal, eserinde, "Türk soyundan gelen" ifadesini kullanmıştır. Bige Yavuz'un niçin şahsî bir tasarrufla lafzı değiştirdiği meşkuktur. "Soy" ve "ırk" kelimelerinde anlam ve ton şüphesiz bambaşkadır. Doğrusu, Fransızca metinle mukayese edilse sezadır.

Sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır); oradan Marsova'yı Suriye'ye ve Karnaba ile Kilis kendini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacak ve Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat demiryolunu izleyecek olan sınır çizgisi (demiryolu platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır), Nusaybin ile Ceziret-i İbn-i Omar arasındaki eski yolu izleyerek Ceziret-i İbn-i Omar'da Dicle'ye varacaktır. Nusaybin, Ceziret-i İbn-i Omar ve yol Türkiye'de kalacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları, demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'ye bırakılacaktır.

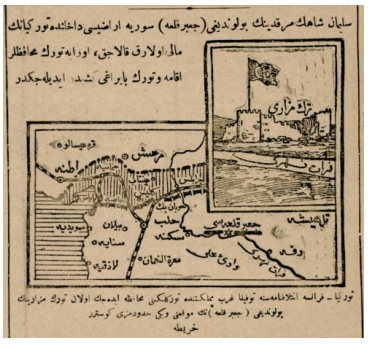
Fotoğraf. (Sevr) Muahedenamesiyle Suriyeye bırakılmış iken Türkiya-Fransa İtilafnamesiyle Türkiyaya iade edilen havaliyi gösterir harita (Tevhîd-i Efkâr, 29 Teşrîn-i sânî 1921).

Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, bir ay içinde, söz konusu sınır çizgisini çizmek üzere iki tarafın temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon o süre içinde çalışmalara başlayacaktır.

9 – Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk Mezarı adı ile tanınan mezarı çevresiyle birlikte Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir.

10 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ilişkin ayrıcalık hakkının (Consession) ve Adana ilinde yapılmış bulunan kolların bu ayrıcalık haklarına bağlı, özellikle işletmeye ve taşıma ticaretine ilişkin tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte, Fransız Hükümeti'nin seçeceği bir Fransız grubuna devredilmesini kabul eder. Türkiye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye topraklarında demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkına sahip olacaktır. Suriye de Çobanbey'den Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkına sahip olacaktır.

İlke olarak bu demiryolu kesimi ve kolları üzerinde ayırım gözeten hiçbir tarife uygulanamaz. Gerekirse bu ilkeye aykırı hareket edebilmesi konusunu iki hükümet birlikte incelemek hakkını saklı tutarlar. Anlaşma olanağı bulunmazsa taraflardan her biri özgürce hareket edebilecektir.

Harita. *Caber Kalesi* (Tevhîd-i Efkâr, 6 Teşrîn-i sânî 1921, s. 1).

11 – Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye ve Suriye arasında bir Gümrük Sözleşmesi yapılması için bir karma komisyon kurulacaktır. Bu sözleşmenin koşulları ve yürürlük süresi bu komisyon tarafından saptanacaktır. Bu sözleşmenin yapılmasına kadar taraflar hareket özgürlüğüne sahip olacaklardır.

12 – Kuveik suyu, Halep kenti ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında adil bir şekilde ve iki tarafı tatmin edecek biçimde bölüşülecektir. Halep kenti, bölgenin ihtiyacını karşılamak üzere kendi yapacağı harcamalarla Türk toprağı üzerinde Fırat'tan da su alabilecektir.

13 – Yerleşik ya da yarı göçebe halktan 8. maddede belirlenen sınır çizgisinin her iki tarafında bulunan çayırlardan yararlanma ya da mülkiyet hakkına sahip olanlar haklarını eskiden olduğu gibi kullanmayı sürdüreceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için özgürce ve hiçbir gümrük vergisi ya da çayır için resim, ne de

> başka hiçbir ücret vermeksizin sınır çizgisinin bir yanından öteki yanına hayvanlarını ve yavrularını, araç ve gereçlerini, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri oturdukları ülkede ödemekle yükümlüdürler.[2729]

Fransız-Türk Mukavelenamesinin 9 parça ilave vesaiki mektub suretlerinde bulunuyorlar. Başlıkları şunlardır: (I) *Fransız Hükûmetinin Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini savunması dileği ve Fransız Gruplarına tanınacak işletme ayrıcalıkları, Fransız Profesörlerinin Türkiye'de çalışması ve ekonomik işbirliğine ilişkin olarak Yusuf Kemal'in Mektubu*; (I.a) *Yusuf Kemal'in I sayılı Ek'te gösterilen Mektubunun ilk paragrafına Franklin-Bouillon'un yanıtı*; (II) *Suriye'nin ayrılmasının ve İskenderun Bölgesinin özelliğinin ortaya koyduğu kimi sorunlara ilişkin olarak Yusuf Kemal'in açıklamaları ve Franklin Bouillon'un bunları not etmesi*; (III) *İskenderun ve Antakya Bölgelerinde Türk soyundan memurlar kullanılması ve Türk kültürünü geliştirecek okullar kurulmasına ilişkin olarak Fransız yetkili Temsilcisinin mektubu*; (IV) *Pozantı-Nusaybin Demiryolu ayrıcalık hakkının bir Fransız Grubuna devrine ilişkin koşullar konusunda Franklin-Bouillon'un Mektubu*; (V) *Türkiye'de Jandarma Okulları için Fransız uzmanları sağlanmasına ilişkin olarak Yusuf Kemal'in Mektubu*; (VI) *Türkiye'deki Fransız Öğretim, Sağlık ve Yardım Kurumlarına ilişkin olarak Yusuf Kemal'in Mektubu*; (VII) *Anlaşmanın yürürlüğe girmesi biçimiyle ilgili olarak İki yetkili Temsilcinin ortak açıklamaları*; (VIII) *Suriye sınırı üzerinde Kuveik suyunun bölüşülmesine ilişkin olarak Yusuf Kemal'in Mektubu*; (VIII.a) *Türkiye'deki Fransız Kurumları, Jandarma Okullarına öğretmen gönderilmesi istemi ve Kuveik suyunun bölüşülmesi konularında Yusuf Kemal'in Mektuplarına Franklin-Bouillon'un yanıtı*; (IX) *Ergani madenleri ve Adana'da pamuk işletmesine ilişkin olarak Fransızlara ayrıcalıklar verilmesi konusunda Franklin-Bouillon'un Mektubu*; (IX.a) *Yukarıdaki Mektuba Yusuf Kemal'in yanıtı*.[2730]

Toynbee, Mart 1922'de, mezkur mukavelename hakkında şu cümleleri derc edecekdir:

> 20 Ekim 1920 [*1921 (ÖFA notu)*] tarihinde, hükümeti adına hareket eden Franklin-Bouillon, Ankara'daki Milli Türk hükümetini temsil eden Yusuf Kemal Bey ile bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşmayla Fransız bölgesi sessiz sedasız boşaltılmıştır. Özel çıkar iddiaları tek kelime edilmeksizin bir kenara bırakılmış, azınlık hakları ne Fransa tarafından, ne de anlaşan taraflarca müştereken değil, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından teyit edilmiş, bir Fransız ekonomik grubuna tanınan yegâne imtiyaz ise Bağdat demiryolunun Pozantı-Nusaybin bölümünü işletme hakkı olmuştur". Fransız hükümetinin, bu anlaşmayı Ankara ile birlikte tasdik ettikten sonra, üçlü anlaşmanın katı bir şekilde yorumlanması hususunda fazlaca bir beklentisi olamayacağı da gün gibi aşikârdır.
>
> Yusuf Kemal Bey, Franklin-Bouillon'a yazmış olduğu 20 Ekim 1921 tarihli şahsi mektubunda, bir grup maden imtiyazını da -% 50 Türk iştirakiyle- teklif etmiş ve gelecekteki Fransız başvurularının cömertçe değerlendirileceği sözünü de vermiştir.[2731]
>
> Franklin-Bouillon anlaşması kamuya açıklandığı vakit bu anlaşmanın, gectiğimiz günlerde bir askeri sefer esnasında -bu defa savaş esiri olan- Fransızların haince öldürülmesi yüzünden Fransız kamuoyundan Millici Türklere karşı yükselen infialin altında kalmadığını da görüyoruz.[2732]

İngiliz ricalinin belirttiğine göre mukavelenamenin gizli maddeleri bulunuyor.[2733] Mesela hatırlanacak olursa Franklin-Bouillon; silah, mühimmat, askerî teçhizat satışı için itilâfnamenin derhal imzalanmasını

2729 İsmail Soysel, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1983, c. 1, s. 50-52; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 145-147.

2730 İsmail Soysal. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)* (3. baskı) içinde (c. 1, s. 53-60). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

2731 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 63, dipnot 25. "Franklin-Bouillon'un Yusuf Kemal Bey ile yaptığı anlaşma ve hükümetimizin Emir Faysal'la yaptığı barış antlaşması şüphe götürmeyecek bir şekilde yenilginin kabullenilmesidir." (Toynbee, 2007, s. 70).

2732 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 104.

2733 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53.

şart koşmuştu. Fakat, silah tüccarları vasıtasıyla icra edileceği taahhüd edilen bu iş, ne itilâfnamede ne zeyilde alenen kayda geçirilmiştir. Diğer bir deyişle, gizli bir hususdur. Gizlilik ise bu meseleden mi ibarettir, belirsiz.

Esbak Yunanistan Genelkurmay Başkan Vekili, Başbakanı Yannis Metaksas'ın günlüğünde belirttiğine göre, 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesinin *gizli askerî protokol*u bulunuyordu.[2734]

Kemalistler, Türkiye'nin güney sınırı konusunda Fransızlara ödün vermek zorunda kalıyor; İskenderun'la birlikte birçok Türkler, ulusal sınırlar dışında bırakılıyorlar.[2735]

> Ankara özellikle sınır konusunda taviz vermek istememiş, ne var ki Yusuf Kemal Bey'in de anılarında çok açık bir şekilde belirttiği gibi "… Sovyetlerle muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için…" Bouillon'un önerdiği 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında olduğu gibi kabul edilmişti. Sınır konusunun dışında Kuveik suyu sorunu Fransa'nın istediği şekilde, yani Kuveik suyunun iki taraf arasında adil bir biçimde bölüşülmesi ve Halep şehrinin Türk toprakları üzerindeki Fırat'tan "ancak kendi yapacağı harcamalarla" faydalanması şeklinde bir maddenin anlaşma metnine koyulmasıyla çözümleniyordu. Bunun yanı sıra Yusuf Kemal Bey'in direnişi ve Meclis'te çıkan uzun tartışmalar sonunda azınlıklara ilişkin maddede taviz verilmiyor, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda ve Fransızların 26.8.1921 tarihinde hazırladıkları son taslakta bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazının verilmesi öngörülmüşken Ankara Anlaşması'nın ek mektubunda sadece "bu konunun inceleneceği" belirtiliyordu. Türkiye'deki Fransız öğretim, sağlık ve yardım kurumlarına ilişkin sorun ise Türk yasalarına aykırı herhangi bir propaganda ya da harekete girişmeksizin" varlıklarını sürdürebileceği belirtilerek Türk çıkarları korunmuş oluyordu. Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiyolu imtiyazı bir Fransız grubuna devredilirken, gerek Londra'da yapılan anlaşmada gerekse 26 Ağustos taslağında sadece Fransa'ya tanınan askeri ulaşım yapma hakkı Ankara Anlaşması'nda Türkiye'ye de veriliyordu. Bu anlaşmayla Ankara Hükümeti'nin kazandığı en büyük zafer ise, uzun mücadelelerden sonra Fransa'ya kabul ettirebildiği, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen maddenin bu anlaşmada yer almamasıydı.[2736]

> Ekim 1921'de yapılan Türk-Fransız anlaşmasıyla Fransa Kilikya'yı derhal terki kabul ediyor, elinde mevcut bütün cephane ve silahları Türkler'e veriyordu.[2737]

> Fransızlar, "İçinde creusot topları, cephane ve daha başka savaş malzemesi bulunan büyük bir silah stokunu milliyetçilere" devrediyor ve ileride daha fazlasını vereceklerini de gizlemiyorlardı.[2738]

> 1921 yılının Ekim ayında Fransızlar, Türkiye'nin, ordusunu ve devletini modernleştiren milliyetçi Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk ile Antant Devletlerinin Anadolu'dan çekilmesini öngören bir anlaşma imzaladı. Bu pakt Sevrés'i ölü haline getirdi [..][2739]

Antlaşmaya protokol olarak eklenen bir mektupta, BMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, iki ülke arasında içten ilişkilerin yeniden kurulması; Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne ilişkin tüm sorunların çözüme bağlanması isteğini öne sürüyor; Fransızlara Harşit vadisindeki demir, karbon ve gümüş madenlerinde 99 yıl süreli (Türk sermayesinin yüzde 50 oranında katılacağı) ayrıcalık hakkı vaad ediyor; Türklerin ileride Fransızlara daha bazı imtiyazlar vermeyi düşünecekleri yolunda güvence veriyordu.[2740]

2734 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 660.
2735 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 201.
2736 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 144-145.
2737 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 53, dipnot 47.
2738 Lord Kinross, *Atatürk*, 1966, s. 437; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52.
2739 Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo & Kirsten E. Schulze. (2020). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (T. U. Belge, çev.) (3. baskı) içinde (s. 57). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
2740 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 202.

> 20 ekim 1921 tarihinde imza edilen antlaşma, iki ülke arasındaki savaş durumuna son vermişti. Antlaşma şunları kapsıyordu: Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması; Suriye sınırlarının Türkiye lehine düzeltilmesi; bu anlaşmaya ekli bir notayla Fransızlara sağlanan demir, gümüş ve krom ve öteki ekonomi çıkarlar karşılığı olarak Türklerin egemenlik ve bağımsızlığının da desteklenmesi.[2741]

Fransız-Türk Mukavelenamesi, Kemalist tarih anlatısı tarafından "büyük siyasî zafer"[2742] telakki edilse de bu doğru değildir. Örneğin Mersin mebusu Mehmed Niyazi (Ramazanoğlu), 1921 Ankara İtilafnamesinin Lozan'da kabul edilmesini 1923 senesinde şöyle tenkid edecektir:

> [600.000 Türk'ü dışarıda bırakan] Hududumuz gayritabiîdir. Tarafeyn münasebatı için iyi bir şekilde çizilmiş değildir, gayrimillîdir. Gayricoğrafidir, gayriiktisadîdir. [..] Efendiler; Ankara İtilâfnamesi en müşkül bir anda akdedildi. [..] memleketin büyük bir kısmı Eskişehir'i, Afyon'u, Kütahya'sı, Uşak'ı, Bursa'sı, İzmir'i, İzmit'i, İstanbul'u, Edirne'si işgal altında bulunuyordu. Öyle bir devirde akdedilmişti. [..] Bu İtilâfname Fransız Başvekili Müsyö Puankare'nin ve bilâhara - Sarı Kitapta mevcut Lozan Konferansına ait zabıtnameler delâletiyle söylüyorum - Fransız Başmurahhası Müsyö Pompar'ın Konferansın resmî celsesinde iddia ettiği gibi münasebatı hemcivarinin tanzimi için akdedilmiş sırf mahallî bir ehemmiyet haiz bir vesika idi. Maatteessüf bu vesika ihtiva ettiği sekizinci maddesiyle başımıza bir belâ olmuştur. [..][2743]

Türk-Fransız ilişkilerinin iyiye doğru yöneldiği sıralarda Ruslar, va'dettikleri yardımları durdurma yoluna gideceklerdir.[2744] Diğer bir deyişle Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti üzerindeki nüfuzu sınırlandırılmaktadır.

General Mihail Frunze'nin Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine sunduğu "Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor"undan: *Bu antlaşmanın imzalanmasına bağlı olarak; Rusya ile Türkiye arasındaki ve belki Türkiye ile tüm Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki dostça ilişkilerin tümüyle kopmasının yakın olduğu; Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı mücadelede bir zamanlar Türk hükûmeti ve Türk halkı için biricik sığınak olan Moskova'yla bağıntının yararsızlığı ve tehlikesi konularında Batı Avrupa basını ve Türk basını, el ele, gittikçe şiddetini artıran söylentiler yaymaktalardı*.[2745]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Fransa Temsilcisi Franklin Boullion'ın, Türk heyetine eski Kafkas Cumhuriyetlerindeki hükümetlerin yeniden iş başına getirilmesi için destek verilmesi önerisinin kesin olarak reddedildiğini* Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi *Abilov'a anlatmıştır*.[2746]

> Fransızların Ankara Hükümetine yakın durmasının altında Türkleri İngilizlere karşı bir "şantaj silahı" gibi kullanma stratejisi yatmaktaydı. Şöyle ki Fransızlar İngilizlerin Avrupa'nın merkezinin kontrolünü kendilerine vermemesinden şikayetçiydi. Ayrıca Almanya'ya Versay Antlaşması ile yüklenen tazminat ve yaptırımların uygulanmasında İngilizlerin Almanlara yeterli derecede baskı uygulamaması Fransızları oldukça rahatsız

---

2741 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 358.

2742 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52. "Ankara Antlaşması, Kemalistlerin en büyük diplomatik zaferlerinden biriydi, çünkü ilk kez İtilâf devletlerinden biri, BMM yönetimiyle genel bir barış imzalayarak, o yönetimi ve *Misak-ı Millî*'yi yasal (*de jure*) olarak tanıyordu." (Sonyel, 1991, c. 2, s. 202). Birincisi Franklin-Bouillon Muahedenamesi mahallî bir andlaşmadır, umumî değil. İkincisi, madenler ve Suriye sınırı meselesinde Fransızlara fevkalâde tavizler verilmiştir. Üçüncüsü, Misak-ı Millî delinmiştir. Ezcümle, bu hadiseyi ancak mutaassıb bir Kemalist zafer telakki edebilir.

2743 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 23 Ağustos 1339, Cilt 1, s. 224-225. Franklin-Bouillon Andlaşmasının mahallî mi umumî mi olduğu münakaşası, bir vechesiyle, Fransız-İngiliz mülahazatıyla alakalıdır. İngilizler, mezkûr muahedenin umumî olduğunu iddia ederek Fransızlara baskı yapıyor; Fransızlar ise mahallî bir andlaşma olduğunu söylüyordu: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 203.

2744 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 76.

2745 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.

2746 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 122.

> etmekteydi. Dolayısıyla Fransızlar bahsi geçen beklentilerinin İngilizler tarafından gerçekleştirilmesi için Milli Mücadele yanlılarına yakın durmaya çalışmaktaydı.[2747]

İlginçtir, Fransız-Türk Mukavelenamesi, TBMM'nin tasdikine sunulmadan yürürlüğe konacaktır. 11 Mart 1921 Briand-Bekir Sami Andlaşmasına nazaran TBMM'nin daha lehine olsa da Fransızlar ciddî imtiyazlar aldı. Bekir Sami ve rüfekasının muhalefetinden çekinildiği söylenebilir.[2748] Zira Fransız-Türk Mukavelenamesi, sabık Hariciye Vekili Bekir Sami'nin Fransa Başvekili Briand'la akdetmiş olduğu muahedenin bir *benzeri*ydi. Diğer bir deyişle 11 Mart 1921 tarihli gizli andlaşma *tekrarlan*dı. Fakat o tarihte *TBMM Hükümeti Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeye çalışıyordu ve bu ödünleri Meclis'e kabul ettirebilecek durumda değildi*.[2749] Mesela *sınırlar, Bekir Sami Bey ile Aristide Briand arasında 11 Mart 1921'de Londra'da imzalanan fakat Ankara tarafından onaylanmayan antlaşmadakiyle neredeyse tamamen aynıdır*.[2750] Şimdiyse andlaşma Meclis'in tasdikine sunulmuyor, hükümet emrivakisi şeklinde yürürlüğe konuyor.

Fransız-Türk Mukavelenamesi mevaddında yer almadığı halde Fransızlar, TBMM Hükümetine *40 bin kişilik bir orduyu donatacak çapta* silâh, cephane, vasıta, tayyare ve askerî malzeme satmaktadır. Diğer taraftan *gayrı-tabiî olarak çizilen Suriye sınırı, özellikle İskenderun Sancağı yüzünden ileride Türkiye'nin başına sorunlar* çıkartacaktır.[2751]

TBMM Hükümeti, *görüşmeler sırasında karşı çıktığı azınlık haklarını da kabul ettiğini* 6'ncı madde mucibince *beyan etmiştir*.[2752]

> [..] Türkiye-Fransa ilişkilerini yeniden kuran Ankara Antlaşması'nı imzalayan Henry Franklin-Bouillon da ünlü bir Mason idi. I. Dünya Savaşı ile iki ülke Masonluğu arasında kopan irtibat mütarekeden sonra da Fransızların istememesi üzerine kurulamamıştı. 1921 yılında imzalanan Türk-Fransız Antlaşması'yla başlayan yeni dönemde Fransız ve Türkiye Maşrık-ı Azamları arasında da uzlaşı sağlandı. Türkiye Masonları, 9 Nisan 1922'de Uluslararası Mason Federasyonu tarafından resmen tanındı.[2753]

Excelsior gazetesinin haberine göre TBMM Hükümetinin serbest bıraktığı esirlerin *"Vinh-Long" adlı gemi ile 15-19 Ekim günleri arasında Fransa'nın Marsilya şehrine vardıkları anlaşılmaktadır*.[2754]

Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Başvekil Briand, Fransız-Türk Mukavelenamesini mebuslara tebşir ediyor. TBMM Hükümeti, Fransa'nın Suriye'deki ve Kilikya'daki hususî çıkarlarını tanımıştır:

Açıklamalı [ÖA9]: İki sayfalık iktibas var (s. 116-117).

2747 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 16, 17 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 132-133.
2748 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 117.
2749 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, 2009, c. 1, s. 145.
2750 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 290.
2751 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 118.
2752 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 291.
2753 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 189.
2754 Excelsior, 20 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 284, dipnot 752.

> Elimde, belirli olaylar göz önüne alındığında Fransa'da olumsuz görülen bir antlaşma [Sevr Antlaşması] vardı. doğudaki geleneksel varlığımız, Afrika'daki mevcut durumumuz ve dış siyasetimiz; tehlikede olan bunlardı. Bu endişenin artık ortadan kalkması gerektiğini ve Ankara hükümetinin bizimle anlaşarak Suriye ve Kilikya'daki özel çıkarlarımızı kabul ettiğini size bildirmekten memnuniyet duyuyorum. Yarın Kilikya'dan geri dönmenin, esirlerimizi bize geri vermenin ve Suriye'ye daha sivil bir yönetimle federatif özerklik vermenin zamanının geldiğini anlayan zavallı Fransız çocuklarını [esirleri ve askerleri] geri getirebileceğiz. [. . .] Kaç ekonomist büyük savaşın dünya piyasalarında neden olacağı karışıklıkları veya oluşturacağı borçların büyüklüğünü öngörebilirdi? Trilyonları saymanın gerekli olacağını [yüksek borç ve enflasyonu] kaç kişi düşünebilirdi? Hiç.[2755]

Resim. *Türkiye-Fransa İtilafnamesini akde muvaffak olan Mösyö [Fıranklin Buyon] ile Mustafa Kemal Paşa Ankara İstasyonunda* (Tevhîd-i Efkâr, 23 Teşrîn-i evvel 1921, s. 1).

Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazzis, Paris'e muvasalat ettiler.[2756]

Fransız tarihçi Paul Dumont:

> Genel olarak Türkler kazançlıdır. Fransız birliklerinin Kilikya'dan gitmesini ve Fransa ile Anadolu Hükûmeti arasındaki harp haline son verilmesini sağlamışlardır. Ayrıca, Ankara Anlaşması ne kapitülasyonlardan ne de Sevres Antlaşması'ndan söz etmektedir. Kesin bir "yürürlükten kaldırma" söz konusu değildir, ama bu, zamanı geldiğinde Fransa'nın, taleplerini destekleyeceği hususunda Türkiye'ye ümit veren hayra alâmet bir sessizliktir. Bununla beraber, Fransızlar, terkettiklerine karşılık önemli teselli mükâfatları sökmesini başarmıştır: Fransız mandası altında muhtar bir sancak olarak kurulan İskenderun bölgesi için "özel idarî rejim" tesisi, Pozantı-Nusaybin demiryolu hattının Paris'in göstereceği bir finans grubuna devredilmesi; Harşit bölgesindeki demir, krom ve gümüş madenlerine ait imtiyazın bir Fransız teşebbüsüne verilmesi. Gizli kalması kaydıyla anlaşmaya yapılan bir ekte -ki bu gizlilik uzun zaman sürmemiştir- Ankara Hükûmeti hatta, "Türkiye ve Fransa'nın karşılıklı menfaatlerine uygun olmak kaydıyla, nehirlerin, limanların, madenlerin imtiyazı ile ilgili olarak Fransız firmalarınca izhar edilebilecek diğer istekleri büyük bir iyi niyetle incelemeye hazır" olduğunu belirtmiştir. Kötü niyetliler hemen Franklin-Bouillon'un Ankara'da Fransız Hükûmeti'nin menfaatleri hesabına değil, Paris'in yüksek finans çevrelerinin menfaatleri için müzakere ettiğini söyleyemeye başlamıştır. Hatta ortakların isimlerini bile…[2757]

Bu mukavelenameden sonra TBMM Hükümeti işe Suriye Arabları arasındaki yardımlaşma kesilmişdir.[2758]

21 Ekim 1921. Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazzis, Fransız Başvekil Briand'la Paris'te görüştüler. Yunan nâzırlar, *Mustafa Kemal'e erzak ve mühimmat gönderilmesi işine bir son verilmesi konusunu belirtti*.[2759] *Kemalistlere silah ve malzeme taşıyan Fransız gemilerini araştırma hakkı verilmesi*ni istediler; talep reddedildi.[2760]

> Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Briand'la görüştüler. Gounaris, Yunan Hükümetinin işgal altındaki Anadolu toprakları üzerinde "Yunan Sivil İdaresi" kurmayı düşündüğünü söylemişti. Briand, Yunan devlet

[2755] L'Homme Libre, 22 Octobre 1921 , p. 1; Le Matin, 22 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 295.
[2756] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 205.
[2757] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 85.
[2758] Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 1990, s. 425.
[2759] Paris'teki Yunan Başvekil Gunaris'ten Atina'daki Dışişleri Bakanına çok gizli muhtıra; Aktaran: İzzet Öztoprak. (2006). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri* içinde (s. 105). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
[2760] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 344.

> adamlarına sert bir dille adeta çıkışmıştır: Yunanistan, işgal ettiği Anadolu topraklarını kendisine katmaya kalkışıyordu. Haziran ayında Müttefiklerin arabuluculuk teklifini kabul etmemekle "büyük bir hata işlemiş"ti. Böyle devam ederse Yunanistan için bu bir "felaket" olacaktı. Yunanistan bir gelecek istiyorsa "gücünü kendi topraklarına yakın yerlere toplamalıydı." Yoksa Yugoslavlar Selanik'e, Bulgarlar Kavala'ya göz dikebilirlerdi. Bu bakımlardan Fransa Başbakanı, ya doğrudan doğruya ya da Müttefikler aracılığıyla Türkiye'yle anlaşıp barış yapmalarını Yunan devlet adamlarına ısrarla tavsiye etmişti. Çünkü Türkiye'yle barış yapılması, yalnız Yunanistan için değil, Avrupa için de önem taşıyordu. Fransa'nın görüşüne göre, İzmir ve Trakya'yla ilgili Sevr Antlaşması hükümleri, Türklerin kabul edebilecekleri şekilde değiştirilmeliydi.[2761]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Ankara'dan alınan bilgilere göre, Fransa ile Türkiye arasında ilişkilerin normalleştirilmesi konusundaki müzakereler mutlu sona ulaştı ve İstanbul'daki bazı yabancı çevreler de, Ankara'da bir antlaşma imzalandığını onaylad*ılar.[2762]

22 Ekim 1921. *Le Matin'a göre Fransa bu antlaşmayı imzalayarak İngiltere Başbakanı Lloyd George'un kurduğu oyundan ayrılıyor. Böylelikle binlerce askerini geri çekiyor, esirlerini kurtarıyor ve en önemlisi Türklerle çatışmaya girme ve İslam dünyasının tutumunu göz önünde bulundurma endişesi duymaksızın Suriye'ye odaklanma imkanı elde ediyor*. *Tüm bu olumlu kazanımlar iki kişinin; Başbakan Aristide Briand ve Franklin Bouillon'un eseri*dir.[2763]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Milliyetçiler'in, Türklere ait olduğunu söyledikleri topraklardan Fransız kuvvetlerin çekilmesi ile ilgili antlaşma imzalandı. Fransa, Nusaybin'e kadar Bağdat Demiryolu hattı sınırının yeniden düzenlenmesini ve demiryolunun zarar gören yerlerinin onarımını kabul etti*.[2764]

23 Ekim 1921. *23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmî temsilcisi Hamit* (Hasancan) *Bey ile bir görüşme yapan* Andrew *Ryan, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma hakkında malumat istedi. Bu fırsatı kaçırmayan Hamit Bey yapılan antlaşma hakkında malumat vererek Ankara'nın uzlaşmadan yana olduğunu gösterdi*.[2765]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: Fransız-Türk Mukavelenamesi*, Doğu'da barışa doğru ilk adım olacak*.[2766]

Le Petit Journal gazetesi, Profesör Mac Hamomill'in koşu sporu tarihiyle alakadar makalesini neşretti: *Yunanlılar, savaşta kendilerine çok fayda sağlayan bu sporu severlerdi, geçende de bunu ispatladılar*.[2767]

24 Ekim 1921. İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: **"**Türkiye-Fransa İtilafnamesi'nin resmi şartları nedir?" *Vakit* gazetesi: "Türk-Fransız İtilafı esasları". *Tevhid-i Efkâr* gazetesi: "Türkiye-Fransa İtilafnamesi'nde nüfuz mıntıkaları yoktur."[2768]

ABD matbuatından *The Washington Post*, *New York Herald* ve *Chicago Daily Tribune* nam gazeteler *20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında Ankara Anlaşması imzalan*dığını, *Büyük Millet*

2761 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 205.
2762 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 287.
2763 Le Matin, 22 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 297.
2764 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 241.
2765 FO, 371/6475, E 11937, "Rumbold'dan Curzon'a 26 Ekim 1921 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.
2766 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 336.
2767 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 279.
2768 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 117.

Meclisi'nin anlaşmayı onayladığını belirten bir haber neşrettiler. *İskenderun'un kuzey sınırının düzenlendiği ve bu anlaşmayla birlikte Fransa'nın Ankara Hükümeti'ni tanıdığı aktarıl*ıyor.[2769]

25 Ekim 1921. İstanbul'daki Felah Grubu, Ankara'daki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine 3012 numaralı cevabî şifreli telgraf keşide eyledi: *1 - Ahvali fevkalade Fransız telsizinden istifade keyfiyeti* [TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci] *Hamit* [Hasancan] *Bey vasıtasiyle temin edildi. Ancak Fransız telsiziyle buradan keşide edilecek şifrelerin emin bir surette alınabilmesi için doğruca Ankara'yamı yoksa Zonguldak'amı keşidesi muvafık olduğunun işarı müsterhamdır. 2 - Doğru telin inkıtaı dolayısiyle grupça ittihaz olunan tedabirin derdesti işar bulunduğu maruzdur.*[2770]

26 Ekim 1921. Franklin-Bouillon Paris'e avdet etti.[2771]

27 Ekim 1921. İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Mustafa Kemal Paşa yeni bir beyanname neşrederek bunda <u>Türkiya ve Fransa arasında teessüs eden münasebat-ı dostaneye</u> herkesin hürmetkâr olmasını ve münasebat-ı mezkûreye <u>münafi en küçük bir harekete teşebbüs edenlerin hıyanet-i vataniye töhmetile mahkûm olacaklarını</u> zikr eylemişdir (İzmirde Ahenk).*[2772] Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'a 18 Ekim'de bir taahhüdde bulunmuştu.

تورکیا ـ فرانسه

فرانسه فرزری انحوف مقدره مقابلات
نشریه دوام ایدیورلر

پاریس ۲۵ (تلفون‌دوموس) — مطبوعات، صوك تورك ـ فرانسز اتلافندن بوكونرمنونیتله بحث ایتمكده‌درلر. (ماتن) غزته‌سی، اعلانات وظیفه‌سنده دوام ایدیلمك اوزره تورکیانك سریعاً تام صلح وسكون اولماسی فرانسه‌نك آرزو ایتمكده اولدیغی بازیورلر. (اكسلسیور) غزته‌سی، تورکیانك هنوز ایشه‌یلمه‌مش بوروك منافعه مالك اولدیغی فیه ایدیور.

مصطفی كمال پاشانك بر تنبیهی

معلوم كمال پاشا یكی بربیانامه نشر ایدیورك

وقتا تورکیا و فرانسه آراسنده تأسس ایدن مناسبات دوستانه‌یه هركسك بر مشكر اولمسی ومناسبات مذكوره‌یه منافیك كوچوك بر حركتك كندیلرندن ظهوری محتمل بولنان فكر و اولهلرلی ذكر ایلمشدر.

(ازمیره اخبار)

روس سفیرینه تبلیغات

پاریس غزته‌سنك یازدیغنه كوره آنقره خارجیه وكیلی یوسف كمال بك آنقره‌دكی روس سفیرینه تورك ـ فرانسز اتلافنامه‌سنه آنقره ـ روس اتلافی عكسنه‌دار ایكی هیچ بر ماده موجود اولادیغنه دائر تأمیات ویرمشدر. آنقره‌دن خارجیه وكیلی تورك ـ فرانسز اتلافنك عادی روس

Fotoğraf. *Mustafa Kemal Paşanın Bir Tebliği* (Vakit, 27 Teşrîn-i evvel 1337, s. 1).

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *bir yıldır bu antlaşma için uğraşan Franklin Bouillon'u ve muhtelif direnişlere rağmen barış politikasını sürdüren Başbakan Briand'ı tebrik* ediyor. Gazeteye göre *Türk-Fransız antlaşması tüm dünya için hayırlı bir gelişme*dir. *Ne Türkiye ne de Fransa dişe dokunur bir çıkarını feda etmemiştir*; *bir uzlaşma söz konusu*dur: *"Fransızlar [. . .] Türkiye'nin ilerlemesi ve doğuda medeniyetin gelişmesi için oldukça kıymetli olan dostluk ilişkilerini yeniden kuruyor. Bundan yakınabilecek ve bundan kazanç sağlayamayacak neredeyse hiçbir ulus yoktur."*[2773]

28 Ekim 1921. Başvekil ve Hariciye Vekili Briand, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf gönderdi. *Fransız Hükümeti'nin anlaşmayı onayladığını ve 4 Kasım'dan itibaren anlaşma koşullarını uygulamaya başlayacaklarını ve Yusuf Kemal Bey'in anlaşmanın uygulanması için emir vermesini istiyor*.[2774]

2769 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 149.

2770 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 353.

2771 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 306.

2772 Vakit, 27 Teşrîn-i evvel 1921, *Türkiya-Fransa*, Numero 1394, s. 1. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir. İlkin şu kaynakta tevafuk edilmişti: "Mustafa Kemal Paşa bir tebligatında Türkiye ve Fransa arasında tesis edilen münasebet ve dostluğa herkesin hürmet etmesini, bu dostluğa karşı olumsuz tavır takınanların vatan haini olarak mahkum olacaklarını belirtmiştir" Volkan Payaslı. (2021). Bir Gazetecinin Milli Mücadele Yıllarına Dair İzlenimleri: Asım Us ve Vakit. (T. F. Ertan & H. Dinçer, haz.) *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)* içinde (s. 251, dipnot 204). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

2773 Le Temps, 27 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 300.

2774 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 107-108; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156, dipnot 27.

TBMM Hükümeti'nin Paris'deki gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami (Kunduh), Fransız-Türk Mukavelenamesi hakkında beyanat verdi: *Fransa ile Türkiyanın tekrar çok samimî dost olmalarını temin edecekdir*.[2775]

29(?) Ekim 1921. Fransa Âyan ve Mebusan meclislerinde Briand Kabinesi için güvenoylamaları yapılıyor. *Başbakan Briand, Ankara Antlaşması'nı henüz meclisin onayına sunmamıştı; çünkü bunun ayrı bir antlaşma (traite) değil, mutabakat (accord) olduğunu söylediği İngiltere'nin tepkisinden çekiniyordu. Mecliste yapılan güvenoyu oylamasında Briand ve hükümeti 99 "hayır" oyuna karşılık 450 "evet" oyu alarak güven tazeledi. Senatoda ise 248 "evet" oyuna karşı 11 "hayır" oyu alarak ezici bir sonuç elde etti*.[2776]

29 Ekim 1921. Briand Kabinesi, Fransız-Türk Mukavelenamesini tasdik etti.[2777] *Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e bir kutlama telgrafı gönderen Başbakan Briand, Fransa'nın da antlaşmayı onayladığını ve 4 Kasım 1921 itibariyle antlaşmanın yürürlüğe gireceğini söyledi*.[2778]

> Yunanlılar için bu anlaşma kötü bir haberdi. Moral yönden tek başlarına kaldıklarını perçinliyordu. Maddi yönden, Mustafa Kemal'i Kilikya'yla uğraşmaktan kurtardığı ve askerlerini batı cephesinde Yunanlılara karşı toplamak olasılığını verdiği için de, dengeyi Yunanlılar aleyhine çevirmekteydi. Bu anlaşma ayrıca, Fransızların Kilikya'dan ayrılırken bıraklıkları birçok savaş araç gerecini Türklere kazandırmıştı. Resmi olarak iki taraf arasındaki savaşa son veriyordu ve savaş tutsaklarının değiş tokuşunu ve Fransızların Kilikya'yı boşaltmalarını sağlıyordu. Artık Yunanlılar dışında, Türk egemenliğinin karşısında sadece güneybatı Anadolu'daki İtalyanlar ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik kuvvetleri kalıyordu. İtalyanların varlığı sadece sözdeydi, 1922'de sessizce işgal kuvvetlerini çekince bu varlık da ortadan kalktı.[2779]

Briand Kabinesi, Fransız-Türk Mukavelenamesinin bir suretini Britanya'nın Paris Büyükelçiliğine takdim etti. *Tepkilerin geleceğini tahmin eden Fransız hükümeti, Ankara ile imzalanan antlaşmanın ayrıntılarını ve ek mektupları ilk günler hem müttefiklerinden hem de kendi meclisinden gizlemeyi tercih etmiş; Milletler Cemiyeti'nin antlaşmayı tescil talebini de geçiştirmişti*.[2780]

Paris'de bulunan Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Kasım ortasına doğru Kilikya'ya gideceğini bildiriyor*. Mustafa Kemal'i Adana'ya davet ediyor.[2781]

Le Temps gazetesinin haberine göre *Ankara Antlaşması 28 Ekim 1921'de TBMM hükümeti tarafından onaylandı*.[2782]

TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi (Baykurt), TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekâletine şifreli telgraf gönderdi. *Avrupa'dan silah ve mühimmat tedariki için en sâlim yolun İtilâf Devletleri'nden Fransa veya İtalya ile doğrudan doğruya anlaşarak bu devletlerin yardımlarının sağlanması olduğunu* bildirdikten sonra: *Avrupa'da gerek Fransa ve gerekse İtalya'nın elinde bulunan savaş artığı silah ve cephanenin büyük bir kısmı Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya tarafından alınmış ise de, henüz iki memlekette önemli miktarda stok bulunmaktadır. Fransa'dan alınacak malzemenin Suriye limanları vâsıtasıyla sevki, her türlü düşman tecavüzüne karşı güvenilir bir yoldur. İtalya'ya geldiğim vakit Fiume'deki silah ve cephane hakkında tahkikat yapmaktan geri kalmamıştım. Son zamanlarda*

2775 Tevhîd-i Efkâr, 29 Teşrîn-i evvel 1337-1921, *İtilafname Hakkında Bekir Sami Beğin İzahatı*, s. 1.
2776 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 305.
2777 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52.
2778 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 306.
2779 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 346.
2780 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 308.
2781 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 116-117; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156, dipnot 1.
2782 Le Temps, 29 Octobre 1921, p. 4; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 306.

oradaki silahların subaylar tarafından saklanmış olduğu anlaşılmakta ve İtalya Hükümetince tehlikeli olan bu durumdan kurtulmanın yolu olarak bu silahların satılmasında görüldü ve Türkiye'ye satılması arzusu da dile getirildi.[2783]

30 Ekim 1921. Mısır Kahire'deki Fransız Konsolos Gaillard, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. 20 Ekim tarihli mukavelenamenin *İslam dünyasında ve etkin olduğu Kuzey Afrika devletleri üzerinde Fransa'nın gücünü artır*mıştır. Gaillard, *Mısır'daki Müslüman çevrelerde çok iyi karşılandığını ve basında Fransa lehine yazılar çıktığını bildirmektedir*.[2784]

31 Ekim 1921. Fransız-Türk Mukavelenamesinin müsbet tesiri Fransa'nın Kuzey Afrika sömürgesiyle sınırlı kalmamış, Britanya'nın sömürgesi Mısır'a değin inikas etmiştir. *Le Petit Parisien* gazetesinin *Kahire kaynaklı bir haber*ine göre *antlaşmanın İngiliz kontrolünde olan Mısır Müslümanları üzerinde dahi olumlu etki uyandırdığı ve buradaki Müslümanların Fransa'ya ve Fransız ordusuna karşı sempati besledikleri* bildiriliyor.[2785]

Le Petit Journal gazetesine göre *antlaşma, öncelikle Suriye'de barışı tesis ederek Fransa'nın buradaki giderlerinin azalmasını sağlıyor. Ayrıca, Fransa ile Türkiye arasında her iki ülkenin de çıkarına olan yüzlerce yıllık ilişkiler yineleniyor. Antlaşmanın ekonomik getirileri kısa sürede kendini göstermeye başlayacak*tır. *Maraş ve Antep Türklere bırakılmış olsa da yeni sınırlar çerçevesinde Halep'in ekonomik refahının etkilenmemesi için gerekli önlemler alınmıştır. Fransa, Kemalistlerin milliyetçi damarlarına basan "Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölme" fikrinden vazgeçmiş, fakat Ankara Fransa'ya bu sefer gerek madenlerde gerekse ekonomik kalkınmada bazı imtiyazlar vermiştir. Son olarak gazete, bu antlaşmanın Ankara hükümeti ile bir İtilaf Devleti arasında imzalanmış olmasına dikkat çekiyor ve bunun doğuda Fransa'nın prestijini artırıcı bir etki yapacağı tahmininde bulunuyor*.[2786]

Le Petit Parisien gazetesi, Jacques Bainville'nin makalesini neşretti. Yazar, *basının antlaşmaya geniş yer vermesine rağmen bazı noktaların üzerinde durulması gerektiğini belirtmekte*dir. *Öncelikle bu antlaşma "bazı müttefiklerin" (İngiltere kastediliyor) anladığı gibi bir "traite" (antlaşma) değil, "accord" (mutabakat) olarak görülmeli*dir *ve bu antlaşmanın tek amacı ilişkileri oldukça eskiye dayanan iki milletin meselelerini karşılıklı menfaatler çerçevesinde çözmekten ibarettir*. *Sevr ile mukayese edildiğinde Suriye'nin kuzeyinde bir miktar toprak Türklere bırakılmıştır*. *Zaten Fransa'nın amacı da mandası altındaki Suriye'nin topraklarını genişletmekten ziyade kuzeydeki komşularla özellikle ekonomik alanda samimi ve karşılıklı işbirliği içerisinde olmaktır*. *Bu işbirliği havasını antlaşmanın içeriğinde görmek mümkündür*. *Kısacası yazara göre bu antlaşma her iki ülkenin de ortak çıkarını korumakta*dır. *Türkler için geniş bir cephenin kapanması ve Fransızlar için de önemli bir yükten kurtulunması anlamına gelen bu antlaşma ile birlikte artık sükûnete kavuşan bölgede yeni işlere girişilebilecektir*. *"Eski hasımlarıyla yakınlaşmak" isteyen Türkiye de bunu Fransa üzerinde yapmak ister gibi görünüyor*. *Antlaşma içerisinde özel bir statü kazanan İskenderun (Hatay), Fransa'nın Türkiye'ye yönelik iyi niyetinin bir göstergesi*dir. *Antlaşmanın belki de tek eksik yanı, azınlıkların korunması konusu*dur. *Zira büyük bir kaygı içerisinde bulunan Kilikya'daki Ermeniler için pek bir şey elde edilememiştir*.[2787]

2783 *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 322-323.

2784 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 131; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 149-150, dipnot 1.

2785 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 296, dipnot 772.

2786 Le Petit Journal, 31 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 298-299.

2787 Jacques Bainville, "L'Accord Avec Les Kemalistes Ratifié Par Le Gouvernement Français", *Le Pelit Parisien*, 31 Octobre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 301.

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Türkiye ile Fransa arasındaki barışı yeniden tesis eden ve Suriye ve Kilikya sınır hattını belirleyen Türk-Fransız antlaşması, 31 Ekim'de Fransız Senato ve Temsilciler Meclisi'nde onaylanmıştır*.[2788]

The New York Times gazetesi yazıyor: *Türk – Fransız barış antlaşması, sadece Fransız ve Türk meselesini içerdiğinden dolayı, İtilaf Devletleri'nin onayına ihtiyaç duyulmadı. Antlaşmanın en önemli politik yanı, Fransa'nın, Ankara Hükümeti'ni resmi olarak tanıması oldu. Mustafa Kemal Paşa, Fransız Hükümeti'ne gönderdiği mektupta, barışın kalıcı olmasını ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişerek devam etmesini istedi*.[2789]

1 Kasım 1921. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Fransız-Türk Mukavelenamesini *TBMM'nde okudu.* Ayrıca *TBMM, Türk davasına hizmeti nedeniyle Fransız yazarı Piyer Loti'ye Türk milletinin selam ve şükranının bildirilmesini ve ona bir hediye gönderilmesini kabul etti*.[2790]

Britanya Hariciye Nazırı Lord Curzon, Fransız-Türk Mukavelenamesini inceliyor.[2791]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini korumak, bu, Fransa'nın geleneksel ilkesidir. Mareşal Franchet d'Esperey'in Konstantinopl'da Alman hâkimiyetini devirdiğinden bu yana, Fransız halkının tutumu, bu ilkenin bizde unutulmadığını ısrarla göstermişti… İmzalanmış olan anlaşma, samimî anlayış ruhu olmaksızın uygulanamayacaktır. Ankara Anlaşması'nın, halkların kurtuluşu için verdiği büyük mücadelede muzaffer olan Fransa ile Mustafa Kemal ve arkadaşları sâyesinde özgürlüğüne kavuşmuş olan Türkiye arasında devamlı bir dostluğu tasarladığını ve emrettiğini görmek için maddelerini okumak yeterli olacaktır*.[2792] *Le Temps'a göre, kamuoyunda bir an önce anlaşma arzusu vardı ve bu arzu hükümetin Doğu politikasında etkili idi*.[2793]

> Anlaşmaya, Yusuf Kemal Bey'in bir mektubu ilişikti. Burada Vekil, Fransa'nın "Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği ile ilgili bütün meseleleri kalpten gelen bir dostluk anlayışıyla çözmeye gayret göstereceği" ümidini belirtiyordu. *Le Temps* ve diğer bazı gazeteler mektubu yayınladılar. *Le Temps*, Vekilin, "kalpten gelen bir dostluk anlayışıyla" Fransa'dan diplomatik yardım umudunu yerinde bulduğunu, çünkü, "halkların kurtuluş savaşı olan Büyük Savaşta galip çıkan Fransa ile, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının vatanperverliği sayesinde bağımsızlığına kavuşan Türkiye arasında Ankara anlaşmasının sürekli bir dostluğu var kabul ettiğini ve gerektirdiğini" yazmıştı.[2794]

Le Matin gazetesi yazıyor: *Franklin-Bouillon ve Mustafa Kemal, Fransa ile İslâm'ı nasıl uzlaştırabildiler*.[2795]

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi, Fransız-Türk Mukavelenamesini mütalaa ediyor: *Daha az asker ve daha az para, bundan iyisi can sağlığı!*[2796]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in makalesini neşretti. Gauvain, *anlaşmanın gizli ekleri gereğince Briand'ın Kilikya ordusundan Türklere çok miktarda savaş malzemesi verdiğini* yazıyor: *Nasıl seçildiğini bilmediğimiz, varlığı sallantıda Büyük Meclis denen*

2788 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 287.
2789 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 241.
2790 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 126.
2791 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 308.
2792 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 87.
2793 Le Temps, 1er Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 213.
2794 Le Temps, 1er Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 214.
2795 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 87.
2796 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 216.

bir kuruluşla Fransa'nın anlaşmış olmasını aklım almıyor.[2797] *Ankara'ya yardım eden Fransa, yarın Ankara'nın bu silahlarla Suriye'ye girmeyeceğinden de emin olamaz. Ankara açısından olaya bakılacak olursa, "Sovyetlerin müttefiki" olan Mustafa Kemal, Fransa'nın kendisini tanıyor olmasını bir prestij unsuru olarak kullanmaktan da geri kalmayacaktır*.[2798]

L'Homme Libre gazetesi, Eugene Lautier'in makalesini neşretti. Yazara *göre Fransa, bu antlaşma ile Sevr'de belirtilen toprakların bir kısmından ve kendilerine pahalıya mal olan önemli noktalardan çekilmiştir*. *Artık Türk-Fransız meselesi çözülmüştür*. *Bu antlaşma "Osmanlı halkı" ile Fransa arasındaki eski dostane ilişkilere dönüş anlamına gelebilir. Antlaşmanın Fransa'da olumlu karşılandığını dile getiren Lautier, şu ifadeleri kullanıyor*:

> Fransa'da herkes bize insan ve paraya mal olan uzun bir sefere son noktayı koyan Ankara Antlaşması'nı kutlayacaktır. Bu antlaşma Suriye'deki geleneksel durumumuzu korumakta, Bağdat Demiryolu'nun kontrol hakkını bize vermekte ve Kilikya'daki Hristiyan halklara garantiler vermektedir. Detaylara çok girmeden, Fransız kamuoyunun bizim askeri ve finansal giderlerimizi azaltan bu çözümü memnuniyetle karşıladığı anlaşılacaktır.[2799]

L'Ouest-Eclair gazetesi, P. O. F. Dolbert'in makalesini neşretti. Fransız-Türk Mukavelenamesi, *"Osmanlı çıkarlarına" zarar vermeksizin Fransız çıkarlarını koruyan ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesini sağlayabilecek bir antlaşma*dır.[2800]

Le Petit Journal gazetesi, Etienne Fournol'un makalesini neşretti: *Neden Türklerle anlaşmak durumunda kaldık? Çünkü onlar bizim Suriye'nin kuzeyindeki komşularımızdır ve [. . .] onlar günden güne zayıflayan ve güç kaybeden İstanbul Türkleri değil, Ankara'da bulunan ve oradaki mevcudiyetlerini filli bir şekilde ortaya koyan Türk hükümetidir. Artık onlarla aramızda askerlerimiz yerine anlaşmalar ile korunacak bir sınırımız var*. Fournol, *savaşın Fransa'ya büyük bir külfete neden olduğunu* belirtiyor. *Antlaşmanın savaşı bitirmesi ve böylelikle Fransa'nın yükünü azaltması oldukça iyi bir sonuçtur*. *Fransa için uzun vadeli olarak görülebilecek en iyi sonuç ise Fransız kültürünün Türkiye'de varlığını devam ettirebilecek olması*dır. Fournol, Mustafa Kemal'in *"Gazi veya reis, unvanı ne olursa olsun, onun İslam dünyasının gözünde büyük bir prestije sahip olduğuna" dikkat çekiyor*. *Ona göre Mustafa Kemal Paşa'nın İslam dünyasındaki bu prestiji göz ardı edilemez. Bu hususta İngiltere Yunanistan'ı tutarak yanlış kartı oynamıştır*.[2801]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türk Milli Meclisi, Ankara'da yaptığı toplantıda, Türk-Yunan barışı ve müttefiklerle ayrı ayrı barış için Türk tarafının şartlarını belirlemiştir. Müttefiklerle yapılacak ayrı barış antlaşmalarında Türk tarafının şartları şu şekilde belirlenmiştir*:

1. Müttefiklerin Türk-Yunan savaşı sırasında mutlak tarafsızlığı
2. Müttefikler tarafından Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınması
3. Kapitülasyonların kaldırılması

2797 *Journal des Débats*, 1er Novembre 1921, s. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 217. "Briand, savaş malzemesi verilmesi ile ilgili iddiaları cevapsız bırakmıştır." İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2798 Auguste Gauvain, "L'Accord Franco-Turc", *Journal des Débats*, 1 Novembre 1921, s. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 304. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2799 Eugene Lautier, "Vers Une Politique Française", *L'Homme Libre*, 1 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 297.

2800 P. O. Dolbert, "L'Accord d"Angora", *L'Ouest-Eclair*, 1 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 298.

2801 Eticnnc Fournol, "La Paix Avec Lec Turcs", *Le Petit Journal*, 1 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 299.

4. Yunanlıların tarafsız bölgeleri tamamen boşaltması.[2802]

La Correspondencia de España yazıyor: *İmzalanan Türk-Fransız anlaşması, 31 Ekim'de Fransız Senatosunda ve Temsilciler Meclisinde görüşülmüştür*. *Anlaşmanın müttefiklerle Türkiye arasındaki mevcut sorunlarla ilişkili olmadığı, sadece Fransa ile Türkiye arasında barışın yeniden tesisi için Suriye ve Kilikya'da sınır hatlarının belirlendiği ifade edil*mektedir. *İmzalanan sınır antlaşması, oldukça yapay bir sınır çiziyor*. *Suriye ve Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkileri sürdürebilmeleri için coğrafi ve etnik unsurlar göz önüne alınarak çizilse daha doğru olacaktı*. *Aynı anlaşma ile Bağdat-Pozantı demiryolu hattının inşası için Fransızların bir demiryolu şirketi kurması ve Türk ve Suriye askeri nakliyatlarının serbest dolaşımına özel tarifeler uygulanmasının yasaklanmasına karar verilmiştir*. *Türkiye, İskenderun bölgesinde özel bir yönetim oluşturarak Türkçenin resmi dil olması koşuluyla azınlıkların korunmasını sağlamayı garanti etmiştir*. *Türkiye bu azınlıklara, savaş sırasında yasaklanan dil kullanımı, ibadet özgürlüğü ve eğitim gibi bazı haklarını bu anlaşma ile tekrar vermeyi kabul etmiştir*. *Fransız askerleri iki tarafın da antlaşmayı onaylamasının ardından bölgeyi iki ay içerisinde terk edecektir*. *Bu antlaşma, Suriye'deki askeri durumun ani bir yan etkisi*dir. *Fransa asker sayısını azaltabilecek ve gerçek anlamda bir manda yönetimi kurabilecektir*.[2803]

2 Kasım 1921. İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: Fransa Fevkalade Komiseri General Pellé Cenapları'nın gazetemize pek mühim beyanatı: Fransa bu itilafı akdetmekle, iki millet arasındaki ananevî dostluğu ihya ve Türklere karşı itimadını izhar ve ispat ediyor.[2804]

3 Kasım 1921. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Fransız Büyükelçi Saint Aulaire'yle görüşüyor. 20 Ekim tarihli mukavelenameye dair endişelerini dile getiriyor:

- Ankara Anlaşmasının 1. Maddesinde kullanılan "sözleşme yapan taraflar" ifadesiyle Ankara Hükümeti'nin Fransa tarafından tanındığı ve yine aynı maddede "Türkiye ile savaş durumunun sona ereceği" şeklinde ikinci bir ifadenin bulunması Fransa'nın 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'na aykırı olarak tek başına bir anlaşma yaptığı anlamına gelmektedir.

- Müttefiklerin görüşleri alınmadan Fransız birliklerinin Kilikya'dan çekilmeleri ise Üçlü Sözleşme'nin 4. maddesine aykırıdır.

- Yeni çizilen sınırda Bağdat demiryolunun bir kısmının Türkiye'ye bırakılması Türk ordusunun İngiliz ordularına karşı sevkedilmesini kolaylaştıracaktır. Bu da aynı zamanda Üçlü Sözleşme'nin 4. maddesine aykırıdır.

- Ankara Anlaşması ile Fransa'ya verilen ekonomik ayrıcalıklar sadece Kilikya ile sınırlı değildir. Bunların yanı sıra Fransa'ya politik birtakım avantajlar da sağlanmıştır.[2805]

Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek) vasıtasıyla, Pierre Loti'ye el dokuması halı ve mektub gönderdi:

T.B.M.M., Paris mümesilinin hareketinden istifade ederek Türklerin büyük ve asil muhibbine karşı perverde ettiği hissiyat-ı minnet ve şükranı tekrar beyan etmeyi kendine bir borç bilmiştir. Tarihin en karanlık günlerinde sihrengiz kalemiyle daima kendi hakkını teyit ve müdafaa etmiş olan ulvî üstada karşı Türk Milletinin mütehassis olduğu derin ve lâyezâl muhabbet ve meveddete, İstiklâl mücadelesinde şehit düşen erkeklerimizin yetim bıraktığı kızları tarafından göz yaşları arasında dokunan bu halı şahâdet edecektir. Naciz kıymeti, delâlet ettiği mânadan ibaret olan bu hediyemizi muhibb-i hak ve civanmert büyük Fransıza karşı duyduğumuz hiss-i şükrana delâlet olarak telâkkî ve kabul buyurmanızı rica ederiz. 3 Teşrinisani 337

2802 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

2803 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 287-288.

2804 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 128.

2805 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 167 vd.; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 151.

T.B.M.M. Reisi, Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal[2806]

Le Matin gazetesi yazıyor. Buna göre; *Yunan ordusu, saldırıya kalktıktan bir hafta sonra Kütahya'yı (17 Temmuz), iki gün sonra da Eskişehir'i ele geçirdi. Telgraf üzerine telgrafla Yunan propagandası bu başarıları Fransa kamuoyuna duyurdu. Harekâtı Yunan saflarında izleyen bir Fransız gazeteci, Eskişehir için Yunanlıların 25.000 adam kaybettiğini, fakat bir Yunan generalinin, "hangi bir kandan halı Ayasofya'ya değmez" dediğini nakleder*.[2807]

4 Kasım 1921. Fransızlar, *15 gün içinde iki hükümet tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesini öngören* Fransız-Türk Mukavelenamesi mucibince, Kilikya'yı boşaltmaya başladı.[2808]

Le Radical gazetesi, G. Brouvelle'nin makalesini neşretti. Fransız-Türk Mukavelenamesi *kayda değer bir öneme sahiptir* zira *Fransa, kendisi için büyük bir yük olan savaş durumuna son vermekte*dir. Brouvelle: *Barış imzalandı. Tebrik ederiz! Onu koruyalım ve sevincimizi kursağımızda bırakacak yeni kurbanlar gelmesin*.[2809]

L'Action Française gazetesi, Jacques Bainville'nin makalesini neşretti. 20 Ekim 1921'de Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Fransız-Türk Mukavelenamesi, *kapitülasyonların devam* etmesini sağlamaktadır:

> *L'Action Française*'e göre Fransa, Mustafa Kemal ile anlaşarak çok iyi bir iş çıkarmıştı. Artık Kilikya veya nüfuz bölgesi tabirleri geçmiyordu, zaten Fransa Kilikya'yı bir gün mutlaka boşaltmak durumunda kalacaktı; fakat kapitülasyonların devam ediyor olması dikkate değer bir kazanımdı. Son olarak büyük bir "ama" diyen gazeteye göre eğer Fransız sermayesi oraya gitmeyecekse, eğitimciler okul açmayacaksa, Fransız dili orada yayılmayacaksa, Türklerin kapılarını açık tutuyor olması veya Türklerin dostluğunun kazanılmış olması pek bir şey ifade etmeyecekti. Bir başka deyişle gazete, "*Yaşayabilir bir Türkiye fikri, ancak bu Türkiye'de Fransa'nın varlığı varsa olumlu karşılanmalıdır*" diyordu.[2810]

Quai d'Orsay Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, Lord Curzon'a teslim edilmesi üzere, Londra'daki Fransız Büyükelçi Saint Aulaire'ye muhtıra gönderdi. *Ankara Anlaşması'nın İngiltere'yi tedirgin edecek önemli sonuçları beraberinde getirmediği, Londra'da yapılan anlaşmanın tekrarından ve onayından başka bir şey olmadığı vurgulan*ıyor:

> - İngiltere'nin itiraz ettiği "sözleşme yapan taraflar" ifadesi Londra'da yapılan anlaşmada da yer almıştı.
>
> - Fransa, İtilaf Devletleri'nin düşmanı olan Türkiye ile değil, Suriye sınırında kendisiyle çarpışan TBMM Hükümeti ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın amacı ise yöredeki zararların asgariye indirilmesi ve esir sorununun çözümlenmesidir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki İngiltere de Fransa'ya haber vermeden esirlerinin serbert bırakılmasını sağlamak amacıyla Ankara Hükümeti'yle Londra'da anlaşma yapmıştı. Bunun dışında, Ankara Anlaşması gerçek bir barış antlaşması olsaydı Anayasa'ya göre parlamentonun onayına sunulması gerekirdi. Halbuki bu anlaşma sadece hükümet tarafından onaylanmıştır.
>
> - Diğer taraftan, parlamento tarafından onaylanmamış olması nedeniyle Sevres'in eki olan Üçlü Sözleşme'nin hiçbir geçerliliği yoktur; kaldı ki İngiltere de Mezopotamya'da asker indirimi yaparken müttefiklerinin

---

2806 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 215.

2807 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 270.

2808 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 107-108; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156.

2809 G. Brouvelle, "La Question d'Orient", *Le Radical*, 4 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 298.

2810 Jacques Bainville, "L'Utilisation de L'Accord Avec La Turquie", *L'Action Française,* 4 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 296. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

görüşünü almamıştı. Dolayısıyla Fransa, Türkiye'den birliklerini çekerken müttefiklerinin görüşlerini almak gereğini duymamaktadır.

- Lord Curzon'un sınır konusundaki itirazları yersizdir, çünkü İngiliz Hükümeti'ne 4 Nisan 1921'de bildirilen ve hiçbir itiraza konu olmayan 11 Mart 1921 tarihli anlaşmadaki sınır çok ufak değişikliklerle (Nusaybin ile Cezire-i İbn-i Omar arasındaki yeni düzeltmeler) aynen korunduğu gibi, şimdi kendi topraklarında bulunan demiryolundan Ankara Hükümeti'nin istediği şekilde faydalanması normal karşılanmalıdır.

- Fransa'nın imtiyaz elde ettiği Harşit vadisi ise Üçlü Sözleşme metnindeki nüfuz bölgeleri dışında kalması nedeniyle müttefik çıkarlarına aykırı değildir. Ayrıca Ankara Anlaşması metni incelendiğinde Lord Curzon'ın iddia ettiği gibi hiçbir politik avantaj sağlanmadığı da görülecektir.[2811]

5 Kasım 1921. *Fransız yazarı George-Gaulis, Celalettin Arif Bey ve Esat Paşa ile birlikte İstanbul'a geldi. Gaulis, İnebolu'ya hareket etti*.[2812]

İngiliz *New Statesman* mecmuası: *Milliyetçi Dışişleri Bakanı* [Yusuf Kemal Tengirşenk] *Fransa'ya gizli bir mektup vererek ekonomik ayrıcalıklar tanındı*.[2813]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. Buna göre *Lozan'da Türk Yurdu'nun başkanı Harun Aliçe, Lozan ve Cenevre Türk Yurtlarının eski başkanları Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat (Bozkurt) aracılığıyla M. Kemal'le temasta*dır. İttihadçı *Harun şu koşullarla TBMM Hükümeti için çalışmaya razı olduğunu bildirmiştir: 1. Ankara Hükümeti'nin dış siyaseti Bolşevik karşıtı olacaktı. 2. Ankara Hükümeti hiçbir İslam birliği siyaseti gütmeyecek, yalnızca ulusçu bir siyaset güdecekti. M. Kemal bu koşulları kabul etmiş*tir.[2814]

Le Petit Journal gazetesi: *Türk-Fransız antlaşması Fransa'da sıcak karşılandı. Çünkü herkes bu antlaşmanın ülkemiz için ne denli avantajlı olduğunu hemen anladı*.[2815]

L'Ouest-Éclair gazetesi, René Pinon'un makalesini neşretti. Pinon endişelerini dile getiriyor. Ona göre Mustafa Kemal Sovyet Rusya tarafından desteklenen *militarist, İslamcı ve* müfrit *milliyetçi bir grub* yani İttihadçılar tarafından devrilebilir. Mukavelenamenin kalıcı olmayacağı kanaatinde. *Türklere olan mesafeli tutumuyla bilinen René Pinon'a göre Fransa Başbakanı Briand, daha önce Londra'da "Ankara diktatörü" Mustafa Kemal ile bir antlaşma imzalamış, fakat Ankara milliyetçileri antlaşmayı yeterli bulmayarak geri çevirmişlerdi. Barış isteyen Fransa bir kez daha adım atmış ve böylelikle Ankara Antlaşması ortaya çıkmıştır. Franklin Bouillon bu antlaşmada sınır hattını Türklerin arzusuna göre çizmiş, neredeyse tüm demiryolu hattını Türklere bırakmış; Antep, Urfa, Birecik, Ras-el Ayn*[*]*, Mardin ve diğer yerleri Türklere terk etmişti*r. *Bu durumu, "Muzaffer Fransa Doğuda parlak bir siyaset uygulamıyor!" diyerek eleştiren Pinon'a göre Ankara Antlaşması'nın barış getireceği şüpheli*dir*; zira burada Fransız askerleriyle bile anlaşamayan yerel aşiret gruplarının Ankara hükümetine itaat edecekleri de kesin değildi*r. *Her ne kadar Fransız basını barışı alkışlarla karşılasa da Kilikya'da ve Kuzey*

2811 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 174, s. 182-185; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 151-152. "Harşit vadisi, Doğu Karadeniz'de kaynağını Gümüşhane Dağları'ndan alan Harşit Suyu'nun oluşturduğu bir vadidir. İ.Ö. 331'de gümüş madeninin bulunduğu Gümüşhane'de demir, bakır, manganez, kurşun, linyit kömürü; Bayburt'ta krom, demir, bakır, linyit kömürü; Torul'da demir, bakır madenleri bulunmaktadır." (Yavuz, 1994, s. 152, dipnot 6).

2812 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 132.

2813 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 56.

2814 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 78-79.

2815 Le Petit Journal, 5 Novembre 1921, p. 3; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 298.

[*] Bağdad Demiryolunun ikiye ayırdığı Resulayn'ın kuzeyi Ceylanpınar, Türkiye'ye bırakılmıştır.

Suriye'de namlu yeniden ateş alacağa benziyor. *Kendince çeşitli ihtimallere değinen Pinon şu soruları soruyor*:

> Yunanistan da kendi adına ayrı bir barış yaptığı takdirde ne olacak? [Ankara'da] Militarist, İslamcı ve milliyetçi bir grubun Sovyetlerin desteğiyle Mustafa Kemal'i indirdiğini ve bu antlaşmayı [Ankara Antlaşması'nı] bozduğunu görmeyecek miyiz? Benzer bir durumun olmayacağını bize kim garanti edebilir? Kiminle muhatabız? Meşru ve sıradan bir hükümetle mi? O vakit İslam'ın halifesi ve Türklerin hükümdarı olan İstanbul'daki sultan ne olacak?

*Pinon'a göre Türkler ve Fransızlar arasındaki geleneksel dostluğu yeniden tesis edeceği ileri sürülen bu antlaşma, 1. François'dan beri süre gelen geleneksel ilişkilerdeki bazı noktaları karşılamaktad*ır. *Zira eskiden Türkiye'deki Hristiyanlar Fransa'nın Türkiye'ye olan dostluğundan fevkalade istifade ediyorlardı; çünkü Fransa bu dostluğa (bir diğer deyişle kendilerine verilen kapitülasyonlara) dayanarak onları koruyabiliyordu. Ankara Antlaşması Hristiyanların haklarını garanti etse de bu yeterli değild*ir. *Örneğin 1915'teki "tüyler ürpertici katliamlardan" sonra Kilikya'daki Hristiyanlar Fransız bayrağının gölgesi altında kendilerini güvende hissediyorlardı. Şimdi Fransa onları nasıl terk edebilir? Esasında antlaşmanın getirdiği bu durum, ismen zikredilmese de "kapitülasyonlardan vazgeçilmesi" anlamına geliyor. Pinon'a göre bu antlaşmanın savunulabilecek tek bir yönü vardır*; *o da ülkeyi hem ekonomik hem de siyasi olarak yıpratan bir savaşa son vermesi*dir. *Fakat hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükümetin varlığı söz konusu iken bu antlaşmanın Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkilerde nihai bir antlaşma olarak görülmesi zordu*r. *Son olarak, "Peki bu halde Müttefiklerimizin tanıdığı tek antlaşma olan Sevr Antlaşması ne olacak?" diyen Pinon, yazısını şu cümle ile bitirmekte*dir: *"Doğuda son söz henüz söylenmedi."*[2816] René Pinon'un Mustafa Kemal üzerindeki İttihadçı darbe tehdidine dikkat çekmesi mühimdir. Fransa'nın gizli yardımları, Mustafa Kemal'in Ankara'daki Bolşevik-İttihadçı koalisyon karşısında iktidardan düşmemesini sağlayan esaslı bir faktördür.

6 Kasım 1921. *Quai d'Orsay* Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca'ya rapor gönderildi. *Fransız Dışişleri çevrelerinde, Franklin Bouillon'un Fransa'nın* TBMM Hükümetine *yapacağı askeri yardımı* 20 Ekim tarihli *anlaşmanın imzalanabilmesi için pazarlık konusu yapıp yapmadığı tartışılıyor ve tedirginlik duyuluyor*.[2817]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) Fransız gazete *Petit Journal*e beyanat verdi. Ankara Hükümeti üzerindeki Sovyet nüfuzunun Fransız-Türk Mukavelenamesiyle dengelendiği ifade edilmiştir ki bu çok mühim bir stratejik hedefti. Nihat Reşat, Fransa'nın İslâm memleketlerindeki nüfuzunun da arttığını belirtmiştir:

> Türkler, Fransanın kendileriyle (Ankara) İtilafnamesini imza eylemesini parlak bir nişane-i muhasalat ve muhadenet olarak telakki etmekdedirler. Fransa bu tarz-ı hareketiyle Türkiyanın, fakat millî hududları dahilinde yaşamak kudretini haiz müstakil bir Türkiyanın paydar olmasını arzu eylediğini isbat etmişdir. Fransa-Türkiya İtilafnamesi (Ankara) Hükümetine atf u isnad edilen ifratperverlik ve Bolşeviklikden tebrie etdirecek mahiyette bulunmaktadır ve hükümet-i mezkûre, Fransa ile akd-i sulh etmekle zevk için harb eylemediğini isbat eylemiş oldu. (Fas)dan Çine kadar bütün memleketler (Fransa-Türkiya) mukarenetini

[2816] René Pinon, "La Convention d'Angora", *L'Ouest-Eclair*, 5 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 302-304.

[2817] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 174, s. 208; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 151-152. "Ancak Franklin Bouillon'un bunu kesinlikle anlaşmanın bir koşulu olarak öne sürmediğini bildirmesi bu çevreleri rahatlatmış olmalı." Franklin-Bouillon yalan söylüyor. Mustafa Kemal'in 18 Ekim 1921 tarihli TBMM gizli celsesindeki izahatında sarahaten görülüyor ki Franklin-Bouillon mukavelename imzalandığı takdirde istenen silah, mühimmat ve askerî malzemenin temin edileceğini taahhüd etmişti.

alkışladı ve bu suretle Fransanın en uzak bilad-ı İslâmda bile nüfuz ve itibarı tezayid etmiş oldu. Kafkasya ve İranda itilafnamenin akdi münasebet-i mübeccelesiyle şenlikler icra edildi.[2818]

Tevhîd-i Efkâr gazetesi, mütekaid Miralay Tayyar Bey'in Fransız Kaimmakam Sarrou hakkındaki mektubunu neşretti:

Ümera-yı askeriyemizden bir zatın mütalaatı: Türkiya-Fransa İtilafnamesinin akdinde hüsn-i hizmeti sebkat eden Kaimmakam (Saro)nun hakkında mütekaid ümera-yı askeriyemizden ve mevâlihînin rüfekâ-yı mesaisinden Miralay Tayyar Beğden aldığımız mektubu ber vech-i zir derc ediyoruz:

"Tevhîd-i Efkâr" Sermuharririne

Efendim,

Muteber (Tevhîd-i Efkâr)ın 28 Teşrîn-i evvel 337 tarihli nüshasında muhterem (Saro) Beğ hakkındaki temdidkâr satırları meserretle okudum. Mumaileyh hakkında bir iki satır da ben yazmak istedim.

(Saro) Beğle arkadaşlığımız iyice eskidir. 320 senesinde Siroz Jandarma Kumandanı olduğum tarihden bida' eden bu arkadaşlık Dersaadet Jandarma Heyet-i Teftişiye Reisi sıfatıyla İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmit, Bolu, Kastamonu vilayet ve sancaklarında mukarrerat-ı tensikiyeyi tatbik etmek içün o havaliyi mea mülhakât kendisiyle beraber dolaşarak avdet edinceye, yani 329 senesi nihayetinde tekaüd olduğum tarihe kadar imtidad etmiş olduğundan hakkıyla muttali olduğum mezayat-ı şahsiyesinin milletimizin inzar-ı takdirine vaz'ını hem milletimize bir hizmet ve hem de mumaileyhe karşı mütehassis olduğum hürmet ve muhabbete riayet şeklinde bir vazife addederim. Zira milletlerin kendi dostlarını bilmesi ve kalblerinde bunlar içün bir mevki-i ihtiram saklaması kendi menfaatları iktizasındandır.[2819]

Açıklamalı [ÖA10]: Mektubun tamamı iktibas edilmedi, yarım bırakıldı.

7 Kasım 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre, Fransa, 20 Ekim'de Ankara'da akdedilen Fransız-Türk Mukavelenamesi mucibince TBMM Hükümetini siyasî otorite olarak tanıdı. *Askerî birliklerini Kilikya'dan çekiyor*. Ve *askerî birliklerin boşaltılması sırasında Fransa 8 000 mavzer, 10 uçak, 5 000 at, 10 000 takım üniforma, sağlık gereçleri ve ilaçtan oluşan işgal ordusunu donatım ve gereçlerini 200 milyon frank karşılığında Türkiye'ye sattı*.[2820]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesinde Magdeleine Marx imzalı yazı neşredildi. Magdeleine'nin vazifesi, *Kemalist hareketin ne ölçüde komünizm davasının işine yarayabileceğini* araştırmaktı. Magdeleine: *Sonuç olarak, Mustafa Kemal bir Türk vatanperveri ve asker bir diktatördür; Meclisi ise düpedüz burjuva ve tutucudur. Mustafa Kemal, Sovyetlerden yardım almadan dayanamayacağı için onlara el açmıştır. Bunun kanıtı şudur ki, yalnızca teçhizat, silâh ve cephane istemiş, ordusunda ve halk arasında propagandaya sebep olur korkusuyla kızıl ordunun yardımını sürekli reddetmiştir.*[2821]

2818 Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Anadolu Rical ve Mümessillerinin Beyanatı: Türkiya-Fransa İtilafnamesinin Ehemmiyeti*, s. 1. *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde de neşredildi: *Çin'den ta Fas'a kadar bütün Şark, Türk-Fransız Muahedesi'ni alkışladı*: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 134.

2819 Tevhîd-i Efkâr, 6 Teşrîn-i sânî 1921, *Kaimmakam (Saro) Beğ,* s. 1.

2820 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 261.

2821 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 216-217. İki kaynak, Akyüz'den kısmen alıntılamışlardır: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 134; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 305-306.

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Türk muhibbesi Madam (Golis) muharririmize ne diyor? Celâleddin Ârif Beğle beraber aynı vapurla Anadoluya gitmekde olan Madam (Jorj Bert Golis) vapurda muharrirlerimizden birine bilvasıta ber vech-i âtî beyanatda bulunmuşdur: "-Şimdiye kadar müteaddit seyahatlarda bulundum. Orada gördüklerimi doğru olarak evvela ben yazdım ve Fransız efkâr-ı umumiyesini tenvir etdim. Ben Türkleri öteden beri sevdiğim için kendileriyle daima temasda bulunmak istiyorum. Bu seyahatda sırf yeni tedkikatda bulunmak ve ihtisasatımı neşrederek Türkleri Fransızlara daha yakından ve daha iyi tanıtmak ve sevdirmeğe matufdur"*.[2822]

Fotoğraf. *Pek samimî bir Türk dostu olan ve Türkün hukukunu yorulmak bilmez bir azim ile içimizde bazı nakısları usandıracak bir suretde müdafaa eyleyen Madam (Golis)* [Tevhîd-i Efkâr, 9 Teşrîn-i sânî 1921]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice'nin makalesini neşretti. Yazara göre Fransız-Türk Mukavelenamesinin mühim bir neticesi şudur: *Eğer Türkler Batı dünyasına girmek isterlerse artık Fransa'daki dostlarını unutmayacaklar*.[2823]

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi, TBMM Hükümeti Paris Mümessilliği yetkilisi A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) Fransız-Türk Mukavelenamesi hakkındaki beyanatını neşretti: *Fransa'nın en uzak İslâm diyarlarında bile nüfuz ve itibarı şimdiden arttı*.[2824]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransızlarla, Mustafa Kemal'in yaptığı antlaşma, Türk topraklarında yaşayan Rum, Ermeni ve diğer Hristiyan azınlığı etkileyeceği için antlaşma tepki ile karşılandı. Türk - Fransız ilişkilerini yeni zorluklar bekliyor. Fransa'nın, Ankara Hükümeti'ni tek yetkili olarak tanıması, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki pozisyonunda probleme yol açarak, Fransa ve İngiltere'nin müttefiklik temellerinde ciddi kırılmalara neden olacaktır*.[2825]

8 Kasım 1921. *Le Figaro* gazetesinin haberine göre 20 Ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Mukavelenamesi imzalanmasının ardından TBMM Hükümeti, mevkuf Fransız esirlerin geri kalanını da serbest bırakmıştı. Mezkûr Fransız askerler, 3 Kasım 1921 günü Beyrut'a muvasalat etmişlerdir.[2826]

9 Kasım 1921. Fransa Âyan Meclisi Hariciye Encümeni içtima ediyor. Franklin-Bouillon izahat veriyor. *Ankara Antlaşması'nın Londra'da Bekir Sami Bey ile imzalanan antlaşmadan daha iyi olduğuna dikkat çekti. Bu antlaşmanın Kilikya'nın sorunsuz bir şekilde tahliyesini, Fransız esirlerin serbest bırakılmasını ve düşmanlıkların son bulmasını sağladığını belirtti. Devamında, Türkiye'nin Sakarya'da zafer kazanmasının müzakereleri zorlaştırdığını ve Ankara Meclisi'nin yasama ve yürütme yetkilerini tek bir elde toplayan ve milliyetçi duygularla hareket eden bir meclis olduğunu söyledi. Ayrıca, Fransa'nın çıkarlarının korunmasının sınırlardan daha önemli olduğunu ifade ederek, Suriye'yi elde tutmanın Kilikya'dan çok daha önemli olduğunu vurguladı. Diğer yandan Fransa'nın önemli prensiplerinin başında*

[2822] Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Türk Muhibbesi*, s. 2.
[2823] Saint-Brice, "Pourquoi La France A Conclu L'Accord d'Angora", Le Journal, 7 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 300-301.
[2824] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 216.
[2825] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 243.
[2826] Le Figaro, 8 Novembre 1921, p. 3; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 284, dipnot 752.

gelen "azınlıkların korunması" meselesine de değinen Bouillon, Fransızların bölgeden çekilmesinden sonra Türk yetkililerin bu konuda sorumlu davranacağına inandığını ekledi.[2827]

Kilikya'daki azınlıkların tepkilerini de göz önünde bulunduran Yüksek Komiser General Gouraud, 9 Kasım 1921'de yayımladığı bildiride, Fransa'nın azınlıkların haklarını korumak için gerekeni yaptığını belirtmiştir.[2828]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Britanya'ya göre *ayrı bir barış yapmakla Fransa dostlarına karşı vaatlerini bozmuştur ve Ankara anlaşması, Doğu meselelerinin çözümünde Müttefiklerin etkisini azaltabilecektir*.[2829]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi yazıyor. *Lloyd George 2 Eylül 1919'da Damat Ferit'le gizli bir anlaşma yapmıştır: "İstanbul Halifeliğin ve İmparatorluğun merkezi olarak kalacak, buna karşılık Boğazlar İngiltere'nin kontrolüne geçecektir."*[2830]

Taşra gazetesi *L'Impartial l'Est* yazıyor: *Gerçek şu ki, hoş müttefiklerimiz, Doğu politikalarının tam bir başarısızlığa uğramasından deliye döndüklerinden kendilerini değil bizi suçlamayı daha kolay görüyorlar (…) Ama bize kızmakta haksızlar. Müttefiklerin bir harekette bulunmadan önce anlaşmaları gerektiği biraz geç akıllarına geliyor. Gerçekten, düşmanımız Faysal'ı Bağdat tahtına oturtunca ve askerlerimizin kaatili Konstantin'le anlaşınca bizim rızamızı aldılar mı*?[2831]

İstanbul matbuatından *Tevhid-i Efkâr* gazetesi*: Türk dostu Madam Gaulis ile mülakat*.[2832] *Gazetemizin ise, Madam (Golis) ile âşinâlığı pek kadimdir. Daha bundan iki sene evvel, yani Hareket-i Milliyenin başlayarak Ferid Paşayı mevkiinden ıskat etdiği tarihlerde gazetemiz namına Anadoluda hususî bir seyahat icra etmiş olan (Ruşen Eşref) Beğ, yolda Madam (Golis)e tesadüf eylemiş ve mumaileyhe bir müddet refakat ederek kendisiyle hasbihâllerini (Tasvîr-i Efkâr)a yazmışdır.*[2833]

Açıklamalı [ÖA11]: Önemli mülakat. Tamamı iktibas edilmeli.

İspanyol *La Accion* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar. *Paris'te yayın yapan "Matin" gazetesinin 1919 yılında imzalanan gizli Türk-İngiliz antlaşmasının metnini yayınladığı ve bu antlaşma ile Sultanın tahtından edilerek, Türkiye'nin İngiltere'nin gerçek kölesi konumuna getirilmek istendiği belirtilmiştir*.[2834]

10 Kasım 1921. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf keşide eyledi: *İleride, ulusalcılar İstanbul'a ilerlemeye başlarsa, Fransa ile Kemalistler arasında imzalanmış olan antlaşma nedeniyle Fransızlar, ulusalcılara karşı alınacak olan enerjik önlemlere katılmayacaklardır. Bu denli bir durum ortaya çıkarsa, Fransızların ihaneti beklenebilir. Türk-Fransız Antlaşması, Müttefiklerin ulusalcılara karşı tutumlarının kökünü kazımıştır. Fransızların, güçlüklerimizi daha da artırmış olan bu hareketlerini haysiyetsizlik olarak nitelerim*.[2835]

2827 L'Homme Libre, 10 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 306-307. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2828 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 301, dipnot 787.
2829 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 219.
2830 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 142. Bu, yalan haberdir.
2831 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 219.
2832 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 137.
2833 Tevhîd-i Efkâr, 9 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Türk Muhibbesi Madam (Golis) ile Mülakat*, s. 1.
2834 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130.
2835 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 305.

Komintern'in Berlin delegesi, gazeteci Heinz Neumann: *Briand, 24 Ekimde danışmanı Franklin Bouillon ile Kemal'in Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal arasında özel bir anlaşma imzalandığını doğruladı. Fransız basını bu olayı bir başarı olarak kutladı*.[2836]

Celalettin Arif Bey, Cami Bey'den boşalan Roma Temsilciliği'ne atandı.[2837]

İngiliz muhafazakâr popüler *The Daily Mirror* gazetesi: 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesinin *gizli maddeleri olduğu iddia ediliyor. Buna göre Fransa yeni Türk Jandarma Kuvvetlerini dolaylı kontrol edecek*.[2838]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi yazıyor: *İngiltere*, Kuva-yı İnzibatiye *gönüllülere günde bir lira verdi*.[2839]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yaşanan gelişmeler karşısında, Gounaris'in yaptığı son tekliflerin ardından Yunan Hükümeti, Ankara Hükümeti ile belirli koşullar çerçevesinde bir ateşkes imzalamaya hazır görünmekte*dir *ve taraflar arasında müzakereler başlamıştı*r.[2840]

11 Kasım 1921. *Quai d'Orsay* Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, Washington'da bulunan Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf gönderdi. TBMM Hükümetine vadedilen askerî *yardımın yapılabilmesi için önerilen çözüm* şudur: *Kilikya'da Türklere bırakılacak olan malzemenin (top, silah, cephane, üniforma, at, araba) Fransız tüccarları eliyle verilmesi*dir.[2841]

General Pellé, Paris'e telgraf gönderdi. Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'i Adana'ya davet etmişti fakat *Mustafa Kemal'in işlerinin çokluğu yüzünden* Adana'ya gelemeyeceği bildirilmiştir.[2842]

12 Kasım 1921. *L'Ouest-Éclair* gazetesi René Pinon'un makalesini neşretti: *Ankara Antlaşması gerçek bir zafer değildir; fakat bu antlaşmanın dayanılmaz bir duruma son vermesi, Fransa'nın Doğu siyasetini yeniden geleneksel dostluk şekline döndürmesi ve Türklerle işbirliği sağlaması umulabilir. Fakat her halükarda bundan şikâyet etmesi gerekenler de İngilizler değildir*.[2843] *Yakınmaya, mırıldanmaya hakkı olmayan bir millet, bir hükümet ve bir adam varsa bu millet İngilizlerdir, bu hükümet İngiltere hükümetidir, bu adam Marki Curzon'dur. Çünkü bizim Orta Doğuda rastladığımız içinden çıkılmaz güçlükler onların eseridir, ve bizi, askerlerimizin kanını akıtmamak için Kemalist Türklerle anlaşmaya zorlayan onlardır*.[2844]

2836 Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.) içinde (s. 30). İstanbul: Kaynak Yayınları.

2837 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 138.

2838 The Daily Mirror, 10 November 1921, *Why France and Britain Should Get Together*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 175.

2839 Le Matin, 10 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 167.

2840 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

2841 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 155. "Böylece 10 Ağustos 1921'de Paris'te alınan ve *müttefiklerin Yunan ve Türk tarafına silah yardımı yapmaması, ancak özel şirketlerin bunu üstlenmesi* yolundaki karara da ters düşülmemiş olunacaktı."

2842 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 175, s. 1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156.

2843 René Pinon, "Les Anglais et La Convention d'Angora", L'Ouest-Eclair, 12 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 304.

2844 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 218.

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr*ın haberi: *Ceneral (Pelle)nin Beyânâtı - Fransa mümessili Türkiya ile Fransa arasında akd edilen i'tilâfın Şark sulhune bir mukaddime teşkil etmesini temennî ediyor*.[2845]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti'nin Türkiye ile İzmir'in boşaltılması konusunda müzakerelere başlamaya hazır olduğu haberinin asılsız olduğu bildirilmiştir*.[2846]

13 Kasım 1921. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Briand söz alıyor: *Korkulduğu şekilde olaylar gelişseydi, belki Fransa, 300.000, 400.000 veya 500.000 adam gönderilmesi gerekli bir sefere girişecekti (…). Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, azınlıkların korunması meselesiyle bizzat ve dolaysız şekilde ilgilendiklerini söylemezsem hak yemiş olurum: Öyle ki, işgalimizin sona erdiği ilk bölgelerin Ermenileri, tamamen korunduklarını kendileri söylediler (…). Ankara Meclisi genç, gayretli, vatanperver, ateşlidir ve bağımsızlık düşüncesine sahiptir; onun yerinde, sizde de böyle bir düşünce pek tabiî olurdu. Bu nedenle, ülkesi üzerinde bazı askerî görüşmelerle geleceğini tehlikeye atmak istemedi ve hıristiyanların korunması için bir jandarma teşkilâtı fikrinin yerine bir çeşit manevî kontrol kondu; bu kontrol da maddî imkânlardan yoksun değildir ve Fransa Türklerden kesin teminat almıştır*.[2847]

Franklin-Bouillon, *Kilikya'daki boşaltma işlemlerini düzenlemek üzere* Adana'ya muvasalat etti.[2848]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Bilindiği gibi, Fransız-Türk anlaşması, azınlıkların haklarını, belli başlı Müttefik Devletlerin bazı Devletlerle imzaladıkları antlaşmalar temeline göre koruyor (…) Daha fazla ne isteniyor? Sevres antlaşaması fazladan ne getiriyordu? Türkiye'nin paylaşılmasını getiriyordu. Başka deyişle, azınlıkların hakları, toprak ihtiraslarını tatmin için bahane idi. Kuşkusuz, biz bunu hiç bir zaman istemedik ve istemiyoruz*.[2849]

Taşra gazetesi *La Croix de l'Est* yazıyor: *İngiltere o kadar ekşi suratlı ve o kadar bencil ki!.. Britanyalılar bizim hep boyun eğdiğimizi görmeye alıştıkları için kendi girişimlerimizden biri karşısında avaz avaz bağırıyorlar*.[2850]

14 Kasım 1921. İstanbul'dan İnebolu'ya denizyoluyla ulaşan Berthe Georges-Gaulis, Erzurum mebusu Celalettin Arif refakatinde *küçük bir Ford* otomobille Ankara'ya muvasalat etti. İkili, *doğruca, BMM'ye gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, yanında bazı bakan ve milletvekilleriyle beraber, başkanlık odasında, Gaulis ve Celalettin Arif Bey'i kabul etmiştir. Bu ilk görüşmede, Berthe Gaulis'in ilk izlenimleri şöyleydi: "Sakarya savaşından birkaç hafta sonra idi. Yirmi bir tane gün ve yirmi bir tane geçenin bıraktığı o korkunç çaba ve yorgunluk damgası yüzünden silinmiş değil. Yücel sorumluluklar yüklenmişti. Bütün yüzlerde aynı gerginlik ile aynı memnunluk okunuyordu. Yunanlıların taarruz gücü tamamıyla kırılmış idi". Bu görüşmede Mustafa Kemal de Berthe Gaulis'e: "Bu defa Çankaya'da, benim tam misafirim olacaksınız. Orada eviniz olacak. Kendi evinizde oturacaksınız. Kimi isterseniz görecek, neyi dilerseniz okuyacaksınız. Kendiniz, kendi rehberiniz olacaksınız ve gönlünüzce herşeyi gördükten, istediğiniz biçimde inceledikten sonra, biz sizden tek bir şey isteyeceğiz: Ülkenizde bizi, şimdikinden daha iyi tanısınlar, safsataları bıraksınlar, bunu sağlayın bize. Tabiatıyla, siz de o dedikoduların sahteliğine*

[2845] Tevhîd-i Efkâr, 12 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3182-154, *Ceneral (Pelle)nin Beyânâtı*, s. 2.
[2846] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[2847] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 221. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2848] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156.
[2849] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 221.
[2850] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 219.

inandığınız takdirde" demiştir. Berthe, Çankaya Köşkünün bahçesindeki evde altı hafta boyunca konaklatılacaktır.[2851]

15 Kasım 1921. İngiliz İstihbaratı raporu: *1 Ekim'den beri, Fransız tüccarları ve İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya çok sayıda silah satışı anlaşması yaptılar. 9-19 Ekim günleri arasında da İstanbul'dan Anadolu'ya 1048 subay gönderildi*.[2852]

16 Kasım 1921. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Milletimizin varlığından bir şey fedasını taleb etmeyen bu ahidnamenin* [20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesinin] *tamamiyyen tatbikini ve paydar olmasını en büyük bir şeref meselesi telakki edeceğine şübhe etmemelidir*.[2853]

Fotoğraf. *Mösyö (Fıranklin Buyon) ile Kaimmakam (Saro) Beğ itilafnamenin imzasından sonra [İnebolu]da.* Öndeki otomobilde: 1- Mevki Kumandanı Binbaşı Kemal Beğ, 2- Hat Kumandanı Şerif Beğ. Arkadaki otomobilde: 3- Mösyö (Fıranklin Buyon), 2- Kaimmakam (Saro) Beğ [Tevhîd-i Efkâr, 16 Teşrîn-i sânî 1921].

17 Kasım 1921. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Briand, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a Fransız-Türk Mukavelenamesini izah edici muhtıra gönderdi. Peretti de la Rocca'nın 5 Kasım 1921 tarihli muhtırasını terviç ettikten sonra *Briand, Fransa'nın önünde iki alternatif bulunduğunu, birincisinin Kilikya'da savaşa devam etmek, ikincisinin ise Ankara Hükümeti ile uzlaşmak olduğunu belirterek Fransız kamuoyunun ikincisinden yana olduğunu belirtiyor*. *Halkın istediği doğrultuda "bölgesel" nitelikte bir anlaşma yapıldığını, bunun dışında bir jandarma gücünün kurulması yolunda Fransız Hükümeti'ne yetki verildiğini, <u>Fransa'nın Ankara Hükümeti'ne borç vereceği ve askeri malzeme yardımı yapacağı yolundaki söylentilerin ise gerçek dışı olduğunu bir kez daha ifade ediyor</u>*.[2854]

Fransız askerî istihbarat raporu: *İstanbul Rus Komünist Partisi'nin yasal otoritelere muhalefet eden bütün gruplarla bağlantısı var. Böylece bu parti, Kemalist, Siyonist, Balkanlı ve Venizelist komitelerle ilişki içinde. Sadece bu sonuncular, özgül karakterde yönetimlere sahip olmaları sayesinde komünizmin etkisinden kendilerini koruyabiliyorlar. Ulusal Türk (veya Kemalist) Komitesi talimatları Ankara'dan alıyor. İstanbul ile etkin ve hızlı bir iletişim kurulması için her çeşit imkân kullanılıyor. Bunlar, başlıca,*

2851 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 115-116.

2852 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 146.

2853 Tevhîd-i Efkâr, 16 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3185-157, *Türkiya-Fransa İtilafı*, s. 1.

2854 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 85-100; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 153. Briand'ın <u>vurgu</u>ladığımız cümlesi tamamen yalandır.

Ankara'daki Sovyet görevlileri, Laz denizciler ve İstanbul'daki Sovyet görevlileridir. İstanbul'daki başlıca komünist-Kemalist gruplar ise şunlardır: Laz grupları, yani Beykoz'daki Ali Bey grubu, Kara Mehmet grubu ve Hasan (Beykoz'daki kayıkçı) grubu.[2855]

18 Kasım 1921. *L'Homme Libre* gazetesinin haberine göre *Kasım 1921'de Washington'u ziyaret eden Başbakan Briand, basının Ankara Antlaşması ile ilgili olarak kendisine yönelttiği sorulara, "Biz bu antlaşmayı halihazırda Suriye ve Kilikya'da bulunan 70.000 askerimizi geri çekebilecek şekilde nihayete erdirdik" cevabını verdi. Akabinde, bu antlaşmanın Türklere İstanbul'u muhafaza hakkı verip vermeyeceği şeklindeki bir soruyu da "Bir anlaşmaya varıp varmamak Yunanlılara kalmış bir iştir; Türk hükümetinin yeniden İstanbul 'a sahip olacağını düşünüyorum" şeklinde cevaplandırdı*.[2856]

Türk-Fransız anlaşmasının ayrıca 10 gizli ek içerdiği konusundaki söylentilerin Avrupa basınında dolaşması, Çiçerin'in Ali Fuat'a yeni bir notasım gerekli kılar. Ali Fuat ise cevabında, bu konudan haberi olmadığını bildirir. Moskova elçisi ancak 18 Kasım'da, Çiçerin'e, anlaşma metnini yeni aldığını ve şifresinin çözülmekte olduğunu bildirir. Tüm eklerin Sovyet Hükümeti'ne bildirilip bildirilmediği ise belli değildir.[2857]

19 Kasım 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunan imparatorluğunun geleceği Sakarya boyunda oynandı ve kaybedildi*.[2858]

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Georgi Çiçerin, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti askerî temsilcisi General Mihail Frunze'ye ve Sovyet Rusya'nın Tiflis mümessili Legran'a mektub gönderdi. TBMM Hükümeti yetkilileri, Fransız-Türk Mukavelenamesi aleyhine Britanya tarafından açılmış seferberliğe Sovyet Rusya'nın da katkı verdiğini ima etmişlerdir. Çiçerin bu ithamı reddediyor. Çiçerin, Fransız-Türk Mukavelenamesinin Türkiye'yi Fransız sermayesi hakimiyetine düçar edeceğini düşünüyor, Sovyet Rusya menfaati mucibince hadiseyi endişeyle karşılıyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Ukrayna SSC'nin Olağanüstü Vetkilere Sahip
Türkiye'deki Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye,
Tiflis'e Gönderdiği Mektubu

19 Kasım 1921

Ankara Hükümeti yetkilileri Natsarenus ile yaptıkları bir konuşmada, İngiltere'nin Fransız-Türk Anlaşmasına karşı kampanyasının, üçüncü bir gücün, yani Rusya'nın da katılması ile başladığını ima ettiler. Bu tahmin tamamen yersizdir. İngiltere ile olan ilişkilerimizi bilirsiniz, bunun için de böyle gizli bir anlaşmanın yapılması ya da tarafımızdan İngiltere'nin teşvik edilmesinin fiilen imkânsız olduğunu da bilirsiniz.

Biz defalarca şunu tekrar ettik durduk: Türkiye için Fransa ile barış anlaşmasının imzalanması yararlı görünüyorsa, bizim aleyhimize herhangi bir hareket varolmadıkça, Türkiye'nin durumunu düzelten her şeyi olumlu karşılayacağız. Şimdiye kadar Türkiye ile başka devletler arasındaki anlaşmalarda bize karşı herhangi bir düşmanlık sezilmiyordu. Türkiye kendi durumunu düzeltince biz yalnızca memnunluk duyacağız. Yalnızca Türk halkının çıkarı bakımından, Türk Hükümeti'nin ekonomik ödün verme yolunda fazla ileri gitmesine karşı üzüntü ve endişe duyabiliriz. Çünkü bunların sonucu olarak Fransa, Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmeye kalkacak ve böylece Türk ulusu Fransız sermayesinin buyunduruğu altına girebilecektir.

Türk millî önderleri, belki ekonomik ödünlerin ve Fransız sermayesinin ekonomik olarak ülkeye yerleşmesinin bütün sonuçlarını iyice göremiyorlar. Ancak bize düşen şey, sadece "platonik" olarak üzüntümüzü

2855 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 17 Kasım 1921. *Aperçu sur le Comité Communist de Constantinople et sur ses liaisons*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 130.
2856 L'Homme Libre, 18 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 308-309.
2857 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.
2858 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 279.

> belirtmekten ibarettir, biz bunun dışında Türk ulusunun çıkarlarını düşündüğümüz gibi, Fransa'nın Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmesi karşısında endişe duyduğumuzu da saklamayız, çünkü bu durum önünde sonunda bizim için elverişli olmayan bir ortam yaratabilir. Durum ne olursa olsun, İngiltere'nin bu anlaşma aleyhine açtığı kampanyaya herhangi bir eylemle hiçbir şekilde katılmayız.
>
> Çiçerin[2859]

20 Kasım 1921. Sabık resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Çerkes Hakkı Behiç (Bayiç), TBMM Hükümeti Nafia Vekili Çerkes Hüseyin Rauf'a (Orbay) mektub gönderdi: [..] *Napolyon'un birinci konsüllüğünü andıran baş kumandanlık selâhiyeti* [..][2860]

21 Kasım 1921. *21 Kasım 1921'de Van milletvekili Haydar* [Vaner] *Bey ile beş arkadaşının önerisiyle, "dâva-yı millînin tahakkuku hususunda gayret sarf etmiş olan" Berthe Gaulis'e Meclis tarafından teşekkür edilmiştir*.[2861]

22 Kasım 1921. Sovyet Hariciye vesikasında kaydedildiğine göre Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin demekteydi ki *Türkiye milliyetçi bir küçük-burjuva devrimi sürecinden ge*çiyor. 20 Ekim 1921 antlaşmasıyla *Fransa aslında Türkiye'ye "olta attı" ve Türkiye'de yemi yutacak ve milletine ihanet edecek yerli bir komprador sınıfı ara*maktadır.[2862]

Britanya Harbiye Nezâreti Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. *Secret Intelligence Service*nin 1 Ekim-15 Kasım 1921 zarfındaki istihbaratına nazaran:

> 17 Eylül günü bir Fransız, Türklere 100.000 Alman Mauser tüfeği satmayı teklif etmişti. 14 Ekim günü bu konuda bir anlaşmaya varılmıştı. 15 Kasım günü 100.000 Mauser tüfeğinin, süngüleri ve tüfek başına 1.000 mermiyle birlikte, Anadolu'ya teslim edildiği sanılıyordu. 20 Eylül günü Gabriel de Lesta adında bir başka Fransız, Anadolu'ya 30.000 tüfek satmak için bir sözleşme imzalamıştı. Bu silahlar da 15 Aralıkta Anadolu'ya teslim edilmiş olacaktı. Paris'teki bir başka Fransız ajanı Türklere 35.000 İngiliz tüfeği satmayı teklif etmişti. Bu konuda sözleşme imzalanıp imzalanmadığı henüz öğrenilememişti. 5 Kasım günü İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya 7.7 cinlik 350 ton top mermisi sarmayı teklif etmişlerdi. Tüfek ve mermiden başka çeşitli araç gereçler de satın alınıyordu. 9 ile 19 Ekim günleri arasında İstanbul'dan Anadolu'ya 1.048 subay gönderilmişti.[2863]

Sabık Sadrazam Damad Ferid, tekzibname neşretti:

> Paris'te münteşir "Matin" gazetesinin 10 Teşrin-i sani tarihli nüshasında, hizmet-i devlette bulunduğum müteaddid defalarda İngiltere Devleti ile Bâbıâlî arasında bir muahede-i hafiyye akdedilmiş olduğu beyanile, bir sureti dahî neşredildiği görüldü.
>
> Şu rivayet, geçen sene tekzib edilmiş olmasına rağmen, bu defa da ne maksada mebni ise tecerrüd ediyor. Sırf tasniden ibaret olan ahidname-i hafî ve muhayyeli, birinci kelimesinden son kelimesine kadar tekrar ve son defa olarak tekzib eyledim.
>
> Sadr-ı sabık Damad Ferid[2864]

2859 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 420. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2860 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 62.

2861 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 116.

2862 Samuel J. Hirst. (2020). "Başında Bir Kalpak Olsa": Georgiy Çiçerin, Sovyet Dış Politikası ve Türk İhtilâli. (E. Akbulut & E. Ülker, haz.) *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye* içinde (s. 190). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

2863 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 233.

2864 Peyam-ı Sabah, 22 Teşrin-i sani 1337 (1921); Aktaran: F. Rezan Hürmen, *Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1993, c. 2, s. 278.

23 Kasım 1921. ABD matbuatından *Star Tribune* gazetesi: *İngiliz yetkililer, Ankara Anlaşması'yla birlikte Türkiye*"*deki barış ihtimalinin çok kötü bir şekilde etkilendiği yorumunu yapmış*lardır.[2865]

24 Kasım 1921. Hindistan Kalküta'daki Fransız Konsolosu, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. 20 Ekim tarihli Fransız-Türk Mukavelenamesinin *Mısır'da olduğu gibi Hindistan'da da sevinçle karşılanabileceği* mevzubahistir.[2866]

Fransız gazetesi *Le Matin* ve TBMM Reisi Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten fonladığı TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'ye aid Ankara matbuatından *Yenigün* gazeteleri, 12 Eylül 1919 tarihli Damad Ferid-İngiliz istihbaratı düzmece anlaşmasını gündeme getirdiler.[2867] Bu manevra, hiç şüphesiz, kamuoyunu başka bir fevkalâde hadiseyle (ki üstelik uydurmadır) meşgul ederek TBMM Hükümetinin Fransa'yla imzaladığı tavizkâr ve gizli mevadlı mukavelenameyi, Fransız gizli desteğini sümen altı etmek için icra edilmiştir, kanaatindeyiz.

25 Kasım 1921. Londra'daki Fransız Konsolos Montille, Fransa Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. *İngiliz devlet adamlarını "Fransa'nın Ankara Anlaşması'nı imzalayarak müttefiklerin Doğu'da barışın sağlanması yolundaki çalışmalarını zorlaştırdığına" inandıkları*nı bildiriyor.[2868]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* de 12 Eylül 1919 tarihli sahte anlaşmayı gündeme getirdi.[2869]

TBMM Hükümeti Paris Mümessilliği yetkilisi, A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Doktor Nihat Reşat (Belger) kitabcık neşretti. Fransız-Türk Mukavelenamesinin dört manayı ihtiva ettiğini yazıyor: (i) *Fransa açısından, Briand ülkesinin kamuoyunu tamamen tatmin etmiş oluyor;* (ii) *Türkiye açısından, Fransa Sevres'i yırtıyor ve Türk milletine karşı girişilen haksızlığın gerçekleşmesini önlüyor;* (iii) *İngiltere açısından, Fransa, nasıl yanıldıklarını ve daha neler yapılması gerektiğini dostça gösteriyor;* (iv) *Yunanistan açısından ise Fransa, "artık yeter!" diyor…*[2870]

26 Kasım 1921. Meclis saltanat aleyhinde: *Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileriyle ilgili kanun tartışılırken hükümetin yetkilerinin genişletilmesine karşı çıkıldı. Bazı mebuslar "İkinci bir Enver yaratmayalım" dediler. Bazı mebuslar da kanunda padişah haklarına yer verilmesine karşı çıktılar. "Biz ki devletin tümüne el koymuş durumdayız" dediler*.[2871]

ABD matbuatından *Chicago Daily Tribune* gazetesi: *Lloyd George Fransa'nın İngiltere'den ayrı bir dış politika izlemesini Fransız başbakanını kastederek "Başbakan Briand'ın küstahlığı" olarak nitelemiştir*.[2872]

27 Kasım 1921. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Silâhsızlanma konferansına katılmak için Briand Washington'a gitti. Konferansta başı dik oturabilir, Fransa'yı "militarist"likle suçlayan "bazı" dostlarıyla rahatça konuşabilirdi; zira, Fransa, "zengin bir toprak parçasını meşrû sahiplerine geri vermiş", Doğu ordusunun mevcudunu azalmıştı. Nitekim, Briand Washington'da, İngiltere'nin olayı hâlâ kurcaladığını görünce Havas ajansına demeç verdi: "Ordularımızın mevcudunu azaltmaya çağrıldığımız bir anda,*

2865 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 149.

2866 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 182; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 150, dipnot 1.

2867 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 161.

2868 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 183-184; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 153.

2869 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 163.

2870 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 215-216.

2871 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 164.

2872 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 149.

yeniden kan dökülmesini önleyen ve Doğu ordumuzu yarıya indirmeyi mümkün kılan anlaşma için suçlanmamıza şaşıyorum".[2873]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, silahsızlanma konferansındaki Briand'ın Washington muhabirine beyanatını neşretti. Briand:

> Bir gün Türkleri Londra konferansına daveti kim akıl etti? İngilizler. Türkler çağrılınca hemen dostlarımıza dedim ki:
>
> "-Bu adamların gelmesinden yararlanıp onlarla işlerimi ayarlayacağım, duymuş olun! Fransa'nın ne İstanbul ne Ankara Türkleriyle ebediyen savaşmaya niyeti yok. Kuşkusuz sizin haklarınıza karışmam, ama ben barış yamaya çalışma hakkımı kullanacağım.
>
> Tıs yok. İşte, Londra anlaşması denen ilk anlaşmayı o zaman yaptık. İmzalanır imzalanmaz İngiltere Dışişlerine örneğini gönderdik, ancak Ankara Meclisi bunu onaylamadı.
>
> Ama ben umudumu yitirmedim; bu kez doğrudan Ankara ile müzakereye giriştim: Mösyö Franklin-Bouillon'u oraya gönderdim, yola çıkmadan da gidip Mösyö Lloyd George'u görmesini ve girişeceğimiz yeni görüşmelerden bilgi vermesini söyledim; o da isteğime uydu; ama Mösyö Lloyd George pek kulak asmadı, zaten bizim başaracağımız onda şüpheli idi. Bana, "siz kötü bir bahis tutucusunuz" diyordu. "You have backed the wrong horse" (kaybedecek ata para yatırdınız).
>
> Ben de: Hele durun koşu bitsin, atlar son direğe ulaşsın cevabını veriyordum; La Fontaine'in "Tavşan ve Kaplumbağa" masalını tercüme ettirip okuyun; kim kazanmış görürsünüz. Ben Kaplumbağa'ya güveniyorum…
>
> Ankara anlaşması Londra'da imzalanan belgeden daha şanslı çıkarak onaylandı. Anlaşmada, İngiliz çıkarlarına zerre kadar dokunacak şey yok; bazı ayrıntılar hariç, kimsenin sesini çıkarmadığı Londra anlaşmasındakilerden fazla birşey bulunmuyor.
>
> Ne var ki, Ankara anlaşması, öncekinin aksine, taraflarca onaylandı. Bir de anlaşma bizi masraflı ve kanlı bir savaştan kurtardı. Sitemler bu yüzden mi? Ben Faysal adında birini tahta oturtup başka yerde bize pirincin taşını ayıklattıkları için kimseye sitem etmiyorum.[2874]

Excelsior gazetesi, Claude Farrere'nin Fransız-Türk Mukavelenamesine dair mülahazalarını naklediyor. Farrere'ye göre *bu antlaşma Türkler için bir önceki antlaşmaya (Bekir Sami-Briand Antlaşması'na) göre çok daha iyi*dir; *fakat asıl önemli olan bu antlaşmanın bölgeye barış getirmesiydi. Fransa dünyanın jandarması olmaya devam edemezdi; bu sebeple Fransız hükümeti Türklerle barış imzalamakla son derece mantıklı bir harekette bulunmuştu*r.[2875]

İngiliz *The Nation* gazetesi: *Fransa, Türkiye'nin bedeninden Rusya'ya sızmak istiyor. Türkiye'yi ele geçirirse, Kafkasya'nın ele geçirilmesi kolay bir iş olacak. Fransızlar Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda, Rusya'yla en yakın tarihteki bir savaşta İstanbul'dan savaş üssü olarak yararlanmaya karar verdiler*.[2876]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Ankara Hükümeti ile İtalya arasındaki barış müzakereler, herhangi bir kazanım olmaksızın sona ermiştir*.[2877]

2873 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 222-223.
2874 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 223-224.
2875 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 296. Halbuki 11 Mart 1921 mukavelesi ile 20 Ekim 1921 mukavelesi arasında öyle çok esaslı değişiklikler yoktur. Diğer bir deyişle Farrere, TBMM Hükümetini iyi hissettirecek rüşvet-i kelam ediyor gibidir.
2876 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.
2877 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

El Sol yazıyor: *İngilizlerin Fransız askerlerinin bölgeden çekilmesini fırsat bilerek, Fransızların yerine bölgedeki Hıristiyanları korumak amacıyla Kilikya ya da İskenderun'a çok uzak olmayan Mersin'e asker çıkarmaya hazırlandıkları ve Türklerin bundan büyük rahatsızlık duyarak Fransız askerlerinin bölgeyi boşaltmasının yavaşlatılması ve Mersin'de Fransız askerlerinin kalması konusunda görüşmeler yapıldığı bildiri*liyor. *Fransız basını, İngiltere'nin böyle bir harekette bulunması durumunda Fransız-İngiliz dostluğunun derin bir yara alacağını vurgulamakta*dır. *Bu sırada, İngiliz resmi çevreleri, Kıbrıs'ta İngiliz ordusunun konuşlandırılması ve Mersin'e çıkarma yapılacağı haberlerini yalanlamakta*dır.[2878]

28 Kasım 1921. *Meclis'in artık bir padişah istemediği, egemenlik yetkisinin Meclis'te olduğu, yeni bir diktatör yaratılmaması gerektiği gibi görüşler savunuldu*.[2879]

Fransız Dışişleri raporu: *Gerek Fransa gerekse Türkiye* Kilikya'yı *boşaltma sırasında olay çıkmamasına özen göstermiş ve boşaltma işlemi sakin bir şekilde tamamlanmıştı*r.[2880]

Boşaltma işlemlerinin başlamasıyla Fransız askerleri tarafından inşa edilmiş tüm tesisler hibe ediliyor, ayrıca şehirlerarası bir telefon santralı veriliyor.[2881]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: Fransız-Türk Mukavelenamesiyle alakalı *Fransız notasına İngilizlerin cevabının Fransa büyükelçisine verildiği, cevabın oldukça dostane kaleme alındığı ve İngiliz hükümetinin Fransız notasını, Ankara Hükümeti'ni tanımadıklarının ve Mezopotamya'ya karşı tüm faaliyetlere karşı çıkacaklarının bir garantisi olarak gördükleri ifade edi*liyor. *Cevapta, İngiltere'nin de aynı şekilde, Fransa'nın müttefiklerle bilgilendirme ve işbirliği çerçevesinde bir politika izleme hakkını onayladığı ve bu politikayı İngiliz hükümetinin de temel alacağı bildiri*liyor. *Ayrıca, İngiltere, Türk-Yunan savaşına müdahale konusunda İngiliz hükümetinin Paris'te müzakereler yapılmasını ve politikanın bu görüşmelere göre şekillendirilmesini istemiştir*.[2882]

29 Kasım 1921. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Sevgili Adanamız üç senelik bir iftirakdan sonra yine sevgili hilâline kavuşdu*.[2883]

Açıklamalı [ÖFA12]: Franklin-Bouillon, Adana havalisi kumandanı Muhiddin Paşa, Amiral Calthorpe, Mareşal Allenby, General Gouraud ile alakalı. Makalenin tamamını oku.

1 Aralık 1921. TBMM memurîn heyeti, Adana'daki resmî daireleri Fransızlardan devraldı fakat Fransız askerî birlikleri hâlâ hazır bulunuyor.[2884]

Fransızların Adana ve dolaylarını boşaltacakları haberlerinin yayılmasıyla birlikte Hıristiyanlar göç etmeye başladılar. *Göç hareketi İzmir, Kıbrıs, İstanbul, Mısır ve Avrupa'da bulunan Yunan ve Ermeni komiteleri tarafından organize* edilmektedir. *Rumlar Yunanistan'a, Ermeniler ise Suriye ve Kıbrıs'a göç* etmekteler.[2885]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre *çekilmeden önce Kilikya'da yaşayan insanlara bir bildiri ile seslenen Beyrut Yüksek Komiseri General Gouraud, Mustafa Kemal'in yalnız iyi bir general değil, aynı zamanda da büyük bir devlet adamı olduğunu gösterdiğini söyle*miştir.[2886]

2878 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 287-288.
2879 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 166.
2880 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 263-264; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.
2881 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158.
2882 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 288-289.
2883 Tevhîd-i Efkâr, 29 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3198-170, s. 1.
2884 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52.
2885 Paul du Veou, *La Passion de la Cilicie,* 1937, s. 286; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156-157.
2886 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 315.

Kemalist *Açıksöz* gazetesi de *Le Matin* gazetesinin *ifşaatı*nı gündeme getirdi: *Sarayla İngilizlerin yaptığı gizili muahede (12 Eylül 1919 tarihli, metin)*.[2887]

2 Aralık 1921. *Quai d'Orsay* Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, Franklin-Bouillon'a telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Ankara Hükümeti'ne Kilikya'da bırakılacağı söz verilen malzemenin akibetini* Franklin-Bouillon'dan soruyor. *Ayrıca, savaş malzemesi almak üzere Paris'e giden Türk heyetine çelişkili cevaplar verilmesinden de şikayetçi*dir.[2888]

4 Aralık 1921. Kemalist *Türkoğlu* gazetesi *Le Matin* gazetesinden iktibas etti: *Damat Ferit'in İngilizlerle yaptığı 12 Eylül 1919 tarihli gizli anlaşma*.[2889]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Kral Konstantin ve Bakanlarından bütün Küçük-Asya'yı boşaltma ve orada hiç bir şekilde hiç bir müdahale bahanesi bulundurmama vaadi alınmadan Doğuda asla barış imkânı yoktur*.[2890]

5 Aralık 1921. Londra'daki Yunan Maslahatgüzârı Rizo-Rangabé'nin İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdiğine göre *Fransız yönetimi*, gizli askerî protokoller mucibince, *ekonomik ayrıcalık haklarına karşılık, Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi için çalışmaya* dair Ankara Hükûmetine taahhütte bulunmuştur.[2891]

6 Aralık 1921. Franklin-Bouillon, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca'ya telgraf gönderdi. *Uçakların* TBMM Hükümetine *devredilebilmesi için sivil bir havacılık şirketi kurulmasını öner*iyor. Müteakib zaman zarfında *10 adet Breguet uçağı "Gruenblatt et Comby" adlı Fransız sivil havacılık şirketi kanalıyla* devir teslim edilecektir.[2892]

8 Aralık 1921. Tanca'daki İngiliz mümessil Clark Kerr'den İngiliz Hariciye Nezâretine mahrem muhtıra: Fransa, Franklin-Bouillon Andlaşmasını kullanarak Fas'da İslâmcılık propagandası yapmakta; Müslümanların hakikî dostları olduklarını iddia etmektedir.[2893]

Bâb-ı Âlî'nin Paris'deki Büyükelçisi Nabi, İstanbul'a telgraf keşide eyledi. *Nabi Bey'in "güvenilir" bir kaynaktan aldığı bilgilere bakılırsa, Fransızların Şubat başlarında Yunanistan'ın 1. İnönü'den sonra askeri harekatı sürdüremeyecekleri konusunda bir izlenimleri varmış. Bu kaynağın söylediğine göre: 1)Yunan askeri uzun zamandır terhis olma beklentisi içindeydi. 2) Yunan ordusunun besin maddeleri sağlama zorlukları vardı. 3) Yunan maliyesinin durumu pek kaygı verici durumdaydı. Onun için Türk ordusu Yunanlıları yıpratmayı sürdürmeli ve ilk fırsattan yararlanarak nihai zaferi elde etmeye bakmalıydı. Bunun Londra Konferansı'nda çok olumlu sonuçları olurdu*.[2894]

9 Aralık 1921. *L'Eclair* gazetesi Emile Buré imzalı makale neşretti: *Londra'da ileri sürüldüğüne göre Fransız-Türk anlaşması Mezopotamya'da İngiltere'nin güvenliğini tehlikeye sokuyormuş. Olabilir! Fakat, yine aynı Mezopotamya'da İngilizlerin koruduğu, düşmanımız Faysal'ın varlığı Suriye'de bizim*

2887 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 171.

2888 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 23; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156.

2889 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 175. Haber, asılsızdır.

2890 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 280.

2891 FO, 6479/E 13376; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* içinde (c. 2, s. 204, dipnot 306). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

2892 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158, dipnot 40.

2893 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 119.

2894 Paris Büyülelçiliği Evrakı, Karton 364/3, no. 312; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 172.

güvenliğimizi garanti ediyor mu sanılıyor? Hayır! Biz Ankara'da sinsice harekette bulunmuş olsak bile, İngiltere'nin yakınmaya hakkı yoktur. Biz, sadece onun bize yaptığına cevap verdik![2895]

10 Aralık 1921. Rumbold'dan Curzon'a zata mahsus muhtıra*: Padişah, şimdiki durumda, hem gücünü hem saygınlığını yitirmiştir*.[2896]

Adana'da bulunan Franklin-Bouillon, Briand'a telgraf gönderdi. Askerî yardım meselesinde *Ankara'ya vermiş olduğu sözü tutamamanın rahatsızlığını çeken Franklin Bouillon, Kilikya'ya ilişkin sorunları ve ilerde yapılacak barış görüşmelerinde ortaya çıkabilecek tartışma konularını görüşmek üzere Mustafa Kemal'i konuyla ilgili bakanlarla birlikte Konya'ya davet* etti.[2897]

Quai d'Orsay Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, Franklin-Bouillon'a cevabî telgraf gönderdi. *Bakanlar Kurulu'nun onayının alındığını ve 10 uçağın Türklere devrebilebileceğini, ancak askeri amaçlarla kullanılmaması gerektiğini bildiriyor*.[2898]

11 Aralık 1921. Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'le Konya Akşehir'de mülakat etmek üzere, Adana'dan yola çıktı.[2899] Franklin-Bouillon'un maiyetinde konsoloslar Laporte, Lepissier ve Sandfort ile Yarbay Sarrou bulunuyorlar.[2900]

12 Aralık 1921. Fransız Başvekil Aristide Briand, Hariciye Nezâreti bütçe müzakeresi sırasında Franklin-Bouillon Andlaşmasının ehemmiyetini vurguladı: *Fransa'yı üç, dört hattâ beş yüz bin kişilik büyük bir askerî yükten kurtardı*.[2901]

TBMM gizli celse inikad ediyor. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi (Çakmak) söz alıyor:

> Düşman teşkilâtı harbiye yapıyor. Yeni fırka ilâvesiyle değil, üç tane fırkası vardı. Bunları da birleştirerek bir kolordu teşkil etti. Yunanlıların harben... (okudu) Yunan taarruzu icra edildiği zaman 168 000 kişi idi. Bütün Anadolu'da bundan 50 bin zayiat vermişti. Bu zayiatı sonradan doldurmuş olduğu anlaşıldı.. İşte efendim, bunlar muhtelif istihbaratın hulâsalarıdır. Efendiler bu sulh propagandasıdır. Malûmu âliniz Bekir Sami Beyi Avrupa'ya gönderdiğimiz sırada da böyle sulh propagandası olmuş, arkasından harp propagandası gelmişti. Aynı halin tekerrür ettiğini görüyoruz. Efendiler şunu da arz edebilirim ki bu malûmatın mühim aksamı Fransızlar tarafından bize veriliyor, hafi olarak.[2902]

Franklin-Bouillon heyeti ile Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Garb Cephesi Kumandanı Mirliva İsmet (İnönü) Akşehir'de mülakat etmeye başladılar. Gündem, *silah teslimatının şartlarını belirlemek*. Görüşmeler, 15 Aralık'a kadar sürecektir. Mougin'in 12 Aralık tarihli şahsî notundan:

> Mustafa Kemal uzun boylu, ince yapılı, zarif bir adam, kusursuz kesimli bir takım elbise, kusursuz bir gömlek, yaka ve kravat. Oldukça düzensiz figürler, sağ gözü sol gözünden belirgin şekilde aşağıda, incelikle dolu bir yüz, latif ve geriye doğru taranmış saçlar. Görünüşe nazaran 45 yaşında, yorgun yüz hatları, erken kırışıklıklar,

---

2895 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 217-218.

2896 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.

2897 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156.

2898 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158, dipnot 40.

2899 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

2900 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1559, dipnot 22.

2901 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 118.

2902 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 455. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

ama açık sözlü, sadık, irade dolu bir bakış. Her şeyiyle enerji saçıyor, hakikaten de Türkiye'yi reform yoluna sokmak ve ona hayatını ve istiklaliyetini iade etmek için melzum adam.

Bu, yakışıklı görünüşe sahib adamın, Edib Bey'e nazaran küçük zaafları vardır. Gördüğümüz gibi, iyi şişelerin önünde direnmez; güzel bir kadının önünde de direnmez…[2903]

Ankara'ya müteveccihen Keskin'den yola çıkan Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Fevkalâde Mümessili General Mihail Frunze:

Yahşihan'a varmadan, 7 - 8 verst kala karşımıza bizimkilere benzeyen bir "yaeli" kervanı çıktı. Yolcuların yüzlerine bakıyorum, görünüşleri Avrupalıları andırıyor. Sonra öğreniyoruz ki, başlarında Sinyor Tuotssi'nin bulunduğu İtalyan heyeti gidiyormuş.

Fransa'nın Ankara ile görüşmelerini örnek alan İtalyan'lar buraya bir heyet yollamışlar. Heyet görüşmeleri bir ay sürdürmüş ve iyi sonuçlar elde edilmesini sağlamış. Ama birden, hiç beklenmedik, alışılmış diplomatik kurallara uymayan bir biçimde heyetin başkanı, Roma ile kötü ilişkilerinden dolayı kendisinin, talimat almak üzere geri çağırılma gereğinin duyulduğunu açıklamış. Değiştirilmiş ve gidiyor şimdi...

Oysa iş çok basitmiş. Bu yılın Ekim ayında Ankara'da, Fransız delegesi Franklin Buillon ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Dışişleri Bakanı (şefi) Yusuf Kemal Bey, tarafların Suriye ve Küçük Asya'daki düşmanlıklarına son veren bir anlaşma imzalamışlar. Bu ayrı, özel anlaşma, Antant'ın Yakın Doğu'daki ortak politikası açısından güya "ortak çıkarları" bozuyormuş. Çünkü bu, ortak hiçbir çıkarın bulunmadığını açıkça itiraf etmek oluyormuş ve herkes kendi haklarını kendisi korumak zorunda kalacakmış.

Bu konuda sisli Alpler pek sert homurdanmış. Bir yığın müthiş sorunlar çıkmış ortaya. "Quai d'Orsay"daki (Fransız Dışişleri Bakanlığının bulunduğu Paris'te bir sokağın adı) "Foreign Office"ten (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) sert notalar gönderilmiş. Fransız diplomasisi diken üzerinde oturuyor gibi dönüp durmaya başlamış. Fransız burjuva basını kızgın komşusuna sormadan kendi haklarını savunmaya yeltenerek dostça ve düşmanca ulumaya başlamış. Yakın Doğu'daki bu avdan kendileri de bir parça koparmaya çalışıyormuş. Ama İngiliz buldog köpeğinin hırlaması bu kez daha yakından, daha güçlü ve müthiş duyulmuş. Fransız sürüsü onunla dalaşmayı sakıncalı bulmuş ve buldoğun giderek güçlenen ulumasına saygılı bir kuyruk sallayışıyla karşılık vermiş. Ama ünlü Antant sürüsünün üçüncü üyesi, bizim iyi dostumuz İtalyanlar ise ihtiyatlı ve sağduyulu bir ulus olarak daha, "ölünceye kadar dostlar" arasındaki dostluk sürtüşmelerinin sonuçlanmasını bile beklemeden valizlerini toplamışlar ve... "Roma'ya talimat almak üzere" yola düşmüşler.

Bizi, özellikle askeri üniformaları hemen göze çarpan bizim kızılordu üyelerimizi farkedince İtalyanlar telâşlandılar. Durmadan bize el sallamaya ve birbirleriyle yarış edercesine arabalarında ayağa kalkıp selâm vermeye başladılar. Biz de güler yüzle, ve dostça selâmlar, en sevimli gülümsemelerle cevap verdik. Ve herkes kendi yoluna devam etti.[2904]

13 Aralık 1921. Fransa'nın İstanbul Fevkalade Komiseri General Pelle, Fransa Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi. *Enver'in "Bir sürtüşme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla" Batum'dan sürüldüğünü açıkça ifade etmiştir*.[2905]

TBMM Hükümeti 1'inci Ordu Kumandanı İttihadçı Mirliva Ali İhsan (Sâbis): *Franklin Bouyon 13/12/1921 Pazartesi günü Akşehir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüşmüştür*.[2906]

[2903] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1560.
[2904] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 69-71.
[2905] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 70, sonnot 40.
[2906] Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım*, 1993, c. 5, s. 343.

> Franklin Bouillon Konya'ya geliyor ve Mustafa Kemal'in yanı sıra İsmet Paşa ve Albay Mougin'in de katıldığı görüşmeler başlıyor.[2907]
>
> Mougin evrakı [..] -örneğin, Aralık 1921'de, Akşehir'de, Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal arasında yapılan müzakerelerin dosyası- şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmamış bilgiler içermektedir.[2908]
>
> Türk-Fransız yakınlaşmasının en anlamlı gelişmelerinden biri, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç hafta sonra, iki tarafın temsilcilerinin Akşehir'de buluşmalarıdır.
>
> Bu buluşma sonucunda Akşehir'de yapılan görüşmeler hakkında, Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndaki ve Vincennes Şatosu'ndaki belgelerin yanı sıra, Aix-en-Provence'deki Mougin evrakı arasında bulunan oldukça zengin bir dosyaya sahibiz. Mougin'in görüşmeler sırasında tuttuğu özel notları da içeren bu ilginç dosya, bize hem buluşmanın eğlenceli bazı yönleri hakkında bilgi veriyor (örneğin, ağır bir işgününün sonunda, bol içkili bir yemek de yedikten sonra, Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal, üzerlerindeki gerginliği atmak için birlikte "valse kalkıyorlar"), hem de müzakerelerde İsmet Paşa'nın oynadığı rolü gözler önüne seriyor.
>
> [İsmet] Paşa'nın üzerine düşen ve özel önem taşıyan bir konu, Kemalist Türkiye'nin Yunanlılara karşı savaşını sürdürmesine yardımcı olmak üzere Fransa'dan hibe biçiminde istediği askeri malzemenin listesini hazırlamak olmuştur. Kilikya'nın ulusal güçlerce devralınmasının pratik ayrıntılarını halletme işi de kısmen ona düşmüştür. Nihayet, Albay Mougin'in yazdığı bir rapordan anlaşıldığına göre, Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal arasında yer alan zirve görüşmelerine İsmet Paşa da etkin bir biçimde katılmış ve bu görüşmeler sırasında, birkaç ay sonra Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek büyük taarruzun senaryosu ayrıntılarına kadar belirlendiği gibi, Türk sorununun toptan çözümünün temelleri de atılmıştır. Görünüşe göre, günün en önemli sorunları kapitülasyonlar, Trakya'da Türk-Yunan sınırı, İzmir'in ve İstanbul'un boşaltılması, savaş tazminatı, vs- gözden geçirilmiş ve bu vesileyle, Franklin-Bouillon ile yardımcıları, gelecekteki barış görüşmelerinde, Fransa'nın Türk tezlerini mutlak surette destekleyeceğini vadetmiştir.[2909]

Fransız kaynaklarına dayanan bir Atatürk biyografisine göre "mebuslardan daha iyi haber alabilen" Franklin Bouillon, Mustafa Kemal'den taarruzun bahardan önce olmayacağını öğrenmişti.[2910]

Mustafa Kemal, Nafia Vekaletine telgraf keşide eyledi:

> Mösyö Franklin Bouillon'la yaptığımız görüşmede 200 adet vagon verilmesini istedik. Konya'dan ileriye gönderilmemek üzere günde vagon başına 250 kuruş ücret verilmesi kararlaştırıldığı, bununla beraber bu miktarın çoğaltılması için dönüşünde gereken girişimlerde bulunup sonucu bildireceğini söyledi.
>
> Ray ve diğer malzemeler için de aynı şekilde söz verildi. Kömür meselesi için Ereğli kömürlerinden de faydalanılacağını ve bu kömürlerin Zonguldak'tan Fransız gemileriyle Mersin'e gönderilmesi halinde limanların herhangi bir taarruzda bulunamayacağını, bu mesele için İstanbul'da bir yetkili ile Hamit Bey arasında bir görüşme sağlanması kararlaştırılmış bulunduğundan Société Naval L'ouest'in adamını bu iş için Mersin'den İstanbul'a hareket ettiğini söyledim. Zonguldak kömürlerinin bu yolla nakliyatını sağlamak için İstanbul'da Hamit Bey'e derhal bir telgraf çekilebilir.
>
> Mösyö Franklen Buyyon, demiryolları sorunlarının çözümlenmesi ve görüşmeleri için Doğu konferansında bulunan Mühendis Fahri Bey'in Fransa'ya gönderilmesini tavsiye etmekte olduğundan bu husus da tespit edilerek kendisinin getirilmesine şimdiden teşebbüse girmek gerekir.[2911]

2907 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

2908 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 7.

2909 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 12-13. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2910 Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk: Batı'nın Yolu*, 1998, s. 192; Aktaran: Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 174. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2911 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 132-133.

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi Fransız muharrirden iktibas etti: *Türkiya-Fransa İtilafnamesi bütün Afrika Müslümanları tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı*.

> Fransız meşhur muharrirînden Mösyö (Pol Burozon), (Lorop Novel) mecmua-yı mevkutesinde münteşir (Ankara Meselesi ve Efkâr-ı İslâmiye) serlevhalı bir makalesinde, Fransa-Türkiya İtilafnamesinin Âlem-i İslâmda icra etdiği hüsn-i tesiri tedkik ediyor. Mumaileyh tamamını derc edemediğimiz bu makalesinin bazı aksamında hulasaten diyor ki:[2912]

Açıklamalı [ÖA13]: Tamamını iktibas et.

14 Aralık 1921. Akşehir mülakatı devam ediyor. Miralay Louis Mougin'in şahsî notu: *Çok neşeli bir akşam yemeği sabahın üçüne kadar sürdü. Herkes dans ediyordu. M.K.* [Mustafa Kemal]*, kendisinin F.B.* [Franklin-Bouillon] *ile ve benim Sarrou ile vals yapmamızda ısrar etti. Biz de gönüllü olarak uyduk. Son öğünden daha az içmiştik lakin F.B. biraz yorgundu*.[2913]

> Yeni görüşmeler, Kilikya sahili ve Ankara arasında yarı yolda, Anadolu yaylasındaki bir kasabada, Akşehir'de cereyan edecektir. Tekrar buluşma bundan daha samimi olamazdı: bu defa da konyak su gibi akacaktır ve şölen, Fransız heyetindeki Albay Mougin'in ifadesine inanmak gerekirse, bazan "bir vals"le süslenerek gecenin geç saatlerine kadar uzayacaktır. Eğer, Kilikyalı Hıristiyanlar, Mersin limanında kendilerini Suriye'deki kamplara götürecek vapuru bekleren Franklin-Bouillon'un Mustafa Kemal'le vals yaptığını bilselerdi kim bilir ne kadar kızarlardı.
>
> Bu arada, Akşehir'de yine de ciddî konulardan söz edilecektir: Doğu meselesinin çözümü gibi büyük bir sorun vardır: Boğazlar, azınlıkların geleceği, kapitülasyonlar, millî hudutların çizilmesi, İstanbul'un durumu… Öte yandan, ve belki de özellikle diğer işler! Bu noktada işler oldukça iyi gidecektir. Filvâki Franklin-Bouillon Anadolu'dan dolu bir sipariş listesiyle ayrılacaktır: otomatik tüfekler, cephane, maineli tüfekler, uçaklar, telsiz cihazları, el bombaları, kamyon, kamyonet, araba lâstikleri, üniforma ve azık torbaları… İyi savaşmak için gerekli ne varsa. Türkiye ödeyecek midir? Briand'ın elçisi, Kilikya gümrüklerinin gelirine ve Rus altınlarına güvenmektedir. Bu arada Kemalistler bağış olarak 10.000 üniforma, cephanesiyle beraber 10.000 mavzer, 2000 at, 10 Breguet uçağı ve Adana telgraf istasyonunu alırlar. Güzel bir örnek.[2914]

L'Eclair gazetesi, Emile Buré imzalı makale neşretti: *İktidarı ister istemez zayıf olan bir çete reisi ile yapılan Ankara anlaşması, Fransa'ya almadığı bazı garantiler sağlamalıydı*.[2915]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Âlem-i İslâm ve Fransa: Bütün Müslümanlar Fransaya dosttur*.

> Suriyede bir cemahir-i müttehide teşkili fikri
>
> Paris, 12 (İstanbul) – Şam Hükümeti Maliye Nâzırı (Müeyyed) Beğ (Ekselsiyor) gazetesinin bir muharriri ile icra etdiği mülakat esnasında Fransız müessesatını tedkik içün (Paris)e gitdiğini söylemiş, Fransız nüfuzunun (Şam) Hükümetinde pek ziyade terakki etdiğini ve Şam Hükümetinin elyevm (Cebel-i Lübnan) müstesna olmak üzere diğer Suriye Hükümetlerini cemahir-i müttehide tarzında bir yere toplamak tasavvurunu tedkik eylediğini beyan ve Ankara İtilafnamesinin imzası (Şam)da son derece hüsn-i tesir icra etdiğini teyid etmişdir. Mumaileyh Suriyelilerin, Mısırlıların ve bilumum Osmanlıların Fransaya karşı hissiyat-ı dostane ve minnetdaranelerini beyanda müttehid olduklarını ilave etmişdir.[2916]

2912 Tevhîd-i Efkâr, 13 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3212-184, *Âlem-i İslâmın Türkiyeye Merbutiyet ve Muhabbeti*, s. 1.

2913 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, p. 1560.

2914 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 87-88.

2915 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 217.

2916 Tevhîd-i Efkâr, 14 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3213-185, s. 1.

15 Aralık 1921. Franklin-Bouillon heyeti ile Mustafa Kemal heyeti 4 günlük mahremane* mülakat neticesinde mutabakata vardılar. *Frankin-Bouillon 10.000 üniforma, 10.000 tüfek, 2.000 at, makineli tüfekler, kamyonlar, uçaklar ve radyo teçhizatı sözü verdi. Briand, Türk meselesine kapsamlı bir çözüm için mümessillerine temel atma talimatını vermişti. Tüm mühim mesail böylece yeniden ele alınıyordu: Andlaşma, kapitülasyonlar, Trakya'daki Türk-Yunan hududunun tesbiti, İzmir'in ve İstanbul'un tahliyeleri, harb faaliyetleri için ödenecek tamirat vebenzeri. Müzakerelerin sonunda Mustafa Kemal'in çehresi ışıl ışıldı. Açıkçası, Fransa-Türkiye uzlaşması doğru yoldaydı. Mougin, Briand'a müteveccihen sıcak bir mesajla vazifelendirildi*:

> Büyük Millet Meclisi, Hükümet ve bendeniz olarak, Fransa ile kadim münasebetimizi nihayet tecdid edebildiğimiz için ne kadar bahtiyar olduğumuzu Mösyö Briand'a söylemenizi sizden rica ediyorum. (…) Şimdi mukadderatımızı teslim ettiğimiz Fransız Hükümeti'nin desteğine itimad ediyoruz (…)
>
> Mösyö Briand'a, en iyi dostumuz olan Mösyö Franklin-Bouillon'u bir kez daha bize izam ettiği için haricen teşekkür ederiz. İsmi, tıpkı Mösyö Briand'ın ismi gibi, bugün Anadolu'nun en ücra köşelerine değin ulaşmış ve bütün Türklerin gönüllerine nakşolunmuştur.

* "Akşehir'de olan bu görüşmelere dair gazetelerden bir bilgi edinemiyoruz." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 133.

> Nihaî olarak, Mösyö Briand'a şahsî bağlılığımı ve Türkiye'nin Fransa'ya olan sadakat-i tammesini beyan ederim.[2917]

Anadolu'da gerek Frunze heyeti, gerekse Buhara heyeti yanı sıra daha başka heyetler bulunmaktadır. İtalyan temsilcisi Tuozzi, Ankara'dan dönerken oraya gitmekte olan Frunze ile yolda karşılaşır. 15 Aralık'ta, Frunze Ankara'da beklerken, Yusuf Kemal Konya'da Franklin Bouillon'la görüşür, Mustafa Kemal, Frunze görüşmesinin ertesi günü ise Amerikan ticaret temsilcisi Julian Gillespie, Ankara'ya gelir. Fakat tüm bu kuşkular ve olaylar ilişkilerin belli bir düzeyde işlemesini engellemez.[2918]

> Fransız diplomatı F. Bouillon'un çevirdiği dolapların etkisi altında, TBMM'nin pek çok üyesi, eski Fransız-Türk "dostluk"unun yeniden doğuşundan söz ediyorlardı. Hatta Ankara'ya gelişinin ilk günlerinde, bazı hükûmet yöneticilerinde M. V. Frunze'ye gerekli açık yüreklilik gösterilmedi. Ukrayna-Türk Konferansı'nın açılışı uzuyordu. Çünkü Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Fransa'yla antlaşma imzalanmasından sonra, Konya'da F. Bouillon'la görüşmeleri sürdürmekteydi.[2919]

16 Aralık 1921. Garb Cephesi 1'inci Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan (Sâbis): *16/12/1921 Çarşamba günü trenle Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal ve Arif Beyler Akşehir'den Çay istasyonuna geldiler*.[2920]

Amerikan Ticari Temsilcisi Gillespie, İnebolu'dan Ankara'ya hareket etti.[2921]

16 Aralık tarihli *Vakit gazetesinde, Yusuf Kemal Bey'in 14 Aralık'ta Konya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılması hakkında; "Konya'da Bouillon ile Adana vilayetinin tamamıyla tahliye edilmesi ve İtilâfnâmenin tatbiki münasebetiyle iki recül-i hükümet arasında mühim müzâkerât cereyan edecektir" denilmekteydi. Oysa yukarıda da söylediğimiz gibi, Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile 8 Aralık'ta Akşehir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrılmışlardır*.[2923]

Fotoğraf. *Madam [Golis]*[2922]

17 Aralık 1921. Sovyet Rusya mümessili General Frunze, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e telgraf gönderdi. TBMM tarafından *içtenlikli* karşılandığını, *halkın ilgisinden* memnun kaldığını, Mustafa Kemal'in Yusuf Kemal'le birlikte Batı Cephesini teftiş ettiğini bildiriyor.[2924] Diğer bir deyişle cephe teftişi, Franklin-Bouillon ile gizli müzakereleri perdelemek için icad edilmiştir denilebilir.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Beyrut'taki bir okuyucusunun mektubunu yayınladı*:

> Kilikya'nın boşaltılacağı duyulur duyulmaz, bölgede, Ermeniler arasında sinsi bir propagandanın işlediği seziliyordu; propagandanın amacı onların endişelerini artırmak, onları akılsızca bazı hareketlerde bulunmaya itmek, böylece, Ankara anlaşmasının sağladığı garantilerin güya yetersizliğini ortaya koymaktı.
>
> Bu şekilde bir propaganda yapıldığı izlenimi, çok sayıda Suriye'ye gelen Ermeniler arasında açılan ciddî bir anketin sonuçlarıyla da kuvvet kazanıyor. Daha şimdiden anketten kesinlikle anlaşılıyor ki, Kilikya'nın

---

2917 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1561.
2918 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.
2919 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 227.
2920 Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım*, 1993, c. 5, s. 344.
2921 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 190.
2922 Tevhîd-i Efkâr, 5 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3204-176, *Dostlarımıza İstanbulun Şükranı*, s. 1.
2923 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 134.
2924 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

boşaltılması onlara öteden beri, dışardan, örneği görülmemiş bir katliam ve çapulculuğun işareti şeklinde anlatılmış…

Oysa, Türklerin, ilân ettikleri sükûnet isteklerine tamamen uygun dürüst hareketleri, dünya kamuoyunu kışkırtarak boşaltma işini ve Ankara anlaşmasının uygulanmasını önlemek için şiddet hareketlerine bel bağlayan aşırı eğilimli politik komiteleri hüsrana uğrattı.

Ancak, bu propaganda kampanyasının daha şimdiden kötü sonuçlar verdiği, canlarını tehlikede sanan bir çok zavallı insanın ev barklarını bırakarak yollara düştüğü ve Suriye'ye ciddî güçlükler çıkardığı da gerçektir…[2925]

18 Aralık 1921. Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal Ankara'ya 18 Aralık sabahı muvasalat ettiler.[2926]

18 Aralık'ta Adana'ya gelen Bouillon, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Konya'da yaptığı görüşmeler hakkında, Anadolu'da Yeni Gün muhabirine, İtilâfnâmenin tatbikine ait esaslarda TBMM Hükümeti'yle tamamıyla hemfikir olduklarını bir kez daha bu görüşmelerin gösterdiğini, cüziyyâta muhtasar bulunan nazarî ve zahirî ufak tefek bir iki ihtilafın tamamen izale edildiğini, TBMM Hükümeti'nin samimiyetinden ve dostluğundan kendisi ve hükümetinin en ufak bir şüpheleri bulunmadığını söylemişti. Anadolu'da Yeni Gün, Franklin Bouillon'un Konya görüşmelerine dair ayrıca şu haberi de veriyordu: "İtilafnamenin tatbikine ait mülahazatta her iki tarafta tamamen mutabık kalmıştır. İtilâfnâmenin Avrupa ve özellikle İngiltere'de öyle zan ve işaa edilmiş olduğu gibi ortaya konulandan başka gizli hiçbir maddesi yoktur. Binaenaleyh Konya'da yapılan mülâkatta tarafeyn mutabık ve İtilâfnâmenin tatbikine tamamen samimi kalmışlardır". Görüldüğü gibi, Bouillon, Akşehir temaslarından ve Mustafa Kemal'den hiç bahsetmemektedir.[2927]

Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği gün Rauf Orbay'ın hatıralarında yazdığına göre, kendisine Franklin Bouillon'la mülakatlarından memnun olduğunu söylemiştir. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi ise, Mustafa Kemal'in Ankara'ya döndüğüne dair bir bilgi vermeyip, sadece Yusuf Kemal Bey'in, Konya'da Bouillon ile görüşüp döndüğüne dair bilgiler vermiştir. Bu durum da, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte cepheye giderek Akşehir'de Bouillon ile görüştüklerinin saklandığını, sadece Yusuf Kemal'in Konya'da görüşmeler yaptığı bilgisinin ajanslara verildiğini ortaya çıkarmaktadır.[2928]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezaretinde muvazzaf, *İmalat-ı Harbiye Grubu* Reisi Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb (Durukan) yazıyor: *18 Kânunuevvel 37 [18 Aralık 1921] Pazar. Ömer'le birleştik. Audoux'ya gittik. Bahriyeliler vasıtasıyla silah teklif eden Mösyö Rekanti gecikmeyle geldi. Bunun teklif ettiği silahların da Kordiye'nin teklif ettiği silah olduğu ve bunun Kordiye'ye komisyonculuk etmek istediği anlaşıldı. Teklifimi verdim. "Yapabilirseniz, mukavele akdederiz" dedim; gitti. Diğer bir Fransız geldi. Kleman imiş ismi. Bu da; Bulgaristan'da silah varmış, onları teklif ediyor. Yeni on bin silah için Hadi Bey namında birisiyle mukavele yapmış. Fakat Hadi Bey parayı bankaya yatıramamış. Mesele nihayetlenememiş. Nihayet biz almak üzere bir mukavele müsveddesi yaptık. Hemen akşama kadar devam etti. Müsveddeyi alıp Hilal-i Ahmer'e geldim. Hamit Bey, Ekrem Bey, Safvet Bey, ben okuduk. Karar verdik. Bu gece inşallah içeriye giren "Vera" vapuruna yükleme başlayacaktır. Hava pek lodos. Sabahleyin pek sallandık*.[2929]

2925 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 222.

2926 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 134.

2927 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 133-134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2928 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2929 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)*, 2018, s. 627-628. Felah Grubundan Topçu Mümtaz Kaymakamı Eyüb (Durukan), TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekaletine 19 Eylül 1922 tarihli rapor takdim etdi: "[..] Telakki ettiğim emri devletleri üzerine, Cafer Tayyar Kolordusunun Bulgaristan'a ilticası üzerine Bulgaristanın eline geçen silahlarımızı ve mühimmatını Anadolu'ya geçirmek üzere 8.7.338 (922) de

Ankara matbuatından *Yenigün* gazetesi: *Madam Gaulis'le mülakat: Türk'ü sevmek için yalnız tanımak yeter*. İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Le Temps'dan: Şark'ta tesis edilecek her sulhun esası, Yunanlıların Anadolu'yu tamamen tahliye etmesidir*. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Temps gazetesinin mühim bir makalesi: Sulhun ilk şartı, Anadolu'nun tahliyesidir*.[2930]

20 Aralık 1921. Fransız işgal birlikleri Adana'yı tahliye ediyor.[2931] Adana'nın devir teslimi sırasında Franklin-Bouillon, *Fransa'nın Türk dostlarına gerekirse silah yardımında bulunacağını söyledi*.[2932]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: *TBMM tarafından komünist ve sosyalist faaliyetler sıkı bir takibe uğramakta, buna karşın Ruslar ise Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Enver Paşa'yı desteklemekte*dir.[2933] Michotte de Welle, *gelecekte Sovyet Rusya'nın güçlenmesi durumunda Çarlık dönemi emperyalist politikalarıyla Türkiye için her zaman tehlikeli olacağına dikkat çekmekte ve bu konuda* şu cümleleri derc ediyor: *"İster Çarlık ister Bolşevik Rusya'sı olsun, arzularında daima emperyalist olacaklar. İçerde sağlamlaşır sağlamlaşmaz, güneye doğru yürüyüşe geçecekler. Eğer onun darbeleri altında Türkiye çökerse, onun önünde Hindistan ve Mezopotamya yolu açılacak*."[2934]

21 Aralık 1921. TBMM Hükümeti müsellah birlikleri Adana'ya girdi.[2935]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazıyor. *Fransızların 20 Aralık'ta Adana'nın içinden Fransız askerlerinin tahliye ettiklerini duyuruyor ve daha sonra Fransızların tahliye edecekleri bölgelerin tarihlerini veriyor. Buna göre, Fransızlar, 24 Aralık'ta Osmaniye, 27 Aralık'ta Tarsus, 30 Aralıkta Antep, 4 Ocak'ta Dörtyol ve Mersin'den çekilecek İtilafnâme mucibince tahliye tamamlanmış olacakt*ır.[2936]

22 Aralık 1921. Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşen Frunze, Moskova'ya muhtıra gönderdi: *Halk yıkıma uğramış ama mücadelenin gereğini de çok iyi kavramış. Ordunun donatımı kötü. Türkiye bize umut bağlamıştır. 100.000 tüfek, 600 makinalı tüfek, 3.500 mitralyöz, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, top, üniforma istiyorlar. Kalan 3.500.000 altın ve diğer yardımın zaman geçirmeden yapılması iyi olur*.[2937] Frunze'nin bildirdiğine göre *Mustafa Kemal, Fransızlarda umduğunu bulamamış ve bu nedenle de tüm umutlarını yeniden Sovyetlere bağlamıştır*.[2938] Frunze, Yunan'ı bir türlü yenemeyen Mustafa Kemal'in emelini gerçekleştirebilmek için muhakkak surette dış yardıma muhtaç olduğunu bildiriyor. Başkumandan Mustafa Kemal ve TBMM Genelkurmayı, TBMM mebuslarına bile açıklanmamış askerî sırları Frunze'ye açmışlardır:

M. V . Frunze'den G . V . Çiçerin'e

Ankara, 22 Aralık 1921

namı müstearla Bulgaristan'a gittim." [..] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 179.

2930 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 193.

2931 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52-53.

2932 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 196.

2933 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

2934 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302-303.

2935 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53.

2936 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 134.

2937 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 199.

2938 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

Burada bulunduğum günden beri durumu oldukça kavramış bulunuyorum. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal'le bizzat görüşmelerim oldu ve birçok milletvekili ile ilişki kurdum. Kesin sonuçları sunabilirim:

1- Halk tümü ile yıkıma uğramıştır, yorgundur, barış istemektedir; ancak, aynı zamanda güçlü ve etkili bir propaganda sonucu olarak mücadelenin gereğini çok iyi kavramaktadır.

2- Ordu çok kötü bir durumdadır, üniforması yoktur, silahı yetersizdir, bir kış harekâtı yapamaz ancak morali hâlâ yüksektir. Ülkede yiyecek stokları vardır, fakat ordunun donatımı yetersizdir, çünkü ulaştırma zorlukları vardır. Garnizon ve yiyecek sorunları harekât bölgelerinin seçiminde ve harekâtların biçiminde kesin bir rol oynuyor.

3- Geniş halk yığınlarının tutumları kesinlikle Rusya'dan yanadır (...) [*Atlamalar orijinal metinde yapılmıştır (Yerasimos notu)*. Atlamaların fevkalâde kritik mesailde tekrar etmesi, kasten sansürlendikleri intibaını bize vermektedir (ÖFA notu).]

4- Türkiye'nin kendi olanakları askerî sorunun olumlu bir biçimde sonuçlandırılması için yeterli değildir. Ordu direnebilir, fakat dışardan gelecek bir yardım olmadan kesin bir zaferi elde etmesi tümüyle olanaksızdır.

5- Geçen iki-üç ay içinde Hükümet iki yol ağzına gelmişti. Bir yandan, ancak bizden, önemli bir yardım almanın gereği ve olanağı açıkça görülüyor. Öte yandan (...) durumun umutsuzluğu onları başka yolları gözlemeye zorluyor (...).

6- Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal resmî olarak şunları söylemişlerdir: "Türkiye kendisini Rusya'ya doğru yöneltmiştir ve yöneltecektir. Yapılmış ve yapılabilecek olan görüşmeler Rusya ile ilişkilerimizi zedeleyecek hiçbir unsur içermemiştir ve içermeyecektir. Rusya ile tam bir ittifak anlaşması imzalamaya ve onu tüm dünyaya açıklamaya hazırız. Başka bir yol düşünmeyiz ve üstelik halkımız bunu anlayamayacaktır (...)"

7- İstanbul'dan gelen son haberlere göre İngilizler yeni bir manevra hazırlamaktadırlar: Trakya ve İzmir'i [*Metinde "Smyrne" yerine "Syrie" yazılı. (Yerasimos notu)*] Yunanlılardan alıp Padişah'a vermek istemektedirler. Böylece Millet Meclisi'ni parçalamayı ve Kemal'in düşüşünü başarmayı ummaktadırlar (...).

8- Genel sonuç: Kemal'in Fransa'yı kullanmak istemesi bir fiyasko ile sonuçlandı, Yunanlıları yenemiyor ve bu durumun muhalefeti güçlendirmesinden çekiniyor. İngilizlerle bir anlaşmayı başarması onun için zordur. Bunun içindir ki tüm umutlar bize dönüktür.

9- Dün akşam, Kemal, Genelkurmay (...) üyelerinin yaptığı bir toplantıya gelerek ordunun durumu hakkında tümbilgileri verdi. Beslenmesi gereken kişilerin sayısı, toplar, makineli tüfekler, tüfekler, birliklerin düzenlenmesi ve sayısı ve Yunan birlikleri hakkında aynı bilgiler bana tam olarak verildi. Hareket planları, cephe gerisindeki durum vb. hakkında ayrıntılı bilgilere sahip oldum (…). Sonunda da düşman üzerinde üstünlük kurmak ve onu Anadolu'dan atmak için gereken sayılar bana verildi. Bunlar aşağıdaki gibidir: Her biri için 1.000'er fişek olmak üzere 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz, 10 ağır howitzer, 12 hafif howitzer, 84 sahra topu, 120 diğer top, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, 100-150.000 üniforma. Bu malzeme 40-50 milyon Türk lirasına çıkar. Sonuç olarak Kemal şöyle dedi: "Size milletvekillerin çoğunluğuna söylenmeyenleri söyledim, çünkü onların cesareti yeterli değildir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. isterseniz, ek bilgiler de verebiliriz. İlkbahardan iki üç ay önce bunları bulamazsak, diplomasi ile işin içinden çıkmaya çalışacağız. Bunu istemiyorum çünkü Batı ile anlaşmanın Türkiye'nin kaçınılmaz olarak boyunduruk altına girmesi demek olduğunu biliyorum, ancak durum elimizde olmayabilir. Bunları size söylememin nedeni Rusya'ya sonuna kadar dürüst davranmak ve ne düşündüğünü anlamak istediğim içindir." Bizde de hem silah hem para konusunda durumun pek iyi olmadığını fakat her şeyi Moskova'ya ileteceğimi bildirdim. Bugünkü durumun, Türkiye ve bizimle olan ilişkileri için kesin bir önem taşıdığına inanıyorum (...). Hem Kemal, hem Meclis şimdi yalnız bize dayanmaktadırlar. Türkiye'ye geri kalan 3.500.000 (altın Rublenin) verilmesinin, yardımın sürdürülmesinin ve zaman yitirmeden tam olarak yapabileceğimiz yardımın ne kadar olacağının bildirilmesinin gerektiğine inanıyorum (...).[2939]

[2939] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 425. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

23 Aralık 1921. Mustafa Kemal, Fas Rabat'da bulunan Fransız Sömürge Valisi Mareşal Hubert Lyautey'e zata mahsus mektub gönderdi:

> Sayın Mareşal,
>
> Madame Berthe Georges-Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu.
>
> İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lûtfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimiz ifade etmek için işte bu fırsattan faydalanıyorum.
>
> Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, mâneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkii idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakın Şark'ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci planda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur.
>
> Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin Ankara Andlaşmasının akdi suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtiyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmıyacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız.
>
> Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim.
>
> En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim, Sayın Mareşal.[2940]

Ankara'da yeni kurulan Anadolu Matbuat Cemiyeti, Ankara'da bulunan Fransız kadın yazar Madam Gaulis ve New York Times muhabiri Price şerefine büyük bir şölen verdi. Konuk gazeteciler de şölende birer konuşma yaparak Türkiye'yi desteklediklerini bildirdiler.[2941]

24 Aralık 1921. Bekir Sami (Kunduh), Mustafa Kemal'e muhtıra gönderdi:

> ...Harbin devamı, bu memleketi, milletin mevcudiyetini tehlikeye koyacak kadar tahrip ve imha edeceği ve bütün iktiham edilen fedakarlıkların beyhude izaa edilmiş olacağı fikr-i kavisindeyim. Harbin idamesi, harici ve dahili düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz bela ve musibetleri kendi kendine milletin başına celp ve davet eyleyeceğine bütün mevcudiyetimle kaniim. Zat-ı sâmilerinin uhdesine düşen vazife, dünyada hemen hiçbir rücl-i siyasinin dest-i iktidarına tahmil edilemeyen en ağır bir yüktür. Tarihte, beş altı asır değil, belki on, on beş asırda bir ferde ancak kısmet olabilen bir vazife deruhte buyruldu. İfrat ve tefritten sakınarak bugünkü faydaya, müstakbelin menafii-i hakikiyesini feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün Alem-i İslamiyet'in istikbalini temin için, pek yakın bir zamanda maaziyadetin istihsali mümkün gaye-i milliye ve İslamiye'yi kurtarmak ve tahkim eyleme için, hatta muvakkaten fedakarlığı bile kabul eylemek sayesinde, Tarih-i Alemde lâyemut bir nam kazanmak ve müceddid-i bünyan-ı İslamiyet olmak, zat-ı fehimaneleri için mümkündür. Aksi halde Türk milleti ve dolayısiyle bütün Alem-i İslamiyet mahkum-ı esaret ve zillet olacağı bendenizce şüphesizdir. İsminizi kıyamete kadar bütün ensal-i İslamiye için Hazret-i Peygamber Efendimiz'den sonra en mukaddes bir nam ve yadigar olmak üzere terketmek şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, saika-yı hamiyet ve İslamiyet olarak arzetmeyi bir vazife-i mukaddese addederim Efendim Hazretleri.
>
> Bekir Sami[2942]

2940 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 160-161. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2941 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 201. Ziyafet, üst düzey katılımla gerçekleştirilmiştir: "Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânîsi Adnan [Adıvar], Hâriciye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşenk], Nâfi'a Vekili Ra'uf [Orbay] beğefendiler ile Hâriciye Umûr-ı Siyâsiye Müdürü Hikmet [Bayur], Matbû'ât Müdür Vekili Hidâyet beğler hâzır bulunmuşlardır." Hâkimiyet-i Milliye, 25 Kânûn-ı evvel 1921, Numero 387, *Evvelki Akşamki Üç Mühim Nutuk*, s. 2.

2942 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 401-402.

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Japonlara uygulanan olumlu siyaset, Türklere de gösterilmelidir. Gerçi Türklerin kuvvetli donanmaları yoktur ama bir yıl içinde iki Yunan saldırısına karşı koyarak büyük bir kabiliyet olduklarını göstermişlerdir*.[2943]

25 Aralık 1921. Fransız işgal kuvvetleri, Anteb'i boşalttı.[2944] Berthe Georges-Gaulis, Fransa'ya müteveccihen Ankara'dan ayrıldı.[2945]

Kemalist *Türkoğlu* gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*den iktibas etti: *Madam Gaulis'in yazısı: Esir İstanbul*.[2946]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya mümessili General Frunze ve Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi İ. Abilov'la mülakat ediyor. Mustafa Kemal, Fransız-Türk İtilâfnamesi geçici bir bırakışmadır diyerek yalan söylüyor. Aslında bundan daha mühimi, TBMM Genelkurmayı kozmik odasının General Frunze'ye açılmış olmasıdır:

> Frunze, Türk-Fransız Anlaşmasında Rusya'ya karşı yönelmiş gizli noktaların bulunduğu söylentilerinin Rusya'da kuşku yarattığını, Lenin, Çiçerin ve kendisinin bu söylentilerin asılsız olduğuna inandıklarını, ancak Türkiye'nin iyi niyetini göstermesi gerektiğini söyler ve yanlış anlamaların ortadan kalkması için öneride bulunur: Kendisine verilmiş olan ayrıntılı askerî bilgilere rağmen Batı emperyalizmine karşı Türk-Sovyet dostluğunun varlığını açıkça göstermek amacıyla Batı Cephesini ziyaret etmesi; aradaki dostluğu belirtmek için bir şölen ya da bir gösterinin düzenlenmesi; bir an önce Moskova'ya dönüp Natsarenus'un edinmiş olduğu ve ilettiği kötü izlenimleri silebilmesi için görüşmelerin hızlandırılması. Yardıma gelince, askerî yardımın artırılacağını, ekonomik ve teknik yardım konusunda Ankara'da bakanlıkların yapacakları önerileri Moskova'ya iletmeye ve bunların gerçekleşmesi için çalışmaya hazır olduğunu söyler. Mustafa Kemal cevabında Türk-Fransız Anlaşmasının, İtilâf'ı böldüğü için gerekli olduğunu belirtir, ancak bunun geçici bir bırakışmadan ileri gitmediğini ve son yapılacak barış anlaşmasında Fransızlarla İtalyanlar'ın İngilizlerle birleşeceklerini sözlerine ekler. Cephe konusunda, tüm askerî sırları Frunze'ye vermiş olduklarını açıklayan Mustafa Kemal, cepheyi ziyaret etmesine karşı çıkmadığını, ancak yolların kötü olduğunu söyler. Frunze, tüm cepheyi ziyaret etmesinin gerekli olmadığını, bir kısmının yeterli olacağını belirtir ve Mustafa Kemal bu yolculuğu hazırlamak için elinden geleni yapacağına söz verir. Ancak her nedense bu cephe ziyareti yapılmaz, ancak bunun yerine yapılan iki şölenle yetinilir.[2947]

Mezkûr mülakat tutanağının muhtemelen Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği tarafından kaleme alınmış olan Sovyet arşivindeki nüshasında fevkalâde ifadeler yer alıyor. Mustafa Kemal'e göre 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi, Türkiye'nin aleyhine fakat geçici bir ateşkestir:

> İ.ABİLOV VE M. FRUNZE YOLDAŞLARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ
>
> 25 Aralık 1921
>
> Frunze Yoldaş, Türkiye'nin dış ve iç siyaseti ve Türkiye ile Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine bazı temel sorular yöneltti. Bunlara Mustafa Kemal Paşa ayrıntılı cevaplar verdi.
>
> Frunze Yoldaş Tarafından Ortaya Konulan Meseleler

2943 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 203.

2944 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

2945 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 118.

2946 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 204. "Esir İstanbul" terkibi şu vechile mühimdir: Franklin-Bouillon idaredeki çift başlılığın yani İstanbul Hükümetinin ortadan kaldırılması lazım geldiğini belirtince, Mustafa Kemal de cevaben bunu başarmak için Padişah'ın esir ve hain olduğunu propaganda etmek lazım geldiğine dikkat çeker.

2947 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 332. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1. Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma dolayısıyla Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı tavrının samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler ve önceki samimi dostluk ilişkilerinin kurulması için bu kuşkuların ortadan kaldırılması yolları üzerine,

2. Askerî teçhizatın yanı sıra, teknik ve ekonomik alanlarda da RSFSC'nin Türkiye'ye gerçek yardım imkânları üzerine,

3. Komünistlerin "Doğu Meselesi"ne bakışı üzerine,

4. Enver üzerine,

5. Molokanlar meselesi ve

6. RSFSC ile Türkiye arasında doğrudan temas kurmak için, Türkiye'ye "Uedsson" telgraf makinelerinin tesisi üzerine.

Birinci mesele üzerine; Frunze Yoldaş, Fransa-Türkiye anlaşmasında Sovyet Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına zarar verebilecek sözüm ona bazı gizli maddelerin olduğu hakkında, gerek Batı Avrupa ve gerekse mahalli (Ankara) kaynaklı yanlış bilgiler yayılması nedeniyle, Moskova ve Kafkasya'daki yoldaşlarda, Türkiye'nin bize [Sovyet Rusya'ya] karşı tavrının samimiyeti ve dostluğu konusunda, bazı şüphe ve güvensizliklerin ortaya çıktığını belirtti.

Son zamanlarda bu şüpheler kendiliğinden ortadan kalkmaya başlasa da, ben buraya geldikten sonra, ilişkilerimizin gerginleşmesine neden olan bu haberlerin yanlış olduğuna kesin olarak kanaat getirdim ve onların tekzibi ve ortaya çıkan istenmeyen havanın giderilmesi yönünde tedbirler aldım. Bu amaçla Lenin, Troçki ve Çiçerin yoldaşlara telgraf çektim. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi olarak herkesten daha çok bana kesinlikle inansalar da, bu yanlış anlamaları tamamen ortadan kaldırmak için bu yönde ortak davranmamız gerektiği kanaatindeyim. Sizin de samimi ve açık davranışlarınızla bizi desteklemeniz şarttır. Gerek ben ve gerekse Abilov Yoldaş ve RSFSC'nin tam yetkili temsilcisi, bu yönde elimizden gelen tedbirleri alacağız. Sanıyorum, bu yönde şu tedbirlerin alınması zorunludur: 1) Sizin, cephe ve ordunun durumu hakkında bana açık ve ayrıntılı bilgi vermiş olmanıza ve cepheyi dolaşmamıza gerek olmamasına rağmen, bir taraftan sizin bize güveninizin tam olduğunu Sovyet çevrelerine kanıtlamak için ve diğer taraftan ortak düşmanlarımız olan Batı emperyalistlerine karşı dostluğumuzu ve Türkiye'nin mücadelesinde yalnız olmadığını göstermek için, cepheyi dolaşmanın beni hiç rahatsız etmeyeceğini düşünüyorum. 2) Yakın dostluğumuzu göstermek için resmî ziyafet vermek ve bu türlü başka etkinlikler düzenlemek. 3) Benim bir an önce Moskova'ya gitmem için müzakereleri hızlandırmak. Çünkü Natsarenus Yoldaş artık yola çıkmıştır ve onun sizin faaliyetleriniz hakkında kesin bilgilere sahip olmaması, karşılıklı ilişkilerimizin yeniden gerginleşmesine sebep olabilir. 4) Yerli komünistlere karşı hoşgörülü davranılması ve tutuklulara af çıkarılması. Bütün bunlar beni memnun eder ve dostluğumuzu güçlendirir.

Burada Frunze Yoldaş, kendisinin Moskova'dan ayrılmadan önce Türkiye'ye askerî teçhizat gönderilmesindeki engellerin hâlâ ortadan kaldırılmakta olduğunu ve kendisinin bütün yol boyunca bu malzemelerin taşınmasını hızlandırmak için emir vermekle görevlendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı tarafımdan gereken bütün tedbirler alınmıştır ve sizin kısa bir zamanda bu malzemeleri alacağınızı ummaktayım.

İkinci mesele üzerine Frunze Yoldaş, politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek ve ekonominizin yeniden inşasına yardım etmek için imkânlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak siz kaynaklarımızı ve ekonomik durumumuzu, tabii ki, biliyorsunuz. Bu nedenle taleplerinizde, bunlara göre hareket etmelisiniz. Sizin, bütün komiserleri, kendilerine bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için görevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova'ya döndüğümde, bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağıma söz veriyorum.

Üçüncü mesele üzerine Frunze Yoldaş şunları belirtti:

Siz, bizim Doğu'ya yönelik taktiğimizden haberdarsınız ve onu biliyorsunuz. Sizin de fark ettiğiniz gibi, son zamanlarda devrimci taktiklerden, bazı evrimci taktiklere geçtik. Bunun nedeni, kapitalistlerin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden, bizim

Batı'da hızlı devrimci değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Şimdi Komintern'in taktiği, gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz, Batı kapitalizmini yıkma amacına ulaşacağımıza eminiz.

Doğu'ya gelince; Rusya komünistlerinin ve Komintern'in bu yöndeki tavrı tam olarak açık ve nettir. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı, komünist devrimin sözünün bile edilemeyeceğini düşünüyoruz. Doğu'da devrimci mücadele yalnızca millî kurtuluş ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğu'nun emperyalizmden kurtuluşu, Batı'daki komünist ihtilali hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: "Siz, şimdilik Doğu'da komünist devrimi gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak Batı'da komünizmin zaferinden sonra bizim durumumuz ne olacak? Burada da mı komünist ihtilal olacak?" Bu soruya ben ancak, "komünist ihtilal" ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim. Şimdiki durumda, Doğu'daki millî kurtuluş-demokratik hareketi, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır. Size (Türkiye'ye) ve iktidarda bulunan şahsiyetlere bakarak, bu kişilerin hemen hemen hepsinin yoksullar sınıfından çıktığı kanaatine varıyorum. Hâkimiyetten söz ederken, sizi -Paşa'yı- göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını ve kendi hizmetiniz ve emeğinizle geçindiğinizi biliyorum. Buradan, komünist ihtilal olsa bile sizin hiçbir şey kaybetmeyeceğiniz sonucu çıkmaktadır. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batı'da komünist devrimden sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökmeden komünist ihtilale dahil olabilirsiniz.

Dördüncü mesele olan Enver hakkında

Frunze Yoldaş: Bizim Enver'le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur ve 3. Komünist Enternasyonal, ona, kesinlikle Türkiye'de çalışması için değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyet göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz, onun resmî olarak RSFSC'de bulunduğunu ve ona yardımın Komintern tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin içişlerine karışmasına izin vermedik. Ancak, Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve söz veriyorum.

Beşinci mesele olan Molokanlar üzerine

Frunze Yoldaş: Bu mesele aslında çok önemli değildir. Ancak son zamanlarda bu konu üzerine bazı yanlış anlamalar ortaya çıkması sebebiyle, konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmak ve çözmek gerekmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi, Molokanlar dinî inançlarından dolayı hiçbir zaman askerlikle yükümlü olmamışlar ve bu yüzden daima Çar hükümetinin baskılarına maruz kalmışlardır. Onların bir kısmı Kanada'ya, bir kısmı ise Kafkaslar'a göç etmiştir. Kafkasya'ya göç edenler, burada da takip edilmişlerdir. Kars vilayetinin Türkiye'ye verilmesinden sonra, RSFSC'ye göç etmek istemişlerdir. Kars Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye hükümeti anlaşmada gösterilen sürenin dolmasından dolayı, onları askerî yükümlü kabul ederek, orduya çağırmaya başlamıştır. Belki bu Ankara hükümetinin günahı değil, Karabekir'in marifetidir. Bizim, açlıktan ve açlık çekenlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakledilmesinden kaynaklanan ağır iç durumumuz nedeniyle, anlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde Molokanların RSFSC'ye nakledilmesine teknik açıdan imkân bulunamamıştır. Bu pek önemsiz konunun aramızda yanlış anlamaya neden olmayacağını zannediyoruz ve onlara, hasadı kaldırmalarına kadar, geçici olarak oturdukları yerlerde kalmalarına izin vereceğinizi umuyorum. Bundan sonra onlar RSFSC'ye temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçecek ve nihaî olarak, seçtikleri yerlere göçeceklerdir.

Frunze Yoldaş: Sonuncu konu çok önemsiz bir sorundur. Ancak, görüşmelerin niye bu mesele etrafında döndüğünü anlamıyorum. Hatta bu konu üzerine sizinle konuşmaktan utanç duyuyorum. Mesele şu ki, aramızda düzenli ve sıkı bağların olmaması, hızlı ve sürekli haberleşmeyi engellemektedir. Bu da iki taraf için istenmeyen bir hava yaratmaktadır. Bundan dolayı, Ukrayna Ordusu Kumandanı olarak, bana, Moskova'dan, Ankara, Trabzon ve Erzurum şehirlerinde kurmak için birkaç tane "Uedsson" telgraf makinesi bulmam görevi verildi. Görevimi yaptım. Ben yola çıktıktan sonra, Yusuf Kemal'in buna izin vermediğini öğrendim. Zannediyorum ki, bu makinelerin en yeni makine türü olmaları ve Türk telgrafçılarının bunları yeterince

tanımamasından dolayı, bu makinelerde geçici olarak Rus telgrafçılarını çalıştırmak gerekmektedir. Bu olayı muhtemelen Yusuf Kemal sizin içişlerinize karışmak olarak algılamıştır. Ama eğer aramızda samimi dostluk ilişkileri mevcut ise, Yusuf Kemal'in bu şekilde yorumlamasına yer olmadığını düşünüyorum. Bunun dışında bizim telgrafçılar burada geçici bir süre için çalışacaklar, işi sizinkilere öğrettikten sonra geri döneceklerdir.

Sonuç olarak Frunze Yoldaş şunları söyledi: "Sizinle tamamen samimi ve kalpten konuşuyorum; bir diplomat olarak değil, samimi bir dost gibi... Ve bu yüzden sizin de bana karşı açık ve samimi tavırda bulunmanızı temenni ediyorum. Çünkü bu bizim samimi dostluk ilişkilerimizin teminatıdır."

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına, Komünist Partisi'nin Doğu meselesine bakışından başladı. Dedi ki: Komünizm bilimsel bir doktrindir ve bu doktrinin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar kaçınamazlar ve kaçınmamalıdırlar. Ben çok iyi anlıyorum ki, insanlık, önünde sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşamalıdır. Bunun için birleşmeli ve bütün anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermeli ve hepsinden önce bu anormalliklerin sebebi olan insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Ben devrimci faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde, karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın müstebit İstanbul iktidarına ve millî bağımsızlığımızı ortadan kaldırmaya heveslenen dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben tabii ki, o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, geniş halk kitlelerini açıkça bu gibi hareketlere çağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır. İkincisi; altı yüzyıl boyunca istibdat ile yönetilen halk, bu yönetim şekline alışmış ve bu, onda, sultan hâkimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünya görüşü oluşturmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik harekâtından yana ajitasyon yapmış olsaydık, dış ve iç düşmanlarımız, ajanları aracılığıyla -ki, aramızda hiç de az değillerdir- aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı, bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönetim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık. Şimdiki yönetim şeklimiz, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise, sadece sizin Sovyetler'e benzerlik olabilir. Ben büyük bir memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur. Bir örnek vereyim: Bu günlerde, veliaht tarafından yazılarak Meclis Başkanlığı'na gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta şahsıma yönelik komplimanlar vardı. Ben mebusların eğilimlerini öğrenmek için mektubu Meclis'te okutma kararı verdim. Hiçbir yorum yapılmaksızın bu mektup dün Meclis'in gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra, mebuslar oybirliği ile nefretle bu mektubu reddettiler. Onlar, sultan hükümeti ile aramızda herhangi bir ilişki olmasının imkânsız olduğunu ve bundan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Bu, önceki hükümetin yıkıcı etkisini gösterdiği kadar, halk egemenliği prensiplerinin de ne kadar kök saldığını açık olarak ispat etmektedir. Benim, her türden prensibin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde, safha safha bu yönde sürdürüyoruz. Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, iki-üç kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değillerdir. Bundan dolayı, elbette bizim korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim yerli komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz gibi, Ethem hareketinin ihaneti ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarenus Yoldaş, komünizm adına sürgünün durdurulması ve affedilmeleri için bana başvurduğunda ona, biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz, ancak onlar komünist değiller ve öyle de görünmüyorlar, cevabını verdim.

Fransa-Türkiye anlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkan yanlış anlamalara ve şüphelere gelince; sizi bir kez daha ve kati surette temin ederim ki, bu anlaşmada bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimize karşı olan hiçbir madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu anlaşma ile biz iki amaç güttük: Çok önemli vilayetlerimizden birisini düşman kuvvetlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine ikilik sokmak. Bu sınırlı ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahasında bulunan Suriye'de, Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine rağmen, ileride, Fransız

aleyhtarı bu teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız anlaşma, bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi çıkarlarımıza zarar vermesine rağmen, Fransa ile anlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu anlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve mahalli bir ateşkestir. Çünkü barış antlaşması imzalandığında, Fransızlar ve İtalyanlar, hiç şüphesiz İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir. Sovyet Cumhuriyetleri'nin bize karşı olan şüphelerinin ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince; ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla, bütün konuşlanmasıyla, size askerî durumumuzu çizdim. Dikkatinizi çekerim: Ben bu bilgileri yalnızca size verdim ve bir asker olarak anlarsınız ki, bu bilgiler askerî sırrımızdır ve onları güvenerek bir başkasına vermek imkânsızdır. Ben bu bilgileri Meclis'e ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi vermiş değilim. Çünkü onlar bunu sindiremezler. Bu, size olan tam güvenimi ve Sovyet Cumhuriyetleri'ne samimi ve dostça tavrımızı ispat etmektedir. Bu yöndeki diğer tedbirlere, yani başka şüphelerin giderilmesine gelince; sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Ancak dikkate aldığım husus şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidiş, büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Frunze Yoldaş, bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinizden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cepheyi gezmemize ihtiyaç yoktur; karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Paşa, bunu kabul ederek cepheye gidişi hızlı bir şekilde gerçekleştireceğini söyledi. Ziyafet vb. konulara gelince, o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.

Molokanlar Meselesi Üzerine

[Mustafa Kemal] Paşa bu meseleyle ilgili şunları söyledi: Bu mesele hakkında çok az şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu meseleyi sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

Haberleşme Meselesi

[Mustafa Kemal] Paşa: Bu mesele de çok önemsiz bir konudur. Bu mesele üzerine de çok az bilgim var. Ancak anlaşılan odur ki, Yusuf Kemal'in böyle davranmasının sebebi, sizin de bildiğiniz gibi, halkımızı çok korkutmuş olan kapitülasyon boyunduruğu altında uzun süre yaşamış olmamızdır. Telgraf makinelerinin kurulması ve sizin memurların çalışmaları, görünüşte bizim içişlerimize müdahale etkisi bırakabilir. Eğer sizin telgrafçılar bu makineleri kurup, bizim telgrafçılara bu makineleri çalıştırmayı öğrettikten sonra geri dönerlerse, kanaatime göre, bu durumda ortaya hiçbir engel çıkmaz.

Enver'e gelince; bu adam hâkimiyet düşkünü, maceraperest biridir. O, bizim gibi sizi de aldatmaktadır.

Görüşme, tarafların, her iki halkın gelecekte de sarsılmayacak dostluk ve kardeşlik duygularının samimiyetini karşılıklı olarak vurgulamaları ile sona erdi.

Aslına uygundur: (İmza)

Ankara[2948]

Mustafa Kemal, TBMM Meclis Hükümeti sisteminin Sovyet sistemine yaklaştığını, hılâfet-saltanatın bilfiil kaldırılmış olduğunu Frunze'ye söylüyor:

İnsanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır... bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır... onda; sultan hâkimiyetine ve sultan hilafetine dair belli bir bağnaz dünya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik Harekâtı'ndan yana ajitasyon yapmış olsaydık... aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönelim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık... iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski

[2948] *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, f.28, 1. 1, d. 68, y. 10-16; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 311-320. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur... Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur... Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, 2-3 kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır.[2949]

26 Aralık 1921. General Pellé, Paris'e telgraf keşide eyledi. TBMM Hükümeti, Ahmed Ferid'i (Tek) Paris'e mümessil tayin etmiştir. Ahmed Ferid'in 2 Aralık'da Paris'e muvasalat etmesi bekleniyor.[2950]

TBMM gizli celse inikad ediyor. Mustafa Kemal söz alıyor. Malî buhran dolayısıyla hükümetin ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanamadığına dikkat çekiyor. Para fıkdanı sebebiyle Fransızlara sipariş verilememiş:

Garp cephesinin zabitan ve efrat maaşı bir ay için 833 000 liradır. [..] Garp cephesi kıtaatı temmuzdan teşrinievvel nihayetine kadar maş olarak üç milyon alacağı var demek oluyor. Takriben üçbuçuk dört aylık alacağı vardır. [..] Hiç olmazsa memleket dahilinde bulunanların düşman karşısında bulunanlardan daha fazla maaş almamasını temin etmek için Maliye Vekiline adeta bir emir verdim. ..İnfaz etmekte ısrar edemedik. Çünkü Maliye Vekili bir gün bana dedi ki Meclis maaşını alacaktır. [..] yalnız elbisesi için değil: ordunun, maaşı için değil ve siresi için değil, yalnız silahını topunu alacağız. Cephanesini alacağız, bunun için evvel ahir sizden elli milyon lira isterim. Maliye Vekili bunu düşünsün! Ve hepinizi ikna etsin. Başka çare yoktur. [..] Bu parayı yani masrafı temin etmek için..... müşküldür. Onun için behemahal hariçten temin etmek mecburiyetindeyiz. Ve mecburiyeti tatmin için de Fransızlarla bir şey yapmaya çalışıyoruz. Diğer taraftan Rus dostlarımızdan bazı ihtiyacı temin etmeye çalışıyoruz. Bu mesaimizin ne zaman semere vereceğini tahmin etmek maatteessüf kabil değildir. Eğer Akşehir mülakatımızda bizim üç milyon, on milyon ihzaratımız.... gösterebilecek kabiliyetimiz olsaydı efendiler, bütün siparişatı yapabilecektim.[2951]

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin, Ankara'da bulunan Frunze'ye mektup gönderdi: *Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile anlaşmak, Kars'ta saldırıya hazırlanmak üzere olduğuna dair haberler alıyoruz. Buna rağmen Türkiye'ye elimizden gelen yardımı yapıyoruz. Çünkü Doğu halklarını doğal müttefik sayıyoruz*.[2952] TBMM Hükümetinin Fransa'yla yakınlık kurduğunu yazıyor. Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklemediğini vurguluyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
USSC'nin Türkiye'de Olağanüstü Yetkilere Sahip
Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye Mektubu

26 Aralık 1921

Sayın Yoldaş,

Londra'dan ve Roma'dan gelen haberlere göre, sözde, Ankara İtilâf tarafına geçip, Kafkasya'ya saldırma şartlarını kabul etmek üzereymiş. Olasıdır ki ve hatta büyük bir olasılıkla da, bu, böyledir; haberler provokasyon niteliği taşıyabilir. Ama iki olasılıktan en kötüsünü kabul edip hazırlanmak elbette daha yararlıdır. Kendi kaynaklarımızdan edindiğimiz haberlere bakılırsa, Kars'ta istihkâm mevkileri hazırlanmakta, yeni Türk silahlı kuvvetleri Doğu cephesinde ve özellikle Erzurum çevresinde yoğunlaştırılmakta, Artvin, Ardahan ve Kars illerinde seferberlik yapılmaktaymış. Sizinle konuşan bakan yardımcısı samimiyse, ve ilişkilerin soğumasından dolayı ettiği sitemler gerçekten samimiyse, herhalde ortaya çıkan zorlukları gereğince değerlendirmesini bilemiyor. Çeşitli kaynaklardan bize devamlı olarak Türklerin düşmanlık tasarladıklarını bildiren haberler

[2949] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 111. "Heyet Başkanı Frunze, dostluk antlaşmasının müzakerelerini yürüttüğü sırada Mustafa Kemal ile de bir dizi görüşme yapmıştı. Görüşmelerin ilki 25 Aralık 1921'de yapılırken, ikinci görüşme 4 Ocak 1922'de vuku bulmuştu: *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk Bey ve Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihaylov da katılmıştır*." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 321.

[2950] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 220; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

[2951] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 543-544. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2952] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 204.

geldiği halde, biz teslimatımıza devam ediyoruz. Eski teslimatımıza oranla bu kez gönderdiklerimiz daha azdır, ama biz de büyük zorluklar içindeyiz, ancak yine de anlaşmayla yükümlendiğimiz ilk yardımın tümü hemen hemen teslim edildi. Bugünkü koşullarımızda Türkiye'ye yapabileceğimiz en yüksek yardımı yapmaktayız.

Romanya ile ilgili olarak ortada hiçbir tereddüt yoktu, tam tersine, Yusuf Kemal öneride bulunur bulunmaz, Romanya ile Dinyester'de yürüttüğümüz konferansa son verdik ve bunu da resmen Türkiye'ye bildirdik. Türkiye isteseydi, bundan çok daha geniş ölçüde yararlanabilirdi; zaten ondan sonra Romanya sorunu güncelliğini yitirmiştir, çünkü Romanya'nın asıl sahibi olan Fransa, Ankara ile dostluk kurmuştur.

Ordularımızın Kafkaslarda yığılması boş bir söylentidir. Molokanlara gelince, bu sorunun bütün sorumluluğu Türkiye'ye aittir. Bu sorunda Türklerin tutumu öylesine keyfi ve kabul edilmez bir hal almıştı ki, biz ister istemez uygun bir dille onlara seslenmek zorunda kaldık.

Enver'i sözüm ona desteklememiz hikâyesinin de aslı yoktur. En ünlü Müslüman kahramanlarından biri sayılan bu kişiyi nasıl tutuklayabilirdik. Tutuklayamayacağımıza göre Batum'a gitmesine de engel olamazdık. Ona eskiden de hiçbir yardımda bulunmadığımız gibi, şimdi de bulunmuyoruz.

Elbetteki Türkiye ile ilişkilerimizi sürdürmemiz gereklidir. Ancak bu ilişkilerde bir değişiklik Olacaksa, bunun sorumlusu biz değil, Türkiye olacaktır. Size olanca samimiyetten bahsedilmesine rağmen İtilâf ile yapılan görüşmelerden bizi kimse haberdar etmediği gibi, Franklin Bouillon görüşmeleri ve anlaşma metni, bu anlaşma artık tamamen gerçekleştikten sonra, emrivaki olarak gönderildi. Gizli tutulan maddeler hakkında hiç bilgimiz yoktur. Oysa böyle gizli anlaşmalar kesinlikle ortada olmalı. Türk ajanları Acarya'da, Dağıstan ve Dağlık Bölgeler Cumhuriyetlerinde ortalığı alabildiğine karıştırmaktadır. Bunu kanıtlayan belgeler elimizde. Ama bu durum bizce yine de dostluk çizgisine devam edilmesine engel olmuyor. Biz genellikle Doğu halklarını doğal bağlaşık biliriz, bu nedenle Türkiye ile dostluğu sürdürmek istediğimizi de Sovyet politikasının bir gereği olarak kabul ediyoruz.

Komünist selamlarımla.

Çiçerin[2953]

27 Aralık 1921. Franklin-Bouillon Paris'e muvasalat etti. *Dışişleri, Maliye ve Harp Bakanlıkları'nda girişimde bulunarak Türkiye'ye verilecek savaş malzemesinin bir an önce sağlanması konusunda onları ikna etmeye çalışacaktır*.[2954]

22 Aralık'ta Adana'dan ayrılan Franklin Bouillon, Mersin üzerinden İstanbul'a gelmiştir ve 27 Aralık 1921'de İstanbul'dan Paris'e gitmek üzere ayrılırken, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta: "*Türk toprağından ayrılırken, ülkelerimizin ve dünya barışının yararına Akşehir'de yeniden görüşmeler yapmış olmamızdan büyük hoşnutluk duyduğumu Ekselanslarına son bir kez daha şahsen bildirmek isterim. Bu görüşmelerin tam bir itimad içinde geçmiş olması, benim çabalarımın arzu edilen sonuca ulaşacağının bir teminatıdır. Duygularımı Sayın Başvekile ve Hükümet üyelerine iletmenizi diler ve pek içten dostluk teminatımı yenilerim Ekselans"* demiştir.[2955]

Mustafa Kemal'in Kalinin ve Petrovski'ye mesajı, 27 Aralık'ta, 9. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde okunur ve bu olay üzerine Çiçerin'le Ali Fuat arasında bir kutlama mesajı alışverişi yapılır.[2956]

28 Aralık 1921. Raymond Poincaré'nin makalesi *Le Temps* gazetesinde neşredildi. *Fransa'nın Türkiye ile ayrı bir barış antlaşması imzalamış olmasını teoride destekleyen* sabık cumhurbaşkanı, *fakat bunun*

2953 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 427-428. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2954 Comte R. De Gontaut-Biron et L. Le Reverand, *D'Angora a Lausanne*, 1924, s. 98; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

2955 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 134-135.

2956 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

pratikte İngiltere ile sürtüşmeye neden olarak Fransa'nın Almanya konusunda yalnız kalmasına sebep olabileceği endişesini dile getiriyor.[2957]

29 Aralık 1921. Sovyet Rusya Hükümeti tarafından *Novorossisk Türk Konsolosuna önemli bir cephane ve silah teslimi yapıl*dı.[2958]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi, *Peyâm-ı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal, "Moskoflar ve Biz" nam başmakale neşretti: *Avrupa'da kale bile alınmayan Orta Asya'dan Ukrayna'ya kadar geçici ve muhtelif devletlerin birbiri ardınca Ankara'ya gelen sefaretleri için sarf olunan vakit ve paraya ne derece esef edilse yeridir. Çünkü havaya gidiyor demektir*. Mahmut Esat'ın makalesi *Hâkimiyet-i Milliye*de yayınlandı: *Türkiye-Rusya dostluğu*.[2959]

30 Aralık 1921. Mustafa Kemal, Bekir Sami'ye (Kunduh) cevabî telgraf keşide eyledi:

Amasya Mebusu Bekir Sami Beyefendi'ye

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün aleme ilan edilmiş olan prensipleri malumuâlinizdir. Bu prensiplerin esaslı hatları şu kısa cümle ile ifade olunabilir: "Malum olan hudud-ı millimiz dahilinde memleketimizin tamamiyetini, vatanın istiklal-i tammını temin etmek..." Heyet-i Murahhasa Reisliği vazifesiyle vukubulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hasıl ettiği tesirat ve intibaata nazaran İtilaf Devletleri'nin mevzu prensiplerimizi ihlal etmeksizin memleketimizle anlaşmağa mütemayil oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilafçıların bu temayülâtına delalet edecek ciddi, samimi âsar ve netayici henüz görmemektedir. Bu babtaki tahminatınızın tahakkukuna imkan verecek bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim efendim.
>
> Mustafa Kemal[2960]

31 Aralık 1921. Fransız işgal kuvvetleri, Dörtyolu boşalttı.[2961]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı *Briand, Fransa Senatosu'nda Ankara Antlaşması'ndaki tavrını savunmuştur*. *Briand, bu sorunun Yukarı Silezya sorunu ile aynı olduğunu, Rusya'yla ticaretin yeniden tesis edildiğini ve İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilerin ciddi tehdit altında olduğunu ancak şans eseri sorunun milliyetçilerin tutumu sayesinde çözüldüğünü söylemiştir. Briand, Senato'ya dostane çözümün faydalarını aktarmıştır*:

> Böyle yapmasaydık ne olurdu? Halen İngiltere ile beklemesi uygun olmayan şeyler beklemede kalırdı. Sevr Antlaşmasını uygulamak için Türkiye'de 90.000 kişilik ordu bulundurmak zorunda kalırdık. Yunanlılar karşısında muzaffer olan Türkler yönünü Fransız ordusuna çevirse Fransız askerlerinin şansı ne olurdu? Aksine, bu antlaşma ile İngiltere ile büyük bir kriz çıkması engellendi, Fransız ordusu korundu ve her şeyden öte Fransa Suriye'de fetihçi değil uygarlaştırıcı olarak manda yönetimini uygulayacak[2962]

1921. *Madam Gaulis'e göre, Meclis, amaçlarına ulaşınca, yani "Halife ve Sultanın bağımsızlığı ile Türkiye'nin millî bütünlüğünü sağlayınca dağılacaktır"*.[2963]

2957 Raymond Poincaré, "Causer Avec L'Angleterre", *Le Temps*, 28 Decembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 302.

2958 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

2959 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 210.

2960 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 400.

2961 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

2962 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 289.

2963 B. G.-Gaulis, *Le Nationalisme Turc*, 1921, p. 135; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 104.

1922

"Her zaman olduğu gibi Fransa'nın dış politikasında Fransız kültürünün yayılmasına öncelik tanınıyordu ve bu kültürle yoğrulmuş olan Mustafa Kemal, bu isteğe karşı çıkmadı. Hem onun hem de dostlarının gözünde Fransa yalnızca Batı uygarlığını değil, insanoğlunun kurduğu tek uygarlığı simgeliyordu. Fransız kültürü, bağımsız Türkiye'nin gelişmesini engellemek yerine destek oldu."[2964]

"Fransızların da [TBMM Hükümetine] bir silah bağışı vardı. 10.000 tüfek, 15.000 sandık mermi."[2965]

"Mustafa Kemal'in ve Milliyetçiler'in politik güçlerinin artması [..] Fransa ve İtalya'dan ve Türk-Bolşevik Rusya'nın ortak sınırının öte yakasından (Bolşevik Rusya'dan) akan savaş gereçleri sonucudur."[2966]

1922 bidayeti. *Fransız Kızılhaçı 1.800 sığınmacı için bir barınak inşa etti. Muhtaç Türkler'e yardım amacıyla, Paris'de 25.000 frank toplandı ve Fransız Kızılhaçı aracılığıyla İstanbul'a aktarıldı*.[2967]

Ocak 1922. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin'den Ankara Büyükelçisi tayin edilen Semyon İvanoviç Aralov'a: *Mustafa Kemal Paşa, tabiî ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilâtçı... Kabiliyetli bir lider; millî burjuva ihtilâlini idare ediyor*. [..] *padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum*.[2968]

1 Ocak 1922. *Şahin vapuru, Rusya'nın Tuapse limanından yüklediği silah ve cephane ile Trabzon'a döndü*.[2969]

2 Ocak 1922. *Yunan deniz erleri gece (2/3) İzmir'de Fransız Konsolosluğu'nu taşa tuttular*.[2970]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Sovyet Rusya mümessili General Frunze, Ankara'da, *Ukrayna ve Türkiye Arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*nı akdettiler.[2971] *Bu belge Moskova Anlaşmasının ilkelerini yeniler ve Karadeniz'e ilişkin bazı konuları kapsar*.[2972]

2964 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 280.

2965 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 155.

2966 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 347.

2967 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 120.

2968 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 89.

2969 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 213.

2970 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 214.

2971 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 147. "Parti Merkez Komitesi özellikle Frunze'nin Türkiye'deki askeri durum üzerine detaylı bilgi edinmesini istiyordu. [..] Frunze Türkiye'ye yaptığı yolculuğu (stratejik askeri durumdan hiç söz etmeksizin) *Neizvestnoye i zabıtoye*'sinde anlatır (s. 201-39). Türkiye'ye gitmeden önce Merkez Komitesi tarafından istendiğine göre, Frunze'nin temelde askeri stratejik konularla ilgili bir başka/gizli raporu da olması gerekir. Ne yazık ki bu konuda hiçbir şey bulamadım." (Gökay, 1998, s. 147, dipnot 27, 30). "General Frünze, daha sonra, Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi ve Merkezi Yürütme Komitesi karma oturumunda söz alarak, Kemalistlerin, en önemli gizli askerî sırlarını kendisine açıkladıklarını övünerek anlatıyordu." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190.

2972 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

Akşam Sovyet Elçiliğinde yapılan şölende M. Kemal Türklerle Rusların aynı yolda yürüdüklerini anlattı. Yönetimin esası şura (Sovyet) sistemiydi. Bütün ezilen milletler zalimleri bir gün "mahv ve perişan" edeceklerdi.[2973]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Ankara eğlenceleri: Ankara'da bir düğün dernektir gidiyor. Asya'nın kıyısından bucağından, Azerbaycan, Acara, Hıvye, Buhara, Ukrayna gibi henüz ya yeni kurulmuş ya kurulmak üzere birçok gelişi güzel devletler o acayip merkeze sefaretler, murahhaslar gönderiyorlar. Ziyafetler verilirken Yunanlılar yeni saldırı hazırlıkları yapıyorlar. Biz Asya ile Rusya ile çocukça oyalanırken o, Avrupa ile Amerika ile işi pişirmek üzeredir*.[2974]

3 Ocak 1922. Aristide Briand, başvekillikten istifa etti.[2975]

Fransa'nın Adana Konsolosu Osmin Laporte, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Franklin Bouillon ve Kilikya'da kurulan komisyonun üyesi Albay Pettelat ile mutabık bir şekilde, silahların tesliminin geciktirilmemesi noktasında uyarıda bulunuyor*.[2976]

Gaulis, Adana'dan 3 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubunda, kendisinden gördüğü iyi kabulden, yakınlık ve itimattan çok duygulandığını dile getirerek, Beyrut üzerinden Fransa'ya geçeceğini, ülkesine Ankara'dan götüreceği bilgilere her yerde büyük önem verildiğini belirtmiştir. Ayrıca, Adana'da rastladığı Fransız kurmaylarından aldığı bilgilere göre, Yunan cephesine karşı hemen bir taarruz yapmanın doğru olmadığını belirterek, Yunan ordusunun manen bozulmakta ve yavaş yavaş parçalanmakta olduğunu ifade etmiş, "İhtimal ki yakında beklediğiniz fırsatı elde edeceksiniz. Bugün yapacağınız bir taarruz hem bu çözülmeyi durduracak ve hem de düşmanınızı, tehlikeye karşı koymak için, iç mücadeleleri unutmaya yöneltecektir" demiştir. Gaulis yine bu mektubunda, İngiltere'nin barış isteğine dair izlenimlerinin çok kuvvetli olduğunu vurgulayarak, "İngiltere her yandan üzerinize yöneltilen saldırıları durdurabileceğinizi anladığı gün, görüşmelere girişecektir" diye belirtmiştir. "Avrupa'daki şahsi nüfuzunuz günden güne artmaktadır. Daima iddia ettiğim üzere, bu nüfuzunuz, şahsınıza dayanacak olan gelecek barışın en önemli etkeni olacaktır" diyerek, Paris'e dönünce izlenimlerini kendisine aktaracağını ifade etmiştir.[2977]

Dokuzuncu Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanı M. Kalinin, Mustafa Kemal'e gönderdiği mesajda, 20 Aralık tarihli mesajından sevinç duyduğunu belirtti: Rusya'nın işçi ve köylüleri, düşman istilasına karşı savaşan Türk ulusuyla kopmaz dostluk bağlarıyla bağlıdır. Tüm düşman güçlerin yenileceği zafer günleri yakındır.[2978]

General Frunze, Sovyet Rusya elçiliğinde ziyafet/şölen tertib etti. Mustafa Kemal beyanatta bulundu: *Milletimizin bugünkü yönetimi, gerçek özü ile bir halk yönetimidir. Ve bu yönetim biçiminin aslı danışma olan şûra yönetiminden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet yönetimi derler. Türkiye'deki bu*

2973 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 49.

2974 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 215.

2975 Fatih Selçuk. (2022). Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922). [Ö. Arslan, ed.] *Türk İstiklâl Harbi'nin 100. Yılında 1922 Gelişmeleri* içinde (s. 154). İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.

2976 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 149.

2977 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 118-119. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Hatırlanacak olursa Franklin-Bouillon'un Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a gönderdiği 18 Ekim 1921 tarihli telgrafta belirttiğine göre; Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'a taahhüd etmişti: "… Bildiğiniz gibi Kurtuluş Savaşı'nın başından beri Fransa ile hep anlaşmak istedim… Ben başta bulunduğum müddetçe Türkiye Fransa'nın yanında olacaktır." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 143-144. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2978 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 215.

değişiklik biçimde değil, milletimizin kafalarında görülmektedir. Bu döneme kadar belirtilmeyen ilkeler tam anlamı ile belirmiştir. Emek sahibi olmayanlar insandan sayılmamak, hakkı emeğe dayandırmak temel inancı göz önüne alındı... İnsanlığa yöneltilmiş düşünce hareketi ergeç başarı sağlayacaktır. Tüm ezilen milletler zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve ezilen kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal duruma erişecektir. Bizim milletlerimiz o zaman, bu amaca erişen milletler arasında öncülükleriyle gerçekten övüneceklerdir.[2979]

4 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde Müttefikler konferans düzenleniyor. Britanya Başvekili Lloyd George, *Küçük Asya ve Rusya karşısında müttefiklerin birlikte hareket etmemesi halinde zararlı çıkacaklarına dikkat* çekiyor.[2980]

Fransa, Fransız-Türk Mukavelenamesi mucibince boşaltmayı taahhüd ettiği tüm mıntıkaları tahliye etmiş durumda. Fransa'nın Kilikya'yı boşaltacağı haberinin yayılmasıyla birlikte 1 Aralık 1921'den beridir devam eden Hıristiyan göçü bilançosu ise şu sayıdadır: 60.000.[2981]

Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Halk Komiserleri Başkanı Lenin'e uzunca bir mektub gönderdi: [..] *Milletlerarası siyaset sahasında Türk-Fransız anlaşması, Rus-İngiliz ticaret anlaşması gibi, şartların dayatmış olduğu bir gerekliliktir. Bu anlaşma ve gelecekte imzalayabileceğimiz anlaşmalar hiçbir şekilde idealimizden vazgeçtiğimiz anlamını taşımaz*. [..][2982]

5 Ocak 1922. Türkiye'den Paris'e gönderilmiş Fransız istihbarat raporunda, *"Kemalistlerin şiddetle cephane ve giyeceğe ihtiyaçları olduğu, bu yardımı almadıkları takdirde Ankara Anlaşması'yla kurtulmayı amaçladıkları Rusların eline düşmekten korktukları, Mustafa Kemal'in Fransa lehine yaptığı propagandanın somut sonuç vermemesi durumunda durumun aleyhlerine döneceği ve İngiltere'ye karşı verecekleri mücadelede Fransız malzeme desteğinin kaçınılmaz olduğu" bildiriliyor*.[2983]

6 Ocak 1922. *Fransa'da Briand kabinesi istifa etti. 12'de Poincare kabinesi kurulacak*.[2984]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Kilikya tamamen hıristiyanların oturduğu bir ülkedir ve Fransa, bu yeri müslüman bir Devlete geri vermekle kötü bir harekette bulunmaktadır deniyordu. Oysa, son iki aydaki devir-teslim işleri hıristiyanların tam bir sayımına imkân verdi. Bunlardan 49.884'ü, bazı kötü propagandacılar tarafından kandırılarak veya göz dağı verilerek kesin veya geçici şekilde göç ettiler.*

2979 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 332-333. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 4-5 sene zarfında önce Mustafa Kemal mutlak reisicumhur olacak, sonra mesela Türkiye'ye Avrupaî şapka giymek mecburiyeti getirilecek, Avrupalı şapka imalatçılarını kısa sürede zengin eden bu devrime silahsız muhalefet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise asılarak idam edilecektir. Böylece Mustafa Kemal ve sovyet katkılı Kemalist yönetimi, zalim ve ezilen kelimelerini yeryüzünden sileceklerdir.

2980 La Nation Belge, 5 Ocak 1922, s. 3; La Nation Belge, 7 Ocak 1922, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

2981 Paul du Veou, *La Passion de la Cilicie*, 1937, s. 286; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 156-157.

2982 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2005, cilt 12, s. 211.

2983 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 198; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158. "Fransız istihbaratının Türkiye'deki kaynaklarınca 5 Ocak 1922 tarihinde gönderilen bir raporda da *Kemalistlerin şiddetle silah ve cephaneye ihtiyaç duyduğu, bu yardımı alamadıkları takdirde Bolşeviklerin kucağına düşebilecekleri, bu sebeple İngiltere'ye karşı verdiği mücadelede Ankara'nın desteklenmesi* yönünde görüş bildiriliyor." Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 153.

2984 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 221.

3.828'i ise bölgede kaldı. Genellikle 300.000 kişinin oturduğu tahmin edilen bir ülkede topu topu 53.712 hıristiyan varmış.[2985]

1-7 Ocak 1922. *1922 Ocağının ilk haftasında Haliç'te güneye doğru yolalan bir Fransız gemisi durduruldu. Gemi Anadolu'daki Türkler'e gönderilen cephane ve savaş malzemeleriyle doluydu ve geminin İngilizler tarafından durdurulması diplomatik bir skandala yolaçtı*.[2986]

7 Ocak 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Fernand Neuray imzalı "Kaybolan Düşler" nam başmakale neşredildi. *Belçika Başbakanı ve aynı zamanda Maliye Bakanı olan Theneus'e göre* Cannes Konferansına *Almanya'nın soluğunun tıkanılmasına gidilirken en kazançlı ülke* Almanya çıkmış, *bu da Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmuştu*r.[2987]

8 Ocak 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, General Gouraud'un beyanatını neşretti: Kilikya'nın *boşaltılması ve Türk makamlarına devri tam bir sükûnet içinde geçti; hiç bir olay çıkmadı*.[2988]

7 & 9 Ocak 1922. Harbiye Nazırı Louis Barthou, Başvekil Aristide Briand'a 7 ve 9 Ocak 1922 tarihlerimde muhtıralar gönderdi. *Suriye'deki Fransız ordusunun Türklere silah bırakmasında yaşanan güçlüklere dikkat çekiyor ve doğrudan başbakandan talimat bekliyor*.[2989]

10 Ocak 1922. İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Türkiye ile Barış Koşulları Hakkında Hipotezler" başlıklı rapor gönderdi. İngiliz, Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi, Doğu Trakya'nın iadesi, hilafet-saltanatın birbirinden ayırılması ve Mustafa Kemal liderliğinde cumhuriyet idaresinin kurulması hususlarında Mustafa Kemal'le uzlaşmıştır:

> İtilaf Devletleri, Müslümanların nefretinden kaçınacak şekilde, emellerine nasıl ulaşacaklarına dair planlar üretmektedir. Elçi, İstanbul'daki bir Fransız'dan; İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile yapılacak barış koşullarında anlaştıklarını öğrenmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri; "Yunan işgalinde olan bölgelerin boşaltılması ve Anadolu'da Kemalist lider Mustafa Kemal başkanlığında bir cumhuriyet kurulmasını"; "Padişah'ın 'geçici' gücünün alınarak, sadece halife ya da Müslümanların ruhani lideri olarak kalmasını ve İzmit Körfezi, Çanakkale ve Edirne'ye kadar Doğu Trakya ile sınırlı olacak İstanbul'da ikamet etmesini" öngörmektedir. Gelen birçok habere göre, Kemalistler Anadolu'nun boşaltılması ve hatta silah bırakışmasını, müzakereler için vazgeçilmez bir şart olarak öne sürmektedirler. Buna karşın elçi, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında bilgi alışverişi ve gizli bir anlaşma olduğuna inanmakta; dolayısıyla Anadolu merkezli bir cumhuriyetin kurulmasını pek gerçekçi bulmamaktadır. Ne Anadolu'daki ne de İstanbul'daki Türklerin buna razı olacaklarını düşünmektedir. Özellikle Anadolu'nun İstanbul'un ihtiyaçlarını ve Hilafet makamının lüksünü sağladığı göz önüne alındığında, Padişah'ın geçici gücünün feshedilmesi; İstanbul'daki Türk unsurunun buna karşı isyan etmesine sebep olacaktır. İspanyol diplomat, milyonlarca Katolik'in protestosuna rağmen, İngiltere'nin Vatikan'dan ayrılarak Protestanlığı seçtiğini hatırlatmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin; benzer bir uygulamaya Müslümanların en yüksek makamı için de gidilebileceğine inanmasını mümkündür. Elçiye göre İngiltere'nin bu planı; Boğazları ne pahasına olursa olsun elinde tutmak üzere ürettiği bir formüldür. İngiltere; Padişah'ın pozisyonunu Vatikan'daki Papa'nınkine benzer bir hale getirebilirse, gayesine dünya Müslümanlarının ayaklanması tehlikesinden arınmış bir şekilde ulaşabilecektir. Hatta zamanı geldiğinde ve gerekli koşullar oluştuğunda; halifeliğin Anadolu'daki veya başka yerdeki Müslümanlara geçmesini de sağlayabilecektir. Elçi Servert, Padişah ve maiyeti için böyle bir düzenlemenin, dünya Müslümanlarında yankı uyandıracağını; Vatikan'ın yaşadığı durum karşısında Katoliklerin yaptığı gibi uysal bir şekilde boyun eğmeyeceklerini savunmaktadır.

2985 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 222.
2986 Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 244; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 37.
2987 Fernand Neuray, "L'Angleterre, Les Illusion Perdus…", *La Nation Belge*, 7 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.
2988 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 221-222.
2989 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 153.

> Avrupa'nın, Doğu zihniyetini yeteri kadar göz önünde bulundurmadığını; Padişah'ın -görünüşte bile olsa- büyük bir imparator olmaması konusunda uzlaşmayacağını düşünmektedir.[2990]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Zaferden Sonra Orta Yol Barışı" nam makale neşredildi. Bainville, *konferans çalışmalarını değerlendirirken Almanya'nın ayağa kaldırıldığını, Lloyd George'un politikasının galip geldiğini ve Versay sisteminin sona erdiğini belirtiyor*.[2991]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa'nın güvenliği ve Avrupa'daki statükonun sağlanması amacıyla, tasarı halindeki anlaşmalarla ilgili olarak, Lloyd George ve Briand arasında yapılan görüşmelerde, Almanya'nın herhangi bir saldırısına karşı iki ülkenin güvenliğinin temin edilmesine ve Versay'da teklif edilen garanti antlaşması çerçevesinde bir Fransız-İngiliz antlaşması hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, asgarî kapsamı aynı şekilde belirtilmiş olacak olan karşılıklı kara, deniz ve hava yardım desteğini içermekte*dir. *Muhtemelen, Belçika da bu anlaşmaya katılabilecek ve Fransa'yı askerî alandaki ağır yükleri üstlenmeye zorlayacak hususları kısmen ortadan kaldırmak suretiyle, nakdî masrafların azaltılmasına yardımcı olacaktır. Antlaşmaya İtalya'nın muhtemel katılımı da düşünülmekte*dir. *Bu antlaşma, bütün Avrupa devletleri tarafından imzalanacaktır. Bu geniş tasarının uygulanmasından önce, Fransa ve İngiltere, Ankara ile mevcut sorunu çözmek zorunda*dır. *Ankara sorunu, Cannes Konferansı'nın sona ermesinden sonra sonra, Paris'te müzakere edilecektir*.[2992]

11 Ocak 1922. Fransa Başvekili Briand, Cannes Konferansından Paris'e avdet etti fakat Fransa Millî Meclisinde *çok soğuk* karşılandı.[2993]

Briand, Harbiye Nâzırı Barthou'ya telgraf gönderdi. Buna göre Kilikya'yı boşaltan Levant Ordusu, TBMM Hükümeti ordusuna *10.000 askeri kıyafet ve ayakkabı, 2.000 at, 10 uçak, 10 uçak motoru, 10 çadır ve Adana'da bulunan telsiz istasyonu* hibe etmiştir.[2994]

> Anlaşmanın yazılı olmayan bir bölümünde Türklere 10.000 adet ayakkabı ile üniforma, 10.000 adet mavzer tüfeği ve 1.000.000 fişek, 2.000 adet at, 10 adet tayyare, 10 adet yedek motor, 10 adet çadır ve Adana'nın telsiz teçhizatının verilmesine müsaade edilmektedir.[2995]

> müttefikler arasında düzenlenen konferans sebebiyle Cannes'da bulunan Başbakan Briand, 11 Ocak 1922 tarihli cevabında, Türklere 10.000 civarında üniforma ve ayakkabı, 2.000 at, 10 uçak, 10 uçak motoru, 10 hangar ve telsiz istasyonlarının bırakılmasının ön görüldüğünü; fakat o tarihe kadar yalnızca 10.000 adet üniforma, 4.000 adet *mauser* tüfek, yaklaşık 2.000.000 (?) adet mermi ve 373 at bırakılabildiğini; bu malzemelerin tamamen fazlalık olduğunu ifade etti.[2996]

2990 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 349-350. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2991 Jacques Bainville, "La paix compromis après la victoire", *La Nation Belge*, 10 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

2992 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

2993 La Nation Belge, 13 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

2994 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome 1, 2007, p. 70, Nu: 36; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 312-313.

2995 M. Briand, président du Conseil, ministre des Affaires étrangères, à M. Barthou, ministre de la Guerre, 11 janvier 1922, in Christian Blaecher (ed.), Documents diplomatiques français. 1922, volume I, Berne : Peter Lang, 2007, pp. 70-72 ; Commission de l'armée, Séance du mercredi 1er février 1922, pp. 2-6, Archives du Sénat, Paris, 69 S 9 ; Note au sujet des cessions de matériel militaire faites aux autorités turques, 5 mars 1922, SHD, 4 H 175, dossier 5; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 288.

2996 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 153.

12 Ocak 1922. *Fransa'da, 6'da istifa eden Briand Hükümeti yerine Poincare Hükûmeti kuruldu. Poincare, Dışişleri Bakanlığı'nı da üzerine aldı*.[2997]

14 Ocak 1922. Laforçade, Paris'e telgraf keşide eyledi. Buna göre TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), Briand Kabinesinin sukûtundan sebeb endişelidir. TBMM Hükümeti de *Fransa'da iktidara gelecek olan hükümetin Ankara Antlaşması konusunda geri adım atıp atmayacağı ve Türkiye'ye olan tutumunda ne tür bir değişikliğe gideceği* hususlarında kaygılıdır.[2998]

15 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde düzenlenen Müttefikler konferansı sonlandı. *Lloyd George İngiltere'sinin dediği olmuş ve Almanya kazanmış, Versay Antlaşması'yla belirlenen tazminatların Almanya'ya ödettirilmesinden vazgeçilmiş, bu ise Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmasının yanında, özellikle Fransa'da fırtınalar koparmış ve başbakan istifa ederken Fransız kamuoyunda da İngiliz karşıtlığı büyük oranda artmıştı*.[2999]

Miralay Louis Mougin'in Akşehir görüşmeleri hakkındaki muhtırası, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye sunuldu:

> [İsmet] Paşa'nın üzerine düşen ve özel önem taşıyan bir konu, Kemalist Türkiye'nin Yunanlılara karşı savaşını sürdürmesine yardımcı olmak üzere Fransa'dan hibe biçiminde istediği askeri malzemenin listesini hazırlamak olmuştur. Kilikya'nın ulusal güçlerce devralınmasının pratik ayrıntılarını halletme işi de kısmen ona düşmüştür. Nihayet, Albay Mougin'in yazdığı bir rapordan anlaşıldığına göre, Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal arasında yer alan zirve görüşmelerine İsmet Paşa da etkin bir biçimde katılmış ve bu görüşmeler sırasında, birkaç ay sonra Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek büyük taarruzun senaryosu ayrıntılarına kadar belirlendiği gibi, Türk sorununun toptan çözümünün temelleri de atılmıştır. Görünüşe göre, günün en önemli sorunları kapitülasyonlar, Trakya'da Türk-Yunan sınırı, İzmir'in ve İstanbul'un boşaltılması, savaş tazminatı, vs- gözden geçirilmiş ve bu vesileyle, Franklin-Bouillon ile yardımcıları, gelecekteki barış görüşmelerinde, Fransa'nın Türk tezlerini mutlak surette destekleyeceğini vadetmiştir.[3000]

16 Ocak 1922. Harbiye Nazırı Barthou, *ilgili birimlere gönderdiği 16 Ocak 1922 tarihli yazıda, Türkler tarafından talep edilen malzemenin teslim edilmesini emretti*.[3001]

Fransız Hükümeti'nin 16 Ocak 1922 tarihli resmi yazısı uyarınca 1 Mart 1922 tarihinde 10.000 adet haki renkli üniforma, 4.000 adet Mauser tüfeği, 2.080.000 adet fişek ve 373 at TBMM Hükümetine bırakılacaktır.[3002]

17 Ocak 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Sayın Poincaré İktidarda" nam başmakale neşredildi. Bainville'ye göre, *Cannes Konferansı savaşın ve zaferin amacını yok etmiş, buna Fransız halkının çok şiddetli tepki göstermiş ve Briand istifa etmek zorunda kalmış, ayrıca Fransız kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığı büyük oranlara varmıştı*r.[3003]

2997 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 229.

2998 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome 1, p. 112, Nu. 57; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 317, dipnot 831.

2999 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.

3000 Deniz Aşırı Ülkeler Arşivi, Aix-En Provence, 11, APOM, 27, başbakana sunulmuş 15 Ocak 1922 tarihli rapor; Aktaran: Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 12-13.

3001 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 153.

3002 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 247-248; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158.

3003 Jacques Bainville, "M. Poincaré au pouvoir", *La Nation Belge*, 17 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.

18 Ocak 1922. TBMM Hükümeti mümessili Ahmed Ferid (Tek), Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca'yı ziyaret etti. Ahmed Ferid, *Mustafa Kemal'in kalıcı bir barıştan yana olduğunu, ancak bunun sağlanması için İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılarak Türk egemenliğine bırakılmasının şart olduğunu, Türkiye'de yaşayan azınlıklara ise ancak Avrupalılarca yapılmış antlaşmalardaki hakların tanınabileceğini, Boğazların askerden arındırılması gerektiğini, Ermenistan konusunda ise kesinlikle hiçbir ödün verilmeyeceğini bildiriyor*. Peretti ise *1922 Ocak ayında Briand kabinesinin düşmesi ve yerine Poincaré kabinesinin gelmesiyle ortaya çıkan hükümet değişikliğinin Fransa'nın Ankara Hükümeti'ne karşı politikasını etkileyip etkilemeyeceği yolundaki endişeleri* gideriyor.[3004] Bir başka kaynakta ise mühim ayrıntılar görüyoruz:

> Aristide Briand ve Dışişleri Bakanlığı Siyasi Bölüm Başkanı Peretti de la Rocca ile bir görüşme gerçekleştiren Ferit Bey, yeni hükümet ile birlikte Türk-Fransız ilişkilerinin geleceğinin ne olacağını sordu. Bu konuda Aristide Briand, Ferit Bey'e bazı güvenceler vererek ilişkilerin zedelenmeyeceğini dile getirdi. Ona göre Fransa, Avrupa siyasetinde rol oynayabilecek güçlü bir Türkiye'yi arzuluyordu ve Türkiye'nin gerek siyasi gerekse askeri anlamda yeniden yapılandırılabilmesi için barışın ivedilikle tesis edilmesi gerekiyordu. Fransa, Türkiye ile dostluk içerisinde bir işbirliğine hazırdı. Araya giren Peretti de la Rocca da Ferit Bey'e güvenceler vererek, Fransa'nın Türkiye'ye olan tutumunun değişmesi için bir sebep göremediğini söyledi. Rocca'nın ardından Briand, Ferit Bey'i ikna etmek amacıyla şu ifadeleri kullandı: "*İngiliz ve Yunan tekliflerini Türkiye için yetersiz görürsem, bu teklifleri kabul etmemeyi ve böylece Türkiye'ye dayatılacak olan böylesi bir arabuluculuğun önüne geçmeyi üzerime alacağım*". Briand'ın bu sözlerinin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın kalıcı bir barışa taraftar olduğunu dile getiren Ferit Bey, "onun kabul edebileceğini düşündüğü" şu şartları sıraladı:
>
> 1- Yunan ordusunun mutlak suretle İzmir'i boşaltması ve İzmir'in Türk egemenliğine bırakılması gerektiği.
>
> 2- Türkiye'de yaşayan Hristiyan azınlıkların Avrupalılarla yapılmış olan antlaşmalardaki haklarının tanınabileceği.
>
> 3- Doğu Trakya'da Midye-Enes hattının, hattın her iki tarafında Fransız kontrolü olacak şekilde, kabul edilebileceği.
>
> 4- Mustafa Kemal Paşa'nın Boğazlarda geçiş serbestiyeti olmasının öneminin farkında olduğu; (Çanakkale Boğazı'nın) Anadolu yakasında herhangi bir noktanın müttefikler tarafından işgalinin kabul edilmeyeceği; fakat Gelibolu' da bazı noktaların müttefiklerce kontrolünün tanınabileceği; ayrıca geri kalan kısımlarda Boğaz'ın her iki kıyısının da silahsızlandırılmasının kabul edileceği.
>
> 5- Ermenistan konusunda hiçbir ödün verilmeyeceği.
>
> 6- Mustafa Kemal Paşa'nın askeri konularda en ufak bir kısıtlamayı kabul etmeyeceği ve bu konuda kararlı olduğu.[3005]

19 Ocak 1922. *Gaulis'in Yeni Adana'ya demeci: Türk ordusu, her zamankinden daha kuvvetlidir*.[3006]

20 Ocak 1922. *Yenigün* gazetesi: *Cihan edebiyatı ve irfaniyetinde Türk davası. C. Farrere, Nobel mükafatının bu sene dahi bizim yüzümüzden Piyer Loti'ye verilmemiş olduğunu açıklayan bir makalesiyle Türk davasının ne kadar haklı ve ulvi olduğunu bütün cihana karşı en beliğ lisanla bir daha haykırdı*.[3007]

3004 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 188-189; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 159.

3005 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome 1, p. 112, Nu. 57, Peretti de la Rocca'nın 18 Ocak 1922 tarihli muhtırası; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 317-318.

3006 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 239.

3007 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 240.

21 Ocak 1922. *Meclis'te, Avrupa'da Türkiye lehine yazılar yazan Claude Farrere'e teşekkürname yazılması ve Paris Temsilciliği tarafından hasta olan Piyer Loti'nin hatırının sorulması kararlaştırıldı. Öneriyi veren 40 kişi adına konuşan Celal Nuri'nin anlattığına göre Claude Farrere, Piyer Loti için şunları yazmış: İsteseydi Nobel ödülünü alabilirdi. Türkleri savunduğu için vermediler*.[3008]

22 Ocak 1922. İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi *Le Temps*den iktibas etti: *Türkiye yalnız istiklali için harbediyor*.[3009]

23 Ocak 1922. *Yeni Başbakan Raymond Poincaré, Fransa'nın Türkiye'ye beslediği dostlukta bir değişme olmayacağını dile getirdi*.[3010]

24 Ocak 1922. Türkiye Ardiye Şirketi ve Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü 1975 senesinde şunları yazacakdır: *24/1/338 Salı günü Topçu Yüzbaşısı Ömer Bey (Memleketimizin tanınmış iş adamlarındandı, vefat etti) o zaman Galatada Agopyan hanında komisyonculukla meşgul Marsel Savva isminde bir Fransızla tanışmış bu zatın Anadoluya Tüfek, fişek gibi malzemei harbiye satmak istediğini Felah Grubu Erkânından Mümtaz Topçu Kaymakam Eyüp Beye bildirmiş ve kendisinden de bir randevu istemişti. Anadolu'nun Tüfek, fişek bakımından olan ihtiyacını yakından bilen ve hatta bir çok satıcılarla müzakereye girişen Eyüp Bey de, Ömer Beyin bu teklif ve talebini memnuniyetle kabul etmiş iki gün sonrası için bir randevu vermişti*.[3011]

25 Ocak 1922. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Mersin'de liman inşası için bir Fransız şirketinin teklifi kabul edildi*.[3012]

26 Ocak 1922. *Echo de Paris, Depats gazetesine cevaben Kilikya'da Türkiye'ye terk edilen silahlar hakkında Bouillon ve General Gouraud'un bilgilerine başvuruyor. Bouillon, terk edilen askerî malzemenin iddia edildiği gibi 200 milyonluk olmadığını, bundan çok az olduğunu söylüyor. Ancak, terk edilme şartları hakkında açıklama yapmıyor. Gouraud da bilgi vermiyor*.[3013]

Himmetzade Hüsnü:

> 26/1/338 Perşembe: Eyüp Bey Marsel Savva ile Harbiye Nezaretindeki dairesinde buluşuyorlar. Marsel Savva tüfek satışı için Eyüp Beye şöyle bir teklifte bulunuyor.
>
> (Ben komisyoncuyum. Mal sahibi değilim. Hazırladığım tüfek satışına ait şu teklifi veriyorum. Sahibi Fransızdır. Arzu ederseniz Paris'e gideriz. Orada size sahibini tanıtırım. Görüşürsünüz. Ben ancak burada yapılabilecekleri yaparım.) diyor.
>
> Kaymakam Eyüp Bey, bu görüşme ve ifadeden yararlanarak Anadolu için yalnız tüfek ve fişek değil, aynı zamanda fişeğiyle Topçu mermisine de ve diğer harp malzemesine de lüzum ve ihtiyaç olduğunu ve bunların halen İstanbul'daki Harbiye Nezareti emrindeki ambar, depo fabrikalarda mevcut bulunduğunu ve kaçakçılık teşkilatımız kanaliyle bu depolardan faydalanıldığını, binaenaleyh Fransız işgal Kuvvet Kumandanlığı ile temas edilebildiği takdirde bu kanallardan daha geniş ölçüde faydalanmanın mümkün olacağını Marsel Savva'ya bildiriyor ve tekrar buluşmak üzere ilk görüşme sona eriyor.[3014]

27 Ocak 1922. *İngiliz tekliflerine yazılı olarak cevap veren Fransa, Sevr Anlaşması'ndan beri şartların değiştiğini belirtti. Cevapta şöyle denildi: "Yunanlılar başansızlığa uğradı. Yeniden çarpışma başlarsa*

3008 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 241.
3009 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 243.
3010 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 320.
3011 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 155-156.
3012 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 246.
3013 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 248.
3014 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 156.

nazik bir durum doğabilir. Hemen barış yapılması gerekir. Ermenilere özerklik verilmesine karşıyız. Kapitülasyonların kaldırılması ve Sevr Anlaşması'nda daha bir çok değişiklikler yapılması gerekir".[3015]

Fransa Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı *Franklin-Bouillon, İngiltere Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Headlam Morley ve Childs'la görüşürken, Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi sırasında, Türklere silâh, üniforma, mühimmat ve 10 uçak verildiğini açıklıyor*.[3016] *Yunan yazarlarına göre, Fransızlar, askerî gücünü kolayca taşıyabilmesi için, Mersin limanını da Mustafa Kemal'e bırakmışlardır*.[3017] Franklin-Bouillon: *Fransa Kilikya'da yılda 500 milyon frank harcıyor; orda 5.000 Fransızın mezarı bulunuyor*. [..] *Fransız uyruklu Müslümanların görüşleri yabana atılamaz, çünkü gelecekteki Fransız askeri gücünün yüzde 30'u, sürekli olarak Fransa'da üslendirilecek Müslüman erlerden oluşacaktır*.[3018]

Himmetzade Hüsnü:

> 27/1/338 Cuma: Sabahleyin erken ardiyeye geldim. Günlük işlerle meşgul olurken ardiyeye tanımadığım ve ecnebiye benzettiğim bir şahıs geldi. Ve ismim ile beni sordu. Odama aldım. Kendini takdim etti. Kaymakam Eyüp Beyle görüştüğünü bildirdi.
>
> Daha evvel malumatı olmakla beraber, Eyüp ve Ömer Beylerden benim Anadolu'ya cephane kaçırdığımı ve bu teşkiltın başında bulunduğumu öğrendiğini anlattı. Ve nihayet sözü Fransız işgali altında bulunan Zeytinburnu ve Gülhanedeki cephanelere ve bu cephanelerin Anadolu'ya kaçırılmasına getirdi. Ondan sonra imkânlar üzerinde görüşmeye başladık.
>
> Dedim ki:
>
> (Bu iki depo da bildiğiniz gibi Fransızların işgali altındadır. Bu bakımdan cephaneleri kaçırmak için her şeyden evvel Fransız Kumandanlığından müsaade almak lâzımdır. Eğer General Pelle'den bu müsaadeyi alabilirseniz imkân taşıyan bütün emniyet tedbirlerini alarak bu cephaneleri depolardan alıp Anadolu iskelelerine kadar götürmeği biz teahhüt ederiz. Benim buna göre teşkilâtım mevcuttur. Elverir ki siz izin alabilesenız. Kendisini tatmin ve aynı zamanda teşvik edebilmek için derhal sözlerime şunları da ilave ettim. Esasen biz şimdiye kadar İngilizlerden bu hususta bazı yardımlar gördük. İngilizler Fransızlardan evvel davrandılar. Görüşmelerimizde bu ciheti de Generala söyleyebilirsin.) dedim. Uzun ve münakaşalı görüşmelerden sonra Marsel Savva memnun bir vaziyette depodan ayrıldı ve General Pelle ile bu meseeyi mutak görüşmeye çalışacağını vaadetti. Bu vaziyeti derhal Kaymakam Eyüp Beye olduğu gibi izah ettim.[3019]

31 Ocak 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Osmanlı Hükümeti, Cenova'da toplanacak olan konferansa katılma talebini müttefik devletlere resmî olarak tebliğ etmiştir*.[3020]

Ocak 1922. Fransız istihbarat raporu: *Dürüst ve sadık bir kişi olan İsmet Paşa, ülkesinin içine atıldığı uçurumdan çıkabilmek için Fransa'ya dayanması gerektiğine inandığından, Fransa'nın candan bir taraftarıdır*.[3021]

Paris'de münteşir *L'Orient et L'occident* mecmuası, *Kemalizmin şeflerinden biri olan eski Washington elçisi Ahmet Rüstem* imzalı makale neşretti: *Türkiye ve İtilâf Devletleri arasındaki savaşın iki safhası*

3015 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 249.
3016 BNA, FO, 7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.
3017 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.
3018 FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 198, dipnot 278.
3019 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 156-157. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3020 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
3021 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 9.

vardır: Birincisi, 30 Ekim 1918 Mütarekesi sonucu Türkler'in silahlarını bırakmasıyla bitti. İkincisi, Mütarekenin İtilâf Devletleri'nce ihlâl edilmesi, Yunan birliklerinin saldırısı ve Türkler'in Sevres şartlarını reddetmesiyle başladı.[3022]

1 Şubat 1922. *Fransız Mareşali Foch, Türkiye'ye yumuşak davranılmasını istedi. "Müttefikler Anadolu'ya daha sert davranırlarsa güçsüzlükleri ortaya çıkar. Sömürgelerde bunun büyük yankısı olur. Türklerin açık bir başarısı, Arap krallıklarında ve Hindistan Müslümanları arasında da bağımsızlık düşüncesini alevlendirebilir, ayaklanmalar başlatabilir" diyen bir rapor verdi*.[3023]

Petit Parisien gazetesi: *Şark meselesinin hallinde, İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılığı var. Fransa, Sevr'i adaletle tadil etmeyen bir kararın yerine getirilmesi için silahlı müdahaleye katılmayacaktır*.[3024]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek), *İtalya Dışişleri Bakanı Signor Bonomi'ye, Türkiye'nin davet edilmemesini protesto eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin, coğrafî konumundan dolayı, özellikle Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin Cenova'ya davet edilmemesinin, konferansın beklenen sonuçlarının verimliliğini düşüreceğini aktarmıştır*.[3025]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, Türk delegelerin* Cenova Konferansına *davet edilmemelerini protesto etmiştir*.[3026]

2 Şubat 1922. *Fransız Başbakanı Poincare, Lord Curzon'un 30 Ocak tarihli yazısına verdiği cevapta, suçlamaları reddetti. Türklerin avukatı olmadıklarını belirten Poincare, İngiliz görüşlerinin tümünü reddetmediklerini; Türkler savaşla Yunanlılan Anadolu'dan atarsa, İngiliz ve Fransız imparatorlukları için de tehlike başgösterebileceğini; bu bakımdan bir an önce barış yapılmasını istediklerini anlattı*.[3027]

Başvekil Poincaré, *Türklerle yapılacak antlaşma hakkında İngiltere'nin Paris Büyükelçisi* Lord Hardinge'ye mektub gönderdi. *Ermenistan konusunda Lord Curzon ile aynı kanaatte olduğunu, artık Sevr Antlaşması'nı uygulamanın imkânsız olduğunu ve bu sebeple Ermenistan kurma fikrinin gerçekçi olmadığını dile getir*iyor.[3028]

İngiltere Hariciye Nâzırı Curzon'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye muhtıra: Londra'daki Fransız Büyükelçisi, *Fransa'nın Türklere karşı kuvvet kullanmayacağını yineledi*.[3029]

Yunan Başvekil Gunaris, *Lord Curzon'a, Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istedi*.[3030]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakalesinden: *Türkler bağımsızlıklarını istiyorlar ve onu korumayı bildiklerini gösterdiler. Yunanlılar ise kuşkusuz kendileri için tehlike dolu bir fetih savaşını sürdürmek istemezler*.[3031]

3022 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 40.
3023 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 256.
3024 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 257.
3025 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226-227.
3026 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
3027 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 258.
3028 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 324, dipnot 843.
3029 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LIII.
3030 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.
3031 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 280.

3 Şubat 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Tüm Batı Anadolu Türk egemenliğine bırakılmalıdır*.[3032]

> 3 Şubat 1922 tarihli Le Temps şu haberi veriyor: Ankara andlaşmasının hazırlık komisyonu geleceğe yönelik askeri hazırlıklarını tamamlamıştır. Ona göre Türk ordusu savaştan sonra en az 100 bin kişilik azaltmayı tanımayacaktır. Bu ordu Ankara hükümetince belirlenen yerlere yayılacaktır. Her biri 20 bin askerden oluşan 5 kolordu teşkil edilecektir. Polis sayısı ise bu rakamın dışındadır. Böyle bir ordudan artacak mühimmat da depolarda muhafaza edilecektir.[3033]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi Fransız istihbaratçı-gazeteci Berthe-Gaulis'in beyanatını havi *Le Figaro*dan haberini iktibas etti: *Sakarya savaşı yeni bir devir açtı.*[3034] *İleri* gazetesi *Le Temps*den iktibas etti: *Türkiye istiklal hakkını ispat etti*.[3035]

İspanyol matbuatı yazıyor: Cenova Konferansı *Başkanı Poincaré'in, İngiltere'nin Paris büyükelçisi Harding'i kabulü sırasında, Harding, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi müttefiklerin kararlarını uygulamaya zorlamak için Fransa'nın ne tür tedbirlere başvurmaya hazır olduğunu sormuştur. Yunanistan, İngiltere'nin hakemliğini kabul edeceğini bildirmiştir ve şimdi sırada Türkiye vardır. İngiltere, Türklerle dostane ilişkiler sürdüren Fransa'nın, zorunlu müdahaleler konusunda İngiliz hükümeti ile ortak hareket etmeye hazır olup olmadığını öğrenmek istemiştir*.[3036]

4 Şubat 1922. *L'Ouest-Eclair* gazetesi, René Pinon'un makalesini neşretti: *Ankara anlaşması İngiltere'ye karşı bir direnme politikasının ilk sahnesi ise makul bir anlam taşır*.[3037]

6 Şubat 1922. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Cenova'da başlayan müzakerelerin odak noktası, İzmir ve Trakya sorunları ile Türk ve Yunan azınlıkların himayesi sorunlarıdır. Bu süreçte, Türk Hükümeti, yabancı askerî birlikler geri çekilene kadar, müttefiklerin denetim uygulamaktan vazgeçmelerini talep etmiş ve bu taleplerin yerine getirilmesi için gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir*.[3038]

Himmetzade Hüsnü: *Marsel Savva 6/2/338 Pazartesi günü Eyüp Beyle ikinci defa buluştular. Onlarla aralarında* 27 Ocak 1922 tarihli mülakat mucibince *mutabakata vardılar*.[3039]

7 Şubat 1922. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti İstanbul'a müteveccihen Ankara'dan ayrıldı.[3040]

8 Şubat 1922. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Fransa da hukukumuzu müdafaa edecek. Paris Mümessili Ferit Bey, durumu Ankara'ya bildirmiştir*.[3041]

9 Şubat 1922. İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar. Cenova Konferansı *sırasında, Lord Curzon, Türkiye'nin, Anadolu'daki başlıca merkezlerini de içine alacak şekilde ve başkenti İstanbul olmak suretiyle, millî birliğini kurmasına izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bununla birlikte,*

3032 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 159.
3033 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 40, dipnot 48.
3034 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 173.
3035 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 261.
3036 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
3037 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 216.
3038 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
3039 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 157.
3040 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 159.
3041 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 270.

Türkiye'nin Boğazları kapatmasına asla müsaade edilmeyecek ve İngiltere ve müttefiklere hizmetleri nedeniyle, Yunanistan'a da tavizler verilecektir.[3042]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, münekkid P. Souday'ın eleştirel yazısını neşretti: *C. Farrere Türksever olmaktan da ileridir; baştan ayağa kadar Türk ve müslümandır: Eserlerine Hicrî yıla göre tarih koymaktadır*.[3043]

10 Şubat 1922. Ankara matbuatından *Yenigün* gazetesi: *Fransızlar bize askerî levazım verdiler mi?*[3044]

12 Şubat 1922. *Yenigün* gazetesi: *Avrupa'da Şark meselesi mühim bir safhada. Poincare, Anadolu'nun, Şarkî ve Garbî Trakya'nın tahliyesini, Edirne'nin bize iadesini, Garbî Trakya'nın istiklalini teklif etmiştir. Lord Curzon da İstanbul'un Türklüğünü tasdik ediyor*.[3045]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi Fransız *Matin* gazetesinden Franklin-Bouillon'un makalesini iktibas etti: *Ankara itilafı, bütün müttefiklere hizmet etmiştir*.[3046]

15 Şubat 1922. Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve maiyeti, İstanbul'a muvasalat ettiler.[3047]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Bolşevik Mümessili Radek, Fransa tarafından Türkiye'ye karşı takip edilen siyasetinin Ruslar tarafından meserretle karşılandığını söylüyor*.[3048]

17 Şubat 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Cenova'da müzakereler devam ederken, 16 Şubat'ta Kemal Paşa, konferansa bir Türk temsilcinin katılmasına müsaade edilmediği takdirde, Ankara Hükümeti'nin, Türkiye ile ilgili alınacak herhangi bir kararı katiyen kabul etmeyeceğini beyan etmiştir*.[3049]

18 Şubat 1922. İstanbul'daki Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle hususî mülakat etmiştir. Mülakatın tafsilatı hakkında TBMM Hükümetine acele telgraf gönderiyor. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin belirttiğine göre *İslâm Fransız tebaasını tatmin etmek*, Türkiye'yi *tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek* ve dahi *Türkiye'yi yenileştirmek*; Fransa'nın millî menfaatleri gereğidir:

> Hariciye Vekâletine
>
> Çarşamba günü 15/2/338/1922 tarihinde saat 4. Sonrada İstanbul'a geldik: Haydarpaşa rıhtımında Halk yaşasın Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yaşasın Mustafa Kemâl Paşa! diye bağırıştılar. İzzet Paşa Kalemi mahsus müdürünü göndermişti. Dünkü perşembe gününü Hilâli Ahmerde hemen gazetecilerin mülâkatlariyle geçirdik. Tevfik Paşa'nın bitaraf bir yere gelmesi mümkün olmadığı için bu sabah onbirde Hamid Bey'in konağına gittik. İzzet Paşa da orada idi. İkisinde de İngiliz korkusu ve İngilizler'le anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa Devletlerle olan münâsebâtında ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misâk-ı Millî esaslarını istemekte israr ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisinin Makamı Hilâfete merbut meclisimiz mahiyet-i asliyesiyle tanıldığı halde Meclisin de bunu izhar edeceğine dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucip oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezcümle benim seyahatım esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi yeni esası itibariyle muvafık gördüler. Arkadaşlariyle konuşup bir cevap verecekler. Sık sık görüşmekliğimizi söylediler. Bunun bîtaraf bir yerde kabil olduğu cevabını verdik.

[3042] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3043] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 52.
[3044] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 273.
[3045] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 275.
[3046] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 275.
[3047] Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 159.
[3048] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 279-280.
[3049] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

Öğleden sonra evvelâ İngiliz Komiserl Rumbold ile, müteakiben Fransız Komiseri General Pellé ile görüştük. Rumbold seyahatimin mahiyetini ve karar ittihazına mezun olup olmadığımı sordu. Seyahatimin tenvir ve tenevvür için olduğu ve sifat-ı resmiyem ile Meclisin müttehiden beyan ettiği itimadın konuşmak için lâzım gelen kudreti bana bahşettiğini söyledim. Yunanlılarla aramızda arazi meselesi ve diğer devletlerle de sair mesail mevcut olduğu mukaddemesini serdederek arazi meselesine girişti. Yunanlılara hem Anadolu'nun hem Trakya'nın tahliyesinin teklifi halinde bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur, dedi. Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü halinde ne yapılırsa Trakya'nın tahliyesini kabûl etmediği takdirde de aynı şeyin yapılabileceğini beyan etmekliğimiz üzerine Hükümetim bizimle müttefikan harb etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez dedi. Trakya'dan Şarki ve Garbi her iki Trakya'yı mı kastetmekte olduğumuzu ayrıca sual etmesi üzerine mevzuu bahis olan Şarkî Trakya'dır. Fakat Misâk-ı Millîmiz Garbî Trakya'nın mukadderatını da Şarkî Trakya'nınkine raptetmiştir dedik. Bulgarla bizim hem hudut olmamıza Balkan Devletlerinin hoş bir nazarla bakmayacaklarını ve Bulgarlarla bilittifak kendileri aleyhine harbe girişmiş olduğumuz için böyle bir ittifaka bir daha mahal vermemek iktiza ettiğini söylemesi üzerine Bulgarlarla aramıza bir dil olarak Yunanlılar sokulurlarsa bu halin Yunanlıları hariçte müttefik aramaya, bizi de Bulgarlarla ittifaka sevk edeceğini ve bunun harice de sirayetiyle yine iki taraf hasıl olacağını, bundan başka Yunanlıların Trakya'da vücudu İstanbul'un Marmara Denizinin ve bu denizin cenup sahillerinin ve bu sahillerin hinterlandının emniyetini ihlal edeceği cevabını verdik. Nefsi Edirne şehrinin hâli hazırdaki nüfusuna göre İslâmların büyük bir ekseriyet teşkil etmediğine dair bir rapor aldığını beyan eylemesi üzerine bunun yanlış olacağını, Harb-i Umumiden bir sene evvelki istatistiklerin Trakya'nın kahir bir ekseriyetle Türk ve Müslüman olduğunu göstermekte bulunduğunu ve bu halkın Yunan zülmünden Bulgaristan'a ve İstanbul'a firar etmiş bulunduğunu ve meselenin halli için bu istatistiklerin esas ittihazı lâzım geldiğini söyledik.

Kapitülasyonların iktisadî kısımlarının ilgası demek ecnebilere bu hususta teba-i mahalliye muamelesi yapmak yani yerlilerden ne vergi alınıyorsa ecnebilerden de aynı vergiyi almak demek olduğuna göre bunu şahsen muhik bulduğunu fekat adli kapitülâsyonları birden bire ilga mümkün olamıyacağını Mısır kendilerinin himayesi altında olduğu ve bunun ecnebiler için bir teminat teşkil etmesi lâzım geldiği halde Mısır'da muhakimi muhtelitanın kırk sene devam ettiğini söyledi. Uzun izahat vererek davamızı müdâfaadan sonra hükümetimizin ıslahatı adliye ile meşgul olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini bildirdik.

Ekalliyetler meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sordu. Misâk-ı Millî Maddesinin bunu temin eylediğini diğer devletlerle yapılan malûm muahedatın bahşettiği hukuku bizim temin edeceğimizi söyledik. O muahedelerin tatbiki ahkâmını Cemiyet-i Akvamın temin eylediğini bizde dahi böyle olacağını söyledi. Bizde Misâk Millî hükmünce o muahedelerde ne varsa bizde onu kabul ediyoruz dedik.

Mübadele-i cebriyeden bahsettik. Bunu muvafik bulmadı. Boğazlar meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sual etmesi üzerine biz İngiltere'nin bu babda muayyen bir fikri varsa bize bildirmesini rica ettik. İngiltere meselenin şeklinde yalnız değil ki bir şey söyleyebilsin dedikten ve İngiltere'nin menfaatı ileride Türkiye ile meselâ Elcezire ve Irak'tan dolayı bir ihtilaf halinde Boğazların kendisine kapan[ma]masını temin eylemek olduğunu beyandan sonra tekrar bizim fikrimizi sordu. Misâk-ı Millî maddesi hükmünü beyandan ve Karadeniz sahilindeki Devletlerin bu meselede en ziyade alâkadar olduklarını ve bizce asıl matlup olan bizim hâkimiyetimizin mahfuziyeti ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temin maddeleri olduğunu ve bu şartlarla Boğazların münâkalat-ı âleme küşadını Misâk-ı Millî ile kabul eylemiş bulunduğumuzu söyledik. O halde Boğazları tahkim arzusunda mısınız dedi. Biz evvelki sözlerimizi tekrar ederek geçtik. Harbe de hazırsınız değilmi? dedi. Evet dedim. Müzakerât muvaffakiyetle nihayetlenmezse ne zaman harbe başlayacaksınız dedi. Bunu Erkânı Harbiyemiz bilir dedik. Ayrılırken inşaallah bu defa sulha nail oluruz demesi üzerine İngiltere cidden sulhu arzu ediyorsa nail oluruz. Dedik. İngiltere'nin büyük bir müslüman devleti olduğunu ve Müslüman âleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sûlhü arzu ettiklerini söyledi. General Pellé iki gün evvel Paristen gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincaré, Maraşel Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştüğünü Poincaré'nin gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde hatta teferruatta dahi tebeddül olmadığını İslâm Fransız tebasını tatmin etmek bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek Türkiye'yi yenileştirmek Fransa'nın menafii iktizasından bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye'nin avukatlığını yapacağını beyandan sonra İngilizlerin son muhtırasında Fransa'nın buna karşı verdiği cevaptan istidlâline göre Trakya ve ordumuzun gönüllü efrattan teşekkülü

> ekalliyetlerin hukukî meselelerinde azim müşkilâta uğrayacağımızı fakat bu meselelerde Fransa'nın bize zâhir olacağını beyandan sonra, Maliyemizin hakkı hâkimiyetimizi en az takyit edecek surette ve bütçenin umumuna şamil olmamak üzere bir müddeti muvakkate için murakabesi meselesiyle adlî kapitülâsyonların yine bir müddeti muvakkate bir istihale devresi geçirmesi maddesinde fedakârlık etmemiz lazım geleceğini söyledi.
>
> Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin en ziyade âlakadar olduklarına dair serdettiğimiz fikirleri General Pellé şahsen tasdik etti. Ve sözlerinden bu mesele için aralarında henüz bir şekil tayin etmemiş olduğu anlaşılıyordu. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında ihtilâf-ı efkâr olduğu görülmekte olduğundan şayet bu babta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyl edilemezse neticenin ne olacağına dair sorduğum suale Fransa'nın bizim avukatlığımızı ifada son dereceye kadar gideceğini fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunması Fransa'nın ellerini bağladığını ve her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi.
>
> Yusuf Kemâl[3050]

La Revue Hebdomadaire mecmuası, Henri Massis imzalı makale neşretti: *Türkler bağımsızlıklarını koruyabildiklerini ispatladılar; Yunanlılar da açıklıkla, kendilerini yıkıp mahveden bir fetih savaşını sürdüremeyeceklerini gösterdiler*.[3051]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul Hükümeti'nin konferansa resmî katılma talebi de, müttefik yüksek komiserleri tarafından, Türkiye'nin Asyalı ve muharip bir devlet olması nedeniyle konferansa kabul edilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir*.[3052]

19 Şubat 1922. *Le Journal de Debats* gazetesi yazıyor: *Ankara'dan alınan haberlere göre yeni saldırı hazırlıkları bütün hızıyla devam etmektedi. Bu karar temsilcilerin dışardaki temaslarının ardından hazırladıkları raporlar üzerine alındı. Meclisin bir gizli oturumunda Hariciye Vekâleti Vekili (Mahmut Celal Bey) hararetle alkışlanan bu raporu okudu. Sunuş kısmında temsilciler hükümete barış konusunda direnmelerini öğütlüyorlardı. Zira İtilâf Devletleri sadece müdahale imkansızlığı içinde değil, fakat kendi aralarında da Doğu meselesinde andlaşmazlık içinde bulunuyorlardı. Onları içte zayıf düşüren ve andlaşmazlık çıkmasına sebeb olan olaylardan bahsediliyordu. Yavaş yavaş milliyetçiliğin zaferini görüyorlardı. Yeni bir saldırı olmadan bazı tavizlerle barışın sağlanması için ılımlı grubun sunduğu teklifler reddedildi. Hatta başkanları Bekir Sami Bey Ankara'dan uzaklaştırıldı*.[3053]

20 Şubat 1922. *Fransızca Eurore gazetesinde Şarl Sağlıyo, Fransa'nın, İngiliz siyasetine alet olmamasını istiyor. Fransa'nın korku değil saygı uyandırmasını isteyerek şöyle diyor: Bir millet, zalim bir taarruza karşı arazisini müdafaa eunekte olduğu ve istilakarlığa para ve topla yardım edilmekte bulunduğu sırada, yurtlarını müdafaa eden vatanperverlerin silahlarından tecriti talep edilemez*.[3054]

21 Şubat 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'den (Tengirşenk) Fransız *Journal d'Orient* gazetesi İstanbul muhabirine beyanat: *Avrupa'ya yeni Türkiye'yi tanıtmak amacıyla gidiyorum. Emperyalist değiliz. Turancı veya İslam birliği taraftarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz*.[3055]

> Hariciye Vekili Avrupaya Yeni Türkiyayı tanıtmak için gitmekde olduğunu söylüyor

---

3050 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, 1994, c. 1, s. 399, Belge: 67. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3051 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 280.
3052 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
3053 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 60, dipnot 78.
3054 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 287.
3055 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 288.

Yusuf Kemal Beğ diyor ki: "İmperyalist değiliz. Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz."

Yusuf Kemal Beğin (Jurnal Doryan) muhabirlerinden birine şu beyanatda bulunmuşdur:

- Biz, hem istihsal-i malumat hem de i'ta-yı malumat edeceğiz. Garb efkâr-ı umumisini, Anadolu ahalisinin hakikî zihniyetini, hakikî maksadları hakkında tenvir etmeğe gidiyoruz. Avrupada bizi tanımıyorlar veyahud yanlış tanıyorlar ki hiç tanımamakdan beterdir. Bizi imperyalist zannediyorlar. Halbuki biz adalet istiyoruz. Bizi cidalci bir millet olarak telakki ediyorlar. Halbuki biz sulh istiyoruz. Bittabi öyle bir sulh istiyoruz ki hukuk-ı meşruamızı te'min etsin. Bundan başka bir istediğimiz yok.

Aynı zamanda Garb efkâr-ı umumisinin zimamdarânının yeni vaziyetlerini, mütalaa ve kanaatlarında vuku bulan tebdilat, husule gelen yeni cereyanları öğrenmeğe gidiyoruz. Nazar-ı dikkatinizi şu nokta üzerine celb ederim: Bizim maksadımız, cihana Yeni Türkiyayı tanıtmakdır. O Türkiya ki mücadelemizin ıztırabları ve azabları arasında doğmuşdur.

Bittabi iki sene içinde Türk milletinin büsbütün yeni bir zihniyet iktisab etdiğini iddia edecek kadar ileri gidecek değilim. Fakat Türk milleti benliğini idrak etdi. İşte, yeni halet-i zihniyesini eskisinden temyiz eden fark bundadır. Bundan dört sene evvel size Anadolunun herkesden ayrı olarak yirmi dört ay yaşayabileceğini söyleseler idi ne der idiniz, buna ihtimal vermez idiniz değil mi? Halbuki bu olmuşdur.

Asırlardan beri bizim kavî, vâsi bir saltanatımız vardı. Gerek ırkî coğrafî, siyasî gerekse ictimaî ve iktisadî, birçok esbabdan dolayı bu ecdad yurdu tedricî bir suretde parçalandı. Aslen Türk olmayan arazi Osmanlı vatan-ı aslîsinden ayrıldı. Her millet kendi hukuk-ı millîsini serbest bir suretde itimale muvaffak oldu. Biz vukuatı olduğu gibi teşrih ediyoruz.

Tarih cereyanının aksine gidileceğini biliyoruz. Herhalde eski imparatorluğumuzun üçte ikisi gaib oldu. Bize yalnız bir sülüsü kaldı. Biz onu muhafazada ısrar ediyoruz. Bu kadar bir şey istemek çok mudur? Ahalisinin tamamıyla veya ekseriyeti itibarıyla Türk olan bu arazi arzusundaki hukukumuzun tanınmasını istiyoruz. Biz bu zihniyetle "millîci"yiz biz imperyalist değiliz. Başkalarının elinden arazisini veya emvalini almak istemiyoruz. Biz aşikâr ve gayr-i kâbil-i münakaşa bir suretde bize aid bulunan şeyleri taleb ediyoruz. Biz iddia edildiği gibi Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Bütün dünya Müslümanlarının naim-i hürriyet ve istiklâlinden müstefid olmalarını temenni ederiz. Onlar ile aramızda dinî ve harsî münasebata girişmekle mahzuz oluruz. Biz Müslüman hem de hâlis Müslümanız. Fakat tehlikeli hayalperestliklerden ve müfritane fikirlerden ihtiraz ediyoruz. İşte Avrupaya söyleyeceğimiz şeyler bunlardır.

Hiç bir gizli maksada âlet olmayan bu samimî ve hâlisane beyanatımdan sonra bütün muhibban-ı adalet ve hürriyetin yani ahlâken ve fikren en yüksek olan kimselerin bize zahir ve tarafdar olacağına kâniyim.[3056]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Anadolu tahliye edilmedikçe sulh kat'iyyen söz konusu olamaz*.[3057]

22 Şubat 1922. *Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare, Dışişleri Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, Ankara ltilafnamesi hakkında bilgi verdi. Mustafa Kemal'i yalnızca bir gerilla lideri olarak görmenin yanlış olduğunu belirterek Çukurova'da terk edilmiş silahların parasını da Ankara Hükümeti'nin ödeyeceğini bildirdi*.[3058]

[3056] Vakit, 22 Şubat 1922, Numero 1509, *Yusuf Kemal Beğin Mühim Beyânâtı*, s. 1. "Dün Hariciye Vekilini bazı mühim zevat ziyaret etmişdir: Bir haftadan beri şehrimizde bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ evvelki gün Matbuat Cemiyetinde Çamlıcadan İstanbula inerek şerefine verilen ziyafetde hazır bulunmuş ve dün de Hilâl-i Ahmere ve bilahare de Doktor Âkil Muhtar Beğin hanesine giderek bazı mühim ziyaretleri kabul etmişlerdir. [4 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ öğleden sonra da bazı zevatın ziyaretini kabul etmişdir. [3 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ heyetinin Avrupaya ne vakit hareket edeceği henüz malum değildir. 26 Şubatda doğru Marsilyaya gidecek bir vapur bulunduğundan 26 Şubatda heyetin hareketi muhtemeldir." İkdam, 22 Şubat 1922, Numero 8957, *Yusuf Kemal Beğ*, s. 1.

[3057] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 289.

[3058] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 290.

Eclair gazetesi, İstanbul matbuatında yayınlanmış 20 Şubat tarihli bir haberi iktibas ediyor: *Ankara'dan ılımlı gruba dahil bir milletvekili çağrılıyor ve ondan Tunus'daki gösteriler hakkında bilgi isteniyor ve bu politikanın Fransa ile aramızdaki dostlukla nasıl bağdaşacağı soruluyor. Dışişlerini vekaleten yürüten Cemal bey, Ankara hükümetinin Fransa'ya karşı yaptığı taahhütlerde, panislamist hareketin durdurulmasının bulunmadığını belirtiyor. Ateşli münakaşalar oluyor. Nihayet Mustafa Kemal araya girerek Türkiye'nin dostu olan bazı kolonilerde belirli ajanların yaptıkları davranışlardan Ankara Hükümeti'nin sorumlu tutulamıyacağı*nı *belirtiyor*.[3059]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: *Paris'te Hilal-i Ahmer menfaatine müsamere verildi*.[3060]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Sûriye Hudûdunun Tahdîdi Mu'âmelesi*.

ترك ـ فرانسز تحديد حدود قومسيونى اعضاسى

[صاغدن صوله دوغرو : طوبوغراف مأمورى يكباشى صالح ، خارجيه مشاورى نيازى بكر ، فرانسز ياورى ملازم (بيكمال) ، ترك قومسيونى رئيسى ميرآلاى اديب ، طوبوغراف مأمورى يوزباشى حسن سرى بكر ، فرانسز قومسيونى رئيسى ميرآلاى (مودا) ، فرانسز قومسيونى اعضاسندن ملازم اول (غودا) ، ترك قومسيونى اعضاسندن اركان حرب يكباشيسى احسان بك ، فرانسز طوبوغراف مأمورى يوزباشى (لوشو) ، فرانسز اطاشه مأمورى ملازم اول (مارتن) .]

Resim. *Türk-Fransız Tahdîd-i Hudûd Komisyonu 'Âzâsı: [Sağdan sola doğru: Topoğraf Me'muru Binbaşı Sâlih, Hâriciye Müşâviri Niyâzi Beğler, Fransız Yâver-i Mülâzımı (Binmal), Türk Komisyonu Re'isi Miralay Edib, Topoğraf Me'muru Yüzbaşı Hasan Sırrı Beğler, Fransız Komisyonu Re'isi Miralay (Moda), Fransız Komisyonu 'Âzâsından Mülâzım-ı Evvel (Goda), Türk Komisyonu 'Âzâsından Erkân-ı Harb Binbaşısı İhsan Beğ, Fransız Topoğraf Me'muru Yüzbaşı (Loşo), Fransız İ'âşe Me'muru Mülâzım- Evvel (Martin).]* (Vakit, 22 Şubat 1922, Numero 1509, s. 1.

23 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a şikayet mektubu gönderdi: Sulh geciktirildiği için Yunanistan'ın iktisadî kaynakları tamamen tükendi. Türkler ise bu süreçte silâhlandı, Müttefikler buna göz yumdu. Askerî harekât yakında başlayabilecektir. Acilen yardım yapılmazsa Anadolu boşaltılacaktır[3061]:

> Lordum, 27 Ekim 1921 tarihinde Baltacis ve bana İngiliz hükümetinin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini sunma nezaketinde bulundunuz. Durumu inceledikten sonra barışın hızlandırılmasının herkesin çıkarına

[3059] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 28.
[3060] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 290.
[3061] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 291.

olacağı sonucuna vardınız. Barışı sağlamak için ulusal çıkarlarımızı Üç Büyüklere emanet etmemizi önerdiniz. İngiliz hükûmeti ortak bir arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a gösterdiği ilgi ve sempatiyi takdir eden bizler, konuyu dikkatle inceledikten ve Atina'daki meslektaşlarımıza danıştıktan sonra, Yunanistan'ın çıkarlarının teklifinizin kabulünü gerektirdiğine karar verdik. Lakin sizin benden daha iyi bildiğiniz üzere yaşanılan farklı olaylar, sorunun çözümünü bugüne kadar erteledi. Aradan üç aydan fazla zaman geçmesine ve sizin samimi çabalarınıza rağmen barışın sağlanması mümkün olmadı. Tüm bu süre boyunca Yunan hükûmeti, Türkiye ile müzakerelerde, Müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet eden Küçük Asya'daki askerî durumu korumakla meşguldü. Statükoyu korumak adına Yunan hükûmeti, bugün işgal ettiği mevzilerde Yunan Ordusu'nu tutabilmek için dayanma sınırını aşmıştır. Yunan hükûmetinin karşı karşıya kaldığı ciddi zorlukları İngiliz hükümetinin anlaması zor değildir. Yunan Ordusu toplam dokuz yıldır zorunlu askerlik yapmaktadır. Ayrıca askerlerin vatanseverliği ve görev bilinci, yani Türk boyunduruğu altındaki kardeşlerinin kurtuluşu ve Yunanistan ile birleştirilmesi, beklenen barışın tam olarak gerçekleşmemesi yüzünden azalmıştır. Bunların yanı sıra ülkenin ekonomik kaynaklarının zayıflaması, ordunun ikmalinde büyük ve giderek artan zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, Küçük Asya'da Yunan Ordusu fazlasıyla zorlanmaktadır. Yunanistan kötü şartlara rağmen şu ana kadar bu durumla mücadele etmeyi başarmıştır. Şahsınızın İngiliz hükûmetini koşulları dikkatlice incelemeye ve zorluklarla başa çıkmanın yollarını bulmaya yönlendireceğini umuyorum. Çünkü Yunanistan kendi gücüyle tek başına bırakılırsa bunların hiçbirinin üstesinden gelemeyecektir. Özellikle Yunan hükûmetinin mali kaynaklarının tamamen tükendiği konusunda sizi bilgilendirmek isterim. Bu gelişmeyi önceden tahmin etmiştim ve birçok kez İngiliz hükümetine, İngiliz pazarından kredi almamıza yardımcı olması için başvurmuştum. 22 Aralık 1921'de İngiliz Maliye Bakanı ile benim aramda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiliz hükûmeti 15.000.000 İngiliz sterlinine kadar kredi vermeyi kabul etmişti. Fakat İngiliz hükümetinin onayına rağmen krediyi hala sonuçlandıramadık. Bu arada Atina hükümeti, kamu hazinesinin kaynaklarının birkaç gün içinde tükeneceğine dair bize bilgi aktardı. Atina'dan gelen son telgrafta da ordu harcamalarının durdurulmasına rağmen hükümetin Şubat ayının sonundan sonra orduyu ayakta tutacak parasının olmadığı belirtildi. Ekonomik çıkmazın yanı sıra, Küçük Asya'da askerî operasyonların başlayacağı zamanın yaklaştığını da hesaba katmak gerekmektedir. Örneğin geçen sene askerî harekât bir ay geç başlamıştı. Bu arada düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer güçler, açıkçası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Son olarak, imzalanmayan barış antlaşması nedeniyle, istisnasız tüm Müttefik Güçler, Türkiye ile aralarında bir savaş halinin varlığını kabul etmeyi reddettiler. Türk-Yunan ihtilafında tarafsızlık beyanında bulunmalarına rağmen uluslararası hukukun savaşan taraflar ile tarafsızlar arasında tanıdığı ateşkesleri Yunanistan için uygulamadılar. Türk kuvvetlerinin büyük ölçüdeki silah tedariki ve Küçük Asya'daki askerî operasyon zamanının yaklaşması Yunan Ordusu için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Sayın Lord Curzon, bunu anlamanız sizin için zor olmasa gerektir. Küçük Asya Ordusu'nun askerî kurmaylarından alınan bilgiye göre, Yunan askerlerinin morali oldukça iyidir. Ancak Yunan Ordusu ile kıyaslandığında düşmanın sayısal olarak 10.000 asker fazlası bulunmaktadır. Ayrıca bizden çok daha fazla süvarisi ve iki kat fazla uçağı vardır. Türkler topçu bakımından daha zayıftır. Yunan Ordusu'nun yaklaşık 100 kadar daha fazla topu mevcuttur. Bu konuda şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Türkiye'nin silahsızlandırılması Mütareke şartlarına uygun olarak yapılmış olsaydı ya da Yüksek Konsey tarafından Küçük Asya'nın işgal emri verilir verilmez Yunan askerî birliklerinin özgürce hareket etmesine izin verilmiş olsaydı, Yunan Ordusu'nun büyük bir avantajı olacaktı. Bu şartlar altında Küçük Asya Ordusu'nun, birliklerdeki boşlukların doldurulması ve Türklerin üstünlüğünü etkisiz hale getirecek hatırı sayılır sayıda asker sağlanmadığı sürece, olası bir Türk taarruzunu karşılayabilecek kapasitede olmadığını ve bu konuda herhangi bir güvence verilemeyeceği bildirildi. Düşmanın üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için mühimmat ikmali şarttır. Bunun için ordunun hızlı hareket etmesine yardımcı olacak uçakların, topların ve kamyonların tedarik edilmesi elzemdir. Ordunun ekonomik yönden çaresiz kalması mali yardımı da gerektirmektedir. Yukarıdakilerin yapılmaması halinde, Ordu Komutanlığı, gerçekleşecek Türk taarruzunun ordumuzu ciddi bir tehlikeye maruz bırakacağına inanmaktadır. Eğer yukarıda belirtilen tedbirlerin acil olarak alınması mümkün değilse, derhal geri çekilme emrinin verilmesini talep etmektedir. Geri çekilme inisiyatifini

kendimizin almasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Böylece olayların gidişatının bize dayatacağı bir geri çekilme tehlikesinden de kaçınılmış olacaktır. Küçük Asya Ordusu'nun kurmayları, şu anda işgal edilmiş olan tahkimat hattının batısında herhangi bir noktada başka savunma tahkimat hattı bulunmadığından, Küçük Asya'dan çekilmeye karar verilmesi durumunda topyekun geri çekilmenin gerekli olduğu görüşünü ifade etmektedir. Küçük Asya Ordusu kurmayları, düşmanın sayısal üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için yeni askerî alımlar yapılmasını ve bu sayede Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak Yunan hükümeti Küçük Asya Ordusu'na acilen ihtiyaç duyduğu mali yardımı ve gerekli mühimmatı da sağlayamamaktadır. Hatta yeni asker alımları olursa, o zaman ilaveten büyük miktarda savaş malzemesine de gereksinim olacaktır. Yunanistan'ın yetersiz araçlarla yalnız bırakılması durumunda ortaya çıkacak kesin sonuçları İngiliz hükümetine belirtmeye gerek yoktur. Yunanistan, Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardığı barış şartlarını Türkiye'ye dayatma yönündeki kararını kabul etmiştir. Bu koşullar arasında müttefiklerin Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusa karşı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mücadele boyunca Yunanistan, Müttefiklerin koyduğu sınırlamalara, bu sınırlamalar Yunanistan'ın üstlendiği işin yürütülmesine ciddi bir engel oluştursa bile, saygı göstermiştir. Bu tür kısıtlamalardan biri, düşmanın başkentine karşı askerî gücün yasaklanmasıydı. Bu mücadelede Yunanistan, doğal ve hukuki çıkarı olan Batı Anadolu'daki Yunan halkının kaderine dair arzusundan esinlenerek tüm gücünü kullanmış ve tüm kaynaklarını tüketmiştir. Yunanistan, çabaları sayesinde şu ana kadar bu halkları kurtarmayı başarmış ve aynı zamanda barışın sağlanması için sağlam temeller atmıştır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalması durumunda, eminim ki İngiliz hükümetinin Hristiyan halklara yönelik duygularıyla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yunanistan bu halkların kaderini Müttefik Güçlerin ellerine bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak Müttefikler, Türkiye ile barış için müzakere ederken, Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Küçük Asya'daki varlığının sağladığı garantiyi de silah olarak kullanamayacaktır. İngiliz hükümeti, Yunan Ordusu'nun mevcut mevzilerinden çekilmesi ve Batı Anadolu halklarını ve Boğazları korumayı bırakması halinde, Kemal istilasının dehşetinden yalnızca Hristiyan halklar payını almayacaklardır. Aynı zamanda Türk kibri hiçbir yerde durmayacak ve Kemalistlerin toprak genişlemesi ne Sevr Antlaşması ne de İzmir ile sınırlı kalacaktır. Kemal, Boğazları da ezip geçecektir. Yunanistan bu sonuçlardan ne kadar rahatsız olsa da eğer destek bulamazsa, müttefik güçler tarafından tanınan ulusal haklarını savunmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Yunan Ordusu, barış konferansında belirlenen Yunanistan'ın Avrupa'daki sınırlarını korumaya öncelik verecektir. İngiliz hükûmetini tüm bunlardan haberdar etmek benim asli görevimdir. Bahsettiğim mevzu eminim ki İngiliz hükümetinin ilgileneceği bir meseledir. Ayrıca politikamı yönlendiren İngiliz-Yunan ilişkilerine dair algım, bu kritik dönemde ülkeme karşı bir görevim olduğunu hatırlatmaktadır. İngiltere ve Yunanistan arasındaki dostluk İngiliz hükümetinin Yunan milletine tavsiyelerde bulunmasını, görüşlerini belirtmesini ve almayı düşündüğü önlemleri bize iletmesini gerektirmektedir. Yunanlar her zaman bu dostluk ve güvenle desteklenmiştir. Gounaris.[3062]

24 Şubat 1922. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *The Times, Espuvar vapurunun hamulesi iade edilmezse Fransız Hükümeti'nin Yunan gemilerine karşı misillemede bulunacağını temin ediyor*. *Vakit* gazetesi: *Fransızlar, Yunanlıların elkoyduğu Espuvar vapuru serbest bırakılmazsa misillemede bulunacaklarını açıkladılar*. *İleri* gazetesi: *Fransa hükümeti tarafından Yunanistan'a tebligat. Bir Yunan muhribi tarafından müsadere edilen Espuvar sefinesinin derhal serbest bırakılması*. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Yunanistan vapurun yükünü vermezse, Fransa misillemede bulunacak*.[3063]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Ankara Hükümeti, Yunanistan'la bir barışın yapılabilmesi için taleplerini açıklamıştır: "Türkiye ve İstanbul, savaştan önce bulundukları duruma dönmelidir. Türkiye, askerî, malî ve iktisadî yönden tam bağımsız olacaktır. İşgal altındaki İzmir ve diğer topraklar kayıtsız şartsız iade edilmelidir. Batı Trakya'ya muhtariyet verilecektir. Doğu Trakya ise iade edilecektir. Yunanistan ise savaş tazminatı ödeyecektir*."[3064]

3062 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 647-650. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3063 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 293.
3064 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

25 Şubat 1922. Fransız istihbaratçı Berthe Georges-Gaulis, Yusuf Kemal'in *Journal d'Orient*e verdiği 21 Şubat tarihli beyanatını övdü: *Bütün İslam âlemi, Türk sayini* (emeğini, çalışmasını) *takdis ve bu sayin büyük kıymetini takdir etmektedir*.[3065]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Mersin limanı inşa ediliyor*.[3066]

29 Şubat 1922. Himmetzade Hüsnü: *29/2/338 Cumartesi günü Savva benim depoya geldi. Yaveri vasıtasiyle General Pelle ile temasa geçtiğini ve görüştüğünü, muvafakatını aldığını, Paris'e yazdığını, neticeye göre General Şarpi'ye emir vereceğini uzun uzun anlattı. Memnun oldum. Kendisinden 28/2/338 (922) Salı günü Eyüp Beyle görüşmeleri için randevu aldım. Salı günü buluştular. Mösyö Savva bu malûmatı Eyüp Beye de aynen bildirdi. Aynı zamanda Hamit Beyde bu meseleyi General Pelle ile görüştü ve General Pelle de Marsel Savva'ya söylediklerini Hamit Beye de doğruladı. Bu suretle Hamit Beyin verdiği malûmat ile Marsel Savva'nın beyanatı birbirini doğruluyordu. Bittabi çok iyi oldu. Eyüp Bey bu durumu telgrafla derhal Anadolu'ya bildirdi*.[3067]

Şubat 1922. Claude Farrere, Paris'de tertiblenen bir konferansda nutuk irad ediyor: *Düşünün ki, Türklerin düşmanlarının parası var ve para her kapıyı açıyor; düşünün ki, bu düşmanların gazeteleri var, Batıda anlaşılması Türkçeden daha kolay bir dil kullanıyorlar. Ermeniler, Yunanlılar Fransızca yazıyorlar, çünkü uzun süre Osmanlı tebaası idiler ve Fransızca Osmanlı İmparatorluğunda her zaman iki resmî dilden biri idi. Ama Türk, ekseriya Fransızca konuşursa da nadiren yazmasını bilir. Üstelik, hiç çenesi düşük olmayan bir ırka mensuptur; düşmanları ise aksine çok ve iyi konuşkandır. Yalanı temel silâh yapan için ne korkunç özellikler! Türk, Avrupa ile hele Amerika ile konuşamadı ve konuşmasını bilemedi; düşmanları ona veryansın attılar. İyi bilgi alamayan kişilerin nazarında, böylece, neden onlar çoğu kez haklı ve Türk haksız görünmesin?*[3068]

L'Asie Française mecmuası yazıyor. *Ege Denizi'nde Türk denizaltılarının Yunan zırhlı gemilerini "avlamakta" olduğu şeklinde basında haberler* çıkmıştır.[3069]

Mart 1922. Mustafa Kemal'in defterine notu: *Bir taraftan Fransa'dan bir taraftan Rusya'dan ihtiyâcâtı te'mîne çalışıyoruz*.[3070]

Mart 1922'de Paris'te bulunan Ankara heyetinin askerî müşaviri Harbiyye Dairesi Satınalma Heyeti Başkanı Albay Cemal (Esener), TBMM'nin Paris temsilcisi Ferit (Tek) Bey'le görüşerek, Batı cephesinin azami ihtiyaç duyduğu hafif makineli tüfek, uçak ve kamyon gibi malzemelerin, diğer malzemelere tercihen satın alınması gerektiğini açıklamıştır. Daha sonra bu malzemenin, bir an evvel verilmesi için, Ankara heyetiyle temas ve irtibata memur edilmiş olan Albay Mougin kanalıyla, Fransız askerî makamları nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Fransız makamları, bu silah ve malzemenin en kısa bir zamanda teslim edileceğine dair söz vermişlerdir. Heyetin Anadolu'ya dönüşünden sonra, Haziran ve Temmuz 1922 aylarında bunlar TBMM Hükümetine teslim edilecekler.[3071]

3065 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 294.
3066 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 295.
3067 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 157-158.
3068 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 53.
3069 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 281.
3070 Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III* içinde (s. 143). Ankara: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
3071 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 165-166.

1 Mart 1922. *Fransız Hükümeti'nin 16 Ocak 1922 tarihli resmi yazısı uyarınca 1 Mart 1922 tarihinde 10.000 adet haki renkli üniforma, 4.000 adet Mauser tüfeği, 2.080.000 adet fişek ve 373 at* TBMM Hükümetine *bırakılıyor*.[3072]

Mustafa Kemal, meclisin üçüncü devresini açış konuşmasında "Fransa Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ilişkilerine dair şu ifadeleri dermeyan etmiştir:

> Geçen sene Fransızlarla mübadelei üsera hakkında iptidar ve hüsnüsuretle intacedilen müzakerat Ankara'da akdedilen Türkiye-Fransa İtilâfnamesine müncer oldu.
>
> Efendiler; bu mukavelenin umumi ve esasi bir ehemmiyeti vardır ki: O da bununla bizzat Sevr Muahedesini vücuda getiren zümrei itilâfiyenin en mühim bir rüknü olan Fransa'nın muahedei mezkûrenin kabiliyeti tatbikiyeden mahrumiyetini fiilen ve hukukan kabul etmiş olmasıdır. (Alkışlar) Bu muvakele ile yüksek bir kıymeti mâneviyeyi haiz birtakım hukukumuzu istihsal eylemiş olmakla beraber, vatanın aziz bir parçasını da istihlâs etmiş olduk. Üç seneden ziyade imtidadeden bir iftiraktan sonra, maderı vatana kavuşan bu mıntıkanın sahibi hakikisine iadesini kabul edemiyen bâzı düşmanlarımız oralarda, iğtişaş çıkarmaya uğraştılar fakat; sarf ettikleri faaliyet tamamen boşa çıkmıştır. Teslim ve tesellüm bir intizamı tam ile icra ve itmam edilmiştir. Ankara mukavelesini mütaakıp Fransa Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında münasebatı siyasiye teessüs etti. Ve hükümetimizin mümessili Paris'e gönderildi.[3073]

Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası merkez heyetindeki Komintern temsilcisi Profesör Golman, Moskova'ya Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sekreteri Safarov'a faaliyet raporu gönderdi. Nazar-ı dikkatimizi celbeden kısımlar şunlardır:

> [..] Yakın Doğu'daki siyasal durum: Ankara'da kaldığımız bir ay içinde, Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'daki millî hareketin gelişmesi hakkında sınırlı da olsa bilgi edinme olanağı bulduk. Halktan geniş destek gören, askerî trenlere ve kervanlara saldıran, işgalci ordularla silâhlı çatışmalara giren (genellikle eski Sultan ordusundan subayların, özellikle de astsubayların yönetimindeki) silâhlı köylü grupları kendilerini hissettirmeye başladı. Sloganları "Kahrolsun İngilizler" ve "Bağımsız Arabistan'dır. **Arabistan ve Mezopotamya'daki milliyetçi çevreler, Türk milliyetçileriyle birleşip tek bir devlet kurmayı amaçlıyorlar**.
> [..] [*THİF üyelerinden*] 2'si, son zamanlarda **şiddetli Rus ve Sovyet karşıtı olan Kâzım Karabekir** Paşa komutasındaki sınır birliklerinde çatışmak üzere Kars ve Bayezıt'a gönderiliyor. [..]
> Anadolu'da ve İstanbul'da parti çalışmaları: MK'nde yaptığımız değerlendirmenin tamamı, TBMM'ne verdiğimiz Beyannamede açıklanmıştır.
> Lâfta değil gerçekte, emperyalizme karşı savaşmayı amaçlayan Halkçı (Halk Zümresi) ve sosyalist gruplarla birlikte hareket etmek gerektiği görüşüne vardık. Dış politikadaki tutumumuz böyle belirleniyor; iç politikada ise tam bir muhalefet tavrındayız. Savaş sona erdikten sonra, daha radikal ve yarı-sosyalist bir hükümet kurulması olanak dışı değildir. Çünkü **Mustafa Kemal Paşa** köylü yığınları arasındaki itibarını kaybetmemek için, iktidarını zayıflatacak ve **diktasın**ı yıkacak olayların sivrilmemesini isteyecektir. Toplumdaki İtilaf (Antanta) devletleri yanlısı unsurların açığa çıkarılması ve izlenmesi için çalışacağız. Din ve kadınlar konusunda, köylü yığınlarında gerici tepkiler yaratmamak için keskin istemlerde bulunmaktan çekiniyoruz.
> İşçiler arasında geniş kitlesel sendika örgütlerinin kurulması gerektiği görüşündeyiz. Aydınların ve subayların millî harekete daha büyük bir etkinlikle katılmaları sağlanmalıdır. Bunun için istikrarlı bir burjuva partisinin yaratılması gerekmektedir.
> İki üç ay içinde, TKP'nin Trabzon, Samsun, Ankara, Kırşehir, Adana, Konya, Sivas ve Erzurum örgütlerini harekete geçireceğiz. Konferans toplama tasarımızı şimdilik erteliyoruz; böyle bir toplantı Haziran'dan önce yapılamaz.
> Etkin parti işçileri yetiştirmek için, Ankara'da üst düzey bir parti okulu açılmalıdır.

[3072] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 247-248; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158.
[3073] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 10-11.

Batı cephesinde, yoldaşların deneyimsizliğinin başarısızlıklara yol açabileceği endişesiyle TKP askerî örgütü kurmaktan vazgeçtik; yalnız Kafkas sınırında askerî örgütler kurmakla yetineceğiz. [..][3074]

Komintern, THİF Merkez Komitesi aracılığıyla Mersin'de Suriye Millî Kurtuluş Komitesi kurmak ve Fransa'ya karşı millî-burjuva devrimi gerçekleştirmek için terörizme, rüşvetçiliğe vebenzeri suçlara başvurmayı da mündemiç bir faaliyet planı tanzim etmiştir:

T.K.P. MERKEZ KOMİTESİ'NCE KABUL EDİLİP ONAYLANAN
SURİYE MİLLİ KURTULUŞ KOMiTESİ
FAALİYET TEŞKİLAT PLANI

I.
Amaçlar
Son ay içinde Yakın-Doğudaki politik duruma en başta Arabistan ve Suriye'de vuku bulan çok önemli bir dizi olay damgasını vurmuştur. Fransız bakanların barbarca politikası, zorunlu askerlik kanununun yürürlüğe konması, vergilerin son derece ağırlaştırılması ve Suriye halkının milli çıkarları zararına doğal zenginliklerin en acımasız şekilde sömürülmesinin aşiretler (köylüler) ve hatta şehir katmanları (tüccar ve aydınlar, işçi ve zanaatçılar) arasında yarattığı memnuniyetsizlik, sonbaharda Fransız bakanların hakimiyetine ve satılmış Suriye İdare Kurulu'na karşı her tarafta aynı anda patlak verecek kapsamlı bir milli isyana doğru gelişerek, bir ilerleme perspektifine gebedir. Batı emperyalizmine karşı kıyasıya bir savaş yürütmenin ve Yakın-Doğu'da milli devrimi gerçekleştirmenin zorunluluğuna inanan TKP MK, uzlaşmaz milli unsurların yönetiminde bütün sınıfların bu devrime katılmasını sağlayarak ve yine bu unsurlara dayanarak, söz konusu bütün hususları hesaba katıp ve Komintern'in Yakın-Doğu'daki çalışmalarla ilgili tezlerini dikkate alıp, yukarıda adı geçen teşkilatın yardımı sayesinde ve aşağıdaki taktik ve metotlar temelinde bu milli hareketin işgalcilerin kovulması ve Suriye'nin başında halk hükümeti bulunan bağımsız milli devlet haline getirilmesi uğrunda bundan sonraki gelişimini yönetmeyi ana görev olarak önüne koymaktadır.

II.
Savaşın içeriği, doğrultusu ve görevleri
/Taktik/
a/ Savaşı derinleştirmek, b/ geniş yığınları bu savaşa çekme yöntemleri, c/ savaşın ana doğrultusunu korumak, ç/ Suriye'de milli kurtuluş yanlısı parti ve cemiyetler kurmak, d/ basın, ajitasyon ve propaganda, el askeri teşkilat ve istihbarat işleri, f/ maddi araçlar (para ve silah), g/legal ve illegal çalışmaları uyumlu kılmak, ğ/temel yönetici kadroların seçimi, h/Mersin'de çalışmalar ve Kemalistlerle ilişkiler.
Savaşın ilk aşaması, Suriye İdare Kurulu ve Fransız bakanlığı ile geniş halk yığınları arasındaki uçurumu derinleştirmek amacıyla peşin adımlar atmak ve bu yönde girişimler gerçekleştirmekten ibarettir. Savaşın sertleşmesi şu yollarla sağlanacaktır: Bizim Şam'da ve Beyrut'taki temsilcilerimiz vasıtasıyla muhalif tüccarlar grubunun, özellikle bu gruba ait olup Fransızların Suriye'deki küstahça idaresinden büyük zarar gören kesimlerin katılacağı gizli bir toplantı düzenlemek gerekir. Bu toplantıya birkaç meşhur mollanın, Sultan ordusundan kimi eski subayların ve bazı basın mensuplarının katılımı da sağlanmalıdır. Yukarıda söz konusu grubun pek aktif olmayan temsilcilerini ürkütmemek için bu toplantı girişimi, yerli milli çevrelerin Suriye'deki rejim konusunda görüş değiş tokuşunda bulunma isteği şeklinde ya da daha masum bir gerekçe altında olmalıdır. Bununla birlikte, toplantının değişik katılımcıları arasındaki bağlantıyı güçlendirmek amacıyla daha ilk oturumda idari kurulun ve Fransız bakanlığın politikasına karşı sert kararların alınması için çalışılmalıdır. Toplantının sonuçları eninde sonunda kimi katılımcıların, ünlü tüccar ve mollaların tutuklanmasına sebep olmalı ki, bu durum bakanlığa ve hükümete karşı nefretin artmasına yol açsın, dışarıda kalanların büyük bir bölümünü milli komitenin faaliyetlerine katılmaya devam etmek, ona maddi ve manevi destek vermek durumunda bırakın. Hükümeti kayıtsız muhalefet çevrelerine karşı daha sert ve zalimce bir politika uygulamaya itmek gerekir. Bu çevreler faaliyetlerini ancak böyle bir durumda aktifleştirmek zorunda kalacaktır.

[3074] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 187-188. İktibasdaki **vurgular** ve köşeli parantez "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

Bu gibi toplantılar Suriye'nin birçok büyük şehrinde düzenlenmeli ve katılanlar arasında bunu izleyecek tutuklamalardan sonra hükümetin saygınlığını sarsmak ve Fransız bakanlığınca uygulanan barbarlığın içyüzünü açığa vurmak amacıyla sözlü ve basın vasıtasıyla yazılı ajitasyon yürütmek, tutukluların serbest bırakılması ve başlatılan hareketin desteklenmesi için toplumda kapsamlı bir kampanya oluşturmak için çalışılmalıdır. Ancak, muhalefet çevrelerini milli komiteye bağlamak ve onun direktifleri uyarınca hareket etme- ye zorlamak için önce: Kimi tutukluları serbest bırakmasını sağlamak için işgalcilerin bazı idari organlarını satın almak, bunlar serbest bırakıldıktan ve saygınlıkları reklam edildikten sonra, milli komitede temsilcilik yapmak ve komitenin çalışmalarına katılmak üzere, Mersin'e varmalarını temin etmek gereklidir.

Böylece işgalciler ve idare kurulu ile nüfusun üst düzeylerdeki daha güçlü ekonomik grupları arasındaki uçurumu derinleştirmeye yönelik kapsamlı bir kampanya oluşturduktan sonra, savaşın ikinci aşamasına geçiyoruz: Bu savaşı belirli bir teşkilat rayına oturtmak. Hiç vakit kaybetmeden büyük şehirlerde TKP MK'nin önceden hazırladığı (Nevşirvanov yoldaş tarafından işbunun ekine alınan) programda yukarıda sözü geçen toplantılar sırasında yerel koşullara göre kimi küçük değişiklikler yapılarak oluşan program temelinde komiteye yardım edecek illegal cemiyetler ve seksiyonlar kurulmalıdır. Bu seksiyon ve cemiyetlere hem işçiler, hem zanaatçılar, hem üst düzeyde ünlü ideologlar ve hem de köylüler davet edilmelidir.

Bunun ardından adı geçen milli cemiyetlerin kongresi toplanmalı, ancak bunu yapmadan önce, işgalcilere karşı amansız savaş yanlısı, işi sonuna kadar götürmeye hazır en radikal unsurların temsil edilmesini sağlayacak şekilde hareket edilmelidir. Bu husus şu açıdan da çok önemlidir: Bu kongrede işgalci idarecileri milli kuvvetlerin yardımıyla ülkeden kovmak ve bir milli hükümet kurmak gerektiği yönünde karar alınması zorunludur. Bu foruma katılan kimi ünlü şahıslara yine zorbalık edilmesinin (delegelerin gözleri önünde aşiret reisleri, şeyhler, ideologlar, gazeteci yazarlar veya doktorların vb. bu zorbalığın mağduru olması tercih edilir) yolunu yine açık tutmak açısından bu kongre derin bir gizlilik içine sokulmamalıdır. Böyle bir olay bütün muhalefet çevrelerinde derin bir nefret uyandıracak, köylü yığınlarının zihninde derin bir iz bırakacak ve ustaca uygulanan bir basın ajitasyonu ve sözlü propaganda sayesinde Suriye'nin bundan sonraki varlığının işgalci yönetimle bağdaşmaz olduğu görüşünün kafalarına yerleşmesini sağlayacaktır.

Böylece, savaşın ikinci aşaması geniş köylü yığınlarının bedeninde derin bir yara iziyle son bulacak ve bu durum onları milli harekete daha aktif katılmaya teşvik edecektir. Vergilerin çok ağır olması, askerliğin zorunlu kılınması, buğday alım fiyatlarının düşük tutulması, Suriyeli tüccarların ekonomik çıkarları ile İslamın kutsal vasiyetlerini ayaklar altına alan hükümetin uyguladığı politikanın birbiriyle bağdaşmaz olması gibi hususların savaşta çok önemli maddi etmenler olduğunu hiç akıldan çıkarmadan, ajitasyonun tüm gücünü bütün sınıfların durumuna ağır damgasını vuran bugünkü düzene son vermenin yol ve yöntemlerini açıklama amacına yöneltmek gerekir.

Savaşın üçüncü aşaması aşiretlerin ve büyük merkezlerde şehir halkının süngüye ve kaba güce dayanan hükûmete karşı silahlı ayaklanmasına yoğun hazırlık dönemi olmalıdır. Buna yönelik faaliyetler şunlar olmalıdır:

Askeri teşkilat kurmak, Fransız ordusunu içerden çökertme, irtibat ve istihbaratla ilgili teknik çalışmalar. Askeri teşkilatı kurmadan önce Suriye milli kurtuluş seksiyonları ve cemiyetlerinde eski subay ve çavuşlar arasından, daha sağduyulu, deneylive sadık subayların yönetiminde, umum seferberliğe alınmış askerler arasında hücreler kurmak suretiyle (gizli) kadrolar oluşturulmak gerekir. Bu amacı dikkate alarak, politik faaliyetlerde bulundu- ğumuz merkezlerde kimi aşiret ve köylü temsilcilerinin hükümetin gücüne karşılık asker olarak orduya girmesine engel olunmamalıdır. Büyük şehirlerde askeri teşkilat son derece merkezileşmiş olmalı ve bu husus (Anadolu'daki Yeşil Ordu'nunki gibi) onun tüzüğünün temelini oluşturmalıdır.

Fransız birliklerindeki çalışmalar, Fransız ordusunda bulunan Avrupalı komünistler ve sol sosyalistler çalışmalarımıza kazanılmak suretiyle ve onların yönetiminde Bolşevik fikirleri, subaylara karşı itaatsizliği askerler arasında yaymayı hedeflemektedir. Fransız askerleri arasındaki çalışmalar genelde, Rusya Bolşeviklerinin kusursuz gerçekleştirdiği gibi, ordunun maneviyatını kırmaktan ibarettir. Askeri bilgi toplamak ve isyan durumunda tarafsız kalınmasını temin etmek amacıyla rüşvete başvurmak ya da buna benzer başka etkin yol ve yöntemler kullanmak sakıncalı değildir. Yalnız istihbarat için değil, aynı zamanda daha sonra ortaya çıkabilecek beklenmedik önemli görevler (bombalama, kundaklama, panik yaratma vb.) için de gıda ambarlarında, hazine dairesinde, silah ve mühimmat depolarında ve karargahlarda kendi adamlarımız olmalıdır. İdare Kurulu içine nifak tohumları ekmek, üyeleri arasında çelişkiler yaratmak ve Fransız makamlarının onlara kuşkulu gözle bakmasına yol açmak için bu üyelerden bazılarını satın almanın da zararı olmaz. Söz konusu amaca ulaşmak için provokasyon yoluna gitmekten de çekinilmemelidir. Askeri teşkilatın

çalışmalarının anlamı, aşiretler ve şehir garnizonu halkla birlikte açık silahlı harekata başladığı an, Fransız birliklerinin felç edilmiş, morali çökmüş, cephaneden ve nakliye araçlarından mahrum bırakılmış, isyancı müfrezelerin ise tam bir askeri birlik haline gelmiş olmasını sağlamaktır. Çalışmaların maddi araçları para ve silahtır. Para kaynağı şunlar olabilir: Hükümet kaynakları (banka ya da hazineden para aşırmak suretiyle), özel kaynaklar (nüfusun zengin kesiminden bağış almak ve para toplamak suretiyle) ve parti kaynakları (TKP MK'den ve Komintern'den sağlamak suretiyle). Bunlardan birinci ve ikinci kaynak daha gerçekçi sayılmalıdır. Çünkü, Moskova ile teknik bağlantı olanakları kötü olduğundan, üçüncü kaynaktan yardım ancak iki veya üç ay sonra sağlanabilecektir. Kemalist hükümetin gizli silahlı yardımını olanaksız sayarsak, silah sağlamanın yolları da para elde etmenin yolları gibidir. Silah ve para tertip ve tanzim işlerinin teknik sorunları tamamen TKP MK'ne bağlıdır. Bu, savaşın bu araçlarını elinde bulundurarak TKP MK'nin Suriye'deki savaş üzerinde etkisini en iyi şekilde gerçekleştirmesini ve bu savaşı yönetmesini sağlayacaktır.

Bugünkü durumda Suriye'deki savaşın en önemli sorunlarından biri, hareketin önderleri- nin yönetimindeki açık, legal çalışmaları, yine onların yönetimi altında gizli, illegal çalışmayla ustaca bağdaştırmayı başarabilmektir. Legal çalışmalar şunlardır: Dengeli muhalif basın, gerçek politik faaliyetlerin gizleneceği ve masum görünüşlü klüp ve cemiyetler, spor demekleri kurmak. İllegal çalışmalar ise bütün geri kalan faaliyetlerdir. Suriye ve Mezopotamya'da bütün hareketi yönetebilmek için TKP MK'nin yöneticileri, Komintern ve Doğu'da Eylem ve Propaganda Komitesi temsilcileri Mersin'de toplanacak ve Suriyeli aktiflerin katılımıyla Mersin'de Suriye Milli Kurtuluş Komitesi'ni kuracaktır. Bu komite kurulmadan önce, Yeşil Ordu'nun varlığını bilen çevrelerde Yeşil Ordu adına hareket eden bizim (Şam, Beyrut vb.) temsilcilerimiz, TKP MK'nin işçi çevrelerinden temsilcileri ve genel olarak Doğu'da Eylem ve Propaganda Komitesi'nden temsilciler Suriye'ye gidecektir. Onların ilk görevi Mersin'den alınacak talimat üzerine, savaşın ilk aşamasını gerçekleş- tirmek için legal basın ve teşkilatları kurmaktır. Mersin'le ve Suriye genelinde iç irtibatı sağlamak için Suriye limanları ile Mersin arasında seferler yapacak ticari nitelikli motorlu bir tekne satın alınmalıdır. Mersin'de Rusya Vneştorg'unun bir şubesi var ve yukarıdaki amaçlar uğrunda burada Vneştorg Yetkilisi (Lüsien) ve İktisat Heyeti'nden yoldaşlar (Sfinks, Yanus) çalışıyor.

Bundan başka, irtibat için kurye vasıtasıyla ve (güvenli) fırsat çıktığında mektup yollama yoluna başvurulabilir. Suriye içindeki irtibat için büyük şehirlerde gizli buluşma yerleri ve gizli konutlar ağı kurulmalıdır. Ayrıntılı teknik plan ancak Suriye'deki durumla ilgili ilk rapor temelinde ve bizim grup Mersine ve temsilcimiz Şam'a ulaştıktan sonra yapılabilir. Bizim Suriye'deki faaliyetlerimizin en önemli yönlerinden biri, yönetici temel kadroyu oluşturan kişileri seçme işidir. Bu seçim ancak bu kişilerin faaliyet içinde çok iyi tanınması, edindikleri deneyim ve saygınlık düzeyi temelinde yapılabilir. İlk fırsatta bir süre için bizim buraya gelmeleri düşünülerek bu kişiler hakkındaki bilgiler en başta Mersin'deki temsilcilerimize verilmeli. Bu kişiler arasında genel bir güç ve görev bölümü ancak kendileriyle karşılaştıktan sonra yapılabilir.

Hazırlık niteliğindeki çalışmalar tamamlanıp savaşın ilk iki aşaması geçildikten sonra değişik yerlerde birden başlatılacak ayaklanmanın en uygun başlangıç anını seçme gibi ciddi bir görev gündeme gelecektir. Suriye'de de elverişli ekonomik önkoşulların varlığı durumunda ayaklanmanın başlangıcını başarılı kılabilecek koşullar toplamı hakkında bilgi edinmek için Şubat devriminin ve Petersburg'daki Temmuz günlerinin deneyiminden yararlanmalıyız. Almanya Komünist Partisi'nin iktidarı ele geçirme deneyi, ekonomik durumun elverişli olmasına karşın, örgütlenmede, görüş birliğinde ve manevra yapma yeteneğinde yetersizlikler yüzünden başarısız olmuştur. Fransız hakimiyetinden ve İdare Kurulu'nun egemenliğinden ekonomik çıkarları en çok zarar gören grup ve sınıfların tüm gücünü titizlikle incelemek, ekonomik çıkar çelişkilerinin etkisini ciddiyetle araştırmak ve bu temle üzerinden söz konusu çelişkileri değişik girişimlerle (yabancı malların boykot edilmesi, vergi ödememe, Anadolu'dan buğday getirerek buğday fiyatlarını suni bir şekilde düşürme, liman ve fabrikalarda işçilere ücret zammı yapılması, işgününün azaltılması istemiyle üretimi düşürücü eylemlere geçmesi, vb.) derinleştirmek gerekir. Ayaklanma günü olarak, bu sayede politik ve ekonomik çelişkileri sertleştirerek ön hazırlık çalışmalarının genel olarak tamamlandığı, halkın nefretinin zirveye tırmandığı, hükümetin her ani çıkışının ve her zulüm girişiminin genel başkaldırış için bir işaret olacağı yaz başları-Mayıs günleri seçilmelidir. Bu an, bir asker kırımı vakası, Avrupalıların mağazalarının yağmalanması ve halka saldırılması, liman işçilerinin bir grevi ve buğday ithalinin kesilmesiyle şehirlerde belirecek açlık ve hatta Fransız makamlarının kimi temsilcilerine ya da satılmış İdare Kurulu'nun bazı üyelerine karşı bir terörist suikast olayı da olabilir.

Merkez Komitesi, Şam'a temsilcimizi gönderirken Suriye'deki çalışmalarımızın özünü ona anlatmayı, işbu eylem planından I-ci bölümün tamamını ve II-ci bölümün kimi kısımlarını içeren yazılı bir özeti kendisine

vermeyi mümkün bulmaktadır. MK üyesi yoldaşlar bu hafta sonunda Mersin'e hareket etmelidir. Sfinks, Yanus ve Lüsien yoldaşlar Bneştorg temsilcileriyle birlikte Mersin'e iki haftaya kadar hareket etmelidir. Bu süre Ankara'da matbaa donanımı ve gerekli bildiri ve çağrıların Arapça basılması için gereklidir. Suriye'deki bu harekete yardım konusunda Kemalist hükümetle ilişkiler Sfinks yoldaşa havale edilip RSFSC elçisiyle görüşülmeli, Anadolu Halkçı grubun ve onun Meclis üyelerinin celbedilmesi konusunda görüşmeler iki MK üyesine havale edilmelidir. Ilk teknik bağlantı, şifre ve benzer işler MK Bürosu'na verilmeli. İşbu TKP MK kararı Komintern'e ve Bakû'deki Faaliyet Komitesi'ne bildirilip, söz konusu çalışmalara elden geldiğince geniş yardım ve etkin katılım gerektiğine işaret edilmelidir. Sfink yoldaştan Komintern'deki Safarov yoldaşa talimat ve çalışmalara gerçek destek talebini de içeren özel bir mektup ileterek Yakın-Doğu'da işlerin durumu hakkında bilgi vermesi rica edilmelidir.[3075]

2 Mart 1922. Beyrut'tan Paris'e telgraf gönderildi. TBMM Hükümetine *verilmesi gereken uçakların Gruenblatt et Comby şirketinden istenen garantinin gecikmesi nedeniyle verilemediği, telsiz istasyonunun devrinde de bazı güçlükler çıktığı bildiriliyor*.[3076]

Türkiye Ardiye Şirketi ve Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü: *2/3/338 Perşembe günü Marsel Savva yine ardiyeye geldi. General Pelle'nin muvafakatini bir daha doğruladı. Ve ilâve etti. (Bu kaçakçılıktaki rolüm ancak cephaneleri depodan almanıza müsaade ettirmektir. Başka işlere karışmam. Buna göre plân ve kararınızı vermeniz ve hemen faaliyete geçmeniz lâzımdır) dedi. Bu malûmatı aynı gün akşamı Kaymakam Eyüp Beye ulaştırdım. Bu haberde Anadolu'ya telle bildirildi*.[3077]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *2 Mart 338 (922) Perşembe: Yine silah satmak için ihtiyat zabiti (Lui erren) adında bir Fransız müracaat etti. Elinde satılmak üzere 50 bin tüfenk varmış. Savva, General Pelle'nin muvafakatini bana bildirdi, ben de Kaymakam Eyüp Beye haber verdim*.[3078]

4 Mart 1922. İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Türkiye ile Barış Müzakerelerinde İngiliz-Fransız Rekabeti" başlıklı rapor gönderdi. *Sadrazam Tevfik Paşa, İstanbul'a gelen Yusuf Kemal Bey'i huzura kabul etmemiş; bazı gazeteler, buna gerekçe olarak Sadrazam'ın hastalığını göstermiştir. Yusuf Kemal Bey, "Türklerin davasını görüşmek üzere" Fransa himayesinde (/sponsorluğunda) Paris'e; İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da İngiltere himayesinde Londra'ya gitmiştir. İstanbul Temsilcisi Servert, her iki hükümetin ayrı ayrı yürüttüğü bu girişimi; "Türklerin iki koldan Fransa-İngiltere rekabetinden faydalanmaya çalışması" şeklinde yorumlamaktadır*.[3079]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Mart 338 (922) Cumartesi: General Pelle'nin (İngilizler bizi maymun gibi oynatıyorlar) dediğini mevsukan haber aldık. Silah taahhüt eden Habip Bey telefonla silah mubayaasını mukaveleye bağlandığını Pazartesi sabahı da teminat mektubunu getireceğini bildirdi. Geeral Pelle'nin, Zeytinburnu kaçakçılığının satış komisyonundan mübayaa suretiyle olmasını arzu ettiği öğrenildi*.[3080]

Himmetzade Hüsnü:

4/3/338 Cuma günü Marsel Savva tekrar ardiyeye geldi. General Pelle ile tekrar görüştüğünü, Generalin Zeytinburnundaki cephanelerin ancak âli satış komisyonundan resmen mubayaa edilmesi suretiyle yerinden

3075 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 257-260 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 188-192.

3076 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 247-248; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158.

3077 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 158.

3078 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 286.

3079 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 352.

3080 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 286-287.

> kaldırılabileceğini söylediğini bildirdi. General bu işten fazlaca korkuyordu. Hatta bize verdiği müsbet cevapta yükleme esnasında İngiliz müdahalesinden çekindiğini ve İngiliz baskını olduğu takdirde bir yardım yapamıyacağını ve alâkalıları müdafaa edemiyeceğini bildirmişti. Ertesi günü Eyüp Bey Mösyö Savva ile yanımda buluştular. Durumu anlattık. Eyüp Bey bu malumatı da Ankara'ya bildirdi. Aynı zamanda para da istedi.
>
> Marsel Sevkiyat ücreti üzerinde Eyüp Bey ve Savva arasında haylice görüşmeler yapıldı ve en son 23/3/338 (922) Perşembe günü benimde dahil olduğum bir görüşmede Anadolu iskelelerine teslim, her şey dahil, fişek sandıklarının beheri çin 330, mermi sandıklarının beheri için 300 kuruş ücret tayin ve tesbit edildi.
>
> Bu karardan sonra, gerek Kaymakam Eyüp Bey ve gerekse Marsel Savva iki taraf arasında imzalı bir mukavelenin yapılması üzerinde israr ediyorlardı. Fakat Ararat vapurunda olduğu gibi bu mukaveleyi yapmak ve imza etmek çok müşkül ve çok tehlikeli idi. Nihayet bu mukavelenin Kaymakam Eyüp Beyle benim tarafımdan imza edilmesi kararlaştırıldı.[3081]

5 Mart 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Mart 338 (922) Pazar: General Pelle'nin arzusuna göre satış komisyonundan bir miktar mubayaaya karar verildi. Anadolu'ya bildirildi*.[3082]

6 Mart 1922. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve maiyeti Paris'e muvasalat ettiler. *Fransızlarla da çok az kişide görülebilecek kadar dostane ilişkilere sahip olan* Hilâl-i Ahmerci Hamid (Hasancan) da Yusuf Kemal'in maiyetinde yer alıyor.[3083]

İttihadçı Ahmed Cemal, Fransa Hariciye Nezâreti Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca'yla mülakat ediyor. Beyanatının bir yerinde şunları ifade ediyor: [..] *Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey*, [*Illustration* muhabiri] *George Raymond'un kadim muhibleri olduğu için onların sayesinde Fransız efkar-ı umumiyesini faydalandıracak birçok şeyler görebilir*. [..][3084]

Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) yokluğunda Hariciye Vekâleti'ne vekillik eden Mahmut Celâl'in (Bayar) ifadesinden öğreniyoruz ki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, TBMM Hükümeti'nin Paris mümessili Ahmed Ferid'le (Tek) görüşmüş ve saltanat aleyhtarlığını tahrik etmiştir:

> Paris mümessilimiz Ferit Beyden bir rapor almış bulunuyoruz. Ferit Bey raporunda Jeneral Pelle ile vukubulan mülâkatından bahsediyor ve diyor ki: General Pelle beni ziyarete geldiği zaman kendisinden sarayın vaziyeti hakkında izahat istedim ve dedi ki: Padişahın size de yaptığı gibi İngilizlerle birleşerek bize arka çevireceğinden çok korkuyorum.[3085]

Meclis gizli celsesinde Sultan Vahideddin'den sebeble Saray'a ve Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'dan sebeble Bâb-ı Âlî'ye yönelik karşıtlık ve *ihanet* ithamı yüksek perdeden dile getirilmiştir:

TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş):

> Bilmünasebe yine arz etmiştim ki efendiler biz makamı muallayı hilâfetin kudsiyetine hürmet ve mukaddes gayesi ile beraber benim içtihadımın gayesinden doğan, kanından hasıl olma deryada oturuyor. Hepimiz alakadarız. Onun için mukaddes tanırız, yoksa o irademizi, emir ve fermaniyle bizim memleketimizi esir edecek, Ermenistan yapacak bir adamın fermanları işlemez efendiler. (Bravo sesleri) O mukaddes makama kutsi adam getiririz efendiler. Bu millet işte isbat ediyor ki her ne kadar muhterem tanılırsa tanılsın hiyanet ettiği zaman cezasını görüyor ve biz bundan daima mütenebbih olmalıyız.[3086]

3081 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 158-159.
3082 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 287.
3083 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 160.
3084 Yücel Demirel, *Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar*, 2017, s. 148.
3085 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 17.
3086 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 20.

Mersin mebusus Selahaddin (Köseoğlu) Bey ise idare şeklinin Batıcı yönde değiştiğine dikkati çekmiştir:

> [Mustafa Kemal Paşa'nın] İfadatı âliyeleri arasında hangi yoldan gideceğiz suali vardır. Tahminen maşrıkten başladık, garbe gidiyoruz. Yahut şarktan başlıyorlar, garbe gidiyorlar ve milleti kendi mebdelerinden başka mebdelere götürüyorlar ve bu tarzı idare memleketin hissiyatı, ananatı ahlakı ile mütearız olduğu için bu istikamet bu milleti saadete götürmüyor. Bu mevzu üzerinde uzun uzadıya söz söylemek zamanı değildir. İnşallah bunu bilahare, çünki, bu teşekkülü Hükümet ve gayei Hükûmet meselesidir, programlarımızın esasatıdır. Bunun üzerinde konuşacağız ve bu mebdeleri çok güzel telakkî ederim. Aldığımız mebdei daha iyi tekâmül ettirerek gidersek daha doğru olurdu. Fakat acaba o yolda mı gidiyoruz. Acaba ittihaz ettiğimiz esasat, tuttuğumuz umde halkın ahlakiyatınaı iktisadiyatını, ihtiyacatını tamir ve ıslaha doğru matuf olan tedabiri ahlakiye ve maneviye midir? Ben bunu anlamıyorum ve binaenaleyh bunu izahını sonraya bırakıyorum. Uzun bir bahistir. Başka bir meseledir. Vakit olmadığı için söylemiyorum. Yani hükûmet nazariyesinden vesaireden bahsolunmuştu. Fakat başka bir şekil tasavvur olunmuyor buyuruldu. Bunda bendenizin düşündüğüm hükûmet ıslahının, nazariyesinin tebeddülü şekille olmaz denerek on iki senelik inkılabta tamamiyle Kanunu esasi tedvir ettik, tamamiyle zararımıza oldu ve memleketimizi kaybettik ve taksim edildi. Biz ahlakiyatı, ananatı ve milletimizin kabiliyetini ıslah etmeli ve binaenaleyh yükselmeğe çalışmalıyız. Bu da maarifle iktisadi ile vesaireye ehemmiyet vermekle olur. On iki senedir yapamadık. Binaenaleyh bu nokta da İnşallah ayrı ve sakin bir zamanda görüşülecek ve bu noktada bendeniz şekli hükümet değil ıslahı nefs meselesini ortaya sokmak meselesini isterim. Bu da milletin ahlaken, ilmen ve iktisaden ihyası meselesidir.[3087]

Mahmut Celâl, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa'yı Yunanlılarla işbirliği yapmakla itham etti: *İzzet Paşa Avrupa'ya doğru seyahate devam ediyor. Yunan'lıların müsaadesiyle yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki Yunan bayrağı altında şimendiferlerle seyahatine devam ediyor "kahrolsun sesleri"*.[3088]

Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin (San), Sultan Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi, İngiliz esiri/kölesi ve iç savaş sebebi olmakla itham etti:

> Tasavvur buyurunuz efendiler Yunanlıların memleketimize ayak bastıkları gündenberi bir taraftan Yunanlıların bir taraftan İslâmların biribirini kırmak suretiyle belki bir buçuk milyon müslümanın mahvolmasına ancak Sultan Mehmedi Sâdis denilen adamın Hilafet bayrağını Yunanlılar eline teslim edip bizim üzerimize saldırmasından ve islâmları yekdiğeri aleyhine isyan ettirip hükümeti milliyeyi onlarla mücadeleye mecbur etmesinden tevellüt etmiştir. Tasavvur buyurunuz efendiler, düşününüz efendiler. Bu adam her vakit bu hiyanetinin mesuliyetini ve millete karşı bunun hesabını vermek mecburiyetini düşünmekten biran hali kalmayacaktır. (..) Milletin yüz binlerce nüfusunun kanını dökmek suretiyle istihsaline çalıştığı bir gayeyi takip etmek için ihtiyarı siyaset eden bir adamla anlaşmak için Hariciye Veklimizi Heyeti Vekilemizin memur etmesi esasen bir hatadır. Sonra onun vasıtasiyle anlaşmak için Sultan Mehmed'e onu göndermek, temas etmek için mezuniyet vermesi ayni hatadır. Sultan Mehmet orada bir esirdir. Kabul ettiğimiz kaide budur. Bir esir alınmak istenildiği zaman onunla mı pazarlık edilir? Yoksa efendisi ile mi? Yani orada Amiral Harington ile mi anlaşılır? Sultan Mehmed'i almak isterse ona gider. Onunla anlaşmak lâzımdır. O bir esirdir. Onun efendisi Harington, onun efendisi Loit corç... Binaenaleyh İstanbul'da Sultan Mehmet'le müzakere etmesi doğru olur mu? Bu böyle? Sonra Hariciye Vekilinin velev Sultan Mehmet'le zaten gayri kabili hal bir meseledir. Tasavvur buyurunuz ki Sultan Mehmet bugün yüzbinlerce islâmın kanını dökmeye sebep olmuştur. Bunların hesabını vermek mecburiyetindedir. (..) Bu böyledir. Bu adamda behemehal mevkiinde bulunmak ve tutunmak için her halde İngilizlere istinat etmek mecburiyeti vardır: İlanihaye öyledir. İngilizler, Arapların başına Emir Faysal'ı, Mekkelilerin başına Şerif Hüheyini musallat ettikleri gibi bizde de daima milletle saltanat arasına bir fitne ocağı bulundurmak için daima onu başımızda bulunduracaktır.[3089]

[3087] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 21.
[3088] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 32.
[3089] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 34.

Edirne mebusu Şeref (Aykut), Sultan Vahideddin'i İngiliz işbirlikçisi olmakla itham etti. İddiasına göre Padişah, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği ve tutuklamalar yaptığı sırada kahkahalarla gülüyordu:

> Efendiler, bendeniz Hariciye Vekilimizi burada dinlediğim vakit böyle nazarım önünden bir üç yüz senelik bir tarih geçti. Düşündün hikmeti eşraftan tulu eden imanı islâmın bütün dünyaya saadet getireceğini iman eyleyen Halifeler birer, birer nazarımdan geçti. O kudsiyeti gördüm. Baktım ki bütün alemi islâm bir mihraba doğru tevcih etmiş kalbini, fikrini nesi varsa hepsini ona bağlamış, başta Halife olmak üzere. Dört yüz milyon müslüman bunun arkasına düşmüş bir varlık gösteriyor. Fakat öyle Halifeler geçti ki bütün varını yoğunu hepsini nesi varsa yalnız islâmın şeref ilâsına sarfetmiş, taşa yaslanmış, toprağa düşmüş fakat islâmın ihyasına çalışmıştır. Yine nazarım önünde öyle bir geçti ki Ulu Hakanın Ulu Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim'e hatip Minberde ilk defa olmak üzere: Hdaimül haremeyneül şerifeyn , derken başından destearını, altından seccadesini atarak toprağa kapanan ve Allahına secde eden o büyük Padişah ile şimdi bir sarayın muzlim köşesine sığınan şahsiyet, didişan, çalışan, çırpınan, yaşamak isteyen koca bir milleti ne hale getirdiğini düşündüğüm zaman, Allahım büyüktür ona kahredenler sanki saikai ilahiyen ile mahvolacaktır, dedim (İnşallah sesleri.)
>
> Efendiler, bütün islâmların imanına, vicdanına müracaat ederim. Sağ elinizi makarrı iman olan göğsünüze koyunuz. Hiç bir islâmın kalbinde Makamı Hilafete tazimden, takdisten başka bir his yoktur.
>
> O makam ne kadar büyükse, o makama gelen bir mekînin seciyesi islâm olmak şartiyle pek çok alçak olabilir. Fakat makamın ülviyetini onun fenalığı katiyen örtemez. Çünkü makam kutsîdir. Zira bütün islâmı âlemden alınmış ve nihayet efendiler mahbubu hüde olan fahri risaletin makamını haiz bulunmuştur. O makamı kutsî. Fakat şahsiyet her vakit için sefil ve nakâmdır. Ben tahattur ediyorum ki ilk defa olmak üzere mütarekenin akdini müteakip İngiliz'lerin İstanbul'u işgal ettiği zaman işte ben o vakit ağladım. Gördüm ki memleketin içinden bir çok evlâdını İngilizler topluyor. Düşman bunları sürüyorken padişah da sarayında kahkahalarla gülüyordu. Yalnız efendiler; o gün bir faciaya rast geldim. Defteri hakaknîye giderek kendi emlâki hususiyesini -ki vaktiyle millet elinden almış- onun senedini taharri için Refik Beyi göndermişti. İyi hatırlıyorum ki Meşrutiyetin hini ilânında ve şimdi içimizde bulunan ve rüfekamızın ser tacı olan Rıza Nur Beyefendi serveti şahane ve Hakkı millet diye yazmış olduğu bir kitap üzerine millet hakkını aramış, emlâki almış ve milletin hazinesine teslim etmiş iken işte en son şimdiki bulunan şahsiyeti safile bundan istifade ederek o emlâki kendi üzerine çevirmek olmuştur. Efendiler; işte düşününüz ki bir millet yaşamak için çırpınırken, uğraşırken mütareke denilen belayı siyah üstüne çöktüğü dakikada ben milletin reisi bulunduğum diyen zat kendi şahsî menfaatını temin için üç beş parça binanın beş, on parça tarlanın tapu senedini çıkarmakla meşguldür. Efendiler ben isterdim ki Ahmet Celayirî'yi Timurleng'e teslim etmektense koca muazzam bir saltanatın enkazı tarümarı üzerine kapanmağı, Yıldırım Bayizit'in na halef halefi bu hal kadar alçalmasın. (Alkış) Efendiler, Sakarya vadilerinde son kanını dökerek milletin namusunu Alsancağın asırlardan beri şerefini nihayet islâmın mihrabını, kâbesini bu kutsi varlığını, müdafaa eden mehmetçik bütün caniyle didişirken efendiler; saray ve saltanatta bulunan şahsiyet halife ise genç müstesna bir kadınla izdivaçtan vaz geçmemiştir. (Allah kahretsin sesleri)
>
> SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Efendiler, bu perdeler çok çirkin perdelerdir. Bunlar açılmamalıdır. (Doğru sadaları) (Gürültüler)
>
> HÂŞİM BEY (Çorum) – Ben de, şapkalı olarak fotoğrafını çıkaracağım.
>
> ŞEREF BEY (Devamla) – Efendiler açılmasın denilen perdeyi bir defa daha açayım efendiler. İyi dinleyiniz. Şimdiki şahsiyeti Halifenin ayağına Meclisi Millîden ve Heyeti temsiliyeden dört, beş zat gitmişti ki içinizde arkadaşlardır. Padişahın kendisine vaziyeti hazırayı tamamiyle anlatmış ve kendisine demişti ki -sen altı asrın şehnamesini taşıyan bir varlığın başında bulunuyorsun. Buyurun milletin başına demişlerdi. Efendiler o eşhas sarayın kapısından çıkarken papas (Furo) haremi hümayunda hüzura kabul olundu. (Pek doğru) işte bir vak'ayı tarihiye. Binaenaleyh benim kendisinden hiç ümidim yoktur.[3090]

[3090] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 35. Mecliste İslâmcı koyu söylemler serdeden Edirne mebusu Şeref; CHP Tek-Parti devrinde kadrolu Edirne *saylav*lığı yapacak, Aykut soyadını alacak ve neşredeceği "Kamâlizm"

Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) da Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi *davayı millîmize hiyanet* etmekle itham etmiştir. Yanı sıra Saray ve Bâb-ı Âlî "esaret" altında olduğu hâlde Ankara Hükûmeti'nin mezkûr makamlarla temas kurmasını da tenkid etmekten geri durmamıştır:

> Şeref Beyin pek parlak nutkundan sonra uzun söz söylemeğe lüzum yoktur. Yalnız şayanı dikkat iki nokta vardır ki Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatini bu iki noktaya celbetmek isterim. Efendiler, gerek İzzet Paşanın ve onun dahil olduğu heyetin ve gerek sarayın davayı millîmize karşı yaptıkları hiyanet herkesçe malumdur. Bilhassa heyeti vekilece daha evvel sabit olmuş bir hakikattir ki biz onları vaktiyle kulaktan kulağa işitirken onlarca bu bir hakikati müspite olarak malum idi. Böyle hüviyetleri, mahiyetleri ve davayı millimize karşı bugüne kadar irtikâp ettikleri rezail e dalavereler malum iken bu tariklerden istifade etmek için Yusuf Kemal Beyi İstanbul'a sevk etmek ve bunu tahtı karara almak basiretsizliğini irtikâp ermek doğru mudur? Bendeniz buna basiretsizlik diyorum. Çünkü, affınıza mağruren, tamamen bunun basiretsizliğine kaniim. Çünkü bunlarla temastan bir netice çıkmayacağı malum iken ve sarayın İngiliz'lerin tahtı esaretinde olduğunu ilân ederken, İngiliz'lerin hâkimiyeti altında bulunan bir yerden menfaat çıkarmak ümidini beklemek, affınıza mağruren söyleyeceğim, basiretsizliktir. Bu bairetsizliğin irtikâbı ve onun binnetice tevlit ettiği şey memleket dahilinde milletin tesanüt ve itimadını bozmak için düşmanların ekmeğine yağ çalmak olmuştur ve bunun neticesi budur. İşte bu Heyeti Vekile ki en mühim mesailde Meclisi Âlinizin reyini almak icap ederken ve Meclisi Âliniz onlara veçhe tayin etmek kudreti kanuniyesini haiz iken bunu burada söylememek ve bunu Meclisi Âlinizden gizlemek, yapmış oldukları lâf meydana çıktıktan sonra bugün huzuru âlinizde anmışlardır. Efendiler; mesul olacak orta yerde yalnız Heyeti Vekile vardır, işlemiş oldukları cürmü siyasînin günahını çekecek yalnız Heyeti Vekile vardır? Çünkü mahiyetleri bugüne kadar yapmış oldukları cinayetleriyle malum olan eşhastan istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. İşte Meclisi Âlinizin soracağı ve hesap ve divana çekeceği şey budur. Onun üzerinde imali fikretmek lâzımdır. Bunun üzerinde beyanı mütalâa etmek lâzımdır. Yapılan her cinayetin hesabını sormak vazifesiyle mükellef olan ve bilhassa ferdî işlerden dolayı sabırsızlık gösteren Meclisi Âlinizin bütün cemiyetimizi; bütün milletimizi izrar edecek olan bu hâdiseyi tevlit ettiklerinden dolayı bendeniz İstiklâl Mahkemelerine verilmelerini teklif ve talep ediyorum.

Karahisar-ı Sahib mebusu, Müderris, İttihadçı İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi; Sultan Vahideddin'in müdafii olmadığını belirterek şer'î ve millî mahkemeler tarafından muhakeme edilinceye kadar ağırkanlı olmak gerektiğini ifade etmiştir:

> Arkadaşlar, bendeniz bazı ufak noktalara işaret etmek isterim. Malûmu âliniz İslâmiyet şahsa merbut olmaktan çok uzaktır. Makamı hilâfetin kudsiyetini hepimiz tasdik ediyoruz. O makamı işgal eden zat hakkında şer'i şerif, mahkemei şer'iye hükmünü elbette verecektir. Fakat zannedersem mahkemei şer'iyenin hüküm vereceği zaman henüz hulul etmemiştir. Çünkü esaret, ikrah zail olmamıştır. Birtakım esabap ve avamil de bu hükmün teehhürünü zaruri kılmaktadır. Âmali milliyemizin husulü zarureti bunu icap ettiriyor. Biz bir halk hükümeti ilân ettik. Halk bir taraftan namına dua ederken bize bu kürsüde şahsı ile oynamak icap etmez. Hüküm verilinceye kadar gerçi bendeniz de kaniim ki âmali milliye hilâfına gayet mel'unane dolaplar çevriliyor. Fakat bunun esbap ve avamili suveri hakikisiyle meydana çıkıp mahkemei şer'iyeye, mahkemei milliye hükmünü verinceye kadar bizim gibi dinini, vatanını kurtarmak için kalbi çırpınan mebuslara düşen şey ağırkanlılıktır. Zannedersem bu bapta hareket biraz nezahati lisandır. Bendeniz bunu söylemekle hiçbir vakit onun müdafii olmadığımı da arz etmek isterim.[3091]

Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Sultan Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi olmakla itham etti:

---

nam dalkavukluk kitabında da kendi şahsiyetini tenvir eden şu çarpıcı satırları kaleme alacaktır: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markıst, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

[3091] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 37.

> Arkadaşlar; ben uzak diyarlardan geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükümetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat istanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar... (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccar sıfatiyle uğradım. İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? (..) ben Yusuf Kemal Beyin saraydan ne kadar entrika karşısında kalmış olsa yine bizim kuvvetimiz arkasında olduğu için elbette Avrupa'ya giderken elbette İzzet Paşayı gayri kabili kıyas derecede kuvvet sahibi olarak gittiğine eminim. Bütün dünya Yusuf Kemal Beyin Büyük Millet Meclisinin mümessili hakikîsi olarak ve bu toprakların hakiki mümessili ve bu halkın mümessili olduğuna ve binaenaleyh bir davayı adilenin hakiki sahibi olduğuna şahittir. Binaenaleyh saray bu entrikasını yanlış çevirmiştir. Saray gibi rezil, milletsiz, mezhepsiz, menfaatperestler aşağı; benim azmini her vakit ispat etmiş olan milletimin davası her zaman yukarı. (Alkışlar)[3092]

Yusuf Kemal'in Padişah huzuruna çıkartılması, Meclis'in müşterek kararı değil; Heyet-i Vekile'nin tasarrufuydu ve birçok mebus, bu durumu tenkid etmişlerdir. Vatan haini ilân edilen kişilerle resmî temaslar kurulmasının ardında nasıl bir hesap vardı, acaba, bir komplo mu yatmaktaydı? Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Baştımar), Yusuf Kemal'in İstanbul temasları meselesini farklı bir zaviyeden tahlil etmiştir. Ona göre İstanbul'daki Padişah hal' edilmeli, Ankara'daki Fevzi (Çakmak) Paşa Kabinesi düşürülmeliydi:

> Efendim, bendeniz meseleyi üç şekilde düşünüyorum. Hükümet Meclisi Âlinin malûmatı olmaksızın Hariciye Vekilini Padişahla görüşmeye memur edebilir mi, edemez mi? Bununla görüşmekte faide var mı, yok mu? Mazarrat mı var, faide mi? Bu meseleleri müzakere edelim, kararlaştıralım. Meclisi Âli kendi salâhiyetini, hukuku esasiyesini tabiîdir ki böyle yani halife ile, padişahla görüşmeye muhtaç olup olmadığını kararlaştırmak Meclisi Âlinin bizzat hukuku esasiyesidir. Buna Meclisi Âli muhtaç mı, değil mi? Buna kendisi karar verebilir. Yoksa Heyeti Vekile hiç bir vakit Meclisi Âlinin meşruiyetini Meclisi Âlinin hükümetinin meşruiyetini tasdika ihtiyaç olduğuna karar veremez.
>
> MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) – Öyle bir şey yoktur. Böyle bir karar olamaz.
>
> HAFIZ MEHMET BEY (Devamla) – Hariciye Vekilinin beyanatında vardır. Arz edeceğim efendim, biz müslümanız. Makamı Hilafete merbutiyetimiz layezaldir. Buna şüphe yok. Fakat bendenizden mukaddem iradı nutuk eden rüfekamın tadat ettikleri bir çok fecayiin müsebbiplerinden olan ve kendi şahsî menfaatini milletin ve işgal ettiği Makamı Hilafetin menfaatinin de fevkinde tuttuğunu ispat eden Padişahın şahsına karşı bizim muhafazai merbütiyet etmekliğimizde ve muhafazai merbutiyet ettiğimizi dünyaya göstermediğimizde mazarrat mı var, menfaat mi var? Çünkü, bütün âlemi islâm nazarında ve âlemi insaniyet nazarında şöyle bir ittiham altında kalacağız. Bize birbirimizi katle teşvik eden, bir çok mukatelelere sebep olan, aramıza girip islâm kanına giren, fetvalarla, mahkemelerle bir çok ricalimizi mahkûm eden, fetvalar çıkarıp bizi bağı, âsi diye ilân eden... (İftiradır sadaları) Halbuki bizim maksadımız, gayemizin kudsiyeti gayri kabili inkâr iken bizi bu suretle âsi diye üzerimize ordu sevkettiği halde bugün yine ona sarılmak ve onunla barışmak ve onlardan bizim mevcudiyetimizin tasdikini istemek zannediyorum ki bütün âlemi islâmiyet ve insaniyet nazarında hacil düşeceğiz. Binaenaleyh bu suretle bizim hiç bir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim. Mazarrata gelince: Arz ettiğim gibi bir kere Türkler, kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip değillerdir. Mutlaka Padişahın esiridir. Türkler, hiç bir vakitte milliyetlerine ve kendi varlıklarına kail değildirler. Her daim bunun bu önlerinden geçmedikçe, bunlara rehber olmadıkça bir şey yapamazlar. Burada iki senedenberi bu kürsüde, Reisimizin ve diğer hatiplerin bağırdıkları nutukları, feryatları hepsi hava ve hepsinin yalan olduğunu bütün âlemi insaniyete karşı ilân ediyoruz. Çünkü fiilimiz, ahvalimizin hilafıdır. Bu suretle bütün âlemi insaniyetle islâmiyet arasında mevkiimizin tenezzülüne bâdi olacak olan böyle bir harekete karar veren heyeti hükûmete karşı bendeniz itimat edemeyeceğim. Ve itimat ettiğimiz takdirde bu mesele burada mevzubahis olmamalı

[3092] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38.

idi. Olduktan sonra bu kadar sözler söylendikten sonra bu hükûmeti ibka etmek, harekâtını tasvip etmek demektir; bu doğru değildir. Bunun hakkında ikinci bir şey kalır hükûmeti iskat, Padişahı da hal'... Fakat hal' hakkındaki kararımızın kabiliyeti tatbikiyesini düşünüyorum. Kabiliyeti tatbikiyesi olmamasına binaen bu teklifimi geri alıyorum. Buna göre Meclis vaziyetini tanzim eder. Herhalde Heyeti Vekilenin ıskatı lâzım gelir. Bu Meclis mevkiini muhafaza edecektir.[3093]

Tenkidler Heyet-i Vekile'de teksif ettiği vakit söz alan Mustafa Kemal, Hilâfet-Saltanatın muhafazasına vurgu yaparak Fevzi Paşa Kabinesinin kabahatli olmadığını bilakis İstanbul'daki ikiyüzlülerin entrikasına kurban gittiğini ifade etti ve meseleyi sonlandırdı:

Efendiler, mevzubahis olan meselede tenkitlerin teveccüh ettiği noktaya dair ben de iki kelime söylemek istiyorum. Heyeti Vekilenin Hariciye Vekiliniz Yusuf Kemal Beye; İstanbul'da ifa edeceği vazife ve vermiş olduğu talimat, tamamen salâhiyeti ve mezuniyeti dairesindedir. Çünkü Meclisi Âlinizin bütün milletle beraber takip etmiş olduğu esasat cümlesindedir ki Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet etsin. Evet merbutuz, çünkü Makamı Hilafet ve saltanat herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün âlemi islâmın müzaheretiyle beraber Türkiye hakkındadır. O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz. (Alkışlar) Binaenaleyh o makamda henüz calis olup millet tarafından, Heyeti Celileniz tarafından hiç bir hükmü şeriye tutunmaktan uzak olan bu zat Meclisi Âlinizin mukadderatına, teşebbüsatına, milletin âmaline mutabık hareket edeceğini söylemek üzere ciddî ve hakiki arzu ve talepte bulunursa -o Makamı Muallaya ki merbutuz- müracaat edebilirsin. böyle bir mülâkat yapabilirsin demek hepimizin salâhiyeti dahilindedir. Vekillerinizden mürekkep olan heyetin de tamamen salâhiyeti dahilindedir. Binaenaleyh Yusuf Kemal Beyefendi bu noktada almış olduğu talimatı tamamen tatbik ve hüsnü ifa etmiştir. Ancak kendisine davet vukubulduğu anda bu daveti yapanlar ve yaptıranlar adî bir surette ve iğfalkâr bir surette entrika yapmışlarsa bunda Yusuf Kemal Beyin ne kusuru olabilir? Mahaza Yusuf Kemal Bey yine mülâkatı yapmakla kendisine teveccüh etmiş vazifeyi yapmış bulunuyor. Bilhassa İstanbul'da müfaraket etmeden evvel bütün vaziyeti teşrik ederek yapmış olduğu mektupla bu vazifesini hüsnü ikmal etmiş ve muhataplarının mahiyeti asliyelerini tamamen izhar ve ilân etmiş bulunuyor. İstanbul'da kabine halinde, Heyeti Hükûmet halinde hiçbir vaz'ı meşruları olmadığı halde memleketin ve milletin mukadderatına alâka gösteren ve cihanda bu zavallı milletin terihi üzerinde teşvizat yaratan insanlara karşı vazifei insaniyeye ve vazifei vicdaniyeye ve vazifei hamiyete davet etmek için Hariciye Vekiline salâhiyet vermek bittabi Heyeti Vekilenin yapabileceğe ve yapmakla mükellef olduğu vezaiftendir. Böyle bir talimat verdiğinden dolayı Heyeti Vekileyi tenkitte isabet mevcut değildir. Efendiler İstanbul'da bir takım adamlar vardır ki zevahir halleriyle müraîdirler. Dünyayı aldatagelmişlerdir ve bugün dahi aldatmaktadırlar. Binaenaleyh her nasılsa iktisabı şöhret etmiş ve kendilerini hamiyetle ve vatanperver tanıtmış olan bu insanların bizim okuduğumuz kadar bütün milletimizin ve bütün âlemi islâmın okumasının imkân ve ihtimali yoktur. Kazanabilmiş oldukları bu mevkiin vermiş olduğu salâhiyetle dünyayı iğfal etmektedirler. Biz ve milletimize ve âlemi islâma karşı bu zevahiri ve bu mevaidi iğfalkârane ile hareket etmekte olan insanların içyüzünü göstermek vazifesiyle mükellefiz. Binaenaleyh Yusuf Kemal Bey bu hakikatın tecellisine ve bütün vuzuh ve tebarüzüne pek büyük hizmet etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Vekilemizin hareketi bence doğrudur. Yusuf Kemal Bey kendisine teveccüh eden şeyi bihakkın ifa etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Celilenizin yapacağı şey İstanbul ve İstanbul'dan Londra'ya gönderilenlerin teşebbüsatı meşrua ve makulemizi ızrar etmek için vuku bulacak teşebbüslerinin hiç bir kıymeti ve ehemmiyeti olmadığını bu kürsüden Heyeti Umumiyenizle beraber bütün cihana ilân etmektir. (Alkışlar)[3094]

7 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

1. Avrupa'ya gönderilen Yusuf Kemal Beye 160.000 lira ödenek verilmiş. Bunun 110.000 lirası gizli amaçlar içinmiş.

2. Anadolu'ya geçmek isteyen şehzade Ömer Faruk Efendi, İnebolu'dan geri çevrilmiş ve bu vesileyle T.B.M.M.'de Padişah aleyhinde konuşmalar yapılmış.

[3093] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38-39.
[3094] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 40.

3. Franklin-Bouillon, Ankara-İstanbul ikiliğine son verilmesini söylemiş. Mustafa Kemal, bunun ancak Padişah'ın tahttan indirilmesiyle olabileceğini belirtmiş.

4. Yusuf Kemal Bey, Padişah tahtta kaldıkça Fransızların pek birşey yapamayacaklarını, barışın sağlanmasında İngilizlerin en önemli faktör olduklarını tellemiş.

5. Ruslar, Ankara Hükümetinden maden imtiyazı istiyorlarmış.

6. Mustafa Kemal'i yakından tanıyanlar ona büyük saygı duyuyorlarmış. Çevresi, Mustafa Kemal'in hizmetinde olmanın Padişah'a hizmetten çok daha iyi olduğunu söylüyorlarmış.[3095]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *7 Mart 338 (922) Salı: Topçu mütekaidi Feyzullah Efendi namında bir zat fişenk ve tüfenk satma teklifinde bulundu. İhsan Paşa delaletiyle bir Fransızda ayrıca silah teklifinde bulundu. Osmanlı Bankası Müdürü Keresteciyan Efendi Habip namına silah satışı için 30 bin liralık bir teminat mektubu vereceğini Kaymakam Eyüp Beye bildirdi. Ve Habip Beyden de (5 Şubat tarihli) mukavelename ahkamının tenfizi icrasına teminat olmak üzere 30 bin liranın Kaymakam Eyüp Beye verilmesine dair bir mektup aldı. Aynı zamanda Keresteciyan hususi mahiyette kendi el yazısı ve imzası ile de Eyüp Beye bir mektup verdi*.[3096]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *İki Vicdan: Millî emellerin gerçekleşmesi için çalışanlar (Ankara) ve onlara çelme takanlar (İstanbul)*.[3097]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Yusuf Kemal Bey yarın Marsilya'ya geliyor. Türkiye'de tek söz hakkı Ankara'dadır*.[3098]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi, *Le Temps* makalesini iktibas ediyor: *Boğazların iki yakası Türklere verilmeli*.[3099]

8 Mart 1922. Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in beyanatı, yarı resmî *Le Temps* gazetesinde neşredildi: *Misak-ı Millimize dayanarak yalnız Türkler ve Türk çoğunlukları tarafından meskûn araziden ibaret olacak serbest ve bağımsız bir Türkiye'de yaşamak istiyoruz. Umumi bir barışı arzuluyoruz. Biz yalnızca, çoğunluğu Türk olan toprakları zalim ve acımasız bir düşmandan özgürleştirmek için savaşıyoruz*.[3100]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Babıali ve Biz: Babıali'nin taşıdığı zihniyetle Türklerin ve Ankara Hükümeti'nin zihniyeti arasında uçurum vardır. Ankara, yeni bir devlet kurarken kokuşmuş Babıali düşmanlara hizmet ediyor*.[3101]

9 Mart 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *9 Mart 338 (922) Perşembe: Yunanlıların İzmit'i işgal etmek üzere gemilere asker irkâp ettiğine dair Fransız irtibat subaylarından bir söylenti çıktı*.[3102]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Fransız yarı resmî *Le Temps*ten iktibas etti: *Türklerin bir sesi vardır ve o da Ankara'nın sesidir, çünkü İstanbul esirdir*.[3103]

3095 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVII.
3096 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 287.
3097 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311.
3098 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311.
3099 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311-312.
3100 Le Temps, 8 Mart 1922, *Déclarations de Youssouf Kemal Bey*, p. 4; Aktaran: Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 160.
3101 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.
3102 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 287.
3103 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 314.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Chamberlain, Avam Kamarasında, Cannes Konferansı'nda Türkiye'nin Cenova'daki konferansa davet edilmemesine yönelik alınan kararın değiştirilmesi için herhangi bir gerekçe olmadığını beyan etti*.[3104]

Taşra gazetesi *Le Figaro*, Claude Farrere mülakatını neşretti:

> Neden mi Türklerin dostuyum? Çok basit. Barışı seviyorum da ondan … Barışa ulaşmanın en iyi yolu diğer halkları tanıyıp sevmeye çalışmaktır. Oysa, ben, tanıdıklarımın içinde Türk halkından ziyade saygı ve sevgiye lâyığını görmedim. Bu, tanıdığım en dürüst, en doğru, en sadık, en sağlıklı, en cömert, en lütufkârlığı takdire şayan halktır. Düşünün kü, Türkler Balkanların hâkimi idiler, buna rağmen boyun eğdirdikleri halkları yok etmediler. Hemen hemen soyu kesilmiş Avustralya yerlilerini ve Kızıl Derilileri hatırlarsanız, müslümanların barbarlıkla alâkası bulunmadığını anlarsınız.
>
> Hayvan sevgilerine ne demeli! İstanbul'un müslüman mahallelerinde kediler insandan kaçmaz, rahatça onları okşayabilirsiniz. Diğer mahallelerde (hıristiyan mahallelerinde) böyle değildir…
>
> Türkler basittir, şövalya ruhlu, cesur insanlardır; bankacılık ve tefeciliğe hiç bir zaman akılları ermemiştir.
>
> Hiç esir edilmedikleri için Türklerin esir ve kölelerinki gibi silinmez kusurları yoktur…
>
> Türklerin kahvelerine girin: Orada alkol içilmez, sarhoş olunmaz…[3105]

10 Mart 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, Türk Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı* Cenova Konferansının *kapanış oturumunda kabul edeceğini bildirmiştir*.[3106]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Cenova Konferansı devam ederken, İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu, konferansla ilgili Hindistan Hükümeti'nden gelen ve Müslüman camianın görüşünü belirten telgrafın İngiliz kabinesindeki diğer üyelerin rızası olmadan yayınlanmasına izin vermiş ve bu nedenle de istifaya zorlanmıştır. Chamberlain, konuyla ilgili Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'ye dair İngiliz politikasını eleştiren ve sonuç olarak bütün Britanya İmparatorluğu hükümetleri arasındaki ilişkilere ters düşen bir telgrafın yayınlanmasına müsaade edilemeyeceğini beyan etmiştir. Lordlar Kamarası'nda da aynı açıklama yapılmıştır. Yayınlanması krize neden olan telgraf, konferansta, Boğazların tarafsızlaştırılması, İstanbul'un tahliye edilmesi, Osmanlı Padişahına Kutsal Yerler üzerindeki haklarının verilmesi ve Edirne de dâhil Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi yönünde karar alınmasında ısrar edilmekte*dir.[3107]

12 Mart 1922. *Yeni Adana* gazetesi: *Dışişleri Bakan Vekili Celal Bey'in Meclis'te mühim beyanatı: Saray ve Babıali düşman aleti*.[3108]

13 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre Duyûn-ı Umûmiye'nin Fransız mümessili, *Milliyetçi Ordu'nun güçlü ve taarruz harekâtı için iyi örgütlenmiş durum olduğu*nu bildirmiştir.[3109]

Paris'de bulunan TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), General Gouraud ile mülakat ediyor.[3110]

3104 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
3105 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 55.
3106 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
3107 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229.
3108 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 319.
3109 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.
3110 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 176, Gouraud'un muhtırası; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 160.

14 Mart 1922. Londra'daki Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Bâb-ı Âlî'ye telgraf gönderdi: *Ayrılıkçı*lık yapan *Ankara Hükûmeti'nin uyarılması* lazımdır. *Ankara'nın Halifeliğe karşı nefret göstermesi, İslâm dünyasının yapacağı yardımı yok edece*ktir.[3111]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yle mülakat ediyor. Yusuf Kemal, Gouraud ve Briand ile mülakatlarında, Fransızlar *tarafından boşaltılan bölgelerde Ankara Antlaşması'nın uygulanmasına ilişkin sorunlar*ı gündeme getirmiştir. *Poincaré, Türkiye'ye verilen uçakların askeri amaçlarla kullanılmaması, Suriye'ye karşı uygulanan gümrük engelinin kaldırılması, Fırat'la Dicle arasındaki sınırın güneyinde kalan Türk görevli ve müfrezelerinin geri çekilmelerinin sağlanması, Ereğli madenleri ve Kilikya'da pamuk tarımı imtiyazı almak isteyen Fransız şirketlerinin karşılaştıkları zorlukların önlenmesi konularında ısrar*cı olmuştur. Yusuf Kemal, *Fransa'daki görüşmelerinde, ayrıca, Ankara'nın ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerini de sağlıyor*.[3112]

16 Mart 1922. Yusuf Kemal Londra'da. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'la mülakat ediyor. Mülakat 18 Mart'a değin sürecektir.[3113]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Celâl (Bayar), TBMM'de izahat veriyor:

> Belçika-Polonya ittifakı, Küçük Antant, İskandinavya Topluluğu, Yugoslavya ve Bulgar dostluğu bir silsilesidir ki, Türkiye-Kafkasya dostluk politikası, onun bir halkası olmak üzere düşünülmektedir. Fransa-Polonya arasında askerî ittifak vardır. Fransa-Küçük Antant yakınlaşması, İtalya'yı Fransa'ya son derece hasım kılmıştır. Fransız politikasının Türkiye lehinde olması, Türkiye'nin tasarlanan toplulukta güçlü bir etken olabileceği düşüncesine, ikinci olarak Suriye'nin, üçüncü olarak İslâm sömürgelerinin yönetimini kolaylaştırmaya, dördüncü olarak Bakû petrol madenlerine sâhip olma isteğine dayanmaktadır. Franklin-Bouillon da petrol sorununa ilgisi yüzünden Türkiye dâvâsıyla uğraşmıştır. Fransızlar, Türkiye'nin barışa kavuşmasını, Türkiye işlerinin kendi uzman ve maliyecileri eliyle düzenlenmesini düşünüyorlar.[3114]

17 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, *Franklin-Bouillon'un Ankara'da iken Ankara-İstanbul ikili sisteminin yıkılmasını müdafaa ettiğini, Mustafa Kemal'in de ona hitaben bunun, ancak İtilâf Devletlerinin bir esiri bulunan ve memleketine ihanet eden Sultan'ın tahtından indirilmesiyle mümkün olabileceğini söylediğini* Hariciye Nezâtine bildirdi.[3115] *Mustafa Kemal, Franklin-Bouillion'a Sultan Vahideddin'in memleketine ihanet ettiğini söylemiştir.*[3116]

TBMM Hükümetinin maddî imkânı kısıtlı. Silâh, mühimmat, askerî teçhizat ise oldukça pahalı. Askerî ihtiyaçlar Fransa'dan hibe yollu temin ediliyor. Ve ne kadar ilginçtir ki aynı zaman zarfında General Pellé ve Franklin-Bouillon saltanat ve sadaret karşıtlığını terviç ediyorlar.

Saray'ın ve Bâb-ı Âlî'nin ortadan kaldırılması üzere Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal'in mutabakata varmış olması ayrıca fevkalade trajiktir. Hatırlanacak olursa Bâb-ı Âlî, Franklin-Bouillon'un TBMM ile temas kurmasına katkı sağlamıştı.

Bu babda Fransa'nın Cihan Harbi'ne katmaya çalıştığı Yunanistan'a uyguladığı tarifeyi zikretmekte fayda görüyoruz. *Fransız Hükümeti ta başından beri Venizelos'un Krala karşı olan mücadelesini desteklemiş, maddi ve manevi her türlü yardımı esirgememişti*. Cumhuriyetçi Venizelos, Müttefik silâhlı kuvvetlerinin bulunduğu Selânik'te Eylül 1916'da ihtilâl hükümetini kurmuştu. *1917'nin Haziran ayında İtilaf Devletleri adına alınacak sert tedbirlerin tatbikini üzerine alıp, M. Jonnart'ı Fransız Yüksek Komiser*

3111 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321.
3112 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 160.
3113 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 160.
3114 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 778-779.
3115 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 244.
3116 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 176.

olarak Atina'ya yollayıp, Kral'ın devrilmesini ve Venizelos'un yeniden iktidara getirilmesini sağlayan da Fransa olmuştu.[3117]

Mustafa Kemal'in defterine notu: *Fransızlardan alınan 14 tayyare Adana'ya gelmişti. Havası rüzgârlı ve soğuk iki tayyare uçurmak istedik. Motorları işletmek güç oldu. Biri uçabildi.*[3118]

Müttefik fevkalâde komiserleri, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. Buna göre, Yüksek Komiserlerin izni olmadan Seyr-ü Sefain vapurlarının Karadeniz'e açılmalarına müsaade edilmemekteydi. 1922 yılında Müttefik idaresinin gevşemeye başlamasıyla birlikte bu vapurlar Yüksek Komiserlere müracaat etmeden yolcu ve yük taşımaya başladılar. Yüksek Komiserler bu vapurların Millî Hareket taraftarlarına iletilmek üzere Karadeniz limanlarına malzeme taşıdıklarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle 17 Mart 1922 tarihinde verdikleri bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ni uyardılar. Osmanlı Hükûmeti bunun Karadeniz'de bağımsız ticaret ilkesine ters olduğunu ileri sürdü. Yüksek Komiserler ise Seyr-ü Sefain vapurlarıyla Anadolu'ya savaş malzemesi kaçırıldığı gerekçesiyle gemilerin kendilerinden habersiz hareketine izin vermeyeceklerini bildirdiler.[3119]

18 Mart 1922. *L'Illustration* mecmuası makale neşretti. İttihadçılar, 1908 senesinde halifenin hakimiyetini temelinden sarsmıştır: *Bugün düzen içinde mi, kargaşa içinde mi yaşıyoruz, bunu çözmekten daha zor bir problem yok. Yüzyıllara kafa tutar görünen ne kadar çok siyasal rejimin bir anda yıkıldığını gördük! 1908'den 1918'e kadar uzanan yıllar Cumhuriyet ve Monarşilerin muazzam bir mezarlığı, ortak bir çukurdur ki oraya Avrupa ve Amerika, hıristiyanlar ve müslümanlar, beyazlar ve sarı ırktan olanlar ansızın boğuverdileri siyasî rejimlerin cesetlerini atmışlardır. Önce Türkler halifenin mutlaklığını bu çukura attılar (1908)…*[3120]

20 Mart 1922. *Mustafa Kemal'in Madam Gaulis ile gönderdiği mektubu alan Fransızların Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey, Paris'tan gönderdiği cevapta "Fransa ile İslam'ın özel menfaatlerine bu iki büyük kuvvetin birleşmesinden daha faydalı bir şey olamayacağı kanaatine varmış bulunuyorum" dedi*.[3121]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar. *İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, bir Akdeniz ülkesi olarak İtalya'nın haklarını vurgulamış ve İtalyan politikasında herhangi bir değişikliğin olmayacağını beyan etmiştir. Schanzer, hür ve bağımsız bir Türkiye ile İtalyan hükümetinin ekonomik menfaatlerini geliştirmeye çalışacaklarının da altını çizmiştir*.[3122]

Afgan Hükümeti nezdindeki milliyetçi temsilci Fahreddin Paşa Kâbil'e hareketinden önce Ankara basınına aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: "Politikamızın temeli bütün Doğu milletleri arasında kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesini sağlamak için çalışmak olmalıdır. Afganistan'da Türk'ün tam olarak tanınması ülkemize gerçekten büyük avantajlar sağlayacaktır."[3123]

21 Mart 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *21 Mart 338 (922) Salı: Ayan zâde Hıfzı Beyin de karıştığı bir grup General Pelle ve Kaymakam Saro'nun tavsiyesiyle silah teklifinde bulundular*.[3124]

3117 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 69.
3118 Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III,* 1994, s. 149.
3119 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 857.
3120 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 25-26. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3121 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 331.
3122 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.
3123 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 51, dipnot 66.
3124 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 288.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti, Kafkas milletleri nazarında Türkiye lehine bir siyaset takibini gerektiren sebepleri arzetmek üzere Poincare'ye bir mektup gönderdi: İslam dünyasını karıştıran fenalığın önüne geçmek, Bolşeviklerin Kafkasya'da ve Şark'ta elde ettikleri kuvvetli silahı almak ve geniş Asya kıtasını teskin etmek için Avrupa'nın Türkiye aleyhinde takip etmekte olduğu siyaseti tebdil etmesi gerekir*.[3125]

Le Temps yazıyor. *"Bütün Küçük-Asya ve bütün Boğazlar bölgesi Yunan işgal ve hâkimiyetinden kurtulduğu takdirde" barış sağlanabilir: "Türkler, kesinlikle haklı olan bu istekleri yerine getirilmedikçe dövüşmekten vazgeçmeyeceklerdir."*[3126]

22 Mart 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un *1921 Aralık'ının sonu için önerdiği İtilaf toplantısı ancak 22 Mart 1922'de Paris'te* inikad ediyor. Müttefik hariciye nâzırları *barış ve tüm bölgenin güvenliği açısından en büyük önceliğin Türkiye'nin Moskova'dan uzaklaştırılmasına verilmesinde anlaştılar*.[3127] *Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağı*nı ilân ettiler.[3128] Müttefikler, TBMM Hükümeti ve Yunan Hükümeti tarafeynine 3 ay müddetli mütareke teklif ettiler.[3129]

> Lord Curzon'un programı şöyleydi: 1) Önce mütareke yapılacaktı. 2) Ondan sonra barışın ön şartları saptanacaktı. 3) Bu ön şartlar Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra Yunan orduları Anadolu'yu boşaltmaya başlayacaklardı ve genel barış antlaşması yapılacaktı. Bir süre görüşüldükten ve askeri uzmanların da görüşleri alındıktan sonra, mütareke teklif edilmesine karar verildi. Mütareke 92 gün için yapılacaktı ve bu sürenin bitiminde otomatikman 92'şer gün uzatılacaktı.
>
> Mütareke konusundan sonra, aynı toplantıda Üçlü Antlaşma konusu ile İzmir konusu da görüşüldü. İtalya Dışişleri Bakanı Signor Schanzer, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma'nın İtalya için "hayati önem taşıdığını" söyledi. İtalya bu konuda ısrar edecekti. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılmış olan zaferden İtalya'nın tek çıkarı Üçlü Antlaşma'ydı. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi "manda" toprakları almamıştı... Poincaré, bu konuda "Türkiye'nin kabul edebileceği bir uygulama şekli bulunması gerektiğini" belirtti. Curzon, bu konunun teknik bir iş olduğunu söyledi.
>
> İzmir konusunda Lord Curzon konuştu: Yunan orduları Anadolu'yu boşaltınca İzmir bölgesi kayıtsız şartsız Türklere geçmemeliydi. Bu bölgeye bir çeşit özerklik tanınmalıydı. Curzon buna "özel rejim" diyordu. Belki Saar Havzasına benzer bir rejim kabul edilebilirdi. 19. yüzyılda Lübnan'a tanınan özerklik örneği de göz önünde tutulabilirdi. Belki de yepyeni bir rejim düşünülebilirdi. Ama ne yapıp yapıp İzmir bölgesine ayrı bir rejim tanınmalıydı. Çünkü burada Rumlar yaşıyordu. Onları korumak gerekirdi... Lord Curzon'un fikrine M. Poincaré karşı çıktı. Rumlara özel bir imtiyaz verilmesini Fransız kamuoyunun kabul edemeyeceğini söyledi. Ayrıca İzmir bölgesine tanınacak "özel rejim"in Türklere empoze edilemeyeceğini belirtti. Belki yalnız İzmir için özel bir belediye teşkilatı öngörülebilirdi. Ama İzmir bölgesi için değil. Sonra Edirne, Yunanistan'a bırakılacaksa orası için de aynı özel rejimi kabul etmek gerekirdi. İzmir'de Rumlar varsa, Edirne'de de Türkler vardı.[3130]

Müttefik hariciye nâzırları Yunan, Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetlerine müşterek nota gönderdiler: *Ortadoğu'da yeniden barış yapmak ve yeniden can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek amacıyla Paris'te toplanmış olan üç Büyük Devletin Dışişleri Bakanları, ilgili hükümetlere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye etmeyi kendilerine ilk görev sayarlar*.[3131]

3125 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 332.

3126 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 280.

3127 Paris'te İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında yapılan görüşme, 22-26 Mart 1922, *British Documents*, XVII, s. 668-79; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 167.

3128 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 226.

3129 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 177.

3130 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 269-270.

3131 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 275.

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Londra'dan Paris'e muvasalat etti, Franklin-Bouillon tarafından istikbal edildi. Sonra Miralay Mougin'in de katıldığı bir öğle yemeği yendi. Müttefiklerin mütareke teklifinden haberdar oldu. Maiyetiyle istişare ettikten sonra Ankara avdet kararı verdi.[3132]

23 Mart 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré, Yusuf Kemal'le (Tengirşenk) mülakat ediyor. Yusuf Kemal'in hatıratına göre, Poincaré, Yusuf Kemal'den Paris'te kalmasını rica etti. Yusuf Kemal, *Ankara'nın devamlı bir barış istediğini, fakat ilkelerinden taviz vermeyeceğini ve bu tür bir ateşkesi kabul edemeyeceklerini dile getir*di. Poincaré, *"Fransa'nın da kendi meseleleri olduğunu" söyledi ve şöyle devam etti: "(Peki.) Büyük Millet Meclisi'ne benden hürmet götürün. (Ateşkese dair) Cevabı biraz uzatın. Kabul etmezseniz etmeyin. Yalnız ibarelerini mülayim yazın. Sizi müdafaa edebileyim. Selametle gidin…"*[3133]

İlginçtir, bir başka kaynağa göre Poincaré, mütareke teklifinin kabul edilmemesini Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) tembihlemiştir.[3134]

Paris'de tertiplenen Müttefik hariciye nâzırları içtimaında *Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare, "Anadolu'yu boşaltmaya hazır olduğumuzu açıklayalım. Fransız ve İngiliz İmparatorluklarındaki Müslümanları tatmin etmek için de bu gerekli"* dedi.[3135]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasındaki meselelerin çözümlenmesi konusundaki çalışmalar kapsamında, müttefik devletlerin Dışişleri Bakanları 23 Mart 1922'de Paris'te bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Fransız, İngiliz ve İtalyan Dışişleri Bakanları ve teknik danışmaların yer aldığı toplantıda, Anadolu ve Trakya'daki etnik azınlıkların himayesi konusu üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra müttefik askerî komisyonu, üç bakana, Anadolu'nun tahliye edilmesine dair bir teklif sunmuşlardır. Dışişleri bakanları, Ermeni meselesi üzerinde de durmuşlarsa da bu meselenin başka oturumlarda ele alınmasına karar vermişlerdir*.[3136]

24 Mart 1922. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Fransa'nın ikiyüzlü politikasını tebriye etmeye çalışıyor: [..] *Yunan ordusu, İngiltere Hükümetinin iradesiyle İzmir'e çıktı... Kıtanın içlerine doğru, Sevr Antlaşması'nı uygulatmak isteyen İngiltere Hükümetinin tasvibiyle ilerledi. (Yunan ordusu) İngiltere isterse Anadolu'yu boşaltacaktır. Şu halde Türklerle savaşta olan İngiltere'dir*. [..][3137]

Le Temps, Müttefiklerin Yunan-Türk savaşı tarafeynine önermek için müzakere ettikleri mütareke şartları hakkında yazıyor. Buna göre *22 Martta (1922) Paris'te bir araya gelen Lord Curzon, Poincaré ve Schanzer aynı gün bir mütareke projesi hazırladılar: Yunan-Türk savaşına hemen son verilecek, tarafların kuvvetleri arasında askersiz en az on kilometrelik bir alan açılacak, mütareke boyunca taraflar hiç bir şekilde güçlenmeye çalışmayacaklar, mütarekenin uygulanmasını denetlemek için tarafların ordularına Müttefik askerî komisyonlar atanacak… Savaş hali üç ay süre ile kalkacak, taraflar*

3132 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 160-161.

3133 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 161. "Fransa da Ankara'yı direnmekte el altından cesaretlendirmiştir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 347.

3134 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 131.

3135 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 337.

3136 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3137 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 277. Denilebilir ki propaganda savaşlarında Fransa ve Sovyet Rusya, Yunanistan'ın ardındaki yegâne gücün Britanya olduğunu işaaya çalışmışlardır. Kısmen doğru ekseriya çarpıtmadır. Örneğin Fransa, Yunan-TBMM Hükümeti savaşında iki tarafa da silâh-mühimmat askerî teçhizat satmıştır. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetinin Müttefik yörüngesine girmeye başladığı 1922 senesinde Yunanistan'daki komünist ricalle temas kurup TBMM Hükümeti aleyhine ittifak aramıştır.

ilk barış şartlarını kabul edinceye kadar süre kendiliğinden yenilenecek… Nihayet, taraflar bu şartları kabul eder ve hazırlanmakta olan diğer hükümleri de önceden imzalarlarsa Anadolu boşaltılıp Türklere geri verilecek!.. Gazete, "Curzon Projesi" tesmiye ettiği mütareke şartlarını menfî karşılıyor. *Türklerden mütarekeyi kabul etmelerini istemenin maddî hazırlıklarını durdurup şevklerini kırmak amacı taşıdığını, onlara şartlarının sonradan yazılacağı boş bir kâğıdı imzalamak gafletine düşmeyeceğini, haklı olarak konferansın sonraki çalışmalarını kuşku ile karşılayacaklarını yaz*ıyor.[3138]

Le Petit Journal gazetesi, *Türklerin bu tertiplere aldanıp çıkarlarını tesadüfe bırakamayacaklarını, İngiltere'de bile çok eleştirilen ve Fransız çıkarlarını baltalayan Doğudaki İngiliz politikasını Fransa'nın desteklememesi gerektiğini* yazıyor.[3139]

25 Mart 1922. *Le Temps* yazıyor. *Konferansın tuttuğu yol, "Müttefiklerin şerefini küçük düşürücü olduğu kadar Türklerin zekâsı ile alay eden bir oyun"*dur.[3140]

L'Echo de Paris gazetesi yazıyor: Mütareke teklifi *Sevres antlaşmasının yeni baskısı*dır.[3141]

26(?) Mart 1922. Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzis, Müttefiklerin Yunan'ı gözden çıkarmış olduklarını ABD'nin Atina Elçiliğine ifade ediyor: *İtilâf Devletleri'nin önerileri Atina'ya ulaşır ulaşmaz, Yunan Dışişleri Bakanı, Amerikan Elçilik görevlisini Bakanlığı'na rica ederek, Yakın Doğu sorununun çözümünde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın işe karışmasına aracı olmasını istemiştir. Çünkü, ona göre, Avrupa Devletleri, Müslüman dünyasındaki etkilerini sürdürebilmek için Anadolu'da Yunanlıları ve Hıristiyanları gözden çıkarmaktaydı. Görevli, kendi kanısına göre, Amerika'nın işe karışmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bakan, bunun üzerine, kendi düşüncesi olarak Dışişlerine "Anadolu'daki Hıristiyan halkın kaderiyle yakından ve duygu yolundan ilgilenilmesi" için bir telgraf çekmesini rica etti. Dışişleri Bakanlığı, elçilik görevlisine, Yakın Doğu durumu üzerinde herhangi bir görüş belirtmek istememekte olduğunu bildirdi. Kendisinin Yunan Dışişleri Bakanlığı'na verdiği karşılık uygun görülmüştü, fakat; bir Amerikan karışması hakkında herhangi bir tartışmaya girmekten de çekinmesi talimatı verilmişti*.[3142]

26 Mart 1922. Poincaré, İstanbul Fevkalâde Komiserliğine ve Atina ile Sofya büyükelçiliklerine telgraf gönderdi. *İtilaf Devletleri, nihai barışın tesis edilmesi amacıyla şu temel hususlarda karar* kılmışlardır: 1) *Türkiye ile Yunanistan arasında barış sağlayarak hasımlığa son verecek adil bir barışı tesis etmek*. 2) *İstanbul başkent olacak şekilde Anadolu'da kendi sınırları dahilinde kendi kendine yetebilen güçlü ve bağımsız bir Türkiye'yi tesis etmek*. 3) *Müslümanların tutumunu da göz önünde bulundurarak İstanbul'daki halifenin dini ve dünyevi otoritesini muhafaza etmek*. 4) *Savaşta gösterdiği özverilerden ötürü Yunanistan'a tazminat verilmesini sağlamak*. 5) *Her iki tarafta da Müslüman ve Hristiyan azınlıkların güvenliklerini garanti altına almak*.[3143]

Müttefikler, TBMM Hükümetine yeni sulh şartları takdim etti. Doğu Trakya ve Anadolu'da bağımsız ve kendi kendine yetebilen bir Türkiye'nin kurulmasını istiyorlar:

1- Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin refakatiyle (dört ay içerisinde) Batı Anadolu'yu terk edecek ve burada mutlak bir Türk hâkimiyeti sağlanacak.

3138 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 281-282.
3139 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 282.
3140 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 282.
3141 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284.
3142 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 362-363. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3143 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome 1, p. 405-406, Nu. 230; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 322.

2- Barışın yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul'daki tüm itilaf güçleri çekilecek ve yerlerini Türk birliklerine bırakacak.

3- Doğu Trakya'da Türk sınırı, Tekirdağ'dan Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısına uzanan hat olacak. Bu hattın batısı, İstanbul'un güvenliğini sağlamak adına askerden arındırılmış bir şekilde Yunanistan'a bırakılacak.

4- Başkentin (İstanbul'un) güvenliğini sağlamak adına Gelibolu yarımadasının kuzeyinde, Ege Denizi ile Marmara Denizi arasındaki hatta müttefik birlikleri bulunacak. Silahsız bölge haline getirilecek olan Çanakkale Boğazı kıyılarına hiçbir kuvvet giremeyecek. Boğazların denetimi için oluşturulacak olan Boğazlar Komisyonu'nun başında Türkiye olacak. Boğazlardan geçiş serbest olacak.

5- Müttefikler, uluslararası antlaşmalara uygun olarak Türkiye'deki ve Yunanistan'daki tüm azınlıkların güvenliklerini dil, din, ırk ayrılmaksızın eşit bir şekilde garanti altına alacak tedbirler önerecek. Türkiye'nin de kabul edilmesinin düşünüldüğü Milletler Cemiyeti bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek üzere hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a davet edilecek.

6- Türk ordusunun mevcudiyeti 85.000'e çıkarılacak ve Türkiye'nin doğrudan talep etmediği yabancı subay bulunmayacak. Gönüllü askerlik kademeli olarak geri getirilecek.

7- Maliye komisyonu kurulmayacak, Türk egemenliğine saygı gösterilecek. Barış yapılır yapılmaz Türk temsilcilerden oluşan komisyonlar kapitülasyonların yerini alacak olan bir yargı reformu hazırlayacak.

Bu ana hatların ardından, müttefiklerin bu teklifi hazırlarken "*Anadolu'da kendi sınırları içerisinde bağımsız ve kendi kendine yetebilen bir Türkiye kurmak istediklerini yüksek sesle dile getirdikleri*" de ifade ediliyordu. Türkiye, aşağı yukarı bugünkü sınırları içerisinde Kafkaslardan Ege'ye, Akdeniz'den Karadeniz'e bağımsız bir ülke olacaktı. Artık ne Ermenistan'dan ne de Kürdistan'dan bahsediliyordu.[3144]

Fransız komisyoncu Marcel Savoie, Harbiye Nezaretinde muvazzaf İmalat-ı Harbiye Grubu reisi Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb (Durukan), Türkiye Ardiye Şirketi & Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi Himmetzade Hüsnü, mukavele akdetdiler:

Mukavele Sureti

Anadolu namına hareket eden Topçu Kaymakami Eyüp Beyle Nakliye şirketi namına hareket eden Himmetzâde Hüseyin Hüsnü Bey arasında yedaiti atiye dahilinde akdi mukavele olunmuştur.

1 - Gülhane ve Zeytinburnunda mevcut olup Eyüp Bey tarafından irae edilecek cephane sandıklarını mahallinden ahiz ve vapurun tutabileceği Akçaşehir, Ereğli, Zonguldak ve İnebolu İskelelerinden her hangi birine nakletmeyi Hüsnü Bey teahhüt eder.

2 - Eşyanın ambardan çıkarılıp vapura tahmil ve vapurun birinci maddede zikredilen iskelelerden birine nakli masrafı yani ambardan, ihraç iskelesine kadar her türlü masarifat dahil olmak üzere Eyüp Bey beher fişek sandığı için 330 ve mermi sandığı için 300 kuruş tediyeyi taahhüt eder.

3 - Bir teshilât maksadiyle benzin masrafı ile şöferlerin yevmiyesi Hüsnü Beye ait olmak ve sırf bu işte kullanılmak üzere Eyüp Bey bu işe iki kamyon tahsis edecek ve keza münasip mükâfat verilmek şartiyle ambar müstahdemininden de istifa etmeye gayret edilecektir.

4 - Bir gecede ne kadar eşya tahmil edilebilirse vapur o kadar eşya ile ertesi günü hareket edecektir.

5 - Eşyanın vapura tahmilinde Eyüp Bey tarafından vapurda bir memur bulundurulacak ve sandık adedi bunun tarafından tadat olunacaktır.

6 - Bu memur ile Hüsnü Beyin memuru vapura tahmil edilen eşyanın sandık adedini badettahmil bildirir bildirmez beher sandık için tesbit edilen miktarın nısıf tutarı ne ise o Hüsnü Beye tediye olunacaktır.

[3144] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 322-323.

7 - Nısfı diğerine vapurun eşyayı bâladaki iskelelerden birine muvasalatında istihkak peyda edilecek; orada ve yahut makbuzu getirdikten sonra Dersaadette tediye edilecektir. Mahallinde tediyesi Eyüp Beye aittir.

8 - Eşyanın düşman tarafından yakalanması halinden gayri suretle vaki olacak zayiattan Hüsnü Bey mesuldür.

9 - İşbu mukavelename iki nüsha olarak İstanbul'da teati edilmiştir.

26 Mart 338 (922)

Nakliye şirketi namına hareket eden
Himmetzâde Hüseyin Hüsnü

Anadolu ordusu namına hareket eden
Topçu Kaymakamı Eyüp[3145]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *1922 Martında Doğu savaşı alanı 1918 Ağustosundaki Fransız savaş alanını andırıyor; Türkler yeneceklerinden eminler, tıpkı üç buçuk yıl önce Fransızlar gibb. Kayzer'in ordusu çekilmeye kalkmışken Alsace-Lorraine'nin bize geri verilmesini kapsamayan bir mütareke teklifine cevabımız olumsuz olurdu*.[3146]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansının *ikinci oturumunda, Boğazların serbestliği ile ilgili şartlar ele alınmıştır. Ayrıca mali yükümlülükler de gözden geçirilmiş ve Ermenilerin taleplerinin karşılanması için meselenin Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesine karar verilmiştir. Konferansın bir sonraki oturumunda ise Trakya meselesinin görüşülmesine ve Türkiye'deki adlî ve malî kapitülasyonlarla ilgili Sevr Antlaşması'nda bulunan maddelerin gözden geçirilmesine karar verilmiştir*.[3147]

27 Mart 1922. *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı makale neşretti: *Dövüşe azimli bir halk başkentini ve vatan parçalarını kurtarmadan silâhını bırakır mı? Ankara'nın coşkun Türkleri konferansın koyduğu ayak bağlarına Anadolu yaylalarının vahşi hürriyetini tercih etmeyecekler mi?*[3148]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor. Mütarekeye ilişkin *kararları, Ankara'ya götürmek için hareket eden Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Fransa hükümetinin tutumundan hayal kırıklığına uğradı*.[3149]

İspanyol matbuatı yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansı *sırasında, Poincaré, Schanzer ve Curzon, Yakın Doğu meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla, Türk ve Yunan hükümetlerine aleyhlerine işleyebilecek şartlar dayatılmadan Türk-Yunan barışını tesis etmeyi sağlayacağını düşündükleri bir teklif kaleme almışlardır. Teklife göre, Padişahın dinî otoritesi sağlanarak, Türkiye'nin yeniden bağımsızlığa kavuşması teklif edilecek ve aynı zamanda Yunanistan'a da Müttefik devletlere yaptığı yardımlarından dolayı bazı tavizler sunulacaktır. İstanbul ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü de dâhil Anadolu'nun, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Türkiye'ye bırakılması ve tahliye edilmesi ön görülmekte*dir. *Boğazlara yakın olan yerler, gerek Türkiye gerekse Yunanistan'a ait olmak üzere askersizleştirilecektir. Mali konularda alınan kararlara göre ise Osmanlı borçlarının tespit edilmesinin ardından, Türkiye'nin malî bağımsızlığı tanınacak ve Türkiye, bir savaş tazminatı ödeyecektir. Ayrıca, müttefiklerin Türkiye'deki ekonomik menfaatlerinin korunmasına dair hükümler dışında, Türkiye, malî denetimden muaf olacaktır*.[3150]

3145 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 159-160.
3146 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284.
3147 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229-230.
3148 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284.
3149 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 283-284.
3150 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.

Paris'de münteşir Yunan yarı resmî gazetesi *Le Journal des Hellénes* mütareke teklifini yorumluyor: *Millî felâket*.[3151]

28 Mart 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Konferans 26 Martta barış şartlarını açıkladı: Yunanlılar tüm Anadolu'yu boşaltacaklar. Fakat Doğu Trakya, Edirne Yunanlılarda kalmak üzere iki taraf arasında paylaştırılıyor, çünkü, Müttefikler, "bütün Trakya'yı boşaltmasını Yunanistan'dan isteme sorumluluğunu üzerlerine alamayacaklarını" söylüyorlar… Azınlıklarla, Boğazların statüsü ve malî sorunlarla ilgili kararların üzerinde durmuyoruz. Doğu Anadolu'da Türkiye sınırları içinde bir "Ermeni Yurdu" kurulacak ve eğer Türk hükümeti, jandarma kuvvetlerini düzenleme ve etkisini artırmak "isterse" Müttefikler onun emrine yabancı subaylar vermeye "hazır" olduklarını söylüyorlar… Lord Curzon, Poincaré ve Schanzer, Anadolu'nun boşaltılmasını yukarıdaki bütün şartların kabulüne bağladıktan sonra, gönül rahatlığı içinde şunu ekliyorlar: "Bu teklifler şimdi önce doğrudan ilgili iki tarafın incelenmesine, ikinci olarak da, fakat aynı önemle medenî dünyanın kamuoyuna sunulmuştur (…) Tanrı korusun, bir ön yargı ile bu önerileri halkın biri reddederse, bütün dünya kamuoyu önünde, şimdiye kadar zaten iki kıtayı altüst eden bir savaşı yeniden başlatma gibi çok ciddî bir sorumluluk yüklenmiş olacaktır. Eğer dünya kamuoyu bizim denediğimiz gibi, bağımsız şekilde düşünme zahmetine girerse, üç Müttefik Bakanın iddiasını muhtemelen onaylamayacaktır. Lord Curzon'un tutumuna ilişkin açıklamayı kolayca bulacaktır. Şu halde, uzlaşma teklifinden Britanya hükümetinin memnuniyetini belirtmesine şaşmamalıdır (…) Fransa hükümetine gelince, o da kuşkusuz tutumunun nedenlerini açıklayacaktır: O, Trakya'nın paylaşılmasına katılmakla Doğuda yeni bir politika açmaktadır. Bu politikanın maddî sonuçlarını Ankara Fransız-Türk anlaşmasının gösterdiği politikanın sonuçlarıyla karşılaştırmalıyız*."[3152]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. Müttefik hariciye nâzırları konseyi, Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı *General Papoulas ile görüşülmeden önce, Ankara Hükümeti ile ateşkes teklifine bir cevap vermeme kararı almıştır*. *Ankara Hükümeti'nin, bazı koşullar çerçevesinde, özellikle de tarafsız bölgeyi, stratejik yerlerin korunmasını ve demiryolu ulaşımının yasaklanmasını kararlaştıracak bir komisyonla birlikte, ateşkesi kabul edeceği düşünül*üyor.[3153]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: Müttefik hariciye nâzırları konferansının ardından Lord Curzon *Londra'ya varışında yaptığı açıklamada, Poincaré ve Schanzer'le yaptıkları konferansta varılan sonuçlardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Curzon, bu konferansta, samimi işbirliğine dayalı tek bir cephenin oluşturabildiğinin üstünü çizmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer de konferansta varılan sonuçlardan memnun kaldığını ifade etmiş ve konferansın hür ve bağımsız bir Türkiye ile müttefiklerin menfaatlerine uygun umumi bir barışın tesis edilmesi ihtimalini güçlendirdiğini söylemiştir*.[3154]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefiklerin teklifleri ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, kendilerine gönderilen genel notayı protesto ederek, Ankara Hükümeti'nin cevabını Müttefik Yüksek Komiserlerine iletmişlerdir. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, gönderilen genel notayı inceledikten sonra bir cevap verileceğini beyan etmiştir*.[3155]

Himmetzade Hüsnü: *28/3/338 (922) Salı günü Kaymakam Eyüp Beyden senet mukabili 500 lira aldım. Gülhane ambarından 10 ton kovan mübayaa bedeli olmak üzere âli satış komisyonuna 247287, 247292,*

3151 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284.
3152 Le Temps, 28 Mars 1922, p. 4; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 282-283.
3153 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.
3154 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230-231.
3155 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231.

247286 makbuz numaralariyle ve 393, 394, 399 vezne defteri sıra numarasiyle 501 lira tediye eyledim. Satış müsadesini aldım, neticeyi Kaymakam Eyüp Beye de bildirdim.[3156]

29 Mart 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yazıyor: *Le Temps, "Sevr Anlaşması gömülmelidir" diyor*.[3157]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Konferans, "savaş çıkaracak bir barış teklifi" hazırlamıştır. "Ankara Türkiyesi, Meclisinin ettiği yemini (Misak-ı Millî) bozmadan bu teklifi kabul edemeyecektir.*[3158]

The Washington Post gazetesi yazıyor: *İngiltere ve Fransa arasındaki, Yakın Doğu ile ilgili fikir ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkıyor. İngiltere, Fransa'nın Türklere destek vererek durumu daha da güç ve karmaşık hale getirdi. Hatta Türklerin uzlaşmaz ve inatçı tavrı, Fransa tarafından gizliden gizliye destekleniyor. Yakın Doğu'da, İngiltere, Fransa'ya göre çok daha fazla avantaja sahiptir. İstanbul'da Türk egemenliği ve uluslararası komisyon olmasına rağmen tüm kontrol İngilizlerin elinde*dir. *Fransa'nın hiçbir sempati duymadığı Yunanistan, İngiltere tarafından sürekli desteklenerek, Anadolu'da kalması sağlanıyor ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ediyor. İngilizler, Milliyetçiler'le antlaşma yapmanın yollarını arıyor çünkü kontrolü altında tuttuğu Müslüman ülkelerin, ciddi ve etkili tepkileri ile yüzleşmiştir. Aynı zamanda da Türklere karşı Yunanlıları destekleyerek, Türkleri istediği şartları kabule mecbur bırakmayı hedefliyor. Amerika, Yakın Doğu ile ilgili hiçbir entrikanın içinde yer almamış ve taraf olmamıştır, azınlık haklarının korunmadığı, eşit ticaret ve seyahat şartlarının sağlanmadığı bir ortamda, gelecek için savaş tohumlarının etrafa saçılarak, dinsel, etnik ve ulusal nefretin kışkırtılacağı çok açıktır. Amerikan politikası, Yakın Doğu'da barıştan yana, ekonomik ve etnik eşitliğin sağlanması yönünde*dir.[3159]

The New York Times gazetesi yazıyor: *İngiltere, Fransa'yı, Türklerin barış teklifini reddetmesi için cesaretlendirmekle suçladı. Yunanlılar, kendilerine yapılan barış teklifini kabul edecektir ancak Türkleri bunun tersi bir durum için desteklemenin kimseye bir faydası yoktur ve Yakın Doğu'ya barış getirmeyecektir*.[3160]

30 Mart 1922. Sarıkamış'da münteşir *Varlık* gazetesi "Suriye Artık Hicranını Gizlemiyor" sernameli yazı neşretti:

> Suriye bizden ayrılalı seneler oldu. Fakat o acı günlerini hüzünle dolduran hatıraları henüz unutmadık. Mücadele ile geçen bu günlerimizde bile oralardan ara sıra gelen ufak tefek haberleri alakasız dinlemek mümkün mü? Yakın bir mazide oradan uzaklaşırken arkamızdan (Oh! Kurtulduk!) diyenlerin bugün ne düşündüklerini bilmek faydasız değildir. Babalık [*gazetesi (ÖFA notu)*] arkadaşımız son günlerde ticaret için Trablusşam ve Beyrut'a gidip gelen Türk tacirlerinin müşahedatını neşr ediyor. Biz bu uzun müşahedattan dikkate değer bazı parçaları alıyoruz:
>
> "Trablusşam'da çok samimi bir muhit bulduk. Bir hayli vakitten beri görmemiş oldukları Türk (…), azim ve idare sahibi Anadolu Türk'ü bizdik. Orada birçok zevatın davetlerinde bulunduk. Hepsinin evinde millî mücadele kahramanlarının resimleri duvarlarda idi. Trablus'dan Beyrut'a gideceğimiz gün Edib Bey isminde oranın eşrafından birine davetli idik. Onun evi de Türk kahramanlarının resimleriyle süslü idi. Bu zat (…) buçuk saat hep Türklerin kahramanlıklarından bahsetti. Ağladı. Bizi de ağlattı. Nihayet dedi ki: *Kısmet olur da Türkler*

[3156] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 160.
[3157] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 349.
[3158] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284. Şerh: Diğer bir deyişle, Kontrollü Büyük Taarruz'a rağmen Misak-ı Millî'nin ihlal edildiği Lozan Andlaşması, 26 Mart 1922 mütareke teklifinin biraz daha iyileştirilmiş halidir denilebilir.
[3159] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 248.
[3160] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 248.

buraya yine gelirlerse hükümet konağında meccanen süpürgecilik etmeğe hazırım. Şayet olmazsa nem var nem yok satıp Anadolu'ya gideceğim. Artık başka çare kalmadı…

Otomobillerle bizi yola saldılar. İki buçuk saatte Beyrut'a geldik. Orada da kıyafetimizden Anadolu'lu olduğumuzu anlıyorlardı. Ne yedik, ne içtikse para almadılar. Her tarafta, evlerde, sokaklarda, dükkanlarda hep Anadolu'nun kahramanlığını işitiyorduk. Yolda giderken hiç tanımadığımız insanlar yolumuzu kesiyorlar bizi davet edip, ikram ediyorlardı. Ticari işlerimizde itibar arayan yoktu. Türk olmamız en büyük itibardı. Kendi aralarında tatbik edilen ticari esasları bile bize tatbik etmek istemediler.

Türk hükümetine icabında arz-ı ubudiyet için zengin, fakir herkes büyük mesarifler ederek ipekli ve işlemeli Türk bayrakları yaptırıyorlar. Pasaport çıkarmakta tesadüf ettiğimiz müşkilatı bile Beyrutlular hallettiler ve gideceğimiz gün rıhtımda kendilerini hiç tanımadığımız birçok insanlar tarafından hararetler teşyi edildik, bunu gören Fransızlar da vapurda bize fevkalade suhulet gösterdiler."[3161]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türkiye'ye yapılan teklifle ilgili açıklama yapan Poincaré, Türkiye'nin, Cenova Konferansı'ndan sonra müttefikler tarafından yapılan bu denli müspet teklifleri bekliyor olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Yapılan tekliflerle ilgili İngiliz Hükümeti, Türklere en üst seviyede imtiyazlar verildiğini ve daha iyi bir teklifin yapılmasının adil olmadığını düşünmekte*dir. *Türklerin inatçı bir tavır sergilemesi durumunda, kendilerinin aleyhine bir hava oluşacak ve bir daha bu kadar iyi bir teklif alamayacaklardı*r. *Konferansta, Trakya ile ilgili olarak, askerî uzmanların oy birliğiyle yaptığı tavsiyelere uygun olarak etnik olarak Rum olan Rodosçuk'un Türkiye'ye terk edilmesine karar verilmiştir. Edirne, Yunan hâkimiyetinde kalacak, İzmir ise Türkiye'ye devredilecektir. Azınlıkların himayesi için her iki şehirde benzer tedbirlerin alınarak adalet sağlanacakt*ır.[3162]

31 Mart 1922. *La France Libre* gazetesi aktarıyor. *Tiflis'te bulunan Kemalist temsilci Muhtar Bey, Bolşevik resmi Roisa ajansına şu açıklamayı yap*mıştır: *Bizim için barış meselesi çok basittir. Müttefikler Türkiye'nin haklarını tanımadıkları müddetçe Doğu'da barış olmayacaktır. İtilâf Devletleri bize bölünmüş bir barış sunarak bizi bölmeye teşebbüs etmişlerdir. Bizim için bir İzmir, bir Edirne sorunu yoktur. Rus müttefiklerimizle birlikte sıkı bir işbirliği yapmak istediğimiz ve bütün müslüman Doğu'yu içine alan bir Doğu sorunu vardır. İtilâf Devletleri ve Türkiye'nin Cenova'da temsil edilmesine karşı çıktılar. Biz şundan eminiz ki, Rusya'nın bulunduğu bu konferansda Türkiye'nin hakları korunmuş ve savunulmuştur*.[3163]

1 Nisan 1922. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Türk basını da Doğu Trakya'yla ilgili şartlar dışında iyimser bir havanın olduğunu ifade etmekte*dir. *Bununla birlikte Türk kamuoyu, Edirnesiz barışın mümkün olmadığı görüşünde*. *Nitekim ne Doğu Trakya'da ne de Batı Trakya'da Rumların sayısı çoğunlukta*dır.[3164]

2 Nisan 1922. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı *Poincaré, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı 2 Nisan 1922 tarihli konuşmada, Türkiye'nin Cenova Konferansı'na, konferansın sadece bir Avrupa konferansı olması nedeniyle davet edilmediğini ve ayrıca konferans davetlerinin yapıldığı sırada Türkiye'nin müttefiklerle barış içerisinde olmadığını ifade etmiştir*.[3165]

Fransa Hariciye Nezâreti Siyasî Daire Başkanı Peretti de La Rocca, Beyrut Fevlalâde Komiseri Genel Sekreteri Robert de Caix'e ve Adana Konsolosu Osmin Laporte'ye telgraf keşide eyledi. TBMM

3161 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 24-25.
3162 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231-232.
3163 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32.
3164 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.
3165 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

Hükümetine *antlaşma şartlarını tek tek açıklamalarını ve onları ikna etmelerini, bunu yaparken de "Fransa'nın payını" vurgulamalarını* istiyor.[3166]

Berthe Georges-Gaulis*, Fransa'dan Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, Suriye sınırında diretmekten vazgeçerlerse havayı daha da lehine çevirebileceğini ileri sürerek Türkiye'ye yeniden gelmek istediğini bildirdi*.[3167]

> Berthe Gaulis, 2 Nisan 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta da; Türkiye ile Suriye arasındaki sınır konusunu ve gümrük meselelerini gündeme getirerek, meselelerin çözümü yoluna gidilirse Fransız kamuoyunun daha da Türkiye lehine çevrilebileceğini ileri sürmüş, aynca sulhun yakın olduğunu belirterek, Fransa'da yetkililerle görüştüğünü ve Türkiye lehine çalışmalar yaptığını belirtmiş, yazın Türk davası lehinde bir eser yazacağını, bunun için de Anadolu'ya yeniden gelmek istediğini söylemiştir.[3168]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırlarının son teklifleriyle *mevcut bir sorunun çözüldüğü görülmekte*dir: *Ankara Meselesi, yani, Türkiye'nin yeniden kurulması meselesi*. *Yunanistan, Paris'te bir araya gelen konferanstaki teklifleri kabul etmiştir*. *Ancak henüz Ankara Hükümeti, bu teklifle ilgili görüşünü bildirmemiştir*. *Teklife göre, Türkiye, Avrupa'da yeniden bir toprak parçasına sahip olabilecektir*. *Fakat Çanakkale Boğazı'nın Avrupa sahilinde bulunan Gelibolu yarımadası Yunanistan'a bırakılacak ve müttefiklerin askerî birlik denetimleri burada gerçekleştirilecektir*.[3169]

3 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3/4/338 (922) Pazartesi: Savva ile beraber Eyüp Beye gittik. Eyüp Bey Gülhane ambarı Müdürü Zeki Beyle birlikte Savva'yı Gülhane ambarına gönderdi. Ambarda fişekleri muayene ettiler. Fişeklerin küçük mavzer fişengi olmayıp işe yaramıyan Gra, Snayder ve büyük mavzer fişengi olduğunu tesbit ettiler. Bu netice, Anadolu ve Savva bakımından çok fena bir durum yarattı. Mecburen Gülhane kaçakçılığından vazgeçildi. Zeytinburnuna karar verildi*.[3170]

4 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor:

> 4/4/338 (922) Salı günü Eyüp Beyde dahil olmak üzere Zeytinburnuna gidildi. Aranılan mühimmatın fazlasiyle ambarlarda mevcut olduğu görüldü ve buradan işe başlamağa karar verildi.
>
> Yükleme şöyle yapılacaktı: Yükleme günleri Fransız askerleri manevraya çıkacaklar, ambarda bir Fransız zâbiti, kalacak, bizde depolardan istediğimiz cephaneyi seçip alacaktık. Bu karardan sonra ben derhal 8/4/338 Cumartesi sabahı erkenden Pandikyan Efendiye gittim. Zeytinburnu ambarından cephane alacağımızı bildirdim. Ve yardımını rica ettim.
>
> [*İngiliz Bahriye İstihbaratı şube müdürlerinden (ÖFA notu)*] Pandikyan -her zaman olduğu gibi- bu işde de elinden gelen her hangi bir yardımın esirgenmiyeceğini, yüklemeyi yakından takip ve gözaltında bulunduracağını, kendilerine yapılacak ihbarları oyalamağa çalışacağını, doğrudan doğruya yapılacak baskınlarda bir şey yapmasına imkân olmadığını bildirdi. Mösyö Kalçi ile de görüşeceğimi ve yine yardımını rica ederek elini öptüm, ayrıldım.[3171]

3166 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 165.

3167 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 358.

3168 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 120.

3169 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

3170 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 160-161.

3171 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 161. "Kaçırmanın düpedüz müsaadeli bir kaçırma şeklinde değil Fransa Hükümetini ve General'i mesul bir vaziyette bırakmıyacak bir tedbir ve tertiple yapılması (Bu şekil şöyle tertiplenmişti. Zeytinburnu Fabrikasındaki işimize yarayan mühimmat hurda olarak âli satış komisyonundan resmi şekilde satın alınacak nakledilecek bu vazifenin tarafımdan yapılacağı günler, ikigün evvelinden General'e bildirilecek General Fabrikadaki askerleri sabahın erken saatlarında bir iki zabıt bırakarak manavraya gönderecek. Fransızlar İngilizlerden çok fazla çekindikleri daha doğrusu korktukları için her hangi bir ihbar ve baskın vukuunda Fransa Hükümeti ve General Pelle

5 Nisan 1922. *Ankara Hükümeti, Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine birlikte cevap verdi. Ateşkes önerisi ilke olarak kabul edildi. Esas koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını, bunun ateşkes süresi olan 4 ay içinde tamamlanmasını, boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler başlamamış olursa anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını istedi. Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve dört ay içinde de İzmir'le birlikte düşman elindeki bütün toprakların boşaltılması istenerek ateşkes önerileri kabul edilirse barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerin, kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği bildirildi*.[3172]

> T.B.M.M. 5 tarihli Türk cevabî notasını 4 Nisan'da kabul etti. Nota'da şöyle denilmekte idi: "23 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi... ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesiyle vatan müdafaai meşruasına gayrı müsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir... Binaenaleh... Hükümetin, mütareke mebdeinden itibaren ilk onbeş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zarurî görmektedir; tahliye ve teslim... muhtelit komisyonlar marifetiyle ve Düveli Müttefikanın nezareti altında cereyan (etmeli)."[3173]

6 Nisan 1922. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetinin hususî kâtibi Safvet Beyin beyanatına göre, Fransız Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer'e para vesair suretlerde yardım etmekteydi:

> Hâmid Beğ bir muharririmize konferansın teklifatı sulha doğru esaslı bir hatve telakki edilebilir. Bu defa olmazsa gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz, diyor.
>
> Yusuf Kemal Beğ Avrupadan avdet ederken memnun mu idi? – Anadolunun vereceği cevabı ne zaman öğrenebileceğiz?
>
> Yusuf Kemal Beğ heyet-i murahhasası âzâsından Hilâl-i Ahmer Re'is-i Sânîsi Hâmid Beğ, kâtib-i husûsîsi Sefvet Beğle beraber (Paki) kumpanyasının (Suvira) vapurile dün sabah saat yedi buçukda şehrimize avdet etmişdir.
>
> Hâmid ve Safvet Beğler, Galata rıhtımında Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumîsi Hikmet ve Ali Mâcid beğler ile bazı ecnebî zevat tarafından istikbal edilmişlerdir. Hâmid Beğ doğruca Hilâl-i Ahmere gitmişdir.
>
> Hâmid Beğin Muharririmize Beyanatı
>
> Kendisini vapurda karşılayan bir muharririmiz ile Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsinde ziyaret eden bir muharririmize Hâmid Beğ seyahatı ve ihtisasatı hakkında beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:
>
> -Üçler Konferansının teklifatı sulha doğru atılmak istenilen esaslı bir hatve şeklinde telakki edilebilir. Teklif edilen sulh şartları tamamile şâyân-ı kabul olmamakla beraber mukabil teklifat içün bazı açık kapılar bırakmışdır. Yusuf Kemal Beğ gibi bendeniz de ne bedbinim, ne memnunum.
>
> Heyet-i murahhasamız Avrupada fevkalade bir hüsn-i kabule mazhar olmuşdur. Şark Meselesini müzakere etmek üzere (Ceneve) Konferansından sonra ikinci bir konferans akd edilmesi ağleb-i ihtimaldir. Konferansın teklifatına Heyet-i Vükelaca ve Büyük Millet Meclisince ne suretle cevab verileceğini henüz tahmin edemiyorum. Mahazâ, mukabil bazı teklifat dermeyan edileceğini zannediyorum ki bu da nihayet bu akşam (dün) veya yarın sabah (bu sabah) belli olacakdır.

---

resmi yapılmış muameleye dayanarak ve daha ileri sorgu suallerde de kendilerine verdiğimiz gizli ve hususi bilgilere dayanarak müdafaalarını yapacaklar. Fransa Hükümeti ve General Pelle, basılma tevkif edilme, cephane ile alakalı şahısları koruma ve kurtarma gibi tehlikeye dayanan işlerin hiç birinden küçük bir yardım ve sorumluluk dahi kabul etmiyeceğini bildirmiş ve bunları tamamen bize bırakmıştı." (Himmetoğlu, 1975, c. 2, s. 163).

3172 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 363-364.

3173 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.

(Misâk-ı Millî)miz hiç bir suretle hatırdan çıkarılmamalıdır. Her hâlde harb devam edib gidecek değildir. Bu konferansda olmaz ise gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz.

Yusuf Kemal Beğin (Ankara)ya müteveccihen hareketinden sonra bizim (Paris)de kalmamız sırf (Marsilya) tarikiyle ve daha sühuletle İstanbula gelebilmemizi te'min maksadına matuf idi.

(Paris)de Salib-i Ahmerler ile de temas hasıl etdik ve İsviçreden i'zam edilen murahhaslar ile de görüşdük.

Safvet Beğin Bir Muharririmize Beyanatı

Muharrirlerimizden birini kemal-i nezaketle kabul eden Safvet Beğ de beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

-Bizden evvel hareket eden Yusuf Kemal Beğ ve arkadaşları, malum olduğu vechile (Ankara)ya (Boğaz-İnebolu) tarikiyle gitdiler. Malum sulh teklifatından başka teklifatı hâmilen avdet etdiğini zannediyorum:

Yusuf Kemla Beğin memnunen avdet edib etmediğini soruyorsunuz. Cümlemizin malumu olan konferansın teklifatı bizi memnun edecek şekilde ise tabiî Yusuf Kemal Beğ de memnun olmuşdur.

Fransada bulunduğumuz esnada Salib-i Ahmer ile muhtelif ve müteaddid temaslarda bulunduk. Fransa Salib-i Ahmeri Hâmid Beğin şerefine bir ziyafet verdi, bu ziyafetde bendeniz de bulundum. Fransanın yüksek siyasîlerinden mürekkeb olan hazirûn tarafından pek iyi karşılandık ve ziyafet esnasında nutuklar irad edildi. Hazır bulunan madamlar Hilâl-i Ahmerin yapmış olduğu iyiliklere karşı şükranlarını bildirdiler.

Biz de cevaben, bu yolda daima kendileri ile beraber çalışmak arzusunda bulunduğumuzu söyledik. Ba'de cemiyetin nafiz âzâsı, para toplayıb bize göndererek ve diğer şekillerde ellerinden gelen muaveneti yapacaklarını va'detdiler. Hâmid Beğ; beynelmilel Salib-i Ahmerden gelen âzâ ve doktor (Rurih) ile de görüşdü.[3174]

6 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Nisan 338 (922) Perşembe: Fransız ve İtalyanların cevabı, muvafık buldukları, İngilizlerin işe musalahadan evvel tahliye nasıl olur dediklerini öğrendik*.[3175]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafa'yı Hukuk gurubunun gurup başkan yardımcılığı seçimi münasebetiyle Yunus Nadi Bey yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Müttefik güçler bize karşı dostluk duygularını dile getiriyorlar. Aynı zamanda da Cenova konferansında bizi dışlıyorlar. Olay bizi endişelendirmiyor. Tam aksine her çeşit hareket serbestliği sağlıyor. Halbuki onların temsilcileri Cenova'da münakaşa edecekler, bizim ordumuz ise Anadolu'da kılıcıyla yeni bir durum yaratacaklar. Bu bizim Moskova'daki dostlarımıza yapabileceğimiz en büyük hizmettir."*[3176]

7 Nisan 1922. Ankara matbuatından *Yenigün* gazetesi *Le Temps*ten iktibas etti: *Türkiye namına ancak Ankara söz söyleyebilir*.[3177]

10 Nisan 1922. İspanyol *La Epoca* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: TBMM Hükümetinin Cenova Konferansına *katılmasını destekleyen ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmekte*dir. *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye'nin konferansa katılmasını şiddetle talep ederken, bu konferansta Sovyetler Birliği'nin nasıl bir rol oynayacağını ortaya koymakta*dır.[3178]

11 Nisan 1922. TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Maliye Vekili Hasan (Saka) [CHP Tek-Parti devrinde eroin baronu olacak] Sovyet Rusya yardımlarının yetersizliğinden şikâyetçidir. Diğer bir deyişle, TBMM Hükümeti, Müttefik atıfetine muhtaç:

3174 Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, Numero, 3325-297, *Hâmid ve Safvet Beğler Dün Avdet Etdiler*, s. 1.
3175 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289.
3176 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3177 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 368.
3178 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

> Meclis'in gizli oturumunda Maliye Bakanı, iktisadi durumun kötülüğünü anlattı, bütün vergilerin ürün mevsiminde alınabileceğini, Doğu'dan gelen yardımların yetmediğini, Avrupa'dan borç alınamadığını, bütün işin halka, Anadolu'nun kendi kaynaklarına düştüğünü söyledi. Mebuslar, iç gelir kaynaklarının işletilemediğini, vergi kaybı olduğunu söylediler. Muhalefetin sözcülerinden Hüseyin Avni Bey, köylünün aruk verecek bir şeyi kalmadığını ileri sürdü, vergilerin içki içenlerden, ipekli giyenlerden, kolonya sürünenlerden alınmasını önerdi. Aynı konuda yarın ve yarından sonra da uzun görüşmeler yapılacaktır.[3179]

Zeytinburnu cephane fabrikasının depolarından Fransızların da göz yummasıyla 917 sandık piyade mermisi, 11.516 topçu mermisi, Mavona vapuruna yüklenerek Anadolu'ya kaçırıldı. Bu depolardan 16 Mayıs'a kadar 6 sefer yapılacak.[3180]

12 Nisan 1922. *İtalya ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalamak için müzakereler yapılmakta olduğu haberini ilk olarak 12 Nisan 1922'de Fransız Le Temps gazetesi vermiştir*.[3181]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasındaki Komintern mümessili Golman, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Yakın Doğu Bölümünün yetkilisi Brike-Bestujev'e mektub gönderdi:

> İstanbul ve Anadolu solcuları için yapılan birleşme görüşmelerinin, önderlerin fikir ayrılıklarından ötürü uzadığı ve bir sonuca varmadığı belirtilmektedir. Mektupta açıklandığı kadarıyla üç farklı görüş ortaya çıkmış: Hemen kaynaşma yanlısı bir azınlık; birleşmenin hemen olmamasını ve eşit katılımlı karma bir MK kurulmasını savunan küçük bir çoğunluk ve birleşmenin İstanbul MK'nin alacağı karara kadar ertelenmesini isteyenler.
>
> Yine bu mektuptan anlaşıldığına göre, TBMM-Fransa yakınlaşması Rusları endişelendirmektedir. Ama Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in [Tengirşenk] yaptığı Avrupa gezisinin başarısız kalması, Rusya'ya yeniden olumlu gözlerle bakılması sonucunu vermiştir.
>
> Golman 8-9 Nisan'da yapılan bir TBMM gizli oturumuna değinerek [doğrusu 4 Nisan] Batum'da Suriye, Mezopotamya ve Arabistan temsilcilerinin de katılacağı bir Yakın Doğu Halkları Kurultayı toplanması gerektiğini bir daha vurgulamaktadır.[3182]

13 Nisan 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. İstanbul ve Ankara hükümetleri birbirine fevkalâde düşmandır ve ikisi de birbirinden beterdir. Mustafa Kemal'in iki yüzlü siyaseti, ne yapıldığı belli olmayan karma karışık bir manzara görünümü arz etmektedir. Kemalist yönetim, Erzurum maadin imtiyazını Fransa'ya vermiştir:

> Ankara 13/Nisan/1922
>
> Muhterem Safarov yoldaş
> Bin türlü şüphe ve tereddütlerle geçen uzun ve üzüntülü bir yolculuktan sonra işte nihayet Ankara'ya geldim. Hele Samsun'a gelinceye kadar bilmem kaç defa çocuk doğurmuştum. Bereket versin ki vaziyet benim ince ve uzun düşündüğüm gibi değilmiş. Benim Anadolu topraklarında ayak basmaya başladığım günler tam bir Şark-i karib konferansının çağırıldığını ve binaenaleyh bu yüzden İstanbul ile Anadolu'nun tamamen yekdiğerine düşman bir vaziyet alarak Kemalistlerin -ekseriyetle vaki olduğu gibi- yine Sovyet Rusya'ya iltifat ve muhabbetini ziyadeleştirdiği Rus misafirlerini sevinçle karşıladığı bir zamana tesadüf ettiğinden ne ise siyasi bir dolaba takılmadan Ankara'yı buldum. Gerçi büyük bir muvaffakiyet ise de ya endişe içinde geçen günlerin seyyiesi ve yahut da tamam bir ay devam eden ağır bir seyahat neticesi olarak nihayet hastalandım. Ve bugün

---

3179 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 374.

3180 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 374. Tafsilat için bakınız: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 164-165.

3181 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 354.

3182 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 460-470 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 198. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

cidden hastayım. Eğer benimle beraber gelen kurye yarın hareket etmemiş olsaydı cidden beni pek üzen şu satırları bir başka güne talik edecek ve belki daha etraflı bir halde karalayacaktım. Görüyorum ki buna imkân yok. Bunun için peşinen şunu arz edeyim ki mektubum muhtasar ve gayri muntazam olduğundan dolayı bana darılma. Şimdi gelelim buradaki vaziyete:

İstanbul ile Anadolu arasındaki gerginlik elân devam ediyor. İzzet Paşa kabinesi Anadolu yârânı tarafından olmadık hakaret ve kepazeliklere maruz kalıyor. Doğrusu ya Kemalistler bu meselede bir dereceye kadar haklı da bulunuyorlar çünkü bu namussuz herifler her neye mâl olursa olsun yalnız İngiltere'nin hesabına çalışmaktan ve onun teklif ettiği şerait-i sulhiyeden adeta memnun olarak onun kucağına atlamaktan başka bir hüner gösteremiyorlar. Gerçi Anadolu yârânının da temiz ve sağlam bir meslekleri yoksa da herhalde bunlar gibi değil (Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi) derlermiş. Ne ise bir de şimdi İstanbul'dakilere bakılınca bunlara nispeten iyi diyeceğiz. Hakikatte her ikisi de aynı mektep talebesi ya! Ne ise geç...

Şimdi buraya muvasalatımda beni en ziyade memnun eden bir şey var o da buradaki fırkanın yeniden faaliyete geçmiş olmasıdır. Mahpushaneden birer ikişer canını kurtaran yoldaşlar yine Ankara'ya toplanmış işe başlamak çarelerini ararlarmışlar. Tam bu sırada yoldaş Golman'ın da yardımıyla nihayet firkayı yeniden ihya ve bir de "Yeni Hayat" adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlar. Ben geldikten sonra iki adet de beyanname neşrettiler. Doğrusu biraz gayret edilirse bu herifler çalışmaktan kaçanlara benzemiyorlar. Fakat malum ya her şey meydanda bir az yardım ve himayeye muhtaçtır. Bu diriğ edilmezse çocuk büyür ve nihayet yürür. Bu adamlar üç dört güne kadar "Emek'i de yevmi olarak çıkarmaya başlayacaklar. Gerek Golman gerekse ben tabii şu güzel fırsattan bi'l-istifade fırkayı mümkün olduğu kadar işçi ve çiftçi kitleleri arasında derinleştirerek bir mevcudiyet gösterebilmeleri için elimizden geldiği kadar uğraşıyoruz. Muvaffak olursak elbette bahtiyarlıktır. Fakat asıl bizi düşündüren şey şu sırada Anadolu hükûmetinin her nedense Komünistlere karşı bir az müsamahakâr olmasıdır. İhtimâl ki bunda yine (Kemal'in) bir oyunu olabilir. Yani bu arkadaşlar yeniden meydana çıkmalarına mümanaat göstermeyen Kemal'in şu ihsanı, ya hükûmetinin Sovyet Rusya'ca halli lâzım gelen bazı müşkili olduğundansa ki bu en ziyade yardımdan ibarettir ve yahut da hükûmetin artık bunlardan korkusu olmayacak kadar kuvvetli bulunmasından başkaca buna hiçbir mana verilemez. Fakat birincisini ikinciye daha ziyade takaddüm ettiği velev ikinci şekilde olsa bile hileye karşı daima hile ile mukabele etmekten başka bir çare olmadığından biz de şimdi şöyle düşünüyoruz mesela ben diyorum ki bir taraftan Komünistlerin meydana çıkmasına mümanaat etmeyen ve bu suretle Sovyet Rusya siyasetine temayül ettiğini gösteren Kemal hükûmeti diğer taraftan da ecnebilerle birçok samimi münasebât teatisinden Fransızları ta ciğergâhına sokarak en zengin servet menbalarını onlara vermekten asla çekinmiyor. Bu mesele yalnız Kilikya ve havalisine inhisar eden bir şey değil. Mesela Erzurum'daki madenleri de Fransızlara verdiler. Fransızların bilhassa buralarda böyle ticaret namı altında bugün belki bir faaliyet-i siyasiyeye başlamaları elbette bizim için cay-ı teemmül bir tehlikedir. Artık şu mütalaadan sonra Kemal'e itimat imkânı olmadığından arapsaçı gibi karmakarışık bir siyasete malik olan ve ne yaptığını kimse bilmeyen bu herifin mahiyetini meydana koymak için bence şöyle bir şeye teşebbüs etmek lâzımdır:

Bir Şark-i karib konferansı çağırmak:

Acaba bu konferanstan ne netice hasıl olabilir? Bir kere üçlerin Şark-ı karibi taksim konferansından sonra doğrudan doğruya bunlar aleyhine ve mağluplar lehine olacak konferansı herhalde Rusya'nın Şark-ı karib siyasetinde büyük bir rol oynar. Saniyen orada yapılacak propagandalarla Kemal'in çar-na-çar onlardan uzak bulunmasını intaç eder.. Salisen Kemal Antantalarla anlaşmak istese bile bu defa onlar Kemal'e bir türlü itimat edemezler. Halkın ekseriyeti Antanta aleyhtarı olurlar. Ve en ziyade bu konferans Kemal'in maskesini düşürerek mahiyetini ortaya kor ki Kemal iki yüzlü siyasetine artık ister istemez nihayet vererek iki karargâhtan birine iltihak mecburiyetinde kalır ve biz hiçbir zaman ümit etmeyiz ki Kemal ekseriyetin temayül ettiği Şark siyasetinden ayrılarak yalnız başına Garba teveccüh etsin bu gayrı mümkündür. O halde burada hem fırka kuvvetleniyor hem de Türkiye kazanılıyor hem de faaliyet sahamız Arabistan'ın her cihetine teşmil olunuyor. Eğer münasip görülüyorsa bu konferans Batum'da olmalı ve Türkiye, Suriye, Filistin hükûmetleri resmen bu konferansa çağırılmalıdırlar. Kemal ister istemez bu konferansa murahhaslarını gönderecek ve maksad-ı aslî kendiliğinden hasıl olacaktır. Tabii bu Bakû konferansına hiçbir zaman benzemez çünkü bunu bugünkü vaziyet-i siyasiye talep ediyor.. Eğer bu konferans bir hüsn-i netice verirse o zaman biz burada yalnız birkaç kişiden mürekkep bir fırka değil Rusya'daki bütün tecrübeli yoldaşlarımızı da buraya çağırır kuvvetli ve metin bir teşkilât vücuda getirdiğimiz gibi belki de bütün Türkiye, Arabistan, Suriye, Filistin ve hatta Mısır'a

kadar daire-i faaliyeti teşmîl eden Üçüncü Enternasyonal'in bir bürosu olur ki işte ancak o zaman Türk (kurnazları) istedikleri gibi at oynatamazlar.
Yoldaş Golman daha iki arkadaşla bazı iktisadi tetkikât için yarın Adana'ya hareket edi- yor. Bütün işleri benim sırtıma yükletti bu yükün altından kalkacağımı ümit ediyorum. Be-an şart ki:
1. Yoldaş Golman'ın bi't-tanzim size gönderdiği Ankara teşkilâtına ait müstacel ve muvakkat bütçenin bir an evvel tasdikiyle irsali.
2. Beni sefaret tamamıyla kendine mâl ediyor bittabi (iki karpuz bir koltuğa sığmayacak) iki işten hangisiyle meşgul olacağımın işarı.
İşte şu iki ricam kabul edildikten sonra cephemi ona göre tayin edecek vazifeye canla başla girişeceğimi arz ve iblağ eylerim. Baki birliğe, Safarov ve Elhamidov yoldaşlara Komünist selamlar.

13 Nisan 1922

Hüseyin Hüsnü[3183]

15 Nisan 1922. İtilâf Devletlerinin fevkalâde komiserleri TBMM İstanbul mümessili Hamid'e (Hasancan) *Anadolu'nun derhal tahliye edilemeyeceğine dair nota* verdiler[3184]:

Ankara Büyük Millet Meclisi Hariciye Nâzırı Yusuf Kemal Beğefendi Hazretlerine

Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri Ankara Hükümetinin Şarkda sulh te'sis etmek üzere Düvel-i Müttefika tarafından tanzim edilen teklifat-ı sulhiyeye îtâ etdiği 5 Nisan 1922 tarihli cevabı ittihaz etdiklerini iş'âr etmekle kesb-i şeref ederler. Ankara Hükümetinin mütareke hakkında esas itibariyle vukubulan muvafakatini ve keza arazi-i meşgulenin tahliyesi ve teslimi şeraitinin ve tekalif-i sulhiyeyi tedkike mübaşeret etmek üzere murahhaslarının ta'yin olunacak bir şehre i'zamı hususunun kabulünü sened-i ittihaz etmekle bahtiyardırlar. Ma'haza Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin mütareke akdini ta'lik etdiği Anadolunun derhal tahliyesi keyfiyetini kabul edebileceklerini zannetmezler. Filhakika Yunan Hükümeti müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina edebilir. Kabulü halinde lede'l-iktiza tekrar harbe başlamak üzere kıtaat-ı askeriyesini Trakyaya nakletmesine bilfiil mâni' olmak imkânsız olur. Fakat Ankara Hükümetinin taleblerini mümkün olduğu kadar büyük bir mikyasda tatmin etmek arzu eden Hükûmat-ı Müttefika bu tahliyenin tarihini ileri almağa mütemayildir. Şerait-i sulhiyenin heyet-i mecmuasının kabulünü müteakib ve nukat-ı hususiyenin münakaşası hakkı mahfuz kalmak şartile (kaydile) işbu tahliyeye şurû' olunabilir. Bundan başka Hükûmat-ı Mezkûre Ankara Hükümetinin cevabında dermeyan etdiği vechile mütareke müddetini tadil etmek lâzım olduğu fikrindedirler. Çünki işbu ta'lik-i muhasamat iki muharib tarafından mukaddemat-ı sulhiye kabul edilinceye kadar kendi kendine kâbil-i tecdiddir. Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin taleb-i esasiyesini mühim bir mikyasda tatmin etmek fikrinde olduklarından hükümet-i mezkurenin bâlâda muharrer şerait-i dairesinde ta'lik-i muhasematı kabul etmesini kaviyyen temennî ederler ve mümessillerinin isimlerini kendilerine bildirmesini hükümet-i mezkureden rica ederler. Mukaddemat-ı sulhiye şeraitinin kararlaşdırılması için teklif olunacak şehri ba'de ta'yin etmek hakkını muhafaza ederler.

Garroni Horas Rumbold Pelle[3185]

Kendi aralarında bir süre yazışma yaptıktan sonra müttefikler, 15 Nisanda Ankara'nın notasına yanıt verdiler. Notada şunlar söyleniyordu. Ankara Hükümetinin ilke olarak mütareke teklifini, işgal altındaki toprakların boşaltılması koşullarını ve barış koşullarını görüşmek üzere delege göndermeyi kabul edişini müttefikler mutlulukla not ediyorlardı. *"Bununla beraber müttefikler, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edebileceklerini sanmıyorlar"*dı. Yunan Hükümeti buna razı olmayacaktı, razı olsa bile Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet kaydırmasına engel olunamayacaktı. Ama Ankara Hükümetinin isteklerini *"olabildiğince geniş ölçüde tatmin etmek isteyen müttefik hükümetler, bu boşaltma tarihini öne almaya hazır"*dılar. *"Barış koşullarının tamamı kabul edilir edilmez boşaltmaya başlanacak"*tı. *"Bazı özel noktaların*

3183 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 267-269 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3184 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178.

3185 Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1338-1922, Numero 484, *Mukabil Teklifatımıza Karşı Üç Devlet Tarafından Verilen Cevab Sureti*, s. 1.

*müzakere edilmesi mahfuz"*du. Ayrıca müttefikler, Ankara'nın teklif ettiği biçimde mütareke süresini uzatmayı (üç aydan dört aya çıkarmayı) gereksiz görüyorlardı. Çünkü savaşan taraflar ön barış koşullarını kabul edinceye kadar mütareke zaten kendiliğinden (otomatikman) uzatılacaktı. Müttefikler, Ankara Hükümetinin asıl isteğini geniş ölçüde tatmin etmiş olduklarını sanıyorlardı, müzakerelere katılacak temsilcilerin adlarını bildirmesini Ankara'dan rica ediyorlardı. Konferans yeri ayrıca bildirilecekti.[3186]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Ankara'nın mütareke teklifine verdiği cevaba mütelifin verdiği cevaptan haberdar olduk. Bu cevapta mütareke ve şeraiti sulhiyenin kabul edilmiş olduğuna teşekkür ediliyor. Mütareke ile beraber tahliyenin başlıyacağını zan etmiyorlar. Mamafih tacil edeceklerini söylüyorlar. Düveli Mütelife Anadoluyu tatmin etmek için azamî fedakârlık edilecektir diyorlar*.[3187]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan Anadolu Ordusu Genel Komutanlığı, Türklerin ateşkes için sunduğu karşı teklifleri reddetmiştir. Bu karşı teklifler, Yunan askerî birliklerinin on beş gün içinde tahliye edilmesini içermekte*dir. *Ayrıca, Türklerin karşı tekliflerinin Paris, Londra ve Roma'da da reddedilmesi bekleniyor*. *Bununla birlikte, konferansa katılacak Yunan heyeti, Yunan Hükümeti'nin, Kemalistlerin ateşkese yönelik yaptığı teklifleri reddettiklerine dair İngiliz kaynaklı haberleri yalanlamıştır*.[3188]

Fransız *Avanil* gazetesi yazıyor. *Sovyetlerin resmi organı Isvestia, Cenova Konferansı özel sayısında Kemalist Hükümetin Moskova Temsilcisi Ali Fuat Paşa'nın beyanatını yayınlıyordu. "Sovyet Rusya ile Büyük Millet Meclisi'nin ilişkileri son derece dostanedir. Türkiye'nin konferansa davet edilmemesi açıkça bu dostluktan dolayıdır. Türkiye'nin varlığı önemli ölçüde Rusya'nın pozisyonunu güçlendirecektir. Müttefiklerin asıl korkusu işte budur." Ali Fuat Paşa'ya göre Cenova Konferansı, asıl amacı diğer ülkelerden mümkün olabildiği kadar çıkar sağlamak olan "Avrupa Kapitalist Birliği"dir. O şunu da ilâve ediyordu: "Böylece konferans oldukça pratik hedeflere ulaşmış olacaktır. Bu durumda Türkiye'nin menfaatleri dostu Rusya tarafından korunacaktır. Gerçekten Türk millî hareketiyle yakından ilgilenen ve her zaman ve her yerde ona destek olan tek devlet Rusya'dır."*[3189]

18 Nisan 1922. Cephe teftişinden Ankara'ya avdet etmiş bulunan Mustafa Kemal, TBMM'de nutuk irad etti:

> Barış şartları doğrudan Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında çözülecek bir meseledir. Bir buçuk aydır cephedeyim. Orduyu baştan sona denetledim. Bir eri bile müstesna olmamak üzere ordumuzun bütünü, özlediğimiz kutsal davayı bütünüyle kavramıştır. Ordularımız, Türkiye'nin düşmanlarını anlamıştır, dostlarını da anlamıştır. Ne için savaşacağını biliyor. Ordumuz, Viyana duvarlarına dayanan eski Osmanlı ordusu değildir. İstilalar yapmak için şunun bunun elinde ihtiras aleti olmaktan uzaktır. (Sürekli ve şiddetli alkışlar)[3190]

Fransızların Zeytinburnu'ndaki depolarından Anadolu'ya ikinci sefer. Vapurla 19.168 mermi kaçırıldı. Üçüncü sefer 22, dördüncü sefer 29'da yapılacak. Türkiye'deki İngiliz egemenliğinden rahatsız olan Fransızlar, bu kaçakçılığa göz yumuyorlar.[3191]

3186 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 271.

3187 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289-290.

3188 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.

3189 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 33.

3190 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 386-387.

3191 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 387. Diğer bir deyişle Fransa, Avrupa'yı tehdit etmeyici Kemalist ordunun teşekkülünü mahremane destekliyor: "Zeytinburnu kaçakçılığında bize yardım eden General Pelle dahi kaçakçılık işlerinde İngiliz baskınlarından korktuğunu, korunulmasını, tedbir alınmasını, aksi takdirde kendisinin hiç bir şey yapamayacağını mesuliyet kabul etmiyeceğini, yardım vaadederken, bize ilk söz ve şart olarak ileri sürmüştü." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 409.

Daha açık bir deyişle, Fransızlar Mustafa Kemal'e silâh, mühimmat, askerî malzeme vesaire sağlayarak çıkarlarını sigortalamıştır denilebilir. Zira açıkça görülüyor ki Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti marifetiyle Türklerin Avrupa'yı tehdit edici bir güç olmaktan çıkarıldıklarını zımnen itiraf etmektedir. Kastettiği esas "düşman", Avrupa'yı tehdit edici yegâne müessese, hılâfet-saltanattır.

19 Nisan 1922. *Mustafa Kemal, Paris'te eski Çanakkale Muharipleri Cemiyeti başkanının 12 Mart tarihli mektubuna verdiği cevapta "Şiddetli bir harbin en şiddetli hengamında bile Fransız ve Türk kalpleri, birbirlerini asla sevmekten feragat etmedi" dedi. Bugün gösterilen dostluğun, yalan propagandalara karşı dünya kamuoyuna anlamlı bir cevap olduğunu belirtti*.[3192]

Courriere Mercantile de Gênes gazetesi, *Roma'daki Sovyet ticaret heyetinin başkanı Yoldaş Varowski*nin *İstanbul'da münteşir Kemalist yayın organı "Vakit"e* beyanatını iktibas ediyor: *Rusya ile Türk Millî hükümeti arasındaki ilişkiler mükemmeldir. Biz Türkiye ile bir işbirliği andlaşması imzaladık ve Türk Millî hareketine sempatiyle bakıyoruz. Biz Sevres andlaşmasına karşıyız ve müttefiklerce Doğu Barışı için ortaya konulan Paris Konferansı şartlarını kabul etmiyoruz. Edirne ve Gelibolu'suz bir Türkiye rahat, hür ve bağımsız olamaz. Türk milleti kendi kendisinin efendisi olmak için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının sahibi olmalıdır.*[3193]

20 Nisan 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, KEYK Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. TBMM mebuslar arasında muhtekirler (vurguncular) bulunuyor. Anadolu'da yoksulluk had bir safhadadır. Erkekler cepheye gönderildikleri için işgücünün ekseriyetini kadınlar yüklenmiştir. Halk, hayat memat meselesi acil olduğu vechile Kemalist yönetime tahammül etmektedir:

> Ankara
> 20/Nisan/22
> Yoldaşa!
> Mufassal mektup yazamıyorum çünkü vakit yok. Yalnız bugünkü vaziyeti arz edeyim: Memleket iktisadı çok bozulmuş yalnız bir hükûmetçi sınıf istisna edilirse cephelerde elem ve ölüm nişanelerinden başka hiçbir şey görülmüyor. Yalnız köyler değil hatta şehirler bile derin bir matem içinde. Bizzat Ankara'da eski hayat yok. Yalnız şehrin en kaynak yerlerinde tek tük mağaza ve dükkanlar görürsünüz ki bunlar yeni muhtekirler yani "Büyük Millet Meclisi" azalarıdır. Köylü işçi hepsi cephede... şüphesiz ki cephe faaliyeti her şeyi unutturmuş halk umumiyetle silah başı yaptığı için bütün işler kadınlara terk edilmiş. Binaenaleyh şimdi bu memleketin her bucağında köyde şehirde, tarlada, fabrikada en büyük âmil kuvvet kadınlardır. Tabii bunlar Avrupa kadınları gibi çehrelerinden kan fışkıran güçlü kuvvetli insanlar değil asırların ağır ve elemli yükleri altında belleri iki büklüm olmuş açık, saçık koyun sürüleri gibi tarlalara dökülmüş hayat arayan Türk analarıdır. Şüphesiz ki memleket bu hal ile uzun müddet varlığını muhafaza edemez. Nitekim bu sefalet günden güne büyüyor. Büyüdükçe halkın isyan ve inkılâp ruhları her gün biraz daha yükseliyor. Yalnız memleketin bugünkü vaziyetteki nezaketidir ki bu ruhun az zamanda tevsiine büyük bir mani teşkil ediyor. İşte memleketin küçük bir krokisi (?), gelelim bizim olup biten şeylere:
> Eski teşkilât yine ihya edilerek faaliyete geçildi ve bir aydan beri de "*Yeni Hayat*" namında haftalık bir jurnal neşredildiği gibi "*Emek*"in çıkarılmasına da hasr-i mesai ediliyor. Belki Bir Mayıs'a behemehal bu da temin ediliyor da Mayıs bayramını *Emek*'le tebrik ederiz. Size belki Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da birçok teşkilatlardan içtimai inkılâp taraftarlarından bahsolunur. Bunlar -bir ekalliyet istisna edilirse- mevki inkılâpçılarıdırlar. Bunlar o mebuslardır ki Mecliste her birerleri müthiş bir burjuva müdafii, fakat hariçte fukara taraftarı olanlardır. Çünkü memleketin efendileri kendileri olduktan sonra artık mevkilerini tehlikeye sokacak yeni bir harekete bunlarca ne ihtiyaç var. Şimdilik halk hükümete mutidir. Çünkü ortada bir hayat ve memat meselesi var. İşte bugünün kahramanları sırf bu va- ziyetten bi'l-istifade icra-yı hükûmet ediyorlar. Bakalım bu gaile ortadan kalktıktan sonra hükümetlerini ne şekle koyacaklar. Gerçi kendileri bu gaileden sonra

[3192] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 389.
[3193] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32.

halkın ahvalinde bir çok tebeddüller göstereceklerinden mufassal bahsedip duruyorlarsa da bunlar hep birer parlak cümleden ibarettir ki neticesi sıfıra müncer oluyor. Kendi ölümünü kendisi ihzâr eden bir şahıs varsa bunlardan da böyle bir hal beklenebiliyor. Fakat nerede! İstanbul Teşkilatıyla henüz irtibat ve muvasalat tesis edemedik. Onun için onların faaliyetlerinden size bir şey yazamıyorum. Burada faaliyet kısmen yoluna girdi. Şimdi de şimendifer amelesi rehberleriyle müzakerat cereyan ediyor. Yakında bunları da içimize almaklığımız pek memûldur. Bir Mayıs'ta bir amele bayramı yapmak tasavvurundayız. Şimdiye kadar Halk İştirakiyun Fırkası birkaç da beyanname neşretti. Suretlerini Zinet yoldaştan alırsınız. Bir profsoyuz teşkilatı için de uğraşıyoruz, muvaffak olursak ayrıca yazarım. Halk İştirakiyun Fırkası'nın pek mübrem ihtiyacına yani (*Emek*, *Yeni Hayat*) gazetelerinin neşriyle teşkilata sarf edilmek üzere yoldaş "Golman" ile Aralof ve Frunze dahil olduğu halde tertip edilip bir sureti de size gönderilen bütçenin vaktiyle tasdik ve işarı bittabi faaliyetimizi daha ziyade teşdîd edecektir.

Türkiye'nin bugünkü hakiki vaziyetini oraya izâm olunan Zinet yoldaş bertafsil size izah edeceğinden fazla malumattan şimdilik sarf-ı nazar ediyorum. Baki Komünist selamla- rim. Hem sefaret, hem teşkilat iki karpuz bir koltuğa sığmaz, ama ne yapalım.

Geberinceye kadar çalışmaya karar verdim.

Hüseyin Hüsnü[3194]

TBMM İzmir mebusu ve Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi, gazetesi *Yeni Gün*de başmakale neşretti: *Türk-Fransız Antlaşması bir barış andlaşması değildir. Bu bizim haklarımızı kabul eden Fransa ile aramızda bir sözleşmedir. Biz millî hedeflerimize eriştiğimiz zaman, işte asıl barış andlaşmasını diğer güçlerle olduğu gibi Fransa ile de o zaman imzalayacağız. Asla şüphe yoktur ki, tamamen Türklerle meskun olan İskenderun tam olarak Anavatan'a dönecektir*.[3195]

21 Nisan 1922. TBMM Hükümeti, Müttefiklere nota gönderdi:

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 5 Nisan 1922 tarihli notasına cevaben Fransa, Büyük Britanya, İtalya hükümetleri üç devlet hariciye nâzırlarının hâr u samimî suretde Şark-ı Karîbde sulhun te'sisi arzusunu beyan eylediklerine ve diğer tarafdan mütareke teklifi dahi ancak Asya-ı Suğrayı muslihane bir suretde tahliye etdirmek maksadıyla yapıldığına göre Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti mütareke ile beraber tahliyenin vukuunu takib edilen maksadların netayic-i mıntıkıyesine daha mutabık görmüş ve 5 Nisan 1922 tarihli cevabî notasıyla harbin ihtimal-i avdetini ref' eylemek maksadını ta'kib eden Düvel-i Müttefikanın nokta-i nazarına tevfik-i hareket etdiğini zanneylemişdi.

Filhakika 23 Mart 1922 tarihli mütareke notasında üç devlet hariciye nâzırları muhasematın derhal ta'tilini musırane tavsiye ederken "Şark-ı Karîbde sulhu iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden Asya-ı Suğranın tahliyesi içün teklifatda bulunabilmek" maksadını ta'kib eylediklerini beyan ediyorlar. 26 Mart 1922 tarihli esasat-ı sulhiye notasında dahi mütarekenin "Yunan kuvvetleri tarafından Asya-ı Suğranın suret-i muslihanede tahliyesi ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hakimiyetinin iade-i te'sisini temin etmek niyet-i sarihasıyla yapılmış olduğunu" zikreylemekdedir.

Bunlara zamimeten Büyük Britanya Hariciye Nâzırı Lord Kurzon teklif edilen mütareke kabul edildiği hâlde bunu, Yunan kuvvetlerinin tedricen Anadoluyu tahliyelerinin ta'kib edeceğini 23 Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarasında beyan eylemişdir.

Bu silsile-i beyanatı nazarda tutan Türkiya halkı mütareke ile beraber Anadolunun tahliyesinin de bilamehel başlayacağını ümid etmekde iken maatteessüf 15 Nisan 1922 tarihli tebliğ-i ahirinde Düvel-i Müttefika mütareke ile beraber derhal tahliyeyi kabul edemiyeceklerini ve tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik edildiğini bildirmişdir.

Yunan Hükümetinin "müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina etmesi ve harbin Trakyada başlayabilmesi" gibi Düvel-i Müttefikanın hâr u samimî sulh arzularına bilfiil muhalefeti ve cihan

[3194] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 271-272 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3195] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 19.

efkâr-ı umumiyesi karşısında ağır takbihleri ve ithamları davet edecek olan harekatı Düvel-i Müttefikanın tahliyenin ta'likine sebeb olarak göstermiş olmalarını burada münakaşa etmekden hükümetim ictinab etmek ister. Herhalde mezkur sebebler tahliye hususundaki Türk nokta-i nazarının sulh menafiine ve adl ü hakka ne derece muvafık olduğunu isbat etmekdedir.

Yalnız hükümetim şurasını te'yide lüzum görür ki bir zamanlar pek zengin ve mesrur olan arazi-i meşgulede Yunan idaresi her gün geçdikce şimdiye kadar yapdığı yangınlara, tahriblere yenilerini ilave etmekde ve dökülen masum İslâm kanlarını yeni kurbanlarla tezyid eylemekdedir. Son günlerde ezcümle İtalyanın tahliye etdiği Söke taraflarında Yunan ordusunun köyleri yakmak ve ahaliyi katl-i âm etmek suretiyle irtikab etdikleri mezalim bu müddeamızın delilidir.

Yunan işgalinin Türk topraklarında yıkdığı harabeler ve müreffeh ahali-i İslâmiyeye mucib olduğu nâkâbil-i tasavvur fecâyii İzmir ve havalisini ziyaret eden bütün bîtaraf ecnebilerle birlikte Salib-i Ahmer murahhaslarının dahi taht-ı şehadetindedir. Hıristiyan ekalliyetleri himaye etmek hususundaki mesai-yi insaniyeleri malum olan Düvel-i Müttefikanın Yunan işgali altında inleyen Müslüman ekseriyetlerini bedbaht tâli'lerine daha bir müddet terk etmek ve uzakdan seyirci kalmak isteyeceklerine hükümetim inanmak istemez. Bu ümid ile Düvel-i Müttefika hariciye nâzırlarını tahrik eden hissiyat-ı insaniyeye müracaat ederek tâli'imiz ve masum İslâm kardeşlerimizi bir ân evvel hasmın tahammülsüz ve zalimâne idaresinden kurtarmalarını ve kendi niyet ve maksadları vechile mütarekeyi tahliye ile ta'kib etdirmelerini hükümetim musirâne rica eder.

Vatandaşlarını bir ân evvel hasmın pençe-i zulmünden kurtarmak azm u iradesiyle müteheyyic olan Türkiya halkının tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesini kabulden sonraya ta'lika muvafakat etmemekde ne derece ma'zur olduğunu Düvel-i Müttefikanın süluhetle teslim edeceğini hükümetim kaviyyen ümid eder.

Hükümetimin tahliye hususundaki nokta-i nazarı kabul olunduğu takdirde 26 Mart 1922 tarihli notadaki davete imtisalen şerait-i sulhiyeyi berâ-yı tedkik murahhaslarını gördermeğe âmâde olduğunu evvelce de bildirmek şerefini ihraz etmişdim. Ancak mevcut şartlar arasında Büyük Britanya Başvekâleti 1918de "Türkiyayı Pâyitahtından veya ırkan ekseriyet-i hakime ile Türk olan Trakya ve Asya-ı Suğranın zengin ve meşhur arazisinden mahrum etmek içün harb etmez." yolundaki resmî ve âlî teminatına ve müttefik devletler hariciye nâzırlarının fikirlerinde ve müstakil bir mevcudiyet-i milliyeye tekrar ibtidar edebilmesine müsaade edecek kuvva ile Türk milleti ve devletini kendilerine aid addedilebilecek topraklar da tekrar iade etmek ve Müslümanlara en munsifâne bir tarz-ı idare temin eylemek vesaire gibi 26 Mart 1922 tarihli notada zikrolunan prensibler Türkiya halkının istihsali içün bunca fedakârlıklar ihtiyar eylediği gayelerden ayrı bir şey olmadığına göre işbu prensiblere uymayan şerait-i sulhiyenin ona göre tashih olunacağından ve binnetice şeraitin heyet-i umumiyesi üzerinde mutabakat hasıl olacağından hükümetim kat-ı ümid etmek istemez.

Türkiya halkı, kendine aid topraklarda müstakil ve emin yaşamakdan ve şimdiye kadar serbestce terakki ve inkişafa mâni' olan siyasî, adlî ve iktisadî ve mâlî zincirlerden kurtulmakdan ve Hıristiyan milletlere tabiî görülen hukukdan sırf Müslüman olduğu içün mahrum edilmemesinden başka bir şey arzu etmediğini hükümetim bir defa daha tekrara müsaadenizi rica eder.

Filhakika Harb-i Umumîye girmek yüzünden imparatorluklar vüs'atindeki memleketlerden mahrum edilmek suretiyle mağlub devletler arasında en ağır zarara düçar olan Türkiya halkının meşru ve mütevazı olan ber vech-i bâlâ gayeleri Düvel-i Müttefikaca esas itibarile kabul edilmiş iken tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik etmenin şerait-i sulhiyeyi tesbit içün geçecek aylar zarfında düşmana Anadoluda tecdid-i muhasemat iktidarını vermekden ve her türlü itirazdan ârî bir suretde Türklere aid yeni teslim olunan arazide müstevlilerin mütemadî ve mütezayid tecavüzleri altında İslâm namusu ve kan ve malının heder olmasına fırsat ihzar eylemekden başka bir netice veremiyeceğine hükümetim kânidir. Hususile şerait-i mezkurenin Anadoluda bir Yunan istila ordusu bulundurmağa ihtiyacı olmadığı itikadındadır.

Şurasını da beyana lüzum görürüm ki Düvel-i Müttefika şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinden hangilerini nukat-ı hususiye telakki edildiklerini tasrih etmemekle hükümetimi tereddüde düçar eylemişdir.

Filhakika muhtelif nukat-ı nazara göre muhtelif ictihadlara ve tefsirlere mütehammil olmasından nâşî bu tarz-ı taksim dahi mahzur ve mucib-i münakaşadır. Bütün bu münakaşat ise İslâm ahali üzerindeki bâr-i işgalin temâdî ıztırabını mucib olacakdır.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti tahliye hususundaki taleb-i esasiyesinin büyük bir mikyasda tatmini hakkındaki beyanatdan müteşekkir olmağla beraber mülahazat-ı ânife sevkile mütareke ve tahliyeye aynı zamanda başlanması lüzumunu tekrara kendini mecbur görmüşdür. Şu kadar var ki: muhaberat ile geçecek zamanları hıfz etmek ve yeniden mal ve can zayi etmeden sulha vasıl olmak emrinde ileri sürülen muhtelif nukat-ı nazarın filhakika kâbil-i te'lif olub olmadığını şifahen müzakere ile hal ve ta'yin etmek ve muhtac-ı tenvir olan noktalar üzerinde doğrudan doğruya anlaşabilmek maksadlarıyla evvela ihzarî şekilde görüşmek ve zemin-i i'tilaf bulunduğu takdirde derhal sulh müzakeratına mübaşeret etmek üzere sahib-i salahiyet murahhaslarımızın tesbit olunacak tarihde İzmit şehrinde Düvel-i Müttefikanın sahib-i salahiyet murahhaslarıyla buluşmağa âmâde olduklarını hükümetim namıza arz ederim ve bu teklife muvafakat olunduğu takdirde murahhaslarımızın isimlerini bildirmek üzere iş'ârını rica ile kesb-i şeref eylerim.

21 Nisan 338
Türkiya Büyük Millet Meclisi
Hariciye Vekili[3196]

Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi, Sultan Vahideddin'i ihanetle itham ediyor: *Sultan yine Yunanlılarla el ele çalışıyor*.[3197]

Cenova'daki kemalist temsilciler hareketlerini Berlin ve Moskova'nın dostlarıyla sadece politik alanlardaki görüşmelerde sınırlandırmadılar. Aynı zamanda Ankara yöneticileri Paris'de ilan ettikleri "Fransız Dostu" bir tavrın yaratılmasıyle meşgul oldular. Konferansın kulislerinde Suriye konusunda Fransız karşıtı bir kampanya söz konusu idi. Bu propaganda güya Suriye delegelerince yürütülüyordu. Bu delegasyonun başında da Celâleddin Arif Bey'in herkese tanıştırdığı Sultan Hamid'in eski sekreteri İhsan El Cabri Bey vardı ve ayrıca Berlin'den gelen Kayzer'in eski ajanı Şeyh Şekip Aslan vardı. İtalyan gazeteleri asıl amaçları Suriye'nin gerçek durumunu Avrupa'ya duyurmak olan bu kışkırtıcıların beyanatlarını yayınlamakta acele ettiler. İhsan Bey, "Corriere Mercantile de Gênes" muhabirine 21 Nisan 1922 tarihinde şöyle diyordu: "Fransa, kendisine Suriye'de manda hakkı veren andlaşmayı bozuyor. O bizim ülkemizin sahipliğini istiyor. Bugün Suriye'de Senegalliler'in baskısı altında zaten ıztırap çekmektedir."[3198]

22 Nisan 1922. *Fransızların kontrolündeki Zeytinburnu silah deposundan Anadolu'ya üçüncü silah kaçakçılığı. 79 işçi, 2.138 cebel obüs, 10,5'luk ağır sahra, 19.215 sahra mermisi yükledi. Bu ayın içinde dördüncü yükleme 29'da yapılacak. Fransızlar, bu kaçakçılığa göz yumuyor*.[3199]

Mustafa Kemal, Franklin Bouillon'a telgrafında, ona ve dostlarına, Türkiye'nin haklannı tanıunak için yapuklan çalışmadan ötürü teşekkür etti.[3200]

Tevhîd-i Efkâr gazetesi: *Ergani bakır madenleri imtiyazı, bir Fransız şirketi tarafından talep edilmektedir*.[3201]

[3196] Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1338-1922, Numero 490, *Evvelki Gün Büyük Millet Meclisi Tarafından Müttefikan Kabul ve Tasvib ve Derhal Müttefiklere Tebliğ Edilen Nota Metni*, s. 1.
[3197] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 393.
[3198] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 35, dipnot 40.
[3199] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 394.
[3200] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 394.
[3201] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 395.

23 Nisan 1922. *Echo de Paris* gazetesi yazıyor: *Bu Rus bulutu tabii ki, yalnız değildir*. *Bir "Türk" bulutu ona refakat ediyor*.[3202]

Paris'de münteşir Yunan yarı resmî gazetesi *Le Journal des Hellénes* mütareke teklifini yorumluyor: *Yunanistan aleyhinde bir tertip*.[3203]

İspanyol El Sol gazetesi yazıyor: *Özellikle Türkiye'nin Rusya ve Almanya ile bir blok oluşturması kaygı verici bir gelişme*dir.[3204]

24 Nisan 1922. *Ermeni intikamcılarından çekinen Cavit Bey, yerini değiştirmek istiyor. İsmail Canbolat'ın Roma'dan gönderdiği 22 tarihli mektupta da onun yerini değiştirmek istediği yer alıyor. Cavit Bey, nihayet Fransız Weill'in gönderdiği çeki kabul etmek zorunda kalıyor*.[3205]

28 Nisan 1922. *Le Journal* gazetesi, Tunus Sömürge Valisi M. Saint'in beyanatını neşretti. *Onun açıklamasına göre Tunus'taki tahrikin gerçek sebebi, Sovyetlerle işbirliği yapan Ankara Hükümetince yönlendirilen Türk taraftarı propagandadır. Ve Genel Vali ilâve ediyor: "1910 yılından beri Tunus'da* [Du Retour (Dönüş) nam] *İttihat ve Terakki Komitesi, Türkiye'deki olayların tabii bir yansıması olarak teşkilatlandı. Bu partiye barıştan sonra da çok katılanlar oldu. Takdir ve tasvip gördü."*[3206]

29 Nisan 1922. *Zeytinburnu depolarından Anadolu'ya dördüncü silah kaçakçılığı. 169 işçi, çok miktarda top mermisinin yüklenmesini bitirdi. Moryak vapuru Karadeniz'e açıldı. Aynı depolardan bu ayın 11 , 18 ve 22'sinde de Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmıştı*.[3207]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre *Celâleddin Arif Bey'e ikinci bir delege olarak refakat eden Bekir Sami Bey,* TBMM Hükümetinin Almanya ve Sovyet Rusya ile blok teşkil ettiklerine dair siyasî mahfillerdeki *sözleri hemen yalanladı. Bilhassa Fransız gazetelerini tekzip etti. Fakat aceleyle Kemal-Bolşevik ilişkilerini de yalanladı. Fakat Ankara tarafından eleştirildi ve kısa bir telgrafla durum düzeltildi*.[3208]

Nisan 1922. *Paris'te 1922 Nisanı'nda bir Fransız-Anadolu Bankası kuruldu*.[3209]

1 Mayıs 1922. *Ankara'nın ateşkes ve barış şartlarını kabul etmeye eğilimli olan Fransa, İngiltere'den Ankara'nın 22 Nisan tarihli notasına cevap verilmesini istedi. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincare, Müttefiklerin İzmit Konferansı'nı kabul etmeleri gerektiğini savundu. Curzon, 10 Mayıs'ta bu öneriyi reddedecektir*.[3210]

2 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf:

> Türk basını, Ankara'nın notasını pek makul görüyor. "Tevhid-i Efkâr", bu notaya "evet" veya "hayır" diye cevap vermek gerektiğini yazıyor. "Vakit" Mustafa Kemal'in İzmit konferansına katılmaya razı olmakla barışçı niyetini açıkladığını ileri sürüyor, Amerika'nın da İzmit'e "gözlemci" gönderebileceğini belirtiyor. Gazete, İstanbul'da konferans toplanmasının söz konusu olamayacağını da yazdı, ama bu cümle sansür edildi. "İleri" gazetesi ise, barışa savaşla varılabileceğini ileri sürüyor.

3202 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 34.
3203 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284.
3204 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
3205 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 398.
3206 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 26.
3207 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 406.
3208 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 34.
3209 6 Ağustos 1922 tarihli THİF 1'inci Kongresi Program Komisyonu mukarreratı belgesi; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 259.
3210 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 408.

> Bu gazeteler, İstanbul Hükümetinin cevabı konusunda hiçbir yorum yapmıyorlar ve Ankara'yı Türkiye'nin tek Hükümeti olarak tanıma eğilimi gösteriyorlar. "Tevhid-i Efkâr", bu konuda daha da ileri gidiyor. Bu gazete, Ermenilere karşı saldırgan. Fransız sansürü gevşek davranıyor.[3211]

Le Gaulois gazetesi yazıyor. *Ankara parlamentosunda 25 Nisan 1922 tarihli oturumda birçok milletvekili hükümetten Fransa'nın Tunus politikası hakkında bilgi istemiştir. Hariciye vekili Yusuf Kemal Bey, açıkça şu cevabı vermiştir: "Milli Hükümet hâlâ yabancı boyunduruğu altında bulunan müslümanların kaderine ilgisiz kalamaz. Umuyoruz ki, Fransa'nın Türkler'e karşı gösterdiği dostluk, Paris Hükümetini müslüman kolonilerde yaşayan halkın kendi kaderlerinin tayini hususunda da etkili olur ve kendini gösterir."*[3212]

3 Mayıs 1922. *Fransa'nın tirajı milyonu aşan halk gazetesi "Le Petit Parisien"*, Ankara'ya gitmekte olan muhabiri Jean Schliklin'in Kastamonu havalisindeyken gönderdiği mektubunu neşretti: *Bugün geçtiğim yollarda beni derinden etkileyen şey, hemen vatan hizmetine giriveren erkek ve kadınların kalabalıklığı oldu. Sırtlarında fişek, top mermisi, yiyecek, ilâç sandıkları taşıyan, yalnızca kadınlardan kurulu, cepheye*

4 Mayıs 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, General Townshend'in, Türk Hükümeti ile resmi münasebetler kurmak amacıyla İstanbul ve Ankara'ya gitmesine izin vermemiş ve bu karar Avam Kamarası'nda bir takım soruları da beraberinde getirmiştir. Chamberlain, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, General Townshend'ı, plananan yolculuğunun uygun olmadığı, bu resmî görevin ne müttefiklere ne de Türkiye'ye faydasının olmaması ve barışın sağlanmasını geciktirerek müttefiklerle Türkiye arasında gerçekleşen müzakerelere de halel getireceği nedeniyle göndermediklerini belirtmiştir. Chamberlain, Türklerin İtalyanlara Anadolu'da bazı ekonomik imtiyaz sözleri verdiğini ve İtalya'nın İstanbul Hükümeti ile imzalanan anlaşmadan Britanya Hükümeti'ni haberdar ettiğini de sözlerine eklemiştir*.[3213]

5 Mayıs 1922. *Fransızların kontrolündeki Zeytinburnu depolarından Anadolu'ya silah kaçakçılığı devam ediyor. Nisan ayı içinde yapılan 4 seferden sonra bugün beşinci sefer olarak Mersin Vapuru'na 20.000'den çok top mermisi yüklendi. Gemi Karadeniz'e hareket etti*.[3214]

İtalyan Sosyalist Partisi yayın organı *Avanti!*, Paris muhabiri Pietro Nenni'nin makalesini neşretti: *Genellikle İstanbul'daki ve Ankara'daki Türklerin gerçekte düşman olmadıklarına, mükemmel bir uyum gösterdiklerine ve o andaki çıkarlarına uygun olarak, bazen yasadışı hükümetin, bazen de yasal hükümetin kartlarını oynadıklarına inanılıyor. […] Doğu'daki İtalyan politikası, Dışişleri Bakanlığı'nın son buluşuyla, daha büyük bir saygınlık kazanacak değil, kuşkusuz [...] İngiliz protestoları kesinlikle yersiz ve aşırı, ancak İtalyanların diplomatik bilgeliği de iyi bir görünüm sergileyemeyecek.*[3215]

6 Mayıs 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a rapor mektub gönderdi. Halk harbden bıkmıştır bu hadise TBMM Hükümetini sulhçu bir çizgiye sevketmektedir fakat kendi ikbalinden endişeli Mustafa Kemal'in işine gelen tarz, İstanbul ile Ankara hükümetlerinin birleştirilmemesidir:

> [..] Ankara hükûmeti her halde sulh taraftarıdır. Çünkü bir taraftan halkın artık kuvve-i tahammülliyesi yok, diğer taraftan ise bu fırsattan istifade eden Antantist faaliyete geçiyorlar. Nitekim "Ali Kemal" bütün kuvvetiyle halkın heyecanını mucip olacak satırlar karalayarak halk arasında adem-i memnuniyet tevlidine bütün kudretiyle uğraşıyor ve İtilâfçıların son zamanlardaki faaliyeti de buna güzel bir delildir.
> İzmit'de yapılması Ankara tarafından teklif edilen müzakereden henüz eser yok. Mamâfih bu güne çok sabırsızlıkla intizâr ediliyor. Bugün halkın artık en ziyade nefretini mucip olan bir şey vardır ki o da harptir. Yani

[3211] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.
[3212] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 28.
[3213] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
[3214] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 416.
[3215] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 175. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

demek istiyorum ki bu halk artık yeni bir harp yapamayacak ve bu suretle de belki memleket daha ağır ve fena bir vaziyette kalacaktır. İzmit'te müzakereye eğer Antantalar muvafakat ederlerse, Kemal bizzat kendisi gidecek ve milletten ziyade kendi istikbalinin ne olacağından bahsedecektir. Çünkü onlarla uyuşmak bütün kuvvet ve kudretini sultan eline vermektir ki tabii bu Kemal'in işine gelmez. Onun içindir ki Kemal her şeyden evvel kendini düşünecektir. Hasılı pek ağır ve elemli günler geçiriyoruz. Yarının ne olacağını bittabi kestiremiyoruz. [..][3216]

Le Petit Journal gazetesi, muhabiri Jean Schliklin'in Kastamonu'dan gönderdiği ikinci mektubunu neşretti. *Yazar, Türklerin dev millî gayret ve başarılarını daha iyi kavramak için ellerindeki araç ve malzemeye bakalım der ve en önemli araçlarından kağnı üzerinde durur: Kağnının bir araba bile sayılamayacağını, tarih öncesinden kalma iki tekerlekli iptidaî bir şey olduğunu anlatır: "İşte, kamyonlara karşı bu kağnılarla milliyetçi ordu Sakarya savaşını kazandı" der*.[3217]

7 Mayıs 1922. *Le Petit Journal* gazetesi, Schliklin'in Kastamonu'dan gönderdiği bir mektubu daha neşretti. *Yazar*, *bu şehirde okulları gezmiş öğrenciler kendisine hepsi vatan aşkını konu alan şiirler okumuşlardır. Vatan ve kurtuluş duygusunun her yerde olduğu gibi okulda da görüldüğünü belirten yazar şu sonuca varır*:

Anadolu'ya ayak bastığımdan beri, bütün gözleri ışıldatan, yürekleri tutuşturan bu ateşli havayı soludum. Dün, yol boyunca, vatan hizmetindeki kadın ve ihtiyarları seyretmiştim; yarın gidip orduyu göreceğim. Ama bugün çocukları gördüm. Henüz yöneticilerle, resmî makamlarla, hükümetle temasım yok. Anlıyorum ve özellikle hissediyorum ki bütün Türk milleti heyecandan titrer halde, şevkli, tek vücut ve kararlı olarak ayaktadır. Daha çok eski olmayan bir tecrübe bize, bir halkın, en kıymetli varlığına, yani hürriyetine dokunmaya kalkışınca ne mucizeler yapabileceğini gösteriyor. Bir vatan parçalansa da, millî bir ülkünün bölünemeyeceğini bu kadar anlamamıştım.[3218]

8 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor gönderdi. 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Muahedenamesine bilhassa ehemmiyet verilmektedir. Şöyle mütalaa ediliyor:

Fransız Yüksek Komiseri'nden alınan bilgiye göre bu antlaşma 13 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerin bir ikisinin, örneğin 1. ve 6. maddenin, çok önemli konularda Müttefiklerin pozisyonundan feragat etmelerine yol açacak maddeler olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. 1. maddede taraflar "yüksek akit taraflar" olarak tanımlanmakta, bu ifade Ankara Hükümeti'nin yasal olarak kurulmuş egemen bir güç olarak kabulü anlamına gelmektedir. Bu maddede yer alan "antlaşma taraflar arasındaki savaş durumunu sonlandırır" ifadesi uygun değildir. 6. maddeyle Ankara Hükümeti, Müttefiklerden biriyle yaptığı bu anlaşma uyarınca Misak-ı Milli'ye resmi bir nitelik kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Fransızları ikna ederek Müttefiklerle Avrupalı devletler arasında akdedilen antlaşmalarda azınlıklar konusundaki ibarelere benzer şartların Kilikya'da da gayrimüslim azınlıkların korunması için yeterli olacağını kabul ettirmiştir. Diğer maddeler savaş esirlerinin ülkelerine geri dönmeleri ve Kilikya'nın boşaltılmasına ilişkindi. 8. madde, İskenderun Körfezi'ndeki bir noktadan Dicle Nehri'ne kadar olan bölgenin sınırını çizmekte ve Fransızların yetkisinde olmayan bir bölgedeki toprakları Türkiye'ye bırakmaktaydı. 10. madde ile Fransızlar herkesi ilgilendiren bir konu olan Bağdat Demiryolu'nu ciddi biçimde etkileyecek düzenlemeler içine girmişlerdi. Yusuf Kemal Bey'den madenlere ve diğer bazı konulara ilişkin geniş imtiyaz sözünün verildiği ve Fransız şirketlerinin müracaatlarına öncelik tanınacağını ifade eden bir de mektup almışlardı.

Müttefiklerin şerh koymaya her türlü haklarının olduğu antlaşmanın bazı maddeleri bir yana, Fransızların Müttefiklerinin arkasından Milli Mücadele [Nationalist movement] kadrosuyla anlaşmaya varması, Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapılamayacağı taahhüdünün çiğnenmesidir. Fransızların bu hareketi, Müttefiklerin

[3216] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 275-278 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3217] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 285-286.
[3218] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 286.

> Yunanlılar karşısında kazandıklarına inandıkları son zaferle zaten coşmuş olan Milli Mücadele [Nationalist movement] kadrosu karşısındaki duruşuna gölge düşürmüştür. Bu koşullar altında arabuluculuk konusunda yapılacak müdahalenin başarı şansı düşüktür. Temmuz ve Ağustos'ta şansları çok az olan Milli Mücadeleciler [Nationalists] şimdi zafer kazanmış görünmekteler.[3219]

İngiliz yıllık gizli raporunda Fransızların *Yunan gemilerine arama izni vermeyi* reddettikleri, *İstanbul'daki depolarda tutulan teslim alınmış savaş malzemelerinin Anadolu'ya gönderilmek üzere Kemalist ajanlar tarafından çalınması karşısında hoşgörülü bir tavır sergile*dikleri kaydediliyor.[3220]

İngiliz yıllık gizli raporunda, Türkiye'deki Fransız müesseselerin Fransa propangandası yaptığı ve 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Muahedenamesinin İslâm âleminde Fransa'yı hayırhah devlet olarak nümayiş edildiği belirtildi:

> M. Pierre Loti ve M. Claude Farrere'nin Türklere olan sempatik yaklaşımlarına karşı, Türkler kadirşinaslık örneği göstererek İstanbul'daki iki sokağa bu yazaların adını verdi. Fransız eğitim kuruluşları Türkler arasında etkin bir propaganda yapmaktalar. Fransızların, bakış açılarını yansıtan 3 gazeteleri var ve bu ülkedeki hisselerini sürekli gündemde tutma konusunda hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Fransa ile Ankara arasında imzalanan antlaşmadan sonra Fransızlar İslam'ın şampiyonluğuna soyunmuş durumdalar.[3221]

İngiliz yıllık gizli raporunda fevkalâde calib-i dikkat ifadeler yer alıyor: *Eğer Fransızlar Mustafa Kemal ve Milli Mücadele* [Nationalist movement] *yanlılarının sonunda kendi himayelerinde İstanbul'a geleceklerine inanıyorlarsa, kendilerine belli ölçüde hayal kırıklığı hazırlıyorlar demektir*.[3222]

10 Mayıs 1922. Hariciye Nâzırı Curzon'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye telgraf:

> Paris tekliflerine Atina, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin verdikleri cevapların özeti ve Ankara'nın cevabının eleştirisi.
>
> Ankara Hükümeti, konferansın İzmit'te toplanmasını istedi. İngiltere bunu sakıncalı gördü ve konferans yeri olarak Tarabya'yı öne sürdü. Fransa, Ankara'nın teklifinin kabul edilmesinden yana görünüyor. İngiltere, Fransa'nın tutumunu anlamakta güçlük çekmektedir. Zaman geçiyor. Paris kararları uygulanamıyor. Bu noktalara Fransa Hükümetinin önemle dikkatinin çekilmesi talimatı.
>
> Paris planından vazgeçilmesini İngiltere derin bir üzüntüyle karşılayacak. Müttefiklerin ortak hareketi sağlanamazsa, İngiltere kendi başına ve başka biçimde hareket edecektir. İlk iş olarak müttefiklerle Ankara, İstanbul ve Atina Hükümetleri arasında yapılmış olan yazışmaları açıklayıp yayınlayacaktır.[3223]

12 Mayıs 1922 evveli bir gün. İsveç pasaportuyla gizlice Atina'ya muvasalat eden Üçüncü Enternasyonel mensubu bir Sovyet Rus mümessil, İşçi Sosyalist (Komünist) Fırkası genel sekreteri Yani Kordatos'u ziyaret etti. *Hâdise 1922'de, Gunaris hükûmetinin çekilmesinden ve 12 mayıs 1922'de, yerini Stratos hükûmetine bırakmasından az önce geçmektedir*:

> Önce Zinovyev, Troçki ve Çiçerin'in imzalarını taşıyan itimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi: "Sovyet hükûmeti Yunanistan'a, Anadolunun işgali konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce, Mustafa Kemal'i maddî ve manevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da, pek çok hıristiyanın yaşadığı Anadolunun sahil kısmında bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık sovyet hükûmeti, yunan hükûmetince fiilen de olsa tanınmasını istemektedir."

3219 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 72-73.
3220 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 84.
3221 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 85.
3222 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 87.
3223 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

Yani Kordatos “Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim, diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım: Mustafa Kemal hareketi bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaştıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmiyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 jön-türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal milletinin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama, bir kaçı müstesna, onu destekliyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dair işaretler değil, kesin delililer var; yarın öbürgün, eğer bunlar harbi kazanır ve yunanlıları Anadoludan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasın, Türkiye Batıya yönelecektir. Türkiyedeki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemiyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamıyacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla yunanlıların Anadoluda kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanların ve Anadolunun bütünüyle islâmlaştırılmasını engelliyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'den düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besliyen bir kaynak olmuşlardır.”

Yani Kordatos bu konuyu görüşmek üzere (Gunaris hükûmetinde Dışişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki Sosyal işler bakanı) Andon Kartalis'e gitti. Konuyu öğrenen bakan küplere bindi ve bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı: “Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı aya varmaz rus milleti bunları linç edecektir.” Kordatos durumu muhalefet (ama Venizelos aleyhdarı muhalefet) lideri olan Niko Stratos'a da anlattı. Onun düşüncesi de şuydu: “Kabul ediyorum... Bugünlerde hükûmeti değiştirmiş olacağız..” Ama Gunaris hükûmetinin düşüşünden sonra, yeni hükûmeti kuran Stratos, Kordatos'u çağırdı ve sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira, bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulunda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamıyacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı.[3224]

Bu yetkili Sovyet Rusya Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları tarafından Sovyetlerin Yunanistan'ı Anadolu çıkmazından kurtarmaya hazır olduklarını bildirmek üzere gönderilmiştir. Kordatos'un naklettiklerine göre Sovyet Rusya önce Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği maddi ve manevi desteği çekecek, ikinci olarak da Hıristiyanların yaşadığı Anadolu kıyı şeridinin otonom olması için tüm etkisini kullanacaktır. Sovyet Rusya'nın karşılık olarak talep ettiği, Yunanistan tarafından tanınmaktır. Kordatos bu teklif karşısında şaşırmış ve neden Sovyetlerin siyaset değişikliğine gittiklerini sormuştur. Bu soruya aldığı yanıt, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk hareketinin özgürlükçü olduğu, bu sebeple destekledikleri, ancak önlerinde 2. Meşrutiyet Dönemi örneğinin durduğu olmuştur. 2. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat Terakki farklı bir söylemle yola çıkmış, lakin farklı bir siyaset uygulayarak Alman militarizminin etkisine girmiştir. Sovyet yetkili Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlarla anlaştığının kanıtlarının bulunduğuna, Türkiye'nin kurtulduğu anda yüzünü batıya döneceğine, burjuva sınıfının zayıf olduğundan hareketle Türkiye'nin Fransa ve İngiltere’den kredi almaksızın ayaklarının üzerinde duramayacağına dikkat çekmiştir. Geçmiş deneyimlere bakarak Sovyet Rusya azınlıkları Türkiye'deki özgürlük hareketlerinin kaynağı olarak görmekte ve basit bir duygusallıkla değil, gerçekçi sebeplerle RumLarın Anadoluöa kalmasını istemektedir.

Kordatos Sovyet yetkiliye, hükümet yetkilileriyle kendisini bir araya getirme girişiminin problemli olabileceğini. keza partisinin küçük olması sebebiyle Yunanistan'ın siyasi hayatında aktif rol oynayamadığını ifade etmiştir. Ancak Sovyet yetkilinin dayatması üzerine Kordatos, o dönemde muhalefetin lideri olan Stratos ile görüşmüştür.

Kordatos Stratos'un kendisini büyük bir dikkatle dinledikten sonra, "Hemfikirim. Bu günlerde hükümet değişikliği olacak... Hükümet kuracak olursam, Dışişleri Bakanlığı dosyalarını inceledikten sonra, size haber vereceğim. Eğer İngiliz ve Fransızlardan büyük bir engelleme olmayacağına kanaat getirirsem, beni Rus yetkili ile bir araya getirmeniz için sizi arayacağım. Ancak Kartalis'in ağzını aramanızın iyi olacağını düşünüyorum. Belki hükümetin niyetleri konusunda ağzından laf alırsınız" demiştir. Kartalis Gunaris'in siyaseti üzerinde etkili

[3224] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 68-70. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

olan bakanlardan biridir. Kordatos Kartalis'i de ziyaret etmiş ve Sovyet yetkilinin Atina'da bulunduğunu söylemeden, Sovyet Rusya'nın arabulucu olabileceğini kendisine ima etmiştir. Ancak hemşehrisi olan Kartalis, babasının hatırına polise teslim etmediğini söyleyerek Kordatos'u azarlamıştır. Neticede Sovyet yetkilinin arabuluculuk teklifi dikkate alınmamıştır.[3225]

Sovyet Rusya'nın Yunanistan'a yakınlaşma tavrını Ali Fuad Cebesoy da ifade etmektedir. *Cebesoy, Rusların Yunanistan'a cesaret vermek için onlarla siyasal ilişkiler kurmağa kalkıştığını, bunun üzerine Yunan Dışişleri Bakanı'nın, Rusların kesin tarafsızlığını istediğini yazmaktadır. Ruslar, bu talebi hemen kabul edip, hattâ hem siyasal ilişki kurmak hem de ticaret sözleşmesi yapmak için görüşmelere girişmiştir*.[3226]

12 Mayıs 1922. Yunan Başvekil Gunaris istifa etti.[3227]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Cenova Konferansı'yla ilgili görüşlerini beyan ederken, Anadolu'daki barış konusundaki müttefik tekliflerini hayretle karşıladığını belirtmiş ve yeniden barış ortamının oluşması için acele ediliyorsa neden Türkiye'nin konferansa kabul edilmediğini sorgulamıştır*.[3228]

15 Mayıs 1922. *Felah Grubu'nun örgütlemesiyle, Fransızların kontrolündeki Zeytinburnu deposunda işe yarayan bir teki kalmamacasına mermiler Moryak vapuruna yüklendi. 106 ton tutan önemli tezgahlar da 17.000 top mermisi ile birlikte İnebolu'ya gönderilmek üzere gemiye yüklendi. Nisan içinde başlanan silah kaçakçılığının bu altıncısı. Fransızlar, olayı görmezlikten geliyor*.[3229]

17-18 Mayıs 1922. *Le Petit Journal* gazetesi, Ankara'daki muhabiri Jean Schliklin'in iki mektubunu neşretti. *Schliklin, Ankara'dan gönderdiği mektuplarda Mustafa Kemal'in ve Meclis'in fotoğraflarını ekler. Bunlarda Mustafa Kemal'in fizikî özelliklerini, Fransızca bildiğini fakat kendisiyle tercüman aracılığı ile konuştuğunu, ancak çeviriyi beğenmezse söze karıştığını anlatır. Mustafa Kemal ona, Bâb-ı Âlî'nin işlediği hataların cezasını Türk halkının çekmesinin haksızlık olacağını, barışın ancak Türkiye'de işgal altındaki yerlerin boşaltılması ile sağlanabileceğini söylemiştir*.[3230]

18 Mayıs 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Anadolu hareketinin ispat ettiği birinci gerçek, İstanbul'un müdürlük ve rehberlik görevini yapamadığıdır*.[3231]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Haberde, Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, bir Türk gazetesine verdiği beyanat yer almaktadır: Türkiye ile Rusya arasında bir yıl önce dostluk anlaşması imzalandığını söyleyen Çiçerin, Rusya'nın Türk halkının özgürlüğünden yana ve işgal ve baskı politikasına karşı olduğunu ve özgürlükleri için mücadele veren halkların dostu olduğunu ifade etmiştir. Çiçerin, Sovyetler Hükümeti adına, Türk halkının mücadelesinin bir an önce müspet bir sonuca varmasını istediğini de ifade etmiştir*.[3232]

3225 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 447-448. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3226 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 152, dipnot 4.
3227 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.
3228 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233-234.
3229 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 431.
3230 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 286.
3231 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.
3232 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 237.

19 Mayıs 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *C[laude] Farrere, Temps Başyazarı Jan Herbert, Pelit Parisien'den Jackliklen'e, Türkiye Matbuat Cemiyeti fahri azalığı teklif edilmiştir*.[3233]

21 Mayıs 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Yunanlıların İzmir, İzmit, Gemlik'te yaptıkları ve Müttefiklerarası araştırma ile de sabit olan zulümler niçin hiç cezalandırılmadı? Halkın ızdırabına son vermek için en iyi vasıta mümkün olan çabuklukla barış yapmaktır*.[3234]

22 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Fransız Yüksek Komiseri, her ne pahasına olursa olsun, barış yapılmasından yana görünüyor. Fransa Hükümeti de müzakerelerde Kemalistlere boyun eğmekten yana olacak. (..) Fransızlarla ilişkilerimizi koparmamak gerek*.[3235]

Mamuretülaziz'de (Elaziz) münteşir Mustafa Kemal taraftarı *Satvet-i Milliye* gazetesi: *Yıkıl ey İngiliz hadim-i melaneti Saray yıkıl! Zat-ı Hazret-i Padişah'ınla, Babıali'nle, Bab-ı Meşihat'ınla yıkıl!*[3236]

İkdam gazetesinin haberine göre *Petit Parisien* gazetesi muhabiri Jean Schlicklin'i, Çankaya'ya kabul edilmiş ve Mustafa Kemal'le üç saat kadar mülakat gerçekleştirmiştir:

> (Pöti Pariziyen)in Anadolu muhabiri (Ankara)dan gazetesine gönderdiği bir mektubda Mustafa Kemal Paşa ile ber vech-i âtî tasvir ediyor:
>
> [3237]

Açıklamalı [ÖA14]: İktibası tamamla.

24 Mayıs 1922. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Türkiya-Fransa münasebatı hakkında Madam (Golis)e Mustafa Kemal Paşanın bir mektubu*:

> Madam (Jorj Bert Golis) Yunanlıların son teşebbüsleri münasebetiyle (Opinyon) mecmuasının 11 Ağustos tarihli nüshasında, (Mondros) Mütarekesinden beri cereyan eden hadisat-ı siyasiyeyi tahlis eden zamanın lehimize çalışdığını gösteren şayan-ı dikkat bir makale yazmış Mustafa Kemal Paşanın Türkiya-Fransa münasebeti hakkında kendisine gönderdiği bir mektubu neşretmişdir.
>
> Aynen derc edemediğimiz bu makaleden yalnız mezkur mektubu ber vech-i âtî tercüme ediyoruz:
>
> Ankara, 24 Mayıs 1922
>
> Madam,
>
> 2 Nisan tarihli mektubunuzdan ve memleketlerimizi yekdiğerine takrib maksadıyla sarf eylediğiniz bütün mesaiden dolayı size hassaten teşekkür ederim.
>
> Ben de sizin gibi bilcümle mesail-i ta'liyenin vâsi bir fikr-i itilaf dahilinde halledilmesi lazım geldiğini mütalaasındayım ve Ankara İtilafnamesiyle iadeten tesis olunub Fransaya olduğu kadar Türkiyaya da elzem bulunan Fransa-Türkiya muhadenet-i kadimesinin her gün biraz daha takviyesine her iki tarafın da sarf-ı mesai etmesi icab etdiğini düşünüyorum.
>
> Alelhusus haber almış olacağınız vechile Suriye ve Kilikyada henüz mevcud olan bilcümle müşkilat mümkün olduğu kadar süratle dostane bir şekilde tesviyesi içün tarafımızdan emir verilmişdir. Eğer Fransa tarafından

[3233] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 437.
[3234] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 440-441.
[3235] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVI.
[3236] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.
[3237] İkdam, 22 Mayıs 1338-1922, Numero 9046, *Mustafa Kemal Paşa Nezdinde*, s. 1. Ayrıca şu nüshalarla da mukayese ediniz: Tevhîd-i Efkâr, 22 Mayıs 1338-1922, *Mustafa Kemal Paşanın Köşkünde…*, s. 2; İkdam, 26 Mayıs 1338-1922, Numero 9050, *Anadoluyu Gören Hayırhah Muhabir Şehrimizde*, s. 1; Vakit, 26 Mayıs 1338-1922, *Şehrimizde Bir Hakikat Müdafii*, s. 1.

müsavî bir hüsn-i niyet gösterilirse her şey yakında hallolunacaktır. [7 satır sansürlenmiştir.] zamanın bizim için çalışdığını bildiğimizden düşmanlarımız tarafından yapılan bu iftira ve tahkir bizi endişenâk etmiyor. Binaenaleyh icab ederse zafere kadar harbe devam edeceğiz.

Memleketlerimizi yekdiğerine takrib için vâki olan ve olmakda bulunan mesainizden dolayı size bir defa daha teşekkür ederken hissiyat-ı samimane ve halisaneme inanmanızı rica eylerim Madam.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal[3238]

25 Mayıs 1922. *Franklin Bouillon, Paris'ten Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, Yusuf Kemal Bey gibi kendisinin de adaletli bir barış sağlamada büyük güçlüklerle karşılaştığını, ancak adaletin zaferi için oldukça yol da alındığını, barış davasını savunmaktan vazgeçmeyeceklerini bildirdi. "Anadolu'nun tahliyesi zarureti, ilk defa olarak açıkça herkes tarafından tanınmaktadır" dedi*.[3239]

Dün Ankara'dan dönmüş olan Petit Parisien muhabiri Jean Schlicklin*, İstanbul'da Matbuat Cemiyeti'ni ziyaret ederek gazetecilere, 2 ay kaldığı Ankara'daki izlenimlerini anlattı: Ateşli bir muhit, saf bir hava. Yalnız vatanını düşünen çok zeki bir kişi olan Mustafa Kemal (sansür). Anadolu köylüsü aç değil. Ülkeme dönüp Yeni Türkiye'nin Şafağında adlı eserimi yayımlayacağım…*[3240]

Amasya'da münteşir *Emel* nam *Kemalist gazete başyazı* neşretti:

İngiliz Milleti, Fransızların en çok nefret ettikleri millet olmasına rağmen, İngiltere onu, güya, Fransızların Almanya'da rövanşı almayı başardıkları savaşa girmeye ikna etti. Bundan sonra Almanya'nın yıkılmasını isteyen Fransa, öyle bir çukura düştü ki, kurtulması neredeyse imkânsızdır. Şimdi zafer sarhoşluğunun tadını çıkaran Fransızlardır. Fakat bugünkü Fransa eski Fransa değildir. Fransa bugün eski gardrobunda kalan elbiseleriyle yerini korumaya çalışan zayıf ve müflis Fransa'dır. Şayet Almanlar ödeme yapmasalardı bütçe açığını kapatamayacağını itiraf ederek çekilen M. Briand'dan sonra, şimdi büyük savaşın kahramanı M. Poincaré Almanya'ya karşı herşeyi yapabilecek bir ümitsizlik içinde bulunmaktadır. Böylece anlaşılıyor ki, Fransa başına gelen bunca şeye rağmen, hâlâ eski çılgınlıklara devam etmektedirler. Bugün yıkıldığı iddia edilen Almanya ise hâlâ ayaktadır. Ve onun böyle canlı bir şekilde varlığını sürdürmesi, onun yıkılmasını isteyenlerin moralleri üzerinde tarif edilmez tesirler yaratmaktadır. Biz rahatlıkla diyebiliriz ki büyük savaş'ın en öldürücü elemanı Fransa'dır. Onun dışarda böyle maceralara atılması kendi toprağı üzerinde artık hiçbir kaynağının kalmadığını göstermektedir.[3241]

Ankara'da iki ay boyunca gözlemlerde bulunan *Petit Parisien* muhabiri Jean Schlicklin, İstanbul'a muvasalat etmiş, *İkdam* gazetesi, Schlicklin ile mülakat gerçekleştirmiştir:

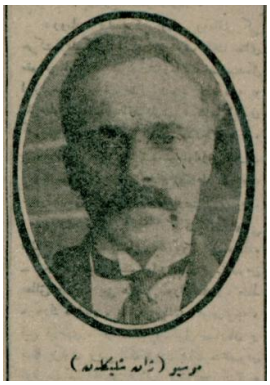
[3238] Tevhîd-i Efkâr, 17 Ağustos 1338-1922, Numero 3453-425, s. 2. Dönemin Müttefik sansürü, Mustafa Kemal'in mektubunun *İngitere'de Türkiye aleyhindeki propagandalardan yakındığı* kısmını makaslamıştır: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 444.

[3239] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 446.

[3240] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 447.

[3241] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 114-115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Büyük Millet Meclisinde hâkim olan bir fikir vardır: o da zalimane ve hainane bir suretde istilaya uğrayan vatanı kurtarmak emelidir.

Fotoğraf. *Mösyö (Jan Şeliklin)* [Vakit, 26 Mayıs 1922, s. 1].

Geçen gün Ankaradan avdet eden "Pöti Jurnal" gazetesi muhabiri "Jan Şilklen" muharrirlerimizden birine uzun uzadıya iki ay süren Anadolu seyahatına dair mahsusatını nakletmişdir. "Pöti Jurnal" malum olduğu vechile dünyanın en çok satılan bir gazetesidir ve Mösyö Jan Şilklen öteden beri mesail-i hariciyeye aid makaleler, tetebbular ve kitablarla maruf bir muharrirdir. Dün, şehrimiz matbuat erkânıyla Matbuat Cemiyetinde buluşmuşdu. İlk sözü, İstanbul ile Ankara arasındaki muhit farkına dair oldu, dedi ki:

"-Ne kadar faaliyet, azim ve samimiyetle dolu bir diyardan geldiğimi asıl şimdi hissediyorum. İrade-yi Milliye denilen şey bütün heybeti ve bütün belagatıyla Ankarada mütecellîdir. Bunun böyle olduğunu seyahatımdan evvel de biliyordum; zira, öteden beri Ankara Hükümeti erkânıyla Parisde temasda idim ve Yeni Türkiyanın Müdafaa-yı Milliye Teşkilatı hakkında bu zevatdan hayli malumat edinmişdim; fakat bu teşkilatı gidib de memleketin ruhu olan Ankarada görmek büsbütün başka bir şey, âdetâ müheyyic bir hadisedir. Türkiyanın ve Türk milletinin bütün kuva-yı hayatiyesi vatan müdafaası için hep bu merkezde toplanıyor ve bu merkezdeki millet mümessillerinin şuurundan süzülerek cebheye akıyor. Bu mümessillerin içinde pek çok şayan-ı dikkat simalar vardır, bunların en harikuladesi, şübhesiz ki Mustafa Kemal Paşadır. Lakin bu zat, haricde zannedildiği gibi alelade bir "diktatör" değildir, bütün kuvveti arzu-yı milliyeyi kendi şahsından diğer arkadaşlarından daha ziyade temsil etmiş olmasındadır."

Muharririmiz Mösyö Jan Şilklenden hazırlamış olduğu kitabı hakkında malumat istemiş ve mumaileyhden şu cevabları almışdır:

"-Kitabın ismi 'Yeni Türkiya Tulûu'dur. Takriben dört yüz sahifeden mürekkeb olacakdır. Bu eserimiz birçok aksama taksim etdim. Birinci kısım Ankaraya dair umumî intibaatımı hâvîdir, diğerinde Teşkilat-ı Milliyenin ne suretle teazzuv ve tekamül etdiğini anlatıyorum; bu hususda lazım gelen vesaik-i resmiyenin hepsine muttali oldum. Kitabımın diğer bir kısmında ekalliyetler meselesini mevzu ediyorum; mesaimin hassaten bu cihetinde son derece samimî ve bîtaraf olmağa çalışdım ve uzakdan görülmiyen birçok hakikatleri olduğu gibi nakletdim; Ermenilerle konuşdum, Rumlarla konuşdum ve bu milletlerin şimdiki vaziyetlerine dair inceden inceye tahkikatda bulundum.

Sair fasıllarında Yeni Türkiyada tebellür eden siyasî ve fikrî cereyanlardan bahsediyorum. Ankarada bir Şark bir de Garb cereyanı bulunduğuna inananlar yanılıyorlar; Büyük Millet Meclisi mehafilinde hâkim olan tek bir fikir vardır; o da zalimane ve hainane bir suretde istilaya uğrayan vatanı her ne bahasına olursa olsun kurtarmak emelidir. Bu uğurda ne yapmak lazımsa yapılıyor ve bunun haricinde hiçbir emek sarfedilmiyor."

"Zaten bundan fazla emek sarfetmek de kabil midir, bilmiyorum ki… Hiçbir millet kendi hakkı ve kendi istiklâli için bu derece cansiperane çalışmamışdır. Türk köylülerinden Türk cenerallerine kadar her ferdin hatta çocuklarla kadınların bile bu mehabetli müdafaa-yı milliye mücadelesinde azim bir hassa-yı faaliyeti vardır."[3242]

26 Mayıs 1922. İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Claude Farrere, İstanbul'a geliyor*.[3243]

28 Mayıs 1922. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasındaki (THİF) Komintern mümessili Golman, bir sureti de Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Aralov'a teslim edilmesi üzere Moskova'ya Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesine rapor keşide eyledi. *THİF* Merkez Komitesinde casus bulunduğundan şüpheleniliyor ki Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) son faaliyetleri mucibince "ajan

[3242] İkdam, 26 Mayıs 1338-1922, Numero 9050, *Anadoluyu Gören Hayırhah Muhabir Şehrimizde*, s. 1.
[3243] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 448.

provokatör" değerlendirilmektedir. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi Haleb piyasasını olumsuz etkilemiştir hatta Suriye'deki Müslüman Arablar nazarında Türkiye'nin itibarını zedelemiştir. Arab milliyetçi unsurlar, Sovyet Rusya'ya el açmak mecburiyetinde kalmaktalardır. Mustafa Kemal'in Ankara'ya muvasalat eden Arab devrimcilere karşı menfî tavrı, onun Fransa'yla kurduğu yakın ilişkinin bir aksülamelidir. Fakat her şeye rağmen Mustafa Kemal'in askerî bürokratik yönetimi, daha kaotik bir vaziyete düçar olunmaması vechile Sovyet Rusya ve Komintern tarafeynince desteklenmelidir. Narkomindel ve Komintern, Türkiye'yi Suriye, Irak ve Arabistan menatıkındaki millî devrimlere merkez üssü ittihaz etmekte ve mukaffakiyet sağlandığı takdirde de Türk-Arab konfederasyonu kurulmasını planlamaktadır. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi tadil edilmeli, Suriye mandası özerk yapıya kavuşturulmalıdır ve dahi Türkiye, Fransa sömürgesi Cezayir'de ve Tunus'da elçi bulundurabilmelidir. Bâb-ı Âlî idaresi muhakkak surette tasfiye edilmelidir bu vechile propagandaya hız verilmelidir. TBMM seçimle yenilenmelidir. Nisan 1922'de patlak vermiş Moskova Büyükelçisi Ali Fuad ataşemiliterleri olayının ve Buhara'da vuku bulan Enver cereyanının Sovyet Rusya aleyhtarı etkileri izale edilmelidir:

KOMÜNİST ENTERNASYONAL YÜRÜTME KOMİTESİ
Doğu Şubesi'ne
(1 Kopya Aralov yoldaşa)

Size düzenli yazılı bilgi gönderme sürecinde yaklaşık bir buçuk aylık bir aradan sonra, Adana dönüşü Size yaptığımız çalışmaların kısa bir özetini, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki durum ile Anadolu'daki politik durum hakkında bilgiler aktaracağım.

Mersin'e gidiş
Bildiğiniz gibi, MK Prezidyumu'nun [*Prezidyum: Riyaset Divanı (ÖFA notu)*] kararı uyarınca, merkezleri Mersin ve Mardin'de (Mardin, Mezopotamya için) olmak üzere, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'da bağlantı, propaganda ve bilgi toplama görevi için Prezidyum üyesi Salih [*Hocaoğlu*] başkanlığında 6 kişilik illegal bir grup seçildi. İlk aydaki ana görevi çalışma planı konusunda mutabakat sağlamak amacıyla Hicaz'ın kuzeyinde hareket eden Arap aşiret şeyhleriyle ve kimi Suriye toplum adamlarıyla görüşmek olan bu grup halı tüccarları olarak başarıyla Mersin'e ulaşıp yerleşmiştir. Gizli polisin ve Fransız ajanlarının dikkatinden sıyrılmayı, yola çıkışlarını Salih'in "hastalık izni" ile Trabzon'a gittiğini düşünen çoğu MK üyelerinden gizli tutmayı da başarmıştır. Biz, tamamen bir rastlantı eseri aynı vagonda yolculuk yaparken onlarla karşılaştık ve kendilerini zar-zor tanıyabildik. Ama, Fransız polisi bizleri iyiden iyiye izleyip kimlerle işimiz olduğunu öğrenmek için elden geleni yapıyordu ve bu yüzden biz Salih ile ya hamamda, ya halı pazarında ya da başka bir benzer yerde görüşmek zorunda kalıyorduk. Onun şifreli malumatlarından anlaşıldığı üzere, Mersin'de açık şarkçı doğrultuda Arapça günlük bir gazete çıkarılmasına, şeyhlerin Mersin'e gelmesi son derece zor olduğundan, Beyrut ve Şam ile devamlı bağlantı için gruba teknik araç (motorlu tekne) temin edilmesine çok acil ihtiyaç vardır. Bununla birlikte biz Adana ve Mersin'de geçirdiğimiz on gün içinde aşağıda sıralanan olguları tespit edebildik:

Suriye'nin ekonomik durumu.
Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın çoğu vilayetlerinde tarımın gelişme düzeyi Türkiye'dekinin de altındadır. Mübadele alanında derin bir kriz hissedilmekte ve bu durum Fransızların Anadolu'dan getirilen et ve yün ile muazzam bir sürüm piyasasını işgal etmesi sonucunda Halep şehrinde beliren ticari bunalımda açıkça kendini göstermektedir. Bugün gümrük sınırı bu bölgenin Anadolu ile bağlantılarını kesmiş ve sonuçta Halep ticareti sönmüş durumdadır. Suriye İdaresince alınan yüksek vergiler Arapların ekonomik durumunu daha da ağırlaştırmakta, onlar arasında memnuniyetsizliği artırmaktadır. General Guro lejyonlarının infaz seferleriyle desteklenen zorunlu askerlik uygulaması tüm nüfusun sert tepkisiyle karşılanmaktadır. Fransızların bu politikası karşısında bugün Hıristiyan Araplar bile onlara karşı bir tavır koymaktadır. Şöyle ki, yeni oluşmakta olan ticari burjuvaziden başlayarak, köylü fellahlara kadar, Fransız işgaline karşı tek memnuniyetsizlik cephesi oluşmaktadır. Ancak, şehir katmanlarının işgale karşı savaştaki kararsızlığı, aşiretlerin her çıkışını ağır başarısızlığa mahkum etmektedir. Örneğin, bir süre önceki Harim isyanı şehir idaresince açıkça desteklenmemiş, şehir isyancıların eline geçmiş olmasına karşın, Halep burjuvazisi onlara para ve maddi yardımda gecikmiş, Halep civarındaki aşiretlerin Harimlilerle birlikte hareket etmeleri şeyhler tarafından

engellenmiştir. Hareketin teşkilatsızlığı, şehir ticaret burjuvazisinin kararsızlığı belirli yerel çevrelerin kurtuluş mücadelesini bir tek örgütte merkezileştirme heveslerini önemli ölçüde kırmakta, onları bu görevi ileri bir tarihe ertelemeye itmekte ve Türkiye'den yardım beklemekle yetinmeye götürmektedir. Ne ki, üstü örtülü bir şekilde Fransızlara karşı tutum içinde bulunan Suriye ve Arabistan basınından anlaşıldığı üzere, Fransız-Türk anlaşması yüzünden Türkiye Yakın-Doğu'da önceki saygınlığını önemli ölçüde yitirmiştir. Hepsi de nedense, olağanüstü saygınlığa sahip Rusya'nın yardımına daha çok güvenmektedir. Nitekim, Nisan mektubumda bahsettiğim Ulusal Güç Birliği adında bir Arap teşkilatının Suriye'den kaçmış sıradan işçilerinden biri bize şunları bildirdi: "Araplar Rusya'dan şimdi Türkiye'ye verildiği ölçüde reel destek görmeyi umut etmektedir ve onlara göre, aksi halde, paraları, silahları, daha da önemlisi geçmişte devlet deneyimleri olmadığı için, Suriye'de ve Mezopotamya'da devlet varlıklarını koruyamayacaklardır. Biz belki bugün İngilizleri Mezopotamya'dan ve Fransızları Suriye'den kendi gücümüzle kovabilir ve kendi hükümetimizi kurabiliriz, ama yarın, işgalcileri kovduktan sonra ne yapacağız? İngiliz müfrezelerinin ve Fransız lejyonlarının iki katına çıkmış top ve tanklarına uzun zaman karşı koyabilecek, Fransız filosunun ablukasına uzun süre dayanabilecek miyiz? İşgalcileri kovduktan birkaç hafta sonra tank, top ve uçakların ateşi altında mahvolacağız ve bundan sonra halkı tekrar isyana kaldırmak artık çok zor olacaktır." Salih ona yanıt olarak Türkiye'den yardım olasılığına işaret ettiğinde, Kinanu adındaki bu Arap, Mersin'de eski İttihatçı bir doktorun bu konuda kendisine söylediklerini şöyle aktarmıştır: "Nasıl ki, Rusya, yani Sovyet Rusya bile kaynak yetersizliği ve başka sebepler yüzünden, devletleştirdiği sanayiin bütününün altından kalkamamış, orta ve küçük sanayii kiracı ve mülk sahiplerinin eline bırakıp, yalnız büyük sanayi işletmelerini kendi eline almak durumunda kalmışsa, Türkler de önce kendi büyük devlet sorunlarını halletmeye çalışacak ve İngilizler ile Fransızların 'cidden ve uzun bir süre için' 'kiracı' olarak yerleştiği Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'yı ancak bundan sonra düşünecektir." Tıpkı bizim gibi, o da, özellikle şu olgunun ışığında, ulusal hareketin canlanması açısından Mezopotamya'ya oranla Suriye'de durumun daha iyi olduğu kanısında: 7 Nisan günü Mersin'de bizi eski esir ve Vrangelci 13 Rus ziyaret etti ve Suriye'deki Fransız lejyonunda 2000 Rus asker bulunduğunu bildirdi. Rusya'ya dönebilmek için lejyonu terk eden lejyonlardaki mülteci Vrangelcilerin çoğunun, Rusya'ya karşı eski günahlarını affettirmek için silahlı güç olarak Sovyet hükümetinin emrine geçmeye ve genel olarak Rusya'nın direktif ve talimatlarına uymaya hazır, değişik sosyal durumdaki genç asker ve Yunkerler [*Askerî okul öğrencileri (Akbulut & Tunçay notu)*] olduğunu söyledi. Biz onlara kesin cevap vermedik ve Gorni yoldaş Mersin'e geldikten sonra, Sizin son direktifleriniz doğrultusunda kimi görevler verdik. İşgalci lejyonlarındaki diğer 8000 askerin tamamı, birçok suç işledikten sonra, lejyona katılarak cezadan kurtulmuş suç dünyasından lumpen proleter kişilerdir. Bu gibilerin her hangi bir ajitasyonun etkisinde kalacaklarını düşünmek zordur.

Arabistan'da durum, Suriye ve Mezopotamya'ya oranla daha iyi görünüyor. Orta Arabistan'da İngilizler egemen durumda değil. Onlar yalnız güney demiryolunu korumakla meşgul. Ana şehri hâlâ Mekke, Medine ve hatta Suriye ile bağlantıyı elinde tutan isyancıların kontrolünde. Üstelik, bir süre önce aşiretlerin burada bir kongresi yapıldı ve Mezopotamya ile Suriye'yi ulusal mücadeleye çekme kararı alındı. Bu kongre hakkında henüz ayrıntılı bilgimiz yok. Aralov yoldaş çağırdığı için 14 Mayıs'ta Ankara'ya gittiğimden ben bu bilgiyi edinemedim.

Daha ayrıntılı malumatı Gorni yoldaşla birlikte iki hafta sonra kaleme alabileceğiz.

Türkiye toplum çevrelerinin tutumu.

Nisan ve Mayıs aylarında olmak üzere iki kez Ankara'ya gelen Arap devrimci heyetlerini TBMM hükümeti kabul etmemiştir. Üstelik, ilk heyet elçiliğimizi ziyaret etmek istemişse de, buna izin verilmemiştir. Anlaşılan, Yakın-Doğu konusunda kararlı bir politika Mustafa Kemal'in ilgi alanına girmemektedir. Açıktır ki, bu durum onun Fransa'yla bu alandaki ilişkilerine bağlıdır. Aralov yoldaşın bu hususta sorusuna onun verdiği hevessiz ve karamsar yanıt da bunu göstermektedir. Oysa, bizzat Mecliste ve toplum çevrelerinde, doğu vilayetlerindeki halkçılar ve mebuslar arasında varolan belirli bir gerginlikten başka, bir de şöyle bir kanı vardı: TBMM Arap kardeşlerinin ulusal istemlerine hiç olmazsa açık moral destek vermiş olsaydı, İngilizleri barış ve Türkiye'nin bağımsızlığı konusunda daha yatkın hale getirmek mümkün olurdu. Ama, bu kanıyı taşıyanlar bu yönde bizzat açık tutum alamamaktadır. Bu yüzden, Mezopotamya, Arabistan ve Suriye halklarının kongresinin Türk topraklarında yapılmasına izin verme şeklinde bile olsa, Türkiye'nin yardım ve destekte bulunması, ancak bu yönde bir girişimi Moskova'nın (örneğin, Komintern'in Türk Milli hükümetine önerisi şeklinde) Ankara'yla anlaşarak kendi üzerine alması durumunda olanaklıdır.

Her halükarda, Moskova ve Ankara'nın Yakın-Doğu'daki ulusal hareketin yükselişinden yararlanmak için, henüz duraklama ve düşüşe geçmeden önce, bu hareket üzerinde ciddiyetle durması gerekmektedir.

Anadolu'da iç durum.

Komünistlerin raporlarından, Ankara ve diğer şehirlerdeki dostlarımızın verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki, geniş köylü yığınlarını derin bir barış özlemi sarmıştır. Uzayıp giden savaştan memnuniyetsizlik, barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, ağır vergiler, köylünün ihtiyaç duyduğu reformların yapılmaması, bütün bunlar köylülerin olduğu kadar, şehir ticaret burjuvazisinin geniş katmanlarının da ruh halini olumsuz etkilemektedir. Edindiğimiz bilgiye göre, ordudaki durum bundan farklı değildir. Yerli parti işçilerinin kanısına göre, ruh halindeki bu durum, özellikle Mustafa Kemal'in yetkilerini uzatma konusundaki oylama sırasında olmak üzere, Meclise bile yansımıştır. Gerçi tam anlamıyla bir grup oluşturmuş olmamakla birlikte, başında Sırrı Bey, Hulusi, Selahaddin Bey, Mahmut Esat bulunan ve 85 kadar mebusu kendi etrafında toplamayı başararak Halkçılar, sosyalistlerle (5 kişi) birlikte Kemal'i askeri harekatları uzatmakla ve 28 Şubat söylevinde vaat ettiği iç reformları yapmamakla suçlayarak, yetkilerinin uzatılmasına karşı oy kullanmıştır. Enverci eğilimli İttihatçılara bağlı kalan 35 kişilik küçük bir grubun şahsında sağ muhalefet de karşı oy kullanmıştır. Sonuçta Kemal, tehdit ve vaatler sayesinde ve ortanın oyları vasıtasıyla 5 kişilik çoğunluğu ancak sağlayabilmiştir.

Komünistlerin ve kısmen de sosyalistlerin kesin kanısına göre, eğer savaşın başarıyla sona erdirilmesi, iç reformların yapılması yönünde ve Yakın-Doğu konularında kararlı önlemler alınmazsa, yakın bir zamanda bunalıma girilmesi kaçınılmaz olacaktır. Alt düzey subayları bile içine almaya başlayan ordudan firar olayları artmaktadır. Kimi mebuslar Kemal'in ısrarını iki yoldan izah etmektedir. Bunların bir bölümü bu ısrarı savaşın devamında Rusya'nın güya çıkarı olmasıyla, bir diğer bölümü ise Yakın-Doğu'ya Fransa'nın duyduğu ilgiyle açıklamaktadır. Ama, her ne olursa olsun, bizim kesin kanımız şu ki, iktidardaki askeri bürokrasi temsilcilerinin savaşın sonuna kadar iç sorunu geçiştirme denemeleri başarısız olacaktır. 2 ya da 3 ay sonra ne olacağını kestirmek zor olmakla birlikte biz hepimiz ülke içinde her çeşit örgütsüz patlamayı ve ordunun dağılmasını önlemek gerektiği, eğer bu yapılmazsa Türk devleti düzensizliğe itilirken, İtilaf devletlerinin konumlarının güçlenebileceği, Kemal hükümeti üzerinde bilinen yollardan etkide bulunmak, Mecliste somut bir platform temelinde belirli bir blok oluşturmak gerektiği ve bu bloğun hükümeti iç ve dış politika konularında her zaman destekleyebileceği kanısına varmış bulunmaktayız ki, bunlara aşağıda değinilecektir.

MK'nin faaliyeti hakkında rapor.

Biz Mersin'e gittikten sonra tarafımızca kendisine belirli görevler verilen Merkez Komitesi, talimatlarımızı oldukça garip sebeplerden dolayı yeterli ölçüde yerine getirmedi. Bu görevler, köylüler arasında çalışmalara başlamak üzere taşra teşkilatlarıyla bağlantı kurmak, bu amaçla önceden görevlerimizin açıklanacağı bir konferans düzenlemek, ne yapıp edip sosyalistlerle birleşmek ve Halkçılar grubuyla bir blok oluşturmaktı. Sizden para gelinceye kadar parti çalışmaları için yapılacak harcamalar bütçesi uyarınca, MK harcanan paralar hakkında bir rapor sunmalıydı ve nitekim Aralov yoldaş bunu istedi. Bu durum merkez komitelileri rahatsız etti ve onlar alındılar, elçilikle temaslarını hemen hemen kestiler. Bundan başka, onlar sözde Komintern'in bugün Batı'ya daha büyük dikkat gösterdiğini ve dolayısıyla ondan reel bir yardım bekleyemeyeceklerini söyleyen Ridel tarafından "gücendirilmiş" olduklarını düşünmektedirler. Parti görevlerini unutan merkez komiteliler çocukça bir tavır takınmışlar, günlük gazeteyi çıkarmaktan vazgeçmişler ve 1 Mayıs kutlamasına, halkçılarla sosyalistlerin demiryolu istasyonunda düzenlediği işçi mitingine bile katılmamışlardır. MK üyesi ve Mecliste mebus olan [Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet] Şükrü'nün [Koç] partiden ayrılması, bu tabloyu tamamlayan bir unsur olmuştur. Onun bir provokatör olduğu yolundaki kanımızı Size daha önce bildirmiştik. Bu konuda artık hiç bir kuşkumuz kalmamıştır. Sosyalistlerle birleşme, Ankara ve Kırşehir'de, yerli komünistleri hiçe sayan önderleri hariç, 100 kadar demiryolu işçisinin partiye girmesiyle sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte bu husus Ankara'da yaklaşık 100 kişiyi bulan ve çoğu işçi ve zanaatçılardan oluşan şehir teşkilatının kurulmasına temel olmuştur. Şehir teşkilatı üyelerine komiteyi seçme hakkı verilmesi yolundaki tavsiyemizi dinlemeyen MK, şehir komitesini kendisi atamıştır. Önce de varolan kişisel ilişkiler dışında, halkçılarla hiç bir birliktelik sağlanamamıştır. Mayıs ayı ortalarında Aralov yoldaş'a gönderdiğiniz mektup elimize geçinceye kadar durum böyle devam etmiştir.

Bizim görevlerimiz.

Aralov yoldaş Mayıs ayının 20'li günlerine doğru beni Mersin'den çağırmış ve işlerin gidişatıyla ilgili karşılıklı bilgi alış verişinden sonra, Sizin mektubunuzda Yakın-Doğu'daki durum hakkında koyduğunuz tam tanıya

dayanarak verdiğiniz talimatları ne yönde uygulamamız gerektiği konusunda, Gorni ile birlikte katıldığımız bir toplantı düzenlemiştir. Burada şu kararlara varılmıştır:

1. Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki çalışmalar sürdürülmeli, bu ülkelerdeki ulusal harekette istikrarı pekiştirmek amacıyla ve yakın bir zamanda Türkiye topraklarında Mezopotamya ve Arabistan kongresinin yapılmasını, belki hatta kongreden geçici bir hükümet çıkmasını sağlamak için Mersin'deki grubumuzun teknik desteğiyle her şeyden önce adı geçen ülkelerde bağlantılar kurup haklarında kapsamlı bilgi toplanmalıdır.
2. Çalışmalarda savaş için maddi etmenlerin varlığı dikkate alınmalı, Suriye'de Rus askerleri bulunduğu hesaba katılmalıdır.
3. Bu bağlamda, NKİD'den [Narkomindel/Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği'den] de uygun direktifler isteyerek, Aralov yoldaş vasıtasıyla Kemalist hükümetle yakın bir zamanda görüşmelere geçilmelidir.
4. Komünist partisinin geri kalan sosyalistlerle ve Meclisteki halkçılar blokuyla köy iç reformları ve Yakın-Doğu konusunda kararlı bir dış politika platformu temelinde bir mutabakat ya da birleşmeyi sağlamak için çalışılmalıdır.
5. Çalışmaların dolaysız yönetimi için Komintern'in Yakın-Doğu bürosunun Türkiye'de legal faaliyet yürütmesi gerektiğine işaret edilmelidir. Böyle bir büronun gerekliliğine ve Komintern ile RSFSC günümüz Türkiye'sini açıkça desteklediğine göre, onun doğudan Türkiye'de legal olarak çalışabileceğine inanmaktayız.
6. Köylüler yararına toprak reformu, idare ve vergi reformu yapılması için Kemal ve hükûmeti üzerinde baskı yapılmalıdır.
7. MK terkibini değiştirmek ve köylüler arasında çalışmalar için yeni kadrolar kazanmak amacıyla gelecek ay komünist partisinin kongresi hazırlanıp toplanmalıdır.
8. Konferanstan sonra komünistlerin, sosyalistlerin ve halkçıların gerekli doğrultuda günlük gazetesi çıkarılmalıdır.
9: Yerli basında Komintern'in Türkiye ve Yakın-Doğu tezlerinden özet ve alıntılar yayınlanmalıdır.
10. İstanbul ve Atina ile bağlantı sağlanmalıdır.
11. Bütün bu kararlar MK'nin girişimi olarak, kimileri (sosyalistlerle ve halkçılarla anlaşma, kongre) Komintern'in yerli MK'ne direktifi olarak uygulanmalıdır.

Ortaya konan görevleri yerine getirmenin aracı, her şeyden önce Mecliste sosyalist, komünist ve halkçıların güçlü bir grubunu oluşturmaktır. MK toplantısında, bu tabana dayanarak Anadolu ulusal devrimci güçler blokuna temel olarak sosyalistlerin ve halkçılar arasından çoğunluğun kabul edeceği aşağıdaki anlaşma maddeleri ele alınmıştır:

1. Yakın-Doğu'da kararlı dış politika:
   a) Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'nın emperyalizme karşı ulusal hareketine güç kazandırmak amacıyla, bu ülkelerin kongresi Türkiye topraklarında toplanmalıdır.
   b) Türkiye bu ülkelerin kurtuluş hareketlerini moral, maddi ve politik bakımdan destekleme yükümlülüğü üstlenmeli, onların bağımsız ulusal varlık haklarını ve oluşmaları durumunda, geçici hükümetlerini tanınmalı, Rusya ve KEYK'in desteğiyle, Türkiye ile konfederasyona gidilmelidir (bu son koşul halkçılar ve komünistler tarafından ısrarla öne sürülmektedir).
2. Mısır devrimci hareketiyle bağlantı kurulmalı ve bu hareket açıkça desteklenmelidir.
3. Doğu Antanta'sı kurulmalı, önceden yığınların geniş çapta temsil edilip (tüm Müslümanlar kongresi), İran, Afganistan, Türkiye, Mısır, Rusya'daki Müslüman ülkelere, Moğolistan, Hindistan, Cezayir, Tunus, Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve başka devletlerin katılacağı bir konferans toplanmalıdır. Kongre girişiminin kime ait olacağı ve yapılacağı tarih, Moskova ile Ankara arasında belirlenmelidir.
4. Fransız-Türk anlaşması Fransa'nın Suriye'nin özerkliğini tam olarak tanıması temelinde gözden geçirilmeli (komünistlerin ve sosyalistlerin talebi) ve Türkiye'ye Cezayir ve Tunus ile Fransız egemenliğindeki diğer Müslüman ülkelerde elçi bulundurma hakkı verilmelidir (İngiltere ile görüşmelerdeki aynı koşul).
5. Avrupa'ya kimi toprak ödünü (Balkanlarda) pahasına bile olsa, İstanbul'un Ankara'nın elinde kalması ve İstanbul hükümetinin dağıtılması koşuluyla, Mezopotamya ve Arabistan konusunda İngiltere üzerinde kararlılıkla baskı uygulama yoluyla savaşa son verilmelidir.
6. İstanbul hükümetine karşı ektin savaş sürdürülmeli ve onun içyüzü devamlı açığa vurulmalıdır.
7. İngiltere'nin Anadolu'ya denetim heyeti gönderilmesi önerisine karşılık Rusya, Almanya ve Amerika gibi tarafsız ülkelerden bir denetim heyetinin işgal altındaki Mezopotamya ve Arabistan'daki hareketi ve durumu araştırmak üzere oraya memuren gönderilmesi talebi, acil bir görev olarak, İngiltere'ye sunulmalıdır.

İç politika konusunda anlaşma maddeleri şöyledir:
1. Köyde reformların acil bir gereksinim olduğu kabul edilmeli, vergi ve toprak politikalarında ilk somut önlemler alınmalıdır.
2. Yukarıda bahis konusu maddelerin kabulüyle Mecliste oluşan blok grubu içinden ve söz konusu platform temelinde, Ankara hükûmetinin Kemal başkanlığında yeni terkibi seçilmelidir.
3. Sonbahara kadar yeni Meclis seçimleri yapılmalıdır.

Komünistlerin kanısına göre, bu blok fikri Kemal ile özel görüşmelerde elçilik tarafından desteklenmezse, blokla ilgili örgütsel sorunlar ve onu oluşturmanın teknik yöntemleri başarısız olacaktır. Başka bir deyişle, bu bloğun örgütlenmesine Kemal bizzat katılmalı, Aralov yoldaş bu konuyu önce Kamil ile ve ardından sosyalistlerin ve halkçıların aşağıda sıralanan önderleriyle görüşmelidir: Mebuslardan Tevfik Rüştü (sosyalist), Numan Usta (sosyalist), Hüsnü Bey (komünist sempatizanı) ve halkçılardan Sırrı Bey, Salih Bey, Mahmut Esat, Yunus Nadi, Selahaddin Bey (şarkçı), Şeyh Servet, Cemal Bey ve halkçılarla sosyalistlerin diğer liderleri.
Bundan başka, benim Vehbi Bey, Nizamettin Bey [N. Ali Sav] (Almanya'dan dönen Marksçı), Kazım Bey (halkçı) ve Agaev (basın müdürü) gibi Meclis dışından kişilerle de görüşmem gerekecektir.
Adı geçen liderlerle ve Mustafa Kemal Paşa ile ön görüşmeler başarıyla tamamlandıktan sonra onlar elçilikte yemeğe davet edilecek ve Mecliste eyleme geçmek üzere, anlaşma burada kesin sonuca bağlanacaktır. Kemal'in böyle bir desteğe bizzat ihtiyacı vardır ve Moskova'daki Ali Fuat Paşa olayı ve Buhara'daki Enver serüvenine karşın, umut etmeliyiz ki, çabalarımız başarıyla sonuçlanacaktır.
Toplantımızda ele alınan bütün diğer konularda (konferansın toplanması, köylüler arasında çalışmalar, Mersin işleri, İstanbul ile bağlantılar vb.), Haziran ayının sonu ve Temmuz ayının başlarına doğru gerekli ölçüde yerine getirilmek üzere, gelecek iki hafta içinde gereken adımların atılması kararlaştırılmıştır.
Bundan başka biz MK'ne kamuoyu önünde içyüzünü açığa vurmak amacıyla Şükrünün bir provokatör ve satılmış olarak partiden ihraç edilmesini önermiş bulunmaktayız. MK bunu henüz kabul etmemektedir.
Partinin teşkilat işlerinde yerli MK'ni devamlı ve ayrıntılı bir şekilde yönetmek gerekmektedir. Aksi halde birçok yeni aptalca işler yapacak ve kamuoyunda zaten yetersiz olan saygınlığını daha da yıpratacaktır.
Parti ayaklarının üzerine sağlamca basmadıkça ve tepesindekiler konferansta seçilebilecek Salih tipi dürüst ve sadık kişilerle yenilenmedikçe, şimdilik köylüler arasında çalışmayı düşünmek gerekmemektedir.
Köylü yığınları için günlük gazete çıkarmak bugün büyük maddi zorluklarla bağlı olduğu için biz önce blok işiyle yukarıdan başlayacağız ve ancak başarılı olamazsak, işe aşağıdan başlamamız gerekecektir, ama bu, sonuç alma bakımından daha ağır olacak ve Kemal'e karşı fiilen muhalefet anlamına gelecektir. Bu çok hassas bir sorundur ve köylüler arasında çalışma konusunu hemen kesin bir önkoşul olarak ileriye sürmek, bu bakımdan olanaklı değildir.
"Kan alma ve uçurum" konusundaki notunuza gelince, raporlarda bunlardan söz bile edilmemiştir, çünkü yerli komünistleri yönetme işi, tıpkı Suriye ve Mezopotamya'daki gibi, bizim, yani Komintern'in elindedir. Biz Sizden, eğer mümkünse telgraf vasıtasıyla, bu raporda ortaya konan sorulara yanıt vermenizi rica etmekteyiz. Ayrıca, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'daki çalışmalar için maddi kaynakların hızla artırılması gerekmektedir.

İşbu raporun ekinde şu materyaller vardır:
1) Salih'in Mersin'den kısa malumatları.
2) Konya ve Adana vilayetlerinde tarımın durumuyla ilgili materyaller.
3) Fransa'nın Yakın-Doğu'daki politikası hakkında materyaller.
4) Suriye Ulusal Güçler cemiyetinin Arap aşiretlerine çağrısının kopyası. 5) Ekonomik Komisyon Bülteni'nin 2-ci sayısı.

28 Mayıs 1922, Ankara.

NB: Konsolosumuz Gorni birkaç gün sonra Mersin'e gidiyor. Oraya gidişinin gecikmesi, kanımızca, yalnızca Fransa'nın Türkiye üzerinde baskı yapmasıyla ya da hatta Moskova'daki Ali Fuat Paşa olayının yankısı olarak izah edilebilir.[3244]

Teftiş vazifesinde Golman'a refakât etmiş Raevski de *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor keşide eyledi. Adana'nın idaresi TBMM Hükümetine devredilmiş olsa da Fransa hâlâ nüfuzludur ki Adana memurînini maaşa bağlamıştır. Fransa'yla rekabet halindeki Sovyet Rusya, siyasî etkisini kullanarak Kuzey Doğu Anadolu bölgesini ekonomik nüfuzu altına almıştır, esas hedef ise tüm Türkiye'dir. Yunan'ın 1920 yazındaki ileri harekatında TBMM Hükümetini kandıran Fransa, el'ân, TBMM Hükümetine silah, mühimmat, askerî malzeme yardımı yapmaktadır. Bu hamleler, TBMM Hükümetini siyaseten ve iktisaden nüfuz altına almaya matuf hamlelerdir. Hatta Fransa, gizlice, TBMM Hükümetine 50 milyon altın frank kredi vermiştir. Raevski, ferdlerdeki İslâm mukaddesatına karşı savaş açılması saikiyle Adana'da konferans vermiştir. Adana ahalisi arasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi sömürgeleştireceğine ilişkin endişeli eşhas bulunmaktadır. Kemalist seçkinler, Sovyet Rusya yardımlarını yeterli bulmuyor, önünde sonunda Batı sermayesine muhtaç olacaklarını ifade ediyorlar. İstanbul'da Bolşevikleşmiş Vrangelciler, Sovyet Rusya'ya avdet edebilmek için Fransa'nın Levant Ordusuna lejyon olarak katılmaya çalışsalar da TBMM Hükümetince yakalanmışlar, Fransa'ya teslim edilmişler ve bazıları İstanbul'da kurşuna dizilmişler bazıları da Beyazordu kumandanlarından Vrangel'e teslim edilmişlerdir ki TBMM Hükümetinin bu tavrı Sovyet Rusya aleyhindedir. Suriye ekonomisi çökmüş vaziyettedir ve dahi Suriye mandater yönetiminin Fransız *askerî diktatörü* General Gouraud, ülkede terör estirmektedir. İsyan vuku bulduğu vakit Arab âsî erkekler tamamen katledilmekte ve âsî köyler tamamen yok edilmekte, kadınlar ise Fransız idam mangaları tarafından ırzlarına geçildikten sonra öldürülmektelerdir. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Mersin Konsolosu tayin edilen Gorni nam mümessili 2 aydır Ankara'da bekletmektedir:

KOMİNTERN DOĞU ŞUBESİ

Brike yoldaş'a

Değerli yoldaş!
Türkiye İştirakiyun Fırkası MK bu yılın Nisan ayında Mersin bölgesinde aktif çalışmaya geçme kararı aldı: Birincisi, burası bir sanayi bölgesi; ikincisi, burası Avrupa sermayesinin Suriye ve Mezopotamya gibi sömürgelerine komşu bir bölge. Bu amaçla, birincisi, ciddi parti işçilerinden seçilmiş olup Yetkili Temsilcilik'e bağlı bulunan, aslında Komintern'in Yakın-Doğu'daki şubesi durumunda olan Ekonomik Komisyon'dan; ikincisi, Türkiye'nin en seçkin devrimcisi, MK üyesi Salih [Hocaoğlu] ve ilgili komünist grubundan yararlanma kararı alındı.
Golman, ben (Raevski) ve tercüman İsmailov'dan oluşan komisyon ekonomik çalışmalar için Adana bölgesine gitti. Salih ve grubu komisyondan birkaç gün önce oraya hareket etmişti.
Daha yolculuğumuz sırasında, Adana'ya yaklaşmaktayken Amerikan karşı istihbaratçılarıyla karşılaştık. Adana'da geçirdiğimiz ilk günler hem uluslararası ve hem de Türk casusların çok yoğun faaliyet gösterdiği günler oldu. Bir süre sonra Golman, kimi sebeplerle Ankara'ya çağrıldı ve ben Salih'in işe sarılan grubuyla fiilen tek başıma çalışmak zorunda kaldım.
Bu bölgedeki ekonomik araştırmaların tüm sonuçları en yakın bir zamanda Ekonomi Komisyonu'nun 3 nolu bülteniyle ve yörenin ekonomik sorunlarını her bakımdan irdeleyen ayrı ilavelerle elinize geçecek.
Ben işbu mektupta bu bölgenin hem yeraltı kaynakları ve hem de tarım üretkenliği bakımından son derece zengin olduğunu vurgulamak isterim. Burada şu hususa işaret etmek yeterli olacaktır: Avrupa kültürünün yakınlığına karşın toprak kara sabanla, çok ender Eskişehir yapımı demir pullukla işlense de, yılda iki kez 14-15'lik hasılat vermektedir. Muazzam miktardaki krom, kireç taşı, kömür ve başka maden kaynakları ise

[3244] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 475-485 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 198. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

bölgenin zenginliğine işaret eden ek hususlardır. Şu olguyu özellikle belirtmek gerekir: Anlaşma uyarınca bu bölge Fransızlar tarafından boşaltılmış olsa da, bazen idari bakımdan bile, tamamen onların etkisindedir. Vali, emniyet müdürü, posta müdürü ve muhtemelen daha birçok "idarecinin" Fransızlardan çok büyük maaşlar aldığını söylemek, her halde yeterli olur. Fransızların güneye iyice yerleştiklerini belirtmek de önemlidir. Mersin limanı sorunu çözülmüş durumda ve gelecek yılın başından itibaren onlar Mersin limanının çehresini tamamen değiştirecek büyük bir dalgakıran kurmaya başlıyor. Mersin ile İskenderun arasında, Ayaş kasabası yakınlarında yeni bir liman kurma kararı da alındı. Fransız mühendisler bu amaçla sondajlara başladılar ve bu limanın inşa edilmesi, önümüzdeki 2-3 ayın meselesi.

Kilikya'nın yeraltı zenginliklerinin ciddi bir şekilde kullanılması yönünde de karar var. Örneğin, çok zengin kireç taşı kaynakları bulunması dolayısıyla Adana civarında çok büyük iki çimento fabrikası kuruluyor, Seyhan ve Ceyhan olmak üzere, dağ ırmaklarını kullanarak, bütün Adana bölgesine enerji sağlayacak elektrik istasyonlarının inşaasına başlandı. Bunların dışında, zamanında hayli konuşulan muhtemel İskenderun-Muş-Van demiryolu hakkında kimi kulis bilgileri sağlamayı başardık.

Sorun şu ki, eğer deyim yerindeyse, tekstil sebebiyle İngiltere bu demiryolu hattına aktif katılıyor. Mısır'a ve Hindistan'a ekonomik savaş ilan eden, Mısır ve Hindistan pamuğuna boykot uygulayan İngiltere, dünya pamuk üretiminin % 40'ını tükettiği için, pamuk elde etmenin yeni olanaklarını arıyor. Kilikya da, Kafkaslarötesi de bu olanaklar arasında. Kafkasya öteden beri Ingiltere'nin zaten dikkat merkezinde yer alıyor, ama halihazırda Elizabetpol'deki [*Gence kenti (Akbulut & Tunçay notu)*] geniş pamuk tarlaları tekstil sanayii açısından belirli bir perspektif oluşturduğu için İngilizler bu amacı gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu yüzden, Erzurum petrol bölgesi çok büyük bir değer teşkil etmemekle birlikte (Van-Erzurum bölgesinde araştırmalar yapan Ekonomi Komisyonu'nun hazırladığı ve Yetkili Temsilcilik tarafından iletilen haber), bu demiryolunun yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda Kafkasya için de önemini dikkate alarak onlar demiryolunu ele geçirmeye çaba harcayacaktır. Oysa, Fransızlar Türkiye'nin yalnız bu bölgesiyle yetinmek istemiyor. Bolşeviklerin ilk kez Türkiye'nin güneyinde belirmesi, yalnız Fransızları değil, bölgedeki bütün yabancıları hayli korkuttu ve yoğun faaliyete geçmelerine sebep oldu. Fransızlar Suriye'lerini ve güney Türkiye'deki ekonomik işgallerini sürdürme olanaklarını yitirme olasılığından ciddi şekilde endişeleniyor ve şu andan itibaren atağa geçiyor. Bunun öncesinde birçok olay oldu. Birincisi, Yüksek Konsey Uluslararası Komisyonu %83 ekonomik nüfuz olarak Türkiye'yi Fransa'ya verdi; ikincisi, Sovyet hükûmeti Ankara hükûmeti üzerindeki politik etkisi sayesinde bütün kuzey Türkiye'yi ekonomik etkisi altına alarak, ülke üzerinde ekonomik nüfuz sağlamaya da başladı; üçüncüsü, ekonomik araştırmalar bayrağı altında Bolşevikler işi artık Fransa'nın nüfuz alanında bulunan bölgeye sokulacak ve Fransız emperyalizminin sömürgelerini tehdit edecek kadar "küstahlık" derecesine getirdi.

Atağa kalkan Fransa, Türkiye'yi politik ve ekonomik etkisi altına alma kararındadır. Yunanlılarla, yani İngilizlerle askeri harekatlar boyunca Türkiye'yi aldatan Fransa, hızla silah yığmaya başladı. Örneğin, yalnız son iki ay içinde Mersin ve İskenderun limanları üzerinden 40 bin tüfek, çok büyük miktarda mermi ve mitralyöz şeridi getirildi. Alınan bilgiye göre, Fransa 4 bin mitralyöz, 50 tanesi artık getirilmiş olmak üzere 400 uçak vb. sağlamayı üstlenmiş durumda. Bütün bunlardan başka, 1.200 otomobil (1,5 tonluk kamyon) için imza atmış ki, 250 tanesi daha şimdiden Türk topraklarında bulunuyor. Fransa'dan ayrıca asker üniforması, asker kemeri ve başka askeri malzeme ithal ediliyor. Son malumata göre, Fransa Türkiye'ye 50 milyon altın Franklık gizli borç vermeyi kararlaştırmış. Bütün bunlar Fransa'nın tüm bu hediyelerle ülkede politik yaşamı kendi etkisi altına alma istemiyle, Rusya'nın etkisine karşı aktif atağa geçtiğini gösteriyor. Onlar Türkiye'yi kendinden yana çekmeyi görev olarak görüyor ve bu amaçla istisnasız her şeyi yapıyor. Ülkenin kuzeyinde birçok fabrika kuruluyor, ortasında demiryolları vasıtasıyla kendilerine geçit sağlayıp en zengin doğal kaynaklara sahip bölgeleri ele geçiriyor.

Ekonomi Komisyonu'nun ve Salih'in grubunun Adana bölgesindeki çalışmaları sürerken, bu çalışmaların gözle görülür sonuçlar verdiğini vurgulamak gerekir. Ekonomi Komisyonu, Adana aydınlarını etrafında toplayarak, onların Fransa yanlısı çemberlerini biraz olsun yarmayı, RSFSC ile sıkı ekonomik, politik ve kültürel yakınlaşma ihtiyacı uyandırmayı başardı. Bir klüpte ben biri Sovyet Rusya'da Eğitim konusunda, diğeri ise Türk aydınlarının örgütlenmesi gereği, cehalete ve dinsel önyargılara karşı savaş gereği, ulusal sermaye ve ulusal sanayi gereği, Doğu'yu kapitalizmin bünyesi için bir ısı kaynağı olarak gören Batı Antant'ına karşılık güçlü şekilde bütünleşmiş bir Doğu Antant'ı oluşturma gereği gibi sorunların işlendiği *Türkiye'nin Yolları* konulu olmak üzere Türk aydınlarına iki konferans verdim.

Bu konferanslar önemli rol oynadı ve sonuçları gecikmedi. Örneğin, Mersin'de Aydın Gençler Birliği'ni örgütlemeye koyuldular (örgütleme işini yürütenler bana tüzük konusunu danışırken ben kendilerine teşkilata

üyeliğin aydın kesimden olma koşuluyla ve üst düzeyde öğrenim görmüş olmakla sınırlı tutmamalarını önerdiğimde, bunu kabul ettiler, ama yine de teşkilatlarına Aydın Gençler Birliği adını verdiler), basında ulusal mücadele programı hazırlama, bu programda kimlerle birlikte olduğumuzu ve nereye yöneldiğimizi açıkça belirtme gereğine değinen değişik yazı ve notlar çıkmaya başladı. Adana klübü ise faaliyetlerini halkçılık vb. konularda konferanslarla sürdürdü.

Gün be gün değişik konularda sohbetler yapmak, örneğin, Rusya Türkiye'yi sömürge yapıp etkisine almayı düşünmüyor mu gibi, en safdil soruları yanıtlamak zorunda kalıyorduk. Bu ruh halinin oluşmasında, özellikle Ekonomi Komisyonu buraya geldikten sonra kimi toplum adamlarını korkutmaya çalışan Fransız ajanlarının çabaları belirli bir rol oynamıştı. Buna karşın, Adana'da bulunduğumuz son haftalarda Rusya'ya duyulan ilgide bir artış gözleniyor. Rusya'da iktidarın yapısı, Bolşeviklerin tarihi, elektrifikasyon sorunu vb. konularda sorular yağıyor. Oldukça ünlü Türk şairi [Türkçü] Mehmet Emin [Yurdakul] Bey, bizim de katkımızla, Blok'un *İskitler* ve *On İki* adlı şiirlerini, Gorki'nin *Çocuklar ve Ebegümeci* romanlarını, bizim Aleksandrovski, Gerasimov ve daha birçok proleter şairimizi Türkçeye çevirdi.

En yakın bir zamanda bütün bu çeviriler, ilgili önsözler de eklenerek, öğretmenler dergisinde yayınlanacak. İki halkın yakınlaşması için Türk edebiyatından, Türk şiirinden seçme eserlerin Rusça kitap halinde basılması ve aynı şeyin Rus edebiyatından Türkçe yapılması fikri ortaya atıldı. Biz bu fikri destekliyor ve gerekli çalışmalar için elden geleni yapıyoruz.

Belirli toplumsal faaliyetlerden uzak Türk aydınlarının durumu bugün öyle ki, onlar tam bir yol ayrımında bulunuyor. "Batı emperyalizmine yönelmenin ulusal hareket için ölüm olacağını anlıyoruz, ama çıkar yolumuz yok, biz perişanız, biz bitkiniz, oysa Rusya belirli bir askeri malzeme ve şatafatlı sözden başka bir şey vermiyor; bizim ekonomik desteğe ihtiyacımız var. Eğer Rusya bu desteği sağlarsa, biz Batının peşinden gitmeyecek, Doğunun politik ve ekonomik ittifakında kalacağız" diyorlar. İlginçtir ki, son zamanlarda sohbetlerimde bana Rusya vasıtasıyla Alman sermayesini Türkiye'ye çekme olasılığından, böyle bir durumda Türkiye'nin ekonomik olarak Batı'ya yakınlaşmasına gerek kalmayacağı görüşünden defalarca söz ettiler.

Ekonomi Komisyonu'nun yaptığı çalışmalar hakkındaki malumattan illegal çalışmalar ve Suriye'deki duruma ilişkin bilgilere geçerken, diplomatik çalışma yapmamız da gerektiğini, bu arada ülkenin bu bölgesinde Türk makamlarının bize karşı tutumlarındaki samimiyete tanık olduğumuzu özellikle belirtmek isterim.

Şimdiye kadar Mersin'de Rus konsolosluğu görevini, bu hakkı 1914 yılında kazanan İspanya konsolosu yürütüyor. RSFSC Yetkili Temsilciliği'nin Türkiye'ye gelmiş olmasına karşın Türk makamları, bizimle dostça ilişki içinde olmakla birlikte, artık olmayan bir Çar hükümetinden yetki almış bir konsolosun iki yılı aşkın bir süredir Türk topraklarında kalmasına göz yumuyor. Son zamanlara kadar bizim temsilciliğimizin bundan haberi yoktu. Türk hükümeti bu olguyu Rusya Cumhuriyeti Temsilcisi'ne bildirmeye gerek görmemişti. Bu İspanyalı "toreodor" [*boğa güreşçisi (ÖFA notu)*] ile yaptığım görüşme hiç bir sonuç vermedi. Rus hükümetinden işleri bir başkasına devretme emri alana dek görevini sürdüreceğini söyledi.

Adana-Tarsus bölgesinde 800 kadar Rus uyruklu aile, Türkistanlı, Tatar, Buharalı ve başka Müslüman bulunuyor ve bu "toreodor" bunlarla münasebetsizce alay ediyor.

Suriye'deki durumu anlatırken ciddiyetle ele alacağım şu ilginç olguya da değinmeliyim. Konu Vrangelcilerle ilgili. İstanbul'da çok kötü durumda bulunan, belirli bir ideolojik dönüşüm yaşayan, bir yolunu bulup Rusya'ya ulaşmak isteyen Vrangelcilerin bu kesimi çok karmaşık ve tehlikeli bir yol seçiyor. Rusya'ya dost ülke Türkiye'ye kaçarak Ankara'ya ulaşıp, oradan da Rusya'ya geçmek umuduyla Fransa'nın Suriye lejyonlarına yazılıyorlar. Bu yol doğru görülebilir. Ama sonuçlar tamamen farklı oluyordu. Türkiye topraklarında bin bir zorlukla karşılaştıktan sonra Vrangelciler Türk hükûmetince tutuklanıp İstanbul'a gönderiliyordu. Gönderilen iki grup kaçaktan dört kişinin İstanbul'da kurşuna dizildiğini, diğerlerinin Vrangel'e teslim edildiğini, dolayısıyla müttefikimizin bize düşman silahlı teşkilatların güçlenmesine katkıda bulunduğunu, yeri gelmişken belirtmek yeterli olsa gerek. Kaldı ki, bu iş Türk hükûmetinin kendini beğendirmek için etrafımızda dört döndüğü bir dönemde oluyor. Bu tür iğrenç olayların tekrarlanmaması için tarafımızca neredeyse bir şey yapılmadığını da, bu arada belirtmem gerekir. Ankara baştan bu duruma aldırmak bile istemedi. Daha sonraki tepkisi ise öylesine önemsizdi ki, son kaçaklar grubu Mersin'de gece tutuklanıp, Ankara'nın haberi bile olmadan, birkaç aşamada Rusya'ya aktarıldı. Bu grupta Suriye askeri teşkilatının tamamen yararlanabileceği kişiler vardı.

Devamla Suriye'yedeki duruma geçerken, hem işgalciler ve hem de işgal altındakiler arasında olağanüstü bir gerginlik yaşandığını, Suriye'nin ekonomik bakımdan tamamen çökmüş olduğunu, işgal dolayısıyla fakirleşmenin, zanaatçı ve esnaflar bir yana, orta katmanlardan da öte, büyük mülk sahibi zenginleri de sardığını vurgulamak durumundayım. Suriye'nin askeri diktatörü general Guro'nun uyguladığı silahlı terör

halkı tam umutsuzluk sınırına getirmiş durumda. Son zamanlarda belirli mıntıkalar isyan girişimlerinde bulundu, ama, belirli bir isyan merkezinin ve bütünsel bir teşkilatın olmaması, etkin liderlerin bulunmaması, Fransızlara isyanları acımasızca bastırma fırsatı veriyor. Fransızların ulusal harekete karşı hangi yöntemlerle savaştığı, ekteki materyallerden anlaşılıyor. Burada, işgalcilere karşı en küçük memnuniyetsizlik gösteren yerleşimlerin yerle bir edildiğine, erkek nüfusun katledildiğine, kadınların tamamen infaz mangalarına teslim edildiğine ve utanç verici sefahat taşkınlıklarından sonra yine de öldürüldüklerine işaret etmek, bu bakımdan yeterli olsa gerek.

Kesin bir şekilde söylenebilir ki, bugün Suriye'de katı bir suçlu, Fransız ordusundan hilebaz bir çavuş, doğuştan katil biri hükmediyor. Hiç kuşku yok ki, Suriye daha uzun süre bu durumda kalamaz. Bu politikasını uygularken Fransızlar katolik Araplara, Suriye büyük burjuvazisinin kimi kesimlerine ve işgal kuvvetlerine dayanıyor. Fransız işgalinin tüm dayanağı, budur. Duruma dayanamayanlar dağa çıkıp çeteler kuruyor, Fransız karakollarını basıyor, Suriye'yi boydan boya dolaşan infaz mangalarına saldırıyor. Fransızlar Suriye'de durumun sakin olduğuna ikna etmeye boşuna uğraşıyor. Suriye, askerleri tel örgüleri aşmaktan korkan stratejik noktalarla dört bir yanı donatılmış bir askeri kampı andırıyor. Suriye'de askeri durum var, halk Batılı canavarlara karşı açık savaşa yönelmiş bulunuyor. Objektif ve sübjektif etmenlerin varlığından yararlanmamak, Fransız hakimiyetini yıkmamak, Fransız sermayesini sırtından hançerlememek bir cinayet olur. Tüm bu savaşta yukarıda sözü edilen teşkilat, merkez ve lider gibi unsurların eksik olduğu bir gerçektir. Gerekli ortamı yaratıp, bu işe girişmek şarttır.

Kısaca değindiğimiz bu olgulara, daha önce bahsettiğimiz Vrangelciler olayını da eklemek gerekir. Bunlardan Suriye'de tepeden tırnağa silahlı 2.500 kişi var. Bunlar hep Rusya'ya dönmek isteyen, sömürünün ve horlanmanın yıkıcı ağırlığını sırtında duyan adamlar. Sosyal durumu bakımından ezici çoğunluğu köylü, ama aralarında işçi ve aydınlar da var. Ağır sınavlardan geçme pahasına da olsa, tümü Rusya'ya dönme hakkını elde etme çabası içinde. Belirli bir hazırlık yapıldıktan sonra her an Suriye'ye aktarılabilecek Vrangelcilerden ve daha Çarlık rejimi sırasında Fransa'ya gönderilen o meşhur kolordululardan 10.000 kişinin Kuzey Afrika'da bulunduğunu hesaba katarak, bunların ele geçirebileceği Suriye'deki en müstahkem mevkilere Rus birlikleri sürme olasılığından, işgal sonucunda tam umutsuzluk içinde çırpınan yerli halk arasında gerekli hazırlıkları dikkate alarak, belirli bir işaretle yapılacak bir isyan fırsatından yararlanmamak, tekrar ediyorum, tam bir suç olur. Güçler dengesini ve sınıfsal üstyapı değişikliklerini, halk arasında sefaletin artmasını ve ekonomik bunalımın derinleşmesini dikkate aldığımızda şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki, yalnız bütün sübjektif etmenleri seferber edebilecek bir teşkilat eksiktir. Elbette ki, bunlar kusursuz bir değerlendirme için tamamen yeterli sayılamayacak özetlenmiş hususlardır, ama biz şimdi Suriye'yle ilgili bilgi toplamak için çalışma yürütüyoruz ve daha ayrıntılı malzeme oluştuğunda, Suriye'deki durum hakkında çok daha tam bilgimiz olacaktır.

Suriye'ye giden Şuayip yoldaştan şu ana kadar bir materyal gelmedi. Bu durumda biz Salih'in grubundan Rıza yoldaşı önümüzdeki ay içinde bir materyal sağlamak üzere oraya göndermek zorunda kaldık. Durup beklememek, harekete geçmek gerekir. Mersin konsolosu olarak Gorni yoldaş geleli iki ay oldu, ama o hâlâ Ankara'da duruyor ve konsolosluk konusunun böyle büyük ve son derece önemli bir politik çalışmanın devamı için bir olanak olmasına karşın, biz Mersin konsolosluğunu kazanmak için çok az şey yaptık. Gerçi, şimdi bu sorun halledilmiş görünüyor, ama konsolosluğumuzun fiilen ne zaman çalışmaya başlayacağı bilinmiyor. Şunun altını çizmeliyim ki, bu konuda biz gerekli kararlılığı ve ardıcıllığı gösteremedik. Fransızlar kendi etkilerini genişletmek için Rusya'nın etkisine karşı geniş cepheden savaşa girişti. Biz bu savaşa hazırlıklı değildik ve son günlerde kararsız politikanın yerini yavaş yavaş kararlı bir tutum almaya başlamış olmakla birlikte, hâlâ hayli kararsız davranıyoruz. Salih'in grubu son derece karmaşık ortamda bulunuyordu ve bu yüzden çok aktif çalışma yürütemedi. Şimdi belirli bir dönüşüm gözleniyor. Paranın alınması, Suriye'yle bağlantı kurulması ve Adana vilayetinde işçiler arasında çalışılma yapılması, durumu değiştirdi. Adana sanayi bölgesinde dokuma, pamuk balyalama, tütün işleme fabrikaları, büyük değirmen ve suni buz atölyeleri gibi, 30 kadar sanayi işletmesi var. Ekonomi bülteninde bu konuyla ilgili bütün bilgiler yer alacak. Ama, yine de, tarım işçileri dışında, Adana bölgesinde 7-8 bin kişiyi bulan ve bazen 50 bini aşan proleter sayısının çok değişken olduğunu, % 90'ının üretimle doğrudan bağı olmayıp, geçimini sağlamak için köylerden geldiğini belirtmeliyim. Şöyle ki, bu özellikteki proleterler arasında çalışmak son derece zordur. Üretimle ilgilenmeyen bu işçiler örgütlenmeye yatkın değildir. Ücretleri gayet düşük ve bu yüzden fabrikayla bağları daha da zayıf. Bu durum eninde sonunda kapitalistler için de zararlı ve son zamanlarda patronlar arasında işçileri her hangi bir şeyle celbetme, zam yaparak ilgisini artırma yönünde bir eğilim gözleniyor. Çünkü, makina kullanımlı üretim alanında işçilerin sıkça

değişmesi, işverenlerin büyük kâr olanaklarını önemli ölçüde elinden alıyor. Bu üretim alanı kalifiye işçi gerektiriyor ve işveren bunu istiyor. Kalifiye işçi bizim için de çok önemli bir unsurdur. Adana bölgesinin sanayileşmesi, birçok büyük sanayi işletmesinin kurulması, yakın yıllarda yalnız güney Türkiye'nin çehresini önemli ölçüde değiştirmekle kalmayacak, aynı zamanda Adana proletaryasının sınıf bilinci düzeyini de değiştirecek. Bu karmaşık ortamda Salih'in grubu yine de Adana işçileri arasında belirli bir işi başardı ve bu çalışmalar bugün gelişme aşaması yaşıyor. Örneğin, Mersin'de hamallar teşkilatı kuruldu. Hamallarda, elbette ki, sınıfsal içgüdü ve özbilinç yok, ama belirli bir propaganda ve eğitim çalışması sayesinde geliştirilebilir. Söz konusu teşkilatın yönetimine ve işçi yığınları arasına girecek parti kadroları bir yana, bu propaganda ve eğitim işini yürütecek bir işçi gazetesine ihtiyaç var. Tarsus dokuma ve köy işçileri arasında da çalışmalar yürütülüyor. İlginç bir husus şu ki, Tarsus'ta dokumacıların kardeşlik ocakları ve köylülerin kardeşlik ocakları var. Bu kuruluşlarda hiç bir sınıfsal unsura yer verilmiyor ve tüzüklerinde birçok dinsel madde bulunuyor. Örgütlenme biçimi olarak bunlar 12-13-cü yüzyıllarda Avrupa'da varolan dokumacı loncalarını andırıyor. Bunların içinde çalışmaya başlandı ve yığın çalışmalarına gruptan bir yoldaş verildi. Bunlardan iki tane Adana'da da var. Biri makinistlerin, diğeri dokumacıların. Her ikisi de teşkilat olarak daha düzgün, ama tüzükleri hayli belirsiz. Ankara'da oluşturulan bir tür sendikalar merkez kurulu politik koşullar yüzünden etkisini taşraya taşıyamadığı ve pratikte yalnız bu şehir boyutunda önem taşıdığı için, bu sendikalar merkez kurulunun güney bürosunu inşa etmek amacıyla tüm Adana bölgesinde sendikalar örgütlemek ve bütün bu sendikaların konferansını düzenlemek için hazırlıklara başlama kararı alındı.
Böylece, bu iş başlatıldı. Ama, onu sürdürmek ve mantığın gerektirdiği sonuca ulaştırmak gerekiyor. Ekonomi Komisyonu çalışmalarını bitirmedi ve işine devam etmek için yakın bir zamanda Adana'ya geri dönmeyi düşünüyor. İşbu mektupta ve ilavelerinde yer alan bütün materyaller, yalnız ana hatları çizen bir taslak niteliğindedir. Daha ayrıntılı veriler bir sonraki mektupta yer alacak, ekonomik etmenler analizi ise Ekonomi Komisyonu'nun bülteninde iletilecektir.

Komünist selamlarımı sunarım.
İmza (Raevski)

N.B.
İşbu rapora eklenen ve en başta Suriye ile ilgili değerli ilaveler KEYK'na, bizzat Karahan yoldaşa gönderilmiş olup, acilen oradan istenmesi rica olunur.

İmza (Raevski)[3245]

1 Haziran 1922. Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesine dair Fransız Parlamentosuna izahat verdi: *Bu bir kesin anlaşma değildir, bir kısım birliklerimizi geri çekmek zorunluluğundan doğan mahallî bir mukaveledir*.[3246]

Milletvekili Chappedelaine söz alıyor: *Rapollo andlaşmasında beni endişelendiren Alman-Rus ordusunun hayaleti değil fakat bu ordunun sol kanadı üzerinde bulunduğu bir müttefiktir ki, o müttefik 15 seneden beri oradan oraya savaş içinde sürüklenmiş, Hindistan'ın büyük bir kısmını ve Kuzey Afrika'daki bizim sömürgelerimizin içinde bulunan 300 milyon müslümanın muazzam desteğine sahip olmuştur.*[3247] *Ankara Andlaşması bize müslümanların gözünde mükemmel bir durum kazandırmıştır. Bu önemli bir harekettir. Bunu mütarekeden bu yana Fransa'nın yaptığı en iyi antlaşma olduğunu söyleyebilirim*.[3248]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a rapor keşide eyledi. Ali Fuad (Cebesoy) vakası ve Cenova Konferansı, TBMM Hükümeti çevrelerinde Britanya ile

[3245] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 668-673 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 208-213. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3246] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 455.
[3247] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 107, dipnot 136.
[3248] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 18, dipnot 7.

Sovyet Rusya'nın uzlaştığı cihetinde yorumlanmaktadır. Matbuat ve İstihbarat Müdürü Ahmed Agayev, Sovyet Rusyacıdır:

Sayın Lev Mihayloviç,

Birinci;

Ali Fuat Paşa konusu üzerine. Ayın büyük bir kısmı Ankara'da Ali Fuat olayı çevresinde gelişti. Mustafa Kemal Paşa'dan başlayıp, halka kadar herkes Moskova olayını konuşuyordu. İlk başta bu olay, Cenova Konferansı'nda Moskova'nın İngiltere ile anlaştığı ve İngiltere'nin Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulması şartını koyduğu şeklinde yorumlandı.

Herkes karamsarlığa kapılmıştı ve Türkiye'nin yalnız kaldığını söylüyordu. Herkes Türkiye'yi terk etmişti. Tek dostu Sovyet Rusya vardı, o da verdiği sözlerden dönmüş ve Türkiye'yi yalnız bırakmıştı. Artık kimseye güvenilmemeliydi. Bu küçük burjuvalara has konuşmalar, sokakta, askerler ve aydınlar arasında dolaşıyordu.

Meclis'in gizli oturumunda, Mustafa Paşa ve Bakanlar Kurulu Başkanı, ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa konuşmalarında, "Biz batımızdan ve doğumuzdan düşmanlarla çevriliyiz" diye haykırdılar. Aynı yukarıdakiler gibi aşağıdakiler de paniğe kapıldılar.

Bu şüpheleri Mustafa'yla, Yusuf Bey'le ve Anadolu Ajansı'nın bütün yöneticileriyle, Ahmet Agayev ve diğerleriyle yaptığım uzun görüşmelerde ve resmî bir nota göndererek ve bu konuda Ankaralı subayların yayımladığı *Hâkimiyet-i Milliye*'deki röportajla dağıtmayı başarabildim (Nota ve ropörtaj 1 ve 2 nolu ekte).

Bu şık, siyasal ve uluslararası bir karakter taşıyor. Bu şık ortadan kalktığında, bütün açıklamalar ve konuşmalar artık sadece Türkiye'nin ve milletin, temsilcileri nezdinde hakarete uğradığı ve Türkiye'ye güvensizlik duyulduğu vb. noktasında toplandı. Bu olgu ve onun dış etkenleriyle ilgili olarak:

Benim durumum oldukça zorlaştı, çünkü ben bu işin içeriğini bilmiyordum. Aldığım bölük pörçük ve kötü şifrelenmiş telgraflardan dolayı, meselenin ve suçlamanın özünü anlayamıyordum. Bende Türk Büyükelçiliği'nin çalışanlarının ajanlığıyla ilgili bir kanıt yoktu. Hatta aramanın evde mi yoksa Büyükelçilikte mi yapıldığını bile tam olarak bilmiyordum. Tam o sıralarda Ali Fuat, Dışişleri Bakanlığı'nı rapor yağmuruna tuttu (Ali Fuat, görevlilerini Trabzon'a yolladı ve onlar, oradan bilgileri telefonla ilettiler). Bana hemen çeşitli suçlamalarda bulundular: 1. Elçilikte arama yapmak (hariçez memleket* hakkının ihlali), 2. Şifreli telgraflara zorla el koymak, 3. GPU'da elçilik çalışanlarını dövmek, 4. Birinci sekreterlikte arama yapmak, 5. Elçilik çalışanlarına karşı kaba davranışlar sergilemek.

Bu konuda, gerek Mustafa gerek Yusuf, kendi temsilcilerine, suçları kanıtlanıncaya kadar inanmamak hakları olmadığını, Türk hükümetinin başları olarak inanmakla yükümlü olduklarını ve hükümetin Ali Fuat'ın faaliyetlerini onayladığını beyan ettiler (gelişinde ondan resmen özür dilenmedi) ve bu olayla, Sovyet hükümetinin Türk halkına hakaret ettiğine işaret ettiler. Ben de aramanın evde yapıldığını ve elçilik çalışanlarının casusluğa karıştıklarını vb. söyledim. Mustafa, Ali Fuat ve çalışma arkadaşlarının casusluk yapabileceklerini hiçbir şekilde düşünemediğini, zira; onların Sovyet Rusya'ya karşı ajan faaliyeti yürütmek için değil, tam tersine, dostluğu sağlamlaştırmak için gönderildiklerini söyledi. Ama eğer Sovyet hükümetinde hoşnutsuzluk ve şüphe oluştuysa, bu meseleyi başka bir yolla; Ali Fuat'ın faaliyetlerinin hukuka aykırılığının dostane bir şekilde gösterilerek çözülmesi gerektiğini, böylece Ali Fuat'ın hemen görevden alınacağını, ayrıca eğer elçilik çalışanlarına karşı büyük bir şüphe duyuluyorsa, karşılıklı anlaşma gereği tutuklanabileceklerini ve eğer gerekirse arama vb. yapılabileceğini belirtti. Eğer bizim elçilik çalışanlarımıza karşı şüphe duysalardı, önceden bizimle konuşmuş olacaklarını ve sorunu bize anlatarak çözeceklerini ekledi. Moskova'da da böyle yapılması gerektiğini söyledi.

* "Hariçez memleket, yabancı bir devlet nezdine gönderilen diplomasi memurunun, vazife ifa ettiği memleket toprakları üzerinde değil de, temsilcisi olduğu memleket topraklarında ikamet ettiğini kabul eden kavramdır." (Perinçek, 2014, s. 374, dipnot 3).

Şüphesiz Mustafa kurnaz insandı; bana yeterli diplomatik cevapları verdi ve şöyle devam etti: "Bizim ordumuzu çok iyi biliyorsunuz. Biz, ordumuzu sizden gizlemedik. Siz, dost ülkenin temsilcilerisiniz ve dostluğumuzu devam ettirmeliyiz. Sizin sorularınızı sürekli cevapladım. Ali Fuat'ın da bu konudaki tutumu aynıydı. Bizim çıkarlarımızı savunan Kızıl Ordu'ya karşı neden ajanlık yapsın?"

Mustafa ve Yusuf'la ilk konuşmam, onların bakanlar kurulu ile görüşmeye ve görüşmeden sonra, Ali Fuat'a meselenin çözümü için kalmasını ve eğer gerekiyorsa meseleyi inceleme komisyonu kurulmasını öngören bir telgraf göndermeye söz vermeleriyle son buldu.

İlk konuşmalarda olduğu gibi son konuşmalarda da, görevlilerimizin kaba bir şekilde millete hakaret ettiklerine, Anadolu hükümetinin tamamıyla Moskova hükümetinin elinde olduğunu, TBMM elçisinin hakarete uğradığını ve hükümetin buna boyun eğdiğini konuşacak olan kendi halkları, İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri karşısında zor duruma düştüklerine, bunun kapütülasyon rejimine benzer olduğuna, bu durumun Müslüman dünyasında kötü bir etki yaratacağına vb. dikkat çektiler. Ve en iyi çıkış yolunun, Karahan Yoldaş'ın Ali Fuat'ın elini sıkması ve görevlilerin kaba davranışı dolayısıyla özür dilemesi ve böylece olayın kapanması olduğunu belirttiler. Eğer elçilik çalışanları, aktif olarak ajanlık işiyle uğraşıyorlarsa, onları ve hatta Ali Fuat'ın kendisini, halkın ve TBMM'nin güvenini istismar ettiklerinden ve dost ülkeye karşı aktif olarak suç faaliyetine girdiklerinden dolayı mahkemeye vereceklerini söylediler. Onları cezalandırmaya hazır olduklarını, ancak ilk iş olarak, usulen, açıkça, en basit ve dostça bir şekilde elçiye hakaretten dolayı özür dilenmesi gerektiğini eklediler.

Her buluşmadan sonra, suçlamanın özünün anlatılması; elçilik çalışanlarının Sovyet Rusya ve Kızıl Ordu aleyhine kiminle çalıştıklarının; Beyaz Ordu'yla mı, Envercilerle mi, İngilizlerle mi, bildirilmesi ricasını tekrar ettiler.

Bu olay çalışmalara nasıl yansıdı? Çok kötü. Çalışmalar durmak üzereydi.

İlkönceleri üst düzey yetkililer bile bana soğuk davrandılar. Fakat, gerçekten, birkaç gün önce, ilişkiler yeniden başladı, ancak sadece görünüşte. Aralarında benim ve elçilik çalışanlarının etrafında oluşan dostların da olduğu orta ve alt düzey yetkililer, büyükelçilikten uzaklaşmaya başladılar. Ziyaretlerini tamamen kestiler.

Ticari ilişkiler de sürüncemede kaldı. Mustafa ve Yusuf'la yapılan görüşmelerde çözülen ticari işler, notalarla, yazışmalarla, tartışmalarla hukuki temelde hemen hemen resmî bir karakter kazanmıştı. Birçok acil mesele kaldı. Örneğin; Mersin Konsolosluğu'nun açılması, bu konuyla ilgili altta yazacağım, gemilerle ilgili sorunlar (Enosis vd.) ve hızla ve basit yoldan çözülmesi umulan, en önemli güncel sorun, Enver-Buhara-Galip Paşa sorunu, değişik şekillerde ortaya çıkan nedenlerle yavaşladı. İstihbarat zayıfladı, çünkü şimdi herkes bizden korkuyor.

Türk hükümetinin hal ve gidişine, onların elçiliğimizdeki ajanlarına dikkat çekmek gerekir. Karşı baskına uğradık. Kısa bir süre içinde bir yerlerde arama yapılacağı ya da bizi komünistlerle basacakları veya hırsız baskını görünüşüyle kurye postamızı basacakları vb. yönünde bilgiler aldık. Bütün önlemleri aldık. Ancak şimdilik her şey yolunda ve bunu yapacaklarını düşünmüyorum.

Bu olay yüzünden bir hayli eksi puan aldık. Türklerin ajan faaliyetinin yakalanmasındaki artı, eksiden fazla mı, bilmiyorum.

Eksilere Fransızların Anadolu'daki ısrarcı ekonomik ve politik çalışmalarını da eklemek gerekir. Fransızlar Anadolu'nun her köşesine koşturuyorlar, propagandalarını yapıyorlar, ilişkilerini güçlendiriyorlar, yaltaklık yapıyorlar. Bu durumu, İngilizlere durmadan söven, ancak Fransızlara dokunmayan Anadolu Ajansı'ndan değerlendirebilirsiniz. Ve tam bu sırada Ali Fuat olayı şiddetleniyor. Tabii ki Fransızlar bu duruma seviniyor. Manevi olarak zayıf düşmüş Türkler, Fransızlardan daha fazla medet ummaya başlıyor ve Batıcıların sayısı artıyor. Türklerin Fransızlarla güçlü ve köklü ilişkileri, yeni motorunu buluyor ve elverişli koşullarda gelişiyor. Yeni bir proje olan, bir Fransız firmasının Fransız-Türk bankası kurmasına aşağıda değineceğim.

Burada sadece şunu belirteyim ki, Ali Fuat olayı, fazladan bir artı verdi, belki çok önemli değil, ancak Fransızlar için yararlı, bizim için ise olumsuz oldu.

Doğu insanı, küçük şeyleri ve dış görünüşü hemen damgalıyor. Özellikle Türkiye şu an daha hassas. Türkiye, kapitülasyonlardan kurtulma mücadelesi veriyor, bağımsızlığı için savaşıyor ve bu sırada kitleler, elçilerine hakaret edildiğini, onlara para veren, yardım eden ülkenin hakaret ettiğini öğreniyorlar. Arkasından bu durum ülkenin tekrardan satıldığı, başka bir elin yeni kapitülasyonlar yaptığı izlenimini yaratıyor. Bu ilk izlenim çok derin ve güçlü.

Belki durum sonradan anlaşılacak, ancak olayın ilk şiddetli anında söylentiler, abartılı anlatımlar ülkede dolaşıyor ve onu ortadan kaldırmak ilerde zorlaşacak. Çünkü basın az ve zayıf; kuşkusuz açıklamak kendisine de zarar verecek. Bunu da hesaba katmak gerek. Ancak bunu halktan saklamak imkânsız. Rusya'yla ilgili izlenimler, az olduğu kadar güçlü ve ilgi çekici. Rusya'yla karşılıklı ilişkiler herkesi ilgilendiriyor ve herkes hızlı bilgilenmeye başlıyor. Düşmanlarımız, kuşkusuz, bu durumu bize karşı kullanmak için, özenle gayret sarf ettiler, dostlarımız ise şaşkınlık içindeydi, çünkü doğru bilgi alamıyorlardı. Onlar bizden gelen haberlere yavaş yavaş daha az inanmaya başlıyorlardı, arkasında başka şeyler arıyorlardı. Rusya çok uzak değil, ancak Rusya'nın özü hâlâ bilinmiyor.

Ayrıca buna Galip Paşa ve Batum'daki bir yığın olayı da eklemek gerekiyor. Batum'da aramalar sonucu pasaportlarıyla silahlarına el konulması, Tiflis Büyükelçisi Muhtar Bey'in eşinin soyulması vb. Bütün bu yapılanlar havayı bizim için çok ama çok ağırlaştırdı.

Mustafa net bir biçimde konuşuyor: "Rusya bize artık güvenmiyor." Ben olayları abartmıyorum. İçinde bulunulan durumu yazıyorum; Ali Fuat olayı yüzünden içinde bulunduğum durumu yazıyorum.

Bu eğilimi dağıtmak için eski çizgimi sürdürmeye devam ediyorum. Toplumsal alanlarda daha sık ortaya çıktık, toplum adamlarıyla buluşmaya çabaladık, onları yumuşak bahanelerle kendimize davet ettik, halkta eski günlerin etkisinin yeniden oluşması için gazetelerde imkân olduğunca bizle, elçilikle ilgili haberlere yer ayrılmasına uğraştık, röportajlar ayarladık, gazetecilere ziyafet verdik. Röportaj büyük bir etki uyandırdı. Şu sıralar Büyükelçiliğimizle güven dolu ilişkiler yeniden oluşuyor. Türkler, Büyükelçiliğe veya yazlığıma yine her gün gelmeye başladılar. Çizgiyi yakalamış gibiyiz. Ali Fuat'ın gelişiyle durum kötü yönde biraz değişebilir, ancak çok sürmez. Tekrar hâkim konuma gelmeyi başardık.

Bugünlerde Mustafa'yla, olayda hiçbir siyasal meselenin olmadığı konusunda net bir anlaşmaya vardık, sorunu hallettik, elçilik çalışanlarının suçlarıyla ilgili bilgileri ayrıntısıyla aldım.

Ali Fuat'ın yardımcısıyla ilgili görüşmelere başlıyoruz. Kuşkusuz sorunu çözeceğiz. Her şeyin yolunda olduğunu düşünüyorum. Ancak Doğu politikasının öznel durumundan dolayı ve özellikle Türkiye'nin durumuyla ilgili, farklı bir politika yürütmemiz gerekiyor.

Buradaki en önemli olay, ev düzeninin bozulmuş olmasıydı. Belki de sorumlu yoldaşlardan birinin Ali Fuat'a gidip durumu açıklaması ve hatta huzurun bozulmasından vb. dolayı resmen özür dilemesi gerekirdi. Meselenin özü değişmezdi, ancak bu kadar büyümeyebilirdi. Böylece, elçilik çalışanlarını Moskova'dan uzaklaştırmak ve Ali Fuat'ı değiştirmek kolay olacaktı, hem de burada özel bir hoşnutsuzluk olmayacaktı.

Bu olayla ilgili olarak Yusuf Kemal istifa etti. İstifasında, Rusya ile bugüne kadarki dostane ilişkiler onun inisiyatifinde geliştiği için sorumlu olması ve Rusya'nın Türkiye'den uzaklaşması rol oynadı. Ayrılma mecburiyetini hissetti. İstifası kabul edilmedi.

Dikkat çekilmesi gereken başka bir nokta, Sovyet Rusya hakkındaki yazıların gazetelerde yayınının yasaklanması ve özellikle radyomuzun "Basın Bürosu Temsilciliği"nin bildirimiyle engellenmesi. Ancak bu yaptırımlar tam anlamıyla gerçekleşmedi. Birkaç gündür radyomuz engellenmedi. Bu konu hakkında bana ivedilikle açıklama yapıldı. Tamamen bizim tarafımızda yer alan basından sorumlu müdür Agayev'le uzun bir görüşme yapıldı. (Matbuat Müdürü Agayev'le görüşme 13 nolu ekte)

Sonuç: Olay, Ankara'daki çalışmaları durdurdu ve zorlaştırdı, toplum adamlarının bir kısmının Fransa'ya yönelmesini teşvik etti, Sovyet Rusya'ya güvensizlik yarattı. Gerçekten de, Yusuf Kemal gibi Türk siyasetçileri de kendilerini belli ettiler, ki onunla ilgili geçmiş mektuplarda samimi ve şekilci olduğunu yazmıştım.

Bu olayın başka bir açıklaması da var: Kendi kusurlarını şartlı olarak kabul ederken, Sayın Lev Mihailoviç, bütün olayları size mal ediyorlardı. Çiçerin Yoldaş olsaydı, daha farklı hareket ederdi diyorlar. Çiçerin bizim arkadaşımız, Türkiye'yi seviyor, o olsaydı bu olaylara mahal vermezdi, bizi utanılacak bir duruma sokmazdı diyorlar. Kuşkusuz, bunlar doğrudan konuşulmuyor. Konuşmalarında büyük bir sabırsızlıkla, Georgi Vasileviç'in Moskova'ya gelmesini beklediklerini ima ediyorlar.

Pek çok kaynaktan bana aktarıldığına göre, Türkler sizi Türk fobisi olan bir kişi olarak görüyorlar. Ve olaylar, siz, Çiçerin Yoldaş'ın yerine vekâlet etmeye başlayınca alevlendi. Bu yüzden sizin Türklere derin bir sevgisizlik beslediğinize ve Rusya'yla Türkiye'nin arasını açmaya çalıştığınıza kesin olarak inandılar. Bütün Kafkas meselelerinde Legran Yoldaş'ın suçlu olduğunu düşündükleri gibi (vizeleri engelleme, sınır meselesi vb. vb.), Ali Fuat olayında da bütün suçun Karahan Yoldaş'ta olduğunu düşünüyorlar.

Yusuf Kemal Bey bana, Ali Fuat olayı çözülünce, benimle aralıksız birkaç saat konuşma ricasında bulunacağını, zira Kafkas meseleleriyle ilgili birçok belge topladığını söyledi. Bana göre bu konuşma sadece Kafkasya konusunda değil, aynı zamanda Legran Yoldaş'la da ilgili olacak.

Ancak bu yarının meselesi. Ben şimdilik [Sabataycı Ali] Galip [Pasiner] Paşa, Enver ve Buhara hakkındaki ikinci meseleye geçiyorum.

Size daha önce yazdığım gibi Galip Paşa, dönüş için iki buçuk aydır hazırlanıyordu ve bütün misyon, iki özel kurye Nazari ve Muhammedinov'un Buhara'dan gelmesinden sonra gönderilmişti. Onlar Türk elçisini Buhara'ya çağırmakla görevlendirilmişlerdi.

Ben Ankara'ya geldiğimde Buhara elçileri buradaydı ve Galip Paşa'nın (Buhara'ya) gönderilmesi çoktan emredilmişti. Konya valiliği görevinden alınmıştı.

Ankara'ya gelişimle hemen beni ziyaret ettiler. O zaman size mektup ve telgraflarla Galip Paşa'nın Buhara'ya gönderilme hazırlıklarıyla ve onun özellikleriyle ilgili yazmıştım:

Galip Paşa, üstlerinin emirlerini iyi şekilde yerine getiren bir kemalisttir. Hiçbir zaman Enver yanlısı olmamıştır ve şu anda onlara karşı bir konumdadır ve onu desteklemeyecektir, meğer ki, Mustafa gerekli emri versin. Oldukça munis ve neşeli bir karaktere sahip. Konya'da Mustafa'ya karşı Sultan yanlılarının ve Yunan ajanlarının örgütlediği ayaklanmayı hiç zaman kaybetmeden kararlı bir şekilde bastırarak ve ortadan kaldırarak yararlılık gösterdi. Bu ayaklanmanın örgütlenmesine mollalar ve mevlevi tarikatı da katılmıştı.

Elçilik Birinci Sekreteri Ruşen Eşref [Ünaydın], Mustafa'nın yanında ne danışman ne de sekreter olarak çalıştı.

Yurtdışında bir yerlerde eğitim almış, Fransızcayı mükemmel konuşuyor, iyi şarkı söylüyor ve edebiyatı biliyor. Rus klasiklerini Fransızcadan Türkçeye çevirmiş ve çeviriyor. Turgenyev ve diğerlerinden bazı eserler çevirmiş.

Birkaç kez Galip Paşa'nın misyonu hakkında, özellikle Enver taraftarı olmadığına dair bilgi alma imkânım oldu.

Galip Paşa, Ankara'dan 12 Nisan'da ayrıldı. Galip Paşa hakkında 134 nolu ilk telgrafi 13 Şubat'ta, 330 nolu ikincisini 18 Mart'ta gönderdim ve 15 Mart tarihli 3 nolu mektupta bilgi verdim. Sizden bir cevap alamadım. Ben de vize verilebileceği anlamına geldiğini düşündüm. Galip Paşa'nın misyonu, 12 Nisan'da Buharalı kuryelerle birlikte yola çıktı.

Buhara hükümetinden özel davetiye geldikten ve benim tarafımdan geçiş vizesi verildikten ve onların ayrılmasından bir hafta sonra, Buhara hükümetinin ihbarnamesinin hâlâ gelmediği bildirildi. Bu açıklama gerçeği yansıtmıyor gibiydi. Orta Asya'da gelişen olayların ve durumun sebeplerini açıklamak ve bunu takiben Buhara ve Orta Asya'daki elçilerimizin işlerini Türklerle eşgüdüm içinde gerçekleştirmek amacıyla, özel bir görüşme yapmaya karar verdim ve bu yüzden Galip Paşa'yı durdurmak gerekiyordu. O sıralar yazlık kiraladığı Trabzon'da durmalarını sağladım. Sekreteryası ise önceden Batum'a geçmişti, onlar da orada durduruldular. Ancak uzun süre böyle devam edemez. Bu durumdan bir çıkış yolu bulmak gerekiyor. Bu mesele üzerinde görüşmelerde bulunarak anlaşmaya varmamız gerekmektedir.

Mustafa, Enver hakkındaki görüşmemizde şunları söyledi: "Ben Enver'in karşısında bulunuyorum, onu maceracı olarak görüyorum ve bu konuda sizinle her zaman konuştum. Frunze ve Mihailov, Enver'in

Türkiye'ye girmesine izin vermemi ve onunla barışıp beraber çalışmaya başlamamı bana önerdikleri zaman, barışmayacağımı açık bir şekilde bildirdim ve Sovyet Rusya'ya, onu uzaklaştırması ve ona karşı dikkatli olması yönünde tavsiyelerde bulundum, ki Sovyet Rusya benim sözlerimin doğruluğunu kendisi gördü ve maceracılığa karşı fazlasıyla güç sarf etmek zorunda kaldı. Aynen böyle oldu. BEN, ORTAK BİR CEPHE KURULMASINI KABUL EDİYORUM, ANCAK HEPSİNDEN ÖNCE GALİP PAŞA'NIN BUHARA'YA GİRMESİNE İZİN VERİN, O BENİM TARAFIMDANDIR. Ona, Enver'e karşı siyaset yapması emrini verdim. O Enver'e karşıdır ve sizin için hiçbir şekilde tehlike oluşturmaz. ONUN GÖREVİNİN ENVER'E KARŞI OLDUĞUNA DAİR GARANTİ VERİYORUM. BENİ ENVER'E KARŞI ORTAK BİR CEPHE OLUŞTURMAYA ÇAĞIRIYORSANIZ, BANA İNANIN." MUSTAFA KEMAL ARAMIZDAKİ SORUNLARI BİR SÖZCÜKLE ÇÖZÜYORDU.

Yusuf Kemal Bey bu meseleyle ilgili biçimsel görüşler ileri sürüyor: "Türkiye, bağımsız bir ülke, Buhara da öyle. Bu sebeple bağımsız bir şekilde elçilerimizi değiştirme hakkına sahibiz, ancak Sovyet Rusya, elçimizin geçmesine izin vermeyerek egemenliğimizi ihlal ediyor" ve bu havayla, benzeri şeyler söyledi.

Bütün bu konuşmalar ve tartışmalar, Ali Fuat ile yaşanan olayın sonucu. Bu olaya kadar böyle görüşmeler olmamıştı, eğer olduysa da, sadece Yusuf'la. Mustafa, bizim önerilerimiz üzerine her zaman ortak noktalarda buluşuyordu ve iş eğer Dışişleri Bakanlığı'nda dü ğümlenirse, Mustafa, benim bildirmem üzerine bir sözcükle meseleyi çözüyordu. Şimdi ise, bütün görüşmelerde tavır alıyor ve utanmamızı sağlamaya çalışıyor.

Halk ve kitleler içinde Enver'in maceracılığı hiçbir şekilde olumlu bulunmuyor.

Değişik temsilcilikler arasında, özellikle Batıcılar arasında, Orta Asya'yı karıştırma yanlıları var. Ankara'da çıkan dinci gazetenin redaktörü ".....", [*Belgenin aslı böyledir. (Perinçek notu)*] elçilik tercümanı Valiev'le görüşmesinde, Sovyet Rusya'nın Orta Asya'da ve Kafkasya'da emperyalist politika yürüttüğünü, kendisinin Azerbaycan'da İngiliz hükümetini Ruslara tercih ettiğini, Mısır'daki rejimin bizim "kolonilerden" daha iyi olduğunu belirtti.

Tekrar ediyorum, bütün Anadolu Türkiyesi bize meyilli, ancak bununla birlikte, çoğunluk, Enver'in ayaklananların tarafında olduğuna ve bu yüzden de İngiliz ajanı durumuna düştüğüne inanmıyor.

Enver'i gözden düşürme faaliyeti geniş Türk çevrelerinde etkili oluyor, ancak yine tekrar ediyorum, Moskova'daki Ali Fuat olayı ve onun Ankara'ya dönüşü yine ekşi elma tadı veriyor ve işin gelişmesini engelliyor.

Eğer Galip Paşa'yı Buhara'ya bırakmamız, durumu zorlaştıracağı için imkânsızsa, onu Moskova'ya çağırmamız gerekmektedir. Buhara ve Orta Asya'daki ortak işlerimiz konusunda sebepler ileri sürerek anlaşmamız gerekir. Orada onu her taraftan zorlayın. Bunu yapmak gerekiyor ya da Mustafa'nın Enver'e karşı beraber ortak çalışma ve ortak cephe sözünü ve güvencesini kabul ederek küçük bir ihtimal de olsa Galip Paşa'nın Buhara'ya girişine izin vereceğiz.

Mustafa Paşa, Dresden'deki Cemal Paşa'dan bir mektup aldı. Bana mektuptan pasajlar okudu. Mektup, 12 Nisan tarihli. Cemal Paşa, Enver'in maceracılığı üzerine yazmış ve Mustafa'ya Afganistan emirine acilen kurye yollamasını ve Enver'in maceracı faaliyetlerinin Doğu için tehlike olduğuna dikkat çekerek, emiri, Enver'le ilişkisini kesmesi için ikna etmesini öneriyor.

Paşa, bu amaçla Cemal Paşa'nın kendisinin bu işi üstlenmesini ve gitmesi gereken yere Mayıs sonunda gitmesini sağlamak için benden size acilen telgraf göndermemi rica etti. Ona göre, Cemal bu işe herkesten daha fazla uygun. Size telgraf çektim, ancak şu ana kadar sizden bir cevap alamadım. Mustafa, pek çok kez işlerin ne durumda olduğunu ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a gidip gitmeyeceğini sordu.

Sonuç

Galip Paşa'yı, Enver'in düşmanı olarak bırakabiliriz ve böylece benim itibarımı pekiştirebiliriz, ki benim vize vermeme rağmen, Legran o zaman vizeleri iptal etti. Bir taraftan Mustafa'nın basılmış konuşmasıyla bir sonuç alırken, bir taraftan halk içinde Enver'e karşı faaliyet yürütüyorum.

Gelişen olayların tipik özelliğini, Türk gazetecilere verdiğim öğle yemeğinde Afgan elçisinin yaptığı konuşma yansıtıyor. Bayramın ikinci günü gazetecileri yazlığıma öğle yemeğine davet ettim. Hiç beklemediğimiz bir şekilde haber vermeden Afganistan Büyükelçisi geldi. Yemeğin sonuna doğru ben, İngilizlerin Orta Asya'daki faaliyetlerini anlatırken geldi. Söz istedi ve harareti bir şekilde, Afganistan'ın hiçbir zaman Sovyet Rusya'ya karşı hareket etmeyeceğini, emirin İngilizlere karşı savaştığını, ancak eğer Buhara'da ve Türkistan'da Sovyet Rusya'ya karşı faaliyetler olursa, Afganistan'ın bu olaylardan sorumlu olmayacağını, sorumluluğun Moskova'nın Orta Asya'ya gönderdiği, emperyalist politikalar yürüten, halkı inciten vb. ajanlarda olacağını belirtti. Kuşkusuz, Moskova'nın bu politikaları onaylamadığını, ancak bu insanların Rusya'nın Doğu politikasını darmadağın ettiğini ve İngilizlerin eline düştüğünü söyledi. Bu sözler, Afganistan'ın Doğu Buhara'daki, Kuşka'daki istekleriyle, Orta Asya'daki olaylar (Kuşka'yı ve Merv'i ima ederek) hakkında bilgileri olmasıyla ve Enver'in himaye edilmesiyle açıklanabilir.

Üçüncüsü

Askerî durum belirsizliğini koruyor. Son günlerde muhalif eğilimli vekiller arasında, asker firarının arttığı yolunda söylentiler dolaşıyor. Eğer bu böyle devam ederse, sonbahara kadar ordu eriyecek diyorlar.

Bence bu söylentiler fiilî duruma pek uygun düşmüyor ve bizim Beyaz Orducuların söylentilerini hatırlatıyor. Kuşkusuz firarlar, her orduda böyledir, yaz aylarında artar; ancak durumu yansıtmıyor, hiçbir korkunç tarafı yok. Firarlarda ordunun ve ayrıca cephe gerisinin moral durumu ve barış görüşmelerinin belirsizliği de kısmen rol oynuyor. Ordunun örgütlenmesi devam ediyor. Ordu, var olan önderlerin yönetiminde iyi bir işleyişe sahip. Bu yönetim, orduyu yeniden şekillendirerek, hem merkezî örgütlenmesini, hem de seferberlik meselesini sıkı bir şekilde takip ediyor ve düzenliyor. İtilaf Devletleriyle görüşmeler durduruldu. İtalya ve Fransa'nın, İzmit'teki ilk görüşmelerde anlaştıkları, ancak İngiltere'nin kabul etmediği yolunda bilgiler var. Curzon, Hıristiyanların durumunu incelemek için Anadolu'ya heyet gönderilmesini önerdi. Yakın bir zamanda İtilaf Devletlerinden cevap bekleniyor. Lord Curzon'un Anadolu'daki Hıristiyanların durumunu incelemesi için heyet gönderme önerisi büyük öfke yarattı. Bu konuyla ilgili istihbarat bülteni hazırladık. Büyük çapta belge bulacaksınız. Radyo ve telgraf aracılığıyla size, buradaki basın bürosunun radyoda yayınlanması için hazırladığı düzeltmeyi yolladım, ki İngiltere, belgeleri İstanbul'da yasaklamıştı. Ricamı yerine getirdiniz mi bilmiyorum.

Curzon'un teklifine cevap olarak, Hindistan'da ve İngiltere'nin diğer kolonilerinde Müslümanların durumunu incelemek üzere komisyon hazırlanması fikri var. Hatta bu meseleyle ilgili olarak, Sovyet Rusya'ya incelemelere katılma teklifiyle başvurmayı da düşünüyorlardı. Bu öneriyle Amerika'ya ve Rusya'ya başvurmayı düşündüler. Bugünkü *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazısında, Ahmet Agayev Bey bu konuyu gündeme getiriyor. Agayev, İngiltere'nin düzenlediği komisyona karşı, Hindistan'daki Müslümanların durumunu inceleme komisyonu kurulmasını öneriyor. Ancak bu amaçla kimi davet edeceğini söylemiyor.

Dördüncüsü

Ülkenin iç durumu çok ağır. Vergiler ve ağır savaş durumu köylüyü zor durumda bırakıyor. Reformlar hakkında sadece meclis kürsülerinden konuşmakla yetiniliyor, aynı zamanda köylünün ülkenin efendisi olduğu söyleniyor. Meclisin bazı üyeleri kendini halkçı olarak tanımlıyor. Örneğin; Erzurum vekili Salih Efendi, eski Millî İktisat Bakanı Sırrı Bey ve diğerleri, toplam 30-40 mebus, devam eden savaş ve yapılamayan iç reformlardan dolayı ülkede hoşnutsuzluğun güçlü bir şekilde arttığını devamlı söylüyorlar.

Aynı esnada yetkilerin bırakılması ve köylüleri örgütlemeye girişme konusunda bir öneri yapıldı. Onlara mebusların unvanlarının kaldırılmasını önerdim. Kuşkusuz, onların gezilerine karşı çıkmadım, tam tersine yararlı görüyorum, ancak şu an herkes için ortak amacı görmek lazım: sultan hükümetiyle mücadelede, onu İtilaf Devletleri ve Yunan ajanlarıyla birlikte yok etmek ve kendi bağımsızlığını kabul ettirmek. Her zaman, güçlü kuvvetli köylü partisi örgütlenmesine gidilmesinin, önlerine belirli bir hedef koymalarının ve programını hazırlamanın gerektiği propagandasını yapıyorum. İçlerinden hepsi kabul ediyor, ancak birleşmekten korkuyorlar. Mustafa'nın gözlerini korkuttuğunu, birbirlerine güvenmediklerini, kimsenin Mustafa'dan başka otorite tanımadığını, eğer elçi bu işi üzerine alırsa, Mustafa'nın inanacağını, o zaman dikkatlerini bu çalışmaya verebileceklerini söylüyorlar. Yılgınlık çok fazla. Örgütlü sol bir muhalefet yok. Ne istediklerini, neye ihtiyaç olduğunu belirgin ve açık olarak ifade edemeyen, tek tek Meclis üyeleri var.

Ülkedeki köylüler arasında derin bir hoşnutsuzluk var, aynı hoşnutsuzluk şehir aydınlarında da mevcut. Faaliyet yok, program yok, tipik bir küçük burjuva tablosu. Bu gruba halkçılar adı verilmişti, ayrıca bu gruba potansiyel sosyalist sayılan 116 milletvekili de giriyordu. Demiryolları işçileri ve savaş sanayii fabrikaları arasında ilişkileri olan, daha örgütlü ama büyük olmayan komünist grubun Merkez Komitesi, aydınlardan oluşuyor ve ülkede etkileri az.

Son zamanlarda işçiler arasında TKP'nin Merkez Komitesi'ne karşı muhalefet artıyor ve Ankara komitesindeki komünist grup, berraklaşmaya başlıyor. Sosyalist işçi grupları komünistlere geçme eğiliminde, bir kısmı şimdiden geçmiş durumda. Ayrıca köylü reformlarının yapılmasına yönelik mücadele için temel çekirdek, komünistler, sosyalistler ve halkçılardan oluşuyor. Ancak burada düzeltme yapmak lazım: Bu grup elçiliğe büyük umut bağlamış durumda. Ben şimdilik iki sebepten dolayı ayrılıyorum.

İlk olarak, ben içişlerine karışıp Büyükelçiliğin itibarını lekeleyebilirim, hele hele son zamanlarda Ali Fuat olayından sonra. İkinci olarak, öğretici olmak gerektiği için, ipleri her zaman elde tutmak doğru değil. Kendi inisiyatiflerini kullanmaları ve eğer gerekiyorsa bunun için çabalamaları gerekir.

Anadolu için en zor mesele, maliye sorunu. Bu tamamen köylüyle ilişkili bir sorun. Köylüden toplanan vergiler sadece orduyu ayakta tutmak için değil. Ordusuz ve jandarmasız varlığını sürdüremezsin; demek ki devrim, ayaklanma ve anarşi beklenecek, zira toprak ağaları, zengin tüccarlar sınıfı az veriyorlar.

Hükümetin, muhalefet tarafından çıkmaz sokakta bulunduğu söyleniyor.

Muhalefet grubu için en tipik örneklerden biri de Mustafa'nın yetkilerinin uzatılması oylamasıydı.

Mustafa'ya karşı oy verenler yaklaşık 30 kişiydi. Aralarından bir kısmı özür diledi. Bir molla dua ederek, Paşa'ya karşı oy verdiği için af diliyordu.

Sağ birlikte hareket etmiyor. Sağ Batıcılardan oluşuyor. Zayıflar. Sovyet Rusya'ya soğuk durduklarından önünde sonunda bitiyorlar.

İşçiler ve öğrenciler arasındaki hareket, ilk olarak emekçi gruplarının aydınları arasında kendini belli etti. Bu hareket, sınıf dayanışması sayesinde sendikaları örgütlemişti. Bu hareket zayıftı; ilk başta biçimsel olarak vardı, ancak, sosyalist grup ve Tevfik Rüştü gibi esas olarak sosyalizan aydınlar, onu ele geçirmeye çalıştılar.

Bu noktada, benim önerim doğrultusunda hazırlanan ve ayrıntılı olarak sol muhalefet meselesine ışık tutan, Golman Yoldaş'ın raporunu ekliyorum. Ancak, bu alana eleştirel yaklaşmak, titizlikle süzgeçten geçirmek ve doğrulamak gerekmektedir (bkz.... nolu rapor). [*Numara okunmamaktadır. (Perinçek notu)*]

Ankara basını, son zamanlarda İstanbul hükümeti ve İngiltere meselesini daha çok aydınlatıyor, Fransa'ya hiçbir şekilde değinmiyor, tersine bazen olumlu işaretler veriyor.

Beşincisi

Fransız-Türk ilişkileri hakkında. Resmî düzeyde yürümüyor. Ancak, gizli temaslar yapılıyor. Meclis kaynaklarından aldığım bilgilere göre, Fransa, son zamanlarda Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini azaltması için Ankara hükümetine baskı uyguluyor. Ancak bunu, bir söylenti olarak ilettiler, doğrulatmak gerek. Ama ekonomik alandaki ilişkiler olabildiğince ilerliyor. Size bu konular hakkında önceki mektubumda yazdım. Bu rapora, benim tarafımdan ele geçirilen, Fransız-Türk bankasının projesinin kopyasını (5 nolu ek) ekliyorum. Veren kaynaklar güvenilir.

Yusuf Kemal Bey'in Mersin konsolosluğunun alacağıyla ilgili Adana ya da Mersin'de mesele hakkındaki net açıklaması, Fransa'yla ilişkileri kanıtlar nitelikte. Suriye'deki Sovyet etkisinden korkuyorlar.

Altıncısı

Dışişleri Halk Komiserliği'ndeki meslektaşların Türkiye'de daha fazla konsolosluk açılmayacağı yönündeki ve ayrıca İnebolu ve Adana'yı (Mersin) işaret eden kararını bildiren telgrafınızı aldım. Mersin meselesini ben ileri sürmedim. Ardından ...'nin [*İsim okunmamaktadır. (Perinçek notu)*] Mersin'e gittiği bilgisini aldım. Bu Ali Fuat olayına, Galip Paşa'nın durdurulmasına ve sırasıyla bütün Kafkasya'daki olaylara ve ilişkilerimizin

zayıflamasından dolayı konsolosluk konferanslarının olmadığı bir zamana denk geldi ve Mersin Konsolosluğu meselesi durdu. Şimdi izin alınmasıyla ilgili kampanya yürütüyorum, ama Ali Fuat ile Galip Paşa meselelerinin ortadan kalkmadığını, ancak yine de yararlı olabileceğini düşünüyorum.

Yedincisi

Yunanlıların gemileriyle ilgili olay. Dış ticaret ataşeliklerimizi Yunan gemilerine yük vermemeleri konusunda uyarmak lazım. Sanıyoruz ki, "Enosis", uluslararası hukuk normlarına uygun olmayan işgalidir, ama yarın onlar, şu an Türklerin elinde bulunan toprakları da işgal edebilirler. Onların şu anki çekince kaydı şu şekilde: "Bizim gemilerimizi Yunanlılar ele geçiriyorlar. Gemilerimizin bize geri döneceğine dair bize garanti verin. Biz de size Yunanlı olanları geri verelim."

Azerbaycan elçiliğiyle ilgili sorunu çözmek gerekmektedir. Abilov Yoldaş parasız ve hiçbir şeyden haberi yok. Onun Bakû'yle ve Tiflis'le hiçbir bağlantısı yok. Nerdeyse hiç bilgi almıyor. Tam anlamıyla unutuldu. ASSC'ye [Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine], ona para yollaması ve Kafkaslar'la ilgili düzenli istihbarat sağlanması konusunda emir vermek gerekmektedir. Onunla dostça çalışıyoruz ve bana yardım ediyor.

Son olarak, yineliyorum, bana da aynı şekilde düzenli haber akışı gerekmektedir. Bu haber akışı, sadece güncel konularda değil, genel politikayla da ilgili olmalıdır. Benim düzenli çalışmam için buna gerek var. Örneğin; İngiltere ile, Almanya ile, Fransa ile, İtalya ile ilişkilerimiz hakkında ve genel Doğu politikasıyla ilgili bilgiler gerekmektedir.

Bu münferit olayda ayrıntıların üstünde durmak gerekiyor. Örneğin, ben Ali Fuat olayında aptal bir duruma düştüm. Türkler ayrıntılı haberler aldılar, bana ise çeşitli yerlerden söylentiler geldi. Çizgimizi, hareket tarzımızı düzeltmek, darbeyi savuşturmak için işleri yoluna koymamız gerekiyor. Elçilik çalışanları neyle suçlanıyor? Ali Fuat ajanlıkla, ama hangi delillere dayanarak? Bunlarla ilgili hiçbir bilgi ulaştırılmadı bana. Elimde hiçbir doğru bilgi olmaması beni zor duruma soktu ve itibarımı sarstı.

Genel kültürel çalışmalar oldukça yavaşladı. Adana vilayetiyle ilgili ekonomi komisyonunda Türklerin huzurunda hazırlanmış bir rapor var. Raporu Golman Yoldaş yazdı.

Konya ve Adana gezileriyle ilgili belgeleri 2 nolu ekonomik bültene ekliyorum.

Bağlantımızı hâlâ tam olarak oturtamadık. Daha hızlı olur diye size Sivastopol'dan telgraf göndermeye çalıştık, ancak sizden gelen telgraflar bu yoldan ulaşmıyormuş. Komünist selamlarımla, ARALOV.[3249]

2 Haziran 1922. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Büyük dostumuz Claude Farrere geliyor*.[3250]

3 Haziran 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) nota keşide eyledi. Adana ve Mersin mıntıkalarında tevkif edilen bazı Rusya vatandaşlarının Fransa'ya teslim edilmesini protesto ediyor:

RSFSC Türkiye Büyükelçisinin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Notası

3 Haziran 1922

Şimdi almış olduğum raporlardan öğrendiğime göre, Adana ilinde ve özellikle Mersin'de, hakları savunulmak şöyle dursun, açıkça görmezlikten gelinen çok sayıda Rus vatandaşı toplanmıştır. Bunların büyük bir kısmı Ankara üzerinden ülkelerine dönmek istediklerini açık bir şekilde bildirdiği halde, Ankara yerine İstanbul'a gönderilmiş. Haber aldığıma göre, uluslararası komisyon, mülteci olan bu Rus vatandaşları, Suriye'deki işgalci lejyonlarını izinsiz terk etmelerinden dolayı Fransız kumandanlığının askerî mahkemesine sevketmiştir. Oysa

[3249] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 80, 80 arkası- ...-87 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 373-390. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3250] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 457.

bu lejyonlar Arap halkı üstünde egemenlik kurmak ve emperyalizmden bağımsız yaşama eğilimlerinin boğulması için o bölgelerde bulundurulmaktadır. Vatandaşlarımız bu lejyonlara zorla alınıp, Arabistan ve Suriye'de yaşayan Arapların baskı aracı olarak hizmet etmek istemedikleri için, geçmişte yaptıkları hataların Rusya Sovyet Hükümeti'nce bağışlanması amacıyla bu lejyonlardan kitle halinde kaçıyor, Sovyet Rusya'ya dönüp orada barışçı ve üretken bir işte çalışmak istiyorlar. Ancak bu vatandaşlar Fransız kumandanlığına teslim edildikten sonra, Fransız kumandanlığı ile General Vrangel arasında yapılmış anlaşmaya göre, Vrangel'in ajanlığına teslim ediliyor ve böylece karşıdevrim ordusuna katılmaya zorlanıyorlar. Çarlık ordu kalıntılarının canlandırılması ve takviyesinin Rusya ve Türkiye'nin yararına olmadığı yeterince bellidir sanırız.

Bu konuya ilişkin, Ekonomi Komisyonu üyesi resmi Rus memurlarınca yapılan araştırmalar ve yazılan yazı üzerine, Adana'daki askerî makamların temsilcisi Muhittin Paşa, doğrudan doğruya Ankara Hükümeti Genelkurmayından emir aldığını ileri sürdü. Bunun dışında, şimdi aldığım bir habere göre, bir iki günden beri Rus çıkarlarının resmi savunucusu işlevini İspanya konsolosu yapmakta imiş.

Bütün bunları size bizzat anlatmak fırsatını bulduğumda, Rusların İstanbul'a gönderilmesinin durdurulmasını rica etmiştim. Ancak Dışişleri Komiserliği'nin Konsolosluk Şubemizi yatıştırıcı teminatlarına rağmen ve bu konudaki 931 sayılı notamız [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] henüz ortadayken, 27 Mayıs tarihinde, Rus vatandaşlarının büyük bir kısmının, irade ve isteklerinin tersine bir iki gün önce yine İstanbul'a gönderilmiş olduğunu ve kalanların da en yakın zamanda gönderileceğini öğrenmiş bulunuyorum. Bu durumda, dost bir ülkenin topraklarında bulunan Rus vatandaşların haklarını savunmaktan da yoksun edilmiş bir duruma düştüm.

Adana ili askerî makamlarının dost bir ülkenin vatandaşlarına karşı tutumlarının tamamen tutarsız ve Rus vatandaşların haklarının üçüncü bir hükümet tarafından savunulmasını, hele Rus Hükümeti'nin bu ülke ile henüz hiçbir ilişki kurmadığını ve anlaşma imzalanmadığını da gözönünde tutarsak oldukça üzücü bulduğumuzu bildirerek yukarıdaki gerçekleri bilginize sunarım ve yetkili organlarınıza gerekli emirlerin verilmesi ve aşağıdaki hususların sağlanmasını dilerim:

1- Rus vatandaşlarının gönderilmesi derhal durdurulmalı, düşman eline teslim edilmemeli ve İstanbul'a gönderilmek üzere Adana'dan yola çıkartılmış olan vatandaşlarımızın Anadolu topraklarında durdurulup Rusya'ya gitmeleri sağlanmalıdır.

2- Rus konsolosun Mersin'e hareket edebilmesi ile ilgili isteğimizin cevabı en kısa sürede verilmelidir.

Bunlara dayanarak, yukarıda söz konusu olan hususlarda gerekli emirlerinizin alınıp alınmadığı konusunda beni haberdar etmenizi rica ederim.

Üstün saygılarımla.

RSFSC Türkiye Büyükelçisi S. Aralov[3251]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: *Madam Gaulis'in Paris'te Türkiye hakkında konferansı.*[3252] *Journal d'Orient* gazetesi: *Şark sulhu mümkündür. Türk ve Yunan tarafı birbirleriyle pekala anlaşabilirler, fakat zevahiri kurtarmak şaruyla. Bu konudaki haberleri tekzip temelsizdir. Müzakere başlayabilir*.[3253]

4 Haziran 1922. Miralay Louis Mougin Heyeti Ankara'ya muvasalat etti.[3254] Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliği mümessili olarak zahiren *Suriye sınırındaki gümrük meselelerini görüşmek* üzere izam edilen Mougin'in asıl vazifeleri *Ankara'da etkin bir hale gelmeye başlayan Sovyet Büyükelçisi*

3251 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 462-463.
3252 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 459.
3253 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 459.
3254 Hakimiyet-i Milliye, No. 640; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 207. "Albay Mougin Osmanlı hükümeti ile iletişimi sağlayan bağlantı subayıdır. Ankara'ya 4 Haziran 1922'de gelir." Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 18.

Aralov'un nüfuzunu kırmak, Mustafa Kemal'i *Fransa'ya yakın tutmak ve bölgedeki gelişmeleri Paris'e bildirmektir*.[3255]

> 1922 İlkbaharında Fransa Askeri Temsilcisi Albay Mougin'in Ankara'ya gelmesiyle, hükûmette Sovyet karşıtı ve Batı yanlısı bir hava esmeye başlamıştır.[3256]

5 Haziran 1922. *Fransız yazarı Claude Farrére, İstanbul'a geldi. Saraybumu'nda yapılan büyük bir karşılama töreninde Belediye, Üniversite, bütün okullar, çeşitli kurumlardan temsilciler, binlerce İstanbullu, mehter takımı ve bandolar hazır bulundu. Yollara dizilen halk, konuk yazan çiçek yağmuruna tuttu. Türk toprağına ayak basınca "Yaşasın Türkiye!" diye bağıran Farrere, Ankara'ya gitmek niyetinde olduğunu söyledi. İstanbul'da kaldığı süre içinde şerefine birçok ziyafetler verilecek olan Claude Farrere, 18'de İzmit'te Mustafa Kemal ile buluşacak, 20'de İstanbul'a dönecektir*.[3257]

Vakit gazetesi: *Sevgili dostumuz Claude Farrere bugün geliyor*. *Vakit* başyazarı Ahmet Emin (Yalman) başmakale neşretti: *İki müstesna sima (P.Loti, C.Farrére)*.[3258] Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Samimî Türk dostu C.Farrére*. Fatma Aliye'nin *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Büyük dostumuz Mösyö C.Farrere Cenapları'na.* Akşam gazetesi: *Claude Farrere bugün geldi. Misafirimiz muhabirimize, Ankara'ya gitmek niyetinde olduğunu söyledi*. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *C.Farrére, bugün lstanbul'a misafir oluyor*.[3259]

6 Haziran 1922. *Claude Farrere, İstanbul'daki ilk gününün sabahında (6 Haziran) Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'yi, öğleden sonra ise Sadrazam Tevfik Paşa ile Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı, Maarif Nazırı Said ve Şehremini Ziya Bey'leri ziyaret etmiştir. İlk günün akşamında ise, Fatih Belediyesi'nde onuruna verilen ziyafete katılmıştır*.[3260]

Ankara'dan Muallimler Cemiyeti Birliği, Türkiye Matbuat Cemiyeti ve Matbuat Umum Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey, dün İstanbul'a gelen Claude Farrére'e hoş geldin telgrafı çekerek, onun gelişinden duyulan memnunluğu bildirdiler.[3261]

Claude Farrére için Fatih Belediye dairesinde 40 kişilik bir ziyafet verildi. Daire elektriklerle süslendi, değerli halılarla bezendi. Türk ve Fransız bayrakları asıldı. Meydana toplanan halk, Türk dostu Fransız yazarını alkışladı. Claude Farrére, yapuğı konuşmada "Bir millet istiklalini savunma hakkına daima sahiptir. Siz bunu yapıyorsunuz, hem de pek iyi yapıyorsunuz" dedi. Yarından sonra da onun için Bebek Koyu'nda bine yakın kayığın kauldığı sazlı bir eğlence yapılacak.[3262]

Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere mezalim yapıldığı şayiasını tahkik etmek üzere Müttefikler tarafından teftiş heyeti gönderilmesine *Le Temps* gazetesi, aleyhte yayın yaptı.[3263]

3255 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 326-327.

3256 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224, dipnot 224.

3257 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 461. "Claude Farrere'nin 5 Haziran 1922'de İstanbul'da Sirkeci İskelesinde karşılanması, işgal devrinin en coşkulu bir hadisesi olmuştur. İskelede yapılan emsalsiz karşılama merasimi ve karşılıklı yapılan konuşmalardan sonra Claude Farrere, ikameti için hazırlanan merhum Reşat Fuat Bey'in evine kadar on binlerce kişinin alkışları ve *Yaşa Farrere* nidaları arasında ulaşmış ve yol güzergâhında çiçek yağmuruna tutulmuştur." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 138.

3258 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 462.

3259 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 463.

3260 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 140.

3261 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 463.

3262 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 463-464.

3263 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 464.

7 Haziran 1922. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Ankara'dan Claude Farrére'e davet ve selam. Dün Türkiye Matbuat Cemiyeti, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ve Mulallim Cemiyetleri Birliği aziz misafire saygı ve minnetlerini bildirmişlerdir*. Mustafa Kemal taraftarı *Açıksöz* gazetesi: *Dostumuz Claude Farrér'e Anadolu matbuatının hoşamedisi*.[3264]

8 Haziran 1922. *Fransızların Suriye Yüksek Komiseri'nin temsilcisi Albay Mougin trenle Ankara'ya geldi ve Hükûmet adına karşılandı. Mougin Ankara ile Suriye arasındaki gümrük ve döviz sorunlarını görüşecek, bir yandan da Sovyet Elçisi Aralov'un çalışmalarını etkisiz hale getirmeye çalışacak*.[3265] *Albay Mougin, kendisine hükümet namına istasyonda hazırlanan özel daireye yerleşti*.[3266] Mougin, *Mustafa Kemal'in ve devrimlerinin samimî bir destekçisiydi*.[3267]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Haberlere göre yalanlanmış olmasına rağmen gizli bir Türk-İtalyan Antlaşması imzalanmıştır*. *İtalya, antlaşmayla, Türkiye'ye Anadolu'daki hâkimiyeti için destek vermeye söz vermiştir*. *Bu yardımı da silah, top, mühimmat ve malzeme olarak yerine getirecektir*. *Haberde, bu bilgiler çerçevesinde, İtalyan-Türk Ticaret Antlaşması'nın bu gizli antlaşmanın ön hazırlığından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir*.[3268]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, Loti'yi ve Farrere'yi adeta yere göğe sığdıramıyor: *Claude Farrére; hoş geldin, sefalar getirdin büyük dostumuz*[3269]:

> Meslektaşı, Akademi arkadaşı ve hususî dostu olan Pierre Loti'den sonra Mösyö Claude Farrere Avrupa'da Türklerin en namdar ve en sözü geçen muhibbi ve müdafiidir. Bu iki zât, harp esnasında dahi, vatandaşlarının bize karşı pek tabii olarak besledikleri kızgınlıklarına ve bu yüzden Fransa kamuoyunun kendilerinden rencide olunması ihtimaline rağmen bizi müdafaada, bizi mazur göstermekte kusur etmediler! Muharebeden sonra, Avrupa'nın her tarafında Türk nâm tahkir ve şütûma maruz kalırken, üzerimize iftiralar, isnatlar yağmur yağar gibi dökülürken, Avrupa ahâlisinin o zamanki ahvâl-i ruhiyyelerinden istifade ederek Rum, Ermeni vs. bu gibi beynelmilel kundakçılar aleyhimize akla ve hayale sığmayan iftiralar neşrederken bu iki zât, her türlü tehlikeyi, her türlü hakareti küçümseyerek Türklerin üzerine atılan çamurları ince, zarif ve mübarek elleri ile birer birer temizlemeğe gayret ediyorlardı. O zaman böyle bir hareket pek büyük tehlikeler ile dolu bir kahramanlıktı. Bu iki âlicenap zâtın o zaman maruz kaldıkları taarruzlar, tenkitler ve hatta tahkirler ebediyyen unutulmaz ...[3270]

9 Haziran 1922. *Fransızların Ankara'da bulunan siyasî temsilcisi Albay Mougin, Hakimiyeti Milliye muhabirine, kendisine gösterilen yakınlığa defalarca teşekkür etti. Bir asker olarak görevinin siyasî işler değil, Ankara Anlaşması'nın uygulanmasıyla ilgili işler olduğunu söyledi. Mösyö Mougin, Fransızların Türk davasını anladığını belirtti ve buna örnek olarak yarı resmî Le Temps'ı göstererek "Le Temps, Türk davasını Türkler kadar savundu, savunuyor" dedi*.[3271]

10 Haziran 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. İtalya Hariciye Nâzırı *Schanzer, konferans öncesinde Doğu Sorunu ile ilgili yaptığı açıklamada, üç müttefik dışişleri bakanının Paris'teki toplantılarının Türk-Yunan husumetine son vermeyi amaçladığını ve hazırlanan teklifle, Anadolu'daki Yunan birliklerinin tahliyesinin en iyi şartlar altında gerçekleşmesinin sağlandığını bildirmiştir. Teklifin*

3264 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.
3265 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 467.
3266 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 160.
3267 Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1562.
3268 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 238.
3269 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 467.
3270 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 137-138. Kastamonu'da münteşir Kemalist *Açıksöz* gazetesinin aynı tarihli nüshasında da Loti-Farrere sitayişkar yazı neşredilmiştir (Güven, 2012, s. 138).
3271 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 468.

kabul edilmesi halinde, meslektaşlarıyla birlikte Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi üzerine çalışacaklarını belirten Schanzer, İzmir, Trakya, Ermenistan, etnik azınlıklar gibi meseleler ile Türkiye'nin güvenliği ve bağımsızlığının sağlanmasıyla konularının görüşüleceğini ifade etmiştir.[3272]

Ankara'ya geldikten iki gün sonra 10 Haziran 1922'de Albay Mougin istasyondaki ikametgâhında kendisini ziyaret eden Anadolu'da Yeni Gün ve Hâkimiyet-i Milliye muhabirlerine, Ankara'ya geliş nedenleri hakkında; Fransa'nın Türkiye'nin is- tekleri dairesinde bir sulhe taraftar olduğunu, Ankara İtilâfnâmesi'nin tatbikiyle ilgili meseleler için Ankara'ya geldiğini, seyahatindeki maksadın bundan ibaret olduğunu, bundan ayn gizli ve siyasî hiç bir vazifesi olmadığını, zaten asker olduğu için siyasî işler ile uğraşamayacağını, daha önce Franklin Bouillon'la beraber iki memleket arasındaki itilâfın tatbiki zamanında Adana'da bulunduğunu, bundan dolayı bütün meselelere vakıf olması dolayısıyla bu defa yine aynı meseleleri takip ve neticelendirmek için geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Mougin, Ankara Hükümeti tarafından şimdiye kadar gösterilmiş olduğu gibi bundan sonra da takip edileceğinde şüphesi olmayan hareket tarzı sayesinde güzel sonuca ulaşılacağını, "Bu kendisiyle itilâf etmek bahtiyarlığına mazhar oldukları eski dost memleketi ve oradaki dostları görmek, onlarla görüşmek" için geldiğini söylemiştir.[3273]

11 Haziran 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi Ankara matbuatından *Yeni Gün*, Miralay Mougin'in beyanatını neşrediyor: *Fransa'da da, Türkiye'nin ulusal emelleriyle bağdaşan bir barış isteniyor*.[3274] *Maugin'in başlıca amacının, Anadolu'daki Bolşevik nüfuzunu araştırmak ve Aralov'un Ankara'daki yüksek itibarını dengelemek olduğu gazete haberlerinde yer almıştı*.[3275]

11/12 Haziran 1922. *İstanbul'dan gelecek annesini karşılayacağını sebep göstererek Kocaeli Grubu'nu denetlemek amacıyla 11-12 Haziran gece yarısından sonra özel bir trenle Ankara'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa'yı da beraberinde Sarıköy İstasyonu'na kadar götürmüş, buraya davet ettiği Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın da katılımıyla yapılan görüşmede, genel taarruzun Ağustos sonlarında yapılabileceği anlaşılmıştır. Annesi ve Türk dostu Fransız edibi Claude Farrére ile de görüşmüş olan Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran'da Ankara'ya dönmüştür*.[3276]

12 Haziran 1922. *Claude Farrére, Başbakan Tevfik Paşa'yı ziyaret etti. Belediye Başkanı, Fransız Yüksek Komiseri'nin yaveri ve Öğretmen Okulu öğretmenlerini kabul etti. Darülfünun'da işgal komutanlarının da izlediği konferansında Piyer Loti'nin Türkler için yaptığı çalışmaları anlattı. Piyer Loti Cemiyeti, akşam Divanyolu Şark Mahfeli'nde Farrére şerefine bir ziyafet verdi*.[3277]

13 Haziran 1922. TBMM Hükümeti istihbaratının muhtırası: *Hükümet-i Milliye Türk muhibbi Fransız Klod Fareri suret-i gayr-i resmiyyede davet etmiştir. Beyân-ı malûmat ederim*.[3278]

Sarıköy'de tren yolculuğuna son vermiş, buradan da otomobillerle Nallıhan, Göynük, Taraklı üzerinden 13 Haziran gecesi Geyve'ye gelen Mustafa Kemal Paşa, burada bulunduğu sırada kendisine Claude Farrere'nin, İzmit'te görüşme isteğinde bulunduğu bildirilmiştir.[3279]

3272 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.
3273 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 160-161.
3274 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 207.
3275 Yeni Gün, 11 Haziran 1922; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 148.
3276 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 460-461.
3277 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 472.
3278 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu No: 56, Gömlek No: 15, Belge No: 15; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 139, dipnot 542.
3279 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 140.

14 Haziran 1922. *Mustafa Kemal, Adapazarı'ndan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e telgrafında, Claude Farrére ile İzmit'te görüşebileceğini bildirerek bu durumun ona tebliğ ettirilmesini istedi*.[3280]

Claude Farrére, Galatasaray Lisesi'nde ikinci konferansını verdi ve bunda Fas'taki İslam uygarlığından söz etti.[3281]

Hüsrev Gerede:

> Dönemin aleyhimizde geliştirilen siyasal akımlarına ka[r]şılık güzel kalemi ile ulusumuzun saklı değerlerini cesaretle savunan Fransız yazarı Claude Farrére, İstanbul İtilaf Devletlerinin işgali altında iken Gazi ile görüşmeye İzmit'e gelmişti. Sonradan Atatürk'ten duyduğuma göre Claude Farrére İzmit'e yalnızca Türk dostu olduğu için değil, İtilâf komiserlerinin siyasal vekillerinden biri olarak, özel emirle gönderilmiş. Atatürk bu ziyaretin amacını önceden kestirmiş. Claude Farrére huzura çıkınca Gazi'nin bakışları altında sendeleyerek yere diz çökmüş, "Ben kendiliğimden gelmedim, beni gönderdiler. Siyasal görevim var." demiş.
>
> Ben Tokyo'da büyükelçi iken Uzak Doğu'ya 1938 şubatında Japon Hükümetinin davetlisi olarak gelen Claude Farrére'i Türk dostu olduğu için elçiliğimize davet etmiştim. *Ankara'nın Üç Kadını* eserinin yazarı diz çökme konusuna hiç değinmedi. Fakat Atatürk'ün deha ve zekâsına, azim ve kudretine olan hayranlığından söz etti.[3282]

15 Haziran 1922. *Meclis'in gizli oturumunda Hükümet, Fransızlarla Suriye-Türkiye gümrüğü hakkında yapılacak görüşmelerde Türk delegelerine verilecek talimatı anlattı. Hükümet sözcüleri, bunun Ankara Anlaşması'yla Fransızlara verilmiş bir söz olduğunu, yerine getirmenin de artık kaçınılmaz hale geldiğini anlattılar. 7-8 ay önce hu iş için Adana mebusu Zekai Bey'in tayin edildiği, ancak onun istifa ettiği, Fransızların müzakere için bir general ataması üzerine Muhittin Paşa'nın da Ankara tarafından görevlendirilmiş olduğu anlatıldı. Mebuslardan bazıları, anlaşmanın Suriye ile yapılması gerektiğini ve Fransızların Suriye'yi temsil etmeyeceğini söylediler. Hükümet üyeleri, bunun bir zorunluluk olduğunu belirttiler. Talimatın ait olduğu komisyonda gizlice incelenerek Meclis'e getirilmesi kabul edildi*.[3283]

Veliahd Abdülmecid, Claude Farrére'yi misafir ederek beraber öğle yemeği yenildi.[3284]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *15 Haziran 338 (922) Perşembe: Mustafa Kemal Paşa İzmit'e geliyormuş. Erkânıharp Yüzbaşısı Ekrem Bey İzmit'e gitti. Mustafa Kemal Paşa Klod Farer'i de İzmit'e davet etti*.[3285]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Le Temps "Sulh artık seraptan başka bir şey değildir" diyor*.[3286]

16 Haziran 1922. TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Garb Cephesine umumî taarruzun yapılması kararı aldı.[3287]

TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili mason Mirliva Köprülülü Kâzım'ın (Özalp) hatıratına bakılırsa, Ankara'daki Fransız Ataşemiliter Miralay Louis Mougin, TBMM'deki Mustafa Kemal muhalifleriyle görüşüyor, onları ikna etmeye çalışıyor, Kontrollü Büyük Taarruz'a yeşil ışık yakıyordu:

> Fransız delegesi Miralay Mougin hemen her gün Meclise geliyor, muhalif mebuslarla temas ediyor ve durum ile yakından ilgileniyordu. Bir gün bana Mecliste dedi ki: "Beyanatınızdan ve her taraftan şayi olan rivayetlerden Yunanlılara yakında taarruz edeceğiniz anlaşılıyor. Acaba bana durumu açıklayabilir misiniz?".

3280 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 475.
3281 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 475.
3282 Sami Önal. (2003). *Hüsrev Gerede'nin Anıları* (4. baskı) içinde (s. 255). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
3283 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 476.
3284 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 477.
3285 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 295.
3286 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 478.
3287 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 478.

> "Tabi, emelimiz düşmanı memleketten çıkarmaktır. Acaba siz bu taarruzu mahsurlu görür müsünüz?" cevabını verdim. Biraz düşündü ve bir şey söylemeden konuyu değiştirdi.[3288]

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal'e çektiği telde, Hamit Bey'den aldığı telgrafı aktararak Claude Farreré'in İzmit'e onunla görüşmeye gelmek istediğini bildirdi. Mustafa Kemal verdiği cevapta Farreré'in torpido ile İzmit'e gelmesinin uygun olduğunu, yanında Ercüment Ekrem gibi kalem sahibi bir-iki kişinin bulunabileceğini ancak Padişah'ın Stockholm Elçisi Galip Kemalî Bey'i kabul edemeyeceğini bildirdi.[3289]

> Hamîd Bey'den alınan telgrafname berveçhi âtî aynen maruzdur efendim:
>
> Claude Farrere'e tebliğ ettim. Arz-ı şükran etti. Refikasından aldığı bir telgrafnamede seyahatini ne kadar uzatmak icabederse etsin herhalde Gazi Paşa Hazretleriyle görüşmek farzdır diye muharrer olduğunu arzetmemi rica etti. Ercümend Ekrem Bey beraberdir. Diğerlerinin gelmesi icabederse bendeniz refâkatlerine müsaade edeceğim. Galib Kemali Bey dahi Claude Farrere ile beraber gelmek istiyor. Bu hususta hemen cevab ita buyurunuz. Pazar sabahı buradan bir Fransız torpidosu ile hareket edecektir. Akşam döneceklerini söyledim. Şayed alıkonulmak isteniyorsa telgrafla hemen emrediniz.[3290]

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Yusuf Kemal Bey'e verdiği cevapta; Claude Farrere'nin torpido ile İzmit'e gelmesi hususundaki tertibin uygun olduğunu, yanında kendisinin arzu ettiği Ercüment Ekrem Bey gibi kalem erbabından bir iki kişinin bulunabileceğini, ancak Galip Kemalî Bey'i padişahın Stockholm büyükelçisi olması sebebiyle kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Claude Farrere'nin İzmit'te gece kalması veya dönmesi hususuna gelince, buna Claude Farrere'nin İzmit'e gelmesinden sonra karar verilebileceğini bildirmiş, aynca Farrere'nin yanında bulunacak kimselerin adlarının önceden bildirilmesinin de Hamid Bey'e yazılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa yine aynı gün Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafında, Claude Farrere'nin 18 Haziran Pazar günü kendisiyle görüşmek üzere bir Fransız torpidosuyla İzmit'e geleceğini, İzmit Körfezi kıyısındaki topçu birliklerinin yanlışlıkla torpidoya ateş açmamalarının sağlanmasını bildirmiştir.[3291]

Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (*KEYK*) Doğu Şubesine rapor gönderdi. *KEYK* talimatı mucibince Aralov ve Gorni'yle *birlikte aldıkları kararları bildiriyor*: *Fransızların Ankara'da kurnazca ördükleri etki ağı ve Moskova'da çıkan olay üzerine Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa sorununun olağanüstü abartılması, hükûmet ile elçiliğin ilişkilerini çok gerginleştirmiştir. Gorni'nin Mersin'e gitmesi ertelenmiştir. Zaten kendisi artık Moskova'ya dönmek arzusundadır*. [..] *Ankara'ya yarı-resmî Fransız temsilcilerinin gelmesi, bizim hükümetle ilişkilerimizde soğuk bir hava yarattı*.[3292]

TBMM İzmir mebusu, sabık resmî Türkiye Komünist Fırkası yöneticilerinden, her devrin adamı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Hayırhah misafirimiz Kolonel Mougin, bütün hayatında kendini Türk dostluğuyla tanıttırmıştır*.[3293]

17 Haziran 1922. *Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na yazısında, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını önerdi. Yazıda Ali İhsan Paşa'nın ordunun inzibatını ve genel yönetimini çıkmaz bir yola düşürecek davranışlarda bulunduğu ileri sürüldü*.[3294] Fakat örneğin Teşkilât-ı Milliye hareketinde mühim rol oynayan İttihadçı Doktor Nazım'a göre mesele tam

---

3288 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 175.
3289 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 479.
3290 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 141.
3291 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 141.
3292 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224-225.
3293 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 479.
3294 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.

aksi istikamettedir: [Mustafa Kemal ve] *askerlik mi? Ali İhsan Paşa ordunun başına geçsin. Planları hazırlasın. Tam kumanda vereceği zaman sen gel, onu at, koşulu arabaya bin ve İzmir'e git...*[3295] Ali İhsan (Sabis) Paşa, Bolvadin'de görüştüğü 4'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'in kendisine şöyle dediğini ifade eder: *Mesele sizi ıskartaya çıkarmaktır. Muvaffakiyete ortak istemiyorlar*.[3296] Dahası, Kontrollü Büyük Taarruz'da 10'uncu Süvari Alayı Kumandanı Miralay Şerif (Güralp), takip harekatını yürütecek 1'inci Ordunun kumandası Mirliva Ali İhsan tarafından deruhte edilseydi, daha başarılı bir netice alınacaktı görüşündedir:

> Şurasını da açık olarak kaydedeyim ki; son taarruzdan biraz evvel birinci ordunun başında bulunan Ali İhsan Paşa ordunun başından alınmasa, birinci süvari tümeninin eski alay kumandanları alaylarının başında kalsalardı, Yunan ordusunun geriye gidenlerinin en az daha yarısı esir edilerek büyük gazâ daha büyük haşmetle tetevvüç ederdi.[3297]

Ali İhsan'ın tasfiye edilmesinin esas sebebi, bizce, Mustafa Kemal'in 1927 tarihli şu cümlesinde saklıdır: *Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasile de, irtibat ve muhaberatta bulunuyordu*.[3298]

Mustafa Kemal Adapazarı'ndan İzmit'e geldi ve büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Buradan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e çektiği telde, Claude Farreré'in İzmit'e yarın saat kaçta geleceğini sordu.[3299]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Haziran 338 (922) Cumartesi: Akşam üstü Karadenize yine bir Torpido çıktı. Yunanlıların Trakya'da asker topladıkları, Teşkilât yaptıkları duyuldu. İngilizler mühimmat işlerini takip eden milliyetperleri takip edeceklermiş. İngilizler Klod Farer'e yapılan tezahurattan müteessir olmuşlar. Padişahın da Fransız siyasetine meyledeceğinden endişe ediyorlarmış. Esbak Dahiliye nazırı Mehmet Ali bu işi takibe ve Padişahı Fransızlardan tenfire memur edilmiş. Hatta, Ferit'in İngiltereye gönderilmesine bile teşebbüs edilmiş, Padişahı Fransızlara meylettirmeye kabine çalışıyormuş, kabine ile Padişah arasında tavassutu da Maliye vekili Tevfik Bey ifa ediyormuş*.[3300]

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *İkdam* gazetesindeki makalesinde, Rus bir ressamın Ankara'ya gelmiş ve Harekât-ı Milliyeyi tasvir eden tablolar istimal etmekte olduğunu belirtmiştir. Bu yazısının dikkat çekici ciheti; Lamartine, Pierre Loti, Gaulis, Schlicklin isimleri zikredilerek Fransız kültürünün zımnen vurgulanmasıdır.[3301]

18 Haziran 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Yunanlıların Osmanlı mavzeri ve fişengi satın aldıklarını, teşkilât yaptıklarını Fransız Kaymakam Saro'dan öğrendik*.[3302]

Claude Farrére, mihmandarı Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü Ercümend Ekrem (Talu), TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilâl-i Ahmer Reisi Hamid (Hasancan), Macid, Tevhid-i Efkâr gazetesi başmuharriri Velid Ebuzziya ve Vakit gazetesi başmuharriri Selanik Dönmesi Ahmed Emin (Yalman) birlikte İzmit'e muvasalat etti:

3295 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 368). İstanbul: Bateş Yayınları.

3296 Ali İhsan Sabis. (1993). *Harp Hatıralarım* içinde (c. 6, s. 231). İstanbul: Nehir Yayınları.

3297 Şerif Güralp. (2007). *İstiklâl Savaşı'nın İçyüzü* içinde (s. 213). Ankara: Polatlı Belediyesi. Örneğin Mustafa Kemal'in matbuatçı-mebuslarından Celâl Nuri'ye (İleri) ait *İleri* gazetesi Ali İhsan'ın (Sabis) muvaffakiyetine dikkat çekmiştir: "Birinci Millî Ordunun celâdetkâr kumandanı Ali İhsan Paşa cebhede müdafaa-yı milliyemizi hazırlayan en büyük kumandanlarımızdan biridir." İleri, 25 Mayıs 1338, Numero 1548, *Ali İhsan Paşa*, s. 1.

3298 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 171.

3299 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.

3300 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 295.

3301 İkdam, 17 Haziran 1338-1922, Numero 9070, *Millî Türk Bediyi'*, s. 2.

3302 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 295.

Mustafa Kemal Paşa nâmına Münir ve Başyaver Salih Bey'ler kayıkla torpidoya giderek orada Claude Farrere'i karşıladıktan sonra, rıhtıma hep birlikte çıkılmış ve binlerce kişi tarafından şiddetli alkışlar ve "Yaşasın Claude Farrere" nidalarıyla askerî bandonun Fransız millî marşını çalması eşliğinde karşılanmışlardır. Kendisini bu fevkalâde tezahüratla karşılayan halkı selamlayan Claude Farrere'e hükümet nâmına Mutasarrıf Saadettin Bey, İzmit halkı nâmına da İzmit Tütün Şirketi Müdürü Yusuf Osman Bey'ler hoşgeldiniz demişler ve karşılayanlar adına, Claude Farrere'e, Yusuf Osman Bey akıcı ve edebi bir dille Fransızca olarak şunları söylemiştir:

"*Aziz üstad. Bu anda size maalesef kesik kollarını açan şu Türk toprağı minnettarlıkla meşbû olarak titriyor. Bütün bir cihân-ı husûmet, davamızın gaibolmasına akûrâne çalışırken sizin mütemadiyen yükselen güzel ve her türlü fikr-i menfaatten ârî sadânıza karşı Türk toprağı ilelebed minnettardır. Siz, efkâr-ı umûmiyye-i cihâna meydan okuyarak bu güzelliği müdâfaadan başka bir şeyle mukayyet olmayan kalbinizin hararet ve asâletiyle bizi aled-devâm müdâfaa ettiniz. Bugün Anadolu eşiğinde size vâzı'-ı mihmandarlığı arz eden Türk kavmi, sizi yalnız asil ve mümtaz bir ecnebî sıfatıyla değil kendisince efsânevî bir surette muazzez ve büyük evlâdından biri gibi der-âguş ediyor. Size beyân-ı hoş-âmedî etmek gibi güzel bir fırsattan istifâde ile mensup olduğum ırkın ta'zîmât ve minnettarlıklarını da Fransa'nın diğer büyük evlâdı Piyer Loti'ye iblâğ ediyorum*".

Bu konuşmayı büyük bir heyecan ile dinleyen Claude Farrere başının ucundaki Türk bayrağını öperek, şu cevabı vermiştir: "*Ben sizi müdafaa etmekle ancak hak ve hakikati müdafaa etmiş olduğum için minnettarlığa hak kazanmış değilim. Bu vazifede ilelebed devam edeceğim*."

Bu fevkalâde karşılamadan sonra Claude Farrere ve etrafını alan halk belediye bahçesinin kapısına kadar, "*Yaşa*" nidaları arasında, yaya olarak gitmiştir. Claude Farrere, Münir, Sadettin ve Ercümend Ekrem Bey'ler burada otomobile binmişler, konağa kadar yolun her iki yanında süvarilerin selâm safı arasında ilerlemeye başlamışlardır. Claude Farrere ve beraberindekiler, otomobil ile halkın "*Yaşasın Claude Farrere*" nidaları arasında, kendisi için hazırlanan Portakal Zade Hafız Ali Rüştü Bey'in evine gelmişlerdir. Farrere de yolda mütemadiyen "*Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Serbest Türkiye!*" diye karşılık vermiştir.

Claude Farrere ikametlerine ayrılan evde, "*Anadolu toprağına ayak basmış olmalarından dolayı*" Matbûât ve İstihbarat Müdüriyyet-i Umûmiyyesi nâmına teşekkür için kendisini ziyaret eden İzmit İstihbarat Müdürü Cevdet Bey ve İzmitlilerden birçok zevâtı kabul etmiştir. Farrere'nin İzmit'e varışından sonra misafir olduğu evin balkonuna bir de Fransız bayrağı çekilmişti. Farrere, bu balkona çıkarak aşağıda bekleşen mektebli kızlara ve halka hitaben teşekkür etmekte, "*Yaşasın Serbest Türkiye*, … " (sansürlü) diye bağırmakta, "*Yaşasın Farrere, Yaşasın Fransa!*" diye karşılanmaktadır.

Claude Farrere, konağa geldikten sonra kendisiyle mülâkat yapan Anadolu'da Yeni Gün muhabirine, "*Türklere meftûnum vâkıa Osmanlı camiası ayrıldı. Türkiye küçüldü. Bundan dolayı pek müteessirim fakat bahtiyarım çünkü kuvvetli müttehid Türkiye'niz var bütün İslâm âlemi size bakıyor. Reisiniz muhteremdir*" demiş, ayrıca Farrere İzmit'e Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye geldiğini belirtmiş, ancak daha uzun süre kalamayacağını da sözlerine eklemiştir. Nitekim Türkiye'ye daha iyi hizmet edebilmek için hemen Paris'e dönmek mecburiyetinde olduğunu söylemiştir. Fransa halkının Türklere düşman olmadığını fakat Türkleri iyi tanımayanların çok olduğunu söyleyerek, Fransa'ya döner dönmez burada gördüğü hakikatleri izah etmeye çalışacağını belirtmiştir.

Claude Farrere, ikamet ettiği evde ilk ziyaretleri kabul edip, Anadolu'da Yeni Gün muhabirine de mülâkat verdikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere, onun ikametine tahsis edilen köşke giderek saat yarımda huzuruna çıkmıştır. Far-[3303]

[3303] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 142.

Fotoğraf. Claude Farrére ve Mustafa Kemal (Genelkurmay Başkanlığı, *Fotoğraflarla Atatürk*, 2015, s. 77, 79).

Büyük Millet Meclisi Reisi İzmitde fevkalâde tezahüratile istikbal edilmiş ve (Klod Farer) de hazır bulunduğu halde büyük bir ziyafet verilmişdir.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Kocaili Cebhesini teftiş etmek üzere Ankaradan hareket etdiğini yazmış ve müşarileyhin suret-i mahsusada gönderdiğimiz muharririmize Adapazarında vuku bulan beyanatı derc etmişdik. Dün aldığımız malumata göre Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Adapazarından İzmite vasıl ve pek parlak merasimle istikbal edilmişdir. İzmitde münteşir (Kocaili) gazetesi Başkumandanın büyük kıt'ada bir resmini derc ederek İzmit ve bilumum Kocaili halkının kendisine karşı beslediği hürmet ve muhabbetden bahis makale neşretmekdedir.

Dün Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etmek üzere sabah altı buçukda bir Fransız torpidosu ile muhterem misafirimiz (Klod Farere) İzmite azimet etmişdir. Misafirimize Hilal-i Ahmer Reis-i sanisi Hamid, Beğoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ercümend Ekrem, Tevhid-i Efkâr başmuharriri Velid beğler ve başmuharririmiz [Ahmed Emin Yalman] refakat etmekde idi.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine dün yazdığımız vechile Bolu mebusu Cevad Abbas, Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Münir, Seryaver Salih, yaver Muzaffer, Erkân-ı Habriye İrtibat Zabiti Binbaşı Şükrü, Riyaset Kalem-i Mahsusu Memduh beğler refakat etmekdedir. Münir Beğin seyahatına sebeb İzmite azimet eden ailesi erkânıyla görüşmekdir.

Dün muhterem misafirimiz (Klod Farer) ve İstanbuldan giden diğer zevat da hazır bulunduğu halde İzmitde büyük bir ziyafet verilmesi mukarrerdi. Bu hususda henüz şehrimize malumat vürud etmemişdir. (Klod Farer) İzmitde bir, nihayet iki gün kalacak ve ağleb-i ihtimal bugün şehrimize avdet edecekdir.[3304]

[3304] Vakit, 19 Haziran 1338-1922, Numero 1624, *Mustafa Kemal Paşanın Seyahatı*, s. 1.

Münir [Ertegün] Beğ.	**Fotoğraf.** Ziyafetin verildiği *İzmitdeki Kasr-ı Hümâyûn* (Vakit, 19 Haziran 1921, s. 1).	Cevad Abbas [Gürer] Beğ.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), 18 Haziran 1922 tarihli Meclis gizli celsesinde, Mustafa Kemal'in Claude Farrére ile görüşmeye gitmesi hakkında bazı şayiaya istinaden izahat vermiştir:

> Paşa Hazretlerinin İzmit seyahatinden dolayı türlü, türlü sözler söylendi. Harici ve ecnebi bazı kimselerle görüşmek içindir diyerek söylenen bu söz Hariciye Vekâletine taalluk ediyor. Bendeniz şunu kati olarak arz etmök isterim ki Paşa hazretleri bu gün oraya gelecek olan Klod Farer'den maada hiç bir ecnebi ile görüşecek değildir. Paşa Hazretleri zuradan teftiş için gideceklerdir. Bu hususa ait tafsilâtı bilmiyorum. Klod Farer'in buraya gelmesi mevzubahis idi. Yalnız Klod Farer burada bir gün oturacak. Kendisi de o sırada İzmit'e gitmek üzere idi ve kendisiyle görüşmeği şiddetle arzu ediyordu. Onun için Klod Farer oraya gelsin görüşeyim. Yalnız Klod Farer'le kendi arasında tercümanlık dümek üzere -Heyeti Vekile içtimaını müteakip- birini istedi. Ben bizim umuru siyasiye müdürü Hikmet Beyi teklif ettim. Hikmet Beyin malumu âliniz kulağı ağırdır. Hikmet Bey bu işi yapamaz dediler. Diğer müdürümüz de mezuniyet istiyordu. Onu teklif ettim. Onu da ben tanımıyorum. Şimdiye kadar ben Münir Beye alıştım ve onu veriniz dedi. (Kim bu Münir Bey sesleri) Bizim müsteşar vekilidir. Zannederim ki Münir Beyin gitmesi bu sözün çıkmasına sebep olmuştur. Münir Beyin gitmesine türlü türlü mana veriyorlar. Onun için Paşa Hazretleri ile görüşmek üzere gelecek. Benim bildiğim Hariciye Vekilinin bildiğini arz ediyorum. Ancak Klod Farer hatta Jeneral Pelle'nin vesairenin gelmesinden bahsediliyor ki bunun aslı yoktur. Arkadaşlar bu gün sabahın saat beşlinde aldığım telgrafta aynen şöyle deniliyor.
>
> Klod Farer Tuark torpitosu ile gelecektir. Yanında Ercüment Ekrem Beyle Alhmed Emin Bey bulunacaktır. İhitimalki Velit Bey, Hâmit ve Macit Beyler de o torpidoda olacaktır. Başka kimseler yoktur.[3305]

Claude Farrére:

> Askeri bir öğle yemeği. Üç kişinin dışında geri kalan herkes asker. Çok ilginç bir tezat: Tüm askerler sivil giyimli, en başta da Gazi'nin kendisi. Ve ast-üst düzeni yok, teğmenler sanki aynı düzeydeymişler gibi generallerle sohbet ediyor, işin diğer bir ilginç yanı ise herkesin yirmi beşle, otuz yaş arasında olması. Yemekler son derece basit: Yoğurt çorbası, İzmit Körfezinden tutulmuş balık ve klasik ızgara koyun eti. Su içiliyor ve isteyen masadaki bir kâseden kaşıkla yoğurt alabiliyor. Mustafa Kemal gülümseyerek özür diledi: "Maalesef şarabımız yok, Anadolu çok kurak."
>
> Benim ve Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde en azından elli konuk var -generaller, müsteşarlar, subaylar, şehrin ileri gelenleri, gazeteciler- uzun masadaki ikram sade ve Türk geleneklerine uygun: Çay ve limonata. Ev, yer yer kiraz ağaçlarının bulunduğu çimlerle kaplı dümdüz bir arazinin üstünde. İzmit'in ve çevre köylerin neredeyse tüm halkı, aşağı yukarı yirmi bin kişi, yarım daire şeklinde masamızın çevresini almışlar, sık aralıklarla geniş alanda dizilmişler.
>
> Ve konuşma başladı. Çok sade bir şekilde, bulunduğu yerden. Bana döndü, gülümsedi, sigarasını bile elinden bırakmamış hatta tam tersine derin bir nefes çekmişti. Sonra sigarasını söndürdü, yeni bir tane yaktı, neredeyse bitene kadar içti ve iki, üç dakika kadar süren bu zaman zarfında halkın arasında merak dolu bir gerginlik oluştu, insanlar hiç kıpırdamıyor, hiç konuşmuyor; o inanılmaz, harikulâde ve yoğun dikkatlerinden hiçbir şey eksilmeden bekliyorlardı… Mustafa Kemal vatandaşlarına hitap ederken çok etkileyici. Vatandaşlarının onu dinlemesi ise çok daha fazla etkileyici.
>
> Süslü püslü laflara kaçmadan, parlak cümleler kullanmadan konuşuyor, hatta ikna etme sanatını bile kullanıyor diyebilirim; eğer bu sanat içten olmak anlamına gelmese ve eğer trajik duyguları sesinin tonunu bile yükseltmeden söylediği kısa ve güven verici sözcüklerine yansımasa. Suskunluğuyla bile anlatmak istediklerini anlatmasını biliyor kısacası. Söylediği her şeyi, dinleyenlerin onaylamasından daha doğal bir şey olamaz:

[3305] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 471-472.

> Türklerin atalarına ait bu topraklara sahip olma hakları, ya istiklâl ya ölüm, ya düşmanı bu vatandan kovmak ya da ölmek. Ne daha fazlası, ne azı.[3306]

Fransa, İngiltere'ye, Türk-Yunan ateşkesi ile ilgili dördüncü notasını verdi. Fransa, Türkiye'nin isteklerini kabul eğilimi gösterirken İngiltere buna yanaşmak istemiyor.[3307]

Akşam gazetesi: *Ankarada Miralay "Mojen"le Bir Mülakat*:

> Bu sabah aldığımız "Yeni Gün" refikimiz Ankaraya muvasalat eden Miralay "Mojen"le bir muharririn mülakatını ber vech-i âtî nekletmekdedir:
>
> Dün bir muharririmiz iki gün evvel şehrimize muvasalat eden Kolonel Mösyö Mojeni ziyaret etmişdir. Muharririmiz Mösyö Mojene, İstasyon Otelinde ikameti için ihzar edilen mahalde mülakî olmuşdur. Mojen temiz ve sade bir suretde mefruş bir odada, temiz bir masanın kenarında oturmuşdu. Kolonel mavi gözlü, (?), beşûş, Fransız askerî üniforması labis bir zatdır.
>
> Muharrirle mülakatı ber vech-i âtî bir müsahabe şeklinde devam etmişdir:
>
> - Yeni Gün gazetesi namına Kolonel Cenablarına beyan-ı hoşâmedî eylerim. [7 satır sansürlenmiştir.] Kolonelin Anadolu ihtisasatı pek iyi bir derecededir:
>
> - Mersinle Ankara arasında devam eden seyahatım esnasında herkesden bana karşı büyük bir misafirperverlik gösterildi. Bilhassa Anadoluya gelmekle hiç yabancı bir muhitde olduğumu hissetmedim. Uğradığım bütün şehirlerde hep eski ve samimî arkadaşlarımla buluşdum. Bu itibarla seyahatım benim için mucib-i memnuniyet olmuşdur. [3 buçuk satır sansürlenmiştir.][3308]

Fotoğraf. *Ankarada "Franklin Buyon" İtilafına müteallik mesail-i müzakeratda bulunan Miralay Mojen* (Akşam, 18 Haziran 1922, s. 1).

19 Haziran 1922. *Mustafa Kemal, dün buluştuğu ve onuruna bir şölen verdiği Claude Farrére ile birlikte İzmit'ten Adapazarı'na gitti. Ayrılırken istasyonda "Bu yürüyüşümüzle memleketi gerçek neticeye kavuşturacağımıza şüpheniz olmasın" dedi. Adapazarı'nda çeşitli ziyaretlerde bulundu. Ahmet Emin Bey'e verdiği demeçte, ordudaki yüksek manevi kuvvetin, dayanışma, azim ve imanın, şevk ve sevincin çok defalar gözlerini mutluluk yaşlarıyla dolduracak derecede etki yaptığını söyledi. Claude Farrére, öğleden sonra İzmit'e döndü ve gece geç vakit gazetecilerle birlikte İzmit'ten İstanbul'a döndü*.[3309]

Claude Farrere, Adapazarından mufakarat etmezden evvel Mustafa Kemal'le öğle yemeği yemiştir. *Claude Farrere, daha sonra bu öğle yemeği hakkında şunları yazmıştır: "Askeri bir öğle yemeği. Üç kişinin dışında geri kalan herkes asker. Çok ilginç bir tezat: Tüm askerler sivil giyimli, en başta da Gazi'nin kendisi. Ve ast-üst düzeni yok, teğmenler sanki aynı düzeydeymişler gibi generallerle sohbet ediyor. İşin diğer bir ilginç yanı ise herkesin yirmi beşle, otuz yaş arasında olması. Yemekler son derece basit: Yoğurt çorbası, İzmit Körfezinden tutulmuş balık ve klasik ızgara koyun eti. Su içiliyor ve isteyen*

3306 Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, 1994, s. 193-194; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 145, dipnot 572, 574, s. 155, dipnot 609.

3307 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 482.

3308 Akşam, 18 Haziran 1338-1922, Numero 1343, s. 1.

3309 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 483.

masadaki bir kaseden kaşıkla yoğurt alabiliyor. Mustafa Kemal gülümseyerek özür diledi: "Maalesef şarabımız yok, Anadolu çok kurak'".[3310]

20 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 556 numaralı telgraf:

> Mustafa Kemal'in Adapazarı'na ve İzmit'e gelişi, Adapazarı'nda "Vakit" gazetesine bir demeç veren Mustafa Kemal, İzmit cephesini denetlemek için geldiğini, Pontus Rumlarının askeri nedenlerle sürüldüklerini, Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını bombalamasından bir sonuç çıkmayacağını, Rusya ile ilişkilerinin çok iyi olduğunu söyledi. Soru üzerine, Anayasa'nın değiştirilmeyeceğini, Hükümetin görev ve yetkileriyle ilgili yasa tasarısının ise yakında Meclise sunulacağını söyledi.
>
> Mustafa Kemal'in Adapazarı ve İzmit gezisi askeri amaçlıdır. Bolu yöresinde Kemalistlere karşı silahlı bir hareket var. Hareketin başında Albay Şevket Beyin bulunduğu söyleniyor. Batı Anadolu'da, Yunan kanadı altında, Ankara'ya karşı ayrı bir Hükümet kurulmak istendiği söylentileri de dolaşıyor. Ama bu isyan hareketini Kemalistler bastırabilirler, sanırım. Claude Farrére, Mustafa Kemal ile buluşmak üzere İzmit'e gitti.[3311]

Yakubî Sabataycı Ahmed Emin'in (Yalman) *Vakit* gazetesinde neşredilen başmakalesinden: *(Klod Farer)in hususî sohbeti pek tatlı… Hoş fıkralar anlatıyor. Dünyanın hallerini kendine mahsus bir tarzda görüyor. Yine sırf kendine mahsus canlı ve çok manalı bir lisanla ifade ediyor. Bize aid her şeye alakadar oluyor. Her şeyi biliyor. Bizim için kalbinde olur olmaz Türk vatanperverlerinde bulunmayacak kadar ateşli ve coşkun hisler var*.[3312]

Claude Farrére, bir Fransız torpidosu ile İzmit'ten İstanbul'a döndü. Hareketinden önce BMM Başkanlığı'na çektiği telde şöyle dedi: Fransa'ya çok acele dönmek mecburiyetinde bulunduğumdan hür İzmit toprağından Büyük Millet Meclisi'ne ve onun reisine en içten saygılarımı beyan ile acele ve şerefli bir barış dileğimi arzederim.[3313]

Açık Söz gazetesi *Yen Gün* gazetesinden iktibas etti: *Hayırhah bir misafirimiz. Kolonel Mougin, bütün hayatında kendini Türk dostluğuyla tanıttırmıştır*.[3314]

Mustafa Kemal'in *Vakit* gazetesine beyanatı:

> Ordumuz istiklâl mücadelesi yapan kahraman ve ve azimkâr milletimizin âmâl-i meşruasını emniyetle istihsale kâdir bir haldedir. Ordumuz her türlü vezaif-i taarruziyeyi muvaffakiyetle ifaya hazır ve âmâdedir. (..) Mösyö (Klod Farer), pek hassas ve pek âlî ruhile, beşerden pek az kimseye nasib olan o saf mahsusasile nezahetin timsal-i müşahhası buldum. Kendisile mülakat, bende hiçbir vakit unutamayacağım manevî hazlar, kıymetli hatıralar bırakmışdır. Türkiye böyle dosta malikiyeti ile müftehir olabilir.[3315]

3310 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 155, dipnot 609.
3311 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII-LXIX.
3312 Vakit, 20 Haziran 1338-1922, Numero 1625, *Başkumandanımız Nezdinde*, s. 1.
3313 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 484.
3314 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 487.
3315 Vakit, 21 Haziran 1338-1922, Numero ,

Fotoğraf. *Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve Sevgili Dostumuz* (Vakit, 21 Haziran 1922, s. 1).

Sovyet Rusya Büyükelçiliği memuru (muhtemelen Tatar İsmailov) günlüğüne notlar kaleme aldı. Komintern'in Ekonomik Komisyon Başkanı Golman'la tartışan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası idarecilerinden Nâzım (Resmor/Öztelli), Mustafa Kemal'in Fransızperver tavrını tenkid etmiştir:

> [..] Golman'ın sözleri dinlenecek gibi değil. Bu çocuk bizlere parti işlerini öğretecekmiş. O bize "Mustafa Kemal olmasaydı, sizler de olmazdınız" diyor [başından fesini atıyor, derin bir üzüntü ve büyük bir kinle konuşuyor] "bunu hiçbir zaman af etmem". Ardından, devam ediyor: "Komintern olmasaydı, sizler ne ederdiniz?" Bunlar, teşkilatı yıkmak için sorulan sorular. Komintern olmasaydı, Kemal olmasaydı, Rusya'dan para alan Kemal yani. Ama, bunun ayrıntılarını geçiştirmek, onun üstüne toz düşürmemek için elden geleni yapıyor. Örneğin, şu olguyu ele alınız: Eskiden Rusya'dan gelen bütün altınlar, Rusya'ya saygınlığın halk arasında yayılmasını önlemek için, Türk lirası karşılığında İstanbul'a, Fransız ve İngilizlere götürülüyordu. Ali Fuat Paşa olayı: Bu zavallı adam Rusya taraftarı olarak gönderildi, ama onunla birlikte Kemal'in ve Batının taraftarları da gönderildi ve onlar uzağı pek göremeyen bu adamı saf dışı bıraktı. Şimdi ise Şark politikasının düşmanı Rauf Beyi göndermek istiyorlar. Herhangi bir Fransızın görüşüne, bütün Sovyet temsilciliğinin görüşünden çok daha büyük önem veriyorlar. Çünkü Kemal Sovyet temsilciliğinin görüşünü yalnız kendi durumunu güçlendirmek için kullanıyor. Örneğin, Petit Parisien gazetesi muhabiri geldiğinde, hiçbir şeyden sıkılmayan bu soytarı, gazeteciyi davet edip, Sovyet temsilcilerine hiç gösterilmeyen bir ihtiramla karşıladı. Ve sonra diyorlar ki: Kemal olmasaydı, sizler de olmazdınız. [..][3316]

21 Haziran 1922. TBMM Hükümeti'nin Roma temsilcisi Celâleddin Ârif, *Il Giornale d'Italia* gazetesine beyanat verdi:

> Ankara Hükumeti, hukukî ve fiilî bir hükumettir. Milletin reyine müracaat edilirse İstanbul Hükümeti hükümsüz kalır. İstanbul halkı ve Peyamı Sabah'tan başka bütün İstanbul basını da Ankara Hükümeti'ni müdafaa etmektedirler. İngiltere İstanbul'u tutuyor. Fransa, Ankara'yı sağlam görüyor. İtalya tereddüt ediyor. Avrupa'nın diğer ülkeleri sonucu bekliyor. İslam ülkeleri ise ümitlerini Türkiye'ye bağlamışlardır. Mustafa Kemal, İslam davasını temsil etmektedir. İtalyan-İstanbul anlaşması, adi bir mektuptan ibarettir. Geçersizdir. Kesin saldırıya geçtiği zaman, ordumuzun kesin zaferini durduracak hiç bir mukavemet yoktur. Türklerin Hıristiyanlara mezaliminden bahsetmek fecidir.[3317]

[3316] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 228. Nâzım'ın Mustafa Kemal'e "soytarı" demiş olması, şimdileyin 5816 sayılı ceza kanunu kapsamında fevkalâde mahzurlu bir ifadedir.

[3317] "Celalettin Arif Bey, Türk-Sovyet Anlaşması hakkındaki bir soruyu geçiştirerek *Bir anlaşma var hepsi o kadar* dedi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 488.

22 Haziran 1922. Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Aziz misafirimiz Mösyö Mougin, İmalat-ı Harbiye'de*.[3318]

23 Haziran 1922. Claude Farrére, Paris'e müteveccihen İstanbul'dan yol revan oldu.[3319]

İkdam gazetesi Claude Farrére'nin Fransız *L'Aurore* gazetesine beyanatını iktibas etti: *Mustafa Kemal ile evvela İzmit'te, sonra Adapazarında görüştüm. Çok sevilmektedir ve pekiyi Fransızca konuşuyor*.[3320]

24 Haziran 1922. TBMM Hükümeti istihbaratının muhtırası*: İzmit'e giden heyet azası İngiliz Mümessil-i Siyasîliği tarafından ehemmiyetle tesbit edilmiştir. Klod Farer seyahatinin İngilizler tarafından protesto edildiği anlaşılmaktadır*.[3321]

25 Haziran 1922. Paris'de münteşir Yunanistan'ın yarı resmî sözcüsü *Le Journal des Hellenes* gazetesi, Venizelos'un beyanatını neşretti: *Şimdi bile, tam bir hareket serbestisine sahip olsam büyük Yunanistan'ı yeniden yapabilirdim!*[3322]

26 Haziran 1922. Miralay Mougin, Paris'e rapor gönderdi. *Ankara ile Moskova arasında "Fransa'nın düşündüğü biçimde bir askeri anlaşmanın olmadığı"nı* bildiriyor.[3323]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransa Hükümeti, İstanbul'daki yüksek komiseri General Pelle'ye,* TBMM Hükümetinin Rum tehciri kapsamında *Anadolu'da işlenen vahşetleri araştırması gereken Komisyonun ön tedbirleri için müttefik meslektaşlarıyla işbirliği yapması için talimatlar vermiştir*.[3324]

27 Haziran 1922. *Farrere'nin İstanbul'dan ayrılmadan, Paris'te yayınlanan "Ekselsior" gazetesinin İstanbul muhabirine verdiği mülâkat, 27 Haziran 1922'de bu gazetede yayınlanmıştır. Farrere şunları söylemiştir: "Türkler, Fransızlara karşı muhabbet besliyorlar. En küçük köy mekteplerinde de Marseyyez ile karşılandık. Yalnız Adapazarı kasabasında bu yıl 165 okul kurulmuştur. Mustafa Kemal harikulâde bir insandır. İzmir, İstanbul ve Edirne Türklere verilmeli, 1914 yılı sınırları yeniden tesis olunmalıdır. Aksi takdirde harb yeniden başlayacaktır. Anadolu mükemmel silahlandırılmış seçkin bir orduya sahiptir. Türkler maddeten ve manen kuvvetlidir. Seyahatimde bunu reyülayn gördüm. Bunu bilmek garbin menâfi-i iktizâsındandır. Zira şarktaki karışıklık haddinden fazla sürmüştür. Size bu kadar söyleyebilirim"*.[3325]

28 Haziran 1922. *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi Fransız *Journal d'Orient* gazetesinin yazısını iktibas etti: *Anadolu harbi bambaşka bir muharebedir. Geniş bir arazide birbirinden ayrılmış birer ordu grubu halinde hücum taburlan gibi kurulmuş akıncıların miktarı on bindir*.[3326]

29 Haziran 1922. Karakaşî Sabataycı *Maliye eski Bakanı Cavit Bey, Avrupa'da 34 ay süren kaçak hayatından İstanbul'a hareket ediyor. "Üç senelik bir cizye-i ızdırap vererek memleketime dönüyorum." Ankara Hükümeti'ni siyasi olarak itidale davet eden ve borçlarını açıklayan notları... Cavit Bey, İttihatçıların tutuklandığı günlerde Fransızlar tarafından korunmuş, bir süre İstanbul'da saklandıktan*

3318 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 491.
3319 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 158.
3320 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
3321 *TİTE Arşivi*, Kutu No: 50, Gömlek No: 96, Belge No: 96; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 143, dipnot 556.
3322 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 290.
3323 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3217, D.1, Mougin'den *Quai d'Orsay*a 26 Haziran 1922 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 162.
3324 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 241.
3325 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 159.
3326 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 499.

sonra Fransa'ya kaçırılmış ancak "Savaş suçlusu" olarak burada banndırılması mümkün olmadığından İsviçre'ye geçirilmişti. Cavit Bey 3 Temmuz' da İstanbul'a dönerek Düyun-u Umumiye'deki görevine yeniden başlayacak.[3327]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi: *İstanbul'da müthiş bir iktisadî buhran*.[3328]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi Fransız gazete *Figaro*dan iktibas etti: *Türkiye'den dönen Claude Farrére ile mülakat: Türkler İngilizleri sevmiyorlar. Fransızlar ise tutuluyor. İstanbul aç, Anadolu ise bolluk içindedir. Mustafa Kemal'in 250.000 kişilik bir ordusu vardır. Geçen yıl burada yeniden 30.000 mektep açılmıştır(!). Henüz 10 yaşında bir Türk kızı, Fransa'nın tabiî servetlerini biliyor. Barışsever bir millet olan Türklerin istekleri yerine getirilmelidir*.[3329] Mustafa Kemal'in Anadolu ile İstanbul arasındaki tüm ilişkileri kat' etmesi, İstanbul'un iktisadî çöküşünün esaslı sebebleri arasında yer almaktadır.

İngiliz *Manchester Guardian* gazetesi: *Fransızlar Suriye'de müşkül bir vaziyette bulunuyorlar*.[3330]

30 Haziran 1922. İstanbul'da intişar eden ve Mustafa Kemal taraftarı olan *İkdam* gazetesi: *Madam Gaulis'in bir konferansı: Bu defaki seyahatimde, Anadolu'yu yine intizam, sükün ve faaliyet içinde buldum. Serbest ve müstakil yaşadım*.[3331]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*, Claude Farrere'nin beyanatını neşretti: *Türkler kurşundan korkmaz … Fakat ben Türk gençliğine hitap ediyorum. Onlar düşmanla yalnız savaş meydanında çarpışılmadığını bilmelidirler. Bazan ordularınkinden önemli bir mücadele daha vardır: Cidal-i siyasî. Türklerin düşmanları Avrupa efkâr-ı umumiyesini ızlal ve iğfale (yanıltmaya, kandırmaya) çalışıyorlar. Bütün Türklere son nasihatım: Bu propagandaya karşı gözlerinizi açınız. Kendinizi cihana tanıtınız. Dost kazanırsınız*.[3332]

Haziran 1922. Beyrut'taki Fransız Fevkalade Komiserliği Ziraat Mühendisi Achard'ın Kilikya raporu neşredildi. Mıntıkayı 1919 senesinde teftiş eden Achard: *Marsilya'ya çok uzak olmayan Kilikya, Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabilir, bu nedenler Kilikya ile Kuzey Suriye'yi elimizde tutmakta ve pamuk üretimini geliştirmekte çıkarımız vardır. Bunu yaparken, her koloniciyi bekleyen güçlüklerle karşılaşmayacak, büyük düşmanımız yenilmiş Almanya'nın yerine geçerek onun başlattığı eseri tamamlayacağız*.[3333]

Haziran 1922 nihayeti. *KEYK* Doğu Şubesi Şefi, Aralov'a özel kurye marifetiyle zata mahsus çok gizli mektub gönderdi:

> [..] Anadolu gerçeği, bir ara durumu ifade ediyor. Uluslararası durumunun belirsiz olması, Anadolu'nun yakın geleceğini de belirsiz kılıyor. Anadolu'da savaş durumu son bulacak mı? Hiç sanmam. Yunan orduları geri çekilecek mi? Elbette, hayır. Tekrar taarruza geçilecek mi? Bu konuda da bir umut yok. Bütün bu belirsizlikler ortamında, yine de tamamen belirli ve somut bir durum oluşuyor: Anlaşılan, Yakın-Doğu konusunda Fransa, İngiltere yararına birçok önemli ve ciddi ödünlere yöneliyor. Bunların kapsam ve boyutlarının ne olacağını şimdiden tespit etmek olanaklı değil, ama, Fransa'nın Franklin Buyon konumundan uzaklaşmaya başladığını, bugün artık Fransız basını bile gizlemiyor. Bu nesnel olgudan çıkarılacak sonuç nedir? Batılı yağmacıların gelişmekte olan (formel de olsa) eylem birliği karşısında Ankara'nın İngiltere, Fransa ve Rusya arasında manevra yapma politikasından vazgeçmek zorunda kalacağıdır. Batı Avrupa sermayesinin bu tek cephe- sine

[3327] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 499-500.
[3328] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 501.
[3329] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 501.
[3330] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 501.
[3331] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 502.
[3332] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 43.
[3333] *Supplément a L'Asie Française*, Juin 1922, p. 20; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s.176.

> Ankara, diplomatik gerekçelerle değil, kendi gücüyle ve komşu ülkelerdeki etkisiyle karşı koyabilir, savaşabilir. Bu yaklaşım, Batıya karşı savaşını gerçekten başarıyla bitirmek isteyen Anadolu'daki toplumsal grupların politik bilincinin temelinde yer almalıdır. Bu durumdan gerekli bütün cesur sonuçlar hemen çıkarılmalıdır. Tekrarlamaya gerek yoktur. Sovyet Rusya ile sıkı ve içten birlik (Ali Fuat olayı, bunun olmadığını açıkça gösteriyor). Suriye, Mezopotamya ve Mısır'daki ulusal-devrimci toplum gruplarıyla (hükûmete yakın legal olanlarla değilse bile, yarı legal toplumsal nitelikte olanlarla) bağlantı ve ilişki ve bu grupların mali yardımı ve İngiliz ve Fransızlara karşı Anadolu'yla ortak savaş etrafında birleşmelerinin sağlayacağı destek. [..][3334]

1920 Ortaları. Türkiye Ardiye Şirketi & Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Felah Grubu*yla iltisaklı, *Yavuz Grubu* mensubu Hüsnü Himmetoğlu yazıyor: *Fransızların İngiliz kuvvet ve kudreti karşısında bu* [cephane] *gibi yardımlara girişmesine bilhassa, o zamanlarda* [1922 ortalarında] *imkân ve ihtimâl yoktu. Fransızlar bize ancak küçük mikyasta istihbarat bakımından yardım ediyorlardı*.[3335]

2 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanlığına telgraf göndererek umumî taarruz için mütalaa istedi.[3336]

Fransız *Le Gaulois* gazetesi Claude Farrére'nin beyanatını neşretti: *Bütün Türkiye, Fransa'ya müteşekkirdir*.[3337]

3 Temmuz 1922. *Maliye Eski Bakanı Cavit Bey, Düyun-u Umumiye temsilcisi olarak İstanbul'a döndü*.[3338]

Miralay Mougin, Paris'e rapor gönderdi. *Ankara ile Moskova arasında "Fransa'nın düşündüğü biçimde bir askeri anlaşmanın olmadığı"nı* vurguluyor.[3339]

4 Temmuz 1922. Akdeniz'deki İngiliz donanması başkumandanlığından İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra: *Mustafa Kemal İzmit'te Claude Farrére'i kabul etti ve uzun bir konuşma yaptı. Farrére hararetle karşılık verdi. Mustafa Kemal ayrıca Türk gazetelerine demeçler verdi. Yusuf Kemal Bey, Atina Hükümetiyle doğrudan barış görüşmesi yaptıkları yolundaki söylentileri kesinlikle yalanladı.* [..] *Claude Farrére'in, Ankara ile İstanbul'u barıştırmağa çalıştığı, ama başarılı olamadığı haber veriliyor*.[3340]

5 Temmuz 1922 Beyrut'taki Fevkalâde Komiser ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye telgraf gönderdi. Albay Mougin'in Kemalistlere iletilecek olan Fransız ve İtalyan savaş malzemelerinin İskenderun'a çıkarılmasına izin verilmesi yönündeki yazılı talebini yönlendirdi.[3341]

6 Temmuz 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Rum tehcirini tahkikat için *kurulan komisyonla ilgili olarak İngiliz Dışişleri müsteşarı Harmsworth, parlamentoda soruları cevaplandırırken, İngilizlerin iddia edilen vahşetin gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla Küçük Asya'ya bir müttefik inceleme komisyonu gönderme teklifinin Fransa, İtalya ve ABD hükümetleri tarafından kabul edildiğini söylediği aktarılmıştır. Bu karara göre Ankara'daki Türklere sözü edilen komisyonla ilgili herhangi bir bildiri gönderilmeyecektir. İstanbul'dan alınan habere göre ise, Karadeniz sahilindeki Ordu'da Yunanlıların sürgünü devam ediyor. Sadece 4 Yunanlı, 75 kadın ve birkaç çocuk bu sürgünden kurtulabilmiştir. Türkler, 15 civarında çocuğun bulunduğu bir eve girmiş*

3334 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 218.
3335 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 371.
3336 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 504.
3337 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 505.
3338 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.
3339 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie Relations Commerciales 1919-1940, C.167, Carton 2342, Mougin'den *Quai d'Orsay*a 3 Temmuz 1922 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 162.
3340 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXII-LXIII.
3341 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 169.

ve evi yakmışlardır. Kaçmaya çalıştıklarında çocukları vurmuşlardır. Ardından çocukları alarak o gece onlara çok kötü muamelede bulunmuşlardır. Ertesi gün çocukları parçalamışlardır. Boyalan yakınlarındaki diğer 9 köyde de aynı uygulamalar yapılmıştır.[3342]

8 Temmuz 1922. Poincaré, General Gouraud'a cevabî telgraf gönderdi. "*Fransa'nın daha önce müttefikleriyle beraber Türk veya Yunan tarafına silah satışı yapmayacaklarını taahhüt ettiklerini" hatırlatarak, Kemalistlere verilecek olan silahların Suriye'ye (İskenderun'a) bırakılmasının Yunanistan için meşru bir şikâyet unsuru olabileceğini dile getirdi ve hâlihazırda indirilen teçhizatın da geri yüklenmesini istedi*.[3343]

İzmir'deki Yunan Başkomiseri Sterghiades, *mümkün olduğu kadar süratle İzmir muhtar mıntıkası* kurulmasını taleb etti. Buna cevaben Atina'daki Fransız Büyükelçiliğinin beyanatı: *Delicedir*.[3344]

10 Temmuz 1922. *Bir haftadır İstanbul'da Düyun-u Umumiye'nin başında bulunan Cavit Bey'in İstanbul'da bir haftalık izlenimleri: Beklediğinin üstünde bir kabul gördüğü, Peyamı Sabah sahibi Mihran Efendi'nin Ali Kemal'den kurtulmak istediği, Mahir Sait Bey'e Cavit Bey'in yapuğı mali yardım, İzzet Paşa'nın maliyenin berbatlığından ötütü telaş ve endişesi, İtalyan Dayinler Vekili Nogara ve İngiliz Dayinler Vekili Sir Adam Block'la görüşmeleri, vb.*[3345]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Ankara Mümessili Hamit Bey'le mülakat: Ankara İtilafnamesi tamamen tasdik edildi*.[3346]

11 Temmuz 1922. *Fransız millî bayramı. Ankara'da bulunan Fransız Albayı Mougin, bayram münasebetiyle Mustafa Kemal ve Hükümet üyelerinin de katıldığı 30 kişilik bir ziyafet verdi. Mougin, "Sizin de yakında böyle bayramlarınız olacak" dedi. Mustafa Kemal yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bugünkü durumunu 1789 Fransasına benzeterek "Fransızlar bizi başka milletlerden daha kolay anlayabilirler. Müstevli orduların İzmir'den denize dökülmesi, dünya tarihinde yepyeni bir safha olacaktır. Mağdur Asya ve Afrika milletleri, bizim istiklal mücadelemizden bir ders almışlarsa, kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Hürriyet ve istiklalsiz bir millet için yaşamanın ne manası, ne zevki vardır" dedi*.[3347]

[3342] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 241.
[3343] *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II, 2007, s. 26-27; Aktaran: Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 169.
[3344] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.
[3345] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518.
[3346] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 520.
[3347] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 526. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Fotoğraf. *Fethi Beğ* (Vakit, 12 Temmuz 1922, s. 1).

Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Mersin'den Beyrut'a muvasalat etti. *Müşarileyh Beyrutda Ceneral (Goro) ile mülakat edecek ve Suriye ile bir gümrük muahedenamesi akdi için Beyruta azimet etmiş olan Muhyiddin Paşanın riyaseti altındaki heyet erkânını kabul edecekdir*.[3348]

Cavit Bey, Veliaht Abdülmecit'i ziyaret etti. Abdülmecit, Anadolu basınının hanedan aleyhindeki yayınlarından üzüldüğünü anlattı. Padişah'ın şiddetle aleyhinde bulundu. İkiliği giderecek bir hükümete ihtiyaç olduğunu söyledi. Cavit Bey, İzzet Paşa'yı da ziyaret etti.[3349]

ABD'nin Ankara Konsolosu Robert Imbrie, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

> [..] Tümüyle bakıldığında, Milliyetçi Hükümetin gözünde en iyi durumda olan belki de Fransa'dır. Yusuf Kemal-Bouillon anlaşması Kemalistlerin en önemli diplomatik başarısı, neredeyse Fransa tarafından tanınma biçiminde görülmektedir. Fransa sempatisinin Türklerden yana, Yunanlılara karşı olduğu öne sürülmektedir. Fransız cephanesi Türk ordusuna dağıtılmıştır. Aynı zamanda Fransa'ya bir ölçüde kuşku duyulmakta, yeniden Türk topraklarına göz dikebileceği korkusuyla, Fransız çıkarlarına imtiyaz verilmekte ağır davranılmaktadır.
>
> Fransa gayri resmi olarak, yanında az sayıda personel bulunan Albay Mugene tarafından temsil edilmektedir. [..][3350]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesi, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesine mektub gönderdi. Mustafa Kemal, Fransızlarla ve İngilizlerle yakınlaşmaktadır, bu babda THİF ve yayın organlarına müteveccih baskılarını artırmıştır:

> Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
> 11 Temmuz 922 Ankara
>
> Komünist Enternasyonali Şark Şubesi'ne
> Son tebligatınızı aldık münderecatına tatbik-i hareket bizim için tabiidir. Bu gün atiyen vuku bulacak işarınıza bir mukaddeme ve esas olmak üzere şu icmali arza lüzum görüyoruz.
> Fırkamız müessisleri ve merkezi umumi azasının bir kısmının geçen sene şahsi ve gayri kanuni bir tahakkümle tevkif olması yüzünden 9 Kânunusani 921 tarihinden 1 Teşrinevel 921 tarihine kadar bir devre-i buhran geçirmiş 1 Teşrinevel 921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nden sadır olan bir affa rağmen hükûmetin hafi, celi takibat ve tehdidatına mebni 28 Mart 922'ye kadar tahaffuz ve intizar mecburiyetinde kalarak teşkilatıyla tesis-i irtibata imkân bulamamıştı.
> Emperyalistlerin Cenevre Konferansı'nda ahval-i alem için yeni bir tuzak tertip etmek üzere oldukları artık tahakkuk etmiş olduğu günler, fırkamız da her türlü tazyikata ve her türlü işkâl ihtimallerine rağmen mefkûre ile imkân müsait olduğu ihtiyatları da elden bırakmayarak faaliyete geçmek mecburiyetinde kaldı. Ol bâbdaki beyannamenin bir nüshasını takdim ediyoruz. (*Yeni Hayat* kolleksiyonunun üçüncü numarasındadır.) Fırka bu beyannamesi ile Komünist Üçüncü Enternasyonalin son tezleri dairesinde Anadolu harekât-ı milliyesine ve bi'n-netice Büyük Millet Meclisi hükûmetine müzahir bir vaziyet almış ve bu vaziyetini türlü vesilelerle fiilen isbata çalışmış iken hükûmetin sâkit bir endişe ve muzmer bir iğbirârla fırsat-cû bir tavr-ı ihtiyat takınması, bizi de teşkilat hususunda fazla ihtiyata sevk etmiş ve diyebiliriz ki bu mecburiyet fırkanın tevkif zamanında ve af günlerinde geçirdiği buhranı az bir farkla idame ettirmiştir. İşte bunun içindir ki fırkamız umûr-ı dahiliyesine ve teşkilata ait suallerinizin cevaplarını vaktiyle yetiştirememek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber fırkamız zamanın ve siyasetlerin gösterdiği lüzumları derpiş ederek kuvvetlenmek için elden geleni sarf etmekten hâli kalmadı. Faaliyetimiz tarihinden bu güne kadar yapabildiğimiz şeyler şunlardır:
> a- Ankara'daki ameleden bir sendika vücuda gelmesine delalet ettik ve bir amele birliği fikri ve teşebbüsü için de meydanlar hazırladık. Sendika merkez-i umumiye ve Ankara heyet-i merkeziyesine aldığımız amele arkadaşlarla bize merbuttur "Şimendifer sendikası son intihabatında komünistler heyet-i idareyi ele geçirmişlerdir." Birlik bizimle birleşmek üzeredir.

[3348] Vakit, 12 Temmuz 1338-1922, Numero 1647, *Dahiliye Vekili Fethi Beğ Beyrutda*, s. 1.
[3349] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 521.
[3350] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 169.

b- Faaliyete mukaddime olmak için faaliyetten bir ay evvel tesis ettiğimiz haftalık *Yeni Hayat* Mecmuası'nı biraz daha canlandırdık bir kolleksiyonunu takdim ediyoruz.
c- Zonguldak, Samsun amelesi tesis-i irtibata muvaffak olduk. Bize mütalaalarını ve marşlarını göndermişlerdir.
d- Mevcut teşkilatı tasfiyeye başladık. Merkez-i umumi azasının tevkif olunması taşra teşkilatında her teşkilatta olduğu vechile bazı hususiyetler tevlid etmişti. Devre-i faaliyette böyle bir tasfiyeye ihtiyaç görülmek zaruri idi. Nasıl ki bu tasfiye merkez-i umuminin bizzat kendisinde dahi vaki olmuştur.
e- Yeniden bazı heyet-i merkeziyeler vücuda getirdik. Kayseri, Kilis, Mersin heyet-i merkeziyeleri bunlardandır. Birkaçı da derdest teşekküldür.
f-İlk kongreyi akde karar verdik. Kongre 15 Ağustos 922'de Ankara'da ictima edecektir. Hükûmete verdiğimiz ve matbuatla da neşr ettiğimiz beyannamenin ve nerelerden kaç murahhas celbi mümkün olduğunu mübeyyin listenin bir nüshasını takdim ediyoruz.
g-Yirmi günden beri kongre mesailiyle meşgulüz. Bilhassa altı gündür ki Golman, Hüsnü, Rozenberg arkadaşlarla birlikte fırka programı üzerinde çalışıyoruz. Diğer mesaile de yine müştereken ve tesanüden çalışacağız.
h- Yevmi olmak üzere "*Şarkın Sesi* unvanlı bir gazete tesis edilmiştir. Mersin'de çıkan "Doğru Öz" gazetesi de fırkamıza mal olmak üzeredir. İşte dört buçuk aylık mesaimizin icmali budur. Bu icmali size arzeder iken bu gün karşımıza çıkan tehlikeleri ahval ve müşkülâtı izahtan da vaz geçmeyeceğiz.
Ankara Hükûmeti Dahiliye Vekili [Ali] Fethi [Okyar] Bey'in yazmış olduğu ağır ve şedid bir ithamname ile *Yeni Hayat* muharrirlerinden ve *Şarkın Sesi* heyet-i tahrir müdürü Nizamettin arkadaş bundan üç gün evvel İstiklâl Mahkemesine celb olunarak bilâ-muhakeme ve derhal tevkif olunmuştur. Sebeb-i tevkif Nizamettin arkadaşın *Yeni Hayat*'ın 14 numaralı nüshasında münderic "Anadolu" ünvanlı makalesindeki "Janlar, Klodlar" sernameli fıkradır. Fethi Bey bu makalede güya köylüyü yeise düşürecek sözler olduğunu, köylü yeise düşerse harp cephesi sarsılacağı nazariyesini ileri sürmüş ve muharriri ihanet-i vataniye ile itham eylemiştir. Asıl hedef ise "Jan ve Klod" [Jean Schlicklin & Claude Farrere] namında iki Fransız hakkındaki tenkitlerdir. Fırkamız geçen sene İngilizlerle anlaşma ihtimali vücuda geldiği günler Anadolu'da Bolşevik cereyanına Hükûmet-i Milliye müsaade edemez ve Ruslar'la gizli itilaf yoktur. Ankara yönetimi İngilizlerle daha geçen yıl uzlaşma sağlamak umuduyla partiye yüklendi ve onu dağıtarak, bir yandan Ruslarla ve içerideki Bolşeviklerle hiçbir ortak yanının olmadığını kanıtlamak, öte yandan da, güya ülkede sosyalizm için bir zemin bulunmadığını göstermeye çalıştı. Şimdi de, Fransızlarla kesin uzlaşmaya varmak umuduyla, partimize darbe indirmeye yöneliyor. Nizamettin yoldaşın tam da Fethi beyin Avrupa gezisine çıkacağı bir sırada tutuklanması rastlantı değildir. Geçen yıl da Bekir Sami beyin gezisi öncesinde böyle olmuştu. Biz artık şu kanıdayız ki, Doğu ile mutlaka bir işi olacaksa, bize karşı en azından tarafsız davranıyor, Batı ile oyun başladığında ise, bize saldırıyor ve bununla emperyalizme sadakatını gösteriyor.
Bu gibi tehlike karşısında partinin iki dayanağı var. Biri, meclisteki liberal unsurlar vasıtasıyla kendini savunuyor ve ikincisi, Komintern'in saygınlığına ve desteğine dayanıyor olması. Elbette ki, biz burada destek sağlamak için var gücümüzle çalışıyoruz ve bu yönde ısrarla çalışmaya devam edeceğiz. Bugün, Nizamettin yoldaşın tutuklanması dolayısıyla ciddi tartışmalar oldu ve ileride de olacak. Ama, yine de şunu kabul etmek gerekir ki, Moskova'nın ve Komintern'in desteği şimdiye kadar çok zayıftı. Bu durumu şöyle izah edebiliriz: 1/ Telgrafla irtibat olanağı yok. Postayla bağlantı ise çok uzun sürüyor, 2/buradaki RSFSC temsilciliği bizim davamıza moral destek verebilecek durumda değil.
Komintern temsilcisi, özellikle son zamanlarda bizlerin durumuyla ilgileniyor, ama, bu da şimdilik sonuç vermiyor. Elçiliğin bizim durumumuz kaşısındaki bu kadar kayıtsız tutumu, kanımızca, hem Doğu politikası ve hem de ortak devrimci davamız açısından zararlıdır.
Geçen yıl Moskova'nın üzerimizdeki baskılar konusuna dikkat çekmesi, tutuklu yoldaşlarımızı çok etkiledi. Ankara hükûmeti üzerinde moral baskı önlemleri alındı ve böylece işçilerimiz ölümden kurtuldu. Şöyle ki, Moskova ve buradaki Elçilik partimizin yaşamında önemli bir rol oynuyor. Bundan başka, Komintern'in ve Elçiliğin tutumu, Meclis çevrelerini de etkiliyor. Şimdi burada öyle bir durum oluştu ki, bizim her başarısızlığımız, Doğu politikasının yenilgisi olarak algılanacak. Ne yazık ki, bu husus Elçilik tarafından gereği gibi anlaşılmış değil.
Şu hususu tespit etmek zorundayız: Ankara hükûmeti, Sovyet Rusya'nın burada yetkili bir elçiliği bulunduğuna hiç aldırmadan ve herhangi bir maddeyi bahane ederek, partiye saldırıyor. Öyle bir durum söz konusu ki, Ankara hükûmeti Elçiliği hesaba katma gereğini bile duymuyor.

İlerideki çalışmalarımız açısından çok büyük önem taşıyan bu hususun dikkate alınmasını rica ediyoruz. Buradaki anormal durumun ortadan kaldırılmasıyla, partimizin güç kazanacağına ve hızlı adımlarla ilerleyerek, ülkede sosyal devrimi yönetmek için gerekli güce en yakın zamanda ulaşacağına inancımız kesindir.

MK Sekreteri Aldül Kadir
Sekreter Nâzım[3351]

Nâzım imzalı, baş tarafı eksik ve tarihsiz bir [Türkçe] mektup da, tam o günlerde KEYK Doğu Bölümüne gönderilmiş olmalı. Fırka Emini Abdülkadir ile birlikte Nâzım Bey de Sovyet temsilciliğinin hükûmete baskı yaparak Ankara'nın Fransa yanlısı tutumunu değiştirmesini istemektedir:

Şimdi de Fransızlarla artık tamamamiyle anlaşmak ve kim bilir nasıl bir neticeye varılmak zamanı gelmiş olmalı ki yine fırkamızdan tevkifata başlanmıştır. Nizamettin arkadaşın tevkifi dahiliye vekili Fethi Beyin me'zunen Fransa'ya azimeti tahakkuk eder etmez vaki olmuştur ki calib-i nazardır ve Bekir Sami heyetinin geçen sene Londra'ya gitmesini de geçen seneki tevkifat teşyi etmişti. Zaten biz şunu muhakkak surette anlamışızdır ki bu hükümet şarkla mütesanid bulunmak mecburiyeti altında kaldığı müddetçe bize karşı hiç olmazsa bitaraf vaziyette kalıyor. Şarkı bırakıp garba dayanmak ve garba tapmak fırsatını velev bir ihtimal-i baid ile olsun ele geçiririr geçirmez bize hücum ediyor. Belki de bizi garb siyasetinin yoluna girmesine alet ve taviz yapıyor.
Fırkamızın bu ahval karşısında iki istinadgâhı vardır. Biri mümkün mertebe hükûmetin eline vesileler vermemek ve kanun ile meclisteki taraftarlarına dayanarak hakkını müdafaa etmek diğeri de üçüncü enternasyonal komünistin müzaheret-i maneviye ve siyasiyesine istinad eylemek. Birinci şık için elimizden geleni yapıyoruz. Yapacağız da... Nizamettin arkadaş için bugün mecliste mühim bir cereyân ihdas edilmiştir. Daha edilecektir de... Fakat itiraf edelim ki: üçüncü enternasyonale aid istinadımızda maalesef pek zayıf bulunuyoruz. Bu zaaf bizim için mühim bir amil-i hezimettir. Zaafımız iki şeyden neşet ediyor. Telgrafla muhabere mümkün olamıyor. Moskova ile posta muhaberesi ise uzun zamana muhtaç bulunuyor. İkincisi buradaki sefaret heyeti bizi takviye edebilecek maneviyatta değildir.
Üçüncü enternasyonal komünist vekilinin bilhassa son zamanlarda fırkamıza karşı mahsus alakadarlığını maatakdir yad etmekten çekinmeyiz. Fakat onun bu alakası da yalnız dertleşmekten bizimle beraber müteessir olmaktan ibaret kalıyor. Bizim muhitin bütün serairine vâkıf olduğumuz için sefaret heyetinin bize karşı olan bu alakasızlığını ve gösterdiği fazla ihtiyatı hem mefkure için hem de şark siyaseti için fevkalade muzir görmekteyiz. Geçen sene Moskova'da yükselen bir ses bizim mevkuf arkadaşlarımızın hayatını kurtarmıştı. Demek ki Moskova'nın ve bura sefaretinin dostane tesiratı fırkamız hayatı için müessir bir amildir. Bundan başka öyle bir tesir halk ve meclis üzerinde dahi hüsn-i neticeyi ikâından hali kalmayacaktır. Bizim Anadolu'da hezimetimiz Şark siyasetinin inhizamı tarzında telakki olunabilecek bir vaziyet hasıl olmuştur. Maalesef muhiti henüz tamamiyle tanıyamamak dolayısıyla sefaret bu noktayı henüz hakkıyla ihata edememiştir. Biz şurasını hayretle kayda mecburuz: Ankara hükûmeti Fransızları memnun etmek için bir muharririn "Janlar, Klodlar" hakkında yazdığı ehemmiyetsiz bir makaleden istifade ederek resmi bir fırkaya hücum ediyor. Ve bu hücumu yaparken karşısında bir de Sovyet Rusya mümessili mevcud olduğunu düşünmüyor ve düşünmeğe lüzum bile görmüyor. Bu noktanın ehemmiyetle nazar-ı dikkate aldırılmasını fırkamızın hayat-ı inkişafı noktasından elzem add ediyor. Bu nevi müşkilat ref' edildiği surette fırkamız az zaman zarfında etrafında mühim kuvvetler toplayacağına Türkiye'de bir amil-i inkilab olabileceğine katiyen kanidir.

Nâzım Fırka emini Abdülkadir[3352]

3351 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 298, 295 (Osmanlıca) & *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 302-305 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 239-241. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

3352 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 301, 300, (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 241-242. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

13 Temmuz 1922. *Padişah, Fransız yazarı Claude Farrére'e birinci rütbeden Maarif Nişanı verdi. Farrére, 5 Haziran'da İstanbul'a gelmiş, 18 Haziran'da İzmit'te Mustafa Kemal ile buluştuktan sonra 23 Haziran'da İstanbul'dan ülkesine dönmüştü*.[3353]

Nişan

Mehmed Vahdettin

Fransa erbab-ı irfan ve danişmend ve muharririn-i mümtazeden Mösyö Klod Farere birinci rütbeden bir kıt'a maarif nişanı verilmiştir. Bu irâde-i seniyyenin icrasına maarif nazırı memurdur.

17 Zilkade 1340 / 13 Temmuz 1338 (1922) Maarif Nazırı Said, Sadrıazam Tevfik[3354]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Osmanlı maliyesi kriz içinde. Memurlar hâlâ Haziran aylıklarını alamadılar. Hükümet, memur miktarını azaltacak ve yeni vergiler getirecek*.[3355]

14 Temmuz 1922. *Mustafa Kemal, Fransa'da Bastille Günü olarak kutlanan 14 Temmuz'da (1922) Albay Mougin'in Ankara'da verdiği resepsiyonda Yunanlılarla yaptığı savaşı, Fransız direnişçilerinin devrimden sonra ülkeyi işgal eden yabancı güçlerle yaptığı savaşla karşılaştırdı*.[3356] *Bu yemekte, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey, Birinci Reis Vekili Vehbi Efendi, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey ve bütün bakanlar kurulu üyeleri ile Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi, Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Bey'ler ile Sivas Mebusu Emir Paşa, Matbuat Müdür-i Umumisi Ağaoğlu Ahmet Bey bulunmuşlardır*.[3357]

Fransız askerî istihbarat raporu:

İngiliz dostlarının ve muhalefet mensuplarının gidişatı: Anadolu Komitesi adı altında yeni bir komite kurulacaktı ve bu komite büyük bir gayretle çalışacaktı. Bu yeni partinin şeflerinden birisi olan eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve onun kardeşi, Büyükdere Belediye Başkanı Kemal Bey, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin üyeleriyle Boğaz'ın yukarı kısımlarında her akşam biraraya geleceklerdi. İngiliz dostlarının arasında iki de Ermeni bulunacaktı: Eski valilerden ve şimdilerde İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak çalışan Boyacıyan Efendi ile Pera Yönetim Konseyi üyesi Leon Papazyan. Sait Molla Bey'e gelince, bu kişi bir süredenberi yeni bir uğraş peşinde ve İngiliz dostları partisinin üyelerini, ayrım gözetmeksizin yeniden biraraya topluyor. Sait Molla yetkililerden aldığı hatırı sayılır miktarda paralar sayesinde israf içinde yaşıyor. Bütün bu dolaplar, mevcut hükümeti devirmek ve bir İngiliz dostunu, eski Sadrazam Ferit Paşa'yı iktidara getirmek için döndürülüyor.[3358]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Sovyet Rusya Büyükelçiliği yetkilisiyle görüştü:

Gizli

YUNUS NADİ İLE SÖYLEŞİ (14 Temmuz 1922)

Sabri Ayvazov'un konutundaki ziyafetten sonra

İlişkilerimiz iyi değil. Dışarıdan pek belli olmasa da, diyorum ki, hiç iyi değil.

3353 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 525.

3354 Takvim-i Vekâyi, 16 Temmuz 1922, nr.4517, s. 1; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 137, dipnot 534.

3355 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 525.

3356 Andrew Mango, *Atatürk*, 2021, s. 389.

3357 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 162.

3358 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1104 C38/2, numarasız; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 194.

> Dışişleri Komisyonu Başkanı olarak ben Ali Fuat dosyasının ayrıntılarına kadar inceledim. Benim kesin inancım şu ki, o tamamen suçsuz.
>
> Şu günlerde bu olay bitmiş sayılacak. Ali Fuat Moskova'ya gidecek. Şeklen biz memnun olduğumuzu söylüyoruz. Ama, bu öyle değil...
>
> Bizim Cenova'ya davet edilmemizi talep etmenizde ısrar etmiştik. Gerçi, Siz protestonuzu ifade ettiniz ve biz Size bu yüzden minnettarız. Siz bizim ısrar ettiğimizi yaptınız. Ama, daha fazlasını yapabilirdiniz. Biz olmadan Cenova konferansına katılmayı reddedebilirdiniz.
>
> Fransa ile ilişkilerimizden korkmayınız.[3359]

Sabık Wilson Prensibleri Cemiyeti kurucu üyelerinden Necmeddin Sadık'ın (Sadak) İstanbul'da münteşir *Akşam* gazetesindeki başmakalesinden: *Türkler, karagün dostumuz Fransız milletinin millî bayramını biraz da kendi bayramları sayarlar. Çünkü bu yüksek umdeleleri Fransa'dan öğrendiler*.[3360]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransız hükümetinin İngiliz hükümetine bir nota vererek, barış konusundaki tekliflerin öncelikle bir konferansta müttefikler arasında görüşülmesi gerektiğini bildirdiği ve İngiliz hükümetinin de Beykoz'da bir konferans düzenlenmesine karar verdiği ifade edilmiştir. Fransız Hükümeti, konferans yerine itiraz etmemiştir*. *İngiltere, Türkiye'ye gelen bütün Yunan ticaret gemilerine ziyaret hakkı verilmesi gerektiğini bildirmiştir*.[3361]

15 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid'in (Tek) zevcesi *Müfide Ferit ile Türk-Fransız dostluğu hakkında görüşme*.[3362]

Almanya'da münteşir *Dresdener Neueste Nachricthten* gazetesi, Otto Liman von Sanders'in makalesini neşretti: *Fransa'nın Tunus ve Cezayir'deki durumları kaygı vericidir. Bu vaziyet Ankara ile dayanışma içinde olan Muhammedcilerin başkaldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Türkler bunu çok iyi biliyorlar*.[3363]

16 Temmuz 1922. Gazetesi *Hâkimiyet-i Milliy*ede beyanatı neşredilen Mustafa Kemal'e göre *1919'da başlayan Türk "kıyâm"ı*, *La Grande Révolution'un* [1789 Fransız İhtilâl-i Kebîrinin] 130 küsür sene sonra *farklı bir coğrafyada yaşanacak tekrarı*dır.[3364]

> Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı toplumunda yaşanan gelişmeleri "Fransız İhtilâli"ne benzeten, böylesi paralellikler kuran sadece Mustafa Kemal değildir. Ağaoğlu Ahmed, bir değerlendirmesinde yaptığı, "Fransız inkılâbının eşi yüz senelik bir mesafe ile Türkiye'de vaki' olmakda ve Fransız inkılâbının garba vermiş olduğu feyzleri Şark akvâmına hazırlamakdadır" yorumuyla buna daha doğrudan bir atıf yapacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında, Toynbee ve Kirkwood'un Türk entelijensiyasını "hipnotize" eden Fransız İhtilâli'nin, İstiklâl Harbi üzerindeki etkisine dikkat çekerken, 1920 sonrasında Türkiye'de yaşananların, 1789-95 arasında Paris'te egemen olan "ruh" kavramından anlaşılamayacağını vurgulamaları anlamlı bir tespittir.[3365]

18 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine muhtıra gönderdi:

> Bütün dünya sulha teşne bulunmaktadır. Fransa ve İtalya anlaşma suretiyle buna vasıl olmak istedikleri halde, İngiltere bize arzusu dairesindeki sulhu kabul ettirmek cihetini istilzam eyliyor. Fransa ve İtalyanın ahval-i maliye ve siyasiyesi icabınca İngiltereyi takip eyleyeceklerini ümit etmiyorsam da Paris mukarreratıyla kendilerini bir dereceye kadar bağlı addettiklerinden Misakı Millinin tamamen tatmini cihetine

3359 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 396.
3360 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 527.
3361 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235.
3362 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 529.
3363 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 26, dipnot 22.
3364 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 305.
3365 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 306-307.

yanaşmayacakları da görülüyor. Dahili ve harici gavail ve bahusus İrlanda ile meşgul olan İngiltere, daha asude zamanlarına intizaren sulh arzusuna rağmen meselemizi uzatabilmek niyetindedir. Yeni hadiselerle lehimizde olarak vaziyeti ciddiye husule gelmeden bugünkü şekliyle tamamen gayemize vasıl olmayı ümit etmiyorum. Fikr-i şahsim olarak harbin başlayabileceği hususundaki tehdidimin Şanzer üzerinde büyük tesir icra ettiğini müşahede etmekle diğer taraftan Yunanlıların muhtar bir hükümet teşkil ederek yeni bir vaziyet vucude getirmeleri suretiyle bugünkü teşevvüşten kurtulabilmelerini mülahaza eylemekteyim. Neticesiyledir ki bu yeni vaziyetin ihdası hususunda eğer istihzaratımız müsait ise, akacak kanın mesuliyetini müteliflere tahmil ile teşebbüsü bizzat ele alarak diğerlerinden evvel davranmaklığımız ve aksi takdirde pek muhtemel olan aleyhimize bir cereyan almamasına gayret etmekliğimiz gibi iki şıktan birine kat'î olarak zamanının hulul etmiş olduğuna kanaat etmekte olduğum ve buradaki mesaime bir cereyan-ı muttarid-i kat'î verebilmek için bu bapta ittihaz kılınacak kararın taraf-ı âcizaneme tebliği mercudur.[3366]

La Gaulois gazetesi yazıyor. Buna göre *18 Haziran 1922'de Claude Farrere İzmit'te Mustafa Kemal'le* mülakat etmiştir. *Farrere, "içinde kendilerinden olmayan subayların da bulunduğu bir Yunan subay grununun" Bursa cephesini teftişe çıkması üzerine Mustafa Kemal'in de karşılık olarak İzmit'teki Türk hattını denetlemesini fırsat bilip İstanbul'dan hemen bu şehre giderek kendisiyle "özel" bir görüşme yaptığını söyler: "Seyahatim, yalnızca, bir büyük adamı ve vatanperveri tanımak ve selâmlamak, ülkemle hür Türkiye arasında, benden daha yetkili kişilerin kurduğu barış ve dostluğu sağlamlaştırmak amacı güdüyordu." İzmit'te gördüğü Türk askerleri hakkında da Paris'e dönünce şunları yazmıştır (Temmuz 1922): "Hiç umulmadık, hatta müthiş adam bunlar, Ben, heyecanlı ve derme çatma çeteler düşünürdüm. Napoléon'un askerleri gibi dimdik, hedefe isabet ettire ettire mekanikleşmiş babayiğitlerle karşılaştım… Vatanlarının ölüm kalımı için çarpışan ve bunu bilen dehşetli askerler! Onlara çatanın vay haline!"*[3367]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngiltere Hükümeti, bütün müttefikleri memnun edecek bir barış çözümü sunmaya hazırlanmış ve Fransa'ya vermiş olduğu borcu affedeceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili haberde, Poincare ve Lloyd George'un verdikleri röportajda, yeni bir barış formülü üzerinde çalışıldığı ve bunun sonucunda Türkiye ile Yunanistan'ın yakın zamanda Türkiye'nin herhangi bir şehrinde müzakerelere başlayacağının beklendiği ifade edilmiştir*.[3368]

19 Temmuz 1922. Karadeniz Rumlarının TBMM Hükümetince tehcirini tahkik etmek üzere Anadolu'ya heyet gönderilmesi tasarısı Fransız müdahalesiyle akim bırakılıyor: *19 temmuz'da, İngiliz Elçisi'nin İşgüderi Fransa'nın görüşüne saygı göstererek, İtilâf Devletleri hâlâ Türklerle savaş durumunda bulunmaları bakımından, soruşturmanın Kızılhaç eliyle yapılmasının kararlaştırılmış olduğunu Dışişleri'ne bildirdi. Bu yeni öneriyle Anadolu olayları konusu bir tarafa bırakıldığından Kızılhaç da soruşturmasını yapamadı*.[3369]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Mustafa Kemal'in nutku: Mücahede-i millîmiz, Fransız İhtilal-i Kebiri gibi istihsal-i hak içindir*. *İkdam* gazetesi: *Fransız millî bayramında Mustafa Kemal Paşa'nın nutku*.[3370]

20 Temmuz 1922. Kurtuluştan sonra siyasetten çekileceğini vadeden Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkisi süresiz kılındı.[3371]

3366 Başkumandan Mustafa Kemal'den Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya 9 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1357, s. 101.

3367 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 286-287.

3368 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3369 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 342.

3370 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 536.

3371 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 536.

Mustafa Kemal, Garp Cephesi Kumandanı İsmet, Erkânı, Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi'ye, Millî Müdafaa Vekili Kâzım'a ve Vekiller Heyeti Riyasetine, Meclis Riyaseti Umumiyesi'ne şifreli telgraf keşide eyledi. Miralay Mougin, Kontrollü Büyük Taarruz'un bir an evvel icra edilmesini, M. Kemal'in bizzat cephede bulunmasını teşvik ediyor:

1. Bu gün nezdime gelen Fransız Albayı Mujen, Pelle'den aldığı mahrem telgrafname muhteviyatını bildirdi. Yunanlıların Bursa'yı elde tutmak üzere Sevr hattına çekileceklerini ve bunun karip (yakın) olan konferansta İtilâf Devletleri'ne karşı hüsn-ü ibrazı (niyet gösterimi) maksadına iktiran ettirileceğini (isteğiyle yaklaşılacağını) anladığını beyan ediyor.

Mujen; Benim cephede bulunmamın konferansa tesir için faydalı olacağını, konferanstan evvel yahut konferans esnasında taarruzun pek kıymetli neticeler vereceğini" ilâve etti.

Albaydan, Yunan Cephesi'nden Trakya'ya veya geriye naklonulan birlikler hakkında kat'î malumat istihsal (elde etme) ve itasını rica ettim. Maalmemnuniye (seve seve) kabul etti.

Bu hususta; Generale yazacağı telgrafa, ancak dört gün sonra cevap almak mümkün olacağını söyledikten sonra alınacak cevapta; Trakya'ya giden kuvvetleri anlamak mümkün olacağını, fakat cephe gerisindeki tebe[dd]ülatı tetkinini (değişikliklerin araştırılmasını) orada adamları olmadığından pek mümkün görmediğini ifade etti.

2. Düşman ordusunun ricatını anlamaktaki müşkülatı takdir ederim. Ancak buna muharebesiz müsaade etmekteki maddî, manevî ve siyasî zararın ne kadar büyük olacağını nazarî dikkate alarak, bütün alakadarların her türlü tedbire tevessülü, her günkü düşman durumunu tespite ve taarruz anının katiyen fevt edilmemesine (elden kaçırılmamasına) son derece dikkat ve basiret sarf etmeleri lâzımdır.

3. Ordular şimdiden taarruz için her türlü tertibatı almalı ve buna göre istihzaratı ikmal eylemelidir (Hazırlıklarını tamamlamalıdır).

4. Ben iki üç güne kadar cepheye hareket edeceğim. Zaman ve tarihi hareketimi ayrıca arz edeceğim.[3372]

Mustafa Kemal, siyasetten çekileceğini vaad ederek (elbette, bu sözünü tutmayacaktır) başkumandanlık yetkisini TBMM'den süresiz deruhte ettiği gün, Fransızlar da Yunan'a taarruz için tabiri caizse yeşil ışık yakmıştır. Fevkalâde manidar.

21 Temmuz 1922. Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), *Paris'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré ile uzun bir görüşme yaptı*.[3373]

23 Temmuz 1922. *Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare, Ankara İçişleri Bakanı Fethi Bey'le Paris Temsilcisi Ferit Bey'i kabul etti. Fethi Bey, verdiği demeçte şöyle dedi: Bütün halk tabakalarında tek bir zihniyet vardır. Düşman anavatandan çıkarılacak. Muzaffer olacağız. Fakat kan dökmemek için her türlü siyasi müzakerelerden çekinmeyeceğiz. Paris ve Roma Hükümetlerine yardımlarından dolayı borçluyuz. Şahsî mazeretime dayanarak izinli geldim, fakat gezimden yararlanarak bulunduğum şehirlerde milli taleplerimizi kabul ettirmek için siyasî ricalle görüşmekten geri durmayacağım*.[3374]

24 Temmuz 1922. *Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgali 24 Temmuz 1922'de bir Milletler Cemiyeti mandaterliğiyle, resmen onaylanmış oldu*.[3375]

3372 *ATASE Arşivi*: No. 1/4478, Kis. 1753, Dos. 78, Fih. 3-4; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık*, 1994, cilt 2, kısım 2, kitap 1, s. 211-212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3373 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 539.

3374 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 542.

3375 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 407.

26 Temmuz 1922. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Koloniler Bakanlığı'nın Doğu meseleleri ile ilgili danışmanı olan Albay Lawrence'dan mevcut sorunlarla ilgili çözüm önerileri aldığı sıralarda, Mustafa Kemal de Rus temsilcisi Araloff'un da katıldığı olağanüstü bir savaş meclisi toplamıştır. Mecliste Kemal Paşa, Doğu Orduları Kumandanı Kazım Karabekir'e Rus yetkililerle iletişimi yoğunlaştırması talimatı vermiştir. Millet Meclisi'nde ise müttefiklerin izlediği politikaların aktif bir şekilde protesto edilmesine, protestonun bu ülkelerin ve Amerika'nın parlamentolarına ve Kuzey Afrika ve Hindistan basınlarına gönderilmesine karar verilmiştir*.[3376]

27 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Konya'dan Akşehir'e Batı Cephesi karargâhına avdet etti. Fevzi (Çakmak) Paşa ile ordunun ahvalini mütalaa geceleyin ettiler. 15 Ağustos'ta umumî taarruz yapmak üzere hazırlıkların tamamlanması emri verildi.[3377]

TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine çok mühim bir telgraf gönderdi. Telgraftan istihraç edilir ki önce Venizelist iktidar kliğini sonra Kemalist iktidar kliğini destekleyen Fransa, katkı ve cevaz verdiği *Kontrollü Büyük Taarruz*un Batı Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetlerini tamamen imha etmesini de engellemektedir:

> İstihsal eylediğim malûmat-ı mevsukaya nazaran bir haftadan beri İngilizlerde, Yunanlıların müracaatı üzerine bir telaş başlamıştır. Yunanlılar kuvvemizden ürkerek ve 15 ağustosa doğru tarafımızdan taarruz edeceğimizi ileri sürerek meselenin bir an evvel hallini veya muavenet-i maddiyede bulunmalarını İngilizlerden talep eylemiş, Fransızlar da Yunanlıların büsbütün duçar-ı hezimet olmasını istemediklerinden onlarda da bir telaş görülmektedir. Cephede yapılacak birkaç nümayiş bu telaşı daha tezyit eyler fikir ve kanaatinde olduğum maruzdur.[3378]

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu İngiliz General Charles Townshend, Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım (Özalp) ve Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiseri Gouraud'un mümessili Miralay Mougin, Ankara'da görüştüler.[3379]

Mustafa Kemal'in 15 Ağustos'ta umumî taarruz yapılacağı emri ile Yunan'ın işaret ettiği tarihin fevkalâde örtüştüğü görülüyor. Bizce, bunun anlamı şudur: umumî taarruz hakkındaki bazı mahrem bilgiler, Yunan tarafına sızdırılmıştır. Oldukça derin bir komplo söz konusudur. Malumdur ki Büyük Taarruz planları Fransız kurmaylarla birlikte hazırlanmıştır. TBMM Roma mümessili Celâleddin Ârif'in fevkalâde çarpıcı telgrafına göre Fransızlar, diğer taraftan da Yunan ordusunun "büsbütün duçar-ı hezimet olmasını" istemiyordu. Gerek Fethi'nin gerek Mustafa Kemal'in "kan dökülmesini istemiyorduk" beyanatları, Mustafa Kemal'in Türk ordusunu frenlemesi ve takip harekatı kontrolde tutularak kısmen kanı dökülen Yunan'ın tahliyesinin seyredilmesi, bizce, bir bütünün parçalarıdır. Yunan, ardında muhtar devlet bırakmak şartıyla Batı Anadolu'yu tahliye edecekti. Fakat böyle bir müessesin iktisadî, içtimaî, siyasî yaşaması mümkün değildi. Hem Yunan'ın "şerefli" ricatı hem Mustafa Kemal cuntasının "iç düşman"a faik olması için kontrollü taarruz lâzımdı. Milyonlarca lira bütçe tahsis eden Birinci Meclis, artık, taarruz istiyordu. Paraların nerelere tasarruf edildiğini hükümetten sorar olmuştu. İngilizlerin "müfrit" telakki ettiği Birinci Meclis'in daha sonra "ılımlı" M. Kemal tarafından ortadan kaldırılması rastlantı değildir. 14 Temmuz 1922'de Ali Fethi (Okyar), Townshend ve Fransız Fevkalâde Komiseri Gouraud Beyrut'ta görüştüler. Townshend, Beyrut'tan Konya'ya gitti; 24 Temmuz'da Mustafa Kemal'le görüştü. Fethi, Beyrut'tan Paris'e ve Londra'ya gitti; kan akıtmak

---

3376 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3377 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 549.

3378 Garp Cephesi Kumandanı İsmet'ten Birinci Ordu Kumandanlığına 10 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1358, s. 105.

3379 Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1338-1922, Numero 568, *Tavsend Cenabları Maksadlarını Söylüyorlar*, s. 1.

istemediklerini beyan etti. Dikkat edilirse umumî taarruz kat'î emri, mezkûr görüşmeler trafiğini müteakiben Garb Cephesi Kumandanlığına bildirilmiştir. TBMM Hükümeti, Müttefikleri birbirine rakib kılmaya çalışsa da Abdülhamid siyasetine bağışıklığı bulunan Müttefikler, arka planda müşterek çalışmıştır. Fevkalâde müşkil şeraitte imza edilen 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon İtilafnamesi, Lozan'da tescil edildiği üzere, Türk mukavemet hareketini tahdid etmiştir. Fransızların M. Kemal grubuna hibe ettiği silâh, mühimmat ve teçhizat, Fransızların istediği hududa kadar kullanılmıştır. Türk umumî taarruzunu haber alan Yunan, İstanbul'u işgal etmek için İzmir'den iki tümen asker kaydırmış fakat İngiltere ve Fransa, bîtaraf mıntıka statüsündeki İstanbul'un işgaline müsaade etmemiştir. Mustafa Kemal de Türk ordusunu bîtaraf mıntıkalar hududunda zabtedecektir. Mustafa Kemal Müttefiklerle yeniden bir harbe tutuşmaktan fevkalâde imtina etmiştir. Zaten ısrarla üzerinde durduğu sulh şartı şu idi: Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi. Harb-i Umumî'ye nihayet vereceği düşünülen münferid sulhun ilk adımına, Mondros Mütarekesine aracılık yapmış olan Townshend, yeniden Mustafa Kemal grubuyla temas kurmuş ve bir dizi mülakatın ardından İngiliz Hariciye Nezâreti memuru Sir W. Tyrrell'e uzunca bir telgraf tellemiştir: *İngiltere ve Fransa Yakın Doğu konusunda el ele vermeli*. TBMM Hükümeti'ndeki "müfrit" İslâmcı ve Sovyet yanlısı faillerin "ılımlı" Mustafa Kemal grubu üzerindeki nüfuzunu kırmak ve Mustafa Kemal grubunu iktidara taşımak için İngiliz ve Fransız askeriyesi ve istihbaratı, Türkiye'de, fevkalâde mahirane bir ameliyat yapmışlardır.

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Konferans İzmit'te toplanmalıdır*.[3380]

İspanyol matbuatı yazıyor. *İngiltere Anadolu'da Türkler ve Yunanlılar tarafından yapıldığı ileri sürülen katliamları incelemekle görevlendirilecek olan komisyonun İstanbul'daki Kızıl Haç yetkililerinden oluşturulmasına ilişkin Fransa'nın teklifini kabul etmiştir*.[3381]

28 Temmuz 1922. *Yunanlılar 26 Ağustos 1922 fırtınasından hemen önce başka bir "çılgın proje"ye el attılar. Hacianestis'in uygulamaya sokmak istediği bu projeye göre Yunan ordusu İstanbul'u fethedecek -yani işgal edecek- Türkler de başkentlerini kurtarmak uğrunda bir an önce barış yapmak isteyecek ve barış konferansında da birçok ödünler vermeye razı olacaklardı. Yunan hükümetinin bu projeyi benimsediği anlaşılıyor. Nitekim Pire'de bulunan Averof zırhlısında Başbakan Protopapadakis, Harbiye Nazırı Teotokis ve Hacianestis, 23 Temmuz'da gizlice toplanarak yapılacak harekatın ayrıntılarını saptadılar. Harekatın 29 Temmuz'da başlaması kararlaştırıldı. Fakat anlaşılan bu plan öğrenilmişti. O sırada İstanbul'daki müttefik kuvvetlerinin komutası Fransızlardaydı. Fransızların 9.704, İngilizlerin 5.000, İtalyanların 1.950 askeri vardı. 28 Temmuz'da Fransız komutan İstanbul'daki Yunan yüksek komiseri Simopulos'u çağırarak böyle bir çılgınlığın kabul edilemeyeceğini, direneceklerini bildirdi. Ne tuhaf durum! İtilaf Devletleri İstanbul'u bir Yunan işgalinden koruyacaktı! "Times" gazetesi Yunan girişimini küstahça (impudent) diye niteliyordu*.[3382]

29 Temmuz 1922. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Paris'te Ahmet Rıza Bey'le mülakat: Fransız muhiti Türklerin bağımsızlığını istiyor. Memlekete hizmet için çalışıyorum. İki buçuk senedir dışarıdayım. Barışın gecikmesi bizim için kötüdür. 29 Ağustos'ta Viyana'da toplanacak olan Unıon İnterpantaire, muhtelif memleketler parlamentolar konferansına çağrıldım, gideceğim*.[3383]

[3380] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 551.
[3381] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.
[3382] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, s. 13. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3383] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 555-556.

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzi Fransız Hükümeti'nin Yunanistan'la Türkiye arasında barış görüşmelerinin başlaması teklifi yaptığına ilişkin önceki gün çıkan söylentileri yalanladı*.[3384]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Reuters Ajansının bir raporunda, İngiliz hükümetinin Yunanlıların İstanbul'a saldıracakları konusunda basında yer alan söylentiden haberdar olmasına rağmen bu olayla ilgili herhangi bir açıklama yapmadığı belirtilmiştir. Londra'daki siyasi çevrelerde, bu söylentilerin ciddi temele dayandığının düşünülmediği zaten müttefik askerlerinin hâlihazırda İstanbul'da oldukları ve böyle bir olay gerçekleşirse silahlı mücadele ile İstanbul'un savunulacağı ve Yunanistan'a karşı da İngiltere ve Fransa'nın askeri yaptırımlar gerçekleştireceği ifade edilmiştir. Haberin devamında, İstanbul'daki müttefik ordular komutanının söylentiler üzerine, müttefik kuvvetler tarafından işgal edilen topraklara karşı herhangi olası bir saldırıya karşı tedbirler aldığı ve Fransız askerlerinin Çatalca bölgesini işgal emri aldığı aktarılmıştır*.[3385]

30 Temmuz 1922. Katolik-monarşistt *L'Action Française* gazetesi yazıyor. *Kral Konstantin, "hareket hürriyetini geri aldığını" ve "Türkleri barışa zorlamak için" İstanbul üzerine yürüyeceğini ilân etti. Bu amaçla Anadolu cephesinden 30.000 asker çekerek Trakya'ya gönderdi. Öte yandan Anadolu'da Yunan işgali altındaki bölgelerin İyonya adında "otonom bir Devlet" haline getirildiğini açıkladı. II. Guillaume'un eniştesinin bu tutum ve davranışlarının kamuoyunu son derece kızdıracağı tabiî idi. "Savaş meydanlarında Türklere yenilen Yunanlılar Konstantin'in ordularının düşmanla karşılaşmayacakları bir yerde zafer kazanabileceklerini anladılar ve bu nedenle İstanbul'a yürümeyi kararlaştırdılar."*[3386]

Selânikli Abdülgani (Doyran) tarafından Konya'da intişar eden Kemalist *Öğüd* gazetesi: *İstanbul kapıları önünde Yunanlılar ve Fransızlar çarpıştılar*.[3387]

ABD'de münteşir *The Indianapolis Star* gazetesi, "Müttefikler Türk Başkent'ini Savunmaya Hazır" başlıklı haber neşretti*: Trakya üzerinden ilerleyen Yunan kuvvetleri İstanbul'u hedef aldı, Müttefikler bu plana karşı çıktı*.[3388]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: Yunanistan Hariciye Nâzırı *Baltazzi, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine bir nota göndererek Asya ve Türk-Yunan sorununun çözümüne ilişkin önerilerini iletmiş ancak bu nota kamuoyuyla paylaşılmamıştır*.[3389]

31 Temmuz 1922. Fransız *Le Matin* gazetesi, Tümgeneral Townshend'in Avam Kamarası üyesi Yüzbaşı Gee'ye gönderdiği telgrafı neşretti:

> Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra İzmir vilayetinin ve Anadolu'da işgal altında bulunan yerlerin Yunanlar tarafından derhal tahliye edilmesiyle sulhun istihsal edeceğine kânî oldum.
>
> Türkiye'de her ferd şerefli bir sulh arzu ediyor. Ankara'daki Fransız İrtibat Zabiti benim nokta-i nazarıma tamamıyla iştirak ediyor.
>
> Eğer şimdiki sulh teşebbüsleri akim kalırsa bundan pek ciddi bir vaziyyet tahaddüs edecektir. Müslümanlar arasında on yedi senedenberi elde ettiğim tecrübeler buna şüphe olmadığını gösteriyor. Avdetimde mezkûr vaziyeti hükümete izah edeceğim her sınıf halktan gördüğüm hüsn-i kabul harikulâdedir.

3384 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

3385 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 336. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3386 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

3387 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 557.

3388 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 203.

3389 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

Townshend[3390]

Le Journal gazetesi yazıyor: *Problem diplomatik değil, askerîdir ve otonomi ilânı bir şey değiştirmez… Sakarya'da iki yüz bin Türk var*.[3391]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti, Türklere karşı güç kullanılmadıkça barış görüşmelerinin başlayamayacağını düşünüyordu. Yunanistan, her ne kadar aksini bildirse de İstanbul'u işgal etmeye hazırdı. Ancak bu fikir Fransa ve İtalya'yı rahatsız etmişti. Habere göre, Fransız Hükümeti, İngiliz Dışişleri Bakanı'na İstanbul'a karşı hiçbir saldırının hoş görülemeyeceğini ve güçle püskürtülmesi gerektiği fikrini aktarmıştı. İtalya da bu fikri destekliyordu. Fransa Hükümeti, İngiltere'nin de hemfikir olduğunu bildirmesinin ardından bu hususları Yunan Hükümetine aktarmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, tarafsız bölgeye tecavüz etmekle ilgili herhangi bir teklifte bulunmadıklarını sadece İstanbul'un savunmasının güçlendirilmemesi durumunda Türklerin İstanbul'a yürümelerinden korktuklarını ifade ettiklerini müttefik devletlere bildirmiştir*.[3392]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Fransa, Yunanistan'ın istediği müsaadeyi derhal reddetti*.[3393]

1 Ağustos 1922. Fransız *Dépats* gazetesi: *Doğu tehdidi: Yunanistan'ın özerkliğini ilan ettiği İzmir'i ilhak etmeyeceği boş bir iddiadır. Büyük devletler, kararlaştırdıkları ortak programı zorla uygulatmada ortak bir irade ve azim göstermedikleri zaman, ihzar ettikleri kuvvet ne olursa olsun etkisi hiçtir. Yunanlıların İstanbul'u tehdidi def edilmelidir*.[3394]

Le Temps gazetesi: *Doğu'da barış kurulmak isteniyorsa Yunanistan bunun gereklerini yapmaya zorlanmalıdır. Denizlerin hakimi İtilaf Devletleri dir. Yunanlıları yola getirmek için en etkili tedbir limanlarını abluka etmekten ibarettir*.[3395]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi yazıyor: *Kral Konstantin, teşebbüslerinin Londra hükümetince hoşnutsuzluk gösterilmeden karşılanacağını düşünmese İstanbul'u işgal ve İyonya'nın otonomisini ilânını aklının ucundan geçiremezdi…*[3396]

Yunan'ın İstanbul'u işgal talebi Müttefiklerin müşterek kararıyla reddedilmiş olmasına rağmen *Tevhîd-i Efkâr*, *İleri* ve *Yeni Gün* gazetelerinin Fransa'yı ön plana çıkarması dikkat çekicidir. Ebuzziyazade Velid'in *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Yunanlılar, devletlere bir nota vererek İstanbul'un işgaline müsaade talep ettiler. Fransa, hemen reddetti, İngiltere maslahatgüzarı da tevbihatta bulunmuş*. Celâl Nuri İleri'nin *İleri* gazetesi: Fransız Hükümeti, İstanbul'un işgali için Yunanlılar tarafından vaki olan müracaatı derhal reddetmiştir. Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Yunanistan, Fransa'ya müracaatla İstanbul'u işgal için müsaade istemiş, Fransa reddetmiştir*.[3397]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Fransız Hükümeti, Yunan güçlerinin İstanbul'da yaşayan ve nüfus bakımında da oldukça fazla olan Rumları ayaklandırarak kentin kontrolünü ele*

[3390] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 253-254. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3391] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.
[3392] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.
[3393] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 560.
[3394] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 561.
[3395] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 561.
[3396] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288-289.
[3397] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 562.

*geçirmeye teşebbüs etmesinden endişeli*dir. *Yunanlıların temel amacı, İzmir'i özerk Yunan kenti yapmak ve İstanbul için de İtilaf Devletleri'ne ve Türklere gözdağı vermektir*.[3398]

2 Ağustos 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Doğrulanmaya muhtaç söylentilere göre Çatalca sınırında Fransızlarla Yunanlılar arasında bir çatışma meydana geldiği, Yunan devriyesi ile Türk jandarması arasındaki çatışmada iki Türk jandarmanın yaralandığı ve İngiliz askerlerinin Asya kıyılarından Avrupa kıyılarına geçmesinin ardından İstanbul'un oldukça sakin olduğu ifade edilmiştir*.[3399]

3 Ağustos 1922. *Fransa, İngiltere'ye Türk-Yunan barışı konusunda yedinci notasını sunarak Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasında diretti*.[3400]

4 Ağustos 1922 sonrası bir gün. *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki elemanlarından elde ettikleri bilgilere göre Hamit* [Hasancan] *Bey, General Pellé'ye, Lloyd George'un 4 Ağustos'taki kışkırtıcı konuşmasından sonra Ankara'nın "olası bir hareketinin" nasıl karşılanacağını soruyor; cevabında Pellé, "beklememenin iyi olacağını" söyleyerek, "Fransa'nın sempatisine güvenebilirsiniz" diyor*.[3401]

6 Ağustos 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Fransa Türklerle bir çatışma içerisine girmek istememektedir. Eğer İngiltere 26 Mart kararlarını delecek ve Türklere ne İzmir'in ne de İstanbul'un verilmeyeceğini dile getirecekse, o zaman barışa ihtiyaç duyan tüm Avrupa milletlerinin önünde bunun sorumluluğunu üstlenmiş olur. Fransa'ya gelince, Fransa, Lloyd George'un, sorumluluğundan usulca ve boş yere sıyrılmaya çalıştığı İzmir'e Yunan çıkarmasının kötü sonuçlarına ortak olmak istememektedir. Aynı Fransa, geçtiğimiz sene temelleri atılan Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeyi arzulamaktadır*.[3402]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1'inci Kongresi Program Komisyonu, tashihat neticesinde nihaî şeklini verdiği 10 maddelik Rusça "Tezler ve Kararlar"ı neşretti. TBMM Hükümeti tenkid edilirken Mustafa Kemal istisna ediliyor, Padişah ve Enverciler lanetleniyor:

> 1) Türkiye'de ulusal hareketin doğuşu
> Türkiye'yi emperyalistlerin köleliğine teslim eden Mütareke'den sonra Yunan orduları İzmir'e çıktı; Erzurum bölgesinde Ermeni çeteleri belirdi. İstanbul da İtilaf devletlerinin elindeydi. Bütün bunlara karşı, burjuvazinin ve askerlerin en ilerici ve bilinçli kesimleri kurtuluş hareketini örgütlediler. Izmir, Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplandı. Ankara'da hükûmet merkezi kuruldu. Bir yıl sonra salt milis niteliği taşıyan müfrezelerin yerini nizamî ordu aldı. TBMM hükûmeti bir yandan Sultancıların gericiliğini yenerken, bir yandan da yığınların istemlerini bastırarak, kendi iktidarını pekiştirmek için teröre başvurdu. Ama iç ve dış politikada gerekli çalışmaları yapmadı.
>
> 2) Ülkenin şimdiki ekonomik durumu
> Türkiye ekonomisinin temeli tarımdır; fakat korkunç bir yıkıma uğramıştır. Tarımsal üretim savaş öncesine oranla çok azalırken, tam tersine köylülerin sırtındaki vergi yükü her geçen gün daha ağırlaşmıştır. Şu anda köylüler, gelirlerinin yüzde yetmişine varan 9-10 çeşit vergi ödemektedirler. Tefeci ve ağalardan almak zorunda kaldıkları borçlarla sömürülmeleri bir kat daha artmıştır. Hükûmet ise "Memleketin efendisi köylüdür" sloganını kullanmaktadır. Sanayiin durumu daha az acıklı değildir. Savaş öncesinde Zonguldak'ta ayda 13 milyon okka kömür üretilirken, bu şimdi 580 bin okkaya düşmüştür. Adana bölgesinde eskiden 26 fabrika çalışırken şimdi faal 10 fabrika kalmıştır. İşçilerin günde 12 saat iş karşılığı aldıkları ücret, tek bir kişinin asgarî geçimine bile yetmemektedir. Sivas ve Kayseri'de ünlü halı üretimi hızla gerilemiştir. El yapımı halılar

[3398] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 260.
[3399] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 337.
[3400] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 564.
[3401] Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 175.
[3402] Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 173. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Batı'dan gelen fabrika halılarıyla rekabet edememektedir. Zanaatçılar işliklerini birer birer kapatarak sıradan işçi olmaktadır.

3) Mübadele ve Ticaret
Küçük işletmeler iflâs ederken, savaş zenginleri bankalar ve anonim şirketler kurarak daha semiriyorlar (örneğin, Paris'te 1922 Nisanı'nda bir Fransız-Anadolu Bankası kuruldu). Yerli kapitalistler yabancılarla ortaklaşa Türkiye'nin emekçi yığınlarını sömürmektedirler. Yerel borsa ve ticaret odalarında yapılan sözleşmeler geçen yıllara oranla birkaç kat azalmıştır. Adana, Sivas, Trabzon gibi merkezlerde işletmelerin ticaret bilançoları geçmişe göre 4-5 kat düşüktür.

4) Bütçe ve Maliye
Hükûmetin hâlâ bir ulusal merkez bankası yoktur. Anadolu'da faaliyet gösteren Osmanlı Bankası şubeleri, ülkenin malî durumunu büyük ölçüde etkiliyor. İstanbul Borsası tarafından yönetilen bu banka sermayesinin dörtte üçü İngiliz ve Fransız burjuvazisi tarafından konulmuştur. Devlet bütçesinin yüzde 85'i ordu ve jandarmaya gitmektedir. Üretim daraldıkça, hükûmet eğitim, ulaştırma ve iletişim bütçelerini kısarak askerî harcamaları karşılamaya çalışıyor. 1922 yılında jandarma için ayrılan tahsisat 5 milyon, eğitime ayrılansa beş yüz bin liradır; jandarma sayısı 85 binken öğretmen sayısı 3 binden ibarettir.

5) Anadolu'daki siyasal durum ve sınıflar dengesi
Anadolu'da bulunan eski paşalar, aristokrat beyler, Enverci ve Refetçi subaylar, kara cüppeli hocalar sürüsü, Sultana ve İstanbul hükûmetine, dolayısıyla da İtilaf devletleri sempati duymaktadır. Rauf Bey hükûmeti bu acı gerçeği gösteriyor. Fransız ajanı Mojen'in (Maugin) etkisindeki bütün bu gruplar, şu veya bu biçimde savaşa son vermek istiyorlar. Millî gurur ve Türkiye'nin bağımsızlığı ilkeleri artık unutuldu. Halk yığınlarının reform isteklerini hiç umursamayan tüccarlar yalnız kendi çıkarları için uğraşıyorlar. Ankara ile İstanbul arasında aracılık etmeye teşneler. Kendi partilerine "İkinci Müdafaai Hukuk Grubu" adını veren muhalif milletvekilleri her an iktidara geçebilirler.

6) Aydınlar
Gericilerin baskısı altında olan ve her geçen gün daha yoksullaşan küçük aydınlar, özellikle de öğretmenler sağlam duruyorlar. Ama bugüne kadar konuşmaktan ileri gidemediler ve kendi örgütlerini kuramadılar. Aydınların üst tabakaları egemen sınıflarla eski bağlarını koparmamışlardır. Kendilerini liberal göstermelerine karşın, Ahmet Beyin [Ağaoğlu] önderliğinde Pan-Turanizm, Pan-Türkizm şarkılarını söylüyorlar. Örneğin, Hakkı [Behiç ?] Beyin hocalarla ilgili yazısı dava konusu oldu. Rauf Bey bu tutumda olanlara, "Siz hocalara karşı savaşmakla Türkiye Bolşeviklerine yardım ediyorsunuz" dediğinde, hükümetle işbirliği ettiler ve susacaklarına söz verdiler.

7) Köylülük
Köylüler eski rejim ile yeni rejim arasında herhangi bir fark görmüyor ve bir an önce barış istiyor. Bunun için de, gerici hocaların ve Ankara türedilerinin değil, ancak Sultan'ın ve İstanbul hükümetinin kendilerine barışı sağlayabileceği yolundaki kışkırtmalara kapılıyorlar. Onlara göre, ancak Ankara İstanbul'la birleşirse, Sultan hazinesini açacak, hükümetin elinde daha fazla para olacak, vergiler azalacak ve rahat nefes alınabilecektir. Bazen (Küçükhisar'da olduğu gibi) köylüler ayaklanmakta, çete kurup dağlara çıkmakta, ellerine düşen subayların başını kesmekte, telgraf direklerini ve devlet dairelerini yıkmaktalar. Bu gibi köylülere karşı terör uygulanıyor, evleri yıkılıyor, yakınları zorunlu çalışmaya gönderiliyor. Bazıları iş bulmak için Adana'ya gidiyor; oysa Adana'da 20 bin tarım işçisi işsiz. Ali İhsan Paşa davasının gösterdiği gibi, Ordu'da da bu tür eğilimler var. Asker kaçaklığı azalmıyor, tersine artıyor. Fakat egemen sınıfların sahte devrimciliğini anlayan ve ülkenin gerçek kurtuluşunu emekçi yığınlarında, işçi ve köylülerin devriminde göre köylülerin bilinçli kesimleri onların partisine katılıyor.

8) İşçiler [Bekir yoldaşın tezleri]
Büyük Savaş döneminde, deniz kıyılarında yoğun olan demiryolu ve sanayi işletmelerinin işçileri büyük haksızlıklar içinde yaşıyor, aldıkları ücret asgari ihtiyaçlarını bile karşılamıyordu. Yarattıkları üretim fazlasına, yabancı kapitalistler el koyuyordu. Yeni savaşın başlaması, onları yine işsizlik, pahalılık ve düşük ücretler gibi dertlerle karşı karşıya getirdi. Güneydeki liman işçileri angarya olarak askerî yükleme işlerinde çalıştırılıyor.

Anadolu işçilerinin haklarını ne İstanbul, ne de Ankara hükûmeti tanıyor. İşçiler Sultan'dan da, fabrika sahiplerinden de kendilerine hayır gelmeyeceğini anlamıştır. Onlar toptan yok edilmelidir.

9) Hükûmet
Bugünkü hükûmet askerî bürokrasi ile zenginlerin diktatörlüğünden başka bir şey değildir. Güneydoğunun şeyh ve ağaları da, bu süngü ve lira diktatörlüğüyle işbirliği içindeler. Şimdiki Bakanlar Kurulu, Rus devrimcileriyle Brest-Litovsk'ta görüşmeler yapan, Sultan yanlısı Rauf Bey'in başkanlığında maskelenmiş Enverciler den oluşuyor. Açıkça gericilerin etkisi altındalar. Basın-yayın, kamu özgürlüklerinden, kişi dokunulmazlığından iz bile kalmadı. Hükûmetin savaş kazançlarına el koyması ve finans burjuvazisinden yüksek vergiler alması gerekirken, dış borç bulabilmek için Fransa'nın kucağına gidiliyor. Meclis bugüne kadar ikincil işlerle uğraştı, yakıcı güncel sorunların çözümünü savaş sonrasına bıraktı. Emekçi yığınları için hiçbir şey yapılmadı. Vali ve kaymakamlar rüşvet aracılarıdır. Belediye gibi yerel yönetimler de hükûmetin emir kulu ve hizmetçisi durumunda. Köylüler jandarma zulmü altında inliyor. Özyönetimden eser yok. Üç yıldır reformlar yapılmasını bekleyen THİF, hükûmet çizgisini değiştirmezse, artık iç politikada onu desteklemekten vazgeçecek ve ona karşı mücadeleye başlayacak. Parti, savaştan sonra emekçi yığınlarının yardımıyla, bu hükûmeti yıkmayı kendine ödev edinecektir.

10) Hükûmetin dış politikası
Hükûmet bugüne kadar Doğu'daki elverişli koşullardan yararlanmadı; tam tersine Kilikya'yı Fransızlara teslim etti. Avrupa proletaryasının desteğini kazanamadı. Hükûmet Sultan ve Fransa yanlısı, *Öğüt* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde Rusya'ya karşı yazılar yayınlanıyor. TKP'nin Fransız sömürgelerindeki halkların korkunç durumunu anlatan yazısının basılmasına izin verilmedi. Komintern'in Türkiye'de bir Doğu Halkları Kongresi toplanması girişimine, Ankara hükûmeti iyi gözle bakmadı. İktidardaki Kemalistler ile muhalefetteki Sultancı ve Refetçiler arasında dış politika bakımından hiçbir fark kalmadı. Cephede askerî bir zafer kazandıktan sonra İtilaf devletleriyle barış imzalanırsa, bundan sonra ya İngilizlerin koruduğu Sultan'ın İstanbul'una karşı harekete geçilecek ya da Sultan ve İngiltere'yle anlaşmaya gidilecek. Bunların birincisini Kemalistler yapmazsa, ikincisini Refetçiler yapacak. İç gericilik, dış gericilikle ittifak halinde.
İtilaf devletleri, Türkiye'ye karşı birer tuzak olarak Roma'da bir Doğu Halkları Kongresi, Venedik'te de bir konferans düzenliyor. THİF bunlara katılınmamasını ve cephede yeniden saldırıya geçebilmek için güç kazanılmasını istemektedir. Öncelikle, burada bir kongre toplayarak, emperyalizme karşı Doğu ülkeleri arasında ekonomik ve politik ortaklıklar kurulmalıdır. İç reformlar gerçekleştirilerek ülkenin savunma olanakları arttırılmalıdır. Türkiye bütün Doğu ülkelerinde ve sömürgelerde elçilik açma hakkı elde etmelidir. Sultan hükümetiyle hiçbir pazarlık yapılmamalıdır. Sultan'ın, bütün İstanbul zenginlerinin ve soyluların mallarına emekçiler lehine el konulmalıdır. Avrupa proletaryasıyla bağlantılar kurulmalıdır.
Komintern IV. Kongresi'ne gidecek delegelere, Lloyd George hükümetine baskı yapması için İngiliz İşçi Partisi'yle görüşmeler yapmaları talimatı verilecektir. İngiliz emperyalizmine karşı ciddi mücadele ve propaganda yürütecek olan TKP kongresinin yapılmasını yasaklamak, artık aptallık değil, ihanettir.

Kahrolsun Sultan ve İstanbul hükûmeti.
Yaşasın yeni işçi ve köylü Anadolusu.
Kahrolsun Ankara hükümetinin başındaki Sultancı ve Enverciler.
Yaşasın RSFSC ile ekonomik, siyasal ve askerî birlik.[3403]

THİF Kongresi "Kararlar"lar metninde TBMM Hükümetinin Irak'daki Britanya çıkarlarına ve Suriye'deki Fransa çıkarlarına zarar vermekten sakınan tavrına dikkat çekiliyor: [..] *Arap kabileleri silâhlı çeteler halinde, İngiliz işgalcilerini Mekke ve Medine'den kovup oraları kurtarmak için sistemli bir savaş yapıyorlar*. [..] *Fakat elverişli konumuna rağmen, TBMM hükûmeti, Mezopotamya'da İngiltere'ye karşı çıkmak, Suriye, Arabistan ve bütün Doğu halklarına ve kabilelerine bağımsızlık hakkı tanımak, bu halkların kongrelerini örgütlemek, onlara siyasal ve moral destek vermek konularında hiçbir şey*

[3403] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 535 - 549 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 258-261. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

yapmamıştır. Tam tersine, TBMM hükûmeti Suriye Heyetini kabul etmedi, sınırdaş ülkelerin bağımsızlıklarını tanımadı.[3404]

Bir başka vesikada "Dış Durum" tahlil ediliyor:

> Anadolu'nun dış durumu, uluslararası ilişkilerin ve iç koşulların bir sonucudur.
> İtilaf emperyalizmi, Sèvres anlaşmasıyla Yakın Doğu'yu sömürgeleştirmeyi amaçlamıştır. Fransa, Ankara hükûmetiyle bir barış imzalamış olmakla birlikte, İngiltere'yle arasındaki çelişkiler, onunla Türkiye konusunda anlaşabilmesini engelleyecek düzeyde değildir. Bu Mart ayı başlarında, üç Bakan Paris'te toplandıkları zaman Fransa Türkiye'nin bağımsızlık haklarının Yunanistan lehine budanmasını ve iktidarın İstanbul hükûmetine verilmesini isteyen kararları destekledi ve böylece Ankara'yla dostluğunun değerini ortaya koydu. Ankara hükûmeti, Kilikya'yı Fransa'nın ekonomik yönetimi altına bırakmaktan başka, onların işgalleri altındaki Suriye halkına siyasal destek vermekten de vazgeçti. Bütün Yakın Doğu'daki devrimci etkisini kullanmamak dar görüşlülüğünü sergiliyor. Ankara, Fransa sermayedarlarından borç alırken, bir yandan da İngiliz hükümetiyle özel ve resmî görüşmelere girişti. İngiltere ve Fransa başbakanlarının Mayıs ayındaki toplantıları, İstanbul'u kollayarak bütün Müslümanlara karşı iyiniyetli oldukları imajını yaratmaya çalışmıştır. Ankara hükûmetinin gafletinden yararlanarak Cenova konferansını uyduran itilaf devletleri, şimdi de Ankara ile İstanbul'u barıştırmak ve Yunanlılarla görüşmeler yapmak için Venedik'te bir toplantı düzenlemeye, Roma'da da bir Doğu Halkları Kongresi toplamaya karar verdi. Böylelikle, İtilaf devletleri emperyalizmi Doğu ülkelerini sömürmeye devam edebilecek. [..][3405]

THİF Kongresi, *son olarak hükûmetten sultanın devrilmesini ve Cumhuriyetin ilân edilmesini, ülkenin savunma gücünün arttırılmasıyla savaşın başarılı bir biçimde sonuçlandırılmasını hızlandıracak işçi ve köylü yığınlarınm temel isteklerinin gerçekleştirilmesini talep eder*.[3406]

9 Ağustos 1922. *Paris'te, Hamit Bey'in Katimirini gazetesi İstanbul muhabirine demeci: Ankara Hükümeti barışseverdir. Yunanistan tarafından bir soru gelince Ankara şartlarını bildirecektir*.[3407]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı *İzzet Paşa, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile uzun bir görüşme yaptı*.[3408]

Le Matin gazetesi yazıyor. *Yunanlılar Lloyd George'a* 4 Ağustos günkü konuşması mucibince *"Yunan Millî Kahramanı" unvanını verdiler*.[3409]

10 Ağustos 1922. Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi, Jacques Frontiere imzalı makale neşretti: *Yunan ordusu, bizzat kendisi de yıpranan Türkten başka bir hasım önünde elindeki mevkileri çok zor tutar*.[3410]

İstanbul'da münteşir *İkdam* gazetesi Ankara'da siyasî görüşmeler gerçekleştiren eski Hahambaşı Haim Naum'un beyanatını Ankara'daki *Yeni Gün* gazetesinden iktibas etti. Buna göre Haim Naum'un General Townshend ve Miralay Mougin ile dost olduğu ve aynı siyasî şebekede (*ağ*da, İngilizce ifadeyle *network*te) bulunduğu anlaşılmaktadır:

3404 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 558 - 561 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 265-266.

3405 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 562 - 564 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264-265. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3406 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 565 - 571 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3407 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 572.

3408 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 573.

3409 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 289.

3410 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 290.

Elyevm Ankarada bulunan sabık Hahambaşı Hâim Nâ'ûm Efendi "Yeni Gün" muharririne beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

"… Daimî suretde ikamet eylemekde olduğum Parisden Ankaraya gelmek maksadıyla ondört temmuzda ayrıldım. Geçen çarşamba günü Haydarpaşa-İzmit tarikiyle Ankaraya müteveccihen seyahata devam eyledim. Ancak Ankaraya biraz geç geldiğimden müteessifim. Aziz dostlarımdan Ceneral Tavnsend ile Ankarada görüşemediğimden meyusum. Fakat hareket etmek üzere bulunan dostum Mösyö Mojen ile yarın görüşeceğim. Yollarda memurîn-i ilmiye, askeriye, mülkiye, pek ziyade âsâr-ı ihtiram gösterdiler, mekteb talebeleri şehirler haricinde bendenizi hep bayraklarla istikbal eylediler. Bu teveccühden minnetdarım. Kendilerine ne suretle teşekkür edeceğimi bilmiyorum. Doğrusu bu vatanın evladı olmağla iftihar ediyorum. Yolda hiç zahmet çekmedim. İzmit şosesi hakikaten iyidir. Ankaraya ancak bazı ahbabı görmek içün geldim. Esasen Amerikadan bir seyahat yapmağı kararlaşdırmışdım.

Ankarada ne kadar kalacağımı bilemem. Fakat herhalde birkaç gün burada kalabileceğim. Maksadım tekrar Parise gitmekdir. Sulh-ı umumîye kadar alelade bir ferd sıfatıyla orada ikamet edeceğim. Esasen meslek-i ruhaniyeden tamamen el çekdim.

Türkiya Büyük Millet Meclisinin davası meşrudur. Bu davanın meşruiyeti birçok delail ile tezahür etmişdir. Esasen Fransa vesaire gibi medeniyetde ileri gitmiş milletlerin bu hakkı tanıması davanın meşruiyetine en büyük delildir. Millî dava, muvaffakiyetle nihayetlenecekdir.

Gerek Avrupada ve gerekse Amerikada hiçbir faaliyetde bulunmadım ki buna dair izahat vereyim. Yalnız icab etdikce konferans vermek suretiyle ricali, gazetecileri ve yüksek tabakayı teşkil eden münevveranı lüzumu derecede Türk ahvalinden tenvir etdim. İki buçuk sene devam eden gaybubetimde birisi beş ay, diğeri yedi ay devam etmek üzere iki defa Amerikaya seyahat etdim. Şimalî Amerikanın bütün büyük şehirlerine giderek müteaddid konferanslar verdim. Halk bu izahatla kendilerini tenvir etdiğimden bana teşekkür etdiler. Amerika gazeteleri bir seneden beri düşman propagandalarına âlet olmamağa dikkat etmekde ve Türkiya hakkındaki neşriyatda ihtiyatkâr davranmakdadırlar. Amerika zenginleri ve tüccarı Türkler hakkında müsaid fikirler beslemekde ve sulhun avdetiyle faaliyete geçebilmelerini şiddetle arzu etmekdedirler. Bu meyanda [bir ya da iki kelime sansürlenmiştir] Amiral Bristol Cenablarının mesaisini şükranla etmek mecburiyetindeyim. İngiltereye hiç gitmedim. Fransada ise efkâr-ı umumiye tamamıyla Türkler lehindedir. Gazeteler, vaziyeti kısmen kavramışlardır. Binaenaleyh burada rical-i siyasiye ile görüşerek muhtac-ı tenvir cihetlerini izah etdim. Artık Fransada buna da hacet kalmamışdır. Paris mümessili Ferid Beğ bu hususda pek ziyade (?)liyetle çalışıyor. Refikası Müfide Ferid Hanım mütemadî konferanslarla rical-i siyasiye gailelerini Türkiya ahvali hakkında tenvir etmiş her tarafda teveccühle karşılanmışdır."[3411]

12 Ağustos 1922. Fransız Miralay Mougin ve eski hahambaşı Haim Naum, *Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyi Hariciye Vekâleti* makam odasında ziyaret ettiler.[3412] Miralay Mougin'in sefarethane binası, Ankara İstasyon Otel'dir.[3413]

Fransız *Le Matin* gazetesinin haberi: *Yunan ordusu inhilâl halindedir.*[3414]

14 Ağustos 1922. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Paris'e telgraf gönderdi. Yunan, İstanbul'u işgal için Batı Anadolu'dan Trakya'ya asker kaydırmış durumdadır. Lloyd George, beyanatlarıyla Türkleri harbe tahrik etmektedir. Türk taarruzu muhtemeldir ki *Türklere saldırmalarını tavsiye eden Franklin Bouillon tarafından da doğrulan*maktadır.[3415]

3411 İkdam, 10 Ağustos 1338-1922, Numero 9121, *Hâim Nâ'ûm Efendi*, s. 1.

3412 Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1338-1922, Numero 578, *Dahilî Haberler: Ziyaretler*, s. 2.

3413 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 133.

3414 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 187.

3415 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 332. "*Türklere saldırmalarını tavsiye eden Franklin Bouillon tarafından da doğrulandığı*" ifadesi "Pellé tarafından belgenin sağ üst kısmına not olarak eklenmiştir. Pellé'nin verdiği bu bilgi, Yunan ordusunun İstanbul'a yürüme tehdidi ve İngiltere Başbakanı Lloyd George'un belgede bahsi geçen demeçleri ile doğrudan alakalı görünmektedir. 1922'nin Ağustos ayı başlarında Lloyd

Ankara Büyük Millet Meclisi'nin Paris sefîri Ahmed Ferid (Tek), Fransız matbuatına beyanat verdi: *Yunanın tehdidatı Türkiyayı endişenâk edemez.* Ahmed Ferid, *Yunanistanın son derece bitab düşdüğününü ve Yunanistan tarafından vâki olan tehdidleri Türkiyayı endişenâk edecek mahiyetde telakki etmediğini kaydetmişdir*.[3416]

L'Eclair gazetesi, Michel Paillares'in makalesini neşretti: *Ne Yunanlılar ne Türkler kendi imkânları ile bir sonuca varabilirler*.[3417]

15 Ağustos 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'a mahrem mektub gönderdi: *Anlayabildiğim kadarıyla, Fransız meslekdaşımın, Yüksek Komiserler arasındaki toplantılarda konuşulan her şeyi Milliyetçi ajana iletmekte hiç zaman yitirmediğinin altını çizmek istiyorum*.[3418]

Fotoğraf. *Ferid Beğ* (İleri, 15 Ağustos 1338, s. 1).

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği binasında yangın çıktı. Sovyet elçilere göre bu vaka, kundaklama olayıdır:

> Aralov, kundaklamanın sorumlusunun Meclis'teki gerici güçleri temsil eden Rauf Bey olduğunu yazar. Elçilik Birinci Sekreteri Anatoli Glebov ise yangının suçlusu olarak, 4 Haziran'da Ankara'ya gelen Fransız hükümetinin temsilcisi Albay Maugin'e işaret eder. Glebov'a göre, "Bu tür işlerin uzmanı" olan Maugin, Ali Fuat Paşa olayı üzerine Moskova ve Ankara arasında doğan gerginliği büyütmekle görevlidir. Türkler ve Ruslar yeniden düşman olsa, Maugin mutluluktan uçacaktır. Yine Glebov, elçiliğin yakılması olayında, "Batılı kundakçı"nın sağcı Türk çevreleri ile ortak hareket edip etmediği konusunun bilinmediğini yazar. Maugin hakkında, Türk basınında, Türkiye'ye ilk geldiği günlerden başlayarak, benzer bilgiler yer almıştır. Maugin'in başlıca amacının, Anadolu'daki Bolşevik nüfuzunu araştırmak ve Aralov'un Ankara'daki yüksek itibarını dengelemek olduğunu gazete haberlerinde yer almıştı.[3419]

16/17 Ağustos 1922. THİF Kongresi ilk oturumunu, muhtemelen Salih'in (Hacıoğlu) Keçiören'deki bağ evinde, saat 01:30'da yasadışı gerçekleştiriyor. Hazirûn sayısı 22. Komintern'in Fransız mümessili Michel, şarkiyatçı bir selâmlama konuşması yapmıştır:

> Yoldaş Michel'in selâmlama konuşmasından sonra, Salih Yoldaş MK'nin faaliyet raporunun siyasal bölümünü okuyor ve teşkilât raporunun Nâzım yoldaş tarafından sunulacağını söylüyor. Salih, yukarıda aktarılan rapor taslağındaki tarihçeyi anlatıyor. 1919 yılında Ankara, Eskişehir ve İstanbul'da komünist gruplar işçileri örgütlemeye başlamıştı. 1920'de Ankara'daki Türk burjuvazisi, yığınların bolşeviklere duyduğu sevgiden yararlanabilmek için bir KP kurduğunu ilân etti. Biz de kendi partimizi kurduk. Sahte solcuların içimize girmelerini önlemeye çalışmamıza karşın, şimdi karşımızda olan Şeyh Servet, Mehmet Şükrü ve benzerleri

---

George, Yunan ordusunu *Kemalistlere karşı tüm güçleriyle savaşmaya* kışkırtan demeçler veriyor ve 4 Ağustos günü şu konuşmayı yapıyordu: *Yunanlıların sorunu bir karara bağlamaları için ancak tek bir yol vardır: O da hemen hemen geçilmez olan barikatları aşarak, ülkenin yüzlerce kilometre içlerine yürümektir*". "Salahi Sonyel'in o günlerde kaleme alınan İngiliz istihbarat raporlarından aktardığı şu ifade, General Pelle'nin sözünü ettiği bilgiyi doğrular niteliktedir: *İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, bu yeni durum önünde hareketsiz kalmayan Kemalistler, Fransızlara danışıyorlardı. Fransızlar, Lloyd George'un söylevini göz önünde tutarak, Kemalistlere, ivedilikle davranmayı öneriyor; her türlü yardım vaadinde bulunuyorlardı"* (Selçuk, 2022, s. 332-333, dipnot 866). İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3416 İleri, 15 Ağustos 1338, Numero 1625, *Ferid Beğin Beyanatı*, s. 1.

3417 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 290.

3418 Rumbold Yazışmaları, No. 242-243, 15 Ağustos 1922; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.

3419 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 147-148.

partimize katıldı. İstiklâl Mahkemesi, on yöneticimizden dörtte üçünü uzun yıllara mahkûm etti ve sürgünlere gönderdi. Hapisler bizi temizledi, hatalarımızı düzeltmemize olanak verdi. Geçen yıl sonunda özgürlüğümüze kavuştuk. İki ay sonra güçlerimizi yeniden toparladık, faaliyetimizi yeniledik. Şimdi ilk görevlerimiz, kendimizi emekçi yığınlarına tanıtmak, işçileri sendikalarda örgütlemek, aşağılanan köylülerin yanında yer almak, en iyi aydınları saflarımıza kazanmak, ulusal kurtuluş hareketi ve hükûmetin iç ve dış politikası üstüne görüşlerimizi netleştirmektir.

Yeni Hayat'ın ilk sayılarından birinde yayımladığımız Beyanname'de, Türkiye burjuvazisinin emperyalizme karşı verdiği savaşın gerçekten devrimci nitelikte ve proletarya ile emekçi kitlelerinin çıkarlarına uygun olduğunu belirttik. Bu nedenle, dış politikada hükûmeti destekliyoruz. İç politikada da hükûmetin işçi, tarım, vergiler, yönetim gibi konularda emekçiler lehine reformlar yapma amaçlarını olumlu karşıladık. Hatta geçici olarak, iç bunalımın keskinleşmesine olanak vermemek için, sınıf mücadelesi bayrağını dayanılabilecek sınırlara kadar indirdik. Bu fedakârlıkla, hükûmetin ülke savunmasını güçlendirmesini, asker ve köylülerin moralini yükseltmesini, ekonomik bunalımın sonuçlarını hafifletmesini umduk. Fakat egemen sınıflar kendi ayrıcalıklarından gönüllü olarak vazgeçmezler; bizde de emekçi yığınlarını aldattılar. Bu doğrultuda propaganda yaptık. Fakat yabancı kapitalizminin Türkiye'de güç kazanmasından önce, işçi yığınlarının sendikalarda birleşmesi gerekiyor. Biz Avrupa proletaryasının yardımıyla iktidara geldiğimizde, egemen sınıfın yönetiminde kapitalizmin ekonomik ve teknik alanda yapamadıklarını yapacağız. Ayrıca, bütün Doğu'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin güç kazanmasına katkıda bulunacağız. Türkiye'de geçici bir sınıflararası barış [Burg-frieden] dönemi yaşanmakta, ama bu dönem şimdi bitmek üzere.

Yeni Hayat'ta Yunan burjuvazisinin emperyalist haydutların çıkarları için yürüttüğü savaş konusunda Yunan işçi ve askerlerine yönelik bir çağrı yayımladık. Yunanistan Komünist Partisi'nin, Türkiye ulusal kurtuluş hareketinin emperyalizm üzerinde zafer kazanmasını istediği çağrıyı da yayımladık. Hükûmeti destekleyen diğer parti ve burjuva gruplarıyla, Nisan sonu - Mayıs başına kadar taktik ilişkilerimiz oldu. Fakat sosyalist geçinen Tevfik Rüştü de dahil, milletvekilleri bizimle birlikte hareket etmeye yanaşmadılar. Hükûmetin dayandığı [Birinci Grup] Müdafaa-i Hukuk üyeleri içgüdüleriyle, bizim ilân ettiğimiz Halkçı-Sosyalist-Komünist platforma karşı çıktılar. Ufak bir Halkçı grubu [Halk Zümresi], çıkardığı *Şarkın Sesi* gazetesiyle, bizim isteklerimizi savunmaya çalıştı. Ama Halkçılık [Program] maskesi altında gizlenen yeni siyasal akımların çok çabuk etkisine girdi. Resmî makamlar onlara "Siz *Yeni Hayat*'ın havasıyla zehirlenmişsiniz, Rus parasıyla çalışıyorsunuz, Bolşevizm hastalığı taşıyorsunuz" dediler. Son üç ayda da, Fransızcılar, Sultancılar ve hocalar tarafından desteklenen bir akım ortaya çıktı. Bunun ayrıntılarını Refet Paşa'nın konuşmasında görebilirsiniz. Cephedeki savaşın sonucunu bekliyorlar. Dış borç alabilmek için Fransa'nın kucağına atlamaya hazırlar. Sultanın gölgesinde ve jandarmanın himayesinde hükûmet konaklarını yeniden İstanbul'a taşıyacaklar. Halkçılar da, sözüm-ona sosyalistler de, mücadelenin nüanslarını anlamıyorlar ve kendilerinin Istanbul yandaşlarınca aldatılmalarına fırsat veriyorlar.

Hükûmet Yakın Doğu politikasında emperyalist boğaları birbirlerine karşı kızıştırmaya çalışıyor ve bu ülkelerin halklarının onlara karşı savaşmalarına meydan vermiyor. Haziran sonunda, hükûmetten bu konuda hiçbir şey beklenmemesi gerektiğini anlayınca, biz Komintern'in yardımıyla bu alana el attık. Suriye devrimcileriyle ilişki kurduk ve oralardaki olaylar hakkında bilgi edindik.

Hükûmetin iznini beklemeyen Ankara örgütümüz, demiryolu ve imalat-ı harbiye işçilerini ve henüz hükûmetin etkisi altında bulunan Ankara öğretmenlerini sendikalarda birleştirmeye başladı. Adana, Mersin ve Tarsus'ta da, bizim yönetimimizde çalışan birkaç sendikamız var. Gerçi, demiryolu işçileri hariç diğerleri illegal çalışıyor. Zonguldak'ta eski sendika yönetimini görevden attık; yeni yönetim bize anlayış gösteriyor. Hükûmetin bizimle işbirliği eden işçileri cephenin ön saflarına göndermekle tehdit etmesine karşın, burada temsil edilen şehirlerde sendika örgütleme çalışmalarımız devam ediyor.

Emekçi yığınlarına, ülkemizin bağımsızlığı için cephede savaşmanın yeterli olmadığını anlattık. Ülke içinde ve dışında da savaşmak, emperyalizmi sırtından vurmak gerekiyor. Kominter'in IV. Kongresine katılacak delegelerimiz, İngiliz İşçi Partisi'nden, gerçekten dünya emekçileriyle dayanışma içindeyse, Türkiye'nin kurtuluşu için kendi hükümetine karşı kampanya açmasını isteyeceklerdir.

Köylüler arasında da çalışmaya koyulduk. Artık ilerici aydınlar gibi, köylüler de, Saltanat ile Kemalist rejim arasında hiçbir fark olmadığını anlamaya başladı.

Radek Yoldaş, 7 Temmuzda *İzvestiya*'da çıkan, çevirisi de *Yeni Hayat*'ta yayımlanan, Cemal Paşanın öldürülmesiyle ilgili yazısında, Türk hükûmetinin iç reformlara gideceğini umuyor. Mart ayında Kemal Paşa

> TBMM kürsüsünden köylüleri memleketin efendisi ilân etti, ama bu lâfta kaldı. Biz, nüfusumuzun çoğunluğunu oluşturan köylülerin lehine bir dizi istek ileri sürüyoruz.
> Bütün bu sorunların çok-yönlü olarak aydınlatılması ve önümüzdeki zor ödevlerin çözülmesi için, TKP'nin kurucu kongresini burada, Ankara'da topladık. Rauf Bey hükûmeti toplantımıza önce izin verdi, sonra geri adım attı, hatta üç komünistten fazlasının biraraya gelmesini yasakladı. Biz onun için kongrenin gizli yapılmasına karar verdik. Egemen sınıfların ve emekçi kitlelerinin tutumlarında, birkaç hafta önce işte böyle bir değişim oldu.[3420]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, *Ağustos Kongresi ertesinde*, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi yetkilisi Elmehmedov'a gönderdiği bir mektubunda Fransız rical ile Mustafa Kemal temaslarına dair mütalaalarını bildiriyor:

> [..] Size bir az da meclisin son günlerdeki halinden bahsedeyim. Mecliste muhalifler çoğalmıştır. Geçen gün Fransızlara verilecek imtiyaz meseleleri mevzubahis olurken bunu tervic eden kabine azaları ıslıklarla karşılanıyordu. Harp edecek kabiliyet olmadığı için hükûmet çoktan sulha hazır fakat tekrar İstanbul hükûmetine esir oluruz korkusuyla bunu kendilerini kurtaracak bir şekilde yapmak istiyorlar. Fransızlarla son zamanlarda münasebetleri son derece samimiyet kesbetti zannederim Klod Farer ve General Pelle Paşa babamızla [*Mustafa Kemal'le*] İzmir'de yaptıkları mülakatlar da pek boş değildi. Buna iki mana veriyoruz. Ya Fransızlar bazı şartlarda Türkiye'ye harbin devamı için yardım edecekler ki bu olsa olsa Türkleri İngiliz'e karşı kullanmaktır. Ve yahut da hakiki olarak yine bazı menafi mukabilinde Türkler'in Yunanlılar'la arasını bulacaklardır. Mamafih şunu unutmamalıdır ki bu hal son zamanlarda Fransızlar için aynı zamanda bir mecburiyet haline de girmiştir. Çünkü Kilikya'da adem-i memnuniyet her gün biraz daha artmakta halk Türkler'le birleşme yollarını aramaktadırlar. İngilizler'in Irak'daki vaziyeti de Fransızlar'ınkinden pek farklı değildir. İşte bütün bu vaziyetlerdir ki bizi faaliyete davet ediyor. Şark-ı Karib Konferansı behemehal yapılmalıdır. Bunun pek çok faydası görülecektir. Bu hususta gösterilecek ihmal bize pek pahalıya mal olur. Ve belki de Türkiye'nin büsbütün elimizden çıkması vahim neticeler doğurur.[3421]

16-17 Ağustos 1922. Mütevazı şehir gazetesi *Journal du Département de l'Indre* yazıyor: *Barıştan sonra, Mösyö Clemenceau'nun dış politikasının sonuçlarına bakılırsa insan afallar; zaferi sağlayan adamın bir an için olsun Fransız menfaatlerini gerçekten zerre kadar anlayıp anlamadığını kendi kendine sorar! Parlâmentodan söz açmayalım. Kırk yıldır bütün milletvekillerimizin tek düşüncesi tekrar seçilmektir ve Fransız çıkarlarına ilişkin en küçük bilgileri yoktur. I. François'dan beri Fransa'nın asırlık dostu olan Türklere bir gün bile düşman olmamız için Dışişleri Bakanlığı ve Parlâmentomuzun inanılmaz derecede beceriksiz olması gerekti. Görevimiz, İstanbul'un bağımsızlığından kalan az şeyi korumaktır; Yani Boğazların serbestisini, yani Rusya ile ilişkilerimize tekrar girişme imkânını (…) İstanbul Türklerde kalmalıdır. İhanetleriyle, Yunanlılar bize pahalıya oturdu; zaten onların elinde Bizans İngilizlere geçer. Türk-Fransız dostluğu hâlâ bir avantajdır: Loti ve Farrere gibi yazarlar bunu yirmi yıl önce söylediler, ama onlara ancak dün kulak verildi; yazık*.[3422]

20 Ağustos 1922. *Le Figaro* gazetesi, Périolaz imzalı makale neşretti: *Mizaç itibariyle ağır Anadolu köylüsü anî taarruz harekâtına pek elverişli değildir; fakat şu anda "yerini korumak"tan başka bir şey söz konusu mu?*[3423]

21 Ağustos 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *İtalyanlar, Türklere uçak veriyorlar ve Mustafa Kemal'in taarruza hazırlandığını söylüyorlar. Fransızlar*

3420 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 461 - 476 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 271-272, 275-276.

3421 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 294-295 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 341.

3422 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 289.

3423 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 290.

da savaş malzemesi veriyorlar.[3424] *Yunan Hükûmeti; Fransız ve İtalyan ticari gruplarının Milliyetçilere uçak dâhil silah ve askerî malzeme sattıklarını, çok sayıda Fransız subayın Türk ordusunda istihdam edildiğini ve Mersin limanı üzerinden Milliyetçilere nakil işlemlerinin gerçekleştirildiğini* şikâyet etmiştir.[3425]

> Rumbold'un Curzon'a çektiği 21 Ağustos günkü tel İzmir'deki İngiliz konsolosu Lamb'in bu yönde istihbaratını bildiriyordu. [..] Verilen habere göre, Ankara'ya uçak getiren kimi İtalyanlar dönüş yolculuklarında 17 Ağustos'ta İzmir'e gelmişler. Açıkça M. Kemal'in Eskişehir cephesinde bir taarruz hazırladığını ve başarı olasılığının yüksek olduğunu söylüyorlarmış. Amaç, havalar bozmadan Yunanlıları berkitilmiş mevzilerden sökmek ve kış gelinceye kadar takip etmekmiş. Fransızlar Mersin'e savaş malzemesi "akıtıyorlarmış" ve Türk ordusunda hizmet eden " birçok" Fransız subayı gördüklerini söylüyorlarmış.[3426]

Kontrollü Büyük Taarruz arifesinde TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığının tayyare kuvveti, *Fransız uçaklarından oluşan filolarıyla havaya egemen durumdaydı*.[3427]

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak): *Büyük Taarruz için şiddetle muhtaç olduğumuz silah ve cephaneye de Fransızların göz yummaları, hatta kolaylık göstermeleri sayesinde İstanbul'dan Fransız bandıralı vapurlarla İnebolu ve Zonguldak limanlarına taşımak, buradan da Garp Cephesine nakletmek mümkün olmuştur*.[3428]

23 Ağustos 1922 arifesi. İTC faktörünü parantez almak suretiyle kıyaslayacak olursak: Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'i silahlandırması hem malzeme kalitesi hem ordu standardizasyonunu bakımlarından sorunluydu. Müttefiklerin teslihatı ise iki kritik hususda da Mustafa Kemal'e fevkalade seviye kazandırmıştır.

> [..] Türk askeri gücü Yunanlar ile yaklaşık olarak eşit kuvvete erişmişti. Silah donanımı bakımından ise İstanbul depolarından kaçırma, Fransa ve İtalya'dan satın alma, Rus yardımı gibi çeşitli tedbirlerle ordunun gücü arttırılmıştı. Artık Türkler Skoda ve Krupp top ve obüslerle iyice donatılmış, Fransız Breguet keşif ve İtalyan Spad avcı uçaklarından oluşan filolarıyla havada da egemen duruma geçmişlerdi. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce aynı mühimmatı kullanmadığı için ateş gücünü ve sürekliliğini azaltan farklı model ve kalibrelerde piyade tüfekleri varken, artık seri atışlı ve hareket kabiliyeti yüksek silahlara sahiptiler.[3429]

23 Ağustos 1922. *Dışişleri, Bristol'dan, telgrafını aynen Londra, Paris ve Roma'ya da göndermesini ve Bakanlığa, Venedik Konferansı hakkında sürekli ve dolgun bilgi vermesini istedi. Telgraf gönderilmeden önce, Paris Elçisine, 23 ağustos tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan, Türklerin savaşı başlatmış olduklarını öğrendiğini bildirmiştir. Milliyetçiler'in saldırılarının çapı günlerce pek belli olmadı*.[3430]

Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'in Fransızlarla ve de özellikle General Pellé ile o denli yakın ilişkileri vardı ki, bu durum onun İngilizlerce "Fransız ajanı" olmakla suçlanmasına neden oluyordu.[3431]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. Buna göre *Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin'in, Sovyet nüfuzunu zayıflatmak amacıyla 1922 Haziranında Ankara'ya gelişi, Aralov'un canını*

3424 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXIII.
3425 Rumbold'dan Curzon'a 21 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 156; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.
3426 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 103-104.
3427 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü,* 2002, s. 407.
3428 Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, 2019, c. 2, s. 83; Aktaran: Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 170, dipnot 129.
3429 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 717.
3430 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 369.
3431 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 174.

sıkıyor, çünkü Albay Mougin'in yeni Başbakan atanan Batı yanlısı Hüseyin Rauf'la işbirliği yaptığına inanıyor.[3432]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada Yunanistan ve Türkiye'nin 26 Mart tarihli barış teklifleri temelinde Venedik'te yapılacak bir konferansta bir araya getirilmeleri teklif edilmiştir. Bu notanın ardından İtalya da Fransa'ya Venedik konferansının toplanmasını onayladığını bildirmiştir*.[3433]

24 Ağustos 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Ali Fethi'yi (Okyar) kabul etti. Ali Fethi'nin Fransız matbuatına beyanatı *Petit Parisien* ve *Matin* gazetelerine neşredildi: *Türkiye, Küçük Asya tahliye edilmek şartıyla bir ateşkes yapılmasına, hatta ateşkesten önce barış şartlarını müzakere etmeye hazırdır. Bundan başka Türkiye, Boğazların serbestisi için fiilen teminat vermeyi ve azınlıkların himayesinde kâfi sayılacak her türlü tedbiri kabule hazırdır*.[3434]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransa'nın konferans talebini kabul etmesinin ardından, Ankara ve Yunanistan hükümetleri Venedik'te toplanacak olan konferansa davet edilmişlerdir*.[3435]

25 Ağustos 1922. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Temmuz 1922'nin son haftasında Mustafa Kemal'le görüşmüş İngiliz Tümgeneral Charles Townshend'in Londra matbuatına beyanatını alıntıladı:

> Kuvvetli, dinç bir Türkiye gördüm.
>
> İngilizlerin Türk düşmanlığı, özellikle, Türkiye'nin bütün ticaretinin Fransa, İtalya ve A.B.D. ile olmasından ileri geliyor. Biz Yunanlıları desteklerken Amerikalılar Ankara'da bir konsüllük açtılar. Fransa ve İtalyanların Konya ve Adana'da heyetleri var (…)
>
> Türk ordusunun kondisyonu mükemmel! Bu yalnızca benim değil, bütün Fransız uzmanlarının görüşü.
>
> Askerler iyi yiyor, iyi giyiniyor, moralleri fevkalâde. Başkomutan çok değerli bir adam. Türkler on bir yıldır çarpışıyor; subayların fevkalâde iyi ruh hali olmadan bu mümkün olmazdı. Genelkurmaya gelince, herhangi bir Avrupa ordusununki kadar iyi.
>
> Askerler arasında tam bir görüş birliği var ve bağımsızlıklarını, hürriyetlerini istiyorlar, yoksa ölmeye razılar (…)
>
> Ayrılmadan önce Kemal Paşa ısrarla benden son bir barış şansı kalıp kalmadığını araştırmamı istedi ve bizimle barışa varmak için şerefli herşeyi yapabileceğini söyledi.[3436]

27 Ağustos 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde *Ankara'ya giden ve Çankaya Köşkü'nü ziyaret eden* Comte Pierre d'Ursel imzalı "Milliyetçi Hükümet'in Dış Politikası" nam başmakale neşredildi: *Bolşeviklerle milliyetçiler komşu komşuya dostane ilişkiler içindeler. Rusya Ankara Hükümeti'ne silah, cephane ve petrol veriyor; bunun karşılığında da O, Kafkaslar'da ve Gürcistan'da, bilindiği gibi, özgürce hareket etmekte serbest bırakılıyor. Kızıllar Mustafa Kemal'e boşuna asker sundular. O her zaman bunu reddetti. O bundan böyle Türkiye'yi İngiliz, Alman ve Rus boyunduruğunda görmek istemiyor. Sovyetler paralar harcayarak kendilerine uzun süre yandaş bulmaya çalıştılar. Sonunda yanlış yolda olduklarını anladılar. Türk geleneğiyle, diniyle ve özellikle de töreleriyle komünizme uymuyor. Kur'an bütün Müslümanların bir yıl süresince ailesiyle geçinebilecek*

[3432] FO/7916/E 13321, İngiliz gizli istihbarat raporu, 23.8.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 196.
[3433] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.
[3434] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 595.
[3435] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.
[3436] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 287.

varlığı zorunlu kılıyor.[3437] *İlk olarak Fransa İslamın maddi ve manevi mirasına karşı sürdürülen bu iğrenç savaşın soygun karakterini anladı…Ankara Antlaşması'nı imzalayan Fransa için sadece Akdeniz'deki sömürgelerinin garantisi değil, ayını zamanda dünyanın büyük bir kısmının da güvencesidir. Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman Bağdat'a hükmedemedi. Kutsal şehirlerin bağımsızlığı için savaşan Türkiye'ye ise, Singapur'a kadar boyun eğildi. Toprak olarak kaybettiğinin on katı fazlasını moral olarak yeniden kazandı.*[3438]

Paris'te çıkan Yunan propaganda organı "Le Journal des Hellénes, 27 Ağustos günü, henüz olaylardan habersiz, büyük bir başlık altında, "yıpranmış Türklere karşı" başlıklı bir yazı yayınladı.[3439]

29 Ağustos 1922. Şam'daki İngiliz Konsolos Palmer'den Hariciye Nâzırı Curzon'a 251 numaralı mahrem muhtıra: *Dört ay Anadolu'da kalmış olan Hamza El Gouth adlı ajan aşağıdaki bilgileri verdi: Mustafa Kemal bir dâhi değildir. Rus Elçisinin onun üzerinde nüfuzu vardır. Meclis Mustafa Kemal'e güvenini yitirmiştir. Barış yapılır yapılmaz Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı ayaklanma paylak verir; onun için barış yapmamak Mustafa Kemal'in işine geliyor. Asker savaştan bıkmış usanmıştır. Anadolu dağları firari erlerle doludur. Memurlar maaşlarını yedi ay gecikmeyle alabiliyorlar. Kabine'de değerli olan yalnız Yusuf Kemal Bey ile Rauf Bey vardır. Ali Fuat Paşa Moskova'dan geri dönmüş ve bir daha görevi başına gitmemiştir. Enver Paşa'nın öldürüldüğü söyleniyor. Cemal Paşa'nın vurulduğu kesin. Türk-Fransız anlaşması Mustafa Kemal'e biraz nefes aldırdı, yoksa bir ayaklanma patlak verecekti. Fransızlar Kemalistlere dokuz uçak satmışlar. Kemalistlerin kamyona ihtiyaçları var. Sonuç: Türk milleti, her ne pahasına olursa olsun barış istiyor. Subaylar ve liberler savaşı sürdürmek istiyorlar. Kemalist düzen koftur, bir darbeyle çökebilir. Yeni bir Yunan taarruzu çabucak başarı kazanır*.[3440]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan Savaş Bakanlığı; İzmir'de bulunan Fransız askerî heyetinin görevine son vererek, güven duymadıkları bu heyetin cepheye gitmesini engelledi*.[3441] Daha açık bir deyişle, Fransız askerî heyeti Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Karargâhından Mustafa Kemal'e bilgi sızdırıyordu.

30 Ağustos 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan Genelkurmay Başkanı, Fransızlarla İtalyanların Kemalistlere yardım ettiklerini* beyan etti. *Fransa Hükümeti, Fransız makamlarının Kemalistlere yardım etmediklerini* derhal tekzib etti.[3442]

Le Petit Parisien gazetesi yazıyor: *Anadolu'da Türk taarruzu*.[3443]

3437 Comte Pierre d'Ursel, "La politique extérieure du gouvernement nationaliste", *La Nation Belge*, 27 Ağustos 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

3438 Comte Pierre d'Ursel, "La politique extérieure du gouvernement nationaliste", *La Nation Belge*, 27 Ağustos 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 336.

3439 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 290.

3440 Bilâl N. Şimşir. (2000). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 4, s. LXXXV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

3441 Bentinck'ten Curzon'a 29 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 170; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 368.

3442 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 357.

3443 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

ABD'de münteşir *New York Tribune* gazetesi: *Türklerin elinde çok sayıda Fransız silahı ve otomobilleri* vardır. *Fransa, İtalya, Almanya ve Rusya'dan satın alınan silahlarla birlikte Türk ordusu büyük bir moral kazandı*.[3444]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunan birlikleri, 28 Ağustos'ta Afyonkarahisar'ı tahliye etti, bölgede çok şiddetli çatışmalar yaşandı. 29 Ağustos'ta ise Kemalistler, bütün gece topçu ateşine devam etti, bunu yaparken de Fransız toplarını kullandı. Uşak ve Alaşehir arasında Türklerin çok ağır kayıpları vardır. Çatışmalar sürüyor. Yunan Ordusu'na, güçlü takviyeler sürekli geliyor. Türklerin taarruzları hakkında, net bilgiler olmadığı için yapılan değerlendirmeler, askeri olmaktan çok politiktir. Eskişehir, Türklerin kontrolüne geçti, önemli bir demiryolu hattı bu bölgeden geçiyor. Söz konusu kayıplardan dolayı Yunanlılar, taarruzlarını organize etmekte güçlük çekecektir. Bursa'da da Türkler, Yunan Ordusu'nu etkisiz hale getirdi. Mustafa Kemal'in savaştığı bölgenin coğrafyasını çok iyi bilmesi, ordusu için büyük avantaj sağladı. Yunanlıların, Anadolu'da 200.000 kişilik bir ordu ile savaşmasına karşılık Türkler, 100.000 kişilik ordu ile mücadele ediyor*.[3445]

31 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz'un 6'ncı gününde *Fransız gazetelerinden bazıları, Türk uçaklarının Fransız pilotlar tarafından kullanıldığını yazdılar, ancak Fransızların Atina Elçisi bu haberi yalanladı*.[3446]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Türk zaferi*.[3447]

Le Matin gazetesi yazıyor: *Yunanlılar 70 kilometre çekildiler*.[3448]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Fransız Ağır Silahları Kemalistler Tarafından Kullanılıyor." başlıklı haber neşretti: *Kemalistler Fransızların kullanmış oldukları ağır silah ve büyük miktarda cephaneleri kullanıyor*.[3449]

The Daily Mirror gazetesi: *Yunan Gazeteleri Yunanların savaş malzemesi bakımından zor durumda olduğunu, Kemalistlerin her çeşit savaş materyali, uçak aldığı belirtirken, Yunanistan'ın İstanbul'a hücumunun İtilaf Devletlerinin yasağıyla engellendiği vurgulanmıştır*.[3450]

Eylül 1922. Aylık mecmua *Larousse Mensuel Illustré* Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme teşebbüsü hakkında yazıyor: *Her zaman büyüklük hastası olan ve İstanbul'u düşleyen, Türklerden rövanş almayı düşünen Yunanlılar İngiltere'nin "cüret" almasalar bu yeni hareketlere girişemezlerdi*.[3451]

1 Eylül 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Fransa ve İtalya *Türklere silah ve mühimmat vermekteydiler*.[3452]

3444 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 206. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3445 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 255. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3446 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 614.

3447 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

3448 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

3449 The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 187-188.

3450 The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 188.

3451 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

3452 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Bir inkâr:* [Fransız] *Dışişleri Bakanı, Fransız yetkililerin Kemalistlerin komutasında olduğu ve Türk uçaklarına pilotluk yaptıklarını reddetti. Reuter.*[3453]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Tümgeneral Townshend'in *Daily Express* gazetesine beyanatını iktibas etti: *İngiltere hükümetinin Kemal'in ordusunun savaşçı değerine ilişkin en küçük bir fikri olduğunu sanmam. Bu ordunun morali fevkalâdedir. "Fevkalâde" kullanılabilecek tek kelime. Askerlerin hepsini, yenme arzusu sarmış. Erzak ve teçhizat iyi. Cephane bol. Gerçekten, son Savaşta kullandıkları top ve tüfekler yine Türklerin elinde. Mütarekede ellerinden alınan top kamaları ile tüfeklerin hepsinin yerine Ankara silâh imalâthanesinin yaptıkları kondu; bu imalâthanede, Savaş sırasında Almanların yetiştirdiği işçiler hayret edilecek bir iş başarıyorlar. Lokomotif tekerleklerinden, vagon parçalarından vs. top kamaları yapılıyor. Türk toplarına uyması için Rus mermilerinin çapı değiştiriliyor. Konya uçak fabrikasında Yunanlılardan ele geçirdikleri uçakları gördüm; Türkler bunlara kanat ve pervane uydurmuşlar... Sakarya savaşından beri Yunanlılardan on dört uçak kazandılar ve sadece bir tane kaybettiler…*[3454]

2 Eylül 1922. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Yunan resmî tebliğini aktarıyor: *Yunan orduları, düşman taarruzu başlamadan önce başkomutanlığın aldığı karar gereğince geri çekilmektedir*.[3455]

3 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği 374 numaralı telgrafa göre İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliği, *Yunanistan'ın bir "özerk idare" (İyonya devleti) ilan etmesiyle* ve İngiliz Başvekil Lloyd George'un da *bunu tanıyacağını açıklaması nedeniyle* Mustafa Kemal'in Büyük Taarruza geçmek zorunda kaldığını belirtmiştir.[3456]

Almanya Komünist Fırkası'nın resmî gazetesi *Die Rote Fahne*: *Mustafa Kemal'in erkânıharbi arasında Fransız Sarrou başta olmak üzere, Türk ordusunda bir çok Fransız subay bulun*uyor.[3457]

> Yunan ordusunda görev yapan emekli bir Tümgeneral'in Yunan ordusunda organizatör/gözlemci görevinde bulunan Fransız General Grammat'ın "Kemalistlere" istihbarat sağladığından dem vuruyor olması bu bakımdan dikkat çekicidir. İstanbul'daki gizli teşkilatın içerisinden bir kaynak da Türkleri yakından tanıyan Fransız Binbaşı Sarrou'nun Yunanlıların aldıkları silahlar ve teşkilatlanmaları hakkında bilgi verdiğini aktarmaktadır.[3458]

Le Journal gazetesi yazıyor: *Türk zaferi İngiltere için ibret alacağı bir ders olacak mı?*[3459]

4 Eylül 1922. Almanya Komünist Fırkası'nın resmî gazetesi *Die Rote Fahne*: *Küçük Asya'da Fransız zaferi*.[3460]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiserliği TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'e (Hasancan) bilgi sızdırmaktadır:

3453 The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 189.

3454 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

3455 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292.

3456 FO 424/254, s. 151, No. 223; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 331.

3457 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 627.

3458 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 177-178. Diğer bir deyişle, General Grammat ve Binbaşı Sarrou evrakının tetkiki lâzımdır.

3459 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 300.

3460 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 631.

> Yunan ordusu Alaşehir hattında tutunabilirse nefes alacak zaman bulabiliriz. Bu zaman içinde İzmir'i düzenli bir şekilde boşaltma tedbirleri atabiliriz. General Harington'un en son aldığı haberlere göre, bir önder olursa savaşabilecek durumda üç-dört Yunan tümeni vardır. Öte yandan dün Akdeniz Başkumandanlığından alınan telgraflar, Yunan askeri otoritelerinin Yunan ordusunun herhangi bir hat tutabilme olasılığı bulunmadığı kanısında olduklarını bildiriyor. Bu İzmir'in telgrafıyla da doğrulandı... Şu halde, binlerce göçmenin İzmir'i ve sahil kasabalarını doldurmalarını hesaba katmalıyız.
>
> Yunan teklifini Türklere bildirme konusunda meslektaşlarıma danışmamak için kasten kendimi tutuyorum, çünkü önce teklif Fransız meslektaşlarım tarafından hemen milliyetçi ajana iletilecek ve Yunanistan'ın durumunu daha da zayıflatacaktır. Yunanlara karşı bu hoş olmaz. Sonra Fransız Yüksek Komiseri, hemen hemen muhakkak şekilde, olayların gelişmesi ve mütarekeyi Yunan başkumandanının istemesi gerektiği görüşünü tutacaktır.[3461]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Yunan hezimeti: Emperyalizm nereye götürürmüş*.[3462]

5 Eylül 1922. Fransız *Amiral Dumesnil kumandasındaki "Ernest Renan" zırhlısıyla "Edgar Quinet" zırhlısını İzmir'e* yolladı. *Bu zırhlılar, Fransız kolonisini korumakla görevli*ler.[3463]

Fas'taki Fransız Sömürge Valisi Mareşal Lyautey'den TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid'e (Tek) telgraf: *Büyük Zafer'den memnuniyet* duyuyoruz. *İslam ve Fransız çıkarları birbirine bağlı*dır ve *aynı hasımlar karşısında* bulunmaktadır.[3464]

İzmir'deki bir Fransız subayın günlük kaydı: *İzmir, 5 Eylül-İki günden beri cepheden gelen trenlerin getirdiği bu derme çatma güruh acaba gerçekten bir ordu muydu? Askerler ve sivil mülteciler bitkin halde birbirlerine karışmışlar, tek düşünceleri limana yetişip demirli Yunan taşıma gemilerinden birine canlarını atmak… Türk yaklaşıyor ve şimdiden Manisa tepelerine ulaşan büyük gölgesi geleneksel korkuyu canlandırdı*.[3465]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunanistan Küçük-Asya'dan vazgeçti*.[3466]

Le Petit Parisien gazetesi yazıyor: *Türk taarruzu başarılı bir şekilde gelişiyor*.[3467]

Le Journal gazetesi yazıyor: *Türk yıldırım taarruzu Yunan ordularını on günde tam bir hezimete uğrattı*.[3468]

6 Eylül 1922. *6 eylül'de Paris'ten gelen bir telgraf:* ***Dışişleri'nin aldığı bilgilere göre Anadolu'da durum "acınacak halde"dir. Fransız raporlarına göre, Yunan ordusu tamamiyle yollara düşmüş ve geri çekiliş sırasında her yeri yakmış, kıyımlar yapmıştır. İki gün sonra Türklerin şehre girmeleri beklenmektedir ve Yunan ordusu'nun çekilebilmesi de şüphelidir, Fransız Dışişleri Bakanlığı kötümserdir ve bir kıyımdan çok korkmakta ve Türklerin uzlaşmaz bir tutum göstereceklerini sanmaktadır,*** *diyor*.[3469]

3461 FO, 371/7885/E. 8874; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 379.
3462 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3463 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 389.
3464 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 632.
3465 Le Figaro, 20 Septembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292.
3466 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3467 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3468 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3469 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 370.

Fransız matbuatı yazıyor: *Mustafa Kemal'in ordularına emri: Ordular ilk hedefiniz Ege Denizi'dir, ileri!*[3470]

Le Journal gazetesinin İzmir muhabiri Paris'e bildiriyor: *İzmir, 6 Eylül-Panik yalnızca telâşlı kalblerin derinliklerinde kalmamakta, sokaklardan akmaktadır… Sinirsel bir hastalığın sirayeti olan ve ekseriya anlaşılmayan korku burada kolayca analiz edilebilir: İzmir'in Rum ve Ermenileri vicdanlarını suçlu hissediyor ve Türklerin sert adaletinden korkuyorlar*.[3471]

Le Matin gazetesi yazıyor: *İngiltere'nin bütün kumar parasını Lloyd George'un kendisine yatırdığı tavşan, bütün tavşanlar gibi davranıyor: Tabanları yağlıyor…*[3472]

Rennes'de münteşir *L'Ouest-Eclair* gazetesi yazıyor: *İngiliz-Yunan entrikası Fransa'nın Doğudaki çıkarlarına o kadar aykırı idi ki bu entrikanın yıkılmasını Fransızlar sevinmeden seyredemezler*.[3473]

ABD matbuatından *The Washington Times* gazetesi, bir Fransız yetkilinin beyanatını neşretti: *Müttefiklerin silahları Versay Anlaşması'nın kabul ettirilmesini mümkün kıldı ancak Sevr Anlaşması'nda bu yapılamadı. Fransa, Trakya ve İstanbul dâhil tüm Anadolu'nun Türklere geri verilmesini arzu ediyor. Sonra da Fransa ve İngiltere Türkiye ile savaş öncesi ilişki düzenine geri dönsün*.[3474]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, İtalyan ve Fransız hükümetlerine başvurarak Türkler ve Yunanlılar arasında daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla bir ateşkes sonuçlandırmak için müşterek hareket edilmesini teklif etmiştir. Bu sırada İstanbul limanında demirli İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan kruvazörleri İzmir'e doğru hareket etmişlerdir ve İstanbul'da sükûnet hâkimdir*.[3475]

7 Eylül 1922. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'e (Hasancan) *bir an önce İzmir'in alınmasını, bir oldubitti haline getirdikten sonra masaya oturulmasını tavsiye etti. Yani, İngilizlere ve Yunanlılara karşı bize taktik veriyor*.[3476]

Fransa'nın Ankara Temsilcisi Albay Mougin de Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud'ndan aldığı talimatla Mustafa Kemal Paşa'ya şu şifreli telgrafı gönderdi: "Türk ordusunun muhteşem taarruzu dolayısıyla General Gouraud bir Fransız Generali olarak Türk makamatı askeriyesine [askeri makamlarına] tebrikatı iblağ eylemeye beni memur etmiştir".[3477]

İsviçre'de neşredilen *Berner Tagebelat* gazetesi *Yunan Hezimeti başlıklı yazısında Türk saldırısının beklenmedik bir zamanda ortaya çıktığını anlatarak bundan Fransızların da çok memnun olduğunu, Türkiye üzerinde İngiliz-Fransız çekişmesinin devam edeceğini, Fransızların desteklediği Türklerin*

3470 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

3471 Le Journal, 18 Septembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292.

3472 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 300.

3473 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299.

3474 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 208.

3475 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242. Mustafa Kemal'in Grace Mary Ellison'a beyanatı, Yunan kanının Müttefiklere iyi niyet göstergesi olarak fazlaca dökülmemiş olduğunu işaret ediyor: "Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan dökmemekti. Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk." Vakit, 23 Ocak 1923, s. 1. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3476 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 129. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3477 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 248-249; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 337, dipnot 889.

konferansta çok fazla istekte bulunacağını ancak İngiltere'nin meydanı Türklere bırakmayacağını yazıyor.[3478]

Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, *Paris'teki öneriler temelinde bir barış yapma imkânının, Türklere askerî malzeme tedarik eden ve engelleyici bir tutum sergileyerek onları cesaretlendiren Fransızların "ihaneti" nedeniyle gerçekleşmediğini savundu*.[3479]

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulunun (KEYK) Ankara'daki Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, *KEYK* Şark Şubesine rapor gönderdi. Bizce dikkate şayan kısımlar şunlardır:

> [..] Beyler ve paşalar tedirgindi. Kongre konusu Bakanlar Kurulunda iki kere ele alınmış. TKP Kongresinin ülkenin durumunu kötü etkileyeceği ve dış ilişkileri bozacağı konuşulmuş. Hocalar Rauf [*Orbay*] Beye heyetler göndermişler. O da Kongrenin aşırılıklara yol açmayacağını söylemiş. Basında komünistlere karşı eşi görülmedik bir saldırı başladı. Herkes her yerde Kongreden söz ediyordu. Taşrada Kongrenin yasaklandığı haberi yayılınca, geciken (Malatya heyeti gibi) bazı delegeler geri dönmüşler. İki Zonguldak temsilcisi gibi bazıları da hükûmet tarafından geri çevrilmişler. Kilikya temsilcisi Mehmet Kadri 260 Kastamonu'da tutuklanmış. Zincire vurulup Ankara'ya getirildi, 5-6 gün tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Mecliste gensoru hazırlanmış. Farklı görüşler vardı. 15-17 kişiden oluşan Solcu-Halkçılar, Kongrenin yapılmasından yanaydı. İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu buna karşıydı. Ali Fuat Paşa kendi grubunu toplantıya çağırdı. Delege avı başladı, yeni yeni talimatlar verildi. Ayın 20'sinde MK'nde çalışan bir görevli tutuklandı. Aynı akşam Nizamettin'in de tutuklanması kararlaştırılmış, ama biz onu Elçilikte sakladık. Aynı gece, Moskova'dan Ankara'ya misafirler geldi. Zorin yoldaşın Rauf Beyle resmî-olmayan görüşmesinden sonra (özünü Zorin size anlatır), Kongrenin bizim başladığımız gibi devam edebileceği anlaşıldı. Aslında KEYK heyetinin bazı "çevreler'le yaptığı görüşmeler, hükümetin tedirginliğine yol açmakla birlikte, [Ahmet] Agayev ve Yusuf Akçura bizi destekliyor gibi görünüyorlardı. Fakat üç gün sonra, herşey eskisine döndü. *Yeni Hayat*'ın matbaasında yapılan komünist gazetecilerin toplantısı, şehir polis amirinin emriyle basıldı ve dağıtıldı. Yönetimin bir ödünü olarak, kimlikleri açıklanan iki komünist öğretmenin Ankara'yı terk etmeleri önerildi. Biri bunu kabul etti, ama öteki -Ruşen Zeki- buna kesinlikle razı olmadı. Delegeler tedirgindi. Hükûmetin iradesine karşı, işçilerin koruması altında Kongrenin çalışmalarını sürdürmesi yolunda kışkırtmalar yapıldı. Bütün seksiyonlar çalışmalarını Çarşamba günü tamamlamıştı. Presidyum, Ankara işçilerinin koruması altında Cuma günü Kongrenin parti binasında çalışmalarına resmen başlamasını kararlaştırdı. Biz delegelerle görüştük ve bu adımın atılmaması kararını aldık. Mersin ve Ankara gibi bazı heyetlerin yatıştırılması çok zor oldu. "Bırakın bizi dağıtsınlar" diyorlardı, "bırakın da bütün işçi ve köylüler bizim dipçikle dağıtıldığımızı öğrensinler." Fakat bu bir hata olurdu. Biz, son illegal oturumun ertesi günü yapılmasına karar verdik. Baskılar arttı. Hilmi, Askerî İnzibat Komutanının emriyle cepheye gönderildi. MK'ne TKP Kongresi konusunda her türden yayın yasağı emri geldi. Bu arada, cephede 14/15 Ağustos çarpışmalarından sonra genel taarruz başladı.
>
> İkinci oturum 25/26 gecesi başladı. Delegeleri tartışmalarda zor zaptediyorduk. Bu arada, basında, misafirlere, özellikle de [*Komintern murahhas Ahmed*] Cevat'a [*Emre*] karşı azgın bir kampanya açıldı. RSFSC'nin Türkiye'nin iç işlerine karıştığı konusunda yazılar çıktı. Hükûmet cephedeki gelişmeleri bahane ederek, bir süre belirtmeksizin, bütün elçiliklerin kendi hükûmetleriyle bağlantılarını ve kurye göndermelerini yasakladı. Bunu, önce İran büyükelçisi protesto etti. Galiba Mougin de susmuyordu. Yalnız Türkiye'ye dost olan RSFSC ve Azerbaycan bu karara karşı çıkmadılar, hatta bunu doğru buldular. Bu yasaklamadan sonra, Türkiye'deki sol burjuva temsilcilerini (Vehbi [*Bolak*], Mahmut Esat [*Bozkurt*], Tevfik Rüştü [*Aras*] gibi kürsü sosyalistlerini) Komintern temsilcileriyle tanıştırmak amacıyla, Aralov Yoldaşın villasında bir akşam yemeği düzenlendi. Burada, devrimci içerikli bir konuşma yaparak (Kongre sorunu da dahil) emperyalizme karşı savaş yöntemleri konusunda görüşlerini açıklayan Zorin Yoldaştan sonra, rahatsız olan Türkler olay çıkardılar. Sarhoş olan, göbekli Yunus Nadi (eski resmî TKF sekreteri), Zorin'in konuşmasına, "İtilaf devletleri ajanlarının ve diğer her türlü örgütün hiçbir saldırısı, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu bozamaz" yanıtını verdi. Agayev bir komedi oynayarak yemeği terk etmek istedi. Bunun nedenlerini, daha sonra Zorin'e kendisi açıklamış. Yine TKP Kongresi tartışıldı. Bütün bu takım, Türkiye komünistlerinin soyu ve nesebi olmadığını, onların dolandırıcı ve

[3478] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 643.
[3479] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 375.

sahtekâr olduğunu, Türkiye'de komünizme zemin bulunmadığını, dolayısıyla komünistlere de gerek olmadığını iddia ettiler. Fakat Zorin'in konuşması hükûmeti bir yere kadar etkilemiş olmalı ki, baskılar geçici olarak azaldı. Aralov Yoldaşla yapılan bir görüşmeden sonra, telsiz yayınlarına ve Moskova ile telgraf bağlantılarına izin verildi. Vali Nizamettin'i görüşmeye davet etti; ona, yazarların dağıtılmasının ve matbaanın kapatılmasının, Emniyet müdürünün vilayet kararını yanlış anlamasının bir sonucu olduğunu söylemiş. Fabrika ve demiryollarındaki hareketler de hükûmeti etkiledi. Polis suçüstü yakalamalar peşinde koşuyordu, ama aramızda provokatörler yoktu. Emniyet de fazla yetenekli değildi. Ankara örgütünün KEYK ile ortak toplantısı başarıyla sonuçlandı. Ancak toplantının sonuna doğru polis geldi, kapıda bir iki saat bekledi, ama toplantıya karışmadı. Vali on kişiye kadar toplantılara izin vermişti. Daha kalabalık buluşmalara mutlaka polis ajanları katılıyordu. Matbaa da çalışmaya başladı. Fakat MK sekreteri Salih [*Hacıoğlu*], cephedeki başarıları kutlamak için TBMM'nde yapılan törende konuşma yetkisiyle ilgili izin belgesini gösterince, milletvekilleri ürpermişler. Ertesi gün, yine şartlar ve talimatlar yağmaya başladı. Elimizdeki kesin bilgilere göre, bütün valiliklere TKP'nin yerel örgütlerinin yok edilmesi emredilmiş. Nedeni de, doksan kişiden fazla olan Kayseri örgütünün aniden legaliteye çıkması. Bundan başka, Ankara etrafındaki bütün şehirlere telgrafla, oralardan geçen Kongre delegelerinin tutuklanması emri verilmiş. Son olarak da, eski [*Mustafa*] Suphi grubundan, idama mahkûm Yusuf Kemal dört gün önce Ankara'ya getirilmiş. Güvenlik altında hamama götürülmek üzere elçiliğin önünden geçerken, polislerin izniyle elçiliğe giriyor ve görevli amire bütün olanları anlatıyor. O gece MK üyelerinden Affan ile Cevat kendisini ziyaret ettiler. Cevat, Yusuf Kemal'i tanımış. Sınıf düşmanları, ondan kamuoyu önünde komünist düşüncelerinden caydığını söylemesini istemişler, ama Yusuf Kemal bunu yapmayacağını söylemiş. "Buradan kaçamazsam, beni assınlar" diyor. Davası önümüzdeki günlerde yeniden ele alınacak. MK'nin bu işe müdahalesi ters sonuç verdi. Yusuf Kemal'in hayatını kurtarmak için, Dışişleri Bakanlığı ve Komintem hemen harekete geçmeli. Ankara'da herhangi bir başkasının yardımına başvurmaya gerek yok.

Bugünkü olaylara gelince, Askerî Fabrika [İmalât-ı Harbiye] yöneticisinin emriyle, orada işçi olan ve Kongre çalışmalarına katılan MK aday üyesi Muhiddin on günlüğüne işten çıkarılmış. Bunu protesto etmek için iki saat önce bütün fabrika işçileri işi durdurmuş, Müdafaa-i Milliye'ye bir heyet göndermişler ve Muhiddin yeniden işe alınmazsa grev ilân edeceklerini bildirmişler. Bundan başka torna tezgâhlarını bozmakla suçlanan on işçinin de cezalarının kaldırılmasını istemişler. Bu konuda, fabrika yönetimi, Ankara komitesi ve MK temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Demiryolu işçileri birliği de, askerî fabrikalardaki işçi kardeşlerini destekleyeceklerini bildirdiler. Gerçi, cephede saldırı devam ederken greve gitmek uygun değil, ama işçilerin TKP'ni savunmaya hazır olması, hem egemen sınıflara, hem de partiye ne yapmaları gerektiğini çok iyi gösteriyor. Kendi payıma ben, bu durumda greve karşıyım, ertelenmesinden yanayım. Bana göre, gücümüzü abartmaya gerek yok, bir günlük grev yeter. Muhiddin Yoldaş için yardım toplamak ve bütün bu olayı basına yansıtmak gerekiyor. Yani şu sonuç çıkarılmalı: bu soysuz ve nesepsiz kişiler, egemen sınıfları şaşkınlığa uğratmıştır.

[*Erzurum mebusu*] Salih'in [Yeşiloğlu] grubundan bir köylü milletvekili (adını hatırlamıyorum), Rauf Beye, "eğer Türkiye'de komünistlerin sayısı bu kadar azsa, Kongrenin yasaklanmasına niçin gerek duyuluyor?" diye sormuş. Onun yanıtı, "Sayıları az, ama etkileri artıyor." Ülkenin durumu, işte böyle.

Diğer yandan, örgütlü işçi-komünistler kendilerine biraz rahatlık vermesine karşın, elleri bağlı durmanın dayanılmaz hale geldiğini hissediyorlar. Çünkü kendi sınıfsal çıkarlarını savunmaya kalkıştıklarında, TBMM'nin askerî baskılı diktatörlüğü ile eski Sultan rejimi arasında hiçbir farkın olmadığını anlamışlar. Baskılar tam ters sonuç verdi. Partinin çalışmalarını ve şimdi partiye akın eden Ankara işçilerinin hareketini geliştirdi. Bütün bunlar, basında gereği gibi yansıtılırsa, taşra emekçileri ve köylüleri de, aynı sonuçlara varacaklarını düşünebileceklerdir. Hatta bazılarında, ille de adalet uğrunda kurban olma duyguları bile doğmuştur.

Affan, Ruşen Zeki ve Ahmet, bizi, TBMM'ni devrimci bir hükûmet saymamamız ve ona yardım etmememiz gerektiği konusunda oldukça sert bir dille uyarıyorlar. Çünkü Emniyet bizim altınımızla kendi işlerini başarabilir, Hükûmet de bizim altınımız ve silâhımızla Türk işçi ve köylülerini kurşuna dizebilir. Tabiatıyla, onlara itiraz ettik ve geçmiş siyaseti anlamaları gerektiğini söyledik. KEYK'nun baskısına rağmen Kongrenin yasaklanmasının gerçek nedenleri, bir yandan Fransa'nın ona karşı çıkması, diğer yandan da askerî bürokrasinin ordu için endişe etmesi, aristokrasi ve burjuvazinin ise ülkedeki etkilerinin azalması korkusudur. Bu beyler komünistlerin şimdi yok edilmesini istiyorlar. Baskı ve kovalamalar devam ediyor. Bunlara karşı gereken güvenlik önlemlerini alıyoruz.

[..] Kongre yapılması izni için, bugünlerde Ankara Sendikalar Bürosu hükûmete başvuracak. Bu izin, muhtemelen iki nedenden ötürü verilmeyecektir: bir kere TKF'nda beş ay çalışan ve işçilerle bağlarını koparan

> Tevfik Rüştü ve Numan Usta gibi provokatör beyler bunu istemeyecek, ikincisi de hükûmet bunun Kongre olayı gibi gelişmesinden korkacak. Biz bu toplantının illegal yapılmasına hazırlıklıyız, ancak yol parası sıkıntısı var. [Kızıl] Sendikalar Enternasyonali'nin yardım gönderip göndermeyeceğini bilmiyoruz. Ama biz bununla baş edebiliriz. [..]
> P.S./ İşlevsel bir önerim var. Son iki gündür hükûmet her fırsatta Rusya'yla sarsılmaz dostluğunu sergiliyor. TBMM iyi dileklerini yollama kararı almış. Bütün gazetecilere RSFSC için yalnız olumlu şeyler yazmaları direktifi verilmiş. Bu, yakın bir gelecekte Türk topları Çanakkale Boğazı'na çevrilince İngiltere'yle görüşmelerde Rusya'nın güçlü yardımına ihtiyaç duyulacağından ileri gelmektedir. Bütün Anadolu'nun kazanılmasının ertesi günü, Ankara ve İstanbul hükûmetleri arasında hiçbir fark olmayacağı biliniyor. Ya gericilik kaçınılmaz olacak ya da bu hükümet RSFSC'nin yardımıyla varlığını sürdürecek. Eğer Türkiye bize başvurursa, bu durumdan yararlanmak gerekir. Yapılacak anlaşmaya, 1920 yılında Gürcistan'la yaptığımız gibi komünistler sorununun, TKP'nin Doğu politikasının ve diğer sorunların eklenmesini şart koşmalıyız. [..][3480]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Yunan hezimeti*.[3481]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Kemalist Hükümetin, yapılan konferans çağrısına cevabı Dâhiliye Vekili Bekir* Bey'in Londra'ya gönderdiği telgrafla verilmiştir. Telgrafta, Ankara Hükümeti'nin Küçük Asya'nın tamamen boşaltılması ve Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye bağlanması şartıyla barış görüşmelerine başlayabileceği bildirilmiştir. Haberde, Balkanlar Sözleşmesi'nin iptali anlamına gelecek olan bu şartları İngiltere'nin kabul edemeyeceği de vurgulanmıştır*.[3482]

8 Eylül 1922. İzmir'in tahliye günü. Gündüz vakti ilginç bir manzara*: "Ernest Renan" ve "Waldeck Rousseau" adlı Fransız savaş gemilerinden yükselen Yunan milli marşı, Dionysos Solomos'un özgürlük ilahisi kıyılardan işitiliyor*. Gece vakti: Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, İzmir'i terketti. Fransa'ya iltica edecek.[3483]

> Steryadis Yunanistan'ın Anadolu'da hezimete uğramasının akabinde kendini Fransa'ya sürgün etmiş, daha sonra ABD'ye geçmiş ve kendisini son derece kötü yargılamış olan Yunanistan'a hiçbir zaman geri dönmemiştir. Kişisel arşivi bulunamamıştır. Bunu yok ettiği anlaşılmaktadır. 1922'den sonra siyasetin içinde yer almaması sebebiyle, kişiliği gizemli kalmıştır.[3484]

Le Journal gazetesi yazıyor: *Yunan ordularının hezimeti tam. Başkomutan Trikopis'in esir alındığı doğrulandı. Türk orduları İzmir kapılarında*.[3485]

[3480] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 33, Klasör No: 2_6, Belge No: 546-557 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 290-292, 294-295. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

[3481] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

* Paris'de ve Londra'da sulh müzakereleri yürüten Ali Fethi Okyar'ın yerine Dahiliye Vekilliği makamına vekâlet eden kişi, Niğde mebusu Mehmet Ata Atalay idi: Mustafa Ersagun Dalan, *Mehmet Ata Bey Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1882-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 41.

[3482] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243.

[3483] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 430. Aggelomatis: "..Yunan savaş gemileri hepsi beraber, bayrak dalgalanır şekilde demir aldılar ve geminin burnunu İzmir Körfezi'nin çıkışına çevirerek, İzmir'i derin bir matem içinde bıraktılar. Gözler yaşlıydı ve ağızları bıçak açmıyordu. Fransız muhriplerinden… Yunan Milli Marşı'nın sesi geliyordu. Uluslararası düzenlemeler bunu gerektiriyordu. Bayrak ve donanma lideri selamlanmalıydı... Bu şekilde 8 Eylül (26 Ağustos) akşamı saat 18:00'da Yunanistan İzmir'den ayrıldı. Steryadis'ten başkası kalmamıştı." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 484-485.

[3484] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 189.

[3485] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

L'Echo de Paris gazetesi yazıyor: *General Trikopis, başkomutan atanmadan önce Türklere esir düşmüştü*.[3486]

Nancy'de münteşir *L'Impartial de l'Est* gazetesi yazıyor: *Anadolu yenilgisi, II. Guillaume'un eniştesi için ıztıraplı bir alçalmadır; bu aynı zamanda, aylardan beri, yorulmaz bir inatla Yunan kâğıdını oynayan Mösyö Lloyd George için de alçalmadır; yanılmaya alışkın olan Mösyö Lloyd George koca bir yanılmayla daha karşılaşmıştır*.[3487]

L'Imparcial de l'Est gazetesi yazıyor: *Dünya Savaşında ortak zafer için pek az emeği geçen Yunanistan'ın zaferden en çok yararlanan millet olmasını havsalamız almıyor. Yunanistan hesabına, Yunanlıların azınlıkta bulunduğu toprakları Türkiye'den ve Bulgaristan'dan ayırdık. Böylece, Avrupa Türkiyesi'nin geri kalan kısmına ve Bulgaristan'a yaşayabilmesini imkânsız hale getirdik; bu iki ülke, bu şekilde, barış antlaşması ile Almanya'dan bin kez fazla cezalandırıldı; oysa asıl suçlu Almanya idi ve onları bize karşı o arkasından sürüklemişti*.[3488]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin temsilcileri Ankara Hükümeti'nin temsilcisine, Yunanistan'ın hemen ateşkes ilan edilmesi halinde Küçük Asya'yı boşaltmayı kabul ettiğini bildirmişti*r. *Ankara Hükümeti'nin ateşkesi kabul etmesi durumunda Türk ve Yunan parlamenterlerinin şartları müzakere etmek için tarafsız bölgede bir araya gelecekleri de ifade edilmekte*dir. *Fransa Hükümeti savaşa son verilmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında artık daha fazla kan dökülmesine engel olunması gerektiği konusunda İngiliz Hükümeti ile hemfikird*ir. *Fransa'nın verdiği cevapta, mevcut koşullar altında Ankara hükümetine doğrudan müdahale etmenin mümkün görünmediğini düşündükleri ancak Fransız hükümetinin müttefikler adına iki tarafın orduları arasında doğrudan müzakereler yoluyla çözüm bulmaya çalışacağı ifade edilmekte*dir. *İtalya da İstanbul'daki üç yüksek komiserin Atina ve Ankara hükümeti temsilcileri ile ateşkesin şartlarını müzakere etmeleri konusundaki İngiliz teklifiyle hemfikird*ir.[3489]

9 Eylül 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan basınında Fransız, İtalyan ve Bolşeviklerin Türklere* [daha doğru bir ifadeyle: Mustafa Kemal'e] *askerî malzeme tedarik ettiklerine dair haberler sıkça yer alıyor*. *Bu bilgilerin kaynağı İstanbul'daki Yunan askeri heyeti, sansür bürosu ve İskenderun'daki gazetelerd*ir.[3490]

İtilaf Devletleri Komiserleri sabah lron Duke gemisinde toplanarak şehrin en yakın Türk komutanına teslimini kararlaştırdılar. Bir Fransız deniz subayı, Birinci Tümen Komutanı Mürsel Bey'e bir isteği olup olmadığını sordu. Mürsel Bey, tek istekte bulundu. "İzmir'in alındığını Ankara'ya bildiriniz!" Fransız telsizi, haberi Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanlığı'na ulaştırdı.[3491]

9 eylül'de Bristol, durumun, panik halindeki Yunan ordusunun İzmir'e yığılıp kalması yüzünden "çok tehlikeli" olduğunu tellemiş ve; **Aydın ve Nazilli yanmıştır ve yakında İzmir de Yunanlılar tarafından yakılabilir,** diye eklemiştir. **Ayrıca, İngiliz, Fransız ve İtalyan Konsolosları, Yunan Millî Savunma Bakanı'na telgraf çekerek İzmir'in yakılmayacağına dair güvence verilmesini istemişler, fakat, bu güvence verilmesinin mümkün olmadığı karşılığını almışlardır. Konsolos, "Türkler, 9 eylül'de İzmir'e tam ve mükemmel bir düzen içinde girdiler,"** diyor. Bristol'de Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgileri veriyor: Yunanlılara karşı savaş bittiği zaman, millî

[3486] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
[3487] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.
[3488] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 305.
[3489] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243-244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3490] Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesi E. S. Hoare Nairne'den Bentinck'e, Bentinck'ten Curzon'a 9 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 434 ve ekleri; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.
[3491] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 648.

ordu, "fiilen hiç de dokunulmamış" çok iyi örgütlenmiş, disiplinli ve mükemmel durumdadır. Yunan bozgunu, itilat Devletleri çevresinde, İngiliz itibarına indirilmiş bir darbe olarak kabul edilmektedir **ve şimdi Fransa, Türk zaferinin ölçüsüz büyüklüğü karşısında, bunun ülkedeki Fransız yararlarına yapacağı etki bakımından üzgündür. Fransızlar, özellikle kapitülasyonların kaldırılması ihtimalini ve kabul edilmemesi mümkün olan Osmanlı borçlarını düşünüyorlardı.** Türklerin bundan sonraki tutum ve davranışlarının ne olacağı konusunda kaygılıydılar ve hele istanbul ve Boğazlar'a doğru yürüyüşe geçmeleri ihtimalinden çok korkuyorlardı. General Harington, tarafsız bölgeyi herhangi bir geçme hareketi karşısında Türklere bir uyarma bildirisi yayınladı. Şehrin yanması, yüzlerce Rumun havaya uçması ve binlerce ölü verilmek suretiyle İzmir'in sonu gelmiş oldu.[3492]

Grand Echo du Nord gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in orduları yıldırım hızıyla ilerliyor, Yunanlılar mütareke istiyor ve Küçük-Asya'yı boşaltmayı teklif ediyor*.[3493]

Le Matin gazetesi yazıyor: *Kuzeydeki Yunan ordusu Güneydekine yardıma koşarken yok edildi. Yunanlılar 910 top, 5000 makineli tüfek, ve çok miktarda savaş malzemesi kaybettiler*.[3494]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İtalya Hükümeti, Venedik Konferansı'nın 20 Eylül Çarşamba günü toplanacağını açıklamış ve katılması planlanan hükümetlere çağrı gönderildiğini bildirmiştir*.[3495]

10 Eylül 1922. *Kaçan Yunan ordusu Bursa'ya yaklaşırken Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, konsolosluğundan Yunanlıların Bursa'yı yakacağını öğrendi. Mevkidaşları İngiliz ve İtalyan yüksek komiserlerini bilgilendirerek, Yunanistan'a sert bir nota verdiler; yetinmediler, acele bir subay heyeti oluşturup Bursa'ya gönderdiler. Yunan III. Kolordu karargahına gelen heyet, Bursa'da bulunan Fransız kuvvetleri kozunu da kullanarak, Bursa'nın yakılmamasını sağladı. 10 Eylül günü Yunanlılar saat 20'de kentten çekildiler*.[3496]

General Pellé muhtırası: *1918'in mağluplarını, zaferlerinin meyvelerini toplamak isteyen galiplere dönüştüren olağanüstü değişiklik, İstanbul'daki İngiliz politikası tarafından yapılan hataların sonucudur. [Bu durum] İngiltere'ye karşı [Türkiye'de] son derece şiddetli bir tedirginlik doğurmuştur. Ancak bu tedirginlik kuşkusuz anlık olacaktır. Fransa ise, aksine ayrıcalıklı bir durumda bulunmaktadır*.[3497]

Nancy'de münteşir *L'Impartial de l'Est* gazetesi yazıyor: *Doğuda olaylar o kadar süratle gelişiyor ki onları yorumlamak şimdi hemen hemen imkânsızlaştı. Daha dün, büyük bir Paris gazetesinde asker bir eleştirici, İzmir'in yüz kilometre Doğusunda Yunanlıların son bir direniş göstereceklerini muhtemel görüyor ve uzun uzun bunun üzerinde duruyordu. Oysa o sırada gelen telgraflar Türk öncülerinin bu şehir önlerine ulaştığını bildirmekteydi!..*[3498]

Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi yazıyor: *En büyük Yunanistan'ın sonu: Pek yakında 250.000 Türk İzmir kapılarında olacak*.[3499]

3492 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 371-372.
3493 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3494 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.
3495 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
3496 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 129. Akşin'in Bursa'daki Fransız garnizonunu işgalci nitelendirmemiş olması bizce calib-i dikkattir.
3497 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 337, dipnot 890.
3498 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292.
3499 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 291.

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Mustafa Kemal Hıristiyanlara kötü davrananların idam edileceğini bir emirle buyurmuştur*.[3500]

11 Eylül 1922. *11 Eylül'de Yunanlılar Mudanya'yı boşalttılar. Türk gençleri kenti koruma altına aldı, bir Fransız mangası yardımcı oldu. Bursa'da yapamadıklarını Mudanya'da yapmaya kalkıştılarsa da kenti yakamadılar. 450 Yunan askeri esir alındı*.[3501]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Onbeş günde, bir yıldırım taarruzuyla Kemal Paşa'nın orduları amaçlarına ulaştılar: İki Yunan ordusunu yenerek kalıntılarını denize attılar, İzmir'i ele geçirdiler. Yunanlılara mütareke bahşedilmeden işgal altındaki toprakların boşaltılması işi silâhla çözüldü. Prensip olarak Küçük-Asya meselesi bizzat Türkler tarafından halledilmiş kabul edilebilir. İngiliz diplomasisinin cüret verdiği sonuç işte budur*.[3502]

12 Eylül 1922. Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Hardinge, *Türklerin, Yunanları denize döktükten sonra Müttefiklere de aynısını yapmak üzere İstanbul'a doğru harekete geçebileceklerini iddia ederek Poincaré'den bu konuda destek almaya çalış*mıştı. Poincaré, *tarafsız bölgenin savunulması konusunda İngiltere'ye destek vermeye*ceğini bununla birlikte *1. Dünya Savaşı'ndan aldıkları dersi unutmadıklarını vurgulayarak Boğazlar bölgesinde kurulması planlanan rejim hakkında müttefiki* [Britanya] *ile aynı fikirde olduğunu* beyan etmiştir.[3503]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, "İzmir'in Alınışı Dolayısıyla Yapılan Gösteriler ve Nümayiş" başlıklı rapor gönderdi. Bazı Fransız siviller ve askerler, Türklerin arasına karışarak İngiliz karşıtlığı propagandası icra etmişlerdir:

> İstanbul'da, İzmir'in alınışını kutlayan gösteriler yapılmış; bu gösterilerin birinde, Galata'dan Pera'ya geçmek isteyen grup tarafından, köprünün açılmamış olması nedeniyle çevredeki dükkân ve evlere taş atılmıştır. Bu durum kısa sürede büyüyerek, dükkânların Rum, Türk ya da yabancılara ait olduğuna bakılmaksızın taşlanmasına; İspanya ve Danimarka kançılaryalarının zarar görmesine kadar varmıştır. Hariciye Nezareti Özel Kalemi'nin İspanyol Temsilci Servert'e söylediğine göre, taşlamayı yapan kişiler, yabancı tebaadan olup; içlerinden tutuklananlar, sevinç gösterilerine provokasyon amacıyla katıldıklarını itiraf etmişlerdir. Yaşanan bu olayla ilgili olarak, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı bir bildiri yayınlamıştır. Komutan'ın daha önceki birçok bildirisinde, "emirlerine uymayarak, suç işleyenleri ölüm cezası ya da diğer ağır cezalarla tehdit etmesine rağmen", bu bildirisinde açık bir nezaket kullanması dikkat çekmiştir. İspanyol diplomat, sıkıyönetim altında, bu taşlama olayı için de pekâlâ sert cezalar öngörülebileceğini; buna karşın Yunan yenilgisinin, İngiliz yetkililerinde bir tavır değişikliği yarattığını savunmaktadır. Bu nedenle İngiliz yetkilileri ve askerleri, Türklerde nefret uyandırmakta; Fransız ve İtalyanlarınsa aynı etkiyi yaratmamak için dikkat etmektedirler. Buna göre İtalyan askerler, halk içinde ve hatta kıta yürüyüşlerinde dahi silah taşımamakta, onun yerine beyaz eldivenle gezmektedirler. Öte yandan dünkü sevinç gösterilerinde, Fransız sivil ve askerleri Türklerin arasına katılmış, içlerinden "politikayı önemsemeyen" gençler, Fransızca "Kahrolsun İngiltere" diye bağırmıştır.[3504]

Yarı resmî *Le Temps*, Kral Konstantin'in halka beyannamesini neşretti: *Küçük fakat âlicenap bir ulus olarak, mücadelemizle, zulüm gören kardeşlerimize ve medeniyete paha biçilmez hizmetlerde bulunduk*.[3505]

3500 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 656.
3501 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 129.
3502 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 293.
3503 Hardinge'den Curzon'a 12 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 381.
3504 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 361-362. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3505 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 293.

L'Eclair gazetesi, Emile Buré imzalı makale neşretti: *Fransızların çok büyük bir kısmı Yunan-Türk savaşını izlerken, bir gladyatör dövüşü seyreden Romalılar gibi heyecanlandılar. Tabiî, sebepsiz değildi: şampiyonların birinden, Konstantin'den nefret ediyorlardı ve onun yenilgisi Fransızları şevkten zıp zıp zıplattı*.[3506]

L'Echo de Paris gazetesi yazıyor: *Üç yıldır Doğudaki İngiliz politikası Yunan kuvveti gibi bir yalanın üzerine bina edilmişti; er geç bu yalan açığa çıkacaktı*.[3507]

Bir kasaba gazetesi "L'Écho Toulois" yazıyor: *(…) Kuzey Afrika'daki toprakları nedeniyle Müslüman bir millet olan Fransa İslamla barış halinde yaşamaya mecburdur. Bütün Doğu'da İslamiyetin başı Türkiye'dir. Mösyö Briand'ın tek Türk otoritesi Mustafa Kemal ile anlaşma şeklindeki ustaca politikasının nedeni budur ve bu politika şimdi meyvelerini vermektedir*.[3508]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi:

> (...)Türkiye ile halâ savaş halinde olduğumuz unutulmuş gibi görünüyor. Türkiye ile yapılan barış anlaşması hiç onaylanmamıştı ve Ankara Hükümeti'nin bütün politikası hukuken veya fiilen son savaşı devam ettirme üzerine kuruluydu. Nasıl olur da sadık Müttefikler böyle bir eylemi Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir sorun olarak görebilir? Sadece birleşik bir Avrupa Yakın Doğu'daki Hristiyanları baskı ve katliamdan koruyabilir. Türk'ün doğasını değiştirdiği ya da başkalarını yönetme konusunda yeni bir yeterlilik kazandığını gösteren bir kanıt yok.(...)
>
> Açıkça konuşmak gerekirse Paris basınının büyük bölümü Türk zaferi konusunda yazarken, sanki Fransız zaferlerinden bahsediyorlar. Şayet bu yazılanlar Fransa'nın resmi politikasını yansıtıyorsa bu, İtilaf'ın sonu demektir. Fransa Türkiye'ye, yaptığı savaşta yardım ve teşvikte bulunabilir ancak hem bunu yapıp hem de İtilaf sürecini devam ettiremez. Fransa, İngiliz dostluğu ve kavgacı Türkiye arasında bir seçim yapmalıdır fakat ikisini birden yürütemez.[3509]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Fransa, Boğazlar'ın serbestliği ve uluslararası bir komisyon tarafından idaresi konusunda İngiltere'yi destekleyeceğini açıkladı. Milliyetçiler'in kazandıkları zafer, karşılanamaz isteklerde bulunmalarına neden olabilir. Trakya'nın tümünü ve İstanbul'u isteyen Milliyetçiler'in hırsları, İtilaf Devletleri tarafından dizginlenecektir ve Türklerin Avrupa'daki isteklerinin herhangi bir dayanağı bulunmadığını dile getirdiler*.[3510]

İspanyol *La Libertad* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *Venedik Konferansı'nın toplanmasının artık zora girdiği ve Avrupa ile Türkiye arasındaki mevcut tüm sorunların genel olarak çözülmesi gerektiği aktarılmıştır. İngiltere'nin bütün Akdeniz donanmasının İzmir önlerinde olduğu ve radarda 6 İngiliz, 3 Fransız, 2 İtalyan ve 2 Amerikan savaş gemisinin olduğu bildirilmiştir*.[3511]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegelerin Yunan askerlerinin durumunu göz önüne alarak Venedik'te toplanacak konferansta faydalı bir sonuca ulaşılamayacağını düşündükleri ve bu nedenle de konferansın toplanmasına karşı oldukları ifade edilmiştir*.[3512]

3506 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 303.
3507 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 300.
3508 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 16.
3509 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3510 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3511 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
3512 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngilizler ön bir toplantı yapılması gerektiğini ve bu toplantıda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının durumunun görüşülmesi gerektiğini düşünüyorlar*.[3513]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İzmir'in alınmasını kutlamak için İstanbul'da başlayan gösterilerde, Romanya elçiliği, Yunan askeri misyonu binası, Fransız postanesi ve Fransız askeri gazinosunun camları kırılmış ve göstericiler tarafından bir Yunan vatandaşı öldürülmüştü*r. *Müttefik yüksek komiserleri, tarafsız bölgede ve boğazlarda İngiliz, Fransız ve İtalyan bayrakları dalgalandırarak, bu bölgelere yapılacak herhangi bir hareketin bu üç ülke tarafından savaş sebebi sayılacağını göstermeye karar vermişlerdi*r.[3514]

13 Eylül 1922. Fransa'nın Fas Sömürge Valisi Mareşal Lyautey, Fransa hükümetine rapor gönderdi. Lyautey, *Doğuda İngiltere'nin belirleyeceği bir siyasete uyulmamasını, Türklere karşı planlanacak her baskıya Fransa'nın karşı çıkmasını Fransa'nın müslüman sömürgelerinin geleceği bakımından gerekli gördüğünü bildiriyor*.[3515]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 864 numaralı muhtırasında belirtildiğine göre Başkumandan Mustafa Kemal, *hiç vakit geçirmeden Yunanlı'lara saldırmak için Ankara'daki Sovyet diplomatı Aralov ve Fransız temsilcisi Albay Mougin tarafından sürekli olarak kışkırtıl*mıştı.[3516] Ayrıca, Viyana'daki sabık başsefir Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ve Fransız Fevkalâde Komiserliğindeki İngiliz ajanından edinilen bilgilere göre; Mustafa Kemal yönetimi, Kontrollü Büyük Taarruz için *Fransız'ların görüşü*nü sormuş, izin almıştır:

> Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre, Kemalist saldırısından önce Fransız'ların görüşü soruluyor; General Pellé, İngiliz yönetimini etkilemek amacıyla, Kemalist'lerin saldırı plânlarını onaylıyordu. Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki ajana göre, Ankara yönetimi, Hamit Bey aracılığıyla General Pellé'ye şunu soruyordu: "(İngiliz Başbakanı) Lloyd George'un, son günlerde (Yunanlı'lardan yana) vermiş olduğu demeç gözönünde tutularak, Türk'ler hareketsiz kalmayı sürdürmeli mi?" Ankara, ivedilikle saldırıya geçmekten yanaydı. Fransız'ların buna verdiği yanıt şu olmuştur: "Ankara yönetimi, en iyi görünen doğrultuyu izlemelidir, çünkü Fransız'lar, Türk'lerin kendi kendilerini aldatlamarına izin veremezler; ama, artık beklememek belki daha iyi olur. Ne olursa olsun, Ankara yönetimi, Fransız destek ve sempatisine güvenebilir".[3517]

Fransız *L'Echo de Paris gazetesi adına Henri de Kerillis, Mareşal Francet d'Esperey'e Türk zaferi, Türk ve Yunan ordularının durumu hakkında bazı sorular yöneltti. Yarın yayımlanacak görüşmeye göre d'Esperey şunları söyledi: Türkler çok iyi asker. Kumandanları da Trakya'ya üç tümen gönderen Yunan kumandanlarının hatalarından çok iyi yararlanmayı bildiler. Yunanlıların Anadolu ordusu, politikaya bulaştırılarak sabote edildi, eski kumandanlar kovuldu, yerlerine değersiz komutanlar getirildi. Fransızların Türklere hiçbir silah satmadığını söyleyebilirim. Durum ciddidir. İstanbul Boğazı'nın genişliği bazı noktalarda 800 metreyi geçmiyor. Sanırım Mustafa Kemal bu yanlışı yapmayacak kadar zeki ve uyanıkur. Trakya halkının % 40'ı Türk, % 60'ı ise Bulgar ve her soydan Hıristiyan. Türkler görece çoğunluğa sahipler. Kendileri için çok önem verdikleri Edirne'den vazgeçmişlerdi, işgal ateşi bu sönmüş ateşi yeniden körükledi*.[3518]

Nancy'de münteşir katolik *La Croix de l'Est* gazetesi yazıyor: *İngilizler, kendilerine kuşku duymamıza şaşıyorlar! Oysa, onlar her yerde bize güçlük çıkarıyor. Almanya karşısında olduğu gibi Türkler karşısında da bizimkine yüz seksen derece zıt bir politika izliyorlar. Ama yine de her zaman olaylar bize*

3513 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
3514 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 349.
3515 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 295.
3516 FO 371/7891/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266.
3517 FO 371/7981/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266-267.
3518 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 667.

hak vermekte. Örneğin, Küçük-Asya'daki Yunan hezimeti geniş ölçüde, Konstantin'in maceracı projelerine cesaret veren İngilizlerin açgözlü ve ihtiyatsız politikasının eseridir. Türklerin, Almanların dostu olduğunu, büyük ihanetle hareket ettiklerini unutmamakla beraber, Fransızlar onların ne Asya, hatta ne de Avrupa haritasından silinemeyeceğini düşündüklerinden Ankara ile anlaşmaya çalıştılar. Hemen, Yunanlıları öne süren, onlara İzmir'i, belki de İstanbul'u vaadeden İngiltere'nin ateşli protestoları ile karşılaşıldı. Sonuç: Guillaume'un enişteси utanç verecek şekilde yenildi…[3519]

Nancy'de münteşir *L'Impartial de l'Est* gazetesi yazıyor: *Doğu meselesi, Alman tazminatları problemi üzerinde dolaysız bir etkide bulunabilir; biz kendisine kötü görünmezsek, İngiltere de belki hoşumuza gitmeye çalışır*.

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor. *İzmir'in Türk orduları tarafından geri alınmasının ardından, İtalyan Hükümeti, Fransız Hükümeti'ne Venedik Konferansı'ndan önce toplantı yapılması talebi göndermiş ve Fransız Hükümeti de bu talebi kabul etmiştir. İngiltere de Yunanlılar ile Türkler arasında barışın sağlanması işinde işbirliği içerisinde hareket etmek isteğini tekrar deklare etmiştir. Haberde, Venedik Konferansı'nın toplanmasının ardından taraflar arasında barışın sağlanmasının beklendiği de aktarılmıştır*.[3520]

İspanyol *La Voz* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiltere, Fransız Hükümeti'ne bir nota göndererek, İstanbul'un ve Gelibolu yarımadasının savunulması için müttefik kuvvetlerine güvendiğini deklare etmiştir. Konuyla ilgili haberde, Fransız Bakanlar Kurulu'nun ileriki günlerde bir toplantı yaparak, Fransa'nın bu savunmada yer alıp almayacağına karar verecekleri ifade edilmiştir*.[3521]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *Türklerin Yunanlıları bozguna uğratmasının ardından müttefik yüksek komiserleri, Ankara Hükümeti'nin temsilcisine Çanakkale ve İzmir'deki tarafsız bölgelere saygı duyulması gerektiğini bildirmiştir*.[3522]

14 Eylül 1922. *Atina'da bulunan Fransız elçisi, Yunan ordusunun Eskişehir'i yakması nedeniyle Yunan Dışişleri Bakanı'nı protesto etti*.[3523]

L'Echo de Paris gazetesi yazıyor: *Türk taarruzu yıldırım gibi ve tam bir başarı ile sonuçlandı*.[3524]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Astahov:

> Avrupa emperyalizminin; çünkü sadece perişan edilmiş Yunan askerleri değil, komuta kademesi de 2-3 Rus vilayeti büyüklüğündeki bir bölgeyi böylesine sistematik şekilde yok etme cesareti gösteremezdi.
>
> Anadolu'nun bütün şehirlerinin, köylerinin, hatta ormanlarının vahşileşmiş ve demoralize olmuş Yunan kıtaları tarafından bu sistematik imhasında daha yüksek bir gücün işlediğine dair berrak bir kanıt da var.
>
> Gelişmekte olan İzmir vilayetinin çevrildiği bu çölün ortasında, tek tük vahalar şeklinde, İngiliz ve Amerikan sermayesine ait girişimler (Forbes fabrikaları) ve İngiliz sermayesiyle dolaylı ilişki içindeki girişimler (Uşak'taki manifaktür ve yün atölyeleri) sağlam kalmış durumda.

[3519] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 300.

[3520] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3521] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

[3522] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 351.

[3523] Bentinck'ten Curzon'a 14 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 360/A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt. (2021). *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)* içinde (s. 375). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

[3524] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292.

> Uşak'ta kinizm öyle bir noktaya varmış ki Yunanlı kumandan, Osmanlı Bankası müdürü Baladour'u "şehrin yakılacağına" dair önceden uyarmış…
>
> Pratik Fransız, doğal olarak ihtarı dikkate almış ve bankada ne var ne yok taşımış ama elbette ahaliyi uyarmamış.[3525]

Fransa, Doğu siyasetine kesin şeklini verdi. Cumhurbaşkanının [Poincaré] *başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Boğazlardan geçişin serbest olması ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini kararlaştırdı*.[3526]

Milliyetçilerin ilerleyişi ve Sovyet notasının etkisiyle olacak Fransız Hükûmeti, 14 Eylül 1922 tarihinde İstanbul ve Boğazların savunması noktasında İngilizlerle uyum içerisinde hareket edeceğini bildirdi. Poincaré, Boğazlarda Müttefiklerin işgali altında bulunan sahaların tarafsız kalması konusunda önyargısız ve koşulsuz bir şekilde İngiliz Hükûmeti ile birlikte hareket edeceklerine dair sözlü güvence sundu. Buna göre Fransız Hükûmeti, tarafsız bölgeye saygı gösterilmesi konusunda Ankara'ya yapılacak uyarılara katılacaktı. Neticede üç büyük Müttefik Hükûmet, İstanbul Yüksek Komiserlerinden, Ankara Hükûmeti ile temasa geçerek tarafsız bölgeye saygı gösterilmesi konusundaki kararlılıklarını bildirmelerini istedi.[3527]

Fransızların, Boğazlar'daki İngiliz durumunu destekleyen 14 eylül tarihli notası, İngiliz Kabinesi'nde "büyük memnunlukla" karşılanmıştı. Özellikle, Boğazlar'daki Fransız Komutanı Pelle'ye İngilizlerle işbirliği yapması emrinin verilmiş ve bölgeye daha fazla birlik gönderilmesinin onaylanmış bulunması bu memnunluğun nedeniydi. Fransa, ayrıca, Ankara'ya, İtilâf Devletleri'nin Boğazlar'ın tarafsız bölgesine saygı gösterileceğini umduklarının bildirilmesini ve İtilâf Devletleri amirallerine de Boğazlar'ı geçmemeleri için Milliyetçiler'i uyarmaları hakkında talimat gönderilmesini kabul ediyordu.[3528]

İspanyol matbuatı yazıyor: İngiltere ve Fransa hükümetleri, *Doğu sorununu çözmek için konferansın en kısa süre içerisinde toplanması konusunda hemfikird*ir ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi *Harding, müttefiklerin Türk ve Yunan hükümetleri ile görüşmeden önce kendi aralarında müzakereler yapması konusunda da Fransız ve İtalyan hükümetleri ile uyum içerisinde*dir.[3529]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. *Venedik Konferansı'nın toplanma sürecinin hızlandırılması konusunda Schanzer'in talebini, Fransa'nın kabul ettiği ancak İngiltere'nin hâlihazırda bu konferansın toplanmasını faydalı bulmadığını ve Yakın Doğu'da durum istikrarlı bir hal alana kadar beklenmesi gerektiğini bildirdiği aktarılmıştır*.[3530]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Fransız bakış açısına göre Türklerle anlaşma konusunda atılabilecek tek adımın Ankara hükümetinin daha önceden müttefiklere bildirdiği haklı taleplerinin kabul edilmesi olduğu ve bu fikrin Paris'teki İngiliz büyükelçiliğine bildirildiği aktarılmıştır*.[3531]

İspanyol matbuatı, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya resmî gazetesi *Izvestia*ya beyanatını alıntıladı: *Türkiye, Fransa ile siyasi ilişkilerin yeniden tesis edilmesini hararetle arzu ediyor, çünkü bağımsızlığını*

3525 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 110.

3526 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 670. Geçiş serbestisi Yunan'a fevkalâde yarayacak: "Boğazlar komisyonu 933 senesine ait raporunu bastırmıştır. Rapora göre, Karadenizde en kuvvetli donanma Sovyet hükûmetinindir, boğazlardan en fazla Yunan gemileri geçmektedir." Haber, 26 Nisan 1934, s. 3.

3527 Rumbold'dan Curzon'a 17 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 410; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 399.

3528 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 379.

3529 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

3530 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

3531 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245-246.

ve özgürlüğünü bu şekilde sağlayabileceğini düşünüyor ve buna inanıyor. Aynı sebepten ötürü, İtalya ve İngiltere ile de normal ilişkiler başlatmaya hazırız. Fransa ile iyi ilişkilerimiz, Fransız Hükümeti'nin Anadolu'da bizim haklarımızı tanımasıyla süratle temellendi.[3532]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz gazeteleri, Yunanlıların karşılaştıkları felaketin sorumluluğunun bir kısmının Fransa'ya ait olduğunu iddia ediyorlar. Bu gazetelere göre, Fransa'nın gizli yardımları olmaksızın Türklerin bu başarıları kazanmaları mümkün değildi. İngiliz politikasının Doğu'da başarısız olmasının sorumluluğunun büyük kısmı da Fransa'ya aittir. Fransa'nın doğuda kalıcı barışı tesis etmek istediği ve kendi çıkarları ile diğer devletlerin çıkarlarının çakışmasının da bunu engelleyen unsurlardan biri olduğu aktarılı*yor.[3533]

15 Eylül 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransız General Woygand Fransa'nın Kemalistlere Yunanlılarla savaştığı sırada hiçbir zaman ne top ne de cephane yardımı yapmadıklarını deklare etti*.[3534]

16 Eylül 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *16 Eylül 338 (922) Cumartesi:* [..] *General Pelle, Zeytinburnundaki nöbetçilerin kaldırılması hakkındaki talebimize, buradaki mühimmatı evvelden Yunanlılara karşı kullanmak için alıyordunuz. Şimdi kime karşı kullanacaksınız demiş ve Trakya'ya çeteler gönderdiğimizden haberi olduğunu da söylemiştir*.[3535]

Paris'de münteşir milyon tirajlı *Le Journal* gazetesi, Alman *Berliner Tageblatt* gazetesini alıntılıyor: *Kemalist zafer Paris'te bir Fransız zaferi gibi karşılandı. Kemal'in Fransız generallerinin talebesi olduğu ve Fransız stratejisini uyguladığı bir gerçekse de aslında Türklerin başarısının Fransa'da bu kadar sevilmesinin nedeni, Küçük-Asya'nın büyük mağlûbunun Yunanistan'dan çok İngiltere olmasıdır*.[3536]

Petit Parisien gazetesi: *Tarafsız bölgenin savunması veya onun için savaşılması söz konusu olamaz. Durum elverince birliklerimizin İstanbul ve Çanakkale'nin kuzeyine alınmaları hakkında talimat verilmiştir*.[3537]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre:

> Paris'te Fransız yetkililerle temas kurmaya çalışan Venizelos, Fransız siyasi çevrelerinde ve kamuoyunda Kral Konstantin'den dolayı kendileri aleyhinde bir akım oluştuğunu ileri sürerek hem Doğu Trakya'nın kendilerinde kalması hem de siyasi baskıyla Yunanistan yönetiminin değişmesi için kulis faaliyetleri yürütüyordu. Kral'ın tahttan çekilmesi halinde bu durumun değişebileceğini düşünen Venizelos, 1. Dünya Savaşı'nda Yunanların yaptıkları hizmetleri hatırlatarak propagandasını sürdürüyordu. Ona göre; Yunanların başlarına gelen talihsizliklerin kaynağı Kral Konstantin'in tahtına dönmesi idi. Suç Kral ve bakanlarındaydı. Kral'ın Ankara'ya ilerleme talimatı vermesi ve başta İngiltere olmak üzere Müttefiklerin arabuluculuk tekliflerini reddetmesi büyük hataydı. Kralın savaş boyunca sergilediği tavrın bilhassa Fransa'da Yunanistan'a karşı bir "nefret" uyandırdığının bilinciyle Venizelos, Fransızlarla uzlaşabilmek ve Yunan menfaatlerine uygun bir antlaşma yapabilmek adına İngiltere'den, Konstantin'in dikkatini çekmesini istiyordu. Venizelos siyasi amaçlı bu özeleştirilerinden sonra Balkanlarda sorunların nüksetmemesi için Trakya sınırının Çatalca civarından geçmesi için Müttefiklerden yardım istedi.[3538]

3532 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.
3533 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352.
3534 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352-353.
3535 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 320.
3536 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3537 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 678.
3538 Hardinge'den Curzon'a 16 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 415; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 383.

L'Illustration mecmuası, *Madam Gaulis'in Çankaya'da çektiği Mustafa Kemal'i sivil ve İsmet İnönü'yü üniforma ile gösteren fotoğraf*ı neşretti: *Bu resimde Mustafa Kemal artık fes giymemiş olarak görülüyor. O, nişanlar takılmış gözalıcı general elbisesi de giymemiş, tam bir centilmen görünümünde O, yıldırım gibi başarılarının Türk isteklerini gerçekleştirdiği İsmet Paşa ile konuşuyor. Bu fotoğrafın sembolik bir anlamı var: Fotoğraf hem silahların zaferini, hem de tuttuğunu koparması ile Avrupa diplomatları arasında kendine bir yer kazanan ve halkının bir barbar gibi Asya'nın dağlarına sürülmesini önleyen adamı canlandırıyor*.[3539]

Rennes'de münteşir *L'Ouest-Eclair* gazetesi yazıyor: *Türk zaferi "gülünç Yunan atıp tutuculuğu ve Lloyd George'un gururlu inatçılığı için sert bir ders" oldu*.[3540]

Gannat bucağındaki haftalık "L'Echo de la Sioule gazetesi yazıyor: *Yunan bozgunu hızlandı, Türkler Bursa ve İzmir'e girdiler… Yunanlılar ve Ermeniler, yangıncılığa, yağma ve katliama giriştiler. İzmir'in Türk süvarisi tarafından işgali sükûnet içinde geçti*.[3541]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Fransa Hükümeti, Türklerin zaferlerinden sonra 1921 yılı Mart ayında İstanbul'un Türklerin hâkimiyetine geçmesine karşı konulması konusunda müttefiklerin uzlaştığı sözleşmenin şartlarının Türkiye lehine değiştirilmesi gerektiğini düşünmekte*dir. *Türklerin elde ettikleri zaferlerin ardından yaşadıkları coşku ortamında kendilerinden tavizler koparılması oldukça güçtü*r. *Bununla birlikte Fransa'nın Türklere Boğazların serbestliği konusunda diğer müttefiklerle samimi bir şekilde birleştiklerini açıkça söylemesi gerekiyor*.[3542]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor: *Yunanlıları bozguna uğratarak İzmir'i ele geçiren Kemalist Hükümet, zaferden sonra büyük devletlere barış için Türkiye'nin şartlarını içeren bir nota göndermeye hazırlanmıştır: "Edirne ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi ve müttefiklerin İstanbul'u boşaltması." Eğer bu şartlar kabul edilirse, Türkler boğazlarda serbest geçiş garantisi verecektir*.[3543]

17 Eylül 1922. *17 Eylül Pazar günü sabahı General Pelle, Fransız Amirali Dumesnil ve çok iyi Fransızca bilen Hilâl-i Ahmer Müdürlerinden Saffet Bey'in de katılımı ile heyet, Fransız zırhlılarından Somali'ye binerek İzmir'e hareket etmiştir*.[3544]

İngiliz *Sunday Express* gazetesi, Atina'da ahvali Londra'ya duyuruyor. Yunan efkâr-ı umumiyesi Fransızlara sövüyor:

> Lloyd George, "Daily Mail"de yayınlanan demeç ve haberlerin bazılarını kendi hükümetine karşı gazetenin iyi bilinen düşmanlığı yüzünden kabul etmese bile, iki gün sonra "Sunday Express"te Yunanlıların tam çöküntüsünü anlatan rapor üzerine herhalde kuşkuları eni konu artmıştır. Rapor, kusursuz bir kopya kâğıdı gibi, Lloyd George'un yakındoğu hakkındaki görüşünü gayri resmî şekilde yansıtmakla ün salan gazetenin sahibi Lord Beaverbrook tarafından yazılmıştı. Beaverbrook, kadın, erkek ve çocukların vapurdan, gemilerden inişlerini seyretmişti. Dönenler arasında 17 ile 45 yaşları arasındakiler yoktu. Bunlar Türkler tarafından, Türk vatandaşı olarak Anadolu'da alakonulmuştu: "Gemilerden iniş, insana acı veren bir görüntüydeydi. Karaya ayak basan serseme dönmüş her piyade erinin elindeki tüfek derhal alınıyordu, ama ikinci erin zaten tüfeği yoktu elinde." Beaverbrook, gelenlerin sıralar halinde toplanıp barakalara doğru yürümelerini beklemişti, oysa ne subay, ne de inzibat vardı başlarında. "Hepsi iki ay izinle -savaşın göbeğinde- şehre salınıveriyordu. Hepsi umutsuz bir şaşkınlık içindeydi; sırtlarında kimliklerini belirten pis bir üniforma ile, ceplerinde gidecekleri uzak köylerinin biletinden başka bir şey yoktu."

3539 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 293-294.
3540 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299.
3541 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 292-293.
3542 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.
3543 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.
3544 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 264.

Atina, devrim, darbe söylentileriyle çalkalanıyordu. Darbenin kimin tarafından, kime karşı yapılacağı ise belli değildi. Beaverbrook şöyle devam ediyordu: "Venizelos'un dönüşü için kuvvetli bir akım varsa bile, ben bunu sezemedim. Yaygın kanaat şu ki, eski Başbakan için Atina kaçılacak iyi bir yer." Fısıltı halinde de olsa, gerek "Konstantin" gerekse Venizeios durmadan lânetleniyordu: Atina'lıların ellerinde kalan tek söz hürriyeti, bir arada, ya da ayrı ayrı Müttefik lere sövmek hakkıydı, İngilizleri lanetliyor, Fransızlara sövüyorlar. Kendilerini bu serüvene sürükleyenin sonunda her şeyin, kâbus gibi bir felâketle bitişinin sorumluluğunu İngilizlerin omuzlarına yüklüyorlar. Lloyd George'un da yardımlarına koşmaya muktedir olmadığını, ya da isteyerek koşmadığını ileri sürüyorlardı..," Belki de Lord Beaverbrook incelik göstermek istemişti. Çünkü Ege'nin iki kıyısında da, "George'un canı cehenneme!" diye sözler işitenler vardı. Beaverbrook, Yunanistan'a geri dönen askerler ağzından Toynbee'nin aylarca önce Anadolu'da işittiği ve Türklere yapılan yabancı yardım özürünü de duymuştu. Sözde "Kemalist orduları bölüklere kadar, seçme Fransız subayları tarafından yönetiliyordu; Türklerin hareket planları Fransız generalleri tarafından hazırlanmıştı ve Batı cephesinde Almanlara karşı öğrenilen teknik ustalığa karşı hiçbir şey dayanamazdı."[3545]

18 Eylül 1922. General Edmond Buat'ın günlük kaydından: *Paris'e avdet etdiğimde herkesin endişelerinin başında Şark mesailinin olduğunu gördüm. Beklendiği gibi -ve birkaç ay evvel Mustafa Kemal'in endişelerini paylaşmak için beni ziyarete gelen Türk dostu Bayan Gaulis'e ve şu anda Ankara'da bulunan Miralay Mougin'e de söylediğim gibi- Türkler tüm müşkilatı çözmek için basit bir usûl istimal etdiler: bir taarruz başlattılar ve Yunanlıları denize geri püskürtdüler. Böylece İngiltere, Anadolu'da askerlerinin düşdüğünü gördü ve Türklerin, muvaffakiyetlerinden cesaret alarak, İstanbul'a ve Trakya'ya doğru yürüyeceklerinden korkdu. Şimdi Boğazları elinde tutan İngiltere, ne pahasına olursa olsun onları bırakmaya istekli değildi ve tek başına savunacak kadar güçlü olmadığı için, bizim ve İtalyanların hatta Rumenlerin ve Sırpların da bu davayı üstlenmesini şiddetle arzuladı*. [..][3546]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *General Pelle, Hilâliahmerden Saffet Beyi yanına alarak İzmir'e gitti. Güya, zararı tahmin edecekmiş. Boğazlar meselesi bütün yabancı basını işgal etmektedir*.[3547]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Britanya Başvekili Lloyd George'nin beyanatını neşretti: *Ne pahasına olursa olsun Türk ordusunun Avrupa'ya geçmesi önlenmelidir. Çünkü bu, Balkanlarda çok ciddî bir durum yaratacak ve muhtemelen ortalığı kana bulayacaktır… Eğer Türkiye önünde boyun eğilecek olursa, Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı kazanılan zaferin sonuçları uçup gidecektir*.[3548]

Askeri kurmaylarına danışan Başbakan Poincaré'nin aldığı malumat, Türk ordusunun Boğazlara ilerleyişi karşısında hezimetin kaçınılmaz olduğuydu. Bu gerçek karşısında kaleme aldığı 18 Eylül 1922 tarihli raporunda Poincaré, İslam dünyasının Ankara'nın zaferini kutladığını, bu sebeple gerçekçi düşünerek Boğazların askerden arındırılarak Doğu Trakya'nın Edirne'ye kadar olan kısmının Ankara'ya bırakılması gerektiğini belirtiyor. *Aksi takdirde Türk ordusu Boğazlara ilerlemekle kalmaz, aynı zamanda Irak ve Suriye'ye de girmeye kalkabilir. Böyle bir durumda Fransa yeni bir ordu göndermeye hiç hazır değildir*.[3549]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, İzmir'e muvasalat etti. Mustafa Kemal, *sabah saat 10'da, Göztepe'de, Uşakîzade Sadık Bey'in konağında, General Pelle'yi kabul* etti. *Tercümanlık görevini* [Hilal-i Ahmerci] *Saffet Bey yapmıştır. Bu görüşmenin Türkçe tutanağını Kurmay Binbaşı*

[3545] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 221-222. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3546] Frédéric Guelton, *Général Edmond Buat Journal 1914-1923* (e-book), 2015.
[3547] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 321.
[3548] Le Temps, 18 Septembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 294. "Ne pahasına olursa olsun Türk ordusunun Avrupa'ya geçmesi önlenmelidir. Çünkü bu, Balkanlar'da çok ciddi bir durum oluşturacak ve muhtemelen ortalığı kana bulayacaktır. Eğer Türkiye önünde boyun eğilecek olursa, Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı kazanılan zaferin sonuçları uçup gidecektir." Le Temps, 18 Septembre 1922, p. 1-2; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 333-334.
[3549] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 336.

Seyfettin Bey yazmış, Fransa Yüksek Komiserliği Tercümanı Louis Lagard da Fransızca notlar almıştı. Görüşme boyunca General Pelle Mustafa Kemal Paşa'ya "Altes", yani "Fahametlû", "Fahametmeab" diye hitap etmiştir. Altes veya Fahametlû sıfatları prensler ve sadrazamlar için kullanılırdı. Ekselans sıfatından daha yüksektir.[3550] Pellé, *Fransa Hükümetinin dostluğundan ve Türkiye ile Fransa arasındaki münasebat-ı atiye-i dostanenin idamesi için Fransa Hükümetinin müsadesiyle geldiğini söyledi*:

> Ve müttefikler namına bir şey söyleyemeyeceğini ilave etti. Ordularımızın, İstanbul, Trakya ve Edirne'yi almaları için verilen ileri hareket emrinden endişenak olduğundan müttefiklerin bitaraf mıntıkaya riayet edilmesini arzu ettiğinden ve İstanbul'a girilerek bir İslâm-Hıristiyan harbi yapılmak istenmediğinden bahsetti. Ve şahsen kani olduğuna göre şarkî Trakya'nın Meriç'e kadar bize verileceğini, Boğazlar için de hususî bir idarenin muhafazasını arzu edeceklerini ve Boğazların serbestisi için teminat-ı kaviyeden sarf-ı nazar edemiyeceklerini söyledi.
>
> Başkumandan Paşa Hazretleri [Mustafa Kemal]; gerek General Pelli'nin şahsen ve gerek bütün Fransız milletinin ve hükümetinin daha çok evvelden Türkiyenin davasındaki hakkı, isabeti takdir ederek hissiyat-ı insaniyelerini izhardan geri kalmadıklarından bunun bütün Türkiye halkı tarafından meserretle karşılandığını söyledi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin harbi yapan hükümet olmadığını ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tespit ettiği hayatı nukat bulunduğu ve bunun üç seneden beri ilân edildiğini ve bu zaferimizden fazla istifade etmek hatırımızdan geçmeyeceğini, maksad-ı asliyi istihsal etmek için ordularımızı gayrı muayyen bir zaman intizarda ve atalette bırakamayacağımızı ilâve etti. Şimdiye kadar Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bitaraf bir mıntıka tanımamış olduğu ve Yunan Ordusunun taht-ı işgalinde bulunan arazimize Trakya'ya duhule İtilaf Devletlerinin bizi men' edeceğini düşünmediğini ve Boğazlar meselesini alâkadar devletlerle her zaman görüşebileceğimizi söyledi. Bu şifahî mükâlemattan sonra General Pelle İstanbul'a avdet etti.[3551]

Fransa Başvekili Poincaré muhtıra kaleme aldı. *İtilaf Devletleri'nin yaptığı önerilerin Türkler tarafından reddedileceğini, hatta bunun sonunda Türklerin daha büyük isteklerle karşılarına çıkmalarının söz konusu olduğunu mart ayında Paris'te Lord Curzon'a bildirdiğini, bunun yanı sıra İslam ülkelerinin de Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ederek Ankara Hükümeti'nin kazandığı zaferden mutlu olduklarını ve Anadolu'nun boşaltılmasının daha doğru olacağını, bu gerçekleşmediği takdirde Türklerin Boğazların yanı sıra Mezopotamya ve Suriye'ye de saldırmalarının söz konusu olabileceğini, bu durumun ise asker takviyesi gerektireceğini, ancak Fransa'nın bunu kabul etmeyeceğini belirtiyor*.[3552]

İzmir'de *zaferi kutlayan kalabalıklar içinde Fransız bayrağı sallayanlar, "yaşasın Fransa" diye bağıranlar varmış*.[3553]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre:

> Büyük Taarruz'un ardından tarafsız bölge hudutlarına geri doğru çekilerek buradan Marmara Denizi aracılığıyla Trakya'ya geçmek isteyen Yunan kuvvetleri ciddi engellerle karşılaştılar.Albay Zeras ve Politis'in 3. Kolordu Kumandanlığı'na bildirdiğine göre 13 Eylül 1922 tarihinde 16 ve 55. Yunan Alayı Mudanya'ya yaklaştığında bir Fransız Yüzbaşı, Albay Zeras'a Mudanya'nın tarafsız bölge olduğunu ve ilerlediği takdirde kendilerine ateş açılacağını bildirdi. Fransız Yüzbaşı ileriden 5.000 Milliyetçinin yaklaştığını söyleyerek Yunanların teslim olmalarını istedi. Bu talebi reddeden Yunan komutanlar, Mudanya'ya girmekten kaçınarak patika yollardan kuvvetlerini Bandırma'ya naklettiler. Öte yandan sabah saat 8 civarında Türk süvarileri tarafından takip edilen General Klades, emrindeki kuvvetlerle birlikte Mudanya'ya yaklaştı ve Fransızların talebiyle teslim oldu. General Klades ile birlikte teslim olan ve yanlarında 32 top bulunan kıtaat; 17 ve 45. Yunan Alayı ile 47. Alay'ın bir kısmından oluşuyordu. Bununla birlikte Komutan Melas'ın sadece silahlarını

[3550] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 265.
[3551] 29 Eylül 1338/1922 tarihli *İzmirde cereyan eden siyasî vukuuat raporu*; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1968, Sayı 65, Vesika No: 1467.
[3552] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 177, s. 115-119; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 163.
[3553] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 143.

bıraktığı ve Fransız ateşi altında emrindeki kuvvetleri Bandırma'ya naklettiği haber alınıyordu. Buna karşın Yunan Dışişleri Bakanı, Fransızların kendilerine sığınan Yunan rehineleri Milliyetçilere teslim etmelerinden kaygı duyuyor ve bunu önlemek amacıyla İngilizler nezdinde teşebbüslerde bulunuyordu.[3554]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransa, İstanbul ve Boğazlar için Türklerle savaşmayacağını, bu sorunlu bölgeye yeniden asker göndermesinin felaket ile sonuçlanacağını tek ve en iyi çözüm yolunun barış için görüşmelere başlanması olduğunu açıkladı. Son iki yıldır Fransızlar, Türkleri destekliyor. İstanbul ve Boğazlar'da İngiliz ya da İngiltere destekli bir Yunanistan'ın hâkimiyet kurmasına karşıla*r*, Mustafa Kemal'e de tarafsız bölgeye herhangi bir saldırı düzenlememesini tavsiye ettiler*.[3555]

18-19 Eylül 1922. Châteauroux şehrinde münteşir *Journal du Département de l'Indre* gazetesi, "ciddî bir karar" sernameli yazı neşretti: *Ajanslar, İngiliz donanmasının, Avrupa'ya geçme yolunda herhangi bir Türk teşebbüsüne, silâhla karşı koyma emri aldığını söylüyor. Bu demektir ki, İngiltere İstanbul üzerindeki nüfuzunu korumak niyetinde ve bizim yardımımızı istiyor. Tedbir ciddî. İngiltere apaçık İslâm'ın genel isyanına sebep olacak. Ankara hükümeti boyun eğmezse biz Türklere ateş edecek miyiz? Biz, ki İslâm âleminde o kadar çok sempati sahibiyiz. Gittikçe, Fransız kamuoyu diğer ülkelerin işlerine müdahaleyi iyi gözle görmüyor. Yunanlılar bahriyelilerimize kıydı. Biz, İngiliz politikasını izleyeceğiz diye Küçük-Asya'da 6000 ölü verdik!*[3556]

19 Eylül 1922. General Pellé, İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşüyor. *Boğazlardaki tarafsız bölgeye ilerlememesini rica etti*.[3557]

Kontrollü Büyük Taarruz. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yle mülakat ediyor. Ahmed Ferid, *Mustafa Kemal'in Boğazları geçmeyeceğine dair kararını resmî olarak* tebliğ etti.[3558]

Britanya Hariciye Nezâretinden Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'ye telgraf gönderildi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General *Pelle'nin talimatıyla Çanakkale'deki Fransız birlikleri geri çekildi*.[3559]

Fransız Başbakanı Poincaré, yeni karışıklıklardan kaygılanarak, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada, Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini; esasen Fransız kamuoyunun buna taraftar olmadığını açıklıyor.[3560]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Herşeyden önce Türk toprakları olan ve Türk nüfusunun oturduğu Küçük-Asya ve Trakya'yı Yunanistan'a vermekle adalete aykırı hareket edilmişti. Bir kez daha görüldüğü gibi, adalet, kendini bozanlardan müthiş şekilde öcünü alıyor. Fakat şiddetli bir zorlama ile bozulduğu için o da ancak şiddet ve zorlama ile yerine geliyor. Bu haksız ve saçma savaşta öldürülen her milliyete*

3554 Lindley'den Curzon'a 18 Eylül 1922 FO, 424/254, No. 445; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 384.

3555 The New York Times, 18 September 1922, *Paris Against Move To Defend Straits*, p. 1; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 264. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3556 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 294-295.

3557 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 339.

3558 20 Eylül 1922 tarihinde saat 11.00'da Poincaré'nin başında bulunduğu Fransız heyeti ile Curzon'un başında bulunduğu İngiliz heyeti arasında Quai d'Orsay'da yapılan toplantı tutanağı, FO, 424/254, No. 523; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 410.

3559 Dışişleri Bakanlığı'ndan Hardinge'e 19 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 458; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 404. "Talimatla birlikte Fransızlar, Ezine yoluna astıkları bayraklarını indirerek Gelibolu'ya çekildiler."

3560 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

mensup binlerce insan, ateşe verilen köyler, yıkılan şehirler, bir ıztırap ve zulüm uçurumuna gömülen halklar… İşte adaletin kötü ve kaçınılmaz bedeli![3561]

Le Temps, İngiliz *Daily Mail* gazetesini iktibas ediyor. *Daily Mail*, Britanya Başvekili Lloyd George'nin Çanakkale Krizine yönelik tavrını, *"dünyanın yeni bir Haçlı seferine daveti" şeklinde yorumla*mıştır.[3562]

Kuzey Fransa'nın Nancy şehrinde münteşir *L'Imparcial de l'Est* gazetesi yazıyor: *İnkâr boşuna: Rhin nehrinin öte tarafında Fransa'ya tazminat ödemekten çok rövanş düşünülüyor. Şu halde neden, su götürmez askerî üstünlüğümüzden yararlanıp, dik başlı mağluba isteklerimizi zorla kabul ettirmiyoruz? Aylarca, yıllarca neden hareketsiz bekliyoruz? General Cugnac, "Journal des Débats"da "İzmir dersi bizim için unutulmasın" diyor (…) Başbakan duysun, anlasın ve Almanya'ya ihtarlarını çoğaltıp durmasın. Küçük-Asya'daki parlak zaferlerinden sonra Türk başkomutanı, galiplerin diliyle "biz artık olaylara tabi değiliz, olayları yönlendiren biziz" diyordu. Yöneticilerimiz bu formülü acep ne zaman kullanabilecekler?*[3563]

Taşra gazetesi *L'Impartial de l'Est* gazetesi, *"Le Temps"dan bir alıntı yaparak Lloyd George'un Alman meselesinde Fransa'ya sükûnet öğütlerken Doğuda kendisinin savaş çıkaracak şekilde davranmakla çelişkiye düştüğünü belirttikten sonra, "ne hükümet, ne parlâmento, ne halk, İngiltere'nin isteği ve birbirine eklenen hataları yüzünden Fransız kuvvetlerinin tekrar savaşa sürüklenmesini kabul edemez" diyor*.[3564]

Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesi, "ebedî Boğazlar meselesi" sernameli makale neşretti: *… ve emperyalistlikle suçlanan biziz! Bırakalım olaylar varacağına varsın; seyirci kalalım, tabiî barış için çalışalım, ama sadece İngiliz barışı için değil… Boğazların serbestisine evet! Prensip doğru ve güzel, fakat onun anlamı Yakın Doğuda Britanya hâkimiyetinin ve bizzat İstanbul'da İngiliz işgalinin devamı ile bozulmasın!*[3565]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* gazetesi yazıyor: *İngiltere, Amerikan bağımsızlığından beri vekâlet yolu ile en ağır hezimete uğramıştır*.[3566]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İngiltere, Boğazlar için gerekirse savaşacağını, kara ve deniz kuvvetlerini Türklere karşı kullanacağını, böyle bir durumda Fransa'ya kendilerine destek verip vermeyeceğini sordu. Fransa ise askeri her türlü müdahaleye karşı olduğunu, en iyi yöntemin konferans düzenleyip, müzakere yolu ile çözüm üretmek olduğu fikrini iletti*.[3567]

19(?) Eylül 1922. Balıkesir, Balya'da bulunan Akıncı Müfrezeleri Reisi ve Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in belirttiğine göre şapkalı bir Fransız zabiti TBMM Hükümetinin hizmetindeyim demiş fakat 2'nci Ordu Kumandanı Ferik Yakub Şevki (Subaşı) tarafından iade edilmiştir:

3561 Le Temps, 19 Septembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 305. "Her şeyden önce Türk toprakları olan ve Türk nüfusunun oturduğu Küçük-Asya ve Trakya'yı Yunanistan'a vermekle adalete aykırı hareket edilmişti. Bir kez daha görüldüğü gibi, adalet, kendini bozanlardan müthiş şekilde öcünü alıyor. Fakat şiddetli bir zorlama ile bozulduğu için o da ancak şiddet ve zorlama ile yerine geliyor. Bu haksız ve saçma savaşta öldürülen her milliyete mensup binlerce insan, ateşe verilen köyler, yıkılan şehirler, bir ıstırap ve zulüm uçurumuna gömülen halklar. [. . .] İşte adaletin kötü ve kaçınılmaz bedeli!" Le Temps, 19 Septembre 1922, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 338.

3562 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 296.

3563 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 304.

3564 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 294.

3565 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 294.

3566 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299-300.

3567 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 264.

[..] Balya'ya geldiğimizde Çanakkale'den (Mösyö Kad) namında bir Fransız Yüzbaşısı maiyetinde bizim Çanakkale jandarmalarından bir zabit ve iki nefer yanıma geldiler. Kendilerinin Türkiye hizmetinde bulunduğunu ve jandarma tensikatına memur olduğunu ve düşmanın esna-yi ricatte bura ahalisine fenalık yapılmamak, buradaki jandarmaları teftiş etmek üzere gelindiğini ve bunda Ankara'nın malûmatı olduğunu söyledi. Ve bir kart verdi. Cevaben dedim ki:

— Pekâlâ ama, buralarda teftiş edilecek jandarma yoktur. Çünkü, gördüğünüz kuvvet akıncı kuvvetidir. Bunların teftiş edilecek bir hali olamaz. Beyhude zahmet etmişsiniz. Her ne kadar Fransızlara karşı bir hürmet besliyor isek de böyle galeyanlı bir zamanda şapka ile gelmek pek tehlikelidir.

Bunun üzerine fena halde korktukları anlaşıldığından bera-yı muhafaza bir eve köydük. Fransız zabiti derhal başındaki şapkayı çıkararak bir kalpak giydi.

Vaziyeti İkinci Orduya yazdık ve şu cevabı aldık.

Edremit ve Balya Havalisinde Akıncılar Reisi İbrahim Ethem Bey'e

Gayet müstaceldir.

Bildirdiğiniz ecnebî jandarma zabitan ve efradına derhal avdet eylemeleri lüzumunu bir lisan-ı münasiple ve fakat suret-i katiyede tebliğ ve oradan gitmelerini temin ve neticeyi bildiriniz.

İkinci Ordu Kumandanı
Ferik
Şevki[3568]

20 Eylül 1922. Raymond Poincaré ile Britanya Hariciye Nâzırı Curzon Paris'de hususî görüşüyorlar. *Poincaré Fransa'nın yeterli sayıda askeri olmamasının yanı sıra, Fransız Meclisi'nin savaşa izin vermeyeceğinin de altını çiziyor*.[3569]

Britanya Dışişleri Bakanı Lord *Curzon ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, bunalıma* [Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi akabinde TBMM Hükümeti ordusunun Boğazlar mıntıkasına ve Trakya'ya girmesi ihtimaline] *karşı aralarında bir çözüm bulmak üzere Paris'te toplanırken, bir yandan da İtilâf özellikle Fransa, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal ve hükümet üyelerine karşı yoğun bir barış saldırısına girişirler. Curzon ve Poincare, 20 Eylül'de yaptıkları ikinci görüşmede, toplanacak olan konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya'nın çağrılmasını öngörürler ancak Rusya'dan hiç söz etmezler. Amaç, konferansta oluşabilecek bir Türk-Sovyet cephesini önlemektir*.[3570]

Türk ordusunun Boğazlara yürüyeceğini ve sorunu silahıyla çözümleyeceğini uman Sovyet Dışişleri, İtilâf'ın bu girişimleri karşısında endişelenir. Rusya'nın Ankara elçisi S. İ. Aralov, İzmir'de bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal' e vakâlet eden Rıza Nur'la sürekli görüşerek bir Türk-Sovyet diplomatik cephesi oluşturmaya çalışır. Ancak Rıza Nur, kesin bir tavır almaktan çekinerek Mustafa Kemal'in yokluğunu öne sürer, Aralov da İzmir'e gitmek isteyince, Mustafa Kemal'in çok meşgul olduğu cevabını alır. Sonuç olarak Rıza Nur, Türk Hükümeti'nin, Sovyetlerin konferansa çağrılması için çalışacağına söz verir.[3571]

General Harington, İstanbul Hükûmeti Harbiye Nazırı'nı çağırarak Kuvayı Milliye mensuplarının İstanbul'dan yaptıkları silah kaçakçılığına artık meydan verilmemesini, aksi takdirde kendisini sorumlu tutacağını söyledi. Harington 23'te bu ihtarını tekrar edecek. Bu arada Fransız Yüksek Komiseri General Pellé de, 16 Eylül'de Zeytinburnu'ndaki silah deposundan nöbetçilerin kaldırılması yolundaki isteği "Bu

[3568] İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, 1978, s. 395.
[3569] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 336, dipnot 882.
[3570] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.
[3571] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 472. Mustafa Kemal, Fransızlar aracılığıyla Müttefiklerle uzlaşmaya çalışırken Sovyet Rusya'yı müdahil kılmak istemiyor. Bu izolasyoncu tavır, Müttefiklere karşı bir iyi niyet göstergesidir.

silahları kime karşı kullanacaksınız?" diyerek reddetmişti. Pelle, daha önce buradan silah kaçırılmasına göz yummuştu.[3572] "Kontrollü Büyük Taarruz" neticesinde Yunan Anadolu'yu tahliye etmiş ve tarafsız bölgelerde Müttefikler ile TBMM ordusu karşı karşıya kalmıştır. Bu raddede Fransızlar, hem Mustafa Kemal grubuna Zeytinburnu'ndan silah sevkiyatını hem TBMM ordusunu bîtaraf mıntıka hududunda durdurmuştur.

Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'e rüşvet-i kelâmcı telgraf gönderdi:

Paris'te M. Franklin-Bouillon'dan İzmir'de Ekselâns Mustafa Kemal Paşa'ya

Pek vahim durum dolayısıyla ayın 21'inde yola çıkıp İzmir'e gitmeye karar vermiş gibiyim.

Yüksek basiretinizi ve yurtseverliğinizi hatırlayarak ve sınav günlerinde perçinlenmiş yıkılmaz dostluğunuza da dayanarak, görüşmemizden ve bütün ihtimalleri gözden geçirmemizden önce, hiçbir askerî harekete karar vermemenizi ve hatta hiçbir notayı kesin biçimde cevaplandırmamanızı yalvarmama izin veriniz.

Dostunuz
(imza) Franklin Bouillon
Poincaré

Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'a cevabî telgraf gönderdi:

Mareşal Mustafa Kemal Paşa'dan İzmir'de Fransız Başkonsolosuna

Nazik mektubunuza teşekkür ederek aşağıdaki cevabımı Mösyö Franklin Bouillon'a lütfen iletmenizi dilerim.

"Dışişleri Bakanlığı, Paris

Çabuk geleceğinizi umarak sizi bekliyorum."

Dostunuz
Mustafa Kemal[3573]

Ankara'nın Paris Temsilcisi Ferit Bey, Ankara'ya telinde İngiltere'nin ricat halinde olduğunu bildirerek Çanakkale'deki baskının artırılmasını ama hiçbir nedenle Boğazlardan geçilmemesini önerdi; aksi halde, Lloyd George'un gücünü kırmaya çalışan Poincaré'nin durumunun güçleşeceğini ileri sürdü.[3574]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold annesine mektub gönderdi: *Fransızlar boyuna bize ihanet ediyorlar*.[3575]

İspanyol *El Imparcial* ve *El Globo* nam gazeteler yazıyorlar: *Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'nın boğazlar veya İstanbul'a yürüme konusunda bir planı olmadığına ilişkin gelen rapor da İngiliz politikasını rahatlatmıştı*r. *Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Türklerin de davet edileceği bir konferans düzenlenerek sorunların çözüme kavuşturulmasını düşünmeye başlamıştır. Türklerin bu daveti geri çevirmeleri de beklenmiyor.*[3576]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Paris'ten gelen bilgilere göre, İngiltere, Doğu'daki bir askeri harekât için Fransa'nın askeri yardımını talep etmesi durumunda bu talep kesinlikle reddedilecektir. Fransa, ordularını bu yüzden geri çekmişti ve İtalya ve General Townshend de Fransa'nın bu politikasını destekliyorlar*.[3577]

[3572] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 688.
[3573] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 282-283.
[3574] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 690.
[3575] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.
[3576] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.
[3577] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.

21 Eylül 1922. Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 529 numaralı telgraf gönderdi. Rumbold, Yugoslav mümessiliyle mülakat etmiş ve onu, *Fransız ve İtalyanların Milliyetçilere büyük oranda silah ve cephane satmak suretiyle dolaylı destek sağladıklarına dair ikaz* etmiştir.[3578]

Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *İzmir'de sizi görmek üzere, süratli özel bir vapurla pazar günü yola çıkıyorum. Herhangi bir hareketten veya karardan önce beni mutlaka beklemeniz yolundaki dileğimi tekrarlıyorum. Dostunuz Franklin Bouillon*.[3579]

Tunus'un Naghamadi kentinde Ahmet Muhammet Şamruk, Ankara'nın Paris Elçiliği'ne telgrafında; Mustafa Kemal'i kutladıklarını, Türkiye'ye yardımından dolayı Fransa'ya teşekkürlerini bildirdi. Tunus'un Büyük Cami Öğrencileri de son zafer dolayısıyla tebriklerini Mustafa Kemal'e, milli ordulara ve Türk halkına sunulmasını Ahmet Ferit Bey'den istediler.[3580]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Başvekil ve Hariciye Nazırı Poincaré, Mareşal Foch, General Weygand, Kara Kuvvetleri Komutanı General Buat ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Grasset'le istişare etmiştir. Kumandanlar, *Çanakkale boğazının Müttefiklerce savunulmasının "askerî yönden anlamsızlığını" ve elde büyük kuvvetler bulunmazsa hezimetin muhakkak olduğunu söylediler. Poincaré, bunun üzerine telgrafla, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri general Pellé'den Çanakkale'deki Fransız kuvvetlerinin çekilmesini istedi. İtalya da Asya yakasındaki kuvvetlerini çekti. Amerika hükümeti de kuvvetlerinin Boğazların ve İstanbul'un korunmasına katılmayacağını açıkladı. Yugoslavya ve Romanya Türklere karşı yeni bir savaşa girişmeye istekli görünmediler. Dominyonların da tutumu böyleydi: Kanada, Lloyd George'un teşebbüsünden "şaşkına uğradığını" bildirdi. Hindistan'da ise kızgınlık artmaya başladı. Güney Afrika yönetimi, "yardım gönderebileceğimizi pek sanmıyoruz" dedi. Yalnızca Avustralya ve Yeni Zelanda olumlu cevap verdiler*.[3581]

Grand Echo du Nord gazetesi, Britanya Hariciye Nazırı Lord Curzon'un Paris'e gelişi hakkında yazıyor. Curzon, *anlaşma ve taviz için mi, yoksa Fransa'dan tekrar yardım istemek için mi gel*di? *İkinci ihtimalin doğru olması halinde Poincaré, ona şunu söyleyecekt*ir: *"Lloyd George'un Fransa'yı emperyalistlikle devamlı şekilde suçlaması, bütün dünyaya tam anlamıyla emperyalist nitelikte görünecek bir politika ile Fransa'nın işbirliği yapmasını başka herhangi bir ülkenin işbirliğinden daha imkânsız hale getirmektedir*."[3582]

Konya'da neşredilen *Babalık* gazetesi mühim bir mülakat neşretti. TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, Benito Mussolini'nin tesis ettiği *Il Popolo d'Italia* gazetesine beyan ettiği çarpıcı ifadeler arasında TBMM dış politikasının Sovyet Rusya'dan Müttefikler eksenine kaydığını belirtmektedir:

> Bizimle Bolşevikler arasında ittifak değil, dostluk vardır. Bu hadise, alelekser birçok dedikoduyu mucib olmakdadır. Bu dedikodular arasında Mavera-yı Kafkasda bulunan Enver Paşanın Sovyet Hükümetinin maddî müzaheretine malik olmasıdır. Bu, suret-i katiyede tekzibe mecbur olduğum asılsız bir rivayetdir. Biz Moskova ile ancak şükran ve dostluk münasebatına maliğiz. Asla bir ittifakımız yokdur. Biz, Fransızlarla Ankara İtilafnamesini akd etdiğimiz zaman su-i tefehhümlere mani' olmak maksadıyla bunu ilan etmeyi düşündük. Biz, sosyalist veya bolşevik değiliz; Ruslar, bu ciheti biliyor. Her memleket, milletin ruh ve anane ve mizacına tevafuk eden hükümete malik olmalıdır. Her çeşid ve her boyda elbise bir insana olmadığı gibi her nevi hükümet de bir millete tevafuk etmez. Biz Türkler, Bolşevik değiliz ve olmayacağız. Biz milliyetperveriz,

[3578] Rumbold'dan Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 529; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.
[3579] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 284.
[3580] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 693.
[3581] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 295-296.
[3582] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 296.

> bununçün Filistin, Suriye ve Arnavudları besledikleri istiklal emellerinden dolayı muaheze edemeyiz. Memleketimizin hür ve müstakil olmasını isteyen bir Türkler, tazyik altında bulunan başka memleketlerin hürriyet ve istiklal besledikleri meşru elbette takdir ederiz. Ve biz kendi memleketimizin hürriyet ve istiklalini kazanacağız. (..)[3583]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransız Bakanlar Kurulu başkanı, Lord Curzon'la yapılan görüşmenin ardından 20 Eylül'de bir basın açıklaması yapmıştır. Açıklamada, görüşmenin oldukça samimi bir şekilde geçtiğini ve Doğu sorununun çözümüne ilişkin fikir alışverişi yapıldığını bildirmiştir. Lord Curzon ilk dakikadan itibaren, Fransa'nın Çanak'taki askerlerini çekmeye hakkı olmadığını iddia et*miştir. *Başkan, Fransa'nın ne savaş ne de kavga istemediğini, Balkanlarda en hızlı şekilde bir barış yapılması gerektiğini, Sovyetlerin Romanya ve Polonya çevrelerine asker yığmaya başladığını ve Sovyetlerle Bulgaristan'ın henüz barış imzalamadıklarının dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca düzenlenecek olan konferansla ilgili olarak, Türklerin katılmak istemesi durumunda, konferansın Venedik'te olacağını, eğer Türklere daha uygun bir yer varsa konferansın orada da yapılabileceğini ve bu konferansta Sevr Antlaşması'nın tamamen yenileneceğini de sözlerine eklemiştir*.[3584]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Poincare ve Sforza'nın, Lord Curzon ile Doğu sorunu üzerine yaptıkları görüşmede, Poincare, Fransa'nın askerlerini geri çekmesinin sebebinin bir çatışma olmasından korkulması olmadığını bildirmiştir. Lord Curzon ise "Çanak'ta bulunmanın önemli olduğunu", hatta bunun da yetersiz olduğunu ve bütün Marmara kıyılarında bulunmak gerektiğini düşünüyordu. Poincare, Kemalistlerin Boğazlara saldırma niyetlerinin olmadığını ve bölgeye müttefik askerlerinin sevk edilmesinin bir provokasyondan başka bir şey olmadığını da ifade etmiştir*.[3585]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türklerle yapılacak barış görüşmeleri öncesinde Türklerin taleplerini görüşmek üzere Fransa Başbakanı Raymond Poincare, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya Elçisi Kont Carlo Sforza toplantı yaptı. Türk Hükümeti'nin, Doğu Trakya, Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerin barış konferansına katılması ve Boğazlar'ın bağımsızlığı konusunda söz hakkına sahip olması ve barış konferansı süresince İtilaf kuvvetlerine ait kara ve deniz gücünün tarafsız bölgede kalması yönündeki talepleri görüşüldü. Türklerin, Rusya ile ilgili talebi kabul edilmedi. Konferansa Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin katılacağı kararı alındı. Türklerin, Trakya'da hâkim olmasına İngiltere, kesin ve net bir şekilde karşı çıktı. İtalya, Türklerin tarafında, Fransa ise hem Türklerle olan dostluğundan dolayı hem de işgalci ülke olması nedeni ile arada kaldı ama daha çok Türkleri destekleme eğilimi gösterdi*.[3586]

22 Eylül 1922. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *İngiliz İşçi Partisi aldığı bir kararla Lloyd George'un "dünya barışı için tehlike teşkil ettiğini" açıkladı*.[3587]

Müttefik hariciye nâzırları Quai d'Orsay'da öğleyin içtima ediyorlar:

> 22 Eylül 1922 tarihinde öğleden sonra gerçekleşen toplantıda Curzon, Türkiye ile yapılacak barış için ortak tavır alınması gerektiğini vurgulayarak, Fransa'nın müttefiklerine danışmadan hareket ettiğini üstü kapalı bir şekilde dile getirdi. Ayrıca İngiliz kamuoyunun da savaş istemediğini ancak Yunanlar başarısız olduğu için 1918 yılında kazandıkları savaşın nimetlerinden kolay kolay vazgeçmeyeceklerini vurguladı. Buna karşın Poincaré ise Müttefikler arasında uzlaşma sağlayarak Türkleri Barış Konferansı'na getirecek bir vasıta aradıklarını hatırlatma gereği duydu. Ayrıca Poincaré, Pellé'den aldığı bilgilerden hareketle Müttefik donanmasının ya da ordusunun Milliyetçileri durdurmaya yönelik teşebbüslerinin savaşla sonuçlanacağını, İstanbul'da ve

[3583] Babalık, 21 Eylül 1338-1922, Sayı 997, *İtalya Şark Ummânında: Ankara Mümessili Hamid Beğle Mülakat*, s. 1-2.
[3584] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 379.
[3585] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 521.
[3586] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 268.
[3587] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 296.

Trakya'da ayaklanma çıkacağını, aynı anda Çanakkale, Karadeniz, Boğazlar ve Marmara'da Türkleri durdurmanın fevkalade zor olacağını tekrarladı. Savaşmaktansa Mudanya'da bir konferans düzenlenmeyi daha mantıklı bulan Poincaré'ye göre konferansın başlaması ve **Meriç'e kadar Trakya'nın iadesine dair söz verilmesi halinde Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini durduracak** aksi halde Boğazlara taarruzu emredecekti. Sforza da İstanbul'daki İtalyan Generali Monbelli'den aldığı rapor doğrultusunda vaziyetin umutsuz olduğunu yalnızca İstanbul ve çevresindeki Hristiyanların silahlandırmasıyla Milliyetçilere karşı konulabileceğini ancak bunun da önüne geçilemeyecek felâketlere yol açabileceğini ifade etti. Curzon, Harington'un da kendi kuvvetlerine yönelik tehlikelerin farkında olduklarını ancak elindeki kuvvetler ve donanmayla Fransız ve İtalyanların düşündüğünden daha fazlasını yapabileceğini öne sürdü. Kendisinin de uzlaşma istediğini belirten Curzon konferansın Mudanya'da düzenlenmesi ile ilgili öneriyi sakıncalı buluyordu. Curzon; "Venedik'te konferans önerisinin yırtılıp atılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle İtilaf temsilcilerinin bir gemiye binmek suretiyle fatihlerinin elindeki bir limana (Mudanya'ya) sürüklenmelerinin" ne anlama geleceğini sordu, Ona göre Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı Mustafa Kemal Paşa'ya vaat etmek yanlıştı. Poincaré ise yalnızca çatışma yaşanmadan Müttefiklerle müzakere için Mustafa Kemal Paşa'yı Mudanya'da getirmeyi hedeflediklerini ve barışla ilgili esas konuların ilerleyen safhalarda ele alınacağını hatırlatıyordu. Bütün bu tartışmalardan sonra Curzon, MC [Milletler Cemiyeti] himayesi altında Trakya'da "münasip ve istikrarlı bir Hükûmet" kurulmasına yönelik önerisini yeniden gündeme getirdi. Hatta Curzon, Mart ayında Poincaré'nin Meriç ile Tekirdağ-Midye arasında tampon işlevi görecek tarafsız bir bölge kurulmasına dair önerisini bu bölgede Türk bayrağının dalgalanması ya da Türk hâkimiyetinin kurulmasına dair teklifle destekleyerek yapılandırma uğraşı içerisindeydi. Curzon'un çözümsüzlüğe yol açacak tavrı karşısında Poincaré ise Mustafa Kemal'in tutumunun blöf şeklinde değerlendirilebileceğini fakat kendisinin yeterli tecrübeye sahip bir asker olan ve son savaşta önemli bir rol oynayan Pellé'nin izahatına atfen durumun ciddiyetini kavradığını izah etmeye çalıştı. Ayrıca Charpy'nin Müttefik Generallerle yaptığı toplantı sonrasındaki beyanatına atfen tarafsız bölgede eldeki askerî güçle başarı şansı bulunmadığını ve savunmanın imkânsız olduğunu da Poincaré bir kez daha hatırlattı. Üstelik Poincaré'ye göre Milliyetçilerin yaklaşmasıyla birlikte İstanbul'da bir ayaklanma ihtimali de mutlaka hesaba katılmalıydı. Poincaré; Boğaz'ın Asya yakasındaki kuvvetlerini geri çekerek Müttefiklere ihanet ettiğine dair ithamları da reddederek bunun "durumun gereği olduğunu ve kıymetli canları kurtarmak için" böyle bir tercihte bulunduklarını uzun bir konuşmayla açıkladı. Bu konuşma da Poincaré ile Curzon'un atışmalarına ve karşılıklı suçlamalarda bulunmalarına yol açarken Sforza araya girerek Müttefik birlikteliği adına bir an önce çözüm üzerinde konuşulmasını istedi. Fransa ve İtalya'nın mütareke ile çözüm arayışı karşısında Curzon, geri adım atsa da hâlâ Trakya'da Meriç Nehri'nin sınır olacağına dair teminatı ve konferansın Mudanya'da düzenlenmesini sakıncalı bulmaktaydı. Bu noktada Poincaré, Anadolu'dan uzak Venedik'te konferansa karşıydı ama Mudanya alternatifine de karşı çıkmıyordu. Hatta ona göre Anadolu limanında bir gemide de konferans düzenlenebilirdi. Ayrıca süreci tıkamaması adına konferansın düzenleneceği lokasyondan bahsedilmeksizin müzakere için davet iletilebilirdi. Lokasyon meselesi de bu şekilde çözüme kavuşturulunca bu kez Curzon, Doğu Trakya'nın Türklere iadesiyle birlikte Edirne'deki Rumların isyanından korktuğunu ileri sürdü. Fakat bu gerekçe de Fransız ve İtalyanların fikirlerini değiştirmek için yeterli değildi. Bunun üzerine Curzon, dikkatleri Boğazlar meselesine çekti. Curzon, Boğazlarda daimî bir garnizon bulundurma kararlılıklarını dile getirdiğinde Poincaré, bahsi geçen garnizonun sadece kuzey kıyılarında (Gelibolu'da) bulunmasını destekleyeceklerini açıklayınca bu konuda herhangi bir tartışma yaşanmadı ve davet için formül arayışları sürdü.[3588]

Mersin'deki Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (*KEYK*) mümessili Raevski, *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor gönderdi. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi, Fransa'nın Suriye'deki mandater hakimiyetini siyaseten ve iktisaden kuvvetlendirmiştir. Kemalist yönetim, Suriye'deki istiklâlci millî hareketleri Fransa lehine yatıştırmaktadır:

[3588] 22 Eylül 1922 tarihinde öğleden sonra saat 02.00'da Poincare'nin başında bulunduğu Fransız heyeti, Curzon'un başında bulunduğu İngiliz heyeti ile İtalya'nın Paris'teki büyükelçisi arasında yapılan toplantı tutanağı, FO, 424/254, No. 621; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 415-417.

[..] Kesin bir ataerkil kabile yaşamının hakim olduğu, göçebe uyrukların kendi şeyhleri ve hocalarından başka kimseyi ve hiç bir şeyi kabul etmediği, Beyrut'ta işçi birliğinin başında işçilerin kendisine körü körüne boyun eğdiği demiryolları müdürünün bulunduğu Suriye'ye ve Mezopotamya'ya 21 şartla ve sınıf savaşı programıyla gidilemez. Şimdi de Kilikya'daki duruma, çalışma perspektiflerine, Suriye'deki ve Mezopotamya'daki güncel duruma, oradaki perspektiflere değineceğim. Fransa'nın etkisi, elbette ki, gitgide artıyor. Önceleri güç toplamak ve kimi çıkışlarda bulunmakla uğraşan Fransızlar artık kendilerini duruma tamamen hakim hissediyor. Kilikya Fransızların Türkiye ile, ulusal devrim ile Suriye arasındaki tampon bölgesi, Fransız sermayesinin sömürgesidir. Kilikya her şeyden önce bir pamuk diyarı olduğu ve Fransızlar en başta, elbette ki, pamuk tarlalarını ele geçirdikleri için, haklarını yemeden onların bu işi çok mükemmel başardıklarını ve bölgede pamuk üretimini geliştirecek en iyi şekilde yaptıklarını söylemek gerekir. Ekteki bir başka raporda bütün bu konulara çok daha ayrıntılı şekilde değineceğim. Şimdi belirtilmesi gereken şu ki, Küçük Asya Fransa'ya sloganı kararlılıkla ve başarıyla uygulanıyor. Bu bölgede sanayi alanındaki büyüme kaçınılmaz olarak işçi sınıfının nicel olarak artmasına yol açacak ve sömürgeci sömürü yöntemleri ve sendikal çalışmalar, proletaryanın faaliyet düzeyi ve alanına uygun bir sınıf olarak oluşmasını getirecek. Ekonomik ve politik organları daha gelişkin ve daha ciddi biçimler alıyor. Örneğin, yakına gelince onların Adana'da yeteneksiz albay Felijyö'nün başkanlığında bir ekonomi bürosu vardı. Şimdi bu ekonomi bürosu bir uzmanlar kurulunun da bağlı bulunduğu Ekonomi Komisyonuna dönüştürüldü. Bu Ekonomi Komisyonu'nun başında kuşkusuz zeki biri olan ve Fransız-Rus ittifakının ateşli taraftarı görünen (belki yalnız sözde) Fransız misyonu başkan yardımcısı Lenisyö bulunuyor. Yeni Ekonomi Komisyonu'nun dört seksiyonu var: Sekreterlik, politik seksiyon, doğal zenginlikler bölümü ve sanayi-tarım seksiyonu. Komisyonda uzmanlarla birlikte toplam 12 kişi çalışıyor. Bütün girişimler buradan geçecek ve bu organ bir tür ekonomik planlama ve uzmanlık komisyonu rolü oynayacak. Bu kuruluş önüne büyük görevler koyuyor, etki ve faaliyetlerini bütün Anadolu'ya yaymayı planlıyor. Fransız etkisiyle savaşmak, maalesef, bizim gücümüze göre değil. Çünkü bizim ekonomi organlarımız öyle bir durumda ki, Türkiye'ye her hangi bir ölçüde dikkat ayırma olanağından yoksun bulunuyor. Böyle bir olanak bulsalar bile, bu öyle biçimlerde oluyor ki, ülke yaşamını ekonomik bakımdan etkilemek şöyle dursun, bu biçimler Türk ticaret burjuvazisini bize karşı soğutuyor ve Sovyet Rusya'ya karşı en kötü ajitasyon rolü oynuyor. Örneğin, kimse sandıksız gazyağı almazken, Mersin limanına 35 bin Pud [*1 pud=16,3 kg*] sandıksız Rus gazyağı gönderiliyor. Gazyağı 4 ay orada kalıyor, çok kötü ambalaj yüzünden % 10'u ziyan oluyor ve bütün bunlar olurken Dış Ticaret dergisinin 10-cu sayısının sayfalarında gerçek rakam 25 bin Pud abartılarak, gazyağının Anadolu'da olağanüstü bir başarıyla satıldığı yazıyor. Beş yüz fıçı olarak gönderilen çimentonun ambalajı o kadar kötü ki, Vneştorg yetkilisinin deposuna ancak 150 fıçı getirilebiliyor. Bunlar ufak şeyler gibi görünebilir, ama aslında her şeydir. Bir yandan altın yedeğimiz bidonlardan gazyağı ve fıçılardan çimento şeklinde akıp gidiyor, öte yandan bütün bunlar Türk ve yabancı ticaret burjuvazisinin gözleri önünde olduğuna göre, Sovyet Rusya'ya karşı ajitasyon malzemesi oluşturuyor. Bu koşullarda ve biz sefalet içindeyken Fransız etkisine karşı savaştan başarıyla çıkmamız beklenemez. Türk ordusuna silah yardımı Fransızların Türkiye'deki konumunu güçlendiriyor. Adana ve Mersin'deki zafer geçit resmi bunu Fransız misyonu ve konsolosluğu önündeki alkışlarla doğruluyor. Fransa'nın orada tam zaferi için geniş Türk yığınlarının bu ruh halinden yararlanmasını yalnızca Kilikya'daki Fransız politika yöneticilerinin yeteneksizliği ve Avrupa görüşmelerinden korkusu önledi. Fransızların satın almadığı tek memur yok ve bu yüzden aydınlar ve toplum adamları arasında çalışmak son derece zor. Ama, buna karşın biz burada çok önemli bir iş başardık ve sonuçta halkçı unsur tamamıyla bizim etkimizde bulunuyor. Ulusal şair Mehmet Emin [*Yurdakul*] Beyle temasımızı vurgulamamız da çok önemli. Birçok proleter şairi Türkçe'ye çevirmenin yanı sıra, sipariş üzerine o *Bey* ve *İngiltere'ye Hitabe* gibi mükemmel açık ajitasyon şiir ve destanları yazıyor. Bundan başka, benim verdiğim görev üzerine Mehmet Emin Bey şimdi *Şark Destanı*'nı yazıyor. Destanda Batılı emperyalistlerin Doğudaki zulmü çok renkli bir şekilde anlatılıyor ve eser Doğu halklarına yerlilere karşı kurşuna acımayan ve evlere ahlâk bozukluğunu getiren Avrupalı "medeniyet yayıcılarına" karşı başkaldırma çağrısıyla bitiyor. Eserin son bölümü Doğu Halkları Kurultayı'na adanmış olacak. Eğer başarılı olursa, umarım, Moskova basılıp Doğuda dağıtılması ve yaygınlaştırılması için elden geleni yapacak. Basın değişken ve politik duruma göre bir bizden bir Fransızlardan yana oluyor. Mersin'de çıkan *Doğru Öz* gazetesinin editör ve yayımcısı Ata Bey vilayet komitesinin başkanı olduğu için gazete doğal olarak bizim merkezi vilayet organımız durumuna geldi ve belirli gelişmeler sonucunda Yakındoğu için bir dış gazete haline de dönüşebilir. Uygun bir kombinezon sayesinde vilayet komitesi üyesi Hilmi ikinci bir Mersin gazetesi olan *Yeni Mersin*'in editörü oldu ve bu husus bize bu gazete üzerinde tam etki sahibi olma fırsatı sağladı. Eğer Adana'da çıkan Hayat gazetesi ile görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa, Kilikya

basınının tamamıyla bizim etkimizde olduğunu söyleyebiliriz. Yakın bir zamanda Doğuda Ulusal Hareket, Türkiye'nin doğrultusu, aydınlar, köylülük, ülkenin ekonomik gelişmesi ve işçi sınıfının teşkilatlanması konularında bir yazı dizisine başlıyorum. Bizim komünist "dostların" yaratıcılığına güvenme şansım düşük ve bu yüzden Rus yoldaşları, bu arada Rus konsolosu Gorni yoldaşı da bu işin içine çekerek, her şeyi kendim yapmak durumundayım. Yukarıda niteliklerini sıraladığım Vilayet Komitesi'ni işe koştum, rolleri paylaştık: Ata - gazete ve aydınları etkileme (halkçılar partisi), Hilmi - diğer gazetenin editörü, bütün bölgede gençlik birliklerinin ve öğretmen sendikalarının teşkilatçısı, Bekir - Adana'ya gidiyor, orada fabrikaya giriyor, sendika teşkilatlanmasında ve işçi sınıfının görevleriyle ilgili propaganda yapıyor. (Bu arada, Bekir başarısız kalan Şuayip'in yerine Suriye'ye gönderilmişti, ancak bu konuyu Suriye'ye değinirken daha sonra ele alacağım). Rauf Bey hükûmeti eliyle Türk burjuvazisinin, kuşkusuz, Batı sermayesinin etkisine taviz olarak Türkiye komünist partisine karşı savaşı, elbette ki, buraya da yansıdı. Hepimiz polisin çok dikkatli "kaygısına" maruzuz. Polis komünistlerin katılımıyla büyük kalabalıkların toplanmasına izin vermiyor. Konsolosluk binasında yapılan ilk toplantı sırasında bina ajanlar sardı. Herkes karanlıktan yararlanmak için çok geç dağıldı ve her ihtimale karşı, gazete için konsolostan bir mülakat alma işi de ihmal edilmedi. Ata hakkındaki malûmat doğru çıkmazsa, muhtemelen, tutuklamalar olacak. Ama, şimdilik burada işler ilerliyor. Gazeteler kampanyası, aydınların örgütlenmesi ve fabrika ve işletmelerden temsilcilerin 5 Ekim'de konferansa çağrılması, yakın gelecekle ilgili planımız işte bundan ibaret.

Burada, elbette ki, sendika hareketi yok. İlk mektubumda yazdığım gibi, burada işçilerin birliği daha çok kardeşliğe dayanıyor, sınıfsal olmaktan çok, dinsel amaçlar güdüyor. Bu birlik biçimi bile tam biçimlenmiş değil. Çoğu kez bugün varolan bir birlik, yarın yok oluyor. Bazen onları kendi adaylarının yerel idarede başarısını sağlamak için ticaret temsilcileri örgütlüyor. Açık ki, bu koşullarda söz konusu kardeşlikleri sınıf teşkilatının her hangi bir biçimini olarak görmek bir hayale kapılmaktır. Sendika hücreleri kurmak kon- feransın görevi. Konferans sonucunda Güney Sendikalar Bürosu oluşturulmalı, Kilikya ve Türkiye işçilerini sınıfsal sendika teşkilatlarında örgütlenme çağrısında bulunulmalı, normal bir tüzük ve asgari programın hazırlanması ve Profintern kongresine bir delegenin seçilmelidir. Hazırlık çalışmalarına başlandı ve 5 Ekim'de konferansın, elbette ki, gizli olarak yapılması gerekiyor. Burada bir süre önce oluşturulan hamallar birliği yenibaştan düzenleniyor, komünist Lütfi Bey yönetime alınıyor. Bütün kollarında toplam 300'e yakın kişinin söz konusu olduğu demiryollarında da çalışmalara başlandı, ancak demiryollarının Fransızların olması, çalışanların çok farklı, yani Hıristiyanların Türklerden çok olması ve çok iyi maaş almaları, buradaki çalışmaları zorlaştırıyor. Şöyle ki, konferans sendika çalışmalarımızın ilk temel taşı olacak. Şimdi Suriye'ye gelelim. Suriye'deki çalışmaları engelleyen birçok husus var ve bunlardan biri Şuayip'in başarısızlığa uğraması. Ben size bir telgraf çekerek bir yandan Şuayip'in başarısızlığını bildirmiş ve öte yandan buradaki illegal çalışmalar için mükemmel Fransızca bilen, Türkçe ve Arapça konuşan bir yoldaşın gönderilmesi gerektiğini yazmıştım. Türk yoldaşlarla çalışmak ve herhangi bir başarı elde edileceğini ümit etmek, şimdiye kadarki hatalarımıza bir yenisini eklemek olacaktır. Bundan hemen vazgeçmeliyiz. Tamamen hazırlıksız, politik disiplinden yoksun Şuayip'e (TKP'nin % 95'i öyle, Bekir ise ondan kötü değilse bile, ondan daha iyi de değil) Suriye'de komünist partisi teşkilatlandırma ve Fransız işgalinin ortadan kaldırılmasının hazırlık çalışmaları gibi son derece ağır ve büyük görev veriliyor. Ve bizim şerefli kahramanımız neredeyse her köşe başında Komünist Enternasyonal ve Rus konsolosluğuyla ilişkilerinden bahsediyor, Türkiye-Suriye anlaşmasını imzalamak üzere Türk hükümeti adına Suriye'ye gelen Muhittin Paşa ile görüşme sağlıyor (Muhittin Paşa atılgan bir saltanatçı, Fransız yanlısı olduğunu gizlemeyen bir Fransa taraftarı, Ankara hükümeti adına Suriyeli asileri Fransız dostlara karşı başkaldırmamaya çağıran biri), ona komünistlerin Doğudaki görevlerini anlatıyor. Bütün bunların yanı sıra, %90'ı Fransız istihbaratınca ve Türk hükümetinin Suriye'deki gizli teşkilatı tarafından gönderilen Suriye Komünist Partisi'nin yeni üyelerini etrafında topluyor. Mersin'e ve Ankara'ya gönderilen raporların önce Fransız karşı istihbaratının elinden geçtiğini belirtmek, yeterli olsa gerek. Üstüne üstlük, Haziran ayı sonunda Şuayip Rus komünistleriyle görüşmeler için buraya Suriye komünistlerinden bir heyet gönderiyor. Ben Suriyelilerle görüşmedim, ancak etraftan onların Fransız ajanı olduğunu öğrendim. Şuayip hakkında değerlendirme için bu olguların yeterli olduğunu umuyorum. Bu değerlendirmeyi yapma işini ise, sayın yoldaş, size bırakıyorum. Bütün bunlardan açıkça ortaya çıkan bir şey var: Hatalarımızı hiçbir surette tekrarlamamalıyız. Eğer Yakındoğu'da ulusal hareket örgütlemek, ayrı ayrı Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı ayaklanması söz konusu edilecekse, bu iş için kuşkusuz ki, en azından başta gelen devrim ekollerinden Rus devrim ekolünden geçmiş uygun yoldaşların gönderilmesi gerekir. Suriye'deki durum ve şartlar şöyledir: Ankara hükûmeti Fransızların Suriye üzerindeki mandasını kabul ediyor, Türkiye-Suriye anlaşması, doğrusunu söyleyecek olursak, Fransa-Türkiye anlaşması

imzalanmış, Suriye isyan hareketi çok zayıflamış ve bir süre için parti gruplarında karışıklık yaratmış bulunuyor. Fransız-Türk anlaşmasının metni henüz elime geçmedi, ama, en başta da her zaman temel sorun olan gümrük sorunuyla ilgili kimi maddeleriyle tanışma fırsatım oldu. Suriye'nin önceleri bütün kökleriyle İngiliz ekonomisinin bünyesine bağlı olduğunu dikkate aldığımızda, Fransa'nın işgaliyle oluşan Suriye-Türkiye sınırı ve uygulanan yüksek gümrük resmi Suriye'nin kuzey kesiminde zanaatçıları, tüccarları, küçük burjuvaları son derece zor durumda bıraktı. Belirtmek gerekir ki, bu husus Suriye milliyetçilerinin hızla devrimcileşmesinde önemli rol oynadı. Fransız işgaline son vermek amacıyla Türkiye ile yakınlaşma taraftarları hızla artarak, Suriye'nin yeni efendisi için tehdit oluşturmaya başladı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak gerekiyordu ve Fransa Türkiye'yi Suriye konusunda kendisine uygun yaklaşıma zorlamak için büyük aktiflik gösterdi. Fransa Türkiye'ye askeri malzemeler getirmeye, ulusal hareketin sonuçlarıyla yakından ilgilenmeye, İngiltere'ye karşı diplomasi oyunları tertiplemeye girişti ve bütün bunlar sayesinde Ankara hükûmetinin çirkin Türk-Suriye anlaşmasını imzalamasını sağladı. Bu anlaşma uyarınca Suriye'de üretilen bütün mallar Kilikya'ya (yani Türkiye'ye) ve tüm Türk üretimi mallar Suriye'ye gümrüksüz ithal ediliyor (Kilikya'daki bütün fabrikalarda üretimin Fransızların elinde olduğunu dikkate almak gerekir ki, anlaşmanın bu hükümlerinin de Fransa'nın yararına olduğu daha iyi anlaşılabilsin). Suriye'den Türkiye'ye ithal edilen bütün Fransız üretimi mallara da son derece uygun imtiyazlardan yararlanılarak gümrük tarifeleri yalnız %20 oranında uygulanıyor. Başka bir deyişle, Fransa bütün sömürgelerinden üretim artıklarını neredeyse hiç gümrük ödemeden Türkiye'ye getirecek, Türk piyasasını her tür çirkefle dolduracak ve ulusal üretim ve başka kaynak olmadığından yerli halk bunları satın almak zorunda kalacak. Türkiye-Suriye anlaşması neredeyse işgalcilerin düşmesine yol açacak olan karmaşık bir sorunu halletti. Ankara Türkiye'sinin provokasyonu, yukarıda da belirtildiği gibi, ortalığı karıştırdı ve saflarını yenibaştan düzenlemeye çalışan isyan hareketini zayıflattı. Suriye'nin kuzey kesimi yavaş yavaş canlanmaya başlıyor, ticaret burjuvazisi (dünkü asiler) bugün avuçlarını ovuşturuyor, yarınki kârlarının kokusunu alarak mağaza ve dükkânlar açıyor. Suriye'de Türkiye-Suriye anlaşmasının imzalanmasıyla üye ve taraftar sayısı bakımından önemli değişime uğrayan 4 parti var: Fransızların, İngilizlerin, yerlilerin (ulusal bağımsızlık partisi) ve Türklerin, yani Suriye'nin Türkiye'ye dahil edilmesini isteyenlerin partisi. Fransızların partisi zayıf ve hızla güç kaybediyor. Bu partinin temelini, yükümlülüklerini yerine getirmeyen Fransızlardan giderek uzaklaşan Hıristiyan Araplar oluşturuyor. İngilizlerin partisi aslında Emir Faysal'ın partisi ki, Suriye'nin Mezopotamya'ya dahil edilmesinden, yani Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarının İngiltere tarafından zorla ele geçirilmesinden yanadır. Bütün bunlar, elbette ki, ekonomik nedenlerle bağlantılı. Çünkü Mezopotamya'nın Akdeniz limanlarından kopukluğu bu eski Türk eyaletinde ekonomik yapıyı son derece zor durumda tutuyor. Musul petrolünün işlenmesi, bu petrolü en yakın yolu (yer yer Türkler ve Fransızlar tarafından kesilen Bağdat yolunu) kullanarak İskenderiye limanına taşıma gereği ve hatta Akdeniz kıyısına petrol boru hattı döşeme fikri İngiliz işgalcilerini Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasını kaldırmak için her yola başvurmaya zorluyor. Doğuda baş rolü para oynuyor. İngiliz himayesi taraftarları cimriliklerini unutup ortaya çok para attıkları için, partileri hızla güç kazanıyor.

Türk partisi, yani Türkiye'nin himayesinde Suriye'nin bağımsızlığı partisi birkaç ay öncesine kadar çok geniş kapsamlı bir partiydi. Onun ana zemini Halep merkez olmak üzere, Suriye'nin kuzeyiydi. Yukarıda işaret ettiğim sebepler bu partinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Türkiye'nin Suriye'den vazgeçmesi, Türkiye-Suriye anlaşmasının imzalanması, Ankara hükümetinin ajanı Muhittin Paşanın Suriye halkına Fransız dostlara başkaldırmaması, yeni devlet düzenini kurmalarına ve Suriye ekonomisini düzene koymalarına yardımcı olması yönünde çağrıda bulunması, partiyi son derece zayıflattı ve bu parti gün be gün eriyor. Suriye milliyetçileri Ankara hükûmetini Arap kabilelerinin bağımsızlığı açısından provokatör olarak görüyor. Edinilen son malûmata göre, TBMM bir beyanname yayınlayıp Suriyelileri Fransızlara karşı isyan etmemeye çağırdı. Bu Ankara'daki politik elebaşıların gericilikten yana yaptığı açık dönüşümün bir ifadesidir.

Ulusal Bağımsızlık Partisi giderek daha çok Suriyeliyi ve kabileyi kendi faaliyet kapsamına çekerek günden güne güçleniyor. Yerlilerle işgalciler arasındaki ilişkilerin sertleşmesi bir yandan aralarındaki uçurumu derinleştirirken, öte yandan aktif savaş yürüten milliyetçilerin sayısının artmasına yol açarak, Fransızların ayakları altındaki zemini hızla çökertiyor. Son zamanlarda gelişen bu olaylar, tekrar ediyorum ki, çok kısa sürede giderilecek olan, daha doğrusu giderilmeye başlanan kimi karışıklara sebep oldu.

Ben Mersin'deyken Türkiye hükûmetinin Suriye'de iş çeviren ajanlarından son derece kibirli, şöhret düşkünü ve kendini beğenmiş biri olan Hilâl Kemal (Suriyelidir) ile görüşme fırsatı buldum. Onun buralarda olduğunu çoktan biliyordum, ama provokasyondan korktuğu için görüşmekten ısrarla kaçınıyordu. Hilâl Kemal'in Ankara hükûmetinin tutumundan pek memnun olmadığı ve Suriye'nin kurtuluşundan yana her hangi bir tarafın

desteğini aradığı son zamanlarda tespit edildi. Benim onunla görüşmem bir rastlantıydı. Bir toplum adamı olarak o bir Rus toplum adamına gelmişti. İlk görüşmenin gelişigüzel havada geçmesi, Doğuyla, Batı emperyalizmiyle ve başka konular hakkında genel bir sohbete bürünmesi için elden geleni yaptım. Sonunda o Rus yoldaşlara bildirilmesini gerekli gördüğü sorunlara değinmek üzere izin istedi. Suriye'deki durumun analizini yaptıktan ve bağımsızlık savaşının perspektiflerine değindikten sonra Hilâl Doğuyla birlikte savaşan Rusya'nın Suriye'yi ihmal etmemesi gerektiğini, "komünist" Şuayip'i, onun deyimiyle ise kaynayan kazana buz gibi su katan, bugün Suriye'nin ve daha birçok Doğu ülkesinin önünde yalnız ulusal sorunun gündemde olduğunu unutarak Batı tipi komünizm propagandası yapan birini göndermekle Suriye milliyetçilerini çok zor durumda bıraktığını söyledi. Şuayip kendisini Rusya'nın, Kominternin gönderdiğini söylüyor, diyen Hilâl, bu yüzden biz Suriyeliler Şuayip'in faaliyetlerine göre Rusya ve Komintern hakkında görüş tespit ediyoruz. İnanmak isteriz ki, Şuayip bir serüvencidir ve Rusya ile, Komünist Enternasyonal ile hiçbir ilişkisi yoktur ve elbette ki, o zaman bizim önümüzde olumlu sonuçlar verecek temasları kurma ve ortak çaba harcama görevi duracaktır, şeklinde konuştu. Hilâl'ın bu sözlerine karşılık olarak Şuayip'ten ve onun faaliyetlerinden kesinlikle hiçbir haberim olmadığını, ama Şuayip Kominternin Doğudaki amaçları açısından böyle provokasyon sayılabilecek şekilde tavır koyduğuna göre, onun bu teşkilatla hiçbir ilgisi olmadığını cesaretle tahmin edebileceğimi söyledim. Ben bu açıklamayı yapmak zorundaydım. Çünkü eğer Şuayip komünist partisi üyesi olmayı hak etmiyorsa, biz onun yazgısını Doğuda faaliyette bulunması gereken ve bulunacak olan teşkilatla hiçbir şekilde bağlayamayız. Hilâl şimdi İzmir'e gitti ki, orada Mustafa Kemal ile görüşmelerde bulunacak ve Türkiye'nin Suriye'ye yardımı sorununun açıkça ortaya koyacak. Ona göre, bu görüşmeler sonuç alıcı olacaktır ve eğer Türkiye şimdi Suriye halkına yardım etmekten vazgeçerse, Suriyeliler bağımsızlık yolunu bulacaktır. Hilâl İzmir'den sonra kabile şeyhlerinin ve çeteci müfreze komutanlarının toplantı yapacağı tahmin edilen kuzey Suriye'ye gizlice geçmeyi düşünüyor. Her çeşit komünizmin yabancısı ve uzağında bulunan Hilâl'in ulusal ülküye sadık biri olduğunda, ulusal anlamdaki devrimciliğinde hiç kuşku yoktur. Suriye'deki faaliyetleri bağlamında onunla temasta olmak gerekiyor. Bu arada ben kendisine eğer Suriye'nin bağımsızlığından yanaysa, ülkenin bu doğrultudaki güçlerinin dağınıklığına son vermek için elden geleni yapması gerektiğini söyledim. Bugün Fransızlarla onların yandaşlarını cephe ötesinde bırakıp bütün güçleri birleştirme zamanıdır, dedim. Yarın işgalciler üzerinde zafer sağlandıktan sonra bu zoraki müttefiklerden uzaklaşmak düşüncesiyle bugün Faysal'ın partisiyle birlik kurulabileceğini söyledim. Onların üstesinden gelmek kolay, ama onların yardımlarının büyük olacağını belirttim. Bunun taktik açıdan, daha doğrusu operasyonlar bakımından gerekli olduğu görüşünü ifade ettim. Bu fikirler Hilâl'ın çok hoşuna gitti ve o şeyhlerin toplantısına gitmeden önce bu sorun üzerinde daha etraflı duracağını söyledi. Şunu belirteyim ki, eğer güvenlik teminatı ver lebilseydi, daha doğrusu girişimin başarısından emin olsaydım, onunla birlikte bu toplantıya ben de giderdim, ama, elbette ki, bunlar birer hayal. Şöyle ki, Suriye olaylara gebe. Pürüzler giderilmiş gibi görünse de, çelişkiler sertleşti ve önümüzdeki aylarda bu eski Türk eyaletinin yazgısı bakımından sonuç alıcı olaylara tanık olacağız. Yakındoğu'daki faaliyetlerimizi aktifleştirmek zorundayız. Bunun için ise yukarıda sözünü ettiğim parti işçilerine, onların Suriye'nin içlerine gönderilmesine ve paraya ihtiyaç var.

Yakındoğu'da parasız yapılabilecek fazla bir şey yok. Bizim Doğuya yönelik yayın işlerimiz o kadar yetersiz ki, bu konuda daha çok şeyler yapmak gerekecek. Çünkü bu alan faaliyetlerimizin çok önemli bir parçası. Yeri gelmişken, basın sorununa değineyim. Bana gönderilen literatürü aldım. Ama, bu literatür yollanırken hangi kötü fikre hizmet edilmek istendiğini anlayamıyorum. Örneğin, Lenin yoldaşın Ocak 1919'da Avrupa ve Amerika işçilerine mektubu, Sadoul'un yanılmıyorsam Komintern kongresi sırasında ya da hemen ardından yazdığı Yaşasın Sovyet Cumhuriyeti broşürü. Sormalıyım, bu literatür kime ve nereye gönderildi? Bunların Suriye'de okuyucu bulacağına gerçekten inanılıyor mu? Bundan başka, bunlar o kadar eski şeyler, o zamandan beri o kadar çok zaman geçmiş ki, artık hiç mi hiç gündemde değiller. Eğer bu literatür kimseye lâzım olmadığı için buraya gönderiliyorsa, iyisi mi Moskova'da bırakılıp kağıt olarak kullanılsın ki, buralara her kitap getirilişinde bütün gücünü seferber eden bunca casus da yanıltılmasın. Bu konuda yapılacak en iyi şey matbaanın burada olması, yorucu olmayan, küçük, ama aynı zamanda net ve ateşli, yerli okurlara hitap eden, onların sorunlarına ve gelişme düzeyine uygun çağrılar, bildiriler basmasıdır. Bu iş için ise para gereklidir ve ben sizin bu parayı temin edeceğinizi umuyorum.

Mezopotamya hakkında da birkaç söz edeyim. Burada durum çok berbat. Bizim orada tek işçimiz yok, oradan neredeyse haber alınamıyor. Oysa orada yaşam fikir fikir ve Mezopotamyalılar bağımsızlıkları uğrunda kanını akıttı. Mezopotamya'daki durum Emir Faysal İngiliz süngüsüne dayanıyor, halk onu desteklemiyor ya da çok az destekliyor. Arabistan'ın merkezinde bulunan sultan İbn-Suud onunla da, kutsal şehirler Mekke ve

Medine'nin genel valisi, İngilizlerin kuklası sultan Hüseyin-Şerif ile de kıyasıya savaşıyor. Bu savaş Arapların Batılı sömürgecilerden kurtuluş sloganıyla yürütülüyor ve birçok Arap kabilesinin devrimcileşmesinde önemli bir etmen oluyor. Bununla ilgili ilâve var. Fransızlar İbn Suud ile uzlaşma sağlamaya çalıştı, ama boşuna. O Suriye sınırlarında onlara karşı da savaşıyor. Arabistan'ın güneyinde birçok kabile İbn-Suudu destekliyor. Mezopotamya'da Faysal ile Türkiye'nin ve Afrika'daki Trablus'tan şeyh Sünusi'nin (ondan aşağıda bahsedeceğim) yönetiminde İngilizlere karşı savaşan kuzeydoğudaki isyankâr Kürt aşiretleri arasında çözümü belirleyici bir savaş sürüyor. Halk Kürtleri destekliyor, İngilizlerden ve zor zahmet ayakta duran Faysal'dan nefret ediyor. Bundan başka, Mezopotamya'da Fransızlar da Suriye'ye birleşmesi için İngilizlere karşı çalışıyor. Burada Musul petrolü, elbette ki, çok büyük rol oynuyor. Fransa'nın elinde petrol yataklarının bulunmaması, onu delirtiyor ve Fransa bir petrol havzası ele geçirmek için bütün olanakları zorluyor. Bu bakımdan Bakû petrol bölgesinin Fransa'nın planlarında yer aldığını, bu amaçla yakında imzalanacak Fransız-Türk ticaret anlaşmasının hükümleri arasında Kafkasya sınır vilayetlerinde Fransa'ya (imtiyazdan da öte) inhisar hakkının verilmesinin öngörüldüğünü söylemek, yeterli olmalı. Buradan, elbette ki, daha da ilerilere giden sonuçlara varmak mümkündür.

Son zamanlarda Mezopotamya'da isyanlar sıklaştı ve hayli başarılı oldu. Alınan son malûmatlara göre, Kürtler Musul'u kuşatmış ve şu günlerde ele geçirecek. Şimdi de şeyh Sünusi hakkında. İslâm dünyasında bu ünlü şeyhin bilinmediği bir yer yok. Zamanında o Trablus'un bağımsızlığı için çarpışmış, şimdi ise Müslüman Doğu için en şer düşmanı saydığı İngilizlere karşı savaşı yönetiyor. Onun sloganı oldukça tutucu, ama ilk zamanlarda bizim için kabul edilebilir nitelikte: "Doğu İslâm İçin!" Şimdi geçici olarak Tarsus'a gelmiş ve istirahat ediyor. Bir buçuk ay sonra ise tekrar işinin başına dönecek. Yaşlılık sebebiyle emekli olduğuna dair söylenti var, ama bunun doğru olup olmadığını söylemek henüz çok zor. Her alandan saygın kişi ve imamların da bulunduğu 100 kişilik karargâhı var. Beni çok "lütûfkârca" kabul etti ve Avrupalıları bilmek istemediğini, oysa Rusların Doğu halklarının dostu olduğunu ve onları görmekten sevinç duyduğunu söyledi. Şu günlerde konsolos Gorni ile birlikte kendisini tekrar ziyaret edeceğiz ki, resmiyetler dışında onun adamlarıyla temas kuruyorum. Sanırım, ona Rusya'nın kendisini İngilizlere karşı savaşında destekleyeceğini söylemekle bir hata işlemedim. Onunla bağlantılar çok yararlı olabilir. Mezopotamya'da adamlarımızın bulunmamasını dikkate alınız ve Suriye için geçerli şartlara uygun bir ya da iki yoldaşı hemen oraya gönderiniz.

Ve işte, şimdilik bu kadar.

Fabrika ve işletmelerden temsilcilerin konferansından, basın için yazı dizisini hazırladıktan, Hilâl Kemal ve şeyh Sünusi ile ilişki kurduktan sonra Ankara'ya gidiyorum ve Golman yoldaşla birlikte oradan Moskova'ya geçeceğim. O zamana kadar komünistçe düşünen Suriyeli ya da Mezopotamyalı bir proleter görürsem, onu da beraberimde kongreye getireceğim. Daha ayrıntılı raporumu bizzat size sunacağım. Şimdilik kimi ekonomik bilgileri ilave ediyorum.

Komünist selamlarımı sunarım.

23 Eylül 1922 Raevski[3589]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, Türklerle yapılacak barış görüşmeleri öncesinde Lord Curzon'un, İstanbul'un Asya tarafındaki İngiliz birliklerinin Avrupa kıyısına çekilmesi ile ilgili onay vermesini beklediklerini ancak Lord Curzon'un bunu yanlış bir diplomatik hareket olarak nitelendirdiğini ve bu durumun Türklerin barış masasında daha cesaretli olmasına neden olacağını söyledi. Fransızların diplomatik tavsiyeleri kabul görürse, İtilaf Devletleri hiçbir şey elde edemeyeceklerdi ve Mustafa Kemal, istediklerini kolayca alacaktır*.[3590]

[3589] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 33, Klasör No: 1_6, Belge.No: 590 ve devamı (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 313-320. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

[3590] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 268.

23 Eylül 1922. Paris'teki Hariciye Nâzırları içtimaında Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré beyan etti: Franklin-Bouillon'a *yazılı talimat verdim. Mustafa Kemal'i yatıştırmağa, konferansa katılmasını sağlamağa çalışacak*.[3592]

Fotoğraf. *Gazi Başkumandanımız İzmir şehrimizde Mösyö (Franklen Buyyon) ile giderken*.[3591]

Müttefikler, Başkumandan Mustafa Kemal'e (TBMM Hükümetine değil) nota tevdi ederek *Boğazlara harekât yapmaması karşılığında Doğu Trakya'nın boşaltılacağının sözünü ver*iyorlar. *Nihai barış konferansından önce de İzmit'te veya Mudanya'da masaya oturmayı teklif* ediyorlar.[3593]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *M. Kemal Paşa'ya 12'de seyahatimiz hakkında yazdığımıza cevap geldi. Pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmir'e geldi. Bîtaraf mıntıkaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. İngilizleri yalnız bırakmaya çalışıyoruz. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı tahaşşüd etmektedir. Herhalde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz*.[3594]

Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal müzakere ediyorlar. 4 saat sürüyor. Mustafa Kemal: *Eğer telgrafınız bana ulaşmamış olsaydı ordularımı bir dakika dahi durduramazdım. Bugün dahi bunu yapmakla vatanın çıkarlarına ihanet ettiğimi düşünüyorlar. Hızlı hareket etmek gerekiyor. Ama Anadolu bir çöl haline geldikten sonra Trakya'yı bize geri vermenin ne anlamı var? Bana kundakçılara [her yeri yakan Yunanlılara] karşı garantiler verirseniz, 300.000 askerimi ancak bu şekilde durdurabilirim*.[3595]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransız Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'dan Çanak'taki İngiliz ordularıyla bir temasa girmekten kaçınmasını talep etmişlerdi*r. *General Pelle ve Amiral Dumesnil'e de Kemal Paşa'nın Türk ordularının Çanak'a* [bugünkü Çanakkale şehrinin Anadolu yakasına] *saldırmalarının yaratacağı tehlikeyi fark etmesini sağlamaları emredilmiştir*.[3596]

24 Eylül 1922. Yarı resmî *Le Temps'ın başyazısında Curzon, Poincaré ve Kont Sforza arasında cuma ve cumartesi günü yapılan görüşmelerin olumlu bir havada geçtiği anlatılıyor. Fransız görüşü tekrarlanıyor: Mustafa Kemal görüşünü değiştirmemiştir ve Misak-ı Millî'de kaydedilen taleplerine bağlı kalmıştır. Fransa, Türklere sabır önermek için tüm diplomatik olanakları kullanacaktır. İzmir'e hareket ettiğini haber aldığımız Bouillon, Türklerin sabırsızlığını yatıştıracak ve onlara Paris'te ve Roma'da harcanan barış çabalarının heba edilmesinin yazık olacağını anlatacaktır. Her şey, Kemalist hükümete gönderilecek konferans çağrısına bağlıdır. Olaylar, bir taktik ya da yöntem hatası yüzünden tehlikeye atılamayacak kadar ilerlemiştir*.[3597]

Le Temps yazıyor: *General Pelle ve Amiral Dumesnil'in İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile buluşmaları, durumun aydınlığa kavuşmasına pek yardım etti. Çeşitli kaynaklardan çıkarılan çelişkili haberlerin aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü değiştirmemiş ve Misakı Millî'de belirtilen isteklere bağlı*

3591 Hâkimiyet-i Milliye, 10 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1.
3592 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXIII.
3593 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 340.
3594 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.
3595 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 340-341.
3596 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 522-523.
3597 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 702.

olduğu kanısına varıldı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal bir gerçekçi olduğu ve Doğu Sorununa barışçı çözüm yolu bulmaya çalıştığı anlaşıldı. Kendisi kuşkusuz Ankara Meclisiyle anlaşarak karar verecektir. Bununla birlikte, ikinci derecede kalan noktalar üzerinde tartışmalarla değerli zamanın harcanmaması önem taşımaktadır. Çünkü cephedeki fiili durum saat başı çetrefilleşiyor. Boğazların Anadolu yakasındaki İngiliz ve Türk kuvvetleri arasında çıkabilecek bir olay barut fıçısını fitilleyebilir.[3598]

Le Temps yazıyor: *Konstantin, hellenizmin mezarcısı oldu, şahsî ihtiraslarını tatmin için, Mösyö Venizelos'un gerçekleştirdiği şekildeki büyük Yunanistan eserine bir şeyler daha eklemek için boyunu aşan bir fatih rolü oynamak istedi; ülkesini yıkıntıya sürükledi*.[3599]

25 Eylül 1922. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Yeni bir konferans için Ankaraya davetname gönderildi. Trakyanın, Edirne dahil olduğu halde Merice kadar terki ve Boğazların "Cemiyet-i Akvam" himayesinde bîtaraflığı teklif olunuyor.* [Sansür] *bîtaraf* [sansür] *mıntıkanın adem-i mücavizi isteniyor*.[3600]

Fotoğraf. *Yeni teklif edilmiş hudud* (İkdam, 25 Eylül 1922).

Hakimiyet-i Milliye ve *Anadoluda Yeni Gün* nam gazeteler yazıyorlar. Paris gazeteleri *Ankara'da Fransa ile Türkiye arasındaki muâhedeyi müzâkere etmiş olan Franklin Bouillon'a mühim bir vazife verildiğini kayd ediyorlar. Bouillon bugün (24 Eylül) İtalya ve İngiltere'nin muvâfakatnâmesi ile İzmir'e hareket ediyor. Mûmâileyh Mustafa Kemal Paşa ya konferansın neticesi hakkında itidâl tavsiye etmeğe me'mur edilmiştir*.[3601]

L'Eclair gazetesi, *L'Echo National* gazetesinde André Tardieu imzalı makaleyi iktibas etti: *Aynı barışçı temellere dayanaraktan Doğu politikamız, şekilce daha az sert, özce daha verimli olabilirdi. Poincaré'nin Doğu meselesini ele alış şekli, onun, Fransa'yı daha dolaysız ilgilendiren Batı meselelerine uygulanabilme değerini yok etti*.[3602]

27 Eylül 1922. Paris'de bulunan Poincaré, Franklin-Bouillon'a talimatname gönderdi. *Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'nin yapacağı konferansa katılmasının sağlanması istenerek ilk kez mağlup bir devletin uluslararası bir konferansa davet edildiğinin Mustafa Kemal'e anlatılması*; *Edirne de dahil olmak üzere Meriç'e kadar olan toprakların şartlı olarak Türk tarafına bırakılmasının İtilaf Devletleri'ne kabul ettirilmesinde Fransa'nın etkin olduğunun hatırlatılması* mercudur.[3603]

Londra'daki Sovyet Rusya Mümessili Yardımcısı Berzin, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a rapor keşide eyledi. Berzin, Fransa'nın Kemalist yönetim üzerindeki etkisinden endişe duymaktadır:

RSFSC'nin Resmi Büyük Britanya Temsilci
Yardımcısının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri
Yardımcısı L. M. Karahan'a Yazısı

27 Eylül 1922

3598 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 270.
3599 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.
3600 İkdam, 25 Eylül 1338-1922, Numero 9167, s. 1.
3601 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 275.
3602 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 303.
3603 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 177, s. 169-172; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 164.

Sayın Lev Mihailoviç,

Wise ve özellikle Gregory ile yaptığım son görüşmelerden edindiğim izlenim şudur: Büyük Britanya Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin Yakın Doğu konferansına çağrılması önerisine var gücü ile karşı çıkıyor ve bu arada özellikle Lloyd George bu öneriye karşı sert çıkışlarda bulunurken, Curzon bu önerinin kabul edilmesine eğilim gösteriyor. Gregory ile yaptığım görüşmede, Sovyet Hükümeti'nin 14 Eylül (1922) tarihli notasına karşı bugüne kadar bir cevap alınmadığına şaştığını ve bu son derece önemli konunun çözümünün daha fazla ertelenmemesi gerektiğini bildirdim. Görüşmem sırasında birçok kez, Doğu konusunda yapılacak olan görüşmelerde Rusya'nın dışarıda bırakılmasının ne kadar tehlikeli olacağını, büyük devletler ve özellikle İngiltere bu tutumlarını değiştirmezlerse, doğabilecek yeni güçlükleri belirtmeye çalıştım.

Gregory, ziyaretine gideceğimi ve kendisiyle hangi konuda görüşeceğimi bildiği için, herhalde bazı özel talimat almıştır ve hiç kuşkusuz bu talimatın özü, hiçbir vaatte bulunmamak ve Sovyetler Birliği'nin çağrılmaması konusunda bütün kabahati öteki bağlaşıkların sırtına yüklemekti. Gregory'nin verdiği cevabın özü kısacası şu: Büyük Britanya Hükümeti bizim çağrılıp çağrılmamamız konusunu ele almış değil, çağrılmamız yolunda bazı büyük engeller çıkmakta ve bunun nedeni de sözümona, La Haye'de vermiş olduğumuz sözü tutmayışımızdır, ve bu yüzden Cenova'dan sonra büyük devletlerle aramızda yeni yeni belirmeye başlayan iyi ilişkilerin ya da hiç değilse normal ilişkilerin kopmuş olmasıdır. Gregory, özellikle Doğu konferansında görüşülecek olan sorunlara karşı bizim tutumumuzun ne olabileceğini öğrenmek istiyordu. Örneğin İstanbul ve Boğazların kaderi, Türk topraklarında kalmış Ermenilerin çıkarlarının nasıl korunacağı ve buna benzer sorunlar ile de çok ilgili göründü. Kendisine bu soruların bir kısmının cevabını Karahan'ın 14 ve 24 Eylül tarihli notalarında bulabileceğini söyledim. Türkiye ile dostane ilişkilere devam edeceğimizi ve Türkiye'nin haklı isteklerini destekleyeceğimizi, konferansta da aynı şeyi yapacağımızı, ama aynı zamanda bu konuda öteki devletlerin önerilerini de dinleyip tartışmaya hazır olduğumuzu ve bunun dışında somut olarak hazırlanmış herhangi bir program ileri sürmeyeceğimizi, bunun, konferansın işi olduğunu belirttim.

Notalarımıza gelince, Gregory, bunlara cevap vermenin gereksiz olduğu izlenimini edindiğini, çünkü bu notalardaki görüşlerin çok genel olduğunu, somut önerilerin yapılmadığını söyledi. Bu sözlere karşı çıkarak, bunun böyle olmadığını, kendisinin bu notaların özünü anlamadığını, bu notalarda kesin bir dille bizim Doğu bunalımının çözümlenmesi için görüşmelere katılmak istediğimizi ve çok önemli birtakım sorunlarla ilgili birçok önerinin yapıldığını açıkladım.

Sonunda Curzon ve Britanya Hükümetine, konferansa katılmaya kesinlikle kararlı olduğumuzu, böylesine önemli sorunlar ile ilgili önerilerimizin görmezlikten gelinmesine asla izin vermeyeceğimizi ve Büyük Britanya'nın er geç bize cevap vermek zorunda kalacağını, bu cevabın en kısa zamanda verilmesinin, yalnız bizim çıkarlarımız açısından değil, doğruda doğruya İngiltere'nin çıkarları için ve Doğu'da uzun ömürlü bir barış davasına hizmet edeceğini iletmesini rica ettim.

Bugünkü gazeteler, Kemal'in de Sovyet Hükümeti'nin konferansa çağrılması isteğinde bulunduğunu haber veriyorlar. Bu öneri İngiltere'de kamuoyunun büyük çoğunluğunca desteklenmektedir ve az çok liberal geçinen tüm organlar bizim katılmamız yönünde olup, bunun çok önemli olduğunu belirterek davayı ilerleteceğini, katılmadığımız takdirde konferansın başarısızlığa uğrayacağından çekindiklerini apaçık söylemektedir. Bu sorunun çözümlenmesi Fransa'nın tutumuna bağlı kalıyor. Kemal'in önerisinin çok içten olduğuna pek inanamıyorum, Fransa eğer bu teklifi geri alması karşısında Türkiye'ye ciddi bir yardım sözünde bulunursa, bu isteğinden vazgeçeceğinden korkuyorum. Kemal'in Paris'teki temsilcisinin bir açıklamasına dikkatini çekmek istiyorum, açıklamaya göre, Doğu'daki barış, Türkiye'nin bağlaşıklarının da hazır bulunacağı bir konferansta anlaşmaya bağlanmalıymış, Rusya ise en fazla çok özel birkaç soruda konferansın kendisini dinlemesini isteyebilirmiş.

Doğu'daki bunalımda ilgili politik ve askerî olaylar hakkında size her gün telgrafla bültenler gönderiliyor ve durum günden güne değil saatten saate değiştiğinden, ancak beş gün sonra elinize geçecek raporda bunların üzerinde durmanın pek anlam kalmaz.

Arkadaşça selâmlarımla.

Y. Berzin[3604]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa açıkça Türk halkının ruhani yenilenmesini öngör*mektedir.[3605]

28 Eylül 1922. Poincaré, Franklin-Bouillon'a talimatname gönderdi. *Mustafa Kemal'e özellikle tarafsız bölgeye riayet etmesi konusunda ısrar edilmesi ve ancak bunun karşılığında "İtilaf Devletleri yüksek komiserleri ve generallerinin, Yunan ordusunun Meriç'e kadar olan topraklardan çekilmesini sağlayabilecekleri"nin Mustafa Kemal'e bildirilmesi* mercudur.[3606]

Fransız Diplomatı Franklin Bouillon, bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi ve Mustafa Kemal'le görüştü. Fransız Başbakanı Poincare'nin bir mektubunu getiren Bouillon, Doğu Trakya'nın Yunan ordusuna boşalttırılacağını, Boğazların iki yakasında askerden arınmış bölge istediklerini söyledi ve azınlık haklarının korunmasını istedi.[3607]

Franklin Bouillon, 28 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Poincare'ye, Türklerin, Rusları oyalamak için onların konferansa çağrılmalarını istediklerini, eğer bu istek reddedilirse bu konuda diretmeyeceklerini yazar.[3608]

28 Eylül 1922 tarihinde Yugoslavya Dışişleri Bakanı M. Ninchitch, Müttefikler arası dayanışmayı göstermesi bakımından Hükûmetinin, talep edilen birliklerle ilgili öneriyi değerlendireceğini bildirdi. Ancak bu kez de Fransızlardan askeri donanım için aldıkları kredinin askıya alınmasından çekindikleri gerekçesiyle M. Ninchitch, takviye kuvvet gönderemeyeceklerini açıkladı. Gerekçe İngilizlere takviye birlik gönderilmesi halinde Fransızların "gücenerek" açtıkları krediyi askıya alabilme ihtimaliydi.[3609]

Anadolu Ajansı bir tekzib yayınladı. Buna göre Avrupa matbuatındaki bazı gazeteler Türk ordusunda vazife verilen Fransız, Alman ve sair ecnebî zabit ve kumandanlar sayesinde Kontrollü Büyük Taarruz'un başarıya ulaştığını ifade etmişlerdir.[3610]

29 Eylül 1922. Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'le mülakatı hakkında Başvekil ve Hariciye Vekili Poincaré'ye rapor gönderdi. Franklin-Bouillon'un bildirdiğine göre *Yunan ordusunun neden olduğu yıkım karşısında "öfkeden kuduran meclis* [TBMM] *ve ordu" yerinde duramıyordu. İngilizlerin Boğazları takviye etmesi de onları tahrik ediyordu. Mustafa Kemal'in işi gerçekten çok zordu. Mustafa Kemal, kendisi ile Ankara'ya gelmesini ve meclisteki muhalefete karşı yardımcı olmasını istemiş ve bunda ısrar etmişti. Görüşmenin dört saat sürmesi bu ısrar neticesinde olmuştu. Mustafa Kemal herhangi bir erteleme istemiyordu. Neticede gece yarısına kadar süren görüşmede Bouillon, "dostum" dediği Mustafa Kemal*'e *Trakya'daki Yunan ordusunun tıpkı Kilikya'dakine benzer bir şekilde çekileceğini ve oradaki yönetimin 30 gün içerisinde Türklere geçeceğini taahhüt etti*.[3611]

3604 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 508-509. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3605 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 355.

3606 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3217, D.3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 164. "Franklin Bouillon'un bu misyonunu başardığı anlaşılmaktadır."

3607 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 714.

3608 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473.

3609 Young'dan Curzon'a 28 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 686-687; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.

3610 Sabah, 1 Teşrîn-i evvel 1922, Numero 11802, *Ordumuzun Zaferi*, s. 1. Hakikaten Mustafa Kemal'in emrinde ecnebî zabitler bulunuyordu. Örneğin Alman paralı asker Hans Tröbst, 1921'den 1923'e değin Mustafa Kemal'in ordusunda çalışmıştır: Stefan Ihrig. (2015). *Naziler ve Atatürk* (A. F. Yıldırım, çev.) (2. baskı) içinde (s. 116-117). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

3611 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II, p. 345-346; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 341. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşmelerde, geçen konuları Fransız Başbakanı Poincaré'ye 29 Eylül'de çektiği iki telgrafta bildirerek görüşmelere dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gönderdiği ilk telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın durumunun güç olduğunu, askeri engellemekte zorlandığını belirterek, kendisinin Trakya'nın Müttefiklerce geçici işgalini teklif ettiğini, Türk askerinin bölgeye barıştan sonra gireceğini, Türk birliklerinin Çanakkale'de şu an bulundukları mevzilerde kalacaklarını, bu meselelerin Mudanya'da çözüme kavuşturulacağını, Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güvendiğini, ancak önce Trakya'nın kurtarılması gerektiğini yazmıştır.[3612]

Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Poincaré, Curzon ve Sforza'nın 23 tarihli notalarını cevaplayarak Trakya'nın bir an önce boşaltılmasını istedi ve bunu sağlamak için 3 Ekim'de Mudanya'da bir ateşkes konferansına katılacaklarını, konferansa Türk delegesi olarak İsmet Paşa'nın atandığını, notaya ayrıca Hükümet tarafından cevap verileceğini bildirdi.[3613]

Le Petit Parisien gazetesi yazıyor: *Eğer Konstantin bir kalb taşıyorsa, bu kalb parça parça olmuş olmalı, çünkü ülkesinin tüm felâketinin tek sorumlusu kendisi olduğunu görmemezlikten gelemez… Gitsin Venizelos'un ayaklarına kapansın!*[3614]

Amerikalı muharrir Robert S. Thornburgh, *Washington Times* gazetesinde "Fransa İngiltere'ye karşı Kemal'i destekledi" nam makale neşretti.[3615]

29 Eylül'ü 30 Eylül'e bağlayan gece Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, Ankara'ya muvasalat etmek üzere İzmir'den yola çıktılar. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) ve İzmir mebusu Refet (Bele) ise Mudanya'daki konferansa iştirak etmek üzere İzmir'den yola çıktılar.[3616]

30 Eylül 1922. *Beyrut'ta Türk-Fransız (Suriye) gümrük anlaşması imzalandı*.[3617]

Mustafa Kemal, 28 Eylül'de Franklin Bouillon'la görüştükten sonra Harrington'a, Türk ordusunun, harekâtını durdurduğunu yazar ve ertesi gün, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli notasına birinci cevabı vererek Mudanya'da 3 Ekim'de başlayacak bir konferans çağrısında bulunur. Bu, konferans süresince Boğazların İtilâf işgalinde kalmasının kabul edilmesi demektir ve Sovyetler bu duruma hemen tepki gösterirler. Karahan, 30 Eylül'de, Boğazların abluka edilmesini, İtilâf Hükümetleri nezdinde protesto eder ve Aralov aracılığı ile Türk Hükümeti'ne bir nota göndererek dış politikada meydana gelen uyuşmazlıklardan şöyle yakınır:

> "Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve de Boğazlada İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilâf Devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır."[3618]

3612 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 4, s. 614-615; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 278.

3613 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716.

3614 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301-302.

3615 Bilâl N. Şimşir. (2019). *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi: Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor (Cilt I 1922-1924)* (2. baskı) içinde (s. XXIV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

3616 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 719.

3617 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 720.

3618 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473-474. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Taşra gazetesi *L'Impartial de l'Est*, Çanakkale krizi hakkında yazıyor. *Karşı karşıya gelen taraflar "fayanstan yapılmış heykel köpekler gibi birbirlerine hareketsiz bakıp durmazlar"*.[3619]

1 Ekim 1922. Poincaré, Londra Büyükelçiliğine çok acil telgraf gönderdi: *Umarım Trakya'nın tahliyesi sıkıntısız bir şekilde gerçekleşir. İngiliz hükümetini ikna etmek hususunda hiçbir şeyi ihmal etmeyin*.[3620]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi:

> Mösyö Franklen-Buyyon, (Meç) namındaki Fransız kruvazörü Eylülün 27nci sabahı İzmire isal eylemiş ve memurlarımız tarafından istikbal olunmuşdur.
>
> İzmir: 28 (muhabir-i mahsusumuzun telgrafıdır) – Paris Konferansında verilen karar görüşmeğe memur edilen sabık Fransız mebuslarından ve Hariciye Encümeni Reisi Mösyö Franklen-Buyyon bu sabah Fransanın (Meç) Kruvazörü ile şehrimize vasıl olmuş ve memurîn-i mülkiye ve askeriye tarafından istikbal edilmişdir. Mezkur Franklen-Buyyon bugün Paşa Hazretleri tarafından kabul edileceklerdir.[3621]

Fransa'da Uluslararası Dostlar Grubu adlı kuruluş Mustafa Kemal'i kutlamayı ve kendisine "kardeş" unvanını vermeyi kararlaştırdı. Brotenil imzasıyla Mustafa Kemal'e 5 Ekim'de gönderilecek yazıda, bu karar bildirilerek cevap istenecektir.[3622]

Sabah gazetesi, siyonist eski hahambaşı Haim Naum'un Fransız gazetesi *Le Matin*e beyanatını iktibas etti:

> Sabık hahambaşı Haim Naum Efendi, "Matin" gazetesine bazı beyanatda bulunmuşdur. Fransız gazetesi, üç sene evvel de Haim Naum Efendinin beyanatını derc etdiğini ve hahambaşı efendinin bu beyanatında hareket-i milliyedeki isabeti ne kadar katiyetle haber verdiğini hatırlatdıkdan sonra, bu defaki sözlerini ber vech-i âtî naklediyoruz. Haim Naum Efendi diyor ki:
>
> -Millî arazisini müdafaa içün mücahede eden bir milletin manzarası kadar latif bir şey olmayacağını Fransızlara karşı tekrar edecek değilim.
>
> Her mücahede-yi milliyede olduğu gibi, bunda da nokta-yı hareket, ne istediğini bilen bir güzide sınıfın iradesidir. Bu güzideleri teşkil eden insanların en meşhur ve marufu bulunan Mustafa Kemal Paşa, bütün Türk kalblerinin tevhidi içün yüreği çarpan zevat-ı âliyeyi etrafına toplamak dirayetini göstermişdir. Bugün Heyet-i Vekile Reisi bulunan Hüseyin Rauf Beğ, hatırlarda olduğu vechile, 1912 senesinde Balkan Harbinin devam etdiği müddetce Hamidiye Kruvazörüne kumanda ediyor ve zaferden zafere koşuyordu. Rauf Beğ, 1918 senesinde, Düvel-i İtilafiye ile birlikde Mondros Mütarekenamesini imza eyledi.
>
> Büyük Millet Meclisi Reisi Sanîsi de Doktor Adnan Beğdir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ, Dahiliye Vekili Fethi Beğ ve daha Başkumandan ve Büyük Millet Meclisi Reisi etrafında bulunan diğer birçok zevat, Mustafa Kemal Paşanın yalnız manevi müzaheretleri değil, arkadaşca müşavirleri ve refik-i mesaileri oldular.
>
> Ben, bidayetde elinde bulunan pek cüzî vesait ile bir meclis, bir zabıta, iyi terbiye görmüş ve iyi techiz edilmiş bir ordu teşkiline muvaffak olan Mustafa Kemal Paşayı memleketimizin "Vaşington"u telakki ederim.
>
> Emin olunuz ki Türk vatanperverleri, Avrupanın vaziyet-i hazırasına münakaşat-ı siyasiye neticesi olarak Fransanın düçar olduğu müşkilatı takdir etmekdedirler. Şübhe yokdur ki bu vatanperverler, Türkiyaya aid mesailin suret-i hallinde Fransanın büyük bir tesiri mevcud bulunduğunu biliyorlar, fakat böyle bir muavenetde tereddüde düşüyorlardı. Fransa bu defa, bir kere daha necib bir sebat ve metanetle sulhperverane vazifesini ifa etdi.

3619 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 297.

3620 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II, p. 351; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 342.

3621 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 622, *Mösyö Franklen Buyyon İzmirde*, s. 3.

3622 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 722.

> Akıl ve hikmetle meşbu olan siyasetlerinin bîhisab netayici buradaki Fransızların pek az müşahede edebileceklerini takdir ederim.
>
> Biz, diğer Türkler, nihayet ne istiyoruz? On üç seneden beri hal-i harbdeyiz. Şeref-i millîmizle münasib bir sulh taleb ediyoruz; mücahedesini ve şan ve şerefini takdir etdiğimiz büyük Avrupa milletleriyle hüsn-i münasebatda bulunmak arzusundayız. Kezalik, milletimizin sinesinde barınan diğer Türk anasırın sükuna kavuşmasını istiyoruz.
>
> Emin olunuz ki Düvel-i İtilafiye notası metnini öğrendikden sonra bütün Türk kalblerinden sayha-yı meserret olan Mustafa Kemal Paşadan en küçük bir hata sadır olmayacakdır.
>
> Fransaya karşı Türklerin halet-i ruhiyesi hakkında size bir fikir verebilmek için küçük bir fıkra nakletmeme müsaade buyurunuz. Birkaç gün evvel, Büyük Millet Meclisi binası önünde tezahürat icra olunurken, vatandaşlarımızdan biri otomobiliyle oradan geçdi. Otomobilde biri Türk, diğeri Fransız, iki bayrak vardı. Derhal büyük bir alkış tufanı koptu. Türk ruhunun büyük bir intibahına şahid olduğumuzu size tekrar beyan ederim, Fransayı alkışlamak bizim an'anemizdir.[3623]

Le Journal gazetesi "Doğuda ne olursa olsun Fransa barış istiyor" başlıklı yazı neşretti: *Kamuoyunun yüreğine soğuk su serpelim: Doğu olayları karşısında Fransız halkı kendine iki soru soruyor: İngiltere ile Türkiye arasında bir çatışma önlenebilir mi? Çatışma patlarsa, bir çerçeve içine alınabilir mi? Fazla iyimserlik göstermeden, Fransa hükümetinin diplomatik aracılığının olumlu sonuç vermesini diliyo*ruz.[3624]

L'Ouest-Eclair gazetesi yazıyor: *Fransa'ya ihanet eden adamın düşüşü kamu duygularını tatmin etmiş, Zappeion'da öldürülen Fransız askerlerinin ruhunu huzura kavuşturmuştur*.[3625]

Toul kasabasında münteşir *L'Echo Toulois* gazetesi yazıyor: *Yunan halkının matemine katılmıyoruz, onun için ah vah etmiyoruz: Yunanlılar, hilekâr bir kral tarafından yönetilmeyi kabul ettiler; bu kral dün, ikiyüzlü bir suç ortaklığı ile II. Guillaume'a bağlı idi, yine daha dün, Zappeion'da alçakçasına katledilen çocuklarımızın kanına girmekten suçlu idi…*[3626]

1 Ekim 1922. *Bouillon, 28 ve 29 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerden sonra Manisa'yı gezmiş, burada Yunanların yapmış oldukları zulümleri ve ateşe verdikleri yerleri yerinde gözlemlemiş, Fransa Hükümeti adına da 500 lira bağışta bulunmuştur. Burayı ziyaret ettikten sonra, Metch Kruvazörü ile İzmir'den hareket ederek 1 Ekim'de İstanbul'a gelmiştir. Kendisini Dolmabahçe Rıhtımı'nda İstanbul Hükümeti Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdürü Haydar Bey karşılamıştır. Bouillon, buradan Fransız Elçiliğine giderek, General Pelle ile akşam yemeği yemiş, İzmir temasları hakkında bilgiler vermiştir*.[3627]

2 Ekim 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *2 Teşrinievvel 338 (922) Pazartesi: Franklen Buyyon'un İstanbul'a geldiğini ve dün hastalanıp bir yere çıkmadığını ve gece İngiliz mümessili Rombold'un nezdinde ictima ettiklerini ve Franklen Buyyon'un (Efendiler, ben 8-10 gündür seyahat ediyor ve müşkül bir meselenin hallinden geliyorum. Yorgunum. Bunu takdir ederek beni buraya yormayıp yanıma geleceğinizi zannetmiştim.) dediğini ve İzmir'de Düveli müttefika namına kuvayı Milliye ile Trakyanın tahliyesine ait hazırlanan Protokolu, Mudanya'ya Generalleri gönderip kuvayı milliye murahhası askerisi ile beraber imza etmeleri lüzumunu söylediğini İngiliz mümessilinin henüz hükümetimizden talimat almadık, demesi üzerine, her şey için talimat almanız lazım geliyorsa sizin buradaki selahiyetiniz*

3623 Sabah, 1 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 11802, *Hâim Na'ûm Efendinin Beyanatı*, s. 2.
3624 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 297.
3625 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 304.
3626 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 304.
3627 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 279.

nedir? Böyle olduğu takdirde bu vazifeyi bir kâtibin de görebileceğini ve zaten buradaki işlerin fena gitmesine, bu kumandan Generallerin her sözüne mümessillerin itimat ederek hareket etmesi sebep olduğunu izah eylediğini ve bunun üzerine Salı günü Mümessillerin, Generalleri Mudanya'ya göndermeye karar verdiklerini ve kendisinin Fransız Generaliyle ve Meç krovazörü ile 7 de harekete 9 da Mudanya'ya muvasalat edeceğini ve General Harington'un da 11 de geleceğini Hamit Beye anlatmıştır. Trakya'nın tahliyesi takarrür etmiş, Generaller yalnız hududu tesbit ve tarzı tahliye ile tarafımızdan sureti işgali tayin edecekler ve protokolu imza edeceklermiş.[3628]

Franklin-Bouillon: *Düvel-i İtilafiye Şarkda âdilane bir sulh tesis etmek istiyorlar. Bu sulhun âdilane teessüs eyliyeceğine imân ediyorum, size katiyen temin ederim ki İzmir yangınını Türkler yapmamışdır*.

> Mösyö (Franklen Buyyon), Fransa Sefarethanesinde Türk matbuatı mümessilleriyle Avrupa ve karşı gazeteleri muharrirlerini merasim salonunda kabul etmişdir. Hükümet-i Milliyemizin Dersaadet mümessili Hamid Beğin de iştirak etdiği bu kabul saat dördü çeyrek geçeden beşe kadar devam eylemiş ve Mösyö Franklen Buyyon Cenabları beyanat-ı âtîde bulunmuşdur: (..)[3629]

Açıklamalı [ÖA15]: Mülakatı tamamen iktibas et.

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Britanya hükümetinin arzuladığı gibi askerlerimiz, İngilizlerle beraber Çanakkale kapanında kısılıp kalsalardı Fransa aracılık teşebbüsüne girişebilir miydi? Eğer Doğuda savaş önlenmişse herkes bunu Çanakkale'nin boşaltılmasına borçludur; oysa on gün önce Lord Curzon ve İngiliz basını bu uzak görüşlü ve tedbirli hareketi bir "hıyanet" olarak görmekteydi!*[3630]

Toulouse'de münteşir *La Dépêche* gazetesinde A. Auland imzalı makale neşredildi: *Biz Ankara'yı ciddi biçimde destekledik; Bu, bizim Doğu'da desteklediğimiz nüfuzumuz ve Müslüman nüfus içerisinde bulunan topluluklarımız sebebiyledir. Mustafa Kemal'in zaferinden mutluluk duyduk ve bu sonuçların kısmen Fransız zaferi olduğunu söylemek çok da abartı olmaz*.[3631]

L'Intransigeant gazetesi Çanakkale krizi hakkında yazıyor: *İşte karışık ve tehlikeli konuşmalar işitiliyor: "-Ya savaş? -Türkler ne yapacaklar? -Orada dövüşürlerse biz ne yaparız? Şaşırtıcı haberler dolaşıyor: "-İngilizler Çanakkale'de çember içine alınmış, Sırbistan Kralı öldürülmüş…" Herkes soruyor, soruşturuyor, durumu öğrenmeye, olayların alacağı şekli önceden bilmeye çalışıyor. Halkın bu bekleyişinde endişe ve korku görülüyor. "Savaş"ın ne olduğunu şimdi iyi bilen insanların endişe ve korkusu… Kendi yurtlarından uzakta cereyan etse bile savaşın vahşiliklerini biliyor, sonuçlarından korkuyorlar*.[3632]

L'Ouest-Eclair gazetesi yazıyor: *Türkler herşeyden önce, galip geldikleri için İtilâf Devletleri onlara karşı yumuşak davranmışlardır… Türkler, kendilerini Trakya'dan çıkarmak isteyenlerin direnişini kuvvetle kırmak gibi gerekli yolu seçtikleri için Trakya'yı geri alabilmişlerdir… Şu halde top, çıkarları veya ihtirasları çatışan Devletlerin haklarını almada başvurabilecekleri son çare -ultima ratio- olarak kalmakta devam ediyor… Sonuç: 20. yüzyılda, geniş dünyada yerini koruyabilmek için gücünü korumalı; özetle, bu yüzyılın insanlığı geçmiş yüzyıllarınkinden temelde ayrılmıyor (…). Güzel nutuklar, güzel diplomatik teşrifat, güzel hayaller ve güzel sigara dumanı! Bütün bu uluslararası şairane davranışlardan elle dokunulabilecek bir sonuç çıkmasını beklerken bir taraftan da Türkleri taklit edelim. Demek istediğim şu: bizi soymak isteyenlerden daha kuvvetli bulunmaya çalışalım!*[3633]

3628 Hüsnü Himmetzade, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 325.
3629 Sabah, 3 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 11804, *Mösyö (Franklen Buyyon)un Muharririmize Beyanatı*, s. 1.
3630 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 297-298.
3631 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 16.
3632 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 297.
3633 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 303.

3 Ekim 1922. İtalya Hariciye Nâzırı Schanzer, Londra'daki İtalyan Büyükelçiye şifreli telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlarının Mudanya'daki temsilcilerine konferans boyunca yakın temas halinde bulunmaları konusunda talimat gönderdikleri* anlaşılıyor.[3634]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Mombelli bir zırhlıyla; Fransız mümessil Franklin-Bouillon ile Hamid ise *Meç* nam başka bir kruvazörle İstanbul'dan Mudanya'ya muvasalat ettiler. Konferansın evvelinde Franklin-Bouillon, Mustafa İsmet'le (İnönü) hususen görüştü ve nihayet Mudanya Konferansı öğleden sonra içtima etti. Müttefik generaller, Yunan'ın Doğu Trakya'dan tahliye edilmesi meselesinde vazifedar olduklarını belirttiler.[3636]

Fotoğraf. Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (fesli), Müttefiklerin tavzif ettiği Fransız mümessil Franklin-Bouillon (siyah takım elbiseli) Mudanya Konferansının *akd olunacağı mahalle giderlerken*.[3635]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Teşrinievvel 338 (922) Salı: İngilizler Trakya'da çalışanların da hepsini öğrenip listesini tanzim ve bir suretini Fransızlara vermişlerdir. Ordumuz, taarruz ettiği takdirde bunlarda tevkif edileceklemiş. Bu gün Fransız, İtalyan, İngiliz Generalleri, Hamit Bey Mudanya'ya gittiler. Polis Müdürü Miralay Esat Beyle Trakyacı Şakir Bey de Mudanya'ya çağırıldılar. Trabzon Fırka Kumandanı Cemil Cahit Beyi de İsmet Paşa çağırdı*.[3637]

ABD matbuatından *The New York Times* ve *Arizona Republic* nam gazeteler Franklin-Bouillon'un beyanatını neşrettiler: *Kemal savaşma konusunda gösterdiği çabadan çok daha fazlasını barış yapmada gösterecektir*.[3638]

4 Ekim 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralov, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le bir görüşme yapar ve İzmir görüşmeleri hakkında bilgi ister. Bu nota ve*

3634 Schanzer'den Londra İtalyan Büyükelçiliği'ne 3 Ekim 1922, HW, 12/39, No. 11354; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 443.

3635 Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1.

3636 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 726. Franklin-Bouillon'un maiyetinde "*Le Matin* gazetesinin muhabiri olduğunu söyleyen bir yardımcısı" bulunuyordu: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 359. "Türk murahhasları: İsmet ve Asım paşalar. Tercüman Seyfeddin Beğ, Yaver Tevfik Beğ ve mümessil Hamid Beğ. Fransız murahhasları: Ceneral Şarpi ve Miralay Saro. İtalyan murahhasları: Ceneral Mombelli ve Miralay Vitali. İngiliz murahhaslar: Ceneral Harington ve Miralay Ganipon" Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Mudanya Konferansı Nasıl Cereyan Etdi*, s. 1. Mudanya'da bulunan diğer zevat Müdafaa-yı Milliye Vekili Köprülülü Kâzım (Özalp), Refet (Bele), Antalya mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver), Buhara Sefareti Müsteşarı muharrir Ruşen Eşref (Ünaydın): Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1729, *Fethi Beğle Kâzım Paşa*, s. 1; Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Fethi Beğ Ankarada*, s. 3. "Mudanya'ya gelen İngiliz heyeti ise, General Harington'un başkanlığında Albay Gribbon, Hukuk Uzmanı Albay Heywood, Binbaşı Simms-Marshall ve İstihbarat Subayı Teğmen Blunt'tan oluşmaktaydı." Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 58. "Teğmen Blunt Türkçe de konuşabiliyordu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 358. *Daily Mail* muhabiri Ward Price de Mudanya Konferansına iştirak etmiştir. Mustafa Kemal de konferansa iştirak etmiş olsaydı, Heywood-Ward Price-Mustafa Kemal üçlüsü Pera Palas Otel'deki 14 Kasım 1918 tarihli özel görüşmeden yaklaşık 4 sene sonra tekrar bir araya gelmiş olacaklardı.

3637 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 325-326.

3638 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 220.

görüşmelerden sonra Ankara'nın, 4 Ekim'de, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli çağrısına verdiği ikinci cevabında Rusya'nın da konferansa çağrılması istenir. Ancak metinde diplomatik bir incelik vardır. Konferansın yeri ve tarihi saptandıktan sonra şöyle denilir: "Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ve Yunanistan'dan başka konferansa yalnız iki devlet çağrılmıştır (Yugoslavya ve Romanya), onlar da herhalde savaşan devletler olduklarından değil, barış anlaşmasında karara bağlanacak bazı konular kendilerini yakından ilgilendirdiği için çağrılmıştır. Bu konuda en önemli sorun Boğazların gelecekteki denetimidir. Bu konu ile çok yakın bir ilgisi olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılmaması karşısında duyduğumuz şaşkınlığı belirtmek isteriz. Bu üç devletin katılması, alınacak olan kararları çok daha kalıcı kılmaya yararlı olabileceği gibi, gelecekteki tüm savaş nedenlerini ortadan kaldıracağından, bunların bağlaşıklar tarafından bugüne kadar çağrılan diğer iki devlet gibi çağrılmalarını kesinlikle diler ve bu çağrının onlara, konferanstan önce iletileceğini umarız." Bundan şu anlam çıkartılabilir: Rusya konferansa katılmalıdır, fakat katılması ancak Boğazlar sorunuyla sınırlandırılabilir.[3639]

İspanyol *La Libertad* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar: *Franklin Bouillon'a eşlik eden Doktor Perez İzmir'deki yetkililere 20 kasa ilaç teslim etti ve yenilerinin de kısa süre içerisinde geleceğini söyledi. Bouillon da Germencik şehrine Fransız Hükümeti adına 500 Türk Lirası yardımda bulundu*.[3640]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Franklin Bouillon, Mudanya'ya hareketi sırasında verdiği demeçte, Türklerin müttefik notasına cevabının 5-6 günden önce geleceğini düşünmediği, müttefiklerin tekliflerinin barış görüşmelerinin temelini oluşturabileceğini ve müttefiklerle Türkler arasındaki uyuşmazlıkların tamamen gereksiz olduğunu söylediği belirtiliyor*.[3641]

5 Ekim 1922. *Müttefiklerin ajandasında Mart 1922'de Paris'te karar kıldıkları ateşkes şartlarını* Başmurahhas Mirliva İsmet'e (İnönü) *kabul ettirmek vardı. Buna göre Yunan ordusu, müttefik gözetiminde Doğu Trakya'yı belirli bir süre zarfında terk edecekti. Fakat* İsmet'in *Doğu Trakya'nın derhal boşaltılmasını istemesi üzerine görüşmeler 5 Ekim günü kesildi*.[3642]

Mustafa Kemal, Mudanya murahhası Mustafa İsmet'e 6 maddeden ve 2 sayfadan müteşekkil telgraf gönderdi: *5- (..) Şarkî Trakya'nın Fransızlar tarafından işgali de mevzuubahs olamaz. Ancak şarkî Trakya ile Yunan ordusu arasında garbî Trakya'nın veya bir kısmının Fransızlar tarafından işgali mucibi emniyet olur*.[3643] Mustafa Kemal, yaklaşık 2 sene evvel Temmuz 1920'de, "Yunan işgaline karşı İngilizlerden ve Fransızlardan yardım istemenin" harb sırasında işlenmiş bir ihanet olduğunu ilân etmişti.[3644]

5 Ekim 1922 tarihli bir istihbarat raporunda Trakya'daki mülteci kamplarında bulunan Ermenilerin, Fransızlara yönelik nefret duygularının gerekçeleri araştırılmış ve edinilen sonuçlar rapora kaydedilmiştir:

> Rapora göre, 1920'de Fransızlar, Kilikya'da Türklerle savaşırken Ermenileri silâhaltına almışlar ve onları Fransız tüfekleri ve üniformalarıyla donatarak bir Ermeni Yabancı Lejyonu oluşturmuşlardı. Bu şekilde Fransızlar, Ermenileri Türklere karşı askeri operasyonlarında kullanmışlardı. Doğal olarak, tarihi düşmanlarıyla hesaplaşmak için böylesine uygun bir fırsat ortaya çıkınca Ermeniler, bölgeyi yerle bir etmişler, Türkleri evlerinden sürüp Türklere ait evleri kendileri işgal etmişlerdi. Bunları yapan Ermeniler elbette ki Osmanlı tebaasıydı ve bu nedenle de vatana hıyanet suçu işliyorlardı. Sonra Fransızlar, Türkiye ile antlaşma imzalayıp

3639 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 474.
3640 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 360.
3641 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 397.
3642 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II, p. 368, General Pellé'den Poincaré'ye son derece acil telgraf; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 342.
3643 Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Mudanya Konferansı Reisi Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerin tel; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 349.
3644 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 114.

> Kilikya'dan çekildiklerinde, Türklere karşı savaşa katılan Ermeniler tutuklandılar. Vatana ihanet suçlamasına karşı kendilerini savunma çabasıyla elbette ki Türklerin elinde hangi kanıt olduğunu soracaklardı ancak Türk yetkililer, üzerinde Fransız üniformasıyla yargılanan Ermeni'nin fotoğrafıyla karşılarına çıkabilirdi. Ermenilere göre, Fransa için savaştıktan sonra Fransızlar, bu fotoğrafları teslim ederek ve böylece kimliklerini Türklere bildirerek Ermenilere ihanet etmişlerdi.[3645]

İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Fransız Genel Karargâhı bir nota yayınlayarak, İsmet Paşa ile yapılan toplantıda bir protokolün detaylandırıldığını, iki tarafın da uzlaşmacı bir tavır takındığını ve müzakerelerin temelini oluşturan maddelerin çoğunda sorunsuz bir şekilde uzlaşıldığını bildirmiştir*.[3646]

Komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Eğer Ermeniler yatıştırılmasaydı müslüman halkı yok ederlerdi. Kontrol altında tutuldukları zaman bile masum Türkleri haraca kestiler, soydular (…). Asker olarak Ermeniler daha az işe yarar göründüler. Alayları ilk çarpışmada kurtuluşu kaçmada buldular*.[3647]

6 Ekim 1922. *Washington'daki Fransız elçilik görevlisi Chambrun, Dışişleri Bakanı Hughes'e, Türklerin İtilâf Devletleri'ne baş vurarak Trakya'daki Türk halkının can ve mallarının korunmasına yardım etmelerini istemiş olduklarını söylemiştir. Bu konuda hükümetinden talimat almış bulunduğunu ve kendi hükümetine bildirmek üzere, Amerika'nın da, İtilâf Devletleri'nin Atina'da yaptıklarına benzer bir girişimde bulunmak isteyip istemeyeceğini öğrenmek ihtiyacında olduğunu söylemiştir. Chambrun, kendi hükümeti'ni, bir üçüncü hükümet adına böyle bir gönüllü ve karşılıksız bir davranışın nedenini anlatmamıştır. Dışişleri Bakanı, kendisine, Amerika'nın tutumunun herkesin can ve malını korumak yolunda olduğunu, fakat, bu durumda yeterli bilgi sahibi bulunmadığı karşılığını verdi*.[3648]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Yunanlıların Trakya'da mukavemete kalkışmaları, kendileri için siyasî intihardan başka bir şey değildir. Bunun için Atina, mukadderata boyun eğmelidir*.[3649]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle Yunan Kuvvetlerini taşıyan iki askeri trenin Selanik'ten Edirne'ye hareket ettiğini rapor etti*.[3650]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Hayım Nahum Efendi, Poincare nezdinde*.[3651]

6-7 Ekim 1922. Kilikya Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı 19:30'da gizli içtima ediyor. Divan Heyeti Reisi Ata Yoldaş'ın raporunda, TBMM Hükümetinin iç ve dış politikası tenkid ediliyor:

> (…) Mustafa Kemal Paşa'nın Millet Meclisi kürsüsünden Türk köylüsünü memleketin efendisi ilân etmesine karşın, bu sözler havada kaldı ve fakirleşen Türk köylüsüne bir şey verilmedi. Türk jandarması köylünün son koyununa da el koyan Türk jandarması iktidardaki burjuvazi adına haraç kesmeye, zorbalık yapmaya devam ediyor. Soyguncu vergi sistemi emekçilerin, özellikle batan küçük tarım işletmelerini, tarlalarını terk edip ücret peşinde koşmaya, tarım bölgelerinde ırgatlık etmeye giden köylülerin durumunu daha da zorlaştırıyor. Bu

---

3645 *NARA*, Amiral Bristol'un donanma personellerinden İstihbarat Subayları tarafından derlenen ve ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından 17 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne gönderilen istihbarat raporları, 14. ek, 05.10.1922, 867.00/1558; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 53-54.

3646 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 398.

3647 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183.

3648 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 392.

3649 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 735.

3650 The Daily Mirror, 6 October 1922, *Dramatic Suspension on Mudania Conference*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 218.

3651 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 735.

durum köy işletmelerinin tamamen çökmesine yol açıyor. İşçiler ülkenin savunması için canını, kanını ve emeğini vermesine karşın, TBMM hükümeti onun örgütlerini kovuşturuyor, birlik teşkilatlarını dağıtıyor, yöneticilerini hapse tıkıyor, küstahlaşan burjuvazinin işçiyi sömürmesine arka çıkıyor. Şu ana kadar işçinin yarınlarını, kimi yaşamsal çıkarlarını biraz olsun teminat altına alacak, ona şu ya da bu ölçüde politik hak tanıyacak bir mevzuat yoktur. İşçilere karşı aldığı tutum bakımından TBMM hükümeti günümüzde en gerici hükümet durumundadır. Ülkenin ekonomik durumunu kurtarmak, mali bunalımı gidermek isteyen hükümet Batı Avrupa burjuvazisiyle, yani Türk halkının kendi işletmelerini batması pahasına yıllarca kanını döktüğü aynı burjuvaziyle uzlaşmaya gidiyor. İçine emekçiler cumhuriyeti Sovyet Rusya'yı da alan bir Doğu ülkeleri federasyonuna yönelmek, Doğu halklarının ilerici müfrezesi haline gelmek yerine TBMM hükümeti emperyalist generallerle masa başına oturup, özgürlüğü uğrunda savaşan Doğu halklarına karşı birlik kuruyor. Doğu yüz yıllar boyunca Avrupa burjuvazisinin sermayesini serbestçe sürebildiği bir alan, metropollerde kendi sermayesini geliştirme üssü durumundaydı. Art arda yeni yeni Doğu bölgelerini ele geçiren, giderek daha çok Doğu halkını esaret altına alan Avrupa burjuvazisi konumlarını güçlendiriyor, etkisini artırıyor, öz çıkarlarını koruyan işçi sınıfına karşı azgınca bir savaş yürütüyordu. Ama, bu çelişkilerin doğal sonuçlarıyla karşılaşan uluslararası kapitalistler, güçlerinin temelini oluşturan bu Doğu'da boynunu kırıyor, kendini tüketiyor. Son emperyalist savaş kapitalizmin yıkımının başlangıcı oluyor. Avrupa anakarasındaki kendi ülkelerinde savaşıma kendini kaptıran kapitalizm, Doğu halklarını kendi ekonomik gelişme yoluna bırakarak, bu halkların ulusal bağımsızlığını kazanmak, Batı emperyalizmine karşı savaşmak gerektiği bilincini biledi. Bir kapitalist devletler grubu neredeyse zafer kutlamaya geçeceği bir anda, emperyalist savaşın ikinci kısmı, yani Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesi başladı. Ulusal kından kılıcı ilk çıkaran, ulusal kurtuluş bayrağını ilk yükselten Türk halkı oldu. Onu Batı sermayesinin sömürgeleştirdiği birçok Doğu halkı izledi. Sovyet Rusya Batı emperyalizmine karşı ayaklanan her Doğu halkından yana olacağını ilan ederek, direnen Türk halkına dostluk elini uzatan ilk devlet oldu. Sanki insanlık yeni bir çatışma evresine giriyordu: Bir yandan uluslararası proletarya uluslararası sermayeye karşı çetin bir mücadele veriyor, öte yandan Doğu'nun ezilen halkları ulusal çıkarlarını savunmak için emperyalizme karşı çıkıyor. Kurnaz Türk burjuvazisi, kimi hususları, en başta Sovyet Rusya'dan yardım gerekeceğini dikkate alarak, komünist rengine bürünmeye başladı ve hatta Rusya cumhuriyetine, sovyetleşmeye hazır olduğunu ilân etti. Ama bu yalnız kurnazca bir manevraydı. Çok kısa bir süre sonra Türk burjuvazisi yüzündeki komünist maskesini sıyırarak, sınıfsal özünü ortaya koydu. Yaptığı ilk iş, Halk İştirakiyun Fırkası'nı yok etmek, üyelerini hapsetmek ve katletmek, işçilerin meslek örgütlerini dağıtmak ve işçi sınıfına karşı alçakça kışkırtmalar oldu. İktidardaki burjuvazi, bunun yanı sıra, onlarca Doğu halkını ezen Fransız emperyalizmine ödün vermeye yöneldi. Bu ihanet yolunda daha da ileriye giden Türk burjuvazisi Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasını tanıdı, Muhiddin paşanın ağzından Suriye halkına seslenip Fransız dostlarına karşı ayaklanmamasını istedi. Şöyle ki, ulusal konumlarından uzaklaşmaya yönelen egemen çevreler daha o zaman yozlaşmaya başlamıştı. Türk burjuvazisinin İstanbul gericileriyle birleşme adına yalnız Suriye halkının değil, bütün Doğu halklarını çıkarlarına ihanet etmeye hazır olduğunu bugün iyice görüyoruz. Batılı emperyalistlerle anlaşmakla bugünkü Türk hükümeti, ayaklanan Doğu'nun öncüsü olma misyonundan kaçıyor. Ama o yalnız bu misyondan vazgeçmekle kalmayıp, oluşan koşulların dayatmasıyla, Doğu halklarının ulusal hareketinde gerici bir etmen olma durumuna düşüyor. Bugün Türk hükümetinde gerici bir sultancı, Batıcı Rafet paşa, İttihatçı parti söz sahibi olmaya başladığına göre, bizim hükümet, ardındaki ulusal devrim köprülerini yıkıyor demektir. Bu sorumlu aşamada Türkiye emekçileri durumun önemini gözden kaçırmamalı, Türk ulusunun Doğu'nun ulusal davasına karşı provokasyona getirilmesine izin vermemeli. Türkiye emekçileri, Türkiye'nin Doğu halklarının bağımsızlığının celladı durumuna getirilmesini önlemek için elden geleni yapmalı, muzaffer uluslararası proletaryanın kalesi Sovyet Rusya'yla ile birleşerek, tek düşmanı Batı emperyalizmine karşı iki kat daha etkin savaş vermelidir. Biz işçiler en ön saflarda olmalıyız ve bizim görevimiz şimdi sınıf örgütlerimizi kurarak, ulusal çıkarlarımız uğrunda, Batı emperyalizmine karşı savaşmaktır.[3652]

7 Ekim 1922. Ankara'daki Miralay Louis Mougin, Beyrut Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud'a telgraf keşide eyledi. Kontrollü Büyük Taarruz, müşterek plan dahilinde tatbik edilmiş ve fevkalade başarı sağlanmıştır:

[3652] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 352-354. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Sayın Generalim,

17 Eylül tarihli mektubunuzu bugün aldım.. Harekettan söz etmeden önce size gümrük sorunlarıyla ilgili karşılaştığım, zorlukları dile getirmek istiyorum.. Ben ancak 25 Eylül'de telegraflarınız sayesinde müzakerelerin hangi tarifelere bağlı olduğunu, hangi tarifelere istinaden askıda kaldığını öğrendim. O zamana kadar hükümetin daha yumuşak davranması katı tutumundan vazgeçmesi için benden ısrar etmemi talep etmişsiniz. Diğer taraftan bakanlar kurulunun sözü geçen yegane üyeleri, yetkili bakanları Mustafa Kemal'e katılmak üzere İzmir'e gitmişler. Her halükarda buna rağmen elimden gelen her şeyi yaptım, hiç bir şeyi esirgemedim. Bakanlarla görüştüm, kalanlar beceriksiz, korkak kişilerdi. Çalıştıkları yerleri gördüm ve de size bunu ne şekilde başardığımı söylemiyorum, lakin belgelerle ilgili olarak bağlantı sağlamanın yolunu buldum. Bay Franklın Bouillon'u İzmir'de ziyaret etmekten vazgeçtiğimi General Pelle'ye bildirdim. Ve O'na "General Gouraud'nun Suriye için hayati saydığı gümrük sorunları hususunda gönderdiği telgraflar bizi gittikçe sıkıştırıyor. Neticede bundan dolayı Ankara'da kalmaya karar verdim" dedim.

Zaten Bay Franklin'in buraya gelmesini ümid ediyordum. Nihayet izmir'den döner dönmez kendim şahsen Paşa ve Yusuf Kemal Bey'le görüştüm. Ve bugün 7 Ekim'de almış olduğum bir notu size telgrafla bildiriyorum. Bu sorunlar hususunda da, yanıtlarıyla tatmin olduğunuz diğerlerin tümünde olduğu gibi, bütün kalbimle etkinliğimi bu uğurda harcadığımı size içtenlikle söyliyebilir, açıklayabilirim.

Genel tarifede talep ettiğiniz 2/3'lük indirimi mümkün olduğu kadar savundum. Sınır hususunda hiç bir şeyden haberim yok.

Çektiğiniz tebrik telgrafı tüm muhitlerde, bütün çevrelerde olağanüstü bir etki yarattı. Mareşallerin yanıtlarını size ulaştırdım. Dış işleri benden basının bu tebrikleri yayınlamasını talep etmişti, ben bu tür bir yetkiyi vermeyi uygun görmedim. Hiç bir engel teşkil etmediği kanısındaysanız her zaman bunu yapmak için vakit kalacak, hiç bir zaman geç kalınmıyacaktır. Benim telgraflarım size günü gününe olup biteni bildiriyor, olayları anında iletiyor, ulaştırıyor.

Operasyon, Paris'ten hareketimden sonra General Buat'ın bana açıkladığı ve önce İsmet Paşa'ya Akşehir'de, sonra da Mustafa Kemal'e Ankara'da sunduğum ve müzakere ettiğimiz plana göre başlatıldı. Bu plan Fevzi Paşa tarafından benimsendi ve herşey en küçük teferruatıyla halledildi, imkan dahilinde bir araya getirilmeleri mümkün, eldeki mevcut kuvvetlerle orantılı bir cepheye saldırmalı. Bağlantıları kesmek için süvari sınıfı geçirmeli, yarmalı sonra açılmalı.

Saha seçimini hatları aşmaya hazır süvari tümenlerinin bölüklerinin dördü ve üçü yedekte, oniki bölüğün saldıracağı cephenin genişliği hususlarını uzun uzadıya tartıştık. Bu, umutlarımızın ötesinde bir başarı sağladı. Başarıdan emindik, lakin bu tür bir başarıdan, (bu tür birinden) asla! Ajanslar (haber ajansları) size Mustafa Paşa'nın mecliste verdiği nutku iletmişti. Ben onu biraz karışık, karmaşık buldum. Sonunda İsmet Paşa'nın yaptıklarını içeren gayet iyi bir özeti var. Zaten Paşa'ya sözünü ettikten sonra harekat hakkında özlü bir rapor sunmayı düşünüyorum. (Denizaşırı Arşivleri. II Apom 36)[3653]

Müttefik dışişleri bakanları ve maslahatgüzarı Curzon, Poincare ve Galli içtima ediyorlar. *Rusya'nın konferansa katılması konusu da konuşulur. Genel olarak varılan karar şudur: Boğazlar sorunu diğer sorunlardan ayrı tutulmalı ve Sovyetler ancak Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmalıdır*.[3654]

[3653] Paul Dumont, *A L'Aube du Rapprochement Franco-Turc: Le Colonel Mougin Premier Représentant de La France Aupres du Gouvernement d'Ankara (1922-1925)*, 1981, p. 104; Aktaran: Hülya Baykal, *Kurtuluş Savaşı'da Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*, 1991, s. 506-507. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3654] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475. "Ancak ayrıntılar konusunda, Curzon Londra'ya döndükten sonra, Poincare ile uzun yazışmalar yapılır. Curzon bir tek konferans yapılmasını ve bu konferansın Boğazlar sorununun ele alınacağı oturumlarına Rusya'nın katılmasını önerir, fakat Poincare Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden kuşkulanarak iki ayrı konferans ister. Sonunda Curzon'un görüşü kabul edilir, fakat Gürcistan ve Ukrayna'nın ayrı olarak çağrılmaması kararlaştırılır ve 20 Ekim'de çağrı taslakları Londra'dan Paris'e gönderilir."

Zorya Vostoka gazetesinin haber neşretti. *Fransız diplomatik temsilcisinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle deniliyor: "Durum kritiktir. İstanbul, sınır dışına çıkmak için bir an önce pasaport verilmesini bekleyen yabancı uyruklularla doldu. Kentte son derece etkin bir ajitasyon yürütülüyor. Bu ajitasyonun sonuçları gitgide tehlikeli bir noktaya varmakta. Bir katliam sözkonusu olabilir. Düzeni sağlamak olanaksızlaşıyor. Bir an önce karar almak gerekiyor."*[3655]

Kilikya Fabrika ve İşletmeleri İşçi Temsilcilerinin Birinci Konferansında kabul edilen *karar, çağrı ve açıklamalar* arasında bizce calib-i dikkat ifadeler yer alıyor:

> [..] Diğer taraftan, ülkenin mali durumu içler acısı. Savaş hazineyi kalbura çevirdi. Ama, aynı zamanda, askeri zümrenin diktası durumundaki hükümet, eğitime ve ülkenin inşasına beş para vermezken, gerici politikasını sürdürebilmek için halkın paralarını jandarmaya, baskınlara, polis teşkilatlarına harcamak zorunda kalmaktadır (jandarmaya yılda 5 milyon lira harcanırken, eğitime 500 bin lira ayrılmakta). Doğu ülkeleriyle (özellikle, ilk yardım elini uzatan kuzey komşusu Sovyet Rusya'yla) yakınlaşmaya yönelmek ve savaşa son vermek yerine hükümet küçük bir sadaka karşılığında Batılı emperyalistlerin (özellikle Fransızların) ekonomik esareti altına girerek, mali yıkımının yaralarını kapatmaya çalışmaktadır.
>
> Fransız burjuvazisi Türk burjuvazisini kendi ekonomik girişimlerinin yörüngesine çekmek ve böylece onu (yani, burjuvaziyi) Fransa'nın ekonomik etkisinden yana kazanarak, ulusal mücadelenin, ulusal bağımsızlığın amaçlarından uzaklaştırmak için her yola başvurmaktadır. Askeri kliğin çıkarları Ankara hükümetinin yok olmasından yanadır, çünkü ne yapıp edip, Yıldız sarayının sağladığı bütün öncelikleri ve saltanatın şatafatını yeniden eline geçirmek için her şeyi yapmaya hazırdır. Şöyle ki, burjuvazi ve askeri bürokrasi, Batılı İtilaf devletleri ve İstanbul hükûmetiyle uzlaşmanın yolunu aramaktadır.
>
> [..] Türkiye işçi sınıfı Ankara hükûmetinin Batılı emperyalistlerle ve gerici İstanbul hükûmetiyle uzlaşma ve birleşmeye yönelmesini, ezilen bütün Doğu halklarına karşı bir provokasyon saymaktadır. Türkiye, bütün Doğu halklarını kapsayan ulusal hareketlerin devrimci önderi rolünü oynamış ve bugün de bu ulusal hareketlerin devrimci önderi rolünü oynamaktadır. Şöyle ki, işçi sınıfı ulusal davadan sapma, Türk ulusunun 1919'da aldığı konumdan uzaklaşma yönünde atılan hiçbir adımı desteklemeyecek ve buna karşı her yola başvurup savaşacaktır.
>
> [..] Bugün iktidardaki burjuvazi ve (...) oligarşi Batı emperyalizminden yana döndü, onunla sıkı birlik kurdu. Onlar Doğunun Batıya karşı savaş biçiminden korktu, Türkiye emekçilerinin yarın zaferden sonra ileri süreceği istemlerden korktu.
>
> Bu hususların yanı sıra, bütün ülkelerden burjuvazinin çıkarlarının ortak olması, onları gericilik yolundan, Batıyla dostluk yolundan, iktidar imtiyazlarını koruyabilmek için Sevr antlaşmasını imzalayan İstanbul hükûmetiyle ittifak yolundan gitmeye zorluyor. Bu bağlamda TBMM hükûmeti bugün ulusal devrim hükûmeti durumundan, gericilik hükûmetine, Doğudaki bütün ulusal devrimci hareketlere karşı savaş hükûmetine dönüşmeye çalışıyor ve böylece ulusun 1919'da yükselttiği sloganlara ihanet eden hükûmet durumuna düşüyor.
>
> Bu durumda biz, Türkiye işçileri, ulusal devrim ilkelerine ihaneti kesinlikle protesto et- meli, bütün Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı birleşmesi için ısrarlı olmalıyız. Bundan başka hükümetten bize seçimlere katılma hakkı vermesini, sınıfsal birliklerimize yasal çalışma hakkı tanımasını talep etmeliyiz. [..][3656]

8 Ekim 1922. İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *Poincare, Curzon ve Galli, 7 Ekim saat 14.00'da bir toplantı yapmışlardı*r. *Toplantıda, Curzon ve Galli, Poincare'e ortaya çıkan nihai anlaşmanın metnini sunmuşlardı*r:

> Üç müttefik hükümet, Yunan ordularını en kısa sürede Meriç'in doğusuna çekilmeye davet etmek konusunda hemfikirdir. Helen kuvvetleri tarafından boşaltılan bölgelerde, müttefik hükümetler düzeni ve güvenliği sağlamak için geçici bir işgal başlatacaktır. Ancak Doğu Trakya'da Türk sivil yönetimi ve jandarması görev

[3655] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 291.

[3656] *TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1*, CD No: 29, Klasör No: 1_8, Belge No: 9-46,ve CD no:38, Klasör:Findbuch7, Belge no: 144-188(Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 366-367, 369. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> yapacaktır. Bütün bunlar, Yunan ordularının çekilmesinden itibaren 1 ay içerisinde gerçekleşecektir. Müttefik kuvvetler, barış konferansı süresince, Meriç'in sağ kıyılarında belirlenen bölgeleri işgal etmeyecektir.[3657]

Châteauroux'da münteşir *Journal du Département de l'Indre* gazetesi yazıyor: *İngiltere Mudanya konferansını sekteye uğrattı… Türk toprakları, üzerlerindeki aylı bayrağın barış içinde dalgalanmasına imkân vermeyecek kadar çok petrol ihtiva ediyor*.[3658]

Lille'de münteşir *Grand Echo* gazetesi yazıyor: *Doğu meselesi iki asra yakın bir zamandır Avrupa'yı meşgul ediyor; bu nedenle onun kolayca, birkaç günde çözülebileceğini bekleyemezdik; pazarlığa devam…*[3659]

9 Ekim 1922. Mudanya Konferansı yeniden içtima ediyor. Müttefikler, TBMM Hükümeti ve Yunanistan *taraflarına yeni bir ateşkes taslağı sundu*.[3660]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Fransa, büyük Müslüman milletine karşı büyük sempatiler besliyor. Eğer Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini reddetseydik ve Yunanistan'ın kârı olarak kalsaydı, Yunanlıları muzafferlere karşı muzaffer yapardık, o bölgede yaşayan her milletten ve dinden kayıpların yaşanacağı düşmanlıklar uzardı*.[3661]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal söz alıyor. Müttefikler tarafsız bölgenin ihlalini savaş sebebi addedeceklerini ihtar etmişlerdir. Ültimatom işe yaramıştır:

> [..] Bizim maksadımız Boğazlardan ve İstanbul'dan adeta bahsetmeksizin, yani tecahûl ve tegafül ederken, Trakyayı muharebesiz düşmandan, ordu ve idaresinden tahliye ettirip Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine almaktır. Fakat bu maksada vasıl olmak için vukubulan teşebbüsatımızda artık muhatabımız Yunanlılar bulunmuyor. Yunanlılar ortadan çekilmiştir. Karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı ve durunuz.. daha ileriye hareket edecek olursanız düveli müttefikaya karşı ilânıharb etmiş telakki edileceksiniz, dediler. Bittabi bu vaziyet karşısında ciddi düşünmek lâzımdı. Bu söze riayet etmeksizin heman İstanbul üzerine ve doğrudan doğruya Çanakkale Şehrine yürümek ve karşı tarafa geçmek üzere teşebbüsatta bulunmaklığımız, bu üç devletin bu hareketimizi bir ilânı harb telakki etmesi ve bu suretle gayri muayyen bir zaman için bu hali harbi kabul etmemiz tabii kolay hazmolunacak ve kabul edilecek bir vaz'iyet değildi. Bunun üzerine daha sâlim vaziyetler temin edilecek çarelere tevessül etmek ve daha ziyade makul ve mantıki görülmüştür. Diğer taraftan şunu da arz edeyim ki, Mudanya Konferansını kabul ettiğimiz gün ve yahut harekatı tevkif ettik dediğimiz gün bizim harekâtımız tevekkuf etmiş değildir. Harekât bilâinkita devam etmektedir. [..][3662]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Fransa Başbakanı Poincare, Doğu Trakya'yı Yunanistan'a vermek için Türkleri reddetmiş olsalardı, zafer kazanmış bir milleti öfkelendireceklerini bunun da Türkiye ve Yunanistan arasında sonu gelmeyecek dinsel ve etnik düşmanlığa neden olacağını düşündüklerini söyledi*.[3663]

10 Ekim 1922. *10 Ekim günü İstanbul'da toplanan müttefik toplantısında İngilizler, Ankara'nın ateşkes taslağını kabul etmemesi durumunda ne tür bir ültimatom verilmesi gerektiğini masaya yatırdı. Fakat Fransız ve İtalyan temsilciler buna karşı çıkarak Ankara ile savaşmayacaklarını bir kez daha dile getirdiler*.[3664]

3657 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371-372.
3658 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 298.
3659 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 298.
3660 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 343.
3661 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 407.
3662 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), Cilt 3, s. 918. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3663 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 273.
3664 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 343.

Mustafa Kemal, Mirliva İsmet'e (İnönü) talimatname gönderdi. *Görüşmeyi kesintiye uğratmayarak ateşkes imzalaması* isteniyor.[3665]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ekim tarihli nüshasında Mustafa Kemal'i övmüş ve ona dehaet atfetmişti: *M. Kemal "dehasına has bir belagatla Büyük Taarruz'u TBMM'de anlatmış*"tı. Bugünkü *Sabah* gazetesinin *Gaulois* gazetesinden iktibas ettiğine göre Fransız *tanınmış askerlerinden Yarbay Ruse* demiştir ki: *Mustafa Kemal bir dâhidir*.[3666] Diğer bir deyişle Fransızca anadilli Fransız yarbay, Türkçe anadilli Fransız müşiri mübalağalı övüyor zira Fransa ulusal çıkarlarının mevzubahistir.

11 Ekim 1922. Mudanya Mütarekenamesi imza edildi:

1- Yunan ordusu 15 gün içerisinde Doğu Trakya'dan çekilecek.

2- Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan çekilmesini takip eden 30 gün içerisinde Yunan memurların yerini Türk memurları alacak.

3- Meriç nehrinin sağ kıyısı (Karaağaç'ı da kapsayacak şekilde) nihai barış imzalanıncaya kadar İtilaf Devletleri birlikleri tarafından işgal edilecek.

4- Çekilme süresinin bitimine kadar Türk tarafı bölgede 8.000'e kadar jandarma bulunduracak.

5- Geri kalan meselelerin görüşülmesi için genişletilmiş bir barış konferansı toplanacak.[3667]

Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi yazıyor: Mudanya mütarekesi, *Fransız politikasının başarısı*dır.[3668]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, *Franklin Bouillon'un, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e gönderilmesini ve neticede Mudanya Mütarekesi'nin yapılmasını, Sovyetlerin aleyhine olarak yapılan birer girişim ve Türkiye'nin batıya verdiği taviz olarak görmektedir*.[3669]

Franklin-Bouillon, İstanbul'da akşamleyin Türk ve ecnebî matbuata beyanatta bulundu:

... Size burada iki resmî beyânâtta bulunuyorum: Evvelâ bütün cihân sulhu Türk milletinin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya medyûndur. Mustafa Kemal Paşa ki harb yapabileceği ve bu harbe muzaffer askerleri tarafından sevk edildiği halde kıtaatının üzerlerine karşı geldi. Ben buna şahidim ve hiç kimse bunu tekzîb edemez... Mudanya müzâkerâtında, Türkler fazla hiçbir iddia serd etmediler. 150.000 kişilik Türk ordusu, iki senedir uğrunda harb ettiği, 100.000 kişi feda eylediği pâyitahtının kırk kilometre yakınında kıyısında durmuştu. Türkiye kendisine vaad edilince Türkiye garbe itimâd gösterdi ve boğazların Avrupa sahiline bir tek asker yollamadı. Çanakkale'de dahi -ki burada İngiliz dostlarımız korkunç bir surette tehlikede idiler- yalnız bizim talebimiz üzerine Türkler her türlü hareket-i hasmâneyi terk etmeğe razı oldular.

Konferansın derhal toplanması lâzımdır. Çünkü pâyitahtlarına doğru yürümek isteyen 150.000 kişiyi tevakkuf etmek müşkildir. Mümkün olan iki siyaset var: kuvvet politikası. Yâhûd muhâkeme ve adâlet politikası. Bu politikaları neticesine göre muhakeme etmek lazımdır. Mütareke müzâkerâtında kuvvet politikası hâkim olduğu müddetce netice te'ahhura uğramıştır. Adâlet nâmına îrâd-ı kelâm eden başka hükümetler olmasaydı, Türkler İstanbul'u işgal etmiş olacaklar ve cihân üzerinde yeni bir harb zuhûr edecekti...[3670]

12 Ekim 1922. TBMM Heyeti tercümanı Erkan-ı Harb Kaimmakamı Seyfeddin (Akkoç) anlatıyor: [..] *Dava hallonulmuştu. Şimdi ise bu mukavelenin yazılıp hazırlanmasına kalmıştı. Daktilolar faaliyete geçti. Sabaha kadar çalıştılar. Ortalık ağrırken de imza merasimi tamamandı. Murahhaslar da ayrıldılar.*

3665 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 343-344.
3666 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 173.
3667 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 343-344.
3668 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299.
3669 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 190.
3670 Sabah, 22 Teşrin-i evvel 1922, s. 1; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 282-283.

O gün bir kıta çıkartarak kendilerini selamladık. İskeleye kadar da refakatlerinde giderek teşyi ettim. Onlar gittikten bir az sonra yani sabaha doğru birde baktık ki Fransız zırhlısından çıkan Türk dostluğu ile tanınmış meşhur diplomat Franklen Buyyon bir kasa Şampanya ile geliyor. İsmet Paşayı ve arkadaşlarını hararetle tebrik etti. Getirdiği bisküvilerle şampanyaları kendi eliyle ikram etti. Ve kadehler kalktı ve Mudanya mütarekesinin imzalanışının hemen akabinde sıcağı sıcağına orada bu şekilde kutlanmış oldu.[3671]

13 Ekim 1922. *Le Petit Marseillais* gazetesi, Ludovic Nadeau imzalı makale neşretti: *1900'lerden beri Türkler, Fransız kamuoyuna sırasıyla "iyi" ve "kötü" Türkler şeklinde göründü. 20. yüzyılın başındaki Makedonya-Bulgar isyanları sırasında "kötü" Türk idiler; 1912'de Balkanlıların onlarla yaptığı savaşta yine "kötü" Türk idiler. Az sonra tekrar "iyi" Türk, fakat 1914'te "çok kötü" Türkler oldular. Bugün ise "çok iyi" Türktürler… Romantik dedelerimizin sevdiği yüz yıl önceki "iyi" Yunanlılar kuşkusuz "kötü" Yunanlılar dünyaya getirdiler. Bir kez daha tekrar edelim: İnşallah bugünkü "iyi" Türklerimiz yarın "kötü" Türkler olarak karşımıza çıkmaz!*[3672]

14 Ekim 1922. Beynelmilel Komintern 4'üncü Kongresinde Hind temsilci M. N. Roy söz alıyor: *İstanbul yolu Ankara ordularına aslında tamamen açıktı. Buna rağmen Mustafa Kemal, dur emri vererek düşmanlarıyla pazarlığa hazır olduğunu bildirmek zorunda kaldı. ..İki hafta önce mümkün olan şey bugün imkânsız hale gelmiştir. Kemal,* [..] *her türlü devrimci ruh ve uzakgörüşlülükten yoksun askeri bir diktatör olarak boynunu, İngiliz emperyalizmine karşı dolaplar çeviren Fransız emperyalizminin boyunduruğuna gönüllü olarak uzattı.* [..] *Franklin Bouillon tarafından imzalanan Ankara anlaşmasının gerçek içeriği sokaktaki adamdan tamamen gizlendi. Türk aydınları ve militaristleri hep Fransız dostuydu*.[3673]

17 Ekim 1922. İngiliz Harbiye Nezareti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahının istihbarat raporunu İngiliz Hariciye Nezaretine iletti: *Fransa ile olan ilişkilere gelince, Ankara yönetimi, İngiliz'lerle yapılacak görüşmelerde Fransa'nın diplomatik desteğine veya İngiliz'lerle savaşa gidilirse Fransa'nın askeri hareketsizliğine güvenmeyi sürdürmektedir. BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını sağlamak yolunda Büyük Britanya ile savaşmaya hazırlanmaktadırlar. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık bağlaşığı rolünü oynadığına inanmaktadırlar. Ajan, Afyon Karahisar savaşından sonra, Albay Mougin'in, Mustafa Kemal'e, "bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir", dediğini duymuştur. Afyon Karahisar saldırısından iki hafta önce, Beyrut'tan Mersin'e 54.000 tüfek ve 5.000 otomatik silah (veya hafif mitralyöz) ulaşmıştı*.[3674]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Lloyd George'un Doğu Barışı İle İlgili Temps'teki Açıklamaları" sernameli rapor keşide eyledi:

> İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bu konu hakkında *Temps* gazetesinde yayınlanan açıklamasına yer vermektedir. Buna göre İngiliz başbakan, Türk ordusunun tarafsız bölgeye doğru ilerlemesinin barış antlaşması müzakerelerini tehlikeye düşürdüğünü savunmakta, hatta "gerçekleştiremeyeceğimiz tehditlerde bulunmayız" demektedir. İspanyol diplomat, İtilaf Devletleri'nin Mudanya Konferansı'nın toplanması için acele etmelerinin amacının, Türk ordusunun, tarafsız bölgede ilerlemesini durdurmak olduğunu

[3671] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 318.

[3672] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299.

[3673] Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.) içinde (s. 62, 64). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[3674] BNA, FO, 371/7907/ E. 11861; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz Gizli İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 283). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Evet, yanlış okumadık, muhavereye bizzat şahid olan İngiliz ajanın aktardığına göre, Ankara'daki Fransız Albay Louis Mougin, Mustafa Kemal'e Kontrollü Büyük Taarruz hakkında şöyle demiştir: *Bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir*.

savunmaktadır. Bunun farkında olan Ankara Hükümeti; bu bölgeyi güçlendirerek, daha sonra İngiltere ile karşı karşıya gelmeden Çanakkale Boğazı'na hâkim olmayı planlamaktadır. İngiltere ise şu ya da bu şekilde, bu tarafsız bölgelerce korunan Çanakkale Boğazı'nı işgal etmeyi, Edremit'i elde ederek Anadolu'da yayılmayı ve sonrasında Bayramiç, Biga ve Dimetoka'ya geçerek Marmara'ya ulaşmayı planlamaktadır. Elçiye göre İngiltere'nin bu planları için gösterdiği ısrar; Müslüman dünyaya, saldırganın Kemalistler değil, İngiltere olduğunu ispat etmektedir. Milliyetçilerin, yoktan var ettikleri ordu; Anadolu'da parlak bir harekât yapmış ve İngiltere'ye korku vermişse; "şimdi kolları sıvama sırası diğer Müslüman halklardadır." Bu arada TBMM Hükümeti; barış konferansı, İzmir ya da bir başka Anadolu şehrinde toplanmadıkça, delege olarak Mustafa Kemal'in gitmesinden yana değildir. Zira Türkler, Lloyd George ve General Harrington'un yumuşayan sözlerine güvenmedikleri gibi, Fransa'ya da temkinli yaklaşmaktadırlar. Hatta Türkler, Avrupa basınında Fransız yetkililerinin, "*bir yıl önce Kilikya'yı, bu toprağın Türklere ait olduğunu ve Türklerin bu topraklara dönme hakları olduğunu tanıdıkları için, gönüllü olarak boşalttıkları*" yönündeki açıklamalarını gülünç bulmaktadırlar. Çünkü Türkler, Fransızların Kilikya'yı tam manasıyla ele geçirmediklerini bilmekte, fakat yine de Fransa'yı İngiltere'ye yakınlaştırmamak amacıyla, şimdilik bu cömertlik ifadelerine itiraz etmemektedirler. Elçi, İstanbul'da değişen atmosferle ilgili olarak, üç yıldır ev ve dükkânlarında Yunan bayrağı asanların, şimdi Türk bayrağı ve Mustafa Kemal'in portrelerini astıklarını; öte yandan Rum ve Ermenilere karşı Türk kamuoyunun duyduğu açık nefretin basından da anlaşıldığını belirtmektedir.[3675]

Servert, *İstanbul'da Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı bir gazete; Fransa Yüksek Komiseri'nin; kapitülasyonların elde tutulamayacağını ve gerekli düzenlemelerle geçiş niteliğinde yeni bir adlî rejimle değiştirilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yaptığını yazmaktadır. Elçiye göre İtilaf Devletleri, kapitülasyonlar meselesinde, tarafsız devletlerin işbirliği ile elinden geldiğince avantajlı çıkmaya çalışmaktadır. Fakat savaşan ve tarafsız devletler arasındaki ayrılıktan, en çok "milliyetçiler" kazançlı çıkacaktır. Bu nedenle elçi, İspanya'nın, kapitülasyonlar meselesine değinmemesinden yanadır*.[3676]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi, TBMM Hükümeti Paris Mümessili Ahmed Ferid'in (Tek) beyanatını neşretti: *Lloyd George, İngiltere'nin enerjik tavrı ve güç gösterileri ile Türkleri korkuttuğunu ve onu ateşkes imzalamaya mecbur bıraktığını söylemiş. Bu, yaşanan olayları yansıtmıyor. Barış, Doğu'da daha fazla kan dökülmesini istemeyen Fransız Hükümetinin övülesi ve samimi ordularını geri çekmesi sayesinde sağlandı*.[3677]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Franklin Bouillon'un açıklamalarına göre barışı sağlayan asıl unsur Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiydi. Bouillon, Mudanya görüşmeleri sırasında Kemalist ordunun maneviyatının oldukça güçlü olduğu ancak yetenekli Mustafa Kemal'in muzaffer ordusunu durdurmayı başardığı belirtilmiştir. Mudanya Konferansı sırasında Türkiye'nin boğazların Avrupa kıyılarını tek bir asker bile göndermemeyi kabul etmesini büyük bir başarı olarak gören Bouillon, güç kullanma siyasetinin ateşkesi engellemekten başka bir işe yaramadığını ve ilgili devletlerin nüfuzunu kullanmaları sayesinde barışın egemen olacağını da ifade etmiştir*.[3678]

18 Ekim 1922. *Mudanya Konferansı'na Fransız politikacısı Franklin-Bouillon da gözlemci olarak katılmıştır. Konferans öncesinin bunalımlı günlerinde çabucak Paris'ten İzmir'e gönderilen, orada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile uzun uzun görüşen ve sonra Mudanya'ya giden Franklin-Bouillon, Paris'e dönünce bir basın toplantısı yapar. "Dünya, barışı Mustafa Kemal Paşa'ya borçludur"*

3675 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 370-371. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3676 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 383. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3677 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 415.

3678 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 415. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

der. Türk ordusu savaşı sürdürebilecek güçte iken ve savaşa doğru itilirken, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın barışçılığı sayesinde bırakışmanın yapılabildiğini belirtir. "Ben buna tanık oldum ve hiç kimse beni yalanlayamaz" diye ekler.[3679]

19 Ekim 1922. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinden 20'si tutuklandı.[3680]

20 Ekim 1922. *20 Ekim (1922) tarihli gazeteler Lloyd George'un istifa haberini veriyorlardı. "Le Populaire"e göre, "Mustafa Kemal Yunanlılara karşı zaferini tamamlamış oluyordu". "Le Matin" Lloyd George'a "bir daha görüşmemek üzere iyi geceler" dilemekteydi. "Lyon Républicain" "herkesin geniş bir nefes aldığını, oh! dünya varmış!" dediğini nakleder…*[3681]

21 Ekim 1922. Berthe Georges-Gaulis, İzmit'e muvasalat etti. *Açık Söz* gazetesine Yunan mezalimini tenkid edici beyanat verdi.[3682]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Konferansın Fransız delegeleri, bu andan itibaren Türklerin menfaatini unutmamalıdır. Zira o menfaatler, bizim menfaatimizdir. Türkiye'nin yükselmesi, buradaki Fransız sermayesi, Fransız dilinin yaygınlığı vb. nedenlerle Fransa'nın çıkarınadır*.[3683]

Toul kasabasında münteşir *L'Echo Toulois* gazetesi, "emperyalizmin iflâsı" sernameli makale neşretti: *İngiltere'de emperyalistlikle, savaşçılıkla suçlanan millet işte İngiliz kralının veya, daha ziyade, Mösyö David Lloyd George'un… askeri olmayı reddediyor!.. Kuzey Afrika'daki toprakları nedeniyle müslüman bir millet olan Fransa İslâmla barış halinde yaşamaya mecburdur. Bütün Doğuda İslâmiyetin başı Türkiye'dir. Mösyö Briand'ın tek Türk otoritesi Mustafa Kemal ile anlaşma şeklindeki ustaca politikasının nedeni budur, ve bu politika şimdi meyvelerini vermektedir*.[3684]

23 Ekim 1922. ABD'li muharrir Ernest Hemingway, *The Toronto Daily Star* gazetesinde "Mudanya Antlaşması" sernameli başmakale neşretti:

> [..] Mustafa Kemalcilerle aynı şey demek olan Türk milliyetçileri şu anda, Fransız etkisi altında. Bu iş, çok basit bir biçimde gerçekleşti. İki yıl kadar önce Mustafa Kemal Paşa, Balfour tarafından sıradan bir eşkıya diye nitelenmişti. En çok arttıran, kendisini satın alabilirdi. Sonunda Fransızların üzerine kaldı. Ona silah, cephane, para verdiler. Söylentilere göre, karşılığında da yakındoğu petrollerinden bazı çıkarlar kopardılar.
>
> [..] Düşmanı yenmiş Mustafa Kemalci askerler arasında Fransız etkisi, şimdi en yüksek düzeyine erişmiş durumda. Bu etkinin doruğa ulaştığını ve Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya olan yakınlığı dolayısıyla bundan böyle düşmeye başlayacağını sanıyorum. Er geç bu onu Fransızlarla çatışmaya götürecek; İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki anlaşmazlık, dünya barışını tehdit eden en büyük tehlike durumuna gelecektir.
>
> Rusya, Türkiye üzerinde etkili ikinci güç olursa, -bütün belirtiler bunun böyle olacağını göstermektedir- temelini Sovyet Gürcü Cumhuriyeti ile Güney Rusya'nın oluşturduğu, Karadenizi içine alan, Boğazları aşıp hedefi Bulgaristan olmak üzere Balkanların göbeğine kadar uzanan Sovyetler taraftarı büyük bir kıskaç yaratılacaktır; Yugoslavya ile Romanya arasında bir köşe doğacaktır.
>
> İkinci tehlike de, Boğazlar. Karadenizle Ege arasındaki Boğazlar, Rusya'nın en büyük doğal çıkış yollarıdır. Hatırlayacaksınız; geçen savaşta İstanbul için, Ruslara söz verilmişti. Bir zamanlar bir savaş olmuştu ve bugün bu savaştan geriye kalan, yalnızca bir İngiliz süvari alayının saldırısıyla bir hemşirenin çabalarıdır. Doğrusu

[3679] Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi,* 2019, s. XI.
[3680] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388.
[3681] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.
[3682] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 768.
[3683] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 768.
[3684] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 300.

> Boğazlara egemen bir Rusya ile, Rusya'nın egemenliği altında Boğazlara sahip bir Mustafa Kemal arasında pek büyük bir fark da yoktur. [..][3685]

24 Ekim 1922. Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalade Komiseri Refet (Bele), Fransız *Petit Parisien* muhabirine *Cumhuriyet ile Türk demokrasisi arasındaki farkı* anlattı. Fransız muhabirin cumhuriyet idaresi hakkındaki sualine Refet şu cevabı vermiştir:

> Her adım atıldıkca terakkiye doğru gidilmekdedir. Geride kalan her şeye modası geçmiş nazarıyla bakmak lazımdır. Fransız şekl-i idare-yi cumhuriyesinin hakikaten modası geçmiş olub olmadığını bilmiyorum, fakat öyle zan ediyorum ki geçmişdir. Çünki biz milliyetperverler, nazarımızda cumhuriyetden daha ileri olan sade bir demokrat idaresi tesis edildi. Sizin cumhurî idarenizle bizim demokrat idaremiz arasındaki farka bakalım. Sizin bir reis-i cumhurunuz vardır. Bizim reis-i hükümetimiz pek âlâ halifemiz olabilir. Sizin kuvve-yi teşriiyeye malik parlamentonuz vardır. Bizim ise aynı zamanda kuvve-yi teşriiye ve icraiyemizi cami olan bir parlamentomuz vardır.
>
> Bizde, Heyet-i İcraiye âzâsı, ancak daimî bir suretde hal-i ictimada kalıb milletvekilleri tarafından vaki icraatı günü gününe murakabe eden Millî Meclisin tayin eylediği esaslar dahilinde hareket etmekdedir. Sizde nâzırlarınızın mesuliyetine ehemmiyet veriliyor. Bizde ise, birtakım hatalar irtikab edildikden sonra mesuller aranılmak istenilmiyor. Biz, her türlü teşebbüsat ve mukarreratı terk ederek Heyet-i İcraiye âzâsının hatalar irtikabına meydan vermemek arzusundayız. İşte bu sebebden sizin cumhurî idarenizi, bizim şekl-i idaremize nazaran modası geçmiş diye telakki ediyorum.[3686]

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Ankara artık uzun tüylü kediler yetiştirmiyor, siyasî meclisler çıkarıyor*.[3687]

19 Ekim'de tevkif edilen 20 *THİF* mensubu muhakeme edilmeye başlandı.[3688]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Poincare, barış konferansında Fransa'yı temsil etmek üzere eski büyükelçi Bompart ve eski meclis başkanı Leygues'i görevlendirmiştir*.[3689]

26 Ekim 1922. Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliğinden Ankara Hükümeti'ne nota: *Elçilik aynı zamanda Dış Ticaret Bakanlığı'nın temsilcisidir. Bunu biliyorsunuz. Ticaret bürosunun kapatılması, Türk-Rus ilişkilerini ciddi şekilde etkiler. Ticaret anlaşması işini de ciddi olarak ele almamıza imkân kalmıyor*.[3690]

> Sovyet Elçiliği, Ticaret Bürosu'nun kapatılmasının Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyeceğini bildirdi. Anlaşılan, Lozan'a giderken Türkiye Dışişleri Bakanlığı Batı'ya bir miktar yaklaşma, bir miktar da Rusya'dan uzaklaşmak siyaseti gütmek istiyordu. Onca askeri ve parasal yardımda bulunan Rusya, haklı olarak güceniyordu (26/10). Muhtemelen Ankara'ya bu aklı veren öteden beri Türk-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan Fransa idi. O sırada Refet istemlerinin Ruslarla hiçbir ilgisi olmadığını belirtmekteydi (*İkdam*). Abdullah Zühtü (gazeteci) de Rusya'da liberal yöndeki köklü siyaset değişikliğini (NEP) vurguluyordu.[3691]

28 Ekim 1922. *M. Kemal'in "Le Petit Parisien" muhabirine Bursa'da demeci: "Biz ne Bolşevikiz ne de komünist. Biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Biz halk hükümetiyiz. Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur."*[3692]

3685 Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı*, 1988, s. 16-18.
3686 İkdâm, 26 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9198, *Refet Paşaya Göre*, s. 2.
3687 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 101.
3688 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388.
3689 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 428.
3690 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 777.
3691 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 188. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3692 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 189.

Türk Hükümeti, herhangi bir ortak diplomatik cephe kurmayı düşünmediği gibi, Rusya'nın konferansa katılmasını Batı ile anlaşma olanaklarını azaltan bir neden olarak görmektedir. Bu durumda aradaki bağlar gittikçe gevşer.[3693]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Fransız Hükümeti, aslında Fransa'yı barış konferansında Franklin Bouillon'un temsil etmesini istiyordu. Ancak Bouillon Poincare'e yazdığı mektupta, Lozan Konferansı'nda Fransa'yı temsil etme onurunu reddetmiştir. Bunun üzerine Poincare de kendisine bir mektup yazarak, doğu sorununda yaptığı işler için kendisine teşekkür etmiştir*.[3694]

29 Ekim 1922. Fransız *Le Temps* gazetesi: *Kapitülasyonların kaldırılması bir zorunluluktur ama adli imtiyazlar korunmalıdır*.[3695]

Fotoğraf. *Osmanlı Bankası Ankara Şubesinde Bir Öğle Yemeği Partisi. (Soldan sağa) Osmanlı Bankası Ankara Şubesi Müdürü Boghetti, Miralay Mougin'in Kâtibi Oeillet, Bayan Grace Ellison, Van Mebusu Haydar (Vaner) Bey, Miralay Mougin*.[3696]

31 Ekim 1922. İtalya'nın *Paris Büyükelçisi Sforza, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Mussolini'ye 31 Ekim'de gönderdiği telgrafta, Poincaré ile görüştüğünü bildirmiştir. Bu görüşmede Poincaré, "Kaçınılmaz Türk mağrurluğunun Lozan'da da devam edeceğinden" söz etmiş ve Müttefiklerin buna izin vermemesi gerektiğini söylemiştir*.[3697]

Sovyetler için, Türkiye ile ortak bir cephe oluşturamadıktan sonra, İtilâf önerisini [Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansının sadece Boğazlar meselesine ilişkin oturumlarına katılması önerisini] *olduğu gibi kabul etmek ya da reddederek konferansa katılmamaktan başka hiçbir yol yoktur. Böylece Çiçerin, İngiltere'nin Moskova temsilcisi Peters'ten ek bazı açıklamalar ister ve Aralov'a, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere beş soru yöneltir. Aralov, 31 Ekim'de İsmet Paşa ile üç buçuk saat süren bir görüşme yaparak şu cevapları alır*:

1) Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşü Misak-ı Millî görüşüdür, bunun ötesine gidilemez, yani Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine yasaklanması istenemez;

3693 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.
3694 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 428.
3695 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 785.
3696 Grace Mary Ellison, *An Englishwoman in Angora*, 1923, p. 240.
3697 DDI, VII/1, s. 5-6, B. 13; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 389.

2) "Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle başlı başına barış anlaşması imzalamasını tabii sayar", yani Rusya'nın konferansın tümüne katılmasını arzu etmemektedir;

3) Sovyetlerin Boğazlar konusunda öne sürdüğü önerileri, Türkiye kendi adına ileri sürerse, konferansta zor bir duruma düşecektir;

4) Türkiye, Boğazlar konusundaki görüşmelere konferansa katılan tüm devletlerle Rusya ve bağlaşıklarının katılması gerektiğine inanmaktadır;

5) Rusya, Türkiye ile savaş halinde bulunmadığından, yapılacak olan anlaşmayı imzalaması gerekmemektedir.[3698]

Ekim 1922. ABD'de münteşir *Current History* mecmuası, Adamantios Th. Polyzoides imzalı "Küçük Asya'da Yunan İzmihlali" nam makale neşretdi: Milliyetçi Türkiye, askeri anlamda Fransız toprağı haline geldi. Siyasi misyonlar, askeri misyonlar, propaganda misyonları ve mali misyonlar Paris'ten Ankara'ya (o dönemki adıyla Angora) yol buldular. Fransız Cumhuriyeti'nin tüm kredisi Kemal'in arkasına konuldu. Fransa'nın savaş gemileri ve Messageries Maritimes'in yolcu gemileri Türk nakliye araçları haline geldi; Fransız cephanelikleri ise Türklerin emrine verildi. Kemal'in müttefiki olduktan sonra Fransa, onu yeteneklerinin ve kaynaklarının en üst düzeyinde destekledi.[3699]

Kasım 1922. *Larousse Mensuel Illustré* mecmuası yazıyor: *Türklerin parlak zaferi, Fransız kamuoyunca gizlenmeyen bir memnuniyetle karşılanmıştır*.[3700]

Ankara'daki Britanya gayr-ı resmî mümessilesi Grace Mary Ellison, askerî TBMM Hükümetinin Batıcı vasıflarına ve (laik, gayr-ı ulemâ) Batıcı mebusların gittikçe güçlenmekte olduğuna, kendi menfaatlerine engel teşkil ettiği için İslâm unsurunu tasfiye ve sınıf menfaatini sağlamak üzere laikliği tenfiz edeceklerine, hatta Sabataycı Halide Edib'in mebus yapılmaya çalışıldığına dikkati çekiyor:

MECLİS BAŞKANI Mustafa Kemal Paşa bir gün bana Fransız Devriminden söz ediyordu. Kendi başlangıcını, Michelet'nin tek masa ve iki sandalyeden kurulu küçük, fakir meclisiyle karşılaştırıyordu.

Burada, giriş odası ve M. Kemal'in bürosundan başka Halide Edip Hanımın kocası Başkan muavini Adnan Bey'in (Adıvar) bürosu da var. Esas Meclis salonu (konser salonu olarak yapılmış) Yabancılara ve basına ayrılmış galerileri, sahnesi ve sözcülerin kürsüsü ile mükemmel bir salon.

Sözcü (ben oradayken Başkan yardımcısı) sessizliği sağlamak için daima zil çalıyordu. Bütün sahne, Fransız Millet Meclisini andırıyordu. Burada da herkes aynı anda konuşuyor, birbirlerinin sözlerini izinsiz kesiyorlar.

Paşa'ya Parlamentonun gürültüsünün bana tuhaf geldiğini söylerken, Fethi Bey, bizim Westminster Parlamentomuzda toplantıların sessizliğinden ve soyluluğundan söz etti. (Tabiî o bizim iyi zamanımızda orada bulunmuştu) Fethi Bey, bir defa daha çok mükemmel bir gözleyici, az konuştuğu halde anî karar verip uygulayan bir kimse olduğunu göstermişti. Onun Londra'da soğuk karşılanması, bizim uygarlığımıza duyduğu ilgiyi azaltmamıştı. Her zaman gördüklerini de takdirle anlatmıştı. Bana, İngiltere'ye, bu defa isimsiz olarak yeniden gitmek ve halkına davalarını daha iyi anlatabilmek için İngiltere'nin enstitülerini, politikasını incelemek istediğini söyledi.

Böyle bir emele ulaşmasını candan diledim. Avrupa'nın propagandası Türk milliyetçiliğini çok duygusal duruma getirdi. Onların bu şüpheciliğini ve çabucak incinmelerini insan kusurlu bulamaz. Kendilerinin çağırmadıkları ya da baş vurmadıkları, en iyi yabancı uzmanların yardım tekliflerine kulak asmamalarına

[3698] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476-477. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3699] A. T. Polyzoides, "The Greek Collapse in Asia Minor,", *Current History*, Cilt XVII (October, 1922), p. 35; Via: Edward Mead Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism*, 1924, p. 352, endnote 27.

[3700] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 299.

şaşmamalı. Özgürlük için mücadele çok zor olmuştu. En küçük bir tehlikeyi göze alarak büyük bir fiyat ödemek istemiyorlardı.

Bu meclis salonunda demokrasinin bir belirtisi daha gözüme çarptı. Oturma yönünden, rütbe ve makam ayrımı gözetilmemiş. Milletvekilleri okul sıralarından ibaret iskemlelere nerede olsa oturuyorlar. Reisicumhur tartışmaları dinlemek için geldiğinde, şöyle bir çevresine bakıyor, ilk boş sıraya oturuveriyor. Sözcünün masasının önünde, konuşmalar için bir kürsü bulunuyor. Buradan pek akıcı ve canlı konuşmalar dinledim. Türklerin çoğu ellerinde not olmaksızın konuşuyor, sürekli el ve kol sallamaları Fransızlara benziyor.

Meclis hiç kapanmıyor. Her üyenin yıllık üç ay dinlenmeye hakkı var. Ben oradayken iki yüzden fazla üye bulunuyordu. Tüm üye sayısı üç yüz kırk kadardı.

Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngİlizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani İngilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme.

Bu mecliste, her sınıf insanı temsil eden, yaş ve toplumsal durumu değişik, her anlayışa uygun giyinen her türden insan var. Galeriden aşağıya, bu hevesli insan grubuna baktığımda gözüm eski günlerin göze hoş gelen kişisi Dersim milletvekiline ilişiyor. Diab (Ağa), doksan yaşında, Türkçeyi güçlükle konuşan birisidir. Uzun, dik, yaşlı bir adam... Uzun beyaz sakallı, büyük delici mavi gözleri, gözlüğe hiç gerek duyurmuyor. Kabilesinin büyüklerine has başlık ve elbiselerini giyiyor. Amberden yapılma bir tespihi de boynuna geçirmiş. Okuyup yazma bilmeyen tek milletvekili olmasına rağmen kendi bölgesinde önemli bir kabilenin şefi ve ileri geleni sayılıyor. Mecliste yalnızca iki kere konuştuğuna göre, dağ halkının kendi sorunlarını Ankara'nın dışında çözümleyebildikleri düşünebiliriz. Bana söylediğine göre kendi adamları gibi o da yalnız keçi sütü ve ekmekle beslenirmiş. Çoğu da iki yüz yirmi yaşına geldiğinde kendisi gibi genç kalırmış.

Tuhaf ama Meclis, Mevleviler en ileri görüşlü birini göndermişler kahverengi silindir şapkası ve dinî kıyafetiyle büyük Çelebi de göze çarpan bir kişi, imparatorluğun kurucusu Osman'dan da eski bir aileden gelen Çelebi, hocalarla birlikte eski halifenin mevkiinden indirilmesi için rey vermiştir.

Birçok milletvekilinin hocalara karşı nefreti insanı şaşırtıyor. Fakat bana “onlar bizim gibi düşünmezler” diyen gazeteci haklı olabilir. Ona göre “İngiltere dışında her büyük ülke dinle devlet işlerini ayırmak akıllılığını göstermiştir. Oysa biz aynı şeyi öğütleyince kötü gözle bakıyorlar”. Yine dediklerine göre hocalar en ilerici önderlere ayak uyduramıyorlar. Bu nedenle çeşitli kurulların dışında kalmayı uygun görüyorlar. Meclis hiç şüphe yok ki yeni kazanılan özgürlük ve bağımsızlıkla bağdaşmayacak, ilerlemeyi köstekleyecek dinî etkilere izin vermeyecektir.

Askerî üniformaların Meclise egemen oluşu Batılı bir gözlemcinin ilgisini çeker. Fakat şunu hatırlamalı ki ülke hâlâ savaş durumundadır. Birkaçı hâlâ fes giyiyor, ama büyük bir çoğunluk daha güzel olan kalpağa alışmış. Gri renkten kahverengi ve siyaha kadar her renkte olan kalpak rahat ve kışın da sıcak tutuyor.

Tabiî ki bu Meclis'te her ileri atılımın başlangıcında olduğu gibi birçok güçlükler kendini duyuruyor. Hele kendi kendini yönetme deney ve alışkanlığı olmayınca bu daha da güç oluyor. Örneğin okuma yazma bilmeyen milletvekilleri Avrupa hakkında hiç bir şey bilmiyorlar. Batı'ya ait her şeyi aşırı bir güvensizlik ve nefretle karşılıyorlar. Öte yandan bir gün çok zeki bir işçiyle tanıştım. Türkiye'de tamamen İngilizlerinkine benzer işçi sendikaları kurmayı istiyormuş. Bunlar dışında Meclis'te bazı basit toprak işçileri, dükkâncılar avukatlar, Paris'te öğrenim görmüş doktorlar, gazete yazarları, üniversite profesörleri ve valiler var. En okumuş olanları Avrupadaki her dili konuşuyorlar ve oradaki yaşayış biçiminden bilgileri mükemmel. Kadınların özgürlüğünü savunuyorlar. Ve Halide Hanım'ın Meclis'e bir üye olarak girmesi için ellerinden gelem yapıyorlar. Onlar bizim kabine çevresinde hiç yabancılık çekmeyeceklerdir. Kendi ülkelerinden başka bir ülkeden bütünüyle habersiz

olan kişilerle kabine çok iyi çalışıyor. Bana söylediklerine göre "sosyal ya da sınıf ayrılıklarına herhangi bir parlamentoda yer yoktur. Bunları dışarıda sosyete kadınları yaratmaktadır."[3701]

1 Kasım 1922. Saltanat hılâfetten ayırılarak ilga edildi.

Fransız *Paris-Soir* gazetesi: Mustafa Kemal, *Padişahı kovdu*.[3702]

Fransa, Mustafa Kemal'i bedava yere desteklememiştir: *M. Kemal'in, Fener Patriği'nin İstanbul'daki entrikalarından sonra, dini olduğu gibi kaldırmak istemesine şaşmamalı. Fransa ve İtalya devlet işlerine karışmış kilisenin her an kendi kanlarını emmeye hazır bir asalak bir kene haline geldiğini görünce kiliseyi bir yana ittiler. Daha başlangıçta aynı tehlikeyle karşılaşan M. Kemal, halifeliği meclisten ayırmış ve hocaların güçlerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Fransızlara göre daha güç yapılabilecek bir işlem*.[3703]

Fransa'nın en büyük gazetesi *Le Petit Parisien* gazetesi, Robert Vaucher nam muhabirinin Bursa'da Mustafa Kemal'le gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti. Vaucher: *Bursa, İzmir ve daha başka kentlerde Fransız çıkarları "Kemalist politika tarafından zedelenmekte"*dir.[3704] Mustafa Kemal: [..] *Biz memleketimizde bir hayli muamele yapmakta olan Fransızlarla, dost geçinmek istiyoruz.* [..] *Birtakım mesail-i iktisadiye vardır ki, biz bunları kendi menabiimizle ve yalnız kendi sermayemizle halledemeyiz. Bize yardım edecek dostlar aramağa mecburuz. Halkımızın Fransa hakkında hissiyat-ı dostane perverde etmesi pek tabiîdir, çünkü Fransa efkâr-ı umumiyesinin Türklere müsait olduğunu gördük ve hergün görüyoruz*.[3705]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Türkiye'deki özel muhabirinin mektubunu neşretti: *Şu anda Türk, genel olarak, yabancıya karşı derin bir kuşku içindedir*.[3706]

3 Kasım 1922. *Millî Saltanat Bayramı nedeniyle İzmir'de büyük bir fener alayı yapıldı. Alay Ernest Renan zırhlısının yanından geçerken iki taraftan da Mustafa Kemal, Türkiye ve Fransa lehine tezahürat yapıldı. 101 parça top atıldı. İzmir üzerinde uçaklar uçtu*.[3707] "İslâm terakkiye manidir" sözüyle maruf Ernest Renan'ın ismini taşıyan zırhlı, hiç şüphesiz sembolik anlam taşımaktadır. Mezkûr zırhlı, tahliye olunan Yunan'a moral için *Imnos is tin Eleftherian* millî marşını 8 Eylül'de İzmir limanında icra etmişti. Acı bir ironiyle karşı karşıyayız.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, başmakale neşretti: *"Echange Telegraph", Edirne'de 13 Fransız askerinin Kemalistlerce öldürüldüğünü bildiriyor. Fransız Hükümetine haberin doğruluğuna ilişkin bilgi gelmedi. Fakat bu haber yanlış olsa bile üzerinde düşünmeğe değer. Askerlerinin hayatının tehlikede olduğu ima edilince Fransa kayıtsız kalamaz*.[3708]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi tarih ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Yunan propagandasının bir süre sükût ettikten sonra tekrar işe koyulduğunu, Türkiye'nin düşmanlarının önyargıları, ihtirasları, kin ve kavgaları uyandıracak herşeyi yakalayıp kullanmak için pusuya yattığını, bu nedenle Ankara Meclisinin çok dikkatli davranması ve aşırılıklardan kaçınması gerek. Türklerin bilgeliğinin, Fransa'nın bilge ve ılımlı politikasını kolaylaştırması gerekir. Eğer kimse bir hata işlemezse İngiltere Fransa'nın politikasına belki yakında katılacaktır*.[3709]

3701 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 153-156.
3702 Bilâl N. Şimşir. (2011). *Atatürk'ün Hastalığı* (2. basım) içinde (s. 131). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
3703 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 160.
3704 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 327.
3705 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997, c. 3, s. 70.
3706 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 327.
3707 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 796.
3708 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 328.
3709 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 331-332.

4 Kasım 1922. Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı yazı neşretti: Teşkilat-ı Esasiyenin 7'nci maddesi, *Meclis'in yetkileri arasında savaş ilânını değil, yurdun savunulması ilânını gösteriyor; yani, hiç bir halkın başka bir halka saldırma hakkı bulunmadığı, tek hakkın ancak savunma hakkı olduğu belirtiliyor*.[3710]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Paul Gentizon imzalı makale yayınladı. Yazar, *Meclis'in yasama ve yürütme yetkilerinden ikisine de sahip bulunduğunu anlatmak için ona "Meclis-Sultan" dem*ekte*, "Vekil"lerin zayıf statüsüne dikkati çek*mektedir.[3711]

5 Kasım 1922. Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü) başmurahhaslığında Lozan heyeti, İsviçre'nin Lozan şehrine muvasalat etmek üzere, Ankara'dan İstanbul'a doğru saat 17:00 sularında trenle yola çıktılar.[3712] TBMM Lozan heyetine Fransız Miralay Mougin refakat ediyor.[3713] Hariciye Vekili Mustafa İsmet'in yerine İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Rauf (Orbay); Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur'un yerine ise Karakaşî Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) vekâlet edeceklerdir.[3714]

Dahiliye eski nâzırı, Dârü'l-Fünûn siyasî tarih eski müderrisi Ali Kemal, *akşam üzeri* İstanbul'daki *Cercle d'Orient* kulübünün *kapısından girmek isterken sivil 4 kişi tarafından* kaçırıldı.[3715] *Ali Kemal'in 5 Kasım'da tevkif edildiği haberi Yıldız'da ve İngiltere Sefarethanesinde bir bomba gibi patladı*.[3716] Mustafa Kemal'in matbuat tekeli Anadolu Ajansı, bir muhabirini İzmit'e göndererek Ali Kemal'le mülakat gerçekleştirdi:

> [..]
>
> – Sevr Muahedesi kabul edilseydi Türk Hükümetinin hâli ne olurdu?
>
> – Çok fena olurdu. Azim bir felaket mukarrerdi. Fakat tatbiki müşkil idi. Esasen İtalyanlar ile Fransızlar bu ahidnameyi bozmağa çalışıyorlardı.[3717]

6 Kasım 1922. *Le Figaro* gazetesinde Georges Vaulgues imzalı makale neşredildi: *Kemal Paşa maskesini çıkardı, altından gerçek bir ihtilalci diktatör çıktı. Doğuyu iyi tanıyan herkes, dünkü düşmanlarımızın kabul edilemez taleplerde bulunacaklarını öngörüyorlardı. Bugün Ankara'da olup bitenler, onların ne kadar haklı olduklarını gösteriyor. Sultan bertaraf edildi. Kendisinden sonra gelecek halife, Ulusal Meclis'in tutsağı olacaktır. Fransız okullarında Türkçe öğretilmek istenmektedir. Bu, Fransız etkisini gözden düşürme çabalarının bir başlangıcıdır. Biz bu ülkede hepsi de Fransızca konuşan Hıristiyan halkın koruyucusu olarak kalmak durumundayız. İhtilalci tutumuyla Kemal Paşa, bir savaşı başlatmak ve onu dünyaya yaymak tehdidi oluşturmaktadır*.[3718]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi "Önümüzdeki Konferans" sernameli başmakale neşretti:

> Bizim için en mühim mesele Fransa ile İtalya'nın alacakları vaziyeti tayinden ibarettir. İngilte'den bahsetmiyoruz, zira İngiltere'nin Bonar Law idaresinde dahi vaziyeti tamamen tavazzuh eylemiştir ve bu hususa dair Türkler hiçbir hayale kapılmıyorlar. Müteaddit defalar tekrar ettiğimiz veçhile Fransa bizimle

---

3710 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 103.
3711 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 103.
3712 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 803.
3713 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 10.
3714 Vakit, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1761, *Maarif Vekili İstifa Etdi*, s. 1.
3715 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 803.
3716 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 4, s. 839, 2058; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 248.
3717 Vakit, 16 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1770, *Ali Kemal: İzmitde Anadolu Ajansı Muhabirine Son Beyanatı*, s. 3.
3718 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 809.

şimdiye kadar dost geçinmiştir. Biz Fransa'yı severiz ve kendisi ile ilânihaye dost kalmamızı samimiyet ve ciddiyetle arzu ederiz ve Fransa'nın bu çetin mübareze esnasında bize ibraz etmiş olduğu âsâr-ı meveddeti hiçbir zaman unutmayacağız.

Lâkin mücadeleden maksadımız yalnız mücadele değildi. Bazı âmâl-i milliyemizin tahakkukudur ki onlarsız mücadelenin mânâ ve hikmeti bile kalmaz. O halde biz Fransa'dan Misak-ı Millî'de tasrif edilmiş olan bu âmâl-i milliyenin tahakkuku hususunda dahi muavenetinin ikmalini beklemekteyiz.

Fransa bizim bu ümitlerimizi tatmin edecek midir? Fransız milleti ile muhterem Poincaré başta olmak üzere birçok ricalinin şimdiye kadar bize ibraz ettikleri âsâr-ı meveddet ve samimiyet bu hususta bizim için bir zamân (güvence) teşkil edebilirdi. Lâkin bir taraftan, Paris'te pek çok dostları olan Venizelos'ın bu muhitte yeniden faaliyete başlaması bizi endişeye sevkedecek bir âmildir.

Diğer taraftan İstanbul'daki general Pellé'nin tekerrür eden beyanatı, Fransız ricali arasında da Fransız milletinin âmâl ve efkârını nazar-ı dikkate almayan zevatın mevcut olduğunu gösterdiğinden bu da bizim için ikinci bir sebeb-i endişedir.

Eğer filhakika sulh konferansına gönderilecek Fransız murahhasları da general Pellé'nin taşıdığı zihniyetle giderlerse Fransız ricali arasında bizi hâlâ anlayamamış, Fransız milletinin efkâr ve hissiyatına tercüman olmaktan uzak bulunanlar olduğuna hükmederek konferanstan müspet neticeler çıkaracağı hususunda pek nikbin olmamaya şimdiden hazırlanmalıyız..[3719]

7 Kasım 1922. TBMM Hariciye Vekili ve Lozan heyeti başmurahhası İsmet'in maiyetinde İstanbul'a muvasalat eden Miralay Mougin, Hilâl-i Ahmerci Hamid (Hasancan) ile mülakat etti.[3720]

TBMM Sinob mebusu, Lozan Heyeti İkinci Murahhası, esbak Maarif, Sıhhiye ve Hariciye vekili Doktor Rıza Nur'un İstanbul matbuatına beyanatı: *Rusyada dolaşdığım zaman Rus Müslümanları bana: "Anadolu Müslümanlığın Kabesi olmuşdur." dediler*. [..] *Bizim (Bolşeviklik ve Komünistlik)e doğru gitdiğimizi söyleyenler yalan söylüyorlar. Esasen köylümüzde bunlara istidad yokdur. İdaremiz (Sosyal Demokrat) idaresidir*.[3721]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Georgi *Çiçerin'in İtilâf Devletleri'ne gönderdiği 2 Kasım tarihli notaya cevap taslağı* Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond *Poincare tarafından hazırlanıp 7 Kasım'da onay için Londra ve Roma'ya gönderilir. Rusya'nın protestolarını reddeden bu nota, Roma'da beklenmedik bir muhalefetle karşılaşır. Karşı çıkan ise faşist Roma yürüyüşünden sonra, 27 Ekim'de, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Benito Mussolini'dir. 7 Kasım'da Londra ve Paris temsilcilerine gönderdiği bir telgrafta Rusya'nın konferansın tümüne katılması gerektiğine ilişkin olarak şöyle yazar: "Böyle bir davranış, büyük devletlerin, sorunları kendi bencil çıkarlarına göre çözmek istedikleri kuşkusunu yaratacak ve Türkiye'nin tek dostu ve desteği olan Rusya'nın saf dışı bırakılması Türkiye'nin diplomatik durumunu Rus temsilcilerinin desteğinden yoksun bırakarak onu güçsüz düşürmek girişimlerinin varolduğunu açığa çıkaracaktır." Bu karşı çıkışta güdülen amaç bir Türk-Sovyet Blokunun oluşmasına meydan vererek konferansta bu blok ile Fransa ve İngiltere arasında aracılık yaparak parsa toplamaktır. Ancak Curzon ve Poincare, öneriyi ciddiye almaz ve Mussolini "Bu konudaki görüşünü saklı tutmakla" yetinerek İngiliz Fransız projesini kabul eder. Nota, 14 Kasım'da Çiçerin'e iletilece*ktir.[3722]

[3719] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 322-323.
[3720] Renin, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 26, *Miralay (Mojen)in Ziyareti*, s. 1.
[3721] Tasvîr-i Efkâr, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3537-509, *Hılâfet ve Saltanatın Tefriki Hakkında Rıza Nur Beğin Bir Muharririmize Beyanatı*, s. 2.
[3722] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 478.

Le Matin gazetesi yazıyor: *Lausanne'dan umulan barış yalnızca yenik Yunanistan ile değil, fakat yenilmemiş Müttefiklerle imzalanacaktır*.[3723]

Le Gaulois gazetesi René d'Aral imzalı "hayal kırıklığı" sernameli makale neşretti. Muharrir, *Ankara Hükümetinin tutumunun ona karşı güvensizlik gösteren Lloyd George'u haklı çıkardığını, bu Hükümetin çeşitli girişimlerinin kabul edilemeyeceğini, "bereket versin İngiliz donanmasının Boğaziçi'nden uzaklaşmamış bulunduğunu" yazıyor*.[3724]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi tarih ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı "Türk demokrasisinin güzellikleri" başlıklı makale neşretti:

> Mudanya'da Türk milliyetçileriyle görüşmeler yapıldı. Ancak, o zamandan beri ne görüyoruz? Belki Bekir Sami Bey'in başına gelenleri: Türk görüşmeciler fazla ılımlı bulunmuş olmalı. Ankara'da tüm yetkilere sahip bir Meclis, bir çeşit Konvansiyon var. Mustafa Kemal bile, kazandığı zaferin prestijine rağmen ona tabidir. Ankara Meclisi Asyalı ve fanatik davranışlar içindedir. Delegelerine en olmadık ve kesin emirler verir: onlara uymayan hain sayılır. Doğrudan yönetimin bu çılgınlığını iyi bilmekteyiz.
>
> Sultanı tahtından indiren, İstanbul'un kendilerine iadesini ve daha pek çok şeyi isteyen Türkler artık milliyetçiler değildir. Bunlar ihtilâlci fanatiklerdir. Fransız çıkarlarının çok önemli oluğu ve Fransanın prestijinin bağlı bulunduğu bir büyük kenti onlara teslim etmek imkânsızdır.
>
> Sekiz günden beri durum tamamen değişti. Artık Türkiye'de sorumlu şeflerin değil, sadece çok uzaklardaki bir Meclisin belirsiz ve kaprisli bir gücü, kendisiyle her anlaşmanın iğreti olacağı ilkel bir Hükümetin bulunduğu anlaşılıyor. Bu Hükümet Türkiye'nin 1918'de yenildiğini tamamen unuttu. Böyle giderse, Mustafa Kemal başta olmak üzere Kemalizmin aklı başında ve yetişmiş adamları, kendinden geçmiş (T.B.M.M.'deki yüz adet kafadan filizlenen tüm çılgınlıklara boyun eğmek zorunda kalacaklar. Beşiğine dönmüş doğrudan demokrasinin şaheseri olan Ankara'nın verdiği "notaları", şimdilik, tartışmak için gerekli zihin sükûneti bulunmayan bir Hükümetin eylemleri olarak karşılamak iyi olur.
>
> Altı hafta önce, Fransa'yı bir Asya seferine bulaştırmamak gerekiyordu. İslâmiyet ile vuruşmaktan kaçınılmalıydı. Şimdi durum çok değişik. İstanbul'u korumak, orada asayişi sürdürmek, askerî maceralar peşinde koşmak değildir. Türkler bilmelidirler ki İstanbul'da zayıf durumdadırlar…[3725]

Önemli taşra gazetesi *La Dépêche de Toulouse*, Francis Dortet imzalı ve "Kemalistler tehlikeli bir politika yapıyor" sernameli makale neşretti: *Her zaman savunduğumuz teze göre, bizim "Türkseverliğimiz" Milliyetçilerin diretici uzlaşmazlığını benimsememize asla izin vermez. Biz, macera ve kanla sonuçlanan şiddet yolunu ve aşırı yurtseverlik taşkınlıklarını ilke olarak reddediyoruz*.[3726]

Nancy'de münteşir *L'Impartial de l'Est* gazetesinde, gazete mesul müdürü Leonce Florentin imzalı makale neşredildi: *Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'daki okullarımızı "Türk tarzında" yönetme iddiasındalar! İstanbul'dan Müttefik askerî heyetlerini kovma iddiasındalar! Müttefik savaş gemilerinin Çanakkale Boğazından serbest geçişini yasaklama iddiasındalar! Frensiz ve kontrolsüz, tüm Türkiye'nin tekrar mutlak hâkimi olma iddiasındalar! Ankara açıkça Genç Türklerin hareketini sürdürüyor, Müttefiklerin toplu vesayetini istemiyor, kendi evinde mutlak hâkim olmak istiyor! Canı bir hıristiyan katliamı düzenlemek isterse, Ankara bunu yapmakta hür olmak istiyor! Yeni Türk Hükümeti son zaferlerinin sarhoşluğu içinde ve Avrupa'ya kafa tutmakta Bolşevik Rusya'nın manevî desteğinden cüret alarak artık ne 1918 yenilgisini ne de kendi yenilmiş durumunu anımsıyor. Başını kaldırıp Fransa, İngiltere ve öteki Müttefiklere hakaret ederek meydan okuyor (…) Almanya, eski müttefiklerinin durumunu düzeltmesinden ve 1918 galiplerinin "Türkçülük" önünde diz çökmesinden açıkça sevinçli.*

[3723] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 339.
[3724] Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), 2023, s. 321.
[3725] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 332-333.
[3726] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 333-334.

Almanya bu gelişmelerde, Fransa'ya karşı kötü niyet politikası ve öç alma umutları için değerli bir teşvik buluyor. "Journal des Débats"ya göre, Batı, Doğu'daki yetersizlik ve hayallerini çok pahalı ödeme tehlikesi ile karşı karşıya! Mösyö Poincaré ne düşünüyor acaba?[3727]

8 Kasım 1922. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi: *Milliyetçilerin son birkaç haftadır, özellikle de 1 Kasım'dan bu yana ki tavrı, Fransız desteğinin uzaklaşmasına ve Müttefiklerin birleşmesine hizmet etmiştir*.[3728]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi tarih ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Ankara'dam gelen sabırsız ve şaşırtıcı isteklerin ilk sonucu, Türkiye için en iyi duygular taşıyan Fransızları kuşkulandırmak oldu*.[3729]

L'lntransigeant gazetesi Léon Balby imzalı "Ateş canlanıyor" sernameli makale neşretti: *Batı'ya karşı ayaklanan Doğudur. Müfritler kendisini geride bıraktıkları ya da uzun süre gizlediği oyununu şimdi açığa vurduğu için Mustafa Kemal dost ve hasımlarına karşı aynı saldırgan politikayı uyguluyor; o, Fransa'yı bile kendisine karşı çıkmaya zorlayacak. Franklin-Bouillon, dostu Kemal'in gerçek niyetleri konusunda kuşkusuz yanıldı. Zira, o, Ankara Hükümetinin politika değiştirmesini Fransa'nın tutumu ile asla haklı gösteremez. Müttefiklere karşı Türk davasını savunmakta gösterdiğimiz diretme daha az nankörlükle karşılanmalıydı… Fakat Türkler, Dünya Savaşı zaferiyle kendilerine ilişkin elde ettiğimiz sonuçlardan tehdit ve zor karşısında bizi vazgeçireceklerini sanıyorlarsa yanılıyorlar. Ankara Hükümetinin birden politika değiştirmesi doğrulansa bile böyle bir kötü niyet bizim hemen karşılık vermemizi gerektirir ve bu karşılık da, Müttefikler arasındaki sıkı dayanışma sayesinde etkin olur. Ne de olsa, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın birleşmiş güçlerinin hakkından gelmek zavallı bozulmuş Yunan askerlerinin hakkından gelmek kadar kolay değildir*.[3730]

9 Kasım 1922. Fransız matbuatı, TBMM Hükümetine bağlı aşırı milliyetçi unsurların yabancı düşmanlığını vurguluyor:

> Fransa'nın en büyük gazetesi *Le Petit Parisien* 9 Kasım tarihli sayısında 1. sayfada büyük başlıklar altında özel muhabiri Robert Vaucher'in Bursa'dan gönderdiği bir mektubu yayınladı. Bu mektubun ana ve alt başlıkları şöyleydi: "Anadolu'daki Fransızlar aşırı Türklerin kötü muamelesine maruz bulunuyorlar – Fransız postanesi kaldırıldı – Boykot ve arama taramalar – Okullarda Fransızca öğretimi kısıldı – Fransa'da bizim zaferlerini alkışladığımız Kemalist askerlerin Fransız mezarlarına saygısızlığı."[3731]

Büyük bölge gazetesi *Lyon Républicain* gazetesi, "Ankara'nın yabancı düşmanlığı (…) Bursa'da Kemalistlerin aşırılıkları Lyon endüstrisine şiddetle zarar verecek" sernameli, İstanbul mahreçli haber neşretti: *Kemalistlerce geçici olarak Bursa'dan kovulan Fransız konsolosu dönüp Fransız topluluğu mensuplarını arayacak. Bu topluluk özellikle ipek ipliği endüstrisi yöneticileri ve tüccarlardan oluşuyor ve bunlar yabancı düşmanlığı nedeniyle ve mal-can güvenliği bulunmadığından Kemalistlerin yönetiminde daha fazla kalmaktan korkuyorlar. Bursa'daki Fransızların gitmesi ipek endüstrisine öldürücü bir darbe vuracak, çünkü şu anda 26 iplik fabrikasından 20'si işçi yokluğundan kapalıdır. Çalışmaya başlayan 6 fabrikadan 5'i Fransız'dı ve yöneticiler giderse bunlar da kapanacak. Bu durum*

3727 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 334-335.

3728 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne gönderilen 08.11.1922 tarihli rapor, 867.00/1574, s. 3-4; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 90.

3729 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 333.

3730 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 333.

3731 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 327.

özellikle Lyon endüstrisine zarar verecek, çünkü her yıl üretilen 35 milyon franklık ipek mamulünden Lyon bölgesinden satınalınan 30 milyona ulaşıyordu.[3732]

TBMM İzmir mebusu, Müdafaa-yı Hukuk Grubunun radikal mensubu, harb zengini, TBMM Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi, Sovyet Rusya yetkilisiyle gizli mülakat etti. TBMM Hükümetinin Fransa'yla yakınlaşması, Sovyet Rusya'yı endişelendirmemeli diyor:

Gizli
YUNUS NADİ İLE SOHBET

Yunus Nadi TBMM'de Aydın milletvekili. İzmir vilâyetinde değişik sınai ve ticari işlerde eli olan çok zengin biri. Anadolu'daki en Rus yanlısı *Yeni Gün* gazetesinin Yazı İşleri Müdürü. TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun /MM grubu/ en faal üyelerinden biri. "Sonuna kadar savaş" tezinin en ateşli savunucusu. Sohbet 9 Kasım 1922 akşamı, *Yeni Gün* redaksiyonundaki makam odasında geçti. "Bizim Rusya ile ilişkilerimiz iyi olmak zorunda. Eğer ilişkilerimizde herhangi bir sebeple eksiklik varsa, bu bir cürüm sayılmalı. Çoktandir hükümet üyeleriyle konuşmadım ve işlerden uzak kaldım. Görüşüp konuşacağım ve açıklığa kavuşturacağım. İzmir Konsolosluğu sorununu çözmek kolay. Dış Ticaret - bak bunu görüşmeliyim.
Tekrar ediyorum. Bizim ilişkilerimiz iyi olmalıdır. Zaman zaman aramızı duman kaplıyor bir sizin taraftan, bir bizim taraftan geliyor duman. Yazın sizden geldi (Ali Fuat vb.) Asıl sorun, Sizin değindikleriniz değil /İzmir Konsolosluğu ve Dış Ticaret, önemli olan komünistlerle ilişkiler sorunu.
Bu sorun daha 1920'de Upmal buraya geldiği zaman ortaya atıldı. Onun ısrarı üzerine biz komünist partisini kurduk. O buna resmi parti dedi, kabul etmedi ve kendi komünist partisini kurdu ki, bu partiye komünist olmayan ve olması imkansız, işleri ayyuka çıkmış değişik adamlar girdi. Örneğin, Nâzım Bey. Bu adamlar işçi bile değildi.
Biz böyle bir partinin faaliyet göstermesine izin veremezdik. Çünkü onlar milli mücadele yürütmemize engel oluyor ve gericilerin bize karşı savaşına güç veriyor. Upmal'ın gitmesi gerekti.
Hemen onun ardından gelen Mdivani bize Sovyet hükümetinin Türkiye'ye komünizm sokulmasına olumlu bakmadığını ve buradaki komünistlerle ilişkide olmayacağını söyledi. Biz bundan memnun olduk ve ilişkiler düzeldi.
Mdivani'nin ardından Mihaylov, Natsarenus, sonunda da Aralov geldi.
İlk görüşmemizde o Mdivani'nin bana söylediklerini aynen tekrarladı. Rusya'nın Türkiye'de milli mücadeleyi desteklediğini ve komünizmi düşünmediğini söyledi.

Ama, aradan bir süre geçtikten sonra, Elçiliğin yardımıyla yeniden komünist partisi kuruldu ve bizi şaşırtan şu oldu ki, bu partide Upmal zamanındaki aynı kişiler vardı. Onların Elçilikten para aldıkları ve *Yeni Hayat* gazetesini çıkardıkları tespit edilmiştir. Onlar, hükümetin yasağına rağmen, Zorin ve Sadul'un Tiflis'te söylediği gibi, konferans topladılar. Komünistlerle çalışmalara uzun saçlı iki eleman (Golman ile Raevski) çok faal katılıyordu. Komünist partisinin finanse edilmesi söz konusu olunca, bizde Büyükelçi ile Komintern temsilcisi arasında fark gözetilmiyor, Komintern ile Sovyet hükümeti arasındaki farklar araştırılmıyor. Son zamanlardaki soğukluğu da bu yarattı.
Burada komünist partisinin örgütlenmesine izin verilemeyeceği konusunda herkes hemfikir. Eğer parti gösteriş için, Batı'yla temas için gerekliyse, böyle bir parti yaratılabilir, ama Nâzım Bey gibi adamlardan değil, bizim göstereceğimiz kişilerden.

Aramızdaki ilişkiler, her şeye rağmen, iyiydi ve iyi olacak. Bşn hükümet üyeleriyle görüşmeler yapacağım ve bir ziyafet düzenleyeceğiz ki, orada gerekli sözleri de, gerekli ortamı da buluruz. Paşanın kapalı oturumlardan birinde dediği gibi, "Rusya'yla dostluk, politikamızın temelidir." Bayramınızda tebrikte bulunulmaması gibi şeylere kulak asmayınız. Etikete uyma peşinde koşmayınız. Bizim emperyalizmle uyuşabileceğimizi düşünmeyiniz. Emperyalizmin ve Batı Avrupa sermayesinin ne olduğunu biz sizden iyi biliriz.

Meclisin son toplantısında Fransız-Türk anlaşmasına karşı yapılan konuşmalar Sizi buna kesin olarak ikna etmeli. Bana kalırsa, bu konuşmalarda acele bile edildi ve biz kozlarımızı erken açıkladık.

Tek sözle, dostluğumuzu güçlendirmek için çalışacağız. Bu dostluk sarsılmaz, çünkü emperyalizm nedir, bunu siz değil, biz biliriz."

[3732] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 328.

İstanbul konusu. "Bizi şimdi en çok ilgilendiren, İstanbul sorunu. İstanbul'u bir hamlede ele geçirmeye yetecek gücümüz var. İtilaf devletlerinin bakanları arasında tam anlaşmazlık hakim. **Fransa'nın tutumu zaten ikircimli**. Ne olursa olsun, biz bu sorunu en çok 20 gün içinde hallederiz.
Vahdettin tahttan feragat etmek zorunda kalacak. İtilafçılara gelince, 200 kadarı kaçtı, ama yüzlercesi burada kaldı. Onların da kaçması icap edecek. **Eğer kaçmazlarsa - bizde darağacı çok**..."[3733]

10 Kasım 1922. Fransa Mebusan Meclisi içtima ediyor. Başvekil Poincaré, Amiral Dumesnil'in raporunu okuyor. *Dumesnil, raporunda Yunanlı ve Ermenilerin, "İzmir Türklere kalacaksa yok olsun daha iyidir" zihniyetiyle hareket ettiklerini* belirtmiştir.[3734] Poincaré: *Bugünkü şartlar altında kamuoyu Fransız-Yunan işbirliğine isyan edecektir*.[3735]

Siyonist liderler, Fransızları Mustafa Kemal'le anlaştırıb Filistin'in emniyetini temin etmeye çalışıyorlar. *Aynı etkinin İngiltere üzerinde de sağlanması için Siyonistler gayret eder; "Yahudi sorunu Avrupa'da tam da bir ışık görmüşken ve kamuoyu da bu sorunun çözümünü ilk kez kapsamlı olarak desteklerken bölgede gerilimin sürmesi Siyonistleri rahatsız etmektedir. Mustafa Kemal bir bulut gibi gökyüzünü kaplamıştır ve gerek İslam dünyasında gerekse Avrupa'da yankısı çok olacak ve ayrıca Küçük Asya'da yeni sorunlar yaratabilecek bir liderdir. İngiltere, Türkiye ile arasındaki krize bir an önce son vermelidir. Siyonist davaya en büyük zarar onunla anlaşmaya varılmadığı her an sürmektedir."*[3736]

Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi tarih ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı makale neşretti: *Birkaç günden beri "Türksevmezler", "Türkseverler" üzerine zafer kazanıyorlar*.[3737]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Britanya Hariciye Nazırı Lord Curzon'un beyanatını yazıyor: *Dünya Savaşının bitimine doğrudur ki zafere ulaştık, çünkü Müttefiklerin işbirliği ve ortak eylemi daha iyi gerçekleşti. Kanımca, barış da böyle, Müttefikler arası işbirliği ile sağlanabilir. Bu ilke Alman tazminatları ve Ortadoğu sorunu için de geçerlidir*.[3738]

11 Kasım 1922. TBMM Hükümeti Lozan murahhas heyetiyle birlikte Ankara'dan İstanbul'a muvasalat etmiş bulunan Miralay Mougin, TBMM Hükümeti Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'i (Belel) ziyaret ettikten sonra İzmir'e doğru yola çıktı.[3739]

Fransa devleti yarı resmî gazetesi *Le Temps*, Mustafa Kemal'in mutedil/ılımlı tavsif etti: *Şark tehlikesi: Sulh konferansı uzaklaşıyor. Zaman geçtikçe sulh müşkülatı artıyor. Mustafa Kemal mutedil rolünü ifa ediyor. Fakat, uzlaşmacılar Mudanya Konferansı'nın Türkiye'nin asıl istekleri temin edilmeden durdurulduğu cevabını veriyorlar. Şark'ta muharebe Türklerle, Yunanlılar yerine geçen üç itilaf devleti arasında başlayabilir*.[3740]

Veliahd Abdülmecid*, Fransız Le Temps gazetesinde 11 Kasım günü yayınlanan demecinde Hakimiyet-i Milliye'yi onayladı, desteklenmesi gerektiğini ve Türkiye'nin kalkınması için kendisinin de katkıda bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Kararın İslâm aleminde derin çalkantılar yapacağını ifade etti ama*

3733 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 397-398. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.
3734 *Journal Officiel* (*Chambre des Députés*), 11 November 1922, p. 3057; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 293.
3735 *Journal Officiel* (*Chambre des Députés*), 11 November 1922, p. 3057; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 295.
3736 *Weizmann Archives*, 01.10.1922 tarihli siyonist bürolar arası yazışma ve 10.11.1922 tarihli Chaim Weizmann-Herbert Samuel yazışması; Aktaran: Erhan Yarar, *Tarihsel Dönüşüm*, 2006, s. 100.
3737 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 333.
3738 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 336.
3739 Renin, 12 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 30, *Miralay Mojen İzmire Gitdi*, s. 1.
3740 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 822.

"Türkiye hilâfete daima büyük saygı göstermiş olduğundan hilâfetin etrafındaki İslâm birliği kopmayacaktır. Bu sebepten ve vatanı kurtaran zaferden dolayı gelecekten umutluyum" deyiverdi.[3741]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Britanya Başvekili Bonar Law'ın beyanatını neşretti: *Fransa ve İtalya Hükümetlerinin aramızda bir noktada eylem birliği, başka bir noktada anlaşmazlık bulunmasının mümkün olmadığını bizim kadar anladıklarını sanırım*.

13 Kasım 1922. İngiliz *Sunday Times* gazetesi yazıyor: *Fransa şu anda iğrenç bir pazarlığa başvuruyor: Eğer İngiltere ona Almanya'yı ezme izni vermezse o da İngiltere'yi Türkiye'de desteklemeyecek*.[3742]

13 Kasım'da Ankara'daki Dış Ticaret Temsilciliği jandarma eliyle kapatılmak istenince Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralov bir protesto notası gönderir*.[3743]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *12 Kasım akşamı Türk heyeti, Lozan'a ulaşmıştı. İsmet Paşa, hemen Ankara'nın Paris temsilcisi Ferid Bey'le görüşmüştü. Kendisinin hafta içerisinde Paris'e gitmesi bekleniyordu. İsmet Paşa, basına verdiği demeçte, Kemalist hükümetin Fransız dil okullarını mecburi eğitime hazır hale getirdiğini, Samsun gibi bazı vilayetlerde Kemalist yetkililerin kendi imkânları ile sadece Fransızca eğitim veren okullar kurduğunu ve Türk hükümetinin okullara müdahale etmesinin tek nedeninin milli dilde öğretilen diğer derslerin yanı sıra Fransızca eğitimini de düzenlemek olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa, Fransız banka ve ofislerin yağmalandığına dair dış kaynaklı haberleri de demecinde yalanlamıştır*.[3744]

14 Kasım 1922. *İsmet Paşa, Fransa Hükümeti'nin davetine uyarak Lozan'dan trenle Paris'e hareket etti (TİH 11/6-4: 122; Renin: 16, 17)*. Paris'teki İngiliz Büyükelçi *Hardinge'in Curzon'a telefonuna göre, Fransa Hükümeti İsmet Paşa ile barış konusunda görüşmemeye söz veriyor* (Sonyel II: 298).[3745]

İtilâf Devletleri, Sovyet Rusya'nın *konferansa katılma sorununu kendi çıkarlarına uygun bir biçimde çözdükten sonra, sıra Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılacak sorunlar üzerinde, özellikle İngiltere ile Fransa arasında, görüş birliğine varmaya geliyordu. Curzon bu soruları "temel" ve "çok arzu edilen" başlıkları altında iki liste halinde 14 Kasım'da Paris ve Roma'ya yollar*. *Boğazlar sorunu "temel" sorunlar arasında yer alır ve bu noktada Boğazlar serbestisinin uygulanması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Marmara denizinde bazı bölgelerin silahtan arındırılması ve denetlenmesi gerektiği açıklanır*.[3746]

Raymond Poincare, Lozan Yakın Doğu Konferansı davetiyesini Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e keşide eyledi:

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R.
Poincare'den G. V. Çiçerin'e

14 Kasım 1922

> Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Sovyet Rusya Hükümeti'nin, 26 Ekim tarihli Boğazlar sorunlarının görüşülmesi için temsilcilerinin gönderilmesi çağrısına karşı öne sürdüğü itirazları titizlikle incelediler. Her üç hükümet, Lozan'da, Yakın Doğu'da savaş durumunun ortadan kaldırılması ve Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanması için çağrı yaptığı devletlerin şu anda bu devletle kesinlikle barış anlaşmasını imzalamarnış devletler olduklarının özellikle belirtilmesini uygun bulmaktadır.

3741 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 239.
3742 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 335.
3743 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.
3744 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 432.
3745 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 827.
3746 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 478-479.

> Aynı zamanda, Sovyetler Hükümeti'ne Lozan'a gönderilmesi önerilen temsilcilerin, Boğazlar konusu görüşülürken, kararlara katılacaklarını ve böylece bu sorunun tüm yönleri ile ilgili görüşlerini açıklama fırsatını bulacaklarını belirtiriz.
>
> Her üç hükümet olarak, Sovyet Rusya Hükümeti'nin kendi temsilciler heyetine Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerini de eklemekle tamamen serbest olduğunu ve bu cumhuriyetlerin temsilcilerinin, Cenova Konferansında Sovyet heyeti kadrosuna nasıl katıldılarsa yine öyle katılabileceklerini belirtmek isteriz.[3747]

Le Matin gazetesi, Henry de Jouvenal imzalı ve "Poincaré'den İngiltere için bir jest yapmasını istiyoruz" sernameli başmakale neşretti:

> Eğer Büyük Britanya'ya şimdiye kadar rastlamadığı en kötü diplomatik yenilgiyi tattırmak istiyorsak, fırsat hazır.
>
> Önceden İngiltere Hükümeti ile konuşmayıp doğrudan Lausanne'a gidelim; o gelecekmiş, gelmeyecekmiş, keyfi bilir. Yenilmiş Yunanlıların sırtında, İtalyanlar ve Türklerle anlaşalım. İstanbul'da İngiltere'yi yalnız bırakalım, ne günü varsa görsün. Ya savaşır, ya çekip gider. Çekip gider, çünkü Britanya halkı barışa susamıştır. Bu kez küçük Yunanistan değil, Büyük Britanya üzerinde Türklerin kazanacağı zafer tüm Müslüman beyinleri sarhoş eder. Hindistan Avrupalılara baş kaldırır. Mısır'da Avrupalılar oturamaz hale gelir. İngiliz kuvvetleri Filistin ve Mezopotamya'dan geri çekilir. İngiltere tüm Asya'yı yitirir(…)
>
> Evet, ama, İngiltere'de Bonar Law, Derby, Grey gibilerle beraber Fransa'nın davasını savunanların hiç etkisi ve değeri kalır mı?
>
> Biz bu kişilere karşı Lloyd George'un değirmenine su getirmiş oluruz; çünkü o seçmenlerine diyecek ki: "Ne kadar haklıydım, işte görün! Tek beni değil, sizin hepinizi Fransa reddediyor. Siz beni ittifaka ve ortak anılara sadakatsizlikle eleştiriyordunuz. Dost değiştiren, İngilizleri Türklerle takas eden kimmiş!"(…)
>
> İngiltere'nin bizimle anlaşamadığı takdirde Lausanne'da yenileceği kesin… Fakat Fransa kimsenin aşağılanmasını istemez.
>
> Bugün Lord Curzon birleşmeye çağırıyor. Olumlu cevap verelim. Aynı çağrıyı biz yaparken Manş'ın öte yanından bize cevap verilip verilmediğini araştırmayalım. 1914'de çağrımıza cevap verildi ya, yeter. Biz ancak dayanışma günlerini anımsarız (…)[3748]

15 Kasım 1922. Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Raymond Poincare, TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva İsmet (İnönü) ile mülakat ediyor. Poincaré: *Ankara'nın son kararlarının subaylarca çok katı biçimde uygulanması sonucu Fransa'nın manevî, malî ve ticarî çıkarlarının zarar gördüğü şeklindeki haberlerden Fransız kamuoyu üzüntü duyarak şaşırdı*. İsmet: *Hayret* doğrusu. *Durumu soruşturaca*ğım. *Türk devletinin şimdiden tümüyle uygulanan yüce bağımsızlık haklarının, kendisine, Fransa'nın nüfuzu ile kesinlikle bağdaşmaz görünmediğini bir kez daha* ifade etmek isterim. Poincaré: *Ankara Anlaşması Fransız çıkarlarının kesinlikle korunmasını öngör*mektedir.[3749]

Mirliva İsmet (İnönü), Paris matbuatına beyanatta bulundu: *Ankara Hükümeti bizzat Fransa'nın ilân ettiği ilkeler üzerinde kurulmuş demokratik ve millî bir yönetim uygula*maktadır. *Türkiye, Fransız okullarına ve Fransa'nın meşru ticarî haklarına zarar vermek isteme*mektedir. *Türkiye yalnızca Misak-ı*

3747 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 531.

3748 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 338-339.

3749 Le Matin 16 Novembre 1922, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 319. İnönü, 1968 tarihinde "Ulus" gazetesinde neşredilen hatıratında, yukarıdaki muhavere parçasını mevzubahis etmemiştir.

*Millî'de belirtildiği şekilde kendi haklarının kabulünü iste*mektedir. *Türkler, Fransa'nın kendilerini anlamaya devam edeceği kanısında*dır. *Barış gecikmeden sağlanma*lıdır.[3750]

Fransa Harbiye Nazırı Painlevé, Franklin-Bouillon ve İsmet Paşa Paris'de bir lokantada akşam yemeği yiyorlar. İnönü'nün 1968 yılında ifade ettiğine göre, sohbetin bir faslında Mirliva İsmet, *Fransızların bizi en iyi anlayacak insanlar oldukları zihniyeti ile geldim, o zihniyetle konuştum, fakat mütehayyir kaldım; nasıl olacak bilemiyorum* demiştir. Franklin-Bouillon: *Fransa'da devlet adamları bile Türklerin haklı davasını hâlâ anlamamış*tır. *Bu nedenle* zat-ı âlîlerinin *kesinlikle Konferansı bırakıp gitmemesi, aksine, ısrar etmesi, söyleye söyleye tezlerini anlatması, Konferansı yıpratması* lazımdır.[3751]

Fransız matbuatı yazıyor: *Londra, 14 Kasım – Bir Reuter haberi, Ankara Anlaşması gereğince Mersin ve Adana'ya yerleşen Fransız konsoloslarının Kemalistlerce makamlarını terke zorlandıkları bildiriliyor. Öte yandan, Türkler Küçük-Asya'da asker toplama tedbirleri alıyorlarmış. Nihayet, Türkler, ithal mallarına yeni gümrük fiyatları uygulamasına başladılar ve bunu daha önceden depolara yerleşmiş mallara bile uyguluyorlar*. Berthe Georges-Gaulis ise Reuter mahreçli haberi şöyle tahlil ediyor: *Bunlar ustaca ayarlanmışlar. Birinci haber asılsız; ikincisinde biraz gerçek var ama anlaşılmaz biçimde sunulmuş; yalnız üçüncüsü doğru fakat önceki iki haberden sonra bu tahammül edilmez bir kötü muamele sözkonusu imiş izlenimi veriyor*.[3752]

16 Kasım 1922. *Le Matin* gazetesi yazıyor. Poincaré ile mülakat etmiş İsmet Paşa, *Le Matin* muhabirine, mülakattan *çok memnun ayrıldığını* söylemiştir.[3753] Fakat İsmet Paşa, İsmet İnönü olduğu 1968 yılında, şu tashihatta bulunmuştur: *Halbuki ben "memnun oldum" dediğim zaman, "çok bilmediğim bir takım şeyleri öğrendim ve fikirlerimi söyledim, bu fırsatı buldum" demek istiyordum. Gazeteci benim "memnunum" dememden Poincaré ile görüşmemizden her noktada mutabık kaldık tarzında bir mânâ çıkarmıştı (…) Mülakatımızda Fransızların doğrudan doğruya alâkadar olduklar temel meselelerden hiçbirisine dokunmamıştım. Borçlar meselesi, borçların tediyesi meselesi, imtiyazlar, vs. vs. Konuşmamız, devlet işleri ile meşgul olan herkesin bildiği genel meseleler üzerinde kalmıştı. Fakat Kapitülasyonlar mevzuunda kendisinde gördüğüm mukavemet bende çok acı ve olumsuz bir tesir bırakmıştı*.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Fransa Lausanne'a savaş değil barış için gidecektir. Yeni Türkiye millî bir devlettir. Fransız çıkarlarının hiçbirisi yeni Türkiye'nin bağımsızlığına aykırı değildir*.[3754]

Le Temps yazıyor: *İngiltere, Müttefiklerden, aralarında Lausanne'da tam bir ortak cephe bulunmasını ve önceden belirlenecek barış şartlarını kabul etmezlerse Türklere karşı zora başvurmayı kabul etmelerini istiyor*.[3755]

Le Figaro gazetesi, Henry Bidou imzalı yazı neşretti: *İngiliz gazeteleri, İngiltere Hükümetinin Fransa Hükümetine muhtıra göndermesini (14 Kasım) oldukça kaba biçimde açıklıyorlar. İngiltere, Fransa Hükümetinin Türk Hükümeti ile gizli bir anlaşma yaptığından ve Lausanne'da tartışılacak konuları*

[3750] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 318. Paris Sulh Konferansında Misak-ı Halife muhtırasını Yüksek Konseye takdim eden Sadrazam Damad Ferid, diplomatik nezakete fevkalade aykırı tarzda kaleme alınmış bir notayla adeta azarlanmıştı. Merkum notada, Konferans Reisi ve Fransa Başvekili Clemenceau, calib-i dikkat şu ifadeleri yazmıştı: "Eğer Damat Ferit Paşa, Türkler arasındaki bu önemli [batıcı] devrim girişimini üstlenirse kendisine yapabileceğimiz tüm yardımı yapmaya hazırız."

[3751] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 319.

[3752] B. Georges-Gaulis, *La Nouvelle Turquie*, p. 154; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 329.

[3753] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 318.

[3754] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 321.

[3755] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 325.

önceden çözümlediğinden şüpheleniyor (…) İngiltere kendisine böyle bir tuzak kurulduğunu düşünüyor ve tuzağa düşmemek için Lausanne'a gitmek istemiyor.[3756]

İngiliz *The Times* gazetesi: *Riga'dan gelen haber: Sovyet basını Türkiye'de komünistlere karşı alınan ezici tedbirlerden dolayı telaş gösteriyor*.[3757] Fransız *Le Matin* gazetesi: *Bugünkü durumda artık, Fransızlarla İngilizler arasında bir gerginlikten söz etmeye olanak yoktur*. Paris'te intişar eden *Homme Libre* gazetesi: *İsmet Paşa, konuşmalarında demokrat Türkiye'yi övmekten başka bir şey söylemiyor. Göreceğiz bakalım*. Fransız *Le Figaro* gazetesi: *İsmet Paşa, umudunu Fransa'nın dürüst ve tarafsız aracılığına bağlamış görünüyor. İsmet Paşa, Fransa'nın benimsediği ilkeleri benimseyen yeni Türkiye için Fransa'yı iyiliksever bir büyük gibi görmek istedi. Öteki uluslar önünde Türkiye'nin en iyi sözcüsü Poincaré olacaktır*.[3758]

17 Kasım 1922. *Le Figaro* gazetesi, Henry Bidou imzalı "İftira kampanyası" sernameli yazı neşretti: *İngiltere'yi çok üzen gizli Fransız-Türk anlaşması hikâyesinin aslı yok. Bunu belirtmeye bile değmez. Fransa, İngiltere'yi, kendisinden habersizce ve önceden hazırlanan çözümlerle Lausanne'da karşı karşıya bırakmak istemedi ve hiçbir gizli anlaşma imzalanmadı. Poincaré, Lord Curzon'a, İsmet Paşayla Paris'te hiçbir pazarlığa girişilmeyeceğini bildirdi. Çok tuhaftır ki, bu düzmece haber tek değildir ve bir yalanlar bütününün parçasıdır. Bunun ardında bir plan var. Neler uçurulmadı ki? Türkler Fransızca öğretimini yasaklamışlar! Ama işte İsmet Paşa bu iftirayı resmen yalanladı. Bursa'daki Fransız topluluğu tartaklanmış. Fakat mektuplar geliyor ve hiçbir karışıklıktan sözetmiyor. Fransız konsolosları kovulmuş. Fakat raporları muntazaman geliyor. Bütün bunlar, Fransa ve Türkiye'nin arasını bozmak için sistemli bir kampanyanın ürünüdür. Aynı zamanda, Fransa ile İngiltere'nin arasını açmak için de gizli anlaşma masalı uçuruldu. Bütün bunlar yetmezmiş gibi Roma'da yayılan bir habere göre Lord Curzon, Mussolini'yi, Poincaré ile görüşmelerinin dışında bırakacakmış… Bu iftira konseri nereden kaynaklanıyor, anlamak ilginç olur*.[3759]

18 Kasım 1922. Fransa Genelkurmay Başkanlığı, Lozan Konferansının Boğazlar meselesine ilişkin muhtıra kaleme aldı:

> Birinci bölüm: Ticaret gemileri;
> a) Barış zamanı: Tüm gemiler serbest geçecek;
> b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Tüm gemiler serbest geçecek;
> c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Kaçakçılık yapmayan ve düşmana yardım etmeyen tüm tarafsız gemiler geçecek.
>
> İkinci bölüm: Savaş gemileri;
> a) Barış zamanı: Geçiş serbestisi, ancak sayı, tonaj ve kalış süresi sınırlanabilir;
> b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Geçiş serbestisi vardır, ancak bu gemiler savaş, yakalama, arama eylemlerinde bulunamazlar;
> c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Tarafsız gemiler için geçiş serbestisi.[3760]

Istanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Maurice Pelle, Paris'e gönderdiği raporda Refet Paşa'yla Vahideddin'in gidişinden bir gün sonra [18 Kasım'da] *görüştüğünü ve Paşa'nın imalı bir soru sorduğunu yazıyordu: Vahideddin'in İngilizler tarafından kaçırılarak kendisine siyasi bir rol oynatılmak istenip*

[3756] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 330.
[3757] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 12.
[3758] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 834.
[3759] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 330.
[3760] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 479.

istenmediğini, bu takdirde Fransa'nın sömürgelerinde ve mandası altındaki ülkelerde yaşayan Müslüman halkın tutumunun ne olacağı hakkındaki kanaatini.[3761]

Lozan Konferansı TBMM Heyeti 2'nci murahhası Doktor Rıza Nur'dan Fransız *Petit Parisien* gazetesine beyanat: *Bolşevik değiliz, Cumhuriyet değiliz. Kendimize özgü bir sistemimiz var. Üç yıldır Padişah olmadan da işlerin yürüdüğünü gördük. Çağdaş bir millet olmaya karar verdik. Kilise ile devlet işlerini birbirinden ayıran Fransa'yı örnek aldık. Halife, yalnızca manevî bir hükümdardır*.[3762]

İstanbul'daki TBMM ve Başkumandanlık mümessili Mirliva Refet (Bele), Fransız *Le Temps* gazetesine beyanat verdi: *Bolşevizmi benimse*miyoruz. *Batı'nın ekonomik sistemini Türkiye'de* uygulayacağız. *Fransız kültürüne çok şey borçlu*yuz. *İstanbul'da Müttefik kuvvetleriyle uzlaşan bir ara yönetim uygula*maya çalışıyoruz.[3763]

L'Illustation mecmuası, *Fransız edibi ve Akademi üyesi Henry Bordeaux* imzalı makale neşretti: *Bütün ırkların istisnasız, iki yüzlü olduğu ve yalanın, diyelim abartmanın insanların kanlarına işlediği Doğu'ya ilişkin hükümlerimizin temelinde kuşku bulunmalıdır. Ankara Meclisi bizim coşkunluk ve taşkınlıklarımızı yatıştırmayı kendisi üstlendi. Düşüncemizi iyi yansıtan kaba bir deyişle, işi azıttı. Bu Meclis, Türkiye'nin Büyük Savaşın yenilmişlerinden olduğunu tümden unuttu. Müttefiklere de Yunanlılara yaptığı gibi davranabileceğini sanıyor ve Trakya'dan sonra İstanbul'un ve Boğazların hemen kendisine bırakılmasını istiyor*.[3764]

18-19 Kasım 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Sovyet Rusya yetkilileriyle mülakat ediyor. Yunus Nadi: *Anadolu'da sosyalizmin mümkün olmadığını anlamanız gerekir*. *Biz cumhuriyeti Devlet Sosyalizmi temellerine dayalı olarak kurmaktayız*.

> Bu görüşme Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin biraz gerildiği bir tarihte yapılıyor. Tutanaklarda bir önbilgi yok ama görüşmenin amacının ilişkileri yeniden tesis etmek olduğu anlaşılıyor. Nâdi, o yüzden, görüşmeye Rusya'yı uyararak başlıyor; Rusya'nın, Türkiye'yi anlamadığını ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı Fransa ile gizli bir anlaşma yaptığından kuşkulandığını açıkça vurguluyor ve bu tür bir güvensizliğin, Türkiye'de de bazı çevreleri etkilediğini ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı İngiltere ile gizli bir anlaşma yapmış olduğu kuşkularına yol açtığını belirtiyor. Nâdi'nin, güvensizliğe neden olan konularda tavrı oldukça net. Çünkü Türkiye'nin "İngiltere ile mücadele(si), ölüm kalım mücadelesidir" ve "bu konuda tam barış mümkün değildir." Fransa da "Batı Emperyalizminin bir temsilcisidir ve dolayısıyla bizim (Türkiye'nin) düşmanımızdır."
>
> Yunus Nâdi, görüşmede Türkiye'nin açık politika yaptığının altını özellikle çiziyor ve Rusya ile dostluğun Türkiye için gerekliliğini belirtiyor. Aslında bu dostluk, sadece Türkiye'nin değil, her iki ülkenin de çıkarınadır. Görüşme 1922'de yapıldığına göre, arkada kalan üç senede hem Türkiye hem de Sovyetler için iki ülkenin dostluğunun önemi sınanmıştı. Zaten bunu Yunus Nâdi de, "Bu güvenin üç yıllık mücadelemize dayanan bir geçmişi var." diyerek Sovyet yetkililerine de hatırlatmıştır. Onun için soğukluk ortadan kalkmalıdır. Bunun koşulu da kötü diplomasiye başvurmamak ve samimi ilişkilerdir. Nâdi, Sovyet yetkililerini kötü diplomasiye başvurmakla eleştiriyor: "siz son zamanlarda galiba Batı diplomasisinin kötü yöntemlerini benimsemişsiniz. Batı'da görüşmeler yapıyorsunuz ve aynı yöntemleri bize karşı da kullanmak istiyorsunuz. Bu iyi bir şey değildir."
>
> Yunus Nâdi, Sovyetlerin Türkiye'ye güvenmemesi için hiçbir gerekçesinin olmadığını ısrarla belirtiyor. Nâdi'ye göre Rusya, Türkiye'nin iç politikasından memnun olmalıdır. Çünkü "iktidarda olan grup (Kemalistler), Anadolu'daki gruplar arasında en solda olanıdır. Uyguladığı politikalarda sürekli sola doğru çekmektedir." "Yönetimin başında fiili olarak yaklaşık 30 kişilik bir grup vardır. Bu grup Rusya ile en dostane ilişkilerin gerekliliğine derinden inanmıştır." "Kemal Paşa yerinde oturduğuna, Yunus Nâdi kendi yazı masasının

[3761] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 257.
[3762] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 845.
[3763] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 845.
[3764] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 334.

arkasında bulunduğuna ve diğerlerinin hepsi kendi makamlarında oturduklarına göre" Rusya "rahat olmalı" ve Türkiye'ye güvenmelidir.

Yunus Nâdi, bu güvenin tesis edilmesinde Aralov'un önemli bir rolünün olacağına inanıyor. Çünkü Aralov, Sovyetler'in Türkiye Büyükelçisi olarak Kemalistleri Moskova'dakilere göre çok daha yakından tanımaktadır. Ancak buna rağmen Aralov da Türkiye'nin Fransızlarla gizli bir sözleşme yapmış olduğundan kuşkulanmaktadır. Nâdi, Aralov için, "o da bu tür düşüncelere kapılmışsa (…) Aralov'dan memnun olmamaya hakkımız vardır." diye yakınıyor.[3765]

19 Kasım 1922. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Paris'e muaccel iki telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre Veliahd Abdülmecid, TBMM Hükümetiyle mahrem muhaberatını Pellé'ye haber vermiştir. Pellé, *yeni halifenin kendisine duyduğu bu itimaddan, lüzum hasıl oldukça faydalanacağını bildiriyor*.[3766]

Paris'in en büyük beş gazetesinden L'Echo de Paris'de politika yazarı Pertinax şöyle diyor: Poincaré ve Lord Curzon arasındaki anlaşma bugün Mussolini'ye sunulacak. "Gücünü kullanmamak için gövde gösterisi yapmak": Bu mareşal Lyautey'in prensibi idi. Müttefikler bunu Paris'te unutmadılar ve Lausanne'da da asla unutmayacaklar.[3767]

Paris'de münteşir *L'Eclair* gazetesi yazıyor. *I. Dünya Savaşından önce İstanbul ve civarında ilk ve orta dereceli 53 Fransız okuluna karşılık, Almanya'nın 3, İngiltere ve Amerika'nın 2'şer okulu vardı. Sadece İstanbul ve civarındaki Fransız okullarında 12 000'den fazla öğrenci okuyordu*.[3768]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, Poincaré-İsmet Paşa mülakatı hakkında yazıyor: *Baş murahhasımız mülakattan sonra: "Mükâlememiz fevkalâde memnuniyet bahş bir surette cereyan etmiştir" demiştir*.[3769]

Fransız sosyalistlerinin gazetesi *La Populaire* yazıyor: *Boğazlardaki İngiliz emperyalizmi ve Rhin nehri boyundaki Fransız militarizmi ile aynı şiddetle mücadele edilmelidir*.[3770]

Lyon Républicain gazetesi yazıyor: *Dostlarının çıkarları Fransa'nın da çıkarlarıdır ve Fransa, dünkü düşmanını sevindirmek için bu çıkarları feda edemez*.[3771]

20 Kasım 1922 arifesi. Semyon İvanoviç Aralov: *Lozan Konferansı'ndan önce, İngiltere'nin, Rusya ile Türkiye'nin arasını açmak amacıyla, Türk sorunu üzerinde Rusya ile görüşmelere girişmek istediğini söyledim. Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye, Türkiye'den habersiz hiçbir görüşmeye katılamıyacağını bildirdi. Şimdi Fransız emperyalistleri, Rusya'yı Türkiye'den ayırmaya çalışıyorlar. Ama hükümetimiz bu konuda herhangibir görüşmeyi tekrar reddetti. Dışarıdan görünen dostluk belirtilerine rağmen -başta Le Temps gazetesi olmak üzere Fransız basınından bir bölümünün Sovyetlerle dostluk kampanyası açması, Heriot'nun Rusya'ya gelişi ve bunun gibi olaylar-, gerçekte Fransa'nın İngiltere ile birlikte ortaklaşa bir cephe kurduğunu ve yaptığı flörtlerle onu Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalıştığını kesin olarak biliyorduk*.[3772]

3765 Cemil Gözel, "Yunus Nâdi'nin Sovyetlerle görüşmeleri", *Teori* adresinden temin edilmiştir. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3766 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 139.
3767 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 326.
3768 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 62-63.
3769 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 318.
3770 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 337.
3771 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 339.
3772 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 861.

S.R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" başlıklı araştırmasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerine dayanarak konumuzla ilgili şu görüşlere yer verir: "Konferanstan önceki Türk tutumu, Fransız basınında da tepki yaratıyordu. Bu basına göre Türk istekleri 'aşırı' idi ve 'sözde Millet Meclisi, tamamen gemi azıya almıştı.' Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle gelirse, Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme siyasasını yeniden gözden geçirebilirlerdi."[3773]

20 Kasım 1922. Lozan'da, Yakın Şark İşleri Konferansı içtima etmeye başladı.[3774]

> Antlaşma tasarısının çeşitli bölümlerini incelemek üzere üç komisyon kuruldu. Lord Curzon başkanlığındaki birinci komisyon, toprak sorunları ve askerî sorunlarla ve ayrıca Boğazların statüsünü hazırlamakla görevliydi. [İtalyan] Garroni başkanlığındaki ikinci komisyon, yabancıların ve ulusal azınlıkların hukuksal durumunun sorunlarıyla ilgiliydi. [Fransız] Barrére başkanlığındaki üçüncü komisyon, malî-ekonomik sorunları irdeleyecekti. Komisyonlardan her biri, alt komisyonlar örgütlemek ve uzman komitelerini rapor ve karar tasarıları hazırlamakla görevlendirmek hakkına sahiptiler.
>
> Malî-ekonomik sorun herkesten çok Fransa'yı ilgilendiriyordu. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımı 1 milyarı geçmezken, Fransa'nın yatırdığı malî-tefeci kapital miktarı 3,5 milyar altın franktı. Bu bakımdan, malî-ekonomik komisyonun başında Fransız bankerlerinin temsilcisi Barrére'in bulunması rastlantı değildi.[3775]

Le Figaro gazetesi, Raymond Recouly imzalı makale neşretti: *Fransa'nın işleri sağlam ellerde, zira Konferanstaki temsilcisi Mösyö Barrere'dir ve İngiltere ile dostluğumuzu güçlendirmenin gereğini hiç kimse onun kadar*

İspanyol matbuatı yazıyor*: Refet Paşa, Sultan'ın kaçışı ile ilgili açıklamasında, Sultan'ın kaçışına büyük bir önem atfetmek için bir gerekçe olmadığını, daha önceden Damad Ferid Paşa'ya bağlı liberal ittifakın da aynı şekilde kaçtıklarını ve kendisinin Ankara'dan yeni süreçle ilgili talimatlar beklediğini söylediği aktarılmıştır*.[3776]

20 Kasım [1922] *tarihli haberde, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Paris'te bir araya geldikleri ve Lozan Konferansı'nda müzakere edilecek meseleleri görüştükleri belirtilmiştir. Haberde, bu konularda müttefikler arasında bir uyumun hâkim olduğu da vurgulanmıştır. İsmet Paşa ve beraberindekiler de 20 Kasım sabahı Lozan'a gelmişlerdi. İsmet Paşa, İstanbul'dan önceki gün gelen Hamid* [Hasancan] *Bey'in getirdiği uzun mektup aracılığı ile son Türk talepleri konusunda bilgilendirilmişti. İngiliz delegeler, konferansın başarıya ulaşacağına ve Türklerin Avrupa çıkarlarına hizmet edecek şartları kabul edeceklerine inanıyorlardı. Mussolini ise müttefik hükümetlere sunduğu taleplerin müttefik dayanışması çerçevesinde kabul edilmesi bekleniyordu. Müttefik dayanışmasının yanı sıra bir de Balkan dayanışması oluşturulmuştu. 4 Balkan devletinin (Güney Slavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan) temsilcileri, Nintchitch'in başkanlığında Lozan'da bir araya gelmişti. Toplantının amacı, konferansta Balkan devletlerinin ortak hareket etmelerini sağlamaktı. Konferans müzakereleri öncesinde Türk heyetinin karşısında güçlü iki blok oluşmuştu: Müttefik bloğu ve Balkan bloğu*.[3777]

[3773] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 322. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3774] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

[3775] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 310-311. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[3776] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 426.

[3777] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435.

21 Kasım 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *20 Kasım 1922 tarihinde şehzade Abdülmecid, yeni Türk halifesi olarak tayin edilmiştir. Sultan VI. Mehmed'in Türkiye'yi terk ederek haklarını kaybetmesi nedeniyle bu tayinin bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmesinin beklendiği de ifade edilmiştir*.[3778]

Halife-Padişah Vahideddin: *Sultanlık olmaksızın halifelik makamını kabul ederse,* [Abdülmecid] *ancak bir derviş tekkesinin şeyhi olur*.[3779]

THİF rüesasından mevkuf Nâzım (Resmor/Öztelli), Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Riyasetine mektub gönderdi: [..] *Komünist Partisini tevkife hükûmeti sevk eden avamil arasında Fransız Miralayı Mujen birincidir. Suriye'de Hasib'in tevkifiyle Mujen'in buradaki tesiratı arasında rabıta muhakkaktır*. [..][3780]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, "Lozan Konferansı" başlıklı yazı yayınladı: *Fransa Hükümeti ve Poincaré bizzat şimdiye kadar İngiliz cazibelerine karşı durmak ve hak ve hakikatten ayrılmamak fazilet ve kudretini ispat etmişlerdir. Bu kere de o, Lord Curzon'un son teşebbüsüne kati cevap vermeyerek Lozan'da görüşüp anlaşmanın daha muvafık olacağını söylemiştir*.[3781]

Hakimiyet-i Milliye yazıyor: *İngiltere, Fransa ve İtalya arasında müzakerat. Lord Curzon-Poincaré ittifak etmişler ve biz müttehit bir cephe karşısında imişiz. Paris'ten 18 tarihiyle bildiriliyor: Bütün gazeteler*

[3778] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 426.
[3779] Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 81.
[3780] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 410.
[3781] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 323-324.

Curzon ve Mösyö Poincaré arasında husulpezir olan itilafı tebrik etmekte ve şimdi Türklerin Müttefikler cephesinin vahdeti karşısında bulunacaklarını muhakkak görmektedirler..[3782]

22 Kasım 1922. Komintern zabıtnamesinden: *Fransa, Türkiye'ye aşağı yukarı 3 milyar Frank yatırdı. Bu, Türkiye'ye yatırılan tüm yabancı sermayenin yüzde 60,31'ini oluşturmaktadır. Taş kömürü ocaklarında, Osmanlı Bankasında, demiryollarında, tramvaylarda, limanlarda, bakır madenlerinde, yani her yerde Fransız sermayesi başrolü oynuyor. Bazı işletmelerde tekel durumuna geliyor. Fransa'nın bu yüzde 60,31'inin zaferi, Kemal'in birliklerini İstanbul'a sevketti.*[3783]

Komünist Enternasyonal Dördüncü Kongresi'nde Hollanda temsilcisi Ravesteyn: *Fransa, bilindiği gibi Türk imparatorluğundan da ganimetini almıştır. Suriye'ye postu sermiş durumda*.[3784]

İzmir'in işgalinden Lozan'a kadarki Fransız çifte sigorta politikasının bir özeti:

> Fransız hükûmeti zaman zaman, Türk milletinin içinde bulunduğu bu badireyi sezmiş, onun yardımına koşmuş, ama, İngiltere'nin baskısı ile de en müşkül anlarımızda davranışını değiştirmiş, hele Lozan konferansında büsbütün düşman kesilmişti.[3786]
>
> Birinci Lozan konferansının yüzüstü kalmasının sebeplerini tahlil eden Madame Gaulis, bu konferansta Fransız'ların güttüğü politikanın tamamiyle İngiltere'nin tesiri altında kaldığını, bundan başka, genel olarak Fransız'ların büyük bir anlayışsızlık gösterdiklerini söylemekle beraber, Türklerin de bazı yanlış hareketlerine işaret ediyordu. Mme Gaulis, Atatürk'ün, devlet ileri gelenlerinin, aydınların itimadını kazanmıştı. Kendisini sev[di]rmeyi bildiği kadar Türkleri seven ve bunu çok kere ispat etmiş olan Madame Gaulis'in yüksek meziyetleri vardı. Bu sebeple de ona güvenilebilir bir dosttan istenilebilecek ağır vazifeler tevdi ediliyordu.
>
> Madame Gaulis o zamanki nazik durumu şöyle hûlasa ediyordu: "…Ama Türk idarecilerinin son ümidi Fransa idi. İslâm dünyasının bütün şerefleri gibi Ankara devlet adamları da Mareşal Lyautey'nin her hareketini dikkatle takip ediyordu."

GENERAL REFET PASHA AND COLONEL MOUGIN IN CONSTANTINOPLE.

Fotoğraf. *General Refet Paşa ve Miralay Mougin İstanbul'da*.[3785]

> "…İki Lozan seyahatim arasında, Mustafa Kemal'in şifahî mesajlarını, itimat ettiği bir kimse, bana Paris'te [21 Aralık 1922'de] bildirmişti. Bu şahısla uzun uzun münakaşa ettik. Benim aracılığımla ve ısrarla Lyautey'den rica edilen müdahalenin ne şekilde olması gerektiğini bulmak için kafamı patlatıyordum. Ben böyle bir teşebbüsün mucip sebeplerini pek iyi kavramıştım. Ama, öbür taraftan da, açık, belirli işlere alışmış olan Mareşalin, kendisine vereceğim bilgi ve göstereceğim sebeplerle yetinmeyeceğini hissediyorum.
>
> "İsmet Paşa ile görüşmek üzere Lozan'a döndüm. Bu yolculuğum Aralık ayının (1922) ortalarına rastlıyordu. Otelde her günkü hummalı yaşayış sürüp gitmişte idi. Durum henüz aydınlanmış değildi. İngiliz heyeti Türklere sokulmaya çalışıyor, bizimkilerse, yalnız dinleyicileri eğlendirmekten başka bir şeye yaramıyan, o resmî toplantılara katılıyor; gizliden gizliye yapılan müzakerelerden, olup bitenlerden habersiz yaşıyorlardı.

[3782] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 324.
[3783] Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* 1985, s. 70.
[3784] Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* 1985, s. 103.
[3785] Grace Mary Ellison, *An Englishwoman in Angora*, 1923, p. 288.
[3786] Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 637.

> İsmet Paşa: -Görüyorsunuz ya, hiçbir şey değişmedi. Bu, bir ömür boyunca böyle devam edebilir. Halkımız da artık gelip geçeni anlamaz oldu. Siz ki, bu kara bulutları dağıtmak için didindiniz, durdunuz; bu son himmeti de esirgemeyin. Gidin, Fas'taki büyük dostunuzu bulun… Kim olduğumuzu ona anlatın. Vakit daraldı. Barışı geciktiren engeller hep Fransa'dan geliyor ve bunlar da şu tek kelime ile hülâsa edilebilir: Kapitülâstonlar, diyordu.
>
> Fas'a hareket edeceğim akşam İsmet Paşa'nın şu birkaç kelimesi de elime vardı: "Konferansta Fransa'nın takındığı durumdan dolayı size acı şikâyete geldim. Biz Fransa'nın, kendisine en çok güvenebileceğimiz ve millî isteklerimizi benimsiyecek, destekliyecek bir devlet olacağını umarken, onu, daima düşmanlarımızın safında görüyoruz."[3787]

Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştiren *Vakit* gazetesi 12 Aralık 1922 tarihli nüshasında neşretti. Buna göre *Müdafa'a-i Hukuk hareketiyle Fransız İhtilâli'nin eşini Anadolu'da hayata geçirmek isteyen, mücadelesinin sadece bir direnme ve savaş değil, "milletin hürriyet ve hâkimiyetini fi'ilen ve hadiseten tesbit ve i'lân eden bir inkılâb" ve bütün dünyanın dikkate alması gereken bir "teceddüd (yenilenme)" olduğunun altını çizen Mustafa Kemal, yeni devletin Üçüncü Cumhuriyet'in farklı bir coğrafyadaki sûreti olması hayâlini kurmaktadır*.[3788]

25 Kasım 1922. İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *La Accion* nam gazeteler: *İslam dünyası tarafından da kabul gören yeni halife Abdülmecid, olaysız geçen bir törenle görevine başlamış, Fransız basın temsilcilerini kabul etmiş, kendilerine Fransa'nın dostu olduğunu, Fransız politikasına sempati beslediğini ve Fransa'nın da Türkiye'nin ve Müslüman dünyasının refahı için dostane hareket etmesi gerektiğini söylemiştir*.[3789]

26-27 Kasım 1922. *Sovyet heyetinin* Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin dışındaki üyeleri 26 Kasım'da Lozan'a gelirler ve ertesi gün konferans başkanlarına bir nota vererek, tüm görüşmelere katılmak isterler. İtilâf temsilcileri bu notaya cevap vererek Rus öneri ve iddialarını reddederler ve Rus heyetini 1 Aralık Cuma günü toplanacak olan Boğazlar konusundaki ilk toplantıya çağırırlar. Ancak Berlin'de bulunan Çiçerin'in beklenmesi üzerine bu toplantı 4 Aralık'a ertelenir*.[3790]

29 Kasım 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegasyonu basın sözcüsü, bazı Fransız gazetelerinde çıkan San Remo sözleşmesinin geçersiz sayılacağına ilişkin haberleri yalanlamıştır*.[3791]

Kasım 1922. *1922 Kasımında, Lausanne Konferansı öncesinde Fransız kamuoyu İngilizlerin yanında Türklere karşı bir tutum aldı*.[3792]

1 Aralık 1922. *Mussolini'nin Territet ve Lozan'daki bol keseden atmaları karşısında Corriere della Sera ölçülü ve onurlu davrandı. Buna karşın La Tribuna'nın muhabiri Amedeo Ponzone, herkesin Mussolini'nin coşkusundan nasıl ve ne denli büyülenmiş olduğunu bildirdi. Ancak daha 1 Aralık'ta yağcı uşak, İtalya'nın sahnede hiç de başrolde oynamadığını üstü kapalı biçimde ileri sürüyordu*:

> Artık bu konferansın asıl gerçeği, yani sıkı bir İngiliz-Rus düellosu ortaya çıkıyor. Fransızlar tarafından terk edilen İsmet şimdi Avrupa'da durdurulan ve Kemal aracılığı ile Asya'da rövanşı almaya çalışan Rus Bolşeviklerine sırtını yaslar.[3793]

3787 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 639-640.
3788 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 414-415.
3789 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 427.
3790 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.
3791 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 465.
3792 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.
3793 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 191. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2 Aralık 1922. Katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi yazıyor: *1912'den beri Mösyö Venizelos aşağıdaki şekilde ifade edilebilecek özel bir çeşit züppelikten yararlandı: "Küçük Devletler büyük Devlet adamları yetiştirir" hele bu Devletler uzakta ise… Mösyö Venizelos halkın cehaletini ve saflığını ustaca sömürmeyi başardı*.[3794]

3 Aralık 1922. Britanya Hariciye Nâzırı ve Lozan Başmurahhası Lord Curzon, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre *Curzon'un yapacağı şey çok basittir. Önce Türk heyetine Musul konusunda bol bol ödünler vererek, Türk-Rus cephesini dağıtmak ve sonra Musul'u reddetmek*.[3795]

4 Aralık 1922. *General Charpy, 4 Aralık 1922'de Fransız Savaş Bakanlığı'na, General Haringtон'un, Kemalistler'in saldırması durumunda İstanbul'daki İngiliz birliklerini geri çekip Çanakkale'ye göndermek niyetinde olduğunu bildirdi. Charpy, askeri disiplin ve Müttefikler'in saygınlığı bakımından İstanbul'un savunulması gerektiğini iddia ediyordu. Fransız Genelkurmay Başkanı Mareşal Foch Charpy ile aynı görüşteydi. Eğer Kemalistler saldıracaksa, bu, İstanbul'u ele geçirmek amacıyla İzmit yarımadası yönünden olacaktı. Dolayısıyla Müttefikler İstanbul'daki mevzilerini korumalıydılar. Bu arada, Gelibolu Yarımadası dahil Doğu Trakya, herhangi bir olay çıkmaksızın Türkler'in yönetimine devredildi*.[3796]

Bordeaux'de münteşir *La Petite Gironde* gazetesi, Dangeau imzalı makale neşretti: *Büyük Savaş sırasında ve daha sonra, Fransız halkının zihniyetinin tarihi yazılınca, eski Yunan Başbakanı Venizelos'un Fransa'da yıllarca neden olduğu genel bir galeyan kuşkusuz herkesi şaşırtacaktır. Basında ve Parlâmento görüşmelerinde ona hiç değilse büyük Giritli deniyordu. Veya, eski Yunanlıların Giritlileri hiç iyi saymadıkları hatırlanınca, bu kez daha geniş anlamda, Yunanlı büyük Devlet adamı denmekteydi. Bazıları daha ileri giderek, Mösyö Venizelos'un şüphesiz, "bu Savaşın doğduğunu gördüğü tek Devlet adamı" olduğunu yazıyorlardı. Kendi bakanlarımızı, diplomatlarımızı beğenmezsek, "ah! bir Venizelos'umuz olsaydı!" diye haykırdık!*[3797]

8 Aralık 1922. Bordeaux'de münteşir taşra gazetesi *La Petite Gironde*, J. Barthelemy imzalı ve "Türkseverler ve Yunanseverler" sernameli başmakale neşretti: *Türksever misiniz? Yunansever misiniz? Bana sorarsanız, ben Fransızım (…) Her türlü boş duygusallıktan kurtulup Lausanne düğümü içinde Fransa'nın çıkarını açık seçik görmeye çalışalım. Türk'ün hiç bir zaman yönetme, bir şey kurma ve inşa etme yeteneği olmamıştır; o, amansız bir savaşçı ve gururlu bir milliyetçidir. Zafer şarabı başına vurmuştur. Türkiye, Yunanlılara karşı "bir" savaş kazanmış, fakat "Savaş"ın yeniklerindendir. Mustafa Kemal'in, Osmanlı Devletinin yıkıntıları üzerinde yeni bir Türkiye'nin yaratıldığı şeklindeki ustaca siyasî görüşü Fransa'da iyi karşılandı, fakat Fransız siyaset görüşünde devletlerin sürekliliği esastır, bu sebeple yeni Türkiye'nin Osmanlı borçlarını üstlenmesi gerekir. Fransa'nın bu ülke ile eski dostluğuna dönmesi arzulanır, fakat Türkiye'nin Dünya Savaşında Almanya yanında kendiliğinden yer aldığı ve Fransız ailelerindeki binlerce ölünün sorumluluğunu taşıdığı unutulamaz. Fransa'nın çıkarları Lausanne'da zarar görmemelidir. Fransa, kardeşçe İngiltere'nin yanında yer almalıdır. Manş'ın öte yakasındaki dostlarımıza, Berlin'de ve Rhin boylarında onlara güvendiğimiz, fakat Doğuda onların bize güvenemeyecekleri izlenimini vermeyelim. Fransız politikasını Türkiye ile dostluk üzerine kurmak*

[3794] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 302.

[3795] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 482. İtalyan Başmurahhası Garroni'nin İtalya Başvekili ve Hariciye Nâzırı Mussolini'ye gönderdiği 2 Aralık tarihli telgrafında belirtildiğine göre "Fransa ise, bu konuda İngiltere ile tam işbirliği halindedir." Zira Yerasimos'a göre "Almanya'dan savaş tazminatını tahsil edemeyen Fransa, Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal etmeye hazırlanmaktadır ve bu konuda İngiltere'nin tam desteğini elde edebilmek için diğer sorunlarda onun dümen suyunda gitmek zorunluluğundadır."

[3796] Bernachot, *Les Armées Françaises*, s. 329-330; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 229.

[3797] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 302.

çocuksu ve tehlikeli bir hayaldir. Belirlenemeyecek bir süre için politikamızın temeli, Fransız toprağı üzerinde çok sayıda mezar bırakan halkla [İngilizlerle] *dostluk ve işbirliğidir*.[3798]

11 Aralık 1922. *Le Matin* gazetesi, Yunanistan Prensi André röportajını neşretti: *Yunanistan Sakarya'da "en kanlı hamlesini" yapmıştı*.[3799]

25 Aralık 1922. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumadanı İngiliz Korgeneral Charles Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *Harington kendisine gelen talimatlardan sonra TBMM kuvvetlerinin olası taarruzuna karşı Fransızlarla bir antlaşmaya var*mıştır. *Buna göre durumun ciddi olduğunun anlaşılması halinde donanmanın bir kısmı Malta'ya çekilecektir*. *Görüşmelerin kesilmesi ve TBMM kuvvetlerinin taarruzu halinde Üsküdar boşaltılacak, İtilâf kuvvetleri İstanbul'u mümkün olduğunca savunmaya çalışacaklardır*. *Bu durumda Fransızlar İstanbul'u elde tutacak, elçilikleri ve İtilâf vatandaşlarını koruyarak Beyoğlu'na bir tabur göndereceklerdir*.[3800]

28 Aralık 1922. Başmurahhas Mirliva İsmet (İnönü), İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) telgraf keşide eyledi: *Bağlaşıklar barış yapmak için iki esas hazırlamışlardır. Birincisi, eski yönetimde uygun görmediğimiz tüm kelimeleri kaldırmak, onların yerine geçiş dönemi adı altında diğer bir yöntem, fakat çoğunlukla daha şiddetli hükümler koymaktır.. İkincisi, İstanbul'u da denetleme düşüncesindedirler ve genel olarak gerek azınlıklarda, gerek öteki sorunlarda kontrol ve denetleme eğilimindedirler. Son derece yorucu ve yıpratıcı tartışma yöntemleri ile bir taraftan yıldırmak ve diger taraftan temeli çürük ve saldırgan İsteklerin tartışmasına sokarak ne kadar ilerlenirse o oranda bizi bataklığa sokmak istiyorlar.. Fransızlada İngilizlerin arası olağanüstü iyidir. Bu adamların eski geleneklerinden vazgeçme olanağı azdır. Türkiye lehinde insanca bir karar vereceklerinden kuşkuluyum. Bu nedenle konferansın kesilmesi beklenmelidir*..[3801]

30 Aralık 1922. Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı Başmurahhası Çiçerin, Lozan Yakın Doğu İşleri Konferansına uzunca bir muhtıra verdi: [..] *Türk ulusunun anayurdunun bölüşülmesine karşı mücadelesinde diğer bir yardım ise Arap halkı tarafından gösterilmiştir: Arap halkı yeni efendileri olan emperyalist devletlere karşı ayaklandı. Arapların, Suriye'de, Fransız egemenliğine karşı açtıkları savaş, Fransız Hükümetini, Ankara'da Hükümeti olan Türkiye'ye karşı daha barışçıl bir politika uygulamaya ve hatta onunla anlaşma yollarını aramasına zorlamıştır. Mezopotamya Arapları tarafından desteklenen partizan savaşı Türkiye için ikinci elverişli bir şık olmuştur. Ayrıca kendi hükümetlerinin istilacı politikalarına karşı mücadele eden Batılı emekçiler tarafından Türkiye'ye gösterilen dolaylı yardıma da işaret etmek gerek*. [..][3802]

1923

"Türk - Sovyet ilişkilerine nesnel koşulların zorlaması ile yapılmış bir İttifak gözü ile bakarsak bu dönemin tüm olayları olağan sayılabilir. Kökenleri, dayandığı güçler ve yöneticilerin tutumu, Anadolu hareketinin devrimci burjuva hareketi olarak tanımlanması ile pek ters düşmez. Son

3798 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 337.
3799 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 281.
3800 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.
3801 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 491.
3802 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 576.

amaç burjuva sınıfının egemenliği olduğuna göre, eninde sonunda bu egemenliğin içte kurulması dışta Batı'ya dayanılarak olabilecekti."[3803]

"Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki Kemalist hareket, Fransız devriminin birçok idealini, yani eşitlik, ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı, laiklik, ilerleme ve belirli şartlarla özgürlük ve bireyciliği elitist bir tarzda teşvik etti. Türk modernleşmecileri için bu değerler doğal bir şeymiş gibi kabul edildi."[3804]

Philipe Lamour: *İstanbul'da liman hamalları Fransızca konuşur. Ayakkabı boyacıları Fransızca konuşur. Tüccarlar mallarını Fransızca pazarlar. İstanbul'a ayak basılan ilk anda sanki bizim kolonilerimizden birisine gelinmiş izlenimi oluşur*.[3805]

1 Ocak 1923. *Le Journal* gazetesi yazıyor: *Türkiye'ye karşı daima en iyi niyetler beslemiş olan Fransız halkının Türkiye'yi savaş halinden çıkmış görmek arzusunda olduğuna ve Türkiye'nin isteklerini haklı ve makûl bulduğuna içtenlikle inanıyorum. Bu nedenle, Lausanne'daki temsilcilerinizin tutumlarına son derece şaşmaktayım ve onların ülkeniz kamuoyunun duygularını gerçekten ifade ettiklerine inanamıyorum*.[3806]

3 Ocak 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Kanunusâni 339 (923) Çarşamba: Bu gün Fransızlar Davutpaşa civarında bazı nümayişler yapmışlar, kışlayı nasıl ihata edebileceklerini, Topkapı ve Mevlanakapı'yı nasıl kapatabileceklerini talim etmişler. Bizimkilerde buna karşı Yıldız ve Dolmabahçe'deki taburun iki bölüğünü İstanbul tarafına geçirip Topkapı sarayını muhafazaya memur ettiler. İngilizler, Bahriyeden nöbetçilerini arttırmış ve kapılara mitralyözler koymuşlar. Karadenize bir Filotilla çıkarmışlar ve tekrar içeriye almışlar. Bahrisefit donanması Amirali Dritnotlarla buraya gelmiş, buradakilerle uzun, uzadıya müzakeratta bulunmuşlar*.[3807]

4 Ocak 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor*5 Kanunusâni 339 (923) Cuma: Fransızlar telsiz telgrafı direği ile antenin bulunduğu vagonu tevkif ettiler*.[3808]

6 Ocak 1923. *THİF* Merkez-i Umumî azası Ata Çelebi, Moskova'ya Türkiye Komünist Fırkası muvakkat bürosuna mektub gönderdi. 19 Ekim tevkifatına dair malumat veriyor. Mustafa Kemal, Müttefiklere cemile olsun için komünistleri tutuklatmıştır. İlginçtir, Fransızlar Mersin'de *Gazi* nam komünist aleyhtarı gazete neşretmeye başlamıştır:

Ankara, 6/1/1923

Moskova'da:
Türkiye Komünist Fırkası muvakkat bürosu riyasetine Arkadaş!
66 gün hapis olduktan sonra Ankara'da tahliye edildim. Daha Nâzım, Kenan, Muhiddin, Abdülkadir, Necati, İsmail, Şefik, Ahmet arkadaşlarla sermürettip Hasan Tahsin mevkufturlar. Çıkanlar ise: Ata, Mehmet Ali, Bekir, Behram, Nuri, Süleyman, Hilmi, Ali Baba, Zeynel arkadaşlarla makinist Hacı, mürettib Sezai'dirler.
Diğer dokuz arkadaşın tahliyeleri ise yakındır. Zira mebuslardan çalışıyorlar. Çalışan mebuslar ise Erzurum mebusu Salih, Maraş mebusu Hasib [Aksöyek], Konya mebusu Refik [Koraltan], Kayseri mebusu "adliye vekili" Rifat [Çalıka], Mersin mebusu Selahattin [Köseoğlu] beylerdir. Esbab-ı hapsimiz sulh konferansında garp emperyalistlerine bir cemile ve şayet siyasi temayül vuku bulursa bizleri alet etmekti. Siyaset-i dahiliyeleri ise

3803 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 338-339.
3804 Elisabeth Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri*, 2007, s. 154.
3805 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 49.
3806 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 317.
3807 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 338-339.
3808 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 338.

buna müsaade etmedi. Tahkikat-ı istintakiyede ve zabıtada her sualin temas ettiği nokta fırkamızın kongreyi sefarethanede yaptığımız ve sefarethaneden para alıp almadığımızdır.
Tahliye edilenler kefalet-i nakdiye ile (Ata: yüz/100, Bekir: altmış beş/65 diğerlerinden ise kırk/40'ar lira ile) vuku bulmuştur.
Behram: Çorum'a muallim tayin ettirildi. Hilmi ise Mersin'e mekatib-i ibtidaiye müfettiş yaptırıldı. Bekir'le Hilmi dün Mersin'e hareket ettiler. Behram da yarın hareket ediyor. Burada şimdilik "hiç olmazsa bir ay kadar" kalmak mahzurludur. Daimi tarassud altında ve hafiyeler gece gündüz takip etmektedirler. Bunun için bir iki günde ben de hareket ediyorum. Burada irtibat vazifesini görmek üzere muvakkat bir nüve yaptık. Riyasetine: Mehmet Ali, kitabetine: Nuri, Enternasyonal mümessili bulunan İsmail arkadaşla da temasa memur Süleyman arkadaşlar tavzif edildiler.
Nihayet bir aydan avdet edeceğim. Mektuplarınız okundu. Suali havi bulunan mektuplarınıza da bugün için cevap kabil değildir. Çünkü bir taraftan tarassud altında diğer taraftan da daha muhiti anlayamadık.
Mersin'de gazeteye devam edeceğim, Fransızlar *Gazi* namıyla bize muarız olmak üzere bir gazete çıkartmaya başladılar. Bundan sonra mücadelemiz daha fazla olacak. Biz hapiste iken bir de *Zafer* namında gazete çıkmaya başladı. Meslek ve meşrebi nedir daha anlaşılamadı.
[Hilmi ve] Bekir buradan hareketleri günü firkadan istifa ettiler. Hilmi'nin istifası şuursuzluk Bekir'in ise fırkaya olan bazı masraflarının adem-i tediyesinden ileri gelmiştir. Şefik Mersin'de hafiye yazıldı. Baha (?) ona mümâsil. Hilmi ile Bekir'in istifası da buna inzimam edince Mersin ahvali biraz pürüzlenecek bakalım.
Ne yapacağız, Şefik ve Baha'dan şimdilik sarfnazar ederek Hilmi ile Bekir'i her halde oraya aldırınız. Zira firkanın esrarı baziçe olacaktır.
Yalnız sizlere şunu hatırlatmak isterim, ki o da her günahın papaza söylenemeyeceği gibi fırka esrarının bilakayd ü şart arkadaşların hepsine söylenmesidir. Her ne ise azmimiz önünde her şey kırılacaktır. Çünkü mazlum beşerin hadimleriyiz.
Herhalde ilk posta son hat ve hareketimiz hakkında mufassal raporunuzu Mersin'de bekliyorum. Ümid ederim teehhür etmez. İki numaralı grup Ankara'da *Tan* isminde yevmi bir gazete çıkarmaya başlayacak. Mersin'de gazetemiz devam edecek mi. Yahut Ankara'da bir gazete çıkarayım mı?
Mersin'de mi çalışacağım, yahut buraya mı gelip bulunacağım?
Bütün arkadaşlara selam.

Merkez-i umumi azasından
Ata

Hilmi ayrılacağı dakika istifa ettiğini söylemişti. İsmail yoldaşın beyanatı ise bunun aksini teyid etti. Ayrıca bildiririm.[3809]

8 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İstanbul'dan telgraf aldıklarını iddia eden Fransız gazeteleri, İngiliz askerlerinin İstanbul'u kısa sürede tahliye edeceklerini, iaşe depolarının İtilâf kıtalarının toplandığı Gelibolu'ya nakledileceğini yazıyorlar. Henderson da bunu inkâr etmeyerek hazırlıkların yapıldığını ve anlaşmanın tamamlanması halinde İstanbul'un tahliye edileceğini bildir*miştir.[3810]

11 Ocak 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunanlılar, ordularını Doğu Trakya'ya doğru ilerletme niyetinde*dir. *Bu saldırının hedefinin İstanbul ve Boğazlar olacaktı*r. *Fransız Hükümeti, durumla ilgili Roma ve İngiltere hükümetlerini hemen uyarmış ve Atina'daki Fransız temsilcisine Yunan saldırganlığını önlemek için gerekli tüm girişimleri yapması emredilmiştir. Bu iddialara karşın, Paris'teki Yunan*

3809 *TÜSTAV Komintern Arşivi* Döküm 1, CD No: 20, Klasör No: 26_36, Belge No: 512-515 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388-389. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3810 FO, 371/9120, E 486; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.

temsilcisi, Fransa Hükümeti'ne ülkesinin bu tarz bir maceraya atılma niyetinin olmadığını teyit etmiştir.[3811]

14 Ocak 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Fransız, İngiliz ve İtalyan hükümetleri, Yunan Hükümeti'ni Batı Trakya'da Yunan ordularının bulunmasının ve yaptıkları hırçın açıklamaların büyük sakıncaları konusunda uyarmışlardır*.[3812]

19 Ocak 1923. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Doğu Şubesine sitemkâr mektub gönderdi. *KEYK*'in kendi hallerine terkettiği mevkûf Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası rüesası ve onların aileleri perişan vaziyettelerdir. İştirakiyuncular, pis ve şedid hapishaneli hükümetin insafına bırakılmışlardır. Mustafa Kemal, sulhu mutlak surette istiyor dolayısıyla Müttefiklere tavizler verecektir. ABD şirketinin rüşvetiyle Ankara, İstanbul'dan münhal başkentlik mevkiine tayin edilmiş gibidir, Boğazların Müttefik muhriblerine açık kalacak karşısında İstanbul'un payitaht kalması zaten gayr-ı kabildir. TBMM'de muhalefetin sesi iyice yükselmiştir. Bir taşla birçok kuş vurmak prensibli Mustafa Kemal'in ise İzmir'e seyahati, İstanbul matbuatına çekidüzen vermek, kamuoyunu müstakbel sulha hazırlamak ve TBMM'nin de bu matluba münifen yenilenmesini sağlamak içindir. 1921 Londra Konferansı hengâmında TBMM Hükümetinin komünistlere tavrı nasıl idiyse, şimdi de benzer eşkaldedir:

Ankara
19 Kânun-i sâni 39
Moskova'daki Türkiye Halk Komünist Fırkası Alakâdarlarına
Daha uzun müddet susacak, hiçbir şey yazmayacaktım. Fakat bu sükutu ihlâl eden ortada bir çok amil var ki bu babda size vukufum nisbetinde malumat vermemek doğrusu en büyük haksızlık olur. Haksızlık diyorum ve bu kelimeyi bile bile kullanıyorum. Çünkü haksızlık bence bir cinayetten daha müessir, ve daha fecidir. Arkadaşlar hem de fırkanın mukadderatını ellerine teslimden çekindiğimiz arkadaşlar, hükûmetçe fırkanın sergerdeleri telâkki olunarak tam bugün beş aydır taharet ve nezafetin adeta bir timsali olan Ankara hapishanesinde hayatın en ağır ve elim günlerini geçiriyorlar. Nâzım fırka namına mebusluğunu, ve bilahare valiliğini feda edip ailesi bilmem kimlerin zir-i himayesinde, kendisi hapishanenin pis ve müstekreh bir köşesinde vücudunu serâpâ bir romatizmaya kurban ettiği halde yatan bu adamlar kehleler içinde kalmış. Çöp gibi incelmiş. Hiçbir kimse ve hiçbir yerin muavenete mazhar olmadığı için adeta insanlıktan çıkmış olan Kenan, bir kucak evlad ve ayalini bilmem kimlere terk ile 14 yaşındaki en büyük oğluyla birlikte hapishanenin sefaleti içinde boğulan Abdülkadir, yevmi maişetleri yalnız İmalat-ı Harbiye'deki faaliyetlerine mütevakkıf olduğu için hapishaneye düşmekle her türlü mahrumiyetin kucağında inleyen yirmi otuz kadar işçi, bunların ve Hilmi'nin burada terk ettiği evlad u ayal hayatlarının belki son günlerini yaşarken oradaki arkadaşların nasıl ve ne ile iştigal ettiklerini, cidden ciger-sûz bu vaziyet önünde ne düşündüklerini doğrusu bilmek isterdim. Gazetelerle makaleler neşredip de bu adamların burada ölüm vaziyetlerini her gün daha biraz ağırlaştıracağınıza, ya buraya bir memur-i mesul veyahut da alâkadar makam marifetiyle tebligatta bulunulmasına çalışarak bu sefalet ve ölüme mahkûm insanlara biraz olsun geniş bir nefes almak imkânını bahşetmiş olsa idiniz, belki müstakil Türkiye Komünist Fırkasına daha büyük bir hizmet ifa etmiş ve onun bugünkü zayıf temelini hiç olmaz gaddar ve merhametsiz hükümetin zulmünden kurtarmış olurdunuz. Acaba bu hususta şimdiye kadar Komintern'le kaç defa görüştünüz. Belki mevkufiyetlerine dair icap eden makamı haberdar ettiniz, fakat o makamın bunlarla alakadar olması için ne yaptınız desem şüphesiz hepiniz de susar ve cevap veremezsiniz.

Zilletse de şirretse de, lânetse de artık yeter olsun
Artık yeter olsun bu denî, bu derin hakîr sükûnet

Bu canlı cesetlerin elim manzaraları ihtimal ki beni biraz taşkınca harekete sevk etmiştir. Fakat sizin onlar hakkında bu derece lakâydınıza bilmem ne mana vermeli. Mamafih vakit daha geçmemiştir. Uzanacak

[3811] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
[3812] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

herhangi bir el belki ümitsiz olan bu bedbahtları kurtarır. Hilmi'nin ve Nâzım'ın evine ailemi gönderiyorum da kendim gitmeye cesaret edemiyorum. Çünkü bu iki sefalethaneye gözyaşından girilmezmiş. Altlarındaki son kilimleri de satmışlar. Artık kuru tahta üzerinde oturuyorlarmış. Daha bilmem neler... Geçenlerde ta İstanbul'dan buraya Nizameddin'in validesi gelmişti. Bu yüksek ve arslan kadının gözyaşları beni büsbütün eritti. Evlâdının sağ olduğuna kendisini bir türlü inandıramıyordum. Biçare kadın evlâdını bulamamaktan mütehassıl iniltileriyle İstanbul'a geri döndü. Ne olur? O çapkına söyleyin bana bir mektup göndersin. Ve ben validesine yollayayım da bu zavallı anne biraz müteselli olsun. Hele bir fotoğrafını da leffedecek olursa göz yaşlarını biraz olsun dinlendirir zannederim. Gözü kör olsun, şahsi bir muavenetle biter biriş değil ki maaşımı onlara tahsis edeyim de, biraz vicdanımı azaptan tahzir edeyim. İşte yine tekrar ediyorum. Bunlara muavenet mutlak ve muhakkak surette lâzımdır. Sizin gaybubetinizden ve arkadaşların tevkifinden sonra alelhusus vaziyette de hasil olan gerginlik dolayısıyla benim ne korkunç günler yaşadığımı bilmem kayda lüzum var mı? Hele bir dışarı çıkmayayım, arkamda fahri yaver mi ararsınız. Haddi hesabı yok. Hal böyle iken uhdeme mevdu vazifeyi ifadan çekinmiyorum. Zira ölümden daha ötesi yok ya!....

İşte bu hususu hasbihalden sonra size biraz da memleketin bugünkü vaziyetinden bahs edeyim: Kemal ve yârânı her neye mal olursa olsun mutlak bir sulha karar verdiği için ihtimal bazı fedakârlıklar yaparak emperyalist haydutları tekrar içimize sokacak ve bu suretle halkın ve bilhassa biz komünistlerin vaziyeti daha ziyade ağırlaşacaktır. Hele Rusya ile bu takdirde iftirak muhakkak olduğu da nazar-ı itibara alınırsa vaziyetimize iyi demek herhalde büyük bir safdillik olur. Meclis kati olarak ikiye ayrıldı. Ve bu ikilik içinde de şüphesiz bir çok ikiliğimiz mevcud ise de şimdilik bunlar kendilerini göstermiyorlar. Birincilerin mürteci tesmiye ettikleri İkinci Grubun bugün "19 kânunisâni 39" *Tan* isimli bir de gazeteleri çıktı. Daha birkaç gün evvel de Karahisar mebusu Hoca Şükrü tarafından da "Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" diye bir risale neşrolundu ki gruplar ve o grupların naşir-i efkarı olan gazetelere şüphesiz bir zaman uğraşacak kadar bir materyal teşkil etti. Paşanın bu günlerdeki seyahatine gelince, buna bir çok mânâ veriliyorsa da, bence bu seyahat şüphesiz orduyu görmekten ziyade İzmir'de açılacak İktisat Kongresinde hazır bulunup buraya her toplanacak olan her memleket mütegallibesini bir taraftan sulha hazırlamak, diğer taraftan da yeni intihabatta matluba muvafık insanlar göndermelerini temin etmek içindir. Esasen bir taşla birkaç kuş avlamak bu herifin öteden beri mutadı olduğundan aynı zamanda İstanbul matbuatını da bilvesile kendi hesabına çalıştırmak ve bu suretle müstakbel mevkiini tahkime çareler aramaktan başka bir şey olmasa gerektir. Fakat bu hal kendisi için ne dereceye kadar iyi olur? Mecliste her gün biraz daha artmakta olan bu muhalefet yarın bu meclisin dağılmasıyla memleketlerine dönecek olan bu heriflerle acaba memlekette ne gibi cereyanlar yüz gösterir. Bütün bunlar yarına ait birer mühim mesele teşkil ettiği gibi ortada bir de pamuk ipliğiyle bağlanmış bir halife meselesi var ki bu ne suretle halledilecek. Mustafa Kemal'in bilmem hangi Amerikan şirketiyle beş milyon lira mukabilinde Ankara'nın bir payitaht haline ifrağı şayiasına bakılırsa, herhalde hükûmet-i merkeziyenin İstanbul'a nakletmeyeceğine hükm ediliyor. Hele Boğazların Müttefiklerin donanmasına açık bulundurulması kabul edildikten sonra bu hal-i tabii değil midir? Çester Projesine gelince bu da henüz bitmiş bir mesele değilse de bitmesi güç bir şey de değil. Lakin şimdi bu işe İtalya ile Fransa da burnunu sokmaya çalışıyor ki bilmem bu üç bezirgândan hangisi muvaffak olur. İşte görülüyor ki, vaziyet günden güne kesb-i ehemmiyet etmekte ve şu zamanda fırkanın bu elim vaziyeti ciğerler yakmaktadır. Biz zaten her zaman bir hatanın kurbanı olduk. O da fırkanın tam iş göreceği bir zamanda fırkayı dağıtmak. Geçen sene Londra Konferansı zamanı fırka aynı vaziyette idi. Bu sene Lozan konferansında da maatteessüf aynı haldeyiz. Bana kalırsa orada bu meseleyi şiddetle ve katiyetle müdafaa etmelidir. Türkiye'de bir komünist fırkasına lüzum var mıdır? Var ise onun daimi bir bütçesi ve orada çalışanların iyi ve kötü günleri daima nazar-ı dikkatte tutulması temin edilmelidir. Yoksa biri yapar biri bozarsa kıyamet elbette ondan kopar. Istenilen zamanda bu adamlar faaliyete sevk ediliyor, istenilmeyen zamanlarda sokağa dökülmek gibi bu bedbahtların talihiyle oynanıliyorsa bunun iyi neticeler vermeyeceğini onların anlayacağı bir lisanla anlatmalı ve bu gibi felaketlerin bir daha vuku bulmaması için bir her şeyi orada iken tesbite imkan aramalıdır. Tabiidir ki, burada firka hareketi dünyanın müterakki memleketlerinde olduğu gibi seri ve geniş hatıralarla yürüyemez. O birçok kayd ve ihtiyata tabi olacağı için hem ağır yürüyecek hem de uzun bir müddet müstehlik bir vaziyette kalacaktır. Büyümek için kuvvet, geniş-lemek için de iyi hazırlanmış, Garbde olduğu gibi çılgınca hareket eden arkadaşlar değil memleketin iç yüzünü bilir, bir gülle gibi düşmek ve düşünce iyi bir tesir bırakmak için de icabında hareket eder arkadaşlar lâzım. Artık iki senenin iki büyük felâketi bize bu dersi öğretti zannederim. İşte kimsenin hesabına ve ilhamina tabi olmayarak kendi düşüncelerimi size iblağ etmeyi vazife mütalâa etmiş oluyorum. Orada beni bilen ve tanıyan

varsa -ki olduğuna şüphem yok- komünist selâmlarımı söyleyiniz. Sizden mektubuma cevap değil arz ettiğim vechile iş isteriz.

Hüseyin Hüsnü[3813]

21 Ocak 1923. Çiçerin, Litvinov'a telgraf keşide eyledi. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet (İnönü), Lord Curzon'la hususî görüşmelerini müteakiben 20 Ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Mukavelenamesinin TBMM Hükümeti lehine iyileştirilmesini istemeye başlamıştır:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının,
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'a Mektubu

Lozan, 21 Ocak 1923
No. 84

Sayın yoldaş,

Musul sorunu kadar hiçbir sorun böylesine yanlış, sahte bildiri ve söylenti doğurmuş değildir. Çok esaslı bazı noktalar henüz aydınlanmış değil ve sanırım bir süre daha böyle kalacaktır. Curzon'un İsmet Paşa'ya yazdığı mektup bugünkü gazetelerde yayınlandı, böylece ilk kez, konferans henüz başlarnışken İsmet Paşa'nın Musul hakkında özel görüşmelerde bulunulmasını İngilizlere önerdiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Biz ise bunun tam aksini düşünmüştük, bu özel ve ayrı görüşmeleri İngiltere istemiş olabilir sanıyorduk. Şu an da İsmet Paşa, kendisine özgü inatla, Musul konusunun mutlaka Lozan'da çözümlenip, anlaşma çerçevesi içine alınması üzerinde duruyor. Ama bütün İngiliz basın[ı] ise tam tersine, Büyük Britanya Hükümeti'nin, Musul sorununun genel görüşmelerden ayrı tutulup gelecekteki özel İngiliz-Türk konseyine sunulması yolundaki yarı resmi fikrini geliştiriyor. Curzon'un İsmet Paşa'ya Türkiye'nin güney sınırı konusunun Salı günü konferansa sunulması yolunda öneride bulunmasına bütün Lozan heyetleri şaştı. Curzon üstüne üstlük, bir de Suriye sınırına değinerek, bu konuda İsmet Paşa'ya yaslanıyor. İsmet Paşa, Curzon'un önerisini kabul ediyor ama Suriye sınırı konusunun ileri sürülmesi insiyatifinin kendisinden çıkmadığını da söylüyor. Türkler görüşmelerde Curzon'un Suriye sınırı konusunu ele almakla herhalde Türkler ile Fransızlar arasına sınır çekmek istediğini söylüyorlar. Gerçekten, mecliste çok kimse ısrarla ve çok büyük bir heyecanla İskenderun'un Türklere iadesini istediler. Şimdi ise İsmet Paşa, İskenderun için özel idari rejim konusunda Fransız-Türk anlaşmasının ilgili maddesinin daha ayrıntılı olarak saptanmasını ve düzeltilmesini istiyor. Bu sahne ardında mutlaka yeni bir İngiliz oyunu oynanacaktır, çünkü petrol hattı orada bitiyor. Bütün İngiliz basını avaz avaz konferansın bir an önce bitirilmesini istiyor. Curzon'un mektubu, en önemli sorunların çözümlenmesini karambola getirmek istemek olarak yorumlanıyor. Bompard'ın Paris'ten neler getirdiği kesinlikle bilinmiyor. Söylentilere bakılırsa, getirdiği şey Fransa'nın, eski Osmanlı İmparatorluğu'na ait bölgeler arasında, yalnız yıllık ödemelerin değil, borçların toplamının da dağıtılması için izni imiş, ama bu ödün Türklere bugünlerde zaten verilmiş.

Konferans başkanlarının bize verdikleri cevabı size bir önceki kurye ile gönderdik. Boğazlar Komisyonu sorunu hâlâ askıda: Ne evet, ne hayır.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin[3814]

22 Ocak 1923. Mustafa Kemal, Bursa Şark Tiyatrosunda irad ettiği nutukla Hılâfet-saltanata bağlılığıyla maruf Bursa halkını tehdit etti: *Kan ile yapılan inkılâplar daha muhkem olur, kansız inkılâp ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılâba vasıl olmak için lüzumu kadar kan döktük.* [..] *yalnız muharebe*

[3813] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 20, Klasör 26_36, Belge 499-500 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 342-344. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3814] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 585-586. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dahilinde de döküldü.[3815] "Türk formülü"nün mücidelerinden Berthe Gaulis de dinleyiciler arasında idi.[3816]

25 Ocak 1923. Alfred Poizat: *Eski Türkiye Fransızcanın Türkiye'si idi*.[3817]

27 Ocak 1923. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, İzmir'deki Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi.[3818]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'den taliman alan İzmir'deki Fransız Başkonsolos, TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf'a (Orbay) muhtıra gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Fransa, malî meselelerin halli için General Pellé ile Lozan'daki bir malî müşavirin Ankara'ya gönderilmesini teklif ediliyor. Hüseyin Rauf, *Fransa'nın Lozan'da Türkiye'yi destekleyeceğine dair Franklin-Bouillon'un verdiği güvenceye değinerek, bunun henüz gerçekleşmediğini belirtiyor; Poincaré'nin verdiği sözün bundan öteye gitmediğini ima ediyor, Fransızları malî konularda güçlük çıkararak kapitalist çıkarlarına hizmet etmekle suçluyor*du.[3819]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Franklin Bouillon Kemal Paşa'ya yazıyor ki: Son yardımı yaptık. Sulh muahedesinin Meclis'te kabulüne biz de yardım ettik. Kemal Paşa cevaben, murahhaslarımızın kabul edecekleri muahedenin Meclis'te kabulüne çalışacağım*.[3820]

29 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: Fransa Başbakanının mesajı İzmir'de Mustafa Kemal'e, Ankara'da Rauf Bey'e sunulmuş. Rauf Bey bundan hoşnut kalmamış, Fransa'nın Lozan'daki tutumunu eleştirmiş. Türkiye'nin Karaağaç'tan, Musul'dan vazgeçemeyeceğini ve adli kapitülasyonları kabul edemeyeceğini belirtmiştir.[3821]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Müttefiklerin protestosu nedeniyle Yunanistan'ın Trakya karargâhı, Gümülcine'den Selanik'e taşınmıştır*.[3822]

31 Ocak 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Konferansın dağılma noktasına gelmesi üzerine, Fransız Hükümeti, 30 Ocak'ta İstanbul'daki yüksek komiseri aracılığı ile Ankara Hükümeti'ne önemli bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Türk heyete teslim edilen antlaşma projesinin nihai bir metin olmadığı ve sadece müzakerelerde gelinen son durumu yansıttığı bildirilmiştir. İngiliz Hükümeti, Fransa'nın gönderdiği bu nota ile ilgili olarak böyle bir konunun o ana kadar görüşülmediğini, bu yazının müttefikler arasında son zamanlardaki deklarasyonlara uygun düşmediğini ve İngiliz heyetinin planlarını düzeltme gibi bir niyetlerinin olmadığını açıklamıştır*.[3823]

Ocak 1923. Lozan müzakereleri bağlamında Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Fas'a giderek Fransız Sömürge Valisi Lyautey'e rapor veren Gaulis *beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülünü getir*dim demiştir. Lyautey, tabiatıyla hayret etmiştir: *Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar*:

3815 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997, c. 2, s. 73.
3816 Mehmet Turgut Argun. (2014). *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)* içinde (s. 163). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
3817 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 49.
3818 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.
3819 FO/9063/E 1273; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 320.
3820 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.
3821 FO, 371/9100; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.
3822 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
3823 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 499.

Lord Curzon, baskısını artırmak, Türklerin mâneviyatını bozmak maksadiyle 4 Şubat 1923 te, yapmacık olduğu muhakkak sayılan bir öfke ile Lozan'dan ayrılarak konferansı çıkmaza sokmuş, İsmet Paşa da Türk delegeleri ile Türkiye'ye dönmüştü.

Madame Gaulis, Ankara'dan gelen ve birbirini tutmayan mânasız şayialar yüzünden Türk devletini idaredeki vahdetin zaafa uğradığı zannına kapılıyor ve uzaktan, kesin olarak, hiçbir şeyi anlamanın mümkün olamıyacağını hissediyordu. Türkiye'nin Anadolu sınırları içinde bir sır perdesiyle sarılmış bulunduğunu, birkaç ay uzak kalınca "hükûmetin varlığından ve hayatiyetinden şüphe edilebileceğini" anlıyarak, Ankara'nın "Batı dünyası, Batı metotları" hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için tekrar Ankara'ya dönüyor. İşte bu seyahatinde Atatürk'le nasıl buluştuğunu şöyle anlatır:

Mareşal Lyautey

Fotoğraf. Fas'taki Fransız Sömürge Valisi *Mareşal Lyautey* (Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 642-643).

"Mustafa Kemal'i 1921 yılının Aralık ayında sık sık, açık yüreklilikle münakaşa ettiğimiz, Çankaya'daki o büyük çalışma odasında buldum. Daha ilk bakışında, karşımda, arada geçen hâdiseler ne olursa olsun, ayrılık nekadar sürerse sürsün, sadık kalabilmek meziyetine sahip dostu gördüm. Bütün anlaşmazlıkları unutarak her ikimiz, aynı zamanda, birbirimize gülümsedik."

Madame Gaulis bu karşılaşmada gerek Atatürk'le gerek Lâtife Hanımla konuştuklarını anlatmakla beraber şunları da yazar:

"Paşa, bana, Fas'tan Mareşal Lyautey'den bahsediyor, susuyor, düşünüyordu.

-Neden daha çabuk gelmediniz. Onbeş gündür, sizi burada bekliyoruz. Yolda ne kadar da oyalandınız? Şimdi de ben bu akşam seyahat etmek zorundayım. Bizi Adana'da bekliyorlar. Dönüşümde sizi bulabilecek miyim? Niçin kalmak istemiyorsunuz? dedi.

"Hepimiz mükellef bir kahvaltı sofrası etrafında toplanmıştık. Paşa, birbirinden çok farklı misafirleri ağırlıyor, Fransızca başlayıp Türkçe bitirdiği hikâyeleri, kıyas kabul etmez nüktelerle anlatıyordu. Ev sahiplik vazifesini ne kadar itina ile yerine getirdiğini görenler, onun, atıldığı büyük maceranın başlangıcından beri, yaşadığı tehlikeli anlardan belki en büyüğünün içinde bulunduğunun farkında değillerdi."

IX. İşte bu şartlar altında 1923 yılının Ocak ayında Mareşal Lyautey ile konuşmaya giden Mme Gaulis, Fas yolculuğunu bitirince Paris'e dönüyor.

Bu seyahatin hikâyesini, mektuplarında değil, çok sonra yazılmış bir eserinde [*La Question Turque*de] buluyoruz:

I – "Mareşalin gözü önüne sereceğim, anlamasını ve desteklemesini istiyeceğim şey, onun doktrinine aykırı idi. Doğrudan doğruya maziye bağlanmıyan şeylerden nefret ederdi. Geçmiş zamanla şimdiki zaman arasında meydana gelen bir inkıta, her boşluk, onda önliyemiyeceği bir tepki yaratırdı. Ve ben ona henüz oluş halinde, ilerisi meçhullerle dolu, beş yüz yıllık tarihini silen Türk formülünü getiriyordum.

Mareşal: - Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar. Herşeye yeniden başlamak istiyorlar… Mücadelelerinde onlara hayran oldum ve bunu kendilerine bildirdim. Fakat bugün onları anlıyamıyorum, diyordu.

Bu konuşmalar gerçekten, o aralık Lyautey'nin Türk milliyetçiliğinin prensiplerini kavramakta güçlük çektiğini gösterir.

> Madame Gaulis: - Size müracaat ediyorlar. Bunu şuursuzca değil, sizin düşüncelerinizi, hattâ peşin hükümlerinizi bilerek yapıyorlar. Bugün bizde soğuk bir kuşkudan başka birşey görmedikleri için sizin vereceğiniz hükme itimat ediyorlar.
>
> Mareşal Lyautey: - Bana müracaat ettiklerini söylüyorsunuz. Ama, o kadar belirsiz bir ifade ile ki, ne istediklerini anlıyamıyorum. Nasihat mı? Dinlemiyecekler. Bugün zaferleriyle gözleri kamaşmıştır. Sonra nasihatlerin tesirine kendim de inanmıyorum. Siz, hiç nasihat dinlediniz mi? Ben harekete, kumanda etmeye alışmışımdır, nasihata değil...
>
> Ama onlarda hissettiğim samimilik, aksyon, askerî kıymet, enerji, ihtiyatlılık beni kendilerine çekiyor… Bizimle aralarını bozmakla eli kolu bağlı kendilerini İngiltere'nin, Rusya'nın kucağına atıyorlar ve henüz onlara karşı gelecek durumda değiller…
>
> Ah, bu Asya'nın serabı! Ergeç, ora insanlarının yolunu şaşırtır. Bu adamlar felâket anında harikulâde olurlar, başarı elde edince de zaafa düşerler.[3824]

Lyautey, Gaulis'in mezkûr yüzyıllık formülünü tahlil ediyor: *Türk formülünün başlıca kusuru, gerçek otoriteyi, halkın iradesini temsil ettiği iddia edilen bir parlâmentonun arkasında gizlemektir. ..bir tek adam her şeyi idare ediyor, peki bunu açıkça ilân etsin*. Daha da önemlisi İslâm devletini ve müktesebatını tasfiye projesini Türkiye'de tatbik edecek tek-parti diktatörlüğünün tesisi ile Yunan'ın Anadolu'dan tard edilmesi mukayese edilirse; Lyautey'e göre, Yunan'ın kovulması İslâm'ın tasfiyesine nazaran "ufak bir iş" mesabesinde kalacaktır:

> Bugün Anadolu'da halkın hissiyatı, kendi milletine ve bütün dünya Müslümanlarına emniyet telkin etmeyi bilen bir şefe, takdir ettiğimiz büyük bir askere yönelmiştir. Gerçekten, idare eden o ise, söylenmelidir; görülmesine müsaade edilmelidir. Kendi milletine olduğu gibi bize karşı da doğrudan doğruya o sorumlu olsun. Şimdilik bir hüküm vermiyeceğim, kendilerini eserleriyle ölçeceğim… Şimdiden sonra yapılması gereken işlere bakılacak olursa, Yunan'lıları kovmanın ufak bir iş olduğu anlaşılır."[3825]

2 Şubat 1923. Fransa'nın Londra Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdine gelerek beyanatta bulundu. *Fransız Hükûmeti; Lozan görüşmelerinin kesilmesi halinde Türklerin İstanbul'un tahliyesini isteyebileceklerini, ancak askerî nedenlerle çekilmek gerekmedikçe ve müttefikleri çekilmedikçe İstanbul'da kalmaktan yana olduğunu* bildiriyor.[3826]

3 Şubat 1923. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Londra'dan Lozan'a Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Fransa'nın Türkiye ile ayrı barış antlaşması yapma niyeti, Poincaré'nin Mustafa Kemal'e mesajı konularında Fransız basınında yayınlar yapılıyor. Bazı belgelerin basına sızdırılmasından Fransızlar İngilizleri sorumlu tutuyor*.[3827]

4 Şubat 1923. *4 Şubat 1923'te meydana gelen görüşmelerin dramatik kesintisinin asıl sebebinin Fransa'nın uzlaşmazlığı olduğunu ileri sürmek mümkündür*.[3828]

> Türk zaferini bir Fransız zaferiymiş gibi kutlayacak olan Fransız kamuoyunun Büyük Taarruz'a giden süreçteki olumlu tutumu, Lozan Barış Konferansı'nda konu Fransız çıkarlarına geldiği zaman değişecektir. Bu bakımdan 1922 yılındaki Türk-Fransız ilişkileri, uluslararası ilişkilerde daimî dostluğun değil, çıkar ilişkisinin baki olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[3829]

3824 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 640-642.
3825 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 643-644.
3826 FO, 371/9120, E 1349; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.
3827 FO, 424/256, s. 428, No. 196; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.
3828 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 311.
3829 Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 180.

6 Şubat 1923. Fransa'nın Lozan'daki Murahhas Heyeti, Paris'e avdet ettiler.[3830]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Poincare bir gazeteciye herhangi bir karar almadan önce Bompard ile bir toplantı yapacağını ve Türklerin özelde Fransa'yı değil tüm müttefikleri ilgilendiren bir ikincil bir sorun olan, yabancılar için oluşturulacak hukuki rejim ile ilgili kararının neden olumsuza döndüğünün nedenlerinin aydınlatılması gerektiğini söylemiştir. Poincare, şahsen Mustafa Kemal nezdinde mümkün olan her çabayı gösterdiğini, Fransız heyetin Karaağaç ve Gelibolu sorunlarının İngiliz talepleri çerçevesinde çözümlenmesi sırasında en sıkı iletişim kurulan heyet olduğunu ve Kuzey Amerika* [ABD] *temsilcisinin Türkler nezdinde arabuluculuk yaptığını da ifade etmiştir. Poincare, Doğu'da kapitülasyonlar meselesi nedeniyle çıkabilecek bir savaştan kaçınılması için müzakerelere başlanması ve müttefiklerin kendileri ile Ankara arasındaki iletişimi yeniden kurmanın yollarını bulması gerektiğini de sözlerine eklemiştir*.[3831]

İspanyol *El Sol* gazetesi, Paris muhabirinin yazısını neşretti:

> Lozan Konferansı'nın dağılması Paris'te büyük bir şaşkınlık yarattı. Çünkü gelen son haberlere göre antlaşmanın imzalanmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Ben her zaman Lozan'ın uluslararası durum için en yakın tehlike olduğuna işaret ettim.
>
> Asıl sürpriz Türklerin Fransızlara İngilizlerden daha uzak olmaları ve Fransa ile değil İngiltere ile ayrı bir barış antlaşması imzalamaya hazır olduklarını göstermeleridir. Görüşmelerin kesilmesinin açık nedeni kapitülasyon sorunudur. Bütün müttefikler ve Birleşik Devletler Türkiye'deki yabancılar için hukukî garantiler talep etme konusunda hemfikir. Ancak ekonomik sorunlarda, yabancılar tarafından istismarı bitirmeyi ve kamu borçlarını Türk Lirası ile değil Frankla ödenmesini arzu eden Fransa, Türk tezinden en çok zarar eden ülke.
>
> Bununla birlikte, Paris Hükümeti'nin politikası konferansın dağılışını bildirmemesi ve müzakerelerin yeniden başlamaması durumunda yıkılır. Aslında müzakerelerin kesilmesi Fransız-İngiliz ilişkilerini etkileyecektir. Henüz Londra Hükümeti, Poincare'e Türkiye ile ayrı barış antlaşması imzalama hakkı istediğine ilişkin notayı henüz göndermedi.[3832]

8 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk basını, Türklerin kabul edemeyeceği maddeleri antlaşma maddeleri arasına koyan Fransa'yı Lozan'ın başarısızlığının sorumlusu olarak gösteriyor*.[3833]

9 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1074 numaralı muhtıra kaleme aldı:

> Türklerin Lozan'da barış yapmamaları Anadolu'nun iç durumundan kaynaklanmış. Güçlenen muhalefet Mustafa Kemal'e en büyük zorluğu yaratıyor. Müttefiklerle sürtüşmekten kaçınmaları için Türk komutanlara emir verilmiş.
>
> Mougin, Mustafa Kemal ile görüştükten sonra Franklin-Bouillon'un tekrar Ankara'ya gelmesine gerek olmadığını Paris'e bildirmiş. TBMM sürekli toplantı halinde.
>
> Rus etkisindeki solcu mebuslar sert bir tutum izliyorlar. Meclis gizli oturumunda Rauf Bey'in Musul konusundaki sözleri ilginçtir.
>
> Şeyh Sünnisi Ankara'dan Diyarbakır'a gitti, oradan Musul'a geçecekmiş.[3834]

3830 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 507.

3831 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 507.

3832 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 506. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3833 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 506. Diğer bir deyişle Fransa, Kontrollü Büyük Taarruz'da dost; Lozan'da düşman rolündedir.

3834 FO, 371/9121; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 480.

12 Şubat 1923. İzmir Bornova'da bulunan Mustafa Kemal, nezdine gelen İngiliz Başkonsolos Vekili Urquart'a demiştir ki: Sulhun gecikmesine müteessirim fakat sulh Türkiye'nin istiklâl-i tammesini temin etmelidir. Sulha mani olan Fransa'dır. Kapitülasyonlar katiyen kabul edilmeyecektir.[3835] Diğer bir deyişle Edirne dahil Doğu Trakya tavizi karşılığında TBMM Hükümeti ordusunun Trakya'ya çıkmasını Mudanya'da engelleyen Fransa, Lozan müzakerelerinin kapitülasyonlar meselesinde işi yokuşa sürmekte TBMM Hükümetine müşkilat çıkartmaktadır.

14 Şubat 1923. Berthe Georges Gaulis'in Fransız hariciye arşivinde mahfuz bir mektubu: *İsmet Paşa, Ankara'da, birçok güçlükle karşılaşacak. Sovyet ajanlarının Ankara'daki faaliyetleri giderek yoğunlaşıyor. Aralof; Yunus Nadi, Muhittin, Tunalı Hilmi, vs. gibi, Sovyetlere gönül vermiş mebuslara yeniden altın dağıtmış bulunuyor… Çiçerin'in ve Ahrens'in dediklerine bakılırsa, bu mebuslar, İsmet Paşa'nın İngiltere'ye karşı gösterdiği zaafları kullanarak onun itibarını kırmaya çalışacaklar*.[3836]

15 Şubat 1923. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Selanik'ten alınan haberlere göre Yunan ordusu, Selanik'le Meriç arasında savaşa hazır bir durumdaydı. Yunan askerleri, harekâta başlamadan önce müttefiklerin tutumunu değiştirmesini bekliyorlar*.[3837]

16 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1083 numaralı muhtıra kaleme aldı: [Lozan'da devam eden] *barış görüşmeleri konusunda Türkler, Rusya'nın açılımlarını kuşkuyla karşılamış, Bulgarlarla anlaşmaya varamamışlar, Fransa'nın tutumundan da düş kırıklığına uğramışlardır. Anadolu basını, açıkça, "düşmanımız yalnız İngiltere değilmiş meğer, Fransa da bizim düşmanımız imiş meğer. Mali sorunlarda ve kapitülasyonlar konusunda Fransa, uzlaşmaz bir tutum izlemekte ve alçakça bir nankörlük sergilemektedir" diyordu*.[3838]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Doğu Trakya'da Türk orduları da büyük bir hareketlilik içerisinde*dir.[3839]

17 Şubat 1923. Kâzım Karabekir riyasetinde İzmir İktisad Kongresi içtima ediyor. Mustafa Kemal açış konuşmasında liberal iktisadiyatı kabul ettiklerini beyan ediyor:

> Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebî sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebî sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sâyimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Mâzide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet, ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi, Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptırmayız.

Mustafa Kemal, Müttefiklerle anlaşmak arzusunun bir göstergesini daha sunuyor. İzmir İktisad Kongresinde *Mustafa Kemal, "bütün sınıfların aynı zamanda zengin olması (gerektiğini)" söylüyordu. Böylece, bir yandan da, Lozan'da kapitülasyonlar konusundaki tıkanmayı gidermek istiyor olmalıydı. Kapitülasyonlar kaldırılmalıydı; fakat yabancı sermaye ihtiyacı vardı ve bunun için gereken güvenceyi vermeğe hazır olduğu da bildiriliyordu. Mustafa Kemal, bu sözleriyle ve "sınıflar"dan söz edişiyle, yeni Türkiye'nin Bolşevik olmadığını Batı'ya bir kez daha göstermek istemiş olabilir*.[3840]

3835 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 475.

3836 Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivleri, série E, Levant, 1918-40, Turquie, Cilt 290, f^{0} 276; Aktaran: Paul Dumont. (1991). *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü* içinde (s. 14). Ankara: İnönü Vakfı.

3837 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

3838 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 480-481.

3839 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

3840 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 261.

> Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtmişti. Fakat zaferden sonra, ihtilâl kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yeni Türk devletinin Milli Kapitalist Ekonomi'yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemiştir.[3841]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov: *İzmir Limanı'nda, Antant'ın dört parçadan oluşan bir donanma bölüğü var. Körfezin biraz açığında on parçadan oluşan başka bir bölük daha var. Ağır topların namluları şehre ve şimdi iktisat kongresinin toplantısı yapılan eski incir fabrikası binasına dönük. Kıymık yığınına dönüşmesi için tek bir hafif top mermesinin bile yeterli olacağı bu binada Mustafa Kemal, Türkiye'yi asırlardır baskı altında tuttukları, kapitülasyonları ve Düyun-u Umumiye'yi getirdikleri için emperyalistleri parlak, alabildiğine sert bir konuşmayla mahkûm ediyor. Türk halkının Misak-ı Milli'den en ufak taviz vermeksizin sonuna kadar mücadele etme sarsılmaz kararlılığından söz ediyor*.[3842]

İzmir'de *bütün girişimlerin (sahil, tramvay, demiryolu, fabrikaların büyük çoğunluğu vb.) dörtte üçünden fazlası yabancılara, başta da Fransızlara ait*tir.[3843]

İstanbul'daki *en etkili gazeteler, Ankara yanlısı Tevhid-i Efkâr, Vakit, İleri, İkdam ve Akşam*.[3844]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunan orduları genel kumandanı, General Harington'a Türklerle bir çatışmayı engellemek için her türlü tedbiri aldığını ve Meriç'in sol kıyısındaki noktalardan Yunan ordusunun çekildiğini bildirmiştir*.[3845]

18 Şubat 1923. Hâlâ mevkuf bulunan *THİF* rüesasından Nâzım (Resmor/Öztelli), TBMM mebuslarına hitaben açık mektub kaleme aldı. Franklin-Bouillon'la gizli müzakereler yürütmüş olan Mustafa Kemal hükümeti, komünistleri dış politika için baziçe haline getirmiştir:

> Büyük Millet Meclisi azasına Açık mektup
>
> Malum-i alileridir ki, yine evvelce olduğu gibi, yine musanna ve muhayyel bir taklib-i hükûmet cürmüyle, bu defa da 19 Teşrinievvel 38 tarihinden beri mevkuf bulunmaktayız. Evvelki mevkufiyetimiz bir kaç murahhasımızın Londra'ya gitmesiyle başlamıştı. Bu mevkufiyetimiz de, Franklin Buyon'un İzmir'de oynadığı rol ile ibtidar eyledi. Demek ki biz bu memleketin bir siyaset oyuncağı olmak talihinde imişiz. Her ne ise dört aydır istintak dairesi türlü tesirat altında biz sürükledikten sonra evrakı cinayet mahkemesine verdi.
>
> 20 Şubat 39 Salı günü alaturki saat altıda muhakememiz icra olunacak. Anadolu'da taklib-i hükûmet demek Büyük Millet Meclisi'ni devirmek demektir. Demek ki biz indelhesap sekiz kişi sizin hayat-ı siyasiyenizde önüne geçilemeyecek bir pusu kurmuşuz. Öyle bir pusu ki: güya arkasında kızıl orduları kızıl bayraklarıyla müheyya bulunuyormuş. Ve hükûmet işte bu muazzam pusuyu bastırarak kahramanlarını mahkemeye vermiş.
>
> Şu halde bu mesele ile bütün Millet Meclisi âzâları hayatlarıyla, haysiyetleriyle alâkadardırlar. Binaenaleyh hepinizin birden gelip bu mütecasirleri muhakeme olunurken görmeniz ve onların itirafatıyla veyahut müdafaatıyla alâkadar olmanız lâzım gelir.

3841 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 1974, s. 289.

3842 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 67. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî'ye ilişkin sözleri kuru birer laftır. Lozan'da Misak-ı Millî'den pek çok tavizler verecektir. Mesela arazi cihetinden Batı Trakya, İskenderun, Musul.

3843 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 68.

3844 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1127 C/42 Dos1, 17 Şubat 1923, "Revue de la Presse"; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 75.

3845 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377-378.

Biz bilhassa Hürriyet-i Şahsiye Kanun-ı mühimmini müdafaa eden ahrâr-ı milleti mahkemeye davet ediyoruz. Onlar gelmeli, bu memlekette hürriyet-i şahsiyeye, şahsi ihtiraslarıyla (?), şahsi düşüncelerle ve bilhassa vukufsuz siyaset dalavereleriyle ne darbeler indirildiğini görmelidirler.

Şu tezkereyi işte bu fikir ile size yazıyoruz. Ve sizi 20 Şubat Salı günü saat 6'de Ankara istinaf ceza mahkemesine davet ediyoruz. Hürmetlerimizin kabulü.

Geliniz! Dinleyiniz! Düşününüz!

18/Şubat/923

imzalar

bu açık mektup bera-yı neşr *Yenigün*, *Hakimiyet-i Milliye*, *Tan*, *Öğüt* gazetelerine gönderildi ise de derc edilmedi.[3846]

26 Şubat 1923. İzmir İktisad Kongresini takib eden Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a 876/c kodlu rapor gönderdi:

Değerli Lev Mihayloviç,

İzmir Seyahati

İzmir seyahati, benim tarafımdan, yeni kurtulmuş bölgelerde Sovyet Rusya'nın propagandasını yapmak ve bununla beraber Türk hükümeti ve Kemal Paşa ile ilişki kurmak amacıyla öngörüldü. Bu amaç doğrultusunda, İktisat Kongresi'nin önemini ve Sovyet Rusya'nın bu kongreye ne kadar önem verdiğini kısaca belirten ve sonunda, bizzat onun konuşmasını dinlemekten çok mutlu olacağıma işaret eden kişisel bir telgrafı Paşa'ya gönderdim. Ertesi gün "Sizi İzmir'de görmekten büyük mutluluk duyacağız" şeklindeki cevabı aldım. Bu cevaptan sonra Abilov Yoldaş'ı, onun da kongreye geleceğini bildiren bir telgraf göndermeye ikna ettim. Paşa yeni evlendiği için eşlerimizi de davet etmeyi, onları Paşa'nın eşiyle tanıştırmayı ve bu alanda da gerekli bir hareket yürütmeyi yararlı gördük. Konsoloslukla ilgili meselelerin ayarlanması için Prjebelski Yoldaş'ı ve ayrıca kongredeki çalışmalar için Astahov Yoldaş'ı ve tercüman olarak da Şahovski ve Kalakov Yoldaşları ve şifre memuresi Florova Yoldaş'ı yanıma aldım.

Rauf Bey, yolda bizzat eşlik etti. Rahat bir yolculuk sözü verilmişti, ancak Rauf Bey'in yapmacık halinden yolculuğun oldukça zor geçeceği sezilmişti. Bu rapora eklenen yolculuk günlüğümde, Afyonkarahisar'a kadar başımıza gelen belaları göreceksiniz. Paşa'ya yolladığım telgraftan sonra yolculuğumuz sağ salim devam etti. Caddeler oldukça bozulmuş, köprüler yıkılmış, yollar yıpranmış, köyler ve şehirler harap edilmişti. Bütün bunlar, büyük savaşları ve muharebeleri kanıtlamaktaydı. Ve bu durum, demiryollarının durumuna da büyük ölçüde yansımıştı. Öyle ki, aktarma yapmak zorunda kaldık. Bir yerde yıkılmış köprülerin etrafı dekoville döşenmişti. Tabii bunu hesaba kattık, fakat rahatsız olmamıza neden olan kabahatin en büyük payı, yolculuğumuzdan memnun kalmayan Rauf Bey'e düşüyordu ve her şey, çevredekilerin yolculuğumuzun farkına varmamaları için ayarlanmıştı. Alaşehir'den başlayarak, bize özel tren tahsis edildiğinden itibaren, her istasyonda önemli simalar ve halk tarafından karşılandık, konuşmalar yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa'yla görkemli bir buluşma oldu. Evinde gece üçe kadar misafir odasında dostça bir görüşme yapıldı. Gelişimiz üzerine şiddetli alkışlar ve İzmirlilerin olumlu davranışları, bütün milletlerin konsoloslarından bahriyelilerine kadar orada bulunan önemli yabancı simaların önünde oldukça gösteriş sağladı. Telgrafımda size, Kemal'in görüşmelerde şimdiki politik durum hakkında görüşmekten çekindiğini, sadece Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilere değinerek, dostluğumuzun değişmediği, hatta kişisel duygularda daha da açıklık kazandığı hususlarının altını çizdiğini yazmıştım.

[3846] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 26_36, Belge no: 531-532 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 418. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Sizin de kesin olarak fark ettiğiniz gibi, Türk tarafının davranışları, siyasal değil, yabancılar önünde askerî bir karakter taşıyor ve şu anda siyasal ilişkilerimizde değişiklik olduğu gibi bir iz taşımıyor.

İzmir civarındaki bütün yolculuklar, askerî erkanla buluşmalar ve diğerleri, etkimizin derine nüfuz ettiğini gösteriyor. Bu yolculukları, kumandanlıktan kimseye önceden haber vermeden tamamladım ve yolculuğu refakatsiz gerçekleştirdim.

Bütün bunlarla birlikte, eşlerimizin, Astahov ve Prjebelski'nin ziyaretleri, İzmir halkını heyecanlandırdı ve orada bulunmamızın konuşulmasına ve gelişimizin öneminin hemen anlaşılmasına yol açtı. Eğer Abilov'un aniden hastalanması ve sonrasında ölümü olmasaydı, yolculuğumuzu çok daha fazla genişletebilir ve derinleştirebilirdik. Kongrenin kendisi oldukça hararetli geçti ve hükümetin büyük endişelerini ve umutsuzluğunu ortaya çıkardı.

Belediye Başkanı, benden, kongrenin oldukça hararetli ortamında köylü taleplerini ortaya koymamı rica etti. Resmî konuşmacıların ve düzenleyicilerin Türkiye'de sınıfların olmadığına inanmalarına rağmen, bütün delegeler, sınıfsal terimlerle fraksiyonlara ayrılma ihtiyacı duymuşlardı: İşçiler, köylüler, zanaatkârlar ile sanayiciler ve bankerler ile tüccarlar. Çoğunlukta olan köylülük, hemen taleplerde bulundu ve köylülüğün Türkiye'nin esasını teşkil ettiğini ve sahibi olduğunu ve hatta diğer bütün grupların, köylülere karşı işbirliği yapmasının beklendiğini belirtti. En önemli talepleri, köylülükten alınan yüksek aşar vergisinin kaldırılmasıydı. İşçi grubu, 60 kişiden oluşuyordu, fakat bunlardan ne kadarı işçiydi, şimdi söylemek zor, zira üstünkörü bakışları, zubatovculuğunu* gösteriyor. Öyle ki, fraksiyonun başkanı sizin de iyi tanıdığınız [Sabataycı Enis Avni] Aka Gündüz (Cevad olayıyla ilgili koyu gerici birkaç makale yazan kişi). Fraksiyonun sekreteri ise uzun süre onu kabul etmemi ısrarla isteyen, bunu başarınca da, bizim petrolümüzün satışına aracılık hakkını ya da daha doğrusu petrol ticaretinden sorumlu dış ticaret komiserliğimizden ona temsilcilik vermemiz ricasıyla beni hayretler içinde bırakmış olan tüccardı. İşçi grubunun görünüşteki temsilciliği böyle. Fakat İstanbullu demiryolu işçileriyle ilgili aldığım son haberlere göre, genel olarak, grubu tahrik ediyorlarmış. Belki sonunda kendi gerçek işçi talepleriyle çıkarlar. Duyduğuma göre, oraya Ankaralı komünistlerin temsilcisi gitmiş. Kongrenin başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa seçildi. Onu sanayiciler ileri sürdüler ve seçimlerde onu şiddetli alkışlarla destekliediler. Benim gitmemden bir gün önce 1 200 kadar delege vardı ve Doğu vilayetlerinden temsilciler de bulunuyordu.

Kemal, konferansta İttihatçı kadrolarla ilgili çok endişelenmedi. Kâzım Karabekir Paşa, İttihatçıların güçlü bir şekilde çeşitli oturumlarda toplandığını ve bu kongrenin onlara örgütlenme imkânı verdiğini telgrafla bildirdi. İttihatçıların elebaşısı Kara Kemal, Halil Paşa ve diğerleri de oradaydı. Halil Paşa'yla karşılaştık. Gittikçe sıkı bir şekilde takip ediliyor, özellikle ona güven duyulmuyor. Kâzım Karabekir Paşa, kongreyi kendi eline almaya ve yönetmeye çabaladı, grupların temsilcileriyle sık sık danışma toplantıları yaptı ve yardımcılarına nasıl talimatlar verdiğini kendi gözlerimle gördüm. Kongreyle ilgili ayrıntılı raporu bir dahaki kuryeyle, belgeleri toplayan Astahov Yoldaş'ın dönüşüyle göndereceğim.

Kongre, Türkiye açısından büyük önem taşıyor, esas olarak köylülüğü ve tüccarları güçlü bir şekilde harekete geçirdi ve halkın, sadece millî mücadele için örgütlenmesinin ötesinde, ayrıca sınıfsal temelde büyük ekonomik bir bilince sahip olmasını da sağladı. Kongre, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde bir aşamayı oluşturuyor ve tabanı harekete geçiriyor. Hükümetin, kongreden biraz da olsa çekinmesi boşuna değil.

Anadolu'nun her yerinden aktif biçimde katılım olan kongrede, Abilov Yoldaş ile bulunmamız yararlı oldu. Şiddetli alkışlar, işçi grubu tarafından başlatıldı, arkasından köylüler arasında da yayıldı. Seyahat, bize oldukça pahalıya mal oldu, öyle ki Türkler, bizden yol için ödeme aldılar. Fakat dönüşte, Meclis'teki barış meselesiyle ilgili karara yetişmek ve 24 saat aktarma noktalarında durmamak için, acil tren istedim.

Seyahat, şu açılardan yararımıza oldu: 1- Dostluk ilişkilerimiz, sadece dış dünyanın önünde değil, ayrıca esas olarak Türkiye'nin halk kitlelerinin önünde de ortaya çıktı, 2- Askerî yetkililerle bir kere daha görüşme fırsatı oldu ve onlar, halk katmanlarında Sovyet Rusya'ya çok büyük değer verildiğini gördüler. Türkiye ile

* "Çarlık hükümeti, 1900'lerin hemen başında jandarma ve polis himayesinde sahte işçi örgütleri kuruyordu. Bunlar, *polis sosyalizmi* örgütleri ya da Zubatov örgütleri diye anılıyordu. Zubatov, polis kontrolündeki bu işçi örgütlerini kuran jandarma albayının adıydı." (Perinçek, 2014, s. 394, dipnot 4).

ilişkilerimizin gelişmesine olanak verdi. 3- Mustafa'yla ilişkilerimizi yeniden geliştirdik. Gerçekten, seyahatin inisiyatifi bendeydi, fakat uygun olan, Mustafa'ya önermekti ve o da bunu anladı ve itiraz etmedi.

Abilov'un Ölümü

Abilov Yoldaş, 19 Şubat'ta saat sabah 6'da birden hastalandı. İlk başta fıtık diye düşündük. Akşam doktorların muayenesi sonucu bağırsak hastalığı teşhisi kondu ve hemen ameliyat yapılmasını istediler. Ameliyat, gece 19-20.00 sularında, Kâzım Karabekir Paşa'nın önerdiği İzmir'in en iyi doktorları Esad Bey ve Murat Bey tarafından başladı ve iki buçuk saat sürdü. Sekreteri Zeynalov Yoldaş, sürekli olarak Abilov Yoldaş'ın yanında bulundu. Sabah Esad Bey, bana, durumun ümitsiz olduğunu söyledi, öyle ki bağırsağın altı yerden delindiğini ve sonuçta genel peritonit ortaya çıktığını ve ayrıca ikili bir fıtığın bulunduğunu belirtti. Hastalığın sebebi, dört gün boyunca sandalyeye oturacak vakit bulamaması ve doktorların tahminine göre yara ve kronik mide ülseri. Abilov Yoldaş, ayın 23'ünde sabah saat 6'da öldü. Ölümünden sonra karısı, birincisi iki yaşında, ikincisi sekiz aylık iki küçük kızla kaldı. Abilov'un ölümüyle, bütün Türkiye'den başsağlığı dilekleri geldi. Gerek Azer baycan Konsolosluğu gerekse ben, değişik taraflardan duygularını ifade eden çok sayıda telgraf aldık. İktisat kongresine beş dakika ara verildi ve merhumun ailesine gönderilmek üzere bir heyet seçildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Karısı Latife Hanım

Mustafa Kemal Paşa'nın karısının bazı özelliklerini anlatmak istiyorum. Yurtdışıyla yüksek miktarda incir ve erik ticareti yapan İzmirli zengin bir tüccarın, milyonerin kızı. İzmir ve civarında birkaç evleri var. Mustafa Kemal'in yaşadığı ev, karısının babasına ait ve İzmir'in en iyi evlerinden biri. Latife Hanım, yurtdışında Paris'te, Londra'da ve Lozan'da öğrenim görmüş. Paris'te en iyi profesörlerden birinden müzik eğitimi almış ve Rus müziğini; Rimski Korsakov'u, Çaykovski'yi oldukça güzel çalıyor ve biliyor. Gelişimizin ilk günü, bize, Beethoven'den birkaç parça çaldı. Fransızca, İngilizce ve Almanca biliyor. Politikayla büyük bir azim ve iradeyle ilgileniyor. Paşa'ya büyük bir nezaketle davranıyor.

Fakat sıradan Türk kadınları gibi karşısında yerlere kapanmıyor. Onu, Paşa olarak çağırıyor. Özel bir güzelliği yok, kısa boylarda. Onun anlattığına göre, Yunanlılar İzmir'deyken istihbarat işinde çalışmış ve Yunanlılar tarafından tutuklanmış, fakat Fransızların yardımıyla kurtulmuş. Babasının vefatıyla onun ticari işlerini yönetmiş. Paşa'nın nasıl evlendiğiyle ilgili oldukça münasebetsiz hikâyecikler dolaşıyor, ancak raporda bunları yazmak özellikle uygun değil. Başka bir yerde bildiririm. Zira bunlar, Kemal'i ve gerçek Türkiye'nin törelerini çok iyi karakterize ediyor.

Barış Sorunu

Gerek hükümetin kendisinde gerek TBMM'de şimdiki durumla ilgili meselede, beklenmedik bir şekilde tereddütler ve oldukça büyük tartışmalar çıktı. Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı) önderliğinde Suriye'ye girme taraftarı bir akım ortaya çıktı. Fevzi Paşa, iki hafta içinde Şam'da olacağına inanıyor. İsmet Paşa, barış akımına önderlik ediyor. Kemal, askerî gruba daha yakın gibi. Ben, pek inanmasam da, bugüne kadar hiç olmadığı kadar barışın yanında oldu. Savaş taraftarları, şimdi olağanüstü elverişli bir durumun olduğunu, 200 bin kişilik orduları bulunduğunu, müttefiklerin onlarla ciddi şekilde savaşacak durumda olmadığını söylüyorlar. Ancak ordu yayılırsa, sonra toparlamak zor olacak. Ve eğer Suriye'ye girilir ve İngiltere'yle uzlaşılırsa, kendilerini İngiliz saldırısından koruyacaklarını belirtiyorlar. Fakat karşıtları, İngiltere'nin abluka uygulayabileceğine ve Fransa'yı destekleyebileceğine işaret ediyorlar. Bir de Musul'u her zamankinden daha çok isteyen Doğu illerinin ve Kürt milletvekillerinin oluşturduğu bir akım var. Onlar, eğer Musul'u verirlerse, o zaman bütün Kürdistan'ın İngiltere'ye verileceğini, çünkü Kürt göçebe aşiretlerinin kışın Musul'a ve daha güneye, Dicle ve Fırat vadilerine gittiklerini ve İngilizlerin etki alanına girdiklerini, yazın dağlara geri dönerek İngiliz etki alanını genişleteceklerini söylüyorlar. Ve Musul'un karşılığında İstanbul ve Trakya'nın bile verilebileceğini öneriyorlar. Batılılar, tabii, bunu kabul etmiyor. Genel olarak, çoğunlukta olan birinci grup, Misak-ı Millî'nin ihlaline karşı duruyor ve ikinci gruptan daha fazla savaş taraftarı. İkinci grup, Fransız paralarının etkisi altında, uygun herhangi bir barışı imzalamaya kısmen hazır ve İsmet Paşa'ya, Fransa'yla değil de, İngiltere'yle uzlaşılmasında serzenişte bulunuyorlar. İkinci grup, geçimlerinin bizim tarafımızdan temin edilme denemeleri başarısız olduktan sonra, Maugin ve hemen yakınındaki [Mersin mebusu] Salahaddin'in [Köseoğlu] kollarına atladı. Bununla ilgili konular şimdiden şehirlerde konuşuluyor. Ve yayın organları *Tan* gazetesinde, Fransız çıkarlarını

açık bir biçimde savunuyorlar. Hükümetin kendisinde de ortak bir karar yok ve bu yüzden bu zamana kadar gerek hükümette gerekse Meclis'te özel, gizli oturumlar yapılıyor. İsmet, bugün bana, hiçbir ayrı görüşme yapılmadığını, Türk hükümetinin bekleme durumunda olduğunu, ama savaşın olmayacağına ve barışın Türkiye için uygun şartlarda olacağına emin olduğunu söyledi.

Fransızlara Karşı İlişkiler

Ankara basını, *Tan* istisna olmak üzere, özellikle *Yeni Gün*, her gün Fransız hükümetine sövüyor ve en acımasız kelimeleri kullanıyor. Poincare'in gösterdiği doğrultuda, General Pelle İstanbul'da ve Maugin burada, Fransa'nın basın yoluyla kovuşturulmasını Türk hükümeti nezdinde protesto ettiler. Bununla ilgili olarak Yunus Nadi, okuyucuları açıkça bilgilendirdi ve tekrar Poincare ve Maugin'e sövdü. Gerek resmî gerek gayri resmî çevrelerde Fransa'ya karşı tutumlar keskin olarak değişti ve onlara karşı büyük engeller çıkartılmaya çabalanıyor. Ancak açık kapı bırakıyorlar ve Fransız hükümetine sövdüklerine ama Fransız halkını sevdiklerine inanıyorlar. Fransızlar, Suriye'de Hıristiyan nüfusu silahlandırıyor ve partizan müfrezeler kuruyorlar. Türkiye de aynısını Suriye sınırında yapıyor.

İttihatçılar

Son mektubumda Kara Kemal ve Halil Paşa'nın, [Mustafa Kemal] Paşa'yla, gruplarının Halk Partisi'ne girmesi konusunda görüşmeler yaptıklarını yazmıştım, fakat görünen o ki, anlaşamadılar ve son zamanlarda İttihatçıların çalışmalarının güçlendiği konusunda söylentiler dolaşıyor.

Yayın organları *Tanin*'de ise, İstanbul'da Türk hükümetinin dış politikasına karşı oldukça şidetli bir kampanya yürütüyorlar ve Fransa'yla uzlaşarak barış imzalanmasını öneriyorlar. Kemal kuşkulanıyor. İktisat Kongresi'nde İttihatçılar, kendi kongrelerini düzenlediler ve millî mücadeleden sonra ilk defa kendi güçlerini toparladılar.

Karşılıklı İlişkilerimiz

Karşılıklı ilişkilerimiz, hemen hemen aynı. İzmir seyahati, kişisel ilişkilerimizin daha da sıcaklaşmasını sağladı ve geçici olarak İzmir konsolosluğu meselesini rahatlattı (Prjebelski gayri resmî konsolosluk haklarıyla orada kaldı), fakat ufak tefek meselelerde Türkler, mantıksızlıklarını ve küstahlıklarını hissettiriyorlar. Bugün Golub Yoldaş'a ve yedi aylık hamile eşine İzmit ve İstanbul üzerinden Rusya'ya geçmelerine izin vermesi için İsmet Paşa'ya kişisel olarak rica ettim. Pratikte ret anlamına gelen kaçamak yanıt aldım. O zaman burada misafir olan Amerikan ve Fransız gazetelerinin muhabirleri, özgürce bu yoldan geçtiler. İkinci mesele; bugün Zalkind'le şifreli temasla ilgili olarak gereken izni hemen alamadım ve ertelendi. Ve diğer acilen çözülmesi gereken meseleler de çözülmemiş durumda.

İletişim

İletişim, oldukça gevşedi, öyle ki, en kötü zamanlarımızı hatırlatıyor. Bugün yeniden İsmet'e iletişimin iyileştirilmesiyle ilgili meseleyi sordum. Bu meseleyi araştıracağına söz verdi, ama somut bir sonucun çıkacağını ummuyorum. Kuryeyle iletişim bakımından Sivastapol ve Samsun arasındaki askerî gemilerle haberleşmenin tekrar başlatılması konusunda ya da Sivastapol veya Odesa'dan gelen ticari seferlerle anlaşmak imkânsız. Oysa bunların hepsi Batum üzerinden haberleşmekten daha çabuk olacak.

A/Kürt meselesiyle ilgili ikinci mektup, eklerle. EKLER:
1. İzmir seyahatinin kısa yol notları.
2. TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumu.
3. 22 Şubat 1923 tarihli Bakanlar Kurulu.
4. 12 Şubat 1923 tarihli TKP Merkez Organı protokolü.
5. Erzurum bölgesi milletvekillerinin özellikleri.
6. Askerî bülten no 24.
7. Kongre hatırası bir kutu sigara ve zarf.
8. Kongreden reklam broşürleri.
9. Yedi adet fotoğraf.

10 . *Levant* gazetesi.[3847]

27 Şubat 1923. TBMM gizli celse inikad ediyor. Lozan'daki vekayi müzakere ediliyor. Mersin mebusu Yusuf Ziya, cenub hududu hakkında sual tevcih etti: *Paşa Hazretleri bir sual soracağım. Cenup hududunda hükümet yeni bir vaziyet almayacak mıdır? Yani İskenderun ve Antakya için Hükümet bu defa yeni bir teşebbüs almıyor mu? (Musul gidiyor sadaları)*.

TBMM Lozan başmurahhası ve Hariciye Vekili İsmet (İnönü): *Efendim, mesaili arziyede Cenub, Suriye hududu için düşündüğümüz Ankara itilafnamesinde vardır. İskenderun için bir hudut vardır. Bir de İskenderun ve Türk ekseriyetiyle meskûn olan yerler için itilafname metninde veyahut protokolda bir takım ahkâm vardır. Bu ahkâmı kamilen muhafaza ediyoruz*.

Antalya mebusu Rasih (Kaplan): *Biz ediyoruz, fakat Fransızlar etmiyor*.

Bolu mebusu Tunalı Hilmi: *Efendim Ziya Bey arkadaşımızın sualine vermiş olduğunuz cevapta, "Fransızlarla akdedilmiş olan Ankara itilafnamesi mucibince hududumuz alâhalihi kalacaktır" buyurdunuz ve aynı zamanda buyuruyorsunuz ki "İskenderun mıntakasına ait itilafnamenin bir ahkâmı vardır. Ahkâm protokollarla tavzih edilmiştir." Halbuki Fransızlar o ahkâmın en ufağına, en hafifine, en âdisine bile hürmet etmemişlerdir. Binaenaleyh âtiyen ne gibi bir ümidimiz vardı ki Fransızlar bunları icra etsin?*[3848]

5 Mart 1923. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey meclis gizli celsesinde *Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lausanne'da heba edilmiştir* dedi[3849]:

> Efendiler, biz yani kandırıldık mı? Yoksa hakikati mi söyledik. Sonra Suriye mukavelenamesi mucibince Fransızların yapmak mecburiyetinde bulundukları birtakım taahhüdat vardır. Antakya, İskenderun vardır ve hususi olarak yaptıkları bu muahede de bizim âmâli milliyemizin tahakkukunda bize muavenet edeceklerdi. Fakat efendiler, devletler arasında bize en ziyade mukavemet eden Fransızlar oldu.[3850]

Dagobert von Mikusch, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in işaret ettiği hususa ilişkin çarpıcı bir mütalaada bulunur:

> Mustafa Kemal için durum kritikti. Yandaşları padişahın bertaraf edilmesinden bu yana, yavaş yavaş azalıyordu. Lausanne'a götürmüş olduğu politikası, tümüyle karaya oturmuştu, -ya da en azından öyle görünüyordu- İstanbul üzerine yürüyüş durdurulmuştu ve "Fransa'nın yardımıyla barışa ulaşacağız; söz aldım onlardan" demişti. Fakat Fransa'nın tam bir dönüş yapması Mustafa Kemal'in hızını kesmişti. Bunun üzerine gizlice Londra'yla uzlaşmak yolunu aradı; bunu kimse bilmiyordu ve henüz bilmeleri de doğru değildi. İngiltere artık Küçükasya'da milli nitelikte kurulmuş ve İslâm dünyasından ayrılmış bir Türkiye'ye razı olacaktı. Buna karşılık Mustafa Kemal'in kuşkusuz bir şey ödemesi gerekiyordu: Bu da daha sonra görüleceği üzere Musul oldu.[3851]

Mevkuf *THİF* azası Hüsnüoğlu Ahmed Hilmi tarafından Tavariş'e hitaben kaleme alınmış tarihsiz bir mektubda şunlar yazıyor: [..] *Üçüncü mesele: Mecliste şu günlerde gayet hararetli meseleler cereyan*

3847 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 122, y. 175- 175 arkası-1 76-...-178 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 392-401. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3848 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1335-1336.

3849 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26. "Efendiler dün söz söyleyen rüfekai muhteremeden Şeref Bey, (Heyetti Vekile yok sesleri) Edirne Mebusu Şeref Bey tarihte vazifesini, Muhammedin süngüsü vazifesini ifa etmiştir. Maalesef o süngünün temin ettiği zaferi yeşil masa başında daima kayıp eder. Buyurdular ki, filhakika, tarih tekerrürden ibarettir." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 130.

3850 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 133.

3851 Dagobert Von Mikusch. (2000). *Gâzi Mustafa Kemal: Avrupa ile Asya Arasındaki Adam* içinde (c. 4, s. 54). İstanbul: Yeni Gün

ediyor. Birinci grup sultanlığı yıkarak kendilerini onun yerine ikame etti. İkinci grubun bunun böyle olduğunu sonradan hissederek bir fikir etrafında muayyen şahsiyetleri toplayarak yine eskisi gibi hilafetle saltanatı birleştirmeye çalışıyorlar. Gerçi bu siyasetinize müdahale etmek istemem, fakat biz her iki grupla da çalışamayız. Şu yazıları yazmaya başladıktan sonra müdahale keyfiyeti hatırıma geldi de uzun yazmaktan sarf-ı nazar ettim. [..][3852]

8 Mart 1923. Aralov, Safarov'a göndermiş olduğu 26 Şubat tarihli telgrafa zeylen telgraf keşide eyledi:

Çıktı No. 173 (2)
8/III-23.

Safarov yoldaşa.

Önceki raporuma açıklayıcı ilavedir.

Son zamanlarda hakkında o kadar çok yazılan Nizamettin yoldaş aracılığıyla Troçki yoldaşı ve birilerini daha selamlayan Mersin'deki Gençler Birliği (Komsomol) şu günlerde Mersin tüccarları onuruna bir ziyafet verdi.

Bunların Komsomollukla alakaları pek yok gibi. Bunlar Türk burjuvazisinin yolunu açacak ve en iyi durumda Türk (Doğu) yaşamının liberal önlemlerini uygulayacak, en kötü durumda faşist teşkilata dönüşecek milliyetçi Türk ocaklarıdır.

Türkiye'den gelen yoldaşların TKP'nin olağanüstü ölçüde büyüdüğüne, örgütlendiğine ve güçlendiğine ilişkin abartılarıyla yanıltılan Rappoport yoldaş L'Humanité gazetesinde buna ilişkin not ve yazılar yazdı ve bu arada, özellikle Adana ve Mersin'de teşkilatların çok güçlü olduğunu, Türkiye'de tek örgütlü teşkilatın komünist partisi olduğunu belirtti.

L'Humanité gazetesinin Rappoport yoldaşın notlarının yer aldığı sayısı, sanırım Mujen'in ve arkadaşlarının aktif katkılarıyla Türkiye'ye ulaştı ve Mersin'li tüccarların keyfine keyif kattı. Ata ve Bekir yoldaşların tutuklanmasından sonra L'Humanité gazetesinin Mersinli ve Adanalı okurları uzun zaman komünistleri aradı ve bir türlü bulunamayınca malumat için Mersin'deki RSFSC Konsolosluğu'na başvurdu.

TBMM hükümet üyeleri bana alaylı edalarla L'Humanité'deki yazıları anlattı ve onlar- dan edindiğim intiba hiç de yazı sahiplerinin ve teşvikçilerinin tahmin ettiği gibi değildi. III. Enternasyonal'den "maaşının" tamamını alamadığı için partiden istifa dilekçesi veren Bekir "yoldaş" Mersin'e döndüğünde RSFSC Konsolosu'nu ziyaret etmeyi görev bilmiş ve TKP üyesi olduğunu söylemiş.

Hapishaneden salıverilen MK üyesi Ata ise Mersin'deki baba ocağına dönüyor ve yeniden gazetesini çıkarmaya başladı. Tüccar ve aydınlar onu İzmir kongresine seçti ve o giderken orak-çekiç amblemli komünist gazetesinin yönetimini basın temsilcisi hafiye Aşki Beye teslim etti.

Bu tür zararlı ve abartılı tavırlara son vermenin zamanı gelmiştir. Çünkü bu tavırlar TKP'ne zarar vermekle kalmayıp onu gülünç duruma ve küçük düşürüyor. Bu tutum KEYK'nun savaşına hizmet etmediği gibi, Türk hükümetinin eline hapiste yatan komünistlere karşı bir silah, cezalarını artırmak için bir fırsat veriyor.

(Bak: Tahkikat Heyeti'nin kararı.)

Aralov (İmza)[3853]

10 Mart 1923. Mevkuf *THİF* Merkez-i Umumî azaları Nâzım (Resmor/Öztelli) ile Kenan, *KEYK* Doğu Şubesi Riyasetine uzunca bir mektub gönderdiler. Mustafa Kemal hükümeti, Lozan'da Fransa'nın oyununa geldiğini anlamıştır bu vechile Sovyet Rusya'ye tekrar teveccüh etmektedir:

Komünist Enternasyonali Şark Şubesi Riyasetine

Fırkanın dağıtılması hakkında kati kararını vermiş olan hükûmet firkaya bu kararını tebliğ ve adem-i kabulünden sonra tehdidini izah için bir sebep ve fırsat araması tabii idi. Aynı zamanda Anadolu ordusu büyük bir zafer kazanmış hükûmet garba doğru temayüle baş- lamıştı. Garpla anlaşabilmek için şarkı ihmal etmek hatta terk etmek istiyordu. Melfûf raporlar Şûrâlar Cumhuriyeti ile münasebâtı inkitâ ettirmeye de esbap arandığını vazıhan ispat eder. İşte bu esbabı taharri ve aynı zamanda sırf bu işle iştigal etmek üzere Dahiliye

[3852] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 428.

[3853] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 560-561. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 461-462.

Vekaleti'nde hususi bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyonun mesaisini bilhassa Heyet-i Vekile Reisi Rauf ve Dahiliye Vekili Fethi Beylerin idare ettikleri anlaşılıyor. Bu komisyon aynı zamanda Anadolu'da kemal-i süratle inkişafa başlayan komünizm hareketlerini de tevkif edecekti. Bunun için rehberlerin tevkifi ve aynı surette tecziyeleri lazımdı. 27 Eylülden itibaren intizar edilen bu netice 19 Teşrinevvel 922 tarihinde vaki oldu. Tarih-i mezkûrdan bu güne kadar olan vakayi sırasıyla yazıyoruz.

[..] Takdimde bir nebzecik bahsedildiği vechile muzafferiyet akabinde garpla herçibâdâbâd anlaşmak isteyen hükûmet buna mani olacak her kuvveti yıkmak azminde idi. Vaktiyle Franklin Bouillon'un İzmir ve Mudanya'da oynadığı komediye hükûmet tam manasıyla kapılmış ve garpla tamamen anlaşabilmek için şarkla da tamamen alakayı kesmeye vesileler ihdasına yeltenmiş idi. Hususuyla Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey şarkla dostluk meselesinde öteden beri muarız olan Bekir Sami Bey'in nokta-i nazarını takip ediyordu. Eski bir İttihatçı olan ve hâlâ da o fikri takip etmekten feragat etmeyen Dahiliye Vekili Fethi Bey de Enver harekâtından ve şarktaki emellerinin sukutundan mütevellid bir kin ile Rauf Bey'e bu mesaisinde [yardım etti], işte bu sebepler fırka aleyhinde bir tuzağın kurulmasını intac etti. İstintakin tarz-ı cereyanı bunun yalnız fırka aleyhine değil Rus Sefareti'nin de bununla alakalandırılmak istendiğini ihsas ediyordu.

Lozan Konferansı'nın ümit edilmeyen neticeleri anlaşıldıktan ve bilhassa Fransa ve Franklin Boullion'un yalancı mevaidine kapıldıklarını hükûmet anladıktan sonra ilk günlerdeki isticallerine rağmen muhakemeyi tavik siyasetini tutmaya başladılar. Ve işte beş aya yakın bir zamandır ki muhakemeye henüz başlanılamadı. Bütün cihan ve bilhassa Rusya matbuatının aleyhlerindeki neşriyatı gerek evvelce ve gerekse şimdi aradaki dostluğa mugayir olduğu tarzında temkinine müsaraat eden hükûmet melfuf suretlerden anlaşılacağı üzere Heyet-i Vekile Reisinin imzasıyla verilmiş jurnalları unutuyor. Mamafih sulh ihtimalleri olduğu kadar harp ihtimalleri olduğunu unutmayan hükûmet nîm-resmi *Hakimiyet-i Milliye*'nin 9 Mart 39 tarihli nüshasında aynen "aramızda hiç bir noktada hiç bir bahiste hatta hiç bir ihtimalde zerre kadar ihtilâf mevcut değildir. Ve olmasını ne biz isteriz ve ne de Rusya. Eğer bu dost ve arkadaş milletlerden herhangi birinin menfaatine dokunan bir mesele var ise bunlar neden bütün hüsn-i niyetlerini binlerce defa ispat eylemiş olan her iki millet zimemdarlarına bırakılmasın?" diyor. Bundan da anlaşılıyor ki hükûmet bu meseleden de ziyanlı çıktığını anlayarak geri dönmeye çabalıyor. Bu da bize münasip bir tavassutun pek büyük hüsn-i tesiri olacağı hissini veriyor. Mamafih senelerce vaki tecaribden anlaşılmıştır ki Anadolu hükûmeti peşinde muhalif olarak hiç bir kuvvetin vücudunu çekemez. İstanbul'a dair aldığımız haberler orada eskiden beri müteşekkil amele cemiyetlerinin amele kulüplerinin mesaisine sed çekilmek istendiğine dairdir. Muhakeme meselesi hüsn-i neticeye iktiran ettirilerek fırkanın feshi vuku bulursa hükûmet ileride hiç bir komünist firkasının tekrar teşekkülüne müsade etmeyecek ve bu hususstaki mesaiye daima mümanaat edecektir. Komünizmin Anadolu'da âtisi namuna Halk İştirakiyun Fırkası'nın fesh edilememesi pek elzemdir. Biz bunun için tedabir-i lâzıme ittihazından hiç bir suretle geri kalmıyoruz fakat emr-i vakilere mani olabilmek için münasip surette tavassut meselesinin mümkün olduğu kadar seri ve müsmir olması lüzumu pek aşikardır. Komünist selamlarla.

10 Mart 923
Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumi Azasından
Nâzım ve Kenan[3854]

16 Mart 1923. Fransız Hariciye Nezâretinin vesikasına göre *Ankara ile Londra arasında bir anlaşma yapıldığı söylentilerinin yayılması üzerine Sovyetlerin Mersin Konsolosluk görevlisinin düşüncelerini bildiren* raporunda şu çarpıcı ifadeler yazılıdır: *Rus ve Fransız diplomasisi için büyük başarısızlık*.[3855]

20 Mart 1923. İngiliz siyasî gizli raporunda belirtildiğine göre, İstanbul matbuatındaki Fransızlara *saldırılardan yakınan İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye, Türklerin her 24 saatte bir siyasasını değiştiren bir ulusu dost sayamıyacakları bildiriliyor*.[3856]

3854 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 600-607 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 421, 423-424.

3855 Hasan Yıldız. (1990). *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan* içinde (s. 170). İsveç, Stockholm: Hêvîya Gel Yayınları.

3856 FO/9101/E 3044; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 331.

Mart 1923. *Bir Fransız ajanı istihbaratçıların "korkudan ya da çıkarları gereği, milliyetçi yalan haberleri abartarak Müttefikleri kendi lehlerine müdahale etmeye zorlamak" isteyen "Hıristiyan halkların temsilcileri" olduklarını belirt*iyor.[3857]

9 Nisan 1923. TBMM Hükümeti, Amerikalı tüccar heyete *Chester İmtiyazı*nı vermeyi kararlaştırdı.

> Ankara Hükümeti ile yapılan görüşmelerin olumlu bir şekilde neticelenmesi akabinde, 9 Nisan 1923 tarihinde Meclis tarafından onaylanan proje ile "…imtiyaz sahibi şirket (Ottoman-American Development Company), hiçbir kilometre garantisi veya ücret almadan Anadolu'da yaklaşık 4.400 km uzunluğunda demiryolu inşa edecek; Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında üç liman inşa edecek ve karşılığında da, inşa ettiği bu demiryolu hatlarıyla limanlarını ve bu hatların iki yanında toplam 40 kilometrelik şerit içindeki, mevcut ve bulunacak tüm maden kaynaklarını 99 yıllığına işletme hakkına sahip olacaktı."[3858]

İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye üzerindeki menfaatıyla çatışan bu karar, iki ülkenin tepkisini mucib oldu. TBMM Hükümeti, Müttefiklerin kapitülasyonların kaldırılması karşısındaki tavizsiz tavrını yumuşatmaya matuf bir hamle addedilebilir.[3859] Fransız *Regie General* ve İngiliz *Turkish Petroleum Company* şirketleri, *Chester* imtiyazından memnun değil.[3860]

> Fransa, 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan anlaşma sonucunda elde ettiği Sivas-Samsun demiryolu imtiyazının şimdi Chester Grubu'na verilmesi nedeniyle projeye karşı çıkmaktaydı. Ancak Ankara Hükümeti nazarında, bu tepkilerin ehemmiyeti yoktu, zira bu imtiyazlar Fransa'ya TBMM tarafından değil Osmanlı yönetimi tarafından verilmişti.[3861]

> Lozan'daki Konferans başlamadan önce Chester İmtiyazı konusundaki çıkarlarına Türklerce yapılan saldırıyı şiddetli bir biçimde protesto etmiş olan Fransızlar kendilerini, Türk ordusunun Suriye sınırına doğru harekete geçtiği yönünde tipik bir Türk blöfü karşısında buldular. Türklerin böylesine bir blöfle ne elde etmeye çalıştıkları anlaşılamadı. Duruma şiddetle karşı çıkan Fransız delegasyonu ikinci yarı görüşmelerine, Kasım ayındaki ilk görüşmelere nazaran çok farklı bir ruh haletiyle başladı.[3862]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdine gelerek beyanatta bulundu. *İstanbul'da vatandaşı fazla, gemisi az olan Fransız Hükûmeti, kuvvetlerinin tahliyesi için İngiliz donanma yetkililerinden yardım iste*mektedir.[3863]

10 Nisan 1923. Rayor Labonne: Fransız mektebleri *Doğudaki nüfuzumuzun tek temel dayanağı haline geldiler*.[3864]

12 Nisan 1923. *Amiral Bristol, 12 Nisan'da Dışişleri'ne çektiği telgrafta, Chester Projesi'nin Meclis tarafından kabul edilmesine karşı Fransız Yüksek Komiseri'nin, 11 Nisan 1923'te Ankara temsilcisine*

3857 Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 5.

3858 Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 109. İktibasdaki vurgu tarafımza aiddir.

3859 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 262.

3860 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 38-39.

3861 Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 110.

3862 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 41.

3863 FO, 371/9120, E 3637; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 960.

3864 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 49. Şerife "Yorulmaz'ın resmi defterlerden aktardığına göre 1900'lerin başlarında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Fransız kurumlarının sayısı 500'e yakındı. Tüm bu kurumların yarısından fazlası bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunuyordu." (Selçuk, 2022, s. 48).

resmi bir protesto notası verdiğini aktarmıştır. Bristol konuyu yakından takip ettiğini ve detayları daha sonrasında aktaracağını not düşmüştür.[3865]

19 Nisan 1923. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransa'nın Birleşik Devletler'e Kemalist hükümetin Chester imtiyazlarının 1914 yılında Türkiye ile imzalanan ve Fransa'ya 20 milyon Türk Lirası karşılığında belirli imtiyazlar sunan antlaşmayı ihlal ettiğini bildireceği belirtilmiştir*.[3866]

22 Nisan 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İsmet Paşa, Türkiye'nin borçlarını kâğıt para dışında ödeyemeyeceğini, mevcut koşullarının altınla ödemeye izin vermediğini ve bu ödeme yoluyla Türkiye'nin toplam borcunun üçte birinin karşılanmış olacağını da deklare etmiştir*.[3867]

23 Nisan 1923. Yakındoğu İşleri Konferansının ikinci devresi, Lozan'da küşad edildi.

*Fransa, malî-ekonomik sorunlarda Türkiye'ye ciddî ödünler vermeyi reddediyar ve bu durumu gerginleştiriyordu. Şantaj amacıyla Fransız hükümeti Suriye'deki ordusunu güçlendirmeye başla*mış *ve Genaral Weygand'ı buraya gönder*mişti. *Fakat bu tehdit, Türkiye'nin tutumu üzerinde etkili olmadı. İngiltere'nin baskısı altında Fransa, Lozan Konferansı çalışmalarının yenilenmesini kabul etti*.[3868]

24 Nisan 1923. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *23 Nisan'da başlayan konferansın ikinci dönem oturumlarındaki önemli meselelerden biri de Türkiye'nin Güney sınırının belirlenmesi ve Suriye meselesiydi. Konferans sabah saatlerinde Rumbold başkanlığında toplandı, Türk delegeler inatla Ankara Hükümeti'nin teklifindeki farklı noktaları savundu ancak sonunda müttefiklerin Türk topraklarını tahliye etmesinin ertelenmesini kabul etti. <u>İsmet Paşa, Suriye sınırı ile ilgili General Pelle tarafından teklif edilen uzlaştırma tekliflerini, bu sorunun Ankara Antlaşması'nda ele alınmış olması gerekçesiyle reddetmiştir</u>*.[3869]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Konferans başlar başlamaz, Türk Hükümeti,* Chester imtiyazı meselesinin *müzakerelere yansımadan çözüme kavuşturulabilmesi için harekete geçmiş ve Eskişehir-Bandırma demiryolu ve Bandırma Limanı'nın inşası hakkını Birleşik Devletler'e veren Chester imtiyazı nedeniyle Fransa'nın uğradığı zararı tazmin etmeyi teklif etmiştir*.[3870]

25 Nisan 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk heyeti, Suriye sınırı ile ilgili Ankara Antlaşması'nın belirleyici olmasını talep ediyor. Fransız delegeler ise Ankara Antlaşması'nın sadece Fransa ile Türkiye'yi ilgilendiren bir antlaşma olduğunu ve genel bir antlaşmaya konu olmak zorunda olmadığını vurgulamışlardır. Türklerin ısrarına rağmen bu konuda hiçbir karara varılamamıştır*.[3871]

27 Nisan 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Konferansın hukuk komisyonu, 26 Nisan 1923 tarihinde toplanarak, imtiyazlar konusunda, Türk Hükümeti'yle imtiyazlılara özel güvenceler veren bir madde üzerinde anlaşılmadan önce* Chester imtiyazı meselesinin *görüşülmemesine karar verilmiştir. Bu konuda anlaşma sağlanamazsa müttefikler, imtiyazlarla ilgili ısrarını sürdürecekler. Bu çerçevede Chester projesi de henüz görüşmeye açılmamıştır. Bu sırada resmi çevrelerde, bu imtiyazlarda özel hak*

3865 *PRFRUS 1923,* C. II, 867.602 Ot 81/258, [Document 993]; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 109.

3866 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 583.

3867 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 565.

3868 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 335.

3869 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 575. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

3870 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 583. "Ancak Fransızlar, bu teklifi kabul etmeyerek, sorunun konferans müzakerelerine yansımasına neden olmuşlardır."

3871 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 575.

*sahibi olan temsilcilerin İstanbul yolunda oldukları ve Fransız grubunun ise farklı imtiyazlarla ilgili bir antlaşmayı sonlandırmak üzere olduğu konuşulmakta*dır.[3872]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ankara Maliye Vekili'nin Türkiye'de kurulmuş bütün yabancı finans kurum ve merkezlerine gönderdiği 26 Nisan tarihli notada bu kurumlardan Türkiye ile bekleyen sorunlarını tartışmak üzere Ankara'ya en kısa zamanda bir temsilci yollamaları istenmiştir*. *Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, kendisine verdikleri cevapta Fransız ve İtalyan heyetlerinin bir sonraki Ankara ziyaretlerinde bu tartışmaların yapılabileceğini bildirmişlerdir*.[3873]

28 Nisan 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: Lozan Konferansı malî ve hukukî *komisyonun 27 Nisan tarihli toplantısında da müttefik ve Türk finans uzmanları tamamen uzlaşamamıştır*. *Komisyon başkanı General Pelle, anlaşmaya varılamaması nedeniyle Poincare ile görüşmek üzere hemen Paris'e doğru yola çıkmıştır*.[3874]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Konferansın finans komisyonunda kapitülasyonlarla ilgili 26. madde üzerinde uzun tartışmalar yaşanmıştır. İki tarafın tezinin birbirinin tamamen zıttı olduğu görülmüştür. Türkler, kapitülasyonları tek taraflı ve karşılıklılık olmaksızın doğrudan yabancıların faydalandığı bir akit olarak görüyor. Müttefikler ise bunu bu şekilde algılamıyorlar. Onlara göre kapitülasyonların devamını sağlamak, kendi vatandaşlarının haklarını korumaktır*.[3875]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa ile Chester antlaşmasının neden olduğu zıtlaşmayı ortadan kaldırmak isteyen Ankara Hükümeti, Fransa'ya Eskişehir-Bursa-Bandırma demiryolu ve Bandırma limanının inşası imtiyazını teklif etmiştir*.[3876]

El Heraldo de Madrid yazıyor: *General Pelle ile İsmet Paşa bir mülakat yapmışlardır*. *Bu mülakatın ardından Türklerin Chester projesini yeniden görüşmelere açmaya hazır olduğuna ilişkin söylentiler yayılmış ancak bu haberler yalanlanmıştır*.[3877]

29 Nisan 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İsmet Paşa ile General Pelle, 28 Nisan akşamı bir mülakat gerçekleştirmişlerdir*. *Görüşmede Türk heyeti uzlaşmacı bir tutum sergilemiş ve General Pelle'den Fransa Hükümeti'nin Türkiye'deki Fransızların imtiyazlarının düzenlenmesi ile ilgili şartlarının bildirilmesini istemiştir*.[3878]

2 Mayıs 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *General Pelle, 1 Mayıs'ta İsmet Paşa'nın onuruna bir öğle yemeği düzenlemeyi teklif etmişti. Yemekten sonra Pelle ve İsmet Paşa bir araya gelmişler ve bu görüşmede açıklanması gereken bazı noktaları ele almışlardır*. *Görüşmede İsmet Paşa'nın Suriye sınırında konuşlanmış Türk kuvvetlerinin en kısa zamanda geri çekileceğine ve bir daha aynı şekilde askeri harekât yapılmayacağına dair güvence vermesi bekleniyor*. *Konferansta da bu konuyla ilgili oldukça iyimser bir hava oluşmuştu*r.[3879]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Jesse-Curely de Ankara Hükümeti temsilcisi Adnan Bey ile bir araya gelmiş ve ikili Suriye sınırına asker yığılması ile ilgili görüşmüşlerdi*r.[3880]

3872 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 583.
3873 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 589.
3874 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 579.
3875 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 589.
3876 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 584.
3877 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 584.
3878 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 589.
3879 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 575-576.
3880 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 576.

3 Mayıs 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Büyükelçi* Jesse-Curely, *Adnan Bey ile yaptığı mülakatta, Fransa'nın bir konferansta barış müzakerelerinin devam ettiği sırada Türk askerlerinin Suriye sınırlarında yoğunlaşmasını kabul edemeyeceğini belirtmiş, bu askerlerin en kısa süre içerisinde geri çekilmesini talep etmiş ve geri çekilmemeleri durumunda Fransa Hükümeti'nin müzakerelere devam edemeyeceğini söylemiştir. Büyükelçi, Mudanya Konferansı'nın toplandığı sıralarda Türk Hükümeti'nin de benzer isteklerde bulunduğunu hatırlatmıştır. Büyükelçi ile Adnan Bey'in görüşmesi, Lozan'da heyecan yaratmıştır. Konuyla ilgili General Pelle ile İsmet Paşa'nın mülakatında askerlerin Suriye sınırından çekileceğine dair zaten güvence verilmiştir. Ankara temsilcilerine verilen mektup İsmet Paşa'ya ulaşmıştır ve bu sorunun memnun edici bir şekilde sona ermesine kesin gözüyle bakılıyor*.[3881]

4 Mayıs 1923. İspanyol resmî *El Heralde de Madrid* gazetesi yazıyor: F*ransa'nın Suriye sınırındaki Türk askeri yığınağı konusunda Ankara Hükümeti ile giriştiği müzakerelerin yarattığı köpürme neredeyse tamamen yatıştı*.[3882]

5 Mayıs 1923. Maurice Barres: *Fransız dilini yurtdışında öğreten cemaatler, ülkemizdeki manevi gelişmenin ve ekonomik kalkınmanın en büyük gücünü tamsil ediyorlar. Bunu inkâr etmek imkânsızdır*.[3883]

El Heraldo de Madrid yazıyor: *Türk basınında Ankara Hükümeti'nin Suriye sınırındaki askeri hareketlilik ile ilgili olarak vereceği cevabın, bunun bir güvenlik tedbiri olduğu şeklinde oyalayıcı olması bekleniyor. Ankara Hükümeti, Suriye sınırındaki askeri hareketlilik ve Fransa Hükümeti'nin bu konudaki tehditleri ile ilgili İsmet Paşa'ya yeni talimatlar göndermiştir. Türk Hükümeti, Adnan Bey tarafından verilen notaya büyük önem atfediyor ve söylentilere göre Ankara'nın cevabı daha uzlaşmacı olacaktır*.[3884]

6 Mayıs 1923. İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Türk basını Suriye sınırındaki askeri hareketlilikle ilgili Fransa'nın Türkiye'nin niyetini çarpıttığından emin*dir. *Osmanlı yetkilileri ülkeler arası köpürmeyi devam ettiri*yorlar. *Bununla birlikte Suriye sınırında konuşlanmış Türk askeri birlikleri, son beş gün boyunca herhangi bir harekette bulunmamışlardır. Fransız Hükümeti temsilcisi Albay Lougin* [Louis Mougin (ÖFA notu)], *Ankara Hükümeti Dışişleri Vekâleti'ne, Türk Hükümetinin Suriye sınırına asker yığmasının düşmanca bir hareket olduğunu ve bu sonlandırılmazsa Türkiye ile Fransa arasında kurulabilecek iyi ilişkileri de etkileyeceğini söylemiştir. Vekâletten kendisine verilen cevapta, Suriye sınırında Türk askerlerinin bulunmasının zorunluluk olduğu bildirilmiştir*.[3885]

10 Mayıs 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Fransa Hükümeti İstanbul'daki yüksek komiserini Adnan Bey'e bir deklarasyon göndermekle görevlendirdi. Yüksek komiserin Adnan Bey'e vereceği belgede Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı hiçbir zaman ihlal etmediği, aksine bütün maddelerine ve özellikle de Adnan Bey'in atıfta bulunduğu 2, 7 ve 11. maddelerine büyük özen gösterdiği belirtil*iyor. *Esir mübadelesi ile ilgili ikinci madde ile ilgili olarak Fransa hemen harekete geçerek Türkiye'ye Suriye'de esir edilen 64 kişiyi ve Fransa'da bulunan 89 esiri teslim etmiştir. Sadece 7 Türk esiri elinde tutuyor ki bu da Ankara'nın elinde 39 Fransız esirinin olması ve sadece 5'ini serbest bırakmasından kaynaklanıyor. Sancak sorunu ile ilgili 7. madde hükümlerine de Fransa riayet etmiştir. İskenderun Sancağı'na otonom bir özel rejim verilmiş, Türk vatandaşları bu bölgede görev yapacak memurlarını seçmiş ve Türkiye Hükümeti'ne İskenderun limanını kullanma konusunda kolaylıklar sağlanmıştır. Gümrüklerle ilgili 11. madde ile konusunda, Fransız gümrük servisi ile Türk heyeti hâlihazırda bir sözleşme imzalamıştır ve*

[3881] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 576.
[3882] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 576.
[3883] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 49.
[3884] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 576.
[3885] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 576.

Ankara'nın onayı bekleniyor. Yüksek Komiserin yazışmasında, Lozan'da Fransız delegelerin uzlaştırıcı olarak Türklere yardım ettikleri de hatırlatılmıştır.[3886]

İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *İsmet Paşa, görüşmeler sırasında, Türklere Osmanlı borçlarının yapıldığı ülkelerle yeniden müzakereler yapma hakkı verilmesine ve borç yükümlülüğünü para veya Fransız Frangı ile ödemesine izin veren maddeler eklenmedikçe antlaşmanın finansal maddelerini imzalamayacağını bildirmiştir*.[3887]

18 Mayıs 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Lozan'daki Türk heyeti üyesi Adnan Bey, 17 Mayıs'ta Paris'e hareket etmiştir. Adnan Bey'in, konferansa dâhil edilmeyen finansal sorunları Fransa Hükümeti ile görüşeceği düşünülüyor*.[3888]

23 Mayıs 1923. *Türkiye'nin başlıca düşmanı ve tartışmaların uzamasına büyük ölçüde neden olan devlet, şimdi de eski saygınlığını ve bazı ayrıcalıklarını kurtarmaya uğraşan Fransa idi. Bu nedenle Mussolini, bu kez de, Fransızların aksine, artık görüşmelerle en az ilgilenen millet olan İngilizlerle dayanışma içine girdi. Crowe bu durumu şöyle yorumladı: "Son zamanlarda sayın Mussolini, Ankara'da son derece zararlı sonuçlar veren ikili oyununu bu kez Atina'da denediği sanılan Sayın Poincare'den daha güvenilir ve yardımcı olduğunu gösteriyor"*.[3889]

25 Mayıs 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda Paris'te Hasan* [Saka] *Bey ile yabancı alacaklılar arasında da müzakereler yürütülmüş olsa da bu görüşmeler de başarısız olmuştur. Hasan Bey, Lozan'a dönmesinin ardından, alacaklıların borçların Fransız altını olarak ödenmesinde ısrar ettiklerini açıklamıştır*.[3890]

29 Mayıs 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Türk Hükümeti, Chester projesi nedeniyle Fransa'nın zararlarını tazmin etmek için çalışmalarını Mayıs ayı sonlarında da sürdürüyor. Fransız demiryolu delegelerine Bilecik-Bursa ve Balıkesir-Çanakkale demiryollarını ve Çanakkale Boğazı üzerine bir köprü inşası imtiyazını teklif etmişler*dir.[3891]

30 Mayıs 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasında Karaağaç bölgesindeki nihai sınır, 29 Mayıs'taki uzmanlar komitesinde belirlenmiştir ve sınır Arda Nehri'nden ve Meriç'e uzanıyor, Karaağaç'ın doğusundan geçiyor ve birkaç köyü daha Türkiye'ye bırakıyor*.[3892]

31 Mayıs 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Karaağaç bölgesini düzenlemekle görevlendirilen uzmanlar, Bulgaristan'a Türklere bırakılan bölgeden denize çıkış verme konusunda da anlaşmışlardır. Bu antlaşma, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında olacaktır ve bölgeye Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan temsilcileri ile birlikte çalışacak bir komiser tayin edilecektir*.[3893]

2 Haziran 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: TBMM Hükümetinin *Fransızlara sundukları tekliflere rağmen bu sorun aşılamamış ve neticede konferans hukuk komisyonu Chester projesini, Türkiye*

[3886] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 577.
[3887] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 585. Fransa, dış borçların altın cinsinden ödenmesini istiyor.
[3888] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 578.
[3889] *Documents on British Foreign Policy*, 18, s. 774, 23 Mayıs 1923; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 199. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3890] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 585.
[3891] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 584.
[3892] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.
[3893] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.

tarafından yabancı şirket ve gruplara verilen imtiyazlar sorunu içerisine dâhil ederek 1 Haziran 1923 tarihinde müzakere etmeye başlamıştır.[3894]

9 Haziran 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Ankara Bakanlar Kurulu, 8 Haziran'da Mustafa Kemal'in başkanlığında ve Ali Fuad Paşa'nın da katılımıyla toplanmış ve toplantıda İsmet Paşa'ya Osmanlı borçlarının ödenmesi ile ilgili düzenlemelerde herhangi başka bir fedakârlık yapmamasına ilişkin talimat gönderilmesi kararlaştırılmıştır*.[3895]

16 Haziran 1923. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili *Rauf Bey, 15 Haziran tarihli demecinde, Türkiye'nin mutlak bağımsızlığını güvence altına almayan hiçbir antlaşmanın imzalanmayacağını ve Osmanlı borç senetlerinin müttefiklerin talep ettiği para birimi ile ödenmeyeceğini açıklamıştır*.[3896]

23 Haziran 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, Suriye'deki askerî hareketlilikle ilgili açıklama talep eden Fransız Hükümeti'ne verdiği 22 Haziran tarihli cevapta, bu hareketliliğin ordunun yer değişikliğinden ibaret olduğunu bildirmiştir*.[3897]

25 Haziran 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk heyeti, Suriye sınırında Osmanlı ordularının yığıldığı haberini yalanlamışlardır*.[3898]

28 Haziran 1923. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Konferans Genel Sekreteri Massigli, müttefik heyetlerinin hükümetlerine yazdıkları ortak deklarasyonla birlikte Paris'e gitmiştir*. *Deklarasyonda, Türkiye delegeleri tarafından Osmanlı borçlarının ödenmesi ve yabancı vatandaş ve firmaların imtiyazları konularında uygulanan engellerin kaldırılmak zorunda olduğu vurgulanmıştır*. *Deklarasyonda, ilgili üç müttefik hükümetinin verilmesi uygun olan cevapla ilgili anlaşmak ve konferanstaki temsilcilerine ortak bir müzakere yürütme şansı vermek zorunda oldukları da belirtiliyor*.[3899]

Haziran 1923. *Meyveleri nasıl topladılar* mecazıyla yabancı kapitalistleri mevzubahis eden Astahov, TBMM Hükümeti aleyhine dönen ahvali şöyle tasvir ediyor:

> İlk Lozan Konferansı bitti, ikincisi de üç aydır devam ediyor. Bozgunun, Yunanlıların bozgununun yıldönümü. O zaman geçen yıl Türkiye, zaferden sonra ülkenin yenilenmesi yolunda yürürken yaralarını huzurla sarabileceğini ümit ediyordu.
>
> Şimdi (1923 yazı) her yeni gün, General Pellé'nin her yeni sözü, bir İngiliz uçağının Gelibolu üzerinde her yeni uçuşu, Beyrut'taki ve İskenderiye'deki her yeni tutuklama, geçen yılın ümitlerinden son kalanları da alıp götürüyorlar. Fransa ile geçen yıl yapılan flörtten, Mougin'e verilen ziyafetlerden, Türk siyasetçilerin Fransız diplomatlarıyla birliğini resmeden dokunaklı fotoğraf karelerinden iz kalmadı. Mougin bir siyasi çalışmada değil de "sayfiye yerinde" sayılıyor. Fransız generalleri ve diplomatları *Karagöz* (Konstantinopol'deki bir mizah dergisi) karikatürlerinde münhasıran karşımıza çıkıyorlar. Geçen yılın Claude Farrere ve Madam Gaulis gibi idollerinin de itibarı kalmadı. Tartışmasız türkofil Pierre Loti gibi birinin ölümü bile çok zayıf bir ilgiyle karşılandı; bu ölüm Ankaralı gazeteciler tarafından, ölüyü tütsülerden tütsü başkalarına değsin diye kullanıldı. Suriye'den her gün, Fransızların yeni bir barbarlığıyla ilgili haber veren telgraflar yağıyor. Lozan'dan gelen haberler Fransız emperyalizminin yağma hırsını gösteren yeni işaretler veriyor. İtalya'ya gelince… Ona olan ciddi yaklaşım çoktan kayboldu. Lozan'da Türklerle gayriresmi bir sohbet sırasında İtalya'yı zaten hesaba

[3894] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 584.
[3895] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 586.
[3896] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 587.
[3897] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 578.
[3898] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 578.
[3899] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 587.

katmadıklarını bildirdikleri söyleniyor. Bu da anlaşılır, zira İtalyan hükümeti Lozan'daki ciddi problemlerde en ufak bir bağımsız tavır göstermedi, iradesini her konuda diğer orkestra şeflerine bıraktı.

Birleşik cepheyi parçalamaya yönelik konvülsif çabalarda Polonya ile mutabakata bile ümit bağlandı. Ama bu ümitler de çiçek vermeden soldular; Türkiye ve Polonya arasında başlayan görüşmelerle ilgili ümitvar makalelerin ertesi günü, kapitülasyon peşinde koşan emperyalist vatanperverlerinden aşağı kalmayan "eski dost"a acı sitemler ortaya çıktı.

İngiltere… Onunla ilişkide üslup daha dikkatli. İngiliz, karikatürlerde genellikle yüzünde barışçıl bir ifadeyle lütfedip gülümserken resmediliyor. Ama bu dikkat, İzmir ve Bursa'da kazanılan zaferleri büyük ölçüde değersizleştirmeye ve Hindistanlı Müslümanlar gibi kendilerini Türkiye'nin savunucuları sayanları aldatıp kendi siyasetini belirsizleştirmeye yeltenen İngiliz emperyalizminin gücüne olan sınırsız nefreti içinde gizlemek zaruretinin bilincinden başka bir şey değil. Barışa duyulan açlık, bilhassa saltanatın tasfiyesi ve ülke içinde bir dizi atılımla halk kitlelerinin önüne iktisadi gelişme ve kültürel-siyasi yenilenme perspektiflerinin açıldığı andan itibaren şiddetlendi; bu açlık, Türkiye toplumunun Lozan'daki İsmet Paşa'dan Ankara ve Zonguldak işçilerine kadar düşünmesini bilen bütün unsurların "dişlerini sıkmak," İngiltere'ye olan nefretini gizlemek zorunda bırakıyor; bu nefret ise ne kadar özenli ve derine gizlenmeye çalışırlarsa o kadar güçleniyor.

Misak-ı Milli, içinin boşalması tehdidiyle karşı karşıya. Batı Trakya'yı ve bir dizi başka aziz toprak parçasını almak ümidi yok artık. Musul ise problemli. Türkiye'nin yerle bir edilen batı vilayetlerine karşılık 4 milyarlık tazminat almak yerine Karaağaç'ın kemirilmiş kemiğiyle yetinmesi gerekti. Ve borçların faizlerinin altınla ödenmesi ihtimali, bütün bütçenin yarısını yutmakla tehdit ediyor.

Avrupaya karşı asırlardır biriken nefret her geçen gün ve saat kesifleşiyor, ölçülemeyecek kadar büyük bir enerji birikimine yol açıyor, bu enerjinin gücü İsmet Paşa'nın İngiliz dretnotlarının gücünü ve İngiliz emperyalizminin mali-iktisadi kudretini hesaba katarak Lozan'da verdiği tavizlerin neredeyse karesi, küpü kadar katlanarak büyüyor; zaferi, bu enerjinin sınırlarına ulaşıp da dışarı doğru tekrar patlayacağı anda onun bütün biçimleriyle kendi eylemlerini koordine etmeye cüret edebilecek olanın kazanacağını peşinen söylemek mümkün.[3900]

4 Temmuz 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Konferansın 3 Temmuz tarihli genel oturumundan önce İsmet Paşa, müttefik delegeleri ziyaret ederek, Türklerin endişelerinin yatıştığını aktarmıştır. Bu sayede genel oturumda herhangi hoşnutsuz bir olay yaşanması engellenmiş ve Osmanlı borç senetlerinin ödenmesi sorunu bir kenara bırakılmıştır*.[3901]

7 Temmuz 1923. *Vakit* gazetesi, Jean Schlicklin hakkında yazı kaleme aldı:

Cidal nihayet bulmuşdur; bu cidal geçen eylülde parlak zaferle çıkdığınız cidalden daha çetin, daha (?), daha da haşmetlidir.

Bu satırları Fransız muharriri Jan Şılıklen Yeni Gün refikimizde neşr etmişdir? [..][3902]

8 Temmuz 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: Müttefik hükümetlerden *beklenen talimatlar 7 Temmuz'da gelmişti*r. *Gelen cevabın ardından müttefik heyet başkanları, Türk delegeleri öğleden sonra konferansa davet etmişlerdi*r. *Alınan bilgilere göre, müttefikler, Osmanlı borç senetlerinin ödenmesi konusunda, Türkiye'nin Muharrem Kararnamesi'ni geçerli sayması için daha fazla ısrar etmemeye karar vermişlerdi*r. *Buna karşılık, Türkiye'deki yabancılara verilecek imtiyazlarla ilgili Ankara Hükümeti ile yabancı topluluklar arasındaki müzakerelerde elde edilen güvencelerin antlaşmaya ek protokol olarak*

[3900] Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 111-113. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3901] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 588.
[3902] Vakit, 7 Temmuz 1923, Numero , *Ankaradaki Dostlarıma*, s. 2.

eklenmesinde ısrarcı olunacaktır. Alınan haberlerde, İstanbul, Çanak ve Gelibolu'nun tahliyesinde gecikme yaşanmayacağı da vurgulanıyor.[3903]

9 Temmuz 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik ve Türk delegelerin son toplantılarında Osmanlı borçlarının ödenmesi ve İstanbul'un tahliyesi konusunda tamamen anlaşmaya varıldı. Geriye kalan tek sorun olan imtiyazlar meselesi ise bir sonraki toplantıya ertelendi*.[3904]

24 Temmuz 1923. TBMM Hükümeti Başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü) ve heyeti, Lozan Muahedesini imzaladı. Andlaşma hakkında İsmet Paşa'nın fevkalâde çarpıcı beyanatı:

> Toprak meselelerinin hepsi halledildi. Bu meselelerde kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Ekalliytler meselesini müttefiklerin dilediği gibi hallettik. Boğazların serbestliğini kabul ettik. İktisadi meselelerde âdil meşru olan her şeyi kabul ettik. Biz namuslu borçlularız. Düyunuumumiye idaresinin faaliyetinin devamına razı olduk. İktisadi ve mali meselelerden çoğunu müttefiklerin lehine hallettik.[3905]

Osmanlı İmparatorluğu Düyunu Umumiyesinin %60'ı Fransızların elinde olup, Türkiye'deki yabancı yatırımların %54'ü Fransızlara aitti.[3906]

> Lozan'daki Türk heyeti, Fransız heyetinin çetin direnişi ile karşılaşmıştı. Özellikle kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konusunda Fransa Nuh diyor, peygamber demiyordu. Mudanya Mütarekesi öncesinde, Meriç sınırının tanınması konusunda Türkiye'ye dostluk göstermiş olan Fransa, Lozan'da Türkiye'nin karşısına dikilmişti. Bu Türk-Fransız gerginliği İngiliz belgelerine de yansıyordu.[3907]

Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, Türklerin yaşadığı Hatay sancağının Türkiye'ye bağlanması konusunda Türk delege kurulunun ısrarlı isteklerine karşın, 20 ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Antlaşması'nın 8. maddesinde belirlendiği gibi, değişikliğe uğramadan kaldı.[3908] Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, bu andlaşmayı Sovyet Rusya Büyükelçisine "geçici ateşkes" tavsif etmişti. Şimdiyse müstekar sulh vaziyetini almıştır.

> Fakat Antlaşmayla dahi tam bağımsızlığı hemen elde ettiğimiz söylenemez: Düyun-u Umumiye kalmıştır. Hayli indirilmesine rağmen, Türkiye ağır bir borç yükü altına girmiştir. İmtiyazlı şirketler, karşılıklı görüşmelerle hayli avantajlar sağlamışlardır. Türkiye, beş yıl süreyle gümrüklerine egemen değildir. Bir Merkez Bankası bile yoktur. Bütün bunlar zaman içinde çözülecektir.[3909]

27 Temmuz 1923. *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Türkiye açısından bakıldığında, en dikkate değer avantaj, Türk devletinin batılı modern devletler seviyesinde egemenlik hakkına sahip olmasının, büyük güçler tarafından resmen tanınmasıdır. Türkiye'de yenileşme faaliyetleri sürdürülürse, gelecekte bu ülke Asya'daki tüm İslam devletleri tarafından ilgi görecek modern ve egemen bir devlet olarak ortaya çıkacaktır*.[3910]

3903 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 588.
3904 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 588.
3905 Ali Naci Karacan. (1943). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa* içinde (s. 211). İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
3906 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 76, dipnot 90.
3907 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.
3908 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 337.
3909 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 403. Fransa'nın desteklediği ve teşvik ettiği Kontrollü Büyük Taarruz, neticede dış borçların tenzilen dahi olsa korunmasını sağladığı vechile, aynı zamanda bir Fransız zaferiydi elbette.
3910 Ali Satan, Mervenur Tuzak & Kıymet Yasavul, *Türk'ün Dönüşü*, 2023, 253-254.

28 Temmuz 1923. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Poincare antlaşmanın imzalanmasını büyük bir başarı olarak görüyor ve General Pelle'yle görüşerek, kendisini müzakereler süresince uyguladığı politik taktikler nedeniyle tebrik etmiştir*.[3911]

29 Ekim 1923. Mustafa Kemal, Fransız muhabir Maurice Pernot'a beyanat verdi. Buna göre ilân edilen cumhuriyet idaresi, Fransa'yı memnun edecek bir gelişmedir:

> Türkler, memleketinizin muhabbetine itimat edebileceklerini bilirler. Her zaman Fransa hürriyet için kahramane mücadelesiyle dünyaya misal teşkil etmiştir.
>
> …Fransız mektepleri Türk milletine büyük hizmet etmiştir. Biz, hepimiz Fransa'nın hars menbaından içtik. Ben bile çocuk iken bir müddet Fransız mektebine gittim.
>
> …Bu maksatlardan, Fransa'da pek büyük memnuniyetlerle malûm olacak şey, siyasetimizin, ananelerimizin, menafiimizin, bizi fikir ve temayül itibariyle bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu Garbe teveccüh etmiş bir Türkiye arzu etmiye meylettirmesi olacaktır.[3912]

30 Ekim 1923. Ankara'daki Fransız Mümessil Albay Louis Mougin, Fransız Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi: *Türkiye, hakikaten bir sürprizler ülkesi. Beş dakikalık bir kulis çalışmasından sonra Meclis, saat 18.30 da, yeni anayasa maddelerini müzakere etmek üzere toplanıyordu. Saat 20,45 te Cumhuriyet ilân edilmişti… Bir kere daha Mustafa Kemal Paşa, itibarını güçlendiren ve kendisini durumun tamamen hâkimi kılan gücü ellerine teslim eden siyasî teşebbüs fikrini ispatlamıştır. Cumhuriyetin ilânı, 101 pare top atışı ve hâlâ devam eden coşkularla kutlanmıştır…*[3913] Mustafa Kemal, *Fransa'nın Cumhuriyet ideali dünya üzerindeki bütün cumhuriyetlere rehberlik ettiğini ve Türkiye'nin bunun farkında olduğunu*; *Genç Türklerin, tek başına "cumhuriyet" kelimesiyle ilk kez kalplerinin titrediğini hissettikleri yerin de Fransa olduğunu unutamayacaklarını* belirtti.[3914]

31 Ekim 1923. *Oylamanın ertesi günü kendisini tebrike gelen Mougin'e, Mustafa Kemal, harpte tatbik ettiği aynı manevrayı yaptığını izah edecekti: "Hırpalamak, sonra şaşırtmak için saldırmak ve başarıyı kazanmak."*[3915]

3 Kasım 1923. Fransa Adliye Nezâreti, TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletine mektub gönderdi. Buna göre, İşgal İstanbulu'nda *İtilâf Divan-ı Harbleri tarafından cezalandırılan şahısların bir kısmı cezalarını çekmek üzere İstanbul'dan çıkarıldılar. Mesela birâderi Alay Katibi Asaf Bey'in ifadesine göre 3 Ekim 1921 tarihinde Fransız jandarmasının taarruzu üzerine silah gösteren ancak Fransız Divan-ı Harbi tarafından bir Fransız neferine üç el ateş ettiği için on sene hapis cezasına çarptırılan Mülazım-ı evvel Osmanlı Nuri Efendi, cezasının çekmek üzere Fransız Guyana'sına gönderilmişti. Ankara Andaşması'ndan sonra Osmanlı Nuri Efendi'nin serbest bırakılması için yapılan teşebbüslerden netice alınamamıştır*.[3916]

3911 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 606.

3912 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 646.

3913 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 114.

3914 Sevgi Adak & Alexandros Lamprou, *Tek-Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, 2022, s. 299.

3915 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 115.

3916 "Alay Katibi Asaf Bey'in TBMM Riyaseti'ne 20 Mart 1339 (1923) Tarihli Dilekçesi", "Hariciye Nezâreti'nden İstanbul Murahhası Adnan [Adıvar] Bey'e 28 Mart ve 16 Haziran 1339 (1923)", "Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 26 Nisan 1339 (1923) Tarihli Telgraflar" ve "Fransız Adalet Bakanlığı'nın 3 Kasım 1923 Tarihli Mektubu", BOA, HR.iM, 49/5, lef 1-3, 7, 18; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 615.

Vincennes Şatosu'nda mahfuz Fransız Harbiye Nezâreti arşivi, 30 Ekim 1918'den Ekim 1923 İstanbul'un tahliyesine kadarki devreyi kapsayan Türkiye üzerine evrakı mündemiç. Fransız askerî istihbaratı; İzmir, Afyon, Zonguldak ve Ankara mıntıkalarında istihbarat şebekeleri kurmuştur.[3917]

1924

27 Şubat 1924. Halk Fırkası Saruhan mebusu Vasıf (Çınar): *Fransız Cumhuriyeti'nin içerisinde Burbon hanedan-ı kraliyesinin Fransa'da oturamayacağına dair bir kanun vardır*.[3918]

Şubat 1924. Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Tokadî Efendi: *Kemalistler, Fransızların kilise ve devlet işlerini birbirinden ayırmakla sonuçlanan büyük devrimlerini taklit etmeye çalışmaktadırlar. Beyanatları ve eylemleri bunu gösteriyor*.[3919]

1 Mart 1924. Fransız katolik *La Croix* gazetesi aktarıyor. *"La Libre Parole" gazetesinde bir makale kaleme alan Le Renseigné, yeni Türkiye'nin bir Yahudi-Mason girişiminden doğduğunu belirtiyor*.[3920]

3 Mart 1924. Halk Fırkası kanun çıkardı: Osmanoğlu Hanedanı Türkiye'de ebediyyen ikamet edemezler.[3921] Hilafet, Şeriye ve Evkaf Vekâleti, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti ilga edildiler. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi.

Selânik Dönmesi Doktor Şefik Hüsnü (Deymer/Değmer), Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna gizli rapor gönderdi: *Hükümetlerimiz -ve hepsinden de çok Mustafa Kemal- ütopik reformculardır. Soyut kavramlarla dopdoludurlar ve gerçekliğin gereklerine yeterince nüfuz etmeyi başaramamaktadırlar. 1789 Fransız Devrimi'ni epeyce incelemişlerdir ve onu harfiyen taklit etmeye çalışmaktadırlar. Nihayet psikolojilerini tek sözle nitelemek gerekirse, onlar için formalist/biçimci denebilir; biçimlerin ve kanunların faziletine müthiş inanmaktadırlar*.[3922]

4 Mart 1924. Fransız *Le Gaulois* gazetesi: *Türkiye Cumhuriyeti'nin şeriatı, hilâfeti ve tüm İslami müesseseleri reddederek tüm devletlerden ve Müslüman halklardan ayrılma eğilimi Türkiye'de çok büyük bir etki yaratmakta ve yurtdışında da çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır*.[3923]

5 Mart 1924. Fransız *La Press* gazetesi, Noailles Kontesi'nin beyanatını neşretti. Kontes: *Türkiye, Halife'nin otoritesini kaldırarak ciddi bir şekilde budanmıştır. Daha fazla bir şey söylemek istemiyorum*.[3924]

La Dépêche gazetesi, "Prenseslerin Sürgünü" başlıklı haber neşretti. Hilafetin ilgası Abdülmecid için sürpriz değilmiş *zira yaklaşık 15 gün önce İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı Jessé Curely ile yaptığı bir görüşmede bunu itiraf etmiştir*:

3917 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 6.
3918 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188.
3919 Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 120.
3920 Engin Deniz Tanır, *Cumhuriyet'in Kuruluşu Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)* [Doktora Tezi], 2016, s. 218, dipnot 1081.
3921 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 191.
3922 Erden Akbulut & Mete Tunçay, "Şefik Hüsnü'nün Raporu: TKP'nin Altı Aylık Cumhuriyete Bakışı". *Toplumsal Tarih*, Ekim 2008, Sayı 178, s. 33.
3923 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 135.
3924 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 141.

> Ben sadece geçici bir görev ifa ediyorum. İndirileceğimi günden güne bekliyorum. Fakat biliyorsunuz, mutluluğu arayacak bir noktada değilim. Kasım 1922'de Sultan VI. Mehmet tahttan indirilip bir İngiliz gemisine sığındığında Ankara Meclisi beni hilâfete çağırmaya karar verdi, ülkem için bazı faydalarda bulunabileceğimi düşünerek kabul ettim. Türkiye'nin siyasi meselelerine karışmayacağıma söz verdim, sözümü de tuttum. Şüphesiz, yarın Türkiye'nin idarecileri onları gölgelediğime hükmedecek ve benim azledilip sınır dışı edilmeme karar verecekler. Eh, geldiğim gibi gideceğim. Ben, zaten uzun bir ömür boyunca söylentilerden ve insanlardan uzak yaşadım. Resim ve okuma gibi alışagelmiş meşguliyetlerime devam edeceğim. Belki Fransa'ya, bilhassa Paris'e gelebilirim, oysa bugün bendeki bu ağır yük beni İstanbul kıyılarında kalmaya zorluyor.[3925]

5 Mart 1924. *L'Ouest-Eclair* gazetesi, L. A. Pages imzalı makale neşretti: *Türkiye'deki laik hareketle İslamiyet'i yok etmeye yeminli Özgür Mason Locaları arasında doğrudan bir ilişki bulun*maktadır.[3926]

7 Mart 1924. Fransız *La Presse* gazetesi, *Mustafa Kemal'in orduyu rüşvet ile elinde tuttuğunu* yazıyor.[3927]

Katolik *La Croix* gazetesi, Jean Guiraud imzalı makale neşretti: *Mustafa Kemal, bağnaz bir mason ve milliyetçi*dir.[3928]

8 Mart 1924. *L'Echo de Paris* gazetesi, Claude Farrere'nin "Le Khalife errant / Başıboş Halife" sernameli makalesini neşretti: *Hak, adalet ve Fransa'nın menfaati için Cumhuriyet Hükûmeti'nin Halife Abdulmecit II yi Fransız topraklarına kabul etmesi için yalvarırım. Vaktiyle Papa'lar Fransa'nın Avignon şehrinde melce, hürriyet ve bağımsızlıklarını buldular. Alçakça sürgün edilen Konstantinopl'ün Papa'ları da bizim toprağımızda, hatta Müslüman müttefiklerimizin toprağında aynı şekilde melce, hürriyet ve bağımsızlıklarını bulurlar… Belki de bu muhteşem misafirperverlikten geriye kalan ihtişam ve büyüklük, iyi niyetli insanların gözünde hiçbir zaman değerini yitirmeyen bu ruhanî hükümdara sunulacak bu Vatikan, Fransız ulusunun dünya üzerindeki yükselişine bugünlerde hiç de yadsınamayacak katkıda bulunabilir*.[3929]

La Démocratie nouvelle gazetesi, "İnşallah!" sernameli makale neşretti: *Hilâfetin ilgası "mantığın ve aydınlıkçılığın, batıl itikatçılık ve karanlıkçılık üzerinde zaferi"*dir.[3930]

14 Mart 1924. *Journal des Débats* gazetesi yazarı Auguste Gauvain: *Kemalistler* [..] *hilâfeti kaldırarak, prestijlerinin de (son) kaynağını kuruttular*.[3931]

L'Echo d'Alger gazetesi yazarı Kaid-Hammoud: *Her ne olursa olsun, bu hareket affedilemezdir ve Müslümanlar, İslam'ın bu büyük gücüne zarar verdiği ve müminlerin geleneksel bağlarını kopardığı için*

3925 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 136-137.

3926 Engin Deniz Tanır, *Cumhuriyet'in Kuruluşu Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)* [Doktora Tezi], 2016, s. 218, dipnot 1081.

3927 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 148.

3928 Engin Deniz Tanır, *Cumhuriyet'in Kuruluşu Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)* [Doktora Tezi], 2016, s. 218-219, dipnot 1081.

3929 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 118-119. Claude Farrere başkanlığındaki muharrirler heyeti, himaye edildiği takdirde sakıt Halife Abdülmecid'e Tunus Djerba Adasının tahsis edilmesini önermişti. "Böylece, Fransa, koruması altındakilerden biri olan Hicaz Kralı Hüseyin'i Halife ilân etmek için durumdan faydalanmakta acele eden İngiltere'ye mâni olacaktı."

3930 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 119.

3931 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155-156.

Mustafa Kemal'i affetmeyeceklerdir. [..] *Türkiye, halife sayesinde tüm ümmetin sempatisini ve cömert yardımlarını kazanmıştı. Mustafa Kemal tüm bunları kırdı ve kırılmasına da müsaade etti*.[3932]

Radikal Fırka lideri Edouard Herriot, *L'Information* mecmuasında neşredilen makalesinde belirttiğine göre *daha 1920'de TBMM'nin açılmasıyla ve 1922'de Saltanatın ilgasıyla başlayan inkılâp eski Fransız İhtilâli'ni ve yakın zamanda gerçekleşen Bolşevik Devrimlerini takip ediyordu*. Ve fakat *Fransız Cumhuriyeti* tüm eksikliklerine rağmen *bu şarklı demokrasiyi kendi meşru çocuğu olarak bağrına basmalı*dır.[3933]

> "Halifelik yaşatılarak Saltanat ilga edilebilir miydi?" diyecektir, Kemal'in kayıtsız şartsız destekleyicilerinden biri olan Edouard Herriot. Daha sonra şöyle devam edecektir Herriot: "Medenî vasıflı bir iktidar karşısında, halkın üzerinde etkisi ve geleneksel itibarı olan selâmlık gibi merasimler muhafaza edilebilir miydi? Mantık, yeni rejimin menfaati, muhakkak buna müsaade etmezdi… Dış ülkeler itibariyle Hilâfetin kaldırılmasının bazı sonuçları da beraberinde getireceği muhakkaktır. Daralmış hudutlarının ötesinde Türkiye'nin geniş bir etki alanı sağlayan, az masrafla, rahat hareket imkânından kendisini mahrum etmesi için Ankara'daki Cumhuriyetçilerin çok cesaretli olması gerekti. Bu, Panislâmizm'in, en azından, merkezi Konstantinopl olan bir Panislâmizm'in sonudur."[3934]

Gayr-ı meşru çocuk, 3 Mart 1924'de hilafeti ilga etmişti. Böylece, Türkçe konuşan Fransız nitelikli Kemalistler, en azından radikal cumhuriyetçi Edouard Herriot indinde Fransızlık rüşdünü isbat etmiş olmalılar ki veladet-i meşruaya layık görülmeye başlanmışlardır.

15 Mart 1924. Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabiri Paul Gentizon'un "Adieu a l'Orient / Doğu'ya Veda" başlıklı makalesini neşretti: *Avrupa memnun olabilir: 19. Asrın başından beri Osmanlı İmparatorluğu'na durmadan telkin ettiği husus nihayet gerçekleşti. Türkiye Cumhuriyeti, eski Türkiye'nin üç asırda yapamadığını üç günde gerçekleştirdi. Ani bir davranışla teokrasinin son kösteklerinden kendini kurtaran Türkiye, Avrupaî fikirlerin izinde duraksamadan ileriye atıldı. Bu, bütün Batılı düşünür ve yazarların daha düne kadar değişmez ve taşlaşmış telâkki ettikleri müesseselerin tam anlamıyla yıkılışıdır... Bugünden itibaren, Türkü değişmez ve gayretsiz gören dünün bütün kitapları geçersizdir. Türkiye Cumhuriyeti, hakikatle, kendisini Asya'lı geleneklere bağlayan göbek bağını kesmiştir; Batılı medeniyet prensiplerini, düşünce tarzını, mefkûresini bir bütün halinde kabul etmiştir. Kesin olarak, Doğu'ya vedâ etmiştir*.[3935]

19 Mart 1924. Fransa Hariciye Nazırı Poincare, Beyrut Fevkalade Komiseri General Weygand'a 190 numaralı telgraf keşide eyledi. Poincare'nin yazdıklarına bakılırsa Mustafa Kemal'in devleti laikleşdirmesi, hilafet-saltanatı birbirinden tedricen ayırıb önce saltanatı sonra hilafeti de ilga etmesi, Fransa'nın menfaatinedir.[3936]

12 Mayıs 1924. İngiliz yıllık gizli raporunda Fransa ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin bozulan seyri mütalaa edildi:

> Franklin-Bouillon politikasının başarısızlığı ve Lozan Konferansı sırasında Fransa ve İngiltere arasındaki göreceli dayanışma Türklerde düş kırıklığı ve kızgınlık yaratmıştır. Konferans süresince Türklerin Kuzey Suriye'ye karşı sergilediği politik ve bir ölçüde askeri gösteriler, Chester İmtiyazı konusunda Fransa'nın hayal kırıklığı, Kamu Borçları konusunda Fransız Hükümeti'nin ısrarı, Konferansın sonuç bölümünde birçok zorluğa yol açmış, iki

[3932] Fatih Selçuk, Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938) [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 154-155.
[3933] Sevgi Adak & Alexandros Lamprou, *Tek-Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, 2022, s. 298-299
[3934] Edouard Herriot, "La fin du Khalifat", *L'Information*, 14.3.1924; Aktaran: Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 119.
[3935] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 119-120.
[3936] *Documents Diplomatiques Français*, 1924, Tome I (1er Janvier - 30 Juin), p. 280.

ülke arasındaki ilişkiler giderek bozulmuştur. Fransa, kendi ekonomik ve mali çıkarları söz konusu olduğunda tehdit içeren inatçılığı ile dalkavukluk arasında gidip gelen tavırları sebebiyle Türklerin gözünde epey itibar kaybetmiştir. Türklerde, İngiltere gibi korku yaratamamış, diğerleri gibi güvenilmez hale gelmiştir. Antlaşmanın sonuçlanmasından sonra ilişkilerde daha fazla bozulma görülmemiş, ancak Antlaşmayı onaylamakta geciken Fransa, aynı İngiltere gibi, Türkleri endişelendirmiştir. Fransızların, borçlar ve Fransız okulları konularında tatmin olmadan Antlaşmayı onaylamayacaklarına dair işaretler vermeleri, rahatsızlığın boyutlarını daha da büyütmektedir. Öte yandan Fransızlar, hem okulları hem de burada yaşayan vatandaşları nedeniyle Türklerin yabancı düşmanlığına yatkın oluşlarından rahatsızlık duymaktadırlar.[3937]

17 Temmuz 1924. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi: *Türk Hükümeti'nin programında birincil öneme sahip ilke, tamamıyla laikleşme*dir. *Bu laikleşme fikri Türk kökenli değildir, Milliyetçi liderler tarafından bilinçli bir şekilde Batı'dan, özellikle de Fransa'dan alınmıştı*r.[3938]

25 Ağustos 1924. *25 Ağustos günü Lozan Antlaşması'nın tasdiki meselesi uzun ve sert tartışmaların yaşanmasına neden oldu ve neticede Şark'ta menfaatlerini gözeten Fransız Meclisi 171 ret oyuna karşın 410 kabul oyu ile antlaşmayı 26 Ağustos 1924'te onayladı*.[3939]

6 Ekim 1924. Sakıt Halife Abdülmecid, Fransa'nın Côte D'Azure kasabasında ikâmet ediyor. Matisse nam *ünlü bir Fransız ressam*ın *evinin yakınındadır*. *Fransızlar, İsviçre'den Fransa'ya taşınmasında biraz zorluk çıkarmıştır ama Türk hükümeti Paris'le temas ederek sorun teşkil etmeyeceğini bildirmiş, Abdülmecid de, hiçbir siyasi eylemde bulunmayacağına dair söz vermiştir*.[3940]

31 Ekim 1924. *Vakit* gazetesinin neşrettiği mülakatta Mustafa Kemal, *Türkiye'de cumhuriyet vardır, cumhuriyetçiler vardır* beyan etmiştir. Bu *ideolojik* tercih ise *Türklerin, Fransa'daki gibi "sivil ve seküler din" haline gelecek "cumhuriyet"in, "cumhuriyetçi" vatandaşlarına dönüştürülmelerini gerekli kılmaktadır*.[3941]

1925

İtalyan faşist milletvekil Orazio Pedrazzi: *Yanlış üstüne yanlış yapan yeni* [Kemalist] *idareciler, eğitim alanında, Paris Masonluğunun yaptığını taklitle, Kilise ile Devleti ayırarak, eylemlerini daha da şiddetlendirdiler*.[3942]

1 Haziran 1925. İstanbul'daki İngiliz Elçi Ronald Lindsay, Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain'e yıllık gizli rapor gönderdi. Belirtildiğine göre Fransa, Lozan Andlaşmasının tatbikatında birtakım ihtilafın bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini asgarî seviyede tutuyor: *Fransa 1924 yılı boyunca İstanbul'da Maslahatgüzar ve yılın büyük bir kısmında eş zamanlı olarak Ankara'da herhangi*

3937 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 80-81.

3938 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 17.07.1924, 867.42/27, s. 1-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 142.

3939 Mehtap Başarır. (2025). "Lozan Antlaşması'nın Davetçi Devletler (İtalya-İngiltere-Fransa) Tarafından Onay Süreci" (G. Durmuş & A. Boy, ed.) *Tarih ve Edebiyat Bilimleri Alanında Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler* içinde (s. 92). Ankara: Serüven Yayınevi.

3940 13 Ağustos, 25 Eylül, 15 ve 25 Ekim, 5 Kasım tarihli yazışmalar için ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829- 1937, b. 231/1, fas. Califfato; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 130-131.

3941 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 415.

3942 Mevlüt Çelebi, *Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)*, 2018, s. 624.

bir sorumluluğu bulunmayan General Mougin tarafından temsil edildi ve bu iki makam birbirine taban tabana zıt eğilimler benimsediğinden Fransız siyaseti kararsız bir unsur olarak gözlendi.[3943]

1926

22 Mayıs 1926. Fransa'nın Ventimiglia Konsolosu, Paris'e rapor gönderdi. Sakıt Halife Abdülmecid'le mülakat etmiştir:

> Halife bakımlı ve uzun, bembeyaz sakallı, heybetli kaşları olan, parmaklan yüzüklerle dolu, delici mavi gözlere sahip bir zattı. Toplantı bitince, akrabalarının boyun eğmesinden dolayı memnuniyet duyan Halife biraz siyaset konuştu. Ona göre, Musul ile ilgili antlaşma tamamdı. İngiltere ve Fransa, Anadolu'yla ilgili iddialarından vazgeçmeleri koşuluyla İtalyanların Afrika'daki bazı toprakları sömürgeleştirmelerine izin vereceklerdi. Abdülmecid'in keyfi yerine gelmişti. Belgeler elinde, *saltanatın yeniden kurulması için Türkiye'de hazırlık yapan cemiyetin iyi çalıştığını, başarı olasılığının yüksek olduğunu ve dönüş zamanının yaklaştığını* açıkladı. Kaldı ki Mustafa Kemal, hâlâ idareye hükmediyor olmasını sadece Bolşeviklerin yardımına borçluydu.[3944]

30 Mayıs 1926. *30 Mayıs 1926'da Suriye'de "manda" himayesini üstlenen devlet olarak Fransa ile Türkiye, Türkiye-Suriye sınırına ilişkin bir anlaşmaya vardılar (bu anlaşmanın asıl amacı, Kürt gerilla hareketlerinin baskılanmasıdır)*.[3945]

18 Haziran 1926. *Sultan Vahideddin'in cenazesine vefatından hemen sonra bile resmî saygı gösterilmesinden kaçınmış olan Paris defin merasimine katılmayı tabii ki hatırından bile geçirmemişti. Cenaze halen Trieste'de beklemedeydi ve tabutu Beyrut'a götürcek olan vapurun hareketine daha birkaç gün vardı. Fransız Dışişleri Bakanı Barthelot, Beyrut'a talimat göndermeden önce İtalyan tarafının ne yapacağını öğrenmek istedi. 18 Haziran'da Roma'daki büyükelçiliğine bir telgraf yolladı ve "Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'nin cenazenin gelişi sırasındaki hareket tarzını belirlemek için İtalyan hükümetinin cenazenin İtalya'dan ayrılması sırasında tören yapıp yapmayacağının öğrenilip bildirilmesini" istedi*.[3946]

21 Haziran 1926. 18 Haziran tarihli telgrafa *Roma'nın cevabı 21 Haziran'da geldi: Büyükelçi Rene Bernard, İtalyanlar'ın sabık hükümdarın cenazesine herhangi bir merasim yapmayı düşünmediklerini yazıyordu. İstediği talimatı hâlâ alamamış olan Beyrut ise acele etmedeydi. Yüksek komiser Reffye, Roma'nın cevabının Paris'e ulaştığı gün Dışişleri'ne yeni bir telgraf çekti: "Ajanslar cenazenin yola çıkartıldığını haber veriyorlar. Talimatlarınızı bekliyorum."*[3947]

22 Haziran 1926. *Dışişleri Bakanı Barthelot, Beyrut'un günlerdir beklediği talimatı ertesi gün, yani 22 Haziran'da gönderdi. "Sultan VI. Mehmed'in cenazesi 24 Haziran günü Trieste'de Carniolo isimli gemiye yüklenecek ve gemi 2 Temmuz'da Beyrut'ta olacak. Sabık hükümdarın cenazesinin gösterilere fırsat teşkil etmemesi konusundaki görüşünüze iştirak ediyorum. Herhangi bir merasim düzenlememiz için ortada bir sebep göremiyorum. İtalyanlar merâsim yapmayacaklar, biz de yapmayacağız."*[3948]

23 Haziran 1926. Fransa'nın Beyrut Fevkalade Komiseri Reffye, Berthelot'a telgraf keşide eyledi: *Kararın, Beyrut ve Şam'ın Müslüman halkını incitmesinden endişe ediyorum. Lübnan ve Suriye hükümetleri cenazeyi jandarma şeref kıt'alarıyla karşılayacaklar. Benim teklifim, cenazenin vapurdan*

3943 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 57-58.
3944 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 240.
3945 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 312, dipnot 9.
3946 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 404.
3947 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 404.
3948 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 404.

indirilişinde ve tabutu taşıyan trenin Şam'a varışında bir Fransız ihtiram mangasının hazır bulunmasıdır. Ama bu hareketin Ankara'da nasıl yorumlanacağını bilemediğim için ekselanslarından nihai bir talimat rica ediyorum.[3949]

24 Haziran 1926. Berthelot, Reffye'ye kat'î talimatname gönderdi: *Talimatlarımı yerine getirin: Sultanın bize karşı davranışları cenazesinde Fransız askerlerinin saygı duruşunda bulunmasını gerektirmeyecek mahiyettedir*.[3950]

Haziran 1926. Fransa Cumhuriyeti Hariciye Nezâreti, merhum Vahideddin Hân'a husumetini devam ettiriyor:

> Her halükarda Que d'Orsay Genel sekreteri Philippe Berthelot, cenazenin Trieste'den 24 Haziran günü ayrılacağından son derece emindi. Bu haber kendisine Roberto Armez tarafından Ventimiglia'dan yollanan bir telgrafla ulaşmıştı. Hatta 22 Haziran günü bile, yani cenaze nihai hedefine ulaştığında bile inancı değişmemişti. Nitekim o gün Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri'ne, cenazenin Beyrut'a Carniolo adlı piroskafla, 2 Temmuz saat 6 sularında varacağını ve **sabık Sultan Paris tarafından sevilmediğinden** İtalya'nın yaptığı gibi davranılarak kendisine herhangi bir askeri paye verilmesinin gerekli olmadığını yazacaktı.
>
> Bu kadar küçümsemeyi hak edecek ne yapmıştı acaba? Cenazeyi taşıyan geminin adı Carniolo olmadığı gibi *L'Eco della Riviera*'nın yazdığı gibi Camaro da değildi. Birileri sahte bilgi sızdırmış olmalıydı.
>
> Trento adlı posta gemisi 17 Haziran günü demir aldı. Suriye'de insanlar, resmî haberlerle gazetelerde çıkan haberlerin çelişkisi nedeniyle panik haldeydi. Fransız Yüksek Komiserliği sekreteri, konudan bihaber M. Verchere de Reffye, Quai d'Orsay'in inadına katılmamakta ve cenazeyi, belki de bir takım askerle onurlandırma konusunda bir parça esneklik gösterilip gösterilemeyeceğini sormaktaydı. Konu sadece insanları biraz mutlu etmekti. Ne de olsa Müslümanların mutsuzluğuyla baş etmek zorunda olan kendileriydi.
>
> "Talimatlarımın dışına çıkmayın!" diye cevap verdi sert bir şekilde Berthelot. "**Sultan'ın bize karşı tutumu, ölümünün ardından Fransız askerleri tarafından onurlandırılmasını hak etmiyor**."[3951]

1926. Sabık SSCB Basın Bürosu Türkiye Tam Yetkili Temsilciliği Başkanı (Mart 1922-Kasım 1923) Georgiy Astakhov, Kemalist hareketi tahlil ediyor. Harekat-ı Milliye devresindeki *hedefleri daha çok uygulanabilir olmaya dönük*tü (*örneğin, Yunanistan'a karşı savaşı kazanmak ve siyasi iç bölünmelerin üstesinden gelmek)*. Şimdi ise, Astakhov'un mütalaasına göre, daha belirgin bir hale kavuşmaktadır: *"Anadolu ulusal hareketi, kaotik içerikli belirsiz bir biçimden kurtularak, daha açık bir görünüm kazanmaya başladı… İki-üç yıl önce, kaba İslâmcılıktan adeta komünizme varan olası tüm eğilimlerin sentezi gözlemlenebiliyorken, bugün baktığımızda bu kaostan, demokratik-Bonapartist bir siyasi sisteme sahip yeni bir devletin kristalize olduğunu görüyoruz*."[3952]

1927

1927'ye kadar Mussolini, yeni Türk devletinin geçici bir varlık olmasını ve ortadan kalkmasını ummuştur; daha doğrusu yeni Türk devletinin doğuda Şeyh Said'in başını çektiği Kürt Ayaklanması ve İtalya'nın İngilizlerin yanında yer aldığı Musul üzerindeki Türk-İngiliz sert yasal mücadele nedeniyle

[3949] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 404-405.
[3950] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 405.
[3951] Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 301.
[3952] Georgij Astakhov, *Ot Sultanata k Demokraticheskoj Turtsii: Ocherki iz Istorii Kemalizma*, 1926, s. 63; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 122-123.

dağılacağını ummuştur. Böyle bir durumda faşist İtalya, liberal İtalya'nın 1920-1921 yılları arasında kibarca çekildiği toprakları işgal etmeye, belki de ilhak etmeye bile hazırdı.[3953]

1928

1928 yılında Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, Fransa ile borç taksitlerinin altınla ödenmesini öngören bir anlaşma imzalar.[3954]

1933

Ocak 1933. Fransız *Le Miroir du Monde* mecmuası yazarı Roland Michel, *Hür bir diktatör Mustafa Kemal* başlıklı makale neşretti: *-Türkiye Cumhuriyeti: Bir sultan kovuldu, iki yüz milyon müslümana manen hâkim olan bir halife nefyedildi. Garp medeniyeti akıntısı binlerce senelik an'aneleri istilâ etti*.[3955]

1930'ların ortaları. SSCB'den *Türkiye'ye teknik ve mali yardım 1930'ların ortalarında azaldı ve Kemalizme yönelik Sovyet eleştirileri yükseldikçe, Kemalist Türkiye'ye ilişkin yeni bir yorum daha ortaya çıktı. Komünist Partili bilim insanları Mustafa Kemal'i, "ülkeyi, benzersiz bir terör ve toplumsal demagoji karışımıyla, Türk tarzı özel bir 'ulusal faşizm' veya 'tarımsal Bonapartizm'le yöneten gerici bir tiran" olarak tasvir etti.*[3956]

1934

Otuzlu yılların başlarında Edouard Herriot, Türkiye'ye bir seyahati sırasında, Kemalist Hükûmetin on yılda gerçekleştirdiği heyecan verici bilançoyu ortaya koyar:

> Eski Türkiye'den Mustafa Kemal'in yok ettiği şey özellikle sallapati görüntüsüdür. Artık fes yoktur. Kadınlar peçe ve yaşmak takmamaktadır. Artık tekke, zâviye yoktur; dervişlerin kendilerini işkenceye tâbi tuttukları bağnazlık ve gülünçlük âletleri artık Ankara müzesindedir. Onları, papalık tâcına benzeyen Acem tâcının yanına bıraktılar.
>
> İhtiyar İmparatorluğu genç ve faal bir Cumhuriyet'e dönüştüren değişik devrimleri tarif etmek kolaydır. Önce, camilere bağlı bütün Kur'an okullarının, Şer'iye ve Evkaf'ın lağvı. Türkiye Cumhuriyeti lâiktir. İslâm hukuku da lâikleştirildi. Şubat 1926'da, Millet Meclisi şeriat kanunlarının yerini alan İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul etti. Bu kararda da, diğerlerinde olduğu gibi, Mustafa Kemal'in akılcı, hatta pozitivist karakteri kendini gösterir. Mülk sahibi olmak ve evlenmek islâmî kâidelerden kurtarıldı. İnananla inanmayan arasındaki bütün ayırım kaldırıldı. O vakte kadar kadında evlenme yaşı yoktu; on -oniki yaşlarında küçücük kızlar yaşlı adamlara verilmekte, evlilik, çoğu zaman biribirini tanımayan nişanlılar arasında yapılmakta idi. Boşanma teminatsız yapılıyordu. İsviçre Medeni Kanunu'nun evlenmeye ilişkin hükümlerini kabul etmekle Türkiye, bir medeniyetten diğerine geçiyordu, denebilir…
>
> Türk kadınının erkeğe eşit olarak medenî haklarını elde etmiş olması, peçenin kaldırılmasından çok daha önemli bir devrimdir. Dün, kendi malını bile idare edemeyen bu kadın, bugün, meselâ, mirasa ilişkin haklara ve bugün bile Fransız kadınından esirgenen kolaylıklara sahip olmaktadır. Eski rejimin dört duvar arasına kapattıkları, şimdi dâvâ açabilmekte, doktorluk yapabilmekte, Belediyelerde çalışabilmektedir.

[3953] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 312.
[3954] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 407.
[3955] Cumhuriyet, 27 Kânunusani 1933, s. 5.
[3956] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 163.

> Yeni rejimin göze en fazla çarpan eseri şüphesiz millî eğitimde gerçekleştirdiğidir. 29 Ekim 1923'te ilân edilen Cumhuriyet iki çeşit okulla karşı karşıya idi: Medreseler -dinî okullar- ve Devlet kuruluşları. Medreseler, 3 Mart 1924'te çıkarılan Kanunla kaldırıldı. Yeni rejim, aynı zamanda lâik, demokratik ve millî bir kültürü yaymayı şiar edindi; din dersleri kaldırıldı, orta öğretim herkese parasız ve açık oldu. Genç kızlar, oğlan çocuklarıyla beraber aynı programı takip ediyordu. Cumhuriyet rejimi, Lâtin Alfabesini kabul etmişti: bu devrimi Gazi bizzat kendi tanıttı, kara tahta önünde bizzat kendisi ders verdi. Matbaa harflerini, telgraf işaretlerini, gramerin lûgatların, tabelaların, umumî yerlerdeki yazımların harflerini değiştirmek gerekti. Bu basitleştirmenin, okul çocuklarına iki yıl kazandırdığı değerlendirilmektedir. Herhalükârda, bu devrim, Türkiye'nin ilişkilerini Avrupa'nın geri kalan ülkeleriyle kolaylaştırmaktadır; Türkiye'ye, uluslararası kültür ve hayatta faal bir rol oynama imkânı sağlayacaktır.[3957]

1935

9 Mayıs 1935. *Cumhuriyet Halk Fırkası 9 Mayıs 1935'ten sonra, Arapça "fırka" kelimesinin yerine Fransızca terimi benimseyerek, ismini "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştirdi*.[3958]

1938

10 Kasım 1938. Kemal Atatürk'ün ölüm haberini alan General Mougin derin teessürlerini bildirmiştir:

> Kara haber üzerine Atatürk'ün eski Fransız dostları da vurulmuşa döndüler. Bunlardan biri General Mougin idi. Onun Atatürk'le dostluğu Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar geri gidiyordu. Fransızlarla Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, o zaman Albay olan M. Mougin, Fransa'nın bir çeşit temsilcisi veya irtibat subayı olarak Ankara'da bulunmuş, Türk-Fransız dostluğu için çalışmıştı. Mustafa Kemal ile o zaman tanışıp dost olmuştu. Lozan Konferansı arifesinde, barışın geciktirilecek gibi göründüğü nazik günlerde Albay Mougin üstüste Paris'e telgraflar çekmiş, barışın geciktirilmemesini telkin etmiş, yoksa muzaffer Türk Ordusu'nun sabrının taşabileceğini bildirmişti. Mustafa Kemal'e karşı o günlerde başlamış hayranlık ve dostluk duyguları daha sonra da sürüp gitmişti. 1938'de M. Mougin, Fransa'nın ileri gelen Generallerindendi. Ölüm haberini duyar duymaz Büyükelçi Davaz'a hemen bir telgraf çekti: "Güzel Türkiyeniz'in muazzam kaybını duydum. Büyük dostumun göçüşü bana pek büyük ızdırap verdi. Hararetli sempatimi ve içten taziyelerimi sunarım." dedi.[3959]

11 Kasım 1938. Fransız *Excelsior* gazetesinin belirttiğine göre Kemal Atatürk döneminde *Dış Politikada bütün komşularıyla dostluk gerçekleştirmiştir. Batılı ülkelerle de dostluk bağları kurulmuştur. Bu arada, birbiri arkasına bir seri devrimler yapılmış ve Sultanlar Türkiyesi'nden hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır*.[3960]

Fransa'nın Ankara eski büyükelçisi Charles de Chambrun, Mustafa Kemal hakkında dikkat çekici beyanat verdi:

> Bir Selânik çocuğuydu, Avrupa Türkiyesi'nde, Makedonya'da doğmuştu. Asyalı fatihler Avrupa'ya gelince her şeyi kırıp geçirirler. Avrupalı fatihler ise Asya'ya girerse uygarlık meşalesini götürür ve oraya yerleşir. Atatürk Ankara'ya yerleşti, oradan İstanbul'u savundu. Çökmekte olan bir İmparatorluğun yerine modern bir Devlet kurmuş kimse olarak adı tarihte yaşayacaktır... Kendisini her zaman çok eski bir uygarlığın temsilcisi sayardı. Kökünün çok eskiye gittiğini kafasına sokmuştu.[3961]

3957 Edouard Herriot, *Orient*, 1934, s. 102-110; Aktaran: Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 121-122.
3958 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 70, dipnot 6.
3959 Bilâl N. Şimşir. (2011). *Atatürk'ün Hastalığı* (2. basım) içinde (s. 100). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
3960 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 117.
3961 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 118.

Fransa'nın Ankara eski büyükelçisi Albert Sarraut, *Paris-Soir* gazetesinde *Ataturk* nam makale neşretti: *O'nun ölümü Fransa için de son derece acı bir kayıptır; çünkü Atatürk, Fransa'nın sadık ve içten bir dostuydu*.[3962]

L'Oeuvre gazetesi: Devrimleriyle Türkiye'yi Batılı bir devlet yapmaya çalıştı. *Dış politikada ise Kemal Atatürk, bütün komşularıyla dostluk ilişkileri kurmayı başardı... Öte yandan Batılı ülkelerle de samimî ilişkiler kurdu ve yüzyıllık Fransız-Türk dostluğunu yeniledi...*[3963]

Mustafa Kemal, Fransız basınının övgüsüne mazhar olmuştur:

> Paris'te çıkan 22 Fransız gazetesinin 11 Kasım 1938 günü Atatürk'ün ölümü üzerine yaptıkları yayınlar gözden geçirildi. Yazıların bir çoğundan parçalar verildi. Bazılarının başlıkları not edilerek geçildi. Toparlamak gerekirse şu söylenebilir: Paris gazeteleri gerçekten Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmışlardı. 22 gazetede, bir gün içinde 22 haber, 25 makale ve 26 fotoğraf yayınlanmıştı. İstisnasız bütün gazeteler ve yazarlar, Atatürk'ün büyük kişiliğini ve büyük eserini dile getirmeye çalışmışlar, dillerinin döndüğü kadar övmüşlerdi. Gazeteler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve devrimlerin O'nun ölümünden sonra da yaşayacağını belirtmişlerdir. Yalnız bir gazete, Atatürk'ten sonra devrimlerin yaşayabileceğini kuşkuyla karşılamıştır. Gazeteler içinde Komünist Partisi organı *Humanité,* Atatürk devrinde Türkiye'de sosyalistlere komünistlere baskı yapıldığını söylemiş, bunun dışında Fransız basınında Atatürk dönemine veya O'nun kişiliğine karşı bir yergi görülmemiştir.[3964]

1989. Roger Garaudy:

> Mustafa Kemal (Atatürk) 1924'te halifeliği kaldırdı. Batı'nın, özellikle de Fransız ideolojisinin derin tesiri altında, Türkiye'yi, Auguste Comte'un pozitivizm ilkelerine ve Leon Bourgeois'nın radikal sosyalizmine göre inşa etmek istedi.
>
> Bu ülkenin Müslüman geleneğine tamamen yabancı böyle bir sistemi olduğu gibi alıp uygulamak ancak askerî ve polisiye bir diktatörlük kurarak gerçekleştirilebilirdi.
>
> Onun için, giyim gibi son derecede önemsiz meseleler üzerinde bile, rejimle temel bir çatışma ortaya çıkıyor. Bu yüzden de, bütün duvarlarda Atatürk portreleri olmasına rağmen, gönüllerde başka özlemler yatıyor.[3965]

[3962] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 132.
[3963] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 130-131.
[3964] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 141.
[3965] Roger Garaudy, *Hatıralar: Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum*, 2013, s. 355.